

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**ANADOLU SELÇUKLULARI
DEVİRİNDE YAZILAN BİR KAYNAK:
NİĞDELİ KADI AHMED'İN
EL-VELEDÜ'Ş-ŞEFİK VE'L-HÂFİDÜ'L-HALÎK'İ**

CİLT I

Ali ERTUĞRUL

Danışman
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ

İzmir

2009

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed’in el-Veledü’ş-Şefik ve’l-Hâfidü’l-Halîk’i**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

28/08/2009

Ali ERTUĞRUL

DOKTORA TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Ali ERTUĞRUL
Anabilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları
Programı : Doktora
Tez Konusu : Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü'ş-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk'i

Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 30. maddesi gereğince doktora tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI	☐	OY BİRLİĞİ ile	☐
DÜZELTME	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
RED edilmesine	☐	ile karar verilmiştir.	

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. ***
Öğrenci sınava gelmemiştir. **

* Bu halde adaya 6 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez, burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.	☐	Evet
Tez, mevcut hali ile basılabilir.	☐	
Tez, gözden geçirildikten sonra basılabilir.	☐	
Tezin, basımı gerekliliği yoktur.	☐	

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red

ÖZET

Doktora Programı

Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak:
Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk'i

Ali Ertuğrul

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Selçuklular'ın Anadolu'yu fethi ve ardından bu coğrafyaya adım adım nüfuz etmesi sürecini yansıtan çok fazla yerli tarihî kaynağa sahip değiliz. 608/1211 yılında Kadı Burhaneddin Anevî tarafından manzum olarak kaleme alınan *Enîsü'l-Kulûb* ile 765/1364 yılı civarında kimliği meçhul bir müellif tarafından yazılan muhtasar *Tarih-i Âl-i Selçuk der Anatoli* isimli eserlerdeki mahdut malumâtı istisna edecek olursak, elimizde Anadolu Selçukluları ile ilgili iki mufassal yerli tarihî kaynak kalır: 680/1282 yılı civarında İbn Bîbî olarak tanınan Nasıruddin Hüseyin b. Muhammed tarafından yazılan *el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye (Selçuk-nâme)* ile 723/1323 yılında Kerimüddin Aksarayî tarafından kaleme alınan *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr (Tezkire-i Aksarâyî)*. İşte sayı bakımından pek fazla bir yekün tutmayan bu tarihî kaynaklar arasında Niğdeli Kadı Ahmed tarafından 733/1333'te kaleme alınan muhtasar bir İslâm tarihi hüviyetindeki *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk* isimli eser de, merhûm M.F. Köprülü'nün ifadesiyle “dinî ve içtimaî tarihe dair verdiği malumât” ile diğerlerinden ayrılır.

Bu çalışmada, asıl olarak mezkûr eserin şu ana kadar bilinen tek nüshası durumundaki Süleymaniye Kütp. Fatih Böl. No: 4518'deki metni tashih edilerek ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Farsça metinde verilen bilgilerden hareketle de eser, müellifi ve dönemi üzerine değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Bu çerçevede Giriş bölümünde, *el-Veledü's-Şefik*'in yazıldığı zamanı ve zemini bilmek açısından dönemin tarihi ve Farsça tarih yazım geleneği ele alınmış, ayrıca bugüne kadar eserle ilgili yapılan yorumlar ve çalışmalar üzerinde durulmuştur. Birinci Bölüm'de müellif Kadı Ahmed'in hayatı ve eseri detaylı bir şekilde incelenmiştir. İkinci Bölüm'de ise, eserin bizce önemli yanını oluşturan kısımları tercüme edilerek verilmiştir. Tashih edilmiş olan Farsça metin, ayrıca ikinci cilt olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: 1) Niğdeli Kadı Ahmed 2) el-Veledü's-Şefik 3) Farsça Kaynaklar 4) Anadolu Selçukluları 5) XIV. Yüzyıl

ABSTRACT

Degree of Doctorate

A Source Written in Period of Anatolid Seljukids:
Qādī Ahmad of Niğde's al-Walad al-Shafiq wa al-Hāfed al-Khalīq

Ali Ertuğrul

Dokuz Eylul University

Institute of Social Sciences

Department of Islamic History and Arts

We have a few local historical sources concerning the process of the conquest and then occupation of Anatolia by Anatolid Seljukids. With the exception of definite knowledges in *Enîsü'l-Kulûb*, written in verse by Kadı Burhaneddin Anevî in 608/1211, and in the concise work *Tarih-i Âl-i Selçuk der Anatoli* written by an anonymous author approximately in 765/1364, what is left related to Anatolid Seljukids is two native detailed historical sources: firstly, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye (Selçuk-nâme)* written by Nasıruddin Hüseyin b. Muhammed, wellknown as İbn Bibi, in 680/1282, and secondly, Kerimüddin Aksarayî's *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr (Tezkire-i Aksarâyî)* written in 723/1323. Also among too few historical sources in question is the work as a concise history of Islam *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk* written by Niğdeli Kadı Ahmed in 733/1333, and "informations given about religious and social history" in the work, as put by the late M.F. Köprülü, differentiates it from the others

With and by way of our thesis, the text which is single copy of the work at the moment, registered in the Library of Süleymaniye, Fatih Section No: 4518, has been corrected and edited and presented for the benefit of mass. Inspired from informations in Persian text, we have tried to make some partial evaluations and interpretations about the work, its author and its period.

In this context, in Introduction, it is dealt with the history of the period and the tradition of Persian historiography in that we easily know the time and the ground in which it was written down, and also evaluations and interpretations made till now about the work are stressed. First Chapter tells Kadı Ahmet's life and work by following the trails of knowledges given in the work. In the Second Chapter, we have translated certain parts of the work which are regarded as important by us into Turkish. Beside, the original Persian text in its edited versiyon is submitted as the second volume.

Key Words: 1) Qadi Ahmad of Niğde 2) al-Walad al-Shafiq 3) Persian's Sources 4) Anatolid Seljukids 5) XIVth Century

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	II
DOKTORA TEZ SINAV TUTANAĞI.....	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER.....	VI

GİRİŞ

1. Selçuklular Döneminde Anadolu'nun Umumî Vaziyeti ve Niğde	1
2. İlk Örneklerinden İtibaren Farsça Tarih Yazımı ve Anadolu'daki Durum.....	28
3. el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk'a Değinen Bazı Çalışmalar	50
3.1. Anadolu Selçuklu Tarihi Kaynaklarının Anlatımında el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk	50
3.2. Anadolu Selçuklu Tarihi Yazımında Kaynak Olarak el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk	61

BİRİNCİ BÖLÜM NİĞDELİ KADI AHMED VE EL-VELEDÜ'S-ŞEFİK VE'L-HÂFİDÜ'L-HALÎK

1.1. Niğdeli Kadı Ahmed'in Hayatı.....	72
1.1.1. Ailesi.....	72
1.1.2. Hayatı	83
1.1.3. Hanımı ve Çocukları	93
1.1.4. Mensup Olduğu Fikhî-Kelâmî Mezheb ve Tarikat	96
1.2. el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk	105
1.2.1. Şekil ve Tertip Bakımından el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk.....	112
1.2.1.1. Şekil Özellikleri.....	112
1.2.1.2. Tertip Özellikleri	115
1.2.2. Kaynakları Bakımından el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk	126
1.2.2.1. Kullanılan Kaynaklar ve Müellifleri.....	128
1.2.2.2. Kaynakların Bölümlere Göre Dağılımı	136
1.2.3. Muhtevası Bakımından el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk	161
1.2.3.1. Birinci Bölüm: Peygamberler Tarihi ve Acem Melikleri	161
1.2.3.2. İkinci Bölüm: İslâm Tarihi.....	198
1.2.3.3. Üçüncü Bölüm: Fizikî ve Felekî Coğrafya ile Kıyâmet ve Âhiret Ahvâli	213
1.2.3.4. Dördüncü Bölüm: Sîre, Şemâil, Ahlâk ve Fazilet-i Nebî	240
1.2.3.5. Beşinci Bölüm: Kelâm	278

İKİNCİ BÖLÜM
EL-VELEDÜ'Ş-ŞEFİK VE'L-HÂFİDÜ'L-HALÎK'İN
BAZI BÖLÜMLERİ

2.1. Mukaddime	317
2.2. İkinci Bölüm: İslâm Tarihi	342
2.2.1. Hz. Muhammed Dönemi	342
2.2.2. Hulefâ-i Râşidîn Dönemi	348
2.2.3. Emevîler Dönemi	377
2.2.4. Abbasîler Dönemi	411
2.2.4.1. İlk Dönem Abbasî Halifeleri	411
2.2.4.2. Büveyhîler	454
2.2.4.3. Hamdanîler	467
2.2.4.4. İhşidîler	471
2.2.4.5. Fâtımîler	473
2.2.4.6. Muvahhidler	477
2.2.4.7. Mirdasîler	483
2.2.4.8. Son Dönem Abbasî Halifeleri	488
2.2.5. İlhanlılar	510
2.2.6. Samânîler	515
2.2.7. Büyük Selçuklular	518
2.2.8. Anadolu Selçukluları	530
2.2.9. Muhtelif Halifeler, Melikler, Sultanlar ve Atabekler	545
2.3. Hâtîme	555
SONUÇ	567
BİBLİYOGRAFYA	572

CİLT II
EL-VELEDÜ'Ş-ŞEFİK VE'L-HÂFİDÜ'L-HALÎK'İN FARŞÇA METNİ

GİRİŞ

1. Selçuklular Döneminde Anadolu'nun Umumî Vaziyeti ve Niğde

463/1071'de Malazgirt ovasında Büyük Selçuklu sultanı Alparslan tarafından Bizans hükümdarı Roman Diogones'e karşı kazanılan zafer, Anadolu'nun Müslüman Türkler tarafından fethi açısından önemli bir atıf noktası oluşturur. Bu tarihten önce de Anadolu'ya önemli bir ilgi ve teveccüh gösterildiği kaynaklarda kayıtlı ise de, 1071 ve sonrasında gelişen hadiseler ve fetih dalgaları, Bizans'ın önemli savunma merkezlerini ve direnç noktalarını saf dışı ederek Anadolu'nun bir daha geri dönülmez şekilde baştan başa fethedilmesiyle ve 467/1075 yılında¹ İznik'te, gelecekte bu toprakların kaderine hükmedecek olan yeni ve taze bir devletin kurulmasıyla neticelenmiştir.²

Alparslan'ın 465/1072 yılında ölümü ile baş gösteren saltanat mücadelesinden istifadeyle Anadolu'ya gelen Kutalmış oğlu Süleymanşah ile başlayan Anadolu Selçukluları devletinin ilk on yılları bir hayli sıkıntılar ve buhranlar içinde geçmiştir. Selçuklu hanedanının isyan edip gadre uğramış bir kolunu temsil eden Süleymanşah'ın bu vasfı, daha başlangıçta Büyük Selçuklu idaresinin bu yeni devlete mesafeli ve soğuk davranmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim Emir Porsuk kumandasında gönderilen

¹ İznik'in fethi ve Anadolu Selçuklu devletinin teşkili ile ilgili olarak birkaç farklı tarih verilmektedir. Osman Turan, 'Azimî ve İbn Şeddâd gibi Suriye kökenli tarihçilerin verdiği malumata dayanarak 1075 tarihini işaret eder. Anadolu Selçuklu devletinin 1077'de kurulduğu kanaatinde olan Mükrimin Halil Yinanç, Bryennos ve Leneau gibi Bizans tarihçilerine istinaden İznik'in 1080 yılında fethedildiğini ve Konya'da bulunan payitahtın buraya nakledildiğini söyler. Süleymanşah'ın Üsküdar'a kadar ilerleyip Boğazi denetimi altına alması esasında, 1078'de İznik'e girdiğini, ancak 1080'de burayı kendisine payitaht ittihih ettiğini söyleyenler de vardır. Bizans İmparatoru Alexios Komnenos'un Süleymanşah'ın Anadolu'daki egemenliğini resmen tanıdığı 1081 yılını da tartışma konusu etmek mümkündür. Bkz. Mükrimin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi**, İstanbul 1944, s. 105-109; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1999, s. 54-55; İbrahim Kafesoğlu, "Melikşah", **İslâm Ansiklopedisi**, c. VII, Eskişehir 1997, s. 668; Mehmet Altay Köymen, **Selçuklular Devri Türk Tarihi**, Ankara 1998, s. 102-107; A. Zeki Velidî Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981, s. 202. Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, Ankara 1993, s. 117; Mustafa Keskin, "Gazi Süleymanşah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", **Türkler**, c. VI, Ankara 2002, s. 531. Mevcut görüşlerin tenkitli bir incelemesi ve devletin fiilen ve hukuken Süleymanşah'tan sonra oğlu Kılıç Arslan tarafından 1092'de kurulduğu hususunda ise bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", **İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Tarih Enst. Dergisi**, sayı: 10-11 (1979-1980), İstanbul 1981, s. 1-28.

² Malazgirt öncesi ve sonrası Anadolu'ya yapılan seferler ve Anadolu'nun fethi için bkz.: Mükrimin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi**, s. 19-161; Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, s. 35-181; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 1-44; Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, terc. Yıldız Moran, İstanbul 1994, s. 79-87; Ayrıca konuyla ilgili olarak şu makalelere de bakılabilir: Ahmet Toksoy, "Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu'ya Yapılan Türk Akınları", **Türkler**, c. IV, Ankara 2002, s. 678-693; Mükrimin Halil Yinanç, "Anadolu'nun Fethi", **Türkler**, c. VI, Ankara 2002, s. 194-202; Mustafa Kafalı, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", **Türkler**, c. VI, Ankara 2002, s. 177-193.

Büyük Selçuklu ordusunun te'dib edip itaat altına almaya yönelik seferi başarıyla atlatılsa bile 479/1086'da Haleb civarında Şam meliki Tutuş'la vuku bulan savaş Süleymanşah'ın vefatıyla sonuçlanmıştır.³

I. Kılıç Arslan'ın 500/1107'de Habur nehrinde boğulmasıyla neticelenen hadiselerde olduğu gibi Büyük Selçuklu otoritesi ile zaman zaman nükseden bu sıkıntılı ilişki tarzının yanı sıra, Anadolu Selçuklu devletinin bekası ve nüfuzuna tesir eden diğer bir âmil de ilk dalgası 489/1096 yılında müşahede edilen Haçlı seferleri olmuştur. Anadolu'nun Müslüman Türkler tarafından fethedilmesiyle yakın alakası bulunan bu seferlerin⁴ Anadolu Selçukluları açısından ilk önemli sonucu, payitahtın İznik'ten Anadolu'nun ortasında yer alan Konya'ya nakledilmesi olmuştur. Devletin merkezinin bu şekilde uçtan Anadolu'nun içine kayması, başta diğer beylikler ve devletlerle ilişkiler olmak üzere sonraki siyasî, içtimaî, dinî ve kültürel tercihler ve yönelimler üzerinde derin tesirler icra etmiş olmalıdır.

Takriben üç çeyrek asır süren önemli Haçlı saldırılarının, Bizans'ın istirdad çabalarının, Artuk, Saltuk, Sökmen ve Mengücek oğulları ile Danişmendli beylikleri arasında cereyan eden dahilî mücadelelerin ve Eyyubî ve Memluk devletleri ile Kilikya Ermeni krallığı ve Haçlı kontluklarıyla yaşanan çekişmelerin atlatılmasından sonra, II. Kılıç Arslan'ın iktidarıyla (551-588/1155-1192) birlikte Anadolu'da siyasî birliği sağlamak ve buna bağlı olarak da imar ve kültür faaliyetlerini canlandırmak mümkün hâle gelebilmiştir. Farklı bir evreyi temsil eden 641/1243 yılındaki Moğol istilasına kadar süren bu II. Rükneddin Süleymanşah, I. Gıyâseddin Keyhusrev, I. İzzeddin Keykâvus, I. Alâaddin Keykubâd gibi muktedir sultanlar dönemi, kaynakların bildirdiği ve maddî eserlerin de gösterdiği kadarıyla her sahada büyük gelişmelerin yaşandığı, Anadolu'daki Selçuklu kültür ve medeniyetinin müesseseseleştiği bir zaman dilimi olmuştur. Bilhassa bu dönemin sonlarına doğru Asya'nın içlerinde beliren Moğol tehlikesi ve dehşeti ise, her sınıf ve meslekten insanın İslâm dünyasının diğer beldelerine göre daha emniyetli ve huzurlu gördükleri Anadolu'ya akmalarına ve burada müesseseseleşmeye başlayan bu yeni kültür ve medeniyete katkıda bulunmalarına sebebiyet vermiştir.

³ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 45-82; Mustafa Keskin, "Gazi Süleymanşah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", s. 531-535.

⁴ Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, çev. Fikret İşıltan, c. I, Ankara 1998, s. 77, 81-92.

Hanefî fakihi Abdülmecid el-Herevî, *Mirsâdü'l-İbâd* müellifi Necmeddin Râzî (Dâye) ile diğer Kübrevî halifeleri Sâdeddin Hamevî, Seyfeddin Bâherzî ve Baba Kemal Hocendî, Mevlana Celaleddin'in babası Bahaüddin Veled, Burhaneddin Tirmizî, Muhammed Talekanî, Yusuf b. Sa'id es-Sicistanî, Şeyh Evhadüddin Kirmanî, Fahreddin Irakî, Ebu'n-Necib Sühreverdî'nin yeğeni Ebu Hafs Şihabüddin Sühreverdî, İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd mektebini Sadreddin Konevî ile birlikte temsil eden Müeyyedüddin Cendî, Sadeddin Ferganî ve Afifeddin Tilemsanî, Bektaşilik tarikatına adını veren Hacı Bektaş-ı Veli, aklî ve naklî ilimler sahasında eserler kaleme alan müneccim Hubeş et-Tiflisî, filozof Esirüddin Ebherî, *Metali'u'l-Envar fi'l-Hikme ve'l-Mantık* müellifi Sıraceddin Urmevî, *Kitâb fi'l-Ma'rifetil-Hiyel* sahibi Ebu'l-İzz el-Cezerî, *Nihayetü'l-İdrak fi-Dirayeti'l-Eflak* yazarı Kutbeddin Şirazî, tarihçi İbn Bîbî ve şâir Ahmed b. Mahmud Tusî gibi âlimlerin ve mutasavvıfların da yer alması sebebiyle “entelektüel göçler” olarak da tarif edilen bu hareketlilik⁵ bir taraftan devletin ihtiyaç duyduğu insan unsurunu karşılamaya imkan tanırken, diğer taraftan bilhassa Moğol baskısı altındaki Harezmsahlı devletinin içine düştüğü sıkıntılar üzerine Anadolu'ya ulaşan yeni göç dalgalarının bir huzursuzluk ve istikrarsızlık ortamı doğurmasına sebebiyet vermiştir.⁶ Niğdeli Kadı Ahmed'in “sultân, gazi, mücâhid, murâbit, uğurlu, mübarek, şükredilen, ziyaret edilen, yardım eden ve su verilmiş büyük keskin kılıcın marifetiyle kâfirlerin maddesini kesen”⁷ sıfatlarını lâıyk gördüğü Celâleddin Mengüberti'nin Anadolu'nun doğusundaki sonuçsuz ve tahripkar faaliyetleri neticesinde 627/1230 yılında cereyan eden Yassıçemen savaşı⁸, ardından bilhassa hayat tarzları ve menfaatlerinin farklı olması cihetiyle Selçuklu idaresine karşı mesafeli davranan göçebe

⁵ Bkz. Mehmet Şeker, “Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi”, *Türkler*, c. VI, Ankara 2002, s. 279-280. Ayrıca bkz. Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, Ankara 1991, s. 66-69, 102-106. Bu eserin Farsça tercümesi için ise bkz. Mehmet Şeker, *Selçûkiyân: Şikest-i Bizans der Malazgirt ve Gosteriş-i İslâm der Anatoli*, trc. Ali Ertuğrul-Nasrollah Salehi, Tahran 1385/2006, s. 94-97, 138-143. Selçuklular döneminde Batı'ya göç eden Hanefî âlimlerle ilgili olarak bkz. Wilferd Madelung, “The Westward Migration of Hanafi Scholars From Central Asia in the 11th to 13th Centuries”, *Ankara Ün. İîâhiyat Fak. Dergisi*, c. XLIII, Sayı 2, Ankara 2002, s. 41-55. Bu makalenin Türkçe tercümesi için ise bkz. Wilferd Madelung, “11.-13. Asırlarda Hanefî Âlimlerin Orta Asya'dan Batıya Göçü”, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu, Ankara 2003, s. 369-383. Ayrıca bkz. Faruk Sümer, “Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?”, *Belleten*, c. XXIV/96, Ankara 1960, s. 567-594.

⁶ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 363-374, 416-426, 506; Muammer Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, İstanbul 2005, s. 64-72.

⁷ Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, Süleymaniye Kütp. Fâtih Böl. No: 4518 (Eski No: 4519), v. 148a.

⁸ Aydın Taneri, *Celâlî'd-Dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, Ankara 1977, s. 61-73.

Türkmen aşiretlerinin katıldığı Babaî isyanı⁹, Anadolu Selçuklu devletinin muhtemel Moğol akınlarına karşı kurmaya çalıştığı savunma stratejisinde önemli gedikler açmıştır. 634/1237 yılında Alaaddin Keykubad'ın ölüp yerine arzusu hilafına Gıyasüddin Keyhüsrev'in geçmesi ve bir yıl sonra veziri Sadüddin Köpek'in iğfali ile rakip gördüğü önemli devlet adamlarını ortadan kaldırması¹⁰ da Moğollar karşısında kaydedilmesi gereken önemli bir zaaf olarak tarihe geçmiştir.

Anonim Selçuklu kaynağının ifadesiyle: “*Demir Sultan gitti, artık devlet ve devir sizindir, yürüyünüz, Rum vilâyetlerini alınız.*”¹¹ diyen Baycu Noyan eşliğinde 639/1242'de Anadolu'ya yönelik ilk teşebbüslerinde Erzurum'u zapteden Moğollar, ertesi yıl daha içlerlere doğru sokulmak istediklerinde, karşılarında Selçuklu sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'i bulmuşlardı. Ancak Niğdeli Kadı Ahmed'in bir asır sonra bile “*Baycu yılı*” olarak hatırlandığını söylediği 641/1243 yılında, Köseadağ'da, Selçuklu ordusunun Tatarlar karşısında darmadağın olması,¹² Anadolu'da yeni bir dönemin başlangıcını teşkil edecekti.

Vezir Mühezzibüddin Ali ile Amasya kadısının şahsî teşebbüsleri neticesi Mugan'da imzalanan barış antlaşması ile resmen kabul edilen Moğol hâkimiyetinin 676/1277'ye kadar süren ilk dönemini, Anadolu Selçukluları açısından bir nevi vassal/tâbi devlet statüsü¹³ ile açıklamak mümkündür. Bu dönemde Şemseddin Isfahanî, Celâleddin Karatay, Muînüddin Pervane ve Fahrüddin Ali gibi işbilir devlet adamlarının sevk ve idaresi altında bir taraftan Tebriz merkezli Moğol idaresinin beklentileri, diğer taraftan da Selçuklu sultanlarının idarî sıkıntıları ve de halkın maruz kaldığı güçlükler giderilmeye çalışılmış; devlet adamları bu güçler arasında bir denge kurmaya gayret etmişlerdir. Bilhassa uçlarda teşekkül etmeye başlayan Moğol karşıtı hareketler ile Moğollarla arası bozulan devlet adamlarının alternatif arayışları ise zaman zaman Anadolu'da Moğol aleyhtarı hareketlerin vücut bulmasına imkan vermişse de, Sultan

⁹ Sebepleri, tabanı ve ideolojisi yönüyle bu isyanın detaylı bir tahlili için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **Babaîler İsyani**, İstanbul 1996, s. 37-152. Genel olarak göçebelerin hayat tarzı ve hâlet-i ruhiyeleriyle ilgili olarak ayrıca bkz. M. Said Polat, **Selçuklu Göçerlerinin Dünyası**, İstanbul 2004, s. 19-35.

¹⁰ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s.403-411.

¹¹ Anonim, **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III**, Farsça nşr. ve Türkçe trc. Feridun Nâfiz Uzluk, Ankara 1952, s. 31.

¹² Niğdeli Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 148b.

¹³ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 642'de 1243-1277 tarihleri arasını “*tabilik devri*” olarak nitelerken, Faruk Sümer ise, “Anadolu'da Moğollar”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, I (1969), Ankara 1970, s. 75'de söz konusu bu dönemi ikiye ayırır ve 1243-1256 arasına “*tabilik zamanı*”, 1256-1277 arasına da “*işgal zamanı*” der.

İzzeddin Keykâvus'un 656/1258 yılı civarındaki cihad ilanında, Denizli, Honas ve Dalaman yöresinde Mehmed Bey'e bağlı Batı Türkmenleri ile Kerimeddin Karaman'a tâbi Güney Türkmenlerinin faaliyetlerinde ve Hatiroğlu hareketinde (675/1276) olduğu gibi bunların Moğol hakimiyetini sarsıcı ve silikleştirici bir etkisi olamamıştır. Hatta Moğollar nezdindeki itibarının zedelenmiş olduğunu sezen vezir Muînüddin Pervâne'nin Memlük sultanı Baybars'ı Anadolu'ya davet etmesi, bir nevi sonun başlangıcını oluşturmuştur. Zira yapılan davetler neticesinde Anadolu'ya girip Elbistan'da, Selçuklu-Moğol-Gürcü kuvvetlerinden müteşekkil bir orduyu yenerek 675/1277 yılında Kayseri'ye kadar gelen Baybars'ın, burada Selçuklu geleneklerine göre tahta çıkması; ancak devlet adamlarıyla sağlıklı bir iletişim kuramaması üzerine kendini güvende hissetmeyerek on gün sonra ülkesine geri dönmesi, büyük sultan Abaka Han'ın bizzat Anadolu'ya gelmesi ve Selçuklu devletine el koymasıyla sonuçlanmıştır.¹⁴

Bu noktada şunu da ifade etmek gerekir ki, Moğol istilasının İslâm dünyasında yapmış olduğu tahribatın asırlarca devam ettiği ve bir çok şehir ve vilayetin bir daha kalkınmasının artık mümkün olmadığını¹⁵ inkar edilemez bir hakikatse de, Moğol hakimiyetinin Anadolu'daki bu ilk döneminde, siyasî ve askerî güç kaybına rağmen sosyal hayatta, iktisadî alanda ve kültürel faaliyetlerde ciddi bir buhran ve değişimin görülmediği malumdur. Bu dönemde Anadolu'da inşa edilen mimarî eserler de, yapılaşmanın ve toplumsal hayatın gelişmesini sağlayan diğer etkinliklerin önceden olduğu gibi devam ettiğini gösterir.¹⁶ Hatta Moğolların Büyük Okyanus'tan Akdeniz'e kadar uzayan geniş coğrafyada kurmuş oldukları devasa ve yekpare imparatorluk sayesinde ticaret artarak devam etmiş, başlangıcından son noktasına kadar tarihî "İpek Yolu"nun bir devletin inisiyatifi altına girmesi Anadolu'daki ithalatı ve ihracatı da canlandırmıştır.¹⁷

¹⁴ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 427-557. Ayrıca bkz. Kadı Ahmed, **el-Veledü'ş-Şefik**, s. 149b.

¹⁵ Osman Turan, "Moğol Dönemi, Dağılıp ve Beyliklerin Ortaya Çıkışı", **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı**, ed. Ahmet Yaşar Ocak, c. I, Ankara 2006, s. 117.

¹⁶ Osman Turan, "Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu", İng. çev. Kasım Turhan, **İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, c. I, İstanbul 1988, s. 259; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 75.

¹⁷ Bkz. Şirin Beyânî, "Tarihte Moğol Dünyası" Ter.: Ali Ertuğrul, **Doğununun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan: Tarihin İçinden**, İstanbul 2006, s. 64, 67.

“Gölge sultanlık” veya “çöküş devri” ya da “son zaman” da denen¹⁸ 676-718/1277-1318 yılları arasındaki dönem¹⁹ ise, yukarıda da değindiğimiz gibi İlhanlı sultanı Abaka Han’ın bizzat Anadolu’ya gelmesi ve nisbî bir barış ve istikrarın yakalandığı “Pervane Devri”nin bâni Vezir Muînüddin Süleyman’ı idam etmesi ile başlamıştır. Anadolu’daki statükonun da değişime uğradığı bu son dönemde artık Selçuklu sultanları Tebriz’den gönderilen Moğol noyanları nezaretindeki bir gölgeden ibaret kalmış, tatbik edilen ağır vergilerin meydana getirdiği tepkileri dindirmek, bilhassa uçlarda vücûd bulan Moğol karşıtı Türkmen hareketlerini bastırmak ve Anadolu’daki Moğol idaresini meşrulaştırmak için kullanılan bir araç derekesine düşmüşlerdir. Kendinin ve devletinin istikbali hakkında tasarrufta bulunamayan, sadece küçük bir saray kadrosuna ve divan teşkilatına sahip bulunan bu zayıf sultanların

¹⁸ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 506; Nejat Kaymaz, **Pervâne Muînü’d-dîn Süleyman**, Ankara 1970, s. 9; Faruk Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s. 75.

¹⁹ Niğdeli Kadı Ahmed, “*bu Sultan Mes’ûd-ı Âhir de Rum memleketlerindeki meliklerin mührü (sonuncusu) olmuştur*” diyerek Sultan II. Mes’ûd’un 708/1308’deki vefatı ile Anadolu’daki Selçuklu idaresinin sona erdiğini söyler (bkz. **el-Veledü’s-Şeffik**, v. 151a, 151b). Konuyla ilgili atıfların yapıldığı diğer bir tarihçi olan Makrizî’nin ifadeleri ise bir miktar karışıklığa yol açmaktadır. Makrizî eserinin bir yerinde şöyle der: “*Ondan (Gıyâseddin Keyhüsrev’den) sonra Mes’ûd b. İzzeddin Keykavus... idareyi ele aldı. O, Rum beldelerindeki Selçuklular arasında sultan olarak isimlendirilen son kişi idi. Durumu zayıflamış ve hâli ortaya çıkmıştı. Yaklaşık olarak 718 senesinde vefat etti.*” Bir başka yerde ise şöyle söyler: “*Bu sene (718) Konya melikleri olan Kutalmış oğullarının devleti inkrâz buldu... Mes’ûd için gevşeyip zayıflamasına kadar idareyi elinde tuttu. Sonra Rum mülkü, Sivas’ta kâim olan Eretna oğulları vesilesi ile Tatar’ın elinde kaldı.*” (Bkz. **Kitâbü’s-Sulûk li-Ma’rifeti Düveli’l-Mülûk**, tahkik: Muhammed Mustafa Ziyâde, c. I, kısım: 3, Kahire 1956, s. 718; c. II, kısım: I, s. 186). Öyle anlaşılıyor ki, Makrizî de Sultan Mes’ûd’un ölümüyle Anadolu’daki Selçuklu idaresinin nihayet bulunduğu kanaatindedir. Ancak o, muhtemelen bir yanlışlık eseri Sultan Mes’ûd’un 708’de değil de 718’de öldüğünü söyleyerek Anadolu Selçukluları devletinin yıkılış tarihini 718/1318’e çekmektedir. Bu durumda Sultan Mes’ûd’un vefat tarihiyle ilgili olarak, Niğdeli olup Makrizî (ö. 845/1441)’ye göre Sultan Mes’ûd’un ölüm tarihine daha yakın olan, hatta o dönemi idrak etmiş bulunan Kadı Ahmed (ö. 733/1333’den sonra)’in şahitliğini doğru kabul etmemiz daha mantıklı olacaktır. O halde her iki müellif de Anadolu Selçuklularını Sultan Mes’ûd’un vefatıyla bitirdiğine göre 708/1308 tarihi üzerinde zımnî bir mutabakat var demektir. Osmanlı tarihçisi Münecimbaşı (ö. 1702) da her ne kadar tarihini farklı kaydediyorsa da Sultan Mes’ûd’un ölümüyle Anadolu’daki Selçuklu saltanatının sona erdiğini; İlhanlı valisi Timurtaş’ın ise 718/1318’de Selçuklu şehzadelerini katlederek Selçuklu hanedanını Anadolu’daki bakiyelerini ortadan kaldırdığını ifade etmek sûretiyle durumu daha da vâzih hâle getirir: “*Sultan Mes’ûd... 704/1304 yılında öldü. Onun ölümüyle Anadolu’daki Selçuklu saltanatı ve devleti sona erdi. Sultan Mes’ûd’un ölümünden sonra Anadolu ülkesi Moğol emirlerinin ve vezirlerinin elinde kaldı... Timurtaş b. Emir Çoban, Sultan Ebu Sa’îd Han tarafından 718/1318 yılında Anadolu (umumî) valiliğine tayin edildiğinde, Selçuklu ailesinden geride kalanları araştırdı. Çocuklarını dahi bırakmaksızın bunların hepsini öldürdü. Bunlardan bazıları dağlara ve sarp yarlara kaçıp Karamanlılara sığındılar. Karamanlılar saltanatı elde etmek ümidiyle bunların kızlarıyla evlendiler. Ancak daha sonra erkeklerine gadredip onları tamamen ortadan kaldırdılar.*” Bkz. Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Câmiu’d-Düvel (Selçuklular Tarihi II)**, yay. Ali Öngül, İzmir 2001, s. 141-142. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 644-645.

liyakatsizliği de, tarihî mevkiî yüksek ve kudsiyeti kabul edilmiş Selçuklu hanedanının itibarını zamanla ortadan kaldırmıştır.²⁰

Abaka Han, Anadolu'ya gelirken imparatorluk veziri Şemseddin Cüveynî'yi de maiyetinde getirmiş ve ona memleketin vergi kaynaklarını ve vilayetlerin kanunlarını yeniden tespit ettirmişti. Buna göre Sultan Gıyâseddin'in varidâtına el konulmuş ve bir çok vilayet de bizzat hanların özel mülkü haline getirilmişti. Ancak hadiselerin ve çatışmaların birbirini takip etmesi üzerine Anadolu'da Moğol şehzade ve askerlerinin çoğalmas ve dahilî seferler ve istilalar neticesi asayişin bozulması gibi sebepler, vergi gelirleri açısından beklenen meblağı hâsil etmemiş olacak ki, Vezir Sahib Ata Fahreddin Ali'nin 687/1288'de vefatı üzerine Fahreddin Kazvinî büyük bir memur kalabalığı ile birlikte Anadolu'ya gönderilmişti. Kazvinî, İlhanlı devletine verdiği ağır taahhütlerin altından kalkmak ve de kalabalık memurları ile birlikte kendisinin geçimini sağlamak amacıyla işe başlar başlamaz yeni malî kanun, resim ve kâideler koyarak o zamana kadar mutad bulunan vergileri fahiş bir şekilde arttırmış ve yeni vergiler ihdas etmişti. Fakat bu durum da vergi gelirlerini arttırmamış, aksine halkın dayanma gücünü kırarak yurtlarını terk etmesine sebebiyet vermişti.²¹

Bundan sonra uygulamaya konulan dalay (devlete ait mîrî toprak) usûlü veya ülkenin dört malî bölüğe/bölgeye ayrılması gibi tedbirler de yeni başka sıkıntılar ortaya çıkarmaktan gayri bir işe yaramamış; Yavlak Arslan oğlu Nâsırüddin ve Ahmed Lakuşî gibi devlet adamlarının sistemi ıslah çabaları da halkın memnuniyetsizliğini gidermede başarılı olamamıştır. Araziyi yeniden ölçüp vergileri tayin etmek, yazılmamış yerleri bulmak, diğer gelir kaynaklarını meydana çıkarmak ve başka gerekli kanunları yapmak ile vazifelendirilen vezir Nizameddin Yahya'nın gayretleri ise umumî şikayetlerin konusu olmaktan öteye gidememiştir.²²

Dönemin şairlerinden Seyfeddin Ferganî, 694/1295 tarihinde tahta çıkan ve müslüman olan Gazan Han'a hitaben yazmış olduğu bir şiirinde, Anadolu'nun içine düşmüş olduğu bu perişan ve namüsaid durumu şöyle tasvir eder: *“Ey âdil hükümdar! Anadolu'da Ömer'in adaleti değil yalnız Haccâc'ın zulmü hâkimdir. Sen müslüman oldun, fakat bu memleket dindar olmayan hâkimlerin elindedir. Zira âlimler ekmezsiz, ârifler çıplak, hânkahlar mefruşatsız ve medreseler damsız kalmış; zenginler fakir*

²⁰ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 586, 602, 626, 633, 642.

²¹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 573, 591-593, 600.

²² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 603-604, 614, 620-623, 631-632.

düşmüş ve yoksulluk milleti perişan etmiştir. Nitekim örümcekler bir ağ kursa emirler derhal tamga (ticaret) ve kopçur (hayvan) vergilerini almağa kalkışır. Türkmenler de her an ve her yerde baskınlar yapıyorlar."²³

Seyfeddin Ferganî'nin mezkûr şiirine de yansıdığı üzere söz konusu bu dönemde ileride bir "beylikler dönemi" yaşanmasını sağlayacak olan bir takım siyasî-içtimai teşekküllerin ilk nüveleri vucûd bulmaktaydı.²⁴ İlhanlı hâkimiyeti altındaki Selçuklu devleti Orta Anadolu'ya ve düzlüklere hükmederken bu Türkmenler sınırlarda ve dağlarda yoğunlaşmakta ve buralarda kurdukları ribat fonksiyonlu tekkelerle cihad ve gaza ülküsünü canlı tutmaya çalışmakta idiler. Selçuklu şehzadeleri arasında ikbal peşinde koşanlar, tahta hak iddia edenler ve vazifelerinden tard edilmiş devlet adamları bu Türkmenlere sığınıyor, bunlardan elde ettikleri güçle şanslarını bir daha denemeye kalkıyorlardı. Bununla birlikte Selçuklu devletinin kurumlarına ve göçebe Türk geleneklerine göre kurulan bu beylikler, yine de genel olarak Selçuklu sultanlarının ve İlhanlı hükümdarlarının hâkimiyetini kabul ediyor; buna karşın onlardan buldukları bölgenin meşru hakimleri olduklarını teyid eden kaftan, sancak, berat ve gazi unvanı alıyorlardı.²⁵

Sözünü ettiğimiz bu teşekküllerin en eskisi ve en önemlisi Karamanlı beyliği idi. Pek çok defa Moğolların darbelerine ve imha hareketlerine maruz kalmasına rağmen yine de kudret ve hayatiyetini muhafaza etmeyi başaran bu beylik, sülalenin atası olan Nûre Sofî ve oğlu Kerimeddin Karaman (ö. 659/1261 civarı)'dan itibaren müesses nizamla çekişme içinde olmuş; Mehmed Bey (ö. 676/1277) döneminde de bilhassa göçebe Türkmenlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Karamanlılar, Memlûk sultanlarının destek ve teşviklerini de arkalarına alarak İzzeddin Keykavus, Alaüddin Siyavuş (Cimri) ve Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğulları namına sırasıyla 659/1261, 675/1276 ve 684/1285 yıllarında birkaç kez Konya üzerine yürümüşler, kısa bir müddetliğine de olsa burayı ele geçirmişlerdir.²⁶

²³ Ahmed Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-din Muhammed al-Fergani", **Bellefen**, c. XXIII/91, Ankara 1959, s. 422, 427-432.

²⁴ Bu dönemde Anadolu'da var olan Türkmen zümreleri ve faaliyetleriyle ilgili olarak bkz. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 505-522; 539, 548, 558-572, 590, 595, 602-614, 624-5; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 45-55.

²⁵ Osman Turan, "Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu", s. 260.

²⁶ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 518-522, 539, 548, 558-572, 574, 590, 604-5, 624; İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara 1984, s. 1-8; Ali Sevim-Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi**, Ankara 1989, s. 310-316.

Önem bakımından ikinci sırada gelen ve daha sonra Batı Anadolu'da ortaya çıkacak olan Aydın, Saruhan ve Karesi beyliklerinin nüvesini teşkil eden Germiyanlıların ismine, ilk olarak Babaî isyanı sırasında Malatya valisi olan beyleri Alişir oğlu Muzafferüddin vesilesi ile tesadüf olunur. Muhtemelen Moğolların baskısı üzerine 656/1258 yılı civarında Kütahya bölgesine göçen Germiyanlılar, 675/1277'deki Elbistan savaşında ve yine aynı tarihlerdeki Cimri vak'ası sırasında Selçuklu kuvvetleri arasında yer almışlardı. 685/1286 yılında Beyşehir'i yağma etmeleri üzerine Selçuklu-Moğol kuvvetlerince tenkil edilmişlerse de, Yakub b. Alişir zamanında, 702/1303'te III. Alâeddin Keykubâd'ın saltanattan çekilmesinden sonra Gıyâseddin Mes'ûd'a tabi olmamışlar, İlhanlılara senede bir kez vergi vermek sûretiyle²⁷ müstakil hâle gelmişlerdir.²⁸

Güney ve Batı Türkmenlerine nispetle daha itaatkar tavırlarıyla dikkati çeken Kuzey Türkmenleri ise, bölgedeki Moğol-Selçuklu nüfûzunu 691/1292 senesinde Çobanoğulları beyliği ile girişmiş oldukları hareketle zaafa uğratmışlardır. I. Alaeddin Keykubâd zamanında (616-634/1220-1237) Kastamonu'da uç beyi olarak bulunan Emir Hüsameddin Çoban'a dayanan bu beylik mensupları, adına birkaç kitap ithaf da olunan reisleri Muzafferüddin Yavlak Arslan idaresinde, II. İzzeddin Keykavus'un oğullarından şehzade Kılıç Arslan'ın saltanatı davasıyla ortaya atılmışlar, fakat Sultan Mes'ûd, Mücîrüddin Emirşah ve vezir Necmeddin ile Moğol noyanları komutasındaki bir ordu tarafından ezilmişlerdir. Buna rağmen Yavlak Arslan'ın oğlu Mahmûd Bey zamanında kısa bir süre de olsa Moğol-Selçuklu tabiiyetinden çıkmayı başaran Çobanoğulları, mezkûr beyin vefatıyla yerlerini Candaroğullarına bırakmışlardır.²⁹

Bu beyliklere benzer şekilde Anadolu'nun muhtelif yerlerini yurt tutan Hamid, Eşref ve Menteşe gibi ailelere mensup diğer Türkmen zümreleri de, Moğol-Selçuklu baskısı neticesi daha rahat hareket edebildikleri uçlara doğru kayıyorlar, buralarda gerçekleştirdikleri fetihlerle kendilerine yer açtıkları gibi zaman zaman devletin merkezinde cereyan eden mücadelelere taraf olarak da ülke üzerindeki etkinliklerini

²⁷ Yazıcızâde'nin *Selçuknâme*'sinde geçen bir ifade bu durumu şöyle açıklar: "*Bu tarihte Candaroğlu Kastamonu'nun üç yüz altmış altı sipahisinden biri idi. Gördü ki Rum Selçukîlerden hâli oldu ve uclarda her tarafta beyler başı başına bey olup yılda Tatar'a bir sehl nesne gönderirler ve yerli yerine hüküm ederler ol dahi Eflugan tarafından, ki timarı anda idi, Türkler devşirüb çeri edinüb Kastamonu'ya çıktı...*" Bkz. Ali Sevim-Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi**, s. 235.

²⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 39-44; Ali Sevim-Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi**, s. 286-289; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 47.

²⁹ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 608-614; Ali Sevim-Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi**, s. 223-235.

arttırıyorlardı. Böylece bir taraftan Moğol idaresini ve nüfuzunu sarsarken bir taraftan da varlıklarını koruyarak hem fethin daha ileri noktalara ulaşmasını hem de sahip oldukları bölgelerin Türkleşmesini sağlıyorlardı. Yaşanmakta olan bu durum Bizanslı tarihçi Nicephorus Gregoras'ın satırlarına da şöylece yansımıştır: “*Şimdi Türklerin memleketi (Selçuklu devleti) öyle bir inhitata uğramıştı ki... yalnız valiler, eşraf ve muteber kimseler devlet arazisini sayısız beyliklere bölmekle kalmıyor, bilâkis oktan ve tirkeşten başka hiçbir şeyle müsellâh olmayan adı sanı belirsiz adamlar da etraflarına yığılan ahalden alaylar teşkil ederek eşkıyalık etmeye başlıyorlardı. Dağ geçitlerine yerleşerek buradan sık sık desisekâr akınlarla Romaluların (Rumların) komşu şehirlerine ve arazisine baskınlar yapıyorlardı... Bilhassa muhtelif vilâyetleri istilâ etmiş ve kendileri de Moğollar tarafından tazyik edilmiş olan Türkler Romalıları sıkıştırıyorlardı; Moğolların önünden nasıl kadınlar gibi sınışırlarsa Romalılara karşı da kendilerini öyle erkekçe gösteriyorlardı. Bu sebeple Moğolların istilâsı onların felâketini bâdi değil, bilâkis daha ziyade onların en büyük talihine vasıta olmuş oluyordu. Onlar kitleler halinde Paphlagonya (Kastamonu-Bolu yöresi)'dan ve Pamphylya (Göller bölgesi)'dan akıp geliyorlar ve Roma arazisini yağma ediyorlardı.*”³⁰

Mesâlikü'l-Ebsâr isimli eserin müellifi el-Ömerî ise, bir müslüman yani Gregoras'a göre içeriden biri olarak Anadolu'nun Selçuklu-İlhanlı yönetimindeki hâlini ve bu dönemdeki beyliklerin durumunu şöylece tasvir eder: “*Selçuk oğulları devrinde bu memleket cennet gibi idi. Orada halk saadet ve sevinç içinde yaşıyordu. Nihayet Çingiz oğulları dünyayı alt üst ettikleri vakit Anadolu'da Selçuk bakiyelerini muhafaza edip onlarla birlikte hüküm sürdüler. Sultan Baybars Kayseri'ye girince Tatarlardan bir kısmını mağlup edip bu şehirde tahta çıktı, taç giydi, adına hutbe okuttu ve para bastırıldı; halk da kendisini tebrik etti. Fakat orada fazla kalamayarak geri döndü. Moğol hâkimiyeti yerleşince Selçuklu idaresi sukût etti. Türk tâifeleri (Türkmenler) Moğollar ile sulh veya savaş halinde idiler; Mısır sultanlarına elçi ve mektup gönderip yardımlarını istediler. Bu beylerden bir kısmına menşur, sancak ve bayraklar verildi. Bu tâifeler ile hâlâ dostâne münasebetler devam eder... Bugünkü Türk beyleri evvelki beylerin oğulları olup Selçuklular zamanında tedricen meydana çıkmışlardır. Ovalar Hulâgü ailesinin elinde kalırken uçlar ve dağlar Türk beylerine aiddir. Bunlar*

³⁰ N. Gregoras, c. I, s. 137'den naklen Paul Wittek, **Menteşe Beyliği**, çev. O.Ş. Gökyay, Ankara 1999, s. 16.

Moğollarla bazen savaş hâlinde olup komşu kâfirlere karşı daimî cihad yaparlar. Moğollar zayıflayınca pek çok Türkmen beyliği meydana çıkmıştır."³¹

Böylece Anadolu, ikbal peşinde koşan Selçuklu şehzadelerinin ve yurt tutmaya ve müstakil olmaya çalışan mahalli beylerin Moğol hakimiyetine karşı giriştikleri mücadelelerden sonra, 695/1296 tarihinden itibaren bir de kendi içinde anlaşmazlığa düşen Moğol noyanlarının isyanına sahne olmaya başladı. Toğaçar, Baltu ve Sülemiş gibi noyanların önyak olduğu bu isyan hareketleri sırasında Anadolu'daki diğer muhalefet unsurları da menfaatlerine uygun düşen tarafta yer alarak mevcut durumdan kendileri lehine istifadeye çalışmışlardır. Mesela Selçuklu hanedanının manevî nüfuzunu da kullanmak isteyen Baltu, isyan ettiği sırada Sultan Mes'ûd'u ve devlet erkanını cebren de olsa yanında tutmuş, Sülemiş de Gazan hana karşı giriştiği mücadelede uç Türkmenlerinin, bilhassa da Karaman oğullarının ve İlhanlıların bir türlü alt etmeyi başaramadığı Memlûklülerin yardımına başvurmuştur.³² Anadolu'nun daha fazla perişan olmasına, halkın daha ziyade soyulup ezilmesine sebep olan bu nevi isyanlar Aksarayî'nin ifadesine göre bu memleketin sahipsiz kalmasıyla ilgilidir: "*Rum her ne kadar gariplerin bile emniyete erdiği bir refah ve istirahat makamı ise de [hâl-i hâzırda] iniltisiz geçen bir günün aşkı/hasreti içindedir. Zira Azerbaycan, Irak ve Horasan'ın kıyısında köşesinde [iktidarı üstlenmeye] mükellef/yükümlü ve mecbur olduğu kuruntusu/sevdası aklına üşüşen, ancak söz konusu arzusunun damgasını mezkûr vilâyetlerdeki halkın alınına basamayan, tamah elini Rum makam bineğinin eyer kaşına atar, ümit ayağını bu vilâyetin fitne ve fesat yollarına koyar. İşinde meydana gelen gediği burada kapamak, başka yerde karşılaşmış olduğu şiddetin hesabını burada görmek ister. Diğer ülke ve diyarların çöllerinde bin fersahlık yol kat etse, ayakkabısına yapışan talep taşlarını Rum menzil ve konaklarında döker.*"³³

³¹ Franz Teaschner, **al-'Umari's Bericht über Anatolien in seinem Werke Masalik al-absar fi mamalik al-amsar**, Leipzig 1929, s. 1-4, 30, 50'den naklen Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 643-644. Gibbons, İbn Batûta'nın müşâhede ederek, el-Ömerî'nin ise şifâhen ulaştığı XIV. yüzyıl Anadolu şehirlerine dair malumatın şehirlerde hüküm süren beylerle ilgili kısmını mukayeseli olarak zikretmiştir. Bkz. Herbert Adams Gibbons, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, trc. Râgıb Hulûsi (Özdem), Ankara 1998, s. 232-253. Ömerî'nin eserinin Anadolu ile ilgili kısmı için ayrıca bkz. Yaşar Yücel, **XIII-XIV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çobanoğulları**, Candaroğulları Beylikleri, Ankara 1980, s. 181-201.

³² Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 614, 616-618, 624-625; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 65-69.

³³ Mahmûd b. Muhammed Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr**, mukaddime ve haşiyelerle neşreden: Osman Turan, Ankara 1944, s. 190. Ayrıca bkz. Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 152.

Sülemiş'in 698/1298 senesinde yakalanarak isyanının bastırılmasında ve 714/1314 yılında Anadolu'daki asayişsizliğin giderilmesinde önemli hizmetleri görülen Emir Çoban, Ebu Sa'îd Bahadır Han'ın 716/1316 yılında tahta geçmesi ile devletin en kudretli şahsiyeti haline gelmiş ve muhtelif eyaletleri oğullarının uhdesine verirken oğlu Timurtaş'ı da 717/1317'de Anadolu umumî valisi tayin etmişti. Timurtaş, kısa zamanda asayiş temin edip kuvvetli bir idare tesis etmesine rağmen, İlhanlıların merkezinde babası Çoban Bey'e karşı teşekkül eden muhalefet ve mücadele Anadolu'ya da sıçrayınca bir müddet sıkıntıya düşmüş; babası merkezde düşmanlarını mağlup ve imha ederken o da Anadolu'da aralarında ayrılık çıkan ve bir kısmı tekrar kendine katılan muhaliflerini bertaraf etmeyi bilmişti. Bu esnada Moğollar arası mücadeleleri fırsat bilip Konya'yı işgal eden Karaman oğullarından Burhaneddin Musa Bey'i ve isyan halinde bulunan uç Türkmenlerinden Eşref oğlu Süleymanşah'ı da tenkil eyleyen Timurtaş, İbnü'l-Arabî'nin I. İzzeddin Keykâvus'a yazdığı ve *Müsâmeretü'l-Ahbâr* müellifinin bir kısmını eserine alıp döneminin hükümdarına (Timurtaş'a) uygulaması için tavsiyede bulunduğu mektupta³⁴ da yer alan bazı şer'î hükümleri bir takım zecrî tedbirlere de başvurarak sıkı sıkıya uygulamaya kalkışmıştı. Bu icraatları halk nezdinde de olumlu yankı bulunca, bu sefer kendini zamanın mehdisi ilan etmiş ve merkezle tüm bağlarını koparmıştı. Hatta Memlûklülere elçi göndererek Ebu Sa'îd Bahadır Han'ın hâkimiyetine nihayet vermek maksadıyla yardımlaşmayı bile teklif etmişti.

Babası Emir Çoban'ın merkezdeki mevkiini de tehlikeye sokan bu durum, onun bizzat Anadolu'ya gelerek özür dilemesi için oğlunu Tebriz'e götürmesi ile tatlıya bağlanmıştı. Bundan sonra tekrar Anadolu'ya dönüp idaresini sağlamlaştıran Timurtaş, 727/1327 yılında, uç Türkmenleri üzerine sefere çıktığı bir esnada, Tebriz'de babası ile hanın arasının açıldığını ve ailesinin tasfiye edildiğini haber alınca, kendini Anadolu'da güvende hissetmemiş ve yerine kayınbiraderi Emir Eretna'yı bırakarak Mısır'a, Memlûk sultanı Melik Nâsır'a iltica etmeyi tercih etmiştir.³⁵

Böylece Timurtaş'ın halefi olan Eretna, İlhanlı devleti 736/1335 yılında Ebu Sa'îd Bahadır Han'ın vefatıyla çökünceye kadar doğrudan olmasa da merkezden umumî vali tayin edilenlerin nâibi olarak Anadolu'daki en yüksek otoriteyi temsil etmiştir. İlhanlı

³⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (Türkçe metin), s. 264-265. Söz konusu mektubun tercümesi ve değerlendirilmesi için ayrıca bkz. Mahmud Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabî'nin I. İzzeddin Keykâvus'a Yazdığı Mektubun İşığında Dönemin Dinî ve Siyasî Tarihine Bakış", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, c. II, Konya 2001, s. 11-28.

³⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 625, 639-642, 645-650; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 81-92.

idaresinin çökmesinden sonra ise doğrudan müstakillik peşinde koşmadan siyaset gereği bazen Memlûklülerin, bazen de Irak'ta hüküm süren Çobanlıların himayesi altında gözükersen idaresini sürdürmeyi bilmiş ve 744/1343 yılında Çobanlı Şeyh Hasan'ın Süleyman Han komutasındaki ordusuna karşı kazandığı Karanbük zaferiyle de istiklalini ilan etmiştir. Anadolu'daki İlhanlı hakimiyetinin siyasî vârisleri olarak Eretnalılar da, bu vesile ile seleflerine bağlı olan bölgeler üzerinde hak iddia etmişlerdir. Onlardan sonra da Kadı Burhaneddin beyliği bu iddianın takipçisi olmuştur.³⁶

Timurtaş'ın Anadolu'yu terk etmesiyle rahatlayan, İlhanlı idaresinin çökmesiyle de tamamen bağımsız hâle gelen Karamanlılar ise artık geçmişte olduğu gibi bir Selçuklu şehzadesinin gölgesine sığınmadan doğrudan doğruya Selçukluların siyasî vârisleri olduklarını iddia etmeye başlamışlar ve en güçlü beylik olarak derhal hudutlarını genişletip en son 720/1320 yılında boşaltmak zorunda kaldıkları Konya'yı alarak bütün Anadolu'ya hakim olmaya çalışmışlardır. Ancak diğer beylikler ile çevrili olan Karamanlılar, onlara karşı genişleme ve topraklarını ele geçirme mücadelesini eskisi gibi cihad adı altında meşru gösterme imkanı bulamamışlar ve cihadın bayraktarlığını yapma sıfatını daha uçlardaki beyliklere kaptırmışlardır.³⁷

Hakikaten bu esnada Batı Anadolu beylikleri Bizanslılar ve Hıristiyanlar karşısında cihadın bayraktarlığını yapıyor, Müslümanları bu mukaddes davaya bağlıyor ve kendi etraflarında topluyordu. Anadolu'nun güney-batı ucuna 659/1261 yılı civarında yerleşen Menteşeliler, dağıtılmış bulunan Bizans donanmasının artıklarını da devşirerek denizlere açılıyor ve 699/1300 senesinde kısa bir müddetliğine de olsa Rodos'u alıyorlardı. Germiyanlı Yakub Bey'in fetihlerde bulunması için ileriye, Adalar Denizi'ne doğru sevk ettiği Aydınolu Mehmed Bey ise 708/1308 yılında Tire ve Efes yöresini temellük edip babası adına beyliğini kuruyor ve kısa sürede bir donanma inşa ederek Sakız, Bozcaada, Ağrıboz, Mora ve Rumeli sahillerini vuruyordu. 734/1334 senesinde beyliğin başına geçen Gazi Umur Bey, üzerine gönderilen Haçlı donanmasını yenilgiye uğratarak destanlara konu oluyordu.³⁸ Başlangıçta diğer beylikler arasında mütevazı bir konumu bulunan Osmanlılar ise, evvela Marmara sahillerine doğru yayılıyor, ardından süratle Balkanlara geçerek gaza ülküsünün bayraktarlığını yapıyor,

³⁶ Kemal Göde, **Eratnalılar (1327-1381)**, Ankara 1994, s. 34-46, 51-140; İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 155-161; Ali Sevim-Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi**, s. 339-359; Muammer Gül, **Moğol Hakimiyeti**, s. 120-123.

³⁷ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 639-640, 644, 646, 650-652; İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 9-10; Ali Sevim-Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi**, s. 316-318.

³⁸ Bkz. İréne Melikof, **Le Destan d'Umur Pacha (Düstûrnâme-i Enverî)**, Paris 1954.

zaferler kazandıkça da cazibe merkezi haline geliyorlardı. Böylece İslâm dünyasının her yerinden gelen gaziler, âlimler, şeyhler, babalar ve dervişlerin desteğini kazanarak diğer beyliklere karşı üstünlük sağlıyorlardı.³⁹

Bu şekilde Selçuklu çağında Anadolu'nun vaziyetini genel olarak ifade ettikten sonra şimdi de söz konusu zaman diliminde Niğde'nin durumunu kaynaklara yansıdığı kadarıyla ele almaya çalışalım.

~ ~ ~

Niğde'nin 23 km. güneybatısındaki Tyana (Kemerhisar) şehri hariç, yörenin, miladî IX. veya X. yüzyıla kadar önemli bir iskan faaliyetine sahne olmadığı, gerek kaynaklara bu yönde bir bilginin yansımamış olmasından, gerekse 1800'lü yıllarda bölgeye yapmış oldukları seyahatler neticesi şehirle ilgili gözlemlerini yazmış olan Ch. Texier, Mc Donald Kinneir ve A. Gabriel'in ifadelerinden çıkartmak mümkündür.⁴⁰ Müslüman müelliflerin söyleyişiyle Tuvâne (طوانة) şehri 88/707, 190/806, 216/831 ve 319/931 senelerinde kısa sürelerle Emevî ve Abbasî istilalarına maruz kalıp neticede harap olunca, yerini suyu daha bol olan Niğde ve Bor şehirleri almıştır.⁴¹

Selçuklu ve İlhanlı dönemiyle ilgili dahilî ve haricî kaynaklara ismi Nekîde (نكیده)⁴² veya Nekîdâ (نكيدا)⁴³ ya da Nekde (نكدة)⁴⁴ şeklinde yansımış olan şehrin tam olarak ne

³⁹ Ucların hâlet-i ruhiyesi, sosyal yapısı ve buralarda vücûd bulan gaza mefkûresinin güzel bir tasviri için bkz. Paul Wittek, **Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu**, çev. Fatmagül Berktaş, Ankara 1985, s. 28-36, 40-43, 50-58. Osmanlı beyliğinin uclardaki faaliyetleri ve diğer beyliklerle münasebetleri için de bkz. Feridun M. Emecen, **İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası**, İstanbul 2005.

⁴⁰ Besim Darkot, "Niğde", **İslâm Ansiklopedisi**, c. IX, Eskişehir 1997, s. 253.

⁴¹ Mustafa Oflaz, "Niğde", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 94; Mehmet Özkarcı, "Niğde", **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı**, c. II, Ankara 2006, s. 267. Söz konusu tarihlerdeki seferler ve bölgede cereyan eden diğer bazı vukuat için bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. IV, İstanbul 1991, s. 476; c. VI, s. 177, 363, 365, 382, 383, 418-425; c. VIII, s. 193-194, 416, 447-448, 459, 463, 464-467, 472-473, 476, 478-481, 482-483, 493, 512-513, 518-522, 531, 538.

⁴² İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye**, Haz. Adnan Sadık Erzi, Ankara 1956, s. 22, 119, 435, 441, 610, 627, 644, 645, 646, 665, 667; 687, 705; Aksarâyî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr** (Farsça metin), s. 74, 97, 101-105, 113, 223, 252-254, 294, 317; Niğdeli Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 141a, 145b, 147a, 149a, 152a, 152b, 153a, 156a; Anonim, **Tarih-i Âl-i Selçuk der Anatoli** (Farsça metin), s. 57, 64.

⁴³ Yakut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Buldân**, c. V, Beyrut 1957, s. 303; Hamdullah Müstevfî Kazvîni, **Nüzhetu'l-Kulûb**, tashih ve haşiye: Muhammed Debîr-siyâkî, Kazvîn 1381, s. 148, 150. Besim Darkot, *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Niğde" maddesinde, Hamdullah Müstevfî (*Nuzhetü'l-Kulûb*, GSM, XXXIII, 199)'nin bu ismi Nîkde (نكده) şeklinde kaydettiğini söylemektedir (s. 254). *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Niğde" maddesini yazan Mustafa Oflaz da yine aynı müellife atıfta bulunarak (Müstevfî, *Nuzhetü'l-Kulûb* (Strange), s. 97, 99) mezkûr malumatı tekrar eder (Bkz. c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 92). Ancak söz konusu eserin 1381/2000 yılında Kazvîn'de yapılmış bulunan neşrinde bu isim muhtemelen Mu'cemu'l-Buldân'daki kayda binaen Nekîdâ (نكيدا) şeklinde yazılmıştır (s. 150). Bununla birlikte musahhîh buraya düşmüş olduğu dipnotta, bu ismin kullanmış olduğu muhtelif nüshalarda Nekîde (نكیده) ve Nîkde (نكده) şeklinde varyantları bulunduğunu da belirtmiştir. B.

zaman fethedilmiş olduğu pek açık değildir. Eğer 465/1071'deki Malazgirt zaferinin ardından Alparslan'ın, aralarında Melik Danişmend'in de bulunduğu beş meşhur kumandanını muayyen yerleri hedef göstererek Anadolu'ya yolladığını doğru kabul edecek olursak⁴⁵, Danişmend Gazî'nin Niğde'nin de içinde yer aldığı Kayseri, Zamantı, Sivas, Develi, Tokat, Niksar ve Amasya havalisini fethettiğini söylememiz mümkün olur. Ancak müellifimiz Kadı Ahmed'in naklettiği bir başka rivayete göre, Melikşah'ın kız kardeşinin oğullarından olan Danişmend Melik Muhammed, Alparslan değil Melikşah tarafından zâhiren böyle bir görevlendirme neticesi, gerçekte ise Kutalmışoğulları gibi merkezden uzaklaştırılmak niyeti ile, 466/1072 tarihinde, Kavurt isyanı bastırıldıktan sonra Anadolu'ya gönderilmiş ve o da Kayseri ve havalisine hâkim olmuştur.⁴⁶ I. Süleymanşah'ın, Antakya seferine çıkmadan önce 475/1082 senesinde Orta Anadolu'ya varıp, Niğde yakınlarındaki Hasandağı'na ismini veren Ebu'l-Gazi Hasan'ı Kapadokya'ya vâli tayin etmesi⁴⁷ ise, Niğde'nin de içinde bulunduğu bölgenin artık Selçuklu tasarrufu altına girmiş olduğuna delalet edebilir.

Dönemin kaynaklarında Niğde ismine, ilk defa, II. Kılıç Arslan'ın, devletin hânedan mensuplarının ve bilhassa da şehzâdelerin müşterek malı sayıldığı eski Türk devlet töresi uyarınca ya da yeni ele geçirilen uçlardaki söz konusu şehirlerde şehzâdelerin devleti teşkilatlandırıp tecrübe kazanmaları niyetiyle, muhtemelen

Darkot ve M. Oflaz'ın işaret ettiği tarzdeki Nîkde (نیکده) varyantı ise, sadece Kaysariye'ye üç merhale uzaklıktaki Karahisar köyünden bahsedilirken geçen Nekîdâ ismine düşülen dipnotta (s. 148), Ç nüshasına (Le Strange neşrine) atıfta bulunulduğunda geçer.

⁴⁴ İbn Batûta, **Rihletü İbn Batûta: Tuhfetü'Nüzzâr fi-Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr**, tahkik: Muhammed Abdülmun'im el-'Aryân, c. I, Beyrut 1992, s. 302. 733/1333 civarında şehre uğramış olan İbn Batûta, diğerlerine göre farklılık arz eden bu telaffuz şeklini hareketli olarak eserine kaydetmiştir.

⁴⁵ Zahîrüddin Nişapurî, **Selçuknâme**, nşr. Muhammed Ramazanî, Tahran 1332, s. 25 (Bu eserin Library of the Royal Asiatic Society'deki yazma nüshasına binaen A.H. Morton tarafından 2004 yılında Antony Rowe (UK)'da yapılan yeni neşrinde bu ifadeler bulunmamaktadır. Bkz. s. 22); Reşîdüddin Fazlullah, **Câmi'u't-Tevârih**, tahkik: Ahmed Ateş, Tahran 1362, c. II, s. 279, 284-5. Ayrıca bkz. Aksarâyî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr** (Türkçe metin), s. 13. Söz konusu bahislerde zann-ı gâlibimizce Aksarâyî'yi takip etmekte olan Niğdeli Kadı Ahmed de: "*Sultan Alparslan, Erminus'u yendiği yukarıda mezkûr tarihte (463/1071) avdet buyurdu. Kendi oğullarım Rum mülküne gönderdi. Bu esnada Niksar, Tokat, Sivas, Ablistan/Elbistan ve mezkûr hudut Melik Danişmend'in elinde bulunuyordu.*" demektedir (Bkz. **el-Veledü's-Şefik**, v. 142b-143a. Ayrıca bkz. v. 143b, 146a).

⁴⁶ Niğdeli Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 143a-b. Osmanlı tarihçisi Neşri (ö. 926/1520) de: "*Âl-i Selçuk'dan Konya'ya ve Aksaray'a ve Niğde'ye ve Enguriye'ye ve gayr-ı bilâd-ı ma'rûfe-i Rum'a evvel mâlik olan Sultan Rüknüddin Süleyman b. Kutalmış... idi. Melikşah b. Alparslan...in eyyâm-ı devletinde âmn kibelinden nâib olup, gelip Rum'a dâhil olup müstevlî oldı. Hicretin 477 (1084) senesinde.*" diyerek Kadı Ahmed'in verdiği bu malumatı dolaylı da olsa tekid eder (Bkz. Mehmed Neşri, **Kitâb-ı Cihân-nümâ**, haz. Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen, c. I, Ankara 1949, s. 27).

⁴⁷ Anna Kommena, **Alexiad**, çev: Bilge Umar, İstanbul 1996, s. 196-197. Ayrıca bkz. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 66, 130. Niğdelilerin türbesini ziyaret edip hâcet diledikleri Şehid Hasan Bey de bu şahıs olmalıdır. Bkz. Niğdeli Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 153a.

582/1186 yılı civarında⁴⁸, ülkesini on bir oğlu arasında paylaşırması sırasında tesadüf olunur. Adı Melik Arslanşah⁴⁹ ya da Alâeddin Tuğrul Arslan⁵⁰ şeklinde kaydedilen şehzâdenin payına düşen Niğde'nin, bu şehre mensup bulunan Kadı Ahmed tarafından “Dârü'l-pehlivâniye” ve “Rum memleketleriyle cihâdın medârı” olarak tarif edilmesi de, dönemin siyasi sınırlarına telmihte bulunması yönüyle dikkate şâyândır.

Bir uç olması münasebetiyle cereyan eden mücadelelerde muhtemelen bir miktar tahrib olan Niğde'nin II. Kılıç Arslan'ın saltanatı sırasında (550-588/1155-1192) imar edildiği ve bununla ilgili bir kitâbenin mermer üzerine nefis bir şekilde hakkedilerek şehrin Karataş ve Hasandağı istikametine açılan Ereğli kapısına asıldığı Niğdeli Kadı Ahmed'in şahitliğiyle malumumuz dâhilindedir.⁵¹ Yine Niğdeli Kadı Ahmed, 595/1199 senesinden 598/1202'deki vefat tarihine kadar üç yıl saltanat sürdüğünü söylediği⁵² II. Rükneddin Süleymanşah'ın, hükümdarlığının ilk yılında şehrin burçlarının ilk kısmını⁵³, Kadı Mahfûz Niksârî adındaki bir mimara tamamlattırıldığını ve bununla ilgili olarak mermer üzerine latîf bir şekilde nakşettirdiği kitabeyi de şehrin kible tarafındaki kapısına astırdığını ifade eder.⁵⁴ Bu imar faaliyetlerine rağmen, anılan döneme yakın bir tarihte vefat eden Yakut el-Hamevî (ö. 626/1229), eserinde, her ne kadar daha ziyade Niğde'nin İslâm öncesi geçmişine ve diğer şehirlerle arasındaki mesafesine atıfta

⁴⁸ Osman Turan muhtelif karinelere binaen bu taksim 578-584/1182-1188 arasında, büyük bir ihtimalle de 582/1186'da vuku bulmuş olabileceğini söylerken (Bkz. **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 217); Tuncer Baykara, Iğın'ın Mahmudhisar köyündeki 576/1180 tarihli bir kitâbede Gıyaseddin Keyhüsrev'in âdetâ bağımsız bir hükümdar gibi zikredilmesine binaen, söz konusu tarihin de ihtimal dahilinde bulunduğunu ifade etmektedir (Bkz. Tuncer Baykara, “Türkiye Selçuklularında İdarî Birim ve Bununla İlgili Meseleler”, **Vakıflar Dergisi**, sayı XIX, Ankara 1985, s. 49).

⁴⁹ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye**, çev. Mürsel Öztürk, c. I, Ankara 1996, s. 41.

⁵⁰ Niğdeli Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 147a. Neşri (ö. 926/1520) ise, bu şehzâdenin ismini Muzafferüddin Arslan Şah olarak kaydeder (Bkz. **Kitâb-ı Cihân-nümâ**, s. 33). İbnü'l-Esîr (c. XII, s. 78-80) ve Aksarâyî (s. 23) de bu taksimâtan bahsediyorlarsa da Niğde'nin kimin uhdesine tevdi edildiğinden söz etmezler.

⁵¹ Niğdeli Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 96a.

⁵² Diğer tarihî kayıtları da göz önünde bulunduran Osman Turan, II. Rükneddin Süleymanşah'ın 592-600/1196-1204 yılları arasında yaklaşık sekiz sene saltanat sürdüğünü söyler (bkz. **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 246, 262). Aslında bu durum, Kadı Ahmed'in kardeşler arası mücadelelerle geçen II. Kılıç Arslan'ın vefatından sonraki altı yıllık süreyi (589-595/1193-1199) tabir-i câizze bir fetret dönemi olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak yine de II. Süleymanşah'ın vefât tarihi konusunda bir ihtilaf bulunduğu açıktır (Bkz. **el-Veledü's-Şefik**, v. 147a-b).

⁵³ Kalenin ilk olarak ne zaman kurulduğu tam bilinmemekle birlikte evveliyâtının IX. yüzyıla, Bizans dönemine kadar gittiği sanılmaktadır. Ayrıca 1963 yılında M. Akok tarafından kalede yapılan tetkiklerde Bizans devrine ait kışla ve mağaralara rastlanmasının da bu tahmini güçlendirdiği ifade edilmektedir. Bkz. Mehmet Özkarcı, **Niğde'de Türk Mimarisi**, Ankara 2001, s. 13.

⁵⁴ Niğdeli Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 147a.

bulunuyorsa da, bir görgü şahidine dayanarak burasının “*eski ve küçük bir şehir*” olduğunu dile getirir.⁵⁵

608/1211 senesinde Selçuklu tahtına oturan I. İzzeddin Keykâvus’un hâkimiyetini tanımayıp kendisi ile saltanat mücadelesine girişen Alâeddin Keykûbad, Kayseri’de muhasara altına aldığı kardeşi karşısında dayanamayıp Ankara’ya çekilince, kendisiyle birlikte hareket eden Dânişmendli Zahîrüddin İli de gerekli tedbirleri almak için Niğde’ye gitmişti. Zahîrüddin İli, burada şehrin ileri gelenlerinin ve halkının kalplerini malla, bağışla, ikramla ve iltifatla kazanıp onları kendine bağlamaya çalıştı. Hatta İzzeddin’in ordusunun kuşatmaya gelip şehrin civarındaki bağ ve bahçelere zarar vereceğinden endişe etmemeleri için sahiplerine bunların bedellerini peşin olarak ödedi. Buna karşın Niğde runûdu (ayak takımı), sultanın askerlerinin henüz ortalıkta gözükmemesine rağmen hizmetçilerine ve adamlarına sert davranıp onları rahatsız etmeye başlayınca, Zahîrüddin burada emniyette olmadığını anlamış ve şehirden ayrılıp Lûlüve (Ulukışla)’ye çekilmiştir. Bundan sonra sultanın büyük emirleri arasında yer alan Emir-i Âhur Zeyneddin Beşâre, Niğde’ye gelmiş ve bağış ve ikramlarda bulunarak halkın ve ileri gelenlerin gönlünü sultana meylettirmeyi bilmiştir.⁵⁶

Sinop’un 611/1214 senesinde fethedilmesinin akabinde gerçekleşen imar ve inşaa faaliyetleri sırasında da ismi “Niğde sâhibi” olarak geçen⁵⁷ Zeyneddin Beşâre’nin, 620/1223 yılında, Niğde’de, Kadı Ahmed’in ifadesiyle Câmî-i Cevvânî adında bir Cuma câmî’i inşa ettirdiği bilinmektedir.⁵⁸ Anlaşıldığı kadarıyla, daha sonraları Alâeddin câmî’i diye tanınacak olan bu Câmî’in tamamlanmasının hemen akabinde Zeyneddin Beşâre, nüfûzlarından çekinilen diğer büyük Selçuklu emirleriyle birlikte,

⁵⁵ Yakut el-Hamevî, **Mu‘cemu’l-Buldan**, c. V, s. 303. “*Eski ve küçük bir şehir olan Nekîdâ ile Kaysâriye şehri arasında güney cihetinden üç günlük yol vardır. Bokrat el-Hekîm’in buralı olduğu ve ilim meclislerini burada topladığı söylenir. Yine onun, zamanında tanınan ve meşhur olan hekimleri de burada bir araya getirdiği zikredilir. Burayı görmüş olan bir kişi bana böyle haber verdi. Nekîdâ ile Herakle arasında üç günlük yol vardır.*”

⁵⁶ İbn Bîbî, **el-Evâmîrû’l-Alâiyye fi’l-Umûri’l-Alâiyye**, c. I, s. 134-139. Ayrıca bkz. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 294-6.

⁵⁷ Şâkir Ülkütâşır, “Sinop’ta Selçuklulara Aid Tarihî Eserler”, *Tarih ve Arkeologya Dergisi*, c. V, s. 120-131, 142’den naklen Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 306.

⁵⁸ Niğdeli Kadı Ahmed, **el-Veledü’s-Şefik**, v. 147a. Zeyneddin Beşâre’nin isminin ve 620/1223 yılının açıkça zikredildiği Câmî’in inşa kitabesinde tam olarak şunlar yazılıdır: “*Bu Câmî’in yapılmasını, es-Sultânü’l-muazzam, Şehinşâhu’l-a‘zam, Meliku mulûki’l-âlem, Seyyidu’s-selâtîni’l-Arab ve’l-Acem, Alâü’l-dünya ve’l-din, Gıyâsü’l-İslâm ve’l-Müslimîn Keykûbâd b. Keyhüsrev (Allah ona olan yardımını arttırsın) in hükümdarlığı zamanında, Allah’ın merhametine muhtaç zayıf kul Beşâre b. Abdullah emretti. Müstenirüddin de 620 senesinde onu inşa etti.*” Ayrıca Câmî’in muhtelif yerlerinde bulunan diğer kitabelerden de Mahmûd oğlu Üstad Sıddık ile kardeşi Gazi’nin câmîin inşasında usta olarak çalıştıkları anlaşılmaktadır. Câmî’i ve kitabeleriyle ilgili daha tafsilatlı bilgi için bkz. Mehmet Özkarcı, **Niğde’de Türk Mimarisini**, s. 33-50.

617/1220 tarihinde saltanat tahtına oturan Alâeddin Keykubâd tarafından ortadan kaldırılmış ve böylece Niğde de doğrudan sultana bağlı bir şehir haline gelmiştir.⁵⁹

627/1230'da yapılan Yassıçemen savaşının ardından başsız kalan Harezmliler ordusu mensuplarını hizmetine alarak sebep oldukları karışıklıkları ve sıkıntıları önlemeye çalışan Alâeddin Keykubad, 629/1232 yılında kendisine tabi olan Harezmliler beylerine muhtelif yerleri iktâ olarak verirken Niğde'yi de Yılan Boğa (Bilen Toğa)'ya tahsis etti.⁶⁰ Ancak Alâeddin Keykubad'ın Harezmlilerin yol açtıkları sıkıntılar sebebiyle harap ve sahipsiz bir duruma düşmüş olan Ahlat ve çevresini denetim altına alıp muhtemel bir Moğol saldırısına karşı bölgeyi tahkim etmeye çalışması üzerine harekete geçen Eyyubî ve Artuklu ordusuna karşı 631/1234 yılında Harput'ta yapılan savaşta, Niğde askerlerine Kadı Şerefüddin'in oğlu olan Pervane Taceddin'in komuta ettiği görülmektedir.⁶¹

641/1243 senesindeki Köseadağ yenilgisinden sonra pek çok Anadolu şehrinin tahrip olduğu bilinmektedir. Vezir Mühezzibüddin Ali marifetiyle Moğollarla anlaşma sağlanıp devlet nizamı yeniden tesis edilmişse de, bu dönemde kardeşler arasında teşkil olunan müşterek sultanlık yönetimi pek de iyi neticeler vermemiştir. Kardeşi II. İzzeddin Keykâvus'un nezareti altında bulunan IV. Rükneddin Kılıçarslan, bu durumdan kurtulmak için, Niğde ser-leşkerliği yaparken azledilmiş olması münasebetiyle kardeşine kırgın bulunan zamanın (652/1254 senesi civarı) Kayseri sü-başısı Samsamüddin'in yardımına başvurmuştu.⁶² 655/1257 yılında ise, kardeşler arasındaki mücadeleye taraf olan Niğde ser-leşkери Selçukşahoğlu ile şehrin ileri gelenleri ve itibarlı kimseleri, II. İzzeddin Keykâvus tarafından derdest edilip zincire vurulmuş, ağır işkencelere tabi tutulduktan sonra şehrin dışına çıkartılarak öldürülmüşlerdi.⁶³

Anadolu'da 660-676/1262-1277 arasında bir "Pervâne devri" yaşanmasını sağlayan Muinüddin Süleyman, Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'a mensup emirlerden biri olarak Sultan II. İzzeddin Keykâvus'u saf dışı bırakma yönündeki teşebbüslerin içinde yer almış, hatta bunun için kendi münşî ve mülazımlarının ileri gelenlerinden

⁵⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, c. I, s. 283-292. Ayrıca bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 339-342; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 239.

⁶⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, c. I, s. 406-418, 431-434.

⁶¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, c. I, s. 438.

⁶² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, c. II, s. 138.

⁶³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, c. II, s. 151-152.

olan Hatiroğlu Şerefeddin Mes'ûd ile Niğde ser-leşkerliği karşılığında bir anlaşmaya varmıştı. Hatiroğlu'nun Moğollar nezdindeki girişimlerinin başarıya ulaşması neticesinde Sultan Rükneddin Konya'ya gelip 660/1262 tarihinde Selçuklu tahtına oturunca, Niğde sü-başılığı da söz verildiği üzere ona tevdi edildi.⁶⁴ Aksarayî, bu esnada, cesarete ve yiğitlikte eşsiz, büyük komutan (sipehdâr) olarak nitelediği Hatiroğlu Şerefeddin Mes'ûd'a, sadece Niğde ve büyük emirliklerden biri olan [Niğde] vilâyetinin bağlanmadığını, aynı zamanda beğlerbeği emirliğinin (emâret-i beğlerbeği) de ona emanet edildiğini söyler.⁶⁵ İbn Bîbî'nin, Hatiroğlu'nun bu görevi vesilesiyle kısa zamanda muazzam bir güç ve önemli bir servet edindiğini, çok miktarda mala ve çocuğa kavuştuğunu ve neticede azgınlık ve kibir yolunu tuttuğunu belirtmesi de bu durumu destekler.⁶⁶

Mamafih Pervane ve Hatiroğlu ikilisi, bir müddet sonra elde ettikleri kuvvet ve kudretten ürken sultanın kendi aleyhlerine döndüğünü anlayınca, bu sefer de Sultan Rükneddin'i ortadan kaldırmak için Moğollarla irtibata geçerler. Pervane, durumu görüşmek üzere Aksaray'da Moğol emirleriyle yapılacak olan toplantıya, İbn Bîbî'nin "alçak, soysuz ve deve bakıcısı" diyerek aşaladığı Niğde ordusuna mensup Cacaoğlu ile birlikte katılır. Neticede bu iktidar mücadelesi de, 664/1266 yılında Sultan Rükneddin'in öldürülüp çocuk yaştaki III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Konya'da saltanat tahtına oturtulması ile son bulur.⁶⁷

675/1276 tarihinde Niğde merkezli başka bir isyanın patlak vermesi de yine emirler arasındaki mücadeleye ilgili gözükmektedir. Muinüddin Pervane ile Sahib Ata Fahreddin Ali, IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın kızı Selçûkî Hatun'u gelin olarak Abaka Han'ın oğlu Argun'a götürmek üzere İran'a doğru yola çıkarken, Pervane'nin yakın çevresine Hatiroğlu'ndan şikayette bulunması ve ona karşı dikkatli olmalarını tavsiye etmesi, geçmişte yakın işbirliği ve yardımlaşma içinde bulunan bu ikilinin artık birbirine karşı husûmet beslemeye başladığına delalet eder. Çok geçmeden Pervane'nin adamlarının kendisini ortadan kaldırmak için kurduğu tuzaktan bir vesile ile haberdar

⁶⁴ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye**, c. II, s. 165. Ayrıca bkz. Niğdeli Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 148b.

⁶⁵ Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 56.

⁶⁶ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye**, c. II, s. 165-166.

⁶⁷ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye**, c. II, s. 165-170. İbn Bîbî, suikast, kötülük, fitne, komplo, gadr ve nankörlük olarak gördüğü Sultan Rükneddin'in öldürülmesi işinin mesuliyetini, kötülük kaynağı, çirkinlik timsali, hilekâr tabiatlı, ejderha huylu, şeytan işli, cani ve hain şeklinde nitelediği Hatiroğullarına yükler (Bkz. c. II, s. 200).

olan Hatiroğlu, kendisine karşı girişilen bu tertipten kurtulmasının ardından Sultan III. Gıyâseddin'i yanına alarak Niğde'ye çekilir. Burada bir taraftan gönderdiği elçiler vasıtasıyla Memlûk sultanı Baybars'ın yardımını temin etmeye çalışırken, diğer taraftan da uhdesinde bulunan Sultan Gıyâseddin vasıtasıyla adamlarının sayısını arttırmaya gayret eder. Bilhassa Karaman Türkleri ve uç taraflarının Türkmenlerinin yoğun katılımı ile güven tazeleyen Hatiroğlu, bir karşı propaganda aracı olarak çeşitli beldelere ve vilayetlere sahte fetihnameler bile gönderir. Ancak gerek Memlûklülerin vaadettiği yardımın gelmemesi, gerekse Pervane ve Sahib Ata'nın Abaka Han'dan temin ettikleri güçlü bir orduyla Niğde'ye doğru yola çıktıkları şayiasının yayılması üzerine Hatiroğlu, Niğde'de mukavemet edemeyeceğini anlamış ve yakın adamlarıyla birlikte Lûlüve/Ulukışla kalesine çekilmek istemiştir. Daha önce Hatiroğlu'nun yardımlarını görmüş olmasına rağmen mevcut durumun onun aleyhine geliştiğinin farkında olan kale muhafızı Sâbıküddin ise Hatiroğlu'nu yakalayarak Moğollara teslim etmiş ve böylece uzun müddet Niğde ser-leşkerliğini elinde tutan ve beğlerbeği sıfatıyla önemli devlet erkanı arasında sayılan⁶⁸ Hatiroğlu Şerefeddin Mes'ûd'un Niğde'deki isyanı başarısızlıkla neticelenmiştir.⁶⁹ Onun Alâeddin câmiinin karşısında, 666/1268 yılında inşa ettirdiği çeşme, Anadolu Selçuklularından günümüze intikal eden birkaç çeşmeden biri olma özelliğine sahiptir.⁷⁰

Memlûk sultanı Baybars'ın Elbistan'da Moğol-Selçuklu ordusunu yenip Kayseri'ye kadar uzanması, onun ardından da uğranılan hezimetin hesabını sormak için İlhanlı sultanı Abaka Han'ın Anadolu'ya gelerek ikili oynadığını düşündüğü Pervane'yi öldürüp Selçuklu idaresine fiilen el koyması hadiseleri sırasında da Niğde'nin ismine tesadüf etmekteyiz. 675/1277'de Melik Zâhir Baybars Anadolu'ya doğru harekete geçtiğinde, Baycu komutasındaki bir Moğol ordusu diğer noyanlarla birleşerek Memlûkluları karşılamak için Niğde kışlağından yola çıkmıştı.⁷¹ Eğer hadiselerin tarihlerini bir miktar farklı kaydeden Anonim Selçuklu kaynağına güvенеcek olursak,

⁶⁸ Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 67, 74-5.

⁶⁹ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye**, c. II, s. 179-185, 201-202; Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 77-85; Anonim, **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi**, s. 37.

⁷⁰ Çeşmenin kitabesi şöyledir: "Bu mübarek çeşmenin yapılmasını, milletlerin hâkimi, Arap ve Acem sultanlarının efendisi, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, Emîrü'l-mü'minin'in burhânı, es-Sultânü'l-a'zam, Şâhenşâhu'l-mu'azzam, Gıyâsü'd-dünya ve'd-dîn, Ebu'l-feth Keyhüsrev b. Kılıç Arslan (Allah devletini ebedi kılsın)'ın hükümdarlığı zamanında, Allahu Ta'âlâ'nın rahmetine ve mağfîretine muhtaç zayıf kul Mes'ûd b. el-Hafîr b. Hayrullah Hâce, 666 senesinin aylarında emretti." Çeşme ve kitabenin tavsîfi için bkz. Mehmet Özkarcı, **Niğde'de Türk Mimarisi**, s. 164-165.

⁷¹ Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 87.

Baybars'ın Kayseri'ye kadar geldiği ve Karamanoğlu Mehmed Bey'in de Konya'yı istila edip II. İzzeddin Keykavus'un oğlu Alâeddin Siyâvuş (Cimri)'u sultan ilan ettiği 675/1277 (Anonim'de 679/1280) yılı civarında bazı Selçuklu emirlerinin Niğde'ye çekildiklerini söylememiz mümkündür.⁷² Alâeddin Siyâvuş'un Karamanoğullarının desteği ile ilân etmiş olduğu saltanatı ise, Gıyâseddin Keyhüsrev ve Sahib Ata'nın Moğollardan temin ettikleri yardımla Konya'ya varmalarına kadar 37 gün sürmüştü; Karamanoğullarının sürülüp tenkil edilmelerinin ardından Sultan ve Vezir Konya'ya dönerken, Moğollar da Niğde yolundan Tokat'taki Kazova kışlağına geçmişlerdir.⁷³

Yarcânî isimli bir şâirin Karamanoğullarına dair kaleme aldığı *Şahnâme* isimli eserini mensûr olarak Türkçe'ye çeviren Şikârî'nin ifadelerine göre ise, Karamanoğlu Mehmed Bey zamanında (ö. 676/1277) Niğde'de Kazgancuk adında bir bey bulunmakta idi. Mehmed Bey'den sonra beyliğin başına geçecek olan kardeşi Mahmud Bey (ö. 711/1312), otuz günlük bir muhasaranın ardından Kazgancuk'u esir edip Ermenek'e gönderirken Niğde'yi de emrindeki Babuk'a vermişti.⁷⁴ Şikârî'nin, Mahmud Bey'in bir müddet sonra Kazgancuk'u azad edip tekrar mansıbına iade ettiğini belirtmesi, eğer doğruysa hadisenin 675/1277 yılındaki Cimri vakası sırasında ya da öncesinde cereyan ettiğini söylememizi icap ettirir.

Anadolu, bilhassa uçlardaki Türkmen beyleri ile Selçuklu şehzâdelerinin iştirak edip önyak oldukları isyanlardan sonra, asrın nihayete ermesinden önce, 694/1295 yılında Anadolu umumî valiliğine tayin edilen Toğaçar'ın ve ardından da Baltu'nun gerçekleştirdiği gibi⁷⁵ merkezle sıkıntıya düşen veya istiklal peşinde koşan Moğol noyanlarının isyanlarına da şahit olmaya başladı. Siyasî, iktisadî ve içtimaî hayatın daha da fazla sarsılmasına yol açan, halkın daha da fazla ezilmesine sebep olan bu isyanlar neticesi Anadolu'da bozulan vergi rejimini düzene koymak için dört malî bölük/bölge oluşturuldu ve istifa/maliye divanını uhdesinde bulunduran Şerefüddin Osman,

⁷² Anonim, **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi**, s. 41. Söz konusu şüpheli rivayetle ilgili değerlendirmeler için bkz. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 571, 584.

⁷³ İbn Bibî, **el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye**, c. II, s. 215-216.

⁷⁴ Şikârî, **Karamanoğulları Tarihi**, nşr. M. Mes'ud Koman, Konya 1946, s. 34, 36, 40, 45, 52, 118. Yukarıda zikredilen tarihler civarında olmasa da Babuk ve oğullarının idaresi altında mühim bir Moğol bölüğünün Niğde havalisinde yaşadığı bilinmektedir. Babuk, 765/1363 yılında Eretna oğlu Muhammed Bey'e karşı elde ettiği başarılar neticesi Kayseri'ye girmiş ve burayı yağmalatmıştı. Bkz. **İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler**, yay. Osman Turan, Ankara 1984, s. 73. Ayrıca bkz. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 117.

⁷⁵ Bkz. Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 152-165; Anonim, **Anadolu Selçukluları Devleti Tar.**, s. 66.

Niğde'nin de içinde bulunduğu güney bölüğünün vergisini tahsille görevlendirildi.⁷⁶ Aksarayî, bu yeni durumun şeyhlerin zâviyelerini rehin bırakacak derecede büyük sıkıntılara sebebiyet verdiğini söylerken Niğde'nin vaziyetini de şöylece tasvir eder:

“Müstevfi Şerefüddin Osman, uhdesine tahsis edilen yerlerin iltizamlarını toplamak için istifâ yetkisiyle bin bir çeşit hile içinde Niğde tarafına gitti. Bölgesindeki vergileri kanun ve nizamları dairesinde tahsil edecek yerde uygunsuz şeylere tevessül etti. Vardığı her yerde mahsulü almak için elini açıkça zulme uzattı. Tabiatında var olan tamahkarlığı işlerine bulaştırdı. Hatta halkı intizam içinde tutan bağı kaparttı. O vilayete öyle ateş saldı ki ocaklardan duman tütmez oldu. Uğursuz nefisini bir an doyurmak için bin toku aç bırakmaya yeltendi; bir elbise giyinmek için yerine getirilemez isteklerle halkı çıplak koymaya kalktı.”⁷⁷

“Şerefüddin Osman, yabancından ve akrabadan meydana gelen kendisine bağlı bir toplulukla zenginin ve fakirin malını alıp taksim etmek için Niğde'yi ve diğer yerleri dolaşmaya başladı. Her nereye vardysa zulüm elini uzatıp teklif kalemini yürüttü. Gitmiş olduğu o yerlerde Türk'e ve Arab'a öyle zulümde ve mallarını gaspta bulundu ki o kadarını Buhtnassar dahi Şam diyarında yapmadı; Oğuz Türklerinin isyanında Horasan beldeleri dahi o kadarını görmedi. Mallarını almak için zayıflara değnek ve çomak darbesiyle uygun gördüğü muameleyi hiçbir millet, dinden çıkanlara (mübâhilere) dahi revâ görmedi. Yapmış olduğu kötü hareketler ve çirkin muameleler kalemin diliyle anlatılma sınırını geçti. Onun o vilayete verdiği zahmetleri harflerin kabına sığdırmaya çalışmak mümkün değildir.”⁷⁸

698/1298 yılındaki Sülemiş isyanı sırasında yapılan tayinlerde makamını koruduğu anlaşılan Rum saltanatının nâibi Mücirüddin Emirşah ile yeni atanan müstevfi Şerefüddin Abdurrahman Tebrizî⁷⁹, işleri yoluna koymak için bir daha harekete geçmişler ve yanlarında Sutay Noyan olmak üzere Niğde'ye gelmişlerdi. Böylece birkaç yıldan beri Niğde'nin Anduğu kalesine sığınmış bulunan ve o vilayeti karışıklığa sürüklemiş olan Kongur Türk yakalanmış, yine Eyüphisar ile Niğde arasındaki

⁷⁶ Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 168, 180. Ayrıca bkz. aynı eser, s. 195-197.

⁷⁷ Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, Farsça metin s. 223-224; tercüme s. 180.

⁷⁸ Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, Farsça metin s. 252; tercüme s. 203.

⁷⁹ Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, tercüme s. 195, 204. Şerefüddin Osman ile Şerefüddin Abdurrahman Tebrizî arasında gerek isim gerekse meslek bakımından bir benzerlik bulunduğu açıktır. Aksarayî'nin, Şerefüddin Abdurrahman Tebrizî'nin “istifâ-yı memâlik” makâmına atandığını ifade etmesinden sonra birkaç defa daha aynı vazifeyi ifa eden Şerefüddin Osman'dan bahsetmesi, buna karşın onun akıbeti hakkında herhangi bir beyanda bulunmaması, bu husustaki şüphelerimizi kuvvetlendirmektedir. Bkz. s. 168, 180, 190, 195-197, 203, 204, 207, 214-217.

Seferihisar/Sivrihisar kalesine sığınmış bulunan ve yağmaları neticesi iki yıldan beri halkı korku, endişe ve zarar içinde bırakan Türk topluluğu da dağıtılmıştı. Bu sefer neticesi iki yıldır Niğde hududundan Âb-ı Sivas/Kızılırmak sahiline kadar olan bölgeye saldırıp yağmada bulunan Buğdın oğlu Bedreddin ile kardeşinin teşkil etmiş oldukları haramîler gurubu da etkisiz hâle getirilmişti.⁸⁰ Ancak Şerefüddin Abdurrahman ve Mücirüddin Emirşah'ın vefatlarının ardından, 703/1303 yılında, Cahî oğlu Niğde ile Aksaray arasında bulunan Develü Hisar kalesinde isyana kalkışınca, Abışka Noyan, Sultan II. Gıyâseddin Mes'ûd ve Vezir Alâeddin ordularıyla mezkûr kalenin önüne gelip muhasara etmelerine rağmen, herhangi bir neticeye ulaşmadan geri dönmüşlerdi.⁸¹

İlhanlıların merkezinde Emir Çoban Bey'in Ebu Sa'îd Bahadır Han'a nüfûz edip devlete hâkim olması ve sert tutumu Kurumışi önderliğinde bazı beylerin 719/1319 yılı civarında isyana kalkışmalarına sebep olunca, bunlarla irtibatı bulunan Anadolu'daki diğer beyler de Çoban'ın Anadolu'ya nâib olarak gönderdiği oğlu Timurtaş'a karşı harekete geçmişler ve Timurtaş'ın, Maden (Lûluve) civarını korumak ve Karaman hududunun ihtiyat tedbirini almak için Niğde taraflarında bulunmasından istifade ederek, ordasını basıp hazinelerini yağmalamışlardı.⁸² Önemli sayıda Moğol noyanının tasfiye edildiği bu tür yıkıcı iktidar mücadelelerinin yanında Anadolu'ya yerleştirilen Moğol oymaklarının da yaşadıkları bölge üzerinde menfî tesirler husûle getirdikleri malumdur. Şikârî'den de anlaşıldığı kadarıyla, Niğde civarında göçebe olarak hayat süren Moğol oymakları, ilk defa, 717-727/1317-1327 yılları arasında Anadolu umumî valiliği vazifesini yürüten Timurtaş tarafından, Karamanoğullarının genişlemesine engel olmak amacıyla söz konusu bölgeye yerleştirilmişlerdi.⁸³ Anılan havalide sonraki dönemlerde tesadüf olunan Moğol varlığının evveliyatını ortaya koyan bu iskân ameliyesi, muhtemelen Timurtaş'ın Konya ve civarını Karamanlıların elinden aldığı 720/1320 senesinden sonra gerçekleşmiş olmalıdır.⁸⁴

⁸⁰ Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 204-207.

⁸¹ Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 216, 237, 238-239.

⁸² Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 256-257. Ayrıca bkz. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 84-85.

⁸³ Şikârî, **Karamanoğulları Tarihi**, s. 27, 118, 120-121, 160. Ayrıca bkz. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 76, 91-92, 112, 115-119.

⁸⁴ Ahmet Eflâkî, **Âriflerin Menkıbeleri**, çev. Tahsin Yazıcı, c. II, İstanbul 1989, s. 369. Anonim Selçuklu kaynağında Timurtaş'ın Konya'yı alışı tarihi olarak 723/1323 yılı kayıtlıdır (bkz. **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi**, s. 67-68).

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi babası Emir Çoban ile Sultan Ebu Sa'îd'in arasının açılması ve makam sahibi aile üyelerinin tek tek ortadan kaldırılmaya başlanması üzerine kendini Anadolu'da güvende hissetmeyen Timurtaş 727/1327 senesinde Mısır'a iltica etmeye niyet edince, kayınbiraderi Alâeddin Eretna'yı yerine vekil olarak bırakmıştı. Bu tarihten Ebu Sa'îd Bahadır Han'ın 736/1335'teki ölümüne kadar İlhanlılara bağlılığını sürdüren Eretna, mezkûr tarihten sonra zaman zaman Celayirli Şeyh Hasan ve Memlûklü sultanı Melik Nâsır'ın himayesi altına girmeyi siyaseten kabul etmişse de müstakil olarak hareket etmekten geri durmamış ve başta Sivas, Kayseri ve Niğde olmak üzere hemen hemen seleflerinin sâhip oldukları toprakların tamamını hükmü altına almayı bilmiştir.⁸⁵ 733/1333 yılı civarında Aksaray üzerinden Niğde'ye geçen İbn Batuta, Aksaray'ın Irak hükümdarına bağlı olduğunu, onun da nâibi Emir Eretna vasıtası ile Rum beldelerini hükmü altında tuttuğunu belirttikten sonra Niğde hakkında şunları kaydeder: “*Oradan (Aksaray'dan) Niğde'ye gittik. Burası da Irak hükümdarının tasarrufu altındaki beldelerdendir. Büyük ve kalabalık bir şehir olmasına rağmen imâretlerinin bazıları harap haldedir. Karasu (Nehru'l-Esved) olarak tanınan nehir şehri ikiye ayırır. Bu nehir, en büyük akarsulardandır. Üzerinde biri şehrin dâhilinde, ikisi şehrin hâricinde olmak üzere üç köprü vardır. Beldenin içine ve dışına konan dolaplarla nehirden alınan su bağ ve bostanlara verilir. Niğde'de meyve pek boldur. Burada Ahi Çaruk'un fetâ zâviyesine indik. Bu zat Niğde'de emir idi. Bize fetâların âdetleri gereğince ikramda bulundu. Burada üç gün kaldık.*”⁸⁶

⁸⁵ Kemal Göde, **Eratnahılar**, s. 29-43, 51-57, 59-65.

⁸⁶ Muhammed et-Tancı, **İbn Batûta Seyahaynâmesi**, sad. Mümin Çevik, İstanbul 1983, s. 202. İbn Batûta'nın hakikaten Eretna ile görüşüp görüşmediği ve ismi zikredilmeyen Irak hükümdarının kim olduğu hususu bir miktar tartışmalıdır. Mesela Faruk Sümer, İbn Batutâ'nın Anadolu'yu dolaştığı 734/1333-1334 yılında, bu ülkede Eretna'nın değil, Celayirli Şeyh Hasan'ın vâli olduğunu, bu bakımdan seyyahın bazı yerlerle ilgili olarak bizzat müşahede ettiklerini değil de duyduklarını yazdığını söyler (bkz. “Anadolu'da Moğollar”, s. 113-114). Kemal Göde de, İ. Hakkı ve R. Nafiz'in Irak hükümetinin Şeyh Hasan Celayir tarafından kuruluşunun 740/1339'dan sonra oluşuna ve Eretna'nın Irak melikini metbû tanıdığına bakarak, İbn Batûta'nın Sivas'ı 740/1339 veya daha sonraki bir tarihte ziyaret ettiği kanaatinde olduklarını belirtir (bkz. **Eratnahılar**, s. 39). Eretnalılara dair bir eserin de sahibi olan Kemal Göde ise, kendi şahsî kanaati olarak Eretna'nın 733/1333 tarihinde Ebu Sa'îd'in Anadolu umumî valisi olan Şeyh Hasan Celayir'e veya 736/1335 ile 741/1341 tarihleri arasında Irak sultanı olan Şeyh Hasan Celayir'e ya da diğer sultanlara bağlı olarak Anadolu işlerini yürüttüğünün bir hakikat olduğunu söyler. Kanaatimizce İbn Batûta'nın Irak hükümdarı ile kastının ne olduğunu yine onun Seyehatnâmesi'ni kullanarak çözmek mümkündür. Şöyle ki İbn Batûta, Irak hükümdarının Anadolu'daki nâibi Alâüddin Eretna ile Sivas'ta bizzat görüştüğünü ve kendisine misafir olduğunu (733/1333 civarı) açıkça belirtir (s. 203). Ebu Sa'îd'in 736/1335'teki vefatından sonra ise Anadolu'ya Emir Eretna'nın hâkim olduğunu söyler (s. 157). Yine vaktiyle, 727/1327'de Bağdad'a uğradığında, devlet erkânı ile birlikte bizzat gördüğünü söylediği Ebu Sa'îd Bahadır Han'dan da İrakeyn ve Horasan hükümdarı olarak söz eder (s. 155, 158). 748/1348 yılında tekrar

Görüleceği üzere İbn Batûta, Niğde'ye uğradığında emirin Ahi Çaruk⁸⁷ isimli biri olduğunu söylemektedir. Oysa Niğde'de bulunan Sungur Bey Câmii'ndeki bir vergi kitâbesinde: "...736/1335 senesi aylarında ahiret azığı olması cihetiyle azametli Emir Seyfû'd-devle ve'd-din (Allah devletini desteklesin)'in şu minval üzere emrettiği bilinsin. Bugünden sonra Nekide mahrûsesinde Mesih'in milletinden olan sâir gariplerden cizye ve haraç alınmasın." denilmektedir. Yine aynı Camiye ait olup bugün Niğde Dışarı (Hüsameddin Çelebi) Câmii'nde bulunan minberde de: "[Bu minber] es-Sultanu'l-muazzam Ebu Sa'îd (mülkü dâimî olsun)'in zamanında Emir Seyfeddin Sungur Ağa (ömrü uzun olsun)'nın emri [ile yapıldı]." ifadesi geçmekte ve minberin ustası olarak Hâce Ebu Bekir İbn Muallim'in ismi zikredilmektedir.⁸⁸

Her iki kitabedeki dua cümlelerine bakıldığında söz konusu tarihlerde mezkûr kişilerin yaşadığına hükmetmek mümkündür. Bu durumda minberin Ebu Sa'îd Bahadır Han'ın 716-736/1316-1335 yılları arasındaki saltanatı esnasında Emir Seyfeddin Sungur Ağa tarafından yaptırıldığını, muhtemelen de minberden önce camiin tamamlanmış olduğunu söyleyebiliriz. Bazıları tarafından camiin yapılış tarihini tespit için karine olarak kullanılan vergi kitabesinden de yine Emir Seyfeddin Sungur Ağa'nın mezkûr tarihte hayatta olduğunu ve bu esnada Niğde'de hükümünün geçtiği sonucunu çıkartmamız mümkündür.

Bu durumda şayet İbn Batûta'dan sonraki üç yıl içinde bir emir değişikliğine gidilmedi ise ve de bir camiin inşası ile müştemilatının ikmal edilmesinin alacağı süre göz önünde bulundurulduğunda, adı geçen Sungur Ağa'nın, İbn Batûta'nın uğradığı zaman da dahil olmak üzere uzun bir müddetten beri Niğde'de valilik yapmakta olduğunu söylememiz icab eder. Timurtaş'ın Mısır'a iltica ettiği 727/1327 tarihinde Emir Eretna'nın Sungur Ağa ile birlikte Karamanoğlu Bedreddin Bey'in yanına

uğradığında ise, Bağdad ve Irak sultanı olarak merhum Ebu Sa'îd'in halasının oğlu Şeyh Hasan'ı zikreder (s. 476). İbn Batûta'nın Niğde'ye uğradığı sıralarda kitabını tamamlamış olan Kadı Ahmed'in de eserini tabi olduğu sultana, yani Ebu Sa'îd Bahadır Han'a ithaf etmesi (Bkz. **el-Veledü's-Şefik**, v. 3a-4b, 118b-119a, 138a, 138b, 139a, 150a, 150b, 297a, 297b. Ayrıca bkz. v. 106b, 145b, 152b, 296b) ve aşağıda zikredilecek olan Sungur Bey Camii'ne ait bir kitabede "sultânü'l-muazzam" olarak Ebu Sa'îd'in isminin anılıyor olması, kanaatimizce yörede büyük sultan olarak Ebu Sa'îd'in kabul edildiğinin açık delilleridir.

⁸⁷ Anonim Selçuklu kaynağında, 697/1298 yılında öldürülen Konya halkının büyük hürmet gösterip saydığı Ahi Ahmedşah'ın kâtilini infaz eden kişinin Ahi Çaruk adında biri olduğu zikredilir (bkz. **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi**, s. 65, 66-67). Ancak bu kişinin Niğde'deki Ahi Çaruk'la arasında 35 yıllık bir fasıla bulunmaktadır.

⁸⁸ Kitabeler ve camii ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Mehmet Özkarcı, **Niğde'de Türk Mimarisi**, s. 50-72.

gittikleri bilgisi de bu durumu destekler.⁸⁹ Anonim Selçuklu kaynağında 694/1295 yılıyla ilgili olarak Sultan II. Gıyâseddin Mes'ûd'un çaşnigiri sıfatıyla geçen Seyfeddin Sungur⁹⁰ ile mezkûr câmiin bânisinin de aynı şahıs olma ihtimali mevcuttur.

Niğdeli Kadı Ahmed'in "*Selçuklu ailesinin tâcı, kadınların övüncü, azametli melike, sa'ide, mutahhara, mükerreme, merhûme, mağfüre ve mebrûre*" gibi muhtelif sıfatlarla tebci ettiği Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızı Hüdavend Hatun da 3 Recep 732/31 Mart 1332 tarihinde vefat ettiğinde⁹¹, 712/1312 yılında adına yaptırılan türbeye⁹² defnedilmiş idi. Hüdavend Hâtun'un, 675/1276 yılında Abaka Han'ın oğlu Argun Han'la evlenmek için Pervane Muinüddin ile vezir Fahreddin Ali eşliğinde Tebriz'e gelin olarak giden Selçukî Hâtun olduğu bilinmektedir.⁹³ Bu durumda söz konusu hanım, 690/1291'de kocasının ölümü üzerine Anadolu'ya dönmüş olmalıdır. Ancak türbede⁹⁴ ve devrin kaynaklarında⁹⁵ geçen "melike" ya da "melike-i muazzama" unvanından hareketle onun, Anadolu'ya döndükten sonra ikamet ettiği ve bazı hayır eserleriyle donattığı Tokat ve Niğde yöresine hükmetmiş olduğunu iddia etmek, pek kabul edilebilir görünmemektedir⁹⁶. Yine mezkûr türbedeki diğer iki kabirden Emir

⁸⁹ Bkz. **İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler**, s. 13, 47.

⁹⁰ Anonim, **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi**, s. 66.

⁹¹ Niğdeli Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v.152a. Kadı Ahmed: "*Sultân-ı sa'îd Rükneddin Kılıç Arslan b. Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in kızı... mezkûr Melike'nin vefat tarihi 732 yılının Recep ayının evveli, Pazartesi günüdür.*" derken, türbedeki sandukasının ayak ucunda: "*732 senesinin Recep ayının 3'ü, Pazartesi günü*" ifadesi geçmektedir. Bkz. Hakkı Önkal, **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, Ankara 1996, s. 180.

⁹² Türbenin inşa kitabesi şöyledir: "*Allah rahmet ve mağfiret sahibidir. Bu mübarek türbenin inşa edilmesini, Allah'ın rahmetini ve affını dileyen aciz kul Hudavend Hâtun binti es-Sultânu's-şehîd, Rüknu'd-dünya ve'd-din [b.] Keyhüsrev (Allah mağfiretiyle onu himaye buyursun), 712 senesinin aylarında emretti. Hamd, onun velisi [olan Allah'a] mahsustur. Salât, Nebi'ye ve ailesine olsun.*" Bkz. Hakkı Önkal, **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, s. 179.

⁹³ İbn Bîbî, **el-Evâmîrî'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye**, c. II, s. 179, 183; Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 77.

⁹⁴ Sandukasının baş ucundaki kitabede: "*Burası, el-Melike Huand (خواند) Hâtun'un merkadidir.*" denmektedir. Bkz. Hakkı Önkal, **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, s. 180.

⁹⁵ İbn Bîbî, **el-Evâmîrî'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye**, c. II, s. 179, 183; Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 77; Niğdeli Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v.152a.

⁹⁶ Mehmet Özkarcı, **Niğde'de Türk Mimarisi**, s. 137, 185. M.Z. Oral, 1928 yılında bir kısmı yıkılan, 1931 senesinde de tamamen ortadan kaldırılan 725/1325 tarihli Beylerbeyi türbesinin kendisi tarafından bir miktar hatalı olarak kaydedilen kitabesine binaen böyle bir iddiada bulunmaktadır (bkz. M.Z. Oral, "Selçuk Sanatına Ait Bir Şaheser: Hüdavend Türbesi", **Akpınar**, III/39 (1939), s. 13-14). Bir miktar yorumla: "*İbadet edilen Allah'a hamd], övülmüş olan Mustafa[ya salât olsun]. Bu âhiret menziline, el-Meliketü'l-muazzama (Allah devletini ebedi kılsın)'nın devleti sırasında (fi-eyyâmi devleti'l-Meliketi'l-Mu'azzameti (halledi devlete-hâ)), Allah'ın rahmetine muhtaç kulu Beğlerbeği b. Abdullah el-Melikî, 725/1325 senesinin Şa'bân ayının nisfında/ortasında hazır eyledi.*" şeklinde tercüme edebileceğimiz kitabeden böyle bir hava sezinlenmek mümkündür. Ancak mezkûr şahsın, Argun Han'ın hanımı olması ve Selçuklu hanedanına mensup bulunması hasebiyle böyle bir sıfatla anılıyor olması da muhtemeldir.

Şucâüddin'in 744/1344 senesinde vefat eden Paşa Hâtun isimli kızına ait olanı⁹⁷ da P. Wittek tarafından babası cihetiyle tartışma konusu edilmiştir. Ona göre eğer Paşa Hâtun, türbenin adına nispet edildiği Hüdavend Hâtun'un kızı ise, bu taktirde babası olarak zikredilen Emir Şucâüddin'in de Hüdavend Hâtun'un kocası olması lazım gelir.⁹⁸ Ancak bu iddia da kaynaklarca tevsik edilmediğinden bir faraziye olarak kalır.

Vermiş olduğumuz bu malumata ilaveten, İlhanlı divanında görevli olup *Nuzhetü'l-Kulûb* isimli eserini 740/1339 yılında tamamlamış olan Hamdullah Müstevfî (ö. 750/1350)'nin: "*Nekîdâ: Orta büyüklükte bir şehirdir. Beşinci iklimden [sayılır]. Divândaki hukuku/tahsisatı 41.500 dinardır.*"⁹⁹ tarzındaki ifadesini de, Niğde'nin söz konusu dönemdeki iktisadî durumuyla ilgili bir ipucu olarak değerlendirmek mümkündür.

Böylece VI/XII. yüzyılın sonlarından itibaren çevreye hâkim bir tepenin üzerinde yer alan ve şehrin nüvesini teşkil eden kalesiyle birlikte sur içinde gelişmeye başlayan Niğde şehri, VII/XIII. asırda Selçuklu devletinin önemli askerî merkezlerinden (serleşkeri) biri hâline gelerek Anadolu'nun büyük şehirleri arasına dâhil olmuş; VIII/XIV. yüzyıldan itibaren de sur dışına taşarak gelişmesini sürdürmüştür. Dönemin mimarî eserleri ve şehrin fizikî yapısından hareketle Selçuklu çağında Niğde'nin dahilî nüfusunun 4000-4500 civarında olduğu¹⁰⁰ tahmininde bulunmaktadır. Osmanlı dönemi coğrafyacılarından Kâtip Çelebi'nin şehirle ilgili yapmış olduğu tasvir¹⁰¹ de bu durumu doğrulayacak mahiyettedir.

⁹⁷ Kitabesi için bkz. Hakkı Önkal, **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, s. 181. Üçüncü ve son kabir ise 728/1328 yılında vefat etmiş hanedana mensup adı bilinmeyen başka bir kadına aittir.

⁹⁸ Paul Wittek, "Niğde", **Encyclopaedia of Islam**, c. VIII, Leiden 1995, s. 16. Ayrıca bkz. Besim Darkot, "Niğde", s. 254.

⁹⁹ Hamdullah Müstevfî, **Nüzhetü'l-Kulûb**, s. 150.

¹⁰⁰ Ahmet Akşit, "Selçuklular Devrinde Niğde Vilâyet ve Şehrinin Yönetimi", **Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi Üzerine**, ed. Musa Şaşmaz, İstanbul 2008, s. 10.

¹⁰¹ Katip Çelebi, **Cihannüma**, İstanbul 1145/1732, s. 617: "*Bu şehirde üç kat hisar vardır ve cümle şehri ihata eder. Suru metin taş duvardır. Ve şehrin bir tabakasında Sultan Alâüddin'in ve Sungur Bey'in mükellef camileri kale içinde olup, Alâeddin'in "Beyzâ" nâmındaki huceratı fevkâni ve tahtâni iki kat bir bî-nazîr medrese-i âliye vardır. Ve Hasan Çelebi Câmii nâzik binadır. Ve dahi nice camiler ve medreseler vardır ki, kale ve hisarda on bir cami vardır. Ve mükellef hamamları vardır. Üç minaresi vardır. Eski Saray kadar bir kâfirî kale yerlü kaya üzere vaz olunup, şehir tarafında nice minare kadar mürtefi görünür. Ve şehirden garba çıkar yollar yapılmıştır. Ve kale duvarı üzre müşerref buyût-ı âliye vardır...*"

2. İlk Örneklerinden İtibaren Farsça Tarih Yazımı ve Anadolu'daki Durum

Başlarda Abbasî hilafet merkezinden gönderilen vali ve komutanların muhtariyet temayülleri şeklinde tezahür eden istiklaliyet mücadeleleri, bilhassa geçmiş hanedan ve sülalelerin bakiyelerini de barındıran merkeze nispeten daha uzak yörelerde zamanla bazı mahalli hanedanların kurulması ile neticelenmiştir. Abbasî idaresi ile bağlantılarını zaman zaman sembolik düzeye indirgeyen bu hanedanlar, bir taraftan merkezî idareyi zayıflatıp siyasî gücü taşraya doğru kaydırırken, diğer taraftan hâkim oldukları bölgelerde yeni bazı kültürel merkezlerin doğmasına da kaynaklık ediyorlardı. Bu durum, Taberî ve İbn Miskeveyh gibi tarihçilerin eserlerinde muhtemelen evrensel hilâfet anlayışının bir yansıması olarak tezahür eden cihanşümül tarih görüşünü de değişime uğratacak, en azından tarihçilerin bir kısmı ilgilerini artık Bağdad ve hilafet ülkesinin bütününe değil, kendilerini himaye eden siyasî güç veya içinde yaşadığı mahalli çevreye hasredecektir. Böylece Bağdad merkezli umumî tarihçiliğin yanında geçmişte az da olsa bazı örneklerine tesadüf edilen mahalli tarihçilik ile hanedan tarihçiliği mesafe kat etmeye başlayacaktır.¹⁰²

Yeni Farsça ya da Deri Farsça'sı da denilen bugünkü Farsça'nın, 194-259/810-873 yılları arasında Horasan'da hüküm süren Tâhirîler, 247-298/861-911 senelerinde İran'ın doğu bölgelerini tasarrufu altında bulduran Saffarîler ve 261-389/875-999 yılları arasında Maverâünnehir, Sistan ve Buhara'ya hâkim olan Samanîler döneminde gelişme kaydetmesi¹⁰³ ve Arapça'nın dışında ikinci bir yazı dilinin ortaya çıkması da işte bu siyasî-kültürel değişim/kırılma ile alakalıdır. Evvela Farsça şiirler tertip edilmesi ile başlayan bu süreç, tercüme yoluyla da olsa tarih sahasına da intikal etmiş; Samanî emir ve vezirlerinin ilgi ve teşvikleri ile Taberî'nin iki eseri, *Tarih-i Bel'amî*¹⁰⁴ ve *Tefsir-i Taberî*¹⁰⁵ adıyla 352/963 yılı civarında Arapça'dan Farsça'ya çevrilmiştir.

¹⁰² Claude Cahen, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", çev. Nejat Kaymaz, **Ankara Ün. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. VII, Sayı 12-13, Ankara 1969, s. 195. Bu makalenin bir başka çevirisi için bkz. Claude Cahen, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", çev. İsmet Kayaoğlu-Mehmet Dağ, **Ankara Ün. İlahiyat Fak. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi II**, Ankara 1975, s. 175-198.

¹⁰³ Mürsel Öztürk, "Selçuklu Araştırmalarında Farsça'nın Önemi", **I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri**, c. II, Konya 2001, s. 181. Deri Farsçasının doğuşu ve tekâmülü ile ilgili farklı farazyeler için bkz. Melikü's-Şuarâ Muhammed Takî Bahar, **Sebk-i Şinâsî**, c. I, Tahran 1382, 19-25.

¹⁰⁴ Yeni yapılmış bir neşri için bkz. Ebu Ali Muhammed Bel'amî, **Tarih-i Bel'amî: Tekmile ve Tercüme-i Tarih-i Taberî**, tsh. Melikü's-Şuarâ Bahar, Tahran 1380.

¹⁰⁵ Neşri için bkz. **Tercüme-i Tefsir-i Taberî**, trc. Heyet, tsh. Habib Yağmayî, c. I-VII, Tahran 1339.

Burada tıpla alakalı bahisleri içeren *el-Ebniyye ‘an-Hakâiki’l-Edviyye*’nin¹⁰⁶ 360/971 yılı civarında ve Farsça telif edilen coğrafya kitaplarının ilklerinden olan anonim *Hudûdu’l-‘Alem mine’l-Maşrik ile’l-Mağrib*’in¹⁰⁷ 372/982 senesinde Farsça olarak kaleme alındıklarını da belirtmek gerekir.¹⁰⁸ 332/943 yılında Arapça telif edilerek Samanî hükümdarı Nuh b. Mansûr’a ithaf edilen *Tarihu Buhara*’nın ise 522/1128’de Farsça’ya tercüme edildiği malumdur.¹⁰⁹

Samanîlerin siyasî-kültürel mirasını sahiplenen ve 351-583/963-1187 yılları arasında Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan’da hüküm süren Gaznelîler zamanında ise, Farsça tarih yazımı gelişme kaydederek tercüme safhasından telif aşamasına geçmiştir. Daha ziyade 451/1059’a kadarki Gazne sultanlarının tarihi olan, ancak günümüze 421-435/1030-1044 yıllarına ait kısmı ulaşan *Tarih-i Beyhakî*¹¹⁰ ile eski İran padişahlarından başlayıp 432/1041 yılına kadarki İslâm ve Horasan tarihinden bahseden *Zeynü’l-Ahbâr*¹¹¹ Farsça olarak kaleme alınan ilk tarih kitaplarıdır. 445-725/1053-1323 yılları arasındaki bir tarihte yazıldığı tahmin edilen müellifi meçhul *Tarih-i Sistan*’ı¹¹² ve hicrî IV. asrın ortalarında yazıldığı kabul edilen *Kıyasü’l-Enbiyâ*’yı¹¹³ da bu ilkler arasına dahil etmek mümkündür. 412/1021 yılı civarında Arapça olarak telif olunup *Kitabü’l-Yeminî* veya *Tarihu Utbî* olarak anılan eserin de 602/1204’te Farsça’ya tercüme edildiğini ifade etmek lazımdır.¹¹⁴ Birünî tarafından

¹⁰⁶ Neşri için bkz. Ebu Mansûr Ali el-Herevî, **el-Ebniyye ‘an-Hakâiki’l-Edviyye ya Ravzatü’l-Üns ve Menfe‘atü’n-Nefs**, tsh. Ahmed Behmenyâr, Tahran 1371.

¹⁰⁷ Yeni yapılmış bir tashihi için bkz. **Hudûdu’l-‘Alem mine’l-Maşrik ile’l-Mağrib**, tsh. Meryem Mir-Ahmedî-Gulam Rıza Verehrâm, Tahran 1372.

¹⁰⁸ Melikü’ş-Şuarâ Bahar, **Sebk-i Şinâsi**, c. I, 164-168; c. II, 8-18, 24-27.

¹⁰⁹ Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998, s. 66’da *Tarihu Buhara*’nın 365/975’te Farsça’ya tercüme edildiği söyleniyorsa da, eserin Farsça neşrine Müderris Razavî’nin yazmış olduğu mukaddimede böyle bir şeyden bahsedilmemektedir. Bkz. en-Nerşahî, **Tarihu Buhara**, Farsça’ya trc. Ahmed b. Muhammed el-Kubâvî, tsh. Müderris Razavî, Tahran 1363, s. 15-17, 23.

¹¹⁰ Neşri için bkz. Ebu’l-Fazl Muhammed Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, tsh. Ali Ekber Feyyâz, Tahran 1371.

¹¹¹ Neşri için bkz. Ebu Sa’îd Abdülhay Gerdizî, **Tarih-i Gerdizî**, tsh. Abdülhay Habibî, Tahran 1363. Eserin Tahirîler, Saffârîler, Samanîler ve Gaznelîlerden bahseden kısmının neşri için bkz. Ebu Sa’îd Abdülhay Gerdizî, **Tarih-i Gerdizî ya Zeynü’l-Ahbâr**, nşr. Muhammed Han Kazvinî, Tahran 1327.

¹¹² Söz konusu eserin hangi ismi taşıdığı, Arapça mı Farsça mı kaleme alındığı ve ne zaman yazılmış olabileceği hususunda musahhihin dile getirdiği ihtimaller için bkz. **Tarih-i Sistan**, tsh. Melikü’ş-Şuarâ Bahar, Tahran 1381, s. 11-24.

¹¹³ Neşri için bkz. Ebu İshak Nişaburî, **Kıyasü’l-Enbiyâ**, haz. Habib Yağmayî, Tahran 1382.

¹¹⁴ Arapça ve Farsça neşirleri için bkz. Ebu’n-Nasr Muhammed el-‘Utbî, **el-Yeminî fi-Şerhi Ahbârî’s-Sultân Yeminîddeve ve Emînîmille Mahmûd el-Gaznevî**, şerh ve thk. İhsân Zünnûn es-Sâmîrî, Beyrut 2004; Ebu’ş-Şeref Nâsîh b. Zafer Curfedekânî, **Tercüme-i Tarih-i Yeminî**, tsh. Ca’fer Şi’ar, Tahran 1345.

391/1000 yılında Arapça kaleme alınan *Âsârü'l-Bakiyye* isimli eserin Farsça'ya tercümesi için ise modern zamanlara kadar beklemek gerekecektir.¹¹⁵ Firdevsî'nin, hamasî-destanî manzûm *Şehnâmesi*'ni Gazneliler döneminde kaleme aldığı da akılda tutulmalıdır.

431/1040 yılında resmen kurulduktan sonra kısa zamanda İran'ın tümünü, Anadolu'yu ve Suriye'yi ele geçiren Büyük Selçuklular döneminde, Farsça artık devletin resmî dili haline gelmiş ve bilhassa edebiyat sahasında telif edilen kitaplarda Arapça'ya göre daha tercihe şâyan olmuştur. Nâsır-ı Hüsrev, Ömer Hayyam, Enverî, Mu'izzî, Senayî ve Şeyh Attar gibi şairlerin bugün Farsça'nın klasikleri arasında sayılan edebî eserlerini telif ettikleri bu dönemde *Siyasetnâme*¹¹⁶, *Kâbusnâme*¹¹⁷, *Nasihatü'l-Mülûk*¹¹⁸, *Tarih-i Beyhak*¹¹⁹, *Farsnâme*¹²⁰, *Şiraznâme*¹²¹, *Sefernâme*¹²², *Mucmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*¹²³, *Meliknâme*¹²⁴, *Atebetü'l-Ketebe*¹²⁵ ve *et-Tevessül ile't-Teressül*¹²⁶ ile Kadı Adududdin'in günümüzde mevcut olmayan *Zübdetü't-Tevârih*'i gibi tarih ve tarihe müteallik kitapların yanında "Selçuknâme" adı altında bir yazım geleneği de vücûd bulmuştur.

¹¹⁵ Arapça neşri ve Farsça tercümesi için bkz. Ebu Reyhan el-Birunî, **el-Âsârü'l-Bâkiye ani'l-Kurûni'l-Hâliye**, thk. Perviz Ezkât, Tahran 1380/2001; Ebu Reyhan Birunî, **Âsârü'l-Bâkiye**, Farsça'ya trc. Ekber Dâna-sirişt, Tahran 1363.

¹¹⁶ Muhtelif neşirleri için bkz. Nizâmülmülk, **Siyerü'l-Mülûk ya Siyâsetnâme**, haz. Mehmed Altay Köymen, Ankara 1976; Hâce Nizâmülmülk, **Siyerü'l-Mülûk (Siyâsetnâme)**, haz. Hubert Darke, Tahran 1985; Hâce Nizâmülmülk Tusî, **Siyerü'l-Mülûk (Siyâsetnâme)**, haz. Ca'fer Şi'âr, Tahran 1358.

¹¹⁷ Neşri için bkz. Unsur el-Me'âlî Keykavus, **Kâbüsnâme**, tsh. Gulam Hüseyin Yusufî, Tahran 1380.

¹¹⁸ Neşri için bkz. Muhammed Gazalî, **Nasihatü'l-Mülûk**, tsh. Celalüddin Hümayî, Tahran 1367. Ayrıca bkz. Gazalî, **Nasayihü'l-Mülûk**, trc. Turgut Tok, İstanbul 2009.

¹¹⁹ Neşri için bkz. Ebu'l-Hasan Ali Beyhakî (İbn Funduk), **Tarih-i Beyhak**, tsh. Ahmed Behmenyar, Tahran 1361.

¹²⁰ Neşri için bkz. İbn Belhî, **Farsnâme**, tsh. Le Strange-Nicholson, Tahran 1374.

¹²¹ Neşri için bkz. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Zerkûb, **Şiraznâme**, nşr. Behmen Kerîmî, Tahran 1310.

¹²² Neşri için bkz. Nâsır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, haz. Muhammed Debîr-siyâkî, Tahran 1381.

¹²³ Neşri için bkz. Anonim, **Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas**, haz. Muhammed Ramazanî, Tahran 1939. Bu eserin daha eski bir nüshasının faksimile neşri için bkz. Anonim, **Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas**, nşr. İrec Aşar-Muhammed Ümid-salâr, Tahran 1379.

¹²⁴ İbnü'l-Esir, İbnü'l-Adfîm, Bar Hebraeus ve Mirhand gibi müellifler sayesinde kendisinden haberdar olduğumuz bu eserle ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Claude Cahen, "Le Melik-nameh et l'Histoire des Origines Seljukides", **Oriens**, c. II, Leiden 1949, s. 31-65.

¹²⁵ Neşri için bkz. Müntecebüddin Bedî' Atabek el-Cüveynî, **'Atabetü'l-Ketebe**, tsh. Muhammed Kazvinî, Tahran 1329.

¹²⁶ Neşri için bkz. Bahâüddin Muhammed Bağdadî, **et-Tevessül ile't-Teressül**, tsh. Ahmed Behmenyâr, Tahran 1315.

Râvendî (ö. 603/1207)'nin İran Selçuklu sultanlarından Arslan ve Mes'ûd'un üstadı¹²⁷ olduğunu belirtmesinden başka hakkında herhangi bir malumata tesadüf olunamayan Hâce İmam Zahîrüddin Nişaburî (ö. 582/1187 civarı)'nin 571/1176'da kaleme aldığı *Selçuknâme*¹²⁸ isimli eser, bu gelenek içinde önemli bir atıf noktası oluşturur. Nişaburî, kaynakları hakkında herhangi bir açıklamada bulunmuyorsa da, vermiş olduğu bilgiler dönemin diğer eserleriyle karşılaştırıldığında, onun Tuğrul Bey, Alparslan ve Melikşah zamanıyla ilgili olarak Ebu Tâhir Hâtunî'nin bugün artık kaybolmuş kabul edilen *Tarih-i Âl-i Selçuk*'una, avcılıkla ilgili bahislerde yine aynı müellifin *Şikârnâme*'sine, Selçukluların Gaznelilerle temasta bulunduğu ilk zamanlarına ait hadiselerde *Tarih-i Beyhakî*'ye ve mükâtebât ve müraselât hususunda da ya doğrudan ya da İmadüddin Kâtib el-İsfehanî'nin *Nusretü'l-Fetre*¹²⁹'si üzerinden Enûşirvan b. Hâlid'in günümüzde mevcut olmayan *Nefsetü'l-Masdûr*'una dayandığı ortaya çıkmaktadır. Yine eserinde yer verdiği şiirlerin de Ferid Katib, Ebu Tâhir Hâtunî, Hakanî, Ebu'l-Me'alî, Nizâmülmülk, Melik Gur gibi kimselere ait olduğu malumdur.¹³⁰ Ebu Hamid Muhammed b. İbrahim (ö. 599/1202) de bu *Selçuknâme*'ye, 571/1175 yılında tahta geçen İran Selçuklularının son hükümdarı III. Tuğrul dönemiyle ilgili kısa ve karmaşık notlardan oluşan bir *Zeyl*¹³¹ yazmıştır.

¹²⁷ Muhammed b. Ali er-Râvendî, **Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Surûr**, tsh. Muhammed İkbâl, Tahran 1363, s. 64-65.

¹²⁸ Neşri için bkz. Zahîrüddin Nişaburî, **Selçuknâme**, nşr. Muhammed Ramazanî, Tahran 1332.

¹²⁹ Farsça tarih yazıcılığını Arapça tarih yazıcılığıyla birleştiren bu eserin Paris Bibliotheque Nationale, MSS. Arabe 2145'te *Nusretü'l-Fetre ve 'Usretü'l-Fitra* ismiyle kayıtlı bilinen tek nüshası, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı mensupları tarafından tashih edilmekte olup ilim âlemine kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bilindiği gibi İmadüddin İsfehanî'nin bu eseri hemşehrisi İmad Fehî b. Ali Bundarî İsfehanî tarafından *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Ustra* adıyla hülâsa edilmiş ve bu metin birkaç kez basılmıştır (Mesela bkz. Feth b. Ali el-Bundarî el-İsfehanî, **Kitâbu Tarihi Devleti Selçuk**, Mısır 1318/1900). 2004 yılında Beyrut'ta *Tarihu Devleti Âli Selçuk* ismiyle İmadüddün Muhammed el-İsfehanî'ye nispetle yapılan son bir neşir de aslında yine bu *Zübdetü'n-Nusra* metnidir. Ancak muhtemelen şahıslar karıştırılarak kitap ilk İsfehanî'ye nispet edilmiştir. Yine 1974'te Kâhire'de *Tarihu Devleti Âli Selçuk* adıyla Ebu Nasr Enûşirvan b. Hâlid el-Kâşanî'ye nispetle yapılan neşirde de aynı durum söz konusudur. Bu hülâsanın Farsça ve Türkçe tercümelemleri için bkz. Bundarî İsfehanî, **Tarih-i Silsile-i Selçukî**, trc. Muhammed Hüseyin Celilî, Tahran 2536; el-Bondarî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, çev. Kıvameddin Burslan, Ankara 1999.

¹³⁰ Claude Cahen, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", s. 213-217; Affan Selçuk, "Selçuklu Dönemi İran Tarih Yazıcılığı", **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, yıl VI, sayı 22, Ankara 2006, s. 151-154; Vahab Veli, "İran'ın Selçuklular Dönemi Önemli Tarihi Kaynaklarından Bazılarının Tanıtımı", **İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası I**, Ankara 2002, s. 14-15; Julie Scott Meisami, **Persian Historiography to the End of the Twelfth Century**, Edinburgh 1999, s. 229-234.

¹³¹ Neşri için bkz. Ebu Hâmid Muhammed b. İbrahim, **Zeyl-i Selçuknâme** (Zahîrüddin Nişaburî'nin **Selçuknâme**'si ile birlikte), Tahran 1332, s. 85-92. Zeyl'in mezkûr müellifi ile 1025/1616 yılı civarında telif olunan *Selçukiyan ve Guzz der Kirman*'in yazarı Efdalüddin Ebu Hâmid Kirmanî'nin

Üslûbunun akıcılığı ve dilinin sadeliği ile de dikkat çeken Nişapurî'nin *Selçuknâme*'si, başta Râvendî olmak üzere Selçuklu tarihiyle ilgilenenlerin dikkatini çekmiş, Reşidüddin Fazlullah¹³² ve Hafız Ebru¹³³ doğrudan kendisine atıfta bulunarak, Hamdullah Müstevfî¹³⁴, Şebinkarai¹³⁵, Mirhand¹³⁶ ve Handmir¹³⁷ ise Râvendî üzerinden yaptıkları iktibaslarla mezkûr eserin verdiği malumâtta istifade etmişlerdir.¹³⁸

Burada bir hususu daha dile getirmek lüzûmu vardır. Şöyle ki, *Selçuknâme* neşrine bir takdim yazan İsmail Han Afşar, söz konusu metnin, Reşidüddin Fazlullah'ın *Cami'u't-Tevârih*'inin yazımında da katkısı bulunan Ebu'l-Kâsım Abdullah el-Kaşanî (ö. 736/1335 civarı)'ye ait *Zübdetü't-Tevârih* isimli kitapla birlikte ciltlenmiş halde bulunduğunu söylemekte idi.¹³⁹ Oysa *Selçuknâme*'nin yeni yapılan neşrinde, işaret olunan bu metnin aslında el-Kaşanî'nin mezkûr umumî tarihinin bir parçası olduğu, aslına en yakın metnin ise bugün Royal Asiatic Society kütüphanesi Persian 22 (b) (Morley No. 138)'de bulunduğu iddia edilmektedir. Bu iddianın sahibi A.H. Morton, yapmış olduğu tetkikler neticesi, 571/1176'da yazılmış olan *Selçuknâme*'nin 607/1210'dan önce iki kez istinsah edildiğini ve Râvendî, Kâşanî ve dolayısı ile Reşidüddin Fazlullah'ın söz konusu her iki nüshayı da görüp eserlerinde kullandıkları kanaatine ulaştığını söyler. Morton, bugün elde mevcut bulunan metinler arasında yapmış olduğu karşılaştırmalar sonucunda, Royal Asiatic'teki nüshanın, eserlerinde *Selçuknâme* metnine yer veren müelliflerin tasarruflarından uzak ve aslına daha sadık

aynı kişi olabileceği hakkındaki tartışmalar için bkz. Affan Selçuk, "Selçuklu Dönemi İran Tarih Yazıcılığı", s. 155.

¹³² Neşri için bkz. Reşidüddin Fazlullah, **Câmi'u't-Tevârih**, haz. Ahmed Ateş, c. I-II, Tahran 1362.

¹³³ Hafız Ebru'nun *Mecma'u't-Tevârih* isimli dört rub'dan (bölümden) oluşan umumî İslâm tarihinin üçüncü rub'u, Saffarîlerin başından Karahıtaylılar'a kadarki tarihi içerir. Dolayısıyla Selçuklular tarihi de bu bölümdedir. Müellifin *Zübdetü't-Tevârih* olarak isimlendirdiği bu eserin dördüncü rub'u ise h. 736-830 yılları arasındaki hadiseleri kapsar. Orijinal olması cihetiyle eserin sadece bu kısmı basıma konu olmuştur. Bkz. Hafız Ebru, **Zübdetü't-Tevârih**, tsh. Seyyid Kemal Cevadî, c. I-IV, Tahran 1380.

¹³⁴ Neşri için bkz. Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzide**, haz. Abdü'l-Hüseyn Nevâî, Tahran 1381.

¹³⁵ Neşri için bkz. Muhammed Ali Şebânkârî, **Macma'u'l-Ensâb**, tsh. Mir Hâşim Muhaddis, c. I-II, Tahran 1381.

¹³⁶ Mirhand'ın söz konusu eseri Handmir ve Rıza Kalihan Hidayet'in zeyilleri ile birlikte 15 cild halinde basılmıştır bkz. Mirhand, **Tarihu Ravzati's-Safâ fi-Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ**, tsh. Cemşid Keyânfer, c. I-XV, Tahran 1380.

¹³⁷ Neşri için bkz. Handmir, **Tarihu Habîbi's-Siyer fi-Ahbâri Efrâdi Beşer**, haz. Celaleddin Hümâî, c. I-IV, Tahran 1380.

¹³⁸ Affan Selçuk, "Selçuklu Dönemi İran Tarih Yazıcılığı", s. 153.

¹³⁹ İsmail Han Afşar, "Mukaddime" (Zahîrüddin Nişaburî, **Selçuknâme**), s. 8.

olduğunu müşâhede ettiğini ve buna binaen söz konusu metni neşre hazırladığını belirtir.¹⁴⁰

Selçuknâme yazım geleneğinde bir başka önemli eser, yukarıda da kendisine atıflarda bulunduğumuz Râvendî'nin *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Surûr der Tarih-i Âl-i Selçuk*'udur. Râvendî, 599/1202 yılında yazmaya başladığı eserini 602/1205'te bitirdiğinde, hizmetinde bulunmuş olduğu ve haklarında ayrıntılı malumat sunduğu Irak Selçukluları tarih sahnesinden çekilmişti. Bunun üzerine Anadolu'ya gelip Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in katına çıkan Râvendî, Selçukluların başlangıcından 590/1194 yılına kadarki tarihi vukuâtı içeren eserini bu sultana takdim etti.

Râvendî'nin bir edebiyat kitabı gibi darb-ı mesel ve şiirlere çokça başvurması, zaman zaman kronolojiye dikkat etmemesi ve medihte aşırıya kaçması; buna karşın tarihî hadiselerin anlatımında icmale sapması bir zaaf olarak yorumlanmış ve eserinin hüviyetinin sorgulanmasına yol açmışsa da¹⁴¹, *Râhatü's-Sudûr* yine de bilhassa 555-590/1160-1194 yılları arasındaki Irak Selçukluları tarihi için vazgeçilmez bir kaynak olma özelliğini korumuştur. Şebinkarâî ve Handmir gibi müellifler de onun bir görgü şahidi olarak kaydettiği ve başka hiçbir yerde geçmeyen bu haberlere eserlerinde yer vermişlerdir.

Râvendî'nin kitabını, yukarıda da değindiğimiz üzere, Nişapurî'nin *Selçuknâme*'sine dayandırdığı, ancak üslup ve yöntem bakımından ona çok benzeyen başka bazı kaynaklardan da istifade ettiği bilinmektedir. O, Nişapurî'nin de kaynakları arasında yer alan Ebu Tâhir Hâtunî'nin *Şikârname*'sini bizzat görmüş, Selçukluların nesepleriyle ilgili malumatı da, muhtemelen Mirhand gibi *Meliknâme*'den almıştır. Ayrıca kendi dönemindeki pek çok şairden de nakiller yapmıştır.¹⁴²

¹⁴⁰ Bkz. Zahirüddin Nişapurî, *Selçuknâme*, ed. A.H. Morton, Antony Rowe (UK) 2004, s. 5-9, 23-31. Bu son neşir tarafımızdan tercüme edilmiş olup yayına hazır hale getirilmektedir.

¹⁴¹ Affan Selçuk, "Selçuklu Dönemi İran Tarih Yazıcılığı", s. 158-159; Vahab Veli, "İran'ın Selçuklular Dönemi Önemli Tarihi Kaynaklarından Bazılarının Tanıtımı", s. 16-17. Eseri nasıl tavsif etmek ve nasıl anlamak gerektiğine dair detaylı bir çalışma için bkz. Julie Scott Meisami, "Râvandî's Râhat al-sudûr: History or Hybrid?" *Edebiyât: Journal of Near Eastern Literatures*, c. V, s. 2, New York 1994, s. 183-215.

¹⁴² Affan Selçuk, "Selçuklu Dönemi İran Tarih Yazıcılığı", s. 156-159; Vahab Veli, "İran'ın Selçuklular Dönemi Önemli Tarihi Kaynaklarından Bazılarının Tanıtımı", s. 16; Julie Scott Meisami, *Persian Historiography*, s. 237-256.

Selçuknâme yazım geleneğini devam ettiren bir başka eser de *el-Urâza fî-Hikâyeti's-Selçûkiyye*¹⁴³ olmuştur. Muhtemelen Olcaytu dönemi (703-716/1304-1316) İlhanlı sarayıyla alakası bulunan Muhammed b. Nizâm el-Hüseynî tarafından kaleme alınmış olan bu eser, müellifinin ifadesine göre Mahmud b. Muhammed b. Melikşah'ın hükümdarlığı zamanına kadar gelen daha önceki bir kaynağın zeylidir. Ancak eserle ilgili görüş bildirmiş olan bazı ilim adamları, *el-Urâza*'nın aslında *Râhatü'r-Sudûr*'un bir özeti olduğunu söylerler.¹⁴⁴

Filhakika eserde *Râhatü's-Sudûr ve Selçuknâme*'nin yoğun olarak kullanıldığını inkar etmek mümkün değildir. Bununla birlikte Nişapurî ve Râvendî tarafından zikredilmeyen bazı bilgilerin mevcut olması, müellifin herhangi bir işaretle bulunmadığı başka kaynakları da kullandığını gösterir. Yine söz konusu kaynaklarda yer almayan “dini açıdan hükümdarlık meseleleri” adlı bir bölüm de esere ilave edilmiştir.

Son olarak Kirman'daki Selçuklu hakimiyetine değinen *Selçuknâme* çizgisindeki bir kaç eserden daha söz edelim. Efdalüddin Ebu Hamid Kirmanî (ö. 615/1218 civarı)'nin *Bedâyi'u'l-Ezmân fî-Vakâyi'i Kirman* adlı eseri,¹⁴⁵ Selçuklu idaresinin son bulmasına kadar Kirman tarihinden bahseder. Kirmanî'nin bu esere yazmış olduğu *el-Muzâf*¹⁴⁶ ise, 605-613/1208-1216 yılları arasındaki hadiseleri içerir. Onun *'Ikdu'l-'Ulâ li'l-Mevkîfi'l-A'lâ* isimli kitabı,¹⁴⁷ Selçuklu idaresinin çökmesinin ardından Kirman'a hâkim olan Melik Dinar Guz'un 584-591/1188-1195 yılları arasındaki yönetimine dairdir. 1025/1616 yılı civarında Muhammed b. İbrahim tarafından tahrir edilen ve *Tevârîh-i Âl-i Selçuk* ismiyle de anılan *Selçukiyan ve Guz der Kirman* adlı eseri¹⁴⁸ ise başta Kirman Selçukluları olmak üzere İran ve Irak Selçuklularına dair bahisleri ihtiva eder. Nâsirüddin Kirmanî (ö. 720/1320'den sonra) tarafından Efdalüddin Kirmanî'nin

¹⁴³ Neşri için bkz. Şemseddin Muhammed el-Hüseynî el-Yezdî, **el-Urâza fî-Hikâyeti's-Selçûkiyye**, ed. K. Süsseim, Leiden 1909; İbn en-Nizâm el-Hüseynî, **el-Urâza fî-Hikâyeti's-Selçûkiyye**, nşr. Abdülmümin el-Hüseynî, Bağdad 1979.

¹⁴⁴ Affan Selçuk, “Selçuklu Dönemi İran Tarih Yazıcılığı”, s. 159-160; A.H. Morton, “Introduction” (Zahirüddin Nişapurî, **Selçuknâme**), s. 21-23.

¹⁴⁵ Aslı bugün mevcut olmayan bu eser, Mehdi Beyanî tarafından kendisinden iktibaslar yapan muhtelif kitaplardan derlenip neşredilmiştir. Bkz. Efdalüddin Ebu Hamid Ahmed b. Hamid Kirmanî, **Tarihu Efdal ya Bedâyi'u'l-Ezmân fî-Vakâyi'i Kirman**, haz. Mehdi Beyanî, Tahran 1326.

¹⁴⁶ Neşri için bkz. Efdalüddin Ebu Hamid Kirmanî, **el-Muzâf ilâ-Bedâyi'i'l-Ezmân fî-Vakâyi'i Kirman**, tsh. Abbâs İkbâl-Muhammed Haşimî, Tahran 1331.

¹⁴⁷ Neşri için bkz. Efdalüddin Ebu Hamid Ahmed b. Hamid Kirmanî, **'Ikdu'l-'Ulâ li'l-Mevkîfi'l-A'lâ**, tsh. Ali-Muhammed Âmirî Nâînî, Tahran 2536.

¹⁴⁸ Neşri için bkz. Efdalüddin Ebu Hamid Kirmanî, **Selçukiyan ve Guz der Kirman**, tahrir: Mirza Muhammed İbrahim Habîsî, tsh. Bastanî Parizî, Tahran 1373. Kirman tarihini Sasanî hükümdarı Erdeşir'den başlayarak XIX. yüzyılın ortalarına kadar getiren bir başka eser için bkz. Ahmed Ali Han Vezirî, **Tarih-i Kirman**, tsh. Bastanî Parizî, c. I-II, Tahran 1375.

'*Ikdu'l-'Ulâ*'sına öykünerek kaleme alınan *Sımtü'l-'Ulâ li'l-Hazreti'l-'Ulyâ* isimli eser¹⁴⁹ de, 619-703/1222-1303 yılları arasında Karahıtay hâkimiyeti altındaki Kirman'dan söz eder.

İlk örneklerinden itibaren Farsça tarih yazımının ortaya çıkıp gelişme kaydetmesi ve bir Selçuknâme türünün oluşması sürecini böylece zikrettikten sonra, şimdi de üslûp, tarz ve konu cihetiyle *el-Veledü'sh-Şefik* ile benzerlik arz eden bazı Farsça tarihlere değinelim.

~ ~ ~

Moğolların İslâm dünyasını istila etmelerinin ve 656/1258'de Müslümanların birliğini temsil eden Bağdad Abbasî hilafetine son vermelerinin İslâm dünyasında umumî bir inhitata yol açtığı, medenî-kültürel faaliyetlerde bir duraksama meydana getirdiği kabul edilir. Bununla birlikte Farsça tarih yazımının bundan müstesna olduğu ve Moğollar devrinde büyük bir gelişme ve ilerleme kaydettiği de inkar edilemez bir gerçektir. Hatta Arapça'nın Bağdad'daki Abbasî idaresinin sağladığı psikolojik destekten yoksun kalmasıyla, İran coğrafyasında telif edilen tarih kitaplarında Farsça'nın bilhassa tercih edilen bir dil haline geldiği de malumdur.¹⁵⁰ Ancak Farsça'nın bu şekilde revaç bulması Arapça'nın tesirini tümüyle kaybettiği anlamına da gelmez. Zira bu dönemde Farsça nesrin yapısında meydana gelen değişim Arapça'nın ehemmiyetini daha güçlü bir şekilde hissettirmesine zemin hazırlamıştır.

Nesr-i sade veya nesr-i mürsel olarak bilinen üslubuyla gelişmekte olan Farsça'da, VII-VIII/XIII-XIV. asırlarda, bilhassa tarih yazarlarının tercihleri neticesinde, nesr-i fennî veya nesr-i masnû'î denilen yeni bir üslup belirlemiştir. Bu tarzın benimsenmesi ve yangınlaşması ile Farsça eski sadeliğini yitirmiş; tarih kitapları Arapça'da bile pek az kullanılan kelimelerle oluşturulmuş ağır, tekellüflü ifadelerin yer aldığı birer edebî metin haline gelmiştir. Artık cümleler uzadıkça uzamış, kimi kalıp ifadeler yazıya girmiş, önemli kimseler için söylenen lakaplar, unvanlar ve söz kalabalıkları artmış ve cümleler sonu gelmek bilmeyen sıfat tamlamalarına boğulmuştur. Pasajlar Arapça âyet, hadis ve darb-ı mesel gibi iktibaslarla doldurulmuş, hatta söylenenler zaman zaman anlaşılamayacak kadar girift hâle gelmiştir. Böylece üslûp bilginin önüne geçmiş ve tarihçinin asıl hedefi, bir bakıma vakıaları, hadiseleri, şahısları ve yerleri doğrudan

¹⁴⁹ Neşri için bkz. Nâsırüddin Münşî Kirmanî, *Sımtü'l-'Ulâ li'l-Hazreti'l-'Ulyâ der Tarih-i Karahıtaiyân-ı Kirman*, tsh. Abbas İkbâl Aştıyanî, Tahran 1328.

¹⁵⁰ Zebîhullah Safâ, *Tarih-i Edebiyât-ı İran*, c. III/2, Tahran 1366, s. 1143-1146; Melikü'sh-Şu'arâ Bahar, *Sebk-i Şinasî*, c. III, s. 1-4, 166-169; Sîrûs Şemisa, *Sebk-i Şinasî Nesr*, Tahran 1383, s. 171-174.

doğruya tasvir etmek ve okuyucuyu bu hususlarda bilgilendirmek değil, edebî zevke hitap edecek şekilde süslü ve ağdalı bir dil kullanarak kendi maharetini sergilemeye ve ustalığını kullandığı edebî sanatlarla göstererek okuyucuları kendine hayran bırakmaya odaklanmak olmuştur. Her şeye rağmen bu dönemde de varlığını muhafaza etmeyi başaran nesr-i sade bile, söz sanatlarından, abartmadan, aralara serpiştirilen âyet ve hadislerden, çeşitli ilimlere mahsus ıstıhlardan, cinas ve seci gösterme çabalarından nasibini almıştır.¹⁵¹

Bu dönemde nesr-i fennî ile kaleme alınan *Merzubannâme*¹⁵², *Lübâbü'l-Elbâb*¹⁵³, *Cevâmi'u'l-Hikâyât*¹⁵⁴, *Siret-i Celalüddin Mengübirni*¹⁵⁵ ve *Tabakât-ı Nâsırî*¹⁵⁶ gibi eserler nisbeten daha sade ve ortalama bir üslûp arayışında olmuşlarsa da, *Tarih-i Cihanguşâ* ile başlayan ve *Tecziyet'ü'l-Emsâr* ve *Tezciyetü'l-A'sâr* ile zirveye ulaşan çizgideki kitaplar, müelliflerinin hüner ve sanatlarını icra ettikleri birer araç haline gelmiştir. Moğolların tarihe olan düşkünlükleri ve ilim adamlarını tarihlerini yazmaya teşvik etmeleri neticesi söz konusu tarzda irili ufaklı onlarca kitap yazılmışsa da, hem birbirlerinin devamı ve tamamlayıcısı olmaları hem de dönemin karakteristiğini yansıtmaları cihetiyle *Tarih-i Cihanguşâ*¹⁵⁷, *Câmi'u't-Tevârîh*¹⁵⁸, *Tarih-i Vassaf*¹⁵⁹ ve *Tarih-i Güzîde*¹⁶⁰ bu dönemin şöhret kazanan eserleri olmuştur.

Tekellüflü mukaddimesi, uzun cümleleri, cinaslı ve seci'li ifadeleri, hürmet gösterdiği kişilere karşı kullandığı unvân, lakap ve saygı ifadeleri ve aralara serpiştirdiği

¹⁵¹ Zebîhullah Safâ, **Tarih-i Edebiyât-ı İnan**, c. III/2, s. 1104-1109; Sîrûs Şemisa, **Sebk-i Şinasî Nesr**, s. 76-77, 81.

¹⁵² Neşri için bkz. Sa'düddin Varâvinî, **Merzubannâme**, haz. Halil Hatib Rehber, Tahran 1363.

¹⁵³ Neşri için bkz. Muhammed Avfî, **Lübâbü'l-Elbâb**, nşr. Edward G. Browne, Leiden 1903.

¹⁵⁴ Eski İnan ve İslâm tarihiyle ilgili kısmın neşri için bkz. Muhammed Avfî, **Cevâmi'u'l-Hikâyât**, tsh. Ca'fer Şi'ar, Tahran 1374.

¹⁵⁵ Hierî VII. asırda meçhul biri tarafından Arapça aslından Farsça'ya çevrilen metnin neşri için bkz. Şihabüddin Muhammed Nesevî, **Siret-i Celalüddin Mengübirni**, tsh. Mücteba Minovî, Tahran 1344.

¹⁵⁶ Neşri için bkz. Kadı Mînhac-ı Sirac el-Cüzcanî, **Tabakât-ı Nâsırî ya Tarih-i İnan ve İslâm**, tsh. Abdülhay Habibî, Tahran 1363.

¹⁵⁷ Neşri için bkz. Ata Melik Alaüddin Cüveynî, **Tarih-i Cihanguşâ-yı Cüveynî**, tsh. Mirza Muhammed Kazvinî, c. I-III, Tahran 1367 (Leiden 1912 neşrinden tıpkı basım).

¹⁵⁸ Farsça, Arapça ve Moğolca olmak üzere üç dilde ve dört cild halinde yazılmış olan eserin Farsça nüshalarının bazı kısımları neşredilmiştir. Moğol tarihine mahsus olan birinci cild Behmen Kerimî tarafından iki cild halinde 1362'de Tahran'da, ikinci cildin Gazneliler ve Selçuklulara mahsus kısımları ise Ahmed Ateş tarafından 1957-1960 yıllarında iki cild halinde Ankara'da yayımlanmıştır. Yine ikinci cildin İsmailîler, Fatimîler ve Nizarîler'e mahsus kısmı Muhammed Takî Dânişpejûh ve Muhammed Müderrisî Zencanî tarafından 1338'de Tahran'da ve Frenk tarihine mahsus kısmı da Muhammed Debîr-siyakî tarafından 1339/1960'da Tahran'da neşredilmiştir.

¹⁵⁹ Sadeleştirilmiş hâli için bkz. **Tahrir-i Tarih-i Vassaf**, sad. Abdü'l-Muhammed Âyetî, Tahran 1372.

¹⁶⁰ Neşri için bkz. Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzîde**, haz. Abdü'l-Hüseyn Nevâî, Tahran 1381.

âyet, hadis, darb-ı mesel ve hikmetli sözleri ile *el-Veledü'ş-Şefik* müellifi Niğdeli Kadı Ahmed'in de, dönemin geçerli tarzı olan nesr-i fennî ile yazan müelliflere üslûp itibariyle benzediği ortadadır. Ancak onun zaman zaman muğlaklaşan ve ağırlaşan ifadelerinde, bu üslûbun tesiri yanı sıra, bir de metnin veciz ve i'caz oluşuna özen göstererek muhtasar bir eser kaleme alma niyetinin etkisi olduğunu da söylememiz mümkündür. O, bilhassa Arapça eserlerden tercüme yaparken metni kısaltmaya çalışmış ve bazen bu yolla manayı anlaşılabilir hâle getirmiştir. Bu bakımdan şimdi de, Kadı Ahmed'in kendi dönemine kadar Anadolu'da yazılmış diğer tarih kitaplarından farklı olarak muhtasar bir Farsça İslâm tarihi kaleme alması bağlamında, benzer tarzda yazılmış bazı eserlere konuları itibariyle değinmeye çalışalım.

Dikkat çekmek istediğimiz eserlerden biri, tefsir, kelâm ve fıkıh sahalarında yazmış olduğu kitaplarla da tanınan Abdullah b. Ömer el-Beyzavî (ö. 685/1286 ya da 691/1291)'nin *Nizâmü't-Tevârîh*¹⁶¹'idir. Salgurlular zamanında Şiraz'da kadılık yapmış olan Kadı Beyzavî, söz konusu kitabını Abaka Han zamanında, 674/1275 yılında telif etmiştir. Eser, Hz. Âdem'den başlar ve mezkûr Moğol sultanının zamanına kadar gelir. Üslûbu sade ve basittir; meseleler maksadın dışına taşırılmadan kısaca ele alınır. Bu sebeple eser, sonraki pek çok tarihçinin dikkatini çekmiş ve taklid ya da iktibas edilmiştir.

Dört kısım hâlinde tertip edilmiş olan *Nizâmü't-Tevârîh*'in birinci kısmı, Hz. Âdem'den Hz. Nuh devrine kadar gelmiş olan nebiler, vasiler ve hakîmlerin şerh-i hâline dairdir. İkinci kısım ise Pişdanîler, Keyanîler, Eşkanîler ve Sasanîler şeklinde dört tabakaya ayrılmış bulunan Fars melikleri hakkındadır. Bu zümrelere mensup padişahlardan bahsedilirken yeri geldikçe nebilerin meşhurlarına ve alimlerin büyüklerine de değinilir. Müslümanların halifelerine ve imamlarına tahsis edilen üçüncü kısım Râşid halifeler, Benî Ümeyye halifeleri ve Abbasîler şeklinde üç tabakaya ayrılarak işlenir. Râşid halifelerden söz edilirken Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de ayrı başlıklar altında ele alınır. Sultanlara ve meliklere tahsis edilen dördüncü kısımda ise şu dokuz tâifeden söz edilir: Saffarîler, Samanîler, Gazneliler, Deylemliler, Selçuklular, Melâhide, Salgurlular, Harezmliler ve Moğollar.

¹⁶¹ Neşri için bkz. Kadı Nâsırüddin Beyzavî, **Nizâmü't-Tevârîh**, haz. Mir-Hâşim Muhaddis, Tahran 1382.

Tanıtmak istediğimiz bir başka eser meşhûr münşîlerden Hinduşah Nahcivanî'nin *Tecâribü's-Selef*¹⁶², idir. Lor Atabeklerinden Nusretüddin Ahmed b. Yusuf Şah'ın adına 724/1324 senesinde telif edilen eser, Abbasî hilafetinin çöküşüne kadarki halifeler ve vezirler tarihidir. Müellif, kitabını, doğrudan doğruya Safiyüddin İbn et-Tıktaka'nın *el-Fahrî* isimli Arapça esrinden istifade ile yazmış olmasına rağmen akıcı, kolay ve sade bir üslûp tutturmayı bilmiştir.

Kitap Hz. Muhammed'in nesebi, gazveleri, hanımları, kâtipleri, şemâili, isimleri ve vefatının anlatılması ile başlar. Ardından Hz. Hasan da dâhil olmak üzere “birinci devlet” olarak zikredilen Râşid halifeler bahsine geçilir. “İkinci devlet” başlığı altında ise Emevî halifeleri ele alınır. “Üçüncü devlet” başlığı altında da Abbasîlerden söz edilir. Otuz yedinci Abbasî halifesi el-Musta'sım'a kadar her halifenin dönemi kısaca anlatılır ve vezirleri yad edilir.

Bahsimizle alakalı bir diğer eser, Fahreddin Davud b. Muhammed el-Benâketî (ö. 730/1330) tarafından kaleme alınan *Ravzatu Üli'l-Elbâb fi-Ma'rifeti't-Tevârih ve'l-Ensâb*¹⁶³, dır. Melikü's-şu'arâ ünvanına sâhip bulunan Benâketî, Sultan Ebu Sa'îd'in isteği üzerine Reşidüddin'in *Câmi'u't-Tevârih*'ini taklid ederek, kendi zamanına kadar gelen söz konusu kitabını sade ve akıcı bir tarzda, her türlü süs ve tekellüften uzak bir şekilde kaleme almaya başlamış ve 717/1317'de tamamlayıp Sultan'a sunmuştur.

Bir nevi *Câmi'u't-Tevârih*'in muhtasarı olan *Tarih-i Benâketî*, Hz. Adem'den başlar, Sultan Ebu Sa'îd'in zamanına kadar gelir. Dokuz kısım hâlinde tertip edilmiştir. Birinci kısımda evvela Hz. Âdem'den Hz. İbrahim'e kadarki nebîlerin ve vasîlerin nesepleri ve tarihleri anlatılır, sonra da müneccimlerin tertip etmiş oldukları muhtelif tarihlerden söz edilir. İkinci kısımda ise evvela Fars melikleri ile nebiler ve hakîmlerin meşhurları zikredilir. Ardından Pişdanîler, Keyanîler, Eşkanîler ve Sasanîler'den bahsedilir. Üçüncü kısımda Hz. Muhammed'in nesebi, hicreti ve gazveleri zikredildikten sonra Râşid halifeler ele alınır. Ardından Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in “hilafetine”, Ehl-i Beyt'e mensup imamlara ve Muhammed Hanefiye'ye değinilir. Benî Ümeyye “emirleri” ile Benî Abbas “halifeleri” anlatılarak bölüm sona erdirilir. Dördüncü kısımda Abbasîlerin muasırı olan İnan'daki hanedanlardan Saffarîler, Samanîler, Deylemliler, Gezneliler, Selçuklular, Harezmîliler ve Kuhistan meliklerinden

¹⁶² Neşri için bkz. Hinduşah b. Sencer Nahcivanî, **Tecâribü's-Selef**, tsh. Abbas İkbâl, Tahran 1344.

¹⁶³ Neşri için bkz. Davud b. Muhammed Benâketî, **Tarih-i Benâketî: Ravzatu Üli'l-Elbâb fi-Ma'rifeti't-Tevârih ve'l-Ensâb**, haz. Ca'fer Şi'ar, Tahran 1378.

bahsedilir. Beşinci kısımda Hz. Musa'dan son İsrail padişahı Mişinâ'ya kadarki nebiler zikredilerek Yahudî tarihi ele alınır. Kitabın yazıldığı 717 yılına kadarki Hıristiyanların ve Frenklerin tarihiyle ilgili olan altıncı kısım iki bâba ayrılır. Birinci babta Ermen ve Efrenc vilayetleri ile onların Romelus'tan Augustus'a kadarki padişahları anlatılır. İkinci babta ise Hıristiyanların Mesih hakkındaki itikadları ile Mesih'in halifeleri olan "Bâb"lar zikredilir. Müellifin zamanına kadarki Hindlilerin tarihiyle ilgili olan yedinci kısım ise üç bâba ayrılır. Birinci babta yılların ve asırların hesaplanması, iklimlerin tasviri ve Hindistan memleketleri konu edilir. İkinci babta Hind peygamberleri, Şamkûnî'nin vilâdeti, halleri ve Tenasüh dinini vazedışı ele alınır. Üçüncü babta ise Hindliler ve Müslümanlar olmak üzere iki tâife halinde Hind padişahları zikredilir. İki bab olarak tertip edilen sekizinci kısımda, Niyeku'nun zamanından Cengiz Han ile muharebede bulunan son padişah Şodi Şuvesu (Altay Han)'ya kadarki Hıtay/Çin tarihinden bahsedilir. Kitabın en uzun bölümü olan dokuzuncu kısım ise, Cengiz Han'ın nesebi, ortaya çıkması, İran memleketlerini alması ve 717 yılına kadarki torunlarının zikri itibariyle Moğol tarihine tahsis edilmiştir. Bilhassa ilk kaanlar zikredilirken onların muasırı olan halifeler, sultanlar, melikler ve atabeklere de yer verilmiştir.

Konumuzla ilgili bir başka eser de, şâir ve tarihçi Muhammed b. Ali eş-Şebânkâreî'nin *Mecma'u'l-Ensâb*¹⁶⁴'ıdır. Müellifi, eserini 736/1335'te bitirdiğinde, Sultan Ebu Sa'îd'e sunması için veziri Gıyâsüddin Muhammed'e vermiş, ancak bu sırada Sultan'ın ölmesi üzerine çıkan kargaşada Rub'-i Reşîdî yağmalanınca, kitap da kaybolmuştur. 743/1342'de hadiseler yatışınca Şebânkâreî, Sultan Ebu Sa'îd devri vukuatını da ekleyerek eserini sade ve açık bir nesirle tekrar kaleme almıştır.

İki cild hâlinde yayınlanmış olan *Mecma'u'l-Ensâb*'ın birinci cildi feleklerin yaratılması ile başlar. Burada anâsır-ı erba'anın niteliğine, yedi iklim, arzın büyüklüğüne; Âdem oğullarından Çinliler, Türkler, Rumlar, Araplar, Hindliler ve Habeşliler ile adalar, çöller ve kırlarda yaşayan guruplara değinilir. Ardından Hz. Adem'den başlayarak Hz. Muhammed'e kadarki peygamberlerden ve velilerden söz edilir. Hz. Muhammed döneminde amcası Hz. Hamza'nın öldürülmesine bilhassa vurgu yapılır. Hz. Muhammed'in hanımları, çocukları, köleleri, kâtipleri, binekleri ve silahları anlatılır ve sûreti tasvir edilir. Melikler bahsinde eski İran, Yunan ve Arap meliklerine değinildikten sonra Hulefâ-i Râşidîn zikredilir. Basra ve Kufe şehirlerinin inşa edilmesi,

¹⁶⁴ Neşri için bkz. Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, tsh. Mir-Hâşim Muhaddis, c.I-II, Tahran 1376.

Cemel ve Sıffin harbi, Ali b. Ebi Tâlib'in öldürülmesi, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in "hilâfetleri" tek tek ele alınır. Benî Ümeyye halifeleri, ardından da Benî Abbas halifeleri Musta'sım Billah'a kadar sıralanır. Eserin ikinci cildi ise Abbasîlerin muasırı bulunan hanedanların zikriyle başlar. Saffarîler, Samanîler, Gazneliler, Deylemliler, Selçuklular Gurlular, Melâhide, Harezmşahlar, Şebânkâre Melikleri ve Atabekler ile Yezd ve Hürmüz Melikleri sırasıyla zikredilir. Kitabın son bahsi olan Moğol sultanları ise Kaanlar ve İran'daki Moğol sultanları olan İlhanlılar şeklinde ikiye ayrılarak ele alınır.

Allâme Şemsüddin Muhammed b. Mahmûd Âmulî (ö. 753/1352) tarafından kaleme alınmış olan *Nefâisü'l-Fünûn fi Arâyisü'l-Uyûn* isimli eser¹⁶⁵ ise aslında bir ilimler tarihi ansiklopedisidir. Bununla birlikte içinde yer alan tarihe mütallik bahisler, yukarıda söz etmiş olduğumuz eserlerin seviyesine ulaşacak mahiyettedir.

Âmulî'nin eserinin ikinci cildinde (s.129–359) muhavere ilimleri başlığı altında yer verdiği tarih ve siyer konuları, bölümün ikinci ve üçüncü fenlerini oluşturur. Bu fenler de beş babdan müteşekkildir. Bunlardan meşhur nebiler ve vasîlerinin siyer ve tarihleri ismini taşıyan birinci babda Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Muhammed ve bu ulü'l-azm peygamberlerin haleflerinden bahsedilir. Fars meliklerine tahsis olunan ikinci bab ise dört fasıldan oluşur: Pişdânî Melikleri, Keyânî Melikleri, Eşkânî Melikleri ve Sasanî Melikleri. Üçüncü babda Hitay ve Efrenc Meliklerine işaret edilir. Dördüncü bab Hz. Peygamberden sonra hilafete geçip ümmetin işlerini yürüten Râşid halifeler, Emevî halifeleri ve Abbasî halifeleri tarihine mahsustur. Burada Hz. Hasan da Râşid halifeler içinde sayılmıştır. Beşinci bab, Abbasî halifelerinin döneminden müellifin zamanına kadar saltanat sürmüş olan Saffârî, Sâmânî, Deylemî, Gazneli, Selçuklu, Harzemşahlı ve Cengizhanlı sultanlarının tarihidir.

Milel ve nihâl kitaplarının konusu olan mezhepler ve dinler tarihiyle ilgili dördüncü fende ise, çeşitli milletlerin ileri gelenlerine, Yahudî, Nasrânî ve Mecûsî fırkalarına değinilir. İslâm fırkaları içindeki usûl (kelâm) ehli, yedi gurup içinde ele alınır: Mu'tezile, Cebriyye, Sıfâtiyye, Hâriciler, Mürciyye, Va'idiyye ve Şî'a. Furû' ehli ise iki gurup içinde verilir: Ashab-ı Hadis ve Ashab-ı Re'y. Son olarak da Sâbiyye, Felâsife, Araplar ve Hindliler olmak üzere dört guruba ayrılan Ehl-i Hevâ'ya yer verilir.

¹⁶⁵ Neşri için bkz. Allâme Şemsüddin Muhammed b. Mahmûd Âmulî, **Nefâisü'l-Fünûn fi-Arâyisü'l-Uyûn**, tsh. Mîrza Ebu'l-Hasan Şa'rânî (c. I ve III) ve Seyyid İbrahim Meyâncî (c. II), c. I-III, Tahran 1381/2002. Bu eserin mufassal bir tanıtımı için bkz. Ali Ertuğrul, "Allâme Şemsüddin Muhammed b. Mahmûd Âmulî, Nefâisü'l-Fünûn fi 'Arâyisi'l-'Uyûn", **Marife Bilimsel Birikim**, Yıl 6, Sayı 1 (Bahar 2006), Konya 2006, s. 247-255.

İlm-i ensâba tahsis olunan beşinci fende Hz. Muhammed'in Hz. Adem'e kadar olan nesebi ile Hz. Ali'nin ve Ehl-i Beyt'in nesepleri ele alınır. Gazveler ilmi ve Hz. Muhammed'in gazvelerine dâir olan altıncı fende yirmi küsür gazve ve seriyyeden bahsedilir. Ayrıca üçüncü cildin son bölümü olan ilm-i riyazînin dallarına dâir beşinci makaledeki on üç fenden (c. III, s. 365-576) ilm-i hey'et, ilm-i mesahât, ilm-i mesâlik ve memâlik gibi fenler de tarih ilmiyle ilgili fenler kapsamında görülebilir.

Sultan Olcaytu döneminde (703-716/1304-1316) Sultaniye'deki Ebvâbü'l-Birr medresesinde müderrislik yaptığı bilinen müellifin, muhtemelen hayatının sonlarına doğru kaleme aldığı eserinde, döneminin tarihi, Sultan Ebu Sa'îd'in 736/1335 yılında ölümü ve İlhanlı idaresinin çökmesiyle son bulur. Kitabın yazıldığı esnada İlhanlı hükümetinin yıkılmış olması, müellifin İlhanlı hükümdarlarına karşı duyduğu minnet duygusunu izale etmemiş ve hizmetinde bulunduğu devlete karşı vefa duygusunu törpülememiştir. Bu açıdan müellif, başta kendi dönemindeki İlhanlı sultanları olmak üzere Cengizhanlılar taifesinden söz ederken saygı ve ihtiram dolu bir üslûp kullanır; diğer hanedan mensuplarından bahsederken görmediğimiz dua cümlelerini, bilhassa İlhanlı sultanları söz konusu olunca ihmal etmemeye çalışır. Yine diğer taifelerden bahsederken takip ettiği sathî ve ihtisarcı üslûbu, İlhanlı dönemine geldiğinde kısmen terk eder. O, bu kısımda, ilk nesil Cengizhanlıların sade ve basit tefekkür tarzına dikkat çekerken, onların müslüman torunları olan İlhanlı sultanlarının dindarlık, cömertlik, hayır severlik ve ülkeyi imar etme hususundaki faaliyetlerini vurgulamaya çalışır. Ayrıca Moğolların hizmetine giren Nasîrüddin Tusî ve Reşidüddin Fazlullah gibi kimselerin işgal ettikleri mevkilerde, mümkün olduğunca müslüman ahaliyi Moğolların tasarruflarına karşı korumaya çalıştıklarını ima eder.

Böylece tasvir etmeye çalıştığımız Farsça muhtasar İslâm tarihlerinde ele alınan konuların birbirine yakın olduğu, bilhassa Moğol döneminde tertip edilen kitaplarda ise konu birliğinin ötesinde hadiseler ve şahıslara bakış açısında da bir benzerlik bulunduğu görülmektedir. Şîi olduğu bilinen Olcaytu döneminde Cüveynî'nin tesiri altında eserlerini kaleme alan Vezir Reşidüddin ile Münşî Vassaf'ın çerçevesini belirledikleri üslûp ve tertip, muhtemelen daha sade ve kısa yazan dönemin diğer tarihçileri gibi müellifimiz Kadî Ahmed'i de dolaylı olarak da olsa etkisi altına almış olmalıdır.

Yukarıda Farsça tarih yazımının ortaya çıkıp gelişme kaydetmesi ve bir Selçuknâme türünün oluşmasına değindik. Ayrıca üslûp ve konuları itibariyle bazı

Farsça tarihleri de ele aldık. Şimdi ise Selçuklu idaresi döneminde Anadolu'daki duruma bir göz atalım.

Anadolu Selçuklularından bahseden kaynakların, takriben kendileriyle aynı dönemde hüküm süren ve aynı sülale ve gelenek içinden gelen Büyük Selçuklu kaynakları kadar mebzul ve detaylı olmadıkları muhakkaktır. Bilhassa Anadolu dışında yazılmış eserlerin vukuâtın cereyan mahallinden uzak olmaları sebebiyle şifahen aktardıkları malumat da, nitelik itibariyle birbirine benzer ve muhtasar bir mahiyet arz etmek durumunda kalmıştır. Daha ziyade muharebeler ve haricî münasebetler gibi, dikkat çeken hususlarla sınırlı kalan söz konusu haberler, bu bakımdan Anadolu'nun dahilî ahvali hakkında pek doyurucu bilgiler içermez. Yine bilhassa Anadolu dışında yazılan ve bu iki akraba hanedanın tarihinden bahseden Arapça ve Farsça eserlerin, Anadolu Selçuklularından, Büyük Selçuklu tarihi münasebetiyle ve bu tarihinin bir uzantısı olarak bahsettikleri de bir vakıdır. Dönemle ilgili Bizans ve Ermenî kaynaklarının ise, Anadolu'ya yapılan akınları ve fetih devresini anlatırken, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları gibi bir ayırımı gitmeden, dönemin tarihi vukuâtını aktardıkları, ancak tabii olarak pek tarafgirâne yazıldıkları ve aleyhte mübalağalarla dolu oldukları bir gerçektir.¹⁶⁶ Bu bakımdan dönemin tarihini kaleme almak için, edebî eserler ve hikayeler de dâhil olmak üzere, Anadolu'da yazılmış metinleri sonuna kadar kullanmak ve değerlendirmek zorunluluğu mevcuttur.

Fethin gerçekleştiği ve yoğun göçlerin yaşandığı XI. yüzyılda Anadolu'da kaleme alınmış herhangi bir müstakil tarihî kaynağa rastlanmamaktadır. Bu husus, bir ölçüde izah edilebilir gözükmektedir. Zira Anadolu sathı, Emevîler ve Abbasîler dönemindeki bazı küçük ve kısa süreli başarılar hariç Müslümanların taht-ı tasarrufunda bulunmadığından ve ilk muhacirlerin de önceliği Anadolu'yu yurt tutmak, burada yerleşmek olduğundan, bu dönemde Anadolu'da ilmî ve kültürel faaliyetlerin birden bire yeşermesini beklemek mantıksız olacaktır. Yine bu ilk dönemde, Anadolu'da resmen siyasî hakimiyeti temsil eden bir veya birkaç hanedan varsa da, bunlar gerek gelen göçlerin meydana getirdiği hercümerc, gerekse Haçlı savaşlarının ortaya çıkardığı siyasî ve içtimaî buhranla uğraşmak zorunda kaldıklarından, öncelikleri ilmî ve kültürel faaliyetleri desteklemek değil, asayiş ve emniyeti temin etmek olmuştur. Bu yüzden

¹⁶⁶ M. Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, s. 11-12; Osman Turan, "Mukaddime" (**Müsâmeretü'l-Ahbâr** metni içinde), s. 46-47.

Selçukluların Anadolu'daki hâkimiyeti tam anlamıyla ele geçirip birlik ve merkezileşmeyi sağladıkları XII. yüzyılın sonlarına kadar Anadolu, bazı önemli hadiselerin dışında İslâm dünyasının ilgisini pek de çekmemiş görünmektedir. Ancak bu durum, Moğol istilası öncesi ve esnasında değişmeye başlamış; bu dönemde Anadolu'da sağlanan siyasi istikrar ve emniyet, İslâm dünyasının diğer bölgelerindeki ilim ve kültür adamlarının Anadolu'ya sığınmasını ve buradaki ilmî faaliyetlerin hız ve irtifa kazanmasını sağlamıştır.¹⁶⁷

Şunu da belirtmek gerekir ki, ilmî faaliyetlerin Müslümanlarca yeni fethedilmiş ve vatan tutulmuş bir beldede birden bire gelişmesini ve bu dönemle ilgili nitelikli eserler ortaya konulmasını beklemek mümkün değildir. Zira ilmî faaliyetler, bir tekamül ve olgunlaşma ile bir alt yapı ve buna uygun bir muhit gerektirir. Bu da öyle kolayca sağlanacak bir durum değildir; uzun yıllar hatta asırlar alabilir. Anadolu Selçuklularıyla ilgili ilk eserlerin müelliflerinin daha ziyade Anadolu'nun kuzey ve doğu hudutları çevresinden, yani uzun yıllardan beri Müslümanların ellerinde bulunan İslam kültürünün ve şehir hayatının daha eski ve daha kuvvetli olduğu yerlerden çıkmış olması, buna karşılık yeni yeni birer İslâm kültür merkezi olmaya çalışan Anadolu şehirlerindeki ilmî faaliyetlerin, mahiyet itibariyle küçük ve pratik değeri olan kitaplardan nitelikli eserlere doğru gelişen bir çizgi takip etmesi de bu bakımdan anlamlıdır.

İzini sürmekte olduğumuz Farsça tarih yazım geleneğinin Anadolu'daki ilk örneğini Kadı Burhaneddin Ebu Nasr b. Mes'ûd Anevî (ö. 608/1211 civarı)'nin *Enîsü'l-Kulûb*¹⁶⁸ adlı eseri teşkil eder. Ani'de doğmuş olan müellif, 24 yaşında, yani 562/1167 yılında dinî ilimleri tahsil etmek üzere Tebriz'e gitmiş; burada tesadüf ettiği Mahmud isminde vâizlik yapan bir ihtiyarın tavsiyesiyle, Taberî'nin *Tefsir*'i ve Kisaî'nin *Kitâbu Kısasi'l-Enbiyâ*'sı gibi eserlerden istifade ederek kitabını yazmaya başlamıştır. 607/1210 yılında, yani 69 yaşında iken Konya'ya gelmiş ve yıllar önce başladığı

¹⁶⁷ Mehmed Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları" **Bellekten**, Cilt VII/1, sayı 25-27, Ankara 1943, s. 385-388; İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 209-212; Ahmed Ateş, "Hicrî VI-VIII/XII-XIV. Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", **Türkiyat Mecmuası**, c. VII-VIII, İstanbul 1945, 133-135; Ahmet Kartal, "Anadolu'da Farsça Şiir Söyleyen Türk Şairler (XI-XVI. Yüzyıllar)", **Türkler**, c. VII, Ankara 2002, s. 682-684; Mehmet Yavuz, "Anadolu Selçukluları Devrinin Arapça Yazan Önde Gelen Müellifleri", **Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, yıl 3, sayı 11, Ankara 2003, s. 8-12.

¹⁶⁸ Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 2984 numarada kayıtlı bulunan eserin, Gazneliler, Selçuklular ve Anadolu Selçuklularından bahseden kısmı, yapılan geniş bir izahla birlikte Mehmed Fuad Köprülü tarafından "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", s. 459-522'de neşredilmiştir.

çalışmasını burada tamamlayarak 608/1211 yılında Sultan I. İzzeddin Keykavus'a takdim etmiştir.

Müellif, takriben 28.000 beyit (428 varak) tutan hacimli eserini kaleme alırken bir vakayinâme değil, sadece dinî-ahlakî mahiyette bir edebî eser vücûda getirme gayesi içinde olmuştur. Bunun için asıl tarihî kaynaklara değil, daha ziyade tefsir kitapları ve peygamberler kıssaları gibi dinî eserlere müracaat etmiştir. Bu bakımdan *Enîsü'l-Kulûb*, bir tarih kitabı olmaktan ziyade, devrin ihtiyaçlarına uygun peygamberler kıssalarını ihtiva eden bir "hikayeler mecmuası" olarak da nitelenir.

Eser yedi cüze ayrılmıştır. Birinci cüz, Hz. Adem kıssasından, ikinci cüz Fir'avın kıssasından, üçüncü cüz Hz. Süleyman kıssasından, dördüncü cüz Lokman kıssasından, beşinci cüz Ashab-ı Kehf kıssasından bahseder. Yedinci cüzün ilk kısmı ise, daha ziyade Hz. Muhammed'in gazalarına mahsus olup onun mucizelerini ve Mirac kıssasını da ihtiva eder. Bunu ilk dört halife ile Emevî ve Abbasî halifeleri hakkındaki kısımlar izler. Eserin en mühim bölümünü teşkil eden yeri de burasıdır. Zira Abbasîler devrinden bahsedilirken, Halife Kadir Billah (381-422/991-1031) ile Nasır li-Dinillah (575-622/1180-1225) arasında Gazneliler, Selçuklular ve Anadolu Selçukluları'na da değinilir. Ancak burada verilen malumat, mevcut bilgilere yeni bazı ilaveler yapacak veya mevcut bilgilerimizi sarsacak bir mahiyet taşımaz. Bununla birlikte eser, sadece edebî açıdan olsa bile incelenmeye değerdir. Kitabın sonundaki *Nasihât-nâme* de, gün görmüş ihtiyar bir şairin genç bir hükümdara yapmak istediği ahlakî tavsiyeleri içerir.¹⁶⁹

Sözünü edeceğimiz ikinci eser ise İbn Bibi olarak tanınan Nâsıruddin Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Münşî el-Ca'ferî er-Rugedî (ö. 680/1281 civarı)'ye ait *el-Evâmirü'l-Âlâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye (Selçuknâme)* isimli kitaptır.¹⁷⁰ Sultan

¹⁶⁹ M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", s. 459-470, 485.

¹⁷⁰ Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü No: 2985'te bulunan nüshası, Adnan Sâdık Erzi tarafından 1956 yılında Ankara'da Türk Tarih Kurumu yayınları arasında faksimile/tpkibasım olarak yayınlanmıştır. 744 sayfa olan bu nüshanın tashihli neşri, Necati Lugal ile Adnan Sâdık Erzi tarafından yapılmaya gayret edilmiş, ancak II. Kılıç Arslan'ın vefâtından I. Alâüddin Keykubâd'ın cülûsuna kadarki kısım (ilk 214 sayfa) 1957'de I. cild olarak yayımlandıktan sonra neşir inkıtâa uğramıştır. 1996 senesinde Mürsel Öztürk, eseri, faksimile neşri üzerinden iki cilt halinde Türkçe'ye tercüme etmiştir.

680/1281 senesinden sonra, bizzat İbn Bibî ya da varsa kardeşi Emir Nâsıruddin Yahya tarafından eksik bırakılan tarihlerin de ilavesiyle gayet titiz bir şekilde yapılan muhtasarın I. Gıyâseddin Keyhüsrev ile II. Rükneddin Süleymanşah zamanlarıyla ilgili kısmı, Charles Shefer tarafından (Quelques chapitres de l'abrégé du Seldjouh-Nameh composé par l'émir Nassir ed-Din Yahia. Recueil de Textes et Traductions publié a l'occasion du VIII é Congres International des Orientalistes tenu à Stockholm en 1889. Publication de L'Ecole des Langues Orientales Vivantes, Paris 1889, III. série, V-VI, 3-102); tamamı ise Houtsma tarafından (Histoire des Seljoucides d'Asie mineure d'après l'Abbrégé du Seldjouknâme d'Ibn Bibi, Texte persian, publié d'après le Mss. de Paris, 1902, XVIII-358)

Celaledin Mengüberti'nin 628/1231 yılında öldürülmesi üzerine ailesiyle birlikte önce Dımaşk'a, sonra da Konya'ya geçen müellif, burada Selçukluların hizmetine girmiş ve ölümüne kadar da divanda katiplik yapmıştır. *Tarih-i Cihanguşa* müellifi Alaeddin Ata Melik Cüveynî'nin isteği üzerine kaleme aldığı ve üslûp itibariyle onun mezkûr eserine benzetmeye çalıştığı tarihi, II. Kılıç Arslan (ö. 588/1192)'ın oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'i veliâhd tayini ve ölümünden başlar, 680/1281 yılına kadar devam eder. Eserin ismindeki birinci Alâiyye mezkûr Cüveynî'ye, ikincisi ise Sultan Alaeddin Keykubad'a işaret eder.

Müellif, II. Kılıç Arslan dönemi ve daha öncesine dair herhangi bir bilgiye ulaşamadığından bu devirleri atlamıştır. Kitabın ilk kısmında verilen malumat da bilgi kıvrıntısı mahiyetindedir. Hadiseler, Alaeddin Keykubad'ın 617/1220'de tahta çıkmasıyla birlikte ayrıntılı biçimde anlatılmaya başlanır. Olaylar, kronolojik tertip üzere edebî bir üslupla ele alınır. Bazen meseleyle ilgili resmî vesikalar da araya sıkıştırılır. Fakat müellif, hadiselerin tarihini genellikle kaydetmeme eğiliminde olmuş; verdiği tarihlerin bir kısmını da hatalı olarak zaptetmiştir. Eserinde bahsettiği olayların çoğuna ya şahit olmuş ya da hadiseye şahit olan kişilerden dinlemiştir. Görmüş olduğu belgeler ve Kâni'î Tusî'nin manzûm *Selçuknâme*'si dışında pek bir kaynak da kullanmamıştır. Bu bakımdan Trabzon ve Suğdak seferleri gibi uzakta cereyan eden olayları yeteri kadar nakletmemiştir. Mevlâna Celaledin ve Hacı Bektaş gibi muasırı olduğu bazı kimselerden ise hiç söz etmemiş; Alaeddin Keykubad'ın, oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından zehirlenmesi ve bu sultanın Tamara ile evlenmesi hususunda da sessiz kalmıştır. Tercih ettiği edebî üslûpta da örnek aldığı Cüveynî kadar başarılı

neşredilmiştir. Muhammed Cevad Meşkur, 1350/1972 yılında Tahran'da bu muhtasarı Ahbâr-ı Selaçika-i Rum adıyla bir araya getirdiği metinlerle birlikte ikinci bir defa daha neşretmiştir (s. 1-337). Söz konusu muhtasar, M. Nuri Gençosman tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (İbn Bibî'nin Farsça Muhtasar Selçukname'sinden Türkçe'ye çeviren: M. Nuri Gençosman, notlar ve ilaveler: F. Nâfiz Uzluk, Ankara 1941).

İbn Bîbî'nin eseri, geçmişte de, 827/1423 ile 840/1436 yılları arasında Yazıcızâde Ali tarafından II. Murad namına, muhtasar olarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Yazıcızâde'nin Tarih-i Âl-i Selçuk ya da Oğuznâme diye anılan eserinin üçüncü bölümünü teşkil eden söz konusu kısım Houtsma tarafından neşredilmiştir (Historie des Seljoucides d'Asie mineure d'après İbn Bibî. Texte turc publié d'après les Mss. de Leide et de Paris, 1891-1902, XVI-408). Bilindiği gibi Yazıcızâde'nin bu eserinin ilk iki bölümü, kendisinin de yaptığı bazı ilaveler ile *Camîu't-Tevârih*'in mukaddimesi ve *Rahâtu's-Sudûr*'un tercümesinden ibarettir. Seyyid Lokman el-Âşûrî de Yazıcızâde'nin Oğuznâme'sini 1008/1599 yılında özetlemiş; bu metin J.J.W. Lagus tarafından neşredilmiştir (Seid Locmani ex Libro Turcico qui Oghusname inscitur excerpta primus edidit latine versit explicativ J.J.W. Lagus 1854). Son olarak Yazıcızâde'nin bu eserinin Abdullah Bakır tarafından doktora tezi kapsamında çalışıldığını da belirtmek gerekir (Bkz. Abdullah Bakır, *Yazıcızâde 'Alî'nin Selçuk-nâme İsimli Eserinin Edisyon Kritisî (Giriş-Metin-Dizin)*, c. I-II, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü İstanbul 2008 (Basılmamış Doktora tezi). Ayrıca bkz. Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Al-i Selçuk: Selçuklu Tarihi*, der. Abdullah Bakır, İstanbul 2009).

olamamış; kullandığı nadir kelimeler, alışılmamış deyimler ve sık sık başvurduğu mübalağalarla manadan uzaklaşmıştır. Şahit göstermek veya manaya güzellik katmak için naklettiği Arapça ve Farsça şiirlerle de anlatımın akışını bozmuştur.¹⁷¹

Ele alacağımız bir başka eser, Niğdeli Kadı Ahmed'in de kaynak olarak kullandığını açıkça belirttiği Kerimüddin Mahmud b. Muhammed Aksarayî (ö. 723/1323 civarı)'ye ait *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr (Tezkire-i Aksarayî)*'dir.¹⁷² Müellif, İlhanlılardan Abaka ve Argun zamanlarında Anadolu'daki iktaların idareciliği, naiblik, Danişmend ili valiliği yapan Müciruddin Emirşah (ö. 710/1301)'in hizmetinde katiplik yapmış, onun ölümünden sonra da, Gazan Han tarafından Anadolu'daki vakıfların mütevelliliğine getirilmiş, bir müddet Aksaray kalesi muhafızlığı yapmıştır. Bu şekilde ömrünün yaklaşık olarak 47 yılını devlet hizmetinde geçirmiş; eserini de 723/1323 yılında tamamlayarak, İlhanlıların Anadolu umumî valisi Timurtaş'a ithaf etmiştir.

Eser, dört asıdan/kısımdan oluşur. İki buçuk sayfa tutan birinci kısımda, İslam âleminde yayılmış bulunan Hicrî, Rumî (Selefküs), Yezdicerd ve Celalî takvimlerinden bahsedilir. İkinci kısım Hz. Peygamberin hicretinden başlar, nesebi, amca ve halaları, hanımları, çocukları ve ahlâkı anlatılarak devam eder. Hz. Hasan da dahil olmak üzere Raşid halifeler ele alındıktan sonra sırasıyla on dört Emevî ve Bağdad'ın zabtına kadar otuz yedi Abbasî halifesine kısaca değinilir. Toplama mahsulü ve özet hâlinde olan bu iki kısmın pek tarihî kıymeti yoktur. İkinci kısmın Abbasî halifelerine kadar olan bölümü, İbn 'Abdürabbih'in *el-'İkdu'l-Ferîd*'inden, Abbasîler kısmı ise Kadı Beyzavî'nin *Nizâmu't-Tevârîh*'i ve Ebu Bekir es-Sûlî'nin *Kitâbü'l-Evrâk*'ı ile diğer bazı

¹⁷¹ M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", s. 388-389; Mürsel Öztürk, "Giriş" (el-Evamirü'l-Alaiye tercümesi içinde), s. 1-11; Abdülkerim Özyayın, "İbn Bîbî", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c. XIX, İstanbul 1999, s. 379-381; Erdoğan Merçil, "Selçuklular Dönemi ile İlgili Türkiye'deki Kaynak ve Araştırmalar", **İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası I**, Ankara 2002, s. 23-24.

¹⁷² Eserin Anadolu Selçuklularıyla ilgili kısmı, Hasan Fehmi Turgal tarafından 1937 senesinde özet olarak Türkçe'ye çevrilmiş ve Konya Mecmuası'nın 1-6 sayılarında yayınlanmıştır. Fikret Işıltan, eserdeki edebî ve hikemî kısımları çıkartıp sadece vak'alara mahsus yerleri Almanca'ya çevirerek *Die Seltshuken-Geschichte des Akserâyî* adıyla 1943'te Leipzig'te neşretmiştir. Yine 1943 yılında, Ankara'da, M. Nuri Gencosman kitabın tam Türkçe tercümesini, F. Nâfiz Uzluk'un himmet ve katkılarıyla, *Selçukî Devletleri Tarihi* adıyla yayınlamıştır. 1944 yılında ise, Osman Turan, Ayasofya 3143 ve Yeni Câmi 827 numarada kayıtlı iki nüshası üzerinden eserin Farsça metnini –ilk iki asıl/kısım hâriç- tashihli-tenkitli bir şekilde Ankara'da neşretmiştir. Bu neşir 1350/1972 yılında, M. Cevad Meşkur tarafından Arapça ibarelerin ve Farsça şiirlerin hazfiyla Tahran'da bir daha basılmıştır (*Ahbar-ı Selaçika-i Rum*'un içinde, s. 401-497). 1362/1984 yılında ise, Osman Turan neşri, İntişârât-ı Esâtîr tarafından Tahran'da aynen tekrar tabedilmiştir. Son olarak kitap, 2000 yılında, Ankara'da, Mürsel Öztürk tarafından Osman Turan neşri esas alınarak bir daha tercüme edilip Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında yerini almıştır.

kaynaklardan derlenmiştir. Üçüncü kısımda, Büyük Selçukluların kuruluşundan Irak-ı Acem’de inkırazına ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanına kadarki Anadolu Selçuklu tarihine kısaca değinilir. Burada da *Nizâmu’t-Tevarih* kaynak olarak kullanılmış, fakat bununla iktifa edilmeyerek, bilhassa Anadolu fethine dair hadiseler için başta Nişaburî’nin *Selçuknâme*’si olmak üzere bazı Selçuknâmelerden malumat toplanmıştır.

Dördüncü bölüm ise, Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev’in vefatı (643/1246) ve oğullarının müşterek sultanlığı ile başlar, 720/1320 civarındaki hadiselerin anlatımıyla son bulur. Yani Anadolu’nun Moğol hâkimiyeti altındaki tarihinden söz edilir. Bu kısımda Aksarayî, 679/1280 yılına kadar olan vakalarda İbn Bîbî’nin anlattıklarını kontrol etmek ve tamamlamak imkanı sağlar. Ancak bu onun İbn Bîbî’nin eserini gördüğü anlamına gelmez. İbn Bîbî’nin öldüğü 680/1281 tarihinden sonraki zamanlar içinse, Aksarayî yegâne yerli kaynak olma hüviyeti kazanır. O, Sultan Berkyaruk’un zamanına kadarki Anadolu Selçukluları tarihini Büyük Selçuklu tarihi içerisinde, bir “uc beyliği” mahiyetinde telakki etmiş, detaylı bir şekilde kaleme aldığı Moğol idaresi altındaki Anadolu Selçuklu tarihini de, İlhanlı tarihinin bir devam gibi mütelaa etmiştir. Bu nedenle hadiseleri daima Selçuklu-İlhanlı merkezîyetçi görüşü ve meşruiyet zihniyeti ile değerlendirmiştir. Hadiselerin arasına yerleştirdiği nükte ve tembihler ile dönemin şairlerinden iktibas ettiği şiirler de esere bir siyasetnâme havası katmıştır.¹⁷³

Dönemle ilgili bir başka eser de *Tarih-i Âl-i Selçuk der Anatoli*’dir.¹⁷⁴ Müellifi hakkında herhangi bir malumata sahip olmadığımız bu eser, bir miktar muhtasar olmakla birlikte (95 sayfa), bilhassa Anadolu Selçuklularının son devirleri için faydadan hâlî değildir. Son sayfada Şehzâde Alaaddin b. Süleymanşah b. Rukneddin b.

¹⁷³ M. Fuad Köprülü, “Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, s. 389-390; F. Nâfiz Uzluk, “Önsöz” (*Selçukî devletleri Tarihi* içinde), s. 1-15; Osman Turan, “Mukaddime” (*Müsâmeretü’l-Ahbâr* metni içinde), s. 28-53; Mürsel Öztürk, “Giriş” (*Müsâmeretü’l-Ahbâr* tercümesi içinde), s. XIII-XX; İsmail Aka, “Aksarayî”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c. II, İstanbul 1989, s. 293. Eserin bilhassa devlet teşkilatı açısından incelenmesi için bkz. Aydın Taneri, “Müsâmeretü’l-Ahbâr’ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri”, **Ankara Ün. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. IV, s. 6-7, Ankara 1966, s. 127-171.

¹⁷⁴ Sultan Abdülmecid tarafından 1855 yılı civarında Charles Schefer’e hediye edilen mevcut nüsha, nihayet Paris’teki Bibliothèque National (Suppl. Pers. 1553)’e intikal etmiş ve 1893 yılında da Houtsma tarafından ilim âlemine tanıtılmıştır (Bkz. Th. Houtsma, *Over de geschiedenis der Seldjouken van Klein-Azie. Verslagen en Mededeelingen d. K. Akad. v. Wetensch, Afd. Letterk*, 3. série, 9. partie, Amsterdam 1893). Söz konusu bu nüsha, 1952 yılında, Ankara’da, Feridun Nâfiz Uzluk tarafından Türkçe tercümesi ile birlikte faksimile/tıpkıbasım olarak *Tarih-i Âl-i Selçuk der Anatoli* (Türkçe tercümenin yer aldığı kısmın unvanı: *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*) adıyla yayınlanmıştır. 1350/1972 yılında, M. Cevad Meşkur, yine aynı nüshaya dayanarak eserin Anadolu Selçuklularına mahsus olan 35-95 sayfaları arasının tashihli bir neşrini yapmıştır (*Ahbar-ı Selaçika-i Rum*’un içinde, s. 343-371). Eser son olarak da 1377/1999 yılında Nadire Celâlî tarafından Tahrân’da tashihli ve notlar ilaveli olarak *Tarih-i Âl-i Selçuk der Anatoli* adıyla müstakillen yayınlanmıştır.

Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölüm tarihi olarak 765/1364 yılı kaydedildiğine göre, eserin de bu tarihte veya bundan sonra yazıldığına hükmedilebilir. Eserin dili İbn Bîbî ve Aksarayî'nin tersine oldukça sade ve akıcıdır, fakat Farsça dilbilgisi açısından bir hayli hatalar ihtiva eder. Bilhassa fiillerin faille uygunluğu göz ardı edilmiştir.

Eserin ilk 35 sayfası İran Selçuklularına tahsis edilmiştir. Selçukluların asılları ve neseplerinden bahsedildikten sonra Tuğrul Bey'in Bağdad'a girmesinden (447/1055) itibaren muhtasar olarak tarihî vukuâtın zikrine başlanır. Daha sonra da ilk Anadolu Selçuklu sultanı Süleymanşah (471/1079)'tan itibaren 695/1296 yılına kadarki hadiselerle değinilir. Eserin son sayfasında da bu tarihten 741/1341 yılına kadar Konya ve Suriye'de geçen bazı vak'alar kaydedilir.¹⁷⁵

Ele alacağımız son eser de Ünsî isimli bir müellifin *Şehnâme-i Selçuk*'udur.¹⁷⁶ Hacim itibariyle bir hayli sınırlı olan (17 sayfa) bu eser, bozuk bir Farsça'yla ve manzûm olarak tertip edilmek istendiği halde vezinsiz yazılmıştır. Müellif, eserini, 785/1383'te Halep'te bitirdiğini ve pek genç bir yaşta iken III. Alaeddin Keykubad zamanında (696-701/1298-1302) Konya'ya geldiğini kaydetmektedir. Yine kayıtlarından Horasanlı olduğunu öğrendiğimiz müellif ve eseri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemektedir. Münih Üniversitesi'nden Karl Züsshaym'ın da nâşiri M. Koman'a ifade ettiği üzere, "*eserin ehemmiyeti, daha ziyade Âşık Paşazâde ile Neşrî'nin Osmanlıların zuhur ve evâli hakkında verdikleri malûmâtın tahakkuku ve "Esbkeşân" muharebesi hakkında şimdiye kadar meçhul kalmış savaş mahallinin tespitinde vukua gelen tevsi"* yönüyledir. Eserin müstensihî İmam Hafız Hasan isimli bir zattır. M.F. Köprülü, aslında ne böyle bir müellifin ne de böyle bir eserin mevcut olmadığı; eserin çok sonraları uydurulmuş olduğu kanaatindedir.¹⁷⁷

Buraya kadar saydığımız vakayinâme tarzındaki Farsça yazılmış tarihî kaynaklardan başka, M.F. Köprülü muhtelif yerlerde isimleri geçmekle birlikte bugün henüz kendilerine tesadüf olunamamış bazı vakayinâmelerden de söz eder. Kâni'î mahlaslı Ahmed b. Mahmud et-Tusî'nin otuz ciltlik *Selçuklular Şahnâmesi*, Hâce Dehhânî'nin yirmi bin beyitlik *Selçuklular Şahnâmesi*, müellifimiz Niğdeli Kadı Ahmed'in *Selçuknâme*'si, Enverî'nin *Düstûrnâme*'sine kaynaklık eden Hâce Selmân'a

¹⁷⁵ M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", s. 392; Feridun Nâfiz Uzluk, "Başlantı", *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, s. IV-IX.

¹⁷⁶ Ünsî, *Selçuk Şehnâmesi*, Farsça metni ile Türkçe tercümesi: M. Mes'ud Koman, Konya 1942.

¹⁷⁷ M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", s. 381; M. Mes'ud Koman, "Eser Hakkında Birkaç Söz" (Ünsî, *Selçuk Şehnâmesi*), s. II-IV.

ait *Vakayinâme* ve Şikarî tarafından Türkçe'ye çevrilen Yârcânî'ye ait *Karaman Şahnâmesi* bugün mevcut olsalardı, herhalde Anadolu Selçuklularına dair malumatımız bir hayli genişleyecekti.¹⁷⁸

Yine doğrudan doğruya tarihî kaynak sayılmasalar da söz konusu dönemde Anadolu'da Farsça olarak kaleme alınmış olan ve mevcut bilgilerimize katkıda bulunan şu edebî eserlerin de isimlerini zikretmek gerekir: *Gunyetü'l-Kâtib*¹⁷⁹, *Ravzatü'l-Küttâb ve Hadâkatü'l-Elbab*¹⁸⁰, *Mektubât-ı Mevlâna*¹⁸¹, *Sa'âdetnâme*¹⁸², *Risale-i Felekiyye*¹⁸³, *Sipahsalar Menakıbı*¹⁸⁴, *Menâkıbü'l-Ârifin*¹⁸⁵, *Fustatu'l-'Adele fi Kavâ'idi's-Saltana*¹⁸⁶, *Mirsadu'l-'İbad*¹⁸⁷, *Kitâbü'l-Ma'ârif*¹⁸⁸, *Mesnevî*¹⁸⁹, *Mektubât*¹⁹⁰, *Mecâlis-i Seb'a*¹⁹¹, *Fihî Mâ-fih*¹⁹², *İbtidânâme*¹⁹³, *İntihânâme*¹⁹⁴, *Velednâme*¹⁹⁵, *Divân-ı Sultan Veled*¹⁹⁶ vd.

¹⁷⁸ M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", s. 393-401.

¹⁷⁹ Neşri için bkz. Hasan b. Abdilmü'min el-Hoyî, **Gunyetü'l-Kâtib ve Münyetü't-Tâlib**, nşr. Adnan Sâdık Erzi, Ankara 1963; Hüsamüddin Hüseyin b. Abdilmü'min el-Hoyî, **Mecmû'a-i Âsâr-ı Hüsamüddin Hoyî**, tashih: Suğra Abbaszâde, Tahran 1379, s. 297-342.

¹⁸⁰ Neşri için bkz. Ebu Bekir b. ez-Zekî, **Ravzatü'l-Küttâb ve Hadikatü'l-Elbâb**, tashih: Mir-vedûd Seyyid Yunisî, Tebriz 1349; Abu Bakr İbn al-Zakî, **Ravzat al-Kuttâb va Hadikat al-Albâb**, yay. Ali Sevim, Ankara 1972.

¹⁸¹ Neşri için bkz. Mevlâna Celâleddin-i Rumî, **Mektûbât-ı Mevlâna Celâleddin**, nşr. Ahmed Remzi Akyürek, İstanbul 1937; Celâleddin Muhammed b. Muhammed Mevlevî, **Mektûbât-ı Mevlâna Celâleddin-i Rumî**, tashih: Tevfik Subhanî, Tahran 1371.

¹⁸² Mirkamal Nabipour, **Die beiden persischen Leitfäden des Falak 'Alâ-ye Tabrizî über das staatliche Rechnungswesen im 14. Jahrhundert** (Doktora tezi), Göttingen 1973, metin s. 1-46.

¹⁸³ Neşri için bkz. Abdullah b. Muhammed b. Kiya el-Mâzenderânî, **Risâle-i Felekiyye der İlm-i Siyâkat**, nşr. Walther Hinz, Wiesbaden 1952.

¹⁸⁴ Neşri için bkz. Feridun b. Ahmed Sipehsalar, **Zindegînâme-i Mevlâna Celâleddin Mevlevî**, tashih: Sa'îd Nefisî, Tahran 1325; Feridun Ahmed b. Sipehsalar, **Risâle-i Sipehsalar**, tashih: Muhammed Afşin Vefâyi, Tahran 1385.

¹⁸⁵ Neşri için bkz. Şemseddin Ahmed el-Eflakî el-Ârifî, **Menâkıbü'l-Ârifin**, tashih: Tahsin Yazıcı, c. I-II, Ankara 1959-1961 ve 1976-1980. Bu neşir, Tahran'da ofset olarak aynen tekrarlanmıştır (Bkz. İntişârât-ı Dünyâ-yı Kitâb, Tahran 1362).

¹⁸⁶ Eserin dördüncü bâbının ilk dört faslının neşri için bkz. Osman Turan, "Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak: Fustatu'l-'Adele fi-Kavâ'idi's-Saltana", **Fuad Köprülü Armağanı**, İstanbul 1953, s. 531-564.

¹⁸⁷ Neşri için bkz. Necmeddin Dâye, **Mirsâdü'l-İbâd**, tashih: Muhammed Emin Riyahî, Tahran 1352.

¹⁸⁸ Neşri için bkz. Bahâ Veled Muhammed b. Hüseyin, **Ma'ârif**, haz. Bedi'u'-Zeman Firuzanfer, c. I-II, Tahran 1336.

¹⁸⁹ Neşri için bkz. Mevlâna Celâleddin Rumî, **Mesnevî-yi Ma'nevî**, nşr. Reynold Alleyne Nicholson, Tahran 1314.

¹⁹⁰ Neşri için bkz. Mevlâna Celâleddin Rumî, **Mektûbât-ı Celâleddin-i Rumî**, haz. Ahmed Remzi Akyürek, İstanbul 1937.

¹⁹¹ Neşri için bkz. Mevlâna Celâleddin Rumî, **Mecâlis-i Seb'a**, nşr. Tevfik Sübhanî, Tahran 1986.

¹⁹² Neşri için bkz. Mevlâna Celâleddin Rumî, **Fihî Mâ-fih**, haz. Zeyneb Yezdanî, Tahran 1381.

¹⁹³ Neşri için bkz. Sultan Veled, **İbtidânâme**, nşr. Celâleddin Hümâî, Tahran 1357.

¹⁹⁴ Neşri için bkz. Sultan Veled, **İntihânâme**, nşr. Muhammed Ali Haznedarlu, Tahran 1376.

¹⁹⁵ Neşri için bkz. Sultan Veled, **Velednâme**, nşr. Celâleddin Hümâî, Tahran 1376.

Ayrıca Beylikler dönemine ait olsa da Kadı Burhaneddin Ahmed'in hususî tarihi olan *Bezm ü Rezm*'e¹⁹⁷ de değinmeden geçmemek gerekir.

3. el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk'a Değinen Bazı Çalışmalar

3.1. Anadolu Selçuklu Tarihi Kaynaklarının Anlatımında el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk

1931-1932 yıllarında Felix Tauer, “*İstanbul Kütüphanelerindeki Farsça Tarih Yazmaları*” adıyla bir dizi makale neşretmiş ve İstanbul'daki Süleymaniye, Köprülü, Nuruosmaniye ve Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanelerindeki umumî tarih, İslâm tarihi, eski İran tarihi, Mâverâünnehir ve Hind gibi şehir ve bölge tarihleri, Gazneliler, Selçuklular, Moğollar, Karahıtaylılar, Timurlular, Safevîler, Afşarlılar, Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlılar dönemine mahsus tarihler olmak üzere toplam 101 tarihî kitabın 555 yazma nüshasını liste hâlinde vermiştir. Makalenin ismine bakıldığında, umumî bir İslâm tarihi mahiyetinde olan ve İstanbul'da Fâtih kütüphânesinde yer alan *el-Veledü's-Şefik*'in de bu listede bulunması gerektiği açıktır. Ancak F. Tauer, hâlen tek yazma nüshası bulunan bu esere, ilginç bir şekilde hiçbir işârette bulunmamıştır.¹⁹⁸

Görebildiğimiz kadarıyla *el-Veledü's-Şefik*'in önemine dikkat çeken ilk kişi, Mehmed Fuad Köprülü olmuştur. O, ilk baskısı 1939'da Fransızca yapılan “*Osmanlı Devletinin Kuruluşu*” isimli kitabında; mezkûr eserden hiç istifade edilmediğini, İslâm ilimlerine ait bir ansiklopedi mahiyetinde bulunan bu eserde Selçuk tarihine dair malûmât olduğu gibi, XIV. asır Anadolu'sunun dinî ve içtimaî tarihine ait de çok kıymetli bilgiler bulunduğunu söyler. Ancak son hükümdarlar müstesna, diğer Selçuklu sultanları hakkında verilen malumâtın pek ehemmiyet arz etmediğini ifade etmeden de geçmez.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Neşri için bkz. Sultan Veled, **Divân-ı Sultan Veled**, bas. haz. Feridun Nâfiz Uzluk, Ankara 1941.

¹⁹⁷ Neşri için bkz. Aziz b. Erdeşir Esterebâdî, **Bezm ü Rezm**, İstanbul 1928.

¹⁹⁸ Felix Tauer, “Les Manuscrits Persans Historiques des Bibliothèques de Stamboul, I. Histoire Générale”, **Archiv Orientalni**, III (1931), s. 87-118; “Les Manuscrits Persans Historiques des Bibliothèques de Stamboul, II. Histoire des Muhammad, des ‘Alides et des Halîfas. Les Kîsasü'l-Anbiyâ”, **Archiv Orientalni**, III (1931), s. 303-326; “Les Manuscrits Persans Historiques des Bibliothèques de Stamboul, III. Histoire de l'Îrân et de la Transoxiane”, **Archiv Orientalni**, III (1931), s. 462-491; “Les Manuscrits Persans Historiques des Bibliothèques de Stamboul, IV. Histoire des états Turcs en Asie Mineure et de l'empire Ottoman”, **Archiv Orientalni**, IV (1932), s. 92-107; “Les Manuscrits Persans Historiques des Bibliothèques de Stamboul, V. Histoire des Indes-Index”, **Archiv Orientalni**, IV (1932), s. 193-207.

¹⁹⁹ M.F. Köprülü, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Ankara 1972 (2. Baskı), s. 54-5. Bu eserin Fransızca'sı için bkz. M.F. Köprülü, **Les Origines de l'Empire Ottoman**, İstanbul 1939.

1943 yılında kaleme aldığı “*Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları*” adlı hacimli makalesinde ise Köprülü, yukarıda dile getirdiği kitapla ilgili görüşlerini bir miktar daha açar. O, evvela Anadolu Selçukluları devrine mahsus kaynakların azlığı ve kifayetsizliği üzerinde durarak dönemin tarihini aydınlatmak bakımından eserin neşrinin *Aksarayî Tezkiresi*’nin neşri kadar ehemmiyetli olacağını vurgular. Ardından Fatih kütüphanesinde 4519 numarada kayıtlı bulunan nüshanın Halil Edhem’den gayrı kimsenin ilgisine mazhar olamadığını, onun da Anadolu Selçuklularının son dönemini yazarken kullandığı bu eseri yanlışlıkla *Câmi’u’t-Tevârîh* olarak kaydettiğini söyler. Ona göre bir iltikat (devşirme, toplama) mahsulü olan bu kitabın ikinci bölümünde Anadolu Selçuklularına mahsus ayrı bir kısım mevcutsa da, eserin asıl önemli tarafı, müellifinin muhtelif yerlere serpiştirmiş olduğu şahsî kanaatleri ve müşahedeleri ile muasırları hakkında verdiği malumâttır. Köprülü, burada düşmüş olduğu dipnotta, bu mühim kaynak hakkında bazı tetkiklerde bulunduğunu ve bunları asıl metinleriyle birlikte neşretmeyi düşündüğünü söylüyorsa da, bu niyetinin tahakkuk edip etmediğini bilemiyoruz.²⁰⁰

Mükrimin Halil Yinanç ise, 1944 yılında yazmış olduğu “*Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*” isimli eserinin başında, Anadolu Selçuklularına dair dahilî ve haricî kaynaklardan bahsederken, Köprülü’nün de dikkat çekmiş olduğu²⁰¹ Kadı Ahmed’e ait kayıp bir *Selçuknâme*’den söz eder. Ardından da yine bu müellif tarafından kaleme alınan *el-Veledü’s-Şefik* veya *Câmi’u’t-Tevârîh* adlı umumî tarihte Anadolu Selçukluları tarihinin hulasa edildiğini belirtir.²⁰²

Aynı sene *Müsâmeretü’l-Ahbâr*’ı neşreden Osman Turan, yazmış olduğu önsözde, Niğdeli Kadı Ahmed’in, yayınlamış olduğu eseri kaynak olarak kullandığına dair birkaç misal vermişse de, *el-Veledü’s-Şefik*’in henüz ciddi bir tetkike tabi tutulmamasının bu meselenin meçhul kalmasına sebebiyet verdiğini söyler.²⁰³

²⁰⁰ M.F. Köprülü, “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları”, s. 385, 391. Köprülü’nün bu detaylı makalesinin kitap halinde İngilizce tercümesi için bkz. Mehmed Fuad Köprülü, **The Seljuks of Anatolia Their History and Culture according to Local Muslim Sources**, trc. Gary Leiser, Salt Lake City 1992.

²⁰¹ M.F. Köprülü, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, s. 55; aynı müellif, “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları”, s. 391.

²⁰² M.H. Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu’nun Fethi**, s. 10. Yinanç, bu kitabının ilk baskısında (İstanbul 1934) ise bu eserden hiç söz etmez.

²⁰³ Aksaraylı Mehmed oğlu Kerîmüddin Mahmud, **Müsâmeretü’l-Ahbâr: Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi**, s. 44-45, 55-57.

1952 senesinde anonim *Selçuknâme*'yi yayınlayan Feridun Nâfiz Uzluk da, önsözde, evvela Anadolu Selçuklularına mahsus eserlerin neşri ve tercümesi için sarf etmiş olduğu gayretleri heyecanlı bir şekilde anlatır ve ardından da Köprülü'nün tespitlerine telmihte bulunarak şu arzusunı dile getirir: “*Şimdi sıra Niğdeli Kadı Ahmed'in “el-Veledü's-Şefik” adlı Selçuk tarihine geliyor. Tek yazma nüshası Fatih kütüphânesinde 4519'da bulunan bu koca kitabın sakladığı bilgiler, hususiyle müellifin bizzat yaşadığı devredeki âlimlerin, şair, münecim ve sofilerin hal tercemelerinden fırsat düştükçe yazışı aranılıp da bulunamayacak değerdedir. Bu eserin tercüme ve yayımı bakalım kime nasip olacak?*”²⁰⁴

Claude Cahen ise, ilk baskısı 1968'de yapılan *Preottoman Turkey* isimli kitabında, “*Moğollar döneminde Anadolu'da sanat ve fikir hayatı*”ndan söz ederken, bu dönemde Anadolu'da kaleme alınmış olan kitaplardan da bahseder ve *el-Veledü's-Şefik* hakkında yukarıdakilerle uyum arz eden şu kısa değerlendirmeyi yapar: “*Aksarayî'nin muasırı olan bir başka yazar da, Anadolu'nun siyasî ve kültürel tarihi ile ilgili özgün ve yeni bilgileri içeren el-Veledü's-Şefik adlı umumî İslâm tarihinin müellifi Niğdeli Kadı Ahmed'dir.*”²⁰⁵

Buna karşın V. Gordlevski 1941'de, Ahmed Ateş 1945'te ve Tamara Talbot Rice da 1961'de kaleme aldıkları çalışmalarında dönemle ilgili kaynaklardan bahsettikleri halde *el-Veledü's-Şefik*'e değinmezler.²⁰⁶ A. Zeki Velidî Togan ise 1950'de yayınladığı *Tarihte Usûl*'de, Köprülü'nün yukarıda andığımız makalesine atıfta bulunarak eserle ilgili kısa bir bibliyografik bilgi sunar.²⁰⁷

Verdiğimiz bu malumâtta da anlaşılacağı üzere yakın zamana kadar *el-Veledü's-Şefik*'le ilgili bilgiler Köprülü'nün çizdiği daire içinde kalmış, eserin içeriğine yönelik kapsamlı bir inceleme yapılmamıştır. Ancak Mehmet Altay Köymen, 1993 yılında yayınlanan “*Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü's-Şefik*” isimli makalesiyle, bu muğlak ve müphem durumu bir miktar izâle etmiş ve önemine dikkat çekilen ancak içeriğine pek girilmeyen eseri tanıtmaya gayreti içinde olmuştur.

²⁰⁴ Anonim, **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III**, neşreden ve Türkçe'ye tercüme eden: Feridun Nâfiz Uzluk, s. XI.

²⁰⁵ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1994, s. 343.

²⁰⁶ V. Gordlevski, **Gosudarstvo Selçukidov Maloy Azii**, Moskova 1941. Türkçe tercümesi için bkz. V. Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, çev. Azer Yaran, Ankara 1988. Ahmed Ateş, “Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler”, s. 94-135; Tamara Talbot Rice, **The Seljuks in Asia Minor**, Londra 1961.

²⁰⁷ A. Zeki Velidî Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul 1985, s. 191.

Köymen 1987 yılında 20 günlük bir çalışma neticesi eserle ilgili elde ettiği malumâtı sunmaya şöyle bir sitemle başlar: “*Milli tarihe karşı ihmâlimiz burada da kendini göstermektedir. 1943 yılına kadar, “benimle ilgilenin” diye araştırmacıların gözlerinin içine bakan bu esere hiç kimse dönüp bakmaya tenezzül etmedi. Halbuki, son defa ve kesin olarak Selçuklular tarafından Türk yurdu hâline getirilen Anadolu’nun tarihi için böylesine hacimli bir kaynak eseri değil, Hocam Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü’nün derslerinde bize sık sık tekrar ettiği gibi, o zamandan kalma birkaç yaprak bakkal defteri bile önemlidir... Prof. Dr. Fuad Köprülü, ifade etmeğe çalıştığımız gibi, önemini belirtmesine ve nasıl faydalanmak gerektiğini ortaya koymasına, Halil Edhem’in daha önce Anadolu Selçukluları devleti tarihi için kullanmasına ve o zamandan bu zamana kadar aradan 62 yıl geçmesine rağmen, eserin yayınlanması şöyle dursun, üzerinde bütünü ile durulmaması hazindir.*”²⁰⁸

Köymen, makaleyi kaleme almaktaki asıl amacını da şu cümlelerle açıklar: “*Niğdeli Kadı Ahmed’in yazdığı “el-Veledü’ş-Şefik” adlı eser üzerinde çalışırken asıl amacımız, onun ne derecede değerli bir kaynak olduğunu ortaya koyarak, tıpkı basımının yapıp yapılmamasını belirlemektir. Daha yukarıdan beri söz konusu edilen değerlendirmeler, bütün eksikliklerine rağmen, bu eserin kaynak olarak değerini ortaya koymakta, milli tarihe karşı gösterdiğimiz sonsuz ihmali bir dereceye kadar telâfi etmek üzere, tıpkı basımının olsun tez elden ilim dünyasının istifadesine sunulması gereğini kaçınılmaz kılmaktadır.*”²⁰⁹ Muhtemelen Köymen’in 1993 yılında vefat etmesi münasebetiyle bir başkası tarafından kompoze edilen makalenin sonuç bölümünde de “*mümkün olan en kısa zamanda*”²¹⁰ kaydıyla en azından eserin tıpkı basımının yayınlanmasının şart olduğu bir kere daha hatırlatılarak meselenin ehemmiyeti ve aciliyeti vurgulanır.

Halil Edhem’den başlayarak *el-Veledü’ş-Şefik*’ten istifade eden ilim adamlarının eserle ilgili mütalaalarını, onların eserden iktibasla kullanmış oldukları malumâtı ve de kendisinin değerlendirmelerini içeren Köymen’in söz konusu makalesi hakikaten değerli bilgileri ihtiva ediyorsa da, yapmış olduğu atıflardan da anlaşılacağı üzere, onun, incelemesini, eserin ikinci bölümüyle, bilhassa da Anadolu Selçukluları’na mahsus sayfalar ile sınırlandırdığı görülür. Yine Kadı Ahmed’in genel bir İslâm tarihi kaleme

²⁰⁸ Mehmed Altay Köymen, “*Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü’ş-Şefik*”, **Belgeler Dergisi**, Cilt XV, Sayı 19, Ankara 1993, s. 1, 4.

²⁰⁹ Köymen, “*Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü’ş-Şefik*”, s. 8-9.

²¹⁰ Köymen, “*Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü’ş-Şefik*”, s. 21.

aldığını belirtmesine rağmen, kendisinin eserin tarih, tabakat, hadis ya da tefsir kitabı mı olduğuna karar veremediğine dair eleştirisini de bir miktar ağır bulduğumuzu ifade edelim. Zira Kadı Ahmed'in kullanmış olduğu kaynaklar arasında hadis ve tefsir kitapları önemli bir yekün tutuyorsa da, bunların konulara yaklaşım tarzlarının *el-Veledü's-Şefik*'ten bir hayli farklı olduğu açıktır. Yine tabakat kitapları ile tarih eserlerinin ortak yönleri bulunduğu ve belli bir dönemden sonra umumî tarih yazarlarının da eserlerini vefeyât ile doldurdukları da bir gerçektir. Bu bakımdan en azından tarihe müteallik olan ilk üç bölümü itibariyle *el-Veledü's-Şefik*'teki bu üslûbu, daha önce de ifade ettiğimiz üzere döneminin bir yansıması olarak görmek daha izah edilebilir olacaktır.

İleride tekrar ele almak üzere, Köymen'in bu makalesinden şimdilik sarf-ı nazar ederek günümüze gelmek istiyoruz. 2002 yılında Tahran'da yapılan "*İran ve Türkiye Arasındaki Tarihî-Kültürel İlişkiler*" konulu sempozyumda Prof. Dr. Erdoğan Merçil ve Prof. Dr. İsmail Aka tarafından sunulan tebliğlerde, *el-Veledü's-Şefik* yine gündeme gelmiş; Köprülü ve Köymen'e atıfta bulunularak eserin hâl-i hâzırdaki durumuna dikkat çekilmiş ve esere yapılan atıfların ve eserle ilgili çalışmaların sınırlılığı bir kez daha vurgulanmıştır²¹¹.

"*İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Tarih Yazmaları Hakkında Bazı Mülâhazalar*" isimli 2004 yılında yayınlanan makalede ise, müellifler Osman G. Özgüdenli ve Abdülkadir Erdoğan, Çek araştırmacı F. Tauer'in yukarıda bahsetmiş olduğumuz makalesindeki esere İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Türk-İslâm Eserleri Müzesi Kütüphanesi'ndeki yazma nüshaları da ilave edip sayıyı 692'ye çıkartarak ve bunları konularına, müelliflerine, istinsah tarihlerine, nüsha ve kitap sayısına, müstensihlerine, istinsah yerlerine ve kütüphanelerine göre tasnif ederek istatistiki yollarla bir takım sonuçlara ulaşmaya çalışmışlardır. Makalede sayısal verilerin öncelikli olması, *el-Veledü's-Şefik*'in ancak müellifi vesilesi ile bir dipnot konusu olabilmesini sağlamıştır.²¹²

²¹¹ Erdoğan Merçil, "Selçuklular Dönemi ile İlgili Türkiye'deki Kaynak ve Araştırmalar", s. 26; İsmail Aka, "Moğollar ve Timurlular Devri ile İlgili Türk Kaynakları", **İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası 1**, Ankara 2002, s. 60.

²¹² Osman G. Özgüdenli-Abdülkadir Erdoğan, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Tarih Yazmaları Hakkında Bazı Mülâhazalar", **Name-i Aşina**, yıl 6, sayı 15-16, Ankara 2004, s. 66, 79. Bu makalenin bir başka baskısı için bkz. Osman G. Özgüdenli-Abdülkadir Erdoğan, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Tarih Yazmaları Hakkında Bazı Mülâhazalar", **Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları**, nşr. Osman G. Özgüdenli, İstanbul 2006, s. 393.

Yine bu iki araştırmacının yayınladıkları tercüme bir makale bizim açımızdan dikkat çekicidir. F. Tauer'in yukarıda zikretmiş olduğumuz seri halindeki makaleleri, İranlı âlim İrec Afşar tarafından bir araya getirilmiş ve hulâsa ve ilavelerle birlikte 2000 yılında Farsça'ya tercüme edilmiştir. Asıl makalede olduğu gibi bu tercümede de *el-Veledü's-Şefik*'e hiçbir atıfta bulunulmamıştır.²¹³ 2005 yılında O.G. Özgüdenli ve A. Erdoğan, bu ikinci tercüme makaleyi yeni bazı ilavelerle Türkçe'ye çevirirlerken bu eksikliği fark etmişler ve *el-Veledü's-Şefik*'i, “Anadolu Türk Devletleri ve Osmanlı Devleti Tarihleri” başlığı altında, 104. sırada metne dâhil etmişlerdir.²¹⁴

Prof. Dr. Mehmet Şeker de, 2005'te yayınlanan ve M.F. Köprülü, M.H. Yinanç, O. Turan, M.A. Köymen ve M. Bayram'ın bir kısmı yukarıda tarafımızdan da kullanılan çalışmalarına istinad eden “*Türkiye (Anadolu) Selçukluları Tarihine Dair Bazı Kaynak Çalışmaları ve Menâkıbnâmeler ile Fütüvvetnâmeler*” adlı makalesinde, *el-Veledü's-Şefik*'i tekrar gündeme getirmiş ve yapmakta olduğumuz bu çalışmaya da isim zikretmeden atıfta bulunmuştur.²¹⁵ Son olarak Adnan Karaismailoğlu'nun 2006 senesinde yayınlanan “*Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Farsça ve Farsça Eserler*” isimli makalesinde dönemin kaynaklarına dair verilen listede *el-Veledü's-Şefik* de yerini almıştır.²¹⁶

el-Veledü's-Şefik'in Farsça kaleme alınmış olması münasebetiyle İran'daki duruma da göz atmak istiyoruz. İran'da Selçuklu tarihi ve kaynaklarıyla meşgul olan ilim adamlarının bu eserden istifade ettiklerine ve ondaki bilgileri kullandıklarına dair henüz somut bir delile ulaşmış değiliz. Ancak bu durum *el-Veledü's-Şefik*'in İran'da tanınmadığı anlamına gelmez. Muhammed Emin Riyahî'nin 1369/1988 yılında yayınlanan “*Zebân ve Edebî Fârisî der Kalemrev-i Osmanî*” isimli eserinde *el-Veledü's-Şefik*'e: “*Kadı Ahmed Nigdeî'nin muhtelif konuları içeren kitabıdır. Müellifi 28 Ramazan 730'da hayatta idi ve Niğde (Asya-yi Sağır'ın merkezinde, Kayseri*

²¹³ F. Tauer, “555 Nusha-i Farisî-yi Tarih der Kitabhânehâ-yı İstanbul”, Farsça'ya trc. İrec Afşar, **Nâme-i Bahâristân**, I/1, Tahran 1379/2000, s. 85-98.

²¹⁴ “İstanbul Kütüphaneleri Farsça Tarih Yazmaları”, ilavelerle Türkçe'ye trc. Osman G. Özgüdenli-Abdülkadir Erdoğan, **Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı**, İstanbul 2005, s. 320. Bu makalenin bir başka baskısı için bkz. “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Tarih Yazmaları”, ilavelerle Türkçe'ye trc. Osman G. Özgüdenli-Abdülkadir Erdoğan, **Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları**, nşr. Osman G. Özgüdenli, s. 441.

²¹⁵ Mehmet Şeker, “Türkiye (Anadolu) Selçukluları Tarihine Dair Bazı Kaynak Çalışmaları ve Menâkıbnâmeler ile Fütüvvetnâmeler”, **İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî Dergisi**, yıl 3, sayı 5, Konya 2005, s. 81, 85-86.

²¹⁶ Adnan Karaismailoğlu, “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Farsça ve Farsça Eserler”, **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu**, c. II, s. 491.

yakınında bir şehir)'de Mevlâna Emir Hasan Sivasî ile mübâhasede bulunmuştu.” şeklinde birkaç satırla da olsa değinilmektedir²¹⁷. Aynı müellifin daha önce, 1350/1969'de neşrettiği “*Nüfûz-ı Zebân ve Edebiyat-ı Fârisî der Kalemrev-i Osmanî*” isimli daha sınırlı bir çalışmada ise esere: “*Kâdı Ahmed Niğedî'nin telif ettiği “el-Veledü's-Şefik” isimli kendine mahsus özellikleri bulunan bir nüsha bulunmaktadır. Bilhassa bazı fasılları, bilinmeyen bir İran lehçesi ile yazılmıştır. Bu nüsha henüz araştırma ve inceleme konusu olmamıştır.*” tarzında atıfta bulunulur²¹⁸. Yine aynı tarihte, 1350'de Rıza Hüsrevşâhî tarafından yayınlanan “*Şi'ir ve Edeb-i Fârisî der Âsyâ-yı Sağîr tâ Sede-i Dehom-i Hicrî*” isimli kitapta ise, daha ziyade edebiyâta müteallik kitapların üzerinde durulduğu için dönemin diğer tarih kitapları gibi *el-Veledü's-Şefik*'ten de söz edilmez.²¹⁹ İslâm öncesi Pehlevî edebiyatı da dâhil olmak üzere hicrî X. yüzyıla kadar manzûm veya mensûr olarak eser veren müellifleri yüzyıllara ayırarak tanıtan ve kitapları hakkında kısa bilgiler veren Sa'îd Nefîsî'nin *Tarih-i Nazm ve Nesr der İran ve der Zebân-ı Fârisî tâ Pâyân-ı Karn-ı Dehom-ı Hicrî* isimli çalışmasında da *el-Veledü's-Şefik*'in izine rastlamak mümkün değildir.²²⁰ Zebîhullah Safa ve Melikü's-Şuarâ Bahar'ın kitaplarında,²²¹ Selçuklu dönemi Anadolu'sunda Farsça yazılmış bazı eserlere tesadüf mümkünse de *el-Veledü's-Şefik*'ten hiçbir iz bulunmaz.

Abdülkerim Gülşenî, XIX. yüzyıl Arnavut yazar ve şâirlerinden Na'îm Ferâşerî'nin Farsça şiirlerini ele aldığı eserinin girişinde, Anadolu'nun fethinden sonra burada kurulan devletlerin siyasî faaliyetlerine ve bu esnada Farsça'nın söz konusu coğrafyadaki durumuna değinir; akabinde de Osmanlı dönemine kadar Anadolu'da yazılan Farsça kitapların bir listesini verir. Farsça eser yazan dönemin âlim ve yazarlarına ait listenin yirmi dördüncü sırasında, Mehdi Dırahşan'ın 1350'de Meşhed'de yapılan İkinci İran Tetkikleri Kongresi'ne sunduğu tebliğ atfen, *el-*

²¹⁷ Muhammed Emin Riyahî, *Zeban ve Edeb-i Fârisî der Kalemrev-i Osmanî*, Tahran 1369, s. 139. Bu eserin Türkçe tercümesi için bkz. Muhammed Emin Riyahî, *Osmanlı Toplumunda Fars Dili ve Edebiyatı*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul 1995, s. 148.

²¹⁸ Muhammed Emin Riyahî, *Nüfûz-ı Zebân ve Edebiyat-ı Fârisî der Kalemrev-i Osmanî*, Tahran 1350, s. 16-17.

²¹⁹ Rıza Hüsrevşâhî, *Şi'ir ve Edeb-i Fârisî der Âsyâ-yı Sağîr tâ Sede-i Dehom-i Hicrî*, Tahran 1350.

²²⁰ Sa'îd Nefîsî, *Tarih-i Nazm ve Nesr der İran ve der Zebân-ı Fârisî tâ Pâyân-ı Karn-ı Dehom-ı Hicrî*, c. I-II, Tahran 1344.

²²¹ Zebîhullah Safâ, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, c. I-V (toplam 8 cild), Tahran 1366; Melikü's-Şuarâ Muhammed Takî Bahar, *Sebk-i Şinâsî*, c. I-III, Tahran 1382.

Veledü's-Şefik'in ismi de geçer.²²² Yine A. Gülşenî, muhtemelen adı geçen bu eserinden türetmiş olduğu “*Ferheng-i İran der Kalemrev-i Türkân-ı Selçukî*” isimli makalesinde de bir daha aynı tarzda *el-Veledü's-Şefik*'in ismini zikreder.²²³

Bu durumda tespit edebildiğimiz kadarıyla İran'da yapılmış olan atıfların en eskisi olma sıfatını M.E. Riyahî ile paylaşan Mehdi Dırahşan, “*Nesr-i Zebân-ı Fârisî der Türkiye ve Şinâsânîden-i Çend Kitab*” isimli bu tebliğinde *el-Veledü's-Şefik*'e müstakil bir başlık açar ve şu değerlendirmelerde bulunur: “*Hicrî 733 yılında yazılmıştır. Rum Selçuklu devletinin emirleri, şâirleri, kadıları, tabibleri ve büyüklerinin ahvâlinin şerhine dairdir. Bedreddin Hotenî'nin torunlarından ve haleflerinden olan bu eserin müellifi Kadı Ahmed Hotenî, Ankara havalisinde Niğde diye isimlendirilen mahalde Rum Selçuklularının kadısı ve emiri olarak bulunuyordu. Bu şahıs, büyük bir kişi, mevki' ve fazilet sahibi biri idi. Fazilet ehlinin dostu ve hâmisiydi.*

Bu kitabın fotoğraflanmasıyla elde edilmiş bir nüsha, daha önce ismi anılan Doktor Feridun'un kütüphanesinde bulunmaktadır. Üzerinde 4519 numarası bulunan bu yazma nüsha, aşağı yukarı 597 sahife tutmakta ve İstanbul Fâtih Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Bu kitap şimdîye kadar tab' edilmemiştir).

Kerîm-i Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr adlı eserinde, “Kâdî Ahmed Hotenî tarafından telif edilmiş Selçuknâme isimli bir kitaptan söz etmektedir. Türkiye'deki üstadlardan bir kısmının kanaatine göre bu kitap ortadan kaybolmuştur ve bugün elde değildir (Acaba bununla kastedilenin, bu el-Veledü's-Şefik isimli kitabın olması mümkün mü?)”²²⁴

Günümüzde Türkiye'deki Şarkiyât çalışmalarının, bilhassa İran tarihi ve kültürü ile Farsça alanında faaliyetlerde bulunan kimselerin de tanıtıldığı Selçuklu ve Osmanlı döneminde yazılmış kaynakları tafsilatlı olarak ele alan bir çalışma, “*Nigâhî be-Revend-*

²²² Abdülkerim Gülşenî, **Ferheng-i İran der Kalemrev-i Türkân Eş'âr-ı Fârisî Na'ım Ferâşârî Şa'ir ve Nüvisende-i Karn-ı Nuzdehom Albânî**, Şiraz 1354, s. XVII.

²²³ Abdülkerim Gülşenî, “Ferheng-i İran der Kalemrev-i Türkân-ı Selçukî”, **Hüner-u-Merdum**, sayı 171, Tahran 1355, s. 24.

²²⁴ Mehdi Dırahşan, “Nesr-i Zebân-ı Fârisî der Türkiye ve Şinâsânîden Çend Kitab, Mecmua-i Suhanrânîhâ-yi Devvomîn Kongre-i Tahkikât-i İrani” (Meşhed, 11 ta 16 Şehrivermah 1350), Cild-i Evvel, **Dânişgede-i Edebiyat ve Ulûm-ı İnsanı Dânişgâh-ı Meşhed**, yay. haz. Hamid Zerrinkub, Meşhed 1351, s. 100. Dırahşan'ın Aksarayî'ye nispet ettiği bu iddia aslında bizzat Kadı Ahmed'e aittir ve bu iddiayı da yine incelemekte olduğumuz bu eserde dile getirir (bkz. **el-Veledü's-Şefik**, v. 140b, 141a). Kaldı ki *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'ın *el-Veledü's-Şefik*'ten on yıl önce yazılmış olduğu gerçeği de Akasarayî'nin böyle bir şey söylemesini imkansız kılar. Türkiye'de Kadı Ahmed'e ait bugün kayıp olan bir *Selçuknâme*'nin varlığından ilk bahseden kişi ise M.F. Köprülü olmuştur. Muhtemelen M. Dırahşan, tebliğini yazarken kaynak olarak kullandığı metinleri yanlış anlayarak böyle bir hatayı irtikap etmiştir.

i Nüfûz ve Gösteriş-i Zebân ve Edeb-i Farişî der Türkiye” ismiyle İlhâme Miftah ve Vahab Veli tarafından yapılmıştır. 1374/1993 yılında yayınlanan bu eserde *el-Veledü’ş-Şefîk* için açılan başlık, F. Köprülü ve M. Dıraşan’dan istifade edilerek yazılmış, ayrıca eserin içeriğine dair de malumat sunulmuştur. Bu bakımdan burada verilen bilgiler, yukarıda arz ettiğimiz malumatla uyum arz eder. Ancak yazarlar, muhtemelen M. Dıraşan’ın etkisi altında kalarak Kadı Ahmed’in kaleme aldığını söylediği kayıp *Selçuknâme*’yi Aksarayî’ye nispet etmekle aynı hataya ortak olmuşlardır.²²⁵

1376/1995 yılında Üstad İrec Afşar tarafından neşredilen “*Fihrist-i İcmalî Çihil Mecmua*” isimli makale ise, bir başka açıdan hayli önem arz eder²²⁶. İ. Afşar bu makalesinde bir kısmı İran dışında bulunan bazı özel kütüphanelerdeki yazma nüshaların bir listesini verir. O, Kaşan’daki Hasan Atfî’ye ait yazma nüshalardan bahsederken *el-Veledü’ş-Şefîk*’in ismini de anar. Hatta diğer nüshaları sadece birkaç cümle ile tanıtırken söz *el-Veledü’ş-Şefîk*’e gelince, metnin görüldüğüne karine teşkil edecek şekilde bizzat nüshadan iktibaslar yapar. Bu durum, gerek yukarıda isimlerini saydığımız ilim adamlarının, gerek eserden istifade eden kimselerin haber vermediği yeni bir hususa işaret eder. Zira bugüne kadar *el-Veledü’ş-Şefîk*’e dikkat çeken veya ondan istifade eden herkes, atıflarını, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü’nde bulunan yazma nüshaya yapıyor ve bu yazma nüsha da, şimdiye kadar dünyadaki biricik *el-Veledü’ş-Şefîk* metni kabul ediliyordu. Oysa Üstad Afşar’ın söz konusu makalesindeki şu ifadeleri, bu kabulü kökünden sarsacak mahiyettedir:

“*el-Veledü’ş-Şefîk: Kadı Ahmed b. Musa Hotenî tarafından tarih kitaplarından tercüme yoluyla, 733 yılında, Alaüddin Fahr Arğ Cenkis Han ve Gıyâsüddin Vezir (yani Reşidüddin Fazlullah Hemedanî’nin oğlu) adına telif edilmiştir. Yazma nüsha hicrî 741’e tarihlidir.*”²²⁷

²²⁵ İlhâme Miftah-Vahab Veli, **Nigâhî be-Revend-i Nüfûz ve Gösteriş-i Zebân ve Edeb-i Farişî der Türkiye**, Tahran 1374, s. 128-130.

²²⁶ İrec Afşar, “Fihrist-i İcmalî Çihil Mecmu’a”, **Miras-ı İslamî İnan Defter-i Pencom**, ed. Resul Ca’feriyân, Kum 1376, s. 617-618.

²²⁷ Mukayese için bkz.

جهل مجموعه، صفحه 617 : الولد الشفيق: تأليف احمد بن موسى ختنى قاضى مترجم تواريخ كه در سال 733 به نام علاء الدين فخر ارغ جنكس خان و غياث الدين وزير (يعنى پسر رشيد الدين فضل الله همدان) تأليف کرده. نسخه مورخ 741 هجرى.

نسخه فاتح، v.2b : چنین گوید بنده مؤلف نحیف احمد قاضی نبیره ختنی ماضی مترجم تواریخ مضبوط از کتب مغبوط و خواشی محظوظ بتقیید مربوط و تفاسیر سیر و اقاویص غیر و عبر اصحاب هنر و شوارد درر و غرایب تأویلات کلام سبحان و عجایب تعویلات مستدیر نبی مکى مدنى و منثور حکم و مسطور کلم و ملتقطات تقبا و مستملحات ادبا و مختارات بلغا و فصحا و

Varak 246'da 725 yılı haberleri kaydedilirken şunlar yazılmıştır: “[Bu sene] Nahcivan'da 'İzzeddin Danyal'ın yanında idi. Atabekân Medresesi ve Türbesi'nde, Atabek İldeniz'in en küçük kızının elinde Hazret-i Resûl'e [ait saç] görmüştü.”²²⁸

Bu eserdeki ibârelerden bir numûne: “Tarih kitapları büyük şehirlerin pazarları gibi her nevi şeyi içlerinde barındırır. Her ne istersen orada bulursun. Haberleri mütalaa pazarına dikkatlice duhûl edildiği vakit, akıllı kimse öncekilerin güzel işleri arasından beğendiği ve kendisini aldanmış duruma düşürmeyecek şeyi seçer. Akıllı kişi, pişmanlıktan parmağını dişleyeceği metayı almaz.”²²⁹

Fatih nüshası ile bu makalede verilen bilgiler karşılaştırıldığında, her iki metnin de 741'de istinsah edilmesine ve aktarılan malumatın birbiriyle uyuşmasına rağmen

مشروحات جماهير نصحا و معادن تواليف پردازان و دفاتير سوائف نويسان و محزونات مضمون به نا مظنون فيه و مرموزات
مدوحه...

نسخه فاتح، v.3b : فخر ارغ جنكسخان خلاصه آل خاقان الخان بن الخان علاء الدنيا و الدين غياث الاسلام و المسلمين قدوة الملوك و السلاطين من في الارض اثبت الاساطين ملحاء عموم الراجين منجاة (?) قيام الناجين سلطان بن سلطان ----- ولا زالت سيوف اودائه لرؤوس اعدائه ناسخة و شمس سلطنته على الكافة طالعة شامعة...

نسخه فاتح، v.4b : مفخر آل الرشيد جايز متصرفات المهدي و الرشيد ميوة قصر المشيد لاهل الدراسة حذار الرقيب العتيد و السابق و الشهيد مجدد تأسيس الدنيا بالرأى السديد و البأس الشديد و الفضل المديد خواجه جهان مزار و مزور متوجهان غياث الحق و الملة و الدولة و الدين مغيث الاسلام و المسلمين ظهير الملوك و الخواقين خلاصة الماء و الطين ----- ما علت رايات الوزارة على النفس الوزارة و زارة الزارة في الزارة...

نسخه فاتح، v.298a : وافق الفراغ من نسخه بباطن مدينه دار الظفر اقسرا يوم احد الثاني عشر من شهر المكرم محرم سنه احدی و اربعين و سبعماية.

²²⁸ Mukayese için bkz.

چهل مجموعه، صفحه 618 : در ورق 246 ضمن اخبار سال 725 می نویسد که مصحوب عز الدین دانیال در نخجوان بود و حضرت رسول را در مدرسه و نرینه (?) اتابکان در دست دختر اندمین اتابک ایلدگز دیده بود.

نسخه فاتح، v.248b : من بنده قاضی در نخجوان درون مدرسه و تره آتابکان تای موی نبوی را از دست دختر اندمین اتابک ایلدگز رحمة الله روز چهارم محرم سنه خمس و عشرين و سبعماية مصحوب مرحوم عز الدین دانیال دانه رحمة الله زیارت کرده معجزات نبوی از آن شعر پیدا دیدم صلی الله علیه محمد و اله و صحبه...

²²⁹ Mukayese için bkz.

چهل مجموعه، صفحه 618 : نمونه‌ای از عبارات آن: کتب تواریخ بازارستان مصر جامع است. هر چه خواهی آنجا یابی و به دقت دخول به بازار مطالعه اخبار، عاقل از کردارهای نیک متقدمین آن چیز خرد که خرد پسندیده دارد و مغبون نیفتد و عاقل متاعی بستاند که خسران را انگشت به دندان گیرد.

نسخه فاتح، v.6a : کتب تواریخ بازارستان مصر جامع است هر چه خواهی آنجا یابی و بوقت دخول بازار مطالعه اخبار عاقل از کردارهای نیک متقدمین آن چیز خرد که خود (?) پسندیده دارد و مغبون نیفتد و عاقل متاعی نستاند که از خسران انگشت بدنان گیرد.

zikredilen varak numaralarının birbirinden farklı olması ve daha da önemlisi ibareler arasında ciddi farklılıklar bulunması, bu bilgilerin bir ve aynı nüshadan alınmış olma ihtimalini ortadan kaldırır. Bu durumda ikinci bir yazma nüshanın mevcut olduğuna dair elde yeterince ikna edici delil var demektir.

Ancak mevcut olduğunu düşündüğümüz bu ikinci nüshaya ulaşmak için gerek Hasan Atfî ile gerekse İrec Afşar ile bizzat yapmış olduğumuz müzakereler bir netice vermemiş, karşılaştırma yapmak üzere nüshayı görme teşebbüsümüz neticesiz kalmıştır. Sayın Hasan Atfî, kendi kütüphanesinde hiçbir zaman böyle bir yazma eser bulunmadığını ve muhtemelen Üstad İrec Afşar'ın bir zühul eseri, başka bir yerde gördüğü nüshayı kendi kütüphanesine nispet etmiş olabileceğini söylerken; Üstad Afşar ise, makaleyi 1374/1993'te Los Angeles'ta kaleme aldıktan sonra tuttuğu fişleri kaldırdığını, bu sebeple durumu tahkik edecek imkanlardan yoksun bulunduğunu ifade etmiştir.

Bu durumu *el-Veledü's-Şefik* üzerine kaleme almış olduğumuz ve eserle ilgili İran'daki en geniş malumatı ihtiva eden "*el-Veledü's-Şefik: Eserî Erzişmend ez Evâhir-i Deverân-ı Selçukiyân-ı Anatoli*" isimli makalemizde dile getirdiğimizde²³⁰, Üstad Afşar yazılı olarak şöyle bir cevap verme lütfünde bulunmuşlardır:

"Türkiye'den değerli ilim adamı Sayın Ali Ertuğrul, Ahmed Hotenî tarafından 733 yılında telif edilmiş ve 741 senesinde istinsah olunmuş el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik isimli yazma bir nüshayı, kaleme almış oldukları bir makalede tanıtmışlardır. Sayın Dr. Nasrullah Sâlihî de bunun tercümesini Kitâb-ı Mâh Tarih ve Coğrafya (No. 90-91) dergisinde neşretmişlerdir. Burada nüshanın şöyle son bulunduğu nakledilmiştir: el-Latîf olan Rabbinin affını ricâ eden bu zayıf kul, aslen Heraklili, ikamet yeri olarak Aksaraylı olan Yusuf b. Bencâr b. Alparslan (Allah, sonunu güzel kılsın, ardından gelenlerin iyiliği için afiyetini devam ettirsin) 'dır. Bu nüshanın Dârü'z-zafer Aksara[y] şehrinin bâtınındaki yazımının son bulması, 741 yılının Muharrem-i Mükerrerem ayının 12. günü olan Pazar gününe denk geldi.

Sayın Ali Ertuğrul, bu metni Türkiye'deki kütüphanelerden birinde yer alan yazma nüshaya istinad ederek tashih ve tahkik etmeye çalışmıştır. Kendisi, benim, Kaşanlı fâzıl Sayın Hasan Âtfî'nin yazma nüshalarına dair yazmış olduğum ve el-

²³⁰ Ali Ertuğrul, "el-Veledü's-Şefik: Eserî Erzişmend ez Evâhir-i Deverân-ı Selçukiyân-ı Anatoli (Telif 733 Kamerî)", Farsça'ya terc. Nasrullah Sâlihî, **Kitâb-ı Mâh Târih ve Coğrafya**, Cilt VIII, No: 6-7 (Sayı 90-91), Tahran 1384/2005, s. 20-21, 24.

Veledü's-Şefik'e ait bir nüshanın da bu kütüphanede bulunduğunu söylediğim Fihrist'ten hareketle, Sayın Âtîfî'den bu nüshanın bir fotoğrafını almak ricasında bulunmuştur. Fakat Âtîfî, Sayın Ertuğrul'a, böyle bir nüshanın kendisinde bulunmadığını söylemiştir. Sayın Ertuğrul bu hususu bana sorduğunda, ben büyük bir ihtimalle bu nüsha ile ilgili düşmüş olduğum ve muhtemelen başka bir mecmua ile de alakası bulunan o notu, dalgınlıkla ya da notlarımın karışması neticesi hatalı olarak kaydetmiş olmalıyım dedim.

Şimdi de el-Veledü's-Şefik'le ilgili aklıma gelen bir hususu bu münasebetle arz edeyim. Müellifinin "Hotenî" nisbesini taşımasını bir karine olarak alacak olursak, bununla ilgili bir nüshayı Çin kütüphanelerinden birinde görmüş olma ihtimalim de söz konusudur. Bununla birlikte Çin seyahati sırasında birlikte bulunduğumuz Muhammed Takî Dâniş-pejûh'un yazmış olduğu ve Neşriyye-i Nushahâ-yı Hattî'nin 11 ve 12. cildini içeren metinlerde, bu nüshadan herhangi bir bahis yoktur. Kanaatimce bu nüsha ile alakalı tutmuş olduğum not, diğer notlarımla karışmış olmalıdır. Ancak her halükarda ben böyle bir nüshayı kesinlikle görmüş olmalıyım. Zira ondan ibareler naklediyorum ve bu ibareler de, Türkiye'de mevcut bulunan nüshadaki ibarelerle bir miktar farklılık arz etmektedir."²³¹

İkinci bir *el-Veledü's-Şefik* nüshasının keşfi böylece akim kalmış olmasına rağmen, Üstad Afşar'ın da beyan ettiği karineler bizde hâlâ böyle bir nüshanın var olduğu hissini sabit tutmaktadır.

Son olarak da 1385/2005 yılında tarafımızdan kaleme alınan "*Menba'-şinâsi-yi Tavsiî Târîh-i Selçûkiyyân-i Anatolî*" isimli Anadolu Selçuklularına dair dahilî ve haricî kaynakların tanıtıldığı makalede de *el-Veledü's-Şefik*'in genel hatlarıyla bir daha ele alındığını belirtelim.²³²

3.2. Anadolu Selçuklu Tarihi Yazımında Kaynak Olarak el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk

el-Veledü's-Şefik'in muhtasar sûrette kaleme alınmış umumî bir İslâm tarihi hüviyetinde olması, kendisinden sonraki tarih yazımında kaynak olarak kullanılıp kullanılmadığını tespit etmeyi bir hayli güçleştirmektedir. Zira verilen bilgilerin detaya

²³¹ İrec Afşar, "Tâzehâ ve Pârehâ-yı İrân-şinâsî (48)", **Buhara**, Cilt VIII, Sayı 44, Tahran 1384/2005, s. 123-4.

²³² Ali Ertuğrul, "Menba'-şinâsi-yi Tavsiî Târîh-i Selçûkiyyân-i Anatolî", Farsça'ya terc. Nasrullah Sâlihî, **Kitâb-ı Mâh Târîh ve Coğrafya**, Cilt IX, No: 5-7 (Sayı 101-103), Tahran 1385/2006, s. 46-47.

tekabül etmeyen ve diğer müelliflerce de aktarılan hususlardan oluşması ve Selçuklu sultanlarının tahta cülus ve vefatlarından maada aktarılan malumatın birbirinden kopuk ve bağımsız halde bulunması, ekseriyetle kaynaklarını belirtmeyen klasik devir yazarlarının kitaplarındaki malumat içinde varsa *el-Veledü's-Şefik*'e mahsus olanları ayırt etmeyi imkansız kılmaktadır. *el-Veledü's-Şefik*'in bugün elimizde yalnızca bir nüshasının bulunması da, onun pek şöhret kazanamadığına ve bu sebeple de yaygınlaşamadığına karine teşkil edebilir.

Eserlerinde Selçuklu devri tarihine yer veren bazı Osmanlı dönemi tarih yazarlarının, kaynaklarına dair düştükleri notlar yardımıyla da bu konuda bir neticeye varmamız mümkün gözükmemektedir. Mesela Şükrüllah (ö. 868/1464'den sonra), Farsça olarak yazdığı ve umumî tarihin yanında fizikî ve felekî coğrafya ve etnoğrafya ile dinî bahislere de yer verdiği *Behçetü't-Tevârih* isimli eserinde, Osmanlılardan önce Emevî, Abbasî ve Alevî halifeleri ile Selçuklulara da kısaca yer vermiştir. Muhtemelen İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam*'ı ve Kadı Beyzavî'nin *Nizâmü't-Tevârih*'i gibi birkaç eserden mülhem olan bu kısım, M.H. Yınanç'a göre fahiş hatalarla doludur.²³³ Eserini, “*Evlâd-ı Oğuz ve Ensâb-ı Oğuz Han*”, “*Mülûk-ı Selçukiyye-i Rûmiyye*” ve “*Sultan-ı Rum, Âl-i Osman Gazi*” şeklinde üç tabakaya ayırarak müstakil bir Osmanlı hanedanı tarihi yazmış olan Neşrî (ö. 926/1520) ise herhangi bir kaynak ismi zikretmez. Ancak takip ettiği bu tertip onun, Yazıcızâde Ali'nin İbn Bîbî'den yaptığı muhtasar tercümeyle kullanmış olma ihtimalini akla getirmektedir.²³⁴ Yine “*Tarih-i Âl-i Selçuk kitaplarında şerh edilmiştir*”, “*Acem tarih kitaplarında yazılmıştır*” ve “*Selçuklu sultanlarının eserleriyle ilgili kitaplarda şöyle denir*” tarzında ifadeler kullanan İdris-i Bitlisî (ö. 926/1521)'yi de, söz konusu bahislerde imâ yollu işarette bulunduğu diğer kaynakların yanında açıkça zikrettiği Neşrî'nin *Cihannümâ*'sı vesilesi ile Yazıcızâde'ye bağlamak

²³³ Şükrüllah, **Behçetü't-Tevârih (Osmanlı Tarihleri içinde)**, çev. Çiftçioğlu N. Atsız, İstanbul 1949, s. 41; M.H. Yınanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, s. 15. Şükrüllah eserini yazarken kullandığı kaynakları şöylece açıklar: “Mevlâna Hasan İbn Ali İbn Hammâd'ın *Kâtü'l-Ervâh* adlı tarihinden, Şeyh Ca'fer Muhammed Taberî'nin, Kadı Beyzavî'nin, İbn Cevzî'nin, Mevlâna Şemseddin Herevî'nin, Ebu Abdullah Muhammed İbn İsmail el-Cufî'nin, İbn Hallikan'ın *tarihlerinden*, Mevlâna Mecdüddin Muhammed Adnan'ın Hatay'da Sultan İbrahim Tamgaç Han için yazdığı *tarihten*, *Kitabu Usûli'l-Ekâlîm*'den *Kitabü'l-Memâlik*'ten, *Kitabü'l-Mesâlik*'ten, Mansûrî'nin *Uyünü't-Tefâsîr*'i, Şeyh Şihâbüddin'in *Uyünü't-Tefâsîr*'i, Kevaşî'nin *tefsiri*, *Tefsirü Kurreti'l-Uyûn*, Sa'lebî'nin *Tefsirü Keşfi'l-Beyân*'ı gibi tefsir kitaplarından; hikmet, heyet, nücum, hendese, riyaziye, tabiiye, tıp ilimlerinden, *Siyerü'l-Mülûk*'ten ve *Zübdetü'l-Usûl*'den çoğu az etmek, bini bir ederek kısaltmak sûretiyle topladım (Bkz. s. 48).

²³⁴ Bkz. Neşrî, **Kitâb-ı Cihannümâ**, s. 1-54.

mümkündür.²³⁵ Mezkûr iki tarihçi ile muasır olan İbn Kemâl (ö. 940/1534) ise *Tarih-i Âl-i Osman* isimli eserinin *I. Defter*'inin sonunda Osmanlıların nesebini zikrederken Reşidüddin'in *Câmi'u't-Tevârîh*'ine atıfta bulunur. Ancak eserini kaleme alırken İbn Kemâl'in, Neşrî'nin *Cihannümâ*'sından da istifade etmiş olması, onu Reşidüddin'den *Oğuznâme*'yi alan, İbn Bîbî'den Selçuklu tarihini ihtisar eden Yazıcızâde ile aynı çizgiye çeker.²³⁶

Kendi ifadesiyle *Ahbâr-ı Devlet-i Âl-i Selçuk* adında ekseriyeti Büyük Selçuklu tarihine mahsus bir eser yazmış olan Ahmed b. Mahmud (ö. 977/1570), büyük oranda Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır el-Hüseynî'nin *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye* ya da *Zübdetü't-Tevârîh* olarak bilinen kitabına dayanmış, ancak İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam*'ını, İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil*'ini, İmadeddin İsfehanî'nin *Zübdetü'n-Nusra*'sını, Hamdullah Müstevfî'nin *Tarih-i Güzide*'sini ve *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*'i de kaynak olarak kullanmıştır.²³⁷ *Künhü'l-Ahbar* adlı dünya tarihinin üçüncü rükünde Selçuklulara da yer veren Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600), ilk üç rükündeki diğer bahislerde olduğu gibi mezkûr kısımda da muasırı Mustafa b. Hasan el-Cenâbî (ö. 999/1590)'yi takip etmiştir. Adı geçen Cenâbî ise, umumî İslâm tarihi mahiyetinde olan *el-'Aylemü'z-Zâhir fî-Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir* isimli eserini seksen altı bâba ayırmış, 66. bâbı teşkil eden Anadolu Selçuklularına mahsus bahsi (Râgıb Paşa, No: 983, v. 447a-453b) İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil*'ini, Ebu'l-Fidâ'nın *el-Muhtasar fî-Tarihi'l-Beşer*'ini, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'sini, Şükrüllah'ın *Behçetü't-Tevârîh*'ini, Küçük Nişancı olarak maruf Ramanzâde Mehmed Çelebî'nin *Tarih-i Nişancı* isimli eserini ve Alâeddin el-Acemî adlı meçhul birinin *eş-Şerîf* adlı kitabını kullanarak yazmıştır.²³⁸ Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi (ö.1068/1658)'nin *Ravzat el-Ebrâr* isimli 1056/1646 yılına kadar gelen İslâm tarihi ile Katip Çelebi (ö. 1067/1657)'nin *Fezleketü't-Tevârîh* (*Fezleketü Akvâli'l-Ahyâr fî-İlmi't-Tarîh ve'l-Ahbâr*) isimli eserindeki Anadolu Selçuklularıyla ilgili fasılların da Âlî ile Cenabî'nin tekrarı mahiyetinde olduğu zikredilir.²³⁹ *Câmi'u'd-Düvel* veya *Sahâifu'l-Ahbâr* adını taşıyan

²³⁵ Mehmed Şükrü, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu: Bitlisli İdris'in "Heşt-Bişiş" Adlı Eserine Göre**, Ankara 1934, s. 27, 30.

²³⁶ İbn Kemal, **Tevârîh-i Âl-i Osman**, yay. haz. Şerafettin Turan, Ankara 1970, s. 10-24, 201.

²³⁷ Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, haz. Erdoğan Merçil, c. I-II, İstanbul 1977, s. XIV-XV, 1.

²³⁸ Muharrem Kesik, **Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir fî-Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçuklularıyla İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994, s. XVII, XX-XII.

²³⁹ M.H. Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, s. 16.

eserinde Anadolu Selçuklularına uzunca bir fasıl tahsis eden Müneccimbaşı Ahmed b. Lutfullah (ö. 1113/1702) ise, temel kaynaklarının İbn Bîbî ve Aksarayî olduğunu belirtir, ancak bölüm içinde zaman zaman yapmış olduğu atıflarla onun Zehebî'nin *Düvelü'l-İslâm*'ını, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil*'ini, Hamdullah Müstevfî'nin *Tarih-i Güzide*'sini, Gaffârî'nin *Cihânârâ*'sını ve Yazıcızâde'nin *Tarih-i Âl-i Selçûk*'unu da görmüş olduğu anlaşılır.²⁴⁰

Osmanlı coğrafyasında ve döneminde yazılmış bazı kaynaklarda izine tesadüf edemediğimiz *el-Veledü's-Şefik*'e modern anlamda ilk atfı ise Halil Edhem yapmıştır. Stanley Lan Pool'un İslâm devletlerine dair telif ettiği eseri bazı ilavelerde bulunarak tadil edip *Düvel-i İslâmiye* adıyla tercüme eden Halil Edhem, Selçukîler bahsinde (s. 208-213) düşmüş olduğu dipnotta şu açıklamalarda bulunur: “*Selçukîlerin son zamanları hakkında ihticaca sâlih addettiğimiz eserler şunlardır: Aksarayî'nin “Müsâmeretü'l-Ahbâr” isminde ve 723 senesinde telif olunmuş olan gayr-ı matbû‘ Selçuknâme’si ki Müneccimbaşı Câmiu’d-Düvel için me’haz olarak kullanmıştır. Bilhassa Sultan Gıyâseddin Mes’ûd-ı Sanî'nin zamanında Kayseriye’de yaşayan ve vekâyi’-ı ahîreye şahid olan Niğdeli Kadı Ahmed’in “Câmiu’t-Tevârih” nâmındaki gayr-ı matbû‘ eseri pek mühim olup biz burada onun mazbûtâtını takip ettik.*”²⁴¹

Halil Edhem’in, yukarıda mezkûr eserinde de yer verdiği Hüdavend Hatun türbesi ile ilgili malumatı, yine *el-Veledü's-Şefik*'e atfen *Niğde Kılavuzu* adlı kitabında da kullandığını görüyoruz.²⁴² Nitekim Prof. Dr. Hakkı Önkâl *Anadolu Selçuklu Türbeleri* isimli eserinde ve Mehmet Özkarcı da *Niğde’de Türk Mimarisi* adlı kitabında, türbede bulunan sandukanın kime ait olduğu hususunu tespitte çalışırken, Halil Edhem yoluyla, Kadı Ahmed’in türbenin bânisi ile ilgili vermiş olduğu bilgiyi delil olarak kullanırlar.²⁴³

M.H. Yinanç, M.F. Köprülü ve diğer kimselerin yukarıda değindiğimiz *el-Veledü's-Şefik*'in niteliğine dair ifadelerini geçip günümüze doğru yaklaştığımızda, Prof. Dr. Osman Turan’ın atıflarıyla karşılaşırız. Onun *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm*

²⁴⁰ Müneccimbaşı, **Câmiu’d-Düvel Selçuklular Tarihi II**, Türkçe ve Arapça olarak s. 142/126. Diğer atıflar için ise bkz. 5/3, 8/5, 9/6-7, 12/9, 23/19, 32/26, 33/27, 38/31, 50/43, 64/55, 109/96, 122/108, 131/116, 141/125.

²⁴¹ Halil Edhem, **Düvel-i İslâmiye**, İstanbul 1345/1927, s. 212. Bu ifadesinde Halil Edhem, *el-Veledü's-Şefik*'te v. 150b-151b arasında Gıyâseddin Mes’ûd ve Hüdavend Hatun’a dair verilen malumatı kastetmektedir (s. 212-213).

²⁴² Halil Edhem, **Niğde Kılavuzu**, İstanbul 1936, s. 13.

²⁴³ H. Önkâl, **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, s. 180-181; M. Özkarcı, **Niğde’de Türk Mimarisi**, s. 137.

Medeniyeti isimli değerli çalışmasında ve *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi* adlı kitabında *el-Veledü's-Şefik* sadece bibliyografyada yer alırken²⁴⁴, *Selçuklular Zamanında Türkiye* adlı eseri ve *Fustatü'l-Adale* üzerine yazdığı makalesi müstakil olarak değerlendirilmeyi hak eder.

O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* adlı hacimli ve kıymetli eserinde *Veledü's-Şefik*'e yirmi dört adet atıf yapmış; Kadı Ahmed'in Anadolu Selçuklularına dair verdiği bilgilerin farklı ve önem arz eden yönlerini eserinin ilgili yerlerinde büyük bir maharet ve ustalıkla kullanmıştır. Büyük Selçuklular dönemine (v. 143a) ve muhtelif halifeler, melikler ve sultanlar bahsine (v. 153a, 154a) yapılanları hariç tutarsak, onun eserinde *el-Veledü's-Şefik*'e yapmış olduğu yirmi bir adet atfın 146b-151b arasına, yani Anadolu Selçukluları bahsine yapılmış olduğunu görürüz.²⁴⁵ O. Turan'ın, eserinde öncelikli olarak siyasî tarihi ele alması ve 1071-1328 yılları arasındaki siyasî hadiseler ve vakıalar üzerinde durması, tabiatıyla *el-Veledü's-Şefik*'in yukarıda önemi dile getirilen dinî ve içtimaî tarihe dair verdiği malumâtın geri planda kalmasına sebebiyet vermiştir. Ancak M.A. Köymen'in: "*Prof. Dr. Osman Turan da, asıl kullanması gerektiği halde "Selçuklular Zamanında Türkiye" adlı büyük eserinin ilk baskısında (1971) Niğdeli Kadı Ahmed'in bu kitabını hiç kullanmamıştır. İkinci baskısında (1984) ise, sadece bibliyografya listesinde yer vermiştir.*" şeklindeki ifadelerini dikkate alacak olursak²⁴⁶, yapılan bu atıfların da daha sonraki baskılarda esere dahil edildiğini söylememiz icab eder.

O. Turan, *Selçuklu Türkiye'si Din Tarihine Dair Bir Kaynak: Fustatü'l-Adale fî-Kavâ'idî's-Saltana* isimli makalesinde, mezkûr eserde geçen Selçuklu devri Anadolu'sundaki dinî hayatla ilgili bilgileri, bilhassa da Ehl-i Sünnet mezheplerine aykırı cereyanları değerlendirirken, zaman zaman aynı konulardan bahseden *el-Veledü's-Şefik*'e de müracaatta bulunur. Burada *Fustat* müellifinin Anadolu Selçuklu devletinin inhitatı evresinde Cevlakî ve Kalenderî tarikatlarının toplum hayatındaki yeri ve etkilerine dair verdiği bilgiler ile O. Turan'ın *el-Veledü's-Şefik*'e yapmış olduğu on atıfta geçen malumatın genel itibariyle birbiriyle uyduğu, bazen de birbirini

²⁴⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1993 (dördüncü baskı), s. 506; *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 250.

²⁴⁵ Yapılan atıfları ve bunların *el-Veledü's-Şefik*'teki yerlerini görmek için bkz.: 109/146b, 114/146b, 119/143a, 130/153a, 207/147a, 259/147b, 266/147b, 281/147b, 319/148a, 337/148a, 342/147a, 401/148b, 439/148b, 454/149a, 456/148b, 469/149a, 474/149a-149b, 532/149a-149b, 556/150b, 583/150b, 619/150b, 632/154a, 634/151a, 644/151b.

²⁴⁶ Köymen, "*Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü's-Şefik*", s. 5.

tamamladığı görülür.²⁴⁷ Ancak Anadolu'daki heterodoks zümrelerin mensupları ve tutumlarına dair aktarılan bu malumat içinde, göçebe Türkler arasında yaygın olan ağaç kültüne dair delil getirmek amacıyla, v. 21b'deki “*bir rivayete göre çam ağacına ibadet ederlerdi*” ifadesine atıfta bulunulması, muhtemelen metnin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmıştır. Kanaatimizce metinde geçen bu inancı, söylenildiği gibi Taptuklu taifesine değil de Ashab-ı Ress'e atfetmek daha doğru olacaktır.²⁴⁸

Buraya kadar yapmış olduğumuz atıflardan da anlaşılacağı üzere *el-Veledü's-Şefik*'le ilgili en kapsamlı değerlendirme M.A. Köymen'e aittir. O, *Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü's-Şefik* isimli makalesinde, evvela bizim de yapmış olduğumuz gibi, kendisine kadar *el-Veledü's-Şefik*'i kaynak olarak kullananlara değinir. Sonra da, eser üzerine yaptığı tetkiklerden elde etmiş olduğu malumatı, sırasıyla “Kadı Ahmed'in Kendisi ve Âilesi Hakkında Verdiği Bilgi”, “Niğdeli Kadı Ahmed'in Kendi Eserine Dair Verdiği Bilgi”, “Kadı Ahmed'in Bazı Fikir ve Görüşleri”, “Eserde Ele Alınan Devletler ve Hanedanlar”, “Dinî ve Fikrî Hayat”, “Hadis ve Tefsir” ve “Tabîî Afetler ve Kıtık” başlıkları altında bir araya getirerek tahlile tabi tutar. Burada yapmış olduğu seksen kadar atıftan on kadarı hariç, diğerlerini eserin ikinci bölümü olan İslâm tarihi kısmından (v. 72a-156a) almış olduğu görülür.²⁴⁹

M.A. Köymen'in bu makalesinin *el-Veledü's-Şefik* üzerine, en azından ikinci bölümüne dair kapsamlı bir değerlendirmeyi içerdiği tartışmasızdır. Ancak onun, bir takım sıkıntılarla malul bir nüsha üzerinden çalışmış olması sebebiyle bazı anlama hataları yaptığı göze çarpmaktadır. Mesela Köymen'in: “*Kadı Ahmed eserinin bir yerinde, kendisinin 606/1209 yılında 15 yaşında olduğunu kaydetmektedir ki, bunun bir istinsah hatası olduğu açıktır. Bu yılın 606/1209 değil, 706/1306 olması gerekir. Bu taktirde bile, bu, yazarın yukarıda verdiği tarihe uymamaktadır.*” ifadesinde v. 94b'ye

²⁴⁷ Yapılan atıfları ve bunların *el-Veledü's-Şefik*'teki yerlerini görmek için bkz.: 539/289b, 541/118a-119b, 544/21b, 544/289a, 544/286b, 544/108a, 545/289a, 546/95b, 546/153a, 546-8/21b.

²⁴⁸ Bkz. Osman Turan, “Selçuklu Türkiye'si Din Tarihine Dair Bir Kaynak”, s. 548; *el-Veledü's-Şefik*, v. 21b.

²⁴⁹ Yapılan atıfları ve bunların *el-Veledü's-Şefik*'teki yerlerini görmek için bkz.: s. 9/151a, 94b, 131b (130b), 2b, 151a-b, 130b; s. 10/150b, 154a, 1b, 154a, 298a, 147a, 140b, 141a; s. 11/5b-6b, 120b, 150b, 149b, 69b, 5a, 121b; s. 12/69b, 72a, 130a, 125a, 126a-127a, 153a-b, 141a-146a, 141b; s. 13/141b, 140b, 131b, 141b, 69b, 142a, 128b, 143a, 143a-b, 143b, 129a, 146a-151a, 146a-b, 146b-147a; s. 14/147a, 146b, 147a, 147a, 147b, 148a-b, 148b; s. 15/148b-149b, 150b-151a, 120b, 149b, 150b, 146b; s. 16/151a; s. 17/151a, 146a, 147b; s. 18/146a, 147b, 131b; s. 19/117b, 94a, 132b-133a, 95b, 148b, 150b, 119a; s. 20/271b, 152b, 271a; s. 21/271a, 271b, 153a, 140b, 154a; s. 22/271b, 129a, 127a.

atfen dile getirdiği iddia bir hayli hatalıdır.²⁵⁰ Zira söz konusu varakta müellif 700 yılının başında 15 yaşında olduğunu söylemektedir ki, bu da Kadı Ahmed'in v. 151a'daki 702 senesinde 17 yaşında olduğu ifadesiyle tamamen mutabıktır. Burada Köymen'i hataya sevk eden muhtemelen metnin birkaç satır öncesinde kırmızı mürekkeple yazılmış olan 606 tarihidir. Ancak Fahreddin Razi'nin vefatıyla alakalı olan bu tarihin müellifin zâtıyla hiçbir irtibatı yoktur.

Sayın Köymen'in tarihlerle ilgili bir başka hatası da eserin istinsah yılı ile alakalıdır. Kendisi eserin istinsah tarihini 12 Muharrem 641 Pazar şeklinde tercüme etmiş, ancak kitabın 733 yılında yazılmış olmasından hareketle, 641 yılının 741 olarak düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁵¹ Ancak Köymen'in de karine yoluyla ulaştığı bu tarih, zaten eserin sonunda 741 diye kayıtlıdır. Kelimenin noktasız olarak yazılmış olması muhtemelen böyle bir hatanın irtikap edilmesine yol açmıştır.

Tarihlerle ilgili şu ibareleri de düzeltmek gerekir: “*Bu arada en büyük oğlu (Sivas ve Aksaray meliki) Kutbeddin (Melikşah)'ı da 570 (1174-5)'de veliahd tayin ettiğini kaydediyor ki, bildiğimize göre, öteki kaynaklar bunu teyid etmemektedirler.*”²⁵² Buradaki 570 tarihi, metinde de geçtiği gibi 586 olmalıdır. Zira metinde bir önceki cümle ile irtibatlı olan 570 tarihi, II. Kılıç Arslan'ın Bizans imparatoru Manuel'i hezimete uğrattığı yıl olarak zikredilmiştir. Yine “*Kadı Ahmed, Irak Selçukluları'nın 160 yıl devam edip...*”²⁵³ cümlesindeki sayıyı da metindeki gibi “164” şeklinde değiştirmek lüzûmu vardır.

Sayın Köymen'in rakamlardan başka eserdeki bazı ibareleri bir miktar zorlayarak yorumlamaya çalışması da bir takım hatalara sebebiyet vermiş görünmektedir. Mesela: “*Eserini yazdığı sırada, “Selçuk” adını taşıyan devletler çöktüğü ve Moğol tahakkümü altına düşmüş olan Anadolu Selçuklu Devleti de yıkılmak üzere bulunduğu halde, Kadı Ahmed eserinin bir yerinde “Selçuklular dünyayı kaplamıştır” diyebilmektedir.*” ve “*Eserini yazdığı sırada, en zayıf durumda bulunmalarına rağmen, Selçukluların dünyayı kapladıklarını söyleyebiliyor.*” cümleleri²⁵⁴, Kadı Ahmed'in tarihçiliği hususunda bir hayli ağır bir kanaat oluşturacak mahiyettedir. Ancak Kadı Ahmed'in atıf yapılan v. 120b'de tam manasıyla söylediği şudur: “*Ba'd ez vefât-ı Sultân Mahmûd*

²⁵⁰ Köymen, “*Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü's-Şefik*”, s. 9, dipnot 28.

²⁵¹ Köymen, “*Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü's-Şefik*”, s. 10, dipnot 36.

²⁵² Köymen, “*Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü's-Şefik*”, s. 14.

²⁵³ Köymen, “*Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü's-Şefik*”, s. 17.

²⁵⁴ Köymen, “*Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü's-Şefik*”, s. 11, 15.

evlâd-ı Selçuk 'âlem râ giriftend', yani [Gazneli] Sultan Mahmûd'un vefâtından sonra Selçuklular dünyayı ele geçirdiler.

Bunlardan başka: "*Kadı Ahmed, Horasan ikliminde hatiblerin minberlerde Sultan Mesud'un emriyle Selçuklular adına hutbe okumalarının başlangıç tarihi...*" ibaresini²⁵⁵, "*Kadı Ahmed, Horasan ikliminde hatiblerin minberlerde Sultan Mesud'un işinin zaafa uğraması sebebiyle Selçuklular adına hutbe okumalarının başlangıç tarihi...*" olarak; "*Kadı Ahmed, kuruluşundan başlayarak yıkılışına kadar Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başında bulunan sultanlar hakkında "Ahbâr-ı Mülûk-i Selçukî ve İbtidâ-i Devlet-i İslâm" başlığı altında...*" ifadesini²⁵⁶, "*Kadı Ahmed, kuruluşundan başlayarak yıkılışına kadar Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başında bulunan sultanlar hakkında "Ahbâr-ı Mülûk-i Selçukî ve İbtidâ-i Devlet-i İşân" başlığı altında...*" şeklinde; ve de "*Kadı Ahmed, kadıları sayarken Kayseri'de Gazzâlî soyundan kadıların da vazife gördüklerini kaydeder*" cümlesini²⁵⁷ de, "*Kadı Ahmed, kadıları sayarken Aksaray'da Gazzâlî soyundan kadıların da vazife gördüklerini kaydeder*" tarzında değiştirmek gerekir.

Selçuklular dönemi Anadolu'sundaki dinî-tasavvufî cereyanlar üzerine kitaplar ve makaleler kaleme almış olan Prof. Dr. Mikail Bayram da, eserlerinin muhtelif yerlerinde *el-Veledü's-Şefik*'e atıflarda bulunur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 21a, 21b, 40b, 48b, 103a, 108a, 108b, 118b ve 119b varaklarına yapılan atıflar, Taptuklular, Evhadîler ve Mübahî guruplar ile Kadı Ahmed'in isim vermeden şikayette ve yakınmada bulunduğu kendi dönemindeki bazı zümre ve kişilere dair malumatı içerir.²⁵⁸ Bununla birlikte M. Bayram'ın dönemin tarihçilerine ve de Kadı Ahmed'e bilhassa bazı

²⁵⁵ Köymen, "*Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü's-Şefik*", s. 12.

²⁵⁶ Köymen, "*Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü's-Şefik*", s. 12.

²⁵⁷ Köymen, "*Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü's-Şefik*", s. 19.

²⁵⁸ Bkz. Mikail Bayram, **Bacıyan-ı Rum (Anadolu Selçukluları Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı)**, Konya 1987, s. 14/21a, 48b, 108a; 39/48b, 108a; 50/21b, 108a; 53/48b, 108a; Mikail Bayram, **Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu**, Konya 1991, s. 126/103a, 108a; 156/21b, 108a; Mikail Bayram, **Şeyh Evhadüddin Hamid el-Kirmanî ve Evhadiye Tarikatı**, Konya 1993, s. 18/118b, 19/118b, 61/21a, 48b, 118b; 69/21b; 74; 108/118b; 112/118b, 119b; 113/118b-119b; Mikail Bayram, **Şeyh Evhadüddin Hâmid el-Kirmanî ve Menâkıbnâmesi**, Konya 2005, s. 40/21a, 48b, 118b; 45/21b; 51; 83/118b; 86/118b, 119b, 118b-119b; Mikail Bayram, "Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", **Türkler**, c. VI, Ankara 2002, s. 3565-366; 367/21a, 48b, 108a; 372/118b; 375/21b, 108a; 376/40b, 108a; Mikail Bayram, "Anadolu Selçukluları Zamanında Evhadî Dervişler", **Türkler**, c. VII, Ankara 2002, s. 323/118b, 119b; 234/21b; 325/21a, 48b, 118b. Ayrıca bkz. İbnu'l-Kemal İlyas b. Ahmed, **Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Eser: Keşfu'l-Akabe**, nşr. Mikail Bayram, Konya 1981, s. 12; Mikail Bayram, "Ereğlîli Şeyh Şihabüddin Makbul Kimdir?", **Selçuk Ün. Selçuklu Araştırmaları Merkezi III. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya 1994, s. 119-126.

hususlar söz konusu olduğunda pek güvenmediği anlaşılmaktadır. Mesela *el-Veledü's-Şefik*'te v. 21b'de Taptuklulara dair nakledilen anekdot, O. Turan tarafından *Fustâtü'l-Adele*'deki malumatı tevsik ve dönemin Anadolu'sundaki heterodoks hareketleri tespit etmek için kullanılırken; M. Bayram tarafından, dönemin tarihçilerinin Türkmenlere ve Babaî zümrelerine karşı takındıkları menfî tutumun bir yansıması olarak ele alınır. Zira M. Bayram'a göre, yalnız tarihçiler değil, o devrin olayları, dinî zümreleri ve liderleri hakkında bilgi veren Mevlevî yazarlar da Moğol yanlısı bir siyasî tutum içinde olup Türkmenlere, Türkmen Babalara ve Ahilere karşı olduklarından, bu konularda gerçeği yansıtmadıkları gibi büyük ölçüde tahrif de etmişlerdir.²⁵⁹

Yine Sayın Bayram tarafından muhtelif eserlerde verilen varak numaralarından 21a'yı 21b, 40b'yi 40a, 48b'yi 49b, 103a'yı 102b, 108b'yi de 108a ile değiştirmek gerektiği kanaatindeyiz. Zira anılan sayfalarda söz konusu atfı gerektirecek bir malumatın bulunmaması, numaralandırmadan kaynaklanan bir farklılık bulunduğunu ve söz konusu atfın bir önceki veya bir sonraki varakla irtibatlı olabileceğini akla getirmektedir. Bu durumda M. Bayram tarafından *el-Veledü's-Şefik*'e yapılan atıfların 21b, 40a, 49b, 102b, 108a, 118b ve 119b sayfaları ile sınırlı olduğunu söylemek mümkün hâle gelir.

Anadolu Selçuklularının siyasî tarihine, dönemin dinî-içtimaî zümrelerine dair yapılan bu atıflardan başka, devlet teşkilatı ve şehirleşme ile ilgili hususların tespitinde de *el-Veledü's-Şefik*'ten istifade edilmiştir. Tuncer Baykara, "*Türkiye Selçuklularında İdarî Birim ve Bununla İlgili Meseleler*" isimli makalesinde, II. Kılıç Arslan'ın Aksaray şehrini kurması ve ülkeyi on bir oğlu arasında paylaşması ile XIII. yüzyılın başında Ereğli'nin konumu hususunu *el-Veledü's-Şefik*'e yapmış olduğu atıflarla tespit ve teyid eder.²⁶⁰

Ahmet Yaşar Ocak da *Babaîler İsyanı* isimli eserinde, *el-Veledü's-Şefik*'in, XIII. yüzyıl Orta Anadolu'sundaki göçebe Türkmen boylarının dinî hayatlarına dair önemli bir belge niteliği taşıdığını, ancak kendisi açısından ehemmiyet arz eden Babaîler isyanının eserde bir tek cümle ile geçirildiğini ifade eder.²⁶¹ Bununla birlikte gördüğümüz kadarıyla, söz konusu cümlede Kadı Ahmed'in diğer kaynakların verdiği Baba İlyas veya Baba İshak isminden farklı olarak Baba Ya'kûb adında birinden

²⁵⁹ Mikail Bayram, "Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", s. 367.

²⁶⁰ Tuncer Baykara, "Türkiye Selçuklularında İdarî Birim ve Bununla İlgili Meseleler", s. 49/147a, 50/147a, 55/146a, 56/147a.

²⁶¹ Ahmet Yaşar Ocak, **Babaîler İsyanı**, s. 10/148b, 46/286b, 225/148b.

“ısyanın önderi” şeklinde bahsetmesi tartışma konusu edilmemiştir. Nihayet Muharrem Kesik²⁶² gibi Selçuklulara, bilhassa da Anadolu Selçuklularına dair çalışmalarda bulunan günümüz araştırmacılarının, *el-Veledü’s-Şefik*’teki malumatı doğrudan ya da dolaylı olarak kullanma gayreti içinde olduklarını da belirtmek gerekir.

Giriş bölümüne son vermeden önce A.C.S. Peacock tarafından 2004 yılında neşredilen “*Ahmad of Niğde’s al-Walad al-Shafiq and the Seljuk Past*” isimli makale üzerinde de bir miktar durmak istiyoruz.²⁶³ Yazar, makalesinin girişinde, Ortaçağ Anadolu tarihi için ehemmiyetli olmasına ve uzun zamandan beri varlığından haberdar olunmasına rağmen henüz yayınlanmamış ve M.A. Köymen’den başka kimse tarafından detaylı bir incelemeye tabi tutulmamış olan *el-Veledü’s-Şefik* vesilesiyle dönemin toplumsal ortamını ve Anadolu’daki Farsça tarih yazımını değerlendirmeye çalışacağını söyler. Kadı Ahmed’in hayatı ve geçmişi hakkındaki bilgileri ve eserini neden ve kim için yazdığını da ortaya çıkarma peşinde olacağını ifade eden Peacock, bu hedefler doğrultusunda çift sütun hâlinde on üç sayfa tutan makalesini “Anadolu Selçuklu Sultanlığı ve Anadolu’daki Tarih Yazımı”, “Niğdeli Ahmed ve el-Veledü’s-Şefik”, “el-Veledü’s-Şefik’in Mahiyeti ve Yazılış Amacı”, “Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları Hususunda Niğdeli Ahmed”, “Selçukluların Tabiiyet Altına Girmesi Hususunda Niğdeli Ahmed” ve “Sonuç” şeklinde başlıklara ayırır.

Hakikaten Peacock’un makalesinde *el-Veledü’s-Şefik*’e yaptığı atıflardan,²⁶⁴ onun daha ziyade dönemin tarihi, bilhassa da Kadı Ahmed’in çağdaşları ve şehriyle ilgili kısımlar üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Makale yazarının, diğer Anadolu Selçuklu tarihleri gibi *el-Veledü’s-Şefik*’in de ahlakî ve propagandist hedeflerle kaleme alındığının açık olduğu, eserde kullanılan kaynaklar göz önüne alındığında müellifinin

²⁶² Bkz. Muharrem Kesik, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)**, Ankara 2003, s. 11/146b, 49/146b, 114/146b, 115/146b, 120/146b; Muharrem Kesik, “Dânişmendliler-Türkiye Selçuklu Devleti İlişkileri (1116-1164)”, **Dânişmendliler Döneminde Niksar’da Tıp ve Kültür Sempozyumu Tebliğleri**, Niksar 2000, s. 69/146b; Muharrem Kesik, “Türkiye Selçukluları ile Dânişmendliler Arasındaki İlişkiler”, **Türkler**, c. VI, Ankara 2002, s. 542/146b; Muharrem Kesik, “Sultan Melikşah (Şahinşah) ve Sultan I. Mesud Dönemleri”, **Türkler**, c. VI, s. 555/146b, 559/146b.

²⁶³ A.C.S. Peacock, “Ahmad of Niğde’s al-Walad al-Shafiq and the Seljuk Past”, **Anatolian Studies: Journal of the British Institute at Ankara**, c. LIV (2004), s. 95-107 (Bu makaleden bizleri haberdar eden ve metnini tarafımıza ulaştırma nezâketi gösteren sayın Doç. Dr. Sadi S. Kucur’a teşekkürü bir borç biliriz).

²⁶⁴ A.C.S. Peacock, “Ahmad of Niğde’s al-Walad al-Shafiq and the Seljuk Past”, s. 96/6a, 95a-b, 96a, 108a; 97/140b, 141a; 98/298a, 1b, 139b, 142b; 99/151b, 149a, 149b, 150b, 156a, 151a, 297b; 100/125a, 9a, 122a, 296a, 144b, 140b, 125a, 5b-7a, 6b; 101/138a-b, 141a-152a, 94a, 155a-b, 139a, 151b, 146b, 142b; 102/143a, 145a, 147b, 151a, 155b, 146b, 155b, 96a, 139b, 139a; 103/148b, 149a, 149b; 104/149b, 150a; 106/108a; 107/156a.

gayet kültürlü biri olması lazım geldiği ve dilinin klasik Farsça'dan tamamen farklılık arz ettiği yönündeki tespitlerine katılmamak mümkün değildir. Ayrıca onun, ortadan kalkmış bulunan Selçuklulara *el-Veledü 'ş-Şefik* müellifinin niçin hâlâ sadakat hisleriyle dolu olduğunu, eserini niçin Niğde'deki ya da civardaki mahalli bir otoriteye değil de Anadolu üstündeki hakimiyeti zayıflamış uzaktaki bir sultana ithaf etmiş olabileceğini sorgulamaya çalışması da takdire değerdir. Bu yönleriyle emsalleri arasında makale, tasvirî olmaktan tahlilî olmaya doğru atılmış önemli bir adımdır. Ancak Peacock'un, Hotenî ailesinin Anadolu'ya geliş tarihini ilk Selçuklu fetihlerine kadar geri götürmesi, Bedreddin Hotenî'yi Kadı Ahmed'in babası olarak kaydetmesi ve bu sebeple onun Niğde'de medfun olduğunu iddia etmesi gibi birkaç hususu bir daha gözden geçirmesi gerektiği kanaatindeyiz.²⁶⁵

Buraya kadar verdiğimiz malumattan bir kaynak olarak *el-Veledü 'ş-Şefik*'in bir hayli geç bir tarihte keşfedildiğini ve tanındığını çıkartmak mümkündür. M. F. Köprülü'den itibaren Selçuklu tarihi alanına değerli katkıları bulunan ilim adamlarının yeri geldikçe eserin yayınlanması yönünde yaptıkları çağrıların ise makes bulmadığı ortadadır. Sınırlı sayıdaki kimseyi hariç tutarsak, muhtasar bir eser olması ve üslûbunun zaman zaman zorlaşarak anlamayı güçleştirmesi, araştırmacıları ondan uzak tutmuştur. Bu durum, eserin bütünüyle ele alınıp incelenmeden günümüze gelmesine sebebiyet vermiştir.

²⁶⁵ A.C.S. Peacock, "Ahmad of Niğde's al-Walad al-Shafiq and the Seljuk Past", s. 99, 103, 106.

BİRİNCİ BÖLÜM

NİĞDELİ KADI AHMED VE

EL-VELEDÜ'Ş-ŞEFİK VE'L-HÂFİDÜ'L-HALÎK

1.1. Niğdeli Kadı Ahmed'in Hayatı

VIII/XIV. asrın ilk yarısında yaşamış olan Niğdeli Kadı Ahmed'le ilgili olarak söz konusu zaman diliminden haber veren kaynaklara ya da tezkirelere yansımış herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Döneme ait diğer yerli tarihî kaynakların müelliflerinden İbn Bîbî ve Aksarayî'ye dair malumatımızda olduğu gibi Niğdeli Kadı Ahmed'le ilgili bilgimiz de, onun eserinin muhtelif yerlerinde kendisine dair vermiş olduğu haberlerle sınırlıdır. Bununla birlikte aile üyelerinin bazıları hakkında kaynaklarda bir miktar malumata tesadüf etmek mümkündür.

1.1.1. Ailesi

Kadı Ahmed'in; Hz. Nuh'un oğullarına yeryüzünü taksim edişini anlatırken araya sıkıştırdığı “*Harbendiyye cümlesinden ve Ke'andiyye Türkmenlerinden gelen tâifemizi (milletimizi) koru*”¹ cümlesini bir veri olarak kabul edecek olursak, onun ve ailesinin mezkûr tâife mensup olduğunu söylememiz icap eder. Ancak bu ifade ile onun böyle bir şey kastetmiş olmaması da mümkündür. Bununla birlikte Kadı Ahmed'in, kendisini Türkistan asıllı, Hoten fasıllı² şeklinde tarif etmesi ve dedesinin Asya'daki Sin hududunda yer alan Hoten şehrinde doğmuş³ olduğunu belirtmesi, ailesinin menşeyini ve Anadolu'ya göç ettiği takribî tarihi ele verecek mahiyettedir. Eğer burada kastettiği büyük dedesi⁴ “sadr-ı sa'îd, sâhib-i şehîd Kadı Cemâleddin Muhammed b. el-Hasan Hotenî”⁵ (ö. 647/1249) ise, bu taktirde ailesinin h. 600 senesi civarında Anadolu'ya gelmiş olması muhtemeldir. Bu gelişte, Karahıtay hükümdarı Gürhan'ı esir edip

¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü'ş-Şefik**, v. 17b.

² Kadı Ahmed, **el-Veledü'ş-Şefik**, v. 130b.

³ Kadı Ahmed, **el-Veledü'ş-Şefik**, v. 162b. Ayrıca bkz. v. 2b, 119b, 132b, 149b, 297a.

⁴ Kadı Ahmed, burada “cedd-i bozorg” (büyük dede, v. 149a) ifadesini kullanmakta, ancak bununla babasının babasını, yani dedesi Kadı Cemaleddin Muhammed'i kastetmektedir. Oysa bu lafızla, hakkında hiçbir malumatımız bulunmayan şeceredeki en son şahıs Hasan kastedilmeliydi. Yine o, Hoten'de doğmuş olan dedesi için “cedd-i bende” (bendenizin dedesi, v. 162b) derken ve ailenin Selçuklu hizmetine giren ilk üyelerinden (ecdâd, v. 150b) bahsederken de, kanaatimizce hep aynı şahıs, yani Kadı Cemaleddin Muhammed Hotenî'yi işaret etmektedir.

⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü'ş-Şefik**, v. 149a. Ayrıca bkz. v. 2b, 119b, 132b, 149a, 149b, 297a.

ülkesini ele geçiren Nayman prensi Budist Güçlük'ün 613/1217 yılında Hoten'e hâkim olmasının ve ardından ezan okumayı ve namaz kıldırılmayı men etmek, bütün medreseleri ve camileri kapatmak ve İslâmî kisvenin giyimini yasaklamak gibi Müslüman ahâliye uyguladığı baskıların ya da 614/1218'de bölgenin Moğol sultanı altına girmesinin⁶ etkisi olup olmadığını bilemiyoruz.

Kadı Ahmed, bu şekilde ailesinin Anadolu'daki serüvenini dedesiyle başlatırken, bunu görünüşe göre “*Selçuklu âyet ve nişanlarının Rum memleketlerinde zuhûruna*”⁷ kadar geri götürmektedir. Bir genelleme içeren bu ifadeyi, kanaatimizce lafzî olarak anlamamak gerekir. Zira dede Hotenî'nin 647/1249 yılı hadiseleri esnasında vefat ettiğinin bilinmesi,⁸ söz konusu geliş tarihinin h. 600 senesinden daha geriye götürülemeyeceğine delalet eder. Yine *Bezm u Rezm* müellifi Esterâbâdî'nin Kadı Cemaleddin Hotenî'nin vazife yaptığı yerlerdeki itibarının yüksekliğinden bahsetmesi⁹ ve İbn Bîbî'nin onu “Türkistan imamlarının önde gelenlerinden” diye anması¹⁰ da bu durumu teyid eder. Bu bakımdan söz konusu ifadeyi “ailenin, Selçuklularla geçmişe dayalı uzun bir birlikteliği bulunduğu” şeklinde anlamak daha uygun olacaktır.

Dede Hotenî'nin Selçuklu hizmetine tam olarak hangi tarihte girdiğini bilmek mümkün değilse de, vazifesini sadakatle yerine getirmesi onu kısa zamanda geniş yetkileri bulunan yüksek makamlara erdirmiş olmalıdır. Esterâbâdî, bu başarıda onun çocuklarının ve zenginliğinin de etkisi bulunduğunu söyler ve görev mahalli olarak Kastamonu havalisini işaret eder. Ona göre, bir gün Kadı Hotenî, mesuliyet alanı dahilinde bulunan Kastamonu'ya uğrar ve burada Celâleddin Habib ile karşılaşır. Kısa zamanda onun nefsinin olgunluğunu, bilgisinin derinliğini, ahlakının güzelliğini ve soyunun asaletini takdir eder ve kızını onunla evlendirerek Kayseri kadılığını, vakıfların ve diğer müesseselerin yönetimini uhdesine verir.¹¹ Böylece gelecekte Sivas merkezli bir beyliğin kurucu emiri olacak olan Kadı Burhaneddin Ahmed (ö. 800/1398)'le akrabalık tesis etmiş olur.

Esterâbâdî'nin bu rivayeti, tarihini yazdığı aileyi şerefli bir geçmişe ve nesebe nispet etme ihtimali taşısa dahi, Hotenî ailesinin elde etmiş olduğu itibarı ve mevki

⁶ Söz konusu dönemde bölgedeki mücadeleler için bkz. İbrahim Kafesoğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, s. 223-229.

⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 150b.

⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 149a.

⁹ Aziz b. Erdeşir Esterâbâdî, **Bezm u Rezm**, trc. Mürsel Öztürk, Ankara 1990, s. 52.

¹⁰ İbn Bîbî, **el-Evâmîrü'l-Alaiye fi'l-Umuri'l-Alaiye**, c. II, s. 120.

¹¹ Aziz b. Erdeşir Esterâbâdî, **Bezm u Rezm**, s. 53. Ayrıca bkz. Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 150b.

ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Döneme dair kaynaklarda Kadı Cemaleddin Hotenî'ye dair başka herhangi bir bilgi bulunmaması, onun siyaset sahnesindeki etkisini tartışmamıza imkan tanımaz. Ancak İbn Bîbî'nin kayıtlarından anladığımız kadarıyla dede Hotenî, hayatının sonlarına doğru, cereyân eden hadiselere tesir edecek derecede tarihî roller üstlenmiştir.

Kadı Ahmed'e göre, dedesi Kadı Cemaleddin Muhammed Hotenî, 643/1245 yılında vefat eden Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in vasiyeti üzerine, Sultanın oğulları İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıç Arslan'ın vezirliğini ve atabekliğini üstlenmiş; ülkeyi ikiye bölerek bunlar arasında taksim etmiştir. Ancak Guz'a mensup emirler bunu münasip görmeyerek beylerbeyi Yavtaş önderliğinde İzzeddin Keykâvus etrafında birleşmişler ve işi muharebeye dökmüşlerdi. Konya yolu üzerindeki Sultan Alâüddin Hanı mevkiinde iki kardeş arasında vaki olan muharebede, Kadı Hotenî kimin attığı belli olmayan bir okun açtığı yarayla şahâdet mertebesine erişmiş¹² ve şahâdet mahalli olan Alâî Hanı'nın yakınına, Dânendegân (âlimler) mezarlığına defnedilmiştir.¹³ Yine Kadı Ahmed, dedesi Kadı Hotenî'nin, Anonim Selçuknâme müellifinin 647/1249 yılında gerçekleştiğini söylediği¹⁴ bu hadiseden önce, Sultan Gıyâseddin'in üç evladına yoldaşlık/eşlik ettiğini; Moğol Kaanı'na giden Alâeddin Keykubâd, geri dönüş yolunda, Erzurum'da vefat ettiğinde, annesi Gürcü Hatun'un yanına defnedildiğini de söyler.¹⁵ Ayrıca kendisi gibi kadılık mesleğine mensup olan büyük hürmet beslediği dedesine vezirlik pâyesi verir ve onunla ilgili haberlerin, son dönem Selçuklu sultanlarının tarihini ikmal etmek açısından önemli olduğunu belirtir.¹⁶

Dönemin kaynaklarından Aksarayî ve Anonim *Selçuknâme* söz konusu hadiselerden bahsediyorsa da¹⁷, Kadı Hotenî'nin bu süreçteki etkisinden söz etmezler, hatta onun ismini bir kez dahi anmazlar. Buna karşın İbn Bîbî, "*Türkistan imamlarının önde gelenlerinden, saltanat devletinde saygın bir yeri bulunan ve baht yıldızı kabul edilen, Sultan Rükneddin'in hizmetinde yorucu seferlere tahammül gösteren*" şeklinde tebcîl ettiği Cemâleddin Hotenî'yle ilgili, Kadı Ahmed'i de tasrih edecek tarzda malumat sunar. Ancak İbn Bîbî, onun, sürdürmekte olduğu Konya

¹² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şeffik*, v. 149a. Ayrıca bkz. v. 132b.

¹³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şeffik*, v. 149a.

¹⁴ *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, s. 33-34.

¹⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şeffik*, v. 149b.

¹⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şeffik*, v. 132b, 149a.

¹⁷ Akasarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 27-30; *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, s. 33-34.

kadılığına ilave olarak bütün Rum memleketleri kadılığına ve hassa ve amme vakıfların nâzırlığına getirildiğini belirtiyorsa da, ülkeyi ikiye bölerek Sultanın oğullarına niyabet ettiği ve vezirlik sıfatını taşıdığı yönünde herhangi bir ifade kullanmaz. Bilakis, Aksarayî ve Anonim Selçuknâme'yle mutabık olarak bu olaylar sırasında Celâleddin Karatay'ın daha belirleyici olduğunu söyler. Yine Kadı Ahmed'in muhtemelen dedesinin ölümüyle sonuçlanacak hadiselerdeki rolü sebebiyle "habis" diye nitelediği Emir Şemseddin Yavtaş'ı da, bir keresinde: "*Sultan-ı a'zam Alaüddin'in has kölelerinden dinde ve diyanette, cesarette ve atılganlıkta bütün Rum memleketlerinin komutanları ve serleşkerleri arasında özel ve müstesna bir yere sahip olan*" şeklinde; diğer defasında ise: "*Dininin sağlamlığı, fikrinin doğruluğu, merhametinin çokluğu, insafının mükemmelliği, adaletinin enginliği, ordu yönetmenin inceliklerine vâkıf olması, Selçuklu hanedanının hizmetkarlığı ve velinimetlerinin haklarına riayet etme gibi sıfatlarla zırhlanmış olan*" tarzında anar.¹⁸

Buna göre, Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev 643/1245 yılında vefat ettiğinde, zamanın devlet ricâli Sâhib Şemseddin Muhammed İsfehanî, Büyük Emir Celâleddin Karatay, Emir Şemseddin Hasoğuz, Emir-i câmedar Esedüddin Ruzbeh ve Pervâne Fahreddin Ebu Bekir Attar bir araya gelerek İzzeddin Keykâvus, Rükneddin Kılıç Arslan ve Alâeddin Keykubâd isimli üç oğul arasından İzzeddin Keykâvus'u tahta daha münasip görmüşlerdi. Mutabakat içinde alınan bu karardan sonra, melikü'l-ümerâlık makamına getirilen Şemseddin Hasoğuz ile saltanat makamının atabekliğine getirilen Esedüddin'in itibarlarının artması ve bağımsız hareket etmeleri üzerine, Sâhib Şemseddin, Pervâne Ebu Bekir Attar ve Emir-i dâd Nusret'le birleşerek onlara karşı ittifak kurmuş ve bu emirleri ortadan kaldırmıştı. Ancak bir müddet sonra Sâhib Şemseddin'in bu kimselerle de arası bozuldu. Bu sefer de Tuğracı Şemseddin Mahmud'u ve Erzincan serleşkeri Şerefeddin Mahmud'u kendine yakınlaştırdı ve bunların da yardımıyla hedefini gerçekleştirdi. Bu hadiseler sırasında, daha Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında Moğol Kaani'na gitmesi kararlaştırılan, ancak Sivas'ta beklemekte olan Rükneddin Kılıç Arslan da, Kadı Cemaleddin Hotenî ve işrâf-ı memâlik vazifesine getirilen İzzeddin Muhammed Razî refakatinde yola çıkarılmıştı.

Hadiselerin durulması beklenirken Sâhib Şemseddin İsfehanî'nin Sultanın annesi ile evlenmeye kalkması, diğer emirlerle birlikte bu iki emiri, Şemseddin ve Şerefeddin'i de öfkelenmiştir ve ona karşı çıkmalarına sebebiyet vermiştir. Ancak bunlar da

¹⁸ İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alaiye fi'l-Umuri'l-Alaiye*, c. II, s. 100-124, 126.

diğerleri gibi Sâhib Şemseddin karşısında başarısız olarak ortadan kaldırılmışlardır. Hiçbir muhalefet unsurunun kalmadığı ve tüm gücün Sâhib'in elinde toplandığı bu esnada Melik Rükneddin, saltanatın kendisine verildiğini bildiren bir yarlıg ile Kaan (muhtemelen Güyük Han)'ın yanından dönmüş ve Sahib Şemseddin'i bu hükme uymaya davet etmişti. Ancak kendisine karşı bir nefret oluştuğunun farkında olan Sâhib buna yanaşmayınca, tutuklanıp işkence edilerek öldürülmüş ve başı Sivas'ta bulunan Rükneddin'e yollanmıştır.

Rükneddin, bundan sonra, seyahati sırasında yanında bulunan Kadı Cemaleddin Hotenî ile İmadüddin Hotenî'yi Kaan'ın fermanına uygun hareket edilmesini bildirmek üzere Konya'ya, kardeşi Sultan İzzeddin'in yanına gönderdi. Kadı Cemaleddin Hotenî'nin, başta Celaledin Karatay olmak üzere Sultan İzzeddin'in emirleriyle yapmış olduğu müzakereler sonucu ise, her üç kardeşin birlikte sultanlık yapmaları hususunda anlaşmaya varıldı. Ancak Sultan Rükneddin'in emirleri, anlaşma hükümlerini ve buyrukları kendi bildikleri gibi uygulamaya kalkıp pervasızca hareket etmeye başlayınca, Sultan İzzeddin'in adamları da yaptıkları anlaşmadan vazgeçtiler ve 10 bin kişilik bir orduyla Sultan Kervansarayı'na indiler. Bunu haber alan Sultan Rükneddin ve emirleri de kendilerinden emin bir şekilde karşılına çıktılar. Ancak kısa süren bir savaştan sonra Rükneddin'in öncü birliklerinin emiri Seyfeddin Toruntay ile Seyfeddin Türkeri'nin esir düşmeleri ve Beylerbeyi Sirâceddin Sarıca'nın savaş meydanını terk edip kaçması Sultan'ı endişelendirmiş; yanında bulunan Kadı Cemaleddin Hotenî ve özel askerleri ile birlikte yakındaki bir tepeye doğru çekilmek istemişti. Bunu gören Sultan İzzeddin'in öncü birlikleri komutanı Fahreddin Arslandoğmuş, Rükneddin'in üzerine varınca, Kadı Cemaleddin Hotenî onu durdurmaya çalışmış, ancak Fahreddin'in sipahileri tarafından şehit edilmiştir. Sultan da esir edilerek kardeşinin huzuruna çıkarılmıştır.¹⁹

Zikrettiğimiz bu muharebenin 647/1249'da meydana geldiğini ve bundan sonra üç kardeşin müşterek sultanlık devrinin başladığını söyleyen *Selçuknâme*'nin meçhul müellifi, vuku bulan bu hadiseler silsilesinde Sâhib Şemseddin İsfehanî'nin yerine asıl aktör olarak Sultan İzzeddin'i geçirir ve Sâhib'in karışmış olduğu entrikalarda Sultan'ın emri ile hareket ettiğine işaret eder. Sultan Alâüddin Kervansarayı civarında vuku bulan savaşta Rükneddin'i esir edenin ise, İbn Bîbî'nin verdiği ismin aksine Sultan

¹⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alaiye fi'l-Umuri'l-Alaiye*, c. II, s. 82-124.

İzzeddin'in ordusunun başkomutanı Şemseddin Yavtaş olduğunu söyler.²⁰ Gıyâseddin Keyhüsrev'in vefatından sonra tesis edilen müşterek sultanlığın Beylerbeyi Yavtaş ve bilhassa da Celaleddin Karatay'ın marifetiyle olduğunu bildiren Aksarayî ise, yukarıda izah ettiğimiz hadiselerden hiç birine değinmez. Ancak Sultan Alaüddin'in, Celaleddin Karatay'ın 652/1254 yılındaki vefatından sonra Moğol kaanı Batu'yu ziyarete gittiğini ve dönüşte Sultan İzzeddin tarafından lalası ve hizmetkarı olan Müslîh eliyle Erzurum'da zehirlenerek öldürüldüğünü aktarması, Kadı Ahmed'in bu Sultan'ın ölümüyle ilgili verdiği bilgiyi bir miktar daha genişletir.²¹

Tekrar İbn Bîbî'ye dönecek olursak, o, Alaüddin Kervansarayı civarındaki muharebeden sonra kardeşler arasında kurulan müşterek sultanlık döneminde, Moğol Kaanı'nın ısrarlı davetleri üzerine, Alaüddin Keykubâd başkanlığında bir elçilik heyetinin Kaan'ı ziyaret etmesine karar verildiğini; bununla birlikte heyetin ancak Celaleddin Karatay'ın vefatından sonra yola çıkabildiğini belirtir. İbn Bîbî, Aksarayî'nin aksine, söz konusu bu heyetin Moğol Hanı Mengü'ye varmasından önce, Sultan Alaüddin'in bir eğlence ve işret meclisinin sabahında yolda vefat ettiğini, şüpheli ölümüyle ilgili olarak yapılan tahkikatın ise bir netice vermediğini söyler. Bu arada o, Sultan Rükneddin'in, Hemedan'da İlhan Hülagu'nun huzuruna çıktığına ve memleket ve saltanat işlerinin yürütülmesinde tam yetkili olduğunu bildiren bir yarlıg (ferman) almayı başardığına dair bir bilgiye de yer verir. İbn Bîbî, bu anlattıklarının ardından, Alaüddin'in ölümü üzerine elçilik heyetinin başkanlığını üstlenen Tuğracı Sâhip Şemseddin Mahmud'un İlhan Hülagu'yla görüştüğünü ve ülkenin Sultan İzzeddin ile Rükneddin arasında ikiye bölünmesi hususunda bir anlaşmaya vardıklarını belirtir. 652/1254'te gerçekleşen bu anlaşmaya binaen de iki Sultan'ın Mengü Kaan'ın payzasını (berat) ve yarlıgını almak üzere birbirinin peşi sıra Hülagu'nun huzuruna vardıklarını nakleder.²²

Kadı Muhammed Hotenî ile ilgili olarak zikrettiğimiz bu malumattan, Kadı Ahmed'in hadiseleri birbirinin içine geçirerek anlattığını ve ihtiramla andığı dedesinin vukuatın cereyanındaki rolünü bir hayli abarttığını çıkartmak mümkündür. Görebildiğimiz kadarıyla Kadı Hotenî, İzzeddin Keykavus'un tek başına tahta oturduğu dönemde, divanda alınan karar üzerine Rükneddin Kılıç Arslan'la birlikte Moğol

²⁰ *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, s. 33-34.

²¹ Akasarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 27-30.

²² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alaiye fi'l-Umuri'l-Alaiye*, c. II, s. 133, 135, 136, 144, 152, 153-156.

Kaanı'nın huzuruna varmıştır. Dönüşte de, Rükneddin'in Kaan'dan elde ettiği fermana binaen görüşmelerde bulunmak üzere onun adına Konya'ya gelmiş ve burada devlet erkânı ile yaptığı müzakereler sonucunda üç kardeş arasında müşterek bir idare kurulması teklifini kabul ederek Sivas'a gitmiştir. Ancak hadiseler beklenildiği gibi gelişmeyince, kısa bir süre sonra iki kardeş Sultan Kervansarayında karşı karşıya gelmiş ve yapılan savaşta da Kadı Hotenî şehit düşmüştür. Bu bakımdan Kadı Ahmed'in, dedesinin İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıç Arslan'ın vezirliğini ve atabekliğini üstlendiğine, ülkeyi ikiye bölerek bunlar arasında taksim ettiğine ve Sultan Gıyâseddin'in üç evladına yoldaşlık/eşlik yaptığına dair ifadelerini kabul etmek pek mümkün değildir. Zira yukarıda, diğer kaynakların şahitliğiyle de ifade ettiğimiz gibi, bu hadiseler Kadı Hotenî'nin vefatından sonra vuku bulmuştur.

Kadı Ahmed'in sözünü ettiğimiz dedesi Kadı Cemaleddin Muhammed Hotenî için “cedd-i bozorg”, “cedd-i bende” ve “ecdâd” gibi sıfatlar kullandığına yukarıda işaret etmiştik. Ancak o, Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in 641/1243 yılında Köseadağ'da Tatarlar karşısında hezimete uğramasından bahsederken: “*Emir-i hac, Nekîde mahrûsesinin subaşı, bu kâtib müellifin babasının ceddî, merhûm Zeynüddin de, Rum kavminin efendileri (kurûm) ve ecnâd-ı memâlikin (memleket/memlûk askerlerinin) hayırlılarıyla birlikte o mahalde şahadet derecesine erişmiştir.*”²³ demekte ve zâhiren ailenin bir başka üyesinin ismini veriyor gözükmektedir.

Kadı Cemaleddin ile yaşıt olması gereken bu dedenin taşıdığı “Niğde subaşılığı” sıfatı ve “Zeynüddin” lakabı, daha önce kendisinden bahsettiğimiz Zeynüddin Beşâre'yi işaret ediyor gibi görünse de, bu şahsın 620/1223 yılında, Kayseri'deki devlethânde, bizzat Alâeddin Keykubâd'ın emriyle öldürülmüş olması²⁴, böyle bir ihtimali ortadan kaldırır. Kaynaklara yansımış başka bir Niğde subaşı Zeynüddin olmadığına göre, şimdilik bu şahsı, Kadı Ahmed'in şahitliğiyle, dede Cemaleddin'in kardeşi saymakla yetinelim. Ancak Kadı Ahmed'in “Zeynüddin” lakabını babası Nûşî için kullandığı da belirtelim.²⁵ Yine Kadı Cemaleddin Hotenî'nin refakatinde Kaan'ın huzuruna varan Rükneddin Kılıç Arslan başkanlığındaki elçilik heyetine dönüşte iştirak eden Kaan'ın

²³ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 149a.

²⁴ İbn Bîbî, **el-Evâmîrü'l-Alaiye fi'l-Umuri'l-Alaiye**, c. I, s. 283, 286, 288.

²⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 102b.

veziri İmâdüddin Hotenî'nin de, aileyle herhangi bir bağlantısı olup olmadığını bilemediğimizi kaydedelim.²⁶

Ailenin kaynaklara yansıyan bir başka meşhur kişinin de amca Bedreddin İbrahim Hotenî olduğu anlaşılmaktadır. Kadı Ahmed'e göre o, büyük emirler arasına dâhil olmuş, daima Selçuklu hanedanına bağlı kalmış, dönemindeki emirlerin giriştikleri komplo ve desiselerden uzak durmuş ve sonunda da Anadolu'yu terk ederek İran'a gitmeyi tercih etmiştir.²⁷

Dönemin kaynaklarından İbn Bîbî ve Aksarayî, Hatiroğlu isyanı ve Cimri hadisesini tefrika ederlerken Bedreddin İbrahim'in ismine de yer verirler. Buna göre Sultan Rükneddin Kılıç Arslan, sülalenin gücü ve etkisinden çekindiğinden dolayı Karaman'ın oğullarını tutuklatmış ve muhtelif yerlerdeki kalelere gönderip hapsettirmişti. Bu çocuklar, Muinüddin Pervâne'nin devlete hâkim olduğu sıralarda serbest kaldılar ve 675/1276 yılındaki Hatiroğlu isyanı sırasında da Hatiroğlu Şerefeddin Mes'ûd'a destek verdiler. Bu desteklerine karşılık Hatiroğlu da, Kadı Hotenî'nin oğlu, müellifimizin amcası Bedreddin İbrahim'in uhdesinde bulunan Ermenek emirliğini ve subaşılığını bunlara verdi.²⁸

Ancak isyan bastırılınca, Bedreddin İbrahim tekrar Ermenek valiliğine tayin olundu ve Karamanlılar üzerine bir sefer düzenlenmesini ısrarla talep etti. Sonunda Muinüddin Pervâne'nin rıza göstermemesine rağmen Moğol noyanları Tuku ve Tudavun'un müsaadelerini alarak Larendede üzerine yürüdü. Bunun üzerine Karamanoğulları kendisine bir elçi yollayıp, isyanın karşılığı ve taşkınlığın diyeti olarak Sultan'ın hazinesine 100 bin dinar göndermek ve serleşkerlik aidatını tamamen ödemek sûretiyle itaatlerini arz etmek istediler. Fakat Bedreddin İbrahim bu münasip teklifi reddederek ilerleyişini sürdürdü ve tedbir almadan Göksu derbendine girdi. Antlaşma yapma imkanının kalmadığını gören Karamanlılar, canla başla karşı koyup onu Ermenek kalelerinden birine sığınmak zorunda bıraktılar ve pek çok esir, at, silah ve ganimet ele geçirdiler. Bu mağlubiyetin haberini alan Delice kışlağındaki Moğollar, Bedreddin İbrahim'i kurtarmak ve Karamanlıları tenkil eylemek üzere Konya'da bulunan saltanat nâibi Emînüddin Mikail'i yeni bir kuvvet ile Larendeye gönderdiler.

²⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alaiye fi'l-Umuri'l-Alaiye*, c. II, s. 120.

²⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şeffik*, v. 148b-149a, 149b.

²⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alaiye fi'l-Umuri'l-Alaiye*, c. II, s. 202-203.

Emînüddin Mikail, Bedreddin İbrahim'i sığındığı kaleden kurtarmış, ancak nihayette kendisi de bozguna uğrayıp Konya'ya çekilmek zorunda kalmıştır.²⁹

Ertesi yılki Alâüddin Siyavuş (Cimri) isyanı neticesinde ise bu kez Karamanlılar bozguna uğradılar ve reisleri Mehmed Bey ve kardeşlerini kaybettiler. İsyanın lideri olan Siyavuş ise sağ kalmayı başararak uçlara gitti ve buralarda toparlamaya çalıştığı kimselerle mücadeleyi sürdürme gayreti içinde oldu. İsyanı tamamen bastırma niyetinde olan Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, Sâhib Fahreddin Ali ile birlikte Bolvadin istikametinde ilerlerken Cimri de emrindeki Arap ve Türk askerleri ile birlikte Pınarbaşı mevkiinde bulunuyordu. 17 Muharrem 676/21 Haziran 1277 günü iki ordu karşı karşıya gelip savaş nizamı alınca, ilk önce Cimri'nin adamları büyük bir hamle yapıp Selçuklu ordusunu tedirginliğe sevk ettiler. Bunu gören “*emirlerin ve büyüklerin seyyidi*” Hotenî oğlu Bedreddin İbrahim, “*aslî-nesli temiz emirlerin ve büyüklerin meliki*” Tuğracı Azizeddin Muhammed ve Subaşı Emir Alemeddin Kayser askerleriyle birlikte hücumla kalkarak savaşı kendi lehlerine çevirmeyi bildiler. Gece karanlığına kadar süren mücadele Cimri ve taraftarlarının kaçması ve ardından da Cimri'nin ele geçirilip öldürülmesiyle son buldu.³⁰

Böylece, naklettiğimiz bu malumattan, Bedreddin İbrahim'in 676/1277 yılında Anadolu'da ve Selçuklu devleti hizmetinde olduğunu çıkartmamız mümkündür. Onun ne zaman buradan ayrılıp İran'a gittiği; sonra bir daha geri dönüp dönmediği hususu ise pek açık değildir. Ancak Kadı Ahmed, amcasından, 664/1266 yılında Rükneddin Kılıç Arslan'ın Rum emirlerinin hilesi ile zehirlenerek ortadan kaldırılması bağlamında söz

²⁹ Akasarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 85-86. Destânî anlatımıyla dikkat çeken Şikâri'nin *Karamanoğulları Tarihi*'nde ise Karamanoğlu Mehmed Bey ile İbn Hoten diye anılan Ermenek valisi Bedreddin İbrahim arasındaki bu münasebet ve mücadeleler farklı bir bağlamda ele alınır. Şikâri'ye göre, Ermenek'e vâli tayin edilen İbn Hoten, sultanın emri üzerine o sırada on sekiz yaşında bulunan Mehmed Bey'i etrafındaki kırk gençle birlikte esir etmiş, ancak onları öldürmeye gönlü razı olmadığından konağında nezaret altına aldırılmıştı. Üç yıl bu şekilde esâret hayatı süren Mehmed Bey, bir gün Mut eşrafından birinin düğününe katılmak üzere İbn Hoten'den müsaade almayı başarmış, ancak bunu fırsat bilerek düğün günü kendisine katılanlarla birlikte isyan bayrağı çekmiştir. Bu durumu haber alan İbn Hoten, asker çekip Mut'a varmışsa da yenilerek Ermenek'e sığınmak zorunda kalmıştır. Kısa zamanda Selçuklu idaresinden hoşnut olmayan Moğol, Kürd, Türkmen, Bulgar, Gülnar ve Rum askerlerini etrafına toplamayı başaran Mehmed Bey, hedefini Selçuklu sultanından babası Karaman'ın intikamını almak olarak ilan etmiştir. Bu esnada yolların tutulmuş olması sebebiyle Ermenek'te sıkışıp kalmış olan İbn Hoten, geçmiş iyiliklerine binaen kendisine geçiş izni verilmesini bizzat Mehmed Bey'in huzuruna vararak talep etmiş; o da babasının cephane ve hazinelerini teslim etmek ve sultana niyetini belirten mektubu ulaştırmak şartıyla bu izni vermiştir. Bkz. Şikâri, **Karamanoğulları Tarihi**, s. 33-38.

³⁰ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Alaiye fi'l-Umuri'l-Alaiye**, c. II, s. 215-216, 233, 236-238. Ayrıca bkz. Akasarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 101-103.

etmekte ve onun bu tür hiçbir fitneye iştirak etmediğini belirtmektedir.³¹ Bu menfûr hadisenin akabinde Kadı Ahmed, amcasının Acem beldelerine hicret edenlerle birlikte gittiğini söyler ki, bu durumda onun 675/1276'dan önceki bir tarihte tekrar Anadolu'ya geri döndüğünü kabul etmemiz gerekir.

Kadı Ahmed'in eserinin sonlarına doğru "*Emir Sa'îd'in dönemindeki büyüklerden biri olan Şehid Bedreddin Hotenî*"³² şeklinde andığı kişiyi ise amcası Bedreddin Hotenî ile ilişkilendirmek bir miktar sıkıntılıdır. Zira bu ifadede geçen Emir Sa'îd, eğer müellifin dönemini idrak ve eserini kendisine ithaf ettiği Ebu Sa'îd Bahadır Han ise, onun saltanat sürdüğü tarihler (717/1317-736/1335) amca Bedreddin Hotenî için bir hayli geç olacaktır. Söz konusu ibarenin yer aldığı kısmın, Bedreddin Hotenî ile Ereğli mahkemesinin katibi arasında geçen ve bizzat müellif tarafından şahit olunan bir muhavere geçiyor olması da geç bir tarihi akla getirmektedir. Buna karşın Kadı Ahmed'in, yukarıda kendisinden bahsettiğimiz Rükmeddin Kılıç Arslan'ı "sultan-ı sa'îd" sıfatıyla anması ve amca Bedreddin'in de onun döneminin emirlerinden olması, böyle bir irtibatın varlığı için delil teşkil edebilir. Bu durumda amca Bedreddin'in şehit düşmüş olduğunu da söylememiz icab eder.

Ailenin yukarıda mezkûr iki meşhur şahsına göre pek tanınmayan bir başka üyesi Kadı Ahmed'in babası Nûşî'dir.³³ Hakkında kaynaklara yansımış bir bilgi bulunmuyorsa da, Kadı Ahmed'in verdiği malumat yardımıyla hayatının bazı safhalarını tespit etmek mümkün gözükmektedir.

Kadı Ahmed, hicrî 187/803 yılı hadiseleri içinde, Harun Reşid'in Bermekîleri tutuklatırıp hapse attırması ve ardından onları ortadan kaldırtmasını anlatırken birden sözü dönemine getirir. Güzel ahlakları, lütuf ve cömertlikleri, yiğitlikleri ve yardım severlikleriyle tanınan ve devlete önemli hizmetlerde bulunan Bermekîler gibi, babası Zeynüddin Nûşî'nin de 44 yaşında iken zehirli keskin bir kılıcın açtığı yara ile ansızın vefat ettiğini söyler. O, bu cinayetin ardında Ahi Bâdî Künûr, Fahreddin Boğa (?), Ahi Terkos ve diğer makam sahiplerinin olduğuna dair bir imada bulunuyorsa da, muhtemelen emin olamaması ve vebalinin bulunması sebebiyle daha fazla söz sarf etmekten kaçınır ve neticeyi Allah'a havale eder.³⁴ Sultan III. Alâüddin Keykubâd'ın

³¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 149b.

³² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 296b.

³³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 13a, 102b, 119b, 297a.

³⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 102b. Ayrıca bkz. v. 127a.

698/1298 senesinde tahta oturduğundan söz ederken de, bu tarihin babasının ölüm yılı olması hasebiyle kendisinde henüz silinmemiş acı bir hatırası bulunduğunu dile getirir. Bu sebeple söz konusu seneyi zikrederken ruhunun heyecana gelip kaleminin kendi iradesi dışında harekete geçtiğini; sultanlardan bahsederken başka birini araya sıkıştırmayı münasip görmediği halde böyle bir bahsi kaleme almak durumunda kaldığını ve Selçuklu hanedanına karşı besledikleri samimi duyguların herkes tarafından bilinmesi yönüyle de yanlış anlaşılmayacağını ümit ettiğini belirtir.³⁵

Kadı Ahmed'in vermiş olduğu bu rakamlardan hareketle babası Nûşî'nin 654/1256 senesinde dünyaya geldiğini ve 675/1276 yılında Ermenek valisi olarak gözüken kardeşi Bedreddin İbrahim'den yaşça daha küçük olduğunu söyleyebiliriz. Babasının gayet cömert biri olduğunu³⁶ ifade eden Kadı Ahmed, onun mezarının Niğde'de bulunması ve kendisinin de Niğde doğumlu olması cihetiyle buraya yerleşmeyi tercih ettiğini de zikreder.³⁷ Babası öldürüldüğünde 13 yaşında olması gereken müellifimiz, 14 yaşında Niğde'nin nahiyelerinden Malâkopiye (bugün Nevşehir'e bağlı bulunan Derinkuyu)'de Mevlâna Kemâlüddin Nekîdî'den ders aldığını, ertesini yıl da babasının mezarını ziyaret etmek amacıyla Niğde'ye gittiğini açıklar.³⁸ Daha önce de belirttiğimiz üzere onun, zeynüddin lakabını hem babası hem de dedelerinden biri için kullandığı³⁹ malumumuzdur.

Kadı Ahmed, her ne kadar yetişme ve gençlik çağında pek çok sıkıntılara maruz kaldığını, yetimliğin acısını tattığını ve iyi bir eğitim alamadığını söylüyorsa da⁴⁰, buraya kadar vermiş olduğumuz malumattan ailesinin iktisadi vaziyetinin ve sahip olduğu sosyal prestijin gayet yerinde olduğunu anlamak mümkündür. Onun, ailesini "hanedan" olarak nitelmesi ve kapılarına gelen kimseleri doyurmadan geri çevirmediklerini belirtmesi, akrabalarının ve çevresinin kalabalık olduğuna delalet edebilir. Babasının vefat ettiği 698 senesi civarından kitabını telif ettiği 733 yılına kadar defalarca vaki olduğunu söylediği büyük çekirge afeti ve kıtlık hadiseleri esnasında,

³⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 150b-151a.

³⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 131a.

³⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 156a.

³⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 117b.

³⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 102b, 149a.

⁴⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 296b-297a.

kendi hânedânının, nâiblerin bir araya getirdikleri yemeği yiyerek tok ve pür (tam/doygun) kaldığını iftiharla dile getirmesi de, kanaatimizce bu duruma işaret eder.⁴¹

1.1.2. Hayatı

Kendini daha ziyade “bende”⁴² ve “müellif”⁴³ kelimeleriyle veya bunların her ikisiyle tarif etmeyi uygun bulan Kadı Ahmed, mahviyet ve tevazuunun bir nişanesi olarak şu lakapları da şahsına lâyük görür: “Biçâre”⁴⁴, bedbaht⁴⁵, zayıf⁴⁶, miskîn⁴⁷, nahîf⁴⁸, fakîr⁴⁹, sâkir (kendinden geçmiş)⁵⁰, hakîr⁵¹, kemîne (hakîr)⁵², kalîl⁵³, zelîl⁵⁴, illetli⁵⁵, çâker (bende)⁵⁶, abd (bende)⁵⁷, zâlim⁵⁸, câhil⁵⁹, gâfil⁶⁰, dalalete düşmüş mü’min⁶¹, unutkan⁶², gamlı⁶³, malları az⁶⁴, kalemi zayıf⁶⁵, lisanı kusurlu⁶⁶, sanatı

⁴¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 154a. Ayrıca bkz. v. 132b, 177a.

⁴² Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 2b, 7a, 9b, 10b, 14b, 21b, 22b, 40a, 55a, 56a, 61a, 64b, 68b, 69a, 70a, 70b, 92b, 94a, 94b, 95b, 96a, 100b, 102b, 106b, 111b, 114a, 117b, 118b, 119a, 119b, 121b, 125a, 130b, 135a, 136a/h, 140b, 149a, 150b, 151a, 151b, 155b, 156a, 157b, 169a, 172b, 173a, 177a, 182b, 190a, 214b, 233a/1, 233b, 234a, 234b, 238b, 247a, 248b, 266a, 266b, 267b, 271b, 281a, 288a, 291a, 293b, 295b, 296b, 297a.

⁴³ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 1b, 2b, 5a, 5b, 9b, 10b, 13a, 14a, 14b, 22b, 37a, 40a, 55a, 56a, 61a, 64b, 68b, 69a, 70a, 70b, 92b, 94a, 94b, 100b, 106b, 111b, 117b, 118a, 118b, 119b, 120b, 121b, 131a, 135a, 140b, 149a, 150b, 151a, 154a, 155b, 169a, 172a, 172b, 177a, 179b, 190a, 193a, 201b, 233a/1, 233b, 234a, 238b, 247a, 266a, 266b, 271b, 288a, 291a, 293b, 295b, 297a, 297b.

⁴⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 95b, 120a, 130b, 159a, 172a, 172b, 182b, 233a/1, 264b.

⁴⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 198b, 276a.

⁴⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 37a, 70b, 85b, 95b, 102b, 119b, 135a, 151b, 157b, 173a, 201b, 214b, 295b.

⁴⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 25a, 135a, 182b, 296b.

⁴⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 2b, 295b.

⁴⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 2b, 119b.

⁵⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 119b.

⁵¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 2b, 7a, 119b, 281a.

⁵² Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 117b, 281a, 296a.

⁵³ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 159a.

⁵⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 159a.

⁵⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 159a.

⁵⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 117b, 119b, 151b, 281a, 296a.

⁵⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 119b.

⁵⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 67a.

⁵⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 94b.

⁶⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 172b, 182b.

⁶¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 125a.

⁶² Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 172b.

⁶³ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 296b.

⁶⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 68b, 157b, 297a.

⁶⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 25a.

⁶⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 25a.

kesat⁶⁷, yaratıcılığı düşük⁶⁸, sermayesi kıt⁶⁹. Şahsiyetini tanımlarken ayrıca “hased olunan”⁷⁰, “misafirperver”⁷¹ ve “tahammüllü”⁷² sıfatlarını da kullanan Kadı Ahmed, yukarıda ifade ettiğimiz “müellif” unvanının dışında mesleğine ve yapmakta olduğu işe de şu ıstılahlarla işarette bulunur: “Kâdî⁷³, hâkim⁷⁴, kâtib⁷⁵, bed-kâtib⁷⁶, musannif⁷⁷, mütercim⁷⁸, câmi‘ (cem eden)⁷⁹, talebe”⁸⁰. Onun menşesini, memleketini, nesebini ve ailesini ifade etmek üzere başvurduğu sıfatlar ise şunlardır: Türkistanî⁸¹, Hotenî⁸², Nekîdî⁸³, el-Hotenî ceddî⁸⁴, Hotenî torunu⁸⁵, İbn Nûşî⁸⁶, Nûşî-zâd⁸⁷, Ahmed Kâdî⁸⁸. Kitabında kendine lâıyk gördüğü bütün bu sıfat, unvan ve isimlere rağmen o, ömrünün sonunda sadece “müslüman”⁸⁹ olarak anılmasının kendisi için kâfi olacağını belirtmeyi de unutmaz.

Kadı Ahmed’in eserinin çeşitli yerlerine kendisiyle ilgili serpiştirmiş olduğu malumatı bir araya getirdiğimizde, hayat çizgisindeki bazı noktaları aydınlatmamız mümkün olabilmektedir. Buna göre h. 700 yılının başında 15 yaşında olduğunu söyleyen⁹⁰, h. 702 yılında da 17 yaşına girdiğini⁹¹ dile getirerek bu tarihi tekid eden

⁶⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 25a.

⁶⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 25a.

⁶⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 9b, 85b, 296b.

⁷⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 296b.

⁷¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 102b.

⁷² Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 296b.

⁷³ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 22b, 40a, 61a, 102b, 107a, 114a, 121b, 135a, 136a/h, 140b, 150b, 154a, 172b, 233b, 238b, 248b, 297b.

⁷⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 130b.

⁷⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 55a, 60a, 90b, 94b, 114a, 118a, 135a, 149a, 149b, 160a, 172a, 182b, 193a.

⁷⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 297a.

⁷⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 107a, 120a, 126a, 149b, 150a, 173a, 201b.

⁷⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 121a, 125a, 139b, 155b. Ayrıca bkz. v. 1b.

⁷⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 96a, 130b, 136a/h, 157b.

⁸⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 2b, 95b.

⁸¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 130b.

⁸² Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 130b, 297a.

⁸³ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 135a, 297a.

⁸⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 119b.

⁸⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 2b.

⁸⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 13a.

⁸⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 119b, 297a.

⁸⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 2b, 157b.

⁸⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 179b.

⁹⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 94b.

müellifimizin, Niğde’de,⁹² 685/1286 senesinde dünyaya gelmiş olması gerekir. Onun bu şekilde karîne yoluyla ulaşmış olduğumuz doğum tarihinden sonraki hayatıyla ilgili ilk bilgimiz, 698/1299 tarihinde 13 yaşında iken babası Zeyneddin Nûşî’yi muhtemelen bir cinayet sonucu kaybetmesidir. İfadelerinden anladığımız kadarıyla keskin ve zehirli bir kılıcın açtığı yarayla 44 yaşındayken vefat eden babasından ayrılmanın acısı, eserini kaleme aldığı 733/1333 tarihinde bile hâlâ zihninde tazeliğini korumaktadır.⁹³

Muhtemelen bu hadiseden sonra Niğde’nin nahiyelerinden olan Malâkopiye’ye giden Kadı Ahmed, burada, ilk üstadım dediği Mevlâna Kemâlüddin Nekîdî’den ilim tahsil etmeye başlamıştır. Ancak bu esnada 14 yaşında olduğunu belirtmesi, onun temel ilimleri veya âlet ilimlerini ya da en azından Farsça’yı bildiğini söylememizi icap ettirir. Zira Fahreddin Cerre’den kendisine intikal eden Ebu Sa’îd Ebi’l-Hayr (ö. 440/1048)’in menâkıbına mahsus bir kitabı, muhtemelen de *Esrârü’t-Tevhîd*’i, Mevlâna Kemâleddin’in huzurunda okuyup tahkik ettiğini ve ondaki Farsça terkiplerin gizlisine saklısına muttali olduğunu ifade eder.⁹⁴ Hayatının daha sonraki dönemlerine ait bir rivayet olma ihtimali yüksekse de, Kadı Ahmed’in Malâkopiye’deki Akçahisar köyü halkını çekirge sürüleri gibi üremekle ve müfsit, bedbaht ve kötü fikirli olmakla itham etmesi⁹⁵, onun mezkûr beldeyle ilgili geçmişe uzanan sadece müşahede eseri değil tecrübeye de dayalı acı hatıralar taşıdığına delalet edebilir.

Ertesi yıl babasının kabrini ziyaret etmek amacıyla Niğde’ye dönen Kadı Ahmed’in, bir daha Malâkopiye’ye gidip gitmediğini ya da öğretimini bir başka yerde sürdürüp sürdürmediğini bilemiyoruz. Ancak daha 10 yaşındayken Niğde’nin önde gelen tarihçilerinin meclislerine katıldığını söylemesi⁹⁶ bir mübalağa değilse, onun daima âlimlerle münasebeti bulunduğu anlamına gelebilir. Bu durumda onun, 700/1300 senesinde, 15 yaşında iken pek çok din büyüğünün ismini duymakta olduğunu, fakat taklidî imana sahip biri olarak onları akledip anlamasının mümkün olmadığını ifade etmesini, bir tevazu nişanesi olarak almak gerekecektir. Zira iki sene sonra, yani 702/1302 senesinde, 17 yaşındayken, “*kadıların ve muhakkiklerin sonuncusu, İslâm’ın son dönemlerdeki hücceti, son zamanlarda yaşayanların en faziletlisi, resullerin*

⁹¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 151a.

⁹² Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 5a, 297a. Ayrıca bkz. v. 156a.

⁹³ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 102b.

⁹⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 117b.

⁹⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 233a/1.

⁹⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 64b-65a.

işlerinin vârisçisi, nebilerin mirâslarına lâyıık, asrının Nu‘man’ı, zamanının şeri‘atı, şeri‘atı ihya eden, bid‘atlere mani olan, sünnetin kılıcı, ümmeti hidayete sevk eden, devleti himaye eden, savlet sâhibi, müderrislerin üstadı, müfessirlerin hocası, Abbasîlerin emanetlerine sâhip çıkan, Tâha ve Yâsin ehlinin sonuncusu, Sin’e varıncaya kadarki bütün iklimlerin nâdiresi, muhkem fıkıh kitaplarının şârihi, tenzîl olunan ilimleri beyân eden, te‘vil geleneklerini belirleyen, devrânın müçtehidî, zamanların içinden kendi zamanının nâdiresi, Kayseriye’nin ve Rum memleketlerinin hâkimi ve kâdîsî, hüdâvend ve mevlâna” gibi hürmetkâr ifadelerle andığı Hüsâmüddin el-Hüseyn b. Cemâlüddin Habîb Kayserî’nin yanında, Kayseri’deki dârü’l-kazada divitdârlık ve hizmetgüzârlık vazifesiyle işe başlamıştır.⁹⁷

Yukarıda değindiğimiz *Bezm u Rezm* müellifinin; Kastamonu’ya uğrayan dede Kadı Cemâleddin Hotenî’nin burada karşılaştığı Celâleddin Habîb’e önce kızını sonra da Kayseri kadılığını verdiği, Kadı Hüsâmeddin’in bu evlilikten doğduğu ve Kayseri kadılığının nesilden nesile intikalle uzun yıllar bu ailede kaldığı yolundaki ifadeleri,⁹⁸ henüz genç yaşlarda olmasına rağmen Kadı Ahmed’in böyle bir işe girmesinde geçmişe dayalı ailevî bağların etkisi olduğu gösterir. İki cihan saadetini devşirecek kadar önemli tecrübeler edindiğini söylediği bu vazifeyi uzun bir müddet tam bir ehliyetle elinde tutan⁹⁹ Kadı Ahmed’in hayatının bundan sonraki safhası pek açık değildir. Ancak yine de, onun eğitime ve karşılaştığı ve sohbetinde bulunduğu âlimlere dair bazı tespitlerde bulunmak mümkün gözükmektedir.

İfadelerinden anladığımız kadarıyla o, çocukluk günlerinde, Şeyh-i Azam Zahîrüddin Yusuf b. Ebi’l-Mecd el-Kayserî’yi görmüş; ancak onun zikir, hırka, sohbet ve nefeslerinden istifade etmesi mümkün olamamıştır.¹⁰⁰ Bununla birlikte gençlik yıllarının başlangıcından itibaren Mevlâna Necmeddin Isfehânî’nin, Mevlâna Şerefüddin Mavsilî’nin, Nâsîrüddin Şirazi’nin, Şeyh Şemseddin’in ve Kutbeddin Ali Heraklî’nin sohbet ve meclislerinde bulunmuştur.¹⁰¹ Yine ilk gençlik dönemi olarak tabir ettiği delikanlılık çağında da, Niğde’ye gelen Konya kadısı Rükneddin Mâzenderanî’yi görmüş; onun Lûlûve Madeni dârü’l-kazasında görevli Şemseddin

⁹⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 151a-b, 234a. Ayrıca bkz. v. 95a.

⁹⁸ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, s. 53-54.

⁹⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 151b.

¹⁰⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 118b. Ayrıca bkz. v. 119b.

¹⁰¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 118b. Ayrıca bkz. v. 6b, 7a, 95a, 95b, 119a, 281a.

Müderri ile mirac hadisesi üzerine yaptığı tartışmaya şahitlik etmiştir.¹⁰² 15 yaşında Malâkopiye'den Niğde'ye döndüğünde ise Hâce Hüdavend Nizâmeddin, Şeyh Muzafferüddin ve üzerinde babasından fazla hakkı olduğunu söylediği Ahmed b. Ali ile mülâki olmuş ve bu sonuncusunun evinde ve daha sonraları da zâviyesinde kalmıştır.¹⁰³ Kendilerine izafe olunan sıfatlar dikkate alındığında Mevlâna Şerefüddin Osman b. el-Hasan Nekîdî¹⁰⁴ ile Mevlâna İbrahim b. Ahmed b. Muhammed Mavsîlî¹⁰⁵, nin de müellifimizin talim ve terbiye hayatında önemli bir yeri olduğu ileri sürülebilir.

Kadı Ahmed'in ifadelerinden, onun hayatının sonraki safhalarında şu kimselerle de temas kurduğu ve onlarla görüşüp sohbetinde bulunduğu anlaşılmaktadır: Sadâttan Nureddin el-Mekkî¹⁰⁶ ve Seyyid Şerefüddin Hasan Nekîdî¹⁰⁷, Mevlâna Şerefüddin es-Sâvî el-Müneccim¹⁰⁸, Mevlâna Bahâüddin Ömer b. İbrahim en-Nekîdî¹⁰⁹, Mevlâna Bedreddin¹¹⁰, Mevlâna Mecdüddin¹¹¹, Mevlâna Necmeddin Muhammed b. Muhammed Taştî¹¹², Mevlâna Şihâbüddin Kalender Gurî¹¹³, Mevlâna Necmeddin Kadı Mahfûz Zerkûb¹¹⁴, Mevlâna Sirâcüddin Muhammed b. Muhammed Skenderî¹¹⁵, Mevlâna Cemâlüddin Ca'berî¹¹⁶, Sadrüddin Hüseyin b. Muhammed Selmasî¹¹⁷, Tacüddin Mahmûd b. Velîd¹¹⁸, Tâcüddin Muhammed b. Yusuf Şirvanî¹¹⁹, Şemsüddin Ebu'l-Hüseyin b. İdris b. İsmail Nahcivanî¹²⁰, Mevlâna Şerefüddin Kadı Muslih b. Hamid¹²¹,

¹⁰² Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 281a.

¹⁰³ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 117b. Ayrıca bkz. v. 289b, 297b.

¹⁰⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 106b.

¹⁰⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 95a.

¹⁰⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 21b.

¹⁰⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 130b.

¹⁰⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 139a.

¹⁰⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 121a. Ayrıca bkz. v. 15b, 130b, 255a.

¹¹⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 6a.

¹¹¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 271b.

¹¹² Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 6b, 95a.

¹¹³ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 6b.

¹¹⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 153b.

¹¹⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 95a.

¹¹⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 95a.

¹¹⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 95a.

¹¹⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 95a.

¹¹⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 95a.

¹²⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 95a.

¹²¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü'sh-Şefik**, v. 95a.

Muhammed b. Ebi Bekir b. Reşid Huncî Kayserî Aksarayî¹²², Mevlâna Zeynüddin Mü'min Tokatî¹²³, Mevlâna İbn Nakib Nazmüddin Muhammed b. Muhammed Razî Konevî Tokatî¹²⁴, Mevlâna Sirâcüddin Mahmûd b. Ebi Bekr Urmevî¹²⁵, Mevlâna Ebu'l-Fadâil Bedreddin Ahmed b. Muhammed b. Muzaffer b. Muhtar Razî¹²⁶ ve Fahreddin Ali Bey¹²⁷.

Kadı Ahmed, döneminin önemli simâları olan bu âlimlerle hayatının muhtelif dönemlerinde müşerref ve mülâki olduğunu belirtiyorsa da, yetişme çağında medrese gibi bir örgün eğitim kurumunda talebelik yapıp ders dinlediğine dair herhangi bir açık beyanda bulunmamaktadır. O, Nizamiye medreselerinin tesis edilmesinden bahsederken, kitabını yazdığı esnada henüz hayatta bulunan emirleri inşa ettirinceye kadar Niğdeliler olarak medrese ismini duyduklarını, ancak onun anka ve kimya, mürevvet ve vefa gibi hakiki bir varlık olmadığını sandıklarını söyler.¹²⁸ Buna karşın o, 17 yaşında intisap ettiği Kayseri kadısı Hüsameddin'in hizmetkarlığını yaparken, onun Gıyâsiyye ya da Safvetiye medresesinde dile getirdiği mevzulara eserinde yer verir.¹²⁹ Yine Dârü'l-Hadis'teki derslerde öğretildiğini söylediği şeylere de itimat göstererek onları kitabına aldığını belirtir.¹³⁰ Bu durumda, Niğdeliler değilse bile en azından Kadı Ahmed'in şahsı medrese teşkilatına ve tedrisine yabancı olmamalıdır. Ancak onun Mevlâna Hüsameddin'in hizmetçisi sıfatıyla mı ya da talebe olarak mı medresede ders dinlediği hususu açık değildir.

Bu şekilde bir müddetliğine de olsa Niğde dışına çıkmış olan Kadı Ahmed, muhtemelen Mevlâna Hüsâmeddin'in yanından ayrılmak zorunda kaldıktan sonra, babasının mezarının bulunması ve kendi doğum yeri olması cihetiyle beldesinin ve cüssesinin küçüklüğüne rağmen otu ve suyu bol ve arazisi latîf olan Niğde'ye yerleşmeyi kendisi için gerekli görmüştür.¹³¹ Ancak o, bu kararı alıp yerleşmek üzere

¹²² Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 95a.

¹²³ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 95a.

¹²⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 95b.

¹²⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 95b.

¹²⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 95b.

¹²⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 118b.

¹²⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 152b. İsmi anılmayan emirle ilgili diğer atıflar için bkz. v. 106b, 145b.

¹²⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 234a-b.

¹³⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 214b.

¹³¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 156a. Ayrıca bkz. v. 5a, 297a.

şehre geldiği vakit, üç kişiden başka şehirde kâmil bir insanla karşılaşmadığını; şehrin âdap ve erkân bilmeyen câhil kimselerle dolu olduğunu söyler.¹³²

Kadı Ahmed, zamanla, söz konusu kimselerin de marifetiyle bu havanın değişmeye yüz tuttuğunu belirtirse de, onun bu şehirde maruz kaldığı meşakkatler ve katlandığı zorluklarla ilgili olarak çizmiş olduğu tablo bir hayli acıklıdır. Muhtemelen buna binaen eserinin her köşesine sinmiş bulunan sitemkar ve şikayetâmez dil, şehri bahis mevzuu olunca bazen aşağılamaya kadar varan bir hâl alır. O, söz konusu bu ifşaatlarının birinde eğitimine de işaretlerde bulunarak bu şehirdeki durumunu şöylece tasvir eder: *“Bu bende gibi ben de burada (Niğde’de) yetiştim. İsimleri anılmaya değmeyecek iğrenç köylerinde yetimlik yemeğini tattım. Masum olarak pek çok âvârelik yaptım. Beldelere, kalelere ve buk’aların gölgeliklerine kaçanlardan asil bir tahsil alamadım. Bir yerde ikâmet etmenin lezzetini tadamadım. Güçlü belalarla bu kötü ömrü telef ettim. Anılan yerde yılan (Allah, Bi’r-i Yemîn gibi nesillerini kesintiye uğratsın) yetiştirdim. Kötü soyluların meyveleri yüzünden hata ile fidan dikme mahalli olarak isimsiz bir yer buldum. Tuzlu ve verimsiz bir zemine tohum serptim. Ürün olarak ancak koca koca dikenler ve şişman Ebucehil karpuzları devşirebildim. Otuzaya yakın vaka başıma geldi.”*¹³³

İyi bir eğitim alamamanın verdiği hüzne ilaveten çocuklarından ve yetiştirdim dediği talebelerinden gördüğünü söylediği vefasızlıktan bir hayli şikayetçi olan Kadı Ahmed’in, meslek hayatının da aziller ve iadelerle geçtiği anlaşılmaktadır. O, ilk işi olan Kayseri dârü’l-kazasındaki divitdarlık ve hizmetgüzârlık vazifesini uzun bir müddet sürdürdüğünü, ancak sonunda dergâhın gulamlarının marifetiyle bu vazifeden el çekmek zorunda kaldığını söyler.¹³⁴

Kadı Ahmed, Niğde dârü’l-kazasında kadı olarak çalışırken de aynı makama talib olan meslektaşları ile rekabet etmek zorunda kalmış ve birkaç kez azledilme acısını tatmıştır. Onun söz konusu makamı tekrar elde edebilmek için bir takım itibarlı kimselerden tavassutta bulunmalarını istemesi kitabına kadar yansımıştır. Mesela o, her

¹³² Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 121b. Kadı Ahmed’in Niğde ile ilgili kanaatlerini yansıtan birkaç ifadesi şöyledir: “Şeytanın saldırdığı bu şeyler, bu kitabın tasnif olunduğu şehrin halkının kat’î deliller ve apaçık burhanlarla kendilerinden daha beter olduğu cahiller, sefipler, aşağılık ve rezil kimseler nezdinde makbul addedildi.” (v. 49b), “Ülfet mahalli değil telif mahalli olan Nekîde’deki bazı önde gelenler..” (v. 59a), “Bu husus da ahâlisi ahmak olan bu belde halkının malûmudur.” (v. 162b). Ayrıca bkz. v. 22b, 40a, 126a, 127a, 152b, 176b, 233a/1, 233b, 238b, 289a. Niğde ile ilgili övgü içeren nadir ifadelerinden biri için ise bkz. v. 190a.

¹³³ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 296b-297a..

¹³⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 151b.

ne kadar Abbasî halifelerinin ve Fatımîlerin on iki imamının bir kısmı ile akrabalık bağları bulunduğunu söylediği Niğde doğumlu ve Şiraz asıllı Seyyid Şerefüddin Hasan Nekîdî'nin fazilet ve liyakatini takdir ediyorsa da, Mevlâna Bahâüddin'den onu adlî idaredeki görevinden azledip kendisini onun yerine tayin etmesini isteyebilmektedir. Bunun için ileri sürdüğü gerekçe ise, Emir Seyyid'in “*ne gözünde bir damla yaş, ne nefesinde bir feryad, ne hâlinde öne geçen bir yiğitlik, ne duymaya açık bir kulak, ne elinde bir el, ne kalbinde bir rikkat, ne kelâmında bir dikkat, ne sinesinde bir âh ve ne de akranlarının arasında bir ay gibi olmak istidadı var*” gibi kıymeti kendinden menkul hususlardır. Mevlâna Bahaüddin böyle bir tasarrufta bulunduğu anda, ona göre bu onun kayırcılık yaptığı anlamına gelmeyecek, buna karşılık kendisinin Mevlâna'ya dua etmesi de son bulmayacaktır.¹³⁵

Talebesi Celâl Mahmud'un dünya ehlinin nezdinde elde ettiği yakınlıktan faydalanarak Niğde'deki bütün kazaî mansıpları uhdesine alması ve kendisini işsiz bırakması ise Kadı Ahmed'e bir hayli dokunmuş olmalıdır. Bu hareketi onun gençliğine veriyor ve kendisini biçâre nevcivân (delikanlı) şeklinde niteliyorsa da, o en hafifiyle “üstadlık hukukunun” çiğnendiğini düşünmektedir.¹³⁶ Yukarıda ifade ettiğimiz: “*Anılan yerde yılan (Allah, Bi'r-i Yemîn gibi nesillerini kesintiye uğratsın) yetiştirdim. Kötü soyluların meyveleri yüzünden hata ile fidan dikme mahalli olarak isimsiz bir yer buldum. Tuzlu ve verimsiz bir zemine tohum serptim. Ürün olarak ancak koca koca dikenler ve şişman Ebucehil karpuzları devşirebildim.*”¹³⁷ tarzındaki yakınmaları da, muhtemelen kendisini mağdur eden bu tür tasarruflarla ilgilidir.

55 gün süreyle Niğde'de kadılık yapan Celâl Tarhûh Kengiri¹³⁸ ile aynı şehirde dokuz ay kadılık yapan ismi meçhul şahsın¹³⁹ rahatsızlık verdiği kişi, yine müellifimiz Kadı Ahmed olmalıdır. Zira ifadelerinden, ilk şahsın bu süre zarfında bu makamı

¹³⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 130b. Bir nefis muhâsebesi neticesi Kadı Ahmed, zaman zaman itibarlı kimselerin nezdine vardığında takındığı tavrı şöylece dışa vurur: “*Bu bende müellif de, dünya nimetlerinden yararlanan nüfûz sâhipleri zümresine mensup ehl-i dünya nezdinde hâzır olduğunda, mallardan çokça söz etmeye ve ömürlerin imârından uzun uzun bahsetmeye meylediyor. Zulme uğrama korkusundan şer'î ruhsat ile onların çok miktardaki mallarını ve uzun ömürlerini, mezkûr kimselerin ictibâ/seçilmiş ve istifâ/seçkin olduklarının delaleti olarak te'vil ediyor. Bu babla hiçbir alakası bulunmayan: “İnsanlara yararlı olan yeryüzünde kalır” nassını da te'vil yoluyla hâli vaşf etmek için kullanıyor. İnşallah gizlilikler âlemi [onun için bir] cezalandırılma ve azarlanma yeri olmaz.*” Bkz. v. 288a-b.

¹³⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 114a.

¹³⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 296b-297a.

¹³⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 71b.

¹³⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 71a.

riyakârlık ve diğer acayıplıklarle elinde tuttuğu, nihayette sevinen tarafın ise müttakiler, yani kendisi olduğu anlaşılmaktadır. O, câhil muallimlerden olduğunu belirttiği ikinci şahsın da hakkı olmadığı halde bu mansıba atandığını ve vermiş olduğu hükümlerle zamanın daralmasına sebebiyet verdiğini iddia etmektedir.

Kadı Ahmed'e karşı ittifak yapan ve tuz-ekmek hakkını çiğneyerek başına çorap örmeye çalışan başka bir tâifenin de yine meslektaşlarından oluştuğunu görüyoruz. Nimet yemekle ün yapmış bu kimselerden “*bir kısmı fenâ şerbetini içtiler. Sadece biri kaldı. Allah onu da aynı şekilde yok edecektir.*” demesine bakılırsa, bu mücadeleden nihaî olarak onun gâlip/haklı çıktığı ortadadır.¹⁴⁰ Bu bakımdan bu tür muamelelere muhatab kaldığında veya “*yılan sıfatlı şahısların kötü filleriyle muzdarip*” olduğunda, bir dereceye kadar onları görmezlikten gelmeye çalıştığını, ardından çevrilen oyunun farkında olmasına rağmen affetme yolunu tuttuğunu söylemesi¹⁴¹ pek de inandırıcı gelmemektedir.

Kadı Ahmed'in *Selçuknâme* isimli bizce meçhul kitabını ithaf ettiği¹⁴² Emir Şemsüddin Dünder Paşa Nekîdî'nin kardeşi Muhammed Bey Kuşçu'dan yakınması da yine işiyle ilgili bir tasarrufla alakalı gözükmektedir.¹⁴³ Zira üç çeyreklik Sârele (?) köyünün on günlük emiri diye aşağılamaya çalıştığı Muhammed Bey'in üç gün içinde aralarındaki dostluğu kesmesi, müellifimizin ifade ettiklerinin ötesinde bir anlama sahip olmalıdır. Onun iki bâği diyerek aşağıladığı ve dünyada utanç elbisesini; ahirette de cehennemî lâyıık gördüğü kimselerle ilgili meselesinin ise daha ziyade akidevî hususlarla alakalı olduğunu sanıyoruz.¹⁴⁴

Müellifimizin hayatı esnasında tecrübe ettiği sıkıntılardan birinin de zaman zaman görülen kıtlık hadisesi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 699 senesinden kitabını telif ettiği 733 yılına kadar defalarca vaki olduğunu¹⁴⁵ ya da hayatı zarfında akranlarıyla birlikte 50 defa müşahade ettiğini¹⁴⁶ söylediği bu tür sıkıntılı durumlardan, onun ve ailesinin sahip oldukları servet dolayısıyla pek de etkilenmediklerini belirtmek gerekir. Ancak bu

¹⁴⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 135a.

¹⁴¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 233a/1.

¹⁴² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 141a.

¹⁴³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 129a.

¹⁴⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 281b.

¹⁴⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 154a.

¹⁴⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 177a.

tür durumlarda onları üzen asıl husus, yardımda buldukları kimselerin kendilerine karşı gösterdikleri vefasızlık, hatta kendilerine iftira atmalarıdır.¹⁴⁷

Son olarak Kadı Ahmed'in, bir mü'mini katletmenin ahiretteki ağır cezasından bahsederken dile getirdiği: “*Bu bedbahtın Hakk'ın rahmetinden ümidi yoktur.*”¹⁴⁸ cümlesini, onun da aynı cürmü işlediğine delalet eden bir ifade olarak alıp alamayacağımıza karar veremediğimizi belirtelim.

Kadı Ahmed'in hayatının muhtelif safhalarında başından geçmiş olan bu hadiseleri tarihlendirmek mümkün olamamaktadır. Ancak onun iş hayatıyla ilgili gözükten bu hikayelerin büyük kısmının meslek hayatının geç dönemlerinde Niğde'de yaşanmış olması muhtemeldir. Bu bakımdan onun 40 yaşında iken Nahcivan'a yapmış olduğu seyahatin tarih itibariyle daha kesin olduğu açıktır.

Dostu İzzeddin Danyal'in vefat ettiği 4 Muharrem 725/21 Aralık 1324 tarihinde Nahcivan'da, Atabekân Medresesi ve Türbesi'nde olduğunu ifade ettiğine¹⁴⁹ göre o, muhtemelen 724/1324 senesi civarında Azerbaycan'a doğru yola çıkmıştır. Burada Atabek İldeniz'in en küçük kızının elinde bulunan Hz. Muhammed'e mahsus saç telini ziyaret ettiğini ve onu görme şerefine nâil olduğunu belirten Kadı Ahmed, buraya uğramadan önce Merağa'yı da görmüş olmalıdır. Zira ileride de bahsedeceğimiz üzere o, Şevvâl ayında, Merağa'da uzun yıllar himmetini arzuladığı Şeyh Zahirüddin'den zikir ve telkin almıştır.¹⁵⁰

28 Ramazan 730/15 Temmuz 1330 tarihinde ise Kadı Ahmed'i Niğde'de el-Hâc Zeynüddin Hâlid Bekzerî'nin Mısır'dan getirdiği Sem'ânî'nin *Tefsîr*'ini mütalaa ederken görüyoruz. Söz konusu bu tarihte Emir-i Azam Mahmûd'un kafilesi, refakatlerindeki askerlerle birlikte Ereğli'den gelerek Niğde meydanına inmiş, müellifimiz de kendisine ulaştırılan bu *Tefsîr*'i, Mevlâna Emir Hasan Sivasî'yle müzakere etme imkanı bulmuştur.¹⁵¹

Son olarak da Kadı Ahmed'in kitabını yazdığı esnadaki yaşı ve yılıyla ilgili tarih içeren anekdotlara değinmek istiyoruz. Onun eserini kaleme alırken kaç yaşında olduğuna dair birkaç farklı ifadesi mevcuttur. Bunlardan “*bu hususu 50 yaşında iken*

¹⁴⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 154a. Ayrıca bkz. v. 127a.

¹⁴⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 276a.

¹⁴⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 248b.

¹⁵⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 118b, 119b.

¹⁵¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 271b.

hatırlatmanın manası”¹⁵² diyerek dikkat çekmek istediği yaşı, aslında küçük bir yuvarlamayı içerir. Zira birkaç yerde hem kitabını 733/1333 tarihinde yazdığını, hem de bu tarihte 48 yaşında olduğunu sarahatle bildirir. Bu durum, hayatıyla ilgili olarak verdiği söylediğimiz diğer tarihlerle de mutabıktır. Mesela 700 yılındaki İslâm âlimlerinden söz ederken, onların içinden ancak “*bu kitabın telif tarihi olan 733 senesinin sonuna kadar*”¹⁵³ gelenleri bahis konusu edebildiğini belirtir. Yine “*çekirge âfeti ve kılık hadisesinin 699 senesinden bu kitabın telif tarihi olan 733 yılına kadar defalarca vâki olduğu*”nu ifade etmesi¹⁵⁴ de aynı tarihin bir tekidi mahiyetindedir. *el-Veledü’ş-Şefik*’in ferağ kaydındaki 13 Zilhicce 733/25 Ağustos 1333 tarihi¹⁵⁵ de herhangi bir tartışmaya meydan vermeyecek bir kesinlik ihtiva eder. Bu durumda 700 yılında 15 yaşında olan Kadı Ahmed’in 733 senesinde 48 yaşında olması gerekir ki, zaten bu husus da “*48 yaşındaki sermayesi küt bu bende*”¹⁵⁶ ifadesiyle bizzat kendisi tarafından beyân edilir.

Hayatıyla ilgili elimizdeki bu son malûmat onun, 733 yılı ortalarında Nizâmüddin Ahmed b. Ali’nin zâviyesine çekildiğini ve burada 6 ay emek sarf ederek eserini tamamladığını gösterir.¹⁵⁷ Ancak *el-Veledü’ş-Şefik*’te 1 Muharrem 734/12 Eylül 1333 gibi bir tarihin yer alması¹⁵⁸, müellifin eserini tamamlamasına rağmen bazı hususları araya sıkıştırdığına delalet eder. Bu durumda, elimizde başka herhangi bir bilgi bulunmadığından, Kadı Ahmed’in 1 Muharrem 734’ten sonra, bilemediğimiz bir tarihte vefat etmiş olduğunu söylememiz icap eder.

1.1.3. Hanımı ve Çocukları

Kadı Ahmed’in ne zaman evlendiği ve kaç çocuğu bulunduğu hususunda kesin bilgilere sahip değilsek de, hanımının ailesini ve erkek çocuklarından bazısının isimlerini bilebiliyoruz. O, hanımının, kendisinden büyük bir sitayişle bahsettiği ve eserlerini kaynak olarak kullandığı¹⁵⁹ Hüccetü’l-İslâm Ebu Hamid Muhammed Gazzâlî’nin soyundan geldiğini, dolayısıyla çocuklarının anne tarafından Gazzâlî, baba

¹⁵² Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 118a.

¹⁵³ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 94b.

¹⁵⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 154a.

¹⁵⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 297b.

¹⁵⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 69a.

¹⁵⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 297b. Ayrıca bkz. v. 5a, 297a-b.

¹⁵⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 56a.

¹⁵⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 70a, 71a, 85b, 94a, 95b, 125a, 132b-133a, 135a, 258a, 296b, 297b.

tarafından da Kadı Muhammed Hotenî gibi iki büyük dedeye sahip olduklarını iftiharla dile getirir. Kadı Ahmed'in bu iddiasının delili de, hanımının Gazzâlî'nin yedinci göbekten torunu olduğunu gösteren şu şeceredir: Kemâlüddin Abdülmü'min b. Mevlâna Mecdüddin Abdülmuhsin b. Muhammed b. Abdülmuhsin b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî b. Muhammed b. Muhammed.¹⁶⁰

Gazzâlî'nin neslinden gelen bir sülalenin Anadolu'da yaşadığını gösteren bu şecerede, hanımının dedesi konumunda olan Mevlâna Mecdüddin Abdülmuhsin'e, "Aksaray'ın ve Rum memlûk ve askerlerinin kadısı" unvanı nispet edilir ve kendisi "el-kâdî, es-sa'îd, el-allâme, eş-şehîd" sıfatlarıyla anılır. Yine hanımının babası, yani kayınpederi olması icap eden Kemâlüddin Abdülmü'min'in de Aksaray mahrûsesinden olduğu ve subaşı unvanını taşıdığı zikredilir. Aksaray'da hicrî 700. yılın başını idrak etmiş olan dört din müceddidinin ismini anarken Kadı Ahmed'in, din hâkimleri olan buradaki kadıların Ebu Hamid Gazalî'nin soyundan geldiklerini belirtmesi de bu durumu teyid eder.¹⁶¹

Sülemiş'in 698/1298 senesinde isyana teşebbüs etmesiyle ilgili Aksarayî'deki bir rivayetin de bu aileyle irtibatı olduğu görülür. Aksarayî, Sülemiş'in söz konusu hareketine, Aksaray kadısı ile kardeşi Mü'min'den maada vilayetin ileri gelenlerinden hiçbir akıl ve dirayet sahibi kimsenin iştirak etmediğini söyler. Sülemiş'in ertesini yılki ikinci denemesine de, onun Şam'dan dönüşüne sevinen ve güç bulan Aksaray'daki bazı nâiblerin destek verdiğini belirtir.¹⁶² Ailenin mesleği ve isim benzerliği dikkate alınacak olursa, söz konusu bu kimseler içinde, şecerede ismi geçen Kemâlüddin Abdülmü'min'in, yani Kadı Ahmed'in kayınpederin de olması lazım gelir. Hadiselerin cereyan ettiği esnada 13-14 yaşında olan Kadı Ahmed'in, h. 700. yılın başında Gazzâlî neslinden gelen kadıların Aksaray'da bulduklarını ve kitabı yazdığı h. 733 yılına kadar da bu konumlarını muhafaza ettiklerini belirtmesi, bu bakımdan dikkate değerdir.

Bu durumda hem Kadı Ahmed'in hem de hanımının ailesinin kadılık silkinden gelmesi, muhtemelen bu iki aile arasında böyle bir yakınlığın tesis edilmesiyle neticelenmiştir. Ancak bu evliliğin ne zaman yapıldığı ve bahse konu olan bu hanımın kim olduğu hususunda en küçük bir malumat bulunmamaktadır. Kadı Ahmed'in başka

¹⁶⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 132b-133a.

¹⁶¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 95b.

¹⁶² Akasarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 194, 218.

bir evlilik yapıp yapmadığını ya da çocuklarının toplam sayısının kaç olduğunu bilemiyorsak da, en azından onun sahip olduğu üç erkek çocuğun isimlerinden haberdarız. İfadelerinden anladığımız kadarıyla onun en büyük oğlunun ismi Muhammed'dir. Diğerlerinin isimleri ise Kemâl Hatîb ve Abdülmü'min el-Hatîb'tir.

Kadı Ahmed'in, eserinde, bilhassa şahsı ile ilgili meselelerden ve döneminden bahsederken benimsemiş olduğu şikayetâmiz ve sitemkar dil çocukları hususunda da kendini dışa vurur. O babalık vazifesini yerine getirmek düşüncesiyle bir ara, büyük oğlu Muhammed için, kitabında, Lokman (as)'ın çocuğuna yaptığı tavsiyeleri içeren bir fasıl tertip etmeyi düşünmüş, ancak onun ilim tahsil etmek yerine at binmeye heves etmesi ve bu arzusunun bir türlü dinmek bilmemesi üzerine bundan vazgeçmiştir. Bir baba olarak çocuğunun bu durumuna bir hayli içerleyen Kadı Ahmed'in, yine de oğluna dair içinde ufak da olsa bir umut beslediği ve ondaki en küçük değişimi hayra yormaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim ferağ kaydına göre 13 Zilhicce 733/25 Ağustos 1333 tarihinde son bulan kitabına, 1 Muharrem 734/12 Eylül 1333'te, yani kitabın kaleme alınmasının tamamlanmasından 17 gün sonra, muhtemelen yazılı metni bir daha gözden geçirme safhasında ilave ettiği kısım, daha önce yazmayı lüzumlu addetmediğini söylediği öğütleri içerir. İfade ettiği üzere müellifimiz, oğlundan bir daha tembellik yapmayacağına ve ilimleri tahsille meşgul olacağına dair bir söz almış; bunun üzerine de ona kendince bir ihsanda bulunmak istemiştir.¹⁶³

Kadı Ahmed'in sadece ismini bilebildiğimiz bir diğer oğlu Abdülmü'min el-Hatîb'dir. Bu oğlunun adını anarken kullandığı hafif sitemkar dil, babasının onu da iyi bir halef olarak görmediğine karine teşkil edebilir.¹⁶⁴

Adı anılan diğer oğul ise yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kemâl Hatîb'dir. Muhtemelen kendini ilim tahsiline adanması sebebiyle bu üçüncü oğlun, Kadı Ahmed'in nezdinde diğerlerine nazaran nispeten daha itibarlı ve değerli olduğunu söyleyebiliriz. Zira onun ismini andıktan sonra duada bulunması ve kitabını neredeyse onun istifade etmesi için kaleme aldığı belirtmesi¹⁶⁵, kanaatimizce babasının ona karşı hususî bir ihtimam gösterdiğine delalet eder.

Kadı Ahmed'in sadece birer kere andığı bu üç oğlunun adlarını isim verme ananesine göre tahlile tabi tuttuğumuzda, Muhammed'in baba tarafından dedesinin

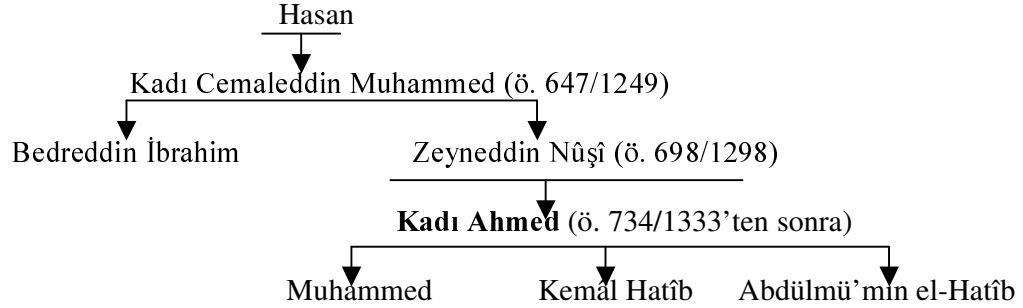
¹⁶³ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 55b-56a, 297b. Ayrıca bkz. v. 56a-b, 136a/h.

¹⁶⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 133b.

¹⁶⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 297a. Ayrıca bkz. 1b.

ismini, Abdülmü'min'in ise annesinin babasının adını taşıdığını görürüz. Çocuklardan ikisinin isimlerinin sonunda görülen “hatîb” unvanının meslekî bir çağrışımı olup olmadığını ise bilemiyoruz.

Böylece Hotenî ailesinin bizce bilinen üyelerini Kadı Ahmed'in hayatı bağlamında tek tek tanıtmış olduk. Bu malumatımız çerçevesinde bir şecere tertip edecek olursak, şöyle bir tablo ile karşılaşırız:

Son olarak da, çocukları münasebetiyle Kadı Ahmed'i hayatının sonlarına doğru etkisi altına aldığını düşündüğümüz bir fikirden ve bunun neticelerinden bahsetmek istiyoruz. Kanaatimize göre çocukları cihetiyle sükût-ı hayale uğramış, hatta büyük oğlundan hoşnutsuzluğu nefret derecesine varmış bir baba olarak o, Buharî'nin şahsında kendisi için iyi bir misal bulmuştu.¹⁶⁶ Buharî'nin meşhur kitabından başka geride halef olarak erkek ya da kız çocuğu bırakmadığını sitayişle yad eden Kadı Ahmed, kendisini onunla aynileştirecek ve öldükten sonra ismini yaşatacak olan yolun, onun gibi herkesin istifade edebileceği iyi bir eser yazmak olduğu düşüncesine kapılmıştı. Bu bakımdan hissiyatımıza göre onun “*el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik*”, yani “Şefkatli Çocuk ve Ahlaklı Torun” şeklinde isimlendirdiği eseri¹⁶⁷, hayal kırıklıklarını giderecek, isminin devamını sağlayacak ve de hayırla yad edilmesine vesile olacak bir halef bırakma özlemini ifade etmektedir.

1.1.4. Mensup Olduğu Fikhî-Kelâmî Mezheb ve Tarikat

Eserindeki bir takım îmâ ve işaretler yoluyla Kadı Ahmed'in hangi mezhebe mensup bulunduğunu tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Ancak onun mezhebini ve diğer mezheplere karşı tavrını değerlendirirken, bazı istisnalar söz konusu olsa da, genel olarak eserinin ilk dört bölümü ile kelâma dair beşinci bölümündeki tutumunun aynı olmadığını; tarihî perspektifi ile akidevî anlayışının bazen birbirini nakzeden ikili

¹⁶⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 55b, 133b, 136a/h.

¹⁶⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 1b. Ayrıca bkz. 297a.

sonuçlar doğurduğunu daha en başta ifade etmek gerekir. Bu bakımdan onun mezhebini tespit etmeye geçmeden önce bu durumu açıklığa kavuşturmak istiyoruz.

Kadı Ahmed, eserinin İslâm tarihiyle ilgili olan ikinci bölümünde, her yüzyılda gelen din müceddidlerini sayarken, Hanefî, Şâfi‘î, Hanbelî ve Mâlikî mezheplerine mensup âlimleri fakihler zümresi içerisinde zikreder.¹⁶⁸ O, söz konusu bölümde, vefatları münasebetiyle kendilerine değinmek lüzûmu hissettiğinde, bu mezhep mensuplarından gayet hürmetkar bir dille söz eder.¹⁶⁹ Birkaç yerde de bu dört mezhebin isimlerini ard arda sıralamayı bir marifet bilir.¹⁷⁰

Kadı Ahmed’in zihnindeki “meşru ve hak mezhep” mefhumu ile irtibatı olması lazım gelen bu liste, sadece fakihlerden mürekkep değildir. Bilakis “Fâtımatü’z-Zehrâ’dan doğup Haydar-ı Murtazâ’nın evlâdından olan” İmâmiye mezhebine mensup imamlar da fakihler, muhaddisler, kelimciler, zâhidler ve kâri’ler zümresine ilave olunarak her yüzyılın başındaki din müceddidleri arasında sayılırlar.¹⁷¹ Kadı Ahmed, bunların, yani İsnâ Aşeriye imamlarının, Hazret-i Resûl’e akrabalıkları dolayısıyla, kendileri gibi hayat sürüp ibadet ve taatta bulunan sahabe, halife ve diğer kimselerin çocuklarından daha faziletli olduklarını da vurgular.¹⁷² Eğer rafza düşme tehlikesi bulunmasa, muhaliflerinin Murtazâ’ya ve Ehl-i Beyt-i Nübüvvet’e yaptıkları çirkinlikler sebebiyle, “Ehl-i Beyt-i Nübüvvet’in muhibbi”¹⁷³ olarak kendisinin, sîne dövmenin kaidelerinden bahsedecek duruma geldiğini belirtir.¹⁷⁴

Mezhep imamlarının, tâbi‘in büyüklerinin ve şeyhlerin, bu imamlara hizmetkarlık yaptıklarını ve onların atabât-ı şerifelerinde (şerefli eşiklerinde) uzun süre talebelik ettiklerini¹⁷⁵ de hatırlatan Kadı Ahmed, her şeye rağmen ne Resûl’ün ailesine muhabbet duymak hususunda şîiciliği/tafırgirliği, ne de ashâb arasında rafzı/ayrımcılık yapmayı tercih ettiğini ifade etmek lüzûmu hisseder.¹⁷⁶ Bu şekilde sevmek ve nefret etmek

¹⁶⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 93a-94b, 103a-b, 115a-b, 131a-b, 133a.

¹⁶⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 95b, 100a, 102a, 102b, 103b, 105b, 109a, 128b, 133a, 134b, 135a, 138b, 151a-151b, 155b-156a, 272b.

¹⁷⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 3b, 95a, 253a.

¹⁷¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 93b, 94a, 103a, 115b.

¹⁷² Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 266b. Ayrıca bkz. v. 3b, 6b, 7b, 72a, 85a, 87a, 88b, 89b, 90a, 92a, 92b, 93a, 93b, 97b, 98a, 98b, 99a, 100a, 102a, 103b, 112a, 115b, 121b, 130b, 131b, 147b, 155b, 168b, 219a, 263b.

¹⁷³ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 284b.

¹⁷⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 266b.

¹⁷⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 254b.

¹⁷⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 284b.

hususunda mutedil bir tutum benimsemeye çalışan Kadı Ahmed, imamet meselesini de, hak olanın mevcut tarihî tertip üzere olduğu ve aynı asırda iki imam nasb etmenin geçerli olmadığı gibi Sünnî tezler çerçevesinde ele alır.¹⁷⁷ Ancak Hz. Ali'ye muhalefet ederek Muaviye'nin yanlış yaptığını, Hz. Hüseyin'in şehid edilmesinin ise bir facia olduğunu ve bu sebeple de Emevî idarecilerini “halife” olarak değil “emir” olarak nitelemenin daha doğru olacağını belirtmek lüzûmu hisseder.¹⁷⁸ Ayrıca Hz. Hasan'ı, tarihçilerin ve hadisçilerin icma'ını delil göstererek Râşid Halifelerin beşincisi olarak anar.¹⁷⁹

Kadı Ahmed'in daha ziyade tarihî hadiseler ve kişiler çerçevesinde şekillenmiş bulunan mezheplere dair yorum, kanaat ve anlayışlarını bu şekilde genel hatlarıyla ortaya koyduktan sonra, şimdi de onun akideye müteallik konulardaki tutumuna değinmeye çalışalım.

Her şeyden önce Kadı Ahmed'in kendisini nispet ettiği Sünnîler'i¹⁸⁰ veya Ehl-i Sünnet'i ya da Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at'i, içinde farklı anlayışları barındıran bir zümre olarak düşündüğü açıktır. Zira o, Allah'a iman etmenin farz olduğunu açıklarken, bu hususta Ehl-i Sünnet'in ittifak içinde olduğunu, ancak bilmenin akılla mı, yoksa duymayla mı olacağı hususunda ihtilaf ettiklerini söyler.¹⁸¹ Onun Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at'in dışına çıkmayı büyük günahlar arasında sayması¹⁸² ise, yukarıdaki tutumunun aksine meşruiyet zeminini sadece bu daire ile sınırladığını veya en azından İmamiye'yi bu dairenin dışında mütalaa ettiğini gösterir. Ehl-i Sünnet ile Şia mefhumlarını birbirinin alternatifi olarak kullanması ve bazı Rafizîler'in Ömereyn (Hz. Ebu Bekir ve Ömer)'e muhabbet duyarak Ehl-i Sünnet'e dâhil olduklarından sitayişle bahsetmesi¹⁸³ de bu hususa delâlet eder.

Onun “*bize göre*”, “*Sünnîlere göre*”, “*bizim kavlimize göre*”, “*bizim hilafımıza*”, “*Sünnîlerin hilafına*” ve “*bu hususta doğru olan Sünnîlerin dediğidir*” gibi mukayese yollu ifadelerinde muhatap aldığı ve kendisinin, dolayısıyla da Sünnîliğin dışında gördüğü kelâmî-felsefî ekoller şunlardır: Eş'ariye, Mu'tezile, Müşebbihe, Kaderiye,

¹⁷⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 265a-266b, 284a.

¹⁷⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 86a-b, 88a, 89b-90a, 96b, 98a, 99a,

¹⁷⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 85a.

¹⁸⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 268b, 284a.

¹⁸¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 277b.

¹⁸² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 276b.

¹⁸³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 41b, 93a. Ayrıca bkz. v. 190a, 265a, 284a, 291b.

Muhakkime, Hâriciye, Cebriye, Mürcie, Rafiziye, Kerrâmiye, Cehmiye, Dehriye, Seneviye, Sâbiiye, Bâtıniye, Melâhide, Mübahıye, Ehl-i Tenâsüh, Ehl-i Safsata ve Zındıka.¹⁸⁴

Bu fırkalar arasında neredeyse bütün Sünnî kelâmının kendilerine cevap üretmeye çalıştığı Mu'tezile'yi Kadı Ahmed'in de sık sık andığını ve yeri geldikçe: “İyi iş yapmaktan kaçınıp tersini yapmayı âdet hale getiren hilafkarlar”, “bu meselede de nazari latifeleri anlamaktan hilaf eden biçareler”, “apaçık Kur'ân âyetlerini okumuş olmalarına rağmen hâlâ nasıl sorusunu soranlar” ve “apaçık ortada olan güneş hususunda bile dilleri ziyankarlıkta olan kadınlar gibi kapalı sözler sarf etmeyi sevenler” şeklindeki ifadelerle iğnelemeye ve aşağılamaya çalıştığını belirtelim.¹⁸⁵ Ancak daha ilginç olanı ise 73 fırka hadisi hakkındaki değerlendirmesinde de görüldüğü üzere onun Eş'ariye'yi de Ehl-i Sünnet'in dışında bırakmasıdır: “Ümmet-i Muhammed 73 fırkaya ayrılacaktır. Yahudiler gibi olan Müşebbihe, Mecûsilere benzeyen Kaderiye ve Nasrânileri andıran Revâfız ile Mu'tezile, Cebriye ve Eş'ariye gibi diğer 72 fırka, dalalet üzere olduklarından lâıyk oldukları cehenneme gideceklerdir. Sadece Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at isimli bir tek fırka, doğru yol üzere olduğundan cennete gidecektir.”¹⁸⁶

Hadisin asıl metnine açık birer ilave olan bu mezhep isimleri istisna tutulduğunda, geride sadece Hanefiliğin ve onun kelimî boyutu olan Mâturîdîliğin kaldığı aşıkardır. Bu aşamada kendisinden beklediğimiz itiraf ikinci bölümdeki bir dua cümlesine sıkıştırılmıştır. Onun, 150/767 yılında vefat etmesi sebebiyle her yüz yılın başındaki din müceddidleri arasına dahil edemediği İmam-ı Azam Ebu Hanife'yi, talebesi Kâdı Ebu Yusuf münasebetiyle “Allah ondan ve mezhebimizi vaz' eden üstadından razı olsun”¹⁸⁷ şeklinde anması, fikhî mezhebine dair en açık beyân olarak göze çarpar. Beşinci bölümde ele aldığı fikhî bir meseleyle ilgili olarak “bizim hilâfımıza Şâfi'î mezhebine göre uygundur”¹⁸⁸ tarzındaki ifadesini de, bu hususu teyid eden dolaylı bir işaret şeklinde almak mümkündür.

¹⁸⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 257b, 265a, 268b, 277b, 281b, 283a, 283b-284a, 286b-287a, 288a, 289a, 290a, 290b, 291a, 291b.

¹⁸⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 282b, 283a, 290b. Ayrıca bkz. v. 198b, 257b, 281a, 291a.

¹⁸⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 291b. Ayrıca bkz. v. 265a, 283a, 286b-287a.

¹⁸⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 120a. Ayrıca bkz. v. 102a.

¹⁸⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 280a, 282a.

Bu durumda, Kadı Ahmed'in Hanefiliğe mensup bir Sünnî olduğu herhangi bir şüphe ve tereddüde mahal bırakmayacak şekilde açığa çıkmış olur. Ancak bu, onun zaman zaman genişleyen zaman zaman da daralan Sünnîlik yorumu içinde itikadî/kelâmî bakımdan hangi mezhebe sâlik olduğu hususunu ele vermez. Bunun için kelâmî konulara tahsis ettiği beşinci bölümde daima Hanefiliği öne çıkarmasının, buna karşılık İmam Mâturîdî'nin ismini sadece bir defa –kaynakları kısmındaki *Elfâzû'l-Küfr* isimli risâle¹⁸⁹ vesilesiyle– anmasının nasıl bir olguya istinat ettiğini tahlil etmek gerekecektir. Böylece bir taraftan ilk devirlerden itibaren Hanefî-Mâturîdî çizgisindeki âlimlerde görülen genel bir tutuma dikkat çekilirken, diğer taraftan da buraya kadar izah ettiğimiz tavrı ile Kadı Ahmed'in nerede durduğu belirlenmiş olacaktır.

Hanefî-Mâturîdî çizgisinin önemli temsilcilerinden olan Ebu'l-Yusr Muhammed Pezdevî (ö. 493/1099), gerek yer verdiği konular itibarıyla gerekse bu konuları “mesele”ler başlığı altında ele alması yönüyle *el-Veledü's-Şefik*'in kelâm kısmı ile büyük bir benzerlik arz eden *Risâletü'l-Akâid* veya *Usûlü'd-Dîn* olarak bilinen eserinde, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin kitaplarını incelediğini, ancak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at'e mensup arkadaşlarının da dediği gibi bazı hususlarda onu hatalı bulduğunu söyler. Bununla birlikte, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin hata ettiği meselelere vâkıf olan ve onun hatasını bilen kimseler için Eş'arî'nin kitaplarını inceleme ve ele almada bir beis olmadığını da belirtir. Zaten Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at'ın reislerinden olan arkadaşlarından pek çoğunun da onun kitaplarına tutunup nazar ettiğini dile getirir. Fakat ekseriyetle Eş'arî'nin ilmine, Şafi'î'nin ashabının sahip çıkarak pek çok kitap tasnif ettiklerini ifade eder. Kendisinin de dedesi Şeyh Abdülkerim vasıtasıyla Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at'e mensup olan Ebu Mansur Mâturîdî'nin ilminden istifade ettiğini söyler.¹⁹⁰

Pezdevî, “95. Mesele” olarak ele aldığı “Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at'in Tarifi” hususuna açıklık getirirken de, kendi mezhebini “orta mezheb” şeklinde nitelendirerek, bununla Hz. Peygamber, sahabe, tâbi'în ve sâlihlerin yolunu kastettiğini belirtir. Bununla birlikte muhtelif görüşler içinde orta yolu tutup aşırılığa sapmama niyetlerinden ötürü diğer mezhepler tarafından yanlış anlaşıldıklarından, mesela sahabeye besledikleri sevgi sebebiyle Rafizîler tarafından Haricî, Hz. Ali'ye duydukları

¹⁸⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 298a.

¹⁹⁰ İmam Ebu Yusr Muhammed Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Tercüme ve notlar: Şerafeddin Gölçük, İstanbul 1988, s. 2-3.

sevgi dolayısıyla da Haricîler tarafından Rafizî ilan edildiklerinden yakındır.¹⁹¹ Pezdevî, bu bahiste, söz konusu türden kıyaslamalarda bulunurken kendi mezhebi ile Eş'arilik arasındaki herhangi bir ayrılığa değinmiyor ve Eş'ariliğe hiçbir atıfta bulunmuyorsa da, eserinin mukaddimesinde onun Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at tabiriyle sadece mensubu bulunduğu Hanefî-Mâturîdî çizgisini kastettiği açıktır.

Sa'duddin Mes'ûd b. Ömer Taftazânî (ö. 797/1395)'nin *Şerhu'l-Akâid* isimli eserinin tercümesine yazmış olduğu mukaddimedeki Süleyman Uludağ, "bir Hanefî ve Mâturîdî kelâmı var mıdır" meselesini tartışırken, İzmirli İsmail Hakkî'dan naklen şunları belirtir: "*Mâturîdî'nin ilim silsilesi Ebu Hanife'ye dayanır. Mâturîdî'ye gelinceye kadar Hanefîler başka bir isim almamışlardı. Mâturîdî, Mu'tezile ve diğer bid'at mezheplerle münazaraya başlamış, bu şekilde tevhid konusunda büyük ve değerli eserler yazmış, telif ettiği kitapları aklî ve naklî delillerle doldurmuştu. Böylece Maverâünnehir'de Hanefîlerin imamı oldu. Artık sonra gelenler ona intisab ettiler. Mâturîdîye müstakil bir fırka ve mezhep değildir. Maverâünnehir'deki fıkıh âlimlerinin tuttukları bir yoldur, mütekellimlerden ziyade fukahadan müteşekkil bir taifedir. Maverâünnehir fukahasına Mâturîdîye denildiği halde Irak ve sâir yerdekiler Hanefî adını muhafaza etmişlerdi. Nesevîler Mâturîdîliği desteklediği için Mâturîdîye lakabı şayi' oldu, artık Hanefîye lakabı unutuldu.*

Ebu Hanife'nin akidesi hakkında ilk önce sahih bir isnad ve muteber bir nakille eser yazan Ebu Cafer Tahavî (ö. 321/933)... ve eski Hanefîler, Selefi'dir. Mâturîdîye, Selefiye ile Eş'ariye arasındadır. Eş'arî'den çok Selefiye'ye yakındır..."¹⁹²

İzmirli'nin bu ifadelerinde geçen "*Mâturîdîliğin Eş'arilikten çok Selefiye'ye yakın olması*" hususunun, Hanefîlerin "Âmentü" ve Âmentü şerhleri" içinde dile getirilen bir akâidleri olmasından kaynaklandığını ve bu yönüyle Hanefî akâidini şekil itibariyle Hanbelî akâidine benzetmenin mümkün olduğunu söyleyen Sayın Uludağ, gerçekte ise Hanefî akâidinin, Mâturîdî kelâmı olmuş şeklinin zaman zaman Mu'tezile'ye yaklaştığını belirtir.¹⁹³ Fethullah Huleyf'ten naklen de, Ebu Hanife'nin risâlelerindeki akâideler ve esasların Mâturîdî tarafından ilmî esaslara ve kesinlik ifade eden delillere istinad ettirilerek akâide olma halinden ilim olma, yani kelâm olma haline dönüştürüldüğünü, böylece Ebu Hanife'nin mezhebindeki mütekellimlerin

¹⁹¹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 339-341.

¹⁹² Süleyman Uludağ, "Giriş: Akâid-Kelâm Tarihçesi, Taftazânî ve Şerhu'l-Akâid", **Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi: Şerhu'l-Akâid**, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1991, s. 34-35.

¹⁹³ Süleyman Uludağ, *Şerhu'l-Akâid*, s. 39.

Maveraünnehir’de Mâturîdî ismini aldıklarını, Hanefîlik deyiminin ise sadece fıkıh konularıyla meşguliyeti ifade ettiğini belirtir.¹⁹⁴ Buna rağmen Hanefî âlimlerin, Eş’arîliğe ve diğer mezheplere karşı Mâturîdîliği değil de Hanefîliği öne çıkarmayı tercih ettiklerinin altını çizer.¹⁹⁵

Açıklamaya çalıştığımız bu sâik nokta-i nazarından Kadı Ahmed’in eserinin kelâma müteallik kısmına baktığımızda, Pezdevî’de görülen ve Sayın Uludağ tarafından genel bir tutum olarak tespit edilen olgunun, Kadı Ahmed için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Zira o da, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, diğer kelamî-fikhî mezheplere karşı daima Sünnîlik, Ehl-i Sünnet, Ebu Hanife ve Hanefîlik üzerinden konuşur; İmam Mâturîdî’nin ismini anma lüzumu duymaz. Bununla birlikte bu durum, kanaatimizce onun Mâturîdî olmasına engel teşkil etmez, bilakis tekid eder. Menşeinin Maveraünnehir bölgesine dayanıyor olması da, onun Mâturîdîliğini destekleyen ilave bir unsur olarak göze çarpar.

Böylece kesin olarak Hanefî, karîneler yoluyla da Mâturîdî olduğuna hükmettiğimiz Kadı Ahmed’in hangi tarikata sâlik olduğu hususuna geçebiliriz. Daha en başta ifade edelim ki, elimizde Allahu Te’âlâ’nın kelime-i tevhidi Cebrail vasıtasıyla Hz. Muhammed’e bildirmesiyle başlayan ve onun nesiller boyu aktarılmasına vesile teşkil eden zâtlardan mürekkep iki tarikat silsilesi ve bir de bizzat Kadı Ahmed’in intisab ettiği şeyhe dair açık beyânı mevcuttur. Ancak bu durum, yine de onun hangi tarikata sâlik bulunduğu hususunu tam olarak aydınlatamamaktadır.

Buna göre Kadı Ahmed’in “*Hazret-i Resûl’den bu müellif kâtibin şeyhinin zamanına kadar zikri telkin edenler*” şeklinde vermiş olduğu Evhadîye tarikatının silsilesini yukarıdan aşağıya şöylece sıralamak mümkündür:

Allahu Te’âlâ
Cebrâil-i Emîn
Muhammed Mustafa (ö. 11/632)
Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/660)
Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)
Habîb-i Acemî (ö. 150/767)
Ebu Süleyman Davud et-Tâî (ö. 184/800)
Ma’rûf b. Firûz el-Kerhî (ö. 200/815)
Ebu’l-Hasan Serî Sakatî (ö. 253/867)
Ebu’l-Kâsım Cüneyd-i Bağdadî (ö. 298/910)
Ebu Bekir Dülef Şiblî (ö. 334/945)
Hayru’n-Nessâc Muhammed Bağdadî (ö. 322/933)

¹⁹⁴ Süleyman Uludağ, *Şerhu’l-Akâid*, s. 36.

¹⁹⁵ Süleyman Uludağ, *Şerhu’l-Akâid*, s. 38.

Ebu Bekir (Ebu Amr) Züccâcî (ö. 348/959)
Ahmed Gazzâlî (ö. 520/1126)
Ebu Necîb Sühreverdî (ö. 563/1168)
Kutbeddin Ebherî (ö. 577/1181)
Rükneddin Sücâsî (ö. 607/1210)
Evhadüddin Kirmanî (ö. 635/1238)
Bedreddin Heraklî ve Şihabeddin Heraklî
Zahirüddin
Fahreddin Ali Bey

Silsileden de anlaşılacağı üzere Kadı Ahmed, Mevdûd Heraklî'nin iki oğlu Emir-i Yümn Bedreddin ve Emir-i Çoban Şihabeddin'i, Evhadüddin Kirmanî'nin Anadolu'daki halifeleri olarak gösterir.¹⁹⁶ “*Evhadîlerin vezirlerinin sonuncusu, Ehadîlerin yollarının mertebelerinin nâzımı, Allah'ın yeryüzündeki velisi, önderimiz ve hidayet edenimiz*” diye andığı Şeyh Zahîrüddin'in ise zikir ve telkini Bedreddin Heraklî'den aldığı belirtir. Ondan da kitabın yazıldığı esnada vefat etmiş bulunan Fahrüddin Ali Bey'in tevarüs ettiğini ve kendisinin hâl-i hâzırda Şeyhinin ashabı içinde bu Fahrüddin Ali Bey'den başka ikbal sahibi birini tanımadığını söyler.¹⁹⁷

Kadı Ahmed, şeyhim dediği Zahirüddin'i ilk olarak çocukluk günlerinde gördüğünü, onun elini-ayağını öptüğünü ve sofrasından yemeğini yediğini; ancak henüz istidadı bulunmaması sebebiyle telkinlerinden istifade edemediğini belirtir. Bunun, içinde bir ukde olarak kaldığını ve ileriki yaşlarda Harem-i Şerîf'te mücâvir olarak kalmaya giden Mevlâna Necmeddin Isfehânî'nin, Kayseri'deki Mevlâna Şerefüddin Mavsîlî'nin, Niğde'de mukîm Nâsîrüddin Şirâzî'nin, yine eserini kaleme aldığı sırada Niğde'de irşad faaliyetlerini yürüten Şeyh Şemseddin'in ve Bedreddin Heraklî'nin oğlu olan, dostu Kutbeddin Ali Heraklî'nin meclislerinde bulunmasına rağmen daima Şeyh Zahirüddin'in himmetini arzuladığını ifade eder.¹⁹⁸

Anlaşıldığı kadarıyla Kadı Ahmed bu isteğine ulaşmış gözükmektedir. O, muhtemelen 4 Muharrem 725/21 Aralık 1324 tarihinde Nahcivan'a uğramadan önce¹⁹⁹, Şevvâl ayında, 40 yaşında iken, Merağa'ya geçmiş ve burada “*hüdâvendim, sâhibim,*

¹⁹⁶ Bu iki şahıs ve Evhadüddin Kirmanî'nin diğer halifeleri için bkz. Mikâil Bayram, **Şeyh Evhadüddin Hâmid el-Kirmanî ve Evhadiye Tarikatı**, s. 85-114. Sayın Bayram, isimleri anılan bu iki kardeşi “Emir Yaman Bedrüddin” ve “Emir Çoban Şihâbüddin” şeklinde kaydetmiştir. Ancak metinde “عمر” şeklinde geçen kelimenin “Yaman” olarak okunup okunamayacağı yönündeki şüphelerimiz tam anlamıyla izâle olamadığı için biz bunları Emir-i Yümn ve Emir-i Çoban şeklinde kaydetmeyi tercih ettik. Zira yümn ve çoban, talih ve baht anlamlarına gelen iki anlamdaş kelime olup, kanaatimizce bu iki kardeşe unvan olarak takdir edilmişlerdir.

¹⁹⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 118a-b.

¹⁹⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 118b.

¹⁹⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 248b.

yardımcım, rehberim, velinimetim, feyiz kaynağım, mevlâmız, seyyidimiz, alemimiz, alâmetimiz, allâmemiz, numûnemiz, örneğimiz ve hüccetimiz” gibi daha pek çok sıfatla andığı Ebu'l-me'âlî ve'l-me'ânî Yusuf b. Ebi'l-Mecd el-Kayserî'yle, yani Şeyh Zahirüddin ile görüşme fırsatı bulmuştur. O, bu görüşme esnasında, akşamla yatsı arasında Şeyhinden üç kez telkin almış; bunun bir delili olarak da kendisine şeyhler silsilesinin bulunduğu şöyle bir icâzetnâme bahşedilmiştir²⁰⁰:

Ahmed b. Nûşî-zâd el-Hotenî-ceddî
Zahirüddin
Ahi Mecdüddin el-Ankarî
Ya'kûb el-Kürdî
Süleyman el-Hacerî
Ca'fer el-Halebî
İbrahim el-Mekkî
Ahmed el-Asam
İbrahim Edhem
Davud el-Bezzî
Hızır el-Âlem
Üveys el-Karânî
Ali b. Ebi Tâlib
Resûlullah
Cebraîl
Rabbü'l-İzzet

Kadı Ahmed'in Arapça olarak verdiği bu icâzetnâmedeki şeyhler ile daha önce verdiği Evhadî silsilesi arasında, Şeyh Zahirüddin'den ve silsilenin Hz. Ali yoluyla Hz. Muhammed'e ulaşmasından başka ortak bir nokta bulunmadığı görülmektedir. İlk silsilede Bedreddin Heraklî'den, muhtemelen Anadolu'da iken Evhadî zikir ve telkinini alan Şeyh Zahirüddin, bu ikinci silsilede zikri, Merağa'da velilerin önderi Ahi Mecdüddin el-Ankarî'den tevarüs etmektedir. Söz konusu bu ikinci silsilede Evhadüddin Kirmanî'nin isminin yer almaması ve diğer Evhadî şeyhlerinin bulunmaması, Kadı Ahmed'in Şeyh Zahirüddin'in şahsında, aslında, hangi tarikata intisab ettiği sorusunu sormayı icap ettirir.

Menâkıbü'l-Ârifîn müellifi Ahmed Eflakî, Mevlâna'nın yakın adamlarından olan servet sahibi ve hayır ehli Hâce Mecdüddin Merağî adında bir kimseden söz eder.²⁰¹ Bu şahıs şeceredeki gibi el-Ankarî nisbesi taşııyorsa da, kendisiyle aynı isme sahip olan Ahi Mecdüddin'in Zahirüddin'e zikri Merağa'da telkin etmesi, ikisi arasında ortak bir nokta bulunabileceğine karine teşkil edebilir. Yine Zahirüddin isimli birinin azledildiği

²⁰⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 119a-b.

²⁰¹ Ahmed Eflakî, *Âriflerin Menkıbeleri*, c. I, s. 251, 280-2, 405-6, 608-9.

görevine tekrar dönebilmek için Mevlâna'dan tavassutta bulunmasını istemesi²⁰² ya da Eflakî'nin, 720/1320 senesinde Timurtaş'ın Karamaoğullarını Konya'dan çıkartması ve âsâyişi sağlaması üzerine kendisine itaat edenler arasında Kayseri hatibi Zahirüddin adlı birinin bulunduğunu söylemesi²⁰³ gibi rivayetler de, aynı zamanda Kayserî nisbesi taşıyan Şeyh Zahirüddin ile Mevlevîler arasında bir ilişki kurulabileceğine delalet edebilir.

Son olarak 657/1257 tarihinde Merağa'da Nasîrüddin Tusî idaresinde tesis edilen Merağa Rasadhânesi'nde, 666/1267 yılında çalışmaya başlayan Fahrüddin Ebu'l-Ferec Ahmed b. Osman b. Ca'fer el-Halebî es-Sufî²⁰⁴, nin ikinci silsilede geçen Ca'fer el-Halebî isimli şeyhin torunu olması, adı zikredilmeyen bu tarikatın Azerbaycan civarında faaliyet gösterdiğine işaret eder. Bu durumda Şeyh Zahuriddin de Merağa'ya gittiğinde bu tarikata intisab ederek, sonraki dönemlerde de görüldüğü üzere, birden fazla tarikat erkânına göre zikir telkin etme yetkisine sahip olmuştur. Böylece müellifimiz Kadı Ahmed de Merağa'ya uğradığında, Şeyh Zahirüddin, ona ya isteğine veya meyline ya da istidadına göre, ismi bize meçhul kalan bu tarikatın zikrini telkin etmiş ve kendisine bir de icazetnâme vermiştir.

1.2. el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk

Ferağ kaydına göre 13 Zilhicce 733/25 Ağustos 1333'te, Kurban bayramının son, Eyyâmü'l-bîz'in ilk günü, Niğde'de, Nizâmüddin Ahmed b. Ali'nin zâviyesinde, Kadı Ahmed tarafından tahkik edilerek tamamlanan²⁰⁵ *el-Veledü's-Şefik*'in şekil ve tertip özelliklerini işlemeye geçmeden önce, başta müellifinin psikolojik durumu olmak üzere metnin yazılma sürecine dâir bazı hususlara dikkat çekmek istiyoruz.

Geçmiş âlimler dururken öne çıkıp şöhret olmaya çalıştığından dolayı nefsini azarlayan ve gerçekte buna ne hakkı ne de sermayesi bulunduğunu söyleyen²⁰⁶ Kadı Ahmed, tercüme ederek tertip etmiş olduğu eserini de kendi kabiliyetinin bir ürünü değil, doğruyu ve güzeli ilham eden Yüce Allah'ın fazlının bir neticesi olarak görür.²⁰⁷ Ona göre ortalıkta adam bulunmaması sebebiyle kendisine müellif ismi takdir

²⁰² Mevlâna, *Mektûbât-ı Melâna Celâleddin-i Rumî*, tas. Tefik Sübhânî, Tahran 1381, s. 68, 270-271.

²⁰³ Ahmed Eflakî, *Âriflerin Menkıbeleri*, c. II, s. 369.

²⁰⁴ İhsan Fazlıoğlu, "İbn Sertâk [Muhammed Sertakoğlu]", <http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=166> (01.06.2009).

²⁰⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 297b. Ayrıca bkz. v. 5a.

²⁰⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 156a.

²⁰⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 14a.

edilmiş²⁰⁸; aslında o, geçmiş keremli ve kıdemli musanniflerin miraslarından istifade etmekten başka bir şey yapmamıştır.²⁰⁹

Kadı Ahmed'in bu tevazu ve mahviyet duyguları bilhassa döneminden bahsederken birden bire sönükleşir ve bin bir zorluk altında türlü meşakkatlere katlanarak zâlimlerin arasında, zamanın karışıklıkları içinde ortaya çıkardığı eserinin yüz ciltlik kitaba denk düştüğünü iddia edecek hâle gelir. Ona göre vehim, gam, elem, kadın, çocuk, nefis, hırs, tamah ve şehvete yabancı olmayan sıradan bir ilim talebesinin böyle bir işin altından kalkması mümkün değildir.²¹⁰ O kendi dönemiyle ilgili olarak dile getirdiği hususlarda ise, yine selefte ittiba ederek gizlenmiş olanı açığa çıkarmamaya çalıştığını, Halife Ömer b. Abdülaziz'in edebiyatla terbiye olmuş bir kişi olarak bir takım menfur fiilleri işlemekte olan cemaatlerin örtülerini yırtıp onları rezil etmediğini, ancak söz konusu fiillerin bilinmesi açısından onları sünnete uygun bir şekilde ortaya koymaya gayret ettiğini söylemektedir. Bu yönüyle de manasız ve faydasız şeyler yazanlar zümresinden olmadığını gururla ifade etmektedir.²¹¹

Bununla birlikte Kadı Ahmed, muhatap kitlesi olan okuyucuları karşısında tekrar acziyet zırhına bürünmekte ve onlardan, vâki olan hataları sebebiyle kendisini affetmelerini şu cümlelerle istirham etmektedir: *“Bu bende müellif de, ayağın sürçmeleri, kalemin taşkınlıkları, lisânın yetersizlikleri, yüreğin derinlikleri, sözlerin tutarsızlıkları neticesi ortaya çıkan fiillerin sonuçları, [bu kitabın] tahriri ve ilmî davası esnasında zâhir olan kusurları ve amelî eksiklikleri için istiğfar etmekte ve Allah'ın teveccühünün dışına çıkmaya kastedip, ahlak çekerek tövbekar olduğu halde yine de doğru hareket etmediği, vaatlerine karşı vefasızlık gösterdiği, nimetleri şiddetli bir azabı çekecek tarzda kullandığı, günahları kapalı ve açık olarak ortaya döktüğü, teslimiyeti ve dağıtmayı terk ettiği, yapmacıklığı ve ikiyüzlülüğü meslek edindiği ve kaleme almış olduğu bu kitapta, manzûm ve mensûr sözlerinde, ifadelerinde, öğrenim ve öğretiminde devamlı kendini övüp durduğu için de mağfiret dilenmektedir. [Allahım] meslek sahiplerinin dualarını kabule makrûn kıl, onları hilelerden ve şâibelerden uzak tut.”*²¹²

²⁰⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü'sh-Şefik*, v. 155b.

²⁰⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü'sh-Şefik*, v. 284b.

²¹⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü'sh-Şefik*, v. 296b. Ayrıca bkz. 2b.

²¹¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü'sh-Şefik*, v. 190b.

²¹² Kadı Ahmed, *el-Veledü'sh-Şefik*, v. 293b.

Müellifi tarafından zikredilen bu hâlet-i ruhiyenin ya da anlayışın *el-Veledü's-Şefik*'e ne kadar yansıdığını veya onu ne kadar tesiri altına aldığını tespit edip ölçecek durumda değiliz. Ancak bu noktada, onun muhatabının evvel emirde kim olduğunu ya da kimin için ve niçin yazıldığını tayin etmek önemli olacaktır. Kadı Ahmed'in ifadelerine bakacak olursak o, kitabını, aslında bizzat kendi çocukları için yazmıştır. Hakikaten eserin ismi olan "*el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk*", yani "Şefkatli Çocuk ve Ahlaklı Torun" unvanı böyle bir çağrışım içermektedir. Nitekim eserin adının zikredildiği Arapça mukaddime kısmında da: "*Bu kitap, oğullar ve torunlar gibi içeride birkaç kez daha kendisinden bahsedilecek olan müelliften sonra gelecek kimseler için sıkıntıyı gideren bir azık ve şifa veren bir hayırdır.*" denmektedir.²¹³ Ancak aynı ibareleri, müellifin, tıpkı çocuklar ve torunlar gibi kişinin ardında halka fayda verecek ve kendi ismini devam ettirecek hayırlı bir eser/halef bırakma özlemi olarak okumak da mümkündür. Hz. Muhammed'in bir hadisine²¹⁴ de telmihte bulunan bu yaklaşım, onun çocuklarından şikayette bulunduğu ve ardında hayırlı bir halef bırakma isteğini dışa vurduğu satırlarda açıkça müşahede edilebilir.²¹⁵

Bununla birlikte Kadı Ahmed'in daha somut ifade ve işaretlerinden hareket edilecek olursa, onun başlangıçta oğlu Kemâl Hatib'in öğrenimine katkıda bulunmak için bir şeyler karalamak istediği, bunun için istiarelerde ve istişarelerde bulunduğu ve neticede kendisine: "*Âdem'in devrinden bu zamana kadar gelip geçmiş [kimselerin] haberlerini ihtisâr şivesine uygun olarak kısa cüzler hâlinde, îcazlık (kısalık) kalıbıyla ve i'câzlık (eşsizlik) sanatıyla açık ve seçik bir tarzda takdim etmek ilhâm olundu*"ğu anlaşılır.²¹⁶ Ancak bu fikrin, dârü'l-kazada, nâib ve kâtip olarak çalışmaya başladığı zamandan itibaren zihninin bir köşesinde bulunduğunu yine kendisi söylemektedir.²¹⁷ Hatta o, bu doğrultuda, akranlarının devam etmekte olduğu sohbet meclislerinden uzak durarak muhtelif latîfeleri iktibas etmiş²¹⁸ ve yazmayı düşündüğü kitabı için gerekli olan malzemeyi hazırlamıştır. Nitekim ihtiyarlık dönemim dediği 48 yaşına

²¹³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 1b. Eserin ismiyle ilgili olarak ayrıca bkz. v. 297a.

²¹⁴ "İnsan öldüğünde şu üç şeyin haricinde amelleri son bulur ve artık amel defterleri kapanır: Kendisinden istifade edilen ilim, kendisi adına işleyen bir sadaka (sadaka-i câriye) ve kendisine duada bulunan sâlih bir evlat." Bkz. Müslim, *Sahih-i Müslim*, c. II, İstanbul 1992, s. 1255, Had. No: 1631; Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davud*, c. III, İstanbul 1992, s. 300, Had. No: 2880.

²¹⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 55b, 133b, 136a/h.

²¹⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 4b.

²¹⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 296b.

²¹⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 2b. Ayrıca bkz. 125a.

malzemeyi hazırlamıştır. Nitekim ihtiyarlık dönemim dediği 48 yaşına geldiğinde²¹⁹, muhtelif saiklerin harekete geçirmesiyle, birden bire kendini kitap telif ederken bulmuş ve bir kere yazmaya başlayınca da kendine hakim olamayarak böyle hacimli bir eser meydana getirmiştir. Kaderin bir neticesi olarak gördüğü bu durumu o şöylece tasvir eder: “Biz bir şey diledik, Allah da bir şey diledi” nassının hulasası olan hakikat, bendeye bu telifte aşikâr oldu. Şöyle ki, başlangıçta, belli bir mesafe almış olan oğlum Kemâl Hatîb (Allah Te‘âlâ onu baki kılsın) için, terkibe tâbi tutmaksızın, tariflerle ve teliflerle teselli veren, tembihlerle karışmış bulunan tarihlerin yöntemine benzer tarzda bir tasnife niyet edilmiş değildi. Bunun delili, yukarıdaki giriş hutbesinin iki satırdan fazla olmamasıdır. Ancak bir kere parmak uçları hareket etmeye başlayıp ezelde takdir olunanı yazmaya başlayınca, merhaleler katederek ve sahillere atılarak sûretlerin özlerini gizlenmiş oldukları karınlardan düşünme kuvvetine sahip olanların nezdine dışarı dökmüş ve bu kötü kâtibin düşüncesini ve kalemini bir tarafa bırakmamışlardır.”²²⁰

Kadı Ahmed’in başlangıçta oğlum Kemâl Hatîb için yazmayı düşündüğüm dediği hususların tarih ağırlıklı olduğu ve bunların fizikî ve felekî coğrafya bahislerinden sonra, üçüncü bölümün ortasında nihayete erdiği açıktır. Ancak ifade ettiği üzere o, tarihe bakış açısını da değiştiren Niğdeli bir arkadaşının ikazı neticesi bu niyetinden vazgeçmiş ve kıyamet ve ahiret ahvâline dair bahisleri “Tetimmetü’l-Ezmine” başlığı altında eserine dahil etmiştir.²²¹ Bu şekilde başta yapmış olduğu plandan inhiraf eden Kadı Ahmed, “Hâtemü’l-Ezkâr” ismini verdiği eserinin son kısmını da ikiye ayırmış; bunlardan dördüncü bölümü teşkil eden kısmı, sözlerini zikretmekten zevk alması ve gönlünde yeri bulunması hasebiyle Hz. Muhammed’e tahsis etmiştir.²²² Beşinci bölümü oluşturan kısmı ise, mesai arkadaşlarından birinin kendisine kafa karıştırıcı ve şüpheye sevk edici bazı metinler getirmesi üzerine Usûliddin’e, yani Kelâm’a ayırmak lüzûmu hissetmiştir.²²³ Ayrıca onun, sadece ismi geçen oğlu için değil, kendisinden pek hazzetmediği büyük oğlu Muhammed için de bir şeyler kaleme aldığı ve bunları eserine ilave ettiği görülmektedir.²²⁴

²¹⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 2b, 69a. Ayrıca bkz. 94b, 154a, 297b.

²²⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 297a.

²²¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 173a. Ayrıca bkz. 2b-3a, 4b.

²²² Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 201b.

²²³ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 257b.

²²⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 55b-56a.

Bu şekildeki açık atıflarla, bir talebinin tahsiline katkıda bulunmak niyetiyle başlangıçta daha dar kapsamlı ve sade olması düşünülen, ancak zamanla hacmi genişleyip üslûbu ağırlaşan eserin, ne kadar zamanda yazıldığı ve ne zaman bitirildiği hususu da yine müellif Kadı Ahmed tarafından cevaplanmaktadır. O, “*tarih fenni hususunda, susamış bir kimsenin berrak bir suya duyduğu özlem gibi kıvranıp dururken*”,²²⁵ birden bire kendini bu ilmin fasıllarını dallara ayırırken bulduğunu; Hakk Te’âlâ’nın lütfüyle “*lisanın çözülmesi, beyânın cezbi ve parmak uçlarının sürati neticesi altı ay içerisinde kendisine sedeflerdekini çıkarmanın ve geçmişleri zikretmenin ilham olundu*”ğunu söyler.²²⁶ Hatta bu yazma süreci esnasındaki safhalar hakkında da bizleri şöylece bilgilendirir: “*İlham olunan şeyleri karaladığım ve önemli olan şeylerin içinden daha mühim olanlarını tamamladığım günlerde, bu te’lifi ters-yüz edip temyiz edinceye kadar bizzat gonchânede (hazine/mahzen) kalarak bir gün bile gönül rahatlığı bulmadım.*”²²⁷

Bu durumda Kadı Ahmed’in, Niğde’deki Nizâmüddin Ahmed b. Ali zâviyesine²²⁸ çekilerek altı aylık bir çalışma neticesi eserini tamamladığını öğrenmiş oluyoruz. Anladığımız kadarıyla o, önce bir müsvedde ortaya çıkarmış, sonra bunu gözden geçirerek fazlalık arz eden kısımları atmış, eksik olanları da tamamlamıştır.²²⁹ Böylece elde ettiği metni ters-yüz edip gönül rahatlığıyla arz edilebilecek hâle geldiğini görünce de temize çekmiştir. Onun, eserin telifini, 13 Zilhicce 733/25 Ağustos 1333’te tamamladığı bilindiğine göre, yazmaya başlama tarihinin de 733 yılının Cemâziye’l-Âhir ayı (1333 yılı Şubat ayı) olması gerekir.

Bununla birlikte Kadı Ahmed’in büyük oğlu Muhammed’den bahsettiği sırada vermiş olduğu 1 Muharrem 734/12 Eylül 1333 tarihi, yani yazmayı bitirdim dediği tarihin 17 gün sonrası, yukarıda zikretmiş olduğumuz malumatı da tartışmalı hâle getirir. Üstelik, “*Bu varakta mezkûr Muhammed, bundan sonra tembellik yapmayıp ilimleri tahsille meşgul olmaya ahdedince, babası olan ben bende müellife de Lokmân’ın oğluna yaptığı tavsiyeleri zikrederek ihsanda bulunmak lüzumlu göründü.*”²³⁰ şeklinde bir not düşmüş olması, bittikten sonra da esere bazı ilaveler

²²⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 2b.

²²⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 297a-b.

²²⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 297b.

²²⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 297b.

²²⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 125a.

²³⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 56a.

yaptığını gösterir. Ancak yaklaşık bir buçuk sayfa tutan bu ilave, müellif nüshasında haşiyede iken müstensih tarafından metne dahil edilmiş de olabilir. Bu durumda söz konusu metin, Kadı Ahmed'in eserini tekrar gözden geçirirken düşmüş olduğu bir dipnot şekline dönüşür.

Tasvir etmeye çalıştığımız bu sürecin sonunda eser nihayete erdiğinde ise, Niğde'den bir hayli uzakta bulunan ve Anadolu üzerindeki hakimiyeti zayıflamaya yüz tutan bir sultana ve vezire ithaf edilmiştir. Aslında Kadı Ahmed'in metbû bulunduğu sultan olması hasebiyle gayet tabîî olan bu durum, yine de birkaç açıdan tahlil edilmeyi gerektirir.

Filhakika 741/1340'da Aksaray'da istinsah edilen elimizdeki yegâne *el-Veledü's-şefik* nüshasında, ithaf edilen şahıslara dair tüm doğrudan ifadeler ve işaretler silinmiş vaziyettedir. Mesela mukaddimede bir hayli uzun tutulan bir medhiyeden sonra sıra isimlere gelince yazılacakları yerler boş bırakılmıştır.²³¹ Nüshanın sonraki sayfalarında birkaç defa söz tekrar aynı şahıslara gelince, yapılan açık imâlara rağmen isimler yine zikredilmemiş ya da hafzedilmişlerdir.²³² Ancak gerek söz konusu mukaddimede geçen “..Cengishan uruğunun iftiharî, Âl-i Hâkân'ın hülâsası, İlhan oğlu İlhan, Alâü'd-dünya ve'd-din, Gıyâsü'l-İslâm ve'l-Müslimin... Sultan oğlu Sultan”²³³ ve “Âl-i Reşîd'in iftiharî... Hâce-i cihân... Gıyâsü'l-Hakk ve'l-mille ve'devle ve'd-dîn, Mugîsü'l-İslâm ve'l-Müslimîn, Zahîrî'l-mülûk ve'l-havâkîn, Hulâsetü'l-mâ' ve't-tîn”²³⁴ gibi sıfatlardan, gerekse eserin diğer sayfalarındaki “İslâm Sultanı (Allah mülkünü ebedî kılsın)’nı yâd ettikten ve kitabın adına tasnif edildiği Vezîr-i A'zam (şerefînin yüceliği artsın)’ı zikrettikten sonra”²³⁵, “...Irak, Horasan, Rum beldelerinde ve İslâm Padişahı ve dönemimizin Sultanı ----- (Allah mülkünü ebedî kılsın) –Bu kitap, onun parlak ismine ithaf edilmiştir.–nın memleketlerinde”²³⁶ ve “Ondan sonra şahlık tahtına, bizzat bu kitabın şerefli adına yazıldığı Padişah (ona duayla meşgul olan dillerin ıslaklığı son bulmasını) cülûs buyurdu... Her kim bu te'lifin ilk kısmını mütalaa edecek olursa, içinde bulunan bu zamanda cihân fatihinin ve âlemlerin nazlısının kim olduğunu anlar ve bu zamanda yaşadığından dolayı, –nebûlerin zamanları hariç– geçmiş dönemlere karşı

²³¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 3b, 4b.

²³² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 5a, 118b-119a, 138a, 138b, 150a, 297a, 297b. Ayrıca bkz. v. 139a, 150a, 150b, 152b, 297a, 297b.

²³³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 3b.

²³⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 4b.

²³⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 118b-119a.

²³⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 138a.

*iftihar eder.*²³⁷ gibi ifadelerden, ekseriyetle birlikte anılan bu sultan ve vezirin İlhanlılardan Ebu Sa'îd Bahadır Han (saltanatı: 716-736/1316-1335) ile Reşidüddin Fazlullah'ın oğlu Gıyâseddin Muhammed (vezareti: 724-736/1324-1336) olduğu açığa çıkar. Yine Kadı Ahmed'in, İlhanlılara kuzeyden ve güneyden komşu olan ve onlarla daimi mücadele içinde bulunan Altın Ordu hanlığı ile Memlûk sultanlığı hükümdarlarının, yani Muhammed Özbek Han (saltanatı: 713-741/1313-1340) ile Melik en-Nâsır Nâsirüddin Muhammed (III. saltanatı: 710-741/1310-1341)'in, döneminin İlhanlı sultanıyla sulh yaparak Ehl-i İslâm'ı tekrar bir ev misali bir araya getirdiklerinden söz etmesi²³⁸ de bu durumu doğrular.

Hakikaten dönemin muktedir bu üç sultanı aralarında bir barış antlaşması imzalamışlarsa²³⁹ da bunun mevcut rekabete ve mücadeleye etkisinin ne olduğunu tam olarak bilemiyoruz. Zaten burada bizi ilgilendiren husus, müstensihin, sultanın ve vezirin isimlerini yazmaktan bilinçli olarak feragat etmesidir ki, bunun muhtelif yorumlara kapı aralaması kaçınılmazdır. Ancak bize göre bu durum, nüshanın 741/1340'da Aksaray'da istinsah edilmiş olmasıyla yakından alakalıdır. Bilindiği üzere Ebu Sa'îd'in vefatının ardından İlhanlı devleti fiilen sona ermiş; Anadolu'da, Eretnalılar gibi onların mirasını muhafaza etmeye çalışan bazı beylikler varlıklarını devam ettirmişlerse de, kendilerini Selçukluların halefi olarak gören ve İlhanlılarla daimî mücadele içinde bulunan Karamanlılar bir hayli rahatlamıştı. *el-Veledü's-Şefik* nüshası gibi günümüze ulaşmış bulunan iki *Müsâmeretü'l-Ahbâr* metninin de 734/1334 ve 745/1345'te yine Aksaray'da istinsah edilmiş olması²⁴⁰, kanaatimizce Karamanlıların, Selçukluların siyasî mirası peşinde koşarken aynı zamanda onların kültürel mirasına da sahip çıkmaya çalıştıklarına delil teşkil eder. Bu durumda müstensih Yusuf b. Bencâr, yeni muhtemel hâmeleri karşısında, yakın geçmişte rakipleri olan ve düşmanlıktan kaynaklanan acı hatıraları henüz hafızalardan silinmemiş bulunan iki İlhanlı devlet adamının isimlerini zikretmeyi lüzumsuz veya tehlikeli ya da menfaatine aykırı bulmuş olmalıdır. Eğer müstensih metni sipariş üzerine istinsah etmiş ise, bu durumda müşterisinin hususî talebine göre hareket etmiş de olabilir. Bizzat müellifin bir hürmet

²³⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 138b.

²³⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 150a-b.

²³⁹ Bkz. Nadir Devlet, "Altın Ordu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c. IX, İstanbul 1992, s. 111-112.

²⁴⁰ Bkz. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 329.

ifadesi olarak sultan ve vezirin açık isimlerini zikretmekten kaçınmış olabileceği hususu ise kanaatimizce daha zayıf bir ihtimaldir.

Bu meseleden sarf-ı nazar edip tekrar *el-Veledü's-Şefik*'in ithafı hususuna dönecek olursak, Kadı Ahmed'in *Selçuknâme* isimli eserini mahalli bir emir olan Şemseddin Dünder Bey adına yazdığını söylemesi, buna karşın ikinci kitabını yakındaki bir hâmi yerine uzaktaki ve etkisi silikleşmekte olan birine takdim etmesi, telif edilmesi gereken bir husustur. İfadelerinden anladığımız kadarıyla, Kadı Ahmed bu ikinci eserini yazdığı sırada Şemseddin Dünder Bey vefat etmişti ve müellifimizin Dünder Bey'in oğlu Emirî Dünderî ve kardeşi Muhammed Bey Kuşçu'yla araları iyi değildi.²⁴¹ Kadı Ahmed'in eserini bitirmekte olduğu sıralarda şehre uğrayan İbn Batuta'nın sözünü ettiği isimlerin ve söz konusu dönemden bâki kalan kitabelerde adları geçen mahalli idarecilerin²⁴² *el-Veledü's-Şefik*'te kendilerine yer bulamamaları, müellifimizin onları tanımadığı anlamına gelmezse de kitabını nispet edeceği kadar da onlara itibar etmediği manasını içerebilir. Bu durumda çevrede İlhanlı idaresini sarsmaya çalışan Karamanlılardan başka hakiki güç sahibi bir emir kalmamış olabilir. Yıllarca Karamanlılarla mücadele eden Selçuklu/Moğol ittifakına destek vermiş bir ailenin üyesi olarak Kadı Ahmed'in de eserini bir Karamanlı beyine sunması mümkün olmayacağına göre, böyle bir tercihte bulunmak muhtemelen bir zorunluluk halini almış olmalıdır. Ayrıca eserin üzerinde, mahallî ve pek tanınmayan bir beyin isminin bulunması yerine, kendisine ulaşip ulaşmadığı belli değilse de, uzaktaki tanınmış bir sultanın adının yer alması, kitabı daha prestijli bir hâle getireceği açıktır.²⁴³

el-Veledü's-Şefik metninin yazılış serüvenini ve bununla bağlantılı hususları bu şekilde ifade ettikten sonra şimdi de onun elimizde bulunan tek nüshasının şekil özelliklerini anlatmaya geçelim.

1.2.1. Şekil ve Tertip Bakımından *el-Veledü's-Şefik* ve'l-Hâfidü'l-Halîk

1.2.1.1. Şekil Özellikleri

Bugün Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 4518 numarada (4519 eski numara) bulunan ve giriş bölümünde de ifade ettiğimiz üzere, hâl-i hâzırda bilinen biricik *el-Veledü's-Şefik* nüshası olan kitap, aslen Ereğlili olup Aksaray'da oturmakta

²⁴¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 129a, 141a.

²⁴² Bkz. bu çalışmanın Giriş bölümü, "Selçuklular Döneminde Anadolu'nun Umumî Vaziyeti ve Niğde", s. 23-27.

²⁴³ *el-Veledü's-Şefik*'in ithafıyla ilgili değerlendirmeler için ayrıca bkz. A.C.S. Peacock, "Ahmad of Niğde's al-Walad al-Shafiq and the Seljuk past", s. 106.

olan Yusuf b. Bencâr b. Alparslan tarafından 12 Muharrem 741/8 Temmuz 1340 tarihinde, Aksaray'da, müellif nüshasından istinsah edilmiştir. 298 varaktan ibaret olan bu yazma nüsha, günümüzde üzeri meşin kaplı kalın bir mukavva ile ciltlenmiş vaziyettedir. Miklepli olan cildin her iki tarafına desenleri birbirinin aynı olan birer şemse hakkedilmiştir. Miklebin üzerinde de diğerlerine göre daha küçük ebatlarda olan bir şemse bulunur. Cildin kenarları bordürlü olup iç tarafı (iç kapak) ebru desenli kağıtla kaplanmıştır. Muhtemelen modern dönemlere doğru yapılmış olan bu cildin her iki tarafında, metnin yazıldığı varaklarla aynı karakteri taşımayan boş birer ince karton yaprağı yer alır.

298 varaktan oluştuğunu söylediğimiz eserin sayfalarının haricî ölçüleri, en ve boy itibariyle 31.9 x 21.5 cm. olup, metnin yazılı olduğu dahilî ölçüleri 23.2 x 15.5 cm.'dir. Baştaki Arapça mukaddime kısmı ve bölüm sonları hariç her sayfa 23 satır hâlinde yazılmıştır. Arapça mukaddime kısmında (1b-2a) ise sayfalar iki sütuna bölünmüş ve giriş ve beşinci bölüm hariç diğer dört bölümün içeriği her bir sütuna müstakil olarak kaydedilmiştir. Metin biri varak diğeri de sayfa adedine göre iki defa numaralandırılmıştır. Görebildiğimiz kadarıyla Osman Turan tarafından esere atıf yapılırken tercih edilen sayfa numaraları her sayfanın sağ üst köşesinde; atıfların kahir ekseriyetinde tercih olunan varak numaraları ise her yaprağın a yüzünün sol üst köşesinde yer alır. Birinci bölüm hariç, her bölümün sonunda birkaç yaprak boş bırakılmıştır.²⁴⁴ İki varak ise mükerreren 233 olarak numaralandırılmıştır. Ekseriyetle beyaz aharlı kalın bir kağıt kullanılmışsa da, bir miktar hafif sarı aharlı kalın kağıttan da istifade edilmiştir. Diğerlerine göre kalitesi düşük olduğu anlaşılan bu hafif sarı kağıtların bir kısmındaki yazılar, ortamdaki rutubetin de etkisiyle bozulmaya yüz tutmuştur.²⁴⁵

Kanaatimizce henüz olgunlaşmamış nesta'lik kalemiyle siyah mürekkep kullanılarak yazılmış olan metinde ana ve tâli başlıklar, bezen önem arz eden isimler, dikkat çekilmek istenen ifadeler ve tarihler, bazı âyetler, kelime-i tevhidler, selât ü selâmlar ve darb-ı meseller kırmızı renklidir. Metin içinde “,” ve “;” şeklinde kullanılan işaretlerin de imlâyla ilgili olmaktan ziyade kimi zaman vurgulamak ve dikkat çekmek gibi bir fonksiyonları olduğu, kimi zaman da cümle ya da paragraf sonuna işaret ettiği

²⁴⁴ Bkz. Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 156b, 157a, 199a-b, 200a-b, 201a-b, 256b, 257a, 298b.

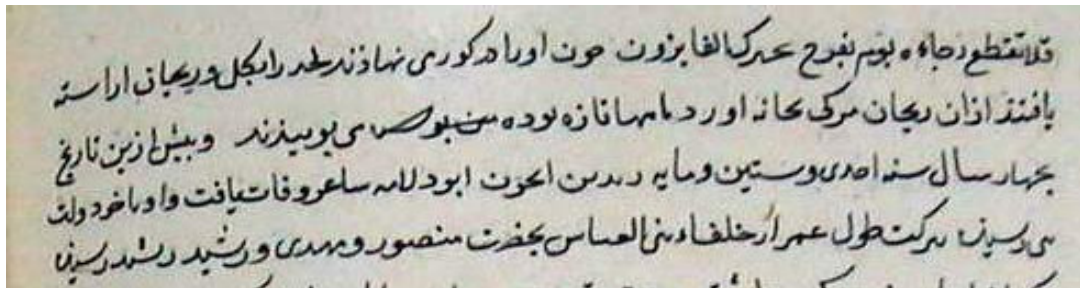
²⁴⁵ Mürekkebin dağılıp yazının okunamaz hâle geldiği sayfalar için bkz. v. 49a-b, 52a-b, 57a-b, 61a-b, 68a-b, 73a-b, 76a-b, 83a-b, 133a-b, 136a-b. Mürekkebin kısmen dağılmasına rağmen hâlen yazının okunabildiği sayfalar için bkz. v. 86a-b, 102a-b, 123a-b, 126a-b.

anlaşılmaktadır. Dördüncü bölüm hâriç yazı ince ve sık karakterlidir. Dördüncü bölüm ise daha kalın ve seyrek karakterli olup istinsah edenin acemiliğini dışa vuracak ve bu yönüyle kitabın iki müstensihin elinden çıktığını düşündürecek şekilde satır sonundaki bazı kelimeler ortadan bölünmüştür.²⁴⁶ Genel olarak nüshada bir noktalama zafiyeti bulunduğu açıktır. Bazen harflerin noktaları hiç konulmazken, bazen de noktalar yanlış yerlere konulmuştur. Bugünkü imlâda gösterilen Farsça'ya mahsus harfler (پ، چ، ژ، گ) ekseriyetle “ب، ج، ز، ک” şeklinde yazılmıştır. Sesli harften sonra gelen “د”lar “ذ” olarak ve mecrûr durumdaki hemzeler (ئ) “ي” olarak kaydedilmiş; merfû ve mansûb haldeki hemzeler (آ، ا) ise gösterilmemiştir. Arapça kelimelerin sonunda gelen “ة” harfi, yerine göre ya noktasız ya da açık te (ت) şeklinde yazılmıştır. Arapça terkip veya cümleler söz konusu olduğunda ise yine aslına uygun olarak zapt edilmiştir.²⁴⁷

Haşiyede, zaman zaman, müstensihin düşmüş olduğu düzeltme notlarından ya da unutulmuş atlanmış olan kelime ve ibârelerden başka muhtemelen, ilk kitâbet olunan nüshada da haşiyede yer alan ve metni tasrih eden birkaç açıklama bulunur.²⁴⁸ Arapça olarak tercüme edilmeksizin verilen ve metinde ele alınan konuyla irtibatlı olan iki uzun parça ise müstensihin tasarrufu neticesi haşiyeye yazılmış olmalıdır.²⁴⁹ Metin içinde hatalı olarak yazıldığı fark edilen kelime ve ibareler, üzerleri çizili halde bırakılmıştır. Varakların b yüzünün sol alt köşelerinde bulunan ve varak sırasını takip etmeye yarayan müşîrlerin yazılmasına dikkat edilmiştir.

²⁴⁶ Mesela bkz. Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 207b (زمرّ/دین), 212b (از دار ام هان), 213b (مر/غوب فیه), 217b (باطن), 222a (جا/ذویست), 225b (باند/ز), 227a (در/اوش), 229b (دو/استدار), 230a (توا/ضع), 233a/2 (نزد/شان), 233a/2 (دو/ستدار/انت), 239a (ر/سول), 240a (ذو/زیدی), 240b (بگستر/دن), 248b (پا/بندان), 249a (مستور/شان), 250b (پرور/دگارت), 251b (منا/صفه), 253b (مستور/شان).

²⁴⁷ Misâl olarak bkz. Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 100b.

²⁴⁸ Bkz. Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 9b, 136a, 171b.

²⁴⁹ Bkz. Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 183a-182b, 278a-277b.

Eserin zahriyesini oluşturan v. 1a'da farklı zamanlarda farklı kişilerce düşülen bazı notlar ve basılan mühürler göze çarpmaktadır. Bunlardan sayfanın en altında tuğra şeklinde olan mührün (aynısı v. 298b'de vardır), II. Bâyezid (saltanatı: 1481-1512)'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, muhtemelen, nüshanın, istinsah edilmiş olduğu Karamanoğulları topraklarından Osmanlı sarayına intikal ettiği zamana işaret eder. A'râf süresi 43. âyeti ile I. Mahmûd (saltanatı: 1730-1754)'un tuğrasının nakşedilmiş olduğu en üstteki mühür ise, kanaatimizce nüshanın saraydan çıkarılıp Fatih kütüphanesine vakfedildiği zamanı gösterir. Ortada bulunan mühür de, hemen üstündeki vakıf kaydını düşmüş olan Haremeyn-i Şerîfeyn vakıfları müfettişi Derviş Mustafa isimli zâta aittir.

Zahriyedeki yazılardan ise, tarihle alakalı olup *el-Veledü's-Şefik* diye isimlendirilen kitabın Kadı Ahmed Hotenî'ye ait olduğu ve “*odadan çıkan Farsça*” eserler arasında (muhtemelen saray kütüphânesi kastedilmektedir) yer aldığı anlaşılmaktadır. Sahibi olarak belirtilen Mahmud, vakıf kaydında da ismi geçen Sultan I. Mahmud olmalıdır. Hakikaten yukarıda sözünü ettiğimiz kişi tarafından düşülen vakıf kaydında da bu hususlar, yani tarihle alakalı olup *Tarihu's-Şefik* ismini taşıyan nüshanın Sultan I. Mahmud tarafından vakfedildiği ve bu vakıf kaydının Haremeyn-i Şerîfeyn vakıfları müfettişi Derviş Mustafa tarafından tahrir edildiği yazılıdır. Zahriyede ayrıca kitabın bugün bulunduğu kütüphanenin ismi ve kayıt numarası da mevcuttur.

1.2.1.2. Tertip Özellikleri

Kadı Ahmed'in eserini “cild” unvanı altında beş bölüme ayırdığı ve bu bölümlerde genel olarak peygamberler tarihi ve Acem melikleri (1b-71b), İslâm tarihi (72a-156a), fizikî ve felekî coğrafya ile kıyâmet ve âhîret ahvâli (157b-198b), Hz. Muhammed'in sireti, şemâili, ahlâkı ve fazileti (201b-256a) ve Usûlüddin de denilen Kelâm (257b-298a) ile ilgili konuları ele aldığı, *el-Veledü's-Şefik* metninin başında yer alan Arapça mukaddime kısmından da anlaşılabilir. Muhtemelen metnin yazımının tamamlanmasından sonra kaleme alınan bu mukaddimenin büyük bir dikkatle hazırlandığı ve bir nevi “içindekiler” olarak düşünüldüğü görülür.²⁵⁰ Sonraki sayfalarda yer alan ikinci bir “içindekiler” bahsi ise, ele alınan konular bakımından benzerlik arz etse de tertip bakımından ilkinde göre bir miktar farklılık içerir. Burada tarihle alakalı olan ve fizikî coğrafya kısmının nihayetine kadar gelen konular dört fasıl ve bir

²⁵⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 1b-2a.

hâtimeye bölünmüş; felekî coğrafya, kıyâmet ve âhîret ahvâli, Hz. Muhammed'in sireti, şemâili, ahlâkî ve fazileti ve Kelâm ile ilgili bahisler yine müstakillen taksim edilmiştir.²⁵¹ Kanaatimizce eserin ilk planı olan bu tertip, muhtemelen yazım sırasında değişikliğe uğramış ve nihayette kitap, yeni bir tasnife tabi tutularak "cild"ler halinde bölümlere ayrılmıştır. Bununla birlikte metin içinde ilk plana göre yapılan taksimâtın izleri baki kalmıştır.²⁵²

el-Veledü's-Şefik'in söz konusu beş bölümünde ele alınan konular ileride, muhteva kısmında detaylıca ele alınacağından, burada ayrıca zikredilmeyecektir. Ancak eserin tertibiyle ilgili bazı hususlara dikkat çekmek gerekir.

Müellif her bölüme Arapça olarak besmele, hamdele ve salvele ile başlamayı ihmal etmemekte; bunların ardından da, Farsça olarak, ele alacağı konulara işaret ettiği girizgah mahiyetinde kısa bir mukaddime vermeye dikkat etmektedir. Yine bölüm sonlarını da hamdele ve salveleyle bağlamaya özen göstermektedir. Beş bölümde ele alınan konuların hemen hemen birbirinden bağımsız olması konu başlıklarına da yansımış ve her bölümde, metnin yapısına uygun düşen bir ifade tarzı benimsenmiştir. Birinci bölümün ekseriyeti kıssalardan oluştuğundan doğrudan doğruya peygamberlerin isimleri başlık olarak kaydedilme yoluna gidilmiş; ikinci bölümde de halifelerin isimleri bu işlevi yerine getirmiştir. Ancak ikinci bölümde, hanedanlardan bahsedilirken evvela "haber-i" veya "ahbar-ı..." şeklinde ana başlık kaydedilmiş, ardından da emirler ya da sultanların anlatılmasına geçilmiştir. Üçüncü bölümde, ikinci kısma kadar, ele alınacak konu ya da şahıs unvan olarak yazılırken; ikinci kısımdan itibaren "sıfat-ı..." lafzıyla başlık atmak uygun görülmüştür. Dördüncü bölümde "beyân-ı..." kelimesi öne çıkarken, beşinci bölümde ekseriyetle "kavl der" ve "mesele" lafızları tercih edilmiştir.

Kadı Ahmed, işlemekte olduğu konunun dışına çıkıp bir anekdot nakletmek, ele aldığı bahse bir ilave yapmak, mevzuyla alakalı bir hususta okuyucusunu uyarmak, kendisine ilginç gelen bir duruma dikkat çekmek, kendisiyle veya çevresiyle ilgili bir hususu dile getirmek ya da konuyla irtibatlı daha önce de değindiği bir meseleyi hatırlatmak istediğinde, genellikle bunu, muhtelif kavramları kullanarak belirtme eğiliminde olmuştur. Onun bu nevi durumlarda tercih ettiği kavramlardan bazılarını şöylece sıralamak mümkündür: 'Âmide²⁵³, dakika²⁵⁴, haber²⁵⁵, hadis²⁵⁶, el-hâletu

²⁵¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 7a-9a. Ayrıca bkz. v. 2b-3a, 5a.

²⁵² Bkz. Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 9a, 9b, 69b, 72a, 152a, 173a.

²⁵³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 103b.

ba‘duhu²⁵⁷, hikmet²⁵⁸, ibret²⁵⁹, ikaz²⁶⁰, ‘izet²⁶¹, kâide²⁶², keyfiyet²⁶³, kıssa²⁶⁴, kıt‘a²⁶⁵, latîfe²⁶⁶, nükte²⁶⁷, tahallüs²⁶⁸, tekmile²⁶⁹, tembih²⁷⁰, temhîd²⁷¹, tezhîb²⁷², tezkire²⁷³, tezyîl²⁷⁴, umde-i kelâm²⁷⁵, vazîfe²⁷⁶.

Müellif, bu şekilde konudan ayrılıp mevzu ile alakalı ya da alakasız, genel akışı bozan bir anekdot aktardıktan sonra, tekrar konuya döndüğüne işaret etmek amacıyla da bazı ifade kalıpları kullanmıştır. Çok sık kullanılmamışlarsa da, “asıl konumuza geçelim” veya “asıl konumuza dönelim” anlamına gelen bu ifadeleri şöylece sıralayabiliriz: Âmedîm be-maksûd-ı evvel²⁷⁷, âmedîm ber²⁷⁸, bâz âmedîm be-zikr-i...²⁷⁹, bâz âmedîm ber-suhan-ı evvel²⁸⁰, bâz âmedîm be-maksûd-ı evvel²⁸¹, bâz geştîm be...²⁸², bâz geştîm be-zikr-i...²⁸³, bâz geştîm be-maksûd-ı evvel²⁸⁴, reca‘nâ ile‘l-kasûdi‘d-delli²⁸⁵.

²⁵⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 234a.

²⁵⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 168a, 210a, 252a, 297b.

²⁵⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 32a, 170a, 214b, 252a.

²⁵⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 115b.

²⁵⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 10b, 137a, 137b, 181a, 255a.

²⁵⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 104b.

²⁶⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 155b.

²⁶¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 159a.

²⁶² Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 211a.

²⁶³ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 85a, 161b.

²⁶⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 17a, 18b, 178a, 207b, 209b, 212b, 233a/1, 283b.

²⁶⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 161b.

²⁶⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 11a, 22b, 106a, 233a/1, 233b, 235a.

²⁶⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 233a/1, 238b.

²⁶⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 39b, 55b, 135a, 155b.

²⁶⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 210b.

²⁷⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 141a, 165a, 235a, 252a, 297a.

²⁷¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 173a, 295b.

²⁷² Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 140a.

²⁷³ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 190b.

²⁷⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 69b.

²⁷⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 293b.

²⁷⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 35a.

²⁷⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 138a.

²⁷⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 142a.

²⁷⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 217b.

²⁸⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 233b.

²⁸¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 234b.

²⁸² Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 233a/1, 235b.

²⁸³ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 123a, 176a, 238a, 248a.

Son olarak Kadı Ahmed'in bazı edat, bağlaç, harf ve kelimelere asıl işlevlerinin yanında konuya giriş yapmak veya konuyu hitâma erdirmek, bir hususu vurgulamak veya meselenin tâli yönlerine dikkat çekmek gibi işlevler yüklediği de görülür. Yazma nüshada bir kısmı kırmızı mürekkeple yazılmış olan bu ibarelerden bazıları şunlardır: Âhir²⁸⁶, âhirü'l-emr²⁸⁷, 'akîb²⁸⁸, 'akîb-i ferâğ²⁸⁹, 'akîb-i hatm²⁹⁰, akvâl der²⁹¹, ale'l-cümle²⁹², ale'l-icmâli'l-belîğ²⁹³, ale'l-ihtisârî'l-îcâzî²⁹⁴, ammâ²⁹⁵, ammâ ba'd²⁹⁶, ânki²⁹⁷, ba'd²⁹⁸, ba'd ez²⁹⁹, ba'd ezân³⁰⁰, bâ-hikâyât³⁰¹, bahs ez³⁰², be-hakîkat³⁰³, be-kavl³⁰⁴, be-nakl³⁰⁵, be-rivâyet³⁰⁶, be-zikr³⁰⁷, beyân-ı cümel-i müteferrika³⁰⁸, beyân-ı cümle-i diğēr³⁰⁹, cümel-i hasâis³¹⁰, çendânki³¹¹, çonânki³¹², çun³¹³, der³¹⁴, diğēr³¹⁵, eğēr³¹⁶,

²⁸⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 238b.

²⁸⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 233a/1.

²⁸⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 89b.

²⁸⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 121b, 138b.

²⁸⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 177b.

²⁸⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 178b, 281a.

²⁹⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 138a, 139b.

²⁹¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 283a.

²⁹² Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 29a, 78b.

²⁹³ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 80b.

²⁹⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 75b.

²⁹⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 29a, 31b, 41b, 67a, 89a, 93b, 94a, 94b, 96a, 96b, 97a, 98b, 115a, 121b, 131a-b, 133a, 156a, 160a-b, 236a, 253a, 253b, 254a, 255b.

²⁹⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 72a, 257b.

²⁹⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 62a, 139b, 149b, 222a, 225a, 241a, 249a, 255b.

²⁹⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 54a, 58a, 84a, 201b, 254b.

²⁹⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 50b, 52a, 67b, 97b, 129a, 123b-124b, 137b, 138a, 140b, 144b, 146b, 147a, 149b.

³⁰⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 58b, 146a, 147b, 210a, 222a, 223b, 266a.

³⁰¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 183a.

³⁰² Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 286b.

³⁰³ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 237b.

³⁰⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 21b, 22a, 34a, 41a, 216a.

³⁰⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 190a.

³⁰⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 16b, 30b.

³⁰⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 95b.

³⁰⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 197b.

³⁰⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 227b.

³¹⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 244a.

³¹¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 297b.

³¹² Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 37a.

³¹³ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 15b, 51b, 67a, 85b, 92b, 96a, 98a, 104a, 105b, 110b, 119b, 152a, 157b, 159a, 165a, 190b, 204b, 239b, 240a, 251b, 255b, 257b, 293a.

³¹⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 46a, 166a.

elbette³¹⁷, ezân cümle³¹⁸, fasl³¹⁹, fi'l-cümle³²⁰, goftâr der³²¹, hem³²², hem-çonân³²³, herçend³²⁴, kavî der³²⁵, mâ-bekâ³²⁶, ma'a zâlik³²⁷, ma'a'l-cümle³²⁸, ma'a'l-hadîs³²⁹, pes³³⁰, pes ez³³¹, pîş ez³³², sıfat³³³, temmet³³⁴, tetimme³³⁵, ve-minhum³³⁶, zikir³³⁷.

Böylece yazılış serüveni de dahil olmak üzere *el-Veledü's-Şefîk*'in şekil ve tertip özelliklerinden bahsetmiş olduk. İleride tafsilatlı bir şekilde tanıtılacaksa da, eserin tertibiyle alakalı olması hasebiyle, müellif tarafından verilen başlıkları takip ederek işlenen konuları tablo halinde göstermeye çalışalım.

EL-VELEDÜ'S-ŞEFİK VE'L-HÂFİDÜ'L-HALİK

Mukaddime

1. Arapça Mukaddime	1b
2. Farsça Mukaddime	2b
3. Tarih Fenninin Meşruiyeti ve Makullüğüne Dair Deliller	5b
4. İçindekiler	7a

Birinci Bölüm

Peygamberler Tarihi ve Acem Melikleri

A. Birinci Fasıl: Hz. Âdem ile Hz. Muhammed Arasındaki Peygamberler	9a
1. Birinci Nev': Hz. Âdem ile Hz. Muhammed Arasındaki Bazı Peygamberlerin Tarihlerini Zikir	9a

³¹⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 95b, 118a, 140b.

³¹⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 95a.

³¹⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 275b.

³¹⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 217a, 281b.

³¹⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 270a, 278a, 280a, 293a.

³²⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 125b, 175b.

³²¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 190b.

³²² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 69b, 85b, 90b, 91b, 92a, 101b, 102a, 107b, 150b, 207a.

³²³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 34b, 104a, 119b, 178a, 221b, 242b, 291b, 292b.

³²⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 178a.

³²⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 193a, 263b.

³²⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 17b, 59a.

³²⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 182b.

³²⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 50b, 63a, 147b, 169b, 187a, 202b, 258a.

³²⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 135b.

³³⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 52b, 54a, 72a, 85b, 122b, 146a, 255b, 262b, 263a, 268a.

³³¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 54b, 138a, 140b, 157b, 159a, 161b, 208a.

³³² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 10a, 88a, 89a, 98b, 100b, 131a, 133a, 149a, 162a, 204b.

³³³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 53b.

³³⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 160b, 173a.

³³⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 39a, 39b, 59a, 129b, 175a.

³³⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 168a-b.

³³⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 62b, 66b, 97b, 160b, 170a, 216a, 216b, 238b, 252a.

2. İkinci Nev' : Peygamber Kıssaları, Yunan Filozofları ve İslâm Hakîmleri	9b
a) Peygamber Kıssaları	9b
1) Hz. Adem Kıssası	10b
2) Hz. İdris Kıssası	16b
3) Hz. Nuh Kıssası	17a
4) Hz. Hud Kıssası	18b
5) Hz. Sâlih Kıssası	20a
6) Ashâb-ı Ress	21b
7) Hz. İbrahim Kıssası	22b
8) Hz. İsmail Kıssası	25a
9) Hz. Lut Kıssası	25b
10) Hz. Ya'kûb Kıssası	26b
11) Hz. Yusuf Kıssası	27a
12) Hz. Eyyûb Kıssası	30a
13) Hz. Zülkifl Kıssası	31b
14) Hz. Şu'ayb Kıssası	32a
15) Hz. Musa Kıssası	32b
16) Kâlib b. Yuhanna	39b
17) Hizkîl Peygamber Kıssası	39b
18) Hz. İlyas Kıssası	40a
19) Hz. el-Yesa' Kıssası	40b
20) Esmûyil Peygamber Kıssası	42b
21) Hz. Davud Kıssası	43b
22) Hz. Süleyman Kıssası	47a
23) Eşi'ya Peygamber Kıssası	50b
24) Ermiya Peygamber Kıssası	51a
25) Danyal Peygamber Kıssası	51b
26) Üzeyir Peygamber Kıssası	53a
27) Beyt-i Makdis'in Tavsifi	53b
28) Lokman Kıssası	55b
29) Belukiyya Kıssası	56b
30) Zülkarneyn Kıssası	57b
31) Hz. Zekeriya Kıssası	60b
32) Hz. Meryem Kıssası	60b
33) Hz. Yahya Kıssası	61a
34) Hz. İsa Kıssası	61b
35) Hz. Yunus Kıssası	63a
36) Ashâb-ı Kehf Kıssası	63b
37) Cercis Peygamber Kıssası	65a
38) Şemsun Peygamber Kıssası	65b
39) Ashâb-ı Uhdud Kıssası	66a
40) Ashâb-ı Fil Kıssası	66b
41) Hâlid b. Sinân	67a
b) Yunan Filozofları ve İslâm Hakîmleri	67a
B. İkinci Fasil: Acem Melikleri	69b

İkinci Bölüm İslâm Tarihi

1. Mukaddime	72a
2. Hz. Muhammed Dönemi	72b
3. Hulefâ-i Râşidîn Dönemi	74a
4. Emevîler Dönemi	85b
5. Abbasîler Dönemi	99a
a) İlk Dönem Abbasî Halifeleri	99a
b) Büveyhîler	116a

c) Hamdânîler	121a
d) İhşidîler	122b
e) Fâtımîler	123b
f) Muvahhidler	125a
g) Mirdâsîler	127a
h) Son Dönem Abbasî Halifeleri	129b
6. İlhanlılar	138a
7. Samânîler	140a
8. Büyük Selçuklular	141a
9. Anadolu Selçukluları	146a
10. Muhtelif Halifeler, Melikler, Sultanlar ve Atabekler	152a

Üçüncü Bölüm Fizikî ve Felekî Coğrafya ile Kıyâmet ve Âhiret Ahvâli

A) Mukaddime	157b
B) Fizikî Coğrafya	158a
1. Yedi İklimin Taksimi	158a
2. Umumî Haraba Maruz Kalmış Bazı Meşhur Şehirler	159a
3. Yedi Büyük Deniz	160a
4. Bazı Tabiat Hadiseleri ve Diğer Acayıplıklar	160b
5. İlmî Hey'etten Bir Kıt'a	161b
6. Bazı Şehirlerin Dikkat Çeken Özellikleri	162a
7. Beldelerin Fayda ve Zararları	162b
8. Beldelerin Acayıplıkları ve Necd Bölgesi ile Sevâd Sınırı	162b
9. Bazı Büyük Binalar	163a
10. Uzunluk ve Genişlik İtibariyle Başka Bir Yedi İklim Taksimi	163b
11. Dağları ve Nehirleri İtibariyle Başka Bir Yedi İklim Taksimi	163b
C) Felekî Coğrafya	165a
1. Tembih	165a
2. İsimleri ve Sâkinleri Bakımından Yedi Felek	166a
3. Yıldızların Faydaları	167b
4. Arş, Mar, Kürsi, Levh, Kitap ve Kalem	168a
5. Tuba Ağacı	168b
6. Beytü'l-Ma'mûr	169a
7. Sidretü'l-Müntehâ	170a
8. Işık Saçan İki Şey: Güneş ve Ay	170b
D) Tetimmetü'l-Ezmine	173a
1. Birinci Fer': Kıyâmet Alâmetleri	173b
a) İsa b. Meryem'in Nüzûlü	173b
b) Mehdî'nin Zuhûru	173b
c) Deccâl	174a
d) Deccâl'in Hurûcu	174a
e) Dâbih b. Deccâl	175a
f) Tetimme	175a
g) Kıyâmetin On İki Büyük Alâmeti	176a
h) Diğer Alâmetler	177a
1. Birinci Neviden Hadiseler	177a
2. İkinci Neviden Hadiseler	178a
i) Bazı Kötü Davranışların Zikri	178b

2. İkinci Fer' : Ölüm ve Ölüm Sonrasındaki Hayat	179b
a) Birinci Kısım: Ölüm ve Ölüm Sonrası	179b
1. Ölüm	179b
2. Kabir Azabı	181a
3. Münker ve Nekir'in Suali	181b
4. Sekerât-ı Mevt	182b
5. Berzahta Bekleyiş	183a
b) İkinci Kısım: Kıyamet ve Ahiret Ahvâli	184a
1. Sura Üflemenin Vasfı	184a
2. Kıyamet Vakti	184b
3. Âraf'ın Vasfı	185a
4. Kıyamet Gününün Uzunluğu	185b
5. Kıyametin Vasfı	185b
6. Sorgulamanın Vasfı	186a
7. Mizanın Vasfı	187a
8. Hasımların Vasfı ve Mezalimin Reddi	187b
9. Sıratın Vasfı	188a
10. Şefaatin Vasfı	188b
11. Kevser Havuzunun Vasfı	189b
12. Cehennemın Vasfı Hakkında Söz	190b
13. Cennet Hakkında Söz	193a
14. Cennet Divanının Vasfı	195a
15. Cennetlerin Sayısı ve Her Birinin Özellikleri	195a
16. Cennet Ehlinin Giyecek, Örtü ve Yataklarının Vasfı	195a
17. Cennet Ehlinin Yiyeceklerinin Vasfı	195b
18. Huriler ve Vildanların Vasfı	196a
19. Bazı Cümlelerin Açıklanması	197b
20. Hakk'ı Görmenin Vasfı	198b

Dördüncü Bölüm

Sîre, Şemâil, Ahlâk ve Fazilet-i Nebî

1. Mukaddime	201b
2. Nûr-ı Muhammedî'nin Yaratılması ve Nesiller Yoluyla Hz. Muhammed'e Kadar İntikali	202a
3. Hz. Muhammed'in Doğumu ve Bu Esnada Şahit Olunan Bazı Harikulade Haller ve Hadiseler	205a
4. Vahyin Gelişine Kadar Hz. Muhammed'in Hayatından Bazı Önemli Anlar	207b
5. Hz. Muhammed'e İlk Vahyin İnzali ve Peygamberliğinin Başlangıcı	211a
6. İsrâ ve Mi'râc Kıssaları	212b
7. Hz. Muhammed'in Bazı Melik ve Sultanlara İslâm'a Davet Mektupları Göndermesi ve Onların Bu Mektuplara Verdikleri Cevaplar	214b
7. Hz. Muhammed'in Doğruluğuna Delalet Eden Âyet ve Mucizeler	216b
8. Hz. Muhammed'in Âdâb-ı Muaşeret Yönüyle Fiilleri	226b
a) Yemeği	226b
b) Elbisesi	227a
c) Yüzüğü	227a
d) Binekleri	227a
e) İnsanlarla Münasebetine Dair Bazı Misaller	227a
f) Tevrat ve İncil'deki Vasıfları	227b
g) Oturması ve Kalkması	227b
h) İnsanlara Seslenmesi	228a
i) Fesahati	228a
j) Yemek Yemesi	228b

k) Yedikleri ve Özel Günlerde Yememeye Dikkat ettikleri	229a
l) Giyinmesi ve Giydikleri	230a
m) Kılıçları, Atı, Eşeği ve Koyunu	230b
9. Hz. Muhammed'in Hilye-i Şerîfi	231a
10. Hz. Muhammed'in Affetmesi	232b/1
11. Hz. Muhammed'in Kızması	232b/2
12. Hz. Muhammed'in Cömertliği	233a/2
13. Hz. Muhammed'in Mertliği	234a
14. Hz. Muhammed'in Tavazuu	234a
15. Hz. Muhammed'in Ahlakî Vasıflarının Cüzleri	235b
16. Hz. Muhammed'in Ahlakının Selbî Açısından Tavsifi	237b
17. Hz. Muhammed'in Diğer Ahlakî Vasıflarına İşaret Eden Misaller	238a
18. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Muhammed'in Çeşitli Uzuvarına Yapılan Atıflar	241a
19. Allahu Te'âlâ'nın Hz. Muhammed'in Faziletlerine Dair Hz. Musa'ya Hitabı	241b
20. Allahu Te'âlâ'nın Hz. Muhammed'e İhsan Buyurduğu Yedi Şey	242a
21. Hz. Muhammed ile Hz. Yusuf'un Faziletler Bakımından Mukayesesi	242b
22. Hz. Muhammed'in Bazı Peygamberlerin Önemli Vasıflarına Sahip olması	242b
23. Hz. Muhammed'i Diğer Peygamberlerden Ayıran Husûsiyetler	244a
24. Hz. Muhammed'den Sâdır Olan ve Nübüvvetini Tasdik Eden Mucizevî Bazı Haller	248a
21. Hz. Muhammed'in Güzel Ahlakını Aksettiren Faziletleri	252a
a) İyilik Yapması ve Hayırda Bulunması	252b
b) Cismanilikten Uzak Olması	254a
c) Ashâbının Fazilet Bakımından Tertibi	254b
d) Ümmetinin Faziletleri	254b
e) Maruz Kaldığı Sıkıntılar	255a
f) Faziletinin Derecesi	255b

Beşinci Bölüm **Kelâm**

1. Mukaddime	257b
2. İtikadın Kaideleri	258a
a) İmanın Aslı ve Eşyanın Hakikati	258a
b) Cenâb-ı Hakk'ın Zâtını Lâyık Olmayan Şeylerden Tenzih Etmek	259a
c) Allah'ın Kudreti	259b
d) Allah'ın İlmi	260a
e) Allah'ın İradesi	260a
f) Allah'ın Semî' ve Basîr Olması	260a
g) Allah'ın Kelâmı	260a
h) Allah'ın Fiilleri	261a
i) Ahiret	261a
j) Peygamberlik	261b
3. Velilerin Kerameti Hakkında Söz	263b
4. Ta'dîl ve Tecvîr Hakkında Söz	265a
5. İmamet ve Halkın İmama Tâbi Olmasının Zorunluluğu Hakkında Söz	265a
6. Hulefâ-i Râşidîn'in İmameti Hakkında Söz	265b
7. İstita'at Hakkında Söz	267a
8. Kulların Fiillerinin Yaratılması Hakkında Söz	267b
9. Dünyanın Hâdis Olması Hakkında Söz	268a
10. Tevlîdin İbtali Hakkında Söz	268b

11. Tâkat Gösterilemeyecek Şeyin Teklif Edilmesi Hakkında Söz	268b
12. İrâde Edilenlerin Umumileştirilmesi Hakkında Söz	269b
13. Aslahın Nefyi Hakkında Söz	270a
14. Rızıklar Hakkında Söz	270b
15. Eceller Hakkında Söz	270b
16. Kaza ve Kader Hakkında Söz	271b
17. Hidâyet ve Delâlet Hakkında Söz	272a
18. Ehl-i Kiblenin Tekfir Edilmesinin Câiz Olmadığına Dâir Söz	272b
19. Büyük Günah Sahipleri Hakkında Söz	272b
20. İmân ve İslâm Hakkında Söz	277b
21. İmânın Hakikati Hakkında Söz	278b
22. Diğer Birkaç Mesele ile Birlikte Taklidi İmân Hakkında Söz	279b
23. Doğruluğu Hakkında Duymaya Dayalı Naklî Bir Haberin Vârid Olduğu Hususlara İmânın Vucûbiyeti Hakkında Söz	281a
a) Hz. Muhammed'in Mi'râcî	281a
b) Mûnker ve Nekir'in Suâli	281b
c) Cesedlerin Haşri ve Kıyamet Günü Vaki Olacak Şeyler	281b
d) Terazi	282a
e) Sırat	282b
f) Cennet ve Cehennem	282b
g) Havuz	282b
h) Hakk'ın Vechini Temaşa Etmek	282b
24. Muhtelif Meseleler Dair Sözlere	283a
a) Muhtelif Meselelere Dair Birinci Nev'	283a
1. İsim ve Müsemma Meselesi	283a
2. Hakk Te'âlâ'yı Esmâ-i Hüsnâ ile Çağırarak Meselesi	283a
3. Kulun Haram Olmayan Hususlarda da Elem Duyması Meselesi	283a
4. Allah'ın Hata ve Unutkanlıkla Asi Olmuş Kulunu Cezalandırması Meselesi	283b
5. Allah'a İtaatten Kurtulduğunu Zannetme Meselesi	283b
6. Nebî'nin Dinî Hükümler Üzerine İctihatta Bulunması Meselesi	283b
7. Nebî'den Unutkanlık veya Hata ile Zillet Sâdir Olamayacağı Meselesi	283b
8. Nübüvvetin Kesb, İctihad ve Miras Yoluyla Geçmesinin Mümkün Olamayacağı Meselesi	283b
9. Vücûd ve Tasavvuru Bölünme Kabul Etmeyen Bir Parçaya Her An Tesadüf Etmenin Mümkün Olması Meselesi	283b
10. Peygamberimizin Dışındaki Peygamberlerin Faziletine Dair Nass Bulunmaması Meselesi	284a
11. Ūlû'l-Azm Peygamberler Meselesi	284a
12. Aşere-i Mübeşşere Meselesi	284a
13. Resûl'ün Hanımları Meselesi	284a
14. Hükümlerin Neshine Dâir Mesele	284a
15. Allah'tan Başka Her Şeyin Helak Olması Meselesi	284b
16. Hakk Te'âlâ'nın Bu Dünyada Dilediği Kimseyi Güzellik, Mal, Akıl ve Evlat Bakımından Arttırması Meselesi	284b
17. Ölüm Halinde İken Kâfirin İman Etmesi Meselesi	284b
18. İskender Zü'l-Karneyn Hakkında Mesele	284b
19. Kıyamet Alâmetlerinin Nass Yoluyla Belirtilmesi Meselesi	284b
20. Yezid b. Mu'âviye'ye Lanet Edilmemesine Dair Mesele	284b
21. Sâlih Amellerin İmândan Sayılması Meselesi	284b
22. Birinin Dârü'l-Harbe Gidip Rahip Olmaya Niyet Etmesi ile Bir Kafirin Dârü'l-İslâm'a Gidip Müslüman Olmaya Niyet Etmesi Durumunda Hallerinin Ne Olacağı Meselesi	284b
23. İçinden İnanmasa da Zorlama Olmaksızın Küfür Kelimesini Söyleyen Kişiye Dâir Mesele	284b

24. Şarhoşluk Anında Küfür ve Hezeyanda Bulunan Kişinin Bundan Sorumlu Olmadığına Dâir Mesele	286b
25. İmam-ı Azam ile İmam-ı Şâfi'î Arasında Fıkıh'a Furû' İsmi Verilmesi Hakkında Mesele	286b
26. Hakk'ın Zâtına Ait Sıfatlar ile Zâtıyla Kâim Olan Fiillerinin Tümüünün Kadim Olması ve Tekvin ve Mükevvene Dair Bir Bahis	286b
27. Taat ve Tövbenin Kabûlünün Câiz Olması Meselesi	287a
28. Hakk Te'âlâ ile Alakası Bulunan Beğenilir Amellerin Durumu Meselesi	287a
29. İyiliklerin Kötülükleri Gidermesi Meselesi	287a
30. Cevher-i Ferd Hususundaki Sözü'nün Hak Olduğuna Dair Mesele	287a
31. Zamanın Birbiri Peşi Sıra Gelen Anlardan Mürekkep Olduğunun Anlaşılmasına Dair Mesele	287b
32. Belîğ Kimselerin Ortaya Çıkarılmış Oldukları Duaları Kulun Görünen ve Görünmeyen Sıkıntılarına Şifa Bulmak Amacıyla Okumasına Dair Mesele	287b
33. Dostlar ve Muhtelif Şahıslar ile Çocuklar, Ana-Babalar ve Akrabalar Tarafından Yapılan Dua ve Dağıtılan Sadakaların Menfaatinin Ölülere Vâsıl Olmasına Dair Mesele	288a
34. Geçmişte Yaptıklarından Pişmanlık Duyması ve Günahları İşlemekten Geri Durması Şartıyla Müslüman'ın Tövbesi Meselesi	288a
35. Muayyen Bir Günahı Terk Etmeksizin Tövbe Etmek Meselesi	288a
36. Kulun İşlediği Cinayetten Tövbe Etmesi Meselesi	288a
37. Ölümün Yokladığı Anda Mü'minin Tövbesinin Kabulü Meselesi	288a
38. Ehl-i Salah ve Sıdka Ubûdiyetlerinin Bereketi Neticesi Vâsıl Olan Herhangi Bir Dünya Nimetinin Onların Âhirette Nâil Olacakları Mükafatlara Etkisi Meselesi	288a
39. Büyük Günahlardan Tövbe Etmenin Küçük Günahları da Terk Etmeyi Zorunlu Kılmayacağı Meselesi	288b
b) Muhtelif Meselelere Dair Diğer Bir Nev'	288b
1. İlmi Yukarıdan Talim Edip Aşağıdaki Kimselere Öğretme Meselesi	288b
2. Faziletli Olma Yönündeki Çabaları Gizli Tutmak Gerektiği Meselesi	288b
3. Âlimin Dinî Hükümler Hususunda Şartlar Olgunlaştığı Vakit İçtihatta Bulunmasının Uygun Olması Meselesi	288b
4. İlm-i Gaybın Hakk'ın Uhdesinde Bulunması Meselesi	288b
5. Müneccim, Kâhin ve Sihirbazların Zan Olarak Ortaya Koydukları Hususların Bâtıl Olması Meselesi	288b
6. Karma Karışık Rüyalar Şeklinde Olmamak Kaydıyla Halkın Görmüş Olduğu Rüyaların Açık Bir Şekilde Zikredilmiş Olan Şartlarla Te'vil Edilmesi Meselesi	288b
7. Hakk Te'âlâ'yı Celâl Sıfatları ve Kemâl Vasıflarıyla Saf Tevhidin Gereklerine Uygun Olarak İdrak ve Tahdid Olmaksızın Temaşa Etmek Meselesi	288b
8. Mükellefin, Hakk Te'âlâ'yı Marifet Hakkıyla Tanınması Meselesi	289a
9. Hakk Te'âlâ'nın Faydalı ve Hayırlı Olduğunu Bildirdiği Nimetleri Kendi Nimetinden Sayması Meselesi	289a
10. Din ve Nesep Bakımından Kardeşi Olan Kimselere İyi Yapmayı ve Kötüden Uzak Durmayı Emretmenin Herkesin Üzerine Vâcib Olması Meselesi	289a
11. Kişinin İnsanlar Arasında Kendi Nefsi ile İlgili Sebepleri Uygulamaya Çalışmasının Önceki Hükmü Ortadan Kaldırmayacağı Meselesi	289a
12. Teessüf Çekmenin Şer'î Durumuna Dair Mesele	289a
13. Hakk Te'âlâ'ya Mahsus Mülkün Devri Bakımından Mülk ve Milkin Kula İzafe Edilmesi Meselesi	289a
c) Usûl/Kelâm ile İlgili Muhtelif Meselelere Dair Diğer Bir Nev'	289a
1. Akılların Tabiatları Açısından Beşer Arasında Farklılık Bulunması Meselesi	289a
2. Akıl Kalpte Gizli Parlak Bir Cevher Olması Meselesi	289b
3. Cennet ve Diğer Çeşitli Uhrevî Nimetlerin Hâsıl Olmasının Mükellefin Amellerinin Karşılığı Olarak Değil, Hakk Te'âlâ'nın Sonsuz Fazl ve Rahmetinden Kaynaklanması Meselesi	289b
4. Akıl Sâhibi Kulun İyi Fiilleri Yapmak Zorunda Olmaması Meselesi	289b
5. Hakk Te'âlâ'nın Bazı Zamanları ve Mekanları Faziletli Kılması Meselesi	289b
6. Dağ, Taş, Ova, Toprak, Ağaç ve Nebâtın Hakk Te'âlâ'yı Tam Bir Hamd ve İçtenlikle Tesbih Etmesi Meselesi	290a

7. Mü'mine, Kâfire ve Benî Âdem'in Düşmanı Olan Şeytanlara Mahsus Bir Cinin Mevcut Olması Meselesi	290a
8. Benî Âdem'in Mü'minlerinin Meleklerden Daha Hayırlı Olması Meselesi	290b
9. Âlemin Hakk'ın İhdası ve İcadı ile Yoktan Var Olması Gibi Yayılıp Kıvrılmasının da Hakk Te'âlâ'nın Te'yidi İle Olacağı Meselesi	291a
10. Âlemin Cüzlerinin Aynı Olması Meselesi	291a
11. Her Akıllı ve Mükellef Durumdaki Kulun İşlediği Hayır ve Şerden Dolayı Sevap ve Günahla Karşılık Görmesi	291a
12. Gök Gürlemesi ile Göklerde ve Yerde Yaşayanların Fenâ Şerbetini İçmesi Meselesi	291a
13. Şehidlerin ve Nebilerin Ruhlarının En Yüksekteki Meskenlere Gitmesi Meselesi	291a
14. Ezelde Falan Kişinin Kalıbı Olarak Yaratılmış Olan Her Canın Bu Dünyada Bir Müddetliğine Bir Bedene Eşlik Etmesi Meselesi	291a
15. Mü'minlerin Buluğa Ermeden Masum Bir Halde İken Ölen Çocuklarının Cennetlik Olması Meselesi	291a
16. Her Büyülenmiş Fitneci, Lanetlenmiş Riyakar, Cinlenmiş Cedelci, Aylak, Aldatılmış Sapkın ve Kaynaksız Bid'atçı Kimselerle Cidâl Edilmemesi Meselesi	291b
17. Selâmet Yolunu Bulmayı İsteyen Kimsenin Sağı-Solu Araştırmak, Kontrol Etmek, En İnce Ayrıntısına Kadar İncelemek, Cimri Davranmak ve Yapmacık Tavırlarla Konuşmaktan Kesinlikle Uzak Durması Meselesi	291b
18. Dâima Kat'î Bir Sûrette İşitilmiş, Makbûl ve Hidayet Eden Delilin Hakk Ehline Mahsus Olması Meselesi	291b
19. Müteşâbih Âyetlerin Kapalılıklarını Tetkik ve Teftiş Etmek, Ruhun Keyfiyetinden Bahsetmek ve Kaderle İlgili Sırları Araştırmak Meselesi	291b
d) Meseleler	292b
1. Bid'at Ehlinin Kasten Söylediği, Kendilerinin İmanlı Olduğunun Sanılmasına Yol Açan, Ancak Onları Mutlak Kâfir Yapan Birkaç Cümle	292b
2. Sığırlar, Kuşlar ve Yabanî Hayvanların da Âdemoğulları Gibi Olmasa da Ruhları Olduğu Meselesi	292b
e) Usûl-i Din Kısmının Sonu	293a

Hâtime

a) Umde-i Kelâm	293b
b) Temhîd	295b
c) Tembîh	297a
d) Müellifin Ferağ Kaydı	297b
e) Müstensihin Ferağ/Kitâbet Kaydı	298a

1.2.2. Kaynakları Bakımından el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk

Muhtelif defalar vurgulandığı üzere, Arapça eserlerden Farsça'ya tercüme edilerek³³⁸ oluşturulmuş olan *el-Veledü's-Şefîk*'in kaynakları da konuları gibi çeşitlilik arz etmektedir. Müellifin "*kıssalar, tarihler, mebde' (başlangıç) ve me'âdla (son) ilgili bahisleri; melikler, sultanlar, vezirler, kelamcılar, tefsirciler, hadisçiler ve dünyayı*

³³⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefîk**, v. 1b. Ayrıca bkz. v. 2b, 10b, 14a, 59b, 184a, 219a, 283a. Her ne kadar Kadı Ahmed eserini Arapça kitaplardan Farsça'ya tercüme yoluyla oluşturduğunu söylüyorsa da, "*Farsların ve Arapların kitaplarında*" (v. 1b) ve "*Acem tarihçileri ve müneccimler*" (v. 59b) gibi ifadeleri ve kullandığını söylediği *Nasihatü'l-Mülûk* ve *Müsâmeretü'l-Ahbâr* gibi kitapların (v. 70a, 71a, 125a) Farsça olması, onun, az da olsa, Arapça'nın dışında başka bir dilde yazılmış kaynaklara müracaat ettiğini gösterir.

imar etmiş diğer kimselerle alakalı konuları”³³⁹ ele almasına bağlı olarak ortaya çıkan bu kaynak çeşitliliği, yine kendisi tarafından herhangi bir eser ismine atıfta bulunulmaksızın şöylece izah olunur: “[Mevzu ile] alakalı olmak kaydıyla gıpta edilen kitaplar ve hoşâ giden hâşiyeler tarafından zabt olunmuş tarihleri, sanat erbâbının ve müstesna incilerin ilginç ve ibretli sîretlerine ve kıssalarına mahsus tefsirleri, Sübhânî kelâmın te`villerindeki gariplikleri, Nebî-yi Mekkî-yi Medenî [adına] ortalıkta dolaşmakta olan çığlıklardaki acayıplıkları, nesir halindeki hikmetli sözleri, kayıt altındaki veciz ifadeleri, nakiblerin iltikat ettiklerini, ediblerin beğendiklerini, belâgat ve fesahât sahiplerinin seçtiklerini, nasihat veren zümrelerin şerh ettiklerini, te`liflerde bulunanların madenlerini, seleflere dâir yazanların defterlerini, hakkında şüphe vârid olduğu için değil, kendisinden sakınıldığı için sınırlı olarak kaydedilen hüznü şeyleri, her duyan kimsenin içinde var olanı methettiği rumuzlu hususları, harplerin ve gazaların, kutlamaların ve yemekli toplantıların düstûrlarını, halifelerin ve meliklerin meclislerinde sevilerek dinlenen şeyleri, sülûk erbâbını şüphelerden, vakialardan, varlıklardan, hastalıklardan, kinlerden, parlaklıklardan ve parıldamalardan kurtaran hususları ve lambalar gibi olan nasihatleri tercüme ettim. Şöyle ki ben fakir ve hakir talebe, tarih ilimleri fenni hususunda, susamış bir kimsenin berrak bir suya duyduğu özlem gibi, aşıklık halleriyle kıvranıp dururken, Hazret-i Zü’l-Celâl tarafından [kendimi, bu ilmin] dallara ayırmakla rızıklandırılmış buldum. Ömrümün bazı vakitlerini, tembellik peşinde olanların dâima uğradıkları sohbet ormanından uzak tutarak, zimmete mal geçirir gibi gizli gizli mezkûr evsaftaki latifeleri iktibas etmeye adadım... Geçerli bir mazerete binaen mukaddimeyi bir hayli uzun tuttum. Geride bâki kalacak olan ciltleri/bölümleri ise, nebilerin zikrine, eski halifelerin ve meliklerin, yüce sultanların ve hakîmlerin hayat hikayelerine dâir daha öncekilerden ziyadesiyle dinlediğim, defalarca işittiğim hususları ilgili oldukları yerlere nasbederek teşkil ettim. “İki şeye iştah/merak duyan kimse doymak bilmez” hadisinin beğenilen ve tasvib olunan kısmını içine alan ilk bölümünün hükmüne tabi olarak, geniş fikri neticelerden ilginç ve yeni sonuçlar ortaya çıkarmak için saklı bir inci gibi muhafaza altına alınmış kütüphane mahzenlerindeki kitaplarla yetinmedim.”³⁴⁰

Mezkûr metinden anladığımız kadarıyla tarih, edebiyat, tefsir, hadis ve tasavvuf gibi alanlarla ilgili olması lazım gelen bu kaynaklardan bazısı, müellif tarafından kitabın

³³⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 257b.

³⁴⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 2b-3a.

sonunda bir liste halinde verilmiştir. Ancak bir kısmı gayet meşhur olan ve alanının klasikleri arasında yer alan bu eserlerin hâricinde başka bazı kaynakların daha mevcut olduğu, metin içinde zaman zaman yapılan atıflardan anlaşılmaktadır. Şimdi bu kaynakları atıf yerlerine ve konularına göre tasnif ederek zikretmeye çalışalım:

1.2.2.1. Kullanılan Kaynaklar ve Müellifleri

a. Kaynakçada Zikredilen Eserler

Kadı Ahmed “*ilimlerin kanunlarını, zevkli fenleri, hakikat mahsulü tefsirleri, sahih hadisleri, sarîh kıssaları ve dinî bahisleri içeren bu kitap, sıhhatine ve sağlamlığına ittifakla itimad edilen âfâktaki muteber yüz kitaptan tercih olunan şu eserlerin yardımıyla yazılmıştır*” diyerek eserinin sonunda bir kaynaklar listesi verir.³⁴¹

Bazılarının ismi metin içindeki atıflarda da geçen bu eserleri konularına göre şöylece tasnif etmek mümkündür:

1) Tarih Kaynakları

- a) Ebu Zeyd el-Belhî, el-Bed'³⁴²
- b) es-Sa'lebî, Arâisü'l-Mecâlis³⁴³
- c) Şihabî, Tarih³⁴⁴

2) Edebiyat Kaynakları

- a), Nesrû'd-Dürr³⁴⁵

³⁴¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 297b-298a. Kadı Ahmed'in kanaatimizce kesretten kinaye olarak yapmış olduğu başka bir “yüz cilt kitap” vurgusu için bkz. v. 296b.

³⁴² Bu esere metin içinde başka hiçbir atıf yapılmamaktadır. Eserin kime ait olduğu hususu da bir hayli tartışmalıdır. Şöyle ki, *Kitabü'l-Bed' ve't-Tarih*'in Damad İbrahim Paşa kütüphanesindeki tek nüshasında müellif olarak Ebû Zeyd el-Belhî (ö. 322/934)'nin ismi geçer. Bu sebeple nâşir Cl. Huart da birinci ve ikinci ciltlerin başında kitabı Ebû Zeyd el-Belhî'ye nispet etmiş, ancak daha sonra es-Sa'lebî'nin *Kitab el-Ğurar fi-Siyeri'l-Mülûk ve Ahbârihim* adlı kitabındaki açık ifâdesi üzerine müellif olarak el-Makdisî (ö. 355/966'dan sonra)'nin adını anmıştır. Cl. Huart bu hususun XIII. yüzyıldan önce gerçekleşmiş olması gerektiğini söylemektedir ki, XIV. asrın ortalarına doğru kitabını yazmış olan Kadı Ahmed'in ifadesi de bunu teyid eder. (Bkz. Cl. Huart, “Belhî, Abu Zayd Ahmed b. Sahî”, **İslâm Ansiklopedisi**, c. II, Eskişehir 1997, s. 487; İlhan Kutluer, “Belhî, Ebû Zeyd”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c. V, İstanbul 1992, s. 414; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s. 66-67; Süleyman Sayar, “Makdisî, Mutahhar b. Tâhir”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c. XXVII, Ankara 2003, s. 432-434. Eserin neşirleri için ise bkz. Mutahhar b. Tâhir Makdisî (ö. 355/966'dan sonra), **el-Bed' ve't-Tarih**, nşr. Clement Imbault Huart, c. I-VI, Paris 1899-1919; Ebu Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî (ö. 322/934), **Kitâbü'l-Bed' ve't-Tarih**, hşy. Halil İmran el-Mansûr, c. I-II, Beyrut 1997).

³⁴³ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 55a. Ayrıca bkz. v. 52a-b (Neşri için bkz. Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Nişaburî es-Sa'lebî (ö. 427/1036), **Kısasü'l-Enbiyâ -Arâisü'l-Mecâlis-**, Beyrut 1994).

³⁴⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 139b. Ayrıca bkz. 125a, 153a. Kadı Ahmed'e göre 633/1236'da sona eren bu kitabın mahiyetiyle ilgili tartışmaya ileride “İkinci Bölümün Kaynakları” arasında yer verilecektir.

3) Tasavvuf Kaynakları

- a) Ebu Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*³⁴⁶
- b) Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî, *er-Risâle*³⁴⁷
- c) İmâm Tâcüddin Ömer b. Muhammed Deylemî, *Hakâikü'l-Ârifîn*³⁴⁸

4) Tefsir Kaynakları

- a) ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*³⁴⁹
- b) Fahreddin er-Razî, *et-Tefsirü'l-Kebîr*³⁵⁰

5) Hadis Kaynakları

- a), *Câmi'u'l-Usûl fi-Ekâvîli'r-Resûl*³⁵¹

6) Kelam/Akaid Kaynakları

- a) Ebu Mansur el-Mâturîdî, *Elfâzü'l-Küfr*³⁵²
- b) Ebu Hamid Gazzâlî, *İhyâu'l-Ulûm*³⁵³

³⁴⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 104b, 254a (Neşri için bkz. Ebu Sa'd Mansûr b. el-Hüseyn el-Âbî (ö. 421/1030), *Nesrû'd-Dürr fi'l-Muhâdarât*, thk. Hâlid Abdülganî Mahfûz, c. I-VII, Beyrut 2004).

³⁴⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 275b (Neşri için bkz. Ebu Tâlib Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hârisî el-Mekkî (ö. 386/996), *Kûtu'l-Kulûb fi-Muameleti'l-Mahbûb*, c. I-II, Beyrut t.y. (Kahire, 1310 neşrinin tıpkı basımı). Türkçe tercümesi için ise bkz. Ebu Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb fi-Muameleti'l-Mahbûb –Mahbûb ile Muamelede Kalplerin Azığı-*, trc. Muharrem Tan, c. I-IV, İstanbul 1999).

³⁴⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 117a-b (Neşri için bkz. Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Beyrut 2001. Türkçe tercümesi için ise bkz. Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi: Tasavvuf İlimine Dair*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1978).

³⁴⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 292a, 293a. Eserin müellifi kaynakçada “el-İmam el-Müceddid Dînüllah Tacüddin” olarak sadece unvanlarıyla anılıyorsa da, metnin içinde ismi kaydettiğimiz şekilde geçmektedir. İsmi ve eserini bu şekilde eşleştirerek muayyen kıldığımız bu şahısla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadığımızı belirtelim.

³⁴⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 55a, 202a, 226b, 263b. Ayrıca bkz. v. 132b, 135a (Neşri için bkz. Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf an-Hakaiki Gavamizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi-Vucûhi't-Tenzîl*, c. I-II, Kahire 1890).

³⁵⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 184b, 235a, 291a (Neşri için bkz. Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Razî (ö. 606/1210), *et-Tefsirü'l-Kebîr -Mefâtihu'l-Gayb-*, nşr. Abdurrahman Muhammed, c. I-XXXII, Tahran, t.y. (Kahire 1933-1938 neşrinin tıpkı basımı). Türkçe tercümesi için ise bkz. Fahreddin er-Razî, *Tefsir-i Kebîr -Mefâtihu'l-Gayb-*, trc. Suad Yıldırım vd., c. I-XXIII, Ankara 1988-1995).

³⁵¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 92b, 133a. Ayrıca bkz. 32a, 168a, 169a (Neşri için bkz. Ebu's-Saadât Mecdüddin Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esir el-Cezerî eş-Şeybânî (ö. 606/1210), *Câmi'u'l-Usûl min-Ehâdisi'r-Resûl*, thk. Abdulkadir el-Arnâvut, c. I-XI, Şam 1969-1972. Türkçe tercümesi için ise bkz. İbnü'l-Esir el-Cezerî, *Câmi'u'l-Usûl*, trc. ve şrh: S. Kemal Sandıkçı ve Muhsin Koçak, c. I-XIX, İstanbul 2008).

³⁵² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 285a-286b. Hakikatte Kadı Ahmed'in Ebu Mansûr el-Maturidî (ö. 333/944)'ye nispet ettiği *Elfâzü'l-Küfr* isimli risâleye metin içinde hiçbir atıf yapılmaz. Ancak mezkûr varaklar arasında “İçinden İnanmasa da Zorlama Olmaksızın Küfür Kelimesini Söyleyen Kişiye Dâir Mesele” adı altında ele alınan bahsin söz konusu risâleden tercüme edildiği kanaatindeyiz.

- c) es-Sâbûnî, Usûl³⁵⁴
d), Akâidü'l-Ukûd

7) Fıkıh Kaynakları

- a) ed-Debusî, Münâzarât
b) el-Kudsî, Furû'ü'l-Fıkh³⁵⁵
c), el-Mübâhasâtü's-Şettâ
d), Tetmîmü'l-'Amelî

8) Mezhepler Tarihi Kaynakları

- a), Nuhabu'l-Milel ve'n-Nihal

9) Felekiyyata Dair Kaynaklar

- a), ez-Zicü'n-Nücûmî³⁵⁶
b), et-Taksîmü'l-'İllî
c), İnzimâmü'l-Alemîn

10) Tıbb Dair Kaynaklar

- a), Teşrîhü't-Tıbb³⁵⁷

b. Metin İçinde Zikredilen Eserler

Yukarıda isimleri anılan ve konularına göre tasnif edilen bu kaynaklardan bir kısmına, ifade ettiğimiz gibi metin içinde de atıflar yapılır. Ancak bunların yanında, daha başka eserlerin isimlerinin de zikredildiği görülür. Şimdi kaynakçada isimleri geçmemekle birlikte metin içindeki atıflarla kaynak olarak kullanıldığı belli olan bu kitapları tespit edip gruplandırmaya çalışalım:

³⁵³ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 258a (Neşri için bkz. Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî (ö. 505/1111), **İhyau Ulumi'd-Din**, tsh. Bedevî Ahmed Tabâne, c. I-IV, Endonezya 1952. Türkçe tercümesi için ise bkz. Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazzâlî, **İhyau Ulumi'd-Din**, trc. Ahmed Serdaroğlu, c. I-IV, İstanbul 1986).

³⁵⁴ Sabunî'nin bu eserine metin içinde hiçbir atıf yapılmaz. Ancak yapmış olduğumuz mukayeselerde v. 263b-283a arasındaki bahislerin Sabunî'nin mezkûr kitabından istifadeyle yazıldığı kanaatine sahip olduk. Eserin neşri ve Türkçe tercümesi için bkz. Nüreddin Ahmed b. Mahmûd es-Sâbûnî (ö. 580/1184), **Maturidiye Akaidi (el-Bidâye fi-Usûli'd-Dîn)**, nşr. ve trc. Bekir Topaloğlu, Ankara 1979.

³⁵⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 280a. Ayrıca bkz. v. 282a.

³⁵⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 9b, 71a.

³⁵⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 274a-275a. Müellifi zikredilmeyen *Teşrîhü't-Tıbb* isimli esere gerçekte metin içinde hiçbir atıf yapılmaz. Ancak "Büyük Günahlar" anlatılırken mezkûr varaklar arasında zikredilen bahsîn söz konusu risâleden tercüme edildiği kanaatindeyiz.

1) Tarih Kaynakları

- a) et-Taberî³⁵⁸
- b) İmâm Gazzâlî, Nasihatü'l-Mülûk³⁵⁹
- c) Hâce Kerimüddin Aksarâyî³⁶⁰
- d) Kadı Ahmed, Selçuknâme³⁶¹
- e) Mevlâna Kadı Mahfûz Zerkûb'un nezdinde bulunan ismi meçhul bir kitap³⁶²

2) Edebiyat Kaynakları

- a) Düreydî³⁶³
- b) Şiblî³⁶⁴

3) Tasavvuf Kaynakları

- a) İbn Arabî³⁶⁵

4) Tefsir Kaynakları

- a) es-Sa'lebî, Tefsîr³⁶⁶

³⁵⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 9a (Neşri için bkz. Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/922), **Tarihu't-Taberî -Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk-**, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, c. I-XI, Beyrut 1967).

³⁵⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 70a, 71a. Gazzâlî'ye nispet edilerek "*Tezkire*" şeklinde zikredilen kitapla da *Nasihatü'l-Mülûk*'un kastedildiği anlaşılmaktadır. Bkz. v. 71a (Neşri için bkz. İmâm Muhammed Gazzâlî (ö. 505/1111), **Nasihatü'l-Mülûk**, tsh. Celâleddin Hümâyî, Tahran 1367).

³⁶⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 125a (Neşri için bkz. Mahmûd b. Muhammed Aksarayî (ö. 723/1323'ten sonra), **Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr**, nşr. Osman Turan, Ankara 1944. Türkçe tercümesi için ise bkz. Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, trc. Mürsel Öztürk, Ankara 2000).

³⁶¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 140b, 141a. Anlaşıldığı kadarıyla Kadı Ahmed (ö. 734/1333'ten sonra) bu hacimli kitabı, Şemseddin Dündar Bey b. Hamza Nekîdî adına tertip etmiş, ancak muhtemelen vefatı sebebiyle Emirî Dündarî olarak anılan oğluna takdim etmiştir. Bununla birlikte bugüne kadar bu esere tesadüf etmek mümkün olamamıştır.

³⁶² Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 153b. Kadı Ahmed, bu eserin, eksik kalan Selahaddin Eyyubî'nin devleti zamanındaki hâdiseleri tamamlamakta kendisine yardımcı olduğunu söylemektedir.

³⁶³ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 10b (Metinde, "Düreydî bir nazmında şöyle der" şeklinde atıfta bulunulur. Söz konusu nazım da İbn Düreyd (ö. 321/933)'in *Maksûre*'sinde geçmektedir. Bkz. Mahmud Câsim Muhammed, **İbn Hâleveyh ve Cuhûduhu fi'l-Lugati ma'a Tahkiki Kitâbihi "Şerhu Maksûreti İbn Düreyd"**, Beyrut 1986, s. 400).

³⁶⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 111b. Kadı Ahmed, Hallâc-ı Mansûr ile ilgili olarak Şiblî'nin yazmış olduğu mansûr ve manzûm ifadelerin ezberinde olduğunu söylemektedir. *Divân*'ı için bkz. Ebu Bekir Dülef b. Cahder eş-Şiblî (ö. 334/945), **Divân**, thk. Kâmil Mustafa eş-Şeybî, Bağdad 1967.

³⁶⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 67a. Ayrıca bkz. 41a-b, 85b, 148b. Metinde, Kadı Ahmed, "Hâlîd b. Sinân Absî"yle ilgili malumatın Şeyh Muhyiddin Arabî (ö. 638/1240)'nin attarhânesinden ve hizâne-i kütübünden nakledildiğini, kendisinin de aktarılan bu ifadeleri kitabına aldığını söylemektedir. İsmi vermediği bu râvî, muhtemelen İbn Arabî'nin peygamberler tarihi tarzında kaleme aldığı *Fusûsu'l-Hikem*'inden yararlanmış olmalıdır. Bkz. İbnü'l-Arabî, **Fusûsu'l-Hikem**, trc. Ekrem Demirli, İstanbul 2006, s. 234, 510.

³⁶⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 9b. Ayrıca bkz. v. 52a-b (Neşri için bkz. Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Nişaburî es-Sa'lebî (ö. 427/1036), **el-Keşf ve'l-Beyân fi-Tefsîri'l-Kur'ân**

b) es-Sem‘ânî, Tefsîr³⁶⁷

5) Kelam/Akaid Kaynakları

a) İmâm-ı Azam Ebu Hanife, el-Âlim ve’l-Müteallim³⁶⁸

b), İbâne³⁶⁹

-Tefsîrî’s-Sa‘lebî-, thk: Ebu Muhammed b. Âşûr, c. I-X, Beyrut 2002). Kadı Ahmed, v. 52a-b’de, “Üstâd İmâm Se‘âlibî”ye atıfta bulunarak Beytül-Makdis’in ne zaman tahrip edildiğine dair kısaca anlatılanlar arasında bir münâkaşa bulunduğunu dile getirir. Bu durum onun Se‘âlibî’ye ait bir eseri kaynak olarak kullandığına delalet eder. Hatta Kadı Ahmed’in birinci bölümdeki asıl kaynağını teşkil eden es-Sa‘lebî’nin *Arâisü’l-Mecâlis*’ine baktığımızda (bkz. s. 341), onun da söz konusu meseleyi “Üstâd” diye andığı birinin “Tefsîr”ine atfen ele aldığı görülür. Bu iki ifadeyi birleştirdiğimizde, zâhiren es-Sa‘lebî ile aynı dönemde yaşamış ve onun saygısını kazanmış ya da ona üstadlık yapmış es-Se‘âlibî adında birinin *Tefsîr*’inden bahsedildiği izlenimi oluşur. Filhakika tefsîr sahibi birkaç es-Se‘âlibî’den söz etmek mümkünse de (mesela bkz. Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf es-Se‘âlibî (ö. 875/1470), **el-Cevâhirü’l-Hisân fi-Tefsîri’l-Kur‘ân -Tefsîrî’s-Se‘âlibî-** thk: Adil Ahmed Abdülmevcûd, c. I-IV, Beyrut 1997), verilen ipuçlarına göre burada kastedilen kişinin *Fıkhü’l-Luğa ve Yetîmetü’d-Dehr* isimli eserlerin müellifi ve Ebu İshak es-Sa‘lebî’nin muasırı olan Ebu Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail es-Se‘âlibî (ö. 429/1038) olması gerekir. Bu şahsın gâyet velûd biri olduğu terâcim-i hâl müellifleri tarafından ifade ediliyorsa da (bkz. Ebu’l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân (ö. 681/1282), **Vefeyâtü’l-A’yân ve Enbâu Ebnâi’z-Zemân**, thk. İhsan Abbâs, c. III, Beyrut 1970, s. 178-180; Ebu’l-Felâh Abdülhay b. Ahmed İbnî’l-İmâd (ö. 1089/1679), **Şezerâtü’z-Zeheb fi-Ahbâri men-Zeheb**, c. III, Beyrut, t.y., s. 246-247; Hayreddin ez-Ziriklî, **el-A‘lâm: Kâmûsu Terâcim li-Eşheri’r-Ricâli ve’n-Nisâ**, c. IV, Beyrut 2002, s. 163), bir tefsîr kaleme aldığından söz edilmez. Bunun yerine tefsîr sahibi olarak daima, bazen es-Se‘âlibî şeklinde de kaydedilen (bkz. İbn Hallikân, **Vefeyâtü’l-A’yân**, c. I, s. 79-80; Ebu’l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, c. XII, Beyrut 1966, s. 40; İbnü’l-İmâd, **Şezerâtü’z-Zeheb**, c. III, s. 230-231; Ziriklî, **el-A‘lâm**, c. I, s. 212) Ebu İshak es-Sa‘lebî’nin ismi anılır. Bu taktirde *el-Veledü’s-Şefik*’teki “Üstâd İmâm Se‘âlibî” ve *Arâisü’l-Mecâlis*’teki “Üstâd, *Tefsîr*’inde” ifadesiyle aynı şahsın kastedilmiş olması mümkün müdür, sorusu akla gelir.

es-Sa‘lebî’nin, *Arâisü’l-Mecâlis*’i, yukarıda künyesi verilen *el-Keşf ve’l-Beyân* isimli tefsirinde dağınık halde bulunan malumatı toparlayarak ve eksikliklerini gidererek oluşturduğu bilinmektedir. Söz konusu bu *Tefsîr*’inde onun, kendisinden, zaman zaman üçüncü tekil şahıs olarak ve “Üstâd el-İmâm Ebu İshak şöyle dedi” şeklinde söz ettiği de görülür (bkz. c. IV, s. 356, 366. Ayrıca bkz. c. III, s. 411). Bu durum, kanaatimizce *el-Veledü’s-Şefik* ile *Arâisü’l-Mecâlis*’te işaret olunan şahsın bizzat es-Sa‘lebî olabileceğine dair önemli bir karine teşkil eder. Ancak yine *el-Keşf ve’l-Beyân*’da söz konusu meseleyle ilgili olarak aktarılan ve *Arâisü’l-Mecâlis* ve dolayısıyla *el-Veledü’s-Şefik*’teki malumatla ayniyet arz eden metnin başında: “*Nebîlerin haberlerine dair itimad arz eden Tefsîr’de geçtiği üzere*” şeklinde bir ifadenin bulunması (bkz. c. VI, s. 80-81), es-Sa‘lebî’nin bu bilgiyi başka bir kaynaktan naklettiğine delalet eder. Bununla birlikte kaynakları arasında es-Se‘âlibî diye birine ait bir *Tefsîr* bulunmadığı da açıktır (bkz. *el-Keşf ve’l-Beyân*, c. I, s. 75-87). O halde Kadı Ahmed’in ifadesini, ismini bilemediğimiz bir *Tefsîr* sahibine irca etmektense, takip etmekte olduğu ve zaman zaman es-Se‘âlibî diye de anılan birine nispet etmek daha münasip olacaktır. Bu sebeple Kadı Ahmed’in istifade ettiği kaynaklar arasına Ebu Mansûr es-Se‘âlibî’ye ait bir eseri dahil etmeyi uygun görmedik.

³⁶⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü’s-Şefik**, v. 271b (Neşri için bkz. Ebu’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed et-Temîmî el-Mervezî es-Sem‘ânî (ö. 489/1096), **Tefsîrî’s-Sem‘ânî**, c. I-IX, Riyad 1997).

³⁶⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü’s-Şefik**, v. 278b-279a (Neşri için bkz. İmâm-ı Azam Ebu Hanife Numan b. Sabit el-Bağdâdî (ö. 150/767), **el-Âlim ve’l-Müteallim**, thk. Muhammed Zahid el-Kevserî, Kahire 1368/1949. Tercümesi için bkz. İmâm-ı Azam Ebu Hanife, **İmâm-ı Azam’ın Beş Eseri**, trc. Mustafa Öz, İstanbul 1981, s. 11-42).

³⁶⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü’s-Şefik**, v. 169a. Metinde, eserin müellifiyle ilgili herhangi bir işarette bulunulmamaktadır. Bu bakımdan İbâne ismini taşıyan birkaç kitaptan hangisinin kastedildiğini kesin olarak tespit etmek mümkün olamamaktadır. Meselâ bkz. Ebu’l-Hasan el-Eş‘arî (ö. 324/936), **el-**

6) Felsefe Kaynakları

a) İbn Sînâ, Risâle-i Hudûd³⁷⁰

c. Metin İçinde Muhtelif Sebeplerle Atıfta Bulunulan Eserler

el-Veledü 'ş-Şefik' te, yukarıda söz ettiğimiz iki gurubun dışında kalan ve kaynak olarak kullanılıp kullanılmadıkları açık olmayan başka bazı kitapların da isimleri geçmektedir. Bunların içinde bahis konusu meseleye dair daha fazla malumat elde etmek için bakılması tavsiye olunan veya müellifin elinin altında bulunduğu ve okuduğu anlaşılan ya da sadece varlığına işaret edilmekle yetinilen bu kitapları da şöylece tasnif edebiliriz:

1) Tarih Kaynakları

a) el-'Utbî, Tarihü'l-Yemînî³⁷¹

b), Kütüb-i Cengishan Nâme³⁷²

2) Coğrafya Kaynakları

a) Batlamyus, Mecistî³⁷³

İbâne 'an-Usûli'd-Diyâne, thk. Abdulkadir Arnavut, Dimaşk 1981; Ebu Abdullah Ubeydullah b. Muhammed İbn Batta (ö. 387/997), **el-İbâne 'an-Şerî'ati'l-Fırkati'n-Nâciye ve Mücânebetü'l-Fıraki'l-Mezmûme**, thk. Ebu Âsım el-Hasan b. Abbâs, Kahire 2008; Ebu Bekir Muhammed b. Hasan İbn Furek (ö. 406/1015), **Kitâbu'l-İbâne 'an-Turuki'l-Kâsîdîn**, thk. Ahmet Yıldırım-Abdülğaffar Aslan, Isparta 2003.

³⁷⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü 'ş-Şefik**, v. 290a (Neşri için bkz. Ebu Ali Hüseyin b. Abdullah İbn Sînâ (ö. 428/1037), "Risâle fi'l-Hudûd", **Tis'u Resâil**, Kahire 1908).

³⁷¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü 'ş-Şefik**, v. 120b, 141a. Metinde, "*Yemînî ve Utbî isimli iki kitap*" şeklinde kayıtlıdır (Neşri için bkz. Ebu'n-Nasr Muhammed el-'Utbî (ö. 427/1036), **el-Yemînî fi-Şerhi Ahbâri's-Sultân Yemînîddevle ve Emînîmille Mahmûd el-Gaznevî**, şrh ve thk: İhsân Zünnûn es-Sâmîrî, Beyrut 2004).

³⁷² Kadı Ahmed, **el-Veledü 'ş-Şefik**, v. 139a. Kadı Ahmed, bu ifadeyle, muhtemelen döneminde, İhanlı merkezinde kaleme alınan Moğollarla ilgili tarih kitaplarını kastetmektedir. Konuyla ilgili olarak bkz. bu çalışmanın Giriş bölümü, "İlk Örneklerinden İtibaren Farsça Tarih Yazımı ve Anadolu'daki Durum", s. 34-41.

³⁷³ Kadı Ahmed, **el-Veledü 'ş-Şefik**, v. 162a, 164a. *Sintaksis* veya *Matematikis Sintaksis* adıyla da anılan ve on üç bölümden oluşan Batlamyus (ö. m. 108)'un *Almagest* adlı bu eseri, şu konuları ihtiva etmekteydi: Astronomi ile ilgili genel bilgiler, trigonometri, iklimler teorisi, güneş yılı, ayın periyotları, anomali (ayın yörüngesinin eğikliği), güney ve kuzey yarım kürelerindeki sabit yıldızlar katalogu, gezegenler teorisinin esasları, Mars, Merkür, Venüs, Satürn ve Jüpiter gibi o dönemde bilinen gezegenlerin hareketleri, doğuş ve batış zamanları. *Mecistî*, ilk olarak Mansur devrinde (136-158/754-775) Arapça'ya tercüme edilmiştir. Ancak Bermekîlerden Yahya b. Hâlid (ö. 189/805), bu tercümeyle beğenmemiş ve Beytü'l-Hikme'nin müdürü Selm ile Ebu Hassan'ı bu iş için görevlendirerek eserin aslına uygun olarak tercüme edilmesini sağlamıştır. Eser Haccac b. Matar ve Neyrîzî tarafından da Arapça'ya çevrilmiş olup Sâbit b. Kurre, Neyrîzî'nin tercümesi üzerinde çalışarak gerekli düzeltmeleri yapmıştır. Ayrıca Sâbit b. Kurre, Ebu Ca'fer el-Hâzin, Neyrîzî, Câbir b. Hayyan, Ebu'l-Vefâ el-Bûzcânî, Farabî, İbn Sînâ, İbnü'l-Heyssem, Nasîrüddin et-Tusî ve Mecrîtî gibi bir çok müslüman bilgin ve filozof *Mecistî* üzerine şerh, tefsir veya ta'likat yazmışlardır. (Bkz. Cengiz Aydın-Gülseren Aydın, "Batlamyus", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c. V, İstanbul 1992, s. 197).

3) Edebiyat Kaynakları

- a) Buhturî, Divân³⁷⁴
- b) Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî, Divân³⁷⁵
- c) Ebu Yahya Abdurrahim b. Muhammed b. İsmail b. Nübâte Fârikî, Divân³⁷⁶
- d) Kâsım b. Ali Harîrî, Makâmât³⁷⁷
- e) Sa'dî³⁷⁸
- f) Hümâm³⁷⁹
- g) Mevlâna Bahâüddin, Divân³⁸⁰

4) Tasavvuf Kaynakları

- a) Şeyh Ebu Sa'îd b. Ebi'l-Hayr, Menâkib³⁸¹
- b) İbn Arabî, Fütühât³⁸²
- c) Ebu'l-Kâsım Râgıb el-İsfehânî, ez-Zerî'a³⁸³
- d) Hâce Nasîrüddin Tûsî³⁸⁴

³⁷⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 112b. Ayrıca bkz. v. 288a (Neşri için bkz. Ebu Ubâde el-Velîd b. Ubeyd el-Buhturî (ö. 284/897), **Divân**, tsh. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, c. I-II, Beyrut 1987).

³⁷⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 121b, 122a, 123a, 152a (Neşri için bkz. Ebu't-Tayyib Ahmed b. Hüseyin el-Mütenebbî (ö. 354/965), **Divanu Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî**, tsh. Ömer Faruk et-Tabbâ', c. I-II, Beyrut 1994).

³⁷⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 121b, 122a, 140b (Neşri için bkz. Ebu Yahya Abdurrahim b. Muhammed b. İsmail b. İbn Nübâte (ö. 374/984), **Divân-ı Hutab-ı İbn Nübâte**, nşr. Abdülbasit Ünsî, Beyrut t.y.).

³⁷⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 153a, 153b (Neşri için bkz. Ebu Muhammed Kâsım b. Ali Harîrî (ö. 516/1122), **Makâmât-ı Harîrî**, İstanbul 1288/1871. Türkçe tercümesi için bkz. Harîrî, **Makâmât**, trc. Sabri Sevsevil, İstanbul 1952).

³⁷⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 184a. Kadı Ahmed, çocukluk çağında iken vefat eden Sa'dî'nin *Hüsnüyyât*'ındaki Farsça beyitlere işaret etmektedir. Ancak Sa'dî'nin *Küllüyyât*'ında böyle bir başlık bulunmamaktadır. Bkz. Muslih b. Abdullah Sa'dî (ö. 691/1292), **Küllüyyât-ı Sa'dî**, tsh. Muhammed Ali Furûğî, Tahran 1380.

³⁷⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 184a. Kadı Ahmed, muasır bulunduğu Hümâm'ın gazellerinin güzelliğine dikkat çekmektedir. Neşri için bkz. Hümâmüddin 'Alâ-yı Tebrizî (ö. 713/1313), **Divân-ı Hümâm-ı Tebrizî**, tsh. Reşid Ayvazî, Tebriz 1972.

³⁸⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 15b. Ayrıca bkz. v. 121a, 130b, 255a.

³⁸¹ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 117b. "Menâkib" adıyla Şeyh Ebu Sa'îd'e nispet edilen bu kitap, muhtemelen onun "*Esrârü't-Tevhîd fî-Makâmâti Şeyh Ebi Sa'îd*" isimli eseri olmalıdır (Neşri için bkz. Muhammed b. Münevver b. Ebi Sa'd b. Tâhir b. Ebi Sa'îd Meyhenî (ö. 440/1048), **Esrârü't-Tevhîd fî-Makâmâti Şeyh Ebi Sa'îd**, tashih: Muhammed Rıza Şefî'î Kedkenî, c. I-II, Tahran 1366).

³⁸² Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 148b, 264b (Neşri için bkz. Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), **el-Fütühâtü'l-Mekkiyye**, c. I-IV, Beyrut t.y. (Dârü's-Sadr). Tercümesi için bkz. Muhyiddin İbn Arabî, **Fütühât-ı Mekkiyye**, trc. Ekrem Demirli, c. I-X, İstanbul 2008).

³⁸³ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 15a (Neşri için bkz. Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfehânî (ö. 502/1108), **Kitâbü'z-Zerî'a ilâ-Mekârimî's-Şerî'a**, thk. Tâhâ Abdurrauf Sa'd, Kahire 1973).

5) Tefsir Kaynakları

a) Abdî Hâdimî Şihâbî, Tefsîr-i Makâlât³⁸⁵

6) Fıkıh Kaynakları

a) Fakih-i Semerkandî³⁸⁶

b) Kudurî³⁸⁷

c) İmâm Merğînânî³⁸⁸

Kadı Ahmed'in kullanmış olduğu ya da varlığına işaret ettiği yazılı kaynakları bu şekilde dile getirdikten sonra bir de onun bilhassa kendi dönemine ve yakın geçmişine dair bilgiler verirken istifade ettiği canlı kaynakları üzerinde durmak istiyoruz.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kadı Ahmed, eserini, muhtelif kitaplardan tercüme yoluyla oluşturduğunu söylüyorsa da, bu malumata kendisi tarafından da bir hayli ilaveler yapıldığını belirtmeyi ihmal etmez.³⁸⁹ Bu ilaveler bazı yerlerde bizzat kendi görüş ve fikirleri olurken, bazı konularda ise görme ve işitme yoluyla elde ettiği bilgiler olabilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Tabtükîler, İskender, Ashâb-ı Kehf ve Melik Dikyanus'un mezarı ile diğer bazı hususlara dair bilgiler³⁹⁰, yazılı olanlara göre daha az ve sınırlı durumdaki bu nevi kaynaklardan şifahî yollarla derlenmiştir.

Mesela bunlardan İskender'in hüviyetiyle ilgili tartışmada Kadı Ahmed, tarihçiler ile tefsircilerin ayrı ayrı şeyler söylediklerini, kendisinin bu birbirine muhalif yazılı malumat arasında şaşırıp kaldığını, anlatılan kıssaların da bu husustaki müşkilâtını gideremediğini belirtir ve böylece yazılı kaynakların yanında kıssa anlatanlara da

³⁸⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 15a (Söz konusu sayfada, nefsin kötü huylarını ve bunları izâle etme yollarını bilmek için Ebu Cafer Nâsirüddin Muhammed et-Tusî (ö. 672/1274)'nin ismi zikredilmeyen muhtelif eserleri tavsiye olunmaktadır).

³⁸⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 121a.

³⁸⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 121b (Muhtemelen şu eser kastedilmektedir: Ebu'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed es-Semerkandî (ö. 373/983), **Hizânetü'l-Fıkh ve Uyûnü'l-Mesâil**, thk. Abdüllatif en-Nahî, c. I-II, Bağdad 1965).

³⁸⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 121b (Muhtemelen şu eser kastedilmektedir: Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed el-Kudurî el-Bağdadî (ö. 428/1037), **Kitâbü'l-Kudurî**, İstanbul 1310. Eserin tercümesi için bkz. Kudurî, **Sualli-Cevaplı Kudurî-i Şerif Tercümesi**, trc. el-Hâc Muzaffer Ozak, İstanbul 1958).

³⁸⁸ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 284b (Muhtemelen şu eser kastedilmektedir: Burhaneddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi Bekr el-Merğînânî (ö. 593/1197), **el-Hidâye: Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî**, thk. Mustafa el-Bâbî el-Halebî, c. I-IV, Kahire 1936. Eserin tercümesi için bkz. Ebu'l-Hasan Burhaneddin Merğînânî, **İslâm Fıkhı: el-Hidâye Tercümesi**, trc. Ahmed Meylânî, c. I-IV, İstanbul 1992).

³⁸⁹ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 10b. Ayrıca bkz. v. 3a.

³⁹⁰ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 21b, 59a, 59b-60a, 63b, 64b-65a, 68b-69a. Ayrıca bkz. 94b-96a, 102b, 106b, 107b, 114a, 117b, 118a-119b, 121b, 130b, 135a, 138b-139a, 141a, 147a-b, 148b-151a, 152a, 152b, 153a, 154a, 156a, 173b, 176b, 177a, 178b, 190a, 214b, 233a/1, 233b, 234a-b, 238b, 245a, 247a, 248b, 271b, 281a, 281b, 283b, 286b, 289a, 289b, 296b-297b.

müracaat ettiğini açıklamış olur.³⁹¹ Ashâb-ı Kehf ve Melik Dikyanus'un mezarı hakkında da öncelikle tarihçilerin yazdıklarını gözden geçiren müellifimiz, tartışmaya konu olan şehrin neresi olduğu hususunda dönemindeki âlimlerin, fakihlerin, imamların, şeyhlerin ve pirlere de görüşlerine başvurduğunu; ancak kulaktan dolma bu bilgilerden bir kısmının âşikâr bir şekilde hatalı olduğunu söyler. Bu meyanda onun yakınındaki Tayyâne köyündeki harabeler ve Lûluve Madeni yolu üzerindeki kabirle ilgili malumatı, meclislerde anlatılanlar ile kendi şahsî müşahedelerine dayanır.³⁹² Onun Tabtûkî zümresiyle ilgili olarak verdiği bilgi ise, bizzat bu tâifenin arasında yaşamış olan Seyyid Nureddin el-Mekkî'nin kendisine anlattıklarına istinat eder.³⁹³

Böylece Kadı Ahmed'in eserini kaleme alırken istifade etmiş olduğu yazılı ve canlı kaynakların bir kısmına işaret ettikten sonra şimdi de bu kaynakların daha ziyade hangi bölümlerde kullanılmış olabileceği üzerinde duralım.

1.2.2.2. Kaynakların Bölümlere Göre Dağılımı

1) Birinci Bölümün Kaynakları

Kadı Ahmed'in birinci bölümde kullandığı kaynakları tespit etmeye geçmeden önce, onun bölümü kaleme alırken yapmış olduğu bazı işaretler vasıtasıyla, söz konusu kaynakların hangi alanlarla ilgili olabileceği hususunda bir takım mütalaalarda bulunmak istiyoruz. Görüldüğü kadarıyla, gerek peygamberlerle ilgili kıssaların yer alması gerekse bu kıssaları anlamlı bir bütün halinde izah etmeye çalışan tefsir ilminin asıl kaynağı olması yönüyle *Kur'ân-ı Kerîm* birinci bölümün ana kaynakları arasında yer almaktadır.³⁹⁴ İslâm literatüründe peygamberle ilgili kıssaların *Kur'ân-ı Kerîm*'den sonraki ikinci en önemli kaynağının *Kitâb-ı Mukaddes* olması, Kadı Ahmed'i de ya doğrudan doğruya ya da mezkûr tefsir kitapları vesilesiyle dolaylı olarak bu kaynaktan istifade etmeye yöneltmiş olmalıdır. Onun "*Kur'ân'a denk olan kitaplarda geçen kıssalara da yer verilmiştir*", "*semavî kitapların naklettiklerinden ve nebilerin ve velilerin mahzenlerinden hareketle malumat haline gelmiş*" ve "*Ehl-i Kitâb'ın umûmunun kavline göre*" tarzındaki ifadelerini³⁹⁵ bu minval üzere okumak mümkündür.

³⁹¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 59a, 59b-60a, 68b-69a.

³⁹² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 63b-65a.

³⁹³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 21b.

³⁹⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 2b, 38b, 40a, 60a, 65b, 70b.

³⁹⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 7b, 10a, 36b, 42b, 55a, 55b.

Ancak eserlerini hilkatten başlayarak yazmayı tercih eden umumî İslâm tarihçilerinin de aynı konuları benzer kaynakları kullanarak ele aldıkları da unutulmamalıdır.

Bu bağlamda *el-Veledü's-Şefik*'in birinci bölümünde müfessirler ile tefsir kitaplarına³⁹⁶ ve tarihçiler ile tarih kitaplarına³⁹⁷ yapılan vurgunun neredeyse birbirini dengeleyecek vaziyette olduğunu belirtmek gerekir. Bu bakımdan, bir tarih kitabı kaleme aldığı için şuurlu olan biri olarak³⁹⁸ Kadı Ahmed'in, tefsir kitaplarındaki malzemeyi tarih kaynaklarına izafe ederek kullandığını, zaman zaman bu iki alanın kitaplarında geçen malumatı birbirine kıyaslayarak bir takım neticelere varmaya çalıştığını söylemek imkan dahilindedir. Yine daha az olmak üzere onun hadislere, siyer erbabının ve kıssa anlatıcılarının naklettiklerine ve bazı âlimlerin sözlerine atıflarda bulunduğu da görülmektedir.³⁹⁹

Birinci bölümde kullanılması muhtemel kaynakların alanlarını bu şekilde genel hatlarıyla belirledikten sonra, şimdi de bunların yukarıda isimleri verilen kaynaklardan hangileri olabileceği hususuna geçelim.

Yaptığımız karşılaştırmalardan anladığımız kadarıyla Kadı Ahmed, birinci bölümün ana mihrini oluşturan peygamberler tarihi kısmını (v. 10a-67a), büyük oranda eserinin sonunda *Arâisü'l-Mecâlis* olarak zikrettiği es-Sa'lebî'nin *Kısasü'l-Enbiyâ* isimli kitabını takip ederek kaleme almıştır. Hakikaten *el-Veledü's-Şefik*'in ilgili kısmı ile *Arâisü'l-Mecâlis* bir araya getirildiğinde, gerek kendilerinden bahsedilen peygamberler ve vakıalar gerekse bunların tertip sıraları bakımından iki kitap arasında büyük bir uyum olduğu hemen göze çarpar. Bununla birlikte söz konusu bölümde *Arâisü'l-Mecâlis*'e açık hiçbir işarete bulunulmaz. Bilakis es-Sa'lebî'nin ismine muhtelif sebeplerle üç kez atıfta bulunulurken, bunlardan Ashâb-ı Fil'in zamanıyla ilgili tartışmada onun *Tefsîr*'inden söz edilir. Kitabın sonraki sayfalarında mezkûr meseleye bir kez daha değinildiğinde ise “*diğer latîfelerin tefsîr âlimlerine gizli olmadığı*” ifade edilir.⁴⁰⁰

³⁹⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 2b, 13a, 21b, 40a, 49b, 52b, 60a, 67a, 68b.

³⁹⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 1b, 2b, 21b, 39b, 49b, 52b, 53b, 59b, 63b, 64b-65a, 67a, 68b, 69b, 70a, 70b.

³⁹⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 2b, 5b-7a, 9b, 21b, 25b, 35b, 41a, 47b, 49a, 50b, 53b, 58b, 59a, 62b, 64b.

³⁹⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 2b-3a, 9b, 13a, 32a, 36b, 39b, 41a, 42b, 50a, 50b, 52a, 52b, 53b, 60a, 60b, 64b, 65a, 65b, 66a, 70a, 70b.

⁴⁰⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 9b, 67a.

es-Sa‘lebî’nin *el-Keşf ve’l-Beyân fi-Tefsîri’l-Kur’ân* ismini taşıyan söz konusu *Tefsîr*’inde de ilgili ayetlerle bağlantılı olarak peygamberler tarihine dair bilgilerin bulunduğu bir vakıadır. Nitekim Kadı Ahmed’in Fil hadisesiyle ilgili olarak verdiği bilgiler ve Üstad İmâm Sa‘âlibî diyerek naklettiği Buhtnassar’ın Benî İsrail üzerine yaptığı seferle alakalı haberler hem *el-Keşf ve’l-Beyân*’ın hem de *Arâisü’l-Mecâlis*’in verdiği malumatla tamamen mutabıktır.⁴⁰¹ Buna karşın, Kadı Ahmed’in Hz. Süleyman’ın kürsüsü vesilesiyle Sa‘lebî’nin adına üçüncü ve son kez yaptığı atıfla irtibatlı malumat⁴⁰², sadece *Arâisü’l-Mecâlis*’te geçer.⁴⁰³ Bu durumda es-Sa‘lebî’nin *Tefsîr*’inin ve ondan ilham alarak teşkil ve takviye ettiği *Arâisü’l-Mecâlis* isimli peygamberler tarihinin, müellifimizin elinin altında bulunduğunu ve bunları birbiriyle münavebeli bir şekilde kullandığını söylememiz mümkün olur. Ancak *el-Veledü’ş-Şefik*’in sonundaki kaynakçada sadece *Arâisü’l-Mecâlis* isminin geçiyor olması, gerek tertip gerekse muhteva açısından onun müellifiniz indinde daha öncelikli bir mevkiye bulunduğu gösterir.

Kadı Ahmed’in eserinin sonundaki kaynakçada zikretmediği, ancak metnin içinde Hz. Âdem ile Hz. Muhammed arasındaki bazı peygamberlerin tarihlerinden bahsederken (v. 9a-b) atıfta bulunduğu bir başka isim ise, et-Taberî’dir. Hz. Adem’in dünyaya indirilişi ile Hz. Muhammed’in risâleti arasında 6113 yıl geçtiğine dair Kadı Ahmed’in et-Taberî’ye nispet ettiği rivayet⁴⁰⁴, hakikaten *Taberî Tarihi*’nde de aynı şekilde yer alır.⁴⁰⁵ Ancak bundan sonra her iki müellifin metni farklılaşır ve biri Hz. Adem’den sonraki diğer bazı peygamberlerin ve meşhur kişilerin tarihlerini Hz. Muhammed’e nispetle tespit etmeye çalışırken; diğeri Hz. Adem’den sonraki bazı peygamberlerin birbirleriyle olan zaman farkını vermeyi tercih eder. Aynı şekilde her iki müellifin söz konusu ettiği şahısların bir miktar farklı olması, Kadı Ahmed’in sadece mezkûr bilgiyi et-Taberî’den aldığı, bahsin sonunda ismini andığı *Zîc-i Nücûmî* ve es-Sa‘lebî’nin *Tefsîr*’i⁴⁰⁶ gibi daha başka kaynaklardan derlediği malumatı ise kendine göre yeni bir terkibe tabi tutarak verdiği anlamına gelebilir. Onun et-Taberî’nin ismini bir

⁴⁰¹ es-Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, c. VI, s. 80-81, c. X, s. 296; *Arâisü’l-Mecâlis*, s. 341, 446.

⁴⁰² Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 55a.

⁴⁰³ es-Sa‘lebî, *Arâisü’l-Mecâlis*, s. 306.

⁴⁰⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 9a.

⁴⁰⁵ Taberî, *Tarih*, c. II, s. 237-238.

⁴⁰⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 9b.

daha hiçbir şekilde söz konusu etmemesi, başka hangi bilgilerin ondan alındığını kesin olarak tespit etme ihtimalini ortadan kaldırır.

Peygamberler tarihiyle ilgili bir başka kaynağın da ez-Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* isimli eseri olduğu görülür.⁴⁰⁷ Hz. Süleyman'ın kürsüsüne çıkmak isteyen padişahın kim olduğuna dair ez-Zemahşerî'den aktarılan malumat⁴⁰⁸, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bu kısmın büyük oranda tarih ve tefsir kaynaklarının münavebeli olarak kullanılıp yazıldığı bir başka delili sayılabilir. Sadece kaynakça kısmında ismi geçen İbn Belhî'nin *Kitabu'l-Bed' ve't-Tarih* isimli eserinin on ve on birinci fasılları⁴⁰⁹ da ele aldığımız konuları içerirler. Ancak diğer bahisleri itibariyle de *el-Veledü's-Şefik* le pek çok benzerliği ve ayniyeti bulunan bu esere metin içinde hiçbir atfın yapılmamış olması, kesin bir tespitte bulunmayı güçleştirir. Yine kaynakçada zikredilen Fahreddin er-Razî'nin *et-Tefsîrû'l-Kebîr*'i ile umumî bir İslâm tarihi olduğunu tahmin ettiğimiz Şihabî'nin *Tarih*'inin de söz konusu ettiğimiz bahislere sayfalarında yer vermiş oldukları tartışmasızdır. Muhtelif vesilelerle aktarılan hadisler ile Hz. Zülkifl kıssasında *Sahihayn*'den, yani Buharî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh*'lerinden nakledilen hadisin⁴¹⁰ ise, kaynakçada zikredilen tek hadis kitabı olan ve içinde *Kütüb-i Sitte* hadislerini barındıran İbnü'l-Esîr'in *Câmi'u'l-Usûl min-Ehâdisi'r-Resûl*'ünden alınmış olma ihtimali yüksektir. Son olarak sözünü ettiğimiz peygamberler tarihiyle ilgili kısımda Muhyiddin İbn Arabî'nin ve İbn Düreyd'in isimleri zikredilmeyen eserlerine de atıflar bulunduğunu belirtelim.⁴¹¹

Birinci bölümün ikinci ana konusunu teşkil eden Acem melikleri bahsinin (v. 69b-71b), ismi meçhul müneccimler tarafından telif edildiği söylenen *Zic-i Nucûmî* ile Gazzâlî'nin *Nasîhatü'l-Mülûk*'unun kullanılarak yazıldığı açıktır.⁴¹² “*Tezkire*” diye de anılan *Nasîhatü'l-Mülûk*'ün birden fazla yazma nüshasının müellifin elinin altında bulunduğu ve buradaki malumatın zaman zaman tarihçilerin ve kıssacıların verdikleri bilgilerle uyuşmadığı anlaşılmaktadır. Bu itibarla müellif, asıl olarak *Nasîhatü'l-Mülûk*'un tertibini takip etmişse⁴¹³ de, bir takım kronolojik tutarsızlıkları gidermede

⁴⁰⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 55a.

⁴⁰⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 203.

⁴⁰⁹ İbn Belhî, *Kitabu'l-Bed' ve't-Tarih*, c. I, s. 211-316.

⁴¹⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 32a.

⁴¹¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 10b, 41a-b, 67a.

⁴¹² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 70a, 71a. Ayrıca bkz. v. 9b, 297b.

⁴¹³ Gazzâlî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, s. 84-96.

Zîc-i Nucûmî'den istifade etmiş gözükmetedir. “*Zîc*”, “*Takvim*” ve “*müneccimler*” gibi ifadelerle de atıfta bulunulan bu son eserin, Ashâb-ı Fil'in zamanı ve İskender'in kimliğiyle ilgili tartışmalarda da kullanıldığı sâbittir.⁴¹⁴

Son olarak birinci bölümün bir başka konusunu teşkil eden kadim Yunan filozofları ile İslâm hakîmleriyle ilgili kısmın (v. 67a-69b), gerek muhtevanın bir hayli muhtasar olması gerekse metinde herhangi bir kaynağa işaret edilmemesi sebebiyle, nereden istifade edilerek yazıldığını tespit etmemizin mümkün olmadığını belirtelim.

2) İkinci Bölümün Kaynakları

Kadı Ahmed'in, Hz. Muhammed'in hicretinden kendi dönemine kadarki İslâm tarihini ele aldığı ikinci bölümü, genel olarak tarihî cereyana da uygun düşecek şekilde, umûmî tarih ya da bir başka deyişle halifeler tarihi ile hanedanlar tarihi tarzında ikiye böldüğünü, müceddidler, şeyhler ve kâri'ler gibi muhtelif tabakalara mensup şahısları da belli bir nizam içinde aralara serpiştirdiğini söylemek mümkündür. Bu konu ve yaklaşım farklılığının da tabii olarak bölümde kullanılan kaynakları çeşitlendirdiği bir gerçektir. Nitekim bu bölümde âyetler ve hadisler ile kıssalara yapılan atıfların bir önceki bölüme göre daha sınırlı bir düzeyde kaldığı⁴¹⁵, tarihçiler ile tarihî rivayetler ve haberlere yapılan atıfların ise nispeten çoğaldığı⁴¹⁶; bir taraftan konular tarihî olanla sınırlanırken diğer taraftan kullanılan kaynakların umumî tarih, hanedanlar tarihi ve tabakat türü kitaplara doğru çeşitlendiği görülür.

Kadı Ahmed, müteaddit defalar dile getirdiği muhtasar üslûbu⁴¹⁷ gereği, söz konusu bahisleri ele alırken icmalî bir yöntem benimsediğini söyler. Hakikaten, tarihî kronolojiye uygun olarak yer verilen her halife, şeceresi, lakapları, tahta geçiş tarihi, hükümlerlik müddeti, vefatı, bu esnada kaç yaşında olduğu ve döneminde meydana gelen bazı önemli hadiseler bakımından kısa ve somut verilerle ele alınır. Hanedanlar tarihinde takip edilen metod ise bizzat müellif tarafından şöylece açıklanır: “*Halife Tâi'in zikrine geçmeden önce, [adı geçen hanedanlarla ilgili olarak] ağır bir tafsilata girmeden icmâl tarikiyle, özetin özeti olarak, kısaca, tedarik kabilinden, dizginleri daha kısa tutarak şu kadarı zikredilecektir. Her hanedanın hüküm sürdüğü müddetin kemiyeti başlangıcından sonuna kadar verilecek, en meşhurlarının isimleriyle ilgili umûmî ve*

⁴¹⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 9b, 59b. Ayrıca bkz. v. 71a.

⁴¹⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 80a, 85a, 86a, 89b, 91a, 104b.

⁴¹⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 78a, 80a, 85a, 86a, 88a, 89a, 89b, 90b, 98b, 100b, 104b, 109b, 110a, 110b, 111a, 112a, 125a, 128b, 139a, 140b, 153a, 153b.

⁴¹⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 87a, 89a, 91a, 116a, 116b, 140a. Ayrıca bkz. 4b.

hususî dillerde tedavül eden malumat aktarılacak, büyüklerinden bazısının hayat hikayeleri hakkında numûne olarak, duyurma kabilinden bilgiler sunulacaktır."⁴¹⁸ Kadı Ahmed'in muhtelif tabakalara mensup şahısları da bu minval üzere, özet kabilinden ele aldığı açıktır.

Şimdi de bu konu çeşitliliği ve yaklaşım tarzı içinde, mevcut atıflar ve işaretlerin yardımıyla *el-Veledü's-Şefik*'in ikinci bölümündeki kaynakları tayin etmeye çalışalım. Bunun için de evvela muhtelif tabakalara mensup şahıslarla ilgili kısımlardan başlayalım.

Kadı Ahmed, Ebu Davud'un *Sünen*'inde Ebu Hureyre'den nakledilen her yüzyılın başında Allah Te'âlâ'nın, dinini tahkim ve takviye etmek amacıyla müceddidler göndereceği mealindeki hadise⁴¹⁹ binaen, hicrî 100. yüzyıldan başlamak üzere hicrî 700. yıla kadarki din müceddidlerini iki defa, biri toplu olarak diğeri de kronolojik akışta yeri geldiğinde aynı tarzda zikreder.⁴²⁰ Burada h. 500. yıl da dahil olmak üzere kullandığı kaynak, kendisinin de ifade ettiği üzere İbnü'l-Esîr kardeşlerden muhaddis olan Mecdüddin'in *Câmi'u'l-Usûl min-Ehâdisi'r-Resûl* isimli eseridir.⁴²¹ İbnü'l-Esîr'in 606/1210'da vefat etmiş olması sebebiyle eksik kalan h. 600 ve 700 yıllarındaki müceddidler ise bizzat müellif tarafından ikmal edilmeye çalışılmıştır. Ancak hicrî 600 senesiyle ilgili olarak sadece Halife en-Nâsır Lidinillah ile Şâfi'îlerden İmâm Fahreddin er-Razî'nin ismi zikredilebilmiştir. Diğer mezhep mensuplarını cahilliğinden ötürü saymadığını belirten müellif, bunun için özürlerini beyân ederken; hicrî 700 senesiyle ilgili olarak da, takip ettiği tertip uyarınca sadece Mevlâna Takiyüddin ile Şirâz kadısı Mevlâna Nâsırüddin'e yer verebilmiştir. Fakat bunun hemen akabinde, bir kısmıyla bizzat görüşüp konuştuğu Anadolu'da bulunmuş pek çok âlimin ismini ve Sultan Rükneddin Kılıç Arslan'ın adını müceddid sıfatıyla ard arda sıralamıştır.⁴²²

İbnü'l-Esîr'in *Cami'u'l-Usûl*'ünü, Buharî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Nesâî ve İmam Mâlik isimli muhaddislerin eserlerindeki müşterek hadisleri birleştirerek ve hadislerdeki isnad zincirlerini atarak oluşturduğu bilinmektedir. Onun bu hususta selefi

⁴¹⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 116a.

⁴¹⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 92b-93a. Bu hadisin metni için bkz. Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davud*, c. IV, s. 480, Hadis No: 4291. Yine bu hadisin metni ve Kadı Ahmed tarafından da iktibas edilen şerhi için ise bkz. Mecdüddin İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-Usûl fi-Ehâdisi'r-Resûl*, c. XI, s. 319-324, Hadis No: 8881.

⁴²⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 92b-96a, 98b-99a, 103a-b, 115a-b, 131a-b, 133a.

⁴²¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 92b. Ayrıca bkz. 32a, 133a, 168a, 169a, 297b.

⁴²² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 94b-96a.

Ebu'l-Hasen Rezîn b. Mu'âviye (ö.535/1140)'nin *Tecrid li-s-Sıhah ve 's-Sünen* isimli eserini takip ettiği de malumdur.⁴²³ Bu durumda Rezîn b. Mu'âviye de dâhil olmak üzere isimleri sayılan yedi hadis âliminin terceme-i hallerini zikreden Kadı Ahmed'in de, bu listeyi İbnü'l-Esîr'i takiple tertip ettiğini söylemek, bir bakıma onun ifadelerini kısaca şerh etmek olacaktır.⁴²⁴

Kadı Ahmed'in tabakât-ı meşâyih arasında saydığı 81 tarikat şeyhinin terceme-i hallerine dair ikinci bölümün 102a-117a varakları arasına serpiştirdiği özet kabilinden malumat ise Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinden alınmıştır.⁴²⁵ Ancak burada Kuşeyrî'nin sıralaması takip edilmemiş, şeyhler vefat tarihlerine göre kronolojik tertibe uygun olarak yeniden tasnife tabi tutulmuşlardır. Kıraât-i Seb'a imamlarının ve onların meşhur iki râvisinin zikredilmesiyle teşkil edilen kâri'ler tabakasıyla ilgili malumatın (96a-97b) ise nereden derlendiğini tespit etmemiz mümkün olamamıştır.

Kaynaklar arasında yer alan *Müsâmeretü'l-Ahbâr* gibi bir hanedanlar tarihinin, *Nesrî'd-Dürr* gibi edebiyata müteallik bir kitabın ve Taberî ve İbn Belhî gibi diğer umumî İslâm tarihlerinin, Hz. Muhammed döneminden itibaren kendi dönemlerine kadarki tarihi halifeler ekseninde ele aldıkları bir gerçektir. Bu bakımdan Kadı Ahmed'in her yerde tesadüf olunabilecek umumî bilgilerle muhtasar bir sûrette kaleme aldığı kendi dönemine kadarki tarihi, mezkûr kaynaklardan hangisini kullanarak yazdığını kesin olarak açığa çıkarmak pek mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte onun kaynakça kısmında *et-Tarihü's-Şihabî* şeklinde zikrettiği, metin içinde ise yine Şihabî'ye nispet ederek *Cem'-i Tevârih* diye andığı kitabın⁴²⁶, bu bölümün temel kaynağı olduğunu düşünüyoruz. Kadı Ahmed'in verdiği bilgilerden anladığımız kadarıyla Ebu Ca'fer el-Mansûr el-Mustansır dönemine (623-640/1226-1242) kadar gelen bu kitap, 633/1236 yılında son bulan umumî bir İslâm tarihi hüviyetindedir.⁴²⁷ Arapça olarak kaleme alınmış olup son kısımlarında bazı atlamalar ve eksiklikler bulunmaktadır. Abbasîlerden Mustazî'nin hilafetine (566-575/1170-1180), Melik Nureddin Mahmud'un hükümetine (541-569/1146-1174), Sultan Selahaddin Eyyubî'nin devletine (570-589/1174-1193) ve Mehdi-yi Evvel'in nesebinden gelen Fatımîlerin

⁴²³ İsmail Lütüfi Çakan, **Hadis Edebiyatı –Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usulleri-**, İstanbul 2003, s. 145-146.

⁴²⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 133a. Ayrıca bkz. 133a-134a.

⁴²⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 117a-117b. Söz konusu malumat için bkz. el-Kuşeyrî, **er-Risâletü'l-Kuşeyriyye**, s. 21-88.

⁴²⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 139b, 297b. Ayrıca bkz. 125a, 153a.

⁴²⁷ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 139b.

çöküşüne (567/1171) dair meseleler ya kısaca ele alınmış ya da hiç değinilmeden geçilmiş;⁴²⁸ müellifimiz bunların bir kısmını diğer eserlerin yardımıyla tamamlamak durumunda kalmıştır.⁴²⁹ Yine Murabıtlara ve Şerefeddin Karakuş'a dair verilen bilgiler de, muhtemelen bu eserin zaman zaman birbirine aykırılık teşkil eden iki yazma nüshasından derlenmiştir.⁴³⁰

Kadı Ahmed'in ifadesiyle "*Halife Mustansır'ın hayatı esnasında tasnif edilmiş olması lazım gelen*"⁴³¹ bu eserin ve müellifinin hüviyeti şimdilik bizim için meçhuldür. Ancak 633/1236'den sonra vefat etmiş olması gereken bu müellifle çağdaş bazı isimlere işaret etmek istiyoruz.

Mu'cemü'l-Buldan isimli büyük coğrafya lüğatinin sahibi Yakut el-Hamevî'nin lakabının "Şihabüddin" olması ve telif ettiği eserler arasında bir de "*Kitâbü'd-Düvel*" adında devletler tarihine dâir bir kitap bulunması⁴³², ele aldığımız mesele bakımından dikkat çekicidir. Bununla birlikte bu eserin de günümüze ulaşmamış bulunması ve Yakut el-Hamevî'nin 626/1229 yılında vefat etmiş olması, bir bağlantı kurulmasını zorlaştırmaktadır.

Buna karşın Cizre'de doğmuş olması münasebetiyle el-Cezerî, Şeyban kabilesine mensup olası cihetiyle de eş-Şeybânî olarak anılan büyük tarihçi İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Tarih* isimli umûmî İslâm tarihinde verdiği bilgilerle Kadı Ahmed'in verdiği malumatın büyük oranda mutabık düşmesi bir miktar daha ilgi uyandırıcıdır. Şahıs ve yer isimlerini umûmiyetle yanlış yazan Kadı Ahmed'in ya da müstensih Yusûf b. Bencâr b. Alparslan'ın bu nisbeyi yazarken de tashife uğrattıklarını (شهابي = شيباني) kabul edecek olursak, yine de bazı hususları telif etmemiz icab edecektir.

Şöyle ki, İbnü'l-Esîr 630/1233 senesinde Musul'da vefat etmiştir. Kitabı da 628/1231 yılı, yani Halife Mustansır dönemi hadiseleriyle son bulur.⁴³³ Bu şekilde her iki eserin aynı dönemde sona erdiği ortadaysa da, Kadı Ahmed'in verdiği 633 rakamıyla onu ve eserini irtibatlandırmamız mümkün olamamaktadır. Yine büyük oranda uyduğuna söylediğimiz malumata karşın, bilhassa son Abbasî halifelerinin ölüm ve tahta geçme tarihlerinde görülen farklılıklar da, bu irtibatın kurulma ihtimalini

⁴²⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 125a, 153a.

⁴²⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 125a, 136a/h, 153b.

⁴³⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 125b, 127a.

⁴³¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 139b.

⁴³² Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 135.

⁴³³ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. XXI, İst. 2000, s. 26.

zayıflatmaktadır. Bu durumda İbnü'l-Esîr'le hemen hemen aynı dönemde yaşamış ve yine hemen hemen aynı kaynakları kullanarak eserini yazmış başka bir tarihçinin daha var olduğunu kabul etmemiz gerekecektir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Kadı Ahmed'in otuz üçüncü Abbasî halifesi el-Müstazî Biemrillah'tan itibaren son Abbasî halifelerinin vefat ve tahta geçiş tarihlerini 8-10 yıl hatalı olarak kaydetmesi⁴³⁴, 633 tarihini de tartışmalı hale getirmektedir. Yine Kadı Ahmed'in İbnü'l-Esîr kardeşlerden yukarıda kendisinden bahsettiğimiz muhaddis olanın kaleme aldığı *Câmi'u'l-Usûl* adlı eseri, müellif ismi vermeden de olsa kaynak olarak kullandığını hatırlatmak isteriz. Hamdanî tarihinden bahsedilirken ismi zikredilen *Tefsîr-i Makâlât* sahibi Abdî Hâdimî Şihâbî'nin⁴³⁵ ise, müellifin dönemine yakın bir zamanda yaşamış olduğu kanaatindeyiz.

Kadı Ahmed'in, yukarıda izah ettiğimiz üzere, 36. Abbasî halifesi el-Mustansır döneminde nihayete eren *et-Tarihü's-Şihabî* isimli kaynağın eksik bıraktığı malumatı teknil için kullandığı eser, Kerimüddin Aksarayî'nin *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'ı olmuştur. O, "Bu eserin ilk müsveddesini bitirdikten sonra, Abbasî halifelerinden geri kalan isimlerle ilgili malumat elde edebilmek için on yıl sürecektir uzun bir geziye çıkmaya razı idim. Ancak on gün geçmedi ki, Hakk Te'âlâ, Musta'sım'ın nihayetine kadar Abbasîlerin geri kalanlarıyla ilgili tarihleri benim rızım kıldı. Anladım ki, ben altın ve gümüşle değil, uhrevî hatlarla işlenmişim. Divan ehlinin en faziletlisi, onların en kabiliyetli, en takvalı ve en ustası, merhûm, mağfûr Hâce Kerimüddin Kûtûl-i Aksarây'ın ruhu şad olsun. Zira onun eseri olan nüsha, delaletle duçar olmuş bu mü'minin tam ihtiyaç duyduğu yerin ortasına oturdu."⁴³⁶ diyerek bu durumu açıklığa kavuşturur. Hakikaten 32. Abbasî halifesi el-Müstencid'den itibaren 37. ve sonuncu Abbasî halifesi olan el-Musta'sım'a kadarki malumatın (v.136a-b) *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'la mutabık olduğu görülür. Ancak bundan daha önemlisi, Kadı Ahmed'in yazmış olduğu *Selçuknâme*'den ihtisar ederek aldığını söylediği Büyük Selçuklulara ve Alaaddin Keykubad'a kadarki Anadolu Selçuklularına dair bahsin (v.141a-148b) de gerek tertip gerekse muhteva itibarıyla *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'la pek çok ortak yanı bulunmasıdır.⁴³⁷ Söz konusu bahislerin *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'da da özet olarak verilmiş

⁴³⁴ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 136a-b. Kadı Ahmed, haşiyeye düşmüş olduğu notla, tarihlerdeki bu tutarsızlığı gidermeye çalışmış, ancak bu sefer başka bazı hatalara sebebiyet vermiştir. Bkz. v.136a/h.

⁴³⁵ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 121a.

⁴³⁶ Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik**, v. 125a.

⁴³⁷ Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, Süleymaniye Kütp. Yeni Cami Böl. No: 827, s. 65-88. Bir kısmı eksik olmakla birlikte ayrıca bkz. Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, tashih: Osman Turan, s. 9-33.

olması, Kadı Ahmed'i elinin altındaki bu kitabı takip etmeye sevk etmiş olabilir. Yine bilhassa İslâm tarihinin ilk dönemlerinde tarihî akışın dışına çıkılarak araya sıkıştırılan Hz. Muhammed'in amcaları, halaları, hanımları ve çocukları gibi bahislerin bir miktar farklılıkla birlikte *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'da da yer aldığını ve her iki eserde de Hz. Hasan'ın halifeler silkine dâhil edildiğini belirtmek gerekir.⁴³⁸

Kadı Ahmed, ikinci bölümdeki asıl kaynağının Sultan Selahaddin Eyyubî'nin devletine ve onun Haçlılarla yaptığı mücadelelere dair eksik bıraktığı meseleleri ise, Mevlâna Kadı Mahfûz Zerkûb'un nezdinde bulunan ismini anmadığı bir kitaptan tamamlama yoluna gitmiştir. Ona göre bu kitap fesâhat, belâgat ve tatlılık bakımından Harîrî'nin *Makâmât*'ından aşağı değildir.⁴³⁹ Gazzâlî'nin vefatını ve büyüklüğünü dile getirirken *el-Keşşâf* sahibi ez-Zemahşerî'nin sözlerinden istifade eden Kadı Ahmed, Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin ölüm tarihini ise ancak elindeki *el-Keşşâf* nüshasının üzerine düşülmüş notla tespit edebildiğini kaydeder.⁴⁴⁰ Abbasî halifelerinden Harun el-Vasık'la ilgili olarak naklettiği bir hikayeyi de *Nesrü'd-Dürr*'den aldığını ifade eder.⁴⁴¹

Kadı Ahmed, Selçuklularla ilgili bahisleri bugün elimizde bulunmayan *Selçuknâme* isimli eserinden özetleyerek yazdığını söylüyorsa⁴⁴² da, bu husus bir miktar tartışmaya açıktır. Zira yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bu konuların gerek tertip gerekse muhteva açısından *el-Veledü's-Şefik*'ten on sene önce yazılmış olan *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'la büyük benzerlikleri vardır. Kadı Ahmed'in mezkûr eseri, Abbasîlerin son halifeleri için kaynak olarak kullandığı bizzat kendi ifadeleriyle sabit olduğuna göre, o, Selçuklular bahsinde de, kendi kitabını ihtisar etme zahmetine girmekten sarf-ı nazar ederek aynı konuları ele alması yönüyle elinin altındaki bu kitabı takip etmeye meyletmiş olabilir. Eğer böyle bir durumun gerçekliği kesin olarak ortaya konulabilirse, kanaatimizce, onun yazdım dediği *Selçuknâme* isimli eserin varlığı hususu da tartışmaya açık hâle gelir.

Gaznelilere dair müstakil bir bahis açmayan müellifimiz, onlarla ilgili malumatın Utbî'nin *Kitabu'l-Yemînî*'sinde kayıtlı bulunduğunu ifade eder.⁴⁴³ Buna karşın Âl-i Cengishan diye nitelediği İlhanlılar'a ve onların atalarına dair bir bahis mevcutsa da,

⁴³⁸ Mukayese için bkz. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Yeni Cami Böl., s. 9-10, 25-26; Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 73a-b, 78a-b, 85a, 88b-89a.

⁴³⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 153b. Ayrıca bkz. 153a.

⁴⁴⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 132b, 135a.

⁴⁴¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 104b-105a.

⁴⁴² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 140b, 141a.

⁴⁴³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 120b, 141a.

gayet muhtasar bir içeriğe sahiptir. Kadı Ahmed'e göre bunun sebebi, Irak ve Horasan beldelerindeki musanniflerin "*Kütüb-i Cengishan Nâme*" adını verdikleri pek çok kitap kaleme almalarıdır. Bu kimselerin, zamanın sultanına yakın olmaları, onunla çokça sohbetinde bulunmaları, onu devamlı müşahede etmeleri ve onun nedimleri arasında yer almaları münasebetiyle bu hususta Anadolu'da yaşayan kendisine göre daha bilgili ve daha kuşatıcı olacakları açıktır. Bu bakımdan İlhanlı tarihine tozunu alma kabilinden bir giriş yaptığını, konuyla ilgili bazı hususlarda Mevlâna es-Sâvî el-Müneccim'in ikazlarından istifade ettiğini söyler.⁴⁴⁴

Kadı Ahmed'in tarihî akışın dışına çıkarak bazı hikayelere eserinde yer verdiğini söylemiştik. O, bunlardan Hâllâc-ı Mansûr'la ilgili olanını, Şiblî'nin manzûm ve mensûr metinlerinden iktibas ettiğini; elindeki köhnemiş yapraklarda yazılı bulunan bu nadirliklerin ekserisinin aynı zamanda ezberinde de bulunduğunu ifade eder.⁴⁴⁵ Birinci bölümde daha kısa olarak verilen İrem bahçeleriyle ilgili kıssanın ise, yine ilk bölümün aslî kaynağını teşkil eden *Arâisü'l-Mecâlis*'teki kıssa ile büyük benzerlikleri olduğu ortadadır.⁴⁴⁶

Kadı Ahmed, elinin altında bulunan ve ikinci bölümü yazarken istifade ettiği anlaşılan bu kaynaklardan başka, muhtelif sebeplerle daha başka eserlere de işarette bulunur. O, Şeyh Ebu Sa'îd Ebi'l-Hayr'ın menâkıbına dair kaleme alınmış büyük ciltli bir kitabı okuduğunu söyler.⁴⁴⁷ Bilhassa Hamdanî meliki Seyfûddeve'den söz ederken birkaç atıfta bulunduğu Mütenebbî'nin *Divân*'ının da onun severek okuduğu kitaplar arasında olduğunu anlıyoruz.⁴⁴⁸ Fakih-i Semerkandî ile Kudûrî'nin ismini anmadığı kitaplarının da elinin altında olması muhtemeldir.⁴⁴⁹ Bunlardan başka Harirî'nin *Makâmât*'i⁴⁵⁰, Buhturî'nin ve Ebu Yahya Farikî'nin *Divân*'ları⁴⁵¹, Ebu Abdullah Muhammed İbn İshak İsfehanî'nin *Kitâb-ı Esmâ-i Sahabe*'si⁴⁵² ve muhtelif sebeplerle

⁴⁴⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü'sh-Şefik*, v. 138b-139a.

⁴⁴⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü'sh-Şefik*, v. 111b. Ayrıca bkz. 110a-111b.

⁴⁴⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü'sh-Şefik*, v. 86b-88a. Ayrıca bkz. 18b-19a; es-Sa'lebî, *Arâisü'l-Mecâlis*, s. 143-149.

⁴⁴⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü'sh-Şefik*, v. 117b.

⁴⁴⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü'sh-Şefik*, v. 121b, 122a, 123a, 152a.

⁴⁴⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü'sh-Şefik*, v. 121b.

⁴⁵⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü'sh-Şefik*, v. 153a, 153b.

⁴⁵¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü'sh-Şefik*, v. 112b, 121b, 122a, 140b.

⁴⁵² Kadı Ahmed, *el-Veledü'sh-Şefik*, v. 124a.

isimlerini zikrettiği diğer birkaç eserin daha Kadı Ahmed'in zihin dünyasında yeri olduğunu sanıyoruz.

3) Üçüncü Bölümün Kaynakları

Kadı Ahmed'in fizikî ve felekî coğrafya ile kıyâmet ve âhiret ahvâline tahsis ettiği üçüncü bölümde kullandığı muhtemel kaynakları tespit etmeye geçmeden önce, bu bölümün konu itibariyle bütünlük arz etmediğini; müellif tarafından birbirinin mütemmimi oldukları iddia edilse⁴⁵³ de, en azından birbirinden kategorik olarak farklı iki kısmın bulunduğunu ve bunun da farklı alanlarda yazılmış kaynaklara müracaat etmeyi gerektirdiğini hatırlatmak istiyoruz. Buna göre, genel olarak, zîc ve rasad ashabının tedvîn ettikleri, kadîm âlimlerin, kalem erbâbının ve hikmet ehlinin telif ettikleri kitaplar ile Halife Me'mûn dönemi âlimlerinin miras bıraktığı malumât fizikî coğrafya kısmının ana kaynaklarını oluşturur.⁴⁵⁴ Güneş, ay, yıldızlar, felekler ve melekût âlemiyle ilgili olan felekî coğrafya kısmında da, yine rasad ve felek ehlinin açıklamaları yer alıyorsa da⁴⁵⁵, asıl itibariyle Kur'ân âyetlerinden, Resûlullah'ın hadislerinden ve bunların tefsirlerinden istifade edilmeye çalışıldığı açıktır.⁴⁵⁶ Sem'iyât bahislerinden olan ve zorunlu olarak duymaya dayalı haberlere istinat eden⁴⁵⁷ kıyâmet ve âhiret ahvaliyle ilgili konuların da, tabiatıyla Kur'ân âyetlerine, Resûlullah'ın hadislerine ve bunlarla ilgili olarak selefîn yapmış olduğu açıklamalara dayanacağı malumdur.⁴⁵⁸ Şimdi bu genel tasvirde hareketle tarif ettiğimiz bahislerde hangi kaynakların kullanılmış olabileceğini tayin etmeye çalışalım:

Bölümün ilk kısmında Kadı Ahmed, ifade ettiğimiz üzere, “*zîc ehli ve rasad ashabının kadîm zamanlardan beri telif etmiş oldukları kitaplardaki*” meseleyle ilgili malumâta, kullanmış olduğu herhangi bir kaynağın ismine işaret etmeden mücmelen ve muhtasaran değinmeye çalışacağını söyler.⁴⁵⁹ Yine yedi büyük denizin ismini sayarken, bunlarla ilgili detaylı bilgilerin “*mahzenindeki kitaplarda*” bulunduğunu, “*Kur'ân-ı Mecid'in tefsirlerinde*” de meseleye dair malumât bulunabileceğini ve söz konusu

⁴⁵³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 173a.

⁴⁵⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 157b, 160a, 161b-162a.

⁴⁵⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 167a.

⁴⁵⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 165a-b, 166a, 166b, 167b, 168a, 168b, 169a, 170a.

⁴⁵⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 2a, 9a.

⁴⁵⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 173a, 176a, 177a, 180a, 183b, 186a, 190b, 194a, 195a, 196a, 196b. Ayrıca bkz. 174a, 174b, 175a, 176b, 178a, 178b, 181a, 181b, 183a, 184b, 189b, 190a, 195b.

⁴⁵⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 157b. Ayrıca bkz. 159a, 160a, 161b.

hususların “*tüccarlar ve denizciler*” tarafından bilindiğini ifade eder.⁴⁶⁰ Yeryüzünün ölçümü, dünyanın hacmi ve gece-gündüz eşitliğiyle ilgili bahislerde ise bir miktar daha açık işaretlerde bulunur ve konuyla alakalı olarak “*Mecistî*” sahibi Hakîm Batlamyus’un ismini zikreder.⁴⁶¹ İlm-i Hey’et’e, yani Coğrafya’ya dair bazı bilgilerin Halife Me’mun döneminden miras kaldığını belirtir.⁴⁶²

Bu ifadeler her ne kadar İslâm coğrafya literatürünün gelişme seyrine uygun düşüyorsa da, müellifimiz söz konusu eserlerin asıllarına müracaat etmediğine göre, konumuz açısından pek de önem arz etmezler. Bu durumda kaynakçaya müracaat edip oradaki eserler vasıtasıyla bu muammayı çözüme kavuşturmaya çalışmak zaruri gözükmektedir.

Kaynakçada zikredilen eserler arasında, Kadı Ahmed’in İbn Belhî’ye nispet ettiği *Kitabü'l-Bed’ ve't-Tarih* ele aldığı konular itibariyle dikkat çekicidir. Önceki iki bölümde işlenen konularla da pek çok ortak yanı bulunan bu eserin on üçüncü faslı arzın tavsifi, yedinci faslı göğün ve yerin ve ikisi arasındakilerin yaratılması, altıncı faslı melekût alemi ve dokuzuncu faslı da gelecekte olacak hadiseler ve kıyâmet alametleriyle ilgili başlıkları ihtiva eder.⁴⁶³ Bu durumda bizim fizikî ve felekî coğrafya şeklinde tavsif ettiğimiz kısımlar ile müellifin tetimmetü’l-ezmine dediği bahsin kıyâmet alâmetleriyle ilgili kısmının ortak konuları içerdiği açığa çıkar. Bununla birlikte

⁴⁶⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 160a.

⁴⁶¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 162a, 164a.

⁴⁶² Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 161b. Kadı Ahmed’in işaret ettiği Halife Me’mun dönemindeki (198-218/813-833) faaliyetlerin biri tercüme diğeri de araştırma olmak üzere iki yönü olduğu bilinmektedir. Me’mun, 214/830 yılında Bağdad’ta kurduğu veya geliştirdiği Beytü’l-Hikme’deki Huneyn b. İshak, Ya’kub b. İshak el-Kindî, Muhammed b. Musa el-Harezmî, Ebu’l-Huzeyl el-Allâf, Haccac b. Yusuf b. Matar, Musa b. Şakir ve oğulları Muhammed, Ahmed ve Hasan gibi alimler vasıtasıyla Yunanca’dan Arapça’ya kırtan fazla eseri tercüme ettirmişti (Bkz. Nahide Bozkurt, “Me’mûn”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 104). Araştırma faaliyetlerinin ise yine Me’mun’un Bağdad yakınlarındaki Şemmâsiyye’de kurduğunu rasadhâneyle irtibatlı olduğu sanılmaktadır. Batlamyus’un *Mecistî*’sindeki bilgileri ve astronomi ile ilgili ölçüm araç ve gereçlerini yetersiz bulan Me’mun’un, bu rasadhânedeki âlimlere daha geliştirilmiş gözlem aletleri yaptırdığı ve kozmografik haritalar hazırlattığı kaynaklara yansımıştır. Mesela Me’mun, yukarıda ismi geçen Musa’nın oğullarından dünyanın enlem ve boylamını ölçmelerini istemiş, onlar da Sincar ve Kufe ovalarında yaptıkları iki ayrı deney sonucunda bir meridyenin yayının 360 derece ve bir dereceye tekabül eden mesafenin 106 2/3 km., ayrıca dünyanın çevresinin 8 bin fersah = 28.400 km. olduğunu tespit etmişlerdir (Bkz. Mahmut Kaya, “Beytü’l-Hikme”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul 1992, s. 89). Müellifimiz Kadı Ahmed, berzah âlemiyle ilgili olarak uyku ve ölümün mâhiyetine değinirken kadim hakimlere de atıfta bulunur ve muhtemelen yukarıda ifade ettiğimiz tercüme faaliyetlerini kastederek bunların yararıyla ilgili kendi menfî kanaatini şöylece izhar eder: “*Bu ümmet, zikri zihinleri karıştırmaktan başka bir şey hâsıl etmese de, Yunanlılardan binlerce cilt kitabı Arapça’ya tercüme etmiş, bunların tümü belagat ve maharet sahibi olmak bakımından Fars seçkinlerinin sanatında da yer almıştır.*” (Bkz. *el-Veledü’ş-Şefik*, v. 184a).

⁴⁶³ İbn Belhî, *Kitabu’l-Bed’ ve't-Tarih*, c. I, 87-143, 172-210, c. II, s. 3-29.

söz konusu metinlerle yapmış olduğumuz mukayeselerde bazı benzer ifadelere rastlamak mümkünse de, genel olarak muhtevanın birbirinden farklı olduğu görülür. Bu durumda Kadı Ahmed'in mezkûr bahisleri yazarken kaynakçada zikrettiği *Kitâbü'l-Bed'*in dışında daha başka eserleri de mütalaa ettiğini söylememiz icap eder.

İsimleri zikredilmediğinden veya belli bir müellife atıf yapılmadığından bu eserlerin hangileri olduğunu tespit etmek muhal gözükmektedir. Ancak yine kaynakça kısmında yer alan müellifleri meçhul *et-Taksîmü'l-İllî*, *İnzimâmü'l-Alemîn* ve de *ez-Zîcû'n-Nücûmî* isimli kitapların yıldızlar ve diğer gök cisimleriyle alakalı olması muhtemeldir. Bilhassa felekî coğrafyayla birlikte artış gösteren âyetler ile hadislere yapılan atıflar ve muhaddisler ile müfessirlerden nakledilen rivayetler de daha önce söz konusu edilmiş olan hadis ve tefsir kitaplarını akla getirir. Nitekim *Câmi'u'l-Usûl*'e ve *et-Tefsirü'l-Kebîr*'e yapılan açık işaretler⁴⁶⁴ de bu durumu doğrular mahiyettedir. Ele aldığımız bölümde hiçbir atıfta bulunulmuyorsa da, kaynakçada zikredilen Gazzâlî'nin *İhyâ'*sının da, bölümün sonuna doğru değinilen ölüm, berzah ve âhiret âlemi ile semâm husûsiyetine dair bahisleri içerdiğini hatırlatmak gerekir.⁴⁶⁵

Son olarak müellifin, Tuba ağacıyla ilgili olarak naklettiği iki hadisten birini “*İbâne*” isimli bir eserden okuduğunu söylemesi⁴⁶⁶ dikkate değerdir. Ancak başta el-Eş'arî'ninki olmak üzere birden fazla *İbâne* isimli eserin bulunması, söz konusu rivayetin hangi kitaptan alındığını tespit etmeyi güçleştirmektedir. Yine müellifin, her ikisi de kendisi hayatta iken vefat eden Sa'dî ile Hümâm'ın beyitlerinin güzelliğinden söz etmesi⁴⁶⁷ de kayda geçirilmelidir.

4) Dördüncü Bölümün Kaynakları

Hz. Muhammed'in doğumu, çocukluğu, büyümesi, nübüvveti, risâleti, mucizeleri, gazveleri, fetihleri ve makâm ve dereceleriyle ilgili hususları, daha önceki bölümlerde tarihçilerin adeti ve âyet ve hadis şârihlerinin şivesince akla ve nakle uygun olarak ele aldığını belirten Kadı Ahmed, “Hâtemü'n-Nebiyîn”den mülhem olarak “Hâtemü'l-Ezkâr” ismini verdiği bu bölümü ise *ez-Zemahşerî*'nin *el-Keşşâf*'ta takip ettiği usûl uyarınca aciz bırakıcı ve veciz bir yolla ele alacağını söyler.⁴⁶⁸ Bu amaçla sahih kitapları uzun uzun mütalaa ettiğini ve onları emsalleriyle karşılaştırarak elde ettiği

⁴⁶⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 168a, 184b.

⁴⁶⁵ Bkz. Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, trc. Ahmed Serdaroğlu, c. II, s. 675-751, c. IV, s. 803-988.

⁴⁶⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 169a.

⁴⁶⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 184a.

⁴⁶⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 201b-202a, 226b. Ayrıca bkz. 217a, 235a.

uzun uzun mütalaa ettiğini ve onları emsalleriyle karşılaştırarak elde ettiği malumatı haber-i vâhid derecesinden tevatür seviyesine yükselttiğini, ancak takip ettiği usûl sebebiyle senetleri hazfetmek, ravîlerin isimlerini atmak zorunda kaldığını ve sebepleri zikretmekten sarf-ı nazar ettiğini belirtir.⁴⁶⁹

Kadı Ahmed'in zaman zaman "Muhammediyyât" ve "Nebeviyyât" olarak da andığı⁴⁷⁰ ve Hz. Muhammed'in siresi, şemali, ahlakı ve faziletiyle ilgili konulara yer verdiği bu bölüme genel itibariyle göz attığımızda, müellifin mahzenlerde bulunduğunu söylediği⁴⁷¹ kitaplarla daha ziyade tarih ve hadis kaynaklarını kastettiği ortaya çıkar.⁴⁷² Onun bu bölümde Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden de bir hayli istifade ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁷³ Yine daha sınırlı olmak kaydıyla siyer, edebiyat ve tefsire dair eserlerden⁴⁷⁴ ve birkaç hususta da fıkıh kitaplarından istifade ettiği görülmektedir.⁴⁷⁵ Ayrıca bölümün, müellifin şahsına şifâhen ulaşmış konuyla ilgili bazı malumatı da içerdiğini belirtelim.⁴⁷⁶ Şimdi evvela açıkça işaret edilenlerden başlamak üzere söz konusu bölümün muhtemel kaynaklarını tespit etmeye çalışalım:

ez-Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* isimli eseri, ifade ettiğimiz gibi bilhassa üslûp açısından müellifi derinden etkilemiş gözükmektedir. Zira biri bölümün girişinde olmak üzere, söz konusu bu kaynağa yapılan atıfların ikisi⁴⁷⁷ de, onun veciz ve aciz bırakan üslûbuna dairdir. Buna karşın kaynakçada zikredilen iki tefsir kaynağından biri olan er-Razî'nin *Mefâtilu'l-Gayb* adlı *Tefsir*'ine bölüm içinde yapılan atıf, onun kaynak olarak kullanıldığını daha açık bir şekilde ortaya koyar.⁴⁷⁸ Yine edebiyat kaynakları başlığı altında yer verdiğimiz el-Âbî'nin *Nesrû'd-Dürr* isimli kitabı da açıkça atıf yapılan bir başka eser olmuştur.⁴⁷⁹ Ancak gerek tefsir gerekse edebiyat kaynaklarının, mahiyetleri icabı, diğer bölümlerde gördüğümüz gibi, metnin üzerine oturtulduğu temel kaynak

⁴⁶⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 217a. Ayrıca bkz. 214b, 218a.

⁴⁷⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 216b, 222a, 231b, 252b.

⁴⁷¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 201b, 215b.

⁴⁷² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 205b, 207b, 209b, 211b, 212b, 214b, 215b, 216b, 217a, 219a, 224a, 226b, 231b, 232b/1, 247a, 253b, 254a.

⁴⁷³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 214b, 216a, 226b, 232b/1, 237b, 235b, 241a-b, 246b, 249a, 254a.

⁴⁷⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 202b, 209b, 216a, 218a, 235a, 237b, 246b, 249a, 254a.

⁴⁷⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 246b, 248a.

⁴⁷⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 214b, 234a-b.

⁴⁷⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 202a, 226b.

⁴⁷⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 235a.

⁴⁷⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 254a.

olamayacakları açıktır. Bu durumda sınırlı sayıdaki bu açık işaretlerin dışında kaynakçada zikredilen diğer eserlere de konuları itibarıyla göz atmak gerekecektir.

Bölüm içinde tarihî rivayetlere ve hadislere yapılan atıfların fazla olması, bu iki alanla ilgili kaynakları öne çıkartır. Bu durumda *Kütüb-i Sitte* hadislerini ihtiva eden İbnü'l-Esîr'in *Câmi'u'l-Usûl*'ünün, hadisler için başvuru temel kaynak olması pek ihtimal dışı değildir. Söz konusu tarihi rivâyetlerin ise kaynakçadan başka metin içinde hiçbir atıf yapılmayan İbn Belhî'nin *Kitabü'l-Bed'*inden alınmış olması muhtemeldir. Zira İbn Belhî'nin mezkûr eserinin on beşinci faslı Hz. Muhammed'in doğumundan hicretine kadarki tarihi; on altıncı faslı Hz. Muhammed'in seriyeye ve gazvelerini; on yedinci faslı da Hz. Muhammed'in ahlakı, sîreti, hususiyetleri ve çocukları, hanımları ve amcaları gibi hısımlar ve akrabalarıyla ilgili bahisleri içerir.⁴⁸⁰ Yine Gazzâlî'nin *İhyâ'*sında yer alan "Adâbü'l-Maîşet ve Ahlâkü'n-Nübüvvet" faslının da başlıkları itibarıyla ilgili kısım benzerlik arz ettiğini kaydetmek gerekir.⁴⁸¹ Son olarak "Nur-ı Muhammedî" bahsinde olduğu gibi bölüm içindeki tasavvufî açıklamalar ve algılamaların da kaynakçada zikredilen tasavvuf kaynaklarından neşet etmiş olması mümkündür.

5) Beşinci Bölümün Kaynakları

Kadı Ahmed'in kelâm ve fıkıh arasında bir tercih yapıp birincisinde karar kılması neticesi⁴⁸² kaleme aldığı bu bölümün, tabiatı gereği, akaidin temel kaynakları olan Kur'ân âyetlerine ve Resûlüllah'ın sözlerine dayanacağı açıktır. Nitekim nakledilen pek çok âyet ve hadis de bu duruma işaret eder.⁴⁸³ Bunun yanında tefsir ve fıkıh kitaplarına da atıfların yapıldığı görülür.⁴⁸⁴ Bölümün sonuna doğru ele alınan kelâmî/fikhî meselelere yönelik fetvalar bahsinde de aynı yapısal durum geçerliliğini korur. Bu bakımdan genel olarak beşinci bölümün, zemini teşkil eden kelâm/akaid kaynaklarından, zaman zaman öne çıkan fıkıh ve firaq eserlerinden ve yardımcı unsur olarak kullanılan tefsir, hadis ve tasavvuf kaynaklarından terkip edilerek oluşturulduğunu söylemek mümkün gözükmektedir.

⁴⁸⁰ İbn Belhî, *Kitabü'l-Bed' ve't-Tarih*, c. II, s. 44-142.

⁴⁸¹ Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, c. II, s. 869-906.

⁴⁸² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 257b-258a.

⁴⁸³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 275a, 275b, 276a, 276b, 277a, 280a, 282b, 283b, 284b.

⁴⁸⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 263b, 271a, 271b, 276b, 277a, 279a, 280a, 282a, 284b, 291a.

Kadı Ahmed'in bölümün hemen başında: “*Burada rivayet edeceğim şeyler, asıl olarak İmâm-ı Muazzam Gazzâlî'nin yazdıklarından, kendisine itimad edilen kitaplarda geçen sözlerden ve kaynağı ve yeri derleyen kimseye de gizli kalan çeşitli meselelerden oluşmaktadır.*”⁴⁸⁵ tarzındaki beyânını dikkate aldığımızda, Gazzâlî'ye yaptığı atıf bizim için önemli bir ipucu oluşturur. Birinci bölümde metin içinde zikredilen *Nasîhatü'l-Mülûk*'u istisna tutarsak, işaret edilmek istenen eserin kaynakçada ismi geçen *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* olması gerektiği açığa çıkar. Hakikaten Kadı Ahmed'in “Kâidetü'l-İ'tikâd” dediği, Gazzâlî'nin ise *İhyâ*'da “Kavâidü'l-Akaid” diye isimlendirdiği kısımlar⁴⁸⁶, başlıkları itibariyle birbiriyle yakın benzerlik içerisindedirler. Muhtevalarındaki farklılıkların ise yine kaynakçada ismi anılan müellifi meçhul *Akâidü'l-Ukûd* adlı eserden kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Bundan sonra “Velilerin Kerâmeti Hakkında Söz” ile başlayıp “Sem'iyâtla İlgili Bazı Hususlara İmânın Vucûbiyeti” başlığıyla nihayete eren kısmın⁴⁸⁷ ise, metin içinde herhangi bir atıf yapılmayan ve kaynakçada *Usûl* olarak mezkûr bulunan es-Sabunî'nin *el-Bidâye fî-Usûlü'd-Dîn*'inden istifadeyle yazıldığı küçük bir tetkikle açığa çıkar. Kadı Ahmed'in kısmen özetleyerek bu kitabın ilgili kısımlarını tümüyle eserine aktardığı⁴⁸⁸, zaman zaman diğer kaynaklardaki malumatı da aralara serpiştirdiği görülür. *el-Bidâye*'nin ilk faslını oluşturan ilahiyat bahislerinin yukarıda değindiğimiz “Kâidetü'l-İ'tikâd”la, ikinci faslını oluşturan nübüvvet bahislerinin de biraz sonra değineceğimiz “Muhtelif Meselelere Dair Sözler” kısmıyla, en azından konuları itibariyle, ortak bazı yönleri bulunduğunu da belirtelim.

Müellifin “*çeşitli tasniflerde*” ve “*itimad arz eden kitaplarda*”⁴⁸⁹ gibi kapalı ifadelerini hâriç tutarsak, metin içinde zikredilen bir takım karineler vasıtasıyla, sözünü ettiğimiz araya serpiştirilmiş olan malumatın hangi kaynaklardan alınmış olabileceği hususunda bazı tespitlerde bulunmak mümkün gözükmektedir. Mesela Kadı Ahmed, ez-Zemahşerî'nin peygamberlik hususunda *Tefsîr*'inde yapmış olduğu açıklamaların meseleyle ilgili her türlü şüpheyi giderecek mahiyette olduğunu söyler.⁴⁹⁰ Bu, söz konusu kısmın ez-Zemahşerî'den nakledildiği anlamına gelmezse de ilgili metnin

⁴⁸⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 258a.

⁴⁸⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 258a-263b; Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, c. I, 229-329.

⁴⁸⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 263b-283a.

⁴⁸⁸ Nüreddin es-Sabunî, *el-Bidâye fî-Usûlü'd-Dîn*, s. 54-93.

⁴⁸⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 265b, 266a.

⁴⁹⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 263b.

müellif tarafından mütalaa edildiğini gösterir. Yine “Velilerin Kerâmeti Hakkında Söz” bahsinde atıfta bulunulan Muhyiddin İbn Arabî'nin *Fütühât-ı Mekkiyye* isimli eserinin de müellif tarafından kıraat edildiğini anlamak mümkündür.⁴⁹¹

Kadı Ahmed, ecelin tehir edilip edilemeyeceği meselesinden bahsederken konuyla ilgili vârid olan âyet ve hadisler arasındaki zahirî çelişkiyi es-Sem'ânî'nin *Tefsir*'ine dayanarak cevaplamaya çalışır ve bu eserin eline nasıl geçtiğini de bir anekdot olarak kaydeder.⁴⁹² O, büyük günah sahiplerinin durumundan söz ettiği esnada, birden nazar etmesini bilenler için ahlakî bir öğüt taşıyacağını düşünerek bir çocuğun ana rahmine düşüşünden itibaren geçirdiği istihaleleri ve insan anatomisini anlatmaya geçer.⁴⁹³ Burada herhangi bir işaretle bulunmuyorsa da, kaynakçada zikrettiği müellifi meçhul *Teşrihü't-Tıbb*'in bu hususla alakalı olması gerekir. Onun, büyük günahların sayısı hakkında sahabenin ve tâbi'înin görüşlerini aktarırken ismini anarak kullanmış olduğu kaynak ise, Ebu Tâlib Muhammed b. Ali Atiyye el-Mekkî'nin *Kûtu'l-Kulûb* isimli eseridir.⁴⁹⁴ İmânın hakikati bahsinde İmâm-ı Azam Ebu Hanife'nin *el-Âlim ve'l-Müteallim*'inden aktarılan hüküm ise, Kadı Ahmed'in bu kitabı gördüğüne delâlet etmez. Zira bölümün asıl kaynakları arasında yer aldığını söylediğimiz *el-Bidâye*'de de aynı hüküm, aynı esere atıfla zikredilir.⁴⁹⁵ Öldürülmüş olan bâğilerin namazının kılınmasıyla ilgili olarak verilen fetva da kaynakçada el-Kudsî'ye nispet edilen *Furû'u'l-Fıkh* isimli eserden alınmış gözükmektedir.⁴⁹⁶

Kadı Ahmed, kaynak olarak kullandığı Arapça eserleri tercüme edip Farsça metni oluşturduktan sonra eserine son bir ilave daha yapmak istemiş ve ismini vermediği pek çok kitaptan iltikat ederek⁴⁹⁷ “Muhtelif Meselelere Dair Sözlere” adında, bir kısmı bir tek cümleden oluşan kelâmî-fıkhî fetvalardan mürekkep bir bölüm daha kaleme almıştır. 283a-293b varakları arasını kapsayan bu bölümün bir kısım konuları yukarıda da ifade ettiğimiz üzere es-Sabunî'nin *Usûl*'ü ve Gazzâlî'nin *İhya*'sı ile benzerlik arz ediyorsa da, daha önceki bölümlerde olduğu gibi tam bir mutabakattan söz edilemez. Bu bölümde İmâm Merğînânî'den nakledilen fetvanın da doğrudan doğruya onun *el-Hidâye*

⁴⁹¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 264b.

⁴⁹² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 271b.

⁴⁹³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 273b-275a.

⁴⁹⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 275b.

⁴⁹⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 278b-279a; Nüreddin es-Sabunî, *el-Bidâye fi-Usûli'd-Dîn*, s. 87-88.

⁴⁹⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 280a. Ayrıca bkz. 277a, 282a, 284b.

⁴⁹⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 283a.

adlı eserinden nakledilmiş olduğu kanaatinde değiliz.⁴⁹⁸ Yine burada muhtelif konularla bağlantılı olarak isimleri zikredilen İbn Sinâ'nın *Risâle-i Hudûd*'unun⁴⁹⁹, Fahrüddin er-Razî'nin şerefli tasniflerinin⁵⁰⁰ ve bizce meçhul bulunan Tâcüddin Ömer b. Muhammed Deylemî'nin *Hakâikü'l-Ârifîn*'in⁵⁰¹ katkısının da oldukça sınırlı olduğunu düşünüyoruz.

Buna karşın kaynakçada İmâm Ebu Mansûr Maturudî'ye nispet edilen *Elfâzü'l-Küfr* isimli risâlenin, hiçbir açık ifade bulunmuyorsa da müellif tarafından aynen tercüme edilip iktibas edildiği kanaatindeyiz.⁵⁰² Yine bir bütün olarak bölümün muhtevâsından ve zaman zaman isim vermeden yapılan atıflardan, kaynakçada zikredilen ed-Debusî'nin *Münâzarât*'ı ile müellifleri meçhul *el-Mübâhasâtü's-Şettâ* ve *Tetmîmü'l-Amelî* adlı fıkıh kitaplarının ve muhtemelen Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehrîstânî (ö. 548/1153)'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'den seçmelerle oluşturulmuş bulunan müellifi meçhul *Nuhabu'l-Milel ve'n-Nihal* isimli mezhepler tarihine mahsus eserin, bu bölümün oluşmasında katkıları bulunduğunu düşünüyoruz. Ayrıca İbn Belhî'nin *Kitabü'l-Bed*'inin de bu bölümde ele alınan akidelere ve mezheplere dair bazı bahisleri içerdiğini kaydetmek gerekir.⁵⁰³

Şimdi de kaynak olarak kullanılmış olduğunu belirttiğimiz bu eserlerden ve *el-Veledü's-Şefik*'teki tercümelerinden seçtiğimiz bazı metinleri, bir mukayese yapmaya imkan tanımak açısından karşılıklı olarak bir arada vermek istiyoruz:

Kadı Ahmed, <i>el-Veledü's-Şefik</i> , v. 9a	et-Taberî, <i>et-Tarih</i> , c. II, s. 237
نوع أوّل در ذکر تواریخ همگنان بطریق إشباع و إشباع از گاه آدم تا رسالت محمد صلی الله علیهما شش هزار صد و سیزده سال بروایت طبری و با اقوال مختلف کما بیش مقروء و رسالت محمدی از چهل سال مبدوء از گاه هبوط آدم بزمین تا وحی آمدن بمحمد علیهما التحیه همین مقدار بود و عهد أبو البشر از هبوط معبر از گاه شیت بن آدم علیهما الصلوة و السلام شش هزار و هفتصد و هجده سال	وقال بعضهم: من وقت هبوط آدم علیه السلام إلى أن بعث نبينا صلی الله علیه و سلم ستة آلاف سنة و مائة و ثلاث عشرة سنة؛ وذلك أن عنده من مهبط آدم إلى الأرض إلى الطوفان، ألفی سنة و مائتی سنة و ستا و خمسين سنة، و من الطوفان إلى مولد إبراهيم خليل الرحمن ألف سنة و تسعا و سبعين سنة...
Kadı Ahmed, <i>el-Veledü's-Şefik</i> , v. 9b, 67a	es-Sa'lebî, <i>el-Kesf ve'l-Beyân</i> , c. X, s. 296
از گاه ظهور ابرهه و أصحاب فیل بزیح نجومی هفتصد و هشتاد نه سال و بروایت أصحّ بسال ولادت رسول مورخ و در تفسیر ثعلبی پیش از مولد محمدی واقع...	وقال الواقدي: كان أبرهة جد النجاشي الذي كان في زمن رسول الله ص. واحتلفوا في تاريخ عام الفيل، فقال مقاتل: كان أمر الفيل قبل مولد رسول الله ص بأربعين سنة. وقال الكلبي و عبيد بن

⁴⁹⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 284b.

⁴⁹⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 290a.

⁵⁰⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 291a.

⁵⁰¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 292a, 293a.

⁵⁰² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 285a-286b.

⁵⁰³ İbn Belhî, *Kitabü'l-Bed ve't-Tarih*, c. I, s. 17-86, 144-171, 317-338; c. II, s. 175-190.

<p>و وقوع تاریخ فیل پیش از مولد نبوی بچهل سال بروایت بعید و بیست سه سال همچنان و سال ولادت خاتم الانبیا سید المرسلین منقول معقول بدلالیت رسیدن عایشه صدیقه رضی الله عنها بسایس و قاید فیل که از سایلان مکه بوذند و باقی لطایف طولی بر علماء تفسیر خافی نه</p>	<p>عمیر: کان قبل مولد النبی ص بثلاث و عشرين سنة. و روی أنه کان فی العام الذي ولد فيه رسول الله، و عليه أكثر العلماء، يدل عليه ما أخرنا أبو بكر الخورقي قال: أخرنا أبو العباس الدعولي قال: أخرنا أبو بكر بن أبي خيثمة، قال: حدثنا إبراهيم بن المنذر الجراحي قال: حدثنا عبد العزيز بن أبي ثابت قال: حدثنا الزبير بن موسى عن أبي الحويرث قال: سمعت عبد الملك بن مروان يقول لقبات بن أشيم الكناني الليثي: يا قبات أنت أكبر أم رسول الله ص؟ قال: رسول الله ص أكبر مني و أنا أسنّ منه، ولد رسول الله ص عام الفيل و وقفت بي أمي على روث الفيل. وقالت عائشة: رأيت قائد الفيل و سائسه بمكة عميين مقعدين يستطعمان.</p>
	<p>es-Sa'lebī, Arâisü'l-Mecâlis, s. 446</p>
	<p>وقال الواقدي: كان أبرهة جد النجاشي الذي كان في زمن النبي ص و آمن به. واختلفوا في تاريخ عام الفيل، فقال مقاتل: كان أمر الفيل قبل مولد النبي ص بأربعين سنة. وقال عبيد بن عمير و الكلبي: كان قبل مولده بثلاث و عشرين سنة. وقال آخرون: كانت قصة الفيل في العام الذي ولد فيه رسول الله ص. و على هذا أكثر العلماء و هو الصحيح. يدل عليه ما أخرنا أبو بكر الجوزقي قال: حدثنا عبد العزيز بن أبي ثابت، حدثنا الزبير بن موسى عن أبي الحوزاء قال: سمعت عبد الملك بن مروان يقول لغياث بن أشيم الكنان: يا غياث أنت أكبر أم رسول الله ص؟ فقال إن رسول الله ص أكبر مني و أنا أسنّ منه، ولد رسول الله ص عام الفيل و وقفت بي أمي على روث الفيل. و يدل عليه أيضا ما روى أن عائشة رضی الله عنها قالت: رأيت قائد الفيل و سائسه بمكة أعميين مقعدين يستطعمان.</p>
<p>Kadı Ahmed, el-Veledü 'ş-Şefik, v. 52a-b</p>	<p>es-Sa'lebī, el-Keşf ve 'l-Beyân, c. VI, s. 80-81</p>
<p>و أستاذ إمام ثعالبي رحمه الله عليه عذر خواهانه می فرماید که در ذکر غزا بخت نصر بنی اسرائیل را گناه قتلشان اشعیا پیغامبر را در عهد ارمیا بنوبت وقعه اولی هیچ خلاف نیست اما با ذکر قصه پردازان تخریب بیت مقدس و قهر بنی اسرائیل را بوقت قتل یحیی بر دست بخت نصر مذکور خطا و غلطست چه از عهد ارمیا و تخریب بیت مقدس بردست بخت نصر تا ولادت یحیی بن زکریا علیهما السلام چهار صد و شصت و یک سال است جهت آنک میان خرابه بیت مقدس بر دست بخت نصر و معمور شدن اش هفتاد سال و از عمارتش تا ظهور سکندر بر بیت مقدس و آمیختن ملک آن بمملکت خود هشتاد هشت سال و از مملکت سکندر تا موت یحیی سیصد و سه سال و خیر درست آنست که بنی اسرائیل بعد از خرابی بیت مقدس بر دست بخت نصر و معموری شام و هلاکی عزیز بتکذیب و قتل انبیا مشغولان بوذ</p>	<p>فهذا الذي ذكرت جميع أمر بخت نصر على ما جاء في التفسير المعتمد في أخبار الأنبياء، الا أن رواية من روي أن بخت نصر هو الذي غزا بنی اسرائیل عند قتلهم یحیی بن زکریا غلط أهل السير و الأخبار و العلم بأمر الماضين من أهل الكتاب و المسلمین، و ذلك أهم مجموعون على أن بخت نصر غزا بنی اسرائیل عند قتلهم نبیهم شعیاء و فی عهد ارمیا بن حلفیا علیه السلام، و هی الوقعة الأولى التي قال الله تعالی فیها «فإذا جاء وعد أولاهما بعثنا عليكم عبداً لنا أولى بأس شديد»، یعنی بخت نصر و جنوده، قالوا: و من عهد ارمیا و تخریب بخت نصر بیت المقدس الی عهد یحیی بن زکریا أربعمائة و إحدى و ستون سنة، و ذلك أهم يعدون من لدن تخریب بخت نصر بیت المقدس الی حين عمارته فی عهد کوسک سبعین سنة، ثم من بعد عمرانه الی ظهور الإسکندر علی بیت المقدس و حيازة ملكها الی مملكة الإسکندر ثمانية و ثمانين سنة، ثم من بعد مملكة الاسکندر</p>

	<p>الى موت يحيى بن زكريا عليه السلام بثلاثمائة و ثلاث و ستون، و يروي بثلاثمائة سنة و ثلاث سنين. و اما الصحيح من ذلك ما ذكر محمد بن اسحاق بن يسار قال: كثر عن بني اسرائيل بعد ما عمرت الشام و عادوا اليها بعد احوار بخت نصر اياها و سبيهم منها، فجعلوا بعد ذلك يحدثون الأحداث بعد مهلك عزيز عليه السلام و يتوب الله عليهم و بعث الله فيهم الأنبياء و فريقا يكذبون و فريقا يقتلون...</p>
	<p>es-Sa'lebî, Arâisü'l-Mecâlis, s. 341</p>
	<p>قال الأستاذ رضى الله عنه: فهذا الذي ذكرت جميع أمر يختصر الذي جاء في التفسير، الا أن رواية من يروي أن يختصر هو الذي غزا بني إسرائيل عند قتلهم يحيى غلط عند أهل السير و الأخبار و العلماء بأمر الماضين من أهل الكتاب و المسلمين، و ذلك أنهم جمعوا على أن يختصر إنما غزا بني إسرائيل عند قتلهم نبيهم شعيب و في عهد أرمياء عليه السلام، و هي الواقعة الأولى التي قال الله تعالى فيها «فإذا جاء وعد أولاهما بعثنا عليكم عبداً لنا أولى بأس شديد فحاسوا خلال الديار»، يعني يختصر و جنوده. قالوا: و من عهد أرمياء و تخريب يختصر بيت المقدس الى مولد يحيى بن زكريا أربع مئة و إحدى و ستون سنة، و ذلك أنهم يعدون من لدن تخريب يختصر بيت المقدس الى آخر عمرانه في عهد كرب بن حرسو بن شير بن أصهيل ببابل من قبل بمن اسفنديار ابن يستاسف سبعون سنة، ثم من بعد عمرانه الى ظهور الإسكندر على بيت المقدس و احصاره ملكها و ضمه الى مملكته ثمانية و ثمانون سنة، ثم من بعد ملكه بيت المقدس الى مولد يحيى بن زكريا ثلاث مئة و ثلاثون سنة، و إنما الصحيح في ذلك ما ذكره محمد ابن إسحاق بن يسار: قال عمرت بنو إسرائيل بيت المقدس بعد ما عمرت الشام و عاد اليها ملكها بعد إحوار يختصر اياها و سبيهم منها، فجعلوا يحدثون الأحداث بعد مهلك عزيز عليه السلام، فبعث الله فيهم الأنبياء، فريقا يكذبون و فريقا يقتلون...</p>
<p>Kadı Ahmed, el-Veledü's-Şefik, v. 55a</p>	<p>ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, c. II, s. 203</p>
<p>بنده مؤلف گوید در کشاف شیخ العرب و العجم إمام جار الله علامه طيب الله تربته پادشاه شكسته قدم را از زخم شیر كرسى سليمانى بنام فريدون آورده و استاد صاحب أسناد أبو إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهيم ثعلبى بجای مذکور أول بخت نصر را ذكر فرمود</p>	<p>روى أن أفريدون جاء ليصعد كرسية فلما دنا ضرب الأسدان ساقه فكسراها، فلم يجسر أحد بعد أن يدنوا منه و كان عمر سليمان ثلاثاً و خمسين سنة ملك و هو ابن ثلاث عشرة سنة فبقي في ملكه أربعين سنة و ابتداء بناء بيت المقدس لا ربع مضي من ملكه.</p>
	<p>es-Sa'lebî, Arâisü'l-Mecâlis, s. 306</p>
	<p>فلما توفى سليمان عليه السلام بعث يختصر فأخذ ذلك الكرسي و حمله الى أنطكية، فأراد أن يصعد عليه و لم يكن له علم بالصعود عليه ولا بأحواله، فلما وضع قدمه على الدرجة السفلى رفع الأسد</p>

	یده الیمینی فضرِب ساقه ضربة شديدة دقها و رماه، فحمل بختنصر، فلم یزل یعرج و یتوجع منها حتی مات، و بقى الكرسى بأنطاكية...
Kadı Ahmed, <i>el-Veledü 'ş-Şefik</i>, v. 70a	Gazzâlî, <i>Nasîhatü'l-Mülûk</i>, s. 90-91
پادشاه پنجم بیوراسب ضحاک مکار جادو ستمکار بد کار معروف ذو الحیتین هزار سال و نوح همزمانش. پادشاه ششم فریدون عادل داد ده نعم البذل نیکو سیرت خوب صورت پانصد سال و بنده مؤلف چیزی عجب می بینم از تناقض نسخ کتب در کتاب نصیحة الملوک و غیره باتفاق تواریخ پردازان فریدون را بعد از ضحاک و پیش از شداد [بن] عاد آورده اند...	و از پس او بیوراسب بود، آنکه او را ضحاک ذو الحیتین خوانند و مکر و دستان و جادویی و جور و ستم و قتل او را بود. و پادشاهی او هزار سال بود. و از پس او فریدون بود، نام نیک و عدل و دادگستردن در عالم او را بود، پادشاهی او پانصد سال بود...
Kadı Ahmed, <i>el-Veledü 'ş-Şefik</i>, v. 94a	İbnü'l-Esîr, <i>Câmi'u'l-Usûl</i>, c. XI, s. 323-324
و اما بر صدر چهار صد سال از هجرت خاتم النبیین صلی الله علیه و سلم و آله الطاهرین از خلفاء امیر المؤمنین ابو العباس القادر بالله احمد بن إسحق و از فقهاء ابو بکر محمد بن موسی خوارزمی از اصحاب امام امت و سراج ملت ابو حنیفه و ابو حامد احمد بن ابی طاهر إسفراینی از اصحاب امام معظم شافعی مطلبی و ابو احمد عبد الوهاب بن علی بن نصر از یاران امام مدینه الرسول مالک بن انس و ابو عبد الله الحسین بن علی بن حامد از اصحاب قطب الأوتاد امام احمد ابن محمد ابن حنبل و از امامیه ابو القاسم مرتضی موسوی برادر رضی شاعر و از اصولیان قاضی ابو بکر محمد بن طیب باقلانی و استاذ ابو بکر محمد بن الحسن بن فورک و از محدثان ابو عبد الله نيسابوری معروف بحاکم [ا] بن بیع و از قرا ابو الحسن علی بن احمد حامی و از زهاد ابو بکر محمد بن علی دینوری	و اما من كان على رأس المائة الرابعة، فمن أولي الأمر: القادر بالله، و من الفقهاء: أبو حامد أحمد بن طاهر الإسفرائيني من أصحاب الشافعي، و أبو بکر محمد بن موسی الخوارزمي من أصحاب أبي حنيفة، و أبو محمد عبد الوهاب بن علی بن نصر من أصحاب مالک، و أبو عبد الله الحسین بن علی ابن حامد من أصحاب أحمد، و من الإمامية: المرتضى الموسوی أخو الرضی شاعر، و من المتكلمين: القاضی أبو بکر محمد بن الطیب الباقلانی، و الأستاذ أبو بکر محمد الحسن بن فورک، و من المحدثين: أبو عبد الله محمد بن عبد الله النيسابوری المعروف بالحاکم و من القراء: أبو الحسن علی بن أحمد الحمāmی، و من الزهاد: أبو بکر محمد بن علی الدینوری
Kadı Ahmed, <i>el-Veledü 'ş-Şefik</i>, v. 113a	Kuşeyrî, <i>er-Risâle</i>, s. 65
و چهل و چهارم طبقات مشایخ ابو محمد عبد الله بن محمد خرّاز از أهل ری مجاور کعبه مطهر صاحب ابو حفص دشمن دار طعام دنیا ذاکر متفکر بتاريخ قبل العشرة و ثلثمائة برحمت باری رسید چنین قید کردند و از نسخه چنان نوشتم	أبو محمد عبدالله بن محمد الخراز من أهل الري جاور بمكة صحب أبا حفص، و أبا عمران الكبير و كان من المتورعين مات قبل العشرة و الثلاثمائة... الجوع طعام الزاهدين والذكر طعام العارفين.
Kadı Ahmed, <i>el-Veledü 'ş-Şefik</i>, v. 117b	Kuşeyrî, <i>er-Risâle</i>, s. 88
و استاذ امام جمال الإسلام ابو القاسم عبد الكريم بن هوازن قشیری رحمة الله علیه در مصنف خود رساله مؤلفش سنه سبع و ثلثین و أربعماية غیر طبقات مذکوره مزبوره مدخوره از معاصران خود موی شکافان طریقت کاشفان اسرار حقیقت استاذ شهید ابو علی الحسن بن علی الدقاق، و یگانه عالم شیخ ابو عبد الرحمن سلمی که در مجلد حقایق سلمی در تفسیر قرآن بدو منسوب است و ابو الحسن علی بن جهضم مجاور حرم، و شیخ ابو العباس قصاب بطبرستان و احمد أسود بدینور، و ابو القاسم صیرفی نيسابور، و	فأما المشايخ الذي أدرکناهم، و عاصرناهم، و إن لم يتفق لنا لقياهم، مثل: الأستاذ الشهيد، لسان وقته، و أوجد عصره، أبي علي الحسن بن علي الدقاق، و الشيخ، نسيح وحده في وقته، أبي عبد الرحمن السلمی، و أبي الحسن علي بن جهضم مجاور الحرم، و الشيخ أبي العباس القصار بطبرستان و أحمد الأسود بالدينور، و أبي القاسم الصيرفي بنيسابور، و أبي سهل الخشاب الكبير بها، و منصور بن خلف المغربي، و أبي سعيد المالبي، و أبي طاهر الخوزندي، قدس الله أرواحهم، و غيرهم، فلو اشتغلنا بذكرهم، و تفصيل أحوالهم،

<p>أبو سهل خشّاب بزرگ همباجا، و منصور بن خلف مغربی، و أبو سعید مالینی، و أبو طاهر خجندی را طیب الله مضاجعهم بإجمال آورده از عظم شأن همگنان لطول مناقبهم و کثرت معاملتهم مع رهم حلّ و علا عجز پیش نهاد،</p>	<p>لخرجنا عن المقصود في الإيجاز و غير ملتبس من أحوالهم حسن سيرتهم في معاملتهم.</p>
<p>Kadı Ahmed, el-Veledü's-Şefik, v. 116a-b</p> <p>و علی عماد الدولة از خدمتکاری مرداوید صاحب ری و اصبهان بتحصيل مال رفته حاصل کرد بمخدومش نیآورد، لشکر گرفته شهر چند را متصرف گشت و چون آن مال ببوخ آمد وی در بحر غم افتاده سعادت نمایش خدمت کنان احوال روی زمین را از ستوف خائفاء قلم بدلالت ماران که برابر چشم عماد الدولة مذکور از سقف بسقف گذر کرده علامت گنج پیدا نمود سورخاء ویرانها بنشان فرو رفتن باهلاء است و خیر دهی خیاط گران گوش از صندوقهء پر زر بجواب عماد الدولة که مرا از چند گز جامه جبه دوزی بپندار سؤال از آنچه یافت و می ترسید روزی فرموده قوت لشکر مرتب آمده اولاً بر شهرهای مخدوم خود غالب گشته مالک شده بعد آن بخدمت خلیفه مستکفی پیوسته زمین بوسیله بتلقیب حضرت خلافت اسمائشان شان سما و سیما سمت سمّت تاجداری گرفته بتدریج بلاد پارس و عراق و عرب و عجم و خراسان ممالک مذکوران گشته قطان امصار ممالک ایشان را ممالیک ستدند</p>	<p>İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, c. VIII, s. 276-277</p> <p>...واستولى على تلك البلاد، و طلب الجند أرزقهم فلم يكن عنده ما يعطيهم، فكدأ ينحلّ أمره، فقعده في غرفة في دار الإمارة بشيراز يفكر في أمره، فرأى حية خرجت من موضع في سقف تلك الغرفة و دخلت في ثقب هناك، فخاف أن تسقط عليه، فدعا الفراشين، ففتحوا الموضع، فأروا وراءه باباً فدخلوه الى غرفة أخرى، و فيها عشرة صناديق مملوءة مالاً و مصوغاً، و كان فيها ما قيمته خمس مائة ألف دينار، فأنفقها، و ثبت ملكه بعد أن كان قد أشرف على الزوال.</p> <p>و حُكي أنه أراد أن يفصل ثياباً، فدلّوه على خياط كان لياقوت، فأحضره، فحضر خائفاً، و كان أصمّ، فقال له عماد الدولة: لا تخف، فإنما أحضرتك لتفصل ثياباً؛ فلم يعلم ما قال، فابتدأ و حلف بالطلاق و البراءة من دين الإسلام أن الصناديق التي عنده لياقوت ما فتحها، فتعجب الأمير من هذا الاتفاق، فأمره بإحضارها، فأحضر ثمانية صناديق فيها مال و ثياب قيمته ثلاثمائة ألف دينار...</p>
<p>Kadı Ahmed, el-Veledü's-Şefik, v. 125a-b</p> <p>أخبار مهدي در موعود الذكر أبو عبد الله محمد بن تومرت فاطمي نسب از ذريت پاك أمير المؤمنين على ابن طالب كرم وجهه معروف بمرغة از قبائل مَصامِده در كوههای سوس بمغرب أيام بنی مروان ببلاد مذکور توطن ساخته بودند، و مهدي أبو عبد الله محمد بن تومرت فقيه زاهد محدث عابد بود در جوانی بتحصيل علوم ببغداد رفته آنجا بحج آمده مناسك گزارده بسكندريه رسیده بمغرب پیوست و بعلماء زمان خود إمام حجة الإسلام أبو حامد غزالی و طرسوسی جمع شده در فنون مباحث مراجعات پرداخت و از نقل كتب و خراهای اومید جنیان داشت که مناصب عالی بوی خواهد رسیدن بدان سبب بر كشتی نشسته بشهر مهديّه پیوسته بمجرّد كوزه و سجاده بمسجدی فروز آمد و سلطان آن زمان، یحیی بن تمیم او را نزد خود آورده صحبت کرده بتبرک دعاها شنید و مردم بر او احداث خوانده عقیب انتقال از شهر بشهر عبد المؤمن بن علی را که بشهر کوچک تاجر نام قریب هُنین از اعمال تلمسان بر ساحل دریا از بنی عایذ از شعوب کومیّه یافته چون دانست که وی از قبيله قیس بن سلیم از شعب الشريد است بشارتش داد بمحدث مصطفی صلی الله علیه و سلم</p>	<p>İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, c. X, s. 569-570</p> <p>في هذه السنة كان ابتداء أمر المهدي أبي عبد الله محمد بن عبد الله بن تومرت العلوي الحسيني، و قبيلته من المصامدة، تُعرف بمرغة في جبل السوس، من بلاد المغرب، نزلوا به لما فتحه المسلمون مع موسى بن نصير... و كان ابن تومرت قد رحل في شببته دلى بلاد الشرق في طلب العلم، و كان فقيهاً، فاضلاً، عالماً، بالشريعة، حافظاً للحديث، عارفاً بأصولي الدين و الفقه، متحققاً بعلم العربية، و كان ورعاً، ناكساً، و وصل في سفره إلى العراق، و اجتمع بالغزالي، و الكيا، و اجتمع بأبي بكر الطرطوشي بالإسكندرية...</p> <p>ولما ركب البحر من الإسكندرية مغرباً، غير المنكر في المركب، وألزم من به بإقامة الصلاة، و قراءة القرآن، حتى انتهى إلى المهديّة، و سلطاطها حينئذ يحيى بن تميم، سنة خمس و خمسمائة، فزل بمسجد قبلي مسجد السبت، و ليس له سوى ركوة و عصاً، و تسامع به أهل البلد، فقصدوه يقرأون عليه أنواع العلوم، و كان إذا مرّ به منكر غيره و أزاله، فلما كثر ذلك منه أحضره الأمير يحيى مع جماعة من الفقهاء، فلما رأى ستمته و سمع كلامه أكرمه و احترامه، و سأله الدعاء.</p> <p>ورحل عن المدينة و أقام بالمنستير مع جماعة من الصالحين مدّة، و</p>

<p>که در آخر الزمان یار ده دین اسلام توی عبد المؤمن بگفت او شاد گشت و مهدی در تقدیم أسباب پیش روی کار عبد المؤمن اندیشه می کرد</p>	<p>سار إلى بجاية ففعل فيها مثل ذلك، فأخرج منها إلى قرية بالقرب منها اسمها ملالة، فلقية بما عبد المؤمن بن علي، فرأى فيه من النجابة والنهضة ما تفرّس فيه التقدّم، والقيام بالأمر، فسأل عن اسمه وقبيلته، فأخبره أنه من قيس عيلان، ثم من بني سليم، فقال ابن تومرت: هذه الذي بشرّ به النبي، صلى الله عليه وسلم، حيم قال: إن الله ينصر هذا الدين، في آخر الزمان، برجل من قيس، فقيل: من أيّ قيس؟ فقال: من بني سليم. فاستبشر بعبد المؤمن و سرّ ببقائه؛ و كان مولد عبد المؤمن في مدينة تاجرة، من أعمال تلمسان، و هو من عائد، قبيل من كومرة، نزلوا بذلك الإقليم سنة ثمانين و مائة.</p>
<p>Kadı Ahmed, <i>el-Veledü's-Şefik</i>, v. 136a</p>	<p>Aksarayî, <i>Müsâmeretü'l-Ahbâr</i>, Yeni Cami, No: 827, s. 65</p>
<p>خلافت المستضى بنور الله الحسن بن مستنجد مذکور، بیعت بنامش منعقد شده روز گذر پدرش سنة المذكور در أيام او ملک هند را سستی پیدا گشته ملوک ایشان بضعف پیوسته شاهان غور بر غزنه و بلاد هندستان ظفر یافته تا ختن آورده خوارزمشاه بر خراسان حاکم شده غلامان سلجوقیان عراق را گرفتند و خلیفه مشار الیه مدّت نوزده سال دولت رانده در شهر سنه خمس و ثمانین و خمسّمائه بدرج عروجی و بسفر إنخرامی برحمت حق رسید</p>	<p>خلافة المستضى بنور الله الحسن بن المستنجد: در ایام خلافت او شوکت غزان منقطع شد و مستنجد گشتند و ملوک هند را وهن تمام در ملک در آمد و ملوک غور بر بلاد هند و غزنی مستولی شدند و خوارزمشاه بر بلاد خراسان ظفر یافت و بندگان آل سلجوق دست استیلا بر آوردند و عراق را بدست فرو گرفتند و هر یکی بجای که ظفر یافت دعوی سلطنت کرد مدت خلافت او نوزده سال بود.</p>
<p>Kadı Ahmed, <i>el-Veledü's-Şefik</i>, v. 148a</p>	<p>Aksarayî, <i>Müsâmeretü'l-Ahbâr</i>, tsh. O. Turan, s. 33</p>
<p>عزالدين رابع كيكاسو أول پسر بزرگینش معروف بسطان غالب از روز شهید شدن پدرش مذکور بتاریخ مسطور بر تخت نشسته با برادرش علاء الدین کتیباده طریق مخالفت مسلوك داشته علاء الدین ازو گریخته بشهر انكوريه در آمده يكسال آنجا بوذه آخر بحیلت صلحی علاء الدین مذکور را از انكوريه بدر آورده بقلعه منشار فرستاده هفت سال محبوسش داشت...</p>	<p>سلطان عزالدین کیکاسو بسطنت نشست، میان او و برادرش علاء الدین کتیباده مخالفت افتاد، علاء الدین منهزم بانكوريه رفت و يكسال آنجا بود در آخر صلح کردند، و علاء الدین را از انكوريه بیرون آورد و بقلعه منشار فرستاد و هفت سال آنجا محبوس بود...</p>
<p>Kadı Ahmed, <i>el-Veledü's-Şefik</i>, v. 158b</p>	<p>İbnü'l-Belhî, <i>Kitabü'l-Bed'</i>, c. II, s. 4</p>
<p>إقليم پنجم مبتدا هم از مشرق از بلاد یاجوج و مأجوج است پس ازان گذر بر شمال خراسان صورت بسته از ملاین مشهور معبری طراز معروف بشهر بخارا و نوبکت و خوارزم و اسپجابه و شناس و طاریند و آذربایجان و کور ارمنیه و برذعه و نشوی و سیسجان و آرز و أخلاط، ومن الروم خرشنة و قرّة و الرومية الکبرى ثم سواحل بحر شام مما يلي الشمال، ثم بلاد أندلس حتى ينتهي إلى بحر المغرب.</p>	<p>والإقليم الخامس يبتدئ من المشرق على بلاد ياجوج و مأجوج ثم على شمال خراسان و آذربایجان و الخزر و الروم إلى المغرب، و فيه من مدن خراسان الطراز و نوبکت و خوارزم و اسپجابه و شناس و طاریند و بخارا و من آذربایجان کور ارمنیه و برذعه و نشوی و سیسجان و آرز و أخلاط، ومن الروم خرشنة و قرّة و الرومية الکبرى ثم سواحل بحر شام مما يلي الشمال، ثم بلاد أندلس حتى ينتهي إلى بحر المغرب.</p>
<p>Kadı Ahmed, <i>el-Veledü's-Şefik</i>, v. 184b</p>	<p>er-Razî, <i>et-Tefsirü'l-Kebîr</i>, c. XXVII, s. 18</p>
<p>و بنقل تفسیر کبیر مقبوض مقربان أربعه بدین ترتیب منقول أول میکائیل آنکه إسرائیل آنکه عزرائیل پس از همه جبرئیل و ما بین دو نفع معلوم چهل سال و اما چهل روز ویا چهل هزار سال...</p>	<p>وأما قوله «إلا من شاء الله» ففيه وجوه الأول: قال ابن عباس رضي الله عنهما: عند نفخة الصعق يموت من في السموات و من في الأرض الا جبرئيل و ميكائيل و إسرائيل و ملك الموت ثم يميت الله</p>

	میکائیل و اِسرافیل و یقی جبریل و ملک الموت ثم یمیت جبریل.
Kadı Ahmed, <i>el-Veledü's-Şefik</i>, v. 195b	Gazzâlî, <i>İhyâ</i>, c. IV, s. 523-524
صفت طعام أهل بھشت در کلام مجید بتفاضیل از میوها و مرغان فریہ، و من، و سلوی، و عسل، و شیر، و أصناف، نا محصور بلا یخصی مبین، چندانک رزقی از شمار پیششان آید گویند کہ این را پیش ازین در دنیا خورده بوتم اما کجاست اسم از مسمی و لاغر از مستمن و صورت از معنی و مجاز از حقیقت، و ألوان میوها مانند شمار دنیا جهت آن روزی می شود تا طبع انسانی دیدہ معهود سابق را شناخته بدان مؤانست گرفته بشکل غریب نا مألوف طبیعت را تنفر بد نیاید، و اول گذر کنندگان از صراط فقراء مهاجران اند و نخست طعام بھشتیان بر سبیل تحفه پیش آورد مسافر ما حضری نام بلغت قضاء پشمن شلوار پوشان این زمان غارت گران حدّثان مخربان مجربان ریادت جگر ماهی نون نعت مقسم به فرقانی و غذایشان عقیب طعمه عضو سمک گوشت گاو و گلو بریده بھشتی چرا کننده از اطرافش و شراب همگان از عین سلسبیل	صفة طعام أهل الجنة: بیان طعام أهل الجنة مذکور فی القرآن من فواکه والطیور السمان والمن والسلوی والعسل واللبن و أصناف كثيرة لایخصی. قال الله تعالی «كلما رزقوا فیها من ثمرة رزقا قالوا هذا الذی رزقنا من قبل و اتوا به متشابها» و ذکر الله تعالی شراب أهل الجنة فی مواضع كثيرة و قد قال ثوبان مولى رسول الله صلی الله علیه وسلم كنت قائما عند رسول الله صلی الله علیه وسلم فجاءه حر من أبحار اليهود فذكر أسئلة الی ان قال فمن أول إجازة یعنی علی الصراط فقال فقراء المهاجرین قال اليهودی فما تحفتهم حين یدخلون الجنة قال زیادة کبد الخوت قال فما غداؤهم علی أثرها قال ینحر لهم ثور الجنة الذی کان يأکل فی أطرافها قال فما شراهم علیه قال من عین فیها تسمى سلسبیل...
Kadı Ahmed, <i>el-Veledü's-Şefik</i>, v. 275b	Ebu Tâlib el-Mekkî, <i>Kûtu'l-Kulûb</i>, c. II, s. 147-148
و شیخ أعظم مرشد أقدم کاشف أسرار قرآن أحکم هادی ب«الذی هی أقوم» مؤسس کتب اسلامی عَلِیم عَلِم خیر أنام نامی إمام أبو طالب محمد بن علی بن عطیة قدّس الله روحه و نور ضریحه از أحادیث صحاح نبوی که بروایات اکابر أصحاب حضرت با عظمت محمدی صلوات الله علیه و سلامه وارد شده ابن مسعود بچهار قابل و عبد الله بن عمر باره بھفت و طوراً بر نه و عبد الرزاق بیازده مرکب از ده و یک خوفاً من الإلتباس فی الكتابة الفارسیة و طایفه بزیادت ازان کمیت مرکب جمعی را از افراد أخبار سماع بر هفده عدد نماده	و قال صلی الله علیه و سلم: الصلوات الخمس و الجمعة الی الجمعة تکفر ما بینهن لمن احتبب الکبائر، و فی لفظ الآخر: کفارات لما بینهن الا الکبائر، فاستثنی من الکفارات الذنوب الکبائر، فاختلف العلماء من الصحابة و التابعین فی الکبائر من اربع الی سبع الی تسع الی احدى عشرة فما فوق ذلك، فكان ابن مسعود یقول: هن اربع، و کان ابن عمر یقول: الکبائر سبع، و قال عبد الله بن عمر و هن تسع، و کان ابن عباس اذا بلغه قول ابن عمر ان الکبائر سبع یقول: هی الی سبعین أقرب منها الی سبع، و قال مرة: کل ما نهی الله تعالی عنه فهو من الکبائر... و کان عبد الرزاق یقول: الکبائر احدى عشرة و هذا اکثر ما قیل فی جملة عددها مجملاً... و الذی عندي فی جملة ذلك مجتمعاً من المتفرق سبع عشرة...
Kadı Ahmed, <i>el-Veledü's-Şefik</i>, v.278b-279a	es-Sabunî, <i>el-Bidâye</i>, s. 87-88
و قول در حقیقت ایمان و حقیقت ایمان بر أهل حدیث عبارت است از إقرار بزبان و تصدیق بدل و عمل بأركان و أكثر أصحاب بإقرار و تصدیق پسندگان و نزد کرامیه إقرار بمجرد، و بمعتقد جهنم و أبو الحسین صالحی از قدریان ایمان غیر معرفت نه، برای محققان أصحاب بتصدیق قلب مقید بوده إقرار بشرط إجراء أحكام در دنیا متمم و آن مختار إمام أعظم أبی حنیفة رضی الله عنه در کتاب عالم و متعلم و لغة بتصدیق مفسر...	القول فی حقیقة الإیمان: قال أهل الحدیث رحمهم الله: الإیمان هو الإقرار باللسان، و التصدیق بالجنان، و العمل بالأركان. و قال كثير من أصحابنا: إن الإیمان هو الإقرار و التصدیق. و قالت الکرامیة: الإیمان هو الإقرار المجرد. و قال جهنم بن صفوان و الحسین الصالحی من القدریة: الإیمان هو المعرفة. و قال المحققون من أصحابنا رضوان الله علیهم: إن الإیمان هو التصدیق بالقلب، و الإقرار شرط إجراء الأحکام فی الدنیا. نص علیه أبو حنیفة رضی الله عنه فی کتاب العالم و المتعلم، و هو اختیار الشیخ الإمام أبو منصور الماتریدی و

1.2.3. Muhtevası Bakımından el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk

1.2.3.1. Birinci Bölüm: Peygamberler Tarihi ve Acem Melikleri

Kadı Ahmed'in, "İnci gibi Arapça eserlerden Deri Farsça'sına nakledilip tercüme edilen bu kapsamlı kitap" şeklinde nitelediği eserini beş cilde/bölüme ayırdığına daha önce değinmiş idik. O, eserin başına yerleştirdiği Arapça mukaddimedede (1b-2a), söz konusu bu beş bölümde ele alacağı konuların ana başlıklarını verir ve kitabına "el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk" (Şefkatli Çocuk ve Ahlaklı Torun) ismini koyduğu belirtir. İlkine göre daha uzun olan "ikinci bir mukaddime" (2b-9a) ise Besmele, Hamdele ve Salvele (2b) ile başlar. Gâyet tekellüflü ve mutantan bir Farsça ile kaleme alınan bu kısmın ilk bölümü (2b-3a), Kadı Ahmed'in eserini hangi sâiklerle ve hangi şartlar altında yazdığına dâir önemli karineler içerir. Kitabın ithaf edildiği sultan ve vezire övgüler düzülen müteâkip bölümde (3a-4b) ise, muhtemelen müstensihin tasarrufu sebebiyle söz konusu şahısların isimlerine rastlamak mümkün olamamaktadır. Ancak gerek kitabın diğer kısımlarında yeri geldikçe yapılan atıflar, gerekse burada tavsif edilen şahıslara ait sıfatlar dikkate alındığında, müellifle muasır olması gereken bu kimselerin kimliklerini tespit etmek pek de zor olmamaktadır.

Mesela dönemin İlhanlı sultanı Ebu Sa'îd Bahadır Han, medih edebiyatının güzel bir örneğini teşkil eden şu ifadelerle tavsif edilmektedir: "...Bahreyn ve Şiraz hududuna hâiz olan, Dârü'l-hilâfe Bağdad'ı ve Ahvaz'ı tasarrufu altında tutan, Rey ve İsfahan tahtgâhının (başkent) tacdârı, Irak ve Horasan ülkelerinin şehsuvârı, Kuhistan, Pars ve Gilan beldelerinin velayetini elinde tutan, Şirvan ve Kirman'ı bahşîş buyuran, Kum ve Kâşan cihetlerini imar eden, Sistan, Taberistan, Cüzcan, Garşistan'ın ra'iyet-perveri (halkının dostu), Errân ve Âzerbâbekân (Azerbaycan) halkının şifa bulmasını sağlayan, Cürcan ve Lûristan sâkinlerinin muhafızı, Bâbü'l-Ebvâb ve Gürcistan'ın işlerini ıslah eden, malûm iki Diyarbekr'in ve Ermeniyeye-i Uzmâ'nın arzularını gerçekleştiren, Rûmiyye-i Kübrâ olan Kostantaniye'ye kadarki Rum ikliminde sâkin bulunanları recmeden, Etrâk ve Ekrâd'ın fesatlarını uzaklaştıran, yeryüzünü ıslah eden, Şâmât ve Hicaz'ın büyük kısmının talihi ve mutluluğu olan, Hazret-i Nübüvvet'i hürmetle ta'zîm eden, Kâbe ve Medine'yi hediyeler bağışlayarak vakârına kavuşturan, Hac kâfilelerine mahmiller ve atiyelerle ikramda bulunan, Yemen-i Eymen ve Mağribler'den gelen

heyetlere izin veren, Harezmi ve Sin (Çin) elçilerinin en güzel şekilde gönlünü alan, Hata (Karahıta) halkını hatalarının çokluğuna rağmen cemaatle beş kere hata işlemeyi terk ederek Nebî'nin pâk dinine girmeye davet eden, ekrimene (şeytana) inanmalarına rağmen şerî'ata tâbi olan Frank ve Ermeni kulları âzâd eden, karaların, denizlerin ve adaların hâkimi, köle ve cariye tâifelerine, hür erkek ve kadınlara iyi davranan, Hanefî milletinin engin bilgili kişisi, Hanefî mezhebine yardım eden, Şâfi'î'ye tâbi olanlara şifâ veren, Cengişhan uruğunun iftiharî, Âl-i Hâkân'ın hülâsası, İlhan oğlu İlhan, Alâü'd-dünya ve'd-din, Gıyâsü'l-İslâm ve'l-Müslimin, yeryüzündeki meliklerin ve sultanların timsâli, sütunları sâbit hâle getiren, ricâda bulunan herkesin sığınağı, kaçıp kurtulmak isteyenlerin barınağı, Sultan oğlu Sultan...”

Sultan Ebu Sa'îd'in veziri Gıyasüddin Muhammed b. Reşîd'e işaret eden bazı sıfatlar ise şunlardır: “...Âl-i Reşîd'in iftiharî olan, el-Mehdî ve er-Reşîd'in tasarrufu altında bulunan yerleri tasdik eden, ders ehli için inşâ edilmiş kasrı donatan, gelecek, geçmiş ve hâl-i hazırda teyakkuz hâlinde dikkatlice bekleyen, isabetli re'yi, büyük cesareti ve yüce fazlı ile dünyayı yeniden te'sis eden, Hâce-i cihân, teveccüh edenlerin ziyarete gittikleri ve ziyaret ettikleri kişi, Gıyâsü'l-Hakk ve'l-mille ve'd-devle ve'd-dîn, Mugîsü'l-İslâm ve'l-Müslimîn, Zahîrî'l-mülûk ve'l-havâkîn, Hulâsetü'l-mâ' ve't-tîn...”

Bundan sonra Kadı Ahmed, eserinde takip ettiği “veciz ve mu'ciz uslûp ile konuları muhtasar olarak ele alma” sebebine dikkat çeker (4b-5b) ve ardından da kendisinin tarihe yüklediği hedef ve misyonu anlamamıza yardım eden ve okuyucunun kitaba itimat etmesini sağlayarak şahsını sırf bir nakilci ve de sadece taklit yolunu benimsemiş biri olmaktan çıkartacak olan “tarih fenninin meşruiyeti ve makullüğüne dâir yirmi adet delil”e yer verir (5b-7a). Bunun akabinde Mevlâna et-Taşfî, Mevlâna Şihâbüddin Kalender Gûrî ve Mevlâna Şemsüddin gibi zamanının âlimlerine ve üstadı Mevlâna Şemsüddin'in kendisine hangi ilim dalıyla uğraşmaması gerektiğine dâir yaptığı bir “tavsiye”ye dikkat çeken müellif, eseri kaleme almaya başlarken nasıl bir kitap yazmak niyetiyle yola çıktığını gösteren ve muhtemelen kitap bittikten sonra tahrir olunması sebebiyle içeriğe daha uygun düşen baştaki Arapça kısımdan bir miktar farklı olan yeni bir “içindekiler” kısmı (7a-9a) ile bizleri baş başa bırakır.

Bu şekilde mukaddime kısmını nihayete erdiren müellif, bundan sonra Yunan filozofları, İslâm hakîmleri ve Acem meliklerinin de zikredileceği, ancak ana gövdesini peygamberler tarihinin oluşturduğu birinci bölümün konularını ele almaya başlar (9a-71b). Konular evvela peygamberler tarihinin ele alınacağı “birinci fasıl” (9a-69b) ve

Acem meliklerinin zikredileceği “ikinci fasıl” (69b-71b) olmak üzere ikiye ayrılır. Ardından birinci fasıl da “birinci nev” ve “ikinci nev” olmak üzere ikiye taksim edilir. Birinci nev’de (9a-9b), Hz. Âdem ile Hz. Muhammed arasında gelip geçmiş bazı peygamberlerin ve İskender ve Batlamyus gibi bazı meşhur kimselerin Hz. Muhammed ile “aralarındaki zaman farkı” tek tek zikredilir. Görünüşe göre büyük oranda Sa‘lebî’nin *Arâisü’l-Mecâlis* isimli kitabı takip edilerek kaleme alınan İkinci Nev’e (9b-69b) ise, numûne teşkil etmesi niyetiyle, girizgâh kabilinden Allahu Taâlâ’nın, Resûlüne, geçmiş nebilere ve milletlerin haberlerini hikaye etmesinin “hikmetler”inden beş tanesi kaydedilerek başlanır (10a-10b).

“Hz. Âdem kıssası”nın ele alındığı bölümde (10b-16b), evvela Hz. Âdem ile ilgili özet bir bilgi verilir. Ardından Hz. Âdem’in yaratılışı ve yaratılışının hikmeti, Hz. Âdem’in ilk yaratılışının keyfiyeti ve şekli ile ilgili latifeler, Hz. Âdem’e ruhun üflenmesi, Hz. Havvâ’nın yaratılması, Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın cennetteki hayatları ve burada imtihana tabi tutulmaları, Hz. Âdem’in cennetten çıkarılmasının hikmeti, ilahi emre aykırı hareket etmeleri neticesi Hz. Âdem, Hz. Havva, İblis ve yılanın dünyada hemcinsleriyle birlikte maruz kalacakları sıkıntılar, Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın dünyaya indirildikten sonra ayrı düşmeleri ve tövbe ettikten sonra tekrar bir araya gelmeleri, Hz. Âdem’e dünyada hayat sürmek için gerekli bilgilerin öğretilmesi, Hâbil ve Kâbil kıssası, ikinci nebi Şis’e dair kısa bir malumat ve Hz. Âdem’in vefâtı ve hasletleri gibi bahisler tek tek ele alınır.

Müellif, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Sa‘lebî’yi takip ederek, Cebrail tarafından Hz. Âdem’e dokumacılığın öğretilmesi konusunu işlerken kendisine (13a) ve kaynaklarına (14a) dair de küçük bir imâda bulunur: “*Cennetin havasından farklı olarak yeryüzünün havasının soğuk olması cihetiyle Âdem’in çıplak teninde şikayetler belirdi. Hakk Te’âlâ, ona, iki koyun, iki keçi, iki deve ve iki de sığır olmak üzere 8 çift hayvan gönderdi ve bu hayvanların içinden koçu kesmesini ve yünü Havva’ya vermesini emretti. Âdem, Havva ve çocukları Şis, Cebrâil’e talebelik yaparak yünü dokumayı öğrendiler. Cehâletleri sebebiyle dâima zemmeden kimselerin hilâfına, doğru hikayelere yer veren dokumacılık bablarındaki sahih hadislerde, dokumacılığı öğrenmenin yüce faziletleri ve pek çok iyiliği bulunduğu dikkat çekilir. Nûşî oğlu bu müellifin mezhebine göre debdebeyi terk ederek yün giymenin hasletleri az yemek, kalbi dünyadan ukbâya yönlendirmek, bâtinî tefekkürü arttırmak, gönüllü hikmetle nurlandırmak, dâima korku içinde olmak, rezil kimseleri korkutmak için dili yormak,*

zalimlikten uzak durmak, tedirginlik duyarak ikinci kere O'na şikayette bulunmak ve deri ve et arasında kalmış olan karıncanın kabarıklığını hissedip ıstırap duymaktır. Cebrail, onu açlık olarak tefsir etti... ..Bütün bu acayip şeyler **Kur'ân-ı Kerîm tefsirlerinden** istinbât edilmiştir.”

“İnsanlığın atası Âdem (Allah'ın salâti ve selâmı ona olsun) ile ilgili diğer garip hususlar ile çocuklarına dâir meseleler, çıkarıldıklarında akılları hayran bırakan hazinelerden elde edilmiştir. **Müellif**, bu faslın derlenmesini, tercüme etme hususundaki kendi gücünden/kabiliyetinden değil, doğruyu ve güzeli ilham eden Yüce Allah'ın fazlından bilir.”

Hâbil ve Kâbil kıssasını ele alırken de Hz. İsmail'in boğazlanması hadisesiyle ilgili olarak (14b) şöyle bir tespitte bulunur: “*Hâbil'in kurbanı, o zamandan İbrahim zamanına kadar Firdevs cennetinde otladı. İsmail'in boğazlanması hadisesi –Ben bende müellif de: “Yakılmasını ve boğazlanmasını hoş karşılamasam dahi” sözünün ardındaki sırlara dikkat kesildiğimde, onun boğazlanmak istendiğine kâilim–* vuku bulunduğu vakit, Cebrail onu gökten indirmiştir. Neticede işin hangi raddeye vardığını âlemdekiler bilmektedirler. Mezkûr kimselerin kurbanlarının kabul olduğu veya olmadığı zâhir olduktan sonra, her iki kardeş dağdan aşağıya indiler. Kâbil, Hâbil'e şöyle dedi: *Senin getirdiğin makbul oldu. Bu sebeple benim güzel kız kardeşimle sen evleneceksin, bense senin çirkin kız kardeşinle...*”

İnsanı kötülüğe sevk eden kibir, hırs ve hased duygularının nelere sebebiyet verebileceğini misallerle açıklamaya çalışan müellif, ayrıca bu hususları öğrenmek isteyenlere de bazı kitaplar tavsiye eder (15a): “*Kötü ahlâkın vücûd bulmasına sebebiyet veren sıfatlardan şu üç tanesi en kötüsüdür: Birincisi kibirdir. İblis kendi mesleğine bakıp Âdem'e ve onun zürriyetine düşmanlık yapmak sûretiyle mel'ûn-ı ekber hâline gelmiştir. İkincisi hırstır. Âdem buna müptela olarak kendisine nehyedilen ağacın meyvesini yemiş ve bu sebeple, vasıflarını ciltlerle izah ve şerh etme imkanı bulunmayan hususlara giriftar olmuştur. Üçüncüsü cesedin hastalığı olan hasedir. Kâbil, buna binaen kardeşine karşı benim yazdığım, sizin de okuduğunuz o mezkûr fiili işleyerek şöhret bulmuştur. Bu kötü ahlakın, muhtelif dallar halinde şubelere ayrılan mezkûr o üç şeyden kaynaklandığını bilmek ve onların şerhlerine vâkıf olmak isteyenler, çeşitli incelikleri hâvi hakikatlerin ve rikkatlerin musannifi, Hakîm-i ilâhî, Müteşerri'-i Rabbanî, Allâme-i âlem, Şeyh Ebu'l-Kâsım Râgıb İsfehânî (Allah ondan razı olsun)'nin tasnif ettiği Zerî'a isimli kitabı veya Farsça kitaplar telif eden Hâce*

Nasîr-i Tûsî (Müslümanların imâmı, umûm muvahhidlerin halifesi, Seyyidü'l-mürsefîn'in amcasının oğlu, Emîrû'l-Mü'minîn Mevlâna el-Musta'sım Billah (Allah, onu, meşhûr bir kıssa neticesi yeryüzünden Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn'in derecesine ilhak eyledi)'nin nefyi hususunda hilelere başvurduğu müddetçe Allah insanları kendisinden sakındırsın)'nin telif ettiği eserleri okusunlar."

Müellif, Hz. Havva'nın, oğlu Kâbil'in ölümü üzerine söylemiş olduğu mersiyeyle ilgili yapmış olduğu değerlendirmede, dönemindeki âlimlerden Mevlâna Bahaüddin'in adını da anar (15b): "*Hâbil, Kâbil'i Hind diyârında öldürdüğünde, Âdem Mekke'de idi. Bu esnada ağaçlar dikenli, yemekler bozuk, meyveler ekşi, sular acı ve yer de toza toprağa bulanmış hâle geldi. Âdem olan kötü değişimlerden acayip bir şeyin meydana geldiğini anlayarak korktu. Eve vardığında, meydana gelen hadise, Havva (her ikisine de selâm olsun)'nın aynı kâfiye düzeni içinde, gâyet açık bir şekilde, maktûlün hâlini, dünyanın ebeveynine dar gelmesini, mamur cennet yurdundan ayrıldıktan sonra dünyada kötü fikirli, düşman tabiatlı şeytana komşuluk yapmanın sıkıntısını vasf ederek okumakta olduğu meşhûr mersiye ile malumu hâle geldi. Beyitler, cennet nimetlerinin kaybolmasına ve nazlı oğlun katledilmesine sebebiyet vermesi cihetiyle, öncekiler ve sonrakiler arasındaki mel'ûn ve kovulmuş varlık şeytanın ebeveynde uyandırdığı üzüntüden sadır olmuştu. Nârenîn (ağıt/üzüntü) Süryânî diline geçmiş, neticede Arab'ın has şâirleri tedvin ettikleri kıssaların içinde söz konusu bahirde bu kelimeye yer vermişlerdir. Mevlâna-i muazzam, Bahâü'l-mille ve'd-din de tedvin etmiş olduğu ciltlerin dâhilinde bu kelimeyi de yâd etmiştir. Allah onun gölgesini uzun, fazilet yağmurlarını da sürekli eylesin"*

Müellifin bazı kötü fiillere ve tövbe kapısının daima açık olduğuna dair ifadelerini (16a), bu fiillerin kendi döneminde de icra edildiği manasına almak mümkün gözükmektedir: "*Âdem'in çocuklarının vücûda gelmesiyle cennetin maruf yılanı Azerniş de, Ebu'l-beşer'in zürriyetinden sonra cennetten kovuldu ve kendisi için yaratılmış olanların sinelerini mesken tuttu. Kanın akışı gibi onların içinde akmaya başladı ve kötü tabiatlılardan oluşan kendi süvari ve piyadeleri ile birlikte Âdemoğluna hücum etmeye başladı. Onlarla birlikte ortaklık kurmayı başararak malların zekâtını vermemeyi, ileri geri konuşmayı, alışverişte yalan yere yemin etmeyi, habislik, hıyanet ve cinayet gibi kötülükler yapmayı, değersiz üç-beş parça maldan bile haraç almayı ve farz kılınmış ibadetler hususunda tembellik göstermeyi ortaya çıkardı. Besmele çekmeksizin ve maruf duaları okumaksızın nikahlı kadınlarla evlat için cimâ' yapmayı,*

şeytanın dostu olan münecimler ve kâhinleri nebiler ve resûllerin yerine koymayı, kitab yazma yerine dövme ve resim yapmayı, hadis söyleme yerine yalan konuşmayı, Kur'ân ve Mizmâr okuma yerine şiir söylemeyi, ezan okuma yerine feryad ü figân etmeyi, mescid yerine pazara gitmeyi, ev yerine hamamda yıkanmayı, besmelesiz yemek yemeyi, ticaret adı altında kumar, tavla, satranç ve diğer oyunları oynatmayı ve içecek olarak sarhoşluk veren şeyleri içmeyi başlattı. Kadınları, av aletleri olmak sıfatıyla rahat bıraktı. [Buna karşın Allahü Te'âlâ] şeytandan ve onun askerlerinden zürriyetini muhafaza etmek için Âdem'i meleklerle destekledi. Birine iyilikte bulunmayı on veya daha fazla iyiliğe, kötülük yapmayı ise yine kendi misline denk kıldı. Ya da nefislerini zayi etmiş kimseler Hakk'ın rahmetinden ümit kesmedikleri müddetçe, onların bütün günahlarına mağfîret edeceğini açıkladı. Ruhları bedenlerinde kaldığı müddetçe, Âdem oğullarına tövbe etme imkanı tanıdı. Her kim isterse, herhangi bir şart ileri sürmeksizin onu affedeceğini müjdeleyerek nefisleri sevinçli kıldı. Bütün bu ifadeler: "Hikmet mü'minin yitik malıdır" fehvasınca takdim edildi. Mütalaa edenlerin büyüklerin bahçelerinde gezinip rahatlamalarını sağlamak amacıyla, geçmiştekiler ve öncekilerin [hayatlarına dâir haberler] en veciz ve muciz şekilde tahrir edildi."

Bundan sonra "Hz. İdris kıssası"na (16b-17a) geçilir. Bir miktar kısa tutulan bu bölümde Hz. İdris'in Azrail'le ölümüne dâir yaptığı sohbet ile onun önemli vasıfları, sıfatları ve nesebine dâir muhtasar malumat sunulur. Sa'lebî'ye ittiba edilerek açılan "Hârût ve Mârut kıssası" başlığı (17a), kısa bir takdimden sonra: "Mezkûr kimselere mahsus kıssanın tamamı daha sonra, Süleyman (ona selâm olsun)'ın zikri esnasında lâyıık olduğu şekilde zikredilecektir." denilerek ileriye tehir edilir.

"Hz. Nuh kıssası" (17a-18b), onun bazı sıfat, vasıf ve hasletlerinin zikri ile başlar. Hz. Nuh'un, tufandan sonra Ham, Sam ve Yâfes isimli çocukları vasıtasıyla insanlığın ikinci atası olduğu vurgulanır. Onun Şis ve Kâbil'in çocuklarına uyarıcı olarak gönderildiği, ancak isyan içinde ve puta tapmakta olan bu kavmin onun uyarılarını dikkate almadığı anlatılır. Bu şekilde onların cezaya müstahak hâle gelmesi üzerine, Allah Te'âlâ'nın Hz. Nuh'a bir gemi yapmasını emretmesi, gemi tamamlanıp gerekli tedarikler yapıldıktan sonra her cinsten birer çift hayvanı gemiye alması, şiddetli yağmurlarla birlikte geminin yüzmeye başlaması ve nihayet geminin Cudi dağına oturması konu edilir. Ayrıca yolculuk esnasında gemideki hayvanların durumu da ele alınır.

Milletlerin atası olarak anılan Nuh'un üç oğlu, Sam, Ham ve Yâfes ile ilgili Sa'lebî'de de geçen malumatı müellif, bazı ifade ve ibare değişiklikleriyle şöylece nakletmektedir: “*Gemide bulunan insanların dışındakiler helak olduğundan Nuh, İkinci Âdem olarak da anılır. Onun zürriyeti şu üç oğlundan devam etmiştir. Sam: Türkler ve muhtelif Tatar gurupları ve Siyahlar hariç Arab, Fars ve Rum gibi bütün ümmetlerin babasıdır... Ham: Bütün Siyahlar ondan tevellüd etmiştir. Yâfes: Türk, Tatar, Ye'cûc ve Me'cûc'ün babasıdır... Âdemoğlu, mezkûr üç oğlun zürriyetinden bâki kalmıştır. Bu münasebetle Nuh, Âdem gibi Ebu'l-Beşer olarak isimlendirilmiştir. Zikredildiği üzere, muhtelif halk sınıfları onun üç evlâdından tevellüd etmiştir. Üç oğlundan biri olan Ham'ın Sudanlıların babası olduğu kesindir. Nuh'un duasıyla Ham'ın çocukları, kulaklarında tüy çıkmasından kurtulmuşlardır. Onlar, her nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Sam ve Yâfes'in çocuklarına hizmetçilik ederler. Nuh, gemiden yere indiği vakit, yeryüzünü üç oğlu arasında taksim etti. İçinde Kûdüs, Nil, Fırat, Dicle, Seyhun ve Ceyhun ile Nil'in doğusuna kadarki Kaysûn bölgesinin yer aldığı yeryüzünün ortasını (vasatü'l-arzı) ve Şimal rüzgarının estiği yere kadarki Cenub rüzgarının estiği bölgeyi Sâ'm'a tahsis etti. Nil ve Debûr (Batı Rüzgarı) rüzgarının estiği yere kadarki Nil'in ötesini Hâm'a muayyen kıldı. Kaysûn ve Saba rüzgarının estiği yere kadarki Kaysûn'un ötesini de Yâfes'in hissesi yaptı. **Harbendiyye cümlesinden ve Ke'andiyye Türkmenlerinden gelen tâîfemizi/milletimizi koru!** Yolculuk esnasında altının aşınmasıyla menşe'i ve kıymeti zâhir olur.”*

“Hz. Hûd kıssası” (18b-20a) Yemen'de putperestliğin ortaya çıkışını, Hz. Hûd'un burayı islah için gönderilişini ve vefatını konu edinen kısa bir özetle başlar. Âd'ın çocukları Şedîd ve Şeddâd'ın çölde tesis ettikleri İrem şehriyle ilgili kıssaya değinilir. Ardından tekrar Hûd kıssasına dönülerek Âd kavminin vasıfları sıralanır. Hz. Hûd'un onları tevhide davet etmesi, onların ise muhkem evlerine güvenerek bu teklifi reddetmeleri zikredilir. Neticede üç yıllık ağır bir kuraklığın ardından her tarafı silip süpüren bir yağmur ve peşinden gelen rüzgar âfetiyle, Hz. Hûd ve ona tabi olanların dışındakilerin helâk olması anlatılarak mevzu nihayete erdirilir. Bu esnada yağmur dilemek amacıyla duada bulunmak üzere Kabe'ye gönderilen kişilerin durumlarından da bahsedilir.

Müellif, ikinci bölümde, Emevî halifesi Mu‘âviye b. Ebi Süfyan’dan bahsederken tafsilatlı olarak zikredeceği⁵⁰⁴ İrem şehri ile ilgili kıssaya, Hz. Hûd kıssasını tamamlayıcı bir mahiyet taşıması cihetiyle, burada (18b-19a) daha muhtasar bir şekilde yer vermiştir: **“Mezkûr Âd’ın oğulları olan Şedîd ve Şeddâd’a mahsus kıssanın tarihi de Hûd ile ilgili tarihi tamamlayacak mahiyettedir. Âd’dan sonra mezkûr bu iki kardeş, Şedîd ve Şeddâd dünyanın ekserisini ele geçirerek birlikte tasarruf etmekte idiler. Şedîd’in vefatının ardından Şeddâd, mülkün tamamına mâlik oldu. Bin vezirin vezâreti ve şanına lâıyk hâkimlerden, kahramanlardan ve askerlerden oluşan 260 padişahın hükmü ile, toplam 700 yıllık ömrünün 300 yılında, Aden sahrasında, İrem şehrini kurdu. Şehri altın, gümüş ve zebercedle mamur kıldı, cennetteki mesire yerlerine benzer bağ ve bahçelerle donattı. Emri altındakileri buraya göç etmeye zorladı. Ancak buraya dâhil olmadan önce, semâvî bir sesle helâk oldu. Böylece o ve gaye edindiği muradı, birbirine kavuşamadı. Mersed b. Şeddâd, babasından sonra padişah oldu. Şeddâd’ı, altın işlemeli elbiseler giydirerek ve bin türlü ilaçla ilaçlayarak, altın bir tabuta koydu. Bunu da Hadremevt dağları havalisindeki büyük bir mağarada yer alan tahtın üzerine bıraktı. [Asırlar sonra] muayyen bir gurup bu mağaraya vardı ve oradaki acayiplikleri gördü. Abdullah b. Kılâbe de Şeddâd’ın cennetine vâsıl oldu, oradan mallar aldı. Mu‘âviye’nin nezdinde burayla ilgili kıssaları anlattı. Ka‘bü’l-Ahbâr, İbn Kılâbe’nin bütün numûnelerini, Tevrat’tan deliller getirerek huzurda bulunanlara tek tek izah etti. Şeddâd’ın acayipliklerinin tafsilâtına, bu kitapta, lâıyk olduğu mahalde, yani Mu‘âviye’nin tarihi esnasında değinilecektir. Kendisine münasip şekilde Şeddâd’ın kıssasını anlattıktan sonra, Hûd kıssasını ikmal edip tamamlamak için şunlardan da bahsedelim...”**

“Hz. Sâlih kıssası” (20a-21b) da vakıanın kısa bir özetiyle başlar. Ardından Hz. Sâlih’in Semud kavmine peygamber olarak gönderilmesi ve mucize olarak kendisine 10 aylık hamile bir deve verilmesi anlatılır. Nihayet Semud kavminden bazı kişilerin deveyi ve yavrusunu kesip Hz. Sâlih’i de öldürmeye niyet etmeleri üzerine, kulakları sağır eden, kalpleri parçalayan bir sesle helak edilmeleri işlenir.

“Ashâb-ı Res kıssası” (21b-22b) ise, söz konusu zümrenin hüviyeti hususunda tarihçiler ve tefsirciler arasında var olan iki farklı görüşün zikredilmesi ile başlar.

⁵⁰⁴ Bkz. Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş-Şefik**, v. 86b-88a. es-Sa’lebî, bu kıssayı Ashâb-ı Res ile birlikte “Âd Kavminin Bakıyesi, Şedîd ve Şeddâd’ın Kıssası ve Direkli İrem’in Vasfı” başlığı altında Hz. Eyyûb kıssasından önce kaydetmektedir (Bkz. **Arâisü’l-Mecâlis**, s. 143-149).

Reslilerin kendilerine gönderilen peygamberleri yalanlayıp muhtelif şeyleri ilah edindikleri, lezbiyenlik âdetini peyda ettikleri ve peygamberlerini katletmeleri neticesinde de ilâhî azaba duçar oldukları, biri Hz. Ali'den olmak üzere çeşitli rivayetler yoluyla anlatılır.

Müellif, muasırı olan Nûreddin el-Mekkî'den nakille, Reslilerin işledikleri kötülöklere benzer şeyleri icra eden kendi dönemindeki bir zümre ile ilgili olarak ise şunları söyler: “İblis’in kızı, Şisbân’ın kız kardeşi Dilhâs tarafından öğretilen kadınların kadınlara binmesi, kızının, karısının ve kız kardeşinin kadınlığını (kos) misafire, komşuya ve sâihlere feda etme/sunma âdeti, bu kavimden kalmıştır. Onlardan önce kimse böyle bir halden haberdar değildi. **Rum’da bulunan ibâhiyeye mensup Tabtûkî Türk (Etrâk) şeyhlerinden müteşekkül bir kavim de, misafirleri mürevvet gereği bu tarzda ağırlamayı câiz biliyorlar. Âlimlerin ve seyyidlerin sultanı, Saadetin menba’ı, Âl-i Tâha ve Yâsin’in iftihar, Alevilerin nakiplerinin sonuncusu, Seyyidimiz Nûru’l-mille ve’d-din el-Mekkî (Allah nefsinin takdis etsin ve kabrini ıtırlı kılsın) onlara varmış ve [bu] acayıplıkları müşahede buyurmuştur. O mezkûr kimselere dâir hikayeler ve diğer faydalı ve latif hususlar ile bendeleri zinde/şâd kılardı. Allah, onu, mele-i a’lâda/ruhlar âleminde hayır, ihsan, rıza ve rahmetle ansın.**

Bir başka rivayete göre de [bu kavim] Senûber (Çam, Ladın) ağacına ibadet ediyordu. Helak olmaları da kızıl renkte esen şiddetli bir fırtına ile olmuştur. [Bu hususta] başka tür âfetler de zikredilmektedir. Velhâsıl bu Resliler hakkında tarihçilerin epeyce uzun kavilleri vardır. Mütalaa edenlere, tarihten numûneler vermek bakımından bu kadar kâfidir.”

Yine müellif, Reslilerin, Yehuda b. Ya’kûb evlâdından kendilerine gönderilen bir uyarıcıyı kuyuya atıp ölümüne sebebiyet vermelerini anlattıktan sonra, hadiseyle alakalı olarak kendi adına şöyle bir istihracda bulunur: “Münasib bir latîfe: Bu bende müellif, bundan sonra şehrinin kethudalarından/büyüklerinden şikayet etmeyecektir. Zira geçmiştekiler, peygamberleri öldürüyorlardı. Nekîde’nin Haccâc’ı/hacıları ise Kadı’nın hanesini yağmalamak ve köyü/mahalleyi düzlemekle yetindi. Görünüşe göre [bunlar] kuyuya atan cinsten değiller.”

“Hz. İbrahim kıssası” (22b-25a), Hz. İbrahim’in soyu, hasletleri ve öncülük ettiği sünnetlerin zikri ile başlar. Bir hayli ilerlemiş bir yaşta Hz. İbrahim’in İsmail ve İshak adında iki oğlunun doğması, İsmail ve annesi Hacer’i Mekke’ye götürüp bırakması ve Zemzem kuyusunun ortaya çıkmasıyla Mekke’de yerleşimin başlaması anlatılır.

Kavmini putperestlikten yüz çevirmeye çalışması neticesinde Hz. İbrahim'in Nemrud ile tutuştuğu mücâdeleye değinilir. Hz. İbrahim'in ve hanımları Sâre ile Hâcer'in vefat tarihleri verilir. Ardından Hz. İbrahim ile ilgili latifeler adı altında tekrar Hz. İbrahim'in doğduğu zamana dönülür ve annesinin onu bir mağarada dünyaya getirmek zorunda kalışı zikredilir. Daha küçük yaşta iken putlara karşı çıkması, neticede Nemrud tarafından sorgulanarak ateşe atılması ve ateşten kurtulması hikaye edilir.

Hz. İbrahim'in Mısır'a yaptığı yolculuğa değinilirken dönemin Mısır firavunu ile Sâre arasında cereyan eden vakıanın anlatımı: "*Sâre ile Firavun arasında vukua gelen hadise Usûl-i din (Kelâm) kısmındaki şefaât bâbında zikredilecektir.*" (23a) denilerek ileriye havale edilir. Yine bahsin sonunda da: "*Buradaki muhavereler ile diğer hususlar, günlerin nâdirliklerine ve mahlûkatın kemâline dair ibretli bahisleri derleyerek arz eden kimselere gizli değildir.*" (24b) denilerek, meselenin mütehassısları tarafından bilindiğine dikkat çekilir.

"Hz. İsmail kıssası"nda (25a-25b) kısaca onun soyu, hasletleri ve vasıfları üzerinde durulur. Ardından Hz. İshak'ın iki oğlu Ya'kûb ile 'Ays arasında, babalarının hayır duasını alma hususunda cereyan eden bir hadise hikaye edilir. Nispeten daha kısa tutulan Hz. İshak kıssasında (25b) ise yine kısaca onun soyuna dair malumat verilir. Peşinden de Hz. İbrahim'in Sâre ve Hâcer dışındaki hanımlarından olan çocukları zikredilir.

"Hz. Lût kıssası" (25b-26b) da onun soyu ve akrabalarının zikri ile başlar. Ardından Lût peygamberin gönderildiği Sodom ve civardaki diğer şehirlerde yaşayan halkın işlemiş oldukları cürümler ve âdet edindikleri kötülükler hikaye edilir. Bu dönemde erkeklerin ve kadınların karşı cinsten ziyade kendi cinslerine temayül ettikleri vurgulanır. Halkın, Hz. Lût'a misafir olan erkek sûretindeki meleklerle karşı gösterdikleri meyil sebebiyle helâk edilmesi anlatılır. Hz. Yusuf kıssasına geçilmeden önce de "Hz. Ya'kûb (26b-27a) ile Hz. İshak'ın oğlu 'Ays'ın (27a) soyu ve çocuklarına dâir muhtasar bir malumat" sunulur.

Bu malumâtı aktarırken müellif, bazı ara ve yan cümleler vasıtasıyla bir takım mesaj yüklü ifadeler de kullanmaktadır. Mesela: "*Kalemi zayıf, lisanı kusurlu, sanatı kesat ve yaratıcılığı düşük olan ben miskin*" (25a) diyerek kendini tahkir yoluyla tevazuda bulunmakta; "*Onların kıssalarıyla ilgili geri kalan bahisler tarihin hâricindedir.*" (25b) diyerek de seçici davrandığını ve konuları ve bahisleri ele alırken belli bir kıstasa göre hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Yine müellifin şu ifadeleri de,

onun belli bir plan dairesinde hareket ettiğinin ve ileri ve geri atıflar yaparak tekrardan kaçınmaya çalıştığının bir nişânesi olarak algılanabilir: “*Lût’un tarihi hususunda ısrarcı olmamızın sebebi, Lût ile ilgili kıssalar İbrahim’le ilgili kıssaların içinde geçtiği içindir.*” (26a), “*Bu mana olarak bir tekrar değildir. Ya’kûb ile ilgili geri kalan hulâsalar ileride zikri gelecek olan oğlu ile ilgili bahiste derc edilmiştir.*” (27a), “*zikrettiğimiz gibî*” (25b), “*bu kitapta zikredilen*” (26b) ve “*yazdığımız gibî*” (27a).

“Hz. Yusuf kıssası” (27a-30a), onun hasletleri ve vasıflarının zikri ile başlar. Hz. Yusuf’un, babası Ya’kûb’a gördüğü bir rüyadan bahsetmesi, babasının bu rüyayı kardeşlerinden kendisine bir kötülük erişeceği yönünde tabir etmesi, Hz. Yusuf’un kendisini kıskanan kardeşleri tarafından kuyuya atılması ve bir müddet sonra da bir kervan tarafından kuyudan çıkartılıp Mısır’da köle olarak satılması ile devam eder. Hz. Yusuf’u satın alan vezirin hanımının ona meyletmesi, neticede masum olduğu ortaya çıksa da vezirin onu hapse attırması, hapiste iken zamanın Mısır hükümdarının gördüğü bir rüyayı tabir ederek hapisten kurtulması ve Mısır’a vezir olması anlatılır. Yedi yıllık bolluk döneminde zahire depolaması, yedi yıllık kıtlık döneminde de bunu dağıtarak Mısır halkını rahata erdirmesi, kendisini tanıyamayan kardeşlerinin yardım istemek için yanına gelmesi zikredilir. Sonunda da Hz. Ya’kûb’un ve oğullarının Mısır’da bir araya gelmesi ele alınır. Ancak kıssaya burada son verilmez. “Ale’l-cümle” (özet olarak) denilerek yeni bir başlık açılır ve Hz. Yusuf’un kardeşi Bünyamin’i Mısır’da alıkoymasından itibaren gelişen hadiseler ve Hz. Ya’kûb ile Yusuf’un vefatları da kısaca zikredilir. Bu kıssanın ardından da, Sa’lebî’de de Musa-yı Evvel sûretinde ifade olunan ve Musa b. İmrân’dan farklı olduğu belirtilen Hz. Yusuf’un torunu Musa b. Mişâ kıssası (30a) ele alınır.

“Hz. Eyyûb kıssası” (30a-31b), onun soyu, hasletleri ve sıfatlarının zikri ile başlar. Kıssada ağırlıklı olarak Hz. Eyyûb’un hastalıklara giriftar olması ve bunlara karşı gösterdiği büyük sabır ve tahammül üzerinde durulur.

“Hz. Zülkifl kıssası” (31b-32a) ile “Hz. Şu’ayb kıssası” (32a-b) da diğerleri gibi mezkûr peygamberlerin soylarının ve hasletlerinin zikri ile başlar. Hz. Zülkifl kıssasının sonunda, Sahihayn (Buharî ve Müslim’in Sahihleri)’den naklen, bir mağarada sıkışıp kalan üç kişinin kurtulmak için yaptıkları dualardan oluşan bir hadise yer verilir. Hz. Şu’ayb kıssasının sonunda da, kötülüklerden yüz çevirmeyen kavmin ilahî bir âfet neticesinde helâk olması anlatılır.

Diğerlerine göre bir hayli uzun olan “Hz. Musa kıssası” (32b-39b) da, onun soyunun zikri ile başlar. Hz. Musa’nın doğumu, öldürülmesinden korkan annesinin onu bir sandığın içinde Nil’e bırakması ve böylece Firavun’un sarayına girişi anlatılır. Burada yetiştikten sonra bir Kıbtî’yi öldürmesi üzerine Mısır’dan kaçıp Medyen’e, Şu‘ayb peygamberin yanına gitmesine değinilir. Ardından Mısır’a geri dönüşünde kendisine peygamberlik görevi ile hüccet olarak bir asa verilmesi zikredilir. Türlü mucizeler göstermesine rağmen Firavun ve taraftarlarının Hz. Musa’ya inanmamaları ve İsrail oğullarına karşı zulüm ve baskıyı arttırmaları üzerine de Hz. Musa’nın kabilesiyle birlikte Mısır’ı terk etmeye karar vermesi, denizi aştıkları esnada arkalarından gelen Firavun ve adamlarının denizde boğulması anlatılır.

Bundan sonra Firavun’un inşa ettirdiği muazzam saraydan ve de aynı akıbeti paylaşmaları yönüyle Nemrud’un sarayından söz edilir. Bu esnada Hz. Musa’nın Tur dağına gitmesinden ve kendisine vahyedilmesinden bahsedilir, levhalar tavsif edilir. Kârûn’un Hz. Musa’ya karşı isyan etmesi dile getirilir, Hz. Musa’nın Hızır ile karşılaşması ve onunla yolculuğa çıkması ele alınır. İsrail oğullarına diyet olarak bir inek kurban etmelerinin emredilmesinden söz edilir. Hz. Musa’nın İsrail oğullarının her sıbtından bir adam seçerek Eriha’ya göndermesi ve buranın fethedilmesi zikredilir. Şam topraklarının meliki Bel’âm b. Bâ’ûrâ ile Hz. Musa’nın mücadelesi üzerinde durulur. Hz. Musa’nın Beyt-i Makdis’i inşa etmesine değinilir. Hz. Hârûn’un ve ardından da Hz. Musa’nın vefatları zikredilir. Son olarak da “*tetimme*” olması bakımından, Hz. Musa ve Hârûn ile Hz. Musa’nın asası, başta fizikî yönden olmak üzere değişik açılardan tavsif edilir.

Müellifin, daha önce de misallerini sunduğumuz mesaj yüklü bazı ibare, ifade ve cümlelerinin Hz. Musa kıssası içinde de yer aldığını görmekteyiz. Mesela, Kârûn’un Hz. Musa’nın arkasından yapmakta olduğu gıybetten söz ederken ilâvede bulunduğu: “*Bu dönemdeki nâkısların İslâm âlimleri hakkında söyledikleri hezeyanlar şivesince*” (35b) yan cümlesi ile, zamanında da devam etmekte olan bu kötü âdetten şikayetini dile getirmekte; karıştırdığı veya içinden çıkamadığı bir meseleyi de: “*12 sıbtan oluşan mezkûr kardeşlerden birinin şeceresi hakkında bu zayıf müellifin mütalaası bir sonuca ulaşamadı*” (37a) diyerek okuyucusuna arz etmektedir. Yine ele aldığı konuların içeriğinde nelere dikkat ettiğini de: “*Mahrûse-i Nekide hacılarının ve dönemin büyük âlimlerinin, sâlim bir zihin ve doğru bir tabiatla can/ruh ile ilgili ilimleri müzakere*

ederken tasavvur buyurdıkları her bâbtan, ayların daha parlak olanının dikkat çekmesi gibi, daha meşhur olan mevzulara [yer verdik].” (39b) ifadesiyle dışa vurmaktadır.

“Bebek iken tabutun/sandığın içine koyulması, Firavun’un kendisini takip ederek öldürmeye kasetmesi ve gençlik çağında iken Şu‘ayib’in hizmetine girmesi gibi Musa’nın hâlleriyle ilgili mezkûr üç kaziye, **semavî kitapların naklettiklerinden ve nebilerin ve velilerin mahzenlerinden hareketle malumat haline gelmiş, müteahhirlerin/sonraki âlimlerin defterleri de kısa ve ıtırılı bir tarzda bu hikayelerle amberli kılınmıştır.**” (36b) ifadesi de, peygamberler tarihi ve kıssalarıyla ilgili malumatın hangi kaynaklardan derlendiğine dâir bir karine teşkil edebilir. Yine: “Hz. Musa ile ilgili kıssalardan geride kalanlar, **Kur’ân-ı Mecid’in üçte birinin de şahitlik ettiği üzere, bütün mü’minler tarafından tasdik olunmuştur.**” (38b) ifadesini de bu manada anlamak mümkündür.

İlahî kitaplardan, tefsirlerden, hadislerden ve de tarihlerden derlendiğini anladığımız bu malumatın, muayyen bir plan ve üslûp dairesinde kaydedildiğini söylemek de mümkün görünmektedir . Şöyle ki: “Onun cevherler ve elmaslarla dolu hazinesini tasvir etmek **tarih fenninin havzasının hâricindedir.** Zira bu değerli şeyleri **icmalî olarak tavsif etmek bile pek çok fasıl açmayı gerekli kılar.**” (35b) ifadesi ile: “Geri kalan hususlar, iyi amel sahibi sevecen âlimlerden başkasına **muciz/kısa gelebilir. Ancak başka türlü [bu hususların] tedvini mümkün olamazdı.**” (35b) cümlesi, bu hususa işaret eder. Yine “**zikredildiği gibi**” (35a), “**tafsil edildiği şekilde**” (37a), “**daha önce zikredileceği vaad olunan**” (34a), “**kararlaştırdığımız üzere**” (35a), “**bu kitapta, ileride zikredilecek olan**” (34b) ve “**yad edeceğimiz üzere**” (37a) gibi ibareler de üslûpla ilgili işaretler olarak değerlendirilebilir.

Müellif, Hz. Musa kıssasının ardından kısaca “Kâlib b. Yukannâ” (39b) ve “Hizkîl peygamber”den (39b) bahseder. İlyas peygamber kıssasına geçmeden önce de “tehallüs” (39b-40a) adı altında, Hizkîl peygamber zamanında ölüp tekrar diriltilen insanlardan bahisle kendi dönemiyle ilgili bazı kanaat ve müşahedelerini şöylece aktarır:

“**Tehallüs: Sahih bir hadiste şöyle geçmektedir: Önde gelen biri o kavim hakkında dua edince, mezkûr Cebrail (ona selâm olsun) eline su aldı ve suyu onların kemiklerinin üzerine saçtı. Böylece dua eden [bu kimse vesilesiyle onlar] canlandılar. Tarihçiler ve tefsir âlimleri büyük bir ihtiyat içinde, dikkatli bir hesap yaparak: “Her yıl insanların birbirlerine su saçtıkları gün, Cebrail’in Hakk Te‘âlâ’nın emriyle o**

kavme su saçıp onları canlandırdığı gündür.” demektedirler. Bu mana tefsirde mezkûrdur. Su, Kur’ân-ı Mecid nassına göre hayat bahşeden bir şey olduğundan, yeni yılda insanları Hakk’ın lütfüyle canlı kılar. Her yıl, söz konusu günde eğer insanlar birbirlerine su saçarlarsa, akıllı kimseler bunu bid’at olarak görmesinler. O günü Müslümanlar, “vârisin vârisi” diye ansınlar ve bir kişiye “ilyuturup” desinler. “Onlar çirkinleştirilenlerdendir.”

Bu kitabın tasnifi esnasında ben bende müellif, ihtiyaçları gideren kadı (Allah onun da ihtiyaçlarını gidersin) Nekâde isimli kendi şehrinde böyle çirkin, düzgün olmayan şekillerin sûretini görmüş, bu hareketli timsallerin sûretlerinin isimlerini, hayal hizanesine/defterine hafıza kuvveti kaleminin hattıyla yazmıştı. Ancak bu meshedilmiş/şekilleri bozulmuş biçarelerin, nasıl nesilden nesile intikal ederek buraya kadar düştüklerini bilmiyor[um]. İçlerindeki karanlıklar/zülümât kendileriyle birlikte dışarı vurmuş ve zerde ağacı sûretinde şekillendirilmişlerdir. Bu kimseler iki cihanda da “onlar çirkinleştirilenlerdendir” zümresinde takdir edilmişlerdir. Onlardan, her sabah ve akşam daimî olarak Allah’a sığınırız.”

“Hz. İlyas kıssası” (40a-40b) ile “Hz. el-Yesa‘ kıssası” (40b-41a) birbirini tamamlayacak şekilde ele alınırlar. Bunların ardından Eşmuyil peygamber kıssasına kadar “Hz. İlyas ile Hz. Hızır’ın kim oldukları”na dair tartışmalara (41a-42b) girilerek ekserisi Sa’lebî ile mutabık olmak kaydıyla meseleyle ilgili malumat aktarılır.

“Sahih senetlerle [gelen rivayetler neticesi] bu ümmet arasında, Musa’nın dostu olan bu İlyas ile Hızır (Allah’ın selâmı onlara olsun)’ın Ramazan ayını Beyt-i Makdis’te oruçlu olarak geçirdikleri ve her yıl Arefe günü, Arafât’ta bir araya gelerek hacılara rahmette buldukları sabit olmuştur.

İlyas, Abdülaziz İbn Ebi Dâvud’a sarîh olarak şöyle demiştir: Hz. Muhammed (Allah’ın salâtı ona olsun)’ın azametli nübüvvetinden sonra semavî vahiy, yeryüzünde bulunan ben ve Hızır’a, semâlarda bulunan İsa ve İdris’e intikal edecektir. Şeri’atın sahibi Muhammed-i Emin’in fermanıya ümmete yardım etmek ve ümmetin imdadına koşmak hususunda nâiplik yapmaktan başka bir işimiz yoktur.

Hızır Cezâyir’de/adalarda sâkin idi. Her yıl bir kez hac mevsiminde birbiriyle buluşurlar. Abdâl isimli kâmillerin sayısı altmıştır. Onlardan elli kişi Fırat kenarına kadarki Mısır arşında, iki kişi Masîsa’da, iki kişi Askalan’da, kalan altı kişi de âlemin diğer beldelerinde [sâkindir]. Dünyadakilerin üzerinden belaların defedilmesi, yağmurların yağdırılması, rahmetlerin indirilmesi, ihtiyaçların giderilmesi onların

varlığıyla hâsıl olur. Ümmet-i Muhammed'in velileri, bu iki nâzenin Hazret ile karada ve denizde, şahsen, zaman zaman buluşmaktadırlar. Hâkimlerle ilgili haberler çok ve uzundur. **Tarih fenniyle alakalı kısım için bu kadar kâfidir.** Hakk'ın dilemesi neticesi onların ekserisi çok fazla artmaya mütemayildir.

Şeyh-i a'zam Muhyiddin Arabî Endülüsî'nin kavline göre, abdâllar yedi tanedir. İlyas'ın tahdidine göre ise abdâlların adedi altmış ya da biraz daha fazladır. Mezkûr adedin onun zamanındaki sayıya işaret ettiği malumdur. Onların daima bu sayıda olmaları zorunlu değildir.

Hızır ve İlyas, her yıl hac mevsiminde birbirinin başını tıraş eder ve diğer hac farizalarını yerine getirirler. Bu esnada şu duayı okurlar: “Bismillah! Maşallah! Allah'tan başka hayra sevk eden yoktur. Maşallah! Allah'tan başka kötülüğü tasarruf edebilen yoktur. Maşallah! Allah'tan başka nimet veren yoktur. Maşallah! Allah'tan başka kudret ve kuvvet sahibi yoktur.” Daha sonra birbirinden ayrılırlar. Bu sözleri sabah-akşam üç kez okuyan kimse, boğulmaktan, ateşten, hırsızdan, şeytandan, sultanın zulmünden, yılandan ve akrepten emân bulur. Receb ayında [itikafa giren] kişilerden kırkını, Hakk Celle ve 'Alâ, her sene Receb ayının başından sonuna kadar [her türlü dünyevî] hareketten alı koymayı vâcib bilir. Her biri kendi evinin bir köşesine çekilerek kendini [ibadete] öyle bir kaptırır ki, mezkûr ay tamamlanana dek Hakk'ın tarif buyurduğunun dışında haller ve vârid olan şeylerle bir ilişkisi kalmaz. Receb ayı bitip diğeri gelinceye kadar da, mezkur aydaki istiğrak, keşf, ittıla', gayb âleminden sedâ işitmek ve mahsus zevkler almak gibi hallerden hiç biri bu şahıslara nâzil olmaz.

Receb ayının ilk hilali görüldüğü vakit, [bu zikredilen] kimseler tekrar eski hallerine geri dönerler. Hakk Te 'âlâ, onlara, müşâhede şivesince kâinatta gerçekleşen şeylerden o kadar çok acayıplık gösterir ki, kâmillerin tavsif etmelerinden gayrı kimse bunları şerh etmeye güç yetiremez. Receb ayındaki hâl sahiplerinden olan bir tere satıcısına, **Şeyh Muhyiddin** (Allah ondan razı olsun), Receb ayında, kendi evinin mahzeninde çorba sordu. O acayıp şeyler söyledi. Arz ettiği şeylerden biri şu idi: “Râfizîleri yanımdan geçerlerken köpek sûretinde gördüm. Bu haber cemaate kapalı kaldı. Râfizîlerin halleri gizliliğe karıştı. Hırılı konuşanlar, serzenişte bulunanlar müşâhede sâhibine geldiler ve pişmanlıklarını ifade edip râfizîlikten tövbe ettiler. Ömereyn'e (Hz. Ebu Bekir ve Ömer'e) muhabbet duymayı farz bildiler ve Ehl-i Sünnet'e dâhil oldular.

Hızır ve İlyas gibi ümmetin abdâllarından her biri, kendi sınırları çerçevesinde, dâima, umûmî sûrette halkın ihtiyaçlarını gidermeye tayin olunmuşlardır. Onlardan bazıları sadece husûsî mevzularla alakadar olurken, diğer bazıları ise, denizde ve karada seyahat ederken her nerede ihtiyaç varsa oraya koşarlar. Boğulmak üzere olanı kurtarır, mazlumlara yardım eder, âfete maruz kalanların imdadına yetişirler. Bunlardan biri dünya yurdundan ukbâ tarafına naz ve işve ile yol alacak olursa, Hakk'ın emriyle, melekler, Hızır ve İlyas, ümmetin arasından Allah Te'âlâ'nın ezeli ilminde tayin buyurduğu şahsı seçerek onun yerine ikâme ederler. Zira mezkûr kimseler içinde ölenin ardından bir nâib onun yerini doldurmadığı taktirde, kıyamet alâmeti [zâhir olmuş demektir]. Bu şahısların hepsinin gitmesiyle, [kıyametin kopacağı] farz edilir. Musa'nın dostu olan bu Hızır, Musa ile ilgili bahiste, asıl ve neseb yönüyle de şerh edilmişti..

Mi'râç gecesi, Peygamberimiz (Allah'ın salâtı ona olsun)'in mübarek burnuna hoş bir koku geldi. Cebrail'e, bu hakiki attâr kulübesinin cennetin neresinde olduğunu sordu. Cebrail, kokunun, Hızır'ı taleb eden öşürcü bir şahsın mezarından geldiğini söyledi. O, hanımı ve çocukları, Hazret-i Hızır'ın yolunda iman aşkıyla canlarını feda etmişler ve neticede azap edilip öldürülmüşlerdi. Bundan sonra Hızır gizlilik mertebesine kalb oldu, bir adada ibadet ederek Hakk'a aşına olmaya gayret sarf etti. Babası da onun geri dönmesinden ümidini kesti.

Hızır'ın babası olan Melikân'ın idaresi altındaki şehirden bir cemaat, ticaret yapmak amacıyla denize açılmıştı. Ürküntü veren dalgalar gemiyi batırdı. Ancak iki kişi Hızır'ın bulunduğu adaya çıkarak kurtulabildi. Başlarından geçen hadiseleri ona anlattılar. Hızır, onlara merhamet ederek şefkatli davrandı. Bir bulutu yanına çağırdı ve mezkûr kimseleri ona emanet etti. Bulut onları emanet hukukuna riayet ederek aldı ve babası Melikân'ın idare ettiği şehre götürdü. Oradaki evlerden birinin damına bıraktı. Bu iki kişiden biri başlarına gelen hadiseyi gizledi. İkincisi ise kıssayı olduğu gibi melike anlattı. Melikin, oğlu Hızır'la ilgili bu haberi işitmeye tahammül edecek tâkatı kalmamıştı. İkrar eden ile inkar eden bu iki şahsın arasında ne yapacağını bilemeden kalınca, örfe uygun olarak bir cemaati Hızır'ı getirmek üzere adaya yollamaya karar verdi. Eğer Hızır'ı orada bulurlarsa haberi gizleyeni öldürmelerini, eğer yoksa haber vereni yalan söylediği için katletmelerini emretti. Gidenler Hızır'ı bulamadan geri dönünce, babası daha da ümitsiz hâle geldi. Sırrı ifşa eden yâd edildiği üzere serinden/başından oldu. İşte o vakitten beri Hızır (ona selâm olsun) insanların

gözünden kaybolmuş ve ismi de İlyas (her ikisine de selâm olsun) olarak anılmıştır. Câhiller, her ikisini kardeş zannetmektedirler. Ancak doğru olmayan bir şey söylemektedirler. Her ikisi, ecelleri gelmemiş olmak kaydıyla karada ve denizde yardım dileyenlerin feryadına koşarlar ve maruf bütün istekleri yerine getirirler. Boğularak, yanarak, yıkıntının altında kalarak veya diğer şekillerde başında bir velisi bulunmadan vefât eden kimseleri techîz ve tekfîn ederek cenaze namazlarını kıldırarak tavsif olunurlar. Hızır, Ehl-i Kitab'ın umûmunun kavline göre, Padişah Feridun'un muasırıdır. Bir rivayete göre ise, İbrahim ile aynı zamanda yaşayan Zülkarneyn-i Ekber'in ordusunun öncü tâifesine mensuptur.”

“Eşmûyil peygamber kıssası” (42b-43a), onun İsrail oğullarına peygamber olarak gönderilmesi ile başlar. Ardından Eşmûyil peygamberin, Câlût ile savaşmak üzere Tâlût'u İsrail oğullarına hükümdar tayin etmesi anlatılır. İsrail oğullarının kutsal kabul ettikleri tabutun Tâlût zamanındaki durumu hikaye edilir. Tâlût'un Câlût'a karşı savaşa çıkmasına ve ordusunda bulunan Hz. Dâvud'un Câlût'u öldürmesine değinilir. İnsanların Hz. Davud'a yönelmesi üzerine Tâlût'un onu kıskanması ve onu öldürmeye teşebbüs etmesi zikredilir. Sonunda da Tâlût'un yaptıklarından tövbe etmesi anlatılır.

“Hz. Dâvud kıssası” (43b-47a), onun soyunun zikri ile başlar. Hz. Dâvud'un hasletleri ve vasıfları: *“Dâvud ile ilgili geri kalan faziletleri tahrir etmek bu mu'ciz kitabın sınırlarını aşar. Vâizler, umûmiyetle Dâvud (Allah'ın salâtı ona olsun)'un husûsiyetlerini anlatmakla meşguldürler.”* (43b) denilerek, belli bir sınır içinde ele alınır. Ardından Hz. Dâvud'un kumandanlarından Oriya'nın karısına tutulması ve neticede hata ettiğini anlayarak tövbe etmesi de: *“Numûne kabilinden bu kadar [yeterlidir]. Her kim acele ederek bu üç cümlemin ötesine geçip kıssayı anlatırsa, 160 celde/sopa vurulmasını [hak eder].”* (43b) ve *“Lüzumlu görülen bir maslahat icabı ekserisi tahrir olunmayan bu kıssa...”* (44a) denilerek kısa kesilir. Ancak kıssadan alınması gereken öğüt ile imtihan olunduğu hususla ilgili diğer rivayetler üzerinde bir hayli uzun durulur. Cumartesi iş işleme yasağına uymayan Eyle halkının suratlarının değişikliğe uğratılması anlatılır. Hz. Dâvud'a halife olacak kişiyi tayin etmek üzere Cebrail'in içinde 13 mesele bulunan bir mektup getirmesi, Hz. Süleyman'ın bunları cevaplayarak babasına halife olması ve ardından da Hz. Dâvud'un vefât etmesi zikredilir. Son olarak da Hz. Dâvud'un cennette kendisine dost olacak kişiyi bu dünyada görmek istemesi üzere çıktığı yolculuktan bahsedilir.

“Hz. Süleyman kıssası” (47a-50b), onun haslet ve vasıflarının zikri ile başlar. “[Haslet ve vasıflarıyla ilgili] diğer sahîh ayrıntılar husûsi meseleler olup tarih fennî ile tedahülû bulunmamaktadır.” (47b) denilerek bu bahis kapatılır ve Hz. Süleyman’ın Mekke ve Medine’ye varmasına, oradan da Yemen’e giderek Belkıs ile karşılaşmasına geçilir. Belkıs’ın tahtı tafsilâtli bir şekilde tavsif edilir. Belkıs’ın, neticede Hz. Süleyman’ın yanına gelerek İslâm’a girmesi anlatılır. Ölümüne değinilen bir paragrafta ise: “*Bu ümmetin büyüklerinden olan Abdümelik b. Mervan, Tedmür’de Belkıs’ın mezarını buldu. Onu tabutunda yeni uyumuş gibi gördü. Tabutun üzerinde yazılı bulunan isim ve nişanını okudu, onu aziz bildi.*” (49b) şeklinde bir malumata yer verilir. Hz. Süleyman’ın hayvanların dillerinden anlaması itibariyle muhtelif hayvanların çıkardıkları seslerle Allahu Te‘âlâ’yı nasıl tesbih ettikleri üzerinde durulur. Hz. Süleyman’ın Cerâde isimli kadınla evlenmesi ve bu kadının sebep olduğu sıkıntılar sebebiyle hükümdarlık yüzüğünün şeytanın eline geçmesi, “*geri kalan tafsilât gerçek âlimlere gizli değildir.*” (49a) ifadesiyle kısa kesilir. “*Tarih fenninin imkan elverdiği ölçüde*” (49a) ele alınan Beyt-i Makdis’in inşa edilmesinden bahsedilirken: “*Süleyman’ın yaptırmış olduğu o azametli bina, Buhtnassar tarafından tahrib edilinceye kadar baki kaldı. Buhtnassar tarafından tahrib edildikten sonra Hz. Muhammed’in dininin başlangıcına kadar da öylece durdu. Ömer b. Hattâb (Allah ondan razı olsun) zamanında tekrar imar edildi. Bugünkü imaret işte odur.*” (49a) anekdotu araya sıkıştırılır.

Cinlerin, Hz. Süleyman’ın gömüp yok etmek istediği kitapları çıkartarak halka sihri öğretmelerini anlatılırken: “*Şeytan, sihirle uğraştırmak suretiyle İsrail oğullarının salihlerini ve âlimlerini Süleyman’ın yolundan çıkartıp saptırınca ortadan çekildi. Şeytan’ın saldıdığı bu şeyler, bu kitabın tasnif olunduğu şehrin halkının kat’i deliller ve apaçık burhanlarla kendilerinden daha beter olduğu cahiller, sefihler, aşağılık ve rezil kimseler nezdinde makbul addedildi. Bu kimseler cahillik ve sefihlikleri neticesi sihir talimi peşinde koşarken, bu ümmetin utanma bilmeyen şattar/zorba gençlerinin, anlayışlarının kıtlığı, kalplerinin kasveti, tabiatlarının donukluğu sebebiyle, gereksiz ve yarım yamalak ilimleri; mütekaddimîne mahsus tefsirleri, hadisleri, fıkhi, Arapça’nın cüzlerini, edebiyatın kısımlarını ve sınırları zorlayan divanları içeren koca koca cillere tercih etmesi gibi, nebilerin kitaplarını kulak ardı ettiler. Duyduklarını ezberleyerek hatalar ihdas etmeye başladılar, bikkınlık ve kötümserliğin neticesi olarak da bedbahtlık ve taş yüreklilik alâmetlerinin belirmesine yol açtılar...*”

(49b) şeklinde bir tespitte bulunulur. Yine sihir meselesiyle ilgili olan ve “*bu kitapta, yukarıda, İdris ile ilgili kıssaya ilave edilerek zikredilmiş olan*” (50a) “Hârût ve Mârût kıssası” da lüzûm arz ettiği miktarda ele alınır. Bu iki meleğin insanlara öğrettiği söylenen sihir konusunun işlenmesi de: “*Sihrin hakikati hususunda pek çok hadis, haber ve hikaye mevcuttur. Bu bakımdan sihrin mahiyeti, bu kitabın sonundaki Usûl-i din (Kelâm) kısmında zikredilecektir.*” (50a) denilerek ileriye tehir edilir. Ancak: “*Beyt-i Makdis’i bina etmekte olan devler/cinler, ertesi yıl burayı tamamlayıncaya değin Süleyman’ın vefat ettiğinden haberdar olamadılar. Zira onlar da gaybı bilmiyorlardı. Her kim, onları gaybı bilmekle nitelerse, kesinlikle kâfir olur.*” (50b) ifadesiyle de, meseleyle ilgili hüküm ortaya konur. Son olarak da, “*Süleyman ile ilgili nadirlik arz eden diğer haberlerin de bir hayli uzun hikayesi vardır. Ancak tarih nevi’i için bu kadar kâfidir.*” (50b) denilerek, kısaca Hz. Süleyman’ın mabedi inşa ettirmesi ile ölümüne değinilir, haleflerinden bahsedilir.

“Eşi’yâ peygamber” (50b-51a) ile “Ermiyâ peygamber” (51a) kıssaları kısaca ele alındıktan sonra “Buhtnassar’ın ilk ortaya çıkışı” (51a-b) anlatılarak “Danyâl peygamber kıssası”na (51b-53a) geçilir. Kıssada evvela Danyal peygamberin Buhtnassar’ın bir rüyasını tabir ederek onun yakın adamları arasına girmesi anlatılır. Danyal peygamberi kıskanan devlet adamlarının şikayetleri üzerine Buhtnassar’ın, onu ortadan kaldırmak isterken kurmuş olduğu tuzağa kendisinin düşerek ölmesi zikredilir. Ardından Ebu Musa el-Eş’arî’nin, Hz. Ömer zamanında Sus’ta Danyal peygamberin kabrini bulmasına değinilir. Beyt-i Makdis’in ne zaman tahrib edildiğine dâir var olan ihtilaflar giderilmeye gayret edilir. Yine var olan iki Danyal’ın kimlikleri de izah edilmeye çalışılır.

Müellif, kaynak olarak kullandığı metne de atıfta bulunarak var olan bazı ihtilaflı durumları şöylece te’lif etmeye çalışmaktadır (52a-b): “**Üstad İmam Sa’âlibî (Allah ona rahmet eylesin) özür dileyerek şöyle buyuruyor:** Buhtnassar’ın Benî İsrâîl üzerine yaptığı gazaların ilkinin, onların Ermiyâ zamanında aralarında bulunan Eşi’yâ peygamberi katlettikleri anda vuku bulduğu hususunda **hiçbir ihtilaf yoktur.** Ancak **kıssa anlatıcılarının** zikrettiği üzere, Beyt-i Makdis’in tahrib edilmesi ve Benî İsrâîl’in kahredilmesi Yahya’nın katli vaktinde, Buhtnassar eliyle gerçekleşti demek **hatalı ve yanlıştır.** Zira Ermiyâ zamanından ve Beyt-i Makdis’in Buhtnassar’ın eliyle tahrib edilmesinden, Yahya b. Zekeriyâ (her ikisine de selâm olsun)’nın vilâdetine kadar 461 sene vardır. Bu cihetle Beyt-i Makdis’in Buhtnassar’ın eliyle tahrib edilmesi ile tamir

edilmesi arasında 70 yıl, tamir edilmesinden İskender'in Beyt-i Makdis'te zuhûruna ve burayı kendi mülkü arasına katmasına kadar da 88 yıl, İskender'in hâkimiyetinden Yahya'nın ölümüne kadar da 303 yıl vardır. Bu hususta **sahih bir haber** şöyledir: Benî İsrâil, Beyt-i Makdis'in Buhtnassar'ın eliyle harab olmasından, Şam'ın mamur kılınmasından ve Üzeyir'in helak edilmesinden sonra nebilere yalanlama ve katletme ile meşgul oldu...”

Yine Danyâl peygamberle ilgili ihtilaflar da müellif tarafından şu şekilde bir neticeye bağlanmaya çalışılır (52b-53a): “Her ne kadar **tarihçilerin ve siyer erbâbının** Danyal kıssası faslında ifade ettikleri mütalaalar doğru ise de ve bunlar da **tefsir, siyer ve kısas kitaplarından naklediliyorsa da, iki tane Danyal olduğunu bilmek gerekir. Daha büyük olan Danyal-ı Ekber'den bahsettim. İkincisi de yine onun neslinden gelen Danyal-ı Esğar'dır... ..Melik Sinharib, asker çekmiş olan Hardûs'un katledilmesi üzerine Buhtnassar'ı, tahrib etmesi için bir ordu ile birlikte Beyt-i Makdis'e gönderdi. Onun elinden burada sâdır olan şeyler, bu kitapta yazıldı. Buhtnassar'ın Beyt-i Makdis'ten Babil'e götürdüğü Benî İsrâilli esirler arasında Üzeyir, Ermiya ve Danyal-ı Esğar da vardı. Başka bir rivayete göre Buhtnassar, Beyt-i Makdis'e Behmen b. İsfendiyar b. Yestâsef b. Lehrâsef tarafından bin atlı ile birlikte gönderildi. Netice olarak Buhtnassar ile birlikte olan ve Danyâl-ı Ekber'in evlâdından olan Danyâl-ı Esğar'dır. Sermayesiz insanlar, tıpkı iki Lokman'dan sadece birini tanıdıkları ve bir taneden başka Nemrud bilmedikleri gibi, bu iki Danyâl'dan da sadece küçüğünü bilirler, büyüğünden feragat ederler.”**

Müellif tarafından ısrarla “Aziz” olarak kaydedilmiş bulunan “Üzeyir peygamber kıssası” (53a-b), onun kim olduğu ve hangi zamanda yaşadığına dair var olan ihtilafların zikri ile başlar. Bunların ardından İsrail oğullarının elinden alınmış bulunan Tevrat'ın Üzeyir peygamber tarafından yenilendiği anlatılır. “Aziz ile ilgili geri kalan latifelerde tarihçiler ve kıssa okuyan kimseler açısından şikayeti gerektirecek bir husus yoktur.” (53b) tespiti ile de kıssa son bulur. Ardından adından çokça söz edilen “Buhtnassar'ın gaza etmek niyetiyle Arap beldelerine gelmesi” meselesi de: “Irak beldelerindeki Arap esirlerin, Buhtnassar'ın iskânı ile kendileri için inşa edilmiş olan Enbar ve Hire isimli iki şehri vatan tuttıkları **tarihçilere gizli değildir.**” (53b) açıklaması ile kısa tutulur. Yerinin tespiti, inşası ve tamamlanması gibi çeşitli açılardan “Beyt-i Makdis'in tavsifi” (53b-55b) ise, gerek müellifin kaynakları, gerekse daima serzenişte bulunduğu dönemindeki cehalet düzeyi bakımından bazı önemli işaretler içerir (55a-b):

“...Süleyman tarafından inşa edilmiş olan Beyt-i Makdis, Buhtnassar tarafından tahrib edildikten sonra Ömer b. el-Hattâb (Allah ondan razı olsun) zamanına kadar harap halde kaldı. Onun döneminde Müslümanlar, **bu kitapta, Süleyman (ona selâm olsun) kıssasının anlatıldığı bâbın dâhilinde zikr olunduğu üzere**, bugünkü binayı tamamlayıp ikmal etmişlerdir. Allah, vaktin sonuna ve kıyamet saatine dek onu, el-Ka‘be ve Mescidü’l-Medineti’l-Mustafaviyye ile birlikte şerefli ve azametli kılsın.

Buhtnassar, Süleyman’ın kürsüsünü üzerine oturmak için Antâkiye’ye götürdü. [Ancak üzerine çıkmak isteyince] altın tılsımlı aslan sağ eliyle baldırlarına vurdu. Aslanın darbesinin şiddetiyle Buhtnassar’ın iki ayağı kırıldı. Zira aslan, uğursuz ve bilgisiz olmasına rağmen yukarı çıkmak isteyene müsaade etmiyordu. Ancak yukarı çıkmak için gerekli ilme sahip olanlar bu mutluluğa erişebiliyordu. Buhtnassar bu şekilde oradan götürüldü. Bundan sonra da ayak kırıklığının verdiği acıyı vefât edinceye kadar çekti. Kürsü, Buhtnassar’ın halifesinin hezimete uğramasına değin Antâkiye’de kaldı. Antakyalılar, Şâm meliklerinden Kudâs b. Selâs tarafından yenilgiye uğratılınca, mezkûr şahıs tahtı Beyt-i Makdis’e iade etti. Padişahlar, o kürsüye oturmaya güç yetiremediler ve ondan başka bir şekilde istifade etmeyi de beceremediler. Buhtnassar’ın büyük bir kayanın altına bıraktığı vakitten beri bu kürsü kayıptır. **Geçmişteki derin bilgi sâhiplerinden gelen haberlerden anlaşılan hususlardan başka, bu konuda bu günlerde ortaya çıkmış yeni bir bilgi mevcut değildir.**

Bu bende müellif şöyle diyor: Şeyhu’l-Arab ve’l-Acem, İmam Cârullah, Allâme [Zemahşerî] (Allah türbesini hoş kılsın) Keşşâf isimli eserinde, Süleyman’ın kürsüsündeki aslanın pençesiyle ayağı kırılan padişahın isminin Feridun olduğunu söylüyor. Sâhib-i esnâd, Üstâd Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim Sa‘lebî ise mezkûr şahsın yerine Buhtnassar’ın ismini zikreder. Sanki bu iki isim, bir tek şahsa utlak edilmiş gibidir. Bazı bilgi eksikliklerinden kaynaklanan bu tür benzerlikler ve aynileştirmeler, daha ziyade nebilerin ve meliklerin isimlerinde görülür. Sağa sola sapan şu **kâtib, Lokman’ı anlatmaya geçmeden önce, son kez, vefâkar kimseleri bizâr etmeyi lüzumlu addeder. Bu vesile ile [okuyucular], peygamberliği hususunda ihtilaf bulunan maruf Lokman’dan önce, zaman içinde başka bir Lokman’ın daha geldiğini kesin olarak bileceklerdir. Bu Lokman’ın, ümmet-i Muhammed’din kâmilleri arasında da büyük bir şöhreti vardır. Ancak **himmetsiz, az okuyan, mutlak cehâletle kanaat eden, meslek sâhiplerini taklid eden alçak kimseler, daha az çaba sarf etmeye meyillidirler. Bundan dolayı ciltli büyük kitapları okumazlar ve âlimlerle birlikte****

olmayı lüzûmlu görmezler. Birkaç eksik satır okumakla iktifa edip kendilerini, ilim talebelerinin yekûnu arasına girmiş sayarlar.”

“Lokman Hekim kıssası” (55b-56b), onun kim olduğu ve soyu ile ilgili malumâtın zikri ile başlar. Müellifin “tahallüs” adıyla açmış olduğu başlıkta, oğlu Muhammed ile ilgili şikayetleri yer alır. Akabinde de Lokman Hekim’in oğluna yapmış olduğu nasihatler sıralanır.

Müellifin aşağıdaki ifadelerinden, onun zamanına ve çevresine karşı zaman zaman dile getirdiği şikayet ve serzenişlerinin kendi âile üyelerini de kapsadığını anlıyoruz (55b-56a): *“Lokman’ın avâm ve havâsa yönelik dinî ve dünyevî maslahatlara müteallik vaaz ve nasihatleri kadîm âlimlerin kitaplarını, hakîmlerin defterlerini, Müslümanların tasniflerini ve insanların en hayırlılarının tedvinlerini süslemektedir. Onun oğluna buyurduğu öğütlerden parlak ve meşhur olanlarını bir araya getirmek sûretiyle bir fasıl tertip etmek istedim. Bunun sebebi Muhammed isimli halefim olamayacak büyük oğlumdan duyduğum hoşnutsuzluk idi. Lakin bu müsvededeki talikat, ne gönül sedefine kelâm incisi saçabildi, ne de kalemlerde saklı duran incileri çekip çıkartabildi. “Allah’a yemin olsun ki, benim halefim benden sonra gelen kimsedir. Oysa gerçek halefimin kim olacağı, bana gizli olmakla birlikte Allah’ın uhdesindedir.” Uzağı/geleceği idrak edebilen akıllı kimselerin nezdinde Âlemlerin Rabbine hamd ile meşgul olmak ve Hazret-i Nebiyyü’l-Ümmiyyîn’e salavât göndermek, kız ve erkek çocuklarına düşkünlük göstermekten dolayı bir nevi özür dilemektir.*

Tahallüs: Allah’a hamd olsun ki şu ana kadar büyük ve küçük günahlara bulaşmamış olsa da, ilimleri tahsilde tembellikten yüz çevirmeyen ve ata binme isteğinde herhangi bir eksiklik hâsıl olmayan oğlumdan ne kadar nefret ettiğimi, vurgulayarak zikretmiş idim. Zâhir ve bâtın olarak akreb gibi olan diğer kimselerin sülbünden gelen isyankarların/tebdirli kişilerin, bana iğnelerini batırdıkları ağaçlarla kaplı o ormandan sonra, onların saklandıkları o ormanları unutmuş değilim. Hangi akılla benden kendilerine inanmamı ve sakin olmamı beklemektedirler. Allah, tac ve imamenin/sarığın sâhibi, imamet yüklerinin hâmili, âlime gerekli olan çubuk ve sopanın mâliki hakkına, onlara kıyamet gününe kadar lanet etsin. 734 senesinin Muharrem ayının evvelinde, bu yaprakta mezkûr Muhammed bundan sonra tembellik yapmayıp ilimleri tahsille meşgul olmaya ahdedince, babası olan ben bende müellife de Lokmân’ın oğluna yaptığı tavsiyeleri zikrederek ihsanda bulunmak lüzumlu göründü.”

“Belûkiyâ kıssası” (56b-57b), onun, Tevrat’taki işaretleri yorumlayan babası Uşiyâ vasıtasıyla Hz. Muhammed’in na’t ve sıfatlarını öğrenmesi ve bunu soruşturmak üzere Şam’a gitmesi ile başlar. Beyt-i Makdis’te Affân el-Hayr ile karşılaşması ve onun verdiği bilgiler çerçevesinde çıktığı yolculukta, başta Cebrail olmak üzere muhtelif melekler ve varlıklarla Hz. Muhammed üzerine mülakatlar yapması anlatılır. Müellif, bu kıssa esnasında da: “Anlatması uzun sürecek olan diğer acayip hususların ve delil teşkil eden diğer bahislerin şerhi [konumuzun] dışındadır.” (57a) diyerek kendini sınırlandırır. Ancak: “İlimlerin kadrini bilenler, bu mevzu ile alakalı geri kalan diğer latîfeleri altın suyuyla yazarlar ve kısaltmanın yol açacağı günahlardan utanırlar.” (57a-b) diyerek de, yaptığı kısaltmalar neticesi önemli gördüğü bazı hususları dışarıda bırakmak zorunda kaldığından dolayı pişmanlık duyduğunu da dışa vurur.

“Zü’l-Karneyn kıssası” (57b-60b), onun soyu ve lakaplarının zikri ile başlar. Ardından babasının gönderdiği haracı kesmesi üzerine Fars padişahı Dârâ ile yaptığı ve neticesinde Fars’ın ve Rum’un padişahı olduğu savaş anlatılır. Akabinde de bir cihan imparatoru oluncaya kadarki süreç hikaye edilir. Bundan sonra İskender’in Ye’cûc ve Me’cûc’ün yeryüzünü istila etmesini engellemek için inşa ettirdiği meşhur sedde değinilir. Abbasî halifelerinden el-Vâsik zamanında bu seddi bulup kontrol etmesi için gönderilen Sellâm et-Tercüman başkanlığındaki heyetin getirdiği bilgiler: “*Bunları burada şerh etmek, tarih fenninin hâricindedir.*” (58b) denilerek anlatılmadan geçilir. İskender’in âb-ı hayat peşinde kat ettiği ülkeler ve müşahede ettiği acayıplıklar de: “*...hususunda geri kalan acayıplıklar, bizim fennimizden azledilmiştir.*” (59a) denilerek kısa tutulur.

“Tetimme-i Seddiyye” başlığı ile tekrar İskender seddinin anlatımına dönülmeden önce, araya Niğde ile ilgili şöyle bir teferruat sıkıştırılır (59a): “*Bu kitabın cem’ edildiği vakit, ülfet mahalli değil te’lif mahalli olan Nekîde’deki bazı kethudalar/önde gelenler, İskender seddinin acayıplıklarından bahseden geçmişteki büyüklerin anlattıklarının tersini söylemeyi meslek edinmişlerdi. Bu kimseler, arş ve kürsünün latifeliklerinden haber verenlere hırka giydirecek ve haneleri talan edecek [tıynettedirler]. Şimdi tekrar asıl maksada geri dönüyoruz.*”

İlk geçtiği yerde “tarih fenninin hâricindedir” denilerek kısa kesilmiş olan, Halife Vâsik’ın rüyasına binaen Sellâm et-Tercüman başkanlığında çıkılan yolculuk ve bu yolculuk neticesi seddin hâl-i hazırındaki durumuna dâir ulaşılan malumat, bu kez “Tetimme-i Seddiyye” başlığı altında nakledilir. Ardından da İskender’in vefâtına

değınılır. İskender ve Zü'l-Karneyın unvanlarını taşıyan iki farklı padişahla ilgili tartışmalar veya bu padişahların kim olduklarına dâir var olan rivayetler ise, müellif tarafından şu şekilde te'lif edilmeye çalışılır (59b-60b): “*Acem tarihçileri ve müneccimler, mezkûr İskender Zü'l-Karneyın'ın âlemi tavâf eden/dolaşan biri olduğunu söylüyorlar. Fakat tefsirciler ve muhakkıklar, mezkûr Zü'l-Karneyın'ı bundan başka, Kur'ân-ı Mecid'deki şekilde tarif ediyorlar. Cahil insanlar, aynı mevkii paylaştıklarından ve İskender isimli ve Zü'l-Karneyın lakaplı iki padişah bulunduğundan dolayı hataya düşüyor, birincisi ile ikincisi arasında fark görmüyor ve bir tek İskender tasavvur ediyorlar. Şark'ı ve Garb'ı tavaf eden, karanlıklar içinde kalan ve Ye'cûc ve Me'cûc'e karşı seddi inşa ettiren birinci İskender Zü'l-Karneyın'ı tavsif ederken, ikinci İskender'in ismini, nişanını ve kısa ömrünü de duyduğumuz kadarıyla [dile] getirdik. Kelâm-ı Azîz-i Sübhânî'de de zikredildiği üzere birinci İskender, Nuh ile İbrahim (selâm o ikisi üzerine olsun) arasında gelmiş ve 1600 yıla yaklaşan uzun bir ömür sürmüş biridir. Onun dünyayı tavaf ettiği esnada İbrahim, Ka'be-i Mutahhara (Allah onu şerefli kalsın ve onun azametini arttırsın)'nın yeniden imarıyla meşgul bulunuyor idi. O, Şark ve Garb ordularıyla birlikte Mekke havalisine vardı. İbrahim'in burada olduğunu işitince, Halilüllah'ın haberini işittiği yerden itibaren atından indi ve Hazret-i Halilü'r-Rahman'ın yanına yürüyerek gitti. Samimi bir şekilde birbirlerini kucakladıktan sonra İbrahim, onun askerlerini, Mekke, Hicaz beldeleri ve Yemen'de ikametleri süresince, sığırlar, koyunlar, develer ve elinde bulunan diğer şeylerle besledi. Onlara, ne eksik, ne fazla, yettiği kadarıyla yemek ve ulufeler bağısladı. Yolluk olarak da büyük izzet ve ikramlarda bulundu. Eğer insanlar henüz kitaplarda, Zü'l-Karneyın isimli iki padişah geldiğini ve onlardan ikinci Zü'l-Karneyın'ın Dârâ-i Esgar'ı öldürüp Acem memleketini Rum'a kattığını görmemişlerse, bu şahsın, Şark ve Garb'ı tavaf eden kişi olmadığını kesin olarak bilmelidirler. Birinci İskender 1600 yıl ömür sürmüş, ikincisi ise aşağı yukarı 30 yıl yaşamış ve 14 yaşında iken tahta oturmuş biridir. Birinci İskender ömrünün sonlarına doğru İbrahim'le karşılaşmış, ikincisi ise İsrâil oğullarının nebilerinin sonuncusu olan İsa'dan 200 yıl önce dünyaya gelmiştir. Nerede Nuh ile İbrahim arasındaki bir zaman, nerede İsa'ya yakın bir zaman! Ehemmiyet arz eden ilimleri bilmekten bu denli gaflet göstermek, revâ/uygun olmasa gerek! Bu fasılda mezkûr Şark ve Garb'ı tavaf eden, Ye'cûc ve Me'cûc'a karşı seddi inşa ettiren, Hızır'la dostlukta bulunan ve karanlıkta kalan Zü'l-Karneyın'ın, birinci Zü'l-Karneyın ile alakası*

vardır. Dârâ'yı katleden, Fars mülkünü Rum'a katan Zü'l-Karneyn ise, ikinci İskender'e nispet olunur.

Allah'a hamd olsun ki, ölmeden önce koca koca kitapları mütalaa neticesinde iki padişah arasındaki fark bu kâtibe malum oldu. Birinci Zü'l-Karneyn'in kim olduğu hususunda âlimlerin bazı sözleri vardır. Şöyle ki bazı âlimler, onun Abdullah b. Dahhâk olduğunu söylerler. Ali ve İbn Abbâs'ın kavline göre de odur. Vehb'in kavline göre ise o, İskender b. Kayser'dir. Bu kişi kayserlerin ilki ve onların en kıdemlisidir. Muhammed Bâkır Ayyâş'ın rivâyetine ve Ebu Bekir b. Ebi Hayseme'nin haberine göre ise o, meşhur Sa'b b. Câbir b. Kalmes isimli zâttır. Ali'nin kavline göre birincisi, Yâfes b. Nuh evlâdından idi. Bir rivayete göre ise Gaylem b. Sâm b. Nuh evlâdından, yani Sâm'ın çocukları Rum'a gelip yerleştikleri vakit burada doğan kardeşin kardeşi idi. Hasan-ı Basrî'nin kavline göre Semûd'dan sonra yaşamış idi. Ebu'l-Hüseyn b. Münâdî'nin sözüne göre ise Halilüllah ile muasır idi ve onun döneminde vefât etti. Mezkûr kimselerin Ka'be-i Mutahhar ve Mükerrerem (Allah onu şerefli kılsın ve onun azametini arttırsın)'de mülâkatlarına dâir kıssaya mutabık olarak bu söz, doğru olmaya daha yakındır.”

“Zekeriya'nın başına gelen diğer hususlar oğlu ve diğeri ile ilgili bahsin içinde zikredilecektir.” (60b) denilerek, birbiri ile iç içe geçmiş olduğuna işaret olunan “Hz. Zekeriya, Meryem ve Yahya kıssaları” (60b-61b), evvela soylarının zikri ile başlar. İmrân'ın hanımı Hanne'nin, Meryem isminde bir çocuğunun dünyaya gelmesi ve yaptığı adak neticesi onu Beyt-i Makdis'e bağışlaması zikredilir. Mabel'de Meryem'in bakılıp büyütülmesi işini üstlenen Hz. Zekeriya'nın da, ilerlemiş yaşına rağmen Yahya isminde bir çocuğunun dünyaya gelmesi anlatılır. Yahya'nın bazı üstün vasıfları sayıldıktan sonra, kısaca öldürülmesine temas edilir. Ardından da babası Hz. Zekeriya'nın katledilmesi anlatılır.

Müellif, Hz. Yahya'nın katledilmesine sebebiyet veren “kardeş kızının nikahlanması” âdetinden bahsederken, kendisine de dolaylı olarak şöyle bir atıfta bulunur (61a): “Beyt-i Makdis'in tahrib edilmesi **zikredilirken** Yahya'nın katledilmesinden de **bahsedilmişti**. Onun kâtili, Sayda melikinın kızı olan İsrail oğullarının padişahının karısı idi. Katledilmesi de, onun, meliki, kardeşinin kızını nikahına almaktan nehyetmesi sebebiyle vukua geldi. O kâtil kız çocuğu da, anne ve babasıyla birlikte düşman tarafından katledildi. Murdar etleri köpeklerin yiyeceği oldu. **Zikrettiğimiz gibi** [Yahya'nın kanının akıtılması sebebiyle] onlardan aynı yaşta olan 70

bin kişi katledildi. Bu bende kadı müellif de, bir defasında, hâkimlik yaptığı sırada, bir dostunun yalvarmasına rağmen, aradaki akrabalıktan/hısımlıktan dolayı haram kılınmış olan nikah akdini yapmaktan uzak durmuştur. Bundan dolayı Allah'a hamd olsun. Nasranî âlimlerin kavline göre, Yahya'nın kâtili Hirodus'tur. Hirodus, kardeşi Filip'in nikahlı karısı olan Hirduya isimli fitneci kadına, bu rivayete göre ise melikin karısı melikin kardeşine aşık olunca, söz konusu macera vukua gelmiştir."

"Hz. İsa kıssası" (61b-63a), annesi Hz. Meryem'in ona hamile kalması ve onu doğurması ile ilgili bahsin zikri ile başlar. Hz. Meryem'in oğlu Hz. İsa ile birlikte Mısır'a gitmesi anlatılır. Ardından Hz. İsa'nın peygamber olarak ortaya çıkmasına, hususiyetlerine, havarilerine ve mucizelerine değinilir. Hz. İsa'nın yakalanıp hapsedilmesi ve göğe kaldırılması zikredildikten sonra Hz. Meryem'in vefatından bahsedilir. "*İsa'nın âhir zamanda tekrar nüzûl edeceği kesin bir nass ile tasdik edilmiştir. Ancak hangi yılda nüzûl edeceği belirli ve kayıtlı olmadığından şerhinin tarih fenni ile alakası yoktur.*" (62b) şeklindeki bir ifadeyle mevzu toparlanırken, Hz. İsa'nın emriyle Antakya halkını irşad etmeye giden iki havariden de kısaca söz edilir.

"Yunus peygamber kıssası" (63a-b), onun Ninova şehrine uyarıcı olarak gönderilmesi ile başlar. İki kişiden başka sözlerine kulak veren olmayınca kızıp şehri terk etmesi ve bir gemiye binmesi anlatılır. Yolda fırtınaya yakalanan gemiden kura neticesi denize atılmasına ve bir balık vesilesi ile denizden kurtulmasına değinilir. Ardından pişman olarak tekrar Ninova'ya dönmesi ve kendisine tevdi edilen görevi yerine getirmeye çalışması zikredilir. Neticede bütün çabasına rağmen ikazlarına aldırış etmeyen halkın helak edilmeyi hak ettiğine işaret olunur.

"Ashâb-ı Kehf kıssası" (63b-65a), hadisenin geçtiği Efesus şehrinin neresi olduğuna dair bir tespitle başlar. Müellif, bu husustaki kanaatini şöyle izhar eder (63b): "*Tarihçiler, Ashâb-ı Kehf'i, İsa ile Muhammed (Allah'ın salâtı ve selâmı ikisinin üzerine olsun) arasındaki fetret devrine, mulûk-i tavâif (bölge hükümdarları/mahalli iradeciler) zamanına tarihlendirmekte ve yaşadıkları yer olarak da Şam ile Rum'un arasında, günümüzde Ablistan (Elbistan) olarak maruf yerin yakınında harab olmuş haldeki Efesus şehrini tayin etmektedirler. Müteahhirler/sonrakiler de, bizzat gözle müşahade neticesinde, bu hususta sarf edilmiş sözler içinden bu söze kesin derecesinde itimat etmektedirler. İlim, Allah'ın indindedir.*"

Bunun ardından Fars meliki zâlim Dikyanus'un gelip Efesus şehrini ele geçirmesine ve başkent ittihaz etmesine değinilir. Dikyanus'un rubûbiyetini ilan etmesi

üzerine âlim çocuklarından olan altı kişinin bunu kabul etmeyip şehri terk etmeleri ve kendilerine katılan bir çoban ve köpeği ile bir mağaraya saklanmaları zikredilir. Mağarada daldıkları uykudan uyanıp içlerinden birini şehre ekmek almaya gönderdiklerinde, aradan üç yüz senenin geçtiğini ve şehrin, Hz. İsa'nın tevhid esaslı dinine tabi olduğunu fark etmelerinden bahsedilir. Hadiseden haberdar olan şehir halkının bu kimselere gösterdikleri iltifat ve yakınlık zikredildikten sonra da, vefatları ve defnedilmelerinden söz edilir.

Müellif, Dikyanus'un mezarı ve Ashab-ı Kehf ile ilgili olarak etrafından duyduğu rivayetlere karşı şüpheli bir tavır takınmakta ve meseleyle ilgili olarak kendi kanaatlerini şöyle ifade etmektedir (64b-65a): *“Mezkûr kimselerin isimleri ve başlarına gelen hâdise hakkında intihab olunan bu rivayetten başka muhtelif rivayetler de gelmiştir, ancak bizim için bu kadarı yeterlidir. Nekîde âlimlerinin, Eftûşûn köyü fakihlerinin ve Ebu Kezmâ pirlerinin ittifakla belirttiğine göre Tayyâne köyündeki imaretler Dikyanus'tan kalmıştır. Bu doğrudur. Ancak onların, Ashâb-ı Kehf'in mezkûr Tayyâne isimli köyün hisarında yer alan kilisenin içinden kaçtıkları yönündeki itikadları hatalıdır ve mutlak bir iftiradır. Yakınlarında bulunan Mahrûse-i Nekîde'nin onun yerine geçip oranın hor ve hakir kalmasını doğuran şartlar sebebiyle altın kelepçeli mücevherlerle süslü sütunlara sahip Efesus şehrine binlerce kez vah olsun! Rakîm isimli tahtada/kitâbede Ashâb-ı Kehf'in isimleri ve başlarına gelen hadiseler mezkûrdur. Benî İsrâil'den olan üç mağara arkadaşı veya vadinin ismi veya köpeğin adı ya da ilgili diğer hususlar kulaktan duyma şeylerdir.*

Ben bende müellif, 10 yaşında iken, şehrim olan Nekîde'nin büyük/önde gelen tarihçilerinden: “Dikyanus'un mezarı, Lûluve Madeni yolu üzerindeki Hümâmî kervansarayının bulunduğu dağın başındadır. Mezkûr dağın yukarısındaki yuvarlak tepe onun kabri olarak tabir olunur.” diye işitirdim. Bir müddet bunu doğru sandım. Otuzlu, kırklı yaşlarımda, şehylerin ve âlimlerin bâki kalanlarının ağızlarından yine bu tür şeyler dinledim. Hâl-i hâzırda bile, mahfillerde ve meclislerde ümmetin imamaları bu tarzda haberlerden söz ediyorlar. Lakin bu kimselerin, mezkûr sözleri kendisine itimad edilen kitaplardan nakil buyurdıkları henüz malumum olmadı. Biz ise mütevâtir rivâyetlerle onların huzuruna çıkıyoruz. Bu Muhammedî devlet zamanında mütevâtir haberlere itibar etmek de şartlar arasında sayılır ve onları takib etmek gerekir. Bununla birlikte mezkûr âlimler, içtihad hususunda olduğu gibi, her iki hâlde de, yani isabet

ettiklerinde veya hata ettiklerinde, iki ecirden veya bir ecirden hâli kalmayacaklarını söylüyorlar. Oysa bu, sadece diyânet hususundaki haberler hakkında böyledir.”

Filistinli bir tâcir olan “Cercis peygamber kıssası” (65a-b), onun Eflon isimli bir puta tapmakta olan Musul halkını irşad etmeye çalışması ile başlar. Şehrin hükümdarının onu yakalayıp muhtelif eziyetlere tabi tutmasına ve neticede öldürtmesine rağmen her defasında yeniden dirilmesine değinilir. Bütün mucizelere ve ikazlara rağmen Cercis peygambere düşmanlık yapmaktan yüz çevirmeyen hükümdarın, nihayet şehriyle birlikte helâk edilmesi anlatılır.

Rum’a sınır bir köyde ikamet eden “Şemsûn peygamber kıssası” (65b-66a), onun tek başına kafirlere karşı giriştiği cihadın zikri ile başlar. Kendisiyle mücadele edemeyeceklerini anlayan kâfirlerin karısı vasıtasıyla onu ele geçirmesi ve işkence etmeleri anlatılır. Netice olarak Hz. Muhammed’in, sahabesine, Şemsûn’dan bahsedip onun cihadını övmesine değinilirken: “Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır” ayetindeki bin ay ibaresine, hem sahabe açısından, hem de Emevî devleti bakımından şu şekilde dikkat çekilir: “*Resûl (Allah’ın salâtı ve selâmı ona olsun), sahabeye, Şemsûn kıssasını takrir buyururken, onun mücâhede ve zorluklara karşı sabretme müddetini bin aya tamamladığını beyan edince, ashâb onun cehd ve cihadını kıskanmış ve kendi ömürlerinin kısalığını dikkate alarak onun mertebesine erişemeyecek olmanın üzüntüsünü duymuşlardı. Bin aydan daha hayırlı olduğu belirtilen Kadir gecesi sûresi, müfessirlerin sultanı, halifelerin atası, Seyyidü’l-Mürselîn’in amcazâdesi Abdullah İbn Abbâs (Allah hepsinden razı olsun)’ın kavline göre, sahâbenin kalplerini teskin etmek, hatıralarındaki kırıklığı gidermek ve temiz hâllerini ıslah etmek için nâzil oldu. Böylece ümmet-i Muhammed (Allah’ın salâtı ve selâmı ona olsun)’in Kadir ismindeki bir gecede yapmış olduğu ibadetin, gündüzü cihad ile oruçlu geçiren, geceyi de içtihad ile kıyamda tüketen Şemsûn’un bin aylık cihadından daha hayırlı olduğu [ifade edildi]. İbn Abbâs, zâhirden istifadeyle ve hüsn-i niyetle böyle bir rivâyette bulunmuştur. Diğer râvilerin rivayetlerinde ise, Kadir sûresi, Benî Ümeyye zamanındaki hilâfet isimli bin ay süren emirlik idaresine işâret etmek üzere nâzil olmuştur, şeklinde te’vil edilmektedir. İbn Abbâs’in rüchâniyeti, her babta daha çok, daha meşhur, daha parlak ve daha göz alıcı fikirler ileri sürmesi yönüyledir. Kabul farz ettiğin her şey daha açıktır.”*

“Ashâb-ı Uhdûd kıssası” (66a-b), Abdullah b. Sâmir adındaki bir çocuğun küçük yaşında Hakk dini kabul ederek insanları irşad etmesi ile başlar. Zûnüvâs isimli Necran hakiminin, bu çocuğu yolundan çevirmek için uyguladığı türlü eziyetler anlatılır.

Çocuğun ünü etrafa yayılıp insanlar onun söylediklerine inanmaya başlayınca, mezkûr emirin çocuğu öldürtmesi, sonra da kazdırdığı büyük bir çukurun içine ateş yakıtılarak insanları buraya attırması zikredilir.

Uhdud kıssası: “*Bu çocuk, bu kitaba dâhil edilip kendisinden söz edilen altıncı çocuktur. Ömer (Allah ondan razı olsun) zamanında Uhdûd ashâbından olan bu çocuğu Negrân’da uyumuş bir halde buldular. Eli, şakağındaki yarasının üzerinde idi. Birkaç kez elini çektiler, ancak o saçlarını arıyormuşcasına elini şakağına doğru götürüp bıraktı. Ömer, gerekli ihtiram ile o şekilde örtülmesini buyurdu.*” (65b) şeklinde bir neticeye bağlanırken, iki farklı Uhdud kıssasının daha var olduğundan söz edilir (65b-66a): “*Uhdud (hendek) hadiseleri üç taneyle sınırlıdır. Birincisi, zikrettiğimiz üzere Yemen’in Negrân bölgesindedir. İkincisi Fars’takidir. Zamanın meliki, içkili olduğu sırada kendi kız kardeşi ile ilişkiye girmişti. Aklı başına gelince bundan pişmanlık duydu. Halkın kız kardeşi namus bilerek onunla evlenilemeyeceği anlayışına binaen kız kardeşi ile ilişkiye girdiğini duyurmamak için hendek kazdırıp içini ateşle doldurdu. Üçüncüsü ise Şam’dakidir. Batyâsûs b. Teyser Rumi hendekler kazdırıp zamanındaki mü’minleri burada yaktırmıştır. Üç ayrı yerde, üç ayrı zamanda bu şekilde hendekler kazdırma hadisesi hakikaten vuku bulmuştur. Kesinlikle vuku bulmuş vakıalar hakkında tereddütle söz sarf etmeye mahal yoktur. Yemen’in Negrân bölgesinde yaşanan Uhdud hadisesinde, 70 bin kişi hendeğin kenarına getirilmiş, mü’minler ateşe atılırken dışarı taşan ateş bütün kâfirleri yakmıştır. Zûnüvâs kurtulmuş, ancak onun başına da Eryât Habeşi musallat olmuştur. Neticede Zûnüvâs kaçarak kendini denize atmış ve boğulmuştur.*”

“Ashâb-ı Fil kıssası” (66b-67a), Yemen meliki Ebrehe’nin Kulleys denilen bir kilise yaptırması ve Arapları hac yapmak üzere buraya yöneltmeye çalışması üzerine birinin gelip burayı pislemesi ile başlar. Ebrehe’nin buna sinirlenmesi ve misilleme yapmak amacıyla fillerle takviye edilmiş bir ordu ile Ka’be’nin üzerine yürümesi anlatılır. Hz. Muhammed’in dedesi Abdülmuttalib de dahil olmak üzere bazı kimselerin Ebrehe’yi niyetinden vaz geçirmeye çalışması, ancak onun ısrarcı olup Ka’be üzerine hücum etmesi ve neticede, havada beliren Ebabil kuşları tarafından atılan taşlarla tüm ordusu ile birlikte helak olması zikredilir. Fil hadisesinin hangi tarihte vuku bulduğuna dâir rivayetler ise şöylece bir karara bağlanır: “*Fil hadisesinin, Nebî’nin doğumundan 40 yıl önce vuku bulduğuna dâir nakledilen rivayet uzak bir ihtimaldir. 23 yıl da aynı şekilde zayıf bir ihtimaldir. Hâtemü’l-enbiyâ ve Seyyidü’l-mürselîn’in doğduğu yıl*

*meydana geldiğine dâir rivayet ise, filin seyisi ve idarecisinin Mekke'nin dilencilerinden olduklarına dâir Âişe-i Sıddıka (Allah her ikisinden de razı olsun)'dan gelen delâlet ile daha makul gözükmetedir. **Anlatması uzun sürecektir geri kalan diğer latîfeler tefsir âlimlerine gizli değildir.***

Son peygamber kıssası ise “Hâlid b. Sinân Absî”ye mahsustur (67a). Kısaca değinilen bu kıssa sonunda müellif kaynaklarından birini şöylece açıklar: “*Hâlid b. Sinân Absî, İsa'dan sonra, Muhammed'in gönderilmesinden önce, fetret günlerinde nebilik ile görevlendirilmişti. Vefat edeceği vakit kavmine, kendilerine berzah âleminden haber verebilmesi için [öldükten bir müddet sonra] mezarını kalkabileceği şekilde açmalarını söyledi. Bu niyeti, onun risâlet mertebesine eriştiğini gösterir. Böylece halk, haşır ve neşre iman edecek ve resûlleri tasdik hususunda da öne geçecekti. Ancak kavmi onun vasiyetini yerine getirmede. Bununla birlikte mezkûr şahıs, Hz. Peygamber'in verdiği haberler arasında yer alma şerefini kazandı. **Nebilerin kıssaları (Kıssâ'l-Enbiyâ) içinde ve tarih kitaplarında bu latîfe mezkûr değildi. Muhakkik, mürşid, müdakkik, kâmil-i âlem ve âlim-i tamam olan Şeyh Muhyiddin Mağribî Arabî (Allah ondan razı olsun)'nin attârhânesinden ve hizâne-i kütübünden nakledilmiş, ben de burada yer verdim. Bu müellifin [bu kitapta yer verdiği] her satır, derin bilgi sahiplerinin okunmasını lüzûmlu gördüğü bir kitaptan nakledilmiştir. Kôr ve şaşî haldeki cahiller bu fasıllardaki cevherlerden nasıl haberdar olabilirler.***”

İkinci Nev'in ana gövdesini oluşturan peygamber kıssalarını bu şekilde ele aldıktan sonra müellif, yine bu nev'in bir devamı olarak “Yunan filozofları ile İslâm hakîmleri”ne (67a-69b) de kısaca yer verir. Yahudî, Nasranî, Mecusî ve Sabî gibi muhtelif din mensupları için ayrı bir başlık açma lüzûmu duymayan müellif, peygamberler ve meliklerin altında orta seviyedeki bir sosyal değer kategorisine yerleştirdiği filozoflar ile hakîmlere kitabın sınırları çerçevesinde değinmeyi bir vecibe bilir (67a): “*Resûllerin ve nebilerin kıssaları esnasında, zımnen de olsa meliklerin ve cebbâr/zorba kimselerin yapmış oldukları işlerin keyfiyetinden de bahsedilmiş oldu. Yahudî, Nasranî, Mecusî, Sâbî ve müşrikler ile yıldızlara ve putlara ibadet edenlere de, lüzûm arz ettiği kadarıyla, kendileriyle ilgili mevzularda yer verilecektir. Ancak yüksek bir mertebeye sahip bulunan **kadîm filozoflar ile hakîmler**, nebilerden daha aşağıda, orta seviyede bir dereceye sahip olduklarından ve meliklerden aşağı bir yeri tercih ettiklerinden, onları bu konuların içine dâhil etmek yerine ayrıca vermeyi daha doğru ve makul bulduk. Maslahat, akidelerine kısa bir işaretle onların sadece isimlerini,*

nebilerin zikirlerinin son bulduğu, varlıkların ve âlemlerin yaratılmasının sebebi olan derin deniz ve dipsiz çukur mahiyetindeki Muhammed Resûlüllah (Allah'ın salâtı ona olsun) ile ilgili bahse girmeden önce, bu mahalde, bin yıl dahi yaşayacak olsa kendisinden istifade edemeyeceği için zulme düşecek olan bu zâlimin ömründen daha kısa lafızlar ile zikredecek tarzda tezahür etti. Yeter ki [müellif], kendisine ihtiyaç duyulan bazı hususlara yer vermeyip genel şeyleri toplamakta ısrar ederek salavâtın/hamd etmenin câiz olduğu cemiyetin içinden azledilmesin. [Eseri], kendisine işaret olunan fennin ana rükünleriyle/kaideleriyle mutabık olsun. Noksanlıktan ve aşırılığa müptela olmaktan Allah'a sığınırız.”

Daha önce de tartıştığı ve ileride yirmi ikinci Acem padişahından bahsederken de gündeme getireceği İskender ve Zü'l-Karney'nin kimlikleri hususu, burada bir daha gündeme gelir. Zü'l-Karney'nin peygamber kıssasından bahsederken meseleyle ilgili muammayı çözdüğünü ve mevcut karışıklığı giderdiğini ilan eden müellif, burada aslında çözülen bir şey olmadığını ve meseleyle ilgili muğlaklığın devam ettiğini dile getirir (68b-69a):

“İtibarlı melik İskender-i Rumî, Zü'l-Karney'nin Sanî, Kurân'da mezkûr Zü'l-Karney'nin'den ayrı bir şahıstır. 13 yılında doğdu. Babası, onu, Dârâ-yı Ekber'in yurdundan Atina'da mukim Hakîm Aristo'nun yanına ilim öğrenmeye gönderdi. Beş yıl onun yanında kaldı. Görgü ve bilgisini, bayrak ve ayetler gibi en yüksek seviyeye ulaştırdı. Felsefede, bütün öğrencilerin üstüne çıktı. Babası öleceğini hissedince, İskender'i yanına getirtti. Bir kez daha melikliği onun uhdesine havale edip vefat etti. İskender, iki tarafa mesul olmanın getirdiği yüklerle ülkeyi idare etmeye başladı. Edîblere saygı göstermeyi, babasına hürmet etmenin bir belirtisi olarak tercihe şâyan gördü. Kanunlar hususunda adaletli oldu. Yüzlerce, binlerce hikmetli metinler ve tasnifler kaleme aldı. Sesleri/konuşmaları tahrir ettirdi. Bu müsveddeleri mütalaa eden hakîmler, kadim melikler ve bütün âlimler hayretler içinde kalarak onlardan istifade etmişlerdir.

*Bu bende müellif, tefsircilerin ve tarihçilerin zikredilmiş olan tariflerinden hareketle iki İskender'i birbirinden ayırt etmişti. Buna göre birincisi Şark ve Garb'ı hakimiyeti altına almıştı. İkincisi ise Rum-Yunan saltanatını deruhte etmiş, Dârâ'yı kahr ve katl etmiş, kızı Ruşeng'i nikahı altına almış, Fars mülküne sahip olmuş ve himmeti iki deniz arasındaki Rum'a yayılmış idi. **Şu an şaşırıp kalmış vaziyetteyim.** Zira kıssalar anlatılırken, Dârâ'yı katletmesi, kızını nikahına alması ve ilgili diğer*

hususlar gibi cihandarlık alâmetlerinin ekserisi, aynı ismi taşıyan ve aynı yüce sınıflara sahip Zü'l-Karneyn'e birlikte nispet edilmektedir. **48 yaşındaki sermayesi kıt bu bendenin, kitabını cem ettiği bu tarihe kadar mütalaa etmiş olduğu mütekaddimûna/öncekilere ait kitaplardan cehaletin meşakkatini gideren bir şifa hâsıl olamadı.** Belki bundan sonra, garip bir kitaptan rızık bulur ya da yüce, kâmil bir zâtın telkiniyle kulağına bir şey ulaşır.

Bektemûs, Mesilatus, Eflâtun-ı Râbbî, Zinon-ı Esgar, Feritis, Meteor, Sâun, Sulon ve diğer 400 hakîmin, nakledilmeden önce İskender'in altın tabutunun başında söyledikleri ağlatan, rikkate getiren ve kan döktüren sözlerinden, eğer burada iki satır zikredilecek olsa, mütalaa edenlerin âh çekmekten, inlemekten ve ıstıraptan, okuyanların da göz yaşı dökmekten kitabın latîfelerini anlamaya mecalleri kalmaz.”

“İki Zü'l-Karneyn arasında hangisinin cihandar olduğu hususunda tam bir ihtilaf mevcutsa da, hakîm **İskender-i Afrodîsî**'nin herhangi bir mülke ve saltanata sahip olmadığı hususunda icma vardır. Bu üçüncü şahsın, üzerlerinde ihtilaf bulunan diğer iki kişiden ayrı olduğu ittifakla sâbittir. Her asırda ve hakeza zamanımızda da İskender adını taşıyan binlerce kişiye tesadüf edilebilir. Netice itibarıyla bu Afrodîsî, zikrettiğimiz gibi bilinen âlemin kâdemi hususunda İbn Filib'in tâbilerindedir. Hakkındaki ifadelerle göre sözüne güvenilen biri idi. Bâri Te'âlâ'nın varlığıyla süfliyyât ve ulviyyâtta küzleri ve külleri bildiğine kâil idi.”

Müellif'in, Kelbiyye'ye mensup Diyojen'den bahsederken Hâce Senâî ile kurduğu bağlantı ve meseleyle ilgili kendi şahsî kanaati bir hayli ilginçtir (69a): “Evden ve tanıdığı insanlardan kaçan, dağları ve çölleri benimseyen zâhid, hakîm Diyojenus-ı Kelbî, bir kaç kader meselesine dâir ileri sürdüğü görüşlerle tanınan bir felsefeci idi. Vâiz, nâdir bir sohbet arkadaşı, tartışmalarda ve hadiselerde İskender'i savunan biriydi. **Sûretinin çirkinliği ve sûretinin güzelliği biz Müslümanların mürşid-i kâmilî olan Hâce Senâî (Allah ona rahmet eylesin) gibi idi.** Kelbî'nin pek çok latîfeleri vardır. Ancak kendi zamanının tabibini öldürüp bütün hastaları bir ordunun başına geçirmesi ve bu korkak, muzaffer olamayan ordunun başındakini de tıp ilmiyle meşgul etmesi, **bu bende müellife büyük bir zevk verir.** Eğer mütalaa edenler bu lezzete iştirak buyururlarsa, bu konudaki hükmü kendileri verebilirler.”

“Şerhi babımızla/konumuzla alakalı değildir” (68a), “baki kalanlar malumdur” (68a) ve “bu fende bunları zikretmek hoş kaçmayacak” (68b) gibi ifadelerle bir hayli muhtasar olarak geçiştirilen otuz kadar kadim Yunan filozofu sayıldıktan sonra, bir zeyl

mahiyetinde olarak İslâm hekimlerine de değinilir. Ancak müellif burada, biri hariç on yedi Müslüman filozofun sadece ismini vermekle iktifa eder. Kendisine özel bir önem atfettiği İbn Sina'yı ise müstakillen ele alır (69b):

“Tezyîl: Riayet olunan hükme binaen Müslüman filozofların seyyidleri, senedleri, alâmetleri ve allâmeleri dışarıda bırakılarak sadece isimleri zikredilecektir. Bu mukaddimede, aşağıda, mütekaddim hakîmlerin zikri ile birlikte kendisinden söz edilecek olan eş-Şeyh ise bu tarzda ele alınmamıştır. Azametli Muhammed (Allah'ın salâtı ona olsun)'in devleti sırasında, sahilden uzak denizlerin derinliklerinde ihtiyaç duyulan taşı bulmak için birlerce, onlarca, yüzlerce varaklık tarih kitaplarını incelerken günler, aylar, mevsimler ve yıllar geçti. Her birinin künyesi imâ ile belirtilmiş, isimleri verilenler de birkaç tane ile sınırlandırılmıştır.

***Onlar:** Ya 'kûb b. İshak, Yahya Nahvî, Ebu'l-Ferec Müfessir, Ebu Süleyman Hicrî, Ebu Süleyman Muhammed b. Mes'ûd Makdisî, Ebu Bekir Sâbit b. Kurrâ Harrânî, Ebu Temâm Yusuf b. Muhammed Nisaburî, Ebu Zeyd Ahmed b. Sehl Belhî, Ebu Mehârib el-Hüseyn b. Sehl b. Mehârib Kummî, Ahmed b. Tayyib Serahsî, Talha b. Muhammed b. Neseî, Ebu Hamid Ahmed b. Muhammed Esferayinî, Vezir İsa b. Ali b. İsa, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed Miskeveyh, Ebu Zekeriyya Hüseyin b. Adıyy Saymerî, Ebu'l-Hasan Âmirî, Ebu Nasr Muhammed b. Tarhan Farabî ve bunlardan sonra gelen kimselerin oluşturduğu tabakalar ile onların etraflarında bulunan kişiler.*

*Hepsinin allâmesi, tümünün takip ettiği şahıs, hepsinin cevherlerini kalıba döken kişi, basit olanları mürekkep olanlardan temyiz etmeye yarayan mantık, ilâhiyât, tabî'iyât, tıp, hendese, Öklidis ve öncekilerin ve sonrakilerin birini tahsil etmek için bile ömürlerini tükettikleri diğer ilim dallarında muhtelif kitaplar tasnif eden, **Şeyh, Reis Ebu Ali el-Hasan b. Abdullah b. Sina** (Allah ona rahmet eylesin)'dir. O, Buhara şehrinin (Allah, topraklarında medfûn bulunan şehidlerinin çokluğu vesilesi ile kıyamet gününe kadar orayı iftihar edilen bir yer kılsın) kaybolmamış küçük bir köyü olan Efşe Enre (Efşene) köyünde doğdu. Onun faziletlerini anlatmada kavimlerin lisanları, kalemlerin dilleri aciz kalır. Onun aziz ömrü şemsî hesap ile 56 yıla yaklaşır. Mezkûr kâmilin ruhunun, Irak-ı Acem'deki Hemedan şehrinde, bu dünyanın keşmekeşliğinden mele-i a'laya/ruhlar âlemine derece derece yükselip vardığı tarih, **428** senesidir. Bu tarih, aynı zamanda Horasan iklimindeki hatiplerin Sultan Mes'ûd b. Mahmûd b. Sebüktekin'in işinin zaafa uğraması sebebiyle Selçukluların ilkleri/başları adına hutbe okudukları zamandır. Bundan dolayı bu tarih büyük bir ihtiyatla kaydedilmiştir. Bedî'*

ilmine göre, *Bedî'-i Hemedanî'nin değil bu bedî'-i heme-dânın (her şeyi bilen eşsiz kimsenin) ölümü, mezkûr Bedî'in şehri olan Hemedan'da vuku buldu demek, daha doğru, daha uygun, daha lâyıf, daha mutabık, daha ilgili ve daha hakka sadıktır.*"

Peygamber kıssaları ve Yunan filozofları ile İslâm hakîmlerine yer verilen birinci cildin/bölümün ilk faslı bu şekilde son bulduktan sonra "Acem melikleri"yle ilgili ikinci fasla (69b-71b) geçilir. İrân, Keyân, Sasanî ve Eşkânî meliklerinin isimlerinin zikredildiği bu faslın girişinde, saltanatın lüzûmu ilginç bir gerekçe ile izah edilir (69b-70a): *"İkinci fasıl, meşhur olan kavle göre Âdem (ona selâm olsun) 'in oğlu, diğer bir rivayete göre ise Şis b. Âdem'in oğlu olan yeryüzünün ilk padişahı Keyumers'in devrinden âlemin farklı cihetlerinde kullanılan dört tür tarihten birinin kendisine nispet edildiği Acem meliklerinin sonuncusu Yezdicerd zamanına kadar, ekseriyetle Acem topraklarında hüküm sürmüş, nâdiren diğer iklimlere yayılmış olan İran, Keyân, Sasanî ve Eşkanî meliklerinin zikrine dâirdir. Bu padişahların dönemlerinden küsür teşkil eden ayları ve günleri, faydalarının azlığı ve adetlerinin çokluğu cihetiyle çıkartarak kolları lüzumsuz yere yormaktan kurtarmak istedik.*

Bil ki, Ebu'l-beşer Âdem-i Sâfi, kendi zamanında, peygamberliği Hakk Te'âlâ'nın emriyle oğlu Şis'e havale etti. Böylece kendisine verilen otuz sayfada yazılı bulunan hükümlerden müteşekkil dinî emirleri onun eliyle zabt etmiş oluyordu. Kıvâmı/ayakları uyumlu ve kıyâmı/karışıklığı nizâm hâle getiren melik olduğundan memleket işlerini de diğer oğlu Keyûmers'e miras olarak teslim etti. Böylece o da, siyaset ve şevketinin kuvveti ile cihandakilerin ikinci bânisi olacak ve beldeleri muhafaza ederek ve kulları refaha erdirerek yed-i beyzâ misali aydınlığa kavuşturacaktı. Bu şekilde her iki kardeş babalarının vasiyetiyle memuriyetleri tebşir edilmiş oldu. Bu tarihten meliklerin sonuncusu mezkûr Yezdicerd'e kadar şehinşahlığın işleyişi heybet tırazi ve şevket ibrazı ile süslü kılındı. Zayıflar ve miskinler, meliklerin gölgesi altında gölgelendiler ve zâlimlerin eziyetlerinden korunarak masûn kaldılar. O halde, onlardan her birini, padişahlık devletini elinde tuttuğu müddetin kemiyeti ile birlikte zikredip tahrir getirmek bu müellife lüzûmlu göründü. Umulur ki onların haberleri mütalaa edilince, mütalaa edene de talih ve saadet bağışlar ve onun nurunu parıldatır."

Gazzâlî'nin *Nasîhatü'l-Mülûk'ü* ile müneccimlerin *Zic'ine* dayanılarak hazırlandığı görülen Acem padişahları listesindeki ihtilaflar, müellif tarafından düşülen notlarla giderilmeye çalışılmıştır (70a-71a):

“Altıncı padişah Feridun’dur. Adalet dağıtan, nimet bahşeden, iyi sîretli, güzel sûretli âdil biri idi. 500 yıl padişahlık yaptı. **Bu bende müellifin acayibine giden şey, Nasîhatü’l-Mülûk isimli kitabın yazma nüshalarının tenakuzlar içerdiğini görmesidir.** Bunun dışında bir de tarihçiler, ittifakla, Feridun’u, Dahhâk’tan sonra, Şeddâd-ı Âd’dan önce getirmektedirler. Kıssalarda ise, Musa (ona selâm olsun)’nın, 120 yıllık ömrünün 20 yıllık kısmını bu padişahla aynı zaman diliminde, 100 yıllık kısmını da meşhur Minüçehr ile muasır olarak geçirdiği anlatılır. **Eğer bu aynı Feridun ise, Dahhâk ile Şeddâd arasındaki zaman dilimi nerede? İbrahim’den bir miktar sonra gelen Musa’nın zamanı nerede? Eğer iki Feridun’un var olduğu takdir ediliyorsa, biri zikredildi, ikincisi nerede?** Bu bakımdan kitap yazarların gafleti hepsinden daha acayip! Hakk Te’âlâ, herkese daha şefkatle ve daha muhabbetle muamele etsin.”

“On üçüncü padişah Keykubâd’dır. Asker çeken, ra’iyyete dost biri idi. Azametli işlerde tedbir sahibiydi. 120 yıl müddetle hükümdarlık yaptı. İbrahim (ona selâm olsun) ile muasır olan ve belki de onu ateşin içine attıran Nemrud b. Ken’ân, yedi iklim hükmetmiş idi. **Şimdi Acem meliklerinin isimlerinin ortasında başka seçkin kimselere veya diğer şahıslara yer vermeye lüzûm yoktu. Eğer Acemlere yakın olanlar, Nemrud’un ismini, başka bir isimle, bu isimlerin içinde zikrediyorlarsa, bu acayip bir durum değildir. Ancak biz bunu bilmiyoruz. Yine bütün dünyayı hükmü altına alan, Beyt-i Makdis’i tahrib eden, ikinci Nemrut Buhtnassar da bu isimler içine başka bir isimle derc edilmiş ise, onun zikredildiğini biz bilemeyiz. Ya da zikredilmemişse, bu da biz zayıfların ilminin hâricindedir.**”

“Yirmi ikinci padişah, Zü’l-Karneyn olarak meşhur olan mezkûr İskender’dır. **Kur’ân-ı Mecîd’de zikredilen ve kendisine İbnü’l-Acûz denilen bu İskender değildir.** Bu İskender, Rumî nisbesine sahip, uzun seferlerde bulunmuş, âlemi tavaf etmiş, beldeleri fethetmiş, acayıplikler görmüş, mezkûr Dârâ’yı ve diğer melikleri kahretmiş, Acem mülkünü ve Fars memleketini Rum ve Yunan tahtgâhına bağlamış, 14 yıl hükümranlık yapmış biridir. **Kur’ân’da mezkûr kişi ile bütün sıfatlarını tayin ettiğimiz şahsın hangisi olduğu hususunda âlimler arasında ihtilaf vardır. Bu bende müellif bu sıkıntılı meseleye girmek istemiyor. Ancak şu kadar var ki, Kur’ân’da mezkûr şahıs Şark ve Garb’ın hâkimidir. İkinci olarak da Müslüman ve cihandarlıkta kemâle ermiş biridir.**”

“Otuz altıncı padişah Erdeşir Bâbekân’dır. Müneccimler tarafından yazılan Zîc[-i Nücûmî] nüshasına göre Erdeşir Bâbekân’ın zikir mahalli burasıdır. Zikrettiğimiz bu yer, Hüccetü’l-İslâm İmâm Gazzâlî’nin Tezkire’sindeki yerden daha uygundur. İmam’ın sözü ise tevafuka daha yakındır.”

“Otuz yedinci padişah Hürmüz b. Şâpur’dur. Bir yıl, iki ay ve birkaç gün hükümdarlık yaptı. Sâbur/Şâpur’un zikrine, bu [esas aldığımız] takvimî tertibin hilâfına, Hüccetü’l-İslâm Gazzâlî nüshasına tabi olarak yukarıda, dedesi Erdeşir’in yanında yer verdik.”

“Kırk yedinci padişah olarak, müneccimlerin nüshasında Belâş b. Firuz zikredilmekte, Hüccetü’l-İslâm İmâm Gazzâlî (toprağı bol olsun)’nin Tezkire’sinde ise Eşk ismi geçmektedir. Beş yıl, iki ay hükümdarlık yapmıştır.”

“Kırk sekizinci padişah Kubad b. Firuz’dur. 40 yıl hükümdarlık yapmıştır. Bu, İmâm Gazzâlî’nin nüshasına göre geçerlidir. Aşağıda da zikredileceği gibi, müneccimlerin Zic’ine göre ise, Hakîm Camasb’tan Kubad’ın oğlu olarak söz edilmiş ve o, Kubad’dan önce yazılmıştır. Gazzâlî’nin nüshası daha muteber ve daha ihata edicidir.”

Müellif, Acem padişahlarından söz ederken, ima yollu da olsa zaman zaman sözü kendi dönemine getirmekte ve rakip ve düşmanlarına karşı iğneleyici ifadeler kullanmaktadır (71a-b):

“Kırk beşinci padişah dokuz ay hükümdarlık yapan Hürmüz’dür. Onun padişahlık müddeti, Nekîde’de kadılık yapmış, hakkı olmadığı halde bu mansıba gelerek zamanının daralmasına sebebiyet vermiş olan câhil muallimlerden birinin kısa görev süresiyle aynıdır.”

“Elli beşinci padişah Kibâr veya Kirâm’dır. Sadece 55 gün hükümdarlık yapmıştır. Celâl Tarhûh Kengirî (Çankırî) ve onun benzerleri, riyakarlık ve diğer acayıpliklerle, Nekîde’de, bu kadarlık bir zaman zarfında kadılık yaptılar. “Akibet/mutlu son, müttakîlerindir.” Âdil padişahlar bu yılların arkasından son bulurlar.”

Yine müellif, bilhassa son dönem Acem meliklerini sayarken, onların dönemlerinde Hz. Muhammed’in ve Müslümanların durumuna da değinmekte ve bazı yerlerde de meseleyle ilgili olarak kendi yorumunu vermektedir (71a-b):

“Elli padişah İrân mülkünün iftihar, Hüsrevlerin yüz akı, rezil huylu kimseleri kahreden, âlemdekilere adalet dağıtan, bir benzeri yeryüzüne gelmemiş şahların

sermayesi, *Kısra Enuşirvan-ı Âdil*'dir. 48 yıl hükümdarlık yaptı. **Peygamberimiz, Seyyidü'l-mürselîn Muhammed Resûlüllah (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun), mezkûr Kısra Enuşirvan'ın vefât ettiği gün 8 yaşına basmıştı. Onun muasırı olmakla iftihar ederdi.**”

“Elli birinci padişah *Hürmüz b. Enuşirvan-ı Âdil*'dir. 12 yıl padişahlık yaptı. **Peygamberimiz (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun), kendisine işaret olunan Hürmüz'ün hükümdarlığının ilk günü 17 yaşında idi. Gençliğin tazeliği ile âlemin ufuklarına ziynet bahşetmiş, gül yanakları ve selvi boyu ile de her nebata ve insana ünsiyet vermiştir.**”

“Elli ikinci padişah *Hüsrev Perviz b. Hürmüz b. Enuşirvan*'dir. Hazinesi, malları, âletleri ve lezzet vasıtalarını kendi uhdesinde topladı. **Hüsrev ve Şirin kitabı, o ve karısı hakkında yazılmıştır. Oğlu Şirûyeh Kubad tarafından öldürüldü. 37 yıl hükümdarlık yaptı. Peygamberimiz (Allah'ın salâtı ona olsun) mezkûr padişahın zamanında risâlet ile görevlendirildi ve vahiy almaya başladı. Resûl (ona selâm olsun)'ün mektubu, Abdullah b. Huzâfe tarafından ona ulaştırıldı.**”

“Elli üçüncü padişah *Şirûyeh Kubad b. Hüsrev Perviz*'dir. Kendisini kuşatan felaket, talihsizlik ve bedbahtlık neticesi mezkûr Perviz'i öldüren bir baba kâtili, cehennem sûretli biri idi. 6 ay hükümdarlık yaptı. **Bu kadar süre bile onun gibisine fazladır. Resûlümüz (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun), onun padişahlık ettiği sene vefât ederek zikri yüce olan Hakk Te'âlâ'nın Rıdvân isimli cennetine mutluluk içinde vâsıl oldu.**”

“Elli yedinci padişah, *Pervîz'in* etrafında bulunan amca oğullarından biridir. *Hushusre* ismiyle melik oldu. Bir ay geçmeden öldürüldü. **Hükümdarlık, bunun gibi kısa ömürlü lâıyk olmayan bir kimsenin eline geçiyor, fakat hayvan ve haşere sıfatlı halk, Bârî Te'âlâ'nın hükümlerinden gâfil bir şekilde yaşıyor!**”

“Elli dokuzuncu padişah *Epreviz'in* üçüncü kızı *Ferruhzâd*'dir. Bir ay hükümdarlık yapmıştır. **Acem mülküne erişen zevâlin bir nişânesi de şu idi: Devletin sonlarına doğru padişahlığa kadınlar karışmaya başladılar ve ona kirlilik bulaştırdılar. Resûlü's-Sakaleyn (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun), kadınların saltanat ettiğini duyunca şöyle buyurdu: Hükmeden kimseleri kadınlardan olanlar asla zafere erişemezler, uzun süre kalıcı olamazlar, halka baş eğdiremezler, maksatlarına kavuşamazlar, istikrar bulamazlar, ışıkları titrer, güçlü duruma gelemeyizler, keskin kılıçların parlaması ile ufuklara karışırlar, baki kalma ümidini**

ileriye taşıyamazlar, attârdan attarlık terkiibini çalarlar (güzel koku sürünme peşinde koşarlar), şeriatın hükümlerini alçak kimselere satarlar, şişmanların/varlıklarının verdikleri sıkıntıları işsizlerden çıkarırlar, kaza işleriyle ilgili vazifeleri meşgul olanlara havale ederler, şiirler söyleye söyleye aşağıya doğru giderler, alemlerin seçkinlerini rezillere verirler, fâzıllardan oluşan gurupları bu hâlden azlederler.”

“Altmışınca padişah, Acem meliklerinin sonuncusu Yezdicerd b. Şehriyar’dır. 36 yıl hükümdarlık yapmıştır. Bundan sonra, Peygamberimizin (Allah’ın salâtu ve selâmu ona olsun) devleti sırasında, Ömer b. el-Hattâb (Allah ondan razı olsun) zamanında, aşere-i mübeşşerenin (cennetle müjdelenen on kişinin) yedincisi olan Sa’d b. Ebi Vakkas, Muhacirler ve Ensâr’dan müteşekkil az sayıdaki ordusu ile onların beldelerine varmış ve iklimlerini fethetmiştir. Allahu Te’âlâ izin verirse, üçüncü fasılda zikredeleceği üzere, Yezdicerd’in kaçıp gitmesi üzerine de sarayda bulunan herkes İslâm dininin hâkimiyeti altına girmiştir.”

1.2.3.2. İkinci Bölüm: İslâm Tarihi

Hiz. Muhammed’in hicretinden itibaren müellifin kendi dönemine kadarki tarihî vukuatı içeren İkinci Bölüm (72a-156a), geleneğe uygun olarak besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Aynı zamanda ele alınacak konulara ima yollu işaretlerin de yapıldığı bu umumi girizgahtan sonra, bölümde söz konusu edilecek olan konuların zikredildiği hususi bir mukaddime gelir (72a). Bundan sonra da Hiz. Ömer’in, hicreti, “*zafere götüren bir adım ve muhacirleri kurtuluşa erdiren bir menzil olması hasebiyle*” (72b) tarihin başlangıcı kıldığına işaret edilerek, hicrî birinci yıldan itibaren bilhassa vefat edenler başta olmak üzere önemli tarihi vukuat zikredilmeye başlanır. 1-12 yılları arasında cereyan eden hadiseler verilirken Hiz. Muhammed’in torunları olan Hiz. Hasan ve Hüseyin’in doğumlarına, Hiz. Muhammed’in çocuklarına, İfk hadisesi bağlamında Hiz. Süleyman’ın istiska (yağmur talep etmek) amacıyla Allah’a niyazda bulunmasına ve vefat eden kimselere de değinilir (72b-74a). Bir anlamda “Hiz. Muhammed dönemi”ne tekabül eden bu hadiseler anlatıldıktan sonra, “*Ebu Bekir-i Sıddık-ı Ekber’in Hilâfeti*” başlığı ile “Râşid Halifeler dönemi”ne geçilir (74a-85b).

Hiz. Hasan’ın da ilavesiyle beşe çıkan Râşid Halifeler dönemi ele alınırken, evvela her bir halifenin vasıfları tumturaklı bir dille sayılır, ardından da söz konusu halifenin zamanında vefat eden meşhur kimseler kronolojik olarak yıl yıl verilir. Bu esnada ele alınan yıllar esnasında meydana gelen bazı hadiseler ve vakıalar da zikredilir. Mesele bu

şekilde nihayete bağlandıktan sonra ise, bir daha söz konusu dönemde meydana gelen hadiseler, herhangi bir fiil kullanılmadan, mastarlardan istifade edilerek, özet kabilinden birbiri ardına sıralanarak verilir.

Bu çerçeve içinde “Ebu Bekir-i Sıddîk-ı Ekber’in Hilâfeti” (74a-b) esnasında (h. 11-13 seneleri), daha ziyade “*zekat vermekten imtina eden Arap/Bedevî mürtedlerle muhârebe edilmesi, Basra ve Yemâme’nin fethedilmesi ve Müseyleme-i Kezzâb’ın katledilmesi*” hadiseleri üzerinde durulur. “Emirü’l-Mü’minîn Ömer b. el-Hattâb’ın Hilâfeti” (74b-78a) bahsinde (h. 13-23 seneleri) ise: “*Şam, Irak, Medâyin, Kisrâ’nın kasırları, Acem mülkü ve Mısır beldeleri ile diğer iklimler, Hakk Sübhânehü ve Te’âlâ’nın fazlıyla, âletsiz ve techizatsız Hicaz’ın az sayıdaki çıplak ve aç askerleri tarafından fethedilerek Müslümanların tasarrufu altına sokuldu.*” (75a) denilerek bu dönemde yapılan fetihler anlatılır. Türü sıkıntı ve yoksunluklar içinde gerçekleşen bu fetihlerin Allah’ın hükmü ile tezahür eden bir mucize olduğu, bunları akıl ile izah etmenin mümkün olamayacağı da şöylece vurgulanır (78a): “*Eğer kadınlaşmış erkekler hüviyetindeki filozofların mezhebine uyularak, bu tür şeyleri akıl yoluyla ihata etmek mümkündür denilirse, açlıktan helak olmuş, çıplaklıktan yanmış techizatsız ve silahsız Arapların, kendilerinden kat be-kat güçlü bir tâifeye saldırıp onları yenmeleri nasıl açıklanacaktır, mevcut iklimleri kolayca fethetmeleri nasıl yorumlanacaktır.*”

“Emirü’l-Mü’minîn [Osmân b. Affân’ın] Hilâfeti” (78a-80a) bahsinde (h. 23-35 seneleri) ise, “*86 yaşında iken, makul ve meşru olmayan birkaç bahane ve özü fesat mayasından olan Mervân b. el-Hakem’i kendisine yakın kılması sebebi ile, 50 gün müddetle, Medine-i Resûl’de Mısırlıların muhasarasına maruz kaldı. 35 senesinde, Kurban bayramı günü, fâsık günahkarların eliyle şahâdete erişti.*” (78a) denilerek, konu, onun katledilmesi etrafında döndürülür. Ayrıca hicri 32 senesi hadiseleri arasında, müfessirlerin sultanı denilen Abdullah’ın babası ve Hz. Muhammed’in amcası Abbâs b. Abdülmuttalib’in vefatı vesile edilerek Resûl’ün on iki amcasının ve altı halasının isimleri sayılır.

“Emirü’l-Mü’minîn Ali b. Ebi Tâlib’in Hilâfeti” (80a-85a) bahsinde (h. 35-40 seneleri) ise Cemel ve Sıffin savaşları ile Hakem hadisesi etrafında gelişen olaylar konunun ağırlık merkezini oluşturur. “*Onun mübarek hilâfeti döneminde, anlatması uzun sürecektir bir kıssa neticesinde, Ali ashabıyla Mu’âviye’nin ve Şam serkeşlerinin muharebesi 36 senesinde vuku buldu.*” (80b) denilerek de, müellif tarafından bir nevi bu olaylar karşısındaki tavır izhar edilmiş olur.

“Emirü’l-Mü’minîn Hasan b. Ali (Allah ikisinden de razı olsun)’nin Hilâfeti” (85a) ise kısaca ele alınır. Hz. Hasan’ın “*tarihçilerin ve hadisçilerin icma’ı ile Resûl’ün dört dostundan sonra gelen beşinci halife*” olduğu vurgulanır. Onun 5 ay, 10 gün süren halifeliği ile birlikte “*nassa uygun olarak, râşid kimselerin şer’î hilâfet müddetinin 30 yıla*” ulaştığı belirtilir. Hz. Hasan’ın, “*bütün kuvvet ve şevketine, çok sayıda asker sahibi olmasına ve halkın gönlünün bir tanesi bulunmasına rağmen, âhiret maslahatını düşünerek hilâfeti Mu’âviye’ye*” devretmesinin, aynı zamanda “*hükümetten çekilme hususunda sonrakiler için bir delil*” teşkil ettiği dile getirilir. Bundan sonra Emevîler dönemine geçilmeden önce Resûl’ün sahabe ve tâbi’inden olan on iki necib adamı ile on nakibinin isimleri sayılır. Ümmetin havâirileri olarak kimsenin ismi zikredilmese de Şeyh Muhyiddin Arabî, Huccetü’l-İslâm Ebu Hâmid Gazzâlî, Cârullah Zemahşerî ve İmâm Fahrüddin Razî’ye duada bulunulur (85b).

Hicri 41 ile 132 yılları arasını kapsayan Emevîler dönemine (85b-99a) Şemsun peygamberle ilgili daha önce de nakledilen (65b-66a) bir hadisle girilir. Emevîlerin bin ay süren hükümdarlık müddeti, yine bu hadiste geçen Kadir sûresindeki: “*Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır*” ayetine atıfta bulunarak tebcil edilir (86a, 99a). Ardından da Mu’âviye b. Ebi Süfyan’dan başlamak üzere on iki kişi olduğu söylenen Emevî halifeleri, şecereleri, lakapları, tahta geçiş tarihleri, hükümdarlık müddetleri, vefatları, bu esnada kaç yaşında oldukları ve defnedildikleri yerler itibariyle zikredilmeye başlanır.

Bu şekilde tasvir edilmeye çalışılan her halifenin dönemi esnasında, bazen vefat eden meşhur kimseler ve bazı önemli hadiseler tarih zikredilerek kronolojik olarak verilir. Bazen bunların arasına ilgili olduğu düşünülen bazı anekdotlar da sıkıştırılır. Mesela Mu’âviye b. Ebi Süfyan döneminde (86a-89b), h. 41-50 yılları arasında vefat eden beş kişinin ismi zikredildikten sonra, daha önce birinci bölümde (18b-19a) Hz. Hûd kıssasıyla irtibatlı olarak zikredilen İrem şehri ile ilgili kıssa, h. 52 yılıyla münasebeti bulunması hasebiyle bir defa daha, ancak öncekine göre daha detaylıca ele alınır (86b-88a). Bunun ardından h. 52-58 yılları arasında vefat eden sekiz şahsın ismi sayıldıktan sonra, h. 58 senesinde vefat eden Hz. Aişe vesilesi ile Hz. Muhammed’in çeşitli şartlarda nikahı altına almış olduğu otuz bir hanımının ismi, haklarında sunulan kısa malumat ile birlikte tek tek zikredilir (88a-89a). Peşinden de Hz. Muhammed’in dört cariyesinin ve 54 senesinde vefat eden azatlı kölesi Ebu Abdullah Sevbân b.

Bedded vesilesi ile de dokuz hizmetçisinin isimleri sıralanır (89a-b). Son olarak ise h. 59-60 yılları arasında vefat eden yedi kişinin ismi verilir.

Müellif, “*Ehl-i beyt-i Nübüvvet’in dışında kalan kimseler için hilâfet sürdürdüler değil, emirlik yaptılar demek*” (90a) gerektiği kanaatindedir. Bu bakımdan diğerleri arasında farklı bir mevki bulunan Ömer b. Abdülaziz (92b) ve kardeşi Mervân b. Muhammed ile taht kavgasına tutuşup neticede kaybeden İbrahim b. Velid (98a-b) Emevî halifeleri silsilesine dâhil edilmeyerek “*halife isimli on iki Benî Ümeyye emiri*” (99a) bulunduğu ve bunların ilki olan Mu‘âviye b. Ebi Süfyan’ın “*Emirü'l-Mü'minîn Ali'nin uhdesinde bulunan hilâfeti ele geçirdiği*”nin ve “*Hasan b. Ali'ye mahsus olan tirit yemeğine 41 senesinde el koyduğu*”nun herkesin malumu olduğu söylenir. Bunda “*Amr b. el-‘As'ın ve mala, makama ve hâzır bir lokmaya karşı duydukları büyük özlem neticesinde aldatılmış olan diğer kimselerin*” de büyük payı bulunduğu vurgulanır (86a-b). Mu‘âviye'nin 56 senesinde, “*kendisine yaraşır tarzda tedbirli bir halef olamayan evvelkilerin ve sonrakilerin mel'ûnu oğlu Yezid adına halktan biat aldığı*”na (88a) dikkat çekilmekle birlikte, yine de “*her şeye rağmen Mu‘âviye'nin hilmini, ilmini, akıllılığını, faziletini, tahammül göstermesini ve bolca bağışta bulunmasını kimsenin inkar etmediği*” belirtilir ve Allah'tan, “*oğlu hariç ona rahmet eylemesi*” (89b) dilenir.

Müellif tarafından takınılan bu sitemkar tavır Yezid b. Mu‘âviye dönemi (89b-90a) anlatılırken daha da sertleşir ve Hz. Hüseyin'in katli sebebiyle duyulan acı şöylece dışa vurulur: “*Benî Ümeyye emirlerinin ikincisi mutlak bedbaht Yezid b. Mu‘âviye'dir... Ehl-i beyt-i Nübüvvet (selâm ona ve onlara (Emevîlere) karşı olana olsun) 'in hakkını gasp ederek mübarek olmayan bir biatla, Dimaşk'ta, mezkûr babasının vefat ettiği gün ona biat edildi. Pâk olmayan kirlî bir kimse olarak geçirdiği 39 yıllık aziz olmayan ömründen 3 yıl ve 8 aydan 8 gün eksik kısmı hilâfette sarf etti... Rezillerin devleti ve fâzılların mihneti olmanın bir delili olarak, onun uğursuz döneminde, emirliğinin ikinci yılında, şekâvet emâreleri suratından damlamaya başladı ve Mekke ile Kûfe arasında, kerb (üzüntü/acı/meşakkat) ve belâ (imtihan/musibet/dert) mahalli olan Kerbelâ çölünde, “daha yok mu?” mahallesinde oturan Yezid'in konağının köpekleri, Emirü'l-Mü'minîn Hüseyin b. Ali (Allah'ın salâtı ve selâmı o ikisinin üzerine olsun)'yi, okunduğunda ciğerleri binlerce kez parça parça eden bir kıssa neticesinde katlettiler. Acayip olanı ise, katillerin ekserisinin sahabe çocukları olmasıdır.”*

“*Nebî'nin ailesinin düşmanı Yezid-i Emevî*” (96b), “*...seleflerinden, Ehl-i beyt-i Nübüvvet'in düşmanı Yezid b. Mu‘âviye*” (98a) ve “*Allah, Yezid b. Mu‘âviye'ye lanet*

ettiği gibi...” (113a) şeklindeki ifadelerle, sonraki sayfalarda da muhtelif şekillerde, yerli-yersiz Yezid’e karşı olan bu nefret dışa vurulur. Yezid’in oğlu Mu’âviye’nin babasının ölümünden sonra oturmuş olduğu hilafet tahtını terk etmesi ise, yine dedesi ve babasının icraatlarıyla bağlantılı olarak değerlendirilir (90a): “*Temiz olan kişiliğinde var olan büyük zühd ve salâhtan/iyilikten dolayı, minbere çıktığında dedesi ve babasının ayıplarını zikretti, ardından da Ehl-i beyt-i Nübüvvete salavât gönderdi. Sahip olduğu makamdan dolayı utanç duyduğunu söyleyerek istiğfar getirdi ve riyâseti terk ettiğini ilan etti. Halvete çekilerek uzlet ve ibadetle meşgul oldu.*”

Mervân b. Hakem’den sonra hilafet tahtına oturan Abdülmelik dönemi anlatılırken (90a-91b), vefat eden kimselerin yanında, bu dönemde isyan etmiş bulunan Muhtar ve Abdullah b. Zübeyr hareketlerine de değinilir. “*Abdullah b. ez-Zübeyr’in hilâfet ismi altındaki emirliği*” adıyla ele alınan bahiste (90b-91a), h. 64-73 seneleri arasında meydana gelen önemli hadiseler bağlamında Kabe’nin yanması ele alınırken, ilk kez bu sebeple Müslümanlar arasında “kader” meselesinin tartışma konusu edildiği zikredilir. Haccâc’ın İbn Zübeyr’i Kabe’de kuşatması konusu işlenirken de, Karmatîlerin sebep olduğu tahribat da dâhil olmak üzere Kabe’nin tarih boyunca geçirmiş olduğu tamirat ve tadilattan bahsedilir.

Velid b. Abdülmelik dönemi ele alınırken (91b-92b) zikredilen Sa’îd b. el-Müseyyeb vesilesi ile onun gibi “*tâbi’inden olup kırk yıl boyunca akşam abdesti ile geceleri ihya edip sabah namazını bu şekilde edâ etmeye kendini adamayı lüzumlu gören kırk kâmil insan*”dan bazılarının ismi verilir.

H. Hüseyin’in öldürülmesinden bahsedilirken: “*Hüseyin’in nazenin vücûdunun bu cefalı dünyadan âhiret tarafına rihlet buyurduğu bu sene (h. 61) içinde, ilahî hüküm gereği yakın bir benzeri ile değiştirilmiş gibi halifelerin hücceti ve Allah’ın yeryüzündeki velisi olan Ömer b. Abdülaziz doğdu. Vücûdunun kalıbı onun sûretinde dökülmüş gibiydi.*” (90a) denilerek dikkat çekilen ve “*hicri birinci yüzyılın başında ulû’l-emr/halifeler arasından çıkan müceddidlerden*” (93b) biri olarak kabul edilen Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz ise şöylece tavsif edilir (92b): “*İlk asrın başındaki mübarek uğurlu hilâfet, rahmanî sıfatlı rabbanî imam, gençlik günlerinden itibaren zahidçe yaşayan, Emirü’l-Mü’minîn Ömer-i Faruk’un ikincisi Ömer b. Abdülaziz b. Mervan’a [nasip olmuştur]. O, zikredilmiş olan Emirü’l-Mü’minîn Hüseyin (ona selâm olsun) ’in katledildiği yıl Ümmü Âsım binti Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb (Allah ondan razı olsun) ’dan doğdu... Amel, vera‘, takva, zühd, riyazet, teheccüd, adalet, insaf, iyiliği*

emretmek, kötülükten nehyetmek, Benî Ümeyye'nin zulmünü ortadan kaldırmak, zorbalık yapan nâibleri ve hâkimleri azletmek, fakirleri vakarlı kılmak, şâirlerden uzak durmak, Mervanilere rağmen Ehl-i beyt-i Nübüvvet'e tazimde bulunmak, Alevîlere ikram etmek, Benî Hâşim'i diğerlerinin önüne geçirmek, ziyneti terk etmek, dünya makamına tereddütle yaklaşmak bakımlarından Resûl'ün dört dostundan sonra gelen bu Halife'nin benzeri, Âl-i Abbas halifeleri arasında bile çok azdır, nerde kaldı Benî Ümeyye emirleri ve diğerleri arasından böyle biri çıksın. Onun beğenilir huylarından bazılarını yazmaya, koca koca ciltler bile kâfi gelmez..."

Bunun ardından, ilk yüzyılın başı olması hasebiyle, Ebu Davud'un *Sünen*'inde Ebu Hureyre'den rivayet edilen, ancak Kadı Ahmed'in İbnü'l-Esîr'in *Câmi'u'l-Usûl*'ünden aldığı: "*Aziz ve Celil olan Allah, benden sonraki her hicri 100 yılın başında, ümmetimin arasındaki kâmillerden bazısını kendileri vasıtasıyla dinimi yenilemek/canlandırmak üzere gönderecektir.*" hadis-i şerifine binaen, hicri 700 yılı da dahil olmak üzere her yüzyılın başındaki din müceddidleri sayılmaya geçilir (92b-96a). Bizzat müellif tarafından da ifade edildiği üzere, burada, *el-Kâmil fi't-Tarih* sahibi tarihçi İzzüddin İbnü'l-Esîr'in kardeşi olan Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in mezkûr hadisle ilgili şerhi ve ulû'l-emr/halifeler, mezhep imamları/fakihler, kâri'ler/kurrâ, muhaddisler, kelâmcılar, zâhidler ve Ehl-i Beyt'e/İmamiye'ye mensup imamlar arasından müceddid kabul edilen şahıslarla ilgili tasnifi aynen benimsenir. Ancak muhaddis İbnü'l-Esîr'in 606/1210'da vefat etmesi sebebiyle eksik kalan son iki yüzyıldaki müceddidler için müellif tarafından müstakil bir isim listesi oluşturulmaya çalışılır. Fakat müellif "*cahilliğinden ötürü, mezhep âlimleri, muhaddisler ve usûlcüler/kelamcılar arasından âfâkın nâdirleri olan şahsiyetleri zikretmesinin mümkün olmadığını*" belirtir (94b). Buna rağmen müellifin, bilhassa, o sırada 15 yaşında olduğunu söylediği 700 yılının başındaki müceddidler ve Anadolu coğrafyasındaki âlimlerle ilgili verdiği bilgiler bir hayli ilgi çekicidir (94b-96a). Din müceddidleri ve âlimlerine dâir açılan bu bahis, "*tarih fenni ile alakası bulunması*" (97b) ve "*Resûllerin nâibleri olarak gönderilenlerin tertil usûlünü bilmeden İslâm dininin tecdidinin mümkün olmaması*" (96a) hasebiyle kıraat-i seb'a imamlarının ve râvilerinin isimleri yad edilerek bitirilir (96a-97b).

Bundan sonra "*Ömer b. Abdülaziz bahsinin zeylinde muayyen müceddidler ile mahsûs kurrâ'ları zikretmeyi bitirdikten sonra, şimdi tekrar asıl meselemize geri dönüyor ve Benî Ümeyye emirlerinin geri kalanlarını tertip üzere yâd etmeye geçiyoruz.*" (97b) denilerek, tekrar, daha önce bahsettiğimiz usûle uygun olarak geri

kalan Emevî halifeleri ve dönemlerinde vefat eden meşhur kimseler zikredilmeye geçilir (97b-99a). Kötülük bakımından Yezid b. Mu'âviye'ye benzetilen Velid b. Yezid ile zühd, takva ve ahlak bakımından Ömer b. Abdülaziz'e benzetilen Yezid b. Velid anıldıktan sonra, daha önce İbnü'l-Esîr'in *Câmi'u'l-Usûl*'ünde verdiği malumata bağlı kalınarak zikredilmiş olunan h. 100 ile 120 küsûr yılları arasındaki din müceddidleri, bu sefer bir miktar malumatla birlikte vefat tarihlerine göre sıralanarak tekrar yâd edilir (98b). Emevîlerin on ikinci ve son emiri olan Mervân b. Muhammed'e mahsus bahisle de Emevîler dönemi sona erdirilir (98a).

“Benî Ümeyye zamanındaki uzun yıllar içinde Irak'ı, Horasan'ı ve diğer iklimleri davet ve nasihatle gizlice ve tedricen Resûl'ün Ehl-i Beyti'nin dostu kılan diğer kimselerin faaliyetleri, takdire şayan yardımcıları olan Humeyd b. Kahtabe ve Ebu Seleme Hallal'in tertipleri, Ebu Müslim Horasanî'nin takviyesi ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'at'in icması” (99a) ile Ebu'l-Abbâs Seffâh öncülüğünde kurulduğu belirtilen Abbasî hakimiyeti dönemi başlıca üç kısma ayrılarak ele alınır. Buna göre Ebu'l-Abbâs Seffâh ile el-Mutî' Lillah'ın hilafetleri arasındaki zaman dilimine (h. 132-363) tekabül eden ilk kısımdaki 23 halife (99a-116a), yine Emevî halifelerinden bahsederken zikrettiğimiz esaslar çerçevesinde yad edilir. Ancak Râşid halifeler ve Emevîlerden bahsedilirken vefat tarihleriyle birlikte zikredilen meşhur kimseler daha ziyade sahabe ve tâbi'în içinden iken, bu dönemde zikredilen kimseler vezirler, devlet erkânı, halifelerin yakınları, çeşitli hanedanlara mensup emirler, hâkimler, Endülüs Emevî halifeleri, kadılar, zâhidler, Ehl-i Beyt mensupları, muhtelif alanlarda isim yapmış âlimler, mezhep imamı, fakihler, muhaddisler, kâri'ler, şâirler, nahivciler, lügatçiler ve hattatlar arasından seçilmişlerdir.

Yine daha önce zikrettiğimiz usûle uygun olarak her yüzyılın başındaki din müceddidlerinin isimleri sayılmaya devam edilir. Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinde kısa biyografileri verilen 81 tasavvuf şeyhine dair malumat ise, tabakât-ı meşâyih adı altında numaralandırılarak vefat tarihlerine göre sıralandırılıp takdim edilir. Bu arada isyanları ve etkileri bakımından dikkat çeken hanedan mensupları, devlet adamları ve gayr-ı memnun kitlelerin veya heteredoks zümrelerin isyana kalkışan önderleri de ölüm tarihlerine göre zikredilir. Yine zikredilmesi uygun görülen, ancak vefat tarihi elde bulunmayan muhtelif kimseler de, bir takım karinelere müracaatla takdir edilmiş olan takribi vefat tarihine denk düşen zaman diliminde verilir. Şehzâdeler arası çekişmeler,

düzenlenen bazı seferler ve meydana gelen tabii hadiseler gibi hususlar da vukua geliş tarihleri itibariyle kayda geçirilir.

Böylece genel hususiyetlerini belirttiğimiz bu esaslar dairesinde Abbasî halifeleri ve Fudayl b. İyâz ile (102a) de tasavvuf şeyhleri yâd edilmeye başlanır. Yukarıda değindiğimiz üzere, Kuşeyrî'nin *Risâle*'sindeki sıra, şeyhleri numaralandırmak için kullanılmakla birlikte, bu kimseler vefat tarihlerine göre yeniden bir tasnife tabi tutularak zikredildiğinden, Kuşeyrî *Risâle*'sindeki şeyhler içinde üçüncü sırada yer alsa da h. 187'de vefat etmesi cihetiyle Fudayl b. İyâz ilk olarak zikredilir. Yedinci Abbasî halifesi Me'mûn'dan bahsedildikten sonra, daha önce diğer yüzyıllarla birlikte toplu olarak verilen hicri 200'ün başındaki muhtelif sınıflara mensup din müceddidlerinin isimleri, bu sefer vefat tarihleri ile birlikte bir daha sayılır (103a-b). Ardından Ebu Sa'd Mansur b. el-Hüseyn el-Âbî'nin *Nesrû'd-Dürr fi'l-Muhâdarât* isimli eserine atfen, dokuzuncu Abbasî halifesi Vâsık'la ilgili bir hikayeye yer verilir (104b). Hicrî 270 tarihinde Ahmed b. Tolun'un vefatı münasebetiyle de ona ve oğlu Humâreveyh'e (108a-b, 109a) mahsus kısa bir bahis açılır. el-Müktefî Billah'ın zikrinden sonra, el-Muktedir Billah bahsine geçilmeden önce ise, onunla muasır bulunması hasebiyle Hallâc-ı Mansûr'un hayat hikayesine ve kalpleri dağlayan katline değinilir (110a-111b). *“Yirmi üçüncü Abbasî halifesini (el-Mutî‘ Lillah) zikre geçmeden önce, hicrî 300 senesinin başından 320 kûsûra kadarki İslâm dininin müceddidlerinden olup çeşitli tâîfelere mensup doğru yolu gösteren kimseleri hatırlatmak istiyoruz.”* (115a) denilerek de tekrar halifelerin zikrine ara verilir ve yine daha önce zikredilmiş olan liste tekrarlanır (115a-b). Ardından da yirmi üçüncü Abbasî halifesi el-Mutî‘ Lillah zikredilerek bu ilk bölüm nihayete erdirilir.

“Onun günlerinde, Benî Büveyh, Hamdân evlâdı, Muhammed b. Tuğc, [el-Mu‘izz Ebu] Temîm Ma‘ad ve doğudaki ve batıdaki, güneydeki ve kuzeydeki diğer cemaatler gibi etraftaki müteğallibeler de şevket ve haşmet kazandılar. Gâlib/baskın hâle gelmeleri sebebiyle de yedi iklimi kafalarına göre taksim ettiler. Halife 'yi avuçlarının içene alarak ona Irak ve Sevâd'ın dışında bir yer bırakmadılar.” (114a) denilerek hicri 322-329 yılları arasında hüküm süren yirminci Abbasî halifesi er-Razî Billah döneminde vücut bulmaya başlayan mahalli hanedanların Abbasî hakimiyeti üzerindeki tesiri dile getirilir. Gücün bu şekilde merkezden taşraya doğru intikal etmesi müellif tarafından *“sen, mülkü dilediğine verirsin”* âyeti çerçevesinde sünnetullahın bir neticesi olarak tabii karşılır (115b). Bu durumun er-Razî Billah zamanında canlandığı ve bu

devletin sonuna kadar da bu şekilde devam ettiği vurgulanır. Halife Tâi'in zikrine geçilmeden önce, bu hanedanlarla ilgili olarak “*ağır bir tafsilata girmeden icmâl tarikiyle, özeti özet olarak, kısaca, tedarik kabilinden, dizginleri daha kısa tutarak*” bir bahis açılacağı (116a-129b) ve her hanedanın şu usûle göre ele alınacağı ilan edilir (116a): “*Her hanedanın hüküm sürdüğü müddetin kemiyeti başlangıcından sonuna kadar verilecek, en meşhurlarının isimleriyle ilgili umûmî ve husûsî dillerde tedavül eden malumat aktarılacak, büyüklerinden bazısının hayat hikayeleri hakkında numûne olarak, duyurma kabilinden bilgiler sunulacaktır.*”

Zikredilen bu usûl çerçevesinde ilk olarak Büveyhîler hanedanı ele alınır (116a-121a). Evvela mezkûr hanedanın atası olan Büveyh'e ve Büveyhîler devletinin kurucusu olan oğlu İmâdüddeve Ali'ye değinilir (116a-b). Ardından tabakât-ı meşâyihi altmış altıncısı olan Ebu Sa'îd b. el-A'râbî'den başlamak üzere geri kalan şeyhler zikredilir (116b-117a). Tabakât-ı meşâyihi seksen birincisi Ebu Abdullah Ahmed b. 'Atâ Rûdbârî ile sona eren bu kısımdan sonra, “*Cemâlü'l-İslâm, Üstad, İmam Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî (Allah ona rahmet eylesin), 437 senesinde telif ettiği Risâle'sinde, toplanarak zikredilmiş ve yazılmış bu tabakalardan başka, tarikat hususunda hassas olan ve hakikat sırlarını keşfeden kendi asrındaki bazı kimselerden de bahsetmiştir.*” denilerek on kişinin daha ismi sayılır. Ardından Kuşeyrî'nin muasırı olması hasebiyle ismi bu listede bulunması gereken, ancak muhtemelen Kuşeyrî ile yaşadıkları rekabet nedeniyle bu listeye dahil edilmeyen Ebu Sa'îd b. Ebi'l-Hayr'a müstakil bir başlık açılarak değinilir (117b). Bunun ardından geçmişteki bazı meşhur şeyhlerin isimleri ve müellifin kendisinin de mensup bulunduğu Evhadîyye tarikatının şeyhler silsilesi zikredilir (118a-119b).

“*Abdalların zikrine dâir tezelzül arz etmeyen bir silsile ile bu zikri yâd ederken, asıl gayemiz olan Benî Büveyh iktidarı zamanındaki tabakât-ı meşâyihten feragat etmiş olduk. Şimdi araya bir şey almadan ve bir karışıklığa meydan vermeden tekrar kıssanın başına dönüyoruz.*” (119b) denilerek tekrar Büveyhîler bahsine rucu edilir ve Adüdüddeve Fenâ Hüsrev ile oğlu Melik-i Rahim b. Ebu Kalicar'dan ve bu hanedanın son bulmasından bahsedilir. Bunun akabinde de “haber” adı altında Âl-i Ziyâr'dan Kâbûs b. Veşimgir'e ve vezir Sâhib b. Abbâd'a değinilerek Büveyhîler bahsine son verilir (119b-121a).

Müellif tarafından menşe' itibarıyla Büveyhîlerden daha üstün tutulan Hamdanîler bahsine (121a-122b), hanedanın büyüğü Hamdan b. Hamdun anlatılmakla başlanır.

Ardından hanedanın meşhur isimleri olan Nâsirüddeve, Seyfûddeve ve Ebu Firâs'tan bahsedilir. Bundan sonra tabakât-ı meşayıhten olan üç şeyhin ismi zikredilir. Son olarak da hanedanın inkırazına değinilip İhşidîler bahsine (122b-123b) geçilir.

Bu hanedanın kurucusu olan Muhammed b. Abdullah'a ve onun sahip olduğu "İhşid" unvanının menşesine değinilirken, birden Yemen melikleri olan tûbba'lardan ve o dönemdeki Yemen'in idari taksimatından bahsedilmeye başlanır. Ardından Halife er-Râzî Billah'ın İhşid'e Dımaşk ve Mısır'ı tefviz buyurması anlatılır. Hicri 334 senesinde İhşid'in vefatı üzerine yerine kölesi Kâfûr'un geçtiği zikredilir. Kâfûr'un h. 358 senesinde ölümüyle Mısır'ın, Endülüs'teki Emevî halifelerinin idaresine de son veren Fatımîlerin eline geçtiği nakledilir.

Fatımîler bahsine (123b-125a) de diğerleri gibi hanedânın büyüğü zikredilerek başlanır. Son Fatimî halifesi el-Âdîd Lidinillah'a kadar tek tek tüm Fatimî halifeleri zikredildikten sonra, yazılmak istenip de eldeki kitaplarda mevcut olmayan bahisler ve nihayette bunların nasıl ikmal edildiği müellif tarafından şu cümlelerle ortaya konulur (125a): *"Abbasîlerden Mustazî'nin hilafetine, Kudüs'ü ve Şam beldelerinin ekserisini Franklar'dan alan fâtilh Melik Selahaddin Yûsuf b. Eyyûb'un devletine ve Selahaddin'in saltanatı ile, Mehdî-yi Evvel ile evlatlarının hükümranlığına yol görünmüş olmasına dâir haberler, temyiz gücüne sahip, misafir ağırlayan, parlak zihniyle böbürlenmeksizin tenkitlerde bulunan bu bende mütercimim nezdinde mevcut olan tarih cildinde kayıtlı değildir. Lakin kitabı nihayete erdirmeye safhasında, Fâtımîlerin ilk halifesi Mağrib sâhibi mezkûr Mehdî-yi Evvel'in devletinin son hükümdarı 'Âdîd'in hükümetinin başında, onları yâd ile tarihleri bir araya getireceğimizi vaad etmiş idik. Bu sebeple de ilgili hususlara dâir okuduğumuz kadarıyla bir takım şeyler kaleme aldık ve Abbasî halifelerini, Yusuf ve Müstencid'in babası Muktefî b. Mustazhir'e kadar zikrettik. Yine bu kimselerden sonra geriye kalan az sayıdaki şahıs da cildin âhîrinde yâd edilecektir... Bu eserin ilk müsveddesini bitirdikten sonra, Abbasî halifelerinden geri kalan isimlerle ilgili malumat elde edebilmek için on yıl sürecek uzun bir seyahate çıkmaya razı idim. Ancak on gün geçmedi ki, Hakk Te'âlâ, Musta'sım'ın nihayetine kadar Abbasîlerin geri kalanlarıyla ilgili tarihleri benim rızkım kıldı. Anladım ki, ben altın ve gümüşle değil, uhrevî hatlarla işlenmişim. Divan ehlinin en faziletlisi, onların en kabiliyetli, en takvalı ve en ustası, merhûm, mağfûr Hâce Kerimüddin Kûtûvâl-i Aksarây'ın ruhu şad olsun. Zira onun eseri olan nüsha, delalete duçâr olmuş bu mü'minin tam ihtiyaç duyduğu yerin ortasına oturdu. Vicdanda yüce bir saray inşa etmek için bir kerpiç eksikti, nâkıs*

olan bu nişan, “yaratılmışların en faziletlisi, varlığıyla nebileri tekmil ederek kemâle erdirendir” darb-ı meseli gibi nâzil oldu...”

Fatımîler gibi kendilerini Hz. Ali’ye nispet eden Muvahhidîler hanedanı (125a-127a) ile ilgili bahis, Muhammed b. Tumert’in Mağrib’e gitmesi ve buradaki faaliyetleri anlatılarak başlar. Mağrib’in o dönemdeki siyasî durumu tasvir edilirken Mütelessimlere ve Murabıtlara da değinilir. Ardından tekrar Mehdî olarak maruf Muhammed b. Tumert’in Mağrib’e gelip faaliyetlerde bulunması ve Muvahhidîler devletini kurması anlatılır. Vefatından sonra yerine geçen Abdülmü’min’e ve onun etraf meliklerine karşı giriştiği mücadeleye değinilir. Abdülmü’min’in haleflerinden de bahsedildikten sonra, Mağrib’in Şerefüddin Karakuş eliyle Eyyübîlerin tasarrufu altına girmesinden söz edilir.

Bu ikinci kısımda değinilen son hanedan olan Mirdâsîler bahsine (127a-129b) de ailenin büyüğü Sâlih b. Mirdâs zikredilerek başlanır. Haleb’e hâkim olmak için oğulları Şiblüddeve ile Mu’izzüddeve arasında cereyan eden mücadelelere değinilir. Sonraki Mirdasî emirlerinin 472 yılına kadarki faaliyetleri özetlenerek verilir. Bundan sonra da evvela h. 508 yılına kadar Selçuklu emirleri arasında Haleb’i elde etmek için cereyan eden mücadeleler anlatılır, ardından da Frankların bölgedeki faaliyetleri bahis konusu edilir.

Abbasîler ile ilgili olan ikinci kısım da böylece nihayete erdirilirken, bir “tetimme” ile hem mevcut durum, hem de bir sonraki kısımda ele alınacak olan bahisler şöylece tarif olunur (129b): “Bundan önce, 363 tarihinde bizzat kendi rızasıyla hilafetten çekilip yerine oğlu Tâi’ Abdülkerim’i nasb buyurarak iki güzel sıfat sahibi olan Abbasî halifesinin hal’inden bahsettiğimiz esnada, aynı pâk nesilden gelen sonraki halifelerin tarihlerini zikretmeyi kesmiş ve Benî Büveyh’in, Benî Hamdân’ın, Irak, Horasan, Fars, Diyarbekr, Şam ve diğer iklimlerdeki sultanların, Arab, Mudar, Mısır ve Mağrib meliklerinin, etraftaki müteğalliblerin ve çeşitli cihetlerdeki mutasarrıfların kurdukları devletler ile meşgul idik.. Bu hâl içinde, şeref, birikim, zikir ve fikir bakımından sonuncuları olması hasebiyle Âl-i Selçuk müstesna, âfâktaki meliklerin zikirlerini, 502 senesindeki Trablus tarihinden itibaren tertip üzere tamamlayıp, yozlaşmış manaları hülâsa etme ve kokuşmuş şekilleri kast etme yolunda, araya bir şey karıştırmaksızın, yüce bir fesâhat ve seçkin bir belâgat içinde, kalpleri huzurlu, kulakları şerefli, lisanları canlı ve idrakleri rahat kılmaya gayret edeceğiz. Şimdi

kitabın intizam içinde tamama ermesi için Âl-i Abbas ile ilgili geri kalan tarihleri sunmaya geçiyoruz.”

Abbasîlere tahsis edilen ve h. 363 ile 656 yılları arasını kapsayan üçüncü kısma (129b-138a), daha önceki halifelerden bahsedilirken takip edilen usûle uygun olarak yirmi dördüncü Abbasî halifesi Abdülkerim Tâi‘ anlatılmakla başlanır. “*Benî Büveyh melikleri ve etraftaki hâkimler ile ilgili olarak yıldan yıla artarak cereyan eden vakıalar, hadiseler, harpler, sulhler, tayin ve aziller ile emir ve nehiyelerin tümü*”nün, “*bu Mutî‘ oğlu, itaatkâr nefisli Abdülkerim Tâi‘ zamanında*” meydana geldiği, mezkûr meliklerin bu Hazret tarafından tayin ve azledildikleri belirtilir (129b).

“*Âlemdeki meliklerin tamamı, onun babaları, amcaları ve amca oğulları ile Benî Abbas halifelerine yapmakta oldukları küstahlıkları terk ederek itaat, bağlılık ve hizmetkârlığa yöneldi. Saffâh, Mansûr, Mehdî ve Reşid [dönemlerindeki] gibi hilafet merkezinin geçmişteki ananelerini yeniden süslü kıldı.*” (130a) denilerek tebcil olunan yirmi beşinci Abbasî halifesi el-Kâdir Billah döneminden bahsedilirken (129b-131b), Gazneli Sultan Mahmud’un bu dönemde ortaya çıktığından ve onun nesebinden de söz edilir. Bu esnada bizzat müellif, kendisinin isimleri yazarken peşin hükümlerle hareket ettiğinin, onları istediği şekilde gördüğünün ve onlarda bir takım karanlık kısımlar bıraktığının farkında olduğunu itiraf eder. Ardından da h. 400’ün başında yaşamış olan din müceddidleri daha önceki tertip üzere sayılır.

Yirmi altıncı Abbasî halifesi el-Kâim Biemrillah döneminde (131b) Selçukluların zâhir olmasıyla Büveyhîlerin sükut ettiği dile getirilir. Yirmi sekizinci Abbasî halifesi el-Mustazhir Billah döneminde (132a-133a) de Frankların ortaya çıkıp İslâm beldelerine doğru harekete geçtiklerinden bahsedilir. Yine mezkûr halife döneminde, Sâhib b. ‘Abbâd ve Nizamü’l-Mülk ile birlikte eserde yer verilen üçüncü vezir olan Zahîrüddin Ebu Şücâ‘ Muhammed b. el-Hüseyn’e dikkat çekilir. Hicri 505 senesinde İmam Gazzâlî’nin vefatı münasebeti ile onunla ilgili bir bahis açılır. Burada çocuklarının dedesi olması, yani hanımı tarafından akrabası bulunması hasebiyle Gazzâlî’nin müellifin yaşadığı döneme kadarki nesebi verilir. Ardından da Gazzâlî’nin de içinde bulunduğu h. 500 yılının başlarındaki din müceddidleri yine İbnü’l-Esîr’in *Câmi‘u’l-Usûl* isimli eserinden nakille zikredilir. “*Yirmi dokuzuncu Abbasî halifesi Emirü’l-Mü‘minîn Müstersîd’in hilâfetine geçmeden önce de bazı kimselerin tahririne kalem üşürelim.*” (133a) denilerek, Sünnîler katında meşhur ve muteber kabul edilen hadis

kitaplarının sahipleri, yani İmam Mâlik, Buharî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Nesâî ve Rezîn b. Mu‘âviye tanıtılır.

Yirmi dokuzuncu Abbasî halifesi el-Müsterşid Billah döneminde (134a-135a) ise mezkûr Halife ile Selçuklulardan Sultan Sencer ve Sultan Mes‘ûd arasında cereyan eden mücadelelere değinilir. Hicri 516 senesindeki vefatı münasebetiyle Begavî‘den ve eserlerinden bahsedilir. Müellifin elinde bulunan Zemahşerî‘nin *Keşşâf* isimli eserinin yazma nüshası üzerindeki kayda binaen 528 senesinde vefat ettiği sanılan Ebu‘l-Leys Semerkandî de tazimle yad edilir.

Bunun ardından otuzuncu Abbasî halifesi er-Râşid Billah‘tan otuz yedinci ve sonuncu Abbasî halifesi el-Musta‘şım Billah‘a kadarki halifeler (135a-137a) de mutad olduğu üzere ele alınıp Abbasîler bahsi nihayete erdirilir. Son olarak da en sondan başlayıp yukarıya doğru Hz. Adem‘e kadar çıkan Abbasî ailesinin şeceresi verilir. Bu şecere içindeki bazı aykırılıklar dile getirilir. Abbasîlerin Mu‘tasım‘dan Hz. Adem‘e kadar 70 atadan mürekkep olması hasebiyle 70 sayısındaki hikmet zikredilir. Halife Mu‘tasım‘dan sonra müellifin kendi zamanına kadar Abbasî ailesinin isminin Mısır‘da devam ettiği ifade edilir.

“Âl-i Cengishan” olarak isimlendirilen İlhanlı sultanlarını zikre (138a-139b) Hülâgü Han ile başlanır. Onun h. 654 senesinde Horasan‘dan çıkmasıyla başlayan bahis, müellifin döneminde hanlık tahtında bulunan Ebu Sa‘îd Bahadır Han‘ın zamanına kadar gelir. Ancak müellif, bu hususta, Rum/Anadolu‘da yetişmiş bulunan kendisinden ziyade Irak ve Horasan beldelerindeki musanniflerin daha ehliyetli olduklarını belirterek bahsi kısa keser. Bunun ardından da kısaca Cengishan‘dan ve Hülâgü‘ye kadarki çocuklarından bahsedilir. *“Bu şekilde Abbasî halifelerinin sonuncusuna, yukarıda isimleri geçenlerin zikri de kısaca eklenmiş oldu.”* (139b) denilerek bahis bitirilir. *“Konuya dâhil edilen bu kısa parçayı nihayete erdirdikten sonra, hataya yol vermeksizin halifelerin işlerine müteallik tecrübe edilmiş hâdiseleri tamamlamaya geri dönüyoruz.”* (139b) denilerek açılan bahis ise, halifelerden her altıncı halifenin evvelâ hal‘ ve azl edildiğine, sonra da katledildiğine dair malûmâtı içerir.

Samanîler‘e dair açılan bahiste (140a-b) h. 287-390 yılları arasında hüküm sürmüş olan dokuz Samanî sultanı kısaca zikredilir. Onların mülklerinin Sultan Mahmud tarafından ele geçirildiği, oğlu Mes‘ûd‘un ise bunları Selçuklulara teslim ettiği söylenir. Ayrıca müellif, kendisinin bu hususları *Selçuknâme* isimli eserinde dile getirdiğini de ilave eder. Bunun ardından “Âl-i Feriğun” diye isimlendirilen Samanilerle muasır

Cüzcan hakimlerine değinilir. Hicri 401 senesinde vefat eden *Divân-ı Hutab*'ın müellifi Ebu Yahya Fârikî'den bahsedilir.

“Sistan vâlisi Halef b. Ahmed'in, Sipehsalar Hüsamüddin Ebu'l-Abbas Taş'ın, Fâik'in, Ebu'l-Hasan Ali b. Simcur'un ve Sultan Mahmûd ile babası Nâsırüddin Sebüktegin'in ve diğer muasırlarının karşılaştıkları hâdiseler, daha önce de belirttiğimiz gibi Utbî ve Yemîni'de yazılıdır. Bunları bir daha burada tekrar etmeye lüzûm yoktur.” (140b-141a) denilerek Gaznelilere dair müstakil bir bahis açılmaz. Yine Selçuklular bahsine geçilmeden önce de, müellif “tembih” başlığı altında (141a), Şemsüddin Dünder Bey adına telif ettiği mezkûr *Selçuknâme* isimli hacimli eserinde Selçukluların zikrini enine-boyuna ele aldığını, şimdi burada bu malumatı gayet veciz bir şekilde vereceğini belirtir.

Büyük Selçuklular dönemine (141a-146a), ailenin büyükleri Yukak/Tukak ve Selçuk hakkında anlatılan hikaye zikredilerek başlanır. Buhara'da Selçukluların sayısının artmasına ve buradan Horasan'a intikal etmelerine değinilir. Horasan'da önce Gazneli Sultan Mahmud, ardından da oğlu Mes'ûd ile yaşadıkları ihtilaf ve mücadelelerin ardından istiklâliyetlerini kazanmaları anlatılır. Zamanın halifesinin daveti üzerine Tuğrul Bey'in Bağdad'a vararak Büveyhîlere son vermesine ve Besâsîrî isyanını bastırmasına değinilir (141a-142a). Hicri 455 senesinde Tuğrul Bey'in vefatı üzerine Alparslan'ın Selçuklu tahtına geçmesi ve Rum meliki Erminus (Romanus Diogenis) ile yapmış olduğu Malazgirt muharebesi zikredilir. Sultan'ın Semerkant üzerine yaptığı seferde bir kale komutanı tarafından öldürülmesi anlatılır (142a-143a). Melikşah'ın babasının vasiyeti gereği tahta geçmesi üzerine amcası Kavurt'un bunu tanımamasından ve taraflar arasında vakî olan savaştan bahsedildikten sonra, Melikşah'ın Selçuklu sancak ve alemlerini Rum'a/Anadolu'ya göndermesinin sebebi zikredilir. Onun, kardeşi Tutuş'u Halep üzerine göndermesi ve Tutuş'un bölgedeki faaliyetleri de ele alındıktan sonra, Melikşah bahsi onun h. 485'te Bağdad'da vefat etmesi ile bitirilir (143a-144a).

Bunun ardından vezirlik yapmış şahıslar arasından Sâhib b. Abbâd ve Zahîrüddin Muhammed ile birlikte eserde yer verileceği söylenen diğer bir vezir olan Nizamü'l-Mülk'e mahsus bir bahis açılır. Ardından da Melikşah'tan sonra saltanat ailesi içinde taht için çıkan mücadelelere değinilir. Hicri 547 yılında Sultan Sencer'in Guzların eline düşmesi ve bir yıl sonra vefat etmesi zikredildikten sonra, Selçukluların Acem beldelerinde, Irak-ı Arab'ta ve etraftaki diğer memleketlerde devam eden

hakimiyetlerinin Sultan Tuğrul Küçük'ün h. 596 senesindeki vefatıyla son bulunduğu kayda geçirilir (144a-146a).

İran ve Irak Selçuklularının son bulması bu şekilde anlatıldıktan sonra, nihayet söz Anadolu'ya getirilir. Selçuklu sancaklarının vusûlünden önce Niksar, Tokat, Sivas ve Elbistan'ın Melik Dânişmend'in elinde bulunduğu kaydedilerek Kerimüddin Aksarâyî'nin *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'ındaki malumatla paralellik arz edecek şekilde Anadolu Selçukluları bahsine (146a-152a) giriş yapılır. Melik Dânişmend'in Sultan Kılıç Arslan ile arasının bozulmasına değinilir. Rum meliki Ermiyanus'un Çankırı ve Ankara üzerine çıktığı seferde Sultan Kılıç Arslan tarafından hezimetle uğratıldığı zikredilir (146a-b).

Kılıç Arslan'ın doğuya doğru yaptığı hamlede başarısız kalarak Habur nehrinde boğulması üzerine yerine oğlu Mes'ûd'un, ondan sonra da İzzeddin Kılıç Arslan'ın sultan olduğu anlatılır. Sultan İzzeddin'in memleketi on bir evladı arasında paylaştırdığı, ancak çocuklarının bu taksimi beğenmeyerek birbirleriyle mücadeleye tutuştukları ve neticede saltanatın Rükneddin Süleymanşah'ta karar kıldığı zikredilir (146b-147b).

Anadolu Selçuklu sultanları bu şekilde tertip üzere muhtasar olarak zikre devam edilirken, Alaüddin Keykubad döneminde, Muhyiddin İbn Arabî'nin 627 yılında Dımaşk'ta *Füsûsu'l-Hikem* isimli kitabını yazdığı ve 636 senesinde de vefat ettiği kaydedilir. Mezkûr Sultan'ın 634 senesindeki vefatıyla da Rum halkının huzurunun sona erdiği ve başlarına bazılarını yazmanın bile mümkün olmadığı kötü işlerin geldiği dile getirilir (148a-b).

Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde ise, Baba Ya'kûb önderliğinde çıkan Haricî isyanının 638 yılının sonuna doğru bastırıldığı, ancak söz konusu Sultanın 641 senesinde Köseadağ'da Tatar'ın önünden kaçtığı belirtilir. 643 senesinde tahta oturan İzzeddin Keykavus ile birlikte müşterek sultanlık döneminin başladığı ve bunun da mücadelelere sebep olduğu zikredilir. Bu esnada müellif, dedesi Muhammed b. el-Hasan Hotenî'nin de Konya yolu üzerindeki Alaüddin Hanı civarında kardeşler arasında cereyan eden bir muharebe esnasında gizlice atılan bir okla şehid edildiğini aktarır. Amcası Bedreddin İbrahim'in de Rum emirlerinin fitnelere iştirak etmeyerek Acem beldelerine gittiğini zikreder (148b-149b).

676 senesinde Melik Baybars Salihî'nin Rum'a gelip on gün Kayseri'de kaldığını belirten müellif, bu vesile ile Mısır Memlûk sultanlarını zikretmeye başlar. Kendi

dönemindeki Memlûk sultanı Nâsirüddin Melik Nâsir Muhammed'e karşı iki sebepten dolayı sevgi beslediğini söyler. Yine Harezmi sultanı ve Türkistan meliki olan Özbek'e de aynı sebeplerden dolayı sevgi duyduğunu ifade eder. Ayrıca 672 yılında Mevlâna Muhammed Belhî'nin, 673 senesinde de Şeyhu'l-İslâm Sadrüddin'in vefat etmeleriyle Rum'da haraplığın yüz gösterdiğini, artık kıyamet gününe kadar da bu inhitat halinin devam edeceğini dile getirir (149b-150b).

Sultan III. Alâüddin Keykubâd'ın tahta çıktığı 698 yılında babasını kaybettiğini belirten müellif, son Selçuklu sultanı Gıyâsüddin Mes'ûd'un ikinci kez tahta geçtiği 702 senesinde, 17 yaşında iken Hüsamüddin el-Hüseyn b. Habib Kayserî'nin divitdarlığı vazifesini icra etmeye başladığını söyler. Bu esnada mezkûr Sultan'dan başlayarak Yukak/Tukak'a kadarki Selçuklu şeceresini verir. 708 senesinde bu Sultan'ın vefatıyla Rum memleketlerindeki Selçuklu sultanlarının son bulunduğunu ifade eder. Bazı Selçuklu sultanlarının medfûn bulunduğu yerleri zikrederken Hüdavend Hatun'a mahsusen değinir ve onun 732 senesinde vefat ettiğinde Niğde'ye defnedildiğini kaydeder (150b-152a).

Son olarak "dördüncü fasıl" adı altında (152a-156a), h. 344 senesinden 620 yılı civarına kadarki muhtelif halifeler, melikler, sultanlar, atabekler ve mütegalibeler zamanında cereyan etmiş olan mühim hadiseler tarihi bir tertip içinde ard arda zikredilerek İkinci Bölüm nihayete erdirilir.

1.2.3.3. Üçüncü Bölüm: Fizikî ve Felekî Coğrafya ile Kıyâmet ve Âhîret Ahvâli

Fizikî ve felekî coğrafya konuları ile müellif tarafından "*Tetimmetü'l-Ezmine*" denilen ölüm ve ölüm sonrasına, kıyamet ve âhîret ahvaline dair meselelerin ele alındığı üçüncü bölüm (157b-198b), adet olduğu üzere besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Oldukça kısa tutulan bu mukaddimede, ileride ele alınacak konulara şöylece telmihte bulunulur (157b): "*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlıyor ve yardım O'ndandır diyoruz. Yeryüzünün sınırlarını iklimler, denizler, vâdiler ve dağlar şeklinde bölerek kısımlara ayıran, gökleri, arşı, kürsîyi ve kalemi yaratan, Deccâl dahil bir çok acayip kıyamet alâmetlerini kullarına gösteren şiddetli durumu halk eden, ardından ölümü getiren, hallerin değişiminden dirilme anına kadarki berzah aleminde erkek ve kadın kulların durumlarının lezzetlerinden bolca istifade ettikleri cennet veya sabah-akşam yüzü kavuran ve azaları birbirinden ayıran ateşin bulunduğu cehennem şeklinde ayrıştırıldığını kullarına gösteren Allah'a hamd olsun. Allah, deve kuşu yavrusu*

yumurtadan çıktığı, seraplar parladığı sürece rahmet nebisi efendimiz Muhammed'e ve ailesine sonsuz, dâimi salât eylesin. **İmdi, geçmişte ve halen yazılmakta olan bu eseri derleyen ve kurtuluşa eren fırkadan olduğunu ümid eden ben bende Ahmed Kâdî sürekli olarak şunu söylüyor[um]:** Kendisinden sakınılan Allah'ın, kulunu, cennete dahil ederek veya ateşten kurtarıp nihayette cennet sevincini tattırarak yüceltmesini umuyorum.”

Bu umumî mukaddimenin ardından, ele alınacak olan “fizikî coğrafya” konularına dâir başka bir girişe yer verilir, iklimlerin taksiminde nasıl bir kaide takip edileceği şöylece izah edilir (157b-158a): **“Kitabın başında yeryüzünün yayılmış sahasındaki yaşamaya elverişli kısmını (rub’-ı meskûn) yedi iklime taksîm edeceğimizi va’d etmiş idik. Fas’ın sonunda, son dördünün ismini zikretmiş, kitabı mütalaa edenlere, halifelerin hükümetinin karadan, denizden ve adalardan âlemin en uzak ufuklarına kadar uzandığını hatırlatmıştık. Vaadimizi yerine getirmeyi gerekli görüp bunu arzu ettiğimizden icâz yoluyla, parlayan bir ışık gibi numune kabilinden, muhtasar olarak, iklimlerin yönlerini özlerine riayet ederek, icmâli olarak belirlemek üzere oldukça detaylı ve pek faydalı açıklamaları icâz kaidesine istinaden pek kısa olarak kaleme aldık. Ma’mur ve meskun olan kısımlardaki şehirler, değerli araziler (bukâ’), başkentler, kaleler, bunlara izafe edilmiş yerler (muzâfât), kasabalar, yüce dağlar, köyler, sıra dağlar, yükselteler, işâretler, ekler, göller, nehirler, virâneler, eserler, bölgelerin ma’mûr yerleri, ana yollar, ülkeler, çöller, tehlikeli yerler, ovalar, kırlar, mesire yerleri, bağlıklar, korku veren koruluklar ve küfür memleketinin karanlıkları ile iman yurdunun nuraniliklerine ayağın doğruluğu, kalemin ucu, parmak uçlarının hareketi ve beyanın bereketiyle kalpleri ihata eden bir girişle girdik ve onları kayda geçirdik.**

O halde, zîc ehli ve rasad ashabının kadîm zamanlardan beri tedvin ettikleri kitaplarda kaydettikleri her iklimdeki meşhur şehirleri zikretmek gerekir. Bununla birlikte tafsilâtli temel eserlerde (külliyyât), ufukların cüzlerinin taşıdıkları faziletler ve kusurlar nasıl açıklanmışsa, bu zayıf ve sermayesi kıt kişi de onları o şekilde vermeyi taahhüt etmektedir. “Biz, öncekilerin (keremlilerin en keremlisi olan Allah onlara rahmet eylesin) eserleriyle iktifa eden sonrakiler zümresindeniz.”

İklimlerin taksiminde şöyle bir kâide izlenmiştir: Her iklim tarif edilirken doğu tarafından başlanmış, ilk olarak o iklimdeki en uzun şehirlerin hangileri olduğu ve bunların genişlikleri kat’î bir ölçü ile itibara lâayık bir şekilde belirtilmiştir. Öyle ki

yaşamaya elverişli bölgenin (rub ‘-i meskûn) başına uzaklık ve yakınlık bakımından her bir şehrin uzunluğu, doğu veya batı yönü dikkate alınarak hesaplanmıştır. Bu da şehir günlerinin yarım dâire (dâire-i nîm) arasındaki konumu ve yaşamaya elverişli yerin (rub ‘-i meskûn) ilk gününün yarım dâire arasında gece-gündüz eşitliğinden (muaddilü’n-nehâr) ne kadar uzak olduğu bulunarak tespit edilmiştir. Şehirlerin genişlikleri ise, her şehrin ekvatorдан (dâire-i istivâ) kuzeye doğru olan uzaklığı hesaplanarak belirlenmiştir. Böylece yükseklik ölçüsü ile ufuktan kutup belirlenmekte ve genişlik malum olmaktadır.”

Bu şekilde gerekli hatırlatmalar yapıldıktan sonra doğudan başlamak üzere dünya “yedi iklim”e taksim edilir ve bunların sınırları ve şehirleri teker teker sayılır (158a-159a). Ardından bahsin niçin kısa tutulduğuna dair yapılan hatırlatma mahiyetindeki açıklama, sunulan bilgilerin nihaî hedefine dâir bir itirafla son bulur (159a): **“İkaz: Zikredilmiş olan bu derleme bilgiler, yaşamaya elverişli yerle ilgili tafsilâtı malumâtın mücmelen verilmesinden ibarettir. Bu biçâre, eğer bunlara tafsilâtıyla değinseydi, zâtını kuşatan davete bir âfet hücum ederdi. Bu durumda dünyanın acâyipliklerini saymak nasıl mümkün olabilirdi. Bizim bu muhtasarımızın bir parçası olarak sadece küçük bir kısmı zikredilebilen doğudan batıya kadarki 500 yıllık mesafeyi kalîl, zelîl ve hastalıklı altmış-yetmiş yıllık kısa bir ömre sahip ve âciz kötürümler gibi oturmaktan hoşlanan bir kul nasıl anlatabilir ve hangi yetenekle bunları arz edebilir. Eğer, mecmûu ve sınırları ile arzın, huzurunda çöldeki bir halka gibi kaldığı birinci göğü tasavvur edersen, hayretten öyle şaşkına döner ve kendinden geçersin ki ikinci göğün acâyipliklerini fikr edemez duruma düşersin. “Ve eğer günler uzar ve ömre ilâvede bulunulursa, arşı, kürsiyi ve zikri yüce olanın “Ve sizin bilmediğiniz daha nice şeyler yaratmaktadır” kavlince ismi bize ulaşmayanları terk et”.** **Bütün bunların amacı Kadîm, Hakîm, Müdebbir, Alîm ve Halîm olan Yaratıcıya imân etmeyi sağlamaktır. Aksi taktirde pazarda hikâyeye dinlemek ile heybelerinde fikirden eser bulunmayan gâfillerin nezdinde bu kitabı okumak arasında bir fark kalmaz.”**

İnsanın ölümü gibi dünyadaki hiçbir şeyin yok olmaktan, hiçbir kentin de tahrib olmaktan kurtulamayacağı, kalıcı olan hakiki ikamet yerinin âhîret yurdu olduğu hatırlatıldıktan sonra, düşman saldırıları, kıtlık, açlık, hastalık, rüzgar, yıldırımlar, fırtınalar, kum fırtınaları, seller, depremler, çekirge ve yılan istilaları ve diğer sebeplerle “umumi haraba maruz kalan bazı meşhur şehirler”e değinilir (159a-160a). Zina yapma

ve riba yeme âdetinin yaygınlaşmasının, bu şehirlerde yaşayan halkın üzerine mezkûr âfetleri celp ettiğine dikkat çekilir. Ardından: “*Beldelerin harap olması kısmıyla ilgili başka bir neden de aşağıda yazıldığı gibidir. Birinci türdeki nedenler yukarıdaki şehirler zikredilirken verilmiş oldu. Ancak bunlar burada da zikredilecektir. Her ne kadar bir miktar tekrar oluyorsa da, bunun ziyarı yoktur.*” (159b) denilerek listeye başka yeni şehirler ve sebepler eklenir.

“*Yaşamaya elverişli yerlerin (rub‘-i meskûn) zikrine icmâlî olarak değinip geçtiğimizden, meseleyle gayet ilgili olması sebebiyle kıtalar (zemin), adalar, denizler, dağlar ve nehirlerin vâfına dâir de bir şeyler yazmak mecburiyetinde kaldık. Mübtedîlerin de anlayacağı kadarıyla, “sözleştiğimiz ve anlaştığımız gibi” sırasıyla beyân edilecek.*” (160a) şeklindeki bir notla, Rum, Sakâliyye, Cürcan, Kulzüm, Fars, Hind ve Sind ile Sin denizlerinden oluşan “yedi büyük deniz”in ve bu denizlerde yer alan meşhur adaların zikrine geçilir (160a-b). “*Bunlardan her birinin uzunluğu ve genişliği mahzenimizdeki kitaplarda zikredilmektedir. Kâtib, bu muhtasarda bu hususu şerh etmekten mazûrdur. ...Bu husus Kur‘ân-ı Mecîd’in tefsîrinde yazılmıştır. Tüccarlar ve denizcilere de malûmdur.*” denilerek, konuyla ilgili detaylara girmekten kaçınılır. Geçmiş âlimlerin verdiği bilgilere istinaden dünyanın bir küre şeklinde olduğunun belirtilmesi ise, dönemi açısından dikkat değer malumat arasında görülebilir (160a): “*Allah’ın kendilerini mükâfatlandırdığı ve işlerini bize açıkladığı kadim alimler, bizden önce gelen eskiler, kalem erbâbıyla birlikte dolaşanlar, hikmet ashâbından olan hakîmler zeminin tümünü bir küreye benzetmişlerdir.*”

Derin denizler ve yüksek dağlardaki faydalı şeyler, cevherler ve ilginç yaratıklar, suyun mahiyeti ve faydaları, havanın mahiyeti, atmosferde meydana gelen yağmur, kar, şimşek ve soğukluk gibi “tabiat hadiseleri ve diğer acayıplıklar” ile ilgili bahis de, bütün bu söz edilenlerin insanın emrine verildiği, ondan ise, sadece bunları yaratana tanınmasının istendiği hatırlatılarak son bulur (160b-161b). Ardından yeryüzünün yüzölçümü ve dünyanın hacmine dâir *Mecisti* sahibi Hakîm Batlamyus’un yapmış olduğu hesaplamalar da dâhil olmak üzere Halife Me‘mûn dönemi rasad alimlerinin elde ettikleri bilgiler “yedi iklimin taksimine dâir [ilm-i] hey’etten (coğrafyadan) bir kıt‘a” başlığı altında sunulur (161b-162a): “*Yeryüzünün mesafesinin yüz ölçümünü bilmek, iklimlerin taksimini doğru olarak ihâta edebilmek açısından büyük bir kanundur. Bu husus, bu muhtasarımızı münasip bir şekilde tamamlamak için gereklidir. Bu talep edilen mananın tedârîki, yüce imam, keremli halife, Hz. Risâlet-i muhîtin*

amcasının oğlu, nübüvvet sırlarının kendisine tevdi' edildiği Abbasîlerden Me'mûn (Allah ondan razı olsun)'un şerefli zamanında, onun yüksek görüşlü tedbiriyle tamamlandı. Onun kerim emriyle dönemindeki âlimler rasathanede gözetlemelerde bulundular. Sonrakilere zahîre-i Me'mûnî'yi kat'i ve doğru bir beyânla mirâs bıraktılar."

Mekke, Medine, Mısır, Kûfe, Basra, Şam, Horasan, Kirman, Isfahan ve Musul gibi "şehirlerin bazı dikkat çeken özellikleri" ise: "*İklimlerin taksiminin son şekline geçmeden önce bazı yerlerdeki acayip ve nadir şeyleri, numûne teşkil eden süslü binâları ve güzelliği ile dikkat çeken şeyleri zikredelim.*" denilerek ele alınır (162a). Ardından Hayber, Bahreyn, Şam, Masîsa, Ehvaz, Kûfe ve Basra gibi "beldelerin fayda ve zarar veren yönleri"nden bahsedilir (162b). Bunun akabinde de Şiraz, Kırmîsîn, Heyt, Mısır, Şüf, Şîr-i Restân, Endülüs, Hind, Hoten, Azerbaycan ve Babil gibi "beldelerin acayiplikleri"ne ve "Necd bölgesi" ile "Sevâd'ın sınırları"na değinilir (162b-163a). Taht-ı Cemşid ve Ehrâmlar/Piramitler gibi "dünyadaki bazı büyük binalar"a temas edilir (163a-b). Bu esnada müellif, bazı beldelerin acayipliklerinden bahsederken birden sözü kendi şehri olan Niğde'ye getirir (162b): "*...Mısır'da bir taş vardır. Kim onu eline alırsa, elinde tuttuğu müddetçe kusar. Şüf'de bir taş vardır. Ateşe atıldığında yukarı doğru yükselir, aşağıya inmez. Şîr-i Restân'da demiri kendine doğru çeken bir miknatis taşı vardır. **Bu taşın ismini, bu içinde bulunduğumuz Nekîde şehrinde nerede olduğunu bilmeden de olsa duyanlar vardır. Bazen sarımsağa sürerler, çekicilik özelliği artar. Aynı şekilde bu husus da ahâlisi ahmak olan bu belde halkının malûmudur. Endülüs'te bir taş, Hind'de de bir ateş vardır ki, taşı tutuşturur. Hiç kimse ondan bir kıvılcım almaya müyesser olamamıştır. **Bu bende, müellifin ceddinin doğmuş olduğu Asya'daki Sin hududunda yer alan Hoten şehrinde oldukça fazla sayıda değirmen taşı vardır. Buradaki taşlardan alttaki dönmekte, üsteki ise hareketsiz durmaktadır. Buğday buraya üsten dökülüyor...*****"

Bölümün başında yapılan yedi iklim taksimi: "İklimlerin taksimiyle ilgili diğer bir yöntem ise, aşağıda da zikredileceği üzere, beldeleri uzunluk ve genişliklerine göre parçalara ayırmaktır. Yadırgatıcı bir üslûp olsa da, daha çabuk anlaşılması amacıyla [yukarıda sunduğumuz] denizler bahsinin ardından şimdi her ne gerekiyorsa zikredilecektir." şeklindeki bir açıklamayla "başka bir tasnif'e tabi tutulur (163b). Bunun ardından da: "İklimlerin taksimiyle ilgili başka bir usûl de, yüce dağları ve büyük nehirleri de açık bir sûrette, ancak baş ağrısına sebebiyet vermeden kısaca

zikredip konuya dâhil etmektir.” tarzındaki başka bir açıklamayla, “üçüncü bir usûl” olarak başka bir tasnif gündeme getirilir (163b-165a). İklimler, bu üçüncü tarza göre ele alınmadan önce ise, geçmişte yapılmış başka bir taksimden ve Asya’nın coğrafi sınırları ile Hind ve Farslıların yapmış oldukları yedi iklim tasniflerinden şöylece bahsedilir (163b-164a):

“Şöyle ki, arzda yer alan iklimin toplamı 710 fersahla sınırlandırılmıştır. Bu miktarın her bir gurubu, Feridun’un yaptığı gibi muhtelif kısımlara ayrılmıştır. Bilindiği gibi, Feridun topraklarını üç oğlu arasında üçe bölmüştü. Bunlardan Sin’in doğusunu ve Türkistan’ı içeren üçte birini Tûc’a vermiş, Rum’un batısını ve Mağrib’i içeren üçte birini Silm’e havale etmiş ve İran, Fâris şehirleri, Irak ve Azerbaycan’ın içinde bulunduğu üçte birlik kısmı da İrec’e tefvîz etmiştir. Nuh (a.s.) da üç hisseye taksim buyurmuştur. Siyahların yaşadığı güneydeki üçte biri Ham’a vermiş, beyaz tenlilerin yaşadığı kuzeydeki üçte biri Yafes’e havale etmiş ve buğday tenli esmerlerin yaşadığı Deryâ-yı Muhîr’e kadarki üçte biri de Sam’a tefvîz etmiştir.”

“Üçüncü kısım Asya diye tabir olunur. Büyük ve küçük olmak üzere iki çeşittir. Irak’ın tümünü ve Ceyhun kenarına kadar Horasan’ı içine alan kısma Asya-yi Suğrâ denilmiş, Ceyhun’dan itibaren Doğu’ya kadar olan kısma da Asya-yi Kübrâ ismi verilmiştir. Hindliler iklimleri dokuz hatta ayırmışlardır. Yaptıkları bu taksimi de kalıcı bir isimle sağlam hâle getirmişlerdir. Farslılar yediye taksim etmişler ve bunları ülkelere göre isimlendirmişlerdir. Hakîm Batlamyus, Mecisti’de gece-gündüz eşitliğinin (muaddilü’n-nehâr) ölçüsü ile birlikte her iklimi doğudan batıya doğru zikretmiştir.”

Bu malumatın ardından: *“Kısaltma zırhına bürünerek konuyu kolaylaştırmak için rivayet edilen açıklamalar tekrar mütalaa edilmekten kaçınılmıştır.”* (165a) denilerek “fizikî coğrafya” kısmı nihayete erdirilirken, yer ve göğün oluşması, yedi tabakaya ayrılması, tabakalar arasındaki mesafeler ve bu tabakaları taşıyan güçler ile ilgili bir bahisle, “felekî coğrafya” kısmına bir “tembih” vasıtasıyla giriş yapılır (165a-b). “Hey’et-i İlahî”ye göre yapılan açıklamalarda göğün de yer gibi yedi tabakadan oluştuğu ifade edilirken döneme mahsus ilginç bazı kabullerden de bahsedilir: *“...Basiretli bir râvî ve yardımcı bir muallimden en kısa yolla ve duyanın kısaltmasıyla muhtasar olarak: Yedi tabaka arz balığın sırtında, balık denizin üzerinde, deniz kayanın üzerinde, kaya öküzün boynuzunun üzerinde, öküz serânın (toprak?) üzerindedir. Serânın ne olduğunu Bârî Taâlâ’dan başka kimse bilmemektedir...”*

Efsanevî Kaf dağının bir takım özelliklerinden kısaca bahsedildikten sonra evvela yedi kat yerin isim ve sâkinleri sayılır. Ardından yedi kat gök ile yerin müştereken sahip oldukları isimlere, yedi kat yerde ve gökte gerçekleşen yedi şeye ve Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "arz" kelimesinin işaret ettiği yedi yere değinilir (165b-166a). *"Tümüyle ilgili açıklamalar kıyamet kısmında da gelecektir."* (166a) şeklindeki bir ifadeyle kısa tutulan bu bölümde zikredilen bir hadis şöyledir: *"Sağlam bir nakle göre; ilim çekilip alınincaya, zelzeleler çoğalincaya, fitne zuhur edinceye ve katil çoğalincaya kadar dünyanın günleri sona ermeyecek, sûra üflenmeyecektir. Hâkimlerin zulmüne karşılık düşmanların yiğitliği zâhir olunca, fâhişelik alenen yapılıncaya, toplu ölümler inince, zekât men' olunca, kıtlık ortaya çıkıncaya, meyve azalınca, sadaka vermek azalırken ribâ yemek çoğalınca, zinâ yapmak aşikar hâle gelince zeminin titreyip yok olması gerçekleşecektir."*

İsimleri ve sâkinleri bakımından yedi kat gök hakkında malumat sunulduktan sonra arzdaki zamanın ve ayların, mekanların ve şahısların isimlendirilmesi hususu ele alınır (166a-b). Ardından yedi kat gök ve yerdeki katların birbiriyle irtibatı ile bazı gezegenlerin diziliş ve büyüklükleri zikredilir (166b-167a). Güneş, ay ve yıldızların hareket ve hızlarından bahsedilir (167a-b). Misal olarak güneşin konumu ile ilgili olarak şöyle bir değerlendirmede bulunulur: *"Güneşin ayın üzerinde bulunduğu, yukarıdakinden dolayı aşağıdakinin parlaklığı kayb olduğundan dolayı malumdur. Her ne kadar hiçbir gezegen parlaklığı ortadan kaldırmıyorsa da güneş diğer gezegenlerin altındadır demek için delilimiz yoktur. Yine bütün nurların güneşin doğuşuna kalb olması bu sözümüzü tekit etmektedir. Rasadçılar ve felekçiler yedi [felek] üzerine iki daha ilave etmekte ve dokuz [felek] demektirler. Onlara göre sekizinci felek sabit gezegenleri içermesine göre isimlendirilmiştir. Her gece-gündüz devamlı olarak bir devir yapan en büyük durumdaki dokuzuncu felek de yaklaşması ve hareket etmesine göre adlandırılmıştır."*

On iki burcun isimleri sayıldıktan sonra da, "yıldızların faydaları"nın ve "göğün süsleri"nin neler olduğuna değinilir (167b-168a). Bu esnada konunun yine özet olarak geçildiği şöylece ifade edilir: *"Yıldızların faydaları, onların göğün süsü olmaları ve bulut yoğunlaşması olmadığında ışık kaynağı olmaları bakımındandır. ...Yine kara ve denizde hava karardığında yol gösterici bir alamet olmaları, halkı imanın nurundan küfrün karanlığına çeken şeytana atılmış bir taş olmaları da onların faydalarındandır. Yıldızları ve görülebilen gezegenlerin sayısını zikretmek, iki kutbu şerh etmek, gün*

ortasında burçların yerini tespit etmek ve *Sehî* (dikey) rüzgarını, cevheri, Süreyyâ [yıldızını], Yedi kardeşler yıldızlar topluluğunu (*Benatü'n-na's*) ve bunların dışındaki şeyleri anlatmak için ciltler kâfi gelmez. “Bu konuda Kur’ân ve hadislerde kendisine güvenilir bir emanet mevcuttur.”

Gökyüzünün görülebilen kısmı bu şekilde tavsif edildikten sonra, daha ziyade sem‘iyyat bahisleri arasında yer alan ve nakille bildirilen hususlardan olan konuların zikrine geçilir. İlk olarak “arş, mâr (kaktüs?), kürsi, levh, kitap ve kalem” tavsif edilir, bunlarla ilgili nakledilen bazı haberlere yer verilir (168a-b). “Tuba” ağacı ile ilgili haberler (168b-169a) aktarılırken mesele, Ehl-i Beyt ile şöylece irtibatlandırılır: “*Tuba, cennette gövermiş bir ağaçtır. Ne mutluluk! Onun gölgesi altında yer bulmuş kimseye. Âyet ve hadislerden bize ulaşan şeylerin tümüne iman ettik. O ağacın kökü, Allah Resûlü Muhammed (s.a.s.)’in evinden bitmiş, dalları oradan yakına ve uzağa doğru genişleyerek bütün nebiler, resûller ve veliler ile umûm mü’minleri gölgesi altına almıştır. Abbâsî halifeleri zamanında bir gün Tuba hakkında iki hadis rivâyet ettiler. Bu hadislerden biri, Muhammed’in evinden göğeren mezkûr ağaçla ilgili idi. İkincisi de onun Ali (Allah onu yüceltsin)’in sarayından yeşerdiğine dâirdi. Âlimler, ortada bir tek ağaç bulunduğuna göre, bu ağacın nasıl oluyor da farklı kişilere ait iki evden göğerebildiği hususunda bir müşkil bulunduğunu belirttiler. Velâyet sahibi biri şöyle cevap verdi: Muhammed ve Ali, Abdülmuttalib’in iki dalıdır. Her ikisinin evi bir ev olarak kabul olunabilir.*

Nazm:

Arzulanan da arzulayan da benim Biz bir bedene hulûl etmiş iki ruhuz.

Ve yine:

Saydam olan inceldi ve şarap da inceldi, Birbirine benzediler ve sonunda aynı şekli aldılar

Öyle ki sadece şarap var, kadeh yok Kadeh var, şarap yok sanırsın.

Berrak bir su gibi gelen ve komuyu teyid eder nitelikte olan bu cevap karşısında mücadele edenlerin tümü insafa gelmiş ve dönemin halifesi de, duyduğu bu bir kelimenin bereketi ile bu ağacın meyvelerini canı bilmiştir. Öyle ki sıla-i rahmi (akrabaları ziyareti) yeniden tesis etmeyi düşünmüş ve Alevilere gayet cömert davranarak onları aziz tutmuştur...

Bu latîfelerden ilkini “İbâne” isimli kitaptan okudum, hâlen aklımdadır. Geri kalanları ise büyük muhaddisten bu bendeye ulaştı. Allahü Taâlâ izin verirse, Sidretü’l-

Müntehâ'nın niteliğini anlatırken bunları da beyan edeceğim. Mezkûr Sidre, Tuba ağacı olarak isimlendirilmiştir.”

“Beytü'l-Ma'mûr'un vasfı ve inşası anlatılırken Hacerü'l-Esved'in niteliğine, Ka'be'nin inşa edilmesi ve bugünkü halini almasına, haccetmek âdetinin ortaya çıkmasına ve haccın menâsiklerine de değinilir (169a-170a). “Sidretü'l-Müntehâ”nın hüviyeti de, onun Tuba ağacıyla münasebeti, dalları, yaprakları ve meyveleri ele alınarak işlenir (170a). Bu esnada konuyla ilgili genel kaynaklara şöylece işaret edilir: “*Sidretü'l-Müntehâ, yıldız gibi muhkem nassa ve furkânî isimlendirmeye binaen bu isimle anılır olmuştur. Müfessirlerin tabirine ve muhaddislerin kavline göre, daha önce müstakil olarak açıkladığımız Tuba ağacının ismidir. Bu ağaçla veya başka bir şeyle ilgili bir şeyin muhtelif isimlerle anılabileceği ilim ehline de kabul olunur. Tefsir kitapları ve lügat divanları bu söze şâhittirler.*”

Bu konunun ardından: “*Eğer Allah izin verirse, latîfeleriyle birlikte cennetin zikri haşr konusundan sonra bahsedilecek olan kısımda gelecektir.*” denilerek, “cennet” bahsinin zikri ileriye tehir edilir. Hakk Taâlâ'nın haftanın yedi gününde yeryüzünü yaratması ise bir “hadis” yardımıyla izah edilir. Bu arada da gök, yer, dağlar, denizler, yıldızlar ve diğer bazı şeyler yedili olarak tasnif edilir (170a-b).

“Güneş ve ay” ile ilgili bahsi ise, bu ikisinin yaratılması, insanlara ve canlılara sağladığı yararlar, bazı tabii hâdiselere etkileri, kıyametin kopmasına yakın güneşin ışıklarının kararması, güneşin batıdan doğmaya başlaması, bu durumu müşâhede eden insanların halleri, tövbe kapılarının kapanması ve güneş ve ayın tekrar mutad olduğu şekilde doğmaya başlaması gibi hususlar ele alınarak incelenir (170b-173a). Bu esnada bazı ilginç malumata da yer verilir: “*Ay ve güneşin yerden uzaklıkları da dünyanın maslahatlarının düzeni bakımından önemlidir. Gündelik devrine göre ücret tahakkuk edenler için gündüzün geceden temyizi, oruçluların iftarı, kadınların âdet hallerini, namaz kılanların ve haccetmek isteyenlerin vakitleri tayini... bunlar vesilesiyle olur... Güneşin battığı vakitte melekler, güneşi uçan bir kuş gibi hızlıca yedinci göğe çıkarırlar, arşın altına hapsederler. Güneş, batıdan mı yoksa her zamanki doğma yerinden mi doğması hususunda Hakk'tan izin ister ve parlaklığını söndürür –okuyucu, burasının nüshadan silindiğini bilmelidir-. Eğer batmış olan ay ise, gece ve gündüzden birkaç saat aydınlık olur... Somunda, kıyamet alâmetleri kısmında zikredeceğimiz gibi, isyanın büyüklüğü ve emreden ve nehyeden kimselerin bulunmaması sebebiyle güneş bir gece arşın altında mahpus kalır. Birkaç kez secde eder. Nereden doğması gerektiği*

hususunda izin ister, ancak Hakk'dan cevap gelmez... **Bu biçare kâtib, müellif gibi** yeryüzündeki gafiller uykuda iken ansızın bir münâdî güneş ve ayın batıdan doğduğunu haber verecek. Halk bunlara bakacak ve güneşi, ışığı kararmış, ayı da koyulaşmış görecek. Her ikisini de matem elbisesine bürünmüş gibi karanlığa tutulmuş olarak görecekler... Kastedilenlerin zâhir olmasından sonra güneş ve ay yine daha önceki adetleri üzerine doğudan doğacak ve batıya doğru ilerleyeceklerdir. Halk ise böyle korku veren bir hâdiseyi müşâhede etmesine rağmen, buna iltifât etmeyecek ve hayyanlar gibi, belki de daha da kötü bir şekilde gaflet içinde günlerini geçirmeye devam edecektir. **Unutkan, biçare, gâfil, kadı isimli bu müellif bende gibi** yeniden değersiz dünya malını ve günahları kesb etmeye, ırmak kenarında inek gütmeye, nehirleri ıslah etmeye, gece ve gündüzü zayi etmeye, ağaç ve meyve dikmeye, meyve toplamaya, ev yapmayı tasarlamaya ve bahçe duvarı çekmeye dönecektir. “Her şeyi bilen [Allah]’ın tevfiikiyle ve yaratılmışların en hayırlısı [Hz. Muhammed’in] hürmetine uykuda olanlar uykularından uyanırlar”. Bu kimseler tahrip olarak yok olacağı halde iyi bir eve sahip olma hırsı hususunda eski işlerine dönmüşler, dünyayı özel mülkleri sanmışlar, hata tohumları ekmişler, yazılmış olan yazıyı gözden geçirmelerine rağmen sonraki ve daha sonrakiler gibi yeniden enâniyet, kibir ve fesatlığa dönmüşler, hayırsız eşşekler gibi alemde dönüp dolaşmayı kalıcı sanmışlardır. Onların halleri, güneş batıdan doğduğu esnada dişi atı sığa doğuran, fakat güneşin batıdan doğmasının ardından kıyametin hızlıca kopması nedeniyle yeni doğmuş sıpasının sırtına küçüklüğünden dolayı eyer vurmaya fırsat bulamayan dişi at sahibine benzer. **Kıyametin zikrine taalluk eden bundan başka her ne varsa, Allahu Taâlâ izin verirse mezkûr ahir zamanın şartları ile ilgili acayıplikleri (kıyamet alâmetlerini) sunduktan sonra zikredeceğiz...**”

Bundan sonra “iklimlerin taksimi, felekiyyâtın acayıplikleri ve güneş ve ay gibi ışık saçanların akıbetlerinin tarifıyla ilgili son nev‘ tamamlandı.” (173a) denilerek fizikî ve felekî coğrafya kısmının son bulduğu ilan edilir. Aslında müellifin eserini kaleme alırken yazmayı tasarladığı konular da bu şekilde sona erer. Ancak müellif, bir arkadaşı ile tarihin kapsamına dair yapmış olduğu sohbet üzerine “*Tetimmetü’l-Ezmine*” (Zamanların Tamamlanması) ismini verdiği bundan sonraki kısmı kaleme almaya karar verir. Bu çerçevede müellif, böyle bir bölümü niçin yazma lüzumu duyduğunu, tarihin kapsamının mâzi ve hâlden sonra niçin istikbale de teşmil edilmesi gerektiğini ve bölümün detaylarını “temhîd” başlığı altında şöylece izah eder (173a-b):

“Müellif şöyle diyor: Kitabı tamamlayarak sona erdirmeyip böyle bir giriş (temhîd) yaptığım için özür diliyorum. Zira ilk ta‘likin dibâcesinde [kitabı burada bitirmeyi] düşündüğümü taahhüt etmiş idim. Bu şekilde yeni bir konuya giriş yapmamın sebebi, Allah indinden başarılı kılınmış Nekîde şehriden isti‘dâd sahibi birinin (Allah, arkadaşlığını kalıcı ve sağlam kılarak başarısını devamlı kılsın), bu zayıf bendeyi büyük bir hüccetle konunun lüzûmuna iknâ etmesidir. Benden, tarih ilminin iki ayrı dalı olan “mazi” –zamanımızdan önceki zaman dilimine delâlet eder ve iyilik ve kötülüklerin haberlerini şimdiki asırlara bildirmek şeklinde tabir olunur- ve “hâl”den –içinde bulunduğumuz zamana delâlet eder ve muâsırların fiillerinden yakîn gözüyle gördüğümüz ve işittiğimiz şeyleri sonrakilere ve gelecek devirlere [bildirmek şeklinde tabir olunur]- sonra “müstakbel”in, yani geleceğin tahririni de, zikredilen bu iki kısma ilaveten üçüncü bir kısım olarak getirmemi istedi. Mazide tezahür etmiş ve müstakbel çizgisinde de belirecek olan kıyâmet alâmetlerini, her şahsa gelecek olan ölümü, ölüm korkusu ve sarhoşluğunu, kabre girmeyi, berzahın hallerini, haşr ve neşri, belirli durakları, sakaleynin (insanlar ve cinlerin) cennete veya cehenneme girinceye kadarki malum olan diğer şeyleri ve mü‘mînlerin Hakk’ı ve Rıdvân’ı oldukları gibi tam olarak müşâhede etmeleriyle neticelenecek güzel sonlarını zikretmek bu üçüncü cümledendir. Böylece bu üçüncü kısım, önceki iki kısımla (mâzi ve hâlin zikriyle) birleşmiş ve bu üç zamanın arasına bir fâsıla girmemiştir. İkileyerek çiftlemenin menfaatinden uzak durulmuş, üçlemenin mutluluğuyla övgülerin yansıdığı yere kirişler gerilmiş ve hayır sahiplerini gören tüm sakîler bedî‘ sanatının en iyisiyle ıtırılı kılınmıştır. Donuk bir tabiata ve sönük bir vaziyete yakalanmış kimseler, geçmişten nasiplenmemiş kişilerdir. Kitabın sonunda da okunmasında fayda mülâhaza olunan bahisler mevcuttur.

Yüz çevirmenin mümkün olduğu ölçüde şu murdar dünya sevgisinden özüne dönmeyi kemâle ulaşmak için lüzumlu görmüşlerdir. Kâmiller bu üçüncü sınıfta okumakla iki defa mükâfât havuzuna lâıyk olmuşlardır. Celâlin tulû‘u ile cemâlin doğuşundan kaynaklanan rûhânî kemâlâtın birikmesiyle ortaya çıkan saâdet güneşi gayretler sarf etmeye tâlip olmuştur. Musannif bir merâ‘ ile karşılaşmış ve “hayra delâlet eden onu yapmış gibidir” kavlince her iki meyveyi de ustalıkla toplamakla meşgul olmuştur. Bu faydalı tetimmeyi zabt ederek evvelin âhîrle, zâhîrin bâtınla, mebde‘in (başlangıç) me‘âdla (son) var olan silsilesinin kopmasını önlemiştir. Sıradan bir kişinin de bildiği gibi, geçmiş tarihler, su kaynağından su içmek gibi, evvel ve zâhîr

ismini görünür kılmış, geriye kalan diğer iki isimden, yani âhir ve bâtından istifâde etmemişlerdir. “Allah kullarına karşı çok şefkatlidir”.

Bu ek, “*Tetimmetü'l-Ezmine*” adıyla isimlendirilmiş ve iki fer'e (dala) ayrılmıştır. Bu iki dal, âdet olduğu gibi tertîp süsüne riayet edilerek değil, takdîm ve te'hîre uğratılarak mâzi ve bâki arasındaki insanları ayırd etme sırasına göre gâyet yeterli bir şekilde tavsîf olunmuştur. “Uyanık olmayan kişi âfet korkularını âfetmiş gibi sanır”. Kitabın her yerinde Kur'ân âyetlerinden ve Resûlulah'ın hadislerinden istifade edildiği malûmdur. İhtisar etme niyetiyle senedlerinin terk edildiği anlaşılabilir. Birinci fer', Resûl (Allah'ın selâmi üzerine olsun)'ün kendi döneminde tebliğ başlamasından zamanın son bulmasına kadar ortaya çıkacak olan kıyâmet alâmetlerinin zikri hakkındadır. İkinci fer', ölüm ve her şahsın ebedî iki yerden birine gidinceye kadarki ölüm sonrası hayatın zikrine dâirdir. Bu da iki kısma ayrılır. Birinci kısım ölüm ve vukûu, sekerât, kabre girmek, Münker ve Nekir ile mülâkât ve Berzah'ta bekleyişin zikrine dâirdir. İkinci kısım ise sûra son defa üfürülmesiyle kıyametin kopmasından her zümrenin kendi mahalline varmasına kadarki sürece tahsis edilmiştir.”

Böylece ele alacağı konuları da zikretmiş olan müellif, Hz. Muhammed'in kendi döneminde tebliğ başlamasından zamanın son bulmasına kadar ortaya çıkacak olan “kıyâmet alâmetleri”ne tahsis ettiği kısmın ilk bahsini de “İsa b. Meryem'in nüzûlü” olarak tespit etmiş olur (173b). Hz. İsa'nın kıyametin kopmasına yakın yeryüzüne inmesi müellif tarafından şöyle tasvir edilir: “*Mesîh lakaplı İsa b. Meryem (a.s.)'in âhir zamanda kendisine nispet edilen büyük alâmetlerle nüzûlü, doğumu, peygamberliği, yukarıdaki göğe yükselmesi ile ilgili kıssaya, kısas ve tarih ilimlerinde geçmiş milletlerden bahsedilirken mazi fîliyle değinilmişti. Onun ilk olarak inmesi, üzerinden sahrânın ve şehrin bahçelerinin görüldüğü Dımaşk'ın kuzey sırtındaki Feyk (?) tepesine (akabe), ... ilk gecesinde (?) olacaktır. Bugün, bu tepenin altında Hüsameddin Laçın'ın hânı bulunmaktadır. Bundan sonra iki mübârek elini iki meleğin kanatlarına koyacak, onların uçurmasıyla Dımaşk'ın doğusundaki Minâre-i Beyzâ'ya (Beyaz Minâre) nüzûl edecektir.*”

Bir başka âlamet olan “Mehdî”nin zuhuru ise, onun kimliği, ortaya çıkması, Hz. İsa ile buluşması, Hz. İsa'nın vefat ettikten sonra defnedileceği yer ve Mehdî'nin sahip olacağı yetkiler bağlamında ele alınır (173b-174a). Mehdî'nin kimliği, müellif tarafından kaynaklara dayanılarak şöylece tarif olunur: “*Mustafa'nın setresi olarak meşhur Fâtıma ez-Zehra'nın mutahhar rahminden doğan Hüseyin b. Ali'nin*

evlatlarının sulbünden gelen ve ismi ve künyesi Resûlün babası Abdullah'ın ismiyle, dolayısıyla künyesi de Resûlünki ile muvâfık olan Mehdi, İsa'nın zamanında ortaya çıkacaktır. Bu ikisi, ilk olarak, Kudüs-i Mübârek'teki Meccidü'l-Aksa'da, sabah namazında birbirleriyle mülâkatta bulunacaklardır...”

Hadis kaynaklarına istinaden verilen “Deccâl”in kimliğine dair malumatı (174a) ise, “Deccâl'in hurûcu” bahsi takip eder (174a-175a). Burada onun dünyada kalacağı süre, ona katılacak olan zümreler, çıkartacağı fitne ve fesatlar, Hızır ve İlyas (a.s.) ile mülâkatı ve Hz. İsa tarafından öldürülmesi konuları ele alınır. Deccâl'in ortaya çıkması müellif tarafından şöylece tasvir olunur: “*Deccâl, âhir zamanda doğudan, Horasan hududu tarafından çıkacak, Şam ile Irak arasında 70 bin Isfahanlı taylasan giymiş Yahudî bir araya gelecek ve ona tâbi olarak onun hizmetine girecektir. O, yaşı genç, kıvrıkcık saçlı ve tek gözlü olarak tanınır. Sağlıklı olmadığı (nâ-râstî) için onun sağ gözü yoktur. Sol gözü ise, salkım tanelerinin fazlalılığından dolayı öne doğru dışarı fırlamış üzüm taneleri gibi yerinden çıkmıştır. Onun Allah tanımayan bir kâfir olduğu yüzüne kazınmış k-f-r harflerinden de [anlaşılabilir]. Zaten kendisi de yazılmış olan bu kelimeyi diliyle söyler.*”

Deccâl b. Sayyâd'ın oğlu olan “Dâbih b. Deccâl”in hüviyeti ve onunla ilgili haberler de yine hadis kaynaklarının yardımıyla işlenir (175a). Konuyu tamamlamak üzere “Tetimme” adı altında, “İsâ'nın nüzûlü, Deccâl'in öldürülmesi ve Ye'cüc ve Me'cüc'ün ortaya çıkması”nın birbiriyle bağlantılı olduğuna dâir bir bahis açılır (175a-176a). Müellifin, burada, bir kısmı İbn Fakih el-Hemedânî'nin *Muhtasaru Kitabi'l-Büldân*'ında da geçen⁵⁰⁵ Ye'cüc ve Me'cüc'e dâir verdiği malumat bir hayli ilgi çekicidir: “İsâ bu lanet şahsı öldürmeye niyetlendiğinde, Hakk'tan ona şöyle bir nidâ ulaştı: “*Hışımından yaratılmış kullarımdan olan Ye'cüc ve Me'cüc'ü, İskender'in seddinden kurtararak ortaya çıkardım ve yeryüzüne saldı. Kimse bunlarla muharebeye tâkat yetiremez.*” Bunun üzerine mü'minler Stan (?) ve Tur'a doğru kaçtılar. Onlar da nihayet Harezmi'de yavaşladılar. İsa'dan Tur'a gitmiş olan tevhid ehlini istediler. Ye'cüc ve Me'cüc mahallerinden dışarı çıktılar. Ordunun merkezi Horasan'da idi. Öncüleri oradan uygun mesafelere doğru kalabalık guruplar halinde ilerlediler. Zikredilenlerin ilk gurubu Dimaşk'a ulaştı... İskender, seddi bunların üzerine inşâ ettiğinde, bunların 24 kabilesinden 21'i (sadece biri olmalı) günlük yiyeceklerini kesp etmek üzere yağma yapmak ve ganimet elde etmek için dışarı çıkmış

⁵⁰⁵ Bkz. İbn Fakih el-Hemedânî, *Muhtasaru Kitabi'l-Büldân*, edit. M. J. De Goeje, Leiden 1967, s. 299.

ve hep birlikte ufuklara kadar gitmişler, sedden dışarı çıkmışlardı. 23 kabile seddin içinde kaldı. Bütün Türkler ve Tatarlar, bu dışarı çıkan kabilenin neslinden çoğalmışlardır. Böylece 24 kabileden asıl kol (hisse) malum olmuştur. Şöyle ki, İskender'in seddinden dışarıda kalıp metrük düşmüş olan zikredilen kimseler, iştikak kaidesi uyarınca, t-r-k kelimesindeki dammeli te (Türk) fethalı (Terk) okunarak kınanmış bir unvana sahip olmuşlardır. Bir rivâyete göre de bunların tamamı, seddin dışında kalmış bir kadından dünyaya gelmişlerdir...”

Bundan sonra müellif: “Buraya kadar sırasıyla İsa, Deccâl ve Ye'cüc ve Me'cüc kıssalarını, okunmuş bir tek hadisi bile gözden kaçırmadan tertipli bir şekilde [anlattık]. Şimdi tertibe riayet etmeden geriye kalan kendilerine işaret olunmuş alâmetlerin zikrine dönüyoruz.” diyerek “kıyametin on iki büyük alâmeti”ni zikretmeye geçer (176a-177a). Kendi şehrine ve yaşadıklarına da atıfta bulunduğu bu alâmetlerden bazıları şunlardır:

“Diğer bir alâmet: Acemlerden ya da Türk'ten savaşçı, dar gözlü, burç burunlu, kızıl derili, geniş ayakkabılı, giysileri keçi yününden, yüzleri cila vurulmuş kalkan gibi parlak, sesleri bakırcı çekici gibi rahatsız edici olan bir kavmin zuhûr etmesi. İslâm ehlinin bunlarla ilk karşılaşması Kirman şehrinin içinde ve etrafında vaki olacaktır...”

Diğer bir alâmet: Rum ehli derin ve balçık bir yere incek ve o zamanın en iyi kavmi, şehirden ordu çıkaracak ve karşılarında saf tutacaktır. Rumlar, bizimle ve bizden aldığımız köleler arasında mesafe bırakın ki onlarla mukâtele edelim, diyecekler. Müslümanlar ise, sizi kardeşlerimize musallat ettirmeyiz, diye cevap verecekler ve mukâtele başlayacaktır. Hakk'ın kendilerine hiçbir şekilde tövbe imkanı vermeyeceği üçte biri hezimetle uğrayacak, ikinci üçte biri en iyi şehitler olarak katledilecek, son üçte birine ise fetih nasip olacak ve fitneye düşmeyeceklerdir. İstanbul (استنبول) adındaki Kostantiniyye'yi fethedecekler, ganimet ve malları taksim etme üzere hazır hâle getireceklerdir. Bu esnada şeytan, “Deccâl dışarı çıktı, ailelerinizi ele geçirdi” diye bağırarak. Onlar dışarı çıkacaklar ve haber bâtil olacaktır. Şam'a vardıklarında Deccâl dışarı çıkacak, kitâlden kurtulmuş olanlar da kendilerine çeki düzen verip Deccâl ile savaşmak isteyeceklerdir. Bu esnada İsa, hemen gökten incek ve Deccâl'in işini, duyduğun gibi tamama erdirecektir. Şeytan'ın bağırması işitildiği vakit, Kostantiniyye gazilerinden, Arapça talî'a, Farsça didbân, Moğolca karavul denen on süvariye etrafı müşahede ederek kendilerine haber ulaştırması için Şam tarafına göndereceklerdir... Onların gelip ilk haberi takviye eder şekilde beldelere dâhil olmaları, fethedilecek şehrin şüphe bırakmaksızın İstanbul olduğunu gösterir.

Diğer bir alâmet: Otuz yalancı Deccâl'in nübüvvet iddiasıyla ortaya çıkması, halkı kendisine çağırması, insanların kıyametin kopmasını gözetlememeleri/beklememeleri. Resûl (s.a.s.), deccâllerin sayısını otuz adetle sınırlandırmıştır. Eğer ciddiyet arz eden uhrevî konularda ruha hoş gelen şeyleri zikretmek ve latîfeler sunmak câiz olsaydı, ben bende, müellif de Nekîde'de bu nâdir eseri te'lif ettiğim vakit, daha önceki yalancıları, mezkûr Medineli İbn Sayyâd fitnesisini, Müseyleme-i Yemâmî'yi ve diğerlerini, kendi ahmaklık derinliğine nispetle haramzadelik, yalan söylemek, zındıklık, aşırılık (zahrafa) ve hilekarlık işinde sût çocuğu sayacak derecede mâhir birkaç tane deccâl bulunduğunu söyledim.

Diğer bir alâmet: Resûl zamanında onun bedduası üzerine meydana gelen kıtlık. Bu esnada Mekke halkı açlıktan 'alhiz (?) denilen yüne bulanmış kan yemiş, şaşkınlık içinde göğe baktıklarında ise, gökyüzü onlara duman gibi görünmüştür. Bu dumanla ilgili alâmet icma ile geçmektedir. Bunun benzerlerine Resûl'den sonra da muhtelif iklimlerde defalarca tesadîf olunmuştur. Nitekim bu bende, müellif de muasırları ve yaşlıları ile birlikte bu tür şeyleri 50 defa müşâhede etmiş, başından açlık geçmiş kişilerden sağlam haberler almıştır."

Müellif, bu şekilde kıyâmetin büyük ve küçük alâmetleri diye isimlendirebileceğimiz hususlardan bahsettikten sonra, kendisinin sahih hadislerden derlediği "başka bazı âlametler"e de yer verir (177a-178b). "Birinci neviden hâdiseler" ve "ikinci neviden hâdiseler" diye ikiye ayırdığı bu alâmetlerden bazıları şunlardır:

"Tek tek sahih haberlerden derlenmiş olan kıyâmetin şartları ile ilgili çeşitli alâmetler şunlardır: Halkın toplanıp kendi imamlarını öldürmeleri, her tâifenin kendi pazu kuvveti ve kılıcının kudreti ile celâdet sahibi olmaya ve vilayet dağıtmaya kalkışmaları, kötülerin dünyayı iyilerden mirâs almaları... Yine ibretli kıyâmet alâmetlerinden biri de, din büyüklerinin fâsık olmaları ve kavmin hâkimlerinin asılsız/nesezsiz olmalarıdır..."

"Her ne kadar her yerde taahhüd ettiğimiz tertibe riayet edemedik ise de bazısını şu tarzda düzenli olarak yazmamız mümkündür. Birinci neviden hâdiseler: Beyt-i Makdis'in fethi, mühlet vermeksizin öldüren koyunlara mahsus bir dertle insanlara ansızın ölümün ulaşması, 100 dinar alan birinin bir şey vermediler diyerek hışma gelmesi ve minnet yerine küfrân duygularını açığa çıkarması gibi halka israf derecesinde büyük bağışlarda bulunulması, Araplarda içine fitnenin girmemiş bir hanenin kalmaması..."

“İkinci nev’i hadiselerden zuhûru yakın olan her tür kıyâmet alâmeti: Kudüs imâretinin harap olması, Medinetü’r-Resûl’de yüksek evlerin yapılması ve bir şehrin, yani Kostantiniyye’nin büyük bir kıtalle harap edilmesi. Bu kıyametin son alâmetlerinden biridir. Kostantiniyye’nin fethi Deccâl’in çıkışına yakındır... Böylece bütün kıyâmet alâmetleri ortaya konmuştur. Kıyâmet şartlarının büyük-küçük alâmetlerinin zikredilmesi bittikten sonra, kıyâmetin vukuunun belirtileriyle ilgili şu sahîh nebevî hadis irâd olunur...”

Müellif, bu şekilde kaynaklardan derlediği kıyamet alâmetlerini saymayı bitirdikten sonra, bu sefer halkın ve tabiatın ifsâdına yol açtığından dolayı kendisi tarafından kötü addedilen bazı fiil, davranış ve tutumları da “rivayet olunmuş bir mesele” adı altında zikretmeye geçer (178b-179b). Niğde şehrinde tesadüf ettiği namazları cem etmek ya da geciktirmek âdetine de yer verdiği bu kötü fiil ve tutumlardan bazıları şunlardır: “Rivâyet olunmuş bir mesele de, Hakk Celle ve Alâ ve Onun kullarına âit hakların zayi’ edilmesini içerir: Namaz kılmayı ya tamamen terk etmek ya da vakitlerinin dışında edâ etmek. Şöyle ki, **içinde bulunulan bu asırlardaki büyük şehirlerin (emsâr) halkının yatsı namazını akşam namazının ardından, beyazı/gün aydınlığını ortadan kaldıran gurubun kızılığы kaybolmadan umûmî olarak veya bu kitabın telif edildiği mahal olan Nekîde şehrinin halkına benzer şekilde husûsî olarak kılmaları gibi vaktinden önce edâ etmeleri ya da vakit geçtikten sonra geçmişi kaza etmeye niyetlenmeleri.** Dindarları küfür, zındıklık ve ağır ithamlarla uygunsuz bir hâle düşürmek, kemâlât sahibi kimseleri azarlanmak, yalan söylemeyi helal görmek, rüşvet almak... **Bu dönemin resmi olmayan lügatına göre işleri, çok sayıdaki siyah giyinmiş, şurta (polis) isimli, frankus lakaplı zâlim yardımcıya havâle etmek...** Yaz mevsiminde yağmurların yağması, çiftçilerin sonbaharda yağmurdan, ilk baharda da rüzgardan mahrum kalmaları, yer altı ve nehir sularının azalması, su kuyularının [su yerine içinde şarap bulunan] kadehlerle doldurulması, toz-toprağın ufukları kaplaması... Zekâtı nasıl vermeden kurtulabileceğini düşünmek, gece-gündüz livâta yapma peşinde koşmak, erkeğin erkeğe, kadının da kadına atlaması, erkek ve kadınlardan her sınıfın kendi cinsini beğenmesi, erkeğin kadını ve kadının da erkeği tamamen boşlaması, asabiyet hususunda her şeyin övünmeye indirgenmesi... Ulemayı zayıflığın istila etmesi, herkesin kendi din ve mezhebinde mukarrer olması, sâlihlerin kendi dinleriyle şehirlerden ve köylerden kaçıp dağların yüksekliklerine ve vadilerin içlerine çekilmeleri... **el-Hakk, müellifin,**

ömrünün sonlarında, irsâl olunmuş Nebî'ye indirilen kitabı hakkıyla sevmesi yönüyle, sadece Müslüman ismiyle tanımlanması, onun için kâfidir. Kur'ân'ı lafızlarıyla ilgili çok sayıdaki derslerle tanurlar, manevî derslerinin sûreti tilâvet etmekten öteye gitmez, kârînin sesinden aldıkları hazzın ötesine geçip anlamaya çalışmazlar. Zira ne vaadinden mutluluk duyarlar ne de va'idinden korkarlar, ne bahsettiği müşküllerden çekinirler ne de uyarmasından kederlenirler, ne müjdesini ganimet bilirler ne de korkutmasına ihtimam gösterirler, ne imametine uyarlar ne de nâsihe itibar gösterirler ve mensûhu anımsarlar.”

Kıyamet alâmetlerinin zikriyle ilgili olan “birinci fer‘ (dal)” bu şekilde nihayete erdirildikten sonra, “ikinci fer‘e (dala)” geçilir. Müellif tarafından: “*İkinci fer‘, ölüm ve her şahsın iki ebedî hânedan birine gidinceye kadarki ölüm sonrası hayata dâirdir. Bu da iki kısma ayrılır. Birinci kısım ölüm ve ölümün vukuunu zikretmek, sekerâtı anmak, kabre girmek, Münker ve Nekir ile mülâkatta bulunmak ve berzahta beklemek ile ilgilidir.*” (179b) şeklinde başlıklara ayrılan bu kısmın ilk konusu olan “ölüm” bahsi; ölümün vukuu ve hakikati, ölünün ruhunun bedenden ayrılması ve arkada bıraktıkları, tekfîn ve techîz gibi defnedilmeden önce yapılması gereken işler ile ölüyü toprağa defnetmenin “hikmet”i bakımlarından ele alınır (179b-181a).

*“Her taife düşüncesizce ve temyîz ve taakkulden mahrum bir şekilde bir söz söylemiş, şeytana tevessül ederek kendi boş sözüne inanmış, **mülhidlerin, dehrilerin veya bazı filozofların** itikadlarından oluşan bir mezhebe bağlanmış...”* ve “***zındıklık ve mülhidliğe** sâlik kölelerin (rikâb) buyurdıkları inceliklerine göre”* gibi ifadelerle muhalif olduğu zümreleri ve onların görüşlerini de ortaya koyan müellif, ölümü şöyle tarif eder: “*Habîsin çokluğu hoşuna gitse de habîs ile temiz bir olmaz” nassını kabul eden akıllı mü'min, bu ayeti gözünün önüne asar ve ayetler, hadisler ve yazılmış eserlere ittiba' ederek yakîn olarak bilir ki: Ölümün manası hâlin tagayyür etmesidir, canın bekâ ile vasıflanmasıdır. Ten ve canın birbirinden ayrılmasından sonra mücazât veya mükafâtın takdir edilmesidir. Vafsin mahkûmu olan âlet isimli tenden, sıfatın hâkimi olan canın tasarruf edilerek ayrılmasından başka bir şey değildir...*”

Bölümün ikinci bahsi olan “kabir azabı” konusu, ölünün kabre konulması ve rivayetler yardımıyla onun ilk anlarının tasvir edilmesi bakımından işlenir (181a-b). “Münker ve Nekir’in suâli” bahsi ise, bu iki meleğin iyi ve kötülere karşı takınacakları tavrın ve ölünün lâyık olduğu muameleden önce karşılaşacağı “üç hissî makam”ın açıklanması sûretiyle ele alınır (181b-182b). Müellif tarafından aslında “kabir azabı”

konusundan önce ele alınması gerektiği ifade olunan “sekerât-ı mevt” bahsi de; ölüm acısı, kişinin kâfir, fâcir ve mü'min olmasına göre sekerât-ı mevtin dereceleri, kişilerin amellerinin niteliğine göre ölüm meleğinin onlara gözükmesi ve bununla ilgili olarak kitabın haşiyesinde Vehb b. Münebbih'ten aktarılan “iki hikaye” ile ortaya konur (182b-183a). Müellif, ölüm sarhoşluğu olarak ifade edebileceğimiz sekerât-ı mevt hâlini şöylece tasvir eder: “*Sekerât-ı Mevt: **Bu konunun, aslında tertibe göre, berzaktaki dirilmeden önce zikredilmesi gerekiyordu, fakat ancak burada bahsetmek mümkün olabildi.** Bunlarla ilgili araştırmalardan şu netice ortaya çıkmıştı ki, eğer bu biçâre bendeye bundan başka azap, ceza, korku ve itap olmasaydı bile bu ateş ona yeterdi. Bütün bu miskinçe yaşayışı darmadağın olur, asla şehvet, yanlışlık ve gaflete yönelmezdi. Ansızın ulaştığı için bu mükellefi isti'dadsız kılmış, göçürmüş ve kâfilenin huzuruna çıkararak isteksizce uzun bir sefere götürmüştür. Bütün korkular bir tarafa, eğer insanın bir tarafına ince bir diken batsa, etinde iğne ucu kadar bir delik açsa da sinirlere ulaşmasa, bu kadarcık bir dert bile acı verir. Ölüm ise baştan ayağa insanın bütün vücûdunu istilâ ettiğinden bütün uzuvları etkiler ve ruhun bütün cüzleri onun kahredici etkisine yenik düşer. Hareket etmeye mecal, konuşmaya tâkat kalmaz. Bunu hangi derde benzetebilirsin? Bu konuda, hâdiseyi müşahede etmiş olanların sözleri ve haber verenlerin rivayetleri çokluk sınırını aşmıştır. **Bu miskin kâtib gibi, sen gâfil biçareye de konunun tarifıyla ilgili birkaç satır kâfidir.**”*

Bu fer'in (dalın) son konusu ise “Berzah'ta bekleyiş” bahsine tahsis edilmiştir (183a-184a). Müellif, Münker ve Nekir'in sorularına verilen cevaplara göre şekillenecek olan kabrin durumunu tavsif ettikten sonra, ölüm ile uyku arasındaki ince farkı ve bu bağlamda bilhassa Yunanca'dan yapılan tercümelere dâir kanaatlerini şöylece ifade eder: “...Uyku ile ölüm arasında şöyle latîf bir fark vardır. **Hakîmler** uyku ibâresi ile hafif bir ölümü, ölüm ibaresi ile de ağır bir uykuyu kasd etmişlerdir. **İlim tâlibi**, şu muhibbânın isteklerinden canla ilgili olarak terkip edilen bu on satırı kavramalıdır. Onun mebde' (başlangıç) ve me'âdı (son) “her şey eceli için yaratılmıştır” a taalluk eder, dünyadan mezara birlikte giderler, oradan mahşere intikalde de onun faydası dokunur. **Sa'dî'nin Hüsniyyât'ındaki 100 bin Farsça beyitten ve Hümâm'ın gazellerinden en güzelleri bunu malum kılarlar.** Ölmüş bir babayla ilgili zikredilen 1000 farazî mesele, 150 kızın, 300 erkeğin, 200 dedenin, geçmişlerin ve 10 ciltlik ilmî bir kitabın konusu değildir. **Bu ümmet, zikri zihinleri karıştırmaktan başka bir şey hâsil etmese de, Yunanlılardan –Yûnâniyyân kelimesi, Arapça tesniye**

sığasıyla yapılmıştır- binlerce cilt kitabı Arapça'ya tercüme etmiş, bunların tümü belagat ve maharet sahibi olmak bakımından Fars seçkinlerinin sanatında da yer almıştır. "Onu akledenlerden başkası anlamaz. Fakat insanların çoğu bilmezler".

Bu şekilde "ikinci fer'in birinci kısmı"nı nihayete erdiren müellif: "İkinci fer'in ikinci kısmı, sûra ilk üflemeden gurupların kendi mahallerine ulaşınca kadarki kıyametin ahvâlinin zikri hakkındadır." tarzındaki bir ifade ile söz konusu kısma geçer. Bu bölümün ilk konusu "sûra üflemenin tavsifi"dir (184a-b). Müellif, kıyâmetin habercisi olan sûra üflenmesi hadisesini muhtelif nakiller yardımıyla şöylece tasvir eder: "**Bu son kısmın ilk bölümünü sûra üflemenin niteliği oluşturur. İsrâfil (ona selâm olsun) ilk olarak Farsçası "Karn", Arapçası "Nâkûr", Kur'an'daki lakabı "Bûk" olan Suruv (boynuz) adındaki sûra üfler. Bu sûrun örfî şekli, başı göklerin ve yerlerin genişliğinde olan ve uzunluk ve genişliği de buna kıyasla bilinebilen –bu ikisini anlatmaya çalışmak tahrirden uzaklaşmak olacaktır- bir dâire tarzındadır. Üflemenin vukuu anında, Cebrâil ve Mikâil (ikisine de selâm olsun) üfleyen iki tarafında ayakta dururlar. Zikri geçtiği üzere ilk üfleme, halkın şerirlerinin birbirini helâk etmekle meşgul olduğu bir anda ansızın gerçekleşir... Tefsîr-i Kebîr'in nakline göre dört mukarreb meleğin kabzedilmesi şu tertiplerdir: İlk olarak Mikâil, sonra İsrâfil, sonra Azrâil, en son da Cebrâil. İki üfleme arasında 40 yıl olduğu malumdur. Ancak 40 gün ve 40 bin yıl diyenler de vardır. İnsanların en faziletlisinin (Hz. Muhammed'in) lafız itibarıyla 40 yıl dediğini bilmiyorum. Bu konuda âlimlerin tereddüt ve hayretleri zâil olmamıştır. Bir rivayete göre ikinci gurup saikaya (yıldırım) bitecektir. Üç tane saika olduğu yönünde tefsirler vardır..."**

Bunun ardından İsrâfil'in ikinci kez sûra üflemesi ile vücûd bulacak olan "kıyâmet vakti"; zemin ve göklerin tebeddül ederek mahşer için hazır hale gelmesi ve yeniden hayat bulan insanların en yakınına bile tanımayıp kendi derdine düşmesi manzaraları ile tasvir olunur (184b-185a). "Araf'ın tavsifi" ise; güneşin yaklaşıp yakıcılığını arttırmasının ve bu sebeple ortaya çıkacak sıkıntılar ile bu esnada gölgelenmeyi hak edecek yedi zümrenin anlatımıyla yapılır (185a-b). Ardından "kıyâmet gününün uzunluğu"na dair bahse girilir (185b). Kıyâmet anında meydana gelecek şeyler de "kıyâmetin tavsifi" bahsinde şöylece anlatılır (185b-186a): "...Küçük çocukların yaşlanması, her nefsin cinsiyle, beden ruhla, kişinin kendi yaptıklarıyla, mü'minin hûrilerle, kâfirin şeytanlarla yaklaşması, yaşarken kabre konulmuş kız çocuklarına neden dolayı öldürüldüklerinin sorulması, iddiamın doğru olduğunun ispat

*edilmesi üzerine erkek çocuğun kabre gömen babasına serzenişi, ateşin asilere karşı şiddetlenmesi, cennetin âyân olarak tavsîf edilen kimseler için süslenmesi. Vurgulama, tekrar etme, yerleştirme ve ürkütme maslahatına binaen kıyâmet günü, hasret, pişmanlık, muhâsebe ve sorgulama gibi münferid durumlara ve “Hiçbir anne-babanın çocuğuna herhangi bir faydasının erişemeyeceği o gün”, “Meydana çıkacakları o gün”, “Mal ve evlatların menfaat sağlamadığı o gün” gibi **Kelâm-ı Mecîd’de ve sahih hadislerde belirtilen mürekkep hallere dâir zikredilen şeyler yeterli derecededir. Kur’ân’ı manasıyla birlikte ezberleyen hâfızlar ve şarkı-türkü işlerini terk edip haberleri (hadisleri) aklında tutmuş kimseler bu ikinci kısımdaki şeylerin tümünü tertip üzere müelliften daha iyi bilirler. Hepsinden numûne sadedinde, çeşni olarak bazı şeyler zikrettik. Muhtasar olarak zikredilen bu fenni daha fazla aşikâr kılmaya gerek yoktur.**”*

“Sorgulamanın vasfı” bahsi; herkesin en küçüğünden en büyüğüne kadar yaptıklarının önüne dökülmesi ve bunlardan sorguya çekilmesi, amelleriyle yüz yüze gelen kimselerin cehennem korkusu içinde endişeli bekleyişleri tasvir edilerek anlatılır (186a-187a). Müellif sorgulamanın ne kadar detaylı yapılacağına şöylece dikkati çeker: “...Kullar iyilik ve kötülüklerden o dereceye kadar sûal edileceklerdir ki, pazardaki geçip-gidenler bile kasap dükkanından sorguya çekilecektir. Şöyle ki, filan kişi ile birlikte sen et satın almak istediğinde, baş parmağını niçin etin üzerine değdirdin? Şimdi, bana ulaşıncaya kadar, orada etin yağından senin baş parmağına yapışan kısım için hasmını hoşnut et ki, burada parmak ucuna bir cefa ulaşmasın. Manifaturacının (bezzâz) elbiseleri birbirine sürterek aşındırması ve diğer mallarla ilgili olarak da buna benzer sûaller sorulacaktır. Kişi, muradına uygun ve uygun olmayan her türlü şeyden sorguya çekilip bunlara cevap verinceye değin kurtuluşa eremeyecektir. Genç delikanlı kişi, yaşını hangi işin peşinde harcadığından, ilim öğrenmek için ne gayret gösterdiğinden, malını nereden kazandığından ve nereye sarf ettiğinden, bedeni hangi mühim işin peşinde iken yaşlandığından, ömrünü hangi meşguliyetle geçirip fenâyâ eriştiğinden sûal olunacaktır...”

Bundan sonra “mizânın vasfı” bahsine geçilir (187a-b). Ardından da “hasımların vasfı ve mezâlimin reddi” konusu; dünyada yapılmış en küçük bir kötülüğün bile karşılığının görülmesi, hasmını râzı etmeden kimsenin cennete gitmeye hak kazanamaması ve ihlasla yapılan iyiliklerin Allah’ın mağfiretine sebep olması gibi yönlerden ele alınır (187b-188a). “Sıratın vasfı” bahsinde ise; sırat köprüsünden hangi

amel sahiplerinin nasıl geçecekleri ve sıratında kendilerine yardım edilecek kimselerin kimler olduğu anlatılır (188a-b). “Şefaatin vasfı” konusunda da; şefaata layık kimseler ile peygamberlerin şefaata etmekten kaçınıp Hz. Muhammed’i işaret etmeleri ve Allahu Te‘âlâ’nın ümmetini Hz. Muhammed’e bağışladığını bildirmesi zikredilir (188b-189b).

Kevser havuzunun, suyunun ve etrafının özellikleri, ondan nasiplenecek kimseler ve onun dünyadaki kolları gibi hususlarla ele alınan “Kevser havuzunun vasfı” bahsi, ayrıca müellifin şahsi kanaatlerini ve dönemine dair bazı malumatı da içerir (189b-190b): “...Buraya vâsıl olacak ilk gurup, gözü yaşlı ailelerini ve evlerini terk edip Mekke’den hicret ederek Medine’deki Hazret’e katılan Resûlün etrafındaki dervişlerdir. Onlar ahireti arayan, elbiseleri eski, yıkanmadığından dolayı başları kirli, iki yüzlülüğe ve ziynetlerle süslenmeye azamî derecede muhalif, ihsanı bol nazik endamlı kadınlarla nikahlanmayı terk etmiş, halkın girmesine izin verilmeyen sarayların kapısından uzak kimseler olarak tavsif olunurlar.

Allah’a hamd olsun ki, bu kitabın telif edildiği şu günlerde temiz amellere sahip muhâcirler neslinden merhûm Celâlüddin Muhammed b. Mağfûr ‘İzzüddin Ahmed’in evlatları ikâmetleriyle Mahrûse-i Nekîde’yi şereflendirmişlerdir. Vefat etmiş olan babalarının isimleri onların iyilikleriyle şâd olmuştur. Onlar, Müslümanların maslahatlarını vâcip addederek yerine getiriyorlar. Hicretten 700 yıl sonra isimlerini Filan b. Filan el-Muhâcirî olarak yazan bir cemaati ağırlaması Nekîde’ye şeref olarak yeter.

Sihhati kesin olan bir nakle, yani Muhammed (s.a.s.) sûresindeki bir ayette zikredildiğine göre cennette su, süt, şarap ve bal akan dört nehir bulunmaktadır. Bunlar Ahmedî Kevser havuzundan cennetlere kaynarak ve coşku içinde dökülürler. Bu Kevser havuzu her ne kadar Hazret-i Resûl’ün adıyla isimlendirilmişse de, oradaki susamış kimselerin sâkisi Emirü’l-Mü’minîn Ali b. Ebi Tâlib (Allah onu yüceltsin)’dir. Ali ümmetten pek çok kimseye su içirtmiş, Resûl bunu görmüş ve mutlu olmuştur. Resûl’ün muasırlarından, mülazımlar ve diğerlerinin benzeri başka bir gurup bir şey söylemek üzere ileri çıkacak ve su isteyeceklerdir. Resûl, onların suyla doyurulmalarını, ancak daha sonra, bu dünyada susuz çöllerde yaşayan Arapların sahipsiz develeri kendilerine âit havuza yaklaştırmamaları gibi Kevser’in etrafından uzaklaştırılmalarını buyuracaktır. Resûl, ümmetimin ve sahabelerimin buradan sürülmelerinin sebebi ne olabilir diye sorduğunda, Ali şöyle cevap verecektir: Ey Allah’ın Resûlü, sen dünyadan

Hazret-i Rabbü'l-Âlemîn'in huzuruna intikal ettikten sonra bunların ne gibi kötü adetler ortaya çıkardıklarına, nasıl bidatler ihdâs ettiklerine dünya gözüyle şahit olmadın.

Ben müellif bende de bu tard edilmiş cemaatin kimler olduğunu biliyorum. Lâkin müttakî halife Ömer b. Abdülaziz (r.a.)'in edebiyale terbiye olmuş bir kişi olarak, sarınmış oldukları örtüleri yırtarak onları rezil etmek istemiyorum. Bizden önceki selefin bu hususta kısa dilli olması gibi gizlenmiş olan sırrı açığa [çıkarmıyorum]. Yalnızca, yüz çevirmenin vacip olması yönüyle, sünnete uygun olarak mühürlenmiş olanı kırıp ortaya çıkarmayı gerekli gördüm. Böylece lâ-ya'nû (luzûmsuz/manasız) yazarlar zümresine katılanlardan olmadım.

Netice itibariyle Kevser havuzuna girmeye lâyık olabilmek için mü'minin güzel amellerde bulunması gerekir. Onun hâli, bir yere tohum saçtıktan sonra ekinine su vermekten geri kalan çiftçinin durumuna benzer. Zira böyle yaparak çiftçi malını azalmaktan kurtarmış değildir. Duyanların zihnine mükâfatın büyüklüğünü yerleştirmek için Kevser'in tatlılığı ve beyazlığı ve diğer nitelikleri hakkında pek çok söz söylenmiştir. Ancak bunlar ile âhiret sarayının güzel koku saçan zümresinden ve mezkûr Kevser'in evsâfından ödül olarak verilecek âhiretin kalıcı lezzetleri arasında nasıl bir benzerlik/aynıyet olabilir. İleride zikri geçecek olan cennetin diğer nimetleri de bu dünyada mücerred isimlerden başka bir şey değildirler. İsimlendirmeler ve manalar dâimi kalınacak olan uhrevî yerde tasavvur edilebilir. "Allah'ım bizi zikredilen ilimlerle dünyada rızıklandır, ukbada da onları tattır".

Bundan sonra gelen "Cehennemın vasfı hakkında söz" bahsinde ise sırasıyla şu konular ele alınır (190b-193a): Cehennemliklerin cehenneme götürülmeleri ve türlü türlü azaplara duçâr olmaları, cehennemliklerin gördükleri azapların şiddetini Hakk Taâlâ'ya arz etmeleri ve kendilerine bir kurtuluş hakkı daha verilmesini istemeleri, cehennemın yedi kapısı, cehennem ateşinin yakıcılık derecesi, cehennemdeki yılan, ejderha v.b. şeylerin vasfı, dünya azabı ve nimetlerinin cennet ve cehennemdekilerle kıyası, dünyada yapılan kötülüklerin cinsine göre cehennemde tattırılacak azap türleri, cehennemliklerin azabının artması için cennetliklerin durumunu müşahede etmelerine müsaade edilmesi.

Müellif tarafından görülmüşçasına resmedilen cehennem sahnelerinden bazıları şöyledir: "Cehennemde 70 bin vadi, her vadide o kadar yol, her yolda o sayıda ejderha ve o miktarda akrep vardır. Her münafık ve kâfir bütün bunların belalarına giriftar olacaklardır. Çubu'l-hüzn isimli başka bir vadide de cehennem her gün mevcut

heybetinden 70 kez daha şiddetlenerek, riyâ olmak üzere Kur'ân okumuş olan oradaki kimselerin üzerine varmak için Hakk'a yalvaracaktır... Ateşi 70 kere rahmet suyuyla yıkadılar. Dünya ehli onun etrafına varmaya güç yetiremedi. Ateş zebanileri, cehennemi kızarıncaya kadar 1000 yıl alevlendirdiler. Sonraki 1000 yılda beyaza dönüştü. Üçüncü 1000 yılda siyaha kalboldu. Böylece başkasına zarar vermemesi için karanlığa büründürüldü. Hakk Taâlâ şöyle buyurdu: Her yıl biri kışın, diğeri de yazın olmak üzere iki nefes üfleyin. İşte yazın mevcut olan sıcaklık bu ilk nefesten, kışın zemheri soğukluğu da bu ikinci nefesten ortaya çıkmaktadır... Hakk'ın nimeti olan zekatı bu dünyada vermeyen kişi, malını cehennemde ejderha sûretinde görecektir. Hakk Taâlâ bu kimseyi alacak ve ezilmiş haldeki çenesini mafsallarından ayırarak azap edecektir. Malı ona şöyle diyecek: Benden kaçma. Ben dünyada senin malın idim. Sandıkların içinde çeşitli mühürlerle beni saklıyordun. Benim için kan döktün, namazları terk ettin, insanları incittin, onda birini vermedin... Bir kimse kaza ve kaderin öne geçmesinden ve ezeli kalemin bıraktığı siyahlıktan haberdâr olduğunda, cennete mi, cehenneme mi gideceğini bilemeyerek kendinden geçer. Bu esnada tebessüm eden hangi ümide gülecek, hangi gülüşe ahmaklar gibi kahkahalar atacak bilemez. **Bu müellif kâtib gibi** dünya malının yandığı yere aleyhinde söylenmiş delillerden mağlup olduğu halde mutlu olarak gider...”

“Cennet hakkında söz” başlığı altında da şu hususlara yer verilir (193a-195a): Cennet ehline sunulacak olan minberler, çadırlar, örtüler, yataklar, yiyecek ve içecekler ile cennet kadınları ve hizmetçileri gibi muhtelif hususların tavsifi, cennet nimetlerinin herhangi bir bozulmaya uğramadan ebediyen devam edecekleri ve her türlü kusurdan uzak olacakları, cennetliklerin karşılanıp kendilerine bahşedilen makamların müjdesinin verilmesi, cennetteki köşklerin ve içindekilerin tavsifi, yatsı ve sabah namazını kaçırmayanların, cemaate iştirak edenlerin, çocuklarına helal kazanç yedirenlerin cennetteki mükafatları.

Müellif tarafından yapılan cennet tasvirlerinden bazıları da şöyledir: “*Cennetin nimetlerinin vasıfları gamlar, hüznler ve sıkıntılar diyarı olan cehennemdekilerin tümüyle zıddıdır. Orada, söz konusu zıtların mütekabili olarak bütün sıfatlarda kemâlin son derecesi âmâde kılınmıştır... Eğer cennette ebedi saadet ile ölüm, doğum, açlık, susuzluk ve çıplaklıktan emn ü âman bulmaktan başka bir nimet olmasaydı bile, insanların bu nimetler için dünyayı terk edip ukbâyı talep etmeleri gerekirdi. Nasıl ki, aileleri padişahlardan güvendedirler, tahtlarının gölgesinde gölgelenirler ve*

hakketmedikçe iltifat etmezler, cennetlikler de ölümsüz dâimi bir hayat, acısız bir sıhhat, horluk olmayan bir izzet, cehâletsiz bir ilim, aptallık olmayan bir hilm, dervişlik olmayan bir zenginlik, yaşlılık olmayan bir gençlik, gamsız bir mutluluk, acizlik olmayan bir kudret, fenasız bir bâkilik, eksiksiz bir kemâl, ıstırapsız bir nimet müjdesi ile şerefendirilmişlerdir. Âhiretin faziletleri ile cennetin azameti hakkındaki en iyi beyân Rahman ve Vakıa sûrelerindedir. Bu iki sûrenin dışındaki beyânlar da tedbirli kârîler için gizli değildir.”

Cennet ile ilgili yapılan bu genel tavsifler, ilerleyen sayfalarda daha da derinleştirilerek devam eder. Bu meyanda “cennet divanının vasfı” da, “*Tetimmetü’l-Ezmine’de verilen haberlerin tümünde olduğu gibi sahih bir habere göre*” denilerek ilgili nakillerin yardımı ile neticeye bağlanır (195a). “Cennetlerin sayısı” ve her birinin özellikleri konusu da “*müfessirlerin sultanı İbn Abbas (r.a.)’ın rivayetine göre*” anlatılır (195a). Bunların ardından “cennet ehlinin giyecek, örtü, yatak ve çadırlarının vasfı” (195a-b) ve “cennet ehlinin yiyeceklerinin vasfı” bahislerine yer verilir (195b-196a). Müellif: “*İsim ile müsemma, zayıf ile şişman, suret ile mana, mecaz ile hakikat arasında ne gibi bir benzerlik vardır.*” (195b) diyerek, nihayetinde bütün bu tasvir çabalarının aslında hakikati izah etmekten uzak olduğunu itiraf eder.

“Huriler ve vildânların vasfı” bahsinde (196a-197b) ise başlangıçta konu ile ilgili malumat sunulur. Ardından mesele, belirli ölçüler içinde şarkı söylemenin ve şiir okumanın câiz oluşuna getirilir. Buradan da muhtemelen dönemle ilgili tartışmaların izlerini ihtiva eden semâ’ın hüviyeti meselesine geçilir. Müellif, semâ’ın câiz olduğunu belli bir mantıksal silsile içinde şöylece ifade eder: “*...Cennette alım-satım yapılmayan boş bir pazar vardır. Buranın tek metai, tasvir edilmesi imkânsız derecede güzel erkek ve kadın yüzleridir. Kim güzel bir yüz görmek arzularsa oraya gider, kara gözlü hurileri görür, sevimli sesleriyle söyledikleri talı şarkıları işitir. Onlar ekseriyetle şöyle derler: Biz güzelleriz, güzel sîretli kocaların bakmaları için âmâde kılınmışız. Cennette, dâima, iki hûri, mü’minin başı ve iki ayağı tarafından güzel seslerle mütemediyen iblisin mizmarından uzak tesbih ve takdislerden oluşan şarkılar söylerler. Cennet ehline Hakk Taâlâ’nın emriyle semâ’ (dinleme) arzusu verildiğinden arşın altından bir rüzgar estiğinde, her birine gümüş ve altın çanların asılı bulunduğu ağaçlar sallanır ve her yaprağa ilâştirilmiş bulunan çanlardan öyle bir ses çıkar ki, duyanların tümü onun vecdinden diğer lezzetleri unuturlar. Cennet semâ’ından ufacık bir ses duysaydın, dünya semâ’ının hükümlerini tek bir parıltı sayardın. “Bu müjdeyi söylenen her sözü*

[dikkatle] dinleyen kullarıma ver” nassındaki “Lam” harfi (el-kavl), umumîleştirme ve kapsamını genişletme içindir.

Kişinin kasten duyma niyeti taşımaksızın inanmadığı mahzurlu şeyleri güzel ritimli (elhân) ve tatlı nameli şiirler olarak dinlemesine şer’iate bir şey söylenmemiştir. Ancak dizgini arzuların eline vermek ve eğlence halkasına katılmak câiz değildir. Hazret-i Resûl şiir okumaya cevâz vermiş, kendisinden bunun hilâfına bir yasaklama gelmemiştir. Güzel ritimli olmayıp revâ görülen sesleri içeren bir semâ’, zamanı boşuna geçirmek değildir. Dinleyenin tâata rağbetini fazlalaştırması, dereceleriyle birlikte muttakîleri aklına getirmesi, zellelerden içtinab etmesi, kalp nurunu dâhil olan sefalarla arttırması gerekir. Resûlullah’ın inci tanesi gibi sözlerinden şiire benzetme kasdı olmaksızın sadır olan bazı meşhur kelimeler hadis kitaplarında da mevcuttur. Selefin büyüklerinden işitilmiş bazı meşhûr beyitlerin bulunduğu da bilinmektedir. Mâlik b. Enes ve Hicazlılar gınâyı (nağmeli olarak şarkı söyleme) mübah kabul etmiş ve icmâ’ ile, deve sürerken şarkı söylemeyi revâ görmüşlerdir.

Kıyâmet günü havassın semâ’ı münâcât kabilinden sayılacaktır. Şâfi’î’ye göre onu işlemek avam için bir soyluluktur. Ancak eğlence maksadıyla devamlı onunla meşgul olup onu bir meslek haline getirmek reddedilmiş, harama götüren mürüvvetsiz işlerden kabul edilmiştir. Sufiler, eğlence halkasına oturmak ve orada söylenen şeyleri dinlemek mertebelerini aşmış kimselerdir. Zira onların kalplerinin tefekkürü beyhûde konuşmaktan bağışıklık kazanmış, semâ’ları da benzeri şeyleri tahsil etmekten korunmuştur. İbn Ömer ve Abdullah b. Ca’fer, semâ’ı tümüyle câiz görmüşlerdir. Kalplerin güzel seslerden rahatlayarak lezzet aldığını inkar etmek mümkün değildir. Acem meliklerinin çocukları, güzel sesli iseler babalarının yerine oturmaya hak kazanabilirlerdi, değilse bu mümkün olmazdı.

Devenin, yolculukların zorluklarına ve sıkıntılara ve ağır yüklere tahammül göstermesi Allah’ın ihsan ettiği kuvvettedir. Allah Taâlâ bu durumu: “Deveye bakmıyor musunuz!” nassıyla malum kılmıştır. Deve güzel bir ses duyuncaya kadar hareket etmez. Bütün peygamberler, kitaplarını güzel sesle okumaya memur edilmişlerdir. Davud’un Zebur kıraat ettiği her mecliste vecde kapılmaktan dolayı 400 cenaze çıkardı. Bütün insanlar, cinler, vahşi hayvanlar ve kuşlar bu sese kulak verirlerdi. Ebu Musa Eş’arî de güzel sese sahip olması yönüyle Resûl tarafından övülmüştü. Güzel ses nedeniyle binlerce deve bir günde helâk olmuştur.

Semâ' zamâna, mekâna ve ihvâna bağlıdır. Seslere kulak veren kişi ilk olarak hitâbın hoşluğu ile harekete geçer ve bundan en kazançlı olduğu günden bile daha fazla fayda sağlar. Semâ'ın zâhiri fitne, bâtını başka bir şeydir. Nefsini öldürerek kalbini canlı tutmuş kimseler için câizdir. Bayram günleri, nikah akdi, kayıp kimselerin gelmeleri, umûmî misafirlik vakti, çocukların akikası ve sünnetleri, Kur'ân'ın hatmedilmesi gibi mutluluk anlarında semâ' sahih nakille câizdir. Medine mescidinde gösteri yapan Habeşli Benî Erfede'nin söylediği şarkıları dinleme esnasında Resûl'un ridâsını Aişe'ye giydirmesi, Nebî'nin bu kimselerin Mescid'in içinde oynamalarını yasaklamaması, söylenen şarkılara tebessüm etmesinin yanında kavmin yaptıklarını izlemesi, Aişe'ye, her defasında gelelim ve diğer şeyleri de dinleyelim demesi, başka bir defasında Ebu Bekir'e, bayramımızda şarkı söylemeleri için şu iki kızı Aişe'nin evine geçir buyurması, Ömer'in kalkan ve kılıçlarının kınlarıyla oyunlar sergileyen mezkûr Benî Erfede'ye bağırmasını engellemesi, Aişe ile beraber uzun süre onları dinleyerek beklemesi, [Aişe-i] Sıddika'nın mümkün olduğunca uzun süre bakmasına müsaade etmesi, şarkıcıların "size geldik, size geldik" diye yaptıkları her nakarata, "öyleyse niye gelmediniz" diye sorması, Ensar'ın teganniden hoşlandıklarını söylemeleri üzerine düşünlerinizi deflerle aşikâr edin buyurması gibi pek çok hadis semâ'ın câiz olduğunu ortaya koyan delillerdir.

Semâ'ı Hakk'la dinleyen siddik, nefisle dinleyen zındıktır. Gizli ve açık olarak dinlerken, gizlilik yanma, açıklık rahatlama hâsıl eder. Hareketlerin gizliliği ise müridlerden dolaydır. Semâ', mahbûbun müşahedesiyile sırların keşfedilmesidir. Sönük olan şeyden ışık saçan şimşeklerin, gizli olan şeyden nurların çıkmasıdır. Kişiyi şiddetli bir heyecan dalgası altına sokup sarsıntı meydana getirdiği için semâ' ibâresi Kur'ân'da revaçta değildir ve imrendirilmez. Kur'ân'ın dışındaki yerlerde buna tahrîk ve revaç vardır. Mübtedî hâlindeki mürid için semâ'da en şerefli hâl, riyâ fitnessinden korkarak hizmette bulunmaktır. Orta derecedeki sâdık tâlib Hakk'ın hallerinin pek çoğunu işitir. Son derecedeki ârif ise Hakk'tan başkasını aramaz. İtaat eden sâmi' umûmî ve husûsî şeylere ortaktır. Eleme katlamp irade gösteren dinleyiciye pek çok defa azarlama, hitap, vuslat, hicran, yakınlık, uzaklık ve üzüntü gibi haller zâhir olur. Ahde vefaya ve vaadi tasdik etmeye, tövbe bozma[ma]ya ve iştiyakın azalma[ma]sına, ayrılıktan korkmaya, vuslat ferahlığına, ayrılığın hâsıl olma[ma]sına dikkat ederler. Sâmi', Hakk'a Hakk'la ulaşmaya çalışır. Nebî'yi duyan ise illetleri sebebiyle beşeriyete menfi gelen hazlardan doğan vâsf edilemez hallerle hallenir. Sâmi'ler gurubu, hareket

esnasında kurttan korkmuş koyun sürüsü gibi olurlar. Günümüzdeki semâ'lar açmamış cennet ağaçlarına goncalar açtırlar.

Tüm hayvanlar ve hareketsiz varlıklar belli tesbihlerle Hakk'ı tesbih ederler. Kalpteki hoş sese başka bir şey karıştırmazlar, aksine içeriye harekete geçirirler. Semâ' muhibbi ona (zikre) devam ederek eldeki aletin basit bir tâlibi olur. O an semâ'ın her endâmından haz alarak nasiplenir. Öyle ki gözleri ağlamaya, dili inlemeye, iki eli giysiyi parçalamaya ve kendine zarar vermeye başlar. Erkekler raksetmeye, hâlikler (helâk olanlar) Kur'ân'dan ayetler ve şiirlerden beyitler dinlemeye başlarlar. Üst derecede bir susuzluğa müptela olurlar. Soğukluk makûl kalbe doğru yakınlaşır ve kalbin semasını soğutur. Hararet aşağı tarafa doğru meylederek tabîi olarak dimağa doğru yükselir. Eğer bir bulut içinde göze doğru gider ve yakınlaştığında bir çatlak bularak yukarı yükselirse, bundan acı bir inleme ortaya çıkar. Çatlak yok ise, bulutun yukarı kısmındaki rutûbet çözülür ve göz yaşı hâsil olur. Soğumuş ciğer bu ateşten dolayı mezkûr acı çılgılığı attığında, yanık kokusu burna ulaşır. Bu ateş basınç uygulayarak kalbin ortasını oyar. O, o yarığın içindedir. Cûşa gelindiği vakit bu koku vecîh, sahîha ve recfe (ürperme) kelimeleriyle isimlendirilir.”

Bundan sonra “bazı cümlelerin açıklanması” şeklinde verilen başlığın altında, cennetin köşkleri, nehirleri, binekleri, meyveleri, nimetleri ve kadınları gibi hususlar açıklanır (197b-198b). Müellif, bu esnada kendisinin bu dünyadaki konumuna şöyle bir atıfta bulunur: “...Her ne kadar dünyayı terk etmek zor ise de âhireti kaybetmek daha müşkildir. Bu ikisi arasında oldukça büyük farklılıklar ve dereceler vardır. Dünyaya muhabbet duymayı kesip âhirete yönelmek, talep edilmesi gereken bir husustur. Dünya, horluk içindeki nefislere; âhireti elde etmeye çalışmak ise, yol gösterici izzetli zâtlara yakındır. **Horluk içindeki fâni bir şeyi kabul edip izzet içindeki bâki olana sırtını dönen şu bedbaht kişinin durumu ne kadar şaşılacak, acayip bir hâdisedir.**”

Bölümün son konusu da, cennetteki en büyük nimet olarak Hakk'ı görmenin ve bunun vereceği mutluluğun işlendiği “Hakk'ı görmenin vasfı” bahsidir (198b). Müellif, hamdele ve salvele ile bölüme son vermeden önce müşahedenin nasıl olacağını şöylece takdim eder: “...Bu hususun hakikati muhabbet bâbında ve usûl-i furû' kısmında şerh edilmiştir. Ancak burada, Bâri Te'âlâ'nın insana ilk önce görmeye dayanma gücü ihsan edeceğini, bundan sonra kendisini görmeye imkan tanyacağını bir daha hatırlatmak gerekir. Tehlikesiz sâhili seçen selîm tabiatlı mukallid için bu kadarı kâfidir. Bid'at ehli, kötü akideleri sebebiyle delâlete duçar olmuştur. Mu'tezile'nin haricindeki Sünniler

bunun câiz olduğunu açıklamaya gayret etmişler ve müçtehidlerin ibrâz etmesiyle fasıllar kaleme almışlardır. Mü'minler Hakk'ı, kıyamet günü, cennette, bu dünyadaki insanların on dördüncü gecesinde dolunayı tüm hatlarıyla gördükleri gibi apaçık bir şekilde göreceklerdir...

Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Onun salâtı efendimiz Muhammed'in, ailesinin ve cümle sahabesinin üzerine olsun. Selâm, Hüdâ (yol gösterici) olan Allah'a tâbi olan kimselerin üzerine olsun."

1.2.3.4. Dördüncü Bölüm: Sîre, Şemâil, Ahlâk ve Fazilet-i Nebî

En ince detaylarına kadar bizzat ve yakinen müşahede ediliyormuşçasına Hz. Muhammed'in hayatının anlatıldığı ve genel olarak Hz. Muhammed'in siresi, şemâili, ahlakı ve peygamberliğine delalet eden mucizeleri şeklinde birkaç kısma ayrılabilir olan Dördüncü Bölüm (201b-256a), mutad olduğu üzere besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Bu esnada ileride ele alınacak konulara da şöylece telmihte bulunulur (201b): *"Rahman ve Rahim Olan Allah'ın İsmiyle. Tahkik ulemasının meclislerine, soyu Adnan'a ulaşan Muhammed'in sıfatlarının zikriyle bağışlarda bulunan, yaratılıştan bugüne kadar kemâlatının düsturları ile tedkik ehlinin mesaisinin asıl gayesi olan, devletinin müjdeleriyle âmiller ve oluşları süsleyen, onun dinini diğer dinlere üstün kılan ve doğum gecesini, ateşlerin sönmesi gibi çeşitli acayıpliklerle himayesini teyid ederek yaratılmışları hoşnut eden Allah'a hamd olsun. En açık bir şekilde Kur'ân'da onun mucizelerini, hasletlerini ve ahlakını bize öğretmesi ve Tıbyân'ın metnini kolayca anlaşılır bir şekilde açıklayıcı olması hasebiyle Allah'ı mü'mine yakışır bir hamd ile hamd ediyoruz. Allah'tan başka ilâh olmadığına, O'nun tek olduğuna, şeriki bulunmadığına, doğan ve doğuran olmadığına şahitlik ederim. Putlara tapanların sandığının aksine Ahmedî sıfatları akla getirmek sevince sebep olur. Muhammed'in O'nun tarafından ihsan edilmiş bir kul ve yardım edilmiş bir resûl olduğuna şahitlik ederim. Allah onu, köleleri ve rehineleri kurtarmak, zarara uğramışlara ve hayvanlara yardım etmek, ağlamaklı haldeki tasaluların ve şaşkın kimselerin yardımına koşmak için gönderdi. Zevk ve şevk ehlinin, Muhammed'in kalbinin parlaklığını ve vücûdunun saflığını işitmeleri sebebiyle uçmaya hazırlananın raks etmesi gibi başlarını döndürdükleri müddetçe ve onun serin ve güzel kokulu temiz ravzasını ziyarete iştîyak gösteren kimselerin hayatları süresince, Allah'ın salâtı onun, âilesinin ve cömertlik ve ihsan sahibi ashabının üzerine olsun."*

Bu umumî mukaddimenin ardından müellif, niçin Hz. Muhammed ile ilgili böyle bir bölüm açma lüzûmu duyduğunu şu cümlelerle izah eder (201b-202a): “Ahiret nimetlerinin tafsilatlarını anlatıp bunları Hakk’ı ru’yetin lezzetinin zikri ile nihayete erdirdikten sonra kitabın sonunu, Bârî Celle ve Alâ’nın rahmetinin genişliğini hatırlatarak kesin olarak bağliyoruz. “Rahmetim gazabımı geçmiştir” nassının zımınca, âriflerin kalpleri basamaklar ve merdivenleri tek tek çıkararak “Allah’ın rahmetinden umut kesmeyin” yüce mevkiine nail olurlar. Allah’ın ruhundan feyizlenirler ve huzuru idrak ile tebessüm ederler. **Bu musannife de büyük ve âşikâr bir canlılık geldi. Müellifin hâtîme olarak böyle bir tercihte bulunmasının sebebi, Resûl (salât ve selâm ona olsun)’ün sözünden hoşlanıyor olması ve ışınların alâmetlerinin ve nazarların işaretlerinin onun amberinin dallarını tütretmesi nedeniyle.** İşitilip elde edilme imkanı bulunmuş eserlerden müşahede edildiği kadarıyla bazı konular ileriye götürülmüş, bazıları da suskunlukla geçiştirilmiştir. Her ne kadar önceki kitapların musannifleri ilâhî rahmetlerin tafsîli hususunda şunları şunları buyurmuş iseler de, ben bende de onları beyân edeceğim. Muhammed Mustafa (salât ve selâm ona olsun)’in doğumu, çocukluğu ve büyümesi, nübüvveti, risâleti, mucizeleri, gazveleri, fetihleri ve makâm ve derecelerinin zikri tarihçilerin adeti ve âyet ve hadis şârihlerinin şivesi usûlünce yukarıda, kendi mahallinde yâd edilmiş idi. Hâtîmeye ise başka bir tarzda mühür vurulmuştur. Zira mahlukâtın en zayıfı olan bu müellif, “Allah onu en güzel bir şekilde sonlandırsın. Zira her yeni şeyde bir lezzet vardır” sözüne gönül bağlamış ve kendi itikadı uyarınca önceki kâideden ayrılarak “insanların şifa bulması gerek” diyenlerin yolunu bu fende lüzumlu görmüştür. Şöyle ki müellif, yukarıda geçmişi fikretmeyi mümkün kılan tarihten bahsederken, Muhammed (bildirdikleri neşredildiği ve kalemleri yazdığı müddetçe Allah’ın salât ve selâmı ona olsun)’in buyurduğu nassın mevkiinin büyüklüğünün zikri hususunda daha fazla veciz olmak için derin bir düşünceye dalmış idi. Bu esnada nebilerin hulâsası olması bakımından kesin bir delil ve parlak bir burhan olan Enbiya sûresindeki “biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” muhkem âyeti apaçık bir hüccet olarak ağızından döküldü. Akla ve nakle uygun olarak terkibe mutabakatla oluşturulan bölümlerin tertibi, o cemâl çehresini âfete duçâr olmaktan korkmaksızın açık bir şekilde gösterdi. Bununla birlikte Nebî ile ilgili tafsilâtın zikri kitabın sonuna denk geldi. Bunun nedenlerinden birincisi, **Allâme Cârullah Zamahşerfî’nin Bakara sûresinin başlarında hakkıyla uyguladığı gibi, Bedî’î fennindeki teşvîk üslûbunu kullanmak bakımından evvelâ icmâlî bir**

şekilde zikretmek lüzumdur. Biz de onun taliminin bereketiyle ortaya koyuyoruz. İkincisi, amellerin ortaya çıkması için âletleri kullanmanın vâcib görülmesidir. Bu bakımdan onun (salât ve selâm üzerine olsun) ism-i zât-ı şerîfi de “Hâtemü'n-Nebiyân” olması gibi hâtimedeyse, te'lifin sonunda yâd edildi. Onunla ilgili bütün bu tafsilât “hâtemü'l-ekâr” adıyla isimlendirildi. Üçüncüsü, o (en faziletli selâm ve tahiyatlar ona olsun) âlemlere rahmet olduğundan ve el-'âlem de Allah'dan gayrısının ismi olduğundan, beyân ve kuvvetin elverdiği ölçüde onun sıfatının vasıfları zikredilmediği taktirde nasıl bir rahmet vücûda gelirdi. Bu zikredilenlerden, belki de ulviyyâtta süfliyyâta kadar ulûhiyyetin fazlının feyzinin eseri olan her şeyin, gizli ve âşık varlıkların onun şerefli zâtı nedeniyle mümkün hâle geldikleri ortaya çıkar. Çimen arûsları (güller) yüzlerindeki gizlilik nikâbını geriye atarak bir bakış baktılar, başlar pencerelerden dışarı uzandı.”

Bu umûmi ve husûsi mukaddimenin ardından müellif tarafından Muhammediyât, Nebeviyât, Siyer ve Ahbâr-ı Nebî gibi isimlerle de adlandırılan bu dördüncü bölümün derin bir tasavvufî tesir altında yazıldığını aşık kılan âlemin yaratılmasının sebebi bahsine geçilir. Hz. Muhammed'in nurunun ve buna bağlı olarak da diğer mevcudâtın yaratılması hususu üzerinde durulur. Hz. Adem'in halk edilerek cennetten çıkarılması ile başlayan insanlığın dünya hayatı, “Nûr-ı Muhammedî”nin Hz. Muhammed'e kadar intikali bakımından ele alınır (202a-205a).

Müellif, ekseriyetle mutasavvıfların kullandığı naslar çerçevesinde âlemin yaratılmasının sebebini şöylece izah eder (202a-b): “Mâlikü'l-Mülk ve'l-Emlâk'ın “sen olmasaydın felekleri yaratmazdım” sözü **Muhammediyât** bakımından cehâlet derdine bir tiryak hükmündedir. “Ben gizli bir hazine idim bilinmeyi istedim” nassı ise azamet sahibi Hazret-i Muhammed'e karşı beslenen muhabbetin timsâlidir. Her ne kadar kalıcılık ve sonsuzluk sıfatlarını Kebîr-i Müte'âl'i tarif ederken kullanmak uygun ise de, bunları mutlak niyabet ve gerçek hilafetin ismi olarak Resûl-i Sakaleyn'e de nispet etmek mümkündür. “Eğer Allah'ı seviyorsanız buna uyun ki, Allah'da sizi sevsin” âyeti, Mustafevî makamların ulvilikleri hususunda âlemlere bir ikazdır. Arapçadaki teşbih “kaf”ının nâib ve menûbun (nâib olunanın) zikredilmesini ortadan kaldırması gibi “sana biat edenler, gerçekte Allah'a biat etmektedirler” hitabıyla kabz ve bast, nimetlendirme ve intikam alma hazinelerindeki tasarruf elinin genişliği vurgulanmıştır. “Ve sen, büyük bir ahlak üzerinesin”, “mü'minlere şefkatli, merhametlidir” ve bu ikisine benzer hükümlerle ilim, hikmet, hilm ve kerem sahiplerinin kulakları bu hususta

küpeli ve şerefli kılınmıştır... Sebepler âlemiyle ilgili üçüncü faslın başında gayret hicâbı gereği Muhammedî sıfat ve vasıflar hususunda derine dalmayacağımız beyân edilmişti. Şimdi yapmakta olduğumuz “ezkâr” bu hususu nakz etmez. Zira onun kemâli, cemâli, hâli, celâli, nâil oldukları ve akrabaları ile ilgili olarak ciltler dolusu düstûrlar ortaya koysak ve bunlara “yardım olarak o kadarını daha getirsek” dahi, yine de risâlet havuzuna ulaşmış olmayız. Nerde kaldı onun derya havuzuna varmak. Şer’î geçerliliği olan bir yemin de etsek, yâd etmediğimiz geri kalan hususlarda zâhir olan şeyleri uzun uzun yazarak yemin bozma fenalığını işlemeyeceğiz. Bu bakımdan katımıza vararak bize söz verdiğimiz hususların dışına çıkmayı teklif etmeyin.

Allah dosttur, başarı O’ndandır ve gerçek bir tahkik ancak O’nunla ilgili olandır diyor[um]. Allah seni mutlu kılsın ve bizi de esirgesin. Barî sübhânehu ve Te’âlâ ulvî ve süflî alemlerden muhtelif melek türlerine varıncaya kadar bütün mevcûdât ve mahlûkâtı Muhammed Resûlüllah’ın aşkı ve muhabbeti uğruna asılları içerecek şekilde yaratmıştır...”

Nûr-ı Muhammedî’nin yaratılması ve bunun nesiller vasıtasıyla intikali ise şöylece tasvir olunur (203a-204b): “İlk olarak nûr-ı Muhammedî’nin nurları vardı. Bütün aydınlık onun şu ‘asının ışınlarıyla kemâl bulmuş, onun hidâyet güneşiyle âlemler cehâlet zulmetinin karanlığından ve şirk ve delâlet tuzağından kurtularak dâru’l-İslâm’a davet olunmuşlardır. Onun alelade hüviyeti ve istidadı, Horasan evlâdından, Irak mukimlerinden, Rum [memleketinin] çocuklarından ve Etrak ve Ekrad’ın yaşadığı dağlara kadarki diğer iklimlerden olan emsalsiz şekillere sâhip talebelerini arzuladıkları ezeliğin nihayetine ve ebediliğin kıfayetine ulaştırmıştır. Ta’limî yolla faydalı işler buyurmuş, âleme isim vermiş, farz ve nehiyelerin bulunduğu iki kısmı, kaybolmayan, değişmeyen ve hakkında söz söylemenin câiz olmadığı kendi hakiki mirası olan câlib bir edebe dönüştürmüştür. Kendisi ve kendisine tâbi olanları, duyulan hükmü kabule kabiliyetsiz ve uğursuz olan ve mum sûretindeki kalıplarla yüzük üzerine harfler nakşederek iz bırakmak kadar zor tabiatlı Kureyş üryanından ve Hicaz sahralarında yaşayanlardan, bu kimselerden sonra da fayda vermeyen ilimle, şefaata etmeyen amelle, yaygın olmayan edeble, dikkati çekmeyen faziletle, temayüz etmeyen ihlasla, o Hazret-i Azîm’in ihtarlarından etkilenmemiş ahlak ve kelâmla her gün iftira atarak, yalan söyleyerek ve düşmanlık yaparak kendisine intisap eden kimselerden uzak tutmuştur. Seçkinlerinin yanındaki ecnebileri “Allah katında en üstün olanınız, günahlardan en çok korununuzdur” hilatıyla mükteseb kılmuş, “Takva sahipleri, kıyamet gününde

onlardan üstündürler” nassı lâyük ücretleri olmuştur. Sükûnet, güçlü bir tortu olarak gönüllerine çökmüştür. İtaatsizlik gösteren çocuklara dinin kolayını tattırmamış, mahrumiyet nedeniyle geleneksel miraslarını satanların kötü talihinin önünü almıştır. Tüm anlamlarıyla “aralarında soylar yoktur” anlayışı, nübüvvetin galebesiyle nübüvvet hazinesinden doğan nübüvvet hissesini onların kibirli riyalarından uzak tutmuştur...

Adem, Şis’in büyük bir mevki’ sahibi olduğunu anladı. Cebrail, yoldaşı 70 bin melek ile aşağı indi. Cennetten getirilen beyaz bir ipek üzerine, kalem olduğu hissedilmeyen, bilakis akledilebilen bir tülbent (?) ve Firdevsî olarak görülebilen Adn cennetinin kalemiyle bir ahidnâme yazdı. Bu ahidnâmeyi güzel bir yazı ile kaleme aldı. Melekler gürûhu da şâhid oldular. Şis’e mezkûr mekânda güneş ve suyun latif nurundan olan iki kırmızı hil’at giydirdi. Böylece emanet edilen nur, ondan, Dürr-i Yetim’den önceki son emanetçi olan Abdullah’a kadar ilahî koruma ve gizlilik içinde bu şekilde ve kişiden kişiye anlatılan acayip kıssalarla intikal etmiştir. Bu kimselerin isimleri, bu kitapta mezkûr tertib üzere verilmiştir.

Bu sarıh intikaller, temiz nefisli, cemâl ve kemâl vasıflı, fizikli ve cüsseli, sahih ve asil nesebli, güzel ahlaklı babaların sülbleri ile mutahhar zâtlı, tâhir nefisli, melîh sûretli annelerin batınlarından sahih nikahla olmuştur. Son olarak tevdi edildikleri merkezlerde her türlü sefihlikten uzak olarak istikrar bulmuşlardır. Sûret ve unsur olarak neş’et ettikleri esnada, alemdekilere güneş gibi süslü ve ondan daha etkili bir çehre ile cilve etmişlerdir. İki tedris sahibi İdris, nuhlu (dövünmeli) Nuh, Rahmân’ın dostu İbrahim, kazançlı kurban İsmail (hepsine selâm olsun) baba sayısı miktarınca birbirine karışmıştır. Nurun, onların alınlarından sonrakilere intikali ve bunun keyfiyeti, her ne kadar daha önemli ve uzun olsalar da Adem kıssasından daha garip ve Şis’in başından geçenlerden daha acayıptir. Koca koca ciltlerde bunlarla ilgili bir hayli söz vardır.”

H. Muhammed’in dedesi Abdülmuttalib’e ve babası Abdullah’a muhtelif olaylar vesilesi ile kendi soylarından kutlu ve mübarek bir çocuğun dünyaya geleceğinin hatırlatılması da şöylece neticeye bağlanır (204-205a): “Abdülmuttalib, oğlu on sekiz yaşına ulaştığında, yaş, neseb ve şeref bakımından kendilerine denk olan Zühre oğullarının reisi durumundaki Vehb b. Zühre b. Abdi Menaf b. Zühre’nin yanına vardı. Değerli, iffetli, cemâl ve güzellik sahibi kızı Âmine Hatun’u zamanın meşru nikahı ile oğlu Abdullah’a istedi ve nikah akdi yaptı. Abdullah’ın nikahında hazır bulunan cemâl sahibi yeni yetme 200 kız Âmine Hatun’un bu saadeti üzerine gözyaşı döktüler ve hüzn

ve hasedin yakıcılığıyla kendilerinden geçtiler. Âmine ile nikah akdi yapmasının ardından Abdullah, söz söylemekte maharetli olan bir kadını Varaka'nın kız kardeşine gönderdi. Mezkûre, bu kadına iltifat etmedi. Abdullah bunun sebebinin ondan sorduğunda şöyle bir cevap işitti: Ben zina eden bir kadın değilim. Ancak seninle ilişkiye girmek istedim. Zira senin başının ortasından göğe doğru yükselen bir nur görmüş idim. Şimdi o uzatılmış sütûn nereye gitti diye sordu. Âmine ile cem ' olduğumda ona geçti diye cevap verdi. Gönlü dağlayan ve sineye ah çektiren bu cevap üzerine şöyle dedi: Bizim isteğimiz kolay kılınmadı, artık ulûhiyet mahzeninin sırrı yerinde karar kıldı. Hakk'ın iradesi bu şekilde tecelli etti. Resûl'ün nurunun Abdullah'tan Âmine Hatun'a intikali Atebe (?) tarihine göre Zilhicce'nin dokuzu, Arefe günü gerçekleşmiştir. Halkın daha iyi anlayacağı şekilde bu gün, Cahiliye isimlendirmesine göre "kutura" denk geldiği zannedilen gecedir. Bu intikal, Melik İskender-i Zülkarneyn tarihine göre 881 senesinin mübarek Cuma gecesi, Padişah Kisra Enuşirvan tarihine göre ise 7 senesine tarihlidir. Bu hususta gevşeklik ve gecikmeye mahal verilmeksizin ihmal edilmiş bir şey kalmadı."

Nûr-ı Muhammedî'nin, annesi Âmine Hatun'a intikal etmesi neticesi zâhir hâle gelen Hz. Muhammed'in doğumu bahsi, annesinin hamilelik müddeti, doğumunu haber veren bazı harikulade hadiseler ve annesinin doğum anında şâhit olduğu hususlar zikredilerek ele alınır. Hz. Muhammed'in süt anneleri ile anne ve babasının vefatlarına da yer verilen bu kısımdaki menkıbevî üslûp dikkati çeker (205a-207b): "...O gece, her falcının dostuna söz söylemekten alıkonulması, müneccimlerin sinelerinin küfürlü herzeleri içeren gereksiz ilimlerden boşaltılması, kâhinlerin fasılları unutmaları, kisra, kayser, tubba', himyer, fağfur, şerâsime ve hakan gibi cihan ufuklarının padişahlarının tahtlarına iyiliğin sirayet etmesi, bütün meleklerin, tüm insanların ve her yerdeki canların sevinçlerinin artması, tahta oturan ve sevinç nişânesi olan meliklerin, önder ve büyükleri hakkında o günün sonuna kadar dilsiz kalıp konuşamamaları, mağrib hayvanlarının masrık hayvanlarına müjde vermesi ve denizlerin birbirlerine müjdeyi ulaştırması gibi pek çok güzel eser ve alamet vücut bulmuştur.

Alem'deki meliklerin fahrı olan Kisra Enuşirvan'ın eyvanının üzerindeki baykuşun düşmesine sebep olacak kadar titremesi, Semave vadisinin suyunun kesilmesi, Save gölünün suyla dolması ve Pars ateşgedelerinin ateşlerinin o gece sönmesi –bu ateş, daha önceki harikuladeliğe göre her bin yılda bir kez sönmekte idi. Ancak mezkûr gece, vadenin tamamlanmasından öncesine tekabül etmektedir.–, Kisranın mubedi-

mubedanının, yani kadi'l-kudâtının rüyasında, kendisini Acem diliyle oyun atlarını sürerken, aniden heybetli ve hızlı giden develeri kovalar halde görmesi. Bu, neticede Arapların Acemlere gâlip geleceği şeklinde yorumlanmıştır...

Hz. Muhammed'in doğum tarihi meşhur olan rivayete göre Rebiu'l-Evvel ayının on ikisi, Pazartesi günüdür. Sahih olan ise, mezkûr Ebrehe'nin fillerle birlikte geldiği senedir. Melik İskender-i Zülkarneyn tarihinde 882 senesinde, Padişah Kisra Enuşirvan'ın tarihinde ise 8 senesinde vuku bulmuştur. Onun ile Adem arasındaki veya onun nebiliği ile İsa'nın, Musa'nın ve diğer meşhur resullerin (Allah salât ve selâmı hepsinin üzerine olsun) nebiliği arasındaki muhtelif tarihler bu kitapta, yukarıda zikredildi...

Onun kutlu doğum gecesi, meleklerin sözlerini işitip falcılara ulaştırmak amacıyla yukarıda câri bulunan divana gidenler, ateş saçan yıldızların öldürücü yaralarıyla geri dönmüş, böylece fitne kapısı alemdekilere kapanmıştır. Cihânın bütün cihetleriyle zemin çökmüştür. Hristiyan kiliseleri, Yahudi kneşetleri harap olmuş, kökler yerlerinden sökülmüş, yıldızlar, keşişlerin daha önce görmediği şekilde ortaya çıkmıştır...

Abdullah'ın vefatı, Resûl iki yaşında iken olmuştur. Fakat 28 aylık ya da 2 aylık iken olduğunu da söyleyenler vardır. Ancak Resûl 6 aylık iken, babasının 20 küsûr yaşında Şam seferinden dönerken Medine'de vefat ettiği tarihlerde kayıtlıdır. Âmine Hatun da Mustafa 4 yaşında iken Mekke ile Medine arasındaki Ebvâ denilen mevkide vefat etmiştir. Bu esnada Resûlün 6 veya 7 ya da 8 yaşında olduğunu söyleyenler de vardır. Resûlün baba ve anneden yetim kalmasındaki hikmet-i ilahî, Allah'ın ebeveynden olan yaratılmışların hakkını ona lâıyk görmemesidir. Anne babanın durumu bu iken diğerleri nasıl kıyas olunabilir."

Hz. Muhammed'in doğumundan kırk yaşında ilk vahyin gelişine kadarki hayatından bazı kesitlerin sunulduğu kısım (207b-211a) göğsünün yarılması kıssası ile başlar. Dedesinin onu amcası Ebu Tâlib'e emanet ederek vefat etmesi, amcasının onu ticaret amacıyla Şam'a götürmesi ve Busra'da rahiplerle sohbet etmesi neticesi geri dönmesi anlatılır. Hz. Muhammed'in 25 yaşında iken Hz. Hatice'nin vekili olarak ikinci defa ticaret kervanına katılması ve neticede Hz. Hatice ile evlenmesine değinilir. Kureyş'in Kabe'yi yeniden inşa etmeye karar vermesi ve inşaatın sonunda çıkan ihtilafın Hz. Muhammed'in eliyle çözüme kavuşturulması zikredilir. Kabe'nin velâyetini elinde bulunduran kabilelere değinildikten sonra da "tekmile" adı altında

Abdülmuttalib'in Zemzem kuyusunu yeniden ihya etmesinden bahsedilir. Bu hususlar ele alınırken dikkat çeken bazı ifade ve açıklamaları ise şöylece vermek mümkündür:

“Elem neşrah” (açmadık mı?) kıssası bazıların rivayetine göre, Resûlün çocukluk günlerine işaret etmektedir. Şöyle ki, Halime'nin oğlu olan süt kardeşi ile birlikte hibâ isimli, hiyâm lakaplı, örfi olarak berekân denilen çadırlarda koşturuyorlardı. Beyaz giyinmiş üç kişi onun yanına geldi. Birinin elinde gümüş bir ibrik, ikincisinin elinde yeşil pirinçten zümrütlü bir leğen vardı. İlki Resûlü tuttu ve yavaşça yere yatırdı. Orada hâzır bulunan insanlar korkudan dağıldılar. Ancak bir müddet sonra tekrar onların yanına vararak şöyle dediler: Kureyş'in önemli ailelerinden birine mensup olan bu çocuk yetim kalmış ve süt içirmek üzere bize emanet edilmiştir. Eğer onu öldürmeye gerçekten niyetli iseniz, bizden birini katledin, yeter ki yetimden el çekin. Bu kimseler şefaathçilerin sözlerine iltifat etmeyince, şefaathçilere gelenler bağırarak cemaatin olduğu tarafa doğru koşturdular. Mezkûr kişi, ilk olarak Resûlün karnını baştan ortasına kadar yarıdı. Bundan dolayı bir elem ihsan buyurmadı. İç organları dışarı çıkardı ve zemzem suyuyla iyice yıkayarak tekrar yerine koydu...”

“Yusuf b. Zi Yezzen ile Abdülmuttalib'in Resûl ile ilgili olarak yaptıkları soru cevaplı konuşma, mezkûr tetimmenin başında geçmişti. Burada az da olsa bir daha tekrar etme ihtiyacı duyduk. Allah'ın habibi 8 yaşına ulaştığında, dedesi Abdülmuttalib vefatla müşerref oldu. Dedesi onu, kura çekerek oğlu Ebu Tâlib'e ısmarladı. Hazret-i Risalet'in gelecekteki büyük makamından onu haberdar etti. Kavmi, onu tazim etmeye teşvik etmeyi lüzumlu gördü. Sahih olan kavle göre 120 yaşından sonra vefat etti. Onun gidişi Kureyş üzerinde büyük tesir bıraktı. Onu sedr suyuyla yıkadılar, Yemen hullelerinden bin miskal altın kıymetindeki iki hulleyi kefen olarak sardılar. Çok miktardaki misi kefenine ve tenine döktüler. Azat edilmiş evlatlıklarından olan çok sayıdaki kişi tabutunu elleri üzerinde merkadine kadar götürdüler. Resûl şöyle buyurdu: Yarın kıyamette, Hakk Te'âla dedem Abdülmuttalib'i kabrinden nebilerin ameliyle ve meliklerin heybetiyle haşr edecektir.”

“...Ebu Tâlib ticaret için Şam'a gümeye niyetlendiğinde, Peygamberi gördü. Gidip gelirken sohbet etmek amacıyla onu yanına aldı. Kervan Busra şehrine ulaştığında, önceki kitaplardan Resûlün haberleri hakkında bilgi edinmiş kervanlara yer kiralayan rahib, gelen kavme nazar etti. Bir parça bulutun Resûlü devamlı gölge altında tuttuğunu ve ağaç, taş ve cemadâtın ona secde ettiklerini gördü. Rahibin Ebu Tâlib'e Resûlün sıfatı hakkında haber vermesi henüz tamamlanmamıştı ki, Rum

mülkünden dokuz kişi geldi. Rahibe, İncil âlimlerinin bu ay içinde Araplardan bir peygamberin Busra şehrine varacağını kaysere dediklerini haber verdiler. Bu nedenle pek çok kişi onu görmek için yollara döküldü, biz de yolun burasına kadar gelmeye müyesser olduk dediler. Rahib, Resûlün sıfatını onlara da söyledi ve mübarek çehresini onlara gösterdi. Bu dokuz kişinin her biri iman etiler ve bey'at yaptılar. Mezkûr haberi gizlediler...”

“...Meysere, Resûlün uğurlu ayağını, dünyada fayda ve âhirette saadet verecek olan alâmet ve keyfiyetinin izleriyle birlikte Hatice'ye arz etti. Kendi aslının şeref, karar, azim ve büyüklüğünü nefsinde toplamış olan Hatice, Resûlle nikaha istekli olduğunu Kureys'e ifşa etti. Kavmi içindeki şerefliğin tümü, onunla akid yapmaktan mahrum kaldılar. Ebu Tâlib, Hatice'nin evine geldi ve tarih âlimlerince, hadis ashabınca, büyük ediblerce ve belağat sahiplerince maruf olan nefis hutbeyi mezkûr evlendirme merasimi esnasında Resûl adına irâd etti. Mübarek akdi karara bağladı. Resûl mal olarak bir şey arz etmedi. Mihri de kendi zimmetine aldı. Bu mübarek akid, amcası Amr b. Esed'in rızasıyla sahih olarak karar buldu. Evlendiği gün Hatice'nin yaşı 40'a ulaşmıştı. İslâm'ı kabul edişi, Resûl'den çocuklarının olması, ilk kocası gibi Hatice ile ilgili diğer latifeler, yukarıda tarihle ilgili ilk fende zikredilmiştir.”

“...Hacerü'l-Esved'in yerine koyulması vakti gelince, kavmin arasında husûmet ortaya çıktı. İçeri girecek ilk kişi her ne hüküm verirse versin ona bağlı kalacaklarını karara bağladılar. Güzel bir tesadüf eseri olarak Mescid-i Haram'ın kapısından giren kişi Resûl oldu. Bi'setten önce vuku bulan bu hadise esnasında, Kureys onu Muhammed-i Emin olarak çağırıyordu. Mustafa onlarla ilgili hükmü vererek mübarek ridasını açtı ve Hacerü'l-Esved'i içine koydu. Mübarek eliyle kaldırdı ve her kabilenin ridanın bir kenarından tutarak kendisine iştirak etmesini emretti. Hacerü'l-Esved'i yerine koydu. Böylece hepsi “vâzi'ân” (koyanlar) adıyla çağrılmaya hak kazandı. Bundan sonra Beyt, bir tavanla örtüldü. Hacer'i, bilinen cânibten dışarıda bıraktılar. Meskûr bina, Kureys'in helal mallarının bir ürünü oldu. İlk yapılışından Haccâc zamanındaki son harab oluşuna kadar Ka'be'nin tamiri ve harap olması, defalarca vâki olan bânileri ve meşhur Haccâc'ın imareti olan bugünkü bina ile ilgili haberlerden geri kalanlar bu kitapta, lâyük oldukları yerlerde tahrir edilmişlerdir.

Abdülmuttalib'in zikriyle ilgili lâhikanın tekmilesi: Dedi: Hacer'de uyuya kalmıştım. Uykuda biri bana şöyle dedi: Taybe'yi kaz. Ona dedim: Taybe nedir? Cevap vermedi, gitti. İkinci gece tekrar geldi. Bu sefer Berre'yi kaz dedi. Berre nedir? dedim,

cevap vermedi, gitti. Üçüncü gece yine geldi ve Bidda'yı kaz, dedi. Bidda nedir? dedim. Gitti, gelmedi. Sabahleyin uyuklar iken tekrar rüyama girdi ve Zemzem'i kaz dedi. İsmail'in döneminden sonra Zemzem'in bulunduğu yerin unutulmuş olması sebebiyle, Zemzem nedir? dedim. Gümüş başlı karganın Kureyş'e nâzır olarak feryad ettiği yer ile Karyetü'n-Neml arasındaki hacıların su içtikleri kuyudur dedi..”

Hz. Muhammed'e ilk vahyin inzâli, ne ile karşılaştığını bilemeyen Resûl'ün Varaka b. Nevfel tarafından sakinleştirilmesi ve bir müddet vahyin kesilmesi bahislerinin ele alındığı kısım, mi'rac ve isrâ kıssasının işlenmesi ile son bulur (211a-214b). Daha önce zikri geçen bölümlere de atıfların bulunduğu bu kısım, bilhassa mi'rac ve isrâ hadiselerinin anlatımıyla dikkati çeker:

“Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesinden öncesiyle ilgili zabt olunmuş esaslar bu şekilde tahrir edildi. Vahyin, Resûl kırk yaşına ulaştığında başladığı kabul edilir. Risâletin vusûlünün keyfiyeti olduğu hâl üzere tekrar ortaya konulmuş ve bundan sonra da onun iş, tutum, ahlak ve sıfatı kaleme alınmıştır. Bunları mütalaa edenler, Nebî'nin sahip bulunduğu mezkûr ahlakının kırk yaşından sonra zâhir olduğunu zannetmemelidirler. Ancak onun aziz ömrü esnasında sâdır olan fiillerin ve zâhir olan amellerin tarihli olarak kaydedilmemiş olduğunu kesin olarak bilmelidirler. Mustafa (salât ve selâm ona olsun)'nın mutahhar vücûdu ilahî kemâlâtın mazhar-ı ezelisidir. Yâdi bu kitapta geçmiş bulunan ma'mur ömründen kırk yıl tamam olup açıkça kırk birinci yıla girince –kırk birden bir gün veya iki ay, on gün alınca–, daha doğrusu İskender-i Zülkarneyn tarihinin 722 yılının Rebî'u'l-Evvel ayının ikisi, Pazartesi günü olunca veya Padişah Kisra Ebreviz b. Hürmüz b. Enuşirvan-ı Âdil'den 20 sene geçince ya da Ramazan ayı veya Recep ayı –bir kavle göre her ikisi de olması mümkündür– olunca, zikri yüce olan Bârî'nin, senânın en faziletlesine lâyıf bulunan o kimseye vahyetmesine bu anlatılanlardan sonra şimdi değinilecektir. Vahyin başlangıcı rüya-i sâliha denilen doğru rüyalar görmekle olmuştur. Rüyaların tamamı, sabah tan yerinin ağarması gibi tezâhür etmiştir. Bunun üzerine o, halvete ilgi duymaya ve dağlardaki mağaralarda zaman geçirmeye başlamıştır... Kur'ân'ın ilk inzâl olunan kısımları, cennet ve cehennemle ilgili olan bölümlerdir. Böylece sevdirme ve korkutma yoluyla insanların müslüman olmaları sağlanmış, daha sonra helal ve haram konularına geçilmiştir. Eğer ilk olarak içki ve zinanın yasaklanmasıyla ilgili âyetler gelmiş olsaydı, halk bunlara tâbi olmazdı. Tam olarak nâzil olan son sûre, Tevbe

sûresidir. Son âyet, Nisâ sûresinin sonundaki Kelâle ayetidir. Bir kavle göre son sûre, Nasr sûresidir.

Mezkûr tarihte Muhammed'in mi'râc kıssası: Tarih fennine göre, isrâ gecesi Resûl, Yatsı namazından sonra Ka'be'nin yıkık kısmında veya Hacer'de veya Mescid-i Haram'ın içinde veya Ebu Tâlib'in kızı Ümmü Hânî'nin evinde ya da Mescid-i Haram'ın etrafında bulunan Harem'in dâhilinde uzanmış vaziyette iken, uyku ile uyanıklık arasında Cebrail'in ona gelmesiyle vuku bulmuştur. Cebrail, Resûlün sinisini, daha önce de zikredildiği üzere çocukluk çağında göğsünü yarması gibi tepesine kadar açmıştır. Mustafa'yı daha önce de sarahatle zikr olunan katırdan küçük, eşekten büyük beyaz renkli Burak isimli bir bineğe bindirmiştir... Cebrail ve Muhammed göğün yedinci tabakasına eriştiler. Burada baba İbrahim ile oğul Muhammed babalık ve oğulluk boyasıyla birbirine mücavir oldular. Resûl oradan, şerhi bu kitapta feleklerin acayıplıkları fenni kısmında zikredilmiş bulunan Sidretü'l-Münteha'ya vâsıl oldu. Orada dört cennet nehrinden, bâtında bulunan ikisini ve zâhirde bulunan Nil ve Fırat isimli diğer ikisini gördü. Nebi, mezkûr fende yâd edilmiş olan Beyt-i Ma'mûr'a vâsıl olmuş ve burada kendisine şarap, süt ve balla dolu kadehler takdim edilmiştir. Resûl, sütü ihtiyar buyurmuş, diğerlerini geri çevirmiştir. Cebrail, süt içmek için dudağın bile zâid olması ve sütün fitrata uygun düşmesi bakımından Resûl'den sâdır olan bu fiili güzel görmüş ve eğer şarap içseydin, bütün ümmetin sapkın kimselerden olurdu demiştir... "Eğer Allah'ın nimetlerini saymak istesenez, sayamazsınız" müjdesinin sevinciyle, birler, onlar, yüzler ve binlerle ifade edilebilecek nimet türlerini, bu kitapta, yukarıda, "ihdâ'd-dâreyn" faslını zikrederken tafsilâtıyla şerh ettiğimiz için burada bir daha zikretmeyi gerekli görmüyoruz..."

"...Bu ümmetin işlemiş olduğu her güzel amelinin karşılığı on katı ile tahsis edilecektir. Bu hususta yeterince delil vardır. Niyet edilip işlenmeden kalan güzel ameller, yapılmış bir fiil olarak değerlendirilecektir. Evvelâ niyet olarak akıldan geçmiş, ancak sonunda terk edilmiş olan kötü işler ise, bir hasene ile karşılık görecektir. Mustafa, Musa'nın kabrini Kesib-i Ahmer yanında görmüş –onun günümüzde maruf olan merkadi Şam-ı Mübarek'tedir- ve dâhilinde medfûn bulunduğu ihatasında namaz kılmıştır..."

"İlk sefer olan isra, Sübhânî nassa göre Mekke'den Beyt-i Makdis'e kadar olmuştur. Nahl ve Kehf sûrelerinde bu gece yürüyüşü ruhî olarak gerçekleşmiştir. Mekke'deki iniş yerine ve Bekkâ'daki mezara inzâli ve bu kıssa ile ilgili geri kalan diğer

latifeleri, azametli Hazret-i Muhammed (Allah'ın salât ve selâmı onun neslinden gelenlere olsun)'in sahih hadisleri ve hasen haberlerinden mürekkep ciltlerden oluşan denizlerin derinliklerine dalan özel dalgıçlar istihsal edebilirler. Bunun için haya kuşağı ile belini bağlamak, haya katreleri sayısınca ıtırlı Cenâb-ı Mustafa'ya dâhil olmak isteğini iletmek, derya havuzuna cânını feda etmek, hâsılı zorluk köpüğünü iltikat mahalline intikadî olarak getirmek, muhtelif kıymetli cevherlerden her nâdir şeye, ilminin kıymetinden hata ile bir şey eksiltmeden bir değer biçmek gerekir. Nebî'nin mi'racında Allah indinde cereyan eden şeyler kitaplardaki çeşitli bab ve fasılların yardımıyla böylece takdim edilmiş oldu. **Yine Dârü'l-hadis'teki derslerde öğretilmiş olan şeylere de itimat etmek gerekir. Bu zayıf bende orada zikredilmiş olan şeyleri ortaya koymuş ve bu satırları tütizlikle kaleme almıştır. İnce görüşlü muhaddisler nezdinde şu iki mertebe, yani red ve kabul arasında her ne varid olmuş ise, tahminde bulunmaksızın tayin üzere tespit etmiştir. Hakkında niza ' bulunan mübhem hususları Allah ve Resûlü bilir. Bu hususta selâmet yolu altmış kitaptan istifade etmektir.**"

Hz. Muhammed'in bazı melik ve sultanlara İslâm'a davet mektupları göndermesi ve bu kimselerin bu davete verdikleri cevapların ele alındığı kısım (214b-216b), hadis kitaplarında da geçen Rum meliki Herakl'a gönderilen mektubun zikri ile başlar. Kısra Ebreviz b. Hürmüze'e gönderilen nâmenin akıbetine ve Rum sûresinin nâzil olmasına sebep teşkil eden Rumlar ile Farslar arasındaki mücadeleye değinilir. Söz konusu bahisler hadis, tefsir ve tarih kaynaklarındaki rivayetlerin yardımıyla şöylece takdim olunur:

"Hadis: Hazret-i Risâlet Mustafa, peygamber olarak gönderildikten sonra Dihye el-Kelbî ile o dönemde Şam'da büyük bir tahtgâhı bulunan Rum meliki Herakl'a bir mektup gönderdi. Herakl orada hâzır bulunan Mu'âviye'nin babası Ebu Süfyan b. Harb'tan bazı şeyler sordu. Orada icra olunan mecliste Araplar arasında ansızın bir ittifak ortaya çıktı. Mezkûr melik ona, Muhammed'in söylediklerini kavmi tekzib mi tasdik mi ediyor, onun ataları arasında melikler var mı yok mu, kavmi arasında hiç kimse onu yalan söylemekle töhmet etti mi etmedi mi, ona tabi olanlar hali vakti iyi olanlar mı zayıf kimseler mi..."

Kayser'in ikinci gurup suâlleri Muhammed'in emrettiği şeylerin keyfiyetiyle ilgili oldu ve bunların cevaplarını dinledi. İkinci defa Mustafa'nın zâtıyla ilgili hususlardan namaz, zekat, sıla-i rahim ve iffetiyle ilgili hususları sordu. Sonunda mezkûr melik, Muhammed'i şu ifadeyle tasdik etti: Böyle bir peygamberin ortaya çıkacağını

biliyordum. Ancak Araplardan ortaya çıkacağı hususunda şüpheli idim. Artık zâhir olduğuna göre, ona iman ediyorum. Eğer nezdinde olsaydım, onun mübarek iki ayağını yıkardım. Onun mülkü tahtımın altına kadar varacaktır. Herakl'ın Hazret-i Risâletin mektubunu okuması hususu dürüst muhaddislere ve doğru tarihçilere gizli değildir... Herakl, Muhammed'in mektubu ulaşmadan önce, yanında bulunan ilm-i nücûm sahibi kimselere sünnetli bir padişahın zuhûruyla ilgili sualler sormuş, yıldızının durumu tevil edilerek mübarek Mustafa'nın peygamber olarak gönderildiği anlaşılmıştı. Sonunda Herakl'ın işi Muhammed'in nübüvvet tarihinin beşinci senesinde melik olmaya kadar vardı. Mezkûr kıssa ile pek çok latifeden biri sayılmış oldu. Melik ve sultanların hayatlarındaki aşağılık zevkler yerine son Nebî ile ilgili ilim cevherlerinin hazineleri tarafından takdim edilen şeyler, görünüş ve bilgi olarak daha kıdemlidir. Mahzenlerdeki yazmalarda konuyla ilgili bablar mevcutsa da, şimdilik bu şekilde kısaltılmış oldu.”

“...Bu iki kıssa Siyer'deki en hoş giden bey'attır. Diğer yazılmış şeyler gibi gayet de sıhhatlidirler. Ahbâr-ı Nebevî'deki gaybî konulardan olan bu bâba ve risâlet faslının diğer latifelerine, her ne kadar kapalı olsalar da ve zahirelerin sürekli olarak kapalı kalması gerekiyorsa da, bu fende mümkün olduğunca değinilecektir. Hazret-i Risâletin muasırlarından olan Fars ve Rum melikleri ile büyük kısırlar tarafından gelen Yemen hâkimlerinin zikri, nebevî mucizelere lâıyk olduğu nispette bu bahse karıştırılmıştır.”

“Bazı müfessirlerin kavline göre Rum sûresi bu iki melik (Enuşirvan-ı Adil ile Rum kayserlerinden Bahtıyanus) hakkında nazil olmuştur. Tarafların birbirine galebe etmesinin keyfiyeti zikr edilir ve mağlup olanın mallarının ve beldelerinin gâlib tarafına intikalinden bahis edilirken sahabede ehl-i tevhid durumu nedeniyle hüüzün, Mekkeli müşriklerde de bu hususta sevinç zâhir olurdu. Bir gün ehl-i kitap olan Rumlara dost olan Ebu Bekir ile kitapsız Farslara sevgi besleyen Ebu Cehil arasında bir rehinleşme vuku buldu. Rehinleşenlerin sevgi beslediği askerlerden hangisi on yıldan az olmamak kaydıyla diğerine gâlip gelirse, gâlip gelen tarafı tutan belli sayıdaki deveyi alacaktı... Mukaddes Cenâb-ı Muhammed'in mucizelerine büyük bir nispeti bulunması sebebiyle Rum sûresinde mevcut bulunan diğer latifeleri, Nebeviyyâtın gemilerin yüzdüğü dalgalı denizlerinde ve hazmı kolay, tatlı Fırat nehrinde ameli maksudu takviye etmeksizin ilmi takviye etmek şivesince zikretmek lüzûmlu görülmüştür... Enuşirvan'dan son Acem meliki Yazdicerd-i Şehriyar'a kadarki Fars meliklerinin isimlerinin zikri, yukarıda, tarih

fenninde daha açık numuneler şeklinde beyan edilmiştir. Bu konuda bu kadar haber kâfidir.”

Hz. Muhammed'in doğruluğuna delalet eden âyet ve mucizelerin ele alındığı kısım (216b-226b) ise şu bahislerden oluşur: Az bir yemek ve su ile pek çok kişinin doyması, Hz. Osman ve Zübeyr b. Ammar'ın öldürülmeleri, yalancı peygamberlerin ortaya çıkışı, ileride Müslümanların eline geçecek beldelerin zikri ve Mehdi ve Deccâl'in zuhûru gibi gelecekte meydana gelecek olan bazı hadiseleri bildirmesi, Yahudilerin öldürme ve zehirleme teşebbüsleri gibi kendisine zarar vermek ve kötülük yapmak isteyenlerin niyetlerinde başarılı olamamaları, bazı kimselere ileriye matuf olarak verdiği müjdeli haberlerin vukua gelmesi, kendisine kötülük yapmak isteyenlerin, onu öldürmeye çalışanların veya onunla alay edenlerin başlarına gelen feci akıbet, Bedir savaşı öncesi Kureyş'ten öldürülecekleri tek tek sayması, çeşitli vesilelerle uğradığı veya yardımını gördüğü ev halkının rızkının ya da hediye ettiği şeylerin bereketlenmesi, hastalıklara çeşitli vesilelerle şifa kaynağı olması, borçların ve hastalıkların giderilmesi ile birinin müslüman olmasını isteme gibi nedenlerle yaptığı duaların kabul olması, kendisine sorulan suallere muhatabını ikna edecek şekilde doyurucu cevaplar vermesi. Söz konusu bu bahisler içinde dikkati çeken bazı hususları şöylece sıralamak mümkündür:

“Mustafa (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun)'ın doğruluğuna delalet eden mucizeleri ve âyetleri zikretmeden önce, az sermayeli ve kısa ömürlü her bir kişinin ondan ancak küçük bir parçayı kaleme alabileceğini belirtmek gerekir. Resûl (selâmların en faziletlisi ona olsun)'ün ahvalini ahlak, ef'âl, ahval, âdetler, seciyeler ve siyaset bakımından ele alan her kimse, yaratılışa izafetle ve her şeyi itaate cezbe etmesi yönüyle zor suallerin derinliklerindeki acayip cevapları, mahlukâtın maslahatlarıyla ilgili yeni tedbirleri ve şer'iyâtın zahirdeki fasıllarında yer alan güzel işaretleri görür. Âlemin fakihleri ve akıllıları, uzun ömürlerine rağmen onun dakikalarını idrakten acze düşerler. Beşeriyetin kuvvetinden mükteseb olmayan hiçbir taş, semavî te'yid ve ilahî kuvvetten yardım dilemekten gayri onun tasarrufunu tasavvur etmeyi hayal hazinesinden bile geçirmeye teşebbüs edemez. Böyle bir şöhret yalan söylemeyi adet edinmiş ve sahtekarlık elbisesi giyinmiş bir kişiye müyesser olamaz.

O (selâm ve salât ona olsun) emîn bir kişi idi. İlim öğrenmeye çabalamamıştı. Döneminin kitaplarını mütalaa etmemişti. İlim talep etmek üzere hiç sefere çıkmamıştı. Yarı aç, yarı tok ömür süren câhil Araplar arasında ansızın fıkıh gibi ilimler husûle

getirmiştir. Sadece kendisi bunları nasıl ortaya çıkartabilir. Onun marifetinin güzergâhı, Aziz ve Celil olan Allah, melekler ve kitaplardır. Hayret edilecek derecede fasih olan diğer kemalâtı ve bu tür ihsanları herkesin üzerinde tezâhür etmez. Bu tür şeyler ancak büyüklük havassı sönükleşmiş, melekî hasletleri parlamış ve kendisine sarîh bir vahiy nâzil olmuş kişiler için söz konusudur. **Nebevî mucizelerle ilgili her ne tahrir olundu ise, onun bütün kıssaları gibi bunların tümü de sahih kitaplardan senetlerin hazfıyla, hikayelerin ve ravilerin isimlerinin atılmasıyla ve sebepleri zikr etmenin çıkarılmasıyla, daha aciz bıraktı ve muciz bir yolla daha veciz olarak verilmiştir. Sayılmış olan harikuladeliğeler ve serd edilmiş bulunan meşhur vakıtlarla ilgili her şey ve Kur'ân-ı Kerîm'deki, Kureys kâfirlerinin sûalleri üzerine dolunay gecesi Resûlün işaretiyle Mekke'deki insanların bakışları altında ayın iki parçaya ayrılması hadisesinden başka kırktan fazla mucize, gelecekte zikredilecektir. Bu mucizelerden başka Resûlün Mekke ve Medine'de ikâmeti esnasında cereyan etmiş olaylar ve hadisçiler ve tarihçiler nezdinde tarihleriyle mukayyed haldeki vukua gelmiş ve bir derece şöhret kazanmış gazalar ve diğer amaçlarla yapılmış pek çok sefer, eserlerin uzun uzun müşahedesıyla ve emsallerinin alametleriyle, nihaî zikirde haber-i vâhid mertebesinden tevatür haberler derecesine yükseltilmiştir.**

Bu cümleden olarak onun Câbir'in hânesinde ve Ebu Talha'nın menzilinde pek çok kişiye yedirmesi, Hendek günü az bir yiyecekte herkesin doyuncaya kadar yemesi, vasatü'l-ma'mûrenin ufuklarında günümüzdeki kelîçeye (yuvarlak ekmek) benzer dört Medine müdü ve bir baş küçük oğlak ile aç durumdaki seksen kişinin doyması...

*Cahiliye döneminde câhillerin büyük itibar gösterdikleri kehânet ilminin ve şeytanların melekleri gizlice dinleyerek vaki olacak hadiseleri kâhinlere haber vermek ve onların, bunlara kendilerinden iftira ve beyhude şeyler ekleyip biri iki ederek halkı yoldan çıkarmalarını sağlamak amacıyla yukarıya, göğe gitmelerinin bâtil hâle gelmesi, div-koş (dev öldüren) isimli şihab yıldızını izlemeyi meslek edinip yoldan çıkan kâhinlerin köhne ilminin bâtil hâle gelmesi. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiği ilk dönemlerde, ele alınan şer'î meseleler de bu hususu ortaya koymaktadır. **Her kim bu zamanda bir falcının huzuruna varır ve onun bir şeyi nasıl ortadan kaldırdığını izler, ona bir şey sorar veya söyler, onları tasdik eder veya yaptıkları şeyler acayibine giderse, o kişi kâfir olur. Kim ki kendi çocuğunu bir Nasraniye emanet eder, o da çocuğu uygunsuz şeylerle doldurur, kilisede yıkar, yani Rumcası vaftiz eder ve ibrî (Yahudî âlimi) kılar, bu yolla da Müslümanlar ve kâfirler***

arasındaki dostluğun te'kid edilmesine sebebiyet verirse, onun kehanetle ilgili mezkûr fiili ve bu tasdiki bütün küfürlerden daha şiddetli ve daha hatalı olur. Şöyle ki eyyâm-ı şuhûrda, kâfirler belirli bir mevkide malum güne kadar onlarla bir araya gelirler. Rumca sinod ismini taşıyan bu bir araya geldikleri yerde, günü teferrüc (eğlence) ile geçirirler. Kafirle zina yapan sapkınlık bakımından daha ileridedir.

Tekrar nebevî mucizeleri zikretmeye dönüyoruz.** Ağaç dalının büyümesi, minberin inşasından önce bir müddet cemaatin içinde sırtını dayayarak hutbe okuduğu Cennâbe sûtûnunun minberin tamamlanmasıyla istinad makamından alınması üzerine inlemesi... **Ümmülerin Nebisinin ümmetine mensup kâmil kimselerin Arapça incelikleri ve Farsça hakikatleri muhtevi manzûm ve mensûr kitapları, bu babta da nebevî hadislerin aktığı kaynaktan beslenmişler ve şükürlerde bulunarak gövdelerine canlılık katmışlardır. Böylece onunla ilgili muteber haberleri içeren metinler hâline gelmişlerdir.** Âdem oğullarından vefat edenlerin nemli toprağın içinde istirahat etmeleri gibi hannane isimli şeyin gömülmesi ve berzahtaki neş'ette hayvan olarak neşv ü nema bulması, haşr-ı ekberde son kez güneşten daha parlak bir şekilde neşrolması, öncekinden daha fazla inlemesi. **Meşhur olan bu hususlarla ilgili ima yollu bu tembih, zeki bir kişiye beyân olarak yeterlidir...

*Allah Resûlünün bütün sözlerinde, hallerinde ve fiillerinde doğru olması. O, ehl-i İslâm'dan iki büyük taife arasında Hasan b. Ali eliyle genel bir sulh sağlanacağını bildirmişti. Bu husus, mezkûr cem'iyet günü, ufukların askerleri ve onların önderleri ile Mu'âviye arasında **bu kitapta, yukarıda zikredilmiş olan uzun kissa** ile zâhir olmuştur. Emîrül-Mü'minîn Hasan tam bir kudret ve küllî bir ihtiyar ile hilafeti Mu'âviye'ye tevdi etmiştir. **Maslahat ve nasihat gereği Sıffin'de müslümanların kanları dökülmüştü.** Onun, abid bir şahıs olan ve görünüşte namaz, zekat, oruç, kıyam, hac ve cihadı yerine getirmekle birlikte zikir olunmamış bir cehennemlik olan Amr b. Cürmüz ile ilgili haberleri de böyledir...*

*Resûl, Esved-i Ansî'nin Kezzâb'ı Yemen'deki San'â'da falan gece öldüreceğini haber vermiş idi ve öyle de oldu. **Tarih ve hâl hususunda yanlışlık vardır...***

Resûl, Benî Necran'a mensup Hıristiyanları İslâm'a davet etti, fakat onlar buna icabet etmediler. İki taraftan lanetleşme cümlesi sâdır olsun, her kim doğru olmayan dine sâlik ise helak olsun diye mübâhele istediler. Resûl, mübarek vücûdu için deve kılından, siyah renkte ferah bir aba almıştı. Hasan ve Hüseyin'i, kuşun kılları seyrek yavrusunu sarması gibi bu aba ile örtmüştü. Arkasından Fatıma, onun arkasından da

*Ali yürüyordu. Neticede mezkûr âyetler nâzil oldu. Bunun üzerine Hıristiyanlar mühlet istediler... **Bu haber, Mustafevî mucizelerin en meşhuru olarak maruftur. Her ne kadar biliniyorsa da onu zikretmek lüzumlu görüldü. Mübâhele kıssasını tasdik ederek Ehl-i Beyt'in methiyle muvafık düşen başka bir sahîh hadis de vardır. Arapça'dan Farsça'ya tercüme olunan bu hadis, ondan (yukarıdakinden) daha az sarıhtır...***

Tebûk ve Hudeybiye'deki su kıssası, Câbir ve Ebu Talha'nın yemeği ile Hendek günü yenilen yemek ve başka birkaç mucize, burada evvela icmali ve veciz olarak, sonra da muhtasarı tercih eden tenkitçilerin şivesine aykırı olarak tekrarlama maslahatınca hiçbir şeyi terk etmeden tafsili olarak bir daha verilmiştir. Eğer kişi kendini bilirse, bu konuların tekrar edilmesini gaflet olarak algılamaz.

*Araplardan olan Nebî, gazvelerden birinde aç bir kavim gördü. Develeri kesmekten onları nehy etti. Deri sergi bezlerini açtı, sahabenin verdiklerinden arta kalanları oraya döktü. Deri sergi bezlerini içeceklerle doldurdu. Hepsi doydular. Meşhur olduğu üzere, buradan 1400 kişinin gelecek günlerde yiyeceği yol azığını da aldı. Bu husus, belli bir şöhrete sahipse de ve **Muhammediyyât** sermayesinden sayılıyorsa da vâizlerin malumu olmaktan uzaktır...*

*Meşhur olan rivayete göre, Resûlün sevinçli, mutlu ve kutlu bir şekilde Medine'ye vardığı mübarek ilk gelişi esnasında cennet yiyeceklerini ve daha önceki haberde geçen çocuğun doğumunun hakikatini ilk soran kişi Abdullah b. Sellâm'dır. Onun sorduğu üç sorudan ilki, kıyâmetin alâmetlerinin ilkinin hangisi olduğu idi. Resûl, maşruk tarafından bir ateş çıkacak, insanlar mağrib tarafına doğru kaçacaklar diye cevap buyurdu. **Geri kalan diğer sualler ve bunların cevapları yukarıda zikredilmişti...***

*Hendeğin kazılması sırasında, bir anda büyük bir granit taşı ortaya çıktı. Kavmi kazmaktan alıkoydu. Resûl ayağa kalktı ve ridasını hendeğin bir köşesine bıraktı. Kazmayı mübarek eline aldı ve bir kez vurdu. Taşın üçte biri zâhir oldu. Bu esnada Selman-ı Farisî'nin bakışları altında ondan bir kıvılcım parladı. Nebî'nin ikinci darbesi ile taşın üçte ikisi bâriz oldu. Müteakib kıvılcımın aksi de Selman'ın gözünün nasibi oldu. Muhammed'in üçüncü darbesi ile taşın geri kalan son üçte biri de ortaya çıktı. Bundan sonra Resûl hendekten dışarı çıktı, ridasını giydi ve oturdu. Selman, üç darbeye ortaya çıkan üç kıvılcımın sırrındaki yüksek hikmeti sordu. Resûl şöyle cevap buyurdu: **Birinci vuruşta çıkan ilk kıvılcım Acem meliki olarak tabir olunan kisranın şehirleri üzerinde, yani Irak'ta, Horasan'da ve Errân, Azerbaycan, Şiraz ve Kirman'dan***

Hindistan sınırlarına kadarki İnan memleketinin tümü ile kisraların kılıçları altında bulunan her yerde parlayan bir kıvılcım olarak zâhir oldu. Bunu, bu cismanî göz ile âşikar olarak gördüm. Bunun üzerine orada bulunan sahabe, Resûl'den, beldelerin tahrib edilerek, sâkinlerinin çocuklarının köle olarak götürülerek gönüllerin şifa bulması ve bu kimselerin hemencecik nebevî davet ve ilâhî kabulle bahtiyar kılınmaları için Hakk Te'âlâ'nın kisraların diyarının mülkiyetini kendilerine bahşetmesini istediler. İkinci darbe ve ikinci kıvılcım ile, **Rum meliki kayserin bütün şehirleri, yani Kostantiniyye-i Uzma, Rumiyye-i Kübra, Yunan beldeleri, sahilleri ve şehirleri, Şâmât'ın cümlesi, Beyt-i Makdis ve kayserlerin sultanı altında olan diğer memleketler** şüpheye mahal vermeyecek bir kesinlikle parlak bir kıvılcım gibi belirdi ve gözlerimle gördüm. Müslümanlar, ey Allah'ın Resûlü, onların da bir gün bizim elimize geçmesini ve ülkelerini harap edip bütün çocuklarını bendemiz kılmasını Hakk'tan dile, dediler. Mustafa bu ricaya iltimas buyurdu, dua etti, Bari Celle ve Alâ'nın kabulüne makrûn eyledi. Üçüncü darbe ve son kıvılcım ile, **Habeşe şehirlerini** bütün havalisi ile gördüm. Orada bulunan cemaat, Resûlün duasıyla, orayı da kisraların ve kayserlerin memleketleri gibi kendi mülkleri kılmasını istediler. Cevap olarak şöyle buyurdu: Habeşe sizi terk etmiştir, siz de onları terk edin. Bizi terk edip bize hücum etmedikleri müddetçe, boyunlarını vurmayın.

Bu müellif bendeye, bu nebevî mucizeden şu malum oldu. Beldelerin en hası, heyet ashabı, tarih erbabı, nücûm âlimleri, hendese büyükleri ve yüzölçümü ilminin kanunlarının hamallarının da işaret ettiği üzere Vasatü'l-Ma'mûr olan Şam'dır. Dinî kitapların müfessirleri ve muhaddisleri de bunu şu şekilde yorumlamışlardır. Kisraların ve kayserlerin taht-ı tasarrufunda bulunan beldeler, Resûlün dua buyurması ve bu duaya icabet olunması sebebiyle, çabucak ehl-i İslâm memleketleri hâline geldiler. Habeşe diyarı ve Türk beldelerini ise fethetme davet ettiği yerlerin içine dâhil etmemiş, kendi mübarek kelimesiyle bunları terk etmeyi, onlarla mücadele ve mağlubiyetten daha evlâ görmüştür. Mezkûr memleketlerin düşman yerleri olmaktan çıkıp hidayet ehlinin tasarrufuna gireceğinin parlak bir burhan ve kat'î bir hüccet ile gösterilmesi, Vasatü'l-Ma'mûr'un üstünlüğünün başka bir delilidir. Gerçek manada isabet Allah'a mahsustur...

Vefatına müteallik bulunan diğer güzel hususlar, vukuundan önce haber verdiği büyük mucizeler ve gayba âit haberler içinde sayılmıştır. Her ne kadar nebeviyyâtın yapısı, kalpleri coşturmak ve zihinleri canlandırmak için rahmet arayanları te'kid

ederse de, **Nebeviyât** kısmında, mucizelerin ortasında ölümlle ilgili olarak tazmin şeklinde bu kadar bilgi vermek yeterlidir. Ağlatacak kelimeleri tezekkür etmek, mutluluğu ortadan kaldırmak değildir. Kırık kanatlara, karnı iki büklüm olmuş olanlara can ver. Ebedî, dâim ve ümit kaynağı olan Allah, Muhammed'e salât etsin. ”

Hz. Muhammed'in edebi, ahlakı, insanlara hürmeti, elbisesi, yüzüğü, binekleri, Tevrat ve İncil'deki vasfı, oturması, kalkması, insanlarla konuşması, gülmesi, fesahâtı, yemek yeme tarzı, yedikleri ve özel günlerde yememeye dikkat ettikleri, giyinme tarzı ve giydikleri, kılıçları, atı, eşeği, koyunu ve ilgili diğer hususları içeren kısım (226b-231a) da mufassal anlatımıyla dikkati çeker:

“Hakk Te'âlâ'nın Mustafa (tahiyyâtın ve selâmın en faziletlisi ona olsun)'yı te'dibi çeşitli veheleri içerir. **Bu hususta, telaffuz edilmiş lafızları hafzederek dikkati çeken manaların dışında bir şeyi kaleme getirmeyen Keşşâf sahibinin latîf üslûbuyla, Kelâm-ı Mecid'in açık âyetlerinden ve muhken sahih haberlerden derlenmiş pek çok delil verilmiştir. Tercih edilen bu üslûp nedeniyle, kendi faydasız kıt sermayesini değerli sanan ve tahsil derecesine aldırmaksızın yakalandığı aldatıcılık ve cezbedicilik yularından başını kurtaramamış kimseler, bu kitabı öyle kolaylıkla okuyamaz. Nebevî âdâb, tafsîlî bir üslûbla ve çok yönlü beyanlarla en münasip şekilde ele alınmış ve bu fende bunun belirtileri imkanlar ölçüsünde ve takat yettiğince tahrir edilmiştir. Nebî'nin en fazla arzu ettiği şeyin mübarek nefsinde adalet ve insafı yerleştirmiş bir kişi olarak anılmak olduğu, ahlakı bahsindeki adaletiyle ilgili cümlelerin tafsilâtından çıkmaktadır. Sahabe-i kibârî ile bir Yahudî arasında meydana gelen öldürme hadisesi üzerine, kan diyeti olarak yüz baş deve vermiş, kendi dostlarını himaye etmeyi câiz görmemişti. Öyle ki bu hadisenin vuku bulduğu esnada Nebî'nin sahabeleri bir baş deveye bile muhtaç durumda idiler.**

Ahlakının geri kalanı bu kıyasla kemâlin en üst derecesine tekabül eder. Şöyle ki, açlıktan midesine bir taş bağlamıştı. Ne zaman bir şey hazır olursa, o zaman yedi. Var olanı geri çevirmeye rıza göstermedi. Ekşi de olsa helal yiyeceği yemekten uzak durmadı. Eğer ekmezsiz hurma bulduysa, hurmayı veya sade ekme bulduysa, ekmeği yedi. Bazen incir ve arpa ekmeği, bazen helva veya bal, bazen ekmecli ya da ekmezsiz süt, bazen de kavun yedi. Hazırda başka bir şey yoksa toplanmamış taze hurmaya kanaat gösterdi. Asla bir tekkeden (yoksulların barındığı yerden) bir lokma yemedi. Ömründe mükellef bir sofrada yer almadı...”

H. Muhammed'in hilye-i şerifinin ele alındığı kısım (231a-232b/1) ise şu bahisleri içerir: Yüzü, gözleri, kaşları, kirpikleri, saç, sakalı, bıyığı, ağzı, dişleri, konuşması, tebessümü, boyu, kilosu, teni, rengi, baş, omuzları, göğsü, karnı, ayakları, parmakları vd. Bizzat müşahede ediliyormuşçasına detayların verildiği bu kısımdaki bazı pasajlar ise şöyledir:

“Resûl (salât ve selâm ona olsun)’ün mübarek hilyesini beyan: Onun hilyesi şunları içerir: O, itibar, saygınlık ve büyüklük bakımından kendisine mahsus bir övgüye sahipti. Yüksek önderliklerin yer aldığı ulu mahzenin içinde yüce bir zirve idi. Gerçekten güzel ve gâyet alımlı, dolgun, aydın beyaz bir yüzü vardı. Saygınlık uyandıran güzelliğiyle zarif, bir bekar kadar nazikti. Yüzü, etinin çokluğu nedeniyle yuvarlak ve mahrutî idi... Saç, ne taranamayacak kadar kıvrıkcık, ne de düzdü. Kıvrıkcık ile düz arasında dalgalı bir saç vardı. Resûllerin en faziletlieleri birleşerek bir kusur aramışlar, dâima en münasip olana sahip olarak temize çıkmıştır. Bazen, gayet canlı ve taze gözüken saçlarının tellerini ortadan ikiye ayırarak tarar, Hicâz-ı Şerif çölünün sürekli değişken kumlu yollarına benzetirdi. Eğer saçını birbirinden ayırarak ortadan bölmüşsen, Muhammediyyât’tan sana ilkâ olunan şeyi anlayarak imtiyaz kazandın. Rivâyetlerin ekserisinde saçlarını örüp birleştirdiğine dâir bir şey yoktur. Saçlarının ucu kulak memesini aşmazdı. Bir kavle göre o büyük itanın tecessümü bakımından zikredilenden daha aşağıda idi. Bir habere göre ise nübüvvet filizinin iki omzuna kadar iniyordu. Ara sıra saçlarını her yönden uzatmış, her iki kulağını adeti olduğu üzere saç örgülerinden dışarı çıkartmıştır. Bazen saçını kulaklarının üzerine salmıştır. Bazen de saç taramak için kendisine tabi birinin yardımını isteyerek saçını daha aydınlık kılmıştır. Keşke saçım, Resûl’e inanan semâ’ ehli kimseler gibi olsaydı...”

H. Muhammed'in affetmesi, sevmesi, kızması, haşmeti, sahaveti, cömertliği, keremi, mertliği, cesareti, tevazuu, adaleti, itidallığı ve ilgili diğer hususların ele alındığı kısım (232b/1-235b), müellifin kendine ve dönemine dair bazı malumatın ilavesi ile sunulmuştur. Daha ziyade yakınma ve sitem kokan bu ifadelerle birlikte bahsin ilgi çeken hususiyetlerini şöylece vermek mümkündür:

“Sahip olduğu kudretin kemâliyle mütenâsip olarak Mustafa’nın affi şöyle idi: O (Allah’ın salât ve selâmı ona olsun) terk edilmiş yerlerden rağbet gören yerlere kadar her yerde yaşayan halkı affetme hususunda elinden geleni yapmıştır... Huneyn gazvesi günü, Bilal’in elbisesi üzerine bir nara atıldı. Bu esnada insanlara ‘atâları dağıtılıyordu. Nara atan şahıs şöyle diyordu: Ey Peygamber! Rabbin, âdil davran

diyor. Nebî şöyle cevap verdi: *Ey cahil! Eğer ben âdil davranmıyorsam, kim davranabilir! Zira benden adalet sâdır olmuyorsa, Hakk'a hıyanet etmiş olurum. Ziyankarlık hususunu haberlerde belirttim. Ömer, ey Allah'ın Resûlü, bırak bu münafığın boynunu vurayım, dedi. Nebî buyurdu: Bundan Allah'a sığınırım. Sonra insanlar birbirine, Muhammed dostlarını katlediyor, derler.*

Latîfe: Bu bende müellifin insafı şöyle diyor: Resûl (Allah'ın salât ve selâmi ona olsun), halkın dilinden sâdır olan eğri şeylerden tasalanmasına rağmen, [onları] katletmesi için Hakk'a niyazda bulunmuyordu. Oysa bu zamanda çirkin işler yapan bizim gibi insanlar, herze söyleyen dillerini tamamen kendilerini kastederek açıyorlar ve utanmadan şöyle şöyle nasihat ediyorlar. Oysa nefisleri methetmek kınanmıştır. Büyük günahları ve fuhşiyâtı hüner cinsinden sayıyorlar ve el üstünde tutuyorlar. Ah, ah, ah! Binlerce ah! Ölüp cehenneme gümüş birkaç haramzâde dışında hepsinin fenalıklarını görmemiş isem de kötü soylu kavme ve hâl-i hazırda çekirge sürüsü gibi üreyen Malâkopiye'deki Akçahisar köyü halkı misâli müfsit, bedbaht, kötü fikirli, havâric isimli diğer gürûhlara (temiz Muhammedî ahlakla dolu olan bu yapraklardaki mazmûnların hürmetine sayıları çoğalmış olan bu kimselerin nesli kesilsin) binlerce kez yazıklar olsun! Tekrar Hz. Muhammed'in şemâili (Allah'ın salâtı, onlarla vasıflanana olsun) faslına dönüyoruz...

Kıssa: Zehire bulanmış eti getiren Yahudî kadının dahi canını bağışladığı, bu kitapta Muhammedî mucizeler bahsinde af, bağışlama ve mağfiret nokta-i nazarından zikredilmişti. Başka bir Yahudî de ona sihir yapmıştı...

Gönderilmiş ve vasıfları açıklanmış Resûl ile ilgili bu habere lâyık nükte: Bu kitabın müellifi bu biçâre bende, Nekîde şehrinde bu tarz muamelelerde bulunan pek çok kişi ve pek çok yılan sıfatlı şahsın, her gün hakkımda yaptıkları bu neviden birkaç kötü fiiliyle mutazarrır oluyor, ancak bir dereceye kadar onları affederek görmezlikten geliyorum. Bu şekilde onlar, beni [bu husustan] külliyyen habersiz zannediyorlar. Ey Rabbim! Resûlünün hürmeti ve mevkii adına [onların] tohumlarından asılları gibi dâneler çıkartma. İşaret edilen hususa geri dönüyoruz...

Latîfe: Bu müellif, bende, kadı, kendine yakın yerlerde sâkin bulunan bin kere Kur'ân-ı Mecîd'i hatmetmiş, tefsirlere kulak vermiş, hadisleri dinlemiş, [buna rağmen] gönüllerinde rikkat meydana gelmeyen bir kavim tanıyor. Bu kimseler İslâm'ın ve fen sâhibi âlimlerin etrafında tavaf etmiyorlar. İki-üç kâse tam porsiyon pirinç çorbası aşu ve bir miktar pekmez için şerî'at büyüklerinin nezdinde hâzır

görünyörlar, ziyârete gelmiyörlar. [Yedikleri] o lokma henüz boğazlarından geçmemişse, midenin hazım tenceresine dâhil olmuş [saymıyörlar]. Cezâ ve mükafâtın yokluğu hususunda kâfirler gibi küfredencesine ipe-sapa gelmez sözlər sarf etmekten endişe duymıyörlar. Madem ki Hicaz çölündeki Arapların neslinden kalmışlar, bâri Hicaz'ın zahmeti onları fasîh ve belîğ kılsa idi. Geri kalan hususlar malum! Tekrar ilk söze geliyoruz...

Dakika: Ben bende müellif, sadr-ı sa'îd, allâme-i şehîd, tahkik ehli kaduların hâtemi (kadısı/cömerti), başarı kilitlerini elinde tutan, memleketlerin ve Kayseriyye'nin kadısı, Mevlanâ, Hüdâvend Hüsâmü'l-Mille ve'd-Dîn (Allah yattığı yeri temiz kılsın)'in hizmetkarlığını yaptığım vakitler, o bir gün Gıyâsiyye ya da Safvetiyye Medresesi'nde, Muhammedî (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun) vasıflar, sıfatlar ve tavazu ile ilgili meclis ihyası esnasında hiç bir tereddüde mahal bırakmaksızın sarîh olarak şöyle buyurdu: Resûl (en faziletli tahiyyatlar ve meziyyetler ona olsun) Medine'ye varmak için merkebinin terkisine başka birini almıştı. Oraya vardığında, beldeleler fethedip kulları kahredince, meliklerle yaptığı savaşıardan elde ettiği ganimetleri yiyip nebevî vasfiyla ilgili kısmı bütün sıfatına ilâve olunca, bir daha kimseyi kendi özel merkebinin terkisine almadı. Tavazuu ile ilgili geri kalan ahlakî ve diğerleri, ömrünün nihayetine kadar mutahhar zâtında tagayyür etmeksizin bâki kalmıştır. Ben bende, bu latîfeyi kitaplarda görmedim. Ben, duyduğu bir şeyi taklid ederek tasnif ettiği şeyde yâd eden kimselerden değilim. Ancak, Kâdî'l-Kudât'ın sözü kâti bir hüccet olduğundan, müteahhir âlimlerden binlerce kişinin duyarak naklettikleri şeyler, o büyük Cenâb'ın uygun ve lüzûmlu görerek iltikat ettiklerinin yanında çıplak katırlar. Tekrar ilk maksuda geliyoruz.

Ahlakî hususunda tafsilâtlı olarak zikrettiğimiz gibi, Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun) sâhip olduğu tevazuu itibariyle, hastalığı ibadet sayan, cenâzenin ardından giden, davete icâbet buyuran, develeri ve katırları sulayan, ehli ve iyâliyle un öğüten, bedevî halkla güzel ilişkiler tesis eden, mallar bağışlayan, eski elbiseler giyen ve evinin ihtiyaçlarını karşılayan kişilerin tüm bu halleriyle mevsûf idi...

Hazret-i Nebî'nin vârisi ve bize acıyarak bahşedilen kendisinden sonraki imamlardan Mevlâna İmam Fahrüddin Râzî (Allah ruhunu konulmuş bulunduğu mekanda takdis eylesin)'in Tefsîr-i Kebîr'inden, bir tembih/latîfe: Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun) azîm bir ahlakla mevsûf bulunduğundan, cimrilik, hışım ve muamelelerde zorluk çıkarmaktan uzak durur, halkı kavlen ve fi'len kendine muhabbet

duymaya, [ilişkileri] koparıp ayrılmayı tek etmeye, alışveriş akdinde ve diğer hususlarda kolaylık göstermeye özendirirdi. Nesep sahiplerinin ve sahabeleri arasına katılmış kişilerin hakları ve birinin hakkını diğerine verme hususunda gerektiği şekilde müsamahalı davranmıştır. Buraya her ne dâhil edildi ise icmalî hitap altında verilmiştir...

*Bir keresinde Sa'îd b. Hişam, Aişe'den Resûl'ün ahlakını sordu. Aişe onu Kur'an okumaya gönderdi. Aişe'nin kasdı, **bu bende müellifin de burada hâzır eylediği** güzel ahlakla ilgili âyetler idi. Diğer bir keresinde de Aişe-i Sıddıka, Ahmedî ahlakı "O mü'minler felaha ulaştı" (Mü'minûn) sûresinin ilk on ayetine havale etmişti. Bu havale etme hâli, ilk asırdaki müfessirlerin nazarlarını gayb âleminden hilkatinin tabiatı ve fitratının muktezası itibariyle Nebî'nin mukaddes nefesine çevirmelerine sebebiyet vermiştir. Zira bizzat Nebî, gayb âlemi ile ilgili hususlarda ketum davranmış ve aşâğılık bedenî lezzetler ile dünyevî saadetten gâyet nefret etmiştir. Allahım! Bizi de bu hâlden bir şeyle rızıklandır..."*

Hz. Muhammed'in ahlakî vasıflarının cüzleri ve güzel haslet ve vasıflarından misaller ile ahlakının selbî açıdan tavsifiyle ilgili kısım (235b-238a) da ilgi çekici tasvirlerle doludur. Müellifin, bilhassa "tahkikat" adı altında sunmuş olduğu selbi sıfatlar, konu ile ilgili eserler kaleme almış diğer müelliflerde pek rastlanmayan bir tasvir yöntemine işaret eder:

*"Tekrar âlemin efendisi (Allah onun şefaatinde bize nasip etsin) Mustafa (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'in vasıflarının cüzlerini tamamlamaya dönüyoruz. Halkı ağzıyla selâmlardı. Ahirette vâsil olunacak mükafatlara karşı beslediği sevgi ağzında dâima dolaşan fikirdi. Asla rahat olanı ihtiyar etmedi. Çok susmak, az konuşmakla tanınmıştı. Az miktarda da olsa nimete karşı serzenişte bulunmadı. Dünyaya ve kendi nefesine karşı hışma gelmedi... Dâima, benden yeni duyduğunuz şeyleri, gidermem için bana arz etmeye çalışan ihtiyaç sahiplerine ulaştırın buyururdu. Huzuruna her kim geldi ise, bir şey bahşetmeden o kimse gitmedi. Nezdine cehâlet ve arsızlıkla gelen, çıkarken şifa bularak gitmiştir. Muallimin ilmi halka ülfet bahşetmiş, onları nefretten uzak tutmuştur. Her kavmin kerîm kişisini, kendi tâifesine önder kılmuştur. **Tabii ki zamanımızdaki gibi değil. Asılsız oldukları malum olan kimseleri kendi huzurundan uzak tutmuştur...***

Uhud harbinde kafirlerin darbesiyle mübarek yüzü kana bulanıp dişleri kökünden kırıldığında, bunu bilgisizlik neticesinde yaptıklarını var sayarak kavmi mazur görmüş,

Hakk'tan onları hidayet etmesini istemiştir. Kur'ân-ı Kerîm kâri'leri tedebbür ve tefekkür yoluyla tahkikte bulunarak muhkem âyetlerin metinlerinde yer alan bu nevi tüm ahlakî hususları latîf tefsirler altında gözler önüne sermişler, insanlar tarafından anlaşılmasını sağlamışlardır. Genel olarak âlemdeliklerin te'dîb ve tezhîbiyle kastedilen, Muhammed'in mutahhar nefsidir. Yani bir kimse İslâm âdabıyla edeplendiği, imân gıdasına sahip olduğu an, o büyük hazretten istifade etmiş olur...

Tahkikat: *Bütün mahlukât arasında hakiki manada şu vasıflara sahip olan Muhammed-i Emîn (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun) idi: Ne kaba, ne galiz idi, ne ashabına karşı efendi havasında idi, ne evbaş (başı bozuk) ile müstehcen laf ederd, ne kalles gibi tutarsızlık yapardı. Ne ayıp söyler, ne itâb eder, ne sabır hususunda tereddüt gösterir, ne övücülük yapar, ne yericilik yapar, ne kan döker, ne şüphecilik yapar, ne iftira eder, ne gereksiz şeyleri elde etmeye çalışır, ne yapılması gerekli şeylere müstağni kalır, ne eksik, kötü cevherli kimsenin cevherini tamam eder, ne her korumayı kabul eder, ne ayarı düşürür, ne değiştirir, ne birini tahkir eder, ne haddi ikame ile küçük görür, ne gizler, ne cimrilik yapar, ne her kesin sıkıldığı şeyleri öğrenmeye çalışır, ne sevâb olmayan şeyi söyler, ne şüphe ile girer, ne düşmana kötü söz söyler, ne bir topluluğa küçüklük yapar, ne harislik yapar, ne biriktiricilik yapar, ne cimrilik yapar, ne engelleyicilik yapar, ne hilekarlık yapar, ne düzenbazlık yapar, ne kesicilik yapar, ne tamahkarlık yapar, ne zorbalık yapar, ne hainlik yapar, ne takdir edilmeyen şeye karışır, ne vefasızlık yapar, ne saçmalar, ne kurnazlık yapar, ne kibirlilik yapar, ne sabırsızlık yapar, ne tedirginlik yapar, ne kindarlık yapar, ne hasetkarlık yapar, ne karalanmamış şeyi atar, ne nankörlük yapar, ne inatçılık eder, ne her kayıda boyun eğer, ne tekebbür eder, ne zorbalık yapar, ne ihtikarlık (tekelcilik) yapar, ne vefasızlık yapar, ne bunaltır, ne iftihar eder, ne sihirbazlık yapar, ne kusur arar, ne kötü lakap takar, ne mal biriktirir, ne her karalayana kötü isim verir, ne beynamazlarla dostluk yapar, ne yalancılık ve yalan söylemekle vasıflanır, ne kin ve düşmanlıkla ve aşağılık insanlarla birlikte anılır, ne kırılmanlık yapar, ne eğlence ile vaktini geçirir, ne ihtişamlı görünür, ne unutkanlık yapar, ne şarkıya kulak verir, ne duadan geri durur, ne gözüne hışım gelir, ne gözünü hışımla diker, ne işgalcilik yapar, ne tahakküm altına girer, ne her hediyeği yasaklar, ne küstahlık eder, ne mağrur davranır, ne genç gibi sabrı terk eder, ne neşeli olur, ne şen şakrak olur, ne zulümde bulunur, ne haksızlık yapar, ne kötü bir fiili hoş görür, ne fitnecilik yapar, ne iyilikseverlik yapar, ne yardımseverlik yapar, ne inatçı bir yaşlı gibi davranır, ne gaflette bulunur, ne câhillik yapar, ne Ebu'l-Fudûl*

*gibi çok azarlayıcılık yapar, ne cinnet geçirir, ne maskaralık yapar, ne her kâhin gibi aldatıcılık yapar, ne şairlik yapar, ne sihirbazlık yapar, ne her mâhir olanı kahreder. Resûl ve nebîlerden her biri de kendi mertebeleri derecesinde Rabbanî ismet ile zırhlanmışlar, tertemiz ahlakla muttasıf olmuşlardır. İftira içermeyen azarlamalarından masumdurlar. Ancak kemâl menziline iki kısmında da yer almak, Mustafa (Allah'ın salât ve selâmı ona olsun)'dan başkasına müyesser olmamıştır. **Kemâlât sahibi mutahhar zât (Allah'ın salâtı ona olsun) ile ilgili selbî sıfatların bitmesinin ardından, biz âyetleri kıraat edeceğiz.**”*

Hz. Muhammed'in ahlakî vasıflarına işaret eden misaller kısmı (238a-241a) ise şu bahisleri içerir: Geçmişe dayalı arkadaşlık hukukunu gözetmesi, kendinden ricada ve istekte bulunanları geri çevirmemesi, vaadini yerine getirmesi, çok övülme ve hürmet gösterilmesine karşı çıkması, hediyeleşmesi, bağışlayıcılığı, insanlara saygı göstermesi, başkalarının ayıplarını örtmeye çalışması, üzüldüğünde ve sevindiğindeki tavırları, misafirlerine ikramı, dostlarını ağırlaması, üstü başına dikkat etmesi, ayna, tarak, misvak vd. yanında bulundurması, yolculuğa çıktığında ve döndüğünde yaptıkları, aile içi münasebetleri, yaptığı şakalar, güler yüzlü olmayı teşvik etmesi. Müellifin, Hz. Muhammed'in edeb ve ahlakını zikrederken kendi dönemine yaptığı şu atıf bir hayli ilgi çekicidir:

“Nebevî ahlaktan bâki kalan şeyleri, sıraya dikkat etmeden karışık bir tarzda tekrar zikretmeye geri dönüyoruz. Mahbûbun huzuruna vardığında Resûl, “Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun” demeyi mekruh görmüş ve “Her hâl ve durumda Allah'a hamd olsun” diyerek bir çare düşünmüştür... Allah'ın koyduğu hadlerin dışında mürüvvet erbabının hatalarını affederdi. Bir kâfir bir gece nezdine konuk olarak geldi. Resûl, hâneye mahsus bulunan yedi sütü, tümüyle ona içirdi. Kendisi ve ehl-i beyti aç uyudular. Kâfir ise, süt içmekten ishâle tutuldu ve midesi boşalarak uyuduğu yeri pisliğe buladı. Sabahleyin utancından bir köşeye çekildi. Resûl, mezkûr uyku mahalline geldi ve durumu gördü. Ev halkının, misafir durumdaki kâfirin ayıbına muttali olmalarından önce, yatağı su ile yıkadı. Kâfir bütün bunları uzaktan seyretti. Resûlün bu mürüvveti ve güzel ahlakı sebebiyle müslüman oldu. Bu kişi sonraki gece de Nebînin misafiri oldu. Bir keçinin sütünden başka bir şey yemeleri mümkün olmadı. Bunun üzerine Resûl şöyle buyurdu: Mü'min bir bağırsaktan, kâfir ise yediden yiyor. Yani bir kâfir, yedi tane mü'minin yemeğiyle doyuyor.

Bu müellif, kadı, bendeden bu hadîsin zımnına lâıyk nükte: Bu bende, Nekîde mahrûsesinin imamlarının ve deyrde kalan pîrlerinin pek çoğu hakkında büyük bir korku duymaktadır. Allah'a yemin olsun ki, tâlibler de çok yemekle maruf olmuş bu kimseleri bilirler. Onların kuşluk lokmalarını, muvahhid mü'minler kuvvetli bir silip süpürme ile ancak yiyebilirler. Bu babta, mahkeme nâiblerinden şâhidlerim vardır. Her ne kadar bu latîfenin Muhammedî faziletlerin tafsilâtıyla ilgili faslın dışında gelmiş olması gerekiyorsa da, bu zarâfeti yerine getirmeye ancak burada mecâl bulduk. Bendenin seferde ve hazarda çok yediklerini müşahede ettiği hayatta olan bu âlimler, hangi tarzda mısralar te'lîf ederek süslü, cinaslı ve sarîh bablar ortaya koymak istiyorlar. Ancak "her makamın [kendine uygun] bir lâkırdısı bulunduğundan", burada da edebli olmak ve dili bağlamak doğru olacaktır. Tekrar ilk maksûda dönüyoruz.

...Dostlarını, dışarıdan gelen kimseye yer vermeye teşvik ederdi. Kendisine süt veren annesine ridâsını sermişti. Merhaba deyip elbisesini açarak şereflelendirmesi, sadece kan ve süt akrabalığı bulunan kimselere şâmil değildi. Yatakta olduğu vakitlerin ekserisini, yatağın ortasında geçirirdi. İnsanların altlarından ikram buyururdu. İstirham ederim deyip saygı göstererek kabul etmeyen için teklifinde ısrarcı olurdu. Böylece o kimseden çekingenlik zâil olurdu. Oturmak istemeyen bir kimsenin de bir yere ilişip meclisi bozmasını revâ görmezdi. Zarûrî bir iş nedeniyle acele ettiği vakit dahi dostlarından izin almaksızın evine gitmezdi. Karşılıklı konuşurken asla bir kimsenin sözünü kesmezdi. Her vakit muayyen davetleri vardı. Ancak bu muhtasarın, onları zikretmeye tahammülü yoktur..."

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Muhammed'in göz, kulak, kalp gibi uzuvlarına yapılan işaretler, Allahu Taâlâ'nın Hz. Muhammed'in ve ümmetinin faziletleriyle ilgili olarak Hz. Musa'ya hitabı, Allahu Taâlâ'nın Hz. Muhammed'e ihsan buyurduğu yedi şey, Hz. Muhammed ile Hz. Yusuf'un fazilet açısından kıyaslanması ve Hz. Muhammed'in bazı peygamberlerin önemli vasıflarını şahsında mezcetmesi ile ilgili bahislerin yer aldığı kısım (241a-244a), daha ziyade Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerle mukayese edilerek üstün faziletlerinin vurgulanması tarzında tertip edilmiştir:

"Hak Te'âlâ, Kelâm-ı Mecid'de, bazen, onun "And olsun size bir Resûl geldi" gibi uzuv ve organlarına değinmeksizin genel olarak zât-ı eşrefine; bazen de bütün uzuvlarına: "Gerçekten biz senin yüzünü çevirdiğini"de olduğu gibi parlak yüzüne, "Gözlerini dikme"de gözlerine, "O bir kulaktır derler"de kulağına, "Kalp/gönül

gördüğünde yalan söylemedi”de kalbine, “Göğsünde bir sıkıntı olmasın” ve “Biz senin göğsünü açmadık mı?”da kinsiz göğsüne, “Omu, senin kalbine Rûhu’l-Emîn indirdi”de lügavî hakikat itibariyle “vâdî”den gelen “fuûd” kelimesinin müteradif ismi [olan kalbine], “O canının istediği gibi konuşmaz”da konuşma aleti olan diline, “Senin üzerinden sırtını çatırdatan yükünü atmadık mı?”da sırtına, “Elini boynuna bağlanmış yapma”da boynuna –**Yedi Mushaftan Osman nüshasında yazılı olan bu ayetin sonuna kadarki kısım**– işaret eden müteşâbih ve mübhemlerin hâricindeki bu ayetler, Resûl’ün mevkiinin büyüklüğünü hatırlatan muhkem ayetlerdendirler. Bir şeye en fazla delalet eden, daha makul olmaya yakındır.

Hakk Te’âlâ levhaları Musa’ya bahş buyurduğu vakit, o bunlara bakmış ve Muhammed (Allah’ın salâtı ve selâmı ona olsun) ve ümmetinin sıfatını görmüştür. Bunun üzerine, Allahım kavmime levhaları okumalarını nasıl ihsan buyurayım, onlarda başkalarının faziletleri yazılı, dedi. Yüce ve Celil olan Hakk, kendi ismi, zâtı, sıfatı ve azametine yeminle şunları yâd buyurdu...

Yine Muhammed (Allah’ın salâtı ve selâmı ona olsun) ile Yusuf (ona selâm olsun), Âdem’in sulbünde hüsin ve cemâl bakımından iki kola ayrılmışlardır. Yukarıda Tarih fenninde zikrettiğimiz gibi, bütün değerli, paha biçilemeyen şeyler Yusuf’a düşmüş; nur, şeref, kuvvet, şecaat, zühd, tevazu, alçak gönüllülük, şefaât, kama, deve, değnek, kılıç, kırbaç, nal, sarık, mutahhar ruhlar, zeki çocuklar, güzel ahlak, fasîh lisan, güzel yüz, kâni kalb, sabırlı beden, zâhir kerem, kahredici devlet, parlak süs, faziletli âyetler, yerinde kelimeler, apaçık mucizeler, hac, ihram, haram aylar, ribat, cihad, Ramazan ayı orucu, iyiliği emretmek, kötülükten nehyetmek, Kabe, kanaat, nimeti terk ederek tâatı idâme ettirmek ve selâmet talep edene verilen nimetler Muhammed’in hissesinin tahsis edilmesi ve paylaşılması suretiyle vücut bulmuştur. O (en faziletli salât ve selâm ona olsun), Adem’in halkı, Şit’in marifeti, Nuh’un şecaati, İbrahim ve halefinin safveti, İshak’ın rızası, Yakub’un kuvveti, Yusuf’un güzelliği, Musa’nın şiddeti, Eyyub’un sabrı, Yunus ya da İnes’in taatı, Davud’un sesi, Sâlih’in fesahati, İsa’nın zühdü, Yahya’nın ismeti, İlyas’ın vefası, Danyal’ın sevgisi, Yuşa’ın cihadı, Yahudilere rağmen Hud’un hidayeti, Şu’ayb’in vaazı, İskender’in tasarrufu, Corcis’in tahammülü şeklinde sıraya koyularak açıklanan bu zikredilen şeyleri nihayet noktasına erdirmişdir...”

Hz. Muhammed’i diğer nebi ve resullerden ayıran hususiyetlerin 85 madde hâlinde tek tek sayıldığı kısım (244a-248a) ise şu ilginç tespitleri içerir:

“Hakk Sübhanehu ve Te ‘âlâ’nın nebiler ve resuller arasından vasıflarıyla tahsis ederek mümtaz kıldığı Muhammedî hususiyetlerin cümlesi, sayılmış şeyleri müstemildir. Şu sayılan birkaç tanesi, açıklanmış hasletlerdendir:

Birincisi, Hakk Te ‘âlâ Kur’ân-ı Mecid’de nebilerden sâdır olan küçük günahları sarîh olarak beyan buyurmuş, onun hissesini gizli bırakmıştır. Geçmiş günahların affedileceği, Adem’in ve diğerlerinin zelle-i kademlerinin teviliyle ve sonrakilerinin örtüleceği ise, muhatabı olan son ümmetin affının tefsiriyle anlaşılmaktadır.

Yirmi dokuzuncusu, geçmiş kitaplarda Resûl’ün ve ümmetinin kuvvetli hafızasında Kur’ân-ı Mecid’in nazmının yer tutacağına vade buyurulması. Altlarında yatani beyan maksadıyla metinlerin manalarını istihraç ederek lafızları okuyanlar ve sûreten az sayıdaki evrak üzerinde ciddi çabalar sarf ederek cehd gösterenler, kalın olmayan, hacim bakımından ince bir cild üzerine eğilip zâhirî olarak çokça tekrar ederek onu hazır hâle getirir, “Allah’ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden” hil’atini giyinmiş olurlar. Onların istinbatlarına göre ilimler, mahzende ayakta duran yağ veya bal dolu tulumdan şeker ve hâlis balın sıkıştırılarak halka ve çocuklara damla damla dökülmesine benzer tarzda ortaya çıkar. Bu temsil Tevrat için doğrudur. Ancak kendisine benzetilen durumdaki tulumda daha önce görülmeyen bir maya belirlediğinde, yer yer görülen bir kuruluk ve ümitsizlikten başka onun özü akla gelmez. Kur’ân bahri ve kabı bakımından benzer, Resûl (Allah’ın salâtı ve selâmı ona olsun) bakımından benzer değildir. Tarih itibariyle 700 kûsür yılında gerçekleşen bu kitabın tasnifi, alemdekilerin muhafaza ve itiraftıyla mümkün olmuştur. Sıkarak öz suyunu çıkarmak ne deniz suyunu azaltır, ne balı. Yağında azalma vücuda gelenler ve önceki milletler, göçebe, mankafa, katil, küt ve ezberleme yeteneğinden mahrum kimseler olarak maruf idiler...

Kırk dördüncüsü, “Kuşluk vaktine and olsun” ayetinde kendisine kasem edilmesi, “Yoo, and içirim bu beldeye” ayetinde yardım ve fethine, “Biz seni şâhid olarak gönderdik”de muhtelif sıfatlarına, “Oysa sen onların içinde buldukça Allah, onlara azab edecek değildi”de ümmetinin dünyevî azabtan emân bulduğuna yemin edilmesi. İlgili âyetlerde de ortaya konulduğu üzere, Zât-ı Nebevî yeryüzünde var olduğu ve mübarek teni temiz Yesrib toprağındaki kabrinde bulunduğu müddetçe, onun mutahhar şeri’ati yeryüzünde kıyamet gününe kadar baki kalacaktır. Onun hakiki oğulları olmaya lâyıf olan İslâm âlimleri, nübüvvet makamının mümessili olmuşlar ve o makamı muhkem kılmışlardır. Mustafa’nın nâzenin vücûdunun varlığı, kanunu uygulayıcı

durumdaki müftülerin, gıybet etmeksizin hazır olma, uzleti seçmeksizin hükümet etme, külfette bulunmaksızın mükâleme etme, zahmet çekmeksizin memleket sahibi olma gibi âlemin işlerini kolayca halletmelerine sebebiyet vermektedir. Önceki resullerin halleri, mezkûr kırk beş haslet ve fazileti malum kılan âyetlerin aksine “Yıldıza and olsun”dan “Gördünüz mü o Lat ve Uzza’yı? Ve üçüncüleri olan Menat’ı?” (Allah, o ikisinin kullarına ve **ilahî gayretle dinî ilimlerden mahrum kalan onların benzerleri zamanımızın câhil, hilekar ve münafıklarına lanet etsin**) âyetlerine kadarki **Necm sûresinde** görülen ve başka bir emsali nasip olmayan uslûba uygun düşer. Her kim bunu **müfessirrâne** bir şekilde okursa, anlar. Buna alternatif gösteren kendi vicdanı ile baş başadır.

Kırk sekizincisi, Hakk Te‘âlâ’nın ümmetine kısas hükümleri, tevbe, mescidin dışında namaz kılma, teyemmüm, hastaya ve yolcuya iftar ruhsatı ile **Tefsir ve Fıkıh ehline** tafsilatları gizli olmayan diğer meselelerde kolaylık sağlaması. “Dinde size bir güçlük yükledi” âyeti, izzet veren en güzel beşarettir. Geçmiş ümmetler, bilhassa da İsrail oğulları bu şereflendirmenin zıddına şiddet ve belâya giriftar idiler...

Elli beşincisi, kitap ehli zimmî kadınların azameti ve şerefi dolayısıyla ona haram olması. Ancak, **bu bende müellifin Nekîde’de tanıdığı ve hayâ ve cemâl sahibi bâkirelere karşılık Kurtak ve Erivanî’deki zimmî kız ve kadınların zemme lâyük sapıklıklarına dost olan kimseler, lezzetleri üstün tutup onları tercih etmekte ve bu sözün aksine hareket ederek o ümmetten ayrılmaktadırlar...**

Altmış beşincisi, bu kitapta **Muhammedîyyât** esnasında defalarca zikredildiği üzere, Nebî’nin mübarek gönderilişine duyulan kızgınlık sırasında yıldızlardan atılan ateş taşlarıyla, meleklerin ağzından semavî haberlerin duyulduğu ve görüldüğü yukarıdaki divanın yanması.

Altmış altıncısı, ilahî talimin onu, “De ki, hamd olsun Allah’a, selâm O’nun seçtiği kullarına” ve “Âlemlerin Rabbi olan Allah’a hamd olsun” kavlinde olduğu gibi, senâ ve duayı ziyadeleştirmeye sevk etmesi. Oysa, Halil’in “Bana lütfeden Allah’a hamd olsun” dediği gibi, diğer nebilerden “Allah’a hamd olsun”dan başka bir şey sâdir olmamış, Allah lafzına O’nun sıfatları olan isimlerinden bir şey ilave etmemişlerdir. **Geri kalan hususları buna göre kıyaslayın...**

Yetmiş yedincisi, gözün yağmur için yerden semaya dikildiği günlerde, ibadetlerin ilk çeyreğinde **fikhî olarak şartlarını bildiğin üzere**, yağmur isteme namazı kılması.”

H. Muhammed'in bazı mucizeleri kısmında (248a-252a) ise Şu bahislere yer verilir: Bazı hayvanların ve ağaçların H. Muhammed'den yardım dilemeleri veya onun nübüvvetini tasdik etmeleri, kendi deve ve eŐeğinin durumları, kendisine karşı düzenlenen komplo ve desiselerden kurtulması, kendisi hakkında kötü konuşanların veya kendisini öldürmeye çalışanların başlarına gelenler, kendisi ile iddiaya girenlerin başarısız olup müslüman olmaları, kendisine sunulan veya kendisinin yaptığı yemeklerin bereketlenmesi, kendisinin Kureyş'ten olması hasebiyle KureyŐlilerin diğ. kimselere karşı üstünlükleri, Yemen meliki Tübba'ın bin sene önce Mekke'ye gelip ona tabi olduğuna dâir bir vasiyetnâme bırakması, Kisra Enûşirvan'ın onun çocukluk devrinde vefat etmesine rağmen âhirette mesul tutulmasının sebebi. Müellifin kendi dönemine de atıflarda bulunduğu bu kısmın bazı dikkat çeken pasajları ise Şöyledir:

*“Tekrar çok sayıdaki mucizelerden bir kısmını zikre geri dönüyoruz. ...Resûl deveye bindiğ. vakit, uyku ona galebe çalmıŐ ve yolu bir ağaca dayanmıŐtır. Bu ağaç iki parça olarak ortasından insanlar için bir yol peyda olmuş, Resûl de buradan geçmiştir. İki parçaya ayrılan bu ağaç yıllarca ayakta kalmış, halk ona ihtiram gösterdiğinden kimse onu kesmeye kastedememiŐtir. **Ağaçlar bâbında bu gibi mucizelerden birkaç tanesini zikretmiş idim...***

*Mustafa'nın zamanında kâfirlerden bir cemaat, tuzakla yakalamış oldukları bir ceylanı boğazını kesmek üzere götürüyorlardı. Resûl onlarla karşılaştı. Hayvan dile gelerek Resûl'den, aç durumdaki çocuklarına süt verip ikinci gün öğle namazı vaktinde geri dönmek üzere kendisine kefil olması talebinde bulundu. Resûl yeterli durumdaki bu işaret üzerine kefil oldu ve vaad ettiğ. vaktte döndüğ. taktirde hepsinin iman getirmesi, tersi durumunda zararın Resûl tarafından karşılanması Şartıyla, ceylan onlardan kurtardı. Ceylanın ortadan kaybolmasıyla kâfirler, Resûlü halka içine aldılar ve vade tamam oluncaya kadar ayrılmasına izin vermediler. Öğle namazı vakti girdiğ.inde, ceylan geri gelmiş ve Şart ileri sürenler dedikleri gibi tümüyle İslâm'ı kabul etmişlerdir. **Bugün, Hazret-i Risaletin ceylan ile kefillik akdini gerçekleŐtirdiğ. yer Mekke ile Medine arasında muayyen bir yerdedir. Hacılar oraya vardıklarında, hepsi merkeplerinden inip o makamın taş ve toprağ.ını yüzlerine sürerler ve yalvarıŐ ve yakarıŐ içinde iki rekat namaz kılarlar, Resûl'e salavatla birlikte Hakk'ın rahmetini dilerler.***

*Bir gün mübarek saçlarından birkaç kılı ashabı arasında taksim etmişti. Kendisine bu saç telleri nasip olanlar büyük bir makama eriŐmiŐ sayılmıştır. **Bugün***

yeryüzünde her kimin nezdinde [Nebî'ye âit] gerçek saç mevcutsa, sahabeden itibaren elden ele geçerek kendilerine ulaşmış olan o saçlardır. Ben bende kadı da, Nahcivan'da, Atebakan Medresesi ve Türbesi'nin derûnunda, dostum merhûm İzzeddin Danyal'ın Allah'ın rahmetine eriştiği 725 senesinin Muharrem ayının dördüncü günü, Atabek İldeniz (Allah rahmet eylesin)'in en küçük kızının elindeki Nebî'ye ait saç telini ziyaret ettim ve Nebî'nin mucizelerini o saçta zâhir olmuş gördüm. Allah'ın salâtı Muhammed'e, âline ve sahabesine olsun...

Risâleti esnasında isim ve nişanyla maruf olan Nebî, her kabiledede secili lafızlarla ve murassa' beyitlerle Muhammedî hakikatten bahsetmiş ve kavmi İslâm'a davet etmiştir. Bu hususta pek çok uzun haber vardır. Bazısı Muhammediyyât esnasında şerh edilerek zikredilmiştir... Münâfıklar yalnız başlarına iken Resûl ve Müslümanlar hakkında kötülük yapmak üzere her ne söz sarf ettilerse, Yüce ve Celil olan Rabbinin bildirmesiyle o, onların gizlediklerini ve sırlarını faş etmiştir. Kur'ân-ı Mecîd'in içi ehl-i nifakla ilgili kıssalarla doludur. Bakara sûresinin başında, Nisa'nın sonlarında, Tevbe beratı esnasında lakapları verilen on iki kişi müfessirler nezdinde malumdur. Cuma'yı toplumdandan ayır kılmaya meyilli kişiler, "onların isimleri" şeklinde anılmıştır. Eğer Resûl'un diliyle mezkûr kimseler rüsva edilmek istenseydi, o âyet tenzîl edilirdi...

Bir tâife, bir devenin boynunu kesmek istedi. Biçare deve Resûlün yanına geldi ve şikayetini arz etti. Mustafa devenin sahibinin yanına gitti ve onu kesmemeleri için şefaatte bulundu. Devenin sahibi, Nebînin ricasını kabul etmeyi vâcib gördü ve deveden el çekti. Deve şükrünü ifade etmek üzere Resûle secde etti. Bu meselin, Muhammediyyât esnasında deve kıssası bahsinde zikri geçti...

Kureyş'in yiğitlerinin Dârü'n-Nedve'de Resûl'ü helâk etmek üzere toplandıkları gecenin kıssası: Onlar Resûl'ü helak etmek için tedbir düşündüler. Şeytan Necid şeyhi sûretinde orada hazır bulunuyordu. Kâfirlerin görüşlerini tekzip ederek Ebu Cehil'in Resûl'ün katledilmesi gerektiğiyle ilgili sözünü doğru buldu. Resûl, aynı gece Ali'yi uyuması için kendi yatağına yatırarak onların arasından geçmiş ve dostu Ebu Bekir ile Medine'ye hicret edip muhacirlere katılmak için şehrin dışına çıkmıştı. Yolda maruf mağarada, Ümmü Mi'bed'in iki çadırında ve başka yerlerde mucizevî hadiseler vuku bulmuş, Nebî'nin âlemlerdeki en meşhur halleri ve mucizeleri ortaya çıkmıştır. Bunları tarif ve teşhir etmeye gerek yoktur. Bu kitapta, yukarıda Tarih fenninde, Tetimmetü'l-Ezmine'nin son kısmında ve Nebeviyyât bahsinde uzun tutulmadan en parlak veciz ifadelerle zikredilmiştir...

Ebu Tâlib'in ölüm döşeğindeki hastalık durumu zikredilmişti. Ölüm anında Resûl ile birlikte nasıl imân getirdiği ve dünya âvazının o esnada nasıl gittiği ihtilaflarıyla birlikte **Tarih fenninde mezkûrdur...** Tereyağı tulumuyla ilgili Akka (?) kıssası, iki kadının yanında bulunan bal kırbaşı ve hurma ağacının ziyadeleşmesi. Gâyet acayip olan **her üç hadise de yeterince şerh edilerek zikredilmiştir**, iadeye ihtiyaç yoktur...

Kureyşli her bir kimse, kuvvet bakımından başkalarından iki kişi kadardır. Kureyş, Hakk'ın yeryüzündeki âyeti ve sancağıdır. **Nûr-ı Muhammedî'nin Âdem (ona selâm olsun)'den Abdullah'a kadar intikalinin keyfiyetini, Resûl'ün doğumunun zikredildiği yapraklarda yâd ettik.** Cebrâil: Ey Muhammed! Hakk Te'âlâ sana her asırda temiz bir sülb ve mutahhar bir batın tevdi etmiştir. Anne ve babaların bahtiyar, seçkin, seçilmişlerle dost olan ve ateşleri söndüren kimselerden gayrisi değildirler dedi...

Resûlden yaklaşık bin yıl önce Yemen meliki ilk tûbba' Humeyr b. Verda' ordusuyla birlikte Nil'e gitmek üzere yola çıkmış, Mekke'ye varmıştı. Harem ehli, onu hürmetle istikbal etmediler. Bunun üzerine o Ka'be'yi harap etmeyi düşündü. Bu esnada baş ağrısına yakalandı. Dünya ona dar ve karanlık göründü. Kötü niyetinden tövbe etti ve Ka'be'yi kıymetli ve pahalı bir kisve ile örttü. Oradan Medine toprağı olan Yesrib'e gitti. Yolculuk esnasında âlimlerden bir gurup şöyle dediler: İlmimizin tasdik ettiğine göre âhir zaman peygamberi Yesrib'e teşrif buyuracağından, bize burada bir ikta' ve erzak yeri tayin edersen, bizim mahallimiz ve neslimiz o hazret ile müşerref olurlar. Bize lütufta bulunun. Tûbba' da onlara 'atâlar verdi. Ayrıca bir vasiyyetnâme yazarak, mübarek Nebî gönderildiği vakit sizden ya da çocuklarınızdan her kim kalmış ise bu yazıyı Resûl'ün eline ulaştırırsın diyerek nâmeyi onlara teslim etti.

Vasiyyetnâmenin mazmûnu şöyledir: Ey Muhammed! Hakk'ın selâmı senin üzerine olsun. Ben sana ve Hakk'ın sana risâlet sebebiyle verdiği kitaba iman ettim. Ben senin dinine ve yoluna dâhil oldum. Senin Rabbine inandım. Rabbinden İslâm şeriatı ve iman esası olarak her ne gönderildi ise, tasdik ettim. Eğer senin zamanına erişirsem, benden sana itaat etmek zâhir olur. Eğer ulaşamazsam, kıyamet günü Hakk Te'âlâ'nın huzurunda, ey âlemin medârı benden şefaati esirgeme. Zira ben senin ilk ümmetlerindenim ve Hakk'ın risâleti sana gelmeden önce sana iletilen şeye senin isminle beyat ettim. Ben, senin milletin ve baban İbrahim Halilüllah'ın milleti üzerine kâimim. Bu nâmeyi altınla mühür ettim ve "Bundan önce de, sonra da emir Allah'ındır. O gün mü'minler Allah'ın yardımıyla sevinirler." sûretinde üzerine nakşettim. Yazının

unvanı, ilk Tübba‘ Humeyr b. Verda‘ (Allah onu, sahibine ulaşınca kadar rızıklandırırsın)’dan nebilerin sonuncusu ve âlemlerin Rabbinin resûlü Muhammed b. Abdullah’a lafızlarını şâmildi.

Resûl, Mekke’den Medine’ye yaptığı meşhur hicretine teveccüh buyurduğunda, Ebu Leyla isimli şahıs onu istikbal etti. Ne zaman ki, mübârek Nebînin rahmet yüklü, güneş sıfatlı nazarı onun üzerine düştü, sen Ebu Leyla mısın diye sorarak mukarrer kıldı. Evet dedi. İlk Tübba‘ın nâmesi yanında ise, getir buyurdu. Nâmeyi Rûh-ı Emîn’e ilettili. Onun elinden Ali (Allah yüzünü ağartırsın) aldı ve Resûl’e okudu. Üç defa: Salih’in kardeşine merhaba, dedi. Nâmenin yazılış tarihinden Hazret-i Nebînin huzurunda okunduğu güne kadar, zikri geçtiği gibi bin yıllık muayyen bir tarih geçmiş olduğunu gördüler. Belûkiyya’ya sefer ettiğinde, babasının hizanesinde Muhammed Resulullah’ın sıfat ve vasıflarının zikrini içeren bir nüsha bulmuştu. Denizlere, adalara ve Kaf dağına varmış ve her çeşit halktan, falan kişi Hakk’ın vahdaniyetine ve Muhammed’in risâletine şahâdet etti diye duymuştu. **Bu çeşit acayıplikler oldukça fazladır. Bunları yukarıda Kısas-ı Enbiya fenninde zikrettiğimizden, burada bir daha tahrir etmiyoruz.**

Kisranın eyvanındaki sayılı işlemelerin yere düşmesi, Dicle’nin kesilmesi, Pars ateşgedelerinin ateşinin sönmüşmesi, mübedlerin buna cevap aramaları, kendi zamanlarının önde gelen âlimlerinden olan Ebi Satîh ve Sevâd b. Kârib’in galeyâna gelerek gerçek Araplardan en câhil kimselere kadar mü’minleri kıyâmetle korkutmaları **zikredildi. Bunlardan her ne kaldı ise, Muhammed’in vilâdetinin zikri esnasında yâd edilmiş idi.** Kuss b. Sa‘ide hadisi, onun Resûl’e iman getirmesi, Ebi Umeyr b. Binhan kıssası, Yahudî Yuşa‘ın ve yine onunla ilgili olan Eksem Sayfî’nin haberi, Habeş meliki Necaşî’nin müslüman olması, Selman-ı Farisî, Ka‘bü’l-Ahbar, Amr b. Anbese ve Üveys Karanî’nin haberleri, semaların tehlikelerle dolu geceye karşı korunması, Yahudî, Nasranî ve Mecûsî mabedlerinin kahredici bir şekilde harap olması, Save gölünün azalması, Dicle’nin kesilmesi ve **geri kalan diğer acayıplikler ve yenilikler icâzî olarak yâd edildi.** Böylece **Mustafavî nübüvvetin delillerinden** sayılan bütün bu şeyler gâyet sıhhate vâsıl oldu.

Bizim Resulümüz (salât ve selâm ona olsun) Enuşirvan-ı Âdil’in vefatı vaktinde 8 yaşında idi ve henüz kendisi risâlet ve davetle şerefli kılınmamış idi. Öyleyse kıyamet günü Allahu Te‘âlâ onu hangi hüccetle iman getirmediği için mağlup kılacaktır diye sorarlarsa, şöyle cevap ver: Cihan meliklerinin fahrı olan kisraya Allahu Te‘âlâ kesin bir hüccetle bu husustan haber verdiği içindir. Şöyle ki, Resûl’ün vilâdeti günü Hakk’ın

emriyle bir melek ona yaklaşmış ve onun ikamet ettiği hücrenin duvarının burcundan elini çıkartmıştı. Bunun üzerine ev nurla dolmuştu. Enuşirvan ne olduğunu sordu. Melek korkma dedi. Muhammed Hakk'ın risâletine vâsıl oldu. Ona iman getirmeyi ve onun tabisi olmayı vâcib bil. Böylece dünya ve ahirette selîm kal. Kisra, meleğe: Ne yapabilecek bir bakayım dedi. "Bakayım" lafzıyla vade verdiği ve fiilî olarak iman getirmediği, geçici memleket işlerini tedbir etmeyi âhiret maslahatını tedarik etmeye üstün gördüğü için ilahî hüccetle mağlup kılınmıştır..."

Son olarak da Hz. Muhammed'in güzel ahlakını aksettiren faziletleriyle ilgili kısımda (252a-256a) da şu bahislere yer verilir: İyilik yapması ve hayırda bulunması, hicret ettiği yer olması hasebiyle Medine'nin faziletleri, Bedir, Uhud, Hendek gazvelerinin önemli yönleri, diğer gazvelerinin isimleri, mübarek ruhunun cismanilikten uzak oluşu, ashabinın fazilet hiyerarşisi, ümmeti arasındaki faziletli meslekler, maruz kaldığı sıkıntılar, yaratılmışlar arasında hiçbir varlığın onun fazilet derecesine erişemeyecek olması. Uzun cümleler kurma ve sayısız sıfat kullanma hususunda bir zafiyeti bulunduğu anlaşılan müellifin, Medine'yi tanımlarken kullandığı sıfatlar da bir hayli ilgi çekicidir:

*"Tembihât: Kadın ve erkeklerden olan ashab-ı kehânet, cinlerin nasihatleri vasıtasıyla değerli mal ve eşyaları öğrenmek için şekilden şekile girerler. Yaratılmış olan insanlar, acizliklerini belirterek, tevbe ederek, gönüllerini süsleyerek ve sapık fenlerden yüz çevirerek var olurlar. **Allah resûlü mübarek Muhammed'in gönderilişi, pek çok kere ifade edilen aklı, naklî ve sarîh delillerle ortaya konulmuştur. Muazzamât-ı Nebvî fennindeki ve Mucizât-ı Mustafavî zikirindeki bahislerin tümünde her ne varsa, daha güzel ifadelerle, daha doğru akidelerle ve daha kabul edilebilir vehimlerle buraya eklenmiştir.***

*Allah Resûlü Muhammed (salât ve selâm ona olsun)'in tamamen kendine mahsus güzel ahlakıyla ilgili faziletler cümlesinden başka bir fazilet de hayırda bulunması ve iyilik yapmasıdır. Yirmi küsûr gazvede, hicret ettiği mahalden büyük memleketlere heyetler ve seriyyeler göndermiştir. **Yesrib-i Tayyibe** olarak bilinen bu hicret mahalli, onun yücelik süsünün kaynağı, şehrin iyisi isimli, Ulu Mekke'nin anahtarı lakaplı, büyük milletin kıblesi, benzersiz hoş kokulu kimselerin yaşadığı Hicaz diyarının menba'ı, mısralar ve üsluplardaki icaz, kimden ve hangi bilinmeyen yerden olursa olsun sual etmeksizin herkese emniyet ve bereket sağlayan örtü, Şam ve Mısır'ın özendiği mülk, ağır yük ve eşyaların indirilme yeri, **kisra ve hüsrevlerin mallarının bulunduğu***

hazinenin emiri, baştan başa bütün Mağrib'in ve Medâyin'den Acemlerin vatanlarının harab olmuş kısmı olan Hind'e, Harezmi'le muharebe kısmı olan Sind'e, Semerkand'a, Çin'e bağlı yüce Hoten'e, Türk, Guz ve Rumların zorla aldıkları Kıfcağ çocuklarını ve bütün İshak oğullarını esir tutan bin fenli mıntıkaya kadar maşrik beldelerinin güzelliklerini yiyen Herakl ve Kayser'in bıraktıkları miraslardan haraç ödeyenlerin ikta'ı olan gizli ev, ruhi vasıtalarla ulaşılabilen hayret verici emanetlerin tevdi edildiği yer, kusurlu olmalarına rağmen ruhların arzularının yağmur gibi yağdığı mahal, zevki marifetin nâzil olduğu menzil, şevki çakışların parlaklığının görülebildiği yer, Muhammed'in Allah tarafından desteklenen askerlerinin merci'i, Ahmed'in muhâcirleri ve ensârının destek yeri, bütün küfür ve delâletin başı olan münafıkların fikirlerinin alt edildiği mekan, âhir zaman sultanının kalesi, gönderilmişlerin sonuncusunun buk'ası, Cebrâil'in ikinci kez indiği yer, Mikâil'in içimi hoş suyunun indiği mevki, fil esirlerinin binalarını göç ettiren İsrâfil'in nâdir çıktığı yer, Azrâil'in ruhu daha kolay kabzettiği mekan, dostun acıkmasının giderildiği yer, şefkatli kimsenin acımasının hissedildiği mahal, güvenilir meliklerin hediyelerini sunduğu mekan, emniyete ermiş mü'minlerin en iyi merhalesi, Râşid halifelerin tahtgâhi, din eşyalarının giyileceği mahal, Uhud şehitlerinin meşhedi, Ahmed'i ziyaret etmek isteyenlerin maksadı, Resûl'ün haremının muhafazalı mekanı, Zehrâ-yı Betül'ün çocuklarının menşei, tenzil olunan kitapçıkların kürsüsü, te'vil kapısının açıldığı yer, ledünnî sahifelerin medresesi, iffetli şehirlilerin gerdeğe girdiği mekan, sûre ve âyetlerin suru, emniyet varoşunun ribatı, şeytan ve iblisler hakkında ümitsizliğe düşmüş kimselerin duaları, hile erbabıyla vuruşulan Bedir isimli yer, dönüm noktası olarak meşhur Bedir cihadı, Kaynuka', Kurayza ve Nudayr Yahudilerinin helak edildiği mahal, bazılarının görülmedik döneklik ve hilelerinden uzak mahal, kapısı Haydar'ın kuvvetiyle sökülen Hayber kalelerine yapılan seferlerin merkezi, zâlim vergi tahsildarlarının savunulmadığı yer, yağmur gibi rahmet sıfatlı mekan, imanın aslının menbai, adalet ve ihsanın yüceltildiği yer, çalışmaktan ezilenlerin sığınağı, çocukların ve ailelerin meydanı, ganimetlerin taksim edildiği alan, habercilerin selâmetli merdiven basamakları, ümmetin Resûlünün başarıya ulaştığı yer, sahabe ve tabi'inin mutlu olduğu mekan, bir gelire sahip olmayanların hatta belli bir kâse çorbaya bile mâlik olmayanların yükseldiği yer, Şâfi'î mezhebiyle birlikte Şâfi'î'nin sırlarının mahzeni, Hanefî itikadıyla birlikte Hanefî İslâmı'nın annesi, Hanbelî teğannisiyle birlikte

Hanbelî kıraatının mağarası, Mâlikî mülkünün işiyle birlikte Mâlikî imametinin mevzii, âlemlerin seyyidinin mesnedi... ..dir.

*...Resûl, tesbih namazını, **Hadis kitaplarında uzun uzun anlatılan** sevaplarıyla birlikte talim ettirerek öğretmiş ve kıyamet gününe kadar ümmete son bir hediye olarak bırakmıştır... Ahzab olarak maruf Hendek gazvesinde sert taştan üç Muhammedi yardım peyda olmuş ve Resûl bunları, **bu kitapta Ahmedî mucizeler esnasında tüm ayrıntısıyla beyân kılındığı üzere** şerh etmiştir.*

*...Resûl, ilk gazası olan Aşîr ile birlikte bütün bu gazvelerde bulunmuştur. **Bir kavle göre** ise mübarek nefsi 17 gazaya iştirak etmiştir. **Bir rivayet** ise önceki gibidir. Diğerlerine Ali, Üsame, Ebu Hüreyre ve zikredilen kimseler gitmiş, oradaki askerlerin önderliğini yaparak meseleyi tamama erdirmişlerdir. Bunlardan başka, gazveler ve keşif amaçlı gidişler eklendiğinde, Nebî'nin seriyyeleri 80 adede ulaşmaktadır. "Andolsun Allah size bir çok yerde, Huneyn gününde de yardım etmişti" nassında olduğu gibi Şeri'atte kesret, 80 menzile kadar çıkabilen bir muammayı ifade eder. **Bu nâdire Nesrû'd-Dürr isimli kitaptan istihrac edilmiştir.** Şöhret kazanmış bulunan bu cümlelerin açıklanmaya ihtiyacı yoktur. Kur'ânî nass, Furkanî tefsîr ve sahih hadisler gazvelerle kasdolunan cümleleri tafsilatlı olarak açıklamışlardır. Kafiyeli konuşan, abîr (ıtır) ve amber gibi tesirli kokar. Müsamaha Nebî'sinin sıfatları hakkında telifimizde yer alan bu kadar numûne, rüya ve güzel iş gibi dâima kelâm etmeksizin görülür...*

Uzun ömür, münasip mezhep, sağlam hazırlık, saygın görünüş ile tefsir ilimlerinden, hadis kısımlarından, hikâyeler fenni olan tarih üslublarından, destan tasniflerinden ve siyer ve edebiyat teliflerinden pek çok kitabı mütalaa ederek hekimler, âlimler ve câhil kimseler ne üzerine ittifak edebilirler. Âdem'in devrinden bu ana kadar gerçekleşen inzâl, cihanın bütün cihetlerinde felek ve din ashâbı arasında dâima hatasız olmuştur. Sonraki oğul, önceki babası gibi gelmiş ve onun bir parçası olarak canlı kalmıştır. Âlemdekiler, onun yüce görünüşünden kendisinde her ne mevcutsa, onu, onun meşru çocuğu olduğunun delili saymışlardır. Din büyüklerinden oluşan topluluklar, mesela bazı çocukların babaya benzerlikleri olmadığında, hükmün gâlibe göre ma'dûmu ve tasdiki gibi nâdir bir delili kullanarak bu matlûbun mâcerasının hitabı altına dâhil olmamışlardır.

*Eğer bir kimse vehbî imana ve kesbî mütalaaaya götüren bu iki kısmı tahsil etmekten âciz ise, eseflenmeye tevessül etmesin. **Alevîler, bilhassa da Sünnî Hüseyinîlerin dinlerinin parlağı olan Fatimî Alevîleri (Allah, babalarına ve cedlerine***

hayır dualar eden o kimselerden razı olsun) on iki masum imamın hayatlarının bazı yönleri hakkında ambardan bir avuç, denizden bir katre, eserlerden bir eser, yüklerden bir numûne mesabesinde birkaç satır okurlarsa, mezhep imamlarının, tabi'în büyüklerinin ve şeyh tabakalarının, imamlara hizmetkarlık, ayakkabıcılık ve Atabât-ı Şerîfelerine (Kutsal Eşiklerine) mülazımlık şeklinde uzun süre talebelik ettiklerini, yeterli miktarda sadaka dağıttıklarını, gönlü zenginleştirdiklerini, kalbi eğittiklerini ve başı irşad ettiklerini bilecekler, Ehl-i Beyt'in yüce hazretlerine sadaka vermekten niçin haz duyduklarını ve ışınların eksikliğinde veya yokluğunda âlemi aydınlatan Muhammedî nurların ışınlarından nasıl beslendiklerini, büyüklerin en büyüğüne karşı nasıl korku elbisesi yerine takva elbisesi giydiklerini anlayacaklardır.

Onun ashâbının faziletleri aşere-i mübeşşere, yaşam bulmuş dört halife, fetihten önceki muhacirlerin öncülere ve sonraki katılanlar, ensar, Bedir şehidleri, Uhud şehidleri, gazvelerde ölenler, kutlama ve savaşlarda hazır bulunanlar, seferlere çıkanlar, boş yerlerde oturanlar, beldeleri temellük edenler, tapınaklar gibi küffâr deyrlerini mâbet kılanlar, iklimleri feth edenler, aslî unsurları (uknûm) ihtiva edenler, kürsüleri kıranlar, dağları temizleyenler, ikta' verilenler, paraları keselere koyarak tasadduk edenler, kapı ve köprü olarak kullanılmak üzere büyük-küçük köprüler nasbedenler, camiler ve burçlar bina edenler, kanlarını ve ırzlarını (furûc) koruyanlar, parlak yıldızlara benzeyenler, haber ve ayetlerle içtihad edenler şeklinde üstünlük tertibiyledir.

Ümmetin faziletleri, şeriatın ilamı, tarikatın bayrakları ve hakikatin sancaklarının zuhûrunun başlangıcından bu zamana ve kıyamet gününe kadar halifeler, âlimler, halîmler, fakihler, hakîmler, fasihler, nâsihler, edibler, nakibler ve münzevî sâlikler vesilesiyledir. Bizden önceki geçmiş ümmetlerin faziletleri ise nebîler ve resullerin öne çıkması iledir. Bununla beraber gökler ve yerlerdeki, arş, kürsi, levh ve kalemdeki bütün meleklerin ve bilinen ve bilinmeyen diğer mahlukatın kemalâtı, delilleriyle birlikte defalarca yazıldığı gibi yemini tekid etmek üzere münâsîp sûrette ve büyük kıymette var edilen mevcudâtın varlığının sebebi Muhammed-i Emîn'in yaratılması ve ahlakî güzelliği sebebiyledir. Karıştırmaksızın bu yemini yazmak kutlu kimseye müyesser olmuştur.

Onun hakkında vârid olan bu teşrifât cümleleri, senin ömrüne yemin olsun ki padişahın, seçkin, vasat ve küçük kölelerinden oluşan pek çok kimseyi güzel vaatlerle ve bol bağışlarla mutlu kılması cihetinden daha yüce ve daha büyüktür. Lakin öfkelenip

neşeleninceye veya kibirleninceye kadar gizlilikten ayrılmazlar. Zira temsili tasdik bakımından Hakk Te'âlâ, Mustafa'yı, gizli olmaksızın âşikar olarak âlemlerin arasında kısımlara ayırarak ve parçalara bölerek esintili yerlerle müşerref kılmıştır. Yaratma konusu yaratılmış olanı tazimi gerektirdiğinden, dünya ve ahiretin kemal mertebelerinde hiçbir şüphe ve tereddüt olmaksızın Allah'tan gayrı hiç kimse ona benzer ve denk değildir...

Şöyle ki incir ve zeytini bir cihetten kısımlara ayırsalar, zikredilenleri şereflik bakımından irca' olundukları yiyeceğin cinsinden mi, başkasından mı bilmek gerekir?

Cevap: Yerdeki ve gökteki her şeyin ismine yemin olsun ki, **Mevlana Bahâüddin** bilinçli olarak ilk cevaptan "edat iktibas edilen kıyasa ihtiyaç duyar" neticesini çıkartmıştır. Senin ve benim ömrüme yemin olsun ki, mamur kılındıktan sonra, "Ey büyük bir ahlak bağışlanan! Büyük olan kemâldir" hitabı sâdır olmuştur. Böylece büyükten sâdır olan küçük de yücelik sâhibi kılınmıştır. Yücelikten büyüklük vâki' olduğunda ise, hakkında söz söylenen kemâl ve hâl bakımından vasf edebilmek için fikrin ne kadar çok cevelan etmesi gerekir...

Netice olarak Hakk Te'âlâ'nın kudretinde, dilediği taktirde, Muhammed'in benzeri şahısları yaratma, kendilerine habibler ismini verme ve Muhammed'in sevgisine benzer şekilde her birinin muhabbetine felekler ve âlemler halk etme istidadı vardır. Muhammed'in dünya ve âhirette sâhip olduğu şerefin genişlikleri ve faziletin sınırları ve işinin mükemmellikleri melekler, cinler ve insanlar tarafından zikri geçtiği gibi âmâde kılınmıştır. Ondan başkası hakkında bu hususlar müretteb tutulmuştur.

Ancak dilememesinin, yapmamasının ve nârâ atmak gibi ilahî ahlakının izin vermemesinin, ne âcizlikten, ne cimrilikten ve ne de çeşitli manilerden dolayı olduğu tasavvur edilir. Zira mahlukatın en faziletlisi hakkında yapılan bir darb-ı mesel, böyle bir şive ile ancak senin kulağına yaklaşır. Başkaları hakkında ise nasıl bir kıyas yapılabilir. Sen kendini bilirsin. Zira sâbık mikyasa göre, eğer Allah her türün ve ferdin benzerini halk etmek isterse, sonsuz sayıda emsalini ve benzerlerini yaratabilir. Onun kudreti ruhî bir iradedir. İcad, sûret olmadığından vâcib olmayacağı malum olur. Hakk, takdir olunan mevcut ve sâdır olunan mahlukun dışında dilemez.

Hakk Te'âlâ'nın kullarından dilediği kimse hakkında keyfiyetinin sırrını ifşa ederek verdiği haberlerin miktarı bu kadardır. Geriye kalan ilim, nâdânların ithamlarıdır. Acayıplik, gaybı bilen Yüce Varlığa zan itham etmektir. Allah selâmet

yoluna hidayet etsin. Allah ihtida edeceği kimseyi daha iyi bilir. Selâm, Hüdâ'ya tabi olan kimseye olsun.

Hamd, nimeti bağışlayıp hibe eden Allah'a olsun. Onun salâtı, Efendimiz Muhammed'e, âline, insanları helâk ve yok olmaktan kurtaran sahabesine olsun. Allah, en iyisini bilen ve en iyi hükmedendir.”

1.2.3.5. Beşinci Bölüm: Kelâm

Usûlü'd-Din de denilen Kelâm konularının ele alındığı Beşinci Bölüm (257b-298a), diğer bölümler gibi besmele, hamdele ve salveleden mürekkep bir mukaddime ile başlar. Müellifin akidelerine dair ip uçlarını da içinde barındıran bu mukaddimede (257b-258a), yine diğer bölüm başlarında da olduğu gibi, ileride ele alınacak konulara dair bir takım işaretler bulmak mümkündür:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla başlıyor ve ancak O'ndan yardım diliyoruz. Kelâm ilmi olarak isimlendirilen Usûlü'd-Dîn vasıtasıyla şüphe izi taşımayan kalpleri sağlamlaştıran, kemâlin delillerini güvenilir kişilerden tahsil ederek müttakî muhlisleri kurtaran, kesin aletlere vukûfiyetle avâmda gözlemlenen taklitten kurtularak ilimde derinleşenleri yetiştiren Allah'a hamd olsun. Rezil kişilere karşı âdil âlimler yaratmayı sürdürerek bizi güçlü kıldığı için O'na hamd ediyoruz. Övgü, cimrilikle anılmaktan uzak duran gelir sahipleri gibi [cimriliği] nefsinden defeden kimseyedir.

Allah'tan başka ilah olmadığına, O'nun tek olduğuna, meleklerden, cinlerden ve tanınmış kimselerin kaleme aldıkları tasniflerdeki ıslah olunmuş Usûl meseleleriyle vesvesesi giderilen insanoğluna varıncaya kadar diğer mahlûkâtın şerîki bulunmadığına şahitlik ederim. Muhammed (Ehl-i Sünnet ve Cema'at, Müşebbihe, Mürcie, Kaderiyye ve Nazzâm ile birlikte sayı bakımından sınırlı hâle gelen Mu'tezile gibi diğer fırkalara gâlip geldiği müddetçe Allah'ın selâtı onun, âilesinin, zevcelerinin, ehl-i beytinin, amcalarının ve sahabe-i kirâmının üzerine olsun)'in, O'nun kulu ve en temiz sulblerden ve en mutahhar rahimlerden ilka edilmiş resûlü olduğuna şahitlik ederiz.”

Müellifin, “*Tetimmatü'l-Ezmine*” diye isimlendirdiği Üçüncü Bölüm'ün ardından, Hz. Muhammed'e tahsis olunan Dördüncü Bölüm ile Kelâm ilmine tahsis olunan bu Beşinci Bölüm'ü kaleme almasının sebeplerini izah ettiği kısım da, gerek ileri sürülen gerekçeler, gerekse seci'li üslup bakımından dikkate değerdir. Kıssalarla ve tarih fenni

ile alakası bulunmayan bu bölümlerin içine Fıkıh konularının niçin dahil edilmediği ise, bir kadı olarak müellif tarafından ilginç bir şekilde izah edilir:

“Şimdi, önceki kıssa ve tarih fenlerinden bahseden Tetimmetü'l-Ezmine kısmının son bulmasının ardından, kitabın hâtimesini Bârî Te'âlâ'nın rahmetinin genişliğini zikrederek bitirmek vâcib hâle gelmiştir. Burası da **iki kısma** taksim olunmuştur. **İlkinde**, âlemlere rahmet olarak gönderilen Muhammed Mustafa (Allah'ın selat ve selamı üzerine olsun)'nın isimleri ve vasıfları zâtına yaraşır şekilde yazılmıştır. Güzel bir hâtime ile sona eren **ikinci kısım** ise, mesai arkadaşlarından bir dostun bu bende müellife yanılıcı fakihâne sorular ile sefihâne karışımlar getirmesi üzerine, Mustafevî sıfatlar ve haller bahsi Usûl-i Dîn ile yakîn derecesine ulaşınca değin zeyilli kılınmıştır. Okuyucular, onu kıraat ederek, uhrevî tâcirin onu ezel pazarından satın aldığı ve o ebedden nasıl bir kıymetli cevher ortaya çıkardığını anlarlar. Bütün tenkitçiler, onun takdimindeki hakikatlere ve ince parlaklıklara hayran kalmış, kibriyâ meydanının ortasında kendilerinden geçmişlerdir. Giriftar oldukları sekir hâlden çıkıp uyanmaları, ancak merhametlilerin en merhametlisinin ilkâsı ve resûllerin en faziletlisinin cevazı ile mümkündür. Dua talep eden bu değersiz hizmetçiye mer'alar nasip olmuş ve nakledilen, akledilen, duyulan ve yazılan şeylerden Usûl-i Dîn'i derleyerek şu tarzda kaleme almaya muvaffak olmuştur. Öncesi ve sonrası ile **bu özette müellif**, Ahmedî sıfatları taklid etmenin kesinlikle doğru bir hareket olduğuna, ona duyulan aşkın her bir zerresinin, “hesap sahiplerinin hesabı, hesap gününe kadar önemsizdir” miktarına ulaşacağına inanmaktadır. O, bir fert olarak Muhammed'i takip etme makamından verilecek olan nebiye komşu olma hil'atini sevinçlice giyecektir.

Eğer bir ilim talebesi, burada **dinin usullerinden** bahsedildiği halde **fıkıh** hangi sebepten dolayı ihmal edilmiştir diye suâl edecek olursa, cevap olarak şunu duyacaktır: **Bu kitap, kıssalar, tarihler, mebde' (başlangıç), me'âd (son) ile ilgili bahisleri, melikler, sultanlar, vezirler, kelamcılar, tefsirciler, hadisçiler ve dünya ile bağlantılı olan ve dünyayı imar etmiş diğer kimselerle ilgili konuları ele almakta ve onların nefislerindeki mükemmel şeylere yer vermektedir.**

Usûl-i Dîn bu sebeple daha uygun bir alandır. Usûl-i Fıkıh ise, tecrübeli kişiler ve resmî fakihlere mütealliktir. Fer'î meseleleri hulâsa etmek daha yerinde bir tutumdur. Zira ilki, eşyanın hakikatini malum kılar ve iki cihan saadeti sağlar. Onun bütün yönlerini anlamak ve bol bahşisine nâil olmak vasat seviyedeki bir gurubun işi değildir. Bizim zamanımızda, her ne kadar gaflete düşmeye sebep olmuşsa da, birinci şekilden

pek çok bağışlar gerçekleşmiştir. İkinci üslubu, Türkleri terk eden değersiz cemaatler benzerlerini taklid ederek icra ederler. Ortaya koyduğumuz üzere, Usûl-i Dîn nebilerin ve velilerin sanatıdır. Zekilerin orta derecelileri, ondan fıkhi çıkartmışlardır. O asırların bâkiresi, bu şehirlerin kötü talihlisi; o mukaddes esintiler, bu başlık sermayesi; o mülk ve melekûtun süsü, bu geniş rahmetin ve rubûbiyetin engeli; o milletlere bahşedilmiş hilkat, bu dostlukların mesnedi; onunla her ikisi hâsıl olur, bununla Ahmedî vâsıl olur; o kabirlerde de yanındadır, bu bazı işler için gerekir; o sâlikin ışığı, bu mâlikin süsü; o ruhanî bir gıda, bu burhânî bir mi'yar; o güçlüğe yükselme noktası, bu rahatlığın menzili; o arslanların yiyeceği, bu tokların lokması; o öne geçenlerin çimeni, bu tutumlu kimselerin encümeni; o yalvaranların necat yeri, bu geniş yolun mikyası; o zifiri gecenin lambası, bu gündüzün talep edileni; o külliyyen itimad edilen, bu tefsir olunmuşun bir parçası; o upuzun deniz, bu ilk cetvel; o mukaddes olanların özü, bu gizleyen örtülerin müdafii; o te'sis edilmiş şule, bu kadınlaşmış bende; o nurlu güneş, bu parlak yıldız; o meşhur fen, bu dâire tarzında yapılmış şekildir. Buradaki “o” işâretleri Usûl-i Dîn’i söz konusu ve imâ etmekte, “bu” ifadeleri ise fıkha işâret vermektedir.

Hülâsa “Allah dilediğini arındırır ve dilediğini de metheder.” **Burada rivayet edeceğim şeyler, asıl olarak İmam-ı Muazzam Gazzâlî’nin yazdıklarından, kendisine itimad edilen kitaplarda geçen sözlerden ve kaynağı ve yeri derleyen kimseye de gizli kalan çeşitli meselelerden oluşmaktadır.** “Bunların dışındakileri bırak.” Böylece bu kısım münâsebetlere riayet ederek, kıyasları istidlallerle yükselterek ve çok sayıdaki aleti güzel hallere dönüştürerek tamama erdirilmiştir. Tavsif olunan havassa senâ yapılmış, dua edenler taklid edilerek sefil kimselere davetçilerin duası edilmiştir. Ancak bu kısım hain ve haset câhil kimseleri anarak da karartılmamıştır. Bu bâtil vasıtanın beraberinde “avamın kellesi tümüyle anlamam, bilmem yoludur” gibi bir korku yoluna girilmemiştir. “Allah hayır yapanların mürşididir ve hayırlar ondandır”.

Bu bir miktar geniş ve gerekçeli takdimden sonra müellif “İtikadın Kâideleri” ismiyle Kelâm konularına giriş yapar. On asıl olarak ifade olunan bu kaidelerden (258a-263b) ilki, imânın aslının ve eşyanın hakikatinin ne olduğu sorusudur. İkincisi Cenâb-ı Hakk’ın zâtını lâyük olmayan şeylerden tenzih etmek hususu, üçüncüsü Allah’ın kudreti, dördüncüsü Allah’ın ilmi, beşincisi Allah’ın iradesi, altıncısı Allah’ın semî’ ve basîr olması, yedincisi Allah’ın kelâmı, sekizincisi Allah’ın fiilleri, dokuzuncusu âhîret bahsi ve onuncusu da peygamberlik meselesi ile ilgilidir.

Diğer meselelere göre bir miktar daha uzun tutulan peygamberlik bahsinde evvela peygamber gönderilmesinin hikmeti ele alınır. Peygamber göndermenin Allah üzerine vâcib olup olmadığı üzerinde durulur. Kadınlardan peygamber gönderilip gönderilemeyeceği hususu izah edilir. Peygamberliğin ispatı bakımından mucizelerin önemi anlatılır. Peygamberlerin ismetine/günahsızlığına değinilir. Bu konular işlenirken, zaman zaman meseleyle ilgili şahsî yorum ve düşüncelere ve kullanılan kaynaklara da şu şekilde atıflar yapılır (263a-b):

*“Yalancılık Hz. Muhammed için muhal olduğundan bunun zıddı olan doğruluk onun için sâbit olur ve onun yüce menzili hususunda hiçbir şüphe kalmaz. Zira onun haber verdiği şeyler, **falcıların, sihirbazların, münecimlerin, seci’li söz söyleyenlerin, şâirlerin, usturlabla bakanların, kıymetli elbiseler giyenlerin, şeytanlarla dostluk arayanların, hesap hususunda düşünceye dalanların hallerine benzemez. Onun bütün işleri daima Hakk’ın zikri istikametinde ve dünya hazlarını terk etme yönünde idi. Zamanımızın musannifinin onun vasıfları hakkında birkaç hazinesi ve kıymetli yakutları vardır. Bunlardan bir zerre tuzlu bir denize damlasa onu tatlı kılar. Ziyadesi ise mele-i a’lâya/ruhlar âlemine bile fazla gelir. Resûlümüz, her ne kadar Araplara gelmiş bir nebi ise de, Kur’ân âyetleri onun risâletinin bütün sınıflara şâmil olduğunu söyler. Kisraya, kaysere, dünya meliklerine mektuplar göndermesi ve Habeş meliki Necaşi’nin ve diğerlerinin ona iman etmesi Muhammedî risâletin gizli kalmış hakikatine dair en önemli delillerden biridir. Ondan sonra şeri’atı baki kalsın ve hükümleri uygulansın. Nübüvvetin vârisi olan İslâm âlimleri devraldıkları mirası kıyâmet gününe kadar herhangi bir nesh ve tağyire meydan vermeden ulaştırınsın. **Usûl-i Din, Nebeviyât kısmında itimada şayan bir direk olarak isimlendirilmişti. Bu mana, yukarıda, Nebvî husûsiyetlerin sayılması esnasında, Hz. Muhammed’in diğer resûl ve nebîlerden farklı olan kırk bir hususiyetinden bahsederken geçmişti.**”***

“Küfür hususunda peygamberlik ismeti vahiy öncesini de sonrasını da kapsar. Günahlar hususunda ise peygamberlik sonrasını kapsar. Ancak câhilce kıssa anlatanlar, ihtiyatsız bir şekilde minberde konuşanlar ve söz söyleyenler, Davud, Süleyman, Yusuf, ve diğerleri (Nebimize ve diğerlerine salât ve selâm olsun) hakkında âyetlerin zâhiri yönlerine bakarak kafalarına göre yaptıkları te’villerin ardına düşmektedirler. Yine ilk asrın sâlih kimselerinden olan Ehl-i Beyt-i Nübüvvet-i Uzma, ashâb-ı suffe ve sahabe ve tâbi’înin büyükleri (Allah hepsinden razı olsun) hakkında da manasız şeyler söylüyorlar. Ancak ince kabuğu kırıp çekirdeği/içi

çıkartmaya çalışan hiçbir müfessir bunu kabul etmez. Hatta beyhude yere konuşmaya hevesli kıssa anlatıcısına, nebilere iftira atma haddi olarak 160 şer'î sopa vurulmasına cevaz verirler...

“Cârullah, Âllâme, Şeyhu'l-Arab ve'l-Acem, Fahr-ı Harezmi, Sâhib-i Keşşâf [Zemahşerî]'nin ruhu daima ferah ve şâd olsun. Zira nebiler hakkındaki sâlih itikad ile Tefsir'ini ıtırılı kılmış, şerefli latîfeleri ile de âlemdeki âlimlerin üzerinden [nebilere ilgili] şüpheyi gidermiştir. Onu (Hz. Muhammed'i) asılsız töhmetlerden kurtarmış ve hepsinin (diğer peygamberlerin) bâtınlarını âkâid-i selîme süsüyle süslemiştir. Eğer bir kimse Cârullah'ın sâhip olduğu itikadın başına erişemezse, kadıların mahkemelerine rucû' etsin. Zira Dâru'l-kazâda, ona dua etmekle meşgul sayısız Müslüman vardır (?). Ümmetin kıt sermayeli fertlerinden oluşan halka, ayakta işemek, pazarda yemek yemek, hamama sarıksız/kuşaksız gelmek gibi münasip olmayan bir ömür sürmek için bahane çoktur...”

Bundan sonra “... hakkında söz” tarzında meseleler ele alınmaya başlanır. İlk konu da “Velilerin Kerâmetleri Hakkında Söz”dür (263b-265a). Bu bahiste evvela velilerin kerametinin câiz olduğuna dair akli ve bir kısmı eserin diğer bölümlerinde de zikredilmiş olan naklî delillere yer verilir, velilerin değeri ve gördükleri işlev üzerinde durulur. Ardından misal olarak bazı kerametlerden bahsedilir. Velilerin kerameti ile peygamberlerin mucizesi kıyaslanarak izah edilmeye çalışılır. Veli ve ârif mefhumlarından bahsedilir. Bu esnada söz aniden Muhyiddin el-Arabî'ye getirilir (264b): “Şeyh-i a'zam, Mürşid-i a'lem, Râsîh, Nâsîh (ülga eden), Sâlih, Nâsîh (nasihat veren), Mâhî (mahveden/gideren), Hâmî (himaye eden), Sâmî (yüce kılan), Nâmî (maruf kılan), Hakk'ın umûm halk üzerindeki hücceti, Yüce ahlak sâhibi kimsenin vârisi, Gaybın lisânı, Zannın geri kalanı, Câhillerin boyunlarını vuran, Yüce güzellikler içeren kitapların musannifi, Muhyi'l-Mille ve'd-Din el-Arabî el-Mağribî'nin ruhu, Firdevs cennetlerinin ortasında şâd olsun. Zira telif etmiş olduğu Fütûhât'tân gâyet yüce fütûhlar biz biçârelerin rızkı oldu. Onun keskin kılıcı vasıtasıyla, ibahîler arasındaki kötü meslekli kimseleri ikiye ayırarak nebevî sünneti ihyâ etmek ve selâmet yolunu seçmek bizlerden sâdır oluyor. Evliyânın kerâmetlerini İslâmî fırkalar arasında Mu'tezile inkar eder, diğerleri ise onların itikadını nefyederler.”

“Ta'dil ve Tecvîr Hakkında Söz” başlığı altında (265a) ise Maturidî, Mu'tezilî ve Eş'arîlerin konuyla ilgili görüşleri kısaca sunulur. Bunun ardından “İmamet ve Halkın

Ona Tabi Olmasının Zorunluluğu Hakkında Söz” (265a-b) bahsine geçilir. Burada kısaca imametın neseb yoluyla devam etmediği ve Râfizilerin ve Kerramîlerin dediği gibi aynı zaman diliminde iki imam nasb etmenin de herhangi bir geçerliliği bulunmadığı üzerinde durulur. Ardından bazı mezheplerin yaklaşımlarındaki farklılıklar da ifade edilerek imametın sıhhatinin şartları sıralanır.

“*Hulefâ-i Râşidîn’in İmameti Hakkında Söz*” (265b-267a) başlığı altında ise evvela Hz. Ebu Bekir’den başlamak üzere ilk dört hâlifenin iş başına gelme süreçleri ve faziletleri tek tek ele alınır. Ardından hâlifelerin çocukları arasında Hz. Ali ve Fâtıma’nın çocuklarının ve onların neslinden gelen İsnâ Aşeriye imamlarının ayrı bir değeri ve fazileti bulunduğu izah edilir.

Müellifin, Hz. Ebu Bekir’den itibaren ilk dört halifenin iş başına gelişleri ve zamanlarına dâir kanaatleri bir hayli ilgi çekicidir. Hz. Ebu Bekir’in Hz. Muhammed hastalandığında namazları kıldırması, müellif açısından onun halifelğine en büyük işarettir (265b-266a): “...*Elbette Allah Celle ve Alâ, imameti/imamlığı Ebu Bekir’den başkasına takdir etmedi ve Müslümanlar da başkasına verilmesini uygun bulmadılar. Bu manada tahsîs, tefvîz ve vasiyet bakımlarından hilâfetin Sıddık’a teslim edildiği açık ve kesindir. Zira imamet, dinin aslı olan namazda ve imandadır. Bir kimseye bu iki ehemmiyetli dinî vazife havale edilmişse, dünyevî işlere taalluk eden hükümetin bunun yanında ne kadarcık bir ehemmiyeti vardır ki, bu konuda tartışma çıksın.*”

“*Sıddık’ın hilâfeti hususunda itimat arz eden kitaplardan çıkarılmış kâfi miktardaki delil bu bende müellifte mahfûzdur. Kelâm ilmi ile alakalı bir bahiste bu kadar numûneye/delile yer vermek kâfidir. Aksi taktirde kalpte evrilip çevrilerek hâzır hâle getirilmiş olan diğer meseleler mahzun kalacaklardır. Bu şekilde, ulemâ-i tevhid tahkik mahfillerinde bir araya gelip bunlara göz attığında, yola sûluk etmenin maslahatı ile ifrat ve tefrite kaçmaksızın orta derecedeki bir övgü için [bu kitapta] bir delil bulacaktır.*”

Müellifin Hz. Ömer ve Osman devirleriyle ilgili yaklaşımı da şu minval üzerinedir (266a): “*Ömer, hilafeti günlerinde, Ebu Bekir’in hal ve hareketlerine iktida etmiş, heybet ve salâbeti ile askerleri ürkütmede, isabetli tedbirlerle müfsitlerin köklerini kazımada ve kâfirleri hor etmede, beldeler fethetmede ve kulları kahretmede, yukarıda tarih fenninde zikredilen tarzda hareket etmiştir.*”

“*Herkes onun (Abdurrahman b. Avf’in) iktizasıyla Osman’a biat edip tabi olmayı lüzumlu gördü. Hilafet müddeti esnasında Cumalarda ve bayramlarda ona tabi olup*

onun arkasında namaz kıldı. Sahabenin bu fiili icma adıyla uygulama buldu. **Onun hakkında yapılan gerçek dışı tenkitler/ayıplamalar, tembellerin, zayıf görüşlülerin, ehil olmayanların, kötü mezheplilerin, Haricî tabiatlıların, soysuz perdedârların, fesat peşinde koşanların, hüner sahibi olmadıkları halde [makamlara] vâsıl olanların, hased mesleklilerin, kadınlar gibi serzenişte bulunanların, kadınlar gibi hareket eden erkeklerin ve vuslat bağıni kopartanların iftiralarından addedilir. Hâlis mü'min, Osman ve sahabe hakkında, onların şerefli hallerine uygun düşenden başka bir şeyi dile getirmez.**”

Müellifin Hz. Ali ile ilgili kanaatleri de şöyledir (266b): “Resûl’ün ashabi içindeki âlimlerden hâzır olanlar ona (Ali’ye) biat ettiler. Mu’âviye ve onun nâzırları ve tabileri ile zan ve içtihad neticesi onun görüşünü benimseyenler gibi sahabe içinden Hz. Ali’ye muhalif olanlar ve onunla savaşmış bulunanlar, **muhtelif fasullarda hikayelerini duyduğun üzere, Murtaza Haydar’dan razı olduklarını gösteren biata yanaşmayarak dükkânın malını kesada uğrattılar. Eğer [şu kadar] ömür sürmemiş olsaydım (Allah’a hamd olsun, O tezkiye eden/temizleyendir), Murtazâ’nın ve Ehl-i Beyt-i Nübüvvet’in muhaliflerinin yaptıkları çirkinlikler hasebiyle sîne dövmele ilgili düsturlardan bahsederdim. Ancak rafz düşünceli/redci olmak hususunda bu kadarla iktifa gösterdim.**

Sünniler şu hususta icma etmişlerdir: Ali (Allah yüzünü ağartsın), kerem, şeref ve azamette yüce biri ve asrının en faziletlisi idi. Her şeye yücelik sancağını dikti. Hilâfette, imamette, mukâtelede, mukâbelede, münâkaşada ve kavgada tam bir isabetle hareket etti. Sahih bir rivayette şöyle nakledilir: Onu hal’ etmeyi düşünen ve ona karşı uygun düşmeyen fiillerde bulunan bütün muhâlifleri ve kendisiyle savaşmış bulunanlar pişman olmuş, samimiyetle tövbe etmişlerdir. **Mütalaa edenlerin ve bu bende müellifin isimlerini gayet iyi bildiği az sayıdaki kimse ise, geçici dünya malına kanarak zâhiren hallerinde ısrarcı olmuşlar, ancak gizlice günahlarına teveccüh ederek ağlamalarını izhâr etmişlerdir.**”

Müellifin Ehl-i Beyt’in fazileti ve sahabenin durumu ile dönemin hadiselerinin anlatımında savaşıardan ziyade yerleştirilmeye çalışılan edebe/ahlâka dikkat edilmesi gerektiğine dâir ikazı da önemli bir hatırlatmadır (266b-267a): “Mezkûr hâlifelerin çocuklarının faziletleri, babalarının hasletleri hasebiyle ve kendilerinden sonra gelen bir tâife sebebiyle değişik yerlerde zikredildi. Onların çocuklarından hiç birinin diğerine karşı, ilim, takva ve vera’dan gayrı bir rüçhâniyeti, meziyeti ve fazileti yoktur.

*Ancak sahabe, tâbi'in ve bütün Müslümanların icma'ı ile yüce nübüvvet ağacının dalları olan, Ali'nin meyveli ağacından göğeren ve Allahu Te'âlâ tarafından muhafaza olunan **Fâtumatü'z-Zehrâ'nın çocukları, yani İsnâ Aşeriye'nin imamları** ve onlar gibi hayat sürüp ibadet ve taatta bulunan kimse, Hazret-i Resûl'e yakınlıkları/akrabalıkları dolayısıyla, sahabenin, halifelerin ve diğerlerinin çocuklarından daha faziletlidirler. [Ancak bir kimse onlar gibi] hareket etmezse, **yiğit bir Kürd'ün çevresi, Deylemlinin sâlih nefsi, Legzî'nin haddi/ölçüsü, Hintlinin beni, Sindlinin amcası, Kıpçaklının annesi, Sinlinin dedesi, Hatalının (Karahıtaylının) doğmuşu/doğduğu yer bir araya gelse, yine de bu dereceye erişemez. Asıllardan ve fer'lerden gelmeyen boş bir neseb sebebiyle birine nispet edilenler, bu nispeti nasıl sebepleri elde etmek için bir maya kılabilirler!***

*Selefin sünneti olan edeb, sahabe arasında vaki olan fiillerden biz sonraki günahkarların dillerinde dolaşanları kapsar. **Cihadları anlatmaktan başka, onlar hakkında haberlerden ve eserlerden duymuş olduğumuz hiçbir şeyi dile getirmiyoruz.** Onlarla ilgili olarak anlattığımız her şey, darpler, harpler ve kaçmalar hakkında sâdir olmaktadır. Haşin bir tarzda tezahür eden onun görünüşünü, hüsn/güzel kabul etmekte ve salâha/iyiliğe hamletmekteyiz. Oysa Resûl, hepsini gâyet medih buyurmuş ve onları yol gösterici yıldızlara benzetmiştir. Mezkûr kimselere tabi olmayı dindarlık (?) olarak takdim etmiş, mü'minleri onlara muhabbet duymaya teşvik etmiştir. Bir dostunu, işaret olunan kimselere muhabbet duymaya yönlendirmiş, bütün nübüvvet ashabını onlara düşmanlık yapmaktan kuvvetli bir şekilde nehyetmiştir. Ebedi azabı, bu parlak yıldızlara kin duyanlara teşmil etmiştir.”*

“İstita'at/Güç Yetirebilme Hakkında Söz” (267a-b) başlığı altında, evvela meseleyle ilgili kavramlar ele alınır. Ardından konuyla ilgili olarak Sünnilerin görüşü dile getirilir. “Kudret” mefhumunun meseleyle irtibatlı olan yönü Eş'arîler, Hadis Usûlcüleri ve İmâm-ı A'zam Ebu Hanife'nin görüşleri çerçevesinde takdim edilir.

“Kulların Fiillerinin Yaratılması Hakkında Söz” (267b-268a) başlığı altında ise, ilk önce, Sünnîlerin, insanların ve diğer bütün mahlûkatın fiillerinin Allah tarafından yaratıldığı anlayışında oldukları vurgulanır. Kaderiye mezhebi ortaya çıkıncaya kadar da bu hususta bir tartışma olmadığı dile getirilir. Meseleyle ilgili âyet ve hadisler yer verildikten sonra, konu bir de aklî yönden izah edilmeye çalışılırken Sünnîlerin, bu hususta Dehrîlere ve Mu'tezile'ye yönelttiği tenkitler zikredilir. Meseleye, zarurî ve kesbî fiiller yönüyle yaklaşılması gerektiği vurgulanır. Bu esnada müellif, fiillerin

nihayette nereye nispet edilmesi gerektiğine dair kendi şahsi görüşünü şöylece dile getirir (267b): “*Bir fiil hakkında hiçbir şekilde bilgi sahibi olmayan kimse, bu hususta kudret sahibi de değildir. Ben bende, ekseriyetle, mü’minin, iyi ve kötü, zararlı ve faydalı olması yönüyle yaptığı fiilin keyfiyeti hakkında bir bilgi sahibi olmadığını, buna karşın kâfirin, yaptığı fiillerin çirkinliği sebebiyle bunların onun zâtından kaynaklanıp ortaya çıktığını [düşünüyorum]. Her ikisi yaratılma bakımından birbirinden ne kadar uzaktır. İcadın istihâle yoluyla kuldan ortaya çıktığına hükmettiğimizden, ortaya çıkan fiili tümüyle ondan selb etmenin lüzumu yoktur...*”

“*Dünyanın Hâdis Olması Hakkında Söz*” (268a-b) başlığı altında, evvela Sünnilerin, Dehriyye, Zenâdika, Eflâkiye ve Felâsife’nin hilâfına âlemin hâdis olduğunu kabul ettikleri zikredilir. Heyûla (âlemin temel maddesi) mefhumu üzerindeki tartışmalara değinilir. Ardından konuyla ilgili olarak İmâm-ı A‘zam Ebu Hanife’nin bir Dehrî ile yapmış olduğu tartışmaya yer verilir.

“*Tevlidin İbtâli Hakkında Söz*” (268b) başlığı altında, ilk önce konu ile ilgili olarak muhtelif kişi ve mezheplerin görüşleri kısaca zikredilir. Ardından Sünnîlerin meseleyle ilgili görüşleri verilir. Bu esnada müellif, kendi mezhebine dâir de genel bir imâda bulunur (268b): “*Daha önce de zikredildiği gibi kulların fiillerine ait eserlerin/sonuçların, Allah tarafından yaratılmış olduğu, icâdın/meydana getirmenin onlar tarafından değil O’nun tarafından yapıldığı, Kaderiye’nin umumunun iddia ettiğinin aksine kulların fiillerinden mütevellid olmadığı sâbit oldu. Nazzâm’ın iddia ettiğine göre, fiiller tabiatının icâbı olarak Hakk’ın bir fiilidir. Kalânisi’ye göre ise, hilkatinin icâbıdır. Sümâme b. el-Eşras’e göre, [mütevellid] fiiller için bir fâil yoktur. Bu taktirde hak/doğru biz Sünnîlerin dediğidir...*”

“*Tâkat Gösterilemeyecek Şeyin Teklif Edilmesi Hakkında Söz*” (268b-269b) başlığı altında, evvela böyle bir şeyin Allah için câiz olmadığı vurgulanır. Ancak Eş‘arîlerin bu konuda farklı düşündüklerinin altı çizilir. Ardından meseleyle ilgili olarak “*eğer ... derlerse, şöyle cevap ver*” şeklindeki dört soru-cevaba yer verilir.

“*İrade Edilenlerin Umumileştirilmesi Hakkında Söz*” (269b-270a) başlığı altında, ilk önce Sünnîlerin görüşü dile getirilir ve hayır ve şer de dahil olmak üzere meydana gelen her şeyin Hakk’ın irade etmesi ile vücûda geldiği vurgulanır. Mu‘tezile’nin bu konuda getirdiği farklı yoruma dikkat çekilir. İmâm-ı A‘zam Ebu Hanife’nin meseleyle ilgili olarak bir Kaderiye mensubu ile yaptığı tartışmaya yer verilir. Ehl-i Sünnet içinde irâdenin ilimle mi, yoksa fiille mi birlikte vuku bulduğu hususundaki tartışmalara işaret

edilir. Sünnîlere göre irâde ile meşiyet arasında bir fark bulunmadığı hatırlatılır. “Eğer ... derlerse, şöyle cevap ver” şeklindeki iki soru-cevaba yer verildikten sonra, bir “fasıl” açılarak Hakk’ın iradesinin “ma’dûm”a taalluk edip etmeyeceği tartışılır, Sâlimiyye ve Mukanna’iye’nin bu husustaki görüşlerinin bâtil olduğu ifade edilir.

“Aslahın/Daha İyinin Nefyi Hakkında Söz” (270a-b) başlığı altında, evvela Hakk’ın kulları için aslaha (daha iyi olanı irade etmeye) ya da salâha (iyi olanı irade etmeye) riayet etmesinin vâcib olmadığı ifade edilir, Mu‘tezile’nin ve Bişr b. Mu‘temir ile ona tabi olanların bu görüşte olmadıkları vurgulanır. Salahı veya aslahı teklif etmenin uluhiyet anlayışında bir sınırlama meydana getireceğine dikkat çekilerek bunun yerine “lütuf” anlayışı öne çıkartılır ve Hakk’ın dilerse kullarına lütuf ile muamele edebileceği üzerinde durulur.

“Rızıklar Hakkında Söz” (270b) başlığı altında, ilk önce insanın helâl ve harâm olarak yediği her şeyin rızık kapsamına girdiği, ancak Mu‘tezile’nin harâm olan şeyleri rızık kapsamı dışında bıraktığı söylenir. Bunun üzerine: “Eğer harâm rızık da Hakk’tan geliyorsa onu yemek niçin cezalandırılmaya sebep olsun diye sorarlarsa” şeklindeki soruya verilen cevapla mesele nihayete erdirilir.

“Eceller Hakkında Söz” (270b-271b) başlığı altında, ilk olarak kaç tür ecel bulunduğu ve ecelin tehir edilmesinin mümkün olup olmadığı tartışılır. Bilhassa maktûlün durumu söz konusu olduğunda, Mu‘tezile’nin kişi eğer öldürülme idi daha ömür sürecekti anlamına gelen “ecel-i maktû”u ile Ka’bî’nin “katil” ve “ölüm” şeklinde iki ecel bulunduğu anlayışı Sünnî bakış açısıyla değerlendirilerek reddedilir. “Eğer, Resûl (a.s.) sıla-i rahimin ömrü uzatacağını buyurmuştur derlerse” sorusuna verilecek cevabın da tefsirlerde ziyadesiyle bulunduğu ifade edilir, ancak yine de misal olarak bir miktar malumat sunulur. Yine “Ecel geldiğinde onlar ne bir an geri kalırlar, ne de öne geçerler ayeti, Nebî’nin hadisi ile sûreten tenakuz arz etmez mi” sorusuna da, bir önceki soruya verilen cevaba aykırı düşmeyecek bir karşılık verilir. Bu cevabı Sem‘ânî’nin Tefsir’ine dayanarak verdiğini ifade eden müellif, bu kitabın eline geçmesinin hikayesini ve dönemindeki bazı ilim adamlarının isimlerini de şöylece kaydeder (271b):

“Ben bende müellif, bu latîfeyi Sem‘ânî’nin Tefsir’inde gördüm. Garip bir nüsha halindeki bu Tefsir’i bana, İmamların ve istidadlı kimselerin seyyidi, el-Hâc Zeynüddin Hâlid Bekzerî (Allah, yaşadığı şehri, ilim ve amel bakımından onun gelişmesine imkan tanıyacak şekilde rahat kulsın) Mısır’dan getirdi. Dinlemiş, görmüş

ve seçtiklerini yazarak yüzüne sürmüştü. 730 senesinin Ramazan ayının 28. günü, emir-i a'zam, mahdûm-ı muazzam, âlim ve âmil Mahmud'un mübarek kabileleri ve kutlu binekleri mansûr askerlerle birlikte Herakliye'den gelerek Mahrûse-i Nekîde meydanına varmış ve nüzûl buyurmuş idi. Burada ilâhî hakîmlerin sultanı, ehl-i tevhidin yakîn olarak hücceti, meliklerin ve sultanların nâsihat vereni, hayırlar ve bereketler sâhibi, yardımların ve iyiliklerin mazharı, Mevlâna Mecdü'l-hakk ve'l-mille ve'd-din'e hizmet hususu bahis konusu edilirken, Mevlâna Emir Hasan Sivasî (Allah onu cennetler tarafında iskan buyursun, ona mağfiret hülleleri giydirdin, onu en değerli taşlarla taçlandırırsın ve ihvândan pek çok kimse ona şefaât etsin) 'ye bu nâdir kitabı şifahî yolla şerh etti[m]. Mutluluk bahşeden parlaklıklarını mü'minin azminin bir neticesi bilerek tefsirlerin nâdirini onun mübarek çehresinde âşîkar bir sûrette gördüm. Mezkûr meseleyi ihata ederken bütün dünyada ve gökle yer arasında bulunan şeyler onun nezdinde tezahür etti. Ey Rabbim! Nasıl ki o, bu dünya yurdunda istekleri karşılamakta, ihtiyaçları gidermekte, fasıllara (eklemlere?) ve cenahlara (kaburga kemiklerine?) ilaç olmakta, haksızlıkları kaldırmakta, zülme uğramışları hayata döndürmekte, elem içindikileri iyileştirmekte, mahkemeleri canlandırmakta, azık alma hakkı bulunanların erzaklarını ayırmakta, yanmış evrakları parçalamakta, zındıklık içeren ciltleri ve felsefe kitaplarını yakmakta, felsefeye karşı dinî ilimleri içeren tasnifleri cem etmekte, güzel konuşmayı izhar etmekte, bol atalar/hediyeler ibraz etmekte, sâlih akideli, münasip mezhepli, temiz cevherli, açık hesaplı ve temiz nesepli olmakta, âlimleri ta'zim etmekte, fakirleri vakarlı kılmakta, miskinleri doyurmakta, sefilleri uzaklaştırmakta, Ka'be-i Muazzama, Medine-i Mükerre ve Kudüs fakirlerine altın, gümüş ve dizili inciler bakımından hayallerindeki malları saçmakta, Müslümanlara sed olan vadilerden ve uzak topraklardan içecekler ve baharatlar akıtmakta idi ise, Sen de, parlak arşın altındaki Firdevs-i A'lâ'nın ortasında, "sana kutlu olsun" diyen Tuba ağacının elmasının altında, yüzünü dönüp Seni görmeye çalışan kimselere parıldamakta olan yolları gösteren Resullerin sonuncusunun yanında onu aziz ve keremli kıl."

"Kaza ve Kader Hakkında Söz" (271b-272a) başlığı altında, önce yapılan fiillerin ve söylenen sözlerin hepsinin Hakk'ın kaza ve kaderi ile vuku bulduğu, Mu'tezile'nin ise kötülükleri bundan ayrı tuttuğu ifade edilir. Kısaca kaza ve kader kavramlarının neye delâlet ettiği açıklanır. Ardından yine "eğer derlerse" kalıbıyla meseleyle ilgili bir soru-cevaba yer verilir.

“*Hidâyet ve Delâlet Hakkında Söz*” (272a-b) başlığı altında, ilk olarak Sünnîlere göre Allah’ın doğru yolu bulması için kulun nefsinde hidâyeti yarattığı, yine delâletin de O’nun tarafından yaratıldığı ifade edilir. Mu‘tezile’nin ise doğru yolu beyan manasında hidâyetin Allah’tan, kötü yolu tercih etmek manasında delâletin kuldan meydana geldiği anlayışında olduğu dile getirilir. Ardından Sünnîlerin kendi görüşlerini desteklemek ve Mu‘tezile’nin yanlışlığına işaret etmek için kullandıkları ayetlere yer verilir. Neticede: “*Bizim sözüümüzden murad, delâletin halk/yaratma yoluyla Allah’tan, kesb vechiyle de kuldan olduğudur*” cümlesi ile Sünnîlerin görüşü tekid olunur.

“*Ehl-i Kiblenin Tekfir Edilmesinin Câiz Olmadığına Dâir Söz*” (272b) başlığı altında, evvela hiç kimsenin ehl-i kibleyi büyük günahları sebebiyle kâfir olarak isimlendiremeyeceği, böyle kimseler için ancak rahmet dilenebileceği dile getirilir. Yine peygamberler ve Hz. Muhammed tarafından cennetle müjdelenenler hariç olmak üzere Ebu Hanife, Şâfi‘î gibi ümmetin önde gelen imamlarına, bu mezheplerin müntesiplerine, Cüneyd, Şiblî, Ma‘rûf-ı Kerhî gibi ileri gelen şeyhlere de cennetlik isminin verilemeyeceği ifade edilir. Aksi takdirde kişilerin kendi şeyh ve üstadlarını yüksek bir mertebeye nispet edeceği, bunun için bir takım herzeler yiyecekleri ve tâbi olunan şahsı beşeriyet dairesinden dışarı çıkaracakları ikazı yapılır.

“*Büyük Günah Sahipleri Hakkında Söz*” (272b-273b) başlığı altında, evvela Sünnîlere göre Allah’ı inkar etmek ya da O’na şirk koştuktan daha aşağıda olan büyük günahları işlemenin kişileri küfre veya münafıklığa düşürmeyeceğine ya da imandan çıkarmayacağına dikkat çekilir. Bu kimselerin, tövbe etmeden öldüklerinde, Allah’ın şefaatiyle ya da günahlarının cezasını çekerek cennete nâil olacakları dile getirilir. Ardından Haricilerin, Mu‘tezile’nin ve Mürcienin meseleyle ilgili görüşleri aktarılır. Sonra tekrar Ehl-i Sünnet’in konu ile ilgili görüşü ayetlerin de yardımıyla daha tafsilatlı olarak izah edilir. Ardından “*Eğer ... derlerse, şöyle cevap ver*” şeklindeki meseleye dair iki soru-cevaba yer verilerek ileride (275a-277b) aynı konuya devam etmek kaydıyla bahse ara verilir.

Bundan sonra müellif, nazar etmesini bilenler için ahlakî bir öğüt taşıdığını ve yine konuyla alakalı olduğunu düşündüğü, bir çocuğun ana rahmine düşüşünden itibaren geçirdiği safhaları ve dolayısı ile insan anatomisine dair döneminin malumatını zikretmeye başlar (273b-275a). O bu konuyu eserine alma gerekçesini ve bununla dikkat çekmek istediği hususu şöylece açıklar (273b-274a):

“Böylece Kelâm ilmine dair parıltılardan bir miktar burada kaydedilmiş ve mezkûr hulâsanın içeriğinde insanları büyük günahlara götüren yollar zikredilerek açıklanmış oldu. Yine hatırlatma mefhumuna riayet ederek en başından itibaren insanın hilkatini, onun malum hallerle ana rahmine nutfе olarak düşmesini, bilinen intikallerini, tıfıllıktan sabiliğe, oradan gençliğe, oradan olgunluğa ve oradan da yaşlılığa geçmesi şeklindeki müteaddit değişimlerini ve halden hale geçişlerini yazmak da lüzumlu göründü. Böylece büyük günahları işleyenler, kendilerinin ta en baştan itibaren yaratılma safhalarına nazar edip utanmaksızın kendilerini dışleyeceklerdir. Başarı Allah'tandır.

Ey biçare gâfil! Melek, cin, ins, arş, kürsü, levh, kalem ve diğer şeyleri basar duyusuyla idrak edemiyorsan da, bir mü'min olarak bunları kabul etmek gerektiğini fikretmiyor musun! O halde bâri gökler, yerler, güneş, ay, yıldızlar, hareketler, devirler, doğma ve batma gibi hislerle idrak edilenlere, üzerindeki dağlar, madenler, nehirler, denizler, hayvanlar ve bitkilerle birlikte yeryüzüne ve bulutlar, yağmurlar, karlar, gök gürlemeleri, yıldırımlar, şimşekler, gök taşı kaymaları ve fırtınaların meydana geldiği atmosfere bir bak. Eğer ölümün ardından basiret kuvveti karanlığa, basiret hissi de körlüğe kalb olacak ve zâtın zâhiren ve bâtîmen kör olacak/toprağa gömülecek ise, kurtuluş arayanlar gibi elini etekten daha yakına götürme, devredip durma. Kendi nefsine ve kalıbına bir bak. İlk hilkatın, bir damla hâlindeki pis bir nutfeden vücûd bulmuştu. Eğer bir saat beklemiş olsaydı, hava onu fesada uğratıp kokuştururdu. Hakk Sübhânehu ve Te 'âlâ, onu, mirası gerçek sahiplerine vermeyi ve seleften boşalan yere gerçek halefi geçirmeyi mümkün kılacak muayyen bir baba yoluyla neseplerin ve kardeşlik bağlarının bilinmesini sağlamak, ahlaki kuralları muhafaza ederek kesinti arz etmeyen doğumlar yoluyla neslin bekasını temin etmek için, şehvet silsilesinin kuvveti ile karı-koca arasında muhabbet peyda ederek onları nikah altında bir araya getirip, hayız kamını akması kaydıyla, niyetlerdeki hayırları ve şerleri içinde barındıran cima' faaliyetleriyle, erkeğin sülbünden ve kadının göğüs kemiklerinden dolanan damarların derinliklerinden dışarı çıkarttı, rahimde cem etti. Çocuğu işte bu nutfeden yarattı. O'nun ihsan ettiği yiyecek ve içeceklerin karışmasından şöyle bir ilerleme, sıralama ve büyüme vücûd buldu. Parlak beyaz nutfе kırmızı alakaya, oradan kandan bir mudgaya tahavvül etti. Birbirine benzeyen ve eşit olan cüzlere kemikler, sinirler, damarlar, tendonlar ve et kısım kısım taksim oldu. Etiler, sinirler ve damarlardan başın görünen kısımları meydana geldi ve burası da yarılarak kulak, göz, burun, ağız ve diğer delikler

oluştı. Bir kısım aşıya doğru uzadı ve ayakları meydana getirdi. Bunun ucunda parmaklar ortaya çıktı ve buradan da parmak uçları belirdi. Şekil, miktar ve işleyiş bakımlarından kendilerine mahsus özellikler taşıyan kalp, mide, kara ciğer, dalak, ak ciğer, rahim, mesâne ve anüsten mürekkep iç organlar terkip oldu...”

Böylece ana rahminde oluşmaya başlayan çocuğun geçirdiği istihaleler; yüz ve baştaki göz, kulak, burun, dil, diş etleri, hançere, saç, zülûf ve kaş, boyun ve sırttaki kemikler, sinirler, eklemler ve kaba etler, karın bölgesindeki mide, ciğer, dalak, böbrek ve mesane, el ve ayaklardaki parmaklar, parmak boğumları ve tırnaklar ve de sinirler, kemikler, adaleler, damarlar ve salgı bezleri gibi vücûdun muhtelif organlarının ve unsurlarının gelişmesi ve işlevleri sayılarak anlatılmaya çalışılır (274a-275a). Eserin bu kısmı vasıtasıyla bedenini ve yaratılışını tanıma imkanı bulacak olan kişinin nihayetinde Rabbini de tanıma istidadı kazanacağı şöylece ifade edilir (275a):

*“Eğer celâlin doğduğu ve cemâlin görüldüğü yerden neşet eden **bu kitap mütalaa edilirse**, mütalaa eden kişi bu birkaç satırı kıraat ederken tahnit eden gibi burun deliğinden zevk almaya ve kendini hakkıyla tanımaya başlayacaktır. Böylece behimî/hayvanî bir tarzdan insanlık ufkuna, hatta meliklik ve meleklik sınırına ulaşacak, Aziz ve Celil olan Rabbu’l-Erbâb’ı tanımaya müsait hâle gelecektir. Hazinenin bulunduğu yeri mertçe korumak gerek. Söz, kelâmın mührü/sonu olan kenz/hazine lafzıyla sona ulaştı.”*

Tasavvufî bir eser olan *Kûtu’l-Kulûb*’un müellifi Ebu Tâlib el-Mekkî’ye atfen sahabe ve tâbi’înin büyük günahların sayısı hakkındaki görüşleri nakledildikten sonra kalb, dil, mide, iki el ve vücûdun diğer organlarının fonksiyonları tasavvufî bir neşve içinde ele alınır, bunlardan sadır olmuş veya sadır olması muhtemel büyük günahlar/hatalar ard arda sıralanır (275b-277a). Bu büyük günahlar içinde haksız yere bir insanı öldürmek ve ana-babanın hakkını gözetmemek hususu üzerinde bilhassa durulur. Böylece daha önce ara verilmiş olan “*Büyük Günah Sahipleri Hakkında Söz*” (272b-273b) bahsine tekrar dönülmüş olur. Büyük günah sahiplerinin ahiretteki durumunun ve Ehl-i Sünnet ile Mu‘tezile’nin bu konudaki görüşlerinin ele alınmasıyla da mesele nihayete erdirilir (277a-b):

“Öncekilerin mürşidi, Kur’ân-ı Ahkem’in sırlarının kâşifi, “en doğru olana” hidayet eden, İslâmî kitaplar te’lif eden, yaratılmışların en hayırlısının ilmini bilen, Şeyh-i a‘zam İmâm Ebu Tâlib Muhammed b. Ali b. ‘Atiyye (Allah ruhunu takdis

eylesin ve mezarını nurlandırсын), Nebi'nin sahîh hadislerinden [hareketle büyük günahların sayısının] azametli Hazreti Muhammed (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'in ashabının büyüklerinden İbn Mes'ûd'a göre 4, Abdullah b. Ömer'e göre 7, bir defasında da 9, Abdurrezzâk'a göre ise, -Farsça yazımda bir karışıklığa meydan vermekten korkarak- 10 ile 1'den mürekkep olan 11 tane olduğunu rivayet eder. Bir tâife de, dıyma yoluyla gelen haberlere binaen bütün bu sayıların üzerine çıkarak söz konusu miktarı 17 adede kadar çıkarmıştır. Farklı sayılar verilen bu suçlar/günahlar [muhtelif uzuvlara] şöyle bir izahla dağıtılmıştır: Kalb, Sübhânî nazarın mekânı, Rahmânî feyizlerin hücresi, Allâmî rumuzların çıkış yeri, kerim ve aziz hazinelerin mahzeni, iman mahalli, itmi'nan makarrı, iyilikler ve irfan ile mamur kılınacak olan hesap gününün sâhibinin hususi yeri, semavî tecellileri takdir eden, iyilikleri eşit olandan ayıran, uzuvlara emir veren, hâli geçmiş olandan sarkaç gibi ayıran, ihlası riyadan temyiz eden, yakaza ile rüya hallerine vâkıf olan, isteklerin başkomutanı, azarlayıcı lakabını taşıyan çoban/önder, gizli ruh, akdine vefa gösteren, bîzâr olanı koruyan, sırların mahzeni olan [bir uzuvdur]. Ümid ettiği yiyecekleri hâsıl etmek onun şevkini arttırır. Ancak hırsına yenik düşerek heyecana gelirse helak olur ve ümidinin kölesi olarak hüzünlü bir katle maruz kalır...

Tercüman ismini taşıyan dil, gerçek vahyin vâsıl olduğu mahalle yapışan, nesir ve nazım sûretlerinde tasavvur olunmuş kelâm metanın sâhibi olan, İmam-ı sâni'nin kitabını iki küçük kısım halinde tefsir eden, iki cihanın zarar ve menfaatini bina eden, içinden geçeni yerine getiren, emirden emredileni temyiz eden, insanlık cevherini beyan eden, sayvanın durumunu terakki ettiren, şahadet levâzımını tamamlayan, ibadetlerin âdâbını rehin eden, şifa ve saadatlere istinad eden, küfür ve dinin dayanağı olan, cirmi küçük, cürmü büyük bulunan, kıymeti muazzam, ululuğu yüce olan, beşeri giydirek behimî/hayvanî durumdan çıkartan, vehimleri karaltılar içindeki suratlara benzemekten kurtaran, terennüm, mühmel (anlamsız söz), kullanışlı mefhûm, teğanni, tertil, indirilmiş tecvid, revm (kelimede sükuna yakın belirsiz hareke), işmam (harfin sesini genizden hissettirme), inzâr (korkutma), i'lâm (bildirme), ezan (ilan etme), îzân (duyurma), fesâhat, belâgat, îcâz (özlü konuşma), i'câz (aciz bırakma), itnâb (abartma), ishâb (tafsilata girme), ibşâr (müjdeleme), i'câb (hayran bırakma), tutukluluk, karıştırma, kolaylık, ağırlık, birleştirme, ayırma, doğrultma, set çekme kısımlarını taksim eden [bir uzuvdur]...

İnsan bedeninin diğer azalarının işlediği başka bir iğrenç, menfûr fiil ana-babayı kırmak olarak tabir olunur. Ana-babanın hakları ve diğer hususlarda evlatlarından yeminle istedikleri şeylerin hangilerini yerine getirmemenin uygun olmadığı şöylece belirtilmiştir: Mezkûr kimselerin ihtiyaçlarını iltimasta bulunarak/karşılığını bekleyerek vermek, onların lokma yiyip şerbet içmelerinin ardından tek başına keyif sürerek yemek yemek, mezkûr kimselerin incitici/kötü beyanlarına yüzünü ekşiterek karşılık vermek, herkesin göz diktiği lokmaya erken davranarak sofraya ve kâse arasından el uzatmak, ebeveynin sözüne gülmek, onun yapmasını istedikleri hükmü/işi kabul/gerçekleştirme hususunda yeterli desteği vermemek, onlara hitap ederken başı sallamak, bütün bunlara dikkat ettiği halde onların sözlerine mukabelede bulunurken üstü örtülü bir şekilde “üf” diyerek söylenmek, kendi malını koruma altına alıp mezkûr kimselerin malından kuvvet bulmak, yaşlılıkları esnasında onları omuza alıp uzak yerlerden hacca götürmemek, hâcetlerini giderme esnasında pislik bulaşmasından sakınmak, eli burnuna koymayı kerih görmek, onların izni olmadan nakille bildirilen hacca gitmek, farz olan cihada çıkmak, türbe ziyaret etmek, nebileri müşâhede etmek, dinî ilimleri tahsil etmek, meşâyihin ve keşif erbâbının huzuruna varmak, hakikatlere teveccüh etmek, vefatlarından sonra her ikisi adına sadaka vermeye, dua etmeye, istiğfarda bulunmaya, kabirlerini ziyaret etmeye, onların muhabbet duydukları kimselere dost olup onları mutlu kılmaya özen göstermemek, kâfir olsalar bile onların yanına varıp velev ki kapıda domuz eti kaynatıyor olsalar dahi ateşi canlandırmamak, şarap içtikleri vakit kadehi ellerinden geri almamak, güçleri yetmediği halde kiliseye gitmişlerse destek olup onları evlerine geri getirmemek. Çok sayıdaki diğer hadler de muhatap olunan hususla sınırlıdır.

Şerh edilen bu 17 büyük günahın dışında sahih haberlerde [şunlar da zikredilmiştir]: Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'at'in dışına çıkmak, harp yoluyla Ka'be'ye girmeyi helal görmek...”

“İmân ve İslâm Hakkında Söz” (277b-278a) başlığı altında evvela, Allah'a iman etmenin farz, O'nu inkar etmenin ise haram olduğu hususunda Ehl-i Sünnet'in ittifak halinde olduğu, ancak O'nu tanımanın vâcib olmasının akılla mı, duymayla/haberle mi olduğu hususunda ise ihtilaf ettikleri belirtilir. Meseleyle ilgili olarak İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin ve Eş'arî'nin görüşleri aktarılır. Ardından Mülhidler, Râfizîler ve Hâriciler ile Müşebbihe ve Muhakkime'nin bu hususta akla yükledikleri göreve ve Mu'tezile'nin takındığı tavra değinilir. Bundan sonra tekrar Ehl-i Sünnet'e dönülerek onların aklın bu

hususdaki konumu ile ilgili görüşleri zikredilir. Konuyla ilgili âyetlerin ve diğer delillerin arzı ve Hz. İbrahim'in muhtelif sûrelerde dile getirilen tutumu ile de mesele toparlanır.

İslâmın ve imânın hakikati hususunda insana bir vesvese ârız olduğunda ne yapılması gerektiğine dair açılan “*Fasıl*”da (278a-b) ise, Hz. Peygamber'in kalbe gelen vesveseyi imanin özü olarak tavsif ettiği ve hakiki imana doğru yol alan bir Müslüman'ın kalbine de zaman zaman şeytan tarafından böyle şeylerin atılabileceği belirtilir.

Diğer bahse geçmeden önce burada 278a sayfası ile ilgili olarak belirtilmesi gereken bir husus vardır. Şöyle ki muhtemelen müstensih tarafından 278a sayfasının üç kenarına ve bir miktar da 277b sayfasına taşacak şekilde bir hayli uzun bir not düşünülmüş ve “*mesele*” adı altında Arapça olarak bazı bahislere yer verilmiştir. Müellif tarafından ele alınan meselelerle de alakası bulunan bu bahisler şunlardan ibarettir: İman farz mıdır, sünnet midir?; İmân, İslâm ve ihsân ne demektir?; Şakîk el-Belhî'ye göre imân, marifet, şeriat, tevhid ve din ne demektir?; İmân, İslâm ve şeriat kalp, lisân ve uzuvlardan ne şekilde tezahür eder?; İmân mahlûk mudur, gayr-ı mahlûk mudur?; İmân erkek midir, dişi midir?; İmânın insan bedenindeki yeri neresidir?; İmân ve amel arasındaki fark nedir?; Kaç tür imân vardır?; Vehb b. Münebbih'e göre iman nedir ve kaç tür imân vardır?

Bu Arapça hâşiyenin ardından: “*Bir kimse kalbiyle iman etse, ancak diliyle bunu telaffuz etmese cehennemden kurtulur mu? Veya bir kimse müslüman olduğunu söylese, ancak iman kalbinde yer etmese cehennemden kurtulur mu?*” (278b) meselesiyle metne dönüş yapılır. Bu sorular cevaplandıktan sonra dinin, İslâm'dan ibaret olduğu, İslâm'ın bünyesinin de beş şeye dayandığı, bu beş şeyin ey yüksek derecesinin ise Hakk Te'âlâ ile sohbetle bulunmak olduğu ifade olunur. “*Kemalâtın ve hallerin ilâmı hususundaki Mustafevî (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun) nasihatleri denizlerden bir katre misali bu kitapta okudunuz.*” denilerek mesele toparlanır ve “*İmânın Hakikati Hakkında Söz*” (278b-279b) bahsine geçilir.

Ehl-i Hadis'in, ashabın, Kerrâmiyye'nin ve Kaderiyye'den Cehm ile Ebu'l-Hasan Sâlihî'nin konuyla ilgili görüşleri aktarıldıktan sonra İmam-ı Azâm Ebu Hanife'nin tercih ettiği görüşe yer verilir ve onun *Âlim ve Mûteallim* isimli kitabına atıfta bulunulur. Bundan sonra imânın hakikati bir de iştikak bakımından ele alınır. Ardından meleklerin umumî vasıflarına değinilerek dört büyük meleğin isimleri ve vazifeleri

sayılır. Cebrâil (a.s.) vesilesi ile semavî kitaplardan da bahsedildikten sonra Hakk'a imânın rûknünün hakikati tasdik ve ikrar olduğu belirtilerek mesele nihayete erdirilir.

“Diğer Birkaç Mesele ile Birlikte Taklidi İmân Hakkında Söz” (279b-280a) bahsinde, evvela Ebu Hanife, Süfyan, Evza‘î ve fakihlerin ekserisine göre kimin mukalled/taklitçi olduğu hususu açıklığa kavuşturulur. Ardından ehl-i hadis, Eş‘arî ve Mu‘tezile de tartışmanın içine çekilerek böyle bir kimsenin imânının sahih olup olmayacağı ele alınır. Bundan sonra işlenen günahlar için kalpten pişman olmaksızın tövbe etmenin, fâcir bir imamın arkasında namaz kılmanın ve büyük günah sahibi olarak ölen birinin cenaze namazını kılmanın hükmüne değinilir. Öldürülmüş olan bâğilerin cenaze namazını kılmanın hükmü ise kaynak olarak kullanıldığı belirtilen *Furû‘-ı Fıkh* isimli kitaba da atıfta bulunularak şöylece zikredilir: *“Öldürülmüş olan bâğilerin namazını kılmak ise, Furû‘-ı Fıkhî [isimli kitap]ta, bizim hilâfımıza, Şâfi‘î mezhebine göre uygundur. Şöyle ki bu kimse zâhiren kelime-i tevhidi telaffuz etmiş ve küfrünü kalbinde gizlemiştir. Bu bakımdan hükmen mü‘min olmuştur. Onun derûnundakini araştırmaya lüzum yoktur. Onun hesabı Allah’a aittir.”*

Yine imânla ilgili hususların işlendiği bir başka *“Fasıl”*da (280a-281a) ise, evvela imânda bir artma veya eksilme olmasının mümkün olup olmayacağı İmam-ı Azam Ebu Hanife ile İmam Şâfi‘î’nin görüşleri çerçevesinde ele alınır. Ardından imân lafzını telaffuz ettikten sonra “inşallah” gibi bir istisna edatı getirmenin bir mahzur taşıyıp taşımayacağı sorgulanır. İmân ve İslâm arasında nasıl bir fark bulunduğu tartışması ise, her ikisinin de aynı şeye delalet ettiği yönündeki Sünnî görüş çerçevesinde işlenir. Aralarındaki fark, bir canlıdaki birbiriyle irtibatlı iki göz misaliyle açıklanmaya çalışılır. Neticede İslâm’ın, uzuvların amelleri olarak imânın zâhirdeki hâli, imânın da kalplerin amelleri olarak İslâm’ın bâtındaki hâli olduğu vurgulanır.

“Doğruluğu Hakkında Duymaya Dayalı Nakli Bir Haberin Vârid Olduğu Hususlara İmânın Vucûbiyeti Hakkında Söz” (281a-283a) başlığı altında evvela *“mi‘rac”* bahsi ele alınır. Müellif, burada kendi zamanında konuyla ilgili olarak yaşanmış bir tartışmaya da yer verir. Ardından öldükten sonra mezarda vaki olacak olan *“Münker ve Nekir’in suâli”*nin hak ve sâbit olduğuna inanmanın da zorunlu maddeler arasında yer aldığı belirtilir. Kıyamet günü *“cesetlerin yeniden diriltilerek hayat bulması”*nin hak ve sâbit olduğu hususundaki açıklamalar, Dehrîlerin ve Filozofların iddialarına da bir cevap mahiyeti taşır. Küçükler, deliler ve akılsızlar gibi can sahiplerinin haşredilmesi hususu ile ceninin ve kesilmiş uzuvların haşr bakımından

durumları ele alındıktan sonra “mesele” başlığı altında yırtıcı hayvanlar tarafından yenenlerin haşri, hayvanların kıyamet günü haşr edilmesinin hikmeti ve fayda ve zararlara muhatap kılınmak üzere cin ve şeytanların haşri konularına değinilir. Sahih nass ile belirtilmiş olmaları bakımından inanmanın zorunlu olduğu “Terazi”, “Sırat”, “Cennet ve Cehennem”, “Havuz” ve “Hakk’ın Vechini Temaşa Etmek” bahisleri de, bilhassa Mu‘tezile başta olmak üzere Cehmiyye’nin ve “Batini lakaplı mülhidler ve filozoflar”ın görüşleri cerh edilerek işlenir. Müellifin dönemindeki bazı hususlara da atıflar yaptığı mezkûr bahislerdeki bazı pasajları şöylece sıralamak mümkündür:

“Resûlün (Allah’ın salâtı ve selâmı ona olsun) mi‘râcı, Sünnilere göre, iştmiş olduğun kıssalar ve sahih hadislerle ve akıl, nakil, ruh ve cisim yoluyla haktır. Muhammediyât kısmında, nakledilen âyetlerdeki ve haberlerdeki tasvirler zikredilmişti. Bu bâbta ma‘kûl olduğuna dâir birkaç hususa değinilecektir...

*Bu bendenin ilk gençlik döneminde Nekîde’ye gelen bîçare Konya kadısı **Rûkn-i Mâzenderanî**’nin şüphe ve tereddütleri, halkı mi‘râcı inkara sevk ederek doğru yoldan çıkartıp mahvetmişti. Muhammedî rütbeli türbenin ravzasında asılı 100 bin mağfîret kandili, üstadım mevkiindeki insanların allâmesi, Hakk’ın halifesi, halkın nasihatçisi, Şeyhü’l-İslâm **Şemsü’l-mille ve’d-dîn Müderris**’in üzerine olsun. Zira Dârü’l-kazâsı olan Lûluve Madeni’ninden seyyidler, merhûmlar, sa‘idler ve mağfîret olunmuş kimseler olan **Nâsırü’l-hak ve’d-dîn Şirazî** ile **Sadrüddin Konevî** (Allah her ikisini de derecelerine ilhak etsin)’ye göndermiş olduğu şikâyet-âmiz mektuplara, bu iki âlim temren gibi tafsilatlı ve doyurucu cevaplar sâdır buyurmuş ve amansız hasmı latif ibarelerle ve hislendirip yatıştırıcı ifadelerle ağılatmışlardır. Miskin Mâzenderanî, onun kerim kitabını okumadan önce gayet makul tavırlar içinde iken, gece karanlığında onun ihata ettiği malumâta ilaveten ondaki sûretlere de göz atınca, delillerle mağlup olmuş ve yolculuk eşyalarını toparlayıp: “Hak geldi, bâtil zâil oldu” diyerek korka korka, sağa sola çarpa çarpa, hüznülenip pişmanlık duya duya Konya tarafına çekip gitmiştir. Eğer bu hakîr bende, o zamanlar mezkûr Mevlâna Allâme’nin talebeliğini yaparak onun yanına varmış olsaydı, bu latîf cevapları görür, üstadın selîm akidelerinden oluşan düsturlarını, hâşiyelerde, hakîr kulun hattıyla, rumuzların gerektirdiği şekilde kaydederdi. Mert kimseler bu davayı tasdik ederek bu hususta şahitlik ederler. Kadın şekilli haset kimseler ise bunun zıddını yaparlar.*

Nebevî mi‘râcı tasdik meselesini bu şekilde, icâp ettiği tarzda ve aciz bırakan bir beyanla nihayete erdirdikten sonra şunu da kesin olarak bil ki, onunla ilgili olarak her

ne mevcutsa, bunlar akılda tasavvur olunan şeylerdir. Vârid olan duymaya dayalı bilgiler nedeniyle mi'râcı kabul etmek imân bakımından vâcibtir.

Öldükten sonra mezarda vaki olacak olan Münker ve Nekir'in suâli de bu cümledendir. Bu husus, Mu'tezile'nin hilâfına Sünnîlere göre sâbittir. Bunun keyfiyeti, yukarıda, **Tetîmmetü'l-Ezmine** kısmının başlarında zikredilmişti...

Kıyamet günü cesetlerin yeniden diriltilerek hayat bulması hak ve sâbittir. Cesetlerin ve ruhların tam olarak haşrini inkar hususunda geçmişteki Dehrîlerden ve onlardan bâki kalan [günümüzdeki] iki bâğiden başka [kimse yoktur]. [Mezkûr bu iki kişi] cömert olmayan mevcûdiyetleri, kötülüğü celp eden tabiatları, alçak amelleri, kapkara görünüşleri, ters yüz olmuş cisimleri ve bozulmuş şekilleri ile Nekîde mahrûsesini kederli kılmışlardır. Bâtıllar/yalanlar meydanında kadınlar gibi ihtilaflı/farklı farklı konuşan eğri fikirli delâlete duçar olmuş kahpe bir kadının oğlunun, bir takım sözler hakkında kendi kafasına göre te'villerde bulunarak iddiada bulunmasını kalıcı görmüyorum. Allah, dünyada onlara utanç elbisesini giydirdiği gibi, [öldükten sonra da] kabirlerini ateşle doldursun.

Filozoflar, ruhların haşri hususunda şerh düşmüşler ve haşre inanmakla birlikte bunun cesetsiz olacağını söylemişlerdir... Kur'ân'da âhiret hususunda vârid olan âyetlerin ekserisi de bu hususta ikâme edilen delillerin kat 'î şâhidleri, dikili burhanları, parlak hüccetleri ve ışık saçan delilleridirler. Vebal/günah taşıyanların, kadınlaşmış adamların, geçerliliği kalmamış görüşlerin ve kötü dostların mümessili olan bedbaht Dehrîlerden sâdır olan 100 bin acayip şey, onların Rabb-ı Kerîm'den kerîm olan Resûl-i Emîn'e nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'e imânları olmadığını gösterir...

Bir şahsın uzuvlarından biri kesilir ve bu şahıs kesilmenin ardından ölürse, kıyamet günü kesilmiş uzuv, kesildiği esnada söz konusu şahıs mü'min veya kâfir olsa da kendi yerine yapıştır. **Mesâil-i Fıkhî** hükmüne göre kesilmiş bir uzuv için namaz kılmak, **bizim hilâfımıza** Şâfi'î'ye göre uygundur. Ceninin namazı da ses ve buna benzer şekillerdeki hayat emaresiyle mukayyedir...

Bu kitapta çeşitli yerlerde beyan edilerek tahrir edilmiş olan Settâr olan Melik'in kudreti, dilemesi, rahmeti ve nuru neticesi örtülerin ve perdelerin kaldırılarak yüz yüze gelecek şekilde ayan olarak gözler vasıtasıyla kıyamet günü mü'minlere yücelik bağışlayacak olan Hakk Te'âlâ'nın kerîm **vechîni görmek** haktır ve sâbittir. Bu ilahî kerem hususuna, iyi iş yapmaktan kaçınıp tersini yapmayı âdet hale getiren hilafkar Mu'tezile karşı çıkmıştır... Biçare Mu'tezile, bu meselede de nazari latifeleri

anlamaktan hilaf etmiştir. Zira onlar ameli ve nazari iki ilmi anlamaktan azledilmişlerdir.”

Bazıları bir cümle veya bir satır tutan muhtelif konularla alakalı meseleler, “*Çeşitli Meseleler Hakkında Sözler*” (283a-293b) başlığı altında verilir. Müellifin ifadesine göre Farsça metnin yazılması tamamlandıktan sonra muhtelif kitaplardan devşirilerek oluşturulan bu bölümdeki meselelerin ilk gurubunu (283a-288b) sırasıyla şöylece vermek mümkündür: İsim ve müsemma (283a), Hakk Te‘âlâ’yı esmâ-i hüsnâ ile çağırma (283a), kulun haram olmayan hususlarda da elem duyması (283a-b), Allah’ın hata ve unutkanlıkla asi olmuş kulunu cezalandırması (283b), Allah’a itaatten kurtulduğunu zannetme (283b), Nebî’nin dinî hükümler üzerine içtihadta bulunması (283b), Nebî’den unutkanlık veya hata ile zillet sâdir olamayacağı (283b), nübüvvetin kesb, içtihad ve miras yoluyla geçmesinin mümkün olamayacağı (283b), vücud ve tasavvuru bölünme kabul etmeyen bir parçaya her an tesadüf etmenin mümkün olduğu (283b-284a), Peygamberimizin dışındaki peygamberlerin faziletine dair nass bulunmaması (284a), ûlû’l-azm peygamberler (284a), aşere-i mübeşşere (284a), Resûl’ün hanımları (284a), hükümlerin neshine dâir (284a-b), Allah’tan başka her şeyin helak olması (284b), Hakk Te‘âlâ’nın bu dünyada dilediği kimseyi güzellik, mal, akıl ve evlat bakımından arttırması (284b), ölüm halinde iken kâfirin iman etmesi (284b), İskender Zü’l-Karneyn hakkında (284b), kıyamet âlâmetlerinin nass yoluyla belirtilmesi (284b), Yezid b. Mu‘âviye’ye lanet edilmemesine dair (284b), sâlih amellerin imândan sayılması (284b), birinin dârü’l-harbe gidip rahip olmaya niyet etmesi ile bir kafirin dârü’l-İslâm’a gidip müslüman olmaya niyet etmesi durumunda hallerinin ne olacağı (284b), içinden inanmasa da zorlama olmaksızın küfür kelimesini söyleyen kişiye dâir (284b-286b).

Söz konusu bu meseleler hakkında müellif, zaman zaman Cehmiyye, Kerrâmiyye, Eş‘ariyye, Mu‘tezile, Kaderiye, Dehriyye, Seneviyye ve Revâfiz gibi mezhepler ile Nazzâm-ı Mu‘tezilî, Hişâm b. el-Hakem ve İmam Merğînânî gibi âlimlere atflarda bulunuyorsa da, ekseriyetle “Sünnîlere göre” ifadesiyle kastettiği kendi mezhebinin görüşlerini açıklar. Müellifin dönemiyle ilgili tartışmalara da ışık tutması muhtemel bulunan bu meselelerden bazısı şöyledir:

“Çeşitli Meseleler Hakkında Sözler: Cidden talep olunan [meselelere dair olan] bu fen, kaynak olarak kullanılan nâdir Arapça eserlerin tercümesi yoluyla Farsça metin yazıldıktan sonra, pek çok kitaptan iltikat edilerek tertip olunmuştur.

*İsim ve Müsemma Meselesi: İsim ve müsemmâ Sünnîlere göre tektir. **Cehmiyye, Kerrâmiyye, Eş‘ariyye ve Mu‘tezile**’ye göre ise isim, müsemmâdan gayridir. **Eş‘arilere** göre isim tesmiyenin aynı, müsemmânın gayrisidir. Bazılarına göre isim üç kısma ayrılır. Birincisi müsemmânın aynı, ikincisi müsemmânın gayrı, üçüncüsü de ne onun aynı, ne de gayrisidir. Tesmiyenin müsemmâdan gayrı olduğu hususunda ise hepsi ittifak hâlinedirler...*

Allah’a İtaatten Kurtulduğunu Zannetme Meselesi: Allah’a itaatten hürriyet bulduğunu, zâttan kurtulup serbestlik davası güttüğünü zannedenler ahmaklar, zındıklar ve mübahiler zümresinden addedilir. Bu zamanda onların emsallerini, hissedilen güçler olan iblislere [benzeyen] Etrâkın/Türklerin şeyhleri arasında görüyoruz. Ancak avâmın/halkın tamamı onların askeri olduğundan, bir Musa binlerce Firavun’u nasıl zabt etsin!

*Vücut ve Tasavvuru Bölünme Kabul Etmeyen Bir Parçaya Her An Tesadüf Etmenin Mümkün Olduğu Meselesi: Tecrübeyle vücut ve tasavvuru bölünme kabul etmeyen bir parçaya her an tesadüf etmek, **Dehriyye** ve **Seneviyye**’nin bazısının aksine, akıllıların ekserisine göre haktır. **Nazzâm-ı Mu‘tezilî** ve **Hişâm b. el-Hakem**’in sözleri de buna muvafıktır... Söz buraya vardığında **biz de şöyle diyoruz: Tasavvur olunamayan bir parça, son bulmayan ve yok olmayan bir parçadır... Zira **biz Sünnîler (Allah hasımlarımıza karşı bize yardım etsin) nezdinde bölünemeyen parça, muteber ağızlarda telaffuz olunan zihinlerde toplanmış ve toplanmayı nakzedip parçalara ayıran cüz olarak isimlendirilir.*****

Aşere-i Mübeşşere Meselesi: Resûlün ashâbından olan Aşere-i Mübeşşere, yani dört halife ile isimleri defalarca bu kitapta anılmış olan diğer altı kişi en iyi sahabedirler. Onların menzilleri de isimlerinin tertibi hasebiyle mezkûrdur...

*Resûl’ün Hanımları Meselesi: Mü‘minlerin anneleri olan Resûlün hatunları, âlemdeki kadınların en faziletlieleri olarak geçmiştir... Resûl, Şevvâl ayında Sıddıka ile nikah akdettiğinde, Aişe’nin diğer kadınlara olan faziletini, tirid yemeğinin diğer yemeklere olan meziyeti gibi olduğunu buyurmuştu. **Bedbaht Rafiziler** Şevvâl ayında hışma gelirler ve besleyici ve yumuşak tirid yemeğinden mahrum kalırlar. Hatice, Meryem ve Asiye’nin faziletleri yukarıda geçmişti.*

İskender Zü’l-Karneyn Hakkındaki Mesele: Kıssaları yukarıda geçmiş olan Kur’an’da Lokman Hekim ile birlikte mezkûr İskender Zü’l-Karneyn’i, Sünnîler nebi olarak görmezler. Ancak bu mesele ve bunun benzerleri hususunda mücadele ve

münazarada bulunmak kendisinden sakınılması gereken haramlar kadar tehlikelidir. Mu'attıla/inkarcılar ve fitne peşinde koşanlardan başka kimse kendini böyle engin ve bilinmez derinliklere salmaz. Fıkhî fetvâlarda Hızır ve Zü'l-Kıfl'in nebiliği hususunda ihtilaf yoktur. Lâkin İmâm Merğînânî, sarih olarak: "Her kim ikinci olarak zikredilen peygamberlerden birini inkar ederse kâfir olur." diye nakilde bulunmuştur.

Yezid b. Mu'âviye'ye Lanet edilmemesine Dair Mesele: Eğer bu babta, Ehl-i Beyt-i Nübüvvet'in muhibbi olan bu bende müelliften fetva isterlerse, icmâlin icmâli olarak gâlip getirici cevaplar işitirler. Lâkin ben, geçmiş keremli ve kıdemli musanniflerin (Allah onlara rahmet eylesin) yanına dükkân açmam. Belki onların miraslarından dağıtılan sadakadan dökülenleri toplayıp susarım. Hakikaten ne Resûl'ün ailesine muhabbet duymak hususunda şüciliği/tarafgirlik yapmayı tercih ettim, ne de ashâb arasında rafza/ayrımıcılık yapmaya hayranlık besledim. Allahım! Bizi takva ve sadakat üzere daha kuvvetli bir şekilde sâbit kıl."

Muhtemelen müellifin kaynaklarını zikrettiği kısımda Ebu Mansûr Maturidî'ye nispet ettiği *Elfâzü'l-Küfür* isimli risâleden alınmış olan küfür ifade eden cümleler bahsi de kanaatimizce dönemin içtimaî ve dinî hayatına dair önemli atıflar içermektedir (284b-286b):

"İçinden İnanmasa da Zorlama Olmaksızın Küfür Kelimesini Söyleyen Kişiye Dâir Mesele: İçinden inanmasa da zorlama olmaksızın küfür kelimesini söyleyen kişi derhal o an kâfir olur. Böyle bir küfür amelleri de boşa çıkartır. Taatlara tekrar başlayıncaya kadar eşinin kendisinden ayrılması gereklidir. Kadın, ancak tecdid-i nikahla [geri dönebilir]. Şu birkaç satırda, avâmdan, hatta havâstan sâdır olan küfürlerden birkaç misali numûne teşkil etmesi kabilinden [getiriyoruz], dinle. Geri kalan ciltleri de buna kıyas et ve tedbirli olmayı vâcib bil. Dilin bir hareketiyle 70 yıllık ibadetleri ber-hava etme.

Eğer biri diğetine: "Yukarıda Allah'ım var, aşağıda da sen. Allah ve insanlar hâzırdırlar. Senin için kendimden daha fazla kaygı duyuyorum. Falan kişi öldü, yaşamayı sana bıraktı. Eğer Allah hak ise, kini senden söküp alsın. Eğer Kur'ân hak ise, seni alsın. Üstadım olan şu falan kişiye veya şeyhim olan falan şahsa git. Anne, baba veya oğul başa olsun. Falan sultanın nimeti üzerine yemin ediyorum ki, Allah benim ömrümden birkaç yıl alsın seninkine ilave etsin. Ben halvette Allah'ı gördüm ve bana gaybtan haberler verdi. Yarın şöyle olacak veya yapacağım. Bu bulut yağmur işareti değildir. Falan kadın erkek çocuk dünyaya getirecek. Falan kişi falan şehre

gidecek. Falan kişi peygamberdir veya Allah sana gözümedi mi! Şükürü terk etmek siniyi kimya kılar (?). Ne doğru olan, ne de yalan olan hususta yemin etmek yoktur. Hac için Mekke'ye gidip gelmeye ne ihtiyaç var? burada sen ondan haber ver. Ben, kabaktan yapılmış yemeği sevmiyorum. Şu çarh eden/dönen felek neler de yapıyor. Falan kişi felekzede (felek vurgunu) oldu. Ben senin cevriyi din kılmışım. Peygamberden bizârım. Allah biliyor ki, mutluluğunda ve hüznünde seninle birlikteyim. Allah şahittir ki, ben dâima sana dua ile meşgulüm. Eğer sen Allah olsaydın, ben arzı senden alırdım. Ben bu işi Allah'tan biliyorum, ancak o vakit senden [bilirim] (?). Allah, halktan bu zaman seçiyor (?). Eğer Âdem buğdayı yemeseydi, bu belaya düşmeyecektik. Lâ-havle'yi (kudret yoktur) ne yapayım. Böyle hadisleri çok duydum. İşsiz namazı kapıdır/ganimettir/incidir (?). Şu birkaç günlük oruçta ve Ramazan ayında yine boğazımı bağla. Teravih de nereden çıktı. Falan kişi her ne istiyorsa yapsın. Bana ne yaptı ki ona emr-i ma'ruf yapayım. Yeter ki altın olsun, ister haramdan, ister helalden [fark etmez]. Zimmîye mal helaldir. Bu dünyada [tümüyle] helal yiyen bir tek kişi getir/göster, ona secde edeyim. Haram bana revâdır. İçkinin haram olduğu sâbit olmayabilir. Ben varıp çalışıyorum, varsın şeri'ate uygun olmasın. Kadı zulm ediyor. Müftü yalan söylüyor. Benim güzüm var, niye şeri'ata varayım. Benden altın aldığı vakit, kadı ve şeri'at neredeydi. Bu hükümler yapılacak gibi değil. Allah, senin yalan sözüne bereketler ihsan etsin. Kur'ân'ı parça parça etme. Bu kamışın yarığı bütün Mushaflardan fazladır/öncedir. Falan kişinin sözü, "De ki O Allah birdir" gibi doğrudur. Medrese ilmi destanlardan/hikayelerden ibarettir (?). Sen, bana âlimlik taslama. Bana ilim satma. İlmi, kâsedeki tirid gibi yapamadı. Ey aziz âheste yürü, zira cennet târının sesini o taraftan duyamazsın. Şu gâziler kendilerini zahmete ve horluğa salıyorlar. Ben İslâm'ın vasfını bilmiyorum. Keşke babamın zamanında şu Hıristiyan müslüman olmasaydı da bugün öldüğünde mirasını alsaydım veya Ey Falan kişi, sana ne lâzımdı ki babanın dinini bir tarafa bıraktın da İslâm'ı kabul ettin. Bu içinde bulunduğumuz zaman kâfirlerindir, müslümanların günleri değildir. Vallahi bu şehirde müslüman kalmadı. Ben kendi dinimi aldım ve bu şehirden kaçıyorum. Bir tek müslüman bile göremiyorum. Din hususunda ne kadar gayret sarf etti isem vebalim/zahmetim oldu. Sen benimle kavga ediyorsun, ancak ben her gün senin gibi on kişiye yemek yediriyorum. Benim rızıkım çalışmaktır. Falan emir hâlâ hayatta mı! Kuvvetim var, ancak gama/üzülmeye kuvvetim yok. Fakirlik bedbahtlıktır. Sana bir cihan yeter, ister dünyayı ister âhireti [tercih et]. Herkes sana doğruluk hususunda

yardımda bulunsun, ben ise zülüm hususunda sana yardım edeyim ki işin ileri gitsin. Ey Allahsız, yani sâde bir şekilde Türkçe olarak [ifade etmek gerekirse] Tengrisuz. Bu içerden gelen nasıl bir kaynamadır. Hadis söylüyorlar veya fıkıh. Allah bu Kur'ân'ı okumuş mu! Senin namaz kılman bıkkınlık verdi. Halka namazdan bahsetme (?). Sana helal. O Abdullahçık ve Ramazancık. Benim şeyhime gayb gizli değildir. O, Allah ile konuşuyordu. Bugün onun ruhu [aramızda] hazırdır. Benim için Allah'tan ricada bulunuyor. Mürşidim ve üstadım elbette ki cennetlidir. Bana şeyhimin mürşidi yeter. Ben, Allah'ı ve Resûlü nerede gördüm. Eğer olmamaları gerekiyorsa, Allah Yahudi ve Hıristiyanları yaratmasaydı (?). Bu rüzgar azametli esiyor. Bu yağmur veya kar vakitsiz idi. Bu yağmur tam yerine düştü. Hayvanlar soğuktan helâk oldular. Falan kişiye Allah on erkek çocuk verdi, bana bir tane bile vermedi. Benim talihim, şu falan şahısla birlikte bu şehirden gitti. Mevlâna müneccim doğru söylüyor. Falan kadın arpa serpmek hususunda hata yapmaz (?). Falan ciltli kitap Kur'ân gibidir. Kur'ân'dan maksat manadır, ibare ve nazım değil. Hıristiyanların bayramı mübarek olsun. Telaşlı gün ve ateşli geceler de Allah'ın gün ve gecelerindedir (?). Bu günler yılın başıdır aziz! Böyle olması gerekir. Eğer falan peygamber ise ben ondan bizarım. Falan kişinin evini kendime Mekke kıldım, başka bir yere gitmem. Bu dünyada her ne buldu isem, senin nimetindir. Senden başka kimim var. Bu dünya peşin para gibidir, ganimet/yağma edilmelidir. Nakde hürmeti vardı (?), gittiğimde her ne istiyorlarsa onu yapsınlar. Bu felek/talih pîr-i efken gibidir. Allahu Te'âlâ falan kişiyi benden daha fazla gördü. Bu büyük musibet meydana geldi. Hakk Te'âlâ bu musibeti son musibetlerden ve kilitlerden kılsın. Allahım! Allah'im! Falan kişi hakkında ihmalkar davranma. Ey Allahım! Ne Senden hâli bir yer vardır, ne de Sen herhangi bir mekandasın. Keşke zina ve zülüm helal olsaydı. Muhtemelen Hakk Te'âlâ kâfirlere de merhamet buyuracak. O biçareye vurma, zaten Allah ona vurmuş. Falan kişi vücut bakımından tıpkı Allah nazarında Yahudi olanlar gibidir. Allahu Te'âlâ falan kişinin canını kâfire aldırdı. Ölüm meleği kördür, beni göremez ki canımı alsın. Falan kişi şu işi yaptı, ne zorlandı ne de Allah'ın ismini andı. Allah sana, mü'mine sitem ettiğin gibi sitem etsin. Hakk Te'âlâ seni unuttu ki canını kabz buyurmuyor. Eğer bir şeyin varsa bana borç olarak ver, ben sana kıyamet günü öderim. Senin yeminin ile eşeğin yellenmesi aynı şey. Bununla birlikte Allah adaletle davranacaksa, kıyamet günü insafî senden alsın. Sen beni o kalabalıkta nerede bulacaksın. Bir sahan herise/keşkek fıkıh ilminden daha iyidir. Fakihin ayakkabıçığını yakınına koy da giysin! Şeytana lanet etme, zira kendisinde Hakk'la

ilgili sır vardır. Ben bu işi inşallah diyecek kadar bile bir zaman geçmeden tamamlarım. Ayağındaki toprağın hakkına. Ben kendim aldatıyorum, ama faydasını Allah görüyor (?). Büyük esefler/yazıklar olsun, falan nazenin/değerli kişi öldü. Falan kurrânın sana hatim okumasına az kaldı. Falan kişiye kaza/ölüm çabuk ulaştı. Ben Allah ile baş başa kaldım. Allah seni yaratmak isterken unutarak ölümünü yaratmış. Hakk Te 'âla akıl bahş buyurduğu vakit sen kapının arkasında mı idin. Allah'ın eli uzundur, yani hiçbir şey O'nun hüküm ve tasarrufunun dışında değildir. Allah göktedir, bu mekandan kasıt haberlerle bildirilenden ayrıdır. Arştan aşağı inmiyor ki görsün, Arapça söylemek gerekirse kâfirden haberdar değil. Allah ayağa kalktı ve oturdu. Ben Allah'ın adına yemin etmiyorum ki talakta ve itâkta (köle azat etmek) bulunayım. Niçin ona verdiği ve sana vermediği hususunda sen gütt Allah'la cenk et. Allah bütün iyilikleri bana verdi, kötülük bendendir. Yusuf sûresi Kur'ân'dan değildir, onun daha ziyade aşk hikayeleri ile alakası vardır. Secde ayeti okunduğunda secdeye gerek yok. Kevser sûresinden bile daha kısa. Elif lam mim tenzilin (Secde sûresinin) yakasından yapış. Yasin ağzında iken ölene minnet eder (?). Kul e 'üzü apaçık bir posttur/zırhtır. Her hangi bir söz, Kur'ân'ın tamamında ve Hakk'ın sıfatlarında var olandan daha iyidir. Kabahatler imamların neşesindedir. Eğri büğrü olanın başı tülbent/sarı ile sarıdır. Yapma çivisine bağlandığında işler tamam olur. Emirlerin sandalyesi, vâizlerin şüpheli ateşlerinden ne kadar da uzaktır. Eğer kadiya ümit bağlamışsan, ancak hak olan âhîret rahmetinden fayda buluruz (?). Ey falan! Sana kelime-i tevhidi telkin etmesi için git de O'nunla irtibatı bulunan o büyük kimsenin huzuruna var. Baş ağrısını def etme muskasını, yararlı/hayırlı bir vakit olan Ramazan ayının son Cuması'nda hatip hutbeye başladığında yaz. Müslümanlıkta her ne yaptı isem kâfirlere verdim. Küfür, senin yapmakta olduğun şeyden daha beterdir. Bu kitap, Mecûsilerinkinden daha beterdir. Hıristiyanlık Mecûsilikten daha iyidir. Ben cennete sensiz gitmem. Eğer Allah bu ilim sebebiyle bana cenneti verecekse, istemiyorum kalsın. Hedefim Hakk'ı temaşa etmektir, cennet değil. Falan kişi kendi ölümüyle (tabî bir şekilde?) ölmek istemiyor. Ben varlığı da, yokluğu da bilirim. Ey padişah! Allahu Te 'âlâ'nın yarattığı yeryüzü senindir. Sultana aksırduğunda "yerhamukellah" diye hitap etme. Falan kişinin ömrü azalsın, sana ilave olsun. Bizim fisk ve işretimiz öyle şen şakrak değildir, beyhude yere neşelenme. Ben şarap içmeye karşı sabır gösteremiyorum. Eğer talihli olsaydım, ta bu vakte kadar kalmazdım. Bu günler cefâlı. Falan emirin devleti ihtiyarladı/güçten düştü. Allah emirlerden adaletli olmalarını ister, onlara namazdan sormaz. Ben her

“Bismillah”tan korkmam. Ben de az şeytan değilim! Şarapla mest olmadıkça, tasalanma/önemli değil. Şarap ve zina, civanmertler için zararlı değildir. Ev için lüzumlu olan bir şey mescid için haramdır. Her herze ve hezeyan dinlerden kaldı.” derse kâfir olur. Bazı nâdir haller dışında bütün bunları kasten veya sehven söyleyen kişiler arasında bu hususta bir fark yoktur. Lâkin nefis, mizacı ve tıynetî itibariyle daha necis ve kabih olana gülümser. Bu da onu en koyu ve en ağır küfre götürür. Ekseriyetle havâs tarafından mahfillerde, meclislerde, beldelerin kutlamalarında ve taziyelerinde telaffuz olunan küfriyyâta müteallik boş lakırdılardan cüzi bir miktar, çeşni olması kabilinden faydaları neşretmek niyetiyle kayda geçirilmiş oldu. Böylece mevcut durumu işittin. Şimdi sen de, Gökböri, İlmîn ve Turgut evlâdından olup göçebe olarak dolaşanlar ve sahrada oturanlardan, Lülüve vilâyetinin oduncularından, mezkûr Maden’in kömürcülerinden, Söküncûr câhillерinden, dürrâclar kavminden, katli vâcip bir kâfir olan Şeyh İbrahim’e inananlardan ve bunların benzerleri olup cihânın baştan başa kendileriyle dolu olduğu kötüye kulak veren, eğri yollu, gözü kapalı ve gönlü körelmiş kimselerden vârid olan diğer hezeyanları bu zikredilenlere kıyasla ve onların neler dediklerini [anla]. Azledilmiş bulunan şeytanın bir eseri olmak hususunda onların önderlerine nasıl bir aşkla bağlandıklarını ve Şark ve Garptaki fitnelere göz açıp kapayıncaya kadar nasıl bir hızla yapıştıklarını [fikret]. Bu tarz sözler telaffuz edildiği vakit, [onların] fiilleri hakkında hiçbir şey söyleme.”

Diğer meselelere nazaran bir hayli uzun tutulan bu kısmın tamamlanmasıyla daha önce takip olunan usûle rucû’ edilerek tekrar meseleler özet kabilinden ele alınmaya başlanır. Burada da zaman zaman Mu’tezile, Eş’ariye, Kerrâmiye ve Kaderiye gibi mezhepler ile Ebu’l-Huzeyl, İbn Ravendî ve Bişr b. Mu’temir gibi şahısların görüşlerine de müracaat edilerek sırasıyla şu meselelere değinilir: Şarhoşluk anında küfür ve hezeyanda bulunan kişinin bundan sorumlu olmadığına dâir (286b), İmâm-ı Azam ile İmâm-ı Şâfi’î arasında Fıkıh’a Furû’ ismi verilmesi hakkında (286b), Hakk’ın zâtına ait sıfatlar ile zâtıyla kâim olan fiillerinin tümünün kadim olması ve tekvin ve mükevvene dair bir bahis (286b-287a), taat ve tövbenin kabûlünün câiz olması (287a), Hakk Te’âlâ ile alakası bulunan beğenilir amellerin durumu (287a), iyiliklerin kötülükleri gidermesi (287a), cevher-i ferd hususundaki sözün hak olduğuna dair (287a-b), zamanın birbiri peşi sıra gelen anlardan mürekkep olduğunun anlaşılmasına dair (287b), belîğ kimselerin ortaya çıkarmış oldukları duaları kulun görünen ve görünmeyen sıkıntılarına şifa bulmak amacıyla okumasına dair (287b-288a), dostlar ve muhtelif şahıslar ile

çocuklar, ana-babalar ve akrabalar tarafından yapılan dua ve dağıtılan sadakaların menfaatinin ölümlere vâsıl olmasına dair (288a), geçmişte yaptıklarından pişmanlık duyması ve günahları işlemekten geri durması şartıyla Müslüman'ın tövbesi (288a), muayyen bir günahı terk etmeksizin tövbe etmek hususu (288a), kulun işlediği cinayetten tövbe etmesi (288a), ölümün yokladığı anda mü'minin tövbesinin kabulü hususu (288a), ehl-i salah ve sıdka ubûdiyetlerinin bereketi neticesi vâsıl olan herhangi bir dünya nimetinin onların âhirette nâil olacakları mükafatlara etkisi (288a-b), büyük günahlardan tövbe etmenin küçük günahları da terk etmeyi zorunlu kılmayacağı hususu (288b).

Müellifin dönemine ve kendisine dair atıfların yer aldığını düşündüğümüz mezkûr meselelerden bazıları ise şöyledir:

“Beliğ kimselerin ortaya çıkarmış oldukları duaları kulun görünen ve görünmeyen sıkıntılarına şifa bulmak amacıyla okumasına dair mesele: ...Dua ile semaların kapıları açılır, günahkarların kalkan elleri karşılık bulur, müdebbirlerin aldıkları tedbirler geçersiz kalır, münecimlerin hezeyanları dökülür, şeytanlar dua eden kimselerden yüzlerini çevirir; melikler tahtlarından yere çakılır, zâlimler aniden derdest edilir. Şefkate muhtaç bir kimsenin, Hazret-i Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'e rahmet dilemek üzere dua etmesi edebe uygun bir dua çeşidi değildir. Zira darb-ı meselde olduğu gibi kimyon Kirman'da, hurma Hicr ve Basra'da, umre Mekke'de, hacir ve zezem Harem'de, yakışıklılık Medine'de, fıkıh Ebu Hanife'de, şiir Buhturî ve İmrü'l-Kays'ta, ilâhiyât Senayî'de, hikmet İbn Sinâ'da, cinas Bustî'de, hat İbn Mukle'de, adalet Enûşirvan'da, cömertlik Hâtem'de, şecaat Murtazâ'da, haya ve tertil Zi'n-Nüreyn'de, selâbet İbn Hattâb'da, tasdik Sıddık'da, ihya/diriltme İsa'da, konuşma Musa'da, dostluk İbrahim'de, teşrî'/kanun koyma Nuh'ta, saflık Adem (ona selâm olsun)'de karar kılmıştır. Âlemlere rahmet olduğu söylenen birine rahmet olunmasını dilemek, biçarelik ve zelilliktir. Bu kişi hangi delile binaen Rabbinden böyle bir şey istiyor.

Dostlar ve muhtelif şahıslar ile çocuklar, ana-babalar ve akrabalar tarafından yapılan dua ve dağıtılan sadakaların menfaatinin ölümlere vâsıl olmasına dair mesele: Bu husus haktır. Araştıran kişi, her Cuma gecesi bütün ruhların toplanarak göğün birinci katından hayatta iken yaşadıkları evlerine indiklerini ve oradaki yalvaranlar, feryad edenler, nasihat verenler ve vaaz edenler halkasına dâhil olduklarını [bilir]. Bu ruhlar binlerce hasretle toplayıp miras bıraktıkları malların, evvela dinar, sonra da

dirhem olduklarını görürler. Bundan sonra bir parça et, bir dilim ekmek, yarım yudum su isterler. Sonunda sade bir duaya kanaat gösterirler ve tasaddukta bulunarak taahhüd yoluna dâhil olurlar. Eğer uyanık kalmış bir kişiye tesadüf ederlerse, onun ata ve duasıyla husûsiyet bulurlar. Onun gönderdiğinin karşılığı olarak dile getirdiği duaları Hakk'a havale ederler ve tekrar geri dönerler. Süreten canlı, fakat kalben ölü şaşkın bir gâfile, çok fazla uyumanın kendisine haram olduğunu söylerler. Ancak o buna icabet etmezse, karşılık olarak ona bin kez lanet okurlar ve asıl merkezlerine giderler. **Her ne kadar bin tane öz çocuğa sahiplerse de Türklerin mutasarrıflarına, uğursuz ve hayırsız olmaları hasebiyle [çocukları] nefretten başka bir şey göndermezler.** İslâm firkaları bu meselede bahsedilen hususların gerçekliğini inkar etmektedirler. Dar ve karanlık mezara konulduklarında hulâsa edilen macerayı müşahede ederler. Lâkin kabûle imkan tanıyan mahal, ölüm şaşkınlığı ile geçip gittikten sonra ne faydası var.

Geçmişte yaptıklarından pişmanlık duyması ve günahları işlemekten geri durması şartıyla Müslüman'ın tövbesi meselesi: Müslüman'ın tövbesi, geçmişte yaptıklarından pişmanlık duyması ve günahları işlemekten geri durması şartına bağlıdır. **Bu kitapta, yukarıda diğer latifelerle birlikte zikri geçen günahları işlemeye geri dönerse, tövbesinin kabule makrûn olması mümkün değildir...**

Ehl-i salah ve sıdka ubüdiyetyelerinin bereketi neticesi vâsıl olan herhangi bir dünya nimetinin onların âhirette nâil olacakları mükafatlara etkisi meselesi: Bu durum onların âhirette nâil olacakları mükafatlardan bir şey eksiltmez. [Bu nimetler] bu dünya sarayında nüzûl şivesince emirlerin huzuruna varırlar, onlar da bu sofradan nimetlenirler. Ukbâ nimetleri de bir eksikliğe maruz kalmadan onlara âmade bir şekilde bekler. Bunlar bedbaht ve alçak birine de vâsıl olabilir. Ancak bu durumda her ne kadar nimet sûretinde olsalar da âfet ve mihnet şekline dönüşürler. **Bu bende müellif de, dünya nimetlerinden yararlanan nüfûz sâhipleri zümresine mensup ehl-i dünya nezdinde hâzır olduğunda, mallardan çokça söz etmeye ve ömürlerin imârından uzun uzun bahsetmeye meylediyor. Zulme uğrama korkusundan şer'î ruhsat ile onların çok miktardaki mallarını ve uzun ömürlerini, mezkûr kimselerin ictibâ/seçilmiş ve istifâ/seçkin olduklarının delaleti olarak te'vil ediyor. Bu babla hiçbir alakası bulunmayan: "İnsanlara yararlı olan yeryüzünde kalır" nassını da te'vil yoluyla hâli vasf etmek için kullanıyor. İnşallah gizlilikler âlemi [onun için bir] cezalandırılma ve azarlanma yeri olmaz."**

Çeşitli meselelerin ele alındığı bu kısımda ekseriyeti ilim konusuyla ilgili olan ikinci bir gurup mesele için “*muhtelif meselelere dair diğer bir nev*” başlığı ile yeni bir bölüm açılır (288b-289a) ve şu meselelere yer verilir: İlmi yukarıdan talim edip aşağıdaki kimselere öğretme hususu (288b), faziletli olma yönündeki çabaları gizli tutmak gerektiği hususu (288b), âlimin dinî hükümler hususunda şartlar olgunlaştığı vakit içtihatta bulunmasının uygun olması (288b), ilm-i gaybın Hakk’ın uhdesinde bulunması (288b), müneccim, kâhin ve sihirbazların zan olarak ortaya koydukları hususların bâtil olduğu hususu (288b), karma karışık rüyalar şeklinde olmamak kaydıyla halkın görmüş olduğu rüyaların açık bir şekilde zikredilmiş olan şartlarla te’vil edilmesi (288b), Hakk Te’âlâ’yı celâl sıfatları ve kemâl vasıflarıyla saf tevhidin gereklerine uygun olarak idrak ve tahdid olmaksızın temaşa etmek (288b-289a), mükellefin, Hakk Te’âlâ’yı marifet hakkıyla tanınması (289a), Hakk Te’âlâ’nın, faydalı ve hayırlı olduğunu bildirdiği nimetleri kendi nimetinden sayması (289a), din ve nesep bakımından kardeşi olan kimselere, iyiyi yapmayı ve kötüden uzak durmayı emretmenin herkesin üzerine vâcib olması (289a), kişinin insanlar arasında kendi nefsi ile ilgili sebepleri uygulamaya çalışmasının önceki hükmü ortadan kaldırmayacağı hususu (289a), teessüf çekmenin şer’î durumuna dair (289a), Hakk Te’âlâ’ya mahsus mülkün devri bakımından mülk ve milkin kula izafe edilmesi (289a).

Bu meselelerden ikisi ile ilgili olarak müellif şunları söylemektedir: “*Müneccim, kâhin ve sihirbazların zan olarak ortaya koydukları hususlar bâtildir ve itibar edilmekten uzaktır. Dinî hususlarla alakalı olmayıp hiçbir ortak yanları da yoktur. Bu kimselerin söyledikleri tesadüfen gerçekleştiği vakit, halk diye isimlendirilen câhil kimselerin arasına fitne düşer. Zira onları tasdik etmeye ve onların sözleriyle işe başlamaya ve sefere çıkmaya başlarlar. Onlar da halka amel yüklemeye ve mansıp elde etmeye koyulurlar. Onların fikrine bağlanan ve onların elbisesini giyen kimseler mutlak kâfirdir. Karısı kendisinden boş olur, çocukları da haramzâde sayılır. Gökteki yıldızlar vasıtasıyla senenin mevsimleri hakkında [komuştuklarını] duyarsın. Mevsimler ve diğer şeyler üzerinde tesirler meydana getirmek, kırsal bölgelerde ve denizlerdeki istikametleri aydınlatmak ilahî kudretin kuvveti ve hizmete âmâde eylemesi ile vuku bulur, yoksa Melik ve Kadir olan Hakk’ın boyun eğdirici tedbirine karşı acziyet içinde olan yıldızların tesiriyle değil.*

Hakk Te’âlâ’ya mahsus mülkün kullanılması bakımından mülk ve milkin -birincisi ötreli, ikincisi esreli- kula izafe edilmesi mümkündür. Ötreli olanının (mülkün)

bereketiyle insanlar, gâlip gelenin hükmü altında şevket sâhibi olurlar ve böylece birbirine zülm etmezler. İkincisinin (milkin) bereketiyle de herkes kendi kadını, çocuğu ve malına hâkim olur/sâhip çıkar ve böylece işsiz güçsüzlerin olur olmaz yerlere bulaşan ellerinin onlara uzanmasına engel olur. Bu meselede mülhidler ve mübahiler ihtilaf etmişlerdir. Rum'da onların davranışlarına uygun şekilde terbiye almış kabileler vardır. Ancak [bunların sayısı] Nekîde'de daha da fazladır. Kendine Kerâmâtî ismini vermiş olan Melâmetî [hırkasına bürünmüş] mel'ûn Herakli, öncekilerin ve sonrakilerin ve ittihad ve ibâhat mesleğinin serveridir. Şerrinden Allah'a sığınırız.”

Kelâm'a mahsus olan üçüncü bir gurup mesele için de “*Usûl/Kelâm ile ilgili muhtelif meselelere dair diğer bir nev'*” başlığı ile başka bir bölüm açılır (289a-293b) ve zaman zaman Mu'tezile, Eş'ariye, Kaderiye, Cebriye, Müşebbihe, Revâfız, Ehl-i tenasüh, Mülhidler, Dehrîler, Sâbiler, Safsata, Zındıka, Etıbbâ ve Hükema gibi mezhep ve cereyanlara ve İbn Sina, Vâsıl b. Atâ, Fahrüddin Razî ve Tâcüddin Ömer b. Muhammed Deylemî gibi şahıslara yapılan atıflarla şu meselelere yer verilir: Akılların tabiatları açısından beşer arasında farklılık bulunması (289a-b), aklın kalpte gizli parlak bir cevher olması (289b), cennet ve diğer çeşitli uhrevî nimetlerin hâsıl olmasının mükellefin amellerinin karşılığı olarak değil, Hakk Te'âlâ'nın sonsuz fazl ve rahmetinden kaynaklanması (289b), akıl sâhibi kulun iyi fiilleri yapmak zorunda olmaması (289b), Hakk Te'âlâ'nın bazı zamanları ve mekanları faziletli kılması (289b-290a), dağ, taş, ova, toprak, ağaç ve nebâtın Hakk Te'âlâ'yı tam bir hamd ve içtenlikle tesbih etmesi (290a), mü'mine, kâfire ve Benî Âdem'in düşmanı olan şeytanlara mahsus bir cinin mevcut olması (290a-b), Benî Âdem'in mü'minlerinin meleklerden daha hayırlı olması (290b-291a), âlemin Hakk'ın ihdası ve icadı ile yoktan var olması gibi yayılıp kıvrılmasının da Hakk Te'âlâ'nın te'yidi ile olacağı (291a), âlemin cüzlerinin aynı olması (291a), her akıllı ve mükellef durumdaki kulun işlediği hayır ve şerden dolayı sevap ve günahla karşılık görmesi (291a) gök gürlemesi ile göklerde ve yerde yaşayanların fenâ şerbetini içmesi (291a), şehidlerin ve nebilerin ruhlarının en yüksekteki meskenlere gitmesi (291a), ezelde falan kişinin kalıbı olarak yaratılmış olan her canın bu dünyada bir müddetliğine bir bedene eşlik etmesi (291a), mü'minlerin buluğa ermeden masum bir halde iken ölen çocuklarının cennetlik olması (291a-b), her büyülenmiş fitneci, lanetlenmiş riyakar, cinlenmiş cedelci, aylak, aldatılmış sapkın ve kaynaksız bid'atçı kimselerle cidâl edilmemesi (291b), selâmet yolunu bulmayı isteyen kimsenin sağı-solu araştırmak, kontrol etmek, en ince ayrıntısına kadar incelemek, cimri

davranmak ve yapmacık tavırlarla konuşmaktan kesinlikle uzak durması (291b), dâima kat'î bir sûrette işitilmiş, makbûl ve hidayet eden delilin Hakk ehline mahsus olması (291b), müteşâbih âyetlerin kapalılıklarını tetkik ve teftiş etmek, ruhun keyfiyetinden bahsetmek ve kaderle ilgili sırları araştırmak hususu (291b-292b), bid'at ehlinin kasten söylediği, kendilerinin imanlı olduğunun sanılmasına yol açan, ancak onları mutlak kâfir yapan birkaç cümle (292b), sığırlar, kuşlar ve yabanî hayvanların da Âdemoğulları gibi olmasa da ruhları olduğu hususu (292b-293a) ve Usûl-i Din kısmına son verilmesine dair bahis (293a-b).

Müellifin dönemine ve kendisine dair atıfların yer aldığını düşündüğümüz mezkûr meselelerden bazıları ise şöyledir:

*“Eş'ariye muhalefet ediyorsa da tevâtür haberin hükmüne göre akıl kalpte gizli parlak bir cevherdir. İşlerin neticesini bilmeye imkan veren isabetli fikirler onun nurundan ortaya çıkar. En zayıf akıl, gözle hissedileni seçmeyi/ayırd etmeyi becerebilendir. Daha ince düşüneni ve şerefli ise, hâl-i hâzırda gözle görülmeyip yıllar sonra da olsa gelecekte ortaya çıkacak olanı gözünün önüne getirebilen, gözünü dört açıp tetikte bekleyendir. **Merhûm, mağfûr, sa'îd, şehîd, Hâce Nizâmüddin Ahmed b. Ali Nekîdî böyle müdrük bir akla sahiptir. Bu kitap da, Zâviye-i Ma'mûre denilen onun Mahrûse-i Nekîde'deki yüce binasının gölgesi altında tasnif olunmuştur. Onun ruhuna nâzil olan ilahî rahmet adedince, yüz binlerce mihnet soyunun utancı olan kızının oğlu/torunu Muhammed Bey Söküncûrî'nin üzerine olsun. Zira o beng/haşhaş içmek, mahkemelerde zorla şahitlik yaptırmak ve yalancı şahitlik etmek, apaçık bühtanda/iftirada bulunmak, taharet etmeksizin namaz kılmak, Ramazan ayında gündüz vakti özürsüz iftar etmek ve bu günler zarfında yine beng/haşhaş içmek gibi tutum ve davranışları ahlak edinmiştir. Onun sebzek/ot içmesi nezdinde de sâbit oldu. Diğerlerini, Söküncûr mahkemesinin nâibi Seyyidü'n-nevvâb ve'l-hükkâm Mevlâna Rüknüddin Mes'ûd âdil kimselerin huzurunda malûm kılarak sâbit eylemiştir.***

*Mü'mine, kâfire ve Benî Âdem'in düşmanı olan şeytanlara mahsus bir cinin mevcut olduğu Kur'ân sûre ve âyetleri ile sâbittir. **Bâtınıyye'den olan Mülhidler ve Dehrîler**, Sünnülere muhalefet ederek onu inkar etmişler ve yoldan çıkmışlardır. **İbn Sina, Hudûd Risâlesi**'nde cini muhtelif şekillerde ortaya çıkan hayvan-ı hevâyî olarak tanımlamış ve ismini had/hudut ile şerh etmek istemiştir. Hakikatte onun varlığının hâriçte olması mümkün değildir. Bu itikad kişiyi Kur'ân'ı inkâra ve safsataya nispet edilmeye götürür... Apaçık Kur'ân âyetlerini okumuş olmasına rağmen Mu'tezile*

meleklerin ve cinlerin varlığını inkar ederek nasıl sorusunu sormaktadır. Zira onlar apaçık ortada olan güneş hususunda bile, dilleri ziyankarlıkta olan kadınlar gibi kapalı sözler sarf etmeyi severler. O halde niçin ağzımızı açalım. Eğer sahtekarlıklarını ortaya çıkarmakla meşgul olursak, ortaya dökülen şeyleri tahsil etmek câiz olmayacaktır.

Sünnîlere göre Benî Âdem'in dosdoğru sözlü mü'minleri meleklerden daha hayırlıdır. Benî Âdem'in havâssı olan seçkinleri, yani nebîleri (onlara selâm olsun) bütün meleklerden daha faziletlidirler. Benî Âdem'in avâmı olan müttakileri meleklerin avâmından daha hayırlıdır. Meleklerin havâssı Benî Âdem'in avâmından daha faziletlidirler. Mu'tezile'ye göre ise meleklerin tümü Benî Âdem'in cümlesinden daha hayırlıdır. Sâbiler de, meleklerin Benî Âdem'e fazileti hususunda gizli gizli Mu'tezile şivesince laflar ediyorlar. Mu'tezile'nin bu hususta: "Ne Mesih, Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de [Allah'a] yaklaştırılmış melekler" âyetinden başka delili yoktur. Biz şimdi bu hususu te'vil kuvveti ile yerli yerine oturtalım: Hasımın hücceti Sünnîlerin silâhını şâyan kıldı ve Ehl-i Sünnet'in delilleri kesret derecesine ulaştı. Her ne kadar çoksa da tafsilâtın şerrinden yüz çevirir[iz]. Nerede Muhammed'in: "Eğer sen olmasaydın felekleri yaratmazdım", "Muhakkak ki sen büyük bir ahlak üzeresin" ve "Ömrüne yemin olsun ki [Allah sana] bir taç bağışladı" şeklinde muhatap alınması ve şefaet, makâm-ı mahmûd ve havuz/kevser ile müşerref kılınması! Nerede Muhammed (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'in tâbi'i, hizmetçisi, rikabdârı ve mülâzımı olan Cebrâil! Nerede yemek, içmek ve cima' etmek arzusu duymayan, hırs ve düşmanlıktan uzak meleşin ibadeti! İnsanların ve cinlerin şeytanları, hırs ve şehvetle dolu olan Benî Âdem'in ibadet etmesinden, onun dâima Allah'ı tefekkür etmesinden korkmuşlardır. Bu sebeple onu çocuklara, torunlara, aile fertlerine, bebelere, yakınlarla ve akrabalara mübtela kılmaya çalışırlar. Mü'min kişi ise görülmeyen, sadece duyulmuş olan gayba inanarak insan ve cinlerden olan şeytanları kahreder. Ancak [şeytanın] vekilleri onu her lahza ve anda [kandırmaya çalışır]. Bu muhtasarda bu kadar kafidir. Ancak [burada şunu ifade etmek gerekir ki], bu bende müellif, **Allâme İmam Mevlâna Fahrüddin Razî** (Allah kabrini nurlu kılsın)'nin şerefli tasniflerinde, Mu'tezile'nin meleklerin insanlardan faziletli olduğuna atıfta bulunan sözüne nasıl yer verdiğine şaşırılmış vaziyettedir. Umulur ki ömrünün sonunda bundan vazgeçmiş olsun. Kendisini hidayet edenin hakkına istirahat etmekte olduğu yer hoş olsun.

Âlemin cüzleri aynıdır, yani zâtlar ve cinsler itibariyle değil, sıfatlar itibariyle muhtelifdir. Mu'tezile buna muhalefet etmektedir. Onlara göre hiçbir mahluk

mertebelerde hakketmeksizin daha yüksek bir mertebeye vâsıl olamaz. Bu sözü ne Vâsıl b. Atâ kabul eder, ne de sâir Mu'tezilî şeyhler. Böyle bir fazileti cevherin güzelliğinden bilirler. Tek gözlü lanetli [şeytana] uymakla meşhur olmuşlardır. Topraktan yaratılmış olan Benî Âdem'in nûranî varlıklar olan meleklere rüchâniyeti, ateşten yaratılmış olan cin hakkında bizim için en parlak delildir.

Her akıllı ve mükellef durumdaki kul, işlediği hayır ve şerden dolayı sevap ve günahla karşılık görecektir. Onun hissedilen fiili, hâlin hakikati olarak tabir olunur. Bu meseleyi inkar eden, eşyanın hakikatini nefyeden Safsata'ya ve dinsiz Zındıka'ya ilhak olur.

*Ezelde falan kişinin kalıbı olarak yaratılmış olan her can bu dünyada bir müddetliğine bir bedene eşlik edecek, şahıs öldüğünde dışarı çıkıp İsrâfil son kez sûra üfleyinceye değin berzahta bekleyecektir. Bu cesedin içine söz konusu bu muayyen ruhtan başkası dâhil olamaz. Bu meselede **Ehl-i tenasüh** ihtilaf etmişlerdir. Tenasüh itikadında, onların ruhları kurtuluşa ermekten ne kadar da uzaktır.*

Her büyülenmiş fitneci, lanetlenmiş riyakar, cinlenmiş cedelci, aylak, aldatılmış sapkın ve kaynaksız bid'atçi kimselerle cidâl etmeye/tartışmaya gerek yoktur. Hatta böyle habis bir nefis ile bahse tutuşmak mutlak haramdır. Eğer bir kimse onlarla münazara etmeye mübtela olursa, onların soru sormalarına imkan vermesin. Onların şüphelerini de, muvahhidlerin şirk ehlini def etmeyi düşünmeleri gibi, mühlet vermeksizin yeterli/kifayetli bir sözle zâil etsin.

Selâmet yolunu bulmayı isteyen kimsenin sağı-solu araştırmak, kontrol etmek, en ince ayrıntısına kadar incelemek, cimri davranmak ve yapmacık tavırlarla konuşmaktan kesinlikle uzak durması, Allah'a yakaran, temiz olanı isteyen, hâlis olanı dileyen, göz yaş döken, namaz kılan, kurtuluşu arayan ve orta yolu tercih eden sahradaki koyun çobanlarının sîretince amel eylemesi gerekir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'at'e dâhil olmak bunları ilzam eder. Zira nebevî bir nassta: "Ümmet-i Muhammed 73 fırkaya ayrılacaktır. Yahudiler gibi olan Müşebbihe, Mecûsilere benzeyen Kaderiye ve Nasrânîleri andıran Revâfız ile Mu'tezile, Cebriye ve Eş'ariye gibi diğer 72 fırka, dalalet üzere olduklarından lâyük oldukları cehenneme gideceklerdir. Sadece Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'at isimli bir tek fırka, doğru yol üzere olduğundan cennete gidecektir." buyurulmuştur. Sünnîlerin seçkinleri, Resûl'ün, ashâbının ve âlinin gözdeleri olarak anılırlar.

Müteşâbih âyetlerin kapalılıklarını tetkik ve teftiş etmek, harama gayet dikkat eden ve koruyup kollayan Hakk'ın kelimeleri olan âyetleri tasdik eden âlimlere vâcibtir. Hakk Te'âlâ her kimin lezzetli çeşmesini çoğaltarak kendisine husûsiyet bahşederse, o kişi buna muttali olur. Dinde derinleşmiş olan râsihlerden başkası bu yola girmekten alı konulmuştur.

Yine ruhların keyfiyetinden bahsetmek de kadehsiz su taşımaya benzer ve herhangi bir fayda da sağlamaz. Muhakkiklere göre ruhtan bahsetmek men edilmiş değildir. Zira Resûlün teşvik ettiği ilimler içinde o da vardı. Ancak Resûl, insanların anlamasını sağlamak için kendini şerî'at ilimlerinin neşredilmesine adanmış, nübüvvetinin kemâl-i delaleti olarak âmâde kılınmış olan ruhla ilgili âyetler hakkında bir şey dememişti. Bu sebeple münâzaralarda ruhtan bahsetmek hakîmlerle alakalı bir husustur.

*Kalıpla ilgili hakikatler bu şekilde ortaya konmuş oldu. Bunun geçerli olması insan olmaya bağlıdır. O halde kalıb ve içinde olan şeyle birlikte hangi insan insandır. Zayıflık, semizlik, görünüş, cıızlık ve kan bakımından cisim ömür boyunca defalarca değişip dursa da insanlık mahiyeti bakımından kendisinden bir şey ayrılmaz. Bu, ele alınan bu latif meseleler hususunda bizim delillerimizin ilkidir. Ruh, kadim hakimlerin kitaplarında işaret ettikleri üzere, hayvanî ve bunun dışındakiler şeklinde taksim olunur. Kalıbın içinden olduğunu söyleyen etıbbâ, Kur'ân-ı Kerîm nassından ve Resûlün hadislerinden yüz çevirmişlerdir. Şerî'at ve hakikat âlimlerinin hücceti **Muhammed Dinullah Şeyhu'l-İslâm Mevlâna Tâcü'l-mille ve'd-din Ömer b. Muhammed Deylemî** (Allah ondan razı olsun) nezdinde, hayvânî ruhun kalbin oyuklarında yayılarak yeniden diriltileceği sözü makbul değildir. Bizler de öylesine söylenmiş bir tahminle meşgul oluyor ve Hakk Te'âlâ'nın sünnetinin cüzleri hakkında fasıllar düzüyoruz. Oysa ruhun üflenmesiyle cesette hayat halk edilmiş, bundan sonra da his, şuur, acı çekme, lezzet alma ve meyl ve nefret gibi diğer zıtlar buna eklenmiştir. Bunlar bir tesirin sonucu değildir, belki bütün bunlar Hakk Te'âlâ'nın birleştirmesine bırakılmıştır. Ruhun üflenmesinden önce cesette meydana gelen nutfe, alaka ve diğer hususlarla ilgili hadiseler söz konusu şeyleri tasdik bakımından şahittirler. Sâlihlerin kalıplarının kabirlerde dünyadaki kıvamında kalması Hakk'ın ikramıdır. Şehidler ruhlarına halis bir hayat ikramı da buna benzer. Her türlü eşyanın sâdir olması da mucidin icadıyla mümkün olur. Bu meselelerden zevk almayanlar, İslâm'ın özünden de mahrum kimselerdir. Bize göre ise harama bulaşmamış mücrimlerdir.*

Yine akıllar, kaderle ilgili sırları tetkik etmekten de mahrum bırakılmışlardır. Resûl şöyle buyurmuştur: Ne zaman kaderle ilgili bir bahis cereyan ederse söz etmekten uzak durun. Ne zaman medhetmenin dışında ashâbımdan bahsedilirse oradan uzak durmaya çalışın. Yıldızların te'sirleri ve izâfe olundukları temeller zikredilirken münecimlerin meclise tefrika sokmak istediklerinden de bahsedilmişti. Kaderin sırrı hususuna ancak nâdir birkaç veli girebilmiştir. O halde avâm bu hususta nereye erişebilir... Her gizli şeyi ve her bâtının sırrını kendi akıyla idrak etmeyi talep edenler, nâdir kimselerdir ve bunlar da İslâm ile bekâyaya ulaşırlar. Bu hususları tahsile rağbet gösteren kişi, haber-i sâdık ve delil ile iktifa etmeyi bilmelidir.

Meseleler: *Yukarıda, bir miktarını zikrettiğimiz amelleri geçersiz kılan küfür lafızlarına benzer şekilde, bid'at ehlinin kasten dediği kendilerinin imanlı olduğunun sanılmasına yol açan, ancak onları mutlak kâfir yapan şöyle birkaç kelime de mevcuttur. Onlardan bir tâife, Hakk Te'âlâ'ya eşyayı yaratmak hususunda irade yüklemez. Onların sözüne göre, buradan da O'na zorunlu olarak acziyet atfedilir. Allah korusun! Bazıları da, O'nun için elbette görmüyor diyorlar. Bunu da kötü bir kusur olarak yorumluyorlar. Bir zümre de hiçbir şeye ihtiyaç duymayan tek varlık olan Hakk Te'âlâ'yı, cevher ve heyet olarak cesede benzetiyorlar. Bu itikad, varlıkların malzemelerindeki noksanlığa ve eksikliğe götürür. Başka bir gurubun görüşü ise, her kulun kendi filini yarattığıdır. Bu durum benzersiz yaratıcı ile yaratma hususunda şirki sâbit kılan bir sözdür. Bir tâife de sünnetlere düşmanlık ederek aynî olarak mülâkatta bulunmaktan imtina ediyorlar. Musa Kelîm'in "bana görün" sözünü muhal saymak, imanın dışına çıkmakla tavsîf olunur. İlahî vaadin sübûtu hakkında kuşku duymak, yakînî akitte bidatler çıkarmaktır. Bazı kimseler, Hakk Te'âlâ'nın sıfat ve isimlerinden bazısının ortadan kalktığına ve tekrar canlanmasının da mümkün olmadığına inanmaktadırlar. Bu, O'nu noksanlığa ilhak etmektir. Bu nasıl bir nefîydir ki şenâat ve ayıplamayla birlikte! Helâk edici en kötü küfür olarak maruftur! Her kim, Müslümanların günahı için, ziyarı yok derse, cezalandırılacak kimseler arasına dâhil olur. Bir kişi, günahkar mü'min bir kulun kâfirin girmesine benzer şekilde ilelebet eritici ateşe girmesini revâ görürse, kendisine habislikten bir parça bulaştırmış olur. **Usûl/Kelâm ile ilgili olan bu fende, isimleri mezkûr fırkaların ekserisini, mübtedî birinin bile okurken her muammayı açık hale getirebileceği tarzda zikrettik.***

Söz konusu hususta en doğru söze sahip olan Sünnîlere göre sığırlar, kuşlar ve yabanî hayvanların da Benî Âdem gibi olmasa da ruhları vardır... Hasımlar da bu

hususlarda muvafıktırlar. Eş'ariye'ye göre ruh-ı sâkin olarak tabir olunurlar. Biz şuna inanıyoruz ki, ruha, hava bir dereceye kadar hareket vermektedir... Mu'tezile'nin dediğine göre ruhları yoktur. Etıbba, hükema, ve diğerlerinin sözüne göre ise semavî [varlıklar] gibidirler. Bu söz şeri'atta makbul değildir. Benî Âdem'in ruhları hakkında var olan ihtilaflardan biri de şudur. Sünnîlere göre ruhun latif cismi insanlara mahsus bir şeydir. Eş'ariye buna muhalefet eder...

Tahminlere, burhanlara ve hitaplara dayanarak binlerce mesele ortaya koyuyorlar, ancak yakîniyât hususunda **İmâm-ı Rabbanî, Şeyhu'l-İslâm, Hücetü'r-râsihîn, Tâcü'l-mille ve'd-din Ömer b. Muhammed Deylemî** (Allah ondan razı olsun)'nin yanına bile varamıyorlar. Zira o büyük şahsiyetin, zâhirî ve bâtinî ilimlerde mükâşefeleri rızkı kıldığı, vakıaların ekserisini sâlih rüyalar yoluyla Allah Resûlü Hazret-i Muhammed (salât ve selâm ona olsun)'den iktibas ettiği varaklarda yazmaktadır. O, Resûlü rüyasında gördüğünde, bu senin mahpusun olan dostu ihsân ve güzel sohbetle müşerref kıl ki, senden ayrı kaldığı vakit senin şükrünü Hakk'ın nezdinde söylesin buyurmuştur. Burada "mahpus" olarak söz edilen şeyin can/ruh olduğu açıktır. Vücûdun içine dâhildir. Bu meseleden önce onun sözünden hareketle ruhların latifelikleri bahsini zikretmiş olduğumuzdan burada bir daha bu meseleyi tekrara ihtiyaç yoktur.

Fasıl: Şahıslardan dökülen sözlere nispetle kâfi derecede yer verilen ve çeşni olması kabilinden bir kısmı beyân edilen küfür kelimelerinin tertibi bu şekilde verilmiş oldu. Bu sözlerin bazıları, dine ve ilahî hükme yapılan hakaretler hususunda malumat vermektedir. Bazıları da kesin farzlar ve edâsı vâcib olan haklar hususunda şüpheler doğurur. Bir kısmı ise Hakk'ın husûmetini dost bilmeğe, O'nun muhabbetini ise düşman bellemeğe dairdir. [Bunları dikkate alan] bir kul, sevap kazanmak hususunda ümitsizliğe, cezalandırılmaktan emniyet bulunduğu kanaatine, Hakk Te'âlâ'yı tavsif hususundaki bir parıltıyı muhal şeylere yormaya, celâl sıfatları hususunda inkara, zamanın, ruhların, feleklerin ve varlıkların kademine inanmak hususunda sessiz kalmaya, tertemiz Nebî'yi tahkir hususunda sesini yükseltmeye ve sapıtmış kâfiri yüceltmeye yönelir.

Hazret-i Muhammed (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'in mübarek şemâilinin zeyli olarak bölümün başında zikredilen münasebetle ele alınan Usûl-i Din/Kelâm kısmı da medihler ve husûsiyetlerle birlikte tamamlanmış oldu. Bu kitabı, daha önceki vaade riayet ederek nihayete erdirmek için Rahmet'e biatin zikriyle bitirmek lüzumlu görüldü.

Zeki, idrak sahibi ve bildikleriyle amel eden bir âlim, geçmişin temellerini oluşturan Kısas ve Tarih bölümünün ardından gelen Tetimmetü'l-Ezmine kısmının akabindeki Rahmet'e mahsus kısmı ikiye ayırmaması gerektiğini kesinlikle bilmelidir. Zira birinci kısım âlemlere rahmet olan Hazret-i Muhammed'in zikrine, işitip duymakta olduğun bu son zikredilen ikinci kısım da Usûl-i Din'e dair olup bu ikisi arasında bir tezat yoktur, hatta birbirini gayet de güzel tamamlamışlardır. Usûl-i Din'in Nebvî şemâille ilahî rahmetin genişliği cihetiyle bir yakınlığı/bağlılığı vardır, yani iki ravza/bahçe arasında neşeyle yol almak gibi iki rahmetin arası da birbirinden uzak değildir. İlim talebeleri, ruhla ilgili latifeleri işiterek pazara çıkma kapısını aralamışlardır. Rahîm ve Kerîm olanın afv ve mağfiretine muhtaç olan bu bende biçare, kendi telifini zikri yüce olan Hakk Te'âlâ'nın rahmetinin genişliği ile mühürlediği gibi, Aziz ve Yüce olan Allah'ın mağfiretiyle hüsn-i hâtimeye/güzel bir sona kolayca ulaşmayı ümit etmektedir."

Usûl-i Din kısmına yazılan yukarıdaki neticenin ardından bir de genel olarak kitaba bir sonuç yazılıştır. Hâtime olarak verilen bu kısımda (293b-298a), kıyamet günü Hakk Te'âlâ'nın merhametinin ve bağışlamasının genişliğine vurgu yapılan umde-i kelâm (293b-295b), eserin niçin yazıldığına ve hangi kaygılarla hareket edildiğine dikkat çekilen temhîd (295b-297a), eserin kimlere ithaf edildiğine dâir yazılan tembîh (297a-b) başlıkları ile eserin yazıldığı tarihin ve mekanın, istifade edilen kaynakların zikredildiği müellife mahsus ferağ kaydı (297b-298a) ve müstensih mahsus ikinci bir ferağ/kitâbet kaydı (298a) yer alır.

İKİNCİ BÖLÜM

EL-VELEDÜ'Ş-ŞEFÎK VE'L-HÂFİDÜ'L-HALÎK'İN

BAZI BÖLÜMLERİ

2.1. Mukaddime

Tevârîhe Dâir el-Veledü's-Şefik İsimli Kitab

Sâhibi

Mahmûd Abdü's-Samed

(Melik ve Tek Olan Allah ona mağfiret etsin)

el-Veledü's-Şefik Olarak İsimlendirilmiş [Olan Bu Kitabın]

İkinci Cildi Tevârîhe Dâirdir

Bize bunu nasip eden
Allah'a hamd olsun.
Eğer Allah bize nasip
etmeseydi, biz bu
nimetlere
ulaşamazdık.
Daimâ muzaffer
olsun
Mahmûd Han b.
Mustafâ

Odadan Çıkan Farsça [Eserlerden]

Tevârîhe Dâir Kitâbü's-Şefik

Yıl [7]33

[Eski No:] 4519

Kâdî Ahmed el-Hotenî'ye Ait el-Veledü's-Şefik

Tarihü's-Şefik olarak isimlendirilmiş olan ve zamanın tarihlerini içeren bu kitabı,
iyiliklerin kaynağı ve başarının timsâli olan Sultanımız, Sultan oğlu Sultan,
Sultan Gazi Mahmûd Han (devletinin menkibeleri dâim olsun) vakfetti.
Bunu, Evkâfû'l-Haremeyni'l-Muharremeyni'l-Mükerremeyn'i teftiş etmekle
görevlendirilen el-Fakîr Derviş Mustafa tahrîr etti (Ona mağfiret olsun)

En Yüce olan Allah'a
tevekkül eden kulu
Derviş Mustafa

FATİH
[Yeni No:] 4518

Mikrofilm Arşivi:
No: 383

Dâima muzaffer olsun
Bâyezid b. Mehmed
Han

İnci gibi Arapça eserlerden Deri Farsça'sına nakledilip tercüme edilen **bu kapsamlı kitap**, 5 ciltten/bölümden müteşekkildir. Bu kitapta sayılamayacak kadar çok faydalar mevcuttur. Eğer bunlar sayılmaya kalkılırsa, tek tek sayılmaları imkan dışı olan kum taneleri adedince oldukları ortaya çıkacaktır. Bu kitap, oğullar ve torunlar gibi içeride birkaç kez daha kendisinden bahsedilecek olan müelliften sonra gelecek kimseler için sıkıntıyı gideren bir azık ve şifa veren bir hayırdır. Bununla kinler ve nefretler izâle olur. Bu kitap *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik* (Şefkatli Çocuk ve Ahlaklı Torun) olarak isimlendirilmiştir. O, me'adda (dönüş yerinde/âhirette) arzu duyulacak ne güzel bir amel ve tenâd (toplantı/âhiret) günü Allah indinde fayda sağlayacak ne değerli bir azıktır. Onunla, Seyyidü'l-mürselîn'in (gönderilmişlerin efendisinin) şefaati ve avâm ve ulemâ tabakalarından samimiyetle dileyen ve tevessül edenlerden hiç birinin isteğini geri çevirmeyen Allah'ın rahmeti hâsıl olur. Şüphesiz doğruyu en iyi Allah bilir ve dönüş ve gidiş O'nadır.

Birinci ciltte/bölümde, Âdem-i Safâ'dan Muhammed-i Mustafâ (Allah'ın salâtı ikisine ve ikisi arasında gelenlere olsun)'ya kadar gelen nebîlerin ve resûllerin kıssaları yer almaktadır. Âdem'in yere inmesinden, orada yerleşmesinden ve üreyip çoğalmasının keyfiyetinden bahsedildikten sonra, her bir peygamber evvela îmâ ve işâret yoluyla hatırlatılacak, sonra da ömürleri ve amelleriyle ilgili malumat icâz kaidesine tabi olmakla birlikte yeteri kadar ilave yapılarak zikredilecektir. Yine Yunan filozofları ve irfân sâhibi İslâm hakîmleri de yâd edilecektir. [Bu kısım,] Acem melikleri ve Keyûmers'ten sonuncuları olan Yezdicerd'e kadar onlarla akrabalıkları bulunan kimselerin zikriyle son bulacaktır. Bu hususlar, Farsların ve Arapların kitaplarında onların tarihlerine dâir verilen bilgilerin şahitliği çerçevesinde ele alınacaktır. Bu kitaplarda acayip ve garip sınıflardan da söz edilmektedir. Allah en iyi bilen ve en iyi hükmedendir.

İkinci cildin/bölümün başları, Muhammed Mustafa'nın mübârek devletinin zikirleri ile ıtırılı kılınmıştır. Onun çocukları, torunları, zevceleri, büyükleri, onunla bir arada bulunmuş ana-baba tarafından akrabaları, sahabe ve tabi'inden olan halifeleri zikredildikten sonra, hicretten itibaren her yüzyılın başında gelmiş olan İslâm dininin müceddidleri, Âl-i Abbâs halifeleri, mezhep imamları, Şi'anın, Usulcülerin ve Kelamcılarının meşhurları, Benî Ümeyye emirleri, kurralar, muhadisler, meşayih tabakaları ve devlet adamlarından bahsedilecektir. Her asırda, işleri son buluncaya kadar halifelere [iktidar hususunda] ortaklık etmiş olan ufukların melikleri, Melik Cengishan

oğullarına değin zikredilecek ve maksadı hâsıl etmek açısından, dikkati çeken sonlarıyla birlikte maksada uygun muayyen şahıslara dâir tarihlerin müfredâtını/detaylarını içerecek şekilde es-Sultan b. es-Sultan ismi taşıyan Müslüman evlatlarına da değinilecektir. Allah en iyi bilen ve en iyi hükmedendir. (v.1b)

Üçüncü cilt/bölüm, iklimler, denizler, adalar nehirler ve ma'mûr ve çorak yerlerin; şimşekler, yıldırımlar, karlar, yağmurlar, gök taşları, rüzgarlar ve fırtınalar gibi ulvî ve süflî hadiselerin; beldelerin faydalı ve zararlı yönlerinin; büyük şehirlerin (emsâr) kendilerine mahsus vasıfları ve enderliklerinin, arş, kürsî, levh, kalem ve eflâk gibi mülk ve melekût âleminin acâyipliklerinin ve güneş ve ayın tesirlerinin zikri ile kuşatılmıştır. Bunların ardından sahih haberlerin dikkatlice mütalaa edilmesiyle ulaşılan Muhammedî nübüvvetin başlangıcından İsa b. Meryem'in nüzûlüne kadar zâhir olacak olan kıyametin alâmetlerine değinilecek; dünyanın inkırazı, ölüm ve sonrasındaki kıyâmet gününe kadar sürecek olan berzah âlemi bahsi, buna ilave olunarak anlatılacaktır. Bu bölüm, yine mezkûr meseleyle yakın ilgisi bulunan cennet, cehennem ve kıyamet günü Melikü'l-Gaffâr'ın huzurunda cereyan edecek hâdiseler ile mevâkîf/duraklar, sırat, mizan, hesap, sorgu ve şefaât gibi hususlara değinilerek nihayete erdirilecektir.

Dördüncü cilt/bölüm, âlemlerin seçilmiş ve âlemlerin ve âlimlerin önderi Muhammed Mustafa (Allah'ın salâtı ona ve bütün ailesine olsun)'nın hallerinin zikri ile küpeli kılınarak şerefli edilmiş râyiha ile başlar. Nurunun yaratılmasından başlayarak sırasıyla, bu nurun âlem-i emirden babaların asıllarına ve annelerin rahimlerine emanet edilerek intikal etmesi, vilâdetinin alâmetleri, zuhûrunun müjdeleri, Câhiliye döneminde zâtının ismeti/masumluğu, ona [inzâl olunan] vahyin keyfiyeti, kendisiyle muasır olanlara karşı sergilediği nezaketi, mir'âcı, hicreti ve arzın melikleri ile yazışması, onlara boyun eğdirmesi, çok sayıdaki mucizeleri, [Hakk yolundaki] çaba ve gayretleri, cihadı, gazveleri, ahlâkı, kökleri, hasletleri, husûsiyetleri, şemâyili, herkese hâline uygun düşecek şekilde muamele etmesi, meclislerde ve mahfillerde geçirdiği zamanı ve yaptığı öğütleri, ufuklara [gönderdiği] davetçileri, yedikleri, içtikleri, giydikleri, binekleri, kâtipleri, mâiyeti, hidayet ettikleri, hediyeleri, cömertlikleri, bağışları, gece namazları, kılık kıyafetleri, hutbeleri, fasih konuşmaları, vaazları, vasiyetleri, mektupları ve her vesile ile sergilediği tevazusu zikredilecektir.

Kitabın son bölümü, Usûlü'd-din (Kelâm) hülleleri ve pek sağlam olan şer'-i mübîne tabi olanlarla ilgili meseleler ile süslenmiştir. Bu bölümde ilim, irade, kudret,

hayat, meleklerin zâtının hakikati, nebîlerin nübüvveti, evliyanın kerâmeti, haşrın, cennet ve cehennemın sübûtü/kesinliği, hilâfet ve imametın hak olduğu ve avâm ve havâstan herkesin gücü yettiği kadarıyla taatta bulunmaktan sorumlu tutulduğu gibi teklif ehlinin gerçekleştirmesi gereken hedefleri ve Melikü'l-Latîf'in hitabının kaynağını teşkil eden mevzular ele alınacaktır. Yine karşılaşılan küfür lafızları, amellerin boşa çıkması, büyük günahlara götüren diğer muhtelif lakırdılar, teşrîh-i tub (anatomi), sabah ve akşam okunan ruhun şerhi de beyân olunacaktır. Allah'ın salâtı nebimiz Muhammed'e ve onun bütün ailesine olsun. Sevâba vesile olması dileğiyle... (v.2a)

Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adı ile

-Kastedilen amacın gerçekleşmesi ancak O'nun sayesinde mümkündür-

Hamd evvel, âhir, bâtın, zâhir, muktedir, kâhir, bedî', fâtir, refî' ve kâdir olan, kabarmış denizi ve suyu yararak ilerleyen gemiyi itaati altında tutan, her şeyi örten karanlığı gideren, her mâhir gâzinin elindeki şöhretli kılıcı fâcir ve kâfir kimselerin koca başları için kınından çektiiren, resûllerin kıssalarıyla tevhid ehlinin kalplerini sâbit kılan ve semânın en yüksek katları vasıtasıyla nebîlerin haberlerinin kaynaklarına işaret eden Allah'a mahsustur. Zalimlerin arasında, zamanının karışıklıkları içinde kitaplar telif etmeyi bana ilham ettiği için O'na, vezirler ve sultanlar da dahil olmak üzere herkesin rızkının artmasına vesile olan şükrü icab ettirecek şekilde hamd ederim. Allah'tan başka ilah olmadığına ve O'nun tek olup ortağı bulunmadığına, ûlü'l-emre ve temkîn sahiplerine fikirlerin en temizlerini sunan halîm bir kişinin şahadetiyle, en kuvvetli ve en muhkem şekilde şahâdet ederim. Muhammed (Allah, zan ehlinin ve tereddüde duçar olmuş kimselerin sapık şüphelerinden uzak bir salât ile devlet erbâbının meclisleri düzenli ve belirli devirlerle ihya edildiği müddetçe, ona, ailesine ve sahabesine salât etsin)'in, O'nun muteber bir kulu, emîn bir resûlü, münasip bir temsilcisi ve muayyen bir dostu olduğuna şahâdet ederim.

Merhûm Hotenî torunu bu bende nahîf müellif Kâdî Ahmed şöyle diyor: [Mevzu ile] alakalı olmak kaydıyla gıpta edilen kitaplar ve hoşa giden hâşiyeler tarafından zabt olunmuş tarihleri, sanat erbâbının ve müstesna incilerin ilginç ve ibretli sîretlerine ve kıssalarına mahsus tefsirleri, Sübhânî kelâmın te'villerindeki gariplikleri, Nebî-yi Mekkî-yi Medenî [adına] ortalıkta dolaşmakta olan çığlıklardaki acayıplikleri, nesir halindeki hikmetli sözleri, kayıt altındaki veciz ifadeleri, nakiblerin iltikat ettiklerini, ediblerin beğendiklerini, belâgat ve fesahât sahiplerinin seçtiklerini, nasihat veren

zümrelerin şerh ettiklerini, te'liflerde bulunanların madenlerini, seleflere dâir yazanların defterlerini, hakkında şüphe vârid olduğu için değil, kendisinden sakınıldığı için sınırlı olarak kaydedilen hüznü şeyleri, her duyan kimsenin içinde var olanı methettiği rumuzlu hususları, harplerin ve gazaların, kutlamaların ve yemekli toplantıların düstûrlarını, halifelerin ve meliklerin meclislerinde sevilerek dinlenen şeyleri, sülûk erbâbını şüphelerden, vakıyalardan, varlıklardan, hastalıklardan, kinlerden, parlaklıklardan ve parıldamalardan kurtaran hususları ve lambalar gibi olan nasihatleri tercüme ettim. Şöyle ki ben fakir ve hakir talebe, tarih ilimleri fenni hususunda, susamış bir kimsenin berrak bir suya duyduğu özlem gibi, aşıklık halleriyle kıvranıp dururken, Hazret-i Zü'l-Celâl tarafından [kendimi, bu ilmin] fasıllarını dallara ayırmakla rızıklandırılmış buldum. Ömrümün bazı vakitlerini, tembellik peşinde olanların dâima uğradıkları sohbet ormanından uzak tutarak, zimmete mal geçirir gibi gizli gizli mezkûr evsafdaki latifeleri iktibas etmeye adadım. Böylece ömrümün ihtiyarlık döneminde yapmış olduğum bu tercih sebebiyle: “Karşılığı bulunan değerli şeylere yöneldi[m]. Sonra da onu en değerli şeylere infak etmeye başladım” sözünün hâkikati zâhir oldu. Diğer meşhur: “Tümüyle idrak edemediğin şeyi tümüyle de terk etme” darb-ı meselini de, mazeretlerin mukaddimesi olarak sunup tatil günlerinin amel sayfalarını süslemeye geçelim. Geçerli bir mazerete binaen mukaddimeyi bir hayli uzun tuttum. Geride bâki kalacak olan ciltleri/bölümleri ise, nebilerin zikrine, eski halifelerin ve (v.2b) meliklerin, yüce sultanların ve hakîmlerin hayat hikâyelerine dâir daha öncekilerden ziyadesiyle dinlediğim, defalarca işittiğim hususları ilgili oldukları yerlere nasbederek teşkil ettim. “İki şeye iştah/merak duyan kimse doymak bilmez” hadisinin beğenilen ve tasvib olunan kısmını içine alan ilk bölümünün hükmüne tabi olarak, geniş fikri neticelerden ilginç ve yeni sonuçlar ortaya çıkarmak için saklı bir inci gibi muhafaza altına alınmış kütüphane mahzenlerindeki kitaplarla yetinmedim.

Kahredici devletin ve parlak görkemli zamanların bu günlerdeki sâhibi, cihânın ulu efendisi, Hüsrevleri hatırlatan, zamanın İskender'i, keylerin (padişahların) kısrası, hadiselere yön veren, devranın adalet yayıcısı, Süleyman'ın mülkünün vârisi, İran memleketinin nâzımı, ihsan eserlerinin nâşiri, insan nevinin özü, İkinci Erdeşir-i Babekan, meliklerin ve atabeklerin mülklerinin sâhibi, Feridun sıfatlı, Kur'ân dostu, Hadis ve Kur'ân hükümlerine kulak veren, beldelerin ve kulların hâmisî, dalalet ve inadı izâle eden, fitne yollarını mahveden, vassfedilmiş sünnetleri ihyâ eden, bütün iyi sıfatları kendisinde toplayan, yardım alametlerini ihtiva eden, sedeflerdeki incileri sarf eden,

gece yarısı gibi süslü, te'yid edilmiş şehriyar, muzaffer el, güzel bahtlı fer (nur), âsuman (gök) tahtlı, Keyvân (Satürün) kaderli, Bercis (Jüpiter) sadırlı, Behram (Merih) heybetli, Âfıtâb (Güneş) hünerli, Zühre (Venüs) tabiatlı, Utarid hatlı, Ay makamı, Haydar gibi savaşçı, Cemşid bezimli (meclisli), derya gibi bahşişli, Hurşid (güneş) gibi celalli, Yusuf ahlaklı, Muhammed hilkatlı, Adem-i Safa soylu, Halil gibi vefalı, âlemi bezeyen, yüce görüşlü, hükmünü yürüten, müşkülleri halleden, muğlaklıkları açan, Yezdân'ın gölgesi, mübarek yol gösterici, uğurlu kadem, rub'-i meskûnun (oturmaya elverişli bölgenin) padişahı, ölüm kuşkusundan korunmuş Me'mûn, Sind ve Zengibar beldelerinin fâtihi, Ceyhun ve Hind-i Ber'usâr (?) ufuklarının gazisi, iklimlerde sâkin bulunanların sahibi, uknumların (temel maddelerin) merhem olan ilacı, güçlü hakem, gönlü yaralı mazlumlara deva olan derviş, bütün ümmetlerin yularının mâliki, Türk, Deylem, Arap ve Acem'in şâhenşahı, iman bayraklarını nasbeden, emniyet ve selamet arayanların sığınağı, Melâhide ve Mârikîn (Haricîler) zümrelerini kesip doğrayan, imansız kâfirleri ve zındıkları katleden, saldırılarda bulunanları ve isyan edenleri mahveden, haricî ve bâgî kabileleri itlaf eden, Bahreyn ve Şiraz hududuna hâiz olan, Dârü'l-hilâfe Bağdad'ı ve Ahvaz'ı tasarrufu altında tutan, Rey ve İsfahan tahtgâhının (başkent) tacdârı, Irak ve Horasan ülkelerinin şehsuvârı, Kuhistan, Pars ve Gilan beldelerinin velayetini elinde tutan, Şirvan ve Kirman'ı bahşiş buyuran, Kum ve Kâşan cihetlerini imar eden, Sistan, Taberistan, Cüzcan, Garşistan'ın ra'iyet-perveri (halkının dostu), Errân ve Âzerbâbekân (Azerbaycan) halkının şifa bulmasını sağlayan, Cürcan ve Lûristan sâkinlerinin muhafızı, Bâbü'l-Ebvâb ve Gürcistan'ın işlerini ıslah eden, malûm iki Diyarbekr'in ve Ermeniyye-i Uzmâ'nın arzularını gerçekleştiren, Rûmiyye-i Kübrâ olan Kostantaniye'ye kadarki Rum ikliminde sâkin bulunanları recmeden, Etrâk ve Ekrâd'ın fesatlarını uzaklaştıran, yeryüzünü ıslah eden, Şâmât ve Hicaz'ın büyük kısmının talihi ve mutluluğu olan, Hazret-i Nübüvvet'i hürmetle ta'zîm eden, (v.3a) Kâbe ve Medine'yi hediyeler bağışlayarak vakârına kavuşturan, Hac kâfilelerine mahmiller ve atiyyelerle ikramda bulunan, Yemen-i Eymen ve Mağribler'den gelen heyetlere izin veren, Harezmi ve Sin (Çin) elçilerinin en güzel şekilde gönlünü alan, Hata (Karahıtay)¹ halkını hatalarının çokluğuna rağmen cemaatle beş kere hata işlemeyi

¹ İbrahim Kafesoğlu, *el-Kâmil fi't-Tarih* (c. IX, s. 256-257) ve *Bar Hebraeus* (c. II, s. 475)'a atıfta bulunarak bu ismi "Hata" olarak kaydeder ve bununla Karahıtay halkının kastedildiğini parantez içinde belirtir (Bkz. İbrahim Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, Ankara 1992, s. 151). Kadı Ahmed de bu kelimenin geçtiği cümle içerisinde kullandığı diğer "hata"larla bir nevi seci' yaparak ifadesini süslemektedir.

terk ederek Nebî'nin pâk dinine girmeye davet eden, ehrimene (şeytana) inanmalarına rağmen şerî'ata tâbi olan Frank ve Ermeni kulları âzâd eden, karaların, denizlerin ve adaların hâkimi, köle ve cariye tâifelerine, hür erkek ve kadınlara iyi davranan, Hanefî milletinin engin bilgili kişisi, Hanefî mezhebine yardım eden, Şâfi'î'ye tâbi olanlara şifâ veren, Cengishan uruğunun iftiharî, Âl-i Hâkân'ın hülâsası, İlhan oğlu İlhan, Alâü'd-dünya ve'd-din, Gıyâsü'l-İslâm ve'l-Müslimin, yeryüzündeki meliklerin ve sultanların timsâli, sûtûnları sâbit hâle getiren, ricâda bulunan herkesin sığınağı, kaçıp kurtulmak isteyenlerin barınağı, Sultan oğlu Sultan ----- (Sevenlerinin kılıçları düşmanlarının başlarını ortadan kaldırsın, onun saltanat güneşleri herkesin üzerine doğsun ve herkesi aydınlatsın, hediyelerinin bağları onun dualarını taşıyanlara ulaşınsın ve onlara şefkat etsin, ona haset edenlerin ayları Süreyyâ doğdukça tutulup batsın, hatiplerin minberlerinin merdivenleri onun güzel ıtırılı kokusunu yâd etsin, onun aile şeceresi büyük saadetlere vesile olsun, onun bulunduğu saha dâima yeşil ve taze kalsın).

İhtiyaç sâhiplerinin armağanı, özür ehlinin ve mazeret erbabının hatıra nevinden hediyesi, mevâlînin köleye aziz yadigarı, celâl ve cemâl sâhibi Hazret'in rûkûnlarının kâidelerinin dikilmiş, Celâlî mahallin yüce üssünün te'kîd edilmiş, ebedî saâdet burcunun ziynetli süsü, sonsuz olan siyadet (efendilik) basamaklarının soylu atının sürme çekilmiş gözü, amel sayfalarının güvencesi, arzulardan anlayanların beyanı, menkul ihtiyaçların emir vereni, makbul duaların kına yakılmışı, lakap defterlerindeki haşiyelerin vurgulanmış, hitap elbiselerinin süslenip kabalıkları giderilmiş, cihânın sığınağı olan dergâhın tırazının altınla işlenmiş, karşılıklı işleyen dudakların üsteki kısmının yıldızlanmış, rütbeyi bildiren işaretlerin en yücesi, yüksek semânın isimlerinin en ulusu, Hazret-i Hüdâvendigâr-ı A'zam'ın bendesi, meliklerin melikin muazzam mahdûmu, iki Doğunun veziri, Doğuda ve Batıdaki memleketlerin müdebbiri, öncekilerin iyiliklerinin tamamlayıcısı, sonrakilerin öncekilere olan hücceti, berrak delip geçici görüşlerin ve gizli bir yanı bulunan yeni ve saf fikirlerin ihyâcısı, kendisine işaret olunacak Nebî'ye kardeşi Harun'un emin bir yardımcı olması gibi ümmi Nebî'ye arka çıkan Murtazâ Kerrâr'ın dengi, Mekkeli son Nebî'nin yurdunun istisnalığının vurgulayıcısı, Emevilerin iddialarına rağmen fütüvvet ehl-i beytinin tasdikçisi, ricâda bulunanların yüce malı, bütün muhtaçların nihâi mercii, fırka-i nâciyenin vakarlısı, necâta ulaştırılan ahlâkın taşıyıcısı, yakın adamlarından dahi olsa bid'at ehlinin kırıcısı, halkı etraftan Hazret'in yoluna davet eden, ferîd (biricik) ve vahîd (eşsiz) olarak lakaplı tevhid ehlinin minaresi, zamanın sâhibi, saadetlilerin saadetlisi, uhdesindeki vezâret

divanının sâhibi, mülkün işlerinin nâzımı, cumhur beldelerin hakanı, hurilerin mihirli eşi, iklimlerin âmiri, âhret ma'mûresinin arzusu, miskinleri dâima iftihar veren (yüksek) makamlarda ağırlayan, ufuklardaki mülkün nizâmı, çiğneyip geçme hususunda övgüler sâhibi, kısımlara ayrılmış rub'un ihtiyaçlarını gideren, mansıbların yüklerini ilimle taşıyan, halleri tetkik eden, beldeleri kıran, (v.3b) yollarda ve beldelerde iki nakit (bakır ve gümüş) dağıtan, ibadet edenlerin rütbelerini kullarından temyîz eden, müellefe-i kulûbtan (kalpleri ısıdırılanlardan) ayrı olan müellifleri varlıklı kılan, günahtan kurtulmuş günah sahiplerinin miktarını bilen, Melâike-i kiramın ziyaretgâhı olan Beytullah-ı Haram'ı ziyaret eden, aylar ve yıllar boyunca büyük şâirleri ta'zim eden, mükemmel bir şekilde hüküm vermelerini sağlamak için gece-gündüz etrafı kadılar, hâkimler ve âlimler ile dolduran, Yâfes, Sâm ve Hâm'ın sülâlesinden havâs ve avâma yardımda bulunanların ve nimet verenlerin dostu, üslûb kalıplarını daha mükemmel hâle getiren anlayışlı kimselerin çocuklarını himaye eden, resûllerin kıssalarını muhafaza edenlerin derecelerine ulaşan, teressül erbâbının (kâtipler zümresinin) atiyelerini çoğaltan, pek acayip ve pek karışık olmak üzere iki sınıf kağıdı incelemeye saatlerinin ilk kısımlarını sarf eden, asiller ve soylular zümresine kefil olan, her türlü hususta arzu olunan en iyi zümre içinde bulunan âdâb ve gönül ehli kimselerin hediyelerini arttıran, tam bir adaletle nefehâtı/hediyeleri, makamın bütün kemâl vâsıtalarını ve [Hz. Peygamberin] yüce ve kolay sîresini ve zâtını talep eden, "al" kalıbını "getir" üslûbuna tercih eden, tarihçiler tâifesinin geçim kaynaklarını yeterli kılan, yardıma çağırانların endişelerini yatıştıran, zâlimlerin şaşaalına son veren, âlemlerin Rabbi'nin rahmetinden ve âlemdekilere karşı duyduğu şefkatten damlayan rahmetle mazlumların kaygılarına merhem olan, başka bir niyet taşımadan hâlis bir niyetle vakitlerini ibâdethanelerde taâtla geçirenleri ödüllendiren, göklerin tabakalarındaki gezegenlerin bağlı buldukları şeyleri çözmek için gerekenleri içinde barındıran metinleri anlamayı sağlayan, felaket eserlerini mahvedip ortadan kaldıran, çok mühim çetin şeylere güç yetiren, hür kimselerin ihtiyaçlarının hararetinden/aciliyetinden dolayı vermedikleri sadakalar hususunda beratlar sâdir eden, günümüzde idrârâtın (maaşların) istihkak ve isti'dâda göre ödenmesine icazet veren, hibe yapılmasının düstûrlarını belirleyen, sonsuz olarak bâki kalacak olan atiyeleri ciltlere zabt ettiren, muhavereler (sohbetler) esnasında muhâdere (ilmî ve tarihî malûmat) definelerini açan, âyetlerde geçtiği gibi takva sâhiplerinin dostlukları müstesna diğer bütün dostlukların zevâl bulacağı gün için biriktirilmiş cevherlerin

ışıklarından oluşan gizli altınları ibrâz eden, izzet ve kudret elbisesi içindeki abdâlım bedeli/benzeri olan, güzel elbiseler içindeki kimselere karşı pejmürde bir kılıkta ve eski elbiselerle görünmeyi tercih eden, Bedî' ilmine çokça iltifat ederek iltifat fennine muhabbet duyan, ra'yyetin rahat etmesini sağlamak ve belaları uzaklaştırmak için kendi yüce nefisini yoran, etrafa korku salan emirlere korku veren,

Yeryüzünün şarkı ve garbı arasındaki her şey

Hem fasih ve hem de bozuk bir dille seslenen bir münadidir

Âlemlerin veziri, bana zulmettin diyor

Dınarı alırken de, dirhemi alırken de

Eğer Müslümanlar güç yetirirlerse,

Pışmanlık duymaksızın ömürlerinden yarısını senin için ayırırsınlar

Böylece hacca giden kişi Allah için haccettikçe, sen onunla yaşarsın

Makâm[-ı İbrahim 'i] ve Zemzem 'i [ziyarete] hazırlar ve tavaf ettirirsin

Biat edenle el sıkışmaktan onunla kurtulursun

O ne yücedir, o ne yücedir, sonra o ne yücedir (v.4a)

Âl-i Reşîd'in iftiharî, el-Mehdî ve er-Reşîd'in tasarrufu altında bulunan yerleri tasdik eden, ders ehli için inşâ edilmiş kasrı donatan, gelecek, geçmiş ve hâl-i hazırda teyakkuz hâlinde dikkatlice bekleyen, isabetli re'yi, büyük cesareti ve yüce fazlı ile dünyayı yeniden te'sis eden, Hâce-i cihân, teveccüh edenlerin ziyarete gittikleri ve ziyaret ettikleri kişi, Gıyâsü'l-Hakk ve'l-mille ve'devle ve'd-dîn, Mugîsü'l-İslâm ve'l-Müslimîn, Zahîrî'l-mülûk ve'l-havâkîn, Hulâsetü'l-mâ' ve't-tîn ----- (Vezirlik bayrakları günahkar nefislerin ve ez-Zâre'deki koruluğun ziyaretçilerinin üzerinde yükselmesin. Ağaçların üzerine yuvalar yapıldığı, kırlarda hayat devam ettiği müddetçe, mütebahhirlerin (engin bilgi sahiplerinin) oluşturdukları halkalar onun zikrinin girişlerinde faydalı kolyeler sâdır etsin ve müteahhirlerin (sonraki âlimlerin) hâsıl ettikleri güzellikler onun çadırının eşsizliklerinde fayda bahşeden kollarla yazılsın. Dua eden dillerin seher vaktindeki ıslaklığı son bulmasın. Allah, istekleri yerine getiren kimsenin isteklerini gerçekleştirsin.).

Bendeler silkindeki tornacının demiri yeni bir şekle sokma hâli, çepeçevre kuşatılan dâ'îlerin merasim icra etmesi, işaret olunan gönül (?) devletinin devrin mülâzımları tarafından esenlik içinde idâme ettirilmesi, dervişlik sermâyesinin hediyeleri vasıtasıyla ittisâl ümidi, Ya'kûb'un evlâdı için Ken'anlı, her zenginin kölelik fidyesi, dergâh-ı muallâdan inzâl olan manevî mahsûlatın gönülde saklanması, işe

yaramadığı için vazgeçilen ve zenginliği yetersiz olan fâni sığınağı terk ederek daha mamur bir yere gitme hedefi, tembellikten değil kudretsizlikten dolayı kendisi için kitap telif edilen Hazret'e teveccüh etme sebeplerini ortadan kaldıran zenginlik, birikim ve gayretin yerini alan gevşeklik, tembellik ve üşengeçlik ahlakının zıddını zâhir eden illet sebebiyle [bu kitabı telif etmeyi] vâcib gördüm. Tedbirleri uhdesinde bulunduran ve takdirlere nihaî olarak karar veren [Zât-ı Sübhânî] ile sünnete uygun bir istihare ve hayli tartışmalı bir istişârenin akabinde, Âdem'in devrinden bu zamana kadar gelip geçmiş [kimselerin] haberlerini ihtisâr şivesine uygun olarak kısa cüzler hâlinde, îcazlık (kısalık) kalıbıyla ve i'câzlık (eşsizlik) sanatıyla açık ve seçik bir tarzda takdim etmek ilhâm olundu. İki dağ arasındaki derin bir çukurla ilgili mevzuları ihtiva eden bir tarihî meseleyi yazarken dahi ilgi gören hiçbir hususun harb edenin pençelerinden hâli kalmamasına gayret ettim. İdrak sâhibi basiretli kimseler, âzad edilmiş tecrübeli şahıslar, tasvip gören sanatçılar ve cevherden anlayan kuyumcular bu telif üzerinde mütefekkirler mahsus bir şekilde mütalaalarda buldukları vakit, bu eserin devletin bereketi, şerî'atın şâhı, tarikâtın mâhı, öncekilerin ve sonrakilerin efendisi, nebîlerin ve resûllerin sonuncusu, âlemlerde yaşayanların seçilmiş, âlemdeki toplulukların vârisi, en yüksek yerlerin zirvesinin şahbazı, iki ümmetin (insanlar ve cinlerin) Nebî'si ----- vesilesiyle, ağır (kaba) olmaktan uzak bir ağırlığa sâhip olduğunu anlayacaklardır. "Bana cevâmî'u'l-keîm (özlü söz söyleme gücü) verildi" ve "kelâm bana kısa gayet tutuldu" [diyen Hz. Nebî], her yönüyle mamur olan hazinelerden gelen feyizle göklerde ve yerlerde bulunan şeyleri doldurmuştur. Bu durumda uzun uzun ve mübalağalı konuşan kimselere bu acayip/harika âdâb hilatleri nasıl feyz verebilir. Zira onların köpüren parlak havuzlarından ve gül bahçelerinden dalgalı denizler ortaya çıkar. Oysa tasarruf ve tedarik ilacıyla sâkiye isimli derenin ilk haddinde/membaında, mâhirâne bir tasavvur ağızda bir araya gelmiş ve hazine sâhipleri de bu hazineyi cem etmişlerdir. Mütahassıs dalgıç da kendi maksatları çerçevesinde şüphe duymadan az da olsa o kâseden payına düşeni almıştır. Fark (bölünme/korku) ve 'ark (ter) arasında [yazılış itibarıyla] fark göremeyen mübtedîler/acemiler fırkasının mensubu tarafından dökülen ter (v.4b) emniyet ve güvene lâyık olmuştur. "O, sadece büyüklerden küçüklere yönelik bir nezakettir." Bu parlak mukaddimeden de anlaşılacağı üzere, nebilerin, halifelerin, hanif meliklerin ve geçmiş milk (servet) sâhiplerinin tarihlerine dâir herhangi bir şüphe ve tahmine yer vermeyen bir kesinlikle kaleme alınan bu kitap ----- adına tasnif olunmuştur.

Âdem-i Mukaddem'in devrinden Muhammed-i Akdem (Allah'ın salâtı her ikisinin üzerine olsun)'in dönemine kadar ard arda birbirini takip edecek şekilde yâd edilecek olan resûl ve meliklerden her birini kaleme alırken, derinliğine tetkikler yapıp meseleyi apaçık hâle getirerek yazmak lüzûmlu görülmemiştir. Nimetlerini bolca vererek taksim eden Aziz ve Celil Allah'ın taksimine uygun olarak bu kısım sonrakileri ihata etmekten uzaktır. Ancak yine de bulduğumuz hususlar mümkün olduğu kadar ileri götürülmüştür. Şöyle ki, güven arz eden görüş sâhiplerine iltica ederek, Muhammed (salât ve selâm üzerine olsun)'in mübarek nöbetinin ve şen, güzel ve uğurlu devletinin zuhûrunun başlangıcından itibaren onun vasıfları, sıfatları ve halleri gibi hususlara ayrı bir bahis açtıgımızdan, bu kısımda onunla ilgili bir medhale yer verilmemiştir. Bu kitabın ve kâinâtın hedefi ve Furkân'ın nüzûlünün ve okunan ayetlerden oluşan Kur'ân'ın maksadı, onun vücûduyla sûret ve mana bakımından yek vücût olmaktır. Diğer maksatlar bunun ardından gelir. Meşhur bir darb-ı mesel şöyledir: "Her kime "Mustafa'nın dediği gibi" dersin, bu söz her yönüyle iddia edene kâfi gelir." Ehl-i beytin, sahabenin ve tâbi'înin meşhurları, Hulefâ-i Râşidîn, Abbâsî halifeleri, mezheb imamları, Âl-i Yâsîn'nin nâibleri, Benî Ümeyye emirleri, etraf melikleri, âfâkın (ufukların) ve eknâfin (yanların) müteğallibeleri, asırların müjdecileri, emsârın (büyük şehirlerin) nâdirleri, vuku bulmuş çeşitli harpler, sulh ve fitne halleri, devletlerin yer değiştirmeleri ve kudretin el değiştirmesiyle iktidarın deveren etmesi kuşatıcı ve soruşturucu bir tarzda beyân edilmiştir. Bu hususlarda gerçeği arama lüzûmundan ancak zorunlu hallerde sarf-ı nazar olunmuştur. Temrenler gibi sırasıyla tertib edilmiş olan fasıllar müşkil lafızlardan, gereksiz izharlardan ve kıyametten önce bugün arşta var olan bütün unsurlar adedince tanzim edilmiş olan şiir ve emsallerin dahlinden uzaktır.

Kitabın telifi, Nebî'nin temiz ve kutlu Yesrib'e, Medine'ye hicretinin ----- yılında, idrak olunan mahdûmun imaret mahallini teşkil eden, ismi geçen müellifin dinî idaresi altında bulunan, mezkûr kişinin doğum yeri ve ünsiyet kesbettiği vatani olan Rum ikliminin en nezih beldelerinden birinde, Nekîde mahrûsesinde vücût bulmuştur. Böylece dikkatli şekilde hesap yapan bir kişi, âdet olduğu üzere gelecek yılları bu tarihe ilave ederse, tarihlerin miktarı hususundaki keyfiyeti idrak edecektir. Şöyle ki, Muhammedî devirden hâriç zamanları, kayıtlı bulunmayan falan seneye Sübhân'ın fazlından zan ve tereddüte düşmeksizin sayma itibarıyla eklerse, Sübhânî açıklamanın beyanı üzere zaman malum olacaktır. Bu büyük ve şerefli ilim artık yere düşmüştür. Câhiller gürûhu, anlayamadıkları şeyleri kadınlar heyeti gibi nikab arkasından fısıltı ve

uğultu hâlinde anlaşılmaz sözlerle gizlice konuşup serzenişte bulunmayı, dâima lüzumlu addetmiştir. (v.5a) Aslan yolunda gezinen aslan misali kapıyı kapatmak ve örtüyü kaldırmak suretiyle amansız düşmanın gizli şeylerini ortaya çıkartarak deliller ortaya koymak, hüner sâhibi olmayan kimselere iyilik tohumu dikmek niyetine matuftur. Bu sebeple bin açık ve kati hüccetten, “Sabreden yirmi kişi, iki yüz kişiyi yener” ayetinde veciz bir şekilde vurgulanan sayı gibi yirmi tane delili, işaret olunan fennin meşruiyetini ve makullüğünü ispat etmek üzere hâzır hâle getirdik. Böylece hem okuyucunun kitaba itimat etmesini sağlamak, hem de mütalaa edenlerin hayır dualarıyla müellifi sırf bir nakilci olmaktan çıkarmak ve sadece taklit yolunu takip etmekten kurtarmak istedik. Sadece Allah her türlü kusurdan münezzehtir diyerek kaydediyoruz:

Birinci delil: Allahu Te‘âlâ’nın: “Sana doğan hilallerden/aylardan soruyorlar. De ki: Onlar insanlar için vakit bildiren ölçülerdir.” şeklindeki beyânında ve yine Aziz ve Celil olan Allah’ın: “Yılların sayısını ve [vakitlerin] hesabını bilmeniz için” şeklindeki ifâdesinde vurgulandığı üzere, Tarih [ilmi] günleri, ayları ve yılları beyân etmeyi ve dünya ve âhiretin bütün maslahatlarını açıklamayı konu edinir. İkinci âyetteki “illet lamı”, borçları ödeme zamanının ve belirlenen rehin vaktinin geldiğini anlamak, talak verilmiş kadınların serbest kalma zamanını tespit etmek, tespit edilen zaman müddetince beklemelerini sağlamak, orucun, ibadetlerin, bayramların ve âdetlerin zamanını bilmek, sabilerin buluş vaktini çıkarmak, buluşa yaklaşan erkek çocukların yapabileceklerini hesaba katmak, geçmişlerin hak ettikleri, öncekilerin mahrum kaldıkları ve sonrakilerin bâtil ettikleri şeyleri bilmek, taklit eseri olan hatları/yazıları yırtıp parçalamak, kadınların itimat ettiklerinin ve müftülerin istinat ettiklerinin farkına varmak ve anlatılması uzun sürecek bunların dışındaki konuyla alakalı diğer hususları gözetmek gibi faydalara işaret etmek içindir.

İkinci: Tarih bilen kişi, ömrü hesaplamada daima uyanık olur ve her gün, âhirete bir menzil daha yakınlaştığını bilerek kabrin karanlığından korkar. Akıllı kimse içinde bulunduğu hal ve zamanı aşağılık işlerden uzaklaşarak parlak kılar ve böylece zaman geçip giderken, vaktini suskun, hareketsiz ve bedbaht bir canlı gibi geçirmez. Yetmiş yaşına geldiğinde köhnemiş bir yaşlı değil, âlim bir ihtiyar olur.

Üçüncü: Bir kimse tarihleri okuduğu vakit, ömrün kısa bir satırdan ibaret olduğu anlar ve vehme düşmekten kendini korur. Böylece vukûfiyet kesp ettiği hususlar onu, tûl-i emel (dünyevî istekler) peşinde koşmaktan, ansızın azıksız bir şekilde ecele yakalanmaktan ve sonu uzak sahralara yolculuk etmekten alı koyar. Gönül verdiği

berzah âlemi vâki olduğunda tepki vermeye/soruları cevaplamaya mecal/fırsat bulur ve bu şekilde çizgi çekilmiş mahallerde kalmaz.

Dördüncü: Ömrün uzun tahtası mütalaa edilirken tefekkür vücût bulur. O uzun ömrün hâsıl ettiklerine nazar kılındığında, eğer dünyada lâyıkiyle ikâmet edildi ise, Hakk Te'âlâ'nın tevfiğiyle o kişinin ömrü mesel olacaktır. Eğer bu hususta bir boşluk varsa, yani ifade ettiğimiz şey oluşmamışsa, olmayacaktır. Bu ibarede, yemin ve and ehlinin aksine olarak latiflik içeren bir sanat vardır.

Beşinci: Tarih ilminde yer alan halifeler ve melikler ailesine mensup her bir hanedâna muayyen bir müddet takdir olunmuştur. Bu vaad olunan müddetin tamamlanmasıyla onların neslinden geride bir eser kalmaz. Oysa o emel sahibi bîçare, İsrâfil'in sûru üfleyeceği ana kadar yeryüzünde yaşayanların ekserisinin kendi zürriyetinden oluşacağını zannetmekteydi. "Yâhut (azâbın) kendilerini bir korku üzerinde, yani vebâl sahibi birinin kol ve kanadını eksiltmek sûretiyle yakalamayacağından [emin midirler?]" Sır sahibinin içinde gizlediğini, hata işleyen günahkar bir kimse ortaya çıkartabilir. Bu büyük bir öğüttür.

Altıncı: Geçmişte yazılmış üzerinde herhangi bir şüphe bulunmayan kitapları kıraat yoluyla da beğenilir huylar elde edilebilir. Bir kişi sürekli temrin yaparak ve ilim öğrenerek, her fennin beşerî kuvvet ve azimle açılmayan akideler manzumesinin düğümüne kadar ulaşmayı becerebilir. (v.5b) Kıssaları dinlemek de buna benzer. Kişi, duyduklarını kıyas ederek, kıssayı gerçek dışı iftiralara karşı muhafaza altına alabilir. Mesela Allah'ın aslanı, Mustafa'nın amcası, Şehid Hamza (Allah ondan razı olsun ve salât, kardeşinin oğlu irsâl olunmuş Nebî'nin üzerine olsun) hakkında [uydurulmuş olanlara da böyle] yapılmalıdır. Eğer şehrimizin tanınmış Mevlâna Bedrüddin İmam-ı Rabbânî (fazileti dâim olsun) avâm arasında bu nevi bühthanlardan bir satırı tekzîb buyursalar, câhiller onu katle yeltenmeyi câiz görürler. O halde tarihleri mütalaa etmek faydalarla doludur. Zıddı zıdda kıyas etme prensibinde haddinden fazla menfaat vardır. Bunu hatırında tutan, hazineleri zâhir eder.

Yedinci: Âdem'in devrinden Mustafa'nın dönemine kadarki 6 bin küsür yılı içeren zaman zarfında bütün kıssalar, hikmetli ve güzel sözler, meseller ve öncekilerin yaşayışlarına dâir kaydedilmiş olan hususlar bir cilde sığacak mahiyettedir. Mâhir olan her kişi, Muhammed ümmetinin latifliklerini ve ilgi çekici şeylerini ihtiva eden 100 yıllık bir tarihin bile, öncekilerin binlerce yıllık tarihinden daha fazla yer kaplayacağını bilir. İbareleri kendine sorma. Yarıp parçalayıp [onlara] üstün gelmekten korkma. Bu

mana, Allah resûlü Muhammed (Allah'ın salâtı ve selâmı üzerine olsun)'in mucizeleri hususundaki en iyi delillerden biridir.

Sekizinci: Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun), cismanî hayatı devam ederken zuhûr edecek fitneleri, vakıaları, hadiseleri ve olayları tek tek sahabesine beyan buyurdu. Allah'ın yüceliğinin ve hoşnutluğunun sınırlarına vâsıl olduktan sonra [haber verdikleri] bir bir vuku buldu. Bunların tümü, tarih ilmi sayesinde müfessirlerin ve muhaddislerin malumu olmuştur. O halde bu kısım (ilim), istisnası olmayan bir yeminle, nübüvvetin delillerinin kısımlarından bir cüzdür.

Dokuzuncu: Kadın, çocuk, anne, baba, vezirler ve hizmetçiler tâifesinden hiçbir yaratılmışı itimad edilmemelidir. Zira bu kitapta kendilerinden bahsedilecek olan halifelerin ve meliklerin helâki, bu tâifelerin elinden olmuştur. Her neviden fitne mütalaa edildiği vakit, izah edilen [grupların karışmış olduğu] cinayetler ortaya çıkacaktır.

Onuncu: Tarih kitapları, aranılan her şeyin bulunabildiği büyük şehir (mısır) pazarları gibi her nevi şeyi içlerinde barındırırlar. Haberleri mütalaa etmek üzere bu pazara duhûl edildiği vakit, akıllı kimse öncekilerin güzel işleri arasından beğendiği ve kendisini aldanmış duruma düşürmeyecek şeyi seçer. Akıllı kişi, pişmanlıktan parmağını dişleyeceği metayı almaz. “Resûllerin haberlerinden senin kalbini sağlamlaştıracak her şeyi sana anlatıyoruz.” İskender'in seddinin kapısı gibi, bu kapı hakkında da şehrin rüknü olması hasebiyle şuyu‘ bulmuş deliller vardır.

On birinci: Beyazlar içindeki denizlerin sahilleri gibi olan Mustafa ümmetinin kelâmını ihata etmek, bu tarih fenninden başka bir şeyle mümkün değildir. Zira belâgat süvarilerinin yüklerini indirdikleri menzil, halifeler ve meliklerin meclislerinden başkası değildir. Herkese yüklerini teşhir etme mekânı sağlayan hilâfet erbabı hazretlerin Cenâb-ı Nebevî'den istifade ettikleri âşikârdır. Onların maceralarının sûretleri bu olgun şiveyledir.

On ikinci: Akıllı adam, kötü nesebli tecrübesiz insanların huzuruna varmasına, iyi amelin kötüye tebdil edilmesine müsaade etmez. Zira halifeleri katletmek ve yağmacılık, emirliklere ve orduya Türklerin alınmasından sonra olmuştur. (v.6a) Diğer hanedanlar da bu kıyas ile okunabilir. Memleketin zevâli, tağyir ile değil, ra'yyetin âsayişi ile irtibatlıdır. “Bir kavim kendi nefislerinde olanı değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez.” âyeti, bu istidlâle kuvvetli bir temel sağlar.

On üçüncü: İnsanların hepsi, tabii olarak haberleri dinlemekten hoşlanırlar. Melikler ise, tabî lezzetlerden istifade etmeye imkan tanıyan mal, servet ve nimet bakımından daha varlıklı olduklarından bu nevi şeylere daha fazla meyilli olurlar. Tarih okumakla meşgul oldukları vakit, eğer ibret alırlarsa, bu sayede adaletli davranırlar. Bu mümkün olmazsa bile, bu kısa müddet içerisinde nefislerini şeytanın emrine tabi olmaktan bir miktar kurtarmış ve bir nebze dahi olsa birlikte olmaktan sarf-ı nazar etmiş olurlar.

On dördüncü: Tarih kitaplarında, halifeler ve meliklerin İslâm âlimlerine ihtiramda bulduklarını ve mezkûr kimselerin onları ihtiyaç duydukları kimseler arasında gördüklerini okuduklarında, Hakk'ın teshir ettiği nefisler olduklarını anlarlar ve ümmilerin Nebîsinin azameti hususundaki itikatları binde bir daha artar. Onun mukaddes tenine (Allah onun bulunduğu mahalli güzelleştirsün ve Yesrib'de onu ıtırılı kılsın) ve zayıf cisimli, ancak gözlerinin nuru vârisleri olarak hüküm giymiş şevketli ashabına [muhabbet duyarlar]. Bu sebeple ilimler tahsil etmek hususunda ciddi olarak gayret sarf ederler.

On beşinci: Her hanedana bahşedilen devletin [ömrünün] aşağı yukarı yüz kûsûr ile iki yüz kûsûr arasında değiştiği ve ardından bu devletin inkıraz bulduğu âlemdeki melikler tarafından okunduğunda ve büyük kıymete sahip hanedanın, yani Hazret-i Muhammed (onun aşkından çılgına dönmüş, ona itimad eden, onu doğrulayan ve onun neslinden gelen kişilerin çektikleri vahlar sayısınca Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'in amcasının parlak hediyesi olan Abbasî devletinin bu zamana kadar, hatta saatin kıyamına ve kıyamet saatine kadar baki kalması müşahede edilip apaçık görüldüğünde, “Muhammed ile Hadenden arasında dağlar kadar fark var!” darb-ı meselinin bu durumla benzeştiği ve Mustafa'nın pâk dininin bütün zevâl bulma sebeplerinden arındığı kesin olarak malum olur. Âhir zaman Mehdî'sinin kat'î bir nass olarak pek yüce nübüvvet ehl-i beytinden (Allahu Te'âlâ o beyti ta'zim buyursun) gelecek olması da, bizim sözüme, hidayet eden Allah'tan bir delildir.

On altıncı: “Elbette onların kıssalarında ibretler vardır” hükmüyle, geçmişlerin kıssalarında faydalar bulunduğu belirtilmiştir. Ancak geçmişlere ait haberlerin ekserisi tarihlerde yer almamaktadır. Oysa Muhammedî devlet zamanında cereyan eden vakıaların tümü, tarihli olarak zikredilmiş ve bunlar tarih adıyla isimlendirilmiştir. O halde her tarih, kıssa ile irtibatlıdır ve buna sırtını dönemez. Bu dahi fennimizin haşmetli delillerindendir.

On yedinci: Nâtık nefislerin baki oldukları ve seleflerin ruhlarının huzurdan hâli bulunmadıkları icma ile sabittir. Her amel sahibinin haberi okunduğunda, haber verilen amelin yansıması hayır ise hayır olarak, şer ise şer olarak okuyucunun nefsinde parlar. Bu vesile ile hakkında söz edilene lâyıf bir itikad oluşur. Bu mana, tarihleri hazır hâle getirmekten başka bir şey olup inhisar/sınırlama alanı içine dâhil değildir.

On sekizinci: Attar kulübesi/dükkanı misâli şer'ıyyâtı, ma'kûlâtı, tefsirleri ve hadisleri içeren ilimlerin en şereflişi bu fen olduğundan, zamanların üstatları kendi rumûz hazinelerinin tamamını buraya döktüklerinden ve nazım ve nesri içeren fenlerin en beliği olarak isimlendirildiğinden dolayı, okuyucunun ruhu okuma esnasında heyecana gelip (v.6b) feveran ederek şevklerin gâlebe çaldığı galeyana duçâr olur. Beşeri kudret dahilinde böyle güzellik abidesi gibi bir belâgatın bir insan tarafından nasıl tasavvur edilebildiği hususunda bir meftunluk ve hayret yüz gösterir. İnsânî terkinin vermiş olduğu taaccüpten kurtulduktan sonra, Nebevî hadisten bir satırı ve mahluk olmayan Kur'an-ı Kerîm'den bir ayeti düşünerek okuduğunda ve "Onun benzerini getiremezler" delilini çiğnemediğinde, suyun üzerinde uykuya yatırılmış kelamın Rablerin Rabbi'nin hitabıyla hiçbir nispeti bulunmadığını anlar. Bu vesile ile Kur'an-ı Mecîd'e tahkîkî iman getirir. Muhakkak ki o, Allah katındandır, taklid değildir, der. Lafızları ezberleyenler ise, bakışların neticelerinden ve vâizlerin nasihatlerinden bir şeyler elde etmeyi terk edenlerdir.

On dokuzuncu: Biçâre halk, şahın ihsanı ve durumu ile imanlı kimselere kin güdenler hakkında dâima kıssa okuyanların hezeyanlarına kulak vererek haberdar oluyor. Miskinler, bunların hepsinin doğru olduğunu sanarak bunları tasdik etmektedir. Oysa aklî ve naklî olarak muhal olup şeriatın güzelliğine aykırı düşen bazı şeyleri tasdik eden kişi kâfir olur. Tarih bilen kişi ise, doğru ile yalanın arasını kolaylıkla temyiz etmeyi bilir ve bu temyiz kabiliyetinin bereketiyle de küfürden kurtulur.

Yirminci: Birbiri peşi sıra gelen devletlerin dönüşümüyle ilgili uzun tetkikler ve tecrübeler, âlemdekilere, bu fenni âlimlerin fazıllarının, meliklerin azametlilerinin ve vezirlerin büyüklerinin kendi uğraşı alanları olarak seçtiklerini malum kılmıştır. Beşerî devrin türü açısından dünyanın ömrünün müddetini, "kişiyi kendinden değil kavminden sor" hükmünce, tarihleri tanıyarak anlamak mümkündür. Tarih ilmi, ilimlerin padişahıdır. Diğerleri re'âyâ gibidir. "Şimdi hak/gerçek ortaya çıktı" ve şafak söktü. Böylece özlü olarak sayılan deliller, bıkmış kimselerden başkasına sıkıntı vermeyecek tarzda güzel bir ihtisarla yazıya geçirilmiş oldu.

Bizim zamanımızda yaşayan allâmetü'l-âlem, üstâdü'd-dünyâ, kâdf'l-kudât, Necmü'l-mille ve'd-din Mevlâna et-Taştî, nâdiretü'l-muhaddisân, sâhibü'l-fünûn Mevlâna Şihâbüddin Kalender Gûrî, melikü'l-müderresîn, faziletleri kesin olarak ihtiva eden, milletin ve dinin iffetlisi, herkesin iftiharî, büyüklerin taklit ettiği, muhakkiklerin sultanı, resûllerin miraslarının vârisi, Mevlâna Şemsü'l-mille ve'd-din, tahmine gerek kalmaksızın müteahhirlerin üstâdı, tayin itibariyle Nekîde'nin münevveri ----- (Allah yattıkları yerleri nurlandırсын) birbirinin muasırındırlar ve tarih fenlerinin göğsünden o hâlis sütü hakkıyla içmişlerdir. Bu itibarla, bunlar da kaza ve fetva ilimlerinin kısımlarındandırlar.

Bir gün üstâdım Mevlâna Şemsüddin, ben hakir bendeye, şahlara lâyıq o mübarek hânesinde sarıh bir lafızla şöyle buyurdu: “Ey falan! Siyasî ilimler nefse şeref kazandırmaz.” Onun sözünü hüccet [kabul ettim]. Zira son devirde yetişmiş böyle eşsiz bir âlime taklid yoluyla tabi olmak, diğerlerine tahkik vasıtasıyla uymaktan daha iyidir. Onların tercih ettiği yemine ihtiyaç duymaksızın yemine karşı yemin ederek, mezkûr fenne delâlet eden delilleri, yirmi delil hâlinde yaldızlı hediyeler gibi (v.7a) âşıkâr kıldım. “İlmi ilminden, cehaleti cehaletindedir.” Bu şekilde delilleri takdim etmeyi sona erdirdikten sonra, burayı da dört faslın içinde yer alanları tahrir etmeye ayırdım. Şimdi verimli tarafa ulaşmak ve daha fazla mahsul devşirmek için bu dört faslı, avdet ve ric'at âdetine binaen şaşkın şaşkın aman dileye dileye getiriyoruz. Tevfik Allah'tandır, O ne güzel dosttur.

Birinci fasıl, Âdem-i Safî ile Muhammed-i Vefî'den başka, tarihçilerin umûmiyetle yâd etmedikleri nebilerin tarihlerini zikre dâirdir. Bunlara ayrıca gerekli görülen münasip hususlar da eklenmiştir. Bu fasıl iki nev'e ayrılır. **Birinci nev'**, hepsinin tarihlerini bol ve doyurucu bir tarikle zikre dâirdir. **İkinci nev'** ise, peygamber kıssalarını zikre ve bunları, tarih fenlerinde zarûri olarak gerektiği kadar, yani ferahlama niyetiyle bahçede gezinme kabilinden, çok fazla uzatmadan, kısaca ve işaret etme yoluyla beyâna dâirdir. Zamanların beyânını mütalaa eden kişi, Rahman'ın seçmiş olduğu kimselerle ilgili haberlerden de uzak ve yoksun kalmaz. Rabbânî kelâmın üslûplarından biri, ikânî (kesin bilmeye dayalı) bir selb ile onların ne olmadıklarını ortaya koymak ve kıymetli inci ve cevher denizlerinin derinliklerinden onlara düşen hisseyi, hiçbir câhilin iştirak etmesine müsaade etmeden onlara takdim etmektir. Kur'ân'a denk olan kitaplarda geçen kıssalara da yer verilmiştir. Muallim-i hakikîye şükürler olsun.

İkinci fasıl, ilk insan olan Âdem Baba'nın oğlu, yeryüzü padişâhı Keyûmers'in devrinden dört sınıftan müteşekkil Acem meliklerinin sonuncusu Yezdicerd'in zamanına kadar, ekseriyetle Acem beldelerinde olmakla birlikte diğer iklimlerde de hüküm sürmüş olan İrân, Keyân, Sâsaniyân ve Eşkâniyân meliklerinin zikrine dâirdir. Âlemin cihetlerinde vuku bulan tarihlerin en meşhurlarından biri onlara âittir. Ayların ve günlerin kûsûrları terk edilerek yazılmamıştır. Onların zamanları, faydası az ve menfaati çok olması cihetiyle tasnife tabi tutulmuş ve faydası az olanlar bırakılarak daha fazla mahsûl devşirmeye gayret edilmiştir.

Üçüncü fasıl, seyyidü'l-mürselin, evvellerin ve âhirlerin evveli, âlemin iftiharî ve Âdem oğullarının hulâsası olan Muhammed Mustafa (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'nın zikrine ilâveten Ehl-i beytin hamdına, Mü'minlerin anneleri olarak kabul olunan yüce hanımların en meşhurlarına, ittifakla sahabe oldukları kabul olunan binlerce kişi içinden meşhur bir kaçına, sayısız miktardaki tâbi'în arasından bildiğimiz kadarıyla maruf olan bir kaçına, Usûl (Kelâm) ve Furû' (Fıkıh) âlimlerine, mezhep imamlarına, nakiblere, neciblere, hayır sâhiplerine, abdâllara, Benî Abbâs halifelerine, Benî Ümeyye emirlerine, Hicrî tarih itibarıyla her yüz senenin başında zuhûr eden din müceddidlerine, kıraât üstadlarına ve önceki meşâyih tabakaları ile sonraki sâlih kimselere dâirdir. Hemen hemen bu kimselerin her birinin vefat yılı ve ömürlerinin kemiyeti kaydedilmiştir. Dökülmüş su misali rub'-i meskûnda (yaşamaya elverişli bölgede) muhtelif zamanlarda hayat süren ve muhtelif dillerde konuşan bu kimselerin ekseriyetinin, kulaklarda muazzam bir şöhreti vardır. Yine ufuklardaki İslâm meliklerine ve onlara tabi olma bakımından her kim ve her ne varsa, tagallüb ehlinin, kâfirlerin ve imân sahiplerinin birbirleriyle yaptıkları harplere, zaman zaman tekerrür eden beldelerin fethine, her asrın bitmesiyle zuhûr eden acayıplıklara ve zamanların ve devirlerin akışı ile hâdiselerin cereyânı esnasında ortaya çıkan asrın sahiplerine [de bu bölümde yer verilmiştir].

Dördüncü fasıl, muhtelif şahıslar ve devletlerle ilgili tarihlerin müfredâtını beyâna dâirdir. Müellif, burada, ard arda gelme ve birbirine hısımlık gibi bir tertip şartına bağlı kalmamıştır. Halifeler ve melikler zamanı (v.7b) ve mütagallibeler dönemi ile ilgili olup birbirinin içinde geçme imkanı pek fazla bulunmayan hususları, kendi zamanlarının silkinden kopararak bu faslın içinde ayrı olarak münferiden zikretmiştir. Yedi iklimin taksimi ve halifelerin hükmü altında bulunduğu kadarıyla denizler ve

adaların zikri ise, bu son faslın sonunda yâd edilecektir. Böyle bir zeyl ile bitirmekten maksat, kitabın sonunun sona yaklaştığını göstermek içindir.

Muhtelif şahıslarla ilgili tarihlerin müfredâtını beyânın akabinde iklimlerin taksîmi ve denizlerin ve adaların anlatılması ile dördüncü faslın âhiri neticeye bağlanmıştır. Geri kalan hususların zikri, dört fasılda yazılmış olanlara lâyük düşecek şekilde ard arda birbirine eklenerek verilmiştir. Böylece kitabın sonuna kadarki kısım, bablar halinde tertip edilmekten uzak, karışık bir şive ile, fihrist tarzında düzenlenmiştir. Hastalığın önüne geçmek için teşrîh yapılması gibi fazlalık yapan kıllar ayıklanarak temizlenmiştir. Mümkün olduğu kadarıyla her iklimdeki büyük dağlar ve nehirlerin kemiyeti zikredilerek vasıfları hatırlatılmıştır. Mekanların nâdirlikleri, büyük şehirlerin husûsiyetleri, beldelerin fayda ve sıkıntı veren durumları, dünyanın muhkem binaları ile denizler, çorak araziler, çöller, mamur ve harap, işler ve unutulmuş haldeki topraklar, denizlerin med ve cezirleri, Ye'cûc ve Me'cûc'un mevzileri, siyahların mekanları ve beyaz derililerin sâkin buldukları yerler bakımından Şark ve Garb arasındaki 500 yıllık mesafenin husûsiyetleri işaret yoluyla zikredilmiştir.

Birinci zikir, Hakk'ın yeşil cevheri halk ederek yaratmayı başlatması, bundan gökleri ve yerleri çıkarması, ineği, kayayı ve balığı yaratması, dağları, zebercedden Kaf dağını, Kaf dağının ardındaki arzı, dağınık haldeki toz zerreciklerinden tozlarla ve yeşilliklerle kaplı tabakaların isimlerini ve lakaplarını halk etmesi, kandilleriyle birlikte göğün ziynetleri, güneş, ay ve gezegenlerin zikirlerinin kalıpları (yörüngeleri), yıldızların düzeni, mezkûr cisimlerin feleklerdeki mahalleri, mülklerin bolluğu ve çokluğu, kararlaştırılmış suretin cevheri, burçlar, büklümler, yıldızların faydaları, taş yağmurlarının zararları, yağmurların yağması, ulvî ve süflî alem arasında gök gürültüleri ve yıldırımlar misali cereyan eden hava hadiseleri gibi pek çok şeyin hizmetle görevlendirilmesi, bulutların tesiri, yıldırımların ve göktaşlarının düşmesi, dondurucu soğğun faydası, zalimliklere ve cefalara mani olma, mukarreb meleklerin heybetli görünümü, bu meleklerin dışındaki meleklerin arştan yere kadarki tesbihleri, kerîm ve azîm olan arşın azameti, onu ihata eden yılan, arşın altından muhtelif rüzgarların esmesi, acayip haberlerle birlikte Kürsi, Levh ve Kalem'in parlaklığı, Sidretü'l-müntehâ'nın ötesi, gölgesi altında gölgelenen kimse için Tuba ağacının süsleriyle oluşturduğu güzellik, Beytü'l-ma'mûr'un rengarenkliği, Ka'be'nin yukarıdan aşağıya doğru ve tersinden Beytü'l-ma'mûr'un hizasında yer alması için defalarca yenilediğini zikretmenin uygunluğu, her mahlukun haftanın muayyen bir gününde

yaratılması, ilk yaratılışından kıyamete yakın batıdan doğuncaya kadar güneş ve ayın deveran etmekle görevlendirilmelerinin hikmeti, melekût mülkündeki ve ceberût âlemindeki yaratılmışların acayıpliklerine dâirdir.

Sadece kıssaların ve tarihin yer aldığı maziden ayrılarak müstakbele tahsis edilen “Tetimmetü’l-ezmine” kısmının **nihayeti**, (v.8a) Resûl (Allah’ın salâtı ve selâmı ona olsun)’ün zamanından İsa’nın nüzûlü ve Mehdî’nin çıkışına kadarki kıyamet âlametlerinin ve sayı itibariyle çakıl taşlarının sayısına ulaşp sayıların sayısını aşacak derecede uzunca değinilen diğer hususların zikrini içerir. Ayrıca berzahta bekleyiş, orada iki melek tarafından karşılanmak ve onlarla bir araya gelmek, suâl, kabrin söze gelmesi ve içindekini sıkıştırması (gazabından Allah’a sığınırız) gibi ölüm ve ölüm sonrasında itibaren her şahsın kendi mahalline vâsıl oluncaya kadarki halleri hatırlatılır. Rüyaların faydaları ve dirilerin ve ölümlerin durumları üzerinden rüyanın hakikati tarif edilir. Kıyamet saatine ve semâların ve arzların tebeddülüne değinilir. Ârâflar, haşr gününün uzunluğu, dirilişin vasfı, sorgulama, mizân, sırât, hasımların karşı karşıya getirilmesi, zulümlerin geri iadesi, zâlimin tahkir edilmesi, şefaât, Kevser havuzu, Cennetin ırmakları ve bu Cennetin altından dökülen dünya nehirleri tavsif edilir. Derekeleriyle birlikte Cehennem’in dehşeti, zebâniler, katrana dönüşmüş zakkum ve darî’den (acı ot) ibaret yiyecekler, kaynar içecekler ve elim azab tasvir edilir. Cennet ve Cennetin tabakaları, duvarları, nehirleri, ağaçları, ebedî oluşu, kasırları, vildanları, gılmanları, giysileri, yiyecekleri ve saymanın ve bir sınır koymanın mümkün olmadığı diğer bütün lezzetleri ile Dârü’l-huldun semâ’ı, lâıyk oldukları kadarıyla bu saraydan siluet halinde görülen görüntüler ve Mu‘tezile’nin büyüklere reddetmesine rağmen hiçbir benzeri olmayan mekanı yüce Celil olan Hakk’ı temaşa etme lezzetine gark olmak tavsif edilir. Cennet lezzetleri, merhametlilerin en merhametlisinin rahmetinin genişliği zikredilerek son bulur.

[Muhammediyât kısmı] Muhammed-i Emîn (Allah’ın salâtı ve selâmı ona olsun)’in pâk canının hilkatıyla başlar. Onun ilk olarak yaratılmasından saadetli Âdem olarak Âdem’e intikaline ve ondan, siyadetli Havva olarak Havva’ya geçmesine ve babadan babaya ve annelerden aktarılarak Abdullah’a kadar ulaşmasına değinilir. Zulmânî âlemin, batmayan, geçmeyen ve sona ermeyen Ahmedî nurların şualarıyla süslü kılınmasından ve kerâmet bağışlayan Hâtem’in doğum günü, etraf meliklerinin bahtlı tahtlarının baş aşağı olması, âteşgedelerdeki ateşlerin sönüp yok olması ve kâfirlerin korku verici işler vesilesiyle şaşırıp kalmaları gibi âfâkı çeşitli Mustafevî

mucizelerin doldurmasından bahsedilir. Bundan sonra dedesinin ve amcasının onu himaye etmeleri, süt annelerinin başlarından geçen hikayeler, İnşirah sûresinde de işaret olduğu üzere göğsünün yarılması, Cahiliye'deki günlerini ilahî ismetin inayetiyle geçirmesi, kırk yaşının sonlarına doğru Hıra mağarasında aşk ve şevk içinde parıldaması, vahyin başlaması, Kur'ân'ın inzâli, mü'minlerin onu tasdik etmesi, kâfirlerin ise tekzib etmeleri, hanımlarla evlenmesi, zirvelere yükselmesi, tabakaları ve dereceleri katederek mi'râca çıkması, çocuklarının doğumu, torunlarının ard arda gelmesi, rub'-i meskûn meliklerine nâme göndermesi, ciltlere sığmayacak kadar çok mucizeleriyle ehl-i âlemi hükmü altına alması; ayın yarılması, taşın parçalanması, çakıl taşlarının tesbihte bulunmaları gibi nebeviyyâtın saymaktan âri haldeki pek çok harikuladeliyle desteklenmesi gibi Nebî'nin ilk hâli olan viladet anından irtihâline kadar başından geçenler ele alınır. (v.8b) Şeriatın sem'ıyyât kısmı ile ilgili kitaplarda yazılı bulunan Mesîh'in nüzûlü, ömrünün sonuna doğru Mehdî'nin hurûcu gibi duymaya dayalı geleceğe ait gaybî işlerden sayıya ve hesaba gelmez diğer hususlar, okuyan, duyan ve haber veren kimselere hatırlatılır. Bunlara Nebî'nin güzel ahlakını ve bütün hareket ve sekenelerinde var olan âdâbını temsil eden haberler ilave edilmiştir. Yine Mekke'den Medine'ye hicreti, beldeleri fethetmesinin müyesser olması, Mekke-i Mekine'yi kendisine karşı çıkanlarla muharebe ederek fethetmesi, hayırlara vesile olmak amacıyla heyetler ve seriyyeler göndermesi ile kutlama ve davetlerde israfa kaçmaması, ehl-i suffenin Hazret-i İstafa tarafından safa ile eğitilmeleri ve dünyanın çeşitli yönlerine âmiller ve kadılar saçması gibi diğer bazı latifeleri de beyân edilmiştir. Geri kalan hususlar da, tevile ihtiyaç göstermeyecek derecede tartışmalardan uzak tafsilatlı bahislerdir.

Muhammediyât'ın zeyli, lisanın cinayetlerinden olarak tabir olunan küfür lafızlarının idhâli, büyük günahların ta'dadı, büyük günahların sayılması münasebetiyle insan bedeninin teşrihinden bir parça, meleklerin, cinlerin ve insanların hilkatlerinin zarûretlerine binaen zâtlarının tarifi gibi dinî bahisleri ve gayba mahsus ve imanla alakalı meseleleri içeren ediblerin ilmi, nakiblerin damlaları ve hatıraları, muhaddislerin kaynakları ve anlatıcıların akla düşürdükleri ile seçkin kılınmıştır. Tertip olunan dört fasıldan sonra bablara ayırmanın şartı ve tertibe uymanın kanunçesi gereği terk edilmiş hususlar, burada bir kopukluğa meydan verilmeden getirilmiştir. Varaklar incelendiğinde, söze girileceği zaman bâbın aslının belirtildiği ve ürküntü veren terkipler ile acayip tertiplerin mütalaa edenlerin malumu olacak seviyede tutulduğu

görürecektir. Böylece her türlü kuşku giderilmiş ve içinde ayıp kabul edilecek bir şey bırakılmamıştır. Allah doğruyu ilham eden ve Kitab'ın ilmi katında bulunandır.

Birinci fasıl, Âdem-i Safî ile Muhammed-i Vefî'den başka, tarihçilerin umûmiyetle yâd etmedikleri nebilerin tarihlerini zikre dâirdir. Bunlara ayrıca gerekli görülen münasip hususlar da eklenmiştir. Bu fasıl iki nev'e ayrılır.

Birinci nev', hepsinin tarihlerini bol ve doyurucu bir tarikle zikre dâirdir. Taberî'nin rivâyetine göre, Âdem'in zamanından Muhammed (Allah'ın salâtı her ikisine olsun)'in risâletine kadar **6113** yıl geçmiştir. [Bu rivayet] muhtelif kavillerle de aşağı yukarı uyuşmaktadır. Muhammedî risâlet 40 yaşında başlamıştır. Âdem'in yeryüzüne indirilişinden Muhammed (ikisine de selâm olsun)'e vahiy gelişine kadar geçen süre bu kadar idi. Ebu'l-beşer'in (İnsanlığın atasının) dönemi, indirilişinden itibaren hesaba dâhil edilir. Şis b. Âdem (her ikisine de salât ve selâm olsun)'in zamanından itibaren **6718** yıl, gamsız olarak Cennet'e götürülmüş olan İdris peygamberin zamanından itibaren **5543** yıl, Ka'be-i Muazzam (Allah onu şereflendirsın ve tazimini arttırsın)'ın İdris'ten önce Âdem'in eliyle inşa edildiği zamandan itibaren **6653** yıl, İkinci Âdem olan Nuh Neciyullah (ona selâm olsun)'ın zamanı, bir kavle göre Âdem'in tarihinden **1200** yıl daha az, Nuh (selâm ve şeref ona olsun) tufânından itibaren **4152** yıl, Nuh (tahiyyâtın ve selâmın en faziletlisi ona olsun)'un zamanından itibaren **4092** yıl, Nuh'u takiben Hud (her ikisine de selâm olsun)'un gönderilmesinden itibaren **4357** yıl, (v.9a) Hud'dan sonra Sâlih (her ikisine de selâm olsun)'in gönderilmesinden itibaren **3795** yıl, Nebîlerin (hepsine selâm olsun) babası İbrahim Halilü'r-Rahmân'ın zamanından itibaren **3847** yıl, müellifin itikadına göre Seyyidü'l-Mürselîn (Hz. Muhammed)'in babası olan ilk kurban İsmail'in vilâdetinden itibaren **3480** yıl, İsmail ile neseb bakımından kardeş olan İshak peygamberin vilâdetinden itibaren **3377** yıl, Ya'kûb (selâm ve şeref ona olsun)'un vilâdetinden itibaren **3326** yıl, Hud'un döneminde ikinci kez gerçekleşen tufândan itibaren **3878** yıl², Hakk'ın hışmından dolayı zeminin Lut kavminin üzerine çökmesinden itibaren **3782** yıl, Musa Kelimullah (ona selâm olsun)'ın zamanından itibaren **2553** yıl, Musa'nın Tih çölünden çıkmasından ve Benî İsrail'in hayretler içinden kalmasından itibaren **2433** yıl, İsa'nın vilâdetinden itibaren **1348** yıl, münecimlere ve tarihçilere göre ise **1307** yıl, Mesîh b. Meryem İsa (her ikisine de selâm olsun)'nın göğe yükselmesinden itibaren **1128** yıl, İskender-i Zülkarneyn'in

² Kadı Ahmed kitabının haşiyesine şöyle bir not düşmüştür: "Bu kıt sermayeli bende müellif, tufânın ikinci kez Hud zamanında vuku bulduğunu duymuştur. Buna binaen onun zikrini bilhassa Ya'kûb'tan sonraya tehir ederek getirmişlerdir."

Şarkta Ye'cüc ve Me'cüc'e karşı sed bina etmesinden itibaren **1636** yıl, Beytül-Makdis'in şerefli binasının Buhtnassar'ın harab etmesinden sonra ikinci kez inşa edilmesinden itibaren **1596** yıl, eskiden Musul'un yerinde bulunan Ninova şehrindeki âteşgedeyi ateş sarmasından itibaren **1471** yıl, Mecisti sâhibi zarif ve hâzık hakîm Batlamyus'un gözlemlerde bulunmasından itibaren **1706** yıl, fetret günlerinde salîb (haç) sûretinin zâhir olması ve bundan dolayı Rum'un fitneye düşmesinden itibaren **1047** yıl, Efesus'ta defnedilmiş olan Ashab-ı Kehf sûretinin ortaya çıkmasından itibaren **904** yıl, *Zic-i Nücûmî*'ye göre Ebrehe'nin ve Fil ashabının zuhûrundan itibaren **789** yıl geçmiştir. Daha doğru bir rivayette ise [bu hadise] Resûl'ün doğduğu yıla tarihlidir. Sa'lebî'nin *Tefsîr*'inde ise Muhammed'in doğumundan önce vaki olmuştur. Hâtemü'l-mürselîn ve Habîb-i Rabbi'l-âlemîn Muhammed Resûlullah (Allah'ın salât ve selâmı ona olsun)'ın Ehl-i İslâm tarihlerinin kendisine nispet edildiği Medine'ye hicretinden önce 53 yılını geçirdiği Mekke'nin içinde Rebî'u'l-evvel ayının 12'si, Pazartesi günü vâki olan mübarek vilâdeti, Melik İskender-i Zülkarneyn b. Filipus'tan **733** yıl, İran meliklerinin iftihar ve cümle adalet dağıtıcılarından daha âdil olan Padişah, Kisra Nuşirevan-ı Âdil'den ise **42** yıl sonradır.

İkinci nev' ise, kıssaları zikre ve bunları, tarih bablarında zarûri olarak gerektiği kadar, yani ferahlama niyetiyle bahçede gezinme kabilinden, çok fazla uzatmadan, kısaca ve işaret etme yoluyla beyâna dâirdir. Zamanların beyânını mütalaa eden kişi, Rahman'ın seçmiş olduğu kimselerle ilgili haberlerden de uzak ve yoksun kalmaz. Rabbânî kelâmın üslûplarından biri, (v.9b) ikânî (kesin bilmeye dayalı) bir selb ile onların ne olmadıklarını ortaya koymak ve kıymetli inci ve cevher denizlerinin derinliklerinden onlara düşen hisseyi, hiçbir câhilin iştirak etmesine müsaade etmeden onlara takdim etmektir. Kur'ân'a denk olan kitaplarda geçen kıssalara da yer verilmiştir. Muallim-i hakikîye şükürler olsun.

Kıssalara başlamadan önce Bârî Te'âlâ'nın, Resûl'e, geçmiş nebilerin ve milletlerin haberlerini hikaye etmesinin hikmetlerinden beş tanesini, numûne teşkil etmesi niyetiyle kaydedelim.

Birinci hikmet: Nübüvveti izhar ve risâlete delâlet eylemesi yönüyle Nebî'nin fiilleri, bir muallimin veya müeddibin gözetimine ya da ilim talebiyle vatandan ayrılmaya ihtiyaç duymaksızın 'amîdin 'imâdına (Cenâb-ı Hakk'ın desteğine) istinaden zâhir olmuştur. Âlemdekiler, onun getirdikleri ve okuduklarının Allah'ın indinden

olduğunu, mucizeler adıyla isimlendirildiğini ve sonradan uydurulmuş hurafeler olmadığını bilirler.

İkinci hikmet: Hakk Celle ve Alâ bu kıssaları, onun resûllerin güzel ahlakını örnek almasını sağlamak için takdim etmiştir. Evliyâ ve enbiyânın her neyi lâıyk ve değerli ise, lâıyk olan bu hususlar senâ edilmiştir. Onun, [peygamberlerin] itaba (azarlamaya) muhatap kaldıkları hususlardan uzak durması ısrarla hatırlatılmıştır. Zâhiren ve bâtinen parlayarak yüceldiğinin Kur’ân’da tasvir edilmiş olması da, onun tam bir liyakat içinde yüce bir ahlakla temayüz etmiş olduğunu tekrar tekrar vurgular.

Üçüncü hikmet: Geçmiş milletlerin kıssaları anlatılarak, Resûl’ün ve ümmetinin bu alanda sâhip oldukları şeref beyân edilmek istenmiştir. Zira o ve onun merhûm ümmeti, geçmiş nebiler ve velilere müyesser olmayan pek çok korkunç, hatta helâk edici şeyden selâmete ermiştir. Şeri’atların hafifletilmesi, gereksiz şeylerin azaltılması, zincirlerin ve yüklerin kaldırılması, sûretlerin mesh edilmesinden (dönüştürülmesinden) ve sûrelerin nesh edilmesinden emniyet bulunması, dinde kolaylığın vârid olması, zorluğun ise giderilmesi ve harcın kaldırılması, imandan şüphenin uzaklaştırılması bu nevidendir. Korku veren diğer hususlar da ismi geçen bu ümmetin üzerinden kaldırılmıştır. Hikaye ettiğimiz ümmetlere kıyasla, bir meselenin başını zorlaştırmaya ve sonunu da kolaylaştırmaya sırtını dönmeyip tedbir alan kâri’ler, Kur’ân’ı düşünerek okuduklarında, mazmûnlardan sonrakilerin öncekilere karşı olan şerefini anlarlar. “İş başına getirilecek kimse hazineyi idare edebilecek biri olmalıdır.” ve “Allah elçilik görevini kime vereceğini daha iyi bilir.” cümlelerinden kasd olunan mana, şâirlerin divânından değil, buradan anlaşılır. Dünya ve âhirette bağışlanmış olmasına rağmen, Resûl’ün oruç hususunda geceyi gündüze katması ve namaz hususunda geceyi kıyamla geçirmesi, müsamahalı Hanif dini ile gönderilmesine bir şükürdür. Mukaddime kısmında [bu hususta] pek çok delil vardır.

Dördüncü hikmet: Hakk’ın Mustafa’ya kıssaları anlatmasının sebebi, onun ümmetini edepli kılmak ve düzeltmek arzusunda olduğuna işarettir. Zira nebiler ve onların nâil oldukları sevaplar, düşmanlar ve onların karşısına çıkan zorluklar, velileri eyleme teşvik ederken düşmanları işten alı koyar. Her akıllı kimse, “And olsun, Yusûf ve kardeşlerinin kıssalarında soranlar için ibretler vardır” ve “Elbette onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır” ayetlerini dâima göz önünde bulundurur. Avâmın kıssalara meyli olması ve havâsın da kıssalardan itibar devşirmesi yönüyle, bu

iki ayetten başka, zor zamanlarda helâka sürüklenecekleri yerlerden onun ümmetini uzaklaştırmayı başardığı da kaydedilmelidir.

Beşinci hikmet: Nebilerin ve velilerin kıssaları vasıtasıyla onların zikri ve eserleri ihya edilmiş olur. Öyle ki burada iyilik yapmış olan kimsenin yâdının da iyi olarak kaldığı, kıyamet gününden önce vaktini geçireceği mahalle mükafatlandırıldığı ve bu dünyada dillerin onu şereflice zikretmekten hoşnut kaldığı açığa çıkar. İnsanların ihsanda bulunan kimse hakkında inşa ettikleri senâ binaları, âcil sevâbı olarak bu kimseye bahşedilen dünyevî bir karşılık olup, vâsıl olması yönüyle âhîret nimetlerinden de bir şey eksiltmez. (v.10a) İbrahim, “Sonraki nesiller arasında hayır ile anılmamı sağla” diyerek bu hususu arzulamış, “Öne sürdükleri işleri ve bıraktıkları eserleri yazarız” âyetinde ise bu arzunun varlığına dikkat çekilmiştir. Meliklerin ve zenginlerin büyük binalara, kasırlara, kalelere ve hisarlara büyülenmiş ve çılgına dönmüş gibi büyük paralar sarf etmeleri, adlarının bâki kalması niyetine matuftur.

Düreydî bir nazmında şöyle der:

Muhakkak ki kişi, öldükten sonra da anılmak ister

Bu sebeple hatırında bulunan kişiyi güzellikle an

Zikredilen malumattan da bu netice hâsıl olmaktadır. Tercüme olunan kitaplardan iktibas edilen bu beş hikmet gerdanlığı, bizim tarafımızdan ilave olunanlardan [mana bakımından] az değildir. Kitabın evvelinde tarih fenlerinin meşruiyetine ve tabiatına dâir zikredilen yirmi adet fayda, bizzat bu müellif bendenin derinliklerinden sâdır olmuştur.

Yeryüzündeki ve feleklerdeki mülklerin secde edilen asil toprağından yaratılan beşeriyetin atası, Muhammed (Allah’ın salâtı ve selâmı her ikisine de olsun)’in babası Âdem’in tarihi, başlangıcından itibaren Mustafa (el-Habîr ve el-Alîm olan Allah’ın razı olduğu tarzda salât ve selâm ona olsun)’nın risâletine kadar ihtilaflarıyla birlikte yukarıda, birinci faslın birinci nev‘inde zikredilmişti. Onun ömrü bin yıla ulaşmıştı. O hayatta iken, doğru ve pâk dine mensup tevhid ehli bir milletten başka ikinci bir millet yoktu. Melekler insanlarla musafaha ederlerdi (selamlaşırldı). Onların Âdem oğullarını ziyareti İdris’in göğe yükselmesine kadar sürdü...

2.2. İkinci Bölüm: İslâm Tarihi

2.2.1. Hz. Muhammed Dönemi

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın Adıyla

Hamd, âlemleri Hâtemü'n-nebiyyîne ait kıssaların tarihleriyle şereflendiren, müelliflerin kulaklarını Nebiyyü'l-ümmiyyînin ehl-i beytine dair haberlerle süsleyen, Siyer ehlinin bahçelerini Râşid Halifeler gibi numûnelerle donatıp muattar kılan, beldeleri ve kulları Taha ve Yasîn ehlinin kerem ve cömertlik yağmurlarıyla ihya eden, yeryüzünü Abbasî halifeleriyle ziynetlendiren, zâhirleri ve bâtınları sahabe ve tabi'inin bereketleriyle imar eden, dünyayı mezhep imamlarının kalemleri, kurraların kıraatleri ve yakîne mazhar olmuş şeyhlerin inlemeleriyle ikâme eden ve zayıfların üzerinden zulmü melikler ve sultanların eliyle kaldıran Allah'adır. Vezirlerin kitap hazineleri tarihçilerin apaçık bir doğrulukla tasnif ettikleri eserlerle süslü kılındıkça Allah'ın salâtı Efendimiz Muhammed'e ve dini daha da sağlam hâle getiren takva sahibi ailesine olsun.

Yukarıda, iki fasıl hâlinde ele alınan birinci ciltteki/bölümdeki nebîler, resûller, İran melikleri, Keyler, Sâsânîler, Eşkânîler, filozoflar ve hakîmler ile tıpçılara mahsûs kıssalar kısmında da tahrir edildiği üzere, şimdi bir defa daha âlemlerin yaratılıp ziynetli kılınmasının, Muhammed (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun)'in azametli devlet yıldızının zuhuruyla mümkün olduğunu ifade edelim. Temyiz kabiliyetine sahip olan kimselerin şeklin tâbii olan evvel ile sıfata tâbi kılınan âhir arasındaki muazzam farkı anlayabilmeleri ve ezeli ilmin "biz âhirleriz ve evveleriz" kaynağından hazmı kolay soğuk hayat suyunu içebilmeleri için ikinci cilt/bölüm de bu tarzda kaleme alınmıştır. Böylece dalâlete düşüren kimseleri doğrultmak istedik. **Üçüncü fasıl** resûllerin seyyidi, evvelerin ve âhirlerin evveli, âlemin iftihar ve Âdem oğullarının hulâsası olan Muhammed Mustafa (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'nın zikrine ilâveten Ehl-i beytin hamdına, Mü'minlerin anneleri olarak kabul olunan yüce hanımların en meşhurlarına, ittifakla sahabe oldukları kabul olunan binlerce kişi içinden meşhur bir kaçına, sayısız miktardaki tâbi'în arasından indimizde maruf olan bir kaçına, Usûl (Kelâm) ve Furû' (Fıkıh) âlimlerine, mezhep imamlarına, nakiblere, neciblere, ebrâra, abdâllara, kâri'lerin büyüklerine, önceki meşâyih tabakaları ile sonraki sâlih kimselere dâirdir. Bu kimselerin her birinin vefat yılı ve ömürlerinin kemiyeti kaydedilmiştir. Dökülmüş su misali rub'-i meskûnda (yaşamaya elverişli bölgede) muhtelif zamanlarda hayat süren ve muhtelif dillerde konuşan bu kimselerin ekseriyetinin, kulaklarda muazzam bir şöreti vardır. Şi'â'nın hilâfına, Şarkta ve

Garptaki Benî Ümeyye emirleri ile Benî Abbâs halifelerinin tümüne itaat etmek vâcibdir. Yine onlara tabi olma bakımından her kim ve her ne varsa, tagallüb ehlinin, kâfirlerin ve imân sahiplerinin birbirleriyle yaptıkları harplere, zaman zaman tekerrür eden beldelerin fethine, her asrın bitmesiyle zuhûr eden acayıplıklara ve zamanların ve devirlerin akışı ile hâdiselerin cereyânı esnasında ortaya çıkan asrın sahiplerine [de bu bölümde yer verilmiştir]. Seyyidü'l-Mürselîn olan Resûlullah (Allah'ın salâtı ona olsun)'ın vilâdetinin zikrine, nebilerin sonuncusu olması münâsebetiyle birinci faslın âhîrinde değinilmiş ve böylece ihtiyat elden bırakılmamıştı. Şimdi de bu üçüncü fasılda, âlemin rub'-i meskûnunda kullanılan 4 takvim içinden Nebevî hicretle başlayan hicrî takvim mûcibince, İslâm devletine mahsus hâdiselerin, vâkıaların ve olayların seyrine, ileride de görüleceği şekilde temas etmeye çalışacağız. Başarı Allah'tandır.

Mevcûdâtın hulâsası, kâinâtın seçkini, mucizevî âyetleri cem eden, (v.72a) binlerce cilt kitabın kendisini tariften aciz kaldığı Allah resûlü Muhammed, mezkûr doğum tarihinden 40 yaşına ulaşıncaya değin âlemdekiler câhiliyyete giriftar idiler. Vahyin başladığı 40 yaşından itibaren 13 yıl daha Mekke'de ikâmet buyurdu. Mübârek yaşı 53'e erişince, o yıl Hakk'ın emri ile Mekke'den Medine'ye hicret etti. Düşmanları kahretmek ve beldeler fethetmek ile meşgul oldu. Bu sebeple Ömer (Allah ondan razı olsun), zafere götüren bir adım ve muhacirleri kurtuluşa erdiren bir menzil olması hasebiyle İslâm tarihini hicretle bağlantılı kıldı. [Müellif], "Doğruyu ilham eden Allah'tır", diyor.

Nebevî Medenî Yesribî Tayyibî Tayyibî (Allah'ın salâtı o beldenin sâkinlerinin üzerine olsun)'de, hicretin **1.** senesinde, Peygamber (Allah'ın salâtı ona olsun) mübârek Medine Mescidi'ni bina etti, evler ve menziller yaptırdı. Rabbanî vahyin yönlendirmesi ile, İslâmî ülfetin/dostluğun ziyadeleşmesi için Muhacir ve Ensar'ı birbirine ikişer ikişer olarak kardeşlik bağı ile bağladı.

2 senesinde, mübârek nefsi ile bizzat iştirak edeceği kendisine müjdelenmiş bulunan 36 gazadan Büyük Bedir Gazvesi'ni komuta etti. Hakk Te'âlâ Ramazan ayı orucunu farz kıldı.

3 senesinde, Hakk'ın fermanı ile içki ve ölmüş hayvan eti/leş haram kılındı. Bu hususta kat'î bir âyet nâzil oldu. Câhiliyye döneminde içkiyi kendisine haram kılması ve nefsânî lezzetleri terk etmesi yönüyle Kur'ân'da ve Hadis'te kendisinden övgüyle söz edilen, iki kez hicret eden, Bedir ashabından olan, zâhid, Osman b. Mat'ûn Kuraşî Sahâbî, tarihçiler tarafından bilinmeyen bir yaşta, Medine'de vefât etti. Resûl (Allah'ın

salâtı ona olsun) mevtânın yüzünü öpmüş ve Bakî'e defnettirmiştir. Uhud gazvesi vuku buldu. Resûl'ün ordusundaki Muhacir ve Ensâr'dan 70 kûsûr kişi şehid düştü. İcma ile şehidlerin sultanı olan Peygamber (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'in amcası Esedullah Hamza b. Abdulmuttalib de o gün, 57 yaşında iken, Cübeyr b. Mut'im'in kölesi Vahşi'nin elinden fenâ şerbetini içerek Cennet tarafına yol aldı. Uhud dağının altında medfûndur. Mübârek türbesi büyük bir ziyaret mahallidir. Yiğitlik ve kuvvetliliği ile meşhûr olan Hamza, daha önce, Resûl'ün nübüvvetinin altıncı yılında, Mekke'de İslâm'ı kabul etmişti. Allah ondan razı olsun. Emirü'l-Mü'minîn Hasan b. Ali (Allah her ikisinden de razı olsun)'nin velâdeti de bu 3. senede, Ramazan ayında vuku buldu. Ebu Mus'ab Abdullah b. Umeyr'in vefâtı da, Uhud vak'asının gerçekleştiği bu mezkûr tarihte, 40 yaşında iken vuku buldu. Kendisi sahabenin fâzıl ve büyüklerinden idi. Resûl'ün Mekke'den Medine'ye hicret etmesinden önce Medine'de insanları tek tek İslâm dinine davet eden, Nebvî hicretin vuku bulmasından önce Medine'de ilk Cuma namazı kılan, Cahiliyye döneminde her çeşit nimetten istifade ederken İslâm'ı kabul ettiği dönemde zâtının maslahatı için lezzetleri terk ederek büyük bir zühd hayatı yaşayan, İkinci Akabe gününde 70 kişi ile birlikte Resûl'e gelen, bu tarihten Resûl'ün Medine'ye vardığı zamana kadar Medine'de Kur'ân talimiyle meşgul olan biri idi.

4 senesinde, Şa'ban ayının 13'ünde Hüseyin b. Ali (Allah her ikisinden de razı olsun)'nin velâdeti vuku buldu. Nisâ sûresindeki âyetlerle orduda iken korku namazı kılmaya, yolculukta namazı kısaltmaya ve teyemmüme ruhsat verildi.

5 senesinde Dümetü'l-Cendel, Hendek ve Benî Mustalik gazveleri vuku buldu. Ensâr'ın seyyidi olan Sa'd b. Mu'az, Hendek'te, 37 yaşında iken şehid düştü ve Bakî'e defnedildi.

6 senesinde Hudeybiye gazvesi ve Âişe'nin İfk hadisesi vuku buldu. Resûl, bu hâdisede yardım niyaz etmek için duada bulunmak amacıyla dışarı çıktı. Malum olduğu üzere Süleyman peygamber de yağmur dilemek amacıyla insanlar ve cinlerle birlikte dua etmek için dışarı çıkmıştı. (v.72b) Bu esnada bir karınca sırt üstü yatmış, ellerini kaldırmış şöyle diyordu: "Ey Yüce Rabbim! Bizi Sen yarattın. Âdem oğlunun işlediği günahlar sebebiyle bizi azaba müstahak eyleme." Bunun üzerine Süleyman, ashâbına şöyle buyurdu: "Geri dönün. Başkasının duası sebebiyle sizler de sulanacaksınız." Süleyman karıncayı önünden aldı ve yere koydu. Karınca: "Bu güzelliğin nereden geldiğini ve bu bağışların hangi amaçla yapıldığını niçin idrak etmiyorsun. Biliyorsun ki

sen de, ben de Allah'ın kullarıyız.” dedi. Bunun üzerine Süleyman kendine gelerek aklını başına devşirdi. Karıncayı huzuruna getirterek kızgınlığının sebebini sordu. Karınca şöyle cevâp verdi: “Topal zayıf biri bana gelip, Süleyman'ın Hakk Te'âlâ'dan istekte bulunduğunu haber verdi. Ancak o, yoruluncaya değin tazimde bulunup, dünyaya şehvet gözlüğüyle bakmaktan ve kahkaha ile gülmekten el çekmiş biri değildir. Oysa Allah'ın nebîsi Hakk Te'âlâ'yı tazime icâbet buyurmadıkça muhtaçların istekleri yerine getirilmez.” Süleyman'ın zamanında cereyan etmiş olan bu konuşmayı, istiskâ meselesine uygun düşmesi hasebiyle, Hâtemü'n-Nebiyîn (Allah'ın salâti ona, âilesine ve cümle ashabına olsun)'nin azametli devletinin başlarında vuku bulan hadiselerle birlikte zikretmeyi lüzumlu gördük.

7 senesinde Hayber gazası vuku buldu. Hisseler/haklar, ahidler, hayvanlar ve benzeri hususlara dâir “Rahman ve Rahim olan Allah'ın ismiyle” Resûl (ona selâm olsun)'ün fermanı sadır oldu. Ali'nin kardeşi Ca'fer, Habeş'te kalmış olan Muhâcirlerle birlikte Medine'ye geldi.

8 senesinde Mu'te gazvesi vuku buldu. Kardeşi Ali'den 10 yaş daha büyük olan Ca'fer-i Tayyâr, 40 yaşında iken, almış olduğu mızrak ve kılıç yaraları sebebiyle mezkûr gazvede şehid düştü. Zü'l-cenâheyn (iki kanat sahibi) ve Sâhibü'l-hicreteyn (iki kez hicret eden) olarak tanınan Ca'fer, Resûl'e huy ve ahlak bakımından insanların içinde en fazla benzeyen kimse idi. Mekke (Allah onu azametli ve şerefli kılsın)'nin fethi, putların kırılması, Huneyn gazvesi ve minberin (?) yapılması da yine bu sene içinde oldu. Hâlid b. el-Velîd, Amr b. el-Âs ve Osman b. Talha bu sene müslüman oldular. Resûl, Hâlid'e Seyfullah ismini verdi. Hâlid, Dımaşk, Hıms ve Şam beldelerini Sıddık'ın hilâfeti döneminde fethedince büyük bir şöhret kesbetti. Ancak Ömer Fârûk onu azlederek yerine Ubeyde'yi emir tayin etti. Hâlid, Ömer (Allah ondan razı olsun)'in hilâfeti esnasında azledilmiş biri olarak silinip gitmedi. Gaza edenler, kâfirleri öldürenler onun huzurunda ayakta durdular. Fârûk'un hilâfeti esnasında zikredeceğimiz yılda, orada vefât etti.

9 senesinde, Resûl 70 bin kişilik bir ordu ile Tebük gazvesine gitti. Ebu Bekir'i nâibi olarak hacca gönderdi. Nebî'nin masum oğlu **İbrahim**, babasından önce Muhammedî Kevser havuzunun suyundan içmek için öne çıkarak cennet tarafına naz ve işve ile koyuldu. Mezkûr İbrahim, zikredilen senenin Rebî'u'l-Âhir ayının 10'u, Salı günü vefat etti. Takriben 18 ay yaşadı. Mısırlı Mâriye-i Kıbtiyye'den doğmuştu. Resûl'ün üçü erkek ve dördü de kız olmak üzere diğer yedi çocuğu ise Hatice'den

dünyaya gelmiştir. Resûl'ün de ismini künye olarak aldığı söz konusu çocukların ilki olan **Kâsım**, vahiyden önce, Câhiliye döneminde, 2 yaşında iken, Mekke'de vefât etti. Onların ikincisi, Abdullah ismini taşıyan **Tâhir**'dir. Vahyin inzâlinden sonra doğmuştu. Bir rivayete göre üçüncü evlâd, **Tayyib**'tir. Râvilerin kanaatine göre, Tâhir ve Tayyib'in her ikisi de Hatice'nin üçüncü evlâdı olan Abdullah'ın lakabıdır. **Fâtımatü'z-Zehrâ**, Resûl'ün kızlarının en iyisi, hatta âlemdeki kadınların en faziletlisidir. Yaş ve vefât itibariyle onun zikri ileride gelecektir. (v.73a) **Zeyneb**, Nebî'nin kızlarının en büyüğüdür. Câhiliye döneminde, **Fil vakasının 30.** senesinde Mekke'de doğdu. Teyzesinin oğlu Ebu'l-Âs İbn er-Rebî' ile nikahlandı. Ebu'l-Âs Bedir'de esir düşünce, nikah akdini feshetme şartıyla kendini satın aldı ve hanımını Mekke'den Medine'ye, Resûl'ün yanına gönderdi. Neticede Ebu'l-Âs İslâm'ı kabul edince, Medine'ye hicret etti. Resûl de, Zeyneb'i, ilk nikaha binaen ya da yeni bir nikahla bir daha ona verdi. Zeyneb **8** senesinde Medine'de vefât etti. Mezarın içine babası Resûl girdi ve mübârek eliyle onu kabre koydu. **Rukiye**, Zeyneb'ten 3 yıl sonra doğdu. Utbe b. Ebi Leheb'in nikahı altında bulundu. Ondan ayrıldıktan sonra Osman b. Affân ile evlendi. Her ikisi Habeş'e hicret ettiler, oradan da Medine'ye vardılar. Abdullah b. Osman, mezkûr Rukiye'den doğdu. Vefât ettiği gün, Resûl Bedir gazvesinde idi. Bir hastalığı vardı. Rukiye'nin hastalığı Osman'ı da gazaya katılmaktan alıkoymuştu. **Ümmü Gülsüm**, az önce zikredilen kız kardeşinin kocasının kardeşi Uteybe b. Ebi Leheb'in nikahı altında idi. Uteybe, duhûlden önce onu boşadı. Rukiye'nin vefât ettiği tarihte, **3** senesinde, Osman ile nikahlandı. Bu sebeple halifeler arasında ona "Zi'n-Nûreyn" (İki nur sahibi) dediler.

Habib b. Abdullah Fihri, Benî Mustalik ile yapılan savaşıardan birinde öldürüldü. Neticede maktûlü Resûl'e getirdiler. Resûl, iki kez onu kendine doğru çekti ve: "Ben ondanın, bu da bendendir" buyurarak Hakk'a tevdi etti. Vefât tarihi kayıtlı değildir.

10 senesinde Vedâ haccı vuku buldu. Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun), hazırlamış olduğu vasiyeti halka tevdi etti. Hazret-i Risâlet'in emri üzerine, mübârek lafızlarından hâzır bulunanların kulaklarına her ne erişti ise kayda geçirildi. O gün zaman, tıpkı göğün ilk yaratıldığı andaki gibi deverân etti.

11 senesinin Rebî'u'l-Evvel ayının 12'si, Pazartesi günü, güneşin yükseldiği an olan Kuşluk vakti Mustafâ (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun) vefât etti. Hilâfete, hemen o gün, ümmetin Benî Sâide gölgeğindeki icma'ı ile Ebu Bekir-i Sıddîk-i Ekber (Allah ondan razı olsun) getirildi. Resûl'den 6 ay sonra, kızı Fâtımatü'z-Zehrâ (Allah

ondan razı olsun), 29 yaşında iken vefât etti. Resûl'ün kubbesinin/kabrinin bulunduğu hücrenin dışında, Hakk'ın rahmetine tevdi edildi. Bedir günü sabreden kimselerden olan Ukkâşe b. Mihsen Sahâbî de yine bu sene içinde, 45 yaşında iken şahâdet derecesine erişti. Bedir savaşında kılıcının kırılması üzerine Resûl, kendisine yontulmuş bir dal vermiş, bu dal onun elinde keskin bir kılıç hâline gelmişti.

12 senesinde, 11 senesiyle irtibatlı olarak da zikredildiği gibi, Araplar/Bedevîler zekâtı vermediler. Ebu Bekir (Allah ondan razı olsun) de sadakaları vermekten imtina eden bu kimselerle harb etti. Basra ve Yemâme fethedildi. Müseyleme-i Kezzâb, zikrettiğimiz gibi küfür üzere olduğu günlerde Hamza'yı şehid etmiş olan, ancak daha sonra iyi bir müslüman hâline gelen Vahşî'nin eliyle katledildi. Sâbit b. Kays b. Şemmâs Sahabî Ensarî Hazrecî, [bizce] muamma olan bir yaşta, mezkûr senede, Yemâme harbinde şehid düştü. Kendisi Ensâr'ın büyüklerinden olup Resûl'ün hatibi idi. Resûl'ün yanında yüksek sesle konuşması sebebiyle cehennemlik olduğu korkusu üzerine, cennetle müjdelenen 10 kişiden ayrı olarak, o da Peygamber tarafından cennetle müjdelenmiştir. Yahudîlerin kadısı Ka'b b. Eşref'in kâtillerinden olan Abbâd b. Bîşr de, yine mezkûr senede, 45 yaşında iken vefât etti. Kendisi sahabenin faziletlilerinden olup Resûl tarafından Uhud mescidinde güzel sesiyle Kur'ân okumak için davet edilmiş ve takdir edilmiş biri idi. (v.73b) Zikredilen bu kimselerin tamamı Yemâme şehidlerindedir. Zimâd b. Sa'lebe Ezdî'nin vefât tarihi ve kaç yıl yaşadığı malûm değildir. Kendisi büyük sahabilerden olup Cahiliyye döneminde de Rûsûl'ün dostu idi. Nebî'nin büyüye karşı okuduğu sözleri (Muavezeteyn sûrelerini) işitince efsun okumaktan tövbe edip müslüman olmuştu. Ma'an b. Adiy b. el-Cedd b. el-Aclân'ın [vefâtı da] Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'ün vefat ettiği yıla tarihlidir. O, 70 kişi ile birlikte, meşhûr Akabe'de Hazret-i Resûl (selâm ona olsun) ile görüşmüştü. Bütün selamlaşmalarda bir hissesi bulunan Mustafa, onun ile yine bu sene içinde Hakk'ın katına vâsıl olan Ömer (Allah ondan razı olsun)'in kardeşi Zeyd b. el-Hattâb'ın arasında kardeşlik bağı tesis etti. Mezkûr Zeyd, Yemâme harbinde şahâdet derecesine erişti. Mezkûr Ma'an da Bedevîler üzerine yapılan bu gazvede [şehid olarak ona eşlik etti]. O, bütün gazalarda Resûl ile birlikte hâzır bulunmuştu. Mustafa (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'nın vefât ettiği gün, herkes ağlamaktaydı. Ardından inlemeye başladılar. Keşke Resûl'den önce âhirete gitmiş olsaydık diyorlardı. Bunun sebebinin ne olduğunu ondan sordular. O yerinde bir cevapla şöyle karşılık verdi: Onun risâletini, hayatta iken inandığım gibi vefâtından sonra da tasdik ediyorum. Bu şekilde

her iki halde de onu tasdik etmem, inancımda artış meydana getirmekte ve her şeyi kaplamaktadır.

2.2.2. Hulefâ-i Râşidîn Dönemi

Ebu Bekir-i Sıddîk-ı Ekber'in Hilâfeti: Ateşin ve mağaranın meşakkatlerini gideren mağara arkadaşı, açık ve gizli olarak gece gündüz mallar infak eden Nebî-yi muhtârın ikincisi, hayır sahibi dört halifenin ilki, Mustafa'nın ümmetinin annesi olan kızı Âişe cihetiyle Nebî'nin damat olduğu kimselerin serveri, aşere-i mübeşşerenin (cennetle müjdelenen on kişinin) evveli Abdullah b. Ebi Kuhâfe Osman Teymî, zikrettiğimiz gibi Resûl (ona selam olsun)'ün ruhunun kabzedildiği gün, halkın icma'ı ile halife oldu. Zikredilen vakıalar onun döneminde meydana geldi. **13** senesinin Cemâziye'l-Âhir ayının 23'ünde, Salı gününün gecesi, 63 yaşında iken, 2 yıl, 4 aydan 4 gece eksik halifelik yapmışken vefât etti. Cesedini, vasiyeti üzerine hâtunu Esmâ binti Umeys yıkadı. Ömer b. el-Hattâb da cenaze namazını kıldırdı. Geceleyin, Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'ün yanına, başı Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'ün mübârek iki omzunun hizasına gelecek şekilde defnettiler. Her iki lahid birbirine yapıştı. Hilâfeti Ömer'e vasiyet etti. Babası Ebâ Kuhâfe idi. [Kendisinden sonra] altı yıl [daha yaşadı]. Geride vâris olarak Abdurrahman ve Muhammed isminde iki erkek, Esmâ, Âişe ve Ümmü Külsüm isminde üç kız çocuk ve Ümmü Habibe binti Hârice adında da bir kadın bıraktı. Sıddîk'ı, Resûl'den sonra Hâlife-i Resûlullah olarak çağırdılar. Zekat vermektan imtina eden Arap/Bedevî mürtedlerle muhârebe edilmesi, Basra ve Yemâme'nin fethedilmesi, Müseyleme-i Kezzâb'ın katledilmesi ve diğer vakıalar Sıddîk zamanında meydana geldi. Mübârek nefesine mübâşeret buyurdu. Onun iki yıllık hilâfeti, **11** senesinden başlar, **12** senesini içine alır. Bunun manası, Mustafa (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'nın vefâtının akabinde, Sıddîk'in hilâfete geçmesinden önce, uğurlu ve mübarek sayılması yönüyle Nebevî silkte mezkûrdur.

Hepsi 11 fırka olan Arab/Bedevî mürtedlerden kalabalık 7 gurupla savaşarak onları kahretti. (v.74a) Uyeyne b. Hısn'ın kavmi olan Fezâre, Kurre b. Seleme-i Kuşeyrî'nin kavmi olan Gatafan, Fücât b. Abd Yâfil'in kavmi Benû Selîm, Mâlik b. Nüveyre'nin kavmi Benû Yerbû', Müseyleme-i Kezzâb'ın kadını olup peygamberlik iddiasında bulunan Münzir kızı Secâh'ın kavmi olan Temîm'den bazıları, Eş'as b. Kays'ın kavmi olan Kinde ve Hutam b. Zeyd'in kavmi olan Bahreyn'deki Benû Bekr b. Vâil, Ebu Bekir-i Sıddîk (Allah ondan razı olsun)'in eliyle güneşten daha fazla bilinir

hâle sokuldular (yalancı oldukları kesin bir şekilde ortaya çıktı). Geriye kalan 4 gurup içindeki 3 firkadan biri Benî Müdlic'tir. Reisleri olan Kâhin Zü'l-Himâr Esved-i Ansî, Yemen'de peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmış ve orayı istila etmişti. Resûlullah'ın emri, Mu'az b. Cebel'in tedbiri ve Firuzan-ı Deylemî'nin eliyle katledildi. Hazret-i Risâlet'in vefat ettiği gecenin sabahında o mel'ûnun katil haberi de [Medine'ye] ulaştı. Diğer gurup, peygamberlik iddiasında bulunan mezkûr Müseylime'nin kavmi Benû Hanife'dir. Müseylime, azamet sahibi Hazret-i Mustafa zamanında, Muhammed'in cevâbî mektubuyla rezil bir duruma düşmüş ve Ahmedî günler zarfında geri plana çekilmişti. Zikredildiği gibi, Sıddîk-i Ekber'in hilâfeti esnasında Hamza'nın kâtili Vahşî tarafından katledildi. Üçüncü gurup da, peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha b. Huveylid'in kavmi Benû Esed'dir. Mustafa (Allah'ın salâtı ona olsun)'nın günleri esnasında, Resûl'ün emriyle hezimete uğratmakla görevlendirilen Hâlid tarafından yenilgiye uğratıldılar. Müslümanlar böylece Şam'ı ilhak ettiler. Açıklandığı üzere bundan sonra, Nebî'nin zamanında [bu hadiseler] sona erdi. Ancak bu gurupların tümü, Sıddîk'ın hilâfetine bir daha rezil edildiler. Bu gurupların sonuncusu ileride de kendilerinden bahsedilecek olan Gassân kavmidir. Gassânlılar Fârûk'un nezdine geldiler. Bu esnada onların reisi Cebele b. el-Eyhem idi. Kendisi tac, elbise, şeref, âlet ve techizat sahibi biriydi. O, Medine'ye, Ömer b. el-Hattâb'ın yanına vardı ve müslüman oldu. Müslümanlar, onun bu hâline görülmemiş bir şekilde sevindiler. Neticede Ka'be'yi tavaf ederken Benî Fizâre'den bir şahsın ayağı ona takıldı ve elbisesini bir miktar yırttı. O buna sinirlendi ve adamı yakaladı. Vurarak onu yaraladı. Adam, bu durumu Ömer'e şikayet etti. Ömer, mazlûmun hakkının Cebele'den kısas yoluyla alınmasını emretti. Ancak Cebele buna yanaşmadı ve bir miktar mühlet istedi. Gece olunca da askerleriyle birlikte kaçtı ve Kostantiniyye'ye gitti. Orada dininden de döndü. Ömer, onun durumunu tetkik etmesi için bir elçi gönderdi. Elçi, onu orada büyük bir dünya makamına sahip azamet içinde yaşıyor olmasına rağmen mürtedlikten pişman olmuş biri olarak gördü. İslâm'ı terk etmiş olmanın verdiği üzüntüyle şiirler söyledi. Ömer bunları işitince hüznünlendi ve onun şiirlerini kaydedilmesi için Divân'a verdi.

Emirü'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb'ın Hilâfeti: Hesab etme âdâbını vaaz eden, hesap gününden korkan, Kitâb'ın hükümlerini neşreden, sade bir elbise giyinen, Acemlere ve Araplara boyun eğdiren, azaba müstehak lanetli [şeytana] ürküntü veren, Hattâb ailesinin vakarlısı olan, Kisra'nın kürsüsünü/tahtını kıran, Hüsrev'in tacını ve

elbiselerini talan eden, şehirlerin mallarını taksim eden, hazinelerin paralarını sarf eden, Kayser'in emellerini törpüleyen, iklimleri birbiri ardına fetheden, Hazret-i Resûl'ün câmi'inde doğruları anlatmakla maruf olan, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gideren, kızı Hafsa (Allah her ikisinden de razı olsun) cihetiyle Resûl'ün kayınpederi olan, Ebu Hafs künyeli, Adevî nesebli, Fârûk lakaplı Ömer b. Hattâb **13** senesinde halife oldu.

Ömer, halifeler içinde "Emirü'l-Mü'minîn" olarak isimlendirilen ilk kişidir. Hicrî tarihi vaaz eden, divanlar tedvin eden ve askerlere, muhacirlere, ensâra ve diğer zümrelere mensup savaşçılara iktâ'lar, erzaklar ve maaşlar tayin eden de odur. (v.74b) Ömer, hilâfetinin başında minbere çıktığında, Ebu Bekir'in oturduğu yerden bir basamak daha aşağı oturdu ve vaaz etti. Onun döneminde Şam, Irak, Medâyin, Kistrâ'nın kasırları, Acem mülkü ve Mısır beldeleri ile diğer iklimler Hakk Sübhânehü ve Te'âlâ'nın fazlıyla, âletsiz ve techizatsız Hicaz'ın az sayıdaki çıplak ve aç askerleri tarafından fethedilerek Müslümanların tasarrufu altına sokuldu. Bunların tafsilâtı ciltlere sığmaz. Ömer'in hilâfetinin evvelinde, Mekke'nin fethinin akabinde müslüman olan, iyi soyu ve güçsüzleri himaye etmesi ile tanınan İkrime b. Ebi Cehil Sahabî 62 yaşında iken, yaratılmışların en şerlilerinden olan babasına rağmen, cennet nimetlerine kâmil, bâliğ ve reşîd olarak vâsıl oldu.

16 senesinde Ömer, tarihin hicrî olarak düşülmesini emretti. Ömer'in nâibleri Beyt-i Makdis, Şam ve Medâin'i fethederek tahrib ettiler, yeryüzünün mallarını ortaya çıkardılar. Basra ve Kûfe'yi bir ay içinde acayip bir şekilde bina ederek tamamladılar.

Mu'âz b. Cebel (Allah ondan razı olsun) **18** senesinde, 43 yaşında iken Hakk'ın rahmetine kavuştu. Aşere-i mübeşşerenin onuncusu olan Ebu Ubeyde Âmir b. Abdullah b. el-Cerrâh da Mu'âz'ın vefât ettiği bu tarihte, yani **18** senesinde, Ürdün'deki Amevâs umûmî tâun ve vebasında, 58 yaşında iken vefât etti. Cenâze namazını Mu'az b. Cebel kıldırdı. Bîsân'a defnedildi. Allah her ikisinden de razı olsun. Resûl'ün müezzini olan ve Mekke'de Sıddîk'in kölesi iken müslüman olduğunu açığa vuran ilk kişi olan Bilâl b. Rebbâh da, sahih bir rivayete göre yine bu **18** senesinde, Dımaşk'ta ya da Haleb'te vefât etti. Yaşı 70'e dayanmıştı.

Ömer'in döneminde, **22** senesinde, Şâmât fâtihi Hâlid b. Velîd Şam'da vefât etti. Hıms'ın hâricinde istirahat etmektedir. O andan bugüne kadar Mısır ve Şam gâzileri onun türbesini ziyaret etmeden düşman karşısında saf bağlayıp kılıç çekmezler. Resûl'ün Tebük'te arkasında saf tutup namaz kıldığı aşere-i mübeşşerenin dokuzuncusu Abdurrahman b. Avf da **22** senesinde, sahih bir nakle göre 78 yaşında iken [vefât etti].

Seyyidü'l-mürselîn'nin ifadesiyle müressillerin –“sin”in şeddelenmesiyle– (mektup yazanların) ve Ensâr'ın seyyidi ve vahiy kâtibi olan, altı kıraat üzere Kur'ân okuyan ve Resûl'den sonra fetva vermeye ehil âlimlerden biri olan Ebu'l-Münzir Übeyy b. Ka'b da mezkûr senede, Medine'de vefât etti. Zeyd b. Sehl'in ise vefât tarihi mevcut değildir. O, Ebu Talha Ensarî kendisine misafir olduğunda, sunacak bir şey bulamadığı için ışığı söndürüp çocukların yemeğini misafirine sunması cihetiyle Hakk tarafından övülmüş biri idi. Yine Ömer'in döneminde, Rum meliki Kayser Herakl (Heraklieos) Şâmât'ın başkenti olan Şam'dan ve Mısır meliki Mukavkıs, mezkûr Yezdicerd ve Peygamberimiz (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'in muasırları olan diğer melikler de yerlerinden edildiler. Ülkelerini Müslümanlara havale ettiler.

Neticede Ömer b. Hattâb (Allah ondan razı olsun) 23 senesinin Muharrem ayının başında, Pazar gününün gecesi, 63 yaşında iken, 10 yıl, 5 ay ve 21 gün halifelik yapmışken, Muğire b. Şu'be'nin gulâmı Ebu Lü'lü'e'nin saptığı hançerin açtığı yaranın tesiriyle 3 gün içinde vefat etti. (v.75a) Cenaze namazını Süheyb-i Rûmî kıldırdı. Âişe'nin hücrelerinde, Ebu Bekir'in hizasına, Resûl'e komşu olarak defnedildi. Geride Abdullah, Âsım ve Zeyd adında üç erkek ve Rukiyye ve Fâtıma adında iki kız çocuğu, Ümmü Gülsüm binti Ali (Allah onlardan razı olsun) adında da nikahlı bir hanım vâris bıraktı.

Geçmiş tarihte, Ömer'in hilâfetinin ikinci yılında, yani 15 senesinde, birinci sınıfa mensup tâbi'înin seyyidi olan, Fıkıh ve Hadis cem eden, zühd ve takva ile tanınan, pek çok sahabeyi görmüş ve onları dinlemiş olan, tâbi'înden pek çok kişinin üstadı olan Sa'îd İbn Müseyyeb 95 yaşında iken vefât etti.

Atıf harfi olan “vav” ile bağlayarak icazî bir tarzda muhtasar olarak: Ömer'in adaletli, doğruyu yanlıştan ayırd eden hilâfeti esnasında, Hâlid'in Eş'as'a 10 bin dirhem vermesi, hamamda vücûdunu şaraplı safran macunu ile ovdurması gibi sebeplerle, Hâlid b. el-Velîd'i Şam'da görevden alması; Ubeyde b. el-Cerrâh'ı onun yerine nasb etmesi; Ömer'in hükmü gereği ayakkabısının tekine kadar her neyi var ise Hâlid b. Velîd'in mallarının yarısının Beytü'l-mâl'e aktarılması; Hâlid'in şark kapısını, Ebu Ubeyde'nin Câbiye kapısını ve diğerlerinin de öteki kapıları tutması yoluyla Dımaşk'ın bir yıl boyunca muhasara edilmesi; büyük Rum patriğinin oğlunun doğduğu gece halkın Şu'bâ'da eğlenceye dalması üzerine hicrî 14 senesinde Dımaşk'ın fethinin müyesser olması; Dımaşk sâhibi Rum meliki Herakl'ın musâlaha isteği üzerine Ebu Ubeyde ve diğerlerinin Dımaşk'ın geri kalan kısımlarına emân vermesi; her emir, diğer

arkadaşının hâlinden habersizce Dımaşk'ın kapısından girerken Hâlid'in zorlayarak kapıyı açması; Dımaşk'ın fethedildiği güne kadar Ebu Ubeyde'nin Hâlid'in azledildiğine dâir Ömer'in gönderdiği mektubu saklaması; namazı Ebu Ubeyde'nin kıldırmasına eseflendiği andan itibaren ve imametin saltanata cevaz veren bir hâle dönüşmesinden önce, azledildiğine dâir hükmü göstermemesi nedeniyle Hâlid'in Ebu Ubeyde'ye kızması; Dımaşk ve Ba'albek'in Hâlid'in eliyle düşürülmesinden sonra Ürdün ve beldelerinin Ebu Ubeyde'nin eliyle fethedilmesi; **15** senesinde, Yermük mevkiinde, Ebu Ubeyde'nin hükmüyle, 24 bin kişilik bir Müslüman birliğine komuta eden Hâlid'in eliyle, Herakl'ın gönderdiği Rumlardan 70 bin savaşçının katledilmesi; bu harpte Herakl'ın en seçkin komutanı Saklâr'ın ve Rum ordusunun başkomutanı Bâhân'ın helak edilmesi; Sa'd İbn Ebi Vakkâs'ın emrindeki 4 bin kişi ile birlikte Irak'ı fethetmekle görevlendirilmesi; sayılarının Zerûd'da iki katına çıkması, Kâdisiye'de ise 12 bin kişiye ulaşması; Acem meliklerinin sonuncusu 21 yaşındaki Yezdicerd'in, Rüstem ve Firuzan'ın refâkatinde, 3 bin asker ve 33 fille birlikte dışarı çıkması; Farslı bir kadının, Sa'd'ın elçisi Muğire b. Şu'be'nin İslâm'ı kabul etmeleri ya da haraç vermeleri yönünde onlara söylediği söze gülmesi; Müslümanların onların ekserini helâk etmesi ve pek çok ganimet ele geçirmeye muvaffak olması; geri kalanlarının Medâin'e kaçması; muhtelif vakıalardan sonra kâfirlerin hezimete uğrayıp Nihâvend'e geçmesi; Ömer'in hükmü, Ebu Ubeyde'nin göndermesi ile Dımaşk'taki Şam'da ikâmet eden 6 bin Iraklının, başkomutan Hâşim b. Utbe b. Ebi Vakkâs ve öncü kuvvetlerin komutanı Ka'ka' b. Amr komutası altında Irak'a yardım amacıyla varması; Behmen Câzeveyh, Firuzân ve (v.75b) bunlara tabi diğer 30 mübârizin Ka'ka' tarafından helâk edilmesi; o gün ortaya çıkan bütün Farslıların yok edilmesi; sâkin bulunduğu çadırı rüzgarın uçurması üzerine tahtından ayrılıp nefsinin kurtarmak amacıyla suya atladıktan sonra Rüstem'in Hilâl b. Ullefe tarafından öldürülmesi; kâtilin onu ayaklarından çekerek dışarı çıkarması; haber verecek bir tek kişi bile kalmayacak şekilde 30 bin kahramanın Müslümanlar tarafından helâk edilmesi; kistrânın kıymetli mücevherlerle süslü, 200 bin dirhem değerindeki "Dırefş-i Kâbiyân" isimli aleminin Dırâr b. el-Hattâb'ın eline geçmesi; Sa'd'ın bu alemini ondan 30 bin dirheme satın alması; Rüstem gibi Câlînûs'un – meşhur tabib Câlînûs değil– da, gösterişli koşum takımlarına sâhip olabilmek için Zühre tarafından öldürülmesi; 100 bin dirhemlik külâhı hâriç Rüstem'in elbisesinin ve silahının değerinin 90 bin dirhem gelmesi; Câlînûs'a âit bu nevi şeylerin de aynı fiyatı etmesi; silahlarla donatılmış kahraman Acemlerin, ilahî teshîr neticesi, bedenleri bile

çıplak olan Arapları def ve men edemeyip onlara tabi hâle gelmesi; savaşın başından sonuna kadar Müslümanlardan 7500 kişinin şahâdet derecesine erişmesi; Sa'd'ın vâki olan bir hastalık sebebiyle evde istirahat etmeye mecbur olup bu savaştan geri kalması; Irak ve diğer beldelerin fethedilmesinden sonra Ömer'in emriyle, Sa'd'ın Medâin tarafına doğru yönelmesi; muhkem Behurasîr şehrine varması; buradaki ve diğer beldelerdeki askerlerin Müslümanlar tarafından öldürülmesi; Müslümanların eline ganimet olarak muazzam miktarda mal geçmesi; Rüstem'in yerine geçen haşmetli, azametli ve cesâmetli bir görünüşe sahip olan Şehriyâr'ın, Zühre b. Haviyye'nin gulâmı Nâil b. Cu'şem tarafından acayip bir hile ile öldürülmesi; her makamda öne çıkmış kıdemli Acemlerin kaçıp dağılması; Nâil'in Şehriyâr'ın bileziklerini söküp alması; Müslümanların arasında maktûlün bütün değerli eşyalarını giyiniş kuşanması; Behurasîr'in emân yoluyla Ehl-i tevhîdin rızkı hâline gelmesi; Müslümanların hepsinin Dicle nehrini herhangi bir vâsıta kullanmadan geçip buradan Medâin'e gitmesi; nehri geçiş esnasında, her bakımdan ziyadesiyle kabarık ve çalkantılı olmasına rağmen Müslümanların suda vehimden uzak bir şekilde, sohbet ediyormuş gibi yol alıp muhârebeye bulunması; kişneyen atların arasında nehirden çıkarken karşı tarafın atlılarının düşerek nehirde boğulması; nehirde atlarla birlikte yol alırken bir neferin başına gelenler hâriç Müslümanlara hiçbir şey olmaması; Yezdicerd'in Farslılarla birlikte Hulvân'a kaçması; Müslümanların, içinde Kısra'nın eyvânının da bulunduğu Kusvâ şehrine varması; Sa'd'ın Eyvân-ı Beyz'e (Beyaz Saray'a) inmesi; şehrin teslim edilesi ve Müslümanlara haraç ödenmesi şartıyla bir sulh anlaşması yapması; Müslümanların 3 milyar dinarlık sikke, içinde altın ve gümüşten yapılmış kap kacakların yer aldığı altınla mühürlenmiş sepetlerle dolu çadırlar ve evler, kâfûr, taç, elbise ve murassa' zırhlarla dolu bir saray, her biri bir melikten kalmış mücevherlerle süslü çok kıymetli altı kılıç ele geçirmesi; 2 milyon miskal gelen Kısra'nın yanmış perdesinin (perde-i sûhte-i kısra) Sa'd'ın hissesine düşerek Sa'd tarafından yakılması; nehirleri andıran taşlardan ve kenarlarında ekilmiş arazi misali altın ve gümüşle dokunmuş muhtelif yeşilliklerin ve baharda görülen her çeşit bitkilerin yer aldığı resimlerden müteşekkil altmışa altmışa zirâ' gelen bir ipek halının bulunması; saymanın ve hesaplamanın akla zarar vereceği miktardaki diğer mallar ve aletlerden her atlının payına 12 bin dirhem düşmesi; (v.76a) Sa'd'ın mezkûr halıyı ganimetlerin beşte biri ile birlikte Ömer'e göndermesi; Ömer'in bu halıyı parça parça yaparak Sahabe'ye bağışlaması; Emirü'l-Mü'minîn Ali (Allah'ın salâtı ona olsun)'nin kendi isteği ile

hissesine düşen parçayı, diğer parçalardan büyük olmamakla birlikte, 20 bin dirheme satması; Kisrâ'nın ele geçirilen tacını, parlak mücevherlerle bezeli elbiselerini ve önem verdiği silahlarını Sa'd'ın Ömer'e yollaması; beşte birin paylaşılmasından sonra bunların da Müslümanlar arasında taksim edilmesi; Sa'd'ın göndermesi üzerine Hâşim b. Utbe'nin komutanlığı altındaki 12 bin askerin, Mihrân-ı Razî'nin emri altında Celûlâ nehrinde bir savunma hattı oluşturan Farslıların üzerine varması; Yezdicerd'in, burayı, gönderdiği mallar ve adamlarla takviye etmesi; 100 bin Farslının Sahabe tarafından katledilmesi ve Mihrân-ı Razî'nin de Hânîkîn'de Ka'kâ' tarafından öldürülmesi ile Celûlâ'da atılan düğümün acayip bir fetih sonucunda çözülmesi; bu savaş sonunda 30 milyon dinar hatta daha fazla ganimet ele geçirilmesi; yenilmiş durumdaki Yezdicerd'in oradan Rey'e, sonra da Merv'e gitmesi; Türk meliki Nizek'in Merv'de onun yanına gelmesi; Nizek'in, onu, Farsça Nâmûyî (?) denilen demirden bir kazığa vurması; müşâvere esnasında Yezdicerd'in padişahlık hamiyetiyle hareket etmesi; Yezdicerd'in kaçarak bir değirmencide saklanması; Nizek'in oraya vararak tekrar onu yakalaması ve öldürmesi; bunun üzerine, fethedilmiş mıntikalarda Müslümanlara darbe vurmaya çalışan Yezdicerd ile birlikte hareket eden 100 yakın adamının da dağılması; her süvâriye 3 bin ve her piyâdeye de 1500 dirhem düşmesi; Irak fütûhâtının tamamlanması üzerine Kûfe ve Basra'da ikâmet eden halkın Medâin'e intikâl etmesi; Irak, Şâm ve diğer iklimlerden alınan ganimetlerin beşte biri Medine'deki Mescid-i Resûl'e dökülüp Ömer bunları gördüğünde, bu yılan sıfatlı murdar mal sebebiyle Sahâbe arasına haset ve düşmanlık gireceğinin dilinden dökülmesi; Ömer'in, Ebu Bekir gibi zarûri olan lokmanın dışında şahsı için Beytü'l-mâlden bir şey kabul buyurmaması; Müslümanlara her yıl verilmek üzere maaşlar tayin etmesi; divânları tanzim ederken Resûl'ün amcası Abbâs'a Beytü'l-mâlden öncelik tanınması; Bedir savaşına katılmış olanlara beşer bin dirhem, Hudeybiye'de bulunanlara üçer bin dirhem, Yermük'te bulunanlara ikişer bin dirhem, Kâdisiyye'de bulunanlara biner dirhem tahsis etmesi; Hasan, Hüseyin (Allah'ın salâtı ikisinin üzerine olsun), Ebu Zer³ ve Selmân'ı Bedir savaşına katılanlar zümresine dâhil etmesi; Resûl'ün hanımlarına da tahsisatta bulunması; Âişe'yi diğerlerinden ayrı tutarak daha üstün kılması; Sıddîka'nın evvela bu tayin edilen fazlalığı almaması; daha sonra Ömer'in bunu tefrik niyetiyle yapmadığını belirtip teklifinde ısrar etmesi üzerine onun tayin ettiği miktarı alması; Merc-i Rûm'da Patrik Teodor'un Yezîd b. Ebi

³ Bu isim metinde "Ziyad" olarak geçiyorsa da, Taberî (**Târîhü't-Taberî**, c. III, s. 614) ve İbnü'l-Esîr (**el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. II, s. 462) bu ismi "Ebâ Zer" olarak kaydetmektedirler.

Süfyân'ın eliyle, Şenes'in de Ebu Ubeyde'nin eliyle katledilmesi; Rumlardan kalabalık bir kitlenin Müslümanların kılıçlarıyla yok edilmesi; bu haber Hıms'ta bulunan Herakl'e ulaştığında, onun buradan er-Ruhâ (Urfa)'ya gitmesi; Ebu Ubeyde ve Hâlid'in, Irak'ın fethedilmesinden önce ilk kez olarak Hıms'a gelmesi; Müslümanların tekbirleriyle Hıms'ın burçlarının ve evlerinin yıkılması; Rumların, sarayların yarısını vermek ve 190 bin dinar teslim etmek şartıyla Müslümanlarla sulh akdetmesi; (v.76b) Sahabenin bu şehrin kapısına yerleşmesi; Ebu Ubeyde'nin Hâlid'i Kınnesrîn'e göndermesi; bu şehrin kapısında Herakl'dan sonra ikinci en büyük şahsiyet olan Mînâs'ı kavmi ile birlikte helâk etmesi; buranın Hâlid tarafından tahrib edilmesi; Rum melikinın Cezire tarafından Hıms üzerine kastettiği haberinin Ebu Ubeyde'ye vâsıl olması; Ka'kâ'ın, Ömer'in emriyle, Sa'd kabilesinden olan 4 bin kişi ile birlikte Irak'tan varması; Ömer'in, Müslümanların yardım dilemesi üzerine dördüncü ve son kez olarak Dımaşk'a gitmesi; Rumların, Hıms ve Cezire'den umûmî bir hezimetle, bir kerede tümüyle izâle edilmesi; Ömer'in, Dımaşk'a varmasının ardından, **17** senesinde, ordu emirlerinden işittiği veba haberi üzerine hızlıca Medine'ye dönmesi; Ömer'in Amr b. el-Âs'ı **18** senesinde Mısır üzerine göndermesi; o esnada Mekke'de bulunan 4 bin atlı ile takviye edilerek iki ay içinde Feremâ ve Bilbîs'i fethetmesi; Amr'ın yardım isteği üzerine Zübeyr b. el-Avvâm'ın 4 bin süvari ile varması; Mısır meliki Mukavkıs'a, Rum'dan ve yakınlardaki Kıbtîlerden kalabalık bir gurup yardım amacıyla gelince mancınıkların kurulması; Mukavkıs'ın sulh akdetme öğüdünü kabul etmemesinin akabinde Mısırlıların Müslümanlar tarafından kılıçlara yem edilmesi; Müslümanların, Ömer'in fetih programı dâhilinde ilk kez fethedilen Mısır'ın hazinelerini ele geçirmesi; Mısırlıların, müsâlaha gereği, seyahat halindeki bir Müslüman'ı üç gün misafir etme şartı da dâhil olmak üzere, düşkün durumdaki yaşlılar, buluğa ermemişler ve kadınlar hariç 600 bin kişiden her yıl en az iki kere olmak kaydıyla, her şahsın bir defada 1 dinar ödemesini kabul etmesi; İskenderiye'de ikamet eden Rum melikinın, Araplarla sulh akdetmeyip onlara mukâvemet hususunda sebat göstermelerine dâir Mukavkıs'a mektup göndermesi; Mukavkıs'ın, ona, halkın Araplara mukâvemet edecek tâkati kalmadığına işaret eden hakîmane bir cevap vermesi; Kıbtîlerin Müslümanlarla dostluk akdi imzalaması; Amr'ın, Kıbtî reisleriyle birlikte, Ternût'un, sonra da Kûm Şerik'in üzerine varması; bu iki şehri kahredip buradaki Rumlardan pek çoğunu katlettikten sonra, **19** senesinde İskenderiye üzerine yönelmesi; Arapların İskenderiye'yi fethetmesini engellemek için Herakl'ın bizzat askerleriyle birlikte gelmesi; muharebeler esnasında

Herakl'ın ölmesi üzerine askerlerinin dağılması; Müslümanların bir hamlede İskenderiye kalesinin önüne varması; Rumların galeyana gelerek oradaki herkesi dışarı sürmesi; Amr, Mesleme b. Muhalled ve diğer iki kahramanın kalenin dâhilinde kalması; bu dört savaşçının nefislerini korumak amacıyla bir hamamın içine girmesi; Rumların bu dört esirin isimlerinden habersiz olması; bir Rum'un yanlarına gelerek, her bir savaşçının kendi yiğitlerine gâlip gelmeleri şartıyla esirlikten kurtulmasına imkan vereceklerini taahhüd etmesi; iddiaya giren savaşçının Mesleme tarafından, ikincisinin de Amr tarafından öldürülmesi; Rumların şartlara vefâ göstererek mezkûr kimseleri salması; o dört kişiden birinin Amr olduğunu anladıktan sonra, hepsinin onları serbest bıraktıklarına pişman olması; Ömer'in, ukbânın sarayı, muazzam hilâfetin yurdu, Resûl'ün şehri olan memleketin başkentinden (Allah'ın salâtı ve selâmı orada sâkin ve mukîm bulunanların ve üzerine olsun) Amr'a bir itabnâme göndermesi; (v.77a) Ömer'in, ona, dualara icâbet olunduğu, rahmetlerin yeryüzüne indiği saat olan Cuma gününün zevâl bulduğu vakit, herkesi yardım ve zafer nasip etmesi için Hakk Sübhânehu ve Te'âlâ'ya duada bulunmaya ve bundan sonra şehre ansızın sıkı bir hamle yapmaya tahriki emretmesi; şart koştuğu şekilde Ömer'in fermanına tabi olduktan sonra İskenderiye'nin fethinin müyesser olması; sahih bir rivayete göre, Herakl'ın ölümünden önceki 14 ayın ve ondan sonraki 9 ayın ardından, **20** senesinin Muharrem ayının evvelinde, Cuma gününün zevâl bulduğu vakit, mücâhidlerin iki rekat namaz kılması; kalede öldürülenlerin sayısının sadece 23 kişi ile sınırlı kalması; Rumların karadan ve denizden kaçması ve Müslümanların gâlip gelmesi; mezkûr beldenin fethi hususunda Amr'ın gönderdiği haber üzerine Ömer'in Hakk'a şükretmek üzere secdeye varması; Amr'ın, İskenderiye'de 1000 mahalle, 4 bin hamam, haraç veren 40 bin Yahudî, 400 meliklere yaraşır mesire yeri, 12 bin manav, kadınlar ve küçükler hâriç cizye veren 600 bin Rum ve vasf edilmesi muhal olan mallar ve hazineler bulunduğu dâir fethin keyfiyeti ve kemiyetinden bahsettiği mektûbunun Ömer'e ulaşması; Amr'ın, Ömer'e, Nil nehrinin geçilmemesi ve kıtlık korkusu duyulması hususunda bir şikâyetnâme göndermesi; cevap olarak üzerinde: Allah'ın kulu Ömer'den Mısır halkının Nil'ine. Eğer kendi dileğin üzere akıyorsan, artık akma. Eğer akman Vâcidü'l-Kahhâr'ın emriyle ise, ondan akmamamı emretmesini diliyoruz." yazılı bir tomar kağıdın Nil'e atılması emrinin ulaşması; suyun akışının azaldığı günlerde, anne ve babasının elinden aldıkları bir bakireyi güzel elbiseler ve süslerle bezeyen ve suyun tekrar akması ve hâcetlerinin gerçekleşmesi ümidiyle suya atan öncekilerin yaptıklarının aksine olarak kağıdın

atılması ile suyun 16 zirâ‘ yukarıya yükselmesi; bundan sonra Berkâ, Trablusgarb ve diğer beldelerin Amr’ın eliyle fethedilmesi; **21** senesinin girmesiyle Farslıların Nihâvend’de, Yazdigird’in nezdinde bir araya gelmesi; Müslüman ordusunun komutanı Nu‘man b. Mukarrin’in üç günlük savaştan sonra burada öldürülmesi; ondan sonra Müslümanların, Huzeyfe b. el-Yemân’ın eliyle zafer kazanması; Yazdigird’in yurdunun kapılarının açılması ve iki gurubun birbirine girmesi; Cuma günü, Medine’den Nihâvend’e kadar Ömer ile Sâriye arasında var olan örtünün kaldırılması; Resûl’ün minberinden Ömer’in dağ tarafına gitmesi hususunda yaptığı nidanın ona ulaşması; kâfirler topluluğunun dağda pusu kuran Müslümanlar tarafından ortadan kaldırılması; Nihâvend kıssasının, Ömer’in en meşhur kerametlerinden biri olarak kayda geçirilmesi; **mezkûr senede**, Muğire b. Şu‘be’nin Azerbaycan’ı sulh yolu ile fethetmesi; Umeyr b. Sa’d’ın Aynverde, Ruha, Harran ve Hizan’ı, İyâz b. Ganem’in Rakka, Nusaybin ve Nusaybin’in nahiyelerini, Ebu Musa Eş‘arî’nin Ahvaz’ın kûrelerini/nahiyelerini fethetmesi; Nu‘man b. Mukarrin’in, Hûzistan’ı, meliki olan Hürmüzan’ın elinden alması; Melik Hürmüzan’ı esir edip Enes b. Mâlik’in refakatinde Ömer’in yanına göndermesi; Hürmüzan’ın acayip bir kıssa neticesi su içme hilesiyle emân bulması ve sonunda da müslüman olması; Hicaz’da 7 ay süren umûmî bir kıtlığın vuku bulması; Amr b. el-Âs’ın Ömer’e buğdayla dolu 40 gemi ve 5 bin kilim göndermesi; Mu‘âviye’nin Şam’dan 3 bin deve yükü [erzak], Sa’d b. Ebi Vakkâs’ın Medâyin’den 2040 [çuval] un yollaması; Ömer’in, yağmur duası hususunda amcalık bağı nedeniyle Allah’a yakın ve duası kabul olan Resûl (Allah’ın salâtı ve selâmı ona olsun)’ün amcası Hazret-i Abbâs’a ricada bulunması; (v.77b) duanın kabule mazhar olması ile isteklerin gerçekleşerek yağmur damlalarının bardaktan boşalırçasına düşmeye başlaması; güvenilir kimselerin menzillerinde tutulan bu mezkûr zahirelere el konularak hepsinin geri gönderilmesi.

Harpler ve ilgili diğer hususlarla alakalı olarak zikredilen her şey, başlangıçları ve sonları içine alan sahih nakillerden çıkarılmıştır. Bu nakilleri, ancak bâtınlardaki iman âleti tefekkür kuvvesinin yer aldığı mahalde bir şekle sokabilir. Eğer kadınlaşmış erkekler hüviyetindeki filozofların mezhebine uyularak, bu tür şeyleri akıl yoluyla ihata etmek mümkündür denilirse, açıktan helak olmuş, çıplaklıktan yanmış techizatsız ve silahsız Arapların, kendilerinden kat be-kat güçlü bir tâifeye saldırıp onları yenmeleri nasıl açıklanacaktır, mevcut iklimleri kolayca fethetmeleri nasıl yorumlanacaktır. Bu,

hükmedenlerin en iyi hükmedeni olan Allah'ın hükmü ile gerçekleşen Muhammedü'l-Emîn'in mucizesinden başka bir şey değildir.

Emirü'l-Mü'minîn [Osmân b. Affân'ın] Hilâfeti: Kerûbînin (yakın/tasalı kimselerin) vakarlısı, Kur'ân-ı Mecîd'i cem eden, övgüye değer bir hayat tarzının sâhibi, iki kız kardeşin kocası, sa'îd imam, şehîd önder, haniflerin reisi, üçüncü halife, haleflerin vefâlısı, âriflerin muhalifi Halife Osman b. Affân (Allah ondan razı olsun)'a, mezkûr tarihte, Ömer'in vefât ettiği gün, Medine-i Mübârek'de, Muhacir ve Ensâr'ın icma'ıyla biat edildi. Resûl'ün iki kızı Rukiyye ve Ümmü Gülsüm'ü nikahı altına alıp evlenmesi sebebiyle Zinnûreyn olarak maruftur. Aşere-i mübeşşere (cennetle müjdelenen on kişi)'nin üçüncüsüdür. Varlıklı, hayırlar sahibi, Medine Mescidi'ni bina eden, kanallar açtırıp su akıtan, Tebük'e gidecek olan techizatsız ordunun techizatını tamam eden, Kelâm-ı Kerîm'i tertil üzere okuyan, yedi iklimin kalan kısımlarını fetheden Hazret-i Osman, 12 gün az olmak kaydıyla 12 yıl hüküm sürdü. 86 yaşında iken, makul ve meşru olmayan birkaç bahane ve özü fesat mayasından olan Mervân b. el-Hakem'i kendisine yakın kılması sebebi ile, 50 gün müddetle, Medine-i Resûl'de Mısırlıların muhasarasına maruz kaldı. **35** senesinde, Kurban bayramı günü, fâsık günahkarların eliyle şahâdete erişti. Üç gün geçtikten sonra cenaze namazını Cübeyr b. Mut'im kıldırdı ve gece karanlığında Medine'nin Huhistan⁴ denilen yerine defnedildi. Geride vâris olarak çocuklarını ve iki hanımını bıraktı.

Onun hilâfeti döneminde, **30** senesinde, cehennemden uzak olduğu Resûl'ün şahâdetiyle tescillenen Bedir ve Hudeybiye'de bulunmuş Sahâbi Hâtib b. Ebi Belte'a, 65 yaşında iken vefât etti. [Yine bu sene] Resûl'ün yüzüğü Osman'ın elinden Eris kuyusuna düştü.

31 senesinde Ermeniyye fethedildi. Göklerde ve yerlerde yaşayanların söz itibariyle en doğrusu Ebu Zer Gıffârî ile Mu'âviye'nin babası Ebu Süfyân vefât etti.

32 senesinde, Resûl (Allah'ın salâtı ona olsun)'ün amcası Ebu'l-Fazl Abbâs b. Abdülmuttalib, Receb ayının 12'sinde, 88 yaşında iken vefât etti. Cenaze namazını Osman b. Affân (Allah ikisinden de razı olsun) kıldırdı. Bugün bakiyesi de aynı isimle meşhur olan Medine'deki mübârek Bakî'de toprağa verildi. Geride vâris olarak 9 oğul ve 3 kız bıraktı.

Müfessirlerin sultanı olan Abdullah, [Abbasî] halifelerinin babası ve Resûl'ün 12 amcasından biri olan mezkûr şahsın en has oğludur (v.78a). Resûl'ün diğer amcaları

⁴ Taberî *Tarih*'inde bu yerin ismi "Haşşü Kevkeb" olarak geçmektedir (Bkz. c. IV, s. 412).

şunlardır: **Hamza** Esedullah, müslüman oldu. [Abbâs] Ebu'l-Hulefâ, müslüman oldu. **Ebu Tâlib**, şifa veren beyanı tahrir olundu. Resûl'ün amcalarından geride kalan dokuzunu, redif tertibiyle değil de doğum sırasına göre veriyoruz: Dördüncüsü **Hâris**, beşincisi **Zübeyr**, altıncısı **Ebu Leheb**, yedincisi **Gaydak**, sekizincisi **Mukavvim**, dokuzuncusu **Dırrar**, onuncusu **Kusam**, on birincisi **Abdülka'be** ve on ikincisi **Hucel** lakaplı **Muğire**.

Bablardaki ilginç bir ittifak ile kendi hisselerine düştüğü üzere mezkûr sayının yarısı mikdarında olan Nebî'nin halaları, şu değişken altı kişiden oluşmaktadır: Birincisi **Ümmü Hakîm**, Beyzâ olarak çağrılır. İkincisi **Berre**. Üçüncüsü **Âtike**, müslüman oldu. Dördüncüsü **Safiyye**, müslüman olup hicret etti. Resûl (Allah'ın salâtı ona olsun)'ün yakınında yer alan Aşere-i mübeşşere'nin altıncısı Zübeyr'in annesidir. Beşincisi **Ervâ**, haberler/hadisler rivayet etmiş ve Mu'âviye ile aralarında geçen konuşmalar kıssalarda yer bulmuştur. Altıncısı **Emîme**.

Azametli Hazret-i Risâlet'in bu 18 amca ve halası, şeri'at sâhibinin emanet edildiği Abdülmuttalib'in temiz sulbünden ve onun ailesine denk düşen Arap kabilelerinden olan soylu, asil, temiz ve parlak annelerinin rahimlerinden vücut bulmuşlardır. Bunların, 19. sırada olan Mustafa (Allah'ın salâtı ona olsun)'nın babası Abdullah ile son bulduğu kabul edilir. Bu fende, annelerinin ve onların neseplerinin zikrine çok fazla da ihtiyaç yoktur.

33 senesinde, Resûl (ona selâm olsun)'e süt vermesi üzerine onun duasına vâsıl olan faziletli büyük Sahâbi Mikdâd b. el-Esved, Medine'nin üç mil dışında vefât etti. Medine'ye getirerek defnettiler.

Sahabenin meşhurlarından Ebu Derdâ Uveymir İbn Âmir, **34** senesinde Dımaşk'ta vefât etti.

Aşere-i mübeşşere'nin dışında Nebî'nin ağzından cennetle müjdelenen Abdullah b. Mes'ûd, 60 kûsûr yaşında iken, **32** senesinde Medine'de vefât etti. Bakî' kabristanında istirahat etmektedir.

Resûl'ün âzat buyurduğu Selmân, 250 yaşında iken, **35** senesinde, Medâin'de Hakk'ın katına vâsıl oldu. Bazıları, mezkûr Selmân'ın Ömer'in döneminde, mezkûr senede vefat ettiğini söylemektedir. Ömer'in hilâfetinin sonu ile Osman'ın hilâfetinin başı aynı yıl içinde olduğundan, bu hususta bir tenakuz yoktur. Resûlüllah'ın dostu Huzeyfe b. el-Yemân, Osman'dan 40 gün sonra, Medâin'de vefât etti.

Özet olarak: Ebu Bekir ve Ömer'in birer basamak aşağı oturmalarının hilafına Osman'ın minberde Resûl'ün oturduğu basamağa oturması; halkın bunu ilk fitne olarak addetmesi; Mikdâd b. Amr'ın, Yatsı namazına geldiği esnada onu aydınlatmak için çok fazla mum kullanmakla eleştirmesi; Resûl'ün sürmüş olduğu, Ebu Bekir ve Ömer'in reddettiği Mervân b. Hakem b. Ebi'l-As'a yanında yer vermesi; Amr b. el-As'ın yerine Ömer'i Mısır'a atması; bu esnada nasbettiği Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'in fetihlerde bulunması; (v.78b) onun hükümetine tesadüf eden dönemde Muğire b. Şu'be tarafından fetihler yapılması; Rumların elindeki pek çok şehrin bolca ganimetler alınarak [fethedilmesi]; Kıbrıs adasının Mu'âviye tarafından İslâm topraklarına dâhil edilmesi; yıllarca, belirlenmiş olan haracı ödemeleri; mezkûr Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh tarafından Kartaca isimli başkent dahil olmak üzere İfrikiyye'nin fethedilmesi; Herakl'ı hal' edip İfrikiyye'de müstakillen saltanat süren Melik Georg-ı Rûmî'nin onun tarafından acayip bir kıssa neticesinde Tanca ile birlikte Trablusgarb'tan çıkartılarak helâk edilmesi; 20 bin Müslüman tarafından mezkûr beldelerin fethedilmesi; orada ele geçirilen ganimetten 1 milyon dinarın onun payına, 500 bin dinarın bir süvarinin hissesine ve bunun yarısının da bir piyadeye düşmesi; Nisabur, Herat, Buşenc, Tus, Ebrîşehr, Merverrûd, Tâlikan, Toharistan, Merv, Serahs ve Horasan'ın diğer beldelerinin Abdullah b. Âmir tarafından fethedilmesi; Sa'îd b. el-As'ın 27 senesinden 31 yılına kadarki 4 sene içinde [fetihlerde bulunması]; Kahredilerek fethedilen bu şehirlerden Ebrîşehr'in 1 milyon dirhemi, Merv'in 2 milyon, 200 bin Ukiyye gümüşünü müsâlaha gereği fâtihlere ödemesi; Nûbe şehrinin, Abdullah b. Sa'd ile her yıl kendisine 360 deve ve 40 Mısır mevâlisi teslim etmek sûretiyle sulh akdetmesi; Osman'ın Ebu Zer'i Medine'den ziraat ve hayvancılığa uygun olmayan Rebeze mevkiine sürmesi; Ebu Zer'in Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'den rivayet ettiği: Ebu'l-As'ın çocuklarının sayısı otuza ulaştığında, Müslümanların mallarına ve boyunlarına/kölelerine vay/geçmiş olsun." hadisi sebebiyle, beldelerin en ıssız olan bu yere hoş olmayan bir şekilde tard edilmesi; Ali (Allah ondan razı olsun)'nin ona, evladı ile birlikte ağlama ve inleme içinde veda etmesi; Ali ile Osman arasında, ah çekmek zorunda kalan pek çok Muhacir sebebiyle, anlaşmaya varılıncaya kadar soğukluğun belirmesi; Ebu Zer'in Rebeze'de yalnız başına vefât etmesi; oradan geçen bir kavmin onu techiz ve tekfîne müyesser olması; Abdullah b. Mes'ûd'un yanındakilerin kendisine uymasıyla onun cenaze namazını kıldırması; Irak ve Medâin fâtihi Sa'd b. Ebi Vakkâs'ı Kûfe'den azletmesi; onun yerine Velid b. Ukbe b. Ebi Mu'ayt'ı göndermesi;

İfrikkiye'nin humusunu Hâris b. el-Hâkem'e vermesi; Sa'îd b. el-Hakem'e de Beytü'l-mâl'den 40 bin dirhem vermesi; Velid b. Ukbe'ye Mushaf nüshalarını parça parça etmesi ve onları sirke ile yıkaması emrini vermesi; Ammâr b. Yâsir'in, Beytü'l-malin hazinedârını Osman'a borç olarak mal vermekten men etmesi sebebiyle, Osman'ın emriyle dövülmesi; İbn Esved olarak maruf zındık Abdullah b. Sebe'nin, küfrünü gizleyip İslâm görüntüsü altında, çeşitli beldelerde ve Mısır'da, Osman'ın kusurlarını zikrederek karışıklık çıkartmaya çalışması; nâiplerinin halkı Osman'ı hal' etmeye kışkırtması; zâhid ve âbid Muhammed b. Ebi Huzeyfe b. Utbe b. Rebî'a'nın onun yerini alması; mezkûr Muhammed ile birlikte Osman'ın ayıplarını sayıp dökmeleri; Eşter Naha'î'nin Hims'tan Kûfe'ye varması; halkı, Osman'ı hal' edip Ali (Allah'ın salâtı ona olsun)'ye biat etmeye yönlendirmeye çalışması; Osman'ın Şam'dan ve diğer yerlerden yardım için asker gönderileceğine dair ümidinin kalmaması; Eşter'in, Kûfe halkına, Osman'a yardımı terk etmelerini içeren nasihatvari bir mektup göndermeye cüret etmesi; (v.79a) Sa'îd ve Velid'in azledilerek yerlerine Ebu Musa Eş'arî ve Huzeyfe b. el-Yemân'ın tayin edilmesi; Eşter'in hac mevsiminde 200 kişiyle gelmesi; Basra'dan 150 ve Mısır'dan 600 kişinin Medinetü'r-Resûl'e varması; her şehirden gelen tâifelerin Osman'ı hal' etme [hususunda ittifak etmeleri]; Abdullah b. Ömer'in Osman'ı makamını terk etmekten men etmesi; halkın, sulh talebinde bulunan Muğire b. Şu'be ve Amr b. el-Âs'a küfürlerle mukabelede bulunmaları; herkesin Ali'nin sulh teklifine ve onun kefilliğine râzı olması; şehirlerden gelen âhâlinin geri dönmesi; Mısırlıların, Medine'den, Osman'ın Abdullah b. Sa'd'ı azlederek yerine Muhammed b. Ebi Bekr'i tayin etmesi şartıyla ayrılması; Mısırlıların, Übülle'de, deveyle yolculuk yapan birinin yanında, su kaplarının arasındaki kurşunla mühürlü bir şişe içerisinde, Osman'ın mührünü dâima yanında bulunduran hâin Mervân'ın hattıyla yazılmış bir mektup bulması; mektupta, Abdullah b. Sa'd'a, Muhammed b. Ebi Bekir'i ve mezkûr falan falan kişileri katletmesi emredildiğini görünce, bu sözleşmiş kimselerin tekrar Medine'ye Ali'nin yanına geri dönmesi; Ali (Allah'ın salâtı ona olsun)'nin mektubu Osman'a göstermesi; Osman'ın onlardan özür dilemesini kabul etmemesi; halktan onun hal' edilmesi için ricada bulunması; Osman'ın buna icâbet etmemesi; Ömer'in verdiği 'atâ miktarını Osman'ın azaltması cihetiyle Âişe'nin halka muvâfakat etmesi; Talha, Zübeyr ve Muhammed b. Ebi Bekir'in hilâfete tamah ederek o hükme düşmanlık yapması; Osman'ın evini muhâsara işinin Muhammed b. Ebi Bekir tarafından şiddetlendirilmesi; halkın onun yanına varmaktan alıkonulması; Mu'âviye'nin, yolda,

Sıffin mevkiinde, 12 bin asker bırakarak Şam'dan onun nezdine varması; Osman'ın onu asker getirmek üzere geri göndermesi; onun bir daha Medine'ye gelmemesi; Benî Ümeyye ile Ali arasında, fitneye sebep olduğu gerekçesi ile husûmet belirmesi; kendisinin bundan masum olduğunu belirtmek için Ali'nin onlara cevaplar vermesi; Abdullah b. Abbâs'ın kuşatma altındaki Osman'ın yanına varması; Ali (Allah'ın salâtı ona olsun)'nin Ebu Bekir ve Ömer'e gösterdiği bağlılığı kendisine göstermediğini ve onda liderlik vasfı bulunmadığını söyleyerek Osman'ın Ali'den şikayette bulunması; İbn Abbâs'ın, nasihatte bulunarak Haydar-ı Kerrâr (ona selâm olsun)'ın sebep olduğu herhangi bir mesele bulunmadığı şeklindeki cevabını işitmesi; Osman'ın yeniden halkın biatini talep etmek için damdan peş peşe yazılı olarak vaaz ve nasihatte bulunması; Osman'ı, muhasara altında iken 30 gün bir kavme emanet etmesi; bundan sonra halkın tekrar onu susuz bırakması; Osman'ın yardım istemek için Ali'ye bir mesaj yazması; Murtazâ'nın, Kurban bayramı günü halkla birlikte öğle namazını kılması; imamet yükünün ağırlığı sebebiyle Ali'nin, özür dilemek için Osman'ın yanında mahsur kalan Talha'ya varması; onun özrünü kabul etmemesi; saraydaki hasımların yakılması; mazlûm Halife'nin 700 kişiyi harp etmekten alıkoyup dağıtması; gulâmlara muhârebeyi terk etmeyi emredip onları âzad etmesi; Osman'ın, Ebu Hüreyre ve Zeyd b. Sâbit ve bir cemaatin yardım etme yönündeki sözünü kabul etmemesi; muhasara altına alanların Ali (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'yi Osman'ın yanına girmekten men etmesi; katl edildiği günün gecesini, Osman'ın rüyasında, Resûl (Allah'ın salât ve selâmı ona olsun)'un âlemi süsleyen, mutluluk bahşeden ve kaygıyı gideren çehresini görüp: "Yarın Cuma namazını benimle kıl ve benim yanında iftar et." sözüne muhatap olması; mezkûr gün vakur bir şekilde ortaya çıkması; Osman'ın, Talha, Zübeyr, sahabenin büyükleri ve halkı, sarayın altında hâzır olmaya çağırması (v.79b) ve hepsiyle yukarıdan acıklı sözlerle vedalaşması; Hakk'ın onun hakkında takdir etmiş olduğu hükmü tamamlanincaya değin kimsenin, onun yanına varıp ona yardım edememesi; Osman'ın üzerinden halkı defetmek üzere babalarının izniyle hepsinin geri dönmesi; biri Osman'ın kölesi Nâil, diğeri de muhâsara altına alanlardan Kinâne b. Bişr olmak üzere beş kişinin öldürülmesi; insanların Benî Hazm'ın evlerinin üstünden Osman'ın evine, başka bir gurubun da sarayın kapısına varması; Nâile b. Ferafisa'nın kuşatma altındaki kocası Osman'ı tutup bir odaya atması ve kapıyı üzerine kilitlemesi; Muhammed b. Ebi Bekr'in 13 kişiyle birlikte Osman'ın yanına girmesi; Muhammed b. Ebi Bekr'in hayırlara vâsıl olma niyetiyle ilk olarak onu katleden darbeyi indirmesi; Osman'ın

benzer darbelerle sarsılması ve damarlarını kesecek darbelerle kanının dökülmesi; Osman'ın bu hal içindeyken, kelime-i şahadeti söyleyerek yere düşmesi ve Hakk'tan yardım dilemesi; lanetli Sevdân b. Himrân tarafından kılıç ile tamamıyla helâk edilmesi; üzerinde “Onlara karşı Allah sana yeter. O, işitendir, bilendir.” satırının bulunduğu Mushaf yaprağına kanının dökülmesi; Amr b. el-Hamik'in göğsüne oturması ve mel'ûnun Osman'a 9 darbe indirmesi; bu darbeler neticesinde canının tamamen çıkması; Umeyr b. Dâbi'î (Allah onu rezil etsin)'nin ölüm gerçekleşikten sonra Osman'ın karnına tekme atması; Nâile'nin, insanları Osman'dan uzaklaştırmak isterken parmaklarının kesilmesi; kendisini unutmamaları ve koca olarak başka birinin nikahı altına girmemek için Nâile'nin taşla kendi ağız ve dişlerini kırması; Nâile'nin, asılarak teşhir edilmesi için Osman'ın kanlı gömleğini, kendi kesilmiş parmaklarını acıklı bir mektub ile birlikte Mu'âviye'ye, Dımaşk'a göndermesi.

Osman vakası ile ilgili söylenmesi gereken diğer hususlar, malumat sahibi kimselerin kalemleriyle zabt ettikleri vechile, açıklığa kavuşturulmuş haberlerle beraber, bu bahsin tamamlayıcısı durumundaki Ali (ona selâm olsun)'nin hilâfeti bölümünde zikredilecektir. Önemsiz ve konunun hâricindeki kimselerin hayat hikayeleri kitaba dâhil edilmemiştir. Zira kıssa anlatıcısı olarak tanınan kimselerin yolunu takip ederek onlara nispet edilmenin lüzûmu yoktur.

Emirü'l-Mü'minîn Ali b. Ebi Tâlib'in Hilâfeti: Ebu'l-Hasen künyeli, Haydar lakaplı, Veliyyullah vasıflı, Murtazâ sıfatlı, Resûl'ün amcasının oğlu, Fâtıma-i Betûl'ün kocası, savaş meydanlarının aslanı, delîr-i kerrâr (devamlı hamle eden yiğit), Risâlet şehrindeki ilimlerin dergâhı, yeterli âlet ile şecaat ve kahramanlık sahibi, [Peygamber soyunun] iki dalı olan Hasan ve Hüseyin'in babası, doğru yoldan çıkan güruhları katleden, aşere-i mübeşşerenin dördüncüsü, neşredilmiş Mushaf'taki âyetlerin müfessiri, şeri'at bablarının kadısı, tarikat sülûkunun mürşidi, hakikat esaslarının açıklayıcısı Ali b. Ebi Tâlib (Allah yüzünü ağartsın), 4 yıl, 2 ay hilâfet sürdü. 63 yaşında iken, **40** senesinin Ramazan ayında, Kûfe mescidinde, sabah namazında, Semûd kavmine gönderilen deveyi kesen evvelkiler içindeki bedbaht şakî Kaydar'ın Habîb'in neslinden gelen sonrakilerin arasındaki takipçisi olan mel'ûn şakî Abdullah b. Mülcem⁵ tarafından hançer darbesiyle yaralandı. Vasiyetini edip üç gün uyuya kaldıktan sonra, bu dünyadan dâimi ebediyet yurduna sevinçli bir şekilde naz ve işve ile yol aldı. Hasan ve

⁵ Bu şahsın ismi, Taberî *Tarih*'inde “Abdurrahman b. Amr olan İbn Mülcem” şeklinde geçerken (c. V, s. 151), İbnü'l-Esîr'de “Abdurrahman b. Mülcem el-Muradî” olarak geçmektedir (**el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. III, s. 398).

Hüseyin adındaki iki oğlu ile (v.80a) Abdullah İbn Ca'fer adındaki kardeşinin oğlu, onu (ona selâm olsun) yıkayıp kefenlemiş, büyük oğlu da cenaze namazını kıldırmıştır. Mel'ûn İbn Mülcem, fahişe Katam'ın kahpe fitnesi neticesinde bu korkunç işe girişmişti. Ali'nin vefat ettiği gün, Hasan'ın hükmüyle, bir hurma kütüğünün içine konularak ibret için yakıldı. Allah'ın laneti ve gazabı onun üzerine olsun. Ali'nin defnedildiği yer hususunda pek çok söz söylenmiştir. Gaybın bilgisi Allah'ın katındadır. Geride vâris olarak, nikahı altındaki muhtelif hanımlardan olma 4 oğul, 17 de kız bırakmıştır.

Onun mübarek hilâfeti döneminde, anlatması uzun sürecek bir kısma neticesinde, Ali ashabıyla Mu'âviye'nin ve Şam serkeşlerinin muharebesi **36** senesinde vuku buldu. Aşere-i mübeşşerenin beşincisi ve altıncısı olan Talha ve Zübeyr, bu mezkûr harpte, deve binicileri olan kâtiller tarafından şehid edilerek cennete vâsıl oldular. Aşere-i mübeşşerenin beşincisi olan bu Talha, Ubeydullah'ın oğlu olup lakabı, Resûl'ün lafzıyla feyyâz, cevâd ve zü'l-cûd idi. Onun faziletleri kum tanelerinden bile fazladır. Katledildiği vakit yaşı 64'e vâsıl olmuştu. Kabri Basra'da olup maruftur. Resûlullah Zübeyr b. el-Avvâm'a ise Cevâdî lakabını vermişti. İslâmiyet'te cihad için ilk kılıç çeken kişi odur. Katledildiği vakit ömrü, mezkûr Talha'nın yaşı gibi 64'e vâsıl olmuştu. Türbesi, Basra civârındaki Vâdiyü's-Sebbâ'dadır. Burası meşhur bir ziyaretgâhtır.

37 senesinde, hakkıyla ve çaresizce halife olan Emirü'l-Mü'minîn Ali ile haksız yere hilâfet talebinde bulunan Mu'âviye-i Hâricî arasında, Sıffîn mevkiinde büyük bir vak'a meydana geldi. İki bir müddet orada ikâmet ettiler. Gece-gündüz defalarca, pek çok kez aralarında kıtâl vuku buldu. Her iki taraftan da Muhâcid ve Ensâr'dan binlerce sahâbi kılıca kurban gitti. Bu vaka esnasında, Üveys Karanî olarak maruf Amr b. Asvân (Allah ondan razı olsun), ortadan kaybolmuş, taraflardan hiç biri ondan bir habere ve esere tesadüf edememiştir. Sahâbi Ammâr b. Yâsir ve Resûl tarafından "Zü'ş-şehâdeteyn" lakabı verilen Ebu Ammâre Huzeyme b. Sâbit Ensârî, mezkûr senede Mu'âviye'ye lâıyk olamayan bâğilerin elinden şahâdet şerbeti içtiler. Ammâr'ın aziz ömrü 93 yıla varmıştı. Mu'âviye'nin halkın aldatması, mülkün ortadan kalkması, çeşitli hilelerin vuku bulması, midisini düşünenlerin kendisini davet etmesi neticesinde Emirü'l-Mü'minîn Ali (Allah yüzünü ağartsın)'ye karşı çıkıp âsilik etmesi meselesini ortaya koyup bir neticeye bağlamak bin ciltte bile mümkün değildir. Adaletin verdiği hüküm haktır/doğrudur.

38 senesinde, Nebî'nin ve insanların medhettiği büyük sahabilerden Süheyb-i Rûmî, 70 yaşında iken Medine'de vefât etti. Bakî'de medfûdur. Ali (ona selâm olsun) tarafından Mısır hâkimi kılınan zâhid sahâbi Muhammed b. Ebi Bekir'i, Mu'âviye'nin adamları Mısır'da öldürdüler ve murdar bir eşeğin içine koyarak yakdılar. İyi bir at binicisi ve şâir olan ve Haydar Murtazâ tarafından Mısır hâkimi kılınan Mâlik b. el-Hâris Eşter Neha'î, Mısır yolunda, Mu'âviye'nin hilesiyle zehirli baldan içerek vefât etti.

Belîğ bir icmâl ile: Sahih bir nakle göre yedi yaşında müslüman olarak Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'e yakınlık ve yüce bir mevki elde eden İslâm'da sâbit kademli ve kıdemli Emirü'l-Mü'minîn Ali (ona selâm olsun)'nin taraftarları ile (v.80b) Mervân b. el-Hakem, Sa'îd b. el-Âs ve Velîd b. Utbe'nin teşkil ettiği gurubun, Osman'ın kanı için kısâs uygulamak veya Allah'a ve insanlara müteallik olan hakları affetmek gibi karşılıklı olarak ileri sürdükleri şartları kabul etmemeleri; **36** senesinde Ali'nin, Osmân'ın âmillerini gönderilmiş oldukları beldelerden azlederek Mekke'ye Kusam b. Abbâs'ı, Yemen'e Ubeydullah b. Abbâs'ı, Mısır'a Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi, Şam'a, yani Mu'âviye'nin makamına Abdullah b. Abbâs'ı veya Sehl b. Huneyf'i, Basra'ya Osman b. Huneyf'i tayin etmesi; Talha ve Zübeyr'in umre yapmak bahanesiyle, gerçekte ise Osman'ın katledilmesi cihetinden halkı fesâda davet etmek niyetiyle, Ali (ona selâm olsun)'in izniyle Mekke'ye gitmesi; bu ikisinin Osman'ın muhasara altına alındığı andan itibaren Mekke'de ikameti tercih eden Âişe ile ittifak yapması; Ya'lâ b. Ümeyye'nin Hazret-i Ali'ye getirmekte olduğu 600 bin dinarlık Yemen malını Talha ve Zübeyr'in inisiyatifleri altına almaları; Ali (ona selâm olsun) düşmanlığı hususunda Talha ve Zübeyr tarafından Âişe'nin kışkırtılarak Mekke'den ayrılmasının sağlanması; Emirü'l-Mü'minîn'in, Şam'dan gelerek biat etmesini sağlamak amacıyla Mu'âviye'ye bir mektup yazması; cevap olarak mühürlü, yazısız bir kağıdın gelmesi; yukarıda zikredeceğimizi vaad ettiğimiz üzere, bir habercinin, Dımaşk mescidinde Osman'ın kanına bulanmış gömleğin asılı bulunduğu minberin altında 600 bin yaşlının göz yaş dökerek ağladığını haber vermesi; Mu'âviye ve Şamlıların, Ali (tayiyyat ona olsun) tarafından Osman'ı katledenler kısas edilinceye kadar itaat etmeyeceklerini bildirmesi; Emirü'l-Mü'minîn'in bu haber üzerine öfkeye kapılması; alemi oğlu Muhammed el-Hanefiyye'ye, ordunun sağ tarafını da Abdullah b. Abbâs'a vermesi; Mısır, Kûfe ve diğer beldelerdeki âmillere, Şamlılarla harb etmek üzere asker getirmeleri için mektuplar göndermesi; bunların arasında, Talha ve Zübeyr'in Osman'ın

kanını talep etmek üzere çıktıkları haberinin gelmesi; kalabalık bir ordu ile uzaklaşmakta olan Talha, Zübeyr ve Âişe'yi yakalamak için Ali'nin azimet buyurması; onların, Basra'ya gelerek Ali'nin âmili Osmân b. Huneyf'i güvenilir olmayan bir emânnâme ile kandırması; Talha ve Zübeyr'in adamlarının İkinci namazını kılmak için Basra mescidine girmesi; mezkûr emânnâmeye binaen silah bırakıp Mescid'de namaz kılmakta olan Basra halkından herkesi katlederek, Ali varıncaya değin Osman b. Huneyf'in sakalını, bıyığını, saçını ve kaşını kazıyıp Beytü'l-mâli yağma etmeleri; öldükleri vakte kadar Talha ve Zübeyr arasında namazda kimin imam olacağı hususunda bir anlaşmazlığın belirmesi; Âişe'nin, bir gün Muhammed b. Talha'yı, diğer gün de Abdullah b. ez-Zübeyr'i imamete geçirerek aralarını bulması; Ali (ona selâm olsun)'nin 24 bin süvari ile Basra'ya varması; bu esnada Talha, Zübeyr ve Âişe'nin yanında 3 bin asker bulunması; Ali ile Talha ve Zübeyr arasında bir mübarezenin/tartışmanın vuku bulması; Ali'nin Zübeyr'e, Resûl'ün kendisi için buyurduğu: "Sen, Ali'ye karşı haksız yere hurûc edeceksin" sözünü hatırlatması; Zübeyr'in, oğlunun, yok olma korkusunun kendisini kapladığı yönündeki serzenişine iltifat etmeyerek savaştan yüz çevirip pişmanlık içinde tövbe etmesi; Ali'nin, Osman'ın katlinde iştiraki bulunan kimselerin ertesi günkü muharebeye katılmamasını buyurması; âlemi fitneye veren Abdullah b. Sebe'nin, savaşta diğerlerini kendi yerine geçirmesi; (v.81a) Âişe'nin, Ka'b b. Süver'in sözü üzerine, Ya'lâ b. Ümeyye'nin 200 dinara onun adına satın almış olduğu "asker" isimli deveye binip sulh amacıyla Ali'nin tarafına yönelmesi; iki taraf arasında müzakere yapılmaya başlanması; Ali'nin sağında Eşter Neha'î'nin, solunda da Ammâr b. Yâsir'in yer alması; Ali'nin, Âişe'ye ve diğerlerine vaaz ve nasihatte bulunması; Âişe'nin devesinin yularını tutmakla görevlendirilen Ka'b b. Süver'in, o yuları tutan diğer yetmiş kişiyle birlikte öldürülmesi; bütün bu kimselerden sonra Abdullah b. ez-Zübeyr'in yuları ele alması; İbn Zübeyr'in kırk yerden yaralanması; ondan sonra Âişe'nin devesinin yularını, savaş alanına kadar, hatta yuları ele alana kadar gece gündüz bin rekat namaz kılmayı âdet hâline getiren Muhammed b. Talha Seccâd'ın ele alması ve orada öldürülmesi; Ali'nin, adamlarından birini, kavmin karşısına geçip Mushaf'ı kaldırarak, onları Mushaf'ın emirlerine itaat etmeye çağırmaya teşvik etmesi; bu kimsenin davet edilenler tarafından öldürülmesi; bir gencin aradan sıyrılıp ortaya çıkması ve Ali'nin sözüne vefâ göstermesi; topluluğun kılıçlarıyla onun iki elinin kesilmesi; Mushaf'ı dişlerinin arasına alarak Ali'nin yanına getirmesi; Ali'nin, bu fiillerinden ötürü kavmi katletmeyi helâl görmesi; katle maruz

kalanların ilkinden sonuncusuna kadar mezkûr Cemel vakasının aynı günün akşamında Medine halkına malum olması; kuşların gagalarından düşen bir elin parmağındaki yüzükte Abdurrahman b. Attâb b. Esîd'in isminin yazılı olması; vefâtları daha önce zikredilen, koşturan Talha'nın ve kararlı Zübeyr'in maktûl düşmesinden sonra ordunun bozguna uğraması; Âişe'nin etrafındaki kavmin getirilip Ali'nin nezdinde tahtirevendan ayrılması; erkeklere terzilik yapan Abdulkays'tan 70 kadının refakatinde Âişe'yi Medine'ye göndermesi; Âişe'nin evvela Mekke'ye gelmesi ve Hacc'ı tamamladıktan sonra Medine'ye geçmesi; Cemel vakasının, Harîbe mevkiinde 36 senesinin Cemâziye'l-Âhir ayının 10'unda, Perşembe günü meydana gelmesi; her iki taraftan öldürülenlerin 30 bin küsür kişisiyle sınırlı olması; Ömer'in Basra'daki kadısı Ka'b b. es-Süver'in, Hakîm ve üç kardeşinin ve onun kavminden 70 kişinin de bu katledilen toplam yekun içinde sayılması.

Ali'nin harp bittikten sonra Abdullah b. Abbâs'ı Basra'ya, Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi Mısır'a hâkim olarak ataması; Mısırlıların Kays'ın eliyle Ali (ona selâm olsun) adına biat etmelerinin sağlanması; Kays'ın gelmesinin Mu'âviye'nin hoşuna gitmemesi; Mu'âviye'nin, eğer Osman'ın kanını talep ederse, Irakeyn ve Hicaz'ın idaresini kendisine vereceğine dâir bir mektup yazması; Kays'ın, Mu'âviye'ye hakaretâmiz bir cevap göndermesi; Mu'âviye'nin çeşitli hilelerle ve apaçık bühtanlarla Amr b. el-Âs'ın yardımına yetişip Kays'a düşmanlık yapması; Kays'ın taklit edilmiş yazılarını Hazret-i Ali Murtazâ'ya göndermesi; Hazret-i Ali'nin bunlara inanarak Kays'ı Mısır'dan azletmesi ve yerine bir kavle göre Eşter Neha'î'yi, bir rivayete göre ise, daha sonra da kendisinden bahsedileceği gibi Muhammed b. Ebi Bekr'i tayin etmesi; Eşter'in, Mu'âviye ve Amr b. el-Âs'ın hileleriyle, bir dihkanın elinden, Mısır yolunda, zehirli bal şerbetini içmesi neticesinde, Mısır'a varmadan önce ölmesi; (v.81b) mezkûr rivayete göre, onun yerine Muhammed b. Ebi Bekr'in gitmesi ve azledilen Kays'ın Kûfe'ye gelmesi; Cerîr b. Abdullah Becelî'nin Emirü'l-Mü'minîn tarafından Şam'a, Mu'âviye'yi biata davet etmek amacıyla gönderilmesi; Mu'âviye'nin incinmiş olan Amr b. el-Âs'ı huzuruna çağırması; ilk kavlin hilâfına, Muhammed isimli ikinci oğluna nasihat etmesi; akıllı bir gulâmın, mezkûr Amr'a üç kez at eyerlemeyi tavsiye etmesi; fâni dünya ile âhiret arasındaki farkı anlamak için şaşkınca düşünceye dalan biçare pîrin gönlündeki şanslı genci anlamak hususunda saplanıp kaldığı tereddüdü söküp atması; şifa bulmaz bir sıkıntının galebe çalması üzerine Amr'ın Mu'âviye'nin nezdine varması; sen Şam askerleriyle yardım ulaştırmayarak Osman'ı rezil hâle düşürdüğünden dolayı

ve ben de Filistin tarafına kaçtığımdan dolayı, sen Osman'ın katlini zikretmekten kaçın diyerek, Mu'âviye'yi ilk olarak Hazret-i Emirü'l-Mü'minîn'e itaatsizlikten men etmesi; neticede, vezâretin takriri ve Mısır'ın tümüyle iktâ' edilmesi şartıyla ona itaate hazır olduğunu söylemesi; Cerîr'in, her ikisinden Osman'ın kanıyla alakalı bir bahanelerinin bulunmadığı cevabını işitmesi; Emirü'l-Mü'minîn (ona selâm olsun)'in, savaşmak üzere 12 bin kişilik bir öncü birliğin öncülüğünde Sıffîn mevkiine ilerlemesi; isyankar durumdaki Mu'âviye'nin de Şam askerleriyle birlikte Sıffîn'e varması; suyun bulunduğu yere inmesi ve başlangıçta Iraklıları sudan men etmesi; sonunda Murtazâ ile yazışması neticesinde, içme suyunu ortaklaşa kullanmaya rıza göstermesi; **36** senesinin Zilhicce ayının evvelinde, Sıffîn'de, ikisi arasındaki savaşın başlaması; **37** senesinin girmesine rağmen mübârezenin hâlâ devam etmesi; iki tarafın orada 110 gün ikâmet etmesi; bu esnada 90 vakanın vuku bulması; her bir vakanın başlangıcında, Emirü'l-Mü'minîn tarafından biat etmesini sağlamak niyetiyle nasihatle bulunulması; hasmı tarafından Osman'ın kâtillerinin teslim edilmesi talebiyle cevap verilmesi; Murtazâ'nın kavminden olan Sa'îd b. Kays Hemedânî'nin, düşman tarafından [Amr b. Hussayn] Sekûnî Şâmî'yi öldürmesi; Mu'âviye'nin Hemedanlıları kastederek Zü'l-Kila' Himyerî'yi bin kişiyle techiz etmesi; Said/mutlu Sa'îd'in ve ashabının eliyle Şamlılardan pek çok kişinin fenâ şerbetini içmesi; Haydar-ı Kerrâr'ın, cennete gitmeyi teşvik eden şiirler inşad etmeleri sebebiyle Hemedan'dan hoşnut kalması; Ubeydullah b. Ömer b. el-Hattab'ın, yapmakta olduğu işi kendisinden daha iyi bilmediğinden dolayı Haydar-ı Kerrâr'ın safında yer alan Eşter Nehâ'î ile muharebeye tutuşmaktan kaçınması; mezkûr Ubeydullah'ın, serzenişte bulunmasına engel olmak için Mu'âviye'ye: Eşter'in elinden kükreyen aslan bile kaçır, bin hileye başvurdum [ama tutmadı]" şeklinde cevap vermesi; Mu'âviye'nin ona: "Ben Ali gibisini görmedim" demesi; Emirü'l-Mü'minîn'in söz tamama erdiği vakit, Sıffîn'de, iki saf arasında durarak öne çıkması; (v.82a) hasmını mübârezeye davet etmesi; Mu'âviye'nin sessiz kalması; Ubeydullah'ın, Ali'nin kendisini azarlamasına karşılık vermesi için Mu'âviye'ye serzenişte bulunması; Mu'âviye'nin, Ubeydullah'ın gösterdiği öfkeyi Amr'a şikayet etmesi; Mu'âviye ile Emirü'l-Mü'minîn'in eşitlik ve de kuvvet bakımından denk olmadığı hususunda Amr'ın Ubeydullah'ı tasdik etmesi; Ali (ona selâm olsun)'nin, mübarek bedenine zırh giyinmiş olarak Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'ün atı üzerinde saflar arasında gezinmesi; Amr b. el-Âs'ın akılsızca onun karşısına çıkması ve ondan kaçması; mezkûr kişinin, Haydar'ın kargısının açtığı

yarayla attan düşmesi; Murataza'nın karşısında avret yerlerini açma hilesiyle kurtuluşa ermesi; Emirü'l-Mü'minîn'in haya sahibi biri olarak gözlerini ondan kaçırıp yüz çevirmesi; Mu'âviye'nin hanımının Amr'ın bu hâline gülmesi; her ne kadar temiz vasî Murtaza (ona selam olsun)'yı beğeniyorsa da ondan ayırıcı mahiyette cevaplar işitmesi; sonunda, Ubeydullah b. Ömer'in, savaş meydanında korkusuzca gezinen Âli Nizâr'dan olan Hemedanlılar'ın elinden maktûl düşmesi; Ammâr b. Yâsir'in, dünyadaki son rızkı olan sütü içtikten sonra, sahih Nebevî hadîste bâğiliğin kubbesi olarak tanımlanan Mu'âviye'nin kavmi tarafından şehid edilmesi; onların bâği olduklarının, mezkûr Ammâr'ın katliyle Murtazâ'nın kavmine ve âlemdekilere sâbit olması; Abdullah b. Amr'ın Ammâr'ın katlini kınayarak öfkeye kapılması; bu durum Mu'âviye'ye aktarıldığında, onun insanların arasında "Ammâr'ı buraya getiren öldürmüştür" diye bağırması.

Taraflar arasında evvela kargılarla saldırıların, sonra da göğüs göğse çarpışmaların cereyan ettiği vakialardan sonra, Leyletü'l-herîr vakasının cereyan etmesi; gece yarısı yumuşak sözler söyleyerek askerlerin birbirini teşvik etmesi; insanların, Emirü'l-Mü'minîn'in kendi eliyle katlettiklerinin sayısını bilmesi; karanlığın ortasında, katledilenler adedince tekbirler söyleyerek nara atanların sayısının 523 kişi olması; o gece, Şamlıların 45 bin kişilik, Iraklıların 20 bin kûsûrluk ordusu içinde öldürülenlerinin sayısının aşağı yukarı 6 bin kûsûr kişiyi bulması; Mu'âviye'nin emri, Amr b. el-Âs'ın fitnesi ile insanların, diğer Mushaflarla birlikte Osman'ın Mushaf'ını, savaşı durdurma hilesi olarak dört mızrak üzerine bağlayıp yukarı kaldırması; iki tarafın askerlerini, Mushaflarda yazılı olan Hakk'ın emrine davet etmesi; Murtazâ'nın tuzaklar kurulmaya çalışıldığına dair insanları uyarması; düşmanların Mushafları kaldırılmalarındaki niyetin ne olduğu hususunda Eş'as b. Kays'ın Emirü'l-Mü'minîn ile karşı karşıya gelmesi; gece ibadetlerine düşkün, zâhid, zırhlı 20 bin Iraklının, savaşı terk edinceye değin Ali (ona selâm olsun)'den ayrılması; savaş yatışınca kadar bu kederli durumu halletmesi için Eşter'i ısrarlı bir şekilde defalarca göndermesi; Eşter'in, süvarilerin bir gün, bir saat, yarım gün, yarım saatlik gayretiyle, ısrarla serzenişlerini sürdüren asilerin tümünü helak etme hususundaki isteğini, teklifin güzelliğine aldanmış bulunan askerlerin arasında fitne çıkacağı endişesiyle Murtazâ'nın kabul etmemesi; (v.82b) Mervân'ın, Iraklıları ashâb-ı nifâk diye isimlendirerek Eşter'e küfürler etmesi; Mushaf işinin neticelenmesinden sonra Mu'âviye'nin: "eğer Eşter bir saat daha yerinde sebat etseydi, ondan eman istemek zorunda kalacaktım." diye itirafta bulunması; mezkûr zarûrete

binaen Murtazâ'nın gitmeye rıza göstermesi; bu işin Hakk'ın emri üzerine tamamlanması hususunda iki taraftan birer hakem belirlenmesi için Eşter'in tavassut etmesi; kendisi tarafından Amr b. el-Âs'ın hakem olarak görevlendirildiğine dâir Emirü'l-Mü'minîn Murtazâ'ya ard arda mektuplar gelmesi; daha sonra Hariciler'den olacak olan Eş'as b. el-Kays ile Iraklıların Ebu Musa Eş'arî'yi talep etmesi; Emirü'l-Mü'minîn'in: "Ebu Musa evvela benden kaçmış, sonra verdiğim emânla yanıma gelmiş biridir." diye serzenişte bulunarak Abdullah b. Abbâs'a rıza göstermesi; Emirü'l-Mü'minîn'i, amca oğlu olması sebebiyle İbn Abbâs'ı öne çıkarmakla itham eden Eş'as'ın, Ebu Musa'yı talep etmede ısrarcı olması; Murtazâ'nın ikinci olarak Eşter'in hakem olmasını teklif etmesi; Eş'as'ın, Eşter'den büyük bir nefretle, Ebu Musa'dan ise büyük bir muhabbetle bahsederek, Ebu Musa'da ısrarcı olması; Ahnef b. Kays'ın, Ebu Musa'nın yanında ikinci veya üçüncü kişi olarak hakem heyetinde yer almasının reddedilmesi; Amr b. el-Âs'ın, hakemlerin hükmüne rıza göstereceğini kayıt altına almak için Hazret-i Emirü'l-Mü'minîn Ali (ona selâm olsun)'nin yanına gelmesi; Haydar-ı Kerrâr'ın ism-i şerîfi ile birlikte Emirü'l-Mü'minîn yazıldığı takdirde, onun nebi gibi bir emirlik ve rehberlik vasfı olduğu sâbit olacağından, imladan, Besmele'den sonra Emirü'l-Mü'minîn Ali (ona selâm olsun) ibaresinin çıkartılarak isminin Ebu Tâlib ile birlikte yazılması; Ahnef b. Kays'ın, bu şekilde emirlik sıfatının koyulmamasına bağırarak karşı çıkması; Emirü'l-Mü'minîn'in, Hudeybiye günü Mustafâ ile Mekke ehli arasında sulhnâmenin yazılması sırasında, Mekkelilerin "Allah Resûlü" sıfatının yazılmasına rıza göstermediğini, bu esnada Resûl'ün kendisine: "Böyle bir şey bir gün senin de başına gelecek. İsmine birlikte, Emirü'l-Mü'minîn yazılmasını uygun görmeyecekler." dediğini hatırlayarak, [bu sıfatının] yazılmamasına rıza göstermesi; nüshanın şu hususları içermesi: Ali b. Ebi Tâlib ve Kûfe ehli, Şamlıların ve onlarla birlikte olanların temsilcisi olan Mu'âviye b. Ebi Süfyân'ın taraftarları ve takipçileriyle şu hususlarda anlaşmaya varmışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de her ne varsa, onunla hükmedecek, olmayan şeyi de reddedeceğiz. Hakemler Ebu Musa Eş'arî ve Amr b. el-Âs olacaktır. Bu iki hakem Hakk'ın kitabında bulduklarıyla hükmedeceklerdir. Eğer orada bir hüküm bulamazlarsa, herkesin icma ettiği şeri'ate bakacaklardır. Bu iki hakem, her iki taifeden emân almış olup Ramazan ayı çıkıncaya kadar [savaşı] ertelemişlerdir. Bir daha Dûmetü'l-Cendel'de bir araya geleceklerdir."

Hakemlerin, bu ümmet arasında hakça hüküm verebilmeleri için Aziz ve Celil olan Allah'ın uhdesine ve taahhüdüne tevdi edilmesi; her iki tarafın delillerini sunması;

Eşter'in, mezkûr ahidnâme'yi takva gereği yazmaktan imtina etmesi; 37 senesinin Safer ayından mezkûr senenin Ramazan ayına kadar hazırlıkların yapılması; iki tâifenin mevzilerinden ayrılması; Ebu Musa ve Amr'ın yanlarındakilerle birlikte Dûmetü'l-Cendel'e varması; (v.83a) Amr'ın, Ebu Musa'ya mecliste, yemeğe başlamada, mindere oturmada öncelik vererek ve aldatma ve kandırmaya matuf muhtelif tazimlerde bulunarak hilesini uygulamaya koyması; bu hareketlerden dolayı insanların kalbine şüphe düşmesi; ümmetin başına getirmek üzere, Ebu Musa'nın, savaştan uzak durması sebebiyle Abdullah b. Ömer'i, Amr b. el-Âs'ın Mu'âviye'yi teklif etmesi; Ebu Musa'nın Amr'ı, A'râf sûresinde zikredilen salyalı [köpeğe], Amr'ın da Ebu Musa'yı, Cuma sûresinde zikredilen kitaplar taşıyan eşeklere benzetip bağrıışmaları; Amr'ın Ebu Musa'ya: "Sen de biliyorsun ki, Osman mazlum olarak öldürüldü. Mu'âviye onun velisidir. Hakk'ın Kur'ân'daki hükmü icabı saltanat maktûlün velisinde karar kılar. Hilâfeti Mu'âviye'ye verirsen, sana büyük bir tazimde bulunacaktır." demesi; Ebu Musa'nın Amr'ın sözlerinden bıkkın hâle gelmesi, rüşvet almaktan yüz çevirerek hilâfeti Abdullah b. Ömer'e vermeyi teklif etmesi; Amr'ın da Ebu Musa'ya, hilâfeti devretme hususunda mezkûr şahısla aynı ismi taşıyan Abdullah isimli oğlunu önermesi; Ebu Musa'nın onu: "Oğlun gerçekten iyi birisidir. Fakat sen onun öğütlerine kulak vermeyerek onu bu fitnenin içine soktun ve ona zulmettin." diyerek reddetmesi; her ikisinden de: "Ali ve Mu'âviye'yi bu işten hal' edip halife belirleme vazifesini şuraya havale edelim. Müslümanlar, kendilerine, bir kavle göre istedikleri birini, bir rivayete göre de Abdullah b. Ömer'i seçsinler." diyerek, ittifak sâdır olması; Amr'ın, Pazartesi günü, insanların huzurunda Allah'a yemin ederek, Ebu Musa'dan, hilâfet hususunda vefalı olanların mı yoksa özür dileyenlerin mi öncelikli olduğunu sorması; Ebu Musa'nın vefalı olanların öncelikli olduğunu söylemesi; Amr'ın ona, ikinci kez: "Osman öldürüldüğünde mazlum muydu, değil miydi" diye sorması; Ebu Musa'nın ikinci kez: "mazzûm gitti" diye cevap vermesi; soru soranın, üçüncü kez, "Mu'âviye onun velisi midir, değil midir" diyerek ilk dile getirdiği hususa geri dönmesi; Ebu Musa'nın üçüncü kez, onun yardımcısı olduğunu söylemenin mümkün olabileceğini tasdik etmesi; Amr'ın, insanları, Ebu Musa'nın cevaplarına şahid tutması; Ebu Musa'nın, Amr'ı ayağa kaldırarak: "Kendisi hakkındaki menfi düşüncemde sâbit olmam hasebiyle Mu'âviye'yi azlettiğini söyleyerek insanları şahid kıl." demesi; Amr'ın, ona: "Sen büyüksün. Benden daha önde olman gerekir. Her ne söylemek istiyorsan söyle. Ben senden sonra ayağa kalkacağım." diye cevap vermesi; Ebu

Musa'nın zikredilen hileye kanarak: "Ey insanlar! Ben Ali ve Mu'âviye'yi azlettim. Abdullah b. Ömer'i ikisinin yerine nasbettim. Bu yüzüğü parmağımdan çıkardığım gibi Ali'yi de o şekilde hilâfet vazifesinden aldım. –Bir rivayete göre, her ikisi de Abdullah b. Ömer'in hilâfetine rıza göstermişlerdi. Bir başka rivayete göre ise, Ali ve Mu'âviye'yi hal' ettim, demişti.– Artık her kimi istiyorsanız onu nasbedin." diye hitabta bulunması; Amr'ın da: "Ey insanlar! Ebu Musa'nın sözlerini işittiniz. O, kendi dostu olan Ali'yi azletti. Ben de Ali'yi, onun gibi azlettim. Mu'âviye'yi ise hilâfet hususunda sâbit kıldım." diye konuşması; (v.83b) mezkûr kimselerin öfkeye kapılarak birbirlerine hakaretler etmesi; Şamlıların, Iraklıların hâline gülmesi; insanların ortaya çıkan bu duruma rıza göstermemesi; onların bu durumu hile ve aldatma olarak kabul etmesi; Ebu Musa'nın utanç içinde Mekke'ye gitmesi; Şamlıların Mu'âviye'yi hilâfet unvânı ile selamlaması; Ali ve Mu'âviye'nin, Kunut duasını okurken, taraftarlarıyla birlikte birbirlerine lanet etmesi.

Bu işin tamamlanmasından sonra, Zû es-Südeyye Hurkûs b. Züheyr Sa'dî ve Zûr'a b. Burc Tâî'nin, Ali'den hakemlerin verdiği hükmü iptal etmesini istemesi; Ali'nin, antlaşmayı nakzetme korkusuyla onların bu talebine icâbet buyurmaması ve Siffîn'den Kûfe'ye geri dönmesi; sayıları 8 bin kişiyi bulan Hâricîlerin, Kûfe'nin amellerinden olan Harura köyüne inmesi; Basra ve diğer yerlerden pek çok kişinin onlara katılması; mezkûr kişilerin Nehrevan köprüsüne inmesi; burada, 4 bini âbid müctehidlerden olmak üzere 12 bin kişi olmaları; hepsinin Abdullah b. Vehb Râsibî üzerinde ittifak etmeleri; onların, Ali'yi ve kendilerine elçi olarak gönderdiği İbn Abbâs'ı küfre düşmekle suçlamaları; bu hararetli mezkûr kimseler arasından sadece yedi kişinin tekrar Ali'ye biat etmesi; Ali'nin, onlara vaaz ve nasihatte bulunan mektuplar yazması; fakat o habislerin cevabının: "Sen kâfir oldun. Evvela küfrünü itiraf et. Bu esnada da bizim gibi tevbe et." şeklinde olması; Ali'nin: Hükmü tahkime bırakmak niçin küfrü gerektirsin. Malum olduğu üzere Hakk Te'âlâ, tavşanın kıymetini belirleme hususunda bir çeyrek dirheme hükmedilmesini, âdil bir hüküm olarak uygun görmüştür." buyurması; sonunda Ali'nin, her kim bu alemin altına girer veya Kûfe'ye giderse, o bendendir demesi; bunun üzerine Abdullah b. Vehb ile yanında kalan 1800 kişi hariç hepsinin dağılıp gitmesi; kalanların da Ali'nin bir hamlesi ile fâni olup göçmesi; hatta bazısının, kendini kendi kılıcı ile öldürmeyi Hakk'a yakınlaşma olarak addetmesi; Ali'nin ashabı arasında kayıp olarak kaydedilen kişi sayısının sadece yedide kalması.

Bu Nehrevan vakasının, **38** senesinde vuku bulması; yine bu sene içinde, halkı Osman'ın kanını talebe davet eden Mu'âviye b. Hudeyc Kindî'nin hilesiyle Muhammed b. Ebi Bekir'in işinin sıkıntıya girerek Mısır'ın dâhilinde fesad belirmesi; Muhammed'in Mısır'da zafiyet içinde kaldığı haberini alınca, Ali'nin, meşhur olan rivayete göre Eşter'i, o anki görev yeri olan Nusaybin'den oraya yollaması; ancak Eşter'in, Mısır'a varmadan önce, yolda, Kulzum mevkiinde, Mu'âviye'nin âmilinin elinden içmiş olduğu zehirli bal sebebiyle vefât etmesi; Ali'nin Mısırlılara Eşter'i medhetmek amacıyla yazmış olduğu bir mektubun bulunması; mektubunda Ali'nin, kendi adamı hakkında büyük bir mübalağada bulunarak Mısırlıları ona tabi olmaya teşvik etmesi; Mu'âviye'nin, Amr b. el-Âs'ı, Eşter'i katletmeye büyük bir iştihak besleyen 6 bin süvari ile birlikte Mısır'a göndermesi; Mu'âviye ve Amr'ın, ayrı ayrı iki mektup göndererek Muhammed'i tehdit edip Mısır'dan çıkmasını talep etmeleri; Mısır'daki Osman taraftarlarının da Amr'a katılması; Muhammed'in, kendisine gönderilen bu iki mektubu Emirü'l-Mü'minîn'e yollaması; bunun üzerine Ali'nin mezkûr kimselerle cihad etme hususunda sebat etmesi yönündeki cevabının ona ulaşması; Muhammed'in, Amr'a oldukça sert bir mektup yollaması; ancak bunun, onun askerleriyle birlikte Mısır'a yönelip azamet etmesini daha da kamçılaması; (v.84a) evvela, Muhammed'in öncü birliğinin komutanı Kinâne b. Bişr'in, Amr'ın adamları tarafından katledilmesi ve bütün adamlarının dağıtılması; Mu'âviye b. Hudeyc'in, Muhammed b. Ebi Bekr'i yol üzerindeki bir harabelikte yalnız başına saklanırken yakalaması; onu oradan Fustat'taki Amr'ın yanına götürmesi; Mısır'a Amr ile birlikte gelen Abdurrahman b. Ebi Bekir'in, Mu'âviye b. Hudeyc'in yanında tutulan kardeşi Muhammed'in serbest bırakılması yönündeki talebinin kabul görmemesi; mezkûr Mu'âviye'nin, Amr'ın sözünü duymazlıktan gelerek susuzluk ateşini giderecek miktarda bile su vermemesi; Muhammed'e: Eğer sana bir damla bile su verirsem, Hakk bana Cennet Kevser'inden içirtmesin. Osman, sizin tarafınızdan nasıl susuz bırakılarak öldürüldü. Haccedenlerin ihrama girdikleri gün, bugündür." demesi; bunun üzerine Muhammed'in, Mu'âviye'ye: "Ey Yahudinin oğlu" diyerek hakaret etmesi; akabinde Mu'âviye b. Hudeyc tarafından işkence edilerek katledilmesi ve ölü bir eşeğin karnına sokularak ateşe verilmesi; kardeşi Âişe-i Siddıka'nın bu feci habere bir hayli üzülmesi ve iki Mu'âviye ile Amr'a lanetler etmesi; onun bu hâlinin, Emirü'l-Mü'minîn (ona selam olsun)'nin de bir hayli ağırına gitmesi.

39 senesinde Mu'âviye'nin, ordusunu kısımlara ayırarak, Enbâr ve diğer bölgeler gibi Ali (ona selâm olsun)'nin elindeki yerlere göndermesi; Nu'mân b. Beşîr'i 2 bin atlı ile birlikte Aynü't-Temr'e, bir gurubu Hît'e ve bir başka gurubu da zekatların toplandığı Teymâ' tarafına yollaması; Ali'nin, murâbitliği teşvik, mücahidlerin derecelerini tarif, tembel/üşengeç kimselerin düşecekleri rezil durumu beyan ve kendi kavminin oturup kalmasından ve diğer hususlardan şikayet ederek, insanları gaza ve cihada teşvik edici hutbeler irad etmek ve bu yolla asker techiz etmek sûretiyle bu yerlere yardım ulaştırmaya çalışması; Aynü't-Temr'in âmilinin, aldatılmış olan Nu'mân'a karşı Murtazâ'dan yardım istemesi; Haydar-ı Kerrâr (ona selâm olsun)'ın, insanları Nu'mân'a karşı gitmek için teşvik etmeye çalışması; ancak onların, güçlüğe katlanmaktan sarf-ı nazar edip gevşeklik göstermeleri; bunun üzerine bir kez daha Kûfelileri kötöleyen bir hutbe irâd etmesi; Mu'âviye'nin, Dahhâk b. Kays'ı, 3 bin kişilik bir süvari gurubu ile Irak beldelerinin nihayetine ve Hicaz toprağının sınırlarına kadar gitmesi için göndermesi; bu kimselerin, Bedevîleri katlederek halktan zorla büyük miktarda mal toplamaları, Sa'lebiyye'de halkı hacdan alıkoymaları; Murtazâ'nın bu haberi işittiği vakit, Irak halkına: "Keşke Allah beni, serkeşlik edip yoldan çıkan sizden her 8 kişi yerine, savaşçı bir halk olan Şamlılardan bir kişi ile destekleseydi." demesi; şahâdeti talep eden Hucr b. Adıyy Kindî'nin, 4 bin atlı ile birlikte dışarı çıkıp, kendisinden hoşnut kalınmış bir vasi olan Murtazâ'nın emriyle Dahhâk'ın üzerine varması; Hims toprağından olan Tedmîr'de ona ulaşması; burada cereyan eden muharebede Şamlılardan 19 kişinin, Ali'nin kavminden ise 2 iki kişinin ölmesi; ancak gece olup Dahhâk adamlarıyla birlikte kaçıp gidince, Hucr'un da geri dönmesi.

40 senesinde Mu'âviye'nin, Busr b. Ebi Ertât⁶'ı, 3 bin atlı ile birlikte Medine ve Hicâz üzerine göndermesi; Murtazâ tarafından Medine'ye âmil olarak tayin edilen Ebu Eyyûb Ensarî'nin Kûfe'ye kaçması; Busr'un, hiçbir çarpışma meydana gelmeden Medine'ye girmesi, ah edip inleyip dövünerek Osman'ı yâd etmesi; herhangi bir günahı bulunmayan Medinelileri, Mu'âviye'nin tavsiyesi gereği kılıcın tadına baktırmadığı için minnet altında bırakması; (v.84b) Busr'un, Medine halkından Mu'âviye adına biat alması; buradaki bazı evleri yıkması; Busr'un, buradan Mekke'ye gitmesi; burada Ebu Musa Eş'arî'ye, Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'ün hürmetine emân vermesi; Mekke'den mübarek Yemen'e geçmesi; Ubeydullah İbn Abbâs'ın buradan

⁶ Metinde "Bişr b. Ertât" olarak geçen ismin "Busr b. Ebi Ertât" olması gerekir (Bkz. **Tarihü't-Taberî**, c. V, s. 40 ve **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. III, s. 393).

Kûfe'ye kaçması; Busr'un, yolda Ubeydullah'ın Abdurrahman ve Kusam isimdeki güzel sûretli iki oğlunu katletmesi; Yemen'in San'â ve diğer şehirlerinde, takriben 3 bin kûsûr kişi kadar adam öldürmesi; Emirü'l-Mü'minîn bu haberi alınca son derece üzülmeye ve Busr'un peşine 4 bin asker göndermesi; Busr'un, adamlarıyla birlikte, Medine civarına vâsıl oluncaya değin onlardan kaçması; Haydar-ı Kerrâr'ın askerlerinin komutanının, Medine ve Mekke halkından Emirü'l-Mü'minîn adına biat alması; Müslümanlar arasında daha pek çok büyük işlerin ve kanlı harplerin vuku bulması; nihayet ağır savaş kayıpları akabinde, Emirü'l-Mü'minîn Ali (ona selam olsun) ile Mu'âviye arasında musâlaha sâdır olması; anlatılamayacak derecede uzun, geniş ve tafsilatlı mükâtebe ve mürâseleler neticesinde, iki taraftan biri diğerinin bölgesine ne asker göndermek ne de talan etmek sûretiyle müdahale etmemek şartıyla Irak'ın Hazret-i Murtazâ'ya, Şam'ın da Mu'âviye adına mahsus kılınması.

Hazret-i Ali'nin keder yurdu olan bu değersiz dünyadan sonsuzluk yurdu olan ıtırılı âhiret sarayına intikali, kafes ehli, lanetli ve kindar Kutâm'in hilesi ve mel'ûn İbn Mülcem'in eliyle gerçekleşti. Bu korkunç hadise, İbn Mülcem (Allah ona cezasını versin) tarafından, Kutâm'in teklif ettiği kocanın zinası olan nikahına girme ve ilave olarak 3 bin dirhem nakit, bir köle ve güzel bir cariye verme şartıyla işlendi. Böylece habis kadının mihr-i muacceli karşılığında, istisna olan zâttan gayri insanların en hayırlısı olan şahıs katledilerek ateşe, utanca ve rezilliğe bir an önce aceleyle ulaşılmış oldu. Belagat mürekkebi ile terbiye edilmiş bu sözler ve uzadıkça uzayan bu mefhûmlar, Ehl-i beyt-i Nübüvvet'in mirası sayesinde mümkün olmaktadır. Zira onlar süflî şeylerden kurtularak hayvanî gıdalardan/arzulardan yüz çevirmiş, zinaya yaklaşmamayı öğretmek ve hakikatleri göstermekle meşgul olmuş kimselerdir. Bu âlemde yetişmiş olan âlimler de, onların samimi kereminden salkımlar devşirmeyi iftihar vesilesi saymışlardır.

Emirü'l-Mü'minîn Hasan b. Ali (Allah ikisinden de razı olsun)'nin Hilâfeti: Ebu Muhammed künyeli, Mustafa tabiatlı ve ahlaklı, Murtaza'dan olma, Zehra'dan doğma, zehir içerek vefât eden bu Hasan, tarihçilerin ve hadisçilerin icma'ı ile Resûl'ün dört dostundan sonra gelen beşinci halifedir. 5 ay, 10 gün müddetle halifelik yaptı. Böylece kat'î nassa uygun olarak, râşid kimselerin şer'î hilâfet müddetini de 30 yıla ulaştırmış oldu. Bütün kuvvet ve şevketine, çok sayıda asker sahibi olmasına ve halkın gönlünün bir tanesi bulunmasına rağmen, âhiret maslahatını düşünerek hilâfeti Mu'âviye'ye devretti. Hükümetten çekilme hususunda hüccet/delil oldu. Beytül-

mâl'den aldığı bazı şeylere kanaat buyurdu. Medine'deki Harem-i Şerif'te inzivaya çekilerek Âdem oğlunun iftiharî olan dedesinin (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun) mutahhar türbesi civarında günlerini geçirmeye başladı. **49** senesinin Rebî'u'l-Evvel ayında, Yezid b. Mu'âviye'nin gönderdiği gizli zehiri içerek vefât etti. Medine kabristanında, Nebî (Allah'ın salât ve selâmı ona olsun)'nin amcası ve halifelerin babası olan Abbâs'ın türbesinin yanında, İbrahim-i ma'sûm b. er-Resûl ile birlikte istirahat etmektedir. Onların kubbesi, buradaki mezarların en meşhurdur. (v.85a)

Benî Ümeyye hâkimlerinin zikrine geçmeden önce, bu ümmetin necibleri, nakibleri ve havâirileri içinden daha fazla gerekli olanlarını, daha münasip, uygun ve mutabık düşenlerini ve bu isimleri taşımayı daha fazla hak etmiş olanlarını da Hulefâ-i Râşidîn'in haberlerinin sonuna ekleyerek vermek istiyoruz.

Şimdi iyice bil ki, geçmiş asırlarda her peygamberin 7 tane mahsûs/**necib** adamı vardı. Biz biçarelerin ümidi Resûlû's-Sakaleyn (Allah'ın salâtı ona olsun)'in ise, eskilerin sayısına 5 daha ilave edilerek payı arttırılmıştır. Böylece o Hazret'in hissesi, Benî İsrail kabilelerinin sayısına uygun olarak **12** adede çıkmıştır. Herhangi bir sadakat veya velâyet tertibi gözetmeksizin bu kimselerin isimleri şunlardan ibarettir: Ali İbn Ebi Tâlib, ez-Zübeyr b. el-Avvâm, Ebu Bekir-i Sıddîk, Ömer b. el-Hattâb, Osman b. Affân. Aşere-i mübeşşere'den olan bu 5 kişi, dünyada, sahabe arasında, neciplik ve sahabelik mansıbına birlikte sahip olmuş, ukbâda da cennetle müjdelenmiş kimselerdir. Geri kalan diğer yedisi de şunlardır: Haydar-ı Kerrâr Murtazâ'nın neseb itibariyle kardeşi olan Şehîd-i muhtar Ca'fer-i Tayyâr, Mus'ab b. Umeyr, Nebî'nin müezzini Bilâl-i Habeşî, Ammâr b. Yâsir, Mikdâd b. el-Esved, Osman b. Mat'ûn ve Abdullah b. Mes'ûd. Bu isimlere daha iyi ihata etmek bakımından yer verilmiştir.

Hazret-i Muhammed'in **nakipleri**, diğer sayılarla ilgili hükümler gibi sırları bize gizli ve saklı olan ilahî hikmet gereği, Hazret-i Musa'nın nakiplerinin sayısından 2 adet daha az olarak, 10 tanedir. Onların göklere lâyıık isimleri şunlardan ibarettir: Benî Amr b. Avf'tan olan Sa'd b. Hayseme, Benî en-Neccâr'dan olan Sa'd b. er-Rebî', Benî el-Eşhel'den olan Sa'd b. Ubâde, o evin sermayesi olan ilme sahip olmanın yanında alemdâr da olan Abdullah b. Revâha, Ebu'l-Heysem b. et-Teyyihân, el-Berâ' İbn Ma'rûr, Râfi' b. Mâlik Zerkî, tarif itibariyle Câbir'in babası olan Abdullah b. Amr b. Haram, Benî Seleme'den olan Ubâde b. es-Sâmit ve Benî Sâ'ide'den olan Münzir b. Amr. Bütün nakiblerin menşe'i ve doğum yeri Medinetü'r-Resûl'dür. Sayılanların hepsi, nasiplerine düşen ilimlerin merkezi olmuştur.

Allah'ın dinine samimiyetle bağlanan bu ümmetin **havâriyelerinden** her biri, iki cihan çeşmesinden kana kana içmişler, bâtını tasfiye ederek kalplerini pak eylemişler, bütün sefalı memleketlerin kahramanı ve yüce mekanların ışığı olmuşlardır. Bu kimseler Mekke Muazzama'da yetişmişler, ulu beldenin vâdisinden nasiplenmişler, Kureyş'in seçkinlerinden ve akıl sahibi kimselerin tercih edilenlerinden olmuşlardır. Allah'ın kulu ve Resûlü de onlardan razı olmuştur. Nebevî bi'setin başlangıcından âhir zaman olan bu ana kadar zevâl bulmuş veya tedavül etmekte olan lisanlarda, onlarla birlikte özünden kabuklarına kadar sünnete bağlı ulema içinden çıkmış bulunan neciplerin ve nakiplerin isimlerinin yâd edilmesi son bulmasın. Bununla birlikte: "Hoş karşılayan kimseyi biz de hoş karşılarız, hoş karşılamayan kimseyi ise biz hoş karşılarız." Yine kitaplarında Arapça olarak bu tür hususlara yer veren müşid-i akdem, müctehid-i mukaddem, cehîd-i muazzam, Şeyh Muhyiddin Mağribî'nin, onun benzeri olan allâmetü'd-dünya, Huccetü'l-İslâm Ebu Hâmid Gazzâlî'nin, Cârullah Zemahşerî'nin ve İmâm, Mevlâna Fahrüddin Razî'nin de ruhları şâd olsun. Allah onlardan ve onların hoşnut kaldığı kimselerden razı olsun. Onlar, sermayesi kıt bizim gibi zayıf kimselere gaybî bir hediye olarak lutfedilmişlerdir.

2.2.3. Emevîler Dönemi

Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun), ashabına Şemsûn kıssasını anlatarak, (v.85b) onun Rabbine yakınlaşmak için bin ay boyunca nasıl gaza edip cihad ettiğinden, zorlu geceleri nasıl oruçla geçirdiğinden bahsetti ve böylece sahabeyi ibadet ve taata teşvik etmeye çalıştı. Ashab, [ibadette yarışmak için] Şemsûn'un uzun ömrünü kıskanmaya başladı. Bunun üzerine Kadir sûresi, ashabı teskîn etmek için nâzil oldu. Bu sûrede, ümmet-i Muhammed (ona selâm olsun)'in bir gecelik ibadetinin Şemsûn'un bin aylık cihad ve teheccüdünden daha değerli olduğu ve dolaylı olarak da, bu bir gecelik ibadetin Hulefâ-i Râşidîn'den sonra dünya meliklerine gâlip gelip onları tasallutu altına alan Benî Ümeyye emirlerinin bin ay süren idarelerinden daha faziletli olduğu haber verildi.

Benî Ümeyye idaresinin bidâyeti, Hasan (ona selam olsun)'ın vefat tarihinden başlatılır. Mezkûr Hasan, neciplik ve asalet itibariyle yukarıdan ve aşağından herkesin önüne geçiyor olmasına rağmen 15 kez yürüyerek hacca gitmiştir. Cömertliğinin büyüklüğünden, üç kez bütün malını, üç kez de malının yarısını bağışlamıştır. Bir rivayete göre vefâtı, Mu'âviye'nin, Hasan'ın hizmetçilerinden birini mal ve servet

vaadiyle kandırarak onu zehirletmesi sonucu vuku buldu. Bir kavle göre ise, Yezid'in, Hasan'ın hârunlarından birini evlilik vaadiyle kandırarak onu zehirletmesi sonucu meydana geldi. Hasan'ın vefâtından sonra bu kadın Yezid'ten vaadine vefa göstermesini istemiş, Yezid ise: "Hasan'a hıyanet etmiş olan bir kadın bize lâyük değildir", cevabını vermişti. Hasan'ın iki oğlundan Ömer isimli olanı, geride bir nesil bırakmadan vefat etti. Kendisiyle aynı ismi taşıyan diğer oğlu Hasan'ın ise nesli devam etmiştir. Hasanî sülalesinin silsilesi kendisine dayanır.

Benî Ümeyye ve Âl-i Mervân isimli ailelere mensup halifelerin sayısı on ikidir. Onların hükümlerlik müddeti ise, Kur'ân-ı Mecid'de geçen: "Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır" nassı gibi tam bin aya münhasırdır. Mezkûr bin ay, aşağı yukarı 83 yıl, 4 aylık bir süreye tekabül eder. Onların idaresinin başlangıcı, hicrî **40** senesinin tamamlanması ile **41** senesinin ilk aylarına tarihlidir. Ebu Müslim Horasanî, Kahtabe ve Seleme'nin daveti neticesinde Abbasî halifelerinin devletinin başlangıcı, **132** senesidir. Emevîlerin parlak günleri **92** yıllı sınırlıdır. Bu 92 yıllık süreden, Abdullah b. ez-Zübeyr'in Benî Ümeyye idaresini sekteye uğrattığı 8 yıl ve 8 aylık süre çıkartıldığında, geride zikrettiğimiz 83 yıl ve 4 aylık süre baki kalır. Şimdi de her birinin ismini, bu fennin icaplarına uygun olarak, ayları da dâhil edip tarihî tertibe de dikkat etmek sûretiyle zikretmeye geçelim.

On iki şahıstan mürekkep olan **Benî Ümeyye emirliğinin birinci emiri** Mu'âviye b. Ebi Süfyân'dır. Bu biçâre merhûmun, Emirü'l-Mü'minîn Ali (Allah yüzünü ağartsın)'nin uhdesinde bulunan hilâfeti ele geçirdiği âlemdekilerden gizli değildir. Hasan b. Ali'ye mahsus olan tirit yemeğinin de 41 senesinde bu şekilde el değiştirdiği yine âlemdekilerin malumudur. O, mezkûr tarihte, yani **41** senesinde Emevîleri sevenlerin, Şamlıların ve onlara tabi olanlar ile onlara biat edenlerin biatıyla, zamanla Emevîlerin ve Mervânîlerin güçlü Dârü'l-imâresi hâline gelecek olan Farsça Dımaşk denen Şam'da, Amr b. el-'As'ın ve mala, makama ve hâzır bir lokmaya karşı duydukları büyük özlem neticesinde aldatılmış diğer kimselerin yardımıyla, (v.86a) Ali'yi hakkı olan hilafetten yüz çevirterek hükümdarlık tahtına oturdu.

Onun döneminde, emirliğinin ilk yılı olan **41** senesinde Ebu Leyla [isyân etti ve] **42** senesinde katledildi. [Yine bu sene] makbûl bir sahâbi olan Amr b. el-Âs'ın vefatı vuku buldu. O, Faruk'un zamanında ve sonraki dönemlerde Mısır'ı ve diğer pek çok beldeyi ilk fetheden kişidir. Mu'âviye'nin kandırmasıyla [yoldan çıktı], Mısır'ı ele

geçirmeye tamah etti. Kısa bir müddet de olsa vezirlik yaptı. Abdullah ve Muhammed adındaki iki oğlunu vâris olarak bıraktı.

42 senesinde, maruf aşere-i mübeşşerenin (cennetle müjdelenen on kişinin) dışında olmakla birlikte Resûl'ün müjdesi ile cennetlik olduğu kesin olan Yusuf b. Ya'kûb (her ikisine de selâm olsun) oğullarından Abdullah İbn Sellâm İsrâilî Medine'de vefat etti.

45 senesinde, Basra'nın idaresi Mu'âviye tarafından kardeşi Ziyad b. Ebîh'e teslim edildi. O, vakt-i zamanında Emirü'l-Mü'minîn Ali'nin yanında iken sonunda, uzun bir kıssa neticesinde babadan kardeşi olan Mu'âviye'nin huzuruna varmıştı.

46 senesinde Kays b. 'Âsım Minkarî vefat etti. Resûl (ona selâm olsun) onun altına ridasını sererek onu aziz kılmıştı. Abdurrahman b. Hâlid b. el-Velid, İbn Usâl Nasrânî tarafından helâk edildi. Takvaya dikkat eden, hadiselere fetva veren, amel sahibi, âlim, büyük sahabi Zeyd b. Sâbit Ensarî, 56 yaşında iken vefat etti.

50 senesinde, Muğire b. Şu'be (Allah ondan razı olsun) 70 yaşında iken Kûfe'de vefat etti. Hanefî usûle bağlı fakihler, onun dışında sahabeden başka birinin ismini bilmezler (?).

Bir kavle göre **52** senesinde, Mu'âviye'nin hükümrânlık günleri esnasında, müellife göre ise müphem bir tarihte, Abdullah b. Kılâbe⁷, Ka'bü'l-Ahbâr'ın da hâzır olduğu bir mecliste Mu'âviye'ye, kaçan develerini bulmak için Aden sahralarında dolaşırken dünyada eşi benzeri bulunmayan bir şehir gördüğüne dâir şu kıssayı anlattı: Şehrin üzerine gözetlemede bulunmak için bir hisar yapılmıştı. Hisarın etrafında incilerle, mis ve za'feran bitkileriyle ve uzun alemlerle bezenmiş pek çok kıymetli köşk vardı. Abdullah, buradaki hisarın kapısından içeri girince, karşısına uzunluk ve büyüklük bakımından kimsenin emsâlini görmediği kadar muazzam ölçülerde olan iki kapı çıktı. Öd ağacından daha fazla koku salan bir ağaçtan yapılmış olan bu iki kapı sarı ve kırmızı yakutlarla işlenmişti. Mekan (?) onların saçtıkları ışıltılarla parılıyordu. Her kasrın altında zeberced ve yakuttan sütûnlar, her köşkün üzerinde de altın, gümüş, inci, yakut ve zebercedle tezyin edilmiş odalar bulunuyordu. Bu odaların uzun kapı kanatları, tıpkı şehrin kapısının kanatları gibi yakutlarla süslenmiş olup öd kokusu yaymakta idi. Dolaşırken sokaklarına dikkat kesildiğinde, her sokakta atlarında sular akan meyveli ağaçlar bulunduğu fark etti ve daha dünyada iken cennete girdiğini sanarak şükürler

⁷ Metinde "Ubeydullah b. Kılâne" olarak geçen ve daha önce (v.18b) de "Ubeydullah b. Kılâbe" olarak kaydedilen bu ismin "Abdullah b. Kılâbe" olarak düzeltilmesi gerektiği açıktır (Bkz. es-Sa'lêbî, *Arâisü'l-Mecâlis*, s. 143).

söylemeye başladı. Kum ve çakıl taşları gibi etrafa saçılmış bulunan incilerden, misk kokan bitkilerden ve za'ferandan murad ettiği kadar almak istediye de, güçsüz düşüp buna muktedir olamadı. Kapıların ve duvarların zeberced ve yakutlarla dolu olması sebebiyle onları sökmekten aciz kaldı. (v.86b) Bunun üzerine ispat etmek sadedinde kapı kanatlarından, evlerden ve büyük binâlardan bir şeyler almakla yetindi.

Muhtelif cinsteki cevherlerden alabildiği kadarını yüklenerek yalnız başına dışarı çıktı. Bir deveye rastladı ve ona bindi. Kendi develerini aramayı bırakarak mübarek Yemen'e geri döndü. Aradan günler ve geceler geçtikten sonra, bir miktar inci ve altını satmak isterken başına gelen bu hadiseyi de insanlara anlattı. Böylece bu şahsın hikayesi fâş oldu ve Mu'âviye'ye kadar ulaştı. Mu'âviye, söz konusu şahsı huzuruna getirtti ve bizzat müşahede ederek başından geçtiğini söylediği haberlerin ne manaya geldiğini sordu. Bunun üzerine bu dünyada işitilmiş en acayip sözleri içeren su gibi saf cevapları işitti. Ancak Mu'âviye, söz konusu yerde bir çöl bulunduğunu, anlatılan yerin de olsa olsa bir köy olabileceğini söyleyerek ifade edilenleri inkar etme yoluna saptı. Bunun üzerine iddiada bulunan şahıs tarafından, ilk olarak iddiada ısrarcı olmak, ikinci olarak da meseleyi açıklığa kavuşturacak delilleri ikâme etmek sûretiyle karanlık noktaları ortadan kaldıran bir müdafaa yapıldı. Evvela incileri, her miskin kimsenin iflâsına deva olan mis kokan bitkileri, kasırları tefrîş eden za'feranı, odaları ve evleri zâhir kıldı. Sönükleşmiş bulunan bitkilerin kokuları, ilk kez tecrübe etmesi sebebiyle Mu'âviye'ye gelmedi. Ancak bitkinin kokusunun yukarı doğru yükselmesi üzerine, kendisine miras olarak kalmış büyük nübüvvet evinin esâsını tahrib eden Halife, mis ve za'ferandan çıkan kokuyu tecrübe ettiğini söylemek durumunda kaldı. Bunun üzerine tasdiki kesinleştirmek bakımından, haber verenin kısaca ifade ettiği sözlere dâir tetkikât yapılmasına girişildi. Haberlerin sağlıklı olup olmadığını teşhis etmesi için Ka'bü'l-Ahbâr huzura çağrıldı. Söz konusu şahıs, sözlerine kulak verip duyabileceği bir şekilde Ka'b'tan uzak bir yere yerleştirilerek gizlendi ve Ka'b'a, mezkûr şehrin ve oradaki malların ve mamurelerin kimin tarafından bina edildiği sual olundu.

Dolu bir küpe vâris olan Ka'b'ın cevabı şöyle oldu: Sözü edilen bu şehir İrem ismini taşır. Onun sâhibi de Şeddâd b. 'Âd'dır. Küçük kardeşi Şedîd ile birlikte müştereken saltanat sürdükten sonra, doğudaki ve batıdaki memleketlerde müstakil hâle geldi. Şeddâd, kadîm kitaplardan okuduğu ukbâdaki cennete karşı duymuş olduğu aşk/özlem uğruna bu şehri bina ettirdi. Aceleci davranarak, bu dünyadaki amellerle uhrevî âlemde nâil olunacak hedefleri daha bu dünyada iken gerçekleştirme peşine

düştü. Açıklandığı ve kendisine müyesser olduğu vechile, zeberced, yakut, altın ve gümüş gibi dünya âfâkında gizli haldeki bütün madenleri ibraz ederek, denizlerin derinliklerindeki sedeflerde yer alan incileri çıkartarak ve ülke yöneten taç sahibi 260 padişahın on yıl süren tedbirleri sayesinde güçlü, şerefli ve zayıf ayırımı yapmadan âlemde yaşayan herkesin elindeki gümüş ve cevherleri kabz ederek bu şehri tesis etti. İcra olunan işin büyüklüğünü tavsif etmek, muhtasar yazan kimselerin sınırlarının dışındadır.

Âfâkta ve aktârda uzun bir süre dolaştıktan sonra, dağlardan ve tepelerden hâli büyük bir sahrada İrem'i inşa etmeye karar kıldılar. Burası aynı zamanda su kaynaklarıyla da çevriliydi. Şehir, eni ve boyu itibariyle çalışanlar tarafından bina edilerek ikmal edildi. Nehirlerden sokaklara doğru kanallar açıldı. Temeller, kaya ve cez'-i Yemânî (damarlı akik)'den yapıldı. Çamur yoğrularak kap kacaklar imal edildi. Sultanın hükmü altındaki meliklerin gönderdiği güzel kokular saçan, işlenmiş, haşmetli bronz sütûnlar dikildi. (v.87a) Dostlara, kendilerine lâıyk yerler verildi. En iyi yerler ise vezirlerin vezaretine, kahramanların kahrına ve cehdedenlerin cehdine sunuldu. Bu işleri tamamlamak, Şeddâd'ın şemsî olarak 700 yıl süren ömrünün 300 yıllık kısmını aldı. Şehre, tavsif edilmeye çalışıldığı üzere, büyüklü-küçüklü direklerden oluşan İrem denildi. Oranın en alt tabakası yakut ve zebercedden idi. Şehrin yapımı, içinde bin tane kasır bulunan bir hisarla son buldu. Buradaki her bir kasrın etrafına bin alem çekilmiş ve her biri vezirlerden biri için zabt olunmuştu. Her bir alemin de beylerbeyi unvânı taşıyan bir bekçisi vardı. Bu bin vezirin yapımı tamamlanmış bulunan şehre taşınma hazırlığı yapmaları on yıl sürdü. Devlet erkânı, hediye ve erzak getiren âfâk ehlinde önemli kimseler, eş, çocuk ve hizmetçiler alemlerin altını mesken edindiler. Neticede melik, hazır hâle gelen şehre askerleriyle birlikte azamet etmeye niyet etti. Aden'deki kavmin ekserisini yanında götürdü. Ancak muradına bir gün, bir gecelik mesafe kalınca, ashabıyla birlikte semavî bir sesle gelen yakıcı bir uyarıya maruz kaldı. Ka'b, Mu'âviye'ye, senin zamanında bu şehri bulacak olan kişi, kırmızı tenli, kızıl saçlı, kısa boylu, kaşında ve gerdanında ben bulunan biri olarak vasf edilmektedir, dedi. Bu esnada Ka'b'ın gözü tavsif olunan şahsa ilişti ve Mu'âviye'ye, o meşhur şahıs işte şu adamdır, diye işaret etti.

Bistam Hadremî, bir gençle birlikte, yanına bol miktarda su, yemek ve mum alarak eni 20, yüksekliği 50 zirâ' olan bir mağaraya girdi. Bu mağara, Hadremevt dağlarından düzlüğe inen yolun sağ tarafında olup Hadremîlerin deniz vâsıtalarına

bindikleri mahal olan denize açılıyordu. Mağaranın içinde bir miktar mesafe kat edince, 20 zirâ' yüksekliğinde bir basamağa rastladılar. Birbirlerinin elini tutarak bu yüksek yerden aşağı inmeyi denediler. Birbirine yardım ederek basamaktan aşağı inen bu iki kişi, gün içinde başka pek çok sıkıntıya maruz kalarak 100 basamak kadar yol aldılar. Nihayet dağın içinde, uzunluğu 100, genişliği 40 ve yüksekliği de 100 zirâ' gelen kazılmış büyük bir yere vardılar. Bu yerin ortasında, azametli bir cisme sahip olan yukarıdaki 'Âdlı şahsa ait muhtelif mücevherlerle süslü altından güzel bir taht olduğunu gördüler. Melik, enine ve boyuna olarak tahta uzanmış uyuyor gibi idi. Sırtına da altın ve gümüş şeritleriyle dokunmuş 70 uzun ve geniş hülle giyinmişti. Bu taktan/kubbeli yerden, bilinmeyen bir yere açılan genişliği bir zirâ', yüksekliği üç zirâ' olan bir delik çıkıyordu. Tahtın başında, üzerinde 'Adlıların kendi dilleriyle kaleme almış oldukları bir yazı bulunan altından büyük bir kitabe vardı. İpekten dokunmuş hülleler içinde uzanıp yatmış olan şahıs da neredeyse çürümüş gitmişti. Mezkûr şahıslar, elleriyle sürterek, hüllelerde bulunan altın şeritlerinden baki kalanları ipek parçalarından temizlediler ve bunları üst üste koyarak bir araya getirdiler. Böylece 100 rıtlı saf altın elde ettiler, daha fazlasına da güç yetiremediler. Delikten gelen parlaklık üzerine, altın şerit ve levhalarla birlikte çıkışa doğru yöneldiler. Duvar şeklindeki 100 zirâ'lık güzel bir yolu kullanarak denizin yakınında delikten çıktılar. Deliğin çıkışında arta kalan yemek ve suyu almak isteyen bir takım kimseler oturmuş bekliyorlardı. Delikten çıkar çıkmaz küçük bir kayığa bindiler ve güçlük ve kolaylıklar içinde geçen bir deniz yolculuğundan sonra karaya çıktılar. Levha Bestam'ın hissesine düşünce, buna tamah edip mahrum kalanlar tekrar bir sandala binerek geri döndüler. Bir rehber eşliğinde, deniz yolculuğu yaparak geçide yol veren deliğin başına ikinci defa geldiler. Ancak mezkûr mekân, tamah ettikleri şeyleri onlardan gizledi. (v.87b)

Okuyacak kimsenin bulunmaması sebebiyle levha bir yıl rivâyet edenin nezdinde kaldıktan sonra, San'a'dan Himyerli âlim bir şahıs, levhaya nakşedilmiş bulunan yazıyı okuyarak oradaki mazmûnları ma'lûm kıldı. Şeddâd'ın dilinden Arapça'ya çevrilerek kaydedilmiş bulunan bu yazılar şu mazmûnları içerirler: İlk olarak memleket/saltanat vasf edilir, sonra da onun yok olması, Hud'a tabi olmamanın yol açtığı pişmanlık, inat ve inkara karşı hayıflanma dile getirilir. Şeddâd'ın vücûdunun, kendisinden sonra melik olan oğlu Mersed⁸ tarafından İrem'den alınarak Hadramî'deki bu mağaraya

⁸ Müellif tarafından daha önce (bkz. v. 18b) de "Mersed b. Şeddâd" olarak kaydedilen bu isim es-Sa'lebî'nin *Arâisü'l-Mecâlis*'inde "Mezîd b. Şeddâd" olarak geçmektedir (Bkz. s. 149).

nakledildiği, bundan dolayı da babasının izniyle saltanat sürdürdüğü bu yerin isminin “Hadret-Mevt” olarak kaldığı anlatılır. Onun, çukurun içindeki bu altın tahta, öd ve kâfur kokularına bulanmış olarak tevdi edildiği zikredilir. Böyle bir tedbir buyurmanın, kitabenin manasının da ortaya koyduğu gibi bir ikaz mahiyeti taşıdığı açıktır. Zira kahramanlık gibi belâgat da, hünerliler meydanında muhatabına ansızın hata içermeyen anlamlı sözler sarf edebilmektir. Remizli konuşan kimseleri gece-gündüz bulanık sözlerden kaçınmaya, dil sürçmelerini izale etmeye sevk eden böyle bir hayat, kişinin kendi işini yapmasına engel olur. Sâlih akidelerin, yaratıcının yaratılışa yerleştirdiği güzellikten neşet ettiği söylerler. Bu kıssanın hülâsası, yukarıda, kıssalar kısmında, Hüd peygamberle ilgili faslın zeylinde zikredilmiştir.

Dünyadaki ve içindeki her şeyden daha kıymetli olan sekiz cennetle müjdelenmiş on kişiden sekizincisi olan Sa‘îd b. Zeyd, mezkûr 52 senesinde Akîk’te vefat etti. Sahih bir rivayete göre bu esnada 80 küsûr yaşında idi. Vefat ettiği gün, hemen oradan Medine’ye getirildi ve Bakî’de defnedildi.

Ebu Musa Eş‘arî olarak maruf meşhur sahabi Abdullah b. Kays’ın vefat tarihini bulamadık. O, anlatması uzun sürecek olan kıssada Ali’nin hakemi idi. Resûl tarafından da övülmüş Dâvudî bir sesi vardı.

54 senesinde, Cerîr b. Abdullah Becelî, Karkîsiyâ’da vefat etti. Bu esnada kaç yaşında olduğu yazılı değildir. Resûl’ün vefatından 40 gün önce, kabilesinden bir gurup atıyla gelerek müslüman olmuş, Resûl’ün duasını almıştı. Zikredildiği üzere Resûl, ona karşı tebessüm ederek onu şerefli kılmıştır.

Sahih bir rivayete göre, Sa‘d b. Ebi Vakkâs **55** senesinde, 82 yaşında iken Akîk’te vefat etti. Oradan Medine’ye getirildi. Cenaze namazını Mervân b. el-Hakem kıldırdı. Bakî’de istirahat etmektedir. O, aşere-i mübeşşerenin yedincisi, İslâmiyet adına ok atan ilk kişi idi. Ömer el-Fâruk zamanında Acem şehirlerini ve beldelerini fethetti. İlminin nuruyla ehl-i İslâmâ yardımlarda bulundu.

56 senesinde Mu‘âviye, kendisine yaraşır tarzda tedbirli bir halef olamayan evvelkilerin ve sonrakilerin mel‘ûnu oğlu Yezid adına halktan biat aldı. Resûl’ün minberine altı basamak ilave ettirdi, böylece minber dokuz basamak oldu.

58 senesinde Hazret-i Resûl’ün hatunu, Sıddık-ı Ekber’in kızı, Mü’mînlerin annesi ‘Âişe-i Sıddika 66 yaşında iken vefat etti. Hâkezâ kardeşi Abdurrahman b. Ebi Bekr, bağışta bulunmayı seven kerem sahibi Ubeydullah b. Abbâs, mezkûr Amr’ın

kardeşi Sa‘îd b. el-‘Âs b. Sa‘îd b. el-‘Âs ve Hatî’e olarak maruf şâir Cervel b. Mâlik [de bu sene içerisinde vefat ettiler].

Nebevî hicretten üç yıl önce Resûl’ün ilk hatunu, erkek ve kız çocuklarının vâlidesi, müslüman kadın ve erkeklerden oluşan Mü’minlerin annelerinin ilki Hatice binti Huveylid b. Esed b. Abdulzza b. Kusay –Mustafa’nın beşinci, mezkûrenin ise dördüncü göbekten dedesi-, 25 yıl Hazret-i Nübüvvet ile evli kaldıktan sonra 65 yaşında iken vahyin inişinin başladığı yer olan Mekke’nin dâhilinde vefat etmiş (v.88a) ve Hacûn kabristanında Hakk’ın rahmetine tevdi edilmiş idi. Ehl-i Beyt-i Risâlet mezhebine mensûp olanların kitaplarında delilleriyle birlikte yazdıkları üzere Hakk’ın birliğine ve Resûl’ün nübüvvetine iman etmiş olan Resûl’ün şefkatli amcası Ebu Tâlib’in vefâtı da Hatice’nin vefat ettiği yılda olmuştu. Mustafa (Allah’ın salâtı ve selâmı ona olsun), bir yıl içinde amcasından ve hanımından ayrı düşmenin vermiş olduğu büyük hüzn ve gam ile, hicretten üç yıl önceki nübüvvetin yedinci senesine “**hüzün yılı**” ismini verdi.

Her ne kadar Mü’minlerin anneleri olan Resûl (Allah’ın salâtı, onlardan razı olmuş olan ve onlara mağfiret buyuran Resûl’ün üzerine olsun)’ün hanımlarından **Hatice-i Kübrâ** ve **Âişe-i Sıddıka**, meşhur olmaları hasebiyle zikredildikleri yerde tarihî bir ihtiyatlılık içinde kaleme alınmışlarsa da, nikah altına alınan ve reddedilen hanımlar ile cariyelerden oluşan harem-i muazzamanın geri kalanları isimlerinin zikredilmesi tarzında tafsil edilecektir: **Sevde** binti Züm‘a müslüman olunca, amcasının oğlu olan ilk kocası Sekrân b. Amr’dan ayrılarak dul kalmıştı. Neticede Resûl’ün nikahı altına girdi. Son zamanlarda kendi sırasını Âişe’ye bağışladı. **Hafsa**, Ömer b. el-Hattab’ın kızı idi. Tahrîm sûresindeki kıssayla irtibatlı olarak cennetle müjdelenen kimseler arasında yer aldı. Huneyys b. Huzâfe’den sonra Hazret-i Risâlet’e vardı. **Zeyneb** binti Huzeyme, sâhip olduğu büyük şefkat ile ismi “miskinlerin annesi” olarak kaldı. Uhud şehidlerinden olan Abdullah b. Cahş’tan dul kalarak Mustafa’nın haremine vardı. **Ümmü Seleme** Hind binti Ebi Ümeyye Süheyl b. Muğire, Ebi Seleme Abdullah b. Abdülesed’den dul kalmıştı. Nübüvvetin meyvesini devşirdi. **Zeyneb** binti Cahş’ın sıla-i erhâm, yemek yedirme, uykuyu kerih görme ve mahlukâtı yaratana ibadet ile maruf olan annesi Resûl’un halası idi. **Ümmü Habibe** Remle binti Ebi Süfyan, Ubeydullah b. Cahş’ın nikahı altında idi. Ondandan sonra Nübüvvetin yatağına yatma şerefine nâil oldu. **Meymûne** binti el-Hâris, Mesâfi‘ b. Safvân’ın uhdesinde idi. Benî Mustalik gazvesinde Resûl’un cariyesi hâline geldi. İzdivaç perdesi ile de kalplerin

kölesi hâline geldi. **Cüveyriyye** binti el-Hâris, Mes'ûd b. Amr Sakafî'den boşandıktan sonra Ebu Rehum b. Abduluzza'nın nikahı altına girdi. Onun ölümüyle de iman ehli kimselerin anneliğine şâyan oldu. **Safiyye** binti Hayyî b. Ahtab, Harun peygamberin neslinden olup Hayber'in fethedildiği gün kocası Kinane b. Ebi el-Hakik'ten dul kaldı. Esirlerden biri olarak Resûl'ün hissesine düştü. Onunla izdivaç ederek iftihar vesilesi oldu. **Reyhâne** binti Zeyd b. Amr, Kurayza'dan Hakem isimli birinin nezdinde idi. Esir olarak Hazret-i Risâlet'e vardı, azâd edildi ve böylece izdivaç güneşi onun üzerine de doğmuş oldu. **Fâtıma** binti Dahhâk Kilâbiye, Resûl'ün nikahı altına girdi. Kavmine duyduğu muhabbet sebebiyle talâk istedi. Duhûl vâki olmadan tekrar kavmine geri döndü. **Esmâ** binti Nu'mân Kindiyye, Resûl ile bir araya geldiği vakit kendisini ondan sakındı. Bunun üzerine Resûl'de ona karşı bir nefret uyandı. Böylece talâk hüznüyle, buluşmadan mahrum kaldı. **Kuteyle** binti Kays, nikah akdi yaptı, fakat duhûlden önce Resûl vefat etti. **Melike** binti Ka'b Leysî, onunla duhûl edip etmediği ihtilafıdır. **Esmâ** binti Salt (v.88b) Sülemiyye, Kilâbiyye'den bazılarına göre bahis konusu olan kişi Ümmü Şerîk Guzye binti Câbir Ezdiyye'dir. Nefsini tatması için Resûl'e sundu, ancak duhûlden önce talak vuku buldu. **Havle** binti Hüzeyl, nikah akdi yapıldıktan sonra Resûl'e vâsıl olmadan önce vefât etti. **Şerâf** binti Halife Kelbiyye de duhûlle şeref bulamadı. **Leylâ** binti el-Hatîm, Resûl'e vardı, fakat ibret niyetiyle nikah akdi feshedilerek tekrar geri döndü. **Ömre** binti Mu'âviye Kindiyye, nikah akdine vâsıl oldu, fakat temastan önce Resûl, Hakk'ın rahmetine kavuştu. **Cündi'yye** de Resûl'ün duhûlüyle saadet bulamadı. **Gaffâriyye**, Benî Gaffâr'dan olup üzerindeki baras (çiçek bozuğu) sebebiyle Resûl onu ailesine geri gönderdi. Amcası Ebu Tâlib'in kızı **Ümmü Hânî** Fâtıha da duhûlden önce, kendi isteği üzerine talaka maruz kaldı. **Dibâ'a** binti Âmir; onun yaşlılığına râğbet buyurdu, onu yanına çağırmadı. **Safiyye** binti Beşâme, esir olarak Resûl'e vâsıl oldu. Resûl'ün haber vermesiyle kocasını tercih etti. **Cemre** binti el-Hâris; Resûl onu istedi, babası ona bu hususta rızası bulunmadığını söyledi ve öyle oldu. **Sevde** Kureşiyiye, nikah akdi altına girdi. Küçük çocukları bulunması sebebiyle Resûl'den özrünü istedi. Dua ile geri döndü. **Havle** binti Hakîm, kendini Resûl'e bağışladı, Resûl kabul buyurmadı. Onu Osman b. Maz'ûn'la evlendirdi. Amcası Hamza'nın kızı **Ümâme**, kendini arz etti. Resûl, Hamza ile süt emmeleri sebebiyle onu kabul buyurmadı. **'Uzze** binti Ebi Süfyân, Resûl'un kendisini alması için ricada bulundu. Nikahı altında bulunan kız kardeşi Ümmü Habibe sebebiyle Resûl onu nikahına almadı.

Dört tane cariyeye gelince: Oğlu İbrahim'in annesi **Mariye-i Kibtîyye** binti Şem'ûn, Mısır ve İskenderiyye sâhibi Mukavkıs'ın hediyesi idi. Mariye'nin kız kardeşi olan **Şirin** de Mukavkıs tarafından Hazret-i Resûl'e hediye edilmişti. Resûl, onu Hassân b. Sâbit'e bağışladı. Abdurrahman b. Hassân ondan doğdu. **Sâlise** Zeyneb binti Cahş, Resûl'e hizmet etmesi için bağışlandı. Gazalardan birinde esir edilen **Erba'a** ise, cariyelikten Resûl'ün perdesi altına girmişti. Bütün bu kimselerin tarihleriyle ilgili elimizde bilgi bulunuyorsa da, onları zikretmeye gerek yoktur.

59 senesinde, bir kavle göre sayısı nebîler kadar olan 124 bin sahabenin arasından Nebî'nin sahih ve hasen hadislerini ezberlemeksizin zabt ederek rivayet eden Ebu Hureyre vefât etti. Hayber'in fetih tarihinden Resûl (Allah'ın salâtı ona olsun)'ün vefatına kadar iki yıl ve birkaç ay müddetle Hazret-i Mustafa'nın yanında bulundu. Ezeli olanın lütufta bulunmak isteği yerde, tahsil için iki yıl ya da iki ayın ne anlamı vardır. Geri kalan hususlar zıtların birbirine kıyas edilmesiyle malum olur. "Allah kullarını görür."

Ebu Hureyre'nin vefatından 5 sene önce, yani **54** senesinde, Ebu Abdullah Sevbân b. Becded, Hıms'da vefât etti. Mekke ile Yemen arasındaki Serât'tandı. Resûl'ün azat ettiği bir köle olup seferde ve hazarda onun hizmetini görmek için yanında bulunurdu. (v.89a) O, Resûl'ün dokuz hizmetçisinin önde geleni idi. Diğer sekiz kişi şunlardır: Sebe, Fudâle, Rebbâh, Sâlih, Müd'am, Yesâr, Kur'ân-ı Mecid'de Ahzâb sûresindeki malum kıssada zikredilen Zeyd, Ebu Râfi', Zamire, Kebeşe, Mevhibe. Bu kimselerin Hazret-i Risâlet'e yapmış oldukları hizmetleri tarihlendirmeye ve tarif etmeye ihtiyaç yoktur.

Resûl cihetiyle sahabi oğlu sahabi ve sevilen oğlu sevilen (Resûl tarafından sevilen) denilen Ebu Muhammed Usâme İbn Zeyd'in vefatı bir kavle göre **59** senesinde vuku bulmuştur. Na'şî, vefât ettiği Curf mevkiinden nakledilerek Medine'deki Bakî' kabristanına defnedilmiştir. Allah ondan, babasından ve bütün ashâb-ı Muhammed'den razı olsun. Usâme, 18 yaşında iken Hazret-i Risâlet tarafından amel-i mansıb (komutan) olarak isimlendirilmiştir. Annesi Ümmü Eymen Resûl'ün koruyucusu/dadısı idi.

Kâfirleri hicveden, A'şâ ve Nâbi'a'dan daha veciz olan, Cahiliyye ve İslâm şâirlerinin yüzakı olan ve ömrünün son yarısını müslüman olarak geçiren, Resûl'un fâzıl ve hünerli şâiri Hassân b. Sâbit Ensârî Hazrecî, 120 yaşında iken medhedilmiş meddahların derecelerine vâsıl oldu.

Nihayet bu mezkûr Mu'âviye, 19 yıl ve birkaç ay halife lakabıyla emirlik sürdürdükten sonra, 85 yaşında iken, **60** senesinin Receb ayının başlarında Dımaşk'ta vefât etti. Her şeye rağmen onun hilmini, ilmini, akıllılığını, faziletini, tahammül göstermesini ve bolca bağıştta bulunmasını kimse inkar etmez. Allah, oğlu hariç ona rahmet eylesin.

Mu'âviye'nin vefat ettiği bu tarihte, yani **60** senesinde Amr b. Ümeyye henüz hayatta idi. Bedir ve Uhud gazalarına [katılmış], Hazret-i Nübüvvet'in Habeş meliki Necâşî'ye ve âfâkın diğer meliklerine gönderdiği elçilerden biri olmuştu. Etrafta kabul gören meşhur sahabilerdendi. Medine'de vefât etti. Bu üç satırın dışında, Amr b. Ümeyye hakkında kıssa okuyucular her ne söylüyorlarsa, bunlar apaçık bir hezeyandan, bühtandan ve herzedden ibarettir.

Öncülerin öncüsü, Resûl'ün alemdârı, mübariz (savaşçı) ve safder (safları dağıtan) Kays b. Sa'd b. Ubâde Ensârî Hazrecî'nin vefâtı da Medine'de **60** senesinde vuku buldu.

Benî Ümeyye emirlerinin ikincisi mutlak bedbaht Yezid b. Mu'âviye'dir. Sahih bir rivayete göre, o hicrî 16. senede doğmuştu. Ehl-i beyt-i Nübüvvet (selâm ona ve onlara (Emevîlere) karşı olana olsun)'in hakkını gasp ederek mübarek olmayan bir biatla, Dımaşk'ta, mezkûr babasının vefat ettiği gün ona biat edildi. Pâk olmayan kirli bir kimse olarak geçirdiği 39 yıllık aziz olmayan ömründen 3 yıl ve 8 aydan 8 gün eksik kısmı hilâfette sarf etti. Vefât tarihi **64** senesinin Rebî'u'l-Evvel ayının 4'üdür. Rezillerin devleti ve fâzılların mihneti olmanın bir delili olarak, onun uğursuz döneminde, emirliğinin ikinci yılında, şekâvet emâreleri suratından damlamaya başladı (v.89b) ve Mekke ile Kûfe arasında, kerb (üzüntü/acı/meşakkat) ve belâ (imtihan/musibet/dert) mahalli olan Kerbelâ çölünde, "daha yok mu?" mahallesinde oturan Yezid'in konağının köpekleri, Emirü'l-Mü'minîn Hüseyin b. Ali (Allah'ın salâtı ve selâmı o ikisinin üzerine olsun)'yi, okunduğunda ciğerleri binlerce kez parça parça eden bir kıssa neticesinde katlettiler. Acayip olanı ise, katillerin ekserisinin sahabe çocukları olmasıdır.

Hüseyin'in katledilmesi, **61** senesinin Muharrem ayının onunda, yani Aşûra günü olan Cuma gününün sabahında, kitabın evvelinde zikredilen doğum gününden itibaren 56 yıl ve 4 aydan birkaç gün eksik ömür sürdürdükten sonra vuku buldu. Onun nazenin vücûdunun bu cefalı dünyadan âhiret tarafına rıhlet buyurduğu bu sene içinde, ilahî hüküm gereği yakın bir benzeri ile değiştirilmiş gibi halifelerin hücceti ve Allah'ın yeryüzündeki velisi olan Ömer b. Abdülaziz doğdu. Vücûdunun kalıbı onun sûretinde

dökülmüş gibiydi. Arab diyarının şahadet kâsesinin peşine düşüp içen kimseden hâli kalması üzerine, Abdullah b. Zübeyr hilâfet talebiyle Mekke'de harekete geçti. Horasan halkı, Hicaz ve Irak ehli onun adına biat etti. Yezid, Selm b. Ziyad'ı Sistan ve Horasan üzerine gönderdi. Nisabur, Harezm, Buhara ve Semerkand'ın fethi de, daha önce de zikrettiğimiz gibi, **61** senesinde vuku buldu.

Benî Ümeyye'nin hilâfet şekilli emirliğinin üçüncü emiri Mu'âviye b. Yezid'dir. Dedesinin adı ile isimlendirilmişti. Künyesi Ebi Leylâ idi. Babası mezkûr Yezid'in vefât ettiği gün Dımaşk'ta ona biat edildi. Onun hükümetinin müddeti 40 gün sürdü. Temiz olan kişiliğinde var olan büyük zühd ve salâhtan/iyilikten dolayı, minbere çıktığında dedesi ve babasının ayıplarını zikretti, ardından da Ehl-i beyt-i Nübüvvet'e salavât gönderdi. Sahip olduğu makamdan dolayı utanç duyduğunu söyleyerek istiğfar getirdi ve riyâseti terk ettiğini ilan etti. Halvete çekilerek uzlet ve ibadetle meşgul oldu. İlk kırk günden gayri kırk gün daha yaşadıkdan sonra, 23 yaşında iken Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Hilâfet ismini taşıyan emirliğin dördüncü emiri Mervân b. el-Hakem İbn Ebi'l-'As'dır. Hicretin **2.** senesinde doğdu. Zikredildiği gibi Mu'âviye b. Yezid'in dünya makamını terk etmesi üzerine, yine **64** senesinde Dımaşk'ta ona biat edildi. 9 ay ve birkaç gün emirlik yaptı. 71 yaşında iken, **65** senesinin Ramazan ayında Dımaşk'ta vefat etti. Selmân b. Sured'in katli de yine bu tarihte vuku buldu.

Mervânîlerin ve Benî Ümeyye'nin hilâfet isimli emirliğinin beşinci emiri Abdülmelik b. Mervân'dır. Hicretin **10.** senesinde doğdu. Babasının Dımaşk'ta vefat ettiği gün ona biat edildi. Onun hükümet ettiği müddet, Mervân'ın vefatından itibaren 21 yıl ve 6 aydır. Kendisinden bahsedilecek olan Abdullah b. Zübeyr katledilinceye kadar 13 yıl ve birkaç ay onunla aynı zaman içinde ayrı ayrı hilâfet sürdüler. Aslında Ehl-i beyt-i Nübüvvet'in dışında kalan kimseler için "hilâfet sürdüler" değil, "emirlik yaptılar" demek gerekir. (v.90a) **86** senesinde, 61 yaşında iken Dımaşk'ta vefat etti. Küçük kapının dışına defnedildi. Arkasında 14 erkek çocuk vâris bıraktı.

Bu mezkûr Abdülmelik'in ilk döneminde, Muhtar isimli şahıs hurûc etti ve Kûfe'yi ele geçirerek beldelere âmiller gönderdi. Hüseyin b. Ali'nin kanını talep etti. Ehl-i beyt-i Risâlet'in yardımcılığına soyundu. İbnü'z-Zübeyr'e biat etmeyi kabul etmedi. Melûn Ubeydullah b. Ziyâd'ı ve Hüseyin (ona selâm olsun)'in katillerinden bir gurubu katletti. Aynı yıl, yani **67** senesinin Ramazan ayında, Kûfe'de, Mus'ab b. ez-Zübeyr tarafından katledildi.

Yine onun döneminde ve İbnü'z-Zübeyr'in zamanındaki fitnenin devam ettiği sırada, müfessirlerin sultanı, halifelerin babası, Hazret-i Risâlet'in amcasının oğlu Abdullah b. Abbâs (Allah ikisinden de razı olsun) 70 yaşında iken Tâif'te, gurbet hayatı yaşarken vefat etti. Cenaze namazını, Ali (Allah yüzünü ağartsın)'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye kıldırdı. Mübarek merkadi oradadır. Mezarı, halkın teberrük ettiği bir yerdir. Onun **68** senesinde vefat ettiği de kayıtlıdır.

69 senesinde Adiy b. Hâtem-i Tâî, 120 yaşını idrak etmiş olarak bir kavle göre Karkîsiyâ'da vefat etti. O, Tay'daki mallarını getirip Resûl'un gözü önüne seren ilk kişidir. Cemel harbinde Ali'nin yanında yer aldı.

Sümâme b. Esâl Hanefî'nin yaşı ve vefat tarihi ile Amr b. 'Abese Sülemî'nin tarihleri bu kâtibin elindeki kitaplarda yer almamaktadır. Yemâme'nin seyyidi/efendisi olan Sümâme, esir olarak Resûl'ün nezdine varmış ve müslüman olmuştu. Böylece o sahabî olarak vefât etti. Dördüncü müslüman olan Amr ise Mekke'de zayıflık günlerinde Resûl'e varıp geri dönmüştü. [İslâm] Medine'de zuhûr ettiği vakit [Resûl'ün] evine girme izni almıştı. Taharet ve namaz vakitleri ile ilgili hadislerin râvisidir.

Abdullah b. ez-Zübeyr'in hilâfet ismi altındaki emirliği on iki kişiden müteşekkil olan Benî Ümeyye emirlerinin hâricindedir. Hicaz, Irak ve Horasan halkı ile Şam'ın dışındaki diğer beldelerde yaşayanlar, Abdülmelik b. Mervân'ın döneminde, **64** senesinde ona biat ettiler. Haccâc'ın, Abdülmelik'in emriyle Ka'be-i Muazzama'yı yakması, İbnü'z-Zübeyr'i Ka'be'den dışarı çıkarması ve onun mezkûr Haccâc tarafından öldürülmesi **73** senesinin Cemâziye'l-ülâ ayınının 17'sinde, Salı günü vuku buldu.

Ka'be'nin yakıldığı gün güneş tutulmuş, yıldızlar güpegündüz ortaya çıkmışlardı. Bundan sonra Haccâc, Ka'be'yi yeniden tamir etti. Bugünkü bina, onun inşa ettiği binadır. Bu kitâbın sonlarında Muhammediyyât'a dâir haberler kısmında zikredilecek olan Halilürrahman'ın Ka'be'de inşa etmiş olduğu bina, Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'ün doğumundan **35** yıl geçinceye kadar, Ficâr savaşlarının üzerinden ise 15 yıl geçinceye kadar bâki kalmıştı. Bu tarihte Kureyş'in eliyle bakiyeleri üzerine yeniden inşa edilen bina, Resûl'den sonra bir daha yeniden tamir edilmek durumunda kaldı.

Abdullah b. ez-Zübeyr'in hilâfeti zamanında bir şahıs, bir parça ateş alarak kargısının üzerine tutuşturmuştu. Buna rüzgar isabet edip uçurunca, Beyt'te yangın başladı. Rûkn civarındaki Ka'be'nin örtüsü tamamıyla siyahlaştı. Üç yerde de yarık

meydana geldi. (v.90b) Bir rivayete göre bu yakıcı dumandan bir kıvılcım fırlamış ve yangın çıkmıştır. Bu ümmete mensup kimselerin ilk kez kader konusunda söz söylemeleri de bu sebeple olmuştur. Bazısı bunu takdire havale etmiş, diğer bazıları da bunu kaderin hâricinde tutmuştur. Bu durum üzerine Abdullah, Ka'be'yi tamamen yıkarak tavaf edilen temellerin ardındaki zemine kadar indi. Bu yerde namaz kıldı ve siyahlaşmış olan Rûkn'ü ipekle örttü. Yanında bulunan şeyleri bir tabuta koydu. Süsleri, elbiseleri ve güzel kokuları bir perdenin üzerine bıraktı ve Beyt'in hizanesine emanet etti. Hacer, Ka'be'nin dâhilinde kalacak şekilde binayı yeniledi. Biri girmek, diğeri de çıkmak için binaya iki kapı ekledi. Böylece Ka'be, mezkûr vakaya bu bünyesi ile intikal etmiş oldu.

“Haccâc fitnesi yılı” denilen mezkûr tarihte, İbnü'z-Zübeyr ilk olarak Husayn İbn Numeyr tarafından muhasara edildi. Onun kumandası altında bulunan kimseler, mancınıklar kurarak atışlarda bulundular ve Ka'be'nin duvarlarını harab ettiler. Esen şiddetli rüzgar neticesinde Beyt, etrafında yakılmış bulunan ateşlerden saçılan kıvılcımlar sebebiyle tutuştu. Ka'be'nin örtüsü, süslemeleri, tavan ve duvarın ahşab kısımları yandı. Bunun üzerine Haccâc, İbnü'z-Zübeyr'in yapmış olduğu binayı yıktırdı ve Kureyş'in büyüklerinin huzurunda, binayı ilk şekline göre tekrar yaptırdı. Bundan sonra, fitne mahalli olan Bahreyn'in hâkimi Karmatî'nin, Mekke'ye gelerek Ka'be'deki Hacerü'l-Esved'i yerinden söküp köle olarak aldığı o yılki hacılarla birlikte Bahreyn'e nakletmesi dışında, Ka'be'nin binasında başka bir değişiklik olmadı. Malum olduğu üzere o dönemin hâkimi olan Abbasî halifesi Emirü'l-Mü'minîn, kiblenin işareti olan bu taş 20 bin dinarlık bir meblağla, bir rivayete göre ise bundan daha yüksek bir rakamla söz konusu kişinin elinden kurtarmıştır. Mezkûr tarihteki Halife (Allah ondan ve keremli seleflerinden razı olsun), kurtarmış bulunduğu Hacerü'l-Esved'i, Şeyh Ebu İshak İbrahim b. Muhammed b. Yahya Müzekkî Nisaburî (Allah kabrini nurlandırın)'nin refakatinde Mekke'ye gönderdi ve eski yerine koydurdu. Karmatîlerin hurûc etmeleri ve fesatlarda bulunmalarına, ileride, el-Mu'temid Billah Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ca'fer Mütevekkil Abbasî döneminde, onun hilafetinin ufukları dâhilinde meydana gelen hadiselerden bahsederken değineceğiz.

Resûl'ün huzuruna varmış menâkıb sahibi yaşlı kör bir kadın olan Abdullah'ın annesi Esmâ binti Ebi Bekir'in, oğlunun kılıçla doğranıp öldürülmesi üzerine Haccâc ile yapmış olduğu konuşma ve atışma, büyüklerin, Kureyş'in ve âfâkın askerlerinin huzurunda cereyan etti. İhtiyaç duyanlar, Esmâ binti Ebi Bekr'in, Mekke'de, Harem-i

Şerif (Allah orayı şerefli kılsın ve yüceltsin)'te, onun cehennemlik bir veled-i zinâ olduğunu ispat eden sahih hadislere dayanarak Haccâc'ı azarlaması babına [bakabilirler]. Gayet yanık ve yakıcı olması ve oldukça uzun bulunması sebebiyle, burada işaret olunan hususu tahrir etmek mümkün değildir. Bununla beraber savaşta hep gâlip gelen Haccâc, bu münakaşada mezkûr kadına mağlup olarak suskunluğa bürünmüş ve Abdullah'ı asılmış bulunduğu ağaçtan indirterek defnetmesi için annesine vermiştir.

İbnü'z-Zübeyr vakıasından üç ay sonra, zâhid sahabi Abdullah b. Ömer 86 yaşında iken Medine'de vefat etti ve Muhacirler kabristanına defnedildi. Allah ondan ve babasından razı olsun.

74 senesinde, (v.91a) Habeş topraklarında doğup bu ümmet içinde Resûl (Allah'ın salâtı ona olsun)'ün adıyla isimlendirilen ilk kişi olan meşhûr sahabi Muhammed b. Hâtib b. Hâris Kureşî, sahih bir nakle göre Mekke'de vefat etti.

Hudre b. Avf b. el-Hâris b. el-Hazrec Ensârî Hudrî künyesiyle şöhret bulan Ebu Sa'îd Sa'd b. Mâlik b. Sinân b. Sa'lebe İbn Ubeyd b. el-Ebcer de **74** senesinde, 84 yaşını idrak etmiş iken Medine'de vefât etti. Bakî'de istirahat etmektedir. O, rivayet edilen pek çok hadisin hâfızı, görüş, fikir ve tecrübe sâhibi biri, âlimlerin, fâzılların ve akıllıların meşhuru, Hendek günü babası tarafından 13 yaşında iken Hazret-i Resûl'e teslim edilen ilk sahabi idi. Babası, Hendek savaşının vuku bulduğu tarihte, mübarek bir dost olan Hazret'e zikredilen teslimi yaptığı gün şehid olmuştu.

Ebu Müslim künyesine sahip olan, Eslemî nisbesiyle çağrılan, Medine'de doğup yine burada defnedilen Seleme el-Ekva'nın vefatı da yine **74** senesinde vuku buldu. O, süvariler ve piyadeler arasındaki en yiğit şahıstı. Hudeybiye senesinde ağacın altında Resûl'e biat etti. Sahip olduğu faziletlere binaen bir kurt onunla konuşmuş ve onun cevaplarını işitmiştir. Kardeşleri olan Muhammed b. Hâtib, Câbir b. Abdullah ve Ebu Sa'îd el-Hudrî (Allah onlardan razı olsun)'nin vefâtı da zikredildiği üzere aynı tarihe denk düşer.

Câbir b. Abdullah Sahabî Ensârî de **74** senesinde, 94 yaşında iken Medine'de Hakk'ın rahmetine kavuştu. O, çok hadis rivayet etmekle meşhurdu. Nebî ile birlikte 18 gazvede bulundu. Bir gecede 25 kez istiğfar ederdi. Babası Abdullah, 12 nakibten biri idi. Uhud günü şehid düştü. Hakk Te'âlâ, onu tekrar canlandırdı ve gizli olmaksızın aleni bir şekilde konuştu. Şehidlerin faziletlerine dâir ayetler, ilk olarak onun hakkında nâzil oldu.

Yine mezkûr günlerde, Şi'a mezhebine mensup ve İbn Hanefiyye Ebu'l-Kâsım olarak maruf, Mehdî künyeli Muhammed b. Ali, **81** senesinde 66 yaşında iken vefât etti. Medine'deki Bakî'de medfûndur.

Mezkûr şahsın vefâtından bir yıl önce, yani **80** senesinde, ümmet-i Muhammed'in en kerimi olan Abdullah b. Ca'fer b. Ebi Tâlib 90 yaşında iken Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Yine **86** senesinde de, Ebu Ümâme Sudeyy b. 'Aclân Bâhilî'nin vefâtı 91 yaşında iken vuku buldu. O, Mısır'da ikamet etti. Ancak [vefâtı] esnasında Şam'da idi. Hıms'ta kendisine tahsis edilen yerde istirahat etmektedir. Burada rivayetlerde bulunmakla meşhurdu. Kendisi Şamlılar tarafından rağbet olunan bir muhaddisti. Sahih bir rivayete göre, Şam'da yerleşmiş bulunan sahabe içinden ölen son kişidir.

Benî Ümeyye'ye mensup Mervânîlerin hilâfet ismini taşıyan emirliğinin altıncı emiri Ebu'l-Abbâs Velid b. Abdülmelik'tir. 86 senesinin Şevvâl ayının ortasında, mezkûr babasının vefât ettiği gün [ona biat edildi]. Hükümranlık müddeti 10 yıllla sınırlıdır. 52 yaşında iken, bir kavle göre Mürrân mevkiinde, **96** senesinde vefât etti. Onu Dımaşk'a götürdüler. Küçük kapıya defnettiler. Dünyanın harikalarından biri olan Dımaşk cami'i, Mekke'deki Harem, Medine mescidi ve [İslâm] dünyasındaki mevcut bimaristânlar ile büyük imaretlerin ekserisi, (v.91b) Velid'in binaları olarak maruftur. Hilâfet süresi 9 ila 10 yıl arasında sınırlıdır. Dımaşk cami'inin inşası için sarf etmiş olduğu malları sayıp hesaplamak ise mümkün değildir.

Onun döneminde, **91** senesinde, Rakka şehrinde bir kadın bir köpek yavrusu doğurdu. Kadın, bir köpeğin kendisiyle cima' ettiğini ikrar etti. Bu, onun emirliği döneminde, 91 senesinde vuku buldu.

92 senesinde, masûm 12 imamın babası, Ehl-i beyt-i Nebevî'nin hamurunun mayası, Mustafa ve Murtaza'nın vârisi Zeynelâbidîn Ali Asgar b. Hüseyin b. Ali İbn Ebi Tâlib, Medinetü'r-Resûl (Allah'ın salâtı onun sâkinlerinin üzerine olsun ve rahmeti de orada yaşayanların üzerine olsun)'de, 58 yaşında iken vefât etti. Bakî'deki Kubbe-i Abbasî'de istirahat etmektedir.

Bilinen ve tanınandan ayrı olan Enes b. Mâlik Kuşeyrî 'Âmirî Ukaylî Hareşî Ka'бі'nin vefâtının müphem bir tarihte olduğu anlaşılmaktadır. Resûl'ün hizmetçisi olan Enes ile münasebeti bulunması sebebiyle, burada onu tarif edip yazmak [lüzümü hissedildi].

93 senesinde, bulanık/zayıf haberden haberdar olan imam, birinci sınıftan meşhur tâbi'î ve şükreden müftî, ilk ve son muallim, sahabe ile sohbette bulunan, yakîne/imana ermiş tabi'înin tabi oldukları üstad, hadîsi, fikhî, zühdü ve takvâyı şahsında cem eden, Mekhûl ve diğere pek çok kimsenin şahitliğı ile asrındaki âlimlerin yegânesi olan, Enes (Allah ondan razı olsun)'in muasırı Ebu Muhammed Sa'îd b. el-Müseyyeb b. Hazn vefat etti. Bu mezkûr Sa'îd (Allah kabrini rahat kılsın) aziz ömründen 40 yıl boyunca, sabah namazını yatsı namazının abdesti ile kılmıştı. O, yine, tâbi'înden, 40 yıl boyunca akşam abdesti ile geceleri ihya edip sabah namazını bu şekilde edâ etmeye kendini adamayı lazım gören kırk tane kâmil insanın en önde gelenidir.

Onlardan bazıları şunlardır: Mekkelilerden Fudayl b. İyâz ve Vehîb b. el-Verd; Medinelilerden mezkûr Sa'îd ile birlikte Safvân b. Selîm; Yemenlilerden Tâvûs ve Vehb b. el-Münebbih; Kûfelilerden Rebî' b. Haysem ve Hakem; Şamlı Sâmilerden Ebu Süleyman Dârânî ve Ali b. Bekkâr; Abadanlılardan Ebu Abdullah Havvâs İbn Harrâz ve Ebu Âsım; Farisîlerden Habîb Ebu Muhammed ve Ebu Câbir Selmânî; Basralılardan Mâlik b. Dînâr, Süleyman Teymî, Yezîd Rakkâşî, Habîb b. Ebi Sâbit ve Yahya Dekkâ; yine Medinelilerden her gün üç kez Kur'ân'ı manasını düşünerek hatmeden ve ardından düşünmeksizin ayetler okuyan Kehmes b. el-Münhâl ile Ebu Hâzim ve Muhammed b. el-Münkedir; ve çok sayıdaki diğere şahıslar. Şerîf zikirlerine ilave olarak, bu kimselerin ekserisinin isimleri ve nisbeleri, bu kitapta, yukarıda, ilgili yerde, rütbelerine uygun bir şükranla kaydedildi.

Sahih bir rivayete göre yine **93** senesinde, 10 yaşında Hazret-i Resûl'ün yanına varan, sonraki 10 senede de ona hizmet için yanında bulunan Ebu Hamza Enes b. Mâlik Hazrecî Ensârî 98 yaşında iken Basra'da vefât etti. Geride sekiz erkek ve iki kız çocuğı bıraktı. Çocuklarının ekserisi tâbi'îndendir. Pek çok kiğı ondan rivayetlerde bulunur. Baba tarafından kardeğı (v.92a) el-Berrâ İbn Mâlik, fakr ve sabrı dolayısı ile Resûl tarafından medhedilmişti. Nebî'nin yanında yer alarak hamlede bulunan her meşhûr kâfiri öldürdü. Yağı ve şahâdeti hususunda muayyen bir tarih yoktur.

Bu kitapta zikri geçen Bâhilî'den ayrı diğere bir Ebu Ümâme de Benî Hârise b. el-Hâris İbn el-Hazreç'ten meşhûr sahabi İyâs b. Sa'lebe Hârisî Ensârî'dir. Mekke'de ikamet etti. Nebî'nin hicretinin ardından da hasta olan annesine hizmet etmek cihetiyle Resûl'ün izniyle orada kaldı. Bu bende müellifin ilminde ve elindeki kitaplarda, bu şahsın vefatına dair de herhangi bir tarih mevcut değildir.

Mağrib vilâyetindeki Talîka şehrini, müslüman gaziler feth ettiler. Süleyman Peygamber (ona selâm olsun)'in süslenme eşyalarını burada buldular.

Zâlim ve kan dökücü Haccâc b. Yusuf, Velid'in döneminde, müttaki imam ve tabi'inin müctehidi Sa'îd b. Cübeyr'i 49 yaşında iken haksız yere öldürttükten sonra, 15 gece hayatta kaldı. Sara hastalığına yakalanarak, sahih bir rivayete göre **95** senesinde, 54 yaşında iken, ard arda işlediği zulümler neticesi günah içinde geçmiş bir ömürle büyük bir utanç içinde âhiret tarafına gitti. Doğrusunu Allah daha iyi bilir.

Benî Ümeyye'ye mensup Mervânîlerin hilâfet isimli emirliğinin yedinci emiri Süleyman b. Abdülmelik b. Mervân'dır. Kardeşi Velid'in vefât ettiği gün, yani mezkûr **96** senesinin Cemaziye'l-Âhir ayının ortasında ona biat edildi. Ömer b. Abdülaziz'i o gün [kendine] vezir yaptı, zulümleri kaldırdı, zindandakileri serbest bıraktı. 2 yıl, 8 ay ve birkaç gün müddetle devleti idare etti. **99** senesinin Safer ayının 10. günü, Mercidabık'ta, seferde iken hızlıca âhiret tarafına gitti.

İlk asrın başındaki mübarek uğurlu hilâfet, rahmanî sıfatlı rabbanî imam, gençlik günlerinden itibaren zahidçe yaşayan, Emirü'l-Mü'minîn Ömer-i Faruk'un ikincisi Ömer b. Abdülaziz b. Mervan'a [nasip olmuştur]. O, zikredilmiş olan Emirü'l-Mü'minîn Hüseyin (ona selâm olsun)'in katledildiği yıl Ümmü Âsım binti Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb (Allah ondan razı olsun)'dan doğdu. Kayın biraderi mezkûr Süleyman'ın vefat ettiği gün Mercidabık'da icma ile ona biat edildi. Amel, vera', takva, zühd, riyazet, teheccüd, adalet, insaf, iyiliği emretmek, kötülükten nehyetmek, Benî Ümeyye'nin zulmünü ortadan kaldırmak, zorbalık yapan nâibleri ve hâkimleri azletmek, fakirleri vakarlı kılmak, şâirlerden uzak durmak, Mervânîlere rağmen Ehl-i beyt-i Nübüvvet'e tazimde bulunmak, Alevîlere ikram etmek, Benî Hâşim'i diğerlerinin önüne geçirmek, ziyneti terk etmek, dünya makamına tereddütle yaklaşmak bakımlarından Resûl'ün dört dostundan sonra gelen bu Halife'nin benzeri, Âl-i Abbas halifeleri arasında bile çok azdır, nerde kaldı Benî Ümeyye emirleri ve diğerleri arasından böyle biri çıksın. Onun beğenilir huylarından bazılarını yazmaya, koca koca ciltler bile kâfi gelmez. 2 yıl, 5 ay hakkıyla hilafet yaptı. Düşmanlarından bin dinar rüşvet alan hizmetçisi tarafından zehirlenerek **101** senesinin Receb ayının 25. günü, Hıms sınırındaki Deyr-i Sem'ân'da, 39 ya da 40 yaşında iken Hakk'ın rahmetine kavuştu. Kendisini zehirleyen hizmetçisini de ölmeden önce affetti.

Ebu Davud'un *Sünen*'inin *Câmi'u'l-Usûl* adlı eserdeki muteber ve mevsûk bir nüshasında, Nebevî hadislerin üçte birini rivayet eden, hadiselerin ekserisininin

mazmûnlarını cem eden, Hazret-i Nübüvvet'in incilerine haznedarlık yapan ve Risâlet muhitindeki cevherlerin değerlisini değersizinden ayıran Ebu Hureyre (Allah ondan razı olsun)'nin, (v.92b) sahih bir nakille şöyle dediği rivayet olunur: Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun) şöyle buyurdu: "Aziz ve Celil olan Allah, benden sonraki her hicrî 100 yılın başında, ümmetimin arasındaki kâmillerden bazısını kendileri vasıtasıyla dinimi yenilemek/canlandırmak üzere gönderecektir."⁹ Hazret-i Risâlet-i Muhammediyye (Allah onu tahiyeti ve rızası ile sarmalasin)'den her ne vârid olmuş ise hepsine iman ettik.

Hadisçiler, usulcüler/kelamcılar ve furû'/'fıkıh ashâbı, icma ile bu nebevî nassın şerhinin şu tarzda olması gerektiği hususunda hemfikir olmuşlardır: Mustafevî nasların ortaya çıkan yeni hadiselerle göre güvenilir bir şekilde te'vil edilmesi, meşhûr büyüklerden oluşan bir cemaat vasıtasıyla mümkün olacaktır. Bu kimselerin, 100 yıllık zaman diliminin tamamında yaşamış olmaları veya 100 yıllık zaman diliminin ikmal olmasından önce vefat etmemiş olmaları ya da 100 yıllık zaman diliminin tamamlanmasından sonra bile hâlâ varlıklarını sürdürüyor olmaları [rivayet olunan hadisin muhtevasına] herhangi bir aykırılık teşkil etmez. Asıl olan onların, 100 yıllık zamanın onluk veya yirmilik diliminden seksenlik, doksanlık veya yüzlük dilimine kadarki onluk dilimlerinin her birinde yaşamış olmalarıdır. Mesela onluk gurubu oluşturan bir, iki gibi, günler, haftalar, aylar ve yıllar şeklinde geçip giden zamanın zarflarını ifade eden terkiplerin cüzleri hangi zaman dilimine işaret ederse etsin, işaret olunan bu kısım ümmet-i Muhammed'e mensup kâmillerin bereketli varlığından boş kalmamıştır. Bu kâmillerin ekserisi onluk sayı dilimleri arasında gelmişler; yüzlük dilimlerin başında gelenler ise, 100 lafzının harf itibarıyla az olması gibi, yani 1 sayısının 99 sayısına nispetle daha az görünmesi gibi, yekun itibarıyla az sayıda olmuştur. Bu açık seçik delili çocuklar bile anlayarak idrak etmekte iseler, ashâb-ı temyiz (iyiyi kötüden ayırd etme kabiliyetine sahip kimselerin) onu anlamak için çaba sarf etmesine bir ihtiyaç var mı! Din müceddidleri, elbette başta, Ehl-i Sünnet'e göre [ilgili âyete] istinaden Kureyş'ten gelen ulû'l-emr halifelerden, Şi'a'ya göre ise: "Mü'minler, Ehl-i Beyt-i Nübüvvet'i yapmacık bir tavırla değil tabii olarak, zoraki değil isteyerek severler" [hadisine] istinaden Kureyş'ten olan Haşimîler'den olmak üzere;

⁹ Bu hadisin metni için bkz. Ebu Davud, **Sünen-i Ebu Davud**, c. IV, s. 480, Hadis No: 4291. Yine bu hadisin metni ve Kadı Ahmed tarafından da iktibas edilen şerhi için ise bkz. Meeddüddin İbnü'l-Esir, **Câmi'u'l-Usûl fi-Ehâdisi'r-Resûl**, c. XI, s. 319-324, Hadis No: 8881.

hadis fenninde, fıkıh şivesinde, kıraat ilminde, usûl ve kelâm üslubunda, zühd ve takva tarzında tabi olunan imamlardan, mezhepleri muhafaza edenlerden, meşrepleri gözetenlerden, tevdi edilenleri taşıyanlardan ve içtihadlarda bulunmaya çalışanlardan olmalıdır. Bu kimseler ırz temizliği, garaz ve arazın terki, günü geçmeden borcun ödenmesi ve terk etmeksizin sünnete tabi olunması için mücadele vermekte, birbirine yardım ederek dinin yenilenmesinde/ihtyasında en son noktaya ulaşmaya çabalamaktadırlar. Şimdi, şeri‘at-ı Muhammedî’nin ekseni etrafında deveran eden ve rub‘-i meskûndaki (yaşamaya elverişli bölgedeki) ana yolların çevresinde ve memleketlerin âfâkında ilimleri neşretmeye ve anlayış kokularını yaymaya çalışan meşhûr İslâm mezheplerini zikrederek, bunlarla ıtırlı ve mamur kişileri tahkik ederek nakletmeye çalışacağız. Başarı ancak Allah’tandır, O ne güzel bir yardımcıdır.

Bu hususta yakîne mazhar olanlar, en öncekilerin önderi olan İmam-ı A‘zam Ebu Hanife Nu‘mân b. Sâbit Kûfî (Allah ondan razı olsun)’nin mezhebi, Allah’ın dünya üzerindeki hücceti ve Ehl-i beytin şerefi olan İmâm-ı Mükerrer Muhammed b. İdris Şâfi‘î’nin mezhebi, Medinetü’r-Resûl’ün önderi, Yesrib, Hicaz ve Mağriblilerin müftisi, Yemen’in zâhidi, Muhaddis, İmam Mâlik b. Enes’in mezhebi, rahmete gark olmuş ümmetler arasındaki evtadın (direklerin) kutbu olan zâhid Ahmed b. Muhammed b. Hanbel’in mezhebi (v.93a) ve Fâtımatü’z-Zehrâ’dan doğup Haydar-ı Murtazâ’nın evlâdından olan Ehl-i beyt-i Risâlet-i uz mânın (Yüce Allah’ın salât ve selâmı onların üzerine olsun) büyüklerinin mensup olduğu İmâmiye mezhebidir. Bu mezheplerin önderlerinden ve onların açtığı yoldan gidenlerden her kimi kabul edersek edelim, hepsi de himmet sahibi kimselerdir.

Buna ilaveten [vasıflarını] zikrettiğimiz [bu kimseler aynı zamanda] müceddiddir. Bu durumda bu mezheplerin zuhûrundan önce, ilk yüzyılda bunların hiç biri yoktu. O dönemde insanlar, muayyen bir mezhebe girmek gerekir diye düşünmüyorlardı. Hatta müçtehidler gibi Kur’ân’dan ve hadisten istinbatlarda bulunarak hüküm çıkarıyorlardı. Halk, mutlak taklitten uzak, ağır gelen başlıkları taşımaktan muaftı. Himmet için başvurduğu makam da, sadece önde gelen ve önde gelmeye hak kazanan kimselerdi. Bunların hâricindeki kimselerden ise, safra kesesindeki öldürücü zehirden uzak durduğu gibi uzak durarak zehirlenme tehlikesini bertaraf ediyordu.

Şerh edilen bu esas dâhilinde, hicrî birinci yüzyılın başında ulû‘l-emrden [müceddid olarak ümmetin üzerine gönderilen kimse] yeryüzündeki halifelerin hücceti olan Ömer b. Abdülaziz idi. İslâm dininin müceddidleri, onun bahtlı hilâfet tahtının

[himayesi] altında, ortaya konan mevzuun şeri'ate uygun olanına, duyularak elde edilmiş malumatın gönle yatanına, nakil yoluyla gelen bilginin kaynağa uygun olanına ve akıl vasıtasıyla ulaşılan bilginin yaratıcı/yeni olanına kapı aralamaya çalışmışlardır. Bu ilk yüz yılda, ümmet-i Muhammed'e onun varlığı kâfidir. Onun güzel ahlakı, halktan gizli değildir. Onunla aynı yüzyılı paylaşmış muasırlarından [bazıları ise şunlardır]: Fakihlerden, Medinetü'r-Resûl'de nebîlerin ilmini yarıp çıkartan Hüseyin b. Ali'nin torunu Muhammed b. Ali Bâkır (Allah'ın salâtı ve selâmı onların üzerine olsun), Kâsım b. Muhammed b. Ebi Bekr Sıddîk (Allah onlardan razı olsun) ve Sâlim b. Abdullah b. Ömer; Mekke'de Mücâhid b. Cebr, İbn Abbâs'ın hizmetçisi İkrime Berberî, Atâ b. Ebi Rebbâh; Yemen'de Tâvûs; Şam'da Mekhûl; Kûfe'de Âmir b. İbn Şürâhîl Şa'bî; Basra'da Hasan-ı Basrî, Muhammed İbn Sîrîn. Kurrâ ehlinden Abdullah b. Kesîr. Muhaddislerden Muhammed b. Şihâb Zührî ve tâbi'in ve tebe'u tâbi'inden pek çok meşhur kimse. Allah onlardan razı olsun.

Seyyidü'l-mürselîn (Allah'ın salâtı ona olsun)'in hicretinden sonraki ikinci asrın başında [gelenlerin içinde], halifelerden Ebu'l-Abbâs Abdullah Me'mûn İbn Harun er-Reşîd; fakihlerden Doğu ve Batı'nın anası Muhammed b. İdris Şâfi'î, Hazret-i İmâm-ı A'zam Ebu Hanife'den istifade etme imkanı bulan Hasan b. Ziyâd Lü'lü'î, Mâlik b. Enes ashâbından Eşheb b. Abdülaziz, 200. yılın başında pek tanınmamakla birlikte 241 senesinde vefat etmesi cihetiyle sevenlerinden birinin adını din müceddidleri arasına kaydettiği Ahmed b. Muhammed b. Hanbel; İmamiye'den Ali b. Musa er-Rızâ; Kurrâ ehlinden Ya'kûb Hadramî; muhaddislerden Yahya b. Ma'în, -----; zâhidlerden Ebu Mahfûz Ma'rûf İbn Fîrûz Kerhî.

Seyyidü'l-evvelîn ve'l-âhirîn (Allah'ın salâtı ona ve bütün âline olsun)'in hicretinden sonraki 300 senesinin başında, halifelerden Ca'fer Muktedir; fakihlerden insanların malumu olan ilk Süreyc'ten ayrı Şâfi'î ashâbından Kâdî Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Süreyc, (v.93b) ümmet-i Muhammed-i Mustafâ'nın serrâcı olan ve din için kâfi gelen Ebu Hanife Kûfî'nin ashâbından Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel ashâbından Ebu Bekir Ahmed İbn Harun Hallâl, Mâlik ashâbından -----; İmamiye'den Ebu Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb Râzî; kelamcılardan, yani Ehl-i adl ve tevhid olan usûlcülerden Ebu'l-Hasan Ali İbn İsmâ'il Eş'arî; Kurrâ ehlinden Ebu Bekir Ahmed b. Musa b. Mücahid; muhaddislerden Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb Nesâî.

Hâtemü'n-nebiyyîn (Allah'ın salâtı ve selâmı ona ve onun temiz âline olsun)'in hicretinden sonraki 400 senesinin başında, halifelerden Emirü'l-Mü'minîn Ebu'l-Abbâs el-Kâdir Billah Ahmed b. İshak; fakihlerden ümmetin imamı ve milletin serrâcı olan Ebu Hanife'nin ashabından Ebu Bekir Muhammed b. Musa Harezmi, İmam-ı mu'azzam Şâfi'î Muttalibî'nin ashabından Ebu Hâmid Ahmed b. Ebi Tâhir İsferyânî, Medinetü'r-Resûl'un imamı olan Mâlik b. Enes'in dostlarından Ebu Ahmed Abdülvehhâb b. Ali b. Nasr, evtâdın (direklerin) kutbu İmam Ahmed İbn Muhammed İbn Hanbel ashabından Ebu Abdullah el-Hüseyin b. Ali b. Hâmid; İmamiye'den Şâir Rıza'nın kardeşi Ebu'l-Kâsım Murtazâ Musevî; usûlcülerden Kâdî Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib Bâkılânî, Üstâd Ebu Bekir Muhammed b. el-Hasan b. Fûrek; muhaddislerden Hâkim İbn Beyyî' olarak maruf Ebu Abdullah Nisaburî; Kurrâ ehlinden Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed Hammamî; zâhidlerden Ebu Bekir Muhammed b. Ali Dineverî.

Müttakîlerin imamı, alımlı atlara binmiş kimselerin izzetli komutanı, azametli devlet, kudretli hazret Muhammed-i Emîn (salât ona ve onun temiz âline olsun)'nin hicretinden sonraki 500 senesinin başında, halifelerden Emirü'l-Mü'minîn el-Mustazhir Billah Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muktedî; fakihlerden cihanın tabi olduğu, tüm zamanların nadiresi olan Şâfi'î ashabından iki Doğunun imamı, iki Batı'nın müftisi, Ebu Hâmid Zeynüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Tusî Gazzâlî, İmâm-ı a'zam, Müçtehid-i ikdâm Ebu Hanife ashabından Kâdî Fahrüddin Muhammed b. Ali İrtisâbendî Mervezî, Mâlik'in ashabından -----, âlemin kutbu Ahmed b. Muhammed b. Hanbel ashabından Ebu'l-Hasan Ali b. Ubeydullah Zâgûnî; muhaddislerden Rezîn b. Mu'âviye Abderî; Kurrâ ehlinden Ebu'l-İzz Muhammed b. Bundar Kalânîsî, -----.

Böylece hicrî 500 kûsûr senesine kadar ortaya çıkmış bulunan İslâm dininin müceddidlerinin isimlerinin tümüne, telif etmiş olduğumuz bu kitapta yer vermiş olduk. Zikredilen kimselerin çocuklarından bahsetmeden 600. yıla geçmek nasıl mümkün olabilir. Bununla birlikte bu bende müellif, bu kimselerden, (v.94a) yani 600 ve 700 senesinin başında müceddid ismiyle anılmaya lâyık olanlardan ve parlak şimşekler gibi tanınanlardan ancak bu kitabın telif tarihi olan **733** senesinin sonuna kadar söz edebilmiştir. Talebeler gibi koşuşturmasına rağmen, zikredilen bu tâifenin dışında kalan âfâkın diğer büyüklerinin yüce isimleriyle kulağını küpeli kılıp şerefli hâle getirememiştir. Bununla birlikte insafıca davranmak gerekirse, rub'-i meskûnda (yerleşmeye elverişli bölgelerde) yaşayan kâmil insanların isim deryasından içmeye

takat yetiremeyip zayıf düştüğünü itiraf etmesi cihetiyle mazur görülmelidir. Her şeyi ihata edebilen, ancak el-Müdrîk olan Allah'tır.

Hicrî 600 yılındaki ve bu rakama eklenen senelerdeki müceddidlerden [bazıları şunlardır]: Halifelerden, el-Mustazî (Allah kabrini rahat kılsın)'den olma Ebu'l-Abbâs en-Nâsır Lidinillah Ahmed (Allah nefsinin takdis eylesin); Hadis, Fıkıh ve Şerî'at ilimlerinde uzmanlaşmış âlimlerden, İmam-ı muazzam Şâfi'î (Allah ondan razı olsun)'nin mezhebine mensup olan, tasnifler, te'lifler hususunda ve nakledilen, akledilen, tabi'î, meşrû', merfû' ve mesmû' alanlarda allâme-i cihân olan, Mevlâna, İmâm Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî. Kendisi dâima hayalî ve sûreti de canlılığını yitirmişlere hayat katmaya âmâde idi. Vefât tarihi, 606 senesinin Şevvâl ayının ilk günü olan Ramazan bayramındadır. Mezkûr senenin Muharrem ayının 21'i, Pazar günü, Harezm'de ilk olarak rahatsızlandığında, kardeşine ulaştırılmak üzere, İbrahim b. Ebi Bekr b. Ali Isfehanî isimli dâima şükür halinde olan talebesinin eliyle vasiyetini kaleme aldırdı. Hastalık uzayıp ecel yaklaşınca, Mevlâna sancının baş gösterdiği yeri terk edip istirahatata çekileceği yer olan Herat şehrine gitti. Haram ayların ve mukaddes şehirlerin hangisi olduğunu o daha iyi, daha güzel ve daha çok bilir. "Kimse onun eline su dökemez" sözüne binaen [hicrî 600 senesiyle ilgili olarak sadece] Halife ve İmam'ı zikrettik. Cahilliğinden ötürü, mezhep âlimleri, muhaddisler ve usûlcüler/kelamcılar arasından âfâkın nadirleri olan şahsiyetleri zikretmesi mümkün olmadığınan dolayı, Kâtib affınıza sığınır.

Ben bende müellifin 15 yaşına basmış olduğu 700 yılının başındaki müceddidler içinden malumu olanlar [şu kimselerle] sınırlıdır. [İfade etmem gerekir ki] o tarihte ben, taklidî itikada sahip biri olarak din büyüklerinin isimlerini duyuyor, ancak onları akledip anlamam mümkün olmuyordu. Buna rağmen zaman içinde onların bendeliğini yerine getirerek, onlarla [hemhal oldum ve] onların isimleriyle kulaklarımı müşerref kıldım. Süreten onlarla karşılaşma fırsatı buldum. Kendileriyle mülâki olmadığım kimseler: Abbasî halifelerinden, Emirü'l-Mü'minîn -----; İmam-ı a'zam Ebu Hanife ashâbından, Mâverâünnehir ve Horasan sâkini, Hanefilik ile ilgili kitaplarla mücehhez, Sadru'l-İslâm ve'l-imân, Mevlâna -----; muhaddis ve müftülerden, ittifak edilen bablar hususunda katı, İmam-ı muazzam Şâfi'î'nin mezhebi üzerinde sıkı, zühd ve takva bakımından vaktindeki âlimlerin ve ediblerin şeyhi, Şâmât, Mısır ve Mağribin ön tarafları ile Yemen hudutlarının şerefli, "Allah yolunda cihad edip hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayan", İbn Teymî olarak maruf, Mevlâna Takiyyüddin; dünyanın

imamı, Şîrâz'ın kadısı, *Gâyetü'l-Kusvâyi Şef'aviyye*'nin sâhibi, Mevlâna Nâsîrüddin (Allah, Nebîsini, ona şefa'atçi kılsın).

Bu bendenin, zihni karışmış kimseler gibi anlamaksızın istifade etmeye çalıştığı, kendilerine müşerref ve mülâki olduğu kimseleri en kerim ve en latif duygularla zikrediyoruz: İmam-ı muazzam Şâfi'î (Allah ondan razı olsun) ashâbından, (v.94b) allâme-i cihân, sonrakilerin öncekilere karşı hücceti, *el-Hilâku'l-Melekiyye ve'l-Himemü'l-Felekiyye* adlı eserin müellifi, makûl, meşru' ve makbûl tasniflerin sâhibi, Şerefü'l-mille ve'd-din, Mevlâna Muhammed b. Ebi Bekr b. er-Reşîd. Aslen Hûncî olup tarif itibariyle Kayseriyyeli, ikâmet ettiği ve merkadinin bulunduğu yer itibariyle ise Aksaraylı'dır. Muhaddislerin şeyhlerinden ve [dünya ile] irtibatı koparmış zâhidlerden, Mekke (Allah onu şerefli ve azametini devamlı kılsın)'deki Harem-i Şerîf'in güvercini, Cârullah-ı sâni, Mevlâna, Şeyh Necmüddin ----- İsfehânî. Bal peteğini doldurur gibi Şâfi'î ve Mâlikî mezheplerini tasnif edenlerden, kendi döneminde “Resûlüllah'ın halifesi” lakabıyla anılan, Mevlâna Sirâcüddin Muhammed b. Muhammed Skenderî. O, azametli ve yüce Hazret-i Mustafa'nın şehri olan Medine'nin kadı, hatib ve imamı idi. Canlılık veren bir ses tonuyla kabrinin yakınında Resûl'ü işaret edip anlatmakta, Resûl (Allah'ın salât ve selâmı, her şeyden önce, evvelde, kendi dışındaki âlemlerin ibret olarak yaratılmasına sebep teşkil eden Resûl'e nispet edilen kimseye olsun)'ün kabrinin ve minberinin bulunduğu bahçede ve avluda riyazet etmekteydi. Kurrâ'dan, diğerleri gibi fazilet hususunda üstün olan, Şâtîbî'yi ciltlerle şerh eden, Halîlü'r-Rahman Harem'inin şeyhi, Mevlâna Cemâlüddin Ca'berî. Temiz nefisli, laubali olmayıp ciddiyet sahibi, asrının imamı, her hal ve durumda Allah'a teveccüh eden, kendilerine benzer kurrâ'larla oturup kalkan Hâce Alâüddin et-Tâhir el-Bâhir'in oğlu olarak maruf Sadrüddin Hüseyin b. Muhammed Selmâsî. Takdir olunmuş makamı terk ederek dünya ile irtibatı koparan zâhidlerden, hattının, rivayetinin ve camilerdeki itikâfının iyi olmasıyla meşhur, tefsirleri mukabele eden, üstâdımızın ders, kıraat ve irâedeki dostu, Şerefü'l-mille ve'd-din, Şeyhimiz, Senedimiz, Mevlâna İbrahim İbn Ahmed b. Muhammed Mavsîlî. Müçtehidlerin en faziletlisi, kuvvet ve kudret sahibi olan Allah'a samimiyetle bağlananların en yakını, tarif itibariyle hatiblerin en iyi hitab edeni, şehir itibariyle Dârü'l-kazâ Kayseri'de sâbit, Tâcü'l-mille ve'd-din Mahmûd b. el-Velîd. Hadis, Fıkıh, fetva ve takva fenninde uzman tabakât-ı meşâyîhe mensup halifelerden, muhaddislerin en faziletlisi ve muhaddislerin bâki kalanı, *Evrâku'l-Yakîn*'in müellifi,

Kayseriyyeli merhûm Alemüddin Kayser'in hankâhına şeref veren Şeyh Tâcüddin Muhammed b. Yusuf Şîrvânî.

İleride, Selçuklularla ilgili bahsin son kısımlarında yâd-ı şerifleri gelecek olan Hüdâvendim, âfâktaki kadıların kadısı, hakkıyla İslâm'ın hücceti, Rum memleketlerinin ve Kayseriyye'nin kadısı, Mevlâna Hüsâmü'l-mille ve'd-din; ümmetlerin üstadı, zamanın nâdiresi, halkın arasında hükmeden kadıların en iyi hüküm vereni, Mevlâna-i muazzam, Necmü'l-mille ve'd-din, Muhammed b. Muhammed Taştî; merhûm ve mağfûr imam, Mevlâna Zeynüddin Mü'min Tokatî; kelâm sâhibi, nizâm vasıtası, i'lâm yoluyla büyüklerin meşhuru, Kırşehir hâkimi, Şerefü'l-mille ve'd-din, Mevlâna, Kâdî Muslih b. Hamîd; [bu sayılan] herkesin iftiharî, onların yüce numûnesi, müfessirlerin en yenisi/parlak sözlüsü, dinde derinleşenlerin umdesi, dünyadan irtibatı koparmış kimselerin en takvalısı, Allah'ın yerlerdeki velisi, Şemsü'l-mille ve'd-din Ebu'l-Hüseyn b. İdris b. İsmâil Nahcivânî (v.95a) –Nahcivan gençliğinin nihayeti, ergüvanın ceddî, Aksaray'ın hududu, Herakli'nin sınırı, Maden'in nakdî, Nekîde'nin ceddî ve menşei olan bir yerdir (?)-. Nahcivânî'nin kabri ve merkadine, cennet meyveleri [perdeyi] delip vâsıl olmaktadır. Zamanındaki mevcut olanların yegânesi, selefin bâki kalanı, halefin mürşidi, asrın allâmesi, dehrin harikası, [çeşitli] fenlere dâir tasnifler sâhibi, metinlerin özlerini keşfeden, zamanın Şâfi'î'si, vakitlerin işareti, Nazmü'l-mille ve'd-din, Mevlâna Muhammed b. Muhammed. O, menşe' itibariyle Reyli/Razî, doğduğu yer itibariyle ise Konyalı/Konevî'dir. Tokat'ı vatan tutmuş, İbnü'n-Nakîb olarak şöhret bulmuştur. Allah gölgesini uzun kılsın.

Rum'daki memleketleri ve ana güzergahları [mesken kılmış] diğer bazı faziletli kimseler de, muhakkiklerin sultanı, yakîn olarak kadıların kadısı, sonrakilerin Şâfi'î'si, Dârü'l-mülûk Konya'nın hâkimi, Siracü'l-mille ve'd-din, Mevlâna Mahmûd b. Ebi Bekr Urmevî (istirahat ettiği yer güzel olsun)'den ilimler iktibas buyurmuşlardır. Ekserisi kapının kandili gibi olan bu kimseleri, mezkûr 700 senesinin müceddidleri arasında getirmek istiyorum. Bu içtihadda isabet ettiğim takdirde gönlüm huzura kavuşmuş olacaktır. [Umarım bu eseri] mütalaa eden büyükler, ırka dayalı asabiyetlerini/taassuplarını faziletin bir gereği olarak geride bırakır ve bu bendeyi hataya bulaşmış addetmezler. Zira, bu [içinde bulunduğumuz] günlerde, irfan yokluğu ile maruf tâifelerin, şeyhlerinin kabirlerini kıble edindiği; onlar hakkında övgüde bulunurken, onları beşerî vasıflardan sıyırdığı, onların ilahî sıfatlarına prestijde bulunduğu ve bundan da utanmadıkları; câhil kitlelerin de onlara katıldığı, iğrenç küfrü

dinin yerine geçirip canlarını [bu yola] kurban ettiği; halktan da bu hususta inkarın zâhir olmadığı bir yerde, mezkûr şahsiyetlerin bâtinî delillerine şahitlik etmeye [benim gibi] zayıf kimselerin hiçbir ihtiyacı yoktur. Eğer ilim talebesi bu biçare bende, 700 yılının başındaki sermayeye katkıda bulunan ulemâ hakkında hakkıyla şahitlikte bulunabilir ve onları sahih bir nas ve sarih bir işaret gibi aydınlık kılabilirse, vebâli bulunması yönüyle iki ecir kazanmaktan ya da üçüncü bir ecre ortak olmaktan başka bir şeyi kesinlikle hatırına getirmeyecektir.

Şimdi de Rum memleketleri arasından Dârü'z-zafer Aksaray¹⁰ mahrûsesindeki dört din müceddidini tek tek zikrederek onların parlak ve ışıltılı husûsiyetlerini ortaya koyalım:

Birincisi, muhakkiklerin sultanı, yakîn olarak Hızır/yeşillik sâhibi, Rey asıllı, temiz vuslâtlı, Sünnî nesilli, muhaddis kısımlı, Ebu'l-Fadâil künyeli, ifadesi özlü, Mevlâna, Şeyhu'l-İslâm Bedreddin Ahmed b. Muhammed b. Muzaffer b. Muhtâr'dır. Başlarda, o mamur yerde ders verdi ve yol gösterdi. Şimdi de orada istirahat etmektedir. Toprağı bol olsun.

İkincisi, evvelki gibi [orada] ikâmet eden Mevlâna Şerefüddin Kayserî ile Mevlâna Sadrüddin'dir. Mezkûr kimselerin babası Hâce Alâüddin de, kendisine işaret olunan mıntıkada yaşamış ve oradan [rahmet-i Rahmân'a] yükselmiştir.

Üçüncüsü, Hüccetü'l-İslâm, İmamü'd-dünya Ebu Hâmid Gazzâlî (Allah ondan razı olsun)'nin temiz neslinden gelen mezkûr buk'adaki din hâkimleri durumundaki kadılardır. Geçmişten bugüne kadar ve bugünden de ilk üflemeye (kıyamete) kadar, uyumlu halkalarla zincirleme şeklinde birbirine bağlanan bu sülâlenin silsilesi, ayrılık acısını tatmaktan ve içtikleri tatlı Selsebil suyunun kesilip karışmasından emin olsunlar.

Dördüncüsü, sultân-ı sa'îd, melik-i şehîd, gâzi, mücahid, murâbit, müşâhid/gözetleyen, müsâbir/gayretli, (v.95b) müsâ'id/yardımcı, Rum'un, Şâm'ın, Ermen'in ve Efrenc'in sultanı Rüknüddin Kılıç Arslan İbn Sultan Mes'ûd Selçûkî (Allah her ikisinin de burhanlarını aydınlık kılsın)'dir. Bu iklimde fetihlerde bulunduğu sırada, burayı ihtiyar buyurdu. Yüksek binalar ve saraylar yaptırdı. İştikak sanatına

¹⁰ Metinde İkrâr (اقرار) şeklinde bir kelime geçmektedir. Bir yer ismi olması gereken bu kelimenin öncesinde Dârü'z-zafer sıfatının bulunması, bunun Aksaray olarak okunabileceğine karine teşkil eder. Kadı Ahmed'in de ifade ettiği üzere Anadolu Selçukluları devrinde bu şehir "Bâbü'l-cihâd" ve "Dârü'r-ribât" ünvanlarının yanında "Dârü'z-zafer" olarak da anılmıştır. Yine bu şehri, II. Kılıç Arslan b. Mes'ûd'un saltanatı esnasında (550-588/1155-1192) inşa ettirdiği de malumdur. Bkz. **el-Veledü's-Şefik**, v. 95a, 95b, 132b, 146b, 147a, 298a. Ayrıca bkz. İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Alaiye fi'l-Umuri'l-Alaiye Tercümesi**, c. I, s. 231; Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr Tercümesi**, s. 23; Anonim, **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi**, s. 25.

uygun olarak onları “mebnâ” adıyla isimlendirdi. Bâğilik peşinde olanların dışındaki Müslümanları ve Azerbaycan beldelerindeki gazilerin ve şehidlerin hayırlılarını buraya iskân etti. Âlimleri, fâzılları, fakihleri, hâceleri ve mâhir marangozları öylesine doldurdu ki, burası da civardaki diğer beldeler gibi oldu. Ermenîlerin, Zerdüştilerin, Nasranîlerin, fahişelik yapanların, kötü soyluların, sefil, adi, rezil, ve düşük kimselerin yorulmasına/çalışmasına ihtiyaç kalmadı. Onun kurduğu medreseler dersler itibariyle güvenilir hâle geldi ve iki mezhebe göre faaliyet icra ettiler. Rumlar, bir bademin kabuğu ile içi gibi bir elbise içinde nifaka sebep olmaksızın uyumlu davranmalarının sağladığı bereketle, mezkûr küre ile diğer beldelere karşı ne kadar iftihar etseler azdır. Burada tahrir olunan Sultan Kılıç Arslan’ın zikri, daha önce Karataş ve Hasandağı istikametine açılan Erâkliyye dervâzesi/kapısı üzerindeki mermer taşta künde-kârî tekniği ile latîf bir şekilde nakşedilmiş idi. Bu bende ile orada ikâmet eden diğer kimseler ve yolcular bu [kitabeyi] mütalaa etmeye muvaffak olmuşlardır.

İmâm Tâcüddin Ömer b. Muhammed b. Deylemî de din müceddidlerindedir ve kıymetli tasnifleri vardır. Ancak hangi yüzyılda yaşadığı malum değildir.

Kıraat ilmi, âlimlerin en ehemmiyet verdiği ilimlerdendir. Kâri’lerin isimlerini bilmek tarihçiler için de en fazla talep edilen hususlardandır. İslâm dininin tecdîdi de, Resûllerin nâipleri olarak gönderilenlerin tertîl usûlünü bilmeden mümkün değildir. Bu münâsebetle bu bahsi şu şekilde vermeyi uygun bulduk: Nüzûl esasına göre okuyan üç tane yedilik seyyidler gurubu içinden, ilk yedilik gurubu kendilerinden rivayet olunanlara; diğer iki yedilik gurubu da onlardan rivayet edenlere tahsis ettik. Toplam 21 kişiden ibaret olan bu eşsiz kâri’lerin her biri, ümmete, çocuğun nefesine ve sütüne dikkat edercesine nezaret etmekte; her biri, bir aslan gibi dâima tetikte beklemektedir. Her yüz yılın başında gelen din müceddidlerini zikretmeyi bitirdikten sonra, bu bahis de sâf bir üslûpla, daha önce mezkûr şive ile zikredilecektir. Bu müceddidler güzel ifadelerle anılacak, hepsinin ismi bir araya getirilerek tertip kaidesine uygun olarak yazılacaktır. Doğum ve ölüm tarihleri ve yaşadıkları mekanlarla ilgili ihtilafî hususlara, diğerleri gibi çeşitli yerlerde dağınık olarak yer verilmeyecektir. Böylece Furkânî nazmı cem eden *Câmi*’in sırrı, okuyuculara da sirayet edecek; ilahî sırların hâmilî ile lâhî/faydasız yüklerin sâhibi arasındaki farkın sadece iştikakî uygunluktan kaynaklanmadığı ortaya çıkacaktır. Bunlar arasındaki var olan ittifak da ayan beyan tezahür edecektir. Öyleyse, “Kur’ân’ın kapalı konuları üzerinde derinleşmek ancak

Allah'ın dilemesiyle mümkündür ve Kur'an'daki hâdiselerin sınırları hususunda yardımda bulunmak da Allah'a mahsustur.” diyoruz.

Âlemlerin Rabbi'nin kelâm sofralarında yer alan âlimlerin içindeki mümtaz kâri', kıraatin geniş yenini ilk olarak aralayan mütehasıs, seb'a mesânî (yedinin katları) sayısınca var olan kâri'ler içinden ilk yedinin evveli, Ebu Ruveym veya Ebu'l-Hasen ya da Ebu Abdurrahman **Nâfi'** İbn Abdurrahman b. Ebi Nu'aym'dir. O, “İsfahan'ın Şeyhi” ve de ikamet ettiği ve yanık merkadinin bulunduğu “Medine'nin Şeyhi” olarak anılır. Ömrünü taatla geçirdi, **197** senesinde [vefât etti]. Onun ilk râvisi olan **Kâlun** lakaplı, (v.96a) Arapça ifadeyle “Sebebü't-tecvîd” olan Ebu Musa İsa b. Mîna Zerkî'dir. Aslen Medineli olup ikamet ve istirahat mahalli de burasıdır. **220** senesi civarında [vefât etti]. Onun ikinci talebesi, Ebu Sa'îd Osman b. Sa'îd Mısrî de burada istirahat etmektedir. Çok beyaz olması ya da güzelliği nedeniyle, kendisine **Verş** lakabı takılmıştı. Hicrî **197** senesinde [vefât etti].

Hicrî birinci yüz yılın başında kıraat hususunda ümmetin üzerine gönderilen din müceddidi yedi kurrâ'nın en meşhur ikinci şahsı, Ebu Abbâd veya Ebu Bekir ya da Ebu Mu'îd **Abdullah b. Kesîr** b. Amr b. Abdullah b. Ebi Zâzân b. Fîrûzân b. Hürmüz'dür. Nisbesi, manevî olarak Dârî Attârî, sûret olarak ise Tâbi'î idi. Mekke'de ikâmet etti. Yer hâlini kendisine arz etti ve 75 yaşında iken, **120** senesinde [vefât etti]. Onun ilk talebesi, **Kunbul** Ebu Amr Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Hâlid b. Sa'îd b. Cerce Mahzûmî'dir. Kunbul, Harem halkının teşkil ettiği süvari birliklerinden birinin adı ya da Harem'de yaşayan kabilelerden birinin ismidir. Zahirî ve batînen Mekke'de ikamet etti. ----- **280** senesinde Yesrib'te [vefât etti]. Azimli ve bereketli yedinin bir parçası olan ikinci denizin susamışlara su veren ikinci sâkisi, **Bezzî** olarak bilinen Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Kâsım b. Nâfi' Mekkî'dir. Hicrî **240** senesinden sonra Mekke'de istirahata çekildi.

Yedilik gurubun üçüncüsü durumundaki üçüncü diyarda denize dalan kişi, **Ebu Amr** b. el-'Alâ b. Ammâr b. Abdullah b. Hussayn b. Hâris b. Cülhem b. Huza'î b. Mâzin'dir. Ona Amr b. Temîm veya Zebân veya 'Urbân veya Yahya da denilir. İsimleri ve künyesi olarak Ebu Amr demek de yeterlidir. Bu zikredilenlerin dışında, doğum yerine nispetle Basrî demek de kâfidir. Hicrî **154** senesinde, Kûfe'de gözlerini kapayarak ortadakini kaldırıp götüren mezara vâris oldu. İkinci tabakanın üçüncüsü olan üstadının üstadını mamur hâle getiren ilk kişi **Ebu Ömer** Hafs b. Ömer b. Abdülaziz b. Suhbân Ezdî'dir. Bağdad'dın yakınındaki Dûr isimli meskûn mahallin faziletlisi ve

Şeyh-i Nahvî'dir. ----- yakınında, **250** senesi civarında [vefât etti]. Ayıpsız bir şube olan **Ebu Şu'ayb** Sâlih b. Ziyâd b. Abdullah b. İsmail Restebî Sûsî, yukarıda zikredilen dostu ile birlikte, yedinin üçüncüsünün geniş, dalgalı ve derin denizinden sabah güneşi gibi keskin zekasıyla iktibasta bulunan ikinci kişidir. Şakîlik yapan ve sıkıntı veren, Nebî'nin ailesinin düşmanı Yezid-i Emevî'nin değil, Mehdî-yi Abbâsî'nin dayısı Yezid b. Mansûr'un dostluğunu kazanmış olan Ebu Muhammed Yahya b. Mübârek Adevî Yezîdî Horasânî'den rivâyetlerde bulundu. **202** senesinde uykuya çekildi.

Zevâl bulmaktan emin olmuş [mezkûr] sayıdaki yüce şahıstan çıkan dördüncü denizin mâhir dalgıcı, **İbn Âmir Şâmî** denilen kadri yüce Abdullah b. Yahsubî'dir. Velid b. Abdümelik b. Mervân döneminde Dımaşk'ın kadılığını yaptı. Ebu Amr Basrî gibi tâbi'inin meşhurlarındandır. Babalık, annelik, dayılık ve amcalık yönüyle Arab'a intisab ederek derin denizlerin üçüncüsü oldu. Yüce mevkilere nail olmuş mevâlî kurrâlardan olan o iki arkadaşının dışındaki [üçüncü] arkadaşı gibi o da, ilk toplayanlara muhalifti. Künyesi, cömertliğine işaret etmesi yönüyle Ebu İmrân idi. Kadılık yaptığı mahalde, Ganûda'da, **118** senesinde [vefât etti]. Dalgalı yedi denizin dördüncüsünden buharlaşıp temizlenen haberlerin fazlasını gizleyip veren birinci râvi, Ebu Amr künyeli **İbn Zekvân** Abdullah (v.96b) b. Ahmed b. Beşir b. Zekvân Kuraşî Dımaşkî'dir. Dımaşk'ta ikamet etti ve yine orada, **242** senesinde istirahatata çekildi. Yedi rüknün dördüncüsünden haber veren ikinci râvi ise, Ebu'l-Velid künyesini taşıyan meşhur kadı **Hişam** b. Ammâr b. Nusayr b. Ebân İbn Meysere Sülemî'dir. Doğum yeri olan Dımaşk'ta ikamet etti ve yine orada **245** senesinde istirahatata çekildi.

Kâriilerin kıraat fenninde iklimler, secde eden uzuvlar, manialı denizler ve âhir zamandaki sultanlar adedince olduğu kabul edilen meşhur yıldızların mâhir, parlak, temiz ve zâhir olan beşincisi, babasına nispetle **Âsım** b. Ebi'n-Nucûd, annesinin adıyla İbn Behdele denilen şahıstır. Künyesi Ebu Bekir'dir. Tâbi'inin meşhurlarındandır. Neseb itibariyle Hâris b. Vâkid Benî Bekr Kûfî'ye ilhâk edilir. Kûfe'de **127** ya da **128** senesinde istirahatata çekilmiştir. İsmi veya künyesi veya nâmı ya da bunların dışındaki vasfı **Ebu Bekir** Şu'be b. Ayyâş b. Sâlim Esedî ya da Sâlim olan şahıs, Kûfe asıllı, hüner sâhibi beşinci deniz vasıtasının iki râvisinin birincisidir. Doğmuş olduğu Kûfe'de **194** senesinde istirahatata çekildi. Mezkûr şahsın muasırı olan dostu, yani mükellef yedi sofradan biri olan Âsım'dan haber aktaran iki râvinin ikincisi **Hafs** b. Süleyman b. Muğire'dir. Nisbesi Esedî; mesleği, Risâlet sâhibi ve dostu gibi kumaş tüccarlığı idi. Künyesi de Ebu Ömer'di. Muhabbeti kısa kesmek bakımından kısık sesle konuşan,

güvenilirliği ile şöhret bulan Kûfe meşe'li biriydi. ----- yakınında **190** senesinde [vefât etti].

Zarif bir tarzda kıraat eden, incileri toplayan, bozguncu gibi konuşanın sözünü kesen, şifahî olarak sual soranı muhatab alan, şanslı olanı tercih eden, haberdâr olduğu hususlarda sadece hayırlı haberleri ulaştıran, yedi cemaatin altıncısı olan, bütün Cumalara katılan, Rûhu'l-emîn'i ve ümmetlerin Nebîsini âlemlerin Rabbi'nin katından sâdır olan kesin rüyalarla tasdik eden Ebu Ammâre **Hamza** b. Habîb b. Ammâre b. İsmail Zeyyât Farazî, yetiştiği yer itibariyle Teymî, menşe' itibariyle Kûfî'dir. Merkadi, Ebu Ca'fer Mansûr Abbâsî'nin hilâfeti döneminde **156** senesinde vefat ettiği Hulvân'dadır. Onun ilk râvisi, künyesi Ebu Muhammed olan **Halef** b. Hişâm Bezzâr'dır. Femü's-silh halkından olduğu bilinmektedir. Cehmiyye'den gizlendiği sırada, **229** senesinde Bağdad'da istirahatata çekildi. Mutluluk veren denizden çıkıp Hamza ile ıtırlanıp itibar kazanmış hayran bırakıcı haberin ikinci râvisi, **Hallâd** b. Hâlid veya Halîd ya da b. İsa Sayrafi Kûfî'dir. Künyesi Ebu İsa olup **220** senesinde [vefât etti]. Her ikisi de altıncı feleğin denizcisi ve Felek b. Sâdis'in gezginidirler. Zikredilen bu kimseler, Kur'an rivayetini, Hamza'dan istifade eden İbn İsa Selîm Hanefî Kûfî yoluyla elde etmişlerdir. Kumaşa damga/motif basmada ve kumaş ve saten dokumayı yaygınlaştırmada iyi bir yenilikçi olan Selîm'in ölümü, Kûfe'de, **188** ya da **189** senesi civarında vuku bulmuştur.

Cem edenlerin yedincisi, mütevazı imam, büyük kurrâların âhiri, Emin ve Me'mûn'un muallimi, yol gösterici büyük halifelerin aziz bildiği, Musa Kelim gibi hürmetle Allah'tan yardım dileyen, ihtiram hususunda Musa Kelim'e benzeyen, uyan **Kisâî** (kisve), çizginin dışına çıkan Nahvî, bölen Kûfeli ve derin deniz Ebu'l-Hasen Ali b. Hamza Nahvî, kendisine teveccühte bulunulduğu günlerde, **189** senesinde, Me'mûnlara ilim öğretmek için er-Reşîd ile birlikte Horasan tarafına giderken, sulak Rey'in amellerinden olan Bernubûye'deki verimli çiftlikte vefat etti ve büyük babalarının civarında toprağa verildi. (v.97a) Onun önde gelen derin birinci râvisi, uzaklıktan uzak olan, parlak yıldız benzeyen, aşmanın verdiği üstünlüğe değil müridliğin verdiği utanca sâhip olan **Ebu Ömer** Hafs b. Ömer Dûrî Nahvî Yezidî'dir. Üç tane yediden oluşan 21 kişilik meslek erbâbının ilk yedi reisinin yedincisinin ikinci râvisi ise, **Ebu'l-Hâris** Leys b. Hâlid Bağdadî'dir.

Böylece tarih fenni ile alakası bulunan kâri'leri zikrederek yazdım, isimlerini bir araya getirerek onları hatırlatmış oldum. Kıraat vecihlerini, risâlet yükünü yüklenen,

şeri'ata davet eden ve ümmetin tümüne şefaah edecek olan Hazret (Allah'ın salât ve selâmı ona olsun)'e bağlayan tövbekar ve uyarıcı lakaplı kimselere benzer şekilde, şans ve istidadı sayesinde bu ilimden nasiplenmiş diğere şahısların isimlerini ve neseplerini, uygun görüp yer verdiğim isimleri bir tek silsile hâlinde gösterdiğim için sayarak dökmedim. Bu geri kalan kimseleri, kitabı kolay kılıp, mütalaa edenlerde ortaya çıkabilecek bıkkınlığı gidermeyi istediğim ve okuyucunun da, birbirinin içine geçmiş olan bütün bu şeyler de neyin nesi dememesini dilediğim için sükût ile geçiştirdim. Her çeşit ilimde, hedeflenen ve o hedefe götüren iki yön üzerinde derinleşmeye çalışmak övgüye değerdir, bunun dışındakiler övgüye lâyık değildir.

Ömer b. Abdülaziz bahsinin zeylinde muayyen müceddidler ile mahsûs kurrâ'ları zikretmeyi bitirdikten sonra, şimdi tekrar asıl meselemize geri dönüyor ve Benî Ümeyye emirlerinin geri kalanlarını tertip üzere yâd etmeye geçiyoruz.

Benî Ümeyye'den gelen Mervânî meliklerinin hilâfet isimli emirliklerinin sekizinci emiri, mezkûr Velid ve Süleyman'ın kardeşi Yezid b. Abdülmelik İbn Mervân'dır. Zikrettiğimiz gibi, Ömer b. Abdülaziz'in vefât ettiği gün adına biat edildi. 4 yıl, 1 ay ve birkaç gün müddetle mecazî manadaki nimeti idare etti. Dımaşk sınırındaki Belkâ denilen mevkide, 105 senesinin Şa'bân ayının 25'inde, cariyesinin, kendisinden önce, meclisinde şarap içerken ölmesinin verdiği üzüntüyle perişan olmuş, ahlak çekerek, serzenişlerde bulunarak ve mersiyeler söyleyerek âhret tarafına eksik bir şekilde gitmiştir.

104 senesinde, meşhur tâbi'î Abdullah İbn Abdurrahman Zührî Kuraşî 72 yaşında iken vefât etti.

Benî Ümeyye'den gelen Mervânîlerin hilâfet şekilli emirliklerinin dokuzuncu emiri, mezkûr Velid, Süleyman ve Yezid'in kardeşi Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân'dır. Kendisine işaret olunan kardeşi Yezid'in vefâtından sonraki birkaç gün içinde, Rusâfe mevkiinde adına biat edildi. Dımaşk'a vardı ve memleket tahtına oturdu. 19 yıl ve birkaç ay müddetle devlet lezzetini tattı. 50 kûsûr yaşında iken, 125 senesinde, Kınnesrîn sınırındaki Rusâfe'de vefât etti. Orada medfûndur.

Onun döneminde, 108 senesinde, Ebu Hamza Muhammed b. Ka'b Kurazî Medyenî, [bizce] müphem bir yaşta, Dârü'l-huld cennetine doğru giden mecraya dahil olmuştur. O, Hazret-i Risâlet'in amca oğlu İbn Abbâs'ın talebesi ve Enes, İbn Mes'ûd ve diğereilerinin râvîsi olan sağlam bir müfessirdir.

110 senesinde, şâirlerden herhangi bir şeye tamah etmeksizin gerçek bir hasbîlikle Ehl-i beyt-i Nübüvvet’i medheden Ferezdak ile yeni ve yaratıcı şiirler söyleyen Cerîr ve bu ikisinin dışındakiler mezkûr kimselerin yolundan giderek Hakk’ın rahmetine kavuştular.

113 senesinde, Türk beldelerinin fethi müyesser oldu. Rum şehirleri tahrib edilerek önderleri esir edildi ve çeşitli ganimetler Ehl-i İslâm’ın rızkı oldu.

114 senesinde, geçmiş ümmetlerin ve İslâm’ın kitaplarını bilen Vehb b. Münebbih (v.97b) rahmet derecesine vâsıl oldu.

Yine **114** senesinde, Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali (Allah yüzünü ağartsın) katil şerbetini yudumladı ve dedesi Hüseyin b. Ali (Allah’ın salâtı onların üzerine olsun)’nin şahâdet derecesine bedbinlikle değil koşa koşa arzulararak erişti.

118 senesinde, çokça ibadet eden, Ali (Allah yüzünü ağartsın)’nin katledildiği gece doğan, halifelerin babası Ali b. Abdullah b. Abbâs Hâşimî Kuraşî Hicâzî, 78 yaşında iken Hakk’ın rahmetine kavuştu.

Benî Ümeyye’den gelen Mervânîlerin hilâfet şekilli emirliklerinin onuncu emiri, Velid b. Yezîd b. Abdülmelik b. Mervân’dır. Kaydedilen senede, Rebî’u’l-âhir ayında, mezkûr amcasının vefât ettiği gün mübarek olmayan adına biat edildi. Kötü itikadlı, mülhid görüşlü, şarab içen, hiciv söyleyen biri idi. Av idmanını, av köpeklerini sandıklara doldurup hacca götürecektik dereceye kadar vardırırdı. Bütün bunlara karşın titiz bir şâir idi. Kasidelerinden onun fesâhat ve belâgatı anlaşılabilir. Ancak mazmûnlarının ekserisi onun zındıklığa kâil olduğuna, geri kalanları ise dinsizliğine delil teşkil eder. Onları zikretmenin günahı vardır ve te’lifin tadını siler götürür. Velid, bütün akrabalarını katletmeye kastedti. Halk, ondan hiç hoşnut değildi. Akrabalar bir araya geldiler. Şam halkı ile birlikte, zikri gelecek olan Yezid b. el-Velid b. Abdülmelik b. Mervân adına biat ettiler. Velid’i öldürerek habis vücûdunu yeryüzünden kaldırdılar. Başını Yezid b. el-Velid’in nezdine getiren kişi, Beytü’l-mâl’den 100 bin dinar aldı. Onun hükûmranlık müddeti 1 yıl ve birkaç ay idi. **126** senesinin Cemâziye’l-âhir ayının 18’inde maktûl düşerek âhiret tarafına pişmanlık ve hüznün içinde büyük bir bitkinlikle gitti. Kendisi, seleflerinden Ehl-i beyt-i Nübüvvet’in düşmanı Yezid b. Mu’âviye’ye vâsıl oldu. Hâlen ilâhî adalet gereği payına düşen cezayı sırlar aleminde müşahede etmektedir.

Benî Ümeyye’den gelen Mervânîlerin hilâfet şekilli emirliklerinin on birinci emiri, halkın maaşlarını azaltması cihetiyle “Nâkıs” olarak maruf olan Yezid b. el-Velid

b. Abdülmelik b. Mervân'dır. O, Velid b. Yezid'in israf ve telef etme derecesinde dağıttığı maaşları azaltınca bu isimle adlandırılmıştı. Ancak kendisi, takva, zühd ve beğenilir bir ahlaka sahip olmak bakımından Ömer b. Abdülaziz'e benziyordu. Bu sebeple halk onu sevip benimsedi. Zikrettiğimiz gibi, Velid b. Yezid'in katlinden önce, tahrir olunan tarihte, icma ile ona biat ettiler. O 5 ay ve birkaç gün emirlik yaptı. **126** senesinin Zilhicce ayının 27. günü, 40 yaşında iken Hakk'ın katına vâsıl oldu.

Yezid b. el-Velid vefât ettiğinde, İbrahim b. el-Velid b. Abdülmelik b. Mervân ile Mervân b. Muhammed b. Mervân b. el-Hakem idareyi ele geçirmek niyetiyle birbirine karşı bir çok kez savaşlarda bulundular, asker çektiler, kan döktüler, beldelerde karışıklıklar çıkardılar. Neticede İbrahim yenildi ve idare, mezkûr Muhammed b. Mervân'da (v.98a) karar kıldı. Tarihçiler, halifeler safında gezinmediği ve nefes çekmediği için, İbrahim'i halifeler zümresi içinde zikretmezler.

Mervânî emirlerinin sonuncusunu zikretmeye geçmeden önce, nebevî hicretten sonraki ilk 100 yılın başından 20 kûsûr yıllara kadar vefat edip Hakk'ın rahmetine kavuşmuş ümmet-i Muhammed üzerine gönderilen İslâm dininin müceddidlerinden mürekkep bir gurubu yâd etmeyi uygun bulduk.

Halifelerden, Allah'ın gizli sırrına vâkıf olup gizleyenlerin başı ve önderi olan Ömer b. Abdülaziz hakkında, yukarıda bir miktar takdimde bulunmuş idik.

İkinci tabakadan olup şöreti dillerde dolaşan, Abdullah b. es-Sâib Mahzûmî'nin mevlâsı, Mekke'de maruf Ebu'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr, bir rivayete göre **102** senesinde [vefât etti].

Tâbi'înin meşhurlarından olup Şa'bî olarak tarif olunan, 500 sahabe görmüş büyük fakih Ebu Âmir b. Şürâhîl b. Abdullah Kûfi Hemedânî, 72 yaşında iken **104** senesinde [vefât etti].

Yemen'deki tâbi'înin büyüklerinden Ebu Abdurrahman Tâvûs b. Keysân Havlânî Hemedânî de, 72 yaşında iken, alımlı atlara binmiş kimselerin izzetli komutanı, Hâtemü'l-mürselîn, İmâmü'l-müttakîn Muhammed-i Emîn (Allah'ın salâtı ona ve temiz âline olsun)'in hicretinin **105**. senesinde [vefât etti].

Tâbi'înin seyyidlerinden ve âlimlerinden olan Medine'nin uyarıcı fakihî Sâlim b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb, [bizce] muamma olan bir yaşta, **106** senesinde [vefât etti].

İlmi neşretmek için şehirden şehire dolaşan, Mekke'de mukîm, tâbi'înden, İbn Abbâs'ın hizmetçisi İkrime Berberî, 80 yaşında iken **107** senesinde [vefât etti].

Tâbi'ünün büyüklerinden olup Medine'deki yedi fakihten biri olan, asrın faziletli kimselerinden Kâsım b. Muhammed İbn Ebi Bekir-i Sıddîk, bir kavle göre 72 yaşında iken, bir rivayete göre de **108** senesinde [vefât etti].

Ümmî Nebî'nin telkîniyle Samdânî zikir deryasını güzergâh kılanların ikincisi, kendini Allah'a adayan, âlim ve âmil Ebu Sa'îd Hasan-ı Basrî, [bize] gizli olan bir yaşta ve yine hemşehrisi, şeri'at ilimlerinde tâbi'ünün meşhurlarından ve neseb itibariyle Yemen'in 'aynından/gözünden olan, Enes'in hizmetçisi, âmil, zâhid, muhaddis, âbid Ebu Bekir Muhammed b. Sîrîn de, 77 yaşında, **110** senesinde [vefât ettiler]. Her ikisi de Basra'nın müftisi idi.

Ölümüyle ehl-i zemini teessüre boğan, kıymeti yüce tâbi'î 'Atâ b. Ebi Rebbâh Mekkî, 80 yaşında iken, bir kavle göre **115** senesinde [vefât etti].

Fetvâ yazdığı vakit: "Yüce ve Azîm olan Allah'tan başka güç ve kuvvet yetirecek yoktur. Bu bir görüştür. Benim hisseme düşen de budur." diyen, aslen Kâbil'in Sebbî isimli nahiyesinden olan, Evza'î'ye ilim öğreten, Şâmât'ın âlimi Ebu Abdullah Mekhûl Şâmî, [bize] muamma olan bir yaşta, bir rivayete göre **116** senesinde [vefât etti].

Asrındaki Ehl-i beyt'in hulâsası, İsnâaşeriye'nin ma'sûm imamlarının en meşhuru, Medine'deki fakihlerin en bilgini Ebu Ca'fer Muhammed Bâkır İbn Ali Zeynelabidîn b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebi Tâlib (Allah yüzünü ağartsın), **118** senesinde [vefât etti].

Ağır ağır, tane tane okuyan yedi seyyidin ikincisi, Mekke halkının kıraatte takip ettikleri imam, fayda veren ilimle insanları faydalandıran Ebu Bekir veya Ebu Sa'îd Abdullah b. Kesîr Kenânî, **120** senesinde, 75 yaşında iken [vefât etti].

Medine'de mukîm, Şeri'at ilimlerinde mâhir, tâbi'î, fakih, muhaddis, âlim, âmil, müfti Ebu Bekir Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Şihâb Zührî, **124** senesinin Ramazan ayında, (v.98b) 72 yaşında iken [vefât etti].

Zikredilen bu tarihler arasında, tebe'u tâbi'ünden olan pek çok kimse de bu fâni ve değersiz dünyadan bâki âhiret sarayına göçüp cennetteki odalarına naz ve işve ile yerleşmişlerdir. Şimdi tekrar asıl maksûdumuz olan meseleye dönüyoruz.

Mervânîlerin ve benî Ümeyye'nin hilâfet şekilli emirliklerinin on ikinci ve son emiri, Ca'd b. Dirhem adındaki üstadından dolayı Ca'dî olarak meşhur olan Mervân İbn Muhammed'dir. Mervân ile birlikte, Mustafâ (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'nın dört dostu olan Râşid halifelerden sonra iklimleri alıp hükümlerini yayan mezkûr kimselerin emirlik müddeti tamama erdi. Bu Mervân b. Muhammed, isabetlice

asker sevk etme yeteneğine ve cihandarlık peşinde koşma hususunda azim ve kararlılığa sâhip yiğit biri idi. Ancak onun ve de bu vesileyle bütün Mervânîlerin devleti nihayete ermiş olduğundan, çok sayıdaki mal, asker ve hüner hep meşakkat sebebi olmaya başlamış, halkın tamamı ondan yüz çevirerek Ehl-i beyt-i Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun) tarafına yönelmişti. Neticede, ileride kendisinden bahsedeceğimiz İmam Saffâh Abbâsî'yi, korkudan dolayı birkaç yıl gizlendiği serdâb (yer altı odası) ve kuyudan dışarı çıkararak mübarek ismi adına umumî biat aldılar. Mervân b. Muhammed, elinde kalan askerleriyle birlikte şehirden şehire kaçarak nihayet Mısır'a gitti. Sa'îd vilâyetinde, bir köyün kilisesine inerek gizlendi. Ehl-i beyt-i Risâlet'in hilâfet askerleri, arayıp soruşturarak oraya vardılar ve onu buldular. Mertliğini izhar ettiği bir muharebeden sonra ona gâlip gelerek onu yakaladılar. Öldürüp başını kestiler ve Saffâh'ın nezdine götürdüler. Saffâh, hemen o an onlara 10 bin dinar şükür sadakası verdi, secdeye kapandı. Mezkûr Mervân, 5 yıl, 2 ay ve birkaç gün bu müsta'ar/sun'î devleti idare etti. "Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır" âyetine uygun olarak, adları tevatür yoluyla tek tek zikredilen, cahilin ifadesiyle, halife isimli 12 Benî Ümeyye emirinin bin ay süren devletleri tamama erdiğinde, yani 132 senesinin Zilhicce ayının 28'inde, 60 kûsûr yaşında iken onun da bu dünyadaki günleri sona ermiş oldu.

2.2.4. Abbasîler Dönemi

2.2.4.1. İlk Dönem Abbasî Halifeleri

Seyyidü'l-mürselînin vârisi, Emevîlerin eserlerinin mahvedeni, Nebiyyü'l-ümmiyyînin amca oğlu, imanla ilgili her türlü meseleyi halletmiş imam, tayin edilmiş önder, muhkem binanın sahibi, Emirü'l-Mü'minîn Ebu'l-Abbâs Seffâh Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs İbn Abdülmuttalib (Allah onlardan razı olsun)'e hak ettiği **mübarek ve kutlu hilafet** afiyet şeker olsun! O, İslâm minberlerini Abbasîlerin zikr-i şerifi ile muattar ve müzeyyen kılan Abbasî halifelerinin ilkidir. Fasih hatiblerin lisanları daima ona dua etmeye adanmış, Mervânîlerin işledikleri zulümlerin ve düşmanların yaptıkları vahşiliklerin gölgeleri, onun beğenilir tutumu sayesinde, âlemin çeşitli cihetlerinden sökülüp atılmıştır. Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'at'ın icmasıyla ve Ebu Müslim Horasanî'nin takviyesiyle Kûfe şehrinde [hilafet tahtına oturdu]. Hiçbir gerçekliği bulunmayan Ebu Müslim'in kıssasını dinlemek, Hamza'nın kıssasını dinlemenin vebâlerinden daha azdır.

Takdire şayan yardımcıları olan Humeyd b. Kahtabe ve Ebu Seleme Hallal'in tertipleri ve Benî Ümeyye zamanındaki uzun yıllar içinde Irak'ı, Horasan'ı ve diğer iklimleri davet ve nasihatle gizlice ve tedricen Resûl'ün Ehl-i Beyti'nin dostu kılan diğer kimselerin faaliyetleri sayesinde, (v.99a) halkın gönlü Benî Ümeyye'den soğumuş ve sahih bir rivayete göre **132** senesinin Rebû'l-Evvel ayında [Saffâh halife olmuştu]. Murtazâ'nın yerine geçen bu Mevlâna Saffâh'a biat edildiği gün, o âlim atalarının yaptığı gibi siyah bir elbise giydi ve korku salan bir heybetle minbere çıktı. Vaaz ve nasihatte bulundu. Halka büyük ümitler verdi, maaşları arttırdı ve herkese vefa gösterdi. Böylece onun günlerinde refah meydana geldi. O, Benî Ümeyye'nin yaşayanlarından katil ve asma yoluyla, ölmüşlerinden ise, hırsızların tersine açıkça, onların mezarlarını açıp ele geçirdiği kemiklerini yakarak, yeni defnedilmişlerin de [cesetlerini] parçalayarak intikam aldı. Saffâh iyi sîretli, güzel sûretli, Emirü'l-Mü'mininin lakaplı, sabırlı, cömert ve kerim bir kişi idi. Resûl'ün soyunun usûl ve furû' (büyükler ve küçükler) olarak çatallaştığı bir nesebten dünyaya geldi. Ömrünün son senesinde, o esnada hacda bulunan kardeşi Mansûr adına biat aldı. Fiilen mevcut olmadığı halde onu veliahdî olarak tayin etti. Mansûr'un Mekke'ye varmasından önce Saffâh, Hâşimiyye isimli Enbâr şehrinde, **136** senesinin Zilhicce ayının 12'sinde vefat etti. Kendi kasrının dâhiline defnedildi. [Arş-ı alâya] yükseldiği gün, 31 yıl, bir kaç aylık ömür yaşamıştı. Hilâfet müddeti 4 yıl, 8 ay ile sınırlıdır.

İkinci Abbasî halifesi Ebu Ca'fer Mansûr Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'tır. Saffâh'tan on yaş daha büyüktü. Zikri geçtiği üzere kardeşi Saffâh'ın hayatı esnasında, **136** senesinde onun adına biat edilmişti. Bu esnada o hac yolunda idi. Ka'be-i Muazzama'dan geri döndüğünde, Enbâr şehrinde, **137** senesinde, ismi gibi "mansûr" olan Mansûr'un hilafeti, umûmî bir biatle akid altına alındı. Hilafet tarihinin başlangıcından ömrünün sonuna kadar, heybet, selâbet, azamet ve kararlılık içinde, uknumların (aslî unsurların) hükümleri uyarınca iklimlerde hüküm sürdü. Dua ve 'atâ (bağış) kalemlerini işler kıldı.

Abdurrahman, cihanı, baştan başa kılıcının tesiri altına sokan Ebu Müslim'den alarak Abbasîlere tabi kıldı ve **137** senesinin Şa'ban ayının 25'inde de onu katletti. Mezkûr Ebu Müslim'in mezarının başında henüz hâlâ "günahsız yere katledildi" yazılıdır.

139 senesinde Mansûr, Abdurrahman b. Mu'âviye b. Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân'ı 18 yaşında iken Mağrib'in tahtgâhı olan Endülüs'e göndererek oranın hâkimi

kıldı. Bu Abdurrahman, Abbasî halifelerinin destûruyla Mağrib'e nasb edilen halifelerin ilkidir.

144 ile **145** senelerinde ard arda, Abbasîlerin amca oğulları olan Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali ve iki oğlu İbrahim ve Muhammed hurûc ettiler. Cihânın çeşitli cihetlerinden pek çok asker topladılar ve hilâfet davası güttüler. Mansûr'un az sayıdaki askeri onlara mukâbelede bulundu ve onları hezimete uğrattılar. İbrahim ve Muhammed'i katlettiler.

146 senesinde (v.99b) Mansûr'un amcası Abdullah b. Ali anlatması uzun sürecek bir kıssa neticesinde Mansûr'un hilesiyle fenâ şerbetini içti.

148 senesinde rivâyetleri sahih dikkatli bir muhaddis olan Rey doğumlu Ebu Muhammed Süleyman b. Mihran A'meş, 88 yaşında iken vefat etti. Ca'fer-i Sâdık (Allah ondan razı olsun) b. Muhammed Bâkır b. Ali Zeynelabidin b. Hüseyin b. Ali (Allah onlardan razı olsun) **68** yaşında iken Medine'de vefat etti. Medine'deki Bakî' mezarlığında babası Bâkır, ceddî Ali, dedesinin amcası Hasan ile aynı kabrin içinde istirahat etmektedir. Hakiki cevherlerle süslü sanduka, işte o kabirdir. "Ey Kerim olan, onların Senin indindeki değerlerine hürmeten bizi affet!" Din büyüklerinden olup İmâm-ı A'zam'ın münazırı, âlemin zarifi ve ölçülüsü olan İbn Ebi Leylâ olarak maruf Kûfe kadısı Muhammed b. Abdurrahman **104** yaşında iken vefat etti.

150 senesinde azametli imam, ilk müctehid, dinin kifayetlisi, kesin imâna sahip Kûfeli, Doğu ve Batı'nın müftüsü, iki Doğu'nun meşhûru, ihtiyatlı zâhid, mu'tad âbid, İbrahimî milletin ve Muhammedî şeri'atın ihyacısı, Nebî'nin Ehl-i Beyti'nin yardımcısı, Mustafavî nâmusun hâmisî, fikhî âfâka bolca dağıtan, hakkı olduğu üzere imamların evveli Ebu Hanife Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ 70 yaşında iken mezkûr Medînetü'l-Mansûr Bağdad'da vefat etti. Yine burada istirahat etmektedir. Mübârek merkadi beldenin hâricinde olup mezarının azametli kubbesi dünyanın çeşitli cihetlerinden ziyaretçi akınına uğrar. Allah ondan razı olsun.

152 senesinde âlemin kerimi ve yiğidi, cihanın cömertlerinin önde geleni Ma'an b. Zâyide ile Kays b. Mahreme Tâbi'î'nin mevlası olan Muhammed b. İshak b. Yesâr Medenî Hakk'ın katına vâsıl oldular. Muhammed b. İshak insanların ve büyüklerin huzuruna varmış, ilimler dinlemiş bir zâttı. Pek çok kişi ondan rivayetlerde bulunmuştur. Siyer, Megazî, Eyyâm-ı Nâs, Ahbâr-ı Mübtedâ (başlangıçla ilgili haberler), Kısas-ı Enbiyâ ve Kur'ân, Hadis ve Fıkıh ilimleri üzerine âlim idi. Bağdad'a

gelmiş ve dersler takrir etmişti. Hayzeran kabristanında, İmam-ı A‘zam (Allah ondan razı olsun)’ın civarındadır. Merkadi meşhurdur.

158 senesinde Mansûr pek çok rüya ve nişanlar gördü ve ölümünün yakınlığını anladı. Kûfe’den itibaren hac ihramını kuşandı ve Mekke tarafına teveccüh etti. Ka‘be-i Muazzam havâlisinde bulunan Meymûne kuyusu yakınında, seher vakti, mezkûr senenin Zilhicce ayının 6’sında, 68 yaşında iken, 22 yıllık hilâfetin ardından vefât etti. Hakk’ın rahmetine kavuştuğu Mu‘allâ mevkiinde medfûndur.

165 senesinde muvaffak olmuş zâhid Revvâd ‘İclî, Hakk’ın rahmetine kavuştu. O, ölüm vaktine kadar gülmemeye ahdetmişti. Adağına da vefâ gösterdi. Gündüzü tâat keyfiyeti içinde, geceyi de çeşitli ibadetlerle, göz yaşı dökmek ve inlemekle geçirirdi. Yemek yememekten dolayı cılız kaldığından ona “uzun” ismi verilmişti. Her gün güneşin doğmasına yakın zamana kadar secde ederdi. Ağlayarak şu duayı okurdu: “Mevlâm! Kulun Sana itaatle vâsıl olmayı diliyor. Tevfikinle bu hususta ona yardım et. Mevlâm! Kulun Senin hayrını çok arzulamaktadır. (v.100a) Senin hayrın sayesinde kurtuluşa erenlerin sevindiği gün, onun ricasını geri çevirme.” Onu mezara koydukları vakit, lahdini gül ve reyhanla süslenmiş buldular. O reyhandan bir demet eve götürdüler. Aylarca taze kaldı, kokladılar.

Bu tarihten dört sene önce, **161** senesinde Şâir Zend b. el-Cevn Ebu Dulâme vefat etti. O, Benî Ümeyye devletinin âhirini idrak etmiş, uzun ömrünün bereketi ile de Benî Abbas halifelerinden Hazret-i Mansûr, Mehdî ve Reşîd’in reşitlik dönemine vâsıl olmuştur. Bu halifelerin hepsi onu aziz ve kerim bilmişler ve kasîdelerinin her bir beytine, bu günlerde hüner sahibi kadıların ve ihsan ve neseb sahibi âlimlerin, ardışık olarak onda birin onda biri hesabıyla kırk yıllık câmegîlerine (maaşlarına) denk gelecek miktarda ‘atâ vermişlerdir. Kendisine işaret olunan şahsın maaşı, benimkine mukabil düşer. Bu kitabın müellifi, onların ‘atâlarının keyfiyetinden bir miktar da olsa bahsetmek istemektedir. Ancak günümüzün on yedi şairinin, tahrik edici bu vasıfları duyup hayran kalarak perişan olmalarından ve devâmlı olarak buna hasret duyup üzerlerinde ölüm alâmetlerinin belirmesinden korkmaktadır.

Mezkûr Ebu Dulâme’nin vefât tarihinden beş yıl önce, **157** senesinde Eş‘ab-ı Tammâ‘ vefat etti. Onun doğumu hicrî ----- senesine tarihlidir. İsmi Şu‘ayb idi. Babasının ismi ise Cübeyr’dir. Esmâ‘î, Eş‘ab’ın kız kardeşinin oğlu idi. Bir kavme göre ise Eş‘ab, Vâkidî’nin dayısı idi. Eş‘ab’ın künyesi Ebu’l-‘Alâ ya da Ebu İshâk idi. Annesi Ca‘de veya Ümmü Hamîde idi. Eğer Ümmü Hamîde ise, bu taktirde o Esmâ

binti Ebi Bekir-i Sıddık'a âit bir cariye idi. O (Şu'ayb), Osman b. Affân'ın veya Sa'îd b. el-As'ın veya Abdullah ez-Zübeyr'in ya da Hüseyin'in kızı Fâtıma'nın kölesi idi. Her ne kadar onun tamahı hususunda ciltlerle kitaplar yazılmış ise de, bu kitabı cem eden bu bende, şu zamandaki insanların tamahkarlıklarının ondan bin kat daha fazla olduğunu bilmektedir.

Üçüncü Abbasî halifesi Emirü'l-Mü'minîn İmam Mehdî Muhammed b. Mansûr'dur. Babasının veziri Rebî', Mansûr'un vefat ettiği gün, Mekke'de onun adına biat aldı. O, babasının vasiyetini yerine getirdi. İyi ve adaletli uygulamalarıyla hilâfet işinin altından kalkmasını bildi. Onun zamanında, vezirleri ve askerleri tarafından Rum beldelerinin fethi gerçekleşti. Oğlu Harun Reşîd'in gazaları vasıtasıyla Kostantiniyye'den haraç almak ve hiçbir tarihçinin vasf edemeyeceği kadar ganimetler elde etmek müyesser oldu. Mehdî, zındıkları ve beyhude yere hiciv söyleyen dinsiz şairleri kendi huzuruna çağırttı ve onları helâk buyurdu. Bununla birlikte kendisinin şiire büyük bir alakası vardı ve dinlediğinde, bol 'atâlar verirdi. Bu Mehdî 10 yıl ve birkaç ay ve birkaç gün hilâfet etti. 40 yaşında iken, **169** senesinin Muharrem ayının 22'sinde, cariyelerinden bazısının onun ilgi duyduğu cariye gönderdikleri zehirli armudu yemesi üzerine vefat etti. Mehdî'nin eli yanlışlıkla bu armuda uzanmış, armudu yiyince de zehrin verdiği acıyla yapmış olduğu amellerin karşılığı olarak vefat etmişti. Na'sını defnedecek bir yer bulamadılar. (v.100b) Nihayet daima gölgelendiği ceviz ağacının altına gömdüler. Allah ondan razı olsun.

Nahivci Sibeveyh'in vefâtı, onun hilâfeti esnasında vuku bulmuştur. Kesin bir nassa ve eldeki dinî kitaplara göre beşinci mezhebin sâhibi, takva üzere fetva veren, Fıkıh ve Hadis ilimlerini cem eden, Sevrî olarak maruf, hüccetü'l-İslâm, imam-ı muazzam, zâhid-i mükerrer Süfyân b. Sa'îd de 64 yaşında iken, **181** senesinde vefât etmiştir. Amr b. Osman b. Kanber ismi ve nesebi, Sibeveyh'e aittir. Künyesi Ebu'l-Biştir'dir. Benî el-Hâris b. Ka'b'ın veya Âl-i Rebî' b. Ziyâd'ın mevlâsındandır. Renk ve koku olarak elma gibi olan çehresinin güzelliğinden dolayı kendisine Sibeveyh denmiştir. Bir gün üstadı Hammâd b. Ebi Seleme'nin yanında, kendisinden irab bakımından hatalı bir söz sâdır oldu. Hammâd onun kusurunu açığa vurdu. Bunun üzerine bu utancından kurtulmak için Hadis ve Fıkıh ilimlerini bir kenara bıraktı ve Halil'in mülâzımı oldu. Nahiv alanında pek yüce bir konuma erişti ve Bağdad'a gitti. Kisâ ile dostluk kurdu. Lügât fennini ve diğer hususları Ebu'l-Hattâb Ahfeş'ten aldı. "*Kitâb*" ismiyle bilinen Nahiv alanındaki eserini, muasırlarından kırk kâmil kişinin

iştirakiyle tamama erdirdi. Bu kitap, ortaklarının ikrarı ve teslimi ile musannif olarak onun ismiyle tanındı. Bundan bir yıl önce, yani 180 senesinde Mısır ve nahiyelerinde, büyük bir deprem vuku buldu. Dünyanın acayıplıklarından biri olarak kabul edilen İskenderiyye minâresinin üst kısmı yıkıldı. Onun güzel/sağlam olduğu zaman, Mehdî'nin son senesi olarak hesap/kabul edilir.

Dördüncü Abbasî halifesi Emirü'l-Mü'minîn Musa el-Hâdî b. Muhammed Mehdî b. Ebi Ca'fer Mansûr'dur. Babasının vefat ettiği gün, defnedildiği mevkide adına biat edildi. Bu Musa Hâdî güzel sûretli, görünüş itibariyle boylu poslu, Hatem'in cömertliğini aşacak derecede eli açık ve kerem sahibi ve şairlere bolca mal dağıtacak derecede zengin biri idi. 13 ay ve birkaç gün hilâfet sürdü. Hilâfet işleri ve şefaathususunda müdâhil olmasına imkan tanımaması sebebiyle kendisine düşman kesilen çocuğun annesi Hayzurân'ın hilesi neticesinde, 26 yaşında iken, **170** senesinin Rebî'u'l-Evvêl ayının ortasında, gaflet anında cariyelerin eliyle helâk oldu.

Beşinci Abbasî halifesi Emirü'l-Mü'minîn Harun Reşîd b. Muhammed Mehdî b. Ebi Ca'fer'dir. Rey şehrinde dünyaya geldi. Önceki halife, mezkûr kardeşi Musa onu katletmeye niyet etmişti. Ancak onu helâk etmek isteği gece, Hakk Sübhânehu ve Te'âlâ'nın takdiri ile vefat etti. Vezirler, Reşîd'in başına vardılar ve onu, yalnız başına uyurken buldular. Kardeşinin vefat haberini ona verdiler ve o gün onun adına biat ettiler. O, ra'yyetin ve vezâretin önem arz eden işlerini Yahya b. Hâlid Bermekî'ye tefvîz buyurdu. Böylece âlemin dört bir tarafına yayılmış olan memleketin maslahatı karar buldu. Reşîd, ilk günü (v.101a) malların beşte birini mezheb/din adına hibe etti, kendini de sadaka olarak adadı. Hükümette bulunduğu günlerin cümlesi güzel muamelesi ile beğenilmiş, bolca namaz kılmış, sayısız 'atâlar dağıtmış, âlimler ile sohbette bulunmuş, meclisler tertip etmiş, muhaddisler ve fakihlerin meclislerinde yer almış, Tevhid'i işleyen şâirlere ve Resûl'ü metheden meddâhlara değer vermiş ve Ka'be yolunda mallar tahsis etmiştir. 23 yıl ve birkaç ay müddetle hilâfet sürdü. 47 yıl ve birkaç aylık ömre sahipken **192** senesinin Cemâziye'l-Âhir ayının 6'sında, Cumartesi gecesi Tus şehrinde vefat etti. Orada istirahat etmektedir.

Onun hilafeti zamanında, **172** senesinde Hişam b. Abdurrahman b. Mu'âviye İbn Hişam b. Abdülmelik, babası Abdurrahman'ın tahvil etmesi ile Mağrib beldelerinin emirliğine nasb edildi.

175 senesinde Reşîd, Muhammed Emîn ismindeki oğlu adına biat aldı.

176 senesinde Yahya b. Abdurrahman b. Hasan b. Hasan b. Ali, Deylem beldelerinde ortaya çıktı. Halkı kendi nefesine davet etti. Şevket ve kuvvetinin zâhir olup etrafında toplananların artması neticesinde Hazret-i Reşîd'in üzerine vardı, fakat yenildi. Kendi hukukunu hatırlattı. Onların aralarındaki muhabbet muhkem hâle geldi.

Yine Reşîd'in döneminde, **179** senesinde güvenilir muhaddis, idrâk sahibi fakîh, âdâb ve fûnûnü cem eden Ebu Abdullah Şerîk b. Abdullah Neha'î Kûfî, Hakk'ın katına vâsıl oldu. Reşîd onu zorla kadı yaptı ve lüzûm üzerine mahkemeye oturttu. Kaçmaması için de ona vekiller tayin etti. İlk gün, muhafızların gözetiminde zorla oturdu. Bu günden sonra ise, vekillere ihtiyaç kalmadığı gibi, kendi ihtiyarıyla da hüküm vermeye başladı. Süfyân-ı Sevrî [bir gün] yanına geldi. Ondan şunu sordu: Eğer bir kadın bir kapıya varır ve oturur, ev sahibi de dışarı çıkar, kadını tutup eve sokar ve onunla zinâ ederse, hangisine had vurulur. O, kadın habersizken belâya giriftar olduğundan erkeğe had vurulur, kadına had vurulmaz dedi. Bu sefer şöyle sordu: Eğer mezkûr kadın, ikinci gün güzel kokular ve elbiselerle süslenmiş bir halde gelir ve aynı kapıya oturur, aynı şahıs dışarı çıkar ve kadını eve sokarak tekrar zinâ ederse, hangisi vâcib olur. O da, her ikisine de had vurulur, zira kadının, zorlama neticesi yaptığını düşündürecek bir özrü kalmadı diye cevap verir. Bunun üzerine Süfyân, işte senin hikayen de bu kaziyeye/hükme benziyor dedi. O, o gün, vekillerin gözetiminde kazâ meclisine oturduğunda mazeret sahibi idi. Yalnız başına oturduğunda ise onun mazereti artık makbul değildir. Allah o ikisine, bizlere ve bütün Müslümanlara merhamet eylesin. Âmin!

180 senesinde Hakem b. Hişam b. Abdurrahman b. Mu'âviye b. Hişam b. Abdülmelik b. Mervan, dedesinin hükümetinin başlangıcında tesis edilen adet üzere, babasının tahvili ile kerem, yiğitlik, hüner, güzel şiar ve adalet içinde Mağrib vilayetinin emirliğine mahsus kılındı. (v.101b)

181 senesinde Reşîd, bizzat kendisi Rum'a sefer düzenledi. Pek çok beldeyi fethedip bolca ganimet aldıktan sonra selâmetle geri döndü.

Lütuf sâhibi Rabbânî fakih Abdullah b. Mübârek Mervezî de yine bu sene, 63 yaşında iken Heyte şehrinde vefât etti.

Reşîd tarafından verilen "Kâdîyi'l-kudâtık" lakabını İslâm'da ilk kez kullanan ve İmam-ı A'zam Nu'mân İbn Sâbit (Allah ondan razı olsun)'in dostu olan muazzam imam, yüce müçtehid Ebu Yusuf Ya'kûb b. İbrahim b. Habîb b. Sa'd Sahâbî Ensârî, 69 yaşında iken **182** senesinde Hakk'ın rahmetine kavuştu.

183 senesinde Türkler dışarı çıktılar ve Mâveraünnehir’de mukîm bulunan Müslümanların ekserisini kılıçtan geçirdiler. Buna benzer bir vakıayı yeryüzünde kimse ne görmüş, ne de duymuştu.

Zühd, takva, vera‘, lütuf ve kerem ile maruf Musa b. Ca‘fer-i Sâdık b. Muhammed Bâkır b. Zeynelabidin (Allah onlardan razı olsun), 50 yaşında, Bağdad’da, Reşîd’in hapsinde iken vefat etti. O, 40 yaşında iken tutuklanmıştı. Bağdad kabristanında istirahat etmektedir. İmam-ı muazzam Şâfi‘î (Allah ondan razı olsun) de, onun kabrine “Tiryâk-i mücerreb” ismini vermiştir.

186 senesinde Reşîd, çocukları, kadıları, fakihleri, vezirleri ve devlet büyükleri ile birlikte mübârek hac vazifesini eda etmeye azim buyurdu. Medînetü’r-Resûl’e vardı, ‘atâlar ve hediyeler dağıttı. Mekke’ye gitti, mallar saçılmasını buyurdu. Yeryüzündeki yedi iklimi, kendisinden sonra zikredilecek olan çocukları arasında taksim etti. Bu çocukların isimleri yazılı olan bi‘atnâmeyi Ka‘be’nin dâhiline astı. Çocuklarından adaleti ikame edeceklerine dâir bir hüccet aldı. Haremeyn-i Şerîfeyn’de sâkin bulunanları ve âlemdekileri buna şâhit kıldı.

Ekmek kapılarını terk ederek dünya evinin düşmanı olan, ihlaslı olma hususunda dikkat gösteren, Ka‘be’nin hareminin mücâviri olan, yüce makama sahip bulunan, halkı Hakk’a davet eden, başlangıçta dünyaya yüz çevirip terk eden, sonunda âhîret yoluna davet eden, gizli şeylere dikkat ederek şirk ve riyânın arasını ayıran, Nebî (Allah’ın salâtı ve selâmı, onun sünnetini beyân edene ve ona teslim olana olsun)’nin sünnetine tabii olan tabakât-ı tarîkat-ı meşâyihin üçüncüsü Horasan doğumlu Rabbânî kâmil Fudayl b. İyâz (Allah ondan razı olsun), **187** senesinde Mekke’de vefât etti.

Yine bu yılda, yani mezkûr **187** senesinde, Reşîd vezirlerinden Ca‘fer b. Yahya b. Hâlid b. Bermek’e olan teveccühüne son verdi ve bu üçünü hapse attırdı. Bundan sonra da Ca‘fer’i, uzun bir süre bekletmeksizin, mezkûr sene içinde, Safer ayının başında, Hâdim Mesrûr’a verdiği icâzet ile katlettirdi. Yahya ve Fazl zindanda kalmaya devam ettiler. Üç yıl sonra, **190** senesinde, mahpus hâldeki Yahya vefat etti. Fazl ise **193** senesinin Muharrem ayının başında, Reşîd’in hilâfetinin sonunda, zindanda iken Hakk’ın katına vâsıl oldu. Tarih âlimleri, Siyer hâfızları ve haberleri toplayan kimseler, Bermekîlerin güzel ahlâkını, lütuf ve cömertliğini, yiğitliğini, yardım severliğini ve nimet dağıtmalarını ciltlere kaydetmiş ve böylece kıyamet gününe kadar, (v.102a) kalıcılık vasfı kazanmış bu zahireyi mütalaa edenlere miras bırakmışlardır. Bermekîler

gibi kerim ve iyi sîretli kimselerin mesleği daima civanmerdliğe nispet edilmek olmuş ve bu manayı terennüm eden kimseler için ölüm bir yeniden uyanış olmuştur.

Nekîde mahrûsesinin dâhilinde de buna benzer bir macera cereyan etmişti. Bu misafirperver zayıf bende kadının babası merhûm Zeynüddin Nûşî de 44 yaşında iken helâk edici zehirli ve keskin bir kılıçtan bulaşan zehirin verdiği ıstırapla ansızın bu dünyadan göç etti. Ahi Bâdî Künûr, Fahrüddin Boğa (?), Ahi Terkos ve diğer makam sahipleri, yaldızlı ve kötü bir yaşantının verdiği sıkıntılarla üç örfî asır geçirmiş olmalarına rağmen, otuz yaşındaki gençler gibi henüz lezzet alma peşinde koştuktan vazgeçmemişler, cehenneme doğru sürüklenmekten kopamamışlardır. “Hakîm olan ancak Allah’tır. O bilir, bizler bilemeyiz.” Eğer söylemeye mecalim olsaydı, daha pek çok söz sarf ederdim. Ancak Nebevî şeri’atten bahsedenlerin ağızları “O, yaptığından sorulmaz, amma onlar sorulurlar” âyetinden kaynaklanan edeb gemi ile dizginlenmiştir. Bineğinin dizginini çekmeyi bilen kişi, selâmet yoluna daha lâyıık ve daha uygundur.

189 senesinde Nu‘mânî meseleleri cem eden, manaların sırlarını keşfeden, ummânî denizleri yudum yudum içen, Hanefî mezhebini ihya eden, Hanefî milletinin reisi, Rabbânî imam, Samdânî müftü, Dımaşk asıllı, Kûfe’de yetişmiş Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad Şeybânî, 58 yaşında iken cennetü’l-me’vâ tarafına mutluluk içinde naz ve işve ile yürüdü.

İmam Ziyaüddin Ebu Ahmed Abdülvehhâb İbn Ali’nin şeyhi olan Ebu Davud (Allah her ikisine de rahmet eylesin)’un *Sünen*’inin râvilerinden Ebu Gâlib Muhammed b. el-Hasan b. Ali Mâverdî Basrî’nin vefat tarihini kayıtlı olarak bulamadık, bir şeye niyet edip rast gele bir tahminde bulunmak da istemedik. Ancak münasip düşmesi bakımından isminin yanında onu vasf eden sıfatlarını da tahrir etmeyi uygun bulduk.

Altıncı Abbâsî halifesi Emirü’l-Mü’mînîn Ebu Abdullah Muhammed Emîn İbn Harun er-Reşîd’dir. Güzel yüzlü, iyi huylu, lütüfkâr, kerim, fasîh ve belîğ biri idi. Babasının vefat ettiği gün, [1]93 senesinde, Tus’ta, umûmî bir biatle adına biat edildi. O, Tus’tan Bağdad’a geldi. Bütün iklimlere âmiller gönderdi. Makam sahipleri ile oyun, eğlence ve sohbet içinde [vakit geçirdi]. Hazineleri, malları ve cevherleri saçarak telef etmekle meşgul oldu. Kardeşi Me’mûn ise Horasan’da ikamet etmekteydi. Âlimler, fakihler ve hüner sahipleri ile meclisler tertip edip adaletle davranıyor, haraçlar bağışlıyor ve bahşişler dağıtıyordu. Askerleri kendine meylettirerek vaktini değerlendiriyordu. Sâlihlerin ve de gönül sâhiplerinin duaları Me’mûn’un nasibi oldu. Emîn’in Me’mûn’u yanına çağırıp helâk etmek isteğine matuf pek çok mükâtebe ve

mürâseleden sonra, Me'mûn çaresiz kalarak Türk meliki Hakan'ın yanına kaçmaya niyet etti. Neticede dostlarının kaçmaması yönündeki tavsiyeleri üzerine, yanındaki az sayıdaki askeri, subaşlıları refakatinde haberler elde etmek için Emîn'in tarafına gönderdi. Takdir-i İlahî neticesi iş, az sayıdaki ve az miktardaki askerle vardıkları yerleri zaptetmeye (v.102b) ve karşılarına çıkan orduları yenerek Bağdad'a ulaşmaya kadar vardı. Şehri bir müddet muhasara ettiler. Sonunda Emîn, kurtuluşu dışarı çıkmakta buldu. Bir kayığın içinde yakaladılar ve başını vurarak Me'mûn'un huzuruna getirdiler. Me'mûn başı görünce secde etti ve getirene binlerce dirhem verdi. Bu şekilde Emîn'in hilâfet müddeti 5 yıl sürmüştü. **198** senesinin Muharrem ayının 24'ünde, 28 yaşında iken katil şerbetini içerek şahâdet derecesine naz ve işve ile vâsıl oldu.

Yedinci Abbasî halifesi Emirü'l-Mü'minîn Ebu'l-Abbas Abdullah Me'mûn b. Harun Reşîd (Allah her ikisinden de razı olsun)'dir. Emîn maktûl düşünce, âlemdeki fitne ve karışıklık ortadan kalkmış oldu. Daha önce geçmiş olan nass uyarınca, hicrî 200'ün başındaki İslâm dininin müceddidlerinden biri olarak halifeler içinden ümmet üzerine gönderilen ikinci müceddid halife olan kardeşi Me'mûn, hilâfet işlerini Dımaşk, Irak, Hicâz ve âlemin etrâfında kendi murad ettiği tarzda dokudu, hükmü güneş gibi aydınlattı. Mayası eksik kimselerin pâyeler altında dokuduklarından tümüyle uzak olan hüccetleri etrafa hoş kokular yaydı. O, güzel sûretli, iyi sûretli, beğenilir mezhepli, ra'ıyyete dost meslekli, âlim, fâzıl, halîm, âkil, hakîm, vâsıl, şecaatli, cesur, şeri'ate tabi, hilekarlıktan uzak, bid'atı mahveden, milleti himaye eden biri idi. Âlimlere dinarlar, şâirlere dirhemler tahsis buyurdu. Onun aziz günlerinin âhîrinde, Rum'a sefer eyledi ve beldeler fethetti. Geri dönerken, bugün Nekîde ve Lûluve Madeni halkı tarafından gayet iyi bilinen nehrin kıyısına inerek su içti ve humma hastalığına giriftar oldu. Bunun üzerine kardeşi Mu'tasım'ı huzuruna çağırarak vasiyetini ona bildirdi. Birkaç gün sonra, **218** senesinin Receb ayının 18'inde, 47 yıl, birkaç ay ve birkaç gün ömür sürdükten, 20 yıl hilafet ettikten sonra Hakk'ın katına vâsıl oldu. Kardeşi Mu'tasım ve oğlu Abbas, mübârek cesedini alarak Tarsus'a götürdüler. Reşîd'in hâdimi olan Hakan'ın sarayının dâhiline defnettiler.

Hilafeti döneminde, **201** senesinde, o sıla-i rahim yapmayı düşünerek İmam-ı Ma'sum Ali b. Musa b. Ca'fer'i kendi veliahdı kıldı ve kendisinden sonra onun halife olmasını vasiyet etti. Me'mûn, Merv'den Bağdad'a geldi. Korku içindeki halkı kendine meylettirdi ve onlara huzur bahşetti.

Duasına icabet olunan Ebu Mahfûz Ma'rûf b. Fîrûz Kerhî Bağdâdî, tabakât-ı meşâyihin dördüncüsü, Mustafevî telkînle Samdânî zikir deryasını güzergâh kılanların beşincisi, hicrî 200. yılın başında zâhidler içinden ümmet üzerine gönderilen İslâm dininin müceddidi, Ali b. Musa er-Rızâ (ona selâm olsun)'nın hâdimi ve Serî Sakatî'nin üstadı idi. Anne ve babası Nasrânî iken kendisi İslâm'ı seçti. Bağdad'daki Tiryâk-ı Mücerreb'te yer alan kabrinde, âhret perdesini örtüdü. Lâ-yezâlî (sonsuzluk) şarabının kadehinden muhabbet şerbetini içti.

202 senesinde de Me'mûn, hicrî 200. yılın başında İmamiye mezhebinden ümmet üzerine gönderilen İslâm dininin müceddidi Ali b. Musa ile birlikte, kendi meclisinde bolca üzüm yedi. Mezkûr senenin Safer ayında, 49 yıl ve 6 ay ömür sürmüşken, orada (v.103a) vefat etti. Me'mûn onun ölümüne bir hayli üzüldü. Onu, Harun er-Reşîd'in yanına defnetti.

204 senesinde, muazzam imam, keremli önder, âlemin müftüsü, ümmetleri hidayet eden, Hicâz ve Haremeyn'in rehberi, Doğu ve Batı'nın beğenilir amellerini ihtiva eden, Ehl-i Beyt-i Nübüvvet'in seçkini, fütüvvet kaidelerinin bânisi, Ümmî'nin dini üzerine *Ümm* isimli eserin musannifi, Hâtemî [Tâî] gibi cömertlik sâhibi, Abbasî halifelerinin meclislerini ihya eden, merhametsiz kimselerin kalbini yumuşatan Ebu Abdullah Muhammed b. İdris Şâfi'î, Yusuf-i Kenâne'nin yaşadığı şefkatli Mısır'a geldi. Burası (Allahu Te'âlâ orayı himaye buyursun) Müslüman gazilerin toplandıkları, imân sahibi gurupların emniyet içinde oldukları ve cebbârların başlarının kesildiği meşhur bir saltanat mahalli idi. İmâm Şâfi'î, 54 yaşında iken Mısır'da vefat etti ve aynı yerde toprağa verildi. Muazzam türbesi (Celil ve Yüce olan Allah orayı ıtrılı kılsın) âlemde yaşayanların ziyaretgâhı, hâcet sâhiplerinin dârü's-şifâsıdır. O, hicrî 200. yılın başında ümmet üzerine gönderilmiş İslâm dininin müceddidlerinin önderi olan Halife'den sonraki en meşhur simadır.

Mâlikî mezhebinden olan Ebu Ömer Eşheb İbn Abdülaziz, 200 yılında kendi mezhebinin içinden ümmet üzerine gönderilen din müceddidlerindedir. İmâm Şâfi'î ile yaş ve doğum yeri itibariyle muvâfık düşen Ebu Ömer, vefat itibariyle de onunla aynı tarihte Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Âmide: Keremli imam, şerefli râvî, İmam-ı A'zam'ın mülâzımı, hasmının denizine korkusuzca dalan, hicrî 200 yılının başında Hanefî mezhebinin içinden ümmet üzerine gönderilen İslâm dininin müceddidi Hasan b. Ziyâd Lü'lü'î vefat etti. Me'mûn'un Bağdad'a geldiğini duyduğunda Lü'lü'î, Ka'be yolundaki hayırların sâhibi

ve maktûl Emîn'in vâlidesi olan Me'mûn'un üvey annesi Zübeyde Hatun'un huzuruna vardı ve taziye verdi. Geçmiş hatalardan dolayı özür diledi. Cevap olarak gönül alıcı dualar işitti ve anne ve oğluna karşı beslediği muhabbet yeniden te'kid edildi.

205 senesinde, büyük âlim, 200. yılın başında Kıraat fenniyle meşgul olanlardan ümmet-i Nebevî üzerine gönderilen İslâm dininin müceddidi Ebu Muhammed Ya'kûb b. İshak Hadramî Basrî, ekseriyetle kıraatten hâsıl olan sevabı toplayarak Firdevs tarafına naz ve işve ile yol aldı.

Büyük âlim, hicrî 200. yılın başında Hadis ilmiyle meşgul olan İslâm dininin müceddidi Yahya b. Ma'în, müphem bir yaşta, mezkûr sünnet/âdet üzere iken vefat etti. Zâtü'l-halkı rasad etmeyi Me'mûn [için] yerine getirdi. Reyhan'ın (?) yerini tecrübe buyurdu.

206 senesinde, Abdurrahman b. el-Hakem İbn Hişam b. Abdurrahman b. Mu'âviye İbn Hişam b. Abdülmelik b. Mervân, buraya kadar zikrettiğimiz tarihlerde isimlerine yer verilen baba ve dedelerinin tahviliyle Mağrib beldelerinin emirliğine geçti. Büyük bir sehavet ve şecaat içinde hüküm sürdü. 31 yıl, 5 ay hükümet etti. Henüz beyân etmeye geçmediğimiz **238** senesinin Rebî'u'l-Âhir ayınının 3'ünde vefât etti.

207 senesinde dost, eli açık, güzel, şâirler tarafından övülen, fakirler tarafından hamd edilen, pek çok menâkıbı bulunan, tedbirli, zeki Emir Tâhir b. el-Hüseyn vefât etti ve cömertler derecesine vâsıl oldu.

210 senesinde İbrahim b. Mehdî, kardeşinin oğlu Me'mûn'un mansıbı olan Bağdad'da hilâfeti [ele geçirmeyi] denedi. Küçük düşünen ahmaklar ona tabi oldular. Neticede aklı başına geldi ve kaçtı. Kadın kıyafetinde peçeli bir vaziyette iken geceleyin ele geçti. Me'mûn'un huzuruna çıkardılar ve özürler diledi. Me'mûn da onu affetti ve böylece amcasının hakkına hürmet göstermiş oldu. Hind padişahları hiçbir halifeye mektup yazmamışlar idi. Ancak Hindistan meliki Dehmâ, Halife Me'mûn'a (v.103b) âli/yüce bir mektup yazdı ve hediyeler gönderdi. [Halife de] şerefli bir cevap ve lâyıık armağanlarla mukabelede bulundu. Bu muhtasar [kitabın] bu tür şeyleri zikretmeye tahammülü yoktur.

215 senesinde tabakât-ı meşâyihin on ikincisi Ebu Süleyman Abdurrahman b. Atiyye Dârânî¹¹'dir. Dârân, Dımaşk'ın köylerinden biridir. Kendisi münâcât, haller ve makamlar sahibi idi. Muamelelerde terazinin çubuğu gibi sözler sarf etme zilletine

¹¹ Metinde "Dârî" olarak geçen bu ismin "ed-Dârânî" olması gerekir (Bkz. el-Kuşeyrî, **er-Risâletü'l-Kuşeyriye**, s. 40).

düşmemek için dünya ziynetini terk etmişti. Bu lâıyk olmayan çirkin yüzlü saraydan Dâr-ı bekâ tarafına gönlü ferah bir şekilde gitti.

Tabakât-ı meşâyihin on üçüncüsü de Ebu Abdullah Hâtem b. ‘Unvân¹², sağır olmamakla birlikte sağırımış gibi yapan Esam olarak maruftur. Horasan meşâyihinin büyüklerindedir. Mezkûr Şakîk’in şâkirdi, zikri gelecek olan Ahmed b. Hadraveyh’in ise üstadı idi. Ölümüne muhabbet duymaktaydı. Zabt olunmuş bir hâle, gıpta edilen bir makama ve [Allah ile] râbitalı ibadetlere sahipti. Mezkûr Ebu Süleyman’ın arkasında bulunması hasebiyle de vefat tarihi yazılan ile [aynı olmalıdır].

Yine bu yılda, yani **215** senesinde, Me’mûn ilk defa Rum’a gazaya çıktı. Namazların ardından tekbir söylemeleri için İslâm beldelerine fermanlar gönderdi.

Sekizinci Abbasî halifesi Emirü’l-Mü’mînîn Ebu İshak Mu’tasım Muhammed b. Harun er-Reşîd’dir. Adına vasiyet sâdır olması sebebiyle, Me’mûn’un oğullarından hiç biri hilâfet [tahtına] oturamadı. Me’mûn’un vefat günü kardeşi Mu’tasım’a umûmî biat edildi. O, Rum sınırında hazırlık yaptı ve birkaç günde devleti ve memleketi [toparladı]. Temiz itikadlı, âlimlere muhabbet duyan, ‘atâlar saçan, şecaat ve necdet sahibi, cihadı tercih eden biri idi. Arap atlarına karşı aşırı bir ilgisi vardı. Şöyle ki atların yem torbaları ile ilgili defterde, her gece kendi mahsus ıstablında/ahırında bulunan 50 bin dağ atına yem verilmesini buyurduğu yazılıydı. Bu Mu’tasım 8 yıl, 8 ay ve 8 gün hilâfet sürdü. **227** senesinin Rebî’u’l-Evvel ayının 18’inde, hacamatın ardından vârid olan humma hastalığı sebebiyle, 36 yıl ve birkaç ay ömür sürdükten sonra Hakk’ın rahmetine kavuştu. Mirasını oğluna devretti.

Tabakât-ı meşâyihin altıncısı Ebu Nasr Bişr b. el-Hâris Hâfî, bu sene vefat etti. Kendisi Ali b. Haşrem’in kız kardeşinin oğlu olup, Merv’de doğmuş, Bağdad’da yetişmişti. Üzerinde Hakk’ın ismi yazılı bir kağıt parçasına gösterdiği hürmetten dolayı kutbî mertebesine erişti. Resûl’ü rüyasında görmüş ve defalarca Hızır ile sohbet etmiştir. Lezzetleri tümüyle terk etmiş bir kişi olarak cennet tarafına mutluluk içinde rihlet buyurmuştur.

Evvela, ilk halife Saffâh’ın hilâfeti oğluna vermesi mümkün olamadığında, hilâfet kardeşi Mansûr’a nasip olmuştu. Mansûr’dan Me’mûn’a kadar oğullara geçmesi usûlü karar kıldı. Bu sefer Me’mûn’un oğullarından hiç biri halife olamayınca, hilâfet kardeşi Mu’tasım’a nasip oldu. Bundan sonra ise, en alt tabakadan en üst tabakaya kadar

¹² Kuşeyrî *Risâle*’sinde bu isim “‘Ulvân” şeklinde geçmektedir (Bkz. s. 41). Ancak *Vefeyâtü’l-A’yân*’da tıpkı metindeki gibi “‘Unvân” şeklindedir (Bkz. c. II, s. 26).

halifeler zümresinin halkaları Mu'tasım'a erişir.

Mu'tasım'ın döneminde, mülhidler tabakasından olan Hürremî evlâtları zâhir oldu. Babek isimli şahsın etrafında kalabalık bir cemaat toplanıp ona asker olmuşlardı. Bunlar İslâm beldelerinde büyük bir yıkıma sebebiyet verdiler. Vilayetler alıp kanlar döktüler. Benzerini kimsenin işitmediği kadar mallar elde edip fesatlar yaptılar. Mu'tasım, asker gönderdi ve Babek'i yakaladı. Onun kavminin ve kabilelerinin yeryüzünden silinmesini emir buyurdu. Böylece beldeler ve kullar, onların yirmi yıldır yapmakta oldukları çirkinliklerden (v.104a) kurtulmuş oldu.

Bundan sonra bizzat Mu'tasım, şahsen muazzam bir ordu cem etti. Rum melikinden, mezkûr Babek'in vakt-i zamanında İslâm beldelerini katil, yağma, talan ve harap etmesine destek vermesinin intikamını almak cihetiyle Rum iklimine vardı. Buranın ekserisine boyun eğdirdi. Ammûriyye-i Kübrâ şehrini, uzun bir muhasaradan sonra feth buyurdu. Bol miktarda ganimet aldı. Kalpteki kötülük perdesini, siyahlaşmış kalplerden tümüyle söküp attı. Rum mülkü üzerine anlaşmayla belli bir haraç kesti ve selâmetle avdet buyurdu. Poladin kapısının kanadındaki Ammûriyye'ye mahsus acayip bir sanatı da Bağdad'a götürdü. Bu zamanda hâlâ oradadır. Genel olarak âlemin acayıplerinden addedilir.

224 senesinde Isfahan'ın Taberistan'a kadarki kısmının ispehbedi/kumandanı olan Mazyar hurûc etti. Bozuk düşüncelerle kötü faaliyetlerde bulundu. Mu'tasım asker gönderdi ve onu da yakalatıp öldürttü. Mülhid Babek'in yanına asılmasını emretti.

225 senesinde Mu'tasım, vezirlik ve emirlik vazifesini deruhte eden Afşin'i, hilâfet idaresini elinde tutması ve kuvvet ve şevkete sahip olması sebebiyle, tutuklattı ve hapse attırdı. Kadıların ve fakihlerin huzurunda, onu gizli zındıklık, putperestlik, küfür ve sünnet olmamak ile itham etti ve bunları ispat buyurdu. **226** senesinde de katlini emretti. Onun murdar cesedini de Babek ve Mazyar'ın yanındaki darağacına astırdı.

Mu'tasım'ın emriyle Ca'fer-i Kürrî'nin katledilmesi ile gizli kalanlardan gayrı cömert, vefakar, güler yüzlü, fakirleri ve şairleri varlıklı kılan, düzgün kasidelerle övülen Emir Ebu Dülef İclî'nin ölümü de **226** senesinde vuku buldu.

Dokuzuncu Abbasî halifesi Ebu Ca'fer Harun el-Vâsık b. el-Mu'tasım b. er-Reşid'dir. Babası Mu'tasım'ın mübârek mahalli olan Samarra şehrinde, adına umûmî biatle biat edildi. Bir yıl sonra divân ve küttâb mensuplarını tutuklattı ve mallarını alarak memleketin maslahatına sarf buyurdu. 5 yıl, 9 ay ve birkaç ay müddetle hilafet sürdürdü. 232 senesinin Zilhicce ayının 24'ünde, tıpçıların kavline göre, şişman kadınlarla

ilişkide bulunurken kuvvet vermesi cihetiyle kullanılan vahşi hayvan etini yemesinden dolayı istiskâ (iç organlarda su toplanması) hastalığına müptela oldu. Sahih bir rivayete göre 32 yaşında iken vefat etti. Vefat etmeden on gün önce, müneccimler onun 50 yıl daha ömrü bulunduğuna hükmetmişlerdi. “Müneccimlerin yalanı ve Ka‘be’nin Rabbi! İşte ortada...” sözü, Hazret-i Risâlet’e nispet olunan sahih bir rivayettir.

Nesrû‘d-Dürr İsimli Kitaptan Acayip İbretli Bir Hikaye: Bu Harun el-Vâsık muazzam güzellikte biri idi. Güzel gözleri vardı. Sabahları daima [dışarı çıkar], halka heybetli heybetli bakardı. Vefat ettiği günün kuşluk vakti de, hilâfet ordusunun başındaki 70 bin Türk gulâmının reisi Emir Itah’a heybetlice baktı. Emir Itah, o haşmetli bakıştan ürkererek yere düştü, kılıcı kınından sıyrılarak yaralanmasına sebebiyet verdi. O gün, yaklaşık bir saat sonra, bu korkutucu bakışlı halife vefat etti. Halk, diğer halifeye biat işiyle meşgul oldu. Onu evde yalnız başına bıraktı. (v.104b) Henüz kefen biçilmemişti. Bu esnada kocaman bir tarla faresi, bu ürküntü veren gözü çıkartarak yedi. “Şüphesiz bunda [Allah’tan] korkan kimse için ibret vardır.”

Hilâfetinin evvelinde, **228** senesinde, şâir Ebu Temmâm vefat etti. Samarra mescidi bina edildi.

Cömertlik denizi, şecaatin zirvesi, cesur, âlim, fâzıl, Emir-i Kebîr Abdullah b. Tâhir İbn el-Hüseyin, **230** senesinde vefat etti. İncilerle süslü sekiz cennet tarafına gönlü ferah bir şekilde gitti. Âlimlere, fakirlere, güzel söyleyen şairlere dağıttığı ‘atâların mükâfatını Hakk Te‘âlâ’dan görsün. Onunla ilgili kasideler ve medhiyeler tedvin edilmiştir. Bunlar Nekîde fakihlerinden de gizli değildir.

Yine **230** senesinde, tabakât-ı meşâyihin on altıncısı Ebu’l-Hüseyin Ahmed b. Ebi’l-Hâvârî Dımaşkî, Hakk’ın rahmetine kavuştu. Kendisi Ebu Süleyman Dârânî¹³,nin dostu idi. Sünnet-i şeri‘ate tabi olma iradesi hakkında söz sahibi idi.

Lügat fenlerinin ve Arapça’nın kısımlarında Kûfelilerin Basralılara en fazla benzedikleri yönleri tarif itibariyle veren *el-Luga*’nın sâhibi, Arab kelâmındaki kadim doğruların serveri, Benî Hâşim’in mevlâsı, İbnü’l-A‘râbî olarak maruf Ebu Abdullah Muhammed b. Ziyad’ın vefatı, **231** senesinde, Samarra şehrinde vuku buldu.

Onuncu Abbasî halifesi Emirü’l-Mü‘minîn Ebu’l-Fadl Ca‘fer el-Mütevekkil Alallah b. Muhammed el-Mu‘tasım’dır. Kardeşi Harun Vâsık’ın vefat ettiği gün adına biat edildi. Vâsık’ın çocukları küçük olduğundan, kadılar onlardan hiç birini hilâfete lâyıık görmediler. Bu sebeple kardeşi Ca‘fer Mütevekkil halife oldu ve hilâfet işlerini

¹³ Metinde “Dârî” şeklindedir, ancak Kuşeyrî *Risâle*’sinde “ed-Dârânî” şeklinde geçer (Bkz. s. 44).

deruhte etmeye gayret gösterdi. 14 yıl, 2 ay ve birkaç gün Şark ve Garp ahâlisini huzura kavuşturdu. Beldeleri karışıklığa ve kulları fitneye düşürmeksizin, günleri de muharebe ve kıtalle geçirmeksizin hüküm sürdü. Âlimlere ve meclis erbabına ihsan ve hediyeler saçtı. Nihayet, sahih bir rivayete göre, 40 yaşında iken, **247** senesinin Şevvâl ayının 4'ünde, kendi Türk gulâmları ve oğlu Muhammed Muntasır'ın gece yarısı gönderdiği diğer haramzâdeler tarafından katledildi.

Âlimlerinden '**Atta Bozorgî**, Mütevekkil'i rüyasında gördü, hâlini sordu. Hakk Te'âlâ, beni sünneti az yapmam sebebiyle affetti. Ancak ben şimdi yolun üzerinde dikildim, oğlum Muntasır'ın gelmesini bekliyorum. Hakk Te'âlâ'ya onunla husûmette bulunacağım. Bu kıssanın kaziyesi de, babası Epreviz'i katleden bedbaht Şîrûyeh'in hikayesi gibi, Mütevekkil'in maktûl, oğlu Muntasır'ın ise kâtil olduğudur.

Mütevekkil, hilâfet döneminin başında, **233** senesinde, veziri Ali b. Muhammed b. Abdülmelik Zeyyât¹⁴,a, kendi hilâfetinden önce, Harun Vâsık'ın döneminde vezirlik kuvvetini ahmakça kullanıp sömürdüğü için gazaplanmış ve onu tutuklatarak evi-barkı dâhil bütün servetini almıştı. Nihayet onu, vezirlik yaptığı günlerde tutukladığı kimseleri yaktırdığı içinde demir çiviler çakılı tandırda büyük bir azap ile yaktırdı. O ellerine güvenir, ağzı ile de üfürürdü.

Yine onun zamanında, **234** senesinde, (v.105a) tabakât-ı meşâyihin on beşincisi Ebu Yezid Tayfur b. İsa Bistamî, ukbâdaki mamur cenneti seyrederek kendi ihtiyarıyla sefer buyurdu. Dedesi Mucûsî iken İslâm'ı kabul etmişti. Kendisi, tarikat kademi doğru, hakikat nefesi derin, şeri'at âdâbını açıklayan, açlığı ve çıplaklığı ihtiyar buyuran, Kur'ân hükümlerini hazır hâle getiren, kelimeleri tam olarak tefsir eden biri idi.

240 senesinde, tabakât-ı meşâyihin on beşincisi Ebu Hâmid Ahmed b. Hadreveyh Belhî, âhret perdesinin içine gizlenerek mutluluk içinde gitti. Kendisi, Horasan şeyhlerinin büyüklerinden olup Ebu Turâb Nahşebî'nin dostu idi. Mübârek meşhedleri ziyaret ederdi. Fütüvvet bâbına gönül vermişti. Büyük himmet sahibi biri olup arzu, şehvet ve şöhreti tümüyle terk etmişti.

243 senesinde, tabakât-ı meşâyihin yedincisi Ebu Abdullah el-Hâris b. Esed Muhâsibî Basrî, cennetin derecelerinin zirvelerine vâsıl oldu. Kendisi ilim, amel, takva, muamelât ve hâller yönüyle zamanının yegânesi idi. Babasının büyük miktardaki mirasını, Kaderiye mezhebine mutekid bulunduğu bahanesiyle terk etti. Halkı irşad

¹⁴ İbnü'l-Esîr'de ise bu şahsın ismi, "Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât" olarak geçmektedir (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. VII, s. 38).

eden beş kâmil kişinin evvelidir. Tarikatlara ve hakikatlere dâir tasnifleri vardır.

Tabakât-ı meşâyihiin sekizincisi ve azametli Hazret-i Nübüvvet'in telkiniyle Rabb'i zikir denizinin dördüncü halkası olan Ebu Süleyman Davud b. Nusayr Tâî, Muhâsibî'nin ardından geldi. Kendisi yüce bir makama sahipti ve İmam-ı A'zam Ebu Hanife (Allah ondan razı olsun) ile birlikte meclislerde bulundu. Meşhûr kerâmetlerin sâhibi, fazla/gereksiz şeyleri terk eden ve Usûl'e/Akaid'e tâbi olan biri idi.

Dünyayı tümüyle terk eden, halkı bizzat irşad eden Horasan'ın büyüğü, tabakât-ı meşâyihiin dokuzuncusu Ebu Ali Şakîk b. İbrahim Belhî'nin Davud-ı Tâî'nin ardından geldiği tevâtürle kaydedilmiştir. Ancak her ikisinin de vefat tarihleri yazılmamıştır.

241 senesinde, zâhid imam, âbid muhaddis, dinin sütunlarının (evtâd) ve direklerinin kutbu Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel (Allah ondan razı olsun), 77 yaşında iken Hakk'ın rahmetine kavuştu. Bağdad'da doğmuştu. Yine bu sene Irak'ta korkutucu bir ses duyuldu, pek çok kişi bu ürkütücü sestten dolayı öldü.

244 senesinde, depremden dolayı Antakiyye'nin 70 burcu harap oldu.

245 senesinde, keremli tarikatın yegânesi olarak meclisler tertip eden, vaaz ve nasihatte bulunan, tokluğa düşman olan, Nebî'nin şeri'atine tabi olan, ilm-i tevhidin müphem yönlerini şerh eden, ismi Sevbân İbn İbrahim olan tabakâtın ikinci numarası Ebu'l-Feyz Zü'n-Nûn-ı Mısrî ile Hâtem-i Asem'in dostu, doğru sözlü müfessir, derin müçtehid, hadlerin hâfızı, keşf sahibi, lezzetleri terk eden, tayy-i zaman ve mekân ile maruf olan tabakât-ı meşâyihiin on sekizincisi Ebu Türeb Asker b. Husîn Nahşebî, bu alçak dünyadan hiçbir şeye ihtiyacı bulunmayan Rabb'in katındaki makbûl âleme mutluluk içinde gittiler.

Tabakât-ı meşâyihten olup kendisine miras bırakılmış memleketi terk eden meşhûr melikzâde Ebu İshak İbrahim Edhem b. Mansûr Belhî, Zünnûn-ı Mısrî'den önce kaydedilmiş olmakla birlikte, vefat tarihini sene olarak tayin etmemiz mümkün olamadığından, (v.105b) kendisini hangi halifenin zamanına yazmamız gerektiğini bilemedik. Ancak o, 81 kişilik mezkûr tabakâtın evveli olduğundan, kendisine hicrî 200 ile 300 yılları arasında yer vererek, bu kitabı onun ismiyle ıtırılı kıldık. Padişahlığı nasıl terk ettiğine gelince: O avda iken hâtiften ve eyer kaşından bir ses duydu. Bunun üzerine çobanların giydiği cübbeden giydi, hayırsız kalabalıklardan, âsilerin elinden lokma yemekten ve diğer şeylerden uzak durdu. Nihayet Hızır (ona selam olsun)'a vardı. Ondaki ism-i a'zam-ı ilahîyi öğrendi. Muazzam ve meşreb hususunda ihtiyatlı davranarak kendisine tabi olan kimselere, çeşitli zor geçitlerden geçmeyi, zehir içenlerin

her türlü aşâğılık hareketlerine tahammül etmeyi, ihvana sırt vermeyi ve uzun bir sürece ihtiyaç duyan ve büyük bir değeri bulunan diğer makamlara ulaşmayı öğretti. Semâ'ının âşîkar ve belli olmadığı hususunda hiçbir şüphe ve tereddüt yoktur. Allah ondan ve ondan sonra gelen kimselerin cümlesinden razı olsun. Nebiyyü'l-ümmiyyîn hakkına onlarla birlikte bize de mağfiret buyursun. Âmîn!

Tabakât-ı meşâyihin on dokuzuncusu Ebu Muhammed Abdullah b. Hubîk, zâhid sûfilerdendir. Yusuf b. Esbât'ın dostuydu. Kûfe asıllı olmakla birlikte Antakiyye'de sâkin idi. Hüsnü kabulde bulunan, bâtını mamur eden ve sözle nasihatta bulunan biri idi.

Tabakât-ı meşâyihin yirmincisi Ebu Ali Ahmed b. Âsım Antakî de Bişr-i Hâfî, Seriy ve Hâris Muhâsibî'nin akranı idi. Ebu Süleyman Dârânî, firasetinin azameti cihetiyle ona "kalplerin casusu" lakabını takmıştı. Gönlünü ve dilini muhafaza eden biri idi.

Tabakât-ı meşâyihin yirmi birincisi Ebu's-Seriy Mansûr b. Ammâr, Merv'in amellerinden olan Dandanakan asıllı olmakla birlikte Basra'da mukîmdi. Makbûl bir vaiz idi. Yerde bulunduğu "Rahman ve Raim olan Allah'ın ismiyle" (besmele) yazılı bir parça kağıdı, Allah'a hamd ederek ve Hazret-i Resûl (salât ve selâm ona olsun)'e salavât getirerek yediğinde, âriflik derecesine vâsıl oldu. Halka yaptığı vaaz ve nasihatte Hakk'ı yüceltmeye özen gösterdi. Aynı şeyi, âhirette melekler arasında nurlu bir kürsü üzerinden yapacaktır. O ve on sekizinci sıradaki Nahşebî, bu tarzda peş peşe olarak gelirler. Onların vefat tarihleri, müelliflerin kitaplarında kayıtlı değildir.

247 senesinde, zikrettiğimiz Mütevekkil'in katil tarihinde, âlimin ender görüleni İbn Râvendî vefat etti. Doğrusunu Allah bilir!

On birinci Abbasî halifesi Muhammed Muntasır b. Ca'fer Mütevekkil'dir. Babasının katledildiği gece adına biat akdedildi. Muntasır, babasını katlettirdiğini hususî ve umumî dairedeki hiç kimseye söylemedi. Sadece kardeşlerini topladığında, onlara Emirü'l-Mü'minîn vefat etti dedi. Kardeşler durumu anladılar. Ancak kendilerini de katlettireceği korkusuyla Muntasır'ı tasdik ettiler ve birbirlerine taziye verdiler. Muntasır iki kardeşi, Müeyyed ve Mu'tezz'i veliahdlikten uzaklaştırdı, herhangi bir hüccet ileri sürmeksizin onlardan hilâfet hakkını aldı. Kadılar bu durumu vesikalara kaydettiler. Bu biçare Muntasır, 6 ay içinde hilâfeti kederli hâle soktu. **248** senesinin Rebî'u'l-Âhir ayının 5'i, Pazar günü, evvela zehirli armudu yemesi, sonra da damardan kan alma esnasında zehirli neşter kullanılması neticesinde, pişmanlık ve utanç içinde, hesabı hızlıca gören Hazret'in katına vâsıl oldu. Bu hadise, Muntasır'ı helâk etmek

amacıyla bir tedbir düşünmesi için Tabib Tayfurî'ye 3 bin dinar veren hilâfet dergâhının mülazımları olan Türk emirlerinin hilesiyle vuku buldu.

Samimi bir latife: (v.106a) Bu kıssadan daha acayibi, geçmişteki halifeler ve sultanların, devirlerindeki hıyanet meslekli ve kâtil sıfatlı tabirlere katır yüküyle Mısır altını verip ellerini öpmeleri ve özürler dilemeleridir. Böylece halife öldüren bu kimseler de, helak edici fakirlikten kurtularak zenginliğin zirvesine çıkmaktaydılar. Oysa içinde bulunduğumuz bu âhir zamanda, öncekilerin yapmış oldukları işlerin tümü hayırla anılmaya başladı. Mü'minlerin emini, muvahhidlerin şeyhi, âlemdekilerin tabibi, sultanlara deva veren, mevlâmız, seyyidimiz, Şerefü'l-mille ve'd-dîn Osman b. el-Hasan Nekîdî (Allah bereketini devamlı kılsın), bütün hasletlere, faziletlere, şefkate, hakkaniyete, diyanete, emanete, irşâda, saadete, ruhları muhafazaya, hayalleri suhûletle ıslaha, zâhir olmuş kerâmetlere, temiz nefse, parlak gönle, mâhir kişiliğe, övünülecek makamlara ve bu müellifin saymaktan acze düştüğü diğer güzel vasıflara sahip olmasına rağmen geçmiştekiler kadar yüksek bir makama ve büyük bir talihe erişememiştir. O, kendi şehrinde her gün vaktin hâkiminden en azından iki adet idrar (maaş) almakta, bunları da biçare fakir ve gariplerin şerbet ve edviye (baharat/devalar) hissesi olarak harcamaktadır. Aslında bunlar, meşhur Emir (Allah yardımını aziz kılsın)'in devletinin devamı cihetiyle, "asla batmayacak bir ticaret" eseri olarak Dâr-ı ukbâ'da sevap olarak birikmektedir. Bununla birlikte onun hizmet ettiği dünyevî talih, bu babta, kesbî ufkun doğduğu yerden henüz çehresini göstermemiştir. Ancak yine de, bu muhtasarın talihiyle, hadem sahiplerinden/ululardan, Mevlâna hakkında sûreten, kendi hakkımda ise hakîkaten hayırlarla dolu ihsanlar zâhir olmasını ümit ediyorum. Bu değerli vakıf sebebiyle de, bu bende müellif âhret sevâbı cihetinden tellâllık derecelerine nâil olur, inşallahu te'âlâ.

On ikinci Abbasî halifesi Emirü'l-Mü'minîn el-Müsta'în Billah Ebu'l-Abbas Ahmed b. el-Mu'tasım'dır. Babası Muntasır mezkûr tarihte helâk olduğunda, vezirler kötü isimle meşhûr olan Mütevekkil'in evlâdından birinin hilâfet tahtına oturmasını uygun görmediler. Bu sebeple Türklerden olan askerler, Müsta'în'i halife tayin ederek adına biat ettiler ve ona tabi oldular. Ancak Bağdad halkının bir kısmı Müsta'în'e başarılı olması için yardımcı olmaya çalışırken, diğer bir kısmı ona hıyanet etme peşindeydi. Muntasır, Mu'tezz ve Müeyyed'i hapsetmişti. Onları buldukları zindandan dışarı çıkardılar. İki ordu arasında bir müddet muharebeler ve sıkıntılar meydana geldi. Nihayet bir gurup Mu'tezz adına biat etme noktasına kadar vardı.

Müsta'în'e, annesine ve çocuklarına ait husûsî mallardan bulduklarını yağma ederek askere büyük miktarda mal dağıttılar. Çok ve güçlü hale geldiler. Neticede nasihatçiler, Bağdad'da Müsta'în'i muhasara ettiler. Bu muhasaradan kurtulabilmesi için Müsta'în'in, kadılar ve fakihler huzurunda kendi hattıyla, şahsını hilâfetten azlettiğine dâir bir belge yazıp göndermesine karar verdiler. Onların bu tavsiyesi üzerine, o da kendini hilafet işinden uzaklaştıran belgeyi onlara verdi. İnleyen bir gönül ve yanık bir kalp ile şöyle dua etti: Allahım! Eğer beni hilâfetten azlettiysen, rahmetinden mahrum buyurma. Böylece Mu'tezz halife oldu. Müsta'în'i, bir guruba havale etti. Onu, orada tutmaları için Vâsıt'a gönderdi. Daha sonra da Mu'tezz, onu öldürmeleri için bir gurubu gizlice onun ardından yolladı. (v.106b) Bunlar Müsta'în'i öldürüp başını Mu'tezz'in huzuruna getirdiler. Bu esnada o satranç oynamaktaydı. Oyun bitinceye kadar amcasının oğluna bakmadı. Oyun bittikten sonra dönüp baktı ve defnedilmesini emretti. Müsta'în'in hilâfet müddeti, kendisine biat edildiği andan azledildiği vakte kadar 2 yıl, 9 ay ve birkaç gündür. **252** senesinin Şevvâl ayının ortasında katledilerek 31 yaşında iken Hakk'ın katına vâsıl oldu.

Müsta'în'in katledildiği bu sene, Ali b. Muhammed Alevî hurûc etti.

On üçüncü Abbasî halifesi Muhammed veya Zübeyr el-Mu'tezz Billah b. Ca'fer el-Mütevekkil b. el-Mu'tasım'dır. **252** senesinin ilk ayı olan Muharrem'in 4'ünde, açıklandığı üzere, Müsta'în'in hal' edildiği gün umûmî biatle halife oldu. Bir gece, kardeşi İbrahim Müeyyed'in karlı dağlardaki büyük kayaların arasında oturtturarak ölmesine sebebiyet verilmesini emretti. Kadıları, teşhis yapmaları için getirdiler. Onlar da herhangi bir yara olmadığına ve eceliyle öldüğüne hükmettiler.

253 senesinde, muazzam bir kudrete sahip bulunan Vasîf Türkî haksız yere katledildi. O, halka zulümlerde bulunan Etrâk-ı Şehâne'nin (?) maaşlarını, hilâfet malından vermemesi üzerine öldürüldü.

Yine bu sene, emir-i kebîr, bereketli 'atâların sahibi, halifelerin muasırı, Müsta'în ile birlikte muhasara edilen Muhammed b. Abdullah b. Tâhir İbn el-Hüseyin, başında çıkan yaralar sebebiyle vefat etti. Kardeşi Abdullah Mu'tezz tarafından gönderilen hil'ati giyindi ve müteveffanın yerini ve Bağdad emirliğini uhdesine aldı. Hil'ati getiren kişiye 50 bin dirhem şükrâne verdi.

254 senesinde, Halife Mütevekkil'i öldüren Küçük Boğa'dan, maktûl halifenin oğlu Mu'tezz bıkkın bir hâle gelmişti. Onun öldürülmesi emrini verdi. Boğa'nın başını getirene bin dinar 'atâ verdi.

255 senesinde Türklerden olan askerler vezirlerden maaşlarını aramaya kalkmışlardı. Onlar da kendilerini müdafaa edince, Mu‘tezz’den talep ettiler. Mu‘tezz, onları vezirlere havale etti. Bu köpek nefisli Etrâk, Mu‘tezz’in kapısına hücum ederek onu dışarı çıkardılar. Topuzlarla vurarak evvela, kendini hilâfetten azlettiğine dair bir ikrar aldılar, sonra da yemek ve su verilmesini men ederek evine hapsedtiler. Orada öldü. Sonra bu mel‘ûn Etrâk, biçâre gâfil kadıları Mu‘tezz’in başına getirerek, onlardan Mu‘tezz’in herhangi bir yara eseri olmaksızın vefat ettiğine dâir şahadet belgesi aldılar. Kadılar, o zaman da bu tür belalara giriftâr idiler. Bu içinde bulunduğumuz vaktin kadısı ve hâlin musannifi, o dönemdeki bu azapları ancak tasavvur edebiliyor. Onun bu tasavvuru hatalı olabilir. Netice itibariyle Mu‘tezz, 3 yıl, 6 ay ve birkaç gün hilâfet sürdü. 24 yaşında iken, mezkûr senede, bu murdar dünyadan haber verilen hakiki isimli Dâr-ı medâr tarafına rihlet etti.

On dördüncü Abbasî halifesi Emirü’l-Mü’minîn el-Mühtedî Billah Muhammed b. Harun el-Vâsık b. Muhammed el-Mu‘tasım’dır. Mu‘tezz’in kendi nefisini hilâfetten hal‘ ettiği gün, Muhtedî adına biat edildi. Ona şu cihetle “Muhtedî” dediler: Mu‘tezz, Samarra’da hâzır olup cihândarlık âdetlerini yerine getirmekten aciz olduğunu bizzat ikrar etmedikçe, Muhtedî hilâfeti kabûl etmeyeceğini ifade etmişti. (v.107a) Muhtedî’nin adına ilk biat eden Mu‘tezz oldu. Hilâfeti zamanında âletle oynamayı ve boş boş oturmayı Dârü’l-hilâfe’den uzaklaştırdı. Zülüm ve fesadı ufuklardan kazıdı. Oyun oynayanları ve köpekle avcılık yapanları muhakeme etti. Divanın hesabını bizzat kendisi zabt etti. Kitap hırsızlarının boyunlarını vurdu. İbadet, zühd, devamlı oruç tutmak ve bolca sadaka dağıtmak ile meşgul oldu. Bütün bunlardan sonra Türklerin re’yiyle tutumunu değiştirdi. Maaşlarını istemeleri sebebiyle vezirlere hiddetlendi. Onlar da divândaki sıkıntıları Mühtedî’nin üzerine yıktılar. Hüccetler soruşturduktan sonra Muhtedî’yi yakaladılar. Ona hak ettiği şeyleri yaptılar. Evvela kendini hilâfetten azlettiğine dair bir ikrar aldılar. Sonra da bir köpek hayalarını ayağı ile ezip helâk etti. Kadılara ve şâhihlere, Mu‘temid’i gelecekteki halife olarak takdim ettiler. Muhtedî’nin tabîi bir ölümle öldüğüne dâir onlardan şahadet aldılar. Âl-i Abbas içinde Muhtedî, ilim, amel, zühd ve vera‘ bakımından, Benî Ümeyye içindeki Ömer b. Abdülaziz (Allah ondan razı olsun) gibi idi. Netice itibariyle 11 ay ve birkaç gün hilâfet buyurdu. 38 yaşında iken, **256** senesinin Receb yayınının 16’sında bu dünyadan ayrıldı.

On beşinci Abbasî halifesi Emirü’l-Mü’minîn el-Mu‘temid Alallah Ebu’l-Abbas Ahmed b. Ca‘fer el-Mütevekkil’dir. Samarra’da doğmuştu. Mezkûr tarihte Muhtedî’nin

vefat ettiği gün, adına biat akdedildi.

Hilâfetinin başlarında, **257** senesinde, tabakât-ı meşâyihin beşincisi ve Nebi-yi ümmî Muhammed'in telkiniyle Gaffarî tevhidin zikir deryasını güzergah kılanların altıncısı Ebu'l-Hasan Seriy b. el-Mugallis Sakatî, Dâr-ı fenâdan âhiretin rahat sarayındaki lâyük olduğu yere mutluluk içinde naz ve işve ile gitmiştir. O, Cüneyd'in dayısı ve üstadı idi. Ma'rûf Kerhî'nin ise talebesiydi. Vera'ı ve sünnet ve tevhid ilmini ortaya koyması bakımından asrının yeganesiydi. Tasavvufî düşüncede tasarruf olunan halleri şerh etti.

Tabakât-ı meşâyihin on dördüncüsü Ebu Zekeriya Yahya b. Mu'âz Râzî Vâ'iz, bir müddet Belh'te ikâmet etti, oradan Nisabur'a geçti ve buradan da aşıkâne bir şekilde, **258** senesinde Dâru'l-huld tarafına azim buyurdu. Kendisi, bâtını mamur kılmak üzerine vaazlar veren, hususî bir mesele üzerinde ricada bulunduğu söyledikleri kabul olunan ve çeşitli sınıftan halkın ârifi olan bir zattı.

[2]60 kûsûr senesinde, yani Farsça olarak 260 kûsûrda, tabakât-ı meşâyihin on yedincisi Ebu Hafs Ömer b. Sâlim¹⁵ Haddâd, vefat etti ve rûhen cennetin derecelerinin zirvesine aheste aheste uçtu. Kendisi, Buhara yolu üzerindeki Nisabur kapısındaki Guverzâbâd köyündendi. Tasavvuf tarîkinin imamı, âlim, âmil, fütüvvet sahibi, Kur'ân ve Hadis hafızı biri idi.

Yine bu mezkûr halifenin döneminin başlarında, Ali b. Muhammed b. Abdurrahman adındaki bir şahıs ortaya çıkarak, kendini Ali (Allah ondan razı olsun) evlâdına hizmete adadığını söyleyip halkı davete başlamıştı. Bu şahıs, zencileri ve ahmakları kendi etrafında toplamayı başardı. Böylece oluşturduğu kalabalık orduyu harekete geçirerek şehirler ele geçirdi. Kendisine seçmiş olduğu yerde yeni bir belde inşa etti. 300 bin kişiyi burada sâkin kıldı. Her vardığı yerde katil, yağma ve talan ona müyesser oldu. Defalarca halifenin ordusunu yenilgiye uğratıp zafer kazandı. Sonunda Mu'temid, (v.107b) kardeşi Ebu Ahmed Muvaffak'ı, kalabalık bir orduyla mezkûr köleleşmiş serkeş ve hırsızların üzerine gönderdi. Şiddetli çarpışmalardan ve oluk oluk kan dökülmesinden sonra, 14 yıl ve birkaç ay boyunca âlemi fesada boğan bu melun ve habis şahıs, **270** senesinde ele geçirilip öldürüldü. Başî âfâkta dolaştırıldı. Bu fetih sebebiyle Muvaffak'a, kardeşi Hazret-i Halife tarafından "en-Nâsir Lidinillah" şeklinde münasip bir lakap lâyük görüldü.

Bu muhtasar kitabın cem edildiği bu günlerde, Nekîde mahrûsesinin amellerinden

¹⁵ Kuşeyrî *Risâle*'sinde bu isim "Mesleme" olarak geçer (Bkz. s. 45).

olan Söküncür havâlisinde, tümüyle dalâlete batmış İbrahim Hacı isimli dinsiz mübâhî bir köpek vardır. Müslümanların çocuklarına, avretlerine ve mallarına tahakküm etmektedir. Onun nezdinde önceki nebiler, zındıklık, hokkabazlık, aldaticılık, göz bağcılık, palavracılık, hilekarlık, kurnazlık, sihirbazlık, şehvete düşkünlük ve süt içme çağındaki çocukların hakkının peşinde olmaklık fenninde kendilerini göstermişlerdir. Nekîde divânının nâiblerinden ve hâkimlerinden her kim, vaktin emiri ve hâkiminin (Allah onun yardımını izzetli kılsın) hükmüne itaatle onu katleder ve bu fitneyi beldelerin etrafından kaldırırsa, bu harflerin kâtibi ve bu kitâbın musannifi, o kişiye cennetin, Hakk'ı rü'yetin ve Rıdvân-ı ekberin hâsıl olacağını taahhüd etmektedir. Bu, mezkûr hilekara inanan kişi içinde geçerlidir.

Yine **270** senesinde, Hüseyin b. Ahmed, Deylem beldelerinde hurûc etti; Ahmed b. Tolun vefat etti.

271 senesinde, tabakât-ı meşâyihin yirmi ikincisi Ebu Sâlih Hamdun b. Ahmed b. Ammâre Kassâr Nisaburî, bu keder veren saraydan O Hazret'in nezdine nurlu ve ıtırılı bir şekilde göçtü. O, Melâmetilik mezhebini neşreden kişi idi. Selman-ı Bârûsî ve Ebu Tûrab Nahşebî'nin dostuydu. Nefse düşmandı ve sûfilere, başlarına ince bir örtü takmaları yönünde fetva vermişti.

Şimdi de geldik mezkûr Ahmed b. Tolun'un kıssasına: Bil ki, babası, Buhara âmili Nuh b. Esed'in Me'mûn'a hediye olarak gönderdiği bir Türk gulâmı idi. O, Me'mûn vefat edene dek ona hizmeti lâyıkıyla yerine getirdi, hiçbir vazife üstlenmedi. Oğlu Ahmed, **220** senesinde Bağdad'da doğdu. Himmet, hüner ve ihlas sahibi Türkler arasında yetişti. Ömrünü dine hizmet etmeye, hayırlarda bulunmaya adadı. Günlerini Kur'ân hıfzı, hadisler semâ'ı ve âlimlerle sohbet içinde geçirdi. Evvela o zamanın bâbü'l-cihâdî olan Tarsus şehrine hâkim oldu. Tedricen Hazret-i Hilâfet-i hükümet tarafından Rahbe'den Mağrib'e kadarki beldelerin, Mısır'ın nefsinin ve diğer yerlerin üzerine getirildi. Mal, hazineler, davul ve ilim bakımından gür çıkan sesi, en uzak diyarlara kadar ulaştı. Sadaka, ihsan, bahşiş ve 'atâ vermek, harcamalarda bulunmak ve mutfağı lâyık olduğu şekilde donatmak, onun hazinesinin masraf kalemleri idi. İbn Tolun binası olarak maruf Mescid-i Câmî-i Mısır, onun tarafından yaptırılmıştır. Ölüm hastalığına yakalanıp yatağa düştüğünde, bütün Müslümanlar Mushaf'larını ilim öğrenmeye kapayarak, Yahudîler ve Nasrânîler de Tevrat ve İncil nüshalarını alarak, büyük küçük demeden, hatta masum çocuklar bile kendini dışarı atmış, onun selâmeti için feryadlar etmiş, dualar söylemiş, yakarışlarda bulunmuşlardır. Onun 'atâlarını şerh

etmeye her kitap tahammül edemez. Hakk'ın katına vâsıl olduğunda, onu rüyada gördüler ve hâlini sordular. O şöyle dedi: Hakk Te'âlâ (v.108a), mazlumların hikayelerini bıkkınlık göstermeden dinlemem sebebiyle, benimle olan işini tamama erdirdi ve beni bağışladı. On yedi erkek, iki kız çocuğu arasından bu Humâraveyh'in şansı yaver gitti ve babası Ahmed b. Tolun'un yerine geçerek ona lâyük bir hayat sürdü.

Bir rivayete göre **273** senesinde, başka bir kavle göre ise 10 yıllık farklılıkla bu tarihten daha geç, yani **283** senesinde, tabakât-ı meşâyihin on birincisi Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah Tusterî, bu geçici dünyanın sahte kalıbından latîfeler içiren bir hal' ile çıkıp bâki olan âhirete gönlü ferah bir şekilde teveccüh etti. O, kendi dönemindeki imamların yeganesi ve benzersizi idi. Oruç tutmaya hassasiyet gösteren, bir dirhem ile endişe duymaksızın bir yıl geçiren, altı yaşında Kur'ân'ı hıfzeden ve ilim talebi için uzun seferler yapan biri idi. Vücûdu, iğreti derviş cüppesi (delk) içinde tümüyle çıplaktı.

Mağrib imâreti, babalarının ve ecdâdının tahviliyle Münzir b. Muhammed b. Abdurrahman İbn el-Hakem b. Hişâm b. Abdurrahman b. Mu'âviye b. Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân'a nasip oldu. Beldeleri fethedenler için vilâyetlerin haracını gaza maslahatlarına vakfetmişti. 16 gün eksik olmak kaydıyla 22 yıl hüküm sürdü. **295** senesinin Safer ayının 17'sinde, 48 yaşında iken vefat etti.¹⁶

277 senesinde, tabakât-ı meşâyihin otuz yedincisi Ebu Sa'id Ahmed b. İsa Harrâz Bağdadî, uhrevî nimetlere dost kimselere kavuştu. Zünnûn-ı Mısrî, Nebbâcî, Ebu Ubeyd Busrî, Seriy ve Bişr'in dostu idi. Gençlerle (civânân) sohbet etmeye yarışan, zâhirî ile bâtinî ahlakın arasını ayıran, sûfilerin aslanı olan biri idi. Dünya yurduna düşmandı.

278 senesinde, Halife Mu'temid'in kardeşi Muhammed Ebu Ahmed Muvafak vefat etti. Her ikisi de Ca'fer Mütevekkil'in oğluydu. Halife Mu'temid'in oğlu hilâfet makamına oturmayınca, sonraki Abbâsî halifelerinin hepsi kardeşi Muvaffak'ın neslinden geldiler. Her iki dal da Ca'fer Mütevekkil'in şeceresinden geldiğinden, hiçbir farklılık meydana gelmemiştir. Neticede hilâfete, babası iş başına gelemeyen bu kardeşinin oğlu geçti. İçerisi-dışarısı, hepsi aslan gibidir. Hepsinin balı, Nebevî ilmin ve Rabbanî emanetlerin tevdi edildiği kovandandır. Allah onlardan razı olsun, onlar hakkındaki itikadımız sebebiyle de bizleri bağışlasın.

Mezkûr Ebu Ahmed, Meymûn en-Nakîbe'nin oğlu gibi büyük zaferlere nâil

¹⁶ İbnü'l-Esîr ise bu hususta şunları yazmaktadır: "Bu yılın (h. 276) Muharrem ayında Endülüs emiri el-Münzir b. Muhammed b. Abdurrahman b. Hakem b. Hişâm el-Emevî vefat etti. Onun Safer ayında vefat ettiği de kaydedilir. el-Münzir 1 yıl, 11 ay, 10 gün müddetle Endülüs'te hüküm sürmüştür. Vefat ettiği yerde yaşı 46 civarında idi." (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. VII, s. 363.)

olmuş muazzam bir kişi idi. İslâm minberlerinde hatipler, onun ismini, kardeşi Halife Mu'temid'in ismiyle birlikte yüce lakaplarla yad ederlerdi. O hastalığa yakalandığında, kendi askerlerinden oluşan 100 bin kişinin arasında ah çekerek şöyle demişti: Keşke daha az at binseydim de, bu hastalığa yakalanmasaydım. Daima kırk piyade, nöbetleşe olarak [hastalığı esnasında kullandığı tahtını] omuzlarında taşıdı. Beldeler fethetmek için ordusuyla birlikte ufukları tavaf etmişti.

Yine mezkûr **278** senesinde, şeri'at erkânını terk etmiş dinsiz mülhidlerden olan Karmatîler kavmi, Alevîliğe mensup oldukları iddiasıyla, câhillerden oluşan büyük bir kalabalığı etrafında toplamayı başarmıştı. Teşkil ettikleri bu ordu ile Şâmât, Irak ve diğer beldelere saldırmışlar, vardıkları her yerde kanlar dökmüşler, fesadlar yapmışlardı. Ancak bunları vasf etmeğe, (v.108b) bu nevi muhtasar kitaplar tahammül edemezler. Hacerü'l-Esved'i Mekke'den çıkartarak Kûfe'ye götürdüler, pek çok hacıyı katlettiler. Hacerü'l-Esved'i Kûfe Cami'ine koydular. 20 küsûr yıl sonra Dârü'l-hilâfe'den aldıkları 20 bin dinar karşılığında tekrar Ka'be'ye götürdüler. Bütün bu uğursuz hadiselerin sebebi, kötü nesebli emirlerin Abbasî halifelerini katletmeyi meslek edinmeleri ve âlemde fesadlar icra etmeyi revâ görmeleriydi. Şüphesiz [bu ve benzeri ameller sebebiyle] Hakk Te'âlâ, o dönemin insanlarını bu gibi belâlara ve musibetlere giriftar buyurdu.

279 senesinde, Mu'temid aşırı yemek ve şaraptan dolayı, 23 yıl ve birkaç günlük hilâfetin akabinde, 50 yaşında iken Hakk'ın katına vâsıl oldu.

On altıncı Abbasî halifesi el-Mu'tazid Billah b. Ahmed b. Ebi Ahmed el-Muvaffak Billah b. Ca'fer el-Mütevekkil b. el-Mu'tasım b. er-Reşid'dir. Bu Mu'tazid'in babası Muvaffak, zikrettiğimiz üzere halife değildi. Halife, amcası Mu'temid idi. Hilâfeti ondan miras aldı. Halife olan dedeleri vesilesiyle bu hakka lâyıq görülerek mezkûr amcası Mu'temid'in vefat ettiği gün, mezkûr **279** senesinin Receb ayının 19'unda, Mu'tazid'in adına biat edildi.

Hilâfetinin başları, **280** senesi, Hamdân İbn Hamdûn b. Hâris Tağlebî Adevî oğullarından gelen emirlerin başlangıç yılı oldu. Onun en büyük oğlu Hüseyin b. Hamdan, Arab emiri iken Mu'tazid'in hizmetine girdi ve Bağdad askerlerinin emiri hâline geldi. İş o dereceye vardı ki, o ve çocukları, halifelerin bereketiyle, ileride de yad edileceği üzere, Şâmât, Avâsım, Diyarbekir ve diğer yerlerin melikleri hâline geldiler.

282 senesinde, mezkûr senenin Zilhicce ayının 3. gününde, güzel giysiler

giyinmiş bazı hizmetçileri Humâraveyh b. Ahmed b. Tolun'un başını vurdular. Onun helâk olduğu haberi Mu'tazîd'a ulaşınca, hüznünlendi. Mısır ve Şâmât hükümetini, Humâraveyh'ten tahvil ederek kardeşi Harun b. Ahmed b. Tolun'a¹⁷ taklîd buyurdu. Humâraveyh'in kızı Katrü'n-Nida, resmen Mu'tazîd'ın eşi ve hatunu oldu. Mu'tazîd'ın günlerinde Harun, herhangi bir zarar ve azille karşılaşmadı. [Katrü'n-Nida'nın] kocası olan Halife'den sonra, Müktefî zamanında kardeşi Cüyûş, karadan ve denizden Mısır'a vardı ve orayı muhasara etti. Harun'un ömrünü, gürgen ağacından yapılmış okla, **292** senesinde, nihayete erdirdi. Onun katliyle de Âl-i Tolun devleti inkıraza erdi. Onun yerine Mısır'da, Muhammed b. Süleyman Vâsıkî emirliğe getirildi.

286 senesinde, Mu'tazîd Amid şehrine geldi. Mancınıkları hazır etti. Uzun bir hikaye sonunda burayı, harp etmeden sulh yoluyla aldı. Kalenin sâkini Muhammed b. Ahmed'e, iyi ve güzel ahlaklı haleflerin yaptığı gibi ihtilafa meydan vermeden ve vaadini bozmadan hil'atler giydirdi. Hüner sahipleri, Muhammed'in halasının, kardeşinin oğluna nasihatini ve ka'levi halifeye havale etmesini içeren kasideyi, altın suyuyla yazıp tedvin etmişlerdir.

Bundan sonra Mu'tazîd'a, çokça ilişkiye girmesinden dolayı uyuşukluk hastalığı isabet etti. **289** senesinin Rebî'u'l-Âhir ayının 8'inde, [âhirete] intikal etti. Ahmed b. Hanbel ile bahislerde bulunan tabakât-ı meşâyihin kırk altıncısı, büyük fakih Ebu Hamza Bağdadî Makkarî Bezzâz da [mezkûr senede] 45 yaşında iken vefat etti. (v.109a) Geride dört erkek çocuk bıraktı. Satın aldığı bir kefenînin (derviş gömleği) içine 15 dane sardı ve Hakk'ın rahmetine kavuştu. Yumuşak huyluluğu, zulme razı olmamayı, Yahudî ve Nasrânîler de dahil olmak üzere halkın hakkını gözetmeyi ve ra'yyetin refahını sağlamayı kendine meslek edinmişti. Allahu Te'âlâ ona rahmet eylesin.

Bu Mu'tazîd ve oğlu Müktefî'den sonra zikri gelecek olan Muktedir'in hilâfetinin ikinci yılında, yani **297** senesinde, tabakât-ı meşâyihin yirmi üçüncüsü, ilim ve amelle halkı irşad buyuran o taçların ikincisi ve Nebevî telkin ile İlahî zikir deryasını güzergah kılanların yedincisi olan Ebu'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed, âhîret tarafına mutluluk içinde naz ve işve ile gitmiştir. İcma ile bu [sûfiler] tâifesinin serveri olan Ebu'l-Kâsım, Kur'ân ve Hadis hâfızı, Usûl (Kelâm) ve Furû' (Fıkıh) müftüsü ve müttakîlerin imamı

¹⁷ İbnü'l-Esîr, Harun'un Humâraveyh'in kardeşi değil, oğlu olduğunu yazmaktadır: "Birden askerler Ceyş b. Humâraveyh'in üzerine hücum ederek onu öldürdüler... Ceyş'in öldürülmesinden sonra yerine kardeşi Harun'u getirmişlerdi. ...Rağîb hutbelerde Harun b. Humâraveyh b. Ahmed b. Tolun'a dua etmeyi bırakıp onun yerine el-Mu'tazîd'ın azatlısı olan Bedr'e dua etmeğe başladı..." (Bkz. Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. VII, s. 399, 402. Ayrıca bkz. aynı eser, c. VII, s.446-447.)

idi. Menşe' itibariyle Nihavendli olmakla birlikte Irak, Bağdad doğumludur. Ebi Sevr'in mezhebi üzerine fakih olup Seriy, Hâris Muhâsibî ve Muhammed b. Ali Kassâb'ın dostu idi. [Diğer tarafa] hicret esnasındaki son sözü [Allah] mübarek etsin oldu. Evi her türlü âlet edevattan yoksundu. Hayatının son anında, Kur'ân'ın tümünü baştan sona hatmetmiş, ikinci defa Bakara sûresinden 70 ayet okuyunca son nefesini vermişti. Dolunayı tamamlayan her türlü şeye teveccüh buyurulmuştur.

Cüneyd'in vefatından altı yıl önce, **291** senesinde, yani Müktefî'nin döneminde, tabakât-ı meşâyihin otuzuncusu ve beş kâmil şeyhin beşincisi olan Ebu Abdullah Amr b. Osman Mekkî, varlıkların yaratıcısını temaşa etme yeri olan cennetteki mahalle ulaşma niyetiyle hicret eyledi. Ebu Abdullah Nebâcî ile karşılaşmış olup Ebu Sa'îd Harraz'ın dostu idi. Usûlde ve tarikatte kavmin şeyhi ve tâifenin imamı idi. Bilhassa tevhid bahsi ve diğer kısımlar ile meşgul oldu. Sülûk makamlarını şerh etti. Hakk'ı, münasip olmayan şeylerden sem'î ve aklî delillerle tenzih etti.

Tabakât-ı meşâyihin kırk üçüncüsü Ebu İshak İbrahim b. Ahmed Havvâs da, yine **291** senesinde bir perde ile [âhirete] göçtü. Cüneyd'in dostu idi. Tevekkül ve riyazete dikkat ederdi. Kur'ân'ın ve hadislerin bildirdikleri ile âmildi.

Tabakât-ı meşâyihin otuz birincisi Ebu'l-Hasan Semnûn b. Hamza, Seriy ve Ebu Ahmed Kalânîsî'nin dostu idi. Sabırlı biri olup bitkin düşünceye kadar namaz kıldığı mütevatirdir. "Kuşlar mescidlerdeki kandillerin zincirlerini koparmak için canlarını verdiler" demesi gibi muhabbet hususunda muhtelif sözleri vardı.

Tabakât-ı meşâyihin otuz ikincisi olan şeyhlerin önde gelenlerinden Ebu Ubeyd Busrî, Nahşebî'nin dostu olup kendi zamanının benzersizi idi. Zaman ve mekanda âşikaren yolculuk yapmaktaydı.

Tabakât-ı meşâyihin otuz üçüncüsü Ebu'l-Fevâris Şah b. Şücâ' Kirmanî, melik çocuğu olup Nahşebî ve Ebu Ubeyd Busrî'nin dostu idi. Makamları bilen, önemli sözler söyleyen, fütüvvet ve büyük himmet sahibi, helal olanı arayan, ihlasla nasihat veren biri idi. Tarihçiler, bu son üçünün vefatına dâir muayyen bir tarih vermemişlerdir.

On yedinci Abbasî halifesi Emirü'l-Mü'minîn el-Müktefî Billah Ali b. el-Mu'tazîd Billah Ebi'l-Abbas Ahmed b. el-Muvaffak İbn Ca'fer el-Mütevekkil'dir. Babasının vefat ettiği gün, daha önce kaydedilmiş olan tarihte adına biat edildi. O, kendi hilâfeti günlerinde, güzel itikadlı olmayı, halkı hoşnut kılmayı ve kan dökmekten uzak durmayı uygun görerek hüküm sürdü. Kalabalık bir ordu tertip etti ve mülhidlerin reislerinin bulunduğu kalelerin üzerine gönderdi. Büyük kalabalıklar teşkil eden

mülhidler, Irak ve Sevâd-ı Şam'ın ekseriyetini (v.109b) ele geçirmişler, hacıları katletmişler ve bir yıl hac yapmayı herkese yasaklamışlardı. Bu sebeple o sene bir kişi bile Ka'be'yi ziyaret edememişti. Bunun üzerine [toparlayabildiği] bir gurup askeri bunların üzerine gönderdi. Hakk'ın fazlıyla, ağacı kökünden bir kerede söküp çıkarır gibi onların hakkından gelmesini bildi. Müktefi altı buçuk yıl ve birkaç gün hilâfet sürdü. Yok edici bir rüzgar esti ve Abbasîlerin özü olan bu zâta, 32 yaşında iken, **295** senesinde fenâ şerbetini içirdi.

Ca'fer Muktedir'in hilâfetini anlatmaya geçmeden önce, onunla muasır olması münasebetiyle kalpleri yumuşak hâle getiren Hallâc'ı da yad etmek istiyoruz. Allah bu yakarışı kabul buyurduğunda, bunun için her ne lâzım geliyorsa hâsıl edecektir. Halkın sırlarından haber veren Ebu'l-Mugîs el-Hüseyin b. Mansûr'un Mahmî isimli Mecûsî dedesi, Fars topraklarında yer alan Beyzâ şehrindeki Tûr-şâ mevkiinden idi ve Ebu'l-Mugîs de burada dünyaya geldi. Vâsît şehrinde yetişti ve Bağdad'a gitti. Burada sûflilere muhâlefet etti. Cüneyd b. Muhammed Kâvârîrî, Ebu'l-Hüseyin Nûrî ve Amr b. Osman Mekkî'nin sohbetlerine iştirak etti. Mutasavvıfların ekserisi, ona kendi silkinde yer vermez. Ebu'l-Abbas İbn 'Atâ Bağdadî, Ebu Abdullah Muhammed b. Hafîf Şirazî ve Ebu İshak İbrahim b. Muhammed Nasrâbâdî ise onun hâlini kendileri için uygun görmüşler, kelâmına da bir dereceye kadar ihtiram göstermişlerdir. Hatta İbn Hafîf, ona "Rabbanî" (kendini Allah'a adamış kimse) demiştir. Bazı kimseler onu zındıklığa nispet etmişlerdir. Ancak onun tasavvuf yolundaki güzel ibadetleri, tatlı sözleri ve akıcı şiirleri kemâlin doruğuna ulaşmaktadır.

İbn Bâkûyeh Şirazî, babası Hamd b. Hüseyin'den rivayetle onun hakkında şöyle demektedir: Hallâc, küçük yaşta iken Tuster'e gitti ve Sehl İbn Abdullah Tusterî'nin şakirdi oldu. Oradan Bağdad'a geçti. Tuster'den Basra'ya yaptığı ilk seferinde 18 yaşında idi. Basra'da bir buçuk yıl Amr b. Mekkî ile birlikte ikâmet etti. Burada Ebu Ya'kûb Akta'mın kızı olan annemi nikahına aldı. Amr, onun annemle yapmış olduğu bu evliliğe oldukça kızdı ve onunla ve Akta'la olan irtibatını kopardı. Neticede hiddet hâsıl oldu ve Hallâc, fakirlerin eşliğinde tekrar Bağdad'a dönmek zorunda kaldı. Buradan Mekke'ye gitti ve bir yıl orada mücâvir olarak bulundu. Bundan sonra Bağdad'a geldi ve Hasîd'in yanına vardı. Ona bazı meseleler sordu, ancak o cevap vermedi. Hatta kendi ismini (Hasîd) ona vermeye kalkıştı. Hallac ondan korktu ve annemle birlikte tekrar Tuster'e avdet etti. Burada bir yıl ikamet etti. Bu esnada makbûl bir kişi olduğu halka zâhir oldu. Lakin bu da muasırlarının ona karşı hasedini zirveye çıkardı. Akta', onun işi

hakkında Horasan'a bir mektup yazdı ve burada onu çok yemek yiyen bir kişi olarak niteledi. Hallâc, bunlara vâkıf olunca, tasavvuf elbisesini yere çaldı ve kaba/aba giyindi. Çocuklarla sohbet ederek dünyaya daldı. Beş yıl boyunca, bizden tamamen uzaklaştı ve Horasan ve Maveraünnehir'de ikamet etti, Sistan ve Kirman'a gitti. Sonra tekrar Fars'a döndü. Burada sohbet etme, meclisler akdetme ve halka yardımda bulunma işleriyle meşgul oldu. Sonra Ahvaz'a gitti. Halkın kabûlüne mazhar oldu. Buradan Basra'ya vardı ve burada kısa bir müddet ikamet etti. İkinci kez Mekke'ye gitti, futa ve merka' (yamalı elbise) giyindi. Bu esnada pek çok kişi onun musâhibi hâline geldi.

Ebu Ya'kûb İshak b. Ebi Bekr Nehrecûrî, onu çekemeyerek hakkında sözler sarf etti. Bunun üzerine o, buradan Bağdad'a gitti. Bir müddet orada ikamet etti. Buradan Hind, Sin ve Türkistan'ın müşrik beldelerine gitti. Halkı, Hakk'ın birliğine davet etti. Buradan üçüncü kere Mekke'ye gitti. Bir yıl orada (v.110a) ikamet etti ve sonra Bağdad'a geldi. Şehrin büyükleri, ona saraylar inşa ettiler. İbn Davud ve âlimlerden bir gurup, onun üzerine vardılar ve yüzüne yakışık almayan sözler sarf ettiler. Böylece Hallâc ile İbn Davud, Şiblî ve diğer sufi meşhurları arasında vahşetengiz sözler sarf edildi. Bazıları ona sihirler, bazıları cinnetler, bazıları da kerâmetler nispet etti.

Bu sözlü atışmalar esnasında, Halife Muktedir'in hükmü altındaki komutanların reisi olan Hâmid b. el-Hüseyin'in veziri Hâmid b. Ebi'l-Abbas ve Kâdiyü'l-kudât Ebu Amr Muhammed b. Yusuf ile fakihlerden ve kurralardan 84 kişi bir araya gelerek Hallâc'ı huzura celb ettiler. Huzurda bütün kadılar, ona hücum ederken, onun kanı mübah gördüğünü söylediler. İmamlar, kendi sınırları içinde, onun kanının dökülmesinin mübah olduğuna dair fetva verdiler. Vezir yazılı yaprağı Halife'ye arz etti. İki gün sonra hilâfetten, ona bin kırbaç vurulmasına dair tevkî'i sâdir oldu. Eğer bununla yola gelmezse, bu durumda boynunun vurulması lüzumlu görüldü. Halifenin emri gereği, onu köprünün başına çıkardılar ve bin kırbaç vurdular. O, bunlardan dolayı bir inleme ve sızlanmada bulunmadı.

Şeyh Abdullah Muhammed b. Hafif Şirazî şöyle demektedir: Garip sözlerinden oluşan latifeleri duymak için Şiraz'dan Bağdad'a Hallâc'ı ziyarete gittim. Oraya vardığımda, onu hapsedilmiş buldum. Vaktin emir-i ümerası, bana, onun yanına nasıl gidebileceğime dair bir gardiyanla mukabelede bulundu. Onun yanına vardığımda, selam verdim. Selamımı ismimle birlikte bana iade etti. Beni tanıyor musun dedim. Allah bana tanıtıyor diye cevap verdi. Bu sırada bana, hakkımda ne duyuyorsun diye soru sordu. Avâm, senin kehanetine, sihri ve cinnet geçirdiğine inanıyor dedim. Halkın

sözünü bırak, halife ne buyuruyor dedi. Yarın seni katledecekler dedim. Bu esnada tebessüm etti. Mutluluk içinde tevhid üzerine bir kıta okudu. Onu kendisi yazmıştı. Sabahleyin tekrar yanına vardığımda, bana şiirleri imlâ et buyurdu. Böylece onu kaleme döktüm. Her sabah hizmetine vardığımda, o hoş buluşmanın neticesi ondan dökülen akıcı beyitlerin tümünü yazdım. Sonunda bana: Ey İbn Hafif! On beş gün içinde işim şöyle böyle nihayete erecek, dedi. Birlikte ayağa kalktık, abdest aldı. Havlu olarak kullandığı hırkayı, kendisinden ileri doğru kırk zira‘ olarak uzatılmış bir şerit üzerine astı. Koku eline geldi. Sarıgın onun tarafına nasıl uçtuğunu veyahut elinin ona nasıl değdiğini bilmiyorum. Dilim tutuldu. Beni şaşkına çevirip konuşamaz hale sokan buna benzer diğer hallerine ve kerâmetlerine de peş peşe şahit oldum.

On beş gün geçtiğinde, vezir, kadı ve komutanlar ile imamlar, fakihler ve kurra'lardan mezkûr sayıdaki kimseler gidip Hallâc'ı ahşab bir boyunduruk içinde getirdiler. Bin kırbaç yâd edildiği halde, ona vurandan çıkan ses ve inleme ondan gelmedi. Evvela el ve ayağını kestiler. Kan revân olup aktı. O yüce adamın ayağı boyunduruktan yere düştü. Çehresi sarıya çalınca halk onun korktuğundan kuşkulanmadı. Lime lime yapıp kesip doğramadan önce, vezir ve komutan şöyle bağırdı: Halife ve bizler, bu kanın akıtılması mesuliyetinden muafız. Fakihler öne çıktı ve şöyle dediler: Eğer bu günah ise, bizim üzerimize olsun. Onun katledilmesinde, âlemin salâhı vardır. Bundan sonra başını bedeninden ayırdılar. Vücûdunu yaktılar. Onun münâcâtını dışarı çıkartan bu son şahsın te'liflerinde yad ettiği şey (v.110b) şu idi: Onun tutkunluğunun derecesi, Tek olan Bir'in yaratmış olduğu fertler miktarıdır. Bu işler bitip bu kelâm şeyhlere vâsıl olduğunda, hepsinde bir rikkat zâhir olmuş ve onun vefatı üzerine feryadlar atmışlardır.

Bu muhkem sabırlı halle ilgili olarak Bundar b. el-Hüseyin Şirazî, ona tasavvuf nedir diye sordu. Hiddetle baktı ve şu cevabı verdi: İşte onun başı bugünkü olan hâldir. Sonunu da yarın görürsün. Bundar sözlerine şöyle devam etti: Oradan Şiraz'a geldim. Hallâc'ın hâlîni 40 gün tefekkür ettim. Bir gece rüyamda, kıyametin koptuğunu gördüm. Halk hesap yerine toplanmıştı. Hakk Te'âlâ ve Takaddes Hazretlerine: Ey yüce Rabbim! Dostun Hallâc'ı [niçin] halkın eline terk ettin, dedim. İzzet-i Te'âlâ'nın cevabı şu şekilde geldi: İnsanları irşad etmesi için onun ismini meşhur isimler arasına soktum. O ise, Ben'i insanlar arasında fâş etti. Muhakkak ki her kim sırrı dışarı vurduysa, başına bu geldi.

İbn Hafif, el ve ayak kesildiğinde, kenarda ayakta bekliyordu. Ayakları ile on

dokuz adım atması mümkün olamadı. Bir tahtirevana oturtular. Ebu Hâmid Belhî, tahtirevanın başına vardı. Ona, Allah'a hamd olsun ki, seni böyle bir belâyâ yakalanmış gördüm dedi. El öpen insanlar nerede? Senin onlardan duyduğun hoşnutluğa ve halkın ekserinin kabûlünden duyduğun mutluluğa ne oldu? İbn Hafif, ona korkusuzca bağırdı ve Hallâc'ı vasf etmek üzere söylenmiş bir kasideyi okudu.

Ona zulmedilmesine yardımcı olanlar, sarıkları doldurulmuş kimselerle birlikte Şiblî'yi de, lanet etmesi için Hallâc'ın yanına götürdüler. Ancak o, bundan imtina etti ve Fâtıma-i Ermeveyh'i Hallâc'ın yanına gönderdi. Ona şöyle dedi: Ona söyle ki, sen Hakk'a dair bir sır görmedin. Sonra ne cevap verirse, onu bana getir. Tasavvuftan da ona sual buyur. Hallâc, Şiblî'nin gönderdiği haberi Fâtıma'dan işitince, evvela takrir ettiği beyitlerden dolayı meydana gelen büyük galeyan için özür diledi, sonra da Fâtıma'ya şunu dedi: Şiblî'ye söyle ki, sırrı fâş ettiğimden dolayı bana azap edilmesine cevaz veren hükmü yerinde buluyorsun. Oysa nebîlerin başlarına gelen sıkıntılar, onların cezayı hakketmiş olmalarından dolayı değil, onların derecelerini yükseltmek için lâıyk görülmüştü. Bu bakımdan [onun söylediği] câiz değildir. Tasavvufa dâir cevabım da şudur: Ben orada ikamet etmekteyim. Nimet elde etmek veya cezalandırılmak sebebiyle bir saat bile olsa asla oradan ayrılmadım.

Muhammed b. Hafif şöyle buyurdu: İkinci gece cevap için geldim. Gece yarısına kadar onu orada bulamadım. Onu düşünerek geri dönüyordum ki, nidada bulunarak beni yanına çağırdı. Onu bir tahtanın üzerinde ayağa dikilmiş halde gördüm. Bana şöyle dedi: Hakk'a hakikat olarak tabi olduk ve gördüğün o el değmemişlik [hâlâ] bizimledir.

Sahih bir rivayete göre, celladın yanında rihletin verdiği tatlılığın lezzetiyle irticali olarak bir kıta okudu. Başını vurduklarında ise, vücûdu gündüz vakti iki saat ayakta durdu. Baş, iki ayağı arasında bazı sözler sarf ediyordu. Ancak bunları işitenler, "Ehad (Tek), Ehad (Tek)" şeklindeki tekrarların dışında diğer sözleri anlayamadılar. Muhammed b. Hafif, yanına vardı. Kanı her nereye ulaşmışsa, orada "Allah, Allah" yazılı olduğunu gördü. Üzerinde yazı bulunan yer adedi otuz beşe varıyordu. Bu harfler daha sonra kazınarak silindi.

Şirazî şöyle diyor: Zindanda ondan nar istedim. Elini uzattı, ağaçtan nar çıktı. Hemen o saat birkaç nar topladı ve bana verdi. Ağaca da gitmesi için işaret etti. Ben bu hâle şaşırıp kaldım. Bana şöyle dedi: Benim hizmetime verilmiş olan bu ağaç bir haşhaş danesidir. Onunla oyalanıyorum. Böylece Hakk'ın meclisinden gayrı (v.111a) bir şeye kanaat etmek zorunda kalmıyorum.

Hapiste bulunduğu günlerde Şibli, her gün zindana, onun yanına gitmiş ve sülûk makamlarına dâir ona şaşırtıcı sualler sormuştu. İşittiği cevapları da nazım ve nesir halinde yazmıştı. Onun yazdıklarının ekserisi, bu bende müellifin ezberindedir/hafızasındadır. Bunun için de Allah'a bir defa daha hamd olsun. İstekler, gariplikler, muhabbet, tereddüt, teşvik, korkutma, hakkı talep etme, halkı defetme, ism-i a'zamı tefsir etme, umûmî ve husûsî bakımdan tamam olmuş kelâmı te'vil etme, ihlas, tasarruf, tasavvuf, ahlaklı olma, dalkavukluk, marifet, yüz çevirme, murâkabe, yakınlaşma, imanın hakikati, burhanın beyanı, sırların keşfi, nurların tevzii, şerh edilenlerin fasıllara ayrılması ve açıklananların bablara bölünmesi hususundaki ilham olunan sözlerden [bize] uygun düşen ve ilavede bulunan her şeye, metni daha da fazla kılmak bakımından yer verilmiştir. Eğer bir aşık inciler ve değerli şeyler bulursa, sinenin ah çekmesi ve gönlün yanması pahasına şeyhlere onu satın almak düşer. Bu bende müellif, köhnemiş yapraklarda yazılı bulunan Hallâc'ın nadirliklerinden [bazılarına ileride de] yer verecektir, inşallahu te'âlâ.

On sekizinci Abbasî halifesi Ebu'l-Fazl el-Muktedir Billah Ca'fer b. el-Mu'tazid Billah İbn Ebi Ahmed el-Muvaffak Billah İbn Ca'fer el-Mütevekkil İbn Mu'tasım İbn er-Reşid'dir. Sâbık delil uyarınca hicrî 300'ün başındaki İslâm dininin müceddidlerinden biri olarak halifeler içinden ümmet üzerine gönderilen üçüncü müceddid halife olup mezkûr **295** senesinin Zilka'de ayının 12'sinde, kardeşi Müktefi'nin vefat gününde, 13 yaşında iken adına biat edildi.

Muktedir'in hilâfetinin ilk yılı olan bu sene içinde, tabakât-ı meşâyihin yirmi beşincisi Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed Nûrî, Gafûr ve Şekûr olan Hakk'ı temâşa etmek için mamur âhret sarayına doğru rihlet buyurdu. Kendisi Bağdad doğumlu olmakla birlikte Begavî asıllıydı. Seriy ve İbn Ebi'l-Havârî'nin dostu olup Cüneyd'in akranı idi, tasavvuf üzerine sözleri vardı. Âbid, makamı yüce, zamanını oruçlu geçiren, gizlice tasadduk eden, çevrelenmemiş yerlerden ve kasırlardan, hatta elinin altındakilerden bile lezzet alırken tedirgin olan bir zâttı.

Tabakât-ı meşâyihin yirmi altıncısı Ebu Abdullah Ahmed b. Yahya Cellâ, Bağdad asıllı olup Remle'de ikamet etti. Nahşebî ve Zünnûn'un dostu olup Şam meşâyihinin büyüklerinden idi. Küçük yaştan itibaren âbidliği ile dikkat çekti. İşini doğru yapan bir nasihatçi idi. Vefatından sonra yüzü tebessüm eder halde kaldı. Tabib ölüsü ile dirisi arasında herhangi bir fark bulamadı. Derisinin altında "Allah" şeklinde bir yazı vardı. Nûrî'den sonra kaydedilmiş olmakla birlikte vefat tarihi, [nakilde bulunduğumuz]

kitabta unutulmuş ya da daha doğrusu terk edilmiştir.

Mağrib beldelerinin emirliği, babasının tahviliyle Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman b. el-Hakem b. Hişâm b. Abdurrahman b. Mu'âviye b. Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân'ın hesabına zabt olundu. Onların emirliklerinin başlangıcından bu zamana kadar, Mağrib vilâyetinde, sadece bu Abdullah, kardeşi Münzir'in tahviliyle emir olarak isimlendirilen kişi oldu. Ondan önceki hâkimlerden hiç birine, hem kardeşine hem de mezkûr pederine nispetle isimlendirilmek nasib olmuştur. Hakk'ın katına vâsıl olduğu **300** senesine kadar Kur'ân-ı Mecîd'i okumakla, ibadet etmekle, bolca sadaka dağıtmakla, beldeleri fethetmekle ve gazaları sürdürmekle meşgul oldu. Salih ameller işleme hususunda gevşeklik göstermedi. (v.111b)

Bu **300** senesinden önce, **290** senesinde, yani bu sırada 10 yaşına girmiş olan Muktedir'den önceki Halife Müktefi'nin hilafetinin başlarında, tabakât-ı meşâyihin elli ikincisi olan zamanın kâmil insanı Ebu Hamza Horasanî rahmet ve mağfirete vâsıl oldu. Nisabur'un Malkabâd mahallesindendi. Cüneyd, Harraz ve Nahşebî'nin dostu idi. Perhizkâr ve dindar bir kişi olup giyinmiş olduğu bir abayla yıllarca ömür sürdü. Her yıl sefer eder, bin fersahlık yol yürürdü.

296 senesinde, devlet erkânından olan bir tâife, yaşının küçük olması cihetiyle Muktedir'i hilâfete lâyük görmedi. Abdullah b. el-Mu'tezz'in elini tuttu ve adına biat etti. Ca'fer'i hilafetten hal' ettiler. İki tarafın gulâmları harekete geçtiler ve bu sebeple iki tâife arasında kıtaller vuku buldu. Netice Abdullah b. Mu'tezz'in yakalanıp belli olmayacak şekilde boğazının sıkılarak öldürülmesine kadar vardı. Kadınları başına topladılar ve İbnü'l-Mu'tezz'in tabî bir ölümle vefat ettiğini yazmaları için ellerine tescil belgeleri (sicillât) verdiler. Halifeler ve âlimler arasında ondan daha faziletli, ondan daha takvalı ve kendi nefsiyle ilgili biri gelmedi. Onun ilimler ve şiirler fennine ve teşbih şivesine dair tasnifleri neşredilmiş olup kendilerinden feyz alınmaktadır. Kafasında asla hilâfet hevesi yoktu. Ancak kaza ve kader, zikri geçtiği üzere, onu buna sevk etti. Ali (Allah yüzünü ağartsın) ailesine düşmanlık yaptı. Hilâfetinin başında Ali hanedanını nefyete kastedti. Alevîler Hazret-i Hakk'a yakardılar. Yaşlı bir kadın iki memesini göğe karşı gerdi ve münâcât sözlerini sarf etti. Hemen o gece İbnü'l-Mu'tezz öldürüldü. Dualarda apaçık bir tesir mevcuttur. İbnü'l-Mu'tezz'in katliyle kargaşa dindi. Muktedir'in hilâfeti nizam buldu.

300 senesinde, büyük sayılabilecek hadiseler yaşanmadı. Tarih âlimleri, İbnü'l-Mu'tezz'i, müstakillen hilâfet sürmemesi cihetiyle, halifelerin sayısı içine dâhil

etmemektedirler.

Bu tarihten iki yıl önce, **298** senesinde, tabakât-ı meşâyihiin yirmi dördüncüsü Ebu Osman Sa'îd b. İsmail Hîrî¹⁸, verilmiş karar üzerine çabucak cennetü'l-me'vâ'ya azimet buyurdu. Nisabur'da ikamet etti. Şah Kirmanî ve Yahya b. Mu'az Razî ile sohbetle bulundu. Ebu Hafs Haddâd'ın damadı ve musâhibi oldu. Temizlik ve temiz düşünme hususunda âfâkın nâdiri idi. Uzun süren murâkabeler ile Hakk'la sohbetle bulunurdu. Yüzünü halktan çevirmiş, edeb sahibi biri idi. Şeri'ate tabi olmaya, hukuka riayet etmeye ve ruh (can) ve reyhân (vahiy/rızık/riyazet) telakkisinde ihvana söyledikleriyle yaptıklarının aynı olmasına dikkat ederdi.

299 senesinde, zâhid lokması olarak kırdaki otlarla kanaat etmeyi uygun bulan tabakât-ı meşâyihiin otuz sekizincisi Ebu Abdullah b. Muhammed b. İsmail Mağribî; Tus'ta doğmuş olup Bağdad'da ikamet eden, Muhâsibî ve Seriy'in dostu olan, manevî ağaçların meyvelerini şerh eden ve sülûk makamlarını beyân buyuran tabakât-ı meşâyihiin otuz dokuzuncusu Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk; vaktin kerimi olup dünyayı terk eden ve Cüneyd'in dostu olan tabakât-ı meşâyihiin kırkıncısı Ebu'l-Hasan Ali b. Sehl İsfahanî; yüce bir şeyh olarak şeri'atı muhafaza eden ve ihvânî gözetken tabakât-ı meşâyihiin ellincisi Mümşâd Dineverî, gönülleri ferah bir şekilde Hakk'ın rahmetine doğru yol aldılar ve böylece, dostların beyhude geçirdikleri zamanları mamur kılan, bu acayip dünya hayatına düşman olan ve makamı yüce ve beyanı bol olan bu şeyhler (v.112a) Hakk'ın rahmetine kavuştular.

Tabakât-ı meşâyihiin elli birincisi, Hazret-i Risâlet'in telkiniyle ulûhiyetin zikir deryasını güzergâh kılanların dokuzuncusu, meşâyihiin üstâdı Hayrû'n-Nessâc Muhammed (Allah ona rahmet eylesin)'in vefat tarihi malum değildir.

Tabakât-ı meşâyihiin yirmi yedincisi ve ilim ve amel yönüyle âlemin mürşidleri olan beş kâmil insanın üçüncüsü Ebu Muhammed Rûveym b. Ahmed Bağdadî ile Amr Mekkî, Ebu Ya'kûb Sûsî ve Cüneyd'in dostu olan, ilimle amel eden, menzilleri temyiz buyuran ve halleri şerh eden tabakât-ı meşâyihiin elli sekizincisi Ebu Ya'kûb İshak b. Muhammed Nehrecûrî de **300** senesinde âhiret perdesine büründüler.¹⁹ Rûveym b. Ahmed hâzık bir kurra, sâdık bir fakih, su katılmamış derecede ihlaslı, mürüvvet meslekli, fütüvvet sözlü, şeri'atı uygulamada hızlı ve az bir vakti bile mamur kılarak

¹⁸ Bu isim Kuşeyrî *Risâle*'sinde "el-Ceberî" olarak (s. 51), *Vefeyâtü'l-A'yân*'da ise noktasız "ha" ile "el-Hîrî" olarak (c. II, s. 369) geçer.

¹⁹ Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinde Ebu Muhammed Rûveym b. Ahmed Bağdadî'nin 303 senesinde vefat ettiği yazılıdır (Bkz. s. 55).

akranlarından üstün çıkan biri idi. O, takvalı, vera'lı, fiilleri sözlere tercih eden, kızının gündüz onu su içerken gördüğünde taaccüp edeceği kadar zamanını oruçla geçiren bir kişiydi.

Yine bu **300** senesinde, Abdullah b. Muhammed'in tahviliyle Mağrib beldelerinin emirliği, kardeşi Abdurrahman b. el-Münzir b. Muhammed b. Abdurrahman b. el-Hakem b. Hişâm b. Abdurrahman b. Mu'âviye b. Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân'a intikal etti.²⁰ Umum ve husus herkese sevimli gelen bu Abdurrahman, Mağrib'de gazalar gerçekleştirmiş, Berber ve Rum'dan, Frank sınırından ve âfâkın en uç noktalarından, tafsilatı muazzam bir güçlüğe ve zorluğa yol açacak derecede çok olan şehirler fethetti. Onun bereketiyle Mağrib beldeleri perişanlıktan kurtuldu, emniyet ve asayiş nimetiyle zahmet ve azaptan uzak bir hayat sürdü.

Yine bu sene, cömert emir, büyük kahraman, zarif hayırsever, altın ve gümüş saçan, Horasan ve diğer yerlerin hâkimi Emir Ubeydullah b. Abdullah b. Tâhir b. el-Hüseyin vefat etti. Buhturî ve diğerlerinin onu medhetmek için söylemiş oldukları kasideler divanlarda kayıtlıdır. Süveydâvât (Melankolikler) içinde de bir şarkısı yazılıdır.

304 senesinde, tabakât-ı meşâyihin otuz dördüncüsü Yusuf b. Hüseyin, Hakk'ın katına vâsıl oldu. O, Rey'in şeyhi, kendi fenninde zamanının yegânesi, âlim, edib, Nahşebî ve Zünnûn'ın dostu ve yapmacıklığı terk eden biri idi.

Tabakât-ı meşâyihin otuz beşincisi Ebu Abdullah Muhammed b. Ali Tirmizî, Nahşebî ve Ahmed b. Hadreveyh'in dostu olup ulûm-ı ehl-i Hakk üzerine tasniflere sahiptir. Tabakât-ı meşâyihin otuz altıncısı Ebu Bekr Muhammed b. Ömer Verrâk Tirmizî, Belh'te ikamet etti. Ulûm-ı ehl-i riyâzî üzerine tasnifleri, riyâziyât üzerine eserleri vardır. Makamların sebeplerini temyiz eden, saflıkları ve iradeyi şerh eden biri idi. Bu kimselerin teyid edilmiş bir vefat tarihleri yoktur.

305 senesinde Merv şehrinde, Horasan'a (giden yol üzerinde) bir serdâb (yer altı odası) açıldı. Burada bin adam buldular. Bunları dışarı çıkardılar (?). Her birinin kulağında, üzerinde ismi yazılı olan tûrdan (örgüden/bezden) bir parça vardı.

308 senesinde, Hazret-i Muktedir'e, Mısır'dan hediye olarak yavrusuyla birlikte bir katır ve dili burnuna varan memlûk bir gulâm getirdiler.

311 senesinde, tabakât-ı meşâyihin kırk birincisi Ebu Muhammed Ahmed b. el-

²⁰ İbnü'l-Esîr bu kişinin Abdullah b. Muhammed'in kardeşi değil, torunu olduğunu yazmaktadır (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. VIII, s. 66).

Hüseyin Cerirî²¹ gönlü ferah bir şekilde Hakk'ın katına vâsıl oldu. O, Cüneyd'in ashâbının büyüklerinden olup Sehl b. Abdullah'ın dostu idi. Cüneyd'den sonra onun makamına geçti. Tarikat âlimi, hâl sahibi, şeri'atin rükünlerini azametli kılan, feresteki (attaki/Fars'taki) âfetleri beyan eden ve hürmet çeşitlerini muayyen kılan biri idi. (v.112b) Bir yıl sonra bile vefat ettiği yerdeydi. Onu bulanlar, dayanarak oturmuş, dizlerini sinesine dayamış, muvahhidlere yaraşır bir şekilde parmağıyla tevhidi işaret eder halde gördüler.

Ondan iki yıl önce, **309** senesinde, tabakât-ı meşâyihin kırk ikincisi Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Sehl b. 'Atâ sâbık mukarrebelerine vâsıl oldu. Meşâyih tâifesinin büyük âlimlerindendi. Hadislere tabi, edebli, mücâhedât sahibi, gafletten uzak, hikmet söyleyen, gönlün sırlarını keşfe çalışıp kendini tamamıyla buna veren biri idi.

Rey halkından olup Ka'be-i Mutahhara'da mücâvir kalan, Ebu Hafs'ın dostu olup dünya yemeğine düşman olan ve tefekkür ederek zikirde bulunan tabakât-ı meşâyihin kırk dördüncüsü Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed Harrâz, **310** senesinden önceki bir tarihte Hakk'ın rahmetine kavuştu. Vefat tarihi bu şekilde kaydedilmiştir ve ben de nüshadan bu şekilde alarak yazdım.

313 senesinde yağmur kesildi, zemin iyice kurudu. Dicle sudan boş kaldı. Pek çok hayvan telef oldu.

316 senesinde tabakât-ı meşâyihin kırk beşincisi Ebu'l-Hasan Bunân b. Muhammed Hammâl, Firdevs-i a'lâ tarafına mutluluğa ermiş kimselerin şahı olarak naz ve işve ile uçtu. Kendisi Vâsıt asıllı olup Mısır'da ikâmet etti. Orada medfûndur. Kerâmetler sahibi, yüce makamlı, tecellileri bilen, âlemdeki pirlere makbûlü ve sevileni olan ve içinde kin ve kötü niyet bulunmayan biri idi.

317 senesinde Muzaffer lakaplı Mu'nis ile Nâzûk, halk arasında dolaşan dedikodulardan Muktedir'in kendilerini öldürmeye kastı bulunduğunu işittiler. Bu sebeple ürkerek Dârü'l-hilâfet'e mülâzımlık/hizmet vazifesini yerine getirmedi. Muktedir, birkaç kez yemin edip onları teskin etmeye çalıştıysa da, mezkûr kimselerin içindeki korkuyu söküp atamadı. Bunun neticesinde kalabalık bir ordu ile Dârü'l-hilâfe'nin üzerine vardılar ve Muktedir ile annesinin mallarını talan ettiler. Muktedir'i azlederek hilâfeti kardeşi Muhammed Kâhir'e verdiler ve adına biat ettiler. Ancak üçüncü gün bazı askerler toplanarak Nâzûk'u öldürdüler ve hilâfeti yeniden Muktedir'e

²¹ Metinde "Harîrî" şeklinde geçmektedir. Ancak Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinde bu şahsın tam ismi şöyledir: Ebu Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Cerirî (Bkz. s. 63).

havale ettiler. Annesi, Muhammed Kâhir'e herhangi bir zarar ulaşmasına mani oldu.

Seyfüddevele Ali'nin babası Nâzûk Abdullah b. Hamdân'ın katli bu muharebe esnasında olmuştur. Onlar gürgenden yapılmış bir okla can verdiler. Böylece **320** senesine kadar Muktedir'in hilâfeti karar buldu. Bu sene zarfında Mu'nis Muzaffer, içinde bulunan eski korkudan dolayı Bağdad'dan Musul'a gitti ve burayı mülkiyeti altına aldı. Buradan da Bağdad'ı kastederek avdet etti. Muktedir, ordusu ve akrabaları ile birlikte onu muharebe düzenine girerek karşıladı. Ku'bora²² da ikamet etti. Bir gün yakın adamları ve çocuklarıyla birlikte at bindi ve siyah Abbasî sarığını başına dolayıp solgun bir kaba/aba giyindi. Kendisiyle birlikte getirdiği sırkalar, alemler ve Mushaflarla beraber ileri çıktı. Böylece onun ile Mu'nis arasında cenk başlamış oldu. Mu'nis'in ashâbından Berberî bir şahıs, Halife Muktedir'i tanıyıp yakaladı ve öldürüp başını kopararak bir sırığın üzerine taktı. Bu şekilde Mu'nis'in yanına getirdi. "Allah, Yezid b. Mu'âviye'ye lanet ettiği gibi, onu öldürüp bu şekilde teşhir eden kimseye de lanet etsin." (v.113a) Muktedir'in mübarek vücûdu bir çiftçi tarafından öldürüldüğü sahrada defnedildi. Allah ondan razı olsun. Onun cömertlikte bulunma, sadakalar dağıtma, çokça oruç tutma, iyilikler yapma, keremli babalarının cevherlerinden, mallarından ve gizlediklerinden mürekkep hazineler temin etme, adaletli ve insafli olma bakımlarından halifeler arasında çok az benzeri vardı. Yüce bir mevki sahibi olarak, işittiğiniz gibi kendisine ecel erişip bu dünyayı terk ettiği güne kadar, 24 yıl, 11 ay ve birkaç gün hilâfet sürdü. **320** senesinin Şevvâl ayının 27'sinde, 38 yıl ve birkaç gün ömür sürdüktan sonra şahâdet derecesine vâsıl oldu.

Muktedir'in katlinden bir sene önce, **319** senesinde tabakât-ı meşâyihin yirmi sekizincisi Ebu Abdullah Muhammed b. Fazl Belhî kutsal bir vefatla Hakk'ın rahmet denizine gark oldu. Kendisi Semerkand'da sâkin idi. Yine burada istirahat etmektedir. O, Ahmed b. Hadraveyh'in dostuydu. Mutasavvıfların simsarı olup saâdet ve şekâvet alâmetlerinden anlardı.

Tabakât-ı meşâyihin yirmi dokuzuncusu Ebu Bekr Ahmed b. Nasr Zekkâk, Cüneyd'in akranı olup Mısır'ın büyüklerindendi. Hak-helâl bilen ve fakirlerin hücceti/sığınağı olan biri idi. Benî İsrail'in yaşadığı Tih'de on beş gün aşktan sarhoş olmuş bir şekilde kaldı. Bizim elimizdeki kitaplarda vefat tarihi yoktur.

On dokuzuncu Abbasî halifesi Emirü'l-Mü'minin Muhammed el-Kâhir Billah

²² İbnü'l-Esîr'de bu yerin ismi "Ukbarâ" olarak geçmektedir (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. VIII, s. 199).

İbn Ahmed el-Mu‘tazîd b. Ebi Ahmed el-Muvaffak İbn Ca‘fer el-Mütevekkil İbn el-Mu‘tasım İbn er-Reşîd’dir. **287** senesinde doğmuştu. Makhûr (mağlup olmuş) sıfatlı Kâhir isimli bu halifenin kıssası, kardeşi Muktedir’in hilâfeti bahsinde şerh edilmişti. Orada Muktedir’in nasıl tekrar onun üzerine muktedir ve gâlip gelip onu azlettiği anlatılmıştı. Muktedir’in katlinden sonra, hilâfet tekrar ona nasip oldu. Meşhur hattat Ebu Ali İbn Mukle’ye vezâreti teslim etti. Ancak Halife, onun günah işlemeye meyilli nefsinden kötülükler müşâhede etti. İbn Mukle bunu fark edince kaçtı ve gizlendi. Fırar ettiği günlerde, askerlerin emirlerine fitneye sebebiyet verecek hatlar/yazılar kaleme aldı. Onları Kâhir’den korkuttu. Neticede hepsini bir topluluk hâlinde bir araya getirdi ve Dârü’l-hilâfe’de Kâhir’i tutukladı. Bağdad asıllı olup Cüneyd, Harrâz ve Nûrî’nin dostu olan, Mekke’de mücâvir olup orada istirahat etmekte bulunan, en uçtaki derdi bile tasarruf edebilen ve şeytanî ve nefsî âfetin âfetlerini bilen tabakât-ı meşâyihin elli yedincisi Ebu Bekr Muhammed b. Ali Kettânî’nin vefat ettiği yılda, yani **322** senesinde gözlerine mil çektirerek onu âmâ hâle getirdi. Halifenin evi-barkı ve Bağdâd’ın dâhili baştan başa talan edildi. Kâhir iki gözünden mahrum bir halde, bazen mahpus, bazen de terkedilmiş olarak acıklı bir ömür sürdü. Bir buçuk yıl ve birkaç gün halifelik yaptı. Geri kalan günlerini hapis ve biçarelik ile geçirdi. 52 yaşında iken, **339** senesinde vefat etti. Kâhir’in gözüne milin çekildiği yukarıda yazılan mezkûr tarihte, [Bizanslılar] Dımaşk ve Malatiyye’yi fethettiler.

Yirminci Abbasî halifesi Emirü’l-Mü‘minîn er-Râzî Billah Ebu’l-Abbâs Muhammed b. Ca‘fer el-Muktedir b. Ahmed el-Mu‘tazîd İbn Ebi Ahmed el-Muvaffak b. el-Mütevekkil b. el-Mu‘tasım b. er-Reşîd’dir. Cemaziye’l-Evvel ayında amcası Kâhir’in hal’ edildiği gün, yani Bağdad asıllı olup Mısır’da ikamet eden, Cüneyd, Nûrî ve İbn Cillâ’nin dostu olan, tarikat hususunda diğer şeyhlerden daha bilgili olan, dünya tuzağına karşı sebatlıca direnen ve münafiğı tanıyan tabakât-ı meşâyihin elli beşincisi Ebu Ali Ahmed b. Muhammed Rûdbârî’nin vefat ettiği **322** senesinde, adına biat akdedildi. (v.113b) Cömert, kerim, âdil, fâzıl ve beğenilir bir sîret sahibi olan bu Râzî (Allah ondan razı olsun), Cuma günü minberde hutbe okuyan ve ordunun tedbiri işiyle bizzat kendisi meşgul olan halifelerin sonuncusuydu. Onun meclisi, önceki halifelerin tedbirleri gibi, âlimlerin meclisleriyle müzeyyen idi. Azametli görüntüsü olan merkepleri kendisine yakın kimselere buyururdu. Nâibleri, hâcibleri, hadem ve haşemi, mutfakları ve ihsanları gösterişli idi. Onun günlerinde, Benî Büveyh, Hamdân evlâdı, Muhammed b. Tuğc, [el-Mu‘izz Ebu] Temîm Ma‘ad ve doğudaki ve batıdaki,

güneydeki ve kuzeydeki diğer cemaatler gibi etraftaki müteğallibeler şevket ve haşmet kazandılar. Baskın/gâlip hâle gelmeleri sebebiyle de yedi iklimi kafalarına göre taksim ettiler. Halife'yi avuçlarının içene alarak ona Irak ve Sevâd'ın dışında bir yer bırakmadılar. Bu durum merhûm, hatîb, biçâre nevcivân (delikanlı) Celâl Mahmûd'un, gençliğinin başlangıcında, bu Kâtib'in üstadlık hukukunu itaatsizliğe tebdil etmesine benziyor. O dünya ehlinin nezdinde yakınlık bulmuş, gizli haldeki fitneleri teskîn etmesi için haksız yere elde ettiği nâiplik unvanından istifade ile, Nekîde'deki bütün kazâî mansıbları uhdesi altına almıştı. Bu bende kadının ise, fütûhâtta gelen mücerred bir isminden gayri başka bir şeyi muayyen değildi. "Âl-i Yâsîn'in mirası sebebiyle beni, Abbasî halifelerine benzettiği için Allah'a hamd olsun."

326 senesinde, tabakât-ı meşâyihin kırk dokuzuncusu Ebu İshak İbrahim b. Davud Rakkî, dârü'l-ikâmedeki anlaşmaya binaen saflık içindeki ihvânın sofrasında hâzır oldu. Kendisi Şam meşâyihinin büyüklerinden olup Cüneyd'in akranı idi. Büyüklerin ve şeyhlerin uzun yaşayanlarındandı. Basiret sahibi, alâmetleri tanıyan, muvahhid ile müteşerri'i ayırt eden biri idi.

328 senesinde, tabakât-ı meşâyihin elli dördüncüsü Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed Murte'îş Nisaburî, Bağdad'ın dâhilinde vefat ederek rahmete kavuştu. Hire mahallesinden olup Ebu Hafs ve Ebu Osman'ın dostu idi. Cüneyd'le karşılaştı. Makamı yüce bir kişi idi. Şûnîziyye mescidinde ikamet etti. İrade hususunda sözleri vardı. Havada uçmak ve suda yürümek hususuna ziyadesiyle muhalefet ederdi.

Tabakât-ı meşâyihin elli dokuzuncusu Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Müzeyyen Bağdadî de **328** senesinde vefat etti. Sühey²³ b. Abdullah ve Cüneyd'in dostu idi. Âlim ve müttakî biri idi. Tevhidi tebliğ ederdi. Akıbetinden korkarak mürşidinin nasihatıyla tarikat meydanına adımını attı.

Burada münasebeti olması dolayısı ile, tabakât-ı meşâyihin altmış ikincisi Ebu Bekr Abdullah b. Tâhir Ebherî'nin de [mezkûr tarih civarında] vefat ettiğini belirtelim. O, Cebel meşâyihinden olup Şiblî'nin akranı, Yusuf b. Hüseyin'in de dostu idi. Müttakî bir âlimdi. Hakk'a olan inancından dolayı fakra muhabbet, cehenneme düşmanlık duyardı.

Tabakât-ı meşâyihin altmış üçüncüsü Ebu'l-Hüseyin Bunân, tarihsiz olarak zikredilmesi sebebiyle bize malûm [olmayan bir tarihte] âhirete rıhlet etti. Mısır'ın büyük şeyhlerinden olup Sa'îdî Harrazî [ile akrabalık bağı vardı]. Tevekkülün

²³ Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinde bu isim "Sehl" olarak geçmektedir (Bkz. s. 75).

menfaatlerini ve kalbe sükûnet vermeyi muayyen kıldı. Alâmetleri bilirdi.

Dosdoğru bir muvahhid olan, ihlasla hareket eden, ta'fîl ve ruhsatı nehyeden, mugalataya, zındıkaya ve avâma düşman olan tabakât-ı meşâyihin altmış dördüncüsü Ebu İshak İbrahim İbn Şeybân Karmisînî (v.114a) ile âlim bir sûfî olan, insanlarla ünsiyeti nehyeden, fasılları terk eden, halkın içine girip karışmaya düşman olan tabakât-ı meşâyihin altmış beşincisi Ebu Bekr Hüseyin b. Yezdânyâr Urmevî, bize ulaşmayan belirsiz bir tarihte rahmete kavuştular.

Ordu komutanlarının Halife'ye gâlip gelmesi sebebiyle, şahsındaki asâletle süslü bulunan vezir İbn Mukle'nin el ve ayağı kadıların vermiş oldukları fetvaya binaen kesildi. Askerlerin reisleri her ne istedilerse, akıllı ve ibnû'l-vakt olan (vaktinin şartlarına uyan) Halife onu yaptı. Şüphesiz bu şekilde zamanın sesine kulak vermesi, onun muasırlarına göre bir miktar daha fazla tahta kalmasını sağladı. 6 yıl, 2 ay ve birkaç gün hilâfet sürdü. 31 yıl ve birkaç ay ömür sürdükten sonra, **329** senesinin Rebî'ü'l-Evvel ayının 20'sinde, katledilme ve azaba uğrama korkusu yaşamaksızın vefat etti.

Eskilerin kaydıyla 320'den sonra denilerek zikredilmeden bırakılmış muamma sûretindeki bir tarihte, tabakât-ı meşâyihin kırk yedincisi Ebu Bekir Muhammed b. Musa Vâsitî daimî mutluluğu talep edenlerin yurdu olan âhiret tarafına rihlet buyurdu. Horasan asıllı olup Fergana'da doğdu. Marifet sahibi olan, kalplerin sırlarını keşfeden, makamı yüce olan, kine yer vermeden ihlas peşinde koşan, gönüllerdekini bilen, nefsin her hareketini muaheze eden ve ibadet makamlarını beyan buyuran biri idi.

Yirmi birinci Abbasî halifesi Emirü'l-Mü'minîn el-Muttakî Ebu İshak İbrahim b. el-Mu'tasım Billah b. Ebi Ahmed el-Muvaffak Billah b. el-Mütevekkil b. el-Mu'tasım b. er-Reşîd'dir. Râzî'nin vefat ettiği gün adına biat edildi. Muttakî sıfatı kendisine uygun düşen bu Muttakî Abbasî'nin hilâfetinin evvelinde, Mısır'da ikâmet edip orada istirahat etmekte olan, şeyhlerin büyüklerinden olup bâtını münevver kılan, gâyet güzel görünüşlü olup hâllerin durumunu bilen tabakât-ı meşâyihin kırk sekizincisi Ebu'l-Hüseyin²⁴ Ali b. Muhammed Sâîğ Dineverî, **330** senesinde talihlerin doğduğu yere dikkat kesilerek melekût âlemine tulu' edip gitti. Bu Muttakî, alâmet-i fârikasının muttakî olması gibi, asla sarhoşluk veren içeceklerden tatmamış, Kur'ân okumak, ibâdetleri ve nafileleri yerine getirmek, oruç tutmak ve yönetimle ilgili hususları görüşmekten başka, nedimler ve çirkin sohbetlerde bulunan kimselerle hiçbir işi

²⁴ Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinde bu isim "Ebu'l-Hasan" şeklindedir (Bkz. 68).

olmamıştır. Muttakî, Tüzün-i Türkî'den korktuğundan dolayı Bağdad'dan ayrılarak Musul'a gitti. Etraftaki emirleri hilâfete yardıma davet etti. Nâsırüddeve ve kardeşi Seyfûddeve Hamdânî buna icâbet ettiler ve Bedbaht Tüzün ile muhârebeye giriştiler. Ancak Köpek Tüzün bunlara gâlip geldi. Bunun üzerine Muttakî, bir müddet Musul'da Abdullah b. Hamdânî'nin oğullarından Hüseyin²⁵ Nâsırüddeve ile Ali Seyfûddeve'nin yanında kaldı. Onlara hil'atler giydirdi, mezkûr lakaplara [ilave olarak] künyeler vererek onları keremli kıldı. Bundan sonra Halife Muttakî, Hamdân evlâdında [kendinden dolayı] bir bıkkınlık hissedince, Melûn Tüzün ile sulh yaparak tekrar Bağdad'a geri döndü. Gaddar Tüzün, onu istikbal ederek yer öptü ve ona mülâzımlıkta bulundu. Bundan sonra Abdullah Müstekfî İbn Müktefî'yi [hilâfete] hazırlayarak ona biat etti, Muttakî'yi de ona teslim etti. Müstekfî, Muttakî'nin gözlerine 333 senesinde mil çekti ve hilâfet tahtına kendisi oturdu. Gözsüz kalan Muttakî'yi de oturduğu yerden aşağı indirdi. O, 359 senesine kadar hayatta idi. Bu tarihte Hakk'ın rahmetine (v.114b) kavuştu. Onun hilâfet müddeti, 3 yıl ve 11 ay ile sınırlıdır. Ömrünün tamamı, 60 yıla baliğdir.

Yirmi ikinci Abbasî halifesi el-Müstekfî Billah Abdullah b. Ali el-Müktefî b. Ahmed el-Mu'tazîd'dır. Muttakî'nin hal' edildiği gün adına biat edildi. O, Tüzün-i Türkî'yi altın bir taç ve murassa' bir binekle müşerref kıldı. Hilâfetin bütün işlerini ona havale etti.

334 senesinde tabakât-ı meşâyihin elli üçüncüsü Ebu Bekir Dülef b. Hucder Şiblî, mahrum bırakılmış bir şekilde değil ihrama girmiş mukaddes bir kişi olarak âhret tarafına acele acele gitti. Uşrunvesne asıllı olup Bağdad'da ikamet etti. Cüneyd'in dostu olup ilim ve amel bakımından asrının yegânesi idi. Mâlikî mezhebîndendi. Muhammedî telkinle Rabbanî zikir deryasını güzergâh kılanların sekizincisi olan Hayrû'n-Nessâc'ın meclisinde tövbe edip, pişman olmadan önceki idaresi sebebiyle Demavend halkından özür diledi. Bidâyette giriştiği muazzam mücâhedesiyile tanındı. Uyanık kalabilmek için gözlerine tuzlu su çekmeyi severdi. Şeri'ata muazzam bir saygısı vardı. Yılın bütün aylarında Ramazan ayındaymış gibi davranırdı. 87 yıllık bir ömürle vasf edilmeden önce, kaçıp Hazret-i Rubûbiyyet'e sığındı.

Balık avcısı Büveyh neslinden gelen ve ileride zikredilecek olan Muizzüddeve Bağdad'a varınca, Müstekfî gizlendi. Muizzüddeve'ye hediyeler gönderdi. Ağır bir

²⁵ İbnü'l-Esîr'de bu isim "Hasan" olarak geçmektedir: Nâsırüddeve el-Hasan b. Ebi'l-Heycâ' Abdullah b. Hamdân (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. VIII, s. 179, 345-6).

yeminle söz vererek bir anlaşma yaptı ve tedbir buyurdu. Bunun üzerine Muizzüddeve, Hazret-i Müstekfi'nin yanına vardı ve yer öptü. Halifenin el ve ayaklarını yüzüne sürdü. [Sonra bir miktar] uzaklaşarak bekledi. Muizzüddeve'nin ashâbından olan iki Deylemli şahıs, Müstekfi'nin yanına gelerek ellerini uzattılar, maaşlarının ödenmesini istediler. Halife, el öpmek hevesinde olduklarını sanarak öpmeleri için onlara ellerini uzattı. Onlar ise Halife'yi tutarak tahtan aşağı çektiler. Sarığını boğazına dolayarak Muizzüddeve'nin evine götürdüler. Dârü'l-hilâfe hemen o saat yağmalandı. Müstekfi'nin iki gözüne, kendi amca oğlu Muttakî'ye reva gördüğü fiilin karşılığı olarak mil çekildi, kendisi de azledildi. Böylece Müstekfi'nin hilâfet müddeti, 1 yıl, 4 ay ve 2 gün sürdü. Ömrünün sonuna kadar tutuklu olarak kaldı. **338** senesinde, 46 yaşında iken vefat etti. Allah sonsuz rahmetiyle ona rahmet buyursun.

Yirmi üçüncü Abbasî halifesini zikre geçmeden önce, hicrî 300 senesinin başından 320 küsûra kadarki İslâm dininin müceddidlerinden olup çeşitli tâifelere mensup doğru yolu gösteren kimseleri hatırlatmak istiyoruz.

Halifelerden on sekizinci halife Ca'fer Muktedir, yukarıda zikri geçtiği üzere **300**'ün en önde gelenidir.

Şâfi'î mezhebine mensup olanlardan Kâdî Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Süreyc **306** senesinde [vefat etti]. Bu Süreyc, tarif itibariyle Eşheb'in dostu olarak tanınan ilk Süreyc'ten farklı bir kimsedir. Mezhebi şerh ederek 400 parça kitap tasnif etti ve ulûm-ı Şâfi'î'yi yaydı.

Hanbelîlerden Ebu Bekir Ahmed b. Harun Hallâl **311** senesinde [vefat etti]. Fıkıh sahasında pek çok tasniflere sahiptir. Mezheb üzerine câmi'-i kebîr bir şahsiyettir.

Hanefîlerden Ebu Ca'fer Ahmed b. (v.115a) Muhammed b. Selâme Ezdî Tahâvî, 73 yaşında iken **321** senesinde [vefat etti]. Şâfi'î iken üstadı Müzenî'nin serzenişî üzerine Hanefî oldu. Kitaplar tasnif etti. Nu'mân'ın ashâbının serveri hâline geldi.

Mâlikîlerden -----

İmamiye'den Ebu Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb Râzî [bizce] meçhûl bir tarihte [vefat etti]. Meşhûr bir fakih, faziletli bir şahıs ve Ehl-i Beyt-i Nübüvvet'e mensup imamlardan idi.

Usûlî kelimcilerden Ali b. İsmâ'il b. İshak b. Ebi Bişr, 60 yaşında iken, mezkûr Tahâvî'nin irtihâlinde bir sene önce, **320** senesinde [vefat etti]. Soyu Ebu Musa Eş'arî'ye çıkar. Usûl imamı olup pek çok tasnifi vardır. Mu'tezile, Melâhide, Revâfiz, Cehmiyye, Havâric, Haşeviye ve bütün bid'at ehli fırkaların delillerini ibtal etti/çürüttü.

Mezhebini Mısır'ın ufuklarına kadar yaydı. Bağdad'da sâkin idi. Yatıp istirahat etmekte olduğu yer de yine burasıdır.

Ebu Bekir Ahmed b. Musa b. Mücâhid Makkarî, 72 yaşında iken **324** senesinde [vefat etti]. Kurrâ şeyhlerinin büyüklerinden olup onların önde geleni idi.

Muhaddislerden Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, mezkûr tarihlerde Hakk'ın rahmetine vâsıl oldular. Allah onlardan razı olsun. Şimdi tekrar asıl konumuzun başına dönüyoruz.

Yirmi üçüncü Abbasî halifesi Emirü'l-Mü'minîn el-Mutî' Lillah Ebu'l-Kâsım el-Fazl b. Ca'fer el-Muktedir b. Ahmed el-Mu'tazid'dır. **334** senesinin Cemâziye'l-Âhir ayının 22'sinde, amcasının oğlu Müstekfî'nin hal' edildiği gün ona biat edildi. Bu yılın Muharrem ayında Bedbaht Tüzün-i Türkî, Muttakî'yi ve diğerlerini ortadan kaldırmanın günahı gibi çirkin amelleriyle birlikte âhret tarafına pişmanlık ve utanç içinde gitti. Mutî'e, hilâfet hususunda, sadece hutbede ve sikkede isminin geçmesinden başka söz hakkı kalmamıştı. O da memleketin tedbirini alıp bırakma, emredip nehyetme ile ilgili bütün diğer hususları, veziri Muizzüdevle Ahmed b. Büveyh'in eline bırakıp bu işlerden uzaklaştı. Mutî', güzel sîretli, iyi itikadlı ve beldelere bolca sadakalar dağıtan bir halife oldu. Onun bu husustaki yöntemi şöyleydi: Abbas evladına ve Alevîlere bir günde in'am/bağış buyurduğu miktarı, diğerlerine yıllar içinde bile vermezdi. Medine-i Resûl (Allah'ın salât ve selâmı ona olsun)'e büyük miktarda mallar götürerek tasadduk etti. Altın ve gümüş kandilleri, şerefli ve mukaddes kabul edilen iki mescide, yani Ka'be-i Muazzam ve Medine-i Mükerrrem'e Hüdâ'yı tazim niyetiyle hediye (Ka'be'ye yapılan özel bağış) olarak hediye etti. 29 yıl ve birkaç ay hilâfet vazifesini yürüttü. Nihayet kendi kendini hal' ederek hilâfeti, Emirü'l-Mü'minîn olmaya lâayık oğlu **yirmi dördüncü Abbasî halifesi** Abdülkerim et-Tâi'e hâvale etti. Deyrû'l-Âkûl'de, 63 yaşında iken, ardında güzel bir isim bırakarak vefat etti. İtaatkar tabiatlı bu Mutî' (Allah ondan razı olsun)'in, [hilafeti devrettikten sonra] 2 ay ve birkaç gün [daha yaşadığı] kabul olunur.

Bu dönemden sonra "Sen mülkü dilediğine verirsin" takdir-i ilahîsınca, muhtelif şahıslar tarafından kurulan çeşitli devletler, serâdan (yerden) Süreyyâ'ya, hatta ferşten (yerden) arşa (gökyüzüne) kadar varmıştır. Bu durum Abbasî halifesi er-Razî Billâh zamanında canlanmış ve bu devletin sonuna kadar [devam etmiştir]. Mutî' ve oğlu Tâi' ile onların çocuk ve torunlarından olan benzerleri, Muktefî (v.115b) b. Mustazhir'in hilafetinin nihayetine kadar [bu şekilde halifelik yapmışlardır]. Ebu'l-Muzaffer Yusuf

Müstencid b. el-Muktefî b. el-Mustazhir (Allah hepsinden razı olsun)'in hilâfetine başlangıcında, Benî Büveyh, Benî Hamdan, Rebî'a ve Mudar melikleri, Arab, Mısır ve Mağrib hâkimleri gibi mahallî padişahlar ortaya çıkmışlar, beldeleri taksim ederek ve kulları itaatleri altına alarak şöhret olmuşlardır. Halife Tâi'in zikrine geçmeden önce, [adı geçen hanedanlarla ilgili olarak] ağır bir tafsilata girmeden icmâl tarikiyle, özetin özeti olarak, kısaca, tedarik kabilinden, dizginleri daha kısa tutarak şu kadarı zikredilecektir: Her hanedanın hüküm sürdüğü müddetin kemiyeti başlangıcından sonuna kadar verilecek, en meşhurlarının isimleriyle ilgili umûmî ve husûsî dillerde tedavül eden malumat aktarılacak, büyüklerinden bazısının hayat hikayeleri hakkında numûne olarak, duyurma kabilinden bilgiler sunulacaktır. Bir kişi, burada bir araya getirilip telaffuz olunanları [okuduğunda], insanların tek tek silinip gittiğini anlar ve insanoğlunun ibretli hikayesine muttali olarak, günlerden gayri zamanların (duhûr) tekrar ettiği hususunda tecrübe sâhibi olur. Neticede de âlim olur, hayır yapmanın faydasını görür. Hayretten kurtularak, genç kadın şarkıcının kendi etrafında cevelan etmediğinin farkına varır. Nihayet burada eğri büğrü olarak yazılmış latifeler onu eğri büğrü sözlerden kurtarır ve ahlâkını tezkiye, kifayetini yükseltme, nifakını giderme ve ufuklarını açma yönüyle taklid etmekten tevfik ve tahkik sınıflarındaki burçların zirvesine ulaştırır.

2.2.4.2. Büveyhîler

Benî Büveyh ile ilgili haberler, sıkıcı uzatmalardan âzâde, ancak utanç verici kısaltmalardan da uzak bir şekilde başından sonuna kadar şöyledir. Mezkûr Büveyh, Deylemlî, balıkçılık yapan zayıf bir adam idi. Aslı Sâbûr Zî'l-Ektâf Sâbî'ye dayanır. Yetişip büyüdüğü yer Leyâhic'tir (?). [Büveyh] bir gece rüyasında, erkeklik organından ateş çıktığını ve ufukları kapladığını gördü. Bir tabirciye iki balık verdi. O da bir şey değiştirmeksizin şöyle bir tabir yaptı: "Oğulları dünyaya padişah olacaklar". Bunun üzerine Büveyh'nin arkadaşı, onun hâline bir daha baktı ve tabirciye bir tokat attı. Zira tabircinin söylediklerinden dolayı şaşırılmış bir vaziyette idi. Bunun üzerinden çok geçmeden Büveyh'in üç oğlu tabir buyurulan şeye vâsıl oldular. İmâdüddeve Ali, Rey ve Isfahan sâhibi Merdâvîc'in hizmetkârı olarak mâl tahsiline gitti. Mâlî tahsil etmesine rağmen hizmet ettiği kişiye götürmedi. Asker topladı ve birkaç şehri tasarrufu altına aldı. Ancak bu mal zamanla eriyip bittiğinden, İmâdüddeve gam denizine düştü. Bu esnada yeryüzünün ahvâline hizmet edenler, yılanların delâletiyle eski evlerin

tavanlarından ona saadetini geri verdi. Şöyle ki, mezkûr İmadüddeve'nin gözü önünde bir yılan, damdan dama geçerek orada defîne bulunduğunu dâir bir alamet zâhir etti. Viranelerin yarıklarını dikkat ederek yıktılar ve [içinde hazine bulunan odanın] kapılarını [gördüler. Yine bu esnada] kulağı ağır işiten bir terzi de altın dolu sandıklardan haber verdi. Şöyle ki, İmadüddeve: “Bana kaç gez kumaştan cübbe dikersin?” diyince, terzi sandıkları sorduğunu sandı ve korkarak [her şeyi itiraf etti]. Bir gün güçlü bir ordu oluşturulmasını emir buyurdu ve ilk olarak hizmet ettiği kimsenin şehirlerine gâlip gelerek onlara mâlik oldu. Bundan sonra Halife Müstekfî'nin hizmetine girdi ve yer öptü. Hazret-i Hilafet tarafından kendisine lakap verilerek, sema ve sîmanın vakarı olan isimleri taç sahibi olma cihetine girmiş oldu. Tedricen Fars, Irak, Arab, (v.116a) Acem ve Horasan beldeleri mezkûr kimselerin memleketleri hâline geldi. Emsarda (büyük şehirlerde) yaşayanlar onların memleketlerinden mülkler edindiler. Onların işi, halifeleri nasb ve azletme ve Abbasî ailesiyle hısımlık kurma hususunda inisiyatif kullanma noktasına kadar vardı. “At sahibi hayrı arzularsa, hayırlı gem vurur. At sahibi şerri arzularsa, şerli gem vurur.” şeklinde tedavül eden meşhur darb-ı mesel hükmünce, hoşnut oldukları vakit halifelere hizmetler ettiler, mallar verdiler. Karşılıklı konuşma esnasında güzel bir akide gereği ayak öptüler, rızıklarını temine çalıştılar. İşaret olunan durumun aksi olduğu vakit ise, tuğyan ve düşmanlıkta Semud kavmi, Âd kavmi ve kazıklar gibi [yere çakılmış yüksek pramitler yaptıran] Fir'avn, dönemin kadıları da dahil olmak üzere zamanın insanların sapık âdâbını onlardan borç almaya gelirdi. Allah, kendisinden yardım istenilen ve kendisine güvenilendir.

İki zülûf sâhibi bu üç kardeşin çocukları ve torunlarının sayısı kesret derecesine ulaşmıştır. Bunların, hilâfet emirleri, memleket taraftarları ve Benî Hamdan ve Kâbûs ile Vâsıt ve çeşitli beldelerin hâkimi akıllı Türk emiri gibi kendi muasırları ile, hükmetmek hususunda ve kaleler almak ve buk'alar (araziler) elde etmek gibi diğer konularda edindikleri kaziyelerini, muhaverelerini ve tecrübelerini tafsil etmek, bu muhtasarı mütalaa edenlerin lokması değildir. Bu Benî Bûye'nin idâreyi elinde tuttuğu zamanda, onlar Benî Abbas'ın aziz halifelerinin lütuflu gölgeleri altında, saltanat şeklindeki vezâret niyâbetiyle hüküm sürmüşlerdir.

Tabakât-ı meşâyihin altmış altıncısı Ebu Sa'îd b. el-A'râbî Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd Basrî, Ka'be'de mücâvir idi. Burada istirahat etmektedir. Cüneyd, Amr b. Osman Mekkî ve Nûrî'nin dostudur. Hakk'a yakınlığın mümkün olduğuna inanıyordu. **341** senesinde [vefat etti].

Tabakât-ı meşâyihiin altmış yedincisi Ebu Amr b. Muhammed b. İbrahim Züccâcî Nisaburî, Mekke'de mücavir idi. Burada uyumaktadır. Cüneyd, Ebu Osman, Nûrî, Havâs ve Ruveym'in dostu idi. İftitah tekbiri ve gönlün sırrına muvâfakati hususunda söz sâhibi idi. **348** senesinin başında [vefat etti].

Tabakât-ı meşâyihiin altmış sekizincisi Ebu Muhammed Ca'fer b. Muhammed b. Nusayr Bağdadî, Cüneyd, Nûrî, Semnûn ve Ruveym'in dostu idi. Hakikatlerle içli dışlı olmaktan lezzet alırdı. O da **348** senesinde [vefat etti].

Tabakât-ı meşâyihiin altmış dokuzuncusu Ebu'l-Abbâs Kâsım b. Kâsım Seyyârî Mervî, âlim biri idi. Müşahedât, riyâzât ve sabrı [ile tanınmıştı]. **342** senesinde [vefat etti].

Tabakât-ı meşâyihiin yetmişincisi Ebu Bekir Muhammed b. Davud Dineverî Dukkî, Şam'da ikamet etti. 100 yıldan fazla yaşadı. Zekkâk'ın dostu idi. [Mideye giden] lokmaların hallerini temyiz ederdi. **350** senesinden sonra [vefat etti].

Tabakât-ı meşâyihiin yetmiş birincisi Ebu Muhammed Abdullah Râzî, aslen Nisaburlu idi. Cüneyd, Ebu Osman Hîrî, Yusuf b. Hüseyin, Ruveym ve Semnûn'un dostu idi. Nefyetme ve övünmenin âfetleri üzerine âlim idi. **353** senesinde [vefat etti].

Tabakât-ı meşâyihiin yetmiş ikincisi Ebu Amr İsmail b. Necîd, Cüneyd'e yetişti, Osman'ın dostu idi. Nefsin büyük düşmanı idi. **366** senesinde [vefat etti].

Tabakât-ı meşâyihiin yetmiş üçüncüsü Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed Bûşencî, Horasan diyarının fetâlarından olup Ebu Osman, İbn 'Atâ, Cerîrî ve Ebu Ömer Dımaşkî'nin dostu idi. İmân meselelerini şerh etti. (v.116b) **348** senesinde [vefat etti].

Tabakât-ı meşâyihiin yetmiş dördüncüsü Ebu Abdullah Muhammed İbn Hafîf Şirazî, Ruveym, Cüneyd ve İbn 'Atâ'nın dostu ve asrının yegânesi idi. Şeyhlerin şeyhi, müridlerin mürşidi oldu. Ruhsatı nefyeder, bir rekatta Kur'ân'ı hatmederdi. **391** senesinde [vefat etti].

Tabakât-ı meşâyihiin yetmiş beşincisi Ebu'l-Hüseyin Bundar b. Hüseyin Şirazî, usûl âlimi idi ve hâl hususunda pek büyüktü. Hevâyı (zevk, kapris) terk etmiş biri idi. **353** senesinde Errecân'da istirahatete çekilmiştir.

Tabakât-ı meşâyihiin yetmiş altıncısı Ebu Bekir Tamestânî, ilim ve hâl bakımından asrının yegânesi idi. Nefsin örtüsünü şerh etmiş ve ukûbete dikkat göstermiştir. **340** senesinden sonra Nisabur'da uykuya çekilmiştir.

Tabakât-ı meşâyihiin yetmiş yedincisi Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed Dineverî, 'Atâ'nın dostu, âlim, fâzıl ve sert bir vâiz idi. Amelsiz câhil sûfilere, kabiliyet

isteyen zikri açıklamıştı. O da **340** senesinden sonra [vefat etmiştir].

Tabakât-ı meşâyihin yetmiş sekizincisi Ebu Osman Sa'îd b. Sellâm Mağribî asrının yegânesi idi. Ondan önce onun gibisi gelmemişti. İbn Kâtib, Habîb Mağribî ve Ebu Amr Züccâcî'nin dostu idi. Nehrecûrî ve İbn Sâyiğ'a yetişti. Takvâ ve hadleri şerh etti. Nisabur'da istirahat etmektedir. **373** senesinde, cenaze namazını, vasiyeti üzerine İmam Ebu Bekir b. Fûrek kıldırdı.

Tabakât-ı meşâyihin yetmiş dokuzuncusu Ebu'l-Kâsım İbrahim b. Muhammed Nasrâbâdî, Horasan'ın şeyhi ve Şiblî ve Mürte'îş'in dostu idi. Cennetten geçmiş, lika (karşılaşma) ve bekâ hususuna gönül vermiş biri idi. Kalplerin vâizi, hadislerin âlimi idi. Tevilleri ve ruhsatı ziyadesiyle nefyederdi. Mekke'de mücavir idi. **367** senesinde burada istirahata çekildi.

Tabakât-ı meşâyihin seksenincisi Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim Husrî, Bağdad'da ikamet etti. Acayip bir hâli ve karakteri vardı. Nafileleri farz gibi eda eder, sırları derinliğine araştırırdı. **391** senesine [vefat etti].

Tabakât-ı meşâyihin seksen birincisi Ebu Abdullah Ahmed b. 'Atâ Rûdbârî, Ali Rûdbârî'nin kız kardeşinin oğlu idi. Şam'ın şeyhi olup devesi onunla konuşurdu. İhvânî kollar, cimrilikten nehyederdi. **369** senesinde [vefat etti].

Zikri geçen tarihlerle birlikte tevâtür yoluyla zikredilen Hakk'ın rahmetine kavuşmuş bu azizler, kendisine itimad olunan büyük bir muteber kitaptaki tabakât-ı meşâyihe ait seksen bir tabakanın içinden seçilerek nakledildi. Tasnif olunan bu kitapta, müellifin vaktine kadarki zamanın hâs, kâmil ve tecrübeli kimselerinden 65 kişi, övünmek için değil yeni bir cem ortaya çıkarmak amacıyla, İslâmî üssün başı olan Abbasî hanedanının yönetimindeki hilâfet devletinin zikri altında, her birinin vefat tarihlerine uygun düşen muhtelif yerlere serpiştirilmiştir. Onlardan geriye kalan 16 kişi ve bunlarla ilgili şeyler ise, bu nüshanın yapraklarını parlak bir şekilde görünmekten âtil bırakmamak için, haşiyelerin satırlarına intikal ettirilmiştir. Tarihlerde yakınlık, ardışıklık ve üzerlerinde şüphe olmaması itibariyle kesin bir açıklık vardır. Bu kimselerin Abbasîlerin şerefli eşiklerinin hizmetçileri olan Benî Bûye saltanatı dönemine dâhil olduklarına ve Benî Hamdan'ın muasırları bulduklarına eminiz ve garanti veriyoruz. Yine şarabın suyla karıştırılması gibi, Benî Bûye zamanındaki tabakât-ı meşâyihin en muteber şahsiyetlerini, (v.117a) saltanatla ilgili mevzuların birbirinin içine geçen bahislerinde son bir defa daha hatırlatacağız. Her ne kadar Hamdan oğulları da onların muasırları iseler de, "Ukkaşe onunla seni geçti" hükmünce,

balıkçı Benî Bûye'nin zikredilen önderleriyle ilgili bâbı bitkinliğe/yorgunluğa meydan vermeyecek şekilde göz önüne sermeye çalışacağız.

Cemâlû'l-İslâm, Üstad, İmam Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî (Allah ona rahmet eylesin), 437 senesinde telif ettiği *Risâle*'sinde, toplanarak zikredilmiş ve yazılmış bu tabakalardan başka, tarikat hususunda hassas olan ve hakikat sırlarını keşfeden kendi asrındaki bazı kimselerden de bahsetmiştir. Üstad, Şehid, Ebu Ali el-Hasan b. Ali ed-Dakkak, Kur'ân tefsiri üzerine *Hakâyik-i Sülemî* isimli kendisine nispet olunan eseri kaleme alan âlemin yegânesi Şeyh Ebu Abdurrahman Sülemî, Harem[-i Şerif'te] mücavir bulunan Ebu'l-Hasan Ali b. Cehzem, Taberistanlı Şeyh Ebu'l-Abbâs Kassâb, Dineverli Ahmed-i Esved, Nisaburlu Ebu'l-Kâsım Sayrafî, yine Nisaburlu Ebu Sehl Haşşâb-ı Bozorg, Mansûr b. Halef Mağribî, Ebu Sa'îd Mâlîni ve Ebu Tâhir Hocendî (Allah yattıkları yerleri güzelleştirsin)'ye de kısaca yer vermiştir. Aziz ve Celil olan Rablerinin yardımına rağmen, bu yüce makamlı kimselerin menâkıpları uzun ve muameleleri de çok olduğundan acizlik göstermiştir.

Meşârik ve Meğârib'in ittifakıyla meşâyihin sultanı kabul olunan tariften müstağni Ebu Sa'îd b. Ebi'l-Hayr, zaman ve mekân itibariyle Üstad Kuşeyrî'nin muasırı idi. Ancak şu cihetle onun bahsine *Risâle*'sinde yer vermemiştir: İkisinin arasında makam sevdasından kaynaklanan bir soğukluk mevcuttu ve *Risâle*'nin telif edildiği sırada da bu düşmanlık devam ediyordu. *Risâle*'nin tamamlanmasından sonra Üstad Ebu'l-Kâsım, Şeyh Ebu Sa'îd (Allah ruhunu takdis etsin)'den meclis ve meclislerde pek çok kerâmet ve uzun kıssalar sâdır olduğunu müşâhede edince, ona bağlanmış ve onun müridi olmuştur. *Risâle*'sinde Şeyh'i yâd etmemesinin sebebi, işte bu kusurdan başka bir şey değildir.

Ben bende müellif bunları gerçek bilgiye dayalı olarak söylüyorum. Zira Şeyh Ebu Sa'îd'in seferde ve hazardaki menâkıbı hakkında [yazılmış] büyük cildli bir kitap sürekli olarak merhûm Fahrüddin Cerre'nin elinin altında idi. Fahrüddin katledildiği vakit, bir cemaat, bu kitabı, henüz 14 yaşında masum bir çocuk olan bana verdiler. Ondaki Farsça terkiplerinin gizlisi saklısını, Malâkopiye'nin dâhilinde, Nekîdî diye maruf ilk üstâdım Mevlâna Kemâlüddin (ömrü uzun olsun)'in huzurunda okudum ve tahkik ettim. Bir yıl sonra, babamın kabrini ziyaret etmek için Nekîde'ye geldiğimde, ihsankâr, hayır işleyen, Sadr-ı sa'îd, Hâce-i şehîd, Ebu'l-hasenât, Hüdâvend Nizâmüddin'in hizmetini sabırla yerine getirmekte olan şeyhlerin ve âriflerin seyyidi Şeyh Müzafferüddin, Nekîde'de evinde kaldığım, elbiseler, sadakalar ve nimetleriyle

huzura erdiğim, kendisine nisbet edildiğim, üzerimde babamdan daha fazla hakkı bulunan Ahmed b. Ali'ye kitabın bende olduğunu gammazlayınca, ben hakîr kul da sen şeyhin söylediklerini tasdik etmeyi farz bildim ve kitabı, Fahrüddin Cerre'nin kayın pederi mezkûr Hâce Nizâmüddin'e teslim ettim. Bu hususu 50 yaşında iken hatırlatmamın manası, (v.117b) her gün, diğerleri bir tarafa, mütebahhir insanların bile ismini ve nişanını duymamış olduğu yazılmış bir kitaptan bir parçanın (?) tahrir edildiğini okuyucuların bilmesi içindir.

Diğer bir husus, tarikât-i meşâyihin aslının birinci şahıstan ikinciye ve böylece nihâyetine kadar silsile hâlinde zikrin telkin edilmesi olduğundan, Hazret-i Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'den bu müellif kâtibin şeyhinin zamanına kadar zikri telkîn edenlerin tertibi de, övülmeye lâyık bu tâifenin fertlerinin sayısı miktarıncadır. Bu bakımdan şeyhimin baba ve dedelerinin mürşidlerini husûsî olarak, bu âlemdekileri ise umûmî olarak getirmeyi, bu arada onu (Allah ruhunu takdis etsin ve yattığı yeri nurlandırsın) da hatırlatmayı vâcib görüyoruz. “Başarı Allah'tandır diyoruz.”

Yukarıdan aşağıya şu şekildedir: Yaratıcı, yardım eden, zikri yüce olan, manevî yücelik itibarıyla mütaal olan, yukarıda ve her hangi bir cihette makamı bulunmaktan müberra olan ve oğul nispet edenleri ispata davet eden Allah, ulûhiyetin kemâline yaraşır şekilde “Allah'tan başka ilah yoktur” kelimesini kendi zikri olarak buyurmuş, bu [zikr-i şerifi] ilâhî bir telkîn ile Cebrâil-i Emîn'e öğretmiştir. Nâmûs-ı Ekber (ona selam olsun) olarak zikr olunan Rûhu'l-Kudus'ten sonsuz tahiyat ve meziyetlerle mahsus kılınan iki cihânın Mustafa'sı çekinerek değil bilakis arzulararak bunu almış ve ürpererek onu telaffuz edip yakınlık derecesini arttırmıştır. Seyyidü'l-evvelîn ve'l-âhirîn olan Allah Resûlü Muhammed (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun), zikr-i şerîfin telkinini damadı ve amcasının oğlu, Haydar-ı Kerrâr Ali b. Ebi Tâlib'e buyurmuştur. Emirü'l-Mü'minîn Ali (Allah yüzünü ağartsın), İmam-ı Rabbânî ve vâiz-i Samdânî olan Hasan-ı Basrî (Allah ondan razı olsun)'ye telkin etmiştir. Kendisine işaret olunan Hasan-ı Basrî'den [sâdır olan] mana ve kelâmı, mezkûr Habîb-i Acemî (Allah kabrinde rahat ettirsin), [ondan da] Ebu Süleyman Davud b. Nusayr Tâî, meymûn kuşu ve hümâyûn yıldızı misâli şâhin ve şâhane tarzında uçan bir kuş gibi kapmıştır. Biraz önce kendisine atıfta bulunulan Davud-ı Tâî'den Ebu Mahzûf Ma'rûf b. Firûz Kerhî telkîn almıştır. Marûf kere marûf ve marifeti kâmil olan Ma'rûf (Allah rahmet eylesin)'tan da, Cüneyd'in dayısı Ebu'l-Hasan Serî b. Muğalles Sakatî, zeminin açılmış yüzündeki bir

ben gibi olan mezkûrların hâlini almıştır. Serî'den kâmil önderlerin servisi, Serî'nin kız kardeşinin oğlu, ilim ve amel bakımından tabakât tâfelerinin en iyisi, aslen Nihâvendî, menşe' itibariyle Irakî, ikâmet itibariyle Bağdadî, tarif itibariyle ise Kavârî olan Ebu'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed Nihâvendî kapmıştır. Cüneyd'den asıl itibariyle Uşrun Vesne'de yetişmiş olan Ebu Bekir Dülef b. Cahder Şiblî Bağdâdî'ye vâsıl olmuştur. Şiblî'den 120 yaşında iken [vefat eden] Üstâd-ı meşâyih Hayrî'n-Nessâc Muhammed Bağdâdî yüklenmiştir. Muhammed Nessâc'tan mürşid-i yegâne ve kâmil-i ferzâne (âlim) olan Ebu Bekir²⁶ Züccâcî Nisâbûrî işittiklerini temyîz ederek devralmıştır. Bu Züccâcî'den işaret olunan kavmi ve diğer bidatçıları değersiz kılan ve kendi asrındaki tabakâtın ekserisinin üstadı olan Ahmed Gazzâlî almıştır. Ahmed Gazzâlî'den Şeyhu'l-İslâm, İmam Ziyâüddin Abdülkâhir b. Abdullah Bekrî Sühreverdî dinlemiştir. Ebi Necib Sühreverdî'den Kutbuddin Ebherî (v.118a) dinlemiş, gönlünü benzeri görülmemiş bir tasfiyeye tabi tutmuştur. Kutbeddin Ebherî'den Pîr-i Hakk Rüknüddin Sücâsî['ye intikal etmiştir. Sücâsî] nefs-i emmârenin aldatmalarını temyîz ile yok etmiş, hakikat burcunun zirvesine çıkmış kimselerin arasına karışmış ve bir dürrâc (keklik) gibi melekût tarafına uçmuştur. Tasdik cihetiyle de lakab olarak Rüknüddin-i Pâk-ı Muhammedî'yi lâyük görmüştür. Rüknüddin Sücâsî (istirahat ettiği yer güzel olsun)'den [sonra] hür kimselerin önderi, iyilerin çalışanı, Şeyhü'l-Arab ve'l-Acem, Velilerin umûma karşı hücceti, Melikzâde-i Kirmânî, Şeyh Evhadüddin Kâmil-i Rabbânî, şahlara lâyük yüce makamlara yol veren merdivenleri tırmanmış, tarikat virdinin hoş kokulu esintisinden tebessümler doğurmuş, durmaksızın Doğu ve Batı'yı irşad etmeye ve iki Maşrik'ı saadetli kılmaya gayret etmiştir. Şeyh Evhadüddin'den Mevdûd Heraklî'nin oğulları olan iki âlim kardeş, Emir-i Yümn (baht) Bedrüddin ve Emir-i Çoban (talih) Şihâbüddin²⁷ derlemiştir. Şeyh Bedrüddin Heraklî'den mürşid şeyhi olarak vaktin şeyhliğini yapan önderimiz ve hidayet edenimiz, Evhadîlerin vezirlerinin sonuncusu, Ehadîlerin yollarının mertebelerinin nâzımı, Allah'ın yeryüzündeki velisi, Zahîrül-Hakk ve'l-mille ve'd-din, Mansûr-ı Rabbü'l-âlemîn'e râzı ve riayet olunmuş şer'î ve lâyük bir miras olarak vâsıl olmuştur. Hazret-i Şeyh Zahîrüddin (Allah aziz ruhunu takdis etsin)'den, Küleyn'in sulbünden değil, Dehîrüddin Küllî Berkileyn'in (?)

²⁶ Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinde bu isim "Ebu Amr" olarak geçer (Bkz. s. 79).

²⁷ Mikâil Bayram, bu iki ismi "Emir Yaman Bedrüddin" ve "Emir Çoban Şihâbüddin" olarak kaydetmiştir (Bkz. **Şeyh Evhadüddin Hâmid Kırmanî ve Evhadiyye Tarikatı**, s. 108-111). Ancak metinde "عمن" şeklinde geçen kelimenin "Yaman" olarak okunup okunamayacağı yönündeki şüphelerimiz tam olarak izâle olamadığı için biz bunu Emir-i Yümn şeklinde kaydetmeyi uygun bulduk.

sulbünden gelen oğlu merhûm Fahrüddin Ali Bey bir haznedar gibi devralmış ve onun bânındaki tozunu toprağını alıp temizlemiştir. Fahrüddin Ali Bey'den gayrı, eğer Şeyhimizin ashâbından ikbal sahibi birini daha bilmiş olsaydım, onun da nisbesini getirirdim. “Allah dilediğini arındırır.”

Bu bende müellif, Şeyh-i A'zam'ın sûret-i cemâlini çocukluk günlerinde görmüş, mübarek elini ve ayağını öpmüş ve sofrasından yemeğini ve arta kalanları faydasını görme niyetiyle yemiştir. Ama zikir telkinini kabule istidadı yoktu. Bu bakımdan Şeyh-i Muazzam Zahîrî'nin zamanından bu çocuk yaştaki bendeye devreden Allahu Te'âlâ'nın ilminin dâhilindeki zikir, hırka, sohbet ve nefeslerin neticelerini devşirmek gibi hususların hakikati henüz o devirde gizli kalmıştı. Ancak “İlk sevgiliye duyulan aşktan gayrısı aşk değildir” sözünü takip etmenin bereketi olarak hızlı gençlik yıllarının başlangıcında, yol gösterici Şeyh-i A'zam'ın derûnî himmeti ile, dünya ufuklarının şeyhi, ukbanın kâmil mürşidi, Harem-i Şerîf-i Ka'be-i Muazzama (Allah onu şerefli kılsın ve azametini arttırsın)'nın mücâviri Mevlâna Necmüddin Isfehânî'nin, Kayseriye'deki Şeyh, Muhaddis, Zâhid, Mevlâna Şerefüddin Mavsilî'nin, Nekîde'de mukîm Seyyid, Müteşerri', Âmil-i müteserri', Âl-i Yâsîn'in iftiharî, Nâsirü'l-mille ve'd-din Şirazî'nin, Melikü'l-meşâyih ve'l-ârifîn, Şeyh-i Rabbânî, Şemsü'l-mille ve'd-din'in (?), Kâmillerin mensup olduğu dinin halifesinin dalları, Hücetü'l-âlemîn, Reîsü'l-evâhir-i nâmdâr, Şeyh-i bozorgvâr, muhkem dostum ve şeyhimiz Zahîrüddin'in keremli hemfikiri Kutbu'l-mille ve'd-din Ali Heraklî'nin meclislerinde bulundum. Bu ikisi (Zahirüddin ve Ali Heraklî), aynı süt anneden süt emmişlerdir. Bunlardan biri diğerinin sesini duyar ise, her ne kadar “Rabbinin divânında durup hesap vermekten korkan kimseye iki cennet var” şeklinde iki memeye işaret buyurulmuşsa da, Şeyh-i A'zam Bedrî Heraklî'nin soylarında bulunan hakikat gereği, iki memeden süt emmeyi bırakırdı. Böylece tek tek memelerden ve çeşit çeşit meyvelerden bitene kadar yerlerdi. Geri kalan diğer müteahhirleri saymak bendeye nasip olmadı.

İslâm Sultanı (Allah mülkünü ebedî kılsın)'nı yâd ettikten (v.118b) ve kitabın adına tasnif edildiği Vezîr-i A'zam (şerefının yüceliği artsın)'ı zikrettikten sonra, kendisine işaret olunan Şeyh Şemsüddin'in Nekîde ve Rum halkı arasında irşad [faaliyetlerini yürüttüğü] zamanda, mezkûr beldenin dâhilinde te'lif olunan bu kitabı artık sona erdirmek gerekir. Ancak bu bende, Resûl (Allah'ın salâtı ve selâmı üzerine olsun)'den bu zamana kadar silsileler hâlinde intikal eden ilâhi zikre mahsus bütün dalların filizlerini de fasıl fasıl yâd etmek istemektedir. Bununla birlikte çeşit çeşit

yolların, sayısız şahısların ve sınır koymaktan uzak sözlerin denizi doldurduğunu gördüğümünden, “Yağmur tanelerini saymaya ve kum tanelerini hesaplamaya kim güç yetirebilir” meseline ve Bakara sûresindeki “Her grup kendi su içeceği pınarı bildi” ayetine tabi olarak, sadece Evhadî silsilesine yer vermekle yetindim. “Uzun nefes/hayat, nefse bir mısra gibi görünür” ve “bu birbiri içine geçmiş halkalar da neyin nesi!” sözü, durmak için merkebin dizginini çekmeme ve yakın olmaları hasebiyle işitmekte olduğumuz bu asırlar içinde kalmama sebep oldu. Râzı olunmamış kalplerin yazdıklarının aksine hoşnut kalınmış kalplerin te’lif etiklerini, onlardan bahseden kimsenin şerefli tasniflerinden okuyacağız. Misal olarak:

Şeyhü’l-İslâm, yaratılmışları hidayet eden, zamanların nâdiresi, âlemdeki meliklerin halifesi, Muhammedî sırların hamalı, devlet-i nübüvvet-i Ahmedî’nin müceddidi, hakikatlerin kâşifi, inceliklerin bağlayıcısı, Hakk’ın lisânı, halkın mürşidi, Sadrü’l-mille ve’d-din Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yusuf b. Ali (Allah toprağını ıtırly eylesin ve rütbelerini yüceltsin); mevlâmız, seyyidimiz, önderimiz, mürşidimiz, Allah’ın kulları üzerindeki hücceti, kâmil âbidlerin en faziletlisi, gizli ve açık haldeki münâcât ve sırların sâhibi, övenlerin medihlerinden rahatsız olması yönüyle müteşerri’lerin sevgilisi, velilerin hazır bulunanı, nebilerin vârisi, bu kadarcık bir medihle mü’minlerden kâni’ olan Celâlü’l-mille ve’d-din Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Belhî; Hazret-i Sadrî Muazzamî’nin halifesi, mevlâmız, mahdumumuz, nebevî hadislerle, Mustafavî müjdelerle ve beşeriyetin nefislerinin teknilini ihtiva eden sevimli Arapça işaretlerle bizleri Rabbimize vâsıl eden, zevklerin hazinedârı ve saçıcısı, şeri’at kanunlarının muhafızı, âhiret yurdunun parlak levhaları için dünya emirliğini terk eden, sûfilerin ve müridlerin sâhibi, ümmilerin Nebî’sinden sahih ve hasen haberler nakleden, doğduğu, yaşadığı, derece kat ettiği ve irtihal eylediği yer itibariyle [Nekîdeli olan] Bahâü’d-devle ve’d-din Hâmid b. Osman en-Nekîdî (Allah onları [cennetinde] iskân buyursun).

Tezelzül arz etmeyen bir silsile ile verilen bu zikir, abdallara ve evtâda (dinin direklerine) mahsustur. Cennet bağının mahsulünü devşirenlere, içlerinde herhangi bir ayıp bulunmadığından ezeli abdallar zümresinden addedilen nurlu kimselere, kendinden geçmiş saadetli evtadlara (direklere) ve sadırlara (büyüklerle) işaret edilmemişse de, onların amelleri umûmiyetle iktibas olunmuştur.

Abdalların zikrine dâir tezelzül arz etmeyen bir silsile ile verilen bu zikri, her ne kadar ilahî zikrin şubelerinden olan Evhadîler tâifesinin silsilesiyle sınırlandırmış ve

hakkında bilgi sahibi olmadığımız için diğerlerini sukût ile geçiştirmiş isek de, “Hikmet mü’minin yitik malıdır” hadisini numûne addedip hüdâvendim, sâhibim, yardımcım, rehberim, velinimetim, feyiz kaynağım, mevlâmız, seyyidimiz, alemimiz, alâmetimiz, allâmemiz, numûnemiz, örneğimiz, hüccetimiz, hedefimizi vâzıh kılan, (v.119a) müfessirler zümresinin sultanı, kurrânın yakîn olarak üstadı, Allah’ın yeryüzündeki velisi, mütekaddimînin tefsirlerine haşiye yazan, geçmiş muhaddislerin bakiyesi, yemin etmediği halde yeminine sadık kalmada [Hasan-ı] Basrî gibi olan, *el-Keşşâf*’a rağmen *Dürerü’l-Kebîr*’i cem eden, hilâf etmediği halde hilâf üzerine iki taraftaki hasımlarına cevap veren, İslâm minberlerindeki merâsimleri ihya eden, halkı el-‘Allâm olan Allah’ın rahmetine davet eden, hakkı, milleti ve dîni zâhir eden, Ehl-i imânın cümlesine yardım eden, meliklere ve sultanlara nasihat eden, Ebu’l-me‘âlî ve’l-me‘ânî Yusuf b. Ebi’l-Mecd el-Kayserî (Allah gölgesini, bulut ve güneşini eksiltmeyerek dâim kılsın), ben bende, zayıf ve sınırlı müellife nâdir bir hediye lütfetmişlerdir. Şöyle ki bizzat aziz ömürleri esnasında, mahâret ve belagât mahalli olan Merâğa şehrinin ortasında, ----- Şevvâl ayında, zikrine, bu iktibastan sonra, aşağıda tam olarak değinilecek olan husûsiyeti buyurmuşlar ve akşamla yatsı arasında üç kez telkîn vermişlerdir. Bu çâker (kul), fakir, sâkir (sarhoş) ve hakir kimseden itibaren Allah’ın dilediği kimselerin birbirinin peşi sıra yer aldığı tâifelerin telkin edildiği bir icâzet bağışladılar. İcâzet silsilesini, huzurunda yer alan son şahsa kadar herhangi bir kopukluğa meydan vermeden ulaştırmışlardır. İlkâ olunan isimlerin zikrinin başlangıcı, bugünden iki âlemin varlığının illeti olan Hazret (Allah’ın salâtı güzelliği sevdirene olsun)’e kadar bu şekilde okunmuştur. Temennî ve teberrük niyetiyle Arapça sanat kalıpları vasıtasıyla birbirinin ardı sıra getirilmiştir.

Ben el-‘abd el-müellif Ahmed b. Nûşî-zâd el-Hotenî ceddî (Allah, Resûlüne, bana şefaât etme izni versin), Hazret-i Mevlamız ve Seyyidimiz mezkûr Zahîrî’l-mille ve’d-din (yüceliği dâim olsun)’den duydum. O da, bu zikri, anılmış olan tarihte, Merâğa şehrinde, velilerin önderi Ahi Mecdüddin el-Ankarî’nin nefeslerinden duymuştur. O (Allah kabrinde rahat ettirsin ve nefsinin takdis eylesin), evtadın (direklerin) sultanı Ya’kûb el-Kürdî’den duymuştur. O (Allah toprağını bol etsin), Süleyman el-Hacerî’den duymuştur. O (Allah mezarını nurlandırın), Ca’fer el-Halebî’den duymuştur. O (Allah, onu, [cennetinde] hoş bir odaya yerleştirsin), İbrahim el-Mekkî’den duymuştur. O (Allah ona hülleler giydirdin), Ahmed el-Asam’dan duymuştur. O (Allah onu muhabbet şarabıyla rızıklandırsın), İbrahim Edhem’den duymuştur. O (Allah ondan razı olsun),

Davud el-Bezî'den [duymuştur]. O (Allah onu Firdevs cennetlerine yönlendirsin), Hızır el-Âlem'den duymuştur. O (Allah onu mükafatlandırın), Üveys el-Karanî'den duymuştur. O (Allah onu güzelliklerle karşılaştırın), Emirü'l-mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib (Allah yüzünü ağartsın)'den duymuştur. O (ona, Ehl-i Sünnet'in duası üzerine tahiyat olsun), Resûlüllah (Allah'ın salâtı ve selamı ona olsun)'tan duymuştur. O, (türlü türlü meziyetler bahş olunsun), Rûhu'l-Emîn'den kapmıştır. Cebrâil (ona selam olsun) de, Rabbü'l-İzzet'ten öğrenmiştir.

Abdalların zikrine dâir tezelzül arz etmeyen bir silsile ile bu zikri yâd ederken, asıl gayemiz olan Benî Büveyh iktidarı zamanındaki tabakât-ı meşâyih'ten feragat etmiş olduk. Şimdi araya bir şey almadan ve bir karışıklığa meydan vermeden tekrar kıssanın başına dönüyoruz.

İmdi Seyfüddevle'yi, nasıl Benî Hamdan'ın iftiharî olarak biliyorlar ve ilmi ve yegâneliği hususunda şahitler icma ediyorlarsa, Benî Büveyh için de Adüdü'd-devle Fenâ Hüsrev öyledir. (v.119b) O, Büveyhîlerin temellerinden Rüknu'd-devle Hasan'ın oğludur. Onun şeref ve vücut güzelliği, endâmı, şemâil ve hilyelerinin bolluğu ve fazileti, Halife Tâi'i, Bağdad'tan çıkıp uzun bir mesafe kat ederek ve altınlar ve mücevherler saçarak onu istikbal etmeye ve pek büyük ikramlarda bulunmaya sevk etmiştir. Halife, ona şehinşah, yani melikü'l-mülûk lakabını vermiş ve İslâm minberlerinin hatipleri, halifeyi zikrettikten sonra, halifenin vermiş olduğu bu lakabı da anarak hutbelerini Adüdü'd-devle'nin ismiyle bitirmişlerdir. Halifeler, ondan önce hiçbir şekilde sultanları ve onların veliahdlarını istikbal zahmetine katlanmamışlardı. Adüdü'd-devle'nin bu hususta kendine mahsus büyük bir mevkiî vardır. Bu başkasına da nasip olmamıştır. O, İslâm [dünyasın]da şehinşah olarak lakaplanan ilk kişidir. Bunun gibi Kâdı Ebu Yusuf (Allah ondan ve mezhebimizi vaz' eden üstadından razı olsun) da, yüce asrın sâhibi [Harun] er-Reşid tarafından kâdiyü'l-kudât olarak lakaplanan ilk kişidir.

Benî Büveyh'in diğer bir övünç kaynağı, kendilerinin naibliğiyle nisbeti bulunan Sâhib b. Abbâd²⁸'in vezaretidir. Ancak onun zikri ayrı olarak gelecektir.

Adüdü'd-devle, Medinetü'r-Resûl'ü burç ve surla çevirerek mamur kılmış ve beldelerin etraflarında büyük camiler bina buyurmuştur. Dünyada bir benzeri olmayan

²⁸ Gelecekte de birkaç kez geçecek olan bu isim metinde "Sâhib Abbâd" olarak kaydedilmiştir. Ancak mezkûr isim İbnü'l-Esîr'de "es-Sâhib Ebu'l-Kâsım İsmail b. Abbâd" ve "es-Sâhib b. Abbâd" olarak (c. IX, s. 94-5), İbn Hallikan'da da "es-Sâhib Ebu'l-Kâsım İsmail b. Ebi'l-Hasan Abbâd..." ve "es-Sâhib İbn Abbâd" olarak (c. I, s. 228) geçer.

Bimâristân-ı Adudî ona nisbet edilir. Bu hastahaneye vakıflar, akarlar ve tıpçıların ihtiyaç duyacakları şeyleri bağışlamıştır. İlim ehline muhabbeti ve ra'iyetin adaletine ilgisi vardı. Onun zamanında müyesser olan sükûn ve aşayış, hiçbir dönemde meliklerin yedikleri lokma olmamıştır. Nahiv'de Ebu Ali Farisî'nin talebesi olmuş, Usûl ilmini Ebu'l-Hüseyn Basrî'den okumuştur. Fenn-i nücûmu Ebu'l-Hüseyn Razi'den iktibas etmiştir. Divanlardaki eş'âr-ı Adudiyye, acayıplikler ummanında kafası karışmış bu biçare musannifin ilacıdır.

Bu son kıssaya rağmen Benî Büveyh melikleriyle [ilgili olarak şunları da ilave edelim]. Melik-i Rahim b. Ebu Kalicar, Adudü'd-devlenin oğlunun oğlu idi. Adudü'd-devle şubesiyle birlikte Benî Büveyh devletinin de nihayete erdiği kabul olunur. Kardeşlerin çocuklarının yetersizlikleri bu neticeye doğurmuş, nihayet de mezkûr Melikü'l-Mülûk'ün payına düşmüştür. Zikri gelecek olan el-Kâim Biemrillah'ın hilafeti esnasında hatibler üç kişinin ismini dua ile yâd etmişlerdir. Bunlardan ilki halife idi. Sonra zuhûruyla Benî Büveyh'i sona erdiren Sultan Tuğrul Bey Selçûkî ve üçüncü olarak da Adudî kolundan gelen Melikü'r-Rahim idi. Ancak hatiplerin bu şekilde üç ismi birlikte saymaları, sadece bir Cuma namazı ile sınırlı kaldı. Zira bundan sonra Sultan Tuğrul Bey, Melikü'r-Rahim'i tevkif ettirmiş ve hutbeler evvela Halife Kâim'in, ikinci olarak da Tuğrul Bey'in isminin zikredilmesiyle okunmuştur. Netice itibariyle kati bir hesapla bilmek mümkün değilse de Büveyhî idaresi, el-Kâhir Billah'ın hilâfetinin günlerinde, **321** senesinde ortaya çıkan ilk Benî Büveyh melikinden, sonraki bir yıl içinde, er-Râdî Billah'ın hilafeti zamanında, **322** senesinde şevketlerinin artmasına ve ileride mülûkü'l-etrâfı zikretmeyi bitirdikten sonra kendisinden söz edilecek olan el-Kâim'in hilâfetine, yani **447** senesine tesadüf eden devletlerinin son bulmasına kadar 125 yıla (v.120a) sınırlıdır.

Benî Büveyh'in zayıfladığı günlerde, Yemînü'd-devle ve Emînü'l-mille Sultan Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Sebüktegin Horasan ve diğer iklimler üzerine gâlip gelmiş ve müstakillen saltanat sürmeye başlamıştı. Onun (Allah kabrinde rahat ettirsin ve nefsinin takdis etsin) ve muasırları ile birlikte babası Nâsirüddin'in ve diğerlerinin karşılaştıkları hâdiseler, Sultan Mahmûd'a nispet olunan *Yeminî* ve *Utbî* isimli iki kitapta²⁹ zikredilmiştir. Sultan Mahmûd'un vefâtından sonra Selçuk evlâdı âlemi ele geçirmiştir.

²⁹ Kadı Ahmed, burada, Muhammed b. Abdülcabbar Utbî'nin Yemînü'd-devle Sultan Mahmûd adına yazdığı ve *Tarih-i Utbî* ya da *Tarih-i Yeminî* olarak bilinen eserinden, iki ayrı kitapmış gibi bahsetmektedir. Bunun bir istinsah hatası olmadığı, v.141a'da eserle ilgili hemen hemen aynı ifadenin tekrarlanmış olmasından bellidir.

Selçukluların zikrini, tertipte bir kopukluğa meydan vermeden ve bozukluk ve karışıklığa da düşmeden bu kitabın âhîrinde getireceğim. Bu harflerin yazarı, bu metinlerin müellifi, gençlik günlerinin başlangıcından irtihal vaktinin yaklaştığı bu zamana kadar kitap sayfalarında bizzat şahit olduğu onlarla ilgili haberleri, bir şey feda etmeksizin hayır ve mutluluk içinde takdim edecektir. Eğer Allahu Te‘âlâ izin verirse...

Haber: Benî Büveyh’in muasırı ve onların beldelerine komşu olan Ebu’l-Hasan Kâbûs b. Veşimgir, mezkûr kimselerle bazen harp etmiş, bazen de sulh içinde yaşamıştır. Kendisi büyük bir emir, hünerli bir fâzıl, başarılı bir şair, anlaşılması zor bir musannif, meşhur divanlar sâhibi, Cürcan, Taberistan ve diğer yerlerin hâkimi idi. O, idareciliği esnasında, adaleti, müsamahası, keremi ve ra’iyyeti müreffeh hâle getirmesi ile meşhur oldu. Ancak ömrünün sonuna doğru adeletsizliği tercih etmiş ve yakınlarını katletmiştir. Memlekette fitne baş göstermiş, halkın gönlü ondan soğumuştur. Neticede yakın adamlarından altı kişi, [öldürülmesine] izin vermesi için oğlu Minuçehr’e vardılar. Sonra bulunduğu kaleye gittiler. Kâbûs’u gayet soğuk bir kış gününde abdesthânedeki gömleğini çıkarmış bir şekilde buldular. Bütün elbiselerini çıkarıp almayı başardılar ve onu oraya kilitlediler. Abdesthânenin içinde soğuktan “elbise, elbise” diye diye feryad ederek öldü. Bu hâinlerin korkusu geçtikten sonra, oğlu Minuçehr onlardan beşini katletti. Altıncısı kaçtı ve bir daha görünmedi.

Haber: Sâhib b. Abbâd âlim, hâlîl, arkadaş canlısı, güzel sûretli, bol atâlı, ilimler fenninde mütebahhir, hünerli, tedbirli, adalet sever ve kerim tabiatlı biri idi. Meşhur bir yola, “insanlar onu “ihtiyaç sahiplerinin kıblesi” olarak bildiler” diye yazılmıştır. Hacıların gidiş-dönüşü ve malları ile ihtiyaçlarını hesaplarlar, ihsan ve ikramda bulunurlardı. Onun asrın ulemasına, büyük şehirlerden teveccüh edenlere, oturanlara ve fakirlere binekler, elbiseler, yiyecekler ve içeceklerden buyurduklarını bu muhtasar kitapta nakletmemiz mümkün değildir. O sağlam bir muhaddis, iyi bir edib ve latifeler ihtiva eden biri idi. Zahitlikten gayrı, şeri‘at-ı Nebevî’ye de sıkı sıkıya tutunmuştu. Felsefe ve ilim erbabından uzak durdu. Gerekmekçe mezhebini belirtmedi. 385 senesinin Safer ayının 24’ünde, Cuma gecesinin nihayetinde, tam bir temizlik içinde iken kelime-i tevhidi tekrarlayarak ve kâmilâne bir sadakati kasıt niyetiyle:

“Tehlike sayılır sözüümüz, (v.120b) azarlama ile geçer ömrümüz

Beni yaratan Hakk’a yemin olsun ki, muhakkak ki ben sefer halindeyim.”

diyerek, kendi yeni başlangıcını dile getirip Hakk’ın katına vâsıl olmuştur. Rahmeti geniş olan Allah ona rahmet eylesin.

2.2.4.3. Hamdanîler

Haberler: Hamdan b. Hamdun İbn Hâris Tağlebî Adevî, Diyâr-ı Rebî'a ve Musul [hâkimi idi]. Arab emirlerinden olan İbn Hamdan, Emir-i bozorg (büyük emir) idi ve Mardin, Musul, Malatya ve çevresi onun hükmü altındaydı. Malatya kalesini, kendi şahsî servetinden 70 bin dinar harcayarak tamamlattı. 400 baş doğurgan sığırı "kal'a-i vakıf" adıyla mezkur kaleye vakfetmiş, Musul ve Diyar-ı Rebî'a halkını üç yıldır süren buğday ve hububât kıtlığından kurtarmış ve onları Hakk'ın inayetiyle zinde kılmıştır. Her ne kadar tarih, onun yapısını ve havasını beyan etmekten kaçınmış ve kıssasını hatırlatmaktan tümüyle uzak durmuşsa da, biz yine de tezkire-i Hamdanî'nin başında maslahat cihetiyle bu kadarlık da olsa yazmayı uygun gördük. Böylece duyanlar, Hamdan oğullarının, muasırları olan avcı Benî Büveyh gibi balıkçılıktan ve dervişlikten saltanata eriştiklerini zannetmesinler. Her iki tâife arasında iki Doğu'nun birbirine uzaklığı kadar fark vardır. Benî Büveyh, şansını Nahşeb asabiyetinden istifade ederek yakalamış, Benî Hamdan ise, elde ettiği mülkün hamdını âlemlerin Rabbine yapmıştır. Zikrettiğimiz gibi, ----- ziynet bezeli idare makamını kibirlene kibirlene soylu kimselerin elinden hırsızlık ederek çalmışlar ve seçkinler zümresine kırılmaksızın dâhil olmuşlardır. Bu ikisi, birbirine eşit olmayan, hatta aralarında dağlar kadar fark bulunan iki şeydir.

Hamdanî tarihi, bu müellif mütercimim nezdinde yazılması gereken asıl konudur. Ancak bir miktar bundan ayrılıp, karınlarına hizmet eden, dükkanlarda oturup remizli sırlar üzerine çene çalan nesiller için, bu Kâdı, büyük bir zevkle, mevlâna-yı muazzam, muktedâ-yı mükerrrem, kurrâ ve fazılların üstâdı, fenleri ve şemâili cem eden, Bahâü'l-mille ve'd-din Ömer b. İbrahim en-Nekîdî (Allah yüceliğini dâim, günlerini ve gecelerini aziz kılsın)'ye dâir birkaç satır yazmak istemektedir. Abdî Hâdimî Şihâbî, *Tefsîr-i Makâlât*'ında, akranlarından söz ederken, kendi hizmet ettiği şahıstan gayrı kimseyi, nimet-i Celâlî ve sıfat-ı Cemâlî bâbında [Rabb-ı] Celâl ile ilgili muğlaklıkları halleden Şems-i Tebrizî'nin benzeri olarak kabul etmez. İncelikleri keşfetmesi ve hakikatler manzumesini şifa niyetiyle azar azar içirmesi son bulmasın.

Emir Hamdan'ın Hüseyin, Ebu'l-Heycâ Abdullah, Davud ve Sa'îd adında dört tane oğlu vardı. Alçak olmayan yücelik sahibi oğlu, mezkûr Hüseyin b. Hamdan, Mu'tezid'in 280 senesindeki hilâfetinin başlangıcında, Dârü'l-hilâfet dergâhında, aç ve açıkları doyuran emir olarak görülmemiş bir itibar elde etmişti. O, avda attan aşağı atlayıp, kükreyen bir aslanı koşarak yakalamış ve Mu'tezid'in huzuruna getirerek

muhabetini kazanmıştı. Bağdad ordusunun başına getirilmiş ve Emirü'l-Mü'minîn, ufukları ona mahsus kılmıştı. Yine bu dört çocuktan her biri, Irak cihetlerinde, Diyarbekir, Şam, Mısır (?), Avâsım ve Fâris'te beldeler ve kaleler almışlar ve anlatması uzun hikayeler neticesinde, bunları çocuklarına ve torunlarına miras bırakmışlardır. Onların hepsi hakkında tafsilatlı olarak malumat sunmak, vaad etmiş olduğumuz kısa ve özlü olma hedefini ihmale yol açar. Lâkin hepsinin sevgilisi iki kişidir. Onları zikretmek (v.121a) seçkin görüşlerini ortaya çıkartır. Bu iki hüma kuşu, Ebu Muhammed Hasan Nâsırüddeve İbn Ebi'l-Heycâ ile Seyfûddeve Ebu'l-Hasan Ali İbn Ebi'l-Heycâ Abdullah b. Hamdan'dır. Bu ikincisinden, bundan önce, birinci cüzde, lâyük olduğu mahalde, bir miktar bahsetmiş idik. Diğerinden ise burada bahsedeceğimizi vaad etmiş idik.

Bu iki âlimin amca oğlu olan üçüncü kişi ise şânı yüce Ebu Firâs el-Hâris b. Ebi'l-'Alâ Sa'îd b. Hamdân'dır. Mütenebbî'nin oklavasından (?) çıkmış gibi gözüken divanlara sahip mâhir bir şair idi. Babalarının, dedelerinin, amcalarının ve onların çocuklarının güzel ahlakını, gazalarını, sabırlarını, gizli ve âşikar verdikleri ziyafetlerini dile getirdi. Etraftaki meliklerle birlikte Seyfûddeve'nin yapmış olduğu cihada ve mevkiine, Rum'u tasarruf altına almasına, patrikleri esir etmesine ve büyük şehirleri fethetmesine dâir anlattıklarını sınırlandırmaya çalışmak bir hayli zordur. Her kim onun yaptığı işlerin tümünü ihâta etmek hevesine kapılırsa, tembellik sırtına biner. Zira bunun için, evvela gerekli âlet ve edevât tahsil edildikten sonra, gece-gündüz tarih kitaplarını, Hutab-ı Nübâtî'yi ve Divân-ı Mütenebbî'yi okumak ve münasip bir yolu gözüne kestirmek gerekir. Ancak bu şeklide koca bir denize nispetle bir nehir misali büyük bir parçadan küçük bir parça kopartabilir. Yoksa sahte bir güzelliğe hiçbir şey vermezler. Cesareti ile meşhur olan bu Ebu Firâs'ı Rumlar esir almışlar ve Kostantiniyye'ye götürmüşlerdir. Rum meliki, bu sırada ona ihtiram göstermiş ve kendi nedîmi ve sohbet arkadaşı kılmıştır. Ebu Firâs, Seyfûddeve'ye esâretinin uzaması ve fidye tutarını acilen göndermesi ve Müslüman dostlarının esareti hususunda birkaç kaside yazmış, Seyfûddeve de cevap olarak kendi ince sözlerinden göndermiştir. Bunların hepsi tedvin edilmiş haldedir.

Ancak biçare Nekîde imamları onlardan habersizdirler. Ne yapsın miskinler, haz diye bir şeyleri yok ki! Ben bende kâdı müellif bu şehre geldiğim vakit, üç kâmil insandan gayrı kimseyi bulamadım. Bugün şehir, onların cömertlik dolu varlıkları sebebiyle attar kazanı gibi güzel kokmakta ve tezyinli gözükmektedir. Onlardan başka

kimse, namazla ilgili bir tarafı bulunmadığı taktirde, kitapların isimlerinden gayri Fakîhî Semerkandî ve Kudûrî'ye şimdiye kadar el uzatmış değildir. Onlar âdab-ı muaşeretin, ağızda laf gevelenmenin ve kötü sözler sarf etmenin ne demek olduğunu da bilmezler. Gerisi malum! Allah, kötülüğü huy edinenlerin ileri gelenleri ile aldatmak sûretiyle bize eziyet edenleri helak ettiği gibi, ilmin nimetlerini, yüce nahvin şartlarını, nazari kanunları ve amelî kuralları görmezden gelenlere lanet etsin.

Neticede Seyfûddeve mallar gönderdi ve yedi yıllık esaretten sonra Ebu Firâs'ı, yanında bulunan esirlerle birlikte, kelle sayısınca gönderdiği “abtâl” olarak maruf Mısır altını karşılığında kurtardı, Dârü'l-İslâm'a getirtti. Seyfûddeve, Arap olan Mustafa Nebî'nin Ehl-i beytine ve cesur, kerim, övülmüş ve güzel yüzlü olan Ali el-Murtazâ'nın pak zürriyetine karşı beslediği muhabbet ile maruf bir padişahı. O Şam'ın mâliki, Ekrâd'ın kalelerinin sahibi, Etrâk'ın ulusu, Musul ve Diyâr-ı Rebî'a'nın hâkimi, kâfirlerin her biat edeni ve direneni ile savaşan, su verilmiş Hind kılıcı ile hasbî olarak cihad eden, Ermen ve Rum'un ekseri kısmını fetheden, öncekilerin vârisi, mezkûr Şâmât'tan İhşid'in üzerine yürüyen, kesin delillerle konuşan hatiplere teşekkür eden (v.121b) ve dergâhında âlimleri, fâzılları, fakirleri, şairleri cem eden biri idi. Ondan önce ve sonra onun vasıflarına sahip hiçbir melik ne duyulmuş ne görülmüştür. Herkes onun sahip olduğu cömertlikten hoşnut kalmış ve ona dualar ve medihlerde bulunmuştur. Hatiblerin hatibi, *Divân-ı Hakikî-yi Sebâtî*'nin sahibi, *Divân-ı Hutab-ı Nübâtî*'nin mâliki Ebu Nasr³⁰ ile Ebu't-Tayyib Mütenebbî (Kerim olan Allah, o hazretin evvelinden razı olsun, âhirini de mağfiret buyursun)'nin daima yanında bulunmaları, onun [değeriyle ilgili] kati delillerin en önemlisidir. Hür ve âzad edilmiş kimselerden ve emirlerden bahsedeceğimize dair sözleşme yaptık ve iman getirdiğimiz şeyler üzerine yemin ettik.

Mecazî kapalıktan uzak özlü bir kısaltma ile mezkûr Seyfûddeve, **356** senesinde, yirmi üçüncü Abbasî (Allah'ın salâtı amcasının oğluna olsun. Allah ondan ve onun İslâm'a [yaptığı hizmetlerden] razı olsun.) halifesi Emirü'l-mü'minîn el-Mutî' Lillah Ebu'l-Kâsım Fadl b. Ca'fer el-Muktedir'in mübarek hilafetinin yirmi ikinci yılında, sefer kılanların dileği olan Safer ayının 24'ü, Perşembe günü, felçten muzdarip ve idrar güçlüğü çeker iken 55 yaşında, kendi memleketi olan Haleb'in dâhilinde vefat etti ve Hakk'ın rahmetine kavuştu. Onun Haleb'teki meliklik müddeti, 23 yıl idi. Onun

³⁰ Kendisine nispet edilen mezkûr eserlerin sahibi bu kişi, Ebu Yahya Abdurrahim b. Muhammed b. İsmail b. Nübâte Fârikî olmalıdır. Ayrıca bkz. v. 121b, 140b.

diğer idareciliklerini bu muhtasarda tarihleri itibariyle beyan etmek ve açık kılmak imkan dahilinde değildir. Vefat ettiği gün onu, su, sedir ve sandal ağacı, pudra, amber, kâfûr, gül suyu ve saf sudan oluşan dokuz çeşit şeyle yıkamışlardır. Ardından bir daha, batman ve rıtıllarca ödağacı, mürr, kâfûr, gâliye (kokulu macun) güzel görünmeyi arttıran sakallara, ilimle dolu göğse, Kur'ân dinleyen kulaklara, hak gören cisimlere ve boyna tatbik etmişlerdir. Bin dinarlık yedi kefen içine sararak maddî âlemin simgesi olan tabuta koymuşlardır. Böylece Haleb'ten yine kendi mülkü olan Meyyâfârîkîn şehrine nakletmişlerdir. Buradaki imaretlerin ve bu imaretlere ait cüzlerin tamamlanması, kalenin muhkem edilmesi, mahallelerin ve yolların güzelleştirilmesi onun malıyla ikmal edilmiştir. Avâsım'ın onun imareti olarak sur ile çevrilmesi gibi, akrabalarının ekserisinin buraya yerleştirilmesinin de kılıç zoruyla olduğu sanılmaktadır. Burada kalenin içindeki türbesine defnedilmiştir. Annesi de bu türbede, onun arkasında istirahat etmektedir. Âlemin ve cihânın bu nâzenin şahsının vefatıyla, şerî'at âlimlerinin onun ne kadar büyük bir kayıp olduğu hususunda çekinmeksizin icma ile belirttikleri gibi, İslâm'a büyük bir darbe isabet etmiş oldu. Allah ona rahmet eylesin, onu bağışlayıp günahlarını affetsin.

Seyfüddevle'nin devletinin günleri esnasında, yani 40 ile 50 arasında, şüphe ve tereddüdü olarak **340** küsürlerde [vefat eden] tabakât-ı meşâyihin tam elli altıncısı, Ebu'l-Hayr Ekta' idi. Kendisi aslen Mağribli olmakla birlikte Antakya'nın amellerinden olan Tînât çölünde sâkindi. Büyük bir yol tutmuş, kerâmet ve firâset sahibi biri idi. Şerefli menzilleri vasf etmiştir.

Tabakât-ı meşâyihin altmışıncısı el-Hasan b. Ahmed'in ismi, bazen Ebu Ali Rûdbârî karşısında tarif niyetiyle, künyesi olan Ebu Ali b. Kâtib olarak da geçer. Ebu Bekir Mısırî'nin dostu idi. Havf ve diğer makamlara dair sözleri vardır. (v.122a) Sözlerinin en güzeli: Mu'tezile tenzihle ilgili kelimeleri şerh ile uğraştı. Oysa mutasavvıflar Hakk'ın rahmetine vâsıl oldular.

Tabakât-ı meşâyihin altmış birincisi Muzaffer Karmisinî, Cebel şeyhlerinden idi. Abdullah Harraz'ın dostu olup, orucu üç türlü şerh etmiştir. O açlığın faydalarını şöylece açıklamıştır: Önceden belirlenmiş olmakla birlikte tarihi belli olmayan ve tehir edilemeyen âna karşı kişiyi uyanık tutar ve Hakk'ın marifetine ulaştırır.

Seyfüddevle, yerine Sa'düddeve Ebu'l-Me'âlî Şerîf isimindeki oğlunu bıraktı. Kendisinden sonra, ele geçirip tasarrufu altına aldığı bir miktar memleketle birlikte Haleb'i, oğlu Sa'düddeve Ebu'l-Fadâil Sa'îd miras olarak aldı. Tasarruf ettiği başka

yerler de vardı. Ondan sonra Ali ve Şerîf isimindeki iki oğlu Haleb'in başına vardılar ve nahiyeleri ve mıntıkları buna ilave ettiler. Murtazaddevle Ebu Nasr Mansûr İbn Lü'lü' Kebîr-i Harrâmî ile 394 senesinde vâki olan anlatması uzun sürecek çatışmalar neticesinde Mısır tarafına gittiler. Bu ikisi ile de Hamdânîler devleti inkıraz bulmuş oldu. Her ne kadar Nâsîrüddevle, Seyfüddevle ve Ebu Firâs'ı zikretmekle yetinmiş gözükiyorsak da, amca oğulları ile ilgili açıklamalara da yer verdik. Ancak kârının azlığı sebebiyle onların hepsinden bahsetmeye ihtiyaç duymadık. Bununla birlikte ilk zamanlarından son anlarına kadar Hamdânîler tarihinin bütününe, onların sınır ve seyrine ve babalarının ve dedelerinin aslına, icmalî bir yolla, zikredilen şekilde yer verdik. Hiçbir bahsi öldürmedik, şâd da eylemedik. Belâgat mesleğinin şakacı doğan kuşunun başını sonbahara rağmen güzel kılması gibi geçmiş fâzıl pirlerin şâdbâd usûlü de, çöpe benzeyen şekilleri hiçbir şey eksiltmeksizin miras bırakmaktır. Onlar Dâru'l-huld tarafına naz ve işve ile yürüdüler. **280** senesinden açık ve kati bir tarih olan **394** senesine kadar süren Benî Hamdan'ın meliklik müddeti, mükerreren tekid edildiği üzere mahsûb bir hesap ile 114 yıl ve birkaç aya münhasırdır. Sonsuz olarak bâki olmak, ezeli ve ebedî olan Allah'a mahsustur.

Benî Hamdan ile ilgili en acayip kıssalardan biri şudur: Nâsîrüddevle Hasan, kardeşi Seyfüddevle'nin vefat ettiğini Musul'da işittiğinde, duyduğu büyük üzüntü sebebiyle aklını kaybederek sersemleşmiştir. Çocukları onu yakalayarak Erdemeşt (?) kalesine göndermişler, kendileri de babalarının beldelerine hükmetmişlerdir. Nâsîrüddevle kalenin hamamına girmiş ve orada vefat etmiştir. Nâsîrüddevle ve Seyfüddevle'nin vefatından sonra, melikler soyuna yakışan bu iki kardeşin çocukları iki guruba ayrılmışlar ve bu son kuşak devletsiz ve değersiz çocuklar arasında münazaalar vuku bulmuştur. Bunlar zikredilmeye lâıyk şeyler değildir. Onların isimlerini vermek de güzellik bakımından hoş bir durum değildir. Zira her hanedanın [sonları, başka bir hanedanın] ilklerinin girişidir. Bu muhtasarın amacı, tarihle ilgili cümleleri ihata etmektir. Bu hedef, kendisine ilave olunan şeyler vasıtasıyla çeşitli faydaları hâsil eder.

2.2.4.4. İhşidîler

İhşid ile İlgili Haberler: Ona Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah b. Tuğc derler. O Fergana asıllı bir emir-i bozorg (büyük emir) idi. İlmî sanat ve alemî kalıp bakımından Rum melikine kayser ve herakl, Fars şahına kisra, Yemen melikine tûbba', Uşrun Vesne sultanına afşin, Harezm hâkimine harezmsşah, Türk padişahına (v.122b)

hakan, Cürcan mutasarrıfına sul, Taberistan emirine ispehbed, Garşistan şahına şar ve bunun çoğulu serâseme dendiği gibi, Fergana melikine de ihşid denirdi. Tübba'lar zamanında Yemen saltanatı, tetâbe'a ve 'ibâhele şeklinde onlardan daha yüksek kimsenin bulunmadığı yedi kısma taksim edilmişti. O vakitler mukâvil, kayl, ekyâl, ekvâl ve vâhid, kendi memleketinin halkından seçilmiş altmış kişiyle mülkün işlerini çekip çeviren kimselere tabir olunurdu. Müsâmene ise, mezkûr kimselerden seksen kişiden daha az kimseyle [idarecilik yapana denirdi]. Büyük tübba'ın ölümüyle, isyan etme düşüncesinde olan akyâllere karşı tedbir alma vazifesini yerine getirir ve birini ekyâl olarak melik yapardı. Müsâmeneden olan vâhidî, kaylın ardından kayldan biri olarak kayl isimli şahsın yerine geçirdi. Aded itibariyle diğerlerinden eksikti. Sınâyi' de, padişah adına onun has melikini gözetken kişi idi. Vedayi' ise, teftiş eden silahlı kimselerdi. Sınırların güvenliği ile vazifeli idiler. 'İbâd, sultanın dergahtaki hizmetçisi idi. Ağaçlar ve kökler vasıtasıyla yazılmış mektuplar gönderirdi. Süvariler kısmındaki ahyâru (?) ise, Rum'daki patrikler, Sind ve Hind'teki tekâkire, Yemen'deki mukâvil, Nizâr'daki keş (?) ve Arab'taki tübba' gibi Fars'taki mürârebe'ye denirdi.

Tekrar Ihşid'i zikretmeye dönüyoruz. Abbasî halifesi er-Râzî Billah ondan razı olmuş ve Dımaşk seferini (?) ona temlik buyurmuştu. O, bunun üzerine satın aldığı 20 bin gulâm ve kendi cem ettiği 400 bin kişilik süvarî ve piyade ordusu ile, Şam ve Dımaşk'a gelip fesadlar yapmış olan mülhid ordusunun kalelerini ve zabtetmiş oldukları yerleri geri almak üzere mücadeleye girişti. Seyfûddeve Hamdânî'nin kardeşi Emir Nâsîrûddeve'nin Haleb'i alması da bu esnada oldu. Ihşid, onu kasd ederek Haleb üzerine vardı. Onların arasında müteaddid vakıalar cereyan etti. Halife el-Müttakî Lillah, bu esnada tesadüfen Rakka'ya vusûl buyurmuşlar idi. Ihşid ile büyük kardeşi Nâsîrûddeve'nin vekili olan Seyfûddeve arasında sulh yapılmasına aracılık etti. Haleb, Hama, Hims ve Rakka'yı Seyfûddeve'ye verdi. Dımaşk ve Mısır'ı da Ihşid'e bağışladı. Mezkûr Ihşid, meliklikte bulunduğu bu süre zarfında, bir gece bile kendi evinde veya çadırında uyumamıştır. Zira ferraş ve hizmetliler, sabah olmadan çadırları başka bir yere nakletmekle uğraşırlardı. Neticede çok geçmeden, 334 senesinde, Mısır'da vefat etti. Yerine, 18 dinara satın aldığı gulâmı Kâfûr geçti ve Mısır ve etrafına hükmetmekle meşgul oldu. Meliklik yapmış kimseler içinde kerem, tevazu ve ahlak güzelliği bakımından Kâfûr gibisi gelmemiştir. Mütenebbî *Divâni*'ndeki Kâfûriyyât, bu sözü tasdik sadedinde yeterli ve adaletli bir şahittir. Küfreden bir kâfirden gayrısının Kâfûrî ahlakı yalanlamaya çalışması beyhude bir yorgunluktan başka bir şey değildir.

Küfür etmeksizin şükreden Kâfûr, 22 yıl hükümet sürdükten sonra **358** senesinde Hakk'ın katına vâsıl oldu. O henüz Mısır'da hâkim halde iken, Mağrib halifesi el-Mu'izz Lidinillah'ın nâibleri, Mağrib'den gelerek onu Mu'izz'e tâbi kıldılar ve Kâhire şehrini inşa ettiler. Dua ve hutbeyi Benî Abbas adına okunmaktan çıkararak Mu'izz Alevî Fâtimî adına okuttular.

Mısır idaresi, mezkûr Kâfûr'un itaat ettiği gündün zikri gelecek olan zamana kadar, (v.123a) nesilden nesile evlatlarıyla birlikte yâd edilecek olan Mağrib hâkimi İmam Mehdî Fâtimî'den gelen dördüncü vâris Mağrib halifesi Mu'izz-i Sâni Kâhire adına karar buldu. Zikredileceği vaad edilen Mehdî'nin zuhûru ile, ilki Abbasîlerden Mansûr'un hilafeti esnasında ismi zikredilen Abdurrahman b. Mu'âviye b. Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân ve sonuncusu da Abdurrahman b. el-Münzir olmak üzere Benî Ümeyye'ye mensup sekiz şahıstan müteşekkil olan ve ortaya çıktıkları **139** senesinden **314** senesine kadar 176 yıl süren Mağrib emirleri devleti de sona ermiş oldu. Mezkûr kimselerden her birinin emirlik müddetlerini, Abbasîlerin hilafeti ve devleti esnasında ân be-ân ve oğuldan oğula mufassal olarak yâd ettiğimizden dolayı, bir daha burada takrir etmeye çok fazla ihtiyaç yoktur.

2.2.4.5. Fâtımîler

Zikri Vaad Edilen Mağrib Sâhibi İmam Mehdî'ye Dâir Haberler: O, Ebu Muhammed Ubeydullah'tır. Selemiyye'de doğmuş olduğuna [dâir rivayet] daha doğrudur. **260** senesinde Sicilmâse'de ortaya çıktı. Emirü'l-Mü'minîn Ali (Allah yüzünü ağartsın)'ye nispeti vardı. Halkı kendine davet etti. Kalabalık bir grup kendisine bağlandı ve böylece hükümeti muhkemleştirdi. Rakkâde şehrine gitti. Mehdîyye şehrini **298** senesinde binâ etti ve burayı Dârü'l-fetih kıldı (?). Bu andan itibaren İfrikiyye ve Sakaliyye ile Mağrib'in amellerinde hüküm sürmeye başladı. Zikrettiğimiz gibi Benî Ümeyye devleti onun varlığı üzerine inkıraz buldu. Benî Ağleb denilen Mağrib emirlerinin tümüne karşı gâlib geldi, hatta onlara tam bir üstünlük kurarak kılıcının etkisi altına soktu. Böylece 302 senesinde bütün beldeler, onun bahtlı ve kahredici hükmüne mahkum hâle geldiler. 25 yıl ve birkaç ay müddetle emirlik yaptı ve **322** senesinin Rebi'u'l-evvel ayında vefat etti.

Ondan sonra yerine oğlu el-Kâim Biemrillah Ebu'l-Kâsım Muhammed geçti. O da **270** senesinde Selemiyye'de doğmuştu. Lakabı gibi kâim oldu. Sayısız muharebe içinde

12 yıl yöneticilik yaptı. Mehdiyye’de **334** senesinin Şevvâl ayında Hakk’ın katına vâsıl oldu.

Ondan sonra yerine oğlu el-Mansûr Billah Ebu Tâhir İsmail geçti. O tasniflerde bulunan, fasih konuşan, belagat sahibi ve hatip biri idi. Berberîler (?) üzerine gazada bulundu. Mehdiyye’de doğdu, 7 yıl hüküm sürdü. **341** senesinde vefât etti.

Ondan sonra yerine **319** senesinde doğmuş olan yüksek himmet sahibi oğlu el-Mu’izz Lidinillah Ebu Temim Ma’ad geçti. Adalet ve ihsanı kendine meslek edindi. Halkın hukukuna riayet göstererek hüküm sürdü. Mısır diyârını almak istedi. Zikri geçtiği üzere de ele geçirerek Mağrib’e ilave etti. Kabileleri ve milletleri kendine tabi kıldı. Onun has adamları, Kâfûr İhşidî henüz Mısır’da hakim iken, **358** senesinden **362** senesinin Ramazan ayına kadar 4 yıl müddetle onun ismine nispet edilen Kâhire-i Mu’izzî’yi bina ettiler. Sonra Mağrib’ten gelmesi için Mu’izz’i çağırdılar. O da kalabalık bir orduyla oraya indi ve [tahta] oturdu. İhşid’in karısının yanında bulunan hazinelere, mücevherlere ve süslü şeylere tamah etmeksizin, adalet, güzel muamele, güzel ahlak ile 26 yıl ve birkaç ay müddetle emirlik yaptı. Kendi bina ettirdiği Kâhire’nin dâhilinde **365** senesinin Rebi’u’l-Evvel ayında (v.123b) Hakk’ın rahmetine kavuştu.

Ondan sonra yerine, **344** senesinin Muharrem ayında Mehdiyye’de doğan oğlu el-Azîz Billah Ebu Mansûr Nizar b. Ma’ad geçerek Mağrib ve Mısır’ın mâliki oldu. Adalet, insaf, halkın refahı ve beldelerin imarı ile uğraşarak 21 yıl ve birkaç ay müddetle yöneticilik yaptı. **386** senesinde, 40 yaşında iken Hakk’ın huzuruna vâsıl oldu.

Ondan sonra yerine oğlu el-Hâkim Biemrillah Ebu Ali Mansûr b. Nizar b. Ma’ad geçti. **375** senesinin Rebi’u’l-Evvel ayında Mısır’da doğmuştu. Bu tarih, aynı zamanda, *Kitâb-ı Esmâ-i Sahabe*’nin sâhibi, Müslim’in menâkıbı esnasında zikredilen pek kıymetli eserlerin mâliki, hadis konusundaki maruf kitabın derleyicisi, hadis hâfızı Ebu Abdullah Muhammed İbn İshak b. İsa İbn Mende İsfehânî’nin [vefatına da] denk düşer. el-Hâkim 15 yaşında emirlik yapmaya girişti. Zulüm ve düşmanlık Mısır’da ifşa oldu. Halk, bir defasında, bir kağıda yazdıkları küfür ve lanetleri kadın sûretinde başını örtmüş bir heykel yaparak onun eline vermiş ve yolda beklemeye başlamıştı. O, yürüyüş esnasında bunu gördü ve onu şikayet arz eden biri zannetti. Hizmetçileri onun yanına gittiklerinde, onun elle çizilmiş bir sûret olduğunu gördüler. Bunun üzerine askerlerine, Mısır’ı ateşe vermelerini emretti. Böylece şehrin oturulan yerlerini yaktılar ve pek çok kişiyi de helâk ettiler. Askerler, Müslümanların karılarının ırzına geçtiler.

Kocaları, daha sonra onları esir fiyatına satın aldılar. Bazı kadınlar fâsiklıktan korktukları için rahimlerini doğradılar. Yahudî olup da müslümanlığı kabul etmiş olanlar, tekrar eski dinlerine döndüler. Nihayet kız kardeşi Sittü'l-Mülûk, Emir-i Bozorg (büyük) İbn Devvâs ile ittifak yaptı. Bir gurubu hazır eylediler. Muayyen bir günde, av sırasında, yalnız kaldığı esnada onu öldürdüler. Onun katledildiği bir müddet gizli kaldı. Daha sonra açığa vuruldu. Bunun ardından Sittü'l-Mülûk, kardeşinin oğlu ez-Zâhir Lii'zâzi Dinillah'ı hükümdar olarak nasbetti. İbn Devvâs'ı ve bu olaydan haberi bulunan herkesi tek tek öldürttü. Mısır ve Şam'ı doğru tedbirler ile yönetti ve tekrar nefislerdeki heybetli hâline kavuşturdu. İsminin muktezası hilafınca davranan ve müzevvir nâmıyla zâlimlik yapan el-Hâkim Biemrillah'ın katli, **411** senesine tarihlidir. 25 yıl emirlik yaptıktan sonra, 36 yaşında, yaptığı zulümlerin cezasını çekmek için Dârü'l-ceza'ya gitti.

Kız kardeşinin aldığı bu tedbir, tertip ve terbiye üzerine, zikredildiği gibi, yerine oğlu ez-Zâhir Lii'zâzi Dinillah Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hâkim Biemrillah geçti. O, **395** senesinde doğmuştu. **411** senesinin Şevvâl ayından, yani babasının katledildiği günden itibaren, zikrettiğimiz gibi, hükümet onun adıyla anılır oldu. 15 yıl ve birkaç ay emirlik yaptı. 31 yaşında vefat etti.

Ondan sonra yerine oğlu İmam Mustansır Ebu Temîm Ma'ad geçti. [Kahire'de] doğmuştu. **427** senesinde, 8 yaşında ve birkaç aylık iken emirlikle husûsiyet kazandı. 67 yıl hükümdarlık sürdü.³¹ Abbasî halifeleri de dâhil olmak üzere Müslümanlar arasında hiç kimse, bu kadar süre (v.124a) kalıcı olmadı.

Ondan sonra oğlu el-Müsta'lı Billah Ebu'l-Kâsım Ahmed emir oldu. Mezkûr babası Mustansır'ın emirliğinin son bulduğu **487** senesinden **495** senesine kadar 7 yıl ve birkaç ay müddetle hükümet etti. Bu Müsta'lı'nın kardeşi Nizâr, kaçarak İskenderiye'ye gitti ve kendine el-Mustafa Lidinillah lakabını verdi. Halk ona biat etti. Efdal, onun

³¹ Kadı Ahmed'in burada tarihlerde bir hata yaptığı âşikardır. Zira 427 tarihi, Mustansır'ın doğum değil, tahta geçtiği tarih olmalıdır. Yine bir sonraki paragrafta el-Müsta'lı'nın tahta geçtiği tarih olarak 487 verildiğine göre, 67 yıl olarak verilen hilafet süresi de 60 yıl olarak düzeltilmelidir. Ayrıca tahta geçiş yaşının da tashih edilmeye ihtiyacı vardır.

İbnü'l-Esir, 427 yılının hadiselerinde bu husus hakkında şunları yazmaktadır: "Fâtımî halifesi ez-Zâhir Lii'zâz Dinillah Ebu'l-Hüseyin Ali b. Ebu Ali el-Mansûr el-Hakim bu sene 15 Şaban günü Mısır'da vefat etti. 33 yaşındaydı. Halifelik müddeti ise 15 yıl, 9 ay, 17 gündür... Ölümü üzerine yerine oğlu Ebu Temîm Ma'ad geçti ve el-Mustansır Billah lakabını aldı. 410 yılında Kahire'de doğmuştu... Mısır ve Suriye'ye hakim olan Fâtımî halifesi el-Mustansır Billah Ebu Temîm Ma'ad b. Ebu'l-Hasan Ali ez-Zâhir Lii'zâz Dinillah el-Alevî bu sene (487) 18 Zilhicce tarihinde öldü. Halifelik müddeti 60 yıl, 4 aydır. 67 yaşındaydı..." (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. IX, s. 342; c. X, s. 200-201.)

ardına düştü ve onunla karşılaşmalar, mukabeleler ve mukateleler yaptı. Nihayet İskenderiye'yi ele geçirdi. Müsta'îf'yi yakalayıp hapse attı.

Ondan sonra yerine oğlu el-Âmir Biahkâmillah Ebu Ali el-Mansûr İbn el-Müsta'îf Billah geçti. [490 senesinde] doğmuştu. 495 senesinin Safer ayının 17'sinde [halife olarak] isimlendirildi. 28 yıl, 9 ay, ve birkaç gün emirlik yaptı. 524 senesinin Zilka'de ayında, kendi gulamlarından olan on kişinin eliyle katledildi. Kâtillerin önderi olan Ermeni gulam, Kahire'yi ele geçirdi. Malları ve hazineleri, kendisine yardım etmeleri için askerlere verdi. Büyükler toplandılar ve 525 senesinde Ermeni'yi öldürdüler. el-Hâfız Lidinillah Ebu Meymûn Abdülmecid b. Ebi'l-Kâsım Muhammed b. Mustansır'ı hâkim olarak atadılar.

Bir müddet sonra dönemin veziri, Hâfız'ı yakalayıp tutuklattı. Bir yıl hapis kaldı. Has daireye mensup küçükler veziri öldürdüler ve Hâfız'ı kurtardılar. Mezkûr Hâfız, Mısır'ın hâfızı oldu ve idareciliği ele aldı. Vefat ettiği 544 senesine kadar devleti idare etti.

Ondan sonra ez-Zâfir Billah Ebu Mansûr İsmail b. el-Hâfız, babasının vefat ettiği gün hâkim oldu. 549 senesinin Muharrem ayının sonuna kadar hayatta idi. 21 yaşında ve birkaç günlük olduğu o gün, Abbâs İbn Temîm ve oğlu Nasr'ın eliyle katledildi. Her iki kâtil de, Zâfir'i katlettiklerini gizlediler ve bunu inkar ettiler. Öldürülen kişinin oğlu el-Fâiz Billah İsa'yı hâkim kıldılar. Mısır emirleri toplandılar ve Abbâs ve Nasr'a kasdetmek üzere yola düştüler. Onlar bunu anladılar ve yanlarına sayısız mal alıp şam tarafına kaçtılar. Yolda Franklarla karşılaştılar. Franklar Abbâs'ı öldürdüler. Nasr'ı da sonunda esir ederek götürdüler.

el-Fâiz Billah, babasının katledildiği yıl hâkim oldu. Franklara elçiler yolladı ve Nasr b. Abbâs'ı istedi. Franklar onu demir kafes içinde tutuyorlardı. Neticede gönderdiler. Nasr Mısır'a vardığında, asılarak idam edildi. Murdar bedenini de yaktılar. Fâiz, babasının yerine geçtiği vakit, henüz üç yaşında idi. 555 senesinin Receb ayının ortasına kadar emir olarak kaldı. Bu tarihte Hakk'ın katına vâsil oldu. Onun emirlik müddeti 6 yıl ve birkaç ayla sınırlıdır.

Ondan sonra el-Âdid Lidinillah Ebu Muhammed Abdullah b. Emir Yusuf b. el-Hâfız Lidinillah, zikredildiği gibi 555 senesinin Receb ayının ortasında hâkim oldu. Mısır ülkesinin işlerine nezaret etti ve zorluklara tahammül gösterdi. Melik-i Nâsır Salahaddin Yusuf b. Eyyûb'un vezaretinin evvelinde, 564 senesinde vefat etti. Bu Âdid, Fatımî devletinin son halifesidir. (v.124b) Böylece nihayetine kadar tertib üzere

zikredilmiş oldu. Mezkûr ‘Âdîd’ın günlerinde, Mısır diyarındaki hatibler, Abbâsî halifesi el-Mustazî Billah’ın adıyla hutbelerinin sonlarını süslü kılmaktaydılar.

Abbâsîlerden Mustazî’nin hilafetine, Kudüs’ü ve Şam beldelerinin ekserisini Franklar’dan alan fâtih Melik Selahaddin Yûsuf b. Eyyûb’un devletine ve Selahaddin’in saltanatı ile, Mehdî-yi Evvel ile evlatlarının hükümrânlığına yol görünmüş olmasına dâir haberler, temyiz gücüne sahip, misafir ağırlayan, parlak zihniyle böbürlenmeksizin tenkitlerde bulunan bu bende mütercimim nezdinde mevcut olan tarih cildinde kayıtlı değildir. Lakin kitabı nihayete erdirmiş safhasında, Fâtımîlerin ilk halifesi Mağrib sâhibi mezkûr Mehdî-yi Evvel’in devletinin son hükümdarı ‘Âdîd’ın hükümetinin başında, onları yâd ile tarihleri bir araya getireceğimizi vaad etmiş idik. Bu sebeple de ilgili hususlara dâir okuduğumuz kadarıyla bir takım şeyler kaleme aldık ve Abbâsî halifelerini, Yusuf ve Müstencid’in babası Muktefi b. Mustazhir’e kadar zikrettik. Yine bu kimselerden sonra geriye kalan az sayıdaki şahıs da cildin âhîrinde yâd edilecektir. “Allah rızkını, benim için kazanç, düşmanlarım için fitne kılsın.”

Gençlik! Yazık! Yazık! diye geçen ömür için hayıflanmıyorum. Zira tahsil için çaba sarf etmekle meşgulüm. Fare ve heyula gibi değilim. Bu eserin ilk müsveddesini bitirdikten sonra, Abbâsî halifelerinden geri kalan isimlerle ilgili malumat elde edebilmek için on yıl sürecek uzun bir geziye çıkmaya razı idim. Ancak on gün geçmedi ki, Hakk Te’âlâ, Musta’sım’ın nihayetine kadar Abbâsîlerin geri kalanlarıyla ilgili tarihleri benim rızkım kıldı. Anladım ki, ben altın ve gümüşle değil, uhrevî hatlarla işlenmişim. Divan ehlinin en faziletlisi, onların en kabiliyetli, en takvalı ve en ustası, merhûm, mağfûr Hâce Kerimüddin Kûtûl-i Aksarây’ın ruhu şad olsun. Zira onun eseri olan nüsha, delaletle duçar olmuş bu mü’minin tam ihtiyaç duyduğu yerin ortasına oturdu. Vicdanda yüce bir saray inşa etmek için bir kerpiç eksikti, nâkıs olan bu nişan, “yaratılmışların en faziletlisi, varlığıyla nebileri tek mil ederek kemâle erdiren dir” darb-ı meseli gibi nâzil oldu. Gelip geçerken bunu görenler taaccüb ve hayretten “niçin bu kerpiç yerinde değil” diyerek onun yerini seçkin kıldılar. Bize muhalefet edenlerin hilâfına, nimete şükretmek indimizde vâcibtir. Hepsinin isimleri kendilerine mahsus yerlerde zikredilecektir.

2.2.4.6. Muvahhidler

Zikredileceği Vaad Edilen Mehdî’nin Haberleri: Emirü’l-Mü’minîn Ali İbn Tâlib (Allah yüzünü ağartsın)’in pâk zürriyetinden gelen Fâtımî nesebli Ebu Abdullah

Muhammed b. Tûmert, Mesâmide kabilesinin Mağrib'teki Sûs dağında ikamet eden Herağa koluna mensuptu. Onlar, Benî Mervân'ın günlerinde, mezkûr beldeleri vatan edinmişlerdi. Mehdî Ebu Abdullah Muhammed b. Tûmert fakîh, zâhid, muhaddis ve âbid biri idi. Gençliğinde ilim tahsil etmek için Bağdad'a gitmişti. Oradan Hacca geçmiş ve hac farîzasını yerine getirmişti. İskenderiye'ye varmış, Mağrib'e vâsıl olmuştu. İmam, Hücetü'l-İslâm Ebu Hâmid Gazzâlî ve Tarsûsî³² gibi zamanın âlimleri ile buluşmuş ve onlarla fenler üzerine karşılıklı soru cevaplarla geçen sohbetler yapmıştı.

Kendisini daha yüce mansıblara eriştirecek olan kitapları, sallantıdan dolayı harab olur düşüncesiyle yanında götürmekten [kaçınarak] bir gemiye bindi ve Mehdiyye şehrine vardı. Yanında testi ve seccâdesinden başka bir şey yoktu. Bir mescide indi. O zamanın sultanı (v.125a) Yahya b. Temîm, onu kendi yanına getirtti ve onunla sohbet etti. Bereketli dualarını işitti. Halk ondan hadis okudu. Şehirde şehire gezip dururken, nihayet deniz sâhilindeki Tilemsan'ın amellerinden olan Hunîn yakınındaki küçük Tâcere şehrinde, Kûmiyye³³'ye mensup Benî 'Aiz'den Abdülmü'min b. Ali'yle karşılaştı. Onun eş-Şerîd³⁴'e mensup Kays b. Süleym kabilesinden olduğunu öğrenince, Hazret-i Mustafa (salât ve selâm ona olsun)'nın: “[Allahu Te‘âlâ] âhir zamanda İslâm dinine yardımcı olarak birini gönderecektir.” hadisiyle onu müjdeledi ve: “Sen Abdülmü'min bu kişisin”, dedi. O da bununla mutlu oldu. Mehdî, işin ilerlemesi için uygun vasıflara Abdülmü'min'in sahip olduğunu düşünüyordu.

Mağrib meliklerine Mûtelessimîler deniliyordu. Dârü'l-mülûk (başkent) Merâkeş'te bulunuyordu. Emir-i İslâm Ali İbn Taşfin idi. Bu esnada Sûs-ı Aksâ'dan Mâlikî mezhebine mensup muhaddis bir şahıs zâhir oldu. Şeri'âtı öğreterek Mağriblileri dine tâbi kılıyordu. Ebu Bekir b. Ömer Lemtûnî'yi bütün yerlerin hâkimi tayin etti. Onun askerleri Murâbitlar adıyla şöhret oldular. Murâbitlara düşmanlık düşünen herkes, kılıcın tadını öğrendi. Çöldeki kabileler de muti hâle getirildiler. Kara ve denizdeki pek çok beldenin fethedilmesi müyesser oldu. Bütün bunlar, 460 ya da 70 senesinden sonra –ilk nüshada şüphe vardır– cereyân etmiştir.

³² İbnü'l-Esîr'de bu isim “Ebu Bekir et-Turtûşî” olarak geçmektedir (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. X, s. 451).

³³ İbnü'l-Esîr'de bu isim “Kûmert” olarak geçmektedir (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. X, s. 452).

³⁴ İbnü'l-Esîr'de bu isim “Aylân” olarak geçmektedir (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. X, s. 452).

Sûs ve Sicilmâse'nin fethinden sonra Ebu Bekir b. Ömer, amcasının oğlu mezkûr Yusuf b. Taşfin Lemtûnî'yi kendi yerine geçirdi. Kendisinden sonra işi, fazilet, asalet ve diyanetle tavsif olunan bu kişiye devretti ve vefat etti. O akıl ve adaletle, kötü sîretli kimseleri Mağrib diyarından uzaklaştırdı. Şark ve garbtaki beldeleri, küffâr ve havâricin elinden aldı. Adaletiyle hepsini kendine çekti ve bağladı. Issız çölde Merâkeş'i binâ etti. İmaretini en güzel şekilde tamamladı ve saltanatının makarrı kıldı.

Endülüs şehri, Müslümanlar ve Franklar arasında bölünmüştü. Melik-i İslâm el-Mu'temid Alellah Muhammed b. Abbâd ile el-Kâdir Billah b. Me'mûn [da buna] mani olamamışlardı. [Tuleytula hâkimi] İbn Me'mûn [aslen] Abbasî idi. Büyük şehirler onların ellerinde idi. Frankların meliki ise Alfonso idi. O kuvvet yoluyla Müslümanlardan haraç almaktaydı. Zikredilen İslâm melikleri, Yusuf b. Taşfin'e bir mektup gönderdiler ve yardım istediler. Yusuf, asker çekerek yardıma geldi. Mu'temid'in askerleri de ona katıldı. Kalabalık bir ordusu bulunan Frank meliki, **479** senesinin Ramazan ayının sonlarında, bir harp hilesiyle Yusuf tarafından hezimete uğratıldı. Endülüs beldeleri, Yusuf'un hükmü altına girdi. Daha sonra Yusuf, Mu'temid'i de tevkîf etti. Mu'temid hapiste iken öldü. Yusuf, Bağdad'a elçiler, hediyeler ve mallar gönderdi. Hazret-i Hilâfet-i Abbasî'den de **499** senesinde mezkûr hususa müsaade geldi ve oğlu Ali'yi kendine veliahd kıldı. **500** senesinde de vefat etti. Bu veliahd Ali, mülkün tedbiriyle meşgul oldu. Frank meliki Rodmir-i Rumî'yi yenilgiye uğrattı. **500** senesinden **528** senesine kadar Şarkî ve Garbî Endülüs'ü fethetti. Kurtuba şehrini oğlu Taşfin'e havale etti.

Muhammed b. Tumert Mehdî'ye dâir haberlerin tamamı kısaca şöyledir: O (v.125b) **514** senesinde Merâkeş'e geldi. Mezkûr Ali b. Yusuf b. Taşfin oranın hâkimi idi. Mehdî, iyiliği emir ve şeri'atı talim ile meşgul oldu. İşini terakkî etti. Bu musannifin yurdu olan Nekîde'de de bir hayli bulunan ve Müslümanlıkla asla bir bağlantısı bulunmayan kimseler gibi, içlerinden kötülük isteyenler, Mehdî'yi, Ali b. Yusuf'un yanında menfûr biri olarak tanıttılar. Onu şehirden sürdüler. Mehdî şehirden şehire gezip dururken, Sûs dağında Mesâmide ve Herağa'ya mensup Arap kabilelerine rastladı. Onların nâmına Mesâmide dilinde bir kitap yazdı. Lakabının ve ardında ömrünü harcadığı akidesinin esaslarını açıkladı. Bunları okuyan herkes ona tâbi oldu ve bunlar Muvahhidler adıyla isimlendirildi.

Ali b. Yusuf, Mehdî'nin gaybet ayında ortadan kaybolduğunu duydu. Ona tabi olanların itikadlarından endişe duyduğu için onu yakalamak üzere asker gönderdi.

Mehdî'ye itikad etmiş olanlarla Ali b. Yusuf'un askerleri olan Mütelessimîler karşı karşıya geldiler. Mehdî taraftarları, onları yenilgiye uğratarak ganimetler aldılar.

515 senesinde bütün kabileler bir araya geldiler ve Mehdî'ye biat ettiler. Müslümanlardan tâbi olanların ve askerlerin sayısının artmasıyla kuvvet kazandı ve şeri'atın şiarlarını uygulamaya koydu. Mehdî, iyilerin kötülerini öldürmesini emretti. Hemen o saat, onun yönlendirmesiyle (?) herkes, kendi aksini katlederek verilen emre itaat etti.

Mehdî **524** senesinde orduyu harekete geçirerek, tanınmış önde gelen adamlarından Abdülmü'min'i, Merâkeş'e, Ali b. Yusuf b. Taşfin üzerine yolladı. Abdülmü'min, bu orduya Nebî'nin sünneti üzerine korku namazı kıldırdı. Resûlullah (Allah'ın salâtı üzerine olsun)'tan sonraki hiçbir dönemde halifeler ve emirlerden hiç biri bu namazı kıldırılmamıştı. Ancak yine de son zikredilen kişi, bu sefer hususunda Mehdî'ye verdiği sözü yerine getirdi (?). Mehdî, **524** senesinde ölüm hastalığına yakalandı. Abdülmü'min'i Muvahhidlere halife olarak bıraktı. Kendisi Tînmel³⁵ dağında vefat etti. Orada istirahat etmektedir. Onun mübârek meşhedi, Mağrib bölgesindeki büyük mezarlardandır.

Ali b. Yusuf b. Taşfin, **535** senesinde vefat etti. Oğlu Taşfin'i yerine bıraktı. Taşfin de **540** senesinde Abdülmü'min'in ashâbının eliyle ölüm şerbetini içti. Mütelessimîler devletinin son bulması ise, **542** senesine tarihlidir.

Abdülmü'min Mehdiyye, Kâbis, Safâkos ve Kusûr-ı İfrîkiyye'yi feth etti ve beldeleri ve iklimleri ele geçirdi. Gırnata, İşbîliyye, Hısn-ı Karmûne ve Medine-i Tunus ile diğer beldeleri, dağları, sahilleri ve enine ve boyuna önüne çıkan yerleri aldı. Nihayet Benî Hammâd'ın yurduna da mâlik oldu. Merâkeş şehrinde İshak-ı Sağır b. Taşfin mukîm idi. Abdülmü'min buraya da vardı. Muhasara ederek aldı ve buraya yerleşti. Bundan sonra Medine-i Kâdis-i (?) Hasîn'i muhasara etti. Dehşete düşüren büyük hilelerle hayret verici işler yaptı. Tek tek bütün beldeler onun fethine maruz kaldı. Aziz vakitlerinin tümünü seferde ve hazarda, cihadda ve ku'ûdda Fârûk'un şivesince ve Haydar'ın vasiyetince mamur kıldı ve vefat etti. (v. 126a)

Devlet büyükleri, onun Ebu Yusuf Ya'kûb, Ömer, Muhammed, Ali ve Osman isimli beş evladı arasından, babasının vasiyeti mûcibince en büyükleri olan mezkûr Ebu Yusuf'a biat ettiler ve Abdülmü'min'in öldüğünü açıkladılar. Böylece hakkı sahibine

³⁵ Metinde bu isim "Bînmel" olarak geçmektedir. Ancak Nuveyrî'nin *Nihâyetü'l-Ereb fi-Fünûni'l-Edeb*'inde "Tînmel" olarak (tahkik: Abdülmecid Terhîni, Beyrut 2004, c. XXIV, s. 159) ve İbnü'l-Esîr'de de "Tîn Mellel" olarak (**el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. X, s. 458) kaydedilmiştir.

verdiler. Ebu Yusuf, geri kalan beldeleri Franklardan ve Rumlardan aldı. İslâm melikleri bütün vilayetleri onun iradesine havale ettiler ve onun hizmetçileri oldular. Daima babası Abdülmü'min'in hayat tarzına uygun olarak davranmaya çalıştı. 22 sene hilafet sürdürdü ve **530** senesinde vefat etti.

Ondan sonra yerine Ebu Yusuf künyeli oğlu Ya'kûb geçti. O da adalet, insaf, gaza ve cihadla ömür geçirdi.

Ondan sonra yerine oğlu Yusuf b. Ya'kûb dikildi. Ali b. İshak Mayorkî ona karşı isyan etti. Abdülmü'min'in evlâdından olan onun kardeşlerinin elinden bazı beldeleri aldı. Ali b. İshak'ın her haline teveccüh etti (?).

Melik Muzaffer Takiyüddin Ömer b. Şehinşah b. Eyyûb'un gulâmı olan Şerefüddin Karakuş, Kudüs beldesinin fethine katılmıştı. Açık tarihle **571** senesinde, Melik Nâsirüddin Yusuf b. Eyyûb (Allah ondan râzı olsun) Şam, Mısır ve amellerinin padişahı olarak nasb edildiğinde, kardeşinin oğlu mezkûr Melik Muzaffer Takiyüddin Ömer'i Mısır'a nâibi olarak bıraktı. O da, mübârek nefesine gaza zırhını giyinerek Kudüs-i Şerîf'i, Şâmât'ı ve melun Frankların kalelerini fethetmek üzere dışarı çıktı. Melik Muzaffer, bir gurubu, kale bina etmeleri için Mayorka'ya (?) gönderdi. Mağriblilerden alınan zekatları orada saklamak [istiyordu]. Melik Muzaffer'in ashâbı, oraya vardılar ve kaleyi inşa etmeye başladılar. Şerefüddin Karakuş da bu gulâm cümlesinden idi. Gays-ı Nâzirî (?), Mağrib beldelerine gitmesi için otuz süvariye Karakuş'un emrine verdi. Ona hâsılatı arttırması ve suhûletle almak hususuna gayet dikkat göstermesi için tavsiyelerde bulundu. Kalenin yapımında çalışanlardan on kişiyi de bu birliğe iştirak etmeye teşvik etti. Gays-ı Nâzirî'nin (?) yoldaşı olan Şerefüddin Karakuş, kırk süvari ile birlikte Mağrib beldelerinin yakınına vardı. Burada oturanları Arapların elinde sıkıntılara duçar olmuş buldu. Haramilerin fesadlarını bunlardan uzaklaştırdı ve bu şehirden, örfî bakımdan külliyetli miktarda mal aldı. İnsanlar görevlendirdi ve diğer bir şehre gitti. Oradan başka bir yere derken şehirden şehire dolaştı durdu. Böylece bazen zorla, bazen lütûfla, bazen boyun eğdirmeye, bazen talimle, bazen konuşmayla, bazen muhalefetle Şark ve Garpta revaçta bulunan beldelerin ve şehirlerin ekserisi onun emri altına girdi. Benî Büveyh meliklerinden, Hamdan oğullarından ve yeryüzündeki bütün padişahların iftiharî olan Âl-i Selçuk'tan (Allah onların yattıkları yerleri güzelleştirsün) kudret sahibi hiçbir kimseye, bu otuz süvarili gulam gibi fetihler yapmak nasip olmamıştır. Onunla ilgili kıssaların tafsilatını zikretmek, onun kargısının gölgesinden daha uzundur.

Karakuş'un iklimleri fethi esnasında, her kim hâce olma ümidiyle Mısır diyarından kaçıp Mağrib'e, onun yanına gelmişse, lütûflar görmüş, beldeler ve kaleler sâhibi olmuştur. Her kim açlıktan kurtulmak istiyorsa, onun yüce himmeti ile artık fakirliği geride bırakır, sermaye biriktirir ve mal sahibi olurdu. Bu temiz olmayan ve sıkıntılara katlanılarak biriktirilmiş bir mal değildi. Bu şekilde mal sahibi olan da sıkıntı içindeki kimseleri arardı. Ancak sonunda kurt karnı/iştahı (v.126b) ona galip geldi ve toklukla yetinmeyi bilmedi. Malların vergisi hususunda hıyanet ve cinayet düşündü. İki arasında ekmek ve tuz hakkını kesip attı. Döneklik arz eden o kötü fiili meslek edindi (?). Yapmış olduğu bu işten kaynaklanan şenaatler intikam duygularını kamçıladı ve kendisine "Allah o [şehir halkı]na açlık ve korku elbisesini/belasını tattırdı" şerbetini içirtti. Kılıcın kınını nimetlendirdi.

Bu kitabın telif edildiği vakitler, Nekîde'nin dahilinde de yukarıda zikri geçen fillere meyyâl bir tâife vardı. Allahu Te'âlâ, bizzat keremiyle, iğrenç bir katil cihetiyle kendilerini doyuranlara reva gördükleri söz konusu fiili, bu muğlak/kapalı sıfatlarla tavsif olunan kimselerin başına da getirsün. Nimet ihsan etmiş kimseleri, bu nimetlerden faydalanmış kişilerin şerrinden himaye ve muhafaza buyursun.

Şerefüddin Karakuş, hizmet ettiği kimseyle aralarının açılmasının ardından, Mağrib'teki muayyen beldelerde hakimiyetini geçerli kılmak için hutbeyi Şam ve Mısır sultanı Melik Selahüddin'in adına okuttu. [Allah'ın] rahmeti ona olsun. Kendisiyle irtibatı bulunan günlerde o, Mağrib'de, Abdülmü'min'in evlâdı ile muharebeler yaptı, onları hezimete uğrattı ve perişan etti. Kâdiyü'l-kudât ve Sâhib-i divân'ın da içinde yer aldığı pek çok kişiyi esir etti ve fidiye olarak aldığı büyük meblağlar karşılığında onları tekrar serbest bıraktı. Abdülmü'min'in evlâdı, Karakuş ile sulh ettikleri vakit, beldeleri aralarında ikiye bölmüşlerdi. Karakuş onları zayıf bulduğundan, Seyyid Ebu Ya'kûb ile tekrar muharebeye tutuştu. Yukarıda zikrettiğimiz üzere başlangıçta kendisiyle birlikte Mağrib'e gelen Ali b. İshak Mayorkî ile [bu toprakları] paylaşma hususunda bir sulh anlaşması yaptı ve böylece bir ömür geçirdiler. Bu dönemin başlarında Mağrib beldeleri, rusûm (vergiler/âdetler), nücûm (taksitli vergiler) ve haraç vermekten, sultanlara itaat arz etmek ve bunun icâbını yerine getirmekten azâde idiler. Şerefüddin Karakuş, onları bu ibtidâî tabiattan çıkarttı ve nâibler ve hâcibler saflarına [mensup biri] olarak kendi saltanat adetlerini ortaya koydu. Uzağı gören biri olarak kibirle/diklenerek hareket etmeyi kesti ve sonunda afiyet/sıhhat içinde bulunmanın güzelliğini hatırladı. Abdülmü'min evlâdından ve onların devletinde yetişmiş Mağrib halkının sevgisinden

korktu ve kendini, bazı Arab kabilelerinin himayesi altına soktu. Abdülmü'min evladı, mallar sarf ederek hâriçten, 150 bin nefer kendi has süvarilerinden ve buna kıyasla tasavvur edilebilecek sayıda nefer de Cezîre'nin dâhilinde bulunan zengin ve mamur 800 büyük imâretten kalabalık bir ordu topladılar. Mağrib'in doğu beldelerine ve Şerefüddin Karakuş, Nâsırüddin İbrahim ve Ali b. İshak Mayorkî'nin istila etmiş oldukları şehirlere vardılar. Şerefüddin Karakuş ve mezkûr kimselerle muharebe ettiler. Şerefüddin Karakuş ve ashâbının almış oldukları Kâbis, Mehdiyye ve diğer pek çok yeri tekrar geri aldılar. Bundan sonra Şerefüddin Karakuşlulara diğer türlü/kısımda devlet [sürme imkanı] kaldı. Süleyman'ın mülkü Süleyman'a vardı. Son muharebe şu iki yıla, **600** senesine ve[ya] daha açık bir tarihle **601** yılına tarihlidir. Biz iki kâtibe değil, sadece sıkıntı veren iki kişiye şahitlik ettik.

2.2.4.7. Mirdasîler

Haleb Melikleri Olan Benî Mirdâs Devletine Dâir Haberler: Onların meliklerinin ilki, (v.127a) Sâlih b. Mirdas b. İdris b. Nasr b. Humejd³⁶ b. Müdrîk İbn Şeddâd Kilâbî'dir. Benî Rebî'a b. Ka'b b. Abdullah b. Ebi Bekr b. Kilâb'tan, bundan önce Benî Hamdân devletinin sonunda bahsedilmişti. Lü'lü'-i Kebîr Cerrâhî³⁷ Hamdânî'nin oğlu Murtazaddevle, babasından sonra Haleb'e hâkim oldu ve **399** senesinden açık tarihle **405** senesine kadar [burada] emirlik yaptı. Bir gün, Benî Kilâb ile muharebe yapmak için Haleb'ten dışarı çıktı. Esedüddevle Sâlih b. Mirdâs Kilâbî onu yakaladı ve esir aldı. Uzun bir kıssa neticesinde, ona külliyetli miktarda mal verdi ve kendini Sâlih'ten kurtardı. Haleb'e varıp, [kale dizdârı] Feth'in uhdesindeki kaleye hazineleri ile birlikte tekrar sahip olmak istediğinde, zâlim Murtaza, hizmet ettiği kimsenin oğlu Sa'düddevle Hamdânî'ye yapmış olduğu hıyanetin cezasını müşahede etti. Mezkûr Feth'in şerefsizlik yapacağı korkusundan Haleb'i terk ederek hızlıca Rum melikinin tarafına kaçtı. Ondan yardım istedi. Orada hürmet gördü. [Murtaza tekrar] asker çekince, Feth Haleb'i Mısır hâkiminin nâiblerine havale etti. Murtaza'nın Haleb'ten çıkıp Mısır memleketine dâhil olduğu tarihten, yani **406** senesinin Receb ayınının 6'sından itibaren, kısa bir müddet, Mısır'dan gelen birkaç nâib Haleb'e hükmetti. Mısır sultanının vefat haberi ifşa olduğunda, Sâlih b. Mirdas Haleb'e geldi ve burayı

³⁶ Metinde şecerenin bu kısmı "Nusayr b. Humejd" olarak kaydedilmiştir. Ancak İbn Hallikân'da aynı yer "Nasr b. Humejd" olarak geçmektedir (Bkz. **Vefeyâtü'l-A'yân**, c. II, s. 487).

³⁷ Metinde "Harâcî" olarak kaydedilmiştir. Ancak İbn Hallikân'da "Murtazüddevle İbn Lü'lü' el-Cerrâhî" olarak geçmektedir (Bkz. **Vefeyâtü'l-A'yân**, c. II, s. 487).

muhasara etti. **415** senesinin Zilka'de ayının 14. günü sulh yoluyla buraya sâhip oldu. Adalete ve güzel bir hayat sürmeye dikkat etti. Ba'albek'e, çeşitli beldelere ve Haleb'e bağlı yerlere hâkim oldu. Sâlih beş yıl hükümet ettikten sonra, Mısır sultanı, Dımaşk'ın emir-i leşkeri Nûştekin Derbezî Deylemi³⁸'yi Sâlih[in üzerine] yolladı. Sâlih, kendisiyle beraber asker çekenlerle birlikte Taberiyye'nin yakınına gitti. Orada, **420** senesinin Cemeziye'l-Evvel ayında, Nûştekin ile yaptığı muharebede öldürüldü. Geride Şiblüddevle Ebu Kâmil Nasr ile Mu'izzüddevle Ebu 'Ulvân Semmâl ismindeki iki oğlu vâris olarak bıraktı. Her ikisi Haleb'i tasarrufları altına aldılar. Nihayet Şiblüddevle, kardeşi Mu'izzüddevle'yi saf dışı bıraktı ve Haleb'i tamamıyla ele geçirdi. Bundan sonra mezkûr Derbezî, ordusuyla Hama şehrine vardı. Şiblüddevle karşısına çıktı ve **429** senesinin Şa'bân ayının ortasında, Asi nehrinin kenarında maktûl düştü. Onun Haleb'teki emirlik müddeti, 8 yıl ve birkaç gün idi.

Mu'izzüddevle, kardeşinin helâk olduğu gün Haleb hâkimi oldu. Derbezî'den korktuğundan dolayı, şehri bir nâibe havale etti. Kendisi asker toplayarak Rakka şehri tarafına gitti. Derbezî vardığında, hoş alafı ve ibnü'l-vakt olan Nâib-i Emîn, Haleb'i, büyüklerle yaptığı istişareler neticesinde ona tahvil etti. Bu hadise, **429** senesinin Ramazan ayında vuku buldu. Derbezî Haleb'te ikamet etti. Kaleyi, gulâmı Mancutekin'e (v.127b) verdi. Derbezî, **433** senesinin Cemaziye'l-ula ayının 20'sinde Heleb'te vefat etti. Mancutekin, müstakillen hâkim hâle geldi. Mu'izzüddevle, Rakka'dan geldi. Şehir halkı, Haleb'i, sağılmaktan korkmaksızın ve süte gerek duymaksızın (?) mezkûr **433** senesinin Cemaziye'l-âhir ayının 27'sinde ona teslim etti. Bu tarihten itibaren hükümet tekrar, ikinci defa Mu'izzüddevle'de karar kıldı. O adalet, insaf, ihsan, kulların refahını sağlama ve beldeleri imar etme yoluyla 16 yıl ve birkaç ay süreyle Haleb hâkimliği yaptı. **449** senesinin Zilka'de ayının 16'sında, Haleb'i, kendi ihtiyarıyla Mısır'ın sâhibine teslim etti. 5 yıl ve birkaç ay müddetle, evinde istifa etmiş şekilde oturdu. Ufuklardaki şairlerin Sâlih oğlu ve sâlih nefisli bu Mu'izzüddevle Mirdâsî'nin medhine dâir söyledikleri kasideleri, otuz kişi bile ciltlere dökemez.

Bundan sonra **452** senesinde, gençler, Haleb şehrini, Mısır sâhibinin nâibinden aldılar ve târik ve müsta'fi olarak anılan mezkûr Mu'izzüddevle'nin kardeşinin oğlu Ebu Sellâme Mahmûd b. Nasr b. Sâlih b. Mirdâs'a havale ettiler. Babası Hamdânî hânedânının son günlerinde Mısır'a gitmiş olan meşhûr Seyfüddevle'nin kardeşinin

³⁸ Bu isim İbn Hallikan'da "Emirü'l-Cüyûş Anûştekin ed-Dizberî" (**Vefeyâtü'l-A'yân**, c. II, s. 487), İbnü'l-Esîr'de ise evvela "Anûştekin el-Berberî", daha sonra da "ed-Dizberî" (**el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. IX, s. 185-6) şeklinde geçmektedir.

oğlu olarak maruf Hüseyin b. Nâsîrüddevle³⁹ Hasan b. Hüseyin b. Hamdân, Mısır askeriyle Şam'a geldi. Kabilelerin toplandığını işitti. Hıms'tan Ba'albek'e geri döndü. Nihayet mezkûr Hüseyin, Haleb'e vardı. Şehri yağma ve talan etti. Külliyyetli miktarda mal ele geçirdi. Önde gelen kişileri katletti. Ebu Sellâme Mahmûd b. Nasr, mezkûr **452** senesinin Receb ayında hezimete uğradı. Haleb'ten dışarı çıktı. Haleb kalesinin muhâfızı Mekînüddin, şehre sâhib çıktı ve müstakillen hâkim hâle geldi. Şamlılar, Hüseyin b. Nâsîrüddevle'yi yenerek esir olarak götürdüler. Mahmûd b. Nasr Mirdâsî, Nâsîrüddevle Hamdânî'yi bin dinara satın aldı ve ona hürmeti vâcib gördü.

Mekînüddevle, Haleb'i, Esedüddevle Ebi Züvâbe⁴⁰ Atiyye b. Sâlih b. Mirdâs'a, yine **452** senesinin başında teslim etti. Ebu Sellâme Mahmûd, mezkûr senenin Şa'bân ayının 2'sinde Haleb'i aldı. Amcası Muizzüddevle Ebu 'Ulvân, **453** senesinin Rebî'u'l-evvel ayında tekrar geldiğinde ise, ona havale etti. Kendisine işaret olunan Mu'izzüddevle, kısa bir müddet hükümet sürdü ve **454** senesinin Zilka'de ayının 4. günü vefat etti. Haleb kalesindeki Halilü'r-Rahman İbrahim (Nebîmize ve ona selâm olsun)'in makamına, batıdaki kapının dâhiline defnedildi. Melik Rıdvan'ın zamanına kadar meşhedi muayyen idi. Melik Rıdvan, onun başı üzerine (?) halı serdirince görünmez oldu.

Hüseyin b. Nâsîrüddevle Hamdânî, esirlikten kurtulunca Mısır'a gitti ve Sultan'a hizmetle meşgul oldu. **460** senesinde (v.128a) bir cemaatla Sultan'ın komutalarını muhasara altına aldı, hazineleri ele geçirdi. Beldeleri dağıttı. Mısır hükümeti, bir günlüğüne müstakillen Hüseyin b. Nâsîrüddevle Hamdânî'nin oldu. O da, babası Nâsîrüddevle ve amcası Seyfüddevle gibi, şecaatli, cömert ve methedilen bir kişi idi. Şâmât'ın şairleri ve dünyanın çeşitli cihetlerindeki âlimler ona teveccüh gösterdiler ve kasideler söylediler. Hil'atlar ve mallar aldılar. [Bu söylenenler] hakikattir, [kimseyi] kandırmıyoruz. Her ne kadar onun akrabaları olan Seyfüddevle ve diğerleri, Haleb, Şam ve daha önce müstakillen buldukları beldelerden dışarı sürülmüşlerse de, onlardan bir kol bile Mısır hâkiminin yanına kaçıp meskenet içinde ömür sürmeyi ve huzura kavuşmayı düşünmemiştir. Mülk, el-Kadîr olan Allah'ın uhdesindedir.

³⁹ Metinde "Nâsîrüddevle" olarak kaydedilmiştir. Ancak İbnü'l-Esîr'de bu isim şöyle geçmektedir: Nâsîrüddevle Ebu Ali b. Nâsîrüddevle İbn Hamdân (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. IX, s. 233).

⁴⁰ Bu isim "Züâbe" şeklinde de geçmektedir (Bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. IX, s. 187).

Tarih sâhibi, Kur'ân ve Hadis hâfızı, başta Hanbelî, sonra da Şâfi'î mezhebine dâir olmak üzere 56 parça kitabın musannifi, her gün bir defa Kur'ân hatmeden Ebu Bekir Ahmed b. Ali Hatîb-i Bağdadî, **463** senesinin Zilhicce ayında, 72 yaşında, hac yolunda iken Bağdad'da vefat etti. İmam Ahmed b. Muhammed b. Hanbel'in ve Bişr-i Hâfi'nin yanına defnedilmiştir. [Allah] istirahat ettikleri mahalleri rahat kılsın.

Mu'izzüddeve mezkûr hâl üzere vefat ettiğinde, kardeşi Ebu Züvâbe 'Atiyye, **454** senesinin Zilka'de ayında Haleb emiri olarak isimlendirildi. Kardeşinin oğlu Mahmûd b. Nasr yetişti ve burayı ondan geri alarak Mısır sâhibine bağlı kıldı. Bundan sonra Abbasî halifesinin nâibi, [ona] Mısır hâkiminden yüz çevirtti. Ebu Züvâbe, Rum melikine sığınmak üzere yola çıktı. **465** senesinde yolda vefat etti. Tabutunu Haleb'e getirdiler ve defnettiler.

Mahmûd, Ebu Züvâbe 'Atiyye'den Haleb'i ikinci kez aldıktan sonra, iki yıl hükümet sürdü. **467** senesinde vefat etti. Ondan sonra oğlu Nasr b. Mahmûd emir oldu. Adalet ve güzel sîret ile bir yıl emirlik yaptı. **468** senesinde, Haleb'in hâricinde, sarhoş bir halde iken emrindeki Türk askerleri tarafından katledildi.

Selçuklulardan Sultân-ı mağfûr Alparslan, cesur, tedbirli, cömert, zarif ve nazım ve nesirle yüceliği medhedilen Ebu Sellâme Mahmûd b. Nasr'ın devletinin âhirinde Haleb'in başına varıp burayı muhasara ettiğinde, Mahmûd, Vezir Nizamülmülk'ün acayip bir tedbiri ve garip bir ıslahı neticesinde kaleden çıkarak Hazret-i Sultan'ın huzuruna vardı. Evvela Haleb'i Sultan'a teslim etti. Sonra da niyâbet adı altında Hazret-i Saltanat'tan burayı tekrar geri aldı. Onun veda etmek üzere Sultan ile birlikte üç günlük yol gitmesi ve pek çok latiflikler içinde selâmetle dönerek hil'atler giyinmesi, tarihçilerden gizli değildir.

Nasr katledildiğinde, kardeşi Sâbık İbn Mahmûd b. Nasr b. Sâlih b. Mirdâs Haleb'i hükmü altına aldı. Ebu'l-Mekârim Şerefüddeve, Sultan Melikşah Selçukî nezdinden gelerek Haleb'i ele geçirdi ve kalede sâkin bulunan Sâbık b. Mahmûd'u muhasara etti. Sâbık, (v.128b) Şerefüddeve ile sulh ettiği vakit, mal ve eşyaları gönderdi. Ancak Sâbık b. Mahmûd'un kardeşleri Vessâb ve Şebîb, kaleyi kendi uhdelerine aldılar. Bunun üzerine Şerefüddeve tekrar muhasara etti ve kaleyi, merhûm ve mağfûr Emir Şemsüddin Dündar Paşa Nekîdî (istirahat ettiği yer rahat olsun ve Allah karnını yuvarlak arpa ekmeği ile doyursun)'nin çaresiz kardeşi, üç çeyreklik Sârele (?) köyünün on günlük emiri Muhammed Bey Kuşcu'nun üç gün içinde dostluğu (?)

katletmesi gibi, mübârek kademli ve meymûnü'n-nakîbe lakaplı o karşı koyan iki kişiye azıcık bir şey vermek sûretiyle kendi tasarrufuna aldı.

Neticede, Benî Mirdâs'ın **415** yılındaki istilâsının başlangıcından **472** senesindeki hükümetlerinin sonuna kadar Halep'teki hâkimiyet süresi, 57 yıla münhasırdır. Ka'be-i Muazzama'nın emirliğini ve kilitlerini, sarhoş bir halde iken, Mustafa (Allah'ın salâti ve selâmı ona olsun)'nın beşinci dedesi Kusayy b. Kilab'a, büyük bir ahmaklık eseri bir kırba dolusu şaraba satan büyük mansıb sâhibi Ebu 'Ayšân Huzâ'î'nin ruhu gibi, Emir-i sa'îd, Mağfûr Bahâüddin Arslanbey'in oğlu merhûm Mecdüddin Oğulbey'inki de şâd olsun. Zira o da kalede iken havale yoluyla hâzırdaki emirlikten el çekti ve kendi asrındaki ikbal alâmetini ve bahtı yere çaldı. Haleb memleketini ve kalesini satan Şebîb ve Vessâb'tan az değildi. Allahu Te'âlâ onlara rahmet eylesin ve onları ikram edilmiş kimselerden kılsın.

Benî Mirdâs'tan sonra Şerefüddevle, Sultan Melikşah Selçukî adına Haleb'i tasarruf etti. Beşinci yıl Antakiyye'nin başına vardı, orada katledildi. Dımaşk ve Şam beldelerinin hâkimi Tâcüddevle Tutuş Selçukî, Haleb'i aldı. Oradan Dârü'l-hilafe olan Irak'ı kastederek Bağdad'a [yer] öpmek ümidiyle teveccüh etti. Kardeşinin oğlu Berkayaruk b. Sultan Melikşah ile yaptığı harpte, **478**⁴¹ senesinin Safer ayında öldürüldü. Melik Rıdvân, babası Tâcüddevle'nin katledildiğini işitince, Dımaşk'tan hareket etti ve Haleb'e vardı. Kardeşi Dukak, Dımaşk'ı ele geçirdi. Rıdvân 19 sene meliklik yaptı. **507** senesinde Haleb'te vefat etti. Dedesinin lakabını alan oğlu Tâcüddevle, Haleb hâkimi oldu. Bir yıl sonra, **508** senesinde kalede öldürüldü.

Bu tarihte Franklar, Antakiyye'yi aldılar ve 36 yıl buraya hükmettiler. Bundan sonra da, Akkâ, Askalan, Efâmiye, Serûc ve Arsûf'u **494** senesinde aldılar ve pek çok Müslüman'ın kanını döktüler. **495** senesinde Franklar, Trablus'u muhasara ettiler ve İslâm ordusuna gâlip geldiler. **496** senesinde Melik Dukak, Hıms'ı, kardeşi Rıdvân'ın ashâbından aldı ve buraya mâlik oldu. **497** senesinde Frank kralı ve Beyt-i Makdis'in mutasarrıfı olan Badvis⁴², askerle dolu doksan kûsûr gemi ile dışarı çıktı ve hâkimiyetini kara ve denizlere, Berber'e ve diğer yerlere yaydı. **498** senesinde bu Trablus'u muhasara eden Saint Gilles⁴³, lanete giriftar oldu. Yine bu sene (v.129a)

⁴¹ Bu tarihin 488 olması gerekmektedir (Bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. X, s. 207).

⁴² İbnü'l-Esîr'de bu dönemdeki Kudüs hâkimi olan Frank kralının ismi olarak "Baudouin" geçmektedir (Bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. X, s. 302).

⁴³ "Sancill" şeklinde telaffuz olunan Saint Gilles'in Trablus'u muhasarası ve ölümü için bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. X, s. 331.

Tâcüddevle Tutuş'un hâdimi Atabek Tuğtekin, Gümüştekin'i hisarda yakaladı ve mallarını alarak onu affetti. Refeniyye'nin başına vardı ve pek çok Frank'ı öldürerek tekrar Hıms'a gitti. **499** senesinde yol kesici, yağmacı ve kötü düşünceli Efâmiye sâhibi Halef b. Mülâ'ib, Melik Rıdvân'ın ve Sermîn kadısı Mevlâna Hasan'ın tedbiriyle Efâmiye kalesinde Mülhidlerin eliyle katledildi. Böylece Müslümanlar da kurtulmuş oldular. **502** senesinde Franklar Trablus'u aldılar. Orada Ehl-i İslâm'dan olan büyük bir kitleyi katlettiler.

2.2.4.8. Son Dönem Abbasî Halifeleri

Tetimme: Bundan önce, **363** tarihinde bizzat kendi rızasıyla hilafetten çekilip yerine oğlu Tâi' Abdülkerim'i nasb buyurarak iki güzel sıfat sahibi olan Abbasî halifesinin hal'inden bahsettiğimiz esnada, aynı pâk nesilden gelen sonraki halifelerin tarihlerini zikretmeyi kesmiş ve Benî Büveyh'in, Benî Hamdân'ın, Irak, Horasan, Fars, Diyarbekr, Şam ve diğer iklimlerdeki sultanların, Arab, Mudar, Mısır ve Mağrib meliklerinin, etraftaki müteğalliblerin ve çeşitli cihetlerdeki mutasarrıfların kurdukları devletler ile meşgul olmuş idik. Şimdiye kadar mevzuları üç meslek hırkası altında sunmaya çalıştık. Şimdi ise bunlardan ilkinin yenini salarak meseleleri tek tek temyiz edip ortaya koymak istiyoruz. Bu hâl içinde, şeref, birikim, zikir ve fikir bakımından sonuncuları olması hasebiyle Âl-i Selçuk müstesna, âfâktaki meliklerin zikirlerini, **502** senesindeki Trablus tarihinden itibaren tertip üzere tamamlayıp, yozlaşmış manaları hülâsa etme ve kokuşmuş şekilleri kast etme yolunda, araya bir şey karıştırmaksızın, yüce bir fesâhat ve seçkin bir belâgat içinde, kalpleri huzurlu, kulakları şerefli, lisanları canlı ve idrakleri rahat kılmaya gayret edeceğiz. Şimdi kitabın intizam içinde tamama ermesi için Âl-i Abbas ile ilgili geri kalan tarihleri sunmaya geçiyoruz. İlham veren ancak Allah'tır.

Yirmi üçüncü Abbasî halifesi Emirü'l-Mü'minîn el-Mutî' Lillah Ebu'l-Kâsım Fazl b. Ca'fer Muktedir'dir. Oğlu ve iki gözünün nuru **yirmi dördüncü Abbasî halifesi** Abdülkerim Tâi'yi kendi yerine tayin etti ve iki ay sonra da Hakk'ın rahmetine kavuştu. Benî Büveyh melikleri ve etraftaki hâkimler ile ilgili olarak yıldan yıla artarak cereyan eden vakıalar, hadiseler, harpler, sulhler, tayin ve aziller ile emir ve nehiylerin tümü, bu Mutî' oğlu, itaatkâr nefisli Abdülkerim Tâi' zamanında meydana gelmiştir. Mezkûr melikler, bu Hazret tarafından tayin ve azledilmişlerdir. Netice olarak babasının teslimiyle mülkü elde ettiği tarihin başlangıcından itibaren 17 yıl, 9 ay ve birkaç gün

halifelik yaptı. **381** senesinin Şa‘bân ayında, Bahâüddeve Ebu Nasr b. Adududdevle tarafından veliyyü’l-ümerâlık makamından azledildi. Bundan sonra on iki⁴⁴ yıldan fazla hal‘ edilmiş olarak hapiste kaldı. **393** senesinin Ramazan bayramı gecesi, 76 yaşında iken vefat ederek zikri yüce olan Hakk’ın rahmetine kavuştu.

Yirmi beşinci Abbasî halifesi, sâbık kesin delil uyarınca hicrî 400’ün başındaki İslâm dininin müceddidlerinden biri olarak halifeler içinden ümmet üzerine gelen dördüncü müceddid halife, Emirü’l-Mü’minîn el-Kâdir (v.129b) Billah Ebu’l-Abbas Ahmed b. halife olmayan İshak b. Halife Ca‘fer el-Muktedir’dir. Bu tertipten, bu Kâdir’in dedesinin Muktedir, amcasının Mutî‘ ve amcasının oğlunun da Tâi‘ olduğu, bunların hepsinin hilafet sürdürdükleri, fakat halife oğlu olan babası İshak’ın halifelik yapmadığı anlaşılmalıdır. Bu birinci halife Saffâh’tan geride oğul kalmayınca kardeşi Mansûr’un hilafete geçmesine ve yine Me’mûn’un oğullarından hiç biri halifeliği yürütemeyince, aynı babadan olan kardeşler arasında oturup kalkma, kesip yükseltme hususunda kabiliyet sahibi olması münasebetiyle kardeşi Mu‘tasım’ın mesûliyeti üstlenmesine benzer. Tasfiyeye uğramış sahih ve asıl cedden gelen evlatların nihayetini, bu babta birbiriyle bağlantılı olarak zikretmeye, mahal sahibinin hakkı sebebiyle mecâlimiz yoktur. Bu husus, [meseleyle ilgisiz] başka bir şeyi getirmeye benzer. “Beyân, beyânın kuvveti ile birliktedir.”

Bu Halife Kâdir b. İshak b. Ca‘fer el-Muktedir b. Ahmed el-Mu‘tezid b. Ebi Ahmed el-Muvaffak b. Ca‘fer el-Mütevekkil b. el-Mu‘tasım b. er-Reşîd b. Muhammed Mehdî b. el-Mansûr b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib’i, zikri geçtiği üzere, Bahaüddeve, **381** senesinin Şa‘bân ayında, amcasının oğlu Tâi’i azlederek ve bir ay sonra da, mezkûr senenin Ramazan ayında, hal‘ edilmiş halifenin amca oğlu Kâdir adına biat alarak hilafet tahtına oturttu. Kâdir de Bahâüddeve’nin kızı Sükeyne Hatun’u, 100 bin kırmızı dinar gibi mihrine nispetle aşırı olmayan yüksek bir mihir karşılığında nikahı altına aldı. Ayrıca mihir olarak ona mücevherler gönderdi. Bahâüddeve, basit bir insan olan dedesi avcı Büveyh’in konumundan yukarı doğru yükselenlerin yüksek burcunun hâkimi ve eğerli ve salınmış atlarla gezinti yapan kimselerin (?) mutluluk ayı hâline geldi. Hiç kimsenin [onun hükmü altından] çıkmaya takati kalmadı.

⁴⁴ Metinde sadece “iki yıl” deniyorsa da, bizzat müellif tarafından verilen tarihler hesaplandığında bunun “on iki yıl” olması gerektiği açığa çıkar.

Bu Halife Kâdir, tasdik sadedinde kendi lakabını Kâdirî kıldı ve hakikî manada Kâdir olan Melik'in tevfiğiyle, aziz ömrünü, dindarlık, vera', takva, teheccüd, sadakalar dağıtma, güzel sîret ve sıhhatli akıl ile süsledi. Âlemdeki meliklerin tamamı, onun babaları, amcaları ve amca oğulları ile Benî Abbas halifelerine yapmakta oldukları küstahlıkları terk ederek itaat, bağlılık ve hizmetkârlığa yöneldi. Saffâh, Mansûr, Mehdî ve Reşid [dönemlerindeki] gibi hilafet merkezinin geçmişteki anelerini yeniden süslü kıldı. Müslümanlık, parlak bir şevket ve heybet ile müzeyyen oldu. Asileri, "dalga dalga Allah'ın dinine giriyorlar"ın cilvegâhı olarak tekrar kendi sultanı altına soktu.

Hakikati mecaza tercih eden, hâkim olan, âdil davranan, cezalandıran, gâzi, sultan, murâbit, mücahid, yardım eden, destek veren, Hindistan beldelerini yağmalayan, Hakan'ın memleketini değiştiren, Irak ve Horasan meliki, Süleyman'ın memleketinin vârisi, farzları ve nâfileleri yerine getiren, Allah'ın arzdaki velisi, mescidler ve meşhedler bina eden, güzel ve iyi huylar taşıyan, Yemînü'd-devle ve Emînü'l-mille, Sultan Mahmûd İbn Nâsırüddin Sebüktekin (Allah kabrini rahat kılsın ve nefsinin takdis etsin), kendisine işâret olunan Emirü'l-Mü'minîn'in muasırı idi. [Mezkûr Halife] tenkitçileri itaatkar kılmış, sultanları desteklemiş ve âlemdeki şeytanları bağlamıştır. Azametli Hazret'in tâbileri olan uzaktakiler (v.130a) ve yakındakiler, isyankarlar ve mütedeyyinler, yüce Hilafet'ten haber alma mahalli olan dergâha (saatin kıyamına ve kıyamet saatine kadar âfâktaki minberlerde halifeden/dârü'l-hilâfeden söz eden kimselerin seslerinin yankısı kesilmesin) varıp secdeye kapanarak isteklerini yazıya dökmüşler, sırlar âlemindeki evzâr (ağır yük/sorumluluk) hattı ile ricada bulunmuşlar, mağfîret ümidiyle de Dârü'l-hilâfe'nin şerefli eşiğinin toprağında toza toprağa bulanmışlardır. İcaz ve icmal yoluyla tahrîr olunan ve övmek için kaleme alınmayan bu hususlar, herhangi bir istisna ve tereddüde mahal bırakmaksızın [onun büyüklüğüyle ilgili] en kat'î delillerdir.

Sâdet (seyyid/efendi) meliki ve saadet menba'ı, Nekîde doğumlu ve Şirâz asıllı, Seyyid Şerefüddin Hasan Nekîdî (yüceliği dâim olsun), bu Kâdir ve onun vesilesiyle Abbasî halifelerinin ve Fatımîlerin on iki imamının (eimme-i isnâ aşeriyeye-i Fâtımiyyân) bir kısmı ile amca oğlu, hatta bir kısmı ile amcalıktan daha yakındır.

Türkistan asıllı, Hoten fasıllı ben biçârenin, isimleri yazma esnasında dâima peşin hükümlerde bulunduğu, onları istediği şekilde gördüğünün ve onlarda karanlık kısımlar bıraktığının [farkındayım]. Tek tek insanlardan bahsederken dehşetin galebe çalmasından, hayretin doruğa çıkmasından ve unutkanlıktan dolayı [zaman zaman]

kelâmın tertibini yitirdiğim anlar oldu. Bu şekilde Benî İsrail'in Tih çölüne alışmasına benzer tarzda ıssız çöllerde dolaşırken, birden şükür vadilerinde devâ arayanların arasına düştüm ve bir müddet sonra da kendime geldim. Şimdi maksadım olan şeyin ardından gidiyorum. Mezkûr Emir Seyyid'in ne gözünde bir damla yaş, ne nefesinde öteden beri bir feryad, ne hâlinde öne geçen bir yiğitlik, ne duymaya açık bir kulak, ne elinde bir el, ne kalbinde bir rikkat, ne kelâmında bir dikkat, ne sinesinde bir âh ve ne de akranlarının arasında bir ay gibi olmak istidadı var. Eğer vaktin Cüneyd'i ve Nessâc'ı, müellifin çağının gizliden gizliye ağlayanı olan Mevlâna-i a'zam, Kâdiyü'l-mu'tekidîn, Bahâü'l-mille ve'd-din, adli idarede, Emir Seyyid ile [bu kitabı] cem' eden hâkim arasında kendilerinden sâdır olan büyüklük veçhine göre şer'î bir değişiklik yapar ve o makamı bu bendeye verirse, onun dünya mansıbını kayırcılık yaparak dağıttığı yönünde bir kaygı duymam. Bu sebeple [tarafımdan] ne ona dua etmek kesilecek, ne de aziz nefislilerin fısıltısı [bende] bir sükûnet hâsil edecektir. Âhir zamandaki şahısların, fazilet sahiplerinden öğrendikleri şeylerin bedelini vermesinin câiz olduğunu umarak, mal sahiplerinin akarlarında değişiklik yapmaya cevaz veren kişiye Allah rahmet eylesin!

Faslı ve fazlı ile müellifin başını döndüren Halife Kâdir (Allah ondan razı olsun) 42 yıl müddetle halifelik yaptı. 80 yaşında iken, **422** senesinde Cennetü'l-Me'vâ'nın derecelerinin en üstüne ümitsizliğe kapılmadan gitti. Ruhlar alemiyle sohbet etmede aceleci davrandı. Benî Abbas halifeleri içinde bu kadar süre halifelik yapmak, bu Kâdir'den, zikri biraz sonra gelecek yerine geçen oğlu Kâim'den ve müstakil halifelerin [sonuncusu olan] Musta'sım'ın üçüncü cediti Halife Nâsır'dan başka kimseye nasip olmamıştır. Bunlardan başka hiç kimsenin halifeliği bu kadar hazır ve rahat geçmemiştir. Sapkınlık ve tamahkarlık içinde geçen uzun ömür, zahiri olarak tatlı ve çekici görünür, oysa müptela olmuş kimseler için sapkınlık, önem vermeye değmeyen alışkanlıklardan başka bir şey değildir.

Nâsırüddeve Sebüktekin Sultan Mahmûd, Alptekin'in altın karşılığında satın almış olduğu bir gulâmdı. İleride kendilerinden bahsedilecek olan Âl-i Sâ mân'ın üçüncü meliki Ebu'l-Hasan Nasr b. Ahmed'in kulu olan Alptekin, onu Nâsırüddeve diye isimlerdi. O, Alptekin'in yanında, tedricen yüksek mertebelere tırmandı. Alptekin, uzun bir hikaye neticesinde hizmet ettiği Nasr'a kasedince, (v.130b) başarılı olamadı ve 12 bin askerle birlikte onun yanından kaçtı. Sind sınırına vardı. Burada gazalarda bulunurken vefat etti. Nâsırüddeve Sebüktekin onun yerine geçti. Yükseklerle yol veren

merdivenin basamaklarını tek tek çıkararak âlemlerde tanınan biri oldu (Bu şekilde yeni bir katkı münasebetiyle kitaptan faydalanmamızı sağlayan kimseye Allah rahmet eylesin). Sultan Mahmûd'un Hazret-i Halife el-Kâdir Billah ile muasır olması sebebiyle, Sebüktekin'in zikrine bu nâdir faslın sonunda yer verilecektir. İşte bu şekilde Mahmûdî hanedanının şeref arama mücadelesi başlamış oldu. Müellif şöyle diyor: "Allah, onun ömrünü, ilâhî emirlere uygun önemli ve zorunlu şeylere sarf etmesini nasib etsin. Keşke bende, ilimler tahsil etmek için Ahi Terkos'un ömrü, halka vaaz etmek için Hasan-ı Basrî'nin hevesi ve nimetler ihsan etmede de babamın tasadduku bulunsa idi."

Kâdir'in vefat ettiği bu sene içinde, Kâdirlerin Melik'inin hükmünce, nâdir gelen büyüklerden Kâtib İbn Bevvâb da Hakk'ın katına vâsıl oldu.

Yirmi altıncı Abbasî halifesi Ebu Ca'fer Kâim'i zikretmeye geçmeden önce, hicretin 400. yılının başındaki İslâm dininin müceddidlerinin isimlerini zikredelim ve ümmetin içindeki derin bilgi sahibi alimlerden söz açalım. Her birini [vefat] tarihlerini de vererek anlatalım.

400'lerde yaşamış müceddidler sınıfının önderi, yukarıda kaydedilen mezkûr Kâim'in babası olan yirmi beşinci halife el-Kâdir Billah'tır. Onun devletinin gölgesinden istifade edenlerden birisi de, İmam-ı A'zam Ebu Hanife (Allah ondan razı olsun)'nin mezhebinden olan Ebu Bekir Muhammed b. Musa Harezmi'dir. Hanefî fikhının riyâsetinin sonu, ona tesadüf etti. İtikad sâhibi bir âlim, tarîki (yolu/üslubu) beğenilen biri idi.

Usûlcülerden imam, kâdî, âlim, fâzıl Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Bakıllanî, Basra'da doğdu, Bağdad'da [ikâmet etti]. Pek çok tasnifi bulunan Muhammed, âbid, zâhid, Mâlikî fakihî ve zâmanın nâdiri bir zât olup, Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'at'ın ilmîne sırtını dönerek dalâlete duçar olan kimselerden intikam alan bir kişi idi. Nebevî hicretin **403** senesinde [vefat etti].

Muhaddislerden Dabbî Hâkimi İbn Beyyî' olarak marûf Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Nisaburî, çeşitli ilimler üzerine, bilhassa da Hadis dalında asrının yegânesi idi. Pek çok acayip ve garip fenler üzerine muhtelif tasnifleri vardır. 84 yaşında iken **405** senesinde [vefat etti].

Şâfi'îlerden Ebu Hâmid Ahmed b. Ebi Tâhir Muhammed b. Ahmed İsferyânî, şerî'at ilimlerindeki riyâsetin son bulduğu kişidir. Kendisi parlak bir âyet ve melikler ve halk nezdinde makam sahibi biri idi. 62 yaşında [vefat etti].

Usûlî mütekellimlerden ve hâzık kelamcılardan Üstâd Ebu Bekir Muhammed b. el-Hasan İbn Fûrek, âfâkın büyüklerinden idi. **406** senesinde [vefat etti].

Hanbelîlerden Ebu Abdullah el-Hüseyin b. Ali b. Hâmid[’in vefat] tarihi malum değildir.

Âlemin imamı mesâbesindeki Mâlik’in ashâbından din, ilim, emanet, takva, muhafaza, dirayet, anlayış ve rivayet bakımlarından şeyh ve zirve olan Ziyâüddin Ebu Ahmed Abdülvehhâb b. Ali b. Nasr İbn Ali b. Ubeydullah Emîn, İbn Sükeyne olarak marufur ve aslen Bağdâdlı’dır. Hicaz, Şam, Bağdad ve Diyar-ı Rebî’a’nın muhaddisi ve mezkûr beldelerin musannifidir. İhya edici duasıyla bütün mahlukat dostluk içinde bir arada yaşamıştır. (v.131a) Ricâl’in isimlerine dâir bir te’lifî vardır.

Kurrâdan İbn Hammâmî olarak maruf Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed b. Ömer b. Hafs Makkarî, dinine sâdık, faziletler sâhibi ve ârif bir zât idi. Kur’ân vecihlerini senetleriyle [bilmek] hususunda yegâne idi. 89 yaşında iken **417** yılında [vefat etti].

İmamiye’den Şâir Rıza’nın kardeşi, Murtazâ olarak maruf Ebu’l-Kâsım Ali b. el-Hüseyin b. Musa b. Muhammed b. İbrahim b. Musa b. Ca’fer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebi Tâlib Mûsevî (Allah onlardan razı olsun), 81 yaşında iken **436** senesinde [vefat etti]. Tavzih ve tayin etmek bakımından [kendisine yer varıldı].

Zâhidlerden ise bütün bu büyüklerin halifesi [olan Ebu Bekir Muhammed b. Ali Dineverî], zikredilen bu tarihte Aziz, Celil ve Yüce olan Hakk’ın rahmetine kavuştular.

Yirmi altıncı Abbasî halifesi Emirü’l-Mü’minîn Ebu Ca’fer el-Kâim Biemrillah İbn el-Kâdir Billah’tır. Babası Kâdir, bizzat hayatta iken adına biat alarak onu veliahd kılmıştı. Âlemdeki meliklere, bir câhillik yaptıklarında, bizzat yüz yüze konuşmak veya yazışmak sûretiyle hüküm buyurmuş ve bu şekilde onları tekrar kendi itaati altına almıştır. Minberlerin tepesinde hutbe veren İslâm hatipleri, hutbelerinin zeyillerini onun ismiyle ıtırılı kılmışlardır. Mezkûr senenin Zilhicce ayında babasının vefatından sonra, yeniden umûmî bir biat yapıldı. Hüküm verenlerin başı olarak sırtını tahta yasladı.

Benî Büveyh’in son melikleri, Kâim lakaplı bu azametli İmam’ın muasırları ve yardımcıları idiler. Ona itaat ederek muvafakat gösterdiler. 8 yıl sonra, **430** senesinde, Selçuklu devleti zuhûr ettiği vakit de hilâfet makamında bu Halife Kâim bulunuyor ve parlak bir güneş gibi etrafı aydınlatıyordu. Âl-i Selçuk faslında zikredileceği üzere, onların yıldızlarının doğuşuyla Benî Büveyh saltanatının yıldızı tutulup karararak zevâle sürüklenmiştir.

Kudret sahibi olan Allah'a hamd olsun ki, onun hilafeti, babasının hükümeti gibi, Benî Büveyh meliklerinin ensesini görecek ve Âl-i Selçuk devletinin evvelini müşâhede edecek derecede uzun sürmüştür. Benî Büveyh döneminde 8 yıl hilâfet ettikten sonra, Abbasî devletinin yardımcısı, Ehl-i Beyt'in seçkin kölesi ve hilafetin râmı (tutkunu/tabii) olan Tuğrul Bey ile birlikte 30 yıl geçirmişler, sonraki 6 yılda ise Selçuklulardan Sultan Alparslan ile birlikte hüküm sürmüşlerdir. 44 yıl, 8 ay ve birkaç gün hilafet ettikten sonra, 76 yaşında iken kurdeşen hastalığına yakalandı. Bu yüzden kan aldırıldı ve uyudu. Bu esnada bir hayli kan kaybetti. Uyandığında vasiyetini yaptı ve öldü. Firdevs-i A'lâ tarafına mutluluk içinde naz ve işve ile yürüdü. Selçukluların bu halifeye yaptıkları kulluk ve itaati, büyük şehirlerdeki sultanlardan hiç biri, büyük kasırgaların yaşandığı asırlardaki halifelere göstermemiştir.

Yirmi yedinci Abbasî halifesi Emirü'l-Mü'minîn el-Muktedî Biemrillah Ebu'l-Kâsım Abdullah b. halife olmayan Zahîretüddin Muhammed İbn mezkûr Ebi Ca'fer Kâim b. el-Kâdir Muhammed'dir. 467⁴⁵ senesinde vefat eden babası Kâim henüz hayatta iken, oğlunun yerine Ebu'l-Kâsım Abdullah Muktedî'yi, yani oğlunun oğlunu [veliahd ilan etmişti]. İzah etmek gerekirse, Nebî'nin amcasının mübarek hanedanından gelen neslin kesileceği yönünde aileye bir ümitsizlik çökmüştü. (v.131b) Baba Zahîrüddin Muhammed'in vefatından sonra, beğenilir tabiatlı Ergüvan isimli cariyeden 5 [ay] içinde bir çocuk dünyaya geldi. Böylece bütün dostlar, sülale ve seçkin kimseler ihya oldu. Çocuk bir haya, ihsan ve hayat katresi olarak yetişti ve hâzır hâle geldi. [Halife Kâim] kadınların ve devlet erkânının büyüklerinin huzurunda, kendi el yazısıyla ve şahidlerin müşahedesıyla hilâfeti ona tefvîz buyurdu ve mezkûr tarihte vefât etti. Haddi aşmayan, hatta hidayet yolunda ve ekmel-i mevcudât olan azametli amca oğlu Muhammed Mustafâ (Allah'ın selâmı ve salâtı ona olsun)'nın şeri'atına tabi olma hususunda bile mutedil olan bu Muktedî'nin zamanında, diyanet, emanet, basiret, azim, ihsan, kerem ve şecaatle hareket edilmiş, âlimlere muhabbet duyulup beldeler mamur kılınmıştır. Büyükler vakarlı, re'âyâ müreffeh ve âlemin etrâfındaki fitneler teskin kılınıp ufuklardaki isyankarlar ve tagallüb ehli kimseler itaat altına alınmıştır. Mekke, Medine, Kudüs-i Mukaddes, Şâmât ve Yemen'deki hutbelerin zeyilleri, onun mübarek kademinin ziynetiyile süslenmiştir. Fars'ı, Irak'ı, Sin sınırına kadar Horasan iklimlerini ve Hindistan'ın yukarılarını (evâil) mülk edinmiş, Antakya'yı fethetmiş, Ruhâ (Urfa)'yı

⁴⁵ Metinde bu tarih "447" olarak geçmektedir. Ancak bunun "467" olması gerektiği açıktır (Bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. X, s. 94).

Franklardan almış ve âlemdeki şehirleri huzura kavuşturmuştur. Nihayet Ehl-i tevhidin saadet güneşine tutulmak arız oldu. Muktedî, bir gün, yemeğini bitirdikten sonra, elini yıkadı ve Selçuklu sultanlarından bahsedilirken kendisine değinilecek olan döneminin sultanının icâzetnâmesini (saltanat menşurunu), mübarek tevkî'yle taçlandırmak için eline aldı. Nâme'yi okuduğu esnada, nedimesine şöyle dedi: Huzurumuza destürsüz giren bu şahıslar kim? Onun gördüğü bu şeyleri, orada hazır bulunan müşahidler etraf aydınlık [olmasına rağmen göremediler]. Bu sırada görünüşünde bir değişiklik oldu ve öldü. Bu esnada 19 yıl ve birkaç ay hilafet sürmüştü. 38 yıl, 8 ay ve birkaç gün de ömrü vardı. **487** senesinin Muharrem ayının ortasında Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Yirmi sekizinci Abbasî halifesi Emürü'l-Mü'minîn Ebu'l-Abbas Ahmed el-Mustazhir Billah b. el-Muktedî'dir. Bu Mustazhir, sahih Mustafevî (Allah'ın salâtı ona olsun) hadis uyarınca 500. yılın başındaki din müceddidlerinden biri olarak halifeler içinden ümmet üzerine gelen beşinci halifedir. Onun idareyi ele alması, vefatın vuku bulduğu mezkûr tarihte olmuştur. Babası Muktedî'nin vefat ettiği gün, 16 yaşında iken kendisine biat edildi.

Bu Halife'nin zamanında, **488** senesinde, vera', takva, ihsan, kerem ve tavazu sahibi biri olarak maruf Muktedî'nin veziri Zahîrüddin Ebu Şücâ' Muhammed b. el-Hüseyin, Mustafa'nın hicret ettiği Medine'de, Harem-i Şerif-i Nebevî'de, âhir ömründe vefat etti. Namazı Mescid-i Nebevî'de kılındı. [Cennetü'l-]Bakî'e, Resûl'ün oğlu İbrahim'in yanına defnedildi. Çokça ibadet eden Vezir Ebu Şücâ', güzel bir hatla yazı yazar ve bundan aldığı ücreti de tasadduk ederdi. Kendi mahsus hazinesindeki altın ve gümüşten ne varsa çıkartarak Hakk'ın yolunda mescidler ve âhirete müteallik imaretler bina etmeye harcamış ve orada burada pek çok vakıf bırakmıştır. (v.132a) Ölüm hastalığına yakalandığı sırada, Resûl'ün kubbesinin altında, günahlardan kurtulmak için münâcâta bulunmuştur. Âlemin bu nazenîn şahsını, Sâhib b. 'Abbâd'ı ve Nizamü'l-Mülk'ü kasıtlı olarak bu muciz [kitapta] zikrettik. Ancak bu üçünden başkasına yer vermedik. Eğer başka biri zikredilmişse, bu onun asaletinden dolayı değil, kaziyenin zarûreti gereğindedir.

Sahih [bir nakle göre] **491** senesinde, binlerce Frank süvarisi ve piyadesi İslâm beldelerine doğru harekete geçti. Her tarafı harab ettiler ve kanlar döktüler. Ma'arra ve Kefertâb'ı Müslümanlardan aldılar ve 36 yıl ellerinde tuttular. **492** senesinin Şa'ban ayının 23'ü, Cuma günü, melun Franklar (Allah köklerini kurutsun) Beytü'l-Makdis'i

aldılar. Binlerce Müslüman'ı katlettiler. Çok sayıdaki ve kaya ağırlığındaki gümüşten mamul fırını ve altın ve gümüşten yapılmış kandili yağma ettiler.

Bu büyük musibetin verdiği ıstırapla, Müslümanlardan kalabalık bir topluluk Dımaşk kadısı Ebu Sa'îd Herevî'nin başkanlığında Bağdad'a, Halife'nin huzuruna vardı. [Halife] Kadı'yı durumu vasf etmesi için bir ara yanına çağırdı. Hazret-i Hilafeti işitenler göz yaşı yerine kan döktüler. Mustazhir, Franklarla muharebeye gidecek güçlü bir ordu hazırlamaya girişti. Ancak onların bu azmi neticeye ulaşamadı.

Yine bu Halife'nin zamanında, **505** senesinin Cemaziye'l-âhir ayında, imam-ı ma'azzam, muktedâ-yı mükerrerem, musannif-i şark ve garb, müftû-yi Acem ve Arab, haydarü'd-dehr, ferîdü'l-asr, allâme-i cihân, nâdire-i evân, nâib-i hazret, vâris-i ulûm-i nebevîyyet, zeynü'l-mille ve'd-dîn Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Gazzâlî Tûsî (Allah onlardan razı olsun), Hakk'ın katına vâsıl oldu. Onun muasırları olan âlemin fâzıl kimseleri, taziye şartlarını edâ etmenin akabinde, mersiyeler söyleyerek [sinelerini] dövmüşler, hâtıraları anısına medhiyeler inşâd etmişler ve onun merhametli merhemlerini acı veren dertlerine sürmüşlerdir.

Keşşâf sâhibi, Cârullah, Allâme Zemahşerî (Allah kabrini rahat kılsın), Gazzâlî hakkında şöyle diyor:

Dediler, İmam'ın vadi doldu

Bir çılgılık yükseldi ölümünü haber verenden

Dedim, göçen tek bir kişi değildir

Bir ümmet gelip geçti

Gazzâlî, sahip olduğu birikimleri sonrakilere mirâs bıraktı. Şâfi'î mezhebini. 500. yılın başındaki din müceddidlerinden addolunuyordu. Bu bende müellifin çocuklarının anne tarafından cediti olması münasebetiyle, onların, birkaç babasıyla birlikte Hazret-i İmam Gazzâlî'ye kadar çıkan [şecerelerine yer vereceğiz]. Tertip şu şekildedir: Aksaray (?)⁴⁶ mahrûsesinden merhûm Kemâlüddin Abdülmü'min Subaşı b. mezkûr Aksaray (?)'ın ve Rum memlûk ve askerlerinin kadısı, el-Kâdî, es-Sa'îd, el-Allâme, eş-Şehîd, Mevlâna Mecdüddin Abdülmuhsin b. Muhammed b. Abdülmuhsin b. Muhammed b. Ahmed b. mezkûr Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî b. Muhammed b. Muhammed. Bu zayıf kulun mutluluğu ve sevinci, bu şekilde daha da artmış oldu. [Zira

⁴⁶ Metinde birbiri peşi sıra iki kez İkrâ' (اقرأ) şeklinde okunabilecek bir kelime geçmektedir. Ancak gerek böyle bir yer ismine tesadüf edememiş olmamız, gerekse v. 95a, 95b, 146b, 147a, 298a'da bazen İkrâ' (اقرأ) ve İkrâ'yî (اقرأى), bazen de Aksarâ (اقرأ) ve Aksarây (اقرأى) olarak kaydedilen kelimelerle Aksaray'ın kastedildiğine hükmetmemiz, bu kelimeyi de Aksaray olarak okumamıza sebep olmuştur.

kendisi, aynı zamanda,] vezirlik yapan, kazâî işlerde bulunan ve nihayet şâhâdet mertebesine erişen merhûm Kâdî Hotenî gibi bir dedeye sahipti. Her biri müteaddit ciltlerin telif edilmesini sağlayan bin parça kitabın musannifi İmam Hücetü'l-İslâm Gazzâlî'nin ilim halkasında, binlerce kişi nefsinin [terbiye etmiş], fazileti herkesin malumu olmuş, ayrılığı insanları göz yaşına boğmuştur. Dolayısıyla böyle bir mertebeye sahip bulunan bu bendenin zürriyeti, kendisi için büyük bir iftihar vesilesi ve muazzam bir övünç kaynağıdır. Sahih nass hükmünce, Resûl (Allah'ın selâmı ve salâtı ona olsun) kendisine tanınmış olan hakkı kullandıktan sonra, (v.132b) aile fertlerine şefaathakki verildiğinde, Hücetü'l-İslâm'ın, nasibi bulunup bulunmadığına bakmaksızın biz zayıf kullara da [şefaathakki etmek] isteyeceğine dâir ümidim tamdır.

Mustazhir 24 yıl ve birkaç ay hilafet etti. Terâkî (afsun) hastalığı sebebiyle **512** senesinin Rebî'u'l-Evvel ayında, 41 yaşında iken vefat etti. Allah ona rahmet eylesin.

500. yılın başında gelen İslâm dininin müceddidlerinden halifeler sınıfına mensup bu Mustazhir ile Şâfi'îlere mensup olan İmam Gazzâlî'nin zikri geçti.

Hanefîlerden Kâdî Fahrüddin Muhammed b. Ali İrtisâbendî Mervezî.

İmâm Ahmed b. Muhammed b. Hanbel ashâbından Ebu'l-Hasan Ali b. Ubeydullah b. Nasr Zâgûnî, **527** senesinde bir hayli yaşlı iken [vefat etti].

Mâlik b. Enes ashâbından -----

Kurrâdan Ebu'l-İzz Muhammed b. Bundâr Kalânîsî.

Muhaddislerden Rezîn b. Mu'âviye Abderî.

Zikrettiğimiz üzere, okuyucu (?) için bazı kimselerin ömrü ve vefat tarihleri muayyen kılınırken, diğer bazıları tayin edilmeksizin bırakılmaktadır. Bu takdirde bu kimseler, 500 senesinin başlangıcından nihayetine kadarki bir zaman aralığında Hakk'ın rahmetine kavuşmuşlardır, demektir. Bu kitabın bünyesini, Seyyidü'l-Mürselîn'in hadisleriyle ve Hâtemü'n-Nebiyîn'in ümmetinin büyüklerinin isimleriyle tekid etmek tasavvur olunmuştur. Bu maksatları gerçekleştirmek için, *Câmi'u'l-Usûl* isimli eserden, dördü rükün (asıl), ikisi ise sahîh misafir olarak tabir olunan altı tane kâmil musannifin isim ve neseblerini naklettik. Zikredilen bu kimselerin dakik bir tarifini ve muhtemel [vefat] tarihlerini uygun şekilde ikmal ettik. İşte bu sebeple Rezîn'i, kapsayıcı olmak adına, o altı kişinin durumuna zarar vermeyecek şekilde, hoşâ gidecek bir ilave olarak getirdik ve kendisini "yedinci" olarak isimlendirdik. Böylece onun varlığını da, hicrî 500. yılın müceddid isimli şahısları arasına katmış olduk. Bu din-i Muhammedî'nin aslanlarını zikrederken, derecelerindeki uygunluğa dikkat ettik ve [vefat] tarihlerine

göre bir sıralama yapmaktan kaçındık. Bu cihetle [Rezîn'i], dinin iyileri yanında sonuncu olarak isimlendirdik.

Yirmi dokuzuncu Abbasî halifesi Emirü'l-Mü'minîn Müsterşid'in hilâfetine geçmeden önce, bazı kimselerin tahririne kalem üşürelim. Onların zikri şöyledir:

Mâlik: Ebu Abdullah Mâlik İbn Enes b. Mâlik b. Ebi Âmir b. Amr, Hicâz'ın ve Medinetü'r-Resûl'ün imamı, hatta âlemin tabi olduğu bir kişi idi. Suâl olunan merci', imamların üstadı ve ümmetin şeyhi olup büyüklerin üstâdı Şâfi'î zamanında var olan dört kadar sünnetin (yol, mezheb) evveli idi. Kendisi beyân sâhibi olup yeryüzündeki ilk musannif, Muvattâ'da müsnedleri cem eden ve büyük imân sahibi olan biri idi. Hadis meclisi gâyet meşhurdu. Alemleri kuşluk vaktindeki bayrak gibi idi. Mal sarfında, Mansûr ve Reşîd'in keremli sülalesi ile yarıştırdı. Medine'nin muhkem kasırda oturan seçkini idi. Asil atları ve lâyük develeri bulunmasına rağmen, utancından Yesrib'e yürüyerek gitti. Ben ise, ayın son üç günündeki hilali andıran Hazret'in karşısında at binerek şölen verdim. Neticede varılacak son yer olan cennetlerin kokusunu daha derinden soluyarak gecikmiş olanları imana davet etti (?). Kâmil mezheplere mensup kimseler arasında kâfi miktarda menkıbesi vardır. Doğumu hicrî **95** senesindedir. Medînetü'r-Resûl (Allah'ın salât ve selâmı ona olsun)'de, **175** senesinde, bir kavle göre 84 yaşında iken, diğer bir rivayete göre ise 90 yaşında iken vefat etti. el-Mülükü's-Selâm olan Allah, İslâm âlimlerini keremli kılarak onun mahallini azametli kılsın.

Buharî: (v.133a) Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim İbn el-Mugîre el-Buharî, altı hadis imamından ikincisi, *Sahih* sahibi iki kişinin ise birincisidir. Hadis ilmini tahsil etmek amacıyla seferlere çıkmış, Horasan, Cibâl, Irak, Hicaz, Şam ve Mısır'da hadis dinlemiş ve yazmıştır. Nebevî lafızların teşkil ettiği deryadaki hazineleri, yerden dâne toplayan kuş ve tavuklar gibi Garp'tan Çin'e kadar gezerek derleyip toplamış olan hâfızlardan ihtiyar buyurmuştur. Kendi cem ettiği bin küsür hadis, 600 bin hadisin içinden dinleme yoluyla elde ettikleridir. Bu amaçla bin kişiye varmıştır. O, on-on bir yaşından itibaren tasnifini tamamlayana dek hadis dinlemeye devam etmiştir. Horasan ehlinin itimat ettikleri [hadislerin] ekserisi, onun ile Müslim tarafından derlenenlerdir. Doğumu **194** senesinin Şevvâl ayınının 13'ü, Cuma günüdür. Vefatı ise **256** senesinin Ramazan bayramı gecesini, 62 yaşından 13 gün eksik iken vuku bulmuştur. Mezkûr kitabından başka halef olarak geride erkek veya kız çocuk bırakmamıştır. Bu ne güzel bir haleftir ey oğlum Abdü'l-Mü'min el-Hatîb!

Müslim: Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc Kuşeyrî Nisaburî, altı imamın üçüncüsü, *Sahih* sahibi iki kişinin ise ikincisidir. Irak, Hicaz, Şam ve Mısır'a seferler düzenleyerek hadisler dinledi. Defalarca Bağdad'a vardı. Dinleyicilerine icâzetler verdi. Buharî dostudur. Dostu son defa Nisabur'a geldiğinde, ona mülâzımlık yapmıştır (hizmet edip sohbetinde bulunmuştur). Onun indindeki sermayeden ve dostluktan hissesini almış ve kendi ilmine katıştırmıştır. "İki denizi salıverdi" nassı gibi, teslim olmuş bir Müslüman'ın nefsinde iki denizi uyumlu bir şekilde cem ederek ortaya çıkardı. Doğumu [206 senesinde], vefatı da 261 senesinin Receb ayının 25'i, Pazar gecesi vuku bulmuştur.

Ebu Davud: Süleyman b. Eş'as İbn İshak İbn Beşir Sicistanî, Muhammed (Allah'ın salâtı ve selâmı ona olsun)'in incilere benzeyen lafızlarını tasnif eden altı âlimin dördüncüsüdür. Yapmış olduğu seferlerde topladığı hadisleri yazdı. Bu amaçla Iraklıları, Horasanlıları, Şamlıları, Mısırlıları ve Hicazlıları dolaştı. Nihayet sâkin bulunduğu Basra'dan Bağdad'a geldi. Topladığı 500 bin hadis içinden İmam Ahmed İbn Hanbel'in usûlü uyarınca seçmiş olduğu 4800 hadisi içeren *Sünen*'i gayet beğenildi. Halk onu okumuş, bütün mezhep âlimleri de; Şu'ara sûresinde geçen İbrahim Halülü'r-Rahman ile melik arasındaki hadisede, İbrahim onu hüküm verenin hakemliğine davet etti gibi ifadelerle muhalefet etmelerine rağmen makbul görmüşlerdir. Fakihler tabakâtı içinde hikmetli konuşması yönüyle farklı bir yere sahiptir. Irak ve Mısır halkı arasında, Mağrib beldelerinde ve yeryüzünün çeşitli mıntıklarındaki pek çok şehirde hadisleri yaygındı ve bu hadislere itimat edilmekteydi. Nebî-yi mürsel olan Davud için demir ne kadar yumuşaksa, Ebu Davud için de hadis o kadar yumuşaktı. Zamanın kâmil halifesi, her ev için bir Mushaf-ı Mecid ile çeşitli ilimler üzerine telif edilmiş diğer kitaplardan da Ebu Davud'un esrinin yeterli olacağına yemin ederdi. Doğumu 202 senesinde, vefatı da 275 senesinin Şevvâl ayının 16'sında, 73 yaşında iken Basra şehrinde vuku bulmuştur.

Tirmizî: Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahhâk Sülemî Tirmizî, ----- (v.133b) senesinde⁴⁷ doğdu. Altı huffâzdan biri idi. Fıkıh'ta hüner sâhibi idi. İlk asrın makbûl kabul edilen pek çok şeyhine kulak vererek pek çok [hadis] dinledi. Hadis fenninde bir çok tasniflere sâhibtir. Sonu tekrar kötülüğüne düşmeyen ve benzer şeyleri içermeyen hadisleri telif ederek imlâ etti. Kitabı sahih, hasen ve garib hadisleri içerir. Bu eserde, mezheplerin zikri istidlalin mevcudiyetinin [bir nişanesi olarak] münasip

⁴⁷ Tirmizî'nin doğum tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda 200, 206 ve 209 yılları verilmektedir.

görülmüştür. Hicâz, Irak ve Horasan'daki âlimlerden hangisinin evinde bu kitaptan mevcutsa, orada Peygamberin zarfiyetinin hazır olduğu kabul edilirdi. Namlı bir hatipti. Mezkûr vefatının ----- tarihinde⁴⁸ olduğu ya da bu tarihe yakın gerçekleştiği okunmaktadır.

Nesâî: Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali b. Bahr b. Sinan Nesâî, Nebevî hadisleri nakil hususuna eğilen altı imamın sonuncusudur. Namlı bir musannif, tahlilci bir muhaddis, kalıba dökülmemiş bir fakîh, haberlerin (hadislerin) hâfızı ve meşâyih-i kibârî idrak eden biri idi. *Sünen* isimli büyük bir eser tasnif etti. Bu eserdeki sahih hadisleri, zamanının emiri olması cihetiyle *Müctebâ* ismiyle istihrac ederek [yeni bir eser ortaya koydu]. **303** senesinde, dünya ehlinden âhîret perdesi ile gizlendi. Kabri Mekke'dedir.

İmam Ebu'l-Hasan Rezîn b. Mu'âviye Abderî, hadislerin hâfızı ve toplayıcısıdır. Haberleri (hadisleri) kaydettiği kitabını, müsnedlerin tertibine uygun olarak, şahıslara göre, *Kütüb-i Sitte*'den hareketle, **523** senesinde kaleme almıştır. Velelyât hususunda daha düşük bir mertebeye ve itibara sahip olduğu için Sâbi' (yedinci) olarak zikredilmiştir. Vefat tarihi, nezdimizde muayyen değildir. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi, hicrî 500. yılda, Hadis alanında ümmet içinden çıkan din müceddidi olarak kabul olunur.

Yirmi dokuzuncu Abbasî halifesi Emirü'l-Mü'minîn el-Müsterşid Billah Ebu Mansûr el-Fazl b. el-Mustazhir Billah'tır. Zikri geçtiği üzere babası Mustazhir'in vefat ettiği gün onun adına biat edildi. Rüyasında babasının: "Beni kendi iyiliğin için çabucak dışarı çıkar ki, seni yanımda götürmeyeyim" dediğini işitince, babasının defni hususunda acele etti. Hilafetinin evvelinde, kardeşi Ebu'l-Hasan Ali Vâsıt'ta hurûc etti. Halkı kendine katılmaya çağırdı. Pek çok kişi ona itaat etti. Neticede Halife gâlip geldi. Kardeşi yakalanarak huzuruna getirildi. O da onu affetti.

Bu dönemde Selçuklulardan Sultan Sencer ile kardeşinin oğlu Sultan Mahmûd b. Muhammed⁴⁹ arasında saltanat sebebiyle çatışma ve harpler vâki oldu. Sıkıntılar geçirmiş zamanın akıllı halifesi, kimi gâlib gördüyse ona meyil buyurdu, hutbeyi onun adına okuttu, mağlub olanı terk etti. Ancak bu durum neticede ıstırap getirdi ve ileride

⁴⁸ Tirmizî'nin vefat tarihi ile ilgili olarak da kaynaklarda 270, 275 ve 279 yılları verilmektedir. Muhtemelen Kadı Ahmed de bu farklılıkların hâsıl ettiği tereddüd sebebiyle hiçbir tarih zikretmemiştir.

⁴⁹ Burada kastedilen kişi "Mahmûd b. Muhammed" değil de, "Mes'ûd b. Muhammed" olmalıdır (Bkz. İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c. X, s. 533-534, 540; c. XI, s. 32-35, 141-144).

zikredilecek olan Sultan Mes'ûd ile Müsterşid'in arasında çatışma çıkmasına sebebiyet verdi. Uzun süren bir savaşın akabinde Müsterşid mağlup oldu. Hiçbir halifede bulunmayan miktardaki altın, gümüş, binek hayvanları, değerli kumaş ve elbiselerden mürekkep yeryüzünün hazineleri, Müsterşid'in elinden yağma ve çapul yoluyla alındı. Sultan onu tutuklayarak kendisiyle birlikte götürdü. Halife'yi azametli bir padişah çadırına koydu. Hizmetçiler, Halife'ye eskiden olduğu gibi hizmet ederek onu memnun etmeye çalıştılar. Bağdad (v.134a) halkı bu haberi duyunca, minberleri kırdı ve hatibleri hutbe okumaktan menetti. Kadın-erkek başlarına toprak saçarak ağlayıp feryat ettiler. Bu esnada halkı sakinleştirmesi ve Ka'be-i Muazzama'nın örtüsünü göndermesi için Müsterşid'in kaleme aldığı mektup nâibe ulaştı. Müsterşid'in esir edilmesinin üzerinden bir yıl geçmeden, Hakk Te'âlâ'nın takdiri ile bir yıl, yedi ay müddetle bütün dünyayı her gün altı kez tekrar eden bir zelzele dalgası sardı. Bu yer sarsıntılarından dolayı iklimlerdeki burç ve surlar yüzüstü kapaklandı, âlemdekiler arasında ibret teşkil edecek haller zâhir oldu, görülmedik şiddette rüzgarlar esti. Diğer ibretli halleri, öyle inhisar etmek mümkün değildir.

Bu ibretli hadiselerden korkan Sultan Sencer, kardeşinin oğlu Sultan Mes'ûd'a nasihatvâri ifadelerle dolu bir mektup yazdı. Selçukluların Abbasî hanedanına karşı sergiledikleri kulluk âdâbına uygun olarak Müsterşid'e bendeliklerde bulunmasını, [onu ata bindirerek] gâşiyesini omuzuna almasını, bir fersah bu halde yaya yürüyerek ondan özürler dilemesini ve kendisini hilâfetin izzetli makamına göndermesini tavsiye etti. Sultan Mes'ûd, amcasının hükmüne itaat etmeyi uygun buldu ve aşağıda vasf edileceği üzere, tavsiye edilenden daha fazla hürmet gösterdi. Onun geçmişteki mecûsiliklerinden (?) uzak güzel bir gün geçirmesini sağladı. Birkaç gün sonra, Sultan Sencer'in elçileri, Halife'nin Dârü'l-hilâfe'ye gönderilmesi maslahatına binaen, kalabalık bir askeri gurupla Sultan Mes'ûd'un yanına vardılar. Ancak onların arasına mülhidlerden on yedi nefer sızmıştı. Sultan Mes'ûd'un amcasının elçilerini hürmetle istikbâli esnasında da, bu mülhidler Müsterşid'i hançerlediler ve **529** senesinin Zilka'de ayının 17. günü, 17 sene ve birkaç aylık hilâfetin akabinde, 45 yıl ve birkaç ay ömre sahipken Merâga kapısında şehid ettiler. Sultan Mes'ûd, bu köpekleri bu durumda iken yakaladı ve hemen orada tümünü katlederek, onları cehenneme doğru yolcu etti. Bu hadise sebebiyle büyük bir üzüntüye giriftar olan Sultan, hürmet niyetiyle matem şartlarını yerine getirdi ve Halife'yi bir tabuta koyarak Merâga'ya götürdü. Ailesi de göz yaşları içinde onunla birlikte geldi. Minberleri kırma, hutbelere mani olma, cemaati hutbeden ve salavâtan alı

koyma, kılıçlarla göğüsleri paralama ve yanaklara vurma hadiselerini ayyuka vardırıdılar. Büyük bir türbeye defnettiler. Bağdad ve diğer beldelerin halkı ise, Merâga ahâlisinin yaptığı ‘âzâdârînin (matem tutma merasiminin) iki katını yaparak ayağa kalktı. Müsterşid’in şahâdetinin, Hüseyin b. Ali’nin kerb (üzüntü/acı/meşakkat) ve belâ (imtihan/musibet/dert) mahalli olan Kerbela’da maruz kaldığı musibetten daha az olmadığı hususunda şüphe yoktur. Onun bizzat kendi mübarek nefsinin ortaya koyarak harplere girişmesi, akidesinin güzelliği, vücûdunun mükemmelliği, cömertliği, keremi, yardım severliği, vahşiliği ve kaygıyı adaletle te’lif etmesi, bazen heybetiyle hilâfet meclisinin ziyneti olması, bazen de şakalaşarak ve şiirler okumayarak sergilediği yumuşak huyluluğu, âlimlerle sohbeti ve fakirlerle muhabbeti gibi sıfatları, geçmiş kimselerin kitaplarını ıtırli ve amberli kılmıştır. Allah ondan razı olsun.

Şâmât’ta kaleme aldığı meşhûr *Tefsir*’in, *Mesâbih*’in, *Şerhu Sünne*’nin ve *Tehzîbü Şefe ‘aviyyân*’ın sâhibi, ismiyle anılan diğer itibarlı ve amberli kitapların müellifi olan İmam Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes’ûd Şâfi’î Begavî’nin vefatı, Müsterşid’in hilafeti günlerine, **516** senesine tarihlidir.

Rabbânî imam, Samdânî kâmil, dikkatlice cem eden, ihtiyatlı olarak tefsir eden, derste vaaz veren, (v.134b) hile [ile oluşturulan] şüpheleri bertaraf eden, öncekilerin ve sonrakilerin nâdiri, çeşitli vesilelerle gözden kaçmış meseleleri temyiz eden, akılları parlatan, takvalı sanatkar, zamanın yenilikçisi, vaktin uyanığı, tasnifleriyle İslâm fırkalarını ihya eden, meşhûr fakih Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim Semerkandî (Allah ona rahmet eylesin), İmâm-ı A’zâm’ın mezhebini ihyâ etme hususunda fikhî kaynakları, nükteleri ve farkları tahrir ederek şükre değer çalışmalar yaptı. Sünen rivayetleri temyiz, haberleri tayin ve rivayetleri arz etti. [Âyetlerin] nüzûl sebeplerini zikrederek nâsîh ve mensûhla ilgili açıklamalar içeren hacim itibariyle küçük de olsa mu’ciz bir tefsir te’lif etti. Cahiliyye ve İslâm dönemindeki ricâlin isimlerini tek tek aktardı. Ele aldığı mahallerde usûlcülerin latifliklerini anlattı. Kıraatleri arz etti. Manevî illetleri beyan etti. Sahih hadisleri, uygulama yerlerinde sükûtle geçiştirerek kendisine göre sahih olmayanlardan ayırdı. Kâfirlerin ve mülk ashâbının boyunlarını kırdı. Ehl-i Sünnet ve Cema’at’e aykırı davranan münafıkların, hevâ ve bid’at ehli kimselerin sözlerinin sahte olduğunu, Seffâh ve Mansûr’un neşesi içinde mansûr mezhebin nusreti olarak ortaya koydu. Dünya şöhreti hususunda aslâ içinden bir şey geçirmedî. Hüccetü’l-İslâm İmâm Gazzâlî’nin ikincisi ve İmam-ı muazzam Begavî’nin benzeri olarak âhirette menzil edindi. Bu ikisinin yöntemlerini

kullanarak onlarınkine benzer şeyler ortaya koydu. [Onun şahsiyetinin] bu zayıf bendenin tarifine ihtiyacı yoktur. Onun şerefli tasnifleri ise, gaflete duçar olmuş kimseleri bile ağlatır. O halde bunların diğer kimselere nasıl tesir edeceğini bir düşün!

Mis kokulu yüce ahlakıyla onun pâk ruhunun mahbese (hapishâne) isimli bu kafesten ruhlar alemine hangi tarihte uçtuğu, bu miskin kâtibe kapalıdır. Yine onun Müsterşid zamanında vefat ettiğine [dâir de herhangi bir bilgimiz yoktur]. Ancak Arab ve Acem'in şeyhi, Doğu ve Batı'nın üstadı, Harezm'in iftiharî, Cârullah, Allâme Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî tarafından kaleme alınan *Keşşâf* isimli kitabın cildinin üzerinde, onun Ka'be'nin dâhilindeki Harem'de, Ecnâd kapısındaki Dâr-ı Süleymânî'nin yanında iken, **528** senesinin Reb'û'l-Âhir ayının 23'ünde, Pazartesi günü, kuşluk vakti vefat ettiği kayıtlıdır. Onun menkıbelerinin ve tasniflerinin tümü yazılıdır ve bunlar, parlak bir şöhrete sahiptirler. Ancak biz vefat tarihini bulamadığımızdan ötürü, yazamadık. Lakin [vefat ettiğinde] bir hayli yaşlı idi.

Otuzuncu Abbasî halifesi Emirü'l-Mü'minîn er-Râşid Billah Ebu Ca'fer Mansûr b. el-Müsterşid Billah'tır. Şerh olunan tarihte, babasının katledildiği gün adına biat edildi. Râşid'in hilâfetinin ilk yılında, yeminini bozmak, beldeleri ifsad etmek, kullara zulmetmek, cemaatı parçalamak, malları yağma etmek ve kanları dökmek ile maruf, halifelerin kadîm düşmanlarının önde geleni Emir Dübeys Arabî, bir gulâmın hançeriyle ölüm şerbetini içerek Dârü'l-cezaya gitti.

Tahallüs: Bu kitabın müellifi Nekîdeli bu Kadı'ya karşı, meslektaşlarından olup nimet yemekle ün yapmış kimselerden oluşan bir taife, bu tarzda ekmek ve tuz hakkını çiğnemiş ve ona ferecî (sufî hırkası) ve nekele (?) dikmeye yeltenmişlerdir. Onlardan bir kısmı fenâ şerbetini içtiler. Sadece biri kaldı. Allah onu da aynı şekilde yok edecektir.

Yine bu sene Atabek Zengî, Ma'arra, Tell-i A'dâ ve Kefertâb'ı, 36 yıllık Frank tasallutunun ardından, onlardan geri aldı. Bundan önce ise, Müsterşid'in kendi hattıyla verilmesini buyurduğu malların tahsili hususunda, Sultan Mes'ûd ile Râşid arasında kötülük arız oldu. Bunun üzerine etraftaki emirler Halife'nin nezdine vardılar ve kendi maslahatlarına uyduğu için fitneyi tahrik ettiler. Râşid'i harp etmeye muhtaç bıraktılar. Nihayet durum, (v.135a) Bağdad kadı ve fakihlerinin asker zoruyla bir araya gelmeleriyle neticelendi. Bu kimselerin verdikleri cevap, onların aleyhine oldu. Böylece **530** senesinin Zilka'de ayının ortasına tesadüf eden ayrılık günü, onun hal' ve azline fetva verdiler ve Sultan Mes'ûd'un huzurunda, gelecekte zikredilecek olan Muktefi'nin adına biat ettiler. Râşid oradan hicret ederek etraftaki emirleri kendi nezdinde bir araya

getirdi ve kalabalık bir ordu ile Horasan'a gitti. Mülhidlerden pek çoğunu kılıçtan geçirdi. Sonra tekrar Sultan Mes'ûd'a mukabelede bulunmak için geldi. Evvela Selçukluları bozguna uğrattı, fakat sonunda mağlup olarak Isfahan'a vardı. Orada hastalandı. Böylece, hal' edildiği vakitten itibaren hesaplandığında, sadece bir yıldan birkaç gün fazla hilafet edebilen Râşid, 41 yaşında iken, 532 senesinde, gizli heyetler hâlinde hareket eden mülhidlerin eliyle şahâdet derecesine erişti. Sahih bir rivayete göre Isfahan Câmî'inde medfûndur. Allah toprağını ıtrlı, rütbesini yüce kılsın.

Otuz birinci Abbasî halifesi Emirü'l-Mü'minîn el-Muktefî Liemrillah Muhammed b. el-Mustazhir'dir. Tarif itibariyle Müsterşid'in kardeşi, teşhir itibariyle ise Râşid'in amcası olan bu Muktefî'ye, mezkûr tarihte, yani kardeşinin oğlu Râşid'in hal' edildiği gün adına biat edildi.

Sultan Mes'ûd, binmeye uygun dört baş binek atın ve üç baş su katırının dışında yük hayvanları, süs, altın, gümüş ve maldan Dârü'l-hilâfe'de her ne bulduysa hepsini götürdü. Bunun için birkaç bahanesi vardı. Bizzat kendisinin [dile getirdiği] ithama göre, Muktefî'nin malının, [ondan olan] alacaklarını karşılamadığı idi. Bu şekilde bir müddet Halife ile Sultan arasında düşmanlık vücût buldu. Neticede Sultan, Sultan Mahmûd b. Muhammed'in kızı olan kardeşi Fâtîma Hatun'u Muktefî'ye nikahlayarak gönderdi. Mezkûr kardeş de, kâfi miktarda kâfûr, amber ve sûretsiz heykellerle şükrünü ve zikrini yerine getirdi ve yeryüzünün halifesinin eşi olma şerefine nâil olduğundan dolayı, büyük bir mutluluk içinde armağanlar saçtı. Böylelikle Halife ile Sultan arasındaki muhkem bina daha da tahkim edilmiş oldu. Irak saltanatı Sultan Mes'ûd'a, Horasan memleketi amcası Sultan Sencer'e verildi. Her ikisi dost oldular ve Halife'nin ellerini ve ayaklarını öptüler. Hil'atler giyindiler, beraberce muhabbet şerbeti içtiler. [Sultan, Halife'nin elini] öperek bahanelerinden vazgeçti ve Muktefî'nin adına biat etti. Dünyanın dört bir tarafındaki emirler de sultanların izinden gitmeyi vacib gördüler ve Hazret-i Halife-i Rû-yi zemin için canını feda etme yolunu, cân ü gönülden, hıyanet ve husumete sapsızan tekrar zâhir ettiler. Böylece âlemin eski nizamı ve ananesi yeniden hayat buldu. Mezkûr Halife'nin dönemi esnasında, Selçuklular ile Musul, Cezire, Şam, Mısır, Mağrib ve Yemen melikleri arasında dünya işleri sebebiyle ortaya çıkan ihtilafların tümü, Müslümanlık sermayesinin ıslah edici bereketiyle ve kendisine işaret olunan Abbasî hanedanının bakiyesi Emirü'l-Mü'minîn Muktefî vasıtasıyla uzlaşma içinde çözüme kavuşturuldu. Hiçbir köleye, onun itaat kemendinden hariç kalma imkanı kalmadı.

Neticede Muktefi, adalet, insaf, sıhhatli akide, saygın faziletler, bezl ve ihsan ile yoldaş olup bid'at ve dalâletten tamamen uzak durarak geçirdiği 24 yıl ve birkaç aylık hilafetin ardından, 65 yıl ve birkaç ay ömür sürdükten sonra, “dön” nidasına icabet ederek, (v.135b) terâkî (afsun) hastalığı vesilesiyle, **555** senesinin Rebî'u'l-Evvel ayının başında Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Otuz ikinci Abbasî halifesi, Emirü'l-Mü'minîn el-Müstencid Billah Ebu'l-Muzaffer Yusuf Muktefi'dir. Babasının vefat ettiği **555** senesinin Rebi'u'l-Evvel ayının başladığı gün adına biat edildi. Onun günlerinde, Irak mülkünde ve Acem beldelerindeki Selçuklular devletinde zaaf belirmişti. O, 11 yıl müddetle hüküm sürmüş, **566** senesinin aylarının birinde Hakk'ın katına vâsıl olmuştur. İleride zikredilecek olan oğluna kendi yerini bırakmıştır.

Otuz üçüncü Abbasî halifesi, mezkûr Müstencid'in oğlu Emirü'l-Mü'minîn el-Müstazî Binurillah⁵⁰ el-Hasan'dır. **Mezkûr senede**, babasının öldüğü gün adına biat edildi. Onun günlerinde, Hind mülkünde gevşeklik ortaya çıkmış, meliklerine zaaf isabet etmişti. Gur şahları Gazne'de ve Hindistan beldelerinde zafer kazanmış, Hoten'e kadar gitmişlerdi. Harezmsah Horasan'a hâkim olmuş, Selçukluların gulamları Irak'ı almışlardı. Kendisine işaret olunan halife 19 yıl müddetle devleti idare etmiş, **585**⁵¹ senesinin aylarında yavaş yavaş yukarı doğru yükselerek son bir seferle Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Otuz dördüncü Abbasî halifesi, mezkûr el-Mustazî'nin oğlu Emirü'l-Mü'minîn Ebu'l-Abbas en-Nâsır Lidinillah Ahmed'dir. Kendisi, sâbık nâss uyarınca hicrî 600'ün başındaki İslâm dininin müceddidlerinden biri olarak halifeler içinden ümmet üzerine gönderilen ve Ehl-i imâna hükmeden altıncı müceddid halifedir. Şeri'at ilmiyle mevsûf, şecaat ve necdet sahibi ve murabıt biri idi. Onun zamanında Selçuklular devleti, bütün Selçuklu âilesini zikrederken yâd edeceğimiz gibi, Sultan Tuğrul Küçük'ün katliyle Irak ve Horasan'da sona erip ortadan kalkmıştı.

Beldeleri fetih, kulları kahır, âbidlere hürmet, harp âletlerinin çokluğuyla inadı izale, Guz (?), Hata (Karahıtay) ve Türk ile mukâtele (?), yeryüzünün meliki

⁵⁰ İbnü'l-Esîr bu lakabı “Biemrillah” olarak kaydetmektedir (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. XI, s. 291, 366). Ancak Kadı Ahmed'in, kaynak olarak kullandığını belirttiği Aksarayî'nin *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'ında da bu lakap “Binürillah” olarak geçmektedir (Bkz. Süleymaniye Kütp. Yeni Cami Böl. No: 827, s. 65).

⁵¹ Metinde “585” olarak geçen bu tarihin “575” olması gerektiği açıktır (Bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. XI, s. 366). Ancak Kadı Ahmed'in bundan sonraki halifelerle ilgili verdiği tarihler ile İbnü'l-Esîr'in verdiği tarihler arasında bir tutarsızlık bulunduğundan dolayı metinde geçen ibareyi tashih etmeden vermeyi uygun bulduk.

Cengishan'a mukâbele ve diğ er acayıplıklar ile ma'rûf **Sultan Muhammed b. Tekiş**, Bağdad üzerine yürüdü. Yoğ un kar ve dolu yağışı nedeniyle geri dö ndü. Bu durumun üzerinden uzun bir mü ddet geçmeden kahredici melik, parlak cihanın fâtihi, aydın devletin sâhibi, mâhir sanatçı Cengishan, iki oğ luyla birlikte kendi mahallinden dışarı çıktı ve herkesin bildiğ i o fetihler ve cihandarlıklar sâdır oldu. Onları buraya yazmaya ihtiyaç yoktur. Mezkûr Halife, 45 yıl mü ddetle hilafet etmiş, **630**⁵² senesinin aylarından birinde cennet tarafına naz ve iş ve ile yürümüş tür.⁵³

Otuz beş inci Abbâsî halifesi, mezkûr en-Nâsır'ın oğ lu Emirü'l-Mü'minîn ez-Zâhir Billah (v.136a) Ebu Mansûr'dur. **Yazılan senede**, mübarek babasının irtihal eylediğ i gün ona biat edilmiş tir. O, babasının vefat tarihi olan **630** senesi ile hilafetinin sona erdiğ i **631**⁵⁴ senesinin aylarından birine kadar geçen tarihler arasındaki kısa sürede, 6 ay mü ddetle hükmetmiş ve hızlıca zevâle doğ ru akan bu cihandan Cenâb-ı Kebîr-i Mûte'âl'e irtihal eylemiş tir. Hilafet tahtında bulunduğ u yarım senede, her ne kadar hadîse meydana gelmiş ise ortadadır.

Otuz altı ncı Abbâsî halifesi, Emirü'l-Mü'minîn el-Mustansır Billah Ebu Ca'fer el-Mansûr b. Muhammed'dir. Mezkûr babasının vefat günü adına biat edildi. Onun zamanında, Harezmliler büyük bir yenilgiye uğ rayarak harbin horluğ unu müş ahede ettiler. Moğ ol kavmi istilaya başladı. Emir Curmagun Bağdad'a gitmeyi uygun gö rdü. Ş erefü dîn İ kbal ile muharebeye tutuş tu. Ş erefü dîn ona gâlip geldi. Curmagun hezimete uğ rayarak geri dö ndü. İş aret olunan halifenin idarecilik mü ddeti 17 yıla yakındır. Dâru'l-hilâfet-i uzma olan Bağdad'da Mustansırıyye diye ma'rûf acayıp binâlı, yüce senâlı, garip nidâlı Medrese, onun yüce ismine nispet edilir. Onun ma'ber

⁵² İbnü'l-Esîr bu tarihi "622" olarak vermektedir (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. XII, s. 394-397).

⁵³ Muhtemelen müellif Kadı Ahmed tarafından eserin haşiyesine şöyle bir not düşülmüş tür: "Bu derleyici bende kadı, bu kitabı te'lif ettikten sonra, cefalı ve şefkatsiz zamana ve vefasız evlada karşı panzehir içip özgür doğduğunu unutarak (?) uzun bir müddet gayet zor bir çok kitabı mütalaa etmiş ve neticede, Emirü'l-Mü'minîn en-Nâsır Lidinillah (Allah ondan razı olsun)'ın hilafet müddetinin 47 yıl olarak kayıtlı olduğunu görmüş tür. Onun vefat tarihi, 640 senesi olarak kayıtlıdır. Oğ lu Mustansır'ın hilafeti, 17 yıllı sınırlıdır. Ondan sonra gelen halifelerin sonuncusu Musta'sım ise, 15 yıl, 8 ay hilafette karar kılmış tir. Her ne kadar Mustansır'ın hilafet müddetinin yazımında herhangi bir hata vâki değ ilse de, halifelerin sonuncusu olan Musta'sım'ın hilafet müddeti bir miktar kopuklukla zikredildi. Fazilet ehli kimseler, onun üçüncü ceddî en-Nâsır Lidinillah'ın hilafet müddetinin de tam bir kesinlikle kaydedilmiş olduğunu kabul etmezler ve ihtiyaten, bu sonuncusunu daha itimada layık bulurlar. Aşağıdan yukarıya her halifenin vefatı, falan kişinin tarihle ilgili kayıtlarının da yardımıyla azami derecede ihtiyatla tertip edilmiş tir. Sanki hâşiyenin bu kısmına, şu metni de ilave etme lüzumu vardır. Mustansır, Nâsır'ın oğ lunun oğ ludur. Zira ced, babanın ismiyle zikredilmektedir. Bu itibarla hatırlatılmış oldu."

⁵⁴ İbnü'l-Esîr bu tarihleri "622" ile "623" olarak vermektedir (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. XII, s. 397-402, 414-415).

(geçit) isimli bu saraydan dâru't-tamam (âhîret) tarafına geçtiği tarih **648**⁵⁵ olarak mukayyed, mukarrer ve makrundur (?).

Abbasî halifelerin sonuncusu, yani Abbasî hükümetinin son müstakil idarecisi olan **otuz yedinci Abbasî halifesi**, hilafetin izzet mahalli Medînetü'l-Mansûr Bağdad (sura üfleninceye kadar onun mamurluğu son bulması)'da hükmeden, doğruluk saçan, tâbî kılan, boyun uzatan (yiğit), gaza komutanın (Hz. Muhammed'in) amcasının oğlu olan Emirü'l-Mü'minîn, İmamü'l-Müslimîn, Mevlana el-Musta'sım Billah Ebu Ahmed Abdullah b. Mustansır'dır. Kendisine işaret olunan babası Mustansır'ın vefat ettiği **mezkûr senede**, adına biat edildi. Şükre değer bir hayat süren, âlemin sırrına mazhar olan ve vera' hususunda gayret sarf etmekte mâhir olan Mu'tasım'ın âhîret işlerinde istidadı vardı. Dünyevî hususlarda tedbir alma konusunda ise zayıf mayalı idi. Hilafet işini 7 yıl müddetle yürüttü. Hükümetinin vadesi, ufukların meliki Hülâgü Han b. Tuli b. Melik Cengishan'ın hurûc edip Bağdad'a varması, saf tutup cenk etmesi, karşılıklı müzakereler, hileler, harpler ve mukâvemetler yapılması ve merhûm Hâce Nasîr Ebu Ca'fer Muhammed b. el-Hasan Tusî (Allah, her şeyi kuşatan rahmetiyle ona rahmet etsin) tarafından fitneyi körükleyen bir fetvanın sâdır olması neticesinde doldu. İslâm'ın minarelerini ve minberlerini yıkan, halkın hayırlarını ateşe veren, Halife İmam b. el-İmam'ı helâk eden ve günah kapılarını açan Hülâgü, Bağdad'ın ekserisini harab etmiş ve Bağdad halkını kılıçtan geçirmiştir. Mezkûr Halife'ye, **656** senesinin Safer ayının dördüncü günü olan Pazar günü, Uhud şehidlerine, Râşid halifelere ve Ümmî Nebî'nin Ehl-i beytine sunulan katil kâsenin tortularından “her insan meşrebine göre amel eder” taksimine denk düşen tam ve mükemmel bir hisse içirmiştir. Halife, aynı gün, aynı saat Dârü'l-huld (Ebedî vatan)'daki Cennetü'l-Me'vâ'ya naz ve işve ile vâsıl oldu. Kerbelâ şehidlerinin temiz ruhları ile bir arada bulunan yeryüzündeki şehidlerin ilki durumundaki Hâbil'in ruhu (v.136b) ile zımnem zikredilen kimse onu hürmetle karşılamış ve Firdevs-i A'lâ'nın ortasında, Tuba ağacının altında, iki kanat sahibi Ca'fer-i Tayyâr'ın, çalışmakta ve zenginlikte Allah'ın kesada uğrattığı amcasının, amcasının son oğlu Veliyyullah'ın ve onun oğulları Hasan ve Hüseyin'in yanında menzil edindi. Orada uçanlar, rızık yiyenler, neşeli neşeli bakanlar ve sâhiplerine müjde gönderenler ile birlikte şâhidlerin kıyamına (diriliş gününe) kadar korkudan ve sonlarından (?) emin olarak naz ve işve içinde dolaşır dururlar. Haşır ve neşir gününe kadar mezkûr nimetler ona afiyet şeker olsun.

⁵⁵ İbn Kesîr bu tarihi “640” olarak vermektedir (Bkz. **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c. XIII, s. 160-161).

Vâki‘ Olan Hikmet: Nasıl ki Melikzâde İmrü’l-Kays’ın dünyanın kulak verdiği şiirlerinin İslâm meliklerinden Seyfûddeve Hamdânî’nin amca oğlu Ebi Firâs ile sona erdiği kabul ediliyorsa, hilafetin başlangıcı şahâdet ile tesis edildiğinden hitâmı da bu şekilde tezahür etmiştir. En sondan yukarıya doğru halifelerin silsilesi şu şekildedir: Emirü’l-Mü’minin el-Musta‘ım Billah Ebu Ahmed Abdullah b. el-Mustansır Billah Mansur b. ez-Zâhir Biemrillah Ebu Mansur Muhammed b. 600’ün başındaki din müceddidlerinden olan en-Nâsır Lidin[illah] Ebi’l-Abbas Ahmed b. el-Mustazî Binurillah el-Hasan b. el-Müstencid Billah Ebi’l-Muzaffer Yusuf b. el-Muktefî Liemrillah Ebi Abdullah Muhammed b. 500’ün başındaki din müceddidlerinden olan el-Mustazhir Billah Ebi Abbas Ahmed İbn el-Muktedî Biemrillah Ebu’l-Kâsım Abdullah b. babasından önce vefat edip halifelik yapmamış olan halifenin oğlu Zahîrüddin Muhammed İbn el-Kâim Biemrillah Ebi Ca‘fer b. ----- 400’ün başlarındaki din müceddidlerinden el-Kâdir Billah Ebu’l-Abbas Ahmed b. halifelik yapmamış olan halifenin oğlu İshak b. 300’ün başlarındaki din müceddidlerinden Ebi’l-Fadl el-Muktedir Billah Ca‘fer b. el-Mu‘tezid Billah Ahmed b. Ebi Ahmed el-Muvaffak Billah –Kendisi halifelik yapmamış, fakat iklimler fethetmiş ve minberlerde kardeşi Mu‘temid’in ismiyle birlikte adı anılmıştır. Saffâh ve Me’mûn ile bunlara benzeyen kimseler gibi bu ikisinden önce gelen veya el-Mutî‘, Tâi‘, Müsterşid, Râşid ve diğerleri gibi bu ikisinden sonra gelen nesli kesik halifeler, babalar silsilesi silkinde zikredilmediklerinden ve bu şekilde neslin iniş silsilesi bir gün bile sarsıntıya uğratılmadığından halife, halifelik yapmayan kişiler arasında sayılmıştır.– b. Ebi’l-Fadl Ca‘fer el-Mütevekkil b. Ebi İshak Ebi’l-Mu‘tasım Billah Muhammed b. Ebi Ca‘fer er-Reşid Harun İbn Ebi Abdullah Muhammed el-Mehdî İbn Ebi Ca‘fer el-Mansur Abdullah b. Muhammed b. Ali b. İbn Resûlüllah’ın amcasının oğlu Ebu’l-Abbas Abdullah İbn Nebî (Allah’ın selatı ve selamı onun üzerine olsun)’nin amcası Ebi’l-Fadl el-Abbas (onların hepsinden Allah razı olsun) b. nebilerin sonuncusunun ilk atası ve zikredilen kimselerin de cediti olan Şeybetü’l-Hamd Abdulmuttalib b. Hâşim b. Abd-i Menaf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Ka‘b b. Lüey b. Gâlib b. Fihri b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrîke b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. (v.137a) Ma‘add b. Adnan b. Uded b. Uveded b. Hemlu‘ b. Nebt b. Kaydar b. Sâdukü’l-va‘d olan Arapların babası İsmâ’il Zebîhullah b. nebîlerin babası olan İbrahim Halilürrahman İbn Âzer lakaplı Tareh b. Nâhûr b. Abruğ b. Arğu b. Fâlic b. Âbir b. Şâlah b. Erfahşed b. Sam b. ilk şeri‘at sâhibi ve ikinci Âdem olan Nuh b. Lâmek b. Mettuşelah b. ilk yazı yazan, dikiş

diken, alem ve duvar yapan İdris b. Yârd b. Mehlayil b. Kaynan b. Enûş b. yeryüzüne vasi kılınan, abdest alan, hoşnut ve razı olunmuş nebî Şis b. dünyada insanlığın atası, cennette ise Muhammed'in babası olan **Âdem** Safiyullah.

Benî Abbas halifelerinden yeryüzüne gelen **38** halife bu şekilde takdim edildikten sonra, şimdi de intisaba vesile teşkil eden bağ silsilesindeki bazı aykırılıklara, yani velayet ve tertip itibariyle aynı babadan olan birkaç kardeş içinden nesli kesik olsa da hükümlerlik yapmış veya geri durmuş olanlara, sonrakilerden önce kardeşlerden biri olarak velayeti uhdesine alanlara ve kardeşlerden ve amcalardan istidad sâhibi olup velâyet nâsip olmamış, ancak nesil sâhibi hâkim çocuğa vasi kılınarak eyalet bağlanlara değinilecektir. Bu şekilde, hakikatte dindarlığı ödüllendirmek, sûrette ise nasipsizliğe işaret etmek takdir olunmuştur.

Silsilede dikkat çekenler şunlardır: **Yirminci** baba olan ikinci halife Ebu Ca'fer Mansûr, yani zürriyetsiz olan ilk halife Saffâh'ın kardeşinin nesli; **yirmi üçüncü** baba, sultânü'l-müfessirîn olarak ma'rûf Seyyidü'l-Mürselîn'in amca oğlu Abdullah; **yirmi dördüncü** ced, Hâtemü'n-Nebiyîn'in amcası Abbas –kendisi meşhur el-Mustafâ el-Müctabâ'nın babası Abdullah'ın kardeşidir–; **yirmi beşinci** ata, biri âhiretin âleti olan risâletin mazharı Abdullah, diğeri hilafetin emanet edildiği ve hükümetin karar kıldığı Abbas adındaki iki çocuğun babası olan Abdülmuttalib; **ellincisi**, İsmâ'il Zebihullah; **elli birincisi**, nebîlerin babası Halilürrahman İbrahim; **altmış birincisi**, Mansûr-ı Abbasî gibi mevcut neslin sâhibi, ikinci Âdem, Nuh Neciyullah; **altmış dördüncüsü**, usûl ve furû'u/akaid ve fikhî âleme tanıtan nebîlerin üçüncüsü İdris; **altmış dokuzuncusu**, ilk vasi kılınan, abdest alan ve Suhuf'u bilip okuyanlardan ikinci nebî, Şis Hibetullah; **yetmişincisi**, ilk yaratılan, ilk halife, insanlığın atası Âdem. İsmi geçen Nebî'nin şehitliği/şahitliği makbul olup, zevâlin süratinden, ihtilalin sadmesinden ve inhilalin yağmurundan uzak durarak temiz kalmıştır.

70 Sayısındaki İbret Verici Hikmet: 70 sayısı, 10 ve 7 şeklindeki iki tam rakamın bir araya getirilmesiyle oluşur. Eğer bir kimse Kur'ân âyetlerini ve hadis metinlerini mütalaa edip anlamaya çalışırsa, Halife Mu'tasım'ın yüce mevkii ona gizli kalmayacaktır. Zira ism-i şerîfi yanında son halife olması gibi bütün illetler, oyuncak değildir.

Mısra: “Kemâle erdi denildiği an, zeval vâki olur.”

Kendisine işaret olunan İmam'ın kemâlâtının delilleri, daha güzel ve daha parlak ibarelerle daha seçkin, daha isabetli ve daha hoş bir tarzda anlatılacak kadar çoktur.

Musta'sım'ın hitâmıyla 70 tamam olduktan sonra (v.137b), her ne kadar Dârü'l-hilâfet olan Bağdad halifeden hâli kalmış ve müstakil Abbasî hükümlerinde yürürlükten kalkmışsa da, Allah'ın sadağı olan Mısır'ın nefsinde, Musta'sım'ın sûreten zevâl bulduğu o günden bu zamana kadar temiz zürriyetli mezkûr hânedanın bakiyesinden olan nâdir kimseler onların şerefli adını devam ettirmişler; Mekke-i Mükerreme'de, Medinetü'r-Resûl-i Muazzam'da, Kudüs-i Mukaddes'te, Şâmât'ın tümünde, Hicaz, Yemen ve Tâif'te, Mağrib'in her yerinde hatibler, hutbelerinin zeyillerini onların isimleriyle süsleyip bezemişlerdir.

70 halifeyi bu şekilde hitâma erdirmenin ardından, Musta'sım'dan sonraki isimleri de burada zikretmeye çok da ihtiyaç yoktur. Şu kadar ki, Irak, Horasan, Rum beldelerinde ve İslâm Padişahı ve dönemimizin Sultanı ----- (Allah mülkünü ebedî kılın) –Bu kitap, onun parlak ismine ithaf edilmiştir.–nın memleketlerinde, minberlerde Mustafa (Allah selâti ve selâmı onun üzerine olsun) ve Hulefâ-i Râşidîn'in ardından Hazret-i Nübüvvet'in amcası olması hasebiyle Abbâs da, saltanatın izniyle yâd edilmektedir. Resûl-i Sekaleyn, risâlete iman etmeyi kardeşine bırakan diğer büyük dedesinin bu özrünü/hatasını hatırlatmayarak teyzesinin çocuklarını da arzulamıştır.

2.2.5. İlhanlılar

Geldik İlk Maksûda: Hülâgü Han, Halife'nin katlinden iki sene önce, Horasan'dan Mülhidlerin tahtgâhı olan Alamut kalelerinin başına gelmiş ve **654** senesinin Zilka'de ayının başında, Pazar günü sabahı burayı fethetmişti. Hâce Nasîr-i Tusî, İsmâ'ilîlerin padişahı olan Hûrşâh'ı türlü hilelerle tahtından aşağı indirerek Hülâgü'nun huzuruna götürmüştü ve ona tabi kılmıştır.

Bu hadisenin üzerinden bir müddet geçtikten sonra Hülâgü Han vefat etmiş, oğlu tedbiri güçlü, ra'iyete dost, akıllı melik **Abaka Han**, **663** senesinde hanlık tahtına oturmuştur. 17 yıl adaletle hüküm sürmüş, **680** yılının Zilhicce ayının yirmisinde, Çarşamba günü, sabah vakti, Irak'taki Hemedan şehrinde vefat etmiştir.

Ondan sonra eski muhalif, güzel siretli, temiz tahtlı, yeni müslüman, fer (nur) sâhibine inanan, kardeşi **Sultan Ahmed** melik oldu. 3 yıl müddetle hüküm buyurdu. **683** senesinde Hakk'ın huzuruna vâsıl oldu.

Ondan sonra güzel sûretli, cömert tabiatlı, mazlumların dostu, ra'yyetin gönlünü alan, kardeşinin oğlu **Argun Han**, tahta oturdu. Kardeşi Keygatu⁵⁶'yu Rum memleketlerine gönderdi. O, 8 yıl müddetle Rum'da kaldı. Yaylak ve kışlaklarda yaşayan halkı âsûde kıldı. Kerem, atâ ve güzel ahlakıyla mazlumların duasını aldı. Nihayet, **691** senesinin bahar mevsiminde yukarıya gitti ve vefat etmiş olan önceki padişah Argun Han'ın yerine **mezkûr senede** tahta geçti. Mülkî olarak yetkisine verilen Rum'da olduğundan daha güzel uygulamalarda bulundu. Müstakil bir hanlık güderek âlemi müreffeh ve âsûde kıldı. Son zamanlarında, memleketinde, Hak Te'âlâ'nın takdiri gereği bir takım ihtilaflar baş gösterdi. O, bir bahane ile bu dünyadan göçtü.

Baydu, onun yerine oturdu. Geyhatu'nun gelişi ile mülkün Baydu'ya intikali üzerinden bir yıl geçmemiş olması sebebiyle, Geyhatu'nun vefat tarihi zikredilmemektedir. (v.138a) Kendisinden ileride söz edilecek olan İslâm padişahı (Allah ruhunu takdis eylesin), saltanat tahtına cülûs buyurdu. İslâm melikinin mülkü devraldığı tarih ile Geyhatu'nun vefat ettiği tarih aynı yıl içerisinde denildiğinde, mesele ma'lûm kılınmış olur. Nasıl ki, Abdullah b. el-Mu'tez cülûsundaki zaaf sebebiyle halifelerden addedilmiyorsa, Baydu'nun da bu kıyasa göre hanlar sayısına dâhil edilmemesi gerekir. Âşikar olan bir iş için delil getirmeye çok fazla ihtiyaç yoktur.

İnsanların en hayırlısının şeriatına tabi olan, kâfirlerin ma'bedlerine cevap veren, özünde mündemiç bulunan adaleti faş buyuran, imânın nişânelerinin verdiği temizlik ile iftihar eden, Melükü'r-Rahmân'ın hoşnutluğunu talep eden, babalarının ve dedelerinin mezheplerini terk eden, Hanefî milletini sa'd ve es'ad'a (talih ve mutluluk yıldızına) yaklaştırarak belirgin kılan İslâm padişahı, Sultan Mahmûd Kâzân⁵⁷ b. Argun b. Abaka b. Hülâgü b. Tuli b. Cengishan (Allah burhanını nurlandırsın)'ın zâtına lâyık saltanat tahtına **cülûsu**, **69[4]** senesine yakın idi. [Dokuz] yıl müddetle, [altın] tozlu kalemle bazı eserlerin ciltlerine işlenmiş bulunan asil davranışlarıyla halkı müşerref, müzeyyen ve müreffeh kılmıştır. **İşin sonunda**, Kazvin hududunda, **703** senesinin Şevvâl ayının 11. günü, Pazar günü, ikinci vakti Hakk'ın rahmetine vâsıl oldu. Vezirler, mübarek tenini, Tebriz şehrinin zâhiri olan Şam isimli yerdeki kendi âhiret imaretine getirdiler ve orada istirahatata tevdi ettiler. Medreseler ve acayip binalardan oluşan Ebvâbü'l-Birr,

⁵⁶ Aşağıda bu isim "Geyhatu" olarak yazılmıştır. Ancak Kerimüddin Aksarayî'nin *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'ında da "Keygatu" şeklinde (Bkz. tsh: Osman Turan, s. 167-172) yazıldığı için bu kullanımı da tashih etmeden aynen vermeyi uygun bulduk.

⁵⁷ Reşidüddin Fazlullah'ın *Câmi'u't-Tevârih*'inde bu isim "Gazan" olarak geçer (Bkz. yay. haz. Behmen Kerimî, c. II, s. 839).

onun etrafına inşa edilmiştir. Temiz nefisli âlimler ve sâlihler, onun mübarek meşhedinin mücâvirinde gece ve gündüz ders vermekte, Kur'an okumakta ve günün sıcak vakitlerini geçirmektedirler.

Onun (Allah kabrini nurlandırın) anne tarafından kardeşi, [mezkûr silsilenin] ikinci müslüman padişahı, emniyet ve âsaişin mazharı, esenlik ve imanın meliki, cihan ufuklarının nâdiresi, Âl-i Hâkan'ın seçkini, ilhan b. ilhan Sultan **Muhammed Olcaytu Sultan'ın cülûsu**, kardeşi Sultan Mahmûd Kâzân (Allah, her ikisine mağfiretiyle muamele etsin)'in vefât tarihi olan yukarıda kayıtlı **mezkûr senede** olmuştur. Onun aziz günlerinde âlemin yakın ve uzak yöreleri ikinci kez bina edilmiş; hiçbir tarihçinin, daha önceki müslüman hiçbir padişaktan benzerine işaret etmediği bir yükselme ve parlaklık ortaya çıkmıştır. Onun zâhiren ve bâtınen ma'mûr olan yüce mülkünü zikretmeye duhûl etmek, derin deniz suyuna zorla dalmaya çalışmaya benzer. **Nihayetinde** 13 yıl müddetle saltanat sürdükten sonra, **7[16]** senesinde, Hazret'in binalarının yer aldığı Irak-ı Acem vilayetindeki Sultaniyye şehrinde, iyi bir isim ve temiz bir akide ile Hakk'ın huzuruna vâsıl oldu. Orada, kendi meşhed-i şerîfnde istirahat etmektedir.

Ondan sonra şahlık tahtının üzerine, bizzat bu kitabın şerefli adına yazıldığı Padişah (ona duayla meşgul olan dillerin ıslaklığı son bulmasın) cülûs buyurdu. Onun kutlu lakaplarından onda birin onda birlik kısmı, bu tasnif edilen eserin başında zikredilmiştir. Her kim bu te'lifin ilk kısmını mütalaa edecek olursa, içinde bulunan bu zamanda cihân fatihinin ve âlemlerin nazlısının kim olduğunu anlar ve bu zamanda yaşadığından dolayı, –nebîlerin zamanları hariç– geçmiş dönemlere karşı iftihar eder. --- işaret ettiğimiz üzere kıyamet saatine kadar övünmek onun hakkıdır. Âl-i Cengishan (fevc fevc Allah'ın dinine dâhil oldukları için Allah onların günlerini ebedî kılsın)'ın zikrini muhtasar olarak geçtiğimiz için özür diliyoruz. (v.138b) Bu hatırlatmanın sebebi, ulu sâhiplerin, İslâm âlimlerinin, zamanın nâdirlerinin, mahlukâtın acayıplarının, Irak ve Horasan beldelerindeki musanniflerin (Allah, onların hayatta olanlarının gölgelerini devam ettirsin ve ölmüş olanlarının kabirlerini nurlandırın) zaman durdukça isimleri ölümsüz kalacak ciltler tutan eserlerine “Kütüb-i Cengishan Nâme” unvanı vermiş olmaları, bu eserlerin içinde çeşitli sözlere yer vermeleri ve bu silsileye mensup melik ve emirlerin mahfil ve meclislerde bunlarla meşgul olmalarıdır. Onun çevresine yakın oldukları, onunla çokça sohbetle buldukları, onu devamlı müşahede ettikleri ve onun meclislerdeki nedimleri arasında oldukları için “hepsi, ona nasıl selât ve tesbih edeceğini bilir” hükmünce şark beldelerinin sudûru (büyükleri), hakanların haberlerini

iẖtisâr etme iűinde daha bilgili ve daha kuűatıcıdırlar. Kendisine iűaret olunan zâtın űivesini bilmek hususunda, Rum'da yetiűmiű bendelerden daha bilgili ve daha hak sâhibidirler. Bu babta takdim olunan hususlara dair en münasip ifade, beyanı seviyesizlikten ve üzerlerine çökmüű bulunan tozlardan kurtarmak olacaktır. Yapılmak istenen űey, acizlięe daha uygun düűer. Az bir ilme sâhip bu yüzsüz biçare⁵⁸ de, kendi cetvelinde (kitabında), evvel emirde Cengishânlılardan bahseden tarihçilerin hoű kokulu denizlerinde mevcut bulunanları zikredecektir. Övülmeye deęer yegane melik, Allah'tır ve arzulanan, Onun resûlü olan el-Mustafâ'dır.

Bu tâifeden olan Melik Cengishan kendi asâsının kuvvetiyle tahta oturmuű, saltanat sürmüűtür. Ondan sonra oęlu Tuli tahta oturmamıű, muhtemelen en büyük biraderi olan ağabeyi Ögetay memleket tahtına cülûs etmiűtir. Ögetay'dan sonra kardeűi Göyük melik olmuű, 1 yıl müddetle saltanat sürmüűtür. Mengühan, Kubilay, Hülâgü ve Arıę Boga, hepsi memleket idare etmemiű olan Tuli'nin evladı idiler. [Cengishan]'dan sonra Ögetay sultan olmuű, kardeűi Tuli saltanat sürmemiűti. Mezkûr Tuli'nin oęlu, meűhûr Ögetay'ın ise kardeűinin oęlu olan Mengühan tahta oturduęunda, kardeűi Hülâgü Han'ı, Alâüddin Mülhid'in zülmünü Irak-ı Acem'den Hata (Karahıtay) tarafına doęru defetmek üzere [yardım talep etmeye] gelmiű bulunan Kazvin kadısı ile birlikte İran memleketine yolladı. Hülâgü'dan itibaren mezkûr silsilenin sonuna kadar gelen kimselerin halleri malûmdur. Ancak Hülâgü'dan önceki Tuli, Ögetay ve Mengühan'ın hülasaları malûmum deęildir. Bu hususta beni tembih buyuran Sultânü'l-ulemâ, Hâtemü'l-muhakkikîn, Allâmetü'd-dünya, Üstâdü'l-âfâk, űerefü'l-mille ve'd-dîn, Mevlâna es-Sâvî el-Müneccim (gölgesi uzun olsun)'in ömrü uzun olsun.

Böylece en baűtaki zuhûrundan itibaren Melik Cengishan ve zürriyetine kısaca iűaret edilerek, zamanımızın padiűahının (Allah mülkünü ebedî kılsın) silsilesinin ona (Cengishan'a) nasıl vâsil olduęu malum kılınmıű oldu. İlmimizin ihâtasının dâhilinde bulunan onun darpleri ve harpleri ile cihangirlięinin keyfiyetinin zikri hususundaki geri kalan detayları ve tafsilâtları ve onun çocukları olan ilk haleflerinden zamanımıza kadarki Hitay ve Hoten melikleri ile Vasatü'l-ma'mûrenin dıűındaki dięer iklimlerin hükümdarlarının isimlerini çok uzun ve fazla olmaları sebebiyle bu muhtasarın içine dâhil etmek mümkün olamamıűtır. Zira bu kitapta geçmiű nebîler ve meliklerin

⁵⁸ Metinde geçen "rûy" (yüz, surat) kelimesini, "Rumî" olarak da okumak mümkündür. Bu takdirde ifadeyi: "Az bir ilme sâhip bu nâkıs Rumlu biçare" şeklinde tercüme etmek gerekecektir. Müellif, söz konusu paragrafta, doğulu ve Rumlu tarihçiler arasında bir mukayese yapmakta olduğundan, bu mananın da mümkün olma ihtimali vardır.

kıssalarının zikrinde ve vasatü'l-ma'mûrenin hâkimlerinin yâd edilmesi hususunda derinlere dalınmış, buna karşılık Hind, Hıtay, Hoten, Çin, Maçın, Cezâirü'l-hâlidât (Kanarya Adaları) ve bunlara bitişik yerlerin meliklerinin isimlerini şerh etmede kalem oynatılmamıştır. Siyer âlimlerinin nezdinde, ehemmiyet arz eden haberler ile (v.139a) matlûb olmayan nâdir ve garip haberler arasında kapanması zor bir fâsıla ve yükseklik mevcuttur.

Bu şekilde Abbasî halifelerinin (Allah cümlesinden razı olsun) sonuncusuna, yukarıda isimleri geçenlerin zikri de kısaca eklenmiş oldu. Küfrün nişânelerini su verilmiş kılıçları ile zahmetsizce ufuklardan silip ebediyen ortadan kaldırmaları ve karar bulmuş saltanatlarının heybetinden maada âteşperestlerin kederli kalplerini delâlet isinden arındırıp temizleyecek başka bir şeyin bulunmaması, âlemdeliklerin malumu olan ve onları halifelerin vârisi ve haniflerin önderi olmaya tümüyle müstahak kılan azametlerinin en büyük delilleridir. Sultan Muhammed b. Tekiş'in kendisine karşı asker çekip saf tutması üzerine Melik Cengishan'ın [yurdundan] çıktığı tarih, bu kitabın dördüncü faslından anlaşılabilir. Belâgat bablarının ve fesâhat üslûplarının kanunlarını hıfz etmek gerektiğinden bu şekilde kısa örneklerle yetinilmiştir.

Konuya dâhil edilen bu kısa parçayı nihayete erdirdikten sonra, hataya yol vermeksizin halifelerin işlerine müteallik tecrübe edilmiş hâdiseleri tamamlamaya geri dönüyoruz. Tecrübe etme hâli, tarihçilerin vâki olan hâdiseler üzerinde uzun uzun incelemelerde bulunarak bir takım şeyler yazmaları, sonra da bunun ardından giderek zamanla doğruyu bulmalarıdır.

Halifelerden her altıncı halifenin evvelâ hal' ve azil edildiğini, sonra da katledildiğini söylüyorlar. Tecrübe edilmiş olan bu ifadeyi, şu tarzda muayyen kılmak mümkündür. **İlk** altıncı olan Emîrü'l-Mü'minîn Hasan İbn Ali (Allah ikisinden de razı olsun) hal' edilmiştir. **İkinci** altıncı olan Abdullah b. ez-Zübeyr evvelâ hal' edilmiş, sonra da katledilmiştir. **Üçüncü** altıncı olan Velid b. Yezid evvelâ hal' edilmiş, sonra da öldürülmüştür. Bundan sonra Benî Ümeyye'nin işinde nizâm kalmamıştır.

Abbâs oğullarından **ilk** altıncı olan Emin, hal' edilip katledilmiştir. **İkinci** altıncı olan Musta'în evvelâ hal' edilmiş, sonra da katledilmiştir. **Üçüncü** altıncı olan Muktedir, evvelâ hal' edilmiş, daha sonra da savaşta katle maruz kalmıştır. **Dördüncü** altıncı olan Tâi', evvelâ hal' edilmiş, sonra tutuklu iken vefat etmiştir. Hapiste iken gerçekleşen bu ölüm, menfur bir katil olarak tasavvur olunmuştur. **Beşinci** altıncı olan Raşid, evvelâ hal' edilmiş, daha sonra da şahadet derecesine erişmiştir. Altıda altı

sanatının usûlü uyarınca **altıncı** altıncı, Emirü'l-Mü'minîn İmam Mustansır Ebu Ca'fer Mansûr'dur. Şihâbî, Arapça *Cem'ü Tevârih* [isimli] tarihinde, **633** senesinde onun yeryüzünün halifesi olduğunu [nakletmektedir]. Zikredildiği gibi söz konusu eserin tasnif tarihi, onun parlak günlerine tesadüf eder. Bu haberleri bir araya getiren, Hazret-i Mustansır'ın bendeleriyle muasır olup zamanını hilafı olmayan halifenin devletine duaya adanmış bir kimsedir. Bununla birlikte mezkûr musannif, altıncının altıncısına ulaşmasına ve ondan bahsetmesine rağmen, “katle maruz kaldı” ya da “tabii bir ölümle rihlet buyurdu” gibi söz konusu halifenin akıbetinin keyfiyetinden hiç söz etmemiştir. Bu durum kitabın, onun hayatta olduğu esnada tasnif edildiğini ortaya koyar.

Bu bende kadı mütercim şöyle diyor: **Halifelerin altıncılarından** başka, ikincisinden üzerinde ittifak edilen sayıya kadar gelmiş-geçmiş halifeler içinden de bazıları uğursuz kimselerin hile ve aldatıları ile katledilmişlerdir. Lâkin musannifin buradaki maksadı, her halde altıncıların (v.139b) hal' edildikleri ve ardından da ekseriyetle katle maruz kaldıklarıdır. Mustansır'dan sonra son halife Musta'sım'ın müşahede buyurduğu şey, âlemdekilerden gizli değildir. Zikrettiğimiz gibi onların hepsiyle ilgili hususlar yazılmıştır. Allah onların tümüne rahmet eylesin ve Allah onlarla birlikte olsun.

Bu muhtasarda, [hükümdarlığın] her tâifeden intikâlinin keyfiyetini, söz söyleme aletleriyle kısaca zikretmek sûretiyle vermek olarak tespit ettiğimizden, [şimdi de aynı usulle] onların zikrine [geçelim].

2.2.6. Samânîler

Âl-i Sâmân'a Dâir: Horasan, Sistan, Kirman, Cürcan, Taberistan, Isbehan'a kadar Rey, Buhara ve Maveraünnehir melikleri olan Sâmân ashabından az bir müddetle de olsa şahlık yapmış olan her bir şahsın ismini yâd etmeyi, âlemdekilerin malumu kılmak açısından lüzumlu gördük. Sultan-ı mağfûr, Melik-i mebrûr Ebu'l-Kâsîm Mahmûd b. Sebüktekin (Allah ondan razı olsun), mülkü bunlardan, hisseleri tebdil ve tebeddül ederek değil, kişileri tahavvül ve tenakkul ederek almıştır.

Onların **ilki**, Ebu İbrahim İsmail b. Ahmed idi. Memleketi, **287** senesinin Rebi'u'l-âhir ayının ortasında, Salı günü, Belh nahiyesindeki Amr b. Leys'ten almış, 8 yıl müddetle padişahlık yapmıştır. **295** senesinin Safer ayının 14. günü olan Salı günün gecesinde, Buhara'da, adalet, ihsan ve güzel ahlak üzere iken vefat etmiştir.

İkincisi, ilk oğul Ebu Nasr Ahmed b. İsmail idi. 6 yıl, 3 ay meliklik yapmış, **301** senesinin Cemaziye'l-âhir ayının 23. günü olan Perşembe gününün gecesini, kendi

gulamlarının eliyle Firbuz mevkiinde öldürülmüştür. İyi bir isimle cennet tarafına naz ve işve ile gitmiştir.

Üçüncüsü, mevcut olandan bağışlayıp ihsan eden, Hud'un mutluluğuyla ve Hud'a rağmen övülen, güzel ahlak sahibi, ikinci oğul Ebu'l-Hasan Şehid Nasr b. Ahmed idi. 30 yıl saltanat sürmüş, **331** senesinde Dâru'l-huld (Ebedî vatan) tarafına mesrûr bir şekilde gitmiştir.

Dördüncüsü, üçüncü oğul el-Melik el-Hamîd Nuh b. Nasr idi. 12 yıl şahlık yapmış, ecel rüzgarı esince de **343** senesinin Rebi'ü'l-âhir ayında, âhîret cânibine aniden irtihâli vâcib görmüştür.

Beşincisi, felek-i encem (en parlak sema) gibi olan dördüncü oğul Abdülmelik b. Nuh idi. 7 yıl, 6 ay, 11 gün memleket idare etmiş, **350** senesinin Şevval ayının 11. günü olan Perşembe günü attan düşerek vefat etmiştir.

Altıncısı, el-Melikü's-sedîd olarak tarif edilen beşinci oğul Mansur b. Abdülmelik b. Nuh idi. 15 yıl, 9 ay saltanat tahtına yaslanmış, **365** senesinin Şevval ayının 11. günü olan Salı gününün gecesini Buhara'da istirahataya çekilmiştir.

Yedincisi, altıncı oğul Nuh b. Mansur idi. 21 yıl, 9 ay nimet içinde bir hayat sürdü. **387** senesinin Receb ayının 13. günü olan Cuma günü, Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Sekizincisi, yedinci oğul Ebu'l-Hâris Mansur b. Nuh idi. 1 yıl, 7 ay meliklik yaptı. **389** senesinin Safer ayının 22. günü olan Çarşamba günü, Serahs'ta Begtüzün'ün eline esir düştü. Kardeşi Abdülmelik b. Nuh adına biat ettiler.

Dokuzuncusu, sekizinci kardeş mezkûr Abdülmelik b. Nuh idi. (v.140a) Mezkûr Begtüzün zikrettiğimiz üzere Mansur'u tevkif ettiği vakit, devlet büyükleri kardeşi Abdülmelik'i onun yerine nasbettiler. Bir müddet hoşça vakit geçirdiler. 6 ay, 17 günün ardından İlek Han, onun memleketi olan Buhara'ya geldi ve onu yakaladı. Mülkü mezkûr kişinin elinden aldı. Kitaplarda tarihlendirilerek bir araya getirilmiş bulunan kıssalara göre, **bundan sonra**, kaydedilmiş bulunan memleketler mezkûr mutasarrıflardan Hazret-i Sultan Mahmud b. Sebüktegin'in eline geçmiştir. **Ondan sonra** da, oğlu Sultan Mes'ûd, bu bende kadı müellifin *Selçuknâme*'de tüm tafsilatı ile yad ettiği ve bu hülasadan sonra burada da zikredeceği sebepler mucibince Âl-i Selçuk'a teslim etmiştir. Mülk, zikri yüce olan Allah'a aittir.

Bir de Cüzcan hâkimi Âl-i Feriğun vardır. Bunlar Samânîlerin muasırları olup, muhtemelen onların himayesiyle gelişip serpilmişlerdi. Ufuklardaki fakirlere ve şâirlere

zengin bir kişinin güç yetiremeyeceği miktarda altın ve gümüş bağışlamışlar, meddâhların şiirlerini büyük bir fiyat ve yüce bir himmet ile satın almışlardır. Cüzcan, ondan (Samânîlerden) miras yoluyla bunlara geçmişti. Memleketler Sultan-ı sa'îd, Melik-i şehîd, Yemînü'd-devle ve Emînü'l-mille, Nâibü'l-Hazreti'l-Hilâfeti'l-Azametü'l-Abbasiyye Mahmûd b. Sebüktegin'in sultanı altına geçtiğinde, mezkûr memleketi tekrar onlara karar kılmıştır. Mezkûr devletin ilk [hükümdarı olan] Ebu'l-Hâris Ahmed b. Muhammed, Farsça Nişavur denen Nisabur'da ve Horasan'ın diğer beldelerinde halkın birbirinin etini yediği **kıtlık yılında** [iş başına gelmişti].

Divân-ı Hutab'in musannifi Ebu Yahya Abdurrahim b. Muhammed b. İsmail b. Nübâte Fârikî (Allah ondan razı olsun)'nin vefat tarihi **401** senesidir. O, engin hitabı, akıcı ve yerinde ifadeleri, nükteli hikayeleri, ilgi çekici parçaları, destansı şiirleri, incileri, nâdirlikleri, muteber teşbihleri, ölçülü istiareleri, süslü babları, sarih ve süslü sütunları ile bize belâgat ve fesahatin kapılarını açmıştır. Hatta biz, onun bereketiyle ve kara adamlardan uzak kalarak onun bereketinden kepçe kepçe içmemiz sebebiyle ve de kırk-elli kişilik guruplar halinde onun yanına inip sohbetle bulunmamız vesilesiyle tasnif edenler, misafir olanlar ve faydalı denizler ve nimetli okyanuslar misali mamur yerlerde yazlayıp kışlayanlardan olduk. İddiacı cahillerin ve bid'atçı hasetçilerin boş sözleri cemiyetin toplandığı Cuma günü minberlerden okunan onun mirası olan kelimelerle çürütüldü. Hatta kadınlar bile [işittikleri bu sözler sebebiyle] her hafta bir kez doğururlar, sonra tekrar, bir daha, tahammül edemeyecekleri sayısız güzelliklerle yeniden hamile kalırlar.

Mahmûdü's-seyr (övmeye değer bir hayata sâhip) olan Sultan Mahmûd, kendi devletinin günleri esnasında bütün mal ve mülkü, bir harekete iki hareketle karşılık vererek Me'mûn b. Me'mûn Harezşâhî'den almış ve kendi memleketleri arasına katmıştır. Onun marifetle tanınan saltanatı esnasına vuku bulduğundan bu hâdisenin tarihini tayin etmek için kalem oynatmaya lüzum yoktur. Karışık laflar etmeye meyilli sıradan insanların Me'mûn'u halife zannetmemeleri için de Me'mûn b. Me'mûn'a Harezşâhî dedik. Sistan vâlisi Halef b. Ahmed'in, Sipehsalar Hüsamüddin Ebu'l-Abbas Taş'ın, Fâik'in, Ebu'l-Hasan Ali b. Simcur'un ve Sultan Mahmûd ile babası Nâsirüddin (v.140b) Sebüktegin'in ve diğer muasırlarının karşılaştıkları hâdiseler, daha

önce de belirttiğimiz gibi *Utbî* ve *Yemîni*'de⁵⁹ yazılıdır. Bunları bir daha burada tekrar etmeye lüzûm yoktur.

Tembih: Bundan önce, [bu kâtibin] emiri merhûm, mağfur, sa'îd, şehîd Şemsüddin DüNDAR Bey b. Hamza Nekîdî (Allah kabrini nurlandırısın)'nin şerefli adına tertip olunan *Selçuknâme* isimli ciltli kitapta, Selçukluların zikri enine ve boyuna ele alınmış, hâlis mahsul olgunlaştırılmış, ballı, zaferanlı ve bademli bir helva pişirilmişti. [Bunu] şükür mırıldanan ve şükür söyleyen ağız, iyi huylu çocuk, amber kokulu, güzel yüzlü, hüznü gideren, geniş göğüslü, soyluluğu dışa vuran, büyüklerin (sudûr) seyyidi, ecirleri taşıyan, devletin techizatı, milletin umdesi, dinin iftihar, önderlikte mutluluk kaynağı, Emirî DüNDARî olarak çağrılan oğul (Allah onun günlerini ve gecelerini dâim eylesin, onu hilekarlardan korusun ve onu yüceltsin)'a verdim ve kendisini de, fitneci esirler ve sanatçı kadınlar gibi müellefe-i kulûba rağmen müellifler silkine dâhil ettim. Âlemdeki hâdiselerin ve vakıaların tarihlerini içeren bu [kitaptaki] cüzler, hazine sâhiplerinin ve para harcayanların ellerindekinin değerini tefrik etme kabiliyetine sâhip Nekîde mahrûsesindeki âhir zaman mücevhercileri ile karşılıklı müşavere neticesinde, [burada] gayet veciz olarak verilmiştir. Bu şekilde hülasanın parça parça edilmesi, sübhânî uzunluğa göre daha faydalıdır ve sübhânî uzatmaya da ihtiyaç bırakmaz. Gerçek tahkik Allah'a yönelmektir. Bize düşen, ayrılığa sebep olan fırkalardan ayrılarak [konuyu] tamamlamaya çalışmaktır.

2.2.7. Büyük Selçuklular

Selçuklu Meliklerinin ve Onların Devletinin Başlangıcından Allahu Te'âlâ'nın Dilediği Vakitteki Sonuna Kadar Haberleri: Onlar, Mikail b. Selçuk b. Yukak⁶⁰ evladından olan Ebu Tâlib Muhammed Tuğrul Bey, Çağrı Bey Davud Harun, Musa, Arslan ve Yabgu şeklinde sayıları belli kimselerdir. Onların büyük cedit olan bu [Yukak], hepsinin evveli olup İslâm'ı kabul etmiştir. Yabgu isimli Türk padişahı onu aziz utmuş, onun tedbiri olmadan iş yapmamıştır. Yukak vefat ettiğinde de oğlu Selçuk'u onun yerine geçirmiştir. Bir müddet birlikte sıkıntısız bir şekilde kalmışlar, ancak onu katletmesi için kocasını tahrik eden melikin karısının hilesi üzerine kaçarak Haniyye padişahı Harun b. İlik'in nezdine gitmiştir. Guz'a asker çekmiş, küfür

⁵⁹ Kadı Ahmed'in daha önce belirttik dediği v.120b'de bu ifade daha sarîh olarak iki kitaba delalet edecek şekilde kullanılmıştır.

⁶⁰ Bu isim kaynaklarda şu şekillerde de geçmektedir: "Selçuk b. Lokman" (Zahirüddin Nişapurî, *Selçuknâme*, ed. A.H. Morton, s. 5); "Selçuk b. Tukak" (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c. IX, s. 361); "Dukak" (Mirhand, *Tarih-i Ravzatü's-Safâ*, c. VI, s. 3119).

beldeleriyle meşgul olmuştur. Ömrü 107 yaşına vardığında, bu kaçıışı olmayan kesintisiz harplerden birinde şehid düşmüş, oğlu Mikail'i vârisi olarak bırakmıştır.

Bunlar, kalabalık sayıları ve ardlarındaki çok sayıdaki Türk ile birlikte Maveraünnehir'de mukîm idiler. Nûr-ı Buhara⁶¹ denilen yerde serpilip büyüdüler. Sultan Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Sebüktegin (Allah ondan razı olsun), Nehrânî (iki nehrin) meliki Kadirhan'a yardım etmek üzerine Ceyhun'a vardığında, Mikail'i görmüş ve onun dostluğunu kazanmak istemişti. Horasan'a gelmesi, memleketi düşmandan muhafaza etmesi ve beylerbeyi olması için onu davet buyurdu. Ancak Mikail, buna icabet etmedi. Bunun üzerine Sultan Mahmud, onu yakaladı ve bağlayarak arkadaşlarıyla birlikte Horasan iklimine götürdü. Ardından, onun kabileleri, akrabaları ve kavmi de parpa parça göç ederek Horasan'a geldiler. Bütün otlaklara girerek ikamet etmeye başladılar. Bu esnada Sultan Mahmûd'a ölüm hastalığı erişti. Onları getirdiğinden dolayı sıkıntıya düşmüş ve hata ettiğini anlayarak büyük bir pişmanlık duymuştur. Ancak zikri yüce olan Hakk'ın takdir ettiğini, tedbir nasıl değiştirip def edebilir!

Sultan Mahmûd'un hastalığı, (v.141a) yüce, azametli ve kerîm bir hanedan olan Abbasî hilafetinin ülkesine fayda sağlayan, üzerinde icma olunan ve tümüyle sahih 36 yıllık padişahlıktan sonra, 422 senesinde Hakk'ın rahmetine kavuşmakla son buldu. Mikail de bu tarihte vefat etti. Sultan Mahmûd'un oğlu Ebu Sa'îd Sultan Mes'ûd, Mikail'in çocuklarının üzerine Gazne'den asker gönderdi. İlk defasında onları kırdı ve halkı esir aldı. Bundan sonra kardeşler, akrabalar ve diğer Türkler, müteveffâ Mikail'in gevşek olmayan yüce oğlu Tuğrul Bey'i kendi büyükleri kıldılar ve onun tâbi'i oldular. Tuğrul Bey insan sayısını çoğalttı ve bir orduyla Sultan Mes'ûd'a mukabelede bulunarak onlara hezimet ve perişanlık hüznünü tattırdı. Pek çok kişiyi katlederek Tus'a kadar arkalarından gittiler, şehri alarak mâlik oldular. Bu, onların, Horasan beldelerinde kendilerine müyesser olan ilk fetihtir. Bundan sonra uğradıkları her şehri, bu kıyas üzere, ama kısa bir muhasara ile veyahut kolaylıkla ele geçirdiler.

Bütün bunlar, Sultan Mes'ûd'un kendi memleketini boş bırakarak Hindistan'a gazaya gitmesi sebebiyle vâki olmuştur. Guz kabilesi, Kızıl Boğa ve Yağmur kavmi⁶² Selçuk evladına katıldı. Maveraünnehr'in bazı kısımlarını ve Horasan'ın tamamını

⁶¹ Metinde "Nûr-ı Buhâr" olarak geçen ismin, "Nûr-ı Buhara" olması gerekir (Bkz. **Selçuknâme**, s. 5).

⁶² Metinde "Yağmuz" olarak kaydedilmiştir. Ancak İbnü'l-Esîr'de diğer mezkûr isimlerle birlikte şöyle geçmektedir: Bu tâifenin başında Göktaş, Boğa, Kızıl, Yağmur ve Anastoğlu adındaki beyler bulunuyordu (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. IX, s. 293).

kolaylıkla yutmak için belde belde taksim ederek buraları istila ettiler. Öyle ki ufukların melikleri, kendi memleketlerinin [geleceğinden] korktukları için Sultan Mes'ûd'a yardım amacıyla ordularını göndererek muharebelerde bulundular. Ancak yenilmekten başka bir daha ona [zafer] nasip olmadı. Sonunda Sultan Mes'ûd, Kâdî'l-kudâtını Tuğrul Bey'e gönderdi. Kardeşleriyle birlikte ona hil'atler [bağışlayarak] ve muayyen beldeleri iktâ' statüsüyle vererek fitneyi yatıştırmayı ümid etti. Onlar bunlara iltifat etmediler ve Kadı'yı sert bir cevapla geri çevirdiler. Saltanat fermanına ihtiyaç duymadılar. Bütün Horasan'da müslüman hatipler, Tuğrul Bey adına es-Sultânü'l-muazzam, Melikü'l-maşrık ve'l-mağrib, Rüknu'd-dünya ve'd-din unvanıyla ve kardeşi Çağrı Bey Davud ismine de Melikü'l-mülûk lakabıyla minberlerde cemaata hutbe okudular.

[Bütün bunlar] Sultan Mes'ûd'un, **428** senesinin Receb ayının ilk Cuması'ndan hezimete uğradığı tarihe kadarki üç yıl içinde vuku bulmuştur ve [bu döneme] tarihlidir. Sultan Mes'ûd, daima kendisiyle birlikte hareket eden piyadeler, hizmetçiler ve etba'ı hariç 100 bin kişi ile gelmiş ve mezkûr kimselerin eliyle hezimete uğramıştır. Bütün yükleri, eşyaları, kumaşları, silahları ve malları Türklerin yağmasına gitti. Sultan Mes'ûd **431** senesinde onların ordusu karşısında ölüm şerbetini içmiş ve böylece Âl-i Sebüktegin hanedanının saltanatı bu tarihte mühürlenerek memleketler herhangi bir ortağın tazyiki olmaksızın Âl-i Selçuk'ta karar kılmıştır.

Büveyh oğulları ve Hamdan evladının inkırazı neticesinde Irak'ın azamet sahibi kimselerden hâli kalmış olması sebebiyle, zâlim, âsi, hâricî, serkeş el-Besâsirî Türkî, Bağdad'ı ve Irak'ın diğer beldelerini istila etmişti. Zamanın halifesi Emirü'l-Mü'minîn el-Kâim Biemrillah (Allah ondan razı olsun) zaruret icabı ona itaat etmiş, hutbenin adına okunması emrini vermişti. Bütün bunlara rağmen Dârü'l-hilâfe sürekli olarak onun hile ve şerlerine maruz kalıyordu. Devrin halifesi, (v.141b) Tuğrul Bey ve Çağrı Bey Davud'a saltanatta karar kılmaları için hil'atler ve ferman göndermiş, onların tamahkarlık hislerini hakikat burcunun zirvesine ulaştırarak [saltanat için] ümidvâr kılmıştı. Muhakkak ki Emirü'l-Mü'minîn'in bu hatırlatması üzerine Tuğrul Bey, Halife'ye hürmetlerini arz etmek için kardeşi Çağrı Bey Davud'u Horasan saltanatında müstakil olarak bırakmış ve kendisi tam bir intikalle Bağdad'a varmıştı. Hazret-i Hilâfetin mübarek eşiğini defalarca öpmüş, alaylar, binekler, hediyeler ve nakdî armağanlar sunarak bendelik şartlarını yerine getirmişti. İlk Cuma, hutbede, Halifenin emri üzerine Emirü'l-Mü'minîn'in mübarek lakaplarının ardından ilk olarak

Selçuklulardan Tuğrul Bey'in, sonra da Büveyhî meliklerinin sonuncusu Melik-i Rahîm'in ismi zikredildi. İkinci Cuma'ya kadar Sultan Tuğrul Bey, Melik-i Rahîm'i yakaladı ve astı. Bir daha kimse onları, değil saltanatlıkla, kedhudalık (reislik) ismiyle bile anmadı. Onların arasındaki muhabbet öylesine kuvvetlendi ki Halife, Tuğrul Bey'e kızını verdi, onun kız kardeşini de kendi nikahı altına aldı. İki tarafın birbiriyle olan bağılıklarının büyüklüğü uzun bir hikayedir.

Bedbaht el-Besâsirî, Yeryüzünün Halifesini yakalayıp başka bir yere göndermişti. Tam bir yıl mahpus tuttu. Sultan Tuğrul Bey, Halifeyi kurtardı ve Irak beldeleri ile Diyarbekr'i fethetti. Onu, hilafetin izzetli makamına oturttu ve âlemdekileri o Hazret'e muti kıldı. Abbasîlerin şevketine, tazimle katkıda bulundu. Onun kadar kudrete sahip hiçbir sultan, halifelerden herhangi birine onun gibi tevazu ve bendelik göstermedi. Dârü'l-hilâfenin düşmanı el-Besâsirî'yi öldürmeye ve devletin sâhibine, zafere lâyük olana ve zamanın büyüğüne itaat etmektan tümüyle gâfil olarak üzerine karınca ve çekirge sürüsü gibi çok sayıda akılsız askeri sevk eden fitneci el-Besâsirî'nin öğretmesiyle, hakkı olmadığı halde saltanat iddiasında bulunan anne bir kardeşi İbrahim b. İnal'ı katletmeye müyesser oldu. Âlemin yaratılmışları, Halifenin adaletiyle ve Irak ve diğer iklimlerde Sultan Tuğrul'a, Horasan'da da Çağrı Bey Sultan Davud'a itaatle uzun süre huzur içinde yaşamışlardır. Yumuşak huylu, cömert tabiatlı, adalet sever ve dindar Sultan Tuğrul, 30 yıl padişahlık yaptıktan sonra, 70 yaşında iken, **455** senesinin Ramazan ayında, Rey şehrinde vefat ederek Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Ondan sonra Sultan İzzüddin Ebu Şuca' Alparslan Muhammed b. Davud b. Mikail saltanat tahtına oturdu. Horasan'ı babası Çağrı Bey Sultan Davud cihetinden inzimamla, diğer iklimleri ise dünyadan çocuksuz giden amcası Sultan Tuğrul tarafından miras yoluyla aldı. Çağrı Bey Sultan Davud, kardeşi Sultan Tuğrul'un vefatından üç sene önce, **452** yılında Horasan ikliminde vefat etmiş, Serahs şehrinde istirahatata tevdi edilmişti. Onun, Hâniyye mülkünün hakaniyla defalarca yapmış olduğu savaş ve barışlar bu ihtisarin endazesinin dışındadır. Cüz'iyât havuzuna dalmaya ihtiyaç yoktur.

Geldik nizam ipinin ve kelâm dizisinin (v.142a) başına. Sultan Alparslan, zeminin ve zamanın, emniyet ve huzurun halifesi, uzun ömürlü Hazret-i Emirü'l-Mü'minîn el-Kâim Biemrillah'a, amcası Sultan Tuğrul'un hatunu, halifenin kendisine verdiği kızı Hatice Hatun ile kendi elçilerinin refakatinde atlar, vasıtalar, mallar, muhtelif elbiseler ve pek çok armağan ve hediyeler göndermişti. Emirü'l-Mü'minîn Kâim, bunları kabul

buyurmuş ve [bunlara karşılık] meliklik hil'atları bahşetmiştir. Saltanatın tefviz edildiğine dâir bütün âfâka ferman yazmış, Alparslan'a Sultan-ı muazzam, 'Adüdü'd-devle ve Tâcü'l-mille lakaplarını vermiş, elçileri büyük bir mutluluk içinde geri döndürmüştür.

Sultan Alparslan, saltanatı esnasında, **463** yılında, Rum müfsitlerinin İslâm beldelerine doğru ilerlediğini duyunca, [elinin altında] hazır durumda bulunan askerleriyle birlikte gelmiş ve tesadüf ettiği her yerde onların öncü birliklerini katletmiştir. Rum meliki Erminus⁶³, içinde asilzadelerin, vezirlerin, subaşılının, nakiblerin, taş taşıyıcıların, mancınıkların, arabaların, vâsıtaların ve vasf etmesi çok fazla yer alacak ve şerh etmesi uzun uzun tomarlara tafsilatıyla sığmayacak olan acayip aletlerin bulunduğu ve kayserlerden hiç birinin bu vasıflara [sahip bir ordu ile] kisralara karşı muharebe etmeye azmetmediği büyük bir orduyla, cihanı zabt etmek, iklimi fethetmek, Dârü'l-hilâfe'yi ele geçirmek, halifenin kanını geçmişteki dostluklarına binaen bağışlamak, hilafet vezirlerini ve saltanat büyüklerini katletmek, Irak ve Horasan beldelerini asilzadeler ve oskoflar adedince taksim etmek gayesiyle İslâm beldelerinin sınırlarına varmış, Sultanla karşı karşıya gelmişti. Erminus'un ordusunun çokluğunu ve techizatının azametini gören Sultan, gevşeklik gösterdiğinden ve kendi rahatını bozmak istemediğinden ya da daha başka bir sebeple değil, İslâm'ın maslahatı cihetiyle sulh istedi, ancak Rum meliki buna icabet etmedi. Sultan, Cuma günü, Müslüman hatiplerin minberlerde ona ve tevhid ehlinin gazilerine dua ettikleri vakitte, dünyada zafer ve âhirette şahadet niyetiyle, tekbir söyleyenler, tehليل getirenler ve kelime-i takriri dillerinde yuvarlayanlar [arasında], va'z ve nasihatte bulunarak, halkı Muhammed (Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun)'in pâk dini yolunda cihada hırslandırarak ve câhillere, rahatına düşkün olanlara, evlerinde oturanlara ve ayrılık çıkaranlara serzenişte bulunarak atına bindi. Bir hücumla, küfür ve delaletin taşıdığı niyetlerin cümlesini su verilmiş Hind kılıcının ağzına verdi. Rum melikini yakaladı ve ona lütuf buyurdu. Bir miktar mal keserek canını kendisine bağışladı. Muayyen bir bedeli fidye olarak kabul etti. Onu, kendi tarafından Rum'a nâib kıldı. Ona, üzerinde "Lâ ilahe illallah Muhammedün resûlullah" yazılı bir alem verdi. Rum tarafına doğru tazim göstererek yolcu etti. O, sözüne vefa göstererek fidye malından bir kısmını gönderdi. Yokluğu esnasında akrabalarının hazinesini yağma etmeleri sebebiyle geri kalanını gönderemediği için özür diledi. Sultan tarafından [bu özür] kabul edildi. Sultan

⁶³ İsmi "Erminus" ve "Ermiyanus" olarak iki farklı şekilde geçen bu kişi Romanus Diogenis'tur.

Alparslan, (v.142b) Erminus'u yendiği yukarıda mezkûr tarihte avdet buyurdu. Kendi oğullarını Rum mülküne gönderdi. Bu esnada Niksar, Tokat, Sivas, Ablistan ve mezkûr hudut Melik Dânişmend'in elinde bulunuyordu.

453 senesinde Abhaz meliki Sultan Alparslan tarafından yenilgiye uğratıldı. Bu azametten sonra Sultan Alparslan, büyük bir ordu düzerek Semerkand'ın fethine azim buyurdu. Semerkand yakınlarındaki Karir köyüne indi. Yusuf Kariri⁶⁴'yi muhasara yoluyla kaleden dışarı çıkarttı ve kendi huzurunda hazır ettirdi. Dört kişinin onu tutmasını emretti. Sultan ona birkaç kere ok attı. [Bugüne kadar] attığı bütün okları isabet ettirmesine rağmen, bu kez ok hata etti. Can telaşı içindeki Yusuf, pazu kuvvetiyle muhafızların ellerinden kurtularak cihanın koşan devleri gibi cihan sultanının başına vardı ve bıçağını sapladı. O anda da gulamlar Yusuf'u öldürdüler. Âdil, akıllı icraatlarda bulunan, sadakat sahibi, adalete dost, dinperver, çokça bağışlarda bulunan, raiyyetin gönlünü almasını bilen ve hatta avda avladığı her bir hayvan için bir dinar sadaka veren Sultan, yaralandığı bu yerden Ceyhun'a geri döndü ve üç gün sonra yaranın etkisiyle, **464** senesinin Rebi'u'l-evvel 10. günü, on yıllık saltanatın ardından vefat etti. Allah rahmet ve mağfiret eylesin.

Ondan sonra oğlu Sultan Ebu'l-feth, Mu'inü'd-din, Celâlü'd-devle Melikşah, Ceyhun'da yaralandığı gün babasının yaptığı vasiyet gereği şehinşahlık tahtına oturdu. Halkı kendine doğru meylettirdi, mallar bağışladı. Bundan sonra Merv'e gitti ve babasını burada defnetti. Amcası Kavurt⁶⁵ Bey, memleketi talep etmek üzere elçi gönderdi. "Oğul varken amca bir şey alamaz" cevabını işitti. Bundan sonra her ikisi de kalabalık bir ordu ile Hemedan'ın zâhirinde, **466** senesinin Şa'ban ayında karşı karşıya geldiler. Kavurt Bey esir düştü. Sultan Melikşah [evvela] ona hürmet gösterdi. Ancak Vezir Nizamü'l-mülk'ün yaptığı tavsiyeler üzerine onu öldürttü. Bundan sonra yaptığına pişman olarak fakirlere bol miktarda sadaka dağıttı. Beldeleri âmiller ve emirler arasında taksim etti. Umman ve Kirman'ı amcası Kavurt Bey'in evlâdına bıraktı. Hil'atler ve özel hediyelerle, babalarının katlinden dolayı özür diledi. Yine Belh imaretini kardeşi Tâcüddevle Tutuş'a, Herat, Gur ve diğerlerini Sultan Alparslan evladından olan diğer kardeşi Böri'ye verdi. Böylece hepsini hoşnut etti. Bu **466**

⁶⁴ Zahirüddin Nişapuri'nin *Selçuknâmesi*'nde bu isim "Yusuf Nerezimî" olarak geçmektedir. Ancak Buraya düşülen dipnotta, "Nerezimî" kelimesinin, dikkate alınan diğer nüshalarda "Nezerimî" ve "Berezimî" olarak geçtiği de kaydedilmiştir (Bkz. s. 23).

⁶⁵ Metinde bu isim "Kârûn" olarak kaydedilmiştir. Ancak İbnü'l-Esîr'de "Kâvurt" olarak (**el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. X, s. 80), Zahirüddin'in *Selçuknâme*'sinde de "Kâvurd" olarak (s. 26) geçmektedir.

tarihinde, Sultan Melikşah, gerçek bir melik olarak şah oldu. Selçuklu sancak ve alemlerini Rum memleketlerine gönderdi.

Selçuklu sancak ve alemlerinin gönderilmesinin sebebi şu idi: Mezkûr Sultan Melikşah'ın kız kardeşinin oğullarından Dârü'l-feth Kayseriyye ve havalisinin fâtihi, gazi, şehid Melik Muhammed Sedid, son derece güzel bir siret, sûret ve cemâlle ve zâhirî ve bâtinî kemâlle tavsif edilmekte idi. (v.143a) Güzel amellere, beğenilir âdâba ve övgüye değer ahlaka sâhip olması yönüyle Irak ve Horasan'ın büyüklerini ve emirlerini kendisinin muhibbânı kılmıştı. Sultan Melikşah halkın ona tabi olmasından endişe duymakta ve şeytanî bir hile ile onu helak etme hususunda fırsat kollamaktaydı. Vezir Nizâmü'l-mülk (toprağı bol olsun) doğru tedbirin [nasıl olması gerektiğini] arz ederek Sultana şöyle dedi: Bunca yıl iyi bir isim bıraktıktan, halka lütufta bulduktan, ra'iiyete dostluk ettikten, akrabalık bağlarını gözettikten, samimiyeti sürekli kıldıktan, uzun kıyamlı namazlar ikame ettikten ve tam bir adaletle davrandıktan sonra, şeytanların vesveseleriyle sultanların temelini tahrip edip onu su ve balçığın aslına döndürmek (öldürmek) reva görülmez. Rum iklimi Şamlıların dârü'l-cihadı (cihad yurdu), Iraklılar ve Horasanlıların da mikdârü'r-ribatı (ribat merkezi)'dir. Bu kapıların fethedilmesini kolaylaştırmak ve kendisiyle güzel bir şekilde kucaklaşarak maslahatı hâsıl etmek şöylece mümkün görünmektedir: Melik Muhammed'i tam techizatlı ve levazımlı olarak sancak ve alemlerle Rum tarafına gönderelim. Eğer Allahu Te'âlâ'nın indinden ona zafer ve yardım nasip olursa, beldelerin fethi, kulların sevindirilmesi ve inat ehlinin susturulması onun çaba ve gayretleri neticesinde meydana gelecektir. Böylece senin kendi etinden olan bir parça, şu muazzam sultanlık adına bir iklimi fethetmiş olacak, Yüce Hazret hem hatiplerin ettikleri dualarda ziyadesiyle yer alacak ve hem de mezkûr kişiyi katletme vebâlerinden kurtulmuş olacaktır. O ise, uzaktaki bir nâib olarak, fethedilen değerli iklim sebebiyle ve yüce gaza adına daha da uzağa gidecektir. Eğer kâfirler ona gâlip gelirlerse, bu maceranın aksi tezahür edecek ve o, başka birinin eliyle şahadet balının şerbetini içerek şehidler derecesine vâsıl olacaktır. Her iki takdirde de akrabalık bağını kesme ayıbı sana ait olmayacaktır. Sultan, Vezirin nasihatini kabule şâyan gördü ve her ne gerekiyorsa hürmet ile Rum'a gönderdi. Ondan Kayseriyye ve nahiyelerini [fethe] hâzır kılmasını ve boyunları eğdirmesini istedi. Bu andan itibaren Selçuklu gâzilerinin gözleri tekrar daha parlak bir şekilde aydınlanmış, ehl-i İslâm'ın [Rum] iklimi ve memleketi tarafına tamahları daha muhkem hâle gelmiştir. Uzun bir zaman geçmeden, ileride kendisinden söz edilecek olan Büyük Kılıç

Arslan Rum'a teşrif buyurmuş ve tedricen Dânişmend Melik evlâdını dışarı sürerek Rum'un tümünü müstakil olarak saltanat kabzası altına almıştır. O, sâlih, nasihat veren, bir saatlik isabetli tefekkürü vasıtasıyla almış olduğu tedbirlerle daha önce benzeri görülmeyen şeyler ortaya koyan, kendi sultanına iki cihan saadetinin yolunu açan vezirinden dâima istifade etmiştir. Bunun neticeleri, tâ saatin kıyamına ve kıyamet saatine kadar tevatürle ve ardarda intikal ederek ehl-i tevhidin umumunun hissesi olarak isimlendirilecektir. Bu tedbir, mezkûr Melikşah'ın babası Sultan Alparslan ile Rum meliki Ermianus'un daha önce yâd ettiğimiz karşılaşmasından sonra vaki olmuştur.

Mezkûr Melik Gazi'nin elindeki Kayseriyye mahrûsesi câmi'inin hatibi, Hadd-ı endomîn (en uçtaki sınır, zirve), Mevlâna Şemsüddin Yusuf b. Muhammed, Melik Gazi'nin refakatinde Rum'a gelmiş, ----- Melik Muhammed'in şartı ile mezkûr câmi'in hatibi olmuştur. İşaret olunan câmi'in hatipleri, sonuncusuna kadar onun yetiştirdiği çocuklar olarak isimlendirilmişlerdir. Düşmanlık edip onları çekemeyenler, hangi tâifeden olurlarsa olsunlar, Allahu Te'âlâ'nın, meleklerin, resullerin, nebilerin (tümüne selam olsun) lanetine giriftar olsunlar.

Melikşah, **470** senesinde kardeşi Tâcüddevle Tutuş'u, orada kendi hesabına hükmetmesi için Haleb'e gönderdi. (v.143b) O, Haleb'ten Şâmât'a tamah eyledi. Orduyla Dımaşk'a giderek Atsız'ı katletti. Şam'ın tümünü, Mısır'ın dâhilini, Beytü'l-Makdis'i, Diyarbekr'i ve etraftaki kara ve denizleri onun katil, yağma, tecavüz, muhasara, yol kesme ve zorbalıklarından kurtardı. Dımaşk ve mezkûr beldeler, zâlim Atsız döneminde meydana gelen büyük kıtlıkta birbirlerinin etini yemiş, her yüz kişiden ancak biri [hayatta kalmıştır]. Nâdir şeyler (?) dahi ucuzun da ucuzu olmuştur. [Kurtulduklarından dolayı ismi geçen yerlerde yaşanlar] Hakk'a şükürde bulunmuşlardır. Bundan sonra Tâcüddevle Tutuş, Dımaşk, Haleb ve diğer beldelerin mâliki hâline geldi. Kardeşi Sultan Melikşah, Isfahan'dan Haleb'e kadar gelerek pek çok belde ve kaleyi fethetti. Mûti'lerine hilatler ve iktalar verdi, serkeşlere inatçıların lââyık oldukları cezayı tattırdı. Haleb'i, Şayzer sâhibi Kasîmü'd-devle Ak Sungur'a ısmarladı. Şam emirlerini de yine kendi beldeleri üzerinde bırakarak Bağdad'a gitti. Zamanının halifesi Emirü'l-mü'minîn el-Muktedî Biemrillah'ın huzuruna vardı. Bendelik hizmetleri hil'ate ve hususî muameleye mazhar oldu. **478** senesinde geri döndü.

Tâcüddevle Tutuş Şâmât'ın tümüne, Diyarbekr'e ve kalelere kanaat etmeyerek **479** senesinde kalabalık bir ordu ile Irak ve Horasan'a gitti. Adamları, Ramazan ayında

gündüz vakti Cuma mescidinde şarap içip kanlar döktüler, fesatlar çıkardılar. [Tutuş] pek çok beldeyi istila ettiyse de, sonunda kardeşi Sultan Melikşah ona gâlip geldi ve onu yakalayarak kaleye attı. Ancak daha sonra hapisten dışarı çıkararak gönlünü aldı ve aralarını ıslah ederek birliği sağlamayı vacip gördü.

Bu hâdiseden sonra Sultan Melikşah Bağdad'a vardı. Halife Muktedî ile onun arasında hiddetli hadiseler vuku buldu. O, Halife'yi Bağdad'dan dışarı çıkarmak istedi. Muktedî, nakil için on gün mühlet aldı. Ancak Hak Sübhânehu ve Te'âlâ'nın takdiri neticesi on günlük sürenin tamamlanmasından önce ağır bir sıtmadan veya zehire bulanmış bir şişten dolayı 19 yıl ve birkaç ay padişahlık yaptıktan, 37 yıl ve birkaç ay yaşadıkdan sonra **485** senesinin Şevvâl ayının sonunda vefat etti ve Bağdad'a defnedildi. Kendi sulbünden gelen Mahmûd, Berkyaruk, Sencer, Muhammed, Börıbars ve Arslan Argun adlı çocukları vâris bıraktı. Bu Melikşah (Allah yattığı yeri hoş kılsın) İslâm'a bağlılığı, çokça 'atâ ve sadaka vermesi, halka adaletle muamele etmesi, bâjı (vergiyi) kaldırması, pazarları ve yolları koruma altına alarak kötülüklerden arındırması, ra'âyânın en ufak bir şikayetiyle askerlere siyaset uygulaması, kendi binasıyla birlikte Bağdad cami'ini imar ettirmesi, İmam-ı A'zam Ebu Hanife (Allah ondan razı olsun) medresesi ile türbesini Bağdad'ın hâricinde Hayzeran mevkiinde inşası, köprüler nasbetmesi, vakıflar tayin etmesi, beldeler fethetmesi, mübarek kimselerin meşhedlerini ziyaret etmesi ve diğer güzel amelleri ile meşhurdur. Mezkûr Sultan Melikşah'ın vefat ettiği bu tarihte Gümüştegin'i Dımaşk'ta katlettiler.

Veziir Nizamü'l-mülk Ebu Ali Hasan b. Ali b. İshak (v.144a) Tusî, küttâb olarak hizmetkarlık yaparken âdab ve kifâyetinin bereketi sayesinde kendisini [yüksek] mertebelere taşımayı bilmiştir. Öyle ki, kendisi Sâhib b. Abbâd ile Zahîrüddin Ebu Şucâ' Muhammed b. el-Hüseyyin'den sonra bu muhtasarda naklettiğimiz üçüncü vezirdir. Bu üç kişiden gayrı, tanıtma amacıyla gerek halifelerin, gerekse meliklerin vezirlerinden dördüncü bir kişiyi zikretmeyi düşünmedik. O, yeryüzünde medrese vücuda getiren ilk kişi idi. Bağdad'da ve sâir beldelerde hoşâ giden tarzlarda medreseler, güzel eserler, geniş imaretler ve acayip ribatlar bina ettirmiş, pek çok vakıf bırakmış, ihtiyaç sâhiplerinin kıblesi haline gelmiştir. Abbasîlerin şerefli eşğini öperek halifeler nezdinde makbûl bir kişi olmuştur. Nihayet **485** senesinin Ramazan ayında, Sultan Melikşah'ın helâkinden 35 gün önce, Irak yolunda, tahtirevanının yanına şikayetçi kılığında gelen Alamut kalesinin sahibi Muhammed b. el-Hasan'ın

rindlerinden iki mülhidin eliyle göğsüne hançer saplanarak âkil, bâliğ ve reşid olduğu hâlde şahâdet derecesine erişti.

Acayip olan, kendisinden sonra vezarete geçmek amacıyla Nizamü'l-mülk'ü kötüleyen Tâcü'l-mülk Ebu'l-Ganâim'in, Sultan Melikşah'ın oğulları Berkyaruk ile Sultan Mahmûd arasında vâki olan ve kendisinin de Berkyaruk'un tarafında yer aldığı bir harpte, altmış küsûr günlük [vezirken], Sultan Mahmûd'un has adamları hâline gelen Nizamü'l-mülk'ün gulamlarının çocukları eliyle parça parça edilmesidir. Bu üç satır, akıllı bir kişi için ciltler dolusu kitabı mütalaa etmekten daha ibret vericidir. Böylece Nizamü'l-mülk düşmanı mezkûr Ebu'l-Ganâim lâyük olduğu şeyi gördüğü gibi, Nizamü'l-mülk de, kendisinin kötü göstermesiyle Sultan Alparslan'ın katline maruz kalan Sultan Tuğrul'un veziri Abdülmelik Ebu Nasr Kündürî'nin sitem ve yakınmasının karşılığı olarak ilahî intikam şarabını içmiş oldu.

Melikşah'tan sonra, 5 yıl ve 10 ayını doldurmuş bulunan en küçük oğlu Muğisüddin Ebu'l-Kâsım Mahmûd, Efrasyab neslinden gelen annesi Terken Hatun binti Tuvâh'ın ıslah edici tedbiri sayesinde memleket tahtına oturdu. Hatun, kocası Sultan Melikşah'ın vefat ettiğini aşikar kılmadan önce Isfahan'a, kale ve beldelere saltanat yüzüğünü göndererek, buraları düzene koydu ve binlerce asker toplayarak memleketi zabt altına aldı. Halife el-Muktedî Biemrillah tarafından kutlamaya gelen zamanın veziri, Sultan Mahmûd'a murassa' bir tac, hil'at ve kılıç getirdi. Elçilik hakkını ifa etti, övgüde bulundu ve gönül okşayıcılık şartlarını yerine getirdi. Sultan, yaşının küçüklüğüne bakmaksızın, tam bir edeple hareket ederek ayağa kalktı ve hizmet edenler nezdinde, cevap olarak halifeye dualar okudu. Orada hazır olanların tamamı, onun bu terbiyesi ve beyanı vesilesiyle hayretler içinde kaldılar.

Kardeşi Sultan Melikşah'ın vefatını işiten Tâcüddevle Tutuş, Şam'dan asker çekerek Acem beldelerine vardı. Kardeşinin oğlu Ebu'l-Muzaffer Rüknüddin Şihâbü'd-devle Berkyaruk ile karşı karşıya geldi. (v.144b) **488** senesinin Safer ayında iki ordudan öldürülen ilk kişi, Tâcüddevle Tutuş oldu. Onun oğulları Rıdvan ve Dukak'ın zikri, bundan önce Haleb ve Dımaşk tarihi esnasında tahrir edilmişti. Berkyaruk, diğer kardeşi küçük yaştaki mezkûr Sultan Mahmûd'un ordusuyla da karşı karşıya geldi ve onu da yendi. Bağdad'a girdi ve tahta oturdu. Muktedî'ye mallar vererek icâzetnâme istedi. Münşiler, ahidnâme'yi yazdılar ve tevkî-i a'lâ (yüce hilafet tuğrası) ile taçlandırması için Halifenin önüne bıraktılar. Daha önce onun hilafeti babında zikrettiğimiz gibi, o sultanlık hil'atlerini getirtmiş, yazıyı da yanına koyarak yemek yemeğe girişmişti.

Yemeği bitirdikten sonra, elini yıkamak için [su] dökmek üzere yemeği getireni çağırdı. Bu esnada ani bir ölümle âhiret tarafına naz ve işve ile yürüdü. Ölmeyecek olan, ancak her türlü eksiklikten münezzehtir.

498 senesinde, bu mezkûr Sultan Berkyaruk basur illeti ve verem hastalığı neticesinde 24 yıl ve 2 aylık iken vefat etti. Saltanatı, 4 yıl ve 10 aylık olan ve dedesinin ismini taşıyan Melikşah adındaki oğluna vasiyet etti. Halife Mustazhir, birkaç gün, hil'at giydirerek ve memleket [tahtına] oturarak onun başını nurlu kılmaya çalıştı. Ancak kardeşi Berkyaruk'un vefat ettiğini işiten Sultan Muhammed, Bağdad'a geldi. Meydana gelen muharebeden sonra, saltanatın Sultan Muhammed'e geçmesi [şartıyla] sulh akdettiler. Bu esnada, ard arda ve aşama aşama kendisine karşı gelen müdebbirleri (danışmanları), ağır (önemli) kimseler olmaktan çıkartarak hafif (değersiz) kimseler hâline getirdi ve [onların kanlarıyla] kılıcının kınını suladı. Mustazhir'in tefvizi ile bu Sultan Gıyâsüddin Ebu Şucâ' Muhammed, **499** senesinden **511** tarihine kadar 12 yıl saltanat sürdü ve 37 yaşında iken, mezkûr senenin Zilhicce ayında Isfahan'da vefat etti. Yerine oğlu Mugîsüddin Ebu'l-Kâsım Mahmûd'u vasiyet etti. İkinci oğlu Melik Mes'ûd'u saltanata dâhil etmedi. Mezkûr Sultanın defineler hâlindeki hazinelerinde birikmiş hiç mal bırakmadı ve de koymadı. Zengin olan ancak Allah'tır, sizler fakirlersiniz. Sultan Muhammed b. Melikşah'ın vefat haberi Bağdad'a ulaştığında, Halife Mustazhir'in hükmü ile **512** senesinin Muharrem ayından itibaren hutbe Sultan Mahmûd adına okundu. Bundan üç ay sonra Mustazhir, âhiret tarafına naz ve işve ile yürüyüp Hakk'ın rahmetine mustazhar (mazhar) oldu.

Halife Müsterşid zamanında Irak, Horasan ve sâir beldelerin saltanatı Mahmûd b. Muhammed b. Melikşah ile amcası Sultan Mu'izzü'd-din ve'd-devle Ebu'l-Hâris Sencer b. Melikşah arasında müşterek idi. Bunların arasında da çekişmeler vuku buluyordu. Devrin halifesi, bu ikisinin zararından hangisini tercih etmesi gerektiği hususunda sıkışıp kalmış, dehşete düşmüş kadılar gibi şaşkın şaşkın emirler arasında gidip gelmiştir. Zikredilen kimseler arasında yeterince harpler ve firarlar zâhir olduktan sonra, nihayet (v.145a) Sultan Gıyâsüddin Mes'ûd b. Sultan Muhammed, kardeşleri mezkûr Sultan Mahmûd, Rüknüddin Sultan Tuğrul-ı Evsat, Melik Selçukşah, Melik Süleymanşah'a ve amcaları Sultan Sencer, Melik Börıbars, Melik Arslan Argun'a müteaddid sebeplerin tesiriyle gâlip geldi. Müsterşid'den sonra oğlu Halife Râşid ile Sultan Mes'ûd arasında düşmanlıklar ortaya çıktı. Râşid, Mes'ûd'a rağmen, Bağdad'a

vâsıl olan [Mes'ûd'un] kardeşi Davud'a saltanat sürme yetkisini ve hutbenin adına okunması emrini verdi.

Sultan Tuğrul b. Muhammed, Dübeys b. Sadaka ve Musul sâhibi Atabek Zengî b. Aksungur arasında büyük düşmanlıklar meydana geldi. Her üçü de aynı yıl, **529** senesinde dünyadan gittiler. Mezkûr Sultan Mes'ûd b. Muhammed de bu yıl vefat eden kardeşi Sultan Tuğrul-ı Evsat'ın yerine saltanata geçti ve müstakil hâle geldi. Sultan Mes'ûd, Müstershid ve Râşid'den sonra Halife Muktefi'ye kadar, evvelâ büyük düşmanlıklar yapmışsa da, sonunda Muktefi, onun kız kardeşi Fatıma Hatun binti Sultan Muhammed'i nikahına alarak aralarındaki muhabbeti tekid etmişti. Halifeler bâbında zikrettiğimiz gibi, âlemin yaratılmışları güler yüzlü Emîrül-mü'minîn Muktefi'nin lütfünün gölgesi ve hilâfet devletinin yardımcısı Sultan Mes'ûd'un inayeti altında bir müddet huzura kavuştular. Nekîde şehri de zamanın emirinin ([Allah] ona olan yardımını arttırsın ve gönlünün huzuru gündün güne ziyadeleşsin) güzel adaleti sayesinde bu huzurdan nasibini almıştır. Mezkûr Sultan Mahmûd b. Muhammed b. Melikşah **525** senesinde vefat etti ve kardeşi Rüknüddin Tuğrul-ı Evsat b. Muhammed tahta oturdu. Bundan sonra da **535** senesinde diğer Sultan Mes'ûd b. Muhammed b. Tuğrul, Bağdad'da şahlık tahtına sırtını yasladı. Bu İkinci Mes'ûd, Birinci Mes'ûd'un kardeşinin oğlunun oğludur. Bundan sonra **547** yılında Guz kavmi, kalabalık bir Türk kitlesiyle Horasan'dan çıkarak Sultan Sencer'i esir aldı. Bu hâdisenin üzerinden bir yıl geçtikten sonra Sultan Sencer, **548** senesinde Hakk'ın civarına vâsıl oldu.

557 yılında Sultan Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed b. Melikşah vefat etti. Yerine amcasının oğlu Melik Arslanşah b. Rüknüddin Tuğrul-ı Evsat b. Muhammed b. Melikşah geçti. Adı geçenlerden sonra Sultan Tuğrul Küçük b. Arslanşah b. Tuğrul-ı Evsat b. Sultan Muhammed b. Melikşah, **586** senesinde, Irak'ta, saltanat tahtına oturdu. O da son sultanların zaafına sahipti. Mezkûr Tuğrul, müstakil saltanatından önce, **583** senesinde, Sultan Kızıl Arslan Atabekî'nin Erciş'e geldiği tarihte, kendi Selçuklu hademiyle birlikte Hilat (Ahlat)'ı muhasara etmişti. Bu mezkûr Tuğrul Küçük, zaaf içinde 10 yıl saltanat sürdü ve nihayet Acem mülkünde katledildi. Selçukluların yukarıda adı geçen vilayetlerdeki saltanatlarının sona ermesi, (v.145b) daha önce de defalarca tekrar ettiğimiz gibi, onun helâkiyle meydana gelmiştir. Tâcüddevle Tutuş ve onun iki oğlu Melik Rıdvan ve Melik Dukak'ın Şam iklimindeki saltanat müddetleri de, Selçuklulardan olmaları cihetiyle bu zamana dâhil edilmiştir. Onların zikri geçti. Tuğrul Küçük'ün, Rumda'ki değil, Irak'taki son Selçuklu [sultanı] olduğunu söylemektedirler.

Bu takdirde Âl-i Selçuk'un Acem beldeleri, Irak-ı Arab ve etraftaki diğer memleketlerdeki hükümdarlık müddeti, Büyük Tuğrul'un saltanatı döneminden başlamakta, Küçük Tuğrul'un hükümdarlığıyla da sona ermektedir. Yani 432 senesinden 596 tarihine kadarki 164 yılı içine almaktadır. Sultan Küçük Tuğrul'un Irak ve diğer Acem memleketlerinin saltanat tahtına cülûs etmesi ve de bu diyarda maktûl düşmesi, Sultan İkinci Kılıç Arslan b. Mes'ûd b. Birinci Kılıç Arslan b. Süleymanşah b. Sultan Muhammed b. Melikşah b. Sultan Muhammed Alparslan b. Davud'un Rum saltanat tahtına oturmasından sonradır. Şöyle ki, ismi geçen kimselerin vefat tarihlerinden hareketle hesap edilip âşikar kılındığı üzere aradan 35 yıllık bir zamanın geçtiği anlaşılmıştır. Açık ve kopukluk arz etmeyen bir tevatürle gelen bu tarihî tertip vasıtasıyla, Küçük Tuğrul'un Acem beldelerinde katlinden önce, mezkûr zaman zarfında, Tuğrul Küçük'ün üçüncü ceddinin kardeşi Büyük Kılıç Arslan b. Mu'izzüddin Ebi'l-Hâris Süleymanşah b. Sultan Muhammed'in Irak diyârından ve Acem mülkünden ayrılarak Rum'u fethetmek niyetiyle Ruha (Urfa) ve Diyarbekir havâlisi ile Fırat sahiline [geldiği] ve yaylak ve kışlak olarak kışın ve yazın göçmek sûretiyle buralarda günlerini geçirdiği âlemdekilerin malumu olacaktır.

2.2.8. Anadolu Selçukluları

Rum meliki Ermianus'un Sultan Muhammed Alparslan'ın eliyle hezimete uğratılmasının akabinde Selçuklu sancaklarının ve [onların] çocuklarının Rum'a vusûlünden önce, kabrinin bulunduğu Niksar ile Tokat, Sivas, Ablistan (Elbistan) ve oradaki hududun hâkimi olan Melik Dânişmend, mezkûr beldelerin fâtihi ve hâkimi idi. Rum meliki Ermianus İslâm beldelerine kasedettiğinde, o Mardin, Meyyâfârikîn, Amid, Hartburt⁶⁶, Erzincan ve Divriği meliklerine haberciler göndererek yardım ve asker temin etmişti. Böylece fetih ve zafer kazanmayı başardı. Bu esnada mezkûr Büyük Kılıç Arslan b. Süleymanşah, Melik Dânişmend'e 100 bin aded nakit tevdi etmesi ve kızını [nikahına] almak için çeyiz rüsûmu olarak Ablistan'ın teslim edilmesi şartıyla yardım etti. Melik Dânişmend, gümüşü nakit olarak gönderdi. Ablistan'ı teslim etmeyi ise kızını vereceği tarihe kadar tehir etti. Bundan rencide olan Kılıç Arslan, nakdi geri iade etti. Bu sefer Melik Dânişmend incindi. Kılıç Arslan bir fırsatını bularak Ablistan ve

⁶⁶ Metinde "Harbirt" olarak kaydedilmiştir. Ancak Aksarayî'nin *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'ında bu kısım şöyle geçmektedir: "Melik Dânişmend Mardin, Meyyâfârikîn, Amid, Hartput (Harput), Erzincan ve Divriği meliklerine adam göndererek, büyük bir düşman Müslümanların üzerine gelmektedir..." (Bkz. çev. Mürsel Öztürk, s. 20).

Zibatra'yı tasallutu altına aldı. Sonunda Dânişmend hastalıktan kurtulunca, Kılıç Arslan ondan korktu ve tekrar kendi mahalline avdet etti.

Bundan sonra Rum meliki Ermianus büyük bir kalabalıkla Kengir (Çankırı) ve Engûriye (Ankara)'nin üzerine vardı. Bu yerlerin Sultan Alparslan Selçûkî'nin sülalesinden olup (v.146a) orada mukîm bulunan meliklerini ve sâkin bulunan halkını muhasara altına aldı. Etraftaki melikler, akrabalık bağının icabı olan ve silâ-i rahimin (akrabalık bağının) zorunluluklarından doğan haklardan bahsederek Kılıç Arslan'ı, her neye yetecek ise şifa niyetine Ermianus'un üzerine vardırıdılar. Mezkûr Ermianus'un Kengir'de katil ve yağma icra etmesinin ardından Rumlar hezimete uğratıldı ve Engûriye ve Kengir Kılıç Arslan'ın tasarrufu altına girdi. Kılıç Arslan buradan Konya⁶⁷'ya gitti ve tahta oturdu. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere, bu esnada Kılıç Arslan'ın akrabaları olan Yukarı Selçukluların Acem vilayetindeki devletine acizlik bulaşmış, tedbirlerinde gevşeklik ve zafiyet yüz göstermişti. Öyle ki halkta da saltanatın külfetlerine tahammül etme takati kalmamıştı.

Yeryüzünün halifesi, Dârü'l-hilâfe Bağdad'dan Kılıç Arslan'a hil'at, alem, tabl (davul) ve Rum saltanat menşûrunu göndererek mezkûr beldelere idareci olarak onu lâyük gördüğünü ifade buyurmuş, Acem mülkünü teslim etmek ümidiyle de onu buna heveslendirmişti. Kılıç Arslan, oğlu Mes'ûd'u, Rum'da, Dârü'l-mülk Konya'da kendi yerine bırakarak Halife'ye hizmette bulunmak üzere Bağdad'a doğru yöneldi. Çavlı Sagâur⁶⁸ ve Acem sultanlarının devlet erkânı, Kılıç Arslan'ın gelişinden korkuya kapılarak onun emirlerini hem tehdit, hem de teşvik ve tamahlandırma yoluyla kandırıp gönüllerini kendisinden soğuttular. [Bu kimseler de] ihaneti revâ gördüler ve Kılıç Arslan'ı Habur nehrine atarak boğdular. Meyyâfârikîn'de medfûndur.

Oğlu Sultan Mes'ûd, babasının ölüm haberini işitince yas tuttu. Halifeden kendisine hil'at, sancak ve Rum saltanatının onda karar bulduğunu bildiren bir taziyenâme sâdir oldu. Bu andan itibaren Sultan Mes'ûd İbn Büyük Kılıç Arslan b. Süleymanşah Rum sultanı oldu ve kendini cihad ve gaza ile meşguliyete verdi. Rum beldelerinin büyük kısmının fethedilmesi ve mel'ûn Frankların kırılması onun mübarek eliyle 543 senesinde müyesser oldu. Gâyet akıllı ve kabiliyetli ve ismi gibi zâtında

⁶⁷ Metinde "Karnîye" olarak geçen bu ismin "Konya" olması gerektiği açıktır (Bkz. **Müsâmeretü'l-Ahbâr Tercümesi**, s. 22).

⁶⁸ Metinde "Hâvli Sagâur" olarak kaydedilmiştir. Ancak Aksarayî'de "Çavlı Sa'âur" şeklinde geçmektedir (Bkz. **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 29; tercüme s. 22).

bulunan mes'ûdî saadetli olduğundan Melik Dânişmed'in oğlu Melik Yağıbasan⁶⁹ ile dostluk ve akrabalık yolu tesis etti. Saltanatı müddetince memleketleri onunla birlikte düzene koydu.

Ondan sonra, oğlu ve gözünün nuru, Sultân-ı İslâm, Melikü'r-Rum ve Şam ve'l-Ermen ve'l-Efrenç **İzzüddin İkinci Kılıç Arslan-ı Rum** İbn Sultan Mes'ûd b. Kılıç Arslan-ı Sâbık b. Süleymanşah, Dârü'l-mülk'te Rum saltanat tahtına oturdu. Bu kitabın evvelinde, İslâm müceddidlerinden bahsederken teferruatıyla zikrettiğimiz üzere, Aksara[y] şehrini inşa etti. Bu inşa faaliyeti, cülûs ettiği **551** tarihinden itibaren, Dânişmendlilerin zayıf düştüğü kırk yıllık saltanatı esnasında aralıksız devam etti. Rum beldelerini 11 evladı arasında şu şekilde taksim etti: **Rükneddin Süleymanşah**'a Tokat, **Nâsırüddin Berkyaruk-ı Sâni**'ye Niksar ve Koyluhisar, **Kutbeddin Melikşah**'a (v.146b) Sivas ve Aksara[y], **Nûreddin Mahmûd**'a Kayseriye, **Mu'izüddin Kayserşah**'a Malatya, **Muhyiddin Mes'ûd**'a Engûriye, **Mugîsüddin Tuğrul**'a Ablistan, **Nizâmüddin Argunşah**⁷⁰, a Amasya, **Sencerşah**'a aşağıdaki uçlarda (güney hudutlarında) yer alan vilayet, **Alâüddin Tuğrul Arslan**'a Dârü'l-pehlivâniye mahrûsesi denilen ve Rum memleketleriyle cihâdın medârı olan, tarif bakımından iki cihetten Aksara[y] ve Erakliye ile sınırı bulunan ve teşhir açısından da bu kitabın te'lif mahalli olan Nekîde ve en küçük ve en sevdiği evladı olan veliahdı **Giyâsüddin Keyhüsrev**'e de Erakliye, taksim edilmiş hisse olarak düştü. Onun zamanında vuku bulan Kengir, Engûriye ve nâhiyelerinin fethi **563** senesine kayıtlıdır. Kayseriye ve Zamantı'nın fethi ise **564** senesine yakındır. Dânişmend vilayeti olan Niksar, Tokat ve Sivas suyunun ötesindeki diğer beldelerin fethi **568** yılına tarihlidir. Kir Manuel'in onun mensûr ordusu tarafından hezimete uğratılması **570** senesine taalluk eder. Kendisinden sonra da benimsenmemişse de Kutbeddin isimli oğlunun ona rağmen veliaht [olarak ortaya çıkması] **586** yılına denk düşer.

Bu zikr olunan, şükredilen, hayırlarda bulunan ve mamureler bina eden Sultan Kılıç Arslan'ın vefatı, şahlığının kırkıncı yılını doldurduğu **589** senesine kesilmiştir. Mezkûr Sultan Kayseriye ve Sivas'ı alınca, Yağıbasan b. Melik Dânişmend'in torunu Zunnûn felç geçirdi ve Niksar'a gitti. Damadı olduğu Şam sultanı Melik Âdil Nureddin

⁶⁹ Metinde "Ya'îsân" olarak kaydedilen ismin "Yağıbasan" olması gerektiği açıktır (Bkz. **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 29; tercüme s. 23). Ancak *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'ın ilgili sayfasının dipnotunda, bu ismin diğer kaynaklarda "Yağbâsân, Yağıarslan, Yağısiyan" olarak da geçtiği kayıtlıdır.

⁷⁰ Metinde "Argunşan" olarak kaydedilen ismin "Argunşah" olması gerektiği açıktır (Bkz. **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 30; tercüme s. 23; Yine bkz. İbn Bibi, **el-Evâmirü'l-Alaiye fi'l-Umûri'l-Alaiye**, yay. haz. Adnan Sadık Erzi, s. 22; tercüme Mürsel Öztürk, c. I, s. 41).

Mahmud'a bir yazı göndererek yardım istedi. Abdü'l-mesih 3000 kişi ile geldi ve Kayseriye ile Sivas'ı ele geçirerek kurtardı. Melik Nureddin Şam'da vefat edince, kendisine işaret olunan Sultan bâbü'l-cihâd, dârü'r-ribat ve mübarek ikametgâhı olan Aksara[y]'dan Kayseriye'ye geldi ve tüm [havaliyi tasarrufu altına] aldı. Hasta halde bulunan Zunnûn Niksar'da vefat etti. Zayıf ve küçük durumdaki oğlu İsmail, Sultan Kılıç Arslan'ın vaad ve tehditleriyle katledildi. Bu andan itibaren de Âl-i Dânişmend ortadan kalkmış oldu. Rum ve Yunan memleketlerinin tamamı Selçukoğullarında karar buldu. Onlar da ikinci ve üçüncü bir ortak olmaksızın beldeleri fethetmek ve kulları kahretmek hususunda istibdad ve istiklal ile hareket ederek cehdi hedefin en son noktasına ulaştırdılar.

Mezkûr Sultan İkinci Kılıç Arslan (Allah burhanını aydınlatsın)'dan sonra büyük oğlu Beşinci Rükneddin İkinci Süleymanşah, **595** senesinden **598** tarihine kadar 3 yıl saltanat sürdü. Bu kitabın te'lif mahalli olan Nekîde mahrûsesinin burçlarının ilk kısmı, Kâdî Mahfûz Niksâr[î adındaki] bir mimar tarafından onun günlerinde tamamlanmıştır. Şehrin İslâm kıblesi tarafındaki büyük kapısı üzerine konulmuş bulunan latîf mermer nüshada (kitabede) künde-kârî yöntemiyle ifade edilen mazmûn, Zeynî Beşârî'nin Câmi'-i Cevvânî'sinde Cuma namazını eda etmek için harime girmiş bulunan kimselerin gözlerine gizli değildir. [Bu burçların yapılış] tarihi onun saltanatının ilk yılına denk düşer.

Sultan Kılıç Arslan'ın vefat ettiği **589** senesinden bu Sultanın oğlu Süleymanşah'ın cülûs ettiği **595** tarihine kadarki altı yıllık sürede memleketin, (v.147a) zikrettiğimiz gibi yalnız başlarına ihtiyatlı davranan kimseler tarafından idare edildiği görülür. Müstakil olarak saltanat sürdürdüğüne dâir herhangi bir zikir bulunmayan veliahdı ve üçüncü oğlu Melik Kutbeddin Melikşah'ın ya da burçların ve ayların adedini tamamlayan Yusuf-ı Sıddîk hâriç Ya'kûb'un çocuklarının, Musevî nakiblerinin ve Hüseyiniye imamlarının (Allah'ın salât ve selâmı hepsinin üzerine olsun) sayısına tekabül eden on bir kardeşin içinden başka birinin [bu işe] kalkışıp kalkışmadığını malum kılamadım. Kat'î bir kavle göre ise biri [sultan] olmuş ve hâl-i hâzırdaki mülkü metrûk bırakmamıştır.

Bununla birlikte yaşça büyük olan Süleymanşah, babasının taksimine rıza göstermeyerek kardeşlerinden muhalif olanları katletti, muvafakat gösterenleri ise babasının verdiği yerlerde sâbit bıraktı. Asker çekerek Konya üzerine vardı ve burayı muhasara etti. Konya halkı da mezkûr Süleymanşah'ın birinci kardeşi Gıyâseddin

Keyhüsrev'e karşı duydukları muhabbet sebebiyle yeminlerini te'kid ettiler. [Bunun üzerine yapılan anlaşma gereği] mezkûr Keyhüsrev, İzzeddin Keykavus-ı Gâlib ve Alâüddin Keykubad adındaki iki oğluyla birlikte Konya'dan çıkarak Ablistan (Elbistan)'a gitti ve orada ikamet etti. Ancak kardeşi Süleymanşah'ın korkusuyla oradan da Şam'a gitti. Şam'dan İstanbul'a, ondan sonra da Mağrib'e geçti. Bir müddet Frank meliki Mafrozom (Mavrozomes)'un yanında kaldı (?). Bundan sonra bir adaya vardı. Bu şekilde şaşkın şaşkın dolaştı durdu.

Bu tarihte Sultan Küçük Tuğrul Irak'ta maktûl düşünce, Acem beldelerindeki Selçukluların hâkimiyeti de nihayete ermiş oldu. Celâleddin Harezmsah, Harezmlilerle birlikte Irak ve Horasan saltanatını ele geçirdi. Mezkûr Zeynüddin Süleymanşah'a Halife, üç defa çetr ve alem gönderdi ve ona sultan ismini verdi. Rükneddin Süleymanşah da Erzenü'r-Rum'u Gürcülerden alarak kardeşi Mugîsüddin'e havale etti.

Bundan sonra mezkûr Rükneddin Süleymanşah **598** senesinde vefat edince, isim verme âdetince Rum'dan Bedehşan'a kadar parlayan bir delil ve aydınlatan bir lafız mesabesindeki dedesinin lakab ve ismiyle lakaplanmış ve isimlenmiş olan altı yaşındaki oğlu Üçüncü İzzeddin Üçüncü Kılıç Arslan, babasının vasiyeti icabı kat'î ve şüpheye mahal bırakmayan bir tertiple tahta oturdu. İki yıl müddetle saltanat sürdükten sonra emirler arasında ihtilaf çıktı. Adam gönderdiler. Süleymanşah'ın kardeşi Gıyâseddin Keyhüsrev vefat etmişti. Bu tahta yeni oturan oğlun amcasını Frank beldelerinden getirttiler ve Konya üzerine yürüdüler.

Mezkûr Sultan Gıyâsüddin Keyhüsrev-i Evvel b. Kılıç Arslan-ı Sâni [b.] Mes'ûd b. Büyük Kılıç Arslan b. Süleymanşah-ı Evvel b. Sultan Muhammed, Dârü'l-mülk Konya'da **600** senesinde saltanat tahtına cülûs buyurdu. Kardeşinin oğlu İzzüddin Üçüncü Kılıç Arslan'ı yakalayarak kaleye gönderdi. O burada vefat etti. Antakya, Honas ve havalisinin fethi, bu mezkûr Gıyâsüddin'in saltanatının ikinci yılında, **602** senesinde (v.147b) müyesser oldu. Bundan sonra Ladik, Ermenistan'ın Karaman vilayeti ve pek çok kalenin fethi gerçekleşti. Bütün askerlerini bir araya getirip kalabalık bir ordu düzerek Fasilyus (Vasilyus)'un üzerine vardı. Bu muharebe esnasında, saltanatının altıncı yılında, **606** senesinde, Ladik yakınında kâfirlerin eliyle şahadet derecesine vâsıl oldu.

Sultân-ı Gâlib olarak tanınan büyük oğlu Dördüncü İzzeddin Birinci Keykavus, mezkûr babasının şehid olduğu günün ardından, yukarıda yazılı tarihte tahta oturdu ve kardeşi Alâüddin Keykubad ile muhalefet yolunu tuttu. Alâüddin ondan kaçtı ve

Engûriye şehrine gitti. Bir yıl burada kaldı. Nihayet mezkûr Alâüddin'i sulh hilesi ile Engûriye'den dışarı çıkartıp Minşar⁷¹ kalesine gönderdi. Burası yedi yıl onun hapishanesi oldu. Mezkûr Sultan İzzüddin Gâlib'in zamanında [gerçekleşen] Sinob'un fethi ve Kir Aleksî'nin yakalanması aşağı yukarı **610** senesine tarihlidir. Antakya'nın ikinci defa **611** yılında fethedildiği açıklığa kavuşturularak tashih edilmiştir. Bundan sonra Sultan İzzeddin Gâlib kaderin cilvesine mağlub oldu. Dokuz yıl müstakil olarak icra ettiği padişahlığın ardından **615** senesinde vefat etti. [Bu hadise] onun mübarek kubbesinde (türbesinde) yer alan nüshaya (kitabeye) göre 617 yılının Şevvâl ayında gerçekleşmiştir. Müstakil idareciliği döneminden bahsederken zikri geçeceği gibi, evvela saltanattan mahrum kalan mezkûr kardeşi Alaüddin, kardeşinin vefat tarihinde işaret olunan Minşar kalesindeki hapisten dışarı çıkmış ve ileride bahsedeceğimiz üzere, me'mûrları tayin etme işlerini tamamlamakla meşgul olmuştur.

Sultân-ı sa'îd, Melik-i şehîd, Rum sultanlarının makbul olanlarının sonuncusu, dindar, dinperver, Şam ve Diyarbekir meliklerini fermanına tabi kılan, mahâret ve belâgat sahibi bir müellifin bile vâsf edemeyeceği derecede akıllı, kâmil, 'âmir ve mâhir olan Birinci Alaüddin Birinci **Keykubad**, Selçukluların isimleri silkinde 9. ve 10. arasında saltanat sürmüş olan kardeşi İzzüddin-i Gâlib'in vefat günü **cülûs** buyurdu. Alaüddin'in cülûsu kardeşi Gâlib'in vefat günü olarak kayıtlı olduğundan, tarih olarak mezkûr [6]17 senesi geçer. Ancak bunu **615** senesi olarak kaydetmek daha doğrudur. Onun ismiyle yücelik kazanmış, onun şerefli işleri zümresinden olarak son derece hayret uyandıran parlaklığını ikmale erdirmiş, Arapça kelime yapım sanatı kalıbına uygun olarak türetilmiş kısım bilinsin diye bu nisbet "ya"sı sayesinde o hazret ile en yüksek derecede bağlantı kurulmuş ve fethin ismi olarak onun yâdını arşa dek ulaştırmış olan Alanya'nın fethi **619** senesinde [vuku bulmuştur]. Seccâciye (?), Şimşekrak, Hariret ve Hısn-ı Mansûr onun parlak saltanatı dönemine, 622 senesine, güneşten daha parlak ve dünden daha kesin bir şekilde tarihlidir. Sultân, gazi, şükredilen, mücâhid, murâbit, ziyaret edilen, yardım eden, uğurlu, mübarek ve su verilmiş büyük keskin kılıcın marifetiyle kâfirlerin maddesini kesen Sultan Celâlüddin Harezmsâh (Allah ondan razı olsun)'ın, (v.148a) Erzincan'ın Yassıçemen mevkiinde, Sultan Alâüddin'in isteksizce yer almak zorunda kaldığı acayip bir kıssa neticesinde, mezkûr Sultan

⁷¹ Metinde "Mişâr" olarak kaydedilen bu isim "Minşâr" olmalıdır (Bkz. **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 33; tercüme s. 25).

Alâüddin'in ordusu tarafından hezimete uğratılması, takdim ve te'hir olmaksızın **628** senesine tarihlidir.

Şeyh-i a'zam, Kutb-ı âlem, Halife-i Rabbânî, İmâm-ı Samdânî, Doğu ve Batı'nın muhakkiki, iki Doğu'nun musannifi, acâyip şeylerin nâdir olanı, kutupların kutbu, gönül sâhiplerinin hücceti, efendilerin efendisinin halifesi, *Fütûhât*'ın sâhibi, *Kudsiyyât*'ın şârihi, azların ceninlerinin sığınağı, tamların sırlarının barınağı, Muhyi'l-mille ve'd-din Ebu Abdullah Muhammed b. Ali el-Arabî el-Mağribî el-Hâtemî et-Tâî el-Endülüsî (Allah ondan razı olsun) tarafından doğru cevaplar hususunda, Resûlüllah (Allah'ın salâtı ve selâmı onun üzerine olsun)'ın icâzetiyle, Dımaşk mahrûsesinde, *Füsûsü'l-Hikem* isimli kitabın tasnifi, Harezmsahlara hezimetinden bir yıl önce, **627** senesinde gerçekleşti. Onun yavaş yavaş ilerleyerek ruhlar âlemine yükselişi **636** senesinde aylardan birinde vuku bulmuştur. Konuyla ilgili bilgi elimizde mevcut olmakla beraber “her ne kadar az olursa o kadar iyidir” düsturunca ay ve günü tayin etme ihtiyacı [duymadık].

Gürcistan ve nâhiyelerindeki kalelerin fethi ve Alâî ordusunun azimetiyle Tatarların hezimete uğraması **629** senesi olarak nitelenmiş ve tanınmıştır. Sultan Alâüddin, insan ve vahşi hayvanlar arasındaki adalet, insaf ve samimi muhabbet ile dolu 18 yıl ve birkaç aylık saltanattan sonra **634** senesinde vefat etmiştir. Bu iyi huylu Sultanın vefatıyla Rum halkının huzuru sona ermiş, ondan sonra insanlar, okuyucuların ileride okuyacakları gibi, bir kısmı kâbil-i şerh olan, ancak diğer bazılarının zikri hususunda kalem oynatmaktan bile tümüyle mahrum kalınan şeyleri müşahede etmişlerdir. Nice sükûtle geçirilen şey, konuşulan şeyden daha açıktır.

Selçuklulardan Sultan Altıncı Gıyâsüddin İkinci Keyhüsrev'in **cülûsu**, kendisine şükredilen mübarek babanın vefat günü, Kefersûd nâhiyesinden Hâricilerin hurûc etmesinden önce, mezkûr senede olmuştur. Bu kimselerin (Havâric'in) bu mezkûr Sultan Gıyâseddin zamanında kahredilmeleri tarihi, **638** yılının sonuna kadar gider. Şîrûye Kubad'ın Hüsrev Epreviz'in öldürülmesinde tuttuğu kisrâlara mahsus tarza ve Abbasîlerden Muntasır'ın Ca'fer Mütevekkil'in katlinde uyguladığı yıpranmış usûle [benzer tarzda tahta oturan bu Sultan zamanında], âhîret yurdunu tahrib eden Baba Ya'kûb, çalma ve diğer yollarla Selçukluların hazinelerini telef edip Rum iklimini ayaklar altına almıştır. Sultân-ı sa'îd Alâüddin Keykubad (Allah onun oğluna sonsuz rahmetiyle müsamahada bulunarak kirlerine mağfîret buyursun ve onu cennetine dâhil etsin)'ın oğlunun günlerinden bahsederken onun hâline de daha mücmel [olarak

değineceğiz]. Kendisine işaret olunan Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev vâkıası ve onun, kaygı yarasıyla askerlerin darmadağın olduğu, karga bağırtısıyla memleketin tümüyle teslim edildiği ve ark ve bahçeden yol almaktan bıkip zayıf düştüğü yer olan Köseadağ'da Tatardan kaçması **641** senesinde olmuştur. Rum ikliminde bu tarihe ve nihayetine (kıyâmete) kadarki yıllara Baycu yılı diyorlar.

Birkaç yıl sonra yüz yaşındaki ihtiyarlar vefat ettiklerinde, sadece yazılmış kitaplara itimad edilecektir. Bununla birlikte emirler, sa'idler ve mağfirete uğramış olanların tarihini bilmek isteyen insanlar, Şerefüddin Hatîrî ve Bedrüddin Hotenî (Allahu Te'âlâ her ikisine de rahmet eylesin)'yi (v.148b) kitaplardan soracaklar, ancak su gibi saf cevaplar işitemeyeceklerdir. Emir-i hac, Nekîde mahrûsesinin subaşı, bu kâtib müellifin babasının ceddî, merhûm Zeynüddin de, Rum kavminin efendileri (kurûm) ve ecnâd-ı memâlikin (memleket/memlûk askerlerinin) hayırlılarıyla birlikte o mahalde şahadet derecesine erişmiştir.

Bu Sultan Gıyâseddin-i Nâ-muzaffer (Allah onu affederek merhamet eylesin)'in dokuz yıllık saltanatın ardından vefatı üzerine, Âl-i Selçuk'tan, oğlu, sabah ve akşam şarap içen Acem meliklerinden alınma ismi taşıyan Sultan Beşinci İzzüddin İkinci Keykavus **643** senesinde cülûs etti. Sâbık "gâlib" lakaplı ile aynı lakabı taşıyan bu Sultan İzzüddin (her ikisinin de toprağı bol olsun), yaşı büyük olduğu için bir müddet tek başına münferid olarak saltanat sürmüş, daha sonra ise zikri yüce olan Allah'ın [tevdî ettiği] yükü kardeşi Sultan Rükneddin ile birlikte yardımlaşarak taşımış, yani adaleti uygulama işini yerine getirmiş ve mümkün olduğu kadar ra'iyetin hakkını muhafaza etme mesûliyetini ifa etmeye çalışmıştır. Zikri ileride gelecek olan Sultan Rüknüddin'in müstakil olarak saltanat tahtına oturmasından sonra ise, mezkûr kardeşi Sultan İzzüddin, anlatması uzun sürecek bir hikayeye ortadan kaybolarak gurbete düşmüş ve sonunda da Kırım'da, **671** senesinde vefat etmiştir. Saltanat günleri müştereklik ve müstakillik, azil ve hicret arasında düzensiz olarak gidip geldiğinden, kemiyet ölçüleri içinde değerlendirmedik.

Bu bende müellifin büyük dedesi, sadr-ı sa'id, sâhib-i şehîd Kâdî Cemâlüddin Muhammed b. el-Hasan Hotenî (Allah kabrinde rahat ettirsin), mezkûr Sultan İkinci Gıyâseddin Keyhüsrev'in vasiyeti üzerine İzzüddin ve Rüknüddin'in vezir ve atabeki olmuş ve Rum'u ikiye bölerek ikisi arasında taksim etmiştir. Ancak Guz'a mensup emirler bunu münasip görmemişlerdir. Sonunda beylerbeyi habîs Yavtaş ile ona tabi olan ve bi'at eden kimseler [işî muharebeye kadar] vardıldılar. Konya yolu üzerindeki

Sultan Alâüddin Han'ı havalisinde iki kardeş arasında vaki olan muharebede, Kâdî Hotenî kendi zamanının İbn Mülcem'ine muallimlik yapacak derecede mâhir gizli bir şahsın eliyle, atanın görülemeyeceği kadar uzak bir yerden atılan ak gürgen ağacından (hadeng) yapılmış okun açtığı yarayla şahâdet derecesine erişmiştir. Onun yolunda fenâ şerbeti içmiş olması, Sultan Rükneddin'in gönlünü ondan hoşnut bıraktı.

Daha önce, vaktin zarureti ve kaziyenin birbirinin içine geçmesi dışında, üç kişiyi kastederek vezirlerden bir daha söz etmeyeceğimizi zikretmiş idik. Bu sebeple bu temhid (giriş/not) için vurgulu bir şekilde özür diliyoruz. Ancak okuyucuların bilmesi açısından [şunu belirtmek istiyoruz]: Kâdî Hotenî'nin zikredilmesi, son sultanların haberlerini ikmâl etmek bakımından zaruridir. Zira onu yâd etmeseydik, kıssa tamamlanmamış kalacaktı. Yoksa ortada âmiyane bir şekilde gururlanmak gibi başka bir illet mevcut değildir. Kâdî'nin kabri, şahâdet mahalli olan Alâî Hanı'nın yakınında, Dânendegân (âlimler) mezarlığındadır. Allah'ın rahmeti hakikaten çok geniştir.

Benî Selçuk'tan mezkûr hafif/alçak ruhlu Gıyâsüddin Keyhüsrev'in oğlu, Sultan İzzüddin'in kardeşi, Sultân-ı sa'îd Altıncı Rüknüddin Dördüncü Kılıç Arslan (Allahu Te'âlâ onlara rahmet eylesin)'in cülûsu, **656** senesinde olmuştur. Kendisine işaret olunan mezkûr kardeşi İzzüddin'in müşâreketi ve hâzır bulunması olmaksızın dokuz yıl müddetle tam bir yalnızlık ve teklîk içinde padişahlık yaptı. **664** yılında, (v.149a) hıyanet nefisli, devletsiz/bahtsız, âsi şekilli, kan dostu, uğursuz elli ve [bir takım] kötü hikayelerin içinde yer almış Rum emirlerinin hilesi ile zehirlenmek sûretiyle katledilerek dünyadan âhîret cihetine aceleyle gitmiştir. Onun ardından, hile düzenler de kısa bir müddet içinde dünyevî cezalara duçar olmuşlardır.

Mezkûr Kâdî Hotenî'nin oğlu merhûm Bedrüddin İbrahim, Rum emirlerinin hiçbir fitnesinde diğer kimselerle ittifak hâlinde olmamıştır. Onların bu düzgün olmayan hareketleri zuhûr ettiği esnada, bu diyardan hicret edenler[le birlikte] Acem beldelerine gitmiştir. Ona, âhîret sarayında, kerîm Selçukoğullarının (Cennet bahçelerini mükâfat olarak veren ve orada kalıcı kılan Allah'ın rızasını talep etmek cihetinden Allah onların burhanlarını aydınlık kılsın) sofrasında geçmişte yenilen tuz-ekmek hakkına riayet etme baş pâyesi yeterlidir.

Sultan Üçüncü İzzeddin ve Rüknüddin'in diğer kardeşi, şakacı olmayan kimseye dost haşmetli dedesinin lakabıyla lakaplanan Alâüddin idi. Kâdî Hotenî'nin mezkûr Sultan Gıyâseddin'in üç tane evladına yoldaşlık/eşlik (mashûb) ettiği esnada, malum şahıslar Şark iklimindeki vilâyete gitmişlerdi. Mezkûr Alâüddin geri dönüş yolunda,

Erzen-i Rum'da vefat etti. Annesi Gürcü Hatun'un yanında istirahat etmektedir. Rum'da müstakillen saltanat sürmediği için, tıpkı Benî Ümeyye adını taşıyan emirler-halifeler silsilesi içinden hal' edilmiş İbrahim ile Benî el-Abbâs'tan seçkin âlim ve yaratıcı şâir Abdullah İbn el-Mu'tez gibi, onu da memleket tahtına cülûs etmiş kimseler arasında yâd etmedik. Böylece bu pişmiş fende bir hamalık, düşüklük ve kabalık zuhûra gelmesin [istedik]. Ebedî bâkilik, ancak tek, benzersiz ve sonsuz olan Allah'a mahsustur.

Sultan Yedinci Gıyâsüddin Üçüncü Keyhüsrev b. Sultan Rükneddin-i Ahîr'in küçük yaşta iken **cülûsu**, babasının vefat ettiği gün, yukarıda yazılı mezkûr tarihte olmuştur. Babası Sultan Rükneddin'in vefat ettiği **664** senesinden kendisinin murdar ve cefalı bu dünya yurdundan Kurban bayramı günü, Erzincan mahrûsesinde, ihtiyarsız olarak vefat edip rihlet ettiği **683** yılına kadar, 19 yıl boyunca, Rum memleketinin saltanatı onun inhisarında kalmıştır. Bu mezkûr Sultanın saltanatı döneminde, nihayet Rum emirleri, yapmış oldukları kötülüklerin karşılığı olan cezaları gördüler. Onların yâdına yer vermekle bu kitap süslü kılınmıştır.

676 yılında, melik-i zâhir, sa'îd-i bend-karâr, şehid ve Mısır, Şâmât, Hicaz, Haremeyn-i Şerifeyn ve Kudüs-i Mukaddes'in sultanı Rüknüddin Baybars Sâlihî (Allah razı olsun), kendi mahallinden Rum'a geldi ve 10 gün Kayseri'de ikamet ettikten sonra tekrar geri döndü. Onun geliş sebebini, diğer hoşa gitmeyen hususlarla birlikte zikretmek, kâtilbin fennine/yöntemine uygun değildir. Ancak onun şerefli ismini yâd etmenin, musannifin şerefli işleri içinde sayılacağı hususunda şüphe yoktur.

Ondan sonra Mısır ve Şam, dostluğu seven, mihribanlık kubbesi ve Elfi lakaplı yardımcısı, Sultân-ı mağfûr Seyfüddin Kalavun Sâlihî'ye, ondan sonra da Melik Eşref olarak isimlendirilen oğlu, merhûm Sultan adına bağlandı. Bu esnada Subaşı Hüsamüddin Laçin'in adına [nispet edildiği için] Dımaşk olarak isimlendirildi. Haksız yere şiddet uyguladığından, onun hanlığı, Baydu'nun hükümeti gibi bir yıl bile sürmedi. (v.149b) Ondan sonra Sultan kardeşi Sultan oğlu Sultan, yani Mısır ve Şâmât'ın bu devirdeki sultanı, melik-i âkil, müdebbir-i âmil, Seyfüddin Kalavun Elfi'nin oğlu, Melik Eşref (Allah o ikisine rahmet eylesin)'in kardeşi, Sultan Nâsırüddin Melik Nâsır Muhammed adına [bağlandı]. O, bu kitabın te'lif tarihine kadar yaklaşık olarak 40 yıldır bu memlekete mensup biri olarak uzun süren hükümetiyle, Mısır ve Şâmât sultanlarının nâdirleri arasındaki yerini almıştır.

Bu musannifin ona karşı sevgi beslemesi şu iki sebeple alakalıdır. Birincisi: Mezkûr Melik'in, bu kitabın adına te'lif olunduğu ve müellifinin, o A'î Cenâb

tarafından bahşedilen sadakaları yiyen kimseler zümresinden sayıldığı Yüce hazret, Cihân-penâh, Sultân-ı âfâk, Arab ve Acemin hakkıyla meliki (Allah onun sultanlığını dâim eylesin ve yardımcılarına da yardım etsin) ile aralarındaki düşmanlığı ve kan dökülmeyi ıslah ederek Ehl-i İslâm'ın maslahatına riayet etmesidir. Böylece birbirine bağlı memleketler olarak muhabbet yoluna girilmiş, Şam ve Rum bir ev misali birleşik hâle gelmiş ve âlemin yaratılmışları huzura kavuşmuşlardır. Temyiz gücüne sâhip her akıllı kişiye, zamanın melikinin düşmanlarına düşmanlık yapması lâzım geldiği gibi, aynı şekilde, gece-gündüz vaktin sultanına (Allah günlerini ebedî kılsın) dua ettikten sonra, “Allahım! Ona dost olana nezaketle muamele et, ona düşman olana ise düşmanca davran” benzeri ifadeleri söylemek düşer. Dostluk mahallinin yakınında meskun bulduklarından dolayı Şâmât ve Mısır meliki gibi etrâf melikleri içinden mezkûr Sultan, Yüce Hazret'e ve diğerlerine dost olanların da Yüce Hazret'e ubudiyet şartlarını teknil eden cüzlere [daha fazla dikkat etmesi gerekir]. Eğer Kahire devletinin düşmanlarına muhabbet duymaktan içtinap edilirse, bu iki cihan saadetini sağlayan araçları daha fazla hâsıl eder.

İkincisi: Zikri yüce ve celil olan Sübhânî kitapların vahyinin indirildiği mekanlar olarak tabir olunan Mekke, Medine ve Kudüs'teki üç mescidin (ibadetlerle mamurlukları, taatlerle taşmaları son bulmasın) ve İslâm'ın farz kılınmış hüccetlerini eda etmenin, nebiler makamı, veliler menzili, abdallar vatanı olan Şâmât'a bağlı olması, onun hükmü altındaki açık delillerdir. “Her doğan, tabiat ve itaat itibariyle İslâm fitratı üzerine doğar.” [hadis-i şerifi], hayaldeki faydalı kişilerin yaşadığı aile tasavvurunu istisnâî olmaktan çıkarmayı ve bunun özlemini duymayı farz olarak görür. İstilizâmî bir nassa göre, hâneye muhabbet duyan, hâne reisine de dostluk duyacaktır. Bu mana, Yüce Hazret'in icâzet ve işâretiyle, her yıl hayrât, müberrât (yardımlar), in'âm (bağışlar) ve berekât ile dolu deve mahmilleri ve yüklerinin, Irak-ı Sultâniye'den ve Horasan'dan çıkıp Ka'be-i Muazzama'ya varmalarını müyesser kılmaktadır. Hicaz ve Haremeyn-i Şerîfeyn'in şerifleri, alevîleri, hatibleri, fakirleri ve şâirleri, Rûkn'ün ve Makâm'ın karşısındaki ve insanların en hayırlısına mahsus türbenin kubbesinin hizasındaki minberlerde, bizim boyunlarımızın (biz kölelerin) mâliki olan Sultan hakkında, Rumlulara, Iraklılara, Horasanlılara ve bu kitabın evvelinde açıklanan rub'-i meskûnun (oturmaya elverişli kısmın) ortadaki mamur bölgesinde yer alan diğer iklimlerde yaşayanlara yaptıkları dualarda sarf ettikleri methiyeler için, nazımda kâfiye yetersiz kalıp acziyetini itiraf etmekte, nesirde ise kusur zâhir olmaktadır. O halde zamanımızın

melikinın yapmış olduğu işleri taklit ederek onun sevdiği şahıslara ve dost olduğu mekanlara muhabbet duymak, “İnsanlar, (v.150a) meliklerinin dini üzeredirler. Bu sebeple onların hareketleri onunla uyumlu olmalıdır” zımında daha da gereklidir. Ey kâtib, isabet ettin, o halde gerekeni yap.

Bu günlerde âlim, âmil, dindâr, ameli hayırlı, komşusunun hukukuna riayet eden, sıla-i rahmi (akrabayı ziyareti) vâcib gören Harezmi sultânı ve Türkistan meliki olan Özbek’in İslâm sultanı Melikimiz ile muhabbeti kuvvetlendirdiğini işittiğimizden dolayı, tıpkı Melik Nâsırî’ye [karşı duyduğumuz] muhabbetin sebeplerinden ötürü, onu da bu kitapta zikrediyoruz. Böylece bu kitab, her biri tek tek heybet ve selâbet sahibi, ilim ve amel bakımından dirayet ve kifayet ehli olan övünç kaynağı Padişahımızın devletinin muasırlarını ve yardımcılarını zikretmekten hâli kalmamakta ve vaktin şâhının diğerlerinin fevkinde olan faziletini apaçık delillerle ortaya koymaktadır.

Yine bu mezkûr Sultan Gıyâsüddin-i Endom/Küçük zamanında, Melik Zâhir’in zuhûrundan önce, **672** senesinde Sultânü’l-muhakkikîn, Celâlü’l-mille ve’-d-din Mevlâna Muhammed el-Belhî ve **673** senesinde de Kutbu’l-evliyâ ve’-r-râsihîn, Şeyhu’l-İslâm, Sadru’l-mille ve’-d-din Konya mahrûsesinde Hakk’ın rahmetine kavuştular. Rahmeti Rahman’a yükseldiği gün, Şeyh Sadrüddin’in mamur ömrü 68’e ulaşmıştı. Bu din ve millet muhafızlarının, mülk ve devlet râ’îlerinin (hâmilerinin/çobanlarının) gidişiyile, Rum’da haraplık baş gösterdi. O andan itibaren ta kıyamet gününe kadar da inhitat içinde kalacaktır. Bu husus kesin bir nassla malumdur. Onların zikri, Tezkire-i Tabakât-ı Meşâyih kısmında geçti. Allah onların cümlesinden razı olsun.

Melik-i mağfûr, sultân-ı meşkûr, iyi sîretli, güzel sûretli, inkarcılara karşı sabırlı, akıl ambarı, ibnü’l-vakt, kin ve nefreti defeden, hümâ kuşunun verdiği huzur, mülk bahşeden, memlûklere (askerlere) memleketler temlik ederek tam manasıyla fakirler gibi yaşayan, memlûklere minnetle (ihsanla) savaş meydanlarından müstağni kalan, sohbet dostu, perdenin yumuşağı, pek acayip (şaşırtıcı) şeyleri damgalayan mühür, Selçukluların sonlarından Sekizinci Gıyâsüddin Mes’ûd İbn Sultan İzzüddin Keykavus İbn Keyhüsrev b. Keykubad’ın Kayseriye mahrûsesinde saltanat tahtına ilk cülûsu, **682** senesinin Rebî’u’l-evvel ayının 22. günü olarak tarihlendirilmiş, tayin edilmiş ve beyan olunmuştur. Mezkûr Sultan Mes’ûd’un yakalanması ve Acem beldelerine esir gitmesi **695** senesindedir. Tarif itibarıyla Melik Feramerz b. İzzüddin Keykavus’un oğlu, teşhir itibarıyla ise Sultan Mes’ûd’un kardeşinin oğlu olan Sultan Üçüncü Alâüddin Üçüncü

Keykubad Selçûkî'nin cülûsu, ilk olarak amcası mezkûr Sultan Mes'ûd'un gaybet ve gurbet günlerinde, **698** senesinde olmuştur.

Bu bende kadı müellif, bu yılda babasının ölümü derdine giriftar oldu. Henüz ayrılık acısı damaktan silinmiş değil. Babamı burada yâd etmemin iki manası vardır. Birincisi: Mezkûr seneyi zikrederken, ruhumun heyecana gelmesiyle kalemim körleşmiş gibi tedbirsizce hareket etmeye başladı ve Ya'kûbî bir hüznü tahrir etmeye koyuldu. İkincisi: Merhûm pederim, ecdadım ve bendeniz, Selçuklu âyet ve nişanlarının Rum memleketlerinde zuhûrundan itibaren bu kerim hânedanın saltanatının nimetlerinden istifade ettik. Görüldüğü kadarıyla onların neslinde veled-i zina yoktur ki, kendilerine ihsanda bulunmuş kimselere küfrân-ı nimet (nankörlük) düşünsün ve kötülük yapsın. Ufukların meliklerinin haberlerinde, canlarından geçen kullardan (çâkerân) bahsetmek, kullara (rikâb), bir nevi saltanat ailesinin bakiyesine karşı da güzel düşünceler beslemek gerektiğini tembih etmektir. (v.150b) Bu manaları gönül sahipleri ve yürekli kimseler bilirler. Yoksa hiçbir akıllı ve edepli hizmetkâr ve eşik öpen, melikler ve sultanlar bâbında, azar işitmek pahasına ne kinayeli/dolaylı ifadelerle [bir başka şahıstan] bahsedebilir, ne de [onunla ilgili bir şey] yazabilir. Bunlar, serâ (toprak, yer) ile Süreyyâ, ferş (yer) ile arş (gökyüzü), mecaz ile hakikat, ittiba'/tabi olma ile ibtidâ'/yenilik getirme gibi birbirinden çok uzak/farklı şeylerdir.

Mezkûr Sultan Alâüddin, ikinci defa da tıpkı birinci kerede olduğu gibi amcası, mezkûr Sultan Mes'ûd'un gaybet günlerinde tahta cülûs etti. **700** senesinin bazı aylarından **701** yılının aylarına kadar süren Rum'daki bu ikinci saltanatında serham (eğri baş?) denilen bir derde yakalandı. Bu kısa meliklik döneminde, **701** senesinde, bu bâbta kendilerinden bahsetmek için herhangi bir münasebet bulunmayan zamanının emirlerinin iftiralarına maruz kaldı. Hısmılığına bakmaksızın ve yüceliğine riayet etmeksizin Bâlâş Belâs (?) vilayetine götürdüler. Orada, yalnız başına iken, bütün dünyanın sermayesinin sırrı olan başından kurtulmak istediğini seslendirmeye başladı (?). Günler denilebilecek kısa bir müddet içinde değıştirme ve değışiklikler vuku buldu. Sonunda bu cihanın idare mahalli olan ve Dârü'l-mülk Konya gibi babaları ve dedelerinin ebedî sarayları mesâbesindeki merkad ve menzillerinin yer aldığı Isfahan şehrinde, bir asker gibi değil, başıyla oynayan kimseler gibi fenâ şerbetini içti. Orada, ilk Selçukluların yanında, fayda verir ümidiyle toprağa verildi.

Selçuklu erkeklerinin âhîrinin ve İslâm meliklerinin ve yaratılmışların en hayırlısının (tahiyyâtın ve salâtın en faziletlisi ona olsun ve selâm mülkünden ona selâm

olsun) amca oğullarının günlerinde halifeleri himâye edenlerin sonuncularından olan bu **Sultan** Sonuncu Gıyâsüddin Mes'ûd b. **Sultan** İzzüddin Keykâvus İbn **Sultan** Gıyâsüddin Keyhüsrev İbn **Sultan** Alâüddin Keykubâd b. **Sultan** Gıyâsüddin Keyhüsrev b. Rum'u imar eden **Sultan** İzzüddin Kılıç Arslan-ı Evsat b. mezkûr oğluyla birlikte Rum'u fetheden **Sultan** Gıyâsüddin Mes'ûd b. Rum'un fethinde mücahid ve murabıt olarak yer alan **Sultan** Büyük Kılıç Arslan b. **Melik** Süleymanşah b. **Sultan** Muhammed b. **Sultan** Melikşah b. **Sultan** Alparslan Muhammed b. kendisinden çocuk kalmamış olan ve yukarıda adı geçenlerin tümü kardeşinin neslinden olan Şâhenşâh-ı muazzam, Melik-i Maşrik ve Mağrib, Sultan Ebu Tâlib Muhammed Sultan Tuğrul Bey'in kardeşi **Sultan** Çağrı Bey Davud İbn saltanat sürmemiş olan **Mikâil** b. memleket idare etmemiş olan **Selçuk** b. Muhammed (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun)'in pâk dinini kabul eden bu sayılanların evveli **Yukak**, Acem beldelerinden gelerek büyük bir lütfkarlık eseri Rum saltanatına ikinci kez geçti. Onun Dârü'l-feth Kayseriye'de memleket tahtına cülûsu **702** senesinde, daha net bir ifadeyle, Şevvâl ayının evvelinde, Ramazan bayramının ilk gününün sabahında olmuştur.

Bu tarihte 17 yaşında olan bu müellif bende, memlûklerin en zayıfı gibi, kadıların ve muhakkiklerin sonuncusu, İslâm'ın son dönemlerdeki hücceti, son zamanlarda yaşayanların en faziletlisi, resullerin işlerinin vârisçisi, nebilerin mirâslarına lâıyk, asrının Nu'man'ı, zamanının şeri'atı, şeri'atı ihya eden, bid'atlere mani olan, sünnetin kılıcı, ümmeti hidayete sevk eden, devleti himaye eden, savlet sâhibi, müderrislerin üstadı, müfessirlerin hocası, Abbasîlerin emanetlerine sâhip çıkan, (v.151a) Tâha ve Yâsin ehlinin sonuncusu, Sin'e varıncaya kadarki bütün iklimlerin nâdiresi, muhkem fıkıh kitaplarının şârihi, tenzîl olunan ilimleri beyân eden, te'vil geleneklerini belirleyen, devrânın müçtehidî, zamanların içinden kendi zamanının nâdiresi, Kayseriye'nin ve Rum memleketlerinin hâkimi ve kâdîsı, Hüdâvend, Mevlâna Hüsâmü'l-mille ve'd-din el-Hüseyn b. el-Kâdî es-Sa'îd eş-Şehîd Celâlü'l-mille ve'd-din Habîb Kayserî (Allah, onun yüzünü nimet verilenlerin parlaklığıyla aydınlatsın ve onun yerine geçen kimseye de dâimi olarak yardım etsin)'nin divitdârlığı ve hizmetgüzârlığı vazifesine intisab etti. Dergâhın gulamları, Dâru'l-kazâ'da uzun bir müddet tam bir ehliyetle yerine getirdiği ayakkabı hırsızlığı (hizmetkarlık) ve divit tutma vazifesini bu zayıf bendenin elinden aldılar. Ancak şu saatte dahi o bendeler ve kölelerdenim. Amma eyvanında yediğim azarlarla iki cihan saadetini devşirmeme vesile olan onun gibi büyüklük [gösterenler] nerede! Bu zamanın nakısalarna ah olsun!

Yeminlere, imana, abdeste ve erkâna hâlel getiren şeylere ah olsun! Allah, yardım istenen ve tevekkül edilendir.

Mezkûr Sultan Gıyaseddin Mes'ûd'un vefâtı da Kayseriye mahrûsesinde **708** yılında olmuş ve tabutunu, oradan başka bir yere nakletmişlerdir. Zann-ı gâlibim, kız kardeşinin istirahat ettiği Simre'ye götürdüler. Rum memleketlerindeki Selçuklu sultanlarından diğer bir şahıs, yani İzzeddin Keykavus-ı Gâlib Sivas mahrûsesine defn olunmuştur. Gıyâseddin Keyhüsrev'in neslinden gelen Sultan Rüknu'llah'ın kardeşi olup Rum'u diğerlerine bırakan Alaüddin b. Sultan Alaüddin Mukbil, Gürcü Hatun'dan doğmuş olup mezkûr hayırlı annesi ile birlikte Kalikala lakaplı Erzen-i Rum şehrinin dâhilindeki meşhur medresede istirahat etmektedirler. Cismânî suretleriyle bâkî olmayan bâkîler bu üç kişinin dışındadır.

Sultan Birinci Mes'ûd ve oğlu İkinci Kılıç Arslan zamanından [sonra gelenlerin] tümü ise, sırrın mahalli, gizemin parçası ve bütün sevinçlerin menbaı olan Dârü'l-mülük Konya'nın bâtınında, zikredilen kimselerin cihâddan elde ettikleri hazinelerle inşa ettirdikleri Câmî'in ortasındaki meşhur kubbenin altında, tevdi edildikleri mübarek merkadleri ve meşhedlerinde Hakk Te'âlâ'nın rahmetiyle âsûde bir şekilde uyumaktadırlar.

Yukarıdaki Rum sultanlarının amca oğlu Sultan Tuğrul Küçük'ün Acem vilayetlerindeki ve Irak beldelerindeki son Selçuklu meliklerinden olması gibi, Sonuncu Tuğrul Küçük'ün amca oğlu bu Sultan Mes'ûd-ı Âhir de, Rum memleketlerindeki meliklerin mührü (sonuncusu) olmuştur. Bu Sultan Sonuncu Mes'ûd'un vefat tarihinden Kılıç Arslan'a ve ondan da, bütün Selçuklu meliklerinin babasının neslinin sâhibi ve Sultan Büyük Tuğrul'un kardeşi olan Sultan Davud'un zamanına kadar, şecerede hiç bir kopukluk ve karışıklığa meydan verilmemiş ve ilgisiz hiç kimse araya dâhil edilmemiştir.

Mikâil b. Selçuk b. Yukâ⁷²'in oğulları Birinci Tuğrul ve Davud'un saltanat tarihi olan **432** senesinden bu Sonuncu Sultan Mes'ûd'un vefat tarihi ve ölüm vakti olan **708** yılına kadar geçen sultanların saltanat süresi, (v.151b) yıllar sayılır ve hesaplanırken aylardan bazısının bazısına dâhil olması sebebiyle, 276 veya 277 yıldır.

Bu şekilde Selçuklu meliklerinin erkeklerini zikretmeyi tam bir ihtiyatla yerine getirdik. Onlarla ilgili bâbın tamamlayıcısı olarak, zikredilen kimselere mensup olup bütün meliklerin bakiyyesi olan kadınların övücü, azametli melike, sa'ide, mutahhara,

⁷² Bu isim daha önce de "Yukak" olarak geçmişti (Bkz. v. 141a ve v. 151a).

mükerreme, merhûme, mağfûre, hayyire, mebrûre, Selçuklu âilesinin tâcı, Gevher nesepli, Sultan-ı sa'îd Rükneddin Kılıç Arslan b. Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev b. Sultan Alâüddin Keykubad'ın kızı Hüdavend Hatun (Allah, İbrahim'e bahşetmiş olduğu nurla kabrinde onu rahat ettirsin)'u da zikretmek sûretiyle, bu kitabı süslü ve gönül açıcı bir şekilde ikmâl etmek istedik. Mezkûr Melike'nin vefat tarihi **732** yılının Recep ayının evveline, Pazartesi gününe tarihlidir. Şerefli merkadi, bu kitabın yazıldığı yer olan Nekide mehrûsesindeki mezarların en meşhurdur.

2.2.9. Muhtelif Halifeler, Melikler, Sultanlar ve Atabekler

Dördüncü fasıl, muhtelif şahıslar ve devletlerle ilgili tarihlerin müfredâtını beyâna dâirdir. Müellif, burada, ard arda gelme ve birbirine hısım olma gibi bir tertip şartına bağlı kalmamıştır. Halifeler ve melikler zamanı ve mütegalibeler dönemi ile ilgili olup birbirinin içinde geçme imkanı pek fazla bulunmayan hususları, kendi zamanlarının silkinden kopararak bu faslın içinde ayrı olarak münferiden zikretmiştir. Yedi iklimin taksimi ve halifelerin hükmü altında bulunduğu kadarıyla denizler ve adaların zikri ise, bu son faslın âhirinde yâd edilecektir. Böyle bir zeyl ile bitirmekten maksat, kitabın sonunun sona yaklaştığını belirtmek içindir.

Kayd ettiğimiz gibi bu son fasılda, haşiyelerin müfredâtı asırlara göre taksim edildiğinden ve hevâlarına/arzularına tabi olan kimseler ayrı olarak verildiğinden tertibe uymak şart görülmemiştir. Bunlardan bazıları, zihni dağınıklık sebebiyle zihni kabiliyeti körelmiş biri için, keskin [zekalı] biri tarafından bakilik kalıbının müsaade ettiği ölçüde süslü bir şive ile lafızlarla kuşatılmış ve her yüce kısım cevherlerin birbirlerine karıştırıldığı mahallere ve kendisiyle ilgili yerlere konulmuştur. Zikredilen kimselerin tarihlerinden söz edilirken cihanın bütün cihetleri kaydedilmiştir. “Temizi temizle karıştır”⁷³ nassı gereğince, bu kısa iltikat mahsulü şeylerden geri kalanlar, kitabın zeylinde söz verdiğimiz ve sözleştiğimiz gibi, yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya doğru zikredilecektir. Böylece ilk fasıldaki gibi, avam ve havas, her sınıftan kimsenin istifade edebileceği bir sofraya çıkacaktır. Her ne kadar azıcık tekrar mahiyetinde bir şeyler göze çarpacaksa da, bunlar her iki gözü görmeyen veya tek gözü kör olan ya da iyi göremeyen kimseler için tekrar sûretinde vurgulanmış hususlardır. Basiret ehli nezdinde çokça yenilemenin faydaları ve menfaatleri bulunduğu kayıtlıdır. O halde, ilk

⁷³ Müellifin nass olarak zikrettiği bu ifadeye Kur'ân-ı Kerim'de rastlayamadık. Ancak Nisâ sûresindeki (4/2): “Temizi pis olanla değiştirmeyin...” lafz-ı ilâhîsi, bu ifadeye mana olarak yakın gözükmektedir.

sözün güzel olması gerektiği kaidesine riayetle, zaferleri terennüm ederek başlamak hâli beyâna ve söyleneni doğrulamaya daha uygun düşecektir.

Mütenebbî'nin de *Divân*'ında zikrettiği gibi Seyfü'd-devle'nin Benî Kilâb'a karşı zafer kazanması **344** senesinde; denizin kuruması neticesinde daha önce belirli olmayan dağlarla birlikte diğer şeylerin ortaya çıkması **346** senesinde; Şebîb Ukaylî'nin Dımaşk'ı fethi ve bir kadının attığı taşla onu helâk etmesi **348** senesinde; Rum meliki Nakfur (Tekfur)'un Haleb, Kınnesrîn ve Tarsus'u alması ve mezkûr beldelerdeki camileri tahrip etmesi **3[5]5** senesinde; Rum melikinin Ma'arra'yı alması, buradaki Mushafları yakması (v.152a) ve Ebu'l-Fevâris Hamdan'ı kendi eliyle öldürmesi **357** senesinde; Züvvâbe yıldızının zuhûru, Mu'izz adına Mekke'de hutbe okunması ve Sebüktegin'in Musul'a girişi **362** senesinde; Kâdî İbn Kurey'a'nın vefatı, İbn Bakıyye'nin asılması, Bahtiyar⁷⁴'ın Adudu'd-devle'nin eline geçmesi **366** senesinde; Şayzer'in Rum'un sâhibi Fasil (Vasil)'in eline düşmesi, Hâtemî ve şâir Haccac'ın vefatı **389** senesinde; Mehyâr Deylemî'nin Şerîf Radî'nin mübârek eliyle müslüman olması **394** senesinde; Tacik bir adamın Ka'be-i Muazzama'daki Hacerü'l-Esved'i kırması, bu sebeple pek çok kişinin ölmesi ve Hacerü'l-Esved'in gümüş [mahfazaya] alınması **411** senesinde; Şam denizinden 3 fersahlık bir mesafenin kuruması ve Çin sedefi çıkarmak ümidiyle [denize] açılanların boğulmaları **425** senesinde; Âl-i Mirdâs bahsinde zikrettiğimiz gibi, Mu'izzü'd-devle'nin Haleb'in kuzeyini fethetmesi ve Yemen'in San'a şehrinde bir kadının 20 aylık bir çocuk doğurması **434** senesindedir. Bundan daha da acayibi, Nekîde'de bu kitabın müellifi olan Kâdî'nin zamanın küfür imamlarından olan zerde ağacı (eğri) şekilli düşmanlarının, her hafta hatalarının eseri olan bir nifak çocuğu doğurmalarıdır. Bu, altın ve lacivert suyuyla yazılanlardandır.

Gelenlerin seyyidi, sâlih nebi Yahya b. Zekeriya (Nebimize ve o ikisine salât ve selâm olsun)'nın mübarek başının Haleb kalesinde bulunması **436** senesinde; bu fasıldan önce, yukarıda, lâyük olduğu mahalde zımnen zikrettiğimiz gibi İbn Bâdîs'in Mağrib diyârında devlet kurması ve beldelerin fethi bahsinde şerh ettiğimiz gibi Selçuklulardan Sultan Tuğrul'un eliyle Isfahan'ın fethedilmesi **442** senesinde; mezkûr Mu'izz b. Bâdîs'in Mağrib'te vefat etmesi ve Hazret-i Halife'nin huzuruna varmadan önce de Hâce-i Bozorg Nizâmü'l-mülk lakabını taşıyan Mevlâna Hasan'ın, vasıflarını derinliğine anlatmış olduğumuz şekilde, Bağdad ve sâir beldelerle yakından ilgisi

⁷⁴ Metinde “Muhtar” olarak geçmektedir, ancak bunun “Bahtiyar” olması gerekir (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. VIII, s. 595-6).

bulunan vezirliğe atanması **455** senesinde; mezkûr Benî Mirdâs'tan Haleb'in sâhibi Mahmûd b. Şiblû'd-devle'nin hakimiyeti altındaki yerlerde (?) İmam Kâim adına hutbe okutması **462** senesinde; Ebu Yusuf b. Munkız'ın Şayzer'e gâlip gelmesi **470** senesinde; Nizâmü'l-mülk medresesinin Bağdad'da tesis edilmesi ve İbn Kutalmış'ın Antakya'yı hâkimiyeti altına alması **476** senesindedir. Söz konusu o medrese, yeryüzünde adı geçen mahalde inşa olunan medreselerin ilkidir. Ondan önce kimse, medrese isminin ne olduğunu, nasıl bir şeyi ifade ettiğini bilmezdi. Mesela biz, Nekîde'de, medrese ismini mecâz olarak duyardık. Onu, anka ve kimya, müevvet ve vefa gibi, hakiki bir varlık olarak mevcut farz etmezdik. Ancak asrındaki vaktin hâkimi [olan zâtın] (Allah yardımını kuvvetlendirsin) bu mübârek günlerinde [onu artık] görüyoruz.

Haleb'in, bu memleketten bahsederken zikrettiğimiz Kasîmü'd-devle Aksunkur'un eline geçmesi ve Selçuklulardan mezkûr Melikşah'ın kılıcıyla Semerkand'ın fethedilmesi **480** senesindedir. Melikşah'ın babası Sultan Alparslan'ın şehrin merkezine varmadan önce, Semerkand havâlisinde şehid edildiğini ilgili kısımda zikretmiş idik. Rahbe'nin mezkûr Kasîmü'd-devle Aksunkur'un eline geçmesi, adı geçen İbn Kutalmış'ın katledilmesi (v.152b) ve Antakya'nın Frankların (Allah köklerini kurutsun) eline düşmesi **490** senesinde; Emirü'l-cüyûş Efdal'ın Dımaşk'ı fethetmesi ve Frankların Ruha ve Sümeysat'ı tasarrufları altına almaları **491** senesinde; Porsuk'un Hama'ya girmesi ve Sümeysat ve Mar'aş'ta zeminin çökmesi **509** senesinde; Kâmil b. Munkız'ın Şayzer'de ortaya çıkması ve Bağdad'taki Nizâmiye medresesinin yanması **510** senesinde; *Makâmât* adlı eserin sâhibi, Allâme-i âlem Kâsım b. Ali Harîrî (Allah onun yattığı yeri iyi kılsın ve tasniflerini, hüner ve belâgat sahiplerinin duasıyla kaderci câhillerin ellerine düşmekten kurtarsın)'nin vefat etmesi **513** senesinde; Emirü'l-cüyûş Efdal'in katledilmesi ve Tuğtekin'in Tedmür ve Şakîf⁷⁵'i alması **515** senesinde; İsmâ'ilîlerin lideri İbn Sabbâh'ın vefat etmesi ve Frankların Sûr'a girmeleri **518** senesinde; Tâcü'l-mülk Bôri'nin Dımaşk'ta katledilmesi ve yerine oğlu Şemsü'l-mülk'ün cülûsu **525** senesinde; Sûfî oğullarının Dımaşk mahrûsesine hâkim olması **531** senesinde; Atabek Zengî'nin Ca'ber⁷⁶ kalesinde katledilmesi vakıası **542** senesinde; Melik-i âdil Nureddin Mahmûd b. Atabek Zengî b. Aksunkur'un Ca'ber'e ve kalesine mâlik olması **543** senesindedir.

⁷⁵ Asıl metinde “Şenîf” olarak geçmektedir, ancak bunun “Şakîf” olması gerekir (Bkz. *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c. X, s. 464).

⁷⁶ Asıl metinde “Ca'in” olarak geçmektedir, ancak bunun “Ca'ber” olması gerekir (Bkz. *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c. XI, s. 104).

Bu Melik Nureddin Mahmûd'un Şâmât'ta müstakil bir hükümeti vardı. Arapça tarihte, musannif onun ve ondan [sonra gelen] Sultan Selahaddin'in devletini, devletleri zikretmeyi bitirdikten sonra yâd edeceğini vaad etmişti. Bu kitâbın kâtibinin hâl-i hâzırdaki bu bölümü (cildi), zamanın manialarının onlara çıkardığı engeller sebebiyle boş ve hâli kalan bu zikretmeyi vaad ettikleri kimselerin ele alındığı bir hâtıme (sonsöz) hüviyetindedir. Allahu Te'âlâ izin verirse, bu husus kısaca da olsa kaleme alınacaktır.

Bu Melik Nureddin'in Dımaşk'ta, kendi medresesinin derûnundaki türbesi muazzam bir ziyaretgâhtır. Nasıl Kayseriye'deki hâcet sâhipleri Tûrâsiyân (Turasan) türbesine, Nekîde'deki meded dileyenler Şehid Hasan Bey meşhedine bir sığınak olarak iltica ediyorlarsa, bütün Dımaşklılar, hatta Şamlılar bile, korkularının büyüklüğüyle mümâsil hediyeleri ve nezirleri (adakları), sadırlarına şifa bulmak ümidiyle arada sırada değil, dâima devri tekrarlayarak onun merkadine getirmekte, isteklerinin gerçekleşmesi, ihtiyaçlarının karşılanması ve gönüllerinin huzura kavuşması için himâye talep etmektedirler. Demek ki dünyanın hâkimi, saltanat işleriyle meşgul olduğu sırada, gizli gizli örtülü haldeki âhireti de elde etmeye çalışmış.

Alman⁷⁷ melikinın Dımaşk'a inmesi ve Tâcüddevle Karvâş'ın vefâtı yukarıdaki tarih gibi 543 senesinde; öncekilerden (?) Hüsâmüddin b. Temirtaş⁷⁸,ın vefâtı ve Zeynü'd-din b. Sûfi'nin Dımaşk'ta katledilmesi 548 senesinde; Hama ve Şayzer'de zelzelenin vuku bulması ve buranın burçlarının tahrip olması ile daha önce de zikrettiğimiz gibi Abdü'l-mü'min'in Mağrib diyârındaki Mehdiyye şehrini fethetmesi 552 senesinde; Esedüddin'in Mısır'ın dâhilinde ve beldelerinde ortaya çıkışı ve Şâver'in katledilmesi 564 senesinde; Dımaşk câmi'inin yanması ve Esedüddin Şîrkûh b. Şâdi⁷⁹,nin vefat etmesi [56]3 tarihinde ya da 564 senesinde; kendisinden bahsettiğimiz Melik Nureddin Mahmûd'un Dımaşk'ta vefat etmesi 569 senesinde; Melik-i muazzam (v.153a) Sultan Selâhüddin Yusuf b. Eyyub b. Şâdi'in Şam'da ortaya çıkması ve Dımaşk'ta memlekete çeki düzen vermesi 570 senesindedir. Onun hükümdarlığından, Beytü'l-Makdis'i ve Şam beldelerinin ekserisini fethetmesinden, sâhilleri Frankların ellerinden tek tek almasından ve muhtelif gazvelerinden bahsetmek kalın bir cild tutar. Böyle bir kitap, bu zamanda, kadıların ve hâkimlerin meliki, yaratılmışlar arasındaki

⁷⁷ Asıl metinde "el-Emân" olarak geçmektedir, ancak bunun "el-Almân" olması gerekir (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. XI, s. 119).

⁷⁸ İbnü'l-Esîr'de bu isim "Mardin ve Meyyâfârikîn hâkimi Hüsâmüddin Temirtaş" olarak geçmektedir (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. XI, s. 153).

⁷⁹ Asıl metinde "Esedüddin Şîrkûş Sâzi" olarak geçmektedir, ancak bunun "Esedüddin Şîrkûh b. Şâzi" olması gerekir (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. XI, s. 272-8).

müçtehidlerin en vera'lısı, kazada bulunanların ve hüküm verenlerin fâzılı, insanların ve asırların nâdiresi, Mevlâna-yı muazzam, Necmü'l-mille ve'd-din, Kâdî Mahfûz Zerkûb (Allah faziletini devam ettirsin)'un nezdinde mevcuttur. Ben mütalaa ettim. Benim bu kitabın fesâhat, belâgat ve tatlılığı hakkındaki kanaatim, hakikaten Harîrî'nin *Makâmât*'ından aşağı kalır bir tarafı bulunmadığıdır.

Mezkûr Sultan Selâhaddin Yusuf'un Şam mülkünü ve Kudüs-i Mübarek'i fethetmesi **582** senesinde; mel'ûn Frankların Melik Nâsır tarafından Hittîn mevkiinde hezimete uğratılmaları, onların meliklerinin esir edilmesi ve mezkûr kimselerin ellerindeki beldelerin onun tarafından fethedilmesi **583**⁸⁰ senesinde; Takiyyüddin Ömer b. Eyyub'un vefatı, Akka'nın Frankların eline düşmesi, Mısır'da kıtlığın vuku bulması, Askalân'ın Melik Salâhaddin Yusuf b. Eyyub'un eliyle harap edilmesi **587** senesinde; mübârek Beyt-i Makdis (Allahu Te'âlâ orayı muhafaza buyursun)'in Frankların (Allah onların köklerini kurutsun) elinden kendisine işâret olunan Sultan Selâhüddin (Allah ona rahmet eylesin. Ona teşekkürlerini arz etsin, onu övsün, onu affetsin ve onu bağışlasın) tarafından kurtarılması **583** senesinde; Sultan Selâhaddin'in vefat etmesi ve Hakk Te'âlâ'yı görmeyi hak etmiş bir şekilde Firdevs cennetlerine iltihak etmesi **589** senesinde; Selçuklu olmayan Sultan Alâüddin'in oğlu, Sultan Melik Aziz b. Osman⁸¹'ın vefatı **595** senesinde; Melik Âdil'in Mısır diyarındaki hâkimiyetinin başlangıcı **596** senesinde; Hılat (Ahlat) ve kalesinin Melik Evhad Necmeddin Eyyub b. Melik Âdil'in taht-ı tasarrufuna geçmesi **604** senesinde; Gürcülerin Hılat'ı muhasara etmek üzere inmeleri ve Evhadî alemleri altında Nusretüddin Eyyvânî'nin esir düşmesi **607** senesinde; Melik Evhad Eyyub b. Melik Âdil'in vefat etmesi, Şah-ı Ermen Sultan Eşref'in cülûsu ve onun Hılat'ı alması **609** senesinde; Beyne'n-nehreyn sâhibi Atabek Nûreddin Arslanşah'ın ordusunun Sultan Melik Eşref (toprağı bol olsun) tarafından hezimete uğratılması **600** senesinde; Sultan Melik Âdil'in Sincar'a nüzûl etmesi ve Nusaybin ve Habur'u alarak sulh akdetmesi **605** senesinde; Mugîs Melik Emced b. Melik Âdil'in vefat etmesi **606** senesinde; Fahrüddin Çârkeş⁸²'in vefat etmesi ve Takî b. Şükr'ün (?) vezâret mansıbından azledilmesi **608** senesinde; İzzeddin Şâme'nin yüz çevirmesi ve Mısır'dan kaçması, Melik Muazzam'ın ardından giderek onu yakalaması **609** senesinde;

⁸⁰ Asıl metinde "533" olarak geçmektedir, ancak bunun "583" olması gerekir (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. XI, s. 422).

⁸¹ İbnü'l-Esîr'de bu isim "el-Melikü'l-Azîz Osman b. Selâhaddin Yusuf b. Eyyub" olarak geçmektedir (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. XII, s. 120).

⁸² İbnü'l-Esîr'de ismi "Fahrüddin Çerkes" olarak geçen kişi, muhtemelen bu şahıs olmalıdır (Bkz. **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. XII, s. 101).

İbn Seyfû'l-İslâm'ın vefat etmesi ve Yemen vilayetinin Veled Takiyüddin'de kalması **610** senesinde; Yemen vilayetinin Sultan Melik Kâmil'in hükmüne geçmesi, Veled Takiyüddin'in onun eline düşmesi, Mısır'da taun ve vebanın meydana gelmesi ve ölümlerin vuku bulması, Şems et-Tebennî'nin (?) vefat etmesi (v.153b) **612** senesinde; avâmın, dönemlerinin birbirine yakın olduğunu sandığı Melik Zâhir Bundukdâr ile aynı olmayan Sultan Melik Zâhir Gâzî'nin Haleb'te vefât etmesi ve Tâc Kindî'nin Dımaşk'ta ölmesi **613** senesinde; Ali Sahib'in eşliğinde Arap ordusunun harekete geçmesi ve onların, Gâlib olarak maruf, Sultan Alâüddin Mukbil'in büyük kardeşi olarak meşhûr olan Sultan İzzüddin Keykâvus Selçûkî ile karşılaşmaları ve Rum emirlerini Merâğa kapısına esir olarak götürmeleri **615** senesindedir.

Melik Eşref'in Selçuklulardan mezkûr Sultan Keykâvus İzzeddin Gâlib'e karşı zafer kazanması ve onun, ondan kaçması **6115** senesine tarihlidir. Bu Sultan Keykâvus Gâlib, bu tarihten sonra bir yıl daha saltanat tahtında oturdu. Muhtemelen babasının emriyle asker çekti/sefer düzenledi. Sultan Melik Eşref'in Tell-i Bâşir'i fethetmesi, buradaki kaleye [halkın] emân üzere [olduklarını belirtmek amacıyla] sancağının çekilmesi, Melik Eşref'in Ra'bân şehrini fethetmesi, mübârek sancağının mezkûr kalenin burçlarına asılması, Sultan Melik Gâzî Seyfüddin'in vefat etmesi ve oğlu Sultan Melik Kâmil'in onun yerine geçmesi de **615** senesindedir.

Selçuklu olmayan Sultan Keyhüsrevşah'ın oğlu Melik Keykâvus'un vefat etmesi ve ma'mûr Beyt-i Makdis (Allah onu ma'mûr kılsın ve onu tahrip edene lanet etsin)'in harap olması **616** senesinde; Melik Elfî Seyfüddin Kalâvun'un oğlu Melik Eşref'ten gayrı olan, ancak birbirine yakın dönemlerde yaşadıkları için avâmın [onları aynı kişi] sandığı Sultan Melik Eşref'in [Allah'a] yönelmesi, Frankların kırılması ve Dimyat'ın onlardan emân yoluyla alınması **618** senesinde; Şerefüddin tarafından Musul burcunun inşa ettirilmesi **474** senesinde; Arap Diyarbekiri'nde ve Meyyâfârikîn şehrinde çekirge [istilasının] zuhûru **467** senesindedir.

Bu Müellif Kâdî şöyle diyor: Rum memleketlerinde çekirge âfeti ve kıtlık hâdisesi, **699** senesinden bu kitabın te'lif tarihi olan **733** yılına kadar defalarca vâki olmuştur. Biz kendi gözlerimizle gördük. Eğer [bu âfetler daha] önceki zaman[lar]da olsaydı, musannifler [bunu bu şekilde] zikredip geçmek yerine 10 ciltlik [bir eser] yazmak isterlerdi. Allah'a hamd olsun ki, bizim hânedânımız bu kıtlıkta, nâiblerin bir araya getirdikleri yemeği yiyerek tok ve pür (tam/doygun) kaldı. İftihar et[mek için söyle]miyorum amma bizim kapımızdaki köpeklerin tok olmadıkları/aç kaldıkları ne

zaman vaki olmuştur. Ancak: “Köpeğin olan kimse, [evvela] seni yer” hükmünce, onları doyurmaktan ötürü zararlar görüyoruz. “Allah canlarını alsın. Nasıl da iftira atıyorlar!”

Abbâsî halifeleri döneminde kendisinden bahsettiğimiz Melik Dübeyş Arabî'nin Hılat (Ahlat) şehrine gelmesi ve neticede dönmek zorunda kalmış olmasına rağmen buranın halkını muhasara altına alması **532** senesinde⁸³; Melik İlgâzî'nin Ahlat surlarına gelmesi ve mezkûr şehirden geri dönmesi **460** senesinde; Melik Davud Selçûkî'nin gelerek Manazgird'i (Malazgirt'i) muhasara etmesi (v.154a) ve Sökmen ile sulh akdetmesi, büyük bir ihtimalle **507** senesinde; Kâsım b. Ali'nin Irak'tan gelmesi ve Erzen-i Rum olarak maruf Kalikala şehrini alması **496** senesinde; Sökmen Kutbî'nin varması ve Ahlat şehrini kahırla/zorla eline geçirmesi **495** senesinde; Sökmen Kutbî'nin vefat etmesi **508** senesinde; Toğan Arslan'ın Ahlat'a gelmesi **511** senesinde; Âli Selçuk'tan olup saltanat sürmeyen Selçukşah'ın ----- gelmesi, buradaki halkı 5 ay süreyle muhasara altında tutması ve onun Acem beldelerine geri dönmesi **532** senesinde; Şâh-ı Ermen Sökmen b. İbrahim b. Sökmen'in ordusunun Abhaz meliki tarafından Deyyânî'de (?) hezimete uğratılması **553** senesinde; Erzen-i Rum sâhibi Melik İzzeddin Salduk b. Ali'nin Gürcüler tarafından [yenilgiye uğratılması] vakıası **556** senesinde; daha önce de zikretmiş olduğumuz gibi mel'ûn Frankların mutahhar Beytü'l-Makdis'e girmeleri ve buradaki beldeleri almaları **594** senesinde; Erdebil şehri vâkıası ve buranın Gürcüler [tarafından] istila edilmesi, burada sâkin bulunanların bu köpekler tarafından katil ve yağmaya tabi tutulması **556** senesinde; Erzincan'da Melik Fahrüddin Behramşah'ın ----- cülûsu **560** senesinde; İldeniz'in vefat etmesi ve Atabek Muhammed b. İldeniz'in onun yerine cülûsu **570** senesinde; Şâh-ı Ermen Sökmen b. İbrahim b. Sökmen'in vefat etmesi ve Seyfüddin Beytimur'un cülûsu **578** senesinde; Atabek Muhammed b. İldeniz'in vefat etmesi, Sultan Kızıl Arslan'ın İsfahan'da cülûsu ve Tebriz'e gelmesi **580** senesinde; Beytimur'un Azerbaycan'a gitmesi ve Selçuklu olmayan Merâğa hâkimi Sultan Tuğrul Arslan ile karşılaşması, Tebriz'in fethi ve

⁸³ Burada ya verilen tarihte ya da söz konusu edilen kişi de bir hata vardır. Zira bizzat müellif, mezkûr şahsın 529 senesinde öldürüldüğünü kaydetmiş idi (Bkz. v.135a, 145b). İbnü'l-Esir de bu hususta, Kadı Ahmed'in önceki beyânlarıyla uyumlu olarak şunları yazmaktadır: “Sultan Mes'ûd bu sene (529) Huvenç dışında, otağın kapısı önünde Dübeyş b. Sadaka'yı öldürttü. Sultan bir Ermenî köleye onu öldürmesini emretti. O da Dübeyş parmağı ile toprağı karıştırırken baş ucuna dikilip habersizce boynunu vurdu. Oğlu Sadaka Hille'de idi. Babasının askerleri ve memlûkleri onun etrafında toplandılar... Sadaka, Sultanın 531 yılında Bağdad'a gelişine kadar Hille'de kaldı. Sultan Bağdad'a gelince, Sadaka onun yanına gidip arasını düzeltti ve Sultan'ın hizmetine girdi... Boz-aba [532 senesinde] Sultan'ın çok sayıda emirini yakaladı. Bunlar arasında Hille hakimi Sadaka b. Dübeyş, Âzerbaycan hakimi Atabeg Kara Sungur'un oğlu Anter b. Ebu'l-Asker ve diğer bazı emirler de vardı. Boz-aba onları yanında tuttu. Efendisi Mengüpars'ın öldürüldüğünü duyunca, o da bu emirlerin hepsini öldürttü...” (Bkz. İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c. XI, s. 37, 62).

Beytimur'un Kızıl Arslan b. Osman b. İldeniz⁸⁴ tarafından hezimete uğratılması **583** senesinde; Kızıl Arslan Osman b. İldeniz'in mülhidler tarafından Hemedan şehrinin dışında Abdullah kulübesinde (?) katledilmesi **586** senesinde; Nusretüddin Atabek Ebu Bekir b. Muhammed b. İldeniz'in Errân ve Azerbaycan saltanatına cülûsu da **586** senesinde; Kutluğ İnanç b. Muhammed b. İldeniz ile en küçük kardeşi Atabek Ebu Bekir b. Muhammed b. İldeniz'in Merâğa'da [savaşmak üzere] saf tutması **588** senesinde; Atabek Ebu Bekir b. Muhammed b. İldeniz'in ordusunun Lâşa ve Eyvânî tarafından hezimete uğratılması ve Errân ve Azerbaycan haracının kesilmesi **589** senesinde; Merâğa emiri Kûriye'nin (?) ayaklanması, Muzafferüddin Gökböri'nin Şam ordusuyla gelmesi, Atabek Ebu Bekir b. Muhammed b. İldeniz'in gulamı Şemsüddin At'ızmış'ın (?) Irak'tan varması, Merâğa sâhibinin Erdebil hâkimi Müzafferüddin karşısında hezimete uğraması, birbirine yakın dönemlerde yaşayan Elfi'den ayrı olan Zahîrüddin Aksungur Elfi'nin vefat etmesi, Melik Muhammed b. Beytimur'un İbn Zâr (?) kalesinden çıkarak Şâh-ı Ermen Sökmen'in gulamı Şemsüddin Rankuş (?) ile birlikte Ahlat'a gelmesi, (v.154b) onun Ahlat kalesinde cülûs etmesi ve İzzeddin Kutluğ'un katledilmesi **594** senesinde; Sultan Melik Adil Ebu Bekr b. Eyyub'un Ahlat'a gelmesi, Gürcülerin onun eliyle cezalandırılmaları, Manazkird'in (Malazgirt'in) üzerine varması ve onun oradan geri dönmesi **598** senesinde; Devletşah b. Toğan Arslan'ın devletinde inkılap meydana gelmesi ve Seyfüddin Begtemür eliyle Bidlis'in fethedilmesi **598** senesinde; Balaban'ın Ahlat'a varması, kale halkının isyan ederek Melik Muhammed b. Begtemür'ü indirmesi ve Sultan Muhammed Harezmşah b. Alâüddin Atsız'ın cülûsu **492** senesinde; Sultan Atsız b. Sultan Muhammed b. Harezmşah'ın cülûsu **523** senesinde; Sultan İl Arslan İbn Sultan Atsız b. Sultan Muhammed (Allah yattıkları yerleri güzelleştirsin)'in cülûsu **550** senesinde; Sultân-ı mağfûr Tekiş b. İl Arslan b. mezkûr Sultan Atsız'ın cülûsu **567** senesinde; Melik Müeyyed'in Alâüddin Tekiş'in eliyle Sübernâ şehrinde katledilmesi **568** senesinde; mezkûr Sultan Tekiş'in Tus şehrindeki Râdekân otağında⁸⁵ muhteşem bir şekilde saltanat tahtına oturması **584** senesinde; Sultan Toğan Arslan b. Tuğrul'un Irak'ta mezkûr Sultan Alâüddin Tekiş tarafından katledilmesi **590** senesinde; Sultan Alâüddin

⁸⁴ İbnü'l-Esir'de ismi "Kızıl Arslan Osman b. İldeniz" olarak geçen kişi, muhtemelen bu şahıs olmalıdır (Bkz. *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c. XII, s. 69).

⁸⁵ Asıl metinde bu yerin ismi "be-Merh-i Râygân" olarak kaydedilmiştir, ancak bunun "be-Merc-i Râdgân" olması gerekir. Zira gerek Cüveynî'nin *Tarih-i Cihângüşâ*'sında (tsh. Muhammed Kazvinî, c. II, s. 26), gerekse Mirhand'ın *Tarih-i Ravzatü's-Safâ*'sında (c. VII, s. 3300) bu yerin ismi "Morgzâr-ı Râdgân" olarak geçmektedir.

Tekiş b. İl Arslan'ın vefat etmesi, birkaç günle ayın tamamı erdiği **595** senesinde; babasının vefatından sonra Sultan Alâüddin Muhammed b. Tekiş'in cülûsu **595** senesinde; Nisabur'un Sultan Muhammed b. Tekiş tarafından Safer ayının dördünde fethedilmesi **598** senesinde; Rey şehrinin Sultan Muhammed b. Tekiş tarafından fethedilmesi ve Muhammed Hurenk'in Şa'ban ayının yirmisinde katledilmesi **599** senesinde; Verzen ile birlikte (?) Gur ordusunun Sultan Muhammed b. Tekiş tarafından Safer ayının on birinde hezimete uğratılması **601** senesinde; Emeviye şehrinin Sultan Muhammed İbn Tekiş tarafından ikinci kez Cemâziye'l-âhir ayının yirmi dördünde fethedilmesi yine **601** senesinde; Belh şehrinin Sultan Muhammed b. Tekiş tarafından Muharrem ayının yirmi üçünde fethedilmesi **603** senesinde; Herat şehrinin Sultan Muhammed b. Tekiş tarafından üçüncü kez Zi'l-ka'de ayının evvelinde fethedilmesi **605** senesinde; Buhâra şehrinin Sultan Muhammed b. Tekiş tarafından Rebî'u'l-evvel ayının yirmi birinde fethedilmesi **606** senesinde; Günahkâr Ferâh'ın hata üzerindeki Hata (Karahıtay) ordusunun Sultan Muhammed b. Tekiş tarafından Muharrem ayının on biri, Cuma günü hezimete uğratılması **609** senesinde; Hata (Karahıtay) ordusunun Melik-i cihân, Mâlik-i Hüsrevân Cenkishan tarafından Safer ayının ortasında tümüyle helâk edilmesi yine **609** senesinde; Sultan Muhammed b. Tekiş'in Dârü'l-hilâfe Bağdad üzerine varmak kasdıyla harekete geçmesi ve onun, Şevvâl ayında Hemedan'dan geri dönerek Horasan tarafına yönelmesi **614** senesinde; Alâüddin Muhammed b. Tekiş'in Hemedan tarafında zamanın hükümdarlarının meliki, cihândaki iklimlerin fâtihi, Hüsrevlerin memleketlerinin vârisi, Acem ve Keyân beldelerinin fâtihi, Sâsânîlerin memleketinin zâbiti, Türklerin haşemini cemedan, devletli pâdişâh (v.155a) Cenkishan tarafından hezimete uğratılması, tekrar Rey şehrine varması, Sultan Muhammed Tekiş'in Tâhir Kürî'nin nezdine kaçması ve vefat etmesi (gazalarının, cihadının, murâbitliğinin, gayretliliğinin, devamlılığının, sabırlılığının ve Nebî Muhammed (Allah'ın salâtı ve selâmı, şerî'atın kâidelerini sağlamlaştıran ve onun rükün ve dayanaklarını tesis eden Nebî'ye olsun)'in mutahhar şerî'atını ihyâ ederek pak İslâm dinine yardımda bulunmasının güzel bir karşılığı olarak Allah'ın rahmetine, affına ve mağfiretine nâil olsun) **617** senesindedir. Hakiki padişahlık ve dâimî mülk ilmi her şeyi kuşatan Yüce Melik'e mahsustur. Yaratmış olduğu bir fâninin, O'nun azametinin çadırına taarruzda bulunması veya oraya ulaşmaya çalışması hiçbir şekilde kâbil-i imkan değildir.

Dikkat çekmeye mâtuf bir ikaz: Irak ve Horasan memleketlerinin mutasarrıflarına ve bu dördüncü fasılda müfredât silkine ilave ettiğimiz diğer yerlerin atabekleri, sultanları ve müteğallibelerine dâir sağlam bir hesap veya istikrarlı bir tetkik yapıldığında, her birinin **550** senesinden, yani İkinci Kılıç Arslan b. Mes'ûd İbn Kılıç Arslan-ı Bozorg b. Süleymanşah b. Sultan Muhammed b. Melikşah b. Alparslan İbn Davud Selçûkî'nin, amcası Sultan Tuğrul Küçük'ün çocuklarını ve yukarıdaki vilayette hüküm süren diğerini bertaraf edip Rum memleketlerinde saltanata geçtiği tarihten sonra ve yine, Tuğrul Küçük'ün Acem beldelerinde öldürülüp Âl-i Selçuk mülkünün Acemlerin beldelerinde inkıraz bulduğu **596** tarihinden sonra geldikleri anlaşılacaktır. Memlekete nezâret etme vazifesi muhtelif tarihlerle “senetü sitte-mie ve neyyifin” şeklinde tabir olunan hicrî **600** kûsûr yılları civarına kadar sürdü, bu tarihlerden öteye gidemedi. Birbiriyle muasır olan melikler arasında harpler ve çekişmeler vuku buldu. Bu sebeple, Âl-i Selçuk'un bayrakları oradan nakledildi ve Rum'a geldi. Yukarıdaki beldeler, cihânı fetheden ve isyan edenleri katleden sultanlar zümresinden olan Selçukluların kükreyen aslanları tarafından hâli kılındı/boşaltıldı. Gaybî bir ses, her birini dinlerinin peşinde olan fazıllar ve mutlu kimselerden [saymıştır]. Böylece yapmış olduğumuz bu açıklamalarla Selçuklu saltanatını elde edenlerin [üzerindeki] gaybet/gizlilik [perdesi kaldırılmıştır]. Yukarıdaki vilayette şöyle dediler: “Doldurmak ve boşaltmak hususunda istediğin gibi davran.” Her kim bu müellif bendenin telfikî sûrette teşkil ettiği tabakaları mütalaa buyurursa, tarihten maksûdu olan hiçbir şey, “kun'und” gibi zor dahi olsa, ona gizli kalmaz.

Netice itibariyle, insafılı davranırsak, Acem vilayetinin meliklerini, Âl-i Selçuk'un parlamasından sonra fâtipler hâline geldikleri için hangi ayıbı işlemekle [itham edebiliriz]. Hâs adamların yerini dâima aşağılık/alçak adamların alması da dünyanın bir âdetidir. Eğer bu kâide sâbit ve devamlı olmasaydı, memleketlerin adamdan hâli kalması sebebiyle bu bende mütercime müellif ismi verilmezdi.

Hâlis bir beyit:

Memleket boşaldı ve karanlık çökmeden fesad ortaya çıktı.

Şekâvetten dolayı ululukta/efendilikte yalnız kaldın.

Halkın içinde ve dışında dâima kendini kınayan, yüce Hazret'in mesnedi, Mevlâna'nın yüce minderi, Seyyidimiz, âlemdeki kadıların kadısı, ümmetlerin içindeki en alim kişi, kesin olarak Nebînin Ehl-i beytinin şerefi, bütün muhakkiklerin sonuncusu, öncekilerin kitaplarına haşiye yazan, sonrakilerin öncekilere karşı hücceti, (v.155b)

ikinci el-Şâfi'î, el-Mesânî (Kur'ân) ayetlerinin müfessiri, âdetleri/dönekleri ve ikilikleri kıran, beyân ve me'ânînin şârihi, şarkı ve türkü ashabını azarlayan, üstadlara yöneltilen sualleri cevaplayan, şerî'atları bütün âlemlere açıklayan, milletin ve dinin nuru, İslâm'ın ve Müslümanların ışığı, melikleri ve sultanları hidayete erdiren Ali b. Abdullah et-Tâlibî el-Yenbu'î (Allah kabrinde rahat ettirsin ve nefsini takdis etsin) dururken, hangi hakla ve hangi sermaye ile öne çıkarak parlaklık ve şaşaa istedin.

İmdi akıbetine dikkat eden ve akıbetini düşünen bu bende, beldesinin, sahasının ve cüssesinin küçüklüğüne rağmen, ot ve suyu bol ve arazisi latif olan Nekîde küresinin mahrûsesine yerleşmiştir. Babasının merkadinin burada bulunması ve doğum yerinin burası olması cihetiyle de burada ikâmet etmeyi vacib görmüştür.

Hamd, tek olan Allah'adır. O'nun salâtı ve selâmı, kendisinden sonra nebî gelmeyecek olana olsun. (v.156a)

2.3. Hâtîme

Bu Hâtîme bâbının/kapısının başlangıcı/açılışı olarak Umde-i Kelâm: “Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başka her şeyi dilediğine bağışlar.” âyeti hüznünler mezhebine gelmiş; Ehl-i tevhidin şirke düşmeksizin günah işlemiş olanları, daha da tasdik olunması cihetiyle böyle bir merhametin sâdır olması beklentisi içine girmişlerdir. Zümer sûresindeki: “Allah'ın rahmetinden umut kesmeyin” âyeti, haddi aşanların bütün günahların affedilebileceği hususunda Hakk'ın bağışlamasından ümit kesmemeleri için en mükemmel müjdedir. Bu bende müellif de, ayağın sürçmeleri, kalemin taşkınlıkları, lisânın yetersizlikleri, yüreğin derinlikleri, sözlerin tutarsızlıkları neticesi ortaya çıkan fiillerin sonuçlarına, [bu kitabın] tahriri ve ilmî davası esnasında zâhir olan kusurlarına ve amelî eksikliklerine istiğfar etmekte ve Allah'ın teveccühünün dışına çıkmaya kastedip, ahlar çekerek tövbekar olduğu halde yine de doğru hareket etmediği, vaatlerine karşı vefasızlık gösterdiği, nimetleri şiddetli bir azabı çekecek tarzda kullandığı, günahları kapalı ve açık olarak ortaya döktüğü, teslimiyeti ve dağıtmayı terk ettiği, yapmacıklığı ve ikiyüzlülüğü meslek edindiği ve kaleme almış olduğu bu kitapta, manzûm ve mensûr sözlerinde, ifadelerinde, öğrenim ve öğretiminde devamlı kendini övüp durduğu için de mağfiret dilenmektedir. [Allahım] meslek sahiplerinin dualarını kabule makrûn kıl, onları hilelerden ve şâibelerden uzak tut.

Hakk Te'âlâ'nın yüz rahmeti vardır. Bu cümleden bir rahmet inzâl buyurarak insanlar, cinler, kuşlar, hayvanlar ve böcekler arasına ülfet bahşetti. Bu dünyadaki bütün

mahluklar arasında var olan şefkat, merhamet, ihtimam ve sıcaklık işte bu bir rahmetten istifade ile hâsıl olur. Geri kalan doksan dokuzu ise, kıyamet günü bütün bendelerine rahmet etmek için kendi merhamet hazinesinde muhafaza altındadır. Dünyadaki bu bir rahmeti de [kıyamet günü] ona ilave buyuracak ve yüz tamama erecektir. Kıyamet günü, Hakk Te‘âlâ, arşın altından bir kitap çıkartacak ve onda: “Rahmetin gazabımı geçmiştir” ve “Ben rahmet edenlerin en merhametlisiyim”, yazacaktır. Bu işaret üzerine gelen müjdeli haberle cehennemden bir kavmi dışarı çıkartacaklar ve pek çok kimse cennet ehli gibi olacaktır.

Hakk Te‘âlâ da kıyamet günü birkaç kez tecelli buyuracak ve şöyle diyecek: Ey Müslümanlar! Size müjdeler olsun. Her muvahhidin karşılığı olarak Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve diğer milletlere mensup kimselerden bir kişiyi, -bir rivayete göre ise Ye‘cûc ve Me‘cûc’den birini- cehenneme göndereceğim. Böylece sizin fidyeniz olarak onları ateşe dikecek, sizi de sonsuz cennette bırakacağım. Âdem’in, burada, kendi zürriyetine 10 milyar 100 milyon kez (v.293b) şfaat etmesi kabul görecektir. Melik-i Gaffâr, kıyamet günü, mü’minleri işaret ederek şöyle diyecektir: Beni temaşa etmeye hiç ülfet bağladılar mı? Mü’minler, evet diyecekler ve şöyle devam edeceklerdir: Ey Rabbimiz! Emir buyurun niçin olduğuna cevap verelim. Senin afv ve bağışlamana ümidimiz vardı. Bunun üzerine Allahu Te‘âlâ, mağfiretimi size vâcib kıldım, diyecektir.

Rahmet, ululuk ve izzet sahibinin nidası, kendisini dünyada bir gün bile yâd etmiş kimseye de ulaşacaktır. [O, meleklerle] dünyada iken benden korkmuş olan kimseyi cehennemden çıkartın, diyecektir. Kâfirler ile ehl-i kible olup günah işlemiş müslüman kimselerden oluşan cehennem halkı cem edildiğinde, kâfirler müslümanlara şöyle diyerek serzenişte bulunacaklardır: Sizler nasıl müslümanlarsınız ki, bizimle aynı yerde cem oldunuz. Buna müslümanlar şöyle cevap vereceklerdir: Günahlarımızın uğursuzluğu sebebiyle burada bir araya geldik. Hakk Te‘âlâ bu manayı işitince, ehl-i kiblenin tamamının cehennemden çıkarılmasını emredecektir. Kâfirler onların durumunu görünce arzuyla şöyle diyecekler: Keşke biz de müslüman olsaydık. Böylece bizim akıbetimiz de övülmüş olurdu.

Aziz, Celil ve Yüce olan Allah’ın kullarına olan rahmeti, müşfik bir annenin çocuğuna olan şefkatinden 70 derece daha fazladır. Kıyamet günü iyi amelleri günahlarından fazla olan kişi cennete hesapsız bir şekilde dâhil olacaktır. İşlemiş olduğu iyilikler ile kötülükler birbirine eşit olan kimsenin hesabı da kolaylaştırılmış bir şekilde görülecek ve neticede cennete vâsıl olacaktır. Resûl (Allah’ın salâtı ve selâmı ona

olsun)’ün şefaati ise, nefislerini helâk edip sırtlarına günahlar yüklenmiş kimselerin üzerine olacak ve onların yakarmaları da kabul görecektir.

Hakk Te‘âlâ, Musa (ona selâm olsun)’yı itab ederek/azarlayarak şöyle buyuracaktır: Yerin dibine geçmemek için Kârûn sana sığınmıştı, ancak sen ona iltifat etmedin. İzzetim üzerin yemin olsun ki, eğer sen onun günahlarını benden isteseydin, onları affederdim.

Kıyamet günü, Kerîm olan Allah, iki günahkâr kişinin cehennemden çıkartılmasını buyuracak. Bunlar huzura çıkartıldıklarında, Hazret-i Hakk: “İlminizin karşılığı olarak sizlere azap vâcib kılındı. Ben size zulüm etmedim.” diyecektir. Bundan sonra tekrar onların cehenneme götürülmelerini emredecektir. Duvara bağlı zincirleri sökülen içlerinden biri tekrar ateş tarafına aceleyle gidecek, ikincisi ise yüzünü cehennemden çevirerek ağır ağır yürüyüp yolu geciktirmeye çalışacaktır. Onların bu fiilleri, her ikisini de kendilerinden daha iyi tanıyan Hakk Te‘âlâ’ya arz olunca, her birine, birbirine zıt bu hareketleri hangi hikmete binaen yaptıklarını soracaktır. Cehenneme hızlıca giden şöyle diyecektir: Şöhretime binaen günahlarımın vebali olarak sıcaklığın ikinci bir kere daha yükseltmemesi için tedbir almaya çalıştım. Yolu geciktiren de şöyle diyecektir: Hakk’ın mağfireti hususundaki hüsn-i zannım, Senin mağfiretinin bir daha beni cehenneme göndermeyeceği noktasına erişmişti. Onların bu cevapları Hakk Te‘âlâ’nın hoşuna gidecek ve onların tekrar çıkartılıp cennete götürülmelerini emredecektir.

Kıyamet günü, Rahmân’ın nidası arşın altından şöyle duyulacaktır: Ey Ümmet-i Muhammed! Benim ve sizin aranızda bulunan her günahı bağışlayacağım. Ancak kullarımın arasında cereyan etmiş olan zulümler, onlar bağışlamadıkça kalacaktır. Cennete hızlıca gidin.

Hakk Te‘âlâ, bu dünyada her kimi ateşten (v.294a) ve utançtan korumuşsa, Allah etmesin, kesinlikle uzak tutsun amma yarın kıyamet günü ona azap erişecektir. Her kim Hakk Te‘âlâ’nın vahdâniyetine ve Muhammed (salât ve selâm ona olsun)’in risâletine şahitlik ederse, ateş ona haramdır.

Kıyamet günü, keremlilerin en keremlisi olan Allahu Te‘âlâ, Ümmet-i Muhammed (Allah’ın salâtı ve selâmı ona olsun)’den olan bir şahsı yaptıklarının karşılığını vermek üzere hesaba çekerlerken yaratıkların başlarına dikilecek. Bu yaratıklar her biri göz alabildiğince uzun olan kayıtlı doksan dokuz tomarı bu şahsa arz edecekler. Hakk Te‘âlâ, bunları Kirâmen Kâtibîn melekleri doğru mu yazdılar, yoksa

sana zulüm mü ettiler? diye soracak. Bu kişi doğrudurlar diye cevap verecek. Hakk Te‘âlâ, bugün senin başka bir özrün kaldı mı? buyuracak. Hayır diyecek. Hakk Te‘âlâ, senin için nezdimde emanet bir iyilik bulunmuyor, ancak seni de cezalandırmak istemiyorum, diyecek. Bunun üzerine parmak kadar bir kağıt parçası getirecekler. Hakk Te‘âlâ, onu terazinin ikinci kefesine koymalarını söyleyecek. Bu kağıtta: “Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın resûlü olduğuna şahitlik ederim.” yazacak. Kul: Yâ Rabbi! Bu küçücük kağıt parçası, üzerlerinde uzun uzun kayıtlar bulunan bu tomarlara nasıl denk gelecek? diye soracak. Kendisine: Sen hayıflanma diye cevap ulaşacak. Sonra sicilleri terazinin bir kefesine, kağıt parçasını da diğer kefesine koyacaklar. Üzerinde kısa bir ibare bulunan kağıt parçası, tomarlardan ağır gelecek. Siciller hafif kalacak. Zira hiçbir şey Hakk’ın ismine ağırlık/kıymet bakımından denk değildir.

Hüsrân ve pişmanlık günü, meleklerle şöyle bir ilahî nidâ ulaşacak: Her kimin kalbinde bir dinar ağırlığında iman varsa, onu cehennemden çıkartın. Bu emir üzerine çok sayıda kişiyi cehennemden dışarı çıkartacaklar. Ancak melekler şöyle bir şikayette bulunacaklar: Yâ Rabbi! Azab edeceğimiz kimselerin sayısı biri geçmeyecek. Ardından tekrar Hakk Celle’nin, geri dönmeleri ve her kimin kalbinde yarım dinar ağırlığı miktarında hayır varsa onu dışarı çıkarmaları hitabı sâdır olacak. Bu emir üzerine de çok sayıda kişiyi cehennemden kurtaracaklar. Melekler ilk yaptıkları gibi şikayette bulunacaklar. Ancak bu sefer de şöyle bir Rabbanî nidâ sâdır olacak: Kalplerinde imânın zerresi bulunan kavmi ateşten dışarı çıkartın. Tekrar çok sayıda kişi ateşten çıkartılıp cennete gönderilecek.

Aziz ve Celil olan Allah, kıyamet günü, meleklerin, nebilerin ve mü’minlerin şefaât etmelerini buyuracak. Her biri hissesine göre merhamette bulunacak. Bundan sonra sadece benim rahmetim kalacak. Bir tutamlık bir kudret neticesi hiçbir vakit hayırlı bir iş yapmamış bir kavmi cehennemden dışarı çıkartacaklar. Bunların hepsi siyah kömür parçası gibi olacak. Onları, Hayat nehri denilen cennetin baş taraflarındaki ırmaklara atıp yıkayacaklar. Buradan taşlar ve ağaçlar tarafına doğru akan güzel suların bulunduğu cennetleri görecekler. Sarı ve beyaz renkten oluşan güneşe doğru baktıklarında da onun yavaş yavaş meylederek beyaz bir gölgeye dönüştüğünü izleyecekler. Onların mezkûr mahallerinden dışarı çıkartılması küçük bir çocuğun doğması gibi olacak. Cennet ehlinin bilmesini sağlamak için boyunlarında kendilerine taalluk eden mühürler bulunacak. Böylece bunları gören kimseler, bunlar Hakk

Te‘âlâ’nın amel işlemeksizin ve hayır yapmaksızın bu derecelere yükseltip âzâd buyurduğu o kimselerdir, diyecekler. Bundan sonra Hakk Te‘âlâ onlara şöyle diyecek: Cennete varın. Gözünüze her ne (v.294b) ilişirse, onu mülkiyetinize alın. Onlar şöyle cevap verecekler: Yâ Rabbi! Bize verdiğiniz şeyi, âlemdeliklerden başka hiç kimseye rızık buyurmayacak mısınız? Hakk Te‘âlâ’nın hitabı şöyle olacak: Sizin için nezdimde bu hediyelerden daha iyi bir şey var. Mâlikimiz ve Hâlıkımız! Hangi şey bundan daha iyi olabilir. Cevap gelecek: Sizden hoşnut olmam. Size hışımda bulunmamam. Ebedlerin ebedi, her şeyden daha üstündür.

Kıyamet günü, kendisiyle birlikte sadece bir kişi bulunan bir peygamber gelecek. Başka bir nebi de iki kişi ile birlikte gelecek. Bir diğer peygamberin ise hiç tâbi‘i bulunmayacak. Bir peygamber kendisine tabi olan bir gurupla, Musa büyük kalabalıklar oluşturan kavmiyle hâzır olacak. Âlemdelik ufukların ekserisini ele geçiren kâhîr çoğunluk ise Ümmet-i Muhammed (Allah’ın salâtı ve selâmı üzerine olsun)’den olacak. Onunla birlikte gelen cemaatten, kendisine asla dağlayıcı ateşli bir hastalık bulaşmamış, efsûna itimat etmemiş, kuş falı çekmemiş ve dâima Hakk Te‘âlâ’ya tevekkül etmiş 70 bin kişi sorgusuz sualsiz cennete dâhil olacak. Hakk Te‘âlâ, ümmet-i Muhammed (meziyetlerle birlikte tayiyyatların en fazileti ona olsun)’den 70 bin kişiyi sorgusuz sualsiz cennete sokacak. Onların her biriyle birlikte diğer bir 70 bin kişiyi de öncekiler gibi cennete dâhil edecek. Bu kimseler Hadarî ve Mudarî Araplardan olacaktır. Eğer tavsif olunan Araplar bu sayıyı tamamlamaya yetmezse, bâdiye/çöl Araplarından, kırlarda göçebe olarak dolaşanlardan, sahrada mukîm bulunanlardan, dağları ve bozkırları tercih edenlerden bu sayı tamamlanacaktır.

Cebrâil’in Hazret-i Muhammed (Allah’ın salâtı ve selâmı o ikisine olsun)’e Medîne taşlığı civarında vermiş olduğu müjde şu tarzda vâki olmuştu. Ümmetinden her kim şirke düşmeksizin zikri yüce olan Hakk Te‘âlâ’nın varlığını ikrar etmiş olduğu halde ölürse, cennete dâhil olacaktır. Resûl ikinci kez şunu sordu: Hırsızlık yapmış ve zina işlemiş olsa dahi mi? Cebrâil de iki kez şu cevabı tekrar etti: Evet. Hırsızlık yapmış, zina işlemiş ve içki içmiş olsa dahi. Ebu Zerr bu hususta şunu rivayet eder: Resûl, hepsini zikrettikten sonra içki içmeyi birkaç defa tekit ederek söyledi. Buradan anladık ki, içki içmek diğerlerinden daha kötüdür.

Resûl (Allah’ın salâtı ve selâmı ona olsun), Ebu Derdâ’ya şöyle buyurdu: Hakk’ın makâmından korkan kimse elbette cennete lâyük kılınacaktır. Ebu Derdâ, ilk hadiste geçtiği gibi, bir daha sordu. Yâ Resûlellah! Hırsızlık yapmış ve zinaya bulaşmış olsa

dahi mi? Mustafa şöyle buyurdu: Evet. Son defada ise şöyle dedi: Ebu Derdâ hoşlanmasa da! Bu hadisler içinde muhatabın Ebu Zerr olduğu hadis daha meşhurdur. Burada: “Ey Ebu Dardâ, sen bu tür incelikleri temyiz edemesen de!” [demek istenmektedir]. Önceki hadiste Cebrâil’in hırsızlık yapmayı ve zina işlemeyi iki kez tekrarladıktan sonra içki içmeyi zikretmesi şuna delâlet eder: İçki içmek, mezkûr diğer iki büyük günahdan daha kötüdür. Bütün günahlardan Allah’a sığınırız.

Resûl’ün mübârek zamanında, onun katıldığı gazalardan birinde, köle ticareti yapanlardan bir gurup küçük bir çocuğu satıyordu. Tellâl kapıları dolaşıyordu. Esir bir kadın, Arapça hibâ’ denilen çadırın aralığından (v.295a) bakınca, onun kendi çocuğu olduğunu anladı. O gün de acı bir sıcak hava vardı. Kadın delirmiş gibi çadırdan dışarı fırladı. Çocuğu alıp satanların elinden çekip aldı ve sinesine bastırdı. Sırtını halkı galeyana getirenlerden birine yasladı. Çocuğa hararetle baktı. Aklı başından uçmuşçasına feryat ve nara atmaya başladı. Evladım, evladım diyordu. Orada bulunan sahabenin tamamı kadının bu şefkatli hâlinden etkilenip yaptıkları işleri bırakarak ağlayıp inlemeye başladı. Resûl (Allah’ın salâtı ve selâmı ona olsun) onların yanına varınca, hepsinin şefkatli gözlerle ağlamakta olduğunu gördü. Ne olduğunu sordu. Durumu aslına sadık bir şekilde işitti. Ashâbın merhamete gelmesinden büyük mutluluk duydu ve şöyle buyurdu: Bu kadının çocuğuna karşı göstermiş olduğu şefkat sizin acayibinize gitti, öyle mi? Evet dediler. Bunun üzerine şöyle dedi: Allahu Te’âlâ’nın size karşı göstermiş olduğu rahmet ve alaka, bu biçare kadının çocuğuna karşı izhar etmiş olduğu şefkat ve rikkatten daha fazladır. Müslümanlar, Hazret-i Risâlet’ten bu müjdeyi işitince, büyük bir sevince kapıldılar. Kendi çadırlarını kurmak için lazım olan şeyleri tamamlayıp geri döndüler.

Temhîd: Bu bâbın siyahlıklarının çoğalmasına ve kitabın hacminin kalınlaşmasına mûcip olan uzun söz söylemekten imtina edememe hususundaki kusur, batıl olan şeylere dost olup beyhude şeyler söyleyen, cesur değil bilakis korkak olan bir gurubu korkutmuştur. Bu sebeple bir kez daha, Bârî Te’âlâ’nın vâcibü’l-vücûd olduğunu, resûller ve nebiler gönderildiğini, şeri’atların öğretildiğini ve geçmiş kitapların kıraat edilmesi gerektiğini bilmekten maksadın, ferdî öz olan cevherin nizamıyla kurulan bağlantı aracılığıyla, Hazret-i Samedî tarafından yaratılmış olan alemlerin ve kâinâtın hulasası ve yüksekliklerin zirvesinin şehbâzı olan ümmî ve emîn Muhammed (Allah’ın salâtı ve selâmı üzerine olsun)’den şefaata bularak “rahmetim gazabımı geçmiştir” merkezinden ilahî rahmet talep etmek olduğunu te’kid etmek

gerekir. Bu vesile ile kalıplar ve heykeller teminine ihtiyaç duyulmaksızın ruhların zâtlarını müşahhas kılan karaltılar feyizli kılınmış ve mükellefler büyük bir saadete vâsıl olmuşlardır. “Ebedlerin ebedi, merhametsizliği onların boynunun şânı kılmaz.”

Bu arzulanan şeylerin tamamının husûlü, merhametlilerin en merhametlisinin rahmetinin genişliğini zikrederek hatırlatmaktan geçer. Bu zayıf bende ve nahif müellife, meseleye son verirken eli yüce büyük hazretleri, nefislerin meliklerinin dostlarının destanını ve ince görüşlü, istidlal arayan, teslim olmayız diyen, burhanlar isteyen, itirazî düşünen, muteber olanı tercih eden, mikyaslar getiren, tezatları ortaya çıkaran, noksanlıkları sayan, fenlerin erbabı olan, hey’et sayan (astronomi ile uğraşan), heyhât çeken, getir diyen, hüccetleri yazan, derinliklere dalan, her biri bulutlar gibi söz yarıştıran, Subhân’ı tercih eden (v.295b) ve “mekanın galebesi ile zamanlar [hadiseleri] nasıl halletti ise, dehâlât/kazançlar da öyle yüksek oldu” sözünden haber veren alimleri (Allah, onların gölgelerini dâim kılsın ve hallerini güzelleştirsın) anmak zorunlu görünmüştür. Bu kitabı gaflete düşmeden fazılâne bir şekilde mütalaa ettikleri vakit, günah hamallarına karşı gösterdiği muhalefet maslahatınca, bu kimselerin görme hissini tatil ederek gözlerini yumacakları ve kıymetini takdir ederek ses çıkarmayacakları ümit edilir. Takdir hislerinden de olsa bu zavallı kul hakkında bir mezhebe sülûk etmedi diyerek haksız yere halkın husûmetini üzerine çekmesinler. Bu zamanın tekrar geri geleceğini ümit etmek mümkün olmadığından, bâri arkamızdan hâli kötüledi, malın niceliğini eşitledi, kötü huylu kimseler gibi küfür etti, iğrenç tabiatlı kimseler gibi sövdü, kasıtlı olarak iftira edip kız kardeş hakkında gıybet etti ve ırzları rezil rüsva etti diye söylemesinler. Bu şekilde, vefâlı mü’min ve zâlim kâfirin menzillerini görüp orta mertebeye kanaat eden Arâf ehli gibi, yukarıda mezkûr methedilen selîm tabiatlı soylu kişiler ile kötü tabiatlı kişilerden müteşekkil birbirine muhalif iki taraf arasında kalmak lazım gelir. Nazmen şöyle zikredilir:

Tamamen korkudan bazı şerleri isteyerek gizledim.

Zira bazı şerler, küfre götüren bazı şeylerden daha ehvendir.

Övme isteyen nefis çehresini gösterdiğinde zorunlu olarak susturucu kırbaça baş vurdum.

Ben, çirkinin terk ettiği bir zamandayım.

İnsanların çoğundan câiz ve mümkün olan uzak iyilikler ve güzellikler talep edilmez.

Rütbesi değersiz, ibareleri çirkin, münasebetleri hatalı, karîneleri ihmal edilmiş, terkipleri akıcı olmayan bu kitap saf bir insaf ve vasıflı güzellikler içinde insaflıca mütalaa edildiği vakit, dönemlerindeki aziz ve azim olan emir ve hakimlerin “bahçedeki yumurtadan daha güzel olan o, kimdir” sözündeki gibi tertipteki katkılarını müşahede etmiş ve perişan evlerden uzak, “her şeyin ürünlerinin toplanıp geldiği”, hatta “rızkının her yerden bol bol aktığı” döşeli evlerin kütüphanelerinde itikafı tercih etmiş olan eski, büyük din alimlerinin tasniflerine nispet olunarak tavsîf olunacaktır.

Kalpleri hoşâ giden telifler ortaya koymak üzere telif edilmesine rağmen müellifler, her nadirlik, badire, parıltı, felaket, nükte, lakırdı, vesvese, süsleme, tertip ve teferruatı, bazen icmailin icmali, bazen de tafsilatlı olarak yazmışlardır. Ancak icmali olarak yazdıkları onlara malların hûrisi gibi görünmüş ve bu vesile ile ömürleri müddetince, mûraî değil ziyaretçi ismiyle ziyaret edilen münzevîler olmuşlardır. Bu yaratılıştaki kimseler, yetmiş yıllık ömürlerindeki bütün nefesleri bir tek ilmî fen için harcamaktadırlar. Ayrıca ilave etmek gerekir ki, emirlerin ihsanı ve ulemânın takdiri onları (v.296a) daha da tahrik etmektedir. Nurdan yaratılmış olan meleklerden çeşitli ibadetlerin sâdır olması gibi, içinde bulunduğumuz bu zamanda ortaya çıkan bu yüz ciltlik tasnif de, vehim, gam, elem, kadın, çocuk, nefis, hırs, tamah ve şehvete yabancı olmayan orta dereceli bir ilim talebesinin işi değildir. Ancak, akranlarının durumlarına göre söz söylediklerinden [bunların kıymeti anlaşılmaz]. Muhakkak ki hakkı tercih eden bir mü'min, benim gibi sermayesi kıt, pek gamlı, muhtelif guruplar tarafından kışkırtılan, isteyen ve istemeyenler arasında şaşkın şaşkın dolaşan bir sığa gibi tahammüllü, muradı olmadığı halde ansızın çıkan yolculuklara müptela, vaktinin çoğunu tekellüf, abartma ve dalkavukluk etmeksizin kendini zorunlu addederek fayda vermeyen şeylere harcayan, daracık bir mekan olan dârü'l-kazada, insanların önünde, meşûm hasımlar yanında, vesîkaları yazmaktan bitap bir vaziyette yeni nâib ve kâtip olarak yükselmeye çalışan ve nizalara çeşitli yollarla son veren bir bendenin böyle bir te'lifi nihayete erdirmek için pek çok defa yılın mevsimlerinden birini sarf ettiğini görecektir. Ben miskin hâlinin durumu, Erakliyye olarak ismi kalan Herakliyye mahrûsesi mahkemesinin kâtibi merhûm İmam Mevlanâ'nın cevaplarında mahfuzdur. Bir gün, Emir Sa'îd'in dönemindeki büyüklerden biri olan Şehid Bedreddin Hotenî (toprağı bol olsun), onunla çeşitli ilimler üzerine bahse tutuşmuş, onun hayli gevşek halini görüp sermayesinin azlığını idrak edince de ona serzeniş yollunu tutmuştur. Bunun üzerine o da, bugün yeryüzünde benim gibi kâmil bir âlim yoktur, diye cevap

verdi. Bahsi tartışanlardan zikredilen kişi, nesebi öne çıkarıp şöyle diyerek sözüne devam etti.

Vilâdetimden bugüne kadar cereyan eden hâlimden haberdâr ol, zira gayet merhametsiz konuşuyorsun. Ben Erakliyye’de Ekdîşî’nin çocuğu idim. Gençlik günlerinde zikre değmeyecek bir câhil iken, elif, be, te, se, cim ile ahir harflerinden başlayarak ilim öğrenmeye başladım. Okuyarak tedricen Kelâm-ı Kadîm’in hâfızı oldum. Nefsimin olgunlaşması ile kendi kendime yazmayı öğrendim. Mushafları, heykelleri ve şer’î vesîkaları güzel bir hatla yazarım. Mahfiller ve meclislerde hâzır bulunduğumuz zaman, kadı ve büyükler ikramda bulunmak amacıyla birinci safta oturmamı buyururlar. İlk hâlîme nispetle bu mevcut hâlim o mertebeye ulaştı ki, nübüvvet derecesi hâriç bütün derecelerin zirvelerine çıkmış oldum. Yaklaşık olarak temsilci sıfatıyla mezkûr tarihte Nekîde şehrine gittim. Gelecekte de zikri geçmiş olan mazeretler sebebi ile [burada yaşayacağım].

Bu bende gibi ben de burada yetiştim. İsimleri anılmaya değmeyecek iğrenç köylerinde yetimlik yemeğini tattım. Masum olarak pek çok âvârelik yaptım. Beldelere, kalelere ve buk’aların gölgeliklerine kaçanlardan asil bir tahsil alamadım. Bir yerde ikâmet etmenin lezzetini tadamadım. Güçlü belalarla bu kötü ömrü telef ettim. Anılan yerde yılan (Allah, Bi’r-i Yemîn gibi nesillerini kesintiye uğratsın) yetiştirdim. Kötü soyluların meyveleri yüzünden hata ile fidan dikme mahalli olarak isimsiz bir yer buldum. (v.296b) Tuzlu ve verimsiz bir zemine tohum serptim. Ürün olarak ancak koca koca dikenler ve şişman Ebucehil karpuzları devşirebildim. Otuza yakın vaka başıma geldi. Bin cilt kitabın mümessili, din ve dünyanın imamı Hücetü’l-İslâm Ebu Hamid Gazzâlî (Allah ondan razı olsun) hatırıma geldi. Bu şekilde doğum ve menşe itibariyle Nekîde asıllı olan ben bende müellif Ahmed b. Nûşî-zâd Hotenî’nin hâli, Erakliyye mahkemesinin [kâtibinin] sâbit haliyle benzerlik yönü itibariyle muvafık düştü. Takrîb sanatının sigasına aldanarak me’ânî ve beyân ilimleri tarafına ve bedî’ istikametine yönelenler, zikredilen bu üç kısmı kesada uğratmasınlar.

“Biz bir şey diledik, Allah da bir şey diledi” nassının hulasası olan hakikat, bendeye bu te’lifte aşikâr oldu. Şöyle ki, başlangıçta, belli bir mesafe almış olan oğlum Kemâl Hatîb (Allahu Te’âlâ onu baki kılsın) için, terkibe tâbi tutmaksızın, tariflerle ve teliflerle teselli veren, tembihlerle karışmış bulunan tarihlerin yöntemine benzer tarzda bir tasnife niyet edilmiş değildi. Bunun delili, yukarıdaki giriş hutbesinin iki satırdan fazla olmamasıdır. Ancak bir kere parmak uçları hareket etmeye başlayıp ezelde takdir

olunanı yazmaya başlayınca, merhaleler katederek ve sahillere atılarak sûretlerin özlerini gizlenmiş oldukları karınlardan düşünme kuvvetine sahip olanların nezdine dışarı dökmüş ve bu kötü kâtibin düşüncesini ve kalemini bir tarafa bırakmamışlardır.

Tembîh: Bu âlemde yaşayan kimselere, İslâm Sultanı Azametli Hazret (her şeyi bilen Allah, onun mülkünü devamlı kılsın)’in iyi adaletinin eserleri ile zikredilen kimselerin ufuklarındaki vezirin merhameti gizli değildir. Kitabın başında da münasip dille bahsedildiği gibi, âlemleri süslerle donatan el-Halîk⁸⁶,in de kerâmetler cinsinden yeteri kadar harikuladeliği zuhûr etti. Her mürâî ve[ya] ihlaslı kişi, o Süreyyâ’nın meziyetlerini tasvire gerek bırakmayacak bir tarzda görür. Eğer bir kimse bu aşîkâr hususta şüpheyle donanmayı geçerli kılsa, gece-gündüz, akşam-sabah, hizada ve seferde veya seferin yakınlaştığı esnada istiğfar kelimesini sık sık tekrarlayarak tövbe yoluna sülûk etsin. Zanla hareket etme kusuruna dikkat etmek lazım gelir. Devamlı tövbe etmeye de hassasiyet göstermek gerekir.

Yeni bir tarzda terkip edilmiş bu acayip kitabın yukarıda tahrir olunan kısımlarını içeren nihayeti, hâşiye tarzında ve fihrist üslûbunda yazılmıştır. Ekseriyetinde kelâm, güzel bir tarzda sunulmaya gayret edilmiştir. Masterların icrası fillerin şîğalarına göre olmuş, parıltılı bir süsleme yapılmıştır. Mübteda ve haber uzun, ancak manası açık ibarelerle oluşturulmuştur. Bedî’ kısmındaki ve onun fevkindeki diğer yenilikler, sadece Cihan Padişahı (el-Müste’ân/kendisinden yardım istenilen ona yardım etsin)’nın adaletinin bereketi ile meydana gelmiştir. Nutkun ulu sahibi olan Vezir’in tedbirinin güzelliği Kur’ân ayetlerinde bile tasavvur olunmamıştır. O, “başkan olacak kişi, işi idare edebilecek biri olmalıdır” burhanî kânunu hükmünce, “insanlar meliklerinin dini üzeredirler” delilini hakikat bilir.

Sermayesi kıt bu bendeye, seviyesiz ve vaktini israf eden bu müellife, Hazret’in nurlarından fişkırın ışınların bazısı vesilesiyle (v.297a) lisanın çözülmesi, beyânın cezbi ve parmak uçlarının sürati ihsan olunmuş ve yarım yıl tabir olunan altı ay içerisinde sedeflerdeki çıkarmak ve lütuflar sahibinin indinde yer bulan geçmişleri zikretmek ilham olunmuştur. Bu, bütün acayıplıklardan daha acayip bir durumdur.

Haber: İlham olunan şeyleri karaladığım ve önemli olan şeylerin içinden daha mühim olanlarını tamamladığım günlerde, bu te’lifi ters-yüz edip temyiz edinceye kadar bizzat gonchânedeki (hazine/mahzen) kalarak bir gün bile gönül rahatlığı bulmadım. Bu,

⁸⁶ Muhtemelen müellif burada, “*el-Halîk*” kelimesi ile, v. 1b’de “*el-Veledü’s-Şefîk ve’l-Hâfidü’l-Halîk*” ismini verdiği kendi eserine telmihte bulunmaktadır.

ancak Hakaniyye devleti ve el-Hâniyye sultanlığının nöbeti için takdim olunmuş Rahmanî mevhibelerdendir.

Buna binaen, bu tasnif olunan kitap bütün dünyanın ufuklarında dolaşsın, dönemindeki ders almamış kimseler arasında elden ele geçsin ve sırrının verdiği gamlar şefkat erbabının keşfiyle te'vil olunsun. O iki hazretin yoluna hediye olarak bu eseri tasnif edenin gölgesi, aylar ve yıllar müddetince, hususî ve umumî cevherler üzerindeki gölgeliğin gölgesi olsun. Devletlerinin velileri, miskinlerin ve yolda kalmışların mürebbisi olsunlar. Memleketlerinin düşmanlarını ağlatsınlar. İletli şahısların iniltilerini gevşememiş suyûf-ı kâhire (kahredici kılıçlar/Kahire kılıçları) ve mühenned-i zâhire (parlak Hind kılıçları) ile ebediyen kessinler. el-Melik ve el-Celîl olan Allah, el-Kefîl olmanın merhametini geniş ile uzun arasını temyiz eden her kese hasrettiği müddetçe, cemîl olan şu âleme icabet ederek fakirin ve zelîlin duasını kabul eder. Allah bize yeter. O ne güzel bir vekildir. Onun büyüklüğünün sahası ne güzel bir dinlenme yeridir.

Çeşitli fasıllardan oluşan bu kitabın te'lifi, **733** yılının Zi'l-Hicce ayınının 13. günü, Teşrik günlerinin (Kurban bayramının 2-4. günleri) âhirinde, eyyâmü'l-bîz'in (her ayın 13-15. günleri) evvelinde, hilelerden korunmuş Nekîde mahrûsesinin varoşundaki mağfîret edilmişlerin başı, teşekkür edilenlerin evveli Nizâmüddîn Ahmed b. Ali (istirahatgâhı rahat, toprağı serin olsun)'nin zâviyesinin suffesinin dâhilinde, evvelce mezkûr müellif el-Kâdî (Allah, takatini kuvvetlendirerek onu riyadan ve kötü anılmaktan uzak etsin ve babalarının ve seleflerinin günahlarına mağfîret ederek onu sevindirsin) eliyle tahkik edilerek tamamlanıp sona erdirildi. Tek ve kifayet edici olan Allah'a hamd olsun. Selâtı, Efendimiz Muhammed Mustafa'ya, ailesine, ehl-i beytine ve akıl sahibi ve nehyedici olan ashabına, meleklere, nebilere, resûllere ve başlangıcı sondan ayıran şeyi (dünyayı) hakkıyla ikmal eden kullara olsun.

İlimlerin kanunlarını, zevkli [fenleri], hakikat mahsulü tefsirleri, sahih hadisleri, sarîh kıssaları, dinî kısımları içeren **bu kitabın yazılması**, sıhhatine ve metânetine ittifakla itimad edilen ufuklardaki muteber yüz kitaptan tercih olunan Ebu Zeyd el-Belhî'nin *el-Bed'*i, eş-Şihâbî'nin *et-Târîh*'i, es-Sa'lebî'nin *'Arâyisü'l-Mecâlis*'i, el-İmam el-Müctehid Mevlanâ Fahrüddîn er-Râzî'nin *et-Tefsîrü'l-Kebîr*'i, ez-Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, *Câmi'u'l-Usûl fî-Ekâvili'r-Resûl*, Ebu Tâlib el-Mekkî'nin *Kütü'l-Kulûb*'u, el-Üstâd Ebu Kasım Kuşeyrî'nin *Risâle*'si, el-Allâme es-Sa'îd Ebu Hâmid el-Gazzâlî'nin *İhyâ*'sı, el-İmam el-Müceddid Dinüllahtâcüddîn'in *Hakâyikü'l-*

‘Ârifîn’i, ez-Zicü’n-Nücûmî, et-Taksîmü’l- ‘İlli, et-Tetmîmü’l- ‘Amelî, ‘Akâyidü’l- ‘Ukûd, es-Sâbûnî’nin *Usûl’ü* ve dahi *İnzimâmü’l- ‘Âlemîn, Nuhabü’l-Milel ve’n-Nihal*, (v.297b) *Nesrû’d-Dürr*, Ebu Mansûr el-Mâturîdî’nin *Elfâzü’l-Küfr’ü*, ed-Debbûsî’nin *Münâzarât’ı*, *el-Mübâhasâtü’ş-Şettâ*, el-Müellif el-Kudsî tarafından te’lif olunan *Furû’u’l-Fıkh, Teşrîhü’t-Tıbb* ile tek tek zikri uzun sürecek olan diğer kitaplar gibi muhtelif eserlerin özlerinin çıkarılıp hülasa edilmesinden oluşmuştur.

el-Latîf olan Rabbinin affını ricâ eden bu zayıf kul, aslen Heraklîli, ikamet yeri olarak Aksaraylı olan Yusuf b. Bencâr b. Alparslan (Allah, sonunu güzel kılsın, ardından gelenlerin iyiliği için afiyetini devam ettirsin)’dır. Bu nüshanın Dârü’z-zafer Aksara[y] şehrinin bânınındaki yazımının son bulması, **741** yılının Muharrem-i Mükerrerem ayının 12. günü olan Pazar gününe denk geldi.

Âlemlerin Rabbi olan Allah’a hamd olsun. Onun selatı, Muhammed’e, ailesine ve âlim sahabelerine olsun. el-Emîn hakkı için âmin. Selam, el-Hüda’ya tâbi olan kimselere... (v.298a)

SONUÇ

Geçmişte elyazısı ile kaleme alınmış metinlerin, zamanla ortaya çıkması muhtemel tahrifatlardan âzâde bir şekilde aslına sadık olarak ortaya konulmaya çalışılması, her şeyden önce geçmişî layıkıyla idrak edebilmek ve ilmî birikimin seyrini hakkıyla takip edebilmek açısından ifâ edilmesi lâzım gelen bir vazifedir. Eserin müellifine karşı gösterilmesi gereken asgari vefa borcu da bunu ilzâm eder. Ancak bir metni sağlıklı ve aslına sadık bir şekilde ortaya çıkarabilmek her zaman mümkün olamaya bilmektedir. Müellif nüshası türlü nedenlerle ortadan kalkmış bir metni, sonraki istinsahları ile inşa etmeye çalışmak; nüsha farklılıkları içinde müellifin kastının veya ifadesinin hangisi olduğunu tespit etmeye gayret etmek ne kadar zor ise, bir tek nüshası bulunan bir metindeki bozulmuş veya üzerinde şüphe ve tereddüd hâsıl olan kelime ve ibareleri okumak da o kadar sıkıntılı bir iştir. Bir de, mevcut nüsha müellife değil de, bir müstensihe aitse durum daha da içinden çıkılmaz bir hâl alabilmektedir. İşte bu çalışmada bizim başımıza gelen de bu ikinci durum, yani müellife ait olmayan ve başka bir benzeri bulunmayan bir nüsha üzerinden metni tashih etmeye çalışmak olmuştur.

Ferağ kaydından anlaşıldığı kadarıyla, müellif nüshasından sekiz sene sonra istinsah edilen elimizdeki nüsha, tekliğinin dışında özünde de bazı kusur ve sıkıntılarla maluldü. Karşılaştığımız güçlüklerden biri, bazısı daha kötü olmak kaydıyla yaklaşık yirmi varakta, muhtemelen rutubetlenmeden mütevellid mürekkebin dağılarak yazının bozulmuş olmasıydı. Bir diğeri ise bazı kelimelerin noktalamalarında tasarrufa gidilmesi, hatta bazen noktalamadan tümüyle sarf-ı nazar edilmesiydi. Ayrıca takriben 300 varak tutan Farsça bir metni doktora süresi içinde tashih etmek, bazı kısımlarını tercüme ederek üzerine bir de değerlendirme yazmak, açıkçası bizi bir hayli sıkıntılı ve meşakkatli bir süreçle baş başa bıraktı.

Tashih, tercüme ve tahlil şeklinde birbiriyle bağlantılı ve birbirinin devamı olan bir çalışma sürecinin neticesinde, bugün iki cilt olarak ortaya çıkmış olan bu çalışmanın ilk evresi, ifade ettiğimiz üzere, tashih kısmı olmuştur. Karşılaştırma yapmak için başka bir nüsha elimizde bulunmadığından, tabii olarak metni tahkik etmemiz mümkün olamamıştır. Ancak tashih edilen metne düştüğümüz dipnotlardan da fark edileceği gibi, metni daha sağlıklı kılmak adına, müellifin kaynak olarak kullandığını belirttiği eserlere

de müracaat ettiğimizi ya da aynı konuyu işleyen diğer kaynaklardan istifade ile metni çözmeye çalıştığımızı belirtmemiz gerekir.

Takriben 600 sayfa tutan ve mesaimizin büyük bir kısmını alan *el-Veledü's-Şefik* metnini çalışırken, bilhassa Farsça klasik metinleri tashih hususunda ortak ve geçerli bir tek metodolojik tarzın bulunmaması bizi bir tercih yapmak zorunda bırakmıştır. Buna göre sonu sesli olarak biten bir harften sonra gelen dal (د) 'in zel (ذ) tarzında yazılması, bugün çonanki (چنانکه) ve înkî (اینکه) şeklinde imlâ edilen kelimelerdeki he (ه) 'nin gösterilmemesi gibi, dönemin yazım geleneğini yansıttığını düşündüğümüz, müstensih'in imlasını mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme gayreti içinde olduk. Ancak Arap alfabesinde bulunmayan ve elyazması halindeki klasik metinlerde de pek gösterilmeyen Farsça'ya mahsus harfleri (گ، ز، چ، پ) gösterdik ve metni paragraflara ayırdık. Müellif tarafından muhtemelen vurgulamak, dikkat çekmek veya başka bir konuya geçiş yapıldığını belirtmek amacıyla kırmızı mürekkeple yazılmış olan ibareleri, biz de koyu olarak verdik. Bütün gayretimize rağmen doğruluğu hususunda nihaî bir kanaate ulaşamadığımız, hakkında oluşan şek ve şüpheyi izale edemediğimiz kelimeleri ise altı çizili olarak yazdık.

Seci'li ve musanna'lı nesri, mananın önüne geçen süslü ifadeleri ve zaman zaman âyet, hadis, hikmet ve darb-ı mesellerle desteklenen anlatımı bakımından *el-Veledü's-Şefik*'in, bilhassa Moğol döneminde gelişme kaydeden fennî nesre yaklaştığını, konuları ve ansiklopedik tarzı ile de yine Moğollar zamanında pek çok örneği görülen Farsça muhtasar tarih yazım geleneğine yaslandığını söylemek mümkündür. Ancak fennî nesrin belirgin vasfı olan Arapça kelimelerin yoğun olarak kullanılmasını, müellifinin ifadesiyle, onun Arapça kitaplardan Farsça'ya tercüme edilerek derlenmiş bir eser olmasına bağlayarak izah etmek de imkan dahilindedir. Hakikaten müellifin kaynak olarak kullandığı eserlerle yapmış olduğumuz karşılaştırmalar, asıl metindeki Arapça kelimelerin mümkün olduğunca korunduğunu göstermiştir. Bununla birlikte müellifin, kendine has üslûbuyla, "alışılmadık bir Farsça" ile yazdığı ve sıfat cümlelerini ardarda sıralamaktan hoşlandığı da inkar edilemez bir gerçektir.

M.F. Köprülü'den buyana *el-Veledü's-Şefik*'in bir kaynak olarak değerine dair sarf edilen sözler, ona karşı ciddi bir alaka uyanmasına sebebiyet vermiştir. Ancak M.A. Köymen'in 1993'te ve A.C.S. Peacock'un 2004'te yayınladıkları makaleleri hariç tutarsak bu ilgi bir neticeye dönüşmemiş ve eser bir bilinmezlik hâlesiyle kuşatılmış

vaziyette günümüze kadar sırrını korumayı bilmiştir. İşte bizim, metni tashih etmek ve bazı bölümleri kısmen bazılarını da bütünüyle tercüme etmekteki maksadımız da, metni ortaya çıkartarak araştırmacıların istifadesine sunmak ve bilhassa da Farsça sıkıntısı çekenlere kolaylık sağlamaktır. Bu yönüyle çalışmamızı, daha sonraki incelemelere zemin teşkil edecek tasvirî bir faaliyet olarak nitelemek mümkündür. Giriş bölümünde eserin yazıldığı zaman ve zemine dair verilen malumat da genel olarak bu amaca, yani metnin daha iyi anlaşılması isteğine matuftur. Bu niyetimizi tez hazırlama süresi içinde gerçekleştirmeye çalışırken, birbiriyle bağlantılı olan ve biri tamamlanmadıkça diğerine geçme imkanı bulunmayan, yukarıda saydığımız çalışma safhalarını ikmal edip eserdeki malumatı tahlil etmeye geçmek açıkçası pek mümkün olamadı. Bu bakımdan başta Kadı Ahmed'in tarihçiliği olmak üzere, onun bazı hususlardaki görüşlerini bir araya getirip tahlil etmenin, tarafımızca ve alanla ilgili çalışmalarda bulunan araştırmacılarca yerine getirilmesi gereken bir vazife olduğunun idraki içindeyiz. Bu cihetle burada bazı hususlara dikkat çekmek ve genel olarak bazı tespitlerde bulunmak istiyoruz.

Metnin içinde ve sonunda zikredilen kaynaklarına baktığımızda *el-Veledü's-Şefik*'in tarih, tefsir, hadis ve edebiyat, daha sınırlı olmak kaydıyla da kelam, tasavvuf, fıkıh, felekiyyât ve tıbbâ dair eserlerden derlenen malumatla ve müellifinin aralara serpiştirdiği şahsî müşahedeleri ve kanaatleriyle teşkil edildiğini görürüz. Bu kadar farklı alanla ilgili eserlerin bir tarih kitabında bir araya gelmesi yadırganacak bir durumsa da, aslında yapılan iş her bölüm için bir ya da birkaç eserin merkeze alınıp özetlenmesi, diğerlerindeki konuyla alakalı malumatın da bu özeti muhtelif yerlerine iliştilmesidir. Bu manada genel olarak tarihe dair kaynaklar, son bölümde ise kelamla alakalı eserler zemini, takip ettikleri metod gereği parçacı bir yaklaşıma sahip bulunan tefsir, hadis ve edebiyat gibi alanlarla ilgili diğer kitaplar da dekoru oluşturmuşlardır, denilebilir. Söz konusu bu kaynak çeşitliliğini, bir başka açıdan; XIV. asrın ilk yarısında Anadolu'da yaşamış, kadılık mesleğine sâlik varlıklı ve eğitilmiş birinin kültür seviyesini ve ilgi gösterdiği alanları tespit veya söz konusu dönemde Anadolu'da dolaşımda bulunan kitapları tayin etmek bakımından da ele almanın mümkün olacağını şimdilik belirtmekle yetinelim. Öyle ki bu eserlerden bir kısmı alanının klasikleri arasında yer alıyor ve bugün biliniyorsa da, diğer bir kısmı ya imha olmuştur ya da hâlâ keşfedilmeyi beklemektedir.

Kadı Ahmed'in muhtasar bir eser yazma niyetiyle kitabında detaylara pek girmedığı ve daha ziyade malumumuz olan hususlar etrafında dolaştığı bir vakıadır.

Ancak onun zaman zaman konu dışına çıkıp meseleyle ilgili şahsî kanaatini izhar etmesi veya bir anekdot vasıtasıyla meseleyi kendi dönemine bağlaması ya da sözünü ettiği kişiyle ilgili düşüncesini bir dua cümlesine sıkıştırması, bir taraftan metnin monotonluğunu giderip ifadeye hareketlilik kazandırmaya, diğer taraftan da okuyucuya hissettirmeden belli bir bakış açısı vermeye matuf olmalıdır. *el-Veledü 'ş-Şefik'* in evvel emirdeki hedefi, bir talebenin tahsiline katkıda bulunmak olduğuna göre, bu kanaatler, tarihte ve yakın geçmişte vuku bulan hadiseler ve yaşamış kimseler içinde neyin veya kimin iyi, neyin veya kimin kötü olduğuna dair bir rehber niteliği taşıyacaktır. Bu yönüyle eserin ansiklopedik mahiyetinin yanında didaktik ve propagandist yönüne de dikkat etmek önem arz etmektedir.

Kadı Ahmed'in bir fert olarak temsil ettiği anlayışın ve dönemindeki hadiseler karşısında takındığı tavrın da üzerinde durulması gerektiğini düşünüyoruz. Bununla birlikte peşinen ifade etmek gerekir ki, onun kötü şeyleri ifşa etmeme anlayışı, nüfuzlu kimseler veya her tarafı kapladığını söylediği kötü inanç sahipleri karşısında ikrar etmiş olduğu acziyeti, muhtasar bir eser kaleme alma anlayışıyla birleşince, bu hususta da kanaatimizi pekiştirecek açıklamalarını derinleştirmesine engel olur. Bu manada *el-Veledü 'ş-Şefik'* in dönemin diğer kaynaklarını destekleyici ve takviye edici hüviyeti, müellifi ve dönemi için de söz konusudur. Ancak Kadı Ahmed'in yerli yersiz yakınmaları, kendisinden bahsederken daima mağduriyetini vurgulaması ve doğru yoldakilerin az düşmanların ise çok olduğu zehabı, kanaatimizce meslekî algı neticesi oluşmuş bir hâlet-i rûhiyenin eseridir. Yani bir kadı/hukukçu olması, onu kural ve kaidelerle belirlenmiş bir hayat nizamına özlem duymaya; hâlin ve geleceğin daima bozulma ve dejenerasyon istikametinde aktığı anlayışını benimsemeye sevk etmiş olabilir. Bu arada onun, yıkılmış ve yıkılmakta olan Selçuklu-İlhanlı idaresinin bir memuru olarak, ortaya çıkan asayiş ve emniyet sıkıntılarıyla doğrudan doğruya muhatap kalmış olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir.

Kadı Ahmed'in, muayyen bir medrese eğitiminden geçip geçmediği tam olarak açık değilse de, kitabında, akaide mahsus konuları içeren kelâma dair müstakil bir bölüm açması ve Hz. Peygamberin sîresi, şemali, ahlakı ve faziletini ele alan dördüncü bölümü tasavvufî bir bakış açısıyla yazmış olması, onun fıkıh-kelam-tasavvuf zeminindeki medrese müfredat ve öğretimini içkinleştirdiğine delalet edebilir. Kadı olmasına rağmen fikhî meselelerden sarf-ı nazar etmesi ise, Gazzalî'de de görülen bir tavrın sonucu gibi görünmektedir. Zira beşinci bölümün girişinde, şiirsel bir anlatımla verilen ipuçlarından onun, fikhî, dünyevî ve teknik bir ilim olarak gördüğünü, salt

hukukî meselelerle ilgilenmenin de kişinin uhrevî âlemine bir katkısı olamayacağı, hatta kişiyi dünyevileştireceği kanaatinde olduğunu anlıyoruz.

Genel olarak peygamberler tarihi, İslâm tarihi, fizikî ve felekî coğrafya, kıyamet âlametleri, berzah ve âhret hayatı, Hz. Muhammed'in sîresi, şemâili, ahlakı ve faziletleri ile kelama dair konuları içeren *el-Veledü's-Şefik*'e bir başka açıdan göz attığımızda, onu günümüze kadar gelen ve Anadolu'daki hâkim İslâmî anlayışı oluşturan bir geleneğin ürünü olarak okumak da mümkündür. Kadı Ahmed'in bir kadı olarak almış olduğu eğitimin yanında sahip olduğu kitabî kültür, avam/halk ve havas/seçkinler ayrımında avama karşı takındığı menfi tutum ile havasa yüklediği müspet misyon, tarihin derinliklerinde kalmış bir takım hadiseleri verirken tercih ettiği perspektif, Hz. Muhammed'e ve Ehl-i beytine karşı kullandığı hürmetkar dil, ilgili ve irtibatlı bulunduğu kültürel merkezler, dönemdeki hadiseler, şahıslar ve bazı zümreler için kullandığı uslûp, kanaatimizce mezkûr tavrın bir yansımasıdır. Bu bağlamda onun, Anadolu'da sonraları siyasî-dinî bazı oluşumlara yol açacak bugün "heterodoks" dediğimiz zümre ve cereyanlara karşı gösterdiği tepkinin de, Sünnîliğin, "Cahiliye dönemi adetleri" olarak nitelediği ve şirk olarak gördüğü İslâm öncesi inanç ve tavırlara karşı geliştirdiği reaksiyonun bir yansıması olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Bu bakımdan, devlet veya devlet adamları tarafından desteklenen medreselerde öğretilen "kitabî İslâm"ın Anadolu Selçukluları dönemindeki hikayesini yazmak için Kadı Ahmed ve eseri, bizlere önemli ipuçları verecektir.

Ancak Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde merkeze ve itidalli bir orta yola yakınlığıyla tezahür eden ve "sünnîlik" olarak nitelediğimiz bu tutumu, tümüyle devlet tarafından desteklenen ve yönlendirilen bir anlayış ve olgu olarak sunmak da kanaatimizce mümkün ve de doğru değildir. Zira bu anlayışın tipik bir örneği olduğunu söylediğimiz Kadı Ahmed'in yaşadığı dönem, devlet otoritesinin zeval bulduğu ve dahilî çekişmelerin yoğunlaştığı bir zamana tekabül eder. Bu nedenle söz konusu tutumun zaman ve mekanı aşan bir karakteri bulunduğunu; bununla birlikte istikrar ve müesseseleşme ile yakın bir irtibatı olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Zaten mahdut sayıda bulunan dönemin kaynakları içinde *el-Veledü's-Şefik* ve hayatı, eğitimi, inançları ve tutumlarıyla Kadı Ahmed, bir çok bakımdan incelenmeyi hak etmektedir. Yapmış olduğumuz bu çalışma bundan sonraki tetkik ve tahliller için mütevazî de olsa bir katkı sağlayacak olursa, kendimizi bahtiyar hissedeceğiz...

BİBLİYOGRAFYA

- AFŞAR, İrec, “Fihrist-i İcmalî Çihil Mecmu‘a”, *Miras-ı İslamî İran Defter-i Pencom*, ed. Resul Ca‘feriyân, Kum 1376, s. 565-639.
- , “Tâzehâ ve Pârehâ-yı İran-şinâsî (48)”, *Buhara*, Cilt VIII, Sayı 44, Tahran 1384/2005, s. 115-135.
- AHMED B. MAHMUD, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, c. I-II, İstanbul 1977.
- AKA, İsmail, “Aksaray”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul 1989, s. 293.
- , “Moğollar ve Timurlular Devri ile İlgili Türk Kaynakları”, *İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası 1*, Ankara 2002, s. 59-67.
- AKSARAYÎ, Mahmûd b. Muhammed, *Müsâmeretü’l-Ahbâr ve Müsâyeretü’l-Ahyâr*, Süleymaniye Kütp. Yeni Cami Böl. No: 827.
- , *Müsâmeretü’l-Ahbâr ve Müsâyeretü’l-Ahyâr*, nşr. Osman Turan, Ankara 1944.
- , *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.
- AKŞİT, Ahmet, “Selçuklular Devrinde Niğde Vilâyet ve Şehrinin Yönetimi”, *Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi Üzerine*, ed. Musa Şaşmaz, İstanbul 2008, s. 7-13.
-, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Farsça nşr. ve Türkçe trc. Feridun Nâfiz Uzluk, Ankara 1952.
- ANNA KOMMENA, *Alexiad*, çev: Bilge Umar, İstanbul 1996.
- ATEŞ, Ahmed, “Anadolu’nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-din Muhammed al-Fargani”, *Belleten*, c. XXIII/91, Ankara 1959, s. 415-456.
- , “Hicrî VI-VIII/XII-XIV. Asırlarda Anadolu’da Farsça Eserler”, *Türkiyat Mecmuası*, c. VII-VIII, İstanbul 1945, s. 94-135.
- AYDIN, Cengiz-AYDIN, Gülseren, “Batlamyus”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul 1992, s. 196-199.
- BAHAR, Melikü’ş-Şuarâ Muhammed Takî, *Sebk-i Şinâsî*, c. I-III, Tahran 1382.
- BAYKARA, Tuncer, “Türkiye Selçuklularında İdarî Birim ve Bununla İlgili Meseleler”, *Vakıflar Dergisi*, sayı XIX, Ankara 1985, s. 49-60.
- BAYRAM, Mikail, “Anadolu Selçukluları Zamanında Evhadî Dervişler”, *Türkler*, c. VII, Ankara 2002, s. 320-327.
- , “Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı”, *Türkler*, c. VI, Ankara 2002, s. 365-379.
- , “Ereğlili Şeyh Şihabüddin Makbul Kimdir?”, *Selçuk Ün. Selçuklu Araştırmaları Merkezi III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1994, s. 119-126.
- , *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, Konya 1991.
- , *Bacıyan-ı Rum (Anadolu Selçukluları Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı)*, Konya 1987.
- , *Şeyh Evhadüddin Hamid el-Kirmanî ve Evhadiye Tarikatı*, Konya 1993.

- , *Şeyh Evhadüddin Hâmid el-Kirmanî ve Menâkıbnâmesi*, Konya 2005.
- el-BELHÎ, Ebu Zeyd Ahmed b. Sehl, *Kitâbü'l-Bed' ve't-Tarih*, hşy. Halil İmran el-Mansûr, c. I-II, Beyrut 1997.
- BEYÂNÎ, Şirin, “Tarihte Moğol Dünyası” trc. Ali Ertuğrul, *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan: Tarihin İçinden*, İstanbul 2006, s. 61-67.
- BOZKURT, Nahide, “Me'mûn”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 101-104.
- CAHEN, Claude, “Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı”, çev. Nejat Kaymaz, *Ankara Ün. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. VII, Sayı 12-13, Ankara 1969, s. 193-221.
- , *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1994.
- el-CÜVEYNÎ, Ata Melik Alaüddin, *Tarih-i Cihanguşâ-yı Cüveynî*, tsh. Mirza Muhammed Kazvinî, c. I-III, Tahran 1367 (Leiden 1912 neşrinden tıpkı basım).
- ÇAKAN, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı –Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usulleri-*, İstanbul 2003.
- DARKOT, Besim, “Niğde”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. IX, Eskişehir 1997, s. 253-256.
- DEVLET, Nadir, “Altın Ordu”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, red. Hakkı Dursun Yıldız, c. IX, İstanbul 1992, s. 103-179.
- DIRAŞAN, Mehdi, “Nesr-i Zebân-ı Fârisî der Türkiye ve Şinasânîden Çend Kitab, Mecmua-i Suhanrânîhâ-yi Devvomîn Kongre-i Tahkikât-i İrani” (Meşhed, 11 ta 16 Şehrivermah 1350), *Cild-i Evvel, Dânişgede-i Edebiyat ve Ulûm-ı İnsanî Dânişgâh-ı Meşhed*, yay. haz. Hamid Zerrinkub, Meşhed 1351, s. 93-106.
- EBU DAVUD, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen-i Ebu Davud*, c. I-V, İstanbul 1992.
- EFLÂKÎ, Ahmet, *Âriflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, c. I-II, İstanbul 1989.
- EMECEN, Feridun M., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2005.
- ERTUĞRUL, Ali, “Allâme Şemsüddin Muhammed b. Mahmûd Âmulî, Nefâisü'l-Fünûn fi 'Arâyisi'l-'Uyûn”, *Marife Bilimsel Birikim*, Yıl 6, Sayı 1 (Bahar 2006), Konya 2006, s. 247-255.
- , “el-Veledü's-Şefîk: Eserî Erzişmend ez Evâhir-i Deverân-ı Selçûkiyyân-ı Anatolî (Telif 733 Kamerî)”, *Farsça'ya terc. Nasrullah Sâlihî, Kitâb-ı Mâh Târîh ve Coğrafya*, Cilt VIII, No: 6-7 (Sayı 90-91), Tahran 1384/2005, s. 19-25.
- , “Menba'-şinâsi-yi Tavsîfî Târîh-i Selçûkiyyân-ı Anatolî”, *Farsça'ya terc. Nasrullah Sâlihî, Kitâb-ı Mâh Târîh ve Coğrafya*, Cilt IX, No: 5-7 (Sayı 101-103), Tahran 1385/2006, s. 40-75.
- ESTERÂBÂDÎ, Aziz b. Erdeşir, *Bezm u Rezm*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara 1990.
- FAZLIOĞLU, İhsan, “İbn Sertâk [Muhammed Sertakoğlu]”, <http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=166> (01.06.2009).
- el-GAZZÂLÎ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din*, tsh. Bedevî Ahmed Tabâne, c. I-IV, Endonezya 1952.
- , *İhyau Ulumi'd-Din*, trc. Ahmed Serdaroğlu, c. I-IV, İstanbul 1986.

- , *Nasihatü'l-Mülûk*, tsh. Celâleddin Hümâyî, Tahran 1367.
- GORDLEVSKÎ, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Ankara 1988.
- GÖDE, Kemal, *Eratnalılar (1327-1381)*, Ankara 1994.
- GÜL, Muammer, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, İstanbul 2005.
- GÜLŞENÎ, Abdülkerim, "Ferheng-i İran der Kalemrev-i Türkân-ı Selçukî", *Hüner-u Merdum*, sayı 171, Tahran 1355, s. 15-24.
- , *Ferheng-i İran der Kalemrev-i Türkân Eş'âr-ı Fârisî Na'im Ferâşârî Şa'ir ve Nüvîsende-i Karn-ı Nuzdehom Albânî*, Şiraz 1354.
- HALİL EDHEM, *Düvel-i İslâmiye*, İstanbul 1345/1927.
- , *Niğde Kılavuzu*, İstanbul 1936.
- HUART, Clement, "Belhî, Abu Zayd Ahmed b. Sahl", *İslâm Ansiklopedisi*, c. II, Eskişehir 1997, s. 487.
- HÜSREVŞÂHÎ, Rıza, *Şi'ir ve Edeb-i Fârisî der Âsyâ-yı Sağîr tâ Sede-i Dehom-i Hicrî*, Tahran 1350.
- İBN BATÛTA, Muhammed et-Tancî, *Rihletü İbn Batûta: Tuhfetü'Nüzzâr fi-Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*, tahkik: Muhammed Abdülmun'im el-'Aryân, c. I-II, Beyrut 1992.
- , *İbn Batûta Seyahaynâmesi*, sad. Mümin Çevik, c. I-II, İstanbul 1983.
- İBN BÎBÎ, el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî el-Rucedî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, haz. Adnan Sadık Erzi, Ankara 1956 (tıpkı basım).
- , *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, çev. Mürsel Öztürk, c. I-II, Ankara 1996.
- İBN FAKÎH HEMEDÂNÎ, Ebu Bekir Ahmed b. Muhammed, *Muhtasarü Kitabi'l-Büldân*, edit. M. J. De Goeje, Leiden 1967.
- İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, thk. İhsan Abbâs, c. I-VII+I, Beyrut 1970.
- İBN KEMAL, *Tevârih-i Âl-i Osman*, yay. haz. Şerafettin Turan, Ankara 1970.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. I-XIV, Beyrut 1966.
- İBN SA'D, Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. I-VIII+I, Beyrut 1957-1960.
- İBNÜ'L-ARABÎ, *Fusûsu'l-Hikem*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul 2006.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebu's-Saadât Mecdüddin Mübarek b. Muhammed el-Cezerî eş-Şeybânî, *Câmi'u'l-Usûl min-Ehâdisi'r-Resûl*, tah: Abdulkadir el-Arnaut, c. I-XI, Şam 1969-1972.
- İBNÜ'L-ESÎR, İzzüddin Ali b. Ebî'l-Kerem eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I-XII+I, Beyrut 1995 (Brill 1867 neşrinden).
- , *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, trc. Komisyon, c. I-XII, İstanbul 1985-1991.

- İBNÜ'L-İMÂD, Ebu'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed, *Şezerâtü'z-Zeheb fî-Ahbâri men-Zeheb*, c. I-VIII, Beyrut, t.y.
- İBNÜ'L-KEMAL, İlyas b. Ahmed, *Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Eser: Keşfu'l-Akabe*, nşr. Mikail Bayram, Konya 1981.
- İBNÜ'L-KİFTÎ, Cemâlüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf eş-Şeybânî (ö. 646/1248), *Tarihu'l-Hükemâi Kiftî*, haz. Behmen Dârâî, Tahran 1371.
-, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, yay. Osman Turan, Ankara 1984.
- KAFALI, Mustafa, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Türkler*, c. VI, Ankara 2002, s. 177-193.
- KAFESOĞLU, İbrahim, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", *İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Tarih Enst. Dergisi*, sayı: 10-11 (1979-1980), İstanbul 1981, s. 1-28.
- , "Melikşah", *İslâm Ansiklopedisi*, c. VII, Eskişehir 1997, s. 665-673.
- , *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1992.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Farsça ve Farsça Eserler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, ed. A.Y. Ocak, c. II, Ankara 2006, s. 487-491.
- KARTAL, Ahmet, "Anadolu'da Farsça Şiir Söyleyen Türk Şairler (XI-XVI. Yüzyıllar)", *Türkler*, c. VII, Ankara 2002, s. 682-695.
- KATİP ÇELEBÎ, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Cihannüma*, İstanbul 1145/1732.
- KAYA, Mahmut, "Beytü'l-Hikme", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul 1992, s. 88-90.
- KAYMAZ, Nejat, *Pervâne Muînü'd-dîn Süleyman*, Ankara 1970.
- KAZVİNÎ, Hamdullah Müstevfî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, tashih ve haşiye: Muhammed Debîr-siyâkî, Kazvîn 1381.
- KESİK, Muharrem, "Dânişmendliler-Türkiye Selçuklu Devleti İlişkileri (1116-1164)", *Dânişmendliler Döneminde Niksar'da Tıp ve Kültür Sempozyumu Tebliğleri*, Niksar 2000, s. 52-73.
- , "Sultan Melikşah (Şahinşah) ve Sultan I. Mesud Dönemleri", *Türkler*, c. VI, Ankara 2002, s. 547-565.
- , "Türkiye Selçukluları ile Dânişmendliler Arasındaki İlişkiler", *Türkler*, c. VI, Ankara 2002, s. 537-546.
- , *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir fî-Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994.
- , *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara 2003.
- KESKİN, Mustafa, "Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, c. VI, Ankara 2002, s. 529-536.

- KILIÇ, Mahmud Erol, “İbnü’l-Arabî’nin I. İzzeddin Keykâvus’a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dinî ve Siyasî Tarihine Bakış”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, c. II, Konya 2001, s. 11-28.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları” *Belleten*, Cilt VII/1, sayı 25-27, Ankara 1943, s. 379-522.
- , *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara 1972.
- , *The Seljuks of Anatolia Their History and Culture according to Local Muslim Sources*, trc. Gary Leiser, Salt Lake City 1992.
- KÖYMEN, Mehmed Altay, “Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü’ş-Şefik”, *Belgeler Dergisi*, Cilt XV, Sayı 19, Ankara 1993, s. 1-22.
- , *Selçuklular Devri Türk Tarihi*, Ankara 1998.
- el-KUŞEYRÎ, Ebu’l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, Beyrut 2001.
- KUTLUER, İlhan, “Belhî, Ebû Zeyd”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul 1992, s. 412-414.
- el-MAKRİZÎ, Takiyyüddin Ahmed b. Ali, *Kitâbü’s-Sulûk li-Ma’rifeti Düveli’l-Mülûk*, tahkik: Muhammed Mustafa Ziyâde, c. I (I-III) – II (I-III), Kahire 1956-1958.
- MEHMED NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, haz. Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen, c. I-II, Ankara 1949.
- MEHMED ŞÜKRÜ, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu: Bitlisli İdris’in “Heşt-Bihîşt” Adlı Eserine Göre*, Ankara 1934.
- MEİSAMÎ, Julie Scott, *Persian Historiography to the End of the Twelfth Century*, Edinburgh 1999.
- el-MEKKÎ, Ebu Tâlib Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hârisî, *Kâtu’l-Kulûb fî-Muameleti’l-Mahbûb*, c. I-II, Beyrut t.y. (Kahire, 1310 neşrinin tıpkı basımı).
- MELİKOF, Iréne, *Le Destan d’Umur Pacha (Düstûrnâme-i Enverî)*, Paris 1954.
- MERÇİL, Erdoğan, “Selçuklular Dönemi ile İlgili Türkiye’deki Kaynak ve Araştırmalar”, *İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası 1*, Ankara 2002, s. 23-39.
- MEVLÂNÂ, Celâleddin Rumî, *Mektûbât-ı Melâna Celâleddin-i Rumî*, tas. Tevfik Sübhânî, Tahran 1381.
- MİFTAHAH, İlhâme-VELÎ, Vahab, *Nigâhî be-Revend-i Nüfûz ve Gösteriş-i Zebân ve Edeb-i Farisî der Türkiye*, Tahran 1374.
- MİRHAND, Muhammed b. Hâvendşâh, *Tarihu Ravzati’s-Safâ fî-Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ*, tsh. Cemşid Keyânfer, c. I-XV, Tahran 1380.
- MUHAMMED, Mahmud Câsim, *İbn Hâleveyh ve Cuhûduhu fî’l-Lugati ma’a Tahkiki Kitâbihi “Şerhu Maksûreti İbn Düreyd”*, Beyrut 1986.
- MÜNECCİMBAŞI Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu’d-Düvel (Selçuklular Tarihi II)*, yay. Ali Öngül, İzmir 2001.
- MÜSLİM, Ebu’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim*, c. I-III, İstanbul 1992.

- NEFÎSÎ, Sa'îd, *Tarih-i Nazm ve Nesr der İran ve der Zebân-ı Fârisî tâ Pâyân-ı Karn-ı Dehom-ı Hicrî*, c. I-II, Tahran 1344.
- NERŞAHÎ, Ebu Bekir Muhammed b. Ca'fer, *Tarihu Buhara*, Farsça'ya trc. Ahmed b. Muhammed el-Kubâvî, tashih: Müderris Razavî, Tahran 1363.
- NİĞDELİ KADI AHMED, *el-Veledü 'ş-Şefik ve 'l-Hâfidü 'l-Halîk*, Süleymaniye Kütp. Fâtih Böl. No: 4518 (Eski No: 4519).
- NİŞABURÎ, Zahîrüddin, *Selçuknâme* (Ebu Hâmid Muhammed b. İbrahim'in *Zeyl-i Selçuknâme*'si ile birlikte), nşr. Muhammed Ramazanî, Tahran 1332.
- , *Selçuknâme*, ed. A.H. Morton, Antony Rowe (UK) 2004.
- en-NUVEYRÎ, Şihabüddin Ahmed b. Abdülvehab, *Nihâyetü 'l-Ereb fi-Fünûni 'l-Edeb*, thk. Müfid Kumeyha, Abdülmecid Terhînî vd., c. I-XXXIII+I, Beyrut 2004.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1996.
- OFLAZ, Mustafa, "Niğde", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 92-95.
- ORAL, M.Z., "Selçuk Sanatına Ait Bir Şaheser: Hüdavend Türbesi", *Akpınar*, III/39 (1939), s. 1-16.
- ÖNKAL, Hakkı, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İbn Bîbî", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 379-382.
- , "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, c. XXI, İstanbul 2000, s. 26-27.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G.-ERDOĞAN, Abdülkadir, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Tarih Yazmaları Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Name-i Aşina*, yıl 6, sayı 15-16, Ankara 2004, s. 63-84.
- , "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Tarih Yazmaları Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, nşr. Osman G. Özgüdenli, İstanbul 2006, s. 389-405.
- ÖZKARCI, Mehmet, "Niğde", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, ed. A.Y. Ocak, c. II, Ankara 2006, s. 267-271.
- , *Niğde'de Türk Mimarîsi*, Ankara 2001.
- ÖZTÜRK, Mürsel, "Selçuklu Araştırmalarında Farsça'nın Önemi", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, c. II, Konya 2001, s. 181-187.
- PEACOCK, A.C.S., "Ahmad of Niğde's al-Walad al-Shafiq and the Seljuk Past", *Anatolian Studies: Journal of the British Institute at Ankara*, c. LIV (2004), s. 95-107.
- PEZDEVÎ, Ebu Yusr Muhammed *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Tercüme ve notlar: Şerafeddin Gölcük, İstanbul 1988.
- POLAT, M. Said, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, İstanbul 2004.
- er-RAZÎ, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *et-Tefsirü 'l-Kebîr - Mefâtihu 'l-Gayb-*, nşr. Abdurrahman Muhammed, c. I-XXXII, Tahran, t.y. (Kahire 1933-1938 neşrinin tıpkı basımı).

- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Câmi‘u’t-Tevârih*, thk. Ahmed Ateş, c. I-II, Tahran 1362.
- , *Câmi‘u’t-Tevârih*, yay. haz. Behmen Kerimî, c. I-II, Tahran 1364.
- RİCE, Tamara Talbot, *The Seljuks in Asia Minor*, Londra 1961.
- RİYAHÎ, Muhammed Emin, *Nüfûz-ı Zebân ve Edebiyat-ı Fârisî der Kalemrev-i Osmanî*, Tahran 1350.
- , *Osmanlı Toplumunda Fars Dili ve Edebiyatı*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul 1995.
- , *Zeban ve Edeb-i Fârisî der Kalemrev-i Osmanî*, Tahran 1369.
- RUNCİMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, c. I-III, Ankara 1998.
- es-SA‘LEBÎ, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Nişaburî, *el-Keşf ve'l-Beyân fî-Tefsîri'l-Kur‘ân -Tefsiriü’s-Sa‘lebî-*, thk: Ebu Muhammed b. Âşûr, c. I-X, Beyrut 2002.
- , *Kıyasü'l-Enbiyâ -Arâisü'l-Mecâlis-*, Beyrut 1994.
- es-SÂBÛNÎ, Nûreddin Ahmed b. Mahmûd, *Maturidiye Akaidi (el-Bidâye fî-Usûli'd-Dîn)*, nşr. ve trc. Bekir Topaloğlu, Ankara 1979.
- SAFÂ, Zebîhullah, *Tarih-i Edebiyât-ı İnan*, c. I-V (toplam 8 cild), Tahran 1366.
- SAYAR, Süleyman, “Makdisi, Mutahhar b. Tâhir”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVII, Ankara 2003, s. 432-434.
- es-SE‘ÂLİBÎ, Ebu Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail Nişaburî (ö. 429/1038), *Tarih-i Se‘âlibî: Ğureru Ahbâri Mülûki'l-Fürs ve Siyeruhum*, Farsça'ya trc. Muhammed Fezâilî, Tahran 1368 (H. Zotenberg, Paris 1900 neşrinden).
- SELÇUK, Affan, “Selçuklu Dönemi İnan Tarih Yazıcılığı”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, yıl VI, sayı 22, Ankara 2006, s. 147-163.
- SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara 1993.
- SEVİM, Ali-YÜCEL, Yaşar, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989.
- SÜMER, Faruk, “Anadolu'da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I (1969), Ankara 1970, s. 1-147.
- , “Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?”, *Belleten*, c. XXIV/96, Ankara 1960, s. 567-594.
- ŞEKER, Mehmet, “Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi”, *Türkler*, c. VI, Ankara 2002, s. 269-282.
- , “Türkiye (Anadolu) Selçukluları Tarihine Dair Bazı Kaynak Çalışmaları ve Menâkıbnâmeler ile Fütüvvetnâmeler”, *İSTEM: İslâm San‘at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî Dergisi*, yıl 3, sayı 5, Konya 2005, s. 79-95.
- , *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, Ankara 1991.
- , *Selçûkiyân: Şikest-i Bizans der Malazgirt ve Gosteriş-i İslâm der Anatoli*, trc. Ali Ertuğrul-Nasrollah Salehi, Tahran 1385/2006.
- ŞEMİSA, Sîrûs, *Sebk-i Şinasî Nesr*, Tahran 1383.

- ŞEŞEN, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.
- ŞİKÂRÎ, *Karamanoğulları Tarihi*, nşr. M. Mes'ud Koman, Konya 1946.
- ŞÜKRÜLLAH, *Behcetü't-Tevârih (Osmanlı Tarihleri içinde)*, çev. Çiftçioğlu N. Atsız, İstanbul 1949.
- et-TABERÎ, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarihu't-Taberî -Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk-*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, c. I-XI, Beyrut 1967.
- TANERİ, Aydın, "Müsameretü'l-Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri", *Ankara Ün. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. IV, s. 6-7, Ankara 1966, s. 127-171.
- , *Celâlî'd-Dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, Ankara 1977.
- TAUER, Felix, "Les Manuscrits Persans Historiques des Bibliothèques de Stamboul", *Archiv Orientalni*, III (1931), s. 87-118, 303-326, 462-491; IV (1932), s. 92-107; 193-207.
- , "555 Nusha-i Farisî-yi Tarih der Kitabhânehâ-yı İstanbul", ilavelerle Farsça'ya trc. İrec Afşar, *Nâme-i Bahâristân*, I/1, Tahran 1379/2000, s. 85-98.
- TAUER, Felix/AFŞAR, İrec, "İstanbul Kütüphaneleri Farsça Tarih Yazmaları", ilavelerle Türkçe'ye trc. Osman G. Özgüdenli-Abdülkadir Erdoğan, *Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı*, İstanbul 2005, s. 287-326.
- , "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Tarih Yazmaları", ilavelerle Türkçe'ye trc. Osman G. Özgüdenli-Abdülkadir Erdoğan, *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, nşr. Osman G. Özgüdenli, İstanbul 2006, s. 407-447.
- TOGAN, A. Zeki Veleddî, *Tarihte Usûl*, İstanbul 1985.
- , *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981
- TOKSOY, Ahmet, "Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu'ya Yapılan Türk Akınları", *Türkler*, c. IV, Ankara 2002, s. 678-693.
- TURAN, Osman, "Moğol Dönemi, Dağılış ve Beyliklerin Ortaya Çıkışı", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, editör: Ahmet Yaşar Ocak, c. I, Ankara 2006, s. 117-121.
- , "Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak: Fustatu'l-Adele fi-Kavâ'idî's-Saltana", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 531-564.
- , "Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu", İng. çev. Kasım Turhan, *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, c. I, İstanbul 1988, s. 241-269.
- , *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973.
- , *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1993.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1999.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Giriş: Akâid-Kelâm Tarihçesi, Taftazânî ve Şerhu'l-Akâid", *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi: Şerhu'l-Akâid*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1991.
- UNŞİ, *Selçuk Şehnâmesi*, Farsça metni ile Türkçe tercümesi: M. Mes'ud Koman, Konya 1942.

- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984.
- VELİ, Vahab, “İran’ın Selçuklular Dönemi Önemli Tarihi Kaynaklarından Bazılarının Tanıtımı”, *İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası I*, Ankara 2002, s. 11-21.
- WITTEK, Paul, “Nigde”, *Encyclopaedia of Islam*, c. VIII, Leiden 1995, s. 15-16.
- , *Menteşe Beyliği*, çev. O.Ş. Gökyay, Ankara 1999.
- , *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*, çev. Fatmagül Berktaş, Ankara 1985.
- YAKUT el-HAMEVÎ, Şihâbüddin Ebî Abdillâh, *Mu‘cemü’l-Buldân*, c. I-V, Beyrut 1957.
- YAVUZ, Mehmet, “Anadolu Selçukluları Devrinin Arapça Yazan Önde Gelen Müellifleri”, *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, yıl 3, sayı 11, Ankara 2003, s. 7-21.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Anadolu’nun Fethi”, *Türkler*, c. VI, Ankara 2002, s. 194-202.
- , *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu’nun Fethi*, İstanbul 1944.
- YÜCEL, Yaşar, *XIII-XIV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çobanoğulları, Candaroğulları Beylikleri*, Ankara 1980.
- ez-ZEMAHŞERÎ, Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an-Hakaiki Gavamizi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvil fî-Vucûhi’t-Tenzîl*, c. I-II, Kahire 1890.
- ez-ZİRİKLÎ, Hayreddin, *el-A‘lâm: Kâmûsu Terâcim li-Eşheri’r-Ricâli ve’n-Nisâ*, c. I-VIII, Beyrut 2002.

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**ANADOLU SELÇUKLULARI
DEVİRİNDE YAZILAN BİR KAYNAK:
NİĞDELİ KADI AHMED'İN
EL-VELEDÜ'Ş-ŞEFİK VE'L-HÂFİDÜ'L-HALÎK'İ**

CİLT II
(FARŞA METİN)

Ali ERTUĞRUL

Danışman
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ

İzmir
2009

الولد الشفيق و الحافد الخليق

تأليف

قاضي أحمد نكیدی ختنی

در زیر نظر

رضا صواش

تصحیح و تعليقات

علی ارطغرل

ازمیر

2009

كتاب مسمى بالولد الشفيق في التواريخ

صاحب

محمود عبد الصمد غفر له الملك الاحد

المجلد الثاني من التواريخ المسمى بالولد الشفيق

اوذاذن چقان فارسى

كتاب الشفيق في التواريخ

عام 33[7]

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا
لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْ
لَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ

4519

المظفر دايم
محمود خان بن مصطفى

الولد الشفيق
لقاضى احمد الختنى

وقف هذا السفر الموسوم بتاريخ الشفيق سلطاننا مصدر الحسنات و مظهر التوفيق

السلطان ابن السلطان السلطان الغازى محمود خان دامت مناقب دولته

تحية تواريخ الزمان حرره الفقير درويش مصطفى المأمور

بتفتيش أوقاف الحرمين الحرمين المكرمين

المتوكل على الله الاعلى
عبده درويش مصطفى

غُفر له

FATİH
4518

Mikrofilm Arşivi
No: 383

مظفر دايم
بايزيد بن محمد خان

هذا الكتاب الجامع المنقول المترجم من العربية الدرية الى الفارسيّة الدريّة مشتمل على خمس مجلدات و فيه من الفوائد لا يحصى و إن عدّ عدد الرّمل و الحصى بالإحصاء و هو ذخيرة كافية و خيرة وافية شافية لمن بعد المؤلّف المذكور داخل الكتاب غير مرة من الأولاد و الأحفاد و به إزالة الضغائن و الأحقاد و هو المسمّى بالولد الشفيق و الحفاد الخليق و هو نعم الراد في المعاد و أنفس العتاد عند الله يوم التناد به حصول شفاعة سيد المرسلين و رحمة الله الذي لا يخيب أربه أحد من السائلين و المتوسّلين من جماهير العوام و العلماء المسترسلين والله أعلم بالصواب و اليه المآب و المثاب

المجلد الأوّل فيه قصص الأنبياء و المرسلين من آدم الصّفّي الى محمّد المصطفى صلى الله عليهما و على من بينهما مع ذكر هبوطه في الأرض و قراره فيها و كيفيّة توالده و تناسله و تذكرة كلّ منهم أوّلا بيلماع و الإنجاز ثمّ بالإشباع مع الإعجاز بإنضمام بيان أعمارهم و أعمالهم و تذكّار فلاسفة يونان و حكماء الإسلام بالعرفان و ختمة بذكر ملوك العجم و من ناسبهم من كيومرث الى يزدجرد آخرهم حيث شهد بتصديق تواريخهم كتب الفرس و الأعراب و فيهما صنوف الغرائب والأعاجيب و الله أعلم و أحكم

المجلد الثاني معطر بفراع فواتح أذكار الدّولة المباركة المحمّدية المصطفوية مع إصدار ذكر أولاده و أحفاده و زوجاته و أوجاته و أقاربه من طرفي أبويه حق لقاءه و خلفائه الصحابة و التابعين و مجددى الدين الإسلامى على رأس كل مائة من الهجرة و خلفاء آل عبّاس و أئمّة المذاهب و مشاهير الشيعة و الأصوليين و المتكلمين و أمراء بنى أميّة و القراء و المحدّثين و طبقات المشايخ و أصحاب الدّول و ملوك بلاّفاق في كلّ عصر ممن شارك الخلفاء الى أن انتهى الأمر الى آل الملك جنكسرخان و ذكر أولاد المسلمين بإسم السلطان بن السلطان حيث ختم المقصود بذكر مفردات التواريخ للأشخاص المعيّنين المعيّنين مع عجائب حمّه والله أعلم و أحكم (v.1b)

[المجلد الثالث موشح بتذكرة الأقاليم و البحار و الجزاير و الأنهار و العمرانات و القفار الآثار العلوية و السفلية من الرعود و البروق و الثلوج و الأمطار و الشهب و الصّواعق و الرياح و منافع البلدان و مضارها و نوادر الأمصار و خواصّها و عجائب الملك و الملكوت من العرش و الكرسيّ و اللوح و القلم و الأفلاك و تأثيرات النيرين و المدبرات مع ذكر أشرط الساعة من إبتداء أمر النبوة الحمّدية الى نزول¹ عيسى بن مريم و إنقراض الدنيا ضمائم تذكّار الموت و ما بعده في البرزخ² الى يوم

¹ نزوال

² البرزخ

القيامة و حيث صار ختام المطلب قرينا بذكر الجنة و النار و ما يجرى يوم قيام الأَشهاد بين يدي الملك الغفار ذكر المواقف و الصراط و الميزان و الحساب و المسائلة و الشفاعة بمطالع¹ أخبار الأَخيار

[المجلد] الرابع فاتح أرج مشرف مشنف بتذكرة أحوال مختار العالمين و إمام العوالم و العالمين محمد مصطفى صلى الله عليه و آله أجمعين من حين إبتداء خلقه نوره و إنتقاله من عالم الأمر الى المستودعات أُصلاء بلاَباء و أرحام الأمهات و علامات ولادته و تباشير ظهوره و عصمت ذاته في أيام الجاهلية و كيفية الوحي اليه و مجاملته لمعاصريه و معراجيه و هجرته و مكاتبته نحو ملوك الأرض و تسخيرهِ إِياهم و أعداد معجزاته و مجاهداته و جهاده و غزواته و أخلاقه و أعراقه و خصاييله و خصايصه و شمائله و معاملته مع كل أحد بما يليق حاله و وقته و آذانه في المجالس و المحافل و رسل الآفاق و مطاعمه و مشاربه و ملابسه و مراكبه و كُتبايه و مواكبه و هدايته و هداياه و مكارمه و عطاياه و تهجده و مراياه و خطبه و فصائحه و مواعظه و وصاياه و رسائله و تواضعه مع الكل و رسائله و به ختم الكتاب موسى بجلل أصول الدين آخر مطالب تباع الشرع المبين المتين و فيه مقاصد أهل التكليف و مدار خطاب الملك اللطيف لما إشمتم على تذكره العلم و القدرة و الإرادة و الحياة و حقيقة ذوات الملكة و نبوة الأنبياء و كرمات الأولياء و ثبوت الحشر و الجنان و النيران و إستحقاق الخلافة و الإمامة و دخول الكل بحسب الطاعة بقدر الإستطاعة من الخاصة و العامة مع بيان أَلفاظ الكفر حذا و حيوط الأعمال و لطائف أخر متنوعة من عدّاي الكبائر و تشريح الطب و شرح الروح المقروء بالغدو و الأَصال و صلى الله على نبينا محمد و آله أجمعين، بالثواب (v.2a)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِهِ الْإِتِمَامُ بِحُلِّ الْمَرَامِ

الحمد لله الأوّل الآخر الباطن الظاهر المقتدر القاهر البديع الفاطر الرفيع القادر مسخّر البحر الزاجر و الفلك الماخِر مُذهب الظلام الساتر مسلّل السيف الشاهر من يد كل غاز ماهر على رأس جلّ فاجر كافر الذي ثبت أفئدة المتوحدين بأقاصيص المرسلين و أرى مطالع أنباء الأنبياء عبر العليين² أحمدته على ما ألهم بتأليف الكتب زمن الحيرة بين الظالمين حمداً يوجب شكراً للمزيد على الكافة و الوزراء و السلاطين و أشهد أن لا إله الا الله وحده لا شريك له بقوة اليمين و متانة اليمين شهادة حلیم يجمع أبكار الأفكار بحضرات أولى الأمر و التمكين و أشهد أن محمّدا عبده المكين و رسوله الأمين و بعثه³ القميين و صفيه المعين صلى الله عليه و على آله و صحبه ما أُحييت مجالس أرباب الدولة بدور القرار المبين صلاة معرفة عن شِيَةِ شُبّه زَيْغ الطانين و مِراية المرتابين

¹ بمطالع

² اللعليين

³ نعبته

چنین گوید بنده مؤلف نحیف احمد قاضی نبیره ختنی ماضی مترجم تواریخ مضبوط از کتب مغبوط و خواشی محظوظ بتقیید مربوط و تفاسیر سیر و اقصایص غیر و عبر أصحاب هنر و شواردر درر و غرایب تأویلات کلام سبحانی و عجایب تعویلات مستدیر نبی مکی مدنی و منشور حکم و مسطور کلم¹ و ملتقطات نقبا و مستملحات ادبا و مختارات بلغا و فصحا و مشروحاح جماهیر نصحا و معادن توالیف پردازان و دفاتیر سوالف نویسان و محزونات مضمون به نا مظنون فیه و مرموزات ممدوحه از هر سامع بملاً فیه و دساتیر ملاحم و مغازی و تھانی و تغاذی و محبیات مجالس خلفا و ملوک و منجیات ارباب سلوک از شکوک و وقایع و کواین و مرضی و ضغاین و لوامع و لوایح و نصایح بمصاییح² که چون من فقیر طالب حقیر راغب را در فن علم تواریخ مداول الأحوال عشقی³ کولہ العطشی الی الماء الزلال من حضرة ذی الجلال بتنویع تفریع الأفصال روزی شده است بعض اوقات عمر که از جنگل صحبت تا هموار بطالت جویان خالص ماند بوجه إختلاس در إقتباس لطایف صنف مذکور مسبل می گرداند تا بدان إختیار از عهده إختیار العمر «علق نفیس ما له عوض فصرت فی أنفس الأشياء أنفقه» بیرون آمده صحایف أعمال آیام تعطیل را بتمهید معاذیر مثل مشهور سائر «ما لا یدرک کلہ لا یترک کلہ» محلی داشته باشیم معذوری موسوم دارد بنابراین مقدمه بسا مجلّلات مخلدات که از اذکار انبیا و سیر خلفا (v.2b) و ملوک قدما و سلاطین و حکما فارغ سمع ابن فارغ گشته کثرت ترداد و کرات تعداد مسموعات پیشینیان را نصب عین خود آورده بحکم «منھومان لا یشبعان» الحدیث شق اول الحدیث مع الحدیث پسندیده و پسندہ دیزه جامع شده بکتب خانه مخزون کالدّر المکنون قناعت نا کرده در تولید باکوره عجیب از نتایج فکر رحیب

درین آیام دولت قاهره و آزمان با شکوه زاهره خدایگان جهان تذکره خسروان سکندر اوان کسری کیان داذ ده حدثان عدل گستر دوران وارث ملک سلیمان ناظم مملکت ایران ناشر آثار إحسان زبده نوع إنسان ثانی اردشیر بابکان حایز أملاک ملوک و اتابکان فریدون نعت صاحب قرآن مستمع أحکام حدیث و قرآن حامی بلاد و عبّاد مُزبِل ضلال و عناد ماحی سیر إعتساف⁴ محی سنن إتصاف جامع جمیع أوصاف حاوی معالم إسعاف باذل لآلی أصداف مھذب شبه أصداف شهریار مؤید ید مظفر فرّ جوانبخت آسمان تخت کیوان قدر برجیس صدر بهرام ہیبت آفتاب منقبت زهره طبع عطارد خط ماه جاه حیدر رزم جمشید بزم دریا نوال خرشید جلال یوسف خلق محمد خلق آدم صفا خلیل وفا عالم آرای عالی رأی فرمان روای مشکل زدای معلق گشای سایه یزدان رهنمون مبارک

¹ ککم

² بمصاییح

³ عشقی

⁴ اعتساف

قدم میمون پادشاه ربع مسکون، مأمون مصون از ریب المنون فاتح بلاد سند و زنکبار غازی آفاق جیحون و هند برعثار دارای سکان¹ اقلیم داروی مرهم آقانیم داور توانگر و درویش دوای مظلومان دل ریش مالک رقاب جمیع أمم شاهنشاه ترک و دیلم و عرب و عجم ناصب رایات ایمان پناه‌گاه طلاب امن و آمان قامع زمر ملاحده و مارقین قاتل کفار و زنادقه بی یقین مفنی گروهان طاعنان و طاغیان مُبید اُجیال خوارج و باغیان حایز حدود بحرین و شیراز متصرف دار الخلافه بغداد و أهواز تاجدار تختگاه ری و اصبهان شہسوار بلاد عراق و خراسان ولایت دار قہستان و پارس و گیلان بخش فرمایی شروان و کرمان عامر جهات قم و کاشان رعیت پرور سیستان و طبرستان و جوزجان و غرہستان مقبّل شفاء اهل اُرّان و آذربایکان حارس قطان جرجان و لورستان مصلح امور باب الأبواب و کرہستان منجح آمال دو دیاربکر معلوم و ارمینہ² عظمی راجم مساکین اقلیم روم تا قسطنطنیہ رومیہ³ کبری مبعث فساد اُتراک و اُکراد صلاح بسیط زمین بسعد و اُسعاد معظم شامات و حجاز بتعظیم (v.3a) حرمت حضرت نبوت مستحجاز موقر کعبه و مدینہ بایہدای هدایا و مکرم طوایف حجاج بحامل و عطایا مجیز وفود مغاربه و یمن ایمن مجیز وفود⁴ خوارزم و صین بوجه احسن داعی اهل خطا بدین پاک نبوی بترک خطا کرار خمسہ باجماعت مع کثرة الخطا معتق نفوس فرنک و اُرمن⁵ پیرو شرایع برغم معتقدان آهرمن حاکم برّ و بحر و جزایر محسن طوایف عبید و اِماء و اُحرار و حرایر باحر ملت حنیفی مُعین مذهب حنفی شافی تبع شافعی فخر ارغ جنکسخان خلاصه آل خاقان الخان بن الخان علاء الدنیا و الدّین غیاث الإسلام و المسلمین قدوة الملوک و السلاطین من فی الأرض اُنسبت الأساطین ملحاء عموم الراجین منجاة⁶ قیام الناجین سلطان بن سلطان ----- ولا زالت سیوف اودائه لرؤوس أعدائه ناسخه و شمس سلطنته علی الکافة طالعة شامعة و صلّات اُعطیتہ لحمال اُدعیته واصله عاطفة و أقمار حسدته ما طلع الثریا خاسفة کاسفة و مراقی منابر الخطباء تذکرة اُرجة عطرة و دوحه سعاده خطیره و حضرتہ الخطیره نصره حضرتہ

تحفه اهل اِفتقار و ہدیہ اصحاب اِعتذار و ارباب اُعدار بتذکار و یادگار عتید از موالی مر عبید و تشیید قواعد اُرکان حضرتہ جلال جمالی و تأکید اُس نُبل محل جلالی و تحلیہ حلیہ برج

¹ سکان

² ارحینہ

³ روحیہ

⁴ وفود

⁵ ازمن

⁶ حنجا

سَعَادَاتٍ أَبَدِيَّةٍ وَ تَجْلِيهِ عَيْنِ مَجَلَاءِ نَجَلَاءِ دُرُجِ سِيَادَتِ سِرْمَدِي وَ تَرْهِينِ¹ صَحَائِفِ أَعْمَالٍ وَ تَبْيِينِ عَوَارِفِ آمَالٍ وَ تَلْقِينِ تَعْوِيزَاتِ مَنْقُولٍ وَ تَرْقِينِ دَعَوَاتِ مَقْبُولٍ وَ تَكْحِيلِ حَوَاشِي دِفَاتِرِ أَلْقَابٍ وَ تَسْحِيلِ مَوْشَى حَلَلِ خَطَابٍ وَ تَذْهِيْبِ طِرَازِ دَرْكَاهِ جِهَانِ پِنَاهِ وَ تَهْذِيْبِ طَرَةِ عَتَبِهِ مَقْبَلِ شَفَاهِ وَ إِعْلَاءِ أَعْلَامِ إِعْلَامِ رَتَبَتِ وَ إِسْمَاءِ أَسْمَاءِ سَمَا رَفَعَتِ بِنْدَگِي حَضْرَتِ خَدَاوَنْدِگَارِ أَعْظَمِ مَخْدُومِ مَعْظَمِ مَلِكِ مَلُوكِ وَ زُرَّاءِ الْمَشْرِقِيْنَ مَدْبِرِ مَمَالِكِ الْخَافِقِيْنَ مَكْمَلِ مَحَاسِنِ الْمُتَقَدِّمِيْنَ حِجَّةِ الْآخِرِيْنَ عَلَيِ الْأَقْدَمِيْنَ مَحِي الْأَرَاءِ الثَّاقِبَةِ الْأَصْفِيَّةِ وَ الْأَفْكَارِ الصَّافِيَّةِ الصَّابِيَّةِ الْاِكْتِمِيَّةِ الصَّفِيَّةِ عَدِيلِ الْمُرْتَضَى الْكِرَارِ بِتَسْوِيَةِ نَبِيِّ الْأَمِيْمِيْنَ بِدِيلِ هَرُونَ مِنْ أُخِيهِ لَمَّا أُشِيرَ إِلَيْهِ بِالْيَقِيْنَ مَقْرَّرِ الْإِسْتِنَاءِ مَقْرَّرِ الْحَتْمِ الْمَكِّيِ النَّبِيِيِّ مُقَرَّرِ أَهْلِ بَيْتِ الْفِتْوَةِ عَلَيِ رَغْمِ زَعْمِ الْأُمُوِيِيِّْنَ مَالِ جَلِّ الرَّاجِيْنَ مَالِ جَمِيْعِ الْمُحْتَاجِيْنَ مَوْقِرِ الْفِرْقَةِ النَّاجِيَةِ مُتَحَمِّلِ الْأَخْلَاقِ الْمَنْجِيَةِ قَامِعِ ذُوِيِ الْبِدْعِ حَتَّى أَصْحَابِ الْأَرْجَاءِ دَاعِيِ الْخَلْقِ إِلَى الْحَضْرَةِ مِنَ الْأَرْجَاءِ مَنْارِ أَهْلِ التَّوْحِيدِ الْمَلْقَبِ بِالْفَرِيْدِ الْوَحِيْدِ صَاحِبِ قِرَانِ سَعْدِ السَّعُوْدِ صَاحِبِ دِيْوَانِ الْوِزَارَةِ بِالْعَهْدِ نَازِمِ أُمُورِ مَلِكِ خَاقَانَ بِلَاذِ الْجُمْهُوْرِ زَوْجِ الْحُوْرِ بِالْمَهُوْرِ عَامِرِ الْأَقَالِيْمِ رَجَاءِ عِمْرَانَ الْآخِرَةِ مَدُّ فِي الْمَسَاكِيْنِ دَائِمًا الْمَقَامَاتِ الْفَاخِرَةِ نِظَامِ الْمَلِكِ فِي الْآفَاقِ ذُوِ الْمَدَائِحِ بِالْإِحْرَاقِ قَاضِيِ حَوَاجِ الرَّبْعِ الْمَقْسُومِ حَامِلِ أَعْبَاءِ الْمَنَاصِبِ بِالْعُلُومِ فَحَّاصِ أَحْوَالِ مَنْقَطِعِ الْبِلَادِ (v.3b) بِذَوْلِ النَّقِيْدِيْنَ مِنَ الطَّوَارِقِ وَ الْبِلَادِ مِيَّازِ رَتَبِ الْعُبَادِ مِنَ الْعِبَادِ مَعْنَى الْمُؤَلَّفِيْنَ دُونَ مُؤَلَّفَةِ الْقُلُوبِ عَارِفِ أَقْدَارِ صَحْبِ الذُّنُوبِ الْبِرَاءِ مِنَ الذُّنُوبِ زَائِرِ بَيْتِ اللَّهِ الْحَرَامِ مَزُورِ الْمَلَائِكَةِ الْكِرَامِ مَعْظَمِ مَشَاعِرِ الْعِظَامِ مَدَى الشُّهُوْرِ وَ الْأَعْوَامِ مَوْفِرِ جَوَانِبِ الْقِضَاةِ وَ الْحُكَامِ وَ عِلْمَاءِ الْأَحْكَامِ بِطَرِيْقِ الْإِحْكَامِ مَرَّ اللَّيَالِيِ وَ الْأَيَّامِ وَ لِيِ الْأَيْدِيِ وَ الْإِنْعَامِ عَلَيِ الْخَاصِّ وَ الْعَامِ مِنْ آلِ يَافِثٍ وَ سَامٍ وَ حَامِ حَامِيِ أَبْنَاءِ الْإِفْهَامِ بِاِكْمَلِ صَيِّغِ اسْلُوبِ التَّمَامِ مَعْلَى دَرَجَاتِ مَحْرُزِيِ قِصَصِ الْمُرْسَلِيْنَ زَائِدِ إِعْطِيَاتِ زَمْرِ الْمُرْسَلِيْنَ صَارِفِ غَرْرِ السَّاعَاتِ بِتَنْصِفِ الْأَوْرَاقِ مِنْ صِنْفِيِ مَا أَعْجَبَ وَ أَهْمَ أَوْرَاقَ كَافِلِ أَهَالِيِ الْأَحْسَابِ وَ الْأَنْسَابِ مَكْتَرِ تَحْفِ أَوْلَى الْأَدَابِ وَ الْأَلْبَابِ مِنْ قِسْمِ اللَّبَابِ الْمَطْلُوبِ فِي كُلِّ الْبَابِ طَالِبِ النِّفْحَاتِ بِالْمَعْدَلَةِ التَّامَةِ وَ أَدْوَاتِ الْكِمَالَاتِ تَامِ الْجَاهِ وَ السِّيْرَةِ التَّسْنِيَةِ السَّنِّيَّةِ وَ الذَّاتِ مَخْتَارِ صَيِّغِهِ تَخُذِ عَلَيِ صَنْعَةِ هَاتِ كَافِيِ مُؤْنِ طَوَائِفِ الْمُوْرِّخِيْنَ مَرْفَهُ خَوَاطِرِ الْمُسْتَصْرَحِيْنَ حَاسِمِ أَبَاهِرِ الظَّالِمِيْنَ مَرْهَمِ هُمِّ الْمَظْلُومِيْنَ الرَّحْمَةِ الْمَجْرَّاةِ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ وَ الرَّأْفَةِ الْمَجْرَّاةِ لِلْعَالَمِيْنَ مَجْزَى الْأَوْقَاتِ بَيْنِ أَدَاءِ الطَّاعَاتِ فِي بِيُوْتِ الْعِبَادَاتِ بِخُلُوصِ النِّيَّاتِ الْغَيْرِ النِّيَّاتِ² وَ نِصُوصِ الطَّوِيَّاتِ حَلِّ مَا عَقَدْتَهُ السِّيَّارَاتِ فِي طَبَقَاتِ السَّمَوَاتِ وَ بَيْنِ مَحُوِّ آثَارِ³ الْمُلَمَّاتِ وَ كِفَايَةِ عِظَامِ الْمَهْمَاتِ إِصْدَارِ الْبِرَّاتِ فِي صَدَقَاتِ لَا يَجَاءُ الْأَحْرَارِ مِنْ حَرَارَاتِ الْفَاقَاتِ وَ رُوْزَنَا مَجَازَتِ الْإِدْرَارَاتِ

¹ ترهين

² الغير النيات الغير النيات

³ محوآنا

حسب إستحقاق الإستعدادات و دساتير ضروب الهبات و حزازات العطايا المخلدات فى المجلدات و إظهار كنوز المحاضرات أثناء المحاورات و إبراز ابريز المكنونات من زواهر الجواهر المخزونات ليوم زوال الموّدات من الأخلاء المستثنى منهم ذووا التقى بالآيات بدل الأبدال فى ثياب العزة و العزّة مرجح لابسى البذّة و الرتّة على المبرّين بزى البزّة محب فن الإلتفات بكثرة الإلتفات فى علم البديع متعب النفس العلية لراحة الرعية و إزاحة البلية مخافة الأمراء الفطيع

فما بين شرق الأرض و الغرب كلها	مناد ينادى من فصيح و أعجم
يقول وزير العالمين ظلمتنى	بأخذ لدينار و أخذ لدرهم
فلو يستطيع المسلمون لقسموا	لك الشطر من أعمارهم غير ندّم
فعثت به ما حج لله راكب	معدّ مطيف بالمقام و زمزم
فاريح به من صفقة لمبايع	و أعظم به أعظم به ثم أعظم (v.4a)

مفخر آل الرشيد جازير متصرفات المهدي و الرشيد مبيوء قصر المشيد لإهل الدراسة حذار الرقيب العتيد و السابق و الشهيد مجدد تأسيس الدنيا بالرأى السديد و البأس الشديد و الفضل المديد خواجه جهان مزار و مزور متوجهان غياث الحق و الملة و الدولة و الدين مغيث الإسلام و المسلمين ظهر الملوك و الخواقين خلاصة الماء و الطين ----- ما علت رايات الوزارة على النفس الوزارة و زارة الزارة فى الزارة و لا زالت تلفيفات المتبحرين بفواتح ذكره مصدره القلايد بالفوايد و مستملحات المتأخرين ببدايع خيمه¹ مسطورة السواعد بالفوايد و السنة الدعاة رطبة فى الأسحار ما دام العُشّ على الأشجار و الوكر فى القفار و قضى الحق الأوطار لمن اقام أوطار

حال تحلى بزبور الخراط در سلك بندگان دورا دور داعيان إقامت مراسم إدامت دولت دلمومى ببهاء بهى از ملازمان دور و اوميدوارى إتصال بإهداء بضاعت درويشانه كنعانى بر پور يعقوب فكاك رقبه هر غانى و إضمار جنى ثمار معانى از درگاه معلاء أعمر المعانى بترك الملاذ الفانية و نبذ النبذ و الغنى المقصور و الأغانى و تراكم عدم أسباب توجه صوب حضرت من ألف له الكتاب از ناتوانى نه از تكاسل علّت ظاهر مياين أخلاق قهاون و تكاسل و توانى بدل مجهود واجب شمرده² عقيب إستخارت مسنون و إستشارت مشحون ممن بيده التدابير و اليه منتهى التقادير چنان ملهم گشته كه در أجزاء قصار بشيوه إختصار قصاراء أخبار ما تقدم را از دور آدم تا اين دم بصيغت إيجازى³ و صنعت إعجازى بر وجهى مبين و مبرهن آورده بنياد نهاد تاريخ حاوى بر فحاوى نُعل مهاوى

¹ خيمة

² واجب واجب شمرده

³ الجازى

اندیشید که هیچ مطالب راغب از مخالف محارب بیرون نیفتد و مطالع دراک و خریّت فکاک و هنرمند صکاک و جوهر شناس سبّاک بوقت مطالعه مفکرانه درین مؤلف بگرانه دور گرانه داند که ببرکت دولت شاه شریعت ماه طریقت علّت وجود حقیقت سیّد الأوّلین و آخرین خاتم الأنبیاء و المرسلین مختار العوام العالمین مورث أفواج العالمین شهباز أوج علیین نبی الامتین ----- ملأ ما فی السموات و الأرضین از خزانه معموره نصّ فصّ أوتیت جوامع الكلم و اختصر لی الکلام اختصاراً أصحاب إطناب و إسهاب¹ را خلع أعاجیب آداب چگونه فایض شد تا بحور زخّار از بحور² فوّار درافشان و باغ گلشن ایشان پیدا آمده بعلاج تصرف و تدارک تصوّر ماهرانه در حدّ اوّل جدول ساقیه نام گنجیدوار در دهان و گنج‌وش در گنج نمان گنجیده خواص خواص³ مقاصد خویش بی‌گمان و کم و کاس ازان کاس إستیفاء فرموده عرق ریز فرق مبتدیان (v.4b) فرق نا شناسان از فرق عرق مستوجب أمن و امان شد «و ما هو الاّ مجاملة من الأكابر نحو الأصاغر» بنابراین مقدمه لامعه بالیقین لا مع الشک و التخمین در ذکر تواریخ انبیا و خلفا و ملوک حنفا و أصحاب ملک قدما این کتاب نامور ----- مصنف گشته

از دور آدم مقدم تا عهد محمد أقدم صلوات الله علیهما بالأسلوب الأدوم بر هر چه از یاد کرد رُسل و ملوک قلم جریان یافت بینة بنیة بنیة الإستقصاء محرر لازم نه و آن قسم قسما بالله القاسم جلّ و علا بإفاضة الآلاء از إحاطت متأخران متباعد بل کما وجدنا یتساعد متساعد و آنک از ابتداء ظهور نوبت خجسته و دولت حرّم و خوب و فرخنده محمدی صلوات الله علیه و سلامه با آن همه که در نعوت و صفات و حالات وی خصّ بالتحاء یأمن ذی المرایا مدخل نخواهیم کرد و مقصود ازین کتاب و کاینات و نزول فرقان و قرآانات در جمع آیات قرآانات صورة و معنی وجود با جود اوست و الباقی تبع و مثل مشهور سایر همه گفتی چو مصطفی گفتی مدعی را کافی کل المع و هر چه از مشهوران اهل بیت⁴ و صحابه و تابعین و خلفاء راشدین و عبّاسین و ائمه مذاهب [و] نواب آل یاسین و امراء بنی امیّه و ملوک اطراف و متغلّبان آفاق و اکناف و بوادر أعصار و نوادر أمصار و ضرروب⁵ خروب و صلح و آشوب و تنقلّ دول و تداول حوّل بحول حیل در وجود آمد مستوفی و مستقصی بیان رفته از عهده إلتزام تحری خروج هر چه افرض و ترتیب بنوبت فصول کالتّصول مبرّاً

¹ اشتهاب

² نُحور

³ حوُاص خواص

⁴ نیت

⁵ ضرروب

از ألفاظ مشکل و إظهار فضول و إدخال أشعار و أمثال بعدد عناصر تامّه و جمله¹ العرش اليوم دون
القيامة مرتب داشته

وضع تأسيس ----- هجرى نبوى يثربى مدنى طيبى طيبى در محروسه نكیده آنزه بلاد أقلیم
روم محلّ إمارت مخدوم مفهوم و حكومت دينى مؤلف موسوم و مسقط رأس و موطن أسّ أنس
مذكور صورت بست تا حساب حساب محتاط بر عادت معتاد سالهائ آينده را بدین تاريخ ضم کرده
كيفيت دانسته كميت تواريخ زماها خارج را از دور دولت محمدى كه بسنه فلانى مقيد نيست
باعتبار حسابى بى تردّت حسابى بفضل سبحانى بيان تبيان سبحانى معلوم گردانيد اين علم عظيم
شريف افتاده است و هميشه پيشه جهّال آن بود كه نا مفهوم را طعن زنان بهيئت زنان از پس نقاب
مخفيايه بزمزمه و همهمه ترغى نجوى مهملات گویند لازم مى شود إقامت بيّنه (v.5a) بقطع محاجب
خصم الّد از مثيل أسد بطريق أسد لسّد الباب و رفع الحجاب تقديم داشته تخم نيکيت بى هنران کاشتن
بذات سبب از هزار حجت مبرهن نظر الإيجاز بعدد «عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مَائِينَ²» بيست كانه دليل
بمشروعيت و معقوليت فن مشار اليه مهياّ كرديم تا خواننده را إعتقاد بكتاب فروذه بخيرت مطالعه
كنان مؤلف را از محض نقالى و متابعت تقليد محض مبرّا شناسد فنشبت و بالله العصمة من كل وصمة
دليل اول تاريخ مشتملست بر بيان أيام و شهور و سنين و تمامت مصالح دنيا و آخرت، لقوله
تعالى «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ³» و لقوله **جل و علا** «لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ
الْحِسَابِ⁴» يعلم الفائدة قبيل لام العلة از أداء ديون و حلول آجال رهون و تطبيقا مطلقات و تربص
معتدات و صوم و عبادات و أعياد و عادات و بلوغ صبيان و إعتبار أقادير مراهقان و إستحقاق
سابقان و حرمان مسبوقان و إبطال مؤخرات و تمزيق خطوط مزورات و معتمد قضاة و مستند مفتيان
رعاة الى غير ذلك مما يطول بذات منوط

دوم آنك تاريخ شناس دايمًا در حساب عمر بيدار باشد و هر روز كه يکى مترل باآخرت
نزديك مى رود از قير قبر بترسد و امروزيه⁴ حال عاقل از دنيه بتفاوت لايح آيد تا بمرور زمن زمن
وش حيوان صامت مُقعد بدبخت نباشد و بهفتاد سالگى پير دانش بودّ نه پير چرخ كهن

¹ جمله

² سورة الأنفال، 65/8.

³ سورة البقرة، 189/2.

⁴ سورة يونس، 5/10.

سوم آنک بوقت تواریخ خوانی گاهی که بسطر کوتاه عمر رسد خود هم از وهم بهراسد تا مباد آگه وی نیز از طول امل بدان عمل افتاده بناگهان بی زاد و راحله بیابان دور پایان برزخ شیفته وار در آمده مجال رجعی بدین صورت تخطیطی محال نماند

چهارم آنک بهنگام مطالعه تخته دراز عمر تفکر پیش نهاده بنهاد ورزش¹ آن معمر نظر کند اگر بشایستگی مقیم دنیا بوده است مثل عمرش بتوفیق از حق تعالی بخواهند و اگر تی نه اعنی و الا فلا و هذه العبارة صناعة جملة ألطاف خلاقاً لأهل الحلف و الخلاف

پنجم آنک در علم تواریخ هر خاندانی را از بیوتات خلفا و ملوک مدتی معین نوشته که در تمامی آن موعود اثری از نسل ایشان نماند و صاحب امل بیچاره را گمان چنان بوده که بوقت نفخ صور اِسرافیلی اکثر اهل زمین ذریت وی باشند «أَوْ يَأْخُذُهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ²» ای علی تنقص پر و بال جمال و بال پریده ممکن مضمیر صاحب ضمیر خاطی مخطی پیدا آورد و هذه عبرة عظيمة

ششم از قرآت کتب ما تقدم البته لا محالة نفس خوی پذیر انسانی بکثرت ممارست و دراست بجوش چنان می آید که عقد عقود عقاید مطالع هر فن را قوت بشری و حرّامت (v.5b) بشری بنگشاید و شنیدن قصص همچنان و قیاس از شنوند کار قصه مفتریات ترهات بر بسته بر بیچاره اَسد الله عم مصطفی حمزه شهید رضی الله عنه و صلی علی ابن اخیه النبی المرسل باید کرد که اگر معروف شهر ما مولانا بدر الدین امام ربّانی دام فضله نزد عوام سطری را از ان بهتاها تکذیب فرماید جهّال قصد قتلش جایز دارند پس مطالعه تواریخ پر فواید بحکم قیاس³ الضدّ بالضدّ از حد بیرون منافع دارد و مستحضر بدان مستظهر بخزاین

هفتم آنک تمامت قصص و حکم و طیب و أمثال و سیر پیشینیان⁴ از دور آدم تا عهد مصطفی در مدّت شش هزارند سال منحصر است چون مسطور گشته بجلد در آید هر ماهر داند که صد ساله تاریخ از لطایف و طرایف اُمت محمدی از آن هزاران ساله پیش بیش آید و عبارات را خود می‌پرس و فارق فاتق فایق بوده مترس و این معنی ادلّ أدله است بر معجزات محمد رسول صلی الله علیه و سلم

هشتم آنک هر چه رسول صلی الله علیه و سلم بحال حیوة جسمانی از ظهور فتن و وقایع و حوادث و کوااین یکان یکان بصحابه بیان فرمود بعد از حوافش الی جوار کرامة الله و رضوانه یک

¹ ورزش

² سورة النحل، 47/16.

³ بقاس

⁴ بنشینیان

یک واقع شد و آن همه بعلم تواریخ معلوم مفسران و محدثان گشته پس این قسم بقسم بی استشنا نوعیست از أقسام دلایل نبوت

نهم آنک هیچ¹ آفریده بزن و فرزند و مادر و پدر و وزرا و خدم اعتماد نکند چه هلاکی خلفا و ملوک که درین کتاب خواهند خواندن ازین طوایف بوزه است و بوقت مطالعه فتنه هر نوع بجنی مشروح معلوم گردد

دهم آنک کتب تواریخ بازارستان مصر جامع است هر چه خواهی آنجا یابی و بوقت دخول بسبب بازار مطالعه اخبار عاقل از کردارهای نیک متقدمین آن چیز خرد که خود پسندیده دارد و مغبون نیفتد و عاقل متاعی نستاند که از خسران انگشت بدنان گزد «و کلاً نقص علیک من انباء الرسل ما نثبت به فؤادک»² درین باب چو باب سد سکندری برکن کندری دلیل مشیح

یازدهم إحاطت بسواحل بحار غرر کلام امت مصطفی جز بدین فن تاریخ صورت نبندد چه محط رحال رجال فرسان بلاغت جز مجالس خلفا و ملوک نیست و همه را منزل بار گشای حضرات خلافت مستفاد از جناب نبوی هویدا و صور ماجرایات ایشان ازین شیوه یانع

دوازدهم آنک مرد عاقل مردم بد نژاد نا مجرب را پیش خود نیارد و کردار نیک را بید تبدیل نکند چه خلفا را قتل و نهب بعد ازان رسید که از اتراک امرا (v.6a) و أجناد گرفتند و باقی خاندانها بدین قیاس مقروء و زوال مملکت بتغییر نیست از آسایش رعیت خوانا «ان الله لا یغیر ما بقوم حتی یغیروا ما بانفسهم»³ استدلال را آکد بنان پیدا

سیزدهم آنک تمامت مردم شنیدن اخبار بالطبع⁴ دوست دارند و ملوک از مال و ثروت و تنعم بااستیفاء لذات طبیعی هر چه مایل تر هرگاه که بخواندن تواریخ مشغول شوند اگر عبرت گرفته عدل ورزند فیها و الا کم ازان نباشد که أنفاس معدود از سُخره شیطانی رها نیده با هم نسبی مصروف گردانند و کذا غیرهم

چهاردهم در کتب تواریخ چون احترام خلفا و ملوک علماء اسلام را خوانند و بر احتیاج مذکوران بر ایشان محیط کردند دانند که نفوس مسخرات حق اند و اعتقاد در عظمت نبی الامیین یکی در هزار زاید شود که تن مقدس او طیب الله محله و عطره در یثرب و أصحاب شوکت محکومان وارثان ضعیف جسمانش بل انوار چشمانش و بدان سبب در تحصیل علوم بجد کوشند

¹ بسیج

² سورة هود، 120/11.

³ سورة الرعد، 11/13.

⁴ اخبار ابا لطیع

پانزدهم چون دولت هر خاندان را از ملوک عالم مشتمل بر صد و اند و یا دویست و اند کما بیش خواند و عقیب آن إنقراض یابد¹ و بقاء خاندان عظیم القدر دولت عباسی عم عمیم النوال جناب أعلیٰ محمدی را صلی الله علیه و سلم عدد أنات الأنانین الواهین الیه المعتمدين علیه الواقین به ولدیہ تا این زمان بل الی قیام السّاعة و ساعة القيامة مشاهد و محسوس بینند بیقین معلوم دارند که مثل «شَتَانُ مَا بَيْنَ مُحَمَّدٍ وَ حَدَنْدَلٍ» ممتثل به است و دین پاک مصطفوی از سبب اسبب زوال میرا و آمدن مهدی آخر الزمان از أهل بیت نبوت عظمی عظیمها الله تعالی بنص قطعی گفتار ما را دلیل هادی

شانزدهم آنک قصص سالفان بحکم «لَقَدْ كَانَ² فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ³» سوزمند منصوص است اما أكثر أخبار قدما از تواریخ معرا و وقایع نوبت دولت محمدی همه مؤرخ آمده بنام مأرخ مسمی پس هر تاریخ بقصه مربوط است ولا ینعکس و هذا ایضاً من دلائل فخامة فننا

هفدهم بإجماع نفوس ناطقه باقیست و ارواح أسلاف از حضور خالی نیستند و از خواندن خبر هر صاحب کردار إن خیراً فخیر و إن شراً فشر عکس ورزش مخبر عنه در نفس قاری می درخشید و بدان سبب إعتقاد لایق بر مقول فیه بسته می شود و این معنی جز باستحضار⁴ تواریخ در حیّز إحصار داخل نه

هجدهم چون أشرف علوم جامع شرعیات و معقولات و تفاسیر و أحادیث بمثال کلبه عطار این فن⁵ است و أستاذان آزمنه تمامت کنوز رموز خویش را درینجا ریخته اند و أبلغ جوامع نظم و نثر نام داده البته مطالع را در خواندن هیجان (v.6b) جان بغوران غلیان غلبات اشواق پدید آمده در قدرت بشری هیمان و حیرت روی می نماید که چنین بلاغت زین سان از انسان چگونه متصورست عقیب فراغ از تعجب ترکیب انسانی⁶ چون سطری از حدیث نبوی و آیتی از نظم قرآن کریم نا مخلوق بتدبر بخواند و نخاید بدلیل «لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ⁷» داند که کلام خفته بر آب بخطاب رب الأرباب هیچ نسبت ندارد و بدان سبب قرآن مجید را بتحقیق ایمان آرد إنه من عند الله نه بتقلید حفاظ ألفاظ تراک آحاظ از نتایج ألاحظ و مواعظ و عاظ

¹ باید

² لقد کا

³ سورة يوسف، 111/12.

⁴ باستحضار

⁵ فر

⁶ فراغ از تعجب ترکیب انسانی از ترکیب انسانی

⁷ سورة الإسراء، 88/17.

نوزدهم بیچاره عوام انعام و شأن شاه شَنّان و رزان عمّارة¹ را دایما قصه خوانان بهذیان شنوی مشغول می‌دارند و مسکینان همه راست پنداشته تصدیق می‌کنند و مصدّق بعض مُحالات عقلی بنقلی نیکوی شرعی کافر می‌شود دو تاریخ شناس² درآک میّاز میان صدق و کذب فارق و بیرکت تمییز از کفر مستخلص

بیستم آنک باستفرا و تجارب متطاوّل بتحول دول متداول معلوم عالمیان گشت که این فن را افاضل علما و اعظام ملوک و اکابر وزرا بر گزیده حُرُف خویش ساخته اند و مدّت عمر دنیا از طور دور بشری بشناخت تواریخ مفهوم بحکم «عن المرء لا تسأل و سلّ عن قومه» علم تاریخ پادشاه علوم است و باقی کالرّعايا «الآن حصّص الحقّ»³ و تَبَلَّج الصُّبْحُ دلائل معدوده ایجازی محانه الا ملال باختصار عظیم بتحریر پیوست

و در زمان ما مولانا علامه العالم أستاذ الدنيا قاضی القضاة نجم الملة و الدین الطشتی و مولانا نادرة المحدثان⁴ صاحب الفنون شهاب الدین قلندر غوری و ملک المدرسین حاوی الفضایل بالیقین عقیف الملة و الدین و فخر کلهم و قدوة⁵ جلهم سلطان المحققین وارث موارث المرسلین مولانا شمس الملة و الدین أستاذ المتأخرین بلا تخمین منور نکیده بتعیین نور الله مضاجعهم کاملان عصر بودند و از ندی فن تواریخ بحق آن شیرهگی پیش داشتند از آنک از اقسام علوم قضا و فتوی

و روزی مولانا شمس الدین أستاذم بمن بنده کمینه در خانه مبارک شاه محتسب بلفظ صریح فرمود که یا فلان از علوم سیاسی شرف نفس حاصل نمی‌شود و قول او حجت است و متابعت آنچه آن یگانه فرزانه ریّان دور کرانه بتقلید به از تحقیق دیگران بیمین علی رغم من بیمین بی احتیاج بیمین اختیار ایشان بر فن مذکور را ادل دلالیت در أدله عشرینیه عیدیه شهابیه (v.7a) هویدا علمه من علمه و جهله من جهله بعد از فراغ دلائل بر دادی بتحریر فصول اربعه درانده فصول اربعه بر عادت عودت و رجعت سوی نجعت للتوصل و تفصیلاً للتحصیل مستحیرانه و مستحیرانه آمدم و بالله التوفیق و هو نعم الرفیق

فصل اول در ذکر تواریخ انبیا که مورّخان از آدم صفی با محمد وفی غیر ایشان غالباً یاد نمی‌آرند بانضمام ما یشاء به به و آن در دو نوع منحصر نوع اول در ذکر تواریخ همگنان بطریق

¹ عمّارة

² دو تاریخ دو تاریخ شناس

³ سورة یوسف، 51/12.

⁴ المحدثان

⁵ قدده

إشباع و إسباع نوع دوم در تذکره قصص رسل و تبیین بشیوه إصباح و إلماع¹ بی مدّ باع در تفرج باغ آن مقصدار که در فن تواریخ بناچار بایست است تا مطالع بیان آزمان از أخبار بر گزیدگان رحمان عاری و عاطل نماند و أسلوبی از أسالیب کلام ربّانی بسلب ایقانی سلب ایشان شده از قعور بحور لآلی و جواهر قیمتی حصّه سوی ایشان بی مشارکت هر جاهله بریشان روی آورده قصت سبق از أقران قرآن ربوده شکر معلم حقیقی گزارند

فصل دوم در ذکر ملوک ایران و کیان و ساسانیان و اشکانیان² بر بلاد عجم غالباً و بر اقالیم دیگر هم از دور کئومرث پسر آدم پذیر بشر اول پادشاه روی زمین تا زمان یزدجرد آخر ملوک عجم از چهارگونه تاریخ جهات عالم بشرط أشهری یکی بدو منسوبست بقرار إسقاط کسور ماهها و روزها و آیام ایشان جهت قلت فواید و کثرت عواید بی فواید محصول از کسب سواعد

فصل سوم در ذکر سید المرسلین و أول الأولین و الآخرین فخر عالم خلاصه ولد آدم محمد مصطفی صلی الله علیه و سلم بانضمام تحیه أهل بیت و أشهر حرم معظّمات أمّهات³ مؤمنین و مشاهیر چندگانه بالای هزاران صحابه باتفاق و معروفانی اندگانه از بی عدد تابعین بالنسبة الی علمنا و علماء اصول و فروع و آیمه مذاهب و نقبا و نجبا و أبرار و بدلا و خلفا بنی العباس و أمراء بنی أمیه و مجددان دین بر سر هر صد سال از تاریخ هجری و استاذان قرآت⁴ و طبقات مشایخ پیشین و صلحا آخریان از آنها که سال وفات و کمیت عمر هر یکی غالباً مسطور یافت شد و اکثر ایشان در زمانها و زبانهاء خلائق ربع مسکون بمثال آب مسکوب در گوش شهرت عظیم دارند و ملوک اسلام بر آفاق و ما و من یتعلق بهم من الأتباع و حروب متغلبان و کفار و أهل ایمان با همدیگر و فتوح بلدان بتکرر آزمان و ظهور عجایب بتحلل هر قرن صاحب قران مدی الدهور و الدوران و مرور حدثان

فصل چهارم در بیان مفردات تواریخ اشخاص مختلف و دول تا مؤلف⁵ بعدم شرط ترتیب ولا بترتیب ولا از آنها که در آیام خلفا (v.7b) و ملوک و عهود متغلبان إستحقاق تداخل کم داشته از سلک آزمانه ایشان منخلع شده در فصل جداگانه بیگانه و از مصدر گشتند و یاد کرد تقسیم اقالیم

¹ المساع

² اسکانیان

³ امّهما

⁴ قرآت

⁵ مؤتلف

هفتگانه و دریاها و جزیرها. بمناسبت¹ حکومت خلفا بدان آخر این فصل اخیر مذکور آورده. بمذیل مقصود الختم ختم کتاب ختم نمود

و **بعده** ختم فصل چهارم محتوم گشته عقیب بیان مفردات تواریخ اشخاص مختلف بیان تقسیم اقلیم و بحور و جزایر **ذکر** ما بقی ضمایم متلاحقه. بمناسبات لایقه بر محرّرات چهار فصلی تا إنتهاء ختم کتاب بشیوها مشوش² فهرست صفت مستغنی از ترتیب تبویت و قصو فضول موی چو حصول معلّ تشریحی آمده نعت **یاذ آورد** از ذکر کمیّت کوهها و جویههء بزرگ در هر اقلیم علی حده و **إلماع** یاذ کرد نوادر امکانه و خواصّ أمصار و منافع و حصار بلدان و بناهء محکم دنیا و تخصیص پانصد ساله مسافت ما بین شرق و غرب از حصّه بحار و قفار و صحاری و براری عامر و غامر دایر و دائر و مد و جزر أبحر و مواضع یأجوج و مأجوج و اماکن سیاهان و مساکن سپید پوستان

ذکر اول خلق حق از خلق جوهر سبز و إبداع سموات و أرضین از آن و آفرینش گاو و صخره و ماهی و خلقت جبال و کوه قاف بزبرجدین و أرض ما وراء جبل قاف و أسما و ألقاب طبقات غیرا و خضرا بغبارات شتی و زینت آسمان بمصباح و **أنموذج** از اذکار شمس و قمر و کواکب و تدبیر سیّارات و محالّ مذکورات باز أفلاک و کثرت أملاک و غزارت أملاک جوهر صورة³ معهودة و بروج و عروج و سوز نجوم و زیان رجوم و إمطار أمطار و مسخّرات بسیار چو جوّ هوا ما بین علوی و سفلی مثل رعود و بروق و اثر ابر و نزول شُهْب و صواعق و برد برد برّد و ردع طُغاة و جُفأة و هیئات پر هیبت ملایکه مقربین و تساییح من سواهم از عرش تا زمین و عظمت عرش کریم عظیم و مار محیط بدان و إنبعاث باذهای مختلف از زیر عرش و جلو کرسی و لوح و قلم بأعاجیب أخبار و زُبر سدرة المنتهی و تطیب⁴ بتنمیق درخت طوبی لمن استظل تحت ظله و رَقش بیت المعمور و تناسب ذکر تجدّد کعبه بکرات بعلت محاذات بیت المعمور از بالا بزیر و بالعکس و صدور خلقت هر مخلوق از آیام هفته بروز معین و **حکمت** دوران نیرین بتسخیر مسخّر از اول آفرینش تا طلوع از مغرب در قرب قیامت و **عجایب** مکونات در ملک ملکوت و عالم جیروت

و **ختم** قسم تنمة الأزمنة از مستقبل بمقسوم ماضی گذشته قصص محض (v.8a) و تاریخ صرف مشتمل بذکر علامات روز قیامت از زمان رسول صلی الله علیه و سلم تا آخر عمر دنیا چو نزول عیسی و خروج مهدی و دیگر مطوّلات متجاوز از عداد⁵ اعداد متصل بکثرت حصی بإحصائیات و

¹ بمناسبت

² مش وش

³ صوده

⁴ تطیب

⁵ عداداد

یاذ آورد مرگ و ما بعد آن بدرنگ برزخی و ما یلقی و تُلقیّ فیهِ من الملکین و السّؤال و تکلم القبر و ضغطته نعوذ بالله من سخطته تا پیوستن هر شخص بمحل خویش و معرفت منافع رؤیا و حقیقت آن در احوال أحیا و أموات و قیام ساعت و تبدل سموات و أرضین و صفت عُرف و درازی روز حشر و وصف رستخیز و مسایله و میزان و صراط و مخاصمت و ردّ مظالم و تحقیر ظالم و شفاعت و حوض کوثر و اثمار جنت و جویها دنیا ریزان زیر آن بهشت مشهور و مهابت جهنّم با درکات و زبانیه و طعام ضریع و زقوم زقوم بریده قیرم و شراب حمیم و عذاب الیم و وصف بهشت و طبقات و نعوت دیوار و اثمار و أشجار و خلود و قصور و ولدان و غلمان و لباس و طعام و جمل لذات متفرّقه خارج از تعدید و تحدید و سماع دار الخلد و ازان مشایخ درین سرای بمناسبت جدیر و مستغرق بلذات دیدار حق جلّ لیس کمثله شیء یرفع المترّلة علی رغم أنوف المعتزله و ختم لذات بذکر سعت رحمت أرحم الراحمین

و شروع بخلقت جان پاک محمدّ امین صلوات الله علیه و سلام از اوّل آفرینش پیوستنش بآدم بآدم سعادت و ازو بجوّا بجوایت سیادت آنکه متنقلّ من أب فأب و أمهات طاهرات تا عبد الله و زیور بستن عالم ظلمانی با شعه انوار لا یزول ولا یفول ولا یزال احمدی و فرا گرفتن انواع معجزات مصطفوی شب میلاد کرامت بخشای خاتمی بر آفاق از سرنیگونی تحت بخت ملوک اطراف و فرو بردن مردن نیران آتش کذاها معابد و کفار با امور شکوهناک شگفت آور متکاتر و پس سرگزشت نبوی از گاه ولادت اوّل حال تا هنگام إرتحال چو کفالت جد و عم مرور حکایات از مراضع و صدور إنشراح صدر آن صدر بسوره «الم نشرح» و مرور آیام جاهلیّت برو مع العصمة الإلهیة و لمعان تعشق بشیوه تشوق در غار حرا اواخر سالهائ آربعینی و بدؤ وحی و نزول قرآن و تصدیق مؤمنان و تکذیب کافران و تزوج بزوجات و ترقی بأوجات و حدوث معراج بخرق طبقات و درجات و توالد اولاد و ترادف أحفاد و نامه فرستی بملوک ربع مسکون و تسخیر أهل عالم بمعجزات لا یسع در مجلدات و توالی خارق تحقیق نبویات خارج از معدودات مانند إنشقاق قمر و إنفلاق حجر و تسیح حصی و باقی (v.8b) بی عد و إحصا که شنوی و خوانی و خبر دهی بذهن دهی از مغیبات آینده چو نزول مسیح و خروج مهدی¹ تا آخر عمر مسموعات مسطورات در کتب شرعیات سمعیات بانضمام أخبار نیابات مکارم أخلاق و آداب در جمله حرکات و سکونات و بیان هجرت از مکه بمدینه و میسری فتوح بلاد و فتح مکه مکینه بمحاربت خود و إرسال بعوث و سرایا در معانی و صدور باقی لطایف بی گرانه در تمانی و تغازی و تعلّم أصحاب صفه با صفا از حضرت إصطفا و تفریق عمال و قضاة بجهات جهان و باقی مطوولات مسلّمات نا محتاج بتأویلات

¹ مسیح

و تزییل محمدیات بعلم ادبا و مقاطر و خواطر نقبا و موارد محدثان و إلقاءت محدثان منضمّ بمطلوبات دینی و تضمین تعییبی¹ و تناسب یقینی چو إدخال ألفاظ کفر معبر از جنایات اللسان و تعدید کبایر ذنوب و لمعه² از تشریح بدن انسانی، بمناسبت عدد کبایر و تعریف ذوات ملائکه و جن و انس از ضروریات طور خلقت اوجه³ اوجه نموده هر چه از شریطه⁴ تبویبی و قانونچه⁵ ترتیبی بعد چهار فصل مرتب اینجا مبتدئ نماند و تصفح أوراق عند قوله أصل الباب بنیاد نهاد ترایب عجیب با تراکیب رحیب، مثبتی معلوم مطالع گردد که هیچ گونه ریب مُفضی بعیب در ضمیرش نماند «والله الملهم للصواب» «وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ»⁶

فصل اول در ذکر تواریخ انبیا که مورّخان از آدم صفی با محمد وفی غیر ایشان غالباً یاد نمی‌آرند باینضمام ما یشاء به به و آن در دو نوع منحصر³

نوع اول در ذکر تواریخ همگنان بطریق إشباع و إشباع از گاه آدم تا رسالت محمد صلی الله علیهما شش هزار صد و سیزده سال بروایت طبری و با أقوال مختلف کما بیش مقروء و رسالت محمدی از چهل سال مبدوء از گاه هبوط آدم بزمین تا وحی آمدن بمحمد علیهما التحیه همین مقدار بوذ و عهد أبو البشر از هبوط معبر از گاه شیث بن آدم علیهما الصلوة و السلام شش هزار و هفتصد و هجده سال از گاه ادیس پیغامبر بی غم برده شده ببهشت پنجهزار⁴ و پانصد و چهل [و] سه سال از گاه بناء کعبه معظم شرفها الله و زاداها تعظیما پیش از ادیس بر دست آدم شش هزار و شصت پنجاه و سه سال از گاه نوح نجی الله آدم ثانی علیه التحیه یک هزار و دوست سال کم از تاریخ آدم بقولی از گاه طوفان نوح علیه السلام و الإکرام چهار هزار صد و پنجاه دو سال از گاه نوح علیه أفضل التحیه و التسلیم چهار هزار و نود دو سال از گاه مبعث هود عقیب نوح علیهما السلام چهار هزار سیصد و پنجاه (v.9a) هفت سال از گاه مبعث صالح بعد هود علیهما التحیه سه هزار هفت صد و نود پنج سال از گاه خلیل الرحمن ابراهیم والد الأنبیاء علیهم السلام سه هزار و هشتصد چهل و هفت سال از گاه ولادت إسماعیل ذبیح اول باعتقاد مؤلف والد سید المرسلین سه هزار چهار صد هشتاد سال از گاه ولادت إسحق پیغامبر برادر نسبی⁵ إسماعیل سه هزار سیصد و هفتاد هفت سال از گاه ولادت یعقوب علیه السلام و الإکرام سه هزار و سیصد بیست شش سال از

¹ تعییبی

² سورة الرعد، 43/13.

³ محصر

⁴ پنجهزار

⁵ نسبی

گاه طوفان هود بعهد نوبت دوم سه هزار هشتصد هفتاد و هشت سال¹ از گاه فرو رفتن زمین از خشم حق بر قوم لوط سه هزار هفت صد و هشتاد و دو سال از گاه موسی کلیم الله علیه السلام دو هزار پانصد و پنجاه و سه سال از گاه بیرون آمدن موسی از تیه و حیرت بنی اسرائیل دو² هزار چهار صد سی سه سال از گاه ولادت عیسی هزار سیصد و چهل و هشت سال و بر منجمان و نزد مورخان هزار سیصد و هفت سال از گاه صعود مسیح بن مریم عیسی علیهما السلام بر آسمان یک هزار و صد بیست و هشت سال از گاه سدّ یاجوج و مأجوج در شرق ببناء سکندر ذی القرنین یکهزار ششصد و سی شش سال از گاه بناء شریف بیت المقدس نوبت دوم بعد از خراب کردن بخت نصر یکهزار پانصد نود شش سال از گاه طوفان آتش³ بر آتش کده⁴ شهر نینوی⁴ موصل قدیم یکهزار چهار صد هفتاد یک سال از گاه رصد بطلمیوس حکیم حاذق و سیم صاحب مجسطی یکهزار و هفتصد شش سال از گاه ظهور صورت صلیب و بفتنه افتادن روم از ان در ایام فترت هزار چهل و هفت سال از گاه پدید آمدن صورت أصحاب الکهف در افسوس دنیان⁵ نصد و چهار سال از گاه ظهور ابرهه و أصحاب فیل بزینج نجومی هفتصد و هشتاد نه سال و بروایت اصحّ بسال ولادت رسول مورخ و در تفسیر ثعلبی پیش از مولّد محمدی واقع از گاه ولادت مبارک خاتم المرسلین و حبیب ربّ العالمین محمد رسول الله صلی الله علیه و سلم پیش از هجرت مدنی که تاریخ اهل اسلام بدان منسوب است در نفس مکه پنجاه و سه سال واقع بروز دوشنبه دوازدهم ماه ربیع الأوّل سنه ثلث و ثلثین و تسعمایه از ملک سکندر ذی القرنین بن فیلفوس و سنه اثین و أربعین از پادشاهی کسری از نوشروان عادل فخر ملوک ایران عدل جمله⁶ داد دهان

نوع دوم در تذکره قصص و تبیین بشیوه اصباح و إلماع بی مدّ باع در تفرّج باغ آن مقدار که در باب تواریخ بناچار بایست است تا مطالع بیان ازمان از اخبار بر گزیدگان رحمان عاری و عاطل نماند و أسلوبی از أسالیب (v.9b) کلام ربّانی بسلب ایقانی سلب ایشان شده از قعور بحور لآلی و جواهر قیمتی حصّه سوی ایشان بی مشارکت هر جاهلی بریشان روی آورده قصت سبق از أقران قرآن ربوده⁵ شکر معلم حقیقی گزارند

¹ قاضی أحمد در حاشیه چنان می نویسد: «بنده کم سرمایه مؤلف طوفان نوبت دوم در زمان هود بشنیده است خاصّه که ذکر او را بعد از یعقوب متأخر آورده باشند»

² در

³ اش

⁴ نینوی

⁵ بوده

و پیش از شروع بقصص از حکمت تقصیص باری تعالی بر رسول اخبار ماضین از انبیا و اُمم پنجگانه حکم بحکم نمودن مسطور

حکمت اول آنک افعال نبی باظهار نبوت و دلالت رسالت بعدم ملازمت معلم و مؤدب و مفارقت وطن بطلب علم عماد امید نموده عالمیان دانند که آورده و خوانده‌اش من عند الله بوده باسم معجزات مسمیات است نه بخرافات آخریات

حکمت دوم آنک حق جل و علا جهت آن قصص پرداخت تا او را بمکارم اخلاق رسل¹ اقتدا بوده بر هر چه اولیا و انبیا سزا و ارزیده مستوجبان ثنا گشته‌اند مثابرت نموده از آنچه بافترایش در معرض عتاب مخاطب شدند باز ایستد تا ظاهرا و باطنا تجلیه بصقیلیش بقرآن مصور شده بخلق عظیم بشایستگی تمام روی نموده باشد

حکمت سوم آنک از قصه پردازی اُمم خالیه شرف رسول و امتش در حیز بیان می آید زیرا او و اُمّت مرحومش از بسیار چیزها مخوف بل مهلک عافیت یافته‌اند که انبیا و اولیاء پیشین را میسر نشد و آن تخفیف شرایع و تضعیف ضایع و رفع اغلال و اَثقال و امان از مسخ صور و نسخ سور و ورود یسر و ذهاب عُسر و زوال خرج در دین و تباعد شک یقین و باقی خصایص مرهوبه از اُمّت موسومات و چون قراء مدبره نه مدبره مشدداً اولها مخففاً آخرها قیاساً علی الأُمم بما حکینا قرآن را بتدبر خوانند از مضامین شرف من بعد بر من قبل دانند که «لَا مَرَّ مَا يُسَوِّدُ مِنْ يَسُودُ الْخِرَانَةَ»² «اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ»³ معنی مقصود بدرآمد نه از دیوان شعرا و وصال رسول لیل را بنهار در صوم و قیام بشب در نماز مع کونه مغفوراً فی الحالتین طرفی حاله بشکر بُعث بالحنیفیه السمحة بر مقدمه مقوله ادل دلایل

حکمت چهارم آنک بتقصیص حق بر مصطفی تأدیب و تهذیب امتش حاصل تا انبیا و ثواب ایشان و اعدا و عقابشان بتردیف تخدیر از کردار اعدا و حث بر صنیع اولیا نصب عین هر عاقل شده از آیات «لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٍ لِلْمُتَلَكِّينَ»⁴، «لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ»⁵ و غیرهما آن اقتباس کند که وقت یأس از مهالک امتش گرداند زیرا عوام میل بقصص دارند و خواص باعتبار از قصص

¹ رسل رسل

² ادحرانة

³ سورة الأنعام، 124/6.

⁴ سورة يوسف، 7/12.

⁵ سورة يوسف، 111/12.

حکمت پنجم آنک از قصص انبیا و اولیا احیاء ذکر¹ و اثاریشان روی نموده آنکو اینجا نیکی ورزید یادش بنیکویی باقی مانده پیش از روز قیامت محل توقیت اجور درین جهان ذکر شریفش زبانه را مشغوف کرده بناها ثناها مردم در حق محسن بثواب عاجل جزاء دنیاوی بوجهی واصل که از نعم آخرت چیزی کم نمی شود (v.10a) و مرغوب فیه ابراهیم در «وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ»²، و نص³ «وَ نَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَ آتَاهُمْ»⁴ این مطلوب اوله کافی و انفاق ملوک و اغنیا اموال طایل باسحار و اصایل بر مصانع و قصور و حصون و حسور مقصورست بنیت بقاء ذکر و نظم دریدی در،

و انما المرء حدیث بعده فکن حدیثا حسنا لمن وعی

از معلومات⁵ مستنبط و نه کم از سمط این حکم خمسه از کتب مترجم گشت مع اضافه منی و فواید بیست گانه در مشروعی و مطبوعی فن تواریخ مذکور باول کتاب از تلفیفات بنده مؤلف مزبور،

تاریخ آدم ابو البشر ابو محمد صلی الله علیهما و سلم آفریده از خاک مکرم سجود املاکی قُطَّان غبرا و افلاک از ابتدا تا رسالت مصطفی علیه التحیه و التسلیم ما رضی الخبیر العلیم باختلافات بالا در نوع نخستین فصل اول مذکور گشت و عمر وی **بیکهزار سال** رسیده و در حال حیوة او غیر یک ملت درست دین پاک توحیدی نبود و فرشتگان با مردم مصافحت کردند و زیارت ایشان آدمیان را صعود ادریس باسماں باقی و بهنگام تمامی عمر آدم علیه السلام یازده روز رنجور شده وصیت نوشته پسرش شیث داده فرمودش تا از قابیل حسود کشنده برادرش هابیل محسود و فرزندان حاسد مذکور وصیت را مخفی دارد بسبب إخفاء شیث اولادش علما گشته قابیل با فرزندان جهال ماندند،

و فرشتگان بوفات آدم حاضر آمده عزت عزا بجا آورده بحضور شیث وصی و برادرانش در موضع مشارف فردوس اول دبه در روی زمین **ویا بمکه** در غار اَبی قبیس معروف بغار الکتَر **ویا** بموضع بوذ بدیار هند شستن بآب و سدر و پیچیدن بکفن بهشت و حنوط جنة المأوی و نماز گزاری پسرش شیث برو بإشارات جبریل بتعظیم نبوت و تکریم نبوت بسی تکبیر پنج جهت صلوات خمسه و

¹ ذکر

² سورة الشعراء، 84/26.

³ بص

⁴ سورة يس، 12/36.

⁵ معلومات

خمسسه و عشرين اكراماً له دفن كردند و هفت شبان روز آفتاب¹ و ماه بسياه پرده² كسوفى متلفع گشته كروبيان ملاء اعلى در حدود أحدات خاشعان، و وفات أبو البشر بروز آذینه مورخ، و مادر بنى آدم حوا عليهما السلام مخلوقه از ضلع چپش بعد از و يكسال بقيد حيوه بوزه وفات يافته در جنب آدم مع اختلاف العلماء فى قبره مدفونه شد و أيام طوفان نوح عليه السلام تابوت آدم را بكشتى در آورده شش ماه با هم داشته بعد از زوال طوفان تابوت را بيت المقدس دفن فرمود

وجوه از² حكمت در آفرينش آدم و غيره ازان مفهوم كه حق تعالى خلق را بيافريد با وجودش ظاهر شده كمال علم و قدرتش بياظهار أفعال محكم بظهور پيوسته بندگان ببندگى مشغول كردند زيرا كه اگر خلق نبوذى خالق را كه شناختى و ابرار³ صنايع جز از قادر حكيم صانع مدبر ماهر مصور نه مقصود عقيب حق حصول معرفت عبادت انگيز از آفرينش باثبات⁴ قدر إفضال خود بر حسب أعمال هر شخص بى نيازى از طاعت مؤمنان و ستيزه كافران (v.10b) معلوم و فضلش بر بعض و عدلش بر بعضى ديگر مخصوص و رحمت او بر مؤمنان منصوص و رحمت ستايش را مستدعى و عدم تسويت ميان مخلوقات در أجسام و جواهر و أعراض بر مزيد شكر مفصل شامل، و خلق ملايكة جهت قدرت و ازان اشيا بسوى عبرت و ازان آدم بمحنت منسوب و نفس اول بقدرت و رزق دهى بكرم و ميرانيدن بقهر و بار زنده كردن بعدل و فضل و ثواب و عقاب مقرون و همگان بنام محمد آيندگان

و لطايف ابتداء خلقت آدم از آمدن جبريل و ميكائيل بفرمان حق بر زمين بگرفتن قبضه خاك طينت و زاريدن ارض بر ايشان بر آنك از ذريتش دوزخيان باشند و ترك ملكان آن را بترحم و ستدن عزرايل خاك را بترس نارى از چهار گوشه شورستان و خوب بوى و سرخ و بسياه و سپيد و نرم و سخت بصور ذريت از پاك و پليد و صالح و طالح و جميل و قبيح و خير كردنش بران باب تلخ و شور و شيرين بحسب أخلاق اولاد و آميختن جبريل طينت محمد را از تربه⁴ يثرب موضع قبرش باسم خير مايه⁵ اصلى معنر بوى بعجين فرعى بدر مصحوب ملايكة سموات و كروبيان و صفيح اعلى بشكل دره⁶ بيضا،

و موقوفى تنكير آدم بر ملاء علويات بتعريف تعبيه محمدى، و متروكى قالب ميان مكه و ظايف چهل سال گل خشك و كوزه⁷ كرانه او را دهان بضر ب يد غير قابل بتصوير بياظهار قدرت حق كه بصنع است نه بطبع و باريدن غم بر تنش چهل سال و شاذى يكسال بمقدر گشتن سرور و حزن

¹ آفتاب

² و

³ ابرار

⁴ باشات

أولاد بئذان مقمدار و گذر إبليس سعید آن زمان با ملائکه بر هیکل آدم و ترسیدنش اول از طول قامت و حسن خلقت و آمن شدنش آخر از آنک او را اجوف دیده نا ثابتش شناخته از دهن در آمده از دبرش بدر رفته همانجا در ضمیر بست که بوقت إکرام ملائکه او را إعزاز نکند و تمام شدن خلقت سر و پیشانی آدم از ترهه¹ کعبه و سینه و پشت از بیت مقدس و رانها از نوبه، و ساقها از مصر، و قدمین از حجاز و دست راست از مشرق و چپ از مغرب،

و در آمدن جان بتن بامر چهارم باری باکرام تا باز بکره أخری بکره بیرون رود عقیب رد حکم سه مره از خوف مانند کیش بظلمانی بعید القعر و آغاز دخولش بدماغ بدوران دوپست ساله درو آنکه سرایتش بچشمان بنگرش معطل طبقه سفلی تا در تمامی کبر نیارد آنکه بخیشیم و ورود عطسه و پیوستن جان بدهان و زبان پیش از تمامی عطاس، و صدور الحمد لله ازو و تشریف یابش از حق بجواب حمد له یرحمک الله و آه گفته دست بر سر نهادن او بانذوه متحسرانه از آمدن جواب عطسه برحمت، بر آنک مرحمت جزین کار را بایست نه و سبب ماندن ید برأس و تأوه آوری (v.11a) مر فرزندان بحال حزن، آنکه بصدر و شراسیف¹ رسیدن روح و بتعجیل قیام طلبیدن وی پیش از سرایب جان بقدمین بامکان نیافتن مر مطلوب و اشتهاه طعام کردن بوقت وصولش بشکم و إتمام یافتن خلقت خون و کوشت و استخوانها و رگها و پیها بهنگام فیضان فیضات روح بر جمیع اجزا و بناخن جامه پوشیدن وی بازدیاد² جمال هر روزه،

و خبر دهی کرکس بماهی دریا بقدم آدم بر آنک آوارگی هر دو از دریا و لانه سبب اوست با دریات و بزبور پر نور پرتو أنوار حق ستدن آدم بآرایش بندیش بأنواع ملابس بهشت و سوار و خاتم و منطقه و سیف و منور گشتن اش بنور محمدی ثابت بر پیشانیش و بر أعناق ملائکه و پشت است میمون نام مخلوق جهت او از مسک پرهاء در و مرجان برکاب داری جبرئیل طواف کردنش بر جمیع سموات و ملکوت أفلاک بتسلیم ملائکه برو و ازو بریشان بملازمت میکایل از یمین و إسرافیل از یسار بمدت صد سال و وقوع قضیه سجود ملائکه ملازمان با وی بر سبیل تحیت و تعظیم نه بشیوه³ صلاة و عبادت برو بطوع و امتثال و سر باز زنی إبلیس صاحب ضمیر اول از امر حق بغلط خوانی تحیه که مفضلی را از قیاست عنصری علوی گرفت نه از تفصیل خالق بحق تعالی مطلق

و در آمدن آدم بجنّت و بوحشت یافتنش بعدم بجانس موانس آفریده شدن حوا بحال خویش از آنک استخوان قصیر نام پهلوش از جانب چپ بدلیل بذ خلقی زنان بنا یافت ألم جهت ثبات شفقت مرد بز با حسن لباس و زینت بهشت و نام نهادن او وی را حوا بتکون مذکوره از حیّ چو دانستن

¹ سراسیف

² بازدیار

أما تمامت چیزها و دست یازیدنش بوی بنیت تمتع چفتانه و منع ملایکه او را از مدید بآداء مهر بفرستادن سه بار صلوات بمحمد رسول که او نیز بعشق وی مخلوق گشت و مباح کردن برایشان تمامت نعیم جنت را جز درخت گندم و یا کافور و اما انگور، و یا شجره علم درو از هر چیز بهره از کتب معتبر منقول گشت،

و حسد بردن ابلیس برایشان بدخول جنت و در آمدن او ببهشت بیوذنش در شکم مار خوب خلقت چهار پا بمتحولی بصورت باد بدلالیت طاووس اول ملاقتش عاجز از اجابت إدخالیش و حاضر آمدنش بر آدم و حوا و ترسانیدن هر دو طاوس و حیة را بفوت نعیم جنت بمرگ بسوگند بخوردن میوه درخت منهی عنه و مندفع گشتن مرگ بخوردن میوه درخت مذکور و بار داشتن هر دو سوگند او را باعتقاد عدم اقدام آفریده بدروغ گویی و خوردن حوا اولاً از منهی و بخورد آدم دادنش عقیب مست گردانیدن وی بخر آشامی و جامها از هر دو دور رفته برهنگان مانده، و بریدن جامها ازیشان بشوم معصیت و گریختن هر دو درون جنت از جا (v.11b) بجا و اجابت نیافتنشان از درختان ببلک عورت پوش¹ و گرفتن درخت عناب آدم را بمصادقت برابر رسی از موسی پیشانی پیشان گریز و دادن درخت انجیر اوراق ساتره بمکافات یابیش از حق بتسویت ظاهر و باطن بحلاوت و منافع بار دهی بیکسال دوبار و مبتلا گشتن آدم پستی و سیاهی پوست تن بعوض بوذن جمیع بدن بصلابت ناخن بماندن اثرش بر انامل بیادگار براندگی از همسایگی حق و افتادن او از آسمان بسرندید از ارض هند و یا بکوه سینور دهننا بود² و اما واسم³ اسم، و حوا بجده بأرض حجاز و ابلیس بأبله در عراق و یا بمیسان، و مار بایصفهان، و طاوس بزمین بابل⁴،

و اشتمال حکمت خروج آدم از جنت سوی دنیا بمصلحت نمی کردن پشت اینجا از ذریت نا مستحقان دوستی حق بناسزای مجاورت حظیره قدس بشرط باز گشت عقیب فراع از فراغ بهشت دوباره بإقامت ابد، بیوذن صفی نظراً الی حقیقة الحال نسلی از نسل جنت بسبب ابلیس هتک پرده چو برده برده شده بشوم خطیئه او در زمین أسیر شکل مانده او و ذریتش آساوی بعلت أسر از بقیر و فرح تا عودت بمکان سبی ازان محرومان بوده بشرط شاذی بدخول دار خلود موقوف گشته و

¹ نوش

² بود

³ واشم

⁴ کابل

در این باره الطبری چنان می نویسد: إن أول ما أهبط الله تعالى آدم أهبطه بدهنا أرض الهند... و أهبط آدم علی جبل بالهند يقال له بؤذ... أهبط آدم بالهند علی جبل يقال له واسم... أهبط آدم بسرئدیب علی جبل يدعی بؤذ، و حواء بجدة من أرض مكة، و ابلیس بمیسان، و الحیة بأصهبان. وقد قيل: أهبطت الحیة بالبرية، و ابلیس بساحل بحر الأبله. ن.ك. تاریخ الطبری، تحقیق: محمد أبو الفضل ابراهیم، ج. 1، بیروت، ص. 121-122.

تجرع فراق حوا صد سال و جمع آیشان بجمع مسمی مجمع موقوف بوقوع معرفت روز عرفه در عرفات ملقبان بدان دو نام زمانی و مکانی و از روی رحمت کردنشان با اسم منی مضموم المیم در موضع منی بکسور المیم بحصول تسمیه موضعی از شیوه وضعی و حصول عداوت میان آدمی و مار از آنک بشوم مشارکت در عصیان و مسمی شدن بنام عاصی و تسلیط دشمن بر اولاد آدم و زندان آمدن دنیا برو و ذریتش بمبتلایی بهوی و هوا مقصور او ممدود او سختی گرم و سرد دنیا و کسب رزق برنج و کد و عرق

و گرفتاری حوا و دخترانش حیض بسزای خون آلوده کردن درخت بریدن میوه و بثقل حمل و درد زادن و نقصان دین بترک نماز و روزه آیام حیض و کمی عقل باعتبار گواهی دو زن بیک مرد و حصه مرآتین ببخش واحد نرینه، و بعدت طلاق و وفات محبوسانه نشستن و زیر حکم رجال اسیرانه بودن و محرومی از طلاق دهی و جهاد ورزی و اظهار نبوت و راندن سلطنت و حکومت و سفر بی محرم نرفتن و منعقد نگشتن با ایشان

و معاقبی ابلیس بمعزولی از مملکت سموات و ارض و خازنی بهشت و دو آفتی از جوار حق باهباط شخص و اهباط اعمال و مسموخی صورت بشیطانی عقیب ملکی و تغییر نام از عزازیل بابلیس بنومیدیش از رحمت حق و سروریش بر اشقیا و نفریده شدنش (v.12a) و نزاع معرفت ازو و بستگی در توبه برو و شدنش مرید مرتد با مرید بر امر حق،

و خصوصیت بخطابت دوزخیان درش و جعد پی مار بریدن قوایم و رفتاری بشکم و مسخ صورت از احسن بأقبح و غذا خوری از خاک بخوری و چشیدن مرگ بمر زمستان نوبتی پیش از مرگ طبیعی و دشمنی بنی آدم برو پیش از عداوت وی بریشان بقتل دریغ بی اِهمال با حال صلاة و اِحرام حج با ثوابها بسیار بأحادیث درست و اندوهگین گشتن آدم بعد هبوط بکوه سرندید اقرب جبال ارض بسما سبب کوتاه شدن قامتش بعد شصت ذراعی از آنک سر بابر سایان داغ صلح بدو اولاد¹ آوران بتسبیح ملائیکه مستانش بوذ طوافشان گرداگرد عرش مشاهده داشته بوی جنت بدو می ورزید و سیلان خون بینی آدم بحد کثرت بعدم نشف زمین آن را و تحوّل روی وی بسپاهی بتراکم عارضه و موی برنگ فحم و ترسیدنش از ان بیاد کرد نعم بهشت بگریه چهل ساله و رفتن آن غم بساییدن فرشته بیطن و ظهر مذکور و ببلا بر نداشتن سر سیصد سال از خجالت معصیت بگریه دویست ساله و عدم مجامعت صد سال و نا چشیدن طعام و شراب چهل سال و متلقن گشتن آدم بکلمات اختلافی بآیت «رَبَّنَا ظَلَمْنَا²» الآیه نصّ اعراقی و اما تسبیحات معروف و یا مناجات مشهور

¹ والاد

² سورة الأعراف، 23/7.

قبول توبه را از حق و از ارض هند بکعبه آمدنس چهل بار پیاده بعدم قابلیت رکوب برکوب او بتحقیق اینابت بتارات با فصول مذکور درین کتاب بمحلّ شایان پیّ إعادة¹ و بوذن کامش سه روزه را باتفاق وقوع آبادانی در روی زمین بموقع کام نمیش و ویرانی بیابانی ما بین رجلین او و مصحوبی عصا و تاج از درخت بهشت با وی و بخشکی خرده ریزه شدن او را فشان با بلکهاء انجیری عوض جامهء بالا پرنده بر زمین و رستن عود و صندل و مشک و عنبر و کافور بأرض هند ازان سبب و استصحاب عصاء موسی هم از آس جنت بر طول صاحبش بده ذراع

و حصول مشک بفصل هر ربیع از ناف جانوری مانند آهو خزا کننده از اوراق مذکور بأرض هند و سغد و ثبّت و آمادگی عنبر از گاو شکلی حیوانی تناور از برّ ارض هند که جبرئیل رانده بدریا برد بسطیری هزار ذراع جثه و حاصل شدن هر یکی انداخته² وی از عنبر بمقدار یک هزار پانصد رطل و برنج محسّ گشتن آدم در تن و آمدن جبرئیل بوی مصحوب درخت زیتون و درمان نمودن اش ازان جمیع رنجها جز مرگ و دلالت کردن روحی بر صفی هم بدرخت اهلیج سیاه و زرد بمحصول شفاش و اولاد ازان و دور رفتن رنج آدم بأکل مذکور

و بشکایت آمدن تن آدم بیرودت آدم ارض مخالف هواء بهشت از برهنگی و فرستادن حق برو هشت چفت از انعام دو از میش و دو دگر بز (v.12b) و دو از شتر و دو دیگر از گاو، و کشتن کبشی ازو بفرمان حق و ریسیدن حواّ پشم آن را بفور و بافته شدنش بحیاکت آدم و حواّ و فرزندشان شیث بشاکردیشان مر جبرئیل روز در تعلیم بافندگی با فضایل عالی و بشارات بسیار بأحادیث صحاح که در باب حیاکت بحکایت پردازی درست بخلاف ذم کُنان همگنان بجهل و خصایل پشم پوشی بترک بوشی بمذهب مؤلف این نوشی بقلّت اکل و بقلب قلب از دنیا بعقبی و فرونی تفکر باطن و تنویر دل بحکمت و إحضار خوف و کلال لسان از بیم هر ناکسان و تبعید قساوت و شکایت آوریش بدوم کَرّت باصابت قلق و اضطراب باحساس چینش مورچه میان پوست و گوشت و تفسیر کردن جبرئیل آن را باسم گرسنگی و ازاله اندیشی مذکور بتدبیر روحی باوردنش فی الحال دو سر نره گاو سرخ با سندان و گزینه و منفحة² کلبتین و شرّ جهنمی بنهادن جبرئیل آن را در دست آدم و افتادن شرر ازو بطیران محسوس درون بحر و بیرون آوردن جبرئیل آن را از دریا بهفت نوبت بر عدد تطایر و شسته شدنش بآب بحر سبع مرّات تا از هفتاد جزو گرمی شصت نه بهره حرارت وارفته حرو و احد باقی مانده باز بر آدم بعدم طاقت بجمد حفظش خطاب رانده بکینه کشیش از عصاة اولاد و تخویف کردن و بزندان کردن جبرئیل نار را درون حجر و شجر و حدید

¹ بمك

² میغه

بأس شدید با حیاطت علمش بنا مطاوعت وی مر آدم جهت سَحْن و حَزْن منافع بینی آدم و سوزانیدن نار دست آدم را بی إحراق ید جبرئیل و تفسیر کرد روحی آن را بمفارقت عصیان و مفارقت چنان صادر ازو دو نه این جمله عجایب از تفاسیر قرآن کریم مستنبط آمده،

و إتحاذ آدم حرّات بعمل حدید، و آوردن روح آمین مشتی گندم بآدم منعبران سه دانه بتخصیص دو مر آدم و یکی بجوّا بتخصیص قسمت روحی میان ذکر و اثنی بیوذن دانه آن روزه بوزن صد هزار درم و هشتصد درم و مکافی آمدن گندم اخیر بحیاة دنیا بیاذ کرد خروج از بهشت هم بسبب جنس¹ مذکور و محکم بستن دو گاو و بیک چفت بوضع أخشاب شاق بر أعناق و حرّات کردن زمین بکار داشت تُورَین ثورَان بغلبان گریه بفوات آسایش جنّت و رستن جاورس از قطره اشک گاوان افتاده بر زمین و نخوذ از بول ایشان² و عدس از سرگنیشان و خرد کردن جبرئیل حبّاب ثلثه را بتکسیر تکثیر و بزمین تخم انداخته بیک ساعت گندم نو رسیدن آنکه وصول بسبیل سنبلی آنکه بفرک پس ازان بدروذن پیوستن آنکه بتنقیه زیر دو سنگ مطابق نمّاده بحال آرد آورده پرویدن کرده سبوس آن را بإشارت جبرئیل بزمین گندم ازو دروزه شده کاشته جوّ ازان رسته گندم آرد را عجین کرده حفیره تنور نام کاویزه هیمه درو افروخته ملّه (v.13a) در أوّل ملّه بی خمیر مایه پخته ساعتی تا سرد شدن صبر کرده دو چشم آدم باشک پر بار جای دمع سه حرفی بحذف عین الفعل این فنی واقع بذیل مؤخر علی خلاف المصادر دم مُثنی بتکریر مُثنی بنوحه و زاری ریزانیده مناچاة سوزناک بفوت نعیم جنت بحضرت حق عرض داشته بجواب «أن تأکل³ من کدّیمینک و عَرَق جبینک أنت و ذرّیتک» مُنتبه شدن و عقیب خوردن طعام شکایت سوم از ذات دانسته بتفهیم روحی آن را تشنگی نام نمّاده بکلنگی که جبرئیل آورد تا نغلی رکبتان جاه کاویزه از زیر قدمین آب زلال سردتر از یخ و شیرین تر از عسل بیرون آمده ازان خورده آتش عطش فرو نشسته شکایت آخر سخت تر از کرات پیشین در نفس خویش یافته از جبرئیل تأویل پرسیده او از بیان قاصر مانده فرشته فرود آمده از بس و پیش بیاسم قبل و دبر و رسم سبیلین طبقه سفلی بمخرجیت ثقل طعام و ثقل شراب بخلاف نا مثقوبی در بهشت بتحلیل مطعوم و مشروب برشح مشک سوراخ کرده معلوم یاذ ناکردنی ازو بدر آمده از گند پلیدیش هفتاد سال گریسته سبب گنده برین پرسیده جواب حکمی بقطع حکمی تحول طعام لطیف بنجاست عفن بداغ ناصیت از شوم معصیت پدید آمدن

¹ جنش

² اشان

³ بجواب کلّ

و دور رفتن کبر و نخوت از صاحب جمال ظاهر حمال آن بیاطن بیاذ آورد محمول لا یزول ولا یزال بطنی بمدت حیوة حامل و میسر آمدن اول کار ذکری از آدم با فروختن درختان خشکه کهنه و گذاختن آهن بمعالجت عملی و تمام شدن تنور نخستین آهنین از عمل او هم بر آن مثال بمیراث ماندنش بنوح علیه السلام بنشان فوران آههء خوش گوار ازان بأرض هند

و بوذن پاره زر بهشتی با آدم بعدم لحوق کهنگی بران بخاک نمکین بشور نمکین و ژنگ و رنگ برو استحالت کمی وزن از درنگ زمینی و تا خورده شدن بآتش بیرکت بقاء مستفاد بمحمولی از جنان و محبوبی از جنان

و توشه ستانی آدم بوقت هبوط بأرض از بهشت سی گانه میوه سه نوعه، ده گانه مخفی درون پوست چو جوز، و لوز، و فستق و بندق، و خشخاش، و بلوط، و شاه بلوط، و جوز هندی، رانج نام، و انار، و موز و ده دیگر با آسته چو شفتالو، و زردالو، و آلو، و فرسک، و عناب، و خرما، و سنجد و نبق، و آلوچ، و مقل و ده دیگر بی پوست و آسته چو سیب، و به، و امرود، و انگور، و توت و انجیر، و اترج، و خرنوب¹، و خیار، و خربوزه،

و نزول آس سرور ریاحین دنیا و خرما عجوة از غرس جنت شفاء امراض تریاق اول بامداد مفضل چو تمر برنی مسبح بر درخت خود آمرزش خواه بر خورنده مصحوب آدم

و نشاندنش زر چوبی² زر عنبی را ببنگ عریش و دزدیدن ایلیس (v.13b) اول ثمره انکوری از آدم بتفسیر آنک نخست نشوه مستیش بحصه شیطانی بوذه ما بقی منافع بشری و عنبی و زیبایی، و دبسی، و فقاعی، و سکری بی سکری بتعلق بنی آدم و اول میوه خوری آدم بدنیا از نبق

و نخست سگه دراهم و دنانیر زدن وی بر روی زمین بمصلحت اتمام مصالح خلق عالم بدوران حجرین مذکورین چو حاکمین عدلین معلوم گشته حکمت مشروعیت نا ساختن اوانی و آلات ازان بورود تحویفات نبوی بتضیق مکاسب خلائق محتاجان بطوافی آن و حصول کسر قلوب فقرا بمشاهده فراخ کامی و نوش کامی اغنیا این مذکورات و مفصلات از احادیث و آیات مستخرج و بیرون آمدن تمامت ذریات مخلوق شدنی بقوالب داخل گشتنی تا روز قیامت بمسیح الهی در اول نوبت از پشت آدم در دیهی نعمان نام از مکه بصور مورچه خرد، و عرض فرمودن ربوبیت خود بریشان و گفتن اش بعض انیال بهشتیان اند و بعمل اهل جنت عاملان، و فرمودنش بزمهره دوم دوزخیان اند بکردار اهل نار عمال بمیسر آمدن عمل هر احد القسمین مر عامل باستعمال الهی بر حسب اقدام شخص صاحب ضمیر از خیر و شر، و حکم حق رسیدن بآدم بر آنک او را پرستیده انباز نگوید تا

¹ خروب

² جوی

بوجه احسن جزا بیند و دعا کند که إجابت یابد و بخلق آن خواهد که بخود پسندد، و فرستادن باری تعالی خروس خانه آموز را بآدم را جهت تعین اوقات صلوات و أحيان و آنات ساعات ملوان باستفادات علم مراقبت از تسیحات ملائکه ملاء اعلی عقیب صدور شکایتش از طریان جهل بعلم ساعات بشوم شغل طلب رزق و وصول خطاب قهاری بآسکان آدم و ذریت در سرای معیوب بچهار قواعدست بنیاد از بریدن إلهی مر هر چه پیوند کنند با پراکنده فرمایش مجموع گرد کرده بتخریب بنیان همگنان و میرانیدن فرزندان همگان با باقی غرایب أبو البشر آدم صلوات الله علیه و سلامه از خزاینی مستنبط گشت که عقول در استخراجش مدهوش حیران مانده جمع این فصل را مؤلف از فضل ملهم الصواب شناخت نه از قوت ترجمه خویش

و حوا همواره از آدم در یک شکم توأمان دو فرزند از پسر و دختر زاده زادگان جهل بطنی بهشتاذ نفر پیوسته تا آدم اولاد و أحفاد خود را بجهل هزار نفر واصل ندید و زنا و می خوردن و فساد دریشان مشاهده نکرد از دنیا نرفت، و غیر شیث پیغامبر تنها مولود نیامد، و اول نرینه قایل هم شکمش إقليما حامل گشته حوا بذیشان در جنت زاده بی درد طلق و إصابت و صب و نصب بدوری از خون نفاس بطهارت بهشت و آخرین عبد المغیث توأمه اش أمة المغیث بوده،

و عقیب ولادت قایل مذکور هابیل بعد از هبوط با توأمه خویش (v.14a) لبودا زاده عادت آدم آن بود که چون کوزکان بجوانی رسیدندی نرینه شکمی را بدختر شکم دیگر تزویج کردی و هر پسر از خواهران خویش غیرهم شکم خود هر کرا خواستی بستندندی و حکم حق چنان رسید که قایل لبودا أخت هابیل را بنکاح آرد هابیل بإقلیما خواهر¹ قایل عقد بندد و میان ولادت ایشان بقول کلبی مدّت دو سال و بروایت محمد بن اسحق که ولادت هابیل بعد از هبوط بصد سال است بون بعید، و إقليما خواهر² قایل بغایت حسن بوزه هابیل بفرمان حق مطاوعت نموده قایل بخشم آمده نکاح هم شکم خویش را بجمال بخود خواسته از هم شکم هابیل لبودا بیزاری نموده گفت من با خواهرم از اولاد جنتیم مناسبت باهمدیگر داریم،

و هابیل خواهر خود را ستاند که در دنیا با وی زاد و چون محاصمت میان دو برادر قایل ظالم و هابیل مظلوم قائم شد آدم فرمود تا هر دو قربان کردند تا بفرو آمدن آتش سماوی و خوردن قربان هابیل صاحب أغنام از برّه فربه خانه پرور. بمثابت محبت فرزند صلیبی محمول پشت نا مفارق بهترین مواشی و شیر روغن مسکه برکت إضمارش برضاء حق استحقاق مذکور پیدا شده بناخوردن

¹ خواهر

² خواهر

نار آسمانی قربان قاییل صاحب زرع از صُبره^۱ کاسدترین گندم بیاضمار لا اُبالی قابلیت جهان قاییل نا قاییل و نا مقبل بظهور پیوست،

و قربان هاییل از آنکه تا زمان ابرهیم درون بهشت فردوس چریده در وقت وقوع قصه^۲ ذبح اِسْماعیل که بنده مولّف بر ذبحی وی قایلست باصرار پی^۱ اَسرار «ولو اکره بالحرق و الغرق» جبرئیل از آسمان آورده کار انجام بجدی رسید که عالمیان می دانند بعد ظهور قبول و نا مقبولی مذکوران هر دو برادر از کوه بزیر آمده قاییل بهاییل گفت که آورده تو مقبول شد تا بوجود آن قربان قربان بخواهر جمیله^۳ من کنی و من خواهر زشت لقاء تو ستده در جمیع عمرم بمنظر منکر شوم معدّب شوم و مردم گویند که تُو به از منی، و تُو به کاری و تخم نیکو کاری و فرزندان بر اولادم بنازند بل بتازند و انصاف نیارند، هاییل جواب داد که مرا در ردّ و قبول حق چه مدخل و باری تعالی از پرهیزکاران قبول می فرماید دون المفسدین، قاییل گفت ترا می کشیم هاییل با آن همه که قوت ازو بیش داشت جواب داد که بنگام مدّ یدت^۴ سویم^۵ بر تو تازنده ام دست یارنده نیستم تا عاقبت بعقوبت آفریدگار نیفتم آنکه نفس اماره مردار قاییل را بران آورد که بتعلیم شیطان مرو بتمثیل قتل مرغک ضعیف بسنگ سر شکاف استخوان شکن مغز ریز هاییل طواف کوهها را از خوفش بحال خواب بسنگ صخره^۶ بسن بست سالگی مقتول بموضع کوه نود و اما عقبه حراء، و یا در بصره جای مسجد اعظم بر سر (v.14b) زنان بکشت و هاییل اوّل مقتول و اوّل مرده است بر روی زمین قاییل دفن را ندانسته از قصد دزگان که بر تن مقتول کردند جنه را باسبان^۷ بزرگ خود کرده بدوش بر گرفته سالی تمام طواف آفاق کنان تن گندا شده مرغان هوا و جانوران ارض برو ملازم گشتند تا هرگاه که بزیر اندازد بخورندش حق تعالی دو کلاغ^۸ یقین دان نه کلاغ فرستاده یکدیگر را زنان کشته بمنقار و پایکش زمین کاویزه کشته را درش کرده خاک برو پشانیزه قاییل آنرا دیده کلمه^۹ ویل بعجزش از مثل اینان بفعل مرغ با ممیز بر زبان رانده پشیمانی بطول حمل تن نه بقتل برادرش پیش آورد چه اگر ندامتش بر قتل بوذی توبه را بحال یافتی،

و بدترین بانیات^۲ اخلاق ذمیمه از سه گانه خصال معبر^{۱۰} اوّل کبر اِبلیس بحرفت خود منسوب کرده بدشمن آدم و ذریات ملعون اکبر شد دوم حرص آدم بدان مبتلا گشته از درخت منهی عنه خورده بدینها گرفتار گشت که اوصافش در مجلّلات قابلیت انخراط و اندراج ندارد سوم حسد داء^{۱۱} جسد که قاییل بدان شهرت یافته بر برادرش آن کرد که من می نویسم تو می خونی اگر دانی بان اخلاق بد بجملگی ازین ثلثه^{۱۲} مذکوره چو شاخهء مختلف منشعبات و شرح آنها را اما در کتاب

^۱ نابی

^۲ باامهات

ذریعة مصنّف حکیمِ الهی متشرع ربّانی علامه عالم مصنف حقایق و رقایق بأنواع دقایق شیخ أبو القاسم راغب إصفهانی رضی الله عنه خوانند ویا در مؤلّف پارسی خواجه نصیر طوسی محاوza عنه ما مکر فی نفی إمام المسلمین و خلیفه عموم الموحّدین و ابن عم سیّد المرسلین أمير المؤمنین مولانا المستعصم بالله ألحقه الله الی درجة حبیب ربّ العالمین من وجه الأرض بالقصّة المشهورة و گاهی که آدم از دیار هند زیارت کعبه متوجه شد از علمی که بر اختلاف فرزندان شامل داشت اندیشناک بوزه امانت هاییل را باآسمان و زمین و کوهها داده همه از عدم رعایت حق نگه داشتی ترسیده متحمّل ودیعت نکشته قایل قبول کرده برادر را چنانک شنیدی کشته بکفر و ظلم چنان نامور شد که درین دنیا مایهٔ فساد شده در آخرت سرور تمام اشقیاء اِنس گشته با رئیس بدبختان جن اِبلیس لعین درون دوزخ بیجا خواهد بوذن چنانک جمیع کفّار جنّ و اِنس از حق در خواهند تا آن دو مفسد اصلی را بدیشان نماید که بوطی اُقدام محرمان ثقلین عذابشان در اَسفل سافلین مضاعف گردد،

و چون قابیل و هاییل را بقتل آورد روی زمین بجمیع ما علیها و من فوقها هفت شبانروز لرزیده خون مقتول را از زمین چو آب نیاشامید حق تعالی از قایل قاتل پرسید که برادرت از زمین آواز دهد بقتلش اِقرار آوری گفت آری و اگر کشتهام کجاست خونش بدان سبب ازان روز تا آخر دهر حق تعالی بر خاک شرب دم را حرام فرمود،

و چون قایل هاییل را بدیار هند (v.15a) بکشت آدم در مکه ازان که درختان بخار و طعامها بتغیّر طعوم و میوها بترشی و آب بتلخی و زمین بگرد متلون شدنشان بذ احساس کرده از حدوث چیزی عجب بترسید گاهی که بخانه رسید ماجری معلوم وی گشته مرثیه مشهور ازو حوا¹ علیهما السلام بغایت مرقّ در یک قافیه بوصف حال² مقتول و تنگی عالم بر والدین و مجاورت اِبلیس دشمن بذ سگال بدنیا عقیب مفارقت بهشت آباد و آیات صادر از اِنشاد ملعون اُولین و آخرین اِبلیس مطرود بیعت تحسّر اَبوین بفوت نعیم جنّت و قتل پسر نازنین رفته نازنین بلغت سریانی صورت بسته آخر شعراء عرب عربا در همان بحر آورده درون قصص تدوین کردند و مولاناء معظم بهاء الملة و الدین آن را بانضمام مجلدات مدونات یاذ دارد مدّ ظلّه وَ دِیمِ دِیمِ فضله،

آنک آدم صد سال اندوهگین ناخندان³ بوزه از قبل حق آینده حیاک الله و بی بکاک⁴ ای اُضحکک گفته خندانیدنش مناسب ماجرا اولاد آدم میان بلوی و بلی مُبتلا بامتزاج روح در جسد

¹ حوا و

² حال

³ تا جندان

⁴ بیاک

ببلوی آغشته و بمفارقت جان از تن صابر بلی مر بیچاره مستغرق ببلوی و بلی راحت از کجا و شیش¹ چنانک ذکر کردیم بعوض هابیل مولود شده قابیل طریداً شریداً فَرَعاً مرعوباً خواهرش اقلیما را سنده لوزان گریزان بیمن آمده إبلیس برو حاضر شده گفتش که برادرت هابیل از آنک آتش پرست بود نار ببرکت آشنای سابق قربانش قبول کرد تو نیز آتش خانه بر آر² تا ترا هم با فرزندان بکار آید او بقریب وی در افتاده اَوَّل بانی آتش کده شده بر روی زمین،

و از فرزندان قابیل هر که برابر افتادی او را بسنگ انداختی روزی فرزندی نابینا قابیل را پیش آمده و با نابینا فرزندی که قابیل را پسر پسر باشد بشیوه قیادت فایده ملازم بوده پسر پسر اعنی قاید بصیر بپدرش اعمی مقاد گفت اینک بذرت قابیل نابینا بخر دهی پسر بسنگ انداخته پدرش قابیل بکشت نابینا را پسرش بگفت که پدر ترا بکشتی چو آن بشنید نابینا پسر را بطیحا کشته بیچاره اعمی ویل زنان بتحسر همی گفت که پدرم را برمیوه و پسر را بلطمه کشتم و قابیل ازان روز از یک پای با ران و ساق آویخته تا روز قیامت رویش مواحه آفتاب شده بدوران شمس دایر بوده بتابستان بحظیره آتشین و بزمستان بحظیره برفین³ محاط، و فرزندان قابیل بآلات لهو و بازی از براع و طبول و مزامیر و چنگ و چغانه و طنابیر منهمکان گشته بخوردن می و آتش پرستی نه پر آشتی⁴ رستگاری آور و فواحش مشغولان شده نوح علیه السلام بدعوت ایشان آمده همگان را از عبادت بتان وَدَّ و سُوَاع و یُعُوْث و یَعُوْق و نَسْر که می پرستیدند نهی کرده مذکوران بپند در نیامده بطوفان معروف بملاک عام پیوسته نسل شیش علیه السلام عبارت از سه گانه فرزند نوح سام و حام [و یافت] چنانک مذکور خواهند گشت باقی ماند

و چون إبلیس بعد ملعونی (v.15b) بزمین افتاد باشمال حتما محظور شرعی جامه بر خود داشته دلبندی بسر پیچیده که زیر زنج چیزی ازان نبود چنانک درین عهد بیرون عرب تمامت خلق در عمامه اقتعاط منهی گزیده از تلحی مشروع معرضان اند و بیک چشمی موصوف گشت هم بیک بای مُتَعَل و از آنک جهت آدم نفریده شد بتسللی دل چپر حواست حق تعالی ببدل فایت او را بتسلیط بر اولاد آدم،

و بوجود آمدن فرزندان او نیز ازرنش مار معروف بهشت رانده بعد ذریات أبو البشر و مساکن گشتن سینهاء اَنام مرو و بگریانش دریشان مجری الدم و تاختن آوری او پَر وری از بد

¹ شیش

² آز

³ برفین

⁴ استی

پروری بخیل و رَجُل خویش بمیسری شرکتش با ایشان در اموال بزرکات نادادن و بی کما بیش گویی و سوگند فاجر بیع و شری کردن بخیثت و خیانت و جنایت جبایت حطام کرده از عبادات موقت کاهلی پیش گرفتن و در اولاد بجماع زنان منکوحات بی ذکر بسمله و دعاء معروف مشغول شدن و آمدن منجمان و کهان شیطان را بجای انبیا و رسل و وشم و نگار قائم مقام کتب و دروغ گویی بمثابت حدیث و شعر ببدل قرآن و مزمار و نوایح بعوض مؤذن و بازار مکان مسجد و حمام بمقایضه خانه و طعام مأکول بی بسم الله بعد از قمار بازی از نرد و شطرنج و غیرهما یاسم تجارت و مسکرات بسمت شراب و زنان بصفت مصاید آرام داده آدم را بحفظ ذریاتش از شیطان و جنود او بملایکه و تیسر یکی نیکی بده و زیادت و بدی بمثل واحد ویا بمحو نومید نشدن مسرفان بر نفوس از رحمت حق بغفاریش بر جمیع ذنوب و دور نفرمودن توبه از فرزندان بدوام ارواح در قوالیشان و آمرزیدن هر که خواهد ببشارت لا اُبالی شاذان کرد این مجموع کلمات «حکمت ضالة المؤمن» از پرداخته سلف و قدما محرر بوجه اوجز و اعجز شد تا مطالعان تفرح بستان کبریا روح پروری کنند

و خصال آدم از بیست و سه گانه خواص چو خلق حق او را بید قدرت و دمیدن روح درو و بوذنش آخر جنس خلق با وی در بهترین صورت قویم بأحسن تقویم و ملقنی بتلقین إلهی بحمد له عطاس و ورود رحمت سابق حق بر خشم مسبوق بجواب و آرامیدن بعد تمامی خلقت در بهشت بی عمل و مباحی جمیع جنت برو جز یک درخت، و بتعلیم کلی أسما و مأموری ملائیکه بسجود بوی، و فرموده شدن ایشان بتلقین¹ ازو، و کونش أبو البشر، و خلیفه در أرض از ملائیکه بفزونی خلافت بریشان، و ملعونی إبلیس برای او بسیاری که داشت، و گرفتاری ملائیکه سبب او و مخصوصیش بأول اجتبا و اصطفاء، و اول خلیفه حق بر زمین، و جدا کردن ارواح خبیثه از طیبه، و بوذنش باعث بعث از ذریت خود روز قیامت بویاتر از عبیر و معنیر معتبر و معبر

و ولادت نبی ثانی شیت پیغامبر علیه السلام بتمامی صد و سی سال از عمر آدم صورت بسته زاده شدنش عقیب شهید گشتن اول شهداء (v.16a) زوری زمین هابیل مظلوم بر دست قابیل بی قابلیت اصلاح برادر جافی ظالم بمدت پنج سال معین و شیت بعربی هبة الله باشد یعنی عوض مقبول از هابیل مقتول بمعنی استلزامی و چنانک آدم را بتعلیم أسماء معظم گردانیدند شیت بتعریف ساعات شب و روز و تعلیم عبادت مصحوب پنجاه صحیفه از صحف صد گانه مکرم است

و **یدریس** معلوم پذیر نام مادرش آشوت بوذده روزی پیاده رفته از تنش آفتاب برنج شده گفت بار خدایا من بیکروزه سیر متألّم حامل شمس را که بروزی پانصد ساله راه می برد تو سبکی بخش ملک آفتاب بامداد خفت یافته از باری سبب پرسید جواب دعاء یدریس رسیده بسؤال ملک حق

¹ بتلقف

فرمود تا ادریس با او مجتمع شده محبت مؤکد گشته ادریس از ملک در خواست که از عزرائیل جهت ازدیاد عبادت تأخیر اجلش خواهد ملک شمس گفت این مطلوب کس را میسر نه لکن من ترا بدو رسانم تا هر چه در کردنی ممکن است با تو کند آنکه ملک شمس ادریس را بر پر گرفته با آسمان برداشته نزد مطلع شمس نهاده بعزرائیل آمده بشفاعت وصف حال ادریس عرض داده بتأخیر أجل إجابته نشنیده بتزدیکی وعده او میزد فرموده و بحال او میزد دهی بنام و نشان ادریس عزرائیل در دیوانش نگریده این چنین کس هرگز نمیرد گفت مگر نزد مطلع شمس ملک آفتاب گفت من او را آنجا گذاشته بتو آمدم گفت برو برو حاضر شو که از مدتش چیزی نماند ملک آمده مرده یافت،

و بروایتی از انک ادریس را مثل عبادت جمله ارضیان فی زمانه عمل بالا می رفت بشگفت ملایکه عزرائیل مشتاق وار¹ بامر حق بصورت بشر برش آمده ادریس صایم الدهر وقت إفتارش سه بار او را بطعام خوانده او بسبب إجابته نموده لیله ثالثه با نگار تو کیستی گفته وی من عزرائیل جواب داده ادریس ازو قبض جان خواسته او ستده حق بعد یکساعده جان برو رد کرده عزرائیل از وی فایده قبض روح پرسیده جواب بخشیدن ألم مرگ جهت من بعد شنیده آنکه با آسمان بردنش بدیدن بهشت و دوزخ خواسته ملک الموت بالاش برده چون نزدیک دوزخ رسید بالتماس أبواب نار گشاده او را بران گردانیده پس ازان بطلب مجدد وی را بجت ملک الموت بیرون ای گفته که باز بمکان اول پیوندد او بدرختی آویخته شده بدر نیام فرشته بامر حق میان ایشان حکم شده چرا بدر نمی آیی گفته جواب داد که بحکم سه آیات محکمت متلو قرا علماء مرگرا² بار چشیده بر دوزخ وارد گشته بهشت ابدی که داخلش هرگز بدر بیاید در آمدم وحی وحی حق بملک الموت رسید بگذارش چه او بامر من بهشت در آمده بی اذنی از آنجا بدر نرود، و او آنجا زنده مانده گاه حق را در آسمان مختلف فیه عبادت کنان گاه دیگر در جنت بتنعم مستغرق است

و بروایت جامع بوجه اضبط قصراً و ادریس اخنوخ² نام بسیار علم قاری صحف آدم و شیث سیم پیغامبر اول نویسنده بقلم و دوزنده جامه و ناظر بعلم نجوم و حساب فرستاده حق بفرزندان قابیل قاتل هابیل مذکور و در دنیا شربت مرگ چشیده پس ازان بمحبت (v.16b) مؤکل شمس و صحبت ملک الموت بر آسمان رفته دوزخ را دیده بهشت هشت دری بجله تفرح در آمده همانجا باقی مانده و از مخافات آفاق موت و برزخ و دوزخ و حشر و نشر در امان جاوید قرین،

¹ واز

² اخنوخ

و نسبتش بسایق ادریس ابن یارد بن مهائیل بن قینان بن انوش بن شیث¹ بن آدم مسطور و در حال حیوة آدم زاده بصد سالگی وی آدم وفات یافته و بعد از وفات آدم بدویست سال پیغامبریش آمد و مستصحب نبوت صد و پنج سال زنده بوذہ بسی صحف منزل بر وی حکم کنان آخر بروح و جسم و بالا باآسمان بالا شد و روز عروجش بچهار صد و پنج سال عمر مذکور بحساب روشن رسیده

و قصه هاروت و ماروت دو فرشته مقرب که بزمین آمده بشهوت مبتلا گشته با زنی زُهره نام بفته در افتاده بیچاره شده از جاه نایل بچاه بابل² پیوستند در زمان ادریس بوذ و اختیار ایشان عذاب دنیا را بر عقوبت آخرت بنصیحت ادریسی معلوم و تمامی قصه مذکوران من بعد در ذکر سلیمان علیه السلام بمناسبت لایق می آید

و نوح علیه السلام بن لَمک بن متوشلخ بن اُخنوخ³ ادریس بن یارد بن مهائیل بن قینان بن [انوش بن] شیث⁴ بن آدم علیه التحیه مرسل صاحب شریعت اول بصورت و نصّ سورت ملقب بآدم دوم جهت انقراض نسل اصحاب سفینه و بقاء ذریتش از سه گانه فرزند و هم سام پدر جمیع امم مثل عرب و پارس و روم سوی الترك و انواع تاتار و سیاهان بهترین اولاد بر پدر بدعا والد ببرکت رسیده پیش از وفات پدر چهار صد ساله بوذہ دویست دیگر بعد از او عمر رانده پذیری پیغامبران چو پدرش معروف و حام تمامت سیاهان از وی بتولد آمده و یافت پدر ترک و تَتار و یاجوج و ماجوج و خواص کامله پانزده گانه نوحی از آنک ز انبیا هیچ یک بنامش مسمی نیامده بکثرت نیافت بدان نامور شد و ببودنش اول نبی از انبیا شریعت و اول خواننده سوی حق و نخست بیم کننده بر شرک اول آنک اُمتش نزد دعوت او معذب شده جمله اهل زمین بدعاش بملاک پیوستند و کون وی بدراز ترین انبیا بعمر و ناموریش بکبیر انبیا و شیخ المرسلین و نبوت معجزه او در نفس خود سبب معمّری بزارند سال بی شکست دندان و کمی قوت و نا بوذن هیچ کس از رسل مبالغه ورزد در دعوت⁵ مثلش بیدامت دعاء قوم لیلاً و نهاراً و سرّاً و علانیة،

و بان هیچ نبی انبیا مانند ضرب و دشنام و انواع رنج و جفاء او از امت ندید و نشنید و نکشید و معمولش دوم مصطفی در میثاق بین الخمسة فی اواخر النساء و اوایل الاحزاب عدم غیر الحافظ فی ألفاظ القرآن و معانیه، و ثانی من ینسق عنه الأرض یوم القیمة، و عطا ستانی از حضرت

¹ شیث

² نابل

³ اخنوخ

⁴ شیث

⁵ ورزدر دعوت

باری جلّ بتعلیم صنعت کشتی بخرط آلات و اجرا و امراس بالآداب و نیکنامی باسم شکوری در صدر سوره اسرائیل تحذق نبی للتحذلق و مکرمی بسلامت و برکت أبناء هودی قبیل هود برغم هود بتداخل عامّه مؤمنین (v.17a) و مؤمنات در زمره^۱ حلم علیه با سور

و بقاء بنی آدم از ذریتش سه پسر مذکوران فحسب بمسمی شدن وی بأبی البشر چو آدم و أصل نسل بتولد أصناف خلق از اولاد سه گانه اش کما ذکر و بقرین یابی فرزندش **حام** أحد ثلثه أبو السُودان از نفس وی بنا زاید، آمدن موهاء فرزندان از گوشها و شدن ایشان هر جا که باشند پرستاران اولاد سام و یافت و صدور قسمت نوحی از هبوط از فلک مضموم إلقاء مرجع أرض میان سه پسر یا ثلثه چنانک وسط زمین درش قدس و نیل و فرات و دجله و سیحون و جیحون ما بین قیسون تا شرقی نیل و ما بین منجر باد جنوب تا منجر شمال **بسام** رسید، قسم نیل و ماوراء آن تا منجر ریح دبور **بحام** معین گشت، از قیسون فما وراءه تا منجر صبا **یافت** حصّه یافت یافتی احفظ طایفتنا^۱ تخرج من زمرة الحملة الحرنبدية و التراکمة الکعنبدية معبر و در سیر سبیل نمایان بذوب ذهب مصدر و مسطر

و **بعثت** نوحی بر اولاد شیث و قایل منحصر و جمیع اهل أرض دران زمان غیر ایشان نه و سبب عصیان قوم و بت پرستی مذکوران عقیب مشاهدت بلاهات بس بسیار کشتی ساخته **بتاریخ** سیزدهم ماه آب یونانی ششصد سال از عمرش و دو هزار و دوست و پنجاه ششم سال از تاریخ هبوط آدم طوفان دهم رجب **سنة المذكور** از ناحیت کوفه نقل کرده بکشتی بر نشست دهم محرم روز عاشورا بتمامی شش ماه پنجاه و سلامت بیرون آمده و **سام** پسرش پیش از طوفان بنود هشت سال زاده و جمیع عمر نوح در یک هزار و سیصد سال انحصار پذیر و روز اول رسالت پنجاه سالگی معمر و وصی و ولی بعده سام و وسط المعموره بمیراث وی منسوب و ما سوی ذلک بخصّه برادران منصوب

ما بقی لطایف قصّه نوحی از ابتداء پنجاه سالگیش تاریخ اول نبوت بمشاهده بلاهات قوم خود از انک برذن بحال مرگ انداخته در **نمد** پیچیده بخانه فرستاده پیران فرزندان حوایان را نزدش آورده و رضیت می کردند که بدین جاذو مگروید، و امید بریدنش از ایمان قوم أثناء هزار کم پنجاه ساله دعوتش گاه نماندن **نسمه** مؤمن در أصلاب رجال، و أرحام زنان و صدور نفرین او بر قوم و ورود خبر إجابات حق بوصول فرمان بساختن مفسر بخانه^۱ چوبین سیار در بحر چو سیر در بر از درخت، ساج نشانده نوح بتمام رسیده بچهل سال و آراستن سفینه سه سویی سرش چو سر خروس خروش آور و جوجو **مرس** بینگ جوجو مرغ بدن دیکی و تمام شدنش بر دست نوح و فرزندان و دو نفر

^۱ الطایفنا

بِحَار بتعلیم جبریل در مسجد کوفه فی الأصح بطول ششصد و یا یکهزار و دوست ذراع و عرض ششصد و اما سیصد ذراع بطول سوی سما سیصد و سی ذراع ممتد تا دوش بتخت خشب و حرز میخ آهنین با طلاء قار و غیره از داخل و خارج بروان شدن عین قار تا مدت پرداخت از عمل سفینه (v.17b) و خنده آوری گذر کنندگان بفعل نوح از دیوانگی ساحری را گذاشته ببحر سفینه مشغول شد و در عالم قطره آب پدید نه و نشان دهی حق بر نوح بوصول طوفان هلاکی عام قومش، بچوش آمدن تنور معبر از طلوع فجر و نور ریزی صبح و بیرون آمدن روی¹ زمین از بلندترین بقاع ارض بتعیین فوران از ناحیت کوفه با شهر و اما بشام در عین ورد و یا بکند،

و تأویل یابی تنور بقولی بمحلّ نان بزه بی مزه علی الصریح و باریدن چهل شبانروز باران اولاً و جمع آمدن حیوان و طیور بنوح و سجده کردن همه بذو بعرض زاری و بوذن اول محمول از دواب ذره و آخرین حمار و آویخته شدن شیطان بذنب حمار تا با هم در آید، و نتوانستن حیوان پلید از تعلق شیطانی و گفتن نوح حمار را البتّه در آیی اگر نیز شیطانی بانست از غایت خشم درنگیذنش بدخول و در آمدن إبلیس با او بکشتی بأمر اتفاقی غضبی نا مضر منوی و بوذن شیطان در ظهر سفینه ملازم بی شرمی مع آنه که نوح بارها رانده او نرفت و در آمدن چفت چفت از نر و ماده تمامت حیوانات با نوح در کشتی جهت بقاء نسلیشان

و آفت بخشی خلق آنجا میان شیر و گاو و گرگ و میش و باقی اُضداد بمصلحت اجتماع و در آوردن مار و گژدم بگریه هر دو بکشتی بشر ظالم نرسانی و امن بوذن خواننده سلام علی نوح الی قوله من عبادنا المؤمنین از گزندشان و گزیذشان و بتب گرفتار شدن شیر جهت مصلحت حق و ماندن حمی ازان که بشیران رنج دایم و در آوردن نوح دزگان را بطبقه زیرین سفینه و وحوش در دوم و خود با فرزندان و قوم بر عدد هفت و یا هشت و یا ده جز زنان و اما هفتاد هشت و یا هشتاد تمام ذکور و اناث و مرغان تا پیا نروند و در طبقه اعلی و بیسم الله روان شدن سفینه و بهمان استاذنش بازو فرمودن نوح بر قوم بعدم جماع زنان درون فلک و وقوع قربان پسرش حام همانجا و زادن سیاهان عالم از نطفه او بجرم جرم و بوذن تن آدم حایل میان مردان و زنان درون سفینه بیعطاء عظام عظام

و وقوع تاریخ رکوب بر کشتی در ماه آب رومی و بمرکت آمدن چشمهای غوط اکبر و باریذن آسمان چو افواه قربها و تمادی مدت میان ارسال آب و احتمال بچهل شبانروز و نا گرویدن کنعان پسر چهارم نوح پیدر و غرق شدنش بالای کوه مصحوب زن و فرزند طفل خود و خلاص نیافتن فرزند کافر بمرکت پذر نبی مرسل و در آمدن سفینه بکعبه و طواف کردنش جای خانه را که

¹ آمدن از وی

از غرق آزاده بآسمانش برده بیبت المعمور نامورست هفت بار و ودیعت نماذن جبریل حجر الأسود را بچوف کوه اُبی قبیس از جوف غرق آن وقت نا بایست شدن و بالا بالیدن کوهها که آب از بلندترین پانزده ذراع زاید بود و مستقر گشتن کشتی مر کوه جودی پستی گزیده جبل میان حصنین بدیار مُوصَل،

و خواستن عوج (v.18a) مذکورانیده من بعد در قصه موشی از نوح که بسفینه در آید و إجابت نکردن او وی را و متولد شدن دو خوگ نر و مادر از گرگ بمالیدن نوح ذنب ذئب جهت تطهیر سفینه از سرگین و بیرون آمدن گُربه از بینی شیر بضراب نوح بین عینیه بملاک موش شوم دَمَنِ حِوان سفینه¹ و فرستادن نبی زاغ را بآفاق بدانستن خرابی بلاد و مشغول ماندنش بتناول مردار و ترسناک ماندنش از انک ز مردم بنفرین نوح و إرسالش بس ازو کبوتر را و رسیدن او ببلک زیتون در منقارش با گل نشان ده بخرابی بلدان و وصول دعاء نوح برو بمحصول ألفت خلق با او و در بیوت با سبزی کردنش چو طوق بر سبیل خلعت از أعجب غرایب مفسرانست

و هود علیه السلام بعاد بن عوض² بن إرم بن سام بن نوح عاد أول نزال یمن مقیمان بیشه سگان رمال عاج و دهننا و بزمین³ میان عمان و حضرموت مبعوث شده ایشان بطول قامت و قوت جسمانی بفریب رفته بتان پرستیده عظه نا شنیده کفر ورزیدند حق بر همگان باد إهلاک عام فرستاده هود را با مخلصان مستثنی خلاص فرموده مدتی در دنیا بوذده بعمر صد و پنجاه سالگی برضوان حق و کرامتش شاذمانه رسید و مرقد⁴ مبارکش مرقد راحتگاه بقولی کثیب أحرر بناحیت حضرموت و بروایتی قبر این پیغامبر مرسل هود بن عبد الله بن رباح بن خلود بن عاد بن عوض⁵ بن إرم بن سام بن نوح با نوذ نه پیغامبر در حرم کعبه میان رکن و مقام و زمزم مسطور و شعیب و صالح و إسماعیل علیهم السلام در عدات أعداد آن أنبیا دخول

و تاریخ قصه شدید و شداد پسران عاد مذکور تتمه تاریخ هودی را شایان⁶ چه بعد عاد هر دو برادر شدید و شداد اکثر دنیا را گرفته بمشارکت متصرف بوذند عقیب موت شدید شداد تمامی ملک را ملک گشته بموازرت هزار وزیر و دویست شصت پادشاه محکومان و قهارمه و أجناد لایق

¹ اسفینه

² عوض

³ نهرین

⁴ مرقل

⁵ عوض

⁶ سلیمان

الشأن در صحاری عدن بمدت سیصد سال از مجموع هفت صد ساله عمرش مدینه^۱ إرم را از زر^۱ و نقره و زبرجد بیاغ و باغچه نزهتگاه بهشت آباد کرده قبل الدخول باکراه طلاقیش داده با من معه بمجرّد یک بانگ سماوی هلاک شده وی و مراد مراد را شایان نگشتند و مرثد بن شداد^۲ پس از پدر پادشاه شده شداد را بتابوت زرین کرده با طلیه و هزار علاج در مغاره^۳ عظیم الشأن عجیب الخیر حوالی جبال حضرموت بر سر سریر نمازه و جماعتی معین بدان مغاره رسیده اعاجیب دیدند و عبد الله بن قلابه^۳ بیهشت شدادی وصول یافته اموال سنده نزد معاویه اقصیص پرداخته کعب الأخبار از تورات^۴ تمامت اُمّوذجات ابن قلابه را یکان یکان بسمع حاضران استاذانه نشانند چنانک فیما بعد مفصّلات اعاجیب شدادی (v.18b) درین کتاب أثناء تاریخ معاویه محل لایق إصدار فیه مذکور خواهد آمدن

و تکمله^۵ تتمه شکل قصه^۵ هود عقیب فراغ از شداد مناسب بدو بر آن مشتمل است که درازی هر شخص عادی بفتاد ذراع ویا بهشتاذ مقدر أطول قدود بصد ذراع^۶ و أقصرش^۷ بشصت مذروع و سر یکی بقبه^۸ عظیم مانند و در سوراخ بینی و گو چشمش^۸ دُذگان بچه زایان و نامهاء بُتانشان صدی، و صمود^۹ و هبا از هود قوم امر بتوحید قبول نکرده بیطن جبارانه بر مواضع بلند مصانع بنا کرده سه سال باران از نشان محبوس گشته بسنت آن زمان که جمیع آیات و مشرکان و اهل ادیان تعظیم مکه واجب می دیدند قیل بن عتر^{۱۰} و لقیم بن هزال^{۱۱} بن هنزیل^{۱۲} و عبیل^{۱۳} این ضد^{۱۴} بن عاد اکبر و مرثد بن سعد بن عفیر مسلم پنهانی و جلهمه بن الخبیری خال معاویه ابن بکر

^۱ از زر

^۲ در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «مزید بن شداد» می گذرد (ن.ک. ص. 149. نیز ر.ک. همان متن (v.88a).

^۳ در متن اصلی نامی که به «عبید الله بن قلابه» می گذرد، باید «عبد الله بن قلابه» باشد (ن.ک. الثعلبی، عرائس المجالس، ص. 143. نیز ر.ک. (v.86b).

^۴ تمورات

^۵ تمکله

^۶ ذراع

^۷ اقصش

^۸ چشمش

^۹ در عرائس المجالس الثعلبی، نام این بت به «هرد» می گذرد (ن.ک. ص. 62).

^{۱۰} عین

^{۱۱} هلال

^{۱۲} هنزیر

^{۱۳} عنیل

^{۱۴} صد

آینده ذکر را بحاکم آن عهدی مکه معاویه بن بکر فرستادند تا بسوی ایشان باران خواهد و معاویه سیّد عمالیق حکام حرم معظم پیدر اقدام عملیق بن سام¹ بن نوح منتسب و مادرش ناهذه² بنت الحبیری از عاد و عقیب مذکوران لقمان بن ضد³ بن عاد اکبر را گسیل بگردانیده روندگان با اتباع بهفتاد نفر پیوسته خارج حرم مکه بمعاویه رسیده وی ایشانرا باحترام خوؤلت و مصاهرت⁴ یکماه بسقی خمیر و سر و ذکوی دو کنیزک جرادتان نامان مکرم داشته از طول اقامتشان نزدش بغفلت از باران خواهی ملول شده کنیزکان را اشعار مذکر بتر حال قبل مطر جوی بعاد تشنه گشته و تقبیح غفلت و اقدام بشرب خمور و نبد امور تلقین داده سپرد که بر وجهی تغنی کنان گویند نا شنوندگان از گفته تلقین ندانند و حمل بر دشمن داشت اقامت مهمانان نکنند ایشان بشنیدن غناء دختران از غفلت پیشمانی آورده خواستند

بحرم در آمده آب خواستن مرثد کانم ایمان اسلام آشکارا کرده بسر بریشان گفت اگر یهود ایمان آرید اجابت آید و الا فلا جمله خال معاویه بقطعه شعری برو انکار آورد آنک جمله بمعاویه و پدرش پیر بزرگ گفت که مرثد مسلمان راه گذارید که با ما بمکه در آید چون ایشان بمکه رفته جهت عاد استسقائی کردند باز گشتند مرثد از خانه معاویه بیرون آمده پیش ازانک بدعا آغازند بدیشان رسیده ایستاده بحضور وفد عاد خدا یاذ آوران از حق حاجت خود جسته از سلک وفود بیرون جست و وفد عاد اجابت دعاء قبیل مسرورشان خواسته از جمله وی شده لقمان ابن عاد ازیشان گسیخته دعا بخود تنها کرده قبیل گفت بار خدایا اگر هود راست است عاد را آب ده از هر چه خواهی فی الحال سه باره ابر سپید و سرخ و سیاه پیدا آمد منادی از سحاب گفت ای قبیل ازین سحابات هر کدام خواهی بخود اختیار کن قبیل سیاه را بطن بسیاری برگزیده مثال بقاطعه ندا در زد که ازین ابر اثر از عاد بنماید مگر بنو لودیه⁵ قوم رهط لقیم بن هزال بن هزیل بن بکر مقیمان مکه (v.19a) با احوال منفردان از عاد و ایشان اند آخر بعد هلاک مذنبان و حق ابر سیاه مختار قبیل را با نقتت بعاد رانده از وادی مغیث نامشان بیرون آمده ایشان آنرا⁶ دیده شاذی کرده اول پسند زنی مههد نام بس سرور شرور دیده بانگ زده بیهوش شده باز بخود آمده از دیدن باذ چو شعله پارهاء آتش خبر داد که مردم پیشا پیش می کشند

¹ لاد

² کلهذه

³ صد

⁴ مصاهرت

⁵ در عرائس المجالس الثعلبی، نام این قبیله به «بنی اللویده» می گذرد (ن.ک. ص. 63).

⁶ ایشان بیرون آنرا

و چون اولاً باد از مقدار بینی گاو بیرون آید زمین از قبل مشرق و مغرب لرزیده خازنان تحفیف خواسته بامر حق از مقدار حلقه^۱ انگشتری هفت شب و هشت روز پیایی وزیده عادیان را از زمین بالا گرفته بجو^۲ هوا برده بزیر انداخته بسنگ خاره خرد و مرگنان^۳ دماغ از کله^۴ تر بخته تن از استخوان جدا شده بهلاکت عام پیوسته هود با مؤمنان جداگانه در حظیره نشسته از باد بریشان آن رسیدی که نرمی پوستها و لذت نفوس افزودی و گاهی که باذ نزدیک آمد قومی دیدند که شتران و مردم را باذ میان آسمان و زمین پرایند گریخته بخاها در رفته باذ عقیبشان در آمده بیرون برده هلاک کرده مرغان سیاه آمده ایشانرا بر گرفته بدریا انداخت

و در ابتداء وزش باد از وادی هفت نفر بزرگ که رئیس ایشان خلجان بود خواستند بر کناره روز ایستادن تا باد را نگذارند باذ هر یکی را از زیر بالا گرفته بزمین انداخته أعناق از رؤوس جدا کرده و درختان تناور را از بیخ بن برکنده خاها بریشان ویران کرده از کفار خلجان مانده بجانب کوه گریخته جبل جنبیده هود او را باسلام خوانده او جواب داد اگر مسلمان شوم مرا چه باشد گفتا بهشت گفت اینان که در ابر می بینم کیانند گفتا فرشتگان گفت اگر باسلام آیم پروردگارت از ملایکه قصاص قوم ستاند گفت هرگز دیدی پادشاهی از لشکریانش قصاص خواهد گفت اگر نیز کردی راضی نبوذ می باد آمده او را با هلاک بقوم رسانید

آنکه وفد عاد از مکه بیرون آمده در معاویه نزول کرده سیر سول^۱ بین بمهتاب آمده شب سوم مصیبت عاد خبر داده گفت هود با أصحاب بکنار دریاست ایشان بگمان آمد هرمله^۱ دختر بکر تصدیق کرد منور بن یعفری برادر معاویه با ایشان بوزه بوقت دعا برو صدق خواسته آن را داده شد قیل هر چه بقوم رسد بخود در خواست کرده هلاکی را با عصاة بر بقا راجح دیده هالک گشت، لقمان عمر دراز طلبیده گفتندش کی اما عمر أبعاد^۲ عفر رحل^۳ خواه که یاران بدان نرسد و یا عمر هفت کرکس چندانکه یکی در گذرد بثانی پردازی عمر أبعاد^۳ حقیر دیده ازان کرکسان بر گزیده بدان مقدار معمّر مانده و هر بچه از أفراخ^۴ نسور بر دستش هشتاد سال زنده بوزه در آخرین کرکس برادر زاده اش باقصاء عمر او را بترسانید جوابش داد که برادر زاده ام^۵ این بعد است بزبانشان^۶ دهر نام چون عمران لُبد منقضی شد کرکسان بامدادان از سر کوه پرند لُبد فروذ نیاید

^۱ هزیله

^۲ ابعاد

^۳ ابعاد

^۴ افزاح

^۵ برادر و زاده ام

^۶ بربابشان

چون لقمان بُد را با کرکسان ایستاده ندید (v.19b) بکوه بالا رفته در یافتِ حال بُد خواسته در نفس خویش بخلاف زمان سابق سستی دیده، بمتاه کوه لید را میان نسور افتاده یافته بانگش برد که برخیز لب بد بجنید تا خیزد نتوانست افتاده، مُرد و مرگی لقمان با افتادن آن متصل بوده مثل جاری «آئی ابد علی بُد» از آنکه بماند و حالی که مرثد از رو گیر خبر هلاک عاد شنید قصیده^۴ بوصف هلاکی قوم و مدح (هوذ و گفته) بدو و مَن مَعهُ پیوسته با ایشان عمر گذارانیده

و صالح پیغامبر عربی علیه السلام بن عبید بن آسف بن ماسح^۱ بن عبید بن حاذر^۲ بن ثمود بعد از هود مبعوث بر عاد مذکور بدعوت ثمود بن عاد^۳ بن إرم بن سام بن نوح مرسل گشته ثمود سکنی عنه از قبیله برادر جدیس سکان حجر میان شام و حجاز بکثرت عدد^۴ و طول اعمار طغیان ورزان بناهء عالی بزخم کنده کاری صخور بوجود آورده بنا کردن قناعت بقسمت تخصیصی آب خویش پی شتر را که حق تعالی بآلتماس ایشان از صخره^۵ آفریده معجزه فرستاد زده هلاک کرده روز یک یککشنه بوقت چاشتگاه بیتیان صیحه^۶ آسمانی همگان فرو مرده

أبو زغال^۵ که مجاور مکه بوده، رسیده پس از آنک از حرم بیرون آمد او هم مرده شاخی عصا شکل زرین با وی مدفون شد و پیغامبر ما صلی الله علیه و سلم بوقت گذر زیر حجر در سفر غزوه تبوک مصحوب هفتاد هزار خاصان حق مُهاجر و أنصار گور وی را نمود کاویزه عصاء زرین اش قسمت مسلمانان گشت و صالح بعد از هلاکی قومش عقیب بیست ساله رسالت که بدیشان گزارده بمکه نقل کرده آنجا عبادت کُنان بعمر پنجاه و هشت سالگی وفات یافت صلی الله علیه و سلم کما شرف نبینا بالصلوات التّامات المبارکات

و شتر بچه گریخته سه بار بانگ زنان بشکاف کوه مخرج اُمّش در آمده ناپدید گشت، و نه گانه مفسدان ساعیان بعقر ناقه اولاد اشراف أصحاب اِسراف ارباب اِتراف و اِتلاف بذکر هذیل بن عبد رب^۶، غنم بن غنم، ریاب^۷ بن مهرج، مصدع ابن مهرج، عمیر بن کردبه، عاصم بن مخرمه، سییط بن صدقه، سمعان بن صفی، قُدار بن سالف، مدعوان و ایشان هم بر در مسجد صالح بیرون شهر که بقتلش نیمه شب رفته بودند چو قومشان از هلاک عام حصّه فنا نوشیدند و آن قوم عبادت

^۱ مسالح

^۲ بن بن حادر

^۳ عابر

^۴ عدد و عدد

^۵ زغال

^۶ عند ربّ

^۷ ویاب

أوثان کرده صالح أصلح نسب‌دار همگان از گاه جوانیش تا دو مویی دعوت خلق بتوحید کرده جز آن‌دال ضعفا پیرویش نکردند و مستکبران از صالح نشان راست گویش جسته بروز عید بأصنام بُروز کرده صالح با هم بیرون آمده مشارطت چنان بستند تا هر طرف را که دعا مستجاب شود طرف دیگر تابع او گردد، و ثمود از أوثان خواستند که دعاء صالح را اجابت نیابد، جندع بن عمرو بن جواس سرور ثمود از صالح إلتماس نمود که از صخره منفرد کاتبه نام شتر ماده تناور شکمدار مویی دار بده ماه زایان مانند بُخت از ابل بدر آرد، تا بدو گروند بدو رکعت نماز و دعاء صخره تمخّص زن زاینده کُنان پشته جنبیده (v.20a) شکافته شتر مسؤول برابر نظرشان اولاً آنکه بچه بدر آمده هر دو را حق داند پس جندع و گروهی از مؤمنان بدو گرویده اشراف ثمود و شهاب بن خلیفه عم زاده جندع را ذؤاب¹ بن عمرو بن لبید و حباب² أصحاب أوثان و ریاب بن صمعر باز داشته

ناقه با بچه بأرض ثمود گیاه جز آن روز نوبت خود بزیر چاه بئر الناقه نام بأرض حجر نهد آبی را بی‌ترک قطره خورده قوم آنرا دوشیده شیر خورده ذخیره گرفته اوانی پر کرده شتر از غیر راه آمده مقدر بشصت ذراع بیک باز گشته یک ماء تابستان ناقه پشت وادی چریده گوسفندان و گاو و شتران ثمود گریزان بیطن وادی گرم بی علف زیر رفته بزمستان بعکس صیف مقام گرفته مواشی ببرد و جذب گرفتار شده چهار پایان را گزنده گزیده حیلۀ پی زنی طلبد زنی عنیزه نام ام غنم کنیست از اولاد عبید بن المهله عجز مسنه منکوحه ذؤاب³ ابن عمرو و مادر دختر خوب و زن دیگر جمیله صدوق دختر محیا بن مهر⁴ بعداوتی مع الکفر کی با صالح داشتند سبب کثرت مواشیشان تقویت محتالان کرده صدوق نزد حال زاده اش صنیم بن هراوة⁵ بن سعد بن غطریف⁶ بن هلال مسلمان شده منکوحه بوده حال بدو سپرده او همه را بمسلمانان أصحاب صالح داده خواسته ماند که پیوسته صدوق بران اطلاع برو عتاب کرده او اسلام خود نموده مذکوره را بران دینت خوانده وی سر باز زده ازو فرزندان خود سته بنی عبید بطن اولش آمیخته صنیم⁷ شوهرش اولاد باز خواسته زن ابا کرد محاکمت بنی صنعان⁸ ابن عبید ویا بنی جندع بن عبید جسته صنیم⁹ منافرت بنی مرداس

¹ دواب

² رحاب

³ دواب

⁴ دهر

⁵ صنتم بن هزاره

⁶ عطریف

⁷ صنتم

⁸ صغار

⁹ صنتم

مسلمانان طلبیده مرداسیان حکم کردند که صدوق فرزندانرا بصنیم¹ سپارد او بقول ایشان سُرُده آنکه صدوق و عنیزه حیلہ عقر ناقه اندیشیده صدوق خباب را بعرض نفسش برو خواند تا عقر کند ازو نا آمده مذکورہ عم زادہ اش مصدع [بن] مهرج بن الحیا را بفدا نفس خود برو و عنیزه قُدَّار بن سالف بن جندع² اشقر اُزرق قصیر ولد الزَّنا صفوان³ آیام را بفداء بہترین دختران اش بذو بعقر ناقہ خواهند و مصدع ہفتی دیگر بخویش دوشانیدہ صالح بوحی حق نمود گفت بزادن کوزکی درین ماہ ہلاکی شما عیانست ازیشان نہ کس فرزندان زادہ را دران ماہ گلو بریدہ و ہم بعدہم ولد پیش پیش ازو بکشتہ نگشتہ بزودی بالیدہ بروزی ہفتہ و بماہ سالی جوان شدہ چندانک بر نہ گانہ اولاً کشتہ گذشتی ایشان می گفتند کہ اگر فرزندان را نکُشْتُمَانی چونین جوان شدندی بدان سبب ہر پسر کُشتہ صالح را دشمن گشتہ چون بنیت بذیشان بر در مسجد صاخرہ بسقوط صخرہ غار ہلاک شدند

قوم بقتل (مکمنات⁴) صالح را متہم کردہ عقر ناقہ بدرون بختہ شب بقتل او آمدہ فرشتگان بسنگشان کشتہ بدرنگ ایشان قوم بر صالح آمدہ أصحاب را خود و مرد دیدہ قصد إہلاکش کردہ خویشان او باز داشتہ سہ روز مہل خواستند تا بتقدیر صدقش قوم را عذاب آید و بوقوع کذبش ہر چہ خواهند برو رانند قُدَّار با حُرِّفاء شراب خوران بمزج خمر آب طلبیدہ باتفاق بوذن آب آن روز نوبت ناقہ مزج نیافتہ مزاج او را خشم آمدہ

زن ملکا نام ملکہ ثمود (v.20b) بر صالح بر تأسیس حسد بردہ قَطَام⁵ معشوقہ قُدَّار و قتال عشیقہ مصدع را بران آورد کہ چون شب قُدَّار و مصدع بریشان آیند تا بعقر ناقہ إقدام نمایند مُطاوَعَت نکنند مذکوران ہر دو را بمشارطہ در پی پی زنی شتر کلاہما با ہفت دیگر برصد رفتہ قُدَّار زیر صخرہ بر راہ کافر شدہ مصدع از زیر صخرہ دیگر متمکن ناقہ بر مصدع⁶ گذشتہ او آن را بتیر بر عضلہ ساق زدہ أم غنم⁷ و عنیزہ بیرون آمدہ دختر جمیلہ بأمر مادر چہرہ بر قُدَّار گشاذہ بعقر تحریض دادہ وی بفتنہ زنان عرقوبین شتر بشمشیر زدہ ناقہ بیک بانگ تحذیر بچہ کُنان بیفتادہ آنکہ بر کبِد زدہ نحر کردہ شہریان گوشتش بچش کُنان پختہ حال دیدہ بکوبہ بلند ضوئ نام ویا قارۃ رفتہ

¹ صنم

² حرع

³ صبیان

⁴ مکنیات

⁵ نظام

⁶ صدع

⁷ عمر

صالح خبر عقر شنیده قوم عذر خواهان گناه بر فلان انداخته صالح گفت بچه را طلبیده اگر بدان رسید بوس¹ عذاب نبیند چون بآلاء کوه دیده گرفتن خواستند شُفْت² سبق گزیده بامر حق کوه سوی سماء چنان بلند شد که مرغ بدان نرسید و بچه صالح را دیده گریسته روان گشته سه بار بانگ آورده صخره شکافته درش رفت صالح هر بانگ بچه را بمهل یکروزه تفسیر فرموده

و بروایتی چهار نفر در پی بچه کرده مصدع ازیشان بوذہ بتیر زده بر جگر دوسانیده آنگه بر پای کشان بزیر آورده گوشت آنرا بلحم مادر آمیخته صالح عذاب بیم داده ایشان باستهزا کذام روز آید گویان از آنک روز چهار شنبه عقر کردند جواب فرمود که روز پنجشنبه روہاتان زرد گشته روز آذینہ سرخ بر آمد روز شنبہ سیاه عقاب عقیب آن آید روز پنجشنبه بزرگ و کوچک زن و مرد را وجوہ زرد شدہ نزول عذاب را یقین دانستہ قصد قتل صالح کردہ وی گریختہ بیطنی بنی غنم بآمان از ثمود ملتجی گشتہ بر سیدشان نفیل نام ابو ہذب کنیست مشرک نزول کردہ او وی را پنهان داشتہ قوم برو ظفر بیافتہ أصحاب صالح معدب داشتند کہ برو دلالت کنند مبدع بن ہرم معدب بفتح الذال باذن صالح قوم را بر سر وی آورده گفت نزد من است و شما را برو دست نہ ایشان ترک وی گفتمہ بتزول عذاب حق مشغول گشتہ ہرکس دیگر را بنشان روی خبردار می کرد بگذرد و روز ہمدیگر بانگ زدند کی از سه روزہ وعده شوم سوم ماند یوم ثالث وجوہ بشکل خلاف زنی بقار سیہ شد چنانک ذکر رفت شب یکشنبہ صالح با مسلمانان از میان ایشان بدر جُستہ بشام آمدہ برمہ فلسطین نزول کردہ بامداد آن قوم کفنها پوشیدہ بصبر و مقر حنوط گرفتہ بزمین چفسیذہ تآرآہ سوی سما گاہ بزمین نظر انقطاع کُنان عذاب از کذام جهت آمدن ندانستہ بوقت چاشت فراخ بانگ سماوی درش بانگ کل صاعقہ را و از جمیع اُشیا کہ در زمین صوت دارد آمدہ دلہاشان در سینہا پارہ پارہ شدہ از صغیر و کبیر دیار جز دختر اُوکار ذریعہ³ نام بنت شاف⁴ شدیدہ الکفر عدوہ صالح بنماد بعد معاینہ عذاب باطلاق حق پایش درست شدہ دوان بوادی القری حدّ ما بین حجاز و شام آمدہ (v.21a) قوم را خبر ہلاک ثمود دادہ شربت آب خواستہ ستذہ خوردہ بمرد

و أصحاب الرس را أصحاب تواریخ [و] تفسیری دو گروه⁵ آورده آید گروه اول بقیہ قوم صالح اند کہ بر سرش چاہ نام بفلج یمامہ مقیمان بوذہ حنظلہ پیغامبر پسر صفوان بریشان آمدہ عنقاء

¹ بوک

² صدع

³ ذریع

⁴ بیت ساف

⁵ کرہ

سیمرغ بالای کوه بلند آن دیار آشیانه ساخته فرزندان ربوده بدعاء حنظله بآتش سماوی سوخته غیر
نامش اثر بنماند و انقطاع نسلش مشهور و ایشان عقیب استیصال عنقا بشیطان خارج از بحر بمثال،
ماهی بیهت مهیب سجده کرده از معجزات نبی إعراض نموده حنظله را بقتل آورده پس ازان ورزش
یورش باذ مسخر إلهی بیکبارگی بفنا رفتند و أموالشان از زر سیم و اوانی بقسمت ولی صالح نایب
پیغامبر مقتول روزی صلحاء پس مانده گشت،

و گروه دوم را جویباری بود برس مسمی و میان آذربایجان و آرمینیّه کاین و پیغامبران انبوه
پیششان حاضر و عادت مذکوران بپرستیدن بتان و نیران و دختران معروف و هر روز پیغامبری
ببهبانه^۱ و عظم دهی کشتندی چنانک سی نبی در یک ماه بقتل آوردند بعد ازان پیغامبری مؤید
مصحوب صالح معین بریشان آمده بمعاونت میکائیل و پانصد هزار فرشته تعظیماً للنبی تفجیر نهر
سوی بحر مرتب داشته تمامت زروع و ثمار بدبختان انضمام مواشی و أموال دیگر بصورت فنا انعدام
یافت و از مجموع قوم بیست و یک کس ایمان آورده ششصد هزار تن بتشنگی هلاک شده بر بقایاء
مذکوران متواتر انبیاء می آمدند و هر نوبت توبه شکنان حرکات کفرانه ازیشان صادر می گشت
آخر آن طاغوت بطاعون مبتلا گشته داعون و راعون از شوم ضلالت و رزان^۱ ارزان خلاصی یافتند،
و رکوب زنان بر زنان بتعلیم دختر ایللیس دلها^۲ خواهر شیصبان^۳ و فدا کردن کس دختر و
زن و خواهر خود را بمهمان و همسایه و صلحا ازین قوم سنت مانده است و پیش ازیشان کس این
حال ندانستی و در روم قومی هستند از مباحیان شیوخ اتراک طبطوقی نامان آن بهمین شیوه مروّه
در حق مسافران جایز می دارند و سید ما سلطان العلماء و السادة منبع السعادة فخر آل طه و یاسین
خاتم نقباء العلویین نور الملة و الدین المکی قدس الله نفسه و عطر رمسه بذیشان رسیده اعاجیب
مشاهده فرموده بحکایات مذکوران و دیگر فواید و لطایف بندگان را زنده دل می داشت ذکره الله
فی الملاء الاعلی بالخیر و الإحسان و الرحمة و الرضوان

و بروایتی دیگر درخت صنوبر را عبادت می کردند و هلاکی ایشان بریح عاصف حمرا و
أنواع دیگر مزبور فی الجملة در باب این در رسان ارسان أقاویل مورخان طول دارد، و همین قدر در
آموزج توریخی مطالع را کافی

و بقول أجمع نهر شهر مذکور بسه فرسنگ مسیر و إرتفاع آبش بیک فرسنگ شبانروز
بإنصاف کوه معین و أهل آرمینیّه بت پرستان و قوم آذربایجان عبده نیران و معبودی دختران نزد

^۱ وزران

^۲ در عرائس المجالس الثعلبی، نام این زن به «الدلهان» می گذرد (ن.ک. ص. ۱۵۱).

^۳ در عرائس المجالس الثعلبی، نام این مخلوق به «شیطان» می گذرد (ن.ک. ص. ۱۵۱).

ایشان تا سی سالگی مقبوله آنکه مقتوله¹ و بزول جبرئیل² جویها و چشمه‌ها ایشان خشک گشته بمیرانیدن عزرائیل مواسی هلاک شده بوزش چهار باذ³ جنوب و شمال (v.21b) و دبور، و صبا تمامت متاعها خرده شکسته سنگ بریشان باریده بخفق ریاح أربعه جمع امتعه بکوهسارها⁴ و درون وادیاها پراکنده شده همه زیور و زرینه را زمین فرو برده بیست یک نفر ذکور با چهار زن و دو کودک پس از ششصد هزار تن هلکی در غار کوه رامش از خلف رسید آخر بمنازل در آمده زیر و زبر دیده یاخلص از حق جل اندک زرع و آب و مواسی خواستند تا چو ماضیان گمراه نشوند بعدشان در معاونت انبیاء آینده صدق قرین آمده حق جوی خشک روان فرموده فرون تر خواسته داده ایشان بطاعت ظاهر و باطن منقرض شده نسلی دیگر آمده آشکارا مطیع گشته پنهان نفاق ورزیده دشمنان مسلط شده بیشترین را کشته اندکان دیگر بطاعون بفنا رفته هیچ چی⁵ نمانده شهر و منازل دویست سال خالی بوزه آنکه صالحان آرام گرفته سالها صلاح نموده آخر بإحداث فواحش چو تسویل دهاث دختر شیطان، خواهر شیبان بیضة واحدة⁶ در روا بینی أفعال زنان بغیرتان⁷ سحاقات، باتش سماوی اول شب زیر زمین فرو رفتن بآخر لیل و بانگ هایل بطلوع آفتاب بیکبارگی بفنا رفته دیار در مساکن ایشان ساکن نشد

و بقول مرتضی قوم مذکور درخت صنوبر شاب⁸ نام را او نشانده⁹ یافت بن نوح بر لب چشمه¹⁰ دوسان¹¹ اسم رسته بعد از طوفان بدان رسیده دوازده شهر بر کناره چون رس نام از بلاد مشرق داشته اعظم مدن یاسفندآباد قرارگاه ملکشان ترکون ابن عابور بن نوش بن سارب¹² بن نمروذ بن کنعان بوزه محل عین¹³ صنوبر گشته قوم ازان صنوبر در هر شهری دانه از طلعهش فشانده رسته درخت بزرگ شده آب آن چشمه و جویها را بر نفوس و مواسی حرام کرده آن را حیاة إلهه نام داده چو زنده را قتل کرده انسان و انعام را مشرب نهر رس¹⁴ که قری بران بود کافی آمده هر ماه

¹ مقتوله

² جبرئیل جبرئیل

³ اباذ

⁴ بکوهسارها

⁵ هیچ

⁶ شیبان ... واحده

⁷ سعیرتان

⁸ شام

⁹ دوساب

¹⁰ ترکوز ابن عابور بن باوس بن سادن

¹¹ عین و

¹² نهروش

بدهی از اثنی عشریه همه عید ساخته بر درخت مذکور حریر بافته بأنواع صور پوشانیده گاو و گوسفند بسیار آورده زیر شجره قربان کرده درش آتشها فروخته بیالا رفتن دوز و بخار و گرد قربانها هوا که میان ایشان و نظر بسوی سما¹ بحال نماندی بدرخت سجده آورده چندان گریستندی که شیطان شجر جنبانیده از بنش باواز کوزک بانگ زدی کای بندگام از شما راضی شدم خوش عیش کنیذ قوم بقول دیوس بالا گرفته بمی خوری و چنگ زنی شبانروز آنجا مانده آنکه چون نزدیک اکبر بلاد رسیدندی همه بزرگ و کوچک بر صنوبر و چشمه سراپرده دیبا بدو کرده در ز رمق جهت قوم شهری ازیشان بأنواع صور زده از بیرون سراقق بصنوبر سجده کرده مقدار ذبایح بلاد حیوانات ذبح کرده شیطان صنوبر را جنبانیده از جوفش باواز بلندیش از امیدواری شیاطین ایشانرا آرام داده قوم سر از سجده بر گرفته تفرج بسیار از خمر و بربط دوانزده روز بعدد اعیاد سالشان بتاریخ شده آنکه بخاها رفتندی (v.22a)

..... کفر خُبث حق جل² از اولاد³ یهودا بن یعقوب پیغامبری بریشان فرستاده قوم پندهاش نشنیده روز عید شهر بزرگشان بدعاء نبی درخت خشک شده قوم دو گروه گشته طایفه⁴ بجاذوی نبی نسبت کرده بخدای خود خواند و زمره⁵ گفتند که بتان بر همتان خشم آورده خوبی خود را بدان سبب محبوب داشته که از چندین زمان بساز بسرا ایشان چرا خشم نگردهد با نبی مذکور مدتها بوده آنکه لوله‌اء از زیرین فراخ دهن ساخته تا بالاش یک بالاء دیگر ارسال کرده مثل متوضاً پرداخته کلی آب کشیده آنکه در قرارگاهش چاهی سنگ مدخل نعل کاویزه پیغامبرشان را درش انداخته سر چاه بصخره⁶ عظیم گرفته آنکه لولها را از آب⁷ بدر کرده بقتل نبی خشنودی بتان جسته از آنک او را بزرگیشان دفن کردند کینه کشیدیم گفته سبزی درخت را مترصد بوده بتمامی روز نبی از چاه ناله زنان همی گفتمی خدایا تنگی مکان و ضعف تن من بینی بقلت حیلتمهم رحم کرده جاتم بزودی سته در اجابت دعوتم تأخیر مفرما اینها گفته مرده حق مناجاة پیغامبر را بجبرئیل حکایت کرده روز عیدشان بر همگنان سرخه باذ عاصف فرستاده جمله بترس متحیر گشته بر همدیگر چفسیذ زمین ارزیز ارزیزوار از بر آور چو حجر کبریت فروخته از بالا ابر سیاه فرا گرفته مانند قبه⁸ بزرگ باندازه جمع سنگی آتش افروز بریشان انداخته تنهاشان چو ذوبان ارزیز در نار بگذاخت و نعوذ بالله من غضبه و

نقمته

¹ شما

² قسمت ناخوانده در متن اصلی، در عرائس المجالس العلوی چنان می‌آید: «فلما طال كفرهم بالله تعالى و عبادتهم غیره بعث الله اليهم نبيا من بني اسرائيل من ولد يهوذا بن يعقوب...» (ص. 152).

³ ار و لاد

⁴ را ز آب

لطیفه مناسب بنده مؤلف از کدخدایان شهرش من بعد شکایت نخواهد کرد زیرا پیشینیان انبیا را می‌کشیدند و حجّاج نکیده بغارت خانه قاضی و مساوی کوی قناعت کرده بظاهر چاه کن نیستند

و خلیل الرحمن علیه التّحیّة و السلام ابراهیم بن تارح آزر بن ناحور¹ بن ساروغ² بن ارغو بن فالغ³ بن عابر⁴ بن صالح⁵ بن ارفخشد⁶ بن سام بن نوح زاده⁷ بسوس أهواز ویا بابل بناحیت کوئی ویا بورکا بناحیت روانی و حدود کسکر ویا بحرّان معروف بیت معروف و بیت کرم نا مؤوف سید اُمتان و پدر پیغامبران و والد مهمانان و مرهم مهمّ داران مدعو بشجره مبارکه و متارکه مشارکه محبوب ملل مقصر امل نابذ حیل تارک علل مرجع و نحلّ متمم عشر مفرع مشرع شرع مفرغ مفرع اینام قاضی حوایج هر امل رشید رسیده قبل البلوغ قائم قانت تنعم مسبوع حنیف قوی با نحیف مرسل نظیف عقیف اوّل متسرول بسرایل و صادع بتھویل و مختن بصد و بیست سالکی در قدوم موضعی ویا قدوم ارّه نام وضعی نخستین مشاهدان آثار شیب رافع قواعد کعبه بیناء بی عیب بوحی از غیب بلا ریب اسیق محیی مردگان ببودنش مردگان مقامش قبله گاه حجّاج حرفتش تبکیت کفار باحتجاج منیب اواء حلیم متبوع محمد رحیم کریم آرنده جگرپاره بقریان مسلم مُسلم نفس بنیران تالی ده گانه صحایف متطعم ثرید بصحاف پُر لطایف موظف اُعطیه و وظایف در ربع مسکون با طایف بر مقیم و طایف نخستین منتعل بنعلین اوّل اُضحیه پرداز بفصلین اوّل بیننده آثار شیب اوّل مهاجر بحق بأخبار بی ریب اوّل محیی اُموات اُمام مردم بایات نخست قاید (v.22b) بهشتیان بدار الخلود اوّل آنک مقامش قبله شد بهو اوّل انداخته بنار عمر رانده بوقار اوّل معمور گشته بدو کعبه بعد دروس مشهوران اولادش بدروس اوّل پوشیده بقیامت حلّه بیضا از نور صاعد بر منبر از یسار عرش محیور مسلم مال بضیفان و فرزند بقریان و نفس خود بنیران و قلب سلیم برحمان پیشوا زمر موحدان مشهور بوفان بین الوافین خواننده خلق از کوچکی بتفرید اُمت قائم قانت فرید معلم خبیر خبیر کبیر جابر کسیر راحم اُسیر باذل کثیر مکمل ده گانه کلمات پنج در سر چو اُمّهات معبر از سواک و مضمضه و اشتنشق و قصّ شوارب و گذاشتن محاسن بسیاری پنج دیگر در زیر چو ختنه کاری

¹ باخود

² نشاروخ

³ افالغ

⁴ غابر

⁵ صالح

⁶ ارفخشد

⁷ داده

برای تمییز مسلمان از کافر چنانکه در زمان خلیل میان او و عمالقه قتال¹ واقع شده از دو گروه خلق انبوه بقتل رفته مسلمانان را از ضدش نتوانستند کردن مشروعیّت ختنه بعد ازان بر فرق مردگان و مقتولان پیروی روی نمود و ستردن موی زهار و استنجابات و کندن موی بغل بریدن ناخنها تارک طعام تا حضور مهمان با غلبه اشتها و کثرت میل طالب اصناف اُضیاق برفتن برابرشان دو میل

و بعد هجرت حرّان و مصر و قضایاء ساره با فرعون مذکور آینده در باب شفاعت بقسم اصول دین مفوّض، إقامت خلیل بموضع سَبع از ارض فلسطین بریه² شام بنناء مسجد و حفر بئر و بدر آمدنش از آنجا بناحیت فلسطین میان رمله و ایلیا بلد قطه برنجید که از سبعان سبب مستغرق آب بأغنام خود اُبنا سنگی چاه بفراق خلیل و باز گشت خواهی نادمان از خلیل و إجابت نفرمودنش و دادن او بر ایشان هفت سر ماذه بز³ و روان شدن آب چاه بقرب اَعْنَز و تباعد حیض مدّتی و اُبنا سنگیش آخر بتزدیک طوامث

و رسیدن ملایکه برش بصور اُضیاف بعد جوع پانزده شبانروزه گاه إهلاک قوم لوط و بشارت ساره بفرزند و قیام خلیل بخدمت بتقریب گوساله بریان بر سنگ و ترس خلیل از ایشان بنا رسانیدن دستها بطعام و جواب ایشان بنا خوردن طعام بی ثمن و تعیین اِبْرهیم بَسْمَلَه را اَوَّلًا و حمد له را آخر آهَاء خورش و نظر کردن جبرئیل بمیکائیل بر آنک این بَخُلّت حق مستحق است و آمن شدنش از ترس بتعریف همگنان و خندیدن ساره از غفلت لوطیان ز قرب عذاب و یا از ترس خلیل میان خدم و خشم ز سه نفر و اَمّا از پیری خود و بعل و سلوک راه دیگر بمفسّری ضحک بحیض و سبز شدن چوب خشک بر دست جبرئیل بنشان چوبین ساره بزاذن و بارداری ساره بإسحق و هاجر بإسمعیل بیک تاریخ بقول و وضع حمل که او جانب اَیْمَن گرفتن اِسْمعیل از پذیر بسابقی اِسحق بمسبوقی بمسابقت اندازی والد و خشمیدن ساره ازان بسوگند خوری بپریدن پاره از هاجر و تدارک سوگندش بختنه مسنون اِکرامی زنان از آنکه و سوراخ کردن بینی

و بردن خلیل هاجر را (v.23a) بوچی بمکه پر عِضاه⁴ و سَمُر با فرزند و اِنزالشان بموضع حجر و رجوعش بشام و خشنودیشان بإقامت آنجا بعد دانستن کار بأمر کردکار سعی هاجر بمیان صفا و مروءه از تشنگی بشنیدن صوت باومید آب و آمدن جبرئیل و پرسیدن از حال و جواب قصّه شنیدن و روان شدن زمزم برابر هاجر بضرر قدم روح اَمین و ساکن گشتن بنی جرهم بمکه گاه گذر بشام

¹ قبال

² زبد

³ نز

⁴ اعضا

بوجود¹ آب از دیدن مرغان حوالی حرم و زن ستدن إسماعیل ازیشان و آمدن إبرهیم از شام بدستور ساره بشرط عدم نزول و پرسیدن از زن کجایی شوهر و ردّ وی او را بنفس سرد نمی دادم و عدم إطعام و طلاق دهی إسمعیل زن را بدر یافت توییحی از سپارش او بتغییر عتبه در هم بیغام رسانی مطلقه و باز گشت خلیل دوم بار از شام بشرط اول و پرسیدن از عروس ثانیه کجایی شوهر و شنیدن جواب نیک و مهمانی کردنش بگوشت و شیر و بسیاری هر دو بمکه ازان که بدعاش و شستن سر خلیل از یمین و یسار بشواریش و ماندن اُتر دو قدمش بر سنگ مقام از نهادن خلیل دو بار از بالای بزیر بران و شنیدن إسمعیل قصه گاه باز آمدن از شکار از زن و طلاق نادادن بوی برضاء پذیر ازو بتعبیر تغیر نکردن عتبه در معلوم کَمَل است دون غیرهم نکردن و إبرهیم خلیل است مربی إسماعیل و إسحاق ماه تمامی بی محاق مهاجر اول از حرّان بشامات مسافر از آنجا بمصر مصحوب کلمات تامات بعل ساره موصوفه بپاکی هادی فتا حسن عقیب بی پاکی محقق خاکی مدقق باکی دوم اولو العزم حامل اعباء حزم صلوات الله علیه و سلامه که از صغر سن رسن سنن رسالت و بسالت ازو نا گسیخته یارشاد آتش پرستان و انواع کفار مشغول بوده

حاجّت با ملک زمانش نمرود بن کنعان بن سنحاریب بن کورش² بن حام³ بن نوح أحد چهار گانه گیرندگان هفت اقلیم اول بانی صرح عظیم البنا دراز شرح و تیرانداز بر آسمان بجلیه مصاحبت کرکسان نهنده تاج بر سر و جالس بر سریر سرور معظّم بنّامان و کهّان مسلوب الملک بنا کهّان در وحدانیت باری تعالی ماجراها کرده اولا گرفتار آتش و می گشته نار برو باغ و انارستان شده نمرود بچهار هزار گاو قربانی طریق مصالحت پیش نهاده إبرهیم را تخلیله سبیل روا دین هم هلاک نمرود در ایام قحط که إبرهیم بگندم خریدن نزدش آمد بیهانه نادادن حبوب بخلیل الرحمن بگرو گرفتنش جهت اظهار مسکنت و اقرار بریوبیت وی و جواب قطعی قاطع ابهران بهران شنیدن از حضرت خلّت با عظمت او و لشکریانش بجنود بشکان گرفتاران گشته همه در یک لحظه بملاک مقرون شدند،

و صرح نمرودی عجیب البنا بیابلی بیک بانگ خراب شده سُکانش ازان هیبت زبان اول را فراموش کرده بمفتاد سه گانه گروه باطراف عالم رفته هر طایفه بلسان مخصوص مواظبت نموده و از عمر هشتصد ساله نمرود چهار ضدّش بتجبر و تکبر مصروف بوده یکنیمه باقی بعداب پشه ساکن در أم دماغ موقوف بزاری جان داد (v.23b)

¹ بر جود

² کوش

³ سام

و عمر خلیل الرحمن بدویست سال فی الأصحّ رسیده با خاتونش ساره حامله اخیار ساره معمره بصد بیست هفت سال در قریه جبابره بشام از سینور کنعان بموضع جبرون در مزرعه خریده بخالص خاصه مال مدفون است و مزارش از مشارق و مغارب بقرب بیت المقدس ببناء عظیم چو آفتاب منیر فحیم بأحد عجایب الدنیا موسوم و میان إبرهیم و نوح یکهزار صد چهل و دو سال، و ما بین مولد خلیلی و هجرت حبیبی دو هزار و هشتصد بود سه سال تاریخ معین و بتاریخ یهود چهار صد سال کما بیش ناقص و امّ ولدش هاجر مهاجره بدار هجرت مکی پیش از وفات مولایش¹ ساره در مکه وفات یافته بموضع حجر أسود آسوده است،

لطایف إبرهیم علیه الصلوة و السلام مشتمل است بر آگه کرد منجمان نمرود را از کتب انبیا بزادن کودکی مهلک او و آتش بسال حال و خواب دیدن نمرود بطلوع کوکب بوا بردن روشنی شمس و قمر و وقوع تعبیرش از قول کهنه و سحره و جاذه و قافه موافق اختیار نجّمان و فرمودن نمرود بترک جماع مردم با زنان آیام طهر از حیض بتخلیه روزهای نا پاکی و ذبح اولاد آن ساله اهل زمان وابستن شدن مادر إبرهیم کوچک سن از آزر بنادانی قوم بعدم نُتوء بطن ام بوقاع رافع برفت غلبه قوت شهوی آزد عقیب وصایاء نمرود بنا إقدامی بران کار و گریختن روز زادن از ذباحان بیرون و وضع او حمل را در جوی خشک پیچیدن فرزند در کهنه باره بانداختن اش درون مغاره و خیر دادن زن آزر را بمردن کودک زاده ویا بماجرای واقعی و ملازمت مادر مر خلیل از دور بدانستن زندگی و دیدنش او را از پنج انگشت آب، و غسل، و شیر، و خرما، و روغن مگان مکا لقمه کبار و بزرگ گشتن خلیل در مغاره بروز بقدر یک ماهه و بمه یکساله تا بودنش آنجا پانزده روز و شاد شدن آزر² بحیوة خلیل بأخبار زن و بیرون آوردن شان او را از سرب بگاه غروب آفتاب و پرسیدنش مادر را از اول ملاقیان شتر و اسب و گاو و میش بشنیدن اسماش بجواب آنگه از معبود خویش مادر خود را تفسیر کرد و از آله مذکوره بآزر و ازو نمرود و استکات ابون مرو را از پرسیدن آله نمرود باحساسشان تغییر دین روی زمین ازو با صدور طپانچه زنی والد،

و دلایل چو پیش درون غار در آخر ماه از رؤیت مشتری ویا زهره آنگه ز قمر و شمس بر وجود هر طالع نبوذن خالق، و تیر آوریش از هر یک بعلت اقول مبین هیئت مسخرات مقهور بگریز از ظنون تخمینی سوی صراط سوی بتوحید حق جلّ و علا باستدلاء آثار غیرا و حضرا و عرش و کرسی و غیر ذلک مر مؤثر صانع قدیم و امان یابیش³ از خوف اولاد کشان بحدوث جوانی،

¹ مولاتش

² آزر یختن

³ بابیش

و خونندن پذیرش آزر را بایسلام بالتزام استغفار مرو بشرط صدور بتخبیر تعلیق از مدعو با محاربات مرئی و ممتحنین¹ (v.24a) و اولى الطوآسین و بیزاری از خلق آزری بوقت ظهور علامت عدم وفا بشریطه مفسره بنص تویی براتی، و دعوت قوم بفردانیه باری و بیزارش ازیشان هم بنومیذی از اجابت، و حجت آری وی با نمرود در توحید حق تدلیل کون باری محیی و ممیت و ورود جواب نمرود بر آنک او هم بقتل محبوس جانی میرانیده است و بازاد کردن دیگر زنده دار بطلب ابرهیم ازو بیان طلوع شمس از مغرب بخلاف اطلاع اِلهی آن را از مشرق بالزام حجت مُسکت از وراء فکر و راء خصم و مبهوت گشتن نمرود از اجراء نامعهود،

و قصه وقوع کذبات ثلثه از ابرهیم در قضیه بیع اصنام بخوری و کسرشان روز عید، و ماجرایات مصر در امر ساره مذکوره آینده همه در باب شفاعت روز قیامت و قصد کردن نمرود باآتش انداختن ابرهیم بایشارت هینون² کردی منخسف شده برو زمین متجلجل درو تا قیامت و منحنیق آراستن بتعلیم شیطان برمی خلیل و همه نذر کنندگان بصحت از بیماری و رجوع مسافر از سفر و شجره عالمیان یکماه جمع شده پس ازان افروختن و سوخته شدن مرغان هوا از نواحی نار عام و خروشیندن سموات و ارضین و جبال و ملایکه بیرون انس و جن جمیع مخلوقات بیک بانگ بحق مر خلیل و جواب فرمودن باری بریشان اگر شما بزارذ باریش دهید و الا من دایم با خلیلیم،

و رد کردن خلیل باری فرشته آها را بتبرید و إحماد نیران و إعانت ملک ریاح بتطییر آتش بر هوا و إعانت جبریل بحاجت ندارم گویی بتو و رد ثانی بمعزول کردن خلیل روح را از منصب توسطی بقولش که علم حق بحالم از سؤال مغنی و وقوع و رد خلیل بلفظ حسبی الله و نعم الوکیل وقت إلقاء عدو او را از مضرب دور برفع منحنیق و ورود حکم خدا بر آتش بکونی «بَرْدًا وَ سَلَامًا»³ و فرو بردن تمامت نیران روی زمین آن روز بیندار هر نار خود را مخاطب و مصور بوذن هلاکی خلیل از برد اگر سلام ردیف آن نبودی و نسوزانیدن نار از ابرهیم غیر بندها و شتافتن جملگی وحوش و طیور بإطفاء آتش جز وزغه مردار که رسول أحد فسقه نامش داده در قتلش ثوابها بیان فرمود و فرود آوردن ملایکه ابرهیم بإعزاز و جلوس او در وسط نار منطقی میان آب و گل سُرخ و بر حسن بتنعم هفت روزه و مجالست فرشته سایه و پوشیدن قمیص بهشت از دست جبریل بتهنیت باری که نار دستاتم سوز آید و إعزاز نمرود⁴ خلیل را بدیدن علامات بقریان کردن گاوآن مذکور دو متن این قصه و عذر آوریش بر آنک سبب پادشاهیش ایمان بیاری نمی تواند آوردن عقیب

¹ ممتحنن

² هیزر

³ سورة الأنبياء، 69/21.

⁴ نمرود

صدور مدح خدای از لفظ نمرود بقدرت و قهر و عظم‌شان و ورود ثنا گوی آزر منجین کش مر حق تعالی بمشاهدت تعظیم پسر در ملاء أعلا،

و وقوع تاریخ إلقاء خلیلی بنار بسنّ شانزده سالگیش، در قضیه ذبح پسرش بهفده سالگیش و ورود ایمان لوط برادر زاده ولد هاران اصغر و ساره خاتون دختر هاران (v.24b) أكبر عمّ إبرهیم ملک حران¹ و مردم عقیب نجاتش از نار، و خروج إبرهیم از کوئی أرض عراق مصحوب لوط و ساره و نزولشان بحرّان و از آنجا بمصر با محاورات آنجایی و غیر ذلک از مستظهران باستحضار سیر و عبر نوادر آیام و کمل أنام خافی نه

و إسماعیل پدر عرب والد مصطفی صلی الله علیهما بإسکان پدرش خلیل الرحمن مقیم حجاز شده بوقت رسیدن بکعبه دو ساله بود و لقبش أعراف الثری و ذبیح قربانی بس مختلف فیه قبل البلوغ در راه حق جلّ و علا عند الأكثرین و أنا المسکین کلیل السنان علی اللسان کاسد الصناعة قلیل البضاعة متهم همو و وفات او بعمر صد و سی هفت سالگی فی الأصح مسطور،

و روز وفات والدش خلیل الرحمن عمر وی بمشتاد نه سال مقرون و میان إسماعیل و مبعث رسول الثقلین دو هزار شصتد سال بر مورّخان اسلام مدّت ممتد و أصحاب تاریخ یهود بکمی چهار صد سال معتقدان

و از إسماعیل دوازده پسر وراثت مانده رسول ما صلی الله علیه از فرزند دومش قیدار متولد و نشر عرب را همو و برادرش نابت² نسیب تولید نامور،

و رسالت إسماعیل بر عمالیق و قبایل یمن مشتمل و بیرون نابت³ و قیدار دو فرزانه فرزندان إسماعیل ده دیگر را أسامی بدکر، اذیل، میشا، مسمع، ظمیا، دما، ماش، آرر، قطورا، میس، قیدمار⁴، از سیّده بنت مضاض مولودان، و إسحق بعد از وصی و دخترش تحت عیص بن إسحاق بنکاح معقود منکوحه شکایت إسماعیل سرور کرمّا از کرماء مکّه بحق جلّ جواب ألوهیت بفتح در سوی جنّت برّو رَوْحش تا مکّه واصل بدو وارد و إسحق بتوصیه‌اش بعد از وصی و از رفقا بنت ثنویل إسحق را دو فرزند در یک شکم عیص و یعقوب بعد شصت سالگیش مولودان و گاه زادن یعقوب برزگین خواست بیشتر مولود آمدن عیص گفت اگر پیش از من بدر آبی در شکم مادر چندان جنّیم که کتمش یعقوب متأخّر مانده عقب برادر گرفته بیعقوبی نامور شد عیص بسبقت خروج یاسم

¹ نجران

² نایب

³ نایب

⁴ در عرائس المجالس الثعلبی این نامها چنین می‌آید: «أذیل، بسام، مسمع، ذوما، مسا، حرا، فیما، بطور، نانس، قیدما» (ن.ک. ص.

عصیان موسوم گشت و چون بزرگ شدند عیص را پذیر پیش دوست داشته یعقوب را حب مادر فزون آمده عیص صاحب شکار گشته إسحق پذیرش در پیری بظاهر نابینا شده بذو گفت مرا گوشت نخجیر¹ خوارانیده نزدیک آبی تا دعای کریم که پذیرم بدان مخصوصم کرد عیص موین تن بطلب صید بیرون رفته مادرش ماجری شنیده یعقوب کوتاه موی را فرمود تا فی الحال گوسفند کشته بریان بخته پوستش پوشیده چو عیص موی دار شده بر پذیر آمده گفت منم پسر عیص بخور ازین بریان از سوذن وی إسحق گفت مسّ مسّی عیص است و بوی ریح یعقوب مادر گفت اینست عیص پسر بدعاش مشرفّ فرما إسحاق طعام خورده او را پیش خوانده دعا کرد که پیغامبران و پادشاهان از ذریتش آیند یعقوب قَصَب سَبَق حادگانه ربوده عیص آمد صید آورده إسحق فرمود کای فرزند پیشی بشی برو عیص خشم کرده بسوگند (v.25a) در پی قتل یعقوب شده پذیر فرمود که حقه تو از دعا باقیست ذریتت بعدد خاک باذ و غیر ایشان بر همگانان ملک عمالک مباد و یعقوب بإشارت مادرش نزد خالاش لیان بن ناهر رفت تا عیص نکشدش از آنک رو بود بروز بروز نمی کرد بإسرائیل نامور شد و إسحق بذو گفت که بدختر از بنات خالاش قناعت کرده از کنعانیان دختر نخواهد و چون یعقوب نزد خال آمد بسر پای هفت ساله دختر کوچکین راحیل را در خواسته بتمامی مدّت بذریذ و بزرگین لیان را داده یعقوب بامداد خاسته از غیر مشروط نفرت گرفته لیان را در انجمن قومش بعدم وفا بر إقرار و قرار و محض قربت شرمسار کرده خال جوابش داد که کوچکین پیش از بزرگین بعد نکاح نرود بخدمتکاری هفت ساله دوختر دوم را بستان وی بمقدار توقیت ثانی راعی بوزه راحیل را بسنت آن زمان که پیش از مبعث موسی و نزول توراۃ جواز داشت بنکاح جمیع الأختین بحاله خود آورد و أسباط پذیران قبایل مدعوان و سبط شجره ملتفه کثیره الأغصان مفسّر، و أسباط در بنی اسرائیل چو شعوب در عجم و قبایل در عرب پیدا

و إسحاق پیغامبر علیه السلام از صلب پاک ابرهیم و رحم رحم مشتق ساره خاتون بنت ناخور در شام سال ولادت برادرش اسمعیل بروایتی و بعد ازو بچهارده سال فی الأشهر زاده روم و ارمن و یونان و مانند ایشان و بنو اسرائیل بنسل وی منسوبان و باختیار یهود و نصاری و بعضی اسلامیان بذبیحی موصوف و بوقت ولادتش ابرهیم بصد بیست سال واصل و ساره بنوذ سالگی پیوسته، و وفات إسحاقی بتمامی عمر صد و هشتاد سال معروف و بغل² قبر مذکور بقرب قبراء ابرهیم نعم الأب متصل و خلیل الله را غیر این دوگانه مرسل از خواتین معدوده سوی ساره و هاجر یازده نفر پسر دیگر باسامی معین بوجود آمده آن إخوان أحد عشریة از إخوان خصانه مثنی بوصیت

¹ نخجیز

² بغر

حضرت حُلَّت بسایر بلاد متفرق گشته إسحق شام را اختیار فرموده إسمعیل بمکه فرو کشید کما ذکرنا و صدور عقد نکاح بنام خواتین أحرى عقیبت وفات ساره مولاة معتقه و هاجر مولاة معتقه بکسر الأول و فتح الثانی مصوّر و باقی مصلات قصص ایشان از قسم توریخی خارج،
 و أسماء یازده پسر دیگر ازان إبرهیم خلیل الرحمن بیرون إسمعیل و إسحق علیهم السلام برین نسق مرقوم و از ایشان سی گانه، نقشان، رمران، مدین، مدیان، شتق، شیوخ¹ از قنطورا بنت یقطن کنعانی مولودان، و پنج دیگر کیسان، سورج، امین، لوطان، نافس²، از حجون بنت اُهیّب عربی زادگان

و لوط پیغامبر علیه السلام بن هاران بن تارخ برادر زاده خلیل الرحمن از بابل هجرت کنان مصحوب عمش إبرهیم و جدش تارخ پذیر إبرهیم و ساره خاتون بحران آمده تارخ آنجا وفات³ یافته إبرهیم و لوط بشام در آمده قضایاء سفر مصر و دست درازی فرعون آن زمان بجرم شریف حضرت باعظمت رسالت خلّت آمیز و توبه و إعتزاز (v.25b) مذکور بجزار گونه خدمت و عودت از آنجا بسلامت و مراد تام بشام متواتر واقع گشته در همه حالات لوط علیه السلام از عمش جدا نبود و إبرهیم بفلسطین نزول⁴ فرموده لوط اردن را اختیار کرده بفرمان حق بدعوت اهل سدوم و عامورا و دادوما و صواییم⁵ و حوالیش مبعوث شده از ارتکاب کبایر فواحش مردان ایشان با مردان و زنان با زنان مبعوث گشته بحق زاریده چهار بار هزاران هزار خلق بشوم سی و اندکانه فحاش بی پاک لعلّة سُکُوهم و قلة سُکوتهم الی ربهم من فعل قلیلهم. بمشاهده کثیرهم از نفس سدوم و مداین دیگر بقوت پسر جبریل و امطار⁶ أحجار چنان مستهلک شدند که عالمیان شنیدند، و عدم إصرار توریخ لوطی بسبب تداخل قصص وی در اقصایص إبرهیمی معلل است لا غیر

و گاه آمدن جبریل و مکاییل و إسرافیل بإهلاک لوطیان و مژده دهی إبرهیم بفرزند ملایکه بصورت مردان⁷ خوب مهمانان خلیل شده بعد بشارت بولادت إسحاق آمدن را بإهلاک قوم لوط خبر کرده سبب بودن لوط میان ایشان إبرهیم گفت شهری را که درش سیصد مؤمن باشد إهلاک کنسید یا نه گفتند نه ازان عدد بتدریج زیر آیان بچهارده نفر که یازن لوط معدود بود آمده وقوع

¹ در عرائس المجالس الثعلبی این نامها چنین می آید: «نقشان، زمران، مدان، مد، أشیق، وشوخ» (ن.ک. ص. 97).

² در عرائس المجالس الثعلبی این نامها چنین می آید: «کیسان، فروخ، اهییم، لوطان، نافس» (ن.ک. ص. 97).

³ و یافت

⁴ نزو

⁵ در عرائس المجالس الثعلبی این نامها چنین می آید: «سدوم، عامورا، دومه، ساعورا (ن.ک. ص. 106).

⁶ امکار

⁷ مردان

بوجودشان پرسید گفتند نه خلیل شاذ شده ملک گفت بوجود نماز گزار پنج گانه عذاب نکنیم و گاه ظهر که ملایکه بسدوم رسیدند بدو دوختر لوط ریثا کبری غیثا¹ صغری رسیده ایشان مهمانان را بجای موقوف داشته بپذیر خیر کردند و ملایکه لوط را در زمینش کار کنان دیده از حق شنیده بودند که تا لوط چهار بار بریشان گواهی ندهد إهلاک مکنید فرشتگان امشب ترا مهمانیم گفته لوط از خوبیشان ترسیده گفت فعل بذ این شهریان بشما چون ترسید که آمدید² گفتند کارشان چیست. بمراجعت مکرر چهار گفت بحق سوگند می خورم بر روی زمین ازینان خبیث تر قوم نیست و أفعالشان مشتمل بر مضارطت. بمشارطت در مجالس آشکارا و قطع راهها گذر کنندگان بلواطه بی تحاشی و فحاشی در مجامع بیندق اندازی و حذف و صفیر زدن و خاییدن عِلک و قطع نسل بترک قربان زنان و حلُّ ازرا رُقباها زنی آزار آزار جایز بینان بحمام مشدد در آمدن و بازی بحمام محفف و خمر خوری در آنجا و بربط و مزامیر زدن أثناء إغتسال و مسخر گپهء گوناگون،

آنکه لوط ایشان را بخانه آورده غیر اهل بیت خود خبردار نشده زنش واعله ویا بذلشفع³ بر قوم رفته بزمره سابقش که با ایشان در غمز مهمانان داشت. بما پاره نمک بخشید گفته و آخر بفال علامتش بنمک مسح شده جماعت شتابان بر لوط فرو ریخته لوط بترسید از خدا و مرا میان مهمانم رسوا مکنید ای از شما یک عاقل نیست گفته دختران خود را بعوض مهمانان بعقد شرعی عرض کرده ازیشان از بنات بی نیازی نموده خواسته ما را تو خود دانی گفته لوط بتنهایی (v.26a) از خوبیشان متحسّرانه قوّت عشایر و پناه بجای حصین طلبیده ملائیکه درون در بسته با وی بوده مناظره من وراء الباب می کرده قوم سوراخ کردن دیوار جُسته ملایکه برنج لوط رحم برده پناه گاهت قویست گفته بعذاب خُبثا مژده داده بشب روی با اهل سوی همینجا⁴ اندرزش فرموده آنکه بفتح باب قوم در آمده جبریل یاذن حق بصورت معروفش دو برگشاده و شاح از در منظوم در بر گرفته سرش راه راه چو مرجان بسپیدی برف و درخشید که دندانها و گشاذگی پیشانی و دو قدمش بسبزی زنان بجناحین⁵ وجوه زده همه را کور کرد بیاز گشت راه ندانسته ملایکه را جاذویان لوط چون گفته گفته لوط را بتعذیب بامدازی رسانیده لوط صور ملایکه دانسته إهلاک قوم در حال خواسته ایشان بصبح انداخته لوط وعده دیر شمرده فرشتگان استبطأش نا پسندیده تقریب صبح نصب

¹ عریثا

² آمدیت

³ در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «هلسفع» می گذرد (ن.ک. ص. 106).

⁴ منجا

⁵ بجناحین

عین آورده لوط با اهل و زن وقت سحر بشرط نانگریستن¹ ایشان جز زن مستثنا بیرون آمده بطلوع فجر جبریل بزیر زمینشان گذران چهار پاره شهرها مذکور را با قوم معدود ازین برکنده برد و جناح بالا ستده میان آسمان و زمین معلق داشته اهل سماء اول خروش خروس و بانگ سگان (سگان) شنیده باز با شکوفه² پیچیده بتغلیب تغلیب بالاین بزیر انداخته بر اثر گریزندگان و مسافران سنگها بارانیزه همگان چنان متأصل شدند که هر شخص گزیشان در موضعی با قومی در بحر بود أثناء محاذه سنگ مسومش از بالا آمده او را کشتی بس و بقول زن لوط آواز إهلاک شنیده نگه کرده بر قوم غم خورده نصیبش سنگ رسیده کشتش

و بروایتی پس مانده بسنگ ممسوحه و غیر چهار شهر مذکور پنجم صفره³ نام بآنک قومش گرویده بلوط ایمان آوردند بنجاة پیوسته و زنان مجرومی از شوهران بدکاری با همدیگر چو سعتریان سخاقت اصحاب رس مذکور رفته درین کتاب پیش گرفته از علم تصریف مفاعله فحسب استحضار کرده با همدیگر تساحق کنان خبث ورزان چو بی نیازی مردان با مردان از مردان و أرباب اللّٰهی حرفت گزینند در هلاک عام داخلان

و شخصی از قوم لوط بمکه بتجارت رفته چهل روز (آنجا بوذده سنگی برو آمده إهلاکش در حرم خواسته ملایکه حرم بحرمت مکه دفع کرده سنگ را بیرون فرستاده چهل روز) خارج میان آسمان و زمین ایستاده مرد تجارت گزارده حالی که از سینور حرم شریف خارج افتاد حجر رسیده کشتش و جبریل برفع جمیع مداین لوط بذی القوّة نامور و بآنک رضوان خازن جنان و مالک خازن نیران هر وقت که خواهد ابواب بهشت و دوزخ برو می گشاینده بمطّاع مسمی، و بفروذ آوردن صد چهار پاره کتاب بر انبیایی کما بیش آیت و کلمه و حرف بأمین ملقب

و یعقوب اسرائیل الله بن إسحاق بن إبراهيم عليهم السلام أبو الأسباط است پذیر دوازده گانه پسر از مازران شتی چهار نفره، دان، و نفتالی، روبالون⁴ از زلفه مولودان، یوسف، و بنیامین از راحیل، و روییل، و یهودا، و شمعان (v.26b) ولاده از لیا زاذگان، و جاد⁵، و یشجر، و آش⁶ از بلهه متولدان

¹ نانکر نانکرستن

² شکونه

³ صغر

⁴ وربالون

⁵ حاد

⁶ اسر

و عیص ولد إسحق براذر همزاد یعقوب مذکور و میان ایشان وقتی مفارقت و وحشت¹ بوذ
آخر بألفت مبدل گشته مدتی در فلسطین سلاطین و از زندگانی کردند آخر بلطف اختراع و
صحّت مزاج عیص بنقل کنان بسواحل پیوسته بروم گذر کرده متوطن شده،

از نسیمه² بنت إسماعیل دختر عم تعریفاً روم بن عیص زاده تمامت بنی بالأصفر انتساب بروم
بن عیص بن إسحاق بن ابراهیم دارند و عقیب ارتحال عیص بإقلیم روم که نام پسرش بدان ملقب
است و رومیان بذو معروفان شام بیعقوب سراسر ماند،

و در هنگام ولادت توأمان عیص و یعقوب پدرشان إسحق را عمر بصد سال رسیده شصت
سال دیگر بقول و هشتاد بروایتی زنده بوذ بتاریخ بالاء إسحاقی بجواری حق پیوسته در جنب
(ابرهیم) کما کتبنا آسوده، و هذا لیس بتکرار معنی، و باقی خلاصات یعقوبی در ذکر پسرش الآتی
ذکره مندرج همانجا معامعاً ذکر خواهید رفت

و یوسف صدیق کریم بن کریم بن کریم بشهادت نبی الأمین أخصّ أولاد یعقوب
علیهما السلام بوذ از اول طفولیت آثار علایم سعادت ابدی و سیادت سرمدی برخسار درخشان و
مقبول درفشان بوجهی لمعان داشته که از وقت ولادت او الی یوم القیمة چندانک نظم بیان کلام
ربّانی و تفسیر أحسن القصص فرقانی در السنّ لسنّ فصحا جولان دارد از هیچ کس عظم منزلت
یعقوب اسرائیل الله و حسن خلق یوسف و جمال موروثش از آدم بثلت آنک پیش از عصیان در
بهشت داشت و از حواّ ماذر همه و جدّه اش ساره و جدش إسحق بمثال قمر بدری و نور لیلۃ القدری
و پرتو زیور صدری و دیدن عصاها برادران بنشانند ایشان از زمین مقلوع و عصا نشانده خود بر
آسمان مرفوع در خواب راست متبوع بهفت سالگی و مشاهده یازده ستاره، جریان، طارق، ذیال،
ذوالکتنات، ذوالفرع³، وثاب، عمودان، قابس، ضروح⁴، مصبح، فلیق⁵، و نیرین بعدد إخوه و أبوین
ساجدان بجمع پارسی بوی در دوازده سالگی بر ویایی ریا و توصیب یعقوب مر یوسف عقیب
بقصص حدیث، بکتمان مرئی از إخوه بخوف لحوق کید حثیث بعون خبیث و غلبه حسد برادران از
نیم تأویل دو خواب مورّخ و بحیل قسمی ستدن ایشان مرو را از حجر پدر و بیرون برده بچاه جاه
انگیز بآردن میان مدین و مصر بر قارعه طریق در وادی از آدویه آن بتحقیق بر سه فرسنگ از منزل
یعقوب وحش مظلم أسفلش واسع بشعوب بالاش تنگ شوراب کاویزه سام بن نوح هالک درش جز

¹ وحشت

² سمه

³ در عرائس المجالس الثعلبی نام این دو ستاره آخرین «ذو الکتنین و الفرغ» است (ن.ک. ص. 111).

⁴ صروح

⁵ فلیق

یوسف من طرح بنوح انداخته بنیت إهلاک ابد عقیب استخلاص از چنگل قتل بشفقت یهوذا
 بیهوده ناورز بخاصیت شرم و رمز آزر رز افکن، و باز گشت مذکوران شب بر پذیر گریان، با که
 کردش بهلاکی یوسف (v.27a) از خورد گرگ دران، و تکلم ذیب بی ذنب بتحریک (ذنب) ببرات
 نفس و بوذنش غریب بأرض عرب و تعجب یعقوب از حلم دید سلامت قمیص از خوف و مأکول
 فرزند کُلّی بزار فرق، بأضائت شیرین گشتن آب رکیه بجواز حق و حلّ قید یوسفی از ملکی اتی
 بتقریر بهی،

و پوشانیدن فرشته او را پیراهن حریر بگشتی مخفی درون تعویذ آویخته پر کردن مذکور مبرور
 موروث نزدش از ابرهیم جد صاحب جد رسته بدان از نار نمود جبار ختار کفور فخور یا فخور¹،
 و خوردن وی در چاه به جنت باطعام ملک بر ماء عذب جیبی و مواظبت نمودنش بتکریر دعوات
 استیناس بتعلیم فرشته ربّی، و وحی حق رسیدن همانجا بأبناء مُلقی مر إخوه ملقیان، بحال حوز ممالک
 از نفس خود بتدبیر دیان و موانست وی در جبّ تاری بحب باری و افتاذن او بدست مالک بن دعر
 بمملوکی عرقی بثمان با ثمین از فروخته برادران ببهاء حرام از عشرین معدود تا أربعین، و جفتی نعل
 بثوبین ایضان و مشاهده مشتری از شبیه هیکل مشتری علامات سعود بمجرد بکاء محرک بروق و
 رعود، در هبوط و صعود، بفواتح عود، و إنجاز وعود، و دخول مخیر عنه مظنه بشری، بدست قطفیر
 ابن روحیت وزیر مصر بشری، بهاء هم سنگ او مشک و سیم و حریر بوزن سه باره بخبر معتبر اثیر
 و تعلیم وزیر مرو را بمنکوحه خود بأمل نفع و تبّنی، از بی فرزندی سبب عدم جماع از ناتوانی، و
 بندگان فروخته شدن یوسف در مصر بجزاء مکافات استحقاق جدش ابرهیم مر زهاد مصری پیاده
 ودع کنندگانش چهار فرسنگ بنا فرود آمدن وی بریشان از فرس بهمیم حسیم و سیم و افتتان حرم
 عزیز عزیزه زلیخا ویا راعیل بنت راعیل بپیکر بدیع خلقت مشتری صاحب جمایل²، و درک لطف
 عصمت إلهی باظهار برهان، و خلاص یافتن مقنون به کفک الرّهان، و قدّ قمیص بر قد میرا من
 خلف، و تبریه یابی معرّا بشهادت خلف نا خلف، و عفو فرمای عزیز از عدم غیرت ویا بعلت حلم،
 و توییح کاری زنان خمس مدهوشه را در عشق صاحب علم، و جمع آری مذکوره چهل گانه حرم
 بنظاره جمیل صاحب بی و خیم و خیم، و قطع آیدی نظارات بذهول از نفوس، و باز گشت ملامت
 گویان بزار فسوس و استجاب³ معشوق عقیب رؤیت آیات، و درنگ مسجون در یک در یک حال
 با تمامی هفت سال بانات مصحوب فضل و إحسان و آناه بی إتباع آئات و صدور تعبیر خواب بحلت

¹ فجو

² جمایل

³ اسجان

خَبَّاز از یوسف بهلاک و ازان بنو ساقی بنوازش ملک و حصول فکاک، و وقوع حال هر دو مقارنه تحقیق بتأویل صدیق و بوصیت معبر مر شرابی مستخلص خداوند إخلاص بتبریت موصی نزد پادشاه رجاء خلاص و طریان انساء شیطانی بغیرت سبحانی تا انتهاء مدّت لبث،

و غفلت شرابی موصی له از تذکیر کثیر المکث، و خواب بینی ملک ریّان بن ولید بن شروان سامی، و ترس از دیزه مع (v.27b) شهرة الأسامی از اکل هفت گاو لاغر بدر آمده او خشکه جوی مر هفت گاو فربه بابتلاع و پیوستگی هفت شاخ سبز گندمین منعقد الحَبّات بهفت سنبل خشک از جنس بی ارتفاع و ظهور عجر سحره و کهنه و جاذو و قافه بتسمیه رؤیاء اضغاث احلام، و یاذ آورد إنسی ناسی مر منسی مستودع ذی الاعلام و بیدار شدن ملک بتنبیه ساقی صاحب اعلام، و توقف یوسف از رفتن نزد ملک تا ظهور برأت ساخت از کید قاطعات آیدی و صحت حالت پیروز آیت، و ورود جواب ریان بتعدیل بری و ازان زلیخا باضافت إغواء خود بیکسری، و اخراج زندانی از دار إمتحان، و شنیدن رأی تعبیر را از مختار مستعان و تسلّم یوسف ممالک مصری را از ملک ریّان، بتاج و تخت و جنود بمصلحت أمن و امان، و عزل قطیفر وزیر از عزّت وزارت، و تزویج زلیخا راعیل و تفویض مملکت بیوسف بهزار آلت، و یافتن او عذر خواهد را بعدم مسیس شوی اول عَدْرَاء، و برخوارداریشان بأنواع و سرّا و ولادت مذکوره دو گانه فرزند افرائیم و میشا از یوسف صدّیق بفرمان «نؤتی من نشاء»، و تدبیر حفظ حیوانات در سنبلات بتعبیر جواب خواب بی تعبیر بسالهاء ارزانی و مصروف گشتن از مواضع الاستحقاق و از دست یوسف آیام گرانی و دخول خزاین مصر تحت ید یوسفی بگندم فروشی

حلال بدین مثال بی محال سال اول نقود زواهر دوم حلی و جواهر سوم مواشی و دواب چهارم عبید و إماء پنجم ضیاع و عقار ششم اولاد هفتم رقاب و حوز اموال آفاق بمبايعه بر پُر ارتفاع، و آزاد کردن صدّیق اهل مصر را بانضمام تسلیم اولاد و املاک و خشنودی ملک بمر چه یوسف فرمود بی شک و اشتباک، و اختیار صدّیق گرسنگی دایم بر خود بنا فراموشی از حال جیعان و انداختن غذاء پادشاه را نیم روز تا ظهر بدر یافت اضطرار گرسنگان و عادت ماندن تغذی ملوک¹ از آنکه بنصف نهار بمصلحت ظهور علامات اضطراب باختبار، و ایمان آوردن ملک مذکور بر دست یوسف مبرور برحمی عفور شکور و وفات یافتن وی بزمان صدّیقی مصحوب توحید

و قائم مقامی قابوس بن مُصعَب از ریان ریان و آباء او از ایمان باکرام صدّیق به ازان و وقوع قحط عام بآفاق و شام و آمدن طلاب خور بار جویان بیوسف بدر تمام و فروخته شدن طعام بتدبیر

¹ ملول

صاییش بمر نفر بار بعیر^۱. بمصلحت عدل مطلوب. بمابین شهری و أصحاب عبر و رسیدن اولاد یعقوب ده گانه نزد صدیق صدوق کریم یگانه بتنکیر و تنکر و افتادن إخوه سحر تفکر. بمروور چهل ساله فراق مغیر هیئات أحباب ویا بتزین یوسف بزّی فرعون و ثیاب و سریر سروری سرور انگیز و طوق زرین عجاب، و تاج مُرّصّین ویا بستور مرخّاة موضوع برای حجاب (v.28a) ویا بمفارقت یوسف ازیشان کوزک قایل ازدیاد، و همگنان ازو باستان و قوت مرکّبات از آماد، ویا بنکرت مستفاد از داغ معصیت و فرا گرفتن حجات از قدم نا فرق و ناصیت و تردّد ایشان. بمصر بکرات و أداء شکر منعم بیعقوب. بمرات و آوردن بنیامین بحیل رسالت، و انداختن تهمت دزدی صاع زرین آلت بر بنیامین خبیر از حالت و احسان محّنی علیه بر مجرمان، مدور داشت حرمان از محرمان، دزد بصایع تجار بجدوت بحار و حفظ جوار إخوه و هر جسار مرعی بناچار، و إکرام خطوط یعقوبی بإهداء مطلوبات و تنبّه برادران سوم بار از یوسف بتعریف ذات و معفو عنهم شدن برادران از طالب درجات، و متنبّهی یعقوب بفقر یوسف بذبح گوساله برابر ماذر نالان، و بذهاب بصر. بمحرومی داشتن تمیم صالح صایم از برّه بریان، و تصدق یعقوب هر روز بدو گوسفند مشوی بتدارک عذر آفات باومید پسر سری سوی،

و استفسار یعقوب اسرائیل برؤیا بیزاری از عزرائیل تحقیق حال ممت یوسفی یابقا، و جواب دهی وی مرو بزندگی یوسف نا محتاج برقی و بوییدن یهوذا مصحوب قمیص سوی کنعان برواحل، رجاء بوییدن رضاء پذیر بطیّ مراحل و رجوع بصر یعقوب بشمّ ریح پیراهن از مسافت و شکر گزاری او عقیب چهل ویا هشتاد ساله آیام آفت و رسیدن اسرائیل. بمصر بمفتاد دو گانه اولاد و أحفاد و نسوان، و تلقی یوسف و ملک کبیر و عظماء و مصریان بمزار میهمان، و حصول، استغفار یعقوبی بأولاد خاطیان، و نزول إجابت دعا از محبّت خاطبان، و إقامت یعقوب در مصر بعیش هستی بیست چهار سال و وفات یافتن او هم. بمصر نزد یوسف بحکم ملک متعال، و نقل کردن یوسف تابوت ساجین وی باستصحاب برادران و عظما و رسانیدن تن مبارک اسرائیلی بأرض مقدسه بر آباء کرما و وفات عیص برادر یعقوب اتفاقاً آنجا در همان وقت و مقبور شدن دو برادر توأمان بیک قبر. بمثال شکم واحدی مقّت و معمّری هر دوانه یوم الممات بصد و چهل هفت سال مقرون، و محروم گشته از صناعت کلام بإجماع مفتون و مغبون و بقاء یوسف بعد پذیر بیست سه سال یاسم سلطان،

^۱ بعیر

و غلبه اشتیاق او بحباب کبریا و جوار رضوان، سبب احاطت عملش بآیت «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ»¹، عقیب استغناء لذات بطول زمان مستصحب راحت و أمن و امان، و لحوق او بدار السلام پس از إلتماس موت بأنواع تَوْقَان، و بوذن تابوت مبارکش مدتها در نیل، و متبرک گشتن آهالی محلات مقاسم مجاری آب بدو بی فیل، آخر الأمر نقل آن تابوت مستودع صدق و صفا مصحوب موسی و بنی اسرائیل بنور وفا، بأرض مقدسه آمده خارج حصن إبرهیم الذی وَفَى، مدفون گشت زاده الله عزاً و شرفاً، و دلالت پیر زن مؤمنه قدیمه مریم بنت ناموشا موسی را مر تابوت مذکور مثیب جنان و محبت مذکوران و جمیع انبیا و رسل (v.28b) مثبت جَنَان، بعقل و نقل از کار نتواند کرد بل که گرد کرد تردد تقبل نیارذ و جز بمتابعت حق دل نیاز آید

و علی الجملة تحریر ما بقی بتقریر تکرر ثانی از مرهونی شعون بقرعه باحضار بنیامین تا اندرز پذیر مر همه پیش ازان بی تخمین بدخول مصر از أبواب مختلف بترس إصابت عین بر أصحاب قامات و قدود ممتد بلایین و رسیدن امر محذور بریشان عقیب دخول بتصدیق قضا و استثناء ذی الأصول و مُؤاكلة یوسف با بنیامین فرید، عقیب انضمام ده برادر برنج صحن عتید، و طلبیدن رسول صاع مرصعین را از احوال اجمال، إخوه رجال جمال، علماء تفضیل و اجمال و تزکیت ایشان مرا نفس خویش بتزهد از حرام بیستن آفراه انعام از حروث مصر بدوام، و إلتزام طالب سقایه فال گوی ملک اکبر، بیابند از خرو یابنده بحمل گندم آوفر، و یافت شدنش در بار بنیامین مقصود، پس از فراغ طلب بار عشره باستغفار ودود، و گرفتاری بنیامین بسرزنش إخوه بخت خیانت و عرض ایشان برابر یوسف بدزدی برادر هالک بیاران و تأویل یابی سرقه بأخذ صنم زرین جدّه فاسده و یا خاله بکسر و إلقاء،

و امّا بإخفاء طعام و بیضه و دجاجه بدفع حاجت فقرا برجاه ثنا و یا بستن عمه کمر موروث بر میانش آیام صبا باومید باز داشت یوسف از پذیر بجزاء أحد مظنون باختیار² و انگشت زنی یوسف بر صاع مخبر از احوال، و بیدار کرد برادران بجواب بر احوال، از شماره إخوه و کیفیت جمیع حالات و إلتماس بنیامین بنقر ثانی ملک دانستن مرگ یوسف از ممت و پاسخ شنویش ازو بزنگی مفقود و میسری ملاقات همدیگر بزودی و تذکیر عهود، و خشم آوری برادران بر عزیز مسلم بحبس بنیامین، و تهدید کردن روبیل مر یوسف ملک امین بانداختن، آبستنان مصر از یک بانگ صریح بانگ اگر بحبس بنیامین جایز دارد تصریح، و خواستن³ موهاش از غضب، و آرام یابیش از خشم بسوذن پسر

¹ سورة الرحمن، 26/55.

² باختیا

³ خاستن

یوسف او را بدأب أدب، و تعجب وی از وجود نسل یعقوب در مصر، و إنکار یوسف بذات یعقوب بلفظ او باصر، و بیدار شدنش باخبار روبیل، از پدر تا خلیل، و تصدیق صدیق أنبیا او را بحق جلیل، و خواست إخوه بنیامین را از یوسف بأخذ یکی ازیشان بیاذ ده حال پدر پیر بطریق إحسان، و بناهیدن یوسف بحق از گرفتن غیر محرم صاحب ازیز، و إقامت گزینی شمعون بزرگ بعقل و یا روبیل بسنّ بأرض عزیز، عقیب نومیدی از خلاص بنیامین، بشرّمساری از یعقوب بتأکید یمین و یا خشکی جسمانی اسرائیل هشتاد سال بقولی از درد فراق و بستن ابروان بجامه پاره ز ضعف و اشک مُهراق و شکایت پردازیش در غم بحق تعالی لا، بعد مُعاتب شدن بعرض شکوی بچیران بی خیر،

و صدور تکذیب او میذ یعقوب از فرزندان به اولاد، بر جاء إدراک یوسف (v.29a) هالک بزعمشان منذ الأماد، و اعترف اسرائیل جمله عبید و أمرا¹، بْحسن أماره و رغم أماره بخبر تفریق کنیزک بچه از مادر بسوء اباره، و رد دوم یوسف بر آورده إخوه بر همگنان، از دراهم ناسره و پشم کهنه غراها وارسان، و یا نعال و آدم و سویق مُقل بیقین بنیت تصدق بر أنبیاء پیشین بخلاف سید المرسلین و چهره نمایی یوسف با وفا و عطا، چهره بیراذران برفع حجاب و کشف غطا بخواندن² نامه یعقوب بقصه فقد أحب أولاد و اعلام منازل آبا و أجداد، بابتلاء أقرب بذو بذبح با بشارت إقتدا و گرفتاری آخر بنار مع الا نجا لأهلّیه الإقتداء، و شناختن إخوه او را بتبسم ثنایا چو در منظوم، بوضع تاج و لمعان حال معلوم بر فرق مکتوم و فوران غضب یوسف بریشان از کردار اولشان بجهل باقرار مذکوران بصدور بیعشان غلام موصوف بکذا و کذا تا اکحل بمالک بن دعر أثناء محادثه جواروی بی مهل و فرمودن او بقتل همه بعزم قطع و نیت راست و گفتن یهوذا پدر ما بگم شدن یک پسر ناینیاست چون هلاکی جمله شنود بچه مثبت با سر وی را حال عقیب قتل باری یار ما بذو فرست بی کدر آصال و برقت آمدن صدیق از مبکیات آنان و اعتراف آوردنشان بخطاء خویش و کل منهم آنان و آموزش جوی اولاد از یعقوب ذکر دار نا روا،

و تا خبر وی مر استغفاریشان ناگاه سحر شب آذینه لیله عاشورا و سؤال یوسف از پدر عقیب معانقه ذکریه³ دراز کیفیت طول حزن مر دنیا بد طراز، با وجود اجتماع همگنان بروز رستخیز و جواب شنویش از وی³ بصدور شیفتگی دل آویز از ترک دین ابرهیم، و وقوع جذابی ابد بقوت نعیم مقیم و رفع صدیق پدر و خاله قائمه³ مقام مادر بر سری بتحقیق تعبیر رؤیا، و یا مادر زنده شده بفور بتقدیر قدیر کاره ریا و صدور سحور آن زمانی همه بشیوه تحیه متحنیه بی وضع پیشانی بر

¹ امارا

² بخوندن

³ ازور

زمین در تعریه و تهنیه و بلرزیدن یوسف از رؤیت تواضع ساجدان و حق دانستن آن ز تأویل خواب پیشین زمان و تعجب یعقوب گاه طواف خزاین اموال از کاغذ خانه پر بیاض بأعجب حال بنانوشتن نامه بکنعان هشت شبه منازل، و جواب دهی یوسف در عدم مراسمه بمنع جبرئیل و حجت آوری روح آمین بدانش باز داشت الهی و خطاب حق مر جبرین و دو فرزند اوآنی، بکون صدیق ممنوع از ارسال کتاب بعلت خوف یعقوب بروز اکل ذئاب¹ کی چرا ترسید² از گرگ دون الملک الوهاب، و وصیت برداری یوسف گاه وفات بر هشتاده گانه اسرائیلیان و فاة بعبادت رحمان، و بیزاری او اوآنان، و خبر دهی او باستقامت امور ایشان تا ظهور فرعون از قبط مهلک اولاد دون النسوان، و امتداد آیام وی تا زادن موسی بن عمران از ولد لاوی بن یعقوب مردی دراز جعد موی گندم کون مؤید علام غیوب و حواله فرمودن یوسف (v.29b) دوم باره نشانه گاه شان بمراد،

بدوام خروس خروش زن پانصد ساله اش باعثضاد و آرام گرفتن خروشدن دیک بزادن جبار با میمون، و بار بانگ زدن آن بانقضاء مدت فرعونی و ظهور موسی رهنمون و نام دادن هرکس از آنکه مر فرزندش اسم عمران و عمران نام مزبور خود اسم موسی ببرهان و ظهور سستی ارکان در قوم بسکون بانگ خروس بمولد جبار، و شادی افزای همه بیانگ مجدد خروس بلیل و نهار و مستخلفی یهوذا بر بنی اسرائیل بوصیت صدیق صدوق، و سنت گرفتن یهوذا نقل اموات از محلّ بمحلّ ز منقول مظروف صندوق³ و معدودی عمر یوسفی در صد و بیست سال، و معموری ظاهر و باطنش بطاعت ذی الجلال و روشنی راه بنی اسرائیل از نور قمر إخراج تابوت مرمری یوسفی از عین عذب نامر ممرّ و دیگر لطایف در اشمال سوره مذکور بر فواید بس بسیار دینی و دنیای محر یافت شده است در حقیقت خفیت آن مجموع صدور صدور ابرار بإسم خزاین الأسرار و قاطره⁴ مقاطر الاحرار⁵ نامور گشته برغم انف هر فضول سر گشته نفس خویش بحسب دنیا گشته

و موسی اول، موسی بن میثا بن یوسف بن یعقوب اسرائیل الله است و او غیر موسی بن عمران بوذہ بإجماع و بروایت توراة خوانان صاحب خضر ابن موسی نخستین و مختار اسلامی پپور عمران معول عقیب موت یعقوب و یوسف حکومت مصر و شامات و غیرهما بأسباط دوازده گانه اسرائیلی رسیده بکثرت عدد و عدد ملوک⁶ کشته تغییر سنن کرده بسحر و کهنات ولایتشان ملوٹ

¹ ذباب

² ترسد

³ صدوق

⁴ قماطره

⁵ الاحراء الاحرار

⁶ ملول

شده حق جلّ و علا این موسی را پیش از موسی معروف بدویست سال بریشان فرستاده وصایاء الهی را از تقبیح سحر و تکهن و تطیّر و تطنّن و تحسین توکل و ترک شرک و إِماتت شهوات بیاذ کرد مرگ تبلیغ کنان بإقامت مراسم نبوت میان همگنان وفات یافت صلی الله علیه أيضاً و سلم

و آیوب پیغامبر علیه السلام بن أموص بن تارخ [بن] روم بن عیص بن إسحاق بن إبراهيم علیهم التحية و السلم و ماذراش از فرزندان لوط پیغامبر رسول بر گزیده بر رحیم صاحب بر کریم یتیم نواز بیوه پرور نبی برّ و بحر و شام بسبب سلسله دار تا شام قاری قرآن قاری ضیفان مکرم ضیف¹ مدنی صفعان، راحم مساکین قالی مساکین حامد نَعَم قایل نَعَم، فایق خال و عم خداوند نقود و أجناس و أبنیه و أساس و دواب و أغنام و افدنه و انعام، و رُعاة، و دُعاة و إماء و عبید و ثروت عتید مؤدّی حقوق، با غضّ عقیق غنی شاکر فقیر صابر مبتلا معفو غافر، ذاکر منصف محسن مسعف مطعم شفیق رفیق رقیق قاضی حقیق مدرک دقیق، وهوب مجزل مفضل مجمل حمال أثقال قسام أنفال عوآد مرضی جلاب مرضاة سابق (v.30a) خیرات و إحسان سابق خیرات حسان در بلاد شام بمملکت آرای

و دعوت خلق تا خلق شایان که ذکر رفت مقیم بوذه سه کس بذو ایمان آوردند یکی یمنی یفن نام دو دیگر شامی بلد [مالک] و صافر² ایمان إبلیس بر طاعات وی رشک برده یابتلا الهی برو مسلط گشته اول دنیاویاش یکان یکان قایل فنا شده پس ازان هلاکی اولاد آخر استیلاء أمراض مستقذر بملازمت کرمان و سیلان دماغ و بلاء هر عضو بنوع بلّی بلا شک روئی نموده عقیب همه فتنه انگیزی شیطان بحرم شریف آیوبی رحمة بنت إفرائیم بن یوسف بطلب سجده و ذبح بر بچه نو و آیوب بر جاء شفا و قطع گیسوی مذکوره بثمان طعام و سخت تر از همه گرفتاریش بملامت دوستان سه گانه مذکوران و دو برادر نسبی دوری جویان از استفذار مبتلایی پر از إعدار بوجهی صورت بست که بغیر از دو نفر یاران دلجوی و رحمه رحم و صله رحم از کس ندید و هژده سال تمام در محنت محبت او آواره و درویش بوذه از اعضاش زبان للذکر و دل لل فکر و عقل للفهم سلیم بود و باقی همه سلیم بعذاب الیم و کرم مقیم بتقدیر خبیر علیم عاقبت چون عاقبت نزدیک آمد از آیوب مناجات لذیذ صدور یافته پاسخ الهی پاسخ ماضی شده دو عین فوار از عین لطف غفار تابع گشته در یکی بی درنگ کاهلانه غسل فرموده از ثانی خورده أمراض ظاهر و باطن زوال پذیرفته أحسن و أجمل و أبهی از اول جمال بسته فرزندان و أموال و مأفات من اللذات و اللذات و الدواب و الذوات بأسرع حال و أیمن فال و أبرک قال بی گذر ماه و سال آماده آمده چندان ملح زرین و سکه فضه و

¹ ضیفن

² در عرائس المجالس الثعلبی نام این دو شخص به «مالک و ظافر» می گذرد (ن.ک. ص. 153).

ذهب بعوض با ذهب برو فرو بارید که انبارهای حبوبات با مطار حجرین مقوم نه حجرین معلوم اقوام پر شده زواید بیرون ماند و ایوب تتریه عرض رحمة اندیشیده ببراء قسم بصد گانه قضیت لطاف خفاف از عهده تحلیه ایمان بقوت ایمان تحرّی ورزیده و از قسم فقهاء امت محمدی را در حبل اسقاط شُفّعه و عمیقات مسایل تلطیفات و اعتاق رقبات و عویصات مشکلات و غیرها از مواریت دولت ایوبی تا دولت ایوبی بل الی قیام السّاعة بحصّه شرعی مدخر و فرزندان ایوب در هفت دختر و سه پسر منحصر و عمرش یوم الممات بنود سه سال مکمل

و بروایت اجمع ایوب از روم معلوم دراز قد بزرگ سر جعد موی خوب چشم نیکو خلق کوتاه کردن سطر ساقین و ساعدین بر پیشانیش نبشته مبتلا صابر میان اموال طایل پانصد جفت در دست پانصد غلام زر خریده بر ذکر هر یک را اهل و مال حامل آلت هر جفت یکسر بهمیه ماده هر آنان پنج کرّه پیرو جریریل بقوت عظیمش بناء حق بر ایوب شنیده خبر بمیکابیل محفوف بملائیکه مقربین حول عرش داده بصلوات سماویان مستحق شده ملائیکه ارض بدرود فرشتی بالائیان شرکا گشته إبلیس محجوب بوده از مواقف ملائیکه و دخول جنت و صعود سماوات تا زمان عیسی محجوب شده بعد بالا رفتن وی از چهار بثلث آمده (v.30b) او با جنود از جمیع سماوات غیر استراق سمع نداشته محادث¹ ملائیکه را با ایوب واقف شده یاذن إمتحان حق برو گماشته گشته عفریتی بإجازتش جمله شتران آور با حملان وقت جریدن بصورت إعصار باذ انگیخته از زیر زمین گشاده ازان ارواح سموم مصور شده سوزاینده عفریت دیگر بیک بانگ گوسفندان را با رعاة میرانیده قوی از عفرایت بیاذ عاصف ساخته جفتها را با حروث بیک وزش نیست کرده باقی اموال باسباب بر دست عفرایت سپری شده قصر را بر فرزندان ایوب ویران کرده همه را بتلف داده بتسییل بسیلان إبلیس خون از سر و دماغ از بینها و أشفار و أجواف بشق بطون و تناثر² روزگان عبرت نظار ساخته بصورت معلمشان سر شکافته بایوب آمده وصف حال گفته ایوب بخلاف کرات سابقه که لعین را در اخبار إتلاف اموال بتصور صور جمال و راعی و غیرهما جواهما بتسلیم و رضا بقضا داده می راند در قضیه اولاد گریسته خاک بر سر نهاده إبلیس شاذان بالا رفته تا بحق أعلم رساند پیش از وصولش ایوب استغفار کرده ملائیکه قُرنائش بتوبه اش پیش از رجیم أعلم رسیده وصف داده لعین خورانده بتسلیط حق بایوب پیوسته در رکوعش یافته پیش از لُحوق بسجود از زیر زمین برابر وجه آمده بیک دم در سوراخ بینیش زده تمامت جسد بنار افروخته شده از فرق تا قدم تالیل چو دیتها غم و پُستان زنان بدر آمده بخارش تن ناخنها افتاده آنگه ببایها و سفال بارها و سنگ خاریده همه گوشت فرو ریخته

¹ محادیت

² رتبان

برنگ خاکستر کند آگشته شهریان او را بمزبله انداخته هفت سال و اند ماه کرمان در تنش بوذه زنش پس ملازمت نموده سه بارش بی ترک دین او را ملامت کرده بلاء تحفه إلهی را نقمت نام داده واقعه را از گناه نا بوذه صادر دیده جوانی تازه مؤمن بایوب رابعهم لا کما فی الکهف سرزنش کهول نا پسندیده در تجهیل ایشان محرومی از حکمتهای نهانی متعالی بصفه جلالی در باب إنزال بلیات برفع درجات و تنگی حواصل غفول أصداد أصحاب عقول و عدم وفاء نا صابران بزیرت از دور بی بذل دانگ زر از خاصه و کرابت دور و عظم منزلت ایوب مجلس مطول محیر بخیر کلام موققان بی مسافه پرداخته بفصل پردازی جوان پیروش ایوب را حمیت نبوت جوشیده بر أنفار ثلثه از تره خود حکم تمحیصی بمحض محض مختصی خویش من الله بکرامت و نبل و عظم رتبت مواعظ رانده بر عباد نخب عباد و مدح جوان صادق حاذق مؤمن محقق نا ماذق ملقن بحکم حکم بحکم أحکم فوزن بران سه نفر پیران چرخ کهن توییخ شما دوستان مرا از همه بلاها سخت تر گفته آنگه بمناجات دراز بحق زاریده از سر گذشت تاریخ بلاء محرقات بزبان آورده از ابر محیط نداء حق بتعظیم آفرینش مخلوقات و گناه شمردن گریه ایوب رسیده وی باری دیگر بمناجات عذر خوسته از حق خطاب بانتهاه مدّت بلا آمده (v.31a) جهت سه ملامت گوی بتفکیر عصیانیشان بقربان استغفار مخاطب گشته امر بجا آورده از دو چشمه مذکور صحت بجمال جوانی برو باز گشته بزبب انبیا برون آمده نشسته اولاد و عبید و خدم فرا گرفته زن از طعام خواهی بمتریل رسیده ایوب را نیافته بانبوهی پیوسته از دور ایستاده خبر پرسیده ایوب را بمضحک شناخته معانقه کرده تدارک تکفیر یمین بجا آورده بعد هشتاد ساله نعم صادق و هجده و یا هفت و اما سه ساله بلا بقیه عمرش بحسن خاتمت قرین گشته مسنی المصّر گویش

اما بوقت آنک شیطان بزنش گفت من خدای زمینم شوهرت خدای آسمانرا عبادت کرده بمن نپرداخت اگر باری ما را سجده کند عافیت یافته هوالک بذو باز گردد و یا بانگ سجده را از زن بشرط تندرستی شوهر و رجوع اموال و اولاد در خواست و اما بطلب ملعون معلوم اکل ایوب بی تسمیه إلهی بمشارطت عافیت و رد مأخوذات و یا بوقت قصد کرم بقلب و لسان ایوب نخوردن و اما بهنگام ملامت سه بار مذکور و یا از نیش شاذی دشمنان و اما از نفرت دو برادر ایستاده عن عبید از گند وی بگفتن آنک ایوب را گناه کار نبودی بدین بلا مبتلا نشدی و یا بوقت افتادن کرم از رانش و برداشتن ایوب آن را از زمین و باز نهادن بر فخذ و گفتن وی بکرم بکرم طعام تو در منست بجای مرو و سخت گزیدن آن کرم او را چنانک ألمش بر جمیع آلام دید آن سالهء ابتلا پیش نمود بأخصّ بیانات و أخلص نیات صادر و در تفاسیر مقید بر دست ماهر

و از اولادش حومل بوصایت آیوبی اولا موصوف و پس ازو بشر بن آیوب ذو الکفل پیغامبر آمده اقامت بشام و حدود روم کرده بتوحید دعوت کنان بعمر نود و پنج سالگی وفات یافته عقیب بشر پسرش بسرشت نیک عبدان نام قیام نموده بعد ازو شعیب بی شوم عقیب مبعوث شده

و ذو الکفل پیغامبر بروایتی چنانک ذکر رفت بشر بن آیوبست علیهما السلام و بقولی جوانی بوده صائم الدهر قائم اللیالی الزهد و نام مشتق از کفالت بدان سبب سزاوار شده که بمشارطت پیشینش با پیغامبری که وی عقیب او رسول گشت هرگز بچشم خشم بچشم و ضعفا ننگرد و وفا بقول چنان نمود که بحال روزه داری اگر بعد از فصل حکومت بقیلوله رفتی از شیاطین انس و جن هر که بامتحان بیرونش خواندی پیش آمده حاجت گزاردی و بروایتی آنک ذو الکفل بشر بن آیوب باشد بدان نامور شده که قومش جهت جهاد طول عمر خواسته که تا باختیار مرگ بخونید نمیرند او بحق ضامن گشت که آیام را بقمع کفار مصروف گردانند کفالت او آلت کفایت باستجابت دعوت رسیده معمر گشتند آخر بکثرت توالد و تناسل زمین بریشان تنک آمده بأعمار معتاد قناعت کردند و آن قوم از اولاد روم بن عیص بن إسحق بن ابراهیم معدودان و اقلیم روم باسم «من سکن فیه» شخص مفهوم (v.31b) مذکور علمیت راستمی و رومیان از کثرت عظیم که دارند بشیوه پنج بخش از شش حصّه خلائق دنیا مختصان

و مانند اسم این ذو الکفل پیغامبر مذکور شخص دیگر در زمان ما تقدم بإسقاط ذی اول ترکیب **کفل** نام بوذه در زنا بغایت غایت حرص داشت روزی زنی جمیله حاجتمند بدینار نزد وی آمده خود را برو عرض کرده شصت دینار ستنده بنیت فساد بیکجا جمع شده زن را فی الحال لرزه بر اندام و اشک بچشم افتاده کفل سبب پرسیده مذکوره از پاکی خویش و ترس حق و وقوع ضرورت جواب داده کفل مال را بذو بخشیده ترک زنا گفته بر دست زن توبه کرده همان شب وفات یافته مردم بامداد بر در وی بکتابت عجیب الصنعة «إن الله قد غفر الکفل» نوشته محرر خوانده تعجب کردند که مثل او بد نعت را چنین منزلت بی تعب چون حاصل شد حق تعالی قصه پیغامبر زمان اعلام فرموده ازو خلق سبب شنیده شکفت همه آرام گرفت

و حدیث صحیحین در ذکر سه نفر مسافر از بنی اسرائیل که شبی از باران گریخته بغاری در آمدند صخره بزرگی در غار فرو گرفته مجال خروج نمانده هر یکی از عمل نیک در جمیع عمر یک کردار بیاد آورده بحسب گفتار هر شخص اول ثلثه آنکه ثلثان پس ازان جمیع در گشاده خلاص یافته بیرون رفتند بقصه کفل مشابه و مقصود از ذکر أنفار ثلثه در ترک زنا ثانی همگان لا غیر و باقی فائده و زایده و بحال مناجاة

أول سه گانه گفت إلهی مرا مادر و پدر بوذند پیران ضعیفان و فرزندان خود داشتم و از شیر اُغنام و غیره همیشه پدر و مادر را در شبانروز پیش از خردگان طعام دادی شبی شیر دوشیزه در قَدح کرده بر والدین آمده خفته‌شان یافته از بیزار کردن ایشان نشان شقاوت اندیشیده اطفال را چندانک بناله زاریدند پیش از ایشان خوراندن روا ندیده تا وقت صبح کاسه بشیر در دستم بوذده چو بیدار¹ شدند خوردند

دوم گفت إلهی مرا دختر عمی بود جمیله و من بذو عاشق چندانک او را بخود² خواندم إجابت نکرد آخر آیام قحط آمده باحتیاج بمن رسیده صد و بیست دینار بذو دادم تا بوی جمع شدمی فی الحال که نزد آمد گریسته گفت ای جوان از خدای تعالی بترس و مهر را بی حق مگشای ازان سخن لرزه بمن افتاد ترک فساد گفته دینار را بوی بخشیده روان شدم

سوم گفت إلهی وقت بکاری مردم بأجرت یکروزه گرفته شب مُزد هر یک داده یکی ازیشان حصه خود نستده غیبت کرده من بمروور آیام از حق یکروزه وی شتران و گاوان و گوسفندان و غلامان اندوخته بوی نگاه داشته روزی پیر ضعیف شده رسیده از من حق خود خواست همه را بوی نموده اولاً آن را خنده و سُخریه بنداشت آخر بجملگی قبول کرده برفت و من حبه ازان بخود نگرفتم و شعیب پیغامبر ملقب بخطیب الأنبیا علیهم التحایا من الاحیاء و الاحیاء عدد قطره الحیا مقصود بجرمه حامل الحیاء بروایت أهل توریت (v.32a) شعیب بن صفوان بن عیفا بن ثابت بن مدین بن ابراهیم³ است و بنقل دیگر شعیب بن میکیل از فرزندان همان مدین و بقولی دیگر شعیب بن مدین و نسخه⁴ شعیب بن میکیل بن یشجر بن مدین بن ابراهیم و اختلاف در بعض پذیران متحلل می آید نه در ذات شعبی از شعبه⁴ خلیلی و مادر میکیل أعنی جدّه اش دختر لوط پیغامبر علیه السلام و او از بصر مکفوف و بشرف بصیرت مشروف و بتعظیم ملایکه⁴ محفوف و برسالة مدین محرمانه و أصحاب ایکه⁴ پیشه نشینان غریب از مشعوف و بنهی قوم از قطع دنانیر و طریق و کم سنجی مکابیل و موازین موصوف و بکثرت صلوات از فرایض و نوافل عبادات معروف و بز ن پذیری کلیم الله مألوف آخر چون خطب محیر و عبر معتبر معتبر وی قبول نکردند گروه اول برجفه و زلزله و مجدّد صیحه و ثانی بعذاب ظلّه زیرا بر خادع با نمود یخ خُنکی و روح باحترق مبتلا گشتند و دو

¹ بیزار

² بخو

³ ابراهیم ابرهیم

⁴ ایکه

کاهن أصحاب ظله را نامها شمیر و عمران و اسم کلبشان رقیم و أسماء ملوک مذکوران أبو جاد و هوز، و حطی، و کلمن، و سعفص، و قرشت، و ملک هالک بزمان شعیب کلمن مذکور

و موسی پیغامبر علیه السلام بن عمران بن یصهر بن قاهث بن لاوی بن یعقوب بن إسحق بن ابراهیم خلیل الرحمن صلی الله علیهم کل الأزمان أحد أولى العزم کلیم الله و صفیه و نجبه و برادرش هرون ازو أطول من الطول لا من الطول بالفتح و أفصح و هر دو را پدر مذکور و ماذرشان اباخیه ویا بوخایذ¹ و عمران از عمر صد و سی و هفت سالگیش بتمامی هفتاد موسی را کاسب و فرعون موسی فی الأصح ولید بن مصعب است که برادرش قابوس فرعون ثانی یوسف بود و ملک مسلمان یوسفی از همه مقدم و این فرعون موسی ولید بن مصعب بن ریان بن اراشه بن ثروان بن عمران بن فاران بن عملاق از اولاد سام بن نوح از برادرش قابوس أظلم و أفسی و أقصی و عمر بچهار صد² سال پیوسته و خاتون وی (آسیه)³ بنت مزاحم بن عبید بن ریان بن ولید فرعون یوسف بمجرّد

تخویف منجمان از ولادت مهلکش نوذ هزار کوزک گلو بریده و بیشتر را ماذران شکم دریده آخر چون موسی بزاد قابله از محبت مخفی داشته بتنورش انداخته بعد از رفتن ذبّاحان سلیم یافته حزقیل نجار مؤمن آل فرعون خازن صد ساله فرعون تابوت تراشیده موسی را دران کرده بآب نیل انداخته موج زیر قصر فرعونش آورده کوزک را ایسیه دوست داشته بشفاعت از فرعون رهانیده بفرزندگی گرفته دختر بنتیه⁴ فرعون برین موسی از ذبیح رسته کلیم بفرمان حق از مکیدن پستانهای دایگان یکان یکان رو گردان شده مریم خوهراش بخرجویی آمده ماذر را باسم دایگی دلالت کرده موسی را بماذر مخفیّه بنام شیرده مشفقّه سپرده آخر بها دادند بعد ازان موسی بفرزندگی فرعون منسوب شده محبوب عالمیان گشته ابلیس برو محبت آویخته

روزی که موسی از فرعون را کب بشهری دیگر پس مانده بر بُنیت لحوق بر اثر وی سوار شده بشهر منف چاشت رسیده (v.32b) بازار را خلوت یافته فاتون خباز فرعون را دید سامری اسرائیل را بهمیمه کشی می خواند بتعصب اسرائیلی قبطی را کشته از ترس فرعون برهبری هادی از طرق نا مستطرق سوی مدین توجه کرده تا آنجا رسیدن از بلک درخت غذا خوردن سبزی آن از رفت شکمش محسوس بوده و نزد مدین گوسفندان دو دختر شعیب را بقوت نبوت آب داذه بشکر رسانی ایشان ایشان بحضرت شعیب پیوسته عقل بزرگ لیا ویا حنونا پسر ثانی هشت ساله شرعی و

¹ در عرائس المجالس الثعلبی به نام مادرشان سه اسم ذکر می‌رود: نجیب، ناحیه و یوخایل (ن.ک. ص. 166).

² عمر رجهاهد

³ در متن اولاً «ایسیه» نوشته شده، بعداً در حاشیه این نام به «آسیه» تصحیح شده است.

ده مِرعی بزنی موسی بمواجهه منکوحه بعبادت عرب منعقد شده کلیم کلیم ترنق پس انداخته بمروّت جبلی از دو وعده پیشین گزارده از دخترا کوچکتر صفورا را بجاله خود آورده و چون شعیب او را از میانه عصاها عصاء خواست داذن چندانک عصای از خزانه دختر می آورد و ردّ می فرمود غیر اوّل مقسوم نمی آمد و موسی عصای عوسجی ویا آس بهشت را بر گرفته مصحوب خود داشته هر مطلوب و حاجت¹ که خواستی ازان دیدی و تمامت منافع زیر کلمه هر پارسی هاء عمومی غریبی² داخل

و سمّامی أجل إجازت بآجازات موسی صفورا را سنده بطرف مصر بی تداخل براه مسلوک شامات از ترس فرعون بطلب هرون برادرش توجه ساخته بوادی ایمن جانب غربی طور شب تاریک زمستانی رسیده صفورا را بحال وضع حمل رنجور گذاشته بطلب آتش جولان کنان از درخت عوسج ویا عُناب آتش بی دود دیده سوی آن دویده ندای ربوبیت شنیده زمانی بی هوش افتاده آخر بخود آمده بنبوت و رسالت مخصوص شده بدعوت فرعون بمصر رفته برادرش هرون را در شط نیل یافته مصحوب وی بطلب فرعون بشهری عظیم العماره که مثل آن هفتاد شهر حوالی مصر بعمارت فرعون منسوب بود رسیده بیرون دو سال سرگردان آیام گذران سوم سال بهزار حيله بفرعون رسیده دعوتش بتوحید کردند فرعون را از إجابت هامان مهان وزیر و زار حامل اوزار خدای آزار باز داشته بدعوی الأهُوت آشکاری اُسرار باحراز مواظبت گردانیده از موسی معجزات خواسته وی عصا برو انداخته بصورت اژدها از در هایل مصور گشته بسوگند دهی فرعون موسی بارش گرفته عقیب آن ید بیضا نموده ایمان ازیشان نیامده روز عید بجمعیت فرعون چاشتگاه سحر هفتاد هزار جادویان بتلقف عصاء موسی باطل شده سحره بیکبارگی تارکی کفر فرو اندازان بسجده رفته ایمان بخدای و هرون آورده بخشم فرعون آن گرفتاران گشته میان چراهاء ایشان حزقیل³ نجار تابوت خازن مذکور ایمان پوشیده داشته را اظهار کرده نصایح گفته قابلیت قبول نیافته بانضمام ساحران چاشتین شهیدان شبانگاهی بر شاخسارها درختان خرما بردار گشته عقیب شهادت ایشان منکوحه حزقیل⁴ نجار نیکو نجار مؤمن مذکور ماشطه فرعون دختر ایمان ظاهر کرده شربت قتل نوشیده اولادش معها بتنور خشم سوختند و از اطفال مذکور شیر خواره بگفت آمده مادر را بصبر بلاهائ دنیا تحریض داد

¹ حاجب

² غری

³ حر نیل

⁴ حر نیل

ایسیه از قصر (v.33a) اِکرام ملایکه بروح وی بمعاینه دیزه گنج نهانی کلمه^۱ توحید را فاش کرده بناچار نجار بمیخ فرعونى مبتلا شده پیش از تسلیم جان جناب جنان برؤیت بصر مستغنی از وساطت بصیرت جنان رو گشوده بأوجات درجات پیوسته

فرعون از مشاهدت ید بیضا و مخدولی یابی از موسی بعصا ماشا ویا نعه ویا غیاث ویا علیق نام و قتل سحره و مذکوران بمصر آمده بکینه خصما معد بنی اسرائیل پیش ازان مشغول شد که پیش از مقابله کردی و موسی ملازم وار از کفار دعوت نابریده باخراج بنی اسرائیل از اُسر فرعون و بردن ایشان بأرض مقدسه شام مواظبت فرموده چندانک فرعون مهل خواسته در تمامی وعده خلاف نمودی قبطیان و آل فرعون بیلاء طوفان و ملخ و قمل و بزغان شدن آب و طعام و سنگ گشتن زر و نقره نقود و معادن و محرومی شهرها از میوه و بادیهها و مواشی از باران و زنان از بار سالها مبتلا شده

عاقبت چون موسی بوحی قصد بیرون آمدن کرد بنو اسرائیل بأمرش ناهاء فطیر پخته بزکان گشته درها بخونشان نشان فرقی میان أبواب اسرائیلی و قبطی فرعونى آغشته ملائکه بخاهاء آل فرعون در آمده تمامت دختران بکر را بقتل آورده قبطیان بماتم و دفن أبکار مشغول گشته موسی و هرون با بنی اسرائیل مولودان از دوازده^۱ پسر یعقوب در مدت چهار صد سال بعدد ششصد هزار بیست هزار مرد کارزار فی الأقل بیرون پیران هفتادینه و جوانان بیست ساله و نساء و ذراری مصحوب زرینیه و أموال مستعار ایشان که بنیت عروسیهها سنده بودند بشب روان شده بتاریکی عظیم افتاده سبب را ترک تابوت یوسف دانسته بدلالت بیرون مریم دختر ناموشا مؤمنه^۲ آل فرعون صندوق یوسف صدیق را بکفالت حصول بهشت مر داله از محل مخفی برگرفته بر خود آورده بگشادن تابوت نور جمال یوسف چو آفتاب تافته همگنان از ظلمت خلاص یافته

در سیر خیر نمودند فرعون شنیده از اندکی ایشان خندیده با لشکری که ششصد هزار اسرائیلی نزد همگنان مُشتی بوذند باستصحاب هامان در پی کرده بحال وصول بلب دریا جبرئیل بشکل سوار مادیان پیشاپیش فرعون نرّه تازی فرعونى و باقی حصان حسان سوی ماذه متعاقب رفته ببحر پیوسته از میانه دریا راه گشوده فرعون آن را دلیل عظمت خود گفته با لشکر در آمده همگنان غرق گشته فرعون از دست جبرئیل فتوی جو از قتل بنده^۳ گریزان از مخدوم خود بحال نزع بحط خویش که وقتی بصورت انسان پنداشته داده بوذ خوانده^۴ ایمان یأس آورده قبول ناشده هلاک گشته تنش از بحر بیرون افتاده عالمیان آنرا دیزه بهلاکش تصدیق آوردند،

^۱ دوازده

و مصحوب موسی بنو اسرائیل دوازده گروهی را بحر دوازده شاخ شاه راه شده همدیگر را درون دریا از شکل کفگیر مثقب بینان محادته کنان شام رسیده یوشع بن نون خلیفه خود و کالب بن یوقنا را با لشکر انبوه بمصر و مداین (v.33b) خالی گشته فرعون فرستاده ایشان آنجا حکم روان کرده همه را میراث شرعی گرفته مال روی زمین بار کرده بموسی آمده شخصی را بنیابت در مصر و غیره گماشتند،

و صفت بناء عجیب صرح فرعون دران دیار بطول و عرض و بلندی سُمک بسنت نمود از سیّاحان مخفی نه و در تفاسیر¹ مذکور **قصه صرح فرعون** چون حق جل فرعون موسی را باملاء استدراجی بهره داذه أبواب تملک و تسلط و ترفه و تنعم و ترفع و تمتع برو گشوده استخفاف رعیت و أهل مملکت بدعوی ربوبیت با عمر² دراز و قوّت و سعت و ثروت و جنود و شوکت و عدّد و عُدد و صحّت بدن بی خروج کجاست³ در چهل شبانروز جز یکبار با اکل و شرب بسیار برو آماده امن از خیو اندازی و ژفک بینی و سعال و درد چشم و مرض و إصابت مکروه چهار صد سال عمر چنان راند که زوری بگرسنگی و تب مبتلا نستند تا اگر ساعتی بجوع گرفتار گشتی هرگز کفر نوریزی و رکوبش موکل صعب و ذلول از دواب و مدام بر کاره‌اء عظیم بتلقى⁴ حلّ محبوب مرغوب و دوری از همه سوء مرغوب بر إملاء مملی اذل أدله و صعودش بر کوب دابه خاصه بر قصر هزار عتبه نزولش ازان مرکوب رکوب مذکور

و **بنیاد یمنی** صرح مقوی از خوف پیروی قوم بموسی و معزولی خود و تمامی آن بتدبیر وزیرش هامان باومید بلوغ بأسباب سموات بیوی اطلاع محال جوی مآله موسی جلّ و عزّ بر دست پنجاه هزار بناء حاذق بیرون اتباع و إجراء آجرّ و گج بُران و بُجاران أحشاب و ضاریان مسامیر و میسری مطلوب یارتفاع فایق از بناه‌اء تمامت خلق منذ خلق الله السّموات و الأرض،

و دشوار آمدن فعل حبیث بر کلیم و ورود تسکین إلهی برو ببودن حصول مراد سرور مراد امر استدراجی بُغیة بُعثة و ببطلان پیوستن عمل کادح در یکی ساعت بضرب جبرئیل و سه شدنش توقع قطعه در بحر و **ثانی** بهند (و ثالث بمغرب و بقول و افتادش بیکپاره بر لشکر فرعون و هلاکی هزاران هزار مرد دو بار از نشین) و بإبتلاء عامه عمال بأنواع مصائب چو نجار بخشب و حداد بخشکی دست و طبّاخ خشب و گج باحترق و قهارمه و فعله بموت بمقدار ما بین طلوع فجر تا بر آمدن آفتاب و نومیذی فرعون بدیدن خرابی بناء از حیل پر بخیالات دور کرانه و عزم قتال موسی و أصحاب عقیب

¹ بقاسیر

² عمرا

³ لجاست

⁴ تلبقی

یأس مفرط و گرفتاری عازم عازم از قتل عام گریخته بتدبیرها بآیات مفصلات مذکور گشته بذخایر
صدور صدور مدعوات

و **صرح نمرود** مقدم موعود الذکر بروایت إجماع رجوع إبرهیم از نمرود بعد نومیدیش از طعام
ستانی و پر کردن غارهایی شتران از ریگ بدفع شماتت أعداء و خفتن خلیل بختگی در خانه و نان
پاکیزه پختن أهل از آرد محول رملی و عقد بندی خلّت بشکر آن و صدور بناء صرح مذکور از
نمرود جبّار ببابل بطول پنج هزار ذراع ویا دو فرسنگ بنیت صعود بر آسمان جهت تحقیق قول خلیل
بوحداثیت جلیل و در آوردن جبّار ختار دم چهار بر کرکس پرورده نزدش بغداء آن گوشت و خمر
و نشامَن (v.34a) او درون تابوت دو دری از بالا و زیر مصحوب غلامش با تیر و کمان و بستن
تابوت پبایهای نسور و آویختن لحم بر عصاها بالاء تابوت و آنکه واگذاشتن کرکسان کرکسان فهم
کنند گفته ما و پریدن طیور بالا روان بطمع گوشت تا ببعد هوا پیوستن و گشادن غلام باب اعلی
بأمر نمرود و نگه کردن بسما که نزدیک رسیدن یا نه و معلوم گشتن آسمان برو بهیئت خود بعد
فتحش و گشودن مأمور باب أسفل بأمر بزدن کیفیت أرض و نموده شدن زمین برو چو لُجّة
دریاء سپید و کوهها مانند دود و پریدن مرغان بارتفاع تا حایل شدن باد میان ایشان و طیران و
نمودن سما بهیئت خویش و زمین سیاه تاریک در فتح غلام مأمور هر دو را بیک دفعه و ندا آمدن
بکجا می روی ای گمراه و تیر انداختن بأمر وی و رجوع سهم بخون آلوده از مرغ مصادف مصاب
نا مصطاد ویا از دم ماهی فدا کرده نفس خود در راه حق از دریاء معلق در هوا بترک هوی مذکور
آینده درین کتاب و یازیدن نمرود بالوذگی سهم بدم آمدن نسور بتابوت و بترسیدن کوهها از شنیدن
آواز تابوت بطن حدوث أمر نوار سما ویا قیام قیامت و انداختن باذ سر صرح را بیحر و سقوط ما
بقی مر نمرودیان و زیر و زبر شدن بیوت همگنان و هفتاد و سه گونه شدن قوم بزبانهای مختلف از
شکوه سقوط صرح و بواقی اعاجیب عجاب بر راسخان چو نفس مرآة بی مرایات مُرّیبات

و **همچنان** عقیب قرار گرفتن بنی اسرائیل در شام رفتن موسی بکوه طور بعد تطهیر ظاهر و
باطن و إمساک سی روزه روزه موعدی بذی القعدة و دهه ذی الحجة متممی و شنیدن کلام
سبحانی و طمع پیش کرده بطلبیدن رؤیت حق دلش طلبیده¹ بغیرت إلهی از درون هفتاد هزار حجاب
قدوسی مقدار سوراخ سوزن نور بیرون آمده بر کوه زُبیر حوالی مدین تجلی کرده کوه را خرد و
مرد گردانیده بقولی شش پاره گشته سه پاره ازان اُحد و ورقان² و رَضوی بمدینه رسیده و سه دیگر
ثور و ثبیر و حرا بمکه پیوسته موسی ازان هیبت روز پنجشنبه واقع عرفه بیهوش شده و اما مرده در

¹ طیبیده

² رُرفان

یوم ثانی روز آذینه عید اضحی زنده گشته و نوشتن حق عز و علا تورا را بهفت گانه قلم نورین از شاخه‌ها سدره المنتهی درازی هر یک از زمین تا آسمان در نه تخته از درخت جنت عدن زمردین طول و عرض هر یک ده ذراع بذراع موسی بید قدرت خود بی تصور و تخیل جارحه برغم یهود و مشبهه و شنیدن موسی صریح صریر أقلام نورانی از نوشتن ربّانی روز آذینه عید اضحی مذکور و منور گشتن عالم ازان پرتو،

و نا توانی جبرئیل از حمله نسخه تورا از عظمت عهد و موثیق محرّش و مدد فرمای باری سبحانه و تعالی بمدد جمالی جبرئیل را أعوان فرشتگان جمال بعدد حروف توراتی نورانی و زیر و زبر گشتن کوه از عظمت نسخه تورا و حال وضع جبرئیلی و شیرین گشتن آبهاء شور عالم و بهوش آمدن دیوانگان و صحّت (v.34b) یافتن رنجوران و دور شدن خار از درختان و زیور جمال بستن روی زمین بسیزی و بی شگفت شگفتن أشجار بأنواع أزهار و ثمار و فرو مردن نیران آتش کدهاء مجوس و بر روها فرو افتادن بتان بحال آوردن موسی نسخه تورا مصحوب جبرئیل و ملائیکه سموات بر کوه عظیم القدر مفهوم کاملان أمة محمدیست دون الناقصین فی الفهوم و العلوم و **کما قرّنا من قبل من سرد الإلماعات لطایف زمان موسی صلوات الرحمن علیه رفع کوه عظیم بمقدار معسکر بنی اسرائیل بر سر ایشان بشوم قبول نا کردن تورا و إظهار عدم قابلیت صلاح بانیان شرایع بنیت آنک** اگر مطاوعت نکردندی بر ایشان افتادی و مداومت بنی اسرائیل بعبادت از ترس وقوع کوه با شکوه بر گروه انبوه امت کلیمی و مردن هر ناظر از ملاقات چهره منور موسی عقیب تشریف با پیش از نور تجلی جمالی و صفت جلالی و اتمامی چهل روز و دیده وری¹ موسی بعد مکرمتش و خلع نعلین و خلع نورین بر جنبش مورچه سودا در سواد شب تاریک

وظیفه و وزیر ماندن هارون بعد موسی که سوی طور رفته بود باوردن کتاب مصحوب جبرئیل باذیان سوار بقاء فرس الحیاة نام و سندن منجا ویا موسی ابن ظفر سامری نسبت بقبيله و ماجری بمکان خاک ریزه از بی اسب مذکور بعلامت و معرفت سابق و خاصیت آنک بمر جا رسیدی سبزه کرده زندگی داذی و آمیختن آن در تن گوساله مصور از زرینها مستعار آل فرعون پیش از خروج بشام کما ذکر و بیانگ آمدن گوساله مصوغ و مصنوع بابتلاء امتلاء دو خانه معلوم از خبیر صاحب تمیز و جاهل نا ممیز و عبادت شصّد هزار تن بمتابعت سامری برو ببهانه دیر کشیدن موسی بکردن حساب کثر اربعینی بآدخال لیالی در آیام عشرینی و امتیاز دوازده هزار خالص در ملک هرون و نا گواری نصایح هرونی در کلوهای سرگشتگان و باز گشت موسی از طور بعد اربعین و رنجانیدن هرون متخیل صدور تهاون ازو در ابلاغ پند و حاشاه و شکسته شدن نه گانه

¹ دیدوری

ألواح زمردین جوامع خزاین مواعظ و تفصیل کل شیء بانداختن موسی از خشم بر قوم و ماندن سدس کلام از خرده ریزهاش آخر بجمع آمدن مجموع مضامین در دو تخته و ظهور پشیمانی گوساله پرستان و کشته گشتن توبه کاران بت پرستی بر دست مؤمنان خدای پرست بامر حق بقبول توبه برسید مقتول بمغفرت و وصول قاتل بشهادت بانحصار مقتولان در هفتاد هزار تن و وقوع آن حال از پذیر پیسر و از برادر برادر زیرا بر سپاه و بسوهان ساییده شدن گوساله مزور مردار از دست موسی (v.35a) و پیوستن ذراتش بیاذ عاصف بدریا و قصد کردن موسی بقتل سامری و نھی فرمودن باری تع ¹إزالت جهت جوانمردی که در نفس داشت مع کفره و مبتلایی سامری بوحشت و دوری از خلق بصورتی که اندام خود را از ساییده مردم برندی و بدان هیبت پیوستنش بهلاک

و ثانی الحال رفتن موسی مصحوب هفتاد پیر از خیار بنی اسرائیل بطور بعذر خواهی از بت پرستی و تشریف کلیم بتشریف مکالمه ربّانی و رسیدن آن بگوش از مذکور و طلب ایشان مر دیدن حق بمعاینه و سوختن مذکوران بشوم بی ادبی باتش سماوی و عودت ارواح بریشان بعد شبانروز بدعاء موسی

و عصیان قارون بن برور بن یصهر بن قاهث بن لاوی بن یعقوب² پسر عم موسی کلیم باختیار اکثر أصحاب تواریخ أعلم قراء توراة و أنور بوجه³ و أفضل بفتون فهم منافع چو سامری بیچاره عامل فرعون بوزه اولاً و حاکم مصر از قبل موسی شده آخراً بذو حال جامه دراز نا براز متکبر متجبر متبختر متجر مالدار بر خزاین بتعلیم ثلث کیمیا از موسی و تجارات و زراعات و سایر مکاسب بمعانت و إرشاد إبلیس بقصّه عجیب و خزن جواهر و مرصعات خارج از حوز فن تواریخ وصف احمال اجمال آن فضلا عن التفاصيل و بناء سراهای زرین در خورانیید اعدای دین برغم صلحا و مجلس آرای وی بصحبت منافقان و مشغول گشتنش بغیبت موسی بشیوه هذیان گویی ناقصان این عهد در حق علماء اسلام و سوار گردانیدن هفتاد هزار غلام زیبا پیکر دیا پوش بر اسبان یک رنگ عجیب خلقت و بزندگی زیر زمین منحسف شده رفتن او با سرای و اموال برابر موسی بتدریج عضو بعضو از زیر بیابا بمنظره و مکالمه بشوم نا دادن حق مال بفقرا و سبب بر بستن بهتان زنا بر موسی بمواضعه زن بد کاره برشوت هزار دینار منقد این گونه⁴ حیات سیر انبیا و ما بعد آتی را جز علماء ابرار برارات عواطف موجز اند دیگری تدوین نتواند کرد

¹ ازلت

² در عرائس المجالس الثعلبی نام این شخص چنان می آید: «قارون بن یصهر بن قاهث بن لاوی بن یعقوب» (ن.ک. ص. 213).

³ برجه

⁴ کر نه

رسیدن موسی علیه التحیه بخضر علیه المزیة خضر ابلیا نام بن ملک بن فالغ بن غابر بن شالخ بن ارفخشد بن سام بن نوح¹ مصحوب خلیفه خود یوشع بن نون. مجمع البحرین بحر روم و فارس یا افریقیه و یا طنجه نزد نهر الحیوة و افتادن نیمه ماهی پخته شور از زنبیل یوشع بحال قیلوله بر صحراء² آنجایی و زنده شدنش از بوی آب حیاة مذکور و خشکه راه گشتن (v.35b) میانه دریا بمقدار روش ماهی و برابری رفتن موسی و یافتنش خضر را. موضع إنتهاء وصول حواتی و در آمدن هر دوانه بحران حقیقی انسی طوری آنسی و آسی اسی قدوسی. مجموع دو بحر محسوسی عقیب حواله کرد یوشع فراموشی را در باب ماهی مُترک بخوابگاه مبرک و ناستدن ملاح ازین صور ملاح بمعرفت خضر اجرت رکوب و معیوب گشتن کشتی بسوراخ کردن خضر بقصد و معاتبه موسی طیب الأعراق از اغراق اهل سفینه پندارش از فعل سفیهانه و یاذ آورد حضرت خضری مر پور عمرانی. بمشارطت سابق بناپرسیدن آن برسیدن آن طریق تعذر دارد و آمدن هر دو بشهر ایله و کشته شدن کوزک جیسور یاب حسود³ معصوم ظاهر بحال قتل بر دست خضر بکیفیت اختلافی تنوعت الأسباب و الموت واحد و عتاب موسی بر خضر بارتکاب اکبر کبایر ثانی شرک بقتل نفس مؤمن و شنیدن جواب جواب روان اشد از اول بناشکیبایی و پاره پاره کردن خضر گوشت مقتول و بیرون آوردن شانه وی نمودن مسطوران. موسی نوشته برو «کافر لا یؤمن بالله» و رسیدن هر⁴ دو بشهر انطاقیه بخبل قومان و یا ناصره لئام⁵ منشأ نصرانیان بصنعت استضاف شناسان بعد عصر و خواستن ایشان از اهل شهر طعام و میت و عدم اجابت لئام⁶ مر مطلوب اکارم اکابر بر ضیوف

و راست ایستادن خضر دیوار مایل را بافتادن طولش دویست ذراع و سقوطش بتقدیر افتادن بر زمین پانصد ذراع و عرض آن پنجاه همه بذراع قوم زمان و عتاب موسی بخضر بخشم تمام. بمنسوب گردانیش بمزدوری دوری جویان از جویبار مهمانداری بی اجرت مقبض از اقامت قامت جدار دار منقض و وقوع فرقت میان مسؤل⁷ عنه غضبان عارضی وسایل غضبان ختل. مفسر گشتی. بمصلحت ابقاش جهت دو گانه ملاکش مسکینان برادران شفیق شفیق پنج نفر عاملان بیرون مجذوم اعرج

¹ در عرائس المجالس الثعلبی نام خضر چنان می آید: «ابلیا بن ملک بن فالغ بن غابر بن شالخ بن ارفخشد بن سام بن نوح» (ن.ک. ص. 220).

² صحراء

³ خسور

⁴ هنر

⁵ لیام

⁶ لیام

⁷ مسؤل

آدر محمود بموم بدوام پنج دیگر غیر عمال بیچارگان اعمی اصم اُخرس مقعد مجنون مع کون السفینه مقومه بألف دینار تا آسیب ملوک غاصب ازُ پس و پیش بدان نرسد و تأویل قتل غلام بدزدی شب روی و گفتاری ابوان بروز بشوم وی و رستگاری مذکوران بسوگند خوردن از مسروق منه و مخصوصی پذیر مقتول ملاس نام و مادرش رحمی نام با اسم نعم البدلی از جلف خلف نا خَلَفِ پیشه بهر سرقه بدختر شایان صالحه پیوسته بحلال جفتی پیغامبری از معاصران یونس علیه السلام و ذادن هفتاد پیغامبر از مذکوره و خصوصیت پذیر و مادر بامن کَلّی از آنک بتقدیر زندگی پسر میشوم (v.36a) هلاک ایشان خواست رسیدن

و شرح ایستائیدن دیوار مایل بمحافظت گنج دو نفر یتیم اصریم و صریم نامان درون حایط تا بحد بلوغ و تصرف اموال رسیدن برکت صلاحیت هفتمین جد مسمی بنام پذیری باختلاف بوذن گنج از زر و یا صحف مشحون بعلم نافع و یا تخته زرین و نبشته پنج سطور اول شگفت دارم از کسی که بیقین مرگ را داند چون شاذانست دوم عجب دارم¹ بر کس که بآمدن رزق تصدیق دارد چرا رنج می شود سوم شگفتناکم از شخص دانا که بچه او می خندد چهارم متعجبم² از آنک دینار آیتی آرامی بأهلش معلوم کند دل را بدان چون می تواند داذن پنجم «لا إله الا الله محمد رسول الله» و تزیل سه قضیه مذکور بحال موسی از بوذنش در طفولیت درون تابوت و بقصد قتل فرعون متلا شدنش عقیب آن و بمزدوری شعیب موسوم گشتن وی بحال جوانی از منقولات کتب سماوی مخزونات انبیا و اولیا معلومات آمده دفاتر متأخران را بفوایح معنبرین برین شیوه أقصر معطر گردانیده و کشته یافت شدن عامیل مالدار دراز عمر بر دست پسر عمش درویش وارث مخصوص در بنی اسرائیل میان دو دیه و فرمودن موسی اولیاء مقتول را بکشتن یکسر گاو و معمی نا مسمی بمصلحت طلب روشنی کار عقیب عجز مدعی از بینه و اشتباه امر بفرمان حق و استغراب قوم از حصول نطق بحیوة مرده از بعض عضو مرده و إلتماس فضولان نا بایست گویان اعلام ماهیت گاو قربانی اولاً و نعت جوی گونه ثانیاً و صفت طلبی منتهی الأمر بمقارنت تلفظ بلفظ استثنا هادی ثالثاً و نزول علایم سختیها بر خریداران بقره دور وصف بنیت تشدید بنیاد نهادن خویش بتوحید یکسر گاو زرد زرد شاذ کننده بینندگان مُدْهَبه نام در جمیع بنی اسرائیل بنوعوت إثبات میانه عمری و زمین شکافی و نفی ذلت ذلولی و عدم آب دهی گشت و یافت گشت ملتمس عقیب طلب داشت بسیار در ملک یتیمی متبرک بدعا پذیرفته پذیر رفته باختر ازو بخشودوی و باز گذاشتن موصوف بگوسالگی مر فرزند نیک ورزش مذکور بمیراث و سپردن وی عجل را قبل الممات بجنة بتخلیه آن

¹ آرم

² متعجب

در پیشه و توخُش گاو از روز تسیب تا ظهور احتیاج صاحبش از جمیع خلق و آگاه کرده مادر خشنود از پسر و صُول صرام قوام مرو بوصیّت پذیر در گذشته و خریدن بنی اسرائیل گاو و منعوت مبدّن را ازین متعوب بدن بطاعات ببری پوست مذبوح زر یکبار و ده دفعه بروایتی و کشته شده اندامی (v.36b) مختلف از اعضاء مذبوح بر گاوی مقتول نماذہ بفور بی تراخی بر خاسته خبر دادن بصدور قتل از وارث مستعجل مدبر و محروم گردانیدن موسی قاتل را در زمان خود سبب ماجری از حوز میراث مقتول بسدّ فتنه طمع انگیز و موافقت شریعت خاتم المرسلین مُحَمَّد آمین صلی الله علیه و آله اجمعین بران بی وقوع نسخ از صدر اوّل جزو سوره بقره مصدر وسط است

و عزم موسی مصحوب دوازده نقیب بنی اسرائیل از هر سبط نفری از سبط روئیل شامل بن¹ رکن و از سبط سمعون ساباط بن حره و از سبط یهودا کالب بن نوفنا [و از سبط نفتالی] حی بن رقیسی و از سبط دان حملایل بن حمل و از سبط لاوی حولا بن ملکنا و از سبط یوسف سلطان شبطان ابنان اثنان سبط إفرائیم و سبط میشا مختار سبط إفرائیم یوشع بن نون و بر گزیده سبط میشا حدی بن رسوسی و از سبط بنیامین فلطن بن زقون² مع أنه که از شجر أحد إخوه اثنی عشریه سبط مذکور بمطالعہ مؤلف ضعیف نرسید سوی جباران بشهر اریحا بلقا نام مسمی باسم ملکشان بالق بن صافور چنانک از هر سبط فرزندی مستصحب³ کلیم شد بدین تفصیل و فرستادنش نقبا را بتفحص اخبار و برابر رسیدن عوج بن عناق⁴ بقدّ بیست [و] سه هزار و سیصد و سی [و] سه ذارع و ثلث ذراع بذراع ملک ستاننده آب شربت از ابر بیرون آورده ماهی از قعر بحر معاصر بوذده نوح بل معمّر بوذده پیش ازو مردود حضرت نوحی از رکوب کشتی نا متجاوز آب طوفان از دورانش واصل موسی بعد قتل بکعبش حاله وقوعه علی الأرض بدرازی ده ذراعی قدّ و ده دیگر طول عصا و ده ذراعه بالا جهیذن بجهد و جهد مفتوحاً و مضموماً و افتادن تن مردارش

چنانک یاد آن می کنیم بوقت بریده شدن سر از شام و بدرازی بر نیل مصر و محروم ماندن خلیق یکسال از آب بسقوط بسقوط جئه لعین مولود از بطن اکری دختر صلیبی آدم اوّل قحبه در

¹ ر

² در عرائس المجالس الثعلبی این قسمت و نامهای اسیاط چنان می آید: «فخذ من قومك اثني عشر رجلا من كل سبط نقبیا یكون كفیلا علی قومه بالوفاء بما أمروا به، فاختار موسی من كل سبط نقبیا و أمره علیهم: و هذه اسمائهم: من سبط روبیل شمعون بن ذکور، و من سبط شمعون شوقط بن حوری، و من سبط یهودا کالب بن یوقنا، و من سبط حاد جابد بن یوسف، و من سبط ربالون حدی بن سوری، و من سبط أشیر شایون بن ملیکیك، و من سبط نفتالی جیی بن وقسی، و من سبط دان حمل بن وکیل ابن حمل، و من سبط لاوی حولا بن ملیکا، و من سبط یوسف إفرائیم، و من سبط إفرائیم یوشع بن نون و هما سلطان لموسی، و من سبط میشا جیی بن موسی، و من سبط بنیامین ناظم بن زقون، ثم إنه سار ببی اسرائیل قاصداً اریحا...» (ن.ك. ص. 241).

³ مستصحب

⁴ در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «عُوج بن عُئُق» می گذرد (ن.ك. ص. 241).

روی زمین و بنیاد قحجگی فنده بر اولین و آخرین عظیم‌تر بجسم از پسرش نمودن هر انگشت مذکوره سه ذراع پهنایی دو ذراع در هر انگشت دو آهنجه چو دو دهره و کون موضع نشست فاجره یک جریه زمین بزراعت و هلاکی خبیثه پنبجهای شیران چو فیلان^۱ و گرگان مانند شتران و کرکسان شبیه مصرح الأسماء حران و بریدنش بمقدار سعت مسکونی اسرائیل یکپاره سنگ خاره از صخره کوه و بر گرفتن آن بانداختن‌اش بر لشکر بیهلاک عام و سوراخ شدن صخره (v.37a) بکنده کاری هدهد و در آمدن مقرر صخری حلقه و از بلقوم خبیث و بریده شدن سرش بر دست موسی و جماعت انبوه بمزار جهد بعمر سه هزار سالگی بعد صدور أفعال عجیب از قوه وی و مادرش از دور اوایل تواریخ زادگان بیهلاکی او بکلم کلیم الله

و دخول دوانزده نقیب میان جباران و دو زیر نعل گرفتن عوج مقتول مذکور بیک قبضه^۲ واحده بسبکی یک نفر طفل شیر خواره بحال بوذن یک بسته هیمه بر سرش و آوردنش همگان را بر زنش و انداختن لعین همه را برابر زن بگفتن آنک نگه کن بدینان که نبرد ما می جویند بنمودن خبیث نقبا برس بمثال نمال خرد بی خرد و منع کردن زن عوج را از إهلاکشان بخرد و مرد گردانی بزخم یک حربه بای چو طحن آسیا تا بقوم رفته از عجایب أخبار رساننده و در یافت طول اجسام و قوت اجساد جباریه و گشش یک خوشه انگور بگوشش چهار نفر و یک دانه بحمل نفری و باز گشت دوانزده نقیب از جباریه بترس و پیمان بندی ایشان پنهان داشت أخبار جباران از قوم تا نهراسند و فاش شدن أخباران ده نقیب بمخالفت قرار کتمانی و وفا نمایی یوشع بن نون خلیفه و کالب بن یوقنا داماد موسی از قبل مریم دختر عمران دوم پدر مریم مسیحی لإتفاق أسماء الثلاثة عجبا^۳ و ترسیدن لشکر از علام نقباء عشره و عزم جملگیشان بگسیختن رسن نبرد و نا گوار آمدن فصیح موسی بدخول ارض مقدسه و جواب دهیشان بتوقف دخول تا خروج جباران و دریدن یوشع و کالب از نقبا تنها جامها بر تنها بحال نصیحت قوم و تقاعد قوم از حرب بنیت هرب و مستثنی خلاص شدن موسی و هرون از خشم و مخصوصی یوشع و کالب بخلفت مطاوعت و گرفتاری فاسقان ششصد هزار تن مقابل جنگ بیرون شیوخ و دراری و نسوان بتیه^۴ چهل ساله در شش فرسنگ مسافت راه بیرون نرفتن ازان دایره تا تمامی سالیان خشم بعدد ایام تجسسی یزدان متقاعدان از جهاد باب رضوان باختلاف علما در بوذن موسی و هرون داخل تیه و نزول من متضمن من بمن بیده الفصل بشریت شهدی و سلوی مسلّی از آسمان بقدر کبود تریچه بشرط عدم إدخار امروزینه بفردا و گندا شدن گوشت مذکور بذخیره هئی هر تبهی دل از تدبیر و انفجار دوانزده چشمه بران فجار طلاب بضرب عصوی از سنگ بر عدد أسباط اثنی عشری اسرائیلی بکثرت ورود انواع خیر در

^۱ بیلان

کیفیت حجر و ذادن کوزکان در تیه بجل و جامه و درازی ثياب لابسان بر حسب عمرانی مصحوب بود عمرانی (v.37b)

و ميسر شدن فتح شهر أريحا. موسی بمقدمی یوشع فی الأصحّ و الأحق بقول راست روایتان در باب در نیامدن موسی بتیه خشمی و إقامة موسی در آنجا مصحوب بیرون ماندگان از تیه برکت انقیاد تا وقت وفات

و نفرین کردن بلعام بن باعوراء بن باعر بن آیدی بن مارد بن لوط کنعانی از مدینه جبّاران حامل اسم أعظم إلهی زاهد مستجاب الدعوة بر موسی و بنی اسرائیل بهنگام رسیدنشستن بأرض مقدّسه بفریب و زاریدن قوم خود سُکّان أريحا و چاره یافتن قوم بمطاوعت وی از قبل زنش بقبول کردن مذکوره زر و نقره و جواهر مرصعات بسیار برشوت عقیب آنک بارها ردّ إلتماس جماعت کرده از احترام جانب موسی أعراض جایز ندیدی و إفتتان أواخر الأمر بتهویل پر تعویل تهویل آمیز تسویل شیطانی بآرستن تمامت زنان صاحبات الحُسن و الجمال بأنواع جامهای فاخر و پیرایه و عرض مذکورات بلشکریان بنی اسرائیل باومید وقوع یک زنا از قوم موسی بشایستگی قطع حجّت بظفریابی دعاء بلعامی بریشان و زنا کردن زمیری بن سلوم سرور سبط شعون بن یعقوب با کنیسا بنت صور¹ کنعانیه عقیب مناظره² مکابره آمیز با موسی برغم ناهی و وقوع بلاء وبا و طاعون بر همه از شوم دو نفر زانی و مُزَنیه و در آمدن بنی اسرائیل بإجماع رواة هداة در تیه و موسی مختلف فیه بدعاء بلعام مذکور و جدا شدن اسم أعظم از ذات بلعام بنفرین تعویضی تصریحی موسی نه تعریضی بشکل خروج کبوتر سپید از سینه و مانند کشتن مثل مقول فیه بسگ کشته از أواخر سوره³ أعراف منقود عقود مقصود نویسان است نه ازان فلان سفّه مختّنان

و بناء خانه⁴ مقدس در قرب بیت مقدّس جهت نسخه توراة و تابوت سکینه و قباب² قربانی از وضع موسی بفرمان حق ساخته از پوستهء ذبّاح³ قربانی بریسیدن رَسنها و ریسماهاء سرادقاتش زنان طاهرات پرداخت دباغت جلود از دست نا جُنبان بستوهء زرین و تحاسین و قَبهء مرصّعين بسارجان دوانزده گانه مشعلان قنادیل بنوبت لیلاً و نهاراً بشروح دور کنار گرانبار و خرج أموال طاییل از اُس⁴ حجاجم خلق و مواریث فرعونی و فرود آمدن آتش بی دود سماوی بسوزانیدن قراین مقبوله و رسیدن منصب سدانت و مشعله داری قنادیل عجیب السّروج افروخته دایما بنار سماوی و محافظت بیت مقدس و نگه داری نار اکال قراین آل هرون و سوخته شدن آل هرون بجملگی در شب

¹ در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «کبشا بنت صوریا» می گذرد (ن.ک. ص. 238).

² قبله

³ ذبّاح

⁴ اُس

افروختنشان قنادیل را بآتش دنیا سبب (v.38a) مستی مکتسب آن شبّه از خمر مردار هم بدان آتش و سوذمند نیامدن گریه و زاری موسی و هرون مریشان بیک غرفه از جوی سُور قربان عظیم القدر نصیب تشنگان اُمّت آخر الزّمان هویدا آمد

و وفات هرون پیش از موسی در تیه بقولی بعید از عبد نابعید ندانستن موسی مر قرب أجلش بوحی حق و بردن موسی او را برسم تفرّج بر سر نزیه چمن پر ینایع سبزه زار در خانه آراسته بدیبا و حریر و بویهاء خوب زیر درخت میوه‌دار حسن افزایی و وقوع تسلیم جان بحق همانجا و بالا رفتن تن مبارک هرونی با تخت آراسته بتودیع موسی سوی ملاء اعلی و متهم گردانیدن بنی اسرائیل موسی را بمرگ هرون محبوب ایشان ببهتان نمی آنک او را سبب بزرگی سن حسد برده کشته باشد و فرود آمدن سریر از آسمان با تن هرون خفته بروایتی و بیرون آمدن هرون از گور زنده و خیردار گردانیدن مفتریان بمرگ طبیعی خود بایراء عرض مبارک برادرش موسی از آنچ می گفتند و باقی قصص دل آرای روح افزای محققان موسی سوی را که ثلث قرآن مجید بران شاهد است تمامت مؤمنان مصدقشان اند

و وفات موسی کلیم الله علی نبینا و علیه الصلوة و السلام چنان بود که چون عزرائیل بطلب جان آمدن اولاً بضرب موسوی سوی حق چشم کنده بالان و متشکّی رفت حق او را چشم باز داده مدّتی بران بگذشته، روزی عزرائیل موسی را بخمر خوری ازو إنکار آمده طلب بوییدن دهن نمود فی الحال موسی ببرات عرض کلیمی بتنفّس آه گفت جان با هم رفت، و بقول فرشتگان مقرب در کوهی گور صالحی می کاویدند موسی آنجا رسیده زیبایی و خوبش پسندیده بخوذ قبول کرده در آمده خفیه جان داذ ملائیکه نمازش گزارده برفتند، و بروایتی مصحوب یوشع روزی سیرکنان باذی سیاه پیدا شده یوشع ترسیده موسی را در کنار گرفته پیراهن در دست وی مانده تن مبارکش سوی ملاء اعلی بجُست رحمت جست‌وار جست، یوشع را بنو اسرائیل بماندن قمیص در دستش متهم کرده همه را در یک شب بخواب تصدیق آمد که موسی بحق مرفوع شد و یوشع ازان پری روز وفات موسی و مدفون شدش سوی جنب طریق نزد کتیب أحمَر بحدیث درست بنی أسود و أحمَر فریشتگان بیکبارگی گریسته از بقا و إرتقا بدرجه خلود دنیاوی اومید بریزند و عمر کلیم یوم الممات بصد بیست سال در بیست سال هم زمان فریدون پادشاه بوذه صد دیگرش بمعاصرت منوچهر مصروف، و میان او و آدم علیهما السلام سه هزار و نصد هجده سال، و ما بین وی و ابراهم سلم الله علیهما بقولی هفتصد سال و ازو وفاتش تا هجرت محمدی صلی (v.38b) الله علیه و سلم دو هزار و سیصد و چهل هفت سال و نزد جهودان یکهزار و هشتصد و نود دو سال

تتمه موسویه¹ و هرونیه موسی گندم گون چو مردم اُزد شنوۀه زبانش بکره و ثقل موسوم در کلام شتاب داشته بکناره² زبان وی خال سیاه پیدا و هرون فصیح زبان بوذه پیدا گویی سخن باهستگی و دانش و دراز موسی معلوم و بر بلاء بینی و طرف لسانش خال غیر مکتوم و عصا موسی را بر شعیب فرشته³ بصورت انسان امانت نهادن بعد ردّ متعدد صادر شعیب پشیمان شده استرداد کرده موسی ابا نموده هر دو بحکمی اول ملاقی راضی گشته ملکی بصورت آدمی حکم آمده فرمود تا هر کدام از زمین تواند بر گرفتن سزاوار باشد شعیب پیری طاقت نداشته موسی بجوانی بر گرفته بانک عصاهاء انبیا نزد شعیب بود بحکم حکم عصا بموسی مانده و بقول موسی بخزانۀ در آمده عصا سوی او جسته بدستش در آمده بکرات مراجعت میان هر دو چو مرادت پذیر و دختر صورت بسته،

بقولی دهنده⁴ عصا بموسی شب عزم بمدین جبرئیل بوذه، اول شجره⁵ ارضی عوسج عصا موسی، و اول موضع بر زمین از بهشت رکن حجر الأسود، و چهار چیز در دنیا بی تحرک در رحم مادر بآدم و حوا و کبش اسمعیل و عصاء موسی معروف

و عصا بدو شاخ و چوگانی درین شعبتان و سر نیزه شکل آهن بزیر بوذه، در شب چو قمر نور داده از دو شاخه روشنی بمدّ بصر واصل و باحتیاج آب بچاه ادلا کرده بقدر قعر بئر ماء⁶ ممتد بر سرش چو دلو آب دهان، و بزدن زمین بدان مأکول یکروزه خارج و بنشانندش در ارض شجره شده میوه حاضر، و بدفع اعدا از دو شاخش دو اژدها پیدا، و بضربش آن را بر کوه دشوار بالا، و آتش و گیاه کثیف و خار راه برو مفتوح، و بیک ضرب گذر از بحار و انهار بی کشتی طریق نرم و میسر و احیا تا از یک شاخ شیر از دوم غسل آشامان بآمان، و بوقت خستگی در سفر بران راکب، و بی تحریک رجل هر جا که خواستی واصل و بدلاله طریق و مقاتله اعدا و بوی خوب داذن بمشام و بدن و جامها و منع کردن از جای مخوف و بیدار کردن موسی از دزدان بتعیین موضع آمن و فرو آوردن ورق درخت مر مواشی و حمایت اغنام از دزدگان و ماران معلق بوذن بر دوش موسی در سفر بحمالی تمامت مطالبش از متاع و توبره و فلاخن و کلیم و طعام و شراب و حفظ اغنام بقتل تین در اول دفعه که شعیب از مفرق طریق بطرف چپ جای معلوم چرانیدن مواشی سپارش کرده اغنام از جانب راست گرفته موسی صرف نتوانسته مشهور، و بالقاء کلیم آن راوی، و شتافتن بتحوّل صورت حیه چو ثعبان بزرگ سیاه رنگ تاریک از دهان تافت (v.39a) زبان بصیرورت محجنش او را چویش اسب مانند تبارک آتش انداز درخشیدگی چشمان چو برق و ورش سموم از دهن و

¹ موسوم

² بئر ما

سوزانیدن همه چیزها که فزایش آمدی، و فرو بردن صخور چو شتران و درختان تناور، و دندانهای پیشین اولاً و بگلو فرو بردن بعد شکستن آخراً و آواز دادن آنیاب بطلب خودش دایماً و تلون بحیه ثعبان و خفت و نرمی حیه هر چه أشهر چو أشهر أزهَر از هر باب که حجّاج محروسه نکیده [و] علماء فحول روزگار بذهن سلیم و طبع مستقیم أثناء مذاکره علوم جانی تصوّر فرمایند

بکلمه لایقه تتمه کلیمیه چون توراة موسی منزل گشت تاریخ نزول کتب سماویه ضمناً در فصل فضل کلیمی مذکور آوردن هر چه آنسب نزول صحف ابراهم در اول شب ماه رمضان معلوم و توراة بلیله سادسه رضانی منزل و ما بین صحف خلیل و توراة هفت صد سال ممتد و نزول زبوری داود بشب دوازدهم رمضان بعد از توراة بمدّت ششصد بیست سال مقرر¹ و نزول انجیل بر عیسی در شب هجدهم رمضان بششصد بیست سال کما بین المذکورین اولاً بی کما بیش مفهوم و تاریخ ما بین انجیل و فرقان از تواریخ رومی و حبیبی علیهما السلام محقق

و کالب بن یوقنا بعد از هم منصبش در خلافت نقابت یوشع بتسلیم یوسعی بأمور بنی اسرائیل موسوم شده زندگانی پسندیده کرد بوقت قرب أجل فرزندش یوسافوس را خلیفه ساخته وفات یافت و این یوسافوس بمثال جمال یوسف معروف بغایت خوب بوذه از غلبه زن و مرد که بمشاهدت طلعت منیرش بانبوهی آمدندی از فتنه ترسیده از حق تغییر صورت خود در خواسته یاجابت مقرون گشته بر روی وی اُبله رسیده فتنه خلق نظارگان آرام یافته بصورت مغیر هزار سال میان قوم بدعوت و هدایت زنده مانده وفات یافت

و حزقیل پیغامبر علیه السّلم بن بُوزی ملقب بولد عجوز بدعوت بعد از یوسافوس ابن کالب آمده بدعوت خلق مواظبت نموده أثناء آیام نبوتش بدیه داور دان نزدیک واسط رسیده هفتاد هزار کس آنجا از طاعون و وباء عام بشوم ترک جهاد کفار و با گریز از قضاء و قدر حق بترک خانه مرده استخوانها ریزیده یافته بحق زاریده دعاء معروفش تلقن بمناجات خوانده بیکبار زنده خاسته بخان و مان در آمده تا أجل موعود مبقی بوذه میان خلق عالم بعلاّمت برزخی روهاشان بلون مخالف ألوان دیگران معلوم و هر چه شنیدندی² پی مرور آیام مانند کفن شده ریزیدی و ابن عبّاس سلطان المفسرین رضی الله عنه فرموده که ازان قوم در یهود هستند

تخلّص در خبر درست آمده است که جبرئیل مذکور علیه السلام گاه دعا خواندن بران قوم قدمی پر آب بدست گرفته آب بر استخوانهای ایشان افشانده دعا خوانده زنده شدند و أصحاب تواریخ [و] علماء (v.39b) تفسیر باحتیاط تمام حساب نگاه داشته می گویند که روز آب افشاندن

¹ مقرو

² و شنیدندی

مردم بر همدیگر هر سال باری آن روز است که جبرئیل آب بران قوم افشاندند بامر حق تعالی زنده خاستند و این معنی در تفسیر مذکور است و چون آب بنص قرآن مجید حیات بخش است بسال نو شدن زندگی بر خلق از لطف حق بمر سال درمان روز اگر مردم بتمدیگر آب افشانند آن را عاقلان بدعت نشمرند و آن روز را مسلمانان وارث وارث خوانند¹ و مردی ایلویطروب گویند «هُم مِّنَ الْمُتَّقِينَ»²

و بوقت تصنیف این کتاب بنده مؤلف قاضی قاضی الحاجات قضی الله حوائج در شهر خود نکیذه³ بدین صورت اشکال زشت نا هموار دیده آسامی صور تمثیل متحرکه را در خزانه خیالی برقم قلم قوت حافظه نوشته محفوظ دارد اما نمی داند که ممسوخان بیچاره ازان نسل بنسل نسل اینجا افتاده اند و با خود ظلمات باطنشان بیرون زده بزرده چوب شکل مصور گردانیده علی کل³ التقدیرین در دارین «هُم مِّنَ الْمُتَّقِينَ»⁴ و نعوذ بالله منهم کل صباح و مساء حیناً و بعد حین

و ایلیاس پیغامبر مرسل علیه السلام ابن یسی⁵ بن فتحاص⁶ بن العیزار بن هرون بن عمران بعد از حزقیل پیغامبر مذکور ببلاد شام بر بنی اسرائیل در شهر بعلبک و نواحی آن آمده ملک آن آخب و زنش اربیل دراز عمره مکاره⁶ بدکاره هفت شوهر از ملوک اسرائیلی در جامه خواب خود کشته و قوم را بعبادت حق خوانده از عبادت بت بعل نام که شهر بصیغت ترکیب نحوی احد تسعه مانعه جواز صرف شده بدان منسوب بوذ با غایت چنان ماند نمی کرده ملک آخب بایلیاس ایمان آورده ایلیاس او را دوست داشته بتدبیر مملکتش مشغول شد و اربیل فاجره مادر هفتاد پسر زن ملک آخب مؤمن گشته بشیوه مردان در احکام مدخل کنان پیش از شوهر فصل حکومت کنان پیغامبران بسیار کشتی و کاتبش مؤمن نهانی سیصد پیغامبر از شمشیر مذکوره رهانید و شوهرش ملک و آخب را همسایه⁶ صالح مزدگی نام صاحب باغچه خوب متصل بقصر ملک بوذه دایما زن در ستدن آن حد نموده میسر نمی شد چون ملک بسفر دراز رفت زن گواهان دروغ کرده بر روی صالح مزدگی بحضور ایلیاس گذارنید که پادشاه را دشنام داد بسنت آن زمان که دشنام دهند ملوک را می کشتند بشهادت مزور شهود مزدگی را زن بقتل آورده باغچه را ستده بخانه خود آمیخته (v.40a) شوهرش ملک از سفر باز آمده قضیه را شنیده تأسف خورده زن را عظیم عتاب کرد و حق تعالی بقتل صالح

¹ خوانند

² سورة القصص، 42/28.

³ کلا

⁴ سورة القصص، 42/28.

⁵ یاسین

⁶ فیحاص

خشم فرموده ایلیاس را بر ملک مذکور و زنش و قوم فرستاد تا از پرداخته توبه کرده باغچه را بوارثان مقتول سپارند و الا شربت هلاکت نوشته از آداء رسالت ایلیاس خشمیده بمذهب زنش در آمده از ایمان بیرون رفته بعقوبت ایلیاس قصد کرده ایلیاس ازو گریخته بغار کوه پنهان شده پادشاه بعبادت بعل بتجدید پی اصرار نموده از فرزندانش بهترین بمرض موت مبتلا شده از بعل شفا طلبیده نیافته بذنوب بت شام مردم فرستاده هم شفا خواست ازان هم محروم مانده ایلیاس از بالای کوه بزیر سواران ملک را آگاهانیده جاهائشان کاهانانیده نبوذنش نبی مرسل مستظهر ایشان ملک را خبر ایلیاس بر قله کوه بتن و تنها داذه ملک چندانک بتارات مردم باوردنش فرستاد هلاک گشته نتواستند آوردن آخر ملک کاتب زنش شخص مؤمن را فرستاده از بتان بمکر و حيله بزاري بيزاري نموده موحد فریبانه کشته طریق آوردن ایلیاس اندیشیده ایلیاس بتقویت دل دهی حق مصحوب کاتب بشهر آمده همان لحظه پسر مرغوب ملک وفات یافته همه بماتم وی مشغول شده ایلیاس غیبت نمود

بعد از آیام عزای ملک او را طلبیده نیافت و ایلیاس از اقامت بکوه ملول گشته بشهر آمده شش ماه در خانه مادر یونس بن متی پیغامبر مرسل مختفیانه پنهان شده خدمتها از مادر یونس دیده آخر باز بمقام مألوف کوهی رفته از حق مرگ خواسته اجابت نیامده بل ببقاش بشارت رسانیده بایستجابت دعاش بر قوم خصوصیت یافته سه ساله قحط و بی بارانی بر قومش نازل گشته مواشی و حیوانات بملاک پیوسته یونس وفات یافته مادرش او را روی پوشیده مردانه بخانه گذاشته بکوه بر ایلیاس رفته حال وفات فرزند عرض داشته زندکیش بدعاء وی در خواست ایلیاس بر سر یونس چهارده روز مرده آمده دعا کرده زنده شد و در آیام قحط سنین و شراب یونس روز بروز از (جنس) مرغ معین می رسید و مدت متواری بوذنش از کفار قوم خود بمفت سال انجامیده بمر خانه که عنایت داشت بر مثنی آرد گفته و دُردی زیت اندگانه دعا کرده حجرها از نعمتها پر گشته کفار دانستندی که ایلیاس بدانجا رسید

و یسع پیغامبر مرسل ابن اخطوت راحال آن بوذه که ایلیاس پیغامبر در آیام گریزش شبی بخانه زنی مهمانی رسیده اعزاز یافته سرش نزد او پوشیده مانده این یسع پسرش را بفرزندی بذو سپرد تا بملازمت وی موسوم شده در سفر و حضر ازو جدای نجست (v.40b) بعد ازان حق تعالی ایلیاس را عتاب فرمود که بنفرین او میان کافران چهار پایان در بی بارانی هلاک گشتند ایلیاس بنی اسرائیل را با بتان جمع کرده بیرون آورد تا که اصنام نومید شوند ایمان آرند و ایشان را دیده بمراد رسیده ایمان یأس عارضی آورده بدعاء ایلیاس باران¹ آمده بلاد و عباد را زندگی رسیده تخم زراعت نداشتند بفرمان حق نمک در زمین انداخته نُخُد بُرُست عقیب آن باز پیمان شکسته ایلیاس ازیشان ملالت نموده

¹ بازان

رهای طلبیده حق او را وعده در روزی معین. بمکان فلانی بحضور یسع بی قاید و سانس اسبی مسرج و ملجم فرستاده او نجاته جسته بر پشت اسب جسته نا پدید شده یسع از تنهایی در پیش فریاذ کنان جامهٔ ایلیاسی از جؤ اعلی برو افتاده علامت خلافت یسعی را آن دلیل آمده یسع بوکی عهدیش منصوب و منسوب گشته از حق پیغامبری منصوب شده بنو اسرائیل او را مطیعانه محبانه پیروی کردند و ایلیاس ازان گه که از میان منفردانه جدا گشته لذت طعام و شراب ازو دور شده بر ملکی خصوصیت یافته بنام هر ذوانه ایلیسی ملکی ارضی سماوی موصوف و بر آخبر ملک مذکور و زنش اربیل قتاله از جای نا بیدار دشمنی رسیده هر دو را کشته در باغچه مزدکی صالح که سبب باغچهٔ مذکور بر دست زن فاجره شهید شده بود انداختند و مدتها تن مردارشان هم در آن باغچه مغضوب بشیوهٔ مردار سگ افتاده عالمیان ازان عبرت می گرفتند

و باسناد صحیح درین ائت ثابت شد که این ایلیاس و خضر صاحب موسی علیهم السلام ماه رمضان را بیت مقدس روزه داشته هر سال روز عرفه در عرفات جمع آمده بر حجاج ترحم می کنند و ایلیاس عبد العزیز ابن ابی داود را صریح گفته که بعد از نوبت با عظمت نبوت محمدی صلی الله علیه و حی آسمانی از من و خضر در روی زمین و از عیسی و ادریس در سماوات بریده شده بغیر از نیابت مستفاد بفرمان صاحب شریعت محمد امین در اعانت و اعانت ائت کاری دیگر نداریم

و خضر در جزایر ساکن بوذده بمر سال نوبتی در موسم حج بممدیگر می رسیم و کاملان ابدال نامان شصت اند و ازیشان پنجاه نفر از عرش مصر تا کنارهٔ فرات و دو نفر در مصیصه و دو دیگر بعسقلان و شش باقی بر جمیع بلاد عالم و دفع بلاها از جهانیان و باریدن باران و نزول رحمت و قضا حوایج بوجود ایشان محصول و رسیدن اولیاء ائت محمدی بخضر این دو نازنین¹ در بر و بحر شخصاً بعد شخص حیناً غب حین و اخبار حاکمیان بکثرت و درازی منسوب و قسم فن تاریخی این قدر کافی و اکثرشان چندانک حق خواهد بفزونی بیش منسوبان

و بقول شیخ اعظم محی الدین عربی ائدلسی² ابدال بر هفت مشتمل و تحدید ایلیاس بتعدد ابدال (v.41a) بر شصت بفرزان معلوم که در زمان وی عدد مذکور اشمال داشتند و لازم نیست که همیشه بران شماله باشند

و خضر و ایلیاس هر سال بموسم حجی سر همدیگر را تراشیده باقی مناسک بجا آورده بگفتا «بسم الله ما شاء الله لا یسوق الخیر الا الله ما شاء الله لا تصرف السوء الا الله ما شاء الله ما کان من

¹ تازنین

² ائلی

نعمة فمن الله ما شاء الله لا حول و لا قوة الا بالله» از همدیگر جدا می شوند¹ گوینده این کلمات در صبح و شام سه بار از آسیب غرق² و حرق و سرقت و شیطان و سلطان و مار و کژدم در امان و از جنس بر لا چهل نفر رجبیان چنان موجب اند کی حق عز و علا ایشان را هر سال از غره ماه رجب تا آخرش از حرکات باز داشته هر یک در گنج خانه خود فرو کشیده بوجهی مستغرق اند که تا تمامی مذکور غیر آنچه حق بر ایشان تعریف می فرماید چیزی از حالات و واردات ندارند و بعد از رجب خالی تا آینده دیگر از استغراق و کشف و اطلاع و ندا شنوی از عالم غیب و ادواق مخصوص بشهر مذکور چیزی فرا حال شخص نازل نه،

آنکه که رجب را بنوی غره مستهل گردد قوم بر حال پیشین رفته بنمودن حق عجایب بس بسیار از کواپن بر شیوه مشاهده می کنند که شرحش جز بوصف دهی کاملان قابل بیان بیاید از تره فروشی صاحب حال رجبی شیخ محی الدین رضی الله عنه اثناء ماه رجب در گنج خانه اش آشبا پرسیده وی عجایب پرداخته از جمله معروضاتش یکی آن بود گفت روافض را بصورت سگان دیدم بر من گذر کردند خبر بجماعت پوشیده حالات از رافضیان مخفی پیوسته شهقه زنان سینه گویان بر صاحب مشاهده آمده پشیمانی آورده از رفض توبه کرده محبت عمرین فرض شمرده داخل اهل سنت گشتند،

و همواره هر یک علی حدّه از ابدال امتّ چو خضر و ایلیاس بقضاء حوائج خلق بوجه عموم موسومان و ازیشان بعضی ملازم موضعی مخصوص گشته بعضی دیگر بسیاحت بر و سیاحت بحر بحر آنجا بر غرقی آنجا و اعانت ملهوف و اغاثت مؤوف موصوف و چندانک یکی از همگان از دار دنیا صوب عقبی بخرمی خرامد بامر حق ملایکه و خضر و ایلیاس شخصی را از میانه امتّ من شاء الله تعالی فی سابق علمه الازلی بیرون کشیده قائم مقام سازان اند و چون بعدد فایت مذکوران نایب مناب ننشیند علامت قیام ساعت از ذهاب جملگی اشخاص ایشان معبر ایشان و این خضر یار موسی با اصل و نسب در ذکر مصاحبت موسوی شرح رفته بود

و اما ابتداء امر او ان بوده که پدرش ملکان در زمان ما تقدّم پادشاهی نیکو سیرت بوذه این خضر لقب ابلبا نام فرزند یک گانه یگانه خود بمکتب داد که آدب آموزد وی بنجابت نفس از استاذ توحید کسب کرده مؤمن شده ایمان مخفی داشت پدرش از پیری خود ترسیده (v.41b) سبب آنک غیر یک پسر مذکور نداشت فرزند را بزن ستدن ترغیب داد پسر نخواست آخر باکراه دختر پادشاهی را بزنی آورده تسلیم کرده همان شب زفاف خضر او را از ایمان مخفی خود خیردار کرده

¹ شوندند

² عرق

احتساب در بوذن و بیرون رفتن را بر دست مذکوره بگذاشت دختر ایمان بیکانگی حق آورده و از شوهرش خضر پنهان داشته مدتی با هم بود و دست خضر برو ساییده نه پدرش دختر را بنیاوردن فرزند بتهمت زده زنی دیگر بار او را آورده خضر برو هم دست نرسانید پدرش زن دوم را بعد مدتی بنازادن عتاب کرده جواب شنید که بدو دست نرسید و ازان حال دختر پیشین هم دانسته فرزند¹ را حاضر کرده اکراه کرد تا البته با زن جمع شود خضر از خشم پدر غیبت کرده مجزیره در آمده مختفیانه بعبادت مشغول گشت پدر باطراف آفاق مردم بر اثر خضر فرستاده از طلاب ده نفر او را یافته بسوگندی که بریشان داد یکی رحم برده باز گشته نه تن بیافتن اقرار آورده و هم پوشیده داشته از خشم ملک ترسیده گریخته بموضعی رسید که زن مطلقه² نا ملموسه حضری (بایمان) خود گریخته آنجا بود باتفاق وجود ایمان باور همدیگر را بحلال جفتی قبول کرده سه فرزند ایشان بوجود آمد و این گریخته بر گزیده³ عاشر طلاب حضری را وفات زنش بوصیت او در نفس خانه مسکون دفن کرد آخر ایمان زن و سه فرزندانش دران موضع ظاهر شده ملک بقعه مدعی ألوهیت او را با فرزندان در قرغان جوشانیده مرتدی و مریدی ازیشان صورت نیست یک که سوم فرزندش طفل شیر خواره بگفت آمده از وجود حشر و نشر خبر داده استخوان ریزه‌ها زن و فرزندان را بوصیت مذکوره از بقیه آب جوشیده قرغانی در خانه شوهرش مدفون آنجایی در جنب گورش ریخته خانه را بر ایشان ویران کردند

و شب معراج مصطفوی چون پیغامبر ما صلی الله علیه بوی خوب بمشام مبارکش رسید از جبرئیل پرسید که این کلبه عطار حقیقی از کدام بهشت است جوابش داد از گور شخص عاشر طالب خضر و زن و فرزندان مقتولان معذبانست که در راه حضرت حضری بعشق ایمان جانها فدا کردند بعد ازان که خضر بمرتبه اختفا رسیده در جزیره عبادت کنان آشنایی حق اندوخت و پدرش از او امید برید

جماعتی از شهر ملک ملکان پدر خضر برسم تجارت بدریا در آمده بموج هایل کشتی غرق شده دو نفر رسته مجزیره خضر را آنجا یافته قصه سرگردانی خود بدو گفته خضر بریشان رحم مشفقاً برده ابری را بر خود خوانده مذکوران را بدو سپرد تا بطریق امانت داری بر گرفته بشهر ملک ملکان پدرش آورده بر بامهانشان نمازند و ازان دو نفر یکی قضیه را پوشیده داشته دوم قصه حال را بملک گفته ملک را از شنیدن خبر پسرش خضر طاقت تحمل نمانده میان هر دو شخص مقرر و منکر بشرط عرفی قرار کرد (v.42a) که جماعتی بطلب خضر روند اگر همانجاش پایند خبر پرساینده را کشد و اگر نه خبر دهند لایق دروغ گویش قتل روندگان باز گشته از نا یافت خضر پدر را

¹ فرزند

نومید گردانیده فاش کننده^۱ سر سر بیاذ داذه بردار گشت و از آنکه خضر علیه السلام از چشم مردم غایب است و نامش بنام إلیاس علیهما السلام مقرون و جهّال هر دو را دو برادر پنداشته غیر واقع می‌گویند و هر دو بفریاذ رسی درماندگان برّ و بحر که أجلسان نرسیده باشد بحاضر داشت جمیع مطالب معروفان و بتجهیز و تکفین و نماز گزاری وفات یافتگان بی ولی حاضر بغرق و حرق و هدم و غیر ذلک موصوفان و خضر بقول عامّه أهل کتب معاصر پادشاه فریدون است و بروایتی بمقدمی لشکر ذی القرنین اکبر هم زمان ابرهیم منسوب

و اشمویل پیغامبر را بعد از یسع نبوت رسیده أول علامت سعادت آن بوذ که پدرش غیر مادر بیوه زن بیچاره اشمویل زنی دیگر داشته جوانه و جمیله ده فرزند نرینه ازان در وجود آمده جوانه بر بیوه زن فخر آورده بکثرت فرزندان خود نازیده بیوه زن بحق زاریده فی الحال بحال زنان جوان مبتلا نشانه^۱ خیر دانسته از شوهرش باشمویل آستن گشته قوم زمان که از إنقراض نسل انبیاء اندیشناک بوذند از حال حمل مذکوره تعجب کرده دانستند که أسباب انسیات بحکم خرق عادت بغیر از پیغامبر بار دار نشوند باعتبار ساره خاتون ابرهیم بحمل إسحق و ایشاع خاتون زکریا بیمار یحیی و در بنی اسرائیل از سبط نبوت غیر پیر زن مادر اشمویل کس نمانده چون اشمویل مراد مادرش وی را بعیلی کاهن سپرد تا تورا^۱ آموزد بعد تعلم تورا^۱ جبرئیل برو آمده پیغامبریش رسانیده آگاه کرد عیلی کاهن بسبب حکم رانی بناحق تا دو فرزندش قسط کنندگان احکام تورا^۱ هلاک خواهند شدن بعد ازان دشمن آمده فرزندان عیلی را کشته عیلی شنیده از اندوه مرده تابوت بنی اسرائیل معروف بدشمن شکنی بدست اعادی افتاده ده ساله تدبیر اشمویل بنی اسرائیل را سبب معصیت ضعیف رسیده قوم از امیر و وزیر خالی مانده

ازین اشمویل بن هلفاقا^۱ بن علقمه بن حاجت ملک خواستند تا دفع عدو کند وی عقیب تجارب دراز طالوت سقاء ویا دباغ درویش را یافته طول تابوت را بقدر طالوت مسمی به اشتقاقاً برابر یافته ملک بدو سپرده بنو اسرائیل ازانک نبوت در سبط لاوی بن یعقوب و ملک در سبط یهودا ابن یعقوب بوذ طالوت از سبط بنیامین نا منسوبان نبوت و ملک سبب مجامعت کردندشان با زنان بروز روشن بر ظهر طریق پیدا آمده إنکار کرده ردّ حسودانه ملک صاحب دولت را زیان نداشت

و چون از اشمویل پادشاهی طالوت علامت خواستند تابوت شمشادی بزراندوذه سه ذراعی را آیت سلطنت نمود و آن را أول آدم از بهشت با خود بدنیا آورد و درو صور انبیا و اولادشان و بعدد رسل خاها و أخی حجات (v.42b) حجره محمد رسول الله صلی الله علیه و سلم از یاقوت سرخ بقدر صنوبری نه صنوبری بنماز ایستاده و بر أرکان اربعه چهارگانه خلفاش، ابو بکر، عمر، عثمان،

^۱ هلفاقا

علی رضوان الله علیهم اجمعین بألقاب عالی نوشته و اعمام و خلفا و نقبا همچین و از آدم بشیث وارد بتداول بموسی رسیده آخر از عیلی کاهن مربی اشمویل چنان که ذکر کردیم عمالقه برده مدتها در بلاد ایشان بود غلا و بلی مشاهدت نموده همه را بایشارت زن عاقله از نسل انبیا سبب بوذن تابوت ما بین همگان دانسته تابوت منجح مظفر مجمع خیرات را بگردون نماده سوی بلاد بنی اسرائیل توجیه کرده چهار فرشته از آسمان فرود آمده تابوت را کشان ببرد طالوت آورده و آن را گشاده نعلین و عصاء موسی و خرده زیره ألواح و طشت زرین بهشتی مغسل قلوب انبیا و عمامه هرون و بیانات مهمات مشکل حروب و قضایا را دور یافته

بأمر اشمویل پیغامبر هشتاد هزار جوان فارغ از عمارت و نکاح و تجارت و دین از بیت مقدس لشکر کشیده بمقابله جالوت میان فلسطین و اردن آمده در حماره قبط سیصد سیزده کس از جوی شیرین آدمی نام بکف دست آب خورده رسته باقیان بسیرابی مبتلاء تشنگی گشته فرو نشستند و میان لشکر اندک طالوت ایشا بسیزده نفر پسر بوذه کوجکتریشان بسن رنجور¹ زده کوتاه قد کبود چشم داود بود بعلامات داود را پدرش ایشا بطالوت عرض کرده بشرط مناصفه مملکت و نکاح دختر داود بطالوت پیوسته بسه سنگی سخن گفته بذو بوعده دهی اهلک دشمن جالوت عظیم القد و القدره و القوة را بیک رمیه قلاسنگی انداخته کشته سرش بریده از آثار سنگی اندازیش باقیان منهزم شده مسلمانانرا فرج و ظفر رسیده داود از طالوت دختر را بشرط بخواست اوفاء را اخلاف کرده قتل دویست دشمن خواسته از داود آن هم میسر شده آخر دختر را بستد بعد ازان طالوت بر داود حسد کرده در قتلش تدبیرها تقدیم داشته داود بیدار شده همدیگر را بارها خلوت یافته بر بدانچ از طالوت صادر شد داود عکس آن غیر خیر نورزید آخر داود ازو گریخته بغار در آمده بتار عنکبوت او نیز هم معصوم مانده طالوت تغییر نیت کرده علماء ناهیان را از قتل داود بجملگی بقتل آورده آخر بدلالت زنی عابذه بقبر اشمویل پیغامبر آمده توبه خواسته او از گور برخاسته فرمودش که برابر دشمن روز ده پسرش اول پیش او کشته شوند بعد ایشان او بقتل رود پس ازان توبه مقبول باشد بقول اشمویل پیغامبر بجهاد رفته همه شهیدان گشته توبه ایشان بقبولیت قبول رسیده آنکس را که بشارت قتل طالوت داد داود بکشت بعد از فناء طالوت بنو اسرائیل جمع آمده مملکت را بآخر این ششم سال از قتل جالوت بداد سپردند چه بعد از یوشع بن نون تا داود بنی اسرائیل بیک ملک جمع نشدند (v.43a)

و این داود پیغامبر مرسل خلیفه روی زمین بن ایشان بن عوید بن باعر بن سلمون بن یحشون بن عمی بن دباب بن رافد بن حضرون بن فارص بن یهوذا بن یعقوب بن إسحاق بن

¹ رنجوز

إبرهیم خلیل الرحمن علیه السلام¹ مُحَلّی بکبودی چشمان الیمن و قصیر قامت و حُمرت وجه و سُبوطت موی باندکی و سپید پوستی و طویل لِحیه حلیه افزای جعودت و حسن صوت و خلق و طهارت قلب و فقاہت ذات شریف نبوت مخصوص شده صد و پنجاه سوره بعبرانی زبورش آمده پنجاه ازان ذکر آنچ از بخت نصر و اهل بابل خواهند دیدن پنجاه دیگر آنچ از اهل اُبرون بینند پنجاه آخر پند و حکمت بی ذکر حلال و حرام و حدود و احکام بعد ازان آواز خوب بترجیع و ألحان و خواندن زبور بفتاد پرده عرق آور صاحب تب و بهوش آرند بیهوش روزیش شده بوقت قرأت زبور علماء حلقه بس ایشان مردم آنکه جن و شیاطین و وحوش و دذگان و مرغان در زمین و بر روی هوا حیران ایستاده آب روان هم توقف نمودی إبلیس برو حسد کردنی و نای و بریط را تصنیف ساخته بسفها داذ تا بدان مشغول گشته بخلقه داود نروند و تسخیر جِبَال و تسبیح شواہق فلک و طیور و فصل قضایا² و حکومات و زنجیر قاضی میان محق و مبطل در رسیدن دست مظلوم منصور و نا ساییدن ید ظالم بدرازی مُتد از محراب زمینی قدّش تا مجره و فلک و اجتهاد بعبادت شبانروز بقوت مُدود و اشد صوم بافطار روز إمساک دیگر و نگاه داشت مملکت هر شب بسی و سه هزار مرد نبوت دایم و فرزاندگی بمردانگی و نرم گردانی آهن چو شمع در پرداخت زده باشارت فرشته بصورت آدمی تعلیم دسته رنج خوری و ترک گویی لقمه بیت المال و فروختن هر جوشن بچهار هزار درم بصرف ثمن آن بقوت نفس و طعمه عیال و تصدیق فقرا و باقی فضایل دور کرانه معجز کتاب از تحریر و وعاظ از تقریر بجملگی³ از خصایص داود صلی الله علیه معدود

و قصّه فتنه او با سابع دختر سابع⁴ زن اُوریا نزد علماء حق غیر این نبوده که مذکورہ را اُولاً اُوریا خوسته بوذ داود بمثال مساویه بیع بر بیع مطالبت عقد بر نشان اُوریا کرد و ضرب مثل نود⁵ و نه میش نزد داود و یکسر بسر خصیم بتزیل منکوحات ازین مقدار نمودج معبر و هر که بغیر سوم مکروه مستعجلانه قصّه پردازد بضرب صد و شصت جلد جد قربت انبیا مضاعف هشتاد فرقه اُمّت بنص صادی شرعاً سزاوار و بآمنه بالله و ملائکتہ و کتبہ و رسلہ و الیوم الآخر اُمم مخاطبان وار فحّاصی و فحّاشی مر جرحان و توبہ و زاری وی از حرفت مرسلین متلو چه ایشان بدلیل حسنات الأبرار سیّات المقرّین باندک بمانه خود را معاتب داشته بطلب درجات چیزهای هایل بر خویش می

¹ در عرائس المجالس الثعلبی نسب داود چنان می‌آید: «هو داود بن ایشا بن عوفید بن یوعز بن سلمون بن یحشون بن عمینودب بن رم بن حصرون ابن بارص بن یهوذا بن یعقوب بن إسحاق بن ابراهیم خلیل الرحمن صلوات الله علیهم أجمعین» (ن.ک. ص. 275).

² قصابا

³ بملکمی

⁴ در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «سابع بنت شائع» می‌گذرد (ن.ک. ص. 279).

⁵ بود

بندند تا اُمم آن را دینده از مکر حق غافل نباشند و توبه پیغامبر صلی الله علیه هر روز هفتاد بار و یا صد یا زیادت از مایه در مشاهدت منازل عالیه و أعراض از ادنی در تمهید توبات و اوبات اُنیا دلیل شافی و در میانه تاریخ (v.43b) قضیه زن اُوریا که داود بخود مشغول شد جماعتی فرزندش سالورا زاده را از دختر طالوت گمراه کرده ملک ساختند او بر تخت نشست بفتنه ایشان قتل پذیر را مایل شد داود بلا به دفع کنان در کوه با برادر زاده اش ثواب دفع اندیشند آخر چون بمملکت باز آمد پس گریخته قایدی عقیب او فرستاد که بی آسیب گرفتارش آرذ او وی را کشته باز گشت داود غمگین شده عقیب دفن پسر قاتل را بکشت و میان تاریخ انقطاع وحی و نزول توبه رجعت بمملک دو سال بوده

و **بشتاب** جوانی داود جمیع زبور بیش ازین کردن مرکبش بقرآت مذکور مفروغ عنه و او از غیر دسته رنج خود بتعلیم فرشته بصورت آدمی گوینده آنک نیکو کس است اگر از بیت المال لقمه نخورد طعام را اکل نه و آواز اُبو موسی اُشعری صحابی بصوتش مانند و بتسبیح گویش کوهها بموافقت محببان و گاه یازندش بعبادت مجدانه بالاء کوه درون شب و حسب یافته بأمر حق جبال بتسبیح جوشیده در نفس وی خلیده که این آوازها خلوتی را حق جلّ و علا چون شنود فرشته بزیر آمده نیازش گرفته بدریا برده بر نیاز ده بحر را گشوده زمین شکافته بماهی رسیده صخره منقلع گشته کرمی پیدا آمده ملک گفت ملک جلّ تسبیح این شنواست و داود راست حکمت مفسر باصابت در آموز و فصل خطاب معنی بمیان کلام و علم حکم و بینایی در فضا میان مردم بی گرفتگی و زنجیر مذکورش بقوت آهن و گونه آتش و حلقها پیوسته بجوهر و فضیان مر آواز بدتر موسوم بوده حوادث هوایی بصلصله سلسله بدو معلوم و رنجور ساییدنش صحیح و بمکر مردم گاه اُمانت نهادن بعض ملوک جوهر قیمتی نزدیکی را انکار ودیعت ستان و نهادن منکر خاین جوهر را درون عصاء کاوبنده سلسله برای آن مرتفع شد که بعد رسیدن دست مظلوم مدعی مستحق بدان منکر عکازه مطروف جوهر را بدست مدعیش داده خود فارغانه دست رسانیده خلق از محنقی هر دو در عجب رفته بحق زاریده بینه و سوگند خصمان بعوض آن آماده آمد، و هیچ ساعت روز بی روزه و نماز آل داود نگذاشته شخصی مدعی بر دیگری نزد او دیگر گاو دعوی کرده بینه نداشته داود را سه بار وحی در جواب بکشتن مدعی علیه آمده چون بقتلش آوردند گفت من ازین گاو نستدم اما پدرش را کشته و بقتل مبیّت داود در قضاء بنی اسرائیل بغایت پیوسته و او همیشه بتربیع ایام روزی بعبادت حق دوم بقضاء مساکین خلق سوم اشتغال بزنان و اشغال خود چهارم بوعظ بنی اسرائیل و گریانیدن

¹ در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «شالون» می گذرد (ن.ک. ص. 287).

همدیگر مجزا و سبب ابتلاش بز ن اوریاء مقتول در غزا بقاء مصحوب آیوب بن صوریاء خواهر زاده داود

بقصه که اکثرش بمصلحت شایان محرر نمی گردد آن بود که داود از فضایل ابراهیم و اسماعیل و إسحق و یعقوب دلیل پرسیده حق بلاهات¹ ایشان را از نار نمرود بابرهمیم و ذبح أحد ولدیه و ذهاب بصر إسحق (v.44a) و اندوه یعقوب بیوسف و صبر همه بقوت عزم و حزم جواب آورده فرمود اگر تو هم بیلا افتاده بشکیبی بمنازل ایشان رسی داود بلا خواسته حق تعالی گفتش در فلان روز امتحانم بتو می رسید² حاضر باش داود با همه احتراز و احتراس که داشت آن روز بعبادت مشغول شده بترس خشم داشته علی اختلاف الروایات بمخوف افتاد که قصاص همه بر منابر گفته عقاید مردم بفساد می دهند اگر خوف و جوب چوب خوری حدّ قربت بر انبیا بعدد مذکور رفته نبودی در شرح ابتلا نقل فصول هر فضول کردمی

و بقولی ابتلا آسیب گفتنش بود در اول حکومت بی إن شاء الله گویی که بر بنی اسرائیل غالب شوم و بروایتی چون داود بکثرت عبادتش نازیده بر روی زمین ماندم عابد نباشد گفت جبرئیل آمده گفت چون عجب طاعت بر پیش آوردی نفست بر تو گماشته شد داود بمسلطی نفس بسالی رضا داده جبرئیل بیک ساعت پریزه داود پشم پوشیده بخلوت در آمده درو دریچه بسته بخواندن زبور شروعی کرده از مکر شیطان مصور بصورت مرغی متلون بنقوس مختلف بدوان رسید که ز جُز من شنوی و ترسش از حضور دو فرشته برو بصورت خصمان اما بدخول بی إذن و یا بتزول از بالا و اما بتداعی در غیر روز قضا مفسر و تکنیه نسا بنعاج بأحسن تعریض و ألفت تعویض بتوریه در تورات هم مسطور و محاورات ملکین با وی از اسرار اسراری محبان رُسل معدود و بعد خروج ملککان چهل شبانروز بسجده رفتن داود خروشدنش بتوجه چو گریه ماذر سر گشته بسر کُشته بتزید اَلحان و تکریر أشجان و تردیف أحزان و تزیه حق بتسییحات منشور مذیلات الأواخر بسبحان خالق النور و توالی أنین و تتالی رنین و تتابع حنین و فرح جبین از خوف نصب موازین و ویل طویل و ثبور عویل و خجل قیامت بظهور ندامت بزجر حجیم و تجرع حمیم و عذاب ألیم و عتاب مقیم و لبس پلاس و رستن گیاه از اشک گناه و راه راه بریدن دموع مر خدّ داود مانند خدّ أرض و سفارت جبرئیل بصعود و نزول میان داود و ملک لا یزول و مصادفت تاریخ إضافت خطبه بهفتاد سالگیش بدوام گریه وی بعد قبول توبه سی سال تمام و وصول مغفرت بحسن معذرت و استحلل اواب از اوریاء حال لحوقش تعیر مسؤل و إجابت مقبور اولاً مرسؤل خلیفه رسول بعدم

¹ نلاهات

² رسد

تسمیه مأمول و سکوتش ثانیاً گاه تعیین سرّ مقول و خشنودی مقتول آخر از خزانه نواب وهاب باقتداء صاحب فصل خطاب و تجزیه دو بحریه بعد اعتذار از چهار گانه آیام یکروز بسیاحت بیابانها و سواحل و جبال دوم بنیاحت در خلوتخانه¹ چهار هزار محرابیش بنظام ثالث و رابع بمذکور ما مضی از قضاء خلق و نسا بتمام و مدد رسانی جماعت رهبان و مدد و رمال و اطیار (v.44b) و أشجار و جبال و أحجار و دذگان بزاری و حیتان ما دواب بحار مر تایح رایح صباح سباح بھر روز ز نوبت نوح از صباح تا رواح و سقوط داود بس سنج دمع چو مرغ بیچه بر اقوام و بر گرفتن سلیمان او را مجلس گریه بزار علاج و لابه و رسیدنش در آیام مصیبت بزاهد کھسار نشین و پرسیدن وی از تو کیستی و جواب دادنش بدانک داود صاحب قصور و خبل و نسا و پاسخ دهی راهب اگر باینها بهشت اندوختی بزودی و سؤال کردن نبی از زاهد با تو بالا کیست و إجابتش بانک بیا تا بینی و دیدن داود بجنب راهب مرده رو بوسیده و گفتنش مرو باستفهام انکاری اینست همنشینت و خوردنش از تحیه تحاسین بر بالین مرده قصه عجیب منم فلان بن فلان پادشاه دنیا هزار سال عمر رانده هزار شهر بنا کرده هزار لشکر شکسته هزار زن بعقد خود آورده از هزار بکر بکارت برده بکار عاقبت بیندیشیده ملک الموت ناگاه بر من آمد جانم ستنده از مملکت بیروم آورده سرانجام باینجام رسانید که خاک مرا بستر بستر شده همسایگانم کرمان اند و بیهوش افتادن داود از ان عبرت و عبادت آمدن خلق درین باب و غیره بر داود بگمان رنجوریش و بوذن مرضی وی از جبار و خوف حق بس و تقدیم او خواهش بزه میدان پیش از خود در دعوات باومید تداخل خویش میان ایشان و موافقت مجالست مذکور با خاطئان و آشامیدن آب مزوج باشک چشمان و خوردن نان خشکه جوین آغشته بنمک و خاکستر تر کشته بدموع عینان و آگاه کرد مردم باینست خورش تباہ کاران و صایم الدهر کله، قایم اللیل جلّه بعد اقتران با مواظبت سابقش نیمه هر دو مر إبتلات و إلتماس داود عقیب تمامی آموزش از حق نا فراموشی خطیه بمصلحت استغفار خطا ورزان و نوشته بزه بدست راست کردار و تجدید زاریدن مشار الیه گاه رفع طعام و شراب بدیدن مکتوب مذکور و نمودنش نوشته دستیش مر مردم خالی خواندن خطبه بیاسم خطیه و گسیختن مفاصل و أعضا و أوصال مقول فیه وقت یاد کردن عذاب حق و بستن سلیمان وی را با جبال ثقّال،

و باز گشت استقامت بذکر عموم رحمت حضرت عزّت و بالا بر بگرفتن سر تا وقت وفات ز شرم فوات از وفات، و نا ایستادن آب روان و عدم استماع وحوش و بهایم و طیور بمثال اوّل در تلاوت مرور و پدید آمدن نقصان در نغمات مر امیر پرداز و معلومی کمالات پیشین باینس طاعت و تغییرات آخرین بوحشت معصیت و ارتفاع أسباب قرب محبان شوم إهماک و تأکد لوازم و داود

¹ خلوتخانه

الخلوص نیات¹ موجبات و کاک و بسجده رفتن درخت معین در جواب ابی سعید خدری رضی الله عنه بقرآت وی مر سوره (v.45a) ص و عتاب فرمودن رسول صلی الله علیه و سلم وی را بوقت تأویل جویی بعدم سجود صادر بدینش علیه التحایا را وی رأی را بمکلفیش سزاوارتر بسجده کردن از درخت نا مکلف عند البعض و خواندن أفضل موجودات علیه أفضل الصلوات مر سوره² مذکور برابر مستعبر مستعبر لما فرط منه و سجده کردنش در محل سجود بگفت مثل گفتار درخت، «اللهم اکتب لی بها أجراً و حطّ عنی بها وزراً و ارزقنی بها شکراً و تقبلها منی کما تقبلت من عبدک داود سجده²» بإصدار جمیع أقاویل مترهان عرض أتقیا از شوایب مشغلان أذهان أشقیاء، و حذف روایات مجوزان تفسیق أنبیاء هُداة محترزان با کما فیه از تکذیب قیام رواة مستودعات صدور نوادر پردازان بوادر پرهیزان تواند بود فحسب لا غیر و مأمول بالخیر

و مسخ صور پیران ایله بر شاطی بحر میان مصر³ و مدین بخوکی و ازان جوانان بشکل بذنبه⁴ سبب صید کردن ماهیان دریا روز شنبه نمی کرده ازان بحیلتها دام نمی از آذینه و گذاشتن آن تا یکشنبه بحصول مقصود سبتی بطریق تضمینی و چندی دیگر با رستن بعضی بیند دهی و گرفتاری اکثر أغلب هم در زمان داود واقع و داود ذوات گوسفندان خراب کننده کشت ویا باغ شخصی را بشب بصاحب عقار مجنی علیه و حکم کردن پسرش سلیمان بیازده سالگی بنا دادن ذات غنم و قناعت نمودن صاحب زرع یکسال شیر و نسل گوسفند بکاسته سپردن زمین بر خداوندش بعوض تصرف رسل و نسل و خشنود شدن داود ازان حکم بتصدیق نصّ فرقانی باستصواب دورایی مع زیادة الإعتناء لقول سلیمان از مشاهیر قضایاء معتمد قضاة متفرّسه مقرو

و فروذ آمدن نامه⁵ محتوم مصحوب جبرئیل بر داود نیشته درو سیزده مثله بشرط آنک حلال جواباتش خلیفه داود باشد، و مضمونش آنک کدام است نزدیکترین چیزها و دورترین اشیاء و چیستان مونس تر چیزها و موحش تر اشیاء و بزرگترین چیزها و اندکترین اشیاء و بهترین چیزها و زشتترین اشیاء و کدامین دو قائم است و کدام دو مختلف و کدام دو دشمن همدیگر، و کدام آنک باختیاران مرد را عاقبت محمود آید، و آنک بگرفتن آن آخرش نیکویی⁵ نماید و پاسخ دهی سلیمان بخصور دو هفتاده قسوس و أخبار علی الفور بدانچ نزدیکترین چیزها آخرت است و دورترین اشیاء آنک از دنیا فوت شود و مونسترتین [جسد] با جان و موحشترین قالب بی روح و بهترین اشیاء ایمان و

¹ نیاب

² سجده ته

³ منصر

⁴ بزنبه

⁵ نکوهیده

بذترینش کفر بعد بایمان آوری¹، و اندکترین از نفس معبر و بزرگترین بشک مکتب و دو قلم آسمان و زمین و دو مختلف روز [و] شب و دو متباغض مرگ و زندگی و آنک گیرنده آخرش پسندیده آید (v.45b) بُردباری نزد خشم و آنک إختبار کننده عاقبتش نامحمود افتد حدت² بر غضب و بر گرفتن داود و مهر را از نامه و یافتن جوابات بر حسب تقریر سلیمانی و تسلیمش خلافت را بدو و رضا نادادن جمع بدان جهت کوچکی سال سلیمان و اقتراح أسباط بنانی الحال داود را بر آنک عصاهاء نوشته ایشان و ازان سلیمان بخانه نماذ شب بران بگذشته بامداد عرض دارند هرگز أعضاء بلک آور و سیرست خلافت را شبان و اگر نی نه و تمام شدن این تجربه دوم هم بنام سلیمان بجرمان أسباط از تصور محال در همان شبانروز بإجماع خلق و تسلّم سلیمان خلافت را بتسلیم داود از أشهر معلومات ذوی العلوم مفهوم از تأکید خلافت سلیمانی شبی ملک الموت بس از در بندی بوایان و اشتغال داود بنماز بناگاه در آمده عقیب سؤال و جواب متعدد گفتش با داود کجاست پدرت و ماذرت و برادران ازان عبارت قبض را دانسته جان را بعزرائیل بتمامی صد ساله عمر تسلیم کرد و آدم داود را شصت ساله دیده از عمر هزار سال خود چهل پذیر بخشیده بود تا صد شود بوقت وفات آدم آن بخشش را إنکار کرده هزار سال تمام عمر رانده چهل سال حق بداد ارزانی فرموده بدان اربعین سنین داودی بصد انجامید

و در خلافتش داود از حق خواست یار بهشتیش اینجا نماید حقش بساحل فرستاد تا بیند داود مدرعه پشمین پوشیده کلیم بر خود پیچیده عصا بر گرفته روان رفته بدیهی رسیده قوم را در خرید و فروخت دیده شخصی را از بربر³ آمده دینش پشم پوش بر سر هیمه نماذ در بازار گویان کیست خریدار پاکیزه پاکیزه یکی آمده آن را خریده بدیگری فروخته عادتش آن بوده که حزبکاسب حلال بفروختی و نیمه⁴ بها را بصدقه داده باقی قوتش بوذمی داود او را یارش پنداشت مذکور بکوه باز گشته داود در پیش پنهان رفته دید که میان دو درخت مصلی داشته از جانبین چشمه و آب ازان وضو ساخته تا مغرب همان⁴ واقف بعد غروب بزاری از حق خواست تا از ترس رُوز قیامت آمنش فرماید آنگه بسجده رفته گفت کاشکی من جانور وحشی و یا مرغ هوا بوذمی و از أهوال قیامت خبر⁵ ندانستمی بگریه شام گزارده بزاری بتاریکی شب در آمده نیمه کرده خورده از آب عین آشامیده حمد حق گفته بر کعتین دیگر ختم عبادت کرد چون سلام داد داود تسلیم بدو رسانیده وی

¹ باور آوری

² حسرت

³ بزبر

⁴ همار

⁵ حیر

رد کرده تو کیستی اینجا غیر حضرت ملک‌ان و منی بن حیونا رفیق داود در بهشت کس ندیدم گفت منم داود نبی بنی اسرائیل اما تو که جواب داد من منی بن عدری‌ام و تو مرا چون دانستی داود گفت از بیع هیمه و عبادت او شکر کرده داود گفت از کاری برسانم وی گفت خواهی برسید که در بیع هیمه (v.46a) چرا گفتم که می خود پاکیزه پاکیزه داود گفت آری گفت درختان کوهی همه مباحست و من میوه‌دار نمی برم و برش نمی روم تا آرزوی خوردم نیاید و شاخ بزیر افتاده نمی چینم تا گرد کرده دیگری نباشد و فروخته من شاخه‌ها منفرد است در اودیبه و جایه‌ها خالی که آفریده بدان گذر ندارد داود گفت با من آبی و یارم باش و ازین رنجه بره او گفت تا نبی الله از دنیا گریختم بدان چون باز روم اما تو توانی که بحالم در آمده ترک دنیا کنی داود گفت من دعوت و امر و نهی بنی اسرائیل ترک نتوانم کرد بس از وداع او چهل روز طواف کرده از یارش اثری نیافته قصد بنی اسرائیل ساخته حق وحی فرستاد مشتاق که عن قریب رفیق را می بینی داود بجمال فلسطین آمده کوهها و وحوش و درختان او را سلام داده چه می جویی گفتند او فرمود که منی [بن] حیونا یارم را جویانم جواب دادند که وی نزد حق منزلت بزرگ دارد پیش رو تا در پایش داود بویرانه رسید بنیادش بر همدیگر افتاده ایستاده بر خرابی مکان بی سکان¹ تفکر کنان حق به را بسخن آورده گفت که تو کیستی گفت داودم گفت توی صاحب نعم و الحان و نعم گفت نعم آنکه گفت این ویرانه حرم ده از حدودت گفت من شهر ارم طواف شرق و غرب قوت دار ترین قومش بجز حق بت پرستیده بیک بانگ او و قوم بهلاک پیوسته بنیام بر یکدیگر متساقط و حق ترا برین زمین چشمن بچه فرستاد گفت بطلب بنده صالح منی بن حیونا خوبه گفت خواهیش دیدن داود از آنجا بدرختی رسید شاخه‌ها خشک بینش بغایت سبزی از حضرت ساق جفاف فروغ تعجب آورده شجر بامر حق سلام داده گفت من نشانه عاد اولم و از پانصد سال باد چنانک بینی از سموم و حر و برد بلکهام فرو ریخته شاخها نزار گشته سبزی ساقم از استناد خضر است که یکبار بر من تکیه فرمود و اینجا بنی آدم نمی آید تو بچه آمدی داود گفت منی بن حیونا را جویانم درخت گفت نزدیکش رسیدی پیش رو تا بینی اندکی برفت که ابلیس بصورت شیخ بزرگ تکیه کنان بر عکازه جبه پوش بر بیشانی‌ش نشان سجود گریان پدید آمده بزاری گفت یا منی بن حیونا در صحبت دراز مرا تنها گذاشته دلم را بر خون کردی داود تبسم کرده گفت یا شیخ منی بن حیونا مرد گفت آری دی روز و اینک کورش داود گفت دروغ می گویی حق مرا وعده داد که بنیامش و در وعده‌اش خلف نه و تو شیطانی آیتی از زبور خوانده فی الحال ابلیس از پرش بگریخت داود اندکی رفته شخصی دید ساجد بر صخره سپیدتر شده از اشک او دوی بتسیح مشغول (v.46b) داود مضمهر گفت اینست

¹ سکار

یارم و آن روز داود بتمام ایستاده او سر از سجده بر گرفته شب بسجده^۱ دوم تا صبح بتضرع مانده یار بتقدیس از نماز فارغ شده داود ایستاده برو ناظر یک قرص سپید برش افتاده بر سر آن سه زیتون یکی بانگ کنان یا منی اینست وقت إفطارت روزه بشکن برزق باریت منی گفت بار خدایا روزیم دادی بی رنج حراثت دنیا و تخم اندازی و در وزن و باسیا خرد کردن و پختن و پختن و ای رب داود بر شکر نعمت قوتم ده که بی تقویتت ضعیفم تا اول شب بهمین شیوه زاریده آنگه دست بر روی مالیده داود برو سلام داده او رد کرده داود باواز رفیع گریسته منی از هوش رفته بعد شبانروز بخود آمده گفت ای داود حق ترا بمن فرستاده داود گفت از حق خواستم تا یار بهشتی را بمن نماید بتو^۱ دلالت فرمود بعد مقالات بهمدیگر محاورت پیش نهاد. بمعانقه و مصافحه تعارف پدید آمده مدّتی در یک مقام عبادت کردند، آنگه داود بنی اسرائیل باز گشته پسرش سلیمان را که بریشان خلیفه گماشته رفته بود بسلامت یافت و خلق از عدلش راضیان خشنودی مردم را ازو پسندیده شکر حق جلا و علا بواجبی گزارد

و سلیمان پیغامبر علیه السلام پسر داود علیه التحیه یکی ازان چهار شخص دو مؤمن وی و ذو القرنین و دو کافر نمود بن کنعان و بخت نصر و معروف در عظمت پادشاهی امیرش فقرا و مساکین موصوف بکوذکی بعقل و کفایت و رزانت در تحت فرمانش باذ نرم نامودی غزا دوست دین پرور عقیب، داود بأعباء نبوت و مملکت موسوم شده بفهم لغات مختلف مرغان و مرچگان و جواب داذن بعبارت ایشان و تسخیر شیاطین بوضع بناهائ شگفتناک و شکوهین در بر و بحر و جزایر و امصار، اسبان برقی و تازیهای بحری و تسیر تحت بتخت مملکت با خواتین و جواری و غلمان و عرایس و مجالس و سایر مطلوبات در طرف النهار مسافت دو ماهه، و خزن خزاین و أعاجیب بغوص غواصان در قعور بحور و متصرفان مشارق و مغارب و در بند کردن مسداد جن از مرادرانی و قهر ملوک آفاق بانقیاد و دخول در دین اسلامی و رفع سریر سرور سروری با کرسی عظیم الشان زرین مکّلل بجواهر و بواقیت مطلسم بأصناف عجایب محفوف بأنواع بدایع و غرایب مشکل بأشکال تمائیل جانوران از زر و زواهر و جواهر محیر محیر عقل هر ماهر و غروس و عروش زمرّدین هزار خانه از آبگینه مبنی بر تختهای خشبی درش سیصد نفر خاتون منکوحه و هفتصد نفر قبیّه و بساط منسوج از زر و ابریشیم بطول و عرض فرسخی در فرسنگ موضوع منبر زرینش در وسط آن مرصد بجلوس سلیمان گرداگردش ششصد هزار کرسی از زر و نقره مر قعود انبیا بر ذهبی و علما بر فضی و حلقه گرفتن مردم جن و شیاطین از جوانب و سایه یابی مرغان پیرها از بالا تا از پرتو قرص آفتاب بمقدار سوراخ سوزن شعاع بذو نرسد و برداشتن (v.47a) باد صبا بساط را و تسیرش

^۱ تو

مر آن از غدوه و روحه طرفی نهار یک روزه دو ماهه راه و رسانیدن ریح سخن هر قایل را از حرّات و سوقه و ملوک از مسافت دورادور بسمعش و باقی مطلولات که این مشتی نمودار ازان انبار چاشنی بس و بناء شهر زجاجی با هزاران هزار صنایع بمصلحت سفر هوایی و پسندگی جمیع جن و انس و وحوش و طیور بپرتوان در شب از چراغ بمدّ بصر و باقی مطلولات صحیح که بفنّ تاریخ تداخل ندارد مخصوص گشته

صد فرسنگ مسافت زمین گیرندگان را از ملازمان حضرتش لشکر ثقلین و وحوش و طیور جمع کرده از قدس زیارت کعبه آمده اصل مکه و مدینه را بشارت پرسیدن نوبت دولت خاتم المرسلین محمد مصطفی بتاریخ معین داده چهار صد هزار گوسفند و بیست پنج هزار گاو و دو هزار شتر همه معلوف مسمّن قربان کرده همگنانرا بمژدگانی محر امیذوار فرموده باز گشت و وصول سلیمان بوادی مورچگان و محادثت با سرور ایشان طاخیه وحیده از قول مذکور و غیبت هدهد یعفور و سوگند خوردن سلیمان بتعذیب وی و رسیدن بیچاره بی تراخی و خیر دهیش از شهر سبأ و مملکت یمن و معرفت تا هدهد یمنی عفر و خیر رسانی از ملکه بلقیس و عرش أعجب و أغرب مذکوره و از کرسی سلیمانی ترس مبطل و گواه دروغ ازان محصل و محفوظیش بچهار تحله زرین بشاخه‌ها یاقوت و زمرد سبز و لالی بر تحلیان دو طاوس زرین و بر دو دیگر دو کرکس زرین مقابل همدیگر میان و سوی کرسی دو شیر زرین بر سر هر یک عمود از زمرد سبز بر تحله‌ها اشجار زرها ز رزها بخوشه‌ها یاقوت سُرخ و سایه رسانی کژدم جفته و نخل مر کرسی و دوراننش چو آسیا گاه کام نمی سلیمان بر درجه زرین و بر گشاذن طاوسان و کرکسان و دست افشانی شیران بزذن زمین بدّمها و استمرار فعل بمر درجه کما ذکر و نماذن شیران نخلتان تاج را بر سر سلیمان گاه استوا بأعلی و گردش کرسی بدور وی و گرفتن کبوتر زرین قائمه عمود جوهرین و افشاندن تماثل مشک و عنبر از شکم‌هاشان برو و أخذ محکم کبوتر مذکور رفته عمود باذ شده از کرسی بگشاذن توراة برو تا خواند و میسری دوران کرسی بقوّة اژدهاء بزرگ زرین از عمل صخر جنّی معمول بوذه بالبدایع درش سیصد نفر خاتون و سفر نبی الله از حرم کعبه بصنعاء یمن و وصول مکتوب سلیمان بملکه سبأ بلقیس از نسل تبع بن شراحیل حمیری¹ از دست هدهد خاصّه و مشاورت مذکوره با عظماء مملکت خویش از سیصد سیزده نفر مشیر (v.47b) مشار الیه صاحب تدبیر و خیر بر امور مملکت و بعث جیوش و أجناد هر یکی حاکم برده هزار جندی بابل شجاع با نجدت و دوازده هزار قاید زیر حکم هر احدی از ایشان صد هزار دلیر و نا پسندیدن دابّه‌است حرب انگیز وزراء بی

¹ در عرائس المجالس الثعلبی شجره بلقیس چنان می‌آید: «هي بلعمة بنت شراحيل بن ذي جدان بن اليشرح بن الحارث بن قيس بن صنعاء بن سبأ بن يشجب بن يعرب بن قحطان» (ن.ك. ص. 312).

خرد و ارسال هدایا نزد سلیمان از پانصد نفر غلام بلباس جواهری¹ و حلیشان آرا ساورا اطواق و قرط را کبان خلیل مغشاة بدیاج لجامها و زینها مخلات بزر مرصع بجواهر و پانصد نفر جاریه را کبات بر رماک در زی غلمان ماه رویان یکهزار خشت از زر و نقره و تاج مکمل بزر و یاقوت مرتفع بمشک و عنبر و حقه² درشت² دره² عذرا و مهره کز سوراخ مصحوب و نفرا از اشراف منذر بن عمر و دیگری صاحب رأی بإضمار مرسله مذکوره اگر سلیمان پیغامبرست میان جواری و غلمان فرق کرده دره را سوراخ کند بوجه مستوری و در خریده دسته سلک فرماید و گفته مذکوره بمنذر اگر سلیمان بخشم نکرد پادشاهست ازو مترس و اگر بلطف و بشاشت پیش آید پیغامبرش دان و بیشتر آمدن دهد بر سلیمان بخبر دهی و فرمودن سلیمان مر جن تا از خشت زر و نقره میدانی هفت فرسنگی افراشته حولش حایط بشرفات زر و نقره آراسته بهترین دوآب بر و بحر از جوانب بسته اولاد جن از یمن و یسار ایستاده و جلوس سلیمان بر تخت و کراسی از جانبین و صفوف آرای شیطین و انس و جن و سباع و طیور و هوام بزیر انداختن قوم هدایا را از عظمت مشاهده کرده و سوراخ کردن جانورک ارضه بإشارت نبی الله حقه را بتای موی و میسر شدن رزقش از آنکه از شجر و نقب کرم سپید بخیط مهره را و پیدایی روزنش من یومئذ از میوها و معلوم گشتن از علامت غلام بشستن روی بی زدن دو دست بر یکدیگر و ازان جاریه بریختن آب اولاً از دست راست در چپ و غسل وجه آخر و مردود گشتن آن بحقارت عظیم در جنب عظمت نبوت و حوز ممالک مشارق و مغارب و آمدن بلقیس آخر الأمر بسلیمان بسلاطین اسلام و استسلام و رسیدن عرش مذکوره بیعت هشتاد ذراع بطول در هشتاد ارش عرضی بر هشتاد دسمک بلندی ببالا از زر و نقره مکمل بأنواع جواهر قولیمش از یاقوت سرخ و سبز و در و زمرد در و هفت خانه بر هر بیت بابی معلق پیش از وصولش بدعا خوانی آصف بن برخیا وزیر نبی الله پیش از ارتداد نگرش چشم بناظر از منظور عقیب رد التزامات عفریت کردی مر آوردن تحت نزدش پیش از تفرقه مجلس و نبوت کرمات اولیا بحرکت آصفی (v.48a) و میدان او مجلس آرای بصفوف جن و انس و ملوک طوایف بمقدم بلقیس و بناء صرح نسو از شیشها و استخراج آهک و وضع حمامات بإزالت موی ساق مذکوره و بحلال خفتی سلیمانی آمدن او بقولی و بروجیت بدایع ملک همدان بروایتی و تمام شدن عمارت سلحین و بینین و غمدان و صرواح و مرواح و مانندان در حدود یمن از دست شیاطین بنام بلقیس و إحاطت سلیمان بر معانی منطق مرغان بفهم مقاصد هر مصوت صوب او و غیره و تعبیر

¹ جواری

² درش

فرمایش از آواز بلبل قائم بر شجر محرک ذنب بگفتار آنک نیمه خرما و یا میوه معزول از تمره و ثمره
مجنس بتجنیس حظّ خوردم و مرا آن بس بعد ازین دنیا نا پدید باد

و از صیاح فاخته کاشکی این خلق آفریده نشدندی و ازان هدهد ای گناه کاران آمرزش
خواهند از خدایی عزّ و جلّ و ازان طوطی هر زنده مرده است و هر نو کهنه «و هذا باعتبار ما
یؤول الیه» و ازان خطاف نیکی پیش فرستید تا آنجا حاضر بآید و ازان رحمة **سبحان ربی الاعلی**
پیری سما و أرضش¹ و ازان قُمری **سبحان ربی العظیم الاعلی** و **انِ حدّاة** همه چیزها هالک است جز
حق تعالی، و ازان اسفرد² و قطا قطا گویان **إسمه العربیّ من حکایه** صوته هر که سکوت ورزید
سلیم ماند، و ازان **بِیغا وای** بر آنک دنیا هم اوست و ازان خروش خروس³ او زیاد کنند حق رانی
غافلان، و ازان کَرکس در از عمر ای پسر آدم چندانک خواهی بزه باش آخر مرگست، و ازان
عقاب آله نام سلطان طیور در دوری از مردم **إنس نام آن انس** و **أمان حاصل** و بروایتی بقولی دیگر
مسؤول و ازان **یَمام سبحان الملک الشکور سبحان الواجد الغفور** و ازان غراب **سبحان الأحد**
سبحان الفرد الصمد سبحان من لم یتخذ صاحبة ولا ولد، و اصوات باقی مرغان برین قیاس هر یکی
بتقدس معین و از آواز جانوران چندانک ازان **گاو حسبی الله** و کفی عنی رحمت حق مرا بسنده، و
ازان خر **مصرح الإسم بلاکنایه** چون شیطانرا بیند لعنت خدای عز و جل بر ستمکاران و **تاز** ستانان
باز، و ازان اسب **سبحان الملک الدیان سبحان الواحد المتان** و ازان شیر سرور دزدگان بار خدایا من
سگی هستم از سگانت مرا بر مطیعان بندگان مگمار بلکه بر کسیم مسلط فرما که ماذر و پدر
آزرده **بحقت** قائم نیست و ازان شتر **پاکا** خداوندا معبود مطلق که هیچ چشم بدو مذکور نه ای فی
الدنیا و ازان بزغ **سبحان الملک القدوس سبحان الملک الشکور فی النیافی و الغفار سبحان الملک**
باللیل و النهار **سبحان الملک باللیل و النهار**، و تسبیح و رشان بزاید مر مرگ بنا کنید برای خرابی و
ازان طاوس (v.48b) چنانک جراد همه سزا بینی و ازان طاوس مذکور رفته بروایتی بی رحم رحمت
نیاید و ازان غراب نفرین **باذ بازستان** را و ازان **باز سبحان ربی العظیم** و بحمده و ازان **درّاج الرحمن**
علی العرش استوی و ازان **رازان** چکاوک بار خدایا آل محمد را بیآموز **خطاف فاتحه** را تمام خوانده
ولا الضلین را چو قاری **برو** متمم است بخلاف **جهّال** بنی آدم

و مفتوح گشتن شهر صیدون بجزیره **بحرین** بر دست سلیمان و پیوستن جراده صاحبة الجمال
دختر ملک کافر مقتولش **برید** وی و خدمت دختر **مزبور** **نرسیده** چهل روز در **خانه** بتسکین

¹ ازضش

² اسفرد

³ خروش

سوخته دل و مشابَهت شدن سلیمان بشوم آن بر اندکی از ملک بدخول انگشتی یاقوت سبز نبشته برو لا اله لا اله محمد رسول الله بدست شیطان نمود تسلط دبر مذکوری مملکت بعدد آیام فتنه جراده وار سلیمان بتزد ماهی گیر گریختن دیوان مجلس حکم بشنیدن قرآن بسازند و افتادن خاتم از انگشترش در مغرب و رسیدن آن بسلیمان از شکم ماهی صدق شده او و رجوع سلیمان بتخت مملکت و تعذیب شیطان بجسی در صندوق آهنین انداخته تا غایت اندرون بحر و باقی مطولات از علماء راست خافی نه

و بنیاد شده حرم مقدس بر دست سلیمان نیتش تا روز زیارت کعبه و اسلام بلقیس را فتنان مذکور بوده، و شرح عمارت بیت مقدس از فن تاریخ پردازی دورادور و بناء عظیم سلیمانی تا تخریب بخت نصر باقی بعد از خرابی وی تا اوایل دین محمدی همچنان بوده در زمان عمر بن الخطاب رضی الله عنه معمور گشته امروزیه عمارت آنست

و دعوی عنقا در ابطال قضا و قدر حق نزد سلیمان و ضامن گشتن بوم آزر بدانچ گفت و نگاه داشتن بمرغ دختر مشرق داده بثنای پسر مغرب نماده در آستانه خود نا تحیر سلیمان با همدیگر در دیار جمع نشدند و عاقبت پیوستن هر دو در آستانه و حصول سفاح بقدر ازیشان و حاضر کردن سلیمان عنقا و بوم و دختر را بمجلس خود و یافت نشدن پسر با دختر آبستن لتودی و حجات آورده بسوی مغرب رفتن عنقا و بکوه دیشبه در آمدن بوم از شرمساری نا پیدا شدن بروز، بعدم بروز بمرغان سرزنش کنندگان در آنجا قصصی چو عنقاء مغرب در مغرب و مشرق و اعراب و این قدر بخلاصه بیفتاده از جمیع کافی

و مدت اقامت بلقیس در تحت حکم سلیمانی بهفت سال منحصر بود و آخر روز دوشنبه ماه ربیع الأول وفات یافته بنیت سلیمان او را زیر شهر تدمر بشام تحت حایطی دفن کرد، و تاریخ اسلام مذکوره سیزده سال پادشاهی سلیمان مقرون و عهد نکاحش بسال چهاردهم روز عاشورا مقید، و در عهد عبد الملک بن مروان (v.49a) اکابر این امت بتدمر گور بلقیس یافته در تابوتش تازه خفته دیده نام و نشان مسطور خواننده معزز دانسته اند

و نوشتن شیاطین جاذوی نیز بحیات اقتدا نه آنک آصف بن برخیا اقرار کرد که سلیمان را تعلیم داد و دفن کردن آنرا زیر مصلاء سلیمان بی ادراک شعورش بدان و بیرون آوردن دیوان مدفون سحری را از تحت مصلاش بفریفتن مردم بگفتار آنک سلیمان ایشان را بان سحر مالک شده بود و دلالت کردن دیو معین بصورتی قوی را از بنی اسرائیل بگنج نا مأکول همیشه و کاویذن جماعت زیر کرسی سلیمان را بنمودن دیو متمثل نا متمثل و دور ایستادن وی بشرط آنک اگر کتر نیابند گفتنش و علت تباعدیش الدلیل ازان حدیث که هر نزدیک آینده بکرسی می سوخت و بیرون شدن که

سحری و وسوسه اندازی شیطانی بضبط سلیمان جن و انس شیاطین و طیور را بمدفون مکتوم و معلوم و پریدن شیطان بعد إغوا و تبراً جویی علماء صلحاء بنی اسرائیل از احترام سلیمان بحرفت سحر و مقبول آمدن إلقاء شیطان نزد جهّال و سفها و أنذال و أرادل که قوم شهر مصنف این کتاب بدتر ازیشان اند بدلائل قاطعه و براهین ساطعه و روان شدن تعلم جاذوبی از جهله و سفهاء پس پشت انداختن کتب أنبیا چو اختیار شطار این امت جوانگان بی شرم علوم نا بایست نیم طبقه را بر مجلدات ضخام فنون تفاسیر متقدمان و أحادیث و فقه و أجزاء عربیات و أقسام ادبیات و دواوین دور کرانه بقلت فهم و قسوت قلب و جمود طبع از حفظ مسموعات بإحداث خطئات و ظهور علامات إدبار و شقاوت نتایج ملالت و شامت و فاش شدن ملامت بر سلیمان از قبل نابکاران و نزول ملیت خوبی بقریه بتزیت عرض پاک سلیمانی چو خوش گویی سلیم مانی غذای کباریست که بقوت بیان و زخم بنان علوم وحشی را مترحم وار از حیّی تضرّر بمحل تقیید می رسانند و بالا رفتن أعمال بدین آدم در زمان إدریس فرشتگان عیب کرده نفرین فرستاده بحق زاریدند که این عاصیان از بر گزیده است باری جلّ ذکره فرمود اگر شما را از سما بزمین فرستاده در نفرستان از نشاتم که دریشان ترکیب کردیم مانند کردارشان کنید ملایکه از نا فرمانی تیرا جست بأمر حق

حاروت عزری نامم و ماروت صرابا ایسم و عزرائیل با مغیر ویا معبر بر زمین فروذ آمده چو شهوت بنی آدم دریشان مرکب شده از حق تعالی بحکم میان مردم و نھی از شرک و قتل بنا حق و زنا و می خوردن فرموده گشته عزرائیل بافتادن شهوت در دلش از حق إذالت خواسته إجابت یافته بسما پیوسته چهل سال در یک سجده بوذ آنک سر بر گرفته همیشه در شرم مانده (v.49b) دو دیگر در دعوی ثابت مانده بروز میان خلق حکم کنان شب بذکر اسم اعظم باآسمان رفته بعد ماهی زهره خوبترین زنان از اهل فارس ملکه شهر خود نزدشان بخصومت رسیده بأول دیدار مذکوران را دل ربوذه بفتنه رفته خلوت خواسته زن إجابت نکرده روز دوم باز آمده مراودت صورت بسته ابا مجدّد شده زن ازیشان عبادت بیت حاضر و قتل نفس و شرب خمر بشرط جماع جسسته ایشان از همه همه اعراض نموده بر زن روز ثالث با قدحی خمر آمده میل مذکوران تجدد یافته معروض دونیه بگفت آمده ایشان بشرب خمر را کم از شرک و قتل دیده می خورده زنا کرده بوقت فراغ شخصی بریشان مطلع بر دستشان بقتل رفته آنکه بصنم سجود کردند و بخبر پیش از وقاع زهره تمکین جماع بتعلیم اسم اعظم مصعد شخص بسما تعلیق کرده یکی بترس حق روا ندیده دوم بکثرت رحمت حق معتضد شده یارش را فریفته هر دو مذکوره را خواسته آموخت زهره بسما پیوسته ستاره گشته پیارسی بناهید و بنبطی ساخت نامور شده شب هاروت و ماروت صعود کرده پرها باری¹ نداده

¹ یاری

حال دانسته برادریش آمده قصّه گفته وی را شفیع انداخته مذکوران بشفاعت او میان عذاب دنیا و آخرت مخیران گشته عقوبت دنیا را بقلّت زمانش گزیده در چاه بابل که بالاتر درین کتاب بزمین ادریس ضمّ کرده ذکر رفته است بر زدی چشمان و سیاهی پوستها معلّقان بشعور از قلب شعور مکبلان بیند گرانبار از اقدام تا بنِ رانها آویخته شدگان بسرنگونی وظیفه خوران از تازه ناهاء آهنین هر روز بمقدار معین معذب گشته بتشنگی گرفتاران شده میان زبانه‌اشان و آب غیر چهار انگشته حایل مانعی نه و در حقیقت وجود سحر احادیث و اخبار و حکایات بسیار واقع و ماهیتش در قسم اصول دین آخر این کتاب مذکور و سر چشمه تعلم جاذویی جز بابل نه و هر که آنجا رفته از هاروت و ماروت تعلیم سحر خواهد تا ایشان از فتنه بوذن خویش امتحان خلق بمصلحت خفیه عن الناس و نسی طالب از کفر فصل پردازند ممکن نیست که آفریده را چیزی آموزند و جبرئیل و مصطفی صلی الله علیهما افضل السلم قضیه این دو فرشته یاد کرده زماشاء بزاری و نزاری گریسته از مکر پوشیده حق جلّ و علا ترسیدند تا از حضرت غفاری امان نامه مطلق بدیشان ورود نیافت که همچو هاروت و ماروت گرفتاران نخواهند شدن ناله و گریه‌شان آرام نگرفت

نوادر اخبار سلیمانی از مشاهدت مداین کوه قاف و امصار شرق و غرب و هدایت بت پرستان و إحاطت ببقایاء عمارات شیشی پس مانده طوفان نوحی و دیده تئین محیط عالم و حشر لشکرکشان¹ بمثال ابرهه هایل و اعاجیب (v.50a) تمامی غراب و إحصاء اُنبیه عاد اولی و حکایت پردازی با کرکس بدیع الأعلام و آوردن دو دانه مروارید از قعر بحر محیط هر یکی را طول و عرض میل در میل بمعاونت هفتاد دیو غواص و مقرر داشتن وادی سبأ بر سگانس گپیگان ممسوخان از یهود بنی اسرائیل باعثد سبت عقیب طلب ایشان و إقرار آوری مذکوران بشریعت موسی و احترام روز شنبه و ملازمت خضر بن² ملکان در سفر و باقی عظمت دراز نای دارذ و در گونه تاریخ این قدر کافی

و مع الجمله این سلیمان عظیم منزلت سپید پوست تناور نوردار خوب چهره بسیار موی بیاض پوش خشوع نوش تواضع پیشه و مساکین دوست مشیر و مشار پذیر در اکثر امور بقلّت سنّ و وفور علم و عقل بهترین نوزده گانه پسران بر والد مملکت بسیر پرنده بسیزده سالگی تا انتهای اجل موعود بسا کارها عظیم پرداخته مملکت عقبی را بمعدلت دنیا مالک گشت و در تمامی شصت سالگی خبر مرگ خود از درخت رسته بر در مسجد اقصی بامداد آن شنیده بقبه آبگینه در آمده عبادت کنان آنجا وفات یافته دیوان عمّال را اتمامی سالی دیگر که عمارت بیت مقدس بدان تاریخ مکمل گشت

¹ لشکر شکان

² حصّین

از وفات سلیمان¹ خبر نبود² زیرا که غیب نمی‌دانند و هر که ایشانرا بدانند غیب منسوب کند کافر مطلق است و مدّت³ ملک سلیمان بچهل سال مقرون و ابتداء عمارت بیت مقدس بعد از مملکتش بچهار سال موسوم

و بعد از پسرش ایبا بن رحعیم⁴ و اما داود موافق نام جدّ ملک شده سه سال پایید و بعد از او پسرش ایلبا بن ایبا⁵ مرد صالح لنگ بعرق النّسا گرفتار ملک گشته و بضعف مسبوب⁶ بوذه، روح پادشاه هند بلشکر عظیم از طرف دریا قصد بلاد او کرده بفرمان حق فرشتگان کشتیها بریشان غرق فرموده بنی اسرائیل را رهانیده چند آنکه دشمن آمدی ظفر نیافتی چون بنو اسرائیل ظلم کردند بخت نصر بریشان مسلط گشت چنانک خواهی شنیدن ان شاء الله تعالی

و اشعیا پیغامبر علیه السّلام بن أمضیا صاحب دعوت است در بنی اسرائیل پیش از مبعث زکریا و یحیی و عیسی علیهم السلام و التحایا و ملک زمانش صدیقه صالح بود و بذو پیرو سنحاریب⁶ ششصد هزار علم افراشته بالا توان و لشکر کشان از بابل بشام آمده همه بنی اسرائیل بترسیدن حق تعالی اشعیا را آگاه فرمود که ملک صدیقه را أجل مرگ رسید وصیت کند ملک صدیقه باشعیا زاریده بدعاء مستجابش پانزده سال دیگر بر عمر مقدّر وی فزونی ارزانی گشته بتضرع یک سپه بی وقت تمامت لشکر اعدا غیر سنحاریب و چهار نفر دیگر بیارگی بی محاربت مردند ملک صدیقه سنحاریب⁷ را بإشارت اشعیا نواخته بإعزاز سوی بابل گسیل کرده او آنجا رسیده هفده سال حکومت سپرده (v.50b) وفات یافته پسر پسرش بخت نصر بعد از وی بورزش⁸ نیک حکم رانده در آن وهلت بنو اسرائیل بظلم و فساد مشغول گشته همدیگر را کشته اشعیا پیغامبر پیغامبر عالی مطول الهی را مشتمل بر تخویف و نصایح بسیار و استبدال شرار بنی اسرائیل بنیکان اّمّت محمد صلی الله علیه و سلّم و ایشباع مدایح مصطفوی و علماء آخر زمان رسانیده قابلیت نیافته از قصدشان گریخته بدرخت مجوف در آمده بدلالت شیطان قوم رسیده درخت را باره باره پاره کرده در میان اشعیا بدو نیم بریده شده بدرجه شهادت رسید صلی الله علیه

1 سلیمان

2 نبو

3 مدب

4 در عرائس المجالس التعلی این نام به «آفیا بن رحعیم» می‌گذرد (ن.ک. ص. 328).

5 در عرائس المجالس التعلی این نام به «أسا بن آفیا» می‌گذرد (ن.ک. ص. 328).

6 سنحاریب

7 سنحاریب

8 بورزش

و ارمیا پیغامبر یعنی خضر علیه السلام نامش از اول ارمیا قصهٔ کیفیت مفارقتش از پدر مذکور رفته بعد از قتل اشعیا پیغامبر بر بنی اسرائیل مبعوث شده ملک زمانش ناشیه پادشاه صالح بعد ملک صدیقه بوی گرویده بحضور ملک ارمیا خضر بلهام حق خطبهٔ معتبر پر نصایح و تحویف بر قوم خوانده بآمدن اولاد یافت بن نوح یعنی لشکر انبوه مهلک بنی اسرائیل با بخت نصر آینده از بابل ترسانید ملک از اخبار ارمیا زاریده بدیدن تضرع وی ارمیا جامه بر خود چاک کنان خاک بر سر کرده خاکستر گسترده نالان بلا را رفع کرده سه سال ارمیا و ملک بامن در امان حق بوذده بعد از قوم بفساد رفته فرشته بصورت آدمی فتوی جوی دو نوبت آمده استغنا جزاء قاطع الرحم جواب ستده نوبت¹ سوم شکایت تازه کرده فی الحال که از ارمیا خضر بخشم این لفظ بیرون آمد که اگر حاکم توی هر چه خواهی کن تا کن فیکون گفتن آتش سماوی فرود آمده هفت دراز ابواب قدس سوزانیده بخت نصر عقیب آن مصحوب شش هزار علم بلشکر انبوه بقدس رسید و پیش از آمدن بخت نصر حالی که ارمیا دانست که فتوی جوی آدمی شکل فرشته بوده است آلفت بریده از میان خلق بریده بوخوش پیوست و از آنکه از مردم نا پدید است و بغیر از اولیا کس وی را واصل نه

و این بخت نصر حامل درویش بوذده در اصل فرزند بیوه زن از ارض بابل بخواب عجیب اسرائیلی بدین مرتبه رسیده حجتها بصاحب خواب در امان دهی داده از طرف صیحون ملک بابل صاحب ششصد هزار علم مذکور که نزدیک قدس نازل بود مصحوب چهار هزار سوار بدیدبانی آمده از قدس تجسس کنان برده برده بلشکر آمده صیحون را مرده یافته باجماع عصا کر ملک گشته بقدس باستقلال در آمده پیری کلامهائ لشکریان قدس را خاک بر کرده از بلاد قدس هفتاد هزار کوذک خالص اصلی اسرائیلی از میانه سبایاء خرد و بزُرگ و اختیار اختیار کرده مملوک زیر (v.51a) قهرش مقسوم داشته هر یک را چهار نفر رسید و دانیال و حنانيا² و عزازیا³ و میشائیل ازیشان معدود و از جمله اسیران هفت هزار از اهل بیت داود و یازده هزار از فرزندان یوسف و بنیامین و هشت هزار از سبط لاوی بن یعقوب و چهار هزار از فرزندان روبیل و لاوی اولاد یعقوب و باقی بنی اسرائیل هم ذریت یعقوبی و این واقعه اولی بر قدس بسبب ظلم ایشان نازل و چون بخت نصر مصحوب پسر جالوت غیر جالوت اول مقتول داود و دانیال و دیگر پیغامبر زادگان بابل رفته بجای صیحون مرده در شام صحابین را ملک عراق یافته نیابت وی موسوم شد و مُلک بنی اسرائیل بعد از واقعه (دفعه) اولی در شام آرام گرفته ملک را برادر دخترش را نکاح

¹ بوبت

² حایا

³ عرآریا

کردن هوس شُدَه یحیی پیغامبر ازان نمی کرده بفتنه مادر دوختر سر یحیی برینده ملک آورده از سر مبارک سر یحیی همین سخن آمدی که ترا حلال نیست از زهیر با برابر برج شهر بر سر مبارک یحیی چندانک خاک ریختند خون بسته نشد این خبر را بعراق صحابین شنیده بخت نصر را بدانش پیشین که در آسیر وی بری بیت مقدس داشت بلشکر عظیم فرستاد و او محاصرت قدس کرده ظفر نیافته از قحط طعام عودت خواست پیر زنی تعلیم داد که بخت نصر لشکر را چهار بخش کرده برابر برجها ایستاده سوی آسمان نالیده گفتند ای بار خدائوندا بحق خون یحیی شهر را بر ما بگشای فی الحال باروها بر روها فرود افتاده بیت مقدس در آمده تا هفتاد هزار کس نکشت خون یحیی آرام نگرفت و بخت نصر تورا را سوزانیده بمسجد اقصی که مردار افکندی یکساله خراج بذو بخشیده بقایاء بزرگان بنی اسرائیل را درین نوبت دوم سته ببا بل رفته صحابین را مرده یافته خود باستقلال پادشاه شده

دانیال را علیه السلام سبب خوابی که دید و معبر می طلبید بتعریف سحان دوست دانیالی
 بمثال سرایی یوسفی علی الفور نه همچو سرایی بعد البضع پیش خود آورده بنا کردن سجده بوی برو اعتراض کرده دلیل امتناع از سجود بنی آدم وحدانیت باری سبحانه و تعالی شنیده پسندیده داشته صورت خواب و تعبیر هر دوانه از دانیال شنوده سُتُوذَه آور مرقب خود گردانیده مجوس حسد برده دانیال را بناخوردن کشته ایشان و بی إلتقانی بتان متهم کرده بخت نصر او را با پنج بنی اسرائیل در شکاف بغل انداخته شیر بریشان گماشت تا هلاک کند روز دوم حاضر شده هفت کس نشسته دید شیر را بیچاره محکوم یافته شش مسخوطان را دانسته هفتمشان فرشته بوذ بخت نصر همان ساعت بلطمه مُلک از صورت انسانی مسخ شده هفت سال مدتی کرکس سلطان مرغان زمانی گاو (v.51b) ملک چهار پایان انسی رفتی شیر شاه ددگان وحشی و عقل و دل بر قرار بشری بدون قرین یاد خرس می گشت عقیب هفت ساله بصورت مردم آمده دانیال و أصحابش را بزی اکرام کرده باز مجوس حسد برده گفتند که دانیال در خمر خواری از شاشیدن بسیار خود را مالک نیست سبب مغبونی بنیه جباریه بخت نصر بواب را گفت هر که امشب أول بشاشیدن بیرون رود بطبر زینش زده کسی اگر نیز گوید که من بخت نصرم بتقدیر حق آن شب در خمر دانیال را شاهه صلبه نکرده أول بیرون آینده بیول بخت نصر بود در شب تاریک بواب طبر زین کشنده حمله برده وی گفت من بخت نصرم بواب بقولش إلتفات نکرده بمحکمی¹ سپارش أول بکشتن و بخت نصر را بیک هزار و پانصد سال رسیده علما در إسلامش اختلاف دارند بعضی ایمانش قایل اند بدلیل اکرام دانیال و بعضی دیگر بضرده قول معتقدان

¹ بمحکومی

بعد از بخت نصر پسرش بلسطاس¹ ملک شده اوانی و مطبخ آلت بیت المقدس را از خزانه بخت نصر بدر آورده بگوشت خوگ ملوث کرده دانیال را از پیش خود بر آمده روزی تجیه بی زند و ساعد از غیب شخصی دیده دانیال را پیش آورده مکتوب کفی را داد خواندن دانیال تفسیر مفهومی را بھلاک ملک و فرزندش در اندک زمانی بر دست دشمنی قاهر کرده بی کما بیش عما قریب چنان واقع گشت که فرمود و دانیال در ارض بابل مانده بشهر سوس وفات یافت

و أبو موسی اشعری در زمان عمر رضی الله عنه سوس را گشوده درون سنگ حوض شکل شخصی بزرگ و دراز قد پیچیده در کفنهاء حریرها بزر بافته یافته تعجب کرده بعمر مکتوب نوشته بر جسد عمر از همه صحابه² جواب نیافته امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه فرمود که او دانیال حکیم است [نبی] غیر مرسل صاحب بخت نصر و نامه بأشعری نوشتند تا او را کفنی دیگر بر حریر قدیم بتجدید پیچیده نماز برو گزارده جوی سوس را بطرفی برین درون گور کاویزه در آنجا دفن کرده آب را بر سرش روان کردند تا دست کس بران نرسد و تمامت بلاد عراق را استسقا و استشفای مرقد وی مستفاد علیه الصلوة و السلام،

و أستاذ إمام ثعالبي رحمه الله عليه عذر خواهانه می فرماید که در ذکر غزا بخت نصر بنی اسرائیل را گاه قتلشان اشعیا پیغامبر را در عهد ارمیا بنوبت وقعه اولی هیچ خلاف نیست اما با ذکر قصه پردازان تخریب بیت مقدس و قهر بنی اسرائیل را بوقت قتل یحیی بر دست بخت نصر مذکور خطا و غلطست چه از عهد ارمیا و تخریب بیت مقدس بردست (v.52a) بخت نصر تا ولادت یحیی بن زکریا علیهما السلام چهار صد و شصت و یک² سال است جهت آنک میان خرابه بیت مقدس بر دست بخت نصر و معمور شدنش هفتاد سال و از عمارتش تا ظهور سکندر بر بیت مقدس آمیختن ملک آن بمملکت خود هشتاد هشت سال و از مملکت سکندر تا موت یحیی سیصد و سه سال

و خبر درست آنست که بنی اسرائیل بعد از خرابی بیت مقدس بر دست بخت نصر و معموری شام و هلاکی عزیز³ بتکذیب و قتل انبیا مشغولان بوزه آخرین رسل زکریا و عیسی و یحیی از بیت آل داود بوزه زکریا وفات یافته یحیی کشته شده عیسی بر آسمان رفت و بروایت چون زکریا را کشتند ملک حردوس⁴ از بابل لشکر کشیده بشام در آمده بیرون قدس نزول کرده صاحب قتلش

¹ در عرائس المجالس الثعلبي این نام به «فلسطاس» می گذرد (ن.ک. ص. 340).

² چهار صد و شش صد یک

³ در عرائس المجالس الثعلبي این نام به «عزیر» می گذرد (ن.ک. ص. 342)

⁴ در عرائس المجالس الثعلبي این نام به «کردوس» می گذرد (ن.ک. ص. 342).

بیرو زادن¹ را اندرون بیت مقدس فرستاد تا چندان مردم کشد که خون ایشان بمثال جویبار بذر رسید او بشهر در آمده بقربانگاه استاده خون یحیی را جوشیده دید پرسید که این کشته کیست اول راست جواب ندادند بنام گناه کاری دروغ یافتند و او هزاران کشته آخر بسوگند دهی بذو گفتند که خون مرئی ازان یحیی است که هینا در امر و نهی شرعیش کشتند و از ششصد سال باز خونش برین بیت بی قرار قرار قرار بیرو زادن حالی بسجده رفته گریسته ایمان آورده شمشیر بر گرفته محبوسان حردوس را آزاد کرده چهار پایان بسیار کشته بر خون روان آن تنهائ کشتگان پیشین را بخون آمیخته همروان خون تا آبدان بحردوس رسیده همه را خون آدمیان پنداشته ترک قتل گفته ببا بل باز گشت

پس وقعه اول ازان بخت نصر بوذه ثانی بحرب حردوس منسوب بعد ازان ملک شام بیونان روم تعلق گرفته عقیب قوت یابی بنی اسرائیل و ظهور ظلمشان ملک بلطوس بن استبانوس² رومی شام را خراب کرده بعده ز آن حق تعالی مُلک را از ایشان انتزاع فرموده بخراج گزاری و بیچارگی زیر قهر ملوک خارج بوذه بیت مقدس تا عهد عمر خراب مانده در زمان فاروقی رضی الله عنه بر مسلمانان عمارت کردند

و هر چه مطالعان تواریخ و سیر در فصل قصه دانیال آوردند راستست و از کتب تفاسیر و سیر و قصص منقول اما بیاید دانست که دو گانه دانیال آمده اند که اکبر بزرگتر آدم دوم هم از نسل وی اصغر کوچکتر دانیال اکبر اول خراب دید که خرابی بر بیت مقدس بر دست کوچکی باشد که او از زن بذ کاره در بابل زاید ازان خراب ترسیده از بیت مقدس بابل رفته بعد طلب بسیار بخت نصر را مجهولی و درویشی یافته او را دانیال زر داذ و جامه پوشانده بخرابی که دیدند و بشارت رسانیده ازو عهد گرفت کچون بیت مقدس را ید فرزندان و قوم وی را منع بگرداند بعد ازان دانیال اکبر مذکور وفات یافته بنو اسرائیل اشعیا را یا (v.52b) زکریا را علیها السلام ملک سنحاریب بخت نصر را از قتل حردوس³ لشکر ساخته مصحوب عساکیر بخراب کردن بیت مقدس فرستاد و از دست وی در آنها صادر شد که درین کتاب نوشته شد و از اسیران بنی اسرائیل که بخت نصر از بیت مقدس ببا بل برد عزیز و آرمیا و دانیال اصغر معدودان و بروایت دیگر بخت نصر بیت مقدس بھمن بن اسفندیار بن یستاسف بن [لھراسف] که یکھزار اسب فرستاد مع الجملة با بخت نصر دانیال

¹ در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «بنورا زادن» می گذرد (ن.ک. ص. 342).

² در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «بلطوس بن اسنابوس» می گذرد (ن.ک. ص. 343).

³ حردس

أصغر از اولاد دانیال اکبر است¹ و مردم بی سرمایه از دو دانیال اصغر را دانسته از اکبر فراغت دارند چنانکه از دو لقمان یکی را می دانند بس و از دو نمرود غیر یک نمی دانند

و شخص گذر کننده بر شهر مقدس² و یا ارض مقدسه و یا سالمآباد و یا دیر سائرآباد³ و یا دیر هرقل و یا قرية العنب بدو فرسنگ از بیت الملک، اما عزیز⁴ پیغامبرست علیه السلم بن شرحیا و اما ارمیا خضر مذکور و مع الاختلاف در مرور این مار بر بقعه مذکور بعد تخریب بخت نصر و رجوعش سوی بابل مصحوب سبایا، با حمار مرکوب خود و عصیر عنبی در کوزه و سلّه انجیر و اشک ریزی بر خرابی آن و تعجب طبیعی نه إنکاری بحدوث عمارت مستأنف و بستن حمار برسن بدخول در و سن و انتزاع روح وی درون خواب صد ساله و اماتت حمار مربوط و بوذن شیر و تین بحال مضبوط و غفلت چشمان ازو بوقت چاشت و باز داشت دذگان و مرغان از گوشت خورش و آمدن ملک پارس قوسل⁵ بعد از هفتاد سال نیم بعمارت بیت مقدس و ایلیا بینه از اول و اتمام معموریش بر دست صد هزار قهرمان با هر یک سه هزار عامل درست مدت سه سال⁶، تمامی صد سال مذکور و هلاکی بخت نصر ابناء ایام عمارت در بابل حسب المذکور و دخول حیوة اولاً عظام و انتظام امر شبیه بنام در قالب تمام باحیاء محیی علام و زندگی حمار از حمار حمام

و استحضاء⁷ عزیز بر جمیع توره عقیب گذر عامه قرا وطن مرده صد ساله بتیقن خواب یک روزه و یا بعضاش و بقاء نشانه و جوانی بر عزیز «لَابِثَ مَعْمًا لَا بَثَّ لَهُ وَلَا شَكْوَى» و شیخوخت اولاد و احماد وی ایام مکث و تعجب مادر بیچاره عمیماً از داهیة دهیا و مبتلاة زمانت از غیر و عبر زمانه و زوال استغراب مذکوره بیزالت مرض و عمی از دعاء عزیز نا معمی و قیام عزیز صوام قوام نوام مقام دلالت بر حقیقت حشر و نشر و انتهاء اعتماد بنی اسرائیل بتصدیق عزیز باحاطت نظرات بر خاک کتفش و خونده شدن جمیع توراة از ظهر قلب عزیز عقیب طریان نسیان توراة مر جمله علماء بنی اسرائیل بشوم معاصی و مقابلگی (v.53a) نسخه مستخرج از شواهد جبال قدس مبارک

¹ اسب

² و شخص گذر کننده (خارج بوذه بیت مقدس تا عهد عمر خراب بمانده در زمان فاروقی رضی الله عنه مسلمانان عمارت کردند) بر شهر مقدس

[عبارہ درون پاراتر کہ قبلاً ہم گذاشته بود، احتمالاً از طرف ناسخ دوبارہ نوشتہ شد، ولی بعداً متوجہ شدہ و رویش خط کشیدہ شدہ بود. بہ این سبب ما ہم این عبارہ را دادن بہ طور پاورق مناسب دیدیم.]

³ و یا سالمآباد بر سارباد

⁴ در عرائس المجالس الثعلبي این نام بہ «عزیر» می گذرد (ن.ک. ص. 343).

⁵ در عرائس المجالس الثعلبي این نام بہ «یوشک» می گذرد (ن.ک. ص. 344).

⁶ در عرائس المجالس الثعلبي این مدت بہ «ثلاثین سنۃ» می گذرد (ن.ک. ص. 344).

⁷ استحضاء

بقرآت مذکور بی خرم سورة و آیت و کلمه و حرف و باز آوری بفرمودی حافظی فراموش کرده بی هنران از قول یهودی هدایت بابتلاء عزیز از مرتبه نبوت بمقام نبوت و باقی لطایف عزیزی مورخان و اقصایص خونان را هیچ شکی نیست

و آمدن بخت نصر بغزو بلاد عرب و انتقام کشی ازیشان سبب معاصی بی توبه بلهام غیور منتقم بقتل و سبی¹ و معاونت ملائیکه در افناء طغاة بلدان عموماً و جفاة و متمردان شهر حضوراً از بلاد یمن قاتلان پیغامبرشان چنانک در صدره² سورة انبیا بآیت «وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ²» مذکورست خصوصاً و وصلت حق مر برخیا یار بخت نصر بحفظ خاندان معد بن عدنان بیوذن سید عالم محمد رسول الله صلی الله علیه و سلم در پشت او مستودع و وطن گرفتن اسیران عرب در بلاد عراق بپاسکان بخت نصر بدو شهر بنا کرده ایشان انبار و حیره از مورخان مخفی نه

و صفت بیت مقدس مبارک زمین محفوف بأشجار و ثمار و میاه نازل تمامت آباء شیرین دنیا از آسمان زیر صخره مقدس قائم بر نخل بهشتی رسته بر جویباری از انهار جنت ایستاده بران نهر آسیه بنت مراحم³ و مریم دختر عمران بمصلحت نظم زیور بهشتیان در رسته⁴ روز قیامت داود مدتی در فلسطین میان نسل ابرهیم بوذه از بسیاری هر روزه اشان شگفت داشته خواست که عدد بنی اسرائیل را احاطت کند نقبا و عرفا بشمردن رؤوس فرستاده ایشان زمانی شمرده از عدد عجز آورده حق تعالی بدو فرمود می دانی که روز حکمم بپذرت ابرهیم بقربان کردن پسر مطیعیش بتصدیق فرمانم مژده دادمش بذانک ذریت وی از عدد ستارگان بیش شده حساب از حساب عددشان قاصر مانند و بذانک اسرائیلیان قابل تعدید نیستند و بسوگند ببلاشان گرفتاری می کنم تا شماره همگان باندکی بکثرتشان تعجب نیادی اکنون اختیار کنید ابتلاء ما را میان گرسنگی و قحط سه ساله و اما بمسلطی دشمنان سه ماه ویا بمرگ ویا سه روزه داود بنی اسرائیل را گرد آورده امور ثلثه عرض داده ایشان بدو امر قحط و تسلیط اعدای رضا نداده بمرگ گردن نهاده بامر داود همه شان باغتسال بی تحیظ تحنیط کرده کفنها پوشیده بصعید عرضه بیت مقدس پیش از بناء مسجدش بیرون آمده اقربا و اهل جمع کرده فرمود تا بحق جل و علا نالیده زاریده رحمت خواستند طاعون بر طاعون فرود آمده در یک شبانروز ألوف نا معلوم عدد تا حدی بمرد که دفن شان بدو ماه بچهل میسر شد روز دوم داود بسجده رفته گفت بار خدایا بگناه من بنی اسرائیل را معذب مفرما باری تعالی اجابت دعا فرموده مرگ باز گشته ملایکه شمشیرها برهنه در نیامها کنان بدو آمده (v.53b) در نردبان در

¹ سبی

² سورة الانبیاء، 11/21.

³ در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «آسیه بنت مراحم» می گذرد (ن.ک. ص. 307؛ نیز ن.ک. 167).

⁴ رشته

زیرین از صخره سوی آسمان بالا رفته داود بنی اسرائیل گفت حق جل و علی بر شما منت نهاده رحمت کرد تجدید شکرش لازم شمرده برین مسجد بنا باید کرد

پس داود بنا آغاز کرده در ابتداء بنیاد مرد صالح درویش بازمایش اخلاصشان در توبه آمده بنی اسرائیل گفت مرا درین موضع جای هست و محتاجم و شما را محرومی من روا نه جوابش دادند که ای عزیز بنی اسرائیل را درینجا حق پیدااست با ما بخل موزر گفت من حق خود می دانم و شما نمی شناسید بعد مقابله بسیار داود آمده خلیفه الله از صد گوسفند تا صد گاو و تا صد شتر گرفته او را رضی نگشته آخر پیری چهار دیوار ماندش زیتون و نخل و عنب آنکه بمشحونی دیوار بلند بر آورده پر زر یا بنقره داود بیها متعهد شده مرد بقوم گفت آمرزش حق مر یک محرم نزدم بر ازین اموال من شما را آزمودم که ترک دنیا و طلب آخرت دارید یا نه آنکه داود بعد یازده سال از ملکش آغاز بناء بیت مقدس کرده باختیار خیار بنی اسرائیل سنگها بر دوش نقل کنان بقدر مرد آورده حق جل بوحی بذو گفت از آنکه تو خون آدمی ریخته بنیاد مرا خراب می کنی بناء مسجد از تو نیاید فرزندان سلیمان سلیم از قتل تمام کند بنا تمامی خلق درش نماز گزارده

بعد داود سلیمان مأمور بوصیتش جن و انس و شیاطین را لایق طاقت کار فرموده دیوار پری بتحصیل مرمر و اظهار معادنش فرستاده شهر را بر خام و سنگها پهن بدوازده ربض بنا کرده در هر ربضی سبطی از اسباط اثنی عشریه نزول داده بعد تمامی مدینه بناء مسجد پرداخته شیاطین را زمره زمره با استخراج زر و نقره و یاقوت از معادن و گروهی غواصان را باخراج انواع در از دریا و فریقی بقلع جواهر و احجار از اماکن و جماعتی باوردن مشک و عنبر و جمله بویهای خوش از جایهای خوش فرستاده از مطلوبات اشیاء نامحیی¹ آمده آنکه صنایع را حاضر کرده برایشیدن سنگها و ناحتها ساختن باصلاح جواهر و سوراخ کردن یواقیت و لالی حکم فرموده احجار و جواهر از درشتی بر دست پیشه کاران آوار سخت داده سلیمان کراهیت آورده از جن حیلت تسکین آواز سنگ خواسته ایشان علم آن را بعفریت صخر جنی حواله کرده سلیمان بانگشتریش مهر آهنین درخشان چو برق خاطف رام کننده دیوان و پریان از بر و بحر باوّل لقیه زده مصحوب جنی فرستاده قاصد او را در حزیره بحر یافته باوّل نظر بر مهر از ترس نزدیک تلف گشته مستصحب رسل شتابان بر سلیمان در آمده نبی الله از رسولان چیزهه صادر شده را از صخر پرسیده گفتند وی در راه فی بعض الأوقات بر مردم می خندید سلیمان بذو فرمود که بتمرد از خدمتم غایب بوذنت بس نبود که بر مرد و بخندی صخر جواب داد که خندهام از تعجب بود بر آنچه در راه شنیدم (v.54a) و دیدم سلیمان فرمود چه دیدی گفت شخصی دیدم با استر و سبوی بقضاء حاجت نشسته استر را بسبو

¹ محصور

بسته استر رمیده جرّه را جرّ کنان بشکست از احمقیش خندیدم که چون ندانست که استر سبوی نتواند باز گرفتن از گریز و بر شخصی دیگر گذشتم از کفشگری کفش می جست بشرط داشت چهار ساله از مرگ ناگهان غافل بوزه بغفلتش خنده زدم و بر پیره زنی فال گویند رسیدم مردم را از غیب آسمانی خبر می داد و از مال شخصی که وقتی بحضورم در جای بالینش دفن کرده بود نادان بر جهلش بخندیدم و یکی را دیدم در بعض بلاد در زمان پیشین دردی داشته پیاز خورده اتفاقاً صحت یافته طبیب بزور شده تمامت بیماران را باکل پیاز در زمان می نموده زیان ندارد همی گفتی و ضررش بدماغ واصل بر پیشه بی اصالت وی همی خندیدم و ببعضی بازارها رسیده دیدم که شیر بهترین داروها بکیل شده فلفل زهر قاتل را بوزن می فروشند بران نیز خندیدم و قومی را دیدم نشسته بزاری از حق رحمت می خواهند ایشان إجابت نیافته بر خاسته رفته گروه دیگر آمده نشسته بی طلب مرحمت مغفرت بر ایشان فرمود آمده طالبان پیشین محرومان مانده بقضا و قدر خنده آوردم سلیمان از وجیزی نرم کننده جواهر تراشیده طلبیده جواب داد که سنگ سپید شیر رنگ سامور نام می شناسم اما معدنش نمی داند و از مرغان غیر عقاب نداند سلیمان بتعلیم صخر عقابی را با بچگان در صندوقی کرده شبانروزی آنجا شبان داشته آنکه عقاب را تنها پرانیده بچگان درش مانده عقاب رفته حجر سامور بعد شبانروز آورده صندوق را بدان سوراخ کرده بیچگان رسید سلیمان مصحوب عقاب جماعتی از جن فرستاد مقدار پسندگی استعمال در اینکارها آورده و تراشیدن أحجار بی آواز دهی ممل سهل نمود و آنسبت سنگ گرانیهاء نیافت مستعمل در نفس جواهر و سوراخ کردنش تا امروز آنکه سلیمان مسجد را برخام سپید و زرد و سبز بنا کرده ستونها با شیاطین المها صاف¹ ایستانیده بألواح جواهر مسقف گردانیده زیر را بتختهاء پیروزه مفرش ساخته ماندش در روی زمین بزیبایی و خوبی نبوده بتاریکی چو مهتاب شب بدر نو زدهان بوزه

پس از فراغ بنا سلیمان أخبار بنی اسرائیل جمع آورده خبرشان داد که مسجد را خالص بسوی حق ساخته است و روز تمایش بقربان چهار صد هزار گوسفند و بیست پنجهزار گاو معلوف فریه و دو هزار شتر عیدی گرفت که مثلش أعظم منه و أكثر طعمه کس ندید و نشنید و بمسجد متصل خانه ساخت دیوارهاش بسبزی اندوده مصیقل کرده چون پرهیزکار آمدی خیال خود را در آن حایط سپید دیده فاسق را بعکس عکس خیالش سیاه نموده بسیاران از بدان بدان سبب از فجور و فساد و خبائث و خیانت (v.54b) و جنایت و جبایت حرام باز ایستادید و بر گوشه از کوشهء از کوشهء مسجد عصاء آبنوسین نصیب کرده هر که از اولاد آنیا بران دست ساییدی مسش بروزیان نداشته غیرشان را در سوذن دستها بسوختن و بعد از بناء بیت مقدس بر صخره قربانها کرده بزاری و نزاری

¹ در عرائس المجالس الثعلبی این عباره به «المها الصافی» می گذرد (ن.ک. ص. 310).

و بیزاری از کبر و نخوت حق را جلّ و علا تحمیدات و دعوات بسیار بر خواننده از حضرت ألوهیت در خواست نام که درش دو رکعت نماز گزارد بإخلاص از کنه‌ها مانند نوزاده از مادر بیرون آید و داخل توبه جوی بقبول توبه و ترسیده بامن و امان و بیمار بشفا و تیمار و درونش بتوانگری باومید استوار سزاوار گردد آن که گفت اگر بنام پیام برت مقبول افتاد علامت قبول اظهار فرما فی الحال از آسمان آتش فروز آمده شد آفاق کرده بین مشرق و مغرب¹ فرا گرفته کردنی ازان نار دراز شده قربان را² بر گرفته باسمان برده مقبول آن معلوم عالمیان گشت و بیت مقدس ببناء سلیمانی قائم بوده بعد تخریب بخت نصر بأزمان عمر بن الخطاب رضی الله عنه خراب مانده در آیامش اهل اسلام بناء امروزیه را چنانکه درین کتاب داخل باب قصه سلیمانی علیه السلام مذکور گشت بإتمام و اكمال رسانیدند عظمه الله و شرفه مع الکعبة و مسجد المدينة المصطفویة الی قیام الساعة و الساعة القیامة ن و آوردن بخت نصر کرسی سلیمانی را بأنطاقیه تا بران نشیند و زدن شیر مطلسم زرین بر ساقش بدست راست و شکست³ شدن دو پای وی با شدّه ضربه⁴ اسد بتحرّی اسد بشوم نادانی صاعد نا مساعد بعد علم صعود با صعود و محمول بخت نصر بعد ازان برنج لنگیدن موجع تا گاه وفاتش و ماندن کرسی در أنطاقیه تا منهزمی خلیفه بخت نصر و أنطاقیان بر دست کداس بن سلاس⁵ از ملوک شام و بردن وی تخت را بیت مقدس و منتفع نگشتن پادشاهان بجلوس بران و نه بتمتع دیگر و غایب شدنش ازان زمان بنهادن بخت نصر صخره عظیم بران جز مفهوم اخبار راسخین ما تقدم درین آیام قحط علوم⁶ نباشد،

بنده مؤلف گوید در کشاف شیخ العرب و العجم إمام جار الله علامه طیب الله تربته⁷ پادشاه شکسته⁸ قدم را از زخم شیر کرسی سلیمانی بنام فریدون آورده و استاد صاحب أسناد أبو إسحاق أحمد بن محمد بن ابراهیم ثعلبی بجای مذکور اول بخت نصر را ذکر فرمود، مگر که دو نام بر یک شخص منطلق شده است چنانکه ازین گونه اشیاء و اضراب بما ضعفا از أسماء انبیا و ملوک رسید و پیش از شروع بذکر این لقمان آخرین بار آن کاتب جَولت أصحاب وفا را بیزار کردن لازم است تا یقین دانند که پیش ازین لقمان معروف مختلف فیه (v.55a) در پیغامبری لقمانی دیگر در زمان آمده

¹ مسروق مسروق و مغرب. در عرائس المجالس الثعلبی این عباره به «بین الخافقین» می گذرد (ن.ک. ص. 310).

² ربر

³ شکست

⁴ حربه

⁵ در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «کداس بن سداس» می گذرد (ن.ک. ص. 306).

⁶ غلوم

⁷ تربیه

⁸ شلسته

میان کاملان این امت محمدی شهرت عظیم دارد اما مردم دون بی همت مختصر خونان قانعان بجهل محض تقلید حرفتان بطالب پیشه کم‌تر شد از آنک مجلدات بزرگ نمی خوانند و ملازمت علما لازم نمی بینند بسطر چند مبتدیان قناعت کرده خود را در عداد اعداد طلبه علم متداخل می شمردند

و لقمان اول معاصر و لقمان حکیم آنعم نام مختلف فیه در نبوت علیه السلام بنده حبشی درو ذکر بوده تا مولاش ازو بآنواع سخنان سجیان وش بل ابلغ و أحق نشنید و غیر ندید وی را از مقام رفیت برقی مستغنی از رقی و تعاویذ و تملیم ارزانی نداشت و بدان مرتبه عالی صدق حدیث و أداء امانت و ترک گوی نابایست و باقی مکارم و مفاخر رسانیدش و بقولی وی پیسری باعور بن ناحور بن تاریخ معروف بآزر بپذیر خلیل الرحمن منعوت و بروایتی خواهرزاده و یا خاله پسر ایوب و بکثرت فکر و حسن یقین موصوف و بقول أشهر چون بتخییر ملائکه از قبل حق میان قبول کردن نبوت و حکمت مخیر شده ازو جواهر شرط آمیز احتیاط انگیز استثنایی صادر گشته فرشتگانرا در شکفت انداخته محبوبان خود گردانیده بنام حکیم ناموری یافته بکلمات عالیه من عند الله علی البدیهه متلفظ گشت آنکه تخییر باری بر معاصرش داود پیغامبر متوجه شده وی بی اشتراط و استئنا قبول کرده بوقایع مبتلا گشته همواره لقمان او را در حکمت معاونت نموده وی بلقمان همی گفتی خنک ترا که برکت احتیاط ذره در تخییر و تخییر تحسین عرض خود کرده بحکمت ملقن گشتی و بلاها از تو دور شد و من داود خلافت سنده بلیه و فتنه افتادم و صدق حلیفه الله فی الأرض

و مواعظ لقمانی مر خاص و عام در ابواب مصالح دنیاوی و دینی بهجت افزای کتب قدما و دفاتر^۱ حکما و مصنفات اسلامی و مدونات خیر الانامی نامی، و بهی بهیئت مقرون از نصایح که بفرزندش فرمود خواستم فصلی نوشتن سبب نا خوشنودیم از پسر ناسره بزرگینم محمد نام ناخلف پرور تعلیق این مسوده نه صدف دل در کلام افشانند و نه در اقلام در قابض صورت بست «و الله خلیفتی علی من بعدی و لدیه خلیفی ممن ستر من عندی» و نزد عاقل درآک دوربین اشتغال بحمد رب العالمین و صلوات فرستی بحضرت نبی الامیین عذر خواه ابتلا بنات و بنیین

تخلص چون از فرزندم که بحمد الله تا عابث بصغایر و کبایر منسوب نیست و تغیر از تکاسل در تحصیل علوم و میل برکوب خیل عیبی ندارد چندان متنفرم که بادبارش تخصیص کرده مذکور آوردم مدبران متولد از اصلااب دیگران که بظاهر و باطن عقربی از بعد ذلک درختان بیشها بر من نیشها زده بیشهء همگان فراموشم نشد بکدام (v.55b) عقل از من اومید اعتقاد و آرام دل دارند لعنهم الله الی یوم القيمة بحق صاحب التاج و العمامة حامل اعباء الإمامة ذی القضیب و الهراوة للعلامة و در غره محرم سنه اربع و ثلاثین و سبعمایه چون محمد مذکور درین ورق عهد کرد که من بعد

^۱ دساتیر

بطاللت نا ورزیده بتحصیل علوم مشغول شود بر من بنده مؤلف پدرش ذکر وصایاء لقمان مر
فرزندش أنعم لازم نمود

یا بنی یعنی ای پسر کم دنیا بحر عمیقست درش بسیاران بغرق رفته کشتی از تقوی ساز بپری
ایمان بحق و شرع از توکل بحق بإخلاص یابی و از دنیا بلغہستان بی نظر بطمع تا آخرت بزبان نرود و
بکلی پوکش مگو تا بر مردم نیفتی و روزه بقدر قطع شهوت دار نه باندازه منعت از نماز و علم را
جهت مباحاة علما و مماراة سفها و مُرایاة در مجالس مخوان و بجهل قانع شده ترک علم مگو و با علما
نشین با منتفع شوی و علمت فزون آید و با غافلان منشین تا بجهل زاید معافت نکردی و چنانک
میان میش و گرگ دوستی نیست ما بین صالح و طالح ألفت نه و دوست دار مرا لایق دشنام است و
در آینده بجای بد متهم و همنشین بدان نا سلیم و غیر مالک زبان پشیمان نیکان را بنده شو و بیدان
فرزند مشو و أمين باش تا توانگر کردی و بظاهر متقی بوذه دلت فاجر مباد و از علما بلطف پرس
چون برکت کنند اقتراح مکن و دل تنگشان مگردان تا از تو خلال نیارند و از تو روی گردانیده را
جُوی تا بقلت رأی عقلت معیوب نگرده و گاهی که بکوچکی علم آموزی در بزرگی منتفعی در
سفر بیرون مجمل محتسب و چون بخانه نزدیک ای پیاده رو و پیش از خود بدآبه علف ده که نفس او
نفس تست و اول شب بسفر مرو و بعد از نیمه شب و آخرش سفر شاید و در سفر شمشیر و موزه
و عمامه و کلیم و مشربه و سوزن و ریسمان و مخرز و برود از آدویه جهت خود و أصحاب صلحا
باهم دار و شیره مخور که آن شبش گمان است و بروز شهرت و بنیکی امر کنان خود را فراموش
مکن و کار کوچک را حقیر مشمار که آخر بزرگ می شود و دروغ مگو تا دینت نرود و مردم را
از خود برمانی و حرمتت رفته ترا باور ندارند آنگه عیش را چه ذوق و از خوی بد و قلت صبر دور
باش و آهستگی گزین در همه امور و بگرانباری دوستان شکیبایی ورز و با مردم بخلق نیک زی چه
بحسن خوی گشاذگی چهره پیدااست و محب اختیار شده از بزآن مُحْتَنَب باش و خود را باندوه مدار
و غصه در دل مپندار تا دشمن بر تو ظفر نباید و بقضا راضی شو، بمقسوم حق خشنود کرد و از مال
مردم طمع بیر تا توانگر دنیا کردی و دنیا اندک و عمرت ازان اندکی و از اندک جز اندک نماند
تیکیت را در سر آورش نه (v.56a) و در غیر اهل صانع مکن تا در دنیا بزبان ندهی و در آخرت از
ثوابش محروم نمائی و در عطا میانه گزین باش نه مسرف و ملازم حکمت شو تا بران محترف باش چه
سرور أخلاق حکمت است در دین حق، حاسد بسه علامت پیدا بحال غیبت غیبت گویان و بحضور
متملق و بمصیبت شاذان

یا بنی اگر دانه خردل المضروب به المثل صغر او نماة با کوچکیش در موضع أخفی أحرز باشد
چو صخره سحین تام که دریا را حاملست حق تعالی آنرا از مقرش بیرون آرذ و اگر میان سموات و
أرضین باشد همچنان إبراز فرماید

یا بنی نماز را إقامت کنان مردم را بکردارهای نیک دعوت کرده از بد بازشان داشته بمصایب
عمومی و خاصه از انک از شدت أمر و نهی بینی صبر کن تا بمرايم أمور اقدام کرده باشی و از مردم
بتکبر روی مگردان و بر زمین بطالانه بمرح مرو که خدا مختال را در مشی بطری و فخور را در صغر
حسد بصغر حدد دشمن دارست و میان دیب متلازمان و ریث بنظار رفتاری گرین و از آوازت در
قول چیزی کم کن تا بصوت منکر خر مصرح الإسم للقبأ چه مانند نگرذذ و ای پسر کم حق را
تعالی شریک مگو¹ که شرک ظلم عظیم است ختم الکلام بأول قضایاه

و خروج بلوقیا بن اوشیا عالم زاده بنی اسرائیل بطلب در یافت نعت و صفت محمد رسول
الله صلی الله علیهم عقیب خواندن أوراق مخزون اوصاف مصطفوی پس از وفات پدرش از صندوق
مختم درون حجره مقفول بإجازت مادرش و رسیدن او اول در جزیره بیماران عظیم گویندگان لا
اله الا الله محمد رسول الله و خیر دهیشان از انک در جهنم بتعذیب کفار موکلان آمد و بزرگشان
بیملیخا² مدعو و پیوستن بلوقیاء مذکور در قدس بعفان خیر و پرسیدن ازو صفات احمدی را و
دخول هر دو بدریا پس از انک بآب و روغن درخت فرط³ پایها را طلا کرده از تری اقدام در آب و
غرق آمن کشتید و یافتن هر دوانه در بحر ثانی درون مغاره سلیمان را علیه السلام خفته بر سریر و
سوختن عفان بدمیدن جبرئیل سبب قصد نزع خاتم سلیمانی و تنهائ بلوقیا بعد هلاکی عفان بمحبت
محمدی و در آمدن او ببهور باقی و یافتنش گیاه هفتم دریا را زعفران و ورس⁴ بهشت و أشجار و
ثمار بران قیاس و نهی کردن مرو را از چیدن میوه سبب عشق محمدی که تا او را نبیند بلذت چگونه
مشغول شود و إقتباس خیر ازیشان برانک مؤمنان جنّ بوذہ حق تعالی جهنم را بهفت در و هفت
زبان آفریده بدو خلق إبداعی و خلق سماوی جبلیت بصورت شیر نر و خلق زمینی بملیت بصورت
گرگ ماده بدرازی هر یکی پانصد ساله راه بقالب آورده بتزویج همدیگر حکم فرموده گرگ از
شیر آبستن شده هفت پسر و هفت دختر زاده از دو هفته مذکور بفرمان حق شش برادر نر شش
برادر ماده خواهر را (v.56b) بزنی گرفته هفتم نر حارث أبو مرّه خواهرش را نسته ملعون شده بنام

¹ ملو

² در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «تملیخا» می گذرد (ن.ک. ص. 353).

³ در عرائس المجالس الثعلبی نام این درخت به «قرمل» می گذرد (ن.ک. ص. 353).

⁴ وزش

إبليس أول خلق جان أبو الجنّ موسوم و وصول بلوقيا ازان بفرشته موکل بروشنی روز و تاریکی شب یوحائیل نام گوینده **لا اله الا الله محمد رسول الله** و در یافتن علایم زیادتی لیل و نهار در فصول سال بتخته آویخته دو سطری سپید و سیاه نزدش مع وصول یدیہ الی المشرق و المغرب و دیدنش بعده فرشته مخاییل را بحبس باد بدست راست و امساک دریا تحت مصلحت سلامت خلق از امتزاج همدیگر و مشاهده وی ملائکه معدود را بصور انواع مخلوقات دنیا بدعا گوی هر مصور بدفع بالادیم صورت خویش مع طلب شفاعت محمد صلی الله علیه و مشرفی او بعد ازان بجزقاییل قائم بکوه قاف و شیفته تر یافتنش او را بعشق محمد بزاران درجه خود و در یافت بلوقیا برانک فرشته مذکور بجمع کهاء زمین و کوههائ جنان حاکم است که بانداک ره کنی و فرو نشستی او بلا و غلا و رجا و رخا جهان پیدا و بوذن چهار صد دنیا غیر دنیا معروف وراء قاف پر نور بی تاریکی بباقی عجایب مطول و کون حجت دیگر خارج از شرح و تصدیق همه بمحمد رسول الله و اتصال وی از آنجا بدو فرشته موکلان بر در مقفول محتوم بختم نورین گویندگان **لا اله الا الله محمد رسول الله** مع آنه کی آدم را نمی شناسند و گشاذن جبرئیل در مقفول را برو تا عجایب دید و نیل وی بعده بدو دریا شیرین درو کوه آیین نقره یین و شور درو کوه زرین بتفسیر شنوی وی از ملائکه برانک زرهاء دنیا از کوه سرخ مستفاد و نقره اش از سپید جبل معتاد و ینایع دنیا بدو لونی از بحرین نابع و ادراک او از آنجا بیبحر عظیم و دیدن خلقه بزرگ بر ماهی تناور قاضی میان خلق مرسل صلوات بحضرت **محمد صلی الله علیه** و داذن وی مر بلوقیا را قرصی سپید دافع چهل روزه گرسنگی تا رسیدن باباذانی و دیدنش جبرئیل و مکائیل و اسرافیل را بگذر شبابگان براندن مار بگری گزنده و گزند رسانید همسایگان بقد سی ساله راه بطول و عرض سوی جهنم بتعذیب کفار مع آنه که این مار بسوراخ بینی یک مار دوزخ گنجد بعد ازان وصولش در جزیره بدرختی بالایش مرغی زرین سر یاقوت چشمان در منقار زعفران تن زمرد پای زیرجد زیر درخت خوانی بألوان نعم بی شرح موضوع مرو برد موکل بتفسیر نا بیش برانک از خوان بهشت بکرامت آدم مخصوص بوذمه بموکل مرغ تمامت غریبان¹ و مسافران تا قیامت از آنجا خوشه چینا اند و باقی لطایف از آنهاست که قدر شناسان علوم (v.57a) باب زر نویسند و ذنوب از تقصیر شرم دارند مع القصة بلوقیا ازان خوان خرده هم أبو عباس خضر علیه السلام بر سر رسیده بلوقیا از طول غیبت و حرفت غربت بمرغ و خضر زاریده مرغ و خضر بمداوله محاوله و مقاوله مزاوله برسانیدن او بوطنش از پانصد ساله راه بسالی و ماه و هفته و روز و ساعت ریشه کنان آخر مرغ بلوقیا ماه پیش خضر و زیر پر برگرفته میان دو غمض چشم هم نه و بگشای بلوقیا را پیش مادرش نماذ یاد گشت عظماء بنی اسرائیل جمع آمده عجایب پردازیهاء

¹ عربان

بلوقیا را که همه در تعظیم منزلت محمد رسول الله صلی الله ناطقه است بروایت صحیح نوشته بعلماء
آخر الزمان نهمات گذاشتند

و ذو القرنین طواف عالم بقول اکثر أهل تواریخ و سیر سکندرست بن فیلفوس بن مطریوس
بن هرمس بن هردس بن منطون بن رومی بن لیطی بن یونان بن یافت بن ثوبه بن شرحون بن
رومیه بن برنط بن توفیل بن زوفی بن الأصفر بن ایلنفر بن عیص بن إسحاق بن إبرهیم خلیل
الرحمن صلوات الله علیه و سلامه¹ عبد صالح بإجماع غیر مرسل بإتفاق نبی إختلاف مَلک بقولی
ملکی بی شک رومی تعریف سکندر بتخفیف سکندروس نام عباس نسبت ابن العجوز بشاب یکی از
دوگانه ناموران سکندری و ذی القرنی بی اختلاف بتوحدش از جبار اشخاص گیرندگان جمیع دنیا
بوجه ایلتاف ثانی سلیمان بجهانداری مستظهر بنصر حق بتاجداری و مدعو بذی القرنین نام «کان و
ای من کان علی رأی ممتدی الأركان و المكافة و المكان» اما بتملک روم و پارس ویا بیوذن مانند دو
سر بمقدمه سر سرورش از گوشت و اما بگرفتن دو قرن آفتاب بخواب رؤیت بتأویل طواف مشرق و
مغرب ویا بزنده شدن عقیب هلاکی از ضرب کفار بسر باز زنی از توحید بریمین و یسار دو بار و
اما بذؤابتش بدو کسری نسوی درخشان ویا إنقراض دو قرن در طرف زمانیش و نعم المطروف هو
العادل و اما بکون دو صفیحه سرش سرشت از نحاس و بإتمام یابی با حسن بر دست صنّاع بدو قرنی
و اما بکریم طرفی از دو جانب و ماذر و پذیر بشرف ویا بقهر دو دشمن بیک حرب و اما بحریز علم
ظاهر و باطن ویا بسبب در آمدن بیکبارگی در نور و تاریکی

فیلفوس یونانی پذیر سکندر ملک روم بر عادت ملوک یونانین خراج بشاهان پارس می داد
چون بعهد سکندر دارا پادشاه عجم فرستاده خراج خواست سکندر مکتوبات پر إجمال بتهدید
نوشته لشکر کشیده بدارا رفته در ناحیت خراسان بجانب خزر کارزار کرده و سکندر غالب شده
دو نفر از خویشان بدتر دارا را بنیزه زد و از اسب بزیر (v.57b) انداختند تا نزد سکندر حرمت یابند
و نداء سکندری در میان لشکر شنیدند² که کس بدارا آسیب³ نرساند بآخر نفس دارا رسیده از
اسب فروز آمده عذرها خواست که بقتل او رضا نداشت دارا بدو چیزی وصیت کرد اول آنک آن

¹ در عرائس المجالس الثعلبی شجره ذو القرنین چنان می آید: «هو اسکندر بن فیلبس بن بطریوس بن هرمس بن هردوس بن منطون بن
رومی بن لطین بن یونان بن یافت، و يقال نسبة ينتهي الي العیص بن إسحاق بن ابراهیم خلیل الرحمن علیه السلام» (ن.ک. ص. 359).
در تاریخ الطبری هم چنان است: «هو الإسکندر بن فیلفوس، و بعضهم يقول هو ابن بیلوس بن مطریوس، و يقال ابن مصرتم ابن
هرمس بن هردس بن میطون بن رومی بن لیطی بن یونان بن یافت بن ثوبه بن شرحون بن رومیة بن زنط بن توفیل بن رومی بن الأصفر
بن الیفز ابن العیص بن إسحاق بن ابراهیم خلیل الرحمن علیه السلام» (ن.ک. ص. 577).

² بدار آسیب

³ شنیدید

دو کس خویش مردار را بکشد که چنین غدر روا دیدند دوم بباله^۱ خود آوردن دختر را سکندر روشک^۱ نام دختر دارا را بنکاح ستده آن دو بدبخت را کشته در ندا فرمود زدن که تا قاتلان مخدوم منعم را جزا اینست و مدّت مملکت دارا بچهارده سال مقرون و بقتل دارا^۲ ملک پارس و غیره بروم آمیخته

سکندر جهان گشای گشته بیلاط طواف کرده بتخریب آتش کدها پارس و بت خانها هند و قتل هرابده^۳ و سوختن کتب همگنان و دعوت جهانیان بدین اسلام و بناء هراة و مرو و سمرکند^۴ بخراسان و شهری^۵ بایصبهان و هیلاقوس بیونان و شهری بیابل بنام خاتونش روشک^۶ دختر دارا و سکندریه معروف و قهر أصحاب عناد و تعمیر بلاد و ترفیه عباد و توقیر عباد و إحاطت بدوامت بر طول زمین اول نزد مغرب ناسک نام و دیگر منسک لقب بر جنب آن و بدوامت پهناء زمین نخست در قطر ایمن بهاویل نامور و ثانی برابزش بقطر ایسر بتأویل مسمی و بسه اُمت در میانه زمین آدمی و پری و یاجوج و مأجوج مشغول شده از بناء مسجد و عمارات عظیم القدر بقوت مملکت و تدبیر صایب پرداخته بامر حق مصحوب هفتصد هزار و شصت هزار خاصه خلقه خود و ششصد هزار زعماء دارا^۷ و چهل هزار درویش لشکر کشیده نور از پیش و تاریکی از پس مصاحبش بوزده اول بمغرب پیوسته آفتابرا در چشمه آب گرم و گل غروب کُنان دیده جمعی بعدد نا محصور پر خلق یافته قایلان را خلعتها قبول و ضدّشان را عکس مأمول جزا داده مطیع گردانیده حوالی مغارب بهمان طرز نسق اندیشیده از آنجا بمشرق پیوسته بقومی تن و پا برهنگان کوران از حق محرومان از فهم و تفهیم کلام و عمارات و بناها سبب گرمی آفتاب و مقیمان سرد آنها بطلب خنکی خارجان بیرون بعد زوال شمس صیادان ماهی بعد از بلندی روز تا محتاجان بآتش پختن آن پیسندگی طبّاحی قرص آفتاب بی نیازان از جامه خاب بگستردن یک کوشی بهمن

و بعد فراغ از ترتیب ممالک شرق و غرب صالحان میانه زمین از همسایگان بدشان یاجوج مأجوج ترسیده میانه دو کوه از سکندر رخنه بندی عتید بسدّ سدید را پدید شدید بقطر قطر و زبر حدید بیناء بدیع جدید بهزار درجه به از مشید خواسته إلتزام خواسته بمال طایل نمودند ذو القرنین

^۱ روشک

^۲ دار

^۳ هرابده

^۴ سمرکند

^۵ شهرحی

^۶ روشک

^۷ دار

(v.58a) از ایشان بعمّال و صنّاع اکتفا فرمود ازان دو کوه و زیر زمین سامورا¹ سپیدترین اراضی در ربع مسکون مقطع اساطین جوهری و صخروی بر دست شیاطین مسخران حضرت سلیمانی معادن آهن وار زبر بدر آورده زُبراً مثال صخور عظام ساخته نحاسی بدو گذاخته مصمت و صُلب پرداخته و میان جبلین صد فرسنگ مسافت بمساحت یافته بکاویذن نهاد بنیاذ بآب رسانیده پنهان بنا پنجاه فرسنگ گرفته اوّل هیمه در میان جبلین نماده پس ازان بآهن یافته آنگاه بشیوه نخست هیمه نسج کنان هلمّ جراً بر ابر بالاء جبلان پیوندانیده آتش بران افروخته دنیا باآخرت فروخته باستعمال ادمان دمش گیران و تیش نیران و ریختن نحاس مذاب شایان آلت عذاب بوجهی از افزاغ فراغ آورد که آتش همه هیمه را خورده نحاس بقایم مقامی حطب شایستگی نموده ما بین از زبر و حدید ملازمت توافق تصییر صورت اِلْتِیام ببرد یمنی و حَبَرِ یمانی منسوخ آمده سدّ طویل مکین و حصن عظیم حصین بزردی و سرخی نحاس و سیاهی و خاک رنگی جدید متلوّن گشته آیت ذو القرنین از دو قرن گذشته بقرون بسیار پیوسته مفسدان و مهلکان عالم را ناموعد منصوصی در زندان مرصوصی بقید مخصوص از کامرانی باز داشت و در زمان امیر المؤمنین هرون واثق عباسی رضی الله عنه جماعتی باذن شریفش بطلب سدّ مذکور رفته عجایبها دیده بحضرت خلیفه در بیست و هشت ماه باز گشته در کیفیات ترکیبات قصّه‌ها درست پرداختند و شرحش از فنّ تواریخ خارج

و بعد ازان ذو القرنین از صدیقش فرشته رفائیل طول عبادت ملائکه شنیده باومید تکثیر طاعات درازی عمر درست داشته از قول اعلّم علماء دهرش ببوذن چشمه² آب حیوة در تاریکی تصدیق آورده مصحوب علماء و ملوک سوی مشرق دوازده ساله راه رانده بأول ظلمت رسیده بنهی علماء از دخول ننگریسته همگان را بیرون گذاشته هزار نفر سواران و مادیانان جوان شب روان و باریک بینان بر گزنده دو هزار بر مقدمه³ معسکر بخضر سپرده چهار هزار را بخود آراسته منتظران بیرونی را بانتظار دوازده سال موقوف داشته مهره بخضر داد بمحل گمراهی لشکر بر زمین انداخته آواز دعوت براه راست ازو شنوند آنگه خضر بوادی پیوسته بوی آب حیوة بمشام گرفته قوم را از سیر موقوف داشته مهره انداخته بصوتش خضر تنها بچشمه⁴ حیواتی رسیده جامه گنده در آب سپیدتر از شیر و شیرین تر از عسل غسل کرده ثیاب شسته (v.58b) سیر آب شده وضو ساخته بقوم آمد ذو القرنین که از پس او می آمد راه وادی آب حیوة گم کرد و بعد چهل روز بروشنی بی شمس و قمر پیوسته ما بقی عجایب که در مدّت درنگ در تاریکی بمشاهده قصور و مباحثه⁵ طیور و انواع خیور و استماع بضرب أمثال و طیّ وادی زبرجدین و بر گرفتن بعض بظن صادق و ترک جماعت بگمان سنگریزه و پشیمانی هر دو طایفه در روشنی از فنّ ما مُنْعَزَل

¹ در عرائس المجالس الثعلبی نام این معدن به «الساہون» می‌گذرد (ن.ک. ص. 365).

بوقت جمع این کتاب در نکیده محلّ تألیف نه محلّ تألیف کذحذایانی هستند که بضد¹ نوازش بزرگان پیشین عجایب پردازان سد سکندری حرفت گرفته از مخبران لطایف عرش و کرسی خرّقه می کنند و خالها غارت می کنند باز گشتم بمقصود اول

تتمه سدیه هرون واثق روندگان را بسد یاجوج و ماجوج گشاده شدن سد بود در خوابش در پیش سفر پنجم ماهه سلام ترجمان و عطاش پنجهزار دینار و ازان هر یک هزار درم و رزق یکساله و بکشیدن زاد و آب مذکوران دویست شتر و مبدأ سفرشان از شهر سرّ من رای بنامه واثق بر إسحق ابن اسمعیل صاحب ارمینیه مقیم بتفلیس و از إسحق مصحوب کتاب بصاحب سریر و ازو بملک اللان² و از وی نزد طلجد³ بیباد⁴ شاه ملک الخزر و از بروی مصحوب پنجاه دلیل بیست پنج روز روان بزمین سیاه کنده بوی از مرگ قومی رسیده بدفع کراهت رایحه⁵ زشت سر که بوییده آنگه بشهرهای خراب گشته از یاجوج و ماجوج بیست روز پوینده پس ازان نزدیک کوه بحصون وصول یافته قومی دیزه عربی و پارسی گویندگان قراء قرآن أصحاب مساجد و مکاتب⁵ ایشان، ایشان ازینان کیانید پرسیده از گفتارشان که ما رسولان امیر المؤمنین ایم شکفت آورده از کجایید گفته از عراق آمدیم جواب شنیده تعجب سماع فزون گشته از آنچه خبر خلیفه بهمگنان نرسید امیر المؤمنین پیر [یا جوان] است و اما چون گفتند آنگه متوجهان بکوه سویی سبزه رسیده بوادی صد و پنجاه ذراع عضادانش مینیتان برابر جبل از دو جانب وادی ذراع پیوسته و دربندی از آهن دو کنارش بعضادتین مقابل بدرازی صد و بیست ذراع بر هر عضاده ده ذراع در پنج ترکیب بالاء در وتد مصوران هم بنا یافته بخش حدید مغیب در نحاس تا سر کوه بارتفاع مد بصر⁶ بالاش شرف حدیدین و شرفه سُروی بدو سُروی مبنی بعض بعض چنانک هر یک بدیگر متلاحم و هر یک از دو مصراع در حدیدین منصوب پنجاه ذراع بارتفاع پنجاهه دو قائمه آن بدور دربند مقدّر و بر باب قفل هفت ذراع بسطیری یک ذراعه ارتفاعش از زمین بیست پنج ذراع و بالاء قفل باندازه پنج ذراع غلق بر غلق مفتاح بدرازی ذراع نیم بدوانزده دندانچه هر دندان چو أعظم موان دسته آویخته در هشت زنجیر باستدارات چهار بدست بدست حلقه سلسله چو حلقه (v.59a) منجنیق و عتبه در ده ذراعه در وسط صد ذراعی سوی ما تحت العضادتین ازانچ ازان پیدا بینج ذراع مقدر همه بذراع سواد

¹ بصد

² الان

³ طلحید

⁴ میلاد

⁵ کماتیب

⁶ مهد نصر

سرور حصون هر روز آذینه یازده سوار با هر یک مرزبه¹ آهنین یکی از آنها پنجاه من بر در آمده هر جمعه قفل را سه بار بآن مرزب² زده اندرونیان را بیوذن حافظان بیرونی آواز شنواینده حفظه را گزند نرسانیدن داخلان بیاب معلوم شده و ضاریان باب گاه ضرب³ گوشها سوی ایشان داشته از داخل آواز دوی و همهمه همه می شنود و بقرب آن کوه قلعه⁴ عظیم بزرگ ده فرسنگ در ده بگسترش صد فرسنگ نگونها عشرة فی عشرة و بر در دو حصن هر یک دویست ذراعی و بر دو در حصنین دو صخره و میان دو حصن چشمه⁵ آب خوش گوار در یکی آلت بناء سد از دیکها و کفچاء آهنین چو قدور صابون و آنجا بعض خشتها حدیدین در همدیگر چفسیده بژنگ هر خشت ذراع نیم در عرض شبر جماعتی را که بلاء شرف ازیشان می دیدند فی الحال باذ سیاه وزیده بزیر سوی بینندگان اندازان و قد مرئی آن قوم إتفاقاً بشیر نیم مقدر مع إختلاف قدود هم فی کتب الاحادیث در باز گشت عجایب بینان بنیان چوپان دنیا بریشان چو تینان بل نینان نموده مستصحبان أدلاء غیر أدلاً أدلاً شبهه عندنا تجاهم بنواحی خراسان توجه کرده از آنجا بقرب سمرقند بر هفت فرسنگ افتاده تا حد مذکور پیوسته أصحاب حصنین آیام گذرانیده آنکه بعد الله بن طاهر رسیده برئیس صد هزار درم و هر یک از خدام پانصد عدد عطا داده در مدت إقامت هر فارس را پنج درم مجری داشته از آنجا برای یافت که برای واثق رنجه شدند بری تام از علم و ری کامل بحلم بری پیوسته آنکه بر جای رؤیت سرور سرور دار سرور وار بسر من رای بعد ثمانیه و عشرين شهراً کما ذکرنا رسیدند

آخر سکندر بیاز گشت از تاریکی بعراق رسیده ملوک طوایف را مالک گشته در همان راه بشهرزور مقامش بعمر سی و شش سالگی وفات یافت و بقولی موتش بدومة الجندل و از عمرش هفده سال بمملکت مصروف و قتل دارا اول سال سومش از پادشاهی از آنجا تابوتش را باسکندریه نزد مادرش آوردند و بعد از او ملک را بفرزندش سکندروس⁴ عرض کردند بعین نیاورده بعبادت مشغول شده بجایش بطلیموس بن لوغوس⁵ نشسته سی و هشت مملکت رانده و تختگاه دیانت و مملکت از دور سکندر با خرابی بلاد شام و مواضع بنی اسرائیل بر دست پارس و روم بیت مقدس بوذه بعد قتل یحیی بن زکریا علیهما السلام بمعرض زوال معروض گشته بنوعی صورت بست که خواهی شنیدن

¹ مرزبه

² مرزب

³ حرب

⁴ سکندر روس

⁵ در عرائس المجالس الثعلبی نام این شخص به «بطلیموس بن لوسوع» می گذرد (ن.ک. ص. 373).

و سکندر ذو القرنین مذکور را بقول علماء تواریخ عجم و منجمان طواف (v.59b) عالم گویند اما أهل تفسیر و محققان ذو القرنین مذکور را در قرآن مجید غیر این آوردند و مردم نادان بسبب مواقعت همتایی بود و پادشاه با اسم سکندری و لقب ذی القرنینی در خطا افتاده میان اول و آخر فرق نکرده یک سکندر همین تصوّر می کنند نام و نشان و عمر کوتاه سکندر دوم را شنیدی آمدیم بوصف سکندر ذو القرنین اول طواف مشرق و مغرب و تاریکی صاحب سدّ یاجوج و مأجوج وی در زمان اول میان نوح و ابراهیم علیهما السلام آمده عمرش بمدت یکهزار و ششصد سال پیوسته بوجود عمر درازی از آنچه در کلام عزیز سبحانی مذکور است از و صادر شد و اثناء طوافیش گاهی که ابرهیم بتجدید عمارت کعبه مطهر شرفها الله و زاداها تعظیماً مشغول بود با لشکر شرق و غرب بحوالی¹ مکه رسید چون شنید که ابرهیم آنجاست از آنجا که خبر بوذن خلیل الله شنید از اسب فرود بحضرت خلیل الرحمن پیاده اند میان معانقه کامالانه صدور یافته ابرهیم لشکر او را در مدت اقامت بمکه و بلاد حجاز و یمن از گاو و گوسفندان و شتران و باقی ما لاید بقدر زیادت از کفایت نزل و علوفه ارزانی فرموده اکرام و اعزاز عظیم براه کرد اگر هنوز مردم در کتب ندیدندی که بنام ذو القرنین دو پادشاه آمده اند از آنک ذو القرنین دوم داراء اصغر را کشته مملکت عجم را بروم آمیخته یقین دانستندی که این شخص طواف کننده شرق و غرب نیست سکندر اول را عمر یکهزار ششصد سال و ازان دوم سی سال کما بیش و مدت تحت نشستنیش بچهارده سال مورخ سکندر اول اواخر عمرش با ابرهیم رسید و دوم پیش از عیسی آخر انبیاء بنی اسرائیل بدویست سال بدنیا آمده کو زمان ما بین نوح و ابرهیم و کجا زمان قریب بعیسی غفلت از دانش اهم علوم بایستی تا این جدّ روا نباشد هر چه درین فصل ذی القرنین از طواف شرق و غرب و سدّ یاجوج و مأجوج و مصاحب خضر و در آمدن بتاریکی مذکور آمد تعلق بذی القرنین اول دارد و قتل دارا و آمیختن ملک پارس بروم بسکندر دوم منسوب

و الحمد لله که پیش از مرگ بمطالعه کتب مطوّل فرق میان دو گانه پادشاه کاتب را معلوم شد و در نام ذو القرنین اول علماء اقوال دارند چنانک بعضی او را عبد الله بن ضحاک گویند و هو قول علی و ابن عباس² و بقول وهب سکندر بن قیصر بوده و هو اول القیصره و اقدمهم و بروایت محمد باقر عیاش و بخبر ابی بکر بن ابی خیثمة بنام صعب بن جابر بن قلمس نامور و اول بقول علی³ از اولاد یافث بن نوح بوده و بروایتی از فرزندان غیلیم بن سام بن نوح گاهی که اولاد سام بروم در

¹ بحوال

² عل و بن عباس

³ عل

آمده سُکنی گرفتند آنجا برادر برادر بقول¹ حسن بصری بعد از نمود² بوده و بگفتار أبو الحسین بن منادی هم زمان خلیل الله (v.60a) بوده و در عهد وی وفات یافته. بموافقت قصه ملاقات مذکوران در کعبه مطهر مکرم شرفها³ الله و زاده‌ها تعظیماً این قول بأصح آقاویل أقرب

و زکریا پیغامبر مرسل علیه السلام بن برخیا بن اذر بن مسلم بن صدوق بن یحشیر بن داود بن سلیمان بن مسلم بن صدیقه بن ناخور بن شلوم بن تهفاشاط بن اسا بن أبیا بن رجیع بن سلیمان بن داود علیهم التحیة⁴ صاحب مناجاة یا رب الأرباب قانت قائم بمحراب طالب پسر بسروری حوز میراث رسالت راغب راهب خاشع مُسارع بخیرات کامل أم مسیح هادی خلق برجاء فسیح مختار بلا دیزه آخر قتل نوشیذه باقی قضایاش در ضمیر پسرش و غیره مذکور می آید

و مریم علیها السلام بالمرام دختر دختر عمران بن ماثان غیر عمران والد موسی که میان هر دو یکهزار هشتصد سال تاریخ پیدا و اولاد ماثان سروران و اخیار و ملوک بنی اسرائیل و بروایتی این عمران بن باشهم بن أمون بن میثا بن حزقییا بن أحریف بن بوشام بن عزازیا بن أمصیا بن ناوش بن احریهوا بن بارم بن تهفاشاط بن أبیا بن رجیع بن سلیمان بن داود علیها السلام⁵ بوده

زکریا و عمران مذکور هر دو دو دختر فاقوذ را بنکاح آورده إشباع⁶ ماذر یحیی بزنی زکریا علیهم التحیة منسوبه و خواهرش خنه⁷ بنت فاقوذ مذکور ماذر مریم بزوجیت عمران عمران جاریه منصوبه و خنه⁸ بطلب فرزند چو حنّانه نبوی حنّانه گشته. بمشاهده إطعام مرغ بچه را در کبر سن اومید باز داشته بتعلیق تحریر رقبه مولود از استعمال اشغال دنیا. بملازمت خدمت بیت مقدّس بزینة قابل بذر خواسته حامل شده عمران ایام آبستنی خنه وفات یافته مریم عابده لُغه و معنی بأمن از مسّ شیطان زاده باعتذار ولادت دختر خنه⁹ از حق قابلیت مریم دانسته بجمال فایق و حسن رایق از قرعه اندازی بیست نه نفر حیر مقدسی و حرمان بایشان از تکفل مریمی بر است نیامدن علامت اقتراع

¹ قبول

² نموده

³ مکرم صح شرفها

⁴ در عرائس المجالس الثعلبی شجره زکریا چنان می آید: «هو زکریا بن برخیا بن عدو بن مسلم بن صدوق بن یحسان بن داود بن سلیمان بن مسلم ابن صدیقه بن ناخور بن سلوم بن تهفاساط بن أبیا بن رجیع بن سلیمان بن داود علیهم السلام» (ن.ک. ص. 371).

⁵ در عرائس المجالس الثعلبی شجره عمران چنان می آید: «هو عمران بن ساهم بن أمور بن میثان بن حزقیل بن أحریف بن بؤم بن عزازیا بن أمصیا بن ناوس بن نوئا بن بارض بن یهوشافاظ بن رادم بن أبیا بن رجیع بن سلیمان بن داود» (ن.ک. ص. 371).

⁶ در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «إشباع» می گذرد (ن.ک. ص. 371).

⁷ در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «حنّة» می گذرد (ن.ک. ص. 371).

⁸ حنه

⁹ حنه

بزکریا پیغامبر ثابت قدم راست قلم منصور سهم صاحب فهم دور از وهم سپرده بعد آن سبب آیام قحط و پیری و قلت منال زکریا مریم را بھر که تسلیم فرمود قبول نکرده بقرعه اندازی دوم بمرد صالح یوسف بن یعقوب بن ماثان اسرائیلی سپرد تا بکفایت رزقش قیام نماید و او بانک پسر عم بود مریم را تیمار داشته خدمت بیت مقدس از هر دو شایان آمده اندک آورده یوسفی بر مریم بسیار ستوده عقیب آن مریم از یوسف مشقت کسب قوت رخسارش پیدا دیده بفرمان حق جلّ میوهاء تابستانی بشتا و بالعکس از بهشت متواتر رسیده زکریا پرسیده از مریم «هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»¹ جواب شنیده بکمال (v.60b) دانش إقرار آورده در غرفه مسجدش بتوقیر داشته از حصر طعام بهشت زار با وی بسن صد و بیست سالگی فی الأضح بجوش آمده بسبب إنقراض أهل بیت خود فرزند خواسته بحال نماز گذاریش جبرئیل سپید پوش آمده بشارت بإحابت دعا داده إستغراب زکریا وی را جوابات إستغراقی میکیت و مسکنت نازل گشته خاتونش إشباع بنوذ و هشت سالگی بیچی زنده دار دل بیامان و نبوت و محیی عقم ماذر بولادت و نفس خود بطاعت بنا در آمدن اثر معصیت بناصیه او و ستاننده حرف یا از خدا اول س یساره و ضم آن بنام خود حی بمصلحت إتمام حی بضمیمه یابی بیچی و بناء نام بساره بدان حرف اولی از نام و آخر بترتیب یحیی ساره بوحی إلهی مر إبرهیم علیه التحیه حامل شده پس ازان بملاقات در خواهر یحیی از شکم إشباع بعیسی در شکم مریم سلام داده آبتنی مریمی برین سبب معلوم شده یحیی پیش از خاله زاده اش بشش ماه زاده بقریان رحمان مشغول گشته از قربان زنان روز بزاده بآمد یحیی که حق تعالی برو بیان فرمود روز قیامت هم ازانک هم صغیر نکر غبار عتاب بر چهره مبارکش جولان ندارد و نشانه وری شدن یحیی پیدر زکریا بترک حکم سه روزه یعقوب طلب علامت و بردن ملائکه عبر بنار و درهمی بهشت و پرورش یابی او مدت سیر خواری در جویبار جنة المأوی و رسیدنش قس ازو طعام بخانه پذیر و مطرد بر دار زکریا بمقدمی مجنون و ترک گویی اوامر باری را بچهار سالگی و بند فرمایی خلایق بأحسن خلایق و ترک نوایی بتلاش پوشی و اشک ریزی از خوف حدود بخورده شدن گوشت حدودی بی خوانی از فوران نار جهنم و تباعد از صحبت هر منعم و غلبه صفات جلالی بر تجلی جمالی و طرح ذوق حالی از هول نالی و ملازمت جبال و بیابان بگریز از دوزمان و تعطل منابر مقدسی از تذکیر زکریا وی قدسی نظر إختفا بستد حضور در صبح مسجد أقصی و معمور گردانی رویش مر هر دل إنسی و شیفتگی والدین برهنمای فرزند بکار بار با پیشان مر یحیی میان مگه و عکا از امر آخر نه امر از اوامر بی مرا معلوم

¹ سوزة آل عمران، 37/3.

و مقتل یحیی در ذکر تخریب بیت مقدس مذکور شده و قتاله وی زن ملک بنی اسرائیل دختر ملک صیدا بوده و سبب قتل نمی ملک از نکاح برادر دخترش واقع و آن بجهت قتاله با پدر و مادر بر دست دشمن کشته گشته گوشتها مردارشان طعمه سگان شده هفتاد هزار دیگر بیک سن بقتل رفتند کما ذکرنا و بنده قاضی مؤلف در حکومتش باری تفضل زاری یاری از عقد نکاح محرمات بقربت مردم برفته است و الحمد لله علی ذلك¹ و بقول علماء نصاری قاتل یحیی هیردوس است و زن فتانه را نام هیردویا منکوحه² فیلفوس برادر هیردوس مگر بدین روایت ملک زن برادرش را عاشق شده ماجری رفت

و زکریا علیه السلام بعد از قتل پسرش یحیی خصص بالتحیه و وقوع زمین لرز و هلاک قوم (v.61a) لعنهم الله گریخته بیاغی نزد بیت مقدس در آمده بدعوت درختی بذو نیم شکافته درو داخل گشته شیطان از جامه وی کناره بریده بنشان برده ملک را با عظما بر سر شجره آورده نموده بتبر بران بانضمام درخت دو پاره گشت و بقولی سبب گریز زکریا تهمت شیطانی بود ویرا با مریم هر دو روایت قتل واحد است و فرشتگان زکریا را شسته نمازش گزارده دفن کردند و بقتل یحیی چهل روز آفتاب بطلوع و غروب سرخ بوده نامش روز قیامت بسید الشهداء و قاید هم الی الجنة معروف

و عیسی بن مریم بعد از حمل خاله اش ایشباع بیحیی سه روز در رحم مریم علیهما السلام بعمر پانزده سالگی مذکوره فی أوجه الأوجه افتاد و رفتن مریم از مسجد بمغاره بستده آنجوریان آوردن حصه خود نبودن یوسف نجار خویش مذکورش ملازم بقله و رسیدن جبرئیل بصورت جوان آمد جعد نا مجرد زیبا پیکر خوب منظر بهیبت بشری، سوی الخلق صاف الخلق صفی الخلق برو تکلم روحی نام روحی بنفخ روحی در جیب درع مریمی عقیب صدور انواع استعادات و استعجاب او خوارق عادات و مکب عذراء بی عذری در مسجد عبادت و انتقالش از آنجا بخانه خاله در غیر ساعات طهارت و اختیار مکان شرقی بأقصر آیام شتا و افتراق نصاری ازین فتنه تفتن شتی و استفسار یوسف مؤدب از امر حبل بضروب آداب و جواب شنویش از حبل بقادری رب الأرباب بتمثیل مثل کون آدم و حوا بی پدر و اینبات زرع اول بی پدر و حصول شجر بلا غیث و دفع عبث بلا ریب و زیادت تصدیق یوسفی مر حق بتول و تحمل حصه خدمت مذکوره از حمل ذی القبول و اعتزال تعبد الهمی هنگام قرب نفاس و تباعد گزینی از خویشان بتردیف أنفاس و گریز یوسف مصحوب مریم بشیوه متهمان و باز داشت جبرئیل یوسف را از قتل ببشارت امان و کثرت أقاویل بمدت حملی و استراحت واضع بتکیه نخلی و دست داشت مرگ از وفور خجل و إحداق فرشتگان کاحتضار ذات الحجل و جریان نهر عذب بضرب روحین قرین ولادت و أحضر از خشک بجبل تحیل مثمره تمر

¹ ذلکا

بساعت و إستحباب تغذیه رطبی از آنکه و إحتفات و عادات داشت نصاری یاعزاز شب کاغند مردار و ایشان از حظیره سازی یوسف لیله میلاد در بیت لحم بیاقاد نیران و سرنگونی أصنام و أبالیس و راندن شیطان دنس مفالیس و سلامت مسیح مولود چو مادرش از مسیس و طلوع کوكب معنوی از مطلع نا معتاد بعلامت ولادت روح الله تا اعتضاد (v.61b) و سخن گوی مذکور در گهواره و ره نمایی عالم همواره و توبیخ¹ زنان مر اعبد زنان بتشبهه أخت هرون بیوذن حشبه به پرهیز کار و یا فاسق مفتون و گریز آم و ولد و یوسف از هیردوس نایب قیصر روم و وصولشان بریوه مصر بإقامت دوازده سال آنجا بتمام و تعلیم عیسی معلم را بنه ماهگی تفسیر أبجد ألف الا الله با بجمه الله جیم جلال الله دال دین الله، هوز ها هی² هاویه واو ویل بأهل النار زای زفیر أهل جهنم حطی حطت الخطایا عن المستغفرین کلمن کلام الله غیر مخلوق صعفص صاع بصاع و الجزء بالجزء قرشت تفرشهم ای تجمعهم³ و وصیت مؤدب مر مریم بتوقیر پسر

و رجوع عیسی بعد هلاکی هیردوس حوالی قدس و ساکن شدن بدیه ناصره بقرب قبر خلیل بهزار أنس و إظهار فرمان وحی بتمامی سی سال و تیمار داشت أفکاران و کوران و مجانین و مرضی و ضرب أمثال و إحیا أموات معدود بأسامی مشهور و إبراء أكمة و أبرص و تکوین مرغ گلین بسعی مشکور و إنزال خوان سماوی بشرط عدم إذخار و إزالت آفت مبتلا بعقد توحید واحد غفار و أخبار آکلان از مأكول خالی و نهاده بیوت و إختیار دوازده گانه حواریین بر خود از رحمت دهم قطرس و یعقوبس و بختلس و اندرانیس و فیلس و تلما و ثنا و توماس و یعقوب بن خلقانا و تداوسیس و قنایا و تودس⁴ باختلاف أقوال بیودن شان صیادان سمک أولاً و دلها خلق آخرأ و یا ملاحان ملاح و یا قصاران مقصوران آمال مبیضان بواطن بهمه حال و إحضار طعام و شراب ملازمان از غیب و حفظ توراة و إنجیل و حکمت و نه بخشی خط از ده خط بلا ریب و دیگر معجزات بسیارش در قابلیت إنخطار تعسر عظیم دارد

و آنک او علیه السلام از پس و پیش قافله مبشر مقدم مبارک أحمدی و مؤید مهدی محمدی شده نقطه نبوت حکمت فضه⁵ فردی محمدی در وسط دایره جولان دودمانیش قرار گرفته است

¹ توبیخ بیخ

² هو

³ بجمعهم

⁴ در عرائس المجالس الثعلبی نامهای حواریون چنان می آید: «شعون الصفا المسمی بطرس و أندراوس أخوه و یعقوب بن زبدي و یحیی أخوه و فیلس و برتولوماوس و توما و متی العشار و یعقوب بن حلفا و کبا الذی یدعی تداوس و شعون القانونی و یهوذا الإسخریوطی» (ن.ک. ص. 390).

⁵ فص

کمالات حالات وی را اَدَلّ دلیل غیر محتاج بتأویل بعد از قضایا چون جهودان از عیسی و مادرش بیّنات دیدند ساحران گفته بدشمنی دشنامها داده بدعاشان شاتمان بخوکی مسخ شده شاهیان را عرضه گشتند و بوقت قصد قتل یهود عیسی را شبه سنجش اما بر فلیطانوس¹ در پی کننده از دیوار باغچه بگرفتن و اما بر یهوذا سی درم اجرتستان بنمودن ویا بر ایشوع بن قیدار² در آغوش گیرنده بنیت بردار کردن بر چوب حاضر افتاد و مع الجمله عیسی باسماں رفته جهودان مشبه به را گرفته چندانک (v.62a) من نیستم گفت باور نداشته بر خشبه آویخته مریم با صالحه³ زیر چوب صلیب آمده گریسته عیسی بریشان فرود آمده خبر خیر چو داد و پیش از رفت سما شربت مرگ چشیده سه ساعت مرده خفته زنده گشته بالا شد و بعد هفت روز باز بامر حق جهت تسکین گریه و زاری صالحه عظیمه الشان مریم مجدلانیه از دیه مجدلان بآنطقیه غیر مریم مادرش معتقد او بزوال إستحضات دایم از وی بدعاش و تجدید عهد حواریین بزمین فرود آمده مجدلانیه را شاذ کرده از حواریین هر یکی باقلیمی بدعوت فرستاده فارغ شده پیر ملکی زیور بسته لذت طعام و شراب ازو دور رفته ارضی رضی ورضی سماوی سامی گشت

و ولادتش سنه خمس و ستین از غلبه سکندر ببابل و سنه احدی و خمسین از ملک اشکانین⁴ و نزول وحی بسی سالگی و صعود باسماں یا صعود از بیت مقدّس شب قدر رضانی بسی و سه سالگی و مادرش مریم علیها السلام بعد ازو شش سال زنده بود آخر عمر مریم مصحوب شمعون و یحیی حواری نه نبی معروف بدعوت قارون ملک روم⁵ نه قارون پیشین آمده ملک شمعون و یونس را علیه السلام که پیش از ایشان آمده بود کشته بردار کرده مریم و یحیی گریخته زمین شکافته در آمدند ملک کاویزه چیزی نیافته خاک بر سر شکاف باز راست کرده از امر حق دانسته از حال عیسی پرسیده تحقیق در یافته مسلمان شد و نزول عیسوی باز آخر الزمان بنص قاطع درست است چون بسال معین مقید نیست شرحش بفن تاریخ تعلق ندارد و عمر مریم بقول ما صد و دوازده سال بوده و میان عیسی و ابرهیم دو هزار و چهار صد و نود سال و ما بین موسی و عیسی یکهزار و نهصد و بیست پنج سال و از مولد مسیحی تا هجرت سیّد المرسلین ششصد و سی سال

¹ در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «فلطیانوس» می گذرد (ن.ک. ص. 400).

² در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «ایشوع بن قندیرا» می گذرد (ن.ک. ص. 401).

³ باصاط

⁴ اسکانین

⁵ در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «ماروت ملک روم» می گذرد (ن.ک. ص. 403).

و ذکر آمدن دو نفر خاصی مسیحی و هما اما فاروض و روماض¹ ویا یحیی و یونس² ویا یومان³ و مالوس ویا صادق و صدوق در آیام ملوک طوایف بشهر أنطاقيه بدعوت توحید رحمان بترک اوثان «واحد کان اوثان فافوقها» و تکذیب یابی مذکوران از ملک بقعه سلاحین⁴ بر بت پرست ویا أبطیحیس⁵ از ملوک روم و مدد خواستی⁶ عیسی مر آن دو نفر بثالث شمعون بأشهر ویا سمعان مقارب ویا شلوم بقول رأس حواریین باتفاق صفا و صفاد از صفدر بإجماع و صدور إبراء اَکَمَه مطموس و أبرص نامموس و شفاء بیماران و اذهاب زمانت فرزند حبیب بن مرّی نجار صاحب یاسین لقب أحد سباق ثلثه در سه أمم کلیمی و روحی و حبیبی ازیشان و بقرب شمعون بملک و تضرع نماییش بعبادت (v.62b) أصنام و سؤالی إستفهامی وی از ملک بکیفیت حبس رسولان رسول و إحضاری محبوسان و إلتماس آیات تصدیق از مذکوران و حدوث حیوة بقالب هفت روزه مرده گندیده ولد دهقان ملکی بدعاء همگان و حصول حقیقت نشأت برزخی و معدّبی و دخول وی در هفت وادی ناری بعدد آیام موت و سبب شرک باری و تحذیر جمیع قوم از شوم کفران و تخلیه سبیل هر سه حواریان از قول کوزک صاحب عیان و تعجب ملک از امر ثالث مخفی و اعلام مکنون شمعون بتوحید رهنمون و انضمام کاتم قدیم حبیب بشایستگی تربیع ثلث و ایمان آوری بعضی بإصرار باقی و تصدیق مختلف فیه و قتل نجار بوطی اقدم و وقوع بالیت گویش از جنت با لطف کلام و هلاکی قوم بصیحه روحی بشوم تکذیب رسل روحی لطایف روحی را خاتم

و یونس پیغامبر علیه السلام چو مسیح خُصَّ بالتحیه بماذرش متی منسوب و بذی النون ملقب پیش از نبوت در کوهی نزد نینوی از أعمال موصل بعبادت کنان باواز خویش چو داود و حوش گرد آمدندی و حدّتی که در ذات داشت بعد از نبوت زایل شده نزول وحی برو بعد از رجوع بقوم فی الأصحّ مسطور و سبب خروج بخشم مختلف فیه اما سبب إستعجال إرسال اشعیا پیغامبر و ملک حزقیا مر او را بدعوت قوم مذکور و رد یونسی تفویض امر را بر چهار نفر دیگر غیر وی از سبط أنبیا نزد ملک موجودان ویا با إستعجال جبرئیل تا حدی که بساز سفر مهل ندارد و اما سبب آنک عذاب متوقع بروز موعده بقوم ترسید از حال تضرّع جماعت خیر نداشته خود را کاذب پنداشته بیرون رفت و این بروایت آن درست می آید که إلتقام حوتی را بعد از تاریخ دعوت قابل اند

¹ ناروص و ماروص

² توذس

³ ثویان

⁴ سلاحین

⁵ انطیحس

⁶ خواستی

مع الجملة بسی سالگی بر قوم نینوی مبعوث شده سی و سه سال دعوت کرده دوکس بس رویل عالم و تنوحاء زاهد بذو گرویده از قوم ملالی آورده از چهل روز موعدا آخرین سی و هفت روز گذشته روز سوم وعده انذار نزول عذاب تمامی اربعین بیرون رفته بساحل بحر روم رسیده بی اجرت بکشتی نشسته بتوقف سفینه ملاحان احساس عبد آبق من عند خالق کرده عقیب سه نوبته قرعه اندازی یونس خود را بدریا انداخته ماهی بزرگ او را فرو برده ماهی دیگر ظرف را بمظروف ایستلاع کرده بو حی حق شکم ملتقم مسجد و مسکن گشته از قرار بحر یاستطابت تسبیح ذی النون ملاء اعلی حال در یافته بحق زاریده شفاعتشان مقبول شده حوت یونس را بعد مدت اختلاقی بساحل نینوی انداخته استظلال را درخت کذو برو رسته آهوی متواتر شیر دهان وی را طعمه داده از حال قومش (v.63a) که یارشاد بقایاء¹ شیوخ با معصومان و اطفال و حیوانات بروز نزول عذاب عقیب رد مظالم بصحرا بروز کرده نالان دعوات خوانده عذاب ازیشان منکشف شد هیچ خبر نداشت فی الحال که درخت کذو را خشک رسید از سه ظلمت لیل و بحر و بطن حوت برو سخت تر نموده گریسته ضرب مثل از حق شنید که صد و اند هزاران خلق را بقدر یک ساق درخت چون غم نخوردی ازان جوشیده شبانی را بملک شهر فرستاده خبر خود داد گواهی دهی گوسفند و خشکی درخت و زمین مجلس بتصدیق اخبار راعی را از تکذیب رهانیده خلایق بانبوهی ایستقبال کرد، یونس را بر گردون تقرین نشانده بدنان گزی جبرئیل از مرکب جباران نزول کرده بشهر پیاده در آمده چهل روز با فرزندان و اهل مقیم بوده پس ازان ملک شهر ترک مملکت گفته پادشاهی را بشبان مخیر تسلیم کرده مصحوب یونس بسیاحت مؤید مشغول شده هر دو بیرون وفات یافتند

و أصحاب الکهف را مورخان بتاریخ ملوک طوایف آیام فترت میان عیسی و محمد صلوات الله علیهما و سلامه مورخ آورده بتعین مکان ایشان بشهر افسوس خراب شده بقرب ابلستان معروف امروزیه میان شام و روم مقید گردانیدند و طباع متأخران بمشاهدت عیانی از اقاویل دوردور ما تقدم میل بران برین قول پیش اعتماد دارند و **العلم عند الله**

و زمانی افسوس را طرسوس می گفتند اما نه این طرسوس ارمنستان و افسوس را پادشاه مسلم وفات یافته دقینوس جبار از پارس با لشکر رسیده بشهر افسوس مذکور در آمده تختگاه گرفته قصری بدرازی فرسنگی در عرض فرسخ از رخام خام ممرّد مرمری بنا کرده چهار هزار ستون زرین ایستانیده هزار قندیل زرین بزنجیرهای تقرین آویخته از شرقی مجلس دویست دریچه و از غربی همچنان گشاده تختی زرین بطول هشتاد ذراع و عرض چهل مرصع بجواهر وسط عمارت نصب کرده هشتاد

¹ باقایاء

کرسی زرین ثمین از یمین بی یمین و هشتاد دیگر از یسار بقوت یسار نهاده قضا و هراقله و بطارقه بر آنهائے إجلاس کنان ملازم خود گردانیده بیک¹ نمرودی تاجی هفت رکنی در هر رکن دُرّی بزرگ چو دُرّی ظلمت بر سر نهاده با باقی صفوف خدم و خشم و ابناء ملوک وزرا و قواد عساکر و شمشیر داران و متسلحان و نیزه اندازان و نیزه بازان و زره پوشان و صوایح زنان و دشنه کُشان و دشمن کُشان لایق چاشنی اول آیین مملکت را بغایت آیت جباری رسانیده شش نفر بزرگ زاده از فرزندان علماء بر خود آورده بوزارت منسوب شان کرده سه نفر یمینی، یملیخا، و مکسلمینا، و محسمتینا، و سه دیگر یساری مرطونس، و کشطونس، و سادیوس²، شب و روز بر سر وی قائم بوده بنیر جواهر و ندّ و عنبر (v.63b) و رشّ ماء ورد و فتّ مشک تبتی و حفظ تاجداری³ بشیوه مواظیف نمودندی که هیبت صلابت ایشان نظاره را نواطیر خیره گردانیدی و دقیانوس دعوی ربوبیت کرده مطیعان را نواخته بر غیر منقادان آتش افروخته قتل و صلب روا دیده بعد زمانی روز عیدی شخصی در آمده خبر جمعیت لشکر پارس داده از تغیر حال خبر شنوی وی از سریر و تاج از سر او افتاده یملیخا سرور ثلثه یمین بل سرو ثلّه⁴ اصحاب یمین حال عجز دقیانوس مخلوق خایف متغیر الحالات المرکّب من الآلات و الأداوات دیده در خلق خضرا و غیرا جالب⁴ فکر روان کرده بتدریج قصّه قضیه را مر پنجگانه دیگر گفته همگان مضمّر مکتوم مضمّر جوانح بیظهار آورده از وجوه بی شبهت⁵ بمال نفقات شد همیان بتوکل بر رحمان اندیشیده سؤال گشته بیرون رفته در أثناء راه اسبان ترک کرده نه فرسنگ پیاده رانده از پاهاشان خون چکیده بشبان کشیطونس نام پیوسته عقیب سؤالش خلاصه⁶ ماجری بدو گفته راعی اغانام را بأرباب سپرده تابع همگان گشته سگ آسود ابلق قطمیر ویا اُمر ویا اُصفر ویا از زرد زردی بسرخی زنان ویا بلون خلنج ویا بگونه بحر ویا برنگ سما ریان نام قطمیر شهرت خوران اِسْم نتوی⁶ بروایت قنطوریا⁷ بقولی بطیط⁸ بخیر اُصهب⁹ بتسمیه⁹ تفنی¹⁰ بندرت اُمر

¹ بینک

² در عرائس المجالس الثعلبی نامهای این اشخاص چنان می آید: «أن الذي كانوا عن یمینه أسماؤهم یملیخا و مکسلمینا و محسلمینا و أما الذي كانوا علی یساره فمرطلیوس و کشطوس و سادیوس» (ن.ک. ص. 415).

³ باجداری

⁴ اجالب

⁵ شبت

⁶ تنور

⁷ قیطور

⁸ بسیط

⁹ صهبا

¹⁰ تفنی

بالتر از قلطی صینی زیرتر از کرکی¹ هشتم هفتان شده از راندن مذکوران باک نخورده بزبان فصیح بگفت آمده شهادت آورده آرام یاران داده بیکبارگی در کوه نجلوس² بغار وصيد و اما خیرم³ در آمده از اشجار در غار میوه خورده و از عین فوارش آب آشامیده شب بر سر رسیده ملک الموت ارواح ایشان قبض کرده بعدد مذکوران فرشتگان بتقلیب ابدان همگنان هر سال باری روز عاشورا بمصلحت إبقاء نُحوم از ارض گماشت

دقیانوس از سفر آمده حال ایشان پرسیده جواب تغییر دین شنیده با هشتاد هزار سوار بر سر غار آمده خفتشان دیده در بر ایشان بسنگ و گنج محکم بسته باز گشته بعد سیصد و نه سال سیصد شمسی تسع مضاف هلالی مذکوران بیدار شده یک روز ویا بعض در یک پنداشته چشمه را انباشته دیده یملیخا را سیم داده بشهر فرستادند تا نانی بی روغن خوک و گوشت از غیر کُشته کفار خریده آورد چون بیازار در آمده دید علمی بران لا إله الا الله عیسی رسول الله نوشته از ملک شهر پرسید گفتند عبد الرحمن است یملیخا تعجب کرده درهمی بوزن ده درم و ثلث بدر آورده بخباز داده نان خواست او را بیافتن گنج متهم کرده وی بخباز جواب داد که بر پریروز⁴ ازین شهر گریخته این درهم از ثمن تمر خود با هم گرفتم بمنزله و مقاوله کیفیت بهم دیگر گفته کار انجام بدان (v.64a) رسید که وصف دهی قدما از هزاران یکی را نام ندانسته آخر بخانهاء قدیمی خود آمده همه را ویران دیده پیری منحنی بدر آمده یملیخا نام خود بذو گفته پیر فریاد آورده گفت یملیخا بن فسطین⁵ جد منست مصحوب یاران از دقیانوس گریخته عیسی علیه السلام پیش از رفتن باآسمان قصه ایشان را بما گفته بود و چون یملیخا را ملک وقت دید از اسب فرود آمده معانقه کرده خلق دست و پایش بوسیده ملک مسلمان و ملک دیگر نصرانی شریک او در تصرف افسوس با عظما و خلق بر نشسته مصحوب یملیخا بر سر غار آمده یملیخا پیش از همه داخل شده جوانان معانقه کنان برهیدن وی از دقیانوس شکر گفته وی جواب حال داده بدعاء مستجاب ایشان فی الحال ارواح پاک همه مقبوض گشته ملوک رسیده هفت روز طواف کرده باب کهف نیافته میان هر دو پادشاه نزاع واقع گشته أصحاب الکهف را «كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا» بخود منسوب دیده آخر شاه اسلام غالب آمده مسجد بر در بنا کرده از دیر بنا کردن ملک نصرانی محروم ماند

¹ کردی

² نجلوس

³ خیرم

⁴ بریر روز

⁵ در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «تملیخا بن فسطین» می گذرد (ن.ک. ص. 418).

⁶ سورة النور، 2/24.

و بقول أشهر ملك مسلم در آمده ایشان را دیزه دعا شنیده برابرش مردند وی جامه‌ها آطلس بزر بافته بر مذکوران انداخته بتابوگناه زرین نهاده آخر بخواب بینی زرین را بساجین مبدل کرده و آن دو کس کی در بخانه دقیانوس ایمان پوشیده داشتند و از إخلاص أسامی جوانان گریزان و آنساب و دقیانوس خیر و قصه را در تخته رصاصی نوشته بصندوق کرده بمصلحت إحاطت متأخران مر مصدوقه خلاصه یکی را تندروس¹ گویند، و ثانی روباس، و نام پادشاه مسلم بروایت دیگر تندوسیس، و وقوع قصه أصحاب الکهف بمباحث مسائیل حشر و نشر ارواح و ابدان معاً معاً، آكد بیان

و غیر روایت منتخب در أسامی [و] قضایاء مذکوران روایات گوناگون آمده، و لنا بهذا القدر مقنع، و إتفاق علماء نكیده و فقهاء دیه افتوشون و پیران أبو کزما بر آنک عمارات دیه طیانه از عمل دقیانوس مانده است راست است اما اعتقادشان بگریز أصحاب الکهف از نفس کلیسا حصار طیانه نام مذکور بخطا، و إفتراء محض منسوبست هزار فسوس بر شهر أفسوس جوهرین فصوص زرین ستون بنصوص که بقایم مقامی أحد قربات محروسه نكیده مستبدل گشته مبتدل شد و رقیم نام تخته مذکورست فیه أسماؤهم و قضایاهم، و با سه گانه أصحاب غار در بنی إسرائيل ویا إسم وادی ویا إسم سگ الی غیر ذلک، من المسموعات،

و من بنده مؤلف در سن ده سالگی از کبار مورخان شهرم نكیده می شنیدم (v.64b) که گور دقیانوس بر سر کوه کاروان سرای همامی است واقع براه معدن لولوه و تل مدور بلاء جبل مذکور از قبرش معبر مدتی آن را راست پنداشته در آیام سی و چهل سالگی همچنان از افواه بقایاء شیوخ و علماء سماع کردم و الحاله هذه باز در محافل و مجالس ایّمه اُمت بدین طرز اخبار می گویند معلوم نشد که از کتب معتمد علیه نقل می‌فرمانید و ما بروایات متواتر بخدمتشان رسیده و إعتبار تواتر هم درین نوبت دولت محمدی بشرایط مقرو و مقفو مع الجملة علماء مذکور چون بإجتهد گفتند در دو حالت إصابت و خطا از اجرین و اجر خالی نخواهند بوذن و ذلک فی أخبار الדיانات فقط

و جرجیس پیغامبر علیه السّلم تاجری از أهل فلسطین بوده صحبت بقایاء حوارین در یافته بحاکم موصل ملک جمیع شام زاذانه نام رسیده او را از عبادت صنمش أفلون لقب نهی کرده تمامت اموال خود بأهل إسلام صدقه داد ملک ازو کیستی و از کجایی پرسیده جواب بذات عبودیت و ابن عبیدی گفته از ملک مدح مملکت خود و ثناء صنم و از جرجیس بضدّان مدح حقیقی رب العالمین بأبواب طولانی صدور یافته حال آخر بدشنام دهی و بخشم آوری ملک مقضی شده ملک ملعون اولاً

¹ بندروس

چوب تعذیب نصب کرده شاه‌ها آهنین بران آویخته گوشت جرجیس را پاره پاره کرده حقیقش از ألم آن نگهدار بوده پس بمیخ‌ها حدیدی محماة بنار سر جرجیس معذب گشته دماغ فرو ریخته درد آنرا هم احساس نا کرده بعد از انواع عقوبات بزدان انداخته ستون رخامین گرانبار برو انداخته ملایکه شب آمده ستون را دور کرده بطعام و شراب بهشت معروض¹ داشته از حق وحی شنید که هفت باملعون مجاهدت خواهد کشیدن و چهار بار کشته شده جان بارش بدو رسید جرجیس بدان مستظهر شده با انواع قتلات مبتلا گشته هر نوبت ذرات اعضاها² متلاشی پیوسته بامداد بیش ملک آمدی وزیر ملک بدو ایمان آورده چهار هزار دیگر پیروی کرده همه در راه حق شهیدان گشتند و بمنظره طوفلیا³ عقیب حیوة از شوم مرگ بقطع حجّت نه مرد و پنج زن و سه پسر از یک رسته گورستان اموات چهار صد ساله بامر حق زنده کرده از همه عبرت‌ها شنیده باز باور نداشته بشکنجه گرسنگی بخانه پیر زنی انداخته چوب خشک را بر در عجز بدست ساییده میوه دار گردانیده پیر زن ازان تمتع کنان ملک بران درخت مطلع گشته پیر زن قصد کرده همان ساعت خشک شده رمید و ملک جرجیس را سوزانیده خاکسترش بوزش باذ عظیم بتذریه بدریا پراکنده کرده بامر حق دران ساعت ذرات جمع شده زنده گشته نزد ملک (v.65a) آمده ملک عجز پیش آورده جرجیس را بخانه جا ساخته قرار کرد که بافلون صنم باری قربان کشته سجده کند و از جواب شنید ذر اعزازش کوشد جرجیس آن شب در غرفه ملک بنماز ایستاده باواز خوب زبور خوانده زن ملک صوت داودی وی شنیده ایمان آورده بدستور جرجیس پوشیده داشته بآمد ازان بیت خانه در آمده هفتاد بت زرین بر روها افتاده شیطان از جوف بزرگین بیرون گریخته از آنکه باز شیاطین دیگر در اجواف اصنام جولان نکرده آن روز در دست جرجیس لعین اکبر عذابها دیده هزار لابه جسته خسته رفته زن ملک ایمان آشکارا کرده شوهرش بر چوب صلب بسته پیش از تسلیم جان ملایکه اکرام و بهشت را دیده بحضور جرجیس خندان بجنّت پیوسته سی و چهار هزار تن دیگر بمتابعت جرجیس شهیدان گشته آخر بدعاء جرجیس آتش باریزه قوم در میانه مشاهده عذاب بچهارم نوبت آخرین جرجیس را بشمشیرها پاره پاره کرده بآرادت راستینه وفات یافته شهر بجملگی سوخته خاکستر گشته بمثال بلاد قوم لوط بالا بزیر و بعکس شده زمانها گنده دوده‌اش بویندگان را بیمار داشتی و قضایاء جرجیس در آیام ملوک طوایف واقع و اصحاب بلاها بذکر جرجیس فرح پایان

¹ معروش

² با عهد ستنخواها

³ طوفلینا

و شمسون پیغامبر علیه بن مسوح از دیهی بسینور روم مُتَاخِمِ بلاد کَفَّار بمیلی چند بتن تنها غزا و جهاد حسبی هزار ماه ورزیده أَعْدَا برو ظفر نیافته بزنش مال دازه چندانک برسن و غل شب بستنی بیدار شده گسیخته حال پرسیده زن بتجر به قوت آوردی آخر بز گفت که من بغیر مویه‌ها دراز تن خویش بسته نشوم زن حیلہ آموخته شبی ویرا بسته کفار را بر سر آورده شمسون را ملاعین چشمان کنده بینی بریده گوش مثله کرده بأسطوانه بستند شمسون بحال گرفتاری دعا کرده از بند گسیخته در ستون از عهد شهر که ملک و شهریان بران قایم بوذند کشان جنبانیده همگان با زن غداره بمدمم هلاک گشته شمسون را باز چشم روزی شد

و چون رسول صلی الله علیه و سلم بصحابه قصه شمسون تقریر فرموده مدت مجاهدت و مُکَابَدَت او را بهزار ماه تمام بیان کرد أصحاب بر جهد و جهاد وی رشک برده از قصر أعمار خویش بنار سیدن ممرته وی اندوه خوردید سورة لیلۃ القدر خیر من الف شهر بقول سلطان المفسرین عم زاده سید المرسلین عبد الله ابن عباس والد الخلفاء رضی الله عنهم در تسکین قلوب و حیر کسیر خواطر و إصلاح حال پاک صحابه برانجملت نازل شد که یک شب عبادت امت محمد صلی الله علیه و سلم بنام قدر به از هزار ماهه جهاد شمسون صائم النهار با جهاد و قائم اللیل بالاجتهاد (v.65b) و این روایت مستفاد از رؤیت و حسن رؤیت بر روایت رواة دیگر که نزول سورة قدر را بر مملکت هزار ماهه إِمَارَتِ خِلَافَتِ نام بایام بنی أمیه تزیل کتاب تأویل می کنند رُحِحَان او را اکثر و أشهر و أکْثَر و أزهَر از هر باب اندیشیده فرض کنی هرچه أظهر

و وقوع قصه أصحاب أهدود أقرب عبر بحدود دولت پیغامبر ما صلی الله علیه و سلم ملکی از ملوک حمیر ذو نواس بن شرحبیل¹ بن شراحبل در فترت پیش از ولادت² سید المرسلین محمد امین علیه أفضل التحیه و الصلوة و السلام علی من ذکرنا فی کتابنا هذا بمفتاد سال کوزکی مستعد حفظه عبد الله بن ثامر³ نام را پر ساحر حاذق پیر مقرب خود بآکتساب سحر فرستاد کوزک باکراه ملک و پذیر در تر دو ساحر بمیانہ را با زاهدی آشنا شده سخنان جانی شنیده ربوده وی گشته بخانه پذیر و ساحر⁴ دیر رفته بهر یک بهانه درنگ را ببودن نزد أحد الشخصین من الأب و الساحر جواب داد آخر روزی بمصادفت ماری بزرگ کوزک خلاص خود را بسنگ اندازی در قتل مار بحرمت داشت زاهد نزد حق تعلیق کرده عقد تعلیقی ممتحن قرین ایجاز شده از قتل مار فراغت آورده حال را براهد عرضه کرده زاهد بشارت کمالش دازه کوزک پسر عم ملک را آن تا بینایی بنا کرده ملک شنیده

¹ شرحبیل

² اولادت

³ در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «عبدالله بن السامری» می گذرد (ن.ک. ص. 436).

⁴ ساحر

بتداول یکان یکان دانسته پسر عم و زاهد را بنیاوردن ایمان پاره پاره کرده کوزک را چندانک بمردم داد که بأنواع تعذیب کنند جرجیس وار رهیزه معذبان بهلاک پیوسته و بتعلیم کوزک ملک تیری از کنانه^۱ وی سنده بسم الله رب الغلام گفته سهم انداخته بزلف او رسیده مرده تمامت خلق بخدای کوزک تشریفاً له ایمان آورده ملک خندقها پر آتش کرده مؤمنان باری را آنجا انداخته بر گرویدگان خود را دست نرسانید زنی آوردند با سه فرزند ایمان آورده از اسلام باز نگشته دو فرزند بزرگش را بآتش انداخته در سوم شیر خواره نزاع می کرد طفل بگفت آمده مادر را بیهشت تحریض داده عودت اول فرزند را انداخته عقیبش وی افتاد

و این طفل ششم طفل است که بسخن آمده درین کتاب ذکر رفت و در زمان عمر رضی الله عنه کوزک صاحب^۱ أخذود را بنجران خفته یافتند دست بر صدغ جای زخم نماده چندانک دستش کشیدندی باز سوی زلف زلفی^۲ جویان منجذب کشتی عمر فرمود که بیاغزاز پیوشانند

و أخذید در سه عدد منحصر یکی در بنجران یمن ذکر کردیم دوم بیارس سبب جماع ملک وقت با خوهرش بمستی و پشیمانی آوری بمشیاری و برعایت (v.66a) ناموس فرمودن خلق بنکاح خواهران و بناشنیدن إجماع صدور خندق کاوی و پر کردن آن بآتش سوم بشام بطیاجوس بن تیسر^۳ رومی^۲ أخذود کاویزه مؤمنان زمان خود را سوزانیده چون بسه موضع بمر زمان أخذودی کاویزه اند همه واقع بوذہ حرف اما تردیدی را در واقعات یقینی مدخل نیست و در أخذود یمنی نجرانی هفتاد هزار بر لب شکاف آمده و بحال افتادن مؤمنان آتش بیرون آمده همه کفار را سوزانیده ذو نواس^۳ رسته آریاط حبشی بریشان مسلط شده ذو نواس گریخته خود را بیحر انداخته غرقاب گشت

و ذکر بیان أصحاب فیل مشتمل بر اعلام اوایل تباشیر دولت محمدی صلوات الله علیه و سلامه از قصد أبرهه اشرم نصرانی قاتل آریاط حبشی حاکم بلاد یمن از قبل ملک حبشه جدّ اصحمه^۴ نجاشی مؤمن معاصر حضرت با عظمت محمدی بدم کعبه مطهر مولود مبارک احمدی بنیت نجاست اندازی بفیل خنعمی أحد بنی مالک بن کنانه بشب یکشنبه قلیس^۵ نام عجیب العماره بنام ملک حبشه بنیت توجیه حجاج^۶ بران بتعطیل توجه بکعبه^۶ معظم و آمدن ابو رغال غلام مسعود بن

^۱ صاحب

^۲ در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «أطناخیوس الرومی» می گذرد (ن.ک. ص. 438).

^۳ در نواس

^۴ اصحمه

^۵ قلیس

^۶ حجاج

مغیث عبرانی¹ رغال حجری زمان صالحی بدلات راه مر ابرهه و مردن پیش الدلیل الشخص الذلیل مرحوم القبر الیوم غیر مرحوم بموضع مغمیس مغمس مقبور بویل و ثبور و رسیدن حناطه² حمیری برسات ابرهه نزد عبد المطلب و شنیدن متارکه از حرم مبارکه سلامت جوئی شیبۀ الحمد و پیوستن عبد المطلب بتعریف صدیقش دو نفر پیش انیس سانس فیل و دخول شیبۀ الحمد بتأنیس انیسی نزد ابرهه و تعظیم ابرهه عبد المطلب را اولاً و فتور یابی رغبتش سبب دویت شتر تنهائ خود طلبیدن ازو ثانیاً بجواب شنوی حواله کرد تدارک کعبه بخداوندش رب الأرباب عز و جلّ و قبول ناکردن ابرهه شفاعت عمرو بن نفّاثه و خویلد بن وائله³ بقبض ایلان⁴ اموال مکّه بصلح باز گشت از مغمس و اطلاع نفیل از کوه پرسیدن مرغان غریب نامشابه بطیور نجد و تمامه و شام⁵ و عرب امثال خطاطیف هر یک حامل سه سنگ مطبوخ بنار جهنم بزرگتر از عدس اصغر از نخود دو زیر رحلین ثالث بمنقار برؤوس⁶ سیاع و راز پردازی نُفیل بگوش فیل محمود نام فرستاده ملک حبشه باختلاف بفرد مذکور و انضمام هشت ویا دوازده دیگر کما بیش بدان و اباء فیل از توجیه کعبه و سهل القیادیش بجهات آفاق و هلاکی قوم و فیله غیر محمود، محمود العاقبه بامطار احجار سنگی مرکب از سنگ و کل مسوم و تشبّه هلکی بکسب دانه خورده گاه مانده و تقویت (v.66b) طیور بمبوب الريح مشدده الرمی

و ابتداء ظهور جُدّری و حصبه بدنیا ازان روز و ابتلاء ابرهه از جسد بداء جسد و سقوط انامل بمَلّ⁷ امل و شدن وی مانند بچه مرغ و موتش بانصداع قلب عقیب تلف اعضاش یکان یکان و وصول حصّه مذکور از احجار ثلثه از مرغ ملازم روز اتمام قصّه نزد نجاشی بقولی و تعظیم یابی اهل مکّه بعد ازان بلسان عالمیان بتسمیه اهل الله و هلاکت قوم فیل بآمدن سنگ و رسانیدن مذکوران ببحر مغرق بروایتی و پنهان کردن عبد المطلب و مسعود خزاین اعدای را در حفیرات معین باعطاء اکثر مر فقرا و سگان حرم

¹ عبرایی

² حناطه

³ ائله

⁴ ایلان

⁵ سام

⁶ بروس

⁷ مَلّ

و وقوع تاریخ فیل پیش از مولد نبوی بچهل سال بروایت بعید و بیست سه سال همچنان و سال ولادت خاتم الأنبیا سید المرسلین منقول معقول بدلاله رسیدن عایشه صدیقه رضی الله عنها بسایس و قاید فیل که از سایلان مکه بوذند و باقی لطایف طولی بر علماء تفسیر خافی نه

و خالد بن سنان عیسی بعد از عیسی پیش از مبعث محمدی آیام فترت نبوت منسوب شده وقت وفات قوم را وصیت کرد که گورش شکافند تا بر خاسته از برزخ خبر دهد که بدان نیت بمرتبہ رسالت رسد و خلق بحشر و نشر ایمان آورده در تصدیق رسل پیشی ورزند قوم وصیت او بجا نیاورند اما مذکور خبر نبوی را شایان گشت در قصص انبیا و کتب تواریخ این لطیفه مذکور نبوذ از عطار خانه و خزانه کتب شیخ محقق مرشد مدقق کامل عالم تمام محی الدین مغربی عربی رضی الله عنه نقل کرده درینجا¹ آوردم و هر سطر این مؤلف از کتابی منقولست که راسخان کمل آن را خوانده می دانند جهله² عُمی و عور را از جواهر جوارح چه خبر

و چون أثناء قصص رسل و انبیا کیفیت ورزشاهاء ملوک و جبابره ذکر رفت ضمناً یهود و نصاری و مجوس و صابیه و مشرکان و عبده کواکب و اصنام در سلک لزوم مندرجات **اما فلاسفه و حکماء** قُدماء بعلو مراتب که دارند سبب درجه متوسطشان بزیرتری از انبیاء و زیر گزینی از ملوک بزیر² خوانی از انضمام تداخلی بیرون جسته بصواب بینی معقولی مصلحت چنان روی نمود که اسامی مجرد ایشانرا باندک الماع عقاید نمای درین محل ختم اذکار انبیا پیش از شروع ببحر عمیق و نای سحیق علت وجود کونین و عوالم محمد رسول الله صلی الله علیه بالفاظ أقصر من عمر الظالم لعدم إنتفاعه به ولو عاش ألفاً اردنا³ مبادا که مصر جامع بعدم وجود بعض ما یحتاج الیه از جامعیت جمعیت مجوز صلوات منعزل افتاده و هنی بأرکان کان فن مشار الیه لاحق گردد نعوذ بالله من النقصان و جولان الخذلان

وصیف أولهم سبعة من مقدمهم

ثالیس الملطی أول حکما هفت گانه اساطین حکمت نامان قایل (v.67a) بوحدانیت حق و

إبداع و إنشایش و إدراک عقول بآثار وی دون الصفات

و انکساغورس هم از ملطیه دوم سبعة معتقد توحید و مبدأ و معاد شارح لطایف عقول باستا

¹ درینجاه

² بربر

³ اردنا

و انکسمانس سوم سبعة هم از ملطیه مذکور بخیر¹ نزد حکماء ازلی گوی زنی در گوی
فصول ابدیات وحید واحد دان نه از اعداد

و انبازقلس چهارم سبعة از کبار باریک بین تاریک بر دقیق النظر مذهب الغور رقیق خالص
عمل ستاننده علوم اولاً از داود پیغامبر علیه السلام خوانده حکمت آخر الامر از لقمان حکیم بدو
سفر که بحضرتشان رفته آخر بیونان باز گشته در ازلیت هویت حق ثبوت صفات قدرت و ارادت و
علم و حیوة قایل

و فیثاغوروس بن میسارحس از اهل سامیا پنجم سبعة صاحب رأی و عقل مشاهد عوالم بحس
و حدش واصل ریاضت بجد شنیدن آواز دوران فلک و تسبیح ملک فصول بردار در ایهات² و
خواص ماهیات و هیئات ترکیبات مقتبس علوم از مشکاة معدن نبوت معاصرش بل ناصرش سلیمان
پیغامبر علیه السلام فطن دراک³ مرکب تریاک

و سقراط بن سقرس ششم سبعة حکیم فاضل از اهل ائینه⁴ شاگرد فیثاغورس در حکمت
مقتبس نوادر از ارسالادیس مشغول بدهد و ریاضت نفس و قطع لذات دنیا معتزل از مردم کژدم
شکلان بغار کوه ناهی خلق از شرک و عبادت اوثان قایل بهویت واحد و جوهر فرد

و افلاطون اِلاهی ابن ارسطون بن ارسطو⁵ هفتم سبعة اساطین حکم سلاطین کلم آخر علماء
قَدَمًا و حکماء کُرْمًا معروف بتوحید و حکمت مولود در زمان اردشیر بن دارا⁶ سنه ست عشر از
پادشاهی مذکور بجوانی شاگرد سقراط بوده عقیب موت سقراط بزهر بوصیت مرض وفات سمیش
قایم مقام او شده بتلمیذ طیمائوس و غریب ائینه⁷ و غریب ناطس⁸ هم منسوب گشته بأستاذی
ارسطالیس و طیمائوس و تافرطوس هر چه أشهر قایل بحدوث عالم و قدم باری تعالی موافق علماء
أصول اسلامی در اکثر اقاویل و فنون تأویل طوال بردار در اجراء مرکبات و تشریح مبسوطات و
افلاطون مذکور را با أصحاب جهت آنک در تعلیم و تعلم پیاده آزاده رفتندی مشائین گویند

¹ بخر

² الایها

³ درال

⁴ ائینه

⁵ در تاریخ الحکماء قفطی نام افلاطون چنان می گذرد: «افلاطون بن ارسطون بن ارسطوقلیس» (ن.ک. به کوشش: بمن دارائی،
قران 1371، ص. 35).

⁶ دار

⁷ ائینه

⁸ کلمه ای که در تاریخ الحکماء قفطی به «نپطس» می گذرد، احتمالاً همین کلمه است. (ن.ک. ص. 44). کلمه «نپطس» هم
تحریر کلمه «نپطس، پنتوس، بنطس، فنطس» است.

و بعد از سبعه معتبران جماعتی هستند بمعانی خارجان از مغانی دنیا که ایشانرا بعبارت متقدمان و مداوله مصنفان جرکماء اصول گویند و همگنان عدد معدود محصوران و منهم فلوطرخیس مشتهر فلسفه و منسوب الیه حکمت مقیم مصر اولاً متوطن ملتیه آخراً منضمّ بأساطین بضمناً قایل بلم یزلی باری بأزل (v.67b) ازلیات مبدع او فقط و منهم کسنوفانس قایل بدانک باری اولّ ازلی دائم و عمومی ازیست و بصفت منطقی و تعریف عقلی گرد سما برده عظمتش علما را مجال جولان نه سما الظن بغیرهم و منهم زینون اکبر بن مارین از اهل فنطس معتقد بقاء واجب الوجود ذی الوجود و فناء ما سوی و قابلیت تطوق نضیر بر سماوات بانتشار کواکب و غیران صاحب جنایح شتی بمفردات حکم مبین خواص حیوانات و ما عداها و منهم دیمقراطیس و إتباعش نابیان أسطقسان أربعة از واجب الوجود قایلان قابلان یابداع اشیاء بسیطه^۱ جمله بیک دفعه و فلیوغریس از ملازمان زمان وی بوذه و فلاسفه اقدامیا بر اصل بثبوت معاد و توفیت مجازاة حبور و شرور هر چه بیشتر و دران باب بلطائف پس عالی تظاهرت پردازان و از انواع حکم هم مقنعان و هم جماعه و منهم هرقلی الحکیم قابل تقدم نور حق ممیز مدرک بعقول بشری معتقد بگوی سما و استدارت أرض و شرح کیفیات مخلوقات بتواتر و بقاء محسن بثواب و بدکار بعقاب و صدور تجلیات حق بر هیاکل و منهم اسفودس مخالف اوایل در تسایل قایل بأنحصار نهادی در خلا و صور بشرحی که بیاب ما تعلق ندارد و منهم سولون الشاعر شعر گوی بزنانی بایراد مقدمات و أرداف کلمات خارج از وزن و قافیه نامور نزد فلاسفه از انبیاء عظام بعد هرمس و پیش از سقراط مجمع علیه بفضایل و تقدم آخذ جد تارک هزل واعظ موقف ضارب أمثال صاحب تشبیهات لقمان شیوه در نرم دهی و الباقی معلوم و منهم اومیرس الشاعر هم از طراز شعراء نَساک و أشهر قدماء کبار مناظر افلاطون و ارسططالیس^۱ ملازم کلمات نامان حکمت و إنفاق معرفت و حرّ آلت لفظ، بوجه جودت رأی أمثال نمودار زده و عنایت و سَهْل و مصاب و إماتت شهوات و ترک شبهات و بُعد خنده بغیر وقت و شبيهه در مهابت پیش از فلسفه از بسرش پیدا بعد ازو بسبب هشتاد و دو سال تالیس ست تسعمایه و احدی و خمسین از وفات موسی علیه السلام و سنه ثلث و عشرین و مائه از سلک تحت بخت نصر ظاهر شده فن فلسفه را بمصلحت عمل سَفَه فاش کرده

^۱ در تاریخ الحکماء قفطی این نام به «ارسطوطالیس» نوشته می شود (ن.ک. ص. 49).

و منهنم بقراط واضح طب طیب النفس مشهور بمعالجات و تصانیف متفق علیه نزد اواخر و اوایل بفنون فضایل نما رفته بر بهمن بن اسفندیار بن گشتاسب از محبت وطن بترک گوی اموال فرستاده ستانندهٔ مزد از آغنیاء، طوق، و اکلیل، و سوار زرین مصادر دارند بر حفاظ و فقها از آجر دهی (v.68a) مهست از نماید سیرت و بر طول عمر بسیاری تراب و نری طبیعت و نری پوست را و منهنم دیمقراطیس معاصر بقراط مذکور هم در زمان بهمن بن اسفندیار پیش از افلاطون حکیم معتبر معیار بند برای در فلسفه و مبادی گوی و فیه ما و ناچیزی که ارستطالیس قول او را بر قول استادش افلاطون اِلهی راجح دیدی مؤثر جمال باطنی بمعرفت بر حال ظاهر تربیت و منهنم اوقیدس اول گریزی دریا فیما شهر کنایش عوارف بنامش کلبیین منه منقح خاطر ملقح فکر مراحم ضمیر سیات مظهر پر تحسین آیات سمین بیان احساس و فصول تارک تنعم و حصول و سبط گزین چه اختیار و منهنم بطلمیوس صاحب مجسطی مظهر علم هندسی متکلم در هیات فلک مصیر نقص از تناول شهوات بحوف مصیر ادا و گوی در نیرین و ستاران منجم وار بر خسوف قیامت و منهنم حکماء اهل المطال و خرمی سیسی و ریون ازیشان همگان هر دو و بر در فردیت اول واحد محض و ابداع عقل و نفس دفعه واحد بقادر و جرکماء نزدیکان فلاسفه بزمان مخالفان برابر مثل ارستطالیس و من تابعه چو سکندر رومی و ذیوجانش¹ کلبی و شیخ یونانی و غیرهم همگان از رأی ارسطو قایل اند و ارسطو در شانزده مسئله مطرد گشته از قدماء جدا گانه عقیدت گرفت و ذکر آن درین فن مطلوب نه و سکندر رومی ذو القرنین ثانی ملک معتبر غیر مذکور بقرآن زاده بسنه ثلث عشر از ممالک داراء اکبر پدرش او را بارستطالیس حکیم مقیم اثیناس² بعلم آموختن سپرده پنج سال نزد وی بوزه ادب را بأقصی الغایة چو رایه و آیه رسانیده در فلسفه بر جمیع تلامذه راجح گشت و چون پدرش احساس مرگ کرد سکندر را نزد خود آورده بتجدید عهد ملک را بنو سپرده وفات یافته سکندر بأعباء آیتین مملکت مشغول شده احترام ادیب را بر توقیر والد بدلائل معالم راجح دیده در قوانین معدلت و مُتُون حکمیات بآلاف و مئات و مصنفات پرداخته آوازه را تحریر رسانیده که حیرت حکما و ملوک قدما و جمیع علما از مطالعه مطالع مسودش مستفادست

¹ ذوحانس

² اثیناس

اما بنده^۱ مؤلف در^۱ تعریفات سباق مفسران و مؤرخان^۲ بتمیز دو گانه سکندر همدیگر یکی بمملکت شرق و غرب و ثانی بسطنت روم یونان و قهر و قتل دارا و تزوج دخترش روشنک و حوز ملک پارس و همتش بروم میان بحرین سرگردان مانده چه در اکثر علامات جهانداری از قتل دارا و عقد دختر و غیر ذلک هر دو ذی القرنین هم نامان و هم اعیان را اثناء قصص پردازی برابر می بیند و از کتب مستقدمان که بنده (v.68b) قلیل البضاعه تا تاریخ جمیع این کتاب بسن چهل و هشت سالگی مطالعه کرده است شفاء مزیل شفاء جهل درین مسئله حاصل نشد مگر بعد ازین از کتاب غریب روزی شوذ و یا از تلقین کامل فرا گوش رسد

و **کلمات** گریه انگیز رقت آمیز خون ریز بکنموس و مثلاطوس و افلاطون رابی، و زینون أصغر و فرطیس، و مطور، و ثاؤن، و سولن^۳ و باقی حکیمان چهار صد گانه که بر سر تابوت زرین سکندری پیش از حمل گفتند، اگر دو سطر درین ذکر رفتی از آه و ناله و سوز مطالعان و اشک ریزی خوانندگان، بدر یافت لطایف کتاب مجال نماندی

و **ذیوجانس**^۴ **کلبی** حکیم زاهد گریزان از خانه و مردم ألو ف بیابان و کوه از قدریه^۵ فلاسفه بمسایلی چند معروف واعظ و جلیس نادر و محبت سکندر در محاورات و ماجرایات قبیح صورت معمور سیرت چو مرشد کامل ما اسلامیان خواجه سنایی **رحمة الله علیه** لطایف کلبی بسیاری دارد اما آنک طیب زمان خود را بکشند که تمامت بیماران بسر لشکری مخصوص کرده صاحب عسکر نامظفر خایف را بعلم طب مشغول کرد، بنده مؤلف را ذوق داد اگر مطالعان درین لذت مشارکت فرمایند حاکم اند

و **شیخ یونانی** حکیم درست^۵ کلام درست قدم صاحب رموز و کنوز در إثبات هیولی بأمومت و صورت بأبوت و تسمیه نفس بچهر کریم کنایت پردازد در کتابت و دراست استاد استادشناس بفنون تشبیهات عنصریات بأرکان فلکیات در معقولات و منقولات از قدما أشهر علماء حکما

و **ثاؤفرسطلس** اکبر تلامذه ارستطالیس بل خلیفه و بعد وفاتش استاد مقتبسه فلاسفه مصنف در فنون عموماً و بموسیقاً خصوصاً قابل بکون سما، مسکن کواکب کالأرض للناس مثبت عقول و نفوس ممیزه و آنفس نباتی مر مدبرات حکما را عماد قوی پیدا

^۱ و در

^۲ مؤرخان

^۳ سوسن

^۴ ذوجانس

^۵ درشت

و ایرقلس در إثبات صانع با حکما متفق و در حدوث عالم از قدما إعتزال کرده کإعتزال الأقبلاء من هذه الأمة في المسائل المحدودة. بمخالفت صریح مذهبی گرفته شاگردانش دانش او را حجت پنداشته بعد از وی مر سایل در رسایل مسایل پرداختند و این معنی بعد از ارستطالیس واقع و **ثامسطیوس** شارح کلام ارستطالیس در هر مسئله که ارستطالیس معین نوشته رفت او تغییر نکرد مقبولست و مالا فلا و مذکور بتلمیذ ابن فلپس¹ قایل قدم عالم مشهور، و از افلاطون، و ثاؤفرسطلس²، و فروریوس، و فلوطرخیس بیوذن عالم جمله واحده یک طبیعت عمومی ناقل و **سکندر افرویدیسی** حکیم محض ناملك و ناسلطان بإجماع چه اختلاف جهانداری بجملگی میان دوگانه ذی‌القرنین است و این ثالث شخص ازان دو مختلف فیها بإتفاق منعزل و بتسمیه سکندری هزاران یافت شوند در هر عصر و کذا فی زماننا مع الجملة این افرویدیسی از تابعان ابن فلپس³ کما ذکرنا در قدم عالم معروف و کلامش أمين بقول از حقش و بکون باری تعالی عالم جزئیات⁴ و کلیات در سفلیات و علویات ذاهب (v.69a)

و **فروریوس** هم تابع رأی ارستطالیس در جمیع أقاویل فارق شارح میان هیولی و صور و أجسام بأنواع تأویل بر تعویل

تذییل بحکم رعایت مناسبت ذکر فلاسفه إسلام بأسامی مجرد، ما خلا سیدهم و سندهم و علامتهم و علامتهم الشیخ الآتی ذکره بأذکار حکماء متقدمه درین مقدمه قرین گردانیده نه ازانک در قعور بحور دور کرانه محاره خاره موجه بتصفیح تواریخ أوراق آحاد و عشرات و مئین نوبت دولت با عظمت محمدی صلوات الله علیه بأیام و شهور و فصول و سنین⁵ افتد و مکنی عنهم مکنی هر یکی و مسمی در عدد اندگانه منحصران

و **هم** یعقوب بن إسحق، و یحیی نحوی، و أبو الفرج مفسر و أبو سلیمان هجری و أبو سلیمان محمد بن مسعود مقدسی و أبو بکر ثابت بن قرأ حرانی، و أبو تمام یوسف بن محمد نیسابوری و أبو زید أحمد بن سهل بلخی، و أبو محارب الحسین بن سهل بن محارب قمی، و أحمد بن طیب⁶ سرخسی، و طلحه بن محمد بن نسفی، و أبو حامد أحمد بن محمد أسفراینی، و عیسی بن علی بن عیسی وزیر، و

¹ ابن فلس

² ثاؤفرسطلس

³ ابن فلس

⁴ جزئیات

⁵ سین

⁶ طیب

أبو علي أحمد بن محمد مسكويه، و أبو زكريا حسين بن عدى صيمري¹، و أبو الحسن عامري و أبو نصر محمد بن طرخان فارابی، و دوهم مِّن دوهم من دوهم و الأجانب عنهم، و علامه همگان و قدوه همگان و سبّاک جواهر همه‌گان مصنف کتب شتی در منطق و إلهیات و طبیعیات بتمیز بسایط از مرکبات و طب و هندسه و اقلیدیس و جمیع فنون علوم که متقدمان و متأخران بتحصیلش صرف² اعمار برغم آنان اعمار فرموده شیخ رئیس أبو علی الحسن بن عبد الله بن سیناست رحمه الله مولود ديه افشه انزه³ ضیاع بی ضیاع شهر بخارا فاحره يوم القيامة بکثرة الشهداء المقبورين فی أرضها و فضایلش معجز لسن أقوام و ألسن أقلام و عمر عزیز وی بحساب شمسی بمدت پنجاه و شش⁴ سال مقرون و روز دروج و عروج روح کامل مذکور از سوء تدبیر دنیا بسوی ملاء أعلا در شهر همدان بعراق عجم سنه ثمان و عشرين و أربعمائه تاریخ ابتداء خطبه خوانی خطباء إقليم خراسان بنام أوایل سلجوقیان بضعف أمر سلطان مسعود بن محمود بن سبکتکین بإحتیاط تام مورخ، و در علم بدیع موت این بدیع همه دان نه بدیع همدانی در همدان شهر بدیع مذکور أحق و أوفق⁵ و ألیق و أطبق و ألصق و بحق الحق

فصل دوم در ذکر ملوک ایران و کیان و ساسانیان و اشکانیان⁶ بولاد عجم غالباً و بر اقلیم دیگر نادراً از دور کیومرث پسر آدم علیه السلام فی الأشهر و پسر شیت بن آدم بقولی دیگر اول پادشاه روی زمین تا زمان یزدجرد⁷ آخر ملوک عجم که از چهار گونه تاریخ جهات عالم یکی بدو منسوب است بشرط إسقاط کسور ماهها و روزها از آیامشان جهت قلت فواید (و کثرت عواید) بی مواید محصول از کسب سواعد،

بدانک أبو البشر آدم صفی در زمان خود پیغامبری را بأمر حق تعالی بفرزندش شیت سپرد تا أمور دینی بأحكام صحف سی گانه که بوی داد از دست او مضبوط گردد و أمور مملکت را که توأم قوام و نظام قیام ملک است پیسر دیگرش کیومرث بمیراث تسلیم کرد تا بقوت سیاست و شوکت جهانیانی را بانی ثانی گشته در محافظت بلاد و ترفیه عباد ید بیضا بظهور رساند و هر دو (v.69b) برادر بوصیّت پذیر مباشران مأموریه شده ازان تاریخ تا آخر ملک یزدجرد مذکور رونق

¹ ضمیری

² حرف

³ در متن «افشه انزه» است، ولی اگر این نوشته درست است این وقت به نظر ما «افشه انزه» باشد. اما در تاریخ الحكماء قفطی نام این ديه فقط به «افشنة» می گذرد (ن.ك. ص. 555).

⁴ پنجاه و شب

⁵ و افق

⁶ اسکانیان

⁷ یزدجرد

شاهنشاهی بطراز صلابت و إبراز شوکت مطرّز گشته ضعیفان فرو مایه زیر سایه ملوک استظلال کرده از آسیب ستمکاران مرعی و مصون ماندند، پس بر مؤلف ذکر هر یک از ایشان با کمیت مدّت آیام دولت پادشاهی بتحریر آوردن لازم است تا مطالعه اخبار همگنان مطالع را طالع سعد بخشد و نور آن درخشد

پادشاه اول کیومرث بن آدم علیه السّلام مدّت دولت و مملکت او سی سال خالی شدن جهان از پادشاه بعد از کیومرث و نعوذ بالله چهل سال و در أصحّ أقوال سیصد سال و آن معنی بعد از هوشنگ واقع است

پادشاه دوم هوشنگ بمملکت چهل ساله و نزد منجمان پیش داد میان هر دو داخل
پادشاه سوم طهمورث دیوبند بمدّت سی سال و إدريس عليه السلام معاصر وی
پادشاه چهارم جمشید پیدا کننده سلاح و ساز جنگ و کارهای بزرگ هفتصد سال
پادشاه پنجم بیوراسب¹ ضحاک مگار جاذو ستمکار بد کار معروف ذو الحیتین هزار سال و نوح همزمانش

پادشاه ششم فریدون عادل داد ده نعم البذل نیکو سیرت خوب صورت پانصد سال و بنده مؤلف چیزی عجب می بینم از تناقض نسخ کتب در کتاب نصیحة الملوک و غیره باتفاق تواریخ پردازان فریدون را بعد از ضحاک و پیش از شداد [بن] عاد آورده اند و در قصص ذکر کرده که از صد و بیست ساله عمر موسی علیه السلام بیست سالش بهم زمانی فریدون مصروف² بوزه صدش³ بمعاصرت منوچهر معروف اگر همین یک فریدون است زمان مابین ضحاک و شداد از کجا و هنگام موسی که بعد از ابرهیم بچندین مدت آمد از کجا و اگر تقدیراً دو فریدون بوزه اند یکی مذکور شد ثانی کُو و غفلت کتب پردازان از همه أعجب و حق تعالی بر جمیع أعطف و أحب

پادشاه هفتم منوچهر بن ایرج صاحب علم و عدل و هنر و کارهای بزرگ صد بیست سال

پادشاه هشتم عاد بزمان هود علیه السّلام خارج ملوک عجم صد و بیست سال

پادشاه نهم نودر⁴ معروف بعقل مشکور و عمل مبرور و مجلس پر حبور و خیور دوازده سال

پادشاه دهم افراسیاب کنکالپ ملک ایران لشکر کش مشوش بلاد و دوازده سال

پادشاه یازدهم زوبین⁵ طهماسب شجاعت و أخلاق نیک پنجاه و پنج سال

¹ بیواسب

² مصروف

³ صدس

⁴ نودر

⁵ زوبین

پادشاه دوازدهم شداد [بن] عاد عامر بهشت یرمی که در قرآن مذکور است و در مدت

سیصد سال تمام شده خارج ملوک عجم متداخل دریشان چو عاد مذکور هفتصد سال

پادشاه سیزدهم کیقباد لشکر انگیز رعیت پرور صاحب تدبیر در عظیم امور مدت صد و

بیست سال، و نمرود بن کنعان هم زمان ابرهیم علیه السلام بل بر آتش اندازش هفت اقلیم را حکم

کرده احتیاج بدخول در وسط آسامی ملوک عجم (v.70a) جزو گزینان و غیرهم ندارد و اگر نام

نمرود را مقربان عجم بنامی دیگر درین آسامی آورده باشند عجب نیست اما ما نمی دانیم و آنک

بخت نصر گیرنده جمیع دنیا ثانی نمرود مخرب بیت مقدس و درین آسامی درج شده بنام دیگر

مذکور گشت که نمی دانیم و یا یادش نکردند هم از علم ما ضعفا خارج

پادشاه چهاردهم¹ کیکاوس صاحب همت عالی و نیکو سیرت و مال بخشای صد و بیست

سال

پادشاه پانزدهم کیخسرو صاحب ادب و پیش بین بر کارهائ نازک و تارک لذات عقیب

استیفاء نوش و تن پروری باختیار و حسن اعتبار شصت سال

پادشاه شانزدهم لهراسب صاحب تاج و کبر و خود بینی و برآش چهل سال

پادشاه هفدهم گشتاسب پسر لهراسب مذکور دوست دار مذهب زردشت² صد و بیست

سال

پادشاه هجدهم بهمن بن اسفندیار صاحب حرب و کارهای نیک صد و دوازده سال

پادشاه نوزدهم³ همای دختر بهمن موصوفه بعقل و تدبیر و ضبط مملکت هفده سال

پادشاه بیستم دارا بن بهمن مذکور هزیمت پیشه ترس دل پی روزی از نیرو زی چهل یک

سال

پادشاه بیست یکم دارا بن دارا معروف بلشکر کش و دشمن کشی و ترتیب خدم و حشم⁴

و بخشش اقطاعات و تعیین جامگیات که هرگز بگناه نیر نیرندی و دلداری خلق پنجاه سال آخر

بدست سکندر رومی پسر فیلقوس اسیر شده بقتل رفت

پادشاه بیست دوم سکندر مذکور ذو القرنین مشهور غیر آنک در قرآن⁵ مجید مذکورست چه

او را ابن العجوز گویند و این را رومی منسوب بسفرهای دراز و طواف اطراف و فتح بلاد [و]

¹ چهارم

² زرداشت

³ نوازدهم

⁴ حشم

⁵ در آن

دیدن عجایب و قهر داراء مذکور و ملوک دیگر و ضمّ ملک عجم و مملکت پارس بتختگاه روم و یونان چهارده سال و اختلاف علماء برانک کذامین است مذکور در قرآن با آن همه که تعیین کردیم، بنده^۱ مولف داخل إشکال نکرد بلی مذکور قرآنی حاکم جمیع شرق و غرب بوده دوم مسلمان است در جهاننداری بتمام

پادشاه بیست سوم اشک بن اشک بمدت روشن و حساب مبرهن یازده سال

پادشاه بیست چهارم اشک ابن اشک ابن اشک مذکور بمدت بیست پنج سال

پادشاه بیست پنجم اردشیر بابکان آنسال ساسانیان مشهور بعدل و کرم و نصایح و أخلاق

نیک و وصایا پردازی و تصنیف کتب هفتاد و هشت سال

پادشاه بیست ششم شاپور بن اردشیر مذکور شهریاری نیکو کاری سی و سه سال

پادشاه بیست هفتم اورمزد^۱ جهان گشای رعیت پرور سی سه سال سه ماه

پادشاه بیست هشتم بهرام بن بهرام لشکر کش آفاق مدّت ده سال

پادشاه بیست نهم بهرام بهرامیان یعنی پسر بهرام اول بر تخت شاهی نشسته چهار ماه

پادشاه سی ام (v.70b) نرسی بن بهرام مذکور بمکانت تاج داری و متابت ناموری نه سال

پادشاه سی یکم هرمز بن نرسی مذکور حامل اعناء مملکت هفتاد سال و پنج ماه

پادشاه سی دوم بهرام بن هرمز دیباج^۲ داری بیست چهار سال پانزده ماه پنج روز

پادشاه سی و سوم پیروز بن هرمز برادر بهرام مذکور هفده سال و دو ماه و ده روز

پادشاه سی چهارم^۳ نرسی بن فیروز بمملکت مستقل سی سه سال و پنج ماه و پنج روز

پادشاه سی پنجم ملک اردوان بر سریر سرور ملکی بیست سال و اند ماه

پادشاه سی ششم اردشیر بابکان بنسخه^۴ زیج منجمان محلّ ذکر اردشیر بابکانی اینست و از

تذکره حجة الإسلام امام^۴ غزالی آنجا که ذکر کردیم آلیق و قول امام توفیق اوفق

پادشاه سی هفتم هرمز بن شاپور یکسال و دو ماه و چند روز و ذکر^۵ سابور در^۶ بالا در

جنب جدش اردشیر باتباع^۷ نسخه حجة الإسلام غزالی بخلاف این ترتیب تقویمی یافتیم

^۱ اررمرد

^۲ دیناج

^۳ سی چهارم سی چهارم

^۴ اما

^۵ ذکر

^۶ و

^۷ باعتبار

پادشاه سی و هشتم شاپور ذو الأکتاف صاحب مملکت و قوت غیر شاپور اول هفتاد سال
پادشاه سی و نهم ملک اردشیر صاحب قوت و شوکت و فخامت ده سال
پادشاه چهلم شاپور بن شاپور نامور بنام پدر مذکور پنج سال
پادشاه چهل یکم بهرام بن شاپور¹ مذکور دوازده سال
پادشاه چهل دوم یزدجرد بن شاپور جبار عنید ظالم مفسد سی سال
پادشاه چهل سوم بهرام گور بن یزدجرد شکار دوست رعیت پرور شصت سه سال
پادشاه چهل و چهارم یزدجرد بن بهرام صاحب تمتع و طرب و نظر هژده سال
پادشاه چهل و پنجم هرمز نه ماه و مدت دولت وی نقصاء بعض جهال معلمان مانند است
 که در نکیده قاضی شده بود و مناصب بی استحقاق بقصر آیام منسوب
پادشاه چهل ششم فیروز بن هرمز مذکور صاحب پیروزی پانزده سال
پادشاه چهل هفتم بنسخه منجمان بلاش بن فیروز مذکور و بتذکره امام غزالی حجة الإسلام
 و طاب ثراه اشک نام آمده پنج سال و دو ماه
پادشاه چهل و هشتم قباد بن فیروز مذکور چهل سال و این بنسخه² امام غزالی معتبر است
 اما از زیج منجمان چنانکه مذکور می آید جامسب حکیم را پسر قباد گفته مقدم نوشته اند و
 نسخه² غزالی اعیبر و احوط
پادشاه چهل نهم جامسب حکیم مذکور صاحب علم نجوم و احکام درست و فکرهای
 درست² در شب تاریک روز تابان دیدی صاحب تصانیف مشهور در فنون خود یکسال نیم و علما
 را تمتع دنیا اندک می باشد
پادشاه پنجاهم کسری انوشروان عادل فخر الملک ایران آب روی خسروان قاهر خسروان
 داد ده عالمیان سرمایه² شهان که مثلش در بسیط زمین نیامده چهل و هشت سال و پیغامبر ما سید
 المرسلین محمد رسول الله صلی الله علیه و سلم روز وفات کسری انوشروان مذکور هشت سالگی
 رسیده. معاصرت وی افتخار آورده
پادشاه پنجاه یکم هرمز بن انوشروان عادل مذکور (v.71a) دوازده سال پیغامبر ما صلی الله
 علیه و سلم روز اول مملکت هرمز مشار الیه در سن هفده سالگی بوده آفاق عالم را از طراوت
 جوانی زینت بخشیده بخد وردی و قد صنوبری هر صنوبری و آنسی را آنسی ارزانی فرمود

¹ شاپور پور

² درشت

پادشاه پنجاه دوم خسرو پرویز بن هرموز بن انوشروان جامع خزاین و اموال و آلات و اسباب لذات و کتاب خسرو و شیرین در باب او و زنش مصنف گشته و وی بر دست پسرش شیرویه^۱ قباد کشته شده سی و هفت سال و پیغامبر ما صلی الله علیه در آیام مذکور رسالت و وحی آمده نامه رسول علیه السلم از دست عبد الله بن خذافه بوی رسیده

پادشاه پنجاه سوم شیرویه قباد بن خسرو پرویز کُشَنده پدر پرویز مذکور بغلبه ادبار و فلاکت و بدبختی و صورت دوزخی شش ماه و این مقدار هم مثل او را بسیار و رسول ما صلی الله علیه و سلم بسال شاهی وی وفات یافته برضوان حق جل ذکره شاذانه پیوست

پادشاه پنجاه چهارم اردشیر بن قباد شیرویه مذکور پسر اندر شیرین یکسال نیم

پادشاه پنجاه پنجم کبار ویا کرام^۲ مدّت پنجاه پنج روز و جلال طرحوح کنکری و مانندگان او در نکسیده بتقدیر ریّا و عجایب آخر زمانی بهین مقدار زمان قاضی شدند «وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ»^۳ و پادشاهان عادل بخلاف این سالها می پابند

پادشاه پنجاه ششم توران دخت^۴ دختر پرویز شش ماه کمده وضع الحمل فی الأقل

پادشاه پنجاه هفتم شخصی از اولاد عم دورادور پرویز خسخرسه نام ملک شده ماهی تمام نگشت که بقتل رفت و مملکت نالایق چنین کوتاه عمر می باشد اما مردم بهام و حشرات صفتان از احکام باری غافل اند

پادشاه پنجاه هشتم آذر می دخت خواهر توران دخت دختر پرویز چهار ماه^۵ کمده الآبلاء و هذا أيضاً المثلها کثیر

پادشاه پنجاه نهم فرخزاد دختر سوم اپرویز یکماه و نشانه زوال بملک عجم آن بود که اواخر دولت را پادشاهی زنان مکدر کرده بتلویت رسانیدن بدو چون سلطنت زنان را رسول ثقلین صلی الله علیه و سلم بشنید فرمود که حاکم کنندگان زنان هرگز ظفر نیابند و بسیار نیابند و بر خلق نتابند، و مقصود نیابند، و مر بند نیابند و تایید بلرزد، بتایید نیابند، بتایید سفاراء بافاق بیابند، و امیذ بقا را فرا پند نیابند و پیوند عطار از عطار ربابند، و احکام شرایع بسافال فروشند و إشکال

^۱ شیرویه

^۲ در نصیحة الملوك الغزالي این نام به «گراز» می گذرد (ن.ک. تصحیح: جلال الدین همایی، تهران 1361، ص. 96).

^۳ سورة الأعراف، 128/7؛ سورة هود، 49/11؛ سورة القصص، 83/28.

^۴ در نصیحة الملوك الغزالي این نام درون متن همین می گذرد، ولی در پاورق به «بوران دخت» و «بوران دخت» هم می آید (ن.ک. ص. 96). در تاریخ ثعالی مشهور به غرر اخبار ملوک الفرس و سرهم نیز به «بوران» و «بوران» می گذرد (ن.ک. تصحیح: زنتیرگ، ترجمه به فارسی: محمد فضائلی، تهران 1368، ص. 469).

^۵ ما

گرانبار ز بیکار کشایند و اشغال قضا را بشاغال سپارند، و أشعار بأشعار باینزال گذارند، و أعلام
عوالم را¹ آرذال گمارند و أفواج أفاضل ازین حال گذارند

پادشاه شصتم یزدجرد بن شهریار آخر ملوک عجم سی و شش سال بعد از ان بدولت پیغامبر
ما صلی الله علیه در زمان عمر بن الخطاب رضی الله عنه سعد بن أبی وقاص هفتم عشره² مبشره از
مهاجران و أنصار لشکر اندک کشیده بر بلاد ایشان رفته فتح اقالیم کرده بآجلای یزدجرد جمیع
دربار² همگنان داخل مملکت دین اسلام گشت چنانک در فصل سوم، ذکر خواهد آمدن إن شاء الله
تعالی (v.71b)

¹ ز

² دربا

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله مشرف العوالم بتواریخ قصص خاتم النبیین و مشنف أسمع المؤلفین بأخبار أهل بیت نبی الأمیین و معطر حلال بساتین أهل السیر بأموذجات الخلفاء الراشدين و محی البلاد و العباد بوجود جود القطر من أهل طه و یاسین و مزین بسیط الأرض بعد الخلیف العباسین و عامر الظواهر و البواطن ببرکات الصحابة و التابعین و مقیم الدنيا بأقلام أئمة المذاهب و قرآت¹ القراء و زفرات مشایخ الیقین و رافع الظلم عن الضعفاء بدفع الملوك و السلاطین، و صلّی الله علی سیدنا محمد و آله مشیدی الدین المتقین ما زین خزاین کتب الوزراء تصانیف المورّخین بالصدق المبین

اما بعد چون بالاتر ازین در مجلد اول ذکر دو فصل در قسم قصص انبیا و رسل و ملوک ایران و کیان و ساسانیان و اشکانیان² و فلاسفه و حکما و أطبا بتحریر پیوست نقل تجدید زیور³ بندی عالمیان بظهور کوكب دولت با عظمت مُحَمَّدی صلوات الله علیه و سَلَامُهُ نَهاذ بنیاد مجلد دوم برین نسق در قلم می آید تا مردم ممیز میان هر اول تابع شکل و آخر متبوع صفت فرق عظیم دانسته از مشرب «نحن الآخرون [و] الأولون» علم ازلی آب حیوة خوش گوار زلال نوشند فلنشرع مضلین **فصل سوم** در ذکر سید المرسلین و اول الأولین و الآخیرین فخر عالم خلاصه⁴ ولد آدم مُحَمَّد مصطفی صلی الله علیه و سلم بانضمام تحیه⁵ أهل بیت و أشهر حُرَم معظمت أمّهات مؤمنین و مشاهیر چندگانه از بالاء اند هزار اصحاب باتفاق و معروفانی اندگانه⁴ از بی عدد تابعین عندنا و علماء اصول و فروع و ائمة مذاهب و نقبا و نجبا و ابرار و بدلا و اکابر قرآ و طبقات مشایخ پیشین و صلحاء آخریان از آنها که سال وفات و کمیت عمر هر یک مسطور یافته شد و اکثر ایشان در زمانه⁴ و زبانه⁴ خلائق ربع مسکون بمثال آب مسکوب در گوش⁵ شهرت عظیم دارند و [امراء] بنی امیه و خلفاء بنی عباس الواجب علی الکافة شرقاً و غرباً طاعتهم خلافاً للشيعة و ما و من یتعلق بهم من الأتباع و حروب متغلبان و کفار و أهل ایمان با هم دیگر و فتوح بلدان بتکرر ازمان و ظهور عجایب بتحلل هر قرن صاحب قران مدی الدهور و الدوران و مرور حدثان ذکر ولادت سید المرسلین رسول الله صلی الله علیه در آخر فصل اول مَحْتَم انبیا رفته بود و احتیاط بجا آورده اما درین فصل ثالث بر موجب مولود از تاریخ هجری نبوی رابع تواریخ عالم معمول ربع مسکون بنیاد حوادث و کواپن و وقایع دولت اسلامی بصیغت آتی مبین می گردد و بالله التوفیق

¹ قرآت

² اسکانیان

³ زیور

⁴ اندکانه اندکانه

⁵ کوب

پس مُحَمَّد رسول الله خلاصهٔ موجودات زبدهٔ کائنات جامع آیات معجزات (v.72a) مستغنی از تعریفات بهزاران هزار مجلدات از تاریخ ولادت مذکورش تا بجهل سالگی رسیدن علمیان گرفتاران جاهلیت بودند و از ابتداء چهل سال مبدأ وحی سیزده سال دیگر در مکه اقامت فرموده سنّ مبارکش پینجاه و سه سال رسیده همان سال بامر حق از مکه بمدینه آمده بقهر اعدا و فتح بلاد مشغول گشت بدان سبب تاریخ اسلامی را عمر رضی الله عنه بهجرت ظفر گام و مهاجر نجاح گاه قال را مقید گردانید فیقول «والله الملهم للصواب»

و هجرت نبوی مدنی یثربی طیبی طیّبی صلوات الله علی ساکنها سنة الأولى پیغامبر صلی الله علیه بنام مسجد مبارک مدنی و عمارت خاتما و مهابط وحی ربّانی فرموده ما بین مهاجران و أنصار دو گانه دو گانه برادری فرمود بستن تا آفت اسلامی زیادت شود

سنة اثنین بنفس مبارک از سی و شش غذا که خویشتن مباشرت فرمود غزو بدر کبری پیرداخت و از حق تعالی روزهٔ ماه رمضان فرض شد

سنة ثلث بفرمان حق خمر [و] مردار حرام گشته آیت قطعی فرود آمد و عثمان بن مطعون قرشی صحابی زاهد حرام کنندهٔ خمر در جاهلیت تارك لذات نفسانی مدوح بقرآن و حدیث ذو الهجرتین بدری بعمری مخفی از مورخان در مدینه وفات یافته رسول صلی الله علیه بمردگی رویش بوسیده بقیع¹ دفن فرموده و غذا جنگ اُحد واقع شده هفتاد و اند کس از لشکر رسول مهاجر و أنصار شهید گشتند و سلطان الشهداء اُسد الله بالإجماع حمزه بن عبد المطلب عم پیغامبر صلی الله علیه و سلم آن روز در سنّ پینجاه و هفت سالگی بر دست وحشی غلام جبیر بن مطعم شربت فنا نوشیده سوی بمشت خرامیده زیر کوه اُحد مدفون است و تربهٔ مبارکش زیارت گاه عظیم و پیش ازان سال ششم از نبوت رسول در مکه حمزه از حمیت و قوت رجولیت باسلام در آمده رضی الله عنه ولادت امیر المؤمنین حسن بن علی رضی الله عنهما هم درین سنه ثلث بمه رمضان بوده و وفات أبو مصعب عبد الله بن عمیر بزرگوار فاضل صحابه دعوت کننده خلق بدین اسلام یکان یکان در مدینه پیش از هجرت رسول از مکه بانجا اول جمعه گزار در مدینه قبل الهجرة النبویة إليها متنعم در جاهلیت زاهد عظیم بترك لذات المصلحة الذات أيام اسلامش آیندهٔ بر رسول با هفتاد نفر روز عقبه دوم رونده بمدینه ازان تاریخ بتعلیم قرآن تا رسول آنجا رسیدن هم درین تاریخ وقعهٔ اُحد بسنّ چهل سالگی مضبوط

سنه اربع ولادت حسین بن علی رضی الله عنهما در سیزدهم شعبان و نماز خوف گزاردن در لشکر و قصر صلوة مسافر و فرضیت رخصت تیمم بآیات سورهٔ نسائی نساء

¹ بنقیع

سنه خمس وقوع غزو دومة الجندل و خندق [و] بنی المصطلق و شهادت سعد بن معاذ سید الأنصاری بخندق بسی هفت سالگی و دفن بالبقیع

سنه ستّ غزاه حدیبیه و حدیث إفک عایشه و بیرون آمدن رسول باستسقاگاه خروج سلیمان پیغامبر با انس و جنّ باستسقا (v.72b) مورچه لنگ برگشاده دست بالا گرفته گفت بار خدایا ما خداییم ناگزیر از رسف بکفار بنی آدم بر ما مگیر سلیمان بأصحاب فرمود باز گردید که آب داده شدید نه و هم سلیمان مورچه را از پیش خود بر گرفته بزیر زده نمله گفت این حسنه از کجا و این بخش چرا نمی دانی دانی که من و تو بندگانیم سلیمان از خود یافته بھوش آمده مورچه را حاضر آورده بسبب غضاب پرسید و جواب داد که مرا چون پیوست لنگ تن ضعیف خبر آید همتی سلیمان ازو جلالی خواست وی تعظیم خسته گانه نظر نکردن بدنیا بعین شهوت و بقهقهه نخندیدن و حاجت محتاج بر آوردن بعد إجابت نبی الله بران برو جلال کرد و این مخاطبت زمان سلیمانی را بذکر تواریخ اوایل دولت با عظمت خاتم النبیین صلی الله علیه و آله و صحبه أجمعین با هم کردن برعایت مناسبت إستسقا لازم نمود

سنه سبع بغزا خیبر و فرمان رسول علیه السلام پیوستن بسم الله الرحمن الرحیم بر سهامها و عهود و مواشی و غیر ذلک و قدوم جعفر برادر علی از حبشه مصحوب مهاجران آنجا بوده

سنه ثمان بغزا مؤته شهید شدن جعفر طیّار بزرگی از برادرش علی بر ده سال در غزوه مذکور معروف بذی الجناحین و صاحب المجرّین مانند ترین بشر تخلّق و خلق بر رسول عمر بچهل سالگی و جراحت اندگانه از زخم نیزه و شمشیر و فتح مکه عظمها الله و شرفها و کسر أصنام و غزاه حنین و ساختن منبر و درین سال خالد بن الولید و عمرو بن العاص و عثمان بن طلحه مسلمان شدند و رسول خالد را سیف الله نام داد و خالد دمشق و حمص و بلاد شام را در خلافت صدیق گشاده شهرت اندوخت عمر فاروق وی را معزول کرد و عبیده بجای او امیر گشت و خالد در آیام خلافت عمر رضی الله عنه معزولی پرواز نکرده غزا کنان کافرکشان در قیام مقیم بوده بسالی که در خلافت فاروق ذکر خواهیم کرد همانجا وفات یافت

و سنه تسع رسول مصحوب هفتاد هزار لشکر بغزای تبوک رفته أبو بکر را بنیابت بحج فرستاده إبرهیم معصوم نبوی بسقاء حوض کوثر محمدی پیش از پذیر بتقدم مقدمی بسوی بهشت خرامید و إبراهیم مذکور را وفات روز سه شنبه دهم ربیع الأوّل سنه المذکور رسیده آیامش بژده ماه پیوسته بود وی از ماریه قبطیه مصریه همین زاده پس باقی اولاد هفت گانه سه پسر و چهار دختر از خدیجه بوجود آمدند و هم قاسم نخستین مذکور که رسول بنامش تکنیه فرمود بدو سالگی در جاهلیت پس از وحی بمکه وفات یافت و طاهر عبد الله نام دومشان زاده بعد از وحی و طیب سوم

أولاد بروایتی و طاهر و طیب هر دو لقب عبد الله بإعتقاد راویان تثلیث أولاد خدیجی و فاطمه زهرا
 بهترین دختران رسول بل أفضل نساء عالمین ذکرش بسن و وفات رفته (v.73a) و زینب بزرگترین
 بنات نبی زاده در مکه آیام جاهلیت سنه ثلثین از قیل¹ از قبل أبو العاص ابن الربیع ابن خاله‌اش بنکاح
 آورده چون بدر أسیر شده خود را خرید بشرط بسته خویش او را از مکه بمدینه نزد رسول فرستاده
 آخر چون أبو العاص بإسلام در آمده بمحرت کنان بمدینه پیوست رسول بنکاح اول ویا جدید بوی
 بار داد سنه ثمان مذکوره در مدینه وفات یافته پدرش رسول بقبرش در آمده بدست مبارکش بلحد
 نهاد و رقیه پس از سه سال زاده تحت عتبه بن ابي لهب بوذۀ ازو جدا شده بنکاح عثمان بن عفان
 در آمده هر دو بحیثه رفتند از آنجا بمدینه رسیدند و عبد الله بن عثمان از مذکوره بزاده و روز وفاتش
 رسول بغزوه بدر بوده بیمار داشت بیماری مذکوره عثمان از غزا تقاعد نمود و أم کلسوم بحاله
 عتیبه بن ابي لهب برادر شوهر خواهر مقدم الذکر بوذۀ قبل الدخول طلاق داده بتاریخ وفات رقیه
 سنه ثلاث² بنکاح عثمان منحرف گشته بدان سببش من بین الخلفاء او را ذو النورین گفتند

و حبیب بن عبد الله فهری در بعض مغازی بنی نصطلق کشته آخر مقتول رسول آور بدو بار
 وی خود بر گرفته «أنا منه و هذا منی» فرموده بحق نهاد و تاریخش مسطور نه

سنه عشرة حجة الوداع و تودیع رسول صلی الله علیه و سلم بر خلق را وصیت پردازی و
 بامر³ حضرت رسالت⁴ بنوشتن هر چه از لفظ مبارکش بسمع حاضران رسد در آن روز زمان همچو
 آفرینش آسمان نبوت اول دوران کرد

سنه احدى عشرة وفات مصطفی صلی الله علیه و سلم روز دوشنبه بوقت چاشت گاه بلند
 دوازدهم ماه ربیع الاول بخلافت أبو بکر صدیق اکبر رضی الله عنه همان روز بإجماع امت در نیمه
 پوش بنی ساعده و بعد از رسول دخترش فاطمة الزهرا رضی الله عنها عقیب شش ماه در سن بیست
 نه سالگی وفات یافته بیرون حجره⁵ قبۀ رسول برحمت حق آسوده است و درین سال هم عکاشه بن
 محسن صحابی صابر روز بدر عقیب شکست شمشیرش شاخ خرط از ید رسول بر دست او شمشیر
 بران شد بچهل و پنج سالگی بدرجه⁵ شهادت رسید

سنه اثنی عشر متداخل سال ما قبل احدى عشر مذکور نمود عرب بنادادن زکوة و حرب أبو
 بکر رضی الله عنه با مانعان صدقات و فتح بصری⁵ و یمامه و قتل مسیلمه کذاب بر دست وحشی

¹ قیل

² تسع

³ امر

⁴ برسالت

⁵ نصری

مسلمان پسندیده که وقتی در آیام کفرش حمزه را چنانک ذکر کردیم شهید کرده بود و ثابت بن قیس بن شماس صحابی بزرگ أنصاری خزرچی خطیب رسول و أنصاری مزده داده شده از پیغامبر او نیز سوی العشرة بچتت بحد ترسش از نار سبب رفع صوت عند الرسول بعمر معمی هم سنة المذکور بحرب یمامه شهید گشت و عباد بن البشر از أفاضل صحابه مدعو و مشکور رسول بصوت خوب قرآن (v.73b) خواندنش در مسجد احد قاتلان کعب بن أشرف قاضی جهودان بعمر چهل و پنج سالگی هم عام المزبور از شهداء یمامی تمامی دارد، و ضمامد بن ثعلبه ازدی را از صحابه¹ عظام دوست رسول در جاهلیت توبه کار از افسون خوانی مسلمان شده بشنیدن کلمات تعویذات نبوی تاریخ وفات و کمیت عمر معلوم نه و در سال وفات رسول صلی الله علیه و سلم معن بن عدی بن الجسد بن العجلان مورخ است و او بهفتاد تن در عقبه مشهور بخضرت رسول علیه السلام رسیده و مصطفی حص بالتجایا² میان وی و زید بن الخطاب برادر عمر رضی الله عنه که از هم درین سال بجوار حق پیوست عقد برادری فرمود بستن و زید مذکور در حرب یمامه بدرجه شهادت پیوسته و معن مذکور در غزوه بدو و مجموع غزوات با رسول حاضر بوذ روز وفات مصطفی صلی الله علیه و سلم جمیع مردم گریان شده عقیب زاری گفتند کاشکی پیش از رسول باخترت پیوستمی پرسیدندش بچه سبب برای صایب جواب داد برای آنک رسالت او را بعد از وفاتش تصدیق کنم³ چنانک در حال زندگی باور داشتم تا تصدیقم بدو گونه مزیت از باور داشت جمیع فزون آید

و خلافت أبو بکر صدیق اکبر یار غار مزیل وبال نار و غار ثانی نبی مختار منفق أموال بلبل و نهار حالت إعلان و أسرار أول خلفاء چهارگانه⁴ ابرار سرور أصحاب نبوی از قبل دخترش عایشه أم مصطفوی مقدم عشره مبشره عبد الله بن ابي قحافه⁵ عثمان تیمی کما ذکرنا روز مقبوضی رسول علیه السلام یاجماع خلق میسر گشته وقایع مذکور در آیامش مصور آمده شب سه شنبه بیست سوم ماه جمادی الآخر سنه ثلث عشر در سن شصت و سه سالگی بخلافت دو سال و چهار ماه کم چهار شب وفات یافته خاتونش أسما بنت عمیس بوصیت شسته عمر بن الخطاب نماز برو گزارده بشب در جانب رسول صلی الله علیه و سلم⁶ چنان دفنش کردند که سر او برابر دو شانه مبارک رسول صلی الله علیه و سلم مواجهه بوده هر دو لحد بهم دیگر چفسید و خلافت بعمر وصیت

¹ اصحابه

² بالتجایا

³ کیم

⁴ جار کانه

⁵ قحافه

⁶ علیه هم

کرده پدرش ابا قحافه بود شش ساله و دو پسر عبد الرحمن و محمد و سه نفر دو دختر أسما و عایشه و أم کلثوم و یک زن أم حبیبه بنت خارجه وارثان¹ باز گذاشت و صدیق را بعد از رسول خلیفه رسول الله گفتندی و محاربت اهل با مانعان زکوات مرتدان عرب و فتح بصری و یمامه و قتل مسیلمه² کذاب و باقی قضایا در زمان صدیق بود و بنفس مبارک خود مباشرت فرمود و در خلافت دو ساله اش سنه احدی عشر بانضمام تاریخ سنه اثنی عشر واقع و این معنی عقیب وفات مصطفی صلی الله علیه و سلم پیش از إدخال بخلافت صدیقی تیمناً و تبرکاً در سلک نبوی مذکور گشت، و مقهوری هفت گروه انبوه از مرتدان عرب جملگی ایشان بر یازده فرقه (v.74a) مشتمل است چو فزاره³ قوم عینه بن حصن و غطفان قوم قره بن سلمه⁴ قشیری³، و بنو سلیم قوم فحاه بن عبد یالیل، و بنو یربوع قوم مالک بن نویره و بعض تیمم قوم سجاح⁴ دختر منذر مدعیه پیغامبری زن مسیلمه² کذاب، و کنده قوم أشعث بن قیس، و بنو بکر بن وایل بیحرب قوم حطم بن زید، بر ید ابی بکر صدیق رضی الله عنه أظهر من الشمس معلوم و از چهار گروه ما بقی امر سه گروه چو بنی مدلج برئیسشان ذو الخمار أسود عنسی⁵ کاهن مدعی نبوت در ین مستولی آنجا مقتول بر ید فیروزان دیلمی بتدبیر معاذ بن جبل بامر رسول الله بنشان وفات حضرت رسالت بامداین شب و خبر قتل ملعون و بنو حنیفه قوم مسیلمه² مذکور مدعی پیغامبری در زمان حضرت با عظمت مصطفوی مخذول بجواب نامه محمدی متقاعد آیام احمدی مقتول بر ید برید وحشی قاتل حمزه در خلافت صدیق اکبر کما ذکر و بنو أسد قوم طلیحه بن خویلد⁶ مدعی پیغامبری در آیام مصطفی صلی الله علیه منہزم بانضمام خالد مأمور بامر رسول ملحق بشام مسلمان گشته بعد ازان در زمان نبوی کما شرح بایتمام پیوسته این گروهان همه در خلافت صدیق مخذول شدند آخرین ایشان که ذکر می رود از قوم غسان نزد فاروق آمدند قوم غسان جبله بن الأیهم است که بتاج و دواج و جنایب و برگ و ساز بمدینه بتزد⁷ عمر بن الخطاب آمده مسلمان شده اهل اسلام با وی ناذیذ شاد گشتند آخر در طواف کعبه پای شخصی از بنی فزاره بدو رسیده از ارش گسیخته او از خشم وی را ببینی زخم زده مرد بعمر شکایت کرده فرمود که مظلوم از جبله قصاص جراحت گیرد جبله نیامد از مهل خواسته شب با

¹ واربان

² فزاره

³ قرین سلمه قسیری

⁴ سجاح

⁵ عبسی

⁶ حوله

⁷ بز

لشکر خود گریخته بقسطنطنیه پیوسته مرتد شده عمر رسول بتفحص حال فرستاده او را آنجا در عظمت جاه دنیا بزرگ دید که در مرتدی پشیمان شده بتحسّر فوت اسلام أشعار گفت عمر بدان متأسف گشته شعر وی را در دیوان داذ ثبت¹ کردن

خلافت امیر المؤمنین ابو حفص کنیت عدوی نسبت فاروق لقب واضع آداب احتساب ترسنده از روز حساب ناشر احکام کتاب خلیفه سهل حجاب رام کننده² أعجام و أعراب رمانده² لعین مستحق عذاب موقر أهل خطاب کاسر کرسی کسروی رباینده² تاج و دواج خسروی قسام أموال مداین صراف و جوه خزاین مقصر آمال قیصری گشاینده² اقالیم بیکسری عمر بن الخطاب الناطق بالصواب معروف در جامع حضرت رسول بقضاء حوائج ارباب سؤال² بزن پذیری رسول از قبل دخترش حفصه رضی الله عنهما سنه ثلث عشر

و عمر اول کس است که از خلفاء بامیر المؤمنین نامور شد و هموست واضع تاریخ هجری و تدوین دواوین و معین إقطاعات و أرزاق و جامگیات، بلشکریان (v.74b) و مهاجر و أنصار و سایر أصحاب مصادف و چون عمر در اول خلافت بر منبر رفت یک پایه از مجلس ابي بکر زیرتر نشسته و عظ گفت و در عهد وی فتح بلاد شام و عراق و مداین و قصور کسری و ملک عجم و مصر و باقی اقالیم بفضل حق سبحانه و تعالی در دست لشکر اندک بی برگ و ساز برهنگان و گرسنگان حجاز بر وجهی مسخر أهل اسلام گشت که شرح آنها در مجلدات نگنجد و اول خلافتش عکرمه بن ابي جهل صحابی مقتل مسلمان شده عقیب فتح مکه را وی مستحضر نیک نژاد و مستظهر بسنّ شصت دو سالگی برغم پدرش شر الخلاق ببهشت کامل و بالغ و رشید رسید

و سنه ست عشر فرمودنش بنبشتن تاریخ هجری و فتح بیت مقدس و شام و مداین را نواب عمر خراب کرده مال روی زمین بدر آورده بصره و کوفه را در یک ماه بنیاد عجیب بایتمام رسانیدند

و معاذ بن جبل رضی الله عنه سنه ثمان عشر بعمر چهل و سه سالگی برحمت حق پیوست، و أبو عبیده عامر بن عبد الله [بن] الجراح عاشر عشره مبشره هم درین تاریخ وفات معاذ سنه ثمان عشر در طاعون و وباء عام عمواس بأردن در عمر پنجاه و هشت سالگی وفات یافته بر وی معاذ بن جبل [نماز] گزارده بیسان مدفون است رضی الله عنهما، و بلال بن رباح مؤذن رسول اول آشکارا کننده² اسلام خود بمکه مملوک صدیق بوذده هم درین سنه ثمان عشر فی الأصح در دمشق ویا بحلب وفات یافت و عمرش بمفتاد سال پیوسته

¹ بنت

² سؤل

در عهد وی خالد بن ولید فاتح شامات سنه اثنی و عشرین در شام وفات یافته خارج حمص آسوده است و ازان گاه تا امروز غازیان مصر و شام تا تربه او را زیارت نکنند برابر دشمن شمشیر نمی نکشند، و عبد الرحمن بن عوف نهم عشره که رسول در تبوک عقیب او اقتصدا فرمود نماز گزارد هم سنه اثنی و عشرین بعمر هفتاد و هشت سالگی فی الأصح و أبو المنذر اُبی بن کعب سید الأنصار و المرسلین بتشدید السین بتلقیب سید المرسلین کاتب وحی اقرء اقرء سته فرزانه اهل فتوی بعد رسول هم سنه المذكور در مدینه وفات یافتند و زید بن سهل أبو طلحه أنصاری را ممدوح حق بنشانند چراغ محروم داشت اطفال از طعام جهت مهمان تاریخ وفات نشد و هم در عهد وی هرقل قیصر ملک روم از تختگاه شام شامات و مقوقس ملک مصر و یزدجرد مذکور و باقی ملوک وسط المعمره معاصران پیغامبر ما صلی الله علیه و سلم¹ سرگشته گشته ممالک را بأهل اسلام سپردند

آخر عمر بن الخطاب رضی الله عنه شب یکشنبه غره ماه محرم سنه ثلث و عشرین بعمر شصت و سه سالگی از خلافت ده ساله و پنج ماهه و بیست یک روزه بزخم کارد أبو لؤلؤة ملعون غلام مغیره بن شعبه عقیب سه روزه (v.75a) جراحات وفات یافته نماز بروی صهیب رومی گزارده در حجره عایشه بمسایگی رسول قباله اُبی بکر مدفون گشته سه پسر عبد الله و عاصم و زید و دو دختر رقیه و فاطمه و منکوحه أم کلثوم بنت علی رضی الله عنهم وارثان باز گذاشت

و در دوم سال خلافتش سنه خمس عشر تاریخ ما قبل سعید ابن المسیب سید التابعین از طراز اول جامع فقه و حدیث و زهد و تقوی مشاهد بسیار صحابه و سامع ازیشان أستاذ گروه انبوه از تابعین بسن نود² و پنج سالگی وفات یافته

و علی الإختصار الإیجازی بحروف العاطف الواوی أثناء أيام خلافت فاروقی عدل عمر خالد بن الولید را از شام و منصوب کردن عبیده بن الجراح را بقایم مقامی او بدادن خالد بر أشعث ده هزار درم و مالش تن در حتمام بعصفر معجون مخمر و پیوستن یکنیمه اموال خالد بن (الولید) بیت المال بحکم عمر از هر چه داشت تا فرد نعلین و محصور شدن دمشق یکسال بمحاصرت خالد مقیم بیاب شرقی و أبو عبیده از باب جاییه و غیرهما از أبواب و میسری فتح آن شب ولادت فرزند بطریق بزرگ روم باستغراق قوم بلذات در شعبا سنه اربع عشر هجری و بأمان ستانی ما بقی دمشق از أبو عبیده و غیره بمصالحه³ ملک روم هرقل صاحب دمشق و قیض³ قهری خالد از دروازه⁴ دمشق بعدم

¹ وهم

² بنو نود

³ قیض

⁴ دروازه

هر امیر از حال صاحبش و پوشیده داشت أبو عبیده خط عمر بعزل خالد تا روز فتح دمشق و عتاب کردن خالد بر [أبو] عبیده بنا نمودن حکم معزولی از گاه صدور بغمخواری از نماز گزاردن [أبو] عبیده و پیش بحال سلطنت مجوز امامت و مفتوحی آردن و بلادش بر دست اُبی عبیده بعد دمشق و بعلبک بایقاع بر ید خالد و مقتولی هفتاد هزار از رومی جنگی بعد آن از صد دوازده هزار فرستاده^۱ هرقل بر دست خالد مقدم بیست چهار هزار مسلمان بحکم اُبی عبیده در موضع یرموک سنه خمس و عشر و هلاکی صقلار خص خاص هرقل و باهان سر لشکر روم دران حرب و موسومی سعد ابن اُبی وقاص از عمر بفتح عراق مصحوب چهار هزار تن و مضاعف کشتن عدد در زرود و دوازده هزار شدنشان در قادیسیه و بیرون آمدن یزدجرد بیست یکساله آخر ملوک عجم مصحوب رستم و فیروزان با سه هزار لشکر و سی و سه فیل و خنده زنی فرس بر قول مغیره بن شعبه رسول سعد بریشان از اسلام طلبی و یا خراج گزاری و اِهلاک مسلمانان بر اُکثر ایشان و تیسر^۲ حوز غنایم بسیار و گریز باقیان بمداین و ترادف اِهمزام کفار عقیب وقعات بنهائند و بمد آمدن شش هزار تن عراقی مقیمان شام از دمشق بارسال اُبی عبیده بحکم عمر بعراق بسر لشکری هاشم بن عتبه بن اُبی وقاص و مقدمی قعقاع بن عمرو [و] هلاکی بھمن جاذویه^۱ و بیرزان^۲ (v.75b) و پیروان با سی نفر مبارز بر ید قعقاع و فناء عامه فرس در آن روز و کشته شدن رستم بر دست هلال بن علفه^۳ گاه جدایش از تخت خود بوزش باد خیمه ساکن بعد انداختن نفس بآب و اِخراج قاتل او را لنگ کشان و هلاکت سی هزار دلیر بر دست اهل اسلام بی رستن یک محبّر و رسیدن عَلمِ دِرْفَشِ کابیان نام کسری جوهر قیمتی بزر بضرار بن الخطاب مقوم بدویست هزار درم و ستدن سعد آن را ازو بسی هزار درم و مقتولی جالینوس مثل رستم نه طبیب معروف بر دست زهره برسن عنان پشمین تنگ و تقویم بماء سلاح و جامه رستم جز کلاه صد هزار درمیش بنود هزار درم و از آن جالینوس هم بدان قدر و مطاوعت عجم دلیر و متسلح بعرب تن برهنه بکردن پی دفع و منع بتسخیر اِلهی و بدرجه شهادت رسیدن از اهل اسلام هفت هزار پانصد تن اولاً و آخراً و پس ماندن سعد ازین قتال در خانه بمرض حادث و روان شدن سعد بعد فتح بلاد عراق و غیره بأمر عمر سوی مداین و رسیدنش بشهر بھرسیر حصین و کشته گشتن لشکر آن و بلاد دیگر بر دست مسلمانان و رسیدن اموال عظیم بغنایم اهل اسلام و مقتولی شهریار قائم مقام رستم تناور فحیم و سیم جسیم بر ید نایل بن جُعشم غلام زهره بن حویه بحیله عجیب و گریز اعجام از اقدم آن مقدم بھر مقام و نسور نایل بسوار شهریار و اِستعمال

^۱ حادریه

^۲ بیررار

^۳ علقمه

جمله سلب مقتول برابر مسلمانان و روزی گشتن بَهرسیر بأهل توحید بأمان و گذر همه از آنجا بمداین آب دجله بران بی کشتی محاربت فارغانه أثناء سیر چو مکالت راه روان بی غم وهم از هر جانب گاه بسیاری مد و کف از راه بحر و غرق ریزی خیولی وقت خروج بانضمام سهیل آوری و نا مفقودی هیچ چیزی از مسلمانان در بحر با خیل يك نفر گریختن یزدجرد بجلوان با جماعت فرس و در آمدن بشهر قصوی درش ایوان کسری و نزول سعد بأیوان بیض و بسته شدن صلح بتسلیم شهر و أداء خراج بمسلمانان و موجودی سه بار هزاران (هزار) دینار مسکوک و خانه و یا قباب پر از سلّهای محتوم با زر بر درش اوانی زر و نقره و سرای پر کافور و تاج و ثیاب و ادراع مرصع و شش شمشیر عظیم قدر بحلیه ترصیعی هر یک از ملکی مانده و حصول هزاران هزار مثقال دوبار دراز پرده سوخته کسری باحراق سعد بطالع سعد و وجدان بساط حریر شصت در شصت ذراع درش صورت فصوص چو جویبارها در کنارهاش بمثال زمین مزروع بأنواع بقول و اشکال جمله نبات بهار بزر و نقره و باقی اموال و آلات خارج از عدّ و إحصاء عقلاء بمر سوار دوازده هزار درم (v.76a) رسیدن و فرستادن سعد بساط مذکور را با هم پنجیک بعمر و پاره پاره کرده بخشیدن عمر آن را بصحابه فروختن امیر المؤمنین علی صلوات الله علیه پاره خود را که کبیر از قطعهای دیگران نبود بترك اختیاری بیست هزار درم و إرسال سعد بعمر تاج و حلّی درفشان و جمله سلاح درخشان بحیب کسری پیدا و حصه شدن آنها هم بر مسلمانان بعد تخمیس و رسیدن دوازده هزار لشکر مصحوب هاشم بن عتبه بإرسال سعد بر حد النهاد آنها بنهر جلولا امیرش مهران رازی و مستظهر آن بأموال و رجال فرستاده یزدجرد و حل عقد جلولا هم بفتح عجیب بمقتولی صد هزار فارسی بر دست صحابه و کشتگی مهران رازی بر ید قعقاع در حانقین و محضوری از غنیمت مذکور در سی هزار بار هزاران هزار دینار بل بیش و منهزمی یزدجرد از آنجا بری آنکه بمرو و آمدن نیزک ملک ترک نزدش بمرو و زدن نیزک او را بعمود حدید کلمه زبان عجمیه بنامویی و حمیت پادشاهی أثناء مشاورت و محتفی شدن یزدجرد در خانه آسیابان و رسیدن و کشتن نیزک دوباره همانجا و پراکنده همراه خواصین اساتذه صد گانه یزدجرد پی اطراف مفتوحی بکوب پردازان بر مسلمانان و رسیدن بمر سوار سه هزار و بمر پیاده هزار و پانصد درم درهم درهم و انتقال خلق مداین بتمامی فتوحات عراق در کوفه و بصره و بتوجه را ذیدن عمر گاه ریختن اموال أحماس عراق و شام و اقالیم در مسجد رسول بمدینه از دخول حسد و عداوت میان صحابه بزبان آمده سبب مال مار صفت مردار و قبول نا فرمودنش از اموال عالم جهت خود جز لقمه ضروری بیک آبی بکر و بمر سال فرض کردنش بر عباس عم رسول از بیت المال یکسر مرکب بتدوین در دواوین و بأهل بدر پنج پنج هزار و بأهل حدیبیه سه سه هزار و بأهل یرموک دو دو هزار و بأهل قادیسیه یک یک هزار و إلحاق کردن او

حسن و حسین صلوات الله علیهما و أبو ذر¹ و سلمان² را بمرتبهٔ اهل بدر و فرض اندران خواتین رسالت و حروف دهی بعایشه از همه و قبول نفرمودن صدیقه اولاً و ستدش آخراً بإلحاح عمر بی بنیت تفریق بتصدیق و کشته شدن توذر بطریق برید یزید بن ابی سفیان و شنس³ بر دست أبو عبیده بمرج روم و فناء خلق انبوه از روم بشمشیر مسلمانان و رسیدن خبر بمرقل در حمص رفتن وی از آنجا برها و آمدن أبو عبیده و خالد بر حمص بدفعه اولی پیش از فتح عراق و بیفتادن برجها و خانهای حمص بتکبیرات مسلمانان و صلح بستن روم با اهل (v.76b) اسلام بتسلیم نیمه‌های⁴ سراها و صد و نود هزار دینار و در آمدن صحابه درش و ارسال أبو عبیده خالد را بقتسرن و هلاکی میناس دوم هرقل درش با قوم و ویرانی آن برید خالد و وصول خبر قصد ملک روم بر حمص از صوب جزیره بآبی عبیده و رسیدن قعقاع از عراق ز سعد بامر عمر با چهار هزار تن و خروج عمر بدمشق درین نوبت چهارم آخرین خرجاتش بامداد مسلمانان و زایل گردانیدن روم از حمص و جزیره بیکبارگی بهزیمت کلی و باز گشتن عمر از سرع بمدینه پی در آمدن بدمشق بخیر و باگی از امراء أجناد سنه سبع عشر شنیده و فرستادن عمر عمرو بن العاص را بمصر سنه ثمان عشر و مفتوحی فرما و بلبیس مرو بدو ماه بچهار هزار سوار آنگه بمکه و بمدد عمرو رسیدن زبیر بن العوام با چهار هزار فارس و بنصب بمنجیقها برسیدن مقوقس ملک مصر با خلق انبوه از روم و قبط درش و علف شمشیر شدن مصریان برید مسلمانان عقیب آنک پند مقوقس در صلح قبول نکردند و قبض کردن اهل اسلام گنج از مصر⁵ مفتوح اولین فتوح عمر و ایجاب⁶ مصریان بر مصالحه⁷ بأداء هر شخص یک دینار بمسالحه هر سال از شش هزار هزاران تن دو بار علی الأقل جز پیر ضعیف و نا بالغ و زن بمشارطه مهمانداری مسلم صاحب گذر سه روز و ملازمت نامه فرستادن ملک روم مقیم سکندری بمقوقس در مصالحه بندیش بأعرب و جواب حکیمانه وی برو رفتن عدم طاقت خلق ازیشان و یار دهان شدن قبط بأهل اسلام و آمدن عمرو با رؤساء قبط بر سر ترنوط⁸ آنگه بکوم⁹ شریک و فتح شدن هر دو

¹ در متن اصلی «زیاد» می‌نویسد. ولی در تاریخ الطبری (ج. 3، ص. 614) و الکامل فی التاریخ ابن الأثیر (بیروت، ج. 2، ص. 503) نام این شخص به «أبا ذر» می‌گذرد.

² سلیمان

³ شنس

⁴ نیمه‌ها

⁵ قصر

⁶ اجاب

⁷ صالحه

⁸ بر بوط

⁹ بکوفه

بقهر بعد قتل بسیار رومیان آنگه بر سکندریه سنه تسع عشر و آمدن هرقل بنفس خود با جنود بمنع عرب از فتح سکندریه و پراکنده شدن عساکر بموت هرقل در أثناء محاربات¹ و بیک حمله² اول در آمدن مسلمانان بحصن سکندریه و بجوشش روم بیرون رانده شدن همه ازان جزو عمرو [و] مسلمه بن مخلد² [و] دلیر³ دو دیگر و در رفتن هر چهار مبارز درون⁴ حمام بحمايت نفوس و بنادانی روم از أسماء اسیران اربعه عهد بستن رومی از تلقاء خویش بشرط غالب شدن یک مبارز از چهارگانه بر دلیر ایشان براه دادن مذکوران از اسر و کشته شدن مدعی مبارزت بر ید مسلمه ثانی عمرو بوفاء مشارط بیرون جستن مذکوران و پشیمانی همه در إطلاقشان بعد إحاطت بر بوذن عمرو از⁵ اربعه و عتاب نامه فرستادن عمر بعمرو از تختگاه مملکت سرای عقبی دار الخلافه عظمی مدینه الرسول صلوات الله و سلامه علی ساکنها (v.77a) و قَطَّانها و فرمودنش برو بتحریر قوم بحمله پری جمله واحده بر شهر وقت زوال روز جمعه ساعت إجابت دعوات و نزول رحمت بنوازیدن یکسری بحق سبحانه و تعالی بطلب نصر و ظفر و میسری فتح سکندریه بعد مطاوعت بفرمان عمر کما شرطه و دو رکعت نماز گذاری مجاهدان گاه زوال آذینه غره محرم سنه عشرين فی الأصح عقیب چهارده ماهه بیخ پیش از موت هرقل و نه ماه بعد از او و إحصار عدد مقتولان حصار در بیست سه نفر لا غیر و گریز روم ببر و بحر و غالب گشتن مسلمانان و سجده کردن عمر بخبر فرستی عمرو در فتح مذکور بحق شکور⁶ و نسخه⁶ کمیّت از کیفیت فتح رسیدن بخط عمرو بعمر ببوذن سکندریه مشتمل بر هزار محله و چهار هزار حمام درش چهل هزار جهودان خراج گذار چهار صد نزهتگاه بر ملوک دوازده هزار تره فروش شصت هزار رومی جزیه ده جز زنان و کوزکان و محال بوذن وصف اموال و خزاین و شکایت نامه فرستادن عمرو بعمر آن ناروانی آب نیل و خوف قحط و جواب رسیدن بانداختن یک انگشته کاغذ در نیل مضمونش مکتوب از بنده خدا عمر بنیل اهل مصر اما بعد اگر بخواست خود روانی جاری مشو و اگر روانیت بأمر واجد قهارست ازو خواهیم نا⁷ روانت فرماید و شانزده ذراع بالا بالیذن آب بالقاء بطاقه برغم پیشنیان که آیام عدم جریان دختر بکر از پدر و مادر سنده بجامها و زیور⁸ آراسته باومید روانی آب و روایی حاجت درش انداختند و فتح شدن برقه و طرابلس غرب و

¹ محاربات

² مجلد

³ دلیر و

⁴ دون

⁵ عمرو و از

⁶ بحق شکور بحق شکور

⁷ خواهیم تا

⁸ زیور

بلاد دیگر بعد ازان بر دست عمرو [و] بدخول سنه احدی و عشرين جمع آمدن اهل پارس نزد یزدجرد در نماند و کشته شدن نعمان بن مقرن [سر] لشکر مسلمانان آنجا بعد سه روزه جنگ و منصورى اهل اسلام بعد ازو بید حذیفه بن الیمان و گشودن دار یزدجرد¹ و درهم آمیختن دو گروه و خاستن حجاب میان عمر و ساریه از مدینه تا نماند روز آذینه و آواز عمر از منبر رسول بوی رسیدن که بطرف کوه رود بفنا رفتن جماعت کفار در کمین جبل برید مسلمانان و مسطور گشتن قصه نماند بأشهر کرامات عمر و سنة المذکور فتح کردن مغیره بن شعبه آذربيجان را بصلح و عمیر بن سعد عین ورده، و رها، و حران، حزان، و عیاض بن غنم² رقه و نصیبین و نواحیش و أبو موسی اشعری کور أهواز و خوزستان را نعمان بن مقرن ازید ملکش هرمان اسیر آمده مصحوب انس بن مالک نزد عمر امان یافته بخیله شربت آب خواهی بقصه عجیب و مسلمان شدنش آخر و وقوع قحط عام الرماد در حجاز هفت ماه و فرستادن عمرو بن العاص بعمر چهل کشتی پر گندم و پنجهزار گلیم و معویه از شام سه هزار شتر بار آرد و سعد بن ابی وقاص³ از مداین دو هزار چهل دقیق و شفیع آوردن عمر در استسقا بحضرت قریب (v.77b) مجیب عباس عم رسول را صلی الله علیه وسلم بقربت عمومی و مقرونی دعا بإجابت بدور در قطرات اقطار بقضاء اوطار و تحرمی باز گشتن همه بمنازل ابرار این مذکورات مذخورات

و هر چه بذکر حروب و غیرها تعلق دارد از منقولات درست مستخرج است که إحاطت بمبادی و خواتمش جز بآلت ایمان بواطن در حیث خزانه قوت مفکره منحرف نگردد و اگر بمذهب فلاسفه مخانیث رجال چنینها را بمعقول محصور حوالت کننده قوت طایفه اندگانه اندگانه عرب بی برگ و سلاح جیاع هلاکی برهنه سوخته از کجا و فتح اقلیم بزمان یسیر ز کجا و ما ذلک الا من معجزة محمد الامین بحکم الحاکمین

خلافت امیر المؤمنین وقیر⁴ الکروبین جامع قرآن مجید خلیفه⁴ صاحب سیر حمید شوی اختان دوم اختان امام سعید مقتداء شهید مهتر حنفا ثالث خلفا وفادار خلفا مخالف عرفا عثمان بن عفان رضی الله عنه روز وفات عمر بتاریخ مذکور بیعت بدو بسته در مدینه مبارک بإجماع مهاجر و أنصار و او معروفست بذی النورین بجفت کردن دو دوختر رسول بحاله خود رقیه و أم کلثوم سوم عشره⁴ مبشره توانگر صاحب خیرات بانی مسجد مدینه روان کننده آباء کاریزی تمام ساز ساز لشکر بی برگ تبوکی مرتل کلام کریم گشاینده⁴ باقی هفت اقلیم دوازده سال کم دوازده روز

¹ یزدجرد

² عیاض بن عمیر

³ سعد بن ابی وقاص ابی وقاص

⁴ ودقیر

حکم کرده بعمر هشتاد و شش سالگی بمحاصرت مصریان بیهائء چندست نا معقول نا مشروع و تقرب مروان ابن الحکم أصل مایهٔ فساد مدّت پنجاه روز بمدینهٔ رسول روز عید اضحی سنه خمس و ثلاثین بر دست میاصره فواسق شهادت یافته نماز برو جبیر بن مطعم پس از سه روز گزارده بشب تاریکی در خواهستان¹ مدینه مدفون گشته فرزندان و دو زن وارثان باز گذاشت

و در عهد خلافت وی سنه ثلاثین حاطب بن اُبی بلتعہ صحابی دور از دوزخ بشهادت رسول بشهادت بدر و حدیبیه در مدینه بشصّت و پنج سالگی وفات یافته انگشتی رسول از دست عثمان بچاه اریس افتاده

و سنه احدی و ثلاثین فتح ارمینیه و وفات اُبو ذر غفّاری اُصدق اهل السموات و الارضین لهجه و اُبو سفیان پدر معاویه

و سنه اثنین و ثلاثین اُبو الفضل عباس بن عبد المطلب عم رسول صلی الله علیه دوازدهم ماه رجب سنوی بعمر هشتاد و هشت سالگی وفات یافته نماز برو عثمان بن عفّان رضی الله عنهما گزارده در بقیع مبارک مدینه بقیهٔ که بذو معروفست دفن کردند و وی نه پسر و سه دختر وارثان باز گذاشت

و عبد الله سلطان المفسرین فرزند اُحصّ مذکور (v.78a) پدر خلفاست از دوازده گانه اعمام رسول نام حمزه اُسد الله باسلام و اسم [عباس] اُبو الخلفا یایمان و ذکر اُبو طالب بیان شافی محر گشت، نه گانه من بقی ایشان بترتیب تردیفی نه تولیدی از حارث رابع و زبیر خامس و اُبو لهب² سادس و غیداق سابع و مقوم ثامن و ضرار تاسع³ و قثم عاشر و عبد الکعبه حادی عشر و حجل⁴ معاً لقب مغیره نام ثانی عشر معبر عنهم آمده

و عمّات نبوی بعدد نصف شماره ذکور کحظهن فی الأبواب بإتفاق عجیب از شش گانه مغیّرات و هنّ امّ حکیم اُولی مدعوّه بیضا و برّه ثانیه و عاتکه مسلمه شده ثالثه (و صفیه مومنهٔ مهاجره ماذر زبیر سادس عشره مبشره جواری رسول صلی الله علیه و اربعه و اُروی راویه اخبار صاحبه المقالات با معاویه بقصّها خامسه و امیمه سادسه،

و این هجده⁵ گانه اعمام و عمات حضرت با عظمت رسالت از پشت پاک عبد المطلب مستودع صاحب شریعت و ارحام امهات شتی حسبیات نسبیات طاهرات زاهرات از قبایل عرب

¹ در تاریخ الطبری نام اینجا به «خسّ کوب» می‌گذرد (ن.ک. ج. 4، ص. 412).

² ابو کهب

³ تابع

⁴ حجل

⁵ هفده

لایق بکفّات خویشی¹ وی إنتشاء یافته نوزدهم همگان بعد الله پدر مصطفی صلی الله علیه ختم پذیر
و احتیاج بذکر أمّهات و أنسابهنّ مع درین فن هر چه کمتر

و **سنه ثلث و ثلثین** مقداد بن الأسود صحابی فاضل بزرگ واصل بدعاء رسول سبب شیر
دهیش او را علیه السلام بسه میل بیرون وفات یافته بمدینه آورده دفن کردند

و از مشاهیر صحابه أبو درداء عُوَیْمِر ابن عامر **سنه أربع و ثلثین** در دمشق وفات یافت،
و عبد الله بن مسعود مزده داده شده بجنّت از لفظ نبوت سوی العشرة بعمر شصّت اند سالگی
سنه اثنین و ثلثین در مدینه وفات یافته در مقبره² بقیع آسوده،

و سلمان آزاد کرده³ رسول بعمر دویست پنجاه سالگی **سنه خمس و ثلثین** در مداین بجوار حق
پیوست، و بعضی گویند که سلمان مذکور در⁴ عهد عمر سنة المذكور وفات یافت چون آخر
خلافت عمر و اوّل خلافت عثمان هر دو بیکسال بوذه است درین باب تناقض نیست و حدیفه بن
الیمان صاحب رسول الله بعد از عثمان بجهل روز در مداین وفات یافته

و **علی الجمله** جلوس عثمان بر منبر پیاپی⁵ رسول بخلاف ورزش ابی بکر و عمر بزیر نشینان و
شمردن مردم آن را نخستین فتنه و عتاب کردن مقداد بن عمرو او را بحاضر شدن بنماز عشا بشمع
تابان و پیش خود آوردن مروان بن حکم بن ابی العاص رانده⁶ رسول و مردود ابی بکر و عمر و
بجای عمرو بن العاص گماشته⁷ عمر بمصر و فاتحت عبد الله بن سعد بن ابی سرح نصب کردن آنگه
وی (v.78b) و عهد آن اثناء حکومتش بر دست مغیره بن شعبه مفتوح و مداین بسیار از روم با
غنایم وافر و جزیره قبرس بر ید معویه بجوز اسلام در آمده بخراج گزارى گزارى سالها و فتح افریقیه
بدست عبد الله [بن] سعد بن ابی سرح مذکور با شهر تختگاه قرطاجنه⁸ نام و هلاکی ملکش⁹ جرجیر
رومی خالع هرقل مستقل بسلطنت افریقیه از طرابلس غرب با طنجه بر ید وی بقصّه¹⁰ عجیب و فتح
بلاد مذکور بدست بیست هزار مسلم و انحصار غنیمتش بدو بار هزاران هزار دینار و پانصد هزار
دینار برسیدن حصّه سوار بسه هزار دینار و ازان پیاده بنصفش و مفتوح گشتن نيسابور و هراة و
بوشنج و طوس و ابرشهر و مرو الروذ¹¹ و طالقان و طخارستان و مرو و سرخس و باقی بلاد خراسان
بر دست عبد الله بن عامر و سعید بن العاص در چهار سال از **سنه سبع و عشرين** تا¹² تاریخ سنه

¹ و خویشی

² و در

³ قرطاجیه

⁴ طکش ملکش

⁵ مروارود

⁶ با

احدی و ثلثین و از آنجمله بعض بقهر فتح شده ابرشهر بزاران هزار درم و مرو بدو بار هزاران هزار و دویست هزار اوقیه نقره بمصالحه مفتوحان و عقد صلح شهر نوبه با عبد الله بن سعد بتسلیم سیصد و شصت شتر هر سال بوی و چهل سر بموالی مصر، و راندن عثمان أبو ذر را از مدینه شهر ریزه بی زرع و زرع و موحشرین بلاد بر مطرود بکره، سبب حدیث که از رسول صلی الله علیه و سلم روایت کرد که چون اولاد ابی العاص بسی عدد رسند ویلی بر اموال و رقاب اسلام و وداع کردن علی رضی الله عنه او را مع اولاده بگریه و زاری و قیام و حشت میان علی و عثمان ازان مهاجر آهّای بسیار تا صلح شدن و وفات یافتن أبو ذر در ریزه تنها و میسری تجهیز و تکفینش از قوم رسیده بریده و نماز گزاردن عبد الله بن مسعود مصحوبشان معهم برو و معزول کردنش سعد بن ابی وقاص فاتح عراق و مداین را از کوفه و فرستادن ولید بن عقبه بن ابی معیط را بقیام مقامی او و دادن خمس افریقیّه بشارت بن الحکم و بسعید بن الحکم چهل هزار درم از بیت المال و امر بر ولید بن عقبه راندن پیاره پیاره کردن نسخ مصاحف و شستن آن بسرکه و کوفتگی عمّار بن یاسر بامرش سبب منع کردن خازن بیت المال از دادن مال بعثمان بقرض و تشویش اندازی عبد الله بن سبأ معروف بابن أسود زندیق مظهر اسلام مبطن کفر در بلاد و مصر بذکر مساوی عثمان و نوابش بتحریض خلع عثمان و تولیت محمد بن ابی حذیفه بن عتبّه [بن] ربیع¹ زاهد عابد مکانش و مشارکت محمد مذکور بذکر معایب عثمان و رسیدن اشتر نخعی از حمص بکوفه و ترغیب دادنش خلق بخلع عثمان و بیعت علی صلوات الله علیه و تجهیز لشکر ببردن مدد عثمان از شام و غیره و فرستادن اشتر از خود بر (v.79a) أهل کوفه بنامه و عظم امیر عثمان بالتماس ترک جرأت و عزل سعید و ولید و منصوبی² أبو موسی اشعری و حذیفه بن الیمان بجای مذکوران و آمدن اشتر بدویست کس در زمان حج و از بصره صد و پنجاه و از مصر شصت بمدینه الرسول و از هر شهر طایفه³ بخلع عثمان و منع کردن عبد الله بن عمر عثمان را از خلع و دشنام دادن خلق بر مغیره بن شعبه و عمرو بن العاص طالبان صلح و راضی شدن همه بإصلاح علی و ضامنیش و باز گشتن آهالی أمصار و مصریان از مدینه بشرط معزول کردن عثمان، عبد الله بن سعد بقیام مقامی محمد بن ابی بکر و یافتن مصریان در ابله نزد شتر سوار درون قاروره مختوم برصاص کرده در ادوات³ آب مکتوب بخط مروان و ختم عثمان همیشه نزد مروان حاین بود وارد بعبد الله بن سعد بقتل محمد بن ابی بکر و فلان فلان معدودان و باز گشتن میاصره بمدینه نزد علی و نمودن علی صلوات الله علیه خط⁴ را

¹ محمد بن ابی حذیفه بن عتبسه ربیع

² منصوبی

³ اداه

⁴ و خط

بعثمان و نا مقبول عذر خواهیش بریشان و صدور إلتماس خلع از قوم و عدم إجابت عثمان بدان و موافقت کردن عایشه بقوم جهت کم کردن عثمان عطاش از آنک عمر می داد و طلحه و زبیر و محمد بن ابی بکر بدشمنی آن حکم بطمع خلافت و إشتداد أمر محاصرت دار عثمان برید محمد بن ابی بکر و باز داشتن خلق از در آمدن برو و رسیدن معاویه از شام نزدش بگذاشتن دوازده هزار لشکر در راه بموضع صفین و بحدّ باز گردانیدن عثمان او را باوردن لشکر و باز نیامدنش بمدینه و خصومت آراستن بنی اُمیه با علی بآنک آشوب را سبب اوست و جوابات دادنش بریشان براءت ساخت خود و در آمدن عبد الله بن عباس نزد عثمان محصور و شکایت کردن عثمان از علی صلوات الله علیه بدو از معتقدیش بآبی بکر و عمر و عدم القیاد بوی و جواب شنیدن از ابن عباس بتبرئیت عرض حیدر کرّار علیه السلام با نصیحت دهی و پیاپی وعظ دادن عثمان مرقوم از سطح بتجدید طلبت بیعت قوم و امانت کردنش بقوم سی روز بمحصوری و باز گرفتن خلق آب را ازو بعد ز آن و رقعہ نبشتن عثمان بعلی باستمداد و نماز ظهر گزاردن مرتضی روز عید قربان با خلق و بگرانباری إمامت علی در آمدن طلحه محاصر نزد عثمان باعتدار و قبول نکردن وی عذرش و سوزانیدن اعداء در سرای و پراکنده کردن خلیفه مظلوم هفتصد تن قوم از حرب و آزاد فرمودنش غلامان را ترک محاربت و مقبول نداشتن عثمان قول ابی هریره و زید بن ثابت و جماعت را بیاردهی و منع کردن محاصران علی را صلی الله علیه و سلّم از دخول بر عثمان و شب روز قتل در آمدن چهره عالم آرای بهجت بخشای غصّه زدای رسول صلعم¹ بخواب عثمان بآنک فردا نماز جمعه بما بگذار و نزد ما إفتار کن و بروزن خاستنش روز مذکور و حاضر گردانیدن (v.79b) عثمان طلحه و زبیر و اکابر صحابه و خلق را زیر سرای و از بالا وداع کردن همه بکلمات سوزناک و إلتماسش بآنک نزد وی کس بدیدن در نیاید تا تمامی حکم حق برو از أحد الأمرین رانده شدن و رجوع تمامت بآذن پذیران بدفع مردم از عثمان و کشته شدن پنج کس از عثمان یکشان غلامش نایل و کنانه بن بشر² از محاصران و در آمدن خلق بدار از دور بنی حزم³ و قومی از در سرای و گرفته انداختن نایله بنت فرافصه محزوم شوهرش عثمان را بحجره بقفل کردن باب برو و فرو ریختن محمد بن ابی بکر با سیزده تن بر عثمان و صدور قتلش اولاً از محمد بن ابی بکر بجدب محاسن و طعن چنین بمنتهض و ضرب بقداح بر اوداج خون ریز و افتادن عثمان بر روی ازان بحال شهادت گویی و نصرت خواهی از حق و صورت بستن تمامی إهلاک برید سودان بن حمران⁴ لعین بشمشیر و وقوع خون در مصحف بوده در برش بر سطر

¹ صلعم

² قشیر

³ محزوم / بحر

⁴ حیران

«فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»¹ و نشستن عمرو بن الحمق بر صدرش و زدن ملعون او را نه طعنه و خروج جان بدان طعنات و بپا زدن عمیر بن ضابی² آخزاه الله شکم او را بعد موت و بریده شدن انگشتان نایله بحال دفع مردم از عثمان و شکستن³ مذکوره دندانها⁴ و دهن خود را بسنگ بر جای فراموش ناکردن وی و بنکاح شوهری بر دیگر نرفتن و فرستادن مذکوره پیراهن خون آلوده عثمان را با اصابع مقطعه خود بدان آویخته مصحوب زاری نامه بر معاویه بدمشق

چنانکه ما بقی یاد کردنی واقعه عثمانی در تتمه⁵ این معنی در خلافت علی علیه السلام مذکور خواهد شد با اخبار مبسوط بر وجه مضبوط بأقلام مستحضران سیر مترجمان غیر و غیر داخل مجلدات گردد نه بتقصیص قصص پردازان رسمی أصحاب منتسبات

خلافت امیر المؤمنین علی ابن ابی طالب أبو الحسن کنیت حیدر لقب ولی الله نعت مرتضی صفت عم زاده رسول کدخداء فاطمه بتول شیر کارزار دلیر کرار در گاه علوم شهرستان رسالت صاحب شجاعت و بسالت با بسا آلت پذیر دو شاخه حسان قاتل⁶ گروهان مارقان چهارم عشره⁷ همیشه مفسر آیات صحف منتشره⁸ قاضی أبواب شریعت مرشد سلوک طریقت مبین أس حقیقت کرم الله وجهه چهار سال و دو ماه خلافت کرده بعمر شصت و سه سالگی در ماه رمضان سنه اربعین بمسجد کوفه در نماز صبح از زخم کارد عبد الله بن ملجم⁹ ملعون اشقی الآخین از نسل حبیب اشقی اشقی الأولین قیدار پی زننده شتر نمود، مجروح شده سه روز خفته بوصیت از دنیا سوی دار الخلد بحر می خرامید و او را علیه السلام دو گانه فرزند حسنان (v.80a) و برادر ذاده اش عبد الله ابن جعفر شسته فرزند بزرگینش نمازش گزارد و ابن ملجم ملعون بفتنه قحبه قطام⁹ مومسه درین امر هایل شروع کرده روز وفات علی بحکم حسن او را درون بن خرم دار نماده بعبرت سوزانیدند لعنه

¹ سورة البقرة، 137/2.

² عمر بن ضابی

³ شکستن

⁴ دندانها

⁵ خواهد

⁶ قاتل

⁷ منتشره

⁸ نام این شخص در تاریخ الطبری به «...ابن ملجم و اسمه عبد الرحمن ابن عمرو» (ج. 5، ص. 151) و در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر به «عبد الرحمن بن ملجم المرادي» می گذرد (ن. ک. ج. 3، ص. 388).

⁹ وطام

الله و غضب علیه و در محلّ دفن وی صلوات الله علیه و سلامه أقاویل بسیار گفته اند و الغیب عند الله چهارده پسر و هفده دختر¹ از منکوحات مختلفه وارثان باز گذاشته

و در عهد خلافت مبارکش محاربه معاویه و سرکشان شام بأصحاب علی بقصّه دراز سنه ست و ثلثین واقع گشته طلحه و زبیر خامس و سادس عشره میشره بران حرب مذکور که مقاتلان شتر سواران بوذند شهیدان گشته بیهشت پیوستند و این طلحه² خامس عشره میشره پسر عبید الله است و لقبش بلفظ رسول فیاض و جواد و ذو الجود³ و فضایل وی از رمل عاج بیشتر و روز قتل سن او بشصت چهار سالگی رسیده قبرش ببصره⁴ معروف، و زبیر بن العوام را لقب³ جوادی رسول الله داو و اول کشنده⁵ شمشیر در اسلام بجهاد اوست و عمرش روز مقتل شصت و چهار سال چو عمر طلحه⁴ مذکور و تربه⁵ وی بوادی السباع حوالی بصره زیارتگاه مشهور

و سنه سبع و ثلثین وقعه⁴ واقعه⁵ بزرگ میان امیر المؤمنین علی خلیفه بحق و بیچاره و معاویه⁵ خارجی طالب خلافت بناحق در موضع صفین صورت بسته مدتی آنجا مقیمان بوذه شب و روز بدفعات بس بسیار قتال روی نموده از طرفین بآلاف صحابه از مهاجر و أنصار علف شمشیر گشتند و درین وقعه عمرو⁴ بن عسوان معروف بأویس قرنی⁵ رضی الله عنه بوجهی گم شدگی از طرفین خبر و اثر او را کس نشان نداد و عمّار بن یاسر صحابی و أبو عماره خزیمه بن ثابت أنصاری ذو الشهادتین بتلقیب رسول وی را در سال مذکور بر دست باغبان قوم ناسزاء معاویه شربت شهادت نوشنیدند و عمر عزیز عماری بنوذ و سه سال رسیده و خروج و تمرّد معاویه که امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه در فریب خلق و سلب ملک و حیل متنوع و دعوت شکم پرستان بخود پیش نهاد در هزار مجلّد نهایت پذیر نه و حکم عدل حق است

و سنه ثمان و ثلثین صحابی بزرگوار ممدوح نبی و بنی صهیب رومی بعمر هفتاد سالگی در مدینه وفات یافته در بقیع مدفون است و محمد بن أبی بکر زاهد صحابه را که از قبل علی علیه السلام حاکم مصر بوذ أصحاب معاویه هم در مصر کشته در تن خر مردار کرده سوزانیدند، و مالک بن الحارث اشتر نخعی فارس شاعر حاکم مصر از جانب حیدر مرتضی در راه مصر بمکر معاویه از عسل مسمون وفات یافت

¹ دو دختر

² و ذ الجود

³ را عمر لقب

⁴ عمر

⁵ در الطبقات الکبری ابن سعد نام کامل این شخص چنین می‌آید: «أویس بن عامر بن جزء بن مالک بن عمرو بن سعد بن عسوان بن قرقن بن ردمان بن ناجیه بن مراد» (ن.ک. بیروت 1957، ج. 6، ص. 161).

و **علی الإجمال البلیغ** ثابت قدمی و قدم اسلام امیر المؤمنین علی علیه السلام بأعظم منزلت و قرابت رسول صلی الله علیه وسلم (v.80b) از هفت سالگیش فی الأصح مسلم **بکره** و مروان بن الحکم و سعید¹ بن العاص و ولید بن عتبہ **بکره** **کُره** بمشارطات نا مقبول چو إقامت قصاص بدم عثمان و عفو از حقوق الله و ازان مردم و سنه ست و ثلاثین معزول کردنش عمّال عثمان را از بلاد بفرستادن قثم بن عبّاس بمکه و عبید الله بن عبّاس بیمن و قیس بن سعد بن عبادہ بمصر و عبد الله بن عبّاس و یا سهل بن حنیف بشام و قائم مقام معویہ و عثمان بن حنیف ببصره و خروج طلحه و زبیر بمکه بدستور علی علیه السلام بیهانه عمره بستن بنیت دعوت خلق بفساد از قبل قتل عثمان و متفق شدنشان با عایشه مقیمه² مکه از گاه حصار عثمان و برده بردن طلحه و زبیر شصت هزار دینار مال یمن از دست یعلی بن أمیه که بحضور علی می آورد و تفریق آن از ید طلحه و زبیر بتحریر عایشه در عداوت علی علیه السلام و نوشتن امیر المؤمنین نامه بدعوت معاویہ از شام بیعت و رسیدن جواب خط کاغد نانوشته مختوم و خیر دادن قاصد بگریه شصت هزار بیر در مسجد دمشق زیر منبرش معلق بران پیراهن خون آلوده عثمان موعود الذکر ایفا و نافرماى معاویہ و شامیان تا قصاص قتل عثمان از علی علیه التحیه ستدن و بخشم آمدن امیر المؤمنین از خیر و دادنش² علم را بفرزند خود محمد بن الحنیفه و میمنه داری بعبد الله بن عباس و إرسال خطوط بمصر و کوفه و بلاد دیگر نزد عمّال³ با آوردن لشکر بقتال شامیان و میان اینها وصول خیر بخروج طلحه و زبیر بطلب دم عثمان و عزم فرمودن علی بگرفتن طلحه و زبیر و عایشه² گریخته بلشکر انبوه و در آمدن ایشان ببصره بفریفتن عثمان بن حنیف عامل علی بأمان نامه² نا موثوقش و دخول أصحاب طلحه و زبیر بمسجد بصره بگزاردن نماز عصر و بقتل آوردن همگنان أهل بصره مصلیان مسجد واضعان سلاح را بأمان مذکور تا رسیدن علی بکندن ریش عثمان بن حنیف و موی سر و بُروت و مژگان چشمان و غارت بیت المال و تنازع طلحه و زبیر در إمامت صلاة تا حدّ فوت شدن و صلح کردن عایشه میان ایشان بگزاردن محمد بن طلحه روزی و عبد الله بن الزبیر روزی و رسیدن علی علیه السلام ببصره بیست و چهار هزار سوار و بودن با طلحه و زبیر و عایشه سی هزار و بروز علی بمبارزت طلحه و زبیر و یاذ کرد علی بزبیر قول رسول که بوی فرموده بود تو بر علی بناحق خروج خواهی کردن و پشیمانی توبه کرده فرونشستن زبیر از قتال بعدم إلتفات بقول پسر بسرزنش ترس نابوده درد و فرمودن علی هر که بقتل عثمان شرکت داشت فردا بقتال نیاید و قائم مقام کردن عبد الله بن سبأ فتنان عالم و غیره

¹ سعد

² دانش

³ عمّا

دیگران را (v.81a) بجای خویش در جنگ و سوار شدن عایشه بشتر عسکر نام خریدنه یعلی بن أمیه بدویست دینار بسوی وی بقول کعب بن سور جهت إصلاح و قائم گشتن قال طریفین و بوذن أشر نخعی بمیمنه و عمار بن یاسر بمیسر علی و وعظ دهیش بعایشه و غیرها و کشته شدن کعب بن سور گزیده (گیرنده) زمام حمل عایشه با هفتاد تن آخذ آن زمام و آخذ عبد الله بن الزبیر پس از همه و مجروحی ابن الزبیر بچهل جراحت و گرفتن زمام عایشه بعد از محمد بن طلحه سجّاد گزارنده در شبانروز هزار رکعت نماز تا مقاتل بل آخذ زمام بس و کشته شدنش آنجا و تحریر داذن علی برداشتن یکی مصحف را برابر قوم خواندن وی ایشانرا بطاعت اوامر مصحف و کشتگی او بر دست مدعوان و بیرون آمدن جوانی از میان و قول علی وفا کردن و بریده شدن دو دستش بشمشیر جماعت و بدنجان گرفته آوردنش مصحف را نزد علی و حلال دیدن علی قتال قوم را بدان فعل و معلوم شدن وقعة الجملة مذکور بأهل مدینه در غروب شمس همان روز از إقدام و ابدی مقطوعه قتلی و کف معلق در انگشت خاتم عبد الرحمن بن عتاب بن أسید بمناقیر مرغان و منهزمی لشکر بعد مقتولی طلحه مُجدّد و زبیر ثابت مذکور شده وفاتشان من قبل و جدا کرده آوردن قوم عایشه را از هودج نزد علی و فرستادن عایشه را مصحوب هفتاد زن از عبد القیس درزی رجال بمدینه و آمدن مذکوره اول بمکه و رفتن بمدینه بعد إتمام حج و صورت بندی وقعة الجملة بمکان خریبه¹ روز پنجشنبه عاشر جمادی الآخر سنه ست و ثلاثین و إحصار مقتولان جانبین در سی و اند هزار تن و معدودی کعب [بن] السور قاضی عمر ببصره و حکیم و سه برادرش و هفتاد از قوم وی از جمله قتلی

و حاکم کردن علی عبد الله بن عباس را ببصره و قیس بن سعد بن عباده را بمصر بعد إنقضاء حرب و بیعت بندی مصریان بدست قیس بنام علی علیه السلام و گران نمودن آمدن قیس بمعویه و نامه نبشتنش بر وی که اگر طالب دم عثمان شد حکومت عراقین و حجاز ازان ویست و جواب بر دشنام نوشتن قیس بمعویه و دشمن نمودن معاویه بمعونت عمرو بن العاص بحیل بسیار و بمتاهاء صریح و خطوط مزور قیس را بحضرت مرتضی علی فرستادن و باور داشته معزول فرمودنش او را از مصر بقایم مقامی أشر نخعی بقولی و محمد بن أبی بکر بروایتی کما یذکر بعد و بحیله معاویه و عمرو بن العاص از دست دهقانی در راه مصر در شربت عسلی زهر خورده (v.81b) مردن أشر پیش از رسیدن بمصر و بجای وی رفتن محمد بن أبی بکر بروایت مذکر و بکوفه معزول آمدن قیس و رسیدن جریر بن عبد الله بجلی از امیر المؤمنین بشام بدعوت معاویه ببیعت و حاضر آوردن معاویه عمرو بن العاص را آزردن و صدور نصیحت پسر دوم محمد نام بخلاف قول اول و وعظ پردازی غلام عاقل بر عمرو مذکور سه نوبت گاه زین کردن اسب و بزیر نهادنش بتردد مغرق بدانند کوزک نیکبخت

¹ خریسه

ضمیر پیر بیچاره مستغرق متحیر متفکر میان فرق شناسی ما بین دنیای فانی و آخرت و بغلبه شقاء بی شفا رسیدن عمرو نزد معاویه و منع کردنش معاویه را اول از عدم مطاوعت بحضرت امیر المؤمنین بانک ذکر قتل عثمان مکن که او را تو¹ مخدول کردی بنامدد رسانی بجنود شام و من بگریختن بسوی فلسطین و بطاعت وی در آمدن آخر الامر بشرط تقریر وزارت و إقطاع مصر بجملگی و جواب شنیدن جریر از هر دو بعدم إنقیاد ببهانه خون عثمان و بیرون آمدن امیر المؤمنین علیه السلام بموضع صفین بقتال بتقدیم دوازده هزار طلّیعه و خروج معاویه صاحب خروج بجیوش شام هم بصفین و نزول کردنش بر آبشخور و صدور منعش اهل عراق را از آب اولاً و رضا دادنش بشرکت آشامی بمراسله مرتضی آخراً و قائم گشتن قتال میان هر دو در صفین بأول ذی الحجه سنه ست و ثلثین و دوران دوام مبارزت بدخول سنه سبع² و ثلثین و إقامت فریقین آنجا صد و ده روز بوقوع نود و قعه مصدر هر یک بتقدیم موعظ از امیر المؤمنین بطلب بیعت و ورود جواب خصم بطلب تسلیم قاتلان عثمان و کشتن سعید بن قیس همدانی از قوم مرتضی [عمرو بن حصین] سکونی شامی³ را از دشمن و تجهیز معاویه ذا الکلاع حمیری⁴ را ب هزار کس بقصد آل همدان و فناء قوم بسیار از شامیان بر دست سعید سعید و أصحابش و خشنودی حیدر⁵ کرار از همدان بانشاد اشعار محرض ببهشت و گریز عبید⁶ الله بن عمر بن الخطاب در آمده بمحاربت اشتر نجعی حیدری کراری بنادانی ازو کار دانش ذاتش و جواب دهی عبید⁷ الله مذکور بمعاویه بدفع سرزنش که از دست اشتر شیر غران گریزد ب هزار حیلہ رهیدم و گفتن معاویه بوی که من از علی فرد نمانم و بیرون آمدن امیر المؤمنین تا تمام شدن سخن واقف بین صفین بصفین (v.82a) و خونندنش خصم را بمارزت و خموش گشته معاویه و سرزنش کردن عبید الله او را بعوض تویبخ وی مرو و خشمیذہ شکایت کردن معاویه بعمر و از عبید الله و تصدیق عمرو عبید الله را در عدم مساواة معاویه بأمر المؤمنین در قوت هم و جولان فرمودن علی علیه السلام در صف بر اسب رسول صلی الله علیه و سلم بپوشیدگی ذات مطهرش در آهن و برابر رسیدن عمرو بن العاص بوی بنادانی و گریختنش ازو و افتادن مذکور از اسب بزخم نیزه حیدری و خلاص یابیش بحیلہ کشف عورت خویش برابر مرتضی و إعراض امیر المؤمنین حیا دار از نظر برو و

¹ را اتو

² ست

³ سکری سامی

⁴ حمیری

⁵ حید

⁶ عبد

⁷ عبد

خنده زنی معاویه بر عمرو و جواب شنویش از وی فصول مشتمل بر هر چه مرتضی وصی و ضی علیه السلام پسندد و مقتولی عبید الله بن عمر در¹ آخر الأمر بر دست همدانیان قوم سیر کارزار بی آزار از آل نزار و شهید گشتن عمار بن یاسر عقیب شیر آشامی آخر رزق دنیاوی بر ید قوم معاویه قبه باغیه بحدیث درست نبوی و ثبوت باغی ایشان بقوم مرتضی و عالمیان بقتل عمّار مذکور و صدور و توییح عبد الله بن عمرو بقتل عمّار بتذکیر خشم آوری معاویه ازان باوازه انداختن میان قوم که عمار را با هم آرنده کشت

و حدوث وقعه لیلۃ الهریر بعد واقعات بدرهم آمیزش در گروه بنیزه زنی اولاً و تعانق و تکادم و بممدیگر در جوف شب بنرمی سخن گویی و دانستن مردم کمیت شماره کشتگان امیر المؤمنین بید خود در غایت تاریکی پانصد و بیست [و] سه نفر از بانگ زنی بتکبیرات بر عدد قتلی و إحصار مقتولان آن بی شبهه شبیهه در شصت و اند هزار تن چهل و پنج هزار از شامیان و بیست و اند هزار از اهل عراق و بالا برگرفتن قوم بامر معاویه و فتنه عمرو بن العاص مصحف عثمان را بر چهار نیزه با مصاحف دیگر بجمله دفع جنگ و دعوت لشکر طرفین بامر حق که در مصاحف مسطورست و آگاه مرتضی قوم را بتصنیف حیل و معارضه أشعث بن قیس بامیر المؤمنین در تصدیق رأیی اعدا برفع مصحفها و جستن بیست هزار عراقی زاهد خیلی آهن پوش متعهدین بر علی علیه السلام تا ترک ترک قتال کند و فرستادنش بالاح مکرر مکدر آن بأشتر تا از قتال فرو نشیند و قبول نفرمودن مرتضی مرضی یک روزه یک ساعته نیم غدوه نیم غدوه فرسی أنفاس پرداززی آشتر در إهلاک تمامی طاغیان از الخاف طاعنان بخوف قیام فتنه از بطانه لشکر فریفته شده خوش و مروان دشنام (v.82b) دهی آشتر بر اهل عراق بتسمیه أصحاب نفاق و إقرار کردن معاویه بعد از إنقضاء أمر مصحف خود که اگر پذیرد آشتر بساعتی دیگر پاییدی قلابه ازو آمان خواستی و رضا دادن مرتضی بضرورت مذکور رفته و توسط آشتر بقیام دو حکم از طرفین در إتمام کار بامر حق و وصول رسایل متواتر امیر المؤمنین مرتضی موشح بحکمی عمرو بن العاص از خود و إرادت أشعث بن القیس و عراقیان که بعد ازان خوارج شدند بأبی موسی أشعری و رضاء کلی امیر المؤمنین عبد الله بن عباس بملامت فرمایی ابی موسی بگریز ازو اولاً و آمدن نزدش بأمان آخراً و بحسد طلبیدن أشعث ابی موسی را بیودن ابن عباس بر امیر المؤمنین عم زاده متهم بشفعت و اختیار دوم مرتضی بحکم آشتر و فریاد آوری أشعث ازو بغایت نفرت و دوست داشتن بر ابی موسی بر داشتن تمی و رد مردم دومی و سومی أحنف بن قیس را بر ابی موسی تبعیث بحکم و حاضر شدن عمرو بن العاص بحضرت امیر المؤمنین علی علیه السلام بنویشتن کتاب برضی بحکم حکمین و رد مذکور از إملاء امیر المؤمنین علی

¹ عمر وو

علیه السلام بعد بسم الله بانیات کتابت امیر المؤمنین یاسم شریف حیدری کراری بقی امارتش و قیادت چو نبی بکتبت اسم وی با نام ابو طالب و بانگ بر آوردن أحنف بن قیس همچو نا کردن اسم امارت و رضا داذن امیر المؤمنین بنا نوشتن و آن بیاد آوردن و گرفتن صلح نامه نوشتن روز حدیبیه میان مصطفی و اهل مکه بنوشتن اسم رسالت حق رضا نداده رسول بذو فرمود که چنین روز بر تو هم خواهند آمدن که بنامت امیر المؤمنین نوشتن روا ندارد و مشتمل بودن نسخه بدانک علی بن ابی طالب و اهل کوفه و اتباع و اشیاع معویه بن ابی سفیان بر شامیان و من معهم پیمان بستند تا بھر چه در قرآن کریم یابند حکم کنند و نیافته نه و حکمان ابو موسی اشعری و عمرو بن العاص اند بیافته در کتاب حق حکم کنند و بنیافته در شرعیت جامع همه است و هر گروه از ثانی آمن و آجل قضاء ماه رمضان و مجمع دومة الجندل

و بر حکمان عهد خدای عزّ و جلّ و میثاقش که میان این امت بحق حکم راننده و اثبات گواهی طرفین و سر باز زنی اشتر از کتابت عهد نامه مذکور بتقوی و ابتداء تاریخ از صفر سنه سبع و ثلثین تا ماه رمضان عام المذكور و تفرّق فریقین بمواضعشان و پیوستن ابو موسی و عمرو با جماعت بدومة الجندل (v.83a) و پیش نهاد فریب عمرو ابا موسی را بتقدم مجلس و استدعا بطعام و اجلاس بر فراش و انواع تعظیم بمکر و خدیعت و بگمان افتادن خلق ازان و تسمیه کردن ابو موسی عبد الله بن عمر را که از قتال اعتزال کرده بود بولایت امت و عمرو¹ بن العاص معویه را و بانگ زده مانند کردن ابو موسی عمرو را بمثل بلغام مذکور در سوره اعراف² و تمثیل عمرو ابا موسی را بحمار حامل اسفار مذکور در سوره جمعه³ و گفتن عمرو بأبی موسی چون می دانی که عثمان بظلم کشته شد و معاویه ولی اوست و بحکم حق در قرآن سلطنت بر ولی مقتول مقرر و گاهی که خلافت را بمعویه تقریر کنی ترا بغایت تعظیم کند و بیزاری ابو موسی از گفتار عمرو و تیرا نمایی از رشوت ستانی و رأی زنی خلافت بعد الله بن عمر و مراجعت پردازای عمرو⁴ بأبی موسی در طلب خلافت بنام پسرش عبد الله همنام شخص مذکور و ردّ ابو موسی بر وی که پسر نیکو کس است اما تو وی را درین فتنه ظلم کردی که پندش نشنیدی و صدور اتفاق هر دو حکم بخلع علی و معاویه از امر و گردانیدن خلافت با هم شوری میان مسلمانان تا هر کرا خواهند پیش کشند بقولی و باختیار عبد الله بن عمر بروایتی و پرسیدن عمرو⁵ روز دوشنبه از ابی موسی بحضور اجماع بالله

¹ عمر

² سورة الأعراف، 176/7.

³ سورة الجمعة، 5/62.

⁴ عمر

⁵ عمر

بخلافت وفا کننده اولیست و یا خود عذر کننده و جواب دادن ابو موسی بدانک وافی اولی و دوباره سؤال کردنش ازو که عثمان مظلوم کشته شد یا نه و پاسخ دهی ثانیاً که مظلوم رفت و سوم باره صدور استیفاء سائل اول که معاویه از اولیاء وی هست یا نه و تصدیق ثالث قابل یاری گویی و گواه گرفتن عمرو¹ مردم را بر جوابات ابی موسی و گفتن ابو موسی گواه شوید برخیز عمرو و معاویه را معزول کن که من برو نه قرار ثابتام و جواب دادن عمرو بدو که تو بزرگی و مرا تقدم تر شد هر چه دوست داری بگو من بعد تو برخیزم و گفتار ابو موسی بفریب مذکور ای مردم من علی و معاویه را معزول کرده عبد الله بن عمر را بجای هر دو منصوب گردانیدم و علی را از کار چنان بدر آوردم که این انگشتی را از انگشتم بروایت آنانک هر دو بخلافت عبد الله بن عمر رضا دادند و بروایت دوم من علی و معاویه را خلع کردم هر کرا خواهند نصب کنند و گفتار عمرو ای مردمان سخن ابو موسی شنیدید که یار خود علی را معزول کرد و من هم او را چُونُ معزول کردم معاویه را بخلافت اثبات (v.83b) کردم و دشنام دهی مذکوران بھمدیگران غضب و خندیدن شامیان بعراقیان و رضا ندادن خلق بدان و شمردنشان حال را از مکر و فریب و بمکّه پیوستن ابو موسی از شرم و سلام دادن اهل شام بمعاویه باسم خخلافت و لعنت کردن علی و معاویه در قنوت بھمدیگر با أصحاب و بعد تمامی این امر طلب داشتن ذوالثدیہ حرقوص بن زھیر سعدی و زرعه بن برج طایی از علی ابطال حکم حکمان و اجابت نفرمودنش مران از خوف نقض پیمان و باز گشت علی از صفین بکوفه و نزول خوارج بدیہ حرورا از اعمال کوفه و هم ثمانیہ آلف و پیوستن خلق انبوه از بصره و غیرها بدیشان و فرود آمدن مذکوران بجسر نھروان و هم اثنا عشر ألفا چهار ہزاریشان عبّاد مجتھدان² بوذہ و ائتفاق بندی ہمگنان بر عبد الله بن وہب راسی و نسبت کردن ایشان علی و ابن عباس رسول او را بریشان بکفر و دخول این گراما ہفت کس از مذکوران بیعت علی لا غیر و وعظ نامہ نوشتن علی بریشان و صدور جواب خبیثان کہ تو کافر شدی اول بکفر معترف شو آنگہ چو ما توبہ کن و فرمودن علی کہ بتحکیم حکم کفر چرا³ لازم آید و حق تعالی در تقویم قیمت خرگوش یک ربع درھمی حکومت حکم عدل روا فرمود و گفتن علی ہر کہ زیر این علم در آید ویا بکوفہ روز آن منست و پراکنده شدن ہمہ غیر عبد الله بن وہب با ہزار ہشتصد تن و بفتن رفتن ہمہ بیک حملہ علی بانک بعضی خود را بشمشیر خویش کشتہ تقرب بحق شمردند و غایب نگشتن از أصحاب علی جز ہفت کس

¹ عمر

² مجتھان

³ جزا

و بوذن این وقعه نروان بتاریخ سنه ثمان و ثلثین داخل درش هم تاریخ حصار مصر بفساد رفتن امر محمد بن ابی بکر بمکر معاویه بن خدیج¹ کندی خواننده خلق بطلب خون عثمان و فرستادن علی بسماع خیر ضعف محمد در مصر اشتر را علی الأشهر از عمل گاهش نصیبین و مردنش از غسل مسموم عامل معاویه بموضع قلزم در راه پیش از رسیدن بمصر و یافت شدن نسخه علی بمصریان در مدح اشتر و تحریض بمتابعت او بمبالغه تمام در رجش و فرستادن معاویه عمرو بن العاص را بمصر با شش هزار سوار بمحکمی طمع دران بقتل اشتر و فرستادن معاویه و عمرو دو نامه بتهدید محمد و طلب خروج از مصر و پیوستن عثمانیان مصری بعمر و ارسال محمد خط هر دو را بأمیر المؤمنین و وصول جوابش بذو بنصیحت ثابت بوذن در جهاد مذکوران و وصول نامه خشونت آمیز محمد بعمر و توضیح² عزمش (v.84a) بقصد بمصر مع الجنود و مقتول کنانه بن بشر سر لشکر محمد بردست قوم عمرو اولاً پراکنده شدن جماعت همگان و فرا گرفتن معاویه بن خدیج محمد بن ابی بکر را در ویرانه بر ناحیت طریق و آوردنش او را از آنجا نزدیک عمرو³ بفسطاط و مقبول نشدن شفاعت عبد الرحمن بن ابی بکر آمده مصحوب عمرو بمصر در حق برادرش محمد نزد معاویه بن خدیج بخلاص کلی و سیرابی دافع آتش عطش بناشیندن معاویه مذکور قول عمرو و گفتنش بمحمد اگر ترا قطره آب دهم حق مرا ننوشاند بکوثر بهشت کیف عثمان تشنه گشته مقتول بر دستان ایام إحرام حج کشیدن امروز است و دشنام دادن محمد بمعاویه باین یهودیه و مقتول گشتنش بر دست معاویه بن خدیج بقتل صبری و آتش سوزانیده شدن درون تن خر مردار و اندوه گین گشتن خواهرش⁴ عایشه صدیقه بخر فاجع و لعنت فرستادن مذکوره بر دو معاویه و عمرو و گرانبار آمدن حال بر امیر المؤمنین علیه السلام

و سنه تسع و ثلثین تفریق معاویه لشکر را بأطراف بلاد علی علیه السلام چو أنبار و غیره و نعمان بن بشیر را بعین تمر با دو هزار راکب و گروهی بهیت و قومی سوی [تیماء] لما یجمع زکوات و رسیدن علی بلشکرش بتخلیه و خطبه غرا برای غزا و جهاد پرداختنش بقوم مشتمل بتخریض مرابطت و تعریف درجات مجاهدان و رسوای کاهلان و شکایت از تقاعد قوم خود و أبواب مطول و مدد خواستن عامل عین التمر از مرتضی بر نعمان مسؤل و ترغیب فرمودن حیدر کرار علیه السلام قوم را برفتن بر نعمان و کاهلی نمودن همگان از نجدت و دوباره خطبه خواندنش بتقیح کوفیان و

¹ این نام در تاریخ الطبری (ج.5، ص.95) و الکامل فی التاریخ ابن الأثیر (ج.3، ص.355) بی دون نقطه به «حُدَیج» می گذرد.

² تصحیح

³ عمر

⁴ خواهرش

إرسال معاویه ضحاک بن¹ قیس را بسه هزار سوار بغایت بلاد عراق و تخوم أرض حجاز و قبض ایشان از خلق أموال بسیار بصدور قتل أعراب و حبس مردم از حج بتعلیه² و فرمودن مرتضی گاه شنیدن خبر بأهل عراق کاشکی بجای هر هشت نفر از شما یکی بوذی مرا از شامیان أهل کارزار خدا ازار آید. متابعت یاغی غوی و مصحوب چهار هزار سوار بیرون آمدن حجر بن عدی کندی طلب شهادت و درخت جنت بأمر مرتضی رضی وصی راضی ازو سوی ضحاک و رسیدنش بوی بتدمیر از أرض حمص و کشته شدن در مقاتله از أهل [شام] نوازده نفر و از قوم علی علیه السلام دو تن و گریختن ضحاک با قوم خود و [باز گشتن] حجر³ شدن شب میان همگنان

و **سنه أربعین** گسیل کردن معاویه بُسْر بن أبی أرطاة⁴ را با سه هزار سوار بمدینه و حجاز و گریختن أبو ایوب أنصاری عامل مدینه از قبل مرتضی بکوفه و در آمدن بشهر مدینه بی مقاتله و باه سینه یاز عثمان کرده نالیدنش بزاری و منت نهادن مذکور بر مدنیان نا مذنبان در عدم (v.84b) شمشیر رانیش بریشان باندرز معاویه و بیعت ستانی بُسْر⁵ از قوم مدینه. معاویه و ویران کردنش سراها دران و از آنجا بمکه رفتن بسر⁶ و آمن گردانیدن او ابی موسی أشعری را بحرمت رسول صلی الله علیهم و پیوستن از مکه بیمن ایمن و گریختن عبید الله ابن عباس از آنجا بکوفه و بقتل آوردن بسر⁷ دو پسر کوچک عبید الله عبد الرحمن و قُتْم خوبی صورتان را در راه و کشتنش در صنعاء یمن و غیرها خلق بسیار واصل بسه و اند هزار و محزون شدن امیر المؤمنین از خبر مرجع و فرستادنش چهار هزار لشکر بیسر⁸ و گریختن بسر⁹ با أصحاب ازیشان بقرب وصول چند بمدینه و ستدن سر لشکر حیدری کراری بیعت أهل مدینه و¹⁰ مکه بنام امیر المؤمنین، و وقوع أمور عظام و حروب حسام میان مسلمانان و صدور مصالحه آخر الأمر ما بین امیر المؤمنین علی علیه السلام و معاویه بوضع اوزار حرب و خالص ماندن عراق بخضرت مرتضی و شام بنام معاویه. بمشارطت طرفین بنامداختل یکی در

¹ بر

² تعلیه

³ حاجر

⁴ در متن اصلی نامی که به «بشر بن ارطاه» می‌گذرد، باید «بُسْر بن أبی أرطاة» باشد (ن.ک. تاریخ الطبری، ج. 5، ص. 40 و الکامل فی التاریخ، ج. 3، ص. 383).

⁵ بشر

⁶ بشر

⁷ بشر

⁸ ببشر

⁹ بشر

¹⁰ از

عمل دیگر نه بچیش و نه بغارت بعد جریان مکاتبات و مراسلات یاذ نیاوردنی از طول و عرض و بعد

و کیفیت انتقالش از دار مکدر دنیا دنی سوی سرای معطر دار الخلد جاویدانی بمکر قظام طعینه طعینه لعینه بر دست ابن ملجم ملعون و صدور امر هایل بر دست او اجزاه الله بشرط عقد نکاح زنا شوهری و ضمیمه شدن سه هزار درم نقد و یکنفر بنده و هنیء کنیزک بقتل خیر الناس ما عدا المستثنی برسم مهر معجل خبیثه عجلت الی النار و العار و الشنار این مؤذبات بأدوات بلاغت و دیگر مطولات مفهومات ورثه اهل بیت نبوت تواند بود که از اغذیه بهمی ترفعا عن السفلیات إعراض فرموده پروری برودی زنا و حقایق نمایی مشتمل شده علماء عالم بخوشه چینی از کرم گرم ایشان می نازند

خلافت امیر المؤمنین حسن بن علی رضی الله عنهما بإجماع مورخان و أصحاب حدیث این حسن أبو محمد کنیت مصطفی خلق و خلق مرتضی زاده زهرا پرور زهر نوش چهار یار رسالت را پنجم خلیفه شده مدت پنج ماه و ده روز خلافت کرده خلافت شرعی راشدین را بنص مقطوع بسی سال قرنی رسانید با همه قوت و شوکت و لشکر انبوه یکتا دلی خلق که داشت مصلحت آخرت اندیشیده خلافت را بمعایه سپرده حجت بیرون آیی از آیین حکومت ستده بیعض بیت المال قناعت فرموده در حرم شریف مدنی متروی گشته بمجاورت تربه مطهر جدش فخر ولد آدم صلی الله علیه وسلم آیام گزران در ماه ربیع الأول سنه تسع و أربعین بزهر نوش مخفی که یزید بن معاویه فرستاده بود وفات یافته در گورستان مدینه بجنب تربه أبو الخلفا عباس عم نبی صلی الله علیه و سلم و إبرهم معصوم بن الرسول آسود و قبه ایشان آنجا أشهر (v.85a) مزارات است

و قبل الشروع بأذکار حکام بنی امیه ذکر نجبا و نقبا و حواریین این امت را در ذیل مختم اخبار خلفاء راشدین بقلم آوردن هر چه أوجب و أنسب و ألبق و أطبق و بحق أطلق

پس یقین دان که در آژمنه ماضیه هر پیغامبر مخصوص بود بهفت گانه و او میذ ما بیچارگان رسول الثقلین را صلی الله علیه بر عدد قدما پنج دیگر برسم مزید مقسوم آمده حضرتش بر **دوازده** عدد وفاقا لنبی اسرائیل مشتمل گشته آسامیشان بترتیب ولا صدق ولا ولا شبه فیما نشیر الیه بنام علی ابن ابی طالب، و الزبیر بن العوام، و أبو بکر صدیق، و عمر بن الخطاب، و عثمان بن [عفان]، خمسہ تامه از عشره مبشره بدوگونه منصب نجابت و صحابت من بین الصحابة در دنیا، و مژده یایی بهشت فی العقبی و سبع إنضمامی من بقی از شهید مختار جعفر طیار برادر نسبی مرتضی حیدر کرار، و مصعب بن عمیر و بلال حبشی مؤذن نبوی و عمار بن یاسر و مقداد بن الأسود و عثمان بن مطعون، و عبد الله بن مسعود بوجه أحوط وارد

و نقباء ده گانه محمدی بدو عدد کم از شماره نقیبان موسوی للحکمة الإلهية الخفية المحجوبة عنا أسرارها کحکم سایر الأعداد بأسماء سما شایان، سعد بن خيثمه¹ از بنی عمرو بن عوف و سعد بن الربيع از بنی التّجار، و سعد بن عباده از بنی الأشهل، و عبد الله بن رواحه علم دار با علم دار سرمایه آن دار، و أبو الهيثم بن التّيهان و البراء ابن معرور، و رافع بن مالک زرقی و عبد الله بن عمرو بن حرام پذیر جابر تعریفاً و عباده بن الصّامت از بنی سلمه و منذر بن عمرو از بنی ساعده و جمیع نقبا را منشأ و مولد مدینه الرسول بوزه همگان کان همه علوم شده از تحت أنصباء² معدودان

و از حواریان این اّمت هر یک حاوی دیان خداوند ریّان بسیرابی از مشارب دارین مبیضان قلوب بتصفیه بواطن صفدران کل المواطن صفاء پرتوان جل³ الأماکن پرورش یافتگان در نفس مگّه عظمی منتشیان از وادی بلد کبری منتحبان از قریش مراجیح العقول مرضیان عبد الله و الرسول بعدد گانه در ألسن کمل (لسن) آخر زمان متداول و متزاول البعثة النبوية الى الآن أسماشان مع أسامی النجبا و النقبا از علماء رسمی که بقناعت بقشور از لباب هر چه «من حفی⁴ لا من حفی نحفی» و هم روان شیخ مرشد أقدم مجتهد مقدم جهید معظم محی الدین مغربی شاذ باذ که چنین تعیینان عربیه از کتب وی و نظراش علامّة الدنیا أبو حامد حجة الإسلام غزالی و جار الله زنجشیری و إمام مولانا فخر الدین رازی رضی الله عنهم و عمّن رضاهم⁵ بما ضعفاء کم سرمایه بتحفه غیبی می رسد

و چون رسول صلی الله علیهم بصحابه قصّه شمسون تقرب فرموده از حال شمسون (v.85b) هزار ماهه غازی مجاهد روزه دار شب جبر صحابه را در طاعت بتحریض داذ أصحاب بر درازی عمرش رشکی بردند سوره قدر بتسکین صحابه آمده خبر داذ که یکشبه (عبادت) اّمت محمد علیّه السلام به از هزار ماهه جهاد و تمجد شمسون است و أفضل از هزار ماهه اّمارت بنی اّمیه که بعد از خلفاء راشدین ملک دنیا را متغلب و تسلط فرو گرفتن و اّبتداء ملک بنی اّمیه از تاریخ وفات حسن علیّه السلام مورخ و حسن مذکور پانزده بار پیاده حج گزارد در حال که نجایب و جنایب از پس و پیش او کشیدند و از غایت کرم بسه نوبت تمامی مال بخشیده سه بار دیگر از نیمه بر خاست و بروایتی سبب وفاتش از زهر دهی بعض خادم مالستان حسنی از معاویه واقع و بقولی بمگر یزید بعض خاتونان حسن بشرط آنک یزید او را بزنی ستاند وی را زهر داذ بعد از حسن زن وفا بشرط

¹ حثمه

² انصاء

³ حل

⁴ حفی

⁵ نصاهم

خواستار یزید گفت زنی که بحسن خیانت کرد شایستهٔ ما نیست، و از دو پسر حسن عمر نام بی‌نسل وفات یافته حسن نام همنامش نسل داشته سلسلهٔ سلالی حسنی بذو منوط است

إمارة خلافت نام بنی أمیه و آل مروان مشتمل است بر دوازده نفر و مدت مملکت ایشان منحصر در هزار ماه تمام بنصّ قرآن مجید «لَيْلَةُ الْقَدْرِ [خَيْرٌ] مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ» و هزار ماههٔ مذکور مرکب از هشتاد و سه سال و چهار ماه بی‌کما بیش و آغاز ملک همگنان بتمامی **سنه اربعین** هجری و ابتداء شهر **سنه احدی و اربعین** مورّخ و افتتاح دولت خلفاء عبّاسی بدعوت ابو مسلم خراسانی و قحطیه و سلمه **سنه اثنین و ثلاثین و مائه** و ایتهاه ایام امویان در نود دو سال منحصر و باخراج و وضع هشت سال و هشت [ماه] مدّت خلافت عبد الله بن الزبیر از مدّت نود دو سال روشن که منحلل مملکت بنی أمیه بود چنانک ذکر کردیم هزار ماهه مدت هشتاد و سه سال و چهار ماه موجود و باقی مانده اسم هر یک بترتیب توریخی بانضمام اشهر بایستی مطلوب این فن مذکور می‌کرده

إمارة امیر نخستین بنی أمیه از اشخاص دوازده گانه معاویه بن ابی سفیان و این بیچاره مرحوم آنچ در عهد امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه ورزید از عالمیان خافی نیست و بحسن بن علی نواله تریدی ازان طرز رفته مفهوم عالمیان است فی احد الربیعین، **سنه احدی و اربعین** تاریخ مذکور بیسعت محبّان اموی و شامیان و من تابعهم و بايعهم بدار الإماره امویان و مروانیان بر میان مشدّد پارسی دمشق شام بمعاونت عمرو بن العاص و دیگر جماعت که از غایت مجاعت (v.86a). بمال و جاه و لقمه حاضر فریفته شده از خلیفه بحق علی روی گردانیدند بر تخت مملکت بنشسته

در عهدش **سنه احدی و اربعین** اوّل سال امرتش ابو لیله بقتل رفت **سنه اثنین و اربعین** و وقوع وفات عمرو بن العاص صحابی مقبل اولاً فاتح مصر و بلاد بسیار در زمان فاروق و من بعده فریفتهٔ معاویه آخر بطمع مصر و وزارت اندک زمانه و عبد الله و محمد دو گانه فرزندان او وارثان مانده

وسنه ثانی و اربعین عبد الله ابن سلام اسرائیلی از فرزندان یوسف بن یعقوب علیهما السلام بهشتی مطلق ببشارت رسول بیرون عشره مبشره معروفان در مدینه وفات یافت

سنه خمس و اربعین تسلیم حکومت بصره از دست معاویه برادرش زیاد بن ابیه وقتی ملازم امیر المؤمنین² علی بود آخر پیش برادر پدرش معاویه بقصه دراز آمده

¹ سورة القدر، 3/97.

² امیر المؤمنین امیر المؤمنین

سنه ست و أربعين وفات قيس بن عاصم منقري که رسول عليه السلام او را ببسط رداش معزز داشته بوذ هلاکي عبد الرحمن بن خالد بن الوليد بر دست [ابن] أثال نصراني و وفات زيد بن ثابت أنصاري فرضي تقوي صحابي بزرگ مفتي حوادث عالم عامل بعمره پنجاه و شش سالگي سنه خمسين وفات مغيره بن شعبه رضی الله عنه که فقهاء رسمي بلا رسمي حنفيه از صحابه جزو جزو ديگر نام نمی دانند در کوفه بسن هفتاد سالگي

و سنه اثنین و خمسين بقولي و در أثناء¹ أيام إمارت معاويه و بتاريخ مبهم از مؤلف، قصه پردازي عبد الله بن قلابه² بیرون رفته بطلب شتران رمیده‌اش در بعض صحاري عدن بر معاويه بحضور كعب الأخبار³ بدیدن شهری عديم النظير في الدنيا للنظار مکمل بحصنی بران مبنی گرداگرد حصن کوشکها بسیار نامدار مفرش بلؤلؤ و بنادق مشک و زعفران و اعلام دراز و در آمدن وی در آنجا از درگاه حصن دو دری عظیم مثلش بطول و عظم کس ندیده⁴ چوهای هر دو از بویاترین عود بستان کاری یاقوت زرد و سرخ مکان ز روشنهایش درخشیده زیر هر قصر ستوهای زبرجدین و یاقوتین بالاء هر کوشکی عرفه مبینه از زر و نقره و مروارید و یاقوت و زبرجد بر هر دراز أبواب مصراع همانند مصراع مدینه از عود بوی بخش یواقیت نشانده و گردیدن بیننده از نگرش بزقاهها در هر زقافی درختان میوه دار زیر همه جویهای روان و بشکر گویی راوی رای بدخول بهشت در دنیا و بر گرفتنش از لؤلؤ و بنادق مشکي و زعفران بمشوری چو ریگ و سنگ ریزه بقدر مراد بناتوانی بی توانی، و عاجزی از قلع زبرجد (v.86b) و یاقوت سبب مصمى أبواب و جدران بدان چو اثبات گاه اثبات مصاریع و بناء أبیات و مصانع

و بیرون آمدن واحد واحد حمول با أجناس حمول ازو بناقه رسیده راکب شده بی شتر جویان باز گشتنش بیمن یمن و إعلام دادن او از کار خود مر مردم بانضمام فروختن بعض لؤلؤء زرد مغیر از طول مرور أيام و لیالی بران و فاش شدن خیر شخص و بلوغ قصه بمعاويه و حاضر کردن وی او را بر خویش و پرسیدن معاويه آوازه‌ها⁵ مخبر صورت ماجری عما عاین و جواب چو آب صاف بانصاف شنیدن از أعجب عجایب مسموعات این جهانی و صدور إنکار در کار از معاويه باستعظام قریه و إستلزام بریه و ورود دافع سیه از قبل شخص مدعی صورت اولاً مدعی علیه ثانیاً بإقامت بیته

¹ ابناء

² در متن اصلی نامی که به «عبید الله بن قلابه» می‌گذرد، باید «عبد الله بن قلابه» باشد (ن.ك. الثعلبی، عرائس المجالس، ص. 143. نیز ر.ك. (v.18b).

³ الاخبار

⁴ بدیده

⁵ آوازه‌ها

بنیت تبیین شکل نخستین باظهار لؤلؤ و بنادق مشکین داروی افلاس هر مسکین و زعفران مفروش قصور و عُرف و بیوت¹ و بویها نیامدن بندق با شکسته² بعلت تجربه اولاً بر معاویه و بالا بالیدن بوی بندق گرفته بگفته³ مجرب³ خلیفه مخرب اساس بیت نبوت عظمی بترکتش از مشک و زعفران و قرین آمدن تصدیق مستخبر بر اقوال مخبر از خلاصه مخبر و حاضر آوردن کعب⁴ الأخبار لکشف الأخبار و پنهان داشتن شخص از کعب بنا پوشیدگی گوش ازو بمسمع منه و سؤال کردن از مدینه و بانیش⁵ اموال و اعمار بر دست

و ورود پاسخ کعب وارث پور کعب بیوذن شهر بنام ارم و صاحبش شداد بن عاد ملک مستقل شده از پس برادرش شدید مشارک بوده در مملکت شرق و غرب و صورت بستن بناء شهر از عشق شداد بهشت عقبی بقرات کتب قدیم بتعجیل نفس بچستن آخرویات با عمل در دنیا امل بر وجه مشروحو و میسری نهاد بنیاد بابر از جمیع کامن از معادن زبرجد و یاقوت و زر و نقره بافاق دنیا و إخراج لالی اصداف قعور بحور از قبض جمل نقره⁶ و جواهر از دست عالمیان از وضع شریف و قوی و نحیف در مدت ده سال بتدبیر دوپست شصت پادشاه تاجدار کشور بستان و اعمال کار فرمای خارج از حساب مختصر نویسان

و توافق عمارت ارمی بعد گردش بسیار بگردش روزگار در آفاق و اقطار درون صحراء عظیم خالی از جبال و تلال و بعیون زلال محفوف⁷ و اكمال بناء شهر از عمله در طول و عرض و اجراء کاربرها⁸ سوی مواضع ازقه مر جویبار بوضع اساس از صحور و جزع یمانی و تعجین طین بنیان بدهن بان و محلب و اقامت ستونها مفرغ و متمم و موضوع و منمنم فرستاده (v.87a) ملوک زیر دستان داستان دوستان مواضع لایق و مکملی بموازرت وزرا و قهر قهارمه و جهد جهایزه در مدت سیصد سال شمسی از عمر هفتصد ساله شدادی و مسمی گشتن مدینه بایرم ذات عماد پیشان و بیان وصف حدّ جهد بوذن طبقه زیرینش⁹ از یاقوت و زبرجد و ختم یابی مدینه بخصن هزار قصری حول هر یک هزار علم مضبوط هر واحد بضبط وزیر از وزرا بر هر علم ناطور بگلربگ نام و کارسازی

¹ بیوب

² شکسته

³ مجرب

⁴ لعنت

⁵ بانیش بانیش

⁶ نقره

⁷ و بعیون زلال محفوف بعیون زلال

⁸ کاربها

⁹ زیرینش

ساز سفر سوی شهر مقصود إلیه از تدبیر هزار وزیر بده سال و سکنی گرفتن زیر اعلام اعداد از رجال¹ و مخصوصی اهل آفاق با عطیه و آرزاق و مصحوبی زن و فرزند و خدم با نقله تصمیم عزم ملک صوب شهر مهیا بجنود و گذاشتن اکثر قوم در عدن و محرومی ملک از مراد بحیلولت مسافت شبانروز و هلا با أصحاب بیک بانگ سماوی پر سوز و وصف دهی کعب معاویه را از یابنده² آن در زمانی وی مردی أحمَر أَشقر قصیر خال دار بابر و گردن و وقوع بصر کعبی بر شخص موصوف و گفتنش معاویه را اینست آن معروف

و دخول بسطام حضرمی با جوانی خلد بآب و طعام و موم بسیار بقطع مسافت در مغاره پهنانی بیست ذراع و طول پنجاهه ببالا بهرم روی براه راست نَسُو از جبال حضرموت مشرف ببحر محل رکوب حضرمیان بدریا و رسیدنشان بدرجه³ عالی بیست ذراعی بدستگیری همدیگر از بلندی و فرود آمدن هر دو بدرجه بمعاونت همدیگر بکد بسیار بیکروز تمام و یافتن صد درجه² حوالیش و پیوستن عظیم کاویزه همگنان بطول صد ذراع و عرض چهل و ارتفاع مائه بر صدرش تخت زرین نکین بصنوف جواهر بالاء آن شخص عادی عظیم جسم³ فرا گرفته طول و عرضش سریر را خفته بر پشت چو نایم پوشیده هفتاد حله بدرازی و پهنای آن بافته بقضبان زر و نقره و ازان طاق گذر بسوراخ ذراعی عرض بارتفاع ثلثه أذرع بقضاء نا معلوم بر سر تخت تخته⁴ بزرگ زرین درش کتاب مسند از کتابت عادیان در زبان⁴ خود ورزیدن⁵ ابریشیم حلل خفته چو رمیم برسیده⁶ و باقی ماندن قضبان ذهب قاسم از حلال پارهاء حریر فرو ریخته بدست ساییدن شخصان بدان و جمع کردن مذکوران ازان قضبان صد رطل زر خالص و ناتوانیشان ضوء ثقب مصحوب قضبان و لوح زرین و خروجشان از سوراخ براه نیک صد ذراعی حایط شکل بقرب بحر و مقیمی رجلان بدر سوراخ پسندگی بقیه⁴ طعام و آب و نزولشان از ثقب بکشتیچه بحاران بمشقت و تیسر خروج از دریا و رسیدن لوح بخصه بسطام و محرومی طامعان باز گشته برکوب قارب از رهبری سرب عمّا یلی الثقب بعودت دوم بسیر بحری صوب مکان مذکور بپوشیدگی مطمع بریشان (v.87b)

¹ رجال

² صدرجه

³ چشم

⁴ درنان

⁵ ورزیدن

⁶ پرسیده

و معلومی مضمون لوح بقرآت شخص حمیری از صنعا عالم نقش آن لوح بعد یکسال نزد راوی سبب عدم خواننده و اِشتمال مضامین سطور بر قصیده¹ تازی از زبان شداد بوصف مملکت اولی و مهلکه آخری و پشیمانی بنامتابع هود و دریغ گویی بر عنود و جحود و منقولی تن شداد از اِرم. بمغاره حضرمی بنقل فرزندش مرثد² ملک بعد از او پس مانده بحضرت موت باذن پدر بسطنت آنجا و مستودعیش با طلی صبر و کافور دران بر تخت زرین زیر محفور مفهوم متدبر مندریست که چو کان معانیش دست ذاذ چو جکان فروسیت بلاغت را باغت فی سمینه در میدان هنرمندان بر گوی پر گوی بی سقط چنان زندگی زمر رمز پردازان زمر ملوان از شق غبار و درك عثار و ثار فیارش عجز پیش نهاده بعقاید صالحه بر حُسن آفرینش، (آفرینش) گویند و خلاصه این قصه بالا در قسم قصص بذیل فصل هودی وارد

و وفات سعید بن زید هشتم عشره مبشره بهشت بهشت که بهست آن از جمیع دنیا و ما فیها در عقیق از آنجا بمدینه آورده همان روز وفاتش بسن هشتاد اند سالگی فی الأصح در بقیع دفن کردند و ذلک سنه اثنین و خمسین،

و عبد الله بن قیس معروف ابو موسی اشعری صحابی مشهور حکم علی بقصه دراز ممدوح رسول را بصوت داودی تاریخ وفات نیافتیم

وسنه اربع و خمسین جریر بن عبد الله بجلی مسلمان شده پیش از وفات رسول بچهل روز دعاء رسول یافته بر نیت بظهور خیل مشرف بتبسم رسول برابرش چندانک آمدی بقرقیسیا³ وفات یافته عمرش نا مکتوب

وسنه خمس و خمسین علی الأصح سعد بن اُبی وقاص هفتم عشره اول تیر انداز در اسلام گشاینده مداین و بلاد عجم در زمان عمر فاروق ناصر اهل ایمان بفر فرزانی بعمر هشتاد دو سالگی بقولی در عقیق وفات یافته از آنجا بمدینه اش آورده مروان بن الحکم بر وی نماز گزارده در بقیع آسوده است

سنه ست و خمسین بیعت ستانی معویه از خلق بنام فرزند نا خلفش مدبر محض ملعون اولین و آخرین یزید و زیادت کردن منبر رسول شش تا نه از انک بود

¹ قصیده

² در عرائس المجالس الثعلبی این نام به «مزید بن شداد» می گذرد (ن.ک. ص. 149. نیز ر.ک. همان متن v.18b).

³ بقرقیسیا

سنه ثمان و خمسين وفات أم المؤمنين عایشه صدیقه خاتون حضرت رسول دختر صدیق اکبر بعمر شصت و شش سالگی و برادرش عبد الرحمن بن ابی بکر و عبید الله بن العباس کریم بسیار عطا و سعید بن العاص بن سعید بن العاص¹ برادر عمرو مذکور و جرول بن مالک شاعر معروف بحطیئة² و پیش از هجرة نبوی بسه سال خاتون أقدم رسول والده فرزندان ذکور و أناث أم المؤمنین أول مسلمین و مسلمات خدیجه بنت خویلد بنت أسد بن عبد العزی بن قصی پدر پنجم مصطفی چهارم مذکوره از بیست پنج ساله صحبت زوجیت حضرت نبوت بعمر شصت و پنج سالگی در نفس مکّه محل نزول ابتداء وحی وفات (v.88a) یافته بگورستان حجون برحمت حق آسوده و وفات أبو طالب عم مشفق رسول مؤمن بتوحید حق و نبوت رسول بمذهب اهل بیت رسالت بدلایلی که ایشان در کتب نوشته اند هم در سال وفات خدیجه بوذه مصطفی صلی الله علیه و سلم از غایت اندوه غصّه که در یک سال بفراق عم و خاتون خود بجزع فرمود سال هفتم نبوت را قبل الهجرة بثلاث سنة الحزان نام داد

و هر چند که از خواتین رسول أمّهات مؤمنین صلی الله علیه راضیاً عنهن غافراً لهم خدیجه کبری و عایشه صدیقه بمنزلت إشتهار در حیّز ذکر بإحتیاط توریخی بقلم آمدند أمّا بقیه حرم معظّمات از منکوحات مقبولات و مردودات و سراری بذین تفصیل مسمیات سوّده بنت زمعه از شوهر اول پسر عمش سکران بن عمرو مسلمان شده با وی بیوه مانده بنکاح رسول در آمده آخر نبوت خود بعایشه بخشیده حفصه دختر عمر بن الخطاب بدخول بهشت بشارت یافته بقصّه سوره تحریم بعد از خنیس بن حذافه بخضرت رسالت پیوسته زینب بنت خزیمه أمّ مساکین نام بشفقت تام از عبد الله بن جحش شهید أحد مانده بحرم إصطفا رسید أمّ سلمه هند بنت ابی أمیه سهیل بن مغیره از ابی سلمه عبد الله بن عبد الأسد³ بیوه مانده میوه نبوت چید زینب بنت جحش مادرش عمه رسول معروفه بصله أرحام⁴ و إطعام طعام و کرهیت منام و عبادت خلاق أنام أمّ حبیبه رمله بنت ابی سفیان تحت عبید الله بن جحش بوذه بعده بشرف فراش نبوت رفعت یافت میمونه بنت الحارث تحت مسافع بن صفوان بوذه در عزوه بنی المصطلق برده رسول شده پرده تزویجی برده قلوب گشت جویریّه بنت الحارث از تطلیق مسعود بن عمرو⁵ ثقفی بنکاح أبو رهم بن عبد العزی آمده بموت او اُومت

¹ سعد بن و سعید بن العاص

² بحطیئة

³ ابی سلمه بن بن عبد الاسد

⁴ ازحام

⁵ عمر

أهل إيمان را شیان شد صفیه بنت حیّی بن أخطب از نسل هرون پیغامبر روز فتح خیبر بقتل شوهرش
 کنانه بن ابی الحقیق بیوه مانده از سبایا بحصّه رسول رسیده بزوجیتش مفاخرت نمود ریحانه بنت زید
 بن عمرو¹ نزد حکم نامی از قریظه بوزه بأسر بحضرت رسالت پیوسته آزادی یافته آفتاب تزوج برو
 تافت فاطمه بنت ضحاک کلابیه بنکاح رسول آمده. بمحبت قوم طلاق خواسته قبل الدخول بدیشان
 باز پیوست أسماء بنت نعمان کندیه وقت اجتماع رسول او را برش خوانده وی کراحت نمود بداغ
 طلاق از تلاق حرمان یافت قتیلہ بنت قیس بعقد در آمده قبل الدخول رسول وفات رسید ملیکه
 بنت کعب لیثی دخول با وی مختلف فیه أسماء بنت صلت (v.88b) سلمیه بر بعض کلابیه مذکوره
 اوست ام شریک غزیه بنت جابر آزدیہ بچشندہ نفسش برسول مُطلّقه پیش از دخول خوله بنت
 هذیل بعد التعقد قبل الوصول برسول وفات یافت شراف بنت خلیفه کلیه هم بدخول شرف نیافته
 لیلی بنت الخطیم برسول پیوسته از عبرت إستقالت کرده باز گشت عمره بنت معاویه کندیه بعقد
 پیوسته قبل المسیس رسول بحق رسید و جندعیّه هم بدخول رسول سعادت نیافت غفاریّه از بنی غفار
 بسبب برص که داشت رسول بأهلش باز فرستاد ام هانی فاخته بنت ابی طالب عمش هم پیش از
 دخول بعد از خواهی مذکوره طلاق داد ضباعه بنت عامر پیرش رغبت فرموده نزدش نخواند صفیه
 بنت بشامه از اُسر برسول رسیده بتخبیر رسالت شوهرش را اختیار کرد حمزه بنت الحارث رسولش
 خواست پدرش ویرا بنا بوزه برضا گفت و همچنان² شد سوده قرشیه بعقد آمده بکودکان خردش
 عذر خواسته از رسول بدعا باز گشت خوله بنت حکیم خود را برسول بخشیده رسول قبول نفرموده
 عثمان بن مظعونش بستد امامه بنت حمزه عمش خود را عرض کرد رسول سبب شیر خوری با حمزه
 قبولش نفرموده عزه³ بنت ابی سفیان إلتماس کرد که رسولش ستاند رسول بسبب خواهرش ام
 حبیبه در حباله داشت نستد

و اما چهارگانه سُرّیه از ام ولدش إبرهیم ماریه قبطیه بنت شمعون هدیه مقوقس صاحب مصر و
 سکندریه و شیرین خواهر ماریه هم هدیه مقوقس بخضرتش، رسول او را بحسان بن ثابت بخشید و
 عبد الرحمن بن حسان ازو مولد و ثالثه زینب بنت جحش بخدتمش بخشید و اربعه را در بعض
 عزوات از برده بپرده خود آورد و ذکر تواریخ همه مع العلم نا محتاج إلیه

سنه تسع و خمسين وفات أبو هريره راوی حنظله مشکور حنظله حافظ نگشت أحادیث نبوی
 از صحاح و حسان میان صد بیست و چهار هزار صحابه علی عدد الأنبياء بقول بملازمت حضرت

¹ عمر

² همچنان

³ غزه

مصطفی مدّت دو سال و اند ماه از تاریخ فتح خیبر تا وفات رسول صلی الله علیه آنجا که عنایت ازلی خواهست¹ آیام تحصیل چه دو سال و چه دو ماه و الباقی معلوم بمقیاس المتضاد «وَاللَّهُ بِصِيرٍ بِالْعِبَادِ»²

و پیش از وفات ابو هریره پنج سال سنه اربع و خمسين ابو عبد الله ثوبان بن بجدد از سراه میان مکه و یمن مملوک عتیق رسول ملازم بندگیش سفرا و (v.89a) حضرا در حمص وفات یافت و وی سرور نه گانه خدم رسول بوذده، اشخاص هشت گانه باقیان از ذکر، ثبه، و فضاله، و رباح، و صالح، و مدغم³، و یسار، و زید مذکور در قرآن⁴ مجید فی سورة الأحزاب بالقصة المعلومه، و ابو رافع، و ضمیره، و کبشه، و موهبه، مدعوان و همگنان از شهرت خدمت که بخضرت رسالت دارند بتواریخ و تعریفات نا محتاجان

و وفات ابو محمد أسامه ابن زید صحابی صحابی زاده دوست و دوست زاده رسول بهژده سالگی بعمل منصب از حضرت رسالت موسوم شده و مادرش ام ایمن حاصنه رسول بوذی بقولی سنه تسع و خمسين واقع و از موضع جرف محل وفاتش محمول گشته بگورستان بقیع مدینه آسوده است رضی الله عنه و عن آیه و عن جمیع الأصحاب المحمدية،

و حسان بن ثابت شاعر رسول أنصاری خزرجی فاضل هنرمند حاجی کفار مستحاز از اعیانی و نابغه أفلق شعراء جاهلیت و إسلام بصد و بیست سالگی نصف آخرش بمسلمانی مصروف بدرجات مداحان ممدوحان رسید،

آخر این معاویه مذکور نوزده سال و اند ماه إمارت خلافت لقب رانده بعمر هشتاد و پنج سالگی اوایل رجب سنه ستین در دمشق وفات یافت و مع الجملة حلم و علم و عقل و فضل و تحمل و عطاء وافر او را کس إنکار نکند رحمة الله علیه دون ولده

و درین تاریخ وفات معاویه سنه ستین عمرو بن أمیه حاضر بوذده بغزاء بدر و أحد پیک حضرت نبوت بنجاشی ملک حبشه و باقی ملوک آفاق صاحب قبول اطراف صحابی مشهور اکناف در مدینه وفات یافت و بیرون این در سه سطر هر چه در حق عمرو بن أمیه قصه خوانان می گویند هذیان و هرزه و بیهتان محض است

¹ خواهست

² سورة آل عمران، 15/3، 20.

³ مدغم

⁴ در آن

و وفات قیس بن سعد بن عباده¹ بزرگ آنصاری خزرچی مذکور چاوش مقدم و علمدار رسول مبارز و صفدر مدینه هم بسنه ستین بوذه

إمارة يزيد بن معاوية بذبح مطلق دوم أمراء بنی أمیه زاده در سنه ست عشر هجری فی الأصح غاصب حقوق أهل بیت نبوت علیه السلام و علیه ضد ما لهم بیعت نا مبارک بذو بسته در دمشق روز وفات پدرش مذکور سه سال هشت ماه کم هشت روز مجموع عمر نا عزیزش که بذات نا پاک بی پاک گذرانید سی و نه سال تاریخ وفاتش چهارم ربیع الأول سنه أربع و ستین و در عهد نا میمون وی سال دوم إمارة ارگی امارت شقاوت از رویش می چکید بدلیل دولة الأراذل محنة الأفاضل (v.89b) میان مکه و کوفه دشت² کربلا محلّ کرب و بلا سگان مرحله یزید سگان محله «هَلْ مِنْ مَزِيدٍ³» امیر المؤمنین حسین بن علی را صلوات الله علیهما و سلامه بقصه که از خوندن آن جگرها هزار باره پاره پاره شود بقتل آوردند و عجیب اینست که بیشترین قاتلان فرزندان صحابه بوذند

و مقتل حسینی چاشت روز آذینه دهم محرم روز عاشورا سنه احدی و ستین بعمر پنجاه و شش سالگی و چهار ماه غیر اند روز بمولد که در اول کتاب ذکر رفت واقع و درین سال که چنین وجود ناذین از دنیای جافی⁴ سوی آخرت رحلت فرمود بتعویض تحریض قریب مثل البدلی بحکم إلهی حجة الخلفاء ولی الله فی الأرضین عمر بن عبد العزیز مولود گشته بصورت قالب هیکل نکاشته آمد حرکت عبد الله بن زبیر در مکه بطلب خلافت بسبب خالی شدن دیار عرب از جستن بکاس شهادت نوش فرموده و بیعت أهل خراسان و أهل حجاز و عراق بنام او و فرستادن یزید سلم بن زیاد را بسیستان و خراسان و فتح نيسابور و خوارزم و بخارا و سمرقند هم بتاریخ سنه احدی و ستین کما ذکر اولاً

إمارة خلافت شکل امیر سوم بنی أمیه معاویه بن یزید بن معاویه مسمی بنام جدش مکنتی بأبی لیلی بیعت بذو بسته روز وفات پدرش یزید مذکور در دمشق و مدّت حکومت او چهل روز از غایت زهد و صلاح که در ذات پاک داشت بر سر منبر ذکر مساوی جد و پدر خود کرده صلوات بر أهل بیت نبوت فرستاده از منصب مستعاد عار آورده استغفار نموده ترک ریاست گفته بخلوت و

¹ عباد

² درشت

³ سورة ق، 30/50.

⁴ حافی

عزالت و عبادت مشغول گشته عقیب چهل روز دیگر غیر اربعین اول بعمر بیست سه سالگی برحمت حق پیوست

إمارة خلافت نام امیر چهارم مروان بن الحکم ابن ابی العاص زاده سنه اثنین هجری بیعت بذو بسته در دمشق بسبب ترک معاویه بن یزید منصب دنیا را چنانک یاذ کرده شد هم بتاریخ سنه اربع و ستین نه ماه و چند روز امیری کرده بمفتاذ یک سالگی در ماه رمضان سنه خمس و ستین بدمشق وفات یافت و قتل سلمان بن صرد هم بذین تاریخ بوذ

إمارة خلافت بنام امیر پنجم مروانیاں و بنی امیّه عبد الملک بن مروان زاده در سنه عشرین هجری بیعت بذو بسته روز وفات پذیرش بدمشق و تاریخ حکومت او از ابتداء وفات مروان بیست یک سال و نیم ماه، و از قتل عبد الله بن زبیر که مذکور خواسته شد سیزده سال و اند ماه هر دو در یک زمان دوگانه خلافت راندند بعبارت کسانى که خارج اهل بیت نبوت را خلافت می خوانند (v.90a) **إمارة کرده بعمر شصت و یک سالگی سنه ست و ثمانین** در دمشق وفات یافت بیرون دروازه کوچک مدفون گشته چهارده پسر وارثان باز گذاشت

و در عهد اول این عبد الملک مذکور مختار نام شخصی بیرون آمده کوفه را گرفته عمال ببلاد فرستاده طالب خون حسین بن علی شده معاون اهل بیت رسالت گشته بیعت ابن الزبیر پس پشت انداخته عبید الله بن زیاد ملعون و جماعت قاتلان حسین را علیه السلام بقتل آورده در همان سال بکوفه در دست مصعب بن الزبیر ماه رمضان سنه سبع و ستین بقتل رفت

و هم بعهد او و فتنه ایام ابن¹ الزبیر سلطان المفسرین أبو الخلفاء عم زاده حضرت رسالت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما بعمر هفتاذ سالگی و در طایف² بغربت وفات یافته نماز برو محمد بن الحنفیه پسر علی کرم الله وجهه گزارد و مرقد مبارکش آنجا مزار متبرک عالمیانست وفاتش بسنه ثمان و ستین مقید

و سنه تسع و ستین عدی بن حاتم طایبی اول آرنده اموال از طی برسول چشم کنده شده روز حرب جمل ملازم علی در مشاهد بعمر صد و بیست سالگی بقرقیسیا بقولی وفات یافته و سن و وفات تمامه بن اثال حنفی سید یمامه باسر نزد رسول آمده مسلمان شده صحابی متوفی گشته و ازان عمرو بن عبسه³ سلمی چهارم مسلمان رسیده برسول در مکه ایام ضعف باز

¹ ایام بن

² بطایف

³ عنیسه

گشسته بخانه بدستور آمده. بمدینه وقت ظهور راوی احادیث ظهور و اوقات صلوات از کتب کاتب خارج

إمارت خلافت نام عبد الله بن الزبير خارج دوازده گانه امرای بنی امیه بیعت بذو بسته أهل حجاز و عراق و خراسان و باقی بلاد بیرون شام در آیام عبد الملک بن مروان سنه أربع و ستین سوزانیدن حجاج کعبه معظم را بدستور عبد الملک و بیرون آوردن ابن الزبير از درون کعبه و بردار گشتن وی در دست حجاج مذکور روز سه شنبه هفدهم جمادی الأولى سنه ثلث و سبعین و روز سوزانیدن کعبه آفتاب گرفته شده ستارگان بروز روشن پیدا نمود بعد ازان حجاج کعبه را از نو عمارت کرد و امروزینه بنا بنا و بیست و بناء خلیل الرحمن بر کعبه چنانک من بعد کتاب انباء محمدیات مذکور می آید تا سنه خمس و ثلثین از مولود رسول صلی الله علیه و سلم بعد از تاریخ فجار پانزده سال باقی بوذه ما بقی نوی بنا بر دست قریش تمام شده بعد از رسول تجدید مرمت شکل صورت بسته

در آیام خلافت عبد¹ الله بن الزبير باتش پاره شخص که بالاء نیزه² گرفته بود باذ بران رسیده پیرانیده بیت باحترق پیوسته استار کعبه ما بین رکن تمامی سیه گشته بسه موضع شکاف (v.90b) پدید آمد و بروایتی آن بخور سوزانی وی شرری جسته إحترق مصور شده اول تاریخ که مردم ازین امت در قدر سخن گفتند آن سبب بوذه بعضی بتقدیر حواله کرده گروه دیگر خارج قدر دیده عبد الله بکلی خراب کرده برابر زمین آورده از وراء اساس طواف کنان بر موضعش نماز گزارده رکن مسود را در حریر پیچیده بتابوت نماذه نزد خود داشته زیور و جامها و طیب را بر حجاب نماذه در خزانة بیت ودیعت کرده بنا را بتجدید چنان تمام کرد که حجر داخل کعبه شده بدو باب اولش مدخل ثانی مخرج آراسته آمد تا وقعه³ مذکور بران بنیت متبقی بوذه

سنة الفتنه الحجاجية تاریخ مذکور اول وقت محصورى ابن الزبير. بمحاصرت حصین ابن نمیر سکونی أتباعش بمنجنیق اندازی دیوارها کعبه را ویران کرده إحترق بیت سبب رسیدن شرر شرار موقدان نار حوالیش بقوت وزش باذ مطیر آماده آمده سوختن ثياب و زیور و أخشاب سقف و دیوار مصور گشته حجاج بنیاد ابن الزبير ویران کرده بحضور مشایخ قریش بیناء اول رسانیده غیر قلع قرمطی صاحب البحرین موضع فتنه در نفس مکّه ناقل حجر الأسود از کعبه با حجاج آن سالی که بحرین برده بُرده بود تغییرى دیگر واقع نگشت آخر خلیفه عباسی امیر المؤمنین حاکم وقت خلاص مشار السیه قبله گاه قبله معول علیه مبلغ بیست هزار دینار و بقولی پیش ازان داده حجر الأسود را خلاصی کرده خلیفه تاریخ زمان مذکور رضی الله عنه و عن أسلافه الکرام مصحوب شیخ أبی

¹ عبید

إسحق إبراهيم بن محمد [بن] يحيى مزكى نيسابوري نور الله ضريحه بمكة فرستاده بموضع قدیمش داد نهادن و تاریخ خروجی و فساد قرامطه فیما بعد در عهد المعتمد بالله أبو العباس أحمد بن جعفر متوکل عبّاسی داخل آفاق خلافتش می آید

و محاورات و مجاوبات أسماء بنت أبي بكر ماذر عبد الله پیره زن نا بینا بحضرت رسول رسیده ذات المناقب بوده که از نسور¹ پسرش با حجاج احتیاج کنان در باب نکوهشش بأحادیث درست مثبت ولد الزنا دوزخی وی در حرم شریف مکه شرفها الله و عظمها بحضور عظمًا و قریش و لشکریان آفاق جریان یافت از آنک بغایت حرّ و محرق است و بطول عظیم منسوب قابل تحریر نه مع الجملة حجاج غلاب محجوج و مغلوب مذکوره شده عبد الله را از چوب صلب بزیر آورده داد دفن کردن

و بعد از واقعه ابن الزبیر بسه ماه عبد الله بن عمر صحابی زاهد پس هشتاد و شش سالگی در مدینه وفات یافته بگورستان مهاجران آسود رضی الله عنه و عن أیه

و **سنه أربع و سبعین** (v.91a) أول کسی که درین أمت بنام رسول صلی الله علیه نامور شد محمد بن حاطب بن حارث قرشی مولود بأرض حبشه صحابی معروف در مکه فی الأصحّ وفات یافت

و أبو سعید سعد بن مالک بن سنان [بن] ثعلبه ابن عبید بن الأجر، خدره بن عوف بن الحارث بن الخزرج أنصاری خدری² شهرت یافته بکنیت حافظ أحادیث بسیار روایت صاحب رؤیت و رویت و درایت أشهر علماء فضلاء عقلاء صحابه أول وصولش بحضرت رسول بتسلیم پذیر روز خندق بسیزده سالگی شهید شده والدش بتاریخ مشهور خندقی روز تسلیم مذکور بحضرت یار مرور هم **سنه أربع و سبعین** در مدینه وفات یافته بقیع آسود و سنش بمشتاد و چهار سال رسیده

و وفات سلمة الأکوع أبو مسلم کنیت أسلمی نسب مدنی مولد و مرقد دلیرترین شخصان بسواری و پیادگی بیعت با رسول بسته تحت شجره عام الحدیبیه گرگ با وی سخن گفته جواب شنیده با فضایی که داشت هم درین **سنه أربع و سبعین** تاریخ گذر إخوانش محمد بن حاطب و جابر بن عبد الله و أبو سعید خدری رضی الله عنهم مورّخ

و وفات جابر بن عبد الله صحابی مشهور بسیار روایت أنصاری مشاهد هجده غزا با نبی إستغفار یافته ازو در شبی بیست پنج بار بسن نود و چهار سالگی در مدینه هم **سنه أربع و سبعین**

¹ سور

² خدری

بوذه برحمت حق پیوست و پدرش عبد الله أحد نقباء دوازده گانه بوذه روز أحد شهید شده حق تعالی او را زنده کرده بی حجاب سخن گفته آیات فضایل شهدا اولاً در حقش نازل و هم در ایام مذکور محمد¹ بن علی معروف بابن حنفیه أبو القاسم کنیت مهدی بمذهب شیعه بسنّ شصت و شش سالگی سنه احدی و ثمانین وفات یافته در بقیع مدینه مدفون است و پیش از وفاتش بیکسال سنه ثمانین کریم‌ترین امت محمدی عبد الله بن جعفر بن ابی طالب بعمر نود سالگی برحمت حق پیوست

و هم درین تاریخ سنه ست و ثمانین وفات ابو امامه صدی بن عجلان باهلی ساکن بمصر آنکه بشام و بتخصیص در حمص آسوده آنجا مشهور با کنای² روایات محدث مرغوب فیه نزد شامیان بسن نود و یک سالگی واقع و هو آخر من مات من الصحابة فی الشام بالأصح

إمارت خلافت نام امیر شش مروانی از بنی امیه ابو العباس ولید بن عبد الملك منتصف شوال سنه ست و ثمانین روز وفات پدرش مذکور در مدّت ده سال منحصر گشته بعمر پنجاه دو سالگی بقولی در موضع مرّان سنه سته و تسعین وفات یافته بدمشقش آورده بدروازه³ کوچک دفن کردند و جامع دمشق أحد عجایب دنیا و حرم مکه و مسجد مدینه و بیمارستانات و عمارات بزرگ که در دنیا هست اکثرش (v.91b) ببناء ولید معروف و خلافتش میان نه و ده سال منحصر و اموال که در عمارت جامع دمشق صرف کرد قابل عدّ و حصر نه

و در عهد او سنه احدی و تسعین در شهر رقه زنی سگ بچه زاییده إقرار آورد که سگ با وی جماع کرد و ذلک فی سنّة احدی و تسعین من ایام إمارته

و سنه اثنین و تسعین زین العابدین علی اصغر بن حسین بن علی ابن ابی طالب پدر دوازده امام معصوم خمیر مایه⁴ اهل بیت نبوی وارث مصطفی و مرتضی در مدینه الرسول صلوات الله علی ساکنها و رحمته علی³ قاطنهایا بعمر پنجاه و هشت سالگی وفات یافته در قبه عباسی بقیع⁴ آسود و وفات انس بن مالک دیگر غیر معروف معلوم قشیری و اما عامری و عقیلی و حرشی و کعبی بتاریخ مبهم مفهوم و بمناسبت انس خادم رسول اینجا یگانه تعریفش مرقوم

و سنه ثلث و تسعین امام خبیر خبر حسیر تابعی مشهور مفتی مشکور از طراز اول معلم آخر و اول جلس صحابه استاذ تابعین تابعین یقین رسید جامع حدیث و فقه و زهد و تقوی ابو محمد سعید بن المسیب بن حزن أعلم عصر خود بگواهی مکحول و بسیار معاصر انس رضی الله عنه وفات

¹ مذکور و محمد

² کنار

³ عا

⁴ بقیع

یافت و این سعید مذکور روّح الله رمسه از عمر عزیزش چهل سال تمام نماز صبح را بوضوء عشا گزارد، و وی هم أقدم و مقدم چهل گانه کاملانست از تابعین که إحياء لیالی چهل ساله بوضوء مغرب بر خیش لازم شمرده صلاة فجر بدان أداء کردند

و هم فضیل بن عیاض و وهیب¹ بن الورد مکّیان، و صفوان بن سلیم با سعید مذکور مدنیان، و طاووس و وهب [بن] المنبه یمانیان²، و ربیع بن خثیم و حکم کوفیان، و أبو سلیمان دارانی، و علی بن بکار شامیان سامیان، و أبو عبد الله خوّاص ابن³ خراضّ، و أبو عاصم عبادانیان، و حبیب أبو محمد، و أبو جابر سلمانی فارسیان، و مالک بن دینار، و سلیمان تیمی، و یزید رقاشی، و حبیب بن اُبی ثابت و یحیی دکا بصریان و کهمس⁴ بن المنهال خاتم قرآن هر روز سه بار بتدبر معانی و باز خواننده آیت در عدم تدبر و أبو حازم و محمد بن المنکدر هم از مدینه و جماعت کثیر العدد و أسماء و أنساب أكثرشان بانضمام اذکار شریف درین کتاب بمواضع بالا بشکر⁵ فی احد⁵ رتبه مسطور

و **سنه ثلث و تسعین** هم فی الأصح أبو حمزه أنس بن مالک خزرجی⁶ أنصاری بده سالگی بحضرت رسول رسیده ده سالگی دیگر بملازمت خدمت کرده در سن نود و هشت سالگی در بصره وفات یافته بود هشت پسر و دو دختر فرزندان باز گذاشت اکثر اولادش تابعین اند و جماعت بسیار ازو راویان و برادر (v.92a) پدریش البراء بن مالک ممدوح رسول بفقرو صبر کُشنده بمر حمله نفر کافر شهیر برابر نبی در عمر و شهادت تاریخ معین ندارد

و أبو امامه⁶ دیگر غیر باهلی مذکور رفته درین کتاب ایاس بن ثعلبه حارثی أنصاری از بنی حارثه بن الحارث ابن الخزرج صحابی مشهور مقیم مانده بمکّه عقیب هجرت نبوی جهت تیمار بیماری مادرش بیاذن رسول هم در وفات در علم و کتب بنده مؤلف تاریخ ندارد و شهر طلیقه را غزاة اسلام در ولایت مغرب فتح کرده چون آراسته⁶ سلیمان پیغامبر را علیه السلام همانجا موجود یافتند

و حجاج بن یوسف ظالم خون ریز در عهد ولید پس از انک امام متقی مجتهد تابعین سعید بن جبیر را در سن چهل و نه سالگی بناحق کشت پانزده شب زنده بود برنج صرع **سنه خمس و تسعین**

¹ وهیب

² نمانیان

³ زبن

⁴ کمس

⁵ يشك في اجد

⁶ بخاری

فی الأصح عقیب پنجاه و چهار سالگی عمر بگراَنباری مظالم متواتر سوی آخرت بختلت تمام رفت
والله أعلم

إمارة خلافت نام امیر هفتم مروانیان از بنی امیه سلیمان بن عبد الملک بن مروان همان روز
وفات برادرش ولید منتصف جمادی الآخر سال مذکور **سنه ست و تسعین** بیعت بذو بسته و یومئذ^۱
عمر بن عبد العزیز وزیر شده ردّ مظالم کرده زندانیان را آزادی بخشیده مدّت دو سال و هشت [ماه]
و اند روز دولت رانده. بمرج دابق دهم صفر بساز سفر **سنه تسع و تسعین** بآخرت شتافت

خلافت مبارک میمون صدر صد اول امیر المؤمنین عمر ثانی فاروق صفت رحمانی امام ربانی
زاهد آیام جوانی عمر بن عبد العزیز بن مروان زاده از ام عاصم بنت عبد الله بن عمر بن الخطاب
رضی الله عنه سال قتل امیر المؤمنین **حسین علیه السلام** کما ذکر بیعت إجماع در مرج دابق روز
وفات زن برادرش سلیمان مذکور و این خلیفه که بعد از چهار یار رسول آمد مانند او در خلفاء آل
عباس بعمل و ورع و تقوی و زهد و ریاضت و تهجد و داذ و عدل و امر بمعروف و نهی از منکر و
محو ظلم بنی امیه و عزل نواب و حکام جابر و توقیر فقرا و دور داشت شعرا و تعظیم اهل بیت
نبوت برغم مروانیان و إکرام علویان و تقدیم بنی هاشم بر دیگران و ترک زینت و ریب رتبت دنیا
کم آمده تا بامراء بنی امیه و غیرهم چه رسد و در مجلّلات بزرگ بعض محامدش نگنجد دو سال و
پنج ماه خلافت **بحق** کرده از دست خادمش که هزار دینار رشوت از اعدای ستده بود زهر خورده
او را هم عفو کرده بیست پنجم ماه رجب **سنه احدی و مائه** بدیر سمعان سینور حمص بسن سی و نه
سالگی و اما چهل برحمت حق پیوست

و چون بروایت راوی ثلث احادیث نبوی^۲ جامع فحایو اکثر حوادث خازن درر حضرت
نسبوت نقاذ جواهر محط رسالت أبو هریره (v.92b) رضی الله عنه در نسخه معتبر موثوق به سنن أبو
داود در جامع الأصول نقل درست چنان وارد شده که رسول صلی الله علیه و سلم فرمود «خذای
عزّ و جلّ بر سر هر صد سال هجری بعد از من از کاملان امتانم کسانی فرستد که دین مرا بریشان
نو کنند»^۳ آما بجمیع ما جاء من حضرة الرسالة المحمدية حفها الله بالتحايا و الرضوان

محدثان و أصولیان و أصحاب فروع إتفاق إجماعی در شرح این نصّ نبوی بران نسق متعقد
گردانیدند که تأویل با تعویل منصوص مصطفوی بر حدوث جماعت اکابر مشهوران محمول باشد که

^۱ یومئذ و

^۲ احادیث احادیث

^۳ برای متن این حدیث ن.ک. أبو داود، سنن أبي داود، ج. 4، استانبول 1992، ص. 480، شماره حدیث: 4291. نیز برای متن
این حدیث و شرحش که از طرف قاضی أحمد هم اقتباس کرده بود، ن.ک. مجد الدین ابن الأثیر، جامع الأصول فی احادیث الرسول،
تصحیح: عبد القادر الارناؤوط، ج. 11، 1972، ص. 319-324، شماره حدیث: 8881.

در تمامی صد سال زنده یافت شوند و پیش از کمال عقد صده وفات نیابند و بعد از تمامی مائه چندانک بقاشان باشد تفاوت نکند چه در جمیع اجزاء عشرات مئآت هجری از عشرة و عشرین تا ثمانین و تسعین و مائة و افراد مرکبات مثلاً واحد إثنان الی آخر العقد ظروف ظروف زمانی أيام و أسابيع و شهور و سنین از وجود پر جود موجود کاملان اُمّت محمد از هر نوع که تقدیر کنی خالی نیستند و اکثر ایشان در خلال افراد أعداد عشرات آمده و موجودان رؤس مئآت بجمع قلت کفلة لفظة المائة اعنی العدد الواحد بالنسبة الی التسع و التسعین باندکی منسوب و این برهان روشن را اطفال بتفهیم معلوم کنند أصحاب تمیز را کدّ قریحه چه حاجت و باید که مجددان دین البتہ اولاً خلفاء اولو الأمر قرشی باشند عند أهل السنة و نزد شیعه قرشی هاشمی «و المؤمن یحبّ أهل بیت النبوة طبعاً لا تطبعاً و طوعاً لا تطوعاً» و از ائمه متبوع در فن حدیث و شیوه فقه و علم قرائت¹ و أسلوب أصول و کلام، و طراز زهد و تقوی حافظان مذاهب راعیان مشارب حمال مستودعات و مؤدیان مجتهدات بنقاء عرض و ترک غرض و عرض و أداء قرض بی رفض و متابعت سنت بی رفض² مبارزت کرده بموازرت همدیگر بتجدید دین بأقصى الغایة کوشند اکنون بذکر مذاهب مشهور اسلامی که مدار قطب شریعت محمدی بریشان دوران داد، و اقطار مسالک و آفاق ممالک ربع مسکون بنشر علوم و نشر روایح فهوم همگان معطر و معمور ناقلانه بتحقیق آمذیم و بالله التوفیق و هو النعم الرفیق

و آن بیقین مذهب امام أعظم مقتداء أقدام أبو حنیفه نعمان بن ثابت کوفی رضی الله عنه، و امام مکرم شرف أهل البيت حجة الله علی الدنيا محمد بن إدريس شافعی، و امام محدث مقتداء مدینة الرسول مفتی یثرب³ و حجاز و مغاربه و زهاد یمن مالک بن انس، و قطب الأوتاد بین الأمة المرحومة أحمد بن محمد بن حنبل (v.93a) زاهد، و مذهب امامیه منسوب⁴ بأکابر أهل بیت رسالت عظمی از اولاد حیدر مرتضی مولودان فاطمة الزهرا صلی و سلّم علیهم الربّ الأعلى و ازینان و ممن یجری مجراهم هر کرا فرض کنیم همگان همت اند

اما مجدد آنست که ذکر کردیم و پیش از ظهور این مذاهب غیر مایه اولی نبود و دران عهد اجتماع إجماع بمذهب معین مصوّر نه بل که إستنباطات مجتهدانه از قرآن و حدیث مستخرج بوده مردم از محض تقلید ترکانه و حمالی عمایم ثقیلانه وارسته مرجع بهمم هم رجال و بحق رجال داشتند فقط و من عداهم بزهر قاتل زهره شقاق شقاق حرفت مسموم

¹ قرات

² رفض

³ یثرب

⁴ امامیه و منسوب

اما بر سر صدر صد سال اول هجری از اولو الامر حجة الخلفاء علی وجه الأرض عمر بن عبد العزیز بود که نهاد بنیاد شرح مجددان دین اسلام از تحت بخت تحت¹ خلافت وی مفتیح² گشته موضوع مشروع و مسموع مطبوع و منقول منبوع و معقول مبدوع آمد و دران صد اول امت محمدی را وجود او کافی و مکارمش از خلق غیر خافی و معاصر مائه ما به الإشتراک او در مدینه الرسول از فقهاء محمد بن علی باقر علم انبیا و سبط حسین بن علی صلوات الله علیهم و سلامه و قاسم بن محمد بن ابی بکر صدیق رضی الله عنهم و سالم بن عبد الله بن عمر و در مکه مجاهد بن جبر³ و عکرمه بربری خادم ابن عباس و عطا بن ابی رباح و در یمن طاووس و بشام مکحول و بکوفه عامر بن⁴ شراحیل شعبی و در بصره حسن بصری و محمد ابن سیرین و از قرآ عبد الله بن کثیر و از محدثان⁵ محمد بن شهاب زهری و جماعت بسیار از مشهوران تابعین و تابعان تابعین رضی الله عنهم

واما بر صدر صد دوم از هجرت سید المرسلین صلی الله علیه از خلفاء أبو العباس عبد الله مأمون ابن هرون الرشید و از فقهاء محمد بن إدريس شافعی أم الخافقین و حسن [بن] زیاد لؤلؤی⁶ مستفید مقبل از حضرت امام أعظم أبو حنیفه و أشهب بن عبد العزیز از أصحاب مالک بن انس و أحمد بن محمد [بن] حنبل در صدر دویست سال مشهور نبود تا از یاران وی کسی را در تجدید دین ثبت کردند جهت آنک وفات او سنه احدی و أربعین و مائتین مقید بود و از امامیه علی بن موسی الرضی و از قرآ یعقوب حضرمی و از محدثان یحیی بن معین ----- و از زهاد أبو محفوظ معروف ابن فیروز کرخی

واما⁷ بر صدر سیصد سال هجری از دور سید الأولین و الآخیرین صلی الله علیه و علی آله أجمعین از خلفاء جعفر مقتدر و از فقهاء أبو العباس أحمد بن عمر بن سریق⁸ قاضی از أصحاب شافعی غیر سریق⁹ اول که معلوم (v.93b) عالمیان است و أبو جعفر أحمد بن محمد بن سلامه طحاوی از أصحاب سراج امت محمدی مصطفوی أبو حنیفه کوفی دین را کافی و أبو بکر أحمد ابن هرون

¹ تحت

² مفتیح

³ حبر

⁴ بن بن

⁵ محدثان

⁶ لؤلوی

⁷ واما واما

⁸ شریح

⁹ شریح

خلال از أصحاب أحمد بن محمد بن حنبل و از أصحاب مالک ----- و از امامیه¹ أبو جعفر محمد بن يعقوب رازی و از متکلمان اعنی أصولیان أهل عدل و توحید أبو الحسن علی ابن (إسمعیل) أشعری و از قرآ أبو بکر أحمد بن موسی بن مجاهد و از محدثان أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب نسائی²

و اما بر صدر چهار صد سال از هجرت خاتم النبیین صلی الله علیه و سلم و آله الطاهرین از خلفاء امیر المؤمنین أبو العباس القادر بالله أحمد بن إسحق و از فقهاء أبو بکر محمد بن موسی خوارزمی از أصحاب امام امت و سراج ملّت أبو حنیفه و أبو حامد أحمد بن أبی طاهر إسفراینی از أصحاب امام معظم شافعی مطّلبی و أبو أحمد عبد الوهاب بن علی بن نصر از یاران امام مدینه الرسول مالک بن أنس و أبو عبد الله الحسین بن علی بن حامد از أصحاب قطب الأوتاد امام أحمد ابن محمد ابن حنبل و از امامیه أبو القاسم مرتضی موسوی براذر رضی³ شاعر و از أصولیان قاضی أبو بکر محمد بن طیب باقلانی و أستاذ أبو بکر محمد بن الحسن⁴ بن فورک و از محدثان أبو عبد الله نيسابوری معروف بحاکم [1] بن بیع و از قرآ أبو الحسن علی بن أحمد حمّامی و از زهاد أبو بکر محمد بن علی دینوری

و اما بر صدر پانصد سال هجری از دولت با عظمت حضرت با شکوه امام المتقین و قاید العز المحجلین محمد امین صلی الله علیه و آله الطیبین از خلفاء امیر المؤمنین المستظهر بالله أبو العباس أحمد بن مقتدی و از فقهاء امام المشرقین مفتی الخافقین أبو حامد زین الدین محمد بن محمد بن محمد طوسی غزالی از أصحاب مقتدای جهان نادره أزمان شافعی و قاضی فخر الدین محمد بن علی ارتسابندی⁵ مروزی از أصحاب امام أعظم مجتهد إقدام أبو حنیفه ----- از أصحاب مالک و أبو الحسن علی بن عبید الله زاغونی⁶ از أصحاب قطب عالم أحمد بن محمد بن حنبل و از محدثان رزین بن معاویه عبدری و از قرآ أبو العز محمد بن بُنّدار قلانسی -----

و چون جامع أسامی مجدّدان⁷ دین اسلام برؤوس⁸ میان در پانصدم اند سال هجری از تألیف کتاب خود فارغ شده بشصصدم سال نرسید تا زادگان از اذکار را چگونه ذکر خواست کردن و **اما** بنده مؤلف اخیر سنه ثلث و ثلثین سبعمائه تاریخ این جمع از آنها که (v.94a) در رأس شصّد و

¹ اعامیه

² نسای

³ رضاء

⁴ الحسین

⁵ رسابندی

⁶ عبد زاغوانی

⁷ محمدّدان

⁸ برؤوس

هفت سال بنام مجددی شایستگی دارند و ببارقه غالیه می داند طایفه ذکر کرد از باقی بزرگان آفاق که کوشش بکوشش طالبانه بشنیدن اسماء عالیشان مشنف و مشرف نگشته از آنجهت معذور است که باعتراف مُنصفانه دریا نامهاء کاملان ربع مسکون شربت چاشته ضعیف فرومایه نتواند بود و الحیظ هو الله المدرک

و اما از مجددان شصدم سال هجری و ما أنضم الیه من السنین از خلفاء أبو العباس الناصر لدین الله أحمد قدس الله نفسه من المستضیء روح الله رمسه و از علماء حدیث و فقه و فنون شرعیات بمذهب امام معظم شافعی رضی الله عنه مولانا علامه الدنیا فی التصانیف و التالیف و المنقول و المعقول و المطبوع و المشروع و المرفوع و المسموع امام فخر الدین محمد بن عمر بن حسین رازی بحیا و محیاء و ابقا محیا مهیا بوذه تاریخ وفاتش بقره شوال عید فطر سنه ست و ستمائه مقرون وصیت برادریش در خوارزم بأول رنجوری روز یکشنبه بیست یکم ماه محرم سنة المذکور بدست خط خویش بنام شاگرد شاکرش إبرهیم بن أبی بکر بن علی إصفهانی و إمتداد مرض أجل أجل و تنقل مولانا از محلّ ظهور و جع بمدینه هراة مضجع چو أشهر حرم و أشهر حرم هر چه أعرف و أطیب و أعرف و بذکر خلیفه و امام بنص «کل الصيد فی جوف الفراء» کاتب از یاد ناکردن نوادر آفاق از علماء مذاهب و محدثان و أصولیان بیهانه نادانیش معفو عنه

و اما از معلومان مؤلف مجددان صدر هفتصد سال که دران وقت بنده بسن پانزده سالگی رسیده باعتقاد تقلیدی آسامی عظماء دین شنیده تعقل نا کرده بتدریج بندگیشان در یافت بآهاء آسماشان آسماع را مشرف گردانیده إلتقا صوری صورت بست در عدد محصور منحصر ----- از نا ملاقیان از خلفاء عباسی امیر المؤمنین ----- و از أصحاب امام أعظم أبو حنیفه مولانا صدر إسلام و ایمان ساکن ماوراء النهر و خراسان مجهز کتب حنیفیه ----- و از محدثان و مفتیان صلب در أبواب إتفاق و إتقان بمذهب امام معظم شافعی مولانا شیخ وقته علما و أدبا زهداً و ورعاً تقی الدین معروف بابن تیمی مشرف شامات و مصر و أوایل مغاربه و حدود یمن «ممن جاهد فی سبیل الله و لم تخف لومة لائم» و مولانا امام الدنیا ناصر الدین قاضی شیراز صاحب غایة القصوی شفوعیه شفّع الله نبیه فیه

و اما از مشرفان بنده مستفید نافهیم چو هیم و ملقیان ذکر کریمترین دایم نعیم از أصحاب امام (v.94b) معظم شافعی رضی الله عنه مولانا علامه الدنیا حجة المتأخرین علی المتقدمین صاحب الخلاق الملكية و الهمم الفلکیة ذو التصانیف فی المعقول و المشروع المقبول شرف الملة و الدین محمد بن أبی بکر بن الرشید خونجی أصل قیصریوی تعریف اقسرای¹ إقامت و مرقد و از شیوخ محدثان و زهاد

¹ اقرایی

منقطعان مولانا جار الله ثانی شیخ نجم الدین ----- إصفهانی حمام حرم شریف مکه شرفها الله و زادها تعظيماً و از مصنفان صنفان شافعی و مالکی مانند تبعه شهيد شكر مولانا مخاطب بخليفه رسول الله في زمانه سراج الدين محمد بن محمد سكندري قاضي و خطيب و إمام مدينة حضرت با عظمت خطيره مصطفوى مشير و منادى رسول بقرب القبر بنای نداء تصويت مستحیی مرتاض رياض و حياض قبرى و منبرى صلوات الله و سلامه على من نسب اليه هذا الكل و كل الكل أولاً عبرة لوجود العوالم دونه و از قرأ أصحاب كما در فضایل مولانا شیخ حرم خليل الرحمن شارح شاطبي در مجلّدات جمال الدين جعبرى و مولانا پاک نفس صاحب جد بی هزل إمام عصره و المتوجه الى الله بكلية صدر الدين حسين بن محمد سلماسى معروف بپسر خواجه علاء الدين الطاهر الباهر كهو مقيمان و ضجيعان با قرأ حاليتها و از زهاد إنقطاع گزینان بترك جاه مقدور عليه معروفان بچودت خط و روایت و إعتكاف جوامع و مقابله تفاسير مولانا و شيخنا و سندنا شرف المله و الدين إبراهيم ابن أحمد بن محمد موصلى يار غار أستاذنا دراسة و قراءة و إراءة أفضل المجتهدين و أقرب السذج الى ذى القوة المتين تاج الملة و الدين محمود بن الوليد أخطب الخطبا تعريفاً ثابت دار القضا قيصرى بشهيراً و از خلفاء طبقات مشايخ بفن حديث و فقه و فتوى و تقوى أفضل المحدثين بقية المحدثين شيخ تاج الدين جامع أوراق اليقين محمد بن يوسف شروانى مشرف بقعه خانقاه مرحوم علم الدين قيصر قيصرى

اگر خداوند قاضى القضاة فى الآفاق حجة الإسلام بالإستحقاق مولانا حسام الملة و الدين قاضى ممالك روم و قيصره كه فيما بعد در تذكره أو اخر سلجوقيان ياذ شريفش مى آيد و مولانا معظم أستاذ الأمم نادرة الأيام أفضى القضاة بين الأنام نجم المله و الدين محمد بن محمد طشتى و مولانا إمام مغفور مرحوم زين الدين مؤمن توقاتى و مولانا صاحب الكلام واسطة النظام مشهور الأعلام بالإعلام قاضى شرف المله و الدين مصلح بن حميد حاكم قيرشهر و فخر كلهم و قدوة جلهم أبداع المفسرين عمدة الراسخين أروع المنقطعين ولى الله فى الأرضين شمس المله و الدين أبو الحسين بن إدريس بن إسماعيل (v.95a) نخبوانى حدّ جوانى حدّ ارجوانى حدّ اقسراى حدّ هرقلى نقد معدنى حدّ و محتد نكيدى مضجع و مرقد را از مخترقان ثمار جنان و يگانه موجود يومي بقيه سلف مرشد الخلف علامة العصر أعجوبة الدهر ذو التصانيف فى الفنون مستنبط العيون من المتون شافعى الزمان آية الأوان مولانا نظم المله و الدين محمد بن محمد رازى المحتد قونوى المولد المتوطن بتوقات المشتهر بابن النقيب مدّ الله ظله

و ديگر أفاضل مسالك و ممالك روم را كه أكثرشان از مشكاة در است سلطان المحققين قاضى القضاة باليقين¹ شافعى الآخرین مولانا سراج المله و الدين محمود بن أبى بكر ارموى حاكم دار الملك

¹ بالنقين

قونیه طاب مٹواہ اِقتباس علوم فرمودہ اند از مجدّدان ہفتصدی مذکور آرم آرام دلم چنانست کہ درین اِجتہاد مصیب باشم و اکابر مطالعان عرق عصیبت بتفضل وراء ظہر انداختہ بندہ را بخطیہ^۱ منسوب نفرمایند^۱ چہ شوہد بواطن مذکوران از شہادت ضعیفان اِستغناء کلی دارد جای کہ درین آیام طوایف معروفان بعدم عرفان گورستان شیوخشان قبلہ ساختہ مداحی را در حق ہمگان از طور بشریت بیرون بردہ بصفات ربوبیتشان می پرستند و شرم نمی دارند و جمہور جہال بذیشان پیوستہ کفر شنیع را قائم مقام کیش دانستہ جاہا بقریان می آرند و اِنکار^۲ درین کار از خلق پدید نہ اگر بیچارہ طالب علمی گواہی بحق در حق علماء کمک بر سرمایہ بر صدر سبعمائہ^۳ روشن بنصّ صحیح و نشان صریح ادا کند همانا کہ بغیر حوز اُجرین او اُجر قسیمی ثالث از قبیل وبال فرا بال نیاید

و بذکر مجدّدان دین محروسہ^۴ دار الظفر اقسرای^۴ از میان ممالک روم علی اِنفراد بچہارگانہ خاصیت لامع و لایح پیدا

اول آنک سلطان المحققین صاحب الخضر بالیقین مولانا شیخ الإسلام بدر الدین، رازی أصل، پاک وصل، سنی نسل، محدث فصل، أبو الفضائل کنیت، اِفادات بُنیت، أحمد بن محمد بن مظفر بن مختار اوایل معموریش درس گویان راہ نمایان آنجا آسوذ طاب تراہ

دوم کمثله اِقامت مولانا شرف الدین قیصریوی و مولانا صدر الدین و پدرش خواجہ علاء الدین مذکوران بخطہ^۵ مشار الیہ ثواء و دروجاً

سوم بوذن قضاة حکام دین در بقعہ مذکورہ از نسل پاک حجة الإسلام امام الدنيا أبو حامد غزالی رضی اللہ عنہ از مدیدی تا این زمان و الی النفخة الأولى سلسلہ^۶ سلالہ مسلسل سلسلشان جور فراق لال و عذب سلسبیل از اِنقراض و اِنخرام مصون

چہارم آنک سلطان سعید ملک شہید غازی مجاہد مرابط مشاهد مثابر (v.95b) مساعد سلطان الروم و الشام و الأرمن و الأفرنج رکن الدین قلیج ارسلان ابن سلطان مسعود^۱ سلجوقی اُنار

^۱ بفرمایند

^۲ اِبکار

^۳ سید مایہ

^۴ در متن اصلی این کلمہ بطور «اقرار» می گذرد. پیش از این کلمہ کہ باید نام جایی باشد، ہم بہ عنوان دار الظفر نویشتہ می شود. درین حال این کلمہ را بطور «اقسرا» یا «اقسرای» می توانیم بخوانیم. چون در دورہ سلجوقیان اناطولی این شہر ہمراہ بہ عنوان های باب الجہاد و دار الرباط، با عنوان دار الظفر ہم یاد شدہ است. نیز معلوم است کہ این شہر را چنانکہ قاضی احمد ہم یاد می کند، قلیج ارسلان بن مسعود در دورہ سلطنتش بنا کردہ است. ن.ک. و. 95a، 95b، 132b، 146b، 147a، 298a. نیز ن.ک. ابن بی، الاوامر العلائیہ فی الامور العلائیہ، تصحیح: عدنان صادق ارزی، انقرہ 1956، ص. 213؛ اقسرائی، مسامرة الاخبار و مسامرة الاخبار، تصحیح: عثمان توران، انقرہ 1943، ص. 30.

الله برهانما بنگام إقليم گشای آنرا اختیار فرموده ببناهاء عالیه سراها پرداخته بفن اشتقاقی بنام مبنی تسمیه موسوم گردانیده مسلمانان صرف از بغایا و خیار عزاة و شهداء بلاد اذربایجان إسکان کرده بعلماء و فضلاء و فقهاء و خوجگان و نجار بالای بر وجهی مشحون گشت که چو بلاد دیگر بمجاورت و تعبیه ارامنه و گبران و نصاری و جندران و بذ نژاذان و سقاط و سفله و أنزال و أرداد احتیاج نیفتاده مدارسش بدروس مأمون مانده بدو مذهب معمول به رومیان ببرکت وفاق بی نفاق درون پیرهنی چو دن و مغز یک باذام کوره مذکوره بر جمیع بلاد مفاخرت هر چه بیشتر دارد و ذکر سلطان قلج ارسلان پیش ازان که درینجا محرر آمد بر دروازه اراکلیه قبالة قراطاش و حسن طاع بر سنگ رخام خام بکنده کاری لطیف مسطور بوده بمطالعه بنده و سایر مقیمان آنجای و مسافران رسید

و إمام تاج الدین عمر بن محمد بن ذیلمی از مجددان دین بوده تصانیف عالیه دارد اما معلوم نشد که در کدام صداست

و چون علم قرائت أهم مهمات علماست و دانستن أسامی قرآ مطلوبترین بغیت مورخان و تجدید دین اسلام جز بترتیل مرسلین نواب مرسلین صورت نبندد و مناسبت لایق چنان روی نمود که سه هفته سادات تزیل خوانان را از یک هفته مروی عنهم و دو هفته راویان ازیشان مجموع بیست یک گانه یکانه هر یک بر امت بحسب ملازمت دود و شیر بچه دایم هر یک یکی أسد جاثم، عقیب فراغ از ذکر مجددان دین بر رؤوس مئات بوجه الصافی بشیوه مذکور آید که تذکره² مجددان را تکلم وش آمده نامهاء همه بیکجا بترتیب مسطور افتد و ببهانه اختلاف تواریخ حیا و ممت و امکانه چو دیگران بمواضع شتی پراکنده نشوند تا سر جمعی جامع نظم فرقانی در خوانندگان سرایت کرده میان حامل أسرار الهی و صاحب أوزار لاهی فرقی مطبوع اشتقاقی وفاقی نه تا در إتفاقی لامع گردد فنقول «و بالله الغوص فی عویصات القرآن و العون علی حد حدثان القرآن»

اما فارق قاری العالمین بموائد کلام رب العالمین نخستین آستین افشان متبحر قرائت أول سبع از مقریان سبع مثنی أبو رویم او أبو الحسن او أبو عبد الرحمن نافع ابن عبد الرحمن بن أبی نعیم شیخ إصفهانی شیخ مدنی إقامت و مرقد موقد معمورش بطاعت سنه سبع و تسعین و مائه و أول راویش قألون (v.96a) ملقب سبب تجوید از تعریب عربی أبو موسی عیسی بن مینا زرقی مدنی أصل و إقامت و آسایش همانجا نزدیک سنه عشرین و مائتین و ثانی شاگرد وی أبو سعید عثمان بن سعید مصری خفته همانجا ورش ملقب بشدت بیاض مگر زیباش سنه سبع و تسعین و مائه هجری

¹ مسعون

² بدکره

و اما أبو عباد او أبو بكر او أبو معید بأشهر دوم قراء سبعة مجدد دین بر صدر صد اول هجرى در قرائت بر امت **عبد الله بن كثير بن عمرو**¹ بن عبد الله بن أبی زاذان² بن فیروزان بن هرمز داری عطاری بمعنوی و صوری تابعی دین مقیم مکه بدو حالت گفت زمینی بهفتاد و پنج سالگی **سنه عشرين و مائه** و تلمیذ اول وی **قنبل** أبو عمرو محمد بن عبد الرحمن بن محمد بن خالد بن سعید بن جرجة مخزومی أحد قنابل أهل حرم أحد قبایل حرم مقیم مکه ظهراً و بطناً ----- **سنه ثمانین و مائتین** یربى و بزى معرفه أبو الحسن أحمد بن محمد بن عبد الله بن قاسم بن نافع مکی و آسوده آنجا ساقی عطاش ساقیه دوم بحر ثانی سبعی تبرک دأب سبعی ----- پس از **سنه أربعین و مائتین** من الهجرة

و اما غایص دریایی در دار سوم ثالث عدد أسبوعی و **أبو عمرو**³ بن العلاء بن عمار بن عبد الله بن حصین بن حارث بن جلهم بن خزاعی بن مازن، عمرو بن تمیم او زبان او عربان⁴ او یحیی و بسا أبو عمرو⁵ أسما و کنیه و بسا غیر ما ذکر بصری مولد بصیرت **محدث** کوفه مزار وارث **بور** **سنه أربع و خمسين و مائه** بهجرت مقفی و **أبو عمر** أول عامر أستاذ أستاذ مثلث طاق ثانی حفص بن عمر بن عبد العزيز بن صهبان أزدي فضیله نحوی فضیله دور مسکن بی دور از بغداد ----- بقرب **سنه خمسين و مائتین** تحدیداً و **أبو شعيب** شعبه بی عیب صالح بن زیاد بن عبد الله بن إسمعیل رستی سوسی⁶ مقتبس دوم ذکاء شبيه ابن ذکاء با ذکا بحر خضم خصم مغرق ثالث هفتی با یار مقدمش راویان از أبو محمد یحیی بن مبارک عدوی یزیدی بانتساب صحبت یزید بن منصور خال مهدی عباسی نه یزید شقی اموی بأسی دشمن آل نبی، خراسانی مهجع **سنه اثنین و مائتین** تبییناً،

و اما غواص خواص بحر رابع متزول از عدد أرفعه مأمون من أن تزول، ابن **عامر شامی** سامی قدر عبد الله بن عامر یحصی قاضی دمشق آیام ولید بن عبد الملك بن مروان تابعی معروف مانند أبی عمرو بصری ثالث مغترقان بحور بانتساب عربی أبوة و أمومة خوولة و عمومة مخالف كصاحبه من دونهما من القرا الموالی الموالی ذوی المعالی ملتقطی الألی أبو عمران تکنیه بتکرمه بمحل قضاش غنوده **سنه ثمان عشر و مائه** توضیحاً و ابن **ذکوان** أبو عمرو کنیت عبد الله (v.96b) بن أحمد بن بشیر بن ذکوان قرشی دمشقی موطن و مضجع نخست راوی واری الزیاد از خیر بحر وش رابع هفتگانه بحر

¹ عمر

² راذان

³ عمر

⁴ عربا

⁵ عمر

⁶ سوی

مواج سنه اثنین و اربعین و مائتین اعلاماً و هشام بن عمار بن نصیر بن أبان ابن میسرہ سلمی قاضی شہرت دمشق إقامة أبو الولید کنیت آسوزده بمولد دوم مخبر از چهارم ارکان سبعة سنه خمس و اربعین و مائتین تعیناً

و اما ماهر زاهر ظاهر ظاهر پنجم معدوده معبر از عدد اقالیم و أعضاء ساجده و بحار زاجره و سلاطین آخره در فن إقراء قرآ عاصم بن ابي النجود بنسبت پذیری و ابن بحدله بنام امی أبو بکر کنیت تابعی شہرت لاحق بحارث بن واقد بنی بکر کوفی نسبت مستریح همانجا سنه سبع او ثمان و عشرين و مائه لتنبیه و أبو بکر شعبه¹ بن عیاش² بن سالم أسدی ویا سالم إسمش ویا کنیت او نامش او غیر ذلک اول راوین از دو گانه سفینه بحر خامس کوفی پروز کفایت هنر مسقط رأس مضجع سنه أربع و تسعين و مائه و یار همدم مذکور أعنی ثانیس دوم مخبرین³ عاصمی ضخم سبع سبع خوانان حفص بن سلیمان بن مغیره أسدی نسبت بزّاز⁴ حرفت بموافقت صاحب رسالت و خلّت أبو عمر کنیت خفیض⁵ معرفت بتصغیر محبت ثقه شہرت کوفی نشأت ----- بقرب سنه تسعين و مائه بلا تمویه

و اما قاری بر باری لاقط بدرر باری لافظ چو تباه کاری مخاطب مسؤل شفاهی مختار اخترناک خیر رسان اخترناک بما اخترناک سادس هفته جمعی⁶ ملاصق جمعه جمعی مصدقه روح آمین و نبی ائمتین برؤیاء یقین عند رب العالمین أبو عماره حمزه بن حبیب بن عماره بن إسمعیل زیات⁷ فرضی تیمی بانتماء کوفی منشاء حلوان مرقد أيام خلافت أبو جعفر منصور عباسی سنه ست و خمسين و مائه و راوی اولش خلف بن هشام بزّار⁸ أبو محمد تکنیه از اهل فم الصلح معرفه آسوزده بغداد زمان إختفاء از جهمیّه سنه تسع و عشرين و مائتین و مخبر ثانی از مخبر محیر و معبر معتبر معطر حمزی معبر از بحر شاذی⁹ خلاد بن خالد¹⁰ او خلید او بن عیسی صیرفی کوفی أبو عیسی کنیت سنه عشرين و مائتین و هر دو ملاح فلک ششم و سیار فلک بن سادس مذکوران را روایت قرآن از ابن

¹ شعیب

² عباس

³ مخبر بن

⁴ بزّار

⁵ خفیض

⁶ جمعی

⁷ زیارت

⁸ بزّار

⁹ ساذی

¹⁰ خلاد

عیسی سلیم حنفی کوفی مستفید حمزه مستفاد و موت سلیم از بدع سلیم بلذع¹ داغ و ذاع² رقعه و سطانی در کوفه بسنه ثمان او سنه تسع و ثمانین و مائه مقرون

و اما سابع جامع إمام خاشع آخری از مقری کبار معلم أمين و مأمون و معزز خلفاء رهنمون متسل بل کلیم بإحرام متشبه بکلیم در إحترام کسائی إلتفاق نحوی إمتراق کوفی إفتراق دریا إغتراق أبو الحسن علی بن حمزه نحوی آسوده بضیعه³ نا ضایع مجاوره أعظمه آباها برنُبویه از أعمال ری ریّان بذو آیام توجّه مع الرشید سوی خراسان بتعلیم مأمونین سنه تسع و ثمانین و مائه (v.97a) و راویه راویه⁴ إغتراق مقدمش أبو عمر حفص بن عمر دوری دور از دوری شبیه کوکب درّی نحوی صاحب یزیدی مزیدی نه معیوب مزیدی أبو الحارث لیث بن خالد³ بغدادی دوم راوی سابع از رؤساء هفتگانه⁴ بیست یکم سه هفته بهفته حرفتان،

ذکر اینان که بفن تواریخ تعلق داشت نوشتیم و گرد کرد یاد کرد و باقی آبشخوران ملقیان مستعدان مسعدان شبیه ملقبات معذران منذران موصلات وجوه قراءات بحضرت متحمل أعباء رسالت صاحب دعوت شریعت شفیع جمیع أمّت صلی الله علیه و سلم بتعدید أسماء و أنساب جهت آن جولان نمی رود تا پسندگی بیک سلسله نموده از من باقی ساکت گشته بطلب تیسیر بکتاب تیسیر حوالت افتاده که مطالعه کننده ملال آورده، این همه زنجیر در زنجیر چیست نگویید چه توغلّ بمر گونه علم دو نوع مدخول فیه و به محمود است دون الخارج عنه،

بعد از فراغ از ذکر مجددان منصوص و قراء مخصوص در ذیل تذکره⁵ عمر بن عبد العزیز باز گشتیم بمقصود اول و رسیدیم بیاذ آورد بقیه⁵ أمراء بنی أمیه بترتیب

إمارت خلافت نام امیر هشتم ملوک مروانی از بنی أمیه یزید بن عبد الملک ابن مروان برادر ولید و سلیمان مذکوران بیعت بنامش بسته شده روز وفات عمر بن عبد العزیز کما ذکرنا، مدت چهار سال و یک ماه و اند روز تنعم مجازی رانده بموضع بلقاء در حدّ دمشق بیست پنجم شعبان سنه خمس و مائه از درد کنیزکی که پیش از وی در مجلس او بحال شراب خواری بخودی مرده بود شیفته گشته آه زنان سینه⁵ گویان مرثیه گویان سوی آخرت نا تمام رفت

و سنه أربع و مائه عبد الله ابن عبد الرحمن زهری قرشی تابعی مشهور بهفتاد و دو سالگی

وفات یافت

¹ بلدع

² داغ

³ خلد

⁴ هتکانه

⁵ سینه

إمارت خلافت شکل امیر نهم مروانی از بنی اُمیّه هشام بن عبد الملک بن مروان برادر ولید و سلیمان و یزید مذکوران بعد وفات برادرش یزید مشار الیه ذکرا بروزی چند در موضع رصافه بیعت نامش بسته بدمشق در آمده در سریر مملکت نشسته مدّت نوزده سال اند ماه لذت دولت چشیده بسنّ پنجاه و اند سالگی **سنه خمس و عشرين و مائه** هم در رصافه حدّ قنسرین وفات یافته و آنجا مدفونست

و در عهد وی **سنه ثمان و مائه** ابو حمزه محمد بن کعب قرظی مدینی مفسّر درست قدم شاگرد ابن عباس عم زاده حضرت رسالت راوی انس و ابن مسعود و غیرهما بسن مبهم بجنّت دار الخلود دخول مجری کرد

و **سنه عشر و مائه** از شعراء فرزددق مادح اهل بیت نبوت حسبی بی طمع حقا و جریر مفلق و غیرهما هم از طریق مذکوران برحمت حق پیوستند

و **سنه ثلاث و عشر و مائه** فتح بلاد ترک میسر شده تخریب¹ شهره‌اء روم و اسیر سروران ایشان و جور غنایم روزی اهل اسلام گشت

و **سنه أربع عشر و مائه** وهب بن منبه (v.97b) عالم کتب پیشین و اسلام بدرجه رحمت رسید

و **سنه أربع عشر و مائه** ایضاً زید بن علی بن الحسین بن علی کرم الله وجهه شربت قتل نوشیده بدرجه شهادت جدش حسین بن علی صلوات الله علیهم خرامان رسید نه بحرمان

سنه ثمان عشر و مائه ابو الخلفا علی [بن] عبد الله بن عباس هاشمی قرشی حجازی بسیار عبادت شب قتل علی کرم الله وجهه زاده بمقتاد هشت سالگی برحمت حق رسید

إمارت خلافت شکل امیر دهم مروانی از بنی اُمیه ولید بن یزید بن عبد الملک بن مروان در ماه ربیع الآخر روز وفات عمش مذکور سنة المسطور بیعت بنام نا مبارک وی بستند و او مردی بود منسوب بید² اعتقادی و ملحدی و شراب خواری و هجو گوئی و اِدمان صید تا حدّی که سگان شکاری را در صندوقها کرده بحج برد و مع ذلک شاعر موی شکاف بود از قصایدش بوی فصاحت و بلاغت می دمد اما مضامن اکثر بر زندقه قایل دلیل شروح باقی بی دینیش ذکر کردن بزه دارد و مزّه تألیف می برد آنانک قصد قتل همه خویشان کرد و خلق بجملگی نا خشنود بوذند اقارب جمع آمده با اهل دمشق بیعت بنام یزید بن الولید بن عبد الملک بن مروان که ذکرش می آید بسته ولید را کُشته وجود خبیثش از بسیط زمین دور گشت و آنکس که سر او را نزد یزید بن الولید آورد صد

¹ بحریت

² بند

هزار دینار از بیت المال بستند و مدّت حکومتش یکسال و اند ماه بوزه هجدهم جمادی الآخر سنه ست و عشرين و مائه مقتول شده سوی آخرت سادماً نادماً بحسرت مستوفی رفته بخویش پیشین خود یزید [بن] معاویه دشمن اهل بیت نبوت پیوسته جزای عدلی را از عالم السرّ مشاهده می کند

إمارت خلافت شکلی امیر یازدهم مروانی از بنی امیه یزید بن الولید بن عبد الملک بن مروان معروف بناقص جهت کم کردن جامگیات مردم ازانک ولید بن یزید باسراف و إتلاف می داد بدین نام موسوم شد اما چون خود را بتقوی و زهد و أخلاق پسندیده مانده عمر بن عبد العزیز نمود مردم او را دوست داشته پیش از قتل ولید بن یزید کما ذکرنا بتاریخ محرر بإجماع بذو بیعت بستند و وی پنج ماه و اند روز إمارت کرده روز بیست هفتم ذی الحجه سنه ست و عشرين و مائه در سن چهل سالگی بجوار حق پیوست

و چون یزید بن الولید وفات یافت إبرهیم بن الولید بن عبد الملک بن مروان و مروان بن محمد بن مروان بن الحکم در طلب مملکت با همدیگر جنگهائ بسیار و لشکر انگیزی و خون ریزی و تشویش بلاد کردند آخر الأمر إبرهیم شکسته شده حکومت بنام محمد بن مروان (v.98a) مذکور قرار گرفت و مورخان إبرهیم را جهت آن در زمره خلفا یاد نمی کنند که در صف ایشان قدم نراند و دم نزد

و پیش از شروع بیاد کرد خاتم أمراء مروانی بذکر جماعت مجددان دین اسلام بر امت محمدی که از صدر صد اول از سالهای هجری نبوی تا بیست و اند سال وفات یافته برحمت حق پیوستند خوض کردیم

اما خلیفه بحق عمر بن عبد العزیز سر و سروری سری سرّ الله مخفی را بمقدمی بلا یاد آوردیم و اما أبو الحجاج مجاهد بن جبر¹ مولی عبد الله بن السایب مخزومی از طبقه دوم مقری علم معروف بمکه سنه اثنین و مائه بروایتی

و اما أبو عامر² بن شراحیل بن عبد الله کوفی همدانی تابعی جلیل فقیه بزرگ پانصد صحابه دیده شعبی تعریف بمفتاد و دو سالگی سنه أربع و مائه

و أبو عبد [الرحمن] طاووس³ بن کیسان خولانی همدانی تابعی بزرگوار بیمن هم بمفتاد دو سالگی سنه خمس و مائه از هجرت خاتم المرسلین و إمام المتقین و قاید العز المحجلین محمد آمین صلی الله علیه و آله الطاهرین

¹ حبر

² عمر

³ طاوس

و سالم بن عبد الله بن عمر بن الخطاب فقيه تنبه مدینه از سادات تابعین و علماشان سنه ست و
مائه بعمر معمی

و عکرمه بربری خادم ابن¹ عباس مقیم مکه تابعی منتقل از شهر بشهر بنشر علم بهشتاد
سالگی سنه سبع و مائه

و قاسم بن محمد ابن ابی بکر صدیق أحد فقهاء سبعة بمدینه أفضل عصر از اکابر تابعین بهفتاد و
دو سالگی بقولی سنه ثمان و مائه بروایتی

و اما ربّانی دوم گذرگاه ذکر صمدانی بتلقین نبی امی عالم عامل أبو سعید حسن بصری بعمر
مکتوم و هم بلدش أبو بکر محمد بن سیرین خادم أنس از نسبی عین یمن عامل زاهد محدث عابد
مشهور تابعین در فنون علوم شرع بهفتاد و هفت سالگی و هر دو مفتیان بصره سنه عشر و مائه
و عطا بن ابی رباح مکی تابعی عالی قدر مؤثر موت او اهل زمین را بهشتاد سالگی سنه خمس
عشر و مائه بقولی

و أبو عبد الله مکحول شامی عالم شامات از سبی² کابل معلوم أوزاعی بوقت فتوی نویسی
گوینده «لا حول و لا قوة الا بالله العلی العظيم هذا رأی و الرأی³ بحظی یصیب» بعمر معمی سنه ست
و عشر و مائه بروایتی

و أبو جعفر محمد باقر ابن علی زین العابدین بن الحسین بن علی بن ابی طالب کرّم الله وجهه
خلاصه اهل بیت بعصرش أشهر ایّمه اثنی عشریه معصومان أعلم فقهاء مدینه سنه ثمان عشر و مائه
و أبو بکر و یا أبو سعید عبد الله بن کثیر کنانی إمام اهل مکه بقرائت تلو نافع در علم نافع دوم
سادات سبعة بترتیل بترتیل سنه عشرین و مائه بهفتاد و پنج سالگی

و أبو بکر محمد بن مسلم بن عبید الله بن شهاب زهري فقيه محدث عالم عامل مفتی بمدینه
تابعی ذو فنون در علوم شریعت ماه رمضان سنه أربع و عشرین و مائه (v.98b) بهفتاد دو سالگی
و جماعت انبوه از تابعان تابعین بتواریخ ما بین مذکور از دنیای دون فانی بآخرت سرای باقی
پیوسته در غرفات جنان خرامان اند، باز گشتیم بمقصود اول

إمارة خلافت شکل امیر دوازدهم خاتم مروانیا و بنی امیّه مروان ابن محمد مشهور بجعدی
از جهت أستاذش جعد بن درهم تمام کننده مدّت إمارة مذکوران که بعد از چهار یار مصطفی

¹ بن

² سی

³ الرأی

صلی الله علیه و سلم خلفاء راشدین اقلیم را گرفته حکم عام کردند و این مروان بن محمد¹ مردی بود دلیر و صاحب لشکر بر فکر صایب با قوت و جاه در پیرو² جهاننداری اما چون دولت او و ازان جمیع مروانیان سپری شده بود بسیار مال و لشکر و هنر همه وبال گشته تمامت خلق روی ازو گردانیده بسوی اهل بیت رسول صلی الله علیه و سلم خرامیده امام سفاح عباسی را که یازش خواهیم کرد از سرداب و چاه که چندین سال بترس آنجا مخفی بود بیرون آورده بیعت عام بنام میمونش بستند و مروان بن محمد³ از شهر بشهر گریزان با بقیه لشکریش بمصر رفته در ولایت صعید بکلیسای دهی در آمده پنهان شد لشکر خلافت اهل بیت رسالت پیرسان و جویان آنجا رسیده او را یافتند بعد محاربت و اظهار مردانگی بر وی غالب شده گرفته کشته سرش بریده نزد سفاح آوردند همان ساعت ده هزار دینار بشکرانه صدقه داده سجده کرد و مروان مذکور پنج سال و دو ماه و چند روز دولت مستعار رانده در سن⁴ شصت و اند سالگی بیست هشتم ذی الحجه سنه اثنین و ثلاثین و مائه تاریخ تمامی هزار ماه «لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ»⁵ دولت دوازده گانه امرای بنی امیه خلفاء نامان بعبارت نادان که نام بنام بتواتر ذکر رفت بآخر روز دنیاوی وی مختوم گشت

خلافت مبارک میمون هنیء مرئی استحقاقی وارث سید المرسلین ماحی آثار امویین عم زاده نبی الامیین امام مقطوع به علی الیقین مقتدای منصوص صاحب بنای مرصوص امیر المؤمنین ابو العباس سفاح عبد الله بن محمد بن علی بن عبد الله بن عباس ابن عبد المطلب رضی الله عنهم اول خلفاء عباسی که منابر اسلام بذکر شریف ایشان معطر و مزین است و آلسن خطباء فصحا بدعوات همگنان مشغوف و ظللمات ظلم مروانیان و دذگان داد دشمنان سیر پسندیده هؤلاء از اطراف عالم زایل باجماع اهل سنت و جماعت در شهر کوفه بتقویب ابو مسلم خراسانی که قصه او را شنیدن کم از وزر قصه حمزه است که هیچ وجود ندارد

و تربیت حمید بن قحطبه و ابو سلمه خلال وزیر شایان و دیگر جماعت که از چندین سال بار در ایام بنی امیه پنهانی و تدریج عراق و خراسان و باقی اقلیم را (v.99a) بدعوت و نصیحت محب اهل بیت رسالت گردانیده از بنی امیه دلها خلق سرد شده بود ماه ربیع الاول فی الاصح سنه اثنین و ثلاثین و مائه و روز بیعت این مولانا سفاح قائم مقام مرتضی سنه آبا و رزان فرزانه وار⁶ جامه سیاه

¹ محمد بن مروان

² بیر

³ محمد بن مروان

⁴ سین

⁵ سورة القدر، 3/97.

⁶ واز

پوشیده بر هیئت مهیب بر منبر بالا رفته و عظم و نصایح فرموده خلق را اومیدوار بها داده جامگیات زیاده کرده بر همه وفا نموده در آیامش رفاهیت پیدا آمده إنتقام از زندگان بنی امیّه بقتل و صلب و از مردگان ایشان بگور شکافی آشکاره خلافاً للسراق و سوزانیدن استخوانهائ یوسیده ورزیده و نورسیده¹ کشیدند و سفاح نیکو سیرت خوب صورت امیر المؤمنین لقب حمل جواد کریم² وصول عالم فروع و اصول صنو نسل رسول در سال آخر عمر خود بیعت بنام برادرش منصور که بحج رفته بود حال غیبتش بسته بولی عهدیش نامور کرده پیش از رسیدن منصور بمکه سفاح در شهر انبار هاشمیه نام دوازده هم ذی الحجه سنه ست و ثلثین و مائه وفات یافته اندرون قصر خود آسود و روز دروج عمرش بسی و یک سال و اند ماه بوذه مدّت خلافت وی بچهار سال هشت ماه منخرط

خلافت خلیفه دوم عباسی أبو جعفر منصور عبد الله بن محمد بن علی بن عبد الله بن عباس بزرگتر بسن از سفاح بده سال بیعت بنام او در حال حیوة برادرش سفاح چنانک ذکر رفت سنه ست و ثلثین و مائه بسته شد و وی در راه حج بود چون از کعبه معظم باز گشت در شهر انبار سنه سبع و ثلثین و مائه بتجدید بیعت عام بخلافت منصور منصور کاسمه إنعقاد یافت و از اول تاریخ خلافت تا آخر عمر بهیبت و هیأت صلابت و عزم و حزم بطریق احکام اقلیم حکم بر اقلیم کرده اقلام ادعیه و اعطیه روان فرمود

و عبد الرحمن أبو مسلم را که جهان سراسر بزخم شمشیر آید از وی مسخر عباسیان گشت بیست پنجم شعبان سنه سبع و ثلثین و مائه بقتل آورد و بر سر گور أبو مسلم مذکور هنوز مقتول بلا ذنب مسطور است

و سنه تسع و ثلثین و مائه منصور عبد الرحمن [بن] معاویه بن هشام بن عبد الملك بن مروان را بعمر هجده سالگیش باندلس تختگاه مغرب فرستاده حاکم گردانید و این عبد الرحمن اول خلایف است که بدستور خلفاء عباسی بمغرب منصوب شد

و سنه أربع و أربعین و خمس أربعین و مائة دو ساله پیایی عبد الله بن حسن بن حسن بن علی و دو فرزندش ابرهیم و محمد عم زاده گان عباسیان خروج کرده از اطراف جهان لشکرهای بسیار جمع آورده دعوی خلافت پیش نهادند لشکر اندک منصور مقابل ایشان شده منهزم گردانیده ابرهیم و محمد را بقتل آوردند

و سنه ست و أربعین و مائه (v.99b) عبد الله بن علی عم منصور بقصه دراز بحیله منصوری شربت فنا نوشید

¹ نورسیده

² کردم

و سنه ثمان و أربعين و مائه أبو محمد سليمان بن مهران أعمش محدث درشت درست روایات ری زاده بهشتاد و هشت سالگی وفات یافت و جعفر صادق رضی الله عنه بن محمد باقر بن علی زین العابدین بن حسین بن علی رضی الله عنهم بعمر شصت و هشت سالگی در مدینه وفات یافته در بقیع مدنی با پدرش باقر و جدش علی و عم جدش حسن در یک گور آسوده زهی صندوق جواهر حقیقی که آن قبرست «اغفر لنا بحقهم لדיک یا کریم» و محمد بن عبد الرحمن معروف بابن ابی لیلی قاضی کوفه بزرگوار دین مناظر امام اعظم کیس و قیاس عالم بسن صد و چهار سالگی وفات یافتند و سنه خمسین و مائه امام اعظم مجتهد مقدم کافی دین کوفی بیقین مفتی الخافقین مشهور المشرقین زاهد محتاط عابد معتاد محی الملة الإبراهیمیة و الشرعیة الحمدیة ناصر أهل البيت النبویّ حامی الناموس المصطفوی بذول الفقه فی الآفاق أوّل الأیمة بالإستحقاق أبو حنیفه نعمان بن ثابت بن زوطا در سن هفتاد سالگی بمدينة المنصور بغداد مذکور وفات یافته همانجا¹ آسوده و مرقد مبارکش خارج بلده بقبه عظیم مزار متوجهان جهات جهان است رضی الله عنه

و سنه اثنین و خمسین و مائه معن بن زایده کریم و دلیر عالم أحد أجواد جهان و أبو بکر محمد بن إسحاق بن یسار مدنی مولی قیس بن مخرمه تابعی بآنس و بزرگان رسیده علوم شنیده بسیاران ازو روایات کرده عالم أقسام سیر و مغازی و آیام ناس و أخبار مبتدا و قصص أنبیا و علم قرآن و حدیث و فقه بیغداد آمده دروس گفته بمقبره خیزران² در جوار امام اعظم رضی الله عنه مرقدش مشهور، بجوار حق پیوستند

و سنه ثمان و خمسین و مائه منصور خوابها و نشانهها بسیار دیده نزدیک آمدن مرگ خود دانسته از کوفه إحرام حج بر میان بسته سوی مکه متوجه شد بقرب چاه میمونه حوالی کعبه معظم وقت سحر ششم ذی الحجه سنة المذكور از بیست دو ساله خلافت بسن شصت و هشت سالگی وفات یافته در موضع معلا برحمت حق آغشته مدفونست

و در سنه خمس و ستین و مائة رواد عجلی زاهد موفق برحمت حق رسید و او عهد کرده بود که تا گاه مرگ نخندد و بنذر خود وفا نمود و کیفیت طاعت روز زنده داشتن شب بأنواع عبادت و زاری و گریه او و نزاریش از طعام نخوردن دراز نامی دارد و هر روز نزدیک طلوع آفتاب سجده کرده بگریه این دعا خواندی «مولای عبدک یجب الإیصال بطاعتک فأعنه علیها بتوفیقک مولای عبدک عظیم الرجاء لخیرک (v.100a) فلا تقطع رجاءه یوم یفرح بخیرک الفائزون» چون او را در

¹ همانجا

² خیزران

گور می‌نماید حد را بگل و ریجان آراسته یافتند ازان ریجان برگی¹ بخانه آورد ماهها تازه بوده می‌بویزند

و پیش ازین تاریخ بچهار سال سنه احدی و ستین و مائه زند بن الجون أبو دلامه شاعر وفات یافت و او بآخر دولت بنی [أمیه] رسیده برکت طول عمر از خلفاء بنی العباس بحضرت منصور و مهدی و رشید رشید رسیده همگان او را معزز و مکرم داشته بمر بیت قصیده چندان عطا می‌دادند کی درین آیام چهل ساله جامگی قضاة أصحاب هنر و علماء أحزاب إحسان و أنساب بحساب عشر عشیر بکرور، مرسوم مشار الیه مقابل بمن آید مؤلف این کتاب میخواست که اندکی از کمیت عطاء ایشان جزو یاد کند اما ترسید تا هجده شعراء این عهدان شنیدن وصف شور انگیز شیفته شده شفته گشته بدوامی حسرت گرفتار آمده صورت هلاکی بریشان روی نماید

و پیش از تاریخ وفات ابی دلامه مذکور بمدت پنج سال در سنه سبع و خمسین و مائه أشعب طماع وفات یافته مولدش بسنه ----- هجری مورخ و نام او شعیب بوذه اسم پدرش جبیر² است و اسمعی خواهر زاده أشعب بوده و بر قومی أشعب خال واقدی است و کنیت أشعب أبو العلاء بوده و اما أبو إسحاق و مادرش جعده و یا أم حمیده و اما أم حمیده بکنیزک أسما بنت ابی بکر صدیق منسوبه و او بنده عثمان بن عفان و یا ازان سعید بن العاص و اما عبد الله الزبیر و یا فاطمه دختر حسین بوذه هر چند که در باب طمع او مجلدات نوشته اما بنده جامع این کتاب از طامعات این زمان مردم می‌داند که بزار درجه برو غالب اند

خلافت خلیفه سوم عباس امیر المؤمنین امام مهدی محمد بن منصور ربیع وزیر پدرش بیعت بنام وی در مکه روز وفات منصور بسته آمد و او وصیت پدر بجا آورده بورزش نیک و عدل از عهده خلافت بر آمده در آیام خود فتح بلاد روم از دست وزرا و لشکریان وی و خراج ستانی از قسطنطینیّه بواسطه غزاه³ پسرش هرون الرشید میسر شده غنایمی آوردند که هیچ مورخ وصف نتواند کرد و مهدی زندیقان و شعراء بی‌دین هجو گویان رایگان بحضرت خویش خوانده إهلاک فرموده و مع هذا شعر را عظیم دوست داشتی و بشنیدن عطاها جزیل دادی و این مهدی ده سال و اند ماه و چند روز خلافت کرده بعمر چهل سالگی بیست دوم محرم سنه تسع و ستین و مائه بخوردن امروز زهرناک که بعض کنیزکان وی بکنیزکی که او دوست داشتی فرستادند و بدستش بخط افتاده

¹ مرکی

² جبر

³ غزاه

خورده درد سم¹ مزد از اعمال ماسیندان وفات یافت و از آنک نعشش نیافتند بریخته (v.100b) در نهاده زیر درخت جوز که دایما آنجا استظلال فرمودی دفن کردند رضی الله عنه

و در عهد خلافتش وفات سیبویه² نحوی و صاحب مذهب خامس بنص قاطع حجة الإسلام و باقی کتب دینی امام معظم زاهد مکرم صاحب فتوی بتقوی سفیان بن سعید جامع علوم فقه و حدیث معروف بثوری بعمر شصت و چهار سالگی سنه احدی و ثمانین و مائه صورت بست و او را نام و نسب عمرو بن عثمان بن قنبر است و کنیتش أبو البشر از مولی بنی الحارث بن کعب و یا آل ربیع بن زیاد بوده برای خوبی رخس بیوی و رنگ سیب مانند بود سیبویه گفتندش روزی نزد استادش حماد بن ابی سلمه لفظ لحن ازو صادر شده حماد عیش کرده او ازان تغییر ننگ داشته علم حدیث و فقه فرو گذاشته ملازم خلیل شده قسم نحو را بغایت رسانیده بیگداد رفته با کسایی بچ کرده فن لغات و غیره از أبو الخطاب اخفش گرفته کتاب را که در نحو باسم کتاب معلوم است باشتراک چهل کامل از معاصران خود تمام پردخته باقرار و تسلیم شریکان مصنف بنام وی معروف ماند و پیش ازین بیکسال اعنی سنه ثمانین و مائه در مصر و نواحی آن زمین لرز عظیم واقع شده سر مناره سکندریه که از عجایب دنیا می شمردند فرو افتاد و سال آخر مهدی زمان حبش حاسب بوده

خلافت خلیفه چهارم عباسی امیر المؤمنین موسی الهادی بن محمد مهدی بن ابی جعفر منصور بیعت بنامش بسته روز وفات پذیر بموضع دفنش و این موسی هادی بصورت خوب و قد و قامت منظرانی و جود و کرم زاید بر سخاء خاتمی و توانگر فرمای شعرا بمال طایل سیزده ماه و اند روز خلافت کرده بمکر مادرش خیزران أم الولد دشمن وی بسبب نگذاشتنش که در شفاعت و امور خلافت مدخل کردی در سن بیست شش سالگی بر دست کنیزکان بحال غفلت منتصف ماه ربیع الأول سنه سبعین و مائه هلاک شد

خلافت خلیفه پنجم عباسی امیر المؤمنین هرون الرشید [بن] محمد مهدی بن ابی جعفر مولدش شهر ری برادرش خلیفه گذشته موسی مذکور قصد قتل رشید کرده بوذ همان شب که هلاکش خواست کردن بتقدیر حق سبحانه و تعالی وفات یافت وزرا بر سر رشید آمده او را تنهای بیچاره خفته یافتند خبر وفات برادرش بوی داده همان روز بیعت بنامش بستند و وی مهمات رعیت و وزارت را یحیی بن خالد برمکی تفویض فرموده مصالح مملکت در اقطار عالم قرار گرفت و رشید³ روز (v.101a) اول خمس أموال بمذهب و خود را بصدقه داده جمیع آیام حکومتش نیکو ورزش

¹ سیه

² سیبویه

³ رسید

پسندیده و نماز گزاری بسیار و عطاهای بی شمار و صحبت علما و آرایش مجلس و مجالست محدثان و فقها و توقیر شعراء توحید و مداحان رسول و تفریق أموال در راه کعبه مزین داشته مدت بیست و سه سال و اند ماه خلافت کرده بعمر چهل و هفت سالگی و چند ماه شب شنبه ششم ماه جمادی الآخر سنه اثنین و تسعین و مائه در شهر طوس وفات یافته همانجا آسود

و در عهد خلافتش سنه اثنین و سبعین و مائه هشام بن عبد الرحمن بن معاویه ابن هشام بن عبد الملک از تحویل پدرش عبد الرحمن بامارت بلاد مغرب منسوب شد

سنه خمس و سبعین و مائه رشید عقد بیعت بنام پسرش محمد امین بست

سنه ست و سبعین و مائه یحیی بن عبد الرحمن بن حسن بن حسن بن علی در بلاد دیلم پیدا شده خلق را بنفس خود دعوت کرده بعد اظهار شوکت و قوت و جمع آوری بحضرت رشید رسیده محکوم گشته حقوق خویش یاز دازه محبت میان ایشان استحکام پذیر آمد

و هم در عهد رشید سنه سبع و سبعین و مائه أبو عبد الله شریک بن عبد الله نخعی کوفی محدث درست فقیه دراک جامع آداب و فنون بجوار حق پیوست او را رشید بیکراه قاضی ساخته بالزام بمحکمه نشانده موکلان برو گماشت تا نگریزد وی روز اول بزور نشسته نگاهش داشتند بعد ازان باختیار حکم می راند چنانک احتیاج بموکلان نبود سفیان ثوری نزدش آمده از وی پرسید¹ اگر زنی بر در یکی آید و بنشیند صاحب دار بیرون آمده زن را گرفته بخانه کرده با او زنا کند گدام را حد زنند گفت مرد را حد زنند زن را حد زنند برای آنک بی خیر بوده بیلا گرفتار شد گفت اگر زن مذکوره روز دوم خود را بجامها و بویهاء خوش آراسته بر همین در نشسته همین شخص بیرون آمده زن را بخانه کرده دوباره زنا کند گدام مستوجب باشد جوابش داذ که هر دو را حد زنند زیرا زن عذر نماند که دعوی اکره پیش همد سفیان گفت که قصه تو باین قضیه ماند است وی روز در جلوس مجلس قضا معذور بودی که موکلان داشتی او را که تنها نشستی عذرت مقبول نیست گفت بنشین تا کلمه چند گویم جواب داذ که تا گاه أجل مرگ با تو بنشینم و نشست رحمهما الله و ایانا و جمیع المسلمین آمین

وسنه ثمانین و مائه حکم بن هشام بن عبد الرحمن بن معاویه بن هشام بن عبد الملک بن مروان از تحویل پدرش چنانک از ابتداء حکومت جدش بنیاد نهاده آیم بامارت ولایت مغرب بکرم و دلیری و هنرمندی و شعر نیک و داذ دهی مخصوص گشت (v.101b)

وسنه احدی و ثمانین و مائه رشید بنفس خود بروم در آمده فتح بلاد بسیار کرده غنایم وافر اندوخته بسلامت باز گشت

¹ رسید

و عبد الله بن مبارک مروزی فقیه جواد ربّانی در شهر هیت بعمر شصت و سه سالگی هم درین سال وفات یافت

و إمام معظم مجتهد مفخم أول نامور بقاضی القضاة در إسلام بتلقیب رشید أبو یوسف یعقوب بن ابراهیم بن حبیب بن سعد صحابی أنصاری صاحب إمام أعظم نعمان ابن ثابت رضی الله عنهم بشصت و نه سالگی سنه اثنین و ثمانین و مائه برحمت حق پیوست

و سنه ثلاث و ثمانین و مائه ترک بیرون آمده اکثر أهل إسلام را از مقیمان ماوراء النهر بر وجهی علف شمشیر کرد که مثل آن واقعه در روی زمین کس ندید و نشنید و موسی بن جعفر صادق بن محمد باقر بن زین العابدین رضی الله عنهم معروف بزهد و تقوی و ورع و جود و کرم در حبس رشید ببغداد چهار سال درنگیده همانجا بسن پنجاه سالگی محبوس وفات یافته در گورستان بغداد آسوده و إمام معظم شافعی رضی الله عنهم ایضاً قبر او را تریاق مجرب نام نهاد

و سنه ست و ثمانین و مائة رشید¹ مصحوب فرزندان و قضاة و فقها و وزراء و عظماء دولت عزم حج مبارک فرموده بمدینه الرسول رسیده عطاها و هدایا داده بمکه در آمده بذل اموال فرموده روی زمین هفت اقلیم را میان فرزندان که بعد از ذکر خواهد رفت قسمت کرده بیعت نامه که با اسم اولاد داد نبشتن داخل کعبه آویخته از فرزندان حجت باقامت معدلت بستنده سکان حرمین شریفین و عالمیان را بدان گواه گرفت

و سنه سبع و ثمانین و مائه سوم طبقات طریقت مشایخ دشمن دار دنیا باطلاق نانی ابواب و با مخلص بیدار مجاور حرم کعبه کبیر الشان داعی خلق بحق تارک ره زنی دنیا اولاً داعی براه آخرت آخراً فصّال میان شرک و ریا با دق غوامض پیرو سنن نبوی صلی الله علی مبینها و سلّم تسلیمها² فضیل بن عیاض کامل ربّانی مولود خراسانی رضی الله عنه در مکه وفات یافت

و هم درین سال سنه سبع و ثمانین و مائه مذکور رشید عنایت از وزیران خود جعفر بن یحیی بن خالد بن برمک بسته هر سه را بحبس انداخته بعد ازان جعفر را بی تأخیر دراز غره صفر سنه المذكور و مسرور خادم باجازات رسید بر بقتل آورد و یحیی و فضل در زندان ماندند بعد سه سال سنه تسعین و مائه یحیی محبوس وفات یافت و فضل غره محرم سنه ثلاث و تسعین و مائه آخر خلافت رشید هم در زندان بجوار حق پیوست و جود و عطا و مکارم أخلاق و دلداری و مدد رسانی و بثّ إنعام برامکه را علماء تواریخ و حفاظ سیر و مستحضران أخبار بمجلدات آورده تا روز (v.102a)

¹ رسید

² تسلیم

قیامت ذخیره^۱ مایه^۲ جاویدانی مر مطالعان میراث گذاشتند و همیشه پیشه کریمان و نیکو سیرتان چون برامکه بجوانی مرد نسبت هر کرا درین معنی مرگی بیدار

از نفس محروسه^۳ نکیده شربت نظیر ماجری نوشد که مرحوم زین الدین نوشی پذیر بنده ضعیف قاضی مضعیف بجهل و چهار سالگی برنج سام مهلک حسام و سام ناگهان چگونه از دنیا برفت و اخی بادی کنور و فخر الدین بوعو و اخی ترکوس و دیگر نا بیکاران^۱ از سه قرن عرفی گذشته باشکال با مطبوع و زندگانی زشت هنوز طمع از استیفاء لذت جوانان سی ساله نمی برند و سوی جهنم نمی برند «والله هو الحکیم و هو یعلم و نحن لا نعلم» گر مجال گفت بوذی گفتنیها گفتمی اما چون افواه منادیان شریعت نبوی بلجام تأدیب «لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَ هُمْ يُسْئَلُونَ^۲» ملجم است عنان کشتی از شخص بردازی طریق سلامت را هر چه الیق و أجدر

بهر در سنه تسع و ثمانین و مائه امام ربانی مفتی صمدانی جامع مسائل نعمانی کاشف أسرار معانی راشف^۳ بحار عمانی محیی مذهب حنفی رئیس ملت حنفی محمد بن الحسن بن فرقد شیبانی دمشقی اصل کوفه پرور بعمر پنجاه بهشت سالگی وفات یافته سوی جنة المأوی بخرمی خرامید و أبو غالب محمد بن الحسن بن علی ماوردی بصری أحد رواة سنن أبي داود شیخ امام ضیاء الدین أبو أحمد عبد الوهاب ابن علی رحمة الله علیهما از آنک تاریخ وفاتش را مقید نیافتیم نتوانستیم بتخمین از عندیات چیزی بنیت کردن اما بوجه مناسبت اسمی وصفش در جنب هم نامش^۴ بتحریر پیوست

خلافت خلیفه ششم عباسی امیر المؤمنین أبو عبد الله محمد امین ابن هرون الرشید خوب روی نیک خوی جواد کریم فصیح بلیغ بیعت عام بنامش بسته شده در طوس روز وفات پذیرش سنه ثلث و تسعین [و مائه] و او از طوس بیغداد آمده بر تمامت اقالیم عمال فرستاده بلهو و طرب و صحبت نا بیکاران^۵ و تفریق خزاین و اموال و جواهر بوجه إتلاف مشغول شد و برادرش مأمون در خراسان إقامت کرده بمجالست علما و فقها و هنرمندان و دادگستری و خراج بخشای و بخشش دهی و إستمالت لشکر اوقات مستغرق گردانیده دعاء صلحا و هم صاحب دلان نصیب مأمون گشته بعد مکاتبات و مراسلات بسیار که امین مأمون را نزد خود می خواند تا هلاک کند و مأمون مضطرّ شده قصد گریز سوی ملک ترک خاقان کرد آخر الأمر بنصیحت أصحاب نگرینخته اندک لشکر

^۱ بکاران

^۲ سورة الأنبياء، 23/21.

^۳ را راشف

^۴ مناسبت اسمی وصفش در جنب اسمی وصفش در جنب هم نامش

^۵ بکاران

خویش را مصحوب سوباشیانش بطرف امین فرستاد تا اخبار در یابند تقدیر الهی کار انجام را بدان حد رسانید تا باندکی عدد و قلت عدد هر جا که رسیدند گرفته (v.102b) لشکر را شکسته بیغداد در آمدند و مدتی محاصرت شهر کرده آخر امین را بیرون در تفرح یافته از اندرون کشتی بدر آورده سرش بریده نزد مأمون آوردند و مأمون سر را دیده سجده کرده آرنده را هزاران هزار درم داد پس مدت خلافت امین پنج سال بوده بیست چهارم محرم سنه ثمان و تسعین و مائه بعمر بیست هشت سالگی شربت قتل نوشیده بدرجه شهادت خرامان رسید

خلافت خلیفه هفتم¹ عباسی امیر المؤمنین ابو العباس عبد الله مأمون بن هرون الرشید رضی الله عنهما چون امین مقتول گشت فتنه و آشوب از عالم مرتفع شد امور خلافت برادرش مأمون دوم مجددان دین الاسلام از خلفا بر امت علی رأس المائتین بنصّ مقدّم در دمشق و عراق و حجاز و اطراف عالم بر نسق مراد ارتباط بافته حکمش چو آفتاب تافته حجتهاش از بافته اندک مایگان زیر پایگان بغایت دوری تیراجست و او خوب صورت نیک سیرت پسندیده مذهب رعیت دوست حرفت عالم فاضل حلیم عاقل حکیم واصل شجاع باسل پیرو شریعت دور از خدیعت ماحی بدعت حامی ملت بوذه علما را دنانیر و شعرا را بدراهم مخصوص می فرمود آخر آیام عزیزش بروم در آمده فتح بلاد کرده در باز گشت بکنار جویبار بودندی معروف امروزیه معلوم اهل نکیده و معدن لولوه فرود آمده آب خورده برنج تب گرفتار گشته برادرش معتصم را حاضر کرده وصیت فرمود پس از چند روز هجدهم رجب سنه ثمان عشر و مائتین بعمر چهل و هفت سالگی و اند ماه و روزی از خلافت بیست ساله بجوار حق پیوست برادرش معتصم و پسرش عباس تن مبارک ویرا برداشته بطرسوس برده اندرون سرای خاقان خادم رشید دفن کردند

و در عهد خلافت وی سنه احدی و مائتین همو صله رحم اندیشیده امام معصوم علی بن موسی بن جعفر را ولی عهد خود ساخته وصیت که بعد ازو خلیفه و مأمون از مرو بیغداد آمده مردم ترسناک را استمالت داده آرام ارزانی فرمود

و ابو محفوظ معروف بن فیروز کرخی بغدادی مستجاب الدعوة چهارم طبقات مشایخ پنجم گذرگاه دریاء ذکر صمدانی از تلقین مصطفوی مجدد دین² اسلام بر صدر دویست سال هجری از زهاد³ بر امت خادم علی بن موسی الرضا علیه السلام استاذ سَری سقطی مختار اسلام بر ملت پذیر و

¹ هشتم

² مجددین

³ زها

مادرش نصرانیان قبر او تریاک مجرب بیغداد پرده آخرت مستتر گشته از کاس شراب لا یزالی شربت
وداد نوشید

و سنه **إثنین و مائتین** هم مأمون مصحوب علی بن موسی مجدد دین اسلام بر اُمت بمذهب
إمامیه بصدر دویست سال هجری بحضور مأمون انگور بسیار خورده ماه صفر سنة المذكور در سن
چهل و نه سالگی و شش ماه همانجا (v.103a) وفات یافته مأمون بر وی غمگین گشته در جنب
هرون الرشید دفنش کرد

سنه **أربع و مائتین** امام معظم مقتدی مکرم مفتی عالم هادی اُمم پیشوای حجاز و حرمین
حاوی مآثر مشرقین زبده اهل بیت نبوت بانی قواعد فتوت مصنف اُم در دین اُمی صاحب جود
حاتمی محیی مجالس خلفاء عباسی نرم کننده قلب هر قاسی أبو عبد الله محمد بن إدريس شافعی در
مصر یوسفی کنانه آمد عطوفی مجمع غزاة¹ اسلامی محل سلطنت نامی مامن گروهان اهل ایمان مقطع
رؤوس جباران حماها الله تعالی بسن پنجاه چهار سالگی وفات یافته همانجا آسوده تر به معظمش
عطرها الله جل و علا زیارتگاه عالمیان و دار الشفاء حاجتمندان است و او بعد از خلیفه بسروری
مجددان دین اسلامی بر اُمت در صدر دویست سال هجری معروف

و أبو عمر أشهب ابن عبد العزيز مالکی مذهب مجدد دین بر دویست سال بر اُمت بمذهب
خود بموافقت شافعی بعمر و مَوْلِد وفات تاریخاً واحداً برحمت حق رسید

و **عامده**² امام مکرم راوی مفخّم ملازم امام أعظم خایض³ بحر خصم مجدد دین اسلام بر اُمت
بمذهب حنفی بر صدر دویست سال هجری حسن بن زیاد لؤلؤی وفات یافت و شنیده مأمون بیغداد
آمده نزد مادر اندرش زبیده خاتون صاحبة الخیرات در راه کعبه والده امین مقتول در آمده تعزیت
داده از خطاها گذشته عذر خواسته بجواب استمالت دعاها شنیده محبت مادر و فرزندى بتجدید
مؤکد گشت

و سنه **خمس و مائتین** أبو محمد یعقوب بن إسحق حضرمی بصری عالم بزرگ مجدد دین اسلام
بر اُمت نبوی علی رأس المائتین در فن قرآت غالباً بخوشه جینی ثواب قرآت سوی فردوس خرامید
و یحیی بن معین عالم بزرگوار مجدد دین مسلمانی در شیوه حدیث بر صدر دویست سال
هجری بتاریخ عمر مبهم درین سنن وفات یافت و رصد ذات الحلق را مأمون بعمل آورده وضع ریح
ممتحن فرمود

¹ عزاة

² عامیده

³ حایض

و سنه ست و مائتین عبد الرحمن بن الحکم ابن هشام بن عبد الرحمن بن معویه ابن هشام بن عبد الملک بن مروان از تحویل پذیر و جدّ که نام هر یک بتواریخ تا اینجا مذکور گشت یامارت بلاد مغرب موسوم شده بسخا و شجاعت بزرگی رانده سی و یک سال و پنج ماه حکومت ورزیده سوم ربیع الآخر سنه ثمان و ثلاثین و مائتین که هنوز بدان تاریخ نرسیدیم وفات یافت

و سنه سبع و مائتین امیر خلیل جواد جمیل ممدوح شعرا محمود فقرا صاحب مناقب بسیار مدبّر هشیار طاهر بن الحسین وفات یافته بدرجه احواد رسید

و سنه عشر و مائتین ابرهیم بن مهدی نصبت برادر زاده اش مأمون در بغداد خلافت جسته احمقان کوتاه اندیش بدو پیروی کردند آخر عقل بسر آورده گریخته بنقاب در صورت زنان می گشت بدست شب روان گرفتار شده نزد مأمون آمده عذرها شمرده عفو یافته از مأمون حق گزارای عم بظهور پیوست و پادشاهان هند بهیچ خلیفه نامه ننوشته اند اما دهما ملک هندوستان بمأمون (v.103b) خلیفه نامه عالی نوشته هدایا فرستاده بجواب شریف و تحفهاء لایق مشرف گشت و این مختصر تحمل ذکر چنینها ندارد

و سنه خمس عشر و مائتین دوازدهم طبقات مشایخ ابو سلیمان عبد الرحمن بن عطیه دارانی¹ از بعض دیههء دمشق صاحب مناجاة و حالات و مقامات تارک زینت دنیا بذلت مقالات بر معاملات شاهین وش ازین سرای نا سزای زشت لقا سوی دار بقا بخرمی برفت

و سیزدهم طبقات مشایخ هم ابو عبد الله حاتم بن عنوان² معروف بأصم بی صمم بل بتصامم مصمم از کبار مشایخ خراسان شاگرد شقیق مذکور استاذ احمد بن خسرویه آینده محب مرگ صاحب حال مضبوط و مقام مغبوط و عبادات مربوط عقیب ابو سلیمان مذکور یافت شد و تاریخ وفاتش با مکتوب

و هم درین سال سنه خمس عشر و مائتین مأمون در نوبت اول بروم غزا کرده فرمان بلاد اسلام فرستاد تا عقیب نمازها تکبیر گویند

خلافت خلیفه هشتم عباسی³ امیر المؤمنین ابو إسحق معتصم محمد بن هرون الرشید بدان سبب که وصیت بنامش صدور یافت از فرزندان مأمون کس بخلافت ننشست و برادرش معتصم را روز وفات مأمون بیعت عام در سینور روم آماده گشته یکچندی آیام بدولت و مملکت و اعتقاد پاک و

¹ در متن اصلی نامی که به «داری» می گذرد، باید «الدارانی» باشد (ن.ک. القشیری، الرسالة القشیریة، بیروت 2001، ص. 40).

² در الرسالة القشیریة این نام بصورت «علوان» می گذرد (ن.ک. ص. 41). ولی در وفیات الاعیان مثل متن بصورت «عنوان» می گذرد (ن.ک. ابن خلکان، وفیات الاعیان و انباء انباء الزمان، تحقیق: احسان عباس، بیروت، ج. 2، ص. 26).

³ عباس

محبّت علما و بذل عطا و شجاعت و نجّدت و إختيار جهاد و دوست داشت اسبان تازی چنانک هر شب پنجاه هزار علیق اسبان کوهی خاصّه اصطبل خود را در دفتر جرابت قضیم خیول مسطور فرمود و این معتصم هشت سال و هشت ماه و هشت روز خلافت رانده هجدهم ماه ربیع الأوّل سنه سبع و عشرين و مائتین. مرض تب وارد عقیب حجامت بسن سی و شش¹ سالگی و اند ماه برحمت حق پیوست پسر وارث باز گذاشت

و درین سال ششم عدد از طبقات مشایخ خواهر زاده علی بن خشرم، أبو نصر بشر بن الحارث حافی مرو زاده بغداد پرور رسیده. بمرتبہ قطبی از حرمت داشت کاغد پاره نوشته برو نام حق دیده رسول را بخواب بکرات صحبت کرده با خضر تارک لذات بکلی سوی بهشت شاذان رحلت فرمود

و چون اوّلا خلیفه نخستین سفاک را فرزند بخلافت موسوم نشده خلافت برادرش منصور رسید و از منصور تا مأمون بر فرزندان بترتیب مقرر و همچنان از فرزندان مأمون کس خلیفه نشده خلافت برادرش معتصم رسید بعد ازین رشته رسته خلفا از طبقات زیرین بطبقه اعلیٰ بمعتصم می پیوندند

و در عهد معتصم اولادین خرمی از طباقه ملحدان ظاهر شده جمع انبوه مشخصی بابکی نام گرد آمده لشکر گشته خرابی عظیم در بلاد اسلام فاش کرده ولایتها گرفتند و خونها ریخته مالها سته فسادها کردند کی مثل آن کس نشنید معتصم لشکر فرستاده بابک را گرفته گفته قوم و قبایل ویرا از روی زمین محو فرموده بلاد و عباد از خبث ایشان که مدّت بیست سال (v.104a) می ورزیدند خلاص یافت

بعد ازان معتصم لشکر عظیم جمع بنفس خود جهت إنتقام آنک ملک روم بیابک² مذکور وقتی یاری داده در بلاد اسلام قتل و نهب و غارت و خرابی کرده بود باقلیم روم در آمد اکثرش مسخر وی شده شهر عموریّه کبری را بعد محاصرت بسیار فتح فرموده غنایم³ طایل بُرده برده پرده بُد دلی را از قلوب سیاه بکلی بیرون انداخته خراج مقاطعه بر ملک روم بریده بسلامت عودت فرمود و در مصراع در پولادین عجیب صنعت عموریّه را بیغداد برده این زمان هم آنجاست و از جمله عجایب عالم معدود

¹ ش

² بیانک

³ عنایل

و سنه أربع و عشرين و مائتين مازيار¹ اصبهذ اصبهان بطبرستان خروج کرده باندیشهاء فاسد فساد ورزش پیش نهاد معتصم لشکر فرستاده همو را گرفته کشته در جنب بابک ملحد فرمود آویختن

و سنه خمس و عشرين و مائتين معتصم افشین را که بوزارت و امارت و چون مملکت خلافت و قوت و شوکت منسوب بود گرفته بحبس انداخته بحضور قضاة و فقها برو أفعال زندقه و کفر و نا محتونسی و بت پرستی مخفی اثبات فرموده سنه ست و عشرين و مائتين بقتلش آورده تن مردار او را هم در جنب بابک و مازيار² داد بر دار کردن

و قتل جعفر کرّی بأمر معتصم و موت أمير أبو دلف عجلی سخی و فی حفی غیر خفی مغنی فقرا و شعرا ممدوح بقصاید غرّا هم سنه ست و عشرين و مائتين بود

خلافت خلیفه هُم عباسی أبو جعفر هرون الوائق بن المعتصم بن الرشید بیعت عام بنامش بسته در شهر سُر من رای محلّ رتبه مبارک پدرش معتصم و بعد از یکسال أصحاب دیوان و کتاب را گرفته اموال ایشان سنده بمصالح مملکت صرف فرموده مدّت پنج سال و نه ماه و اند روز خلافت کرده بیست چهارم ذی الحجه سنه اثنین و ثلاثین و مائتين از خوردن گوشت دذگان که بقول أطبا جهت قوت جماع زنان بخته استعمال می کرد برنج استسقا مبتلا شده بسن سی و دو سالگی فی الأصحّ وفات یافت و پیش از وفاتش بده روز منجمان حجت داده که پنجاه سال دیگر عمر دارد «کذب المنجمون و رب الکعبة» از حضرت رسالت نقل صحیح است

عبرة عجیبة من کتاب نثر الدرّ این هرون وائق عظیم جمیل بود و چشمان خوب داشته دایما بامدادان بر مردم بهیبت نگریستی روز وفاتش چاشتگاه بر سر لشکر حضرتش امیر ایتاخ مقدم بر هفتاد هزار غلام ترکی بنظر هیبت نگاه کرد و امیر ایتاخ ازان شکوه بر روی افتاده شمشیرش از زخم مصراع در بشکست و بعد از یک ساعت آن روز این ناظر مهیب خلیفه مذکور وفات یافت مردم بیعت خلیفه دیگر مشغول شده او را در خانه تنها گذاشتند (v.104b) هنوز کفن نریزند که آن چشم شکوهناک را سوسمار بدر کرده بخورد، «انّ فی ذلک لعبرة لمن یرحی»³

و در اول خلافتش سنه ثمان و عشرين و مائتين وفات أبو تمام شاعر و عمارت مسجد سامرا بوده،

¹ ماریا

² مازیا

³ سورة النازعات، 26/79.

و عبد الله بن طاهر ابن الحسين أمير کبیر یم سخی جسیم شجاع باسل عالم فاضل سنه ثلاثین و مائتین وفات یافته سوی بهشت هشت دری خرامان رفت تا پاداش عطاها که بعلما و فقرا و شعراء نیک گویان می‌داد از حق بیند و قصاید و مدایح وی مدوّن است و از ففقهاء نکیده پوشیده نه و هم درین سنه ثلاثین و مائتین أبو الحسین أحمد بن أبی الخواری دمشقی یار أبو سلیمان دارانی¹ صاحب قول در إرادت پیرو سنت شریعت شانزدهم طبقات مشایخ برحمت حق پیوست و سنه احدی و ثلاثین و مائتین وفات أبو عبد الله محمد بن زیاد معروف بابن الأعرابی مولی بنی هاشم صاحب اللغة تعریفاً مانندترین کوفیان بصریان در أقسام فنون لغت و عربیت سرور درست قدیم بکلام عرب بشهر سُر من رای واقع

خلافت خلیفه دهم عباسی امیر المؤمنین أبو الفضل جعفر المتوکل علی الله بن محمد المعتصم بیعت بنامش بسته روز وفات برادرش هرون واثق و چون واثق را فرزندان کوچک بودند قضاة ازشان کس را لایق خلافت ندیدند بدان سبب برادرش جعفر متوکل خلیفه گشته بأمور خلافت مواظبت فرموده مدّت چهارده سال و ده ماه و اند روز اهل مشرق و مغرب را آسوده داشته بی تشویش بلاد و فتنه عباد و محاربت و قتال آیام رانده جود و عطا در حق علما و مجالسان بذل کرده آخر بعمر چهل سالگی فی الأصحّ چهارم شوال سنه سبع و أربعین و مائتین بر دست غلامان ترکی خود و حرامزادگان دیگر که پسرش محمد منتصر در نیمه شب برو فرستاد کشته شد **عطه** بزرگی از علماء متوکل² را بخواب دیده از حالش پرسید گفت حق تعالی مرا باندک سنت بجا آوردم آمرزید و بر جاده راه ایستاده منتظرم که پسر من منتصر بیاید تا بحضرت حق با وی خصومت کنم و قصه قضیه متوکل مقتول با فرزندش منتصر قاتل مانند حکایت شیرویه بدبخت است که پدرش ابرويز را بقتل آورد

و متوکل در اول عهد خلافتش سنه ثلاث و ثلاثین و مائتین بوزیر خود علی بن محمد بن عبد الملک زیات³ سبب خوریها که پیش از خلافتش در آیام هرون واثق بقوت وزارت حماقت آمیز کرده بوذ خشم فرموده او را گرفته خان‌مانش سته آخر در تنور آهنین که او در آیام وزارت خود مردم را گرفته دران می‌سوزانید بعذاب عظیم بسوخت، «یداه ارکنا و فوه نفع»

و در عهد او هم سنه أربع و ثلاثین و مائتین (v.105a) أبو یزید طیفور بن عیسی بسطامی جدش از مجوسی باسلام آمده درست قدم طریقت درشت دم حقیقت مبین آداب شریعت اختیار

¹ در متن اصلی «داری» است، ولی در الرسالة القشیریة بصورت «الدارانی» می‌گذرد (ن.ک. ص. 44).

² متکل

³ در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر نام این شخص فقط به «محمد بن عبد الملک الزیات» می‌گذرد (ن.ک. ج. 7، ص. 36).

فرمای گرسنگی و برهنگی مستحضر احکام قرآن دهم طبقات مشایخ مفسر کلمات تامات بتفرج
بهشت آباد عقبی مختارانه سفر فرمود

و سنه اربعین و مائتین پانزدهم طبقات مشایخ ابو حامد احمد بن خضرویه بلخی از اکابر
مشایخ خراسان یار ابو تراب نخشی زایر مشاهد متبرک قایل در باب فتوت صاحب همت بزرگ
تارک شهو¹ و شهوت و شهرت مطلقاً داخل پرده آخرت نهفته وار شاذان رفت

سنه ثلث و اربعین و مائتین هفتم طبقات مشایخ ابو عبد الله الحارث بن اسد محاسبی بصری
عديم² النظر در زمان خود بعلم و عمل و تقوی و معاملات و حالات و ترک میراث بسیار پذیر
بهبانه آنک در مذهب قدریه اعتقاد داشت اول پنجگانه کاملان که مرشدان مردم اند صاحب
تصانیف در طرایق و حقایق بأوجات درجات بهشت رسید

و هشتم طبقات مشایخ چهارم معبر بحر ذکر ربوبیت از تلقین حضرت با عظمت نبوت ابو
سلیمان داود بن نصیر طائی عظیم الشان مجالس امام اعظم ابو حنیفه رضی الله عنه صاحب کرامات
مشهور تارک فضول تابع اصول عقیب محاسبی آمده

و نهم طبقات مشایخ ابو علی شقیق بن ابرهیم بلخی بزرگ خراسان تارک دنیا بکلی مرشد
خلق بأصالت عقیب داود طایی متواتر مسطور یافت شدند و تاریخ وفات هر دو نا مزبور

و سنه احدی و اربعین و مائتین امام زاهد محدث عابد قطب الأوتاد دین و اعماد احمد بن
محمد ابن حنبل بغداد زاده رضی الله عنه بعمر هفتاد و هفت سالگی برحمت حق پیوسته همان سال هم
در عراق بانگ مهیب بشنیده بسیاران ازان صوت شکوهناک مردند

و سنه اربع و اربعین و مائتین از زمین لرز هفتاد برج انطاکیه خراب شد
و سنه خمس و اربعین و مائتین دوم شماره طبقات ابو الفیض ذو النون مصری، ثوبان ابن
ابراهیم یگانه طریقت مکرم خلفانه مجالست بل بو عظ و نصیحت دشمن دار سیری تابع شرایع نبوت
شارح مبهمات علم توحید، و هژدهم طبقات شیوخ ابو تراب عسکر بن حصین نخشی یار حاتم اصم
مفسر درست قول درشت مجتهد حافظ حدود صاحب کشف تارک لذات معروف بطی زمین و
زمان مقبول عالم از دنیا دنی سوی ملک غنی بشاذی رفتند،

و چون از طبقات مشایخ ابو اسحق ابرهیم اذهم بن منصور بلخی ملک زاده مشهور تارک
مملکت موروث ماثور پیش از ذو النون مصری یافت شد بسبب آنک تاریخ وفاتش بسال معین
خوانده نگشت نداشتیم (v.105b) که در زمان کدام خلیفه ثبت باید کرد اما در آنچ او اول هشتاد

¹ سهو

² علیم

و یک طبقات سابقانست در میان دویست و سیصد سال هجری نبوی کتب درین را معطر کردند، و چگونگی ترک گویی پادشاهی در صید باآواز هاتف و قربوس زین و جبه پوشی از شُبان و طرح بوآشی شومان و لقمه خوردن از عمل ید باغیانی و غیره و رسیدنش بخضر علیه السلام و تعلم از وی إسم اعظم إلهی را و احتیاط در معظم و مشرب و تعلیم خلق مر مجاوزت عقبات متنوع متبوع به و تحمل ادی از هر ادنی زهر نوشان و مراعات إخوان و باقی مقامات که طول عظیم دارد و طول فحیم هیچ شک و شبهتی سماع را لایح و لامع نه رضی الله عنه و عمّن بعده أجمعین و غفر لنا معهم بحق نبی الامیین آمین،

و نوزدهم طبقات مشایخ أبو محمد عبد الله بن حُبیب کوفی أصل زاهد صوفیان یار یوسف بن أسباط ساکن أنطاکیه صاحب قبول معمور باطن ناصح مقول،

و بیستم طبقات مشایخ أبو علی أحمد بن عاصم أنطاکی هم بترد بشر حافی و سَری و حارث محاسبی ملقب بلقب بخش أبو سلیمان دارانی¹ جاسوس قلوب جهت فراست عظیمش حافظ دل و زبان

و بیست یکم طبقات مشایخ أبو السری منصور بن عمّار دندانقانی از أعمال مرو مقیم بصره واعظ مقبول بدرجه عارفی رسیده بخوردن کاغد پاره یافته بر زمین نبشت بران **بسم الله الرحمن الرحیم** حمد له گوی و صلوات فرستی بحضرت رسول علیه السلام والصلوة و نصیحت خلق سراد بمجید گزاری حق شده در آخرت بر کرسی نورین میان ملائکه او و نحشی هژدهمین بهمین نسق متواتر اند و تواریخ وفات ایشان در کتب مؤلف نا مثبت

و **سنه سبع و أربعین و مائتین** بتاریخ قتل متوکل که ذکر کرده ایم ابن راوندی طریف عالم وفات یافت والله أعلم

خلافت خلیفه یازدهم عباسی محمد منتصر بن جعفر متوکل بیعت بنام وی شب قتل پدرش منعقد شد و منتصر بخاص و عام إقرار نکرد که پدر را بقتل آورد اما برادران خود را جمع کرده بدیشان گفت که امیر المؤمنین وفات یافت برادران حال را دانسته از ترس قصد قتل تصدیق منتصر کرده بمدیگر تعزیت دادند و منتصر دو برادر خود مؤید و معتز را از ولی عهدی بیرون انداخته ازیشان حجت بنا طلبیدن خلافت سنده قضاة بران وثایق نوشتند و این منتصر بیچاره ششماه خلافت خلافت شکل مکدر کرده روز یکشنبه پنجم ربیع الآخر سنه ثمان و أربعین و مائتین بخوردن امروذ زهر آلوده اولاً و زخم نیشتر مسموم بوقت قصد فصد آخراً بمکر أمراء أتراك ملازمان درگاه خلفا

¹ داری

که بطیب طیفوری سی هزار دنیار داده تدبیر أهلاکش اندیشیدند بندامت و خجالت بحضرت سریع الحساب برفت

لطیفه إتصافی (v.106a) ازین قصه عجبتر آنست که در آیام خلفا و ملوک ما تقدم طیبیان خیانت پیشه قتال صفتان را زر مصری باستر بار داده دستها بوسیده عذرها می خواستند و خلیفه کشانرا از فقر مهلک رهانیده بزروه غنی می رسانیدند درین آخر زمان تمامت کردار پیشینیان با شگونه شده مولانا و سیدنا امین المؤمنین شیخ الموحدین طیب العالمین مداوی السلاطین شرف الملة و الدین عثمان بن الحسن نکیدی ادام الله برکته با همه خصایل و فضایل و شفقت و نصفت و دیانت و امانت و إرشاد و إسعاد و نکهداری أرواح و إصلاح مصالح أشباح و کرامات ظاهر و نفس ظاهر و دل زاهر و ذات ماهر و مقامات فاخر و باقی مکارم که از عد آن مؤلف قصور تمام دارد آن قدر جاه و طالع ندارد که در شهر خود علی الأقل هر روز دو عدد إدرار از حاکم وقت سنده بشریت و ادویه حصه فقراء و غرباء بیچاره خرج فرموده جهت دوام دولت امیر أشهر عز نصره «تجارة كن تبوراً» ثواب دار عقبی اندوزد هر چند که طالع دنیاوی خدمتش درین باب از مطلع آفق کسی تا غایت چهره نمود اما او میزد است که بطالعه این مختصر از مخادم پر خیر إحسانی در حق مولانا صوره و در حق خویش حقیقه بظهور پیوسته سبب آن وقف حسبی بنده مؤلف بوذده از ثواب آخرت بدلالی درجات باید إن شاء الله تعالی

خلافت دوانزدهم عباسی امیر المؤمنین المستعین بالله أبو العباس أحمد بن المعتصم چون منتصر پذیرگش بتاریخ مذکور هلاک شد وزرا روا ندیدند که از اولاد متوکل بید نامی مشهور کسی بخلافت نشیند بدان سبب أجناد أتراك بیعت بنام مستعین بتعیین بسته بذو إنقیاد نمودند اما أهل بغداد بنصرت مستعین مواظبان شده طائفه دیگر خیانت اندیشیده معتز و مؤید را که منتصر محبوس کرده بود از زندان زمان بدر آوردند و میان دو لشکر مدتی محاربت و اضطراب قائم گشته سرنجام بدان حد پیوست که گروهی بیعت بنام معتز بسته اموال طایل از خاصه مستعین و مادرش و فرزندان او هر جا که یافتند غارت کرده بلشکر داده زیاد و با شوکت اندوختند آخر نصحا در بغداد مستعین را بند داد، از محاصرش بیرون آورده قرار چنان نهادند که مستعین بخضور قضاة و فقها خود را از خلافت معزول کرده بخط خویش حجت دهند بنابر نصیحت ایشان خود را از امر بیرون انداخته حجت داده باه دل و سوز محترقانه همی گفت إلهی اگر از خلافتم معزول فرمودی از رحمت محرومم بفرما پس معتز خلیفه شده مستعین را بگروهی سپرده بواسطش فرستاد تا آنجا باشد دیگر باره معتز عقیب وی بخفیه جماعتی فرستاد (v.106b) تا او را کشت سرش نزد وی آوردند و در آن حال

¹ سورة فاطر، 29/35.

بشطرنج می‌باخت تا از بازی فارغ نشد پسر عمش بعد از فراغ دیزه دستور داد تا دفن کردند و مدّت خلافت مستعین از ابتداء بیعت تا وقت معزولی دو سال و نه ماه اند روز بوزه در میان شوال **سنه اثنین و خمسین و مائتین** مقتول شده بعمر سی و یکسالگی بجوار حق پیوست و درین سال قتل مستعین، علی بن محمد علوی خروج کرد

خلافت خلیفه سیزدهم عباسی محمد ویا زبیر المعتز بالله بن جعفر المتوکل بن المعتصم چهارم ماه محرم اول شهور **سنه اثنین و خمسین و مائتین** کما شرح روز خلع مستعین بیعت عام خلیفه شده شبی فرمود تا برادرش ابرهیم مؤید را بکوهه‌ها برفین سنگ صلابت زنان کشته قضاة را حاضر آوردند تا دیزه حکم بعدم جراحت کرده بمرگ خود مرده گفتند

و **سنه ثلاثین خمسین و مائتین** وصیف ترکی را که صاحب شوکت عظیم بود و قتل بنا حق و ظلمها بر خلق رانده اتراک شهانه نا داذن جامگیات از مال خلافت کشتند

و درین سال هم محمد بن عبد الله بن طاهر ابن الحسین امیر بزرگ صاحب عطاء متبرک معاصر خلفاء و محاصرت مستعین برنج ریش در سر وفات یافته برادرش عبد الله از قبل معتز خلعت پوشیده بجای متوفی و امارت بغداد موسوم گشته آورنده را پنجاه هزار درم شکرانه داد

سنه اربع و خمسین و مائتین از بغاء کوچک که خلیفه متوکل را کشته بود پسر مقتول خلیفه معتز ملالت آورده داذش کشتن و آورنده بسر بغا را هزار دینار عطا فرمود

و **سنه خمس و خمسین و مائتین** اجداد اتراک از وزرا جامگیات جستند و ایشان مدافعت کرده از معتز طلبیدند و معتز بوزرا حوالت کرد اتراک سگ نفس بر در معتز هجوم آورده بیرونش کرده بزخم دَبّوس اولاً اقرار بستند که خود را از خلافت معزول کرد و آخر بخانه‌اش انداخته از منع طعام و آب همانجا بمرد و اتراک ملعونان باز بیچاره قضاة غافل را بر سر معتز آورده گواهان گرفتند که بی اثر جراحت وفات یافته است قضاة دران زمان نیز بیلا گرفتار بوزه اند قاضی وقت مصنف حالی عذاب در عهد تنها می‌پنداشت و پندارش بخطا منسوب فی الجملة معتز چهار سال و شش ماه و اند روز خلافت کرده بعمر بیست و چهار سالگی **سنه المذکور** از دنیا مردار سوی دار مدار مدراء نام حقیقی رحلت کرد

خلافت خلیفه چهاردهم¹ عباسی امیر المؤمنین المهتدی بالله محمد بن هرون الواثق بن محمد المعتصم روز خلع معتز نفس خود را از خلافت بیعت بنام مهتدی بستند و او را مهتدی جهت آن گفتند که تا معتز در سرّ من رای حاضر شده اقرار بعجز خویش از اقامت مراسم جهاننداری نیاورد مهتدی خلافت قبول نفرمود (v.107a) و اول بیعت کننده بنام مهتدی معتز بود و روز خلافت آلت

¹ چهارم

بازی و بطالت از دار الخلافه دور کرده ظلم و فساد را از آفاق برگرفته بازها و سگان شکاری را داد گشتن و حساب دیوان را خود ضبط فرموده گلوهای سراق کتاب بریده بعبادت و زهد و مداومت روزه و بذل صدقات مشغول شد بعد ازان رأی اتراک متلون گشته بوزرا خشم کرده بعلت مطالبه جامگیان بهائاء دیوانی را بر مهتدی انداخته پس از حجتها پرسیده مهتدی را گرفته خلافتها برو کرده اول اقرار بعزل خود از خلافت بستند آخر سگی بر خصیتین پهای زده هلاک کرده قضاة و شهود را معتمد خلیفه آینده حاضر آورده گواه گرفت که مهتدی بموت طبیعی مرده است و مهتدی در آل عباس علماً و عملاً و زاهداً و ورعاً مانند عمر بن عبد العزیز بود در بنی امیه رضی الله عنه مع الحدیث یازده ماه و اند روز خلافت فرموده بعمر سی و هشت سالگی شانزده هم ماه رجب سنه ست و خمسین و مائتین از دنیا نقل کرد

خلافت خلیفه پانزدهم عباسی أمر المؤمنین المعتمد علی الله أبو العباس أحمد بن جعفر المتوکل زاده بسر من رای بیعت بنامش منعقد گشته روز وفات مهتدی بتاریخ مذکور

و در اوایل خلافتش سنه سبع و خمسین و مائتین پنجم اعداد طبقات مشایخ أبو الحسن سری بن المغلس سقطی ششم معبر بحر ذکر توحید غفاری از تلقین محمد نبی امی خال جنید و استاذش شاگرد معروف کرخی یگانه عهد خود بورع و علم سنت و توحیدیت بزمین نماذ بعمرش شارح حالات تصرف در تصور تصوف از دار فنا بقباء سزای راحت سرای آخرت بخرمی خرامید

و سنه ثمان و خمسین و مائتین أبو زکریا یحیی بن معاذ رازی چهاردهم طبقات مشایخ واعظ معمور درون صاحب قبول گوینده در رجا علی الخصوص عارف انواع مردم مدتی اقامت کرده ببلخ و از آنجا نيسابور آمده هماغا عاشقانه صوب دار الخلد عزم فرمود

و سنه نیف و ستین اعنی شصت و اند و دویت پاریسی هفدهم طبقات مشایخ أبو حفص عمر بن سالم¹ حداد از دیه کورذآباد بر دروازه نيسابور بر راه بخارا امام طریق تصوف عالم عامل فتوت دار حافظ قرآن و حدیث بوفات در روحی بأوج درجات بهشت درآج وار پرواز کرد

و هم در اوایل عهد این خلیفه مذکور شخص الحق علی بن محمد بن عبد الرحمن نام بیرون آمده خود را پیرور بأولاد علی رضی الله عنه بسته دعوت خلق کرد زنگیان و احمقان نزد خویش جمع آورده لشکر انگیخته شهرها گرفته بلده نو مختاره خویشتن تمام ساخته سیصد هزار کس آنجا مقیم گردانیده بهرجا که رسید قتل و نهب و غارت ویرا میسر شده بکرات لشکر خلیفه را شکسته ظفر داشته آخر معتمد (v.107b) برادرش أبو أحمد موفق را با لشکر انبوه سوی عیار طرار مستعبد مذکور فرستاد بعد از مرابطه و خون ریزی بسیار خبیث ملعون را که چهارده سال و اند ماه

¹ در الرسالة القشیریة این نام به «مسلمة» می گذرد (ن.ک. ص. 45).

عالم را بفساد داده بود **سنه سبعین و مائتین** گرفته کشته سرش در آفاق گردانیدند بسبب این فتح موقوف را از حضرت برادرش خلیفه وقت لقب شایان الناصر لدین الله ملفوظ گشت

و در زمان جمع این مختصر در حوالی سکنجور از اعمال محروسه^۱ نکیده سگ بی دینی مباحی پر ضالّ ابراهیم حاجی نام هست و بر اولاد و عورات و اموال مسلمانان حکمای می کند که منبّیان پیشین نزد^۱ وی در فنّ زندقه و شعبده و مخرقه و زخرقه و زرق و حیل و مکر و سحر و شهوت رانی و پی سامانی اطفال شیر خواره نمایند هر که او را از نوّاب و حکّام دیوان نکیده بحکم مطاع امیر و حاکم وقت عزّ نصره بقتل آورده فتنه را از اطراف بلاد مرتفع گرداند کاتب حروف مصتّف کتاب بحصول بهشت و دیدار حق و رضوان اکبر در حق قایل مکار مذکور متعهد است

و بهمین تاریخ **سنه سبعین و مائتین** حسین بن احمد بیلاذ دیلم خروج کرد و احمد بن طولون وفات یافت

و **سنه احدی و سبعین و مائتین** بیست دوم طبقات مشایخ ابو صالح حمدون بن احمد بن عمّارة^۲ قصّار نیسابوری پیدا کننده^۲ مذهب ملامتیه یار سلمان^۳ باروسی و ابو تراب نخشی^۴ نفس دشمن فتوی فرمای صوفیان باریک رو سر پرور ازین سرای مکدر بدانحضرت منور معطرواز^۵ خرامید آمدیم بسر قصّه احمد بن طولون مذکور بدانک پدرش غلام ترکی بود نوح بن اسد عامل بخارا بمأمون تحفه فرستاد تا وفات مأمون بخدمت لایق موسوم بوده هیچ عمل نگرفت و احمد پسرش **سنه عشرين و مائتین** در بغداد زاده از میان اتراک صاحب همت و هنر و إخلاص بر آمده عمر را بدین پروری و اظهار خیرات و حفظ قرآن و سماع احادیث و صحبت علماء ایام مستغرق کرده اولاً بشهر طرسوس باب الجهاد آن زمان حاکم شده بتدریج از حضرت خلافت حکومت بلاد از رحبه تا مغرب و نفس مصر و دیگر مواضع فرو گرفته آوازه^۳ عظیم بمال و خزاین و طبل و علم باقاصی رسانیده صدقات و إحسان و بذل و عطا و خرج و مطبخ لایق حاصل خزینش بود و مسجد جامع مصر معروف ببناء ابن طولون ازان ویست و در رنجوری مرض موت موت وی تمامت مسلمانان مُصَحَّفَهَا بعلم بسته و جوهدان و نصرانیان نسخه^۴ تورا و انجیل بستنده بزرگان باطفال و معصومان بیرون آمده فریادها کرده دعاها گفته بطلب سلامت او زاریها کردند و شرح عطاها او را هر کتاب تحمل نکند و چون بجوار حق پیوست بخوابش دیده از حال پرسیدند گفت حق تعالی

^۱ بزد

^۲ عمّار

^۳ قالم

^۴ نخشی

^۵ معطرواز

(v.108a) مرا بسبب آنک قصّه مظلومی را بی ملالت شنیده کارش تمام کردم آمرزید و از جمله هفده پسر و دو دختر همین خمارویه مقبل بر آمده قایم مقام پدرش أحمد بن طولون شده بسزا زندگانی کرد

وسنه ثلاث و سبعین و مائتین بروایتی أبو محمد سهل بن عبد الله تستری یگانه^۱ ایّمه مشایخ بی نظیر عهد خود صوام قوام صاحب قوت بیک درم بی هم در سال تمام حافظ قرآن بشش سالگی یازدهم طبقات مشایخ مسافر طالب علوم رهنمون^۱ صاحب درون از دلق مستعار پر عار قالبی قلب دنیا گذار منخلع گشته بخلع لطایف آخرت باقی خرامان متوجه شد و بقولی دیگر **سنه ثلاث و ثمانین و مائتین** بتفاوت ده ساله مورّخ تا مؤخر

و إمارت مغرب از تحویل پذیران و أجداد بمنذر بن محمد بن عبد الرحمن ابن الحکم بن هشام بن عبد الرحمن بن معاویه بن هشام بن عبد الملک بن مروان تعلق گرفته فتح بلاد کنان خراج ولایات را بمصالح غزوات موقوف داشته بیست و دو سال کم شانزده روز دولت رانده هفدهم صفر **خمس و تسعین و مائتین** بعمر چهل و هشت سالگی وفات یافته^۲

و **سنه سبع و سبعین و مائتین** سی هفتم از طبقات شیوخ أبو سعید أحمد بن عیسی حرّاز^۳ بغدادی یار ذوالنون مصری و نباجی و أبو عبید بسری و سّری و بشر باهی از صحبت جوانان فرّاق میان أخلاق ظاهر و باطن شیر صوفیان دشمن دار دار دنیا و أحبباء نعم آخروی را واجد گشت

و **سنه ثمان و سبعین و مائتین** محمد أبو أحمد موفق برادر خلیفه معتمد وفات یافت و هر دو پسران جعفر متوکل اند و معتمد خلیفه را پسر بخلافت نشست بعد ازین تمامت خلفاء عباسی از نسل برادرش موفق اند و چون هر دو شاخ از شجره^۴ جعفر متوکل اند هیچ تفاوت نمی کند خلافت را که این برادر کند که برادر زاده که پدرش مباشر نبود بیرون و اندرون همه شیر است و انگبین همگان کان علم نبوی و مستودع ودایع ربانی اند رضی الله عنهم و غفر لنا باعتقادنا فیهم

و أبو أحمد مذکور عظیم بزرگوار ظفر کولد میمون النقیبه بوزه بر منابر اسلام نام او را باسم برادرش خلیفه معتمد خطبا بألقاب عالی خواندندی و وی برنج گرفتار بوزه در میان صد هزار از لشکر خود آه زنان گفتمی کاشکی کمسواره بوزمی و بدین رنج مبتلا نشدمی و همواره چهل پیاده بنوبت بر دوش گرفته مصحوب لشکر طواف آفاق گردندی تا او فتح بلاد فرمودی

^۱ زهنمون

^۲ در این مطلب ابن الأثیر چنان می نویسد: «و فیها (سنه ست و سبعین و مائتین) فی المحرم توفی المنذر بن محمد بن عبد الرحمن بن الحکم بن هشام الأموی، صاحب الأندلس، و قیل فی صفر، و کانت ولایته سنه واحده و أحد عشر شهراً و عشرة أيام، و کان عمره نحواً من ست و أربعین سنه» (ن.ک. الکامل فی التاریخ، ج. 7، ص. 435).

^۳ حرّاز

و هم درین سنه ثمان و سبعین و مائتین تاریخ مذکور قوم قرامطه ملحدان بی‌دین تارکان آرکان شرع دعوی نسبت علویت¹ کرده خلق انبوه از جهال بخود گردانیده لشکر کشی بسته در شامات و عراق و باقی بلاد هر جا که رسیدند خونها ریخته فسادها کردند که وصف آن را (v.108b) مختصرات تحمل نتوانند و حجر الأسود را از² مکه بیرون کرده بکوفه آورده حجاج بسیار کشته حجر الأسود را در جامع کوفه ایستانیدند و بعد از بیست و اند سال از دار الخلافه بیست هزار دینار خریده باز بکعبه بردند و این تمامت بشومی آن بود که امرأ بذ اصل قتل خلفاء عباسی پیشه ساخته فسادها در عالم روا دیدند لا جرم حق تعالی اهل آن زمان را بذین چنین بلاها و مصایب گرفتار فرمود

و سنه تسع و سبعین و مائتین معتمد از إدخال طعام و شراب عقیب خلافت بیست و سه ساله و اند روز بعمر پنجاه سالگی بجوار حق پیوست

خلافت خلیفه شانزدهم عباسی المعتضد بالله أحمد بن أبی أحمد الموفق بالله بن جعفر المتوکل بن المعتصم بن الرشید و این معتضد را چنانک ذکر کردیم پدرش موفق خلیفه نبود بل³ عمش معتمد خلیفه بوذ ازو میراث گرفته بأجدادش خلفاء بحق می پیوندند بیعت بنام معتضد بسته شده روز وفات عمش معتمد مذکور نوزدهم ماه رجب سال مذکور سنه تسع و سبعین و مائتین

و در اوایل خلافتش سنه ثمانین و مائتین ابتداء امرأ اولاد حمدان ابن حمدون بن حارث تغلبی عدوی شده فرزند بزرگین وی حسین بن حمدان از امارت عرب بخدمت معتضد پیوسته امیر عساکیر بغداد گشته کار بدان حد رسید که او و اولادش بیرکت خلفا ملوک شامات و عواصم و دیاربکر [و] دیگر مواضع چنانک فیما بعد⁴ یاذ خواهد آمدن شدند

و سنه اثنین و ثمانین و مائتین خمارویه بن أحمد بن طولون را بعض خدمش بر جامه خواب روز سوم ذی الحجه سنه المذكور گلو بریدند چون خبر هلاک وی بمعتضد رسید اندوهگین گشته حکومت مصر و شامات را از تحویل خمارویه بپدرش هرون بن أحمد بن طولون⁵ تقلید فرموده قطر السندی دختر خمارویه بوجه حلال حلیله و خاتون معتضد گشت و در آیام معتضد هرون آسیب و

¹ علونت

² ر از

³ بلی

⁴ بغد

⁵ ابن الأثیر می نویسد که هارون پسر خمارویه است نه برادر: «فهم الجند علیه (جیش بن خمارویه) فقتله... و أقعدوا أخاه هارون في الإمرة بعده... وكان سبب ذلك أن راغباً ترك الدعاء لهارون بن خمارویه بن أحمد بن طولون، و دعا لبدر مولى المعتضد...» (ن.ك. الكامل في التاريخ، ج. 7، ص. 478، 484. نیز ن.ك. همان اثر، ج. 7، ص. 535-536).

عزل ندید بعد از خلیفه حلال در زمان مکتفی فرزندش جیوش از بر و بحر بمصر رسیده محاصرت کرده هرون را بزخم تیر خدنگ **سنه اثنین و تسعین و مائتین** عمر بآخر رسید و بقتل وی دولت آل طولون منقرض گشت و در مصر بجای وی محمد بن سلیمان واثقی بامارت موسوم شد

و **سنه ست و ثمانین و مائتین** معتضد بر شهر آمد آمد و منجینها آماده کرده پیش از تخریب¹ مع القصة الطولی بصلح ستده ساکن قلعه محمد بن أحمد را بی‌خلاف و إخلاف از أخلاف تواعم و أخلاق مکارم خلعتها پوشانیده هنرمندان قصیده عمه محمد را که مشتملست بر نصیحت برادر زاده و سپردن قلعه بخلیفه بآب زر نوشته تدوین کردند

پس از آن معتضد را از کثرت جماع رنج خفتان² رسیده هشتم ربیع الآخر **سنه تسع و ثمانین** و **مائتین** سال نقل، چهل ششم طبقات شیوخ أبو حمزه بغدادی مقری بزاز فقیه بزرگوار مباحث أحمد (v.109a) بن حنبل بعمر چهل و پنج سالگی وفات رسیده چهار پسر³ باز گذاشته در کفنی خریده بیانزده دانک پیچیده شده برحمت حق پیوسته و او را حلم و ردّ مظالم و حق‌گزاری خلق با یهود و نصاری و ترفیه رعیت پیشه بوذه رحمه الله تعالی

وبعد ازین معتضد و پسرش مکتفی سال دوم خلافت مقتدر آینده ذکرش **سنه سبع و تسعین** و **مائتین** بیست سوم عدد طبقات مشایخ دوم آن تیجان که بعلم و عمل إرشاد خلق فرمودند سرور این طایفه بایجماع أبو القاسم جنید بن محمد هفتم گذرگاه بحر ذکر إلهی از تلقین نبوی صاحب قرآن و حدیث مفتی أصول و فروع إمام متقیان نمانندی منشأ بغدادی عراق مولد فقیه بمذهب اَبی ثور یار سری و حارث محاسبی و محمد بن علی القصاب بارک قال آخر حال مهاجر سفال از همه آلت خانه خاتم جمیع قرآن بتمام و هفتاد آیت دیگر بدوم نوبت از سوره [بقره] بوقت آخر هنرمند حقیقی صوب آخرت خرامان بشاذی هر چه اتم بدر تم توجه فرمود

و پیش از وفات جنید بمدّت شش سال **سنه احدی و تسعین و مائتین** بعهد مکتفی سیم⁴ طبقات مشایخ پنجم پنجگانه کاملان شیوخ أبو عبد الله عمرو بن عثمان مکی رسیده بأبی عبد الله نباجی⁵ یار أبو سعید خراز شیخ قوم إمام طایفه در اصول [و] طریقت متوغل در قسم توحید و غیر آن شارح مقامات سلوک مژه حق بدلائل سمعی و عقلی از مالا یلیق تلقاء بهشت بلقاء آفریدگار أجرام قصد صدق بست

¹ تخریب

² خفتان

³ بسر بسر

⁴ ششم

⁵ ثانی عبد الله ساجی

و چهل سوم طبقات شیوخ أبو إسحق إبراهيم بن أحمد خوّاص یار جنید متوکل مرتاض عامل
بقرآن و خبر دهم درین سنه احدی و تسعین و مائتین پیرده رفته

و سی و یکم از طبقات مشایخ أبو الحسن سمنون بن حمزه یار سری و أبو أحمد قلانسی حَمُول
حُمول گزین نماز گذار متواتر صاحب أقاویل در محبت چنانک از گفت او مرغان بجان داده زنجیره‌ها
قنادیل مساجد گسیختی

و سی و دوم از طبقات شیوخ أبو عبید بُسری از قدماء مشایخ یار نخشی¹ بی نظیر زمان
خویش صاحب طیّ لایح بزمین و زمان

و سی [و] سوم از طبقات مشایخ أبو الفوارس شاه [بن] شجاع کرمانی ملک زاده یار نخشی²
و أبو عبید بُسری صاحب فتوّت مقامات شناس مقالات ران بزرگ منس حلال جوئی ناصح خالص
مورّخان در وفات هر سه تاریخ معین ندادند

خلافت خلیفه هفدهم عباسی امیر المؤمنین المکتفی بالله علی بن المعتض بالله ابی العباس أحمد
بن الموفق³ ابن جعفر المتوکل بیعت بنامش بسته روز وفات پدرش بتاریخ مسطور و او بحسن اعتقاد و
خشنود فرمای خلق و کراهت خون ریزی در آیام خود خلافت بسزا رانده لشکر انبوه مرتب فرموده
بقلع رؤسا ملحدان که مجموع بسیار اکثر عراق و سواد شام (v.109b) فرو گرفته حجاج بقتل
آورده و سال از حج گزاری بمنع عام کردند تا یک کس زیارت کعبه نکرد فضلاً عن الجمع فرستاده
بفضل حق ایشان را بیکبارگی از بیخ بن برکنده شش سال و نیم و اند روز خلافت ورزیده باذ زائل
وزیده از زبده عباسی را بعمر سی و دو سالگی سنه خمس و تسعین و مائتین شربت فنا نوشانید

و پیش از شروع بخلافت جعفر مقتدر⁴ بمناسب معاصرت یاذ کرد حلاج ترقیق قلوب را هر
چه اّزم بدان اذا فكّ الله لهذه المناجاة که أبو المغیث الحسین بن منصور مخبر اّسرار مردم جدش محمی
نام مجوسی از موضع طورشا بشهر بیضاء بأرض پارس منشی شده در واسط پرورش یافته بغداد آمده
مخالف صوفیان گشته بصحبت جنید بن محمد قواریری و أبو الحسین نوری و عمرو⁵ بن عثمان مکی
منسوب شده اکثر متصوّفه او را در سلک خویش نمی آرند، و أبو العباس ابن عطاء بغدادی و أبو عبد
الله محمد بن خفیف شیرازی و أبو إسحق إبراهيم بن محمد نصرآبادی حال را برو روا دیده کلامش را

¹ نخشی

² نخشی

³ المعتض بالله بن ابی ابن احمد الموفق

⁴ مقتدر

⁵ عمر

مثنابتی محترمان اند که ابن خفیف ربّانیش گفت، و قومی ویرا بزندقه نسبت کردند و حسن عبادت و حلو منطق و شعر جزلش بطریقه^۱ تصوّف^۱ بکمال واصل

ابن باکویه^۲ شیرازی از پدرش حمد بن حسین روایت کرد که حلاج از مولودش بتستر پیوسته شاگرد سهل ابن عبد الله تستری شده از آنجا بیغداد صعود کرده در اوّل سفرش از تستر بصره هجده ساله بوزه در بصره با عمرو بن مکی یکسال و نیم مقیم گشت مازدم دختر اُبی یعقوب اقطع را بنکاح آورده عمرو از تزوجش با والده متغیر میان او و اقطع^۳ قطیعت کرد و خشیت^۴ صدور یافته حلاج مصحوب فقرا باز بیغداد رسیده از آنجا بمکه پیوسته سالی مجاور بوزه آنکه بیغداد آمده بحسید رسیده مسایل پرسیده وی جواب نداده مدّعی نامش نماذه حلاج ازو مستوحش شده مصحوب مازدم بتستر عودت ساخته آنجا سالی مقیم بوزه مقبولیش بر مردم فاش^۵ گشته معاصرانش را حسد بجوش آمده در امر او اقطع مکتوب بخراسان نوشته ویرا بطعام منسوب کرد حلاج برانها واقف گشته جامه^۶ تصوّف بزیر انداخته قبا پوشیده بصحبت ابناء دنیا آغشته پنج سال از ما غایب شده بخراسان و ماوراء النهر اقامت کرده بسیستان و کرمان پیوسته آنکه پارس باز گشته بتکلم و عقد مجلس و عون خلق مشغول شده باهواز آمده قبول خلائق یافته آنکه بصره رسیده اندک زمان مقیم گشته دوم نوبت بمکه رفته فوطه و مرقع پوشیده بسیاران مصاحبانش بوذند،

أبو یعقوب إسحق بن اُبی بکر نرجوری رشک برو برده در حقش کلمات راند آنکه او بغداد رسیده مدتی آنجا مقیم بوزه از آنجا ببلاد شرک هند و صین و ترکستان رفته خلق را بتوحید حق دعوت کرده^۶ از آنجا بکرّه ثالثه بمکه رفته سالی اقامت (v.110a) نموده بیغداد آمده اکابر شهر ویرا سراها بنا کردند ابن داود و جماعتی از علما برو بیرون آمده در تقبیح صورتش کلمات گفته میان حلاج و ابن داود و شبلی و غیرهما از مشاهیر صوفیان سخنهای موخّش صورت بسته قومی او را بسحر و گروهی بجنون و طایفه^۶ بکرامات منسوب گردانیده

أثناء إختلاف ألسن حامد بن اُبی العباس وزیر حامد بن الحسین سرور سرهنگان بحکم خلیفه مقتدر [و] أبو عمرو محمد بن یوسف قاضی القضاة و هشتاد و چهار کس از فقها و قرّا جمع کرده حلاج را حاضر آورده بحضور جمع قاضی بوی بمشافهت مباح خون گفته او و ائمه بخطوط خویش

^۱ بصوّف

^۲ ناکویه

^۳ میان و اقطع

^۴ حسد

^۵ ناش

^۶ دعوت دعوت کرده

فتویٰ بیاباحت اِراقت دمش داده وزیر ورق را خلیفه عرضه داشته بعد دو روز توقیع خلافت بیرون آمد تا او را هزار تازیانه زنند اگر میزد فیها و الا ضرب عنق لازم شمرند. بمرسوم خلیفه او را بر سر جسر بیرون آورده هزار تازیانه زده وی ازان تاوّه و ناله نیاورد

شیخ عبد الله محمد بن خفیف شیرازی¹ گفت که از شیراز ببغداد بزیارت حلاج رفتم تا از غریب کلماتش لطایف شنوم چون آنجا رسیدم او را محبوس یافتم امیر امراء وقت مرا با سجان مقابل کرد تا چندانک خواهم نزدش در آیم چون نزدش در آمده سلام دادم بنامم رد تسلیم کرده گفتم مرا چون دانستی جواب داد که الله عرفنی آنکه پرسید که در حقم چه می شنوی گفتم عوام بکهانت و سحر و جنونت قایل اند گفت در گذر از قول خلق خلیفه چه می فرماید گفتم فردات می کشند فی الحال تبسم آورده بشادی قطعه در توحید بگفته آنرا ازو نوشته بامداد باز پیشش رفته بر من اشعار اِملا فرموده آن را هم بقلم آورده هر صبیحه که بخدمتش می رفتم ابیات غرّا از إلقاء آن خوش لقاء همی نوشتمی آنکه بمن گفته که یابن خفیف پانزده روز کارم بچنین و چنین سر انجام خواهد یافت برابرم بر خاسته وضو ساخته خرّقه روی مال را بر شریط ممدود دور ازو بچهل ذراع آویخته بو بر دستش دیده ندانستم که دستار چه سویی پریزه آمد و یا خود یدش بدان رسید عجم غلبه کرده حالات و کرامات اعجمت از همدیگر بتواتر دیدم

و چون و پانزده روز سپری شد وزیر و قواد و قاضی و ائمه و فقها و قرّا بعدد مذکور رفته حلاج را زیر خشبه آورده بعد هزار سوط یاذ شده که صوت و ناله بضریش ازو نیامد اولاً دست و پا بریزند از خون روان رَجَل آن رَجَل جَلّ جوی بر روی مالید تا بزردی چهره اش مردم بترس گمان نبرند و پیش از حَزّ و قبه وزیر و قاید بانگ بر زدند که خلیفه و ما از ریختن خون این برائت داریم فقها پیش آمده گفتند اگر گناه هست بر ماست و در قتلش صلاح عالم حاصل آنکه سر ازو جدا کرده تنش سوزانیدند آخرین شخص خارج از مناجاتش که در یاذ مؤلفات (v.110b) این بوذ که حسب الواجد أفراد افراد الواحد له خالی که این کلام بمشایخ رسید همه را رفت لایح شده نالها در فوتش در زدند

و بحال صلب آن صُلب بندار بن الحسین شیرازی پرسیدش که تصوّف چیست بخشم نظر کرده جواب داد که اینک آغازش امروزینه حال پایان را فردا بینی بندار گفت از آنجا بشیراز آمده از حال حلاج چهل روز متفکر بوذم شبی بخواب دیدم که قیامت خاسته مردم در حساب افتاده حق تعالی و تقدس گفتم بار خداوندا بر دوستت حلاج خلق را گماشتی جواب عزّت در رسید که او را نامی از

¹ شراری

نامها آموختم تا بدان مردم را إرشاد وی را مرا میان خلائق فاش کرد لا جرم هر که سر بیرون انداخت سر داد

ابن خفیف کچون دست و پایش بریدند بر کناره^۱ بل قائم بود نوزده خطوه بر کراسیع رجلین کام نماذہ بر چوب برداری بیامد أبو حامد بلخی بر سر چوب رسیده گفتش الحمد لله که بذین بلات گرفتار دیدیم کو دست بوس مردم و خشنودی تو مران و شاذیت از قبول عامه خلق وی برو مردانه بانگ زده قصیده گفت در وصف باز گفت

اعونه ظلمه شبلی را دستار پر کردن کرده کشان پیش حلاج آوردند تا لعنتش گوید وی ازان إمتناع نموده فاطمه ارمویه را پیش حلاج فرستاده گفت بدو گو که حق را یک سر ننگه نداشتی و آنچه پاسخ دهد بمن باز آور و از تصوّف هم سؤالش کن چون پیغام شبلی از فاطمه بشنید بتمهید عذر غلیان علیات صدر آیات تقریر کرده فاطمه را گفت که بشبلی بگو که بتقدیر جواز تعذیم بفاش کرد سرّ روایی محن أنبیا بسزای عقوبت نه برفع درجات لازم می آیند و ذلك لا يجوز و جواب از تصوّف آنست که مر بران مقیمم و هرگز میان سبب نعمت و نعمت یک ساعت فرق نکردم محمد بن خفیف فرمود شب دوم بر جواب آمدم تا بنیمش او را آنجا نیافتم متفکر باز گشته ندا در زده مرا پیش خواند بر خشبه قائمش دیدم بمن گفت حق را بحقیقت مطیع شدیم با ما آن بکر که دیدی

و بروایت درست برابر سیّاف قطعہ^۲ بلدّت حلاوت إرتحال علی الإرتحال گفته چون گردن زد تن دو ساعت زمانی از نهار قائم ایستاده سر میان دو پایش کلمات می گفت که غیر لفظ مکرر أحد أحد مفهوم سماع نگشت محمد بن خفیف پیش رفته دید هر جا که خون رسید بر روی زمین الله الله نوشته شد و عدد قطر مکتوب علیه بر سی و پنج مشتمل و حرف ح بعد ازان واقع

شرازی^۱ گفت در زندان ازو انار خواستم دست دراز کرده از درخت موجود شده در همان ساعت اناری چند چیده بمن داده درخت را إشارت کرد تا برفت من ازان متحیر مانده بمن گفت این شجره در سُخره من خشحاش دانه است که بدان می بازم و بغیر (v.111a) مجالست حق بچیزی قناعت ندارم

و در آیام حبسش هر روز شبلی در زندان نزدش ملازم بوده أسئله^۲ شگرف از مقامات سلوک إیراد کرده بنظم و نثر جوابات شنیدی و اکثر آنها محفوظ بنده مؤلف است والحمد لله علی ذلک ایضاً و کلمات منصوره در رغایت و غرایب و تودد و تردّد و ترغیب و ترهیب و أخذ حق و دفع

^۱ شراری

^۲ اسوله

خلق و تفسیر اسم اعظم و تأویل کلام اتم بوجه اعم و خصوص و خلوص و تصرف و تصوف و تخلق و تملق و معارف و مصارف و مراقبت و مقاربت و حقیقت ایمان و بیان برهان و کشف اسرار و توزیع انوار و تفصیل مشروحات و تبویب موضوعات هر چه اوفی و اوفر لدی من قبل اوفر اگر عاشقی یافت شود که غرر و درر مشایخ را بهیاء آه سینه و سوز دل خریدار باشد بنده مؤلف از نوادر حلاج اوراق پیری إخراج پردازد إن شاء الله تعالی

خلافت خلیفه هجدهم عباسی أبو الفضل المقتدر بالله جعفر بن المعتضد بالله ابن ابی أحمد الموفق بالله ابن جعفر المتوکل ابن معتصم ابن الرشید سوم مجدّدان دین اسلام بر امت علی رأس ثلاثائه از خلفاء بدلیل سابق دوازدهم ذی القعدة سنه خمس و تسعين و مائتين مذکور روز وفات برادرش مکتفی بسن سیزده سالگی بیعت بسته

و درین سال اول خلافت مقتدر بیست پنجم طبقات مشایخ أبو الحسین أحمد بن محمد نوری بغدادی مولد بغوی اصل یار سری و ابن ابی الحواری همدم جنید متکلم تصوف عابد عظیم الشان صایم الدهر پنهان متصدق پنهان باستیفاء لذات نا محصور حور و قصور بل حوز دیدار غفور شکور بجانب سرای عاقبت آباد مرتحل گشت

و بیست ششم طبقات شیوخ أبو عبد الله أحمد بن یحیی جلاء بغدادی اصل مقیم رمله یار نخشی¹ و ذوالنون از اکابر مشایخ شام عابد از طفولیت ناصح درست کردار روی خندان مانده بعد از وفات چنانک طبیب میان مرگ و زندگی فرق نکرد داخل پوست او نبشته بشکل الله بعد از نوری مکتوب یافت شد لکن تاریخ وفاتش از کتاب بفوات و ترک مقرون

و عبد الله بن محمد بن عبد الرحمن بن الحکم بن هشام بن عبد الرحمن [بن] معاویه بن هشام بن عبد الملک بن مروان بإمارت بلاد مغرب از تحویل پذیرش بحساب مضبوط از اول إمارت اینان تا اینجا بولایت مغرب این عبد الله از تحویل برادرش منذر من قبل موسوم است چه حاکم پیش از وی را در نسبت برادرست نه پذیر مذکور موسوم شده بتلاوت قرآن مجید و عبادت و بذل صدقات و فتح بلاد و إدامت غزوات مشغول گشته تا سنه ثلاثمائه که بجوار حق پیوست از اعمال صالحات فاتر

(v.111b) نشد

و پیش ازین تاریخ ثلاثمائه عقد کامل زمان مقتدری بده سال تمام اوایل خلافت خلیفه ما قبل مکتفی سنه تسعين و مائتين پنجاه دوم² طبقات مشایخ أبو حمزه خراسانی نسابوری از محله ملقاباذ

¹ نخشی

² درو

یار جنید و خراز و نخشی پرهیزکار دیندار بند ده بیگ عبا سالها عمر رانده هر سال هزار فرسنگ راه سفر بریدی برحمت و مغفرت متصل گشت

و سنه ست وتسعین و مائتین طایفه^۱ از ارکان دولت مقتدر را بکوجکی سن لایق خلافت ندیده دست عبد الله بن المعتز گرفته بیعت بنامش بسته جعفر را مخلوع کردند و غلمان طرفین حرکت کرده میان طایفتین قتال قائم شده سر انجام بدان رسید که عبد الله بن معتز را گرفته بخفیه خفه کنان کشتند و قضاة را برو حاضر آورده سجالات دادند نوشتن که ابن المعتز بمرگ طبیعی وفات یافت و در خلفاء و علماء ازو افضل و أروع و مشغول بنفس خود کس نیامد و تصانیف وی در فنون علوم و أشعار و شیوه تشبیه منتشر و مستفیض است هرگز هوس خلافت در سر نداشت اما قضا و قدر برانش کشید که ذکر رفت و آل علی را کرّم الله وجه دشمن داشتی و در اول خلافتش قصد نفی خاندان علی کرد علویان بخضرت حق زاریده^۱ پیر زنی دو پستان خود برابر آسمان گرفته کلمات مناجات رانده همان شب ابن المعتز کشته شد و للدعوات تأثیر بلیغ و بقتل ابن المعتز آشوب ساکن شده خلافت مقتدر إنتظام یافته

سنه ثلاثمائة قضایاء بزرگ حادث نگشت و علماء تواریخ ابن المعتز را جهت آنک خلافت بایستقلال نداشت در شمار خلفا داخل نمی گردانند

و پیش ازین تاریخ بدو سال سنه ثمان و تسعین و مائتین بیست چهارم طبقات شیوخ أبو عثمان سعید بن إسماعیل خیری^۲ مقیم نيسابور صحبت یافته شاه کرمانی و یحیی بن معاذ رازی داماد أبو حفص حدّاد و مصاحبش نادر آفاق در پاکی و پاک اندیشی دراز معامله با حق روگردان از خلق صاحب ادب و مراقبت اتباع شریعت مراعی حقوق إخوان قرین فرمای کردار بگفتار بتلقی روح و ریحان جنة المأوی عزیمه مجدانه مصمم فرمود

و سنه تسع و تسعین و مائتین [سی] و هشتم طبقات مشایخ أبو عبد الله بن محمد بن إسمعیل مغربی قانع بگیاه بادیه در لقمه زاهد موفق، و سی و نهم طبقات مشایخ أبو العباس أحمد بن محمد بن مسروق طوسی زاده بغداد إقامت یار محاسبی و سری مشارح ثمرات شجرات معنوی مبین مقامات سلوک، و چهلم طبقات شیوخ أبو الحسن علی بن سهل اصبهانی کریم وقت تارک دنیا و یار جنید، و پنجاهم طبقات مشایخ مشاد دینوری شیخ بزرگوار حافظ شرع مراعی إخوان برحمت حق خرمانه رفتند، و با شیخ عظیم الشان کثیر البیان (v.112a) عامر أوقات (مراوقات) مراقات دشمن دار دار دنیا عجیب زندگانی برحمت حق پیوستند،

^۱ راریده

^۲ این نام در الرسالة القشیریه به «الجری» (ص. 51) و در وفیات الأعیان به «الخیری» (ج. 2، ص. 369) می گذرد.

و پنجاه یکم طبقات مشایخ فهم معبر بحر ذکر ألوهیت از تلقین حضرت رسالت أستاذ مشایخ خیر النّسّاج محمد را رحمة الله علیه تاریخ وفات معلوم نه

و بیست هفتم طبقات مشایخ أبو محمد روم بن أحمد بغدادی سوم آن پنجگانه کُمل که بعلم و عمل مرشدان عالم اند مقری حاذق فقیه صادق مخلص نا ممّاذق مروّت و رز فتوت گوی گوی از أقران برده معمور أوقات اندک أوقات متشرع متسرع متقی متورع مرجح أفعال بر مقال صایم الدهر گذشته از تعجب دختر که او را بروز آب خورده دید، و پنجاه هشتم طبقات مشایخ أبو یعقوب إسحق بن محمد فُرجوری¹ یار عمرو مکی و أبو یعقوب سوسی و جنید عامل بعلم ممیز منازل شارح أحوال هم سنه ثلثمائه² پرده آخرت مستتر گشتند²

و هم درین سنه ثلثمائه إمارت بلاد مغرب از تحویل عبد الله بن محمد بربادش عبد الرحمن بن المنذر بن محمد بن عبد الرحمن بن الحکم بن هشام بن عبد الرحمن بن معاویه بن هشام بن عبد الملك بن مروان منتقل گشت³ و این عبد الرحمن محبوب خاص و عام در مغرب غزاهای پرداخته شهرها از بربر و روم و سینور فرنگ و أقاصی آفاق بر وجهی فتح کرد که عدّ مفصّلاتش تعدر و تعسر عظیم دارد و ببرکت وی بلاد مغرب از تشوش رسته بنعمت⁴ أمن و آمان عیش مهنا راندند

و درین سال هم امیر عبید الله بن عبد الله بن طاهر بن الحسین امیر کریم دلیر حسیم خیر و سیم بذول زر و سیم حاکم خراسان و مواضع دیگر وفات یافت قصاید بحتری و غیره که بمدح او گفته اند در مدونات مسطور است و اندرون سويداوات سّماع مزبور

سنه أربع و ثلثمائه سی و چهارم طبقات شیوخ یوسف بن حسین شیخ ری یگانه فن خود تارک تصنع عالم اَدیب یار نُخشبی و ذو النون مصری بجوار حق پیوست،

و سی پنجم طبقات مشایخ أبو عبد الله محمد بن علی ترمذی⁵ یار نُخشبی و أحمد بن خضرویه صاحب تصانیف در علوم أهل حق، و سی ششم از طبقات کاملان أبو بکر محمد بن عمر وراق ترمذی⁶ مقیم ببلخ صاحب تصانیف در علوم أهل ریاضی مصنف در ریاضات ممیز أسباب مقامات شارح صفها و إرادت در وفات تاریخ مؤیذا ندارند

¹ بهرجوری

² در الرسالة القشیریة می نویسد که أبو محمد روم بن أحمد بغدادی در سنه «ثلاث و ثلاثمائة» فوت شد (ص. 55).

³ در ابن الأثیر، این شخص نوه عبد الله بن محمد است نه برادر: «و لما توفي ولي بعهدة ابن ابنه هذا محمد، واسمه عبدالرحمن بن محمد ابن عبد الله بن محمد بن عبدالرحمن بن الحاکم بن هشام بن عبدالرحمن الداخل الی الأندلس ابن معاویه بن هشام بن عبدالملك بن مروان بن الحاکم الأموي...» (ن.ک. الكامل فی التاریخ، ج. 8، ص. 73).

⁴ بنعت

⁵ ترمذی

⁶ ترمذی

و سنه خمس و ثلثمائه در شهر مرو بخراسان سردابی گشاده در آنجا هزار سر آدمی یافتند
برسته نخاذه بر گوش هر یک پاره^۱ از تور نامش بران نبشته

و سنه ثمان و ثلثمائه از مصر بحضرت مقتدر بتحفه استری با کره آوردند و غلامی مملوک
کی زبان او ببینش رسیدی

و سنه احدی عشر و ثلثمائه چهل یکم طبقات مشایخ أبو محمد أحمد بن الحسین جریری^۱ از
طبقه بزرگ اصحاب جنید یار سهل بن عبد الله قائم مقام جنید بعده عالم طریقت صاحب حال
معظم ارکان شرع مبین آفات بفرس معین انواع حرمت^۲ (v.112b) بجوار حق پیوسته بعد از یکسال
همانجا که وفات یافته بوذ دیدندش نشسته مستند و زانو بسینه نخاذه بانگشت توحید را مجدانه
موحدانه مشیر

و پیش از او بدو سال سنه تسع و ثلثمائه أبو العباس أحمد بن محمد [بن] سهل بن عطا عالم
بزرگ طایفه مشایخ چهل و دوم طبقات ایشان پیرو احادیث مؤدب نفس صاحب مجاهدات غفلت
ران حکمت گوی بسر بال کشف سر بال مواجه غرقات گشته بسابقان مقرران پیوست

و چهل و چهارم طبقات مشایخ أبو محمد عبد الله بن محمد خراز از اهل ری مجاور کعبه مطهر
صاحب أبو حفص دشمن دار طعام دنیا ذاکر متفکر بتاریخ قبل العشرة و ثلثمائه برحمت باری رسید
چنین قید کردند و از نسخه چنان نوشتم

و سنه ثلث عشر و ثلثمائه باران بریده شده زمین خشک گشته دجله از آب خالی مانده
حیوانات بسیار بمردند

و سنه ست عشر و ثلثمائه چهل پنجم طبقات مشایخ أبو الحسن بُنان بن محمد حمال واسطی
أصل مصر إقامت مدفون همانجا صاحب کرامات عظیم الشان تجلیات شناس مقبول و مقبل ددگان
عالم نعل نا نعل بی غل صوب فردوس اعلی پرواز شاه بر شاذان خرامید

و سنه سبع عشر و ثلثمائه مؤنس مظفر لقب و نازوک از ارجاف مردم شنیدند که مقتدر
قصد قتل ایشان دارد ازان سبب رمیده بدار الخلافه ملازمت نمودند مقتدر سوگند خورده چندانک
آرام داد ترس از درون مذکوران زایل نگشت بدان واسطه لشکر بسیار بر دار الخلافه آمده اموال
مقتدر و مادرش بغارت برده مقتدر را معزول کرده ببرادرش محمد قاهر خلافت داده بیعت بستند روز

^۱ در متن اصلی به «جریری» می‌گذرد. ولی در الرسالة القشیریة اسم کامل این شخص چنان می‌آید: «أبو محمد بن محمد بن الحسین
الجریری» (ن.ک. ص. 63).

^۲ حرمت

سوم بعض لشکر جمع شده نازوک را کشته خلافت را بتجدید بمقتدر سپردند و بمحمد قاهر بمادرش آسیب نرسانید

و تاریخ قتل نازوک عبد الله بن حمدان پدر علی سیف الدولة درین محاربت ایشان بیک تیر خدنگ جان سپرد تا سنه عشرين و ثلثمائه خلافت مقتدر مقرر بود و درین سال مؤنس مظفر بترس قدیم که داشت از بغداد بموصل رفته مالکش گشته از آنجا بقصد بغداد عودت کرد مقتدر بلشکر و خویشان استقبال محاربت فرموده بکعبرا¹ اقامت کرده روزی با خواص و اولاد سوار شده عمامه سوادى عباسی بر سر پیچیده قباء مصمت پوشیده برده و قضیب و اعلام و مصحفها با خود بداشته بیرون آمده میان وی و مؤنس جنگ قائم داشته شخصی بربری از أصحاب مؤنس مقتدر خلیفه را گرفته دانسته کشته سر جدا کرده بر چوب پاره² بسته بتزد مؤنس آورد «لعن الله قاتل به و من خرج به کما لعن یزید بن معاویه» (v.113a) و تن مبارک مقتدر را برزگری دران صحرا دفن کرد رضی الله عنه و در کرم و بذل صدقات و کثرت صوم و بهی ورزی² و تمی کردن خزاین جواهر و أموال و مخفیات پدران کرام و عدل و انصاف از خلفا نظیر کم داشت و مع عظیم شأنه چون أجل رسید چنانک شنید بیست چهار سال و یازده ماه و اند روز بانضمام آیام خلع خلافت کرده بیست هفتم شوال سنه عشرين و ثلثمائه بعمر سی و هشت سالگی و اند روز بدرجه³ شهادت واصل گشت

و پیش از قتل مقتدر بیک سال سنه تسع عشر و ثلثمائه بیست هشتم از طبقات مشایخ أبو عبد الله محمد بن فضل بلخی ساکن سمرقند و آسوده همانجا یار أحمد [بن] خضرویه علامت شناس سعادت و شقاوت سمسار⁴ متصوفه ببحر رحمت حق بوفات إنحرامی استغراق گزید و بیست نهم از طبقات شیوخ أبو بکر أحمد بن نصر زقاق همدم جنید بزرگ مصر حجة الفقرا حلال شناس⁵ مانده در تیه بنی اسرائیل نیم ماه و اله عاشق در کتب ما تاریخ وفات ندارد

خلافت خلیفه نوزدهم عباسی امیر المؤمنین محمد القاهر بالله ابن أحمد المعتضد⁶ بن أبی أحمد الموفق⁷ ابن جعفر المتوکل ابن المعتصم ابن الرشید مولود سنه سبع و ثمانین و مائتین قصه این قاهر نام مقهور صفت در خلافت برادرش مقتدر شرح رفته بود که چگونه شده باز مقتدر برو مقتدر و غالب

¹ در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر نام اینجا به «عکبرا» می گذرد (ن.ک. ج. 8، ص. 241).

² وزری

³ بدجه

⁴ شمسار

⁵ سناس

⁶ المعتصم

⁷ الموف

آمده معزولش کرد پس از قتل مقتدر دوباره خلافت بزو رسیده أبو علی ابن مقله خطاط معروف وزارت داده از نفس وزاره او حبثها مشاهده کرد و ابن مقله دریافته گریخته متواری شده در ایام گریز خطوط فتنه انگیز بأمراء أجناد نوشته از طرف قاهر ترسانیده همه را بدان آورد که جمعیت کرد بدار الخلافه¹ قاهر را گرفته سنه اثنین و عشرين و ثلثمائه سال وفات پنجاه هفتم از طبقات مشایخ أبو بکر محمد بن علی کتانی بغدادی اصل یار جنید و خراز و نوری مجاور مکه و آسوده همانجا متصرف درد نهاء عالم آفات آفت شیطانی و نفس، در چشمانش میل کشیده مکفوف البصر گردانیده خان و مان خلیفه و نفس بغداد بیکبارگی بتاراج رفته قاهر از دو چشم محروم مانده گاه محبوس گاه هشته عمر بتلخی گذارانیده یکسال نیم و اند روز خلافت کرده باقی آیامش بحبس و بیچارگی مصروف گشته بعمر و پنجاه دو سالگی سنه تسع و ثلثین و ثلثمائه وفات یافت و بتاریخ مذکور مزبور میل گشتی بچشم قاهر دمشق و ملاطیه را فتح کردند

خلافت خلیفه بیستم عباسی أمير المؤمنين الرضا بالله أبو العباس محمد بن جعفر المقتدر بن أحمد المعتضد ابن أبي أحمد الموفق بن المتوکل بن المعتصم بن الرشید روز خلع عمش قاهر ماه جمادی الأول، سال وفات پنجاه و پنجم طبقه مشایخ بغدادی اصل مصری إقامت أبو علی أحمد بن محمد روزباری یار جنید و نوری و ابن جلاء (v.113b) أعلم شیوخ بطریقت ذام دام دنیا منافق شناس دراک سنه اثنین و عشرين و ثلثمائه بیعت بنام وی بستند و این راضی رضی الله عنه مرضی السیرة جواد کریم عادل فاضل آخرین خلفاست که بر منبر جمعه خطبه خواند و بتدبیر جیوش بنفس خود مشغول و مجلس وی بتدبیر خلفاء پیشین بمجالست علما مزین بوده بر هیئت عظمت مراکب بمواکب قرین فرموده نواب و حجاب و خدم و حشم و مطابخ و صلات را مزین داشت و در آیام وی متغلبان اطراف مثل بنی بویه و اولاد حمدان و محمد بن طغج² و [المعز أبو] تیمم معد و جماعت دیگر در شرق و غرب و جنوب و شمال شوکت انداخت بعلت تغلب هفت إقليم را باستبداد رأی قسمت کرده فروگرفته خلیفه را غیر عراق و سواد نماند چنانک مرحوم خطیب نوجوان بیچاره جلال محمود در عنفوان شبابش حقوق استادی کاتب را بعقوق متبدل کرده نزد اهل دنیا قرب یافته بعلت اسم نیابت که بی استحقاق تسکیناً للفتن الکامنة داشت بر تمامت وجوه منصب قضاء نکیده متغلب گشته بنده قاضی را غیر اسم مجرد از فتوحات چیزی دیگر معین نبود «فالحمد لله الذی شبّهنی بالخلفاء العباسین بوراثة آل یاسین»

¹ الخلاف

² طعج

و سنه ست و عشرين [و ثلثمائه] چهل نهم طبقات مشایخ أبو إسحاق إبراهيم بن داود رقی
بزرگ مشایخ شام همدم جنید بوده عمر کبار و عمر شیوخ صاحب بصایر معرفت علامات فارق
موحد و متشرع بخوان إخوان صفاء بر وفای دار الإقامة حاضر شد

و سنه ثمان و عشرين و ثلثمائه پنجاه چهارم طبقات شیوخ أبو محمد عبد الله بن محمد مُرتعش
نيسابوری از محله حیره یار أبو حفص و أبو عثمان رسیده بجنید بزرگ منزلت مقیم مسجد شونیزیه
صاحب أقوال در إرادت زیادت بین مخالفت هوی بر رفتن بر آب روان در نفس بغداد وفات یافته
رحمت را ملاقی گشت

و پنجاه نهم طبقات مشایخ أبو الحسن علی بن محمد مزین بغدادی یار سهیل¹ بن عبد الله و
جنید عالم و پرهیزگار بزرگ توحید گوی زن بمیدان طریقت عقوبت ترس ناصح مرشد هم سنه ثمان
و عشرين و ثلثمائه

مناسب درینجا² شصت دوم کس از طبقات مشایخ أبو بکر عبد الله بن طاهر اُهری یار شبلی
از مشایخ جبل عالم متقی صاحب یوسف بن حسین محب فقر دشمن دار دار بوار از باوری حق داشت
وفات یافت

و شصت سوم طبقات مشایخ أبو الحسین بُنان، سعیدی خرازی از شیوخ بزرگ مصر معین
منافع توکل و آرام ده قلوب و علام شناس ذکر³ بی تاریخ معلوم بر ما بآخرت رحلت کرد،
و شصت چهارم طبقات مشایخ أبو إسحق ابرهیم ابن شیبان قرمسنی⁴ موحد درست قدم
إخلاص ورزش نافی تعطیل و رخصت دشمن مغالیط (v.114a) و زندقه و عوام و شصت پنجم
طبقات مشایخ أبو بکر حسین⁵ بن یزدانیار ارموی صوفی عالم ناهی از اُنس مردم تارک فصول دشمن
دار آمیزش خلق بی تاریخ بالنسبة إلینا برحمت پیوستند

و بذین سبب اُمرا جیوش بر خلیفه (غالب) شده خبث ابن مقله وزیر بأصالت نزدش آراسته
دست و پایش بفتوی قضاة دادند بریدن و هر چه سر لشکران خواستندی خلیفه عاقل ابن الوقت آن
کردی لا جرم چون زمانه ساز بود از همدمان پاره زیادت درنگیده شش سال و ده ماه و اند روز
خلافت کرده بعمری سی و یک سالگی و اند ماه بیستم ربیع الأول سنه تسع و عشرين و ثلثمائه
بی ترس قتل و تعذیب وفات یافت

¹ در الرسالة القشیریة این نام به «سهیل» می گذرد (ص. 75).

² در بنجاه

³ ذکی

⁴ قرمسنی

⁵ حسن

و بتاريخ معصی نا مسمی مقید بقید قدما بعد العشرین و ثلثمائه، چهل و هفتم طبقات مشایخ
أبو بكر محمد بن موسى واسطی خراسانی أصل فرغانی زاد معرفت زاد كاشف أسرار قلوب عالی
مقام إخلاص إلتقام بی إنتقام ضمایردان مؤاخذ نفس بجر حرکت بیان فرمای مقامات نسك بطرف
آخرت طلب كنان بطرب دایم رحلت فرمود

خلافت خلیفه بیست یکم عباسی امیر المؤمنین المتقی أبو إسحاق إبرهیم بن المعتصم بالله بن
أبی أحمد الموفق بالله بن المتوكل بن المعتصم بن الرشید بیعت بنامش بسته روز [وفات] راضی و در
أول خلافت متقی عباسی لایق او متقی طریقت چهل هشتم طبقات مشایخ أبو الحسین¹ علی بن محمد
صائغ دینوری مقیم مصر و آسوده همانجا شیخ بزرگوار منور باطن بسیار هیبت زیبا هیئت حالات
شناس سنه ثلثین و ثلثمائه بمطالعه مطالع طوابع عالم ملکوت بطالع شد² برفت و این متقی چو آیتش
متقی بوده هرگز از مسکرات نچشید و غیر قرآت قرآن و تکبیر عبادات و نوافل و روزه و راندن
ندما و بذ صحبتان کاری دیگر نداشت و از وحشت توزون ترکی متقی مفارقت بغداد کرده بموصل
رفته أمراء اطراف را بنصرت خلافت دعوت فرمود ناصر الدولة و برادرش سیف الدولة حمدانی
إجابت کرده بتوزون³ بذ بخت محاربت آراسته توزون⁴ سگ غالب آمد مدتی متقی در موصل نزد
حسین⁵ ناصر الدولة و علی سیف [الدولة] ابنی عبد الله بن حمدانی بوذ خلعتشان پوشانیده کنیت
داده بالقباب مذکور مکرم گردانید بعد آن خلیفه متقی از اولاد حمدان اندوه چشیده بتوزون ملعون
صلح کرده ببغداد باز گشت توزون غدار استقبال کرده زمین بوسیده ملازمت نموده پس ازان عبد
الله مستکفی ابن مکتنفی را حاضر آورده بیعت بذو بسته متقی را بذو تسلیم کرده مستکفی بر چشم
متقی سنه ثلاث و ثلثین و ثلثمائه میل کشیده خود بخلافت بنشست و متقی بی چشم مقعد
فروکشیده تا شعبان سنه تسع و خمسين و ثلثمائه زنده بود و دران تاریخ برحمت حق (v.114b)
پیوست و مدّت خلافتش در سه سال و یازده ماه منحصر و جمیع عمرش شصت سال رسیده،
خلافت خلیفه بیست دوم عباسی المستکفی بالله عبد الله بن علی المکتفی بن أحمد المعتضد
بتاریخ روز خلع متقی بیعت بنامش بستند و او توزون ترکی را بطوق زرین و سوار مرصعین مشرف
کرده جمیع أمور خلافت بذو سپرد

¹ در الرسالة القشيرية این نام به «الحسن» می‌گذرد (ص. 68).

² سد

³ بتوزون

⁴ توزون

⁵ در الكامل في التاريخ ابن الأثير این نام به «حسن» می‌گذرد: «ناصر الدولة الحسن بن أبي الهيثم عبد الله بن حمدان» (ن.ك. ج. 8، ص. 214 و 406-407).

و سنه أربع و ثلاثين و ثلثمائة پنجاه سوم از طبقات مشایخ أبو بکر دلف بن حُجدر شبلی بغدادی مسکن اشتر و سنه أصل صاحب جنید یگانه عصر خویش بحال علم و عمل مالکی مذهب توبه کار در مجلس خیر النساج هشتم معبر بحر ذکر ربّانی از تلقین محمدی عذر خواه از اهل دماوند¹ بسبب حکومت پیش از انابت صاحب مجاهدات عظیم در بدایت بطلب هدایت نمکاب کش بر چشم بدوست داشت پنداری معظم شریعت در همه شهر در ماه رمضان پیش از وصف معمر بمدّت هشتاد و هفت سال نجات حضرت ربوبت استقبال کنان سوی آخرت مَحْرمانه و مُحْرمانه شتافت نه محرومانه

و معزّ الدولة که از نسل بویه² صیاد است و ذکرش می‌آید بغداد رسیده مستکفی پنهان شده هدایا بمعز الدولة فرستاده بسوگند مغلظ پیمان بسته تدبیر فرمود معز الدولة بخضرت مستکفی آمده زمین بوسیده دست و پای خلیفه بر روی مالیده از دور بیستاد دو نفر دیلمی از أصحاب معزّ الدولة دستها برابر مستکفی دراز کرده مطالبت جامگی نمودند خلیفه پنداشت که هوس دستبوس دارند بدان دست دراز فرمود تا بوسند ایشان ویرا گرفته از تخت بزیر کشیده عمامه بر گردنش بسته کشان بخانه معزّ الدولة بردند و دار الخلافه را همان ساعت غارتیزه دو چشم مستکفی را بعوض کردارش بچشمان عم زاده³ خود متقی میل کشیده معزولش کردند، پس مدّت خلافت مستکفی یکسال و چهار ماه و دو روز تا آخر عمر گرفتار بدان گشته سنه ثمان و ثلاثین و ثلثمائة بعمر چهل و شش سالگی وفات یافت «رحمه الله برحمته الجمّة»،

و پیش از شروع بذکر خلیفه⁴ بیست سوم عباسی بیاض آورد و جماعت مجددان دین اسلام مرأمت بر صدر سیصد سال هجری از هر طایفه اعلام هدی تا بیست اند سال که وفات یافتند مدخل کردیم

اما خلیفه هجدهم جعفر مقتدر بمقدّمی ثلثمائة⁵ بالا ذکر رفت

و اما از شافعی مذهب ابو العباس أحمد بن عمر بن سريج⁴ قاضی غیر سريج⁵ اول معلوم یار أشهب تعریفاً شارح مذهب مصنف چهار صد پاره کتاب ناشر علوم شافعی سنه ست و ثلثمائة و از حنبلیان¹ أبو بکر أحمد بن هرون خلال صاحب تصانیف بسیار در فقه و جامع کبیر بمذهب سنه احدى عشر و ثلثمائة

¹ دومان

² عم برذها

³ ثلثمین

⁴ شریح

⁵ شریح

و از حنفیان أبو جعفر أحمد بن (v.115a) محمد بن سلامه أزدی طحاوی شافعی بوزده از سرزنش أستاذش مزنی حنفی شده کتب تصنیف کرده سروری أصحاب نعمانی گشته بهفتاد و سه سالگی سنه احدی و عشرين و ثلثمائه

و از مالکیان -----

و از امامیه أبو جعفر محمد بن یعقوب رازی فقیه مشهور فاضل إمام أهل بیت نبوت بتاریخ

خافی

و از متکلمان أصولی علی بن إسمعیل بن إسحق بن أبی بشر متصل بأبی موسی أشعری إمام أصول صاحب تصانیف مبطل حجج معتزله و ملاحده و روافضی و جهمیة و خوارج و حشویة و جمیع مبتدعان مذهبش منتشر بأفاق مصری ساکن بعدادی و راقده و رواقده همانجا بشصت سالگی پیش از گذر طحاوی مذکور بیکسال سنه عشرين و ثلثمائه

و أبو بکر أحمد بن موسی بن مجاهد مقری بزرگوار شیخ قرأ مقدم بریشان بهفتاد دو سالگی

سنه أربع و عشرين و ثلثمائه

و از محدثان أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب بتواریخ مذکوره برحمت حق واصلان گشتند رضی

الله عنهم باز آمدیم بر سر رشته اول

خلافت خلیفه بیست سوم عباسی امیر المؤمنین المطیع لله² أبو القاسم الفضل بن جعفر المقتدر بن أحمد المعتضد بیعت بذو بسته روز خلع عم زاده اش مستکفی بیست دوم جمادی الآخر سنه أربع و ثلاثین و ثلثمائه و در ماه محرم این سال توزون ترکی بذنخت بعمل زشت خود گناه متقی و دیگر برداشته سوی آخرت بندامت و خجالت برفت و مطیع را در خلافت غیر نام مجرد در خطبه و سگه نبود باقی از أخذ و منع و امر و نهی تدبیر مملکت را در دست وزیرش معز الدولة أحمد بن بویه گذاشته فارغ گشت و مطیع خلیفه بود نیکو سیرت پاک إعتقاد بسیار صدقات بر دیار حرفت آنچ وی در یکروز بأولاد عباس و علویان إنعام فرمودی دیگران بسالها نمی دادند و بمدینه رسول صلی الله علیه و سلم أموال طایل برده تصدق کرده قندیلها زرین و سیمین بذو مسجد حرمین شریفین کعبه معظم و مدینه مکرم بتعظیم هدی هدی وار هدیه داده بیست و نه سال و اند ماه خلافت ورزیده خود را خلع کرده پیسرش امیر المؤمنین شایسته خلافت خلیفه بیست چهارم [عباسی] عبد الکرم طابع سپرده بعمر شصت و سه سالگی در دیر العاقول بنیکنامی وفات یافت مطیع مطیع ذات رضی الله عنه مدّت دو ماه و اند روز معدود

¹ حنیانیا

² المطیع الله

والحالة بعده دولتها متنوع اشخاص مختلف که بتقدیر «تُوْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ¹» از ثری بشریا بل که از فرش بعرش رسیده در زمان الراضی بالله خلیفه عباسی متجدد شده تا آخر دولت و مطیع و فرزندش طایع وَ هَلُمَّ جَرًّا اولاد و اُحفاد ایشان تا تمامی خلافت مقتفی (v.115b) بن مستظهر و ابتداء خلافت أبو المظفر² یوسف مستنجد بن المقتفی بن المستظهر رضی الله عنهم مثل بنی بویه و بنی حمدان و ملوک ربیعہ و مُضَر و عرب و مصر و مغرب پادشاهان اُقالیم گشته بتقسیم بلاد و تسخیر عباد نامور شدند پیش از شروع بذکر خلیفه طایع بطریق اجمال بی تفصیل گرانبار باجمال اجمال بر وجه اُخصر و شیوه اُحضر و عنان اُقصر همان مقدار مذکور می گردد که کمیت مدّت مملکت هر خاندان را از ابتداء تا انتها دانسته بر اُسامی اُشهر ایشان در زبانها خاص و عام متداول است اُطلاع افتاده از بعض سیر اُکابر همگنان اُمودجی اُسماع سماع را مشرف گرداند و جانی متلفظات ملتقطات جانی جانی نابوده بشنیدن عِبَر اُنام غیر اُیام علی تکرار الدهور مجرب اُمور گشته عَالِم شود و سوز خیرت خورده از حیرت رسته فَتِيهِ قِينه گرد وی جولان نکند و آخر لطایف چینی وی را از سخن چینی رهانیده بتزکیت اُخلاق و اِدناء وِفاق و اِزاحت نفاق و خرق اُفاق از حصیص تقلید و ترفیق باوج برج دُرَج توفیق و تحقیق رساند

اخبار بنی بویه از اُول باخر مجمل بی اِکثار مُمل و اِقصار مُخِل چنان است که بویه مذکور مردی بود ضعیف ماهی گیر از دیلم اصلش متصل سابور ذی الاکتاف صابی موضع نشو و نماش لیاهج خوابی دید که از ذکرش آتش بیرون آمده آفاق را فرا گرفت بمعبری دو ماهی داده تعبیر بی تغییر چنان شنید که فرزندان در دنیا پادشاهی خواهند کردن شریک بویه بصورت حال نظر کرده معبر را سیلی زده از گفت وی شگفت آورد بسیار مدّت بران نگذشت که اولاد بویه اشخاص سه گانه علی معبر فرمود رسیدند و علی عماد الدوله از خدمتکاری مرداوین صاحب ری و اصبهان بتحصیل مال رفته حاصل کرد بمخدومش نیآورد، لشکر گرفته شهر چند را متصرف گشت و چون آن مال ببوح³ آمد وی در بحر غم افتاده سعادت نهانیش خدمت کنان احوال روی زمین را از سقوف خائفاء قدیم بدلات ماران که برابر چشم عماد الدوله مذکور از سقوف بسقف گذر کرده علامت گنج پیدا نمود سورخاء ویرانها بنشان فرو رفتن باهفاء است⁴ و خیر دهی خیاط گران گوش از صندوقها پر زر بجواب عماد الدوله که مرا از چند گز جامه جبّه دوزی پندار سؤال از آنچ یافت و می ترسید روزی فرموده قوّت لشکر مرتب آمده اولا بر شهرهای مخدوم خود غالب گشته مالک

¹ سورة آل عمران، 26/3.

² المظفر

³ بوج

⁴ اسب

شده بعد آن بخدمت خلیفه مستکفی پیوسته زمین بوسیده بتلقیب حضرت خلافت اسمائشان شان سما و سیما سمت سمّت تاجداری گرفته بتدریج بلاد پارس و عراق و عرب (v.116a) و عجم و خراسان ممالک مذکوران گشته قطّان أمصار ممالک ایشان را ممالیک¹ ستدند و کار بدان حد رسید که در نصب و عزل خلفا و مصاهرت با اهل بیت عباسی ید طولی داشته بحکم مثل سایر مشهور، «ولی فرس للخیر بالخیر ملجم، ولی فرس للشرّ بالشرّ ملجم» بوقت رضا خلفا را خدمتها کرده مالها داده بحسن عقیدت در مخاطبات پای بوسیده پای تغذیه استعمال می گردند و بهنگام عکس مشار الیه طغیان و عدوان را نمود و عاد و فرعون ذو الأوتاد ازیشان بقرض کثرت² آداب اهل الزمان مع قضاة الدوران و الله المستعان و علیه التکلان

و اعداد اولاد و أحفاد این سه گانه دو زلف داران بکثرت منسوبست و قضایا و محاورات و مجاریبات ایشان که بأمراء خلافت و طرفداران مملکت و معاصران خویش بنی حمدان و قابوس و امیر ترک عاقل حاکم واسط و بلاد متنوع بحکم و غیرهم در أخذ قلاع و حوز بقاع داشتند بتفصیل لقمه مطالعان این مختصر نیست، و در زمان مملکت این بنی بویه که تحت ظل عاطفت حضرت خلافت بنی العباس بنیابت وزارت شکل سلطنت می راندند

شصت ششم طبقات مشایخ أبو سعید بن الأعرابی أحمد بن محمد بن زیاد بصری مجاور کعبه و آسوده همانجا یار³ جنید و عمرو بن عثمان مکّی و نوری قایل اقریبیت حق سنه احدی و اربعین و

ثلثمائه

و شصت هفتم طبقات مشایخ أبو عمرو محمد بن إبرهیم زجاجی نيسابوری مجاور مکه و خفته همانجا یار جنید و أبو عثمان و نوری و خواص [و] روم صاحب مقال در تکبیرة الإفتاح و موافقت سرّ دل بظاهر سنه ثمان و اربعین و ثلثمائه

شصت هشتم طبقات مشایخ أبو محمد جعفر [بن] محمد [بن] نصیر بغدادی⁴ یار جنید⁵ و نوری و سمّون و روم صاحب لذت بمعامله حقایق هم سنه ثمان و اربعین و ثلثمائه

شصت نهم طبقات مشایخ أبو العباس قاسم بن قاسم سیاری مروی عالم مشاهدات و ریاضات و صبر سنه اثنین و اربعین و ثلثمائه

¹ مالیک

² بقرض و کز

³ یا

⁴ مشایخ و ابو محمد جعفر محمد نصیر بعد بغداد

⁵ حنبل

و هفتادم طبقات مشایخ أبو بکر محمد بن داود دینوری دُقی¹ مقیم شام صد ساله پیش یار
زَقاق مُمیز حالات لقمه بعد الخمسین و ثلثمائه

و هفتاد یکم طبقات مشایخ أبو محمد عبد الله رازی أصل نيسابوری موطن یار جنید و أبو
عثمان حیری² و یوسف بن حسین و رویم و سمنون عالم آفات نفو و مفاخرات سنه ثلث و خمسین و
ثلثمائه

و هفتاد دوم طبقات شیوخ أبو عمرو إسمعیل بن نُجید رسیده بجنید³ یار عثمان بزرگ دشمن
نفس سنه ست و ستین و ثلثمائه

و هفتاد سوم طبقات مشایخ أبو الحسن⁴ علی بن أحمد بوشنجی فتوت دار خراسان یار أبو
عثمان و ابن عطا و جریری و أبو عمر دمشقی شارح مسایل ایمان (v.116b) هم سنه ثمان و أربعین و
ثلثمائه

و هفتاد چهارم طبقات مشایخ أبو عبد الله محمد ابن خفیف شیرازی یار رویم و جنید و ابن
عطا یگانه عصرش شیوخ مرشد مریدان نافی رخص خاتم قرآن در یک رکعت (سنه احدی و
تسعین و ثلثمائه)

و هفتاد پنجم طبقات مشایخ أبو الحسین بُنّدار بن حسین شیرازی اصولی بزرگوار تارک هوی
آسوده بآرجان سنه ثلث و خمسین و ثلثمائه

و هفتاد ششم طبقات مشایخ أبو بکر طَمَسْتانی یگانه عصرش علماً و حالاً شارح حجاب
نفس مترصد عقوبت خفته نيسابور بعد سنه أربعین و ثلثمائه

و هفتاد هفتم طبقات شیوخ أبو العباس أحمد بن محمد دینوری عالم فاضل یار عطا واعظ
درشت شارح ذکر مستکفی از بی عملان جهله صوفیه هم بعد أربعین و ثلثمائه

و هفتاد هشتم طبقات مشایخ أبو عثمان سعید بن سلام مغربی یگانه عصرش پیش ازو مثلش
نیامده یار ابن کاتب و حبیب مغربی و أبو عمرو زُجاجی رسیده بنهرجوری و ابن صایغ شارح تقوی
و حدود آسوده نيسابور بوصیتش نماز برو گزارده امام أبو بکر بن فورک سنه ثلث و سبعین و
ثلثمائه

¹ دلی

² حیری

³ نجید

⁴ الحسین

و هفتاد هفتم طبقات شیوخ أبو القاسم إبراهيم بن محمد نصرآبادی شیخ خراسان یار شبلی و مرتعش فارغ از بهشت فارغ در لقا و بقا واعظ قلوب عالم احادیث بسیار نافی تأویلات و رخص مجاور مکه آسوده همانجا سنه سبع و ستین و ثلثمائه

هشتاد طبقات مشایخ أبو [الحسن] علی بن إبرهیم حُصری¹ مقیم بیغداد عجیب الحال و الشان نوافل گزار چو فرض فحاص أسرار سنه احدی و تسعین و ثلثمائه

هشتاد یکم طبقات مشایخ أبو عبد الله أحمد بن عطا رودباری خواهر زاده علی رودباری شیخ شام شتر بذو سخن گفته مراعی إخوان ناهی از بخل سنه تسع و ستین و ثلثمائه وفات یافتند

و این عزیزان مذکور بتواتر بتواریخ که ذکر رفت برحمت حق رسیدند از جمله هشتاد یک طبقه از طبقات مشایخ که از نقل کتاب معتبر بزرگ معتمد علیه منقول گشت و دران مصنف تا تاریخ مؤلف آن زمان خاصان کاملان قدماء ایشان بوده شصت و پنج نفر را درین مؤلف بدایع الجمع و لا فخر در مواضع مختلف لایق تواریخ وفات هر یک تحت ذکر دولت خلافت خاندان عباسی رأس أس اسلامی موزع آورده ما بقی و من بقی ایشان شانزده نفر دیگر سبب آنک اوراق نسخه از رواق بلجحت عاطل مانده تراکم سطور حواشی را هم مشحون گردانید بتواریخ روشن که دارند بنور ولا و ترتیب ولا و لاشک فیما قلنا بشیوه تضمینی و طریقت تضمینی چنانک داخل آیام دولت سلطنت بنی بویه خدام عتبه شریف عباسی و معاصران بنی حمدان بودند، همچنان کیمتراج الراح بالماء بوی معتبرین (v.117a) طبقات مشایخ بنی بویه را در محاورت تداخل اذکار سلطنت دوباره آخر وی یاد آورد هر چند که اولاد حمدان هم معاصران ایشان اند اما بحکم «سبقک بما عکاشه²» قصب ریای باب سباق سباق بنی بویه ماهی گیر را بنصب عین نصیب بی نصب آمد،

و أستاذ إمام جمال الإسلام أبو القاسم عبد الکریم بن هوازن قشیری رحمة الله علیه در مصنف خود رساله مؤلفش سنه سبع و ثلثین و أربعمائیه غیر طبقات مذکوره مزبوره مدخوره از معاصران خود موی شکافان طریقت کاشفان أسرار حقیقت أستاذ شهید أبو علی الحسن³ بن علی الدقاق، و یگانه عالم شیخ أبو عبد الرحمن سلمی که در مجلد حقایق سلمی در تفسیر قرآن بذو منسوب است و أبو الحسن علی بن جهضم⁴ مجاور حرم، و شیخ أبو العباس قصاب بطبرستان و أحمد أسود بدینور، و أبو القاسم صیرفی بنیسابور، و أبو سهل خشاب بزرگ همانجا، و منصور بن خلف مغربی، و أبو

¹ حضروی

² بماء کاشه

³ الحسن

⁴ جهنم

سعید مالینی، و أبو طاهر خجندی را طیب الله مضاجعهم بإجمال آورده از عظم شان همگنان لطول مناقبهم و کثرت معاملتهم مع ربهم جلّ و علا عجز پیش نهاد،

و سلطان المشایخ بإتفاق المشارق و المغرب أبو سعید بن أبی الخیر مستغنی از تعریف بزمان و مکان معاصر أستاذ قشیری بود و در رساله ذکر وی جهت آن نیارود که میان هر دو کدورت از حبّ جاه موجود بوده است و در ایام تصنیف رساله عداوت باقی بعد از تمامی رساله بکرامات بسیار و قصّه دراز که از شیخ أبو سعید قدّس روحه در مجلس و مجالس دیگر مشاهده رفت أستاذ أبو القاسم معتقد شده مرید گشت سبب یاد نکردنش شیخ را در رساله غیر این عذر نیست،

و من بنده مؤلف از حق المعرفه می گویم زیرا که در مناقب شیخ أبو سعید سفرّاً و حضراً مرحوم فخر الدین جرّه را مجلدی بزرگ کتاب ملازم بود و چون فخر الدین بقتل رفت از کتاب را در سنّ چهارده سالگی و حال معصومی جماعتی بمن دادند تمامت عُجْر و بُجْر آن پارسی ترکیب را در نفس ملاکوبیه بر أستاذ اولم مولانا کمال الدین معرف نکیدی طال بقاء خوانده تحقیق کردم بعد یکسال چون زیارت مرقد پذیر بنکیده آمدم سیّد المشایخ و العارفین شیخ مظفر الدین ما تجلّد بخدمت خداوند صدر سعید خواجه شهید منعم خیر أبو الحسنات نظام الدین بمن أحمد بن علی که بنکیده در خانه و اسباب و صدقات و انعام وی آسوده‌ام و نسبتم بدو بیشتر از آنک پذیر حقایم حقا کتاب را سعایت کرد که نزد بنده است کمینه چاکر تصدیق تو شیخ فرض شناخته کتاب را بخواجه نظام الدین مذکور زن پذیر فخر الدین جرّه تسلیم کرد، و این معنی جهت (v.117b) آن در پنجاه یاد آوردم تا مطالعان دانند که هر روز قیّ از کتاب محرر محرر می‌رود که نام و نشان آن را با مردم متبحر نشنیده اند تا بدیگران چه رسند

دیگر چون أصل طریقه مشایخ تلقین و ملقن ذکرست از شخص أول بثانی وَ هَلُمَّ جَرّاً الی الآخر در عداد اعداد افراد این طایفه محمود ذکر تربیت تلقین ذکر از حضرت رسول صلی الله علیه و سلم، تا زمان شیخ کاتب مؤلف و مرشد آبا و اجدادش خصوصاً و ازان عالمیان عموماً، الآتی ذکره بعد قدّس الله روحه و نورّ ضریحه درین بیاض بیاذ آوردن واجب می‌نماید «فَنَقُولُ وَبِاللّهِ التَّوْفِيقُ»

از بالا بزیر برین نمط است باری باری یاری ده جلّ ذکره متعالی بعلو معنوی میرا از بالا سمتی جهتی سعر بآثبات اُبنیت بکمال ألوهیّت کلمه «لا إله الا الله» را ذکر نام فرموده جبرئیل امین بتلقین إلهی بر آن متلقن آمد، و از روح قدس مذکور بناموس اکبر علیه السلام، مصطفی الكونین خصّ بالتحایا و المزیای أبد الآباد راغیاً به بل راعباً نه ملتقط و إرجافی وش ملتفظ شده بقروبی¹ فرود، و محمد رسول الله سید الأولین و الآخرین صلی الله علیه و سلم تلقین ذکر شریف بداماد و پسر

¹ بقروبی

عمّش حیدر کرّار علی بن [أبی] طالب فرمود، و امیر المؤمنین علی کرّم الله وجهه بامام ربّانی واعظ صمدانی حسن بصری رضی الله عنه تلقین داد، و از حسن بصری مشار الیه معنی و فحوی¹ بحیب عجمی مذکور روح الله رمسه أبو سلیمان داود بن نصیر طآیی چو طایر بطایر میمون و اختر همایون بشاهین و شاهانه² ربود، و از داود طآیی مومی الیه آنفأً طاب ثراه، أبو محفوظ معروف بن فیروز کرخی تلقین کرده، و از معروف معروف بمعروف و معرفت تام رحمه الله أبو الحسن سری بن المعلّس سَقَطی خال جنید، هم حال مذکوران خال روی بسیط زمین بر گرفت، و از سَری سَروران کَمَل خواهر زاده اش بَهر طوایف طبقات علماً و عملاً أبو القاسم جنید [بن] محمد نمانندی أصل عراقی منشأً بغدادی مسکن قواریری تعریف تلقف کرد، و از جنید أبو بکر دلف بن جحدر شبلی بغدادی پرور اُشر و سنه أصل آخذ گشت، و از شبلی خیر النّساج أستاذ مشایخ محمد بغدادی صد و بیست ساله بوذّه متحمل شد، و از محمد نساج نیسابوری مرشد یگانه کامل فرزانه أبو بکر³ زجاجی ناقدانه شنیده بشنود، و ازین زجاجی مزجی قوم مومی و سایر مبتدعه أستاذ جمهور طبقات عصر خویش أحمد غزالی بستند، و از أحمد غزالی شیخ الإسلام إمام ضیاء الدین عبد القاهر بن عبد الله بکری سهروردی بشنود، و از اَبی نجیب سهروردی قطب الدین (v.118a) اُهری سماع کرده دل را بتصفیه قرین گردانید، و از قطب الدین اُهری پیر حق رکن الدین سجاسی منقادانه اُهران نفس اُماره بریده تلقی کنان بأوج برج حقیقت عروج دُرّاج وار سوی ملکوت پریده بتصدیق لقبش برکن دین پاک محمدی شایستگی نموده، و از رکن الدین سجاسی طاب مثنواهُ قُدوّه أحرار ورزیده اُبرار شیخ العرب و العجم حجة الأولیاء علی الأعم ملک زاده⁴ کرمانی شیخ⁴ أوحّد الدین کامل ربّانی شهانه بسُلم معالی روان تسّم کرده از طیب تنسیم ورد طریقت تبسم آورد، بآرشاد خافقین و إسعاد مشرقین ماثبرت فروز، و از شیخ أوحّد⁵ الدین دوگانه برادران فرزانه بدر الدین امیر بمن شهاب الدین امیر جوبان پسران مودود هرقلی چیدند، و از شیخ بدر الدین هرقلی تشیخ⁶ وقت بشیخ مرشد و قُدوّه و هادی ما خاتم وزراء الأوحّیدین ناظم مراتب مسالک الأحدّیین ولی الله فی الأرضین ظهیر الحق و المّلة و الدّین منصور رب العالمین بمیراث شرعی و سزاواری مرضیّ مرعیّ پیوست، و از

¹ فحون

² اشاهانه

³ در الرسالة القشیریة این نام به «ابو عمرو» می گذرد (ص. 79).

⁴ اشیخ

⁵ او جد

⁶ تسیح

حضرت شیخ ظهیر الدین قدس الله روحه العزیز فرزند صلب¹ دهر دین کُلّی بَرکَلین نه صلبی کلین مرحوم فخر الدین علیک خازنانه سنده باطن بدان بزود غیر فخر الدین علیک اگر مقبلی از أصحاب شیخ ما نسبتی² آوردی، و «اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ»³

و بنده مؤلف جمال صورت شیخ اعظم را در ایام طفولیت دیزه دست و پای مبارکش بوسیده طعام از مایده و پس مانده و پذیر فایده اش خورده⁴ است اما استعداد تلقی تلقن ذکر نداشت و هر چه از زمان شیخی معظمی ظهیری بر بنده طفل بوزه آن دور هنوز حقاً فی جنب علم الله تعالی از ذکر و خرقه و صحبت و إلتقاط نتایج أنفاس محفی بوزه برکت إقتفا «ما الحب الا للحبيب الأول» در عنفوان شباب شتاب سیر بهمت درونی شیخ اعظم رهنمون از مجالست شیخ آفاق الدنیا مرشد کامل العقبی مولانا نجم الدین اصبهانی مجاور حرم شریف کعبه معظم شرفها الله و زادهای تعظیماً، و شیخ محدث زاهد مولانا شرف الدین موصلی بقیصریه و سید متشرع عامل متسرع فخر آل یاسین ناصر الملة و الدین شیرازی مقیم نکیده و ملک المشایخ و العارفين شیخ ربانی شمس الملة و الدین شمایل⁵ خلیفه دین الکاملین حجة العالمین رئیس اواخر نامدار شیخ بزرگوار قطب الملة و الدین علی هرقلی همدم مؤیدم و تواءم مکرم شیخ ما ظهیر الدین که هر دو از یک دایه مرضع اگر ذکر دیگر⁶ شنیده بمص دو پستان حقیقی شیخ اعظمی بدری هرقلی که در عناصر بوذ بیرون انداخته دو پستان «وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ»⁷ را جور چه فرمودند تا دران پستان پستان و انواع ثمرات و ثمرات با منتهی خورند و باقی متأخران نا معدود بنده را روزی شد

و این تألیف را بعد از یاد آورد سلطان (v.118b) اسلام خلد الله ملکه و ذکر وزیر اعظم من صنف له مدّ علو فخر آن پس باشد که در زمان إرشاد شیخ شمس الدین مشار الیه اهل نکیده و روم را در نفس بلد مذکور مؤلف گشت دیگر بنده می خواست که در ترتیب سلسله ایصال ذکر إلهی از رسول صلی الله علیه و سلم تا این زمان تمامت شعوب منشعبات را فصل فصل یاد کند چون دید که طرق شتی و اشخاص نا معدود و أقاویل دور از حدود مانند بحر مغرق است و «من ذا یعدّ القطراً و یحصی الرملاً»، بآیت بقری «قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ»⁸ ممثل گشته بیک سلسله اوحدی نموده

¹ صلب صلب

² نستمی

³ سورة النساء، 49/4؛ سورة النور، 21/24.

⁴ خورده

⁵ شمایل

⁶ بکر

⁷ سورة الرحمن، 46/55.

⁸ سورة البقرة، 60/2.

نفس دراز نفس را بمصرع و این همه زنجیر در زنجیر چیست، إسکان داذه عنان کش کرد و درین أعصار عما قریبی که می شنویم و مؤلفات قلوب مرضی بخلاف مؤلفه قلوب نا مرضی از تصانیف شریف من یدکرهم می خوانیم مثل شیخ اسلام هادی أنام نادرة آیام خلیفه ملک علام حامل أسرار محمدی مجدّد دولت نبوت احمدی کاشف حقایق راسف دقایق لسان الحق مرشد الخلق صدر الملة و الدین محمد بن إسحق بن محمد بن یوسف بن علی عطر الله تربتهم و أعلى ربتهم و مولانا و سیدنا و قدوتنا و مرشدنا حجة الله على العباد أفضل كمل العباد ذو المناجاة و الأسرار حالتی الإعلان و الأسرار محب المتشرعین با عضیض مداخل المطرین عدة الأولیاء وارث الأنبیاء جلال الملة و الدین، محمد بن محمد بن محمد بلخی القانع من المؤمنین بهذا القدر¹ من المداخل و خلیفه حضرت صدری معظمی مولانا و مخدومنا و موصلنا الی ربنا بالأحادیث النبویة و البشارات المصطفویة و الإشارات المحبوبة المعربیة المحتویة على تکمیل النفوس البشریة خازن و ذایع الذوقیات حافظ قوانین الشرعیات تارک إمارت الدنيا بلوایح لوامع إمارة العقبی محیز الصوفیة و المریدین ناقل الصّحاح و الحسان من بنی الأمیین بهاء الدولة و الدین حامد بن عثمان النکیدى مولداً و ثراءً و دروجاً و عروجاً، اسکنهم الله،

و این ذکر بتسلسل بی تزلزل بذكر بدلا و أوتاد منسوبست، و ملتقطان جنی جنان جنان منور داران از جنس بُدلاً از لا اذ لاعیب فیهم و أوتاد با أسعاد منتشیان و از صدور من لا یشار إلیهم بالأصانع غالباً مقتبسان،

و این ذکر بتسلسل بی تزلزل بذكر بدلا و هر چند که از شعوب ذکر إلهی بر سلسله طایفان أوحیدیان إقتصار نموده از عمّا بقى لعدم الإطلاع علیه ساکت گشتیم اما بآنموزج «الحکمة ضالة المؤمن» از فتوحات غیبی ربانی خداوند و مخدوم و مفید و مقتدام و منعم و مفیضم مولانا و سیدنا و سندنا و علمنا و علامتنا و أسوتنا و قدوتنا و حجّتنا و موضح (v.119a) محجتنا سلطان زمر المفسرین أستاذ القرّاء بالیقین ولی الله فی الأرضین محشی تفاسیر المتقدمین بقیه محدثی الأقدمین بصرى العهد بالیمین بلا یمین جامع درر الکبیر مع الکشاف مجیب الخصوم الجانبین على الخلاف بلا خلاف محی مراسم منابر الإسلام داعی الخلق الی رحمة العالم ظهیر الحق و الملة و الدین نصیر جمیع أهل الإیمان ناصح الملوک و السلاطین أبو المعالی و المعانی یوسف بن أبی المجد القیصری ادام الله ظلّه مدرراً علینا وبله و طلعه من بنده ضعیف مؤلف مستقید را بتحفه نادرش که در أثناء عمر عزیز خود وسط شهر مراغه محلّ براعت و بلاغت در ماه شوّال ----- از کاملی آینه ذکرش بعد إقتباس فرموده خصوصیت فروزه سه بار بین العشائین تلقین داذه إجازات ارزانی داشت که طوایف مقسوم لهم ممن شاء الله من بعد ازین چاکر فقیر ساکر و حقیر تلقن کرده سلسله إجازات را

¹ بهذا القدر

بلا ینقطع الی من ینتهی المقصود عنده رسانیده و ابتداء ذکر أسامی ملقیان از امروز تا حضرت علت وجود کونین صلی الله [علی] ما حیب الزین برین مقروء و تمنا و تبرکا بصیغت صنعت عربی مقرون، سمعت و أنا العبد المؤلف أحمد بن نوحی زاد الحتنی جدی شفیع الله الرسول فی من حضرت مولانا و سیدنا ظهیر الملة و الدین المذكور دام علوه و هو قد سمع الذكر من أنفاس قدوة الأولیاء أخی مجد الدین الانقری بمدینه مراغه فی التاریخ المزبور و هو روح الله رسمه و قدس نفسه سمع من سلطان الأوتاد یعقوب الکردی و هو طاب ثراه¹ سمع من سلیمان الحجری، و هو نور الله ضریحه سمع من جعفر الحلبي و هو اسكنه الله الغرف سمع من إبرهیم المکی و هو ألبسه الله الحلل سمع من أحمد الأصم و هو اذاقه الله شراب الودات سمع من إبرهیم أذهم و هو رضی الله عنه من داود البزی، و هو توجه الله بجنان² الفرادیس سمع من خضر العالم و هو شكره الله سمع من أویس القرنی و هو لقاء الله النضرة، سمع من أمير المؤمنین علی ابن ابی طالب كرم الله وجهه و هو علیه التحية بدعاء أهل السنة سمع من رسول الله صلی الله علیه و سلم، و هو خصّ بالمزایا تلقف من روح الأمين³، جبرئیل علیه السلام تلقن من ربّ العزة

چون این ذکر بتسلسل بی تزلزل ذکر بُدلاً از یاز آورد مقصود طبقات مشایخ در میان مملکت بنی بویه فراغت آوردیم باز آمدیم بر سر قصه حال بی تخلل و إحتلال و اما بعد چنانک فخر بنی حمدان سیف الدولة را می دانند و در فرزانی و یگانگیش إجماع شهود همچنان در بنی بویه عضد الدولة فنا خسرو پسر فرزند (v.119b) مبانین بویه رکن الدولة حسن است که حسن و سّامت و جسامت و قدر قامت و غزارت شمایل و حلیه و فضایلش خلیفه طایع را بران آورد که از بغداد مسافت مدّ بصر إستقبال وی کرده بنشر جواهر و مرصعات و إکرام بس عالی شاهنشاه لقبش داده یعنی ملک الملوک و خطباء منابر إسلام بعد ذکر خلیفه بهمین تلقیب خلیفی اذیال خطب را بنام عضد الدولة ختم کردند و هرگز خلفا بإستقبال سلاطین و ولی عهد آن رنجه نشده اند عضد الدولة بذین منزلت عظیم مخصوص است لا غیر و هو أوّل من لقب فی الإسلام بشاهنشاه كما أن أباً⁴ یوسف القاضی رضی الله عنه و عن أستاذہ موضع مذهبنا هو أوّل من لقب بقاضی القضاة بتلقیب⁵ الرشید ذی العصر المشید

¹ ثرا

² تيجان

³ الروح امین

⁴ انا

⁵ بتلقیب بتلقیب

و**مباهاة** دیگر بنی بویه را وزارت صاحب [بن] عبّاد¹ است که بنیابت ایشان نسبت دارد و ذکرش جداگانه می‌آید،

و عضد الدولة مدینه الرسول را ببرج و بارو معمور کرده جوامع رحاب بأطراف بلاد بنا فرمود و بیمارستان عضدی در جهان مثلش نیست بذو منسوب و أوقاف و عقاقیر و ملازمت أطبا لایق آن و محبت أهل علم و عدل رعیت و تسکین رفتن که در آیام وی میسری شد بهیچ عهد طعمه ملوک نبود و در نحو شاگرد أبو علی فارسی بوزه، علم أصل را بر ابي الحسين بصری خوانده، فن نجوم از أبو الحسين رازی إقتباس کرد و أشعار عضدیه در دواوین دواء این بیچاره مصنف هائم یم أعاجیب است،

مع القصة آخر ملوک بنی بویه ملک رحیم بن [أبی] کالیجار پسر پسر عضد الدولة بود و آنک دولت بنی بویه إختتام بشعبه عضد الدولة پذیرفت دون اولاد إخوته ذلک ذلک علی نهاية بناهید ملک الملوک المذكور و در خلافت القائم بأمر الله که ذکرش خواهد آمدن خطبا نام سه کس بدعا یاذ کردند اول ازان خلیفه پس نام سلطان طغرلبک سلجوقی که بظهوری ختم بنی بویه پدید آمد، آنگاه نام ملک رحیم سبط عضدی و تثلیث خطبا غیر یک آذینه نبوذ بعد ازان سلطان طغرلبک ملک رحیم را گرفته خطب بذکر قائم مثنی و طغرلبک مثنی قائم مانده پس بحساب قطعی نباید دانستن که از اول ملک بنی بویه **سنه احدى و عشرين و ثلثمائة** آیام خلافت القاهر بالله و زیادتی شوکتشان پس ازان **بیکسال سنه إثنين و عشرين و ثلثمائة** بخلافت الراضی بالله آخر دولتشان مصادف بخلافت القائم الآتی ذکره بعد الفراغ عن از کار ملوک الأطراف **سنه سبع و أربعين و أربعمائة** در صد² و بیست و پنج سال³ (v.120a) منحصرست

و در آیام ضعف بنی بویه سلطان أبو القاسم یمن الدولة و أمين الملة محمود بن سبکتکین بر إقليم خراسان و غیره غالب گشته بإستقلال سلطنت راند و قضایای وی روح الله رسمه و قدس نفسه و ازان پذیرش ناصر الدین مع معاصیره هؤلاء و غیرهم دو کتاب یمینی و عتی⁴ منسوب الیه مذکورست

¹ این نام که در آینده هم چند بار خواهد آمد، به «صاحب عباد» قید شده بود. ولی در الكامل فی التاریخ ابن الأثیر به «الصاحب أبو القاسم إسماعیل بن عبّاد» و «الصاحب بن عبّاد» (ن.ک. ج. 9، ص. 110-111) و در وفیات الاعیان ابن خلکان به «الصاحب أبو القاسم إسماعیل بن ابي الحسن عبّاد بن العباس بن عباد بن أحمد ابن إدريس الطالقان» و «الصاحب ابن عباد» (ج. 1، ص. 228) می‌گذرد.

² صدر

³ سال سال

⁴ قاضی أحمد نکیدی همینجا از اثر معروف به تاریخ عتی یا تاریخ یمینی که از طرف مؤلفش محمد بن عبد الجبار عتی به نام یمین الدولة سلطان محمود غزنوی نویخته شده بود، مانند دو کتاب متفاوت حرف می‌زند. این عبارت يك اشتباه مستسخ نیست، چون در آینده (v.141a) نزدیک به تمام این عبارت را باز تکرار می‌کند.

و بعد از وفات سلطان محمود اولاد سلجوق عالم را گرفتند و ذکر سلجوقیان در آخر این کتاب خواهم آوردن بأخبار ایشان بی إختلال و تخلل غیر نا مبتّر مرتب بأیام عنفوان شباب روز إرتحال کاتب حروف مؤلف جامع رسیده از دیده عین البقین غنیه قنیه وش در صحایف أوراق بخیر و حرّمی پردازد إن شاء الله تعالی

خبر أبو الحسن قابوس بن وشمکیر معاصر بنی بویه و مجاور بلادشان محارب با مذکور تارةً و مسالم آخری امیر بزرگوار¹ فاضل هنرمند شاعر فایق مصنف معلق صاحب دواوین مشهور حاکم جرجان و طبرستان و مواضع دیگر و او مدت بعدل و سماحت و کرم و ترفیه رعیت معروف بوده آخر عمرش بی داذی إختیار کرده مقربان خود را بقتل آورده آشوب اندرون بلاد فاش شده دهلاء مردم ازو سرد گشته شش نفر از خواص پسرش منوجهر را بران آورده اند که دستور داذ تا بالاء قلعه رفته قابوس را بوقت زمستان سخت اندرون متوضاً پیراهن مجرد یافتند تمامت جامه‌اش را خارج میرز ربوذه سنده ویرا آنجا گذاشتند فریاذ کنان جامه جامه گویان از سرما درون متوضاً بمرد و پسرش منوجهر بعد از زوال ترس خاینان پنج نفر را بقتل آورده ششم ایشان گریخته ناپدید گشت

خبر صاحب [بن] عبّاد عالم خلیل صاحب صورت جمیل² و عطاء جزیل متبحر در فنون علوم هنرمند مدبّر عدل دوست کریم نهاد بطریق نمودار چنان محرر می گردد که علمیان او را قبله ارباب حاجات دانسته مآلی و مال حجاج و حاجات می³ شمردند إحسان و إکرام که وی در حق علماء أعصار و متوجهان أمصار و جلسا و فقرا از مراکب و ملابس و مطاعم و مشارب فرمودی داخل مختصرات نمی توانیم کرد و او محدث دُرشت و اَدیب درست قدم حاوی لطایف قدم بوده غیر تنسک و تمسک بشریعت نبوی و دور داشت اهل فلسفه و علوم نا بایست مذهب نداشت آخر شب آذینه بیست چهارم صفر سنه **خمس و ثمانین و ثلاثمائه** بطهارت کامل کلمه⁴ توحید بتکرار تلفظ کرده بقصد صدق کاملانه

کلامنا (v.120b) من غرر و عیشنا من عَزَر، إنی و حق خالقی علی جناح السفر

از بدایه بدایع خود گفته بجوار حق پیوست رحمه الله رحمة واسعة

أخبار حمدان بن حمدون ابن حارث تغلبی عدویّ بدیاری ربیعه و موصل و ابن حمدان از أمراء عرب امیر بزرگ بوذ و ماردین و موصل و ملطیّه و أعمالش در تحت حکم وی داخل و باروی ملطیّه بمفتاد هزار دینار خرج از خاصّه مال او تمام شده چهار صد سرماذیان زاینده بقلعه مذکور بنام

¹ بزرگوار

² جمیل

³ می می

قلعه وقف کرد و أهل موصل و دیار ربیعہ را سه سال آزاد آیام قحط کندم و حبوبات بأمر حق زنده داشت و هر چند که بنیاد و هواش تاریخ مؤجر از یاد آورد قصّه تباعد کلی دارد اما در صدر تذکره حمدانی همین قدر جهت آن مصلحت بتحریر آمده تا شنوندگان نپندارند که اولاد حمدان همچو بنی بویه صیاد معاصر ایشان از ماهی گیری و درویشی بسلطنت رسیدند و میان هر دو گروه فرقی بعد المشرقین نهند چه نوبت بنی بویه مستفاد از نفس عصاییت نخشب¹ و بنی حمدان حمد آن ملک رب العالمین گذارده کما ذکرنا ----- سرقا توارث کابر عن کابر زینت زیب رتبت مملکت از عظامی ربوذه بعصامی بی انقصام رسانیدند و هُما شیئان غیر سیان بل شتّان ما بینهما

و نزد مؤلف مترجم تواریخ حمدانی أصل واجب است خلافاً لذراری خدم البطون و إجلاس السدکاکین و أسرار مرموزه قاضی محرر را بذوق تمام بر مولانای معظم مقتدای مکرم أستاذ القرّاء و الأفاضل جامع الفنون و الشمالیلهاء الملة و الدین عمر بن إبراهیم النکیدى آدم الله معالیه جل آیامه و لیالیه که در تفسیر مقالات عبدی خادمی شهابی قضای إجماع أقران غیر خدمتش کس را شبیه شمس تبریزی² حلال عویصات جلالی در باب نعمت جلالی و صفت جمالی نمی دانند لا زال للدقایق کاشفاً و لکردس³ الحقایق رجاء الشفاء راشفاً

و أمير حمدان را چهار گانه پسر، حسین و أبو الهیجا عبد الله و داود و سعید بوذند و فرزند مهین نا مهین حسین بن حمدان مذکور در اول خلافت معتضد سنه ثمانین و مائتین بدرگاه دار الخلافه أمير سیر گرسنگی و برهنگی نادیده رسیده در شکار از اسب فروذ آمده دوآن شیر غُرّان را گرفته پیش معتضد آورده نوازش یافته بسر لشکری بغداد و أمير المؤمنین آفاق مخصوص گشت و مع أنه که چهار پسر هر یک در جهات عراق و دیاربکر و شام و مصر و عواصم و پارس بلاد و قلاع گرفته بقصه دراز بفرزندان و أحفاد میراث گذاشتند و إستقصاء جمیعشان مفصلاً از مقصود موعود إیجازی مذهب لکن تجب همگنان دو کس است و ذکر ایشان (v.121a) أوجه أوجه می نماید و هما همای سایه أبو محمد حسن ناصر الدولة ابن أبی الهیجا⁴ و سیف الدولة أبو الحسن علی ابن أبی الهیجا⁵ عبد الله بن حمدان کی از ذکرش پیش ازین در جزو اول لایق محلّ پاره پرداخته ما بقی را درینجا موعود داشتیم

¹ نخشب

² تبرزی

³ لکودس

⁴ ناصر الدولة ابی

⁵ علی ابن الهیجا

و سوم آن دوگانه فرزانه عمّ زاده‌شان عظیم‌الشان أبو فراس الحارث بن أبی العلاء سعید بن حمدان شاعر ماهر صاحب دواوین شوبک منتبّی ذاکر أخلاق آبا و أجداد و أعمام و بلمهم و مغازی و تعازی و تمانی آشکارا و نهانی و جهاد و مقامات سیف الدولة با ملوک اطراف و متصرفان روم و آسر بطارقه و فتح أمصار قابلیت إحصار تعرّس دارد و هر کرا هوس إحاطت کلیات کردار وی افتد بطالت را عقیبه پشت انداخته بشب و روز کتب تواریخ و مجلد خطب نباتی و دیوانی منتبّی پس از تحصیل آلات و ادوات و استعمال جدیر نصب عین خود سازد تا بمره از بمره مزید بمثال نهری از بحر مزید تواند إحتلاس کردن و الا بزبور مزور چیزی ندهند و این أبو فراس را جرئی مشهور رومیان¹ آسیر گرفته بقسطنطنیه بردند و ملک روم آن زمان ویرا إخترام کرده جلیس و ندیم خود گردانید و أبو فراس بسیف الدولة در باب طول مکث و إستعجال إرسال مال فدای او و آساری ألو ف اسلامی چندانک قصاید نوشتی سیف الدولة بجواب از گفتار خود رقایق فرستادی و آن همه مدوّن است

اما ایمه نکیده بیچاره از آنها غافل اند چون حظ ندارند مسکینان چه کنند و بنگام آنک بنده قاضی مؤلف بذین شهر رسید غیر سه گانه کامل کی امروز شهر بوجود پر جود ایشان بمثال حونه العطار معطر و مزین است من عداهم از آسامی کتب غیر مقدمه صلوتی فقیهی سمرقندی و قدوری بکر مفتضّ الی الآن و معشرات معاشرات و مقدمه معلوک و ألفاظ مفلوکه نمی دانستند و الباقی معلوم و لعن الله کفار النعم العلمیة و الشروط النحویة العلمیة و القوانین النظریة و الأقانین العملیة کما اهلک من آذانا غبان² کانوا الینا³ آذانا (ابطال) من الشطار ذوی أولى السعاف⁴

آخر الأمر سیف الدولة أموال فرستاده أبو فراس را بعد آسر هفت ساله بانضمام آسیران که بعدد جماجم معروف ابطال ذهب مصری بذل فرمود خلاص کرده بدار الإسلام آورده و سیف الدولة پادشاهی بود (معروف) محبت أهل بیت مصطفوی نبی عربی و ذریت پاک مرتضی علی شجاع کریم ممدوح وسیم مالک شام و قلاع أکراد و معظم أتراک حاکم موصل و دیار ربیعہ محرّب هر بیعه و معاند کفار مجاهد حسبی بمهند آبدار فاتح اکثر ارمن و روم⁵ وارث قدما و قدوم راننده اخشید از شامات مذکور و مشکور خطباً برهانات⁶ أعود إجتماع (v.121b) علماء و فضلا و فقرا و شعرا که

¹ مشهور و میان

² من آذا ناغب آن

³ النا

⁴ المسعاق

⁵ ارمن و روم

⁶ برهامات

بر درگاه وی بود ما عدا الخلاء بر هیچ ملک ممن قبله و بعده بسمع و دیدنه کس نیامد و همگان ازان کان سخا خوشنود باز گشته دعوات و مدایح گفتندی و ملازمت أبو نصر¹ خطیب الخطبا صاحب² دیوان حقیقی ثباتی نباتی صاحب دیوان خطب نباتی و أبو الطیب متنی رضی الله الکریم عن الأول غفر لآخر حضرت ویرا اول أدلّ قطيعست بر آنچه ما ایمان آورده ایمان خورده پیمان بسته أحرار و حرایر عبید و أمرا³ ایما کردیم

ومع الإجمال الإيجازی دون الإبهام المجازی سيف الدولة مذکور روز پنجشنبه بیست چهارم ماه صفر نیاز سفر سازان سنه ست و خمسون و ثلثمائه سال بیست دوم از خلافت مبارک أمير المؤمنین المطیع لله أبو القاسم فضل بن جعفر المقتدر خلیفه بیست سوم عباسی صلی الله علی ابن عمه و رضی عنه و عن إسلامه برنج فالج و عسر البول بعمر پنجاه و پنج سالگی در نفس حلب دار مملکتش وفات یافته برحمت حق پیوست و مدت ملک او بحلب بیست سه سال بوزده ممالک دیگرش خود درین مختصر مبین و روشن تواریخ قابل حصر نیست و او را روز وفات نه گانه بآب و سدر و صندل و ذریره و عنبر و کافور و ماء ورد و آب خالص دوباره شسته بأرطال و أمنا صبر و مُرّ و کافور و غالیه در محاسن حُسن افزای و سینهُ پُر علم و گوشهای قرآن شنو و جسمان حق بین و گردن مطواع کرده در هفت کفن هزار دیناری پیچیده بتابوت ناسوت دان عالی نّماذه از حلب بشهر میافارقین که آن هم ملک وی بود یک که تمام عمارت و أجزاء آنها⁴ و تحصین قلعه و تحسین محلات و طرقاتش بمال او مکمل گشته إسکان سکان از عامه أقارب بتوطین سیفی مصورست چنانک عواصم بعمارتش مسورّ نقل کرده اندرون قلعه در تربه او که مادرش پیش از وی آنجا آسوده است دفن کردند و وفات این نازنین عالم و کواپن در إسلام مصیبت عظیم بود چنانک علماء شریعت بی تاحشی در عظیم رزء وی بإجماع قایل اند رحمه الله و غفره و غفر له

و در أثناء آیام دولت سيف الدولة بین الأربعین و الخمسین بتردید تشکیکی سنه نیف و أربعین و ثلثمائه پنجاه ششم کامل از طبقات مشایخ أبو الخیر أقطع مغربی⁵ أصل ساکن بریّه تینات از أعمال أنطکیّه بزرگ راه صاحب کرامات و فراست و اصف منازل شریف،

¹ این شخص که آثار مذکور به خودش نسبت می شود باید ابو یحیی عبد الرحیم بن محمد بن اسماعیل بن نباته فارقی باشد. نیز ن.ک. 121b و 140b.

² صاصاحب

³ امارا

⁴ ایما

⁵ معدن

و شصّتم تن از طبقات مشایخ الحسن بن احمد، أبو علی [بن] کاتب تعریفاً بإزاء أبو علی روذباری هم کنیتش و أبو بکر مصری¹ صاحب، مقالات از خوف (v.122a) و مقامات دیگر شریف أقاویل معتزله شارح کلمات تزیهیی متصوفه برحمت حق پیوستند

و شصّت یکم طبقات مشایخ مظفر قرمیسینی از مشایخ جبل یار عبد الله حرّاز² شارح أنواع صوم مبین منافع جوع مؤدب بیدار بی تأخیر از أجل و بی تاریخ از أجل. بمغفرت حق رسید

و سیف الدولة را پسری سعد الدولة أبو المعالی شریف نام باز مانده حلب را با مقداری مملکت که دستش رسیدی متصرف بوذده بعد از و پسرش سعد الدولة أبو الفضایل سعید وارث گشته هم تصرف ما داشت پس از و علی و شریف دو گانه پسر بسر حلب رسیده نواحی و أعمال بدان ضمّ کرده. بمرضی³ الدولة أبو نصر منصور ابن لؤلؤ کبیر حرّامی بقصّه دراز سنه أربع و تسعین و ثلثمائه ستیزه⁴ بطرف مصر رفتند و بهما إنقرضت الدولة الحمدانیة هر چند که بذکر ناصر الدولة و سیف الدولة و أبو فراس قناعت نموده بیاد آورد مشروحات أعمام أولاد عمومشان لقله الجدوی إحتیاج نیفتاد اما تواریخ جملگی حمدانیان از فاتحات تا خاتمت و سینور و سیر ایشان و أصل آبا و أجداد همگنان بطریق إجمالي بر وجهی مذکور آمد که هیچ مطلوب فوت نشد و شاذ نگشت و شاذ باز روان پیروان فضلاء ما تقدم که حرفت بلاغت رأس لاغ کلاغ بازان. بمناضران برغم خزان زرده چوب شکلان بی تکلان میراث گذاشته سوی دار الخلد خرامان رفتند

پس بحساب محسوب مدّت مملکت بنی حمدان از تاریخ سنه ثمانین و مائتین تا تاریخ واضح میرهن سنه أربع و تسعین و ثلثمائه کما کرر تأکیداً در یکصد و چهارده سال و اند ماه منحصر است و البقاء السرمدی لله الأزلی الأبدی و عجیزین قصّهاء بنی حمدان آنست که چون ناصر الدولة حسن وفات برادرش سیف الدولة موصل⁵ شنید از غایت اندوه عقلش زایل شده سراسیمه گشت فرزندان او را گرفته بقلعه اردمشت فرستاده ایشان در بلاد پذیر حکم کردند ناصر الدولة بحمام قلعه در آمده همانجا وفات یافت بعد از وفات ناصر الدولة و سیف الدولة دو گانه برادران موافق ملوک نژاد الی مطابق میان فرزندان آخریان نا بکاران بی دولتان منازعاتی که واقع شد لایق ذکر نیست و أسامی ایشان هم از حسنی مطلوب نه زیرا هر خاندان را دیباچه أوایل اند و مقصود ازین مختصر إحاطت بجمل تواریخ است و آن خود بانضمام فواید شتی حاصل

¹ مصر

² حرار

³ بمریض

⁴ سیزده

⁵ موصل

خبر اخشید او را أبو بکر محمد بن عبد الله بن طغج¹ گویند و وی امیر بزرگ فرغانی اصل بود و در صنعت علمی و صیغت علمی ملک فرغانه اخشید است چنانکه ملک روم قیصر و هرقل و شاه فرس کسری و ازان یمن تبع و سلطان اشروسنه² افشین و حاکم خوارزم خورزمشاه و پادشاه ترک (v.122b) خاقان و متصرف جرجان صول و ازان طبرستان اصبهد و شاه غرستان شار و جمع آن سراسمه و سلطنت یمن در آیام تتابعه بر هفت قسم تتابعه و عبامله که بالاتر از ایشان کس نبود منقسم آنکه مقاول و قیل و اقیال و اقوال و واحد معبر از شصت نفر برگزیده از اهل بیت مملکت مدبران امور ملک آنکه مئامنه و هشتاد نفر نازل تر از مذکوران و بموت تبع بزرگ وضع امر تدبیری شورش اندیشیده از اقیال یکی را باقیال ملک ساخته واحدی از مئامنه بقایم مقامی شخص قیل نام من قیل پی قیل متداخل شده متمم عدد ناقص است آنکه صنایع ثقاب ملک خاصه پادشاه لنفسه آنکه وضایع اصحاب مناظر و مسالح و مقیمان بمصالح ثغور آنکه عباد خدم سلطان ملازمان درگاه مودیان رسایل با وسایل بأشجار و اصایل آنکه اخیار و در قسم فرسان مراربه در پارس چو بطارقه در روم و تکاکره در سند و هند و مقاول در یمن و کش در نزار و تبع در عرب

باز گشتیم بذکر اخشید خلیفه عباسی الراضی بالله ازو راضی شده سفر دمشق را تملیک فرمود و او با بیست هزار غلام برخریده خود چهار صد هزار سوار و پیاده جمع کرده در قلع و قمع لشکر ملحدان که بشام و دمشق آمده فسادها کردند کوشید و بهنگامی که امیر ناصر الدولة برادر سیف الدولة حمدانی حلب را گرفته اخشید قصدش کرده بر سر حلب آمده و میان ایشان وقعات متعدد واقع گشته المتقی لله خلیفه اتفاقاً در آن وقت برقه وصول فرموده بود میان اخشید و سیف الدولة قایم مقام برادر بزرگین ناصر الدولة صلح کرده حلب و حماه و حمص و رقه را بسیف الدولة داد و دمشق و مصر را باخشید بخشید و اخشید مذکور در آیام مدّت مملکتش شبی درون خانه و خیمه خود نختی بل که تا صبح از خیام فراشان و خدم ده جا نقل کردی و مع الجملة اندکی نگذشت که سنه **أربع و ثلثین و ثلثمائه** در مصر وفات یافته قایم مقام او غلامش کافور را اخشیدی که بهژده دینارش خریده بود بحکومت مصر و اطراف مشغول گشت و در کرم و تواضع و حُسن أخلاق از ممالک در ممالک مثل کافور نیامده است و کافوریات دیوان متنبی تصدیق قول را شاهد عدل کافی و مکذب أخلاق کافوری جز کافر کفور مخذول نه و کافور مشکور بی کفر بیست دو سال حکومت کرده سنه **ثمان و خمسين و ثلثمائه** بجوار حق پیوست و هنوز وی در مصر حق حاکم

¹ طغج

² شروسنه

بود که نواب خلیفه مغرب المعز لدین الله از مغرب آمده او را مطیع معز گردانیده قاهره را بنیاد نهادند و دعا و خطبه را از بنی العباس تغییر کرده بنام معز علوی¹ فاطمی دادند خواندن

و مملکت مصر از روز مطاوعت کافور مذکور باز تا مدتی که ذکرش می آید بنام خلیفه مغرب معز ثانی قاهره چهارم وارث از امام مهدی فاطمی صاحب مغرب که یازش مع اولاده نسلاً (v.123a) بعد نسل مذکور خواهد شد مقرر گشت و بظهور مهدی موعود الذکر تمامی دولت امراء مغاربه از بنی امیه اشخاص هشت گانه اولشان عبد الرحمن بن معاویه بن هشام بن عبد الملک بن مروان که در زمان خلافت منصور عباسی موسوم شده بود آخرشان عبد الرحمن بن المنذر از سنه تسع و ثلثین و مائه تا تاریخ مبین سیرت سنه اربع عشر و ثلثمائه در مدّت یکصد و هفتاد شش سال مورخ گشته إختتام یافت و چون مدت إمارت هر یک از مذکوران در اثناء خلافت و دولت بنی العباس زمان زمان فرزند بفرزند مفصلّ یاد کرده ایم بتکریر تقریر إختیاج هر چه کمتر

أخبار مهدی امام صاحب مغرب موعود الذکر از او ابو محمد عبید² الله است مولدش بسلمیه فی الأصح، سنه ستین و مائتین بسجلماسه پیدا شده بنسبتی که بأمیر المؤمنین علی کرم الله وجهه داشت خلق را بر خود دعوت کرده بذو گروه انبوه گرویده حکومتش محکم گشته بشهر رقاده رفته مدینه مهدیه را سنه ثمان و تسعین و مائتین بنا کرد و دار الفتح ساخته از آنکه بشهر افریقیه و صقلیه و أعمال مغرب حکم رانده دولت بنی امیه کما ذکرنا بوجود وی إنقراض یافت بر جمیع امراء مغرب که ایشان را بنی الأغلب گفتندی وی غالب بل أغلب گشته بزخم شمشیر آید از همگی بلاد در تحت بخت و قهرش سنه اثنین و ثلثمائه محکوم شده مدّت بیست پنج سال و اند ماه إمارت رانده در ماه ربیع الأول سنه اثنین و عشرين و ثلثمائه وفات یافت

و بعد ازو پسرش القاسم بامر الله ابو القاسم محمد او هم زاده بسلمیه سنه سبعین و مائتین چو نامش قائم گشته بمحاربت أعداد دوازده سال ولایت کرده بمهدیه در ماه شوال سنه اربع و ثلثین و ثلثمائه بجوار حق پیوست

و بعد از وی پسرش المنصور بالله ابو طاهر إسمعیل فصیح بلیغ مصنف خطب غزا علی البربریه³ مولدش بمهدیه هفت سال حکم رانده سنه احدی و اربعین و ثلثمائه وفات یافت

و بعد ازو پسرش عالی همت المعز لدین الله ابو تمیم معد زاده سنه تسع عشر و ثلثمائه عدل و داد پیشه کرده از عهده رعایت خلق برانده دیار مصر طلب داشته چنانک ذکر رفته بدست آورده

¹ علوی علوی

² عبد

³ البدهیه

بمغرب ضمیمه ساخته قبایل و أمم را مطیع خود گردانید و در مصر قاهره معزی بنام وی منسوب خواصّ او بحضور کافور اخشیدی از سنه ثمان و خمسين و ثلثمائه تا ماه رمضان سنه اثنین و ستین و ثلثمائه بمدّت چهار سال تمام کرده از مغرب معزّ را خوانده آمد و بلشکر انبوه فرو گرفته نشسته بعدل و حسن سیرت و بی طمعی از خزاین و جواهر و مرصعات که نزد زن اخشید موجود یافت و مکارم أخلاق مدّت بیست شش سال و اند ماه امارت کرده در نفس قاهره بنا خود ماه ربیع الأول سنه خمس و ستین (v.123b) و ثلثمائه برحمت حق واصل گشت

و بعد ازو فرزندش [العزیز] بالله أبو منصور نزار بن معد بمهدیه زاده ماه محرّم سنه أربع و أربعین و ثلثمائه قائم مقام شده مالک مغرب و مصر گشته بعدل و إنصاف و ترفیه عباد و عمارت بلاد مدّت بیست یکسال و اند ماه ولایت کرده سنه ست و ثمانین و ثلثمائه بعمر چهل سالگی بجوار [حق] پیوست،

و بعد ازو پسرش الحاکم بأمر الله أبو علی منصور بن نزار بن معد مولدش ماه ربیع الأول سنه خمس و سبعین و ثلثمائه تاریخ موافق بوفات أبو عبد الله محمد ابن إسحق بن عیسی ابن مندّه حافظ محدثی معنوی اصفهانی صاحب کتاب أسماء صحابه خداوند تصانیف بس بسیار عالی مذکور أثناء مناقب مسلم جامع کتاب معروف در حدیث در مصر نهاده بعمر پانزده سالگی مباشر امارت شده ظلم و عدوان در مصر فاش کرده مردم دشنامها و لعنتیها بر کاغذ نوشته بدست تندیس بصورت زن سر پوشیده نهاده بر راه ایستانیدند وی در سیر آن دیده متظلم پنداشت چون خدم پیش رفتند دیدند که صورت نگاشته است بدان سبب فرمود تا لشکریان مصر را بآتش زدند و ربع شهر سوخته بسیاریان هلاک گشتند و أجناد با عورات مسلمانان فساد کرده شوهران ببهاء اسیران خریدند و بعض زنان از ترس فسق فجّار خود را کشتند و آنانک از جهودی بمسلمانی آمده بودند باز بدین پیشین رفتند آخر الأمر خواهرش ست الملک باین دواس امیر بزرگ إتفاق کرده جماعتی آماده داشته بروز معین در شکار بخلوت داد کشتن و مدّتی قتل¹ او مخفی بوده پس ازان پیدا شد عقیب آن ست الملک برادر زاده اش الظاهر لإعزاز² دین الله را بمملکت نصیب کرده ابن³ دواس و تمامت خبر داران را یکان یکان بقتل آورده مصر و شام را بتدبیر صایب و هیبت اندازی در نفوس مرتب داشت و قتل الحاکم بأمر الله که بخلاف إقتضاء نامش ورزش⁴ کرده بنام مزور ستمکاری نمود بشوال سنه احدی

¹ قبل

² لاعرار

³ این

⁴ ورزش

عشر و أربعمائة مورخ بوزة عقيب بیست پنج ساله إمارت بعمر سی و شش سالگی بدار الجزا¹ رفت تا کیفر مظالم چشند

و بعد از بتدبیر و ترتیب و تربیت خواهرش چنانک ذکر رفت پسر او الظاهر لإعزاز² دین الله أبو الحسن علی بن الحاکم بأمر الله مولدش سنه خمس و تسعین و ثلثمائة از روز قتل پدرش شوال سنه احدی عشر و أربعمائة کما ذکرنا بحکومت موسوم گشته مدّت پانزده سال و اند ماه إمارت کرده بعمر سی و یک سالگی وفات یافت

و بعد ازو پسرش إمام مستنصر أبو تمیم معد زاده [بقاهره] سنه سبع و عشرين و أربعمائة در سنّ هشت سالگی و اند ماه با إمارت خصوصیت یافته مدّت شصت و هفت سال ولایت راند³ و هیچ کس از خلفاء عباسی نیز این مقدار مدّت (v.124a) در اسلام در نیاید

و بعد ازو فرزندش المستعلی بالله أبو القاسم أحمد امیر شده از سنه سبع و ثمانین و أربعمائة إنتهاء⁴ إمارت پدرش مستنصر مذکور تا سنه خمس و تسعین و أربعمائة مدّت هفت سال و اند ماه حکومت ورزید و برادر این مستعلی⁵ نزار گریخته بایسکندریه در آمده خود را المصطفی لدین الله لقب داده خلق بذو بیعت بستند و أفضل در پی او رفته بمواجهه و مقابله و مقاتله کرده سکندریه در دست گشوده مستعلی⁶ را گرفته بحبس انداخت،

و بعد ازو فرزندش الأمر بأحكام الله أبو علی المنصور ابن المستعلی بالله زاده [سنه تسعین و أربعمائة] بمفدیم ماه صفر سنه خمس و تسعین و أربعمائة موسوم گشته مدّت بیست و هشت سال و نه ماه و اند روز إمارت ورزیده در ذی القعدة سنه أربع و عشرين و خمسمائة در دست ده نفر غلامان خود کشته شده و مقدم قاتلان غلام ارمنی قاهره را فرو گرفته اموال و خزاین بلشکریان داد

¹ بدالجزا

² لاعرار

³ قاضی أحمد همینجا آشکار است که خطا ورزیده. چون تاریخ 427، باید تاریخ نشستن المستنصر به تخت باشد، تاریخ متولد نه. زمان عهد خلافت و سنّ نشستن به تخت خلافت او نیز باید تصحیح می شود.

ابن الأثیر در حوادث سنه سبع و عشرين و أربعمائة در این باره چنان می نویسد: «في هذه السنة، في منتصف شعبان، توفي الظاهر لإعزاز دین الله أبو الحسن علی بن أبي علي المنصور الحاکم، الخليفة العلوي، بمصر، و كان عمره ثلاثاً و ثلاثين سنة، و كانت خلافته خمس عشرة سنة و تسعة أشهر و سبعة عشر يوماً... و لما مات ولي بعده ابنه أبو تمیم معدّ، و لُقّب المستنصر بالله، و مولده بالقاهرة سنة عشر و أربعمائة... في هذه السنة (سبع و ثمانین و أربعمائة)، ثامن عشر ذي الحجة، توفي المستنصر بالله أبو تمیم معدّ ابن أبي الحسن علی الظاهر لإعزاز دین الله العلوي، صاحب مصر و الشام، و كانت خلافة ستين سنة و أربعة أشهر، و كان عمره سبعاً و ستين سنة...» (ن.ك. الكامل في التاريخ، ج. 9، ص. 447؛ ج. 10، ص. 237).

⁴ ابتهاء

⁵ مستعل

⁶ منصور

تا مددش کنند بزرگان جمع آمده ارمنی را کشته سنه خمس و عشرين و خمسمائه الحافظ لدين الله أبو ميمون عبد المجيد بن أبي القاسم محمد بن مستنصر را حاکم کردند،

بعد از آیام وزیر وقت حافظ را گرفته ببند انداخته سالی محبوس داشت کوزکان خاصه وزیر را کشته حافظ را رهانیدند، و حافظ مذکور حافظ مصر و ولایت شده تا سنه أربع و أربعين و خمسمائه تاریخ وفاتش دولت راند،

و بعد ازو الظافر بالله أبو منصور إسماعيل بن الحافظ روز وفات پدرش حاکم شده تا سلخ محرم سنه تسع و أربعين و خمسمائه زنده بود یومئذ بعمربیست یکسالگی و اند روز بر دست عباس ابن تمیم و فرزندش نصر بقتل رفت و هر دو قاتل قتل ظافر را مخفی داشته منکران گشته پسر مقتول الفایز بالله عیسی را حاکم کردند و امراء مصر جمع شده بقصد عباس و نصر می آمدند ایشان دانسته اموال عظیم بار کرده بطرف شام گریختند فرنگان برابر رسیده عباس را کشته نصر را بآخر این اسیر بردند الفایز بالله سال قتل پدرش حاکم شده رسولان بفرنگ فرستاده نصر بن عباس را طلبید فرنگان او را در قفس آهنین مقید کرده سپردند چون نصر بمصر رسید کشته بر دار کرده تن مردارش را سوزانیدند و فایز بتاریخ قائم مقامیش بجای پدر سه سال ساله بود تا نصف رجب سنه خمس و خمسين و خمسمائه امیر بوذه بجوار حق پیوست و مدت امارتش در شش سال و اند ماه منحصر

و بعد ازو العاضد لدين الله أبو محمد عبد الله بن أمير يوسف بن الحافظ لدين الله منتصف رجب سنه خمس و خمسين و خمسمائه كما ذكر حاکم شده در امور مملکت مصر مباشرت کرده متابرت نموده در اول وزارت ملک ناصر صلاح الدين يوسف بن أيوب سنه أربع و ستين و خمسمائه وفات یافت و این عاضد آخر خلفاء دولت فاطمی است که تا غایت (v.124b) بترتیب یاد کرده شد، و در آیام عاضد مذکور خطباء دیار مصر بنام خلیفه عباسی المستضیء بالله اواخر خطب را موشح کردند

و اخبار مستضیء عباسی و دولت ملک صلاح الدين يوسف بن أيوب فاتح قدس از فرنگ و اکثر بلاد شام از فرنگان که بسطنت وی نوال مملکت مهدی اول و اولادش پدید آمد در مجلد تاریخ که نزد بنده مترجم ممیز مضیف مضیف نقاد بزهن وقاد و لا فخر موجود است مسطور نیست لکن عند إختتام الكتاب در صدر حکومت عاضد خاتم دولت فاطمی نخستین مهدی اول صاحب مغرب مذکور جامع تواریخ¹ بیاض آوردن ایشان وعده داده است بدان سبب از خواننده إلماع شکل

¹ تواریخ

چیزی بقلم آمد و الا بتصریح خلفاء عباسی تا¹ مقتفی بن مستظهر پذیر یوسف و مستنجد مذکور اند و من بعدهم العدد القلیل فی المجلد الآخر «والله برزقه قنیه لی و فتنه لأعدائی»

و فتنه أفسوس فسوس بر عمر ازان نمی خورم که بتحصیل مجدانه مشغولم نه همچو موش و غولم و بعد از فراغ تسوید این مسوده اول اگر تا ده سال آسامی باقی خلفاء عباسی بسفر دراز بدستم افتادی راضی بودم ده روز نگذشته حق تعالی تواریخ من بقی عباسیان را تا ختم مستعصمی روزیم فرمود دانستم که منم که در خطوط آخرویات منحوت عظیم نه منحوت از زر و سیم و روان مرحوم مغفور خواجه کریم الدین کوتوال اقسرای افضل اهل دیوان و ابرع و اورع و ابداع ایشان شاذبان که از نسخه خدمتش ضالة المؤمن در حیر مرکز استحقاقی قرار گرفته بنیاد سرای عالی بوجدان يك خشت کم بوده ناقص نشان بضرر مثل «افضل موجودات فی تکمیل الأنبياء بوجوده کمال» بزیر آمده ناظران دوار از تعجب و حیرت «هلاً وضعت هذه اللبنة» موضعها مستخلص گشتند و شکر المنعم واجب عندنا خلافاً لمن خالفنا و آسامی همگنان بجای خویش خواهد مذکور آمدن

أخبار مهدی² در موعود الذکر أبو عبد الله محمد بن تومرت فاطمی نسب از ذریت پاک أمير المؤمنين علی ابن طالب کرم وجهه معروف بمرغة³ از قبایل مصامده در کوههای سوس⁴. بمغرب أيام بنی مروان ببلاد مذکور توطن ساخته بودند، و مهدی أبو عبد الله محمد بن تومرت⁵ فقیه زاهد محدث عابد بوده در جوانی بتحصیل علوم بیغداد رفته آنجا بحج آمده مناسک گزارده بسکندریه رسیده بمغرب پیوست و بعلماء زمان خود امام حجة الإسلام أبو حامد غزالی و طرسوسی⁶ جمع شده در فنون مباحث مراجعات پرداخت

و از نقل کتب و خراجهاء امید جنیان داشت که مناصب عالی بوی خواهد رسیدن بدان سبب بر کشتی نشسته بشهر مهدیه پیوسته بمجرّد کوزه و سجاده بمسجدی فروز آمد و سلطان آن زمان، (v.125a) یحیی بن تیمم او را نزد خود آورده صحبت کرده بتبرک دعاها شنید و مردم بر او احادث خوانده عقیب انتقال از شهر بشهر عبد المؤمن بن علی را که بشهر کوچک تاجر نام قریب هنین از

¹ یا

² مهلی

³ بمرغه

⁴ شوش

⁵ تومرت

⁶ در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر این نام به «أبو بكر الطرطوشي» می گذرد (ن.ک. ج. 10، ص. 569).

أعمال تلمسان بر ساحل دریا از بنی عایذ¹ از شعوب کومیّه² یافته چون دانست که وی از قبیلهٔ قیس بن سلیم از شعب الشریذ³ است بشارتش داد بحدیث مصطفی صلی الله علیه و سلم که در آخر الزمان یار ده دین اسلام توی عبد المؤمن بگفت او شاد گشت و مهدی در تقدیم اسباب پیش روی کار عبد المؤمن اندیشه می کرد

و ملوک مغرب را نام متلثمون بوزده و دار الملک بمراکش منسوب و امیر اسلام علی ابن تاشفین و دران زمان از سوس اقصی شخصی محدث مالکی مذهب ظاهر شده بتعلیم شرایع مغربیان را مطیع دین گردانیده ابو بکر بن عمر لمتونی را بر همه حاکم گذاشته لشکر وی بمرابطان نامور گشته هر که عداوت مرابطان اندیشید علف شمشیر شده قبایل صخر هم منقاد آمده فتوح بلاد بسیار نا محصور از بر و بحر میسر گشت این مجموع بعد از سنه ستین و یا سنه سبعین و اربعمائه و الشک فی النسخة الأولى جریان یافت

بعد از فتح سوس و سحلماسه ابو بکر بن عمر عم زاده خود یوسف بن تاشفین لمتونی مذکور را که بعد ازو بحرفت داد و فضل و نبل و دیانت موصوف است قائم مقام خود گذاشته وفات یافت و بعقل و عدل تمامت سیرتاء بذ را از دیار مغرب دور داشته بلاد شرقی و غربی را از دست کفار و خوارج ستده بداد دهی همگنان ربوده وی سدید و در صحرای خالی مراکش بنا نهاده بأحسن عمارت تمام کرده مقر سلطنت خویش ساخت

و شهر أندلس میان مسلمانان و فرنکان بمشارکت بود و ملک اسلام المعتمد علی الله محمد بن عبّاد و القادر بالله بن المأمون نبند آرد که ابن مأمون عبّاسیست و در دستشان شهرهای بزرگ و ملک فرنک الأذفونس⁴ بوزده بقوت از مسلمانان خراج ستده ملوک اسلام مذکوران مکتوب بیوسف بن تاشفین فرستاده مدد خواستند یوسف لشکر کشیده بمعاونت آمده جنود معتمد بذو آمیخته ملک فرنک بانبوهی که بود بفریب حربی در دست یوسف اواخر شهر رمضان سنه تسع و سبعین و اربعمائه منهزم گشته بلاد أندلس محکوم یوسف شد و بعد ازان معتمد را هم یوسف گرفته در حبس وی بمرد یوسف بیغداد رسل و هدایا و اموال فرستاده از حضرت خلیفه عبّاسی هم سنه تسع و تسعین و اربعمائه تاریخ مذکور اجازت آورده فرزندش علی را ولی عهد خود ساخته سنه خمسّمائه وفات و این علی ولی عهد بتدبیر ملک مشغول گشته ملک فرنک از ردمیر رومی را شکسته از سنه

¹ عایذ

² در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر این نام به «کومرة» می گذرد (ن.ک. ج. 10، ص. 570).

³ در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر این نام به «عیلان» می گذرد (ن.ک. ج. 10، ص. 570).

⁴ در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر این نام به «الأذفونش» می گذرد (ن.ک. ج. 10، ص. 142).

خمسائمه تا سنه ثمان و عشرين و خمسائمه شرقی و غربی أندلس فتح کرده شهر قرطبه را بفرزندش تاشفین سپرد

فی الجمله تمامی أخبار محمد بن تومرت مهدی آنست که وی (v.125b) سنه اربع عشر و خمسائمه بمراکش آمده و علی بن یوسف بن تاشفین مذکور آنجا حاکم بود مهدی بامر معروف و تعلیم شرایع مشغول شده کارش ترقی گرفته بد خواهان¹ درونی چنانک تا نکیده مصنف از آنها بسیار دارد و هرگز مسلمان نمی پیوند مهدی را نزد علی بن یوسف بوجهی خبت کردند که او را از شهر برانند و مهدی شهر بشهر روان روان جبال سوس بقبایل عرب مصامده و هرغه² رسیده بنام ایشان کتابی بلغت مصامده اساس لقب و عقیده بعمر پی ساخته همگان آن را برو خوانده مطیعان شده بنام موحدان ملقب گشته

و علی بن یوسف بعدمش³ ماه غیبت مهدی (شنیده) از اعتقاد پی روانش⁴ اندیشیده در طلب وی لشکر فرستاده معتقدان مهدی با مثلثان لشکر علی بن یوسف مقابل گشته ایشان را شکسته غنیمتها بردند

و سنه خمس عشر و خمسائمه تمامت قبایل جمع آمده بمهدی بیعت بسته بانبوهی اتباع و أجناد مسلمانان قوت گرفته شعایر شرایع معمولی گشت و مهدی فرمود تا نیکان بدان را بکشند همان ساعت بندر او بعکس بقتل آورده مطاوعت نمودند

و مهدی سنه اربع و عشرين و خمسائمه لشکر انگيخته عبد المؤمن را مقدم شناخته بمراکش بر علی بن یوسف بن تاشفین فرستاد عبد المؤمن دران لشکر صلوة خوف بوجه سنت نبوی گزارد و در هیچ عهد بعد از رسول صلی الله علیه خلفا و أمرا این نماز نگزارده اند و دران رحلت بمهدی آخر المذکور⁵ ایفا هم بتاریخ سنه اربع و عشرين و خمسائمه مرض موت آمده عبد المؤمن را مواحدان خلیفه گذاشته خود بکوه تینمل⁶ وفات یافته همانجا آسوده مشهد مبارکش اقطار مغرب را مزار عظیم است

¹ خواهان

² هزعة

³ بعدش

⁴ از اعتقاد پی روانش از اعتقاد پی روانش

⁵ و دران رحلت بمهدی آخر المذکور بمهدی بمهدی آخر المذکور

⁶ در متن اصلی این نام به «تینمل» می گذرد. ولی در نمایه الأرب فی فنون الأدب النویری به «تینمل» (تحقیق عبد الحمید ترحینی، بیروت 2004، ج. 24، ص. 159) و در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر به «تین ملل» (ج. 10، ص. 578) می آید.

و علی بن یوسف بن تاشفین سنه خمس و ثلاثین و خمسائمه متوفی شده پسرش تاشفین را قائم مقام گذاشت و تاشفین سنه اربعین و خمسائمه بر دست أصحاب عبد المؤمن شربت قتل نوشیده تمامی دولت مثلثان سنه اثنین و اربعین و خمسائمه مورخ آمد

و عبد المؤمن فتح مهدیه و قابس و صفاقس و قصور افریقیه و بلاد و اقالیم گشاده غرناطه و اشبیلیه و حصن قرمونه و مدینه تونس¹ و باقی بلاد و جبال و سواحل و طول و عرض فتح کرده عقیب آن ولایت بنی حماد را هم مالک شد و در شهر مراکش إسحق صغیر بن تاشفین مقیم بوده عبد المؤمن آنجا هم رسیده بمحاصرت سنده همانجا ساکن گشته پس ازان مدینه قادم حصین را بمحاصرت و حیل عظیم شکوهناک شگفتین آورده یکان یکان همگی بلاد مفتوح وی شده تمامت اوقات عزیزش در سفر و حضر و جهاد و قعود² بشیوه فاروقی وصیت حیدری معمور بوده وصیت فرموده وفات یافت

عظماء (v.126a) دولت از میانه پنجگانه ارکان اولادش أبو یوسف یعقوب، و عمر، و محمد، و علی، و عثمان بموجب سپارش پدر بیعت بزرگین أبو یوسف مذکور بسته، مرگ عبد المؤمن را آشکارا کرده بحق نهادند و أبو یوسف باقی بلاد را از فرنک و روم سنده ملوک اسلام جمیع ولایت را بآرادت بوی سپرده خدام گشتند و دایما بشیوه زندگانی پدرش عبد المؤمن ورزش کنان بیست و دو سال خلافت کرده سنه ثمانین و خمسائمه وفات یافته

و بعد از او پسرش سید یعقوب أبو یوسف کنیت قائم مقام شده همو بعدل و انصاف و غزا و جهاد زندگانی کرد

و بعد از او فرزندش یوسف بن یعقوب ایستاده علی بن إسحق میورقی برو خروج کرد، بعضی بلاد از برادرانش اولاد عبد المؤمن بستند و هر حاله علی بن إسحق توجه کرد

شرف الدین قراقوش غلام ملک مظفر تقی الدین عمر بن شاهنشاه بن ایوب در فتح بلاد قدس بود و چون بتاریخ روشن سنه احدی و سبعین و خمسائمه ملک ناصر صلاح الدین یوسف بن ایوب رضی الله عنه پیادشاهی شام و مصر و اعمالش منسوب شد برادر زاده خود ملک مظفر تقی الدین عمر مذکور را بمصر نایب گذاشته وی بنفس مبارک خویش جوشن غزا پوشیده بفتح قدس میمون و شامات و قلع فرنکان ملاعین بیرون آمد ملک مظفر جماعتی را میرقه فرستاد تا آنجا قلعه بنا کند، بنا کنند که بقبض زکوات مغربیان پناهگاه باشد أصحاب ملک مظفر آنجا رسیده بعمارت قلعه مشغول شدند و شرف الدین قراقوش ازین جمله غلامی بود سی سواره غیث ناضری دستی بشرف الدین

¹ یونس

² قعود

قراقوش مرح بلاد مغرب و کثرت حاصل اش و بسهولت گرفتن بمبالغه تمام عرضه داشته ترغیب عظیم داده ده نفر دیگر از أصحاب عمّار قلعه بتحریر هم کرده شرف الدین قراقوش مصحوب غیث ناضری با چهل سوار با قرب بلاد مغرب رسیده سکان را در دست عرب مضطرّ یافته افساد حرّامیان دور کرده ازان شهر مال عظیم عرفی ستده مردم گماشته بشهر دیگر رفت و از آنجا بموضع دیگر شهر بشهر گاه بعنف گاه بلطف گاه بتسلیم گاه بتعلیم گاه بتکلیم گاه بمخالفت¹ اکثر بلاد و مداین شرقی و غربی از ترویجی بر وجهی مستخرّ وی شد کی هیچ صاحب نجدت از ملوک بنی بویه و اولاد حمدان و فخر جملگی پادشاهان روی زمین آل سلجوقی را نیز طیب الله مضاجعهم مثلی فتوحات این غلام سی سوّاره میسر نگشت و ذکر مفصّلات اقصایصش أطول من ظل القنّاة

و در اثناء اقلیم گشایی قراقوش هر که از دیار مصر باومید خواجه ناشی گریخته بمغرب نزد وی آمد لطفها دیده صاحب بلاد و قلاع شد و آنک از گرسنگی رسته بیمن همت او فقر پس پشت انداخته سرمایه اندوخته ذو مال مالی² مقتنی و معتلی گشت نه ذو مال بجوی معتلی و آخر شکم گرگ (v.126b) دریدهش تحمل سیری نکرده در جبايت اموال خیانت و جنایت اندیشیده حق ممالحت دو حسم کنده آن کنده گنده شکل کنده ورزش³ گرفته با شنع وجوه از کارش انتقام غیوری شربت «أَذَاقَهَا⁴ اللهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ⁵» چشانیده غلف شمشیر منعم گردانید

در نفس نکیده بوقت تألیف این کتاب طایفه بوذند که بفعل ماضی ذکرشان رونقی دارد موصوفان بدین صفات مرموزه حق تعالی بکرم خویش کما فعل باشباعهم من قبل قتل دریغ بایشان فرستاده منعمان را از شوم شرّت هر منعم علیه تا حافظ محمی و محروس داراد

و شرف الدین قراقوش در بلاد معین بمغرب پی آنک بمخدوم دور دستش احتیاج بوذی خطبه بنام ملک صلاح الدین سلطان شام و مصر داخ خواندن و رحمت⁶ برو باذ و آیام مرابطت او در مغرب بأولاد عبد المؤمن محاربت کرده هزیمت بر ایشان انداخته پریشان کرده بسیار قوم از موحدان بانضمام قاضی القضاة و صاحب دیوان أسیر گرفته بفدیه مال طایل باز گذاشت و اولاد عبد المؤمن وقتسی با قراقوش صلح کرده بلاد را بمناصفه در میان نهادند و چون قراقوش ایشان را ضعیف یافت

¹ گاه بتکلیم (گاه بتکلیم) گاه بمخالفت گاه بمخالفت

² ملی

³ ورش

⁴ اذاقهم

⁵ سورة النحل، 112/16.

⁶ زحمت

محاربت با سید ابو یعقوب پیش گرفته مصالحه بمناصفه با علی بن إسحق میورقی¹ که نوبت اول کما ذکرنا مصحوب وی بمغرب درآمد بود کرده عمری گذرانید و بلاد مغرب در اوایل آن زمان از رسوم و نجوم و خراج گذاری و مطاوعت و سبب سلاطین فارغان بوزه شرف الدین قراقوش ایشان را بطبع اول باز آورده بصفوف نواب و حجاب آیین سلطنت خویش پیش برده از روی دوربینی بینی پر نخوت را شکسته حب عافیت عاقبت یاذ کرده از اولاد عبد المؤمن و محبت أهل مغرب که در دولتشان پرورده شدند ترسیده خود را بحماییت بعض قبایل عرب داخل گردانیده و اولاد عبد المؤمن مالها خرج کرده لشکر انبوه از خارج و صد و پنجاه هزار نفر سوار از خاصه خویش و از هشتصد عمارت بزرگ پر و معمور که اندرون جزیره داشتند هم برین قیاس معد کرده بنفس خود کشیده ببلاد شرقی مغرب افریقیه و مداین که شرف الدین قراقوش و ناصرالدین ابراهیم و علی بن إسحق میورقی مستولی بوذند آمده با شرف الدین قراقوش و مذکوران محاربت کرده شهر قابس و مهدیه و مواضع بسیار را که شرف الدین قراقوش و أصحابش گرفته داشتند باز بستند بعد ازان شرف الدین قراقوشیان را دیگر باره دولت بماند ملک سلیمان بسلیمان رسید و محاربت آخرین در دو سال سنه ستمائه و تاریخ روشن سنه احدی و ستمائه مورخ و ما شهدنا کاتبین الاّ ما شهدنا کابیین

أخبار دولت بنی مرداس ملوک حلب اول ملوک ایشان (v.127a) صالح بن مرداس بن ادریس بن نصر بن حمید² بن مدرک ابن شداد کلابی است از بنی ربیعہ بن کعب بن عبد الله بن ابي بکر بن کلاب پیش ازین در إنتهاء دولت بنی حمدان ذکر رفته بود مرتضی الدولة ولد لؤلؤء کبیر جراحی³ حمدانی بعد از پدرش بر حلب حاکم شده از سنه تسع و تسعین و ثلثمائه تا⁴ تاریخ هویداء سنه خمس و أربعمائه إمارت کرده روزی از حلب بمحاربت بنی کلاب بیرون آمد أسد الدولة صالح بن مرداس کلابی او را گرفته أسیر برده بقصه دراز اموال بسیار⁵ داذه خود را از صالح رهانیده چون بحلب رسید تا پیش فتح قلعه را با خزاین فرو گرفت مرتضی ظالم کيفر خیانت که بمخدوم زاده اش سعد الدولة حمدانی کرده بود مشاهده کنان از ترس قبح فتح مذکور حلب را گذاشته بطرف ملک

¹ میورقی

² در متن اصلی «نصیر بن حمیل» است، ولی در وفیات الأعیان ابن خلکان به «نصر بن حمید» می گذرد (ج. 2، ص. 487).

³ در متن اصلی «جراحی» است، ولی در وفیات الأعیان ابن خلکان به «مرتضی الدولة ابن لؤلؤء الجراحی» می گذرد (ن.ک. ج. 2،

ص. 487).

⁴ با

⁵ اموال بسیار

روم بسیل گریخته مدد خواست وی آنجا اعزاز¹ دینده تا لشکر آوردن فتح حلب را بیواب حاکم مصر سپرد و از سادس رجب **بسنه ست** و **أربعمائه** تاریخ خروج مرتضی حلب داخل مملکت مصر شده بر² اندک مدّت بواب معدود از مصر آمده بر حلب حکم کردند چون خیر وفات سلطان مصر فاش شد صالح بن مرداس بحلب آمده بمحاصرت و مصالحت چهاردهم ذی القعدة **سنه خمس عشر** و **أربعمائه** قبض کرده عدل و سیر نیک پیش گرفته بعلبک و بلاد مختلف و مضافات حلب را حاکم گشت بعد پنج سال حکومت صالح سلطان مصر امیر لشکر دمشق نوشتکین دربزی³ دیلمی را صالح فرستاد صالح لشکر کشان برابر او نزدیک طبریه رفته آنجا در حرب نوشتکین ماه جمادی الأوّل **سنه عشرين** و **أربعمائه** کشته شده دو پسرش شبل الدولة أبو کامل نصر و معز الدولة أبو علوان ثمال وارثان باز مانده هر دو حلب را تصرف کردند آخر شبل الدولة برادرش معز الدولة را بدر کرده حلب را بتمامی فرو گرفت پس ازان دربزی مذکور بلشکر بشهر حما رسید شبل الدولة برابر رفته منتصف شعبان **سنه تسع و عشرين** و **أربعمائه** نزدیک جوی عاصی مقتول شده مدّت امارتش بحلب هشت سال و اند روز بوذه

معز الدولة روز هلاکت برادرش حاکم حلب شده از ترس دربزی شهر را بنایب سپرده خود بجمع کردن لشکر سوی شهر رقه رفت و فی الحال که دربزی رسید نایب امین ابن الوقت خوش علف حلب را بمشورت بزرگان بنو سپرد و ذلک فی شهر رمضان **سنه تسع و عشرين** و **أربعمائه** و دربزی در حلب مقیم شده قلعه را بغلامش مانجوتکین (v.127b) داد چون بیستم⁴ جمادی الأوّل **سنه ثلث و ثلثین** و **أربعمائه** دربزی در حلب وفات یافت مانجوتکین با استقلال حاکم گشت معز الدولة از رقه رسیده شهریان حلب را بی ترس حلب و إلزام حلب بیست هفتم جمادی الآخر هم **سنه ثلث و ثلثین** و **أربعمائه** سال مذکور بنو سپردند و ازین تاریخ حکومت بار دوم معز الدولة بعدل و انصاف و إحسان و ترفیه عباد و عمارت بلاد مدّت شانزده [سال] و اند ماه حاکم حلب بوذه شانزدهم ذی القعدة **سنه تسع و أربعین** و **أربعمائه** حلب را با اختیار بصاحب مصر تسلیم کرده مدّت پنج سال و اند ماه در خانه مستعفی بنشست قصابدی که شعراء آفاق در مدح این معز الدولة صالح نفس صالح زاده مرداسی گفتند سی مرد بمجلدات نتواند آوردن

¹ اعرار

² هر

³ در وفیات الأعیان ابن خلکان این نام به «أمیر الجیوش أنوشتکین الذّبري» (ج. 2، ص. 487) و در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر، اولاً به «أنوشتکین البربري» بعداً به «الذّبري» می گذرد (ج. 9، ص. 231).

⁴ بنستم

بعد از آن سنه **اثنین و خمسين و اربعمائه** جوانان شهر حلب را از نایب صاحب مصر ستده برادر زاده **معز الدولة** مذکور تارک مستعفی مزبور أبو سلامه محمود بن نصر بن صالح بن مرداس سپردند و حسین بن ناصر الدولة¹ حسن بن حسین بن حمدان معروف برادر زاده **سیف الدولة** مشهور که پدرش در آیام ختم خاندان حمدانی بمصر رفته بود با لشکر مصری بشام آمده اجتماع قبایل شنیده از حمص ببلبک باز گشت آخر الأمر حسین مذکور بحلب رسیده شهر را نهب و غارت کرده اموال طایل برده اعیان بقتل آورد و أبو سلامه محمود بن نصر در ماه رجب **سنه اثنین و خمسين و اربعمائه** تاریخ مذکور منهزم شده از حلب بیرون رفت و مکین الدین حافظ قلعه حلب شهر را فرو گرفته باستقلال حاکم گشت و حسین بن ناصر الدولة را شامیان شکسته اسیرش بردند و محمود بن نصر مرداسی ناصر الدولة حمدانی را ب هزار دینار خریدند و اعزاز واجب دید

و مکین الدولة حلب را با **أسد الدولة** أبي ذؤابة² عطیة بن صالح بن مرداس در غره هم **سنه اثنین و خمسين و اربعمائه** تسلیم کرد أبو سلامه محمود دوم شعبان مذکور حلب را گرفت و چون عمش **معز الدولة** أبو علوان در ماه ربیع الأول **سنه ثلث و خمسين و اربعمائه** باز آمد بذو سپرد و معز الدولة مشار الیه معنی اندک حکومت ورزیده بیست چهارم ذی القعدة **سنه أربع و خمسين و اربعمائه** وفات یافته بقلعه حلب در مقام خلیل الرحمن ابراهیم علی نبینا و علیه السلام داخل باب غربی مدفون گشته تا زمان ملک رضوان مشهدش معین بود ملک رضوان بر **سر وى**³ فرش نمازه نا پدید کرد،

و حسین بن ناصر الدولة حمدانی چون از اسیر خلاص یافته بمصر رفته بخدمت سلطان مشغول گشته **سنه ستین و اربعمائه** (v.128a) با جماعت قواد سلطان را محاصرت کرده بر خزاین غالب شده بلاد را پخش کرده حکومت مصر باستقلال روزی حسین بن ناصر الدولة حمدانی شد، و او همچو پدرش ناصر الدولة و عمش **سیف الدولة** شجاع کریم ممدوح حسیم بوده شعراء شامات و علماء آفاق جهات بذو توجه نموده قصاید گفته خلعتها و اموال بستندند و **الأصل لا نخطی** هر چند که خویشان وی **سیف الدولة** و غیره از حلب و شام و بلاد **إستقلالی** پیشین بیرون رفتند تا شاخی ازیشان عقیب گریز و مسکنت **ممر حاکم مصر نشد** نیآسود، و **الملک بید الله** القدير

¹ در متن اصلی «ناظر الدولة» است، ولی در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر نام این شخص چنان می گذرد: «ناصر الدولة أبا علي بن ناصر الدولة ابن حمدان» (ن.ک. ج. 9، ص. 233).

² در متن اصلی «ذؤابه» است، ولی در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر به «ذؤابة» می گذرد (ن.ک. ج. 9، ص. 232).

³ بر سروری

و سنه ثلاث و ستین و أربعمائه أبو بكر أحمد بن علی خطیب بغدادی و صاحب تاریخش حافظ قرآن و أحادیث مصنف پنجاه و شش پاره کتاب در دین حنبلی أولا شافعی آخر خاتم قرآن هر روز یکباره در راه حج بمه ذی الحجه در بغداد بعمر هفتاد دو سالگی وفات یافته در جنب امام أحمد بن محمد بن حنبل و بشر حافی¹ مدفون است طاب مشواهم،

و چون معز الدولة بحال مذکور وفات یافت برادرش أبو ذوابه عطیه در ذی القعدة سنه أربع و خمسين و أربعمائه بامارت حلب موسوم شده برادر زاده اش محمود بن نصر رسیده ازو باز گرفته متعلق صاحب مصر گشت بعد ازان نایب خلیفه عباسی از حاکم مصر إعراض کرده و أبو ذوابه پیناه ملک روم رفته در راه سنه خمس و ستین و أربعمائه وفات یافته تابوتش را بجلب آورده دفن کردند

و محمود بعد از گرفتن حلب از أبو ذوابه عطیه بنوبت دوم دو سال مملکت رانده سنه سبع و ستین و أربعمائه وفات یافت بعد ازو پسرش نصر بن محمود امیر شده بعدل و نیکو سیرتی یکسال إمارت کرده سنه ثمان و ستین و أربعمائه بر دست لشکرین ترکش بحال مستی خارج حلب کشته شده،

و آمدن سلطان مغفور آلب أرسلان بسلاجوقی بر سر حلب و محاصرت کردن آن در آخر دولت أبو سلامه محمود بن نصر دلیر مدبر کریم و سیم ممدوح فخیم بنظم و نثر و بیرون آمدن محمود از قلعه بحضرت سلطان بتدبیر عجیب و إصلاح غریب نظام الملک وزیر و تسلیم حلب بسطان اولاً و گرفتن آن از حضرت سلطنت یاسم نیابت ثانیاً و تودیع سلطان سه روزه راه و خلعتها پوشیده بسلامت عودتش بلطایف بسیار از مورخان خافی نیست

و چون نصر کشته شد برادرش سابق ابن محمود بن نصر بن صالح بن مرداس حلب را گرفته حکم کرد و أبو المکارم شرف الدولة از سلطان ملکشاه سلجوقی آمده حلب را گرفت و سابق بن محمود در قلعه ساکن محصور فی الحال که سابق (v.128b) با شرف الدولة صلح کرده بار و بُنه را فرستاد و تائب و شیب برادران سابق بن محمود قلعه را بخود گرفتند شرف الدولة محاصرت کرده قلعه را ازان هر دو مقبلان مبارک قدمان میمون النقیبه لقبان ماندگان محمد بک قوشجی² امیر ده روزه سه ربع دیه سارله برادر ناچار مرحوم مغفور امیر شمس الدین دندار باشا نکیدی طاب مشوا و اشبع الله بطنه بأقراص الشعیر ثلاثة أيام قتل مودة³ اندکمایه چیز داده بقبض خود آورد

¹ شرحاف

² قوشجی

³ موده

پس مدّت مملکت بنی مرداس بحلب از ابتداء إستیلاء بنی¹ مرداس سنه خمس عشر و أربعمائه تا آخر حکم ایشان سنه اثنین و سبعین و أربعمائه در پنجاه و هفت سال منحصر است روان أبو عیثان خزاعی بزرگ منصب بسیار حماقت فروشنده امارت و کلیدها کعبه² معظم بحال مستی بقصی بن کلاب پنجم جدّ مصطفی صلی الله علیه و سلم بیک خیک خمر و ازان مرحوم مجد الدین اغلبک ولد أمير سعيد مغفور بما الدین ارسلانک شاذ باز که او نیز در قلعه سپاری و تبرّا از امارت حاضر و ریختن بخته و علامت اقبال در عصر خویش کم از شیب و وثاب فروشدگان قلعه و مملکت حلب نبوذ رحمهم الله تع والله حافی داشتند

و بعد از بنی مرداس حلب را شرف الدولة از قبل سلطان ملکشاه سلجوقی تصرف² کرده سال پنجم بر سر أنطاکیه رفته آنجا کُشته شده، تاج الدولة تتش سلجوقی حاکم دمشق و بلاد شام حلب را بستده از آنجا بقصد عراق دار الخلافة بغداد توجه باومید بوسینده در حرب براذر زاده اش برکیاروق بن سلطان ملکشاه در ماه صفر سنه ثمان و سبعین³ و أربعمائه گشته شد ملک رضوان قتل پدرش تاج الدولة شنیده از دمشق رانده بحلب در آمده براذرش دقاق دمشق را فرو گرفت و رضوان نوزده سال ملک بوذه سنه سبع و خمسمائه در حلب وفات یافته پسر او تاج الدولة پیش ملقب جدّ حاکم حلب کشته بعد یکسال (سنه ثمان و خمسمائه) در قلعه کُشته شد،

و درین تواریخ فرنکان أنطاکیه را ستده سی و شش سال حکم کردند پس ازان عگه و عسقلان و أفامیه و سروج و ارسوف را سنه أربع و تسعین و أربعمائه بقبض آورده بسا خوئاه مسلمانان ریختند و سنه خمس و تسعین و أربعمائه فرنک محاصرت⁴ طرابلس کرده بر لشکر اسلام غالب گشتند و سنه ست و تسعین و أربعمائه ملک دقاق حمص را از أصحاب براذرش ملک رضوان قبض کرده مالک شد و سنه سبع و تسعین و أربعمائه باذوس⁵ ملک فرنک و متصرف بیت مقدس با نود و اند کشتی پر لشکر بیرون آمده بر برّ و بحر و بربر و باقی مواضع حکم فاش کرد و سنه ثمان و تسعین و أربعمائه این صنجیل محاصر طرابلس بلعت پیوست، و هم درین سال (v.129a) اتابک طغتكین خادم تاج الدولة تتش کمشتکین را در حصار گرفته اموال بستده عفو کرده بر سر رَفْنِیّه آمده فرنکان بسیار کُشته باز بحمص رفت و سنه تسع و تسعین و أربعمائه خلف بن ملاعب⁶

¹ بن

² سلجوق و تصرف

³ این تاریخ باید «سنه ثمان و ثمانین و أربعمائه» باشد (ن.ک. ابن الأثیر، الكامل فی التاریخ، ج. 10، ص. 244).

⁴ فرنک و محاصرت

⁵ در الكامل فی التاریخ ابن الأثیر این نام به «بغدوین» می گذرد (ن.ک. ج. 10، ص. 373).

⁶ ملاعب

صاحب أفامیه قاطع الطریق نهاب بذ سگال بتدبیر ملک رضوان و مولانا حسن قاضی سرْمین در قلعه أفامیه بر دست ملحدان مقتول کُشته مسلمانان رهیزند **سنه اثنین و خمسائه** فرنک طرابلس را بسته خلق انبوه از اهل اسلام آنجا بقتل آوردند¹

تمّه پیش ازین در میانه ذکر خلع خلیفه عبّاس نام دو صفت زیباش خود را بطوع از خلافت و نصب فرمودن فرزندش طایع عبد الکریم را بجای خویش بتاریخ **سنه ثلث و ستین و ثلثمائه** تواریخ خلفاء پسین را از نسل پاک ایشان موقوف داشته بذکر دولت بنی بویه و اولاد حمدان سلاطین عراق و خراسان و پارس و دیاربکر و شام و اقلیم دیگر و ملوک عرب و مضر و مصر و مغرب و متغلبان اطراف و متصرفان اکناف مشغول شدیم، تاکچون ازان پردازیم **با زیر** سه خرّقه خرفت نخستین آستین افشانده ممیزانه رویموار رویم و **درین حال** بإتمام اذکار ملوک آفاق علی الترتیب سوی آل سلجوق فانهم آخرهم فخراً و ذخراً و ذکراً و فکرّاً از تاریخ ابتداء طرابلس **سنه اثنین و خمسائه** بفروسیت فصاحت² و نبل بلاغت بی تخلّل خلل در خلاصات معانی و مقاصد مبانی قهقری عودت ساخته بترفیق قلوب و تشریف اسماع و ترطیب ألسن و تطیب أفهام توجه پیرداخت تواریخ بقیّه آل عبّاس کرده آمد تا کتاب در سلک إنتظام إتمام پذیر آید واللّهُ المُلهم

خلیفه بیست سوم عباسی امیر المؤمنین المطیع لله أبو القاسم فضل بن جعفر مقتدر چون پسرش و نور دو چشمان **خلیفه بیست چهارم** عبّاسی عبد الکریم طایع را قائم مقام خود کرده بعد دو ماه برحمت حق پیوست وقایع و قضایا و حروب و مصالحات و نصب و عزل و امر و نهی که در ملوک بنی بویه و حکام اطراف سال بسال متجدد می گشت همه در زمان این عبد الکریم طایع مطیع نفس مطیع زاده بود و ملوک مذکور را نصب و عزل از حضرت وی مستفاد مع الجملة از ابتداء تاریخ قبض ملک بتسلیم پذیر هفده سال و نه ماه و اند روز خلافت کرده در ماه شعبان **سنه احدی و ثمانین و ثلثمائه** بر دست بهاء الدولة أبو نصر بن عضد الدولة از ولایت ولی الأمری معزول شده دوازده³ سال بیش بعد ازان در بند مخلوع بوذه شب عید فطر **سنه ثلث و تسعین و ثلثمائه** بعمر هفتاد و شش سالگی وفات یافته برحمت حق جلّ ذکره پیوست

خلافت خلیفه بیست پنجم عبّاسی امیر المؤمنین القادر (v.129b) بالله أبو العباس أحمد چهارم مجدّدان دین اسلام⁴ از خلفا بر اُمت علی رأس أربعمائه هجری بیرهان قاطع گذشته بن إسحق خلیفه

¹ آوردند

² فصاحب

³ در متن فقط «دو سال» نوشته شده بود. ولی چون تاریخها که خود مؤلف آورده بود، محسوب داشته شود، این رقم باید «دوازده سال» باشد آشکار شود.

⁴ دین دین اسلام

نبوده بن جعفر المقتدر¹ خلیفه ازین نظم مفهوم باید کرد که این قادر را جدش مقتدر و عمش مطیع و پسر عم او طایع همه خلفا اند بل پدرش إسحق خلیفه زاده خلافت نکرده چنانکه از خلیفه اول سفاح فرزند نماند برادرش منصور خلافت فرمود و از فرزندان مأمون همچنان کس خلافت نوزیده برادرش معتصم مباشر شد چون قیام و تقاعد و قطع و رفع میان برادران پذیرست و إنتهاء ذراری مستخللان یجد صحیح و أصل تخلخل را درین باب مجال تداخل مجال بحق ذی المحال و مثل این معنی یکی دیگر خواهد آمدن «ومع البیان بقوة البیان»

این خلیفه قادر بن إسحق بن جعفر المقتدر بن أحمد المعتضد بن أبی أحمد الموفق بن جعفر المتوکل بن المعتصم بن الرشید بن محمد مهدی بن المنصور بن محمد بن علی بن عبد الله بن عباس بن عبد المطلب چنانکه ذکر رفت بهاء الدولة در ماه شعبان سنه احدى و ثمانین و ثلاثمائه عم زاده اش طایع را معزول کرده بعد یکماه رمضان عام المذكور بیعت بنام قادر پسر عم مخلوع بست و قادر بر سریر خلافت نشسته سکینه خاتون دختر² بهاء الدولة را بر صد هزار دینار سرخ مهر عالی نسبت بمهرش نا غالی عقد فرموده مهر جواهر بدو سپرد متزلت بهاء الدولة از پستی جدش بویه صیاد بروج أوج عروج کنان حاکم و ماه فروج أصحاب سُرج و سُروح گشته هیچ کس را طاقت خروج نماند و این خلیفه قادر تصدیق لقب خود بقادری کرده بتوفیق ملک قادر حقیقی عمر عزیزش را بدیانت و ورع و تقوی و تجمد و بذل صدقات و حسن سیرت و صحت سریرت آراسته داشته تمامت ملوک عالم استاخیها را که با آبا و اعمام و بنی الأعمام وی خلفاء بنی العباس می کردند ترک گفته طریق مطاوعت و إنقیاد و خدمتکاری پیش گرفته آیین صدر خلافت سابق مانند سفاح و منصور و مهدی و رشید از نو زیور بسته مسلمانی برونق شکوه و هیئت مزین شده متمرّدان را بجلوه گاه «يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا»³ وی کشان باز آورد،

و آنک سلطان غازی راجح حقیقی بر مجازی حاکم عدل مجازی مرابط مجاهد مساعد معاضد مُغیر بلاد هندوستان مغیر ولایت خاقان و ملک عراق و خراسان وارث مملکت سلیمان مؤدّی النفل و الفرض ولی الله فی الأرض بانی مشاهد و مساجد حاوی کمالات و محامد یمین الدولة و أمين الملة سلطان محمود ابن ناصر الدین سبکتکین روح الله رمسه و قدس نفسه معاصر امیر المؤمنین مشار الیه بوزه أطوع منقادان گشته مؤید سلاطین و مقید شیاطین عالم شده افاصی (v.130a) و أدانی و عاصی و متدانی مطیعان حضرت با عظمت درگاه محل آگاه خلافت عظمی لا زالت منابر الآفاق مذکر من

¹ المقتدر

² درختر

³ سورة النصر، 2/110.

یلیها ارجفة الی قیام الساعة و ساعة القيامة گردانیده حرّ خط آورده بر حظ خود را رجاء خط¹ الأوزار عند عالم الأسرار بخاک عتبه شریفه دار الخلافة باومید مغفرت معفر کرده بود برینها که بایجاز إجمال بر دست تحریر و لا فخر تحریر می‌روذ أدل أدله قطعی بی إستثناء تردیدست

این قادر و من قبله عباسیان و أئمة إثنی عشریة فاطمیان ملک السادة منبع السعادة سید شرف الدین حسن نکیدی زاده شیرازی أصل را دام علوه بعضی عم زاذگان می‌باشند و بعضی از عمومیت أقرب چونست که بهنگام نوشتن أسامی همگان من بیچاره ترکستانی أصل ختنی فصل قضا ورزیده تقاضا دیزه سیاهی نماذه ز أحد مردم آمده از غلبه مدهوش و غایت حیرت و فراموشی ترتیب کلام را مغیر گذاشته از صحاری صحری بأودیه شکر أدویه جویان افتاده بشیبه تیه بنی إسرائيل إبتلا یافته بعد أحيان بخوذ آمده عقیب مقصود می‌روم و أمير سید مذکور نه در چشم دمع دارد و نه در دم دم از قدم قدم و نه حال القدوم مقدم و نه بسمع چو سماع و نه بدست دست و نه از قلب رقت و نه در کلام دقت و نه از سینه آه و نه میان أقران چو ماه اگر مولاناء أعظم قاضی المعتقدين بما الملة و الدین و جنید² و نسیج وقت نشیج باطنی سده مؤلف را بحکومت عدلی میان أمير سید و حاکم جامع بإستبدال شرعی بر وجهی که علویت را ازیشان شده بدین بنده دهد و منصب دنیا را تخریش غم نخورده نه دعاء وی³ خواهد منقطع شدن و نه عزیز نفسان را مسکن پیدا، و رحم الله من جوز الإستبدال فی العقارات ذوات الأموال، رجاء جواز إعتیاض الأشخاص آخر الزمان بتعلیم ذی الأفضال،

پس خلیفه قادر مسکر المؤلف فصله و فضله رضی الله عنه مدّت چهل و دو سال خلافت فرموده بعمر هشتادش سالگی سنه إثنین و عشرین و أربعمائه بأوجات درجات جنة المأوی بی حرمان رفته بصحبت ملاء أعلى ملی گشت و از خلفاء بنی العباس این مقدار خلافت بغیر از قادر و پسرش قائم قائم مقام وی که ذکرش بعد می‌آید، و خلیفه ناصر جد ثالث مستعصم خلفاء إستقلالی کس را مورّخ و مهیا و مهنا نیامده است و عمر دراز در آرز عدول را مطلوبست که بطرفیه محلی باشد نه عدول مبتلا گشتگان را بأداة ما وضع للمجاوزة

و ناصر الدولة سبکتکین سلطان محمود غلام زر خریده البتکین بود و البتکین کلوکی أبو الحسن نصر بن أحمد ثالث ملوک آل سامان⁴ که ذکرشان خواهد آمدن موسوم ناصر الدولة نزد البتکین بتدریج بمرتبّه عالی سنده چون البتکین بقصّه دراز قصد مخدومش (v.130b) نصر کرده میسر

¹ حظ

² جند

³ دعای وی و دعاء وی

⁴ سلمان

نشده با دوازده هزار لشکر ازو گسیخته بسنور سند پیوسته غزا کنان آنجا وفات یافته ناصر الدولة سبکتکین قائم مقام وی شده از آنکه پایهاء نردبان معالی را بسا سپرده مشهور عوالم گشت رحم الله من افادنا بهذه الفائدة الجديدة من کتاب بمناسبت معاصری سلطان محمود با حضرت خلیفه القادر بالله ذکر سبکتکین در ختم فصل نادری آورده شد تا خاندان محمودی را شرف راید پدید آید قال المؤلف «صرف الله عمره فیما یعینه و یغنیه مشاؤها متألها لیت لی عمر أخی ترکوس لتحصیل العلوم و بناهم الحسن بصری لوعظ العوام و تصدق أبی فی ضروب الإنعام»

و درین سال وفات قادر بحکم ملک قادران صدر نادر ابن بوآب کاتب بجوار حق پیوست و پیش از شروع بذکر خلیفه بیست ششم عباسی أبو جعفر قائم بیاذ کرد آسامی مجددان دین اسلام بر صدر چهار صد سال هجری مر ائت از طوایف علما خوض کنان سخن رانانیم بأوقات هر یک بتواریخ مذکورانی مفهوم کرد

و اما مقدم أصحاب مائه رابعه از مجددان خلیفه بیست پنجم¹ القادر بالله پذیر قائم مذکور بالا محرر گشت و از مستظلال دولتش در مذهب امام أعظم أبو حنیفه رضی الله عنه أبو بکر محمد بن موسی خوارزمی انتها ریاست فقه حنیفه بذو رسیده عالم اعتقاد پسندیده طریقت و اما از اصولیان امام قاضی عالم فاضل أبو بکر محمد بن طیب بن محمد باقلانی بصری مولد بغدادی محمد صاحب تصانیف بسیار عابد زاهد منتقم از أهل ضلال و زیغ بعلم سنت و جماعت فقیه مالک نادره زمان سنه ثلث و أربعمائه هجری نبوی

واما از محدثان أبو عبد الله محمد بن عبدالله بن محمد عالم فاضل معروف بابن بیع حاکم ضیبی² نیسابوری فرید عصر در انواع علوم و خاصه در حدیث بمصنفات متنوع بفنون بسیار عجیب و غریب بعمر هشتاد و چهار سالگی سنه خمس و أربعمائه

واما از شفعویه أبو حامد أحمد بن أبی طاهر محمد بن أحمد اسفراینی منتهی الریاسة در علوم شریعت آیت غایت صاحب جاه بر ملوک و عامه بشصت و دو سالگی

واما از متکلمان اصولی و حذاق کلامی أستاذ أبو بکر محمد بن الحسن ابن فورک بزرگوار آفاق سنه ست و أربعمائه

و اما از حنابله³ أبو عبد الله الحسین بن علی بن حامد بتاریخ نا معلوم

¹ ششم

² ظیبی

³ حنابله

وَأَمَّا از أصحاب مالک امام عالم شیخ و قَمَّه دیناً و علماً و أمانةً و تقی و خفظاً و درایه و فهماً و روایه ضیاء الدین أبو أحمد عبد الوهَّاب [بن] علی بن نصر ابن علی بن عبید الله آمین ابن سُکینه تعریفاً بغدادی اصل محدث حجاز و شام و بغداد و ديار ربیع¹ مصنف بلاد مذکور بدُعاء إحیا بمصادقت تعایش² أنام (v.131a) جمیع تألیف أسامی رجال

وَأَمَّا از قراء أبو الحسن علی بن أحمد بن عمر بن حفص مقرئ³ معروف بابن حَمَّامی صادق دین دار أفاضل عارف بوجه قرآن منفرد بأسانید بعمر هشتاد و نه سالگی سنه سبع عشر و أربعمائه از إمامیه أبو القاسم علی بن الحسين بن موسى بن محمد بن إبراهيم بن موسى بن جعفر بن محمد بن علی بن الحسين بن علی بن أبی طالب موسوی معروف بمترضی برادر شاعر رضی [رضی] الله عنهم بعمر هشتاد و یک سالگی (سنه ست و ثلاثین و أربعمائه) توضیحاً و تعییناً و أَمَّا از زهاد [أبو بكر محمد بن علی دینوری] خلافت این اکابر درین تواریخ برحمت حق جل و عز و علا پیوستند

[خلافت] خلیفه بیست ششم عباسی امیر المؤمنین أبو جعفر القائم بأمر الله ابن القادر بالله پدرش قادر بحال زندکیش بیعت بنام وی بسته ولی عهد کرده ملوک عالم را بمشاهده و مراسله فی مسافه حکم فرمود تا بذو إنقیاد نموده خطباء اسلام بر هامات أعواد منابر إسم او را بأذیال خطب معطر گردانیدند و بعد از وفات پدر در ماه ذی الحجه سنه موته المذكوری تجدید بیعت عام شده بر سر سرور و آریکه متکی گشته

أواخر ملوک بنی بویه بمعاصرت و مناصرت إمامی معظمی قائمی موسومان بوذه مطیعانه موافقت نموده بعد هشت سال سنه ثلاثین و أربعمائه ظهور دولت سلجوقی هم درحال خلافت این خلیفه قائم چو آفتاب منیر تافته کوکب سلطنت بنی بویه بطلوع أنجم ایشان چنانک در فصل آل سلجوقی ذکر خواهد شدن بخسوف و کسوف إنتها⁴ پذیر گشت،

و بحمد الله المقتدر، خلافتش کحکومه أیبه چندان دراز کشید که ققاء ملوک بنی بویه دیده إبتداء دولت آل سلجوق مشاهده فرموده بعد هشت ساله خلافت بزمان بنی بویه سی سال دیگر معاصرت ناصر دولت عباسی چاکر مختار أهل بیت خلافت رامی سلطان طغرلیک بوذه شش سال دیگر بر سلطان الب ارسلان سلجوقیان حکم رانده بخلافت چهل و چهار ساله و هشت ماه و اند

¹ ديار ربیع

² تعایش

³ مغربی

⁴ إنتها

روز و عمر هفتاد و شش سالگی از رنج ماضی افسد¹ کرده بخواب رفته خون روان گشته بیدار شده بوسیّت وفات یافته سوی فردوس اعلی شاذان حرامید، و بندگی و مطاوعت که سلجوقیان بخضرت این خلیفه کردند هیچ سلطان از سلاطین أمصار بخلفاء أعصار مدی هبوب الإعصار نورزیده است

خلافت خلیفه بیست هفتم عباسی امیر المؤمنین المقتدی بأمرالله أبو القاسم عبد الله بن ذخیره

الدین محمد خلیفه نبوده ابن ابی جعفر قایم مذکور بن القادر محمد در زمان پدرش قایم **سنه سبع و ستین**² و **أربعمائه** وفات یافته بود قایم فرزند وی أبو القاسم عبد الله مقتدی را اعنی پسر پسرش توضیحاً که عقیب نومیدی اهل از إنقطاع نسل مبارک (v.131b) خندان عم نبوی پس از وفات پدر ذخیره الدین محمد از کنیزک ارجوان نام مشکورة الخلق بمدّت پنجاه زاده إحياء جميع أحبّ و أحبّ و نجبا بقطره حیا و **حبا** و **حبا** او پدید آمد حاضر کرده بخضور قضاة و عظماء أركان دولت خلافت را بخط ید خود و إشهاد أشهاد بذو تفویض فرموده بتاریخ مذکور وفات یافت و در زمان این مقتدی نام معتدی بل معتدل مهتدی مقتدی بشرایع عمّ زاده أعظمش إكمال موجودات محمد مصطفی صلی الله علیه و سلم، بدیانت و امانت و حزم و عزم و جود و کرم و شجاعت و محبّت علما و عمارت بلاد بتوقیر عظماء و ترفیه رعایا و تسکین فتنها از اطراف عالم و رام کردن گردن کشان و متغلبان آفاق و آرایش اذیال خطب خطباء مکه و مدینه و قدس مقدّس و شامات و یمن بزیور یمن قدم او و ملک پارس و عراق و اقالیم خراسان تا تُخوم صین و اوایل هندوستان و فتح أنطاکیه و رها از فرنک مدنی عالم آسوده آخر الأمر آفتاب سعادت اهل توحید را گرفتگی پیش آمده مقتدی روزی از طعام فارغ شده دست شسته إجازات نامه سلطان عهد خود که ذکرش در سلاطین سلجوقی خواهد آمدن بدست گرفته مطالعه می کرد تا بتوقیع مبارک متوّج فرماید در أثناء نامه خوانی بقهرمانه همی گفت اینان چه کسانند که بی دستور بر ما در آمدند و مشهود وی مشاهد حاضران پاکی کی بوذی و فی الحال گونه رنگ بکشته همان ساعت بنورده³ ساله و اند ماهه خلافت و عمر سی و هشت سالگی و هشت ماه و اند روز منتصب محرم **سنه سبع و ثمانین** و **أربعمائه** برحمت حق پیوست

خلافت خلیفه بیست هشتم عباسی امیر المؤمنین أبو العباس أحمد المستظهر بالله بن المقتدی

این مستظهر پنجم مجدّدان دین است از خلفاء مرّ امت بر سر پانصد سال بنص حدیث درست

¹ ماضی افسد

² در متن اصلی این تاریخ به «اربعین» می گذرد، ولی در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر به «سنه سبع و ستین و أربعمائه» می آید (ن.ک. ج. 10، ص. 94).

³ بنورده

مصطفوی صلوات الله علیه مصدره کما أمر¹ بتاریخ مذکور روز وفات پدرش مقتدی در سن شانزده سالگی بیعت بدو بستند

و در زمان این خلیفه سنه ثمان و ثمانین و اربعمائنه ظهیر الدین أبو شجاع محمد بن الحسین وزیر مقتدی معروف بورع و تقوی و جود و کرم و تواضع و کثرت عبادت و خط خوب نبشته تصدق بأجرت آن و تفریق تمامت خزاین خاصه زر و سیم در راه حق بیناء مساجد و عمارت آخرت و اوقاف بسیار بدان در حرم شریف نبوی بمدینه² مصطفوی مهاجر آخر عمرش وفات یافته در مسجد رسول نمازش گزارده بقیع در جنب ابراهیم ابن الرسول دفن کردند (v.132a) و مناجات وی در مرض موت در قبه رسول بغایت مسرّ³ از وزر این چنین نازنین عالم و صاحب [بن] عبّاد و نظام الملک را قصداً درین موجز ذکر کردیم² فحسب اگر دیگر مذکور آید بضرورت قضیه است نه بأصالت

و سنه احدی و تسعین و اربعمائنه فی الأصح از فرنکان هزاران هزار سوار و پیاده بدیار اسلام بیرون آمده خرابیها کرده خوئها ریخته و معره و کفرطاب را از مسلمانان سده سی و شش سال داشتند روز آذینه بیست سوم شعبان سنه اثنین و تسعین و اربعمائنه فرنکان ملاعین خدّم³ الله بیت المقدس را سنده هزاران هزار مسلمان کشته تنورهای نقیرین و قندیلها زرین و نقیرین بعدد بسیار و وزن گرانبار از صخره بغارت بردند

و از شکوه این مصیب عظیم خلق انبوه از مسلمانان مصحوب أبو سعید هروی قاضی دمشق بیغداد پیش خلیفه رفته قاضی در وصف حال فصلی فرا خواند که شنوندگان حضرت خلافت بجای اشک خون ریختند مستظهر لشکر راست که بمحاربت فرنک روند و عزم ایشان اتمام نیافت

و هم در زمان وی ماه جمادی الآخر سنه خمس و خمسمائنه امام معظم مقتدی مکرم مصنف شرق و غرب مفتی عجم و عرب و حیدر الدهر فرید العصر علامه جهان نادره اوان نایب حضرت وارث علوم نبوت زین الملة و الدین أبو حامد محمد بن محمد بن محمد غزالی طوسی رضی الله عنهم بجوار حق پیوسته معاصران او فضلاء عالم عقیب أداء شرایط عرا مرآئی گفته کوفته خواطر را بانشاد مدایح درد جیش مراهم مراحموش دادند

و جار الله علامه صاحب کشاف زمخشری روح الله رمسه در حق غزالی
و قالوا امام قضی⁴ نخبه و صیحة من قد نعاها علت

¹ کامر

² ذکر دیم

³ خدّم

⁴ مضی

فقلت و ما واحدٌ قد مضى و لكنَّهُ أُمَّةٌ قد خَلَّتْ

گفته، متأخران را در ذخیره باز گذاشت و او در مذهب شافعی بر سر پانصد سال از مجددان دین معدود بدان سبب که جدّ ماذری فرزندان بنده مؤلّف باند پذیر بحضرت امام غزالی بذین ترتیب می رسند، مرحوم کمال الدین عبد المؤمن سوباشی، محروسه اقسرا¹ بن القاضی السعید العلامة الشهید مولانا مجد الدین عبد المحسن قاضی اقسرای² مذکور و ممالک³ و عساکر روم بن أحمد بن محمد بن عبد المحسن بن محمد بن أحمد بن محمد الغزالی الطوسی المذكور بن محمد بن محمد، شاذی و غبطت این ضعیف بر وجهی متزاید گشت که مثل جدّش مرحوم قاضی ختنی وزارت کرده قضا ورزیده آخر شهادت یافته بس هزاران هزار نفس را در حلقه⁴ مجلس امام حجة الإسلام غزالی مصنف هزار پاره کتاب هر یک از آنها در مجلدات متعدد مستفید می داند و بفضایلش عامّه متعرفان و از فواصلش مغترقان، پس ذرّیت بنده را بذین⁴ منزلت مفاخرت عظیمست و مباحث فحیم و اومید چنان واثق که حجة الإسلام بعد از رسول مقطوع به صلی الله علیه (v.132b) و سلم بنص صحیح چون شفیع بیوتات شود ما ضعفا را هم بی نصب نصیب خواهش ازو پدید آید

مستظهر بیست چهار سال و اند ماه خلافت کرده بعثت تراقی در ماه ربیع الأول سنه اثنی عشر و خمسمائه بعمر چهل یکسالگی وفات یافت رحمه الله
و آن مجددان دین اسلام بر صدر پانصد سال از خلفا این مستظهر و از شافعیان امام غزالی مذکور رفت

اما از حنفیان قاضی فخر الدین محمد بن علی ارتسابندی⁵ مروزی
وامّا از أصحاب امام أحمد بن محمد بن حنبلی، أبو الحسن علی بن عبید⁶ الله بن نصر زاغونی⁷
سنه سبع و عشرين و خمسمائه بعمر معمر
اما از أصحاب مالک بن أنس -----
وامّا از قراء أبو العز محمد بن بندار قلانسی
و امّا از محدثان رزین بن معاویه عبدری،

¹ اقرا

² اقراء

³ ممالکت

⁴ بذین بذین

⁵ رسابندی

⁶ عبد

⁷ زاغوان

معمر و عبور چو من قبیل قاری چنان که ذکر کردیم بعضی بتاریخ معین و دیگر بضع تعیین از ابتداء مائة خامسة تا اندی برحمت حق رسیدند، و چون تأکید بنیاد این کتاب بأحادیث سید المرسلین و أسامی اکابر اُمّت خاتم النبیین مصوّر است و إتمام مقاصد از جامع الأصول محصول أسما و أنساب شش گانه مصنفان کمال معبر از دو مهمان صحیحین و چهار ارکان شان بتعریف دقیق و تواریخ خلیق مذکور آوردن اوجب وجوه إکمال نمود و بذات سبب که رزین بطریق تضمّنی ضمیم نا ذمیم پی نا ذمیم ایشان شده بنام سابعی مسمی گشته وجودش از پانصد سال هجری بإسم مجددی باند چندها پیوسته و تجلی المسابت التدریجیه اذکار این شیران دین محمدی از محال جمل تواریخ خویش گسیخته همکجا در جنب به دین آخرین موسوم آمده

پیش از خلافت خلیفه بیست نهم عباسی امیر المؤمنین مسترشد بتحریر مردم قلم رانانیم و هم
الآتی ذکرهم

مالک أبو عبد الله مالک ابن أنس بن مالک بن أبی عامر بن عمرو إمام حجاز و مدینة الرسول بل مقتدای عالم و مرجع مسؤل أستاذ أئمة شیخ أمة مقدم سنة مقدار أربعه بزمان أستاذ اکابره^۱ شافعی صاحب بیان أول مصنف بر روی زمین جامع مسندات در موطاش بیقین معظم مجلس حدیث بغایت مشهور عوالم چو رایت ضحوت بمال صارفش بروز بآل مکرم منصور و رشید مختار مدینه بر قصر مشید پیاده رو یثرب بوجود اسبان عتاق و آبال حقاق از شرم داشت بسواری قبالة حضرت بدر پی محاق طو داشتتم أشتم مر بوی جنان بجز آخر متأخر بر ایمان آمد أصحاب مذاهب کامل کافی ذو المناقب مولدش سنه خمس و تسعین هجری وفات یافته بمدینة الرسول صلوات الله علیه و سلامه بعمر هشتاد چهار بسالگی بقولی سنه تسع و سبعین^۱ و مائه و بروایتی بنوذ سال تمام عظم محله الملك السلام مکرمأ علماء الإسلام

و بخاری (v.133a) أبو عبد الله محمد بن إسمعیل بن إبرهیم ابن المغیره البخاری دوّم شش گانه أئمه^۲ حدیث أول دوگانه صاحبی صحیحین بسفر رفته در تحصیل علم حدیث بإقلیم خراسان و جبال و عراق و حجاز و شام و مصر^۲ سماع کرده و نوشته خزاین بحر ألفاظ نبوی از حفاظ ملتقطات چو قطان دانه چین و مرغ واچین از غرب تا چین اختیار فرموده و جمع خود یکهزار و اند حدیث را از ستمایه ألف حدیث بأسماع بود هزار مردم رسیده أسماع وی از ده و یازده سالگیش تا فراغ از تصنیف أكثر إعتقاد أهل خراسان برخش مؤلف آرا و مسلم مولدش روز آذینه سیزدهم ماه شوال

¹ تسعین

² مصر و

سنه أربع و تسعين ومائه وفاتش شب عيد فطر سنه ست و خمسين ومائتين¹ بعمر شصت دو سالگی جز سیزده روز و غیر کتابش مذکور از فرزندان مذکر و إناث خلف نگذاشت، و نعم الخلف ذلک یابنی عبد المؤمن الخطیب

و مسلم أبو الحسین مسلم بن حجاج قشیری نيسابوری سوم أئمة سته دوم دوگانه صاحبان صحیحین بسفر عراق و حجاز و شام و مصر سماع أحادیث کرده بیغداد بارها رسیده شنواینده إجازات داده یارش بخاری آخرین یارش که نيسابور آمد ملازمتش کرده سرمایه از سرمایه و ألوف من عنده سنده بعلم خود آمیخته نص «مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ»² بر فَصَّ مجمع البحرين در یک نفس مسلمة مسلمی بمسلمی صورت بست مولدش [سنه ست و مائتين] وفاتش شب یکشنبه بیست پنجم رجب سنه احدی و ستین ومائتين³ معمر

أبو داود سليمان بن أشعث⁴ ابن إسحق ابن بشر سجستانی چهارم سته أشخاص فرزنانگان مصنفان بحر ألقاظ درر بار محمدی صلی الله علیه و سلم نویسنده أحادیث بأسفار عالیه که گرد از عراقیان و خراسانیان و شامیان و مصریان و حجازیان⁵ از بصره سکنه اش بیغداد آمد مصنف اش سنن مشتمل را بر چهار هزار و هشتصد حدیث منتخب از پانصد هزار حدیث بر إمام أحمد ابن محمد بن حنبل نموده مستحسن گشته مردم برو خوانده مقبول تمامت علماء مذاهب باختلاف کقولیت إبرهیم خلیل الرحمن بین الملك بدعوته فی سورة الشعراء حکم حکمران حکم گوی فارقانه میان طبقات فقها أحادیثش معمول معولی أهل عراق و مصر و بلاد مغرب و أمصار بسیار در أقطار زمین نرم آمده برین أبی داود حدیث چو نرمی آهن بداود نبی مرسل خلیفه کمل هر خانه مکتفی بمصحف مجید و جمع أبی داود از کتب دیگر بعلم متنوع بسوگند ولادتش سنه إثنين و مائتين وفاتش بمدینه بصره شانزدهم شوال سنه خمس و سبعین و مائتين بعمر هفتاد و سه سالگی

ترمذی⁶ أبو عیسی محمد بن عیسی بن سورة بن موسی بن ضحاک سلمی ترمذی⁷ زاد سنه (v.133b) -----⁸ أحد حفاظ سته هنرمند در فقه شنیده از بسیاران مقبول مشایخ صدر أول

¹ مائه

² سورة الرحمن، 19/55.

³ مائه

⁴ شعب

⁵ حرزبان

⁶ ترمذی

⁷ ترمذی

⁸ در منابع مربوط به تاریخ تولد ترمذی سالهای 200 و 206 و 209 می گذارد.

مستمع کرده انبوه صاحب تصانیف وافر در فن حدیث ملقی مؤلف آخرینش بی تکرار شنیع و تکرار قطع کتابش مشتمل بر صحیح و حسن [و] غریب درو ذکر مذاهب بوجود استدلال پسندیده علماء حجاز و عراق و خراسان هر خانه که آن درو موجود است بظرفیت پیغامبر حاضر گویا نامور وفات مذکور بتاریخ سنه -----¹ مقروء و مقرون

نسائی أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي بن بحر بن سنان نسائی آخر أشخاص أئمة شش گانه در نقل احادیث نبوی و ناموری بمصنفی محدث فکاک فقیه بی استباک حافظ اخبار مدرک مشایخ کبار مصنف بزرگش بنام سنن موسوم مستخرج صحاحش جهت امیر عصر خود با اسم مجتبی مسمی زاده بسنه از اهل دنیا بپرده آخرت محتجب شده در مکه مرقدش **سنه ثلث و ثلثمائه**

و **إمام** حافظ احادیث مستحضر أبو الحسن رزین بن معاویه عبدری إلقاء أخبار کتاب خود خارج کتب سته أشخاص کمال بر مستندان² **سنه ثلث و عشرين و خمسمائه** خویش مرتب داشته سابع مذکور بمرتبۀ ادنی و اعتبار نازلی شده در ولادت و وفات تاریخ معین نزد ما ندارد بلی مجدد دین است در حدیث پانصد سال هجری علی الأمة کما ذکرنا فیه

خلافت خلیفه بیست نهم عباسی امیر المؤمنین المسترشد بالله أبو منصور الفضل بن المستظهر بالله بنام او بیعت روز وفات پدرش مستظهر چنانک ذکر رفت بسته شد و در دفن پدر جهت آن تعجیل کرد که بخوابش دیدند که مرا بزودی از بر خود بیرون آر تا ترا نزد من نبرم و در اول خلافت او برادرش أبو الحسن علی در واسط خروج کرده خلق را بخود خوانده بسیاران بدو گرویدند آخر خلیفه غالب آمده برادر را گرفته بحضرتش آورد، عفو یافت،

و درین عهد سلطان سنجر و برادر زاده اش سلطان محمود بن محمد³ سلجوقیان را سبب سلطنت منازعات و حروب واقع بوذۀ خلیفه عاقل زمانه ساز هر کرا غالب می دید میل بدو فرموده خطبه بنامش دادی خواندن و ترک مغلوب گفتن بدان بهانه اضطراب بار آورده میان سلطان مسعود آینه ذکر و مسترشد منازعت قائم گشته عقیب کارزار دراز مسترشد مغلوب شده خزاین روی زمین از زر و سیم و دواب و اقمشه و ثیاب که هیچ خلیفه را آن مقدار کم بوذۀ از مسترشد بنهب و غارت ستده وی را گرفتار با خود برده و خلیفه را⁴ خیمه و سراپرده با عظمت زده خلیفه را بر

¹ در منابع مربوط به تاریخ فوت ترمذی سالهای 270 و 275 و 279 می گذارد. قاضی أحمد در این باره هیچ تاریخ ذکر نکرده است، چون احتمالاً این تفاوتها در خودش تردیدها حاصل کرده بود.

² مستنیدان

³ به نظر ما، شخص مقصود همینجا مسعود بن محمد است، نه محمود بن محمد (ن.ک. ابن الأثیر، الكامل فی التاریخ، ج. 10، ص. 678-679، 686؛ ج. 11، ص. 24-28، 160-163).

⁴ دهلیر و

عادت قدیم خدمت کنان مخدوم مستمال داشت أهل (v.134a) بغداد این خبر شنیده منبرها شکسته خطبا را از خطبه منع کرده سر بخاک آغشته زاری از زن و مرد بر آمده خط مسترشد بنایب رسید تا رعیت را آسوده داشته پوشش کعبه معظم را ارسال کند و از سال نگذرانند و بتقدیر حق تعالی در آسر مسترشد مدت یکسال و هفت ماه جمیع دنیا را هر روز شش نوبت زلزله بوده از زمین لرز در اقلیم برج و باروها بر روها افتاده بروزها عالمیانرا عبرت نمایی پدید آمد و وزش باذهاء نا معهود و دیگر عبرتها خود قابل انحصار نبود

سلطان سنجر ازین اعتبارات ترسیذه بعبارات وعظ آمیز مکتوب پیش برادر زاده اش سلطان مسعود نبشت تا مسترشد را بندگیها کرده بآداب¹ چاکری سلجوقیان بخاندان عباسی غاشیه بر دوش گرفته فرسنگی پیاده رفته عذرها خواسته بمقر عز خلافت برد سلطان مسعود امتثال حکم عم کرده بیش از آن که در وصف آید اعزاز بجا آورده بحسنه خالی مجوسیات ماضیش روزی شده بعد روزی چند رسولان سلطان سنجر بلشکر انبوه بمصلحت فرستادن خلیفه بدار الخلافه بسلطان مسعود آمدند و میان ایشان هفده نفر از ملحدان متداخل أثناء استقبال سلطان مسعود باعزاز رسولان عمش ملحدان مسترشد را بکار زد هفدهم ذی القعدة سنه تسع و عشرين و خمسمائه عقب هفده ساله و اند ماه خلافت بعمر چهل و پنج سالگی و اند ماه بر در مراغه شهید کردند و سلطان مسعود آن سگان را فی الحال گرفته بیکبارگی کشته سوی جهنم ایشان براه کرده باندوه عظیم گرفتار شده شرایط اعزاز عزا بجا آورده² خلیفه بتابوت هاده داخل مراغه برده أهلش بتوجه و زاری برابر آمده بکسر منابر و منع خطبا و جماعت از خطبه و صلوات و شق جیوب و ضرب حدود احدات را بکمال رسانیده در تریه عظیم دفن کردند و أهل بغداد و بلاد دیگر بأضعاف عزاداری³ قوم مراغه قیام نمودند و شهادت مسترشد کم از مصیبت حسین بن علی بکربلا محل کرب و بلا نبود بلا شک⁴ صفات او مباشرت حروب بنفس مبارک خود و حسن عقیدت و جودت وجود و جود و کرم و داذ دهی و تألیف دذ و ذود بمعدلت و زینت مجلس خلافت بهیبت تاره و بلین مفاکھت و مشاعرت آخری و صحبت علما و حب⁵ فقرا کتب تقدم را معطر و معنیر گردانیده است رضی الله عنه،

¹ بداب

² آورده

³ عزاداری

⁴ شک او

⁵ حب

و وفات امام ابو محمد حسین بن مسعود شافعی بغوی صاحب تفسیر معروف در شامات و مصابیح و شرح السنة و تهذیب شفعویان و باقی معتبر و معنیر بوی در آیام خلافت مسترشد سنه ست عشر و خمسّمائه مورّخ

و امام ربّانی کامل صمدانی جامع محتاط مفسّر با احتیاط واعظ (v.134b) بتدریس رافع شبه تلبیس نادره^۱ اواخر و اوایل میّاز مسایل با وسایل منه غفول مصیقل عقول هنرمند پرهیزکار بدیع روزگار بیدار بروزگار محی فرق اسلامی بتصانیف نامی فقیه ابو اللیث نصر بن محمد بن ابرهیم سمرقندی رحمة الله علیه در إحياء مذهب امام أعظم بشکر ریزی بتحریر نُکت و عیون و فروق فقهی و تمیز روایت سنن و تعیین اخبار و تنفیح روایات و جمع تفسیر معجز بصغر حجم مشتمل بذکر أسباب نزول ناسخ^۱ و منسوخ و سرد آسامی رجال جاهلیت و اسلام و لطایف أصولین بمحال حمل و عرض قرآت و تبیین علل معنوی و مشربّ احادیث درست مواضع التطبيق بسکوت از ما لم یصح لدیه و دقّ أعناق کفار و أصحاب ملک و تزییف^۲ أقوال منافقان و أهل أهوا و بدع متخلفان از سنت و جماعت بنصرت مذهب منصور بشاذی سفّاح و منصور در شهرت دنیا که هرگز بضمیر نخلانید و منزلت آخرت ثانی امام حجة الإسلام غزالی و شبیه امام معظم بغوی و مضاهی من شاکلهما پیدا و از تعریف بنده^۱ ضعیف مستغنی و مصنفات شریفش مبکیات غفلّ فما ظنک بغیرهم

و تاریخ پرواز روح پاکش ازین قفص محبسه نام سوی ملاء اعلی با اکثر أخلاق مسکین از کاتب مسکین مکتوم و هم بزمان مسترشد فراغ جار الله علامه شیخ العرب و العجم أستاذ الخافقین أبو القاسم محمود بن عمر فخر خوارزم زمخشری از نسخه سرّ ادم کشف حرمی در نفس کعبه برابر دار سلیمانی بر دروازه^۱ أجناد چاشت دوشنبه بیست سوم ربیع الآخر (سنه ثمان و عشرين و خمسّمائه) مقید مناقب و تصانیف او همه مسطور است و بحد کثرت مشهور اما چون تاریخ وفاتش نوشته نیافتیم ننوشتیم لکن معمر بوده

خلافت خلیفه سیوم عباسی امیر المؤمنین الراشد بالله أبو جعفر منصور بن المسترشد بالله روز قتل پدرش بتاریخ مشروح بیعت بنام وی بسته و در سال اول خلافت راشد امیر دبیس عربی مقدم دشمن قدیم خلفا معروف بسوگند شکنی و افساد بلاد و ظلم عباد و تفریق جماعات و نهب اموال و سفک دما بکارد غلامی مرده بدار الجزا رفت

^۱ باسح

^۲ تزییف

تخلص و قاضی نکیده را که مؤلف این کتاب است از هم حرفتان و پرورده نعمت نامان طایفه بودند که بهمین طرز حق نان و نمک شکسته بدو درزی فرجی درزی نکلّه می دوختند بعضی ازیشان شربت فنا نوشیده یکی دیگر ماند والله یفنیه ایضاً

و **بهمین سال** اتابک زنکی معره و تلّ أعدا و کفرطاب را عقیب سی و شش ساله تصرف فرنگ ازیشان بازگشود، پیش¹ ازان میان سلطان مسعود و راشد در باب مطالبات أموال إلتزام بخط مسترشد و حشت افتاده أمراء أطراف پیش خلیفه آمده جهت مصلحت عرض خویش فتنه انگیزه را شد را محتاج حرب گردانید سرانجام بآن پیوست که قاضی (v.135a) و فقهاء بغداد بعلتی جند و الجواب علیهم یوم الفصل منتصف ذی القعدة سنه ثلثین و **خمسائه** فتوی بخلع و عزلش داده بیعت بنام مقتفی آینده بحضور سلطان مسعود بستند و راشد از آنجا هجرت کنان أمراء اطراف را نزد خود جمع آورده بلشکر انبوه بخراسان رفته از ملحدان بسیاریان را علف² شمشیر کرده بمقابله سلطان مسعود آمده اول سلجوقیان را شکسته آخر مغلوب گشته باصبهان رسید و آنجا رنجور شده عقیب یکساله خلافت کم اند روز محسوب از وقت خلع بعمر چهل و یکسالگی (سنه **اثنین و ثلثین و خمسائه**) در دست ملحدان پنهان هیئتان بدرجه شهادت پیوسته در جامع اصبهان فی الأصح مدفون عطر الله تربته و اعلی رتبه

خلافت خلیفه سی و یکم عباسی امیرالمؤمنین المقتفی لأمرالله محمد بن المستظهر و این مقتفی برادر مسترشد تعریفاً عم راشد تشهیراً روز خلع راشد برادر زاده اش بتاریخ مذکور بیعت بنام او بسته شد

و سلطان مسعود بیرون چهار سر اسب³ رکوب بمصلحت رکوب و سه سر استر آب کش بسین غیر معجم هر چه از دواب و پیرایه و زر و سیم و متاع در دار الخلافه یافت بجملگی برده بمانه چندست بر تهمت⁴ خود بیسته کفاره مطالبه مال مقتفی نپدید و برین شیوه مدتی عداوت میان خلیفه و سلطان قائم بوذّه آخر الأمر سلطان، خواهرش فاطمه خاتون دختر سلطان محمود [بن] محمد بمقتفی کابین کرده سپرده مذکور خواهر بس بسیار ناصور تماثیل [و] کافور و عنبر بجای شکر و **یاذام** از غایت⁵ شاذی کی بجلال جفتی خلیفه روی زمین تشریف یافت بنثار افشانند و بدان سبب محبه بنیاد محکم میان خلیفه و سلطان مؤکد گشته سلطنت عراق بسطان مسعود و مملکت خراسان

¹ بش

² غلف

³ است

⁴ برتت

⁵ غایب

بعثش سلطان سنجر مقرر شده هر دو دوست گشته دو دست و پای خلیفه بوسیده خلعتها پوشیده شربت و داد داد نوشیده از بوسیده حُجج فراغت آورده بیعت بنام مقتفی بسته امراء اطراف عالم پی روی سلاطین واجب دیده طریق جانسپاری در حق حضرت خلیفه روی زمین بجان و دل بی غش و غل بظهور رسانیده بتجدید نظمی و آیینی عالم را پدید آمده و در امتداد ایام خلافت مذکور تمامت اختلاف امور دنیا میان سلجوقیان و ملوک موصل و جزیره و شام و مصر و مغرب و یمن بیمن برکت اصلاح سرمایه مسلمانی و بقیه خاندان عباسی امیر المؤمنین مقتفی مشار الیه رضی الله عنه صلاح پذیر گشته هیچ رقبه را از رقبه طاعتش محال خروج نماند

ومع الحديث مقتفی إجابته نداء «ارْجِعِي»¹ عقیب خلافت بیست و چهار ساله (v.135b) و اند ماه² همه بعمر شصت و پنج سالگی و ماهی چند برنج تراقی و ذیل کردن مصحوب عدل و انصاف و صحت عقیدت و عزازت فضایل و بذل و إحسان ببرات کلی از بدعت و ضلالت غره ربیع الأول سنه خمس و خمسين و خمسمائه برحمت حق پیوست

خلافت خلیفه سی و دوم عباسی امیر المؤمنین المستنجد بالله أبو المظفر یوسف مقتفی بیعت بنامش بسته روز وفاتش پدرش مستهل بمه ربیع الأول سنه خمس و خمسين و خمسمائه و در ایام وی دولت سلجوقیان را ملک عراق و بلاد عجم ضعف رسیده او مدّت یازده سال حکم کرده فی بعض شهور سنه ست و ستین و خمسمائه بجوار حق پیوسته پسرش آینده ذکر را قائم مقام خود ساخت

خلافت خلیفه سی و سوم عباسی امیر المؤمنین المستضی بنور الله³ الحسن بن مستنجد مذکور، بیعت بنامش منعقد شده روز گذر پدرش سنه المذكور در ایام او ملک هند را سستی پیدا گشته ملوک ایشان بضعف پیوسته شاهان غور بر غزنه و بلاد هندستان⁴ ظفر یافته تا ختن آورده خوارزمشاه بر خراسان حاکم شده غلامان سلجوقیان عراق را گرفتند و خلیفه مشار الیه مدّت نوزده سال دولت رانده در شهور سنه خمس و ثمانین⁵ و خمسمائه بدروج عروجی و بسفر انخرامی برحمت حق رسید

¹ سورة الفجر، 28/89.

² ماه ماه

³ ابن الأثیر این لقب را بصورت «بأمر الله» قید می کند (ن.ک. ج. 11، ص. 361، 459). ولی در مسامرة الأخبار آقسرائی که قاضی احمد این کتاب را میان منابع ذکر می کند، هم بصورت «بنور الله» می گذرد (ن.ک. کتابخانه سلیمانیه بخش ینگه جامع، ش. 827، ص. 65).

⁴ بلاد و هندستان

⁵ در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر این تاریخ به «خمس و سبعین و خمسمائه» می گذرد (ن.ک. ج. 11، ص. 459).

خلافت خلیفه سی و چهار عباسی امیر المؤمنین أبو العباس الناصر لدين الله أحمد بن المستضيء المذكور ششم مجدّدان دین اسلام بر امت از خلفا بیرونش حاکم أهل ایمان بر صدر ستمائه هجری بنصّ سابق موصوف بعلم شریعت و شجاعت و نجّدت و مرابطت، و در عهد وی دولت سلجوقیان در عراق و خراسان آخر رسیده بقتل سلطان طغرل کوچک چنانک در ذکر آل سلجوق مستوفی یاذ خواهیم کرد سپری گشت

و **سلطان محمد بن تکش** معروف بفتح بلاد و قهر عباد و توقیر عباد و ایزالت عناد بکثرت عناد و غز¹ و خطا و مقاتله ترک و مقابله بملک روی زمین جنکسخان و دیگر عجایب قصد بغداد کرده برف و تگرگ بسیار باریده باز گشت و بر آن حال مدّت متطاوّل نگذشت که ملک قاهر جهانگشای باهر صاحب دولت² زاهر هنرمند ماهر جنکسخان از محل خود بیرون آمده از دو فرزندان آن فتوح و جهاننداری صادر شد که عالمیان می دانند و احتیاج بکتبت ندارند و خلیفه مذکور مدّت چهل و پنج سال خلافت کرده در بعض شهر **سنه ثلاثین و ستمائه**³ صوب بمشت خرامان رفت⁴

خلافت خلیفه سی و پنجم عباسی امیر المؤمنین الظاهر بالله (v.136a) أبو منصور محمد [بن] الناصر المذكور بیعت بدو بسته روز گذر پذیر مبرور **سنه المسطور** و او مدّت شش ماه حکم کرده بقصر آیام **ممهّل** ما بین تاریخ روش **سنه ثلاثین و ستمائه** وفات والدش تا منتهای بعض شهر **سنه احدی و ثلاثین و ستمائه**⁵ ازین دار سریع الزوال بجنات کبیر متعال اړتجال کرد و در تحت نیم سال خلافت پیدا یست که هر چه قدر حوادث حدوث یافتی

¹ عسر

² و بر آن حال مدّت متطاوّل نگذشت که ملک قاهر جهانگشای باهر صاحب متطاوّل نگذشت که ملک قاهر جهانگشای باهر صاحب دولت

³ در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر این تاریخ به «ائتین و عشرين و ستمائة» می گذرد (ن.ک. ج. 12، ص. 438-440).

⁴ قاضی احمد در حاشیه چنان می نویسد: «بنده قاضی جامع بعد از تألیف این کتاب بمدّت مدید که بمطالعه کتب بسیار تلخی روزگار جافی و ناسپاسی فرزند نا وافی را بنوش نوشی زادانه آزاد نه فراموش می کند مدت خلافت امیر المؤمنین الناصر لدين الله را رضی الله عنه بمقدار چهل هفت سال مقید یافته تاریخ وفاتش بسنه أربعین و ستمایه مورخ و خلافت فرزندش مستنصر در هفده سال منحصر و از آن خاتم خلفا مستعصم پانزده سال و هشت ماه مقرر هر چند که در نوشتن کمیت مدت مستنصر خطا نرفت کمی کمیت مدت خلافت آخر الخلایف مستعصم را بانفصال ذکر کرده مدت خلافت جد ثالث او الناصر لدين الله ارباب فضایل بر محرر کبیره نشمرند و چون احتیاط آخرین را معتمد علیه شناسند از زیر بیلا وفات هر خلیفه در تقیید تاریخ فلانی بدان قدر احتیاط ترتیب شد از **کانه** محتاج است قسم درین حاشیه متن صورت محرر شد مستنصر فرزند ناصر است چون جد یاسم پدر مذکور می باشد بدان اعتبار اطلاق رفت»

⁵ در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر این تاریخها به «ائتین و عشرين و ستمائة» و «ثلاث و عشرين و ستمائة» می گذرد (ن.ک. ج. 12، ص. 441-444 و 456-457).

خلافت خلیفه سی و ششم عباسی امیر المؤمنین المستنصر بالله أبو جعفر المنصور بن محمد بیعت بنامش بسته روز وفات پدرش مذکور و در زمان او خوارزمیان¹ را میان شکست خواری رزم مشاهده² کردند و قوم مغول مستولی شده امیر جرماغون روا دیده بغداد رفته با شرف الدین اقبال محاربت آراسته شرف الدین برو غالت آمده جرماغون منهزم باز گشت و مدّت ملک خلیفه³ مشار الیه بمفده سال مقرون و مدرسه⁴ عجیب البنا فخیم الثنا غریب النوا معروف بمستنصریه بغداد دار الخلافه عظمی بنام عالیش منسوب بتاریخ گذرش ازین سرای معبر نام سوی دار تمام **سنه ثمان و أربعین و ستمائه**³ مقید و مقرر و مقرون

خلافت خلیفه سی و هفتم خاتم خلفاء عباسی از حکومت استقلالی آخرین حکم ران راستین افشان برام کرد گردن کشان در مقرر عز خلافت بیغداد مدینه المنصور لا زالت معمورة الی نفخ الصور، مولانا امیر المؤمنین امام المسلمین و ابن عم قاید الغزا محمجلین المستعصم بالله أبو أحمد عبد الله بن مستنصر مذکور بیعت بنامش بسته سال گذر پدرش مستنصر مشار الیه **سنه مذکور** مستعصم مشکور السیر مظاهر السریره عالم بارع مجتهد ورع در امور آخرت کیاست داشته از تدبیر دنیاء ضعیف مائه بود، مدّت هفت سال خلافت ورزیده نما بود موعود حکومتش ملک آفاق هلاکوخان بن تولی بن ملک جنکسخان⁴ خروج کرد بیغداد رسیده عقیب مصاف و جنگ و محاورت و محاولت و محاربت و مزاولت و صدور فتوی فتنه انگیز از مرحوم خواجه نصیر أبو جعفر محمد بن الحسن طوسی رحمه الله برحمة التي وسعت کل شیء و او بمهدم منار و منابر اسلام و سعار خیر اُنام و إهلاك خلیفه امام بن الإمام و فتح أبواب اُنام أكثر بغداد خراب شده أهلش علف⁵ شمشیر گشته روز یکشنبه چهارم ماه صفر سنه ست و **همسین و ستمائه** خلیفه⁵ مذکور از صُبابه کاس قتل شهداء اُهد و خلفاء راشدین و أهل بیت نبی اُمیین حصّه موفی و موفّر از مقسّم «قد عمل کلّ أناس مشرهم»، نوش فرموذه همان روز همان ساعت بدار الخلد جنة الماوی حرامان رسیده، روح هابیل اول شهدا بر روی زمین بانضمام (v.136b) ارواح طیّبه شهیدان کربلا و من ذکر مضمنا بتلقى إحترامیش ملاقیان گشته وسط فردوس اعلی تحت شجره طوبی با جعفر طیار ذی الجناحین و من فی معناه و مغناه کاسد

¹ خودرزمیان

² خواری رز مشاهده

³ در البداية و النهایة ابن کثیر این تاریخ به «أربعین و ستمائه» می گذرد (ن.ک. ابو الفداء الحافظ ابن کثیر، البداية و النهایة، بیروت 1966، ج. 13، ص. 160-161).

⁴ در متن اصلی نامی که به «هلاکوخان تولی بن بن ملک جنکسخان» می گذرد، باید «هلاکوخان بن تولی بن ملک جنکسخان» باشد (ن.ک. رشید الدین فضل الله، جامع التواریخ، به کوشش: همن کریمی، تهران 1362، ج. 2، ص. 677).

⁵ علف

الله عمّه و ولی الله ابن عمّة الآخر و الحسين ولديه طيران كنان روزی خوران فرح بینان بشارت فرستان بر مستلحقان بأمان از ترس و اخرات الى قيام الإشهاد خرمانه خرامان ماند و هَنَّا لَهُ المدخور المذكور الى يوم الحشر و النشور

حكمة جارية إبتداء خلافت را چون بنیاد بشهادت بود إختتام هم بدان روی نمود چنانك آغاز شعر از إمر القیس ملك زاده مفهوم جهان گشته بأبی فراس عم زاده سيف الدولة حمدانی ملوك إسلام ختم پذیر شد و چون این امیر المؤمنین المستعصم بالله أبو أحمد عبد الله بن المستنصر بالله منصور بن الظاهر بأمر الله أبو منصور محمد بن التاصر لدين [الله] أبي العباس أحمد مُجَدِّدِ دين بر صدر ستمائه بن المستضيء بنور الله الحسن بن المستنجد بالله أبي المُظَفَّرِ يوسف بن المقتفى لأمر الله أبي عبد الله محمد بن المستظهر بالله أبي عباس أحمد مجدد دين بر صدر خمسمائة ابن المقتدى بأمر الله أبو القاسم عبد الله بن ذخیر الدين محمد خليفه زاده خلافت نکرده پیش از پدر رفته ابن القايم بأمر الله أبي جعفر بن ----- - القادر بالله أبو العباس أحمد مجدد دين بر صدر أربعمائه بن إسحق خليفه زاده خلافت نکرده بن أبي الفضل المقندر بالله جعفر مجدد دين بر صدر ثلثمائه بن المعتضد بالله أحمد بن أبي أحمد الموفق بالله خليفه نکرده بل أقاليم گشاده بر منابر نامش ياذ رفته با نام برادرش معتمد خليفه که در سلك سلسله آباء خلفاء از بی نسلی چو سَفَّاح و مأمون و من شبههما ممن قبلهما و من بعدهما كالمطيع و الطابع و المسترشد و الراشد و غيرهم مذکور نمی آید و تسلسل تنزل بی تزلزل روزی شخص خلافت نکرده شد بن أبي الفضل جعفر المتوكل بن أبي إسحق أبي المعتصم بالله محمد بن أبي جعفر الرشيد هرون ابن أبي عبد الله محمد المهدي ابن أبي جعفر المنصور عبد الله بن محمد بن علي بن ابن عم رسول الله أبو العباس عبد الله ابن أبي الفضل العباس عم النبي صلوات الله عليه و سلامه و رضی عنهم أجمعين بن شيبه الحمد عبد المطلب أول جد خاتم النبيين و جد هؤلاء المذكورين بن هاشم بن عبد مناف بن قصي¹ بن كلاب بن مرّه بن كعب بن لؤي بن غالب² بن فهر بن مالك بن نضر بن كنانة بن خزيمة بن مدركة بن إلياس بن مضر بن نزار بن اد³ بن أودد بن هملع بن نبت بن قيدر بن صادق الوعد إسماعيل ذبيح الله أبو العرب بن خليل الرحمن إبراهيم والد الأنبياء إبن تاريخ نام آزر لقب بن ناخور بن ابرغ بن ارغو بن فالج⁴ بن غابر بن شالح بن ارفخشذ⁵ بن سام بن نوح أول

¹ قضی

² غالب

³ اد

⁴ فالغ

⁵ ارفخشذ

صاحب الشريعة و آدم الثاني بن لامك¹ بن متوشلخ² بن إدريس أول من خَطَّ و خَاطَ و علم و حائط
بن يارد بن مهلايل بن قينان بن انوش بن شيث النبي الرضى الرضى الوضى الوصى على الأرض بن
أبو البشر فى الدنيا أبو محمد فى الجنة آدم صفى الله

و خليفة و خليفة على وجه الأرض از خلفا بينى العباس سى و هشتم آمده بعد طرح بعض
خلافيف از سلسلهٔ صله و سيلت و وصلت إنتسابش بعد ز قطع نسل برخى بنكول و حكم رانى برادرى
چند از يك پذیر بولاء و ترتيب و إنحصار ولايت بر يكشان دون الآخرين و پيوستن آيالت بفرزند
حاکم صاحب نسل موسى بنا رسيدن ولايت بديگر مستعد از اخوة و أعمام بتقدير حقيقى دَبَّان
مُجازى و حرمان صورتى مَجازى

بيست پذیر بأبى جعفر منصور دوم خليفه با نسل براذر سفاح أول خليفه بى زريت رسیده
بيست سوم آباش عبدالله عم زادهٔ سيد المرسلين معروف بسطان المفسرين³ بيست چهارم جدش از
عباس عم خاتم النبیین معبر و وى براذر عبدالله والد المصطفى المجتبى نامور بيست پنجم أجداد او عبد
المطلب والد دوگانه پسر يکى عبد الله مظهر رسالت آلت آخرت ثانی عباس مستودع خلافت و ممکن
حکومت پنجاهم إسمعیل ذبیح الله پنجاه یکم خليل الرحمن إبرهیم أبو الأنبياء شصت یکم نوح نجى
الله آدم ثانی صاحب نسل باقى چو منصور عباسى شصت چهارم إدريس مرفوع عالم أصول و فروع
ثالث أنبياء شصت نهم شيث هبة الله أول وصى وصى دوم نبى بُنى خوان صحف دان هفتادم آدم أبو
البشر أول خليفه نَحست خليفه، نبى سابق مقبول شهيد و سابق است از سرعت زوال و صدمت
إختلال و رَهْمَت إِنْخِلال چه پاك دارد

و حکمت إعتبار عدد هفتادى که از دو کمال عشرى و سبعى مجموع شده است اگر از
آيات قرآن و متون أحاديث مطالع فهم تواند کردن عظمت منزلة خليفه مستعصم برو پوشيده نماند
که عَلت تمامى ختمى باسم شريفش ببازيچه نبوده

مصراع، توقع زوالا اذا قيل تم

أدل دلائل کمالات إمام مشار إليه را هر چه أوجَه و أصوب بعبارت أطيب و ريق بريق أرطب
و بعد از کمال سبعين (v.137b) بختم مستعصمى هر چند دار الخلافة بغداد از خليفه خالى
مانده حکم إستقلالى عباسى بر أقاليم جريان ندارد اما از بقيهٔ خاندان مذکور ذريت پاك در نفس
مصر کنانة الله از روز زوال صورتى مستعصمى تا اين زمان نوادر هستند که بنام شريفش در مکه

¹ ملك

² متوشلخ

³ السرين

مکرم و مدینه الرسول معظم و قدس مقدس و جميع شامات و حجاز و يمن و طایف و جملگی مغرب خطباء بنام ایشان اذیال خُطب را موشی و موشح می گردانند

و عقیب ختم هفتادی در ذکر آسامی من بعد مستعصم درین بار احتیاج هر چه کمتر و آنک در بلاد عراق و حراسان و روم و ممالک پادشاه اسلام سلطان عهدنا ----- خلد الله ملکه که این کتاب بنام زاهرش مؤلف گشت بر منابر عقیب مصطفی صلی الله علیه و سلم و خلفاء راشدین عباس را بعمومت حضرت نبوت یاذن سلطنت یاذ می کنند دگر¹ جدّ بزرگ پیمان آوری برسالت برادر نُه‌داهش رسول ثقلین عذر یاذ نکرد² فرزندان خالیش خواهانست

آمدیم بمقصود اوّل هولاکو خان پیش از قتل خلیفه بدو سال از خراسان بر سر قلاع الموت تختگاه ملحدان آمده صبح یکشنبه غره ذی القعدة سنه أربع و خمسين و ستمائه³ فتح کرده خورشاه پادشاه اسماعلیان را خواجه نصیر طوسی بحیل بسیار از تخت بزیر آورده پیش هولاکو بُرده مطیع گردانید

پس از آن مدّتی گذشته هولاکو وفات یافته فرزندش ملک عاقل ضابط مدبر رعیت پرور آباقا خان بتاریخ سنه ثلث و ستین و ستمائه بر تخت خانی نشست بداد دهی هفده سال حکم رانده بوقت صبح روز چهار شنبه بیستم ذی الحجه سنه ثمانین و ستمائه در شهر همدان عراق وفات یافته بعد وی مخالف سبق برادرش نیکو سیرت پاک سریرت مسلمان بدیع الأمر معتقد صاحب فرّ سلطان احمد ملک شده مدّت سه سال حکم فرموده سنه ثلث و ثمانین و ستمائه بجوار حق پیوست بعد از او برادر زاده اش ملک خوب صورت کریم نهاد مظلوم پرور رعیت نواز ارغون خان بر تخت جلوس فرموده برادرش کیغاتو⁴ را بممالک روم فرستاده وی مدّت هشت سال در روم بوزه بیلاق و قشلاق کنان خلق را آسوده داشته بکرم و عطا و أخلاق نیک دعاهاء مظلومان اندوخته آخر بفصل بهار سنه احدی و تسعین و ستمائه بالا رفته بجای پادشاه ماضی ارغون خان وفات یافته بتاریخ سنه المذكور قائم مقام گشته بوزرش⁵ نیکو به از آنک در روم بملکی مأذونی داشت عالم را بخانی استقلالی مرفه و آسوده اواخر مملکتش بتقدیر حق تعالی إختلاف روی نموده وی بیهانه از دنیا برفته

¹ دگر

² نکرد

³ خسمائه

⁴ پایین این نام به «کیخاتو» نوشته می‌شود. در مسامرة الأخبار و مسایرة آلاخیار کریم الدین آفرانی هم به «کیغاتو» می‌گذرد (ن.ک. تصحیح: عثمان توران، آنفرا 1943، ص. 167-172).

⁵ بوزرش

بایدو بجای او بنشست و تاریخ گذر کیخاتو بدان سبب مذکور نمی‌شود که از بس آینه‌ی وی بایدو را ملک بیکسال (v.138a) نرسیده پادشاه اسلام الآتی ذکره قدس الله روحه بر سریر سلطنت جلوس فرموده از تاریخ مُلک مَلک اسلام¹ وفات کیخاتو در همان سال بایتمامی معلوم می‌گردد چنانکه عبد الله بن المعتز بضعف جلوس از خلفا معدود نیست باید کی بایدو بدان قیاس بشماره² خانان نیاید و کار روشن را احتیاج بدلیل هر چه کمتر

و جلوس پادشاه اسلام پیرو شرع خیر اَنام جواب کننده معابد کفار فاش فرمای معدلت برابر ازو فخرار مطهر شعایر ایمان طالب مرضاة ملک رحمان تارك مذاهب آباء و اجداد معین ملت حنفی بمقارنه سعد و أسعاد سلطان محمود قازان³ بن ارغون بن آباقا بن هلاکو بن تولى بن جنکسخان اَنار الله برهانه بر تخت سلطنت شایان بتاریخ سنه [أربع] و تسعین و ستمائه مقرون بوزه مدّت [نه] سال خلق را بمکارمی که در مجلدات بعض آثارش مگر بقلم غبار گنجد مشرف و مزین و مرفه داشته آخر الأمر در حدّ قزوین وقت عصر روز یکشنبه یازدهم ماه شوال سنه ثلث و سبعمائه برحمت حق پیوسته وزراء تن مبارکش را بموضع شام نام ظاهر شهر تبریز بعمارت آخرتش آورده همانجا آسوده أبواب البرّ از مدارس و بناءها عجیب گرداگردش مبنی و علما و صلحاء پاک نفسان بمجاورت مشهد متبرک وی لیلاً و نهاراً دروس گویان قرآن خوانان⁴ اوقات نجر می‌گذرانند

و جلوس بمادر نسبی وی رُوّح الله رمسه دوم پادشاه مسلمان مظهر اَمن و اَمان ملک برّ⁵ و ایمان نادره آفاق جهان برگزیده⁶ آل خاقان الخان بن الخان سلطان محمد اولجایتو سلطان بتاریخ وفات برادرش سلطان محمود قازان تعمدهما الله بغفرانه سنه المذكور و من قبل مقید و مقرون را و اقطار عالم را بانی ثانی آمده در آیام عزیزش آیینی و رونقی پیدا شد کی هیچ مورّخ مثل آن از هیچ پادشاه پیشین اسلامی نشان نداد و دخول بذکر اعلی ملک معمور ظاهر و باطن چو اِقتحام است بحوض بحر مغرق آخر الأمر مدّت [سیزده] سال سلطنت رانده [بتاریخ سنه ست عشر] و سبعمائه در شهر سلطانیه بولایت عراق عجم منسوب ببناء حضرتش بنیکو نامی و عقیدت پاک بجوار حق پیوسته همانجا بمشهد شریف خود آسوده

¹ مَلک و اسلام

² بشمان

³ در جامع التواریخ رشید الدین فضل الله این نام به «غازان» می‌گذرد (ن.ک. ج. 2، ص. 839).

⁴ خوانان

⁵ بُرّ

⁶ برکن

بعد از و پادشاهی بر سر سریر شاهی جلوس فرمود که این کتاب بنام اشرفش لا زالت الألسن رطبه بدعواته مسطور است و عَشْرُ عَشْرًا¹ بعض ألقاب همایونش در صدر مصنف مزبور هر که اول مؤلف را مطالعه کند داند که این زمان مظلوف کدام جهان گشای نازنین عوالم گشته بر آزمان ماضیه ما خلا أزمنة الأنبياء مفاخرت آورده است و حق له المباهات الى قيام الساعة بما أشرنا ---- - عذر باختصار ذکر آل جنکسخان ابد الله أيامهم (v.138b) لدخلهم في دين الله أفواجا بدان مؤکذ است که موالی عظام علماء إسلام نوادر أيام أعاجيب أنام مصنفان بلاد عراق و خراسان آدم الله ظلال إحيائهم و روح أرماس دارجیهم بمجلدات مخلدات نام ما بقى الدهر کتب جنکسخان نامه لقب ساخته أنواع حروف دوران ظروف پرداخته ملوک و امرا این در محافل و مجالس بدان مشغول اند و صدور بلاد شرق بحکم «كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ» لقرب المجاورة و كثرة المحاورة و دوام المشاهدة و دُنُوَّتِ المناذمة در فن إستحصار أخبار خواقين أعلم و أهدق و بدانش شیوه مشار الیه از بندگان روم پروران أعراف و أحق و الفضل للمتقدم درین باب بیان از سف و از شق غبار بالایشان ما شاء کرد بعجز أوفق هر چه بیچاره روی کم علم اندکای در جدول خود خواهد آوردن در حدّ اول بحر عقب مورّخان جنکسخانی موجود والله هو الملك المحمود و رسوله المصطفى هو المقصود،

و ازین طایفه ملك جنکسخان بنفس عصای خود بر تخت نشسته سلطنت کرد و بعد از و پسرش تولى بر تخت نشست بل که آغایش برادر بزرگین اکتای بر سریر مملکت جلوس کرد و بعد از اکتای فرزندش کیوک ملك شده مدّت یکسال یابید، و منکوخان و قبلاى و هولاکو و ارغ بوکا همه اولاد تولى اند که مملکت نراند و بعد از [جنکسخان] اکتای سلطان شده و برادرش تولى سلطنت نراند، منکوخان پسر تولى مذکور برادر زاده اکتای مشهور بر تخت نشسته برادرش هلاکو خان را در صحبت قاضی قزوین که از عراق عجم بدفع ظلم علاء الدین ملحد سوی خطا بصواب رفته بود بمملکت ایران زمین فرستاد و از هولاکو تا غایت سلسله معلوم از أحوال من فوق هولاکو خلاصه تولى و اکتای و منکو خان معلوم نبود، عمر مولانا سلطان العلماء خاتم المحققين علامة الدنيا أستاذ الآفاق شرف الملة و الدين الساوى المنجم مدّ ظله دراز باذ که تنبیهم فرمود،

و از ذکر ملك جنکسخان و ذریتش بمبادی ظهور وی بطریق إلماع اندکمایه آن قدر ذکر رفت که سلسله پادشاه عهد ما خلّد الله ملكه بذو چگونه پیوستن معلوم گردد باقى توغل و إستقصا در أذکار ضروب حروب و کیفیت جهانگیرش بانضمام إحاطت علم ما بأسامی فرزندانش ملوک خطای و ختن و أقالیم دیگر ما سوی وسط المعمورة از ابتداء پیروا او الى یومنا هذا سبب طول عظیم

¹ عسر

² سورة النور، 41/24.

قابل تداخل این مختصر نیست چه درین کتاب بتذکره قصص انبیا و ملوک ما تقدم خوض کرده در
یاذ آورد حکام وسط المعمورة خوض رفته در شرح أسامی ملوک هند و خطای و ختن و جین و
ماجین و جزایر خالادات و آنچه بدانها ماند قلم جریان نیافت با نزد علما سیر میان أخبار ما هو الأهم (v.139a) و غریب نادر نا مطلوب فوق و بون بعید لایح آید

و آنک إلماع ذکر مذکوران بآخر خلفا عباسی رضوان الله علیهم منضم آمد اعظم دلایل است
بر عظمت ایشان تا معلوم عالمیان گردد که بوراثت خلفاء و سروری حنفاء إستحقاق بس بغایت
داشته اند که محو آثار کفر از آفاق بی زخم شمشیر آبدار همگنان روی نمود و دلهاء مکدر آتش
پرستان جز بهیبت سلطنت حضراتشان بصیقل تصفیه از دود ضلالت زدایش نیافت و چون تاریخ
خروج ملك جنکسخان از وقت مصاف بندی سلطان محمد بن تکش با وی در فصل چهارم این
کتاب مفهوم است بمقدار نمودج إلماعی قناعت نمودن از موجبات حفظ قوانین أبواب بلاغت و
أسالیب فصاحت معدود

عقیب ختم بُدّه تضمینی باز گشتیم بتتمه قضیه آزموده متعلق بأمور خلفا بی تطرق خطا و
اینست آن شأن مجرب مورخان بتبحر دراز بقضایای واقع چیزی عجب نوشته اند و در پی آن رفته
بمرور زمان درست یافتند

می گویند از خلفا هر ششم خلیفه البته اولاً مخلوع و معزول گشته در آخر کشته شد و بیان
آزموده برین نسق معین اول ششم مخلوع امیر المؤمنین حسن ابن علی رضی الله عنهما دوم ششم عبد
الله بن الزبیر مخلوع اولاً مقتول آخراً سوم ششم ولید بن یزید اول مخلوع گشته آخر کشته شد، و
بعد از آن بنی امیه را کار بنظام نماند

و از اولاد عباس اول ششم امین مخلوع شده بقتل رفت دوم ششم مستعین نخست مخلوع شده
آخر مقتول گشت سوم ششم مقتدر اول مخلوع شده پس از آن در حرب بقتل رفت چهارم ششم
طابع نخست مخلوع شده آخر در قید و بند وفات یافت و آن مرگ بصورت محبوس مانند قتل شنیع
مصور پنجم ششم راشد اول مخلوع شده پس از آن بدرجه شهادت رسید و ششم سادس بشیوه
صنعت صنعت شش در شش امیر المؤمنین امام مستنصر أبو جعفر منصور است که بتاریخ جمع تواریخ
تازی شهابی سنه ثلث و ثلثین و ستمائه خلیفه روی زمین بود، و تاریخ جمع مصنف چنانک ذکر
رفت بایام زاهره او مصادف و جامع أخبار با بندگان حضرت مستنصری معاصر و زمانش بدعاء
دولت خلیفی بی خلاف مشعوف و هر چند که مصنف مذکور بششم سادس رسیده ذکرش کرد اما
از کیفیت عاقبت او که بقتل رفت و یا بمرگ طبیعی رحلت فرمود جهت از چیزی نگفت که در ایام
حیوة وی تصنیف کتاب کرده بود

و بنده قاضی مترجم گوید که از خلفا بیرون ششمان بمکر و حیلۀ شومان از دوم تا آن عدد حسب الإتفاق هم جماعتی کشته شدند لکن غرض مصنف آنست که البته سادس (v.139b) مخلوع باشد و قتل عقیب آن غالباً متطرق و بعد از مستنصر آنچه مستعصم خاتم مشاهده فرمود از عالمیان غیر خافی و کما ذکرنا مستوفی مسطور رحم الله جمیعهم والله معهم

تذهیب چون درین مختصر بنیاد نهادیم که از هر طایفه کیفیت إنتقالات بآلات مقالات بطریق إلماع ذکره رود

از آل سامان أصحاب سامان ملوک خراسان و سیستان و کرمان و جرجان و طبرستان و ری تا اصبهان و بخارا و بلاد ماوراء النهر آسامی شاهان با کمیت مدّت هر شخص یاز آورده لازم نمود تا معلوم عالمیان گردد که سلطان مغفور ملک میرور أبو القاسیم محمود بن سبکتکین رضی الله عنه ملک را از تحوّل و تنقل کسان گرفت نه از تبدیل و تبدل حسان

أول ایشان أبو إبراهیم إسمعیل بن أحمد ستاننده مملکت از عمرو بن لیث بناحیت بلخ روز سه شنبه نصف ماه ربیع الآخر سنه سبع وثمان و مائتین¹ مدّت هشت سال پادشاهی کرد، شب سه شنبه و چهاردهم صفر سنه خمس و تسعین و مائتین² در بخارا بعدل و داذ و مکارم أخلاق وفات یافته

دوم پسر أول أبو نصر أحمد بن أسمعیل شش سال و سه ماه ملکی کرده شب پنجشنبه بیست سوم جمادی الآخر سنه احدى و ثلثمائه بر دست غلامانش در موضع فرُبز کشته شده بنیکو نامی سوی بهشت خرامید

سوم پسر دوم أبو الحسن شهید نصر بن أحمد صاحب مکارم أخلاق عطا و جود از موجود محمود بشاذی هُود و رغم هُود سی سال سلطنت رانده سنه احدى و ثلثین و ثلثمائه صوب دار الخلد بحرّمی رفت

چهارم پسر سوم الملك الحمید نوح بن نصر دوازده سال شاهی ورزیده چون باذ أجل وزید در ماه ربیع الآخر سنه ثلث و أربعین و ثلثمائه بجانب آخرت علی الإرتجال إرتحال واجب دید

پنجم چو فلک أنجم پسر چهارم عبدالملك بن نوح هفت سال و شش ماه و یازده روز مملکت رانده روز پنجشنبه یازدهم شوال سنه خمسين و ثلثمائه از اسب افتاده وفات یافت

ششم فرزند پنجم منصور بن عبد الملك بن نوح الملك السدید تعریفاً پانزده سال و نه ماه بر سریر سلطنت متکی بوذده روز سه شنبه شب یازدهم شوال سنه خمس و ستین و ثلثمائه در بخارا بیآسود

¹ مائین

² مائین

هفتم فرزند ششم نوح بن منصور بیست و یک ساله و نه ماه تنعم مجاری کرده روز آذینه سیزدهم رجب سنه سبع و ثمانین و ثلثمائه برحمت حق پیوست

هشتم فرزند هفتم أبو الحارث منصور بن نوح یک سال و هفت ماه ملک بود، روز چهارشنبه بیست دوم صفر سنه تسع و ثمانین و ثلثمائه در سرخس بر دست بکتوزون أسیر گشته بیعت بنام برادرش عبد الملك بن نوح بستند

نهم برادر هشتم عبد الملك مذکور بن نوح مسطور (v.140a) چون بکتوزون مذکور منصور را گرفت چنانکه ذکر کردیم عظماء دولت برادرش عبد الملك را بجای او نصب کرده زمانی خوش بودند عقیب یکسال نیم و هفده روز مملکتش ایلک خان بیخارا آمده او را گرفته ملک را از دست مذکور بسته و بعد از آن بقصصی که در کتب مورخ و مدونست ممالک مسطور از متصرفان مذکور بحضرت سلطان محمود بن سبکتکین قرار گرفت پس از وی پسرش سلطان مسعود بر آن موجب که در سلجوق نامه بنده قاضی مؤلف بیسط تمام یاذ آورد و من بعد خلاصه شکل اینجا هم ذکر خواهد شد بآل سلجوق تسلیم کرد و الملك لله جل ذکره،

دیگر آل فریغون حکام جوزجان معاصران بل نعمت پرورده¹ سامان¹ بوذه و فقراء و شعراء آفاق را بزر و سیم بی غناء غنی² بخشیده² أشعار مداحان را بثمان غالی و همت عالی بخیزند و جوزجان بمیراث از آن ایشان بوذه چون ممالک داخل حیاطت سلطان سعید ملک شهید یمین الدولة و أمین الملة نایب الحضرة الخلافة العظمة العباسية محمود³ بن سبکتکین گشت مملکت مذکور را بر ایشان مقرر داشت و أبو الحارث أحمد بن محمد غره دولت مذکور سال قحط نيسابور نشاور پارسی و سایر بلاد خراسان که خلق کوشت همدیگر خوردند

و تاریخ وفات أبو یحیی عبد الرحیم بن محمد بن إسمعیل بن نباتة فارقی مصنف دیوان خطب رضی الله عنه حیث فتح لنا أبواب البلاغة و الفصاحة بخطبة البحيرة و ألفاظه المعترية المطونة⁴ و ملحه و غرره و رجوزه و درره و نوادره و درره و تشبیهاته (المعتبرة) و إستعاراته الموزرة و أبوابه المرصعة و أوديته المرصحة المصرفة حتى صرنا ببرکته و الإغتراف من برکته مع نخولنا عن حلك الرجال و مصاحبتنا بالإنزال بين الأربعین و الخمسین ممن یصنف و یضیف و یشتی فی عمرانات بحار الفوائد محط الموايد و ندف رفات الجهلة المدعين و الحسدة المبتدعين بالكلم مورثه الکلم من فوق المنابر

¹ سامیان

² نخشیده

³ العباسية و محمود

⁴ المطون

الجمعیّه مقارّ الجمعیّه حتی إناث العدی یضعن حملهن کلّ أسبوع مرّة ثمّ¹ یحملن مما لا یتحملن ما یحسّن
بغیر عدد تارة و کرّة سنه احدی و أربعمائیه

و سلطان محمود محمود السیر أثناء أيام دولتش جمیع ملک و مُلک را بالحرکتین² بیک حرکت از
مأمون بن مأمون خورزمشاهی سنده بممالک خود بیامیخت و تعیین تاریخ آن لکونه داخلای فی أيام
سلطنته المعروفة بالمعرفة از تحریر مستغنی و مأمون بن مأمون را خورزمشاهی گفتیم تا مردم عامی طبع
راطن بمأمون خلیفه نروذ و قضایاء خلف بن أحمد والی سیستان، و حسام الدین أبو العباس تاش
سپهسالار، و فایق [و] أبو الحسن علی بن سیمجور و دیگر معاصران سلطان محمود و پذیرش ناصر
الدین سبکتکین (v.140b) کما قررنا در یمینی و عتی³ مسطورست ولا حاجة للاعادة عادة

تنبیه بر اذکار سلجوقیان چون پیش ازین مجلدی کتاب سلجوق نامه بنام شریف امیرش مرحوم
مغفور سعید شهید شمس الدین دندار بک بن حمزه نکیدی نور الله قبره ساخته بطول و عرض آنجا
عبارات ریخته بار خالص بیخته حلوی عسلی مزعفر و ملوز پخته فرا دهن شکر خای شکر گوی
فرزند خوب خوی معنر بوی صبیح روی غصه شوی صدر کبیر مقبل اثیر سید الصدور حامل
الأجور عُدّة الدولة عمدة الملة فخر الدین فرّح معروف در سروری پیسر خوانده امیری دنداری⁴ آدم
الله أيامه و لیالیه و صان عن المکاره و معالیه نماذه خود را در سلك مؤلفات برغم مؤلفه القلوب فتانان
أسیران فئات زنان⁵ منحط گردانیدم درین أجزاء جامع تواریخ حوادث و کواپن عالم که بتشاورت⁶
دوگانه در محروسه نکیده جوهریان آخر الزمان نقادان خزینه داران و هزینه پردازان بغایت و جازت
مجموع است خردگر خلاصه مفید بطول سبحانی احتیاج بتطویل سبحانی نمی افتد و الی الله التحقیق و
علینا تأدیة التحنیق⁷ مع الفرق من فرق التفریق

أخبار ملوک سلجوقی و إبتداء دولت ایشان الی ما شاء الله تعالی انتهایم، و ایشان أشخاص
معدودانه أبو طالب محمد طغرلبک و جقری بک داود هرون و موسی و ارسلان و بیغو اولاد میکایل

¹ یم

² بالحرکتین

³ قاضی أحمد از این کتاب قبلا نیز همین گونه سخن کرده بود (ر.ک. v.120b).

⁴ دنداری

⁵ نان

⁶ بشاورت

⁷ التمیق

بن سلجوق بن یقاق¹ اند و این جدّ بزرگشان اوّل همگنان است که باسلام در آمده و پادشاه ترك ییغو نام او را معزز داشته بی تدبیر وی کار نکرد یقاق وفات یافته پسرش سلجوق را جای وی داده مدّتی بی هم با هم بودند از مکر زن ملك که شوهر را بقتلش تحریض کرد گریخته نزد پادشاه خانیه هرون بن ایلیک رفته لشکر ستده بغز و بلاد کفر مشغول شده بعمر صد و هفت سالگی در بعض حروب بی هروب این نا هروب شهید گشته فرزندش میکایل را وارث باز گذاشت

و اینان بیسیاری عدد و عدد با اترک پی در ماوراء النهر مقیمان بوده از مقام² نور بخارا³ إنتشاء یافتند و بوقت گذر سلطان أبو القاسم محمود بن سبکتکین رضی الله عنه بن جیحون بمدد قدرحان ملك نهران میکایل بن را دیده دوست دوست داشته دعوتش فرمود تا بخراسان آید و مملکت را از دشمن محافظت کرده بکلبك باشد میکایل إجابت نمود سلطان محمود او را گرفته بسته مصحوب خود باقلیم خراسان اش آورد، عقیب وی قبایل و خویشان و قوم او برحلت تکسری بخراسان آمده تمامت مرغزارها را فرو گرفته إقامت کردند و سلطان محمود را مرض مرگ رسیده از آوردن ایشان پریشان گشته پشیمانی عظیم خورد که خطا ورزید اما تقدیر حق را جل ذکره تدبیر تغییر⁴ چگونه دافع باشد،

سرنجام مرض سلطان محمود از سی و شش ساله پادشاهی تمام صحیح (v.141a) جمع علیه مستفاد دار حضرت با عظمت خاندان کریم خلافت عبّاسی بتاریخ سنه إثنی و عشرين و أربعمائة برحمت حق پیوسته میکائیل هم در آن تاریخ وفات یافت أبو سعید سلطان مسعود پسر سلطان محمود از غزنه لشکر بر اولاد میکائیل فرستاده اول نوبت ایشان را شکسته خلقی أسیر⁵ برد بعد از آن برادران و خویشان و سایر اترک فرزند مهین نا مهین میکائیل متوفی طغرلبک را بزرگ خویش ساخته مطیعان وی گشتند و طغرلبک جمعیت عظیم کرده با لشکر سلطان مسعود مقابل شده داغ إهزام و پریشانی ایشان زده جماعت بسیار بقتل تا طوس در پی رفته شهر را ستده مالك شدند و این اوّل فتح ایشانست که در بلاد خراسان میسر ایشان گشت بعد از آن برین قیاس بھر شهر که آمدند اما بمحاصرت اندک و یاخود باسانی تمام گرفتند

¹ این نام در منابع چنین گونه‌ها هم می‌آید: «سلجوق بن لقمان» (ظهر الدین نیشاپوری، سلجوق نامه، به کوشش: آی. آبیچ. مُورث، 2004، ص. 5)، «سلجوق بن تُقاق» (الکامل فی التاریخ ابن الأثیر، ج. 9، ص. 473)، «دُفاق» (میرخواند، تاریخ روضه الصفا فی سیره الأنبیاء و الملوك و الخلفاء، تصحیح: جمشید کیانفر، نهران 1380، ج. 6، ص. 3119).

² از امقام

³ در متن اصلی نامی که به «نور بخار» می‌گذرد، باید «نور بخارا» باشد (ن.ک. سلجوق نامه ظهر الدین نیشاپوری، ص. 5).

⁴ تغلیر

⁵ سیر

و این همه بسبب آن واقع شد که سلطان مسعود مملکت خود را خالی گذاشته بغزای هندوستان رفته بود و خیل غز و قوم قزل [و] بوغا و یغمور¹ بأولاد سلجوق گرویده بعض ماوراء النهر و تمامی خراسان را باسان خوری بلده بلده قسمت کرده مستولی شدند و چندانک ملوک آفاق از ترس مملکت خویش بنصرت سلطان مسعود لشکرها آورده محاربت کردند غیر مقهوری بار او نیامد و سلطان مسعود قاضی القضاة را بطغربک فرستاده وی را با براذران بخلعتها و تسلیم بلاد معین رسم إقطاع اومید داد با فتنه فرو نشنید ایشان إلتفات نکرده قاضی را بجواب سرد باز گردانیده إحتیاج بفرمان سلطنت نمودند و در جمیع خراسان بنام طغربک السلطان المعظم ملك المشرق و المغرب رکن الدنيا و الدین و إسم براذرش جقری بك داود بلقب ملك الملوك خطباء الإسلام بر منابر جمعات خطبه خواندند

و از پیش از هزیمت سلطان مسعود بمدت سه سال از اول جمعه ماه رجب سنه ثمان و عشرين و أربعمائه واقع و مورخ و سلطان مسعود مصحوب صد هزار لشکر بیرون پیاذگان و خدم و أتباع بر اثر همگنان رفته برابر آمده بر دست مذکوران منهزم شده همه بار و بُنه و اقمشه و أسلحه و أموال بغارت اترك رفته سلطان مسعود سنه احدی و ثلثین و أربعمائه در لشکر ایشان شربت قتل نوشیده آخر ملك خاندان آل سبکتکین بدین تاریخ محتوم گشته ممالك بی مضایقه شرکا بر آل سلجوق مقرر ماند،

و بسبب آنک عراق باینقراض بنی بویه و اولاد حمدان از عظما خالی شده بوذ البساسری ترکی ظالم طاغی خارجی باغی بر² بغداد و سایر بلاد عراق إستیلا یافته خلیفه آن زمان امیر المؤمنین القائم بأمر الله رضی الله عنه بضرورت مطیع وی گشته خطبه بنامش داد خواندن و مع الجمله مکر و شر او دایم بدار الخلافه می رسید خلیفه (v.141b) وقت طغربک و جقری بك داود را خلعتها و فرمان بتقریر سلطنت فرستاده اومیدوار گردانیده طمع مجازیشان را بأوج برج³ حقیقت رسانید لا جرم پیاداش إعزاز امیر المؤمنین طغربک براذرش جقری بك داود را بسلطنت خراسان مستقل گذاشته خود باینتقال تمام ببغداد رسیده عتبه مبارك حضرت خلافت را بکرات بوسیده مواكب و مراكب و هدایا و تحف بنقد کشیده شرایط بندگی بجا آورده اول آذینه در خطبه بأمر خلیفه عقیب ألقاب همایون امیر المؤمنین طغربک اول سلجوقی و إسم ملك رحیم آخر ملوک بنی بویه را یاذ کردند و تا جمعه دوم سلطان طغربک ملك رحیم را گرفته ببند کرده دیگر بار کس ایشان را بإسم کدخدای نخواند تا

¹ یغموز. در الكامل فی التاریخ ابن الأثیر نامهای اینها چنان می آید: «وکان اسم أمراء هذه الطائفة كوكشاش و بقا و قزل و یغمور و ناصغلی» (ن.ک. ج. 9، ص. 379).

² برد

³ بوج

بسلطنت چه رسد و محبت میان ایشان بر وجهی مؤکد گشت که خلیفه بطغرلبک دختر داد، خواهر او را بجباله^۱ خود آورد و عظمت پیوندی طرفین قصه دراز دارد، و البساسری بدبخت خلیفه^۲ روی زمین را گرفته بجای دیگر فرستاده یکسال تمام محبوس داشت سلطان طغرلبک را رهانیدن خلیفه و فتح بلاد عراق و دیاربکر و اجلاس وی بمقر عز خلافت و مطیع گردانیدن جهانیان بدانحضرت بر شکوه عباسی بانضمام تعظیم که هیچ سلطان مثل آن تواضع و بندگی مع القدرة بخلیفه از خلفا نکرد و کشتن البساسری دشمن دار الخلافه و قتل برادر مادریش ابرهیم بن اینال مدعی سلطنت بی استحقاق بتعلیم البساسری فتان جمع آن لشکر بی عقل بسیاری مور و ملخ برش بغفلت تمام از پیروی صاحب دولت مستحق الظفر بزرگ زمان میسر آمده خلق عالم بعدل خلیفه و مطاوعت سلطان طغرل در عراق و باقی اقالیم و جقری بك سلطان داود بخراسان آیام مدید آسودند، عاقبت سلطان طغرل حلیم کریم نهاد عدل دوست دین دار سی سال پادشاهی کرده بعمر هفتاد سالگی هشتم ماه رمضان سنه خمس و خمسين و اربعمائه در شهر ری وفات یافته برحمت حق پیوست،

و بعد ازو سلطان عز الدین أبو شجاع الب ارسلان محمد بن داود بن میکائیل بر سریر سلطنت نشسته خراسان را از جهت پذیرش جقری بك سلطان داود بانضمام باقی اقالیم از قبل عمش سلطان طغرل که بی فرزند از دنیا برفت بمیراث گرفت و جقری بك سلطان داود پیش از^۱ وفات برادرش سلطان طغرل بمدت سه سال سنه اثنین و خمسين و اربعمائه در اقلیم خراسان وفات یافته در شهر سرخس^۲ آسوده است، و کارزار و آشتی وی که با خاقان ملك خانیه بتارات واقع شد از اندازه اختصار بیرون و حوض در حوض جزویات نا محتاج الیه

آمدیم بر سر رشته نظام و رسته (v.142a) کلام سلطان الب ارسلان بحضرت امیر المؤمنین دراز عمر خلیفه زمین و زمان و أمن و امان القایم بأمر الله در صحبت خاتون عمش سلطان طغرل دختر خلیفه مرسل الیه خدیجه خاتون و رسولان خود اسبان و اسباب و اموال و جامه‌ها متنوع و تحف و هدایا بسیار فرستاده امیر المؤمنین قایم همه را قبول فرموده خلعت‌ها ملکی ارزانی کرده بتفویض سلطنت جملگی آفاق فرمان نوشته الب ارسلان را سلطان معظم عضد الدولة و تاج الملة لقب داده رسولان بشادی تمام باز گشتند

و سلطان الب ارسلان در أثناء سلطنتش سنه ثلث و ستین و اربعمائه خروج مفسدان روم ببلاد اسلام شنیده لشکرها حضری کشیده برابر آمده طرایع ایشانرا هر جا که مصادف شد بقتل

^۱ ازو

^۲ سرخس

آورد ملك روم ارمينوس بلشكر عظيم مصحوب بطريقان و وزرا و سوباشيان و نقابان و سنگ بران و منحنيقها¹ و گردونها و اسباب و ساز عجيب كه وصفش كثرت عظيم دارد و شروح آن در طوامير طولاني بتفصيل نكنجد و از قياصره بدان صفت كه هيچ ملك عزم محاربت اكاسره نكرده باوميذ جهان ستاني و إقليم گشاي و قبض دار الخلافه و بخشيدن خون خليفه وقت بس بدوستي پيشين و قتل وزراء خلافت و عظماء سلطنت و تقسيم بلاد عراق و خراسان بر عدد بطارقه و اساقفه بسينور بلاد اسلام آمده با سلطان مقابل گشته سلطان كثرت لشكر و عظمت ساز وي ديده جهت مصلحت اسلام نه سبب كاهلي و طلب آسايش خود و حاشاه مصالحت خواست ملك روم اجابت نكرد سلطان روز آذينه بوقت آنك خطباء اسلام بر مناير دعا او و غزاة اهل توحيد مي گفتند بنيّت ظفر دنيا و با شهادت آخرت تكبير گويان تهليل رانان كلمه تقرير بر زبان آوران بوعظ و نصيحت و تحريض خلق بجهاد دين پاك محمدى صلى الله عليه و سلم و سرزنش جاهلان و تن پروران و خانه نشينان و شقا نشانان سوار شده بيك حمله حمله اوزار كفر و ضلالت را غلف شمشير آبدار مهند کرده ملك روم را گرفته لطف فرموده بمقدار مال بريده جان بدو بخشيده ببدل معين فدا قبول کرده وي را از قبل خود بروم نايب ساخته علمي مكتوب بر آن لا اله الا الله محمد رسول الله باو داده سوي روم بتعظيم وداع كرد و او بقول وفا نموده از مال فديه بعضي را فرستاده از ما بقي بسبب غارت كه در آيام غيبتش خویشان وي بر خزاين كردند عذر خواسته از سلطان پذيرفتادي يافت و سلطان آلب ارسلان (v.142b) مذکور درين تاريخ كه ارمينوس را شكسته عودت فرمود فرزندان خود را بملك روم فرستاد و آن وقت نكيسار و توقات و سيواس و آبلستان و حدود مذکور در دست ملك دانشمند بوذه،

و سنه ثلث و خمسين و اربعمائنه ملك البخاز بر دست سلطان آلب ارسلان شكسته شد پس از آن عظمت سلطان الب [ارسلان] لشكر عظيم كشيده بفتح سمرقند عزم فرمود و نزديك سمرقند بديه قريير فروز آمده يوسف قرييري² را بمحاصرت از قلعه بيرون آورده پيش خود حاضر کرده فرمود تا چهاركس او را گرفتند و سلطان برو بتارات تير انداخته با همه سخته كماني بي گماني كه داشت تير خطا كرد يوسف جان در باخته بقوت زور³ بازو از دست موكلان گسيخته چو ديوان دوان جهان بر سر سلطان جهان آمده بكارش زد و همان ساعت غلامان يوسف را كشتند، و سلطان عادل معامل عاقل صاحب صدقات عدل دوست دين پرور خراج بخشاي رعيت نواز كه بعدد هر جانور

¹ منحنيقها

² در سلجوق نامه ظهير الدين نيشاپوري اين نام به «يوسف نرزمي» مي گذرد. ولي در پاورق سوم گفته مي شود كه كلمه نرزمي در نسخه هاي ديگر به «نرزمي» و «برزمي» هم مي گذرد (ن.ك. ص. 23).

³ روز

شکاری يك دينار صدقه دادی از آنجا مجروح بجیحون باز گشته عقیب سه روز از جراحت دهم ربیع الأول سنه أربع و ستین و أربعمائه بسلطنت ده ساله وفات یافت رحمة الله و غفر

و بعد ازو پسرش سلطان أبو الفتح معین الدین جلال الدولة ملکشاہ بوصیت پذیر که در جیحون روز جراحت کرده بود بر تخت شاهنشهی نشسته خلق را استمالت داده اموال بذل فرموده پس از آن بمرو رفته¹ پدرش را آنجا دفن کرد، قاورت² بك عمش بطلب مملکت رسول فرستاده جواب شنید که بوجود پسر عم چیزی نبرد بعد ازان هر دو با لشکر انبوه بظاهر همدان در ماه شعبان سنه ست و ستین و أربعمائه مقابل شده قاورت³ بك گرفتار گشت سلطان ملکشاہ او را معزز داشت نظام الملك وزیر بپندید دادش کشتن بعد ازان پشیمان شده صدقه بس بسیار فقرا داده بلاد را بممال و أمرا پخش کرده عمان و کرمان را بأولاد عمش قاورت⁴ بك سپرده بخلعتها و نوازش مخصوص داشته از قبل قتل پدرشان عذر خواسته همچنان امارت بلخ را بیرادرش تاج الدولة تنش و هرات⁵ و غور و غیران برادر دیگر بوری اولاد سلطان الب ارسلان داده همگان بخشنودی فرو کشیدند و درین تاریخ سنه ست و ستین و أربعمائه سلطان ملکشاہ ملک راستینه شاه شده سنجد و علمهای سلجوقی را بممالک روم فرستاد

و سبب از فرستادن آلویه و اعلام سلجوقیه آن بود که ملک محمد سدید غازی شهید فاتح دار الفتح قیصریه و حوالی از میانه خواهر زادگان سلطان ملک شاه مذکور بغایت حسن سیرت و صورت و جمال و کمال ظاهر و باطن موصوف (v.143a) بوذه بورزش نیک و آداب پسندیده و أخلاق حمیده عظما و أمراء عراق و خراسان را محبان خود گردانیده سلطان ملکشاہ از متابعت خلق بدو اندیشیده بمکر شیطان در إهلاك وی نگری می کردند نظام الملك وزیر طاب ثراه تدبیر صایب تقدیم داشته بسلطان گفت که بعد چنین ساله نیکنامی و خلق نوازی و رعیت پروری و صلہ أرحام و إدامت صمام و أقامت صلوات بطول قیام و عدل تمام بوسوسه شیاطین هدم أساس سلاطین وصل خلاصه الماء و الطین روا نباشد إقليم روم دار الجهاد شامیان و مقدار الرباط عراقیان و خراسانیان است و بفتح آن أبواب چنان میسر و معانقه با خود حسان محصل مصلحت چنان می نماید که ملک محمد را برگ و ساز تمام و سنجد و اعلام بطرف روم روانه گردانیم اگر من عند الله تعالی ظفر و

¹ بمرو رفته

² در متن اصلی این نام «قارون» است، ولی در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر به «قاورت» (ج. 10، ص. 76) و در سلجوق نامه ظهیر الدین نیشاپوری به «قاورد» می گذرد (ص. 26).

³ قارون

⁴ قارون

⁵ هرات

نصر روزیش شده فتح بلاد و مهر عباد و قمع اهل عناد از کدّیمین و عرق جبین وی صورت بندد پاره^۱ از لحمان خویشانت اقلیمی گشاده بنام سلطان اعظمی حضرت رفیعت زیادتی دعوات خطباء نو آماده اند و از وبال قتل مذکور خلاص یافته وی نایی باعد بیشتر رفته باقلیم گشای نامور و باسم غزا مشرف و اگر کفار برو غالب گشته عکس ماجری روی نماید او بر دست دیگری شربت شهّد شهادت نوشیده بدرجه^۲ شهدا پیوسته در هر دو تقدیر از عار^۱ قطع رحم چیزی سویت عاید نگردد سلطان نصیحت وزیر مقبل شنیده آور باعزاز هر چه اتم بروم فرستاده ازو فتح قیصریه و نواحی مهیا و مُهَناء آمده از آنکه باز چشم غازیان سلجوقی بیبشی روشنی منور شده طمع اهل اسلام بر حوز مملکت اقلیم مستحکم گشته زمان مدید نگذشت که قلج^۲ ارسلان بزرگ چنانک یادش مذکور می آید بروم تشریف فرموده بتدریج اولاد دانشمند ملک را بیرون کرده مجموع روم را با استقلال در قبضه^۳ سلطنت آورده و همواره از وزیر صالح ناصح چنینها بدیع نمانند که بیک ساعه تدبیر صایب از فکر ناقب سعادت دو جهان^۳ در حق سلطان خود حصول یافته نتایج آن تا قیام ساعت و ساعت قیامت بتواتر و توالی بخصه عامه اهل توحید موسوم گردد و این تدبیر بعد از مقابلگی سلطان الب ارسلان پذیر ملکشاه مذکور با ارمیانوس ملک روم چنانک یاد کرده شد واقع

و حدّ اندمین مولانا شمس الدین یوسف بن محمد خطیب حالّ جامع محروسه قیصریه یمینی ملک غازی مذکور مصحوب وی بروم آمده ----- خطیب جامع مذکور شده بشرط ملک محمد خطیب جامع مشار الیه پرور فرزندانش الی آخر موسوم است و معارض و منازع ایشان از هر طایفه که باشد بلعنّت باری تعالی و ملائکه و رسل و انبیا علیهم السلام گرفتار

و سنه سبعین و اربعمائنه ملکشاه برادرش تاج الدوله تنش را بحلب فرستاد تا آنجا فحسب حکم کند (v.143b) وی از حلب طمع بر شامات کرده بلشکر بر دمشق رفته اتسز را بقتل آورده تمامت شام و نفس مصر و بیت المقدس و دیاربکر و برّ و بحر اطراف را از قتل و نهب و غارت و محاصرت و راه زنی و جبّاری وی رهانیده دمشق و بلاد مذکور از قحط عظیم که با پیام اتسز ظالم دیده گوشت همدیگر خورده از صد نفر یکی بنادری ما بارزانی ارزانی گشته شکر حق گزارند بعد ازان تاج الدوله تنش دمشق و حلب و دیگر بلاد را مالک شد برادرش سلطان ملک شاه از اصبهان تا بحلب آمدن فتح بسیار بلاد و قلاع کرده مطیعان را خلعتها و اقطاع داد و سرکشان سزای ترمّد چشیدند و حلب را بقسیم الدوله اق سنقر صاحب شیزر سپرده امرای شام را علی حده بر بلاد

^۱ عاز

^۲ زمان مدید نگذشت مدید نگذاشت که فتح

^۳ جهاد

خویش تقریر فرموده ببغداد رفته بمحضرت خلیفه عهدش امیر المؤمنین مقتدی بامرالله رسیده خدمات چاکرانه بخلعت و نوازش مخصوص شده **سنه ثمان و سبعین و أربعمائه** باز گشت

و سنه تسع و سبعین و أربعمائه تاج الدولة تتش بمجموع شامات و دیاربکر و قلاع قناعت نا کرده بلشکر انبوه بعراق و خراسان رفته در ماه رمضان قومش بروز در مسجد آذینه خمر خورده خوفا ریخته فسادها کرده بر بلاد بزرگ مستولی گشت آخر الأمر برادرش سلطان ملکشاه برو غالب آمده وی را گرفته بقلعه انداخته پس ازان از حبس بیرون آورده نواخته إصلاح ذات البین واجب دید بعد ازان سلطان ملکشاه ببغداد درآمده میان خلیفه مقتدی و وی در ماجرا حدت صورت بسته خلیفه را از بغداد بیرون کردن خواست مقتدی بده روز مهل بستد که نقل کند بتقدیر حق سبحانه و تعالی پیش از تمامی ده روز مهل ملکشاه از تبّ حادّ ویا از خلال زهر آلوده پیداشاهی نوزده ساله و اند ماه بعمر سی و هفت سالگی و چند ماه آخر شوّال **سنه خمس و ثمانین و أربعمائه** وفات یافته در بغداد مدفون گشته اولاد معدود صلیی محمود و برکیاروق و سنجر و محمد و بوری برس و ارسال ارغون را وارثان باز گذاشت و این ملکشاه بحسب اسلام و کثرت عطا و صدقات و داد دهی رعیت و إسقاط باژ و بدرقه و تغاوت از أسواق و راهها و سیاست کردن لشکریان باندک شکایت رعایا و عمارت جامع بغداد ببناء خود و مدرسه و تربیه امام أعظم أبو حنیفه رضی الله عنه خارج بغداد بموضع خیزران و نصب قناطر و تسبیل أوقاف و فتح بلاد و زیارت مشاهد متبرک و باقی مکارم مشهور است طیب الله مضجعه و درین تاریخ وفات سلطان ملکشاه مذکور کمشتکین را در دمشق کشتند

و وزیر نظام الملك أبو علی حسن بن علی بن إسحاق (v.144a) طوسی بوذ که از خدمتکاری کتاب بیرکت آداب و کفایت خود را بدان مرتبه رسانید که درین مختصر ثالث صاحب [بن] عباد [و] ظهیر الدین أبو شجاع محمد بن الحسین گشت که غیر ایشان از وزراء خلفاء و ملوک بقصد تعریفی دیگری را رابع نیندیشیدیم، و اول واضع مدرسه در روی زمین وی بوذ در بغداد و سایر بلاد مدارس و آثار جمیل و عمارات رحیب و رباطات عجیب برسوم مستحسن بنا کرده أوقاف بسیار نهاده قبله أرباب حاجات گشته بتقبیل عتبه (شریفه) عبّاسی مقبول خلفاء شده آخر در ماه رمضان **سنه خمس و ثمانین و أربعمائه** پیش از هلاکی سلطان ملکشاه بسی و پنج روز در راه عراق بر دست دو ملحد از رندان محمد بن الحسن صاحب قلعه الموت که بشکل متظلمات برابر محفّه وی پیش آمدند پیش کارد خورده بدرجه شهادت عاقل و بالغ و رشید رسید،

و عجیب اینست که تاج الملك أبو الغنایم خبث کننده نظام الملك بسبب وزارات بعد از او در حربی که میان برکیاروق و سلطان محمود پسران سلطان ملکشاه واقع گشت و او بجانب برکیاروق

متصل بمدّت شصّت و اند روز بر دست اولاد غلامان نظام الملك خواص سلطان محمود پاره پاره کرده شد این سه سطره عبرت عاقل را به از مطالعه مجلداتست، وچنانك أبو الغنایم مذکور دشمن نظام الملك سزای خود دید نظام الملك هم از مظلّمه عبد الملك أبو نصر کندری وزیر سلطان طغرل که بید نمایی او شمشیر سلطان الب ارسلان بقتل رفت نوش إنتقام إلهی بمکافات آشامید

بعد از ملکشاه پسر¹ کوچکین مغیث الدین أبو القاسم محمود در سن پنج سالگی و ده ماه بتدبیر إصلاح مادرش ترکان خاتون بنت طواخ از نسل افراسیاب بر سریر مملکت نشسته خاتون پیش از آنک وفات شوهرش سلطان ملکشاه را آشکارا کردی باصبهان و قلاع و بلاد انگشتری سلطنت فرستاده آنها گماشته هزاران لشکر گرفته ضبط ممالک کرد و از حضرت المقتدی بامر الله خلیفه وزیر وقت پیرستش² آمده بسطان محمود تاج مرصع و خلعت و شمشیر آورده حق رسالت گزارده تعریف داده شرایط دلداری بجا آورد، سلطان بآن کوچکی بی نگرش و حرکت بأدب تمام بر پای ایستاده خدمت کنان بجواب خلیفه را دعاها گفت و تمام حاضران ازان فرهنگ و تقریر او شگفت داشتند

و تاج الدولة تتش وفات برادرش سلطان ملکشاه شنیده از شام لشکر کشیده ببلاد عجم آمده با برادر زاده اش أبو المظفر رکن الدین شهاب الدولة برکیاروق مقابل شد (v.144b) و اول کس که در صفر سنه ثمان و ثمانین و أربعمائه از دو لشکر کشته شد تاج الدولة تتش بود و ذکر فرزندانش رضوان و دقاق در أثناء تاریخ حلب و دمشق پیش ازین بتحریر پیوست و برکیاروق با لشکر برادر دیگرش هم سلطان محمود صغیر السین مذکور مواجهه کرده او را نیز شکسته ببغداد درآمده بر تحت بنشست و بمقتدی مالها داده إجازات نامه خواست منشیان عهد نامه را نوشته پیش خلیفه نهادند تا بتوقیع اعلی متوّج فرماید مقتدی چنانک پیش ازین در باب خلافتش ذکر کردیم خلعتهای سلطان حاضر فرموده خط را بپهلوی نهاده بطعام مشعول شد که بعد از فراغ اکل خوانده نشان نهد طعام را خورد تا دست شستن بمرگ مفاجاة سوی آخرت خرامید فسبحان الذی لا یموت

و سنه ثمان و تسعین و أربعمائه و این سلطان برکیاروق مذکور از علّت بواسیر و رنج سل بعمر بیست چهار سالگی و دو ماه وفات یافته سلطنت را بفرزندش چهار ساله ده ماهه ملکشاه نامور بنام جدّ وصیّت کرد خلیفه مستظهر اند روزی کوش داشته بخلعت پوشانی پیشانی وی را بتقریر مملکت منور گردانید و سلطان محمد وفات برادرش برکیاروق شنیده ببغداد آمد بعد از محاربت صلح چنان کردند که سلطنت از آن سلطان محمد باشد و در میانه پیاپی³ و تدریج مدبران مدبران را

¹ بشر

² پیرشش

³ بنان

از تثقیل بتخفیف آورده غلف شمشیر آبدار گردانید و بتفویض مستظهر از سنه تسع و تسعین و أربعمائه تا تاریخ سنه احدی عشر و خمسّمائه این سلطان غیاث الدّین أبو شجاع محمد دوازده سال سلطنت کرده بعمر سی و هفت سالگی ماه ذی الحجه سنه المذكور در اصبهان وفات یافت و وصیت بفرزندش مغیث الدین أبو القاسم محمود کرده پسر دوم ملک مسعود را داخل سلطنت نفرمود و خزاین سلطان مذکور بدفاین هیچ مال اندوز نماندی و هم نماند، والله الغنی و أنتم الفقراء، و چون خبر وفات سلطان محمد بن ملکشاه ببغداد رسید بحکم خلیفه مستظهر از محرم سنه إثنی عشر و خمسّمائه خطبه بنام سلطان محمود خواندند و بعد از سه ماه مستظهر سوی آخرت خرامیده برحمت حق مستظهر گشت،

و در زمان خلیفه مستترشد سلطنت عراق و خراسان و سایر بلاد میان محمود بن محمد بن ملکشاه و عمّش سلطان معز الدین و الدولة أبو الحارث سنجر بن ملکشاه مشترک بود و در ما بین ایشان منازعات واقع و خلیفه وقت در إرضاء ضرتان متضرّر و متحیّر کالقضاة المدهوشین بین الأمراء بالأمرء و بسا حروب و هروب ما بین مذکوران ظاهر آمد آخر (v.145a) سلطان غیاث الدین مسعود بن سلطان محمد بر برادرانش سلطان محمود مذکور و رکن الدین سلطان طغرل اوسط و ملک سلجوقشاه و ملک سلیمان شاه و أعمامش سلطان سنجر و ملک بوری برس و ملک ارسلان ارغون¹ بأسباب متعدد غالب گشت بعد از مستترشد میان پسرش راشد خلیفه و سلطان مسعود عداوت قائم شده راشد برغم مسعود تقلید سلطنت برادرش داود که ببغداد رسیده بود کرده خطبه بنامش داد خُوندن

و میان سلطان طغرل بن محمد و دبیس بن صدقه و اتابک زنکی بن اق سنقر صاحب موصل عداوت عظیم بود و هر سه بیک سال سنه تسع و عشرین و خمسّمائه از دنیا برفتند و سلطان مسعود بن محمد مذکور درین سال وفات برادرش سلطان طغرل اوسط بسلطنت منتقل مستقل گشته بعد از مستترشد و راشد تا مقتفی خلیفه اولاً عداوت عظیم کرد آخر الأمر مقتفی خواهر سلطان مسعود فاطمه خاتون بنت سلطان محمد را بنکاح آورده محبت مؤکد شده چنانک در باب خلفا ذکر کردیم خلق عالم زیر سایه یزدان امیر المؤمنین مقتفی محتفی وار و تحت عنایت ناصر دولت خلافت سلطان مسعود مدّتی آسودند، شهر نکیده را نیز از حسن معدلت امیر وقت عزّ نصره آسایش دلداری روز افزون باد، و سلطان محمود بن محمد بن ملکشاه مذکور سنه خمس و عشرین و خمسّمائه وفات یافته برادرش رکن الدین طغرل اوسط بن محمد بر تخت بنشست پس ازان سنه خمس و ثلاثین و خمسّمائه سلطان مسعود دیگر بن محمد بن طغرل در بغداد بر تخت شاهی متکی گشت و این مسعود دوم

¹ ارغول

مسعود اول اول را پسر پسر برادر می باشد بعد ازان سنه سبع و اربعین و خمسمائه قوم غز گروه انبوه ترك از خراسان بیرون آمده سلطان سنجر را اسیر بردند عقیب از یکسال گذشته سنه ثمان و اربعین و خمسمائه سلطان سنجر بجوار حق پیوست

و سنه سبع و خمسين و خمسمائه سلطان محمد بن محمود بن محمد بن ملك شاه وفات یافته پسر عمّش ملك ارسلان شاه بن ركن الدين طغرل اوسط بن محمد بن ملكشاه قائم مقام وی شد بعد از مذکوران سلطان طغرل كوچك بن ارسلان شاه بن طغرل اوسط بن سلطان محمد بن ملك شاه سنه ست و ثمانین و خمسمائه در عراق بر سریر سلطنت نشسته بضعف آخريان منسوب بوده و طغرل مذکور پیش از سلطنت إستقلالیش سنه ثلث و ثمانین و خمسمائه بتاریخ آمدن سلطان قزل ارسلان اتابکی بأرجیش با خدم سلجوقی خود خلاط را محاصرت کرده بود، و این طغرل كوچك مذکور ده سال سلطنت بضعف کرده آخر در ملك عجم كُشته شده إنتها سلطنت سلجوقیان (v.145b) بولایت بالا کما کررنا مقررین بهلاك وی پدید آمد، و مدّت سلطنت تاج الدولة تتش و دوگانه فرزندانش ملك رضوان و ملك دقاق بإقلیم شام ازان جهت که سلجوقیان اند درین ایام داخل است و ذکر ایشان رفته و طغرل كوچك را آخرین سلجوقی بنسبت در عراق گفتند نه بروم

پس مدّت مملکت آل سلجوق در بلاد عجم و عراق عرب و باقی ممالك اطراف از عهد سلطنت طغرل بزرگ مبتداء تا مملکت طغرل كوچك منتهی از سنه اثنین و ثلثین و اربعمائه تا تاریخ سنه ست و تسعین و خمسمائه در صد و شصت و چهار سال منحصر است و چون جلوس سلطان طغرل كوچك بسلطنت عراق و باقی ممالك عجم و مقتول گشتنش هم در آن دیار بعد جلوس سلطان قلیج ارسلان دوم بن مسعود [بن] قلیج ارسلان اول [بن] سلیمان شاه بن سلطان محمد بن ملكشاه بن سلطان محمد آلب ارسلان بن داود بر سریر سلطنت روم چنانك از تواریخ همگان جان کنده حساب کرده روشن ساخته مفهوم شد بمدّت سی و پنج سال سابق است ازین ترتیب توریخی بتواتر جلی نا گسیخته معلوم عالمیان می گردد که پیش از قتل طغرل كوچك در بلاد عجم بمدّت مذکور قلیج ارسلان بزرگ بن معز الدین ابي الحارث سلیمان شاه بن سلطان محمد، برادر سوم جدّ طغرل كوچك از دیار عراق و ملك عجم إعتزال کرده بنیت فتح روم حوالی رها و دیاربکر و ساحل فرات رحلة الشتاء و الصیف بییلاق و قشلاق ایام می گذرانید،

ارمیانوس ملك روم قصد بلاد اسلام کرده ملك دانشمند حاکم نکیسار مرقدش و توقات و سیواس و آبلستان و آن حدود که پیش از وصول رایات سلجوقی و فرزندان بروم از گاه منهزم شدن ارمیانوس ملك روم بر دست سلطان محمد آلب ارسلان ببلاد مذکور حاکم و فاتح بود قصّاد

فرستاده از ملوک ماردین [و] میافارقین¹ و آمد و خرتبرت² و ارزنجان و دورکی بمدد و لشکر آورده فتح و ظفر را سزاوار گشت و قلج ارسلان بزرگ بن سلیمان شاه مذکور ملک دانشمند را در آن وقت بشرط آداء صد هزار عدد نقد و ستدن دختر وی بتسلیم ابلستان برسم جهاز با هم مساعدت کرد و ملک دانشمند سیم را نقد فرستاده تسلیم ابلستان را تا وقت دادن دختر موقوف داشت و قلج ارسلان رنجیده نقد را باز رد کرده ملک دانشمند رنجور شده قلج ارسلان فرصت یافته ابلستان و زبطره بقهر بستده عقببتش دانشمند از بیماری خاسته قلج ارسلان ازو ترسیده باز بمحل خود عودت ساخت

بعد ازان ارمیانوس ملک روم بانبوهی بر سر کنکر و انکوریه آمده ملوک شان را که آل سلطان آلب ارسلان (v.146a) سلجوقی آنجا مقیم بوذند با عامه سکان محاصرت کرد ملوک از اطراف بتذکیر در یافت حقوق پیوند خویشی و خروج از عهده لوازم صله رحم قلج ارسلان را بشفا هر چه اتم بر سر ارمیانوس آورده عقیب آنک ارمیانوس مذکور در کنکر قتل و غارت روان کرده بوذ رومیان را منهزم گردانیده انکوریه و کنکر در تصرف قلج ارسلان درآمده از آنجا بقونیه³ رفته بر تخت بنشست و درین حال چنانک اشارت کردیم خویشان قلج ارسلان و سلجوقیان بالای را در ولایت عجم دولت بکهولت پیوسته کاهلی و ضعف در تدابیر روی نموده کو اهلشان طاقت تحمل اعباء سلطنت نداشت

و خلیفه روی زمین از دار الخلافه بغداد بقلج ارسلان خلعت و علم و طبل و منشور سلطنت روم فرستاده بر مملکت بلاد مذکور تقریر ارزانی فرموده باومید تسلیم ملک عجم هم ترغیبش داد قلج ارسلان فرزندش مسعود را در روم بدار الملک قونیه قائم مقام گذاشته سوی بغداد بخدمت خلیفه متوجه شد جاولی سغاور⁴ و ارکان دولت سلاطین عجم از آمدن قلج ارسلان ترسیده امرای وی را هم بتهدید و هم بترغیب و تطمیع فریفته ازو دلها سرد گردانیده غدر روا دیده قلج ارسلان را در روذخانه خابور انداخته غرق کردند و بمیافارقین⁵ مدفون است

سلطان مسعود فرزندش مرگ پذیر شنیده عزا داشته از خلیفه بذو خلعت و لوا و تعزیت نامه بتقریر سلطنت روم صدور یافت از آنکه سلطان مسعود ابن قلج ارسلان بزرگ بن سلیمان شاه سلطان

¹ میافارقین

² خرتبرت. در مسامرة الأخیار آقسرائی این قسمت چنان می آید: «ملک دانشمند نزد ملوک اسلام چون ملک ماردین و میافارقین و آمد و خرتبرت و ارزنجان و دورکی کس فرستاد که دشمن بزرگ روی باسلامیان نماده است... (ن.ک. ص. 27).

³ در متن اصلی نامی که به «بقونیه» می گذرد، باید «بقونیه» باشد (ن.ک. مسامرة الأخیار آقسرائی، ص. 28).

⁴ جاولی سغاور. در مسامرة الأخیار آقسرائی این نام به «جاولی سغاور» می گذرد (ن.ک. ص. 29).

⁵ میافارقین

روم شده بجهاد و غزا مشغول گشته معظم فتح بلاد روم و شکستن فرنکان ملاعین از دست مبارکش سنه ثلث و اربعین و خمسمائه میسر آمد و از غایت عقل و کفایت و سعادت مسعودی چو نامش که در ذات داشت با ملک یاغی بسان¹ پسر ملک دانشمند طریق دوستی و پیوندی پیش نهاد مدّت مملکت خود در ممالک با وی می ساخت

بعد از او چون پسر و نور دیده اش سلطان اسلام ملک الروم و الشام و الأرمن و الأفرنج عز الدین ثانی قلیج ارسلان روم ابن سلطان مسعود بن قلیج ارسلان سابق بن سلیمان شاه بر تخت سلطنت روم بدار الملک بنشست و شهر اقسرا را چنانک بالای این کتاب أثناء ذکر مجددان دین اسلام مشروح ذکر کرده ایم بنیاد نهاد تمام ساخته از ابتداء تاریخ جلوسش سنه احدی و خمسین و خمسمائه تا تمامی چهل سال ایام مملکت باتفیق ضعف قوم دانشمندیان بلاد روم را بر یازده گانه اولادش چنان قسمت کرد که برکن الدین سلیمان شاه توقات و ناصر الدین برکیاروق ثانی نکیسار و قیلوحصار و قطب الدین ملک شاه (v.146b) سیواس و اقسرا و نور الدین محمود قیصریه و معز الدین قیصر شاه ملطیه و محی الدین مسعود انکوریه و معیث الدین طغرل آبلستان و نظام الدین (ارغونشاه²) اماسیه و سنجر شاه ولایت اوجات زیرین و بنام علاء الدین طغرل ارسلان محروسه³ دار البهلوانیه و مدار الجهاد بالممالک الرومیه نکیده هم سینور اقسرا و⁴ اراکلیه عن الجهتین تعریفاً محلّ تالیف این کتاب تشهیراً و غیاث الدین کیخسرو کوچکین محبوب ترین همه ولی عهدش اراکلیه حصّه مقسوم رسید و در ایامش فتح کنکر و انکوریه و نواحی سنه ثلث و ستین و خمسمائه مقید، و فتح قیصریه و زمندی سنه اربع و ستین و خمسمائه را مقرون و فتح ولایت دانشمند نکیسار و توقات و باقی بلاد ماوراء آب سیواس سنه ثمان و ستین و خمسمائه مورّخ هزیمت کر منویل از لشکر منصورش سنه سبعین و خمسمائه منوط ولی عهدی بنام قطب الدین ولدش مع آنه که بعد از وی باز نُخورد سنه ست و ثمانین و خمسمائه میرهن،

وفات این سلطان قلیج ارسلان مذکور مشکور میرور عامر معمر بتمام چهل ساله شاهیش سنه تسع و ثمانین و خمسمائه مقطوع به و وقتی قیصریه و سیواس را سلطان مذکور ستده ذو النون

¹ در متن اصلی نامی که به «یاغی سان» می گذرد، باید «یاغی بسان» باشد (ن.ک. مسامرة الأخبار آقسرائی، ص. 29). ولی در پاورق همین صفحه مسامرة الأخبار گفته می شود که این نام در منابع دیگر به «یاغی باصان، یاغی آرسلان، یاغی سیان» هم می گذرد.

² در متن اصلی نامی که به «ارغونشان» می گذرد، باید «ارغونشاه» باشد (ن.ک. مسامرة الأخبار آقسرائی، ص. 30. نیز ابن بی بی، الاوامر العلائیه فی الامور العلائیه، ص. 22).

³ محروسه

⁴ اقرار

نسیره یاغی بسان بن ملک دانشمند مفلوج گریخته بنکیسار رفته بمملک عادل نور الدین محمود سلطان شام بدامادی که نزد او داشت خط فرستاده مدد خواسته عبدالمسیح با سه هزار مرد آمده قیصریه و سیواس را خلاص کرده فرو گرفت چون ملک نور الدین در شام وفات یافت سلطان مشار البیه از باب الجهاد و دار الرباط و إقامت مبارکش اقسرا بقیصریه آمد بکلی بستنده ذوالنون رنجور در نکیسار وفات یافته پسرش اسمعیل را بضعف و کوچکی بوعد و وعید سلطان قلج ارسلان بقتل آورد از آنکه آل دانشمند منقرض گشته تمامی ممالک روم و یونان بفرزندان سلجوق مقرر شده در فتح بلاد و قهر عباد بی‌اشترک ثانی و ثالث باستبداد و استقلال جهد بأقصى الغایه رسانیدند

بعد از سلطان قلج ارسلان ثانی مذکور انار الله برهانه فرزند بزرگینش رکن الدین پنجم سلیمان شاه دوم از تاریخ **سنه خمس و تسعین و خمسمائه** تا تاریخ **سنه ثمان و تسعین و خمسمائه** سه سال سلطنت رانده است و بروج اول محروسه نکیده محل تألیف این کتاب از معماری قاضی محفوظ نکیسار در آیام وی متمم و مضمون مقول از نسخه مرمر لطیف موضوع بر دروازه بزرگ شهر برابر قبله اسلامی بکنده کاری از نظاره محرمان أداء فرض جمعه بجامع جوانی زینی بشاری خافی نه و بتاریخ سال اول سلطنتش مورخ،

و شش ساله مملکت (v.147a) رانی از تاریخ وفات سلطان قلج ارسلان **سنه تسع و ثمانین** و **خمسمائه** تا جلوس پسرش این سلطان سلیمان شاه **سنه خمس و تسعین و خمسمائه** کما ذکرنا محتاطین که خالی شکل می‌نماید معلوم نکردم که ولی عهدش ملک قطب الدین ملک‌شاه فرزند ثالثش مباشر شد کی ذکر سلطنت استقلال او را نیامد و یا برادر دیگر از إخوان احد عشریه بعدد اولاد یعقوبی سوی یوسف الصدیق متمم عدد البروج و الشهور و النقباء الموسویة و الأئمة الحسینیة صلوات الله علیهم و سلامه بقول قطعی احدی بوذه باشد و ملک حاضر متروک نگشته

مع الجملة سلیمان‌شاه بزرگی سن بقسمت پدر رضا نداده از برادرانش مخالفان را بقتل آورده بر موافقان داده پدر را مقرر داشته لشکر کشیده بر قونیه رفته محاصرت کرده اهل قونیه بمحبتی که با غیاث الدین کیخسرو اول برادر سلیمان‌شاه مذکور داشتند سوگند تأکید کرده کیخسرو مذکور با دو فرزندش عزالدین کیکاوس غالب و علا الدین کیقباد از قونیه بدر آمده بآبلستان رفته مقیم شده از آنجا هم بترس برادرش سلیمان‌شاه بشام در آمده از شام باستنبول بعد ازان بمغرب آنکه نزد مفرزوم ملک فرنک زیرم بعد ازان بجزیره پیوسته سرگردان می‌گشت

و بدان تاریخ سلطان طغرل کوچک در عراق مقتول گشته إنتهاء ملک سلجوقیان ببلاد عجم منقطع شده **جلال الدین** خورزمشاه با خورزمیان سلطنت عراق و خراسان را فرو گرفت و زین

الدین سلیمان‌شاه مذکور را خلیفه سه نوبت چتر و علم فرستاده سلطان نامش داد و هم رکن الدین سلیمان‌شاه ارزن الروم را از کرج سنده برادرش مغيث الدین سپرده

بعد ازان¹ چون رکن الدین سلیمان‌شاه مذکور سنه **ثمان و تسعين و خمسمائه** وفات یافت بوصیت وی پسرش شش ساله ملقب و مسمی بلقب و اسم جدش بر عادت نام بخشان بدلیل درخشان و لفظ درفشان از روم تا بدخشان عزالدین ثالث قلع ارسلان سوم بترتیب بی‌ریب قطعی بر تخت بنشسته مدت دو سال سلطنت رانده از امر خلف پدید آمده مردم فرستاده غیاث الدین کیخسرو برادر سلیمان‌شاه وفات یافته و عم این پسر نو نشانده را از بلاد فرنک آورده بر سر قونیه رفته

سلطان غیاث الدین کیخسرو اول مذکور بن قلع ارسلان ثانی [بن مسعود بن قلع ارسلان بزرگ بن سلیمان شاه اول بن سلطان محمد در دار الملك قونیه سنه **ستمائه** بر سریر سلطنت جلوس فرموده برادر زاده اش عزالدین قلع ارسلان ثالث را گرفته بقلعه فرستاده همانجا وفات یافت و فتح أنطاقيه و خوناس و نواحی سال دوم سلطنت این غیاث الدین مذکور سنه **إثنین و ستمائه** (v.147b) میسر گشته پس ازان فتح لادیق و أرمن ولایت قرامان² و قلاع بسیار کرده همه لشکر انبوه آراسته بر سر فاسیلیوس رفته بقرب لادیق بر دست کفار در آن محاربت بسلطنت شش ساله **سنه ست و ستمائه** بدرجه شهادت پیوسته

عزالدین رابع کیکاوس اول پسر بزرگینش معروف بسلطان غالب از روز شهید شدن پدرش مذکور بتاریخ مسطور بر تخت نشسته با برادرش علاء الدین کیقباد طریق مخالفت مسلوك داشته علاء الدین ازو گریخته بشهر انکوریه در آمده یکسال آنجا بوده آخر بحیلت صلحی علاء الدین مذکور را از انکوریه بدر آورده بقلعه منشار³ فرستاده هفت سال محبوسش داشت و در زمان سلطان عز الدین غالب مذکور فتح سینوب و گرفتاری کر الکس بتاریخ **سنه عشر و ستمائه** مقدم و مؤخر مورخ فتح أنطاقيه نوبت دوم بسنه **احدی عشر و ستمائه** موضح و منقح پس ازان سلطان عز الدین غالب دنیا مغلوب ریب المنون گشته عقیب نه سال پادشاهی که بانفراد کرده بود ماه شوال سنه سبع عشر و ستمائه از نسخه در گاه قبه شریفش سیواس محقق شد **سنه خمس عشر و ستمائه** وفات یافته برادر

¹ بعد ازان

² أرمن ولایت ولایت قرامان

³ در متن اصلی نامی که به «منشار» می‌گذرد، باید «منشار» باشد (ن.ک. مسامرة الأخبار آقسرائی، ص. 33).

علاء الدین مذکور اولاً بی سلطنت که ذکرش بمملکت استقلال می‌آید بتاریخ وفات برادرش از حبس قلعه منشار¹ مشار الیه بیرون آمده کما سنذکر بإتمام امور مأموریه مشغول گشت

جلوس سلطان سعید ملک شهید خاتم مقبلان سلاطین روم دندار دین پرور مطیع فرماینده² ملوک شام و دیاربکر بخود عاقل کامل عامر ماهر که از ماهر مؤلف بلیغ و صفش نتواند کرد علاء الدین اول کیقباد نخست در سلك أسماء سلجوقیان روز وفات برادرش عز الدین غالب که میان نه و ده سلطنت رانده بود، چون جلوس علاء الدین بروز² وفات برادرش غالب مقید است بتاریخ سنه سبع عشر مذکور رفته قید کردن اصح است **سنه خمس عشر و ستمائه** فتح علائیه که بنام او علو یافته و بدسته کارش شریف وی اکثر أعجب آینه‌اش متمم شده و بصیغت صنعت بنیت عربیت بنیت تعلیم قسم تصریفی یاء نسبت آن بدانحضرت اعلیٰ منتمی و ذکرش تا عرش بتمامی نامی فتح (سنه تسع عشر و ستمائه) سجاجیه³ و شمشکراک و خریرت و حصن منصور در عهد سلطنت زاهره⁴ وی بسنه **اثنین و عشرين و ستمائه** أظهر من الشمس و ایین من الأمس مورخ هزیمت سلطان غازی مشکور مجاهد مرابط مزور معاضد میمون مبرور قانع ماده کفار بزخم صمصام قمام آبدار سلطان جلال الدین خورزمشاه رضی الله عنه از لشکر (v.148a) سلطان علاء الدین مذکور بقصه عجیب که از سلطان علاء الدین بی اختیار افتاده بود بموضع یاسی چمن ارزنجان **سنه ثمان عشرين و ستمائه** بی تقدیم و تأخیر مورخ آمده

و تصنیف کتاب فصوص الحکم در محروسه دمشق بإجازات رسول صلی الله علیه و سلم در جواب درست از دست شیخ اعظم قطب عالم خلیفه ربانی امام صمدانی محقق خافقین مصنف مشرقین نادره عجاب قطب أقطاب حجة أولى الألباب خلیفه رب الأرباب صاحب فتوحات شارح قدسیات مَوئِل حمال کمات مَوئِل عوامض تامات محی المله و الدین أبو عبدالله محمد بن علی العربی⁴ المغربی الحامی الطّایب الأندلسی رضی الله عنه پیش از هزیمت خورزمشاه بیکسال **سنه سبع و عشرين و ستمائه** بوذه عروجش سوی ملاً اعلیٰ بصورت دروجی در بعضی شهور **سنه ست و ثلاثین و ستمائه** واقع گشت احتیاج بتعیین ماه و روز مع الإحاطة العلم به هر چه کمتر

فتح قلاع کرجستان و نواحی آن و هزیمت تاتار از عزیمت لشکر علای **سنه تسع و عشرين و ستمائه** موسوم و معروف وفات سلطان علاء الدین از هجده ساله و اند ماهه سلطنت خالص بعدل و

¹ منشار

² سرور

³ سجاجیه

⁴ العربی

داذ و محض و داذ میان انیس و دذ سنه اربع و ثلثین و ستمائه و بوفات این سلطان نیکو سیرت آسایش اهل روم بآخر آمده بعد ازو خلق آنها دیدند که بعضی قابل شرح است و من بعد خواننده خواند و دیگر آنک قلم در ذکرش از جریان حرمان تمام دارد و رب مسکوت عنه ابلغ من منطوق به **جلوس** سلطان غیاث الدین ششم کیخسرو ثانی از سلاجقه، شیرویه قباز شکل کسروی در اهلک خسرو پرویز و منتصر مذهب متاکل در قتل جعفر متوکل عباسی، مخرّب دار آخرت یعقوب والد مُتلف خزاین سلجوقیان از طارق و تالد سپارنده اقلیم روم، مجمل اتر حال باو از یوم پسر سلطان سعید علاء الدین کیقباد غفرالله للاث مسامحاً لولده برحمته الجمّة و إدخال الجنّة، روز وفات پذیر مبرور مشکور سنة المذكور قبل خروج خوارج از ناحیت کفرسود و مقهور شدن ایشان در زمان این سلطان غیاث الدین مذکور سنه ثمان و ثلثین و ستمائه تا مؤخر مورّخ، واقعه سلطان غیاث الدین کیخسرو مشار الیه و گریزش از تاتار در کوسه طاع² محلّ استیصال أجناد بزخم³ داغ و تسلیم مملکت کلّی بیانگ زاغ⁴ و نزاری بیزاری جویی از جوی و باغ سنه احدی و اربعین و ستمائه و این تاریخ و اعوام اقلیم روم تا غایت سال باجو می گویند

بعد از سالی چند که شیوخ صد سالگان وفات یابند اعتماد جز بنسخه⁵ کتب بخواد بودن مع آنه که مردم متمیز تاریخ امیران سعیدان مغفوران شرف الدین خطیری و بدر الدین ختنی را رحهما الله تعالی (v.148b) از کتاب می پرسند و جواب چو آب صافی نمی شنوند و مرحوم زین الدین امیرحاج سوباشی محروسه⁵ نکیده جدّ پذیر کاتب مؤلف با قروم قوم روم و خیار أجناد ممالک آنجایگاه بدرجه⁵ شهادت رسید

وفات این سلطان غیاث الدین نا مظفر رحمة الله بعفوه عقیب سلطنت نه ساله جلوس پسرش سلطان عزالدین خامس کیکاوس ثانی از آل سلجوق بتسمیه مسروق از ملوک عجم ذوی الصبوح⁵ و الغبوق سنه ثلث و اربعین و ستمائه و این سلطان عز الدین ملقب بلقب غالب سابق طاب ثراهما مدّتی تنها بیزرگی سال منفرد سلطنت رانده آیامی دیگر بمشارکت برادرش سلطان رکن الدین بشهریاری یاری باری باری جلّ ذکره بمعنی داذ گستری داذه از عهده رعایت رعیت بما امکان بر آمد بعد از آنک سلطان رکن الدین الآتی ذکره باستقلالی بر سریر سلطنت بنشست برادرش سلطان عزالدین مذکور بقصّه دراز غیبت کرده بغربت افتاده آخر الأمر در قیرم سنه احدی و سبعین و

¹ مجمل

² کوشه طاع

³ بزخم

⁴ راغ

⁵ الصبوح

ستمائه وفات یافت و چون آیام سلطنتش متلون بود و میان شرکت و انفراد و عزل و هجرت نا منتظم در شماران کمیت ننهادیم

و جدّ بزرگ بنده مؤلف صدر سعید صاحب شهید قاضی جمال الدین محمد بن الحسن ختنی روح الله رمسه بوصیّت سلطان غیاث الدین کیخسرو ثانی مذکور اتابک و وزیر عزالدین و رکن الدین بوده روم را میان هر دو بمناصفه قسمت کرد. امرآء غزی¹ آن را روا ندیده سرنجام خبث یاوتاش بکلربکی و من تابعه و بايعه بدان رسید که در محاربت واقع بین الأخوین حوالی خان سلطان علاء الدین بر راه قونیه قاضی ختنی بر دست شخص مخفی معلّم معلم نفس ابن ملجم عهد خود بزخم سهم خدنگ از دور من حیث لایری الرامی بدرجه شهادت رسیده جان سلطان رکن الدین ازو خشنود ماند که در راه وی شربت فنا نوشیده

پیش ازین ذکر کردیم که از وزراء بقصد سه کس یاد نیاریم مگر بضرورت وقت و تداخل قضیه بدان سبب تمهید عذر بتأکید می‌رسانیم تا خواننده داند که ذکر قاضی ختنی از لا بُدایات تکمله أخبار أواخر سلاطین است که بی یاد آورد وی قصه نا تمام می‌ماند و عرضی دیگر از مفاخرت عامیانه در میانه داخل نه و قبر قاضی بقرب خان علائی محلّ شهادت مزار داندگان است رحمة الله رحمة واسعة

جلوس سلطان سعید رکن الدین سادس قلعج ارسلان چهارم از بنی سلجوق پسر غیاث الدین کیخسرو سبک روح مذکور برادر سلطان عز الدین رحمهم الله تعالی سنه ست و خمسين و ستمائه بی مشارکت و حضور برادر مذکورش عزالدین مشار الیه مدّت نه سال تمام بتوحّد و انفراد پادشاهی کرده سنه أربع و ستین و ستمائه بمکر امرآء (v.149a) روم خیانت نفسان بی دولتان عاصی شکلان خون دوستان شوم دستان گرفتاران ببذ داستان بقتل زهری از دنیا سوی آخرت شتافته عقیب او مکاران عما قریب کیفرهاء دنیاوی دیدند

و آنک مرحوم بدر الدین ابرهیم پسر قاضی ختنی مذکور در هیچ فتنه امرآء روم با همگان اتفاق نکرد و بمنگام ظهور حرکت نا هموار ایشان ازین دیار هجرت کنان ببلاد عجم می‌رفت او را در سرای آخرت سر پایه رعایت حق ممالحت منعمان قدیم آل سلجوق کریم أنار الله براهینهم طلباً لرضوان الله مُثیب الجنان و مُثبت الجنان بس است

و ثالث سلطان عز الدین و رکن الدین برادری دیگر بود علاء الدین ملقب بلقب جدّ جدّ دوست بی هزل بمنگام آنک قاضی ختنی مصحوب سه گانه اولاد سلطان غیاث الدین مذکور أشخاص معلومان بولایت اقلیم شرقی رفته بود در باز گشت علاء الدین مذکور در آرزن الروم

¹ غزی

وفات یافته بجنب مادرش کرجی خاتون آسوده است چون در روم با استقلال سلطنت نداشت شبیه
إبرهیم مخلوع از أمراء خلفا نامان بنی أمیه و عبدالله ابن المعتز عالم فایق شاعر مفلح از بنی العباس او را
بجلوس تحت مملکت یاد نکردیم تا در پختگی این فنّ خامی عامی زبری¹ بظهور نیاید، و البقاء السرمد
لله الأحد الفرد الصمد

جلوس سلطان غیاث الدین هفتم کیخسرو² ثالث بن سلطان رکن الدین اخیر در سنّ کوچکی
روز وفات پدرش حسب المسطور بتاریخ مذکور و او را از گاه وفات والدش سلطان رکن الدین سنه
أربع و ستین و ستمائه تا رحلت خود از دار دنیا مردار جافی بوفات بی اختیار در محروسه³ ارزنجان
روز عید اضحی سنه ثلث و ثمانین و ستمائه تاریخ سلطنت مملکت روم در نوزده سال منحصر و در
عهد سلطنت این سلطان مذکور عقیب آنک أمراء روم کیفر سزاهای زشت خویش دیدند و آرایش³
کتاب بنا کردن یادشان محصل

سنه ست و سبعین و ستمائه ملك ظاهر سعید بند قرار شهید سلطان مصر و شامات و حجاز
و حرمین شریفین و قدس مقدس رکن الدین بیبرس صالحی رضی الله از محلّ خود بروم آمده ده روز
در قیصریه اقامت کرده باز عودت ساخت و ذکر سبب آمدنش با باقی نا مطلوبات بفنّ کتاب
متعلق نه اما یاد آورد اسم شریف او از مشرفّات مصنف بی شك معدود

و بعد از وی مصر و شام بیارش سلطان مغفور سیف الدین قلاون صالحی ألفت دوست قبه⁴
سکن ألفتی نام تعلق گرفت پس از او بنام پسرش سلطان مرحوم ملك أشرف موسوم شده، آنکه بیاسم
حسام الدین لاجین سوباشی بوذه دمشق مسمی شده از آنک سخت بی إستحقاق بوذ چو حکومت
بایدو بخانی بسالی نکشید،(v.149b) بعد از وی بنام سلطان پسر سلطان برادر سلطان اعنی سلطان این
دور در مصر و شامات ملك عاقل مدبّر عامل سلطان ناصر الدین ملك ناصر محمد ولد سیف الدین
قلاون ألفتی و برادر ملك أشرف رحمهما الله تعالی و او بطول زمان حکومت از آنک بتاریخ تألیف
این کتاب بقرب چهل ساله مملکت منسوب شد از نوادر سلاطین مصر و شامات می نماید

و دوست داشت مصنفّ وی را بدو سبب مقید أول آنک چون ملك مذکور ببرکت إصلاح
ذات البین و حقن دما و رعایت مصالح أهل اسلام با حضرت أعلى جهانپناه سلطان آفاق ملك عرب
و عجم باستحقاق خلد الله سلطانه و نصرّ أعوانه که این کتاب بنام بندگیش⁴ مؤلف گشته است و

¹ زبوری

² لیخسرو

³ ازایش

⁴ بند لیش

مؤلف از بعض صدقه خوران جناب اعلیش معدود و در تحت مملکت بندگی داخل طریق محبت مسلوک داشته شام و روم بمثال يك خانه متحد گشته خلق عالم آسودند هر عاقل ممیز را چنانکه معادات اعدای ملك زمانش لازم می‌آید بر آن قیاس شب و روز بعد فراغ از دعاء سلطان وقت ابد الله آیامه بکلمات «اللهم دال من و لاه و عاد من عاده» مانندگان را دوست داران حضرت اعلی از ملوک اطراف چو ملك شامات و مصر سلطان مذکور و غیره بقرب محل داد إسکان کردن از متممات شرایط عبودیت¹ حضرت اعلی هر چه اکمل و اگر محبت اعدای دولت قاهره اجتناب نمودن موجبات سعادات دو جهانی را اُحصل

دوم آنک چون مساجد سه گانه مکه و مدینه و قدس لا زالت معمورة بالعبادات مغمورة بالطاعات معبرات از مهابط وحی کتب سبحانی جل ذکره و علا و أداء حجة الإسلام مفروض بانضمام شامات مقام انبیا منازل اولیا مواطن بدلاً بدلائل روشن در تحت حکم ویست و «کل مولود یولد علی فطرة الإسلام بالطبع و الطوع» در تخیل تصور آل بقاع ذوات إنفاع بتروع إستثنائی و نزع فراقی مفروض می‌داند بنص إستلزامی مُحَبَّ خانه دوستدار کدخدازش خواهد بوذن و این معنی بجازت و إشارات حضرت اعلی میسر شد که هر سال محامل و زوامل ملاً الخیرات و المبرّات و الإنعام و البرکات از عراق سلطانیه و خراسان بکعبه معظم تا حدی می‌رود که شرفا و علویان و خطبا و فقرا و شعراء حجاز و حرمین شریفین را بدعوات منبری قبالة الرکن و المقام و حذاء قبه تربه خیر الأنام در حق سلطان مالک رقاب ما رومیان و عراقیان و خراسانیان و باقی اقالیم وسط المعموره ربع مسکون حسب المشروح فی أول هذا الكتاب مداخلی نظمی قوافی تنگ آمده عجز پیش آورده در منشور قصور می‌نمایند، پس بکردار مقطوع به ملك عهد خویش إقتفا کرده اشخاص محبوب و اماکن مودود بندگیست دوست داشتن از عهده ضمن «الناس (v.150a) علی دین ملوکهم تحری خروجهم»، هر چه اُلزم و یا کاتب اُصبت فالُزم،

و چون می‌شنویم که درین آیام سلطان خوارزم ملك ترکستان عالم عامل دیندار نیکوکار اوزبک خازن رعایت حقوق جوار و صله رحم واجب دیده با سلطان اسلام ملك ما محبت مؤکد گردانید بدلائل محبت ملك ناصری او را هم درین کتاب مذکور آوردیم تا این کتاب از ذکر معاصران و ناصران دولت پادشاه ما فخر جملگیشان عددا و عددا هیبة و صلاحه و درایة و کفایة علماً و عملاً عاطل نماند و فضل شاه وقت بر دیگران بدلائل هویدا پدید آید،

و هم بعهد این سلطان غیاث الدین اندم مذکور پیش از ظهور ملك ظاهر سنه اثنین و سبعین و ستمائه مولانا سلطان المحققین جلال الملة و الدین محمد البلخی و سنه ثلث و سبعین و ستمائه قطب

¹ غبودیت

الأولياء و الراسخين شيخ الإسلام صدر الملة و الدين در محروسه قونیه برحمت حق پیوستند، و عمر معمور شیخ صدر الدین درود روح عروجی بشصت و هشت سال پیوسته و برفتن این حافظان دین و ملت راعیان ملک و دولت روم را خرابی روی نموده از آنکه تا روز قیامت در انحطاط است و این معنی بنصّ قطعی معلوم و ذکرشان در^۱ تذکره طبقات مشایخ رفته رضی الله عنهم أجمعین

جلوس ملک مغفور سلطان مشکور نیکو سیرت خوب صورت بردبار ناگر أنبار عاقل ابن الوقت دافع کینه و مقت همای آسای ملک بخشای معنی صعاليك بتمليك ممالك ممالیک و مستغنی از معارك بمنت ممالیک ولی صحبت سهل الحجاب خاتم سحا بأعجب عجاب غیاث الدین هشتم مسعود آخرین سلجوقی ابن سلطان عزالدین کیکاوس ابن کیحسرو بن کیقباد بر سریر سلطنت در نوبت اول محروسه قیصریه بیست دوم ماه ربیع الأول سنه **إثنین و ثمانین و ستمائه** مورخ و معین و مبین **گرفتاری** سلطان مسعود مذکور و اسیر رفتنش ببلاد عجم سنه **خمس و تسعین و ستمائه** جلوس سلطان علاء الدین ثالث کیقباد سوم سلجوقی پسر ملک فرامر بن عزالدین کیکاوس تعریفاً برادر زاده سلطان مسعود تشهیراً در نوبت اول ایام غیبت و غربت عمش سلطان مسعود مذکور سنه **ثمان و تسعین و ستمائه**

و بنده قاضی مؤلف درین سال بدرد وفات پذیر گرفتار گشت و هنوز مرارت فراق از مذاق زایل نه یاد پذیر آنجا بدو معنی گروه اول آنک بذکر سال مذکور از هیجان جان جریان قلم بی تدبیر ضریر دهان بتحریر صورت حزن یعقوبی مشغول گشت دوم آنک مرحوم پذیر و اجداد و بنده از گاه ظهور آیات سلجوقی بممالک روم نعمت خاندان کریم سلطنت پرورده شده اند و در نسل ایشان ظاهراً ولد الزنا نیست که کفران نعم منعم اندیشیده، خبث ورزید، و ذکر چاکران جانسپار در تحت أخبار ملوک آفاق در رقاب نوعی از تنبیه بقاء حسن عقیدت (v.150b) ببقیه آل سلطنت می باشد و این معانی را صاحب دلان و دلاوران دانند و الا در باب ملوک و سلاطین بنیت ضمیمه^۱ ذمیمه هیچ عاقل مؤدب چاکران عتبه بوسان را نه بکنایت یاد تواند آوردن و نه بکتابت کجاست ثری از ثریا و فرش از عرش و مجاز از حقیقت و اتباع از ابتداع

دفعه دوم هم سلطان علاء الدین مذکور بجلوس معهودی ایام غیبت عمش سلطان مسعود مذکور بمثال اول کورت در بعض شهر سنه **سبعمائنه** متداخل ماههای سنه **احدی و سبعمائنه** بسلطنت مکرر روم دردی شکل **سرخم** موسوم گشته در همان تاریخ کوتاه ملکی سنه **احدی و سبعمائنه** بمتان امراء زمان خود کی ذکر آن طایفه درین باب مناسبت ندارد مبتلا گشته بی ولاء ولا و رعایت والا بولایت بالاش بلاس بردند و آنجا بمجرد خلاص سر سر سرمایه^۱ جمیع دنیا نوازش یافته

مدتی تعبیر آیام تغییر و تغیر پذیر می‌کرد آخر در شهر اصبهان محل مملکت این جهانی و مرقد منزل از سرای جاویدانی آبا و اجدادش چنانک دار الملک قونیه بر سربازی نه تنیت سربازی شربت فنا نوشیده در جنبت اوایل سلجوقیان آنجایگاه باومید سوذ بیآسوذ

وصول خاتم ذکور سلجوقیان و آخرین ملوک اسلام و هوا خواهان¹ خلفاء آیام عم زادگان خیر الأنام علیه أفضل التحية و الصلوة و السلام من الملك السلام این **سلطان** غیاث الدین مسعود آخر بن **سلطان** عز الدین کیکاوس ابن **سلطان** غیاث الدین کیخسرو ابن **سلطان** علاء الدین کیقباد بن **سلطان** غیاث الدین کیخسرو بن **سلطان** عز الدین قلج ارسلان اوسط عامر روم بن **سلطان** غیاث الدین مسعود همو فاتح روم با پسرش مذکور بن **سلطان** قلج ارسلان بزرگ او هم مجاهد و مرابط بر فتح روم بن **ملك** سلیمان شاه بن **سلطان** محمد بن **سلطان** ملک شاه بن **سلطان** الب ارسلان محمد بن **سلطان** جقری بك داود برادر **سلطان** أبو طالب محمد سلطان طغرلبك شاهنشاه معظم ملك مشرق و مغرب و ازو فرزند نماند و همه از نسل برادرش اند ابن **میکائیل** سلطنت نکرده بن **سلجوق** مملکت نرانده بن **یقاق** اول ایشان که بدین پاک محمدی صلی الله علیه و سلم در آمد از بلاد عجم بنوازش تمام بسطنت روم بنوبت دوم **جلوس** وی بر سریر مملکت بدار الفتح قیصریه اول صبح روز عید فطر غره شوال لزیادة الإيضاح **سنه اثنین و سبعمائه**

و درین تاریخ بنده مؤلف بسن هفده سالگی بداوت داری و خدمت گزاری خداوند خاتم القضاة و المحققین حجة الإسلام في الآخرين أفضل سایر المتأخرین وارث مصانع المرسلین حایز موارث النبیین نعمان عصره شرع دهره محی الشرعة قامع البدعة سيف السنة هادی الأمة حامی الدولة صاحب الصولت أستاذ المدرّسين أستاذ المفسرين² حاوی ودایع العباسین (v.151a) مآل آل طه و یاسین نادره الأقالیم حتی الصين شارح کتب الفقه الرصین مبین معالم الترتیل معین مراسم التأویل مجتهد الدوران نادره زمانه من بین الأزمان مولانا حسام الملة و الدین الحسین بن القاضي السعيد الشهيد جلال الملة و الدین حبيب قیصری حاکم و قاضی قیصریه و ممالک روم نصّر الله وجهه بنصرة النعيم و نصّر القائم مقامه بنصرة العمیم **کأقل** الممالیک منسوب بوذه غلمان درگاه دار القضا را حُقب بالمعدلة الشاملة مجال کفش ربای و دواة ستانی از دست این بنده ضعیف محال نمودی این ساعات هم ازان بندگان و چاکرانم اما کجاست بزرگی چنو که بملامت ایوانش سعادت دو جهانی اندوزم، آه من نواقص هذا الزمان و نواقض الأیمان و الإیمان و الوضو و الأركان و الله المستعان و عليه التکلان

¹ خواسان

² المتفسرين

وفات سلطان غیاث الدین مسعود مذکور هم در محروسه^۱ قیصریه **سنة ثمان و سبعمائنه** و از آنجا تابوتش را بجای دیگر نقل کردند و غالب ظنم بسیمره می‌روذ که خوهرش آنجا آسوده است و يك گانه شخص دیگر از سلاطین سلجوقی در ممالک روم بمحروسه^۱ سیواس مدفون گشته، و هو عزالدین کیکاوس غالب، و علاء الدین برادر سلطان رکن الله مترشح از صلب غیاث الدین کیخسرو، سپارنده روم بدیگران بن سلطان علاء الدین مقبل، زاده از کرجی خاتون با مادرش خیره مذکوره در مدرسه^۱ معروف بذیشان داخل مدینه ارزن الروم قالیقلا لقب آسوده باقیان غیر باقیان بالصور الجسمانية خارج أنفار ثلثه،

از تاریخ سلطان مسعود اول و قلج ارسلان دوم اعنی پسرش بجملگی در قبه معروف بمراقد مبارک و مشاهد مترکشان باطن دار الملك قونیه مقرأ^۱ سره و مقطع ستره و منبع سرور همگان وسط جامع مبنی هم بخزاین جهادی مذکوران برحمت حق تعالی آسوده خفته اند،

و چنانک سلطان طغرل کوچک عم زاده بالاین سلاطین روم در ولایت عجم و بلاد عراق آخرین ملوک سلجوقی بود، همچنان این سلطان مسعود آخر عم زاده اندمین طغرل کوچک در ممالک روم مَهر ملوک آمد و از تاریخ وفات این سلطان مسعود خاتم تا قلج ارسلان و ازو تا تاریخ سلطان داود صاحب نسل پذیر جمیع ملوک سلجوقی و برادرش سلطان طغرل بزرگ فی نسل هیچ خللی در میانه متخلل نشد و بیگانه^۱ متداخل نگشت

و **حساب** ایام سلطنت همگان از **سنه اثنین و ثلاثین و اربعمائنه** تاریخ سلطنت طغرل اول و داود پسران میکایل بن سلجوق بن یقاع^۱ تا وقت وفات و فوات ریس وفات این سلطان مسعود آخرین **سنة ثمان و سبعمائنه** بمدت دویست و هفتاد و شش ویا هفت سال است (v.151b) لتداخل شهور العامین بعضها فی البعض محسوب و معدود

و چون از ذکر ذکور ملوک سلجوقی باحتیاط تمام پردختیم تنمة^۱ باب ایشان بتذکره فخر اناث مذکوران و بقیه جملگی ملکان ملکه^۱ معظمه سعیده مطهره مکرمه مرحومه مغفوره خیره مبروره تاج آل سلجوقی خداوند خاتون گوهر نسب دختر سلطان سعید رکن الدین قلج ارسلان بن سلطان غیاث الدین کیخسرو بن سلطان علا الدین کیقباد روح الله رمسها منور ابراهیم کتاب را آرایش بخشایی دلگشای هر چه اتم^۱ و تاریخ وفات ملکه مذکوره بروز دوشنبه غره^۱ ماه رجب **سنه اثنین و ثلاثین و سبعمائنه** مورخ و مرقد شریفش در محروسه^۱ نکیده محل این کتاب أشهر مزارات

فصل چهارم در بیان مفردات تواریخ اشخاص مختلف و دول تا مؤلف بعدم شرط ترتیب ولا بترتیب ولا از آنها که در ایام خلفا و ملوک و عهود متغلبان استحقاق تداخل کم داشته از سلك

^۱ این نام قبلاً هم به «یقای» گذشته بود (ر.ک. v.141a و v.151a).

آزمونه ایشان منخلع شده در فصل جداگانه عریت و از مصدر گشتند و ذکر تقسیم هفت إقليم و دریاها و جزیرها بمناسبت حکومت خلفا بدان آخر این فصل اخیر یاد آورده. مُذْبِلُ مقصود الختم ختم کتاب بختم أقرب

و درین فصل اخیر چنانک قید کردیم ترتیب جهت آن مشروط نیست که مفردات هوامش بر اُجیال پراکنده و اصحاب هواها پراکنده منطلق آمده بعض آن بألفاظ محتاط از دست نافذ تا راقد و اقد ذهن نثور ذهن¹ بقابلیت قالبیت البقی بشیوه ترصیع محالّ تراکیب جواهر جور هر رفعت و مواضع مناسبت خود یافته در أثناء تواریخ مذکوران جهات جهان مندرج شد و ما بقی ملتقطات قصار بنصّ «اخلط الطیب بالطیب»² از بالا بزیر و از زیر ببالا کما عهدنا و عاهدنا در مذیل کتاب بر آن وجه ذکر می رود که مایده خاص و عام بوذّه کالفصول الأولى همه اصناف ازان بهره مند کردند، و اگر اندکمایه مکرر شکل چیزی درخشد آن بصورت در چشم عُمی و عور و عُمش بتکرار مصدر است نزد اهل بصایر بتکثیر تجدید فواید و عواید مسطر، پس برعایت حسن مطلع از معنی پیروزی ابتدا کردن بقال حال و صدق مقال هر چه اوجب

ظفر یافتن سیف الدولة بر بنی کلاب چنانک واقعه را متنبی در دیوانش ذکر کرد سنه اربع و اربعین و ثلثمائه، خشک شدن دریا بر وجهی که چیزها پیدا نمود با کوهها پیش ازان معین نبود سنه ست و اربعین و ثلثمائه، فتح شیب عقیلی دمشق را و اندختن زنی سنگی بر وی هلاک شدنش ازان سنه ثمان و اربعین و ثلثمائه، ستدن نقفور ملک روم حلب و قنسرین و طرسوس را و خراب کردن او جوامع بلاد مذکور سنه خمس و [حسین و] ثلثمائه، ستدن ملک روم معره را و سوزانید (v.152a) مصحفها در آن و کشته شدن أبو الفوارس حمدان³ بر دست وی سنه سبع و خمسين و ثلثمائه، ظهور ستاره ذوابه و خطبه خوانده شدن بنام معز⁴ در مکه و دخول سبکتکین بموصول سنه اثنین و ستین و ثلثمائه، وفات قاضی ابن قریعه و بر دار گشتن ابن بقیّه و گرفتاری بختیار⁵ بدست عضد الدولة سنه ست و ستین و ثلثمائه، دخول شیزر بدست فاسیل صاحب روم و وفات خاتمی و حجاج شاعر سنه تسع و ثمانین و ثلثمائه، مسلمان شدن مهیار دیلمی بر دست مبارک شریف رضی سنه اربع و تسعین و ثلثمائه، شکستن مرد تاجیک حجر الأسود را در کعبه معظمه و کشته شدن خلق بسیار بدان

¹ دهن

² چنان آیین در قرآن کریم ندارد، ولی يك آیت نزدیک به این عباره به معنی چنین است: «لَا تَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ»، سورة النساء،

2/4.

³ حمد

⁴ معز

⁵ در متن اصلی نامی که به «مختار» می گذرد، باید «بختیار» باشد (ن.ک. ابن الأثیر، الكامل فی التاریخ، ج. 8، ص. 691).

سبب و بنقره گرفتن حجر الأسود سنه احدى عشر و أربعمائه، خشك شدن سه فرسنگه مسافت از دریاء شام¹ و غرق گشتن روندگان باومیز صدف جینی سنه خمس و عشرين و أربعمائه، فتح معز الدولة شمال حلب را چنانك در آل مرداس ذكرش كردیم و زادن زنی بصنعاء یمن كودکی بیست ماه سنه أربع و ثلثین و أربعمائه، ازین عجیبت آنست كه در نكیده دشمنان مؤلف كتاب قاضی وقت از أیمة الكفر زرده چوب شكلاں بھر هفته أسبوعی خطأً كودك نفاقی می‌زایند و هذا مما یكتب بماء الذهب و اللازورد

یافته شدن سر مبارك سیّد حضور نبی صالح یحیی بن زكريا علی نبینا و علیهما الصلوة و السلام در قلعه حلب سنه ست و ثلثین و أربعمائه، ابتداء دولت ابن باذیس بديار مغرب چنانك بضمناً در محل لایق پیش ازین فصل بالاتر ذكر كردیم و فتح اصبهان بر دست سلطان طغرل سلجوقی كه در فتوح بلاد اندوخته شارح شدیم سنه اثنین و أربعین و أربعمائه، وفات معزّ بن باذیس مذکور بمغرب مسطور و وزارت نظام الملك خواجه بزرگ لقب پیش از رسیدن بحضرت خلیفه مولانا حسن ترکیب ببغداد و سایر بلاد چنانك در وصفش خوضی کرده‌ایم سنه خمس و خمسين و أربعمائه، (خطبه خواندن بنام امام قائم محمود بن شبل الدوله صاحب حلب از بنی مرداس مذکور گشته درین أجزا سنه اثنین و ستین و أربعمائه)، غالب گشتن أبو یوسف بن منقذ بر شیزر سنه سبعین و أربعمائه، بنیاد مدرسه نظام الملك ببغداد و آن أول² مدارس است كه در روی زمین بوضع مذکور پیدا شد و پیش ازان كس نام مدرسه نمی‌دانست كه چیست و چه چیزست چنانك ما در نكیده نام مدرسه را بمجاز می‌شنویم و آن را چو عنقا و كیمیا و مروت و وفا بحقیقت ذوات موجود نمی‌نیم مگر درین آیام مبارك حاكم وقت عصره عزّ نصره ببینیم و مملكت ابن قطلمش بأنطاکیه سنه ست و سبعین و أربعمائه،

دخول حلب بدست قسیم الدولة اقسنقر مذکور در ذكر مملكت حلبی و فتح سمرقند بشمشیر سلطان ملكشاه سلجوقی مذکور كه ذكر شهید شدن پدرش سلطان الب ارسلان حوالی سمرقند پیش از در آمدن نفس شهر بجای خویش کرده‌ایم سنه ثمانین و أربعمائه، دخول رحبه³ بدست قسیم الدولة اقسنقر مذکور و قتل ابن قطلمش (v.152b) یاد کرده شد و دخول أنطاکیه بدست فرنك خدّهم الله سنه تسعین و أربعمائه، فتح أفضل أمير الجیوش دمشق را و تصرف فرنك در رها و سمیسات سنه احدى و تسعین و أربعمائه، دخول برسق بحاماة و خسف زمین بسمیسات و مرعش سنه تسع و

¹ سام

² و ان اول و ان اول مدارس

³ و حبه

خمسّمائه، مقبل كامل بن منقذ بشيزر و سوختن مدرسه نظام الملك ببعداد سنه عشر و **خمسّمائه**، وفات قاسم بن على حريرى صاحب مقامات علامه عالم طيب الله مضجعه و خلص مصنفه من ايدى الجهال المستقدرين بدعاء ذوى البراعه و البلاغه سنه **ثلث عشر و خمسّمائه**، مقتل افضل امير الجيوش، گرفتن طغتكين تدمر و شقيف¹ را (سنه **خمس عشر و خمسّمائه**)، وفات ابن صباّح مقدم إسماعليان و دخول فرنك بصور سنه **ثمان عشر و خمسّمائه**، قتل تاج الملك بورى بدمشق جلوس فرزندش شمس الملوك بقيام مقامى وى سنه **خمس و عشرين و خمسّمائه**، حكومت اولاد صوفى بمحروسه دمشق سنه **احدى و ثلثين و خمسّمائه**، واقعه قتل اتابك زنكى بقلعه جعبر² سنه **اثنين و اربعين و خمسّمائه**، مالك شذن ملك عادل نور الدين محمود بن اتابك زنكى بن اقسنقر بجعبر و قلعه اش سنه **ثلث و اربعين و خمسّمائه**،

و اين ملك نور الدين محمود در شامات مملكت باستقلال دارد و در تاريخ عربى مصنف وعده داذ كه دولت او و ازان سلطان صلاح الدين را عقيب فراغ از ذكر دول ياذ آرد و مجلد حاضر كاتب كتاب، از خواتيم قضاياء مذكوران موعوديهم لعايق من عوايق الزمان عارى و خالى و آن اندك هم بدست آيد إن شاء الله تعالى و تره³ اين ملك نور الدين در دمشق اندرون مدرسه خود زيارت گاه عظيم است چنانك حاجتمندان قيصرىه بتره⁴ طوراسيان و مستمندان نكیده بمشهد حسن بك شهيد پناه مى آرند جملگى دمشقيان بل كه شاميان در معظمات مخافات هدايا و نذور نه بر وجه تدور بل دايما بتكرير بدور لشفاء الصدور بمرقد وى آورده بقضاء حوايج و دفع حوايج و آرام جوانح محافظت مى كردند زهى حاكم دنيا كه در ميانه سلطنت مملكت آخرت نهانى را پنهانى ربود

و مسأله فرود آمدن ملك الألمان³ بدمشق و وفات تاج الدولة قرواش كالتاريخ الأوّل سنه **ثلث و اربعين و خمسّمائه**، وفات حسام الدين بن تمر تاش⁴ پيشنيان، و مقتل زين الدين بن صوفى بدمشق سنه **ثمان و اربعين و خمسّمائه**، وقوع زمين لرز بر حماة و شيزر، و خراب گشتن برجها آن، و فتح عبد المؤمن شهر مهديه را بديار مغرب چنانك ياذ كردم من قبل سنه **اثنين و خمسين و خمسّمائه**، پيدا آمدن أسد الدين بنفس مصر و ديارش و قتل شاور سنه **اربع و ستين و خمسّمائه**، سوختن جامع دمشق، وفات أسد الدين شيركوه [بن] شاذى⁵ در سنه **ثلث و اما بتاريخ سنه اربع و ستين و**

¹ در متن اصلى نامى كه به «شقيف» مى گذرد، بايد «شقيف» باشد (ن.ك. ابن الأثير، الكامل فى التاريخ، ج. 10، ص. 587).

² در متن اصلى نامى كه به «جعين» مى گذرد، بايد «جعبر» باشد (ن.ك. ابن الأثير، الكامل فى التاريخ، ج. 11، ص. 110).

³ در متن اصلى نامى كه به «الامان» مى گذرد، بايد «الألمان» باشد (ن.ك. ابن الأثير، الكامل فى التاريخ، ج. 11، ص. 129).

⁴ در الكامل فى التاريخ ابن الأثير اين نام به «حسام الدين تمر تاش صاحب ماردن و ميفارقين» مى گذرد (ن.ك. ج. 11، ص. 175).

⁵ در متن اصلى نامى كه به «اسد الدين شيركوش ساذى» مى گذرد، بايد «أسد الدين شيركوه بن شاذى» باشد (ن.ك. ابن الأثير،

الكامل فى التاريخ، ج. 11، ص. 335-342).

خمسّمائه، وفات ملك نور الدين محمود بدمشق كه ذكرش كرديم سنه تسع و ستين و خمسّمائه، خروج ملك معظم (v.153a) سلطان صلاح الدين يوسف ابن أيوب بن شاذى بشام و مملكت آراى وى بدمشق و ذكر مملكت او و فتح بيت المقدس و أكثر بلاد شام و سواحل از دست فرنگان يكان يكان و أنواع غزواتش در مجلد بزرگ منحصر است و اين كتاب درين زمان نزد مولانا معظم ملك القضاة و الحكّام أروع مجتهدى الأنام فاضل الأفضيه و الأحكام نادرة القران و الأنام نجم الملة و الدين قاضى محفوظ زرکوب¹ أدام الله فضله موجود است و مطالعه کردهام در فصاحت و بلاغت و شكر ريزى آن حقايم حقا كم از مقامات حريرى نيست سنه سبعين و خمسّمائه،

فتح سلطان صلاح الدين يوسف مذکور بملك شام و قدس مبارك سنه إثنين و ثمانين و خمسّمائه، هزيمت فرنگان ملاعين در دست ملك ناصر بموضع حطين² و أسر ملوك ايشان و فتح بلاد مذکوران بر دست وى سنه ثلث و ثمانين³ و خمسّمائه، وفات تقى الدين عمر بن أيوب، دخول عكا بدست فرنگ و وقوع قحط بمصر و خرابى عسقلان بر دست ملك صلاح الدين يوسف بن أيوب سنه سبع و ثمانين و خمسّمائه، فتح بيت مقدس مبارك حرّسه الله تعالى از فرنگ خلدهم⁴ الله بر دست سلطان صلاح الدين مشار اليه معني رحمه الله و تشكره و شكر له و غفره و غفر له سنه ثلث و ثمانين و خمسّمائه، وفات سلطان صلاح الدين و لحوقش بجنات فردوس بإستحقاق ديذار حق تعالى سنه تسع و ثمانين و خمسّمائه، وفات سلطان ملك عزيز بن عثمان پسر سلطان علاء الدين⁵ غير سلجوقى سنه خمس و تسعين و خمسّمائه، إبتداء مملكت ملك عادل بر ديار⁶ مصر سنه ست و تسعين و خمسّمائه، دخول خلاط و قلعه آن در تحت ملك ملك أوحده نجم الدين أيوب بن ملك عادل سنه أربع و ستمائه، نزول كرجيان بمحاصرت خلاط و أسير شدن نصره الدين ايوانى زير علم أوحده سنه سبع و ستمائه، وفات ملك أوحده أيوب بن ملك عادل و جلوس سلطان أشرف شاه أرمن و گرفتن وى خلاط را سنه تسع و ستمائه، هزيمت لشكر اتابك نور الدين ارسلان شاه صاحب بين النهر بر دست سلطان ملك أشرف طاب ثراه سنه ستمائه، نزول سلطان ملك عادل بر سنجار و إتفاق صلح بقبض نصيبين و خابور سنه خمس و ستمائه، وفات مغيث ملك أمجد بن ملك عادل سنه ست و

¹ بزوكوب

² حطين

³ در متن اصلى تاريخى كه به «ثلثين» مى گذرد، بايد «ثمانين» باشد (ن.ك. ابن الأثير، الكامل فى التاريخ، ج. 11، ص. 534).

⁴ خلدهم

⁵ در الكامل فى التاريخ ابن الأثير نام اين شخص به «الملك العزيز عثمان بن صلاح الدين يوسف بن أيوب» مى گذرد (ن.ك. ج. 12، ص. 140).

⁶ ديا

ستمائه، وفات فخر الدین جاركش¹ و معزول شدن تقی بن شکر از منصب وزارت سنه ثمان و ستمائه، روی گردانی عز الدین شامه و گریزش از مصر و در پی رفتن ملك معظم و گرفتنش سنه تسع و ستمائه، وفات ابن سیف الإسلام و ماندن² ولایت یمن بولد تقی³ الدین سنه عشر و ستمائه، دخول ولایت یمن بحکم سلطان ملك كامل و گرفتاری ولد تقی الدین بر دست وی و وقوع طاعون و وبا و هلاکی بمصر و وفات شمس (v.153b) التبتی سنه اثنی عشر و ستمائه، وفات سلطان ملك ظاهر غازی غیر ملك ظاهر بندقدار که عوام بقرب عهد می شنوند بحلب و وفات تاج کنندی بدمشق سنه ثلث عشر و ستمائه، روان شدن لشکر عراب در صحبت⁴ علی صاحب و ملاقات ایشان با لشکر سلطان عز الدین کیکاوس سلجوقی معروف بغالب مشهور برادر بزرگ سلطان علا الدین مقبل و اسیر بردن امرای روم بدرواجه مراغه سنه خمس عشر و ستمائه، ظفریابی ملك اشرف بر سلطان کیکاوس سلجوقی عزالدین غالب مذکور و گریختن وی ازو بتاریخ مورخ سنه خمس [عشر] و ستمائه، و این کیکاوس سلطان غالب بعد ازین تاریخ بیکسال بر تخت مملکت نشست مگر بدستور پدرش لشکر کشیده باشد و فتح سلطان ملك اشرف تلّ باشر را و طلوع سنحش بر قلعه آن بر وجه امان و فتح ملك اشرف شهر رعبان و طلوع سنح میمونش بر کنگره قلعه مذکور و وفات سلطان ملك غازی سیف الدین و ایستادن فرزندش سلطان ملك كامل بجای وی هم سنه خمس عشر و ستمائه، وفات ملك کیکاوس ولد سلطان کیخسروشاه غیر سلجوقی و خراب شدن بیت مقدس معمور عمره الله و لعن مخربه سنه ست عشر و ستمائه، توجّه⁵ سلطان ملك اشرف غیر ملك اشرف قریب العهد پسر ملك ألفتی سیف الدین قلاون کی عوام می دانند، و شکستن فرنکان و ستدن دمیاط ازیشان بوجه امان سنه ثمان عشر و ستمائه، بناء برج موصل بر دست شرف الدین سنه أربع و سبعین و أربعمائیه، پیدا شدن ملخ بشهر میافارقین [و] دیار بکر عرب سنه سبع و ستین و أربعمائیه، بنده مؤلف قاضی می گوید آفت ملخ و وقوع قحط در ممالک روم که از سنه تسع و تسعین و ستمائه تا تاریخ تألیف این کتاب سنه ثلث و ثلثین و سبعمائیه بارها واقع شده است و ما بچشم خود دیدیم اگر در زمان پیشین بودی مصنفان ده مجلد بیش تذکره خواستند نوشتن و بحمد الله که خاندان ما دران قحط سیر و پر بوده باطعام طعام نواها اندوخته و لا فخر و کذام زمان بوده است

¹ در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر شخصی که به نام «فخر الدین جركس» می گذرد، احتمالاً همین شخص است (ن.ک. ج. 12، ص.

118).

² و ماندن و ماندن

³ بقی

⁴ صحیت

⁵ توجّه

که سگان بر در ما سیر نگشتند اما از سیری ایشان بحکم «مَنْ كَلَبَكَ يَا كَلِكُ» آسیبها می بینیم، «قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَتَى يُؤْفَكُونَ¹»

آمدن ملك ديبس عربی ذكرش بزمان خلفاء عباسی کردیم بشهر خلاط و محاصرت کردنش أهل آن را مع عودته آخراً سنه **إثنين و ثلاثين و خمسمائة²**، آمدن ملك ايلغازی بحصار خلاط و باز گشت وی از شهر مذکور سنه **ستين و أربعمائة**، آمدن ملك داود سلجوقی بغالب ظن و محاصرت کردنش منازکیرد را و مصالحه بستن با سکمان سنه **سبع و خمسمائة**، آمدن قاسم بن علی از عراق و گرفتن شهر قالیقل معروف بأرزن الروم سنه **ست و تسعين و أربعمائة**، رسیدن سکمان قُطبی و دخول شهر خلاط بقهر در دست وی سنه **خمس و تسعين و أربعمائة**، وفات سکمان قُطبی سنه **ثمان و خمسمائة**، آمدن طغان ارسلان بخلاط سنه **احدى عشر و خمسمائة**، آمدن سلجوقشاه مذکور در آل سلجوق سلطنت نکرده ----- و محاصرت کردنش أهل آن را پنج ماه و باز گشتن او سوی بلاد عجم سنه **إثنين و ثلاثين و خمسمائة**، إهزام لشکر شاه أرمن سکمان بن إبرهیم بن سکمان بر دست ملك ابجاز در ديان سنه **ثلث و خمسين و خمسمائة**، واقعه ملك عز الدين سلدوق بن علی صاحب أرزن الروم بر دست کرجیان سنه **ست و خمسين و خمسمائة**، در آمدن فرنک ملاعین بیت المقدس مطهر و گرفتن بلاد آن چنان که پیش ازین ذکرش کردیم سنه **أربع و تسعين و خمسمائة**، واقعه شهر اردبیل و إستیلاء آن³ کرجیان و قتل و نهب⁴ سگان بر دست آن سگان سنه **ست و خمسين و خمسمائة**، ----- جلوس ملك فخر الدين بهرامشاه بأرزنجان سنه **ستين و خمسمائة**، وفات ایلدکز و جلوس اتابک محمد بن ایلدکز بجایش سنه **سبعين و خمسمائة**، وفات شاه أرمن سکمان بن إبرهیم بن سکمان و جلوس سیف الدين بکتمور سنه **ثمان و سبعين و خمسمائة**، وفات اتابک محمد بن ایلدکز و جلوس سلطان قزل ارسلان باصبهان و آمدن بتیریز سنه **ثمانين و خمسمائة**، رفتن بکتمور بأذربایجان و ملاقاتش با سلطان طغرل ارسلان غیر سلجوقی صاحب مراغه و

¹ سورة التوبة، 30/9؛ سورة المنافقون، 4/63.

² همینجا در تاریخ و یا شخص یاد کرده اشتباه دارد. چون مؤلف خودش قبلاً چند بار کشته شدن شخص مذکور را قید کرده بود (ن.ک. v.135a و v.145b). ابن الأثیر هم در این باره بموافق با بیانات گذشته قاضی أحمد چنان می نویسد: في هذه السنة (529) قتل السلطان مسعود ديبس بن صدقة على باب سرادقه بظاهر خُونج، أمر غلاماً أرمنياً بقتله، فوقف على رأسه و هو ينكت الأرض بإصبه، فضرب رقبته وهو لا يشعر، وكان ابنه صدقة بالخلعة، فاجتمع اليه عسكر أبيه و ممالیکه... وبقى صدقة بالخلعة الى أن قدم السلطان مسعود الى بغداد سنة إحدى و ثلاثين و خمسمائة فقصدته و أصلح حاله معه و لزم خدمته... و قبض بوزابة [في سنة اثنتين و ثلاثين و خمسمائة] على جماعة من الأمراء، منهم: صدقة بن ديبس صاحب الخلعة، و منهم ولد أتابك قراستقر صاحب اذربيجان، و عتتر بن أبي العسكر و غيرهم و تركهم عنده. فلما بلغه قتل صاحبه منكبرس قتلهم أجمعين... (ن.ک. الكامل في التاريخ، ج. 11، ص. 30، 61).

³ آن و

⁴ نهب

فتح تبریز و هزیمت بکتمور از قزل ارسلان بن عثمان بن ایلدکز¹ سنه ثلث و ثمانین و خمسّمائه، قتل قزل ارسلان عثمان بن ایلدکز بر دست محلدان در حوش عبدالله بیرون شهر همدان سنه ست و ثمانین و خمسّمائه، جلوس نصره الدین اتابک أبو بکر بن محمد بن ایلدکز بسطنت آرآن و آذربایجان هم سنه ست و ثمانین و خمسّمائه، مصاف قتلغ اینانج بن محمد بن ایلدکز با برادر آن اتابک أبو بکر بن محمد بن ایلدکز در مراغه از کوچکین سنه ثمان (و ثمانین) و خمسّمائه، هزیمت لشکر اتابک أبو بکر بن محمد [بن] ایلدکز از لاشه و ایوانی و قطع خراج بر آرآن و آذربایجان سنه تسع و ثمانین و خمسّمائه، خروج کوریه امیر مراغه و آمدن مظفر الدین کوکبری² با لشکر شام³، و رسیدن شمس الدین اتعظمش غلام اتابک أبو بکر بن محمد بن ایلدکز از عراق و هزیمت صاحب مراغه از مظفر الدین صاحب آردبیل و وفات ظهیر الدین اقسنقر ألفی غیر ألفی قریب العهد و خروج ملک محمد بن بکتمور از قلعه ابن زار و آمدنش بخلاط با (v.154b) شمس الدین رنقش غلام شاه آرمن سکمان و جلوس او بقلعه خللاط و قتل عز الدین قتلغ سنه أربع و تسعین و خمسّمائه، آمدن سلطان ملک عادل أبو بکر بن آیوب بخلاط و عقوبت یافتن کرجیان بر دست او و قصدش بمناز کیرد و باز گشتن وی از آنجا (سنه ثمان و تسعین و خمسّمائه، انقلاب دولت دولتشاه بن طوغان ارسلان و فتح بدلیس) بر دست سیف الدین بکتمور سنه ثمان و تسعین و خمسّمائه، در آمدن بلبان بخلاط و عصیان أهل قلعه آن و فروذ آمدن ملک محمد بن بکتمور، و جلوس سلطان محمد خوارزمشاه بن علا الدین آتسز سنه اینین و تسعین و أربعّمائه، جلوس سلطان آتسز بن سلطان محمد بن خوارزمشاه سنه ثلث و عشرین و خمسّمائه، جلوس سلطان ایل ارسلان ابن سلطان آتسز بن سلطان محمد طیب الله مضاجعهم سنه خمسین و خمسّمائه، جلوس سلطان مغفور تکش بن ایل ارسلان بن سلطان آتسز مذکور سنه سبع و ستین و خمسّمائه، قتل ملک مؤید بر دست علا الدین تکش در شهر سوبرئی سنه ثمان و ستین و خمسّمائه، جلوس سلطان تکش المذكور رابعاً⁴ بمرج رادکان⁵ شهر طوس سنه أربع و ثمانین و خمسّمائه، مقتل سلطان طغان ارسلان بن طغرل بعراق بر دست سلطان علاء الدین تکش مذکور سنه تسعین و خمسّمائه، وفات سلطان علا الدین تکش بن ایل ارسلان با کسور آیام که بماهی تمام می رسد

¹ در الکامل فی التاریخ ابن الأثر شخصی که به نام «قزل ارسلان عثمان بن ایلدکز» می گذرد، احتمالاً همین شخص است (ن.ک. ج. 12، ص. 75).

² کولبری

³ سام

⁴ رابعاً (؟)

⁵ در متن اصلی نام اینجا به «مرج رایکان» می گذرد. ولی در تاریخ جهان گشای جوینی (تصحیح: محمد قزوینی، تهران 1367، ج. 2، ص. 26) و تاریخ روضة الصفا میرخواند (ج. 7، ص. 3300) نام اینجا به «مرغزار رادکان» است.

سنه خمس و تسعين و خمسمائه، جلوس سلطان علا الدين محمد بن تكش بعد از وفات پدرش هم سنه خمس و تسعين و خمسمائه، فتح نيسابور بر دست سلطان محمد بن تكش بچهارم صفر سنه ثمان و تسعين و خمسمائه، فتح شهر ری بر دست سلطان محمد بن تكش و مقتل محمد خرنك بيستم شعبان سنه تسع و تسعين و خمسمائه، هزيمت لشكر غور با ورزن بر دست سلطان محمد بن تكش يازدهم صفر سنه احدی و ستمائه، فتح شهر أموية بنوبت دوم بر دست سلطان محمد ابن تكش بيست چهارم جمادى الآخر هم سنه احدی و ستمائه، فتح شهر بلخ بر دست سلطان محمد بن تكش بيست سوم ماه محرم سنه ثلث و ستمائه، فتح شهر هراة بنوبت ثالث بر دست سلطان محمد بن تكش غره ماه ذى القعدة سنه خمس و ستمائه، فتح شهر بخارا بر دست سلطان محمد بن تكش بيست يكم ماه ربیع الأول سنه ست و ستمائه، هزيمت لشكر خطا بر خطا فراح خطا بر دست سلطان محمد بن تكش روز آذينه حادى عشر محرم سنه تسع و ستمائه، هلاكى لشكر خطا بجملگى بر دست ملك جهان مالك خسروان جنكسخان منتصف ماه صفر هم سنه تسع و ستمائه، آمدن سلطان محمد بن تكش بقصد دار الخلافه بغداد و باز گشتن او از همدان بجانب خراسان ماه شوال سنه أربع عشر و ستمائه، هزيمت علاء الدين محمد بن تكش سوى همدان از ملك صاحب قران أقاليم گشای جهان وارث ممالك خسروان فاتح بلاد عجم و كيان ضابط مملكت ساسانيان جامع حشم ترکان پادشاه (v.155a) با دولت جنكسخان و رسيدن باز بر شهر ری و گريختن سلطان محمد تكش نزد طاهر كرى و وفاتش بلحوقه الى رحمة الله و عفوه و غفرانه جزاءً حسناً لغزواته و جهاده و مرابطته و مواظبته و مثابرتة و مصابرتة و نصرته الدين الطاهر الإسلامى إحياء للشريعة المطهرة النبوية المحمدية صلوات الله و سلامه على موطن قواعدها و مؤسس أركانها و دعائمها سنه سبع عشر و ستمائه، پادشاهی تمام و ملك مدام ملك علام را سزاوارست كه فنا را كرد سراپرده عظمتش بهيچ وجه مجال تعرض و تطرق نيست

إيقاظٌ لإيقاظٍ بحساب روشن و إستقراء إستقرار نوع ببايد دانست كه از متصرفان مملكت عراق و خراسان و مواضع ديگر كه درين فصل چهارم بسلك مفردات سلك كرديم هر كه از اتابكان و سلاطين و متغلبان بعد از سنه خمسين و خمسمائه تاريخ سلطنت قلعج ارسلان دوم بن مسعود ابن قلعج ارسلان بزرگ بن سليمانشاه بن سلطان محمد بن ملكشاه بن الب ارسلان ابن داود سلجوقى بممالك روم بگذاشتن اولاد عم خود سلطان طغرل كوچك و غيره بمملكت ولايت بالا و پس از سنه ست و تسعين و خمسمائه تاريخ كشته شدن طغرل كوچك در بلاد عجم و إنقراض ملك آل سلجوق در بلاد أعجام و ما تأخمتها با تواريخ مختلفه سالهاء شصت و اند هجرى معبر از سنه ستمائه

و نَيْفٍ و ما زاد عليه من السنين مباشرة¹ مملکت و حروب و نزاع با ملوک همدم خود کرده است بدان سبب بود که رایات آل سلجوق و از آنجا نقل کرده بروم آمده دیار بالاین از شیران غُرَّان سلجوقی سلاطین جهان گشایان کشندگان گردن کشان خالی مانده هاتف غیبی هر یکی را از فضولان و فراخکامان بی ادیان گیرندگان سلطنت سلجوقی بغیبت مشروح که ذکر کردیم در ولایت بالا همی گفتم «خَلَا لَكَ الْجَوُّ قَبِيضِي وَ اصْفَرِّي» هر کس که تطبیقات طبقات تلفیقی بنده مؤلف را مطالعه فرماید هیچ مقصود از تواریخ برو پوشیده نماند مگر که سخت کُنْعُنْد باشد

تخلص إصاق منصف ملوک و ولایت عجم را چه عیب باید کرد که بعد از جلاء آل سلجوقی جهانگشای گشتند و عادت دنیا آنست که جای خاصان همواره خسان گیرند اگر این قاعده مطرد و مستمر نبودی بنده مترجم که بسبب خلو دیار از دیار مؤلف نام شده است و بنظم خالص
خلت الدیار فسدت غیر مسود و من الشقاء تفردی بالسؤد

دایما خود را در خلا و ملا موئخ کرد مسند حضرت رفیع و سنده منیع مولانا و سیدنا قاضی القضاة فی العالم أعلم الوری بین الأمم شرف أهل بیت النبوة بالیقین خاتم عموم المحققین محشی کتب المتقدمین حجة الآخرین (v.155b) علی الأقدمین الشافعی الثانی مفسر آی المثنان کاسر الأعواد و المثنان شارح البیان و المعانی مبکت أصحاب الأغانی و المغانی رادّ الأسولة علی الأستاذین موضح الشرایع لجمیع العالمین نور الملة و الدین ضیاء الإسلام و المسلمین هادی الملوک و السلاطین علی بن عبد الله الطالیب الینبعی روح الله رمسه و قدس نفسه، بچه إستحقاق و بکدام سرمایه بهره و زهره خواستت إقدام کردن

اما بنده عاقبت گزیده عاقبت اندیشیده در محروسه کوره نکیده مع صغر بلدته و سعته و جلته و کثره نُجعته و لطافه خطته صورة فرو کشیده إقامت جهت آن واجب دید که مرقد پذیر درو کاین است و مسقط رأس خود ازان معبر،

والحمد لله وحده و صلواته علی من لا نبی بعده و السلام (v.156a)

¹ مباشرت

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون

الحمد لله قاسم نُحوم الأرضين بتقسيم الأقاليم و البحور [و] الأودية و الجبال و خالق السموات و العرش و الكرسي و القلم بشدة الحال¹ الذي ارى عباده² العجائب من أشرط الساعة كثير العدد حتى الدجال و أردفها الموت وما يريهم بعده من منغصات الأحوال الى أن انتهوا حد القيام المقسوم فيها حال النساء و الرجال أما الجنة المستفاد منها أنواع اللذات بفراع او النار محرقة الوجوه مفصلة الأوصال بالغدو و الأصال و صلى الله على سيدنا محمد النبي الرحمة مع الآل صلوة دائمة بلا زوال ما لمع آل و ملع رال أما بعد همى گوید بنده راجى از فرقه ناجى أحمد قاضى جامع اين محرر حالى و ما قبل آن بأما بعد مالى عظم الله عليه المتقى بإدخال الجنة و اعاده من النار³ بالتنجية عن سر الجنة

چون بالا در مقامش كتاب وعده بتقسيم هفت إقليم ربع مسكون بساط بسيط زمين داذيم كه آخر فصل أخير چهارم نام ياذ آورده مطالعان را تنبيه بإتصال حكومت خلفا بأقصى آفاق عالم از بر و بحر و جزاير كرده آيد بدان سبب إنجاز وعده واجب و أحب ديدنه بطريق إيجاز كمعه لمع الإختصار أتمودج شكل محرر مى گردد تا بجياطت إجمالى جهات أقاليم برعايت أقانيم مبنى بر إعجاز أقصار مشروحات تفصيل كثير الاخر عزيز الفصول مسكون معموره از مداين و بقاع و عواصم و قلاع و مضافات و قصبات و هضبات و قرىات و جبال و شواحق و أعلام و لواحق و بحيرات و أنهار و ويرانها و آثار و عمرانات أقطار و مسالك و ممالك و مفازات و مهالك و دشت و بيابان و نزهتگاه و باغستان و بيشه و هييمهستان و ظلمانى كفرستان و نورانى دار الإيمان بصدق قدم و نوک قلم و حرکت بنان و برکت بيان داخل مداخل إحاطت أفئدة و قيده افتد

پس از هر إقليم مداين معروف را ذكر بايد كرد كه أهل زيچ و أصحاب رصد از زمان قديم در كتب تدوين كرده مثبت گذاشتند و الا كليات مفصلات جزويات آفاق را كدام فضول متعنت متحمل گزارش شده است تا اين ضعيف قليل البضاعة هم متعهد شود و نحن زمر المتأخرين مقتفوا آثار المتقدمين، رحمهم الله أكرم الأكرمين

و قاعده تقسيم چنان نماده اند كه در تعريف هر إقليم آغاز از سوى مشرق گرفته اول معنى درازترين شهرهاى آن و پيناش معتبر داشته بمقياس قطعى دانند كه درازى هر شهرى از دورى اول ربع مسكون (v.157b) از نزديكى جهت مشرق و يا مغرب آن قدر است كه ميان دايره نيم روزان

¹ الخال

² عباه

³ البار

شهر و میان دایرهٔ نیم روز اول ربع مسکون از دور معدل النهار، و اما پنهان عبارت از دوری هر شهرست از دایرهٔ استوا سوی جانب شمال و آن باندازهٔ بلندی قطب از آفق مقید و معلوم، و عدد اقلیم بر حسب شمارهٔ سماوات و ارضین و اشیاء مختلف منصوص و مفهوم و هذیه می **اقلیم اول** را ابتدا کنند از مشرق از دورترین بلاد صین که آن را چین گویند و گذر کنان بر شهرهای صین مذکور از ما یلی ما یلی جنوب آیند و دران جنوبی شهر صین و اشغنیرا معروف ببلندترین گذرگاه بسوی صین پس از گذر بر سواحل بحر بجانب جنوب بلاد¹ سندوستان است و پس ازان بلاد سند پس ازان گذرند از دریا و جزیره کرک و دریا را سوی جزیرهٔ عرب و زمین ملک یمن برند تا آنجا از شهرهای معروف لایق ذکر کردنی را بدین تفصیل کاین یابند، ظفار²، و عمان، و حضرموت و عدن، و صنعاء، و القین، و مارا، و ثبالة، و جرش، و مهره، و سبا پس ازان اقلیم مشار الیه دریا قلم را بریده بلاد حبشه بلاد حبشه، گذران نیل مصر معروف یوسفی صدیقی را بقوت فاصله می برد و آنجا شهری بزرگ هست نامش جرمی³ و دنقله شهر نوبه⁴ پس ازان اقلیم مذکور گذر می کنند در زمین مغرب بر جنوب بلاد بربر تا انتها دریا مغرب رسیدن

اقلیم دوم مبدأش هم از مشرق بوده بر بلاد صین گذرکنان⁵ پس ازان بر بلاد هند پس ازان ببلاد⁶ سند روند و آنجا شهر منصوره، و نیزوب، و دبیل مبنی پس ازان بملتی البحرین بحر أخضر، و بحر بصره گذر کرده، جزیرهٔ مغرب را در زمین نجد و تمامه می برد و آنجا از شهرها یمامه، و بحرین، و حجاز، هجر، و مدینه رسول صلی الله علیه و سلم، یثرب نام و مکه معظم و طایف پر لطایف، و جدّه کاین پس ازان بحر قلم را قطع کنان بصعید مصر رسیده نیل مشهور (می برد و آنجا از شهرهای اسوان، قوس، احمیم، و انشای کاین پس ازان از زمین بمغرب بر) میانهٔ بلاد افریقیه پس بر بلاد بربر عبور کرده ببحر مغرب منتهی شوند

اقلیم سوم مبدأ هم از مشرق گرفته **اولا** بر شمال بلاد صین پس ازان بر بلاد هند گذرند و آنجا مداین مشهوره قندهار کاین پس ازان بر شمال بلاد سند گذر کرده پس ازان بر بلاد کابل، و کرمان و اسکندریه⁷، و سجستان، و ری محمدیه نام و جیرفت، و سیرجان پس ازان بر سواحل بحر

¹ بلا

² ظفار

³ حرمی

⁴ نوبه

⁵ گذرکنان

⁶ بیلا

⁷ اسکندیه

بصره عبور کنند و آنجا از شهره‌ها معروف اصطخر، و جور و فسا¹ و سابور، و شیراز و سیراف، و جَنابَه²، و سینیز، و مهرویان کاین است پس ازان شهرهای أهواز و عراق گذر کرده از مداین مشهورش، بصره، و واسط، و بغداد و کوفه، و أنبار و هیت مرَبّی است بیند (v.158a) پس ازان بر بلاد شام گذرند و از مشاهیر بلادش خبار و سلمیه و حمص و دمشق و صور و عکا³ و طبریه و قیساریه و رسوف و بیت مقدس مقدس مکرم و رمله و عسقلان و غزه و مدین و قلم، ازان زیرترین زمین مصر می‌برد و آنجا از شهرها فرما و تنیس⁴ و دمیاط و فسطاط مصر و خیوم⁵ و إسکندریه، مبنی است پس ازان بر بلاد برقه گذر کنان پس ازان بر بلاد افرقیه قیروان معروف و غیره گذر کرده عقیش بدریاء مغرب إنتها پذیرست،

إقليم چهارم را مبدأ هم از مشرق گذر بر بلاد تبت ازان بر بلاد خراسان عبور کرده از شهرهای معروف بر معر، خجنده و اشروسنه و فرغانه و سمرقند و بلخ و بخارا و هراة و أمویه و مرو و مرو و سرخس و طوس و نیسابور و جرجان و طبرستان و دماوند و قزوین و دیلم و ری و اصبهان و قم و همدان و نهاوند و دینور و حلوان و شهرزور و سر من رأی و موصل و بلد و نصیبین و آمد و رأس العین و قالیقلاء⁶ معروف بأرزن الروم و سمیساط⁷ و حران و رقه و قیرقیسیا پس ازان، بر شمال شام گذر می‌کند، و آنجا از شهرهای بالس و منبج و سمیساط و ملطیه و زبطره و حلب و قنسرین و أنطاquیه و طرابلس و مصیصیه و صیدا و کنیسة السوداء و آدنه و طرسوس و عموریه و لاذقیه پس ازان در دریاء شام⁸ گذر بر جزیره قیرس و رودس کرده پس ازان گذر در زمین مغرب کنان بر بلاد طنجه روان إنتها بدریاء مغرب می‌پیوندد

إقليم پنجم مبتدا هم از مشرق از بلاد یأجوج و مأجوج است پس ازان گذر بر شمال خراسان صورت بسته از مداین مشهور معبری طراز معروف بشهر بخارا⁹ و نویکت¹⁰ و خوارزم و اسپجاب و

¹ حور فسا

² حانانا

³ عطا

⁴ تسین

⁵ در البدء و التاریخ البلخی این نام به «الفیوم» می‌گذرد (ن.ک. تصحیح: خلیل عمران المنصور، بیروت 1997، ج.2، ص.4).

⁶ بالیقلاء

⁷ سمساط

⁸ سام

⁹ بخار

¹⁰ نواکب

شاش و طاربنده¹ و آذربایجان و کور ارمنیه و بردعه و نشوی و سیسجان و ارزن و أخلاط² پس ازان گذر بشهرها روم خرشنه و قره³ و رومیة الکبری پس ازان بسواحل بحر شام ما یلی شام شمال پس ازان بر بلاد أندلس گذر کرده إنتها بدریاء مغرب می افتد

إقليم ششم آغازش هم از مشرق بر بلاد یاجوج و مأجوج گذر کنان پس ازان بر بلاد خزر گذشته میانه دریاء جرجان بریده سوی بلاد روم عبور کرده، بر جُرزان و اماسیّه و هرقلیه و ملقیدون و قسطنطنیه و بلاد برجان، گذران بیحر مغرب إنتها دارد

إقليم هفتم (v.158b). بمثال⁴ إقليم مذکور هم مبتدا از مشرق از شمال بلاد یاجوج و مأجوج شناخته پس ازان مرور بر بلاد ترک کرده پس ازان بر سواحل بحر برجان ازان سوی که بشمال نزدیک است گذران پس ازان بحر روم بران بر بلاد برجان و صقالیه عبور کنان بیحر مغرب إنتها دارد «فسبحان الذی بیده الملك و الملكوت و الجبروت بالله إفتتاحی و مقاطع إنتهائی إنتداحی».

أقالیم سبعة بدین معیار معبر آمده است و أسامی بلدان و مواضع بر رؤوس حدود موزع و از تعدید جمیع أقاصی بدعوی إستقصا حیرت و عجز و قصور در تصوّر تصرف ذهنی هر چه أبعده، و الخالق هو الأحد

اما ازان سوی این هفت إقليم مذکور تا تمامی إنتهاء ربع مسکون معروف بقیاس أول إبتداء از مشرق از بلاد یاجوج و مأجوج کرده پس بر بلاد تغزغز و زمین ترک گذران پس ازان بر بالان پس ازان برجان پس ازان بر صقالیه عبور کنان إنتها بیحر مغرب می رسد و بنص نبوی در مغرب زمینست سپید چهل روزه بمسیره سیر شمس نورها بیاضها نورها و در آنجا خلقی از مخلوقات حق را جلّ و علا بقدر طرفه عین عصیان نکرده اند و هرگز شیطان را نام و نشان و وجود نمی دانند و همچنان نمی دانند که آدم آفریده شده است و یا نه

عظّة این مجموع که ذکر رفت چیز است از مجملات منتهی الجموع ربع مسکون این بیچاره اگر در مفصّلات افتی و آفتی از دعوت إحاطت بر ذات هجوم کند عدّ عجایب جهات جهان کجا توانی و از شرق تا غرب مسافت پانصد ساله راه که مذکورات این جزو مختصر ما جزوی حقیر است ازان بکدام عمر کوتاه بین الستین و السبعین بالقلّة و الذلّة و العله و حب القعود کالعجایز القعیدات و بکدام إستعداد رسی اینها را ارضیات گویند اگر تصوّر آسمان نخستین کنی که مجموع و تخوم

¹ طاریب

² خلابید

³ قره

⁴ إقليم هفتم هفتم بمثال

أرضيين پیش آن چو حلقه نماید در بیابان حیرت چندان مستی فرا حالت آید که در عجایب سماء ثانی فکر نرنجانی «و إن طالت الأيام و إتصل العمر فضلا عن أخرى دع العرش و الكرسي و ما لم يصل إلینا إسمه لقوله جل ذكره»، «و یَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ¹»، و مقصود ازین همه ایمان آوردن است بصانع قدیم حکیم و مدبر علیم حلیم و الا قصه در بازار شنیدن و این کتاب خواندن نزد² غافلان بی فکر زین شان³ یکسان

و چون از تقسیم اقالیم لمعه شنیدی و می دانی که بحکم نص «أَنَّهُ هُوَ يُدْنِي وَيُعِيدُ⁴» درین دنیا هیچ بنا بی تخریب صورت نبسته است از خرابی بلاد پیش از قیامت بنص «وَأَنَّ مِنْ قَرِيَةِ الْأَنْحُنُّ مَهْلِكُوهَا⁵»، نمودج تعقل کن تا تخریب بلدان را بمثابت موت انسان شناخته اقامت را (v.159a) جز در دار قرار اومیدوار نباشی و بذکر اهلاک عام مؤمنان بموت منقرض شده بر کفار اِستیصال واقع اما هلاکی بر دست حبشان چنانک سرور مخربان از قوم حبشه مردی باشد بنام ذو السویقتین اما مدینه الرسول بگرسنگی⁶ عام و اما کوفه بدشمنی مسلط بریشان از ترک و اما شام ویل بریشان از دشمنان گاه نزدیک شدن فتح قسطنطنیه و بقولی خرابیشان⁷ از بادها و اما اصبهان و فارس و کرمان بتاریکها و صواعق و تخریب ارمنیه نيسابور برعود و بروق و ریح و اما مرو بغلبه ریگ مرو و اما هراة بیاریذن باران بریشان و طعمه شدن همگان مرحبات بانقضاء حیوات و اما سیستان بیاذ و اما بلخ بآب غالب و اما بخارا بغلبه ترک تتر نام تصریحاً و اما سمرقند و فرغانه و شاش و اسپجج و خوارزم بغلبه دشمنان از بنی قیطورا بن کرکر⁸ و اما بغداد بفرو رفتن زمین بریشان و باقی اقالیم و بلاد هر یکی بسببی از اسباب و تا میان قوم زناکاری و ربا خواری ظاهر نشود این هلاکی عام نیاید نوعی دیگر از قسم خرابی بلاد جهت آن نوشته می شود تا آنچه در نوع اول از ذکر شهرها فوت شده باشد درینجا مذکور آید و اگر اندکی مکرر گردد زیان ندارد اما خرابی مکه و مدینه و بصریه و کوفه و شام برانجملتست که ذکر رفت و اما خرابی اُندلس و طنجه از باد و ازان افریقیه از قبل اُندلس و خرابی بسبب بریده شدن آب نیل و خرابی یمن ملخ و حبشیان و خرابی ارمنیه از آتشفاه آسمانی و خرابی ری و اصبهان و همدان بر دست دیلمیان و قوم طبریه و هلاکی حلوان

¹ سورة النحل، 8/16.

² برد

³ زین سان

⁴ سورة البروج، 13/85.

⁵ سورة الاسراء، 58/17.

⁶ بکی سنکی

⁷ خرابیشا

⁸ کرک

بِهَلاکِی زوراً^۱ مرون و هلاکی زورا بیاذ صادر که شب بریشان و زنده باید او همه قوم را بصورت خوکان و گپیگان مصور بیند و کرمان را عنبسه نام شخصی سفیانی خراب کند و اما خرابی سیستان بیادها و ریگها و ماران و خرابی خراسان بعداهاء گوناگون و ازان بلخ بزمین لرز اولاً و غالب شدن آب آخراً و ازان بدخشان بغلبه قومی‌ها شد که بریشان دواویخ مفسر. معنی جامه‌هایش شکافته نشان توده شهر مذکور چو شکم خر^۲ مصرح الإسم خالی گذارند و خرابی ترمذ^۳ از سبب جانب صغانیه^۴ که دشمن غالب بریشان آمد بیکبار هلاکی و اما ماوراء النهر [و] سمرقند [و] شاش و فرغانه و اسیحاج و خوارزم بغلبه اولاد قیطورا^۵ بن کرکر تب هلاک نوشید و اما بخارا زمین جباران برده بعدایی که بخوارزم رسید هلاک شوند چنانک آخر عقوبتشان قحطی و گرسنگی باشد و هلاکی ظهور^۶ ماوراء النهر بترک صورت بندد تا بدانک (v.159b) اگر سگی بر کنار شهر آمل بانگ زند مقیمان شطّ آب فرات آورده گفتند که کاشکی ایشان آن سگ بوذندی و خرابی پارس و کرمان و اصبهان از قبل دشمنان مدینشان و خرابی مرو از ریگ و خرابی نيسابور از باد و خرابی هراة از مار که بریشان بارد و همه را بخورد و خرابی سند از طرف هند و ازان خراسان از تبت و ازان تبت از جانب صین و بحديث نبوی «مدینه خراب شده بجای مردم جانوران ساکن شوند» و بقول علی کرم الله وجهه «بصره از آب چنان غرق شود که حدّش در میانه همچو کشتی نماید»

بدینست چون از ذکر ربع مسکون بطریق مجمل اند گفته شد ز غایت رعایت مناسبت از وصف زمین و جزایر و بحار و جبال و جوئیاری چیز که نوشتن ناچار نموده قدری بقدر فهم مبتدیان «مِمَّا تَعَهَّدْنَا وَ عَهْدْنَا» در سلک بیان می‌آید «و هی هذه و بالله العصمة عن الوصمة»

بدانک علماء أقدم و قدماء ما تقدم و قدم روان ارباب قلم و حکام أصحاب حکم «کتب الله أحوهم و بین لنا أمورهم» مجموع زمین را بکره^۱ مانند کردند که یکنیمه از پوشیده باشد ببحر محیط أعظم و نیمه^۲ دیگرش از آب گشاده مانده و ازین نیمه^۳ گشوده نیمی آنست که بجانب جنوب نزدیکی بخطّ استوا دارد و نصف دیگر از قرب شمال بر ربع مسکون مسمی و خطّ استوا آنست که کشتی راستینه از مشرق تا بمغرب زیر مدار رأس برج حمل و میزان کشند و روز و شب دایم بران خطّ بی کما بیش برابر و دوگانه قطب بلا ملازمان آفق یکی از قرب مدار سهیل در جنوب هویدا و

^۱ زورا

^۲ احو سکم حر

^۳ ترمذ

^۴ صغانیه

^۵ قیطو

^۶ طورا

دیگر در شمال از نزدیک دورگاه برج جدی پیدا «فسبحان من زین¹ الأرقعة بالنجوم و الأرض بوجود ذوی العلوم» و درین ربع مسکون خارج جیحون و سیحون و نیل و فرات آههء بهشت بحدیث صحیح و دیگر جویهای بزرگ و متوسط نا محصور عندنا

هفت دریای بزرگ هست و طول و عرض هر یک در کتب مخزون ما مزبور و کاتب از شرحش درین مختصر معذور، و در هر بحر جزایر معدود از مشهور و مستور مسطور و طول عرض هر جزیره از بیست فرسنگ تا صد و از صد فرسنگ یا هزار بر حسب کوچکی بعضی و توسط آخر و بزرگی دیگر و در تفسیر قرآن مجید مرقوم و تُجَّار و بَحَّارَان را معلوم فیقول «وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»³.

و اما بحر روم مشتملست بر پنجاه جزیره و مشهورش از هفت معتبر معبر، جزیره جرجس، و جزیره فلقوس، و جزیره قرش، و جزیره ساس، و جزیره کیوس، و جزیره قبرس، و جزیره رودس و اما (v.160a) در بحر صقالیه سی جزیره موجود و مشهورش بر چهارگانه جزیره مرتب، جزیره ترکی، و جزیره سعدیا، و جزیره مردان، و جزیره زنان و اما بحر جرجان در پنج جزیره بزرگ منحصر و اما⁴ بحر قلزم درو پانزده جزیره معین و مرئی، و اما بحر پارس درش هفده جزیره داخل و اما بحر هند و سند بهزار جزیره موصوف و منسوب و مشهورش جزیره کَرَک موصوف بزرگی و فراخی و دران چهار پاره شهر کاین و اما بحر صین در مقدار دویست جزیره موجود و مشهورش جزیره یاقوت شرقی موصوف بزرگی و در آنجا چهار شهر مبنی و جزیره یاقوت جنوبی و جزیره نقره⁵ **تَمَّتْ جَزَائِرُ الْبَحَارِ السَّبْعَةِ**

و اما جزیره سرندید جهت آن بر خط استوا از جانب جنوب افتاده که از رُبع شمال سوی جنوب خارج است و آن جزیره بس بزرگی وسعت معروف و در شش پاره شهر مبنی و دو کوه که از آنجا چهار جوی روان باشد محسوس و دران معدن زر و معدن یاقوت، و معدن سنباذیح و منبت عود، و منبت زنجبیل و منبت حولیجان محسوب و طرف جنوبی این جزیره بجزیره عقارب و جهت شرقیش بجزیره برهنگان و جزیره زنگیان که بمردم خواری منعوت اند موصوف «وَاللَّهُ تَعَالَى أَعْلَمُ وَأَحْكَمُ»

¹ زین

² العلیم

³ سورة آل عمران، 154/3 و سورة التغابن، 4/64.

⁴ واما واما

ذکر باقی عجایب پیش از علم بقسم اقالیم و بحار عمیق مکشف بأقطار چنان محیط است که مکشوف ارض بوادی و جبال از آب چو جزیره^۱ کوچک ببحر عظیم و باقی ارض باب مستور و بحدیث نبوی «زمین نزد بحر چو اصطبل» بر جمله ارض و حیوانات و جواهر و عجایب بحر چو فراخیش بر جانوران ارض و فلزات^۱ بإضعاف معلوم و بإزاء انسان و فرس و طیر و بقر و غیر ذلک آنجا اشیاه مضاعف و در أعظم بحار از حیوانات عظام جانوریست کچون تُجار و بُحاران ظهرش ببینند جزیره پنداشته برو فرود آمده آتش افروخته از تپش نار تحرک کرده دانند که حیوانات و جانوران نامرئی مثلشان بیر در بحر موجود و خلقت لؤلؤ و درّش درش اندرون صدف زیر آب و رستن مرجان از صمّ صخور تحت الماء بشکل درخت نابت و مقدوفات بحر از عنبر و نفایس متبوع و مسموکی کشتیها بر وجه آب و سیر تجار و جویندگان غریب درو و سحری فلک بریشان و تحمل اُنقال و اِرسال ریح بسوق سُفن، و دانش ملاحان مر موارد و مهابّ و موافق ریح و کیفیت قطرات آب جسم لطیف رقیق سیال مشف متصل الإجراء چو یک چیز لطیف ترکیب سریع قبول بتقطیع چو منفصل مسخر، تصرف قابل انفصال و اتصال سبب حیوة حیوانات و نبات جمیع ملک کم از ثمن یک شربتش بحاجب شرب و بطلب خروج از میانه زر و نقره و جواهر دنیا برش هیچ، و آفرینش هوا را کد لطیف محسوس میان مقعر سما و محدب زمین مدرک (v.160b) بحسّ لمس وقت وزیدن باذ خشمش نامرئی و جمله آن شبیه یک بحر و مرغان مخلق در جوّ هوا سباحت طیور درد پرها چو سباحت بحریان بر آبها مضطرب جوانب و أمواجش بوزش ریح مثل اضطراب أمواج بحر چون جوّ هوا را بتحریک باذ وزیده کند اگر خواهد نشر فرموده روح هوا را بحرکتش بحیوانات و نبات رسانیده مستعد نما گرداند و اگر خواهد عذابش سازد مر عاصیان و لطف هو و شدّت و قوتش چون در آب فرود آید از عدم انغماس زق منفوخ بتحامل مرد قوی عاجز از غمس آن در آب و رسوب حدید صلب حال وضع بقعرش کیفیت انقباض هوا ز آب بقوتش مع لطافته پیدا و عدم غوص هر مجرف هوادار دریا جهت منقبضی هوا از غوص در آب و انفصالش از سطح داخل سفینه و ماندن سفینه ثقیل با قوّت و صلابت خود معلق از هواء لطیف چو شخص افتاده بجاه دست یازیده بدامن مرد قوی ممتنع آن هوتی کبیر و بوذن مقالع سفینه متشبّث بأذیال هواء قوی مانع هوتی و غوص در آب مثیل مرد جاهی و عجایب جوّ از مظهر آب غیوم و رعود و بروق و أمطار و ثلوج و شهب و صواعق ما بین سما و ارض و ابر مظلم کثیف جمّع در جوّ صاف نایزه درو منتشی بانشاء حق «کیف شاء و منی شاء» حامل آب ثقیل و مسمکش در جوّ سما نار خوات که دارد تا فرمان اِرسال رسیدن و تقطیع حرکات هر قطره بقدر خواسته باری، وزش سحاب آب را بر زمین اِرسال

^۱ فلزاب

قطر آب جدا از همدیگر بی‌تقدم واحد بر آخر و آخر بر اول بتعیین هر قطره بجز و معین زمین فلانی و منبت شجر قلی و زیر کوه فللمنی بوقت فلی و تَهیُّ نباتش بطعمه و شربت حیوان از طیر و وحش و غیرهما بحال موقت ناذره و دوده،

و إنعقاد سرماء صلب از آب لطیف و تنافر ثلوج چو قطن مندوف و أرقاء ماء مصبوب در أسافل أشجار و أعلاء آن أعلی الأغصان بأثقلتش بطبعه و هویش سوی أسفل آنکه بارتفاع الی فوق در داخل تجویف أشجار بتدریج عجیب انگیز خلایق بوجه نامرئی از هر ورق و جریان عروق شعریه صغار بارز از واصل بلک و إنتشار عروق صغار ازان رگه‌ها بزرگ ممدود بطول ورقه، و ماندی کبیر بنهر و منشعباتش بحدّ اول و إنشعاب سواقی أصغر ازان از جدوانیات حبوط عنکبیه دقیقه از سواقی خارج از إدراک بصر با إنساطش در جمیع عرض ورقه و وصول آب در أجوافش با سایر أجزاء ورقه بتغذیه و تنمیه و تربیه آن و بقاء طراوت و نضارتش همچنان با سایر أجزاء فواکبه و باقی عجایب مکونات از معلوم غیر معلوم بخلق و إبداع و تسخیر حق تعالی صورت بسته بر وحدانیتش مؤدیات شهادت اند و زمین و بحار و همه أجسام جز سماوات نزد آسمانها چو قطره در بحر (v.161a) بل أصغر، و أقرب «جبرها برَبُّ از نفسَت معبر»، آنکه زمین مقرّت، آنکه هواء حاویت، آنکه نبات بس حیوان، آنکه مطهرات بر ظهر أرض آنکه سبع سموات با کواکب آنکه کرسی آنکه عرش آنکه ملائکه حمله عرش و حزان سموات، آنکه نظر برَبُّ الأرباب خالق عرش و کرسی و سموات و أرضین و ما فیهن و ما بینهنّ چون نفسَت عقبه أقرب منزل نازل را شناسی تجاوز عقبات مفاوز قیح و مسافات بعیده چگونه میسرت شود که بمعرفت باریت پردازی

قطعة من الهیئة لتقسیم الأقالیم السبعة معرفت مساحت مسافت روی زمین جهت مصلحت إحاطت درست بتقسیم اقالیم قانون بزرگ است و مختصر ما را برسم تتمه بشکل تناسب بایست و تدارک این معنی مطلوب در زمان شریف امام معظم خلیفه مکرّم عم زاده حضرت رسالت محیط مستودع أسرار نبوت مأمون عبّاسی رصی الله عنه بتدبیر رأی عالیش إتمام یافته علماء آیامش که بإشارت کریم وی رصد مرصد داشتند برین موجب بیان قاطع شافی بمتأخران ذخیره مأمونی میراث باز گذاشتند

و کیفیت مقیاس برانجملت میرهن که علماء رصد بمواضع معدود نزدیک از شمال بجنوب و از جنوب بشمال تا حدّی رفتند که بریشان ارتفاع قطب ظاهر بمقدار جزو از سیصد و شصت جزو بیش آمد و یا کم و بدان سبب مساحت¹ زمین را میان آن دو موضع مذکور اعنی از شمال بجنوب و از جنوب بشمال بمقدار شصت و شش میل و ثلث میل بمیلی که چهار هزار ذراع است مقدّر یافته

¹ مسامت

مسافتی میان دو شهر معروف تدمر و رقه، که دایره^۱ نیم روزشان یکسانست با احتیاط در میانه سمت مستقیم بحال ارش کردن تمام ساییده، میان هر دو یک درجه از مجموع آنچ دور محیط زمین بدان جمع آید صورت بست و دور محیط در بیست^۱ و چهار هزار میل منحصر، و چون قدر محیط دایره نزدیک قطر قریب است از اندازه^۲ سه و هفت نزدیک قسمت آن هم بر سه و هفت مصور گشته قطر زمین بمسافت هفت هزار و شصت و سی [و] شش میل مقدار نمود و هر گاه که قطر را بر دور زنند محصول مجموع ازان مساحت زمین مکسر آید و مقدارش بصد هزاران هزار دو بار و هشتاد و سه هزار و دویست و شصت و چهار هزار میل در میل باندازه^۲ روش^۲ معدود

پس ازین حسابات^۳ آن نتیجه مبرهن متولد شد که مساحت جملگی زمین ربع مسکون را علماء حضرت خلافت مأمونی بطریق مکسر بدین امیال مذکوره در چهل و پنج هزار و هشتصد بیست شش هزار میل دیدند که هیچ کس تخطیه^۳ ایشان نتوانست کردن و میل از چهار هزار ذراع سودا معتبر و ذراع بسی و دو اصبع مقدر و اصبع بشانزده جو دانه مصفوف بعرض معلوم و هر سه میل بیک فرسنگ منسوب و فرسنگ (v.161b) بدوانزده هزار ذراع مقدر و نصف قطر زمین بسه هزار و هشتصد و هژده میل معین و بطليموس حکیم صاحب مجسطی بزرگی ستارگان و در دوری را برین صنعت قیاس کرده آن را جزوی مسافت بر همگی آنچ قیاس فرموده مصیب گشت «و بالله التوفيق و الیه التحقیق».

و پیش از شروع بنوع آخر از تقسیم اقالیم یاد کرد نوادر عجایب در بعض امکانه و آبنیه برسم آموذج تزیین را هر چه أحسن

اما مکه و مدینه از آنک این کتاب بذکرهما معطر است بتشریح نا محتاج و اما مصر حق تعالی در قرآن کریم هیچ شهری غیر آن بنامش یاد نفرمود و درو عیش فراخ و مرگ ناگهان و اما در کوفه ابن عباس گفت «اگر بصره کنیزک کوفه بودی و کم شدی از فتور رغبتم طلب نداشتی»، و خروج حمزه زیات مقری بقرات و امام اعظم أبو حنیفه سراج اُمت، و قضاة و فقها از آنجا تصدیق را کافی و اما بصره را بریه فراختر و درختان بیشتر و لشکر دورتر از کوفه و آن را هم ساج و عاج و دیباج و فراج و جوی عجاج پیش از پیش رفته ذکرش و آبهاش قصب با انهار عجب و سماء رطب و ارض ذهب و رش درخت خرما صد بیست سال باقی و در کوفه چون دراز شود بکژی مایل اگر دنیا مانند مرغی کشتی بصره و مصر دو برش بودی بصره بحر شدید و شرّ عتید و منزل تجار و معبر

^۱ درست

^۲ روشن

^۳ حسابات

عابران همواره موصوف و کوفه از حرّ بحر ناقص و از برد شام سافل شَبَش خوب تحریرش بسیار و اما شام عروس است میان زنان در معصیت خالق آهلش خلق را مطیعان و اما خراسان بآب جامد و عدوّ جاهد بیأس شدید و شرّ عتید و اما کرمان بماء و شل و تمر و فل و دشمن بطل بکمی لشکر قومش ضایعان و بانبوهی جنود جایعان و اما اصبهان در تُهی گاه ارض کاین گشته از راه اعظم و اچسبیده و بترین زمین مخلوقه ری و احسنش مصنوعه جرجان و الّطف قدیمه و حدیبیه جندی سابور و هر موضع که درو سابور یاذ روز نیکوست با حدّ نیسابور منعت بشر البلاد و اصبهان را هوا خوش و آب شیرین و گیاه ریزه زعفران و کوههء پر عسل از جور سلطان و گرانی نرخوا و قلت اّمطار بشوم ربّوا خواری تجار و نفاق قرا قومش نا آمن و پارس را درش از هر شهری شهر با لداذت و شهرت و شهرزور را مردم زیبا و کژدم دراز دُمّ چو برق درخشان و شتران روغن مالیده و بندهء زن دو مویه دیوانه و بیره خواره و کوره کوره مُکّحله و خشکه و سته رنگ کرده هواش دود و نسیمش صدّام درش فتوی جویان را دستها منقبض و نفوس فاضلان هر چه اصغر تاجران شیران حمله برو صنّاعش دزدان همسایه حاسد و مزاج فاسد و اما موصل درو هر چه زاهد ازان برنج آید موجود

از منافع و مضارّ بلدان (v.162a) همین قدر بشنو در خبر هر روز مقیمان بتب گرفتار بوده مسافران آنجا تن درستان تب حیین و سیرز بحرین و دمامیل خریره و طواعین شام در عالم هر چه آشهر و در مصیصه بسیار روزه دار از جنون ترستاک و هر که بقصه بقصه آهواز رسید بطبایع سگان آن منطبع و محموم مذکور چون از تب رهد بی علّتی باریدان مبتلا میالش پر افعای و بیوتش درش جرارت هر که بکوفه در آید و بسه فضیلت آن از إقامت امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه و آب فرات خوش گوار و رطب مشان إقرار نکند بوذنش آنجا حرام و انکو بصره رود و بسه مزیت آن از فضل عثمان رضی الله عنه و تفضیل حسن علیه السلام مما خصّ جدّه صلی الله علیه و سلم و رطب سکر إعتراق ببارذ نوایر و محظور گرسنگی گفت که من بزمین عرب می روم صحّت گفت من با تُوأم چو قوام

عجایب بلاد بشیراز درختیست سیب را که یک نیمه تفّاحش¹ بی تفّاحش بغایت شیرینی و نصف دیگر غایت ترشی نزدیک قرمیسین² و بیت³ کارکان نام هر که شب میلاد از کلش سنده بدیوار خانه مالید تا یکسال عقرب اصلاً نزدیک او و دارش نیاید، و در بعض جزایر مارهاست که شتر و گاو را از گلو فرو می برد و گیهش بر خوان مصرع الإسم توضیحاً، و در مصر سنگیست

¹ تفّاش

² قرمیسس

³ بهست

هر که آن را بگیرد قی می کند مادام که در دست اوست و در شف سنگیست کچون بآتش اندازی بالا بالید و زیر نرود و در شیر رستان سنگ مغناطیس آهن‌ریای و نام این را همین در شهر نکیده بی مکانش شنیده دارند گاهی بسیر ساینده جاذب نه و هذا أيضاً معلوم أهل البلدة البلید أهلها، بآندلس سنگی و در هند هم آتشی هست بسنگ افروخته کسی را شعله ازان بر گرفتن میسر نیست و در شهر ختن مولد جد بنده مؤلف از حدود صین آسیاهاست بسیار سنگ زیرین دوار و بالاین قایم نامتحرک و گندم بالآیش ریخته می‌شود و در آذربایجان وادی هست که کس را از بالای آن بزیرش نگاه کردن قدرت نه چون دیگی بر لب کناره آن نهند چنان چو شد که احدی درو نظر نتواند کرد و ببابل هفت پاره شهر کاین در هر شهری اعجوبه از اعجاب موجود در یکش. بمثال زمین صورتی هست گاهی که بعضی اهل مملکت خراج پادشاه بدهند جوپه‌ها شهر را بر سر ایشان شکافته و تمثال روان می‌کند و مردم را طاقت سد شق حرقی بی‌اعتدال و فرمان برداری بملک پدید نه و تا تمثال مصور منسد نشود انسداد آب از شهر محال، و در دوم حوضی هست هر گاه که پادشاه خلق را بخوان خود خواند هر شخصی دوست داشته خویش را از شراب آورده دران حوض ریخته تمامی اش درهم آمیزد و هر کس ازان آمیخته شراب خود را خورد بس لا غیر، و در سوم طبلیست چون کسی بغربت افتد قومش طبل را می‌زنند اگر غریب زنده است آواز می‌دهند و اگر مرده است آواز دهنده نه، و در چهارم آینه هست گاهی (v.162b) که در یافت حال غریب خواهند دران نظر کرده بهر حال که بعینه ببینند و در پنجم مرغ آبی از مس مصور چون غریب بشهر در آید ازان اوزه آواز چنان می‌آید که اهل مدینه مجموع می‌شنود و در ششم دو قاضی بر آب نشسته اند دو خصم بآب در می‌روند تا پیش حاکم گذر کنند محق بر سر آب معین معین با سر آب روان رفته بقاضی پیوسته مبطل مَر نظم گشته در آب فرو می‌ماند، و در هفتم درختیست بزرگ سایه آن بساقش نا واصل از یک کس تا هزار نفر اگر زیر سایه مذکور نشینند همه را کافی چون بر هزار کس یکی دیگر فزون نشینند سایه از همگان زایل شده تمامت ایشان برابر آفتاب جالسان می‌ماند

زمین نجد از عذیب ممتد تا ذات عرق اول تمامه تا بحر و تا جذه و مدینه رسول نه تمامیست و نه نجدی بل که حجاز است معبر از فوق الغور، دون نجد و مدینه ببلندیش از غور و نجد بااعتدال توسطی جالس و شهرهای عرب بمکه، و مدینه و طایف و یمامه، بئر عرات و بحرین بعرب و عجم مخلط

و حدّ سواد از تُخوم موصل کشیده سوی آب تا ساحل بحر ببلاد عدان از شرقی دجله و این بطولش منسوب اما عرض آن را حد منقطع جبل از أرض حلوان تا انتها قادیسیه پیوسته بعذیب از عرض عرب، و وقوع خراج و مساحت بران مشتمل

از اَبْنِیَه مَحَلَّه^۱ دنیا اول خورونق است بر فرات کوفه سنّمار جهت کسری بنا کرد چون کسری بلاش رفت بّنء را بزیر انداخت اما از ترس آنک بدیگری چنان عمارت نکنید^۱ و یا سبب آن که او گفت در میان رکنهای سنگی می دانم اگر جدا کنم همه خراب شود و مارد و ابلق هر دو هم از أشهر اَبْنِیَه، و عمّان در یمن أعجب بناهای ملوک مشتمل بر چهارده غرفه بعضی بالاء دیگری حبشه بعضی آن را ویران کرده هدم ما بقیش و هدم اطاف^۲ مدینه و مشفر و قصیر سیداد بظهر کوفه بر دست عثمان پدید آمد، و سدیر، و بارق و خیش چراغی محلّشان بأعاجیب اَبْنِیَه اَدیم أرض معروفات، و خلیفه^۳ منصور قصد ایوان کسری کرد تا ویران کند و ویران شده یا از مرمر و آلات بمَدینة السلام^۳ برد خالد برمکی گفت بناء شاهی را که بروی غالب گشته ملکش گرفتگی ویران مکن تا مردم بعجزت قایل نباشند وی بسخن او اِلْتِفَات نکرده تا قطعه^۴ هدم کردن مال بسیار بخرج رفته بحسّاب حُسّاب ثابت شد که خرج ویرانیش برابر عمارت است بدان سبب باقی را باقی گذاشت، و بناء هرمین هر هرم را سنگ^۴ بر هوا چهار صد ذراع مبنی از مرمر و رُخام سبزی هر سنگ با طولش ما بین هشت ذراع تا ده مهترم لطیف صنعت اِنْتِهاء بلندیش مدرک دوربین است لا غیر برو کنده کاری از انواع شجر و اَلوان عجب (v.163a) و اصناف هر طَلّسم نبشته بر بالایش من این را بنا کردم هر که دعوی قوّت شاهی دارد تا ویرانش کند چه خراب کردن (از بنیاد) آسان تر است خلیفه قصد هدم آن کرده اندیشید که خراج مصر بخرج ویرانی مذکور وافی نیست ترکش بگفت

نوعی دیگر از تقسیم اقالیم بطراز تحریر^۵ از ذکر، تقطیع بلاد بطول عرض و بینگ غریب سریع الفهم عقیب فراغ از بحور یاذ آوردن هر چه^۶ اَلْزَم «و ما انا ذا کر معتمداً علی الله الکریم و مصلیاً علی محمد النبی الفخیم»

اِقلیم اول حبشه، نوبه، صنعا، یمن عدن، عمّان، سوریه از سرنذیل

^۱ نکید

^۲ اطام

^۳ السلم

^۴ سمک

^۵ بطراز تحریر

^۶ هرج

إقليم دوم مدینه پیغامبر صلی الله علیه و سلم، مکه شرفها الله و عظمها، یمامه، هجر، بحرین، سرور، منصوره، رمله،

إقليم سوم سکندریه، بیت المقدس لازال مقدساً، قیساریه، طبریه، دمشق، فسطاط نام مصر، جورا، کوفه، بعداذ، بصره، أهواز، واسط، شفیق²، شیراز، نسابور، اصطخر، شروان، باب الأبواب، گنجه، سرلوس، سرجان، نسا، جیرفت، محمدیه، کرمان، کابل

إقليم چهارم عموریّه، طرسوس، مصیصه، طرابلس، حلب، حمص، رقه، آمد، حرّان، مؤصل، بلد، أنطاقيه، سرّ من رای، شهرزور، حُلوان، نُهاوند، همدان، قم، اصبهان، قزوین، ری، دماوند، دیلم، آردبیل، موقان، هوم، گیلان، سالوس، رُویان، آمل، ساربی، استارباذ، دامغان، جرجان، دهستان، طوس، سرخس، مرو، مروروذ، بخارا، بلخ، غزنه، ترمذ، نيسابور، هراة، سمرقند، قبرس، سلمیه، مدینه فامیه

إقليم پنجم رومیه کبری، ملطیه، خلاط، اسبجاب، آرزن، بردعه³، خوارزم، طراز⁴

إقليم ششم قسطنطنیه، هرقله، جُرزان⁵

إقليم هفتم مدینه یاجوج و ماجوج

نوعی دیگر در تقسیم اقالیم بانضمام ذکر جبال بزرگ جویهء سُترگ بتنوع بدیع بوجازت

بی تصدیع،

بدانک شکل زمین بر مانند کوی است و بیشترین را آب فرا گرفته نزدیک ربعی بوذ از سطح زمین و آن را بدان ربع مسکون خوانند و درازی این إقليم از مشرق تا بمغرب از آنجا که ابتداء إقليم است بسه هزار صد و ده فرسنگ مقدّر و ابتداء این عرض سوی خطّ استوا بدویست و سی و نه فرسنگ موسوم آنکه مجموع عرض إقليم در هفتصد ده فرسنگ منحصر این قدر قسمتہاء مختلف کرده اند هر گروهی را چنانک فریدون میان سه پسرش اثلاث پخش کرده ثلث شرق (v.163b) صین و ترکستان بتوج داذه ثلث غربی روم⁶ و مغرب بسلم سپرده ثلث مابین ایران و شهرهای فارس و عراق و آذربایجان بایرج تفویض کرده و نوح علیه السلام هم بسه حصّه قسمت فرموده ثلث

¹ حور

² کتاب البدء والتاریخ البلخی این نام به «سینیز» می گذرد (ن.ک. ج. 2، ص. 4).

³ بردع

⁴ طرار

⁵ حراز

⁶ غربی و روم

جنوبی را که سیاهان اند بحام داذه ثلث شمالی سپید پوستان را بیافث سپرده ثلث گندم گونان بسام تا دریای محیط

قسم **دوم** گر سه تسمیه معروف بدیار مصری و آنچ در جنوب ویست

قسم **سوم** آسیاء معبر از دو گانه بزرگی و کوچک جمله عراق و خراسان تا کنار جیحون بأسیاء صغری خوانا و ازان سوی جیحون تا بمشرق بأسیاء کبری مقروء و هندوان بنه خط قسمت کرده تقسیمشان بنام توکید تأکید پذیر و پارسیان بر هفت قسمت کرده بکشور نام خواندند و بطلیموس حکیم در مجسطی ذکر کرد هر إقليم از مشرق تا بمغرب باشد در برابر دوایر موازنه معدل النهار برین شکل آیاتی دایره^۱ نبشته می شود

إقليم أول ابتدا کند از مشرق صین از جزیره یاقوت و بگذرد بجزیره سرندید و جنوب یمن از شهرهء حضرموت، و عدن، و نوبه، و عاقه و حبشه، سیاهان مغرب تا رسد بدریاء محیط و درازی این إقليم صد چهل فرسنگ است بجانب قطب شمالی و آغاز این إقليم از خط استواست چنانک در دیباچه گفته شد و درین إقليم بیست کوه بزرگ و سی جوی آب روان موجود و از شهرهء معروف در وی پنجاه پاره شهرستان و اهل این إقليم همه سیاه پوست و سوخته گوشت و جعد موی باشند والله أعلم

إقليم دوم و ابتدا کند از شهرهء صین و بگذرد بر زمین هند بر شمال فامرون و کنوخ و خیمون و از ولایت سند بر منصوریه، و دبیل، تا عمان و بگذرد از دریای مغرب، و هجر و بحرین، و یمامه و طایف، و حد مکه، و مدینه، تا برسد بقوص از دیار مصر و صعید اعلی چون قیروان و شهرهء معروف تا بدریاء محیط برسد بجانب مغرب و درازی آن إقليم از مشرق تا مغرب دو هزار و هشتصد فرسنگ است و عرض وی در صد و سی و سه فرسنگ و کسر منحصر و درین إقليم هفتاد کوه بزرگ و هفده جوی آب روان و پنجاه شهر معظم کاین، و بیشتر اهل این إقليم سیاهان اند و مویهایشان جعد بود والله أعلم

إقليم سوم ابتدا کند از مشرق صین و گذرد از ملکشان و بگذرد بمیان ملک هند و بدیار بیشتر و قندهار^۱ و از زمین سند بر خراسان و زنگبار و سجستان و کرمان و فارس و اصفهان و أهواز و بصره و بغداد و شام و بیت المقدس و تیه مصر (v.164a) و سکندریه و در میان قیروان و بگذرد تا برب و طنجه تا برسد بدریای محیط بجانب مغرب و درازی این إقليم از مشرق تا بمغرب در دو هزار پانصد و هشتاد فرسنگ منحرط و عرض وی بصد و شانزده فرسنگ مقدّر و درو سه کوه

^۱ قندهار

بزرگ و بیست و دو¹ جوی آب روان و صد و بیست شهر بزرگ مبنی و کاین و اکثر اهل این
اقلیم بگندم گونی موصوفان و الله أعلم

اقلیم چهارم ابتدا کند از مشرق صین، و تبت و فنا و جین و برود بر کوههای کشمیر و
بدخشان و کابل و غور و هراة و بلخ و کاه سیاه و مرو و قهستان و نیسابور و جرجان و طبرستان
و ری و قم و همدان و موصل و آذربایجان و دیار سغد و میخ و مروان و طوس و جزیره قبرس و
رودوس² تا رسد بدریاء محیط بر موضعی بگذرد آن را قاف خوانند بر میان آندلس و شهرها و
درازی این اقلیم، از مشرق تا بمغرب دو هزار و دو بیست فرسنگ است و درین اقلیم بیست و پنج
کوه بزرگ و بیست دو جوی آب روان و دو بیست دوازده پاره شهر بزرگ غیر قلاع کایناست و
اهالی ایشان بیشتر سپید پوست باشند و خوش نهاد و الله أعلم

اقلیم پنجم ابتدا کند از زمین ترکستان از مشرق یا جوج و مأجوج و بگذرد بر اجناس ترک
که معروف اند و بیاید و بگذرد بکاشغر و بلاسغون و فرغانه و شاش و اسپیحاب و سغد و سمرقند
و بخارا و خوارزم و از آنجا بگذرد بدریای خزر تا دریند و بردعه³ و گنجه و خلط و آرن الروم و
میافارقین و آمد و ملطیه و شهرهای روم بیرون و بگذرد تا برومیّه بزرگ و از آنجا بشهرهای آندلس
بر دریاء محیط و درازی این اقلیم از مشرق تا بمغرب بدو هزار فرسنگ منقسم و عرضش بهشتاد و
چهار فرسنگ مقدر و در وی سی و پنج کوه بزرگ و سی جوی آب روان و دو بیست شهر بزرگ
کاین

اقلیم ششم ابتدا کند از مشرق ترکستان و بیاید بر برقای و قون و جرجیر و دریای طرابزون
می رود تا بقسطنطنیه و زمین رجان افریقیه⁴ و شمال آندلس تا رسد بدریای محیط بجانب مغرب و
درازی این اقلیم از مشرق تا بمغرب یک هزار هشتصد فرسنگ است و پهناش بهشتاد و دو فرسنگ مقدر
و درین اقلیم بیست و دو کوه بزرگ و سی دو جوی آب روان و نود پاره شهر بزرگ کواين و
بیشتر اهل اقلیم مذکور سپید پوست باشند و میش چشم

اقلیم هفتم ابتدا کند از مشرق و ترکستان و بگذرد بر کوههائ اسخوب و حدود بنجاکید و
شهر بلغار و شهر سوار و سقلاب و بعدسه می رود بدریاء محیط بجانب مغرب و درازی این اقلیم از
مشرق تا بمغرب یک هزار و چهار صد بیست فرسنگ است و عرضش بشصت و یک فرسنگ مخطوط و
درین اقلیم دو کوه بزرگ و چهل (v.164b) جوی روان و بیست و دو پاره شهر معروف و

¹ و در

² روسن

³ بردعه

⁴ افریقیه

عماراتش از باقی اقالیم أوفر و أكثر و أكبر و أهل آن بغایت سپید پوستی و اندک مویی منسوبان و بیدی أخلاق و دوری از مردم موسومان

و چون بنقل صحیح از مشرق تا مغرب مقدار پانصد ساله راه مسافت مقطوع به است مقدر مذکور بدین مشروحه چنان مفصل می‌گردد که در توزیع تفصیلی کما بیش نمی‌ماند فنقول «بالله العصمة من كل وصمة» از معین مشار الیه حصه دریاها سیصد ساله نصیب براری و بوادی و قفار خالیات از دور هر دیار دیار گزین صد سال اماکن یا جوج و مأجوج هشتاده ساله بلاد سیاهان از هر ملت که فرض کنی هجده ساله وسط المعمور مخطوطه معلوم خاص و عام معبر از مساکن سپید بوستان دو ساله، «وسعت الملكوت أعظم مما یختر ببالک بأمن تدرع بدروع التقصیر و رغب عن مطالعة التفسیر المروی الی محال التیسیر»

تنبیه مسکین مبتداء که بذکر اقالیم علمت، بأقانیم جل جمیع ارضین محیط شد، بل بدانک بأمر حق از جوهر سبز نخستین اضعاف طباق سماوات و ارضین متکون شد، بنظر هیئت الهی جوهر بآب تحول یافته آب تبکر متلاحق ربانی بالا بالیده ازو کف و بخار صورت بسته ازان دخانی سماوات آفریده از کف خلقت زمین بایتمام پیوسته اول ظاهر بر روی آب مکه بوذه ما بقی ادیم غیر از زیرش گسترده گشته بصورت مصمتی طبق واحد بوذه آخر بفرمان حق از همدیگر گشوده هفت طبقه شده ما بین هر دو طبقه پانصد ساله مسافت پیدا آمده سطیری هر طبقه همچنان بمسافت مذکور موصوف، و از شرق تا غرب هم پانصد ساله راه ممتد و طبقات سماوات بما بین هم برین مثال آنگه فرشته زیر هفت زمین در آمده در دست شرق و غرب رسانیده ارضین را بر دوش گرفته قدمش را جای قرار نمانده از فردوس گاوی بچهل هزار سُر و «و إن عدده قوایم» فروذ آمده ملک قدم بر پشت گاو نماده قرار نگرفته حق تعالی یاقوت سبز از بالاترین درجه فردوس سطیریش پانصد ساله راه فرود آورده بر ستام ثور تا گوش بزین زین برو آراسته قدمین ملک را علی ظهر الثور بوجهی آرام فرمود دادن که سروهاش بیرون اقطار زمین ماند و قرون مذکور بمثال خُشکی زیر عرش بوذه سوراخ بینیش در بحر چون نفس زند آتش زاید آید چون بخرك شد¹ کم گردد و قرارگاه قوایم گاو صخره سبز بسطیری سموات و ارضین و آرام صخره بر پشت ماهی لریتا نام بلهوت کنیت بهموت لقب قایم و باقی تنش خالی و ماهی بر دریا و دریا بر پشت باد و باد بر قدرت حق و کوهها میخها و زمین کشتی صفت را بر سر آب از جنبش بازداشت و بعبارت أخصر جهت سامع أقصر بوجه أخصر (v.165a) از راوی أبصر و معلم أنصر ارضین هفت طبقه بر پشت ماهی و ماهی بر دریا و دریا بر صخره و صخره بر سر سروگاو و گاو بر ثری و آنچه زیر ثری است جز باری تعالی بران عالم نه، و صخره

¹ بخو کشد

مقول لقمانی در سورتش از انک قوایم ماهی برو مستقر آمد معبر و گاو حامل صخره از فردوس نازل و چون لقمان پسرش آیت «ان تک مثقال حبة من خردل فتکن فی صخرة¹»، بر خواند از هبیت این زهرش ترکیده بمرد و هو آخر حکمه

و کوه قاف از زبرجد حضرا سبزی سما ازان هویدا² بر دنیا محیط و جبال صغار حوالیش عبارت از رگاش و زمین لرز بتحریک احدى الصغار واقع و وراء قاف زمینی پانصد ساله مسافت از کوههائ برف سکنده³ همدیگر و آن مقدار مسافت هم از تگرگ، و بخنکی آن برف و تگرگ کوه قاف از حرّم جهنم مصون مصون

و زمین اول مسکن، تقلین و نامش ادما دوم زندان باذ و مخرجش باسم بسیطا سوم ثقتلا تسمیه درو خلقی روهاشان چو وجوه بنی آدم و از اعضا هر یکی مانند اندام جانوری هرگز عصیان نکرده ثواب ندارند، شب ما روزشان شب ایشان روز ما، چهارم بنام بطیحا درو حجاره کبریت آتش انگیز جهنم صخره پاره ازان مانند کوه بزرگ بلند بغایت، پنجم متثاقله نام درش کژدمان دوزخیان چو استران پسین بی نقطه دنبشان مانند نیزه‌ها هر دنبه را سیصد و شصت پشت مهره در هر مهره آن عدده من از زهر من آن شماره سبوی موجود اگر سبوی ازان زهر بر مخلوقات ریزند همه بهلاکی پیوندند، و درو هم ماران دوزخیان مانند وادیه‌ها هر مار را هژده هزار دندان طول هر دندان مقدار درخت دراز خرما، درین هر دندان هژده هزار قله ز هر زهر کامن نیک ضربه حیّه بدنندان پیشین بنشین اعظم جبل خرد مرد چو رمیم و ببویدنش کافر را مفاصل از همدیگر مفصل و یا شنع وجوه منقطع، ششم ماسکه نام درو نسخه‌ها دوزخیان و اعمال و ارواح ناکسان³، هفتم ثری تسمیه مسکن ابلیس و لشکریانش درش عرش وی بیک جانبش سموم و بدیگر زمهریر و شیاطین از آنجا بامرش فساد عالم روندگان و دوری نغلی زمین از خسف قارون از وقت فرو رفتن روان می‌رود و روز قیامت بقعرش خواهد پیوستن معلوم،

و بتسمیه سماوی هفت زمین هم بهفت نام، فراش، و قرار، و رتق، و فتق، و بساط، و مهاده، و ذات الصدع، و کفات مدعوات و حق جلّ بعدد طبقات ارض را بهفت چیز وعده داد اول بتبدیل دوم بزلزله سوم بیروز⁴ چهارم برج پنجم برجف ششم بمدّ هفتم بدک و آسمان را هم بهفت چیز وعده داد⁵ که آخر الامر چو غیر ابدان (v.165b) تبدل یابد اول بمور مفسر بدوران رحی دوم بمهل

¹ سورة لقمان، 16/31.

² هوایدا

³ ناکشان

⁴ بیروز

⁵ وعده داد

سوم بوهان¹ چهارم بانشقاق پنجم بانقطار ششم بانفراج هفتم بگشط متزوع از مکانش اولاً آنکه مطوی گشته طباقاً معبرات و شروح همه در هم قسم قیامت آینده

در عاقبت مفسر باواخر آیام دنیا بنقل درست تا قبض علم و کثرت زلازل و ظهور فتن و بسیاری قتل صورت نیندد در صور ندمند و بظلم حکام دلیری دشمنان ظاهر و بفاش شدن فاحشه مرگ عام نازل و بمنع زکوة قحط لایح و کمی میوه ز قلت صدقه لامع بخوردن ربوا و آشکارا گشتن زنا زمین لرز و خسف واقع

و در قرآن ذکر ارض هم بهفت وجه مؤول² اول بمکه بنص «نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا³» در رعد و انبیا، ثانی بمدینه بآیت «الْمَ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا⁴؛ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ⁵؛ وَ إِنَّ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ⁶»، ثالث بشام لقوله «أَدْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ⁷»، و قوله «وَ نَحْيَانَهُ وَ لُوطاً إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا⁸»، چهارم بمصر لقوله «وَ كَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ⁹؛ فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ¹⁰؛ وَ يَسْتَخْلِفُكُمْ¹¹ فِي الْأَرْضِ¹²؛ إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ¹³» پنجم بمشرق لقوله «إِنَّ يَأْجُوجَ وَ مَاْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ¹⁴» ششم بهمگی زمین لقوله «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ¹⁵؛ وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ¹⁶؛ جَعَلَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ فِرَاشًا¹⁷» هفتم بهشت لقوله «أَنَّ الْأَرْضَ يَرِيهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ¹⁸؛ وَ أَوْرَثْنَا الْأَرْضَ نَتَّبِعُوا مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ¹»

¹ جودهان

² مؤل

³ سورة الرعد 41/13؛ سورة الأنبياء 44/21.

⁴ سورة النساء 97/4.

⁵ سورة العنكبوت 56/29.

⁶ سورة الاسراء 76/17.

⁷ سورة المائدة 21/5.

⁸ سورة الأنبياء 71/21.

⁹ سورة يوسف 21/12.

¹⁰ سورة يوسف 80/12.

¹¹ وَ يَسْتَخْلِفُكُمْ

¹² سورة الاعراف 7/129. لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ، سورة النور 55/24.

¹³ سورة القصص 4/28.

¹⁴ سورة الكهف 94/18.

¹⁵ سورة الانعام 38/6.

¹⁶ سورة لقمان 27/31.

¹⁷ سورة البقرة 22/2.

¹⁸ سورة الأنبياء 105/21.

و از هفت آسمان اولش را سماء الدنيا نام مرکب از آب و دود بلون آهن زُدوده بموج آبی مکنوف و ملائکه^۱ آن از آتش نور و نار مخلوقات و موکل بریشان فرشته^۲ رعد نام راننده^۳ ابر، ثانی و ویفا نام ویا فیدوم مخلوق از صخر بلون نحاس درو فرشتگان صفوف بکوفهء پراکنده یک ثانی موی أحدشان تا دوش داخل قیاس قیاسان نه، و درش ملکی دیگر حبیب نام نیمه^۴ تنش از آتش و نصف ثانی از برف و دو متضادان از آسیب همدیگر آمان، ثالث رفیع اسم ویا ماعون نام درو ملایکه با جِنحه^۵ مختلف و وجوه شتی و آوازهء گوناگون رنگ همدیگر از ترس حق نمی دانند و آن از آهن مخلوق و روایت عجب آنست که بیتفاق سماعی آسمان اول و ثالث و سابع هر سه را نام رفیع آمده است بأسامی دیگر، رابع از ارزیر^۲ مسمی بقیلون و اما از یلون ملائکه آن چون بأمر حق بکاری روند در باز گشت شکل یارانشان از کثرت عبادت که متغیر می شوند نمی دانند و اعداد مذکوران از خزاین عدد إحصا خارج و هر روز بتجدید متزایدان خامس طغطاف (v.166a) نام ویا البیاحقون از نقره سادس شمساً نام، ویا عاروش^۳ از زر، و اما از یاقوت درو جنود از کرّوبیان بی عدد موکل بریشان فرشته او را هفتاد هزار ملک محکومان هر یکی را از تابعان هم هفتاد هزار ملک لشکر سابع اسخا^۴ قابیل ویا رفیع از دره^۵ بیضا و اما یاقوت درو لشکر حق از ملائکه و فریشته^۶ موکل بر همه حلقه^۷ خاصّش مشتمل بر هفتصد هزار ملک هر یکی را ازیشان خدم و حشم هم از ملائکه بعدد قطرات باران، و ذرات خاک و ریگ و نم و احصاء حصی دشت و بیابان و أوراق أشجار و بتلقیب نصی هم بهفت نام سبع سموات مسمیات و هی بنا، و سقف، و طرایف، و شداد، و رتق و فتق و دخان، و طباق، و آرایش زمین بأزمنه و شهر، چو ماه رمضان، و أشهر حُرم، رجب أفرد، و ذوالقعدة، و ذوالحجه، و محرم، و أمکنه، چو مگه، و مدینه، و بیت مقدس و أشخاص چو أنبیاء و أهل بیت خاتمشان و صحابه، و علماء و قرّاء، و عباد، و عزّاة و مؤمنان پیدا و بأنواع حیوانات و نباتات و جمادات زیور بند،

و آسمانها چو قبها بود، سماء دنیا را أقطارش بدوم و ثانی بثالث «و منکم جزّاء» تا هفتم یکی بدیگر بسته سابع بعرش مشدد شده بی ستون مرئی و عمادش من فوقها، و امروز بهشت بآسمان هفتم است و دوزخ در أرض سفلی روز قیامت حق تعالی هر دو را هر جا که خواهد بقدرت

¹ سورة الزمر 74/39.

² ارزیر

³ عاروس

⁴ اسخا

⁵ سورة الانسان 9/76.

قاهرش نهد، و ما بین هر زمین تا طبقه^۱ دیگر پانصد ساله چو سماوات و تمامت سموات بملائکه^۲ قیامان راکعان و ساجدان چنان پراست که مقدار بدست را بدست سای خلاً نه،
و همواره از گرانباریشان سموات باواز بالان شتر مانند اطاطات و نالان، أهل دوم آسمان دوچندان قوم اول و بر قیاس هر چه بالاتر بأضعاف و آلف آنست و بلاء هفتم آسمان ابر پاره^۳ قائم بغلظت^۱ و مسافت هفت آسمان و زمین وما بینهن موجود و هم أعلى السماء السابعة در پایست نغلتش بقدر آسمانها و زمینها و هر چه بالا و زیر در امکان وجود مصور درو حاضر و درش فرشته^۴ قائم آب بکعبش غیر واصل، و حق تعالی فرمود اگر سماوات و ارضین بر من عاصی شوند جانوری را از مخلوقاتم در مرغزاری از مروجم در موضعی از علمم بفرماییم تا همه را بیکبار چو لقمه فرو برد،
و از هفت آسمان نزدیکتر بما کره^۵ قمرست آنکه کره عطارد بالاش، آنکه فوقه کره^۶ زهره آنکه اعلاه کره شمس آنکه من فوق کره^۷ مریخ آنکه بالای آن کره^۸ مشتری بعده اعلایش کره^۹ زحل و کواکب اعلا را کواکب أسفل جهت آن ساتر نیست که مریخ برنگ سرخی وردی و عطارد بلون زردی، و زهره بشکل بیاض و مشتری بگونه دُرّی روشنی و زحل بکمودت غالباً متلون شده میان ساتر و مستور تمیز پیدا نه و جرم شمس بقدر ارض صد و اند بار و کوچکترین ستاره چو روی زمین هشت کرّ و بزرگیناش بمساحت (v.166b) ارض بقدر بزرگینش صد و بیست نوبت و بعد و ارتفاع کواکب ازین مثال پیدا زیرا کوچک نمایش از دوری معبر^{۱۰} و در کثرت کواکب عجز آور^{۱۱} هیچ مگو که عدت عدّ نداری و سرعت حرکتشان که احساس نمی^{۱۲} کنی بدان عبره دان که زمان از اول طلوع سهری کواکب مقدر جرم بقدر صد و اند بار با اندازه^{۱۳} زمین بدور فلک بمقدار صد کرت چو مثل ارض قطع مسافت دارد و پرسیدن رسول از جبرئیل که زوال شمس شد و یا نه و جواب دهیش بدو بلفظ نه آری و تعجب نبی از جمع روح ما بین ضدین سلبی و ایجابی بیاسخ رانی مسؤل بسیر شمس پانصد ساله راه بقدر گفت لا نعم مدعی را مثبت و بتسبیب مسبب کاشف کواکب سته را قمر کاسف و عطارد زهره را و زهره مر مریخ همچنان و قسّ البواقی علی هذا بالترتیب

و فوقیت شمس بر قمر از انکساف من تحت مّن فوق معلوم و شمس را زیر سایر کواکب گفتن دلیل نداریم چه آن از هیچ کواکب متکسّف نیست و همچو پیوستن انوار همه بطلوعش قول ما را^{۱۴} مؤکد و أصحاب ارضاد و افلاک را بلاء هفت بانضمام دو دیگر نه می گویند و بر ایشان فلک

^۱ بغلظت

^۲ آرو

^۳ بمی

^۴ مار

ثامن بظرفیت کواکب ثابته مسمی و تاسع فلک اعظم که بهر شبانروز دایما¹ بیک دور بتقریب و گردش دارد ملقب و انتقال کواکب از برّ برج بحرکت مخصوصشان در أفلاک خاصّه علی حدّه معلوم و حرکات یومیشان قسریست و از برج بهرج قهری نه بل که ملائم بذواتشان «فتأمل آیها المسکین فی هذه الأسرار»

بعض نجوم از دیگر أسرع بسیر و رجوع و بسبب حرکاتشان بعض اوقات از آخر متمیز و آن مر موافقت مطلوب و بحرکت شمس اختلاف فصول اربعه پیدا و بدو احوال عالم در معاش هویدا و کواکب سیاره بقولی مدبرّات و همه بمحدّثی بفتح الدّال الدّال علی المفعولیه مفتقر بموجد خالق و از آنک بفعل از افعال مخصوصشان سببی از اسباب حدوث درین عالم ظاهر شود چو حصول سیری بخوردن و سیرابی باشامیدن و إحراق بمماست نار إعتقاد بندند اسلام را مضرّ نه اگر شمس چو قمر سریع بوذی بهر ماه تابستان و زمستان آمده میوه نرسیدی و اگر آفتاب را ممرّ بر مسامته واحده بوذی ارض مسافت ممرّش سوخته بخایر اماکن دیگر مستولی شدی بتقدیر حق بعد پیدا شد نار طوبات در باطن ارض و اشجار در سنا مجتمع گشته قوتش بتدریج جهت اخراج نبات و ثمار از ارض و درختان بی خنکی و خشکی میسر شده بعد ازان بعد روی نمود تا روی زمین و اعضاء نسوزد و بهر روز طلوع و غروب مقدر گشت تا قوتها و ابصار بی خرابی و خستگی کند نشود، و عالم بترک عمارت خرابی نپذیرد بسبب ظلمت دایم و شمس درنگ روشن از قمر و أسرع از زحل بنورم تا منور شد که (v.167a) اگر بطیء بوذی یک برابرش زمان بسیار بوذی بسوختی و هر نیر حاصل بر جو عالی بمصباح اهل ارض موسوم و ازان مشار الیه آنچه باقیست بوجه دهر امن نا مغیر بمصایح مسمیات و قابل تغییر ملفت² و ناصح اقوال شهب از کواکب مزین سما نه زیرا گرمی شدند و مضمحل می کردند و بروانی شهب حبسیت غیر کواکب مرکوزه در فلک آن هم مشکل و بقولی از جنس ثواقب باقیه نه، و بهذا زال الاشکال،

و بروج اما دوانزده گانه اند چو حمل و ثور، و جوزا، و سرطان، و اسد، و سنبله، و میزان، و عقرب، و قوس، و جدی، و دلو و حوت و یا معبرّات از منازل قمر بیست هشت عدد

و **منافع** نجوم مشتمل بآرایش سماء و حصول ضوء بی تکاثف ابر و تفاوت فصول چه آن اجسام عظام نورانیست چون شمس بکوکب سحن در صیف قرین شود تابستان گرم تر گردد چو اجتماع دو تا و یکجا، و هم بعلامات راه نمایی در ظلمات برّ و بحر و رجوم شیاطین مخرجان مردم از نور ایمان بتاریکی کفر در ذکر نجوم و عدّ کواکب مرصوده و شرح قطبین و منطقه البروج در

¹ دایما

² ملفت

معدّل النهار و باذ سهی و جوهر و ثریا و بنات نعل و غیر ذلک مجلّدات کافی نیست «امانة هو المعتمد علیه من ذلک فی القرآن و الأحادیث موجود»

و زینت آسماها بآفتاب چراغ تابان و ماه نوردار و ستارگان معلقات چو فنادیل مساجد و مانند مرکبات بترکیب نگین در انکشتی را از کواکب هر یک بصورتی از صور جانوران برّ و بحر مصوّر و بالاتر هفتم آسمان زیرا بر مذکور جایست مر مریا نام پانصد ساله مسافت درو رؤساء ملایکه از روح و حاملان عرش اعظم بوجوه و اجساد مختلف بی ماندی بهمديگر منوران بغایت و جمله عرش امروز در چهار عدد منحصر و روز قیامت بمدد حق بعدد هشت بهشت بظاهر نصّ معدودان و بقولی میان هشت مفردات و هشت هزار مرکبات، و یا هشت صف عددشان خارج از علم مخلوق مختلف فیه و فی الجملة ایشان از اعظم ملایکه چنان معروفان اند که پاهایشان زیر هفتم زمین پیوسته عرش من فوق سبع سموات بالای سرشان واقف و اِسرافیل علیه السلام عرش بر دوش داشته صور بدهن گرفته منتظر امر بوذه وقتها از غلبه¹ حیا ترس حق تعالی برو چنان غالب می گردد که از عظمت تناوری و بسیاری آجنحه و وفور قوّت بأضعاف خلقت جبرئیل و میکائیل و عزرائیل علیهم السلام بانحطاط افتاده تن گذاشته¹ پر و بال فرو ریخته مانند کوچکترین بخشک عصفور نام و بأوضع اصغر منه می شود و جمله از زیر ایستاده سرها پیش انداخته بتسییح مشغولان و ازیشان بعضی بصورت شیر و برخی بهیئت گاو و دیگر بشکل کرکس و بعضی چو بُز کوهی از پا تا زانوش هفتاد ساله مسافت و بروایتی هر هشت حاملان از او بُز کوهی نام (v.167b) معبرّ ما بین زانوها و اظلافشان پانصد ساله مسافت معتبر،

و بالاتر از جمله سماوات و عجایب مذکورات در علین عرش رحمان و مُنتهاس را علم حق محیط بس و تماثیل جمیع مخلوقات سموات و ارضین درو موجود و میان هر دو قائمه از قوایش پیریدن مرغ سریع الطیران² مسیرت هشتاد هزار سال مفهوم و هر روز بهفتاد هزار کسوت از نور مزین و مشرف و جملگی مکونات پیش عرش قلب شرع در دو قسم فقه و بدیع نزد محدثان مانند حلقه در بیابان دور پایان، و بر منجمان اسلام چو خشخاش دانه مرئی حق سبحانه و تعالی بفرشته حزقائیل نام بزرگ خلقت بسیار آجنحه پر شکوه پرها مزید کرده عقیب پیردانش مدّتها و عجز آوری از إدراک بوصول قائمه از قوایش عرش فرمود اگر تا روز قیامت پری بساق عرش نرسی و باذهای چهار گانه از جنوب نامور عند الله آزیب بیرون آینده از جنّت گذر کننده بر دوزخ گرمیش ازان محصل و شمال خارج از نار گدازان گذران بهشت خنکیش ازان مستفاد، و زمهریر و حرور از تنفس جهنم

¹ گذاخته

² الطیران

متصاعدان در دو فصل زمستان و تابستان، و صبا و دبور بجمستگی از زیر عرش منبعت گشته قرارگاه جمیع تحت ارض است مسمی باسم قرقر، و أعداد ریاح علی الإجمال بر هشت معبر چهار ازان چو ناشران و مبشران و ذاریات و مرسلات برحمت مرصد و جهت عذاب چهار دیگر از عاصف و قاصف و صرصر و عقیم معدّ

و ماری عرش را کرده بیخ کرده بهفتاد هزار بر در هر بران عدده موی در تیر موی آن شماره روی هر روی آن قدر زبان از همه هر روز تسبیح بعدد قطر مطر و ورق شجر و حصی و ثری و آیام دنیا و ملایکه صادر و عرش بنیم تن مار واصل

و کرسی مرواریدیست که طولش را خدای داند لا غیر

و لوح از مروارید سپید دو جانبش بزبرجد سرخ موشی

کتاب و قلمش نورین پنهان ما بین سماء و ارض موصوف، و اول مخلوق قلم بود، از هیبت بدو نیم شکافته اولاً بسم الله الرحمن الرحیم نوشته پس ازان حق جلّ و علا بدو فرمود که بمر چه تا روز قیامت بود نبشت و در علم داخل روان شوب روی بدان حکم مطیع شده همه را نبشته بیکبار بپرداخت

و خبر جامع از اعاجیب عرش و کرسی و لوح در یکجا بران مشتمل که فرشته حزقائیل مذکور رفته مزین بهچده هزار پر ما بین جناحین پانصد ساله مسافت اندیشه کرد که بالاء حق جلّ چه باشد باری او را باری باری داذه میل پرهائ پیشین فرید بخشیده بیست هزار سال پریده مقدار نپریده بسر قائمه از قوایم نرسیده آنکه بضعف وی رحم فرموده (v.168a) بضعف دیگر قوت و پر فروزه سی هزار سال پریده بمراد نرسیده نداشت آمد اگر تا نفع صورت در صورت پری بساق عرش نرسی بعد نداء ملک گفت سبحان ربی الأعلی

آیه الکرسی بنقل صحیح امان اهل ایمان از شیطان بوذه در حفظ خزاین از جن و انس بوجود خواندنش و ابطال سحر سحره و کسب بهشت بتلاوت آن عقیب صلوات و دفع اعدای و فضایل شتی احادیث بسیار دارد

در لوح باری جلّ و علا هر روز سیصد و شصت بار نگاه کرده بمر نظره بریه از تقلیب جمالیق خلق و رزق و أشقا و أمراض و شفا و إحیا و اِمانت بانضمام بفعل «ما یرید» از عالم غیب بعالم شهادت طهارت،

و تسبیح رعد بسماء اول «سبحان ذی الملک و الملکوت» و تتریه فرشته از آتش و برف در سماء دوم «یا مؤلف بین الثلج و النار ألف بین قلوب عبادک» و تسبیح ملائکه آسمان سوم «سبحان الحیّ الذی لا یموت»، و تتریه ملائکه سماء چهارم سبوح قدوس «ربنا الرحمن لا إله الا الله» و تسبیح

ملائکه سماء پنجم چون سرها از سجده بر گیرند روز قیامت سجود دراز را اول آفرینش تا بعث اندک شمرده گویند، «سبحانک لم نعبدک حق عبادتک» و ملائکه سماء سادس را تسبیح بیش از مذکوران و بعد پس ملائکه سماء سابعه

و طوبی «لمن استظل تحت ظله» درختیست¹ رسته درون بهشت «آمنا بجمع ما اتصل إلینا من الآیات و الأخبار» و الانار أصلش نابت از دار محمد رسول الله صلی الله علیه و سلم و شاخه‌اش از آنجا بدور و قصور عامه انبیا و رسل و اولیا و عموم مؤمنان بسایه بانی واصل و در زمان خلفاء آل عباس روزی دو حدیث در باب طوبی روایت کردند یکی دران که درخت مذکور از دار محمد رسته است و دوم برانک از سرای علی کرم الله وجهه علماء اشکال کردند کچون درخت یکیست بر دو سرای شخصان مختلفان چگونه حوالت می کنند صاحب ولی جواب داد که محمد و علی دو شاخ عبد المطلب اند و دار هر دو بیک مقدار مقرر،

و نظم

أنا من اهوی و من اهوی أنا نحن روحان حللنا بدنا

و ازان

رق الرجاج و رقت الخمر فتشاهما و تشاکل الأمر

فکانه خمر ولا قدح و کانه قدح ولا خمر،

جواب را چو آب صاف مروی مؤکد مروی آمده همه مجادلان انصاف داذه خلیفه وقت ببرکت استماع یک کلمه جانی جانی ثمار چنان گشته در صلّه ارحام بنیاد مجدد اندیشیده علویان را بغایت مکارم معزز داشت

و بعدد خلائق عالم از ملائکه و جن و انس و حیوانات و بحر و حوش و طیور بر درخت طوبی اوراق حاصل، و تا بلکی مسمی بنام شخصی از آنجا بزیر نیفتد اینجا آفریده نمی میرد، و یوم تبدل الأرض (v.168b) غیر الأرض و السماوات آسمانها و زمینها بشکل دو قرص گشته بر دو ورق طوبی نهد تا خلائق عظمت حق را مشاهده کرده حال اعظم مخلوقات را بتغییر هیئات بگاہ تبدیلی بصورت مبدلی در اصغر حیث إدراک کنند

ازین لطایف اول را از کتاب إبانة خوانده یاذ دارم و باقی از محدث بزرگ بمن بنده رسید و چنانک من بعد در صفت سدره المنتهی إن شاء الله تعالی خواهیم بیان ریزی کردن سدره مذکور بشجره² طوبی مسمی است

¹ درختیست

² بسجره

و بیت معمور هم بحديث صحيح نبوی امروز در سماء چهارم بخيال كعبه مطهر چنان برابر است که اگر سنگی از بالا بزیر اندازند بر سر كعبه افتد و بیت معمور مذکور صراح نام سابق را حق تعالی یاقوتی از یواقیت بهشت بزیر فرستاده بدو در زمردین جهت زمردین اسلامی از شرقی و غربی گشاده داشته چنانکه بالا مطاف ملائکه عرش رحمن می‌دانند در زمین پیش از آدم علیه السلام دو هزار سال فرشتگان گرداگردش طواف کرده آدم علیه السلام بعد از هبوط آسمانی از دیار هند چهل بار پیاده بمکه آمده حج گزارده فرشتگان استقبال کنان بقبول حج و توبه تهنیتش دادند و تا زمان نوح بر زمین زیارتگاه ملائکه و بنی آدم بوده آیام طوفانش حق آن را باآسمان چهارم برداشته بیت معمور نامش فرمود و ابرهیم خلیل الرحمن علیه السلام بوقت رفع قواعد بنیانش بتعریف جبرئیل و ایستادن ابر پاره گرداگردان بمقدار بنا از اطراف بطول و عرض نداء غیبی شنیده با فرزندش اسماعیل از عمارت بشیوه تمام پرداخت که از سایه ابر واقف نشانه‌یشان عظیم چیزی زیادت و نقصان خطا نکرد^۱ و اتمام عمارتش بر ید خلیل و صادق الوعد علیهما السلام از پنج کوه طور سینا و طور زبتا و لبنان و جودی و اساسش از حرا مصور و جبرئیل حجر بوسه‌گاه را که امروز أسود می‌گویند از بهشت آورد و بقولی در کوه أبو قیس آیام طوفان نوح بأمانت در آمده محفوظ بود کوه شکافته بیرون کرده جبرئیل سنده بابراهیم سپرده تا محل لایق نماذ و در قدیم یاقوت سپید بهشتی بوده. مرور آیام از سوذن سود الوجوه کافران و حایضان سیاه شده بحجر الأسود مشهور گشت بعد از ابراهیم ویران شده قومی از عرب معروفان بجرهم عمارت کردند بعد ازان منهدم گشته عمالقه بعمارت آوردند پس ازان بخرابی پیوسته قریش باتمام رسانیدند، آنکه حججابهانه بیرون آوردن عبد الله بن الزبیر سوزانیده خراب کرده بینیاد نو معمور ساخته امروزینه عمارت ویست «لا زالت معمورة للمسلمین» و استیساس آدم بحجر الأسود بومی دره بیضاء پیشین گاه نزول بکعبه (v.169a) مانند فلک بلک بلورش مضمورات بر خود واحد حق میثاق بنی آدم برو زالست و مکتومی مکتوب حجت درون حجر و چهل حج گزاری آدم از هند متکی بعصاء اللهی بعدم قابلیت برکوب چنانکه ذکر رفت و طواف مذکور گشته ملایکه کرام بسبحانه و حمد له و سلامه و طواف آدم بر بیت بتکریر کلمات بشب هفت در هفت و بروز پنج در هفت بالتماس عمار بیت از ذریتش و ورود جواب عزت باتمام عمارت و سقایه و حل و حرم و مواقف و مشاعر و مناسک بر دست خلیل و رسیدن نداء ابراهیم بعد فراغ از بنا باسمع اهل شرق و غرب و عرب و عجم و السن شتی بدعوت زیارت و اجابت حج گزاران بلبیک گویی از أصلاب و أرحام أبوین و وصول بشارت بدخول حجج نامشرکان بحق در جنت و رهنمای فرشته آدم را بر مکه گاه مانند نخستین و آبادانی محال

^۱ نکر

نزوام و بیان ماندن مواضع تا متزول متزول فیه وقت توجهش بحرم و مخاطبی آدم از حق بظهور حامدان مقدسان مسیحان از ذریتش قوام عمار مساجد بر روی زمین زوار کعبه بخصوص بعد عجز نمایش از عمارت ارض بتنهایی و مبشری معظمت بیت مضاف بحق بکرامت و محترم دارندگان آن باقرار آوری طهارتش از زیر و بالا داخل و خارج بسیر آوری رحمت و دوری تارکان زیارت نخستین خانه موضوع بر زمین جهت مردم بطن مکه در وادی بکه رقاد رقاد جباران قاصدان آهنگ هتک حرمتش بتار و عار و شنار و محشوری متوجهان محل تبارک و مقام متبرک بسواری¹ و پیادگی از هر راه نعل بیابان دور بشایان ملّیان بلرزه بانگ آوران بگریه مقرین بیارقت دم اضحی بناموری مهمانان بقضاء حوایج و میسری بناء خلیل بناء عبرانی ربان و اسماعیل سنگ ده عربی لسان و ندا رسانی جبرئیلی مر هر دوگاه ایستادن ابر باندازه کعبه که از سایه بنا کما² بیش نکنند و بقولی وقوف سکینه چو یاد حجوج دو سری یکش بیر و دوم بر بالای بیت و مصوری عمارت بازای آن بروایتی و نشانده شدن سنگ زایده مانده از عمارت بجای خویش بی وضع اسماعیل در پی کننده اش و گفتن اسماعیل بخلیل این سنگ را بتو که داد و جواب شنویش بانک بمن او داد که بتو ام³ محتاج نکرد و نمودن جبرئیل مناسک حجی را از وقوف عرفه و جمع میان ظهر و عصر ثمة و إفاضت بمزدلفه و جمع مغرب و عشا هنا و إقامت بمنی و رمی حجار و قربان و منحر و حلق و غیر ذلک بهر دو ماندن همه ازیشان میراث برسول و مأمور شدنش باتباع خلیل در إدامت مناسک طعمه ارواح ورثه رسل است «دون من عاد عداهم الجهل السفله»

مع الجملة بیت المعمور مذکور امروز در آسمان چهارم است و در آسمان هفتم بحری از نورانش (v.169b) حیوان هر بامداد جبرئیل دران بحر فرو رفته بیرون آمده آب از خود افشانده هر روز هفتاد هزار قطره ازو چکیده بعدد هر قطره بفرمان حق فریشته آفریده شده همه ملایکه قطرات آن روز بیت المعمور در آمده نماز گزارده باز بیرون رفته تا روز قیامت نوبت بذیشان باری دیگر نمی رسد و هر روز بدین مقدار مقدر

و سدرۃ المنتهی⁴ بتسمیه فرقانی بنص محکم نجمی بنامی که دارد مدعوّه و بعبارت مفسران و قول محدثان بشجر طوبی که فیما قبلی جداگانه شرح کردیم مسمی و آنک یک چیز از درخت و غیر باسما مختلف وارد باشد نزد اهل علم مقبول و کتب تفاسیر و دواوین لغات برین گفتار شواهد و مع الجملة شجره مذکوره از درخت نبق در آسمان هفتم معبر و بر جانب راست عرش مرئی میوه اش

¹ بسواری

² اکما

³ بتوم

⁴ المنتهای

در بزرگیِ چو سبوهاءِ هجر در تصویر تقدیری بذهن عوام از قسمت خیر الأنام و بلکهاش مانند گوشه‌های پیلان بپهنای جویهای آیین و شیرین و عسلی شیرینی و خمیری بی‌خمار شراب هر خمار از بُنش روان راکب جواد هفتاد سال رانده بسایهٔ آن نمی‌رسد و علم فرشتگان و غیرهم در ملکوت حق تا آنجا واصل بس و ارواح شهیدان از میوه‌اش چشندگان و انواع خلایق از بدایع مصنوعات حق که بدان پیوسته بانبوهی نسبت دارند بوصف و کُنّه ایشان علم خلق هر چه أقصر و بعبادت گاه کروبیان و جمع مختلف فرشتگان هر چه أعبُر و بِر هر بلکش ملکی قائم مسبّح حق جلّ و علا و مرغان سیران نور و پروازگان پَرّان بر آن حوالی از زر بتهلّیل مشغولان و أصل درخت بسوی جنت مناوح و رگه‌اش زیر کرسی و شاخه‌اش تحت عرش و مقام جبرئیل در وسط آن معلوم و درخت مذکورست حامل جله‌ها و پیره‌ها و جمع گوشه‌ها میوه‌ها مر اهل جنان و بنام سدره المنتهی از آن ملقب گشت که إنتهاء ارواح شهدا و جاهلاء مؤمنان بدان پیوسته ملائکه از آنجا تجاوز نداشته علم هر هابط از فوق و هر بالا رو از تحت صوب فوق درو منتهی و ماوراء ش من فوق از ملاء اعلیٰ خافی «فما ظنک بغيرهم بأسمع»

و ذکر بهشت با لطایفش در قسم اذکار ما بعد الحشر خواهد آمدن إن شاء الله تعالی

و حدیث و از خلق حق جل و علا روز شنبه آفرینش زمین، روز یک شنبه از آن کوهها، روز دوشنبه درختان، سه شنبه برّی، چهار شنبه نور، پنجشنبه چهار پایان، و بروایتی سه چیزی روز پنجشنبه از جمع ملایکه و سموات و جنت موجود گشت، تا باقی ماندن سه ساعت از روز آذینه، و در سه ساعت باقی جمعه، بأولش اوقات و آجال در دوم أرزاق، در ثالث آدم را بیافرید، بیافرید، بنا فرید فرو نمان رموز شناسی، نزدیک ماند که چیزها بر عدد هفت هفت منقسم گردد، چنانکه، سموات هفت، زمینها هفت، کوهها هفت، دریاها هفت، (v.170a) عمر دنیا از دور آدم تا ختم ختم هفت هزار آیام أسبوعیه هفت، سعی میان صفا و مروه هفت مرّه بجاه بر مرّه کواکب هفت سیاره هفت، أبواب دوزخ هفت، درکاتش هم هفت، ساهاء إمتحان بی إمتهان یوسف علیه السلام نامهان هفت، آیات ملک مصر از گاوان هفت، کرامت مصطفی صلی الله علیه و سلم بسبع مثانی هفت و آن را أسباع هفت، از «من سألله الی أحسن الخالقین» هفت، رزقش از هفت من قوله «فلینظر الإنسان الی طعامه» ای متاعا، مأموری إنسان زین‌شان بسجود از أعضا هفت الی الأشياء المتجاوزة حد الکثره

عجیب غریب رغیب معتبر معنیر درست دراز جامع بروایت ابن عباس از حضرت ابن عمّش رسول ربّ العالمین صلی الله علیه و سلم در خلقت شمس و قمر و عجایب حالات مذکورات از

ابتدا^۱ تا انتها برین نسق بتحریر آورده آرایش کتاب از یک درجه هزار هر چه اوصل و درین اصل
اصل بشیوه بنسق علامات قیامات اُشبه و اُقرب بقول معشوق هر اُعلم و اُفضل،
بعد از جمیع مخلوقات پیش از آدم از نور عرش دو آفتاب آفریده آنک آفتابی خواست ماندن
جرمش بمقدار دنیا از شرق تا غرب و قایل تبدل قمری از شمس زیرتر و کوچک نمای هر دو از
بلندی آسمان و بعدش از زمین معتبر جهت نظام مصالح دنیا و تمیز روز از شب باستحقاق اجر مر
دور میاومه و إفتار صایمان و إعتداد زنان و تعیین اوقات نماز گزاران و هنگام حاجیان و طول آجال
دیون و از ذراع و إرتضاع طلب و راحت ابدان بخواب و باقی متممات امور معایش جبرئیل سه بار
پُر بر ماه امروزینه دوم آفتاب آن زمانه ساییده نور ازان بر گرفته سیاهی حالی را چو خطوط مرئی را
بنشان شبی باز گذاشت بعد ازان حق تعالی آفتاب را گردونی آفرید هم از نور شمسی مربوط بسیصد
شصت رسن و بر آفتاب و گردونش سیصد و شصت ملک موکل از سماء دنیا هر رسنی بر دست
ملکی و مشارق و مغارب را میان دو قطر زمین و دو کَنف سما آراسته صد هشتاد چشمه در مشرق
بکل سیاه و صد هشتاد چشمه در مغرب هم بدان رَنگ چو دیگر جوشانیده هر روز شب آن را
مطلع و مغرب نو آنک اول طلوع کرده آخر فرو رود درازترین روز بتابستان و آخرین مطلع از
مغرب اُقصر روز بزمستان پس ازان دریای زیرتر از آسمان بسه فرسنگ موج مکفوف معلق قایم در
هوا آفریده قطره ازان نمی چکد و همگی ستارگان دران بحر آرامیده و بحر چو شتاب روی تیز روان و
إنطباقش در هوا بمتان رسن آویخته ما بین مشرق و مغرب برابر و روان شدن جای شمس و قمر و
کواکب خنس دران بحر مصور و فلک از دوران گردون درون دریای مشار الیه معبر اگر بی واسطه
بحر آفتاب تافتی زمین را با سنگ و صُخور سوزانیدی، و اگر ماه بی حیلولت دریا پیدا شدی اهل
زمین بفتنه رفته او را پرستیدندی مگر (v.170b) معصومان اُزلی پنجگانه ستارگان سیارات، برجیس،
و زحل، و عطارد، و بهرام، و زهره بطلوع و جریان با شمس و قمر «اینما تو جَها جاریات»، و سایر
کواکب بجملگی چو قنادیل مساجد از آسمان بزیر آویخته بدوران فلک تسبیح کنان حق را مقدّسان و
عاجزان از دانش فلک بمشاهده مجرّه و سپیدیش و گردش آن از محل بمحل قانعان، و این دوران تا
روز قیامت باقی و طلوع آفتاب هر روز از بعض آن چشمها بر گردون منقول و مصاحب گردون
سیصد و شصت فرشته پرها گشاده در فلک تسبیح و تقدیس کنان بمقدار ساعات روز می کشند، و
ازان قمر بقدر ساعات شب ما بین طول و قصر بزمستان ویا بتابستان و اما میان هر دو حال در
فصل برگ ریزان و یخ و بهار ربیع و بهنگام عبرت نمای حق مر بندگان عاصی نبویه آری آفتاب از
گردون حرکت کرده بعض جرمش بآب آن بحر معبر از فلک افتد و بوقت إظهار إعتبار زاید و

^۱ ابتدا

تخویف عظیم آفتاب بکلی از گردون باب مذکور افتاده روز یکباره تاریک شده کسوف بآنها رسیده ستارگان پیدا آیند، و بارادت نمودن نشان عقیب علامت بر حسب تقدیر مزید از آفتاب مثلا مقدار نصف و یا ثلث و اما ثلثان ببحر افتاده آن قدر کسوف ظاهر گشته باقیش بر گردون مانده آنست کسوف کم از کسوف عبارت و ملایکه دو گروه شده طایفه آفتاب را سوی گردون کشان و فوجی گردون را صوب شمس آوران، و جملگیشان کشندگانش در فلک بمقدار ساعات شبانروز تا در طولش چیزی فزون نیاید و اندک اندک بیرون آمدن شمس و قمر بعد کسوف ازان سیاهی غالب خروج است از عمق آب مذکور و چون بتمامی بیرون آید ملائکه جمع آمده بر گرفته بر گردون باز نهند، و آن بوقت إجملاء با هر منسوب بعد ازان برسناه گردون متعلقان شده بمیانۀ دریا کشیده چون بمغرب رسانند آفتاب را ببعض چشمهء مذکور در آورده از کناره آسمان بدان چشمه افتد و حق تعالی شهری بمشرق برقیسا نام بسریانی جابلق بعیرانی و شهری بمعرب حیسا نام بسریانی جابلص بعیرانی آفریده هر یکی را ده هزار هر دو در یک فرسنگ راه مسافت مبنی بر هر دراز أبواب دو شهر ده هزار مرد متسلح راکبان جواد اسب بحر است شب و حمایت روز ایستاده تا روز قیامت کس را غیر یکبار نوبت نگهبانی مصور نه، و اهل مدینه مشرق جابلق مذکور از بقایاء نسل مؤمنان عاد که یهود پیغامبر ایمان آورده بودند موجودان، اگر بسیاری قوم دو شهر مذکور و غلبه آوازشان نبودی اهل دنیا رفع هیبت عظمت طلوع و غروب آفتاب را شنیدندی و ماوراء ایشان سه اُمّت از منسک و تأویل و تأریش که عددشان حق داند بس و وراء همگنان یاجوج و ماجوج از نسل آدم (v.171a) و اهل دو شهر شب معراج برسول ایمان آورده مطیعان گشته مؤمنانشان با موحدان ما، و بدان همگان با مشرکان محشوران و یاجوج و اُمم ثلثه مذکوران برد دعوت¹ محمدی لیلئذ کفار شده بنام دوزخیان موسومان و بوقت غروب آفتاب را ملایکه بشتاب پریدن مرغ باآسمان هفتم برداشته زیر عرش محبوس گردانید و آفتاب از حق دستوری خواهد که طلوع از مغرب کند و یا از مطلع و بروشنی خود ببندد²، و اگر غروب کننده ماه است بمقدار ساعات شب و روز منور شد،

بعد ازان آفتاب را میان هفتم آسمان و ما بین زیرترین درجات جنان بهشت آباد بشتاب پریدن فرشتگان برده برابر مشرق از سما بسما بتدریج زیر می رود، و چون بدین سما دنیا رسد انفجار فجر است و بوقت فرو رفتن از بعض از چشمها روشنی صبح حاصل و وصولش برین وجه از آسمان حصول نهار را مستلزم و مطالع و منارش ما بین اول و آخر در طلوع و غروب و مدت شش ماه متمم، و بیاز گشت از چشمه بچشمه وصول کنان بطلوع و غروب بعدد آیام و لیالیس مرکب از

¹ بردعوت

² در حاشیه متن درینجا چنین عبارهای می گذرد: «مطلع کننده و درینجا نظر کنند که از نسخه محو شده است».

سیصد و شصت شبانروز تمامی یکسال پیدا، و حق تعالی در مشرق حجابی آفریده از تاریکی بر هفتم دریا بعدد آیام عمر دنیا از ابتداء اول آفرینش با وقت فناش نماده، هرگاه که هنگام غروب شمس می رسد فرشته از ملائکه موکلان بر لیل پیش آمده قبضه از ظلمت آن حجاب بر گرفته مستقبل بر گرفته مغرب شده آن یک قبضه ظلمت را از میان انگشتانش اندک گذران مراعات شفق می کند حالی که شفق پورده می رود تمامی تاریکی را یکبارگی ارسال کرده دو پر خود باز گشاده بدو قطر زمین و کتفین رسانیده ازان تا آنجا که حق خواهد خارج در هوا پیوسته ظلمت شب را بدو پرش بتسیح و تقدیس رانان بقدر ساعات شب بمغرب می رسد و چون بمغرب رسید انفجار صبح از مشرق پیدا آمده اول جناحین آنکه تمامت ظلمت را در همدیگر ضم کرد، بقبض دو کفش آورده پس ازان جملگی تاریکی را دو قبضه تناولیش از حجاب مشرق بیک کف گرفته نزد مغرب بر بحر هفتم نماده تاریکی شب ازان حاصل و چون آن حجاب از مشرق بمغرب منتقل شود و باینقال حجاب مذکور از مشرق بمغرب حضور هنگام بفتح صور و انقضاء آیام دنیا بیار و روشنی روز از قبل آفتاب و تاریکی شب بسبب حجاب مشار الیه واقع و آفتاب و ماه بدین از مطلع و مغربشان تا ارتفاع¹ مذکوران صوب هفتم آسمان سوی حبس گاهشان زیر عرش مسخران و آن معنی تا زمان قبول توبه بندگان مستمر آخر بکبرت عصیان و عدم وجود آمران و ناهیان چنانک در قسم ذکر علامات قیامت خواهیم یاد آوردن آفتاب شبی زیر عرش محبوس مانده چندانک سجده کرده دستور خواهد که از کجا طلوع کند وی را از حق جواب نیامده ماه بدو پیوسته بموافقت سجده کنان مطلع خواهان هر دو باجابت مشرفان نگشته مقدار سه شب آفتاب و دو شب ماه بجس رفته درازی آن لیل را غیر نماز گزار بشب زنده دلان اُمّت اندکان آن زمان در روی زمین بھر شهری نشانه نوادر آخریان ندانند هر یکی از مجتهدان بوقت کرده خود (v.171b) خاسته وضو ساخته وظیفه معتاد گزارده ورد خوانده بطرف آسمان نگرسته بصفت خویش تاریک نجوم را با فلک در دوران دیده ابکاء پیش نماده، خود را بزود چیزی و کم خوانی قران و سبک داشت آورد متهم کرده باز خفته مقداری گذشته ملول شده از فراش و تاب بترس و عشق جسته بمثال اول حالات از مرده باز خفته و خاسته عقیب مشاهده ماجری بکرات مؤمنانه ترسیده اخبار نبوی بیاد آورده از ظهور علامت قیامت اندیشیده تمامت متعجّدان شهرهء اسلام از محلّه بمحلّه فریاد کنان ناله آوران آه زنان همدیگر را آگه کرده در جوف شب بمساجد بزرگ جمع شده سوی حق زاریده بگریه و فغان و تضرّع و تضرّع بتصور تسوّر عذاب الهی مر عالمیان را بقیه شب گذرانند چون مقدار سه شبه وقت بتمام پیوند حق تعالی جبرئیل را بافتاب و ماه فرستاده گوید که از مغرب طلوع کنند چه ایشان نزد

¹ ارتفاع

ما روشنی و نور ندارند هر دو بگریه چنان بزارندگی که ناله^۱ شان بسمع اهل سبع سموات و ارضین و سرادقات عرش و حاملاتش و هر که بالاء ایشان است رسیده همه بموافقت از قیامت ترسیده گویند، و این چندین حالات دران شب واقع و غافلان روی زمین چو کاتب مؤلف بیچاره^۱ در خواب و ناگاه منادی خبر دهند که شمس و قمر از مغرب طلوع کردند، مردم بدان نگرسته شمس را سودائی ضوء و قمر خبوئی^۲ هر دو را بجامه عزاء کسوف متلفعین بینند و شمس و قمر مانند دو شتر بهمدیگر بسته نزاع کنان هر یک قرین خود بخود بخویش کشیده اهل دنیا فریادها بر آورده آرام از دلها گسیخته مادران بترک اطفال گفته هر نفس بر خود گریان آمده گریه^۳ صالحان ببرکت بیداری پیشین سوذمند نموده بثواب مسطور شده فغان فاسقان جز حسرت باز نیارد و چون آفتاب و ماه بناف آسمان میانه مسیر رسند جبرئیل آمده هر دو را از سروها گرفته بمغرب باز برده از مغارب معتاد گذر نداده از در توبه شان گذارند،

و باب توبه پس مغرب بدو مصراع از زر مرقع بزر و جواهر از مصراع بمصراع مسافت چهل سال بسوار تازنده تازنده راند و آن دراز وقت آفرینش آدم تا صبح روز طلوع شمس و قمر از مغربشان گشاده هر که از بندگان بتوبه تضرع پیشمانی گزارده پیشین و عذر خواهی مما مضی و باز نگشتن سوی کناه تا شیر دوشیده بیستان باز نرود، و غمگین برذن بمباشرت عمل زشت، و هراسان برذن از باز گشت بیزه سخت تراسیم افتادن بآتش افروخته، و چشانیدن بدن تلخی طاعت بعوض فوق شیرینی معصیت و گذارانیدن گوشت رسته از لقمه حرام و شرب مدام بدوام بگریه، و ریاضت و خشنود کرد اصحاب مظالم در خیانت اموال و جنایت دما و جبايت دنیاویات و هتک أعراض و اسناد و استحلال فروج و استطابت مروق و فروج (v.172a) برد موجود و إلتزام مفقود و إستغفار بإستیسار از وهاب غفار طریق قصد صدق مسلوک دارد توبه اش بدان در مفتوح در آمده دعا را إجابت یابد،

بعد ازان جبرئیل شمس و قمر را ازان در مغرب گذارانیده دو مصراع باب را درهم چفسانیده چنان شاید که دو گانه تخته یکپاره شده اثر شکاف پیدا نماید، و بعد ازان که در توبه بسته شود هرگز توبه^۳ بندگان مقبول نگردد و نیکوکاری مردم که پیش ازان مثلش نورزیده باشند از قبولی هر چه دورتر و اصحاب اعمال صالحه را از ما قبل بکردار حسنات اجور بأضعاف مضاعفه واصل و عقیب نموده شدن مقصود باز شمس و قمر بر عادت سابق از مشرق طلوع کنان بمغرب روند و مردم

^۱ بیجا

^۲ خبوسیه

^۳ تو

آنچنان هیبت را مشاهده بدان إلتفات ننموده بصفّت بهام بل بذتر دست بچنگل غفلت زده باز بجمع حطام و کسب آثام و گاویدن جویبار و إجراء اُتھار و تضييع لیل و نھار و درخت و میوه^۱ نشانندن و میوه چیندن و عمارت خانه پیش نھاذه دیوار باغ کشیدن مانند بنده ذاهل بیچاره غافل مؤلف قاضی نام «نبه من رقدہ النوام بتوفیق العلام و حرمة خیر الأنام» در أبواب حبّ دار بوار بتخریب مدار قرار بر حرفه نخستین رفته دینا را ملک خاصّه پنداشته تخم خطا کاشته خطّ مرور نگاشته بتجدید باز آنانیت و کبر و خبالا در متأخر و متأخران خران بی خیر جولان کنان عالم را بقا اندیشیده و حالشان آنک اگر از روز طلوع مغربی کس را ماذیانش کرّه زاید، قیام قیامت عقیب آن چنان بزودی رسد که صاحب ماذیان بر پشت کرّه مولود از کوچکی زین نهد، و هر چه بعد ازان بذکر قیامت تعلق دارد پس از پرداخت عجایب اُشراط ساعت آخر مذکور خواهد آمدن إن شاء الله تعالی،

آنکه که از خلائق بهشتیان و دوزخیان پیرسش پیدا شوند و هنوز هر طایفه بدار خود در نیامده حق تعالی شمس و قمر را پیش خود خوانده هر دو را بحضرت کبر برنگ سیاه مکدر مخوف شکل افتادگان باندوه زلازل و بلابل و ذبول اجرام بی وقوع اجرام و لرز فرایص بی ترک فرایص از هول و هیبت آن روز بیمناک و خوف باری عزّ و جلّ آورند چون برابر عرش رسند بخضوع و خنوع و انواع خشوع هر دو بسجده رفته بگریه گویند ای بار خدایا تو می دانی که ما در طاعت و ملازمت بندگیت بشتاب روی و فرمان برداری در جمیع مدّت آیام دنیا بچه متابت مواظبت می نمودیم ما بیچارگان را پیرستیدن مشرکان بما معذب مفرما هم می دانی که ما ایشان را بعبادت خویش نخواندیم و از عبادت حضرتت غافل نگشتیم باری تعالی ایشان را در گفتار تضرع نمای تصدیق فرموده گوید بھر چه گفتید را ستانید و من در ازل چنان حکم کردم که باقتضاء دو نام مبدئی و معید از نا مهام هر مخلوق را بأصل جنس خویش پیوندانم و چون اولاً شما را از نور عرشم آفریدم باز بدان پیوندید بھمان فرمان رحمان ملک دیان مفضل محسان مبدئی معید ذی العرش المجید از هر یک شمس و قمر لمعه نور چو برق درخشیده (v.172b) سزاوار بر بودن پنبایهء چشمان بینندگان، تقدیرا بصیغت گاد از افعال مقاربه هر دو برقه شمسی و قمری بنور عرش آمیزند، صدق رسول الله صد هزار قنادیل مغفرت پیاذاش معرفت از سر آفات عرش محاذی تربہ ابن عباس باذ که از حضرت پسر عمّش صلی الله علیه و سلم بأوقار و احمال روایت فرمود

تم النوع الأخير من تعريف تقسيم الأقاليم و عجایب الفلکیات و عواقب التّیرات

مؤلف چنین گوید که تمهید عذر خواهی بنا کردن ختم کتاب باتمام آنها که در دیباچه تعلیقہ اول فکر متعهد شده بودم برانجملت مّمهد است که مستعدی موفق من عند الله از نفس شهر نکیده

^۱ میو

ادام الله توفيقه جاعلا الحزم و العزم رفيقه بنده ضعيف را بحجت عظيم مُلزم کرده در خواست فرمود
 كه عقيب فراع از علم تواريخ بر دو قسم **ماضى** ما دلّ على زمان قبل زماننا معبر از اخبار اخبار
 اُخيار و شرار قرون حالیه و **حال** دالّ بما نحن فيه از انچه ديده بعين اليقين و شنیده از افعال معاصران
 اُقاصی و اوانی تحرير تحيه **مستقبل** آینده را ثالث قسمين مذکورين آورده از ذکر علامات قيامت مما
 عبّر حصّه الماضی والذی عبّر عن¹ خط المستقبل و موت آتی علی کل شخص و سكرات و هول آن و
 دخول قبر و احوال برزخ و حشر و نشر و مواقف معدود و باقی معلومات تا دخول ثقلین بجنّت و
 دوزخ و حسن خاتمت مؤمنان بديدار حق و رضوان محقق بر وجهی **بردارد** كه قسم سوم بدو ما
 ماضی پیوسته میان ازمنه² ثلثه فاصله نیفتد و **منفع** شفع تنبيه متباعد شده سعود تثلیث بجلوه گاه مدايح
 اوتار آمده فراع فن بديع کلیه سقاء شهود ابرار را معطر گرداند و کسانی كه بجمود طبع و خمود
 وضع گرفتار گشته از گذشته بهره³ ندارند در آخر کتاب معنی ما یعنی و یعنی خواننده باز گشت
 خویش دانسته از حبّ دنیا مردار بما ممکن أعراض لازم شمرده بکمال رسید، و کاملان بقرآت
 صنف ثالث بجزو اُجرین مرتین سزاواری یافته آفتاب سعادت اِدْخار کمالات روحانی از مطالع جلال
 و مشارق جمال صوب مساعی طالب مستدعی و مصنف مراعی مواجهه شده هر دو بچیدن ثمار
 «الدّالّ علی الخیر کفاعله» محترفانه کردند و بضبط این تتمه مفید سلسله³ اول از آخر و ظاهر از
 باطن و مبدأ از معاد نا گسیخته عامی هم داند كه تواريخ ماضی را شرب از مشرع اِسْم اول و ظاهر
 مرئی آمده **غیر** ما بقی از دو نام آخر و باطن استفاد «وَاللّٰهُ رَوْوْفٌ بِالْعِبَادِ»²

و این ضمیمه باسْم **تتمة الأزمنة** موسوم و بر دو فرع مرسوم کلاهما از رعایت زیب ترتیب
 بتقدم و تأخیر بنوبت لمیز الناس بین الماضی و الباقي بغایت اِسْتغنا موصوف و غیر يَقْظُ فظن بمخافات
 آفات مؤوف و همگی جمله³ از آیات قرآن و احادیث رسول معلوم و ترک اُسانید بطلب اِختصار
 مفهوم **فرع اول** در ذکر علامات (v.173a) قیامت از اِبْتداء اعلام رسول صلی الله علیه من زمانه الی
 آخر الدّهر **فرع دوم** در ذکر موت و ما بعدش تا اِنتهاء هر شخص بیکی³ از دو گانه خانه جاویدانی و
 آن هم بدو قسم منقسم **قسم اول** بیاذ مرگ و وقوعش و ذکر سكرات و دخول قبر و ملاقات منکر
 و نکیر و درنگ برزخی **قسم دوم** از قیام قیامت در نفعه اُخیر تا پیوستگی گروهان بمحال خویش
فرع اول در ذکر علامت قیامت از اِبْتداء اعلام رسول صلی الله علیه و سلم من زمانه الی آخر

الدهر

¹ والدی عبری

² سورة البقرة، 207/2.

³ نیکی

نزول عیسی بن مریم مسیح لقب علیه السلام در آخر الزمان بأعظم اعلام منسوب و قصّه ولادت و نبوت و صعودش باسماں بالا در فنّ قصص و تاریخ شیوه پرداخت فعل ماضی از اُمم ماضیه مذکور و فروز آمدن او اولاً اول شب بعقبه فیق پشته شمالی دمشق که از آنجا صحرا و باغات شهر پیداست و امروز زیر آن عقبه خان حسام الدین لاجین کاین پس از آن دو دست مبارک بر پرهاء دو فرشته نُمّاده پیروازشان نزد مناره بیضا شرقی دمشق نزول کرده سرش بروغن بهشت رهین بوده بسلامت از تری چندانگ سر بزیر جنباند چکذ، و چون بالا گیرد دانهای مروارید فرو ریزد، و قدس قدس الله ذاته بمیانہ بالای موصوف و رخسار مبارکش از سپیدی طری بسرخی زنان و تن پاک وی بدو جامه سبک رَنگ از زردی و رس و زعفران جنت مکنسی و حرفت او شکستن صلیب و کشتن خوگ و ابطال خراج ستانی بقتل کفار و مال دهی بسیاری تا حدی که احدی قبول کننده نیابد و بی نیاز گردانیدن خلق از رکوب اسبان و شتران و بردن کینها و دشمنیها و بد خواهیها و نفس بمدّ بصر خود واصل و هر کافر را که نفس وی رسد هالک و برسانش غیر یک ملت اسلامی باقی ادیان مضمحل و عاطل، و مدّت درنگ مذکور بدنیاز از چهل سال تمام معبر

و **مهدی** متفرع از صلب فرزندان حسین بن علی متولدان از رحم مطهر فاطمة الزهرا معروف بستره مصطفی نام و کنیتش یاسم پدر موافق اسم و تکنیه رسول با پدرش عبد الله امیر زمان عیسی پیدا شده بأول نوبت در قدس مبارک بمسجد الأقصى بنماز صبح با همدیگر ملاقات میسر آمده چندانگ مهدی عیسی را بامامت المحراب خواند وی تقاعد نموده مهدی را بگرامی داشت اُمّت محمدی بیودنش وارث نبوت تازه لا یبلی پیش کشیده مأمونش گشته نماز عقیب او گزارده مدّت سال فی الأقل هر دو عالم را بمواردت و معاضدت معمور دارند و عیسی برغم مترهبان اتباعاً للشریعة الحمدیة پیروی سنت نامحوّل کرده زن بنکاح آورده دختری ازو زاده وفات یافته برو نماز گزارده، آنکه بتمامی چهل سال مذکور او هم شربت مرگ چشیده خاصان زمانش نماز برو گزارده قبّه معظم تره رسول را صلی الله علیه و معطراً روضته مطیباً تربته معلیاً رتبه گشاده (v.173b) در جنب عمر بن الخطاب ثالث رسول ثانی ابی بکر یک قبره جا یافته کاویزه وی را آنجا دفن کنند و نعم الرابع هو المثلثة المنعمین، و مهدی مانند رسول است بخلق بنصب الخاء المعجمة نه بخلق بضمها الخرق و عالم بوجودش بعدل و داذ پر شود چنانک پیش از آمدن وی بظلم و جور مشحون بود و مال را بمردم زُبران شکل دهد فوق الأبطال نه بعدد و مثقال

و **دجال** مسیح فتان عالم هر چند که در آخر الزمان می آید اما نوح و انبیاء پیشین ازو غافل نبود، قوم خویش را بوصول نا مبارکش می ترسانیدند و ابو هریره بمکتب عصر خود در آمده کوزکان کتاب را وصیت کرد تا هر که عیسی را بیند ازو سلام رساند و بینده دجال بحدیث

درست ده آیت اول عشر سوره کهف بخواند تا امان یابد، و در زمان رسول تمیم داری نصرانی بوده آخر بیعت بسته مسلمان شده مصحوب سی نفر از لحم و جذام بکشتی نشسته بدریا در آمده موج یکماه تمام حرکت کرده ایشانرا بجزیره^۱ انداخته تمیم بزیری در آمده دجال را بچهار میخ بسته دیده دجال ازو آثار^۱ و علائم از چشمه زغر و بحیره^۲ و نخل بیسان و خروج رسول اخبار پرسیده جوابات مشهور نزد محدثان شنیده از بیرون آمدن خود آخر الزمان چنانک ذکر خواهیم کرد فصول برو پرداخت پیش از رسیدن تمیم بمدینه رسول روزی خلق را جمع کرده بر منبر بالا رفته تمامت گفتنیهای وی بخلق عرض فرموده بعد ازان چون تمیم آمده اخبار دجال باز گفت همان بود که از لسان حضرت رسالت شنیده بوذند بی کما بیش صلی الله علیه و سلم

و خروج دجال آخر الزمان از قبل مشرق حدود خراسان متحلل بین الشام و العراق محقق هفتاد هزار از جهودان اصبهان^۲ طیلسان پوشان پیرویش ملازمان و وی جوان عمر جعد موی بیک چشمی معروف و چشم راستش بنا راستی او معدوم و چپش از جای خویش مانند دانه انگور بیرون بسته بزیادتی از دانهء خوشه بر پیشانییش نبشته کافر بالله و صورت حروف مبسوط ک ف ر چنانک نویسنده واتی آن را خواند و پیکر منکرش بعد العزی بن قطن بمدینه الرسول زمان صدور احادیث نبوی^۳ و دجال هر جا که رسد از چپ و راست فساد کنان تمامت شهرهء دنیا را در مدت چهل روزه درنگش روز اول، بدرازی سال دوم بطول یکماه سوم بمقدار یک هفته باقی سی و هفتش چو روزهای معلوم خراب کرده سه شهر مبارک مکه^۳ معظم، مدینه^۳ مکرّم، قدس مقدّس را آسیب نتواند رسانیدن چندانک در آمدن طلبید فرشتگان موکلان بر دروازاها و سر محلات بچربهء آتشین حمله کنان خشم نمایان مجال دخول ندهند و شتاب روی وی چو ابری سریع السیر (v.174a) براندن باد سخت خیمه شکن درخت افکن هر قوم که او را مطیع شود بفرماید تا آسمان بیارد و زمین نروید^۳ و مواشی را بستانها بزرگتر شده شیر پیش از اول داذه فرهی بغایت پیوندند، و کسانی که إجابت نکنند بیک نظر نامبارکش هر چه از اموال و سایر دنیاوی داشته باشند بیکبارگی ازیشان دور رفته بقحط و فقر گرفتار کردند و علی الدوام جویهء آب و کوهها از نان و گوشت بفتنه عام با وی ملازم و در روزها دراز مقدار طول زمان حساب کرده نماز باید گزارد نه یکروزه و بفتنه إستدراجی خضر علیه التحیه از دست راست دجال رکاب گرفته،

^۱ آتا

^۲ اصبهان

^۳ نرواید

إلیاس [و] خضر بالسلام از طرف چپ عنانش گیرد چون دجال گوید که من خذام خضر از یمن گوید که دروغ می‌گویی، إلیاس از یسار گوید که راست می‌فرمای مؤمن راست شنو از صورت مجابوت دو کامل آن معنی فهم کند که إلیاس خضر را تصدیق می‌کند که تو راست می‌گویی که دجال کذاب است و کافر بی‌سمع عبارت را بدین تفسیر آرد که چون مثل إلیاس پیغامبری مرسل باجماع اُمت دجال را تصدیق می‌فرماید از تکذیب خضر اختلاف شده در نبوتش زیرتر از درجه إلیاس پیاها و بیاها بسیار چه غم و چه اندوه،

و بویرانه رسیده بفرماید که گنجها نمانی را از مدّت مدید باز بیرون آر فی الحال مانند مگس عسل پی مگس بیرون بخوا پریده با هم گردد تا بمر که خواهد دهد و آتش و آب دایم با خود داشته مطیعانش را بآب آسوده دارد مخالفان را بآتش معذب و مؤمنان بعین بصیرت آتش او را آب آخرت بیند و از آتش آرایش صوری دیده آتش ابد مصور دارند بل که بمعاینه هر که در دنیا آن روز بآتش وی دست کند آب لطیف است و شیرین و آبش آتش کما ذکرنا و آخر عمر دجال بأول نزول عیسی مصادف بوده عیسی بقومی رسد که دجال را إجابت نکردند درجات و ثواب ایشان را بیان فرموده او میدوار گرداند بعد ازان بقولی او را عیسی در باب لُد کشته خوئش روان گشته مردم دیده چو هلاکی فرعون باور دارند و بروایتی شخصی مجاهد عظیم منزلت نزد حق او را دیده گوید که تو آن دجالی که رسول صلی الله علیه و سلم خبرت را بیان فرموده است دجال بمردم گوید که اگر من این کس را بکشتم بعد ازان باز زنده گردانم در قدرتم هیچ شکّان باشد گویند نه همان ساعت وی را کشته باز زنده کند و مرد زنده شده گوید که یقینم زیادت گشت که تو دجال کور کذابی دجال بار دیگر وی را گرفته بزیر اندازد تا گلوش برذ بفرمان حق چو گلوی إسماعیل قربانی گلوی وی هم بقفا و چنبر با سر برگرفته کارد برو اثر نکند و مرد آزر برخاسته دجال را بقتل آرد و عیسی بآخر نفس خبیث لعین رسیده تمامی قتل را مباشر گردد و چون شخص مذکور او را می‌کشد و عیسی آخر پیوسته تمامی می‌رساند میان هر دو (v.174b) حدیث بناقض نه و از دور آدم تا روز قیامت از دجال بزرگتر خلق بجهان نیامده

و **دایح** ابن دجال ابن صیّادست و نامش صاف و از یهود مدینه و پدر و مادرش سی سال از فرزند محرومان بوده آخر ایشان را وی زاذ پس أحادیث بسیار وارد و او زاد چشم بخواب رفته بیبیداری بی‌بیداری آگه و پدرش بقامت دراز و تناوری و گوشت داری و بوذن بنیش مانند منقار مرغ موصوف و مادرش هم بتناوری و درازی و پستان معروف وار چون در مدینه زاده کوزک قبل البلوغ گشته با کوزکان می‌یافت رسولش دیده سؤال و جواب در ما بین حضرت رسالت و وی بحضور صحابه رفته او ضمیر رسول گفته رسول فرموده‌اش که این إتفاقیاتست بنفث شیطان مغرور

مشرّ عمر قصد قتلش کرده رسول باز داشته گفت این آن فتان است نتوانی کشتن و اگر او نیست از قتل وی چه فایده آید و آخر ابن صیّاد بعد از رسول بصحابه گفت که من دجال نیستم زیرا رسول فرمود که دجال بمدینه در نیاید من خود در مدینه زاده‌ام و همانجا مقیم و بمگه نرود و اینک متوجّه‌م و پیش ازین حج کرده‌ام¹ و فرزند تزاید و اولاد دارم و کافر باشم و من مسلمان شده‌ام و دجال را می‌دانم که کجا زاد و بکدام مقام مقیم، و چون از صحابه جماعتی گفتند ابن صیّاد حج کرد و مُرد و بدست خویش دفن کردیم اکابر اصحاب رسول جواب دادند که اگر حج کرد و مُرد البته دجال ابن صیّاد است و بروایت روشن ابن صیّاد مذکور روز وقعه حرّه در مدینه از چشم مردم غایب شده از آنکه نا پدید گشت و مثل عمر بن الخطاب و جابر و ابی سعید خدری و جماعت انبوه از اهل صفّه بر صفاء نبوی سوگند خوردند که دجال غیر ابن صیّاد یهود زاده بن محکی و مرئی و مری ایشان نیست

تتمه خبر نزول عیسی و قتل دجال بذکر یاجوج و ماجوج متصل حالی که عیسی از قتل لعین پردازد از حق نداشت رسد که بندگانی از خشم آفریده یاجوج و ماجوج را از سدّ سکندر بدر آورده بر زمین حوالت فرمودم و کس را طاقت محاربت ایشان نه مؤمنان را بستان و بطور رو و انجاشان در حرزم آرامیده و از عیسی اهل توحید را سنده بطور رود و یاجوج و ماجوج از محلّ خویش بیرون آمده قلب لشکر در إقليم خراسان بود، مُقدّمه² ایشان ازان سوی بمسافتی لایق انبوهی همگان و اول مذکوران بدمشق رسیده و عرض میمنه و میسرّه بمناسبت طول مقرون و سیرشان از جاده و طرق خارج بل که بشتاب روی روی زمین از دشت و بیابان و کوه و پشته مسخرشان شده از بسیط أرض زروع نباتات و اشجار و خضراوات خورده پس ازان خاک نمکین را پاشیده مقدار گزی طعمشان گردد،

و اوایل مذکوران دریاچه³ طبریه آشامیده خشک باز گذاشته آخریان بتعجب گویند گاهی اینجا آب بوزه است و عیسی با اصحاب در طور بمحاصرت گرفتار شده شركا و نزد ایشان (v.175a) بصد دینار یافت نشد بخریدن و چون بجیل خمر کوه بیت مقدّس رسد گویند که اهل زمین را بجملگی کشتیم آسمان ماند تیرها سوی سما انداخته همه خون آلوده باز گردد گویند که آن نیز مُلک ما شد،

و از ایشان از تاریخ ولادت اندرون سدّ ذی القرنین² تا هر شخص هزار فرزند بزاید نمی‌میرد¹، و درازی ایشان بغایت طول بکوتاه بالا بیک شیر و نیم موصوف عیسی بحق زاریده دعاش إجابت پذیر

¹ کرد ام

² ذی ذی القرنین

آمده تمامت یاجوج و ماجوج را بیکبارگی کرمانی که در بینی شتر متولد گشته مهلک باشد بر گردنشان پیدا شده جملهً واحدةً یکسری بشکل کشکان بمیرند مسلمانان هفت سال کمانها و تیرها و کیشا ایشان بجای هیمه سوزاند عیسی بزمین فرود آمده بزستی² جا خالی نیابد از گند و پلیذی ایشان باز نالیده حق تعالی بعدد خبیثان مرغان فرستد مانند گردنهای شتران تنه‌ها مردارشان بر گرفته بجای که خدا خواهد اندازند و عقیب آن باران باریده زمین را شسته چو آینه و آبگینه ساخته از نو برکت پیشین چنان رویاند که یک انار را چهل کس خورده زیر سایه³ پوستش آسایند و شیر یک شتر قبایل را سیر کند و ازان گاو بقومی کافی و رسل⁴ گوسفند بجماعت وافی و یاجوج ماجوج مذکوران از پشت آدم اند علیه السلام و مادر ایشان ذرات ریگستان زیر آدم روزی بر سر ریگ خفته محتمل شده از نطفه⁵ ریخته‌اش که برمل آغشته شد بنشو مور و ملخ ایشان متولد گشته اکثر عالم را بسیاری فرو گرفتند،

و گاهی که سکندر³ سد را بریشان بیست یک⁴ قبیله از بیست چهار قبیله⁵ ایشان که نوبت خروج جهت کسب روزی از نهب و غارت آفاق بهمگنان رسیده از سد بیرون افتاده بیست و سه قبیله اندرون ماندند و جمیع ترک و تاتار از نسل آن یک بخشند از بیست و چهار حصه⁶ اصل معلوم و ازانک مذکوران بسد سکندری بیرون متروک افتادند بشیوه⁷ اشتقاق از ترک مفتوح التاء بالنقطتین فوقها بترک مضموم بل مذموم نامور گشتند و بروایتی تمامشان از زنی بیرون سد مانده متولدان،

فی الجملة بعد هلاکی اینان خلق عالم مدتی مستصحب نعم بی خشم آسوده بوذده عقیب موت عیسی روزی بناگاه باذی نرم‌تر از حریر من جانب الیمن وزیده زیر بغلهاء مؤمنان در آمده جاهلاء شان بی سكرات موت بیکبار مقبوض گشته بذترین خلق جهان نا مییز کفار دذ⁸ و شان مانده، شیطان نزدشان آمده پیت پرستشان مشغول گردانیده رزق فرو ریزان ایشان مزیده نشود، و ناگاه بنفخه اولی این شرار مردم کشندگان همدیگر گرفتاران شده، اول کس که احساس کند شخصی آیند، که خوض شتران خود را بگج انداید (v.175b) بعد ازان همه شنیده میرند

تا آنجا بترتیب قصه عیسی و دجال و یاجوج و ماجوج مرتب بیک حدیث ناگسیخته خواناست باز گشتیم بذکر باقی علامات بی رعایت ترتیب المعلم بها

¹ بمی میرد

² بزستی

³ سکندر

⁴ در متن اصلی به «بیست يك» می‌گذرد. ولی باید این عدد «يك» باشد، چون مؤلف هم در پایین تصریح می‌دهد که «بیست و سه قبیله اندرون سد ماندند». برای این داستان نیز ن.ك. ابن فقیه الهمدانی، مختصر کتاب البلدان، چاپ دخویه، لیدن 1967، ص. 299.

و علامت مَقْدَم روز قیامت را آمدن رسول است بدان دلیل که فرمود من بقیامت چنین متقاربام و اِشَارَت بدو انگشت مسَبَّحِه و وسطی فرموده

و علامت دیگر آنک قومی معروف بسفیانیه سی هزار عدد لشکر با عدد در آخر زمان بیرون آمده بأرض حجاز رسند چون آنجا پیوندند دو فرقه شده گروهی بزمین بید انام بیشتر پیوسته جبرئیل یک بانگ زده همه در آنجا بزمین فرو رفته یک تن تنها از میانه رسته رویش و اَبس متحول گشته بگروه غافل آیندگان من بعد واصل شده ایشان بوقعه قوم متقدمه خبر دهد، و پیدا شرفها الله تعالی و حرّمها

و علامت دیگر ظهور قومی اعاجم ویا ترک مقاتلان معروفان بتنگ چشم و بُرَجی بینی و سرخی روی با فراخی کفشها و جامه‌هایشان از پشم بُز روهایشان درخشان چو سپرهای جیلا زده برخم گزینۀ چاکوچ، و اول وقعه اهل اسلام با همگان در خود و کرمان پیدا اول ایشانرا رانده بجزیره عرب ملحق شوند و ازیشان گریزنده دهد پس و نبوت دوم بعضی هلاک شده بعضی خلاص یابند و بدفعه سوم بجملگی بملاک پیوندند

و علامت دیگر اهل روم بوضع اعماق و محلّ دابق فرود آیند و بهترین قوم آن زمان لشکر از مدینه بدر آیند چو برابر مصاف بندند، رومیان گویند که میان ما و آنانک از ما برده بُردند خالی گذارید تا مقاتله کنیم مسلمانان گویند که شما را بر برادران ما مسلط نگذاریم و مقاتله قائم شده ثلث آنک هرگز حق بدیشان توبه نداد منہزم گشته ثلث ثانی بقتل رفته بهترین شهدا شوند ثلث آخر را فتح روزی شده بفتنه نیفتند، و قسطنطنیہ استنبول نام را گشاده غنایم و اموال را حاضر آرند تا قسمت کنند شیطان بانگ زند که دَجّال بیرون آمده اهل بیتان را فرو گرفت ایشان بیرون آیند و خبر باطل باشد چون بشام رسند دَجّال بیرون آید رسته قتال آراسته مقاتله دَجّال خواهند و علی الفور عیسی از آسمان فروز آمده کار دَجّال چنانک^۱ شنیدی بآتمام رسد، و بوقت شنیدن بانگ شیطان از (غزاة) قسطنطنیہ ده سوار طلّیعه عربی دیدبان پارسای قراول مغلی ذیداری که بجانب شام فرستند تا خبر دریابند رسول فرمود که آن ده نفر بهترین سواران روی زمین اند و من نامه‌های ایشان و پذیران و رنگ اسبان‌شان بنشان می‌دامم و بنقل نص حدیثی دیگر بیاض کرد علامت شهر یک جانبش سوی خشکی و طرف دیگر برابر بحر و کمیت لشکر از فرزندان إسحق هفتاد هزار تن و خراب شدن برج‌های شهر بگفتار لشکریان سه بار لا إله الاّ الله، و در آمدن ایشان داخل بلد تقویت خبر اول روی نموده مدینه مفتوح بی شک استنبول است

^۱ حنان نک

و علامت دیگر آنک (v.176a) تا دو گروه از یک دین با همدیگر کارزار و جنگ قتال پیش
بنهند قیام ساعت نباشد

و علامت دیگر آنک مسلمانان غالب شوند و جهودان گریخته بمر جا پناه آرند سنگ و کوه
و درخت همه بگفت آیند که ای مسلمانان بیا یهودی را از پناه من بیرون آورد، بکش و این بشارت
بأخبار صحاح بزمان خروج عیسی و وصول دابة الأرض واقع

و علامت دیگر از ظهور آتش بأرض حجاز از طرف یمن من قعر عدن راننده مردم سوی
محشر ملازم ایشان هر جا که خیزند و خُسبند که بنور آن نار گردنهای شتران را در شهر بصری
قریب دمشق بینند معلوم و بروایتی آتش خارج از مشرق بمغرب ممتد، و بقولی از حضرموت و بحر
قرار و همه واقع و حق و بهنگام خروج نار و ظهور انواع فتن گریز بشام ألیق

و علامت دیگر آنک در هر صده سال مردم زمان چنان منقرض شوند که یکی از ایشان زنده
نماند و این بدو معنی محمول اما آنک از ابتداء ولادت خواهد و یا خود حاضران آن هنگام صد سال
دیگر نمانند

و علامت دیگر آنک با سی دجال کذاب مدعی نبوت ظاهر شده خلق را بخود بخواند مردم
وقوع قیامت را مترصد نباشد، رسول صلی الله علیه و سلم دجالان را در سی عدد منحصر فرمود،
اگر در قسم جدیات آخرویات إدخال روح پروری و لطایف پردازی جایز بودی من بنده مؤلف
نمودی که در نکیده بوقت تألیف این نادره چند گانه دجالان هستند که کذابان پیشین و قتانان سابق
ابن صیاد مدنی و مسیلمه یمامی و غیرهما را در حرفت حرامزادگی و دروغ گوی و زندقه و زخرفه
و مخرقه بنسبت در عمق حمق خویش طفل شیر می شیرند

و علامت دیگر آنک آفتاب از مغرب طلوع کند و آن بنشان نامقبول توبه کاران و عدم قبول
ایمان کافران موسوم و شبی که بامدانش طلوع مغربی خواهد بظهور آمدن چنان دراز شود که
متهجدان بارها از فراش خاسته وضو ساخته و وظیفه گزارده باز خفته بکرات خیزند و خود را از
عادت سابق بیشتر بیدار شده پندارند آخر چون حقیقت معلومشان گردد غافلان را بیدار کرده همه
بگریه و ناله مشغول گردند و چه سوز که مقبول نیست

و علامت دیگر بیرون آمدن دابة الأرض عقیب طلوع مغربی و یا طلوع مذکور بعد از او مع
الجملة هر دو چنان متلاصقان اند که گیری را محدثان متخلل ما بین الإثنین المذكورین نمی آرند و دابة
الأرض جانوریست هر عضوی از او باندام جانوری مانند چنانک سر وی سر گاو و چشم خوک و
گوش پیل و سرو بُز کوهی، و گردن شتر مرغ، و سینه شیر، و رنگ پلنگ و تھیگاه گربه، و دم
قوچ و پای شتر، و میان هر دو مفصلش از مفاصل دوازده ذراع بذراع آدم علیه السلام، و ما بین

دو (v.176b) قَرنش یک فرسنگ راه براكب جواد کاهی عیسی علیه السلام با مسلمانان بطواف کعبه معظم مشغول باشد صفا با صفا از جانب سعی گاه حجّاج شکافته آثار خروجش از حرکت قنادیل مسجد الحرام و زمین لرز معلوم شد و مظهر بروزش وقت چاشتگاه من بین الرکن برابر دار بنی مخزوم از یمین خارج من المسجد الحرام مفهوم، و سرش عنان سماء و ابر شایان سابان و از ابتداء پیذاء سرش تا تمامی سه روز که از زمین بدر آید غیر ثلث أعضاش خارج نه گریزنده را او واصل، در پی رونده وی از وصولش قاصر عقیب گریز خایفان و وقوف آمنان بنظراره اول سخن که بلغت عربی بفصاحت زبان و عدویت بیان گوید آنک من از نشاء قیامت و مردم از آمدنم سخت غافل، و از آنجا سه بار ندا کنان بر وجهی بانگ آرد که از شرق و غرب و اقلیم هفت کشور همه شنیده بمطاوعت شتابنده، و غیر دین اسلام تمامت ملتها مختلف را باطل کرده پیشانی مؤمن را بعصاء موسی زده سپیذه علامت درو نگاشته منورش گردانیده «هذا مؤمن بالله» گفته بیهشتش بشارت دهد و بینی کافر را بانگشتی سلیمان مهر زده از ضرب وی تمامی رویش سیاه شده «هذا کافر بالله» گفته بدخول دوزخ عقیب فراغ از برزخ خبرش رساند

و علامت دیگر آنک از وقوع قحط در زمان رسول بنفرینش أهل مکه بگرسنگی خون پیشم آمیخته علیهز نام گفته خورده از سراسیمگی چون باسماں نظر می کردند، جو هوا بدیشان مانند دوز نمودی، و این علامت دخانی بایجماع گذشته و أمثالش بعد از رسول بتارات در اقلیم دیدند چنانک بنده مؤلف و معاصران و هم سالان¹ مناہزان خمسین بارها مشاهده کرده از قضایاء گرسنگان بأوقار أخبار دارند

و علامت متفرقة از اشراف قیامت مجموع از مفردات أخبار صحاح آنک خلق جمع شده امام خود را کشتند و هر طایفه بزور بازو و قوت شمشیر خود بایستید² دارای جلادت و رزان ارزان ولایت گیرند، دنیا را بدان از نیکان میراث ستانند و هرگاه فتنهء بسیار مانند تاریکی شب پیدا آمده مردم بامداد مؤمن بوزه شبگاه کافر شوند و شبهنگام مؤمن بوزه بامداد کافر کردند، مجموع دین ببعض عرض اندک دنیا فروشند، وحوش و دذگان با مردم سخن گویند و سر تازیانه و دوال نعل بگفت آمده با خداوندش طریق مکالمه پیش نهد و مرد مسافر غایب را رانش از آنچ زنش در خانه ورزد خبر دهد، و زنان قبله دوس در عرب سوی ذی الخلصه صنم معبود ایشان بجاهلیت بتجدید شتران بر نشسته روان شده عبادت کنند، لات و عزّی را از نو مردم پیرستند و از حق نترسند، نیکبخت ترین و محترم ترین مردم بی اصلان بذل صفات (v.177a) تنگی رویان اولاد بذنّادان باشند در

¹ هم سارلان

² باستید

روی زمین الله الله گوینده نماند و مردی از قحطان بدر آمده خلق را بعصاش هر جا که خواهد رانده هیچ آفریده بدان تنه‌اء فرد جواب نتواند گفت و امانت دایما ازان سبب ضایع باشد که مهمّات دینی و دنیایوی را بنأهلان سپارند آب فرات بتدریج شده کوهی شود از زر و خلق عالم بر سر آن گرد آمده شمشیرها کشیده چندانی جنگ کنند که از هر یک‌هزار تن یکی ماند پس باقیان بقتل روند و هر کس را اومید آنک باقی مانده گنج ستاننده من باشم لا غیر و کذب ظن «کلّ واحد من المقتولین الغیر المقتولین» و زمین قی کرده گنجهاء نهاذه و اموال معدنی را از زر و نقره مانند ستونهای بزرگ بیرون انداخته قاطعان طریق و رحم و ظالمان مال ستانان و دزدان شب رو بر سر آن حاضر آمده و او بلاء گویان زاریده گویند کی جهت این مردار همدیگر را می‌کشتیم و دست بریزن می‌دازیم و نیکان اندک شده شرار بانبوهی پیوسته فرزندان در چشم ماذر و پذیر بخشم متصلان، و باران بوقت گرمای گرم باریزه زمستان چو تابستان باشد و تابستان بمثال زمستان

و **عقیب** صالحان هیجان بشکل دری زیت و سقط و تأخیر هر چیز قائم مقام مانند و در مسجد قوم نماز را بھمدیگر عرض کرده امام نیافته بانفراد گزارند و هر کس بر گور برادر و دوست خود گذر کرده بیهوش افتاده خاک بر سر خویش آغشته ای کاشکی بجای تو درین گور من بود می‌گوید و گفتش از دیدن بلاها بُودْ نه از ایشیاق باآحرت بدرد دین و بر مردم شخصی ملک شود نامش جهجاه ویا جهحل و روزگار بوجهی شتاب رو باشد که مدّت سال چو بماه‌های نماید و ماه مانند هفته و هفته بمثال یکروز و روز شبیه ساعت و سَاعَت بمقدار آتش افروختن و چراغ افروزی و نوع عرب اصل مایه مسلمانی از دنیا انقراض یابد و دو گروه انبوه در یک دین با همدیگر مقابلگی کرده قتل عظیم صادر شود و چون دار الخلافه از مدینه بأرض مقدسه شام منتقل گردد کاره‌اء هابل روی نماید و بر گرفته شدن علم اما بصورت عدم تعلیم و تعلّم ویا بترک عمل و بسیاری زمین لرز و ظهور فتن گوناگون و کثرت قتل و نهب و غارت و وفور مال تا حدّی که درویش زکوة از کس قبول نکرده همی گوید اگر دیروز¹ می‌آوردی ستمی و امروز همه دنیا از زر بُور، و بسیار واقع گشتن آشوب بأطراف یابد آن سبب کنیزکان بسیار آورده هر که از ایشان جاریه‌ام الولد گیرد چون دختر ازو زاید امّ والده أمه مولوداش باشد اعنی ماذر بکنیزکی دخترش منسوبه، و شویانان گوسفندان تن و پا برهنگان جهّال محض امیران آفاق گشته سره‌اء بلند بنیاذ نهاذه بهیبت و هیبت ملوک احکام بر خلق رانند، و زمین عرب بمغزارها و چوبها تحوّل پذیرد، و در بریه حجاز (v.177b) گیاهی روید هر شتر و جانور که ازان خورد بمیرد بعد ازان کس بحج نرود و باذی عظیم وزیده مردم را بدریا اندازد، و سه جا زمین فرو رفته خلق انبوه بخسفی در مشرق ثانی بمغرب ثالث

¹ دی روز

بجزیرهٔ عرب بهلاک پیوندند، و رفع علم بقحط وجود علما و پیدای جهل و شرب خمر و فاش شدن زنا و مُردن مردان و ماندن زنان تا حدّی که بمر پنجاه زن یک شوهر یافت شود لا غیر و آشکارای بخل و غنیمت داشت فرصت ربای دنیاوی و تصرف مال امانت بوجه تملک و شتردن زکوة دهی از قبیل نادان گزاری و در آمدن مرد بفرمان زنش و حق ماذر ضایغ کردن و نیکوی بدوست رسانیدن و پدر را بجفا داشتن و محبت تجارت بجهل از مسایل فقهی و رد کرد مشتری کالاء مبیع نامعیب را بر بایع و موقوف داشت صحّت بیع با اتمام مشاورت¹ تا تاجر هم حرفتش بجملگی از اشراف ساعت معدود

و **همچنان** از نشانه‌های قیامت عبرتی معین آنک بزرگان دین فاسقان باشند و حکام قوم بی‌أصلان و در قبیله انبوه چندانک و طلبند نوشیده نیابند و در مساجد بانگها مردم پیایی بلندی پیوندند، و ابرشیم را بی‌تحاشی پوشند و کس را بترس بزی و هرزه گویش محترم دارند و زنان چنگی و آلات رقص و مَلاهی بی‌شرمانه پیش آرند و آخر اُمت پیشینیان را لعنت کند و علم را خوانند بنیت حرفت دنیا نه جهت دین و باذ سرخ و خسف و مسیح و قذف و زلزله متواتر افتد و باذ قابض ارواح مؤمنان بآخر عمر دنیا مؤمن را چنان در پی کند که اگر درون جگر کوهی نیز درآمده باشد تا یافته جاننش نستاند آرام نگیرد² و **شکافته** شدن ماهتاب یاشارت رسول بدو نیم یاتمامش کفار قریش از علامات قیامت در شمار و آن هم چو وقوع دخان مذکور بگرسنگی مکّیان لزام معبر از قتل صیاد ید قریش پیدر عظمی و حدوث بطشه الکبری

قصه مغلوب شدن روم اولاً بدست پارس و غالب گشتن مذکوران بریشان آخراً بیقین در زمان مبارک حضرت رسالت حادث شده بوافی بعدش متواتر زمان بزمان بظهور پیوسته جُندی اندک عدده بمستقبل مرصد

و **هر چند** که در همه ترتیب را متعهد نشدیم اما بعضی برین نسق مرتب اول فتح بیت مقدس آنکه رسیدن مرگ ناگهین بمردم بدرد گوسفندی که بی‌مهلی می‌گُشد، آنکه بسیار عطا بمردم داذن بوجه اِسراف چنانک صد دینار ستاننده بخشم آید که خبرم ندادند و بجای منت کفران پدید آرد **آنکه** هیچ خانه نماند در عرب الا که درو فتنه متداخل شود **آنکه** اهل اسلام عقیب وفات رسول صلی الله علیه و سلم، با رومیان و ملکشان قیصر طریق مصالحه بسته بیندار امان فرو نشینند روم غدر کرده هشتاد علم افراشته زیر هر علم دوازده هزار لشکر کشیده بر سر اهل آیند

¹ مشاورت

² نکیر

و ظهور (v.178a) هر نوعی از علامات قیامت مستدعی حدوث ثانی بیقین چنانک بعمارت قدس خرابی بیوت مدینه الرسول پدید آید و بخرابی مدینه قتال عظیم اعنی قسطنطنیه أواخر علایم القیامه صورت بندد و فتح قسطنطنیه بخروج دجال مقارن و میان هر دو متقاریان مدّت هفت زمان ممتد و میان قتال کبری مذکور گشته و فتح مدینه قسطنطنیه بحساب روشن و خیر مقطوع به مدّت شش سال مورّخ و مبرهن و خروج دجال قتال «عصینا الله منه ان ادرکناه و من أمثاله و نوابه الیوم بین أظهر» تا بسال هفتم منصوص و هلاکی صالحان میان بذکاران بنگام بسیاری خبت و ظهور ظلم، و سکوت صلحا بصدور فواحش و عداوت و بغضا و تقاعد ناصحان از اقامت مراسم امر بمعروف و نهي از منکر چنانک تمامت علامت قیامت و هویدا

عقیب فراغ از ذکر علامات کبریات و مفردات اشراف ساعت معبر از مخایل وقوع قیامت ایراد یک حدیث دراز درست نبوی جامع ضروب امارات بروایت بخش فرمای امارات علی ابن ابی طالب کرّم الله وجهه «حيث لم يسجد لغير الله على أديم الأرض في الجاهلية الجهلاء فما ظنك في الإسلام يا ميا زمر» ختم باب هر چه أنسب

و مروی مسئله مشتملست بر تضييع حق حق جلّ و علا و ازان عباد و میرانیدن نمازها اما بترک کلی و یا بگزاردنش خارج مواقیت اما پیش از وقت چو أداء اهل أمصار درین أعصار نماز عشاء اخیر عقیب مغرب بی غیوبت حُمرت شفق فضلا عن البیاض عموماً و قوم شهر نکیده محلّ تألیف این کتاب خصوصاً و یا بعد هنگام توقیت بنیت قضاء فایت نامقضیّ مفضی بکفر و زندقه و تکثیر قذف محصنات، و اغتیاب رجال أصحاب کمالات، و حلال دیدن دروغ گویی و أخذ رشوت بحق حق مُحق و پیش بردن باطل مُبطل و بگج و آجر بنیاد نهادن سراها بتزین¹ دیوارهاش بزر و زنگار و لاژورد، و تعظیم ارباب اموال و آمال و سپردن مناصب بسفهاء بذنّاذان خبیث اصلان معرفان بی شرمی و بی آزر می و ناحفاظی که نفوس خویش را با حرّیت ظاهر بیع باطل بمردم فروشند اندک زمان بران نگذشته از مشتریان نخست گریخته عقد مبیعه با دیگران بندند و مسلم جرّ تا اشخاص معدود الی آخر العمر چندانک معاقدت دست دهد و إستحلال خون ریزی و نامور شدن جاهل یاسم ظریفی و عالم بنام ضعیفی و ظلم برسّم فخر و مساجد بشیوه طرق و مستطرق مارّه و جمع زمر محمّران ظله مخزبان أقالم بأقانیم أقلام و تبدل باطل بحق و کذب بصدق قوت بعجز و لوم بعقل و ضلالت بهدی و بیان بعمی و صمت ببلاهت و عیّ بنباهت و فصاحت و علم بجهالت و بسیاری أعونه ظالمان سیاه پوشان شرطه نامان فارانکوس لقبان حواله کاری پردازان بلغت بی‌رسمان (v.178b) این عهد، و آرایش مصاحف بزرکاری بناخواندن نظم و ترک عمل بأحکامش و تطویل

¹ بترین

عمارات منارات و خرابی قلوب برین مُفسر بتراکم کبایر ذنوب بر بواطن مرتکباننش موجب
 آسودات کل بمرور آیام و خمر خوری بجزار خواری، و اِرسال طلاقات اُنسابی تحاشی¹ و ظهور مرگ
 مفاجاة و فاش گشتن فجور و بهتان نھی باخترع یک دمه و یاذ سوگند بجز نام حق و آمین شمردن
 خاین و خاین شناختن آمین و پوشیدن پوست گوسفند مظلوم صفت بزین ترهّد و تهود بر دلها
 گرگین نعت گرگین هیئت ملاصق بتهوّد و اِتباع شهوات و تدرع شُبّهات و توالی تلفظ بلفظ
 هیهات از فرط اِقتراح بهات مغیّرات² و تواتر جنایات و ضیاع امانات و تاریکی هوا برعود و بروق
 متکاثّر، و باریدن بارانها بفصل تابستان و محرومی زُرّاع ازان پیاپی و ربیع ریح و کمی میاه کاریزها
 و جویها و انباشتگی چاهها بجامها و فرو نشستن گرّدها بر آفاق و مدح کردن هر شخص هر نفس
 جود بورزش نامعمول با سکوت از فضایل فضلا و شهرت یافتن هر جاهل بجهلش و فروذ آمدن
 نشانه‌های بیمناک بتوالی³ و پیاپی رسیدن علامت و دوران اشیاء اِهلاک بر خلق و صدور اِحکم حکام
 بظنون نادرست و کور دلی خلایق و غالب گشتن منکر بر معروف و تقاطع از اَقارب و همیشه در
 تجارت مواظبت نمودن و بطلالت و هرزه کردی باسم تفرّج با تبرج جاهلیت اولی مرهم جانها بذ
 گوهران جوانان محصّلان بوذن تا از علم جز نام عالمی بتزویر نبرند و توفّر لیام⁴ و بی‌نیازی فرزندان از
 مطاوعت پدران و ماذران و ظهور پلیدی بر طرف فقراء و متصوفه و دشنام داذن مردم بمدیگر در
 ملاینت ظرافت تازه و بدشمنی اُخری و دشنام دهی هر شخص مر پذیر و ماذر خود اما بمشافهه حقیقه
 ویا بدشنام داذن والدین یکی تا او پپاداش سببیت بمس الولد عوض پریشان فرستد و صورت بستن
 فساد بلاد و اِنحزام امر عباد و در رنج دائم ماندن عبّاد و دروغ گویی متبایعان در صنوف بیاعت
 بیایمان فاحره و متروکی حرفت قناعت و بدگمان بردن هر کس بر یارش و باقی ماندن قحط و ملخ
 سالها بر خلق بوقت حدوث و کثرت اَشجار بقلّت نماز و بالا بالیدن اَسعار و بسیار وزیدن بادها و
 دوست داشت سوگند خوردن و تنگی طرایق اُکساب و اِنسداد اَبواب مطالب طلاّب، و بدّ و هوا
 پرستی و اکل رِبوا، سخت محض بقلب نامش باسامی مزوورات مراجعه و تولید و مکسب و فایده و
 معامله و آشکارا گشتن زنا و ترک مداراه حسبی محسوبی بنبذ رضا و وراء ظهور (قولیه) فریبندگان
 صبیان و نسوان بحیل و شعبده و زرق و تحفه آوردن هر کس نفس مردار پُر شهوت خود را نزد
 دیگری تا بانبازش بازی کنان فسوق ورزد و سهل گرفتن کاره‌های هابل و جلوس (v.179a) بر
 نهالیهای پلنگین و لبس جامه‌های رنگین از دیب‌ها و حریر بقیمت سنگین با دل سنگین و بر گزیدن دنیا

¹ تحاسی

² مغیّرات

³ بتوالی

⁴ لیام

فانی بر عقبی باقی و عموم فساد و افساد و براه شیطان مصروف شدن طوارف و تلاد و نوادر بلاد و دور رفتن¹ رحمت از دروَنهَاءِ عِبَاد و اِتْخَاذِ كُتُبِ اللّٰهِ بِيَارِيْجَةٍ بِتَأْوِيلِ عَدَمِ بَحْرِيْ خُرُوجِ از عَهْدِه مَضَامِيْنِ اَوَامِر و نَوَاهِيْش و مَبَاحِ دِيْذِنِ مَالِ اللّٰهِ بِكَرْفَتْنِش بِنَا حَق و صِرْفِ اَنْ بِنَا سِرًا² و اِسْتِحْلَالِ مَيِّ حِرَامِ طَلْقِ بِاِتْخَاذِ نَبِيْنِدِ تَمْرِي و عَصِيْرِ عَنَبِي و نَقِيْعِ زَبِيْبِي و نَخِ عَسَلِي و مِثْلِثِ مِتْخَذِ از اَنْوَاعِ مَذْكُوْرَاتِ و باقِي خَبَايِثِ كِه بَهْرِ زَمَانِ از تَدَايِيْرِ مَدَايِيْرِ بِيْرُوْنِ اَمْذِه بِتَسْمِيَةِ ضِلَالِ³ اَسْمَاءِ مَحْدَثِه بِرِ زِبَاثْمَاءِ فِسَاَقِي حِرْيَانِ مِيْ يَابِدِ و بَخْشِ رُوَا دِيْدِنِ دَرِ عَقْدِ مَمَانِعِه و اَنْدِيْشِه كِرْدِنِ مَرِ اِسْقَاطِ زَكُوَّةِ بُرُوْزِ لُوَاطِه بُرُوْزِ و شَبِ و جِهِيْذِنِ نَرِ بَرِ نَرِ و مَازِهِ بَرِ مَازِهِ و پَسَنْدِگِيْ هَرِ صِنْفِ از زَكُوْرِ و اِنَاثِ بِنَجْسِ خُوِيْشِ بِفِرَاغِ كَلِّ مَرْدِ از زَنْ و بَضْدِ و اِنْخِصَارِ مَفَاخِرْتِ دَرِ قَسْمِ عَصَبِيْتِ، و كِبَرِ دَرِ دِلْهَآ و جُوْرِ دَرِ مِلُوْكِ و سَفَاهَتِ دَرِ سَايِرِ مَرْدَمِ كَثُوْدِمَانِ مَرْدَمِ هَرِ اَحَدِ زِ هَرِ زَهْرِ اَرْطَالِ كَامِنِ اِبْنِهَآ پَدِيْذِ اَيْدِ اَعْلَمَاءِ رَا ضَعِيْفِ مَسْتُوْلِيْ شُدِه هَرِ كَسِ رَا بِرِ دِيْنِ و مَذْهَبِ خُوِيْشِ مَقْرَّرِ دَارِنْدِ و صِلْحَا بِاِ دِيْنِ خُوْدِ از شَهْرَهَآ و دِيْهَهَآ گَرِيْخْتِه دَرِ شَوَاهِقِ جِبَالِي و بَطُوْنِ اُوْدِيْهَ مَقَارًا اَوْ دِيْهَ نَجْبًا و اَبْرَارِ و اَبْدَالِ بِيْ اَزَارِ مَدَاهِ مِّنْ غَيْرِ اَوْزَارِ سَلِيْمِ مَانِنْدِ مِّنِ السَّلَامَةِ الْمَعْرُوْفَةِ دُوْنِ مَا⁴ الْحَقُّ الْحَقُّ الْمُوْلَّفِ اَوْ اٰخِرِ عَمْرِه حَيْثُ اَحَبُّ بِحَقِّ كِتَابِه الْمَتْزَلِ عَلٰى نَبِيِّهِ الْمَرْسَلِ از مَسْلَمَانِيْ نَامِ مَجْرَّدِ شَنْوَنْدِ بَسِ و قِرْآنِ رَا بِاِ كَثْرْتِ دَرُوسِ مَرِ اَلْفَاظِشِ صُوْرَهٗ دَرُوسِ مَعْنُوِيْ بُوْجِهِيْ رُوِيْ نَمَايِدِ كِه تَلَاوْتِ نَمَانْدِ و از تَرْقِيْ قَارِيْ بِاَلَا تَرْقِيْ نَكُنْدِ زِيْرَا نِهْ زِ وَعَدَشِ شَاذِيْ اَرِنْدِ و نِهْ از وَعِيْدَشِ تَرْسِنْدِ و نِهْ از مَشْكَلَاتِ تَرْسِنْدِ و نِهْ بِتَحْذِيْرِشِ اِغْتِمَامِ و نِهْ بَتَبَاشِيْرِ بَشَارَاتِ اِغْتِمَامِ و نِهْ بِاِنْدَارِ اِهْتِمَامِ و نِهْ بِاِمَامَتِ اَنْ اِئْتِمَامِ⁵ و نِهْ بِنَاسِخِ اِعْتِبَارِ و نِهْ مَنَسُوْخِ اِفْتِكَارِ **لَا جَرْمِ** بِجَرْمِ جَزَائِرِ مَسَاجِدِ اَقْوَامِ مَعْمُوْرِ بُوْذِه دِلْهَآ از اِيْمَانِ خِرَابِ اَعْلَمَآ شَرَارِ خَلْقِ بِرِ رُوِيْ زَمِيْنِ اَمْذِه فِتْنِيْهٖ فِتْنَهٗ و فِتْنِيْهٖ الْكُهْفِ از هَمْگَنَانِ پِيْذَا شُدِه اٰخِرِ هَمِ پَرِيْشَانِ بَازِ گَرْدِدِ خَيْرِ نَا اَهْلِ خُوْدِ بِاِنْقِرَاضِ پِيُوْسْتِهٖ سَنِّ بِاِجْمَالِشِ بَازِ مَانِدِ و اَنْ هَمِ نَمَانْدِ وِيْ بَسِيْطِ اَرْضِ قَوْمِيْ مَانِنْدِ كِه حَقِّ بِنَا پَاكِيْشَانِ پَاكِ نِدَارْدِ زَرِ و سِيْمِ نَزْدِشَانِ چِنَانِ مَحْبُوْبِ بَاشَدِ كِه تَوَانْگَرْتَرِيْنِ خَلْقِ بِخَزَايِنِ خُوْدِ قَانِعِ نَبُوْذِه «مِنِ الْقِنَاعَةِ لَا مِّنِ الْقِنُوْعِ» از صَبِيْحِ تا شَامِ بِرِ دَرْدِ شَبِيْ خُوْدِ گَرِيْدِ و زَارْدِ

فِرْعِ دُوْمِ دَرِ ذِكْرِ مَوْتِ و مَا بَعْدِشِ تا اِنْتِهَاءِ هَرِ شَخْصِ بِيَكِيْ از دُوْگَانِهٖ خَانِهٖ جَاوِيْذَانِيْ و اَنْ بَدُوْ قَسْمِ مَنَقَسْمِ **قَسْمِ اَوَّلِ** بِيَاذِ كِرْدِ مَرْگِ و وَقُوْعِشِ و ذِكْرِ سَكْرَاتِ و دِخُوْلِ قَبْرِ و مَلَاقَاتِ مَنَكْرِ و نَكِيْرِ و دَرْنِگِ بَرِزْخِيْ

¹ دو رفتن

² بناسز

³ ضلال

⁴ دو نما

⁵ ایتمام

مردم را در حقیقت مرگ آقاویل مختلف صدور یافته هر قومی بی‌فکری و محرومی از تمیز و تعقل قولیست¹ گفته بتسویل شیطان معتقد هرزه خود گشته مذهبی از معتقدات ملحدان و دهریان و بعض فلاسفه گرفته (v.179b) بدان إحتراف ورزیده از إختراق ثمار عقاید سلیمه از بد ذمیمه سزاوار فرمان شده آفاق دنیا بأساطیر تُرّهات پردازان مشحون آمده است، و مؤمن عاقل موفق نصّ «لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَ لَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ»² نصب عین خویش ساخته بمتابعت آیات و أخبار و آثار یقین داند که معنی مرگ تغییر حالی است بس و جان بیقا موصوف و بعد از مفارقت بتقدیر معدّبی ویا منعمی غیر آنک تصرف جان حاکم صفت از تن آلت نام محکوم وصف بریده می‌شود معنی دیگر پیدا نه، و هر چند که بموت دست از گرفتن و گوش از شنیدن و چشم از دیدن معزول می‌ماند اما دل که درینجا عبارت از روح است تمامت چیزها را با نفسها بی اشتراک بدل داشته نُعم و اندوه معالم³ بوزده در فرح مسرور متنعم است و فی الحالّین علّت آلی را در مملکت بروح مآلی صاحب معالی مترقی بدرج علالی مزین بزین لآلی تصوّر تصرف مسلوب نموده هر چه بمعاونت تعلق ندارد در روح آن باقی و آنچه⁴ بشرکت از قبیل قابلیت قالب معلوم گشت بمفارقت إنجزامی و بثبوت طبع اندامها را بطلالت و تعطیل روشن و تا باز گشت روح بدن إستعمال آلت مستعمل از مستعمل مسافر سوی ملاء اعلی او ضدش نامعهود و آن باز گشت بسه نوع معلوم اما آنک بدعاء مقرب حضرت إلهی صورت بندذ چنانک از إبرهیم و عیسی و غیرهما علیهم السلام مردگان معدود زنده شدند و اما بمعاودت متلاقیان در گور چنانک بذکر منکر و نکیر و سؤال و جواب و نشآت برزخی من بعد خواهی شنیدن و اما بحشر و نشر اکبر «آمنّا و صدقنا به» دقایق رقاب الزنادقه و الملاحدة و مسأله معطل ماندن بعض أجزاء تن از حرکت بسرایت افکاری ببعض أعضا مانند و روح عالم عادل مدرک بوجود بقاش اندرون تن محلّ مملکت باستعمال باقی جوارح مشغول و موت از عصیان جمیع اندامها مطیع چو رعایاء مقهور ملک ضابط معبر

و إنسان بحقیقت آن معنی مدرکست علوم و آلام و لذات را و ذاتش مرکب از جسم مدرک بصر و نفس مدرکه بصیرت و غیر میان⁵ بصر و [نفس] بصیرت از لقمه طعمه کتاب ما أَعور بل أعمی و ذلک هو الروح و هی باقیه و لُحوق إنعدام بدان محال و مفهوم موت آنک حواس متصرفه بانضمام أهل و اولاد و معارف و دنیاویات اما از انسان رُبوده شوذ ویا إنسان ازین مذکورات

¹ قولی ست

² سورة المائدة، 100/5 .

³ معالم

⁴ آن ج

⁵ غیر میان میان

مسلوب گردد و حصول ألم و صدور تحسّر بفراق محبوب حُطامی و توجه مسافر صوت عالم نامألوف مفسّر و رونده بآخرت مصحوب إستیناس بحق بی ترک ترکه در دنیا بعظم منزلت و کمال سعادت شاذان و جمیع پوشیده از چشمان مکان بحضور مرگ منکشف و دروج وفاتی از ورود بیداری عقیب خواب عبارت و دیدن نفع حسنات و ضرر سیئات بأول نوبت شبیه نخست طعام مهمان بر پیش آورد مشروع (v.180a) و معقول و این همه باینقطاع نفس نفس انسانی پیش از دفن واقع و جاهل زندگی مرگ را و عالم حیوة مر موت أعلم و بحقیقت روح أعراف و بقاء أرواح سعدا و أشقیا در برزخ بشنیدن و دیدن و دانستن بإجماع مشهور و ایشانرا غیر ناتوانی بردّ جواب مانعی دیگر و منزل صاحب کردار نیک از گور ناتنگ بامداد و شبانگاه پیدا شده قبر برو مرغزار و مزار گلزار بهشت دار القرار، و ازان أشرار بصد این گفتار در دار ثبور و بواد از نار و عار و شَنار و أكمل سرور آخرت را سرور روندگان شهداء جان فروشان جام نوشان حریر پوشان نور درخشان می برند چه غمگین ترین مردم در بهشت شهیدان اند بدان سبب که از لذت کاس شهادت کشته شدن را باستیفاء ایزدیاد لذات بعدد بسیار خواستند و میسرشان نشد،

و زندان نمای دنیا بمؤمنان و بهشت بوذنش مر کافر بتقریرات پرداخته أظهر من الشمس و مبتلا بإقامت دنیا ننگ بدرنگ بر خدنگ بی فرهنگ بوقت خروج از خانه و وصول بجناب کبریا بماندگی طفل خارج از شکم مادر بفر اِنفاء عالم أشبه و کراهت مؤمن برجوع سوی دنیا از کراهت طفل بیاز گشت صوب مبطن أم بآلم ألم و روح مؤمن بی قید مرسل بوذده هر جا که خواهد متنعمانه متفرّح،

و مرده از غسل غسل و کفن دوز و نعش آور و حمال جنازه و دفن کننده و بگور نهنده و هر چه باز ماندگان کنند دور زند از خیر و شر با قبر و جمیع أموات بسرزنش همسایگان مقابر بأعمال زشت خویشان در دنیا و تهنیت همگنان بکارهء شایانشان مخاطبان و أرواح مؤمنان درون حواصل مرغان سپید زیر سایه عرش داخلان و ازان شهدا در شکمها مرغان سیر داخل قنادیل نورین آویخته تحت العرش دخول و از آنجا بیرون آمده بنعم و لذات جنة الخلد متترهان و جاهلاء خبیث بیچاره کافران زیر هفتم زمین گرفتار و إستقبال أرواح پیشینیان مر روح حالی رَو و صدور پرسش ایشان او را که در قالب بد بود و یا نیک و سؤال احوال باز ماندگان و مردم معروف از أشهر أخبار این باب بود، هر وقت که گوید فلان پیش از من رفت بشما چون نرسید بزاری بنالند که وی براه دیگر در آمده بمقام غیر منزل ما پیوست و شادی پذیر مرده در گور بصلاح فرزند بد نیابه از فرح ویست بملاقت این جهانی بدرجات بسیار، «اللهم اجعلنا ممنوعین بأفلاذ الأکباد و ممتنعین بأداب الأولاد

بجرمة البدلاء الأوتاد»، و سخن¹ گفتن گور با مرده بلسان مقال و با بشارت حال بأوضح
اشارات خوانا و صورت کلام پردازیش با ایشان از کیفیت بوذنش خانه فتنه و درنگی و تاریکی و
باریکی برسی و محل کرم و مسکن بتنه‌ای مقروء،

و بر توبیخ رونده بر پشتش بغفلت و کبر و مستی شراب و شهوت و شهرت و تحسین نرم رو
وقار گزین تواضع پیشه ورع توشه صالح عمل کوتاه امل (مشمتمل) و در آینده قبر بعضیان خارج
ازان بخسران و داخلش (v.180b) بطاعت رحمان بارز بازُر خلع ملک محسان، و گرد آمدن اعمال
صالحه بأول نوبت قرار مرده در لحد مثل صلاة، و صدقه، و صوم، و حج، و غیر ذلک و دفع کردن
هر عمل ملائکه عذاب را از صاحبش بنوع مدح گوی در حق عامل مخلص طالب مخلص و قبول
یابی دفعشان محلّ اجابت و تهنیت شنیدن مقبور مبرور از ملائکه رحمت و گسترده فراش بهشت زیر
مدفون نا مفتون نا مغبون بشعار و دثار و فراخ گشتن لحد مرقدش بحدّ مدّ بصر و آویخته شدن
قندیل از جنب جهت استضاءت ملحد نا ملحد بنورش تا روز قیامت و رسیدن آواز کام نمی در پی
کنندگان جنازه بگوش مرده حال قعود نخستین وسط القبر از مؤمن خالص پوشیده نه

و حکمت مدفونی انسان در زیر زمین از دعوی کردن مادر زاینده و دایه شیر دهنده مر یک
نفر پسر بسزا افتاء شرعی چنان راست آمد که قاضی فرزند را بمادر فرماید نه بدایه حاضنه، و در
قسم تشبیه بدیعی ادیم ارض آرام معبر و سما بحاضنه مفسر و زمین مدعوّ بأمومت پسر با شبانه وی
معروفه و روزی هر روزهش بیعد نه مذکور موسوم و مرجعش از ظهر ببطن بموت إنخزامی و دروج²
طبیعی بکفات مسمی و آن بلدات بره گذر صالحان سوی بهشت آباد ملقب و بیچاره بشر بشر
دوگانه خطر از سوگند حق ب«لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ³» و یمین ابلیس ب«فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ⁴»
گرفتار راهی و ما بین دو قسم مطروح ساهی لاهی و با وجود أجل مکتوم و أمن محتوم و حساب
ملحوظ و ذات نا محفوظ و علل مکنون و عمل نا مسنون و أنفاس معدود و آمال مهدود از مناهی نا
منتها عمر بخایلات نا متناهی غیر منتهی

و عذاب قبر قوله رسول علیه السلام گفته اند⁵ آن ساعت که مرده را اندر گور نهند گور
گوید و محک یا ابن آدم بچه غره شدی بمن ندانستی که من خانه محنتام خانه ظلمت‌ام خائفام

¹ سخن

² دروج

³ سورة الهود، 119/11.

⁴ سورة ص، 82/38.

⁵ گفت اند

تنهام حانه^۱ کرام بچه فریفته^۱ شدی که بر من همی گذشتی بتکبر اگر مصلح بودی که ازو جواب دهد که او امر معروف و نهی منکر کردی گور گوید لا جرم بوستانی کردم برو بر پس تن او نور می‌گردد و روح او باآسمان شود و اندر اثر است مرده را اندر گور نهند و عذاب کنند همسایگان او آواز دهند که یا متخلف تو باری باز پس بودی و ما از پیش آمدیم جزاً بما عبرت نگرفتی ندیدی که ما بیامدیم و اعمال ما منقطع شد و تو مهلت یافتی چرا^۲ آنچه ما را فوت شد تو تدارک نکردی و همچنین همه گوشه‌ها زمین ندا کنند که ای فریفته^۱ بظاهر دنیا چرا عبرت نگرفتی بکسانی که پیش از تو برفتند و همچون تو فریفته^۱ بوذند و اندر خبر است که بنده^۱ شایسته را اندر گور نهند عمل نیکو او کرد او اندر آید و او را نیکو همی دارند چون ملائکه^۳ عذاب از جانب پا اندر آید نماز اندر پیش بیستد و گوید نه که بسیار بر پای (v.181a) ایستاده است چون از جانب سر اندر آید روزه گوید نه که تشنگی بسی کشیده است اندر دنیا چون از جانب راست اندر آید صدقه گوید نه دست ازو بدار که بدین دست صدقه بسی داده است ملائکه^۳ گویند^۳ خوش و مبارک باذ و ملائکه^۳ رحمت بیابند او را فرشی از بهشت فرو کنند و گور بر فراخ کنند چندانک چشم نبینند و قندیلی از بهشت بیارند تا اندر نوران همی بود تا روز قیامت و عبد الله ابن عبید گوید که رسول صلی الله علیه و سلم گفت مرده را اندر گور نهند آواز پای مردمان همی شنود که از پس جنازه آمده باشند و هیچ با او سخن نگویند مگر گور گوید نه بسی با تو بگفته بوذند از صفت هول و تنگی من چه آورده^۱ از بهر من

و سؤال منکر و نکیر بأخبار صحاح چنان است کچون بشرف مرگ می‌رسد فرشتگان مشکل بشکل آفتاب حنوط و کفن بهشتی سنده بزیر آمده برابر مؤمن از دور بمقدار مدّ بصر بیستند چون جان بیرون آید تمامت ملائکه^۳ آسمان و زمین بر دروژ رسانیده أبواب سموات گشاده روحش را از هر در گذرانیده محال کرامات الهی را برو نموده پرسندش که پروردگارت کیست پیغامبرت کدام و دینت چه جواب دهیش بر بوییت خالق انام و تسمیه^۱ دین اسلام و نبوت محمد امام روان آمده با کمی بیمناک برو زنند ندا آید که بنده^۱ من در گفته^۱ خود مصیب است عقیب آن شخصی نورانی خوب خوی زیبا روی جامه‌ها فاحر پوش شادی نوش بیدار با هوش حاضر گشته او را انس داده گویدش که بفراق فرزندان و دوستان باز گشتگان بار کشان بار ناکشان ناکسان بی و فایان غمگین مشو که من عمل تو^۱ و چو تو^۱ مشفق با هنگام حشر بملازمت مشغول آنکه جامه خواب عروسانه

^۱ فرفته

^۲ جزا

^۳ کزیند

زیرش انداخته دری دُرّی پرتو از بهشت سویش گشوده چنان مکرم کرد دگر وقوع روز قیامت را بآرزو مترصد باشد بأهل و اولاد بزودی پیوندد و کار کافر بتزول ملائکه عذاب غلاظ شداد جامه پوشان آتش باسرائیل قطرانی و بستگی دره‌اء آسمان بکراهت تلقی روح خبیثش و قبول ناکردن آسمان و زمین او را بکردار بدش و نمودن جای وی بویل روح و صدور سؤال سایلان از ربوبیت حق و رسالت رسول و دین اسلام و وقوع جوابش بنادام و رسیدن شخص زشت پیکر مهیب منظر سیه روی گنده بوی بیشارت خشم باری و عذاب ناری بالسرخیّ علی وجه إهتکم مع التحکم و پرسیدن کافر ازو بلفظ تو کیستی و آگه کرد مسؤل مرو را برانک عمل بذت منم غیر من ترا درین گور مسکن جلیس نه و صدور مسابت میان هر دو بمکالمه نفرین آمیز و ملازمت شخص گور و گُرد پوش دار آتشین که نقلان نقل آنرا در حمل تحمل نتوانند کرد و کوه بیک ضربش خرد و مُرد شده رنگ ریگ گیرذ و خاک شدن وی بضراب او و باز گشت روح برو و صدور ضرب ثانی بر پیشانی شقی بشنوانیدن آواز مر جمیع خلق جز جنّ و انس و رسیدن (v.181b) نداء منادی بگستردن دو تخته آتشین زیر وی و گشوذن دری هایل مر سوی دوزخ از أخبار مهلکات معدود اگر قایلی گوید که مردم تن کافر را در گورش محسوس مشاهدت کرده بمراقبت دراز اصلا ازین عقوبات چیزی مشاهده نه جواب چنان شنود که از عدم مشاهده مراقب نفی تصدیق أخبار لازم نمی آید و یقین داند که هر شخص را در أمثال چنین مزالم سه مقامات بناچار مطلوب تا تصدیقش او را بمحلّ ابرار رساند

اول آنک البته باور دراذ که عقوبت از گزیدن عقرب و غیره موجود است که قوّت حاسّه بدان نمی رسد چه این چشمان جسمانی بمشاهده امور ملکوتی شایان نه و متعلقات آخروی بنام ملکوت مدعوات، و آنک صحابه جبرئیل را نادیده ایمان بتزولش آورده دیدن مصطفی قائم مقام رؤیت ایشان بود ما جری را ادلّ ادله مساغ فی الشرعیات، و چون بدین قسم ایمان نیاری تصحیح اهل ایمان بملائکه و وحی بر تو با پرتو صدق را درخشان بینی و هر وقت که برسول ایمان آورده بدان قایل باشی که مشاهده امت بررؤیت رسول وصول ندارد هر چه در حق مرده گویند بتصدیق مقرون داری و چنانک فرشته شبیه آدمیان نیست همچنان حیوانات و ماران و کژدمان گزندگان گور از جنس عقارب و حیات حیات عالم دنیا ما نبوده از جنسی دیگر اند کی بحاسّه دیگر ادراک کنند

مقام دوم آنک شخص بخواب رفته بدرازی برابر بیداری خفته در خواب کژدم می بیند او را گزیده و گزند رسانیده و از ألم لدغه فریاد و فغان از نایم دایم تا وقت صبح بگوش قائم حاضر بیدار مراقب رسیده هیچ وجه وجه گزنده نمی بیند و ملدوغ بیچاره عرق کرده از جای خود مترع گشته

ناصیبیحه صبیحه زنان معذب و اعضاها ساکن و بیدار شنونده زاریش از مسموم متألم، و حیّه موجود در حق معذب و عذاب حاصل لکن در حق بیدار مراقب غیر مشاهده بس چون عذاب در ألم لدغ است میان حیّه بتخیل و یا بمشاهده فرقی نه

مقام سوم آنک بیقین می دانی که مار بنفس خود مؤلم نیست بل که بدانچ مُلاقی می شوی زهرست و زهر از ألم معزول و عذابت از اثر آنک در تو سمّ حاصل می کند محصل تا اگر مانند آن اثر از غیر سمّ مصوّر بودی عذاب بیشتر شده معرفت آن نوع از عذاب ممکن نگردد مگر بإضافتش بسببی که مقتضی آنست در عادت چه اگر در انسان لذّت جماع را مثلاً بی صورت مباشرت و قاع آفریدی تعریفش بی‌اضافت بدان مصوّر نگشتی تا إضافت مر تعریف نسبت روی نموده ثمره^۱ سبب حاصل باشد اگر نیز صورت سبب پیدا نشد زیرا سبب ثمره^۲ خویش مطلوبست (v.182a) نه بذاتش و أخلاق بد معبرّات از صفات مهلکات بوقت نزع روح تصوّر موزیات مؤلمات منقلب گشته دردمند چو ألم لدغ ماران بی وجود ماران موجود، و إنقلاب صفت موزیه بانقلاب^۱ عشق موزی عاشق بوقت مرگ معشوق مانند

و سکرّات موت ذکرش از روی ترتیب لایق بما قبل نشأت برزخی و خلیق درینجا بتحقیق ازافهاست که اگر بیچاره بنده را غیر ان عذاب و عقاب و بیم و عتاب نبودی آتش پسندیده نموده جمیع عیش مسکین منعّص شده هرگز شهوت و سهو و غفلت فرایش او نیامدی و آنک ناگهان رسیده مکلف را بی‌استعداد زاد و راحله و حضور قافله گرفته بسفر دراز بناکام می برد از همه أهوال^۲ اگر خارکی باریک بجزو انسان در آمده مقدار سر سوزنی سوراخ کرده بگوشت و پی نرسد درد آن قدر البته سوزی دارد مرگرا کی از فوق تا قدم بر تن آدمی مستولی گشته تمامت اعضا را فرو گرفته همگی اجزاء روح زیر قهرش مقهور آمده مجال حرکت و طاقت گفت باقی نمی گذارد بکدام درد مانند خواهی کرد و درین باب أقاویل مشاهدان و روایات خبر دهان از حدّ کثرت متجاوز شده سطری چند از تعریفات تو غافل بیچاره را چو کاتب مسکین کافی، و آن بیقین این ألم موت فراشی از زخم شمشیر و قطع آرّه و بریدن مقرّاض و جوشیدن در قرغان سخت ترست بدان دلیل که مبتلاء و قتل و قطع متألم از قبل تعلقش می باشد بروح پس چون نفس روح را عموم غموم و جموم هموم و سموم مسموم از جهات بستگی زبان و تعطل جوارح درون حلقه^۱ اضطرار آورده گُرگ دران را در آن حظیره مسلط گرداند غنم مریض در مریض حیرت بر دست عدو نا مهمل و نا مهمل بچه مثبت کاس نزع نوشد از علم سامعان أخبار نبوات و مشاهدان أحوال أموات بیرون نیفتد و این قدر نمودار

^۱ بالقلاب

^۲ أهول

از اوقار صاحب وقار را هادی و تا زمان ابرهیم خلیل الرحمن علی نبینا و علیه الصلوات النامات سكرات موت نبوده جان سپاران بعطسه^۱ مجرد تسلیم ارواح می کردند و اول کس که ألم نزع چشید خلیل الله است و قصه^۲ جواب دهیش خدای را عزّ و جل عقیب سؤال ربوبیت از کیفیت مرارت وفات بطول منسوب و از فنّ مقصود نویسان و نمودج نمایان خارج اگر مرده زنده شده از تلخی جان کنش خبر دادی اهل هفت اقلیم بجملگی هرگز بلذت طعام و شراب و خواب مزه نیافتندی، و اگر یکتای موی میت را بر اهل هفت آسمان و زمینها نهادندی همه بهلاکی پیوستندی

و مع ذلك بجرع مرارت سكرات موت درجات مؤمن را بکمال رسانیده آسان نمای جان دهی فاسق و کافر بزبان کاری ایشان در دار آخرت دلیل پیدا و مرگ (v.182b) مفاجاة مؤمن را راحت بوده فاجر برفتن ناگهین باندوه و حسرت ابد هر چه گرفتار تو

و دیدن صورت ملک الموت بدان شکل که ارواح کفار و فجّار را بسیاهی منظر و نُکر پیکر و قیام **تاهاء** موی سر بشکل تیغ خار آور و گنده بوی و کَره روی و بیرون آمدن زبانه آتش و دود از دهان و بینش که بنیش زنی فیض می کند از سكرات موت که ذره^۳ از بحر اوصافش شنیدی و نا شنیده شمرده نشنیدن هزار درجه بیشتر

و جواب دهی کلّها اموات معدود بانبیا و ارباب کشف عقیب ورود کسؤال مذکوران بیودنشان معروفان بتاجداری و تخت نشینی و ملک ربای و قهر عباد و فتح و جمع اموال بطول آمال و قطع اعمال بروز مال و توقیر امداد و بال بتزین تقویت پر و بال و کثرت آلت و آل و نمودن آن آخر اجوال حوّل

با حکایات (وهب بن منبه گوید پادشاهی یک روز برخاست نشست جامه^۱ همی پوشید چند جامه بیاوردند چند نپسندید تا آنچ نیکوتر بود اندر پوشید و چند اسب^۲ بیاوروند تا آنچ نیکوتر بود اِختیار کرد پس اندر مرکبی عظیم بیرون آمد و از کبر هیچ کس همی نگریست ملک الموت بر صورت درویشی شوخگین جامه^۳ پیش او آمد سلام کرد جواب نداد لگام اسب^۲ او گرفت و گفت بدار، گفت مگر همی ندانی که چه همی کنی، گفت مرا بتو حاجت نیست گفت صبر کن تا فرو آیم گفت اکنون خواهم گفت بگوی سر فراگوش^۳ او برد و گفت همم ملک الموت آمده ایم تا جان تو برگیرم پادشاه را رنگ از روی بیندوز زنان^۳ گنگ گردید گفت چندان مهلت ده که با خانه شوم و قوم را وداع کنم گفت فرمان نیست بر پشت اسب جان او بر گرفت و از اسب اندر افتاد از آنجا

¹ است

² است

³ بیندوزنان

برفت موسی را دید گفت یا موسی با تو رازی دارم گفت آن چیست گفت منم ملک الموت گفت
مرحبا دیر است تا من اندر انتظار تو ام و هیچ کس عزیزتر از تو نزدیک من نخواهد آمد زود جان
برگیر گفت حاجتی که داری بخواه گفت مرا هیچ کار مهم‌تر ازین نیست که خداوند خود را ببینم
اکنون بران حال که تو خواهی بگو تا جان تو برگیرم گفت صبر کن تا طهارت کنم و نماز کنم
آنکه در سجود برگیر جان من

و هم وهب بن منبه گوید که اندر زمین پادشاهی بود که از بزرگتر نبود ملک الموت جان و
بر گرفت چون باسما رسید ملائکه گفتند یا ملک الموت پرگرت بر هیچ کس رحمت آمد گفت
زنی^۱ اندر بیابانی آستن بود کوزک بنهاد مرا فرمود که جان مادرش برگیر بر گرفتم آن کوزک
ضایع ماند مرا بران زن رحمت آمد از غریبی او و بران کوزک از تنه‌اء و ضایع او، او را گفتند این
پادشاه را دید که اندر روی زمین کس چون او نبود گفت دیدم گفت آن کوزک بود که اندر آن
بیابان ضایع مانده بود گفت سبحان اللطیف بما شاء و اندر آنراست که شب بران صحیفه نبشته بود
یکی عمارتی همی کند و نامها ایشان اندر آنجا نبشته من کیمیاست، داهیه^۲ دوم دیدار این دو فریشته
که بر هرکس موکل اند که اندر خبر است که باخر مرگ این هر دو اندر دیدار او آیند اگر مطیع
بود گویند جزاک الله خیراً بسیار طاعت اندر پیش ما بگردی و اندرین وقت بود که مرده بها بیرون
نگرد که نیز چشم بر هم نزنند، داهیه^۳ سیم آنک جای خود اندر وقت مرگ از بهشت یا دوزخ ببیند
که ملک الموت مطیع را گوید یا دوست خذاء بشارت باد ترا بهشت و گناه کار را گوید یا دشمن
خذاء بشارت باد ترا بدوزخ رنج آن با رنج جان باز گردد و العیاذ بالله این احوال است که اندر دنیا
بینند و این مختصر است اندر آنچه اندر گور بینند و پس ازان من کیمیاست) گریه انگیز ملوک
بیچاره بحال معاینه^۴ ملک الموت و مهل خواهیشان ازو بیکروز و ساعت و مقدار دو رکعت نماز
گزارای و وصیت پردازی و بوسیدن کوچکترین اطفال در خانه و وداع اهل و خشنود کرد اصحاب
مظالم و ترفیه رعیت ببخشیدن خراج و عشر مقنن و دور داشت ثواب بذنای از گرد سایه^۵ همای و
ردّ و ذایع و تفریق مجموعات خزاین و عمارت مساجد و مدارس و نصب جسور و قناطر و بذل
صدقات و إخراج زکوات و إظهار خیرات و ترک مملکت و إختیار قناعت و إجابت نیافتن ناله
مستمهل بقطع حجّ پیشین و مرور ایام اعمار بر رؤوس اعمار و حصول حلول أجل و تمامی أنفاس
و ظهور إفلاس و تخریب اساس و هنگام مطالبه^۶ دین ثابت بسجل قاضی حکم عدل غفار و گواهی
ملائکه ابرار از کتاب اسفار در حضور و اسفار بلیل نهار و إعلان و اسرار و جهل و جهر و اجهار
و حال استمرار از وداد استار بمواجهه^۷ ستار و مسیر سیار و مدبر سیار بمجلدات مخدلات در آمده مخ

^۱ ازنی

لذات را از مذاق متنعمان گاو عقلتان بهمیمه صفتان بیرون برده است و بطول عظیم موصوف بر چه
آنزِع و بِهَا را القدر لنا مقنع،

و مسلّط گشتن نوذ و نه گزنده در گور بر کافر بعدد أخلاق مذمومه از شماره مکتسب از
دنیا مشروع و مطبوع و آن بر حسب رعایت ترتیب تثلیث مرعی چنانک بموازنه خویه‌ها کبر و ریا
و حسد و غلّ باطن چو غل ظاهر و کینه از قبیل کبایر درونی أمهات معاصی بیرونی أعدد از درها
از درهای هایل پیش آمده نیش زنند و بمجازاة أوساط آثام ماران و بمجازاة صغایر کژدمان

و لقب منکر و نکیر بفتانات قبر معلوم و بخواب عروسان رفتن مؤمن جواب ده توحید و
رسالت و دین بإشارت مذکوران (v.183a) بإنقلاب قبر مرو بصورت روضه جنت و معدّب بوذن
منافق و کافر بتنگی گور تا حدّ در همدیگر گذرانیدن استخوانه‌ها پهلوا و إمتداد عقابشان الی یوم
البعث، و مانندی او از ملکین برعد قاصف و درخشیدن چشمانیشان در کیودی بیرق خاطف و
کشیدن مویه‌ها و دراز بزیر پاها و کاویزه شدن درون گور بدنانه‌ها پیشینشان و حصول فقارش
گور بر مؤمن و کافر بحدّ پیوستن آوازش از مشرق تا مغرب و رسیدن آن بگوش جمیع حیوانات جز
جن و انس و گریستن عمل صالح مؤمن برابرش دران حالت پیش از گریه فرزندان و دوستان بدیدن
علامت نزع جان از متون صحاح أخبار مستنبط آمده مؤمنان اولاً بإیمان باور داشته ثانیاً أعمال لایق
بمجاورت مکان مشار الیه کسب کرده ثالثاً برحمت حق تعالی آسایند

و معرفت منافع رؤیاء صالحه در أحوال زندگان و مردگان بمکاشفت خواب بینی بصیر شد
ازان راست گویان بیدار دلان صلاح ورزان پاک نفسان مستفاد از کتاب حق و لفظ رسول مطلق و
صدور وقایع تأویل منامات انبیا و اولیا برفع حجب غفلت حاصل از إدخال طعام و غلظت کظت
بیظنت مذهب فطنت و اکل شور و کثرت غموم و هموم دنیاوی و تکیه بر بالین بالین بعدم طهارت
ظاهر بماحیا مقصور و تطهیر باطن باب معصرات نامعصور از نامقشر و مقشور و تصویر طیف
محبوب مضممر بقطت تشویر قوّت خیال نسبت و إستغراق حواس بأجناس أجناس و إبتلاء أنفاس
ببلیات و سواس و إنخلاع از خلع أناس بجمود اضواء نیراش بمثابتی ملحق شده که بعد إنقطاع وحی
إلهی بإلقاء جبرئیلی تلقی محمدی صلی المذکور اولاً علیهما مسلماً قائم مقام بعض بضع إجراء نبوات
گشته إعتقاد خواص و عوام بدر یافت عجایب آخرت نامرئی بصورت محسوسی بنصّ سورت چو
بتصدیق آیات قرآن مجید و حدیث رسول سدید و تعبیر مذکور بتأکید إعتضاد روی نمی نماید و إعدد
خواه‌ها کاملان در حق اَحیاء و أموات و خیر ستانیشان از گذشتگان در أنواع إعتبرات بضروب
عبارات از حدّ کثرت خارج افتاده مفردات علم الیقین بشکل اشکال معانی عین الیقین بی اشکال
مشکل گشت و برخ آیت زُمَری بصنعت رمزی از نصّ «اللّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَ الَّتِي لَمْ

تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى¹» در باب منامات و تمییز میان خواب و مرگ هر چه مطلوبتر چون آدمی بخواب می‌رود اگر أجل مرگش رسیده است حق تعالی جان او را گرفته بقلب ارسال نمی‌فرماید و آن را که أجل وفات نرسید باز صوب بدنش مُرْسِل با إتمام عَدِّ أَنْفَاسٍ مَعْدُودٍ بِأَجَلٍ مَمْدُودٍ آنجا می‌باشد اگر از ظاهر لفظ غیر فطن درآک گمان برد که آیت دلالت بران دارد که بوقت خواب جان از تن بدر می‌آید (v.183b) جواب شنود که بوجود تنفس محسوس مشاهد بقاء روح را در قالب بر خروج جان جز عامی نابینا محروم از حواس ظاهر هم مسکین بی‌حزم عزم نکند و رؤیت رؤیاء برویت بی‌ترانی و ربا و تقصیصش نزد معبر یکان یکان مرقیام روح شاهد و مجیب بحق آنک انسان دو نفس دارد یکی ممیزه کی² بدان إدراک اشیا می‌کند دوم آنک بوجودش زندگی حاصل است بگاه خواب نفس ممیزه اولی جدا شده ثانی صاحب حیوة درون تن داخل و فرموده رسول صلی الله علیه و سلم چنانک بخواب روانیده خواهیذ (خرامید) مردن، و بحسب بیدار بنان باری دیگر زنده می‌شوید این معنی را أدل أدله پیدا و بعبارتی انسان نفس و روح دارد بنگام نوم نفس بدر رفته روح می‌ماند و بقول علی کرم الله وجهه وقت خواب روح بدر رفته پرتوش در جسد مانده تعقل رؤیا بدان شعاع حاصل و چون بیدارش کنند جان سوی تن از لحظه سریع‌تر راجع والله أعلم و أحکم و أرحم و أحکم و أکرم و أنعم بأنواع أنعم بر أبوش و أنعم بخصوص و أخص و بعموم و أعم و فرقی لطیف ما بین مرگ و خواب آنست که حکما بعبارت النوم موت خفیف و الموت نوم ثقیل پرداختند و إحاطت طالب علم بده سطر ترکیب جانی ازین مطلوب محبانی که بمبدأ و معادش تعلق دارد «وما خُلِقَ الا لأجله» و از دنیا بگور با هم برده از آنجا در محشر هم سوذمند ویست به از صد هزار بیت پارسی در حسنیات سعدی و غزلهاء همام معلومان و هزار مسئله³ فرضیان در ذکر یک مرده بذر صد و پنجاه نفر دختر و سیصد پسر و دویست جدّه و ماضاها³ و ده مجلد علوم نا بابست این اُمّت که ذکرش چو تشویش خواطر بار آور نیست و هزار مجلد یونانیان عربی بلفظ موضوع بصیغت تنبیه بر تنبیه بعربیت و جمع در صنعت فرسان فرس فی البلاعة و البراعة «وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ⁴، وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ⁵»

¹ سورة الزمر، 42/39.

² یکی

³ ماضاهاها

⁴ سورة العنکبوت، 43/29.

⁵ سورة الأعراف، 187/7.

قسم دوم از فرع ثانی در ذکر قیام قیامت از وقت نفخه اولی تا پیوستگی گروهان بمحال¹

خویش

صفة نفخ صور نخستین حالات قسم آخر بوزه دمیدن اِسرافیل علیه السلام نوبت اول در صور سُرو نام پارسی قَرَن عربی ناقور لقب قرانی بوق صفت عرفی دایره سرش بپهناء سموات و اَرْضین طول و عرضش بدان قیاس العلم بما از تحریر خارج صورت بسته بنگام وقوع نفخ جبرئیل و میکائیل علیهما السلام از طرفین نافح قیامان باشند و چنانک ذکر رفت نفخه اولی بر وجهی ناگهان رسد که شرار خلق باهلاک همدیگر مشغولان بوزه حوض را بگج اندانند تمام ناکرده و یکدست جامه را بزاز در بازار از طرفی گشاده گرفته و جانب دیگرش خریدار بدست داشته نظر کنان بمنابیع² نمان بی نمان بماء معین ناشده جامه نا پیچیده هنوز (v.184a) در دست بایع و مشتری موقوف و طعام خور لقمه را از کاسه بر گرفته از دستش بدهان نرسیده و دوشنده شتر دوشا شیران پستان کشیده کَشَشْشْ اِتمام نیافته بدیگ در نیامده اِسرافیل از زیر عرش صور دمیده در سمع و خلاق هر یکی بجای مشغول بکاری رسانیده همگان فی الحال بیکبارگی چنان میرند که بیرونی بخانه نتواند آمدن و وصیت پرداختن و درونی خارج نرود و کلمات اِسرافیل در دم دمیدن صور در صور بر شش کلمات مشتمل ای کلها خورده شکسته و گوشتها و پراکنده ریزیده و استخوانها پوسیده بندیشان و تنهائ کهنه گشته ذرات بصحاری و بحار پیوسته و رگها از همدیگر بجذای متفرقانه گسیخته و مویهای متقطعان بکلی فرو ریخته بر خیزند تا اجابت امر پروردگارتان باری تعالی جل ذکره و عدد کلمات شسته بشماره تعدد جهات بحکمت توفیقی و تدقیق تطبیقی وارد و درین نفخه جبرئیل امین و مکائیل کمین و اِسرافیل نافخ و عزرائیل نافح و ارواح شهیدان زندگان مخصوص و ادریس شربت مرگ چشیده پیشین و خدم جنان و خزنه نیران و موسی بصعقه طور پیوسته و حور عین و سکان عرش و کرسی و قومی دیگر در علم حق بنص مخفی از علماء بحیز استننا در آمده از آسیب موت آمان بوزه و عقیبش عزرائیل جان جبرئیل و میکائیل و اِسرافیل را قبض کرده خود هم بفرمان حق مرده عالم چهل سال مما سوی الله خالی مانده و بنقل تفسیر کبیر مقبوض مقربان اربعه بدین ترتیب منقول اول میکائیل آنکه اِسرافیل آنکه عزرائیل پس از همه جبرئیل و ما بین دو نفخ معلوم چهل سال و اما چهل روز و یا چهل هزار سال و اما هزار سال بلفظ افضل بشر نمی دایم تردّد و حیرت علما نا زایل و بروایتی بانضمام صعقه فرع ثانی³ صعقات بر سه گانه مفسّر اما مدّت اربعینی

¹ بمحال

² بلنبایع

³ نلی

علی الأفعال ما بین ثانی و ثالث متحلل، و پیشینیان و آخریان در برزخ جمع گشته درنگیده بتمامی
چهل موعود

هنگام قیامت آماده آمده بامر حق اِسرافیل زنده شده عقیب راجفه^۱ نفخه^۱ اولی راجفه^۱ نفخه^۱
ثانیه در صور دمیده ارواح بصور قوالب در آمده گورها شکافته اجساد پرورده بباران سپید منی
شکل باریزه چهل روزه^۱ از بحر مسجور سماوی اعنی مَطُور از آسمان هفتم مقرّ بحر مسجور مذکور
جمع شده از ذرات متفرّقه بجهات جهان از شکمهاء دزگان و حواصل مرغان و قعود بحور و حوالی
قبرور و عراری و براری و اودیبه و صحاری و ابحار و اغوار و حافات اُتار ترکیب یافته بر عجم و
عجب ذنب بالمیم و الباء المنقوطة واحده تحت استخوان اصل سرون انسان معبرّ از عظم مقعد ماده^۱
اول خلقت آمن از طریان آسیب پوسیدگی بحفظ اِلهی عمارت پذیرفته بتعبیه^۱ جان بر پاها خاسته
(v.184b) قائم ایستاد، ورود اوامر سبحانی را منتظران کردند

و زمین محشر مبدل ازین ارض مبدل گسترده چو بساط مبسوط سپید خوب بنیک نقره ثمین و
قرص گندمین بی پوست دانه و نُخاله قابل فزونی و درازی بمثال مدّ اَدیم عَكاظی مُعرا از کوهها و
درختان و وادیهها و هر چه باسم حاجزی و حایلی منسوب تا اگر در مشرق بیضه نهند از مغرب
توان دیدن و خصم مظلوم از احضار ظالم عاجز شده احتیاج بدلالیت سعاة نیفتاد^۲ از دست بحضرت
قاضی حق گذار آرد پاک از خون و خمر خوری و گناه کاری بر پشتش

و **تبدل** آسمانها معبرّ از انشقاق طبقات هر طبقه بسطیری پانصد سال مسافت پیرواز کلاغ
پرکشای و رفتن ذوات شمس و قمر و کواکب و ظلمت بر اهل جمع بمحو اَنوار نیرات و وقوف
ملائکه بر جوانب آن و گذاختن سماوات پس ازان بشکل سیلان نقره^۱ مُذاب چو آب آمیخته بنوع
زردی مسمّی بدهان وردی صورت بسته کوهها سبب معادن فلزات تسعه که بیاطن دارد بعکس
تلوین تکوین گونها هم بیرون زده خیدکیش مانند پشیم رنگین گشته مردم اول چو پروانه پراکنده
آنکه چو ملخ بریده سرگشته موج در همدیگر زنان از زنان و مردان هر نفس سر و بُن و پا برهنه
بحال خویش مشغولان بر غیر غیر ناظران از برادر و مادر و پدر و زن و اولاد گریزان نفسی نفسی
گویان گروهی بر شکمها و روها از کافران بنا رسیدن خار و خاشاک و سنگ بر وجوهشان چو
مار روان و جماعتی بر دو پا بعبادت دنیا و زمرة^۱ بر بُراق اِجلال سواران بخورش و پوشش مشرفان و
جمع بجملگی بیحر حیرت و ذلّت و مسکنت و بهوتی و سرگشتگی بانظار وقوع مخوف محذور و
فصل قضاء غفور شکور بسعادت عاقبة الامور محلّ نور ویا بشقاوت بویل و بوار و خلود بدار ثبور

^۱ رافه

^۲ نیفتا

و **صفت عرف** خلق در آن روز از ازدحام ولد حام و یافت و سام باقی دارندگان نسلی بنی آدم و جن و شیاطین و وحوش و دذگان و مرغان و اهل سموات سبب نزدیک آمدن جرم آفتاب بقدر قرب دو طرف کمان حلقه نعت بی گمان و اندازه^۱ میل مسافت ثلث فرسخ و یا میل سُرْمه دان بصورت وقوف بر سرشان و دوچندان شدن گرمیش بزیادتی پیشش از عظمت وقوع غم و اندوه گرانباری و زوال خفت پیشین آیام عمر دنیا بر وجهی واقع که آن وقت غیر سایه^۲ عرش محل آسایش نباشد و زیرش جز هفت طایفه نیکبختان^۱ حاکم عادل و جوان رسته بعبادت حق و دو کس حسبۀ^۲ لله از و وادیدن^۲ باهمدیگر برادری گرفته نه بغرض عرض حطام عرض ریز عرض آور عارض مغرق و کسی که او را زن خوب صورت مال دار بر خود خوانده وی از حق ترسیده اجابت نکرد (v.185a) و شخصی در مسجد نماز وقت گزارده بدر رفت دلش بیازگشت بمسجد معلق تا کی وقتی دیگر رسد که باز رود، و یکی بدست راست صدقه داده از دست چپش نمان دارد و مردی در خلوت حق را جل و علا یاد آورده از بترسش رقت قلبی جوش کرده دو چشمانش باشک آتش کش جهنمی پر آید قسمی ثامن نرود،

و بگرمی آفتاب درون گذار سختی کرب و غم و خجالت و حیا و ترس حصول رسوای از کردها کردارهای زشت برابر حق و مرارت أنفاس و احتراق قلوب بما لا یُقاس بنار خوف از زیر هر تای موی عرق ریخته مانند سیلاب در صعید قیامت روان گشته بقدر اعمال یکی تا دو زانو، و دیگر تا میان و بعض تا گوش و گروهی در عرق غرق شده از زیر قدمین هفتاد گز زمین فرو رود و خلق فریاد کرده بدخول دوزخ رضا دهند تا از عرق رهند، و هر که درین دنیا فی سبیل الله بجزو و حج و صیام و قیام و حاجت گزاری مسلمانان و تحمل مشقت بامر معروف و نهی از منکر ازین عرق ریخت آنجا در امان حق واصل و اهل تنعم بدانچ ذکر رفت تا سزاواران

صفت درازی روز قیامت در پنجاه هزار سال منحصر خلائق ایستاده چشمان بالا گرفته دلها شکافته از سخن رانی و نظر سوی ایشان محرومان سیصد سال بی اکل و شرب و راحت نسیم بر سر انگشتان پاها واقفان بل در جمیع طولش بی گمان خون گریسته و تشنه شوند بدوزخ برده آب گرم بعد جوش و نفع بغایت رسیده نوشند و بر مؤمن درازی روز مذکور بقدر گزاردن یک وقت نماز نماید

صفت قیامت بشکافتن آسمان و پیچیدگی جرم شمس و قمر تلف حقیقی چو پیچش دولبند بمعنی بردن روشنیشان و اما بمحو کردن ذرات نیرین بینات و گرد آمدن هر دو بصورت سیاهی مانند

^۱ نیکبختان

^۲ وادین

دو گاو وقت طلوع ایشان از مغرب و نا پدید گشتن صور کواکب بتیرگی و کاستگی اُنوار و پراکندگیشان از وجوه سماوات مقشوطه بفروریزی از سبب مردن فرشتگان در برگیرندگان ایشان چو ماذران مر طفلان و پیدایی سماوات و بگلگونی مستتر زیر ابر و نور دیده شدنش بمثال نامه^۱ قاضی ویا وین صحابی کاتب وحی سَجَل نام، و تحوّل آن بحال سُستی و رنگ گرفتن و بلون اَدیم و سرخ بگذاختگیش مانند مس بشکل دُردی زیت،

و جدوث اصل آب بتحرک تموجی در آمد و شد و گشاذگی وی بپانتحال طرق و أبواب نامسدود بکثرت نامعدود و واخیزه شدن کوهه‌ها چو پشمان برابر هر پشیمان اُولا پس ازان خُرد و مرد گشته چو سویق مقتوت شده بر جوّ هوا بذرات پریدن بانضمام روانی روی زمین چو سراب و بالا مانند سحاب عقیب نمودنش بینگ ریگ رهیده^۱ و کوفتگیش تا بسیط (v.185b) ارض بحمل نیرومندان از جهت زیر صوب زیر بتصدیق نصّ زُبر آینده زیر گذارنده زیر حدید بیأس شدید، و گشاذگی زمین بزوال جبال با کشیدگیش چو اَدیم بحکم ملک قدیم، و بیرون آمدن کنوز و دفاین و اُموات از خوف ارض بزلزله، و اجتماع ملائکه بر کنارهای سموات نزد هشت حاملان آن روزه بتضعیف بومی مدداً و امداداً، و فراغت آوری اُمّهات از اطفال و صدور رضع احمال بتقدیر کون وفق الحال و وقوع مستی بعذاب شدید نه از خمر عتیق و شیرۀ حدید، و معطل ماندن شیران زیبا پیکریده با همه زایان وضعاً، و هر سمین ثمین حمل جمیل قطعاً، و جمیع اموال مرغوب تبعاً بتسبیب و ترک حلیت و ارتفاع صلوات از بحار سبعة بانحصار جمیع بیحر واحد و رفتن آبش بکلی و پر شدنش باتش جهت تعذیب کفار و حشر و خُوش و طیور مصحوب خارجان قبور و اِنْتقالتشان عقیب اِسْتیفاء مظالم از همدگر چو اِنْتقام بی سُر و مضرور دنیا سُر و محدث آن روزه اش^۲ از ضارب سُرودار امروز ناقرناء قیامت بفنا و صیوروت بتراب بیرون هر جانور که اهل بهشت را اشکالشان بتفرح زیبا نماید مانند طوس و اَشباهه و نا پرسیده شدن اِنس و جن در اوایل موافق معدوده از پنجاهه تامه بانتظار زوال بقیه مستی از مشهود له او علیه و گرفتاری عاصی باقدام و نواهی و حرمان ظلام از کلام، و حصور جزاء خیر و شر از قبل علام و گواهی دهی اِقدام و آمدن دستها بنطق پُر ملام، و بستگی دهن بمهر ختام و اِحاطت عامل بکردها اوایل و اواخر و پیر گشتن کوزکان و قرین آمدن هر نفس با جنسش، و بدن با روح و شخص با کردار خود، و مؤمن با حور و کافر با شیاطین و پرسیده شدن دُختران بزندگی در گور رفته از سبب قتل بایثبات صحّت حجّت سرزنش پسر پدران قَبّاران و افروختگی آتش بطاغیان و آرایش بهشت مرد اعیان موصوف بوده بمصلحت تأکید تکریر تقریر تمویل

^۱ ربیّه

^۲ روزه ش

آسامی بس بسیا، از مفردات چو روز قیامت، و حسرت، و ندامت، و محاسبه مسایله و از مرکبات، «يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ¹، يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ²، يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ³»، در کلام مجید و صحاح احادیث آمده حفاظ قرآن مع المعانی و مستحضران اخبار بترک المعانی و الأغانی جملگی قسمین را بترتیب به از مؤلف می‌دانند، و برسم نمودج بیاذ کرد چاشنی از ذکر همه بی نیازی درین فن اختصاری هر چه أظهر

وصفت مسائله پیرسش داناء آشکارا و نمان چنانست که بی ترجمان از قلیل و کثیر و نقیر و قطمیر واقع کرد، و ملائکه ضحام با اشخاص عظام (v.186a) غلاظ شداد، میان هر دو تای موی ابروشان صد ساله راه با اسب نیک رو از کنارها آسمان فروذ آمده مجرمان را بعرض أعمال نزد حق برند، و دران حال انبیا و اولیا ترسند که ازیشان باشند و مردم بترس بر ملائکه آمده پرسند که خدای ما میان شماس ملائکه از سخن بی‌آدبانه⁴ خلق بیمناک گشته گویند که نه ولیکن من بعد بی تصور و صورت و حرکت و تحیز بمکان اینک می‌آید، و ملائکه صف صف خلق را بخلقه گرفته پس ازان که عقول رفته بیهوشها آمده باشد هوش ارزانی گشته قوت پاسخ دهی روزی شود اول جهت تویخ ترسایان بالزام حجّت و تکذیب عباد اهل عناد از عیسی پرسند که نصرانیان بقولت ترا با مادرت جز من پرستیدند یا نه وی از نا کرده شرمسار شده سالها زیر عرق مستغرق بوذ عقیب زوال لرزه پهلوشکن جواب بخطاء ایشان داده برائت ساخت عوض خود تقدیم داشته نصاری بدوزخ پیوندند، آنکه یکان یکان اشخاص را بفلان پسر فلانه نام ماذر بمصلحت ستر حال و آیندگان⁴ از أصلاب غیر پدران و رعایت خاطر عیسی ابن مریم بی‌والد بتصدیق صمد واحد بعرضه گاه خوانده ازان هیبت اعضا لرزیده استخوانها شکسته عقول کاسته دخول بجهنم به از عرض أعمال بد نموده پیش از سؤال نور عرش درخشیده اقبال ملک جبار بسؤال بندگان یقین دانسته هر یکی انگارذ که ازو سؤال خواهند کردن همین و او را می‌گیرند بس و جبرئیل بأمر حق جهنم را بحال جوش و خشم دعوت کند آتش بأول آواز اندازی مردم را بدو زانو⁵ دهد در آمدن، و پرورها فرو افتادن و عاصیان آن هنگام اوایلاه گفته صدیقان نفسی نفسی گویان نفسی زنند که از حرس سوزها پدید آید و بدوم بانگ ترس بأضعاف پیوسته ضعاف خلق مرگ جویند و بسوم زُفره خلایق بدانک بنیکو ستری

¹ سورة لقمان، 33/31.

² سورة المؤمن، 16/40.

³ سورة الشعراء، 88/26.

⁴ رانیدگان

⁵ زانوا

نبودند نیکوساری¹ را سزا داد گشته چشمان بالا گرفته بنظر نمان خاشعان نگرند و دران وقت دلهاء ظالمان شکسته جاهلاء بخناجر و حلاقیم رسیده عقول نیکبختان و بدبختان یکسری زوال پذیرد و حق از انبیاء پرسد کی از قوم بچه جواب بازگشتید بأول نوبت لکل دخیل دهشة ما را دانش نیست گویند و از عجز انبیا اشقیاء را ترس غالب آمده جمیع خویشان و دوستان از همدیگر گریخته حق بی واسطه بمشافهه بنده را از نیک و بد بجدی پرسد که گذر کننده را در بازار از دکان قصاب سؤال فرماید که با فلان چون تو گوشت بخواستی خریدن سر انگشت بر گوشت لحام چرا نهادی بمقدار ماندن چربش لحم بر أمله تو خصم را خشنوذ کن که أمله² را اینجا حیف نمی رود تا بمن فوق چه رسد، و از ساییدن جامه بزّاز و باقی اُمتعه بذین قیاس سؤال وارد، و از هیچ چیز مرد را (v.186b) بجد پرسند تا جواب نستانند بکام نمی و کام خواهی مرخصش نفرماید،

حوانسی تازه سن بچه کار سپری شد و بعلم آموخته چه عمل کرد، و مال از کجا اندوخته بکدام موضع مصروف گردانید و تن بچه مهم بکهنگی رسانید و عمر بچه شعل گذرانیده بفنا پیوندانید و چون بنده بحق گوید که من گواه بیرونی را قبول نمی کنم حق فرماید تا بتصدیق کراماً کاتبین عقیب تشنگی دهن اندامهاش بگفت آمده هر عضوی از صادر شده خود خلاصه عرضه داشته آنکه او را زبان گشوده اعضا را لعنتها کند که بلاها جهت شما می دیدم و عاقبت رسواییم هم از شوم سماء ظاهر آمده شماتت اعدا حاصل گشت،

و مع الجملة در سؤال و جواب مشروح میان حق و بنده کس را اطلاع نه و باری بنده را بتزدیک آورد، گویدش که فلان کار و فلان فعل کردی گویند آری فرماید که پوشیده دنیا را اینجا رسوا نکنم، و هر که بر مؤمن اینجایگاه عیب پوشاند در قیامت مستور ماند بشرطی که شنیدن مساوی هم دوست ندارد و بدانک ترا در عرضه گاه عرصه عرصات ملائکه کشان کشان بموقف برده ایستانند پیاپیش گفته نزدیک آورده کتاب اعمال بدستت داده بخواندن مشغولت دارند و خلق مشافهه حق را با تو دید دلت از جاش رمیده چشمت خیره مانده، بلا و مصیبت بس بسا صغایر و کبایر که فراموش شده بوذ اندک اندک گرد آمده بیکجا پیدا نمود و پوشیده داشت گناه از خالق بینا پنهان کردن از مخلوق بی اطلاع او شنودن عتاب سبحانی در تعظیم خلاق حال مباشرت قبیح باستتار و تحقیر جانب علام حقایق بمبارزت اشفاع دنوت بانضمام وتار و بحال مسایله از یمین و یسارش نیست مری الا نار، و مسکین آدمی میان دو امر متحیر اما گویندهش که پوشیده دنیا را اینجا نگشاییم و اما ملایکه را فرمایند که مهل دهی بر گرفته بدوزخش اندازند و از امور سیاسی

¹ نکوساری

² نمله

أول خون را پرسند و از أعمال اول نماز اگر بتمام ادا کرده، باقی بإنسانی أقرب و اگر نه نی و هر وقت که بنده را در نماز و روزه و زکوة و حج کمی باشد از تطوَعات گزارده حساب کرده بأصل وضع فرمانید

و صفت میزان در میزان منقول و معقول و مشروع و مطبوع آمده یقین که روز قیامت بسیاریان مردم را گرفته دعوی کنند چون مأخوذان گویند که ما شما را نمی دانیم کیآیند جواب دهند که شما ما را در کارهائ بذ دیده باز نداشتید و بترک پند دهینان بعذاب افتادیم بعد از مُسایله از سه گروهه متکلفان بطایفه^۱ که عمل نیک ندارند گردنی سیاه از دوزخ بیرون آمده همه را چو مرغ دانه چین چیده بآتش انداخته، دوزخشان فرو برده، ندا شقاوت بی سعادت شنوند، (v.187a) و گروهی بگناه آلوده بشوند بنادای بنادی خاسته حق را ستوده ببهشت در آمده تنعم رانند و درین قسم اول زنده داران شب آنکه دنیا داران که در بیع و شری زکوة گزارده تجارت ایشانرا از عبادت باز نداشت مخاطب باشند، و زهر مرّه پیشین از قسمین مذکورین آمیزندگان نیک بند اما حسنات بیش دارند از سیئات و یا بعکس و حق تعالی جهت تعریف تمییز فضل عفو از عدل موجب عقوبت نامهائ أعمال بر خلق پُران فرموده ترازو نصب کرده کتب حسنات بر ایمان و ازان سیئات بر شمایل فرستاده چشمها بانتظار وقوع سجالات از بالا بزیر خیره مانده سرگشتگی خلق میان خوف و رجا درینجا با هول مصایب مسمی، و رسول بعایشه فرمود که خلق اهل خود را سه جا یاد^۱ نکنند گاهی ترازوار آیند، تا دیدن که در وزن أعمال میزان سبک است و یا گران و گاه فرو ریزی نامهائ أعمال تا دیدن که بر دست راست می افتد و یا بچپ و در صراط و بیچاره مکلف را میان دو کفه^۱ ترازو بستاننده، گاه سنگی آمدن فرشته نذا کند که فلان نیکبخت است بی شقاوت و گاه سبکی نمودن بانگ آرد که فلان ببدبختی اُبد پیوسته سعادت ندارد و زبانی لابسان جامهائ ایشان بلختها و زبانیش بئس الراد آهنین در خفت میزان شخص را زده نصیب نار ازو ستده بنارش اندازند و از هر هزار تن نُهصد و نود و نه از یاجوج و ماجوج بدوزخ رفته یکی بنسبت أحد الی الألف مؤمنان باید که عدد که ذکر کردیم ببهشت در آیند

و صفت خصمان و ردّ مظالم. محاسبه شخص نفس خود را هر دم بتوبه جدید از کبایر و صغایر مصوّر و معنی مذکور در فریض بادا و ما بین عباد نزد گرو ستده از حبه بحبه و حلالی خواهی از آزرده شدگانش بزبان و دست و بدگمانی بدل و این چنین عامل در بهشت بی حساب داخل، و آنک پیش از خشنود کرد خصمان میرذ روز قیامت همه او را بجلقه گرفته از موی پیشانیش کشیده بدست یازیده، هر مظلوم، یسمی مسمی و دشنام و بذ همسایگی و ذکر بغیبت و إستهزا و سُخریه و

^۱ یاد یاد

غبین اندازی، در معاملات و پوشیده داشتن عیب کالا و دروغ گویی بنرخ متاع روز بیع و ترک طعام دهی محتاج بوجود توانگری و گذاشتن مظلوم بر دست ظالم بقدرت و انداختن نظر بر جلسا و دوران بنگرش خوار بینی بیاذ بینی خصم را پیش حق آورد مدعی باثبات پیوسته حسنات ظالم مفسد مسرف مفلس مکسوبات بیاذ داد، بتقدیر کون أمثال جبال یکان یکان بخزانه مظلومان بأسباب مذکور داخل گردد، و اگر عمل نیکش نباشد گناهان مظلوم (v.187b) برگردن بار کرده بدو، تقدیر وی خاسراً هالکاً بدوزخ رفته مظلوم بسوزمندی سوی بهشت حرامد و چون مردم در طومار گناهان دیده، گویند که ما اینها نکردیم جواب شنود که مرئیات نا معمول از غیبت قوم و ستم و شتم و شتات و قصد بدی و خیرگی در مبیعات و متابعات و محاورات و مجاورات و مخاطبات و مخاطرات و مذاکرات و مدارسات و متارکات نا مبارکات و متشافیات بمسافهات و سایر معاملات بهره شما شده، قائم مقام کردار مفعول آمد، جز عدل صورت نیست، و بخشنود کرد خصمان بعوض زر و سیم دنیا آنچه یاز کردیم بدل شرعی مقوم،

و بحال إقتصاص مقدار لطمه و خطوه، و خطره، و کلمه، و لحه، و لحظه، و غمزه، و لمزه، نامسامح، و تا أصحاب مظالم از ضرب لطمه، و سلب لقمه، و هتک حرمه، از حرّه تا امه خشنود نشوند، دخول بهشت ممنوع چه گناهان میان بنده و حق بآمرزش نزدیکتر و جهت دفع أصحاب مظالم عبادات و حسنات بسیار کسب باید کرد که ارضاء را پسندد باشد، و البته پوشیده حسنات باخلاص بایست تر تا حق تعالی ببرکت ویژه عامل ویز از در رحمتش گشاده آخر ملک بی وصف بطول و عرض بدان ضم کرده، وی را در بساط مغفرت متدخّر از سابق علم ازل انبساط داده تدارک استخلاصش تقدیم فرموده از خزانه خود مظلوم را خشنود گردانیده ظالم مدعی علیه رسته بنص قطعی سوی بهشت حرامد

و صفت صراط بعد از مشاهده أهوال در أحوال از ما مضی اشد و اشد و مردم از مواقف پیشین بعد حشر سوی جسر ممدود بر پشت جهنم، تیزتر از شمشیر بران و باریکتر از تازی موی هوا بران راست روان طریق شرع قویم و سالکان صراط مستقیم درین دنیا، آنجا بسبک باری پشت از أوزار منسوبان و عبور و نجات موسومان، و تارکان ارکان اوامر الهی بتورط مناهی و تدرع ملاحی بگرانباری ظهور و تزلزل اقدام و هلاک مقیم مخاطبان و سیاهی جهنم با بانگ زنی مهیب و خشم آوریش از زیر منظور ناظران و جمیع خلائق بر حال همدیگر نگران، و زبانیه کسان را بچنگاهاء کشان، سرها بزیر جهنم مواهبه شده، پاها بالا ماند و دران حالت رسول سلم سلم گویان فریادها بویل و عویل و هلاکی از خلق بر آید،

و تمامت یا لیت عربی بمعنی ای کاشکی پاری که در قرآن مذکورست بموضع صیغت تمنی بزبان بیچارگان روان آمده از روی تحسر آرزوی متابعت رسول و تقدیم حسنات در دنیا قبل الأفول و ترک دوستی بذکاران پیروی اصول و چشم داشت وصول مرگ بک ربک برهان از ذبول و محبت (v.188a) تا زادن مادر مروراً و غیر ذلک مّا یطول ملفوظ دوزخی گشته از آنک در غیر محلّ می گوید میان کلمه ترجی و مرجو راجی بعد المشرقین مسافت دوری هر چه اظهر و چون آتش مستحقّ را ربانید ندا بسکوت قطعی خاموشی سگ دور شدن بناریدن یک کلمه از ابواب نار و نیاز و آه، و ناله گریه^۱ و فغان در رسد،

و اول کس از رسل پیغامبر ما و از اُمّ امتش گذر کنند و کلالیب جهنم بتیغ سعادت در نام بس مانند و قدر بزرگیش را علم حق محیط لا غیر و از دو جانب صراط ملایکه ایستاده هر کس لایق عملش ربوده بعضی یکبارگی گرفتار بکفر جاویدان مانند و باقیان از اومیدواران گروهی چو برق در خشمان و دیگر بمثال یاذ و طرفه العین و ابرو کوکب آتش انداز شیطان کُش و جماعتی یجری اسب نیک رو و فوجی شتابان و قومی بپا روان و زمره^۲ فراخیزنده برغم واپس خریدنه گذرند و ازین گروهان لایق گذر از انوار اعمال مراغمهء تابان در اعضا و مفاصل حاصل و آخرین رسیده از صراط آن کس است که نور در انگشت إهام قدم داشته بر روی و دست و پا روان آتش دوزخ بجوابتش رسان خلاص یافته شکر حق برهای چنان گوید که آنچ بدو میسر گشت روزی دیگر نشد و او را بآب غزیر بر در بهشت برند تا آنجا شسته شود و فرشتگان مؤمنین و مؤمنات را از صراط گذرانیده جبرئیل علیه السلام مصطفی را صلی الله علیه و سلم از وسط کمرگاه گرفته بقفاداری ملازم بوده رسول سلم سلم گویان بعد نجات رستگان را بسیاران ذکور و اناث از صراط لغزیده بغیر محلّ نیک و رزان روند هر کرا دوست داشت گذر بر صراط بنیت صادق در دل محمد است درون قلعه لا إله الا الله پناه گاه الهمی در آمده لایق گفتار تلفظی صدق باطن قرین گشته غیر حق نپرستیده سرّ و علن خود را از ما سوی الله فارغ گرداند و اگر از بُهائم محروم ماند بمحبت رسول صلی الله علیه دل معمور کرده در تعظیم سنتش خوض نموده برعایت دهاء صالحان امتش کوشیده دعاء ایشان اندوزد تا بشفاعت رسول و کاملان اُمّت بدرجه رحمت پیوسته اند که متاع عمل صالح در بازارگاه آخرت بکثرت مبدل گشته حسن خاتمت پدید آید و آنکس که هیبت صراط و زلازل شنیده بزبان «اعوذ بالله» گفته عمل نیک نوزد بشخصی مانند است که در صحرا شیر غُرّان و گرگ درّان وی را قصد کند و او ببعد مسافت قلعه محکم دیده از دور بدان پناه می آرد چنانک قلعه متباعد سوزمند^۱ گرفتار دزدگان نیست خلاص پناه آور زبانی بی تدارک عمل همچنین مفید نه

^۱ سوزمند

صفت شفاعت شرعاً و عقلاً و عرفاً و نقلاً در حق بزه‌مندان مسموع بوده بیرون آمدن مستحقان طبقه¹ بالاین¹ در کات دوزخ از اهل ایمان بیرکت خیر مایه² شهادت گویی بتوحید و رسالت بشفاعت پیغامبران و صدیقان و عالمان (v.188b) و صالحان و هر که نزد حق بمعامله³ راست آب روی دارد منصوص مقطوع به آماده خواهش هر عامل ویژه کار باهل و فرزندان و خویشان و دوستان و آشنایان واصل است و نباید که آدمی را بتغییر صورت و تقبیح ظاهر خوار دیده شفاعت را از اصحاب جامه‌ها فاجر و مراکب و مواکب و ارباب عمائم و آوازه² و شهرت مترصد باشی بسا کسانی که ایشانرا از در رانده بمجلس راه نمی‌دهی باران بدعاء همگان باریزه بلاها را از خلق بیک لمح دفع می‌کنند،

و روز قیامت تمامت خلق نزد آدم آیند تا شفاعت کند وی گوید که حق بمن فرمود که از فلان درخت معلوم بهشتی مخور، عصیان ورزیده خوردم، بر نوح رویده او گوید که بیک دعاء من قوم بجملگی بهلاکت پیوستند و حصه⁴ اجابتم در دنیا بمحل⁵ خویش رسید، نزد ابرهیم باید رفتن خلیل الله گوید که من در دنیا سه بار سخن گفتم بصورت دروغ بوده معنی صدق داشت

اول آنک در کودکی چون ملک جبار پادشاه زمانم نمرود ابن کنعان و پدرم آزر بتان پرستیده خلق سر بدیشان متابعت کردند و پدرم پت تراشیده بمن می‌داد که ببازار بفروختن می‌بردم اصرام را در راه بر زمین کشان خلافت بران خابر بنیان دشنامهای می‌داذم مردم شنیده بملک عرض کرده ایشان مرا پیت پرستی خوانده³ روز عیدشان بیماری نابوده صوراً موجود در ذات از مشاهده کفر و ضلالت ایشان حقیقه⁴ بهانه آورده خود را رنجور گفتم تا در خانه مانده آنچ خواهم کنم

دوم آنک چون از خلق باز ماندم پیت خانه در آمده بزخم تبر بتان کوچک را شکسته تبر را⁴ جویان تبر را در جنب بزرگین نهاده بیرون رفتم بعد از آنک بدلالت مرا پیش نمرود برده حال پرسیدند جهت اصرام حجت گفتم که بزرگین از کوچکان سخنان بد شنیده چشم کرده بشکست جوام دادند که ایشانرا طاقت حرکت و گفت نیست گفتم نا متحرکان را چرا می‌پرستید⁵ و غرضم از حواله کردن کسر بتان بر صنم بزرگ آن بود که ازیشان اقرار بعدم حرکت حیوانی اصرام صدور یافته در زشت نمای فعل مذکوران بعبادت جمادات حجت قاطع از من صادر شود

¹ بالاین

² آوازه

³ خونده

⁴ تبراً

⁵ می‌ستید

سوم آنک چون از شام هجرت ثانی کرده مصحوب خاتونم ماذر إسحاق ساره بطرف¹ مصر متوجه شدم فرعون آن زمانی مصر ملک فناحس را در أصحاب جمال رغبت بوذہ أخبار بتازه ساره بغایت حسن بگوش وی رسیده مردم برابر آمده مذکوره را از تابوت بدر کرده ز من پرسیدند که این جمیله ترا چه می باشد از إهلاک ایشان در ذکر زوجیت غیرت انگیز اندشیده بنیت خلقت جمیع انس از آدم و حوا گفتم که خواهریست² ایشان باور داشته ساره را برده بمن آسیب نرسانیدند و ملک خلوت ساخته چندانک بساره دست دراز کرد بارها خشک شده حجاب میان (v.189a) من از زندان و ساره ملازمه ملک برداشته إکرام حق در إظهار معجزات خاندان خلت بحسن خلّت علی البیان مشاهد نموده آرام دل محصل گشته ملک توبه آورده باعزاز از مصر براهم کرده هاجر ماذر إسمعیل از ان جمله هدایا بوذہ چندانک آشکارا اموالم داد قبول نکردم آخر کلیجها بنیت زاد راه پخته میان رخت نهاد در راه ناگها را شکسته زر و نقره و جواهر و مرصعات درش پر یافته از باز گردانیدن شرم داشته بمکه برده کعبه معظم را بدان مال عمارت کردم و ازین سه گونه دروغ گویی ظاهر اندیشناکم شفاعت از من نمی آید بر موسی روید

وی گوید که من بی إجازت حق پیش از نبوت قبطی را در قیوم مصر کُشتم شفاعت را شایانی ندارم نزد عیسی باید رفتن عیسی بر خود بهانه نیافته گوید من بنفس خویش مشغولم بخضرت محمد رسول الله زمین مکی مکین روید همه باجماع برسول اولین و آخرین آیند و وی صلی الله علیه و سلم اول بیرون آئیده از شکم زمین نخست جنباننده حلقهای درهای بهشت اول شفا کننده مر خلق لواء حمد بر دست مبارکش بوده آدم و من دونه در تحت آن ملتجیان بمحل شفاعت آمده تمامت پیغامبران بر منبرهای زرین بالا رفته باشند و او علیه الصلوة و السلام از ترس آنک مقام شفاعت فوت شود بر منبر خود نرفته زیر قائم ایستاده دخول بهشت را پیش از امت دوست نداشته منتظر وصول نداء حق شده تعجیل إحسان الهی را بر گناه کاران بر وجهی متقاضی گردد که بسیاری را از مستوجبان دوزخ عقیب توجه بل بعد دخول رهانیده مالک خزاین آتش گوید یا محمد خشم حق را از امت در دوزخ حصه نگذاشتی و چون رسول زیر عرش بسجده هُده حق گویدش یا محمد سر از سجود بازدار بخواه داده شوی بگو تا إجابتنوی شفاعت کن تا قابلیت قبول یابی جواب دهد که بار خدایا اُمّتم را خواهانم نداء بشارت در رسد که یا محمد تو اُمّانت که دارید با مثبتات متانت و امانت که دارید بهیشت از درِ راست در آید و از باقی ابواب با مردم بشرکت داخلان نباشید و میان هر دو مصراع از مصاریع ابواب بهشت بمقدار مسافت ما بین مکه و حمیر و

¹ بصرف

² خواهر نیست

بصرای شام تا مکه پیدا، و عدد در آیندگان بهشت بشفاعت رسول بیشتر از شماره کُلُوخ و سنگی بر روی زمین و داخلان جنت بشفاعت یک نفس از اُمّت محمدی بیشتر از عدد دو قبیله ربیعه و مضر و هر که درین دنیا تشنه را یک شربت آب داده است از آب آشام شفاعت کرده دهنده را از دوزخ بیرون می‌آرد باقی احسان را برین قیاس باید دانست

صفت حوض کوثر معبر از کوثر منصوص مخصوص بنام حضرت محمدی صلی الله علیه و سلم
و آن بتکریم جانب نبوت منسوب و بیقین سپاریست موعود باسم مبارک محمد (v.189b) رسول الله علیه افضل التحیه و التسلیم کاین در جنب درو خیر بسیار اباریق و اکواب و مشارب زرین و نقره‌بین مذکور از حوالی بعدد ستارگان آسمانها در شب تاریک صحونی میغ غیم صفت بفصل زمستان وقت سرما سخت موضوع و بر دو کنارش قباها از مروارید مجوف بنصب الهی مبنی و خاک آن بمشک اذفر معروف بجای سنگ ریزه نهری در و مرجان و یاقوت ریخیه شرابش سردتر از یخ و تگرگ شیرین‌تر از عسل سپیدتر از شیر نرم‌تر از کف دریا و کره روغن زبد و زُبد عربی بضم بر اول و فتح الثانی بویاتر از مشک آبش بر گذر کوهه‌ها لؤلؤ و مرجانی و زبرجدی داشته دوگانه ناودان نورین بر بالاش نصب فرموده آه‌ها بهشت ازان فرو می‌ریزد درازی مشار الیه مثل عرض کما بیش مسافت میان مدینه الرسول و صنعا و عمان بلقاء و بصری شام هر که باری یک شربت آب ازان آشامید هرگز تشنه نشود، و اول گروه واصلان بدان درویشان ملازمان رسول اند که از مکه هجرت کنان ترک خان و مان گریان در مدینه بحضرت پیوستند، و ایشان بجو گیتی و کهنگی جامه و گُرد آلود که سر بناشستن بسیار مخالفت ری و زینت متنعمان و ترک نکاح زنان نازک اندام منعمات و بیرون ماندن از در سراهاء مردم بنیافتن دستور بدخول موصوفان،

و بحمد الله که از نسل مهاجران پاک و رزش درین ایام تاریخ تألیف این کتاب اولاد مرحوم جلال الدین محمد بن مغفور عزّ الدین احمد محروسه نکیده را باقامت مشرف گردانیده آسامی پذیران گذشته بنیکی ایشان شاذی یافته در مصالح مسلمانان بواجبی قیام می فرمایند و نکیده را این شرف بس است که بعد هفت صد سال هجری جماعتی درو فلان بن فلان المهاجری می‌نویسند،

و بنقل صحیح مقطوع به چهار گانه چویه‌ها بهشت از آب و شیر و می و انگبین مذکورات بیکجا در سُوره محمد صلی الله علیه و سلم ازین حوض کوثر احمدی بگریان و فوران در جنان ریزان تا اینجا این حوض کوثر هر چند بحضرت رسول موسوم است اما ساقی تشنگان امیر المؤمنین علی بن ابی طالب کرّم الله وجهه باشد سیاران را از اُمّت علی آب نوشانیده رسول دیزه شاذ شده چیزی بگوید طایفه دیگر از هم زمانان رسول امثال ملازمان و غیرهم پیش آمد آب خواهند رسول فرماید تا سیر ایشان را از حوالی کوثر چنان راند که درین جهان شتر غریب را عربان در بادیه از

حوض مخصوص خویش بنیافت آب دور می‌کنند رسول گوید که اُمّت و أصحاب مرا ازینجا راندند چه وجه دارد، علی جواب دهد که یا رسول الله بصورت واقعی دنیا نمی‌دانی که بعد از إنتقال بحضرت رب العالمین ازینان چه بی‌رسمیها بدین آمد و کدام بدعتها إحداث کردند،

من بنده مؤلف می‌دانم که جماعت مطرودان کیانند اما بتأدیب¹ خلیفه متقی عمر بن عبد العزیز رضی الله عنه (v.190a) مؤذّب شده در هتک آستار پوشیده حالان سَلَف ما تقدم کُوته زبان گشته از عرض داشت سرّ مکتوم و ثلم عرض محتوم بطریق سنّت و وجه محتوم إعراض واجب دیدم تا در زمره لا یعنی نویسان منحرف نکردهم مع الجملة تقدیم عمل نیک مؤمن لازم است تا سزاوار ورود کوثر شده حال وی بر جای زرّاع تخم انداز ماندگی عقیب کاشتن آب داده از کاستن صناعت بضاعت از زراع امان یابذ نه بحال غافل مغرور باومید بار خواری از درخت نانشانده و طلب برخورداری از هر ناهاده و در وصف کوثر بشیرینی و سپیدی و غیرهما آن مقدار بیان رفت که فهم سامعان را شیان افتد و الاّ کجاست لذّت آخرت نتایج باقیات صالحات با سزا از زمره فایحات این سرای و از اوصاف کوثر مذکور و باقی نعمتها بهشت که من بعد یادش می‌آید درین دنیا جز نامه‌ها مجرد نیست و مسمّیات و معانی در دار قرار اُخروی مصوّر «اللهم ارزقنا علم المذكورات فی الدنيا و ذوقها فی العقیبی»

تذکره لایق آخر ذکر کوثر محمدی آباء نازل از جویه‌ها سماوی صوب ارضی بر هشتگانه نیل و فرات و دجله و مهران و سیحون و جیحون، بقع بجایهما ایضاً و سلسیل و کوثر، مسمّیات، و از اهل عالم ناخفّیات، سلسیل و کوثر هر دایم در جنان روان و شرحهما أثناء ذکر جنّات درینجا مذکور و اما نهر مهران ظاهر ما بین ارض روم از ماوراء بصره واقع بأرض سند و اما جیحون پیدا بزمین روم بر کوه از ماوراء ارض ارمنیه و آن بجوی بلخ معروف و اما نیل از زیر صخره معروف بنهر مصر و اما دجله میان طَبُوس و جینی واقع و اما فرات بسر چشمه‌اش هر چه أقرب ملاصق بزمین روم و اما² سیحون بر روی ارض ظاهر

و چون قیامت نزدیک آید بأمر حق تعالی جبرئیل این اُهمار را در طشت زیر زرین³ کرده از بساط زمین بالا برده بحکم «کل شیء یرجع الی أصله و یتصل بجنسه» و بیهشت رسانیده بچشمه تسنیم للتیمم جنان آمیزد که مفسّران درست قدم از نصّ «وَ اَنَا عَلٰی ذَهَابٍ بِه لَقَادِرُونَ»⁴ عقیب

¹ بتادیت

² واما و اما

³ زیرین

⁴ سورة المؤمنون، 18/23.

ذکر «أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَاهُ فِي الْأَرْضِ¹» بقتل میاه را از اشراف قیام ساعت شمردند و هو ثابت عند المحدثین و بنقل صحیح اول آب فروذ آمده بر زمین بر هوت است در یمن بر ده هام الکفار

گفتار در صفت جهنم و أهوال أحوالش نیم تبش آتش عاقلان از² خواب و راحت ربوذه از³

توذه⁴ بوذه بیدار گردانید بنص فرقانی آمدن همگان بجهنم یقین است اما رستگاری بپرهیزکاری مشروط بسته تمیز ظالم هالک و مؤمن سالک آمن از خشم مالک بحکم مالک امروز متعذر آمده عقلا را دو سر از خوف و رجا در برخورد آوردن⁴ هر چه افرض و اوجب چون خلایق در عرضه گاه عرصه⁵ عرصات متحیران بیچاره وار ایستاده منتظران وقوع (v.190b) امر ربانی باشند مجرمان را تاریکها شاخدار فرا گرفته آتشفاه⁵ زبانه آور کرده بیخ کرده آواها جوش خشمگین بسمع جمع رسیده سَخَط و غضب إلهی مصور آمده زینکاری بزَه مندان بظهور پیوسته امم بر زانوها در آمده بژیان انس چو مجرمان بژیان ترسیده منادی از نوزده گانه زبانیه عددش مرکب از شماره⁶ دوازده بروج و هفت سیارات بقولی و عدد ضایع مانده از بیست چهار عدد ساعات شبانروز بحرص و شقاوت دنیا بعد إخراج پنج عدد نوبت صلوات خمس تریاق صفت اوقات تلف شده عمر بنی آدم بیرون جسته اینها گوید که فلان پسر فلان زاده از فلانه فریبنده⁶ نفسش بطول امل ضایع کننده عمر بتباه کاری باقیان کلمات مذکور شنیده بسرعت پیش آمده بوسها آتشین بوسها نوشانیده بوسها و لذات لذات پیشین را بر مجرم فراموش دهندش کردن و بتهدید عظیم سوی سوء عذاب رانده سرنگون بقعر جهنم آویخته خطاب همی کنند کاری نحس نحس بَحْش بَحْش بَحْش نفس زشت را و کفار مخاطبان در دوزخ تنگ راه تاریک مسالک باریک مهالک جاویدان اسیران دایم تبش حمیم شراب حمیم آرام زبانیه زبان آتش زبانه نمایان از زخم مقام گریخته از دوزخ خروج طلبند درها بسته یافته و اومید ایشان بملاک ابد قرین شده فک⁶ رقاب از ربقه إصطکاک روز ایشان نشود پاها بموی پیشانی محکم بسته روهاشان از تاریکی معاصی بسیاهی پیوسته از اطراف و اکناف جهنم آواها بر آورده از تواتر و ترادف عذاب مواجهه خازن نار سرور زبانیه ایستاده بنوحه و زاری و بیزاری از کردها سابق گریان و نالان گویند که یا مالک این وعید از ازل آزال بر ما بسزاواری نوشته شده بود، یا مالک سلاسل أفلاک و انکال کبُول آهنین ما را عظیم گرانبار⁶ آمد، یا مالک از بالا و زیر

¹ سورة المؤمنون، 18/23.

² ر

³ ز

⁴ بر خود آوردن

⁵ آتشفاه

⁶ کرا انبار

بَسْتَر و بالاین و جامه و سربال و سروال قطرانی عبران نداریم یا مالک از یمین و یسار و قدام و خَلْف هر خَلْف از ما بشُوم خُلْف و حثت حَلْف گرفتار جهنم شده و ماذران مستغرق یا مالک دماغه‌ها جمهیر درون جهنم چو جوش دیگ بغلتان آمده بر فرقِ سر حمیم ریزان گشته از گرمی آن شکم و روزگان فرو رفته ملائکه بزخم و با پیش پیشانیها شکسته از شکافهاش خون و از دهانها زرد آب ریخته تشنگی جگرها را پاره پاره اُحداق چشمان بر رُخها مانند سیلاب بسیلان آمده گوشتها اِفراز رخسارها ساقط شده موها سر اطراف بکلی فرو ریخته یا مالک طعام و شراب و مُهادتش است لا غیر و چندانک یکتا پوست سوخته شود تری دیگر بجا آمده استخوانها از گوشت جدا گشته جانها برگها و علایق پیهها آوخته مرگ را بتحفه آرزومندیم یا مالک (v.191a) بیرون آر تا توبه کرده کَرَد کَرْدار پیشین نکریم و آنچ بدین ماند از محرقان بتوالی گفته جواب رسد که شما را بحال خروج مُحال است و بی‌آمان در دار هوان مجلد ماندن سزاوار اگر بدنیا روید غیر ورزش پیشین نکنید و سواد وجوهشان از حُمم اشدّ و همگنان بکوری اُبصارهم و بی‌زبانی و قصم ظهور و کسر عظام و بریده شدن گوشها و ریزه ریزه گشتن پوستها و بغلّ در آمدن دستها بآردنها و اُقدام بنواصی موسومان بود، درون جهنم بر روهای روان روان پر خار خشک جسدی آتشین بجای پاها اُحداق چشمان و طی کنان گذرند، و زبانه نار در باطن اِجراشان سرایت کرده ماران و کژدمان هاویه بطواهر مذکوران تشبث کند،

و در جهنم هفتاد هزار وادی در هر وادی بدان عدد راه¹ در هر راه آن شماره اژدرها و آن عدد عقرب و هر منافق و کافر ببلای این همه گرفتار، و وادی دیگر هست نامش جُب الحزن هر روز جهنم بعظمتش هفتاد بار از هیبت آن بحق می‌زارد در آنجا قرآن خوانان ریا ورزان روند، و حکمت اِنْحصار عدد ابواب دوزخ در هفت گانه، جهنم، سقر، لُطی، حِطمه، سعیر، جحیم، هاویه، مانند عَدّ اَعْضاء سبعة اِنسانست که کسب اُعمال بدان صورت می‌بندد و چنانک شهوات دنیا را نزد فاجر بنیت ترک نگفتنش اُبد الابد اگر زنده ماندی نهایت نیست تعلی هاویه بالاترین درکات از عقول متدبران و تصوّر متفکران هر چه دورتر رسول صلی الله علیه و سلم باصحابه نشسته آوازی شنیده از هیبت بدو زانو در آمده فرمود که از هفتاد سال باز سنگی بجهنم انداخته بودند امروز بقعرش رسیده بسمع ما جمله پیوسته از خود بیهوش گشتیم و اِستحقاق عذاب هر یک لایق عمل دنیاوی مصوّر آمده یک ذره ظلم اُنجا پدید نه،

¹ عدد راه

و إستيفاء لذات جنّات همچنان و آنکس که سبکترین عذاب مشاهده کند، اگر دنیا بجملگی ملکش بودی داذه خلاص خواستی، و شخصی را رسول در دوزخ ازان سبب که نعلین آتشین بپا کرده دماغش از حرارت آن بجوشید صاحب راحت نام نمآده خنک او را گفت بالنسبة الی غیر، و آتش را تا هفتاد بار بآب رحمت نشستند أهل دنیا طاقت مجاورتش نداشتند، و بزانیه آتش دوزخ را هزار سال بیفروختند تا سرخ شد و هزار سال دیگر بسپیدی تبدل یافت و هزار سوم سیه گشته بتاریکی زیور بست که همدیگر را می خورد حق تعالی فرمود تا هر سال دو نفس زند بزمرستان و دیگر بتابستان آنچه از گرمی صیف موجود است بنفس اول پیدا و سردی زمهریر زمستان از نفس (v.191b) دوم هویدا، و متنعمترین أهل دنیا را آورده یکبار بآتش دوزخ فرو برده پرسندش که هیچ نعمت چشیدی گوید که بالله نه، و معذبترین و بیچارهترین أهل دنیا را آورده در بهشت انداخته سؤال کنند که پیش ازین بلا و گرسنگی و زنج دیدی جواب دهد و الله نه، اگر در مسجدی صد هزار کس باشند و یک نفس دوزخی بدیشان رسد همه بمیرند، و اگر قطره از زقوم بدریاهاء دنیا چکذ زندگانی و معایش مردم بفساد رود،

و بھر نفعه دوزخ تمامت گوشتهاء دوزخیان از عظام و مفاصل منفصل گشته زیر پاشنها ریزد، و گند صدید که از تنهاشان بیرون می آید بحدیست که اگر دلوی ازان مر أهل دنیا ریزند تمامت هلاک شوند، و این صدید شراب ایشانست بوقت زینهار آوری از تشنگی و بخوردن آن کواری نیامده مرگ از طرف پیدا نموده نمیرند، و عقیب فریاد از صدید مس گذاخته آشامیده روها ازان سیه شود و طعام ایشان از درخت زقوم رسته بقعر جهنم طلع آن بیئس التشبیه مانند رؤوس شیاطین بر سر زقوم مطعوم شراب حمیم پوشیده بازگشتشان سوی جحیم باشد، و چون أهل دوزخ را گرسنگی غالب آید غذاها را فراموش کرده خار ضریع بهلاکی ذریع خورده جوع آرام نیافته ازانک فربهی ندارد فربهی نیابند و گاهی که از حلقوم فرو برد نرود و آب یاد کرده شراب خواهند حمیم را بچنگلهاء آهنین پیش آرند بر ابر روی تا رسیده پوست سر افتاده وجوه را بریان کند و شراب چون بشکم پیوندد روزها را پاره پاره کرده از دبر بزیر اندازد، و ازین بلاها بخازنان جهنم زاریزه در خواهند تا حق بشفاعت ایشان روزی عذاب را تخفیف فرماید، خزنه افعال ایشانرا بتکذیب رسل و تضييع عمر دنیا و ترک عبادت معبود بحق یکان یکان عد کرده قطع حجت الزامی باز نموده پر و بال اومیدشان بجملگی و ابرند، بعد از نومیزی از مالک إلتماس کنند تا حق بریشان مرگ فرستد عقیب هزار ساله إنتظار جواب رسد که در عذاب درنگیده از موت مخلص بجویند، پس ازان بغلبه شقاوت إقرار آورده از ضلالت قدیم خبر داذه خروج خواسته عهود موأثیق بندی بنا بازگشتن سوی أعمال سابق تقدیم داشته جواب بممنوعی از سخن گویی صدور یافته

بنومیزی غیر زفیر و حسرت و ویل ازیشان چیزی دیگر نیاید، و کسی که زکوة نعمت حق درین دنیا نگذارذ مالیش¹ را بصورت اژدرها آمده خذاوند خود را گرفته چانه کوفته مفاصل جدا کرده معذب داشته گویدش که از من مگریز که (v.192a) در دنیا مال تو بوذه درون صندوقها بمهر گوناگون نگاهم داشته بهر من خون ریخته نمازها ترک می کردی مردم آزرده از ده یکی نمی دازی، و ماران دوزخ مانند گردنهء شتران بُختی و کژدمان امثال استران بالان کرده قوم را چنان نالان می دارند که درد یک لسعه تا چهل سال آخرت ممتد است، و مار و کژدم آن سرای از بخل و بدخوی و خلق رنجانی این جهانی مکتسب و معصومان اینجا از اخلاق زشت آنجا گزیدگان شده ازین گزندگان باطن موسومان و جهت تمام چشیدن عذاب اشخاص بطول و عرض منسوب شده دندان کافر چو کوه احد و میان دو دوشش سه روزه راه و سطیری پوستش هم بدان مسافت متناول و متکاثف و متبدل لب زیرینش بر سینه افتاده زیرین مثال خشکانه روی را فرو پوشانیده و زبان کافر چنان دراز شود که در سجین سخین بزیر آویخته مردم بیازنان گذرند، و تجدید لحوم، لحوم و جلود بعداب خلود هر روز هفتاد هزار نوبت منصوص و جهنم را بهفتاد هزار زمام کشیده برابر کفار آرند، بر هر زمام هفتاد هزار فرشته موکلان، و در دوزخ چندان گریند که اشکها از مدامع منقطع شده روهاشان ازان شانه² خراشیده شکافهء چو جویبارها بر وجهی پدید آید که اگر کشتیها درش اندازند جریان یابد و از زفیر و شهیق و بانگ و ناله و دعا بدان سبب باز داشته شوند که بوجود رقت از حرفت استراحت نیابند، و همواره نالیدن و شکیبیدن دوزخیانرا یکسان و مرگ بصورت کیش خوب لقا فوج قربانی آورده میان بهشت و دوزخ گلو بریده ندا در زنند که بهشتیان در جنت آیا جاوید مانند و مجرمان در جهنم مخلدان، حسن بصری گفت شخصی بعد از هزار ساله عذاب دوزخ بدر کرده بهشت فرستند ای کاشکی من بوذی آنکس، و ازین همه عذاها حسرت بر فوت نعیم بهشت زاید و فوات دیدار حق و خشنودیش از جمیع اشد و آلم،

زهی مغبون بیچاره جاهل کوتاه نظر بهیمی طبع که اینچنان نعم خطیر ابدی را بلذات حقیر فانی فاتر رنج انگیز حیرت او فرو شد، اگر دنیا بجملگی از زر خالص فانی بوذی و آخرت بیاسم سفال پاره باقی مسمی مر عافل اختیار سفالینه باقی بر زرینه فانی واجب نمودی فکیف که آخرت زر خالص باقیست و دنیا سفال پاره فانی و مع الجملة اگر دوزخیان تنعم بهشتیان ندیدندی بعداب جهنم موانیست گرفتندی حق تعالی ملائکه را فرماید تا جماعتی را از دوزخ بیرون کرده بهشت برند چون نزدیکشان آورده حور و قصور دیده بویهاء جنت بمشام همگنان رسد حکم آید که باز

¹ مالش مالیش

² شان

گردانیده بدوزخشان رسانید بیچارگان زاریده گویند إلهنا اگر ما را بدوزخ انداخته بهشت را نمود، کرامات اولیات بر ما عرض نمی فرمودی به ازین بود که (v.192b) باومید تازه عقیب شوق انگیزی بنیش بازگشت و حرمان ابد مبتلا گشتیم، جواب آید که شما را ازین عذاب پر اومید بُر برانجملت لاحق شد که بوقت خلوت ماندن از چشمان خلق از من شرم نداشته فواحش و کبایر ورزیده¹ بدن را کبایر المعطلات بمعصیت خراب می گردید و برابر مردم بر باور رق و حیل تزهّد و تورّع و تبرّع و تسرّع بتشرّع نموده مخلوقان فانیان را حرمت داشتی کرده مرا بنظر إهانت عبادت واهی کرده برضاء من بترک چیز نگفته از ترس دست و زبان ایشان اشیاء بسیار بس پشت انداختید لا جرم فریب مجازی را بخداع حقیقی محاذی ام،

و عجب از کس که سایه را به از آفتاب دوست دارد از دوزخ گریخته سوی بهشت چون نمی خرامد و چون البته هر دو خانه از پری ناگیر است گریز شب و روز از دوزخ بی تقدیم عمل چه سوذ دارد و شخصی که از سبق قضا و قدر و خشکی شق قلم ازلی خیردار گشته خود را نمی داند که بهبهشت خواهد رفت و یا بدوزخ بچه اومید تبسم کرده خنده ضحک را بقهقهه أحمقان رسانیده بمحرقات حطام دنیا چو کاتب مؤلف محجوج علیه مقول فیه شاذان می رود و با همگی ترس از خوف خاتم علامات سعادت و شقاوت از نصّ کلام سبحانی پیدا آمده هر که خود را بتصفیه باطن پاک کرده جوارحش بطاعت آرایش پذیرد بنشانه بهشتی موسوم شده آنکسان که چو غفل دلهاشان غلف نموده بقوّت سبعی و مخایل شیطانی تعطیل اعضا از طاعات روا دارند بداغ سیمت و صمت خذلان ابتلا یافته بجهنم روند چه استدلال بتأویل عاقبت مانند دلالت قطر مطر بانبات نبات و تصاعد دود بوجود آتش دلیل مسکنت آمده است «فأفهم راشداً و أعلم ناشداً»

قول در جنت و أوصاف نعیمش بضدّ عموم و غموم و هموم دار بوار دوزخ آمده بتقابل تضاد جمیع صفاتش بکمال مآل آماده گشته مؤمن را زیور بندی بدوگانه بر ترس از آتش سرمد و جناح نجاج بأحرار جنت مؤبد هر چه أوجب تا بتصور إدخار ثواب حسنات شایان تملک ملک عظیم و محاورت ملک کریم افتاده بخوف أهوال جحیم اعضا از همدیگر گسیخته خواب غفلت بفروران و غلبان جهنم از چشم و چشم دور شده طیران روح طیبه بقوّت جناحین صورت بسته رخت مسافر فرار از حضيض طور محلّ استیفاء لذات طبیعی بذروه² أفق مشاهده ملکوت علوی پیوندد و تفکر در أهل بهشت بشناخت نصرت دار الخلد در روهاشان² و آشامیدن رحيق مختوم پرهای از حریق محتوم و نشستن بر منبرها از یاقوتهاء سرخ در خیمها از مرواریدها پر درخشان سپید نور افشان درش انواع

¹ ورزیده

² دروهاشان

بستر و زیر افکن از عبقری سبز بتکیه نشینی داخلان بر تخت‌های آراسته راست ایستانیده بر کنار‌های جوی‌های روان (v.193a) از می بی‌صداع و خم‌آشامیده‌ش آمان از مستی و زوال عقل و هذیان‌گویی و عدم تمیز ما فوق از ما تحت و عسل مصفی محفوف بغلمان و کوزکان خرد محبوبان خرد خرد حرفتان گلگون و جنتان در جنان و جنتان مزین بدختران حور عین نامان مبشرات بعدم موت و کلی آمان مسمیات بتسمیه^۱ ملک رحمان خیرات حسان و صفان محلات مشتهیات مشبهات بیاقوت در صفا و مرجان بیاض و تمامی وفا مصونات تا ملاقات مؤمن از جماع انس و جن روندگان در درجات جنان بعز و ناز بحال رفتار هر حور را^۱ بگیرد خیلا جایز آنجا هفتاد هزار ولد آن سپید حریر پوشان حیرت بخشای چشمان جامه از دوش حاملان و همه مکلات بتاجها مرصعین بلالی و مرجان هر دختر مانند دیگری بسن و جمال و قد و قامت و هیئت جمله بنار پروری و بوی مشک و عنبری موصوفات و از حیض و استحاضت و غصه حمل و آسیب طلق ولادت و هم ارضاع و لحوف پیری و تحول خوبی و تنقل شفقت شوهر سوی خارج و مقصور ماندن عیون حور عین بحفظ الهی از مشاهدت غیر مؤمن مسمی اما بمصلحت رعایت غیرت زوج مذکور در قصور یاقوت رسته بمیان^۲ مرغزارهای بهشت و طواف کردن مأموران بر مؤمنان و حور جفتان همدیگر بکوز‌های و ابریها و کاسها پر بآب معینی سپید لذات افزای شاربان و ملازمت خدام و ولدان مانندگان مروارید نھانی درون صدف مستور از مطالعه اعیار شبیهان بلالی پراکنده ریخته زیادت نمای حسن جوهریت به ازانک در رسته رسته شکل منظوم باشد بتوطن مقام آمین بهشت آباد از جویبار دار مقعد صدق بجوار پادشاه توانا و زیبایی وجوه موحدان باشراق مطالع صفت جمالی و مد نظر همگان بنصرت نام سوی ملک علام بی‌تصور سمت و جهت و تحیز و بتمیز رب الأرباب لایزول و لایحول و لایجوز له الأفول از اجسام مرکبات بعناصر و اصول و آمان ایشان از درک کرد و ذلت بر چهرها و جباه و گرامی بودنشان بنشان آثار وضو وضو یابی امکانه بازار دیدار مذکوران جولان در روض هیچ مهیج مهج عاملان در آخرت گشته بشارت آیات و اخبار آرام از قلوب مشتاقان بالکلیه باز ربوذ و اهل بهشت بأنواع تحفها از پروردگار^۲ محفوفان و بهر چه آرزو کنند بجایزانی واصلان و از خوف چشم مکروه آینده مستقبل و اندوه متوقع بلاء رسیده گذشته ماضی و تحیل بیم مرگ مأمونان، و بالوان نعم و فواکه آکلان و منفکها و از آنها چارگانه، آب، و شیر و عسل و خمر، شاربان، و زمین جنت از نقره و سنگ ریزه از مرجان بخاک مشکین مسکن هر مسکین مؤمن مکین و نبات زعفران و باران ممتور از ابر ریزان آب نسرین بر توذهای کوه شکل کافور بوذ،

^۱ حورا

^۲ پروردگار

أقداح تقرین مرصعات و بدر و یواقیت و مرجان شراب بشراب آمیخته بسلسبیل خوش گوار چنان پر باشد که از صفاء (v.193b) جوهرش مشروب مظرورف من وراء رویه برقت حُمرت پیدا آمده آلت مرصعین منادمت بهشتی را آدمی نساخت تا در تسویت ضمت و تحسین صیاغتش قصور ورزیدی و آن جام جان پرور از کف خادمی بدست می‌رسد که آفتاب بوقت إشراق و ماه بدر بهنگام طلوع مانند وی نموده او بحلاوت صورت و زیبای زلف و ملاحظت چشمان بفرق حلی بر بر رجحان حلی دارد هزاران عجب و دریغ بر آنک بیهشت و نعم آن بجاویدانی ابد الآباد بی مشاهده مرگ داند آورد¹ و خود را مؤمن ایمان بدنیا دود غرّار مکار جافی نا باید از خراب قفار چگونه میل می‌کند اگر در بهشت غیر سلامت ابدان با امن و امان از مرگ و حدثان و گرسنگی و تشنگی و برهنگی نعمتی دیگر نبودی، مردم را بهمین نعمت ترک دنیا و طلب عقبی لازم نمودی فکیف که اهلش پادشاهان آمان اند و بسایه عرش مستظللان و بغیر حق نا ملتفتان و بهشتیان بشارت نداء دوام حیوة بی مرگ و صحت بی رنج و عزّ بی خواری، و علم بی جهل و حلم بی سفاهت و توانگری بی درویشی و جوانی بی پیری و شادی بی اندوه و قدرت بی عجز و بقاء بی فنا، و کمال بی تنقص و تنعم بی تنغض مشرفان، و أفضل بیان عظمت جنت با فضایل آخرت در سوره رحمن و واقعه و غیرهما از قراء متدبران غیر خافی و بنصّ صحیح خبری دو بهشت هست اوانی و آلتش از نقره و دو دیگر از زر بهمان مثال و أبواب بهشت و دوزخ بحدّ کثرت موصوف و بحسب صدور طاعات و معاصی معدود و معروف و هر عامل این جهانی از در لایق کارش چنانک بر مصرعین آن مسطورست کباب الصلوة و الریان الصومی و الصدقه و الجهاد بشادی و حرّمی داخل و چون مراکب گروهان مؤمنان را ملائکه سوی بهشت باعزاز رابند بدری از دره‌ها چنان رسیده نزدش درختی یابند از زیر ساق آن بدو چشمه روان از یکش آشامیده تمامت غصّه و ترس از درون مذکوران بیرون رفته، از دوم وضو ساخت زیبای تنعم بر وجهشان پیدا آمده بعد ازان جو عشان هرگز نریزد و سرها از گرد آلودگی امان یافته بنیک نرمین روغن مالیده نموده از آنجا بجنت پیوسته إلقاء سلام ملائکه کرام و لقاء ملک علام را بتباشیر طیب نفوس از قاذورات تحرس و دخول دار المقام بخلود مُدام سزاوار کردند، بعد ازان ولدان آنجای که از أصلاب کفار قبل البلوغ بمعصومی وفات یافتند بمثل استقبال کردن خویش غایب آینده از سفر و خدمتکاری دنیا بریشان طواف کرده از مشقت غربت و زحمت غیبت پرسینده بیاکرام و إعزاز حق تعالی بشارت داده غلامی از زمره ولدان پیش رفته ببعض ارواح² مؤمن از

¹ اوزد

² ازواج

حور عین مژدگانی بقدموم (v.194a) وی همه بتسمیه^۱ نام فلانیش بدار دنیا داده شاذی حور عین افزوده بیرون بدر آمده مؤمن را در آغوش گرفته اندرون پرده برده،

و مؤمن متزلی عقبی بی خطابه ازان داند که در دنیا خانه را و نظر کرده بنیاد نهاد دار را از جندل دیده بلاء قبّه‌اش مروارید صرح بوده ألوان جواهر سبز و سرخ و زرده قبّه را مکمل باشد، و علی سبق مانند برق درخشان نموده، اگر قدرت نگرش بتقدیر تقویت حق نبودی چشمان نظاره تحیر که متحیر ماندی و حالی که مؤمن سر جنباند حوریان و اوانی و آلات زرین و تقریبین حاضر و آماده و بالشها بر سر نهاده و با لبه‌ها پراکنده گسترده از انواع بسترها که بطالمش از استبرق است و ظهیرش از نور با ابرکار معدود دیده^۱ حمد حق را جل و علا بآیت أعرافی تلذذ الا تعبدا بزبان آرد رسول صلی الله علیه و سلم بر در بهشت آمده حلقه جنبانیده خازن گوید که تو کیستی، فرماید که محمدام خازن جواب دهد که بهمین فرموده شدم که پیش از تو بکسی نگشایم، عجب از آنکس می‌دارم که در دنیا دون بمرتبه مختصر قناعت ناکرده دایما در طلب مناصب و منازل عالی خود را معذب می‌دارد و چون می‌داند که منازل آخرت جز بطاعت و عبادت حاصل نمی‌شود چرا در خیرات نمی‌کوشد تا دران جهان کسی بیالاتر ازو مرتبه را شایان نگردد و درجات بهشت میان اشخاص بحدی متباعد است که زبرینیان بر زیرینیان پریشان پوشان جنات نظر کنند که زمینی بر علیین بگران باشد، و این چنین منازل درجات مؤمنان است منازل انبیا را برین قیاس باید تدبیر کردن،

و از اصناف جواهر غرفه‌ها جنان چنان رقیق شفاف است که ظاهر از باطن پیدا شده درون از بیرون مرئیست و لذات و نعمش از آنها که چشمان مثل آن ندیده گوشها وصف نشنیده در دل آدمی کیفیتش تخلید، و این موصوف بحصه سلام و دهندگان بر آشنا و بیگانه و مطعمان طعام و روزه داران و نماز گزاران بشب بحال جواب خفتگان یهود و نصاری و مجوس معین، و آنکس که اهل و عیال خود را طعام دهد و با ایشان زندگانی بخلق نیک و نرمی پیش برد پیش ازینها که ذکر کردیم درجات دارد، و هر که در هر ماه سه روز بروزه باشد بثواب صایم الدهر منسوب،

و گزاریده نماز خفتن و صبح بجماعت از زنده داران تمامی شب بطاعت معدود و مساکن طیبه در جنات عدن کوشکهایست از مروارید در هر کوشکی هفتاد سرای از یاقوت سرخ در هر سرای هفتاد خانه از زمرد سبز درون هر خانه تختی آراسته (v.194b) بر هر تخت هفتاد خوان درون

^۱ معدود دیده

هر خوان¹ هفتاد گونه طعام داخل هر خانه هفتاد نفر کنیزک خرد از قدرت حق آفریده مؤمن بمر روز بچندان قوت نیرومندی باید که بر همه طواف کرده بی ضعف لذت را بتمامی استیفا نماید

صفت دیوان بهشت و درختان و جویهاش، بخر صحیح چو جمیع اخبار تنمة الأزمنة دیوارش بخشیتی از زر و دیگر از نقره بنا یافت خاک از زعفران گل از مشک خالص و کسی که در دنیا شرب خمر و پوشیدن حریر را ترک نگوید در آخرت از هر دو محروم و جویها جنان از زیر تلها و کوهه‌ها مشک از فرّ روان، اگر در بهشت تقدیرا درویش کهنه بوذی خَلَقَ تَرین جامه بیچاره‌ترینشان از جمیع زیور و زرینه و مرصعات و حُلل و ثیاب فاخر اهل دنیا به نمودی، و در جنت درختی هست که سوار جواد صد سال رانده سایه² نتواند بریدن، و سدر بهشت از خار عاری مانده بعوض هر شوک میوه رُسته هر میوه شکافته هفتاد دو طعام پدید می‌آید که لذت یک در دیگر موجود نه و تاریک‌ه‌ها قیامت از ستمها دنیا محصل و انوار بهشت بطاعات دنیا مکتسب، و در جمیع بهشت چوب پاره³ بطول انگشت نیافت و هر چه بنخل و شجر نامورست پهناش² از مروارید و زر و بالاش از میوه معبر

و عدد جنات بروایت سلطان المفسرین ابن عباس رضی الله عنه بهشت بهشت معدود آمده از دار الجلال و دار القرار، و دار السلام، و جنت عدن قصبه مشرفه بر جمیع جنان بیوذن درگاه جنت عدن مذکور مشتمل بر دو مصراع از زمرد و یاقوت ما بین المصراعین مقدار مسافت از مشرق تا مغرب، و جنة الماوی، و جنة الخلد، و جنة الفردوس، و جنة نعیم، اما دار الجلال بجملگی مداین و مرقای، و قصور و شُرف، و أبواب، و درج و غرف، و اعلی و اسافل و خیام و اوانی و حلی و جمیع ما فیها همه از نور، و اما دار السلام³ مجموعش از یاقوت سرخ و اما دار القرار جمیعش از مرجان و اما جنت عدن بکلی از زبرجد و اما جنة الماوی همگیش از زر سرخ و اما جنة الخلد سراسر از نقره و اما جنة النعیم جمله از زمرد و اما جنة الفردوس از مروارید دیوارهاش خشتی از زر دیگر نقره و لَبنة از یاقوت و اُخری زبرجد فرشها از مشک و قصور از یاقوت و عُرف لؤلؤین و مصاریع زرین و زمین از نقره و سنگ ریزه مرجان و خاک مسکن مشکین جهت هر مسکین و نبات از زعفران و عنبر

و صفت لباس اهل [بهشت] و بسترها و تحتها و خیمه‌هاشان اما دست ابرینجانها از زر و نقره بتعبیه⁴ بیاض برنگ سرخ بغایت لطافت نموده بجامها بحریر مصون از خلافت مخلوق از قدرت دور، از

¹ خون

² بنه‌اش

³ الکلام

کرم قَزَّ و نسج بافندگان شکافته ازان میوهٔ بهشت (v.195a) دو نوبت مشرفان اند، و اول زمرهٔ در آسندگان بیبهشت روهاشان بصورت مهتاب شب بدر مصوران و همگان از خِیو و بلغم اندازی و شاشیدن و بحاجت رفع فضله طبیعت رفتن آمان آوانی اکل و شرب و شاهاء مؤمنان از زر و نقره و عرق ریزی و آروغ آوریشان از مشک میان همدیگر چو قضا بذ نفسان گرگ شکنان حیلی و رزان ارزان دین نابوده فروشان دنیا پرستان یک ملک را بچهارده نوبت بیع بندان اختلاف و تباعض و عداوت و عدوان از ظاهر و باطن دورادور و حق را بیامداد و شبانگاه بجملگی تسبیح گویان و بر دوش هر جوری هفتاد تا حله ملبوس و نور کمترین مروارید دانه تاج موحد از شرق تا غرب درخشان و کوچکترین خیمه بیک گانه در دانه مجوف بدرازی شصت میل ببالا سوی آسمان منعوت در هر گوشهٔ آن مؤمن نامعیب مغیب اهلش از دیدار غبار مقیم بجوار عقار و بعض خیام از در مجوف فرسنگ در فرسنگ بچهار هزار مصرع زرین مخلوق و میان دو بستر از فرش متنعمان ما بین آسمان و زمین مسافت هویدا

صفت طعام اهل بهشت در کلام مجید بتفاضیل از میوها و مرغان فریه، و من، و سلوی، و عسل، و شیر، و اصناف، نا محصور بلا یحصی مبین، چندانک رزقی از شمار پیششان آید گویند که این را پیش ازین در دنیا خورده بوذیم اما کجاست اسم از مسمی و لاغر از مستمن و صورت از معنی و مجاز از حقیقت، و ألوان میوها مانند شمار دنیا جهت آن روزی می شود تا طبع انسانی دیده معهود سابق را شناخته بدان مؤانست گرفته بشکل غریب نا مألوف طبیعت را تنفر بد نیاید، و اول گذر کنندگان از صراط فقراء مهاجران اند و نخست طعام بهشتیان بر سبیل تحفه پیش آورد مسافر ما حضری نام بلغت قضاء پشمین شلوار پوشان این زمان غارت گران حدثان مخربان مجربان ریادت جگر ماهی نون نعت مقسم به فرقانی و غذایشان عقیب طعمهٔ عضو سمک گوشت گاو و گلو بریده بهشتی چرا کننده از اطرافش و شراب همگنان از عین سلسبیل و هرکس را از اهل بهشت قوهٔ صد مرد نیرومند در مطعم و مشرب و جماع حاصل و ببدل قضاء حاجت عرق ریزان از پوستهاشان بیوی مشک ظاهر و باطن بدان طاهر و بیک نگرش مؤمن مُشتهی سوی مرغ مُشتهی بالبنائین طیر بریان رسیده پرش ساقط و بعض مرغان جنت بینک شتران بُختی موسوم و أبو بکر و مؤمنان ازان آکلان و مأمور بر مؤمن هفتاد صحن زرین طواف لونی که در کاسهٔ موجود باشد در دیگر مبصر و ملذوذ نه، و اصحاب رحیق را از عین تسنیم مأخوذ از سنام لارتفاعه مرج داده مقربان اعلیٰ عنهم نا آمیخته صرف آشامند و مهر همه مشروبات بخور و ممسک سپید چو نقره پدید آمده اگر یکی از اهل دنیا دست داران کرده بیرون برد تمامت حیوانات از عقلا و غیرهم (v.195b) از بویش حصها ستانند

صفت حور عین و ولدان در قرآن مکرر صورت می گشته اخبار زیادت شروع وارد یکی
 بامداد و یا شبانگاه در راه حق جهاد کردن، و مقدار گمان افتادن جای مؤمن و موطن قدمش
 از موطن در بهشت از جمیع دنیا و هر چه دروست بهتر اگر زنی از نساء بهشت بر دنیا اطلاع
 انداختی ما بین سما و ارض بنورش روشن گشتی و نیمه سر پوش حوراء به از دنیا و جمیع آنچه
 دروست و تشبیه حورا بیاقوت و مرجان بدان سبب است کچون از وراء پرده نظر کنند رویش
 صاف تر از آینه نماید و کمترین مروارید دانه زیورش ما بین مشرق و مغرب درخشان و هفتاد تا حله
 پوشیده از نوران چشمان محیر مانده مغز استخوان ساق از ماوراء بیانا، و رسول صلی الله علیه و سلم
 شب معراج در جنت بموضع برزخ نام رسیده خیمها درین و زبرجدین سبز و یاقوت سرخ باقیه حور
 مقصورات از خیام سلام علیک یا رسول الله گفته بامر حق باواز خوب همین گفتند که ما خوشنودام
 هرگز خشمگین نشویم، ما جاویدانیانیم امان یافتگان از مرگ ما مقیمانیم که ابدأ بسفر نرویم و ما
 نازک اندامانیم که اندوه نچشیم، و ما جاوانانیم که هرگز پیری را بر ما مجال نباشد خنک او را که
 ما ویرا باشیم و او ما را، و خلق مثل آواز ایشان صوت نشنیده و مذکورات در بهشت نزد مؤمنان
 هم بهمین شیوه سرود گویند، و حوریان از حیض و غایط و بول و بُصاق و نُخامه و منی و فرزند
 مطهرات و زن این جهانی مؤمن در بهشت بدرجات بس عالی از حوریان بفضیلت و مزیت و حسن
 و جمال کرامت یافته و شغل اصحاب بهشت باستیفاء خوش منشی و بردن بکارت اَبکار بعیشی و
 اَبکار محایل اِنکار مصروف و نازل بهشتی را منزلت بحدی رسیده که هزار خادم پیرویش کرده هر
 خادم بخدمتی مخصوص باشد از صاحبش آن نیاید و خدمت همگان از مشقت زحمت مبرا و معرا و
 یک کس را در بهشت پانصد حوری و چهار هزار بکر و هشت هزار نابکر ازواج ملازمات و یک
 مُعائقه مؤمن را با حوری بهشت عمر دنیا زمان مقدر و در بهشت بازاریست خالی از خرید و
 فروخت و متاعش بجز صورتهاء خوب مردان و زنان مصور نه هرگز آرزوی دیدار خوبان روی نماید
 آنجا رفته مجمع حور عین دیده اصوات ملاح باغانی مستلذه شنود و اکثر گفتار مذکورات آنک ما
 نیکانیم و بجهت شوهران نیکو سیرتان مهیا نگاه داشته شده ایم و همواره در بهشت دو حوری از
 جانب سر و جهت دو پای مؤمن بمداومت با حسن اصوات سرود گویند مشتمل بر تسبیح و تقدیس
 دور از مزمار ابلیس و چون اهل جنت را اشتهاء سماع افتد بامر حق تعالی باذی از زیر عرش
 (v.196a) وزیاده درختان بهشت را که بهر یکش جرس نقرین و اما زرین آویخته است جنبانیده از هر
 ورقی زنگله چنان آواز دهد که تمام سامعان از وجد آن باقی لذات را فراموش کنند و چون از
 سماع جنت شمه شنیدی از احکام سماع دنیا لمعه بشنو، حرف لام در نص «فَبَشِّرْ عِبَادِ الَّذِينَ

يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ¹» لام تعميم و إستغراق است و سماع أشعار بألحان طيبة و نعم مستلذة بي إعتقاد بسامع مر محظور بناشنيذن نيّت نگوييده در شرع و عدم كشيد كه در زمام هوي و إنخراط بسلك لهو و بجواز أشعار خوانده بحضرت رسول و إنكار نيامده ازو خلاف نه و گاهي كه سماع بغير ألحان خوب جواز دارد بانضمام أصوات روایش زایل نه و واجب بر مستمع توفير رغبت در طاعات و ياذ كرد متقيان با درجات و اجتناب از زلّات و إزدیاد نور قلب با صفا واردات و از لفظ درر بار رسول بي قصد نزديك شعر كلمات مشهور در كتب أحاديث وارد و شنيدن أكابر سلف مر أبيات معروف معروف و مالك بن أنس و حجازيان غنا را مبيحان و بإجماع راندن شتر بسروذ روا، و روز قيامت سماع خواص از قبيل مناجات معدود، و نزد شافعي فعلش بر عوام مكرم، و مُحترف تغناء موصوف بدان بدوام بوجه تلّهی مردود² شهادت بي مروّت تا لاحق بمحرّمات، و صوفيان را مراتب ازان أعلى كه بلهو نشست بهو شنود چه تفكر قلوب از لغو مصونان بوزه سماعشان از غير همتا محصل و ابن عمر و عبد الله بن جعفر بسماعرًا بغايت مجوّزان و إستلذاذ قلوب أصوات طيبة را بإسترواح إنكارش ناممكن و از أطفال ملوك عجم و طفل كه باواز خوب كردی بجای پدر نبشتندی و من لا فلا،

و تحمل شتر صعب سخّتي سفر و بار عظيم را بقوّت خدا و سبب حُذا بنصّ «أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ³» معلوم، و تا متحرك بسماع از حسن محروم و همه أنبيا بخواندن قرآنات باواز خوب مأموران، و از هر مجلس داود بقرآت زبور چهار صد جنازه مردگان وجد مرفوع و جُملة إنس و جن و وحوش و طيور بدان مستمعان و أبو موسى أشعري باواز خوش⁴ بلفظ رسول ممدوح بود، و بصوت خوب بسا شتران بألوف در يکروز بهلاک پيوسته و سماع بزمان و مکان و إخوان متوقف، و إزعاج هر سامع از هر آواز بأول نفس از عُذوبت خطاب روز أكسب مر أرواج استفاد و سماع را ظاهرش فتنه باطنش غيره و آن مرده نفس زنده دل را جايز و در أوقات شاذی چو روزهای أعياد و عقد شوهری و قدوم غايب و وقت مهمانی عام و عقيقه أطفال و آن ختان و ساعت ختم قرآن سماع بنقل درست و پوشانيذن رسول عايشه را برداش بوقت إستماع مذکوره سروذ بني أرفده (v.196b) از حبشه لعابان در مسجد مدینه و عدم إنکار نبوی از بازی ايشان درون مسجدش و نظر خود بر قوم بانضمام خنده سرور و گفتنش عايشه را بهر نوبت كه رويم با ديگر شنويم، و فرمودنش بأبي بكر نوبتی ديگر در خانه عايشه بگذار اين دو دختر را تا سروذ گویند كه عيد داريم، و نهي كردنش عمر

¹ سورة الزمر، 17-18/39.

² مردوت

³ سورة العاشية، 17/88.

⁴ حويش

را از بانگ بر زدن بر بنی اُرفده مذکوران لَعابان بَدْرَق و جراب و وقوف درازش بایستماع بموافقت عایشه و خَدّ بر خَدّ صدّیقه نَهاذن بطول نظر و پرسیدنش بمر جمع که گوینده «آئیناکم آئیناکم» گر چرا نیامد و فرمودنش اُنصار غنا را دوست می‌دارند نکاح را بدفوف آشکارا کنید بأحادیث بسیار جواز سماع اَدل اَدله پیدا سماع را بحق شنونده صدّیق است و بنفس زندیق، و مستمع اِستتار و تجلی از اِستتار تلهیب و از تجلی ترویج حاصل و از اِستتار حرکات متولد از مریدان و سماع از مکاشفات اُسرار بمشاهدت محبوب و برق لامع آنکه خامد و اُنوار پیدا آنکه مخفی عبارت سماع قرآن از آنک صدمه دارد جهت شدت غلبه اش مهیج ترویج نیست محرک نه و ازان غیر قرآن محرک و مهیج است و در سماع مرید مبتدی حال شریف خدمات است لکن از فتنه ریا خایف و متوسط صادق طالب زیادت احوال حق را سامع و منتهی عارف غیر حق را جویان نه و سامع مطیع مشارک خاص و عام و بحال شنونده متأمّل و اِرادت است برو از عتاب و خطاب و وصل و هجران و قرب و بُعد و تأسف بغایت و تعطش یابند و وفا بعهد و تصدیق بوعده و توبه شکنی و فلق اِشتیاق و خوف فراق و فرح وصال و صدر اِنفصال و سامع بحق با حق و نبوی شنوا ناموصوف بأحوال مخروج بحظوظ بشریت منفی بعلل و جُوق سامعان در حرکت برمه گوسفند رمیده از گرگ مانند و بسماع امروزیه درختان بهشت بی شکفت شکوفه آور، و هر چیز از حیوانات و جمادات بتسبیح معین مسبّح حق و آواز خوش در دل چیزی اِدخال نمی‌کند بل که درونی را بحرکت می‌آرد و مُحَبّ سماع بدوام درو بطالب بسیط بر آلت موجود، و آن دم هر اندام از سماع بحظّی بهره ور چنانک چشمان بگریه و زبان بناله و دو دست بدریدن جامه و لطمه خویش و رجلان برقص و هالکان بشنیدن آیت از قرآن و بیتی از اشعار بیک سهفه بحد کثرت پیوسته بخنکی قرب بر دل معقول سماء قلب متبرّد شده بتوجه جانب سفلی حرارت غریزی سوی دماغ متصاعد گشته اگر در سحاب برد بعین و قرب خللی یابد بالا شده ازان تاوّه زفره متولد است و بعدم خلل رطوبات سحاب اعلی از بخش تحلیل یافته گریه حاصل، و بخنکی جگر ازان نار تاوّه مذکور بوی سوز بمشام پیوسته آن نار (v.197a) تجویف قلب بفشارشی که او درانست شکافته آن وقت جوشی شوند بوی باسما و جیه و صحیحه و رجفه مسمیات

بیان جمل متفرقه از اوصاف اهل بهشت دار الخلد باعلام افضل اعلام رُسل بدانک جنت نوریست درخشان و ریحانی بالاینده و کوشک بر افراشته جویه‌اء روان و میوه‌اء فراوان تجسمه تمام تا مضرّ خورنده آمن از اِدخال و تجسمه دایم تا مقطوع قائم نا ممنوع باینضمام جفت خوب صورت صورت زیبا سیرت دیبا پوش رَحیق نوش نعمت پرور اِقامت پیشه تاز و روی سرای عالی مسکنش بهجت و غبطت و سلامت نعتش مؤمن اِن شاءَ گوی بدینها واصل و اصل وصول المقامات فاخره دار

آخره بإقامت مراسم جهاد حاصل و آسبان إختلاف الألوان و أنواع دیگر مخلوقات از هر گونه که نفس خواهنده إشتها کرده چشمش بدان لذت باید فی الحال میسر، و گاهی که مؤمن را در جنت فرزند آرزو کند حمل و فصالش بیک ساعت صورت بسته بی غصه طلق و تلویث نفاس پدید آید، و آنکس که زراعت کرد خاطرش جولان آرد تخم اندازی و رستن و إدراک و دروذن و صبره نهادن بطرفة العين وی را محمل،

و بوافی مطلوبات برین قیاس مکملا، و بعد آرام گرفتن أهل جنت بمنازل خویش برادران نسبی و دینی را إشتیاق بقاء همدیگر غلبه کرده تحتهاشان بقدرت روان شده ملاقات ما بین ایشان میسر گشته بوقت محادث¹ حکایات سرگذشت دنیا بیاد آورده برستگاری از نار و مغفرت ملک غفار شکرها گزارند، و جمیع أهل بهشت بحلیه آمدی کوتاه موی بعودت سپید روی مکحول موصوفان، و بعمری سی و سه سالگی بسن عیسی روح الله علیه السلام روز صعود بر آسمان، و طول قامت شصت ذراعی بعرض هفت ذراع بخلق آدم بعد هبوطش و آواز داودی معروفات، و بروایتی مباین از أخبار ما قبل کمترین منزلت بهشتی را هشتاد هزار خادم و هفتاد و نفر جفت حلالی معین و او را قبه نصب کنند از در و زبرجد و یاقوت مسافتش بتقدیر مساحت تمثیلی بما بین جایبه تا صنعاء مبین، و همگان بتاجهای مرصعین متوجان و نور نازلترین در باج پرستی و غرب بدرخشند که کافی، و شب معراج رسول علیه السلام التحیه انار بستان بهشت را بیستان شتر تعقیب و پشت آن بتختی مشبه دیده ازو خیرگی زیبا پیکر پرسید کی این مقام که تعلق دارد جوابش داد که مقام مذکور، و من حارثه و نعم خارج از وصف بملکیت زید بن حارثه صحابی معروف معروفانیم،

و حق تعالی تورا را بید قدرت خویش نوشته درخت طوبی را در جنت عدن خود نشانده، آدم هم بید قدرت ألوهیت آفریده شده، جنت چو بتقدیرش مخلوق گشت بتکلیم باری بهشت گفت که داخلان (v.197b) در من در امان درمان منخرطان بوزه رستگار اند بمضامین آیات عشر «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ²» موسومان و بتفصیل حسن بصری رضی الله عنه انار بهشت چو دوها و جویهاس از آب نامکدر و شیر مصون از³ آسیب تغیر طعم و غسل مصفی از شمع گواران غیر محتاج بتصفیه شماعان و حلاویات مصفیات و خمر لذت افزای شاربان خورندهاش امن از درد سر و تسفیه و تسفه احلام و آن می مطهر از عصر اقدام نجس و دستهای دَنس و اوانی قدر و دنان سفالین و زوارق سفالین آمنان از عذاب معانقان ملاح عذاب دار با ایشان قرار گرفته جویهاس روان بر رضراض

¹ محادبت

² سورة المؤمنون، 1/23.

³ از از

یاقوت و زبرجد عروق و عروش و غروس و کروم و مرومش از مروارید و کیفیت میوه آن را جز حق عالم نه، و بریش از مسیرت پانصد ساله راه مر بوینده ناپوینده از دور واصل، و اسبان و شتران باذ روشن رحال و زمامها و زینها با زینها از یاقوت، و جملگیشان در جنت همدیگر را زوآر،

و زنانشان از حور عین مانند بیض مکنون و درّ محزون، و هر حور از ایشان میان دو انگشت هفتاد حله گرفته پوشیده مغز استخوانش از وراء هفتاد حله مذکور مرئی بتقدیر حق اخلاقشان از بدی و تنهانشان از مرگ مطهر گشته، هر چه از اعضا درین دنیا خروج می کند آنجا آن زایل و بیدل همه حُشبان¹ آزوغ و شخ مشک پیدا نه، و رزق همگان بکرة و عشیاً بی تعاقب لیل ساتر و ظلام فاتر بر نهار و اختلاف روز روشن بر شب تاریک دائم متواصل، و آخرین در آینده را بهشت بکمر مرتبه مملکت بمدّ بصر ممتد و آن امتداد بمسیرت صد ساله منازل مشتمل بر قصور زرین و تقرین و خیام درّی دری ضوء مقدر روی بیک لمحہ بر تمامی ممالک از آدن تا اقصی محیط، هر روز چاشت خوانش هفتاد هزار کاسه زرین بود شبانگاه بمان طرز موقر در هر صحن طعامی خورد که در دیگر مثلش نه، و هر صحنه بمزه علی حده،

و در جنت از یک گانه یاقوت هفتاد هزار سرای در هر سرای هفتاد هزار خانه موجود است که رخته و شکاف ندارد، و ذنی ترین منزلت را ملک بجدی ممتد که هزار سال بران تازنده باخرش نرسد، و دورتر موضع را چو اقرب بیند و عالی ترین مرتبه آنکس اُمت که بامداد و شبانگاه هر روز دو نوبت بدیدار حق جل و علا نظر کند و هر بهشتی را سه گونه سوار، از زر و نقره و درّ مکمل، و در جنت حوراییست معینه نامش عینا هر گاه که بسیران گام نوشی کام نشد هفتاد هزار کنیزک دیبا پوش منور وجه از بچین و یسارش ملازمات و همواره عیناء مذکوره همی گوید کجا اند کسانى که در دنیا امر بمعروف نهی از منکر کرد، لیک روان را راه نمایی ارشاد کردندى و بد روان بیاد داشت (v.198a) ایشان ترک مناهى گفتندى، هر چند که ترک دنیا دشواری دارذ اما فوت آخرت ازان دشوارتر بدرجات و تفاوت بس عظیم و مهر بریدن از دنیا بمهر آخرت شایان طلب داشت دنیا بخواری نفوس مقرون و جست جوی آخرت بعزّ ذوات رهنمون، و عجب ازان بدبخت هر چه شگفتناک که در طلب فانی شدن خواری بخود قبول کرده عزّت طلب باقی را بس پشت اندازان است،

صفت رؤیت حق و دیدار بوجه بی چون حق تعالی از نصوص قطعی آمده زاید بر حسنی معبر
از دیدار باریست جلّ ذکره و آن بزرگترین لذّات بوذه بوجودش تمامت نعمتهاء بهشت از اهل جنت

¹ حبشا

بفراموشی هر چه آنسب و حقیقت آن در باب محبت شروع دارد و در اصول فروع اما اینجا همین دانست که باری تعالی انسانرا اول قوت تحمل رؤیت روزی می فرماید، بعد ازان من را طاقت دیدار پدید می آید و این قدر مقلد سلیم مذهب ساحل گزین را کافی،

و أهل بدعت بعقاید بدیشان ضلّال و سنّیان برغم معتزله در تجویز مجدّان و بپراز مجتهدان فصول پردازان، و مؤمنان حق را روز قیامت در جنت چنان ظاهر بینند که جهانیان درین دنیا شب چهاردهم بدر تمام را بی ضیّر و لحوق خیر که بچشمان و گزند رسانی ناظران بهمدیگر از آنجهت که باریک تاریک رو نیست تا احتیاج بانبوهی مردم و سؤال زند از عمر و افتد و چون فریقان مؤمنان و کافران ببهشت و دوزخ پیوندند حق تعالی فرماید که أهل بهشت را من بوعد پیشین شادی داشتم وقت رسید که میعاد بتصدیق انجامد گویند بار خدایا از تنقیل موازین بی قیل و سپید گردانیدن وجوه و رهانیدن از دوزخ و ادخال جنت چه نعمت ماند کی بر ما تمام نفرمودی عقیب گفتارشان حجاب بر گرفته نظر کرده بدیدار حق سزاواران گشته بهترین تنعم دار الخلد دیدار ملک أغیر باشد لا غیر،

و سرور بهشتیان را در جنت سعادت لقا منتهی، پیدا نه، و مجموع لذّات متنوع است از نسبت جوی بنعمت، رؤیت عاری و عاطل همت بنده مقصور بر طلب دیدار بوذن به ازانک بسایر نعیم بهشت سر فرود آرد که بهمیمه بچرا گذاشته هیمه کش با او دران شرکت دارد چه رؤیت بغذاء روحانی منسوبست و اکل و شرب و جماع از قوت بهمیمی بدفع آلام عوارض انسانی، به معنی منعی معین،

وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَصَلَوَاتُهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَصَحْبِهِ الْعَالَمِينَ¹، وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ
 اتَّبَعَ الْهُدَى، (v.198b)

¹ العالین، العالین

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله معطى مجالس علماء التحقيق بأذكار نعوت محمد المتصل إلى عدنان و مصدر جرابير أهل التدقيق بدساتير كمالاته منذ خلق إلى الآن، الذى زين العوامل و الكواين بتباشير نوبة دولته مظهر أدينه على الأديان، و ألد الخلائق ليلة ميلاد ذا الملاذ تأيذ الملاذ عجائب شتى مع خمود النيران نحمده على ما علمنا لطايف معجزاته و خصاله و أخلاقه من التنزيل بأشفى البيان حمد مؤمن بكون جوامع الكلم ميسراً للمقول فيه بالنقل المؤيد بنصّ التبيان، و أشهد أن لا إله الا الله وحده لا شريك له، ولا والد ولا أحدا من الوالدان شهادة مُبْتَهَج بإستحضار الأوصاف الأحمدية على رغم عبّاد الأوثان و أشهد أن محمداً عبده المحسان، و رسوله المعوان أرسله لفكّ الرقاب و الرهان، و إعانة المضطّرين و الحيوان، و إغاثة كل مهموم لهُتّان و معوم حيران صلى الله عليه و على آله و أصحابه أولى المكارم و الإحسان ما رقص أهل الذوق و الشوق رؤسهم بسماع صقال قلبه و صفاء قلبه رقص المتهيّ للطيّران، صلاة دائمة دوام حيوة المشتاقين الى زيارة روضة المطيبة بالروح و الريحان

بعد فراغ از تفاصيل نعم آخرت و إتمام همه بذكر لذت رؤيت حق ختم كتاب بياذ كرد سعت رحمت بارى جلّ و علا حتم قطعى مى نمايد تا از ضمن نصّ «سبقت رحمتى غضبى» قلوب عارفان بدرج علالى و سلاليم معالى «لَا تَقْنُطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ¹» متسنم گشته، از روح الله تنسم كنان يادراك أمانى تبسم كرد، اين مصنف را طراوت زايد لايج آيد، و إختتام مؤلف برين إختيار ازان سبب پيدا كه رسول عليه الصلوة و السلام قال را دوست داشته از مخايل لمعات و علايم لمحات خمايل عنبريش إهتراز یافته اقدام و احجام زير حسب مشاهدت آثار محسوسات و مسموعات مرتب فرمودى و هر چند كه مصنّفان كتب ما تقدم در تفصيل مراحم إلهى آها آها فرمودند كه من بنده بيان خواهم كرد و ذكر ولادت و نشو و نما و نبوت و رسالت و معجزات و مغازى و فتوحات و مقامات و درجات محمد مصطفى را صلى الله عليه و سلم بر عادت مورّخان و شيوه شارحان آيات و أحاديث در محل خویش بالا ياذ آوران بوذه خاتمت را بطرزي ديگر مهر مى كنند اما أضعف خلائق مؤلف ألفت دوست ختم الله له بالحسنى لكل جديد لذه گفته خرم قاعده پيشين بإعتقاد خود و «للناس فيما يشفون» (v.201b) مذاهب گويان درين فن لازم شمده از آنك بالا بتاريخ إجات فكر سابق أطلب الإيجاز در ذكر عظم منزلت نصّ فرمودى محمدى صلوات الله عليه و سلم ما نشرت أعلامه و زبرت أقلامه خوض برفته بود آيت محكمه سوره أنبيا جهت خلاصه أنبيا بإنباء «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ²» دليل قاطع و برهان ساطع بحجت لامع خوانا آمده ترتيب تبويبي

¹ سورة الزمر، 53/39.

² سورة الأنبياء، 107/21.

بشایستگی ترکیبی از معقول و منقول آن چهره جمالی جهرهٔ دون مخافته محافته آفة باز نمود که البته ذکر تفصیل نبوی باخر کتاب مصادف¹ افتد تا **أولاً** بقسم فن بدیعی عقب ذکر اجمالی نخستین از عهده بیان أسلوب تشویق چنانک جار الله علامه زمخشر در فوایح سوره بقره فی الحق المتقین ورزید برکت تعلیمش بر آیم **ثانیاً** لایق خاتمت اسم ذات شریفش اعمال آلات باصدار اعمال واجب دیده کما هو **صلى الله عليه و سلم** خاتم النبیین آخر مؤلف بیاذ آورد تفصیل جملیش بنام خاتم الأذکار مسمی گردد **ثالثاً** چون او علیه أفضل التّحية و التّسليم رحمت عالمیان است و العالم اسم لما سوى الله پیش از ذکر نعوت صفاتش کدام رحمت در حیّز بیان و قوّت بنان آید که ازین مذکورات پیش نماید بل که تمامت فیض فضل ألوهیّت از علویات بسفلیّات و وجود مکنونات و ایجاد موجودات را علّت ذات اشرفش صورت بسته نقاب **إستتار**² بس پشت انداخته کردند، نظارهٔ را عروسان چمن، سرها ز دریچها جوین بیرون،

و قول مالک الملک و الأملاک «لو لاک لما خلقت الأفلاک»، در حکم محمدیات درد جهل را تریاک، و نزد محبت حضرت با عظمت محمدی نصّ «کنت کتراً مخفياً فاحببت أن أعرف» اگرچه بتعرف صفات قیومی و یمومی بتعریف کبیر متعال واردست لیکن اسم نیابت مطلق و خلافت محقق بر رسول ثقلین إنطلاق یافته، آیت، «ان کُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ»³ عوالم را بعلویات مقامات مصطفوی تنبه کرده در خزاین قبض و بسط و إنعام و إنتقام دست تصرف بر وجهی روان گردانید که کاف تشبیه عربیّت از میان ذکر نایب و منوب مرتفع گشته بخطاب «ان الذین یُبايعونک انما یُبايعون الله»⁴ إسماع علماء حکماء کرماء مشرف و مشنّف شده محکم «و انک لعلی خلقت عظیم»⁵ «بِالْمُؤْمِنِينَ رُؤُوفٌ رَحِيمٌ»⁶، و ما شابھهما، بقطع ماده، مرجحان ملایکه، بر رُسل برهان واضح نمود و آنک در صدر⁷ **فصل سوم از عالم اسباب حجاب غیرت** (v.202a) بیان رفت که در نعت و صفت محمدی خوض نخواهیم کرد بدین اذکار منقوض نیست زیرا بالنسبه الی کماله و جماله و حاله و جلاله و مناله و مآله اگر بمجلدات دساتیر پردازیم، «وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا»⁸ متنور کرد

¹ مصادق

² استبار

³ سوره آل عمران، 31/3.

⁴ سوره الفتح، 10/48.

⁵ سوره القلم، 4/68.

⁶ سوره التوبة، 128/9.

⁷ بر رُسل برهان واضح نمود و آنک در صدر (این عباره که در متن هم ذکر شده بود، در حاشیه کتاب دوباره آمده شده بود. به این سبب، ما هم عباره مذکور را در حاشیه می آوریم).

⁸ سوره الکهف، 109/18.

خوض رسالت نیامده باشیم تا بخوض دریاش چه رسد و اگر سوگند شرعی هم خورد باقی که یادش نکنیم بکتابت ظواهر طول خبثِ حنث در جنب ما استناخت نجسیتی

فیقول والله الرفیق و منه التوفیق و الیه التحقیق (بالجزل التّحقیق) بدان أسعدك الله و إیانا که باری سبحانه و تعالی تمامت موجودات و مخلوقات را از علویات و سفلیات تا طور فرشتگان گوناگون بعشق و محبت محمد رسول الله جامع اصول آفریده است و از حدّ بسیاری ملایکه این چاشنی ترا بس که مجموع بنی آدم بعدد ده يك پری آمده پریان و اولاد هم بعشر حیوانات پرّ و جنّ و انس بعشر مرغان و این چهار گونه مجموعات بعشر جانوران دریا و جملگی پنج نوع مذکوران بعشر فرشتگان روی زمین موکلان بر مصالح مختلف مکلفان و این همه جمع ملایکه آسمان اول و مجموع یاد شده عشر فرشتگان آسمان دوم و بذین ترتیب تا آسمان هفتم ملایکه هر آسمان بانضمام جمیع مذکورات پیش ازو بعشر فرشتگان آن سماء مذکور بما بعدیش بعد ازان این همه بکلیت در مقابله کرسی سخت اندک نموده، آنکه مجموع مشروحات ارضیات و سماویات بامکان کرسی بعشر ملایکه يك سر بر ده از شصّد هزار سرادقات عرش لایح، چون هفت زمین و هفت آسمان و ما فیهنّ و ما بینهنّ بمقابله درازی و پهنا و بلندی يك سرادق عرشی برابر می طلبد جز چیز اندک و قدر کوچک در حیّز قیاس مقیاس صورت نبندد و کلیّات جماعت مجموعت مسطورات انواع مخلوقات در جنب ملایکه طوفان گرداگرد عرش بمانند قطره از بحر مشبه و عددشان معلوم حق بس،

ومع الجمله فرشتگان لوح محفوظ بیرون اِسرافیل لشکریان جبرئیل علیهما السلام مطیعان عابدان سامعان عاملان مسبّحان مقدسان مهلّان مکبران تر زبانان بذکر مستغرقان بتفکر بامدد اعمار و عبادات لیل و نهار تبرا از اِستکبار شهرا بایستغفار بکثرتی موصوفان اندک یاد آورده ما نزدشان بغایت قلّت هر چه آنست و اَلفت و پناه بیت قصیده منشور ما يتعلق بابنا هذا آنست که این همگنان کیف ما کان فی کلّ زمان و جلّ مکان بقدر امکان عقیب ذکر حق تعالی صلوات بحضرت با عظمت محمد امین فرستاده (v.202b) تمامی رضاء خالق ازیشان بدو رود رسائی همگنان مر حبیب ملک رحمان مصوّر می آید و جان پاک محمد صلوات الله علیه و سلامه پیش از جمع ارواح آفریده هیچ علمی از علوم ما عدا المستثنی النبی ازو پوشیده نماند،

و نخستین اَنوار نور محمدی بوده روشنی همه پیرتو شعاعش کمال یافته بافتاب هدایتش عالمیان از ظلم ظلمت جهالت و شرک شرک و ضلالت رسته سوی دار السلام خوانده شدند و اِستعداد¹ و اِستعدادش طلاب یگانه شکلان را از اولاد خراسان و مقیمان عراق و فرزندان روم و دیگر اقالیم دورا دور تا اَجبال اُتراك و اُکراد بغایت اُزلی و کفایت اُبدی مراد دل بخشیده بحصّه تعلیمی بهرمنند

¹ اسعاد

فرموده عالم نام داده بدو قسم فرض و تعقیب و آدب جلاب ارث حقیقی خود مِمّا لا یزول و لا یحول و لا یجوز له الأقول گردانیده خویش و پیوند خویش را از عریان قرشی و بصحار حجازی بشوم عدم قابلیت قبول حکم سمع و تعسر إنطباع نقش حروف خاتمی بقالب صورت شمع و من بعدهم ممن إنتسب الیه روزاً بُهتانا و افکاً و عدواناً بلا علم نافع و عمل شافع و آدب شایع و فضل تنایغ و إخلاص تنایغ و خلق صایغ و کلام صایغ از خطیره¹ حضرت عظیمش دور رانده إجانِب جانب گزینانش بخلع «انَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقَاكُمْ»² مکتسبان گشته سزاواران أجور شده نصّ «وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ»³ آرام دلهاشان راسی قوی آمده فرزندان عُقوق و رزان ارزان دین ناچشیده فروشان بحرمان موارث سنن بد اختری پیش گرفته بمفارع «فَلَا اَنْسَابَ بَيْنَهُمْ»⁴ حصّه نبوت از خزانه نبوت بغلبه نبوت را ریاء کبرت ازیشان بیرون جسته ابو جهل و ابو لهب در عمرات لهب نار مسعر ابدی و عار دایم سرمدی بقدم نا مبارکشان زبانیه را خیر داده اجناس اُنجاس کفار بمشاهده افعال همگنان در دنیا از اسلام بیزار⁵ اند و در آخرت از همسایگشان متبریان و بمجاورت⁶ نمرود و فرعون و قارون و هامان بی مشارکت مذکوران قانعان،

و مصطفی اول مخلوقات شد تا جمیع موجودات را یکان یکان مشاهده فرمود، با استعداد کاملش هیچ کمال از کمالات ممکن مخلوقات بی اشتراك و مساهمت دیگری «فیما خصّ هو به» از وی قوت نگشت و اوست اول مخلوق و اول مخاطب محبوب و مشاهد خلقت آدم (v.203a) و إدامت نعم مدام و محرم ترك گویان ادام و محرم شرب مُدام و در آمدن آدم بهیشت و خروجش ازان محسوس محمدی بوده إبلیس بترك سجود مشهور جهت آن ملعون گشت تا مصطفی مخالفت سزاء عنادش دیده بغایت غایت خدر فرموده داند که بمنشور لا ابالی قبّوحی عبادات اند هزاران ساله بیک مخالفت مجرد چو «هَبَاءٌ مَّنْشُورٌ»⁷ بندام پذیر می گردد و کبر بدترین اخلاق سُبْحه بوده باقی گناهان بزرگ ازین آن درخت و بدرخت بمثال شاخهء نارّیان رویان،

و سبب إخراج آدم از جنّت و جمیع وقایع ابراهیم و موسی و عیسی و سایر انبیا و رسل و جن و انس و جلاء أعلا و هاروت و ماروت و هر چه بر حیوانات و وحوش و طیور و جمادات جریان

¹ خطیره

² سورة الحجرات، 13/49.

³ سورة البقرة، 212/2.

⁴ سورة المؤمنون، 101/23.

⁵ بزار

⁶ بمجاورت

⁷ هیاء

⁸ سورة الفرقان، 23/25.

یافت همه بکلی جهت اعتبار نفس محمدی و احترامش¹ از وقوع بناشایست بحکمت خفی و بیان جلّ مصوّر و ایجاد کونین را علّت جز حب رسول نه و اضطراب عرش بر روی آب مکتبت «لا إله الا الله محمد رسول الله» گرداگردش سکون پذیر و خلق خلق بعد معلومی اوّل سبب برای امر عظیم پیدا و بهانه آفرینش تا نازل شدن آنچ جست آن در وجود آمدند از عالمیان پوشیده و عدم برابری میان خلق باخترع صحّت و سُقم و حسن و قبح و جمیع اُضداد جهت ازدیاد شکور مر شکور امر جلی و ملکی هر روز در شبابانک همی زنان کای کاشکی بنی آدم در قوالب صور نیامدندی و چون آفریده شدند دانستندی که برای چه چیز موجود گشتند و کردهای پیشین بیاد آورده از جمله² منتقدان ربانیان عصاب مقاصد بایستی چیدندی،

و هر آنچ از اوّل آفرینش مخلوقات خیر و شر مشاهده خواهند کرد علم مصطفی بر مفضلاتش محیط، و تا روح مطهرش علماً و حالا بکمال ترتیب الهی و زیادت جوی باُنوار صمدانی در عالم ارواح آینه آبی و عینی نگشت بقالب مقبول نا مقلوب متدرع نیامد و در اوّل خلقت محمدی جبرئیل قصّه³ یک مشته معتبر معبر از مجموع نور زمین از موضع تره قبر منورش امروز بامر حق تعالی بر گرفته مانند خمیر مخمر معجون کرده چو مروارید سپید مصوّر گشته در جمیع جوپهء بهشت بغمش کلی فرو برده بر آسمانها و زمینها و دریاها طواف داده فضایلش پیش از خلقت آدم معلوم ملایکه آمده (v.203b) آدم در اوّل آفرینش از تحطیط پیشانیش مانند آواز مور صوت تسیح محمدی شنیده نور مصطفی از دایره⁴ غره⁵ حیز وی شبه شمس بدروان فلک و قمر بتاریک شب پیدا شده،

حوا علیها سلام الله باجتماع جماعی بجوابت کلی نور را از آدم ستده در مدّت آیام حمل متحمله نگاه داشت نور عوالم گشته بحسن و جمال تا حدّی زیور بست که تمامت وحوش و طیور و دذگان⁶، بزبارت خویش مشرفان بوده آدم بخدایش از نور مستودع در بحر اندوه حوت⁷ ز پای افتاد، شیث نیک نژاده بزاده بوقت ولادت میان وی و ایلیس حجابی از نور بسطیری پانصد ساله مسافت حایل شده تا هفت روز شیث محبوس مانده، ستون نورین میان آسمان و زمین کشیده از راه ممتدش منادی بشارت همی دادی که ای روی زمین سبزی نباتات و طراوت درختان و آهء نهانی و ودایع دفاین و لطایف معادل و طرایف صنایع از خود بیرون آورده بعظمت نور محمدی شاه وار شاذان باش آدم عظم منزلت شیث شناخته جبرئیل مصحوب هفتاد هزار فرشته فرود آمده در حریر سپید بهشتی بقلم جنّت عدنی بی مداد محسوسی بل بتور معقولی و مرئی فردوسی عهد نامه⁸ نوشته

¹ احترامش

² دذکار

³ حوت

آن را بطی نیک نوشته گروهان ملائیکه گواهان¹ شده شیث را در مکان مذکور بدو حُلّه سرخ از نور آفتاب و رقت آب خلعت پوشانیده و نور مستودع ازو تا عبد الله آخرین امانت داران سر در یتیم مخزون مکنون الهی بهمین طرز و قصّه‌ها عجیب مطول از شخصی بشخصی چنانک اسامی همه درین کتاب بترتیب مذکور رفته است،

بانتقالات صریح بنکاح صحیح أصلاب پذیران پاک نفسان أصحاب جمال و کمال و قدود و حدود و أحساب و أنساب صحاح و أحاسن أخلاق و بطون ماذران مطهّرات ذوات نفوس طاهرات و صور ملاح مبرّات از سفاح در مرکز ودیعت گاه ختمی إستقرار یافته بهنگام نشأت صوری عنصری چهره مهر افزای مهر آرای بر عالمیان جلوه داد تداخل ایدریس دو تدریس و نوح با نوح و ابراهیم خلیل الرحمن و إسماعیل ذبیح ربیع علیهم السّلام در عداد أعداد آبا کیفیت و تنقل نورش از جباه ایشان من بعدهم تقصّص أعراب از قصّه آدم و أعجب از سرگذشت (v.204a) شیث هر چه ابدع و أطول و در مجلدات ضُخام تا منحصر فی الأقل،

و صدور اغراز ابرهه قاصد تخریب کعبه معظم عمرها الله تعالی آیام ورودش بمکه مر عبد المطلب شیبیه الحمد لقب بمشاهده طلعت بدری و هیکل مشتری و کوکب درّی درو بسبب توسّلتش بسلسله محمدی و سجود فیل أعظم همی بر بشارت رسانی ابرهه او را بر عظم مترلتش بقدم احمدی بوضیّت پردازنش نگاه داشت معصوم مکی از یهود حسود بأشهر أخبار اِعتمادی این مطلوب معروف

و پیش از تاریخ فیل بمدّتی چون اشراف و سعدا و کبراء عرب مصحوب عبد المطلب بولایت یمن بتهنّیت مملکت سیف ابن ذی یزن² رفتند در أثناء محاورات و جریان مفاوضات و ملاطفات ملک مذکور با وفود فصحاء روزی سیف بن ذی یزن³ خلوت کرده عبد المطلب را بر خود خوانده بشارت داد که در علم مخزون ما چنان یافته شد که از نسل تو فرزندی در تمامه بی تمهه زاید که ما بین کتفین وی شانه بمهر نبوت مانند بیضه کبک و حمامه بوده او شایسته امامت گشته شما معاشر عرب را زعامت بزرگیش میسر گردد تا روز قیامت و آن فرزند درین حال زاده است و یا عمّا قریب می زاید پذیر و مادرش بمیرند جدّ و عمّش او را پرورند و بسیار معجزات و آثار ازین قبیل بوی گفته عبد المطلب جواب داد که هر چه ملک فرمود واقع شده است و فرزند موصوف از پسر عبد الله بوجود آمده است پذیر و مادر مرده معصوم موسوم بکفالت من جدّ و پسر دیگرم أبو طالب عمّش

¹ کوهان

² در متن این نام به «سیف ابن ذی بزن» می‌گذرد ولی در الکامل فی التاریخ ابن الأثیر بصورت «سیف بن ذی یزن» است (ن.ک. ج. 1، ص. 447-450).

³ سیف بن ذی بزن

در آمده سیف بن ذی یزن¹ وصیت کرد که او را از حسد جهودان نگه دار، اگر دانستی که از مرگ آمان و مهل خواهی یافت با لشکر خاصه‌ام بی‌ترب هجرت گاهش رفته یاریش داده‌می اما سلامم بذو رسان که ایمان بنبوت وی آوردم بعد ازان اضعاف انعام که بأشراف عرب داد بعد المطلب ارزانی داشته باعزاز و تعظیم بازش گردانید، و بدان حال جولان حول نگذشته سیف بن ذی یزن² وفات یافته عبد المطلب بوصیت وی مفاخرت نموده مردم را بعظم منزلت محمد یتیم معصوم تنبیه کرده، بآیت «لَتَعْلَمَنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ³» فیل نزد دها⁴ متلفظ بود

و چون بر عبد الله پدر رسول از فداء کاویدن چاه زمزم بقصه که درین کتاب در شرح ذیحین مذکور گشت یکسال بگذشت خاتون صاحبه المال و الجمال و الحال و الفال (v.204b) و القال قتيلة⁵ خواهر ورقه بنت نوفل. مشاهده نور وی محمدی پریشانش نیش داغ تمشق چشیده نزدش آمده صد شتر تجتی بطلب نیک تجتی بذو پذیرفت تا یکبار با وی جماع کرده و جماع خیر عالم بهیعت اجتماعی روزیش شود، عبد الله مصاحبت پدرش عبد المطلب را بمانه آورد در إجابته وقاع بها نحواسته از زنا تبراً جسته جنانه بیرون جست، بعد ازان عبد المطلب پسرش را بسن هژده⁶ سالگی ستده بر وهب بن زهرة بن عبد مناف بن زهرة سروری بنی زهرة بسن و نسب و شرف آمده دخترش آمنه خاتون ذات البهاء و العفة و الجمال و الحسن را بنکاح زمانی بحلال جفتی عبد الله عقد بسته دویست زن از ریّان جمال منتظران نکاح عبد الله از رشک که بر سعادت آمنه خاتون بردن بعصه و سوز حسد بمردند،

و عقیب عقد آمنه عبد الله مجربه سخن کش خود را بخواهر ورقه بنموده مذکوره برو إلتفات نکرده عبد الله سبب پرسیده جواب چنان شنید که من زانیه⁷ نبودم تا جماع خواستمی لیکن از فرق سرت باآسمان نوری دیده بودم چون ستون ممتد کجا شد آن بازگو گفت آمنه را ستده با وی جمع شدم بسوز دل و آه سینه جواب همی داد که خواست ما تیسیر نگشته سر مخزون الوهمیت. موضعی قرار گرفت که إرادت حق بران مشتمل بود، و انتقال نور رسول از عبد الله بآمنه خاتون بتاریخ عتبه روز عرفه⁸ هم ذی الحجه زیاده ایضاح للعامه لیلاً یظنوه ملاصق القطر بالتسمیة الجهلیة شب آدینه

¹ بز

² بز

³ سورة ص، 88/38.

⁴ نزد لها

⁵ قتله

⁶ مژده

⁷ زانیه

مبارک سنه احدی و ثمانین و ثمانمایه از تاریخ ملک سکندر ذو القرنین و سنه سبع از پادشاهی کسری انوشروان مورخ بوده در آن حال بی تراخی و تاخیر تاخیر مهمل نماند،
 بامر حق تعالی خازن بهشت أبو رب جنان گشوده نور نهانی ساعنید نزد آمنه خاتون قرار گرفته آن روز تمامت بنان دنیا سرنگون افتاده عرش ابلیس با شکوفه جهل روز ساقط گشته ابلیس بر شکل سوخته شده بکوه أبو قیس آمده دیوان از اطراف عالم برو گرد شده قصه پرسیده خبرشان داده که این زن کوزکی خواهد بوجود آوردن نامش محمد تغییر ادیان و ابطال لات و عزری و اوئان و ^۱إعادت طاعت رحمان و صدور لعنت شیطان ازو و امتش برهان بی گمان و پیش از عقد آمنه خاتون در قریش قحط بود فی الحال که نکاح إنعقاد یافت ارزانی آمده سال حملش بسنة الفتح نامور گشته زمین بنضارت أخضر ازو درختان بیار ثمار و دور شدن خار و جانواران بخلعت گفتار (v.205a) و بشارت و بشارت دهی بهمديگر بحمل نبی مختار زیور بسته آثار و علائم بسیار در آن شب چو محبوب ماندن هر فال گوی از یار خود و تمی شدن سینه‌ها منجمان از علوم نا بایست هرزه‌ها کفریات آمیز و فراموش گشتن فصول کاهنان و نیکو ساری تحت‌های پادشاهان آفاق جهان مثل کسری، و قیصر، و تبع، و حمیر، و فغفور، و شراسمه، و خاقان، و بهجت افزای عام ملائکه و جمیع انس و جان بکل مکان و گنگ ماندن ملوک سریر نشینان سرور نشانان در سرور و عظم‌شان بی زبانی تا آخر آن روز و مژده دهی وحوش مغرب بوخش مشرق و بشارت رسانی دریاها و بهمديگر،

و بلرزه آمدن ایوان کسری انوشروان فخر ملوک عالم تا حدی که کنگره از آن بیفتاد و إنقطاع وادی سماوه و انباشتگی دریاچه ساوه از آب و فرو بردن نیران آتش کدها بارس در آن شب بخرق عادت پیشین که در هر هزار سال باری منطفی می شد و شب مذکور پیشین از تمامی وعده بوده، و صدور خواب موبد موبدان اعنی قاضی القضاة کسری بلغت عجم برانده شدن اسبان بازی از طرد شتران صعب نفس زوذ رو بتعبیر غلبه عرب آخر الأمر بر عجم و تیسر تأویل این حوادث از قول سطح کاهنی اقلیم شام در حال سكرات موتش بعبد المسيح ابن بقیلة غسانی خواهر زاده اش حیر حیره عراق عرب بمقدم میلادی حضرت محمدی بأعاجیب حیرت انگیز معجز أقلام و ألسن أقوام خارج از عد و إحصا بکثرت حصی بظهور پیوست و مدّت حمل دو ماه و یا هفت و اما هشت و یا شش ماه بوده آمنه خاتون در آن آیام مشقت بار داری ندیده تا حیض ازو بریده نشد احساس حمل نکرد و بتمامی مدّت مع الإختلاف اند اندرون مکه شرفها الله و زاداها تعظماً بسبب^۲ در خواب

^۱ اداعت

^۲ بسب

فرشته آمنه خاتون را بپا زده بحرکت آورده بولادت رسول مژده داده در پنهان داشت آمرش وصیت کرده فرمود تا محمد نام نهد،

و تاریخ مولدش بروز دو شنبه دوازدهم ماه ربیع الأول بروایت مشهور بر سال¹ قدوم فیل مصحوب ابرکه مذکور علی الصحیح سنه اثنین و ثمانین و ثمانمائه از تاریخ ملک سکندر ذو القرنین و سنه ثمانه از تاریخ پادشاهی کسری انوشروان واقع، و تواریخ مختلف میان وی و آدم و ما نبیه و نبی عیسی و موسی و مشاهر الرسل صلوات الله علیهم و سلامه بالاتر درین کتاب مذکور،

و آمنه خاتون همی گفت که من (v.205b) در خانه تنها نشسته بودم آواز مهیب شنیده ترسیده پرهاء مرغان دیدم بر دلم ساینده ترس عالم را از من وا برد آنکه شربت سپید از غیب بمن داده نور عالی بمن رسید زنان در آن بالا چو درختان خرما مانند دختران عبد مناف برین گرد آمده کارم بدشواری پیوسته پیایی صوت شکوهناک شنیده دیاء سپید میان آسمان و زمین گسترده شده مردم بر جو هوا ایستاده بر دستشان ابریقهاء تقریبین از من عرقی مانند دانهاء مروارید بویاتر از مشک تلاویده گروه مرغان دیدم رسیده از جای نا معلوم منقارهاشان از زمرد پیرهای یاقوتین حجره مرا فرا گرفتند غفلت از چشمانم دور رفته فی الحال مشارق و مغارب نصیب عینم شده علمهء معدود بمشرق و مغرب و بست کعبه منصوب دیده گاه زادم آمده خود را پنداشتم که بر زنان بسیار تکیه کرده ام و از ایشان نقل انبوهی احساس کنان بمعاینه هیچ چیزی بچشمی نمی بینم حالی که محمد از شکم جدا شد سجده کرده انگشت فسبحه مبتهلانه سوی آسمان برگرفته بدو زانو نشسته بنور مصحوبش قصور شام چنان روشن نمود که گردنهء شتران را بحرکتین ساقهء شان بشهر بصری معین دیدم پس از آن ابری سپید مرا فرا پوشانیده از خود غایب شده از منادی همین شنیدم که محمد² را بشرق و غرب زمین و موالید انبیاء و قعور بحور و شواحق جبال و بوادی و براری و صحاری و عراری بتبرک گردانید تا آفاق را از قدوم متبرکش إفاقت³ پدید آید،

چون هوسم باز آمد وی را بجامه صوف سپید پیچیده زیرش گسترده حریر سبز پیشم⁴ باز آورده دمت مبارک بر مفاتیح سه گانه مفتاح، نصرت، و یاذ، و نبوت، از مروارید سپیده باریده قابض مجموع⁵ گشت، آنگاه ابری دیگر باآواز اسبان و خفقان پرهاء مرغان آمده منادی چو اول ندا در زد که در عرض روحانیت اُمّت مصطفی از جن و انس و طیور و وحوش گوشیده محمد را در

¹ رسال

² محد

³ افاقب

⁴ بشیم

⁵ بجوع

لون صفاء آدم و رقت نوح، و خلّت إبراهيم، و طاعت¹ إسماعیل، و جمال یوسف، و بشارت یعقوب، و صوت داود و صبر ایوب، و زهد یحیی، و کرم عیسی علیه السلام داده أحوال تمامت پیغامبران را بجملگی در وجود پاکش خزینه نهید،

بدان ندا محمد را از برم برده بادها باز آورده در (v.206a) هر نبوت عجایب بسیار از صور و اشکال خوب ذکر و آیات و مردان و مردان دیده از هر شخصی بنوعی بشارت در طواف بر و بحر عالم و إصطفاء فخر بنی آدم شنیده تعجب² زیادت گشته از تنهائ حیرت و دهشت متواتر بر من غالب آمد و سه کس بصورت³ آفتاب رسیده در دست یک ابریق نقره نبوی مشک و بید دوم طشت زمردین لایق زمردین بچهار گوشه بمر گوشه در بیضا گوینده بکلمه آی دومت خدا فیض فرما هر آنچه خواهی تو ناطق و دیگری بقول گرفت بحق پروردگار کعبه متلقط، و بردمت بسوم رضوان خازن جنت حریر سپید نیک پیچیده آن را گشاده خاتمی از نور درخشان بدر آورده بآب ابریق هفت بار شسته بدان انگشتی میان دو شانه مبارکش عظم الله شانه و صاته عما شانه یک مهر نهاده بحریر پیچیده برشته مشک بوی بسته ساعتی میان دو پرش پرش بداشت، و محمد را در گوش بشارت بچو آیت علوم انبیا و شجاعتشان بداد،

و شخصی دیگر آمده دهنی بر دهن محمد چو لقمه دهن کبوتر بیچه نهاده رسول بانگشت بشارت کنان زدی زدن گویان حلم پیغامبران را بدان ببرد بعد ازان باز از چشمم دور کرده فریاد بر آوردم که ای سبحان الله درین شب چنین عجایب بیمناک بر من نازل و فرزند را بمر حال از پیشم می ستانند و کسی از قریش نزدم حاضر نه، آنکه یکی بصورت بذر و بوی مشک آمده محمد را بمن سپرده بشارتم داد که عوالم را طواف کرده همین ساعه نزد آدم بود وی او را میان دو چشم بوسیده مژده بمهترین بنی آدم و عز دنیا و شرف آخرت بدادش عبد المطلب جدش آن شب در کعبه بوده دید که مطهر نیمه شبها بچهار رگش جنبان بمقام إبراهيم سجده کرده باز راست ایستاده بتکبیر عجب مشحون بذکر ظهور علامم مقدم احمدی گویان گشته بنان بر روها فرو افتاده طشت فردوس بشستن دو یاره بیاوردند،

و صفا بالا پالیده مروه بنار چنبدیده مرغان روی زمین جمع شده کوههائ مکه بر سر بلده واقف ایستاده ابر سپید برابر حجره آمنه خاتون آمده از عظمت فنجان مشک و لمعان نور مجال نزدیک آمدن نبوده آخر بجهد بر آمنه خاتون در آمده نور را در رویش ندیده قصد چاک کردی

¹ لغت

² تعجب

³ بصوت

جامه خود بگرد آمده خاتون فرمود که جدای نور بزادن فرزند معبرست از مرغان و ابر و غیرهما هر یک خواستند که محمد را بر خویش بدارند عبد المطلب دیدن محمد را آرزو کرد،

شخصی شمشیر برهنه کرده بقصدش آمده گفتش که (v.206b) سه روز صبر باید تا زیارت فرشتگان تمام شده نوبت بنی آدم رسد و در شیر دادنش جن و انس و مرغان را بر خصومت کرده از هاتف آوازی شنیدید که خنک پستانی و دستی و خانه را که بشیر دهی محمد و کفالت و سکناش سزاوار گردد ابر در نزاع گفت اگر محمد را بمن سپارند با اطراف دنیاش برم و از درختان پاکیزه میوه‌اش خورانیده از چشمه‌های سرد خوش گوار آشامانم و از آب ابر ستید زیر آغوش¹ دو سال غذای دهم همه بنده باز ایستادن مخاطبان گشته منصب إرضاع اول روزی ثویبه کنیزک ابو لهب شده زمانی رسول ازو شیر خورده بعد ازان حلیمه سعیدیه را که سبب قحط بمکه آمده خود را بإجازات إرضاع عرض داده عبد الله بشیر دهی مصطفی بأجرت گرفته حالی که رسول را در بر آورد شیر از دو پستانش روانه شده از یکی رسول خورده مسیر تیسیر گشته از دوم برادر شیری رضاعی آشامیده رسول از عدل که در نفس داشت بغیر از یک پستان دست نزد و دوم را بحصه برادر باز گذاشت و بخش رسول از تدین راست بوده پسر حلیمه دایه مذکور پیش از دایگی رسول که فرزند زاده بود از قحط هفت روز جز نچشیده شخص در خواب او را بجوی آبش سپیدتر از شیر و شیرین‌تر از عسل نرم‌تر از کوه روغن و کف دریا بویاتر از زعفران و مشک افراخته²،

از آن چندانی آشامید که دو پستانش ببری چو سبوه‌های عظیم صورت بسته فرونی فایق در حسن و جمال پذیر آمد و بوقت زادنی رسول مکی انگشت خود مکیده از آن نیز شیر همی خورد و بدانک وی از مادر ختنه کرده ناف بریده زاد شب ولادتش جملگی خانه از فرش و دیوار و سقف بنور زیور بسته همه برقص آمده ستارگان بر مادرش نزدیک گشته بشکل إنتظار³ ایثاری و شادی افتادن را مشارف شدند بنص صریح هنگی لایح نه

وهم شب میلاد میمونش، دیوان بالا روان را بقصد شنیدن کلام ملایکه تا بفال گویان رسانند ستارگان آتش انداز، بزخم مهلک باز گشته⁴ باب فتنه⁴ (v.207a) بر عالمیان بسته زمین از بجمیع جهات جهان افتاده کلیسهای نصاری و کِنِشتهای جهودان منهدم گشته بنان از جاهاش زایل شده ستارگانی پیدا آمدند که پیش از آن کشیشان⁵ ندید و کعبه همین گفت که این ساعت خدای عز و

¹ غوش

² از فراخته

³ انتنار

⁴ باز مشته

⁵ کشیشان

جلّ مرا از بتان و کفر ورزان رهانید و عبد المطلب اوّل بار که محمّد را دید بدستش گرفته با وی کعبه را هفت بار طواف کرده بملتزم ایستاده قصیده غرّاً بمناجات وصف حال باز گفت

و وفات عبد الله بدو سالگی رسول و امّا بیست و هشت ماهگی و یا بدو ماه و اما نیم سالش در مدینه از باز گشت سفر شام بیست و اند سالگی مورّخ و ازان آمنه خاتون بموضع ابوا میان مکّه و مدینه بچهار سالگی مصطفی و اما شش و یا هفت و اما هشت واقع حکمت الهی در یتیم ماندن رسول از پدر و مادر آن بود که بر وی حق مخلوقات از والدین بابت نشود تا بدیگری چه قیاس رود

و قصّه ألم نشرح بروایت کسانی که در آیام طفولیت رسول آیات¹ میکنند چنان بوده که با برادر رضاعیش فرزند حلیمه از بس خرگاهان خبا نام خیام لقب عرفی برکان می چرانید سه نفر سپید پوشان برو آمده در دست یکی ابریق نقرین و ید ثانی طشت زمرّدین سبز برنج شخص اوّلین رسول را گرفته بزیر بنرمی انداخت² مردم حاضران از ترس پراکنده شده بریشان باز آمده گفتند که این کوذک از مهتران قریش زاده یتیم مانده پیش ما بشیر خوردن بأمانت است اگر البته قصد کشتش دارید یکی را از ما بقتل آورده دست از یتیم بدارید و چون ایشان بقول شفعیان إلتفات نکردند قوم بفریاد سوی جماعت رفتند و آن شخص نخستین شکم رسول را از سر تا میانه³ شکافته آلمی از آن إحسان نفرمود آحشاء بطن بدر آورده بدان بخ و اما بماء زمزم نیک شسته باز بجایش نهاد،

و دوم پیش آمده دو دست در درون جوف رسول کرده دلش بدر آورده بدو نیم شکافته سیاه پاره ملوّث بخون بصحرا بینداخته این حصّه شیطان بود از حضرت حبیب الله گفته بچیزی که با هم داشت جوف و رگه‌های وی را بعلم و حکمت و ایمان مشحون گردانیده بمهر نورین محتوم کرده رسول می فرمود دایما که مردی (v.207b) بخ و انگشتی را در دل و رگه‌های و مفاصلم می یابم، شخص⁴ سیوم نزدیک آمده دست خود از مفرق سینه رسول تا موضع زهارش ساییده شق را درهم چفسانیده رسول را از خوابانیدن⁵ راست نشانده یکی از ایشان بدیگر گفت این نازنین عالم را با ده نفر از امتش وزن کن وی سنجیده رسول فزون آمد بر صد همچنان بر هزار بر آن مثال زاید آمده امر گفت بگذارش اگر او را بجمع عالمیان بسنجی وی بی گمان بیش آید،

¹ ابیات

² پنداخت

³ متانه

⁴ سخن

⁵ خوابانیدن

پس ازان سه گانه آشناص غیبی¹ نورانی بر سر سروری رسول بوسه² داده همی گفتند که یا حبیب الله مترس نمی دانی که ترا چه خواهانم اگر دانستی چشمانت از شادی بروشنی یافتی آنکه² قوم گرد آمده دایه فریاد کنان روی خراشان رسول در بر گرفته اندوه چشیده پنداشت، مصطفی سوگند خورد که بحق خدای عزّ و جلّ من در آغوش حلیمه بدم و دو دستم در دست آن سه مرد داخل و پندارم بدان مشتمل که قوم ایشان را می بینند بعد ازان جماعه گفتند که کوزک را دیو زده است منجم وقت حاضر آمده قصّه از رسول پرسیده جواب حال شنیده بانگ و فغان بر آورده که این کوزک را من بکشید چه اگر بحدّ بلوغ رسد دینتان را تبدیل خواهد کرد و تاریخ شش صدی بسن سه و امّا چهار ویا پنج سالگی رسول مورّخ و در آیام إرتضاع رسول از حلیمه³ هر روز دو شخص سپید روی از آسمان نازل شده درون جامه مصطفی در آمده پنهان می گشتند و هرگز رسول را جامه⁴ چرکین نگشت تا حلیمه را إحتیاج³ بشستن افتادی و رسول را روزی عبد المطلب گم کرده بطلبش بیرون آمده پیری گفت که او را از هبل بت بزرگ باید پرسیدن هبل بگفت آمده فریاد زد که هلاکی ما اصنام از قدوم محمد شد چون عبد المطلب از فراق محمد سوخته،

سوگند خورد که هزار تن از عرب و صد از قریش بقتل آرد هاتف آواز داد که محمد بوادی تمامه زیر درخت نشسته است ابو مسعود نفعی بیشتر رفته رسول وی را درو رانده گفت که من مهتر عالمیان عبد المطلب از عظمت گفتارش بکوجک سال تعجب کرده⁴ پرسید که تو کیستی رسول گفت جواب داد که پسر سر قوم و آن روز مصطفی را سنین⁵ بسه سال پیوسته، عبد المطلب رسول راننده بخانه (v.208a) آورده حلیمه را باعزاز و إکرام براه کرد

و کفالت عبد المطلب در حق رسول عقیب رفتی حلیمه صورت بسته عبد المطلب نهالی جدو پستی نماده برابر کعبه⁵ نشسته بر فرزندان و خویشان و مهتران قریش گرداگرد بتعظیم وی حلقه ایستادندی رسول بگریه سوزناکی عبد المطلب را بران آوردی که تمکین بدور کردن او نداده گفستی که این را کار بزرگ در پیش امت بگذارند و بدو دست مبارک و چندانک عبد المطلب از کاهنان در علوشان مصطفی سخن شنیدی شادیش بیفزود محبت برو پیش نشین و قحط واقع شده حیوانات

¹ غیبی

² ابکه

³ اضیاح

⁴ کده

⁵ سین

بھلاک پیوسته عبد المطلب رسول را بیرون برده باران خواسته بفضلِ اِلهی استفادِ اِجابت رسیده بکثرت امطار قضاء اوطار مر بنی آدم «و لمن ذب اوطار» ارزانی میسر گشت، و محاضرہ^۱ یوسف بن ذی یزن^۱ با عبد المطلب درشان رسول خود درت تتمہ مذکور رفتہ اِحتیاج بتکرار هر چه کمتر و چون حبیب اللہ ہشت سالگی رسید جدش عبد المطلب مشرف وفات گشته وی را بقرعہ^۲ اندازی بفرزندش ابو طالب سپرد از عظم محلّ حضرت رسالتش بزمان آئندہ خبر دادہ قوم را در تعظیمش ترغیب لازم دیدہ پس صد و بیست سالگی فی الصحیح وفات یافتہ گذر وی بر قریش عظیم مؤثر^۲ نمودہ او را بآب سدر شسته در دو حُلّہ از حُلّہاء یمن بقیمت ہزار مثقال زر کفن پیچیدہ مشک بسیار بمقدار فرا پوشاندہ تنش برو ریختہ مردم انبوه بر اِعتاق بُنوت برداشتہ بمرفقدش رسانیدید، و رسول فرمود کہ فردای قیامت حق تعالی جدّم عبد المطلب را بورزش اُنبیا و ہیبت^۳ ملوک از گورش زندہ گرداند

و کفالت ابو طالب مر رسول بعد از عبد المطلب محکم شدہ بی دیدارش ساعتی آرام نداشته حبش خواب ازو بر بود، و چون ابو طالب عزم تجارت شام کرد پیغامبر را دیدہ وی را رفت آمدہ در صحبت خود باہمش بودہ حالی کہ رَکب بشہر بصری رسید مجیر راہب عالم اُخبار رسول از کتب پیشین بر قوم نظر کردہ ابر پارہ^۴ بسایہ بانی رسول بس مرسوم و درخت و سنگ و جمادات بوی ساجد ہنوز خیر گزاری راہب مر ابو طالب در صفت رسول تمام نشد کہ نہ نفر کس (v.208b) از ملک روم رسیدہ، براہب خیر دادن کہ علماء اِنجیل بقیصر^۴ گفتند درین ماہ پیغامبری از عرب بشہر بصری می رسد و بسیاریان از براہ بطلبش بیرون آمدند و ما را راہ آنجا میسر شد راہب صفت رسول بذیشان گفته چہرہ مبارکش جلوہ دادہ هر نہ اِیمان آورده بیعت بستہ^۵ خبر را پوشانیدند و ابو طالب را با رسول راہب بقماط و زیت زاد داہ براہ کرد و پیش از رسیدن نہ گانہ خبر جویان^۵ راہب بی عادت سابق طعام پرداختہ ہمہ^۶ مکّیان را بخانہ خواندہ از رسول یکان یکان بالا^۶ سر گذشت پرسیدہ بر خلقت مبارکش نظر کنان جوابات شنیدہ ابو طالب را پرسید کہ این شخص ترا چہ می باشد گفتا برادر زادہام گفتش زہار زود باز گرد و او را از جہودان نگہدار اگر بامرش محیط کردند برو

¹ بزن

² موبر

³ ہیبت

⁴ بقصر

⁵ حبر جویان

⁶ حالا

شر اندیشیند چه کار عظیم در پیش دارد أبو طالب رسول را ستده، بمگه باز گشته باخذر بوده در مراقبش إهتمام تمام بغایت غایت بظهور رسانید

و خروج ثانی مصطفی بتجارت خدیجه بران جملت¹ بود که چون عمر عزیزش² بیست و پنج سالگی رسید عمّش أبو طالب از قَلت دنیاوی خود و وقوع قحط شکایت کرده رسول را پند داده تا خود را بخدیجه نیت خود باید خاتون مال دار عرض کند پیش از آمدن عرض داشت رسول حال خویش خدیجه بدو کس فرستاده در خواست که اگر رسول بکارش در آید مزد دو مرد ستانند رسول إجابات کرده مصحوب میسره غلام خدیجه بتجارت شام بیرون رفته هر دو بصری رسیدند، و میسره دایم در راه دو فرشته موکل ملازم رسول میدید که او را از گرمی آفتاب سایه مهیا داشتندی، بعد ازان میسره متاع را فروخته دو چندان سود اندوخت که یارانش کسب کردند آنگه که بمگه باز گشت وقت نیم روز در آمده خدیجه در کوشک نشسته از دور رسول را بر شتر سوار دید و دو فرشته او را بسایه آسایش دهان بر زنان ملازمات خویش حال را نموده همه تعجب کردند،

میسره مبارک قدمی رسول را بآثار علام و کیفیت (v.209a) سودمندی دنیا و سعادت آخرت بخدیجه عرض داشته مذکوره از شرف و حزم و عزم و بزرگ اصل خود در نفس قریش رغبت بنکاح رسول نموده تمامت اشراف قومش از عقدش محروم مانده أبو طالب بخانه خدیجه آمده خطبه غرّا معروف بر علماء تواریخ و أصحاب حدیث و ادباء کُمل و بلغاء لُسن در تزویج مذکور بنام رسول بر خوانده عقد مبارک بسته بی مال رسول عرض داده مهر را بر ذمت خود انداخته عقد میمون، برضاء عمّش عمرو بن أسد علی الصحیح إنعقاد یافته عمر خدیجه روز تزویج بچهل سال پیوسته بود، باقی لطایف خدیجه از قدم اسلام و ولادت اولاد از رسول و ذکر شوهر اولش بالا در فنّ نخست تاریخ مذکور

وقصّه تجدید بناء کعبه بر دست قریش بنویت اندام بعد ازان صورت بست که با جدر سیل بند گشایی بعضش خراب شد، ویا بنشر شر و آتش بشر کش بشر بر پُسری ردای³ سوخته مکیان بنیان آن یکپارگی فرو آورده بانشاء نور طریق عمارتش مسلوک داشته یک کشتی بر چوهای و ستوهای و تحتها را که (موج) دریا بجدّه انداخته بود خریده از هدم خانه سبب بودن مار بزرگ در روان گشای بزهر نزدیک آینده می ترسیدند، روزی مرغی مار را ربوده رفته قریش از آن علامت

¹ حملت

² عزیزس

³ زدای

بقصد تخریب بیت الله نه ذراعی بنیت ضِعْفَش هچده ذراعی او مید تازه کرده همه^۱ گرد آمده أبو وهب بن عمر بن عمیر یک سنگ از دیوارش بر گرفته از دستش جست باز بمركز خویش پیوسته^۲ رافع حجر صاحب حجر بوده بسرّ مکتوم در یافته گفت ازین علامت یقین دانید که بی کسب حلال و بعمارت کعبه^۳ اقدام نکنند،

آنکه ولید بن مغیره بکلنگ طرفی را ویران کرده آن شب همه خفته گفتند اگر ولید امشب از عذاب رهد فردا در هدم باقی شروع رود چون بامداد ولید بی آسیب بیرون آمد رضاء حق با آمر معزم علیه مشتمل دانسته^۴ چوب دراز بخلال حیطان در آوردند تا از بنیاد خلیل الرحمن ابراهیم علیه السلام قلع کنند بتحریریک غنیله شهر مکه بجملگی بجوش آمده نیم هلاکی جمیع اهل حرم (v.209b) شریف روی نموده همگان از نیت سابق باز ایستاده بنا را بر قواعد ابراهیم اختصار کرده هر قبیله ربعی از خانه بعمارت آورده بر طول هچده ذراع تمام ساخت بوقت وضع حجر الأسود میان قوم خصومت قائم شده قرار نهادند تا اول در آیند بریشان بمر چه حکم کند بذو انقیاد نمایند و علی البدیهة تحسین داخل از باب مسجد الحرام رسول بوده دران عهد قبل البعثة او را قریش محمد امین گفتندی بتحکیم ایشان مصطفی رداء مبارک خود گسترده^۱ حجر الأسود را دران کرده بدست میمونش برداشته فرمود تا هر قبیله کناری از جوانبش بر گرفته^۲ بمركز وضعش نهاده همه بنام واضعان مدعوآن گشته عقیب آن خانه را بسقف پوشانیده حجر را^۳ از جانب معروف بیرون نهادند و بناء مذکور از اموال حلال قریش محصل بوده ما بقی اخبار معموری و خرابی کعبه^۴ از اول آفرینش تا زمان حجاج آخر مخرب و بانیش که بکرات واقع شد و امروزینه بنا بعمارت حجّاجی معروف و درین کتاب بمحلّ لایق محرر

و ولایت کعبه^۵ بقوم جرهم بعد از وفات نبت بن قیذار بن اسمعیل که از اولادش اندکان مانده بودند منتقل گشته اول جرهمی حاکم بدان مضاض نام بوده بنا کردند آنکه از ایشان عدوان ظاهر آمده مستأکل حرمت حرم شریف روا دیده اموال هدایاش خورده داخلان مکه را ظلم رسانیده هر که را هوس زنا روی نموده جایی خلوت نیافتی درون کعبه^۶ فساد ورزیدی تا حدّی که آساف نام مرد و نایله اسم زن در جوف کعبه^۷ زنا کرده بشکل سنگ مسیخ گشته هر دو را بصفاف و مروه ایستانیده بعبرت طوفان و زایران جلوه دادند

^۱ کستره ده

^۲ حجرا

بعد ازان بر جرهم خون بنی عدّ الدوام و مورچگان غالب شده همه بفنا رفته اولاد حارثه بن عمرو ازیشان جدا گشته إنخراع طلبیده بتهامه پیوسته بخزاعه تسمیه یافته آنجا توطن ساخته، مدّتی مرتبت¹ حکام بودند، و ابن عبد ربّه و غیره از انجمله معدودان²

الخبر أبو عیشان خزاعی مردی بزرگ منصب أحمق نفس با قصی جدّ پنجم مصطفی در طایف جمع شده خمر خورده بحال مستیش مفاتیح و ولایت کعبه را بیک خیک می بقصی فروخته، قصی³ مکّه را فرو گرفته أبو عیشان بهوش آمده پشیمانی (v.210a) خورده آنکه بتو خزاعه بر قریش هجوم آورده کارزار در ما بین جریان یافته قریش را نصرت روی گشته مفاتیح و ولایت ازان هنگام بریشان مقرر ماند

تكملة لاحقة⁴ بما ذكر عبد المطلب، گفت در حجر خفته بودم یکی در خواب مرا گفت (طیبه⁵ بكاو گفتمش) طیبه⁶ چیست جواب نداده رفت شب دوم آمده گفت برّه بكاو گفتم چیست برّه پاسخ نگفته رفت شب سیوم آمده گفت بضه⁷ بكاو گفتم چیست بضه رفته نیامده بامداد خفته آینده احلام را بخواب آمده گفت زمزم بكاو سبب آنک از دور إسماعیل بنیادش نا پدید شده بود گفتم چیست زمزم گفتا چاه سقی حجاج نزد فریاد نگاه قریش سر نقره غراب و قرية النمل عبد المطلب بتصدیق حاسه کلنگ بدست گرفته پسرش الحارث که آن روز غیر او فرزند نداشت با هم بوده قریش حال دانسته نزدش آمده گفتند که زمزم از چاهها پذیر ما إسماعیل است ما را در حق انباز ساز پاسخ داد که بذین مخصوص هستم نشر بیک نتوانم کرد بجواب گفتند از مخاصمت ناچاریم گفت حکم پیدا کنید گفتند کاهنه بنی سعد بن هذیل⁸ از اشراف شام گفت آری عبد المطلب با نفرین از فرزندان جدّش پس عبد المطلب مصحوب هزار قبله قریش سوار شده بیابان بی عمران آن زمانی در آمده در بعض مفاوز ایشان گم گشته هلاك را یقین دانسته از قبایل قریش آب خواسته ایشان نداده أصحاب بإشارت عبد المطلب یک حفیره بر کاویدند تا هر مرده را پس مانده درش دفن کند میان جلوس بانتظار مرگ عبد المطلب با یاران خود بطلب آب روان شده قریش نگران گشتند تا از ایشان چه خیزد حالی که عبد المطلب سوار شد از زیر پای مرکبش چشمه شیرین روان گشته

¹ ترتیب

² معدودان

³ قصه

⁴ لاحقه

⁵ در متن این کلمه به «ظیبه» می گذرد ولی در الطبقات الکبری ابن سعد «طیبه» است (ن.ک. ج. 1، ص. 83).

⁶ طیبه

⁷ در الطبقات الکبری ابن سعد این کلمه به «المضثوثة» می گذرد (ن.ک. ج. 1، ص. 83).

⁸ در الطبقات الکبری ابن سعد این نام به «کاهنه بنی سعد هلم» می گذرد (ن.ک. ج. 1، ص. 84).

عبد المطلب و أصحابش تکبیر گویان فرود آمده آب آشامیده بسیرابی آسوده مشکها پر کرده قریش را خوانده همه ازان آب خورده گفتندش که با تو در زمزم خصومت نداریم پادشاهی که در چنین بیابان بدین شیوه آبت داده زمزم بدیگری ندهید همه یارادات باز گشته چون بمکه آمدند زمزم را بدوبار همان شب عبد المطلب بخواب دید که زمزم را بقریه النمل جث بنقر الغراب (v.210b) الأعظم بکاو بامداد با فرزندش حارث و من معه قرية النمل یافته دید که غراب نزد درین اساف و نا بها متحسر قریش نقر می کند بکلنگ پیش آمد تا بکاو قریش از آنک می دانستند که جرهم گاه حلول بمکه جهت محمد صلی الله علیه و سلم اموال و أسلحه در زمزم امانت نهادند تا وقت تفتیش بصوات که معلومشان بود ستاند درباره حسد برو بیوذن مناخر و اوثان برش بمانه آورده خصومت آراسته در علم آن همه شرکا بوده بخیرت کون عبد المطلب از حق مخصوص گشته کاویده با ترک رنج علامات پیدا آمده دو تمثال بمثال آهو بچه زرین مدفون جرهمی با شمشیرها و زرهای یافته قریش شرکت طلبیده عبد المطلب قبول نکرده گفت تا دو تیر قرعه جهت کعبه و دو دیگر بسوی خود و دو دیگر برای منازعان ساخته انداخته بینند هر که را قدحین بالا بیرون آید حصه ستاند و آنک دو تیرش باز ماند بهره نگیرد همه رضاء داده قدحین کعبه را زد دو ازان (عبد المطلب سیاه و ازان قریش سپید ساخته اقداح را برده هیل پیشان نهادند) عبد المطلب خواسته دعا کرد دو تیر زرد بعلافت بر دو آهو بچه زرین بنام کعبه بر آمده دو دیگر سیاه بر اسیاف و ادراع بنام عبد المطلب پیدا شده دو قدح قریش پس مانده عبد المطلب اسیاف و ادراع را بر کعبه آویخته غزالین ذهبی را بر بالیش زیور زده اول آراسته گشته کعبه بزبان شده ریاست و بقدمه بر عبد المطلب پیش از حفر زمزم بوده بعد کاویدن و بیرون آوردن مشروح چاهش نزد قریش فزون آمده حجاج از آباء مکه و نواحیش کراهت نموده بشیرین زمزم توجه کرده بودن آنرا اِسْمَاعِيل درش اولاد عبد مناف بعلو اِناث و طهر ناف بر قریش و سایر عرب نازیدند

قاعده مضبوط پیش از شروع بیعت محمد بران جملت محرر می گردد، که چون ابتداء وحی بچهل سالگیش مقتداست و کیفیت وصول رسالت را کما وجد باز آورده ورزش و افعال و اخلاق و صفاتش بعد ازان بقلم آمده مطالعان نیندارند که اخلاق مذکور شدنی بعد از چهل سالگی نبوی ظاهر گشت، و یقین دانند که صدور افعال و ظهور اعمال در خلال عمر عزیزش مقید بتاریخ نبوده، وجود مطهر مصطفوی از ازل مظهر کمالات (v.211a) إلهیست، صلی الله علیه و سلم وحی باری جل ذکره مرو علیه أفضل التحية از عمر معمورش که یاذان درین کتاب رفته من بعد هم خواهد آمدن بتمامی چهل سال در مبادی چهل و یک سالگی بگذر یک روز ازان و یا دو ماه و ده روز دیگر و علی الصحيح روز دو شنبه دوم ماه ربیع الأول سنه اثنین و عشرین و تسعمایه از تاریخ

سکندر ذی القرنین و سنه عشرين از پادشاهی کسری ابرويز¹ بن هرمز بن انوشروان عادل و اما در ماه رمضان و یا بمه رجب و هر دو بقول دورادور صورت بسته اول آغازش بدیدن درست خواب رؤیاء صالحه بوده تمامت خوابها که پدید مانند فَلَقی صَبَح آمده خلوت را دوست داشته بمغارات جبال در آمدن خواسته بر کوه ثبیر بالا رفتن طلبیده کوه ثبیر گفت که در مان مارا و کژذمان هست بر بالام مرو کوه چرا گفت کایی بیالا چون صنوبر بر بالاء من رو رسول با سعود بران صعود فرموده بغارش در آمده شبهاء معدود مجاور شده آنجا خوابها صادق دیده هر نوبت بزیر آمده نزد خدیجه رفته توشه ستده باز بکوشه گشته برین نسق مدّت شش ماه بگذشته دران تاریخ بمر سنگ و کلوخ و درخت و باغ جمادات که گذر فرمودی همه او را السلام علیک یا محمد گفته بتمامی آن نیم سال وحی حق برو نازل شده فرشته بغار حراء² دیده گفت اَقْرَأْ بخوان رسول فرمود خواننده نیستم ملک رسول را گرفته پیچانیده جهد طاقتش سپری گشته باز بخوان گفته جواب چو اول شنیده تا سیوم نوبت مقاوله بهشت سابق رفته آخر از سوره³ نام³ تا «مَالَمْ يَعْلَمْ» مع أنه عَلِمَ آموخته خواننده رسول بلرز دل باز گشته نزد خدیجه در آمده بیوشانیده مرا گویان خدیجه پوشانیده ترس ازو برفته خدیجه را قصّه حال عرض فرموده گفت که از هلاک نفسم می ترسم خدیجه جواب داد که دل را بر مرده مدار بل مژده بادت که حق تو را بسبب راست کونیت و خوش پیوندی و تحمّل مشقت دیگران و معاونت مفلسان و مهمانداری و یار دهی بنوایب حق غمگین نگرداند و رسوا نکند آنگه خدیجه رسول را (v.211b) بر عمّش ورقه بن نوفل بجاهلیت نصرانی شده از کتاب عبرانی نسخه انجیل مقداری عبری ترجمه کرده پیر بزرگ نابینا گشته آورده قصّه پرداخته ورقه از رسول حالی پرسیده بخلاصه واقع جواب شنیده گفت که بشارت بادت این آینده ناموس است که حق تعالی بموسی فرستاد مراد از ناموس جبرئیل کاشکی زنده ماندمی تا⁴ بوقت بیرون شدن از مکه بشوم قومت معاونت کردمی رسول گفت که قومم مرا از مقامم خواهد بدر آوردن ورقه جواب داد که آری و بآنک تو آمدی هیچ کس نیامده است الا که برو انکار کردند،

اندک زمان بران نگذشته ورقه وفات یافته وحی فتور پذیرفته رسول را اندوه سخت رسیده چندانک خود را از سر کوهها بلند انداختن قصد فرموده بالاء قله می پیوست جبرئیل بر قُنه پدید آمده یا محمد رسول حفی گفته باز داشته آرام دلش صورت بسته تغییر آیام کنان چندانک وحی را

¹ ابرويز

² حراس

³ تام

⁴ یا

تأخر بودی. بمثل اَوَّل از رسول قصد إهلاک نفس مبارک روی نموده جبرئیل بهمان تسکین بمدارات مداوات کردی و بروایتی اَوَّل نازل برو سوره إذار،

و ببدل ملوئی و ثروتی واقع و افشاندن آب سرد مروی بر رسول مردی و پیش از فرض گشتن نماز متلو و بقول ملک اَوَّل آینده جبرئیل، و بنقل دیگر غیر وی دیگر و علی القولین آن فرشته در هوا بر کرسی نشسته بود که رسول آواز شنیده نظر فرموده دیدش و کیفیت وحی بر رسول گاهی از مانند آواز جرس اعضا شکر معبر و وقتی بشبه آمدن ملک بر نبی صورت مرد و جوان متکلم و چون بروز سرماء سخت وحی نازل گشتن رسول را بانفصال مفاصل چنین مبارک عرق ریخته از وجود مبارکش چو غلبه لشکر زنبور آواز خوش دیگر باسماع خلایق رسیدی، و صحابه نشان، بر دل وحی بتغییر رنگ مبارک نبوی، و تراکم کرب عظیم برو و پیش انداختن سر تاجداری دو سرای و شهواری سرّ اسرائیلی و درهم نهادن چشمان دیدار بین ملکی رحمانی بشکل پیاپی آوردن بجنت خفتن، و بحرکت آمدن دو لب آن دو لب دولت دار کونین دانستندی، و جبرائیل باره‌ها بصورت دحیه آمده، هر سال در ماه رمضان، رسول با جبرائیل بمر شب ملاقی شده، مدارست قرآن (v.212a) کرده از اَوَّل غره تا سلخ یکبار برو خواندی، و سال وفاتش هم در ماه رمضان دو نوبت بر خواند و اَوَّل فرود آمده قسم مفصل قرآن ذکر بیهشت و دوزخ بود تا برغبت و رهبت باسلام در آمدند و آنکه حلال و حرام باز گشت، اگر بابتداء آیت تحریم خمر و زنا آمدی مردم مطیع نگشتندی، و آخرین سوره نازل بتمام سوره توبه و آخر آیت آیه کلاله در ختم نساء، و بقول آخرین سوره «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ²»

و **قصه معراج محمدی** بتاریخ مذکور در فن تواریخی³ شب إسرا بحال اضطرار در حطیم کعبه و یا حجر و یا در مسجد حرام بعینه و اما از دار اُمّ هانی دختر ابو طالب و یا نفس حرم که محیط است بر مسجد حرام بعد از نماز عیشا میان خواب و بیداری و اما بیداری مطلق فی الأشهر و الأصحّ باتیان جبرئیل برو و شکافتن وی سینه رسول را تا سری مانند خبر شق صدر صدریش آیام صباء حسب المذکور اَوَّلاً و رکوب مصطفوی برکوبی کوچکتر از آستر بزرگتر از خر مذکور بتصریح سپید رنگ بوراق نام طولانی بزین و لجام تا مطیع بنادانی از حال راکب متقا و آخر بار بتعریف جبرئیل عرق ریز بجای اذکر پیشین، گام نهنده بدورتر رسیدن جای مزدجرش و روان شدن روح امین مصحوب نبی امیین اول بیت مقدس و بستن رسول براق را بر حلقه مَرَبط مراکب انبیاء و

¹ ناز

² سوره النصر، 1/110.

³ تواریخی

گزاردیش در مسجد اقصی دو رکعت نماز بالا رسیدن جبرئیل بآسمان اول و در گشای خواستن وی از ملائکه و برسیدن فرشتگان بتو کیستی و جواب دهیش که جبرئیل و سؤال مذکوران کیست باهت و گفت او محمد و گفتار ملائکه بآستفهام یعنی محمد مبعوث¹ شد و إقرار روحی بآری گویی إثباتی و فتح باب سما نخست عقیب مرا حیات و دخول² هر دو برگزیده³ سماوی ساحی و ارضی رضی وضی از دور مفتوح بر فتوح و ملاقت محمد بآدم و سلام رسانی رسول وفی بر أبو البشر صفی بتعلیم روحی و تعریف ابوت³ و وقوع ترحیب آدم والد بمحمد مولود در ردّ تسلیم بتسمیه اش مرو را بنام پسر صالح و پیغامبر صالح و دیدنش در دست راست آدم دست ابرینجاهاء معبر از أصحاب یمین فرزندان چندان بتکبرش پریشان و آسوده⁴ بر دست حبش بمعنی أصحاب شمال از اولادش گریان و پریشان از ایشان و پرش شمال (v.212b) رسیدن نشان بحر فلک بصدور مجاورات مقاولات و مجاوبات بی تفسیر ألفاظ مذکور بملاقی گشتن محمد در آسمان ثانی با دو نفر⁴ خاله زادگان عیسی و یحیی و در سوم با یوسف صاحب حصه معین خوبی عالمیان و در چهارم با ادریس⁵ و در پنجم با هارون و در ششم با موسی و خواندن همه⁶ مصطفی را غیر آدم مذکور و ابراهیم آینده بنام برادر و تسمیه هر دو وی را با اسم پسر و بگریه زاریدن موسی بعد ملاقت بداخل شدن امت محمدی در بهشت پیش آینده صوری بکلیم⁶ الله، و رسیدن جبرئیل و محمد بآسمان هفتم و صورت بستن مجاورت محمد فرزند با ابراهیم پدر بصبغت ابوت⁷ و بُنوت و پیوستن رسول از آنجا بسدره المنتهی مذکور شده شرحش درین کتاب در قسم فن عجایب فلکیات و دیدنش چهار جوی دو باطن را از آنها بهشت و دو ظاهر نیل و فرات،

و وصول یافتنش بیت معمور هم مسطور در فن مذکور و داده شدن نبوی اقداح پر خمر و شیر و عسل و اختیار فرمودنش لبن را بطرح باقی و مستحسن شمردن جبرئیل آن فعل را از رسول بر آنک بخوردن لبن زاید گشته إصابت فطرت لازم آمده اگر خمر خوردی تمامت امت گمراه شدند، و فرض گشتن نماز بر رسول هر روز پنجاه نوبت و ترغیب دادن موسی مر محمد بر جوع نزد حق بطلب إستحقاق خلق از آنک او بنی اسرائیل را تجربه دراز کرده بلاها چشیده بود و سُبک

¹ معیوب

² دخول

³ ابوت

⁴ نفر

⁵ بادریس

⁶ بکلیم

⁷ ابوت

جوی رسول از باری تعالی در وضع از صلوات و موضوع گشتن از اعداد نمازها بمر دفعه رجعت محمدی باندرز موسی در چهار نوبت ده ده و پنجم کَرَّت پنج و بجد گرفتن موسی رسول را تا ازان هم تخفیف خواهد و تا طلبیدن مصطفی آخرین تخفیف از حق بجیزای غالب که داشت و نداء الهی عقب محمد ورود یافتن بر آنک فریضه را روان فرموده از بندگان تخفیف کردم،

و إحاطت حضرت رسالت محمدی بوقت وفادت و إستفادت بمصلحت إفاضت إفادت در آن شب طرف سعادت دلگشای سیادت بخشای اندوه زدای عوالم آرای بشهادت عیانی و عینی چشمانی جسمانی بر هشت بهشت جاویدانی محالّ جُمْل لذّات روحانی ازو جنّات جنّات بعرض سماوات بتأویل إمتداد طاقات بأفق طباقات و ذرّات بأقصی الحیانات (v.213a) أوجات درجات و آیات غایت و منتهی الغایات، و ایدیه و مقامات، و اغراف و غرفات، محفّ و شرفات و حور حسان، و جوار محسان، و محصول، بقدم اجناد اعضاء تسخیری مرجع مصالح تغییری¹ متاب و معاقب معاتب و مخاطب نایب حضرت قلبی مشاهد جناب ربی آن را در خبر لذّت رؤیت مستفاد آرزویّت پرورش داده خلعت قابلیت، تملک و تمکین برو پوشاند از ضمن الراح، «وَ اِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوها²»، أنواع نعم خارج از شماره آحاد و عشرات، و حدود آلاف، و مئات، بتفاصل مشروح که بالاتر درین کتاب عند ذکر احدی الدّارین یاد کردیم، و دیده‌وری مصطفوی بعثور دلسوز، و عبور زینت افروز، در آن شب مایه اندوز فزون قدر چو شب قدر بر روز بر درکات دوزخ قرار و طبقات نیران با اسعار و معدّبی داخلاتش از اصناف مردم و بسیار عجایب تا مار و کژدم که آن هم در فنّ بالای یاد شد، و عنان ریزی کلام بدرار نفسی مدام بتشریح مفصّلات زندان هفت دری مقابله ذکر أبواب هشتگانه بهشت آباد هشیاری بتکریر مُنَعَّص و تقریر مُتَنَعَّص میان اذکار رحمت آور محمدی از بیدار کرد نفوس نومیدان و تحریک از مستمندان، و تجدید آمال تباه کاران و تبدیل سیئات بی‌عملان قال را بأسلوب قسم بدیع خلاف، مراد ضیغت صنعت حسّ مطلع و لطف محتّم بضدّ مطلوب مرغوب فیه محنوت علیه مشار الیه جهرة چهره نمای و وصول نبوی از آنجا بهامون مستوی و مستعد شدنش بشنیدن صریر أقلام و حریف اقدام،

و نزدیک آمدن حق تعالی بی‌تصوّر مجی نقلی بأعضاء آلی و تحیل تحیز حراکی برسول بقدر قاب قوسین بمثل متلوّ بار اوّل در رؤیت احمدی مر صورت خلقی³ حقیقی جبرئیل و مشرف گشتن نبی عربی در عودت از حق بچندگانه تشریف چو قرار یافتن عدد صلوات از پنجاه بر پنج باعتبار

¹ انعبیری

² سورة إبراهيم، 34/14؛ سورة النحل، 18/16.

³ خلعی

عشر مطلوب و تلقن خوانیم سوره بقره و آمرزش اُمّت ضعفاء مرحومان ما دون شرک ورزی
برزی إجتناّب از کبایر تهلکات،

و حرام بودن دخول انبیا و اُمّشان در بهشت پیش از رسول خاتم و اُمّت مرحومان و
تخصیص جزاء هر عمل معمول نیک اُمّت، بر ده تصاعد، و ازان بدلیل بس و حسنه منوی نا معمول
بکردار واحد بماندی، و سیئه در نیت خلیده اولاً (v.213b) متروک گشته آخراً بحسنه واحده و دیدن
مصطفی قیر موسی را نزد کتیب آحمر مرقد معروف امرزینه‌اش در شام مبارک و إحاطتش بر آنک
اندرونش ایستاده نماز می‌گزارد و پیوستن شفیع المذّنبین بعبود مردی. بمسجد حرام و بیدار شدنش در
خوابگاه شریفش همان شب مبعّض سَری قَبّه،

و قصّه پردازِ مصطفی بر اُمّ هانی از سرگذشت لیلی نه مانند بحال لیلی از إقتداء انبیا بذو
بنماز گزاری بتمثل شخصی و آنچه سمع مذکوره را لایق توقفی داشت و قصد محمدی بخروج بمسجد
جهت اخبار ماجری و محکم گرفتن اُمّ هانی، مر جامه نبوت از ترس صدور تکذیب قوم و نا شنیدن
رسول قول مذکوره را، و بیرون آمدن آگاه کردن اُحمد ابا جهل را بسرّ اسرا و فاش شدن حدیث،
بر بنی کعب بن لوی از تنبیه خبث لعین و تعجّب قریش بدو کَفّ در همدیگر زدن و دست بر سر
نهاده و أعجبا گفته إنکار نمودن و باز بکفر رفتن نو مسلمانان و شتافتن جماعت سوی اُبی بکر پاک
کرد حال بشکفت داری و تصدیق کردن وی رسول را بعجب‌تر ازان حالات و نامور شدنش صدیق
بوزن مبالغه از آنک و بسفر شام بیرون آمدن طایفه از قریش بدر یافت، صفت قضیه معراجی و رفع
حجب، و استار حایل میان رسول مقیم بمکه، و بیت مقدس چهل روزه مسافت بتخیلی اِلهی و
إحاطت حضرت محمدی بنظر جلّ بر جمیع منازل راه شامی و عجایب مقدسی بارّات قدسی و
وصف دهیش از نعوت شام و طریق بعموم و از کاروان قریش که بشام رفته بودند، بباز گشتنشان
از آنجا روز فلانی بعدد شتران و باقی احوال تاجران بحرکات و سکنات و رسیدن همگان بمال، با
مال و آمال بمکه، بروز معین بوقت طلوع آفتاب بنشان پیش کشیده شدن شتر خاکستر رنگ از
جمال قطار، بر جمیع آبال و بیرون آمدن اصحاب عبر مجرّبان مشارطت تضمین، دران موعد مشروط
به، سوی بسته مشرف از قبل قبله صوب شام شمالی بانظار وقوع منتظر بموقع خویش و گفتن یکی
ازیشان نگه کنان بر مشرق والله اینک آفتاب، بطلوع غرقیش جهانیان را از زندان ظلمت رهانید و
جواب دادن دیگری مخبر طلوع را بر آنک والله کاروان رسید و حمل موصوف مقدم، و قول محمد بر
قوم اقوم و مواظبت نمودن مخبران عیانی، بدیدن یقین بعد ازان هم بگفت، و ضلالت و شمردن حالات
مردی از حضرت (v.214a) نبوی بجاذویی و حاشا، و مولا،

و کون إسرائ، سفری اولاً از مکه بیت مقدس بنصّ سبحانی إسرائ¹ ما بین سورہ نحل² و کھفی روحی بتزیل بر مہبط مکی و مزار بکی و لطیفی دیگر کہ بدین قصہ ماند محصول خاصان غواصان قعور بحور مجلدات أحادیث صحاح و أخبار حسان حضرت با عظمت محمدی، صلوات اللہ و سلامہ علی مصدرها تواند بود کہ بمیزر حیا ممدود میان بستہ بعدد قطرات حیاء مقصود ورود بجانب معطر مصطفوی فرستاده بحوض دریا جان فدا کردہ حاصل کفّ عایصی را بمحل إلتقاط انتقادی آورده از انواع جواهر قیمتی ہر نادرہ را ہا اندیشد کہ از ہا عملش بخطا چیزی نکاستہ عند اللہ ما حور اقتدّ در معراج نبوی بأنواع أبواب و فصول کتب پرداختہ اند اما آنچ بدان اعتماد کردہ درس دار الحدیث را شاید آنیست کہ بندہ ضعیف، مذکور آورد و بیرون این مسطور محتاط ہر چہ وارد شود نزد محدثان باریک بین میان دو مرتبہ ردّ و قبول موقوف علی التّعیّن بلا تحمین، و حوالہ مبہم بتنازع فیہ یعلم حق و رسول طریق سلامت را مستفاد از کتاب ستین

و حدیث رسیدن دحیہ الکلبی، بعد از بعث مصطفوی بمکتوب حضرت رسالت ہرقل ملک روم کہ دران زمان تختگاہ بزرگ در شام داشت، و پرسیدن ہرقل³ از ابو سفین بن حرب پذیر معاویہ حاضر شدہ آنجا بناگاہ إتفاقی معرب گشتہ بمجالست ملک مذکور از صدور تکذیب و تصدیق قومش او را آواز محمدی و از آنک میان پذیرانش ملوک بودند یا نہ، و هیچ وی بدوروغ گویی ما بین قوم بتہمت گرفتار بود یا نہ و پیروانش قوی حالان⁴ اند، و یا ضعیف نفسان و اهل متابعتش ہر روز می کاهند و یا فرو می دارند، و از آہا کہ بدانہ در دینہ داخل اند هیچ خشم کردہ باز مرتد می شوند یا نہ و با دشمنان دین خود کارزار صورت بست یا نہ و غلبہ و قہرگر را⁵ پیدا آمد و او هیچ عذر می کند یا نہ و این دعوی پیش از وی کس بنیاد نہاد یا نہ

جواب شنیدنش برانجملت کہ ہرکس در تکذیبش کوشید، نرد پیش بزد و بہترین أحساب در عالم و میان ما از حسب محمدی معبر، و میان پذیرانش انبیاء و أصحاب مروّات بودہ کسی ازیشان دعوی پادشاہی نکرده است و غبار تہمت دروغ گویی (v.214b) ہرگز بر غرار، رخسار مبارک، و چنین متبرکش ننشستہ، و غیر ضعفا إتباعش نہ و از اشراف رغبتش ہر چہ فاترتر، و پیروانش ہر روز بزیداتی منسوبان⁶ و بکثرت موصوفان، و آنک بدین محمد در آمد اگر بحرق و غرق و قتل و صلت

¹ اسرائیل

² نحل نحل

³ آہرقل

⁴ حالا

⁵ کرا

⁶ منسوبان

عرضه رود بیاز گشت از حق مجال ندارد و هرگاه که میان رسول و قوم مقابله بمقاتله روی نماید ظفر در ما بین طرفین بنوبت است و غدر کردنش مصور نه و دعوی نبوت در قومش پیش از و از کس نا صادر، و شمردن قیصر این جمیع جوابات را از علامات نبوت و خصایص رسالات، و صدور سؤال ثانی قیصری از کیفیت اوامر محمدی و پاسخ شنیدنش، بدوم بار بر آنک ذات مصطفوی مشتمل است، بر نماز و زکوت، و صله و عفاف، و تصدیق کرد ملک مذکور محمد را عبارتی که بیرون آمدن چنین پیغامبر را می دانستم اما آنک از عرب پیدا شود بگمان بودم چون ظاهر گشت ایمان بدو آوردم و اگر نزدش بودمی دو پای مبارکش شستمی و ملک وی تا زیر تختم خواهد رسیدن، و خواندن هرقل کتاب حضرت رسالت عبارتی که از محدثان درست و مورخان درست مخفی¹ نیست و دعوت کردنش عظماء مملکت را در شهر حمص باتباع رسول ثقلین از کوشک بلند دره‌ها زیرتش بسته، و صدور قصد إهلاک قیصر از قوم و محروم ماندن همگان از نیت خویش بیستگی أبواب و عذر آوری ملک ارکان دولتش از گفته تصریحی مضمر تعریضی بمانه تجربه² صلابتشان در دین نصرانی و وقوع سجود قوم مر ملک بشکرانه ثباتش بر ملت قدیم خود و ماجری انداختن هرقل میان دحیه و اسقف ضغاطر دوم خود بعلم و منصب و ایمان آوردن ضغاطر هم آشکارا و کشته شدنش بر دست عامه روم بأفضل شهادت

و جواب نامه نامه نوشتن هرقل قیصر برسول مشتمل بر ثبات ایمان خود و شکایت از قوم خویش که دعوت را اجابت نمودند و عرض اشتیاق بخوردن آب قدیم حضرت رسالت را و دعا کردن رسول قیصر را بوقت جواب خوانی خطر بلفظی که ملک روم باقی ماند ما دام که نامه‌ام، در خزانه ایشان (موجود است و بغار ملک توقف بسر محسوبی مر ایمان مخفی بالله و الرسول و بودن ابن الناطور صاحب) ایلیا لقب بیت مقدس تختگاهش بملکی زمان و منصوبی هرقل بمنصب اسقفی مرتبه³ وزیر زیر رتبت ملک بر نصاری شام، و پرسیدن هرقل پیش از رسیدن کتاب محمدی بعلم نجوم که بغایت داشت از ظهور پادشاه مختون مجریض فرمای بختنه و تأویل (v.215a) یافتن قبضه⁴ تنجیمش بعث مبارک مصطفوی و باخر پیوستن کار هرقل ملک شده سنه خمس از تاریخ از نبوت محمدی بقصه مذکور، از لطایفی معدود است که بدرکات اذواق سیر ملوک و سلاطین ما تقدم خزآن² جواهر علوم نبی مؤخر، بصورت، ببصرت اقدم اگر باب در نوشته³ مخزون³ دارند، هنوز تقصیر ورزیده باشد

¹ مخفوی

² خزآن

³ مخزون

نامه^۱ دیگر بعد از هجرت رسول صلی الله علیه و سلم، مزبور بر پاچه^۲ اُسم، بنسخه^۳ مشهور بر محدثان مصحوب عبد الله بن حذافه چون بدست کسری ابرویز بن هرمز بن انوشروان رسید وی بکوچکی کتاب بر رسول مرسل مرسل^۴ خشم آورده پاره کرده بآتش انداخته عبد الله قصه را بر رسول گفته فرمود که ملک کسری بپی آویش پیش نرود و بزودی پاره شود، و ابرویز بناپیش باذان در یمن مکتوب نوشت با دو کس بحجاز فرستاده، رسول را حاضر آرند باذان یار و کاتبش بابویه را بأشخص دیگر خر خسره نام مصحوب نامه^۵ از خود بحضرت رسالت گسیل کرد تا^۶ با مذکوران نزد ابرویز رود فی الحال که بمدینه رسیده بحضرت مصطفوی پیوستند بابویه بر رسول گفت شاهنشاه جهان ابرویز ترا بر خود خواند باید رفتن اگر می روی شفاعت نامه^۷ در حقت نویسم و آنجا سودمندت آید و الا ابرویز بایهلاک تو و قومت مجذ است نادانی مصطفی فرمود که امشب مهمان باشید، تا بینم که از آسمان چه خبر می رسد بامداد جوابتان دهم علی الصباح ایشان را خبر داد که، فلان در ماه فلانی شیرویه قباد پدرش ابرویز را بقتل آورد، و پیغامم بیاذان رسانید، که سلطنت نبوتم بمملکت وی و پادشاهان آفاق خواهد پیوستن اگر مسلمان شود. ملکی که در دست دارد برو مقرر می گردانم ایشان بیاذان رسیده حال گفته که وی گفت که این چنین سخن بگفتار ملوک نمی ماند و او نیست الا پیغامبر بحق، بعد ازان خط قباد بیاذان صدور یافت که پدرم ابرویز را حیث قتالیش اختیار را کشتم نه بعرض خود از قوم نزدیکان بیعت و عهد بنامم سنده شخصی حجازی را که، پدرم باوردنش قُصاد فرستاده بود گرفته نگه دار تا فرمانم بمصلحت وقت صادر گشتن باذان گفت که شخص مذکور رسول بحق است من و تمامت اهل پارس که از قبل کسری اینجا در یمن با من اند بدو ایمان آورده‌ایم، و رسول بخر خسره را کمری بزر و نقره ساخته عطا فرموده بود چون بلغت حمیر کمر را معجزه گویند مرد هم خر خسره را (v.215b) بسبب منطقه^۸ که مذکور ذو المعجزه گفتندی و هذا من قبل الإبهام، بلا إبهام و إتهام، از آنک این دو قصه مطلوبترین بیعت است از سیر و بغایت صحّت چو باقی مسطورات پیوسته و بیاب أخبار نبوی از معیبات و دیگر لطایف فصل رسالت هر چه أعلق و بأعلق ذخایر دیمومی مسمی درین فن علی حده آورده آمد

ذکر ملوک پارس و روم از معاصران حضرت رسالت و حکام یمن از قبل آکاسره عظام بنسبت لایق بمعجزات نبوی آمیخته شده و پیش از بعث مبارک مصطفوی معاصر انوشروان عادل از قیصره روم بخطیانوس^۲ بوده مدتی بمصالحات هر دو پادشاه بلاد طرفین آسایش داشته آخر خالد بن

^۱ کرتا

^۲ در الکامل فی التاریخ ابن الاثیر این نام به «غظیانوس» می‌گذرد (ن.ک. ج. ۱، ص. ۴۳۷).

جبله¹ نایب بر عرب شام از قبل بخطیانوس رومی بر أصحاب نعمان بن منذر ملک عرب بر عرب حجاز و بحرین از جانب کسری هجوم آورده غارت روان برین داشته جماعت بسیار کشته فتنه عظیم ما بین ملکین صورت بسته بشکایت نعمان بن منذر کسری بخشم آمده کار انجام مقابله میان هر دو پادشاه بجدی پیوست که اولاً عجم بر روم غالب گشته ثانیاً رومیان بریشان ظفر یافته مسلمانان با قریبت نصاری با اهل توحید شادی کرده،

بقول بعض مفسران سوره روم در حق دوگانه ملکین نازل و ذکر کیفیت مغالبه از طرفین و انتقال اموال و بلاد مغلوب سوی غالب بقهریان و بصلح طوراً و صورت شادی و اندوه اهل توحید از صحابه و مشرکان مکه دران باب و جریان مرانه میان ابا بکر دوستدار رومیان کتابیان با ابي جهل محب پارس بی کتاب بغالب شدن لشکر محبوب مراهن بر جمیع ضدش بشتران معدود نا کم از ده سال و زیادت کردن ابي جهل بر عدد جمال بوثوق غلبه پارس بروم و اجابت صدیق وی را بعقد مستزاد برگرو بند اول بجازت حضرت نبوی و ضامن ستانی ابي جهل از صدیق پیش از هجرت بأداء مرانه معقود علیه بتقدیر غلبه پارس بر روم در تمامی میعاد و ظهور غلط خوانی ابي جهل تخته امید را روز قتال بدر مهلک، صناید قریش مع ابي جهل باتفاق مقابله جنود کسری و قیصر بهمدیگر در همان روز بدری و مقهور گشتن پارس بر دست روم باسترداد بلاد بیرون روم ازیشان فی الغلبه الأول و حصول فرح مؤمنان در آن روز بدو بندی آمرین (v.216a) مذکورین و قبض صدیق جمال عقد مرانه را از ترک ابي جهل خاطی مغلوب بتمام و تأسف حضرت رسالت بدانک از گوشت جمال مذکور بخورد مبارکش نرسید و باقی لطایف صدر سوره روم بدان سبب که بمعجزات جناب مقدس محمدی نسبت عظیم دارد در بحار زخار مخار و جویبار عذب فرات خوش گوار نبویات بشوه تقویت علمی بی تقویت مقصود عملی مذکور آوردن لازم نمود، و بروایتی عاقد مرانه با صدیق بجای ابي جهل، ابي بن خلف جمعی مفهوم،

و علی التقدیرین ابي سفیان بن حرب پذیر معویه تعریفا درین امر با ابي بکر خصیم بکافح، و بقول که از صدیق پسرش عبد الرحمن را ضامن ستندند بأداء شتران خطر چون عند الخروج الی غزوه احد محمول باشد خصیم و جوینده کقیل البیت ابي بن خلف است لا غیر زیرا ابي جهل پیش از آن وقعه احد بقهر احد صمد بجماع در بدر بر دست عبد الله بن مسعود بقتل رفته با یاران خود بچاه انداخته شد و صدیق هم از مخاطرش وقتی یابذ آن گرفت که رسول صلی الله علیه و سلم، بشارتش بغلبه روم داده فرمود تا نه شتر معقود علیه را بده رسانیده، سی ساله وعد را بسبع و اما تسع کل واحد منهما قریب لصاحبه هذه و تصحیفاً پیوند اند والله أعلم

¹ جبله

و ذکر آسامی ملوک پارس بعد از انوشروان تا یزدجرد شهریاری آخر ملوک عجم خود بالا در فن تاریخ همگان بآنمذجات اِلماعی بیان رفت، و همان قدر اعلام را کافی و معجزات و آیات دالات بر صدق مصطفی صلی الله علیه و سلم پیش از آنست که هر اندک سرمایه^۱ کوتاه عمر تواند اقل جزوش^۱ بقلم آوردن بل هر که احوال رسول را علیه افضل التحایا از اخلاق و افعال و احوال و عادات و سجایا و سیاست بإضاف خلق و جذب همه بطاعت خویا عجایب جوابات در عمقیات مضایق سؤالات و بدایع تدبیرات بمصالح مخلوقات و محاسن إشارات در تفاسل ظواهر شرعیات که فقها و عُقلا عالم از إدراک اوایل دقایقش بطول اعمار عجز پیش آوردند هیچ سنگی نماند که آنها بحیله^۱ مکتسب از قوت بشریت نبوده تصور تصرفش جز باستمداد از تأیید سماوی و قوت (v.216b) اِلهی بجزانه خیال جولان نکرده چنان شهرت دروغ گوی مزور و پوشاننده مزور را میسر نیامد،

و او صلی الله علیه و سلم، مردی آمین بوده، ممارست علم نورزیده بمطالعه کتب آیام نپرداخته هیچ سفر بطلب علم نفرموده میان جهال اعراب بنیم ضعیف عمر گذران بناگاه حصول علوم فقه مثلا تنها وی را از کجا روی نمود بگذار معرفتش بخدای عزّ و جلّ و ملایکه و کتب و باقی کمالات را که حیرت انگیز فصاحت و این گونه بخشایش هر کس صورت نبندد الا بخمود خواصّ بسری و لمعان خصال ملکی و صریح وحی نازل و هر چه از معجزات نبوی محرّ می گردد بجمستگی از کتب صحاح چو همگی قصصش بحذف آسانید و طرح حکایات و آسامی رواة و سلب ذکر أسباب بوجه اوجز هر چه أعجز و موجز و کل آینده ذکر از خوارق عادات معدودات و از مشاهیر وقایع مسرودات و أعظم چهل ماعدا القران الکریم شقّ قمر شب بدر بإشارت رسالت بدو نیم بمرای من الناس در مکه بسؤال کفار قریش بعد از ان معجزات دیگر مختلط بزمان إقامت رسول بمکه و مدینه و أسفار متعدّد در مغازی و غیرها تا مقید بتواریخ نزد محدثان و مورّخان بظهور پیوسته شدن شهرت بمثابتی رسید که طول مشاهدات آثار و علامات أمثالش مذکورات مآلی^۲ را از مرتبه خبر واحد بخبرات تواتر رسانید

و از انجملت خوراندنش مردم بسیار را در خانه جابر، و منزل اَبی طلحه و روز خندق بحدّ سیری تمام از طعام اندک، و سیر شدن هشتاد نفر گرسنه از چهار مدّ مدنی چو کلیچه^۱ امروزینه بافاق وسط المعموره و یکسر بُزغاله کوچک باری، و نوبتی دیگر پسندگی پیش از هشتاد مرد از قرص چند چونین آورده انس بحضرت رسالت و دفعه^۱ دیگر برخوری لشکر انبوه از اندکمایه خرما

^۱ جروش

^۲ مآلی

هدیه آورده دختر پسر بدو کف تر سید العالمین، و زیادت ماندن بشترش از قوم، و روان شدن ده چشمه فوآر بعدد أصابع نبوی از انگشتانش در سفر بی‌آب و راحت یافتن لشکریان تشنگان بکلی باشامیدن و وضو ساختن همه از قدح کوچک پیغامبر که دست مبارکش (v.217a) دران نگنجیده، و بجوش آمدن چشمه انباشته تبوک و ازان حدیبیه بی سحر و جرعه بریختن آب وضوء رسول وضو نام بفتح الواو أولاً و ضمها آخراً در هر دو و خوردن هفتاد هزار کس از عین تبوک بری و بری و بری تمام، و یکهزار پانصد تن از چاه حدیبیه بنشانی که پیش از آن هرگز دران مذکوران آب نبود و عمر بن الخطاب را فرمود تا چهار صد لشکر شتر سوار را از مقدار خرما که پیوسته را نوی شتران آن قدره که بوقت یروک استخوانش بزمین رسد بسته بود نوشته دهد بداده وی همه سیر شده طرف طرف هنوز بری پیدا، و روز بدر نیک قبضه خاک که بر لشکر کفار انداخت هیچ چشم نماند که ازان تراب حصه عمی ظاهر بر عمه باطن جنم کرد و جمیع بدان انضمام یافته ظفر مسلمانان بظهور پیوست،

و بطلان علم کهانت که در جاهلیت جهال آن را اعتبار عظیم نمادندی، و بالای آسمان رفتن شیاطین باستراق سمع از ملایکه در حوادث واقع شدی که بکهان خبر آورند تا ایشان بر یکی اضعاف مفتریات و ترهات از خویش اضافه کرده خلق را گمراه گردانند و بطلان علم کهنه کهنه ضلال ضلال حرفتان بستاره شهاب نام دیو کش باؤل مبعث محمدی مصور مسائل شرعیه مأخوذ بین هذا المعنی¹ و هر که درین زمان پیش فال گوی و چراند ازو شیشه بین رفته چیزی پرسید و یا گفته ایشان را تصدیق کند و ازان تعجب آورد کافر است و آنکس که فرزند خود را نصرانی دهد نا باب معمور به، در کلیسا شسته برومی وافتس کرده عبری گیرد و بدان سبب دوستی میان مسلم و کافر مؤکد گردد از جملگی کفریات فعلش از کهانت و تصدیقش اشد و اغلط و آنک در ایام شهور کفار بموضعی معین بروز معلوم با ایشان جمع شده بمجمع همگان که برومی سینوذ نام دارد بتفرج روز گذارند از کافر زنا بند گمراهیش بیشتر

باز آمدیم بذکر معجزات نبوی بالید بن و نالیدن ستون جنابه که پیش از ساختن منبر مدتی ایام آید که جماعت در جمعات بران تکیه فرموده خبطه خواندی و باتمام منبر از منصب داری استناد، مصطفوی غبار ذل (v.217b) معزول بر چهره وی بنشسته آه سوزناک متحسرانه بقوت ایتکاء ظهر مطهر محمدی قباضات فضل الهی بدم دم ریز اواهی با زیر مرجل مرآمر جلی برزده تا خطاب مبهج موقع منهج سوی بشارت تبشیر حشر حثانه ائانه باکیه زاکیه روز قیامت با مخاطب مجاور مشتکی الیه در وسط جنب فردوس اعلیٰ بجنب شجره طوبی و وقوع تجدید منزلت درخت مقول فیه یوم

¹ هذالمعنی

الخلود بإعتماد أحمدی بران بحضور صحابه^۱ سامعان سکوت بیچاره نالان گریان علی العیان صدور نیافت آفتاب کمال سعادت مجاورت مکی ابطحی برو نتافت و إستماع شنوندگان از فضول مرقیش باستراحت نیبوست چون کتب منظوم و منشور^۱ کاملان اُمت نبی الامیین در رقایق عربی و حقایق پاریسی از مشرع احادیث نبوی درین باب جذعی بشکر ریزی نباتی محلولی گشته بمتون اخبار معتبر بوی آمده است و مدفونی حنانه نامیه چو گذشتگان بنی آدم در بطن خاک بشری بآرمید نشو و نمای حیوانی بنشأت برزخی و إستعداد نشر اخیر حشر اکبری أظهر من الشمس و این من الأمس هر چه أشهر این تنبیه الماعی به از بیان المعی،

و معجزه دیگر آنک جهودان را بآرزومندی مرگ خوانده پیش از جواب دهیشان خبر داد که ایشان هرگز موت را بآرزو نخواهند و حق تعالی در تفه^۲ و جمعه^۳ صورت واقع را جهت آن اعلام فرمود تا بهر هفته مسلمانان بتلاوت و سماع قرآن^۲ در جوامع اسلام أظهر معجزات محمدی را محیط گشته^۴ إعتقاد جمیع دخول جمع بیفزاید و خبر دادنش از وقوع مغیبات آینده بمشافه هر صاعب واقعه حاضر چو عثمان بن عفان بمشاهده بلوی و چشیدن شربت شهادت حصول جنت و بدانک عمار بن یاسر^۳ را باغیاری خوارج کشتند بعد از رسول صحابه بمعاویه و أصحابش را نمی دانستند که خارجیان و بغاة اند یا نه چون در صفین عمار مذکور بر دست قوم معاویه کشته شد معلوم همه گشت که پیشانییشان داعی بغی و خروج مسوم است،

و صدق رسول الله فی جمیع أقواله جلّ أحواله و أفعاله و أعلامش بصدور صلح عام میان دو عظیم اهل اسلام بر دست حسن بن علی رضی الله عنهما، و آن معنی روز جمعیت مذکور بعساکر آفاق، و مقابل کیش با معاویه بقصه دراز که درین کتاب بالا ذکر رفت بظهور (v.218a) رسید که امیر المؤمنین حسن بقدرت تمام و إختیار کلی خلافت را بمعاویه سپرده بمصالحات و مناصحت صفین دمآ مسلمانان پدید آمد و اخبارش از عمرو بن جرموز^۴ شخصی عابد معمور ظاهر بصلاة و زکوة و صیام و قیام و حجّ و جهاد که البته دوزخیست نا مذکور بعد از رسول بمدت بیست و شش سال تاریخ وقوع حرب جمل واقع میان امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه و صحابه چنانک بالا ذکر رفت زبیر بن العوام مولود صفیّه بنت عبد المطلب عمّه رسول را بوادی سباع معروف بوقت باز گشتش سوی مدینه الرسول بتوبه و پشیمانی بترک گوی صحبت مخالفان علی حال کونه فی الصلاة علی الأصح گشته جامه^۵ و سلاحش سنده سرش بریده پیش علی بیاورد و علی او را دشنام داد دوزخی

^۱ منشور

^۲ قرات

^۳ ناسر

^۴ حرموز

نام نموده با فرزندان و جماعت بر زبیر نگریست و ابن جرّموز¹ مذکور از خجالت و خسران کرد از خویش خود را بشمشیر خود بکشت مردم را بسر اعلام پیشین نبوی إحاطت نیفتاد و سراقه بن جعشم شب هجرت طیبی در پی رسول رفته دو پای اسبش زیر زمین غایب شده از بستش دود فرا گرفته وی فریاد بر آورده از کردار توبه کرده بر رسول زاریده ایمان آورده اسب روان گشته مصطفی آیندش بداد که دست ابرینجاهاء کسری ملک عجم را او بدو دست خود خواهد گذرانیدن و مالک آن گشتن و تصدیق معنی مشار الیه در آیام خلافت عمر صورت بسته قضیه بشهرت پیوست، و خبر داد که اُسود عنسی کذاب را بصنعاء یمن فلان شب کشتند و چنان بودی مغلطه در تاریخ و حال،

و صد کس از قریش براه ایستاده منتظر رسول بودند که آسیب رسانند او صلی الله علیه و سلم بریشان گذشته خاک بر سرشان انداخته همه پریشان مانده بدیدندش، و بحضور صحابه شتری برش از مولاش بگرسنگی شکایت کرد رسول صاحب نعیر را خوانده نصیحت داد تا تمارش لازم شرد و روزی بجماعتی از اصحاب خود فرمود که یکی از شما دوزخیست آن همه یایمان رفته احدی از دین اسلام بگشته بمرتدی کشته شد،

و طایفه دیگر را گفت آخرین شما را مرگ باتش مصورست جملگیشان بموت طبع مرده آخرینشان روزی باتش افروخته (v.218b) افتاده شربت فنا نوشیده، دو ساق درخت متدانیان را از دور بر خود خواند نزدش آمده، باز فرمود تا از همدیگر جدا گشتند

نصرانیان بنی نجران را باسلام دعوت فرمود ایشان إجابت نکرده مُباهله خواستند که از طرفین کلمه مُلاعنه صادر شود تا هر که بناحق دین می ورزد بهلاکی پیوندد، رسول عباء فراخ از موی شتر برنگ سیاه بر تن مبارک گرفته حسن و حسین مانند إحتضان مرغ بجه را درون مُرط در بر گرفته فاطمه از پس روان علی عقیب مذکوره آیات بیرون آمد نصاری مهل خواسته در خلوت با همدیگر تدبر اندشیده عاقبت سرورشان پند داد که محمد رسول حق است و ذکر عیسی با وی مذکور هر قوم که با پیغامبری از انبیاء مباحله کرد بزرگان بهلاک عام و کوچکان بعدم نبات منسوب شدند و من روها می بینم، منور اگر خواهند کوههء بدعاشان ازین برکنده خرد و مرد شود شما بهلاکی پیوسته در روی زمین تا روز قیامت یک نصرانی نماند مردم را از قول عاقبت عاقب بیاد آمده با رسول صلح بسته هر سال بدو هزار جامه هزار در صفر و هزار دیگر در رجب و سی تنه زره زره مقاطعه إلتزام نمودند و این خبر بأشهر معجزات مصطفوی اعراف و طیبش هر چه اعراف

¹ جرّموز

و بتصدیق قصهٔ مباحله حدیث صحیح دیگر موافق حال در مدح اهل بیت وارد و هذا هو مقلّ صریح پارسی مترجم از تازی و همواره عادهٔ کم کننده آفتاب بنور ماه بمسک کنان فاقد بزهرهٔ توجه کرده مفتقد زهرهٔ بفرقدین روی آورده تفسیر تمثیل امثالی برین نمط از منقول مقلوب بعد از رسول آفتاب صفت بأمیر المؤمنین علی قمر و ش گرویده از علی بفاطمه زهراء زهرهٔ نعت بر وی نموده بعد از دست بدامن حسن و حسین فرقدان شکلان زنند تا بفرقدانی موصوفان کردند و اهل بیت مذکوران و صحابه و حاربا و خلفاء راشدین مزین،

عامر بن طفیل بن مالک و اربد بن قیس از فرسان عرب بقتل رسول آمده بدعاء مستجابش میان رسول ایشان حجایی صورت بسته عامر باز گشته بخانه پیر زن سلولیه مهمان شده ریشی از ریشهاء شتر غده نام بعربی یراتوش بر آمده شب نالان بامدادش بمرد و اربد¹ را شکل بصاعقه بر مرید شده بسوخت،

روزی ابی بن خلف جمعی برسول گفت من اسبی دارم هر روز یک کیلجه (v.219a) برنج علیق میخورد چون نیک پرورده سود بران سوار شده ترا خواهم کشتن رسول فرمود نه بل که من ترا بقتل آرام دل پدید آید و روز اُحد بر دست رسول مقتول گشت،

و شانه ویا پهلوی گوسفند مسموم که مصطفی روز فتح خیر از دست² زنی یهودیه خورد بنطق آمده گفت از من مَخور که بزهر آلوده ام رسول از جهودان پرسید که زن را چنین تعلیم چرا دادیت گفتند تجربه کردیم اگر رسول بحقی زیانت نکند و اگر بیاطل آمدی خلق بهلاکیت وارهند جماعتی با رسول از گوشت گوسفند خورده همه مرده رسول را ابو هند غلام بنی بیاضه از أنصار بسرو و نوبتی دیگر رسول با یکی زهر خورد خورنده شریکیش بحال مردهٔ وی بعد ازو بچهار سال دیگر بصورت جسمانی نیز زنده بود،

و روز وقعهٔ بدر فرمود که از صناید قریش هر یکی بموضع فلان کشته می شنوند همچنان بقتل رفتند که احدی خطا نکرد و انذار کرد که طوابعی³ از اُمتش بحری مشهور را خواهند غزا کردن و چنان شد که فرمود و خیر داد که اطراف و آفاق روی زمین بمثال پیچش پوست بآتش افتادهٔ درهم پیچیده چنان نصب عتم شد که در مشارق و مغاربش چیزی از من نا معلوم بنماند و اُتم را رسیدن بمر چهٔ من دیده ام، شرقاً و غرباً میسر و چنان واضع گشت که از لقط درر بارش

¹ ازبد

² دشت

³ طوابعی

بیرون جست چه اُمّت را مملکت بأوّل مشرق از بلاد ترک پیوسته با آخر مغرب ببحر اُندلس و بلاد بربر رسیده در جنوب و شمال گنجایش نیافتند،

و خیر فرمودنش فاطمه زهرا دخترش را که اوّل لاصقان ذریتش دریش باختر اوست و پیوستن مذکوره بدو پس از شش ماه، و گفتنش خواتین خود را که بسیار خیر تربیتشان¹ بیشتر از همه نساء بی تأخیر و نساء عقیم می رسد و وفات یافتن زینب² بنت جحش اُسدیة صاحبة الصدقات پیش از اُمّهات مؤمنین از اَلطف معجزاتش معدود و بوقت هجرت از مکه بمدینه در راه بامّ معبد خزاعیه رسیده، مذکوره او را ندانسته رسول شیر خواسته خاتون از دوری دوشا عذر آورده مصطفی دست مبارک بر پستان گوسفند پیره بیش رنجور لاغر بی فحل تنها بخانه مانده ساییده پیری ضرع وسعت ذرع شیر روان گشته (v.219b) اوانی خانه بارها پر شده همه از آن بخورده ویا بملاء اوانی بخصّه شوهر مانده شوهر غایب بخانه آمده حال دیده از زن سبب پر سیده مذکوره بحسّ بصیرت بصورت و سیرت و صفت و حلیه³ نبوی فصل زیبا زبانی³ بلاغت دل رُبا پرداخته مرد منعوت را رسول مبعوث متعوب البدن لإکمال الدّین همه آن حی بحق حیّ بدان حیّ نازنین ایمان آوردند، نوبتی دیگر هم رسول بجای دست بر گوسپند حایل ساییده بسیار فرو ریخته جماعات را سیر گردانیده ابن مسعود آنجا حاضر آمده دیده سبب اسلامش آن بود،

و از أصحابش یکی را چشم بدرجسته⁴ بزمین افتادی و صلی الله علیه و سلّم جرم چشم را بدست مبارک بجایش نهاده از اوّل صحیح و تُهیّ نموده بهی را گمان نماند و روز خیر آن خیر خیر پوش عنبر بوی بر جسم دردناک علی کرّم الله وجهه بریق بریق دوا فرموده فی الحال نصیحت پیوسته بر آیت آیت نبوی بر سر شهر هجوم آورده، تاریخ قلعه⁴ باب خیری از دستش بقوّت رحمانی چنان میسر آمد که بشهرت تمام بتو رسید،

و صحابه همواره در خوان حضرت رسالت تسبیح طعام شنیدندی و بعض صحابه را پای از جایش جدا شده بدست مبارکش مسح کرده همان ساعت علی الفور بدرستی پیوست و در بعض غزوات لشکر را زاد اندک مانده از سفره⁴ هر شخصی بقایا خرده ریزها را جمع کرده همه سخت اندک نموده بران دعا ببرکت خوانده فرمود تا جمله شان سفرهها و حَقایب و اوعیه بزاده پر کرده و بقیّه⁴ هنوز زاید ابن العاص بطریق استهزا آفتاب و لنگان رفتار خود را تمشیت رسول و حاشاه تشبیه کرده مصطفی شنیده گفت چنان باد که خواست وی بلرزه⁴ دایم و تمرّد قائم بمرد و امّ شیب⁴ برصاء

¹ تربیتشان

² زینت

³ زبای

⁴ شیب

را برضا بزنی خواسته پدرش شاعر گفت دخترم پیسی است و نبود تا بدان سعادت نرسد رسول شنیده فرمود چنان باد در حال بی‌تربص بیرص گرفتار شد،

و فرمودنش چون کسری معلم بعلمیت پادشاهی فرس و بجوس ملک عجم هلاک شود و قیصر پادشاه روم را ملک سپری گردد (v.220a) بعد ازیشان مملکت همگنان قائم نماند و اموال مذکوران روزی غازیان مسلمانان شده در راه حق تعالی مصروف گردد و ائمت آن روز که سپید خانه کسری گشایند بمال مستغرق شوند و حال کما آمر در زمان عمری واقع شد، و پیش از قیامت سی نفر دروغ گویان بدر آیند آخرشان دجال باشد غیر دجال آخرین مانندگانش تا غایت بیرون آمده تصدیق معجزه کردند،

روزی یکی آمده از درویشی شکایت کرد و دیگری از شرّ ره زنان گریه بر آورد رسول عدی بن حاتم^۱ را فرموده اگر ترا عمر دراز شود امن طریق را چنان نبی که از شهر حیره تا کعبه زنی تنها بطواف آمده جز حق نترسد و مردم کقهار زیر کرده صدقه ستاننده طلبیده قبول کننده نیابند،

و صحابه شهری گشایند که در آنجا قیراط بیاعات روان باشد و دو گنج سرخ و سپید از زر و نقره اموال ملوک روی زمین روزی اصحابم گردد و بر ائمت جز نفس‌شان دشمن مسلط نشود و بهلاکی عام نیک عام بفنا نروند و چون میان ائمت شمشیر نهند تا روز قیامت ازیشان بر نگیرند، و قبایلی از ائمت بقبایلی مشرکان ملحق شده، بتان پرستند، و بسیاری از ائمت دعوی پیغامبری کنند، و طایفه را از ائمتانم نصرت چنان روزی شود که مخالفت کس ازیشان را زیان نکند، و بر سر هر یکصد سال از مئات متعدد بعد از من حق تعالی کسانی از کاملان ائمت بر انگیزد که دین را نو کنند،

و پیغامبر از سفری بمدینه باز گشته چون بتزدیکش رسید باد عظیم وزیده فرمود که این باد جهت مرگ منافقی می وزد چون بمدینه رسیدند معتبری را از منافقان مرده یافتند

مصطفی روزی جهودان را جمع آورده از هر یکی پرسید که پذیرت کیست آنکس گفت فلان رسول فرمود دروغ می گوی بل که فلان است گفتند راست می فرمایی که دروغ گویانم، و ایشان را هم فرمود که اهل دوزخ کیانند گفتند از ما اندکان باشد عقیب ما شما خواهید بودن رسول فرمود دروغ می گویند نه چنانست که پندارید

^۱ حاتم

و دیگر فرمود که از ماوراء النهر شخصی بدر آید نامش حارث [بن] (v.220b) حراث بر مقدمه لشکرش شخصی منصور نام آل محمد را چنان تمکین هُذ که قریش بر رسول همه مؤمنان را اجابت و نصرت وی واجب،

أبو سهم گفت در مدینه زنی بر من بگذشت او را بر خود کشیده بعد معانقه بگذاشتم، روز دوم نزد رسول بیعت عام خلق آمدم مرا گفت تو آن کس نیستی که، فلانه را بر خود جذب کردی گفتم آری دیگر چنان نکنم توبه‌ام شنیده با من بیعت فرمود،

و بنواحی کعبه جبل و حجر و مدّر و شجر همواره بر مصطفی را سلام دادی، و رسول فرمود اوایل رسالتم در مکه سنگی بر من سلام می‌داد درین وقت میدانم،

أعرابی نزد رسول آمده گفت بچه دادم که تو رسول فرمود اگر فلان شاخ ازین درخت حرما حاضر خوانده فرود آمده برسالتم گواهی دهد ایمان آری گفت آری بیک اشاره نبوی شاخ بزیر افتاده سلام داده شهادت آداء کرده پیمان ایمان ائتمان بظهور رسانید،

و بتاریخ کاویدن خندق مدینه رسول را گرسنگی عظیم سه روزه اثر کرده جابر دیده بخانه آمده از نزد خاتونش انبانی درو صاعی جو و برّه کوچک خانه آموز سنده کشته جو را آرد ساخته بگوش مصطفی پنهانی سخن گفت که بدوبار باجابت دعوت دل جابر را جابر گردد رسول مصحوب بلاء هزار کس بخانه جابر تشریف داده در خمیر جوین و قرغان خبزی مبارک انداخته چندانی نان پخته‌اش پرداختند که عسکر نبوی سیر گشته تنور پُری اقراص و دیگ بملاء طبیخ اهل را کما هما بماند،

و أبو طلحه أنصاری خاتونش أمّ سلیم بنت ملحان را گفت که رسول از گرسنگی ضعف دارد و شکم بعصابه و سنگ بسته آنچه در خانه هست حاضر دار مذکوره قرصی چند جوین آماده کرده رسول مصحوب هشتاد کس بر سر رسیده بقیه دزدی زیت آنجا یافته قرصها را دران خرد کرده بلفظ مبارکش برکتی جوش داد که همگنان ازان خورده پیش از آن مقداری دیگر بأهل بیت فرستاده ما بقی در خانه أبو طلحه ماند،

أبو هریره را گرسنگی سخت رسیده روزی براه أبو بکر و عمر ایستاده در گذر مذکوران ازیشان آیت قرآن پرسید تا بدان بمانه وی را بخانه برده لقمه خوراند حاجتش نزد (v.221a) همگنان روا نشده رسول وی را دیده تبسم فرموده بخانش برده در قدحی کوچک شیر یافته تمامت اهل صفه را یکان یکان اندرون خوانده از آن قدح شیر سیر گردانیده آخرین آشامنده أبو هریره بود چندانی خوراندش که لبن را در أمعاء أبو هریره مشکل¹ نمانده رسول بعد از او خورده قدح را بخزانه نهاد،

¹ مشکل

و باری رسول با صد و سی نفر کس گرسنگان یک صاع طعام عجین کرده گوسپندی از بدوی خریدۀ بریان پختهٔ بعض پارهٔ سیاهٔ شکم غنم کباب ساختهٔ از دو کاسهٔ بطن شوی حاضران سیر گشته حصهٔ غایبان نگاه داشته باشارت نبوی بدست مبارک سوی آسمان بتحریک دایم شبع جمع میسر شده قصعتان پر مانده بر شتر بار کردند و وقتی رسول بدرویشی تم و سق جو داد وی آن را آرد کرده با زن و مهمانش مدتی دراز از آن بخورده سیری تمی شد روزی بنموده بعد از آن باخر رسید رسول فرمود اگر بکیل تمی کردی تا روز قیامت ترا بأهل بیت آن بس بودی،

و همچنان زنی بخیکچه نزد رسول روغن بهدیه برده در وعاء بتوی پرداختن طرف را بخانه باز آورده فرزنداناش چندانگی گرسنهٔ شدنندی از خیک روغن یافته خوردندی روزی آن را افشرده سمن بپوچ رسیده رسول فرمود اگر خیکی¹ را عصر نکردی همیشه ایستاده بر بودی و بروایتی خیک بعسل مملو

أبو هریرهٔ روزی برسول چند دانه خرما آورده درخواست که بران دعا کرده برکت بخشد رسول دعا ارزانی فرموده أبو هریرهٔ آن را با بنان خرد نموده هر چه آرزو کردی از آن مراد مراد خویش در طعم و إطعام یافته چندین وسق تمر از مراد مبارک در راه حق بداد و سفر او حاضر از میانش جدا نبوده روز قتل عثمان علاقه آش بریده نیفتاده عظیم اندوه بر أبو هریرهٔ عاید گشت،

و دفعهٔ رسول در سفر بوده قوم آتش عطش سوختهٔ دو نفر بطلب آب بیرون آمده زنی تنها یافتند بر شتر نشستهٔ دو سطحه آب بطرفین رکوب آویخته آبخور² را از پرسیده گفت ازینجا بآب یک شبانروز راه است زن را نزد رسول حاضر گردانیده از شتر فرود آورده مصطفی آبدانی (v.221b) خواسته از دهان دو راویه مرویه تیرر به از حضرت رسالت بر آن ریخته زیرین را واهشته بروانی ماء³ همگی صحابه یکان یکان از دست رسول سیر آب گشته شتران هم نوبت خویش خورده أصحاب جنابات غسل کرده قضایا را زن مشاهده کنان بتلف رفتن آبش تحسّر می نمود آنکه بأمر رسول از جماعات صحابه و لشکریان خرما ریزهٔ آرد پاره سویق بقیهٔ جمع کرده در جامه مذکوره بستهٔ بر شترش نشانده رسول بدو فرمود که از آبت چیزی کم نکردیم دو قربه را بهیئت اول نیز برد ماء⁴ را حق تعالی آشاماند زن بأهل خویش رسیده ایشان حال پرسیده قصهٔ عجب بهمگان پرداخته دو انگشت بالا برگرفته همه گفت که شخص مقول فیه اما جاذویست که میان آسمان و زمین در سحر مثل ندارد و با خود برسالت خلق از حق موسوم،

¹ عکی

² آبخیمور

³ ما

⁴ ما

بعد از آن چندانگ مسلمانان بغارت طوایف مشرکان حوالی زن رفتندی بگروه مذکوره مکروه ز سبب آسیب ترسانیدندی آنگه بتدریج¹ زن قوم را بلطایف معقول و منقول براه حق دعوت کرده همه بیاسلام در آمدند و هر وقت که خلق را در سفر آب کم شدی رسول دست مبارک باریق خود در آورده اناء جوش زده بفوران روان گشته همگنان از آن وضو ساخته خورده جویح بایتام رسیدی و آب زلال از انگشتان میمونش فرو ریزان علی العیان محسوس صحابه² و مری اقوام بودی،

و قصه آب تبوک و حدیبیه و طعام جابر و ابی طلحه و روز خندق و معجزات چند درینجا اولاً بیجمال و جیز آخراً بتفصیل بی ترک چیز بمصلحت بکر بر بکر بر شیوه نقادان إختصار گزینان آورده شد تا خود را بینداری و إصدارش بغفلت بینداری،

و آنک نبی عربی در بعض غزوات گرسنگی قوم دیده و ایشانرا از کشتن شتران نمی کرده نطعها گسترده بقایاء ذادهاء صحابه در آنجا ریخته³ انطاع بنوشها پر گشته همگان سیر شده هزار و چهار صد تن زاد آیام آینده برگرفتند بشهرتی که دارد، معلوم وعاظ تیرتست تا از سرمایه⁴ محمدیات چه بدیع شترند،

و رسول بحیال کعبه نماز گزارده، (v.222a) أبو جهل و أصحابش آنرا دیده زهدان شتر کشته را باوردگان برنجاست از جرّار سنده بدعوی بی شرمی از میان همه ما بین دو دوش مبارک نبوی بحالت سجود نهاده بدبختان بقهقهه⁵ خندیدند تا فاطمه⁶ کوچک سن⁷ بأخبار شخصی بر سر آمده ایشان را دشنام دهان پلیدی را دور نکرده از سجده بقعه ننشست آنگه رسول بر قوم بعاتتی که داشت در سوال و لعن سه بار نفرین کرده نام أبو جهل ابن هشام و عقبه بن ربیعة و شبیه بن ربیعة و ولید بن عتبه و أمیه بن خلف و عقبه بن ابی معیط و عماره بن الولید در فیما دعا علیهم عقیب ذکر قریش مسمی بر زبان مبارکش رانده شده روز بدر در چاه مذکور این جماعت مدعوان جرحی قتل تنتنی مسحوبان مصحوبان لعاین و سخط و غضب إلهی در آمدند شبیه این نفرین مردی نصرانی بحضرت رسالت پیوسته⁸ مسلمان شده سوره بقره و آل عمران خوانده بکتابت وحی منسوب گشته⁹ همی گفتی که محمد غیر نوشته من چیزی نمی داند رسول شنیده فرمود ای بار خدایا او را در عبرت میان خلق عالم نشانه¹⁰ ساز اندکی بران گذاشته مذکور از اسلام گریخته¹¹ بنصاری پیوسته آنجا مرده مردم او را گور کاویده دفن کردند بامداد یافتند که زمینش بیرون انداخت بعد از آن چندانگ نعل¹² تر حفر کرده می نهادند باز بیرونش یافتندی آخر میان دو سنگ خاره نهاده سنگها بران توده کرده برفتند،

¹ بتدریج

عبد الله پدر جابر وفات یافته سی وسق خرما از آن جهودی بذریتش بمانده جابر مهل خواسته یهودی إجابیت نکرد رسول آمده شفاعت فرمود تا میوه نخلش بعیره مال ستاند ازو هم سر باز زده رسول نخلستان¹ در آمده نام حق بر خوانده باز بیرون رفته نخل را چندان بار برکت فرو ریخت که جهود حق خود را إتمام از آن ستده هفده وسق دیگر زیادت شده جابر بخانه آورد و بروایتی وام خواهان بسیار بودند حق همه گزارده خرمن چنان پر خرما ماند که ثمره از آن ثمره نکاست

أبو هریره را مادر مشرکه بوده چندانک بیاسلام دعوتش کردی إجابیت ننمودی، روزی بحد گرفته ارزن در حق رسول سخن ناسزا صدور یافته أبو هریره (v.222b) بحضرت رسالت رسیده شکایت کرده درخواست که حق تعالی إسلامش بخشد مصطفی دعاء هدایت بر خوانده أبو هریره بخانه آمده دید که مادرش غسل کرده جامه پوشیده بکلمه شهادت بتوحید حق و رسالت رسول متلفظ است از شادی گریان بر رسول آمده، خبر داده إلتماس کرد که مصطفی دعا فرماید تا او را با مادر نزد² خلق محبوب گردانیده خلق هم بریشان دوست داشته فرماید دعوت محمدی بر آن نمط صادر گشته از آن که تا روز قیامت أبو هریره با والده نزد خلائق محبوبان اند،

سائب ابن یزید را خاله اش بر رسول برده گفت که این خواهر زاده در مزاج این حرّاف دارد مصطفی او را پیش خوانده دعا برکت ارزانی داشته از آب وضویش آشامیده بعد ازان مذکور بإستقامت مزاج و إعتدال قامت چنان موسوم بود که جعید در نود سالگیش مانند جوان تازه دیدش، و از آنکه دست مبارک رسول بر روی أبو زید بن اخطب سایید وی بصد و بیست سالگی برسید و هنوز در حلیه حلیه او چندگانه موی سپید بجهد دیدندی،

و روز خیر بر ساق سلمة زخم رسیده رسول بر آن سی بار دمیده مدّت حیاتش آلم ندید، و در قصه گذشته چون أبو جهل سوگند خورد که اگر رسول را در سجده بیند گردنش را بپا زند بر روی مبارکش خاک اندازد حالی که خبر نماز رسول بدو رسید بشتاب برفت تا سوگند خود بجا آرد بدیخت عالم باز گشته بدو دست خود را بینک سپر نگه همی داشتی مردم گفتند ترا ازین محمد حاضر چه باز داشت جواب داد که میان من او خندق می بینم از آتش و پرها بر همدیگر متلاصق با آسمان ازان قول دانستند که حایلان ملائکه اند و رسول فرمود اگر أبو جهل بمن نزدیک آمدی فرشتگان او را ربودندی،

¹ بخلستان

² نزد

و رسول در غزاء¹ نزدیک بحدّ وقت قایله از اسب فرود آمده زیر درخت عضاه خفته² شمشیرش را بیعض شاخه‌اش آویخته مردم پراکنده شده هر یکی تخت شجره بخواب رفته ملک دشمنان بر سر رسول آمده شمشیر نبوی از نیام بیرون کشیده رسول بیدار³ گشته او را قائم ایستاده شمشیر برهنه بر دستش دیده ملک مصطفی را گفت ترا (v.223a) از من که نگهداشت⁴ فرمود خدای عز و جلّ رسول او را عفو فرموده وی پیمان بست که هرگز باعادای مصطفی همداستان نشنود،

امامی از علماء یهود و بر رسول آمده پرسید که روز تبدیل زمین و آسمان مردم کجا باشند، و کدامان اوّل از صراط گذرند و نخست طعام بهشتیان چه باشد و بر اثر آن چه خورند و بر سر آن چه آشامند

جواب فرمود که یوم تبدل⁴ الأرض غیر الأرض مردم در ظلمت دون جسر جهنّم متحیران گشته نخستین گذر کنندگان بر صراط فقراء مهاجران اند و اوّل تحفه⁵ اهل جنّت زیاده جگرماهی معروف و بعد ازان بهشت را که از اطرافش می چرذ کشته گوشتش خورند و شرابشان بر اطعمه مذکور از عینی مسمی بسلسبیل،

بعد ازان گفت از تو چیزی می پرسم که جوابش غیر نبی بحق ویا یک کس و دو ندهند کوزک از چه چیز متولد است

فرمود که آب مرد غلیظ است و سپید و آب زن رقیق و زرد اگر آب مرد بر آب زن غالب آید مولود نرینه آید و بعکس دختر زاید، و بغلبه منی رجل فرزند باعمام ماند و در ضدّ آن شبیه احوال در احوال یهودی تصدیق رسول بنبوت کرده باز گشته رسول فرمود که چون این شخص از من ماجرا پرسید جواب را علم نداشتم تا او از سؤال پرداختن حق تعالی تعلیم فرمود که بقوت تا سخن با سخن دادم،

دو نفر از اعلام یهود نزد پیغامبر آمده پرسیدند که نه آیت موسوی از عطاء رحمانی کدامهاست

جواب فرمود از مضمونش مر خدای تعالی هیچ چیز شرک میآریذ⁵، و دوزدی مکنید، و بناحق خون مریزید، و بریء را نزد سلطان و امیر بغمازی گرفتار مکنید، و از زنا بپرهیزید، و از

¹ عزاء

² بیدار بیدار

³ نگهداشت

⁴ تبدل

⁵ میاویذ

جادوی دور باشید، و ربا نخورید و زن شوی کرده را بفاحشه نام مدهید¹، و در غزاء کفار پشت بدشمن داده مگریزید و علی الخصوص بر شما جهودان فرض است که روز شنبه² را حرمت نگاه داشته عدوان پیش نگیرد، هر دو عالم دست و پای حضرت رسالت بوسیده³ گواهی بحقیقش داده رسول فرمود چرا پیرویم نمی‌کنید گفتند که داود پیغامبر از حق درخواست (v.223b) بود که از ذریتش همواره پیغامبر قائم باشد، و تو پیغامبر بحق خاتم انبیا از نسل اسماعیل اگر متابعت کنیم بیم آنست که جهودان ما را کشند،

و بأشهر روایت سایل اول طعام بهشت و حقیقت تولد فرزند در خبر ما قبلی عبد الله بن سلام است که اول مقدم مبارک رسول بمدینه بتیم و فرخی و خجستگی برسید و نخست أسئله³ ثلثه‌اش اول نشانه‌های قیامت کدامیست

جواب فرمود که آتشی از سوی مشرق بیرون آمده مردم را بطرف مغرب راند ما بقی سؤالات و جوابات بالا مذکور رفته،

و گاهی که رسول بغزوه تبوک عزم فرمود بوادی القری رسیده بر باغچه نخلستان زنی مشرف شده گفت اندازه کنید که حدیقه⁴ چه مقدار خرما دارد صحابه بده و سق حزر کرده همان قدر بدر آمد که در حضرت رسالت بر زبان پیوست، و آن شب که بتبوک رسید فرمود که همین شب بر شما بادی می‌وزد هر یکی شتر خود را بسته⁵ دارید و کسی از مقام خویش نچشید، بقول سید عالم باد وزیده شخصی خلاف حکم ورزیده خاسته باد وی را برگرفته بکوه‌های طی بینداخت و مصطفی روزی خبر داد که دوش عفریتی از جن بجست تا نماز را بر من برد بتمکین حق وی را گرفتم و خواستمش بستن بستونی از سواری مسجدم تا بامداد شما صحابه بر آن نظر کرده کوزکان مدینه با آن بباختندی، لکن چون دعاء بر برادرم سلیمان پیغامبر بیادم آمد که تسخیر شیاطین و اشیاء چند، معدود بمملکت وی مخصوص بوده من بعد آیندگان را شرکت بدان نخواست، رعایت دل مبارک اخوی نبوی ملکی سلیمانی لازم دیده دیو را فرو گذاشته باز داشتم،

و سخت‌ترین روز بر رسول از روز احد مدتی روز عقبه بوده نفس مبارک خویش بر ابن عبد یا لیل بر عبد کلال عرض کرده اجابت ازو نیامده، مصطفی غمگین بازگشته چون بقرن ثعالب موضع معروف رسید بالا نظر فرموده در ابر پاره⁶ مطبق جبرئیل را دیده از وی همی شنید که حق تعالی انکار و رد قومست شنیده فرشته کوهها را بتو فرستاد تا بهر چه فرمای کار کند ملک الجبال

¹ منهد

² بوشیده

³ اسوله

(v.224a) ندا در زده سلام رسانیده تصدیق روح آمین کرده ما جوری¹ را فرمان محمدی درخواستی گفت کبیرا إجازات باشد دو کوه اخشبات را بر أهل مکّه چنان اندازم که آفریده بیرون نماند رسول فرمود که هلاکی قوم بدان نمی‌خواهم تا پوک از أصلاب ایشان درازی آیند که از شرک بیزاری جُسته، بتوحید حق مشغول شوند

و در حفر خندق مدتی سنگ خاره عظیم پیدا شده قوم را از کاویدن بازداشته رسول برخاسته رداء خود بگوشه خندق نهاده کلنگ بدست مبارک گرفته یکبار زده ثلث صخره بیرون آمده برابر نظر سلمان² پارسی برقی ازان بدرخشد و بضربه³ دوم نبوی ثلث ثانی صخره وی بروزه کرده و بیض برق متعاقب هم نصیب عینی سلمانی⁴ بوده بضرب دفعه⁵ ثالثه محمدی ثلث اخیر باقی تمامی سنگ بارز گشته رسول بیرون آمده رداء پوشیده نشسته سلمان از سرّ برقات سه گانه بضربات ثلثه حکمت مآلی پرسیده رسول بجواب فرمود بردن اوّل برقه⁶ نخستین مداین کسری، معبر از ملک عجم عراق و خراسان و جمله زمین ایران از آرآن و آذربایجان و شیراز و کرمان تا تخوم هندستان و هر چه زیر آسیاف آکاسیره بود برق لایح نموده بذهن چشم جسمانی آشکارا دیدم حاضران صحابه از رسول درخواستند تا از حق تعالی ملکیت دیار آکاسیره مریشان خواهد که بتخریب⁷ بلاد و برده بردن ذریات سکانش دلها را شفا دهند فی الحال بدعوت نبوی و إستجابت إلهی شاد گشتند، و بضربه دوم و برقه ثانی تمامت مداین قیصر ملک روم از قسطنطنیه⁸ عظمی و رومیّه کبری و بلاد و شطّانی⁹ و أمصار یونان و مجموع شامات و بیت مقدّس و دیار دیگر که داخل قهر قیصره است بیقین لامع الریب برق لامع آمده بعیان دیدم مسلمانان گفتند یا رسول الله از حق در خواه تا آنها را هم روزی ما فرماید که بلادشان خراب کرده فرزندان همگان بندگان ما شوند مصطفی إجابت إلتماس فرموده، دعا کرده بإستجابت باری جلّ و علا مقرون گشت، و بضربه ثالثه و برقه آخره مداین حبشه¹⁰ را مع ما حولها دیدم جماعت در خواستند تا بدعاء رسول آن هم چو ممالک آکاسیره¹¹ و قیاصیره¹² ملک ایشان شود بجواب فرمود چندانکی (v.224b) حبشه¹³ شما را ترک کنند ترک ایشان گویند و ما دام که ترک بر ما هجوم نیارند بر سرشان مروید،

¹ حوری

² سلیمان

³ بصریه

⁴ سلمانی

⁵ بتخریب

⁶ سطانی

⁷ چندانکی جندانک حبشه

بنده مؤلف را ازین معجزه نبوی آن معلوم شد که خاص‌ترین بلاد که آن اصحاب هیئت و ارباب تواریخ و علماء نجوم و کبراء قسم هندسه و حمال دساتیر علم مساحت وسط المعمور شام نموده مفسران محدثان کتب دینی را بدان موشح فرمودند بلا دیست که تحت تصرف آکاسیره و قیاصیره بود بدان سبب رسول دعاء فرموده اجابت یافته بزودی ممالک اهل اسلام گشت و آنک دیار حبشه و بلاد ترک را بدعوت تسخیری داخل فرموده متار که را (بکلمه) مبارکه خود به از مجادله و مخاذله دید بدلالات رجحان وسط المعموره بر ما عداً از اماکن عدای اصداد اهل هدی برهان ساطع و حجت قاطع می نماید **وَاللَّهُ هُوَ الْمَصِيبُ**،

لشکر صحابه نوبتی با رسول در غزوه از مغازیش بروز فراخ فرود آمده رسول بقضاء حاجت دور رفته خادم نبوی صاحب وضو با ابریق عقیب رسول آب برده مصطفی را دید از آنک چیزی ساتر و حایل نیست در توضیء تردد دارد و از هر یک دو ساق درخت بدو جانب وادی شاخ بر خود کشیده. بمن منقاد شوید گفته هر چو¹ ستر مطیع بصاحب و مالک و قایدش از جای خویش زایل گشته بر همدیگر چفسیده بر رسول ستره شده مصطفی وضو ساخته شجرتان باز باجارتش از یکدیگر جدا شده. بمکان معهود رفته رسول جابر را فرمود تا ازان دو درخت دو شاخ بریده از چپ و راست بر گرفته بحضرت آورده نبی مختار آن را بر سر دو گور نشانده در همان ساعت سبز گشته بتسیح حق مشغول شده رسول خبر داد که از مقبوران این دو قبر یکی سبب سخن چینی دوم بانک جامه از قطرات شاشی نگاه نمی داشت معدبان اند بامر حق زنده شده حالی خویش بر من عرض کردند، و من بنشانندن شاخهء درخت مداواة ایشان اندیشیده یقین می دادم ما دام که این شاخهء نازکی و نا زکی دارند و تازگی اصلی را دعاء نزد حق مستجاب است اینان عذاب نخواهند دیدن،

و آنک رسول علیه افضل التحیه از کیفیّت وفات خود بتاریخ مبین و علام مبرهن و حالات متنوع (v.225a) مشتمل بر وصیّت بإقامت صلوات و رعایت مملوکان و احترام أنصار و إخراج مشرکان از أرض عرب و جایزه دادن نوقود آن مقدار که خود عطا می فرمود و نصیب ائمه اعنی خلفاء از قریش و تعویض امامت نماز تصدیق چنانکی فیما بعد در اصول دین خوانی و تکثیر إستغفار بر اهل بقیع و شهداء احد و إحياء اسلام بامتداد مرض آیام مختلف فیه، و سر بستن بعصابه در تزاید رنج و تعین روز موت در خانه عایشة بنوبت مذکوره بتکیه فرمایی پیرو² و سواک خاییده از دهان صدیقه سته، بدهن خود کرده بمصلحت إجتماع ریق وی بریقش در آخر نفس بزیرادت تشریف مر

¹ هر جو جو

² پرو

خاندان بکری که بکری دخترش بمزیت تراجیح بر سایر خواتین چربید و تکریر سپارش بتکفین خویش از ثیاب سپید شمولی¹ و حُلّین یمانی ایمانی و تعریض پردازی بر آنکی انبیا بجملگی در مواضع وقوع موت مقبوران اند یا إجراء أسلوب امر حتمی بأداء صیغت صنعت اخباری چو «وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ²» که عکسیش³ به «اذ ألم یستحي فاصنع ما شئت» معلوم شد باندرز بتقوی و تمسک بأقوی بترک عُلُوّ و غُلُوّ و إفساد بلاد و عباد،

و اعلام دُنُوّ أجل بانقلاب شوی خدای أجلّ و سدرة المنتهی و جنة المأوی و كأس أوفی و تسلیم تسلّم بر حاضران صحابه و از أداء ایشان بر من بعد آیندگان أمت از لسان مِکَرّ مکین و نزول جبرئیل مصحوب بشارت از حضرت رَبّ العالمین بعدم گرفتاری أمت محمدی و بیرون آمدنش پیش از همه از زمین روز قیامت با سیادت آن روزه بر أولین و آخرین و حرام بودن بهشت بر پیغامبران و أممشان پیش از دخول مصطفی بامتش و روشن شدن دو چشم حق بنی نبوی تبلیغ روحی و غسل أحمدی بآب هفت قربه از هفت چاه مر طلب حَفّت، و صدور خطاب عالیش بمهاجر و أنصار بر آنک بنده از بندگان بتخسیر تردیدی ترک کرده بتودّد تَوَرُدّه و رزان حق را باخترت گزیده از دنیا اعراض کرد، و آن گفت بغذاء أبو بکر لقمه شایان آمده او بفهم درآک رحیل نبوی ازینجا بعقبی معلوم کرده، بخلاف شاذی دیگران بتوجه و زاری رسول را ناعی نفس خویش دید،

و فرمودن نبی بسدّ جميع أبواب شوارع غیر باب صدیق بأفضلیش (v.225b) بزودی صحّة و صحیّة و بیانی آمدن کلمه توحید از رسول بذکر إثبات شدّت سکرات موت بتکرار تلفظ الرفیق الأعلى، و إحاطت شنوندگان آن بر ترک قایل مر سوی الله و طواف کردن رسول با طاقت قوم درون مسجد باومید زوال ثقل و دخول عبّاس و پسرش فضل و علی پیرو و اعلام، مذکوران مرو از زبان صحابه که از فوتش ترسناک اند و جواب دادنش ایشان را از أسفل مَراقی منبر که بجهد بران رفته بوقوع مرگ و سپارش مهاجران، آسوده بلیکهاء⁴ أنصار و وعده فرمای بلحوق کوثر موصوف بطول و طول و طول و عرض بمجلس شرط حفظ، بدریشان و ترس از تغیر نعم بذنوب، و تفویض غسل خود بأهل بیت أدنی فأدنی و تکفیر بمذکور سابق و بیاض مصری، زاید و وضع نَعشش بر لب گور بحجره عایشة تا نمازش عقیب صلوات إلهی و جبرئیل و میکائیل و إسرافیل و عزرائیل و ملائکه جنس إنس بترتیب أسنان و فضل قرابت گزارند و پراکنده شدن خلق روز وفات باشغال سبب مشاهدت حَفّت، و رسیدن عزرائیل بوقت چاشت، بر رسول بحال تنهائ برسانیدن سلام و امر حق و

¹ شمولى

² سورة البقرة، 228/2.

³ عكسيس

⁴ بليکهاء

قبض روح بدستور رسول مخصوص او بدان بس و رجوعش ازو بدعوت جبرئیل و آمدن روح بروح بشارت غفر امت و عبادت باری مر رسول تا عباد سنت گیرند،

و تمییز عایشه میان حسن جبرئیل و عزرائیل و اعلام روح باشتیاق حق برسول و گویانیدن نبی فاطمه را براز اول بخبر دهی مرگش بهمان روز بخندانیدن مذکوره ثانیاً باعلام لُحوقش پیش از همه بدو و بوسیدن مصطفی حسن و حسین را بتودیع و ضمّشان بسینه و رجوع¹ عزرائیل دوم کَرّت بقبض روح و گریه جبرئیل بطیّ ارض و دنیا و وحی بعدم نزولش بعد رسول بزمین وقوع اعما بر رسول از سکرات بریزانیدن عرق چو مشک و جان سپردن نبی بنیت بنی آدم تا تیمارش ملائکه کنند و پوشانیدن جبرئیل روی رسول را بجامه عایشه و تصدیق ابو بکر و عباس، مر موتش بخطبه پردازی، صدیق از جنس غرّا در عَزّا و تکذیب عمر بوفات بنادانی آیات دروج نبوی و افکاری علی و بی زبانی عثمان و بیهوشی صحابه و شسته شدن نبی بر دست علی و خویشان بی نزع قمیص بوسیّت آینده بخواب قوم (v.226a) مأخوذان بنوم ویا بنداء هاتف و فراغ از غسلش تقلیب اعضاء از غیب و وصول نداء برفق غاسل با رسول و آشامیدن علی آهماء مجموع را از معاطف مصطفی و نداء شخص بناشستن رسول مطهروار از حضر بر آنک منادی شیطان بود و ادخال بچگان² علی و عباس و اولاد رسول را بلحد روز سیوم موت و گستردن شفران خادم قطیفه حمرا زیر رسول و باقی نیکیات که متعلق وفاتش بوده پیش از وقوع خیرداد از اعظم معجزات و اخبار مغیبات، معدود،

و در قسم نبویات بتعلیق موت آخر در وسط معجزات بشکل تضمین این مقدار کافی چه بنیاد نبویات بر تطریب قلوب و ترطیب اذهان رحمت جویان مؤکّد است نه بتذکیر کلمات گریه انگیز شاذی زدای پر بیران پهلو شکن جان کن فصلی الله علی محمد حیاً و دائماً³ و ذا رجاء الألف المؤلف

و تأدیب حق تعالی مصطفی را علیه افضل التحیه و التسلیم مشتمل است بر انواع بس بسیار مستنبط مجموعش از آیات بینات کلام مجید و اخبار صحاح سدید که بتنک شیوه صاحب کشف که بحذف ألفاظ ملفوظ جز معانی ملحوظ چیزی بقلم نمی آید تا هر ناحظوظ کم سرمایه خود را محظوظ پنداشته بی استفسار تعلمی سر افسار از غرار و رخسار خود بر انداخته این کتاب را سهل تام نخواند، و آداب نبوی باسلوب تفصیلی بیانات تفریعی هر چه آنسب و درین فن من بعد بقدر امکان مقدور علیه بتحریر آیات و از تفصیل جمل باب عدلش در حق خلق بمطلوبترین بُغیت

¹ رجوع

² بچکا

³ دارحا

مُسَمَّی معدلت و إنصاف گزاری در نفس مبارکش بغایتی بود که میان صحابه کبار خود و یهود کُشته یافته را بصد سر شتر خونیها بریده داده حمایت یاران خویش جایز نفرمود و در آن حال یکسر شتر نزد أصحاب نبوی بغایت محتاج الیه

و باقی اخلاقش برین قیاس در غایت کمال افتاده، چنانکی از گرسنگی اختیار سنگ بر شکم بسته گاهی آنچه حاضر یافتی خورده برد موجود رضا نداده از طعام حلال آن پُر مُز پرهیز نکردی اگر خرما بی نان یافتی و اما بر نان مجرّد و یا نان کند، تین و جُوین و اما حلوا و یا عسل، و یا شیر با خبز¹ بلا خبز، و اما خربوزه، و تر خرما بی ضمّ کردن، چیزی دیگر، بر حاضر مفرد قناعت (v.226b) فرموده، هرگز² بتکیه، لقمه نخورده بعمرش بخون آرای مقید نگشته داخل بطن قدمش بجای مندیل داشتی، تا بحق رسیدن از غایب ایثار و کرم که بدان منسوب بود سه روز پیایی، بنان گندم سیر نشد، و میان دشمنان تنها فردانه بی تَنهَاء مردانه روان رفتن پیشه شریفش بوده از لباس بیافته پسندگی نموده گاه بشمله درویشانه و وقتی بُرد حبر یمانی و زمانی بَجَبه صوف موصوف شده آنچه از مباح دست دادی پوشیدی

و انگشتی نقره مختار دیده در خنجر آئین و آیسر بداشتی

و از مراکب اسب بھر رنگ و استر بوز و شتر و خر مُصْرَح الإسم للتعین دون التخمین برش یکسان بوده بنده زر خریده، و بیگانه را ردیف³ گرفته گاه گاه پیا برهنگی بی ردّا، و عمّامه و قلنسوه سیر فرموده بتیمار برسی تا دورترین عمارات مدینه قدم رنجّه داشتی، بویهء خوب دوست داشته از روایح زشت کراحت آورده با فقراء مجالست کرده با مسکینان نان خورده،

أهل فضل و هُنر را بأخلاق که داشتند خلاق احترامی ارزانی فرموده، بر ارباب شرف بنیکویی اُلُفت فرموده بقیام مقامی ذوی الأرحام موسوم آورده فاضل را بر أفضل راجح، أفضل راجح ندیده، مر کسی غدر و حیف روا نداشته مزاج⁴ کردی لکن اندک بمقدار بایستی نمک در آش و نگفتی در آنجا هم الا حق لزوم واجب أحب دیده بترک فضول گفته خنده را بقهقهه ترسانیده بازی مباح را چون مشاهده فرمودی إنکار نکردی بأهل خویش پیاده روان⁵ مسابقت کرده رعایت خواطرشان بدان حاصل فرمود چون بحضرتش آوازا ببلندی پیوستی صبر و رزان از آن ترنجیزی و

¹ خبر

² هرگز

³ اردیف

⁴ مزاج

⁵ دوان

بشیر شترا چند و اند گوسفند دوشا قوت خود و اهل بیت ساخته پوشش و خورش خود با مآکل و ملابس بندگان و کنیزکان خاصه برابر بوده هیچ وقتی بروی بی عمل چسبنی لوجه الله تع، و اما لابدی حریصه خویش از صلاح نفس مبارکش نگذشتی مر بساتین با بساتین و خرماء أصحاب بتفرج بیرون آمده هیچ درویش را به بیچارگی بنظر تحقیر ننگریسته از پادشاهان نترسیده ملوک و سؤقه را یکسان براه حق خوانندی باری تعالی تمامت سیرتهاء فاضله را با سیاست (v.227a) نامه برو¹ ارزانی فرموده بنا خواندن اسفار و نا چشیدن آصار اسفار² بعدم کتابت بتصریح و کتابت در بلاد بلادت و بلا بزمان جاهلیت جهلا ناگهان آمد ناگهان را صناعت بکساد پیوسته اخبار اولین و آخرین ازو معلوم گشته غبطت و خلاص دنیا و پیروزی دار آخرت مر پیروانش عاید شد

و بیان جمله دیگر از اخلاق کریمش آنک هر که را دشنام دادی گناهان مشوم را کفارت پدید آمدی زن و خادم را در خانه و کفار را در قتال لعنت نکرده گاهی که بر مسلم و یا کافر نفرین کردن خواستندی او بدعاء له گردانیدی و بیرون ضرب جهادی هیچ کس را بدست نزد تا از مردم انتهاک حرمت حق صورت نبستی وی بدشنام شنیده و بلا دیده خود از بی ادیان انتقام نگشینی³، و هر گاه که دو کار بدو عرض دادندی آسانترین را اختیار فرمودی، و چون در مختار معروض علیه بزه و قطع رحم یافتی از آن دوری جُستی و همواره مصحوب آزاد و بنده و کنیزک، بجاخت گزاری رفته، در کار پرداخته چرا شد و بنا تمام بچه سبب نشد نگفته در مفعول و نا مفعول کس را بملامت شرمسار نکرد و لایمان را بگذارید همی فرموده بکتاب و قدر حجت آوردی هرگز بستر عیب نفرمود بمر آنچ گستردندی خفتی والا بر زمین پشت دادی

و وصف او بتوراة پیش از بعثت در سفر اول بمحمد رسول الله بنده بر گزیدهام نرم دل بی جفا نیک تُنک بی قساوت و درشتی بانگ نزننده در بازار إهابتی⁴ را ماندش تا دهان عفو فرمای مکی ولادت یثرب طابه هجرت شام مملکت بر میان آزار بند آور یارانش قرآن و علم را بعمل آری همه حفاظ بر اطراف اعضا وضو سازان

و یانجیل نعتش بهمین طرز و زیادت ازان خلقتش بران مشتمل تا هر که را برابر افتد بسلام ابتدا فرماید، و آنک با وی مقاومت کند تا حدی صبر ورزد که بد کننده بانصاف باز گردد و دست هر که را بید خویش بگرفت تا آنکس بخود باز نکشید او دست ازو نداشت و بأول نوبت

¹ برو

² اصارا اسفار

³ نکشینی

⁴ اهابدی

برابر آمدن أصحاب ابتدا در مصافحه فرموده آنگه دست ملاقی را گرفته بتشبیح لطیف و قبض ناعنیف خلعت بشاشت پوشانیدی،

و قیام و جلوسش (v.227b) دایما بذکر حق بوده بهنگام رسیدن خارج نماز مشروع فیه را سبک واداشته از آینده سبب حضور پرسیده حاجت وی گزارده باز بصلوات رفته بشتین قعودش بنصب دو ساق و مُحکَم گرفتن آن بدو دست مبارک مانند فراخیزیدن بوده، میان أصحاب مجلس معین نداشتند تا ضیق بر مردم پیدا نیامدی مجلس نبوی بتعین نبیوستی مگر بجای فراخ قیود برخاستی و اکثر جلوس وی مستقبل قبله بوده از بیرون آینده را محترم داشته بارها مردمی را که بخویشی و شیر خوری برادری با وی نسبت نداشتند بر جامه گسترده خود إجلس فرموده داخل را و ساده سیادت سعادت بخشایی و دلگشای خود داده اگر وی قبول نکردی بلالحاح بران مقرر گردانیدی و هر بیگانه که پیش از آزمایش چیزی خواستی چندان بدادی که مجرب او را کریمترین عالمیان نام نهادی و حقا چنان بود صلی الله علیه و سلم و دایم هم نشینان را از لطف حدیث و إسماع ألفاظ آرام آور و زی و زی افزای و روی پر نور پرتو نمای در مجلس پر حیا و امانت و تواضعش مشرف داشته برحمتی حق بر خلق نرمی فزود چه اگر سخت دل تنک خلق بودی مردم از مثل او¹ دور رفتندی تا بدیگری چه رسد،

أصحاب را بکُنیتها بوده خوانده إستمالت دلهاشان لازم دیدی و آن را که کنیت نبود از خود لقب داده بتکنیه حضرتش مشهور گشتی و زنان فرزند داران را بنام کنیت اولاد گفته نا زادگان را از تلقاء خویش کنیت فرمودی و کوزکان هم بکنیت دهیش إستمالت یافتندی دیر بخشم آمده بزودی خشنود شدی و از میان خلایق مردم را مُشفقتر و مهربانتر و خیر² رسانتر اویس و اویس قرنی بعد از وی پیرو مجدّ، و انجمنگاهش از برداشت آوازاها مصون بهنگام خاستن از مجلس بتسبیحات مشهورش ختم کلام را حتم بین همو، خنده

و فصاحتش چنانست که وی فصیحترین مخلوقات بشیرینترین عبارت پرداززی آمده چون در عرب أفصحی دارد در زبانهاء آخری و أهل بهشت بزبان عرب لُغت محمد صلی الله علیه و سلم متکلمان و رسول باندک سخنی و سلاست ورزی برزی حفظ قوانین بلاغت بلا غث مُملّ موسوم بوده از مهنداری و هذر مه گوی دور ایستاده کلامش مانند مهرها و دُرر (v.228a) و لالی بر رسته رشته رسته وار و استوار بایجاز و إختصار و إعجاز و إقتصار آمده پیاپی کلمات مُسرعانه نراندی و پیوسته بجوامع کلم دور از فصول و تقصیر باواز بلند و أحسن و نعمت انگیز دل افروز تلفظ فرموده

¹ اوی

² حیز

بسکوت دراز تفکر فروده بغیر حاجت سخن نرانده منکر نگفته^۱ در خشنودی و خشم جز حق و لسان مبارکش صدور نیافته از نا حق گوی روی گردانیده نام هذا مسمی نبرده بتوریه فلانی بلفظ اقوام در باب إصطاریات شکایت پوشیده عرض داشتی،

و چون خاموش گشتی أصحاب بگفت آمده در حضرتش بحديث منازع نرفتی، و در نصیحت بجد همی گفتی که چون قرآن بوجه شتی نازل شد بعض را ببعض زبان بر خویش چیزی مگوئید، و برابر یاران تبسم کنان از گفتشان تعجب آورده خنده شادی آوری زده خود را بمذکوران بیامیختی تا مستوحش نگشتندی و أصحاب را نزدش از هیبت رسالت تبسم بضحک نیوستی،

و روزی رسول غمگین نشسته^۱ هیچ کس را مجال سخن نبوده اعرابی از بیرون آمده چندانک صحابه از سؤال باز داشتندش نشنیده پرسیده‌ش که یا رسول الله خبر بما چنان رسید که چون دجال بیاید ثرید فربه بسیار با هم آرد مردم از گرسنگی بهلاکی پیوسته^۱ باشند مرا چه می فرمای طریق زهد و تقوی پیش گرفته بوی إلتفات نکرده بگرسنگی و لاغری بمیرم، و یا خود نزد او رفته دست در ثریدش زده خورده سیر ملوم آنکه ازو باز گشته^۱، ایمان بحق تازه کنم ظرافت اعرابی رسول را بخنده آورده دندانها درین درین نوبت و نوبتی بندی دیگر مر جلسا گشاده نموده فرمود که حق ترا با مؤمنان در آن روز از لقمه^۱ دجال، بی نیاز گرداند، و چندانک قرآن برو نازل نشدی و ذکر قیامت نکردی و خطبه موعظه نخواندی در چهره تبسم داشت در رضا و پند گوی بهترین مردم بوده جسم جهت حق پیدا آوردی نه بسوی نفس خویش^۱ و گاهی که امری پیش آمدی کار را بحق تفویض کرده از حول و قوه^۱ خود تبرّا جسته راه راست طلبیده لایق این دأب دعوات بر زبان رانان تحرّی طریق أحسن لازم شمردی

و بیان أخلاق و آدابش در طعام خوردن چنان بود که بهترین طعام آن را دیدی که دستهای بسیار بر آن پیوستی و بما حضر پسندگی فرموده بابتداء و إنتهاء خورش دعاها موصول طعام دنیا را بلذات بهشت (v.228b) خوانده بیشتر اوقات چو نماز گزاردن زانو و دو قدم بر همدیگر جمع کنان و فزون از حال مصلی بنهادن زانو بر سر دیگرش و قدم بر نانی، همچنان بتناول لقمه^۱ مشغول گشته همی فرمودی که من بندهام خوردن و جلوسم جویندگان یابد بوذ و از خوردن طعام گرم بینی ترکیش، پرهیزیده، بتبریدش حکم کرده بدو انگشت از خوف تسبّه بدیوان غذا بخوردی و پالوده را از دست عثمان ابن عفّان خورده پرسیدش که این چیست جواب داد که روغن و عسل را در دیگ سنکین کرده بر آتش نهاده جوشانیده قح^۱ خالص گندم آرد پخته را بر عسل و روغن ریخته همه درهم

¹ خوش

آمیخته پُختیم¹ تا چنین شد که دیدی رسول مستحسن² داشته³ فرمود که این نیکو طعام است و نان جو را بآرد بپز نرفته خوردی و همواره قُثایه خیار را بخرماء تر و نمک خورده بهترین طعام نزدش از میوه‌ها تر خربوزه³ و انگور و خربوزه را گاه بنان و شکر⁴ خورده، وقتی دیگر بدو دست خربوزه را با خرما می تر تناول فرمودی و روزی بدست راست خرما خوران آسته را در کف چپ کنان گوسفندی برد گذر کرده، بذو ایشارت فرموده پیش آورده وی صلی الله علیه و سلم بدست راست خرما خوردی و گوسفند از یسارش با وی خورده بوقت فراغ مصطفی از رُطب گوسفند برگشته برفت و ببعض اوقات انگور را بخوشه گرفته بخُراط چنان بخوردی که از شیرینیش بر محاسن مبارک جو دانه‌ها مروارید قطره قطره چکیدی،

و أغلب طعامش خرما و آب بوده گاه گاه تر را بشیر آغشته هر دو را بنام اطیان تسمیه⁵ بدادی و گوشت را سخت دوست داشته همی فرمودی که مهتر⁶ خورشها دنیا و آخرت است و در شنوایی گوش فزونی آور و صریح گفت اگر از حق خواستی که هر روز گوشت بخوردم دادی إلتماسم را إجابت فرمودی و ثرید را بگوشت و کذو بخوردی و همی گفتی که قرع درخت برادرم یونس است و سخت دوستش می دارم و هر که گوید که آش کذو دوست نمی دارم کافرست و عایشه را دایم وصیت می کرد که چون دیگ جوشاند درو دَباء محبوبش بسیار کند چه آن ذل اندوهگین را استواری و آرام می دهد و گوشت مرغ شکار کرده دیگر خورده در پی تحجیره⁷ برفتی و شکار نکردی و همی دوست داشتی که جهت وی صید کنند تا (v.229a) بخورد و چون گوشت خوردی سر مبارک سوی آن بجنبانیدی بل که گوشت نخود برگرفته بدهان برده بی إستعانت بکارد بدنان گزان بخوردی و نان بروغن خورده از گوسفند پهلوی و شانه و از دیگ جوشان دَباء⁷ و از صباغ سرکه و از خرما عَجوه دوست داشته عَجوه را ببرکت دعا کرده فرمود که آن از بهشت است و زهره و جاذویی را شفا دهان از بُقول کاسنی و باذ روج و بقله الحَمقاء رِجله نام دوستدار بوده دو کُرده را بدان سبب مکروه شتردی که کذر شاشی بران است و از گوسفند هفت گانه اندام ذکر، و انفیان و مثانه، و زهره، و غُدَد، و فرج، و خون را مکروه داشته درین زمان هم مذکورات

¹ پُختیم

² مستحسن

³ خربوزه

⁴ شکر

⁵ تسمیه

⁶ مهتر

⁷ دَباء

بکراهت منسوبات و همواره پیاز و سیر و گندنا بویی زشتشان نخوردی و هرگز طعام ننگوهیدی بل که اگر دوست داشتی تناول فرمودی و اگر تی نه و مکروه داشته خود را بدیگری ندادی و سوسمار و دسیرز را مکروه فرموده دیگران را از خوردن نمی نکردی و کاسه را لیسیده گفתי بیشتر برکت در آخر طعام است و انگشتان را بعد از طعام چندان لیسیدی که سرخ گشتی و تا أصابع یکان یکان نلیسیدی دست بمندیل نساییدی و همی فرمودی نمی دانید که برکت در کدام طعام است و عقیب فراغ از طعام دعوات معروف بر خواندی و گاهی که نان و گوشت خاصه بخوردی دست نیک شسته بزیدت آب پذیر روی مالیدی و آب را بسه نوبت آشامیده در هر سه گانه بنفس سه بار بسمله بر زبان رانده آخر بسه جمله ختم کردی و همواره آب را آن مکی بکی مکیت جنت مکیذی و عبّ نکردی و گاهی تمامی شربت را بیک نفس فرو بردی و در کوزه و قدح و اوانی نفس نزدی بل که از آن روی وا گرفته تنفس فرمودی فزون آمده سورنامش را بکسی دادی که بر دست راستش جلیس بودی و اگر از طرف چپ بزرگتر از جهت راستینه نشستی¹ او را بأدب سنت تصریح بیدار کرده اختیار بذو دادی تا اگر گرمی را بر خود مختار دیده از حصه خویش برخاستی مروّت ورزیدی و روزی بحضرتش عسل و شیر در یک کاسه آوردند تا بخورد نخورده همی گفت که دو شربت در یک شربت و دو نان خورش در یک اناء (v.229b) نخورم و حرامش نمی کنم بل که فخر و کبر و حساب را بفضول² دنیا مکروه داشته تواضع گزینم تا رفعت یابم و در خانه خود از دختر بکر بحیاتر بوده از خواتین سرا برده حرم شریف نبوت عظمی طعام نخواستی و بر آرزوی ایشان اشتها زاید نکردی اگر خوراندندش بخوردی و از آنچه شربت دادندی بیآشامیدی و وقتها خود خاسته طعام و شراب بدست خویش برگرفته تناولی فرمودی

و بیان آداب و أخلاقش در پوشش برانجملت محرّر که او صلی الله علیه و سلم از جامه‌ها ازار و ردا و جبّه و پیراهن³ و غیر ذلک آن پوشیدی که یافتی و جامه سبز را دوست داشته بیشتر لباسش سپید بوده برغبت پلیسش آن چنان دادی که زندگان پوشیده مردگان را کفن⁴ ازان سازند و قباء پر حشو جهت کارزار معدّ داشته تا محشو هم بداشتی و قباء سندس داشت چون پوشیدی سبزی بلون سپیدی⁵ چهره معنیر بوی ذات منور مطهر محمدی عطر الله الکواین بجوده و جوده و جوده و عرفه و عوارقه و رواجیه و أعراقه و عرفه عالم را زیب طراوت و کمال نضارت و جمال غضارت بخشیدی و

¹ نشیستی

² بفضول

³ پراهن

⁴ لفن

⁵ شبیدی

جامه‌هاش جمله بالاء کعبین بوده ازار بالاء آن تا نصف ساق پیراهنش بازار بسته گاه گاه بنگام نماز و غیرش وا گشودی و ملحفه داشت مصبوع بزعفران وقتها آن تنها پوشیده بمردم امامت فرمودی و زماها کلیم تنها بر دوش گرفته نماز گزاردی و کلیمش بلبد خشن¹ بوده گفتی من بنده‌ام چو بندگان پوشم و بیرون جامه‌ها هر روز جهت روز جمعه² و دو عید دو جامه³ مخصوص از صوف داشته بوقت رسیدن وفود و رسل ملوک طوایف و سلاطین آفاق که همگان زیر قهر² عظمت نبوتش بر دست صحابه بحضور صوریش هم و بعد ازو بندگان و اسیران لشکر بی برک عرب حجاز شریف شدند بالتماس أصحاب صفه⁴ پر صفاء پوشیده اِستمالت خواطر حاضران باجابت شفاعت اِکتسا ارزانی فرمودی و بارها ازار تنها پوشیده طرفین آن را بر دو کتف مبارک بستی و گاه گاه بمجرد ازار امامت جایز فرموده در خانه منفرد هم نماز گزاردی و بکرات بیک ازار (v.230a) نماز شب گزارده بعض آن را از ما یلی مایل ریشه‌اش ردا گرفته بقیه³ بر بعض خواتینش³ انداختی،

و کلیمی سیاه داشت بیکی بخشیده ام سلمه برسول گفت که چون شنیدی ترا بسیاهی آن کلیم متلون می دیدم خشن و بهجت و زیبای عالم بر من مجدد می گشت و انس بارها دیدش که نماز ظهر را در شمله معقود الطرفین گزارد و انگشتی بانگشت مبارک داشته بدفاعت دیدند که بر خاتم دشنه بسته بود بمصلحت یاد آورد حاجت و برنامها مهر نهاده می فرمود که ختم بر کتاب به از همت کلاه زیر عمامه پوشیدی و بی عمامه هم و بارها کلاه از سر سر طرف سرور دان همه دان سروری لایق تاجداری دو جهانی جدا کرده برابر مصلاش ستره حایل نهاده نماز گزاردی،

و برک عمامه نداشته سرو بنشانی بسر بند بسته بیرون آمدی، و عمامه سحاب نامش را بعلی کرم الله وجهه بخشیده وی آن را بر سر پیچیده بفخامت⁴ خلافت حیدری سر عظمت مصطفوی آمیخته چشمان نظار صدر اول صحابه از مهاجران و انصار بحیرت و خیرگی پیوستی،

و همواره رسول جامه را از طرف راست پوشیده از جانب بیرون آورده بدو حالت نزع و لبس دعاها لایق حال معروف بخواندی، و در تنقل و ترجل از آن رجل نام منکر صدر سوره یونسی مفصل بر ملک و انسی و آنسی نا منکر قلدوسی اِختیار تیا من کما فی کل شیئ مرعی و گاهی که نو پوشیدی کهنه را بمسکینی داده فرمودی هر که مسلمانی را لوجه الله پاره پوشاند بحال زندگی و مرگ در ضمان و حرز و آمان و خبر حق تعالی باشد، و بستری داشت از آدم حشوش لیف بدرازی

¹ بلبد خشن

² قطهر

³ خواتینش

⁴ نفحات

دو ذراع و پهنای یک ذراع و شَبَر و عبای داشت دو نای هر جا که رفتی بزیر افکنی باهمش بردندی و بر حصیر خفتی و زیرش غیر آن چیزی نه،

و بتسمیه خود عُلْمَش را نام عقاب بوده بشمشیر معروف که در حروب ملازم داشت اِسْم ذوالفقار و باقی سیوف بأسماء مخدّم¹ و رسوب²، و قضیب³ بدعوات و تبلیعه سیفش بنقره گرفته، و کمری بر میان بستی از اَدَم بسه حلقه نقرین⁴ و نام شتر ناقه‌اش را قصوی بلقب عضبا، و کمانش را نام کتوم⁵ و جعبه را (v.230b) کافور و استرش بسین بی نقطه دُلْدُل و حمار یعفور و گوسفندش که شیرش خوردی بنام عتبه مسمی مطهره داشت سُفالینه که بدان وضو ساختی و هم ازان آب خوردی مردم فرزندان بعقل رسیده خویش را بدار مدار عالم حضرت رسالت نبوی فرستادندی تا بر رسول در آمده از مطهره مطهّر گزین⁶، مظهر تجلیات الهی آب خوردندی و هم از آن اَبْدَان اَبْدَان و روها را بطلب برکت و رحمت نبوی آب مالیده کس ایشانرا مانع و دافع نبودی

و بیان حلیه مبارک رسول صلی الله علیه و سلم برانجملت مشمل است که وی خصّ بالتجیه بفخامت⁷ و ضخامت و تَنَؤُورِ و عظم چکاذا میان بالای سر مخزن⁸ سر سروری و سپید روی، بوجاهت حقیقی بغایت خوبی و سیرابی و روشنی و آبداری بزیبای با شکوه و نازکی بکر و روی مدور و مخروطی با کثرت گوشت تمام خلقت و گشادگی بامتزاج سُرخِی گلگونی با بیاض بهیج و افزاز شمع افروز سهل رخسار متبلج منظر چو شمشیر رُدوده زُدوده ظلمانی و جرم نیرین هُور خشی و بدری بمتزین خلق بودید بذار لاجتماع الأنوار سپید خالص نا مَشُوب بزردی مشرب محمرت رضا و خشم عارضان از عارضان و دو حدش بضیاء بشره⁹ پر بشرش چو آینه آیین افزای جهان نمای پیدا و هر عضو طاهر ازو برابر آفتاب و ریاح چو چهره⁹ و رقبه با پیکر خطیر و رُواء مستنیر پر صَبَاحَت پیدا، دور از آماس⁹ روی و فریخی رشت فریخی برو فحش بیاض کَریه بر منظر و توآوری و سُمَرت مایل بسیاهی و بیرون نمودن دندانها بعدم تغطیه شِفاه بترسی و گریخی و گرانجانی و گره آوری بعلامت اندوه نمای و او در قد نه بدرازی مُباین منسوب و نه بقصر متردّد بل باعتدال و قصد قامت

¹ مخرم

² ربوب

³ قصب

⁴ نقره⁴ ین

⁵ کتوم

⁶ کوین

⁷ نفحات

⁸ مخزن

⁹ آماش

بإقامة إمامت عالم مشهور بوده بوقت مُماشات بأخلق از همه طوال آن طول از طول مفتوحه الطاء بتأويل أفضليّ طه أطول بصمّش معبر از إمتداد نَدَّ صُنوبرى هويدا و بوقت شبى وحدّه بفوق الرّبعة موصوف و بهنگان أميرش مردم وجودش مكثر¹ سواد، دايم بشيرين زباني و دل رُبای و مقصود گوی بدرفشانی و حق پردازى و شکر ريزى² در تلفظ بترتيب و ترتيل و تبیین چو مهرهء منظوم باواز درشت جهورى با بُحوت قوّت دارى و درازى مُرّه مُرّه رسان متصف آمده بفراخيز (v.231a) چشمان حق بين بسياهى بخت سياه و أكحلى سياه بلک کحل دار خلقى بى تکحل تکلفى مزوج محمرت شاذى انگيز و بهين بودن پيشانى پى برگشايى محل سجده حضرت سبحانى، و گشادگى ابر و باريک باب روى بشکل کمان بى گُمان سوابق نا پيوسته مابينش مانند نقره ويژه کرده مزین و اى عاشق او را بينى با بينى مستوى هموار لطيف اهل جهان را از نور جهان پرو خيرگى چشمان آمده بعدم تأمل بلند بينيش انکارند،

و ويست بزرگ دهان داد دهان کامل الخلق بتفوه³ و إستدارت³ فم گشوده استان مو فرد وى استان متفرق از همدیگر قايل عدّ عادّ و مهلك عادّ چو دُرّ در صدف و دُرّى در سدف مابين وادى و صدف و خرزات بر سه عقد در رشته بوقت دندان گشای بخنده روى مانند بإضائت برق درخشان أحسن خلق در خلق لُبان عتيق فتیق و قد غصن بان بریق خلیق و الّطَفْشان بختم فم، خوى خوى خویش بر چهره⁴ مبارک چو مرواريد قيمتى غلطان بى غلطان معنى حقا بویاتر از مشک ادفر اذفرّ هبة العدى كما رأوا قرّته مویش رجل نه بُشک و نه فرخال میان سُبوطت و جعودت معتدل شعر أفضل أنبیا و رُسل از رُسل با هم جستگى میرا گشته بهموارى هر چه أنسب گاه شانه کارى از طرفین مفرق أوتار أشعار از غایت طراوت و حسن نصارت براههء ريگ متلون طرق بریه⁵ حجاز شريف شبیه⁴ نموده اگر موى را فرق فرمودى بجذای از همدیگر إمتياز يافتى⁵ أفهم ما يُلقى اليك من الحمديات و بعدم إتحاد غدایر در أكثر روايات و قرّه⁶ مویش از نرّمه گوش متجاوز نه و بقولى جهة آن جموم تجسّم⁶ العطاء فروتر از آن و بخبرى بر دو دوش نبوت نبوت واصل گه گه همواجهاء گيسو ساخته هر گوش حق شيوش از غدیرتین بیرون آمدى و زمانى موى را بر اذنين انداخته إطراق کردن

¹ ملثر

² زيزى

³ استدارت

⁴ شبیه

⁵ يافتى يافتى

⁶ جسّم

مطواعش باستصحاب شَعْرِي از شَعْرِي روشن‌تر گشتی¹ لیت شَعْرِي من یؤمن بهذا من سَمَاعِ أَهْلِ السَّمَاعِ،

بسیار موی در محاسن حسن افزای لَحِیْه نام حلیه قلب زاید بإعفاء و إبقاء بخلاف شوارب مخصوص بِاسْمِ مَقْصُوصٍ و نَصِّ مَقْصُوصٍ از آثار شیب بتسبیب سوره هود برغم هود در سر ساجد و أسفل لَحِیْه، در عنفقه زیر لب هفده شعر سپید مُرِي و امروزینه آثار رسالت کی در آفاق مزور است نه مزور از آن معتبر (v.231b) معنیر معبر دراز کردن تمام آفرینش شبیه جید آهوی سپید خرم دل در ماهتاب مظاهر² ابریق از نقره بریق باصفا گرداگرد شعر شعرات متوالیات گویا که پیش اسب است لحم بعض بدنش از باقی نامتفاوت بمصلحت إعتدال عدلیش که مر إستقامت عالم بایست است و همواره لحمانش نُما³ کی آینهاء مصقول مستوی بمنقول و معقول بل چو ماه در بیاض بیاد مؤمن جوال جوال أنور المتجرد لتجرده عن الكدورات النفسانية و إتصافه بالصفات القدسیه پیوسته میان لینه⁴ آن حیب لبث تا ناف بجوی ممتد چو شاخ راست چنانک ما بین سینه بی کینه و شکم بر علمش غیر آن شعر نبود،

برهنه پستان از موی باریک شعر رسته بر میانه صدرات صدر نازل باخر بطن و هو متماسک هواء البطن سه گانه شکن بر شکمش پیدا یکی را ازاران بی‌آزار بتیره بورازر پوشانیده بود دو دیگر ظاهر تا تحت ازار ساق مشاق کش مستریح بنداء طه بفرهی موصوف، و در سمن چو دیگر إعتدالات و آلات بالات کمالات بی کم آلات ذات کریمش معتدل آخر عمر بدر یافت علامات طوق بجناب کبریا بی کبر و ریا إبتهاج افزوده تناوری زاید پیدا شده بهیئت خلق أول متماسک اللحم بوده فرهی مُضَرَّش ننگشت ازانک مضرش حیا نرم بود،

دو پای مبارکش چو کفین درشت بوده زیر کف قدمینش برهم سوده آمده نه فرسوده چنانک بحمصان الأخصین موسوم شده، ازو و قدم قدم صدق گزار نبوت نبوت پیش آمده بزوال پای زوال أخص شری گشتی عقیب آن عقیب شبار بسویی قطع مسافت معرفت ما بین ازل و ابد سبک گوشت⁵ بوده بدقت ساقین و عظم رؤوس⁶ عظام رُکبتین و قدمین و منکبین و میانه دو شانیه معروفات بنرمی ممکن المضع تقدیری موصوف شتاب رو سالکانه با توانی بی‌توانی بنا دوست داشت

¹ کستی

² مظاهر

³ نما

⁴ لینه

⁵ پوست

⁶ رورس

إقامت درین سرایی ناسزا بتوطن روان رفتار¹ بنقل نبوت و قوت بدانت و حرّ حجار بتیر اعجاز و پرداخت ایجاز و إعجاز مانند جدا شده منقلع از صخره فرو افتان از جای بلند تمشیت رجال خلاف ربان مجال کام ستان گام نمان آشکار ته نمان بتماایل برفتاری سوی پیش چو میل گشتی در جریان و مع ذلک ما شیء هویتا مانند آسان روی شخص ضعف گزین باختریار بحال وجود شدت نیرومندی بمقارب² خطا بی خطا معرّا از بتحیر و تکبر و تجرّ، بتحیر چون نگاه کردی بیکبارگی إلتفات فرمودی چشم بزیر داشته (v.232a) نظرش با ملاحظت و محافظت، صوب ارض پیش ازان بود که سوی سماء سیراب از زراب محقق نه چو شراب مرئی بر سراب متلالی بیاض فضی و سرخی ذهبی، رنگش در ملاحظت معدول از غایت سبزی بسپیدی درست پنجه ممدوح در اکفّ رجال بمطلوبی سدت بمدت و تمامی قبض³ ممالک کونین بیکسری نه چو ملوک سرسری اشمط اغبط دو موی کهل احوط قربه ارش ستیر بازو دراز زند بتصرف عوالم فراح راحت رسان انگشتانش مانند شاخهء مصنوع از نقره مصبوغ کفش نرم تر از حریر چو کف عطار مس ظباء اولاً و اولاً و آخراً مصافحش ازین بامداد تا آخر شب ز بوییدن بوی خویش بر دست خوش تا فارغ و سر کوزک ساییده بید مبارک رسول بطیب ریح عنبریش مابین رؤوس صبیان چو کلبه عطار پیدا عظم صدر هم بصورت بحفظ مستودعات و ذایع⁴ صمدانی، متباعد میان دو دوش اشعر بتحمل اعباء رسالت با بسالت⁵ و بسا آلت ضخم⁶ گرادیش⁷ مفسر برؤوس عظام منکبین و مرفقین و ورکین فراح پشت برداشت بآرامت و انداخت اوزارشان بشفاعت مابین دو شانه بافتان عظیمش نزد سر شانه چب مهر نبوت چو بیضه حمام شبیه جسدش نظیر کبک خوش لقا برو خالهء مانند تالیل موضوع بمایلی منکب ایمن درو شانه سودا بزردی زنان و وی علیه التحایا بآدم اُشبه و ابراهیم برؤاء مثل و برؤاء میل خلّفا و خلّقا،

و او را نزد حق تعالی بیرون اُسماء مذکورش در قرآن کریم و کتب ماتقدم و اخبار صحاح ده نام معین بتذکره محمد و احمد و ماحی محو شده کفر بوجودش، و عاقب بعد ازو کس برسالت آینده

¹ فتار

² بقارب

³ قص

⁴ ذایع

⁵ بسالت

⁶ صخم

⁷ گرادیس

نه، و حاشر محشور گشته عباد زیر قدمینش، و رسول رحمت، و نبی توبه، و صاحب ملاحم، و مقفی از پس فقاء انبیا تحمی آمده، و قثم، معنی بکامل جامع مقروء

و بیان عفو مصطفی بکمال قدرت که داشت آنچنان بود که وی صلی الله علیه و سلم، بر دیارترین و رغبت دارترین خلق در عفو کردن با توانایی بوده حلمش. مثابتی پیوست که روز قسمت نبوی قلاید زرین و نقرین را میان أصحاب شخصی بدوی گفت یا محمد خدا ترا بورزش عدل فرستاد و تو عدل نمی کنی رسول او را جواب داد کای بیچاره اگر من عدل نکنم، معدلت از که آید بی ادب، بدبخت از پیش مصطفی دور شده همان ساعت باز فرمود تا او را نزدش بسهولت¹ و نرمی آوردند²،

و روز غزوه حنین نعره³ را در جامه بلال (v.232b/1) ریخته از آنجا بمردم ریزان عطاها می داد شخصی بانگ زنان همی گفت کای پیغامبر خذات عدل کن جوابش داد که ای نادان اگر من عدل نکنم که کند و چون معدلت از من نیاید حق را خیانت کرده زیان کاری اخبار نموده ام عمر گفت یا رسول الله بگذار تا گردن این منافق زخم فرمود معاذ الله از آنک مردم با همدیگر گویند که محمد یاران خود را می کشد

لطیفه انصافی بنده مؤلف همی گوید رسول صلی الله علیه و سلم با کمال متزلت از زبان خلق هراسناک بوده قتل بحق نمی گردد درین زمان ما مردم بورزش زشت زبانهاء هرزه گویان را بقصد تمام بر خویش³ می گشایند و از بی شرمی که دارند چندانک نصیحت شوند مدح نفوس ذمیمه کرده فواحش و کبایر را از جنس هنرها و بآلا دست می شمرند، آه آه و هزار آه و هزاران دریغ از قوم بد نژاد که فناء جملگی ایشان ندیدیم بل چندانک حرامزاده، مرده بجهنم پیوندند و دیگر گروهان مفسدان بدبختان زشت اندیشان خوارج نامان بمثال قوم دیه اوجه حصار بملاکوبیه چو تخم ملخ فی الحال می زایند، قطع من کلهم نسل، که نسلوا⁴ بجرمة مضامین هذه الأوراق المشحونة بالأخلاق الطاهرة المحمدية

(باز گشتیم) بفصل شمایل احمدی، صلوات الله علی الموصوف بها و ذکر عفوش در بعض عزوات ازان کس که اولاً بشمشیر برهنه بر رسول آمده آخر وی پیرو ظفر یافته بمان شمشیر مقدور علیه ممسک به ارزانگشته، حیوة بدو بخشید

¹ بشهولت

² اودند

³ خوش

⁴ نسلو

و قصه زن یهودیه که گوشت زهر آلوده آورده همو را جان همی بخشید، درین کتاب اثناء معجزات محمدی مذکور از قبل عفو و صَفْح و غفر مسطور و جهودی دیگر او را جاذوی کرده بخیر دهی جبرئیل رسول سحر وابسته را بعقد معدوده از چاه بیرون آورده یکره گشای پیغامبرانه از رنج خفت یافته، صورت حال بساخر معروف نگفت و بل که چنان پنهان داشت که او خبردار نشد تا شرمسار نگشتی

نکته لایقه بهذا الخبر بحق رسول منعت مبعوث بنده بیچاره مؤلف کتاب در شهر نکیده با بسیاریان و بسایاران ماران صفتان این چنین معامله ورزیده بمر روز بزار چندین افعال بدشان که در حقم می کنند دانسته عفو کنان بجدی تغافل می کنم که ایشان مرا بکل بی خیرم پندارند بار خدایا بجزمت و جاه رسولت از تخمهاء بر اصل دانه مگذار

رجعنا الى القصود الدل روزی رسول (v.233a/1) صلی الله علیه و سلم از مدینه امیر المؤمنین علی و زبیر و مقداد را بمرغزار حاج فرستاد تا مکتوبی را از مجرده ستانند چون اینجا رسیدند از سوی گیسوی طعینه بتحریر خط را بیرون آورده بحضرت رسالت حاضر کردند و مضمونش معبر از زبان حاطب بن ابی بلتعہ صحابی معروف باگاه کرد مشرکان مکه ببعض امور نبوی رسول مخاطب از حاطب مخاطب پرسید که این چیست وی گفت یا رسول الله بر من در خشم تعجیل مفرما مردی بودم دوسیده بقوم خویش و آنانک از مهاجران اینجا با تواند بمکه اهل حمایت دارند که آنجا قومشان را نگهداری می کنند چو در¹ مکه بر قوم حامیان نبودند بارسال مکتوب خواستم آنجایگاه اصحاب حمایت جهت اهل قرابت اندوختن و فرستادن کتاب جز این² سبب نبود و حاشا که بعد از اسلام آرند و اندیشیده باشم رسول او را تصدیق فرموده عمر گفت بگذار یا³ رسول الله تا گردن این منافق زخم رسول گفت یا عمر حاطب با ما ذر غزوه بدرگیری حاضر شده است و تو از اسرار نهانی میان خدای عز و جل و من چه میدانی شاید که حق تعالی بر لشکر بدر اطلاع فرموده بتجلی جمالی ایشان را گفته باشد هر آنچه خواهید کنید که من شما را آمرزیدهام **مناجاة اللهم** بجرمة البدرتین أغفر للبدرتین أيضاً،

و نوبتی هم رسول قسمتی کرد شخصی از انصار گفت که این قسمتی حسبی نیست گفته وی برسول رسیده روی مبارکش بخشم سرخ بر آمده همان قدر فرمود که رحمت حق بر برادرم موسی پیغامبر باد که وی بیشتر ازین بلاهات رنج انگیزیده صبر می کرد و همواره مصطفی یاران را

¹ جوادر

² جزین

³ تا

اندرز فرمودی که هیچ یک از شما أصحاب بر من امر و سخن نا بایست بتحفه بد نیارد چه من آن دوست دارم کچون از خانه بیرون آیم شما را بحال سلامت صدرم از غل و کینه بینم، و باری دیگر نزدش مردی بامزودی آمده گفت توشه دائم را بسویق پُر کن نه از مالت می دهی و نه از مال پذیرت رسول فرمودش باز گردان گفته را نا شنوم مرد همان لفظ بر زبان رانده مصطفی گفت پر کنید وعاش بسویق که آن نه از مال منست و نه از مال پدرم و بیان خشم فرو نهیش از آنچه مکروه داشتی بران وجه مسطور که مصطفی علیه افضل التّحیه و التّسلیم نیک روی خوب خوی بویا خوی لطیف ظاهر و باطن بوده از غایت رقت بَشَره و شفاهی چهره اش خشم و خشنودی بینک آینه مصقول و رنگ آبگینه فی الحال پیدا نموده، بوقت کثرت اندوه دست بر محاسین مبارک بسیار ساییدی و هیچ کس را بعمرش بمشافهه مسافهه خطاب مکروه (v.232b/2) نفرمود،

روزی شخصی بجامه زرد رنگ برو در آمده رسول از وی کراهت آورده سخن نگفت چون شخص بیرون رفت بقوم فرمود تا اَصْفَر پوش را نصیحت کنید که دیگر چنان نپوشد، و روزی دیگر اعرابی بدوی آمده در مسجد رسول شاشیده¹ أصحاب برو حمله برده رسول فرمود تا شاشه را برو نبرند بعد از آن گفت که مساجد را حق تعالی جهت نماز و طاعات و اِعتکاف آفریده است نه برای بول و پلیدیها امّا شما أصحاب مردم را بخلق نیک نزدیکم گردانیده از تعیّر دور باشید،

و گاهی اعرابی بحضرت رسالت آمده چیزی خواسته رسول خواسته او را بأعطاء خواسته اِجابت فرموده پرسیدش که بر تو نیک کردم یا نه وی جواب داد که نه یاران برنجاندنش² قصد کرده مصطفی بازشان داشته خود بخانه رفت اعرابی را پیش خود بخلوت آورده مال زاید داده دوباره پرسید که بر تو اِحسان کردم یا نه اعرابی بآری گویی تصدیق کرده بدعاء جزاک الله خیراً من اهل و عشیره فضل پرداخت رسول با وی گفت که بنوبت اِستيفاء عطاء اول سخن خشم انگیز گفته صحابه بر خود دشمن کردی اگر خواهی که دستدارانت شوند آنچه بخلوت نزدم گفتمی پیش أصحاب همان گو اعرابی بتکریر نعم گویی بنعم نبوی اِلتزام نموده روز دوم بحضور صحابه نزد رسول آمده شکر عطاء مصطفی گزارده أصحاب محمّدی را بر شکوریش گواهان گرفته رسول فرمود که مثل من با این اعرابی بمثل کسی مانند است که شتری داشت ازو گریخته مردم بیگانه در پی ناچه رفته دور گریزانیده صاحب شتر بر بیگانگان بانگ در زد که باز گردید و میان من و شترم مروید چه

¹ شاشیده

² برنجانیده نش

بخلق آن من داناترم و بحالش أوفق همگان دور ایستاده ذو المال دوان دوان خوانان خوانان از دورترین بادیه شتر را بخود دعوت کرده آن برش بتدریج آمده مُنقاد شده وی آن را خواب خوبانیده بالا برو نهاده بر نشست اگر من شما صحابه و اعرابی را بحال اول گذاشتمی وی را خواستید کشتن اما نرمی بحکمت ورزی دشوار را باسانی می آرد

و بیان سخاوت و جود و کرم رسول بر طرزی مشتمل گر صلی الله علیه و سلم همیشه کرمترین عالمیان بوده در ماه رمضان بخود زاید آن مرسل چو باد مرسل و آب مغزل چتری بیرون و اندرون نگذاشتی داماد و عم زاده اش مرتضی علی کرم الله وجهه و صفش کرده گفت رسول أجود مردم بعطاء کفی و دلبرترین خلق بسعت سینه ور است گوی ترین (v.233a/2) بنی آدم بلهجه و وفا فرمای بعهود معاهدان و نرمترین انبیا بظاهر و باطین و گرامی ترین زندگانی نیک ورزان با خویشان و درویشان بوده هر که بناگاهش دیدار هیبت وی برسید و آنک با او آمیزش¹ گردد و بینش داشته وصف کننده اش همین گویان که مثل مصطفی پیش از او ندیدم و بعدش چو کس نیاید و هر که خواهنده را باسلام ردّ نفرموده البته ما حاضر بدادی و شخصی برش آمده چیزی خواسته چندان گوسفندانش داد که میان دو کوه از آن پر شده وی بقوم خود رفته گفت یا قوم مسلمان شوید محمد عطاء جزیل می دهد و از درویشی نمی ترسد

لطیفه بنده قاضی مؤلف از نزدیکان² مکانی خود قومی میدانند که بجزار کتت ختم قرآن مجید و إستماع تفاسیر و سماع أحادیث دلهاشان را رقت نمی آید و گرد اسلام و علماء متفنین طواف ندارند و تا دو سه کاسه آش برنج شور با پاره تام و فُقاعی چند نزد اعلام شریعت حاضر بینند بزیارت نمی آیند و آن لقمه هنوز از حلقشان فرو نرفته بدیگچه هضمی معده در نیآمده بکفرانه کافرانه غیر مساوی گوی از نابوده مجازات و مکافات نمی اندیشند مگر که از نسل اعراب بادیه حجاز مانده اند باری کفا حجاز را فصاحت و بلاغت بود و الباقی معلوم

باز **آملیم** بر سخن اول هیچ کس از رسول هرگز در باب عطا و سؤال مسجدی لفظ نه نشنیده است و روزی از جای بود هزار درم بحضرتش آوردند فی الحال بر حصیر رفته بنفس خود ایستاده خواهندگان را یکان یکان داده تا از همه پرداخت بمجلس نشست³ و شخص نزدش آمده چیزی بخواست فرمود که ندارم اما برو بیبازار هر چه خواهی بخر و بخور و بپوش و قرض را بر من

¹ امیرش

² نردکان

³ نیشست

انداز چون مال آید گزارم عمر گفت یا رسول الله خدای تعالی بر تو نابوده را تکلیف نکرده است از آن شخص برنجیده جوابش داد که مرا عادت اینست،

و بقول آن شخص گفت صدقه باید دادن و از جانب حق مرا اندکی¹ مال داری نشاید ترسیدن رسول کلام وی شنیده بتبسم چندان گشته شادی را در چهره² مبارکش أصحاب هویدا دیدند، و چون از غرفه چنین² باز گشت اعراب نزدش آمده چیزی خواسته او را زیر درخت مُضطَرّ گردانیده ز داء جفا ردای مبارکش را ربودند وی علیه صلوة و السلام ایستاده³ بذیشان همی فرمود که رداء من بدهید اگر بعد درختانِ عضاه این مکان نزدم مال بودی میان شما قسمت کردمی و مرا نه (v.233b) تَخِيلُ تو آیند گفتمی و نه دروغ گوی و نه بد دل ترسیده، باری شتری از شخصی خریدی زیادت بها داده آخر بایع را میان قبض أحد البدلین مَحْيَر فرمود اثناء حیرت مرد در کمال اخلاقش هر دو را از ثمن و دشمن باعرابی فدا کرده مسکین متحیر پرسیده‌ش که تو از کدامانی رسول از اظهار علو منصب در صحراء غیرت آورده همی گفت که من مکی هستم از قریش

بیان مردانگیش چنان است که وی صلی الله علیه و سلم دلیرترین مردم بوده علی روایت کرد که روز بدر رسول از همه نزدیکتر ایستاده بقلب کفار و ما بدو پناه آورده وی کارزار را بحدی رسانید که حاضران بتعجب رفتند و در جمیع غزوات ما رسول را پیش داشته زیر سایه عالیش چو در مراقبت دیگر پناه آوران بدفع دشمن می کوشیدیم،

و رسول اندک سخن بوده چون مردم را بقتال تحریض دادی وی جامها بالا چیده از همه³ أشجع بود و ابرز و نزدیکان و دوران را بدوران حربی مهلک و آنک برابر رسول آمدی او را دلیرتر گفتندی بس و بمر جوقی که لشکر اسلام رسیدند اول داخل و ضارب رسول بوده لا غیر و بهنگام انبوهی مشرکان برو روز أحد و بروزش بریشان قوت بطش و عظمت سطوت و فحامت صلابت اظهار فرموده اثناء حملاتش بار تجار، أنا النبی، أنا ابن عبد المطلب گویان مثل اوی را بشدت نجات کس ندیدند و که خواست بودن

و بیان تواضع نبوی بسمع هر رشید ز سید عالم چنان رسید که وی صلی الله علیه و سلم با کمال درخت و علو منقبت و جور مهتری دنیا و آخرت فروتنی گزیده چون بموسم حج در منی محل حصول منی برمی جمره³ العقبة بر شتر سپید سوار حاضر آمد هیچ کس از پس و پیش جا و شانه

¹ مر اندکی

² غروه جین

³ جمره

ایستادهٔ مردم نمی راند، آفریده را نزدیک بیا نمی گفتند، و بر بهیمهٔ خر نام خُرمانه بحال رکوب فرمودی که بجای بالا آن قطیفه خود بنهادی و مع ذلک دیگری را باهم ردیف می گردانید

دقیقه من بنده مؤلف بوقت خدمتکاری خداوند صدر سعید علامه شهید خاتم¹ القضاة بالتحقیق حاوی مقالید التوفیق مولانا حسام الملة و الدین قاضی ممالک و قیصریه طیب الله مضجعه روزی در مدرسهٔ غیاثیه و اما صفوتیه بتدرید مکانی بی تردد در معانی اثناء اِحیاء مجلس بنعوت و صفات و تواضع محمدی صلی الله علیه و سلم علیه صریح فرمود که رسول علیه افضل التحایا و المزیای تا بمدینه رسیدن (v.234a) بر مرکبش دیگری را ردیف می گرفت چون آنجا رسیده بفتح بلاد و قهر عباد و خور غنایم از مغازی بین ملک جزو نعت نفر نبوت کل صفت انضمام یافت دیگر باره کس را بر مرکب خاصهٔ ردیف نفرمود گرفتن و باقی اخلاق از تواضع و غیره تا آخر عمرش بی تغییر در ذات مطهرش باقی مانده بنده این لطیفه را در کتب ندیدم و از آنان نیستم که بتقلید سماع چیزی در مصنف یاد آرم اما چون قاضی القضاة را قول حجت قاطع بوده هزاران تن را از علماء متأخره نقل مسموعات مجرّده از ملتقطات جناب عالیش هر چه اوجب و اّلم

باز آمدیم بمقصود اول رسول صلی الله علیه و سلم چنانک در اخلاق تفصیلیش ذکر کردیم بتواضعی که داشت عبادت مرضی² شمران اتباع جنازه کنان اجابت دعوت فرمایان در خصف تعالی و سقی آبال و بغال و طحن دقیق با اهل و عیال و حسن عشرت با عشیرت بخلق و بذل³ اموال و ترفیع اُتواب باسماال و قیام بجوایج خانه بهمهٔ حال موصوف بوده از آنک احترام کس دوست نمی داشت چون از خانه بیرون می آمد، صحابه بقیام اقدام باکرام اقدام نمی نمودند، و گاهی که بکودکان گذر می فرمود بسلام دادن شادشان همی گردانیدی و شخصی را بحضرت رسول آوردند از هیبت عظمت مترت رسالت لرزیده مصطفی فرمود که از من مترس پادشاه نیستم بل که از زن زاده ام در قریش که گوشت خشک می خورد، و بوقت مجالست میان اصحاب چنان آزادانه بی تکلف نشستی⁴ که بامیزش متحدانه یکی ازیشان بوده حاضر آینده همی پرسید که رسول کیست تا اشارت نمودندی مرد غریب مصطفی را نشناختی آخر بخواست اصحاب از گل جای بلند بمقدار دو سه ذراع بنا کردند تا رسول آنجا جلوس فرموده بر وفود و غربا و عرب عربا شخصی مبارکش پیدا نموده موانع اشتباه مرتفع گشت،

¹ حاتم

² عبادت مرضی عبادت مرضی

³ یذل

⁴ نیشستی

و چندانک عایشة رضی الله عنهما إلحاح کرد که بتکیه طعام خورد خشم آورده جز لفظ من بندهام جویندگان خودم و بیچاره‌ام مثل مساکین بر زمین ساده نشینم¹ از زبانش جواب نیآمده و بعمرش در خون و سکره نان و اِدام نخورد و هر که از اصحاب و غیرهم بر رسول سخن گفتی بلبیک شنوی از حضرتش مشرف گشتی و چون با صحابه نشست² اگر در امر آخرت سخن گفتندی طوعاً و طبعاً آمیزش فرمودی و در شرح طعام و شراب و حدیث دنیا باستمالت خواطرشان تواضعاً لهم مداخلت (v.234b) کردی تا مستوحش نشوند نه بمحبت فانیات فایات و حاشاه و گاه گاه مردم بتزدش در اشعار قوافی و روادف پرداخته از احوال زمان جاهلیت چیزه‌اء بیاد آورده خندیدندی و بخنده ایشان رسول تبسم فرموده فلان و ضاحکان را از خنده و گفتار نمی کرد مگر از حرام نا شنیدنی و هیچ کس را از اصحاب و غیرهم بوقت سواری خود نگذاشتی که زیر رکاب پیاده روند اما ردیف فرمودی و تا پیش پیشش براه کردی که مرا در مکان فلانی منتظر باش و چون بکوژکان و زنان برابر رسیدی بسلام شادشان کردی،

و روزی بحمار عربی بر نشسته³ بقبا می رفت أبو هریره را دید ردیف کرده هر دو را بهمیمه⁴ بیکبار بینداخت و نوبت دوم همچنان بدفعه⁵ سوم چون أبو هریره را استرداف فرمود گفت یا رسول الله می ترسیم تا ترا بکرت ثالث بزیر نیندازم

(تنبيه) لطيفه از تفسیر کبیر مولانا وارث الحضرة النبویة⁴ امام فخر الدین رازی قدس الله روحه مکان درجه من ائمة بعده راحما ایانا، چون رسول صلی الله علیه و سلم بخلق عظیم موصوف است دور بودنش از بخل و خشم و مضایقه بندی در معاملات و نزدیک آورش خلق را بمحبت خود قولاً و فعلاً و ترک بقاطع و هجران و تساهل در عقود بیع و غیران و فسح بما یلزم از حقوق نسب داران و اصحاب پیوند و حق دیگری بحقی دیگر در تحت خطاب اجمالی هر چه ادخل

و از آنک حق تعالی برسول فرموده که هیچ دینی محبوب تر برم و بخشنودی اقرب بحضرتم از دین اسلام که بتو و امتانت بر گزیده‌ام نیافریده‌ام عظمت اخلاق نبوت نبوت یافته ببالا بالیدن مبتهجانہ زیور بست، و بدانسبب که انسان بدو گانه قوت نظری و قوت عملی منسوب آمده دین را رجوع بکمال قوت نظری زیبای آماده گشته⁵ بخلق کمال قوت عملی اتمام پذیر شد، رسول صلی

¹ نشینم

² نشست

³ نشسته

⁴ النبویة

⁵ شته

الله علیه و سلم ملک و ملکوت را بأحاسین بأخلاق مشرف گردانید، چه خلق عبارت از امریست¹ که بإعتبارش انبان مر أفعال جمیله سهل المأخذ نماید و چون روح قدسی مصطفوی بشدت استعداد مر معارف إلهی حقیه إتصاف یافته بعدم استعداد بقبول عقاید باطله از مالا ینبغی باز ایستاد سهولت استعدادش مر قبول معارف مذکوره بالحقیقیة بإسم خلق عظیم مرتسم گشت²

و باری سعید بن هشام از عایشة (v.235a) خلق رسول پرسید حواله بقرائت³ قرآن کرده مقصودش آیاتی بود که بمکارم أخلاق تعلق دارد چنانک بنده مؤلف بر آن مستحضر⁴ است و نوبتی دیگر عایشه صدیقه خلق أحمدی را بأول عشر سوره «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ⁵» حواله کرده از حالت آن احوال باحوال فکر مفسران صدر اول چنان محقق گشت که نفس مقدس نبوی بطبع خلقت و إقتضاء فطرت سوی عالم غیب و هر چه بدان متعلقست منجذب بوده از لذات دنی بدنی و سعاداتی دنیاوی بغایت نفرت داشت، «اللهم ارزقنا شیئاً من هذه الحال»،

و هر چه از أوصاف محمدی باز گشت بقوت نظری دارد که آن را حق تعالی و تقدس عظیم نام داد از آیت نسای بإتفاق نشای هم «وَعَلَّمَكَ مَالَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا»، مستنبط و نُعوت راجعش بقوت عملی بقید اسم از آیت نونی بنقش رفش قلمی، «وَأَنْتَ لَعَلَىٰ خَلْقِ عَظِيمٍ⁷» مقروء و سمط و ایشانرا غیر این دو قوت نیرومندی نمانده بمعنی مجموع روایت محکمترین بر ملاء أعلى نداء إلهی در زدند که روح کامل مصطفوی از میان أرواح بشری بشری إلتفات نفرموده عظم نام شده بمسند معقولی عظمت إتكاء کنان بوجهی بر درجات عالیه بتلقی کلیات و تلقی قدسیات ترقی کرد که نعوت کمال و بهجت جمالش صورة و سیره از جنس أرواح ملایکه صفوف موصوف آمد «اللهم و كما احییتنا⁸ و نحن من أهل القرى فامتتنا متمسکین بشریة فإن ذلک الموت أفضل القرى»

باز گشتیم بإتمام افراد أوصاف سید عالم شفعه الله فینا، مصطفی صلی الله علیه و سلم بدهان خلق را سلام پیش دهان از محبت آخرت متواصل الأجران دائم الفکر بود هرگز راحت إختیار نکرده بطول سکوت و قلت کلام موسوم آمده نعمت را اگر اندک نیز بودی، ننکوهدی، جهت دنیا و

¹ امریست

² کنت

³ بقرات

⁴ مستحضر

⁵ سورة المؤمنون، 1/23.

⁶ سورة النساء، 113/4.

⁷ سورة القلم، 4/68.

⁸ كما احییتنا

نفس خود بخشم نیامدی و بسوی حق چنان رنجیدی که کس در میان نرفتی إشارات بجمع پنجه^۱ فرموده تعجیش بتقلیب کف و کفتارش بایصال همدیگر و ضرب دست راست بر چپ و بوقت غضب معرض و بهنگام شادی چشم فر و خوبان و اوقاتش بوقت در آمدن بخانه بسه بخش ممیزا^۱ جزو اول بطاعت حق دوم بمصالح اهل ثالث نفس خویش و خزینه نموده خاصه خود را بهزینه دیگران مُرصد فرموده هیچ چیزی دریغ نداشتی و در فصل دادن عطا را بر حسب فضیلت در دین و تعدد حاجات ارزانی داشتی (v.235b) نه بشماره حجاجم رؤوس و دایما فرمودی که حاضر شنیده را از من بغایت رسانیده حاجت ضعیفان را بر من عرض دارند تا گزارم هر که بحضرتش آمدی تا چیزی نبخشیدی نرفتی در آینده نزدش بجهالت و وقاحت عند الخروج بنقاهت و علم معلم، مردم را اُلفت بخشیده از تنفرشان پرهیزی هر کریم قوم را بر جمله خویش سرور کردی و نه همچون زمان ما

و الباقی معلوم بی‌أصلان را از حضرت خود دور فرموده از شرشان هر چند که بغایت حذر می‌کرد اما خنده و طلاق را ازیشان نمی‌برید و همواره رسول بنقد اصحاب فرموده از مردم آنچه در مردم هست پرسیده نیک را تحسین کرده تقویت داده زشت را بقبیح فرموده بدریدی بحکم نبوی منعدم گشتی و دایم امرش باعتدال بوده از اختلاف دور ایستاده از غفلت و میل بری شدی تا صحابه بران اقتدا نکنند لا جرم ملازمان جنابش در تنقید حق مجتهدانه بدل و جان کوشیده بهیچ وجه تقصیر را کردشان مجال نبوده بهترین صحابه و مردم نزد مصطفی کسی بود که بفضیلت زیور بسته نصیحت حسبی در حق خلق مبذول داشته در موآثان و موازرت مبادرت و ماثابت نموده بقیام و قعود ذکر حق گویان از عهده امر معروف و نهی از منکر بر آمدی و چون رسول از بیرون بر قوم رسیدی تخطی رقاب نفرموده هر جا که رسیدی نشسته^۲ صحابه را بهمان ینگ و بانگ هر کس بقدر منزلت خویش مقام گیرد اندرز فرمودی حاجت خواه را اما بکلی مراد و یا بیمنسوب ما حضری

و اما بقول خشنود گردانیده بیسظت خلق چو بدرگشته همگان در اسلام نزدش یکسان آمده مجلسش محلّ حلم و حیا و صبر و امانت بوده رفع اصوات آنجا مرتفع شده تفاضل درجات قوم بتقوی و اشدّ قوی اقوی نموده نه بجمع حطام دنیا و انواع دینا چون مصطفی بسخن آمدی صحابه چنان خاموش بودند که بیننده بر سره‌اء حاضران مرغان نشسته^۳ پنداشتی و رسول همیشه اصحاب را بمعاونت غریب و گزاردن حاجت مستمند وصیّت فرموده از غیر مکافی ثنا قبول نکردی سکونش

^۱ ممزّا

^۲ نیشسته

^۳ نیشسته

مشمول بوده بر حلم و حذر و تقدیر و تفکیر و تقدیرش معبر از تسویت نظر و إستماع از مردم و تفکیرش عبارت از دو قسم فانی شدی و باقی ماندی جمع شده مرو حلم و صبر چنانک وی را غضب از جاهش دور نینداختی و از قدر چهار گانه (v.236a) خاصیت نیکو خُلق گرفتن تا بدو إقتدا کنند از بد باز ایستاد تا چنان نوزند و إختیار أصلح مر أمر امت و قیام بر آنچه، خیر دنیا و آخرت بریشان گرد آید بیندوخت و چنانک صحابه روی مبارک رسول بوسه داده با وی معانقه کردند او هم با ایشان در دو کار و در رعایت إجراء رباء تعدیه بآبا، و أمّهات مثلاً بمثل یکیلهم کیلاً مواساة فرمودی «کیلاً یشدّ من المساواة العدلیّة منه شیء ما أفضل بشر علیه الصلوات عدد الحجر و المدر و قطرات المطر و أوراق الشجر ما سمو ذو السمر»،

همواره بدی را مثلش جایز ندیده عفو کنان غفر و رزان مهربان دل بوده بجیاء غالب بر شرم دختر بکر در پرده ماذر و پذیر و دوام گریه و عظم رجا و قلت منت نھی و کرم وفا و دیمومت ذکر حق و آمین نامی باآسمان و زمین و پنهان داشت أسرار و بسیاری عطا و لین جانب و ألفت و بُرد باری و رحم و دوستداری و کرم ورزی و توقف پی شریعت و حکمت پردازی بإقامت أمر حق با وفا گزاری و جامه چینی بأداء عبادت باری مر خلاف أصحاب سخن چینی و جُست جوی رضاء خدای عز و جلّ و علا در جمیع کردار بقطع شهوات و پوشانیدن عشرات¹ و إدرار عبرات، و کتمان مصایب، و ستر عیب حاضر و غایب²، و خضوع، و خشوع، و بخوع، و رجوع، و تنابع جوع، و إدامت إحسان و تواصل آخران، و توبه و امانت و حسن إنابت و إحیاء لیالی، بصنوف مناجات، و روزه داری روزها، بی مداجاة، و إختیار أخلاف، منجیات، از حکم خیرات و دور فرمای موبقات از همگی مهلکات، و غربت نا یافتی عدیم المثل میان، أهلش هم، و شرف و همت، بترک آرزو تمّت، و تباعد از تمّت، و محبّت و مداراة فقرا، و مداواة أغنیا، با بوذنش سرور اتقیاء، و قوت فطنت و ذکا، و تبشّ چو این ذکا، و جمال عشرت بإجابت و عشیرت، و جمع ما بین بصارت و بصیرت، و عقل و لبّ بأحسن سیرت، و مرافقت بی مفارقت بگریز از مفارقت، و جوز لوازم، مقاریب با مراقبت، و أقالب عشرات و دریغ بندامت، و أهل مُصیبت³ بترغیب ثواب آخرت، و تعظیم کبیر، و تقریب صغیر، و رحم أسیر، و جبر کسیر، و قبول بسیر بجای کثیر، و برسیدن، بیمار و أصحاب و ابرار و أشرار، و بنماز جنایز حاضر شدن، و تشمیت عاطس⁴، و شکر قلیل، و انعاش علیل (v.236b) و مساهلت در مصاحبت، و مصافحت بمصادقت، و طهارت، و لطافت، و نظافت و

¹ عنراب

² غابی

³ مُصیبت

⁴ حاطس

نزاهت، و مسامحت در مساهمت، و عدالت در مقاسمت و مسابقت، در معاملات و شجاعت نزد مقاتلت، و در گذری وقت مُقابلت، و أداء امانت و إِماتت بدعت و نصرت سنّت با نھی از خیانت، با صدق خیر، و شرف مخیر، و طلاق جبهه، و صباحت وجه بوجه، و کثرت إظهار تبسم، و وفرا¹ تبسم در تبسم، و ملاححت قول، و همّ در تریم، و سخاوت نفس، و جود طبیعت با لطافت، و جودت وجود بصورت و حقیقت و ریزانت عقل، و سعت خلق، و عفت تن، و اندکی ملام و کلام، و بذل سلام و اطعام طعام، و مهربانی بایتام، و مشفقی بر خاص و عام، در عموم انعام مدی الأیام و الأعوام و صدق حدیث، و حفظ جار و جوار، و تکثیر أریاب جوار، و طیب ازار، و لین جانب مر² أقارب و أجنب، و لزوم ایمان بعهد و پیمان، و وداد آخرت، و علم و حلم، و آدب و فهم و إجابت مهمانی تا کراع مکانی مر کراع باجه حیوان، و رحم بیوه زنان و قهر هر چیزه زبان³ از هذیان گویان، و هنر رمه حرفتان، ترهات پردازان، و حفص جناح بر مؤمنین و إزالت جناح مسلمین، و تضرّع و إبتهال، و تورّع بجهه حال و تبرّع پیش از سؤال و آراستگی بمکارم أخلاق، و درافشانی بر آفاق، و أمر کردن بعدل و خوبی و إحسان ندبی و دهیش دهی بخویشان بحمر، و رو گردانی از جهّال، و باز داری بشر از فحشا زنا زنا ترسی از حق و افشا و تماشا، مذهل⁴ از ما شاء بما لا یشاء، و از منکر نا شناسا میان مردم بدرویش از معرفت مکلفان، و ارتعی مخرب، أوطان باستطالت، چو اهل طغیان و أصحاب عدوان، و زیور بندی، بشکیبای⁵ بر مصایب ب فکر صایب، و در گذر فرمای از نا سزا ورزان، و دفع بدی و نیکی و خشم فرو خوری، از أَعادی بیدل عفو زاید و انضمام آیادی، و نزدیک آوردن دشمن آواره از محلّ بغض و غیظ بموضع خویش فریب بی فریب، و إختیار إجتنباب، از تجسّس و عیب طلبی، و گمان بری، مر بری از انس و پری، و ترقیع جامه، و دوختن شیراک نعلین، و کار گزاری، مصالح خانه بدست مبارکش، چو گوشت بریدن، و بدست آسیا آرد کردن و از بازار میوه و طعام خریده خود بر گرفته بدار خویش آوردن، و قبول (v.237a) هدیه مردم بی عرض تا جرعه شیر و ران خرگوش، و عوض دهی هدایا بأضعاف و خوردن تحفه و راه آورد مسافران، و خشم آوری جهت حق نه بنفس خویش، و بخانه غلام و کنیزک و بیوه و پیره زنان رفتن، و بمیان راه ایستاده حاجت ضعفا گذاردن و پیش بردن حق اگر

¹ و فو

² مرا

³ حیزه ربان

⁴ مدهل

⁵ بشکیبای

تمیز، بضرر برو و أصحابش عاید شدی، و قبول ناکردن مدد مشرکان و دشمنان دین بلشکر کشی و دیگر أبواب بحال اندکی عدد و عدد خویش

و باقی أحاسن خصال و أکارم خلال متّصف گشته مرحمت در حق عالمیان بجدی داشت که دختر حاتم طائی¹ در سیبایا و أسیران طی پرده² عر مخدّری دریده پرده بردند، مذکوره بحضرت محمدی آمده مکارم أخلاق پدرش عرض² کرده از شاد شدن دشمنان بر حالش زاریده، خلاص خواست رسول فرمود این أخلاق که تو شمردی صفات مؤمنان است اگر پذیرت مسلمان بودی رحمتش کرد مانی اما ببرکت مکارم پذیر ترا آزادی بخشیدم چه بهشت جز نیکو خُلُقان از خُلُقان نروند اگر بر خُلُقان پوشد،

و در جنگ أحد چون از ضرب کفار روی مبارکش بخون روان آغشته دندانهاش منقلع شد قوم را بنادانی معذور داشته³ از حق هدایتشان خواسته قرآن کریم را بتدبر و تفکر محقق آمد که چنین أخلاق بجملگی از متون آیات محکّمات تحت لطایف تفاسیر إندراج یافته مفهوم جهانیان گشته که مقصود کلی از عالمیان بتأدیب و تہذیب نفس مطہّر محمدیست، آنکه هر که از مآدب آداب اسلام و ایمان طعمه دارد از آنحضرت عظم مستفاد،

و حق تعالی او را ظاهراً و باطناً بکمالات نفسان و مکّمالات روحانی مزین فرمود و ترک لذّات کونین از ذات معظمش ندید و هو أعلم به منہ بکمله علی إستعلاء بعد از صنعت صیغت تکلفی و تحلفی و تطبیقی بخلق عظیمش موصوف نگردانید و بکمال عظم عصمت منصب رسالت از جمیع أخلاق بد بوجهی عری و بری بود که یاران را از دشنام حکیم و تسفیه حلیم و تکذیب صادق، و فرمان برداری بزّه کار مُمّاذق و عصیان إمام عادل رضی و إفساد أراضی باز داشته خود هرگز دست بزنی نا محرم بیرون از عصمت نکاح و ملک یمین نساییده، سیم زردشت نزدش نیآینده از غنایم آفاق که بزخم شمشیرش حوز فرمودی غیر فوت یکساله باندک ستانی درویشانه از خرما و جو نسته باقی را در راه حق نهاده هیچ جز ازو نخواستندی الا دادی و چنین خزاین و أنابیر سپری شدی پیش از تمام سال از فوت خویش بذل فرمودی

و بحقیقت (v.237b) از میان جمع مخلوقات محمد آمین است صلی الله علیه و سلّم بس که نه فظّ بود، و نه غلیظ، و نه صحّاب بر أصحاب، و نه فحّاش با اوباش، و نه طیّاش چو مر قلاّش، و نه عیاب⁴، و نه عتاب و نه مُرتاب تن تاب، و نه مدّاح، و نه قدّاح بل منکاح، نه سفّاح، و نه ممتری، و

¹ طی

² عر

³ معذور معذور داشته

⁴ غیاب

نه مفتری، و مقتنی بما لا یعنی، و نه مستغنی بما لا یعنی، و نه تمام جوهر بد جوهر نا تمام، و نه ذام مر هر ذمام و نه مُعیر، و نه مُغیر، و نه محقر مر أحد، و نه مهاون بیاقامت حدّ، و نه کفور، و نه قنور، و نه عثور بمر نفور، و نه گویا بنا ثواب، و نه دخول بارتیاب، و نه دشنام ده بر دشمن، و نه صغیره ورز بمر انجمن، و نه حریص، و نه جماع، و نه بخیل، و نه مناع، و نه رواغ، و نه خداع، و نه قطع، و نه طماع، و نه جبّار، و نه ختار، و نه خلوط بنا مقدار، و نه غدار، و نه مهذار و نه مکار و نه مکبار، و نه جزوع، و نه هُلوع، و نه حقود، و نه حسود، و نه طوح بلاّ یسود و نه کنود، و نه عنود، و نه مقاد بمر قیود، و نه متکبر، و نه متجبر، و نه محتکر، و نه متختر و نه مضطجر، و نه مفتخر، و نه طنّاز، و نه لّماز، و نه نّباز، و نه کّنّاز، و نه انباز با هر همّا¹، و نه صدیق مر بی نماز، و نه موصوف بدروغ گوی و دروغ زنی، و نه معروف بغلّ و غشّ، و خلق دنی، و نه واهی، و نه لاهی، و نه زاهی، و نه ساهی، و نه شنونده مر سرود، و نه بازگرد از درود، و نه خشم دار بر چشم، و نه چشم گداز بخشم، و نه محتال، و نه مغتال، و نه منوع بمر نوال، و نه آشّر، و نه بطر، و نه ممرّ جوان صبر، و نه فرح، و نه مرح، و نه ظلوم، و نه غشوم و نه رّووم بفعل شوم، و نه فتان، و نه مّتان و نه معوان، و نه پیری حُران، و نه غفول و نه جهول، و نه عدول چو ابو² الفضول، و نه مجنون، و نه ماجن، و نه مغبون چو هر کاهن، و نه شاعر و نه ساحر، و نه قاهر بمر ماهر، و از انبیا و رسل هم هر یک بقدر مرتبه خویش بعصمت ربّانی متدرّج گشته بأخلاق زکیّه متصفان شده از ذمائم بی نمانم معصومان اند اما در قسمین کمال منزلت جز مصطفی صلی الله علیه و سلّم کس را میسر نه عقیب فراع سلبیات از ذات مطهّر صاحب کمالات صلی الله علیه، ما قرئت الآیات

باز گشتیم بذکر ما بقی أخلاق نبوی بشیوه خلط مجّب از خیط، رسول را چون محبوب پیش آمدی الحمد لله ربّ العالمین گویان مکروه را بگفت الحمد لله علی کلّ حال، علاج اندیشیدی، و وی قال را بشنیدی سخن (v.238a) نیک و نام نیکو از بیرون آینده و بر جاده راه و اول بامداد دوست داشته از آسامی بذو و بمرغ فال گرفتن کراهت آوردی و بیمار را تیمار بافسون قرانی تدارک فرموده، باری صحابه یکی را در بادیه بفاتحه خواندن از جنون و رنج مهلک بهوش و صحّت آورده شتری بأجرت افسونی پنهانی از رسول بترس آنک مبادا حرام باشد سنده کشته بخش کرده پخته خورده آخر وصف حال بحضرت مصطفوی گفتند رسول کردار ایشان را بصواب قرین دیده أجزت افسونی قرانی را حلال شمرده بآنک بخصّه نبوی از گوشت چیزی نگذاشتند عتاب بغایت فرمود

¹ همّا

² بو

و ذکر حقوق سابق تا حدّی داشت که روزی زنی سیاهه¹ آمده ایستاد رسول بترحیب گفتش شنیده حاجت گزارده صحابه را فرمود که این زن حال حیوة خدیجه بمکه نزد ما آمده خدیجه را سر شانه می کرد و حق پیش یاد آوردن از خصایص دین معدود و چندانک رسول در خانه گوسفند کشتی حصّه فرموده بزنانی که دوستان خدیجه بودند بعد وفاتش بخش فرستاده از عقوبات ارباب مروات ما سوی حدود الله در گذشتی کافر شبی نزدش مهمان آمده رسول شیر هفت بر خاصّه خانه بجملگی بدو آشامانیده خود و اهل بیت گرسنه خفته کافر را از خوردن شیر اسهال رسیده باطلاق شکم مرقد را ملوث کرده بامداد از شرم محتجب شده رسول بر مرقد مذکور آمده حالی دیده پیش از آنک قوم بعیب مهمان کافر مطلع شوند فراش را بآب شست کافر همه را از دور نظر کرده از مروّت رسول و مکارم اخلاقش مسلمان شده شب دیگر مهمان نبوی بوده غیر شیر یک بز نتوانست خوردن بدانسبب رسول فرمود که مؤمن از یک روده میخورد و کافر از هفت یعنی که یک کافر بطعام هفت نفر مؤمنین سیر می شود

نکته لایق بنده قاضی مؤلف از ضمن این حدیث در حق بسیاران از ائمه محروسه نکیده و پیران دیریون عظیم می ترسد بالله الطّالب کسانی میدانند معروفان تکثیرت اکل که یک چاشته لقمه ایشان را مؤمنین موحّد بیک رفتان قوت تواند ساختن، و درین باب از نوآب محکمه گواهان دارم اگر این لطیفه در فصل بیرون فصول فضایل محمدی آمدی که ظرافت پردازی را در آنجا مجال بودی علما زندى که بنده از مشاهده حالات بسیار خواران در سفر و حضر بچه شیوه مؤلفات مصرّعات بتجنیسات مرصّعات ابواب خواست پرداختن اما «لکل مقام مقال» آنجا هم مؤدّب درشت و زبان بند درست است

باز گشتیم بمقصود² اوّل رسول صلی الله علیه و سلّم (v.238b) در قسمت بعض مغازی نفری چند را بصد شتر قطع فرمود صاحب عهده مقاطعه دست مبارکش بوسیده سر وضع رفته بعد ازان بمر تقبیل ده ده فرو آیان پنجاه بخشید مرد باز ایستاده رسول فرمود اگر شخص وضع خواه إسقاط همه خواستی إجابت می کردم و رسول ابا الهیثم را وعده بخادم بخشیدن فرموده بود فاطمه آمده از جراحت دست بخرد کردن آرد بدست آسیا شکایت عرض داشته خادم حاضر را از پذیرش رسول در خواست وی علیه أفضل التّحیّه وعده فرموده را بأبی الهیثم یاد آورده خادم را بدو داده فاطمه دخترش محروم باز گشت و صاحب حاجتی روزی بحضرتش رسیده چیزی خواسته رسول

¹ سیامه

² بمقصو

زنبیل آورده را که در خانه عایشه غیر آن نبود بدو داد و همواره بتفقد حال صاحب حاجت اِمعان نظر فرموده بشفاعت کنیزک نزد خاتونش پیاده رفتی و از خداوند خطا و فراموشی او عذر خواستی و دایم گفتمی که مرا بلاء مقدارم مدح مکنید چه باری تعالی اول مرا بنده آفرید آنگه پیغامبری داد و ثنا را بر من بنام بندگی و نبوت باندازه گویند نه بر مدح نصاری، بر عیسی که از طور بشریت و نبوت بحد نبوت دریدی بردند و از احوال یاران پرسیان بوده بیمار را بیعادت مر مرده نماز و استرجاع غایب را بدعا و گمان برده را بانگ خشک از حضرتش داشته باشد و حاشا بقدم رنجه فرمای سوی خانه اش بایقامت مراسم اعتذار مخصوص فرموده پیوسته بتعظیم اُنصار اندرز کردی

و بارها از مدنیان مردم سازه بامدادان میوه نوباوه بحضرت نبوت بحدیه آورده باز گشته شبهنگام آمد، بها خواسته رسول از فعلشان خنده فرموده عوض داده رنجاننده همگان را معاتب می کرد بدانکه هدیه آوران محبان حق و رسول اند و روزی بخانه در آمده دید که عثمان طعام آورده است برابر قبله ایستاده دو دست بر آسمان گشاده سه بار بار خداوندا گویان دعاش کرد کوزکی اُنصاری روزها پیروی رسول کرده نعلینش بر گرفته بجامه مسح کنان اِبتهاال آورده رسول از مرداش پرسیده جواب داد که شادی دل مبارک رسول خواهانم مصطفی دو دست برداشته سه بار همی گفت خدایا این کوزک شادم خواهانست او را در دنیا و آخرت شاد دار،

و شفاعت را بحدی قبولی¹ کرد که روز فتح عمش عباس مسلمان بدری و ابو سفیان بن حرب پذیر معاویه مسلمان شده در آن روز در حق اهل مکه شفاعت کرده رسول فرمود هر که در خود بندد، و آنک بخانه ابو سفیان (v.239a) و ام هانی² در آید، با زیر اندازان سلاح و ترک کنندگان تیر در محکم گیرندگان کعبه بیتدین از قتل امانانند و هم روز فتح مکه ابو بکر پدرش ابا قحافه را بحضرت رسول آورده تا ایمان آرد عتابش فرمود چرا خیر نکردی تا من نزدش رفتم و بیرون بزرگ بآمدن خسته نشدی و عکرمه بن ابی جهل را هم روز فتح ترسیده دیده بقیام و اِکرام خویش نایل فرموده بر رداء مبارک خود اِجلاس کرده بدو چشم وی بوسیده بعفو و کرم محمدی باسلام در آمده بحسن خاتمت برغم پدرش نامور گشت،

و در سفر روزی بایمامت قلم ایستاده پیش از دخول بتحریمه بیستن شترش قوت صحابه گفتند ما تیمار داریم فرمود از مردم بی نیاز بودن بمقدار بریده پاره سواک اراکی به از خیر بسیار و چندانک در سفر شتر را میان خود و مردم بنوبت انداختی و یاران حصه خویش را بدو بخشیدندی فرمودی که ما همه در قوت برابریم کس را نرسد غبار بار بر یار انداختن و بدستش اسبی نیک نژاد

¹ قبولی

² ام هان

خوب آواز افتاده دوستش داشته همان ساعت شخصی آن را خواسته بذو داد و مردم برهنه بحضرتش آمدند پردهٔ فاطمه را بمعاملهٔ خریدن نفس از دوزخ بنده پاره پاره کرده عورات ایشان پوشانیده آخر بفاطمهٔ بقاء عالی و غالی داد،

و اعرابی برش آمده گفت شتران دارم و بهاش نمی دایم با من آبی تا فروخته مغبون نشوم رسول بر خاسته هر شتری را پی حضور مشتریان بقاء برید همه بتعیین فرموده نبوی فروخته مال عظیم برکت اندوخته خواست که شتری رسول قبول فرماید وی علیه التحیه ازو شتری آزاد بستد که ناله سوی بچهٔ نداشت و مع ذلک عوض را پیش داده براه فرمود و روهاء اسپان شایان خود را بآستین جبّه و رداء خویش شایان¹ شتران زکوة را بدست مبارک داغ کردی و بید میمون در قلدح طعام و آب پر کرده بر گریه نهادی تا بر لقمهٔ و سیراب شدی،

و چون بدعوت مهمان رفتی اگر کسی بزیادت حرف تون بر ضیف طفلیانه در پی کردی تا از صاحب ضیافت اجازت نخواستی متلاحق بلا حق حرام خوارد زد شکل را بخانه داعی در نیوردی، و دایم بدست مبارک حیو و بلغم را از قبله دور داشته اندازنده را عیب فرمودی،

و روزی نزد عایشه نشست² بود از خانه امّ سلمه خاتون دیگرش بخفته بر طعام آمد عایشه بغیرت زوجیت جفته را شکسته طعام ریخته رسول آن را جمع کنان بصحابه همین گفتی بخرد که ماذرتان عایشه بغیرت غالب بشریت این کار بکرد و کس آنرا انکار نکرد (v.239b)

و روز زادن عبد الله بن عباس عم زاده اش سلطان المفسرین بنفسی خود بمولد رفته وی را در برگرفته از دهان مبارک بر فمش حیو انداخته از حق خواست تا او را دین فقیه گردانیده تفسیر قرآن کریم بذو بخشد و چنان شد که إلتماس نمود و کدام خواسته اش خطا کرد تا آن همه کردی صلی الله علیه و سلّم،

و عبد الله بن الزبیر را روز ولادت نزدش آوردند بسه لیسهٔ غسل تخنیکش کرد و کوزکان را بخرما تخنیک فرموده، عقیه را از اولاد بنگام زادنشان بکشتن گوسفند روز هفتم با شرایط دیگر که علما در فقه می دانند هرگز ترک نکردی و بعد چهل سالگیش آیام بعثت گوسفند کشته عقیه خود را بحقیقت بگزارد و همواره مصاحب خیر بوده بموجود عطا داده پناه بوده وعده دادی و اطفال را باستمال املشان در برگرفته نواختی و اگر بر جامه مبارکش کوزک بول کردی گذاشتی با تمام شاشد، و بحضور فرزند دار جامه نشست³ تا خجل نگشتی

¹ سایان

² نشیسته

³ نشیستی

و چون بغمت بزرگ و حزان روزیش شدی بلفظ حمد له گفتی و اما دو رکعت نماز گزاردی و یا بسجده^۱ شکر رفتی بشخصی گرفتار برنج جذام گذر کرده بسجده^۲ رفته گفت چرا این بیچاره از حق عافیت نخواست و دایم فعلش بنرمی بود در سفر فرمود تا گوسفندی کشتند و هر یک از أصحاب ذبح و سلخ و طبخ گوشت ملتزم شده خود همه چنین را بعهده رفته چندانک یاران گفتند ما جمع کنیم نشنیده چیده همی گفت که حق تعالی شخصی را که از میان أصحاب در بیکار، بی کار نشیند عظم دارست و چون با دوزیدی ترسیدی و بقطره^۳ چگگی باران ترس از دور شده قصه عادیان را دلیل گفتی و گوسفند از دستش آسته^۴ خرما خوردی،

و دایما تطیب کنان تطیب بمسک و عنبر و عبیر و غالیه کرده سُرْمه بچشم راست سه بار و در چپ دو بار^۱ فرمود بمرآینه هر آینه روز آدینه و غیره آیین نمایش منظر ریای نبوت را که در آراستن آن حظوظ روحانیان ملاء اعلی و تمامت مکلفان ثقلین^۲ پدید آمده صاحب پیکر از آن فراغت داشت جلوه داده بعدم حضور آینه محل بجل صورت درخشان نور افشان حضرت عظمت رسالت آن خداوند جاه حقیقت بجاه عتبه درگاه معطر یثربی، بی نثر سبی و ریوی نظر کرده بتصفه^۳ باطنش تسویه^۴ ظاهر خم کنان که سوی گیسوی معنبرین بتعجیل ترجیل اندیشیده وقتی دیگر عقد عمامه^۵ امامت عالمیان را مر عقود بمقاید نظاره بحسن تکریر تکویر مزین زیب داده بترین بذبیحی از تشویش (v.240a) بذبیحی منظر محیری را استخلاص ارزانی داشته ذات اشرف را کما قررنا جهت صحابه آزاش تجملی پیش از آن دادی که مر اهل و پیوسته در سفر روغن مالش لایق قصد و اقتضاء مزاج درو بطلب اعتدال مطلوب لمصالح الخلق

و آینه، و مدری چوب پاره که بدان موی فرق جدا کنند و سُرْمه دان و مقراض و شانه، و سواک و سوزن، و ریسمان، و دوال نعال و مصحف کریم با هم داشته، حاجات گزارده از دیگری اینها نخواستی، و چون عطسه دادی آواز پنهان کرده بجامه خود مستتر می شد،

و نوم او در یوم و لیل بنفح بوده غطیط از اخلاقیش هر چه اُبعد و همواره بسیار نماز و سواک خارج صلوة و خواهاء صالح و دعا و تلاوت بوده، بوقت دیدن خواب بیمناک از بستر خاسته بتعود^۱ تعود آورده بر کف قدم چپ تف کرده شیطان را اُف گفته باز بطرف راست خفته بامداد چو خواهاء دیگر بکس نگفتی تا زیان نیاید،

^۱ با

^۲ نعلین

و بقراءت¹ قرآن تُنك دل بوده بنماز انفرادی دراز ایستاده بسیار گریسته غیر گریه کوزک طفل از مناجات² و حلاوت صلوة چیزی دیگر بارش نیآوردی و دایمان جلوس برابر قیله داشته یاران بجای دادن مر بیرون آینده برغبت فرمودی دایه³ شیر دهد خود را بگستردن ردایش³ و ترحیب توقیر کرده بسط جامه بر کسانی هم شامل داشتی که قرابت و رضاع نداشتید و اکثر اوقات وساده را بأوساط وساده و من دوئم ایثار⁴ فرموده مر قبول نکننده تکرمه عزمت علیک گویان إلحاح⁴ کردی تا وحشت ازو زایل شدی و تا جلیسش⁵ نخاستی وی تعریق و فسح (مجلس) روا ندیدی و بوقت إستعجال بأمر ضروری بی دستور از یاران بخانه رفتی و در مکالمه⁶ هرگز سخن را بر کسی نپردیدی و بمر وقت دعوات معین داشته این مختصر تحمل ذکر آنها ندارد

و بنگام بیروم آمدن بسفر دو رکعت نماز گزاردن بوقت رجوع بمسجد فرود آمده و مردم را دیده آنکه بخانه رفتی و أصحاب وداع را دعاء مشهور خوانده شاذان براه می فرمود و گاهی که جهودان بلفظ بنام⁷ مرگ نام سلام داده عایشه، بذیشان زبان راندی⁶ بازش داشته نرمی را نصب عین خویش ساختی دخترک سیاهه⁷ نزدش آمده گفت بوقت بودند در سفر نذر کردم کچون باز آی و آی آیین مرادهات بینم پشت دف زنان بحضور زنان و مردان شاذی کنم فرمود اگر نذر کرده بجای آر و اگر نی نه روزی نزد زنان گویندگان باواز بلند نشسته⁸ بود عمر از بیرون در آمده همه گریخته فاروق گفت (v.240b) از من چرا بیش از رسول ترسید تب⁹ گفتند ترا دُرشتی غالب است و رسول بنرم دل معروف مصطفی فرمود یا عمر بمر راه که در آبی شیطان از آنجا گریزان بمسلکی دیگر رود، شخصی را فرمود که ترا حق تعالی سبب حیا و آهسته کاری و بُردباری دوست میدارد اگر دو کس رفتندی وی در میانه بوده جماعت را پیش گذرانیدی، و از سفر بشب بر اهل نیامدی مردم را ازان باز داشتی و چون در مزاح غیر حق نمی فرمود گفتن برادر کوچک انس أبو عمیر نام را که مرغک تغیر اسم داشته از دستش پرید، برفت گفت، یا ابا⁹ عمیر ما فعل التغیر یعنی یا فلان چه

¹ بقرات

² مناجاة

³ رادش

⁴ إلحاح

⁵ جلیسش

⁶ زاندی

⁷ سیامه

⁸ نشیسته

⁹ یا با

گردان مرغ و کجا رفت و پیر زنی را گفت در بهشت دخول عجایز جایز نیست بیچاره بسیار زاریده جوابش داد که تا ایبار نشوند بکار نیایند و بخت در نروند

و دیگری را فرمود که ترا بیچه شتر نشانم او فریاد آوران گفت بچه را چه طاقت تحمل حمل باشد جواب فرمود که همه شتران بچگان نوق اند و زنی را گفت در چشمان شوهرت سپیدی دیدم مسکینه گریه بر آورده پاسخ شنید که هیچ چشم بی بیاض بیاد دهتی و حس بصری مردم مصور نه و پای مبارک دراز کرده از حاضران پرسید که این بچه مانند است

و با عایشه دو بار مسابقت کرده در یکی مسبوق مانده فرمود این تاجر بدان تقدّم شخصی را در برگرفته برداشته فرمود این را خریدان کیست و آنچ با حسن و حسین مضاحکه² فرمودی خود بطول طراوتی دارد

و روزی فرمود که اگر اسامه زن بودی بر زینه زیورش بستمانی، و این همه را بدان سبب می گفت تا مردم را شاد گردانیده کسی از هیئت سیدی بهیبت نترسیدی و همواره گفتی که خدای تعالی تشر رویان را برابر اخوات دشمن دار است و قریش را فرمودی که آن شخص گوینده را بنظم آئیناکم آئیناکم فحیانا و حیاکم، چرا با هم نیآوردید

و آنک حق تعالی وی را در کلام مجید، «تَارَةً³» بجملگی ذات اشرف بی تجریه اطراف و جوارح چو «لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ⁴»، و بتحرّی أَعْضَاءِ كُلِّ عَضْوٍ فِي آيَةٍ، چو «قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ⁵» مر روی درخشان «وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ⁶» مر چشمان، «وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ⁷» بگوش، «مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى⁸» بدل، «فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ⁹» و «الْمَنْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ¹⁰»، بسینه بی کینه، «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ¹¹» اسم مترادف فوادی از وادی بحقیق لغوی، «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى¹²»، بزبان آلت تنطق «وَوَضَعْنَا عَنكَ وَزْرَكَ الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ¹» مر پشت، «وَلَا

¹ ویا

² مضاحکه

³ سورة الإسراء، 69/17؛ سورة طه، 55/20.

⁴ سورة التوبة، 128/9.

⁵ سورة البقرة، 144/2.

⁶ سورة طه، 131/20.

⁷ سورة التوبة، 61/9.

⁸ سورة النجم، 11/53.

⁹ سورة الأعراف، 2/7.

¹⁰ سورة الإنشراح، 1/94.

¹¹ سورة الشعراء، 193/26-194.

¹² سورة النجم، 3/53.

تَجْعَلُ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ²» بر گردن، الی آخر ما وُجِدَ فِي الْمَصَاحِفِ السَّبْعَةِ الْفِرْقَانِيَّةِ، الْمُعْبَرِ
عنها بالنسخة العثمانية درون قسم (v.241a) محکّمات خارج متشابهات مُبْهَمَات یاد فرمود بر عظم
مترلتش هر چه أدل بتزدیک هر أعقل

و گاهی که حق تعالی ألواح را بموسی ارزانی فرمود وی در آن نظر کرده صفت محمد صلی
الله علیه و سلم و اُمّتش دید گفت خداوند ألواح را بر قوم خویش چگونه خوانده منتّم که در
آن فضل دیگران مسطور است حق جلّ و علاء بنام و ذات و صفات و عظمت خود سوگند یاد
فرموده گفت

یا موسی ترا ده هزار گوش دادم تا تحمّل سماع کلامم توانستی و بآن عدد ده هزار زبانت
بخشیدم تا جوامم را طاقت داشتی صلوات فرستادیت بحبیبم محمد نزد من از جمیع تقربت برم بجزاران
درجات أقرب و أكثر

یا موسی هر که از جمیع مخلوقات بفضل و رفعت محمد إقرار نیآورد و او را بر تمامت خلائق
آسمانها و زمینها زاید و راجح نبیند او در رحمت نصیب ندارد و بعزت و عظمت چنانک در تورا و
إنجیل ذکر کرده ام محمد را بیرون آورده مهتر عالمیان سازان تمامت آفاق بشریعتش منور خواهد شدن
هر آنک بدو ایمان آرد رحمت همواره بدو بارد الا بر منکر انس فرشتگان حواله فرمایم که بصواعق
سماویشان سوزاند

یا موسی اول تورا بصفت محمد موشح گشته خاتمته بذکر اُمّت او موشی، و آغاز فاتحه
الکتاب بذکر نبوت محمدی مطرّز است و إحتتام³ إنجیل بنعت أصحابش معزّز و مفتح زبور محمد
رسول الله بهترین سایه دار زیر آسمان معدن خیر کشف علم محلّ حکمت نور عباد ربیع بلاد پیروش
راه راست یافته مخالفش گمراه با صفات بسیار که أثناء اذکارش یاد آوردیم، بگویی اسرائیل تا شما
بمحمد ایمان نیآرید باوریتان بتورا و موسی و إنجیل و عیسی سودمند نه چه محمد از قبيله بنی هاشم
بر اُمّت مرحوم مبعوث آمده خطیب نماز خفتن گزاران⁴ و شفیع وصیّت یاد آران بوسیلت است و
نزول رحمت و درور برکات بزمان دولت او ظهور یافته، مولدش بأفضل آیام مصادف آمده بالین با
لین وی وقت فراق دنیا در نشأت برزخی ببقاء قالب عنصری و منظر و هیكل سوی سری بنضارت
غَضّ طری درون اُطیب ترب یثرب مستودع درّ یتیم مطلبی و طالبی و لطف عمیم الهی غالبی با
زاهیر رباض جنّت اعلی مهیا گشته تا روز قیام ساعت و ساعت قیامت زوّار متوجهان بزبادت مرقد

¹ سورة الإنشراح، 2/94 و 3.

² سورة الإسراء، 29/17.

³ احتیام

⁴ کزازان

مکرمش نواب حجّ نابی اندوخته بیاز گشت از حضرتش سوی بیت مقدّس مقدّس سرّه شام و دریافت شرف تقبیل عتبه مسجد اقصی و هزار انبیا از عهده احترام قسم ثالث اعزّ امکانه آدم ارض بر آمده (v.241b) بسفر واحد حجات ثلثه گزارده مجارات¹ رحمت مجاهدات را رحمان مشاهده کنند

یا موسی دین محمد بهترین ادیان پیشین و شریعتش آسهل شرایع و اتباع و خیر تباع رسل و میان دو کتفش مهر نبوت بقدر بیضه کبک و یا کبوتر نبشته برو لا إله الا الله وحده لا شریک له توجه کن بھر جا که خوانی² منصور، شعار وی بر و صدق و عدل و انصاف و لباش تقوی و دار هجریش یثرب طیبه طیبه لقب دو گانه وزیرانش در آسمان جبرئیل و میکائیل و دو دیگر از³ وزراء غیر وزراء بر روی زمین أبو بکر و عمر و حواریش طلحه و زبیر اول خلیفه او أبو بکر صدیق در علم غیب بحضر او غیر او عمر پس آینده را شهادت پیش ابان و عثمان بر زمین شهید روحان خلافت را فاتح أبو بکر بوده خاتمش علی مرتضی

یا موسی اّمّت محمد را رحمت کردم بدانک بر همدیگر رحم پران اند الی آخر الموسومات الحاصلة من الحضرات الإلهیات،

و حق تعالی بر مصطفی بھفت چیز منّت نهاد اول آنک در سماوات و ارضین به ازو نیافرید ثانی باشتیاق صد و بیست و چهار هزار نقطه نبوت علی الأقل بسما شامی سما پرتوش مع اّمته ثالث نا دادنش مر اّمّت احمدی مال بسیار تا حساب بریشان دراز شده دراز هلاک نیفتند رابع ترسانیدن اعمارشان بحدّ طول بکراحت اجتماع گناهان بسیار بر همگان خامس نیافتن مذکوران قوت چو قوتها پشتبنان پیش بنان بخامی بجامی تا چو سلف بدعوی ربوبیت بیت ایمان خراب کنان بدوزخ نروند سادس آمدنشان باخر زمان تا زیر زمین اندک بیآیند (سابع) معاقب نکشتنشان چو معدّی بنی اسرائیل که برسیدن خون حیض بجامه چو از غسل نبوده محلّ ملطوخ را البته بریده گناه کار بقطع اندام بره مند عیناً کان او یداً او ماعداهما طریق و به حسنی لا غیر یا خبرهء دیگر که من بعد در خصایص نبوی می آید و بھر چه حق تعالی بر آدم بیک خطیئه شدت فرمود با اّمّت محمد در خطایا و کبایر بسهل پردازای نقض فرمود و نفع روح در تن و نشاندن درختان جنان بنام محمد میسر گشته بل که بر هر بلکی از اوراق اشجار جنت اشمش انور از شمس نوشته و پیش از خلقت ابدان ارواح انبیا در میدان کبریا بی کبر و ریا مسابقت کرده اختلاس قصب سبق از اقران نبیین و رسل بسبقت مکمل نصبت روح مطهر محمدی آمده حق تعالی اّطلاع بر اسرار همگان فرموده مشتاق ترین خلق

¹ مجاراه

² خواهی

³ دیگر از از

بدیدار کریمش مصطفی را یافته از صد بخش سوق نود و نه بخصه خاتمی منسوب شده یکی تنها بخش تمامت انبیا و اولیا و اتقیا و اصفیا و عاشقان و محققان و سایر اهل ایمان از مبدأ آفرینش عالم تا انتها (v.242a) بهره مند محمد از غایب غیرت مغبوط که در ذات کامل داشت آن را بخود خواسته کمل علما از فحوی «اللهم انی أسألك شوقاً الی لقاء وجهک الکریم» بفهام جلی و قلوب علی ضمّ ضمیمه واحد بتسعة و تسعین کالمذکور الصاری فی الذکر الخلیفی الأرضی الوضی الرضی المرادی فهم کرده جهال بدبخت زشت رخت پنداشتند که رسول را بجناب ألوهیت اشتیاق نبود و حاشاه بدعاء مذکور حصه از اشواق در خواست

و همچنان محمد صلی الله علیه و سلم و یوسف علیه السلام در صلب آدم مفارعت کرده از حسن و جمال آن قدر که در فن تاریخی بالای ذکر کردیم بیوسف رسیده بی بها تمامی بها، و نور، و شرف، و قوت، و شجاعت، و زهد، و تواضع، و خضوع، و شفاعت، و قران و ناقه، و هراوه و سیف، و قضیب، و نعل، و عمامه، و ارواح مطهرات، و اولاد از کیا، و خلق حسن و لسان فصیح، و وجه صبیح، و قلب قنوع، و بدن صابر، و کرم ظاهر، و دولت قاهر، و زیب زاهر، و آیات فضلات، و کلمات منزلت، و معجزات باهرات، و حج، و احرام، و أشهر حرام، و رباط و جهاد، و روزه ماه رمضان، و امر بمعروف، و نهی از منکر، و کعبه، و قناعت، و ایدامت طاعت بترک نعمت و نعمات¹ مر طلب سلامت بوجه تخصیص و شیوه تخصیص حصه محمد بر آمد وی علیه افضل الصلوة و السلام برین مذکورات مشروحه بصیغت مرتب² خلق آدم و معرفت شیت³ و شجاعت نوح و صفوت ابراهیم و خلفش و رضاء إسحق، و قوت یعقوب، و حسن یوسف، و شدت موسی، و صبر ایوب و طاعت یونس یا انس، و صوت داود، و فصاحت صالح، و زهد عیسی، و عصمت یحیی، و وفاء الیاس، و حبّ دانیال، و جهاد یوشع، و هدایت هود برغم هود، و وعظ شعیب و تصرف سکندر، و تحمل جرجس، ختم کرده، بتحف و لطف و هدایا و مزایا دیگر که حق عزّ و جلّ بر جمیع انبیا و مفضلان خلایق عوالم موزّع فرمود همه طاقت تحمل و گنجایش آن نداشتند باختیار الهی خود را بیاراسته هر آنچه در ذوات تمامت انبیا بود بجملگی داخل عنصر شریف محمدی گشته بزبادت از آنها عطاها روزیش شد که عالمیان از عد و إحصاء بعض مشار الیه عجز آوردند تا بکلش چه قیاس رود و آنک شب معراج پیغامبران در پیش نماز گزارند به از سجود فرشتگان نیست مر آدم و حجایها بر بالای بریدنش از رفع ادریس باسما اندم افضل،

¹ نعمات

² مرتب

³ سبب

و خوردنش شب معراج در دنیا از هر یسه بهشت به است از کراهت یابیِ اِدریس باکل ألوان طعامهء درون حنّت و در جمیع مناظرات محکّمات قرآنی (v.242b) بُنیان فضل خلیل و عظمت حبیبی آیات رحمانی پسر آخرین بر پدر اقدمین هر چند که اثناء سور کثرت دارد اما آنک حق تعالی خلّت ابراهیم را بخلّت شایانش در کلام مجید صریح ذکر فرموده لقب محمد را بحبیبی پوشیده داشت دلیل عظیم است بر رفعت منزلت مصطفی زیرا که همواره جماعت نقّادان از جواهر قیمتی میانه بها را نام گفته گوهر شب چراغ آتش افروز را از غایت غیرت رشک بران نام او لقب نمی گویند تا آن مضمون به از نا مضمون فیه درون حقه حقیقت چو در یتیم مکتون و آنفس نوادر محزون از آسیب خشم چشم چشم رسانان محفوظ مانده حفاظ معانی تزیل از حجاب مستور سوره بنی اسرائیل در صلوات معقول میان قاری حروف و ألفاظ مجرد بس و مفسّر متدبّر متفکر نقل اندیش درد بین فوق عظیم نیت کنند و شوق قمر بشارت محمدی عجب بسر از فلق بحر بعصاء موسی،

و روانی آب از انگشتان احمدی روز معلوم و فوران عین تبوک و حدیبیه و أنوار دیگر که ذکر کردیم به از ید بیضاء کلیمی چه تکلیم کریم نا کلیم بلاء کوه بر روی زمین بوده مکالمت اِلهی با نبی امّی فوق الحجت میسر آمده میان خطاب «لَنْ تَرَانِي¹» بقطع رجاء پور عمرانی و مواجهه محمد امین عالمین و امین بحق متین متین و قوت دار مبین، «الَمْ تَرَ اِلَى رَبِّكَ²» بصیغت تحریص تأکید معدول از صنعت استفهام بمعنی التقریر³ مع الشدید بدن بعید بوجهی روی نمود که بعد المشرقین ز خرفی نزد تباعد طرفی دو گانه شخصان بالنسبه الی حالیهما بمثال قرب قاب قوسین اقرب المتباینان هر چه شبهه بلاشبهه و لفظ محمدی بحديث رأیت ربّی فی أحسن صورة از اول انبه و آن به جمود و خمود طبعت بجنین روحانیات جلا زنان از کتاب از ضیّات بلطافت سماویات رسند و گریه داود بوقوع در حظوظ فانیان جسمانی⁴ و ناله محمد مشبه بجوش یاشتیاق دیدار رحمانی و فرو ریزی شیر گوسفند بی پستان ام معبد عجب تر از نرم شدن آهن بر دست داود و پرواز براق سماوی بامر دینی بشتاب نزدیک تر از سیر باد سلیمانی فهم سلیم مانی و شکافته شدن جبل غار معروف شب گریز محمد مصطفی از کفار مکه و در آمدن وی مصحوب ابي بکر صدیق رضی الله عنه ما صلی علی الاول مسلماً،

و بیرون آمدن شخص معین از وسط صخره نمازی و دعا گوی وی در حق مصطفی، «یا اللهم ارفع له ذکراً و اوجّب له أجراً و احفض له وزراً» شگفتناک تر از خروج شتر شیردار بچه پرور

¹ سورة الأعراف، 143/7.

² سورة الفرقان، 45/25.

³ البقریر

⁴ حشمانی

بدعاء صالح پیغامبر، از یا ابنِ جبل و حجر بجزر میان شام و مدینه الرسول و نُطق گوسفند پخته زهر آلوده بمشافهه محمد بدیع‌تر از صیوروت عصاء موسی بصورت مار که (v.243a) بسیرت اولی روان نصیرت و بصارت بنی اسرائیل از آن تجلیه یافتی و اختیار احمدی هر مسکنت و جوع و فقر دنیا به از خصوصیت سلیمانی بملک فانی و تأخرش از دخول بهشت امانی بخیر حسانی و نفر دینی الامیین بمنصب شفاعت مری و حوض کوثری و وسیلت صلت و وصلت و مقام محمود بأصالت و ما ضاهاها از مناصب عالیش معدودات و مسخر گشتن جن در شب معروف بمصطفی وقت رجوعش از ننف¹ و ایمان آوردن ایشان برو بقبول² کردن شرایع و آموختن سوره چند از قرآن بتلقین نبوی با محاورات و مجاوبات مذکور اجر³ اضعاف و سوره مسمی بنام همگان صریح نامعمی از جمیع مسخرات تفصیلی سلیمان أغرب و أعجب،

و شکایت کردن شتر بنطق فصیح نزد محمد أفصح از اهل بعدم تفقد حال و جواب نبوی وی را بتسکین و استمالت و سروتش صاحبش هم عجب‌تر از فهم سلیمان بلغات مرغان و داده شدنش مر فهم بنگام کوچکی طفولیت چنانک مذکور رفت افضل از تلقن حکمت بحین آیام صباش، و سوزن سودمندش بچوب پاره بر موضع بسی شخصی و بعودی هم بر جای چشمان دخترگی کما کَمِیْهَا را مبتلا گشته بی شق عینین از دیدن محروم مانده و باز نهادنش چشم کنده بیچاره بموضع خویش بعافیت پیوستن عاقبت هر سه فی الحال بآبر و ابصار بجاه أنصار أصحاب بصایر و أبصار از معجزات عیسوی أعجز،

و بسخن آمدن شاه مسموم مشهور پخته حیوان صامت خبیری بحضرت محمدی بی نفخ روحی به از إحیاء مسیحی روحی مر أشخاص معدود حیوان ناطق إنسی، و دادن رسول فتاده را شاخ خرما ده گز تور پیشاپیش دهان بدیع‌تر از عموم عمود توری ممتد موسوی و عثمان رضی الله عنه چاه رومه را بمدینه خریده آب آن وقف کرده روزی بنام مسلمانان و دیگر باسم کافران قسمت نوشته یکروزه آب اهل اسلام بدو روزشان کافی بوده حصه بوی مشرکان بغیر از روز فرد همگان تا پسند آمده برکت محمدی عجب‌تر از قصه دو نوبت⁴ آب صالح پیغامبر که میان شرب شتر و شرب قوم مقسوم بوده و حق تعالی بمحمد فاطمه را دختر داد مهتر زنان عالمیان و مذکوره به از مریم سیده نساء بنی اسرائیل فی زمانها فقط بس،

¹ نفیف

² بقبول

³ اجر

⁴ نوبته

و خصوصیتش بفرزندی حسن و حسین دختر زادگانش و زادگانش به از شادی ابراهیم بدو پسران صلبش اسماعیل و اسحاق و من بعدهما یعقوب و اسیاط و صبر محمد بموت یک گانه تنها فرزندش ابراهیم معصوم با نواب که داده شد به و پیش از صبر جرّاء یعقوب یکنفر پسر یوسف صدیق گم کرده از میان دوانزده پسر مع آنه که آخراً بذو پیوسته مدّهای هم باهم بوده تنعم راند (v.243b) و چشیدن محمد تلخی فراق وطن را بهجرت معروفاش از مکه بمدینه بمبالغه تر از سوز فراق یوسف چه محمد را حبسگاه غار مهلکه صفت بوده حبس یوسفی بزندان مصری بر مردم موهم، و رسول فرمود که یوسف اجمل بود و من املحام و بی هیچ شکّی اندک ملاحظت بر بسیاری جمال تفوق دارد و قیاس بیک مثقال نمک باید کرد که دیگ پر آتش را آرایش چون میدهد

و جمل خصایص محمدی که از میان انبیا و رسل بتخصیص حق سبحانه و تعالی بدانها ممتاز شده است بر اشیاء معدوده مشتمل و آن از چند گانه محسوبی خصال معبر
اول آنک حق تعالی در قرآن مجید صغایر بر آورانش انبیا صریح بیان فرموده حصّه او را مخفی¹ داشته بغفر ذنب ما تقدم بتأویل زلت قدم آدم و غیره و ستر ما تأخر بتفسیر عفو امت آخرین مخاطبش گردانید

دوم تقدیم الهی وی را بذکرهم، بقولش «وَمِنْكَ وَ مِنْ نُوحٍ»² الایه

سوم ورود یاد هر پیغامبر در قرآن عند الخطاب بیاء ندای چو یا آدم و یا نوح و یا ابراهیم و یا موسی و یا داود و یا زکریا و یا یحیی و ما أشبه ذلک و صدور تشریف ربّانی مر ذات مطهرش بعدول از تسمیه مصرح بخلعت پوشانی، «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ»، و «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ» تا مُزْمَلٌ و مُدَّتْرٌ، و نظایرش

چهارم باز داشته شدن امت از بلند کردن آواز نزدش تعظیماً لمجلسه و تفخیماً لمحفله، و تکریماً لنادیه بمرایر منادیه

پنجم فرمودن حق خلق را بتخرّع ذواق صبر أمر أصبر بأمر قطعی تا درگاه عتبه شریف محمدی را بجلقه گرفته مؤدبانه بسکوت و سکینت و وقار طلوع طلعت همایونش را منتظران بوده بقرع أبواب سلطان أرباب الباب گستاخی نکنند

ششم «إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْإِبْتِرُ»³، گفته نام دشمنش تعین نفرمودن رفعاً لمحله و حاله فی دنیاه و مآله و تجاهلاً من فسل الحکیم عن فعل السفیه

¹ نفع

² سورة الأحزاب، 7/33.

³ سورة الكوثر، 3/108.

هفتم چون «تَبَّتْ يَدِي أَبِي لَهَبٍ¹»، فرموده دشمن را مسمی کرد نام رسول را از غیرت قهاری نه بتصرع و نه بکنایت و نه بدو ضمیر بارز و مستتر یاد آورد

هشتم آنک بدو نام از آسمان خود در یک آیت وصف فرموده «بِالْمُؤْمِنِينَ رُؤُوفٌ رَحِيمٌ²»

نعتش یاد

نهم هر که از مشرکان دشمنش داشتی حق تعالی بخرق عادات پیغامبران که جهت خویش جوابات می گفتند بی آنک رسول بجواب أَعَادِي مشغول شدی بریشان ردّ کنان، «بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ³»، «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ⁴»، «لِسَانَ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ⁵»، گویان کله گویان گردن زنان تنکیت خصوم تقدم فرمود

دهم از انبیا چو یوسف و دیگر (v.244a) «ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنَا⁶»، گفته را بالتماس سوی خویش کشیدندی مصطفی را بی خواستن یکان «كَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا⁷» حاکم معادن و خزاین کواین ساخت

یازدهم خطاب بمحمد «أَنَا أَرْسَلْنَاكَ⁹» بنون جمع تعظیمی و انضمام کاف، کافی کافه کافه شرار از او¹⁰ کرده باقی رُسل «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا¹¹» دون المذكور بمراتب مخاطبات

دوازدهم شدن رسول بر مؤمنان اُولی و داناتر بمصالح ایشان و کشتن خواتینش ماذر آن همگنان و إقامت نبوی مقام پذیری بقرائت¹² آبی، بر کعب دار «النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ¹³» وَ هُوَ أَبٌ لَهُمْ

سیزدهم واجب آمدن مودّت قرابت مصطفوی بر اُمّت فی قوله «إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ¹⁴»

¹ سورة المسد، 1/111.

² سورة التوبة، 128/9.

³ سورة الصافات، 37/37.

⁴ سورة يس، 69/36.

⁵ سورة النحل، 103/16.

⁶ ذلك فضل

⁷ سورة يوسف، 38/12.

⁸ سورة النساء، 113/4.

⁹ سورة البقرة، 119/2؛ سورة فاطر، 24/35؛ سورة الفتح، 8/48.

¹⁰ ارو

¹¹ سورة الأنعام، 42/6؛ سورة هود، 25/11، 96؛ سورة الرعد، 38/13 و الي آخر...

¹² قرأت

¹³ سورة الأحزاب، 6/33.

¹⁴ سورة الشورى، 23/42.

چهاردهم آنک او را جوامع کلم رزق روحانی آمده بیک سطره ألفاظ معانی مُجَلَّدَات کتب
بسلاست و غد و بٹ می پرداخت

پانزدهم منصور شدنش بترسانیدن دشمن از هر طرف بمسافت یک ماه و آیام حیوتش و بعد
ازو خود خلفاء حلفا از حنفا انگيخته بشیوه افروختن حلفاء بر آفاق آتش محاربت انداخته فتح اقالیم
کردند

شانزدهم حلال گشتن اموال غنیمت لشکر بر وی و حرام شدن زکوة و صدقه علیه علیه
أفضل الصلوات و بر بنی هاشم خویشانش و حکم إلهی بر أنبیا سلف در دو حال بعکس و ضدّ
معلوم

هفدهم روی زمین وی را مسجد شده هر جا که او و أمّتش بی عذر خواهند نماز گزارده از
خاکش بجای آب تیمم کنند و پیشینیانرا بیرون مسجد نماز گزاردن روا نبوده تیمم نزدشان وجود
نداشت

هجدهم عام شدن رسالتش بر عام و خاص خلق از عرب و عجم و سایر ألوان بنی آدم و جنّ
و اکوان

نوزدهم ختم باب نبوت انبیا بوجود اشرفش قرین فرمودن محبت خود بمتابعش در «فَاتَّبِعُونِي
يُحِبِّكُمْ اللَّهُ¹»

بیستم شریک کردنش او را با خود در حکم فی قوله، «فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ²»، و در
طاعت بقوله «أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ³» و در چیزهء بسیار چنانک نامش را بایسم خویش
مقرون کرده در اذان و شهادت و تشهد و خطبه منبری و خطبه زنا و شوهری، و اذکار جمعی و
هیئات اجتماعی بی ختم «أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ» قسم ثانی منتهی الغایة صدر أول «أَشْهَدُ
أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» از مکلف مقبول نیست و عجب آنک بعد از تقریر لا شریک له متحلل بین
الشهادتین، و ورود عذاب شرک و رزان بخلود نار ختم چنین مخلوق بخالق کردن عین ایمان آنست و
ترک یادش معه غیر و کفران

بیست دهم مخاطبش بمزید انزال چو نزله علی قلبک بالتخصیص بعد ذکر عمومی «أَنَا أَوْحَيْنَا
إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ (v.244b) وَ النَّبِيِّينَ⁴» الآیه

¹ سورة آل عمران، 31/3.

² سورة النساء، 59/4.

³ سورة النساء، 59/4.

⁴ سورة النساء، 163/4.

بیست سوم خطابت¹ بآیتش ب«لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ²» الآیه بخلاف خطاب بر موسی و هرون، «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا³» بتفاوت دورادور

بیست چهارم خلیل از رسوای اندیشیده جهت خود تنها «لَا تَحْزَنِي⁴» گفت رسول را با اُمّت بی إستدعا «يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا⁵» تشریف رسید
بیست پنجم موسی «رَبِّ اشْرَحْ لِي⁶» گفت در درخواست در زد محمد امین را خطاب «الْمَنْشُرُحُ لَكَ⁷» مِنْ مَنْ فَوْقَ سَبْعِ سَمَوَاتٍ آمَدَه وى بملّه فارغانه آزاد بود

بیست ششم یحیی عاشق مشتاق را بتشریف مشتقّ از حیوة چون مشرف گردانید فرمود ما یحیی را همنام پیش از او نیافریدم، «لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا⁸»، بدان تقیید گفت که ضدّ قبلی بی هیچ قبلی بعد آمد من بعد من بعدش محمد بود که انبیا و یحیی و ملائکه بقطر حیا تحت جبّه⁹ حیا محمد متدرعان گشتند در حق او «مَا يَنْطَلِقُ عَنِ الْهَوَى¹⁰» گفته بتبریه تب رسید، و بدن از او رفته غیرش از مثل آن خطاب محرومان

بیست هفتم قبول شدن آمرزش خواست رسول بنفس خود و مؤمنان بخلاف دعاء نوح که در حق پسر چهارمش کنعان مقبول نشد و عکس دعاء ابراهیم که مر پذیرش اجابت نیافت
بیست هشتم چون در باب دستور دادن بجماعت منافقان دروغ کوی بسوی خانه باز گشتن از سفر غزوه معروف او را عتاب فرمود تا سرنامه معاتبه را عفو کنان بتشریف «عَفَا اللَّهُ عَنْكَ¹¹» متوجّح نگردانید مفاتحه کلام بماجراء چرا و چون «لَمْ اَذْنِبْ لَهُمْ» صورت نیست

بیست نهم وعده فرمودنش در کتب ما تقدم که نظم قرآن مجید بخزانة¹² قوّت حافظه رسول و اُمّتش در آمده ألفاظ خوانان بایستخراج معانی متون بیانی منانی بنانی و تعنی جدّ نمایان جهد و رزان

¹ خطابت

² سورة آل عمران، 159/3.

³ سورة طه، 44/20.

⁴ سورة القصص، 7/28.

⁵ سورة التحريم، 8/66.

⁶ سورة طه، 25/20.

⁷ سورة الانشراح، 1/94.

⁸ سورة مریم، 7/19.

⁹ جبّه

¹⁰ سورة النجم، 3/53.

¹¹ سورة التوبة، 43/9.

¹² بخرانه

از أوراق اندک عدده صوره بتكرارات بسیار ظاهرا که در مجلد واحد بی ضخامت بصغر حجم منسوب باشد إستحضار نموده بخلعت پوشی «بِمَا اسْتَحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ¹» مکتسیان گشته إستنباطشان علوم را از آن چنان مانند آید که از خیک پر روغن و یا غسل قائم ایستاده در گنج خانه چندانک بفشارند سکر و انگبین خالص بمردم و بچگان چکان فرو ریزد و این مثل توراة راست است اما چون در خیک مشبه به مایه از مطروف نماید جز خشکی طرف طرف و نومیدی عصارش صورت نبندد و از بحر و زق قرآن مشبه نا مشبه، من لَدُنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ با تاریخ تصنیف این کتاب که بمقتصد و اند سال پیوست باستیفا و إعتراف عالمیان و عصر نه آب (v.245a) بحری کم می شود و نه غسل و روغن را قلت پدید آیان و أمم سلف بکولی و کور دلی و کشندی و کندی و عدم حفظ معروفان

سی ام محمد شب غار بھر خود و یار انداخته جهت خویش فحسب، «إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ²» متلفظ

سی یکم ورود سوگند إلهی بصدر «ن، وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ³»، بنفع⁴ حیون و إثبات خلق عظیم از محمد و کس را از مخلوقات یمین ربانی مصور نه

سی دوم قائم مقامی فعل رسول بأفعال حق بکلمه اَنَّمَاءِ حصریه بی ادخال کاف تشبیه در «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ⁵»، و «وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى⁶»

سی سوم حق عزّ و جلّ از أسماء حمید و محمود خود بر سبیل إشتقاق محمد شکافته بوی ارزانی فرموده بدان نامورش گردانید تا از چهار حرف إسم محمدی م، ح، م، د، دو فعل معتبر بصیغت ماضی بصورت مح، مد جامع معین محاکف و مدّ الإیمان بحذف المهمزة عن الفعل الأوّل المعبر عنه بمحا از سعی شکورش محو کردن کفر و کفران و دراز کشیدن اطناب خیام ایمان ظهور یابد

سی و چهارم حصول رضاء صمدانی از أهل ایمان بمتابعت رسول بآیت «لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ⁷»

¹ سورة المائدة، 44/5.

² سورة الشعراء، 62/26.

³ سورة القلم، 2-1/68.

⁴ بنغ

⁵ سورة الفتح، 10/48.

⁶ سورة الأنفال، 17/8.

⁷ سورة الفتح، 18/48.

سی پنجم تعلیم باری مرو را بندا چو «قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ¹» و «قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ²» علی الخصوص بعد اشتراک یابش با أنبیا چو «قُلِ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ³» از محمد و «رَبِّ... اجْعَلْ لِي وَزِيْرًا مِنْ أَهْلِ⁴» از موسی و نظایر دیگر من غیرهما
 سی و ششم بسندگی رسول و پیروانش بحق بس فی قوله «حَسْبُكَ اللَّهُ وَ مِنْ أَتْبَعَكَ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ⁵»

سی و هفتم حلال شدن مکّه حرام برو روز فتح یک ساعت زمانی از نهای تا فراغ آوردن رسول از حرب و یا صلح فی القولین و پیش از وی بافریده آن تخصّص نبوده مع أنه که بعد از ساعت مذکور باز چو اوّل زمان بحرمت پیوست الی یوم القیامه⁶

سی هشتم مخاطب شدنش بحکم کردن میان مردم باجتهاد بآیت «لَتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ⁷» مع أنه که غیر او بسته آیت مایدی «مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ،... الظَّالِمُونَ،... الْفَاسِقُونَ⁸» تحت خطاب إلهی دخول بتحاظت تارک حکم توراتی بظلمی و از آن إنجیلی بفاسقی و از آن قرآن بکافری

سی نهم فرو انداختن أغلال و اصر از امت محمدی و میسر گشتن سهولت مریشان دون ضدها بمبارکی مقدم مقدمشان، «وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ⁹» و «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ¹⁰»

چهارم انباز شدن رسول با حق بی نیاز از شرکا در تصرف خصّهاء غنایم محصول بصدر سورهٔ إفتتاح آن قال موصول ب «قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ¹¹» بطریق إجمالي در شیوه إلهامی و مع أنه که آخر بآیت¹²، «لِلَّهِ خُمُسُهُ وَ لِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ¹³»، سهم ملک

¹ سورة آل عمران، 26/3.

² سورة الزمر، 46/39.

³ سورة المؤمنین، 97/23.

⁴ سورة طه، 29/20.

⁵ سورة الأنفال، 64/8.

⁶ القيمة

⁷ سورة النساء، 105/4.

⁸ سورة المائدة، 44/5، 45، 47.

⁹ سورة الأعراف، 157/7.

¹⁰ سورة البقرة، 185/2.

¹¹ سورة الأنفال، 1/8.

¹² باست

¹³ سورة الأنفال، 41/8.

غنی حمید بر رؤوس¹ مذکوران مخصّص شده بهره محمدی بعد القبض عند البعض مبقی مانده مبهم نامشروح از حدّ اشکال بمحلّ وضوح پیوست

چهل و یکم باقی ماندن شریعت مطهرش بجریان احکام بر خلق عالم تا إنقراض عمر آیام دنیا بخلاف شرایع انبیاء² ما تقدم که حکم هر نبی مقصور بود بمدّت حیوة خود بس

چهل دوم خصوصیتش بتزول ملایکه از آسمان بقدر حاجت در غزوات معدود یاری یکهزار، و نوبتی سه هزار و دفعه پنج هزار اگر حضور ملایکه جهت قتل کفار بود بس خود بیک بانگ³ و زخم پرّ مجرد جبرئیل چندین اقوام بملاکی پیوستند اما چون مراد تعظیم جانب محمد است از جبرئیل و میکائیل و رؤساء مقرّبین هر یکی بمقدّمی هزاره موسوم گشته عظمت مصطفی را حق تعالی درین منزلت هم وسط آیات فرقانی مدّخر باز گذاشت

چهل سوم حق جلّ و علا از خواتین حضرت رسالت عایشة صدیقه و امّ سلمه را در قصّه مشهور که روز نوبت عایشة مصطفی در خانه ماریه قبطیه سرّیه نبوی عسل خورده بدر آمده امّ سلمه هم عهد صدیقه حال دیده سپارش رسول را پنهان داشت قضیه رعایت نکرده بعایشة گفته رسول بشوم إفشاء سرّ امّ سلمه مخبره را طلاق داد بآیت «ان تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا»⁴ وعظ و نصیحت فرموده آخر بعد یکماه مدّت تعلیقی باندرز ربّانی و توسط جبرئیل امّ سلمه بر جوع شرعی تحت نکاح تجدیدی محمدی تداخل یافت و قصّه زنان نوح و لوط بکفر و اضرار و إفشاء اصرار، بدو حالت إعلان و اصرار بر کفار رؤساء⁵ اشرار بخلاف احترام نبی مختار واقع شده نبوت شوهران مذکورترین را از خیانت سرّ بیرون اندازی بس لا غیر خلاص نداده بدوزخ رفتند

چهل چهارم ورود قسم «وَالضُّحَى»⁶ الآیه، بخویش و یمین «لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ»⁷ الآیه بمنصوری و فاتحیش و «إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا»⁸، بتعدید صفاتش، «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ»⁹ بآمان یابی امتش از عذاب دنیاوی بیودن ذات نبوی بین ظهر آیتهم مدّتی بر روی زمین و مقبوری تن مبارکش ببطن یثربی طیّبی بإبقاء شریعت مطهرّ وی علی وجه الأرض الی یوم القیمة (v.246a)

¹ رروش

² اخیاء

³ نانک

⁴ سورة التحريم، 4/66.

⁵ کفّا رؤساء

⁶ سورة الضحی، 1/93.

⁷ سورة البلد، 1/90.

⁸ سورة الأحزاب، 45/33؛ سورة الفتح، 8/48.

⁹ سورة الأنفال، 33/8.

بشایستگی علماء اسلام فرزندان حقیقیش بقام مقامی و راتب نبوت و کون وجود نازنین مصطفوی سبب قیام مفتیان مشرّع بکار گزاری عالم مانند حضور بی غیبت و حکومت بی عزلت و مکالمت بی کلفت و مملکت بی نکبت و حالات رُسل پیشین بعکس آیتها معلوم **چهل پنجم** خصایل و فضایل مذکور در صدرهٔ سورهٔ «والتَّجْمِۃِ» تا «أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَ الْعُزَّىٰ وَ مَنۢنۡةَ الثَّالِثَةِ» لعن الله عبادهما و نظراءهم من منافقین زماننا الجهلة الشطار المحجوبین عن العلوم الدینیة بالعبیة الإلهیة و أمثالش نصیب دیگرى نبوده هر که مفسرانه خواند داند و آنک خایر بضمیرش تجلّد

چهل پنجم مفصل امتش بر اُمم پیشین یا پیشی که دارند بآیت «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ» الآیه

چهل و ششم اطلاعش بر رغبت نا پدید آمدن حق پدید و پیش از وقوع یکان یکان گفته آخر چنان آمد که فرمود و این از آیت «عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ» مستفاد و المستثنى المنکر هو هذا الرسول المعرف

(**چهل هفتم**) خیر دهی نبوی بدیدنش حق را در أحسن صورت بی إجالت فکر بترکیب و

کیفیت و عَالَم شدنش بآن رؤیت بجمیع علوم سماویات و أرضیات و ریاضیات و شرعیات

چهل هشتم بخفیف یافتن امتش از حق تعالی در احکام قصاص و توبه و بیرون مسجد نماز گزاردن و تیمم و رخصت إفطار بمرض و أسفار و دیگر مسایل کی از أهل تفسیر و فقه بتفصیل مخفی نیست «وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُم فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ» بأحسن بشارت معزّ و اُمم ماضیه و خاصه بنی اسرائیل بضدّ این تشریف بشدّت و بلا گرفتاران بوده

چهل نهم مخصوص بودنش بیانگ نماز بأوقات صلوات بخلاف یهود و نصاری که بناقوس و

آتش افروختن تعیین اوقات می کردند

پنجاهم تحوّل قبله از بیت مقدّس نماز گاه انبیا بکعبه معظم محلّ رضاش بشارت «فَلَنُؤَلِّقَنَّكَ قِبْلَةً

تَرْضَاهَا»⁶

پنجاه یکم خشنودی إلهی از او و اُمتانش بنصّ «رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ» بانضمام محبّت

«يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ»¹

¹ سورة النجم، 1/53.

² سورة النجم، 19/53-20.

³ سورة آل عمران، 110/3.

⁴ سورة الجن، 26/72-27.

⁵ سورة الحج، 78/22.

⁶ سورة البقرة، 144/2.

⁷ سورة المائدة، 119/5؛ سورة التوبة، 100/9؛ سورة المجادلة، 22/58؛ سورة البينة، 8/98.

پنجاه دوم آنچ موسی بحدّ تمام جهت خود و امتش خواست بی إلتماس روزی محمد و أمّت آخرین شد بقول «فَسَاكُنْهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ» الی قوله «الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ»²، بلی الی و من قوم موسی

پنجاه سوم مباح شدن نکاح زن مرو بلفظ هبه و تغیر مهر و جایز آمدن³ زن کردنیش بی ولی و شهود

پنجاه چهارم حرام گشتن خواتینش بغیر اوصیاء و مَیِّتَا بعلّت ثبوت ماذری مذکورات بنام أمّت و عرض ازین لطیفه ربّانی آنک هیچ آفریده را نظر بجلال و حرام مجرم حضرت نبوت نیفتد (v.246b) تا رسول از دنیا فارغنه بجناب ألوهیت رسد و از آن معنی مفهوم عالمیان گردد او بحقیقت بزندگی منسوب است و بغمخوارگی أمّت دائماً و علی الخصوص هر شب دو شنبه و پنجشنبه و مجموع شبانروز آدینه بأخبار صحاح مشغول و آنک زنان رسول باعمال أعمال صالحه حقا و حق لهن و إفتراق فاحشه تقدیر او حاشا بین دوچندان ثواب و عقاب مشاهده میکنند بنیمه فضایلشان معلق و از خصایص رسالت محقق

پنجاه پنجم حرام شدن زنان ذمیّات⁴ کتابیات برو لعظمته و شرفه و از آن أمّت بعکس مقول چه بنده مؤلف در نکیده کسانی میدانند که بدوست داشت ضلالت ذمی دختران و زنان ذمه⁵ قرتاک و اروانی را بر آبکار صاحب حیا، و جمال بلذّیات زاید و راجح می بینند و نعوذ باللّٰه منهم باز آمدیم نیز مقصود

پنجاه ششم صاف بیرون آمدن صفی مغمّ اعنی هر چه از غنایم غزا چو اسب نیک و دیگر چیزه‌ها خوب که بچشم موقر نماید پیش از قسم بنام رسول و هر جاهل نپندارد که إختیارش مران را از حرص بود و حاشاه که بل که ذاتش از کونین تتره داشت تا بیابت صَبَابَه چه رسد

پنجاه هفتم مباح شدن نکاح برو آیام أحرام بحج

پنجاه هشتم تعین فرمودنش حمر حمایتی بسینور⁶ گرفتن معین در مدینه از موضعی تا مبینی چنانک حق تعالی از مکه بیان فرمود و هر چه سینور مکی از درخت بریدن و علف خوراندن و

¹ سورة المائدة، 54/5.

² سورة الأعراف، 156/7-157.

³ جایزا آمدن

⁴ ذمیات

⁵ ذمه

⁶ بشینور

صید کردن و تنفیر جانواران اندیشیدن باکثر اقاویل حرام آمده است در همی مُدنی بقولی همان مثال معتبر

پنجاه هم آنک او شب بروز ضم کنان روزه داشتی چون اُمّت را آل وصال هُی فرمود گفتند یا¹ رسول الله تو چون وصال می کنی فرمود شما بمن چه مانید من هر شب نزد حق بی بینونت بینونه کنان باطعام و سقی الهی از گرسنگی و تشنگی فارغم **شصتم** وُضو نساختن وی بیداری² از خواب صوری چه بیندازی دلش از نوم چشمان جسمانی و پاکی ذات پاکی نداشت

شصت یکم نماز گزاردنش بقعود چو قیام بی تفاوت و در حق اُمّت بحدیث نبوی صلاة قاعد بنصف ثواب صلاة قایم معبر

شصت و دوم اگر رسول کس را خواند خوانده شده از نماز مشروع مشروع فیه دست گشاده بحضرتش آمده بامری که فرماید إمتثال نموده باز رود تا بذوق «استحیبا³ لله و للرسول إذا دَعَاكُمْ⁴» متلذذ گردد

شصت سوم رسول را در دواعی دعاوی مالی و غیر ذلک حکم فیما له اعنی برای خود کردن و بسوی فرزند هم جایز بدو جهت آنک هرگز بعمرش در جلب منافع دنیاوی حرص إرادت⁵ مطهرش پدید نیامد

(شصت چهارم) (v.247a) ارزانی فرمودن حق إختیار را بدو فی قوله «وَأَصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ⁶» و قوله «فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ⁷». بمعنی ترک إنتقام و تخلیه⁸ گزینی میان خود و جنایت ورز، و پیغامبران پیشین را چنین نبود چه سلیمان را در چشمش بر هدهد فی قوله «لَأَعَذَّبَنَّكَ عَبْدًا شَدِيدًا⁹»، و یوسف را در غضب بر برادران فی قوله «فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي¹⁰»، و نوح و غیر وی را در أنواع ماجرایانشان از امور معزّم علیه نه باز داشت و نه بنبد یکسری سوی کردار سوی خواند

¹ تا

² بیدازی

³ استحبا

⁴ سورة الأنفال، 24/8.

⁵ ازادت

⁶ سورة النحل، 127/16.

⁷ سورة المائدة، 13/5.

⁸ تخلیه

⁹ سورة النمل، 21/27.

¹⁰ سورة يوسف، 60/12.

شصت پنجم سوخته شدن دیوان بالا روید و دیدن اخیار سماوی، از افواه ملایکه بشهب آتش انداز از ستارگان عند البغض¹. بمبعث مبارک نبوی چنانک درین کتاب أثناء محمدیات بارها ذکر رفت

شصت ششم تعلیم الهی او را بزیادت کردن دعا و ثنا بر حمدله و مَنْ حَمِدَ لَهْ فِي قَوْلِهِ «قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ سَلَامٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَىٰ»²، «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»³، و دیگر انبیا را جز مجرد «الحمد لله» صادر نه چنانک خلیل «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي»⁴ گفته از اسماء صفات چیزی بدان ضم نکرد و قیس الباقی علی هذا

شصت هفتم مخصوصتش بقیام شب قدر رزنده داشتن آن با ثوابها که دارد و بهتر بودن نزدیکش مذکور از اجر هزار ماه مع الأقبیل⁵ الطولی

شصت هشتم قیام مقام آمدن روز آدینه بجای روز عید در حق وی جهت شاذی امتش، در هر ماه بکرات

شصت نهم إحاطت رسول بدیده وری أفضل وری از ورا و قدّام و خلف چنانک هر چه از پیش دیدی از پس هم نصب عینش بودی

هفتادم آنک چون آب بکثرت معتبر نزد ائمه مذاهب علی اختلافیهم پیوندد قابل بجاست نباشد

هفتاد یکم ورود روای استنجا بسنگ چو تطهیر و تطهر بآب

(**هفتاد دوم**) مخصوص شدنش بنماز خفتن مع ائمه و سلف را هرگز عبادت شب نبود

هفتاد سوم نماز بجماعت گزاردن تا هر صلاة اجتماعی بر صلاة انفرادی از درجه یک ثواب منفرد با بیست و پنج و اما بیست هفت آخر پیوسته بین الصلواتین بعد عظیم باشد

هفتاد چهارم مشروعیت نماز دو عید برو و ائمت بخلاف پیشیشان که ایام عبادت⁶ عباد تام داشته عناد و رزان عباد نبوده جز فسق و فجور و تن مردار پروری کار نداشتند، و درین ائمت هر که چنان ورزد از آن قوم معدود

هفتاد پنجم فرضیت قیام لیلی بتهجد بر رسول و جواز⁷ شغل لیلی مر ائمت

¹ البغض

² سورة النمل، 59/27.

³ سورة الفاتحة، 2/1؛ سورة الانعام، 45/6؛ سورة یونس، 10/10؛ سورة الصافات، 182/37 و دیگر...

⁴ سورة ابراهیم، 39/14.

⁵ الاقبیل

⁶ اعبادت

⁷ جوار

هفتاد هشتم گزاردن نماز کسوف آفتاب بر روز روشن با جماعت (v.247b) و خطبه و جهره
اختلافی و از آن خسوف ماه بشب بی اجتماع مردم للعذر بتضرع و إبتهاً بالشرايط المذكوره فی
کتب الفقه

هفتاد هفتم گزاردن نماز إستسقا أيام محبوسی نظر مطر سماوی از روی زمین چنانک در اول
ربع عبادات فقهی شرایطش دانی

هفتاد هشتم زیادت مزید آمدن نماز وتر آخر عشاء اخیر

هفتاد نهم مخصوص بودنش بعقد نکاح نه زن بیکجا غیر کنیزگان بخلاف اُمت که بیرون
چهارگانه را رخصت ندارند

هشتادم تعظیمیش بمعراج که مشروح شنیده بإجماع و غربایی در آن شب بدیدن حق بقول ابن
عبّاس رضی الله عنهما و أنبیاء ما تقدم بعروج شرف یافتند و نه¹ بدیدار إقتدار
هشتاد یکم نزول آیات تحیر برو میان ازواجش بآیت «إِنْ كُنْتُمْ تُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا²» الآیات و
ورود حرمت عقیب آن از زن ستدن بریشان تا بر ایشان فرو ریخته پریشان نکردند، و حرام شدن
إستبدال خار حیات بأزواج مطهّرات بنص «لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدِ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ³»
الآیه

هشتاد دوم وجوب نفعات خواتینش بعد از او بر بیت المال بخلاف عادات عالمیان و أجمعین بدان
دلالت دارد که او صلی الله علیه و سلّم زنده است نه مرده أبو بکر و عمر و من بعدهما جرایات را
بر اُمّهات مؤمنان چنان مجری داشتند که معلوم خلایق است
هشتاد سوم حرام شدن نکاح کنیزگان برو بشرفی که دارد چنانک عقد ذمیّات ذمیّات
ذمیّات گذشته درین خصایص

هشتاد چهارم گریه آمدن پیاز و سیر و گندنا بطبع مبارک نبوی جهت با حق مناجاة داشته
با فرشتگان مجالست و مکالمت می فرمود

هشتاد پنجم بدستور در آمدن عزرائیل نزدش بقبض روح بإنضمام سلام رسانی از حق و
عبادت من عند الله بتحییر إطلاقی تا اگر إجابت نکردی إلیحاح نمودی

بازگشتم بذکر بوافی معجزات جماعت عدول در صدر اول بهترین ازمان عُمر دنیا ماهی دیدند
بر شحمه گوش بقلم صنع نبشته «لا إله الا الله محمد رسول الله» و وقتی رسول شتر سوار روان

¹ به

² سورة الأحزاب، 28/33.

³ سورة الأحزاب، 52/33.

خواب برو غلبه کرده گذر بر درخت بوده یک شجره دو نیم شده از میانه راه نمای عالمیان را راه پیدا گشته عبور فرموده آن یک درخت بدو ساق (v.248a) ساها قائم مانده خلق آن را احترام ورزان برنندش کس قصد نکرد و در باب درختان مثل این چیزی چند از معجزات ذکر کردیم

و أوائل نعت محمدی در صحرای گرگی گوسفند بز بوده شوپانی رفته غنم را ازو رهانیده گرگ بسخن آمده گفت رزقی را که حق بمن داد چرا باز می ستانی راعی گفت بنطق آمدن گرگ عظیم عجب است گرگ جوابش داد که کار شما از گفتار من عجب تر که محمد بحق آمد و شما او را تصدیق نمی کنید راعی را از سرزنش گرگ غیرت اسلام جنیبیده فی الحال ایمان آورد

در زمان مصطفی جماعتی کفار آهوی را بدام گرفته بگلو بریدن می بردند رسول برابر ایشان افتاد جانور بگفت آمده در خواست که ازو ضامن شود تا بیچگان گرسنه شیر داده روز دوم وقت نماز پیشین باز گردد رسول بآیت کفایت آلت کفالت پرداخته آهو را ازیشان بشرطی راهبند تا اگر بوقت موعود به عودت سازد همه ایمان آرند و الا برسول زیان رسانند بعیبت آهو کفار رسول را بخلقه گرفته تا تمامی وعده جدا نشدند چون بنماز ظهر شروع فرمود آهو باز آمده شرط کنندگان بجملگی باسلام در آمدند، و امروز موضع صدور عقد پابندانی حضرت رسالت باهوی مذکور میان مکه و مدینه جایست معین چون حجاج آنجا می رسند همه از مراکب فرود آمده خاک و سنگ آن مقام را بر روها مالیده دو رکعت نماز گزارده بتضرع و إبتهاال رحمت حق را با صلوات رسول خواهانند

و روزی تالی چند را از موی مبارکش میان أصحاب قسمت کرده هر آنک بدو تالی رسید بجاه عظیم منسوب گشت و امروز در روی زمین نزد هر که شعر صحیح موجود هست آنست که از صحابه دست بدست بدیشان رسید، و من بنده قاضی در نخجوان¹ درون مدرسه و تربه آتابکان تالی موی نبوی را از دست دختر اندمین اتابک ایلدکز رحمة الله روز چهارم محرم سنه خمس و عشرين و سبعمائه مصحوب مرحوم عز الدین دانیال دانه رحمة الله زیارت کرده معجزات نبوی از آن شعر پیدا دیدم صلی الله علیه محمد و آله و صحبه، و هر که بول و خون و حجامت او را بیاشامید بخر صحیح در دنیا درد شکم ندیده بآخرت گوشتش بآتش دوزخ حرام شد،

و اول کس که سر از گور بذر آرد و تاج بر سر نهاده (v.248b) ببراق رکوب فرموده بهیشت در آید رسول است چنانک ذکر کردیم و مثل فراست او آفریده را توسم نبود و عادتش در استعداد حرب آن بود که کچون خود بر سر خود نهاده جوشن بر تن آراسته بمحاربت بیرون آمدی تا کار کارزار بیکسو نشدی باز نگشتی و باندکی هم بر بسیاری کفار غالب آمدی رحمی بر و بد

¹ نخجوان

و چندان دیگران لایق منزلتش بوده هرگز بغمزه^۱ چشم مخفیانه بکس در خیر و شر اشاره نفرمودی، قومی از رسول خواستند که گوسفندانشان را نشان میان اغانم و انعام عام باشد بدست مبارک دو گوش گوسفندی را گرفته مالیده قایم ایستاده رمه‌های آن جماعت بعلامت نبوی ممتاز گشت، و آنک آیام رسالتش در هر قبیله نبی معروف بنام و نشان بشجن آمده از حقیقت محمدی بألفاظ مسجع و ابیات مرصع خیر داده قوم را بایسلام دعوت کرد بأخبار دراز منسوب است و بعضی اثناء محمدیات بشرح مذکور و در بعض افسار شتر خاصه گم شده صحابه را خریدار فرمود که بفلان موضع زیر درخت معین است خدام رفته قعود مفقود را همانجا یافته باز آوردند و هر چه منافقان بخلوت در حق رسول و مسلمانان خبت و رزان سخنها گفتندی او بأخبار علای جل و علا ضمیر و اصرار ایشان فاش فرمودی و قصص اهل نفاق در جمیع قرآن مجید پر است و در صدر سوره بقره و اواخر نساء و خلال برات توبه لقب دوازده نامی نزد مفسران کمل و مایلی جمعه^۲ مفرق جمعیت ایشان مسمی باسماهیهم اگر رسوای^۱ مذکوران بقول رسول آن آیت تزییل محصل و غلامان سلمان فارسی شاخه‌های درخت خرما بریده بدست رسول دادند^۲ او همه را نشانده در بالیدن یکی خطا نکرد،

و اولاد نضیر^۳ و قریظه قلعه دران در جنب مدینه رسول را نزدشان خوانده بسخن مشغول داشته خواستند بحال غفلتش سنگ انداخته کشتن بأخبار حق با خیر شده از آنجا خاسته رفته بمدینه باز آمده بد سگال مکاران ازو مندفع شد و آیت «اذ هم قوم ان یسطوا الیکم ایدیهم فکف ایدیهم عنکم»^۴، این قصه را خالی بیماری ازو تیماری معالجانه خواست وی بر خاک خیر انداخته بآب خیسانیده بدادش تا خورده پیرو تام از مرض بر آب یافت،

و کافری سوی سماری گرفته بدست نزدش آمده گفت تا این جانور بتو ایمان نیارد از من باوری مجوی رسول پرسید که پروردگارت کیست سوسمار جواب داد که آن خدای است که باآسمان مملکت دارد و بر زمین سلطنت و در بر و بحر سبیل گفتش من کیستم پاسخ داد که تو محمد بن عبد الله سید المرسلین (v.249a) و امام المتقین و قاید الغزا المحجلین الی جنات النعیم رستگاری یافت آنک بتو ایمان آورده تصدیق کرده پیروی نمود و نومیدگاران بدبخت است که ترا دروغ گفته مخالفت نماید

^۱ اکرو رسوای

^۲ داند

^۳ نصر

^۴ سورة المائدة، 11/5.

و طایفه شتری را خواستند گلو بریدن بیچاره بعیر نزد رسول آمده شکایت عرض داشت مصطفی بر صاحب شتر رفته شفاعت کرد تا نکشند او قبول خواهش نبوی واجب دیده دست از شتر بر گرفته شتر شکرانه را رسول سجده کرده و مثل این در قصه شتر اثناء محمدیات ذکر رفت و شتر معروفش بر رسول سلام داده حکایت کرد که قوم مرا مسبب گذاشته بودند من بچرا رفته تمامت گیاهان یکان یکان بمن آواز میدادند که نزد ما آی و از علف فلانی و گیاه فلانی بهترین را بخور جهت آنک تو بمرکبی محمد تعلق داری و تا بحضرت رسیدن برین وجه تنعم می راندم، رسول ازو پرسید که نام خداوندت چه بود گفت عضبا رسول بنام مولاش آن را تسمیه فرمود و چون حضرت نبوی را وفات رسید عضبا گفت یا رسول الله مرا بکه می سپاری فرمود که در دنیا و آخرت بدخترم فاطمه سپردم و بارک الله فیک عضبا در خواست که یا رسول الله دوست نمی دارم بعد از تو کسی بر من نشیند فرمود که شاید بعد وفات رسول باندک روز عضبا بفاطمه گفت کای دختر، رسول خدای عزّ و جلّ بعد از رسول بعلف و آب نیآسودم رفت فراق رسید مرا ازین دنیا نا پایدار غدار مکار باز گذار شوی کش مردار فی الحال که عضبا بمرد فاطمه در اعزاز رفتش بحفظ عهد رسول مبالغت فرمود

و در قسمت غنایم خیر¹ رسول را علیه التحیه حماری اثر رنگ رسید چون برو رکوب فرمود پرسیدنش که نامت چیست گفت عفیر بن یزید بن شهاب بن حسف فرمود مالکت که بود جهودی بذکر دار در حقم بکر سینه داشتن و پشت زدن چندان که بر من بنشستی او را بقصد زیر انداختم رسول پرسیدنش که هیچ صاحب داری گفت نه فرمود چرا گفت از بهر آنکه پذیرم بمن خبر داد بروایت درست از پدران و اجدادش که از نسل ما هفتاد پیغامبر بهایم خواهند بر نشستن و آخرین نسل ما آن حمار باشد که خاتم انبیا و رسل محمد نام بر نشینند اکنون از نسل اجدادم غیر من حیوانی نماند و از انبیا جز تو رسول نیست که جمله هم آمده مصطفی فرمود که نامت را از عفیر بیعفور گردانیدم و در حال که، با یعفور فرمود، جواب داد لبیک یا رسول الله مصطفی بر آن راکب بوده وقت فرود آمدن آن را هر نوبت بخانهاء مردم معین می فرستاد تا کسانی مسمی بحضرتش خواند او بدرهء اشخاص آمده مصاریع ابواب زده بیرون آیندگان را بإشارت فرو انداختن مرو (v.249b) کردن معلوم می گردانید که رسول وی را نزدش دعوت فرمود بعد از وفات رسول سی روز چشم گریان دل بریان بی آب و علف درنگیده از غایت سوز فراق نبوی بی خودانه شیفته دار بچاه آب دار آبی هیشم بن تیهان آشکارا نا پنهان آمده خود را در آن انداخته همانجا عاشقانه بمرد و آن چاه قبر

¹ خبر

وی شده مشهورست، همواره رسول أصحاب را از آنچه بخانه و بیرون کزدندی خبردار فرموده از آمدن مسافران پیش از قدم تنبه می کرد،

و سنگ ریزه چنانک ذکر کردیم در کف رسول تسبیح می گفت چون رسول آن را بکف آبی بکر و عمر نهاد همان تسبیح نگفت¹ عتبه ابن اُبی لُهب پیغامبر را رنجانیده رسول برو نفرین کرد که خدای تعالی بر وی سگ² از سگان بگمارد تا ناگماریده شربت هلاک نوشد بعد از آن عتبه بسفر رفته آواز شیر شنیده گفت این جانور مرا خواهد خوردن پرسیدندش چون دانستی و میان ما چندین بسیار یاران چرا ترسی جواب داد که از نفرین محمد هراسانم همگان او را میان حلقه آورده خفته شیر بریشان پویان پویان آمده پویان پویان بر جمله گذشته بعته رسیده سر ازو جدا کرده إجابت دعوت محمدی بهلاکی عتبه معلوم عالمیان گشت

روزی رسول از دو موزه تا یکی بر پا کشیدن ثانی را غراب ربوده بهوا برداشته بزیر انداخته رسول آنرا فشانده ماری از آن بیفتاد همان ساعت فرمود که هیچ کس موزه را نیفشانده پای درش نکند و نصر بن خازین روزی بقصد رسول آمده تنهانش یافته باز گشته پرسیدندش که چرا برو نراندی گفت ما را گزایان و شیران³ غران دیدم دهانها بر من گشاده ترسیده عودت واجب شمرده

و قصه شب دار الندوه که صناید قریش جمع شده در إهلاک رسول تدبیر پخته شیطان بصورت شیخ نجد آنجا حاضر آمده تکذیب رأیاء کفار کرده گفته آبی جهل بقتل رسول بصواب دید رسانیده میان فصول پردازی ایشان بامر حق رسول همان شب علی را در فراش خود خفته گذاشته مصحوب آبی بکر بیرون رفته سوی مدینه هجرت فرموده تا بمهاجر رسیدن براه در غار معروف و دو خیمه ام معبد و مواضع دیگر قضایاء معجزات آمیز واقع گشت از مشهورترین حالات و معجزات نبوی در عوالم پیدا و از تعریف و تشهیر مستغنی و درین کتاب بالا بفن تاریخی و اثناء قسم آخیر تتمه الازمنا و نبویات بأوجز اللماعات⁴ بی نکر مطولانه مذکور

و یزید رسول الله را در غیبتش دشنام داد لا جرم بکیفران کفران آتش سماوی فرود آمد وی با شترش بسوخت و قومی قصدش (v.250a) کردند خاک بر ایشان افشانده اول سوره، «یس» تا «فَهُمْ لَا یُبْصِرُونَ⁵» بر خوانده همگان از دیده محروم مانده آسیب نتوانستند رسانیدن و أبو طالب عم رسول بقوم خود گفت که برادر زاده ام محمد صادق هرگز دروغ نگفته است بمن خبرداد که حق

¹ بکفت

² سنک

³ کرایان و سیران

⁴ باوجز للماعات

⁵ سوره یس، 36-9.

تعالی بر کتاب شما که نوشته دارید کرم چوب خواره را بگماشته هر چه در آنجا از جور و ظلم و طبیعت رحم بود لیسیده ذکر کرامت نبوی را باقی باز گذاشت قوم صحیفه را گشاده همچنان یافتند که خبرداد

جماعت بحضرت رسول از شتر حمله بر شکایت کردند که کس را گذر نمی دهد رسول نزدش آمده شتر بذو سجده آورده رسول خطام بینیش کرده بسته بصاحبش رسانیده أبو بکر و عمر بیاستفهام پرسیدند که یا رسول الله شتر ترا دانست که رسول حق فرمود تمامت مخلوقات برسالت من گواه اند و غیر کفار جن و انس منکران نه و ابرزگانه قوت دار بهادر پهلوان برسول رسیده گفت بیا تا باهمدیگر مصارعت کنیم و در کشتی گرفتی تو خدای خود را بخوان تا یاریت دهد و بیتان بزارم تا منصور کردم رسول او را فرو انداخته بر سینه اش نیشسته وی سه روز مهل خواست رسول ازو خاسته او باز مصارعت کرده تا سی نوبت بگرفتاری و اِستمهال حال گذران آخر معجزه طلبیده بآلتماش رسول درخت نزدیک را بر خود خوانده یکنیمه آن بحضرتش آمده باز باجاست نبوی عودت کنان بنصف قائم پیوست رسول روز جامه خود را بر عمش عباس و فرزندانش مشتمل گردانیده گفت بار خداوندا این شخص عم من و شاخ بار پدرم است و فرزندانش بأهل یتیم منسوبان چنانک بشملهام ایشانرا درین دنیا پوشانیدم در آخرت هم بکرامت از دوزخ مستورشان دار قول نبوی را در و دیوار خانه آمین آمین همی گفتند أبو طالب عمش رنجور شد رسول گفت آل من عمم را بکر عمیمت شفا بخش فی الحال چنان صحت یافت که شتر از بند رهد،

و مرض موت أبو طالب مذکور و وقوع ماجرا بیمان آوردن عند الموت با رسول چگونه رفتن آواز دنیا مع اختلاف در فن توریخی مذکورست شمشیر عکاشه¹ روز بدر بشکسته رسول بذو دسته هیمه بداده آن بر دستش شمشیر بران شده دایم با خود می داشت رسول زیر درخت کوچک و کوتاه قد فرود آمده شجره ببالا بالا بالیده دراز گشته عریض آمده بر جمله اصحاب سایه بس کرد و قصه عکه مشک روغن گاو و زق عسل با دو زن و زیادت شدن نخل جایز هر سه با عجایب بس بسیار شرح مذکور گشته اِعادت را اِحتیاج نه،

رسول أبو رافع را فرمود که ذراع گوسفند را از دیگ بردار یمن او آن بذو داده خورده دوم را هم خواسته ستده خورده باری دیگر اِلتماس (v.250b) فرمود جواب گفت که گوسفند را غیر دو ذراع از کجا فرمودش اگر می طلبیدی خواستی یافتن و اِدخال ثمرات چند خرما بانبان أبو هریره مذکور رفته و بشهرت عظیم پیوست بگوش صحابه عند المواکله و از تسبیح طعام رسول چنان رسید که، ناله جذع خرما روز تمامی منبر کما ذکر

¹ عکاسی

و در خانه عایشه^۱ جانوری بود وحشی گاهی که رسول از خانه بیرون آمدی بیازی و حرکت شاذی نمودی و چون بخانه رفته آرام فرمودی بسکون و سکوت بوده بی ادبانه^۱ نجیبیدی و حایط انطاری گوسفندی برسول سجده بکرد و رسول صلی الله علیه و سلم از آنجهت که خود عربی فصیح حجازی بود دشمن داشت عربان را بر امت حرام کرده گفت که حق تعالی بأهل زمین نظر فرموده قریش را مختارانه ازان بیآفریده از قریش بنی هاشم را بر گزیده از ایشان بتدریج بتداول من آب قاب مرا بیرون آورد و جبرئیل بقلیب مشارق و مغارب کرده از بنی هاشم افضل نیافت و رسول فرمود که قریش را مقدم سازند و کس بریشان بقدم و تفوق نجوید و از ایشان آموزند و همگان از دیگری تعلیم نکنند،

و هر یک قریش را قوت دو کس است از غیر و قریش آیت علی و رأیت علی حق است بر بساط ارض^۲ و کیفیت انتقال نور محمدی از آدم علیه السلام تا عبد الله در اوراق ذکر ولادتش یاد آوردیم و جبرئیل گفت یا محمد حق تعالی ترا در هر قرن بصلب طاهر و بطن مطهر سپرده آبا و أمهات غیر بختیاران نخب یاران و مختاران و مخ تاران نبوده اند و رسول فرمود که یک نفر آمین قرشی مقابل دو آمین از غیر و علم عالم قرشی بنور ساطع برابر آسمان جهان است اگر نه قریش مدح شنیده بیطر و طرب گرفتار شدی متزلت ایشانرا نزد حق عرض کردی،

و عقل يك قرشی عقل دو کس است از بیرون و چندانک در روی زمین پست تر از قریش باشند دین اسلام بروشنی هر چه مصورتر و رسول فرمود رحم رحم افزایش^۳ بحق صله قرابت بخویشان در دنیا و آخرت پیوسته و حق فرزندان من و ازان انصار مدینه سه گونه کس ندانند اما منافق و یا ولد الزنا و اما شخصی که مادرش بنری باردار شده باشد بحال نا پاکی و هم فرمود که روز قیامت اول شفاعت من بأهل بیت خاصه جریان یابد، بعد ازان الأقرب فالأقرب آنکه انصاریش ازان مؤمنان و یزدان یمن از یمن سایر عرب پس ازان أعاجم و هر که عرب را دشنام دهد دشمن من است

و از مشرکان حدود پیش از رسول بمدت یکهزار سال چون ملک یمن تبّع اول حمیر بن وردع با لشکر بنیل بیرون آمده (v.251a). بمکه رسیده أهل حرم وی را با استقبال احترام نکردند قصد بحربت کعبه اندیشیده فی الحال بدرد سر گرفتار شده عالم برو تنگ و تاریک نموده از نیت بد توبه کرده کعبه را بکسوه عالی غالی ثمن خلعت پوشانیده از آنجا بیثرب خاک مدینه پیوسته بهنگام رحلت جماعتی از علما گفتند اگر ما را باقطاع و تعیین أرزاق درین یثرب گذاری که چون پیغامبر آخر

^۱ ادبانه

^۲ ارض

^۳ افزایش

زمان بتصدق علم ما اینجا تشریف فرماید مأوا ما نسل ما بحضرت وی مشرف گردد لطف فرموده باشی تبع ایشان را عطاها داده وصیت نامه نبشته بهمگنان سپرد تا بوقت بعثت مبارک نبوی خط را ایشان و اما از اولاد هر که ماند بدست رسول رسانند

و مضمونش آنکه یا محمد درود حق بر تو باد من بتو و بکتابی که حق ترا بدان رسالت داد ایمان آوردم و من بدین و راحت در آمده پروردگارت را باور داشتم و بگر چه خدای تو از شرایع اسلام و ایمان فرستاد تصدیق کردم اگر بزمانت رسم رسَم مطاوعت از من پدید آید و اگر نرسَم روز قیامت نزد حق تعالی ای مدار عالم شفاعت از من دریغ مدار چه من از اُمم اولین توام و پیش از آمدن و رسالت حق رسانیت بیعت بنام تو بستم و من بر ملت تو و ملت پذیرت ابراهیم خلیل الله قائم نامه را بزر مهر کرده و بصورت، «لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ بَعْدُ وَ يُؤْمِنُ بِالْمُؤْمِنُونَ بِنَصْرِ اللَّهِ»¹ نقش برو نگاشته عنوان کتاب بر اَلْفَاظِ الی مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ خَاتَمِ النَّبِيِّینَ و رسول رب العالمین من تبع الاول حمیر بن وردع امانه الله الی ان یوصل الی صاحبه مشتمل بود

و چون رسول بهجرت معروفش از مکه بمدینه توجّه فرموده ابو لیلی نام شخصی استقبالش کرد فی الحال که نظر رحمت بار آفتاب صفت مبارک نبوی برو تافت مستفهماً، مقررأ فرمود که توی ابو لیلی گفت آری فرمود که نامه تبع اول با هم داری، بیار بیار روح امین برسان نامه را از دست وی علی کرم الله وجهه ستده بر رسول خوانده سه بار مرحباً برادر صالح گفته از تاریخ کتاب نامه روز خواندن در حضرت نبوی یکهزار سال تاریخ معین یافتند چنانک ذکر رفت و سفر کردن بلوقیا بنسخه یافته از خزانه پدرش مشتمل بر ذکر نعت و صفت محمد رسول الله و رسیدنش بدریاهاء و جزایر و کوه قاف و شنیدنش از هر گونه خلق که فلانی شد شهادت بوحدانیت حق و رسالت محمد با عجایب بس بسیار از آنک بالا در فن قصص انبیا ذکر کردیم درینجا مکرر و محرر نمی شود (v.251b)

و ذکر فرا افتادن² کنگرهاء معدود از ایوان کسری و انقطاع دجله و خمود نیران آتش کدهاء پارس و جواب جوید موبدان و بجوش اُبی سَطیح و سواد بن قارب سروران علماء زمان خویش مؤمنان بقیامت از عرب عربا بجاهلیه جهلا و هر چه بدینهاء ماند اثناء ذکر ولادت محمدی یاد کرده آمد و حدیث قس بن ساعده و ایمان آوریش برسول، و قصه اُبی عمیر بن بنهان و خیر یوشع یهودی و ازان اکثم صیفی و اسلام نجاشی ملک حبشه، و سلمان پارسی و کعب الأخبار و عمرو بن عنبسه و اویس قرنی و حراست سموات بشهب مهلکان و خرابی قهار معابد یهود و نصاری و مجوس و

¹ سورة الروم، 4/30-5.

² فر افتاده

کمی دریاچه ساوه و انقطاع دجله و باقی اعاجیب، و بدایع إعجازی یاده شده که بجمستگی بغایت صحّت پیوست از دلایل نبوت مصطفوی، معدودات

اگر پرسند که چون عمر رسول ما صلی الله علیه و سلم بوقت وفات آنو شروان عادل بهشت سال رسیده هنوز برسالت و دعوت مشرف نبود روز قیامت خدای تعالی او را بچه حجّت مغلوب گرداند که ایمان نیاورد

جواب ده که قطع حجّت بر فخر ملوک جهان کسری از آن سبب است که روز ولادت رسول بامر حق فرشته^۱ گرد برای آمده دست از برج دیوار حجره وی که آنجا اقامت داشت بدر آورده خانه بنور پر گشته آنو شروان پرسید فرشته گفت مترس که محمد برسالت حق رسیده بذو ایمان آورده پیرویش واجب‌دان تا دنیا و آخرت سلیم ماند کسری بفرشته گفت تا بینم چه باید کرد از آنک وعده دهی را بلفظ بینم بفعل نیاورده تدبیر امور مملکت فانی را بر تدارک مصالح آخرت فزون دید بحجت الهی^۱ محجوج گشت، تنبیه ملک سماوی مر ملک ارضی هم از أشهر معجزات محمدی صلوات الله علیه و سلامه معروف

و **أحادیث** بقرب چوپان بگوسفند و شتر کشتن نزد بتان بتاریخ اوایل ظهور آیات نبوی **چو** سعید هذلی و مازن و عصام کلبی و عباس بن مرداس و غیرهم و عجایب شینوی ایشان از ذبایح و أصنام بأسجاع پر فصاحت بحروف تمجی بانضمام ملاحظ بقدم محمد و تحریض و ترغیب دهی بلزوم ایمان و پیوند پیمان بتأکید ایمان و قوت ایمان و ترک امور جاهلیت نبید طغیان و طرح عبادات اوثان

و **أخبار** هاتف شنوان و آفاق بینان بنور ساطح بر آسمان بتصدیق پیغامبر امن و آمان چو عمرو بن مرة و دیگر مذکوران غیر مرة

و **تنبیها**ت أصحاب کهانت از ذکور و اناث بارکان مال و اناث بتلقن نصایح جن (v.252a) متلون و انس مکون متکون بعجز آوری و توبه نمایی و دل آرای و بیزاری جوی از فنون گمراهی بعثت مبارک محمد رسول الهی^۲ که بکثرت پیوسته است بدلائل عقل و نقل و صریح باوری کلی از مطالب فن معظمت نبوی و ذکر معجزات مصطفوی هر چه الصق^۳ بعبارت اُرشق و عقیدت أحق وهیمه الحق

^۱ ال هی

^۲ ال هی

^۳ الصیق

و فضیلت دیگر از جمله فضایل حق در حق اخصّ خلق بأحسن خلق محمد رسول الله صلی الله علیه و سلم صنع برداری و إصطناع فرمایست در غزوات بیست و اند گانه مواطن بزرگ بیرون بعوث و سرایا از محلّ هجرت گاه، منبع و عرب آرای رفیعش، بیثرب طیبه، نام طابه، طیب مدینه، لقب مفتاح مکه عظم، قبله ملت کبری، مأخذ دیار حجاز أصحاب إعجاز باطیاب و إیجاز در مُصرّعات و أسالیب و ازار، ما من یمن ایمن بی سؤال عمّن و من مکمن، و ملک ریای شام و مصر، محطّ اّثقال، اوزار و امیر خزانة اموال کسری و خسروان، نمان خانه اقطاع خراج گزاران مترکه مواریث هر قیل و قیصر خوار نفایس مغارب بیکسر معرکه، بلاد مشارق از مداین تا هند مخربّه اوطان أعجام و سند محربه قسم خوارزم و سمرقند، و ختن مجلیه، متقايد¹ چین و خطه² بزار فن مآسره اولاد ترک و غز و فقجاق³ مسلبه سلب روم و جمله بنی إسحق، و مستودع ودايع بدایع فتاحی بوساطت روحی مستمطر اّطار اّرواح بتعیب آشنایی⁴ مستترل تترلات معارف ذوقی⁵ متناول کمعات کمحات شوقی مرجع عساكر منصور محمدی مؤید⁶ مهاجر و انصار احمدی فرو برید سگال منافقین کلو بر جمع کفر و ضلال یقین قلعه سلطان آخر زمان بقعه خاتم مرسلان مهبط ثانی جبرئیل مَورد عذب مکایل مصدر نادر اّسرافیل مهاجر بنایاء اّسرای فیل مقبض اّسهل عزرائیل مألّف جوع اّلوف، معطف عواطف رؤوف مُهداة هدایاء ملوک مستأمنان مرحل نجبه مؤمنان اّمنان تحتگاه خلفاء راشدین بزآستان ملابس ریاش دین مشهد شُهدای اّحدی مقصد زوّار اّحمدی⁷، حذر حرّیز حُرّم رسول منشأ اولاد زهرای بتول کرسی کراریس تتریل معهد فتح باب تأویل، مدرسه صحایف لدنی معرّس عقیفان مدنی سور سور و آیات رباط ربض اّمانی دُعایات نومیده جای شیاطین و اّبالیس مصبدم اّرباب تلبیس مسمی بدر جهاد بدر نامدار بدار مدار، نذر مهلك يهود قينقاع و قريظه و نضير، مجلاة بعضان بجول و حيله بی نظیر، مغزاة حصول حصون خیبری مقلع درش بقوت حیدری دافع نه جباه (v.252b) جباران رحمت صفت چو باران منبع اصل اّیمان مرتع عدل و اّحسان مأواء اّنواء نوال، میدان بنی و آل، و مقسم اّنفال، مرقاة سلالیم سلامت سعاة، منجح رسول⁸ اّمت مسعد صحابه و تابعین مصعد اّتا بعین، بل نا ملک معین بشرب کاسی معین مخزن اّسرار شافعی، هم بمذهب شافعی

¹ ممقايد

² خطا

³ تفجاق

⁴ اّشناحی

⁵ ذوقی

⁶ مویل

⁷ اّحدی

⁸ سول

مادرِ اسلامِ حنفی هم بمعتقد حنفی مغراه قرات حنبلی هم بتغنی حنبلی موضع امامت مالکی بامرِ مُلکی مالکی مسند سیّد عوالم مستند علوم و معالم بناگاه مسجد مؤسس بتقوی پناه دوم متمسکان نا قوی بل بعروه و تقی مصلاء معبد قبا جامع اهل عبا مشدد حال مکی بجنوب و قدسی شمالی عربی علی الدوروب¹ مغرم آثار خلیل بفضلین شاخ عضباء رسول بفضلین منبت مُنیب مبیّت مُنیب مَفصلِ مُفصل حقوق مترع جنا و عقوق مقلع ذنوب مرتع ذنوب، معدن فلزات نبویات مسکن علماء عربیات مقرّ سعادات ابدی مدر سیادات سَرمدی متکاء إمامان معصوم از حسن مسموم، با آخر معلوم بتعین مفهوم مشتکاء هر مظلوم، از ظلوم أحرامگاه حجّه فرضی مقطع حجّت رضی مُشرّع مُشرّع شرع قویم مشرب و منهل دین مستقیم خانقاه أصحاب صفه صفی عنبری چمن بهره مرغزار ما بین قبری و منبری قباله پشته عقیق مزاد عقیقه سویق مرکز وحی سماوی مکتب نشر مطاوی شاه راه مکه بلد حرام مُستشفع تباہ کاران بدوام مستطرق متوجهان نبی و عرفات مستنظر أعراف عرفان و عرفات مزرعه سرای إتقی، مترعه حوض أسقی قطر قبلی مسجد أقصى ملین ذل أفسی رقعہ و سَطانی، سه گانه مزار پسندہ گاه رداء و ازار مطلع نجوم سعد سُعود مبخّر بخور آژند و عُود عافیت بُستر عاقبت محمود منجرّ بلاد و منبع² مجری کاریز و ینبوع مغتسل إجمام مُجرمان مَغسل أحرام مُجرمان موقف شکوای آه زنان، بتوطن آشکار³ بی زبان مضجع در یتیم صاحب وصال کریم مهجع صدیق سدید، و فاروق شدید، و ذو النورین شهید و حمزه و عبّاس، و أسباط أساس و عیسی باستقبال پس از حکم باسقلال⁴ و بضعه⁴ رسالت بتول نام بمر حالت و ابراهیم رضیع او ملقن از شفیع خفته، اکثر تیفیع رحم بینان از سمیع فیاض شده بچندگانه آشهر بنفس مبارک خود حاضر گشته پُشت بدشمن نداده

اما در غزوه بدر حق تعالی بر قلب اعدا ترس انداخته قلب ایشان را مر مؤمنان بقلّت باز نموده بیهادری و صفدری (v.253a) حمزه أسد الله و علی ولی الله برابر محمد رسول الله بمعاونت ملایکه مدد الله بطلب رضوان الله مر إعلاء کلمة الله از صناید قریش که بر سر آب نزول کرده بودند أبو جهل و غیره بر دست سیصد و سیزده نفر صحابه محمدی و علی عدد المرسلین و پنجهاز فرشته سماوی بمقدمی جبرئیل و مقدمی میکائیل بقتل رفته یکان یکان بچاه بدر سرنگون افتاده رسول بریشان آمده از بالا بزیر آیت «قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدْنَا رَبَّنَا حَقًّا» تمام خوانده گفته مذکوران را

¹ الدوروب

² ینبع

³ اشکاء

⁴ باسقلال

⁵ سورة الأعراف، 44/7.

بمردگی بمرداری بدلیل کشف عطاء غفلت شنواییه¹ نام داده، گروهی دیگر را بعض فدیة معین رسول آزادی بخشید، و عباس عمش بصیرتی عمش از جمله اسیران فدیة گزاران روز مذکور بوده از مقدار مال که برو افتاد بیبانه² نمایش بی نوای انکار آورده. بمقاطعہ بمناصفه خواسته رسول تکذیب وی فرمود که چندین روز نزد خاتونش أم فضل² بتسلیم عباسی موجود است و او از آنک ذهب را در شب تاریک سپرده بود بخبر دهی نبوی ایمان آورده از کفر رهیده نماز تسبیح را از تعلیم رسول بشوایها که بطول در کتب احادیث دارد آموخته تا روز قیامت بامت تحفه³ آخری باز گذاشت

و اما در غزوه⁴ احد رسول اول بشهادت عمش حمزه و جماعتی از صحابه و شکستگی دندان خندان در نظم مرجانی و جراحت سر تاجدار دو جهانی مبتلا گشته آخر بگریختن کفار کفار البیت صغراً و صغراً بر اثر ایشان رفته، مثل الحرب سجال، بمعنی یوم لنا و یوم علينا، از لفظ حضرت رسالت جریان یافت

اما در غزوه خندق معروف بأحزاب آنچه نصیریات ثلثه محمدی از سنگ خارہ پیدا نموده رسول شرحش، بفتح اقالیم فرمود درین کتاب بیسط تمام اثناء معجزات احمدی هر چه این

و باقی غزوات رسول از اجلاء یهود مدینه بنی النضیر سوی شام، و آرام دهی نبی مر بنی قریظه حوالی مدینه، و قتل کعب ابن³ اشرف قاضی جهودان و قتل ابی رافع عبد الله بن ابی الحقیق در حصون مخصوصشان، و غزوه رجیع، و غزوه بئر معونه⁴، و غزوه قراره، و غزوه ذات الرقاع، و غزوه بنی المصطلق از خزاعه⁵ معروف بمریسیع، و غزوه اتمار، و غزوه حدیبیه، و غزوه ذی القرد، و خبیر با حصون حوالیش، و غزوه القضاء⁵، اگر چه از غزوات نیست بقولی، و غزوه مؤته، و فتح مکّه أم القری نشانه فتوح (v.253b) اقالیم، و غزوه حنین، و غزوه اوطاس، و غزوه طایف، و بعث خالد بن الولید سوی بنی خزیمه، و بعث ابی موسی و معاذ، صوب یمن پیش از حجة الوداع، و بعث علی و خالد هم بیمن قبل حجة الوداع، و غزوه ذی الخلصة ملقب بکعبه یمانیه و کعبه شامیه، و غزوه تبوک آخر غزوات رسول صلی الله علیه و سلم، که بقصد روم و نصرانیان عرب، آهنگ فرمود و بعد از عودت تبوک در مدینه، هفتاد یک روز مقیم این سرای فانی بوده برضوان حق پیوست، با آن همه که اول غزاش عشیر بوده، بقولی هفده غزا را بنفس مبارکش مباشر گشت، و بروایتی کما پیش و باقی علی و اسامه و ابو هریره، و جماعت مذکوران رفته سر لشکر آن شده باتمام رسانیدند، و غیر

¹ شنواییه

² ام فضل

³ این

⁴ بنی معویه

⁵ القضا

اینها سرایاء نبوی چون بغزوات و بعوث منضمّ گردد بمشتاد عدد میرسد و کثیر معمی در شرع، بنصّ «لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ¹»، بر ثمانین متزلّ و این نادره از کتاب نثر در مستخرج و این جمله بشهرتی که یافته است از تشریح مستغنی، و نصّ قرآنی، و تفسیر فرقانی و احادیث صحاح بتفصیل جمل مقاصد مغازی مقفی گویا، و چو عبیر و عنبر تیشیر² بویا و این قدر نمودجی مؤلف ما را در نعت من نبی الأحلام، چو رؤیا و کردار نیک همواره بلا کلام رؤیا

و **فضیلت** دیگر که از جسمانیات دور شده بروح پاک محمدی متعلق است از فضایل اهل بینش معبّر چه بحديث درست از ثقلین متروک ما بعد احمدی اول قرآن حبل الله معلوم بوده تلو فرقان، متلو عترت با غیرت راجی دایم و در شرح کمالات آل رسول بالماعات إقناعی تشنگان استماع ورزششان، سیرابی نمی یابند و تدارک إحاطت بقطره³ از بحار اخلاف همگان جز بدو گونه معالجت هویدا نه

أما بإيمان خالص بحضرت عظمی محمدی و تشبیه شاخ میوه دار نیک پرورش ولید صفت بأصل و ساق شجره⁴ مبارکه والد نعت

و **أما بمطالعه** کتب بس بسیار از علوم تفاسیر و أقسام احادیث و أسالیب تواریخ فنّ حکایات و تصانف داستانات و توالیف سیر و ادبیات بعمر مدید، و مذهب سدید، و إستحضار أكید و أستظهار عتید چه باتفاق حکما و علما و أفراد جهّال، و إنزال از دور آدم تا این دم همواره البته بی خطا در جمیع جهات جهان میان أصحاب فلک و ادیان پسر مسبوق مانند پدر سابق آمده بجزو وی زندگانی کرده از نمایش معالیش خود مهما ممکن عالمیان را گواه بجلال زادگیش گرفته جماهیر اکابر دین وقوع نادر را مثلا در عدم تشبیه بعض اولاد پیدر بدلیل النادر کالمعدوم و تصدیق (v.254a) الحکم للغالب تحت خطاب ماجری این مطلوب مدخل ندادند

و **اگر کسی** از تحصیل این دو قسم ایمانی عطایی و مطالعه کسبی عاجز باشد لطف دریغ نداشته از بعض سیر دوازده امام معصوم علویان بل علویان فاطمیان زاهر ادیان حسینیان سنیان، رضی الله عنهم مصلیا علی أبویهم و جدّهم سطری چند چو مشتى از انبار و قطره از بحار و اثری از آثار و نموداری از أوقار خوانده داند که ایّمه مذاهب و اکابر تابعین و طبقات مشایخ بخدمتکاری و کفش گردانی و ملازمت عتبات شریفشان بطول تلمذ بتصدق کفّی و اغناء صدری و تعلیم قلبی و إرشاد سرّی بصدقه حضرات عالیّه اهل بیتی بچه تلذذ و تملّق و مسکنت شعاعی از أشعه⁵ أنوار عالم افروز محمدی إقتباس کرده لباس تقوی لباس الفرع الأكبر الکبری پوشیدند

¹ سورة التوبة، 25/9.

² تیمیر

بعد إعتراف إعتراف آرد که بنصّ «اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ»¹ خلعت و مطرّز بطراز الله یجتبی من نساء عقیب ختم نبوت بفتح باب ولایت لایق دوش کذامان آمده فرقی عظیم میان فرزند و فرزند مابین بعدالمشرقین مفهوم عوام گشت تا بنقادی و وقادی خواص دورین زودرس چه قیاس رود و فضایل أصحابش بترتیب تراجیح از عشره مبشره و خلفاء أربعه زیسته یافته، و سباق مهاجران قبل الفتح و من بعد لاحقان، و أنصار و شهود بدر و شهداء أحد و مقاتلان مغازی و حضور تهمانی و تغازی مقلعان قلاع و أصحاب فراغ و متملکان بلاد و بقاع کنندگان دیار کفار مانند بقاع و فاتحان اقالیم و حاویان اقالیم و کاسران کراسی و مزیلان رواسی و مقطعان إقطاع و متصدقان نقدین پیری انطاع و ناصبان جُسور و قناطر بصرف بدر و قناطر و بانیان جوامع و بروج و راعیان دماء و فروج و شبیهان نجوم زاهرات و أصحاب إجتهد بأخبار و آیات

و فضایل اُمت از مبدأ ظهور اعلام شریعت و رایات طریقت و ألویه حقیقت از خلفاء² و علما و حلما و فقهاء و حکماء و فصحا و نصحا و أدبا³ و نُقبا و سُلاک نُساک تا این غایت و تا روز قیامت بل فضایل سلف ما تقدم از انبیا و رُسل با اُمم ماضیه بل کمالات جمیع ملائکه سموات و ارضین و عرش و کرسی و لوح و قلم و سایر مخلوقات مما یعلم و مما لم یعلم بجملگی بدلایلی که بکرات نوشته شد از تمامی امر خلقی و آرایش خلّقی محمد امین علّت وجود کوااین بوجه قمین و قیمت ثمین بتأکید یمین و کتابت یمین بی تداخل من یمین میسر،

و آن جمل تشریفات (v.254b) که در حقش ورود یافت سوگند لعمرک اعلی اعظم جهت آنک در مثل پادشاه بسیاران را از خواص و اوساط و اصاغر غلمان بمواعید جمیل و عطاها جمیل جزیل شاذ گرداند لکن پنهان تا طرب و بطر ربط جاشش نگسلاند چون بتصدیق تمثیل حق تعالی مصطفی را از میانه عوالم آشکارا بی خفیه بقسم قسم و قسمت قسم قسم محلات نسیم مشرف گردانید از آن سبب که موضوع خلق⁴ مستلزم تعظیم مخلوق⁵ به است بی هیچ شکی و ریعی مُحقق گشت که مما سوی الله او را در کمال منزلت دنیا و آخرت مثیل و نظیر نیست فخاصّه⁶ که حق و رسول خلق را از سوگند خوردن بنام آبا و طواغیت⁷ و خلایق نمی کردند عقیب ایراد نمی چون ناهی جلّ و علا

¹ سورة الأنعام، 124/6.

² خلفا و حلفا

³ ادبا

⁴ حلف

⁵ محلوف

⁶ فخاصّه

⁷ طواغیت

بِاسْمِ مَخْلُوقِ جُنَيْنِ صَرِيحٍ مَبْغِي آيد از فحوی ماجری سرِ سرِّ مکتوم أصحابِ مشام و صحیحهٔ را
بُوی جانی بهره بجزار لطف باز میرسد،

و آنک تین و زیتون را مقسم به آوردند از جهتی باید دانست که از شرفیت مذکوران بر
جنس نوا که رجوع دارد لا غیر

و جواب ورود سوگند بنام هر چیز¹ ارضی و سماوی از پاسُخِ اَوَّلِ مستخرج «فشخذ أداة
الأیسة المقتبسة» تا مولانا بهاء الدین راشد² بعد عمارت لعمرک عمری صدور خطاب یا عطاء خُلُق
عظیم عظیم کمالیست چه چون صغیر از عظیم عظم می باشد در وقوع عظیم از عظم فکر چه قدر
جولان کند که مقول فیه را کمالاً و حالاً وصف تواند کرد

و **حکمت** الهی را بذین معیار³ نیاید بضمیر خلانیدن که اگر کسی مانند محمد بودی بخطایات
خاصّه وی اشتراک نمودی و چون مثیل مُنعدم است از عدمش وجود نصیب تقدیری معدوم الذات
منتفی بانگویی «أنت⁴ فی وادٍ و أنا⁵ فی وادٍ بأوفی»

و **بمشاهده** انواع بلاها که ذکر رفت از تکذیب و تعذیب و نسبت بسحر⁶ و کهان و جنون
و شعر گویی و صحبت منافقان در سفر و حضر و فرو خوردن خشم ازیشان و مداواة قلوب
بمدارات الی غیر ذلک که، بتحمل امثال آن کوهها طاقت نداشته هیچ⁷ پیغامبر چنان نچشید و ندید
بنفس پاکش کمال یافته اخلاق بغایت جودت پیوسته مستحق ثناء حق گشته قرآن عظیم بهر آنچه وی
مشحون آمده تا روز قیامت در مجاریب مساجد و جوامع علما خواندن صلوات بحضرت معظمش می
فرستند و از گاه أخذ جبرئیل طینت مبارک او را از بهترین تُرب وجه ارض کما وُصف تا مقبوضی
روح طیبیه از علم ظاهر و باطن فوت نکرده قالب طرفی مُشاکل (v.255a) روح مظلوف آمده هر
چه روح مطهر از افعال حق تعالی مشاهده کرده خطاب کریم شنید شاهد را بطریق وَجْهی⁸ بر قالب
عنصری خاکی گشت تا شاهد حال شده باستمداً گواه رؤیت دار رویت مدرار روایت مدار از هر
نوع آن معرفت و علم و کمال متزاید صورت بندد

¹ خیز

² رائداً

³ مُعیار

⁴ ایت

⁵ ایا

⁶ بسحر

⁷ مسیح

⁸ وحی

و **جميع** آنچه در حيز ذکر انخراط يافت بنده و لمعه است از پيدا فرمود حق در حَقش بحَقش در مرز کنوز پنهانی که میان آوردی مخفی گشته إفهام مخلوق در آن متأثر إلهی بغيرت غیبی و کتم حجابی چو سر إخفاء إسم أعظم بين الأسماء و کتب السماء نمیرسد

و چون از تفصیل حق در حق أشرف خلق حرفی شنیدی گمانت نماند که رسول بأشرف فضایل خاصترین گزیدگان حق گشته چنانک إلهی تعالی در إفضال شریک ندارد وی در خصوصیت إصطفا و مقام محبت و إجتباء از شرکت مفصّلان آسمان و زمین ببرات کلی مشهور

و آنک پروردگار عالم جلّ ذکرة رسول را فرمود جز من دوست إختیار مکن از غیرت إلهی بر حبیب خود و إثبات عدم مماثلت¹ نبوی بأخلق عالم و إنتفاء شرکت ایشان با او هر چه أظهر و أکبر و أشهر و از هزار هر باب که تقدیر کنی و غیر نقطه دایره قصّ فردی محمدی هر که را بنبی از انبیا و اولیا بإتّحاد أخلاً مخاطبان گشته بترک طلب خُلّت معاتبان اند

پس در قدرت حق تعالی آن گنجایش هست که اگر خواستی أمثال محمد أشخاص آفریده أحبّاً نام نهاده بمحبت هر یک أفلاک و اکوان بمثال حُبّ محمد آفریده مرحبات شرف و جهات تفضیل چنانک در حق محمد از دنیا و آخرت و متمّمات أمرش از قبل فرشتگان و جنّ و انس کما سبق ذکره مهیا فرمود در حق من سواه مرتب داشتی

أما نخواست و نکرد و عدم خلق إلهی، مثل اوا نه از عجز مصوّر است و نه از بخل و نه بمناعی از موانع چون ضرب مثل در حق أفضل مخلوقات بچنین شیوه فرا گوشت رسید در حق دیگری چه قیاس توانی کرد، تو خود دانی زیرا بمقیاس سابق اگر باری خواهد که مانند هر نوع و فرد مخلوق تا أمثال² و أشباه الی مالایتناهی بیآفریند قدرتش إرادت روانی³ بودی و چون إیجاد صورت نیست معلوم شد که واجب نبود و حق جز موجود مقدر و مخلوق مصدر نخواست

و مقدار إعلام دادنی از إفشای سرّ کیفیت تفصیل حق تعالی در حق من یشاء من عبیده همین قدر (v.255b) یافت شده علم باقی متهمات بنادانی و عجوبی گمانی بجناب علامّ العیوب حوالت کردن طریق سلامت را اهدی والله أعلم بمن اهدی و السلام علی من اتبع الهدی

و الحمد لله المنعم الذی اعطی و اسدی، و صلواته علی سیدنا محمد و آله و صحابته منقذی⁴ الناس من الهلکة و الردی والله أعلم و أحکم (v.256a)

¹ مماثلت

² تا امثال

³ روانی

⁴ منقذی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِهِ نَسْتَعِينُ

الحمد لله متقن قلوب الموقنين بأصول الدين الملقب بعلم الكلام و مخلص مخلصي المتقين بتحصيل أدلة الكمال من السلام الذي ترب الراسخين بإتقان آلات الإيقان خروجاً عن التقليد المرصد للعوام نحمده على ما قوَّانا بحور تصانع علماء العدل مابين الطَّعام حمد من دفع عن نفسه شبه ذوى الربيع المعبر عنهم بالليام،

و أشهد أن لا إله الا الله وحده لا شريك له من الملتكة و الجن و ساير المخلوقات حتى الأنام شهادة رادّ الوسوسة بمسائل الأصول المنقحة بتصانيف الإعلام أولى الأعلام و نشهد أن محمداً عبده و رسوله المبعوث من أنظف الأصلاب و أظهر¹ الأرحام صلى الله عليه و على آله و أزواجه و أهل بيته و أعمامه و صحابيه الكرام ما غلب أهل السنة و الجماعة ساير الفرق كالمشبهة و المرجية و القدرية و المعتزلة المنحصر فى الأعداد مع النّظام،

امّا بعد چون بر موجب التزام پيشين عقيب فراغ از قسم تتمه الأزمنه تكلم فن قصص و تواريخ ختم كتاب بذكر سعت رحمت بارى تعالى ختم واجب آنده آن هم بقسمين منقسم شده اولش بأذكار رحمت عالميان محمد مصطفى صلى الله عليه و سلم مناسباً للمطلوب أسما و سما مرقوم گشته، ثانياً بحسن خاتمت موقوف ماند صادق² از جلسا بنده مؤلف را بأغاليط فقيهانة و بمخاليط³ سفيهانة بران آورد تا نعوت و حالات مصطفىوى را بأصول دين مقدار يقين مذيل گردانيده، خوانندگان بقرآتش دانند كه آنچنان تاجر آخرى از بازار ازل بخريد ازان ابد چه جوهر قيمتى آورده است كه تمامت نقادان حقايق و مترافات رقايق از تقديم آن متحيران مانده، وسط ميدان كبريا مدهوشان افتاده، بسكرى گرفتار شدند كه هشييارى متعاقب جز تلقاء أرحم الراحمين و جواز أفضل المرسلين صورت نبنذد كمينه چاكر ملتمس داعى را مجيب مراعى گشته، أصول دين را از منقول و معقول و مسموع و مطبوع بر وجهى بقلم راند كه معتقد تقليدى بصفات أحمدى فيما قبل درين ذنابه ما بعدى محقق درست قدم شده هر يك ذره عشقش بعدد «ما أعبا الحساب ذوى الأحساب الى يوم الحساب» پيوسته از منصب قصّ فردى محمدى خلعت مجاورت نبوى شاذانه پوشد

اگر طالب علمى سؤال كند كه از اصولين درينجا دينى آورده شده فقهى بچه علت مهمل ماند جواب از وجوه شنود كه چون اين كتاب مبناش بر قصص و تواريخ و مبدأ و معاد و مطالب

¹ اظهر

² صادلى

³ لى لخاليط

ملوک و سلاطین و وزرا و متکلمان و مفسران و محدثان و باقی خاصان حق دنیا و دُنیا بنیاد بسته باقسام مکملات نفوس مشحون است،

و اصول دین بدان آلیق و اصول فقه بأمور شناسی (v.257b) و فقهاء رسمی متعلق و بتخلیص مسایل فروعی اَلصق و بقسم نخست معلومی حقایق اَشیا¹ و سعادت کونین محصل و همه طوایف آن را محصل، و بنال جزیل طایفه متوسط مشغول نه، و در زمان ما انزال بسیار² شده، از شکل اول هر چه غفل، و باسلوب دوم جماعات ارذال، تراک اُتراک متقلدانه متشبهان بکُمّل و کما قررنا اصول دین صنعت اُنیا و اولیا، و ازان فقه صیغت اُوساط اذکیا، و آن بکر اَعصار، و این مفلوک اَمصار، و آن نفحات قدوسی، و این سرمایه تریسی، و آن زیور مُلک و ملکوت، و این مزجره رِبوت و رحموت، و آن خلقت بخشای ملل، و این مسند خُلل، و بدان هر دو حاصل، و بدین اُحمدی واصل، و آن مونس هم در قبور، و این بایست بعض اُمور، و آن پرتو سالک، و این زیور مالک، و آن غدای روحانی، و این معیار برهانی، و آن مصعد صعب، و این منزل رحب، و آن طعمه شیران، و این لقمه سیران، و آن چمن سابقان، و این انجمن مقتصدان، و آن منجی مناچی، و این مقیاس منهاچی، و آن چراغ شب افروز، و این مطلوب امروز، و آن کلی معول، و این جزؤ مؤول³، و آن بحر مطول، و این جدول اول، و آن لُب تقادیس، و این دافع تلبیس، و آن شعله تأسیس، و این بنده تأسیس، و آن شمس منور، و این نجم مزهر، و آن فن مشهر، و این شکل مدور، و اِشارات آن اصول دین را مومی و اِیماء است این بفقهی مشیر

و مع الجملة «و الله یزکی من یشاء و یمدح ما یرید» بنا این مَروم برده اصل مرقوم اِمام معظم غزالی و اُقوال متوالی از کتب معتمد علیه و مسایل شتی که مآخذ و محالّش از ملتقط خافیست «دع من دونه» برعایت مناسبات و ترفیع قیاسات باستدلالات و کثر آلات بأحسن حالات بشیوه اِتمام یافت که خواص متصفان ثنا گفته سفله بتقلید داعی را بدعا دعا کردند و جز جاهل حقود و حسود لا یسود برابر این کالاء رایگانی بکالاء روعی چو کله عوام طریق کل لا اُفهم ولا اُعلم مسلوک نکند والله المرشد لمخیرات و منه الخیرات

[أصل] اول که ابتداء قاعدة الاعتقاد بدان تعلق دارد عبارت است از أصل اِیمان باثبات چیزها که ذکرش می آید و بحقایق اَشیاء از صفات و اعیان محسوس که مدار مباحث عقلی و نقلی بران دوران دارد و آن بدان شریطه راست می آید که مکلفان عالم اِسْم ما سوی الله را علم دانند بوجود

¹ آشنا

² بسیار

³ مؤل

صانع و آن بدو قسم اعیان قائم بنفس خود وجودش درست نه در محلّ و أعراض قائم بغیر خود خالی بودنش از محلّ نامعقول موسوم اعیان هم بدو قسم منفرد مسمّی بجوهر جزء لا یتجزی و مرکب جسم، نام اصلش در نشانده از دو جوهر منقسم و نزد بعض حسّاب از آنچ إنقیاد سه گانه دارد از طول و عرض و عمق معبر و گفته اول بر سنّیان مقبول و متّبع به (v.258a) و فلاسفه بعض معتزله بکون جزء ولا یتجزی منکران و این قول فاسد است و بدان داعی که اجزاء خردله بأجزاء جبل مساوی باشد و ذلک فاسد بدلائیل بطول ذکرها و أعراض را چو ألوان و اکوان و طعوم و روایح و أصوات و قدرت و إرادت تا سی و اند مثال دوام نه پس اعیان بأعراض است و آن حادث و وجود جوهر متصوّر نیست الا بإجتماع ویا بإفتراق و دهریان و ثنویه و طایفه از معتزله عرض را عین ذات می گویند نه غیر ذات و آن بغایت فساد منسوب بدلیل که چون موی سیاه سپید شود توان گفتن که این آن موی است، لکن بیاض غیر سواد بإتفاق چه اگر موی سیاه بذاتش مستقل¹ بودی باقیام ذات از حالش متغیر نشدی و چون بایضاض پیوست معلوم شد که سیاهیش بمعنی متعلق بوذه است که تحولش بتغییر آن پدید می آید و همچنان متمکن در زمان بقا متصوّر نه الا ساکن ویا متحرک چه سکون عبارت از دو کون است بیک مکان و حرکت از دو کون در دو مکان و حدوث حرکت ثابت است بحسّ و مشاهده و حدوث سکون ثابت بدلالات انعلامش بوجود حرکت زیرا قدیم منعدم نشود و از عدم تصوّر جلو اعیان از أعراض حادث نامتصوّری سبق أعراض بر حوادث لازم و هر چه بر حوادث سبق ندارد آن هم جلو² حادث بضرورت و چون حادث باشد مسبوق العدم نماید و آن را که عدم سابق شود وجودش بذات خود نباشد و در عقل وجود و عدمش برابر و از تخصیص مرجح أحد جایزین بر آخر ناگزین و لازم آنک واجب الوجود باشد نه جایز الوجود اگر جایز الوجود نماید احتیاجش بمخصّص دیگر افتد و ازان ثانی بثالث تا بتسلسل پیوسته انتها بانک واجب الوجود است رسد و او باریست عزّ و جلّ و بثبوت واجب الوجودی حق قدمش ثابت زیرا وجودش بغیر وی متعلق نه بل بذات خود معلوم و عدمش بوجود ذات موجب بوجودش ازلاً و أبداً مستحیل و از فحوی این تفصیل از ثابت که باری تعالی بأسماء جوهر و جسم و عرض مسمّی نه و ازینها بعض و کل مبرّا مطلقاً و هر شخص خود را مخلوق دانسته عالم را از خالق آفریدگار صانع قدیم ناگزیر شناخته داند که باری تعالی خالق همه است بأنواع شکور از شکور بی نفور ناکفور بر کفور و بیگانگی موصوف و از انبازان از یک تا عدد دیگر وزن و همتا مژه زیرا در ألوهیت ازان سبب جز یک شایان نیست اگر دو بودندی هر وقت که احدی خلق حیوة خواستی در جسمی و ثانی خلق

¹ مستقل

² جنو

مات هم و آن جسم و نفاد إرادت هر دو از ضدّان لا تجتمعان در یک جسم محال و تمام یابی أمر أحد حکم ثانی معطل و آنگر حکمش بتعطیل پیوندد بمقهوری مسّی و مقهوری خدای را نا شایان و آنک بکفریات بجوی از سعد و نحس و خسوف و کسوف و احتراق [و] روج و هبوط و هذیانات طبابعیان که حرارت و برودت و رطوبت¹ و بیوست أعراض نا قایم را بذات خویش (v.258b) محدثات ساعت بساعت صانع نام می نهند ضمیر رنجانیده بایسم کافری مطلق نامور کفرش از کفر ثنویه و مجوس که ظلمت و نور را دو إله می گویند، و هرزه نصاری بثالث ثلاثه ناطق اند برابر، و محالی زن و فرزند مر باری تعالی ازان قبل ثابت که از طلب اهل و ولد إثبات حاجت و تجربه لازم نه می آید و آن از نشاهاء² حدث مفهوم و إعتقاد قوی بانک فرشتگان دختران حق اند و میان جن و حق نسب قایم بذتر از بهتان نصاری بینوت عیسی و زوجیت مریم و مذهب یهود بفرزندی عزیز و پرستاران آفتاب و ماه و ستارگان هیاکل لقبان و اشخاص بتان نامان بدرجات بس بسیار أغلظ و از اشعار بتعیین علو و سفلی مکانی و تحول و سفلی از حییز بجیز معبر و بقایش از فنا مصون و طرف عدم گردش محال و قول مثله گویندگان بأقانیم ثلثه إرادت³ و علم و حیاة بتثلیث نصاری مانند زیرا چون علم و حیوة را بذات آمیخته سه أصل گرفته بتثلیث تلویث کاری گزینان اند چرا قدرت و إرادت را ضم نمی کنند تا پنج شود و بچه مانع بخلط سمع و بصر هفت قابل نیستند و اوست موجود بذات خویش فقط و هر یک از مخلوقات سوی وی محتاج و او را نزد احدی إحتیاج نه، وجودش با جود مزبور و وجود تمامت چیزها با وی مسطور

أصل دوم در تتریه خالق تعالی از نا لایق بجنابش باری جلّ ذکره بر عرش مستولی و قاهرست نه چالش چه جلوس را جسم باید و آن محدث است و او را نا لایق و کما بیش آبی عرش از چالش مثلاً با تمامیش بمقدار جلوس تقدیرا بر صغر و کبر قاعد دالّ و آن از إثبات جُته و جسم محدث متناهی و محدود و همه در حق باری روا نه بل استواء معلوم است و کیفیتش مجهول و ایمان بدان واجب، و سؤال ازان بدعت و چنین تقریر طریق سلاست بألیق

و باری جلّ ذکره از صورت و قالب برآت⁴ دارد و فروذ آمده بقالبی در آمدن او را جایز نه و از جگونگی و چندی و از چرایی آن دورادور بپاکی هر چه اتمّ نه او چیز را مانند است و نه چیز سوی شبیه و هر چه در وهم و خیال خلذار تکییف و تمثیل وی از همه، همه متره زیرا که آنها از صفات مخلوقان معلوم است و وی خالق و صفهء خالق بصفات مخلوق موصوف نباشد و ذاتش نه در

¹ رطوبت

² ازیشاهاء

³ ارداد

⁴ برآت

مکان است و نه بر مکان از بھر آنک مکان او را فرا نمی‌تواند گرفتن و هر چه در عالم هست زیر عرش و قدرت و تسخیرش مقهور و مسخّر و پیش از عرش هم از مکان مژّه بوزده عرش حامل او نبود بل که عرش و حاملان آن را لطف و قدرتش بردارنده و او پاک است از حاجت بمکان پیش از آفریدنش عرش را و بعد آفرینش عرش و او متصف است بصفتی که در ازل بدان موصوف بود و تغیر و انقلاب و گردش آیام و ازمان و احوال و ادوار گردش راه پایان نه و وی از صفات مخلوقان و لون و طعم و احتیاج بعون و نصرت (v.259a) و ألم و لذت مژّه و در دنیا معلوم و در آخرت مرئی چنانک ذاتش را در دنیا بی‌مثل و شبیه می‌دانیم همچنان بآخرت درون جنت الخلد مهمان خانه کریمش بی‌مانند بچیزی خواهی‌مش دیدن زیرا که آن دیدار اخروی بدیدن دنیویات¹ نسبتی ندارد گر مرئیات دنیا باین چشمان زود گذار² از چشمانی که در آخرت لایق آن سرای بتقویت الهی طاقت بحمل تحمل بدیدار حق بلا کیف خواهد داشت و هیچ چیز چو ذاتش نه و تمامت مخلوقات علویات و سفلیات چو دلالت آثار بر مؤثر بخالقیت و وحدانیت حق تعالی شواهد کافی

أصل [سوم] در قدرت و حق تعالی بر همه چیز تواناست و توانایی و پادشاهی‌اش بغایت نهایت کمال معلوم آمده نا توانی و کمی را سویس راه نه بل که هر چه خواست و آنچه خواهد کرد و کند و هفت آسمان و هفت زمین و کرسی و عرش در قبضه قدرت و تحت قهر و تسخیر و مشیت کبریایش مفهوم گشته اوست خداوند پادشاهی چو ملکش ملکی دیگر را وجود نه و تمامت صفات ذات و أفعال بکمال پیوسته ازلی ابدی بوزده بذو قائم گشته بأوصاف مخلوقات بهیچ وجه مانند که ندارد چه او زنده دانا توانا شنوا بینا خواهان گویان با صفاتی دیگر نا متناهی بعلم و حیوة و قدرت و سمع و بصر و إرادت و کلام موصوف است و همه صفات از زوال مصون و مجموع أسماء حق در قرآن نامهاء مطلقش است بحقیقت که لایق هر اسم فعلی از جناب عظیمش صادر می‌شود نه بشیوه ألقاب وارد که مجاز پیرامون آن تحمل و تحوّل اندازد و صفات باری جلّ و علا نه عین ذاتش گویند و نه غیر ذات بل که هر صفتی از صفاتش نه اوست و نه غیری وی و همچنان هر صفات منضمّ بصفتی دیگر نه عین مضموم الیه است و نه جزو، جزو مغایر زیرا که هر دو غیر موجودان وجود احدی بی‌ثانیش مقدر است و آن در صفات باری تعالی نه بذاتش و نه بصفتی با دیگر وصف مصورّ پس هر دو متغایران نباشد چنانک یکی از ده نه از ده است و نه غیر ده و چو شعاع آفتاب نه عین شمس است و نه جزو و صفات محدث بصد قدیمات پیدا، و نگویند که صفاتش بذاتش فرود آید و ذات او محلّ صفات چه حلول انتقالست و انتقال در صفات باری محال و بقدم خالق حدوث عالم نبوده

¹ دنیویات

² کذار

مصور گشته باری جلّ و عزّ خلاق خضرا و غیر از جمیع مکونات را نه ازان داند که مخلوقات آفرید که بسیار شوند و نه پیش از خلق ایشان بتنهایی وحشت داشت تا بوجود مخلوقات استیناس یابد بل که خواست گنج فحانی خود را که بذاتش معبر است بخلق خلاق بجد تعریف رساند و ازین معنی معلوم شد که بندگان را از ثقلین و غیرهما جهت شناخت خویش و اداء تکلیف آفریدند بسوی بازیچه و مشاهده رنج بی فایده و مشاهده¹ بس نخست فرض بر بندگان معرفت آفریدگار است بذات و صفات و آثار صنیع آنگه فوایض دیگر که در کتب تفاسیر علماء بحق و در (v.259b) مجلدات فقه فقها می دانند.

اصل چهارم در علم باری تعالی او جلّ ذکره بکلی معلوم دانا است و علمش همه چیز را فرا گرفت هیچ چیز نیست از بالای افلاکی و املاکی سماویات علویات تا زیر هفتم زمین ثری که وصف هر دو قسم مملکتیات و ملکوتیات ذکر رفت الا که علم حق بدان محیط است زیرا که چیزها بعلم او پیدا شده و بقدرت وی انتشار یافت، و لو جلّ ذکره شماره² ریگها بیابانها² و چکش بارانها و بلکهای درختان و نهان اندیشهاء متفکران دانسته ذرها باذها و هوا در علمش چنان ظاهر است که عدد ستارگان هویدا در آسمان مخلوق را علم مستفاد است بسبب اول بخبر صادق آنگه بدیدن عیانی پس ازان بنظر صحیح و برهان صریح³.

اصل پنجم در إرادت هر چه در عالم هست بخواست و خواه حق تعالی مصور آمده إرادت قدیم که دارد هیچ چیز اندک و بسیار، و بزرگ و کوچک، و نیکی و بدی، و سود، و زیان، و آسایش و خستگی، و صحت و بیماری، بی حکمت و تدبیر و مشیت و تقدیرش واقع نه و میان إرادت و مشیت نزد ما فرق نا مقول و نا مقبول اگر بنی آدم و برّیان و فرشتگان و دیوان بران جمع شوند که در عالم ذره جنبانید و اما آرام دهند و یا کم کنند و اما افزون گردانند بی حول و قوت و خواستش نتواند بل که همه ازان عاجز مانند و نیارند زیرا هر چه او خواهد شد، و تا خواسته وی هرگز صورت نبندد خواسته³ هیچ چیز مشیت او را ردّ نکند و هر چه شد و شد نیست ازان سبب که ازمنه عند الله یک زمان است هر دو بتدبیر و امر و تسخیرش بشده حاضر موسوم و هر چند وقوع تمامت چیزها بی تقدیر حق صورت نمی بندد اما میان ضدان همین فرق هست که در خیر إرادت و رضا دارد و در شر إرادت بی رضا مصور

¹ ماشاهد

² بیانها

³ برهان صحیح صریح

أصل ششم در آنک او سمیع و بصیر است، و چنانک باری تعالیت صفاته عالم است بجمیع معلومات همو را شنوا و آن بجملگی مسموعات و بینا بین بجمله^۱ مرئیات محسوسات و تمامت نزدیکی و دور در سمعش یکسان و جمیع روشنی و تاریکی در دیدنش چو یک چیز و او جلّ و علا امسیه^۱ جنبش مرچه سیاه را درون تاریک دیده هیچ چیز از شنوا پیش مانند او از کرمک ضعیف زیر هفتم طبقه زمین پوشیده و دور نه و نه سمعش گوش استخوان پاره سوراخ شکل آلت نام و نه بصرش چشم حقه صفت پیه ریزه ادات نعت، و چنانک علمش از فکر صدور نمی یابد فعلش بی انگاز و ساز معلوم شده چون چیز را بشنو گوید میان دو حرف، کاف و نون حرفین کن عربی ترجمه^۲ بشنو باری باتمام رسد.

أصل هفتم در کلام امر حق جلّ و علا بر جمیع خلائق نافذ است و بکلام واحد ازلی ابدی قائم بذاتش نا مفارق ازو و نا زایل متکلم و کلامش از تجربه تبعیض مصون، و هر چه بکلام خود خیر دهد او وعده دادن بخیر، (v.260a) و ترسانیدن همه خواست و فرمانش از سخن معبر و حقیقت کلام معنی است قائم بذاتی که حروف و أصوات بدان دلالت دارد و لهذا اهل^۲ لغت هر عبارت دلالت کننده را بر معنی کلام نام داده إجماع امت بتسمیه منقوس مصاحف مقروء قاری کلام الله لإتساع الکلام روان شده قرآن گاه بر مقروء مطلق است و گاه بر قرآت و پاره بر مکتوب چون لفظ قرآن را بدلالتی دالّ بر مقروء یا ذکنی غیر مخلوق است و گاهی که بقرینه^۳ دالّ بر قرآت یا ذ آورده گوی نیم قرآن و یا ربعش خواندم مکتوب مراد است و ازانک گویندمش قرآن بر محدث حرام است مقصود کلام می نماید و بطرفیت مخلوق و حادث و کلام قدیم بامر و نهی پیش از موجود شدن مکلفان محدث رواست،

چو امر رسول در زمان خود بأبواب مختلف کسانی را که دران آیام نبودند و چنانک او عزّ و جلّ دانا و خواهان و توانا و شنوا و بیناست همچنان متکلم است بسخن گوی و کلامش از گلو و زبان و دهان و دنداها مزّه و قرآن و توراة و إنجیل و زبور و کتب فرود^۳ آمده از آسمان بر پیغامبران علیهم السلام بجملگی کلام اوست و ما عداا چهارگانه کتاب معتبر از صدگانه صحف بر آدم منزل و بر إدیس پنجاه و بر إبراهیم ده و بر موسی با مشرفیش بتوراة، و هر جنسی ازان صحف بر نوعی که در تفاسیر مذکور مذکور ازوست مشتمل، اما صحف إبراهیم بأمثال موسوم بوده، این کلمات چند سطره ازان مجمع الأمثال سماوی بألفاظ مؤلف از کتب دینی ملتقط و هذه هی ای ملک مبتلا

^۱ امسنه

^۲ لهذا اهل

^۳ فرد

مسلط مغرور ترا بفرستادم تا دنیویات¹ بعض بر بعض گرد کنی لکن فرستادمت، تا از من دعا و نالش مظلوم دفع کنی چه من دعاء مظلوم را اگر نیز کافرست باز نمی گردانم و بر عاقلان لازم مادام که مغلوب عاقل نباشد عمر را چهار بخش کرده ساعتی بمناجاة حق، دیگر بتفکر در صنع باری عزّ و جلّ²، و ساعتی بمحاسبه³ نفس³ فیما قدم و آخر و دیگر خالی شدن درش بحاجت خود از مطعم و مشرب حلال، و عاقل سفر نکند الا بسه حال توشه گرفتن بمعاد، و مرمت معاش، و لذت ستانی در غیر محرم،

و بر عاقل آن واجب که بینا باشد بزمان آنگه دار مرزبان مقبل بر کار خویش و آنکو داند که کلامش از عمل معدود است در ناسوزمند گوی سخنش اندک گردد و کلام وی از صفاتش معتبر و همه وصفهاش قدیم است لم یزل و چنانک کلام نزد آدمی زاد حرف و آواز است بتمیز سخن خالق از مخلوق کلام باری تعالی از حرف و صوت و مداد و کاغد و کتابت و ادوات خنجری و طقومی و غیر ذلک بغایت غایت دور و هر که کلام باری را مخلوق و محدث بر آورده گوید، بزندقه و بی دینی منسوب،

اگر باری تعالی متکلم اُزلی نبودی از عدم تکلم قدما اُضداد آن چو سُکوت (v.260b) و گنگی و طفولیت لازم آمدی که عقیب زوالی عوارض تنطُّق روی می نماید و اقسام مذکور در حق حق از نقایص معدود، و ذات باری تعالی را⁴ محل حوادث سازان تعالی عن ذلک و خلاصه کلام درین باب آنک قرآن مکتوب است در مصاحف ما خواناست بزبانها ما محفوظ در درلها ما بی آنک در دلها ما فرو آمده باشد و فرمان حق ب«إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا» و اشباهش بفعل ماضی در ازل ازان معلوم که اخبارش حق بآزمونه متنوع نیست و اخبار رسل و ارسال نوح قائم است در ازل بذات باری مطلقا از ازل تا ابد و پیش از ارسال صیغت «انا نرسل و بعده ارسالنا مسلوک» بود، بغیر در مخبر روی نمود نه در اخبار چه «عند الله من سیرسل و سیوحد مرسل» موجود است،

و در آنک کلام حق را مسموع گویند یا نه اُقاویل بسیار وارد، و بر مجوزان مسموعیت موسی علیه السلام کلام را بی واسطه صوت و حرف شنیده و نزد قایلان بعدم جوار سمع مراد از نصّ حتی بسمع «کَلَامَ اللَّهِ ما یدل کلام الله» است نه چیزی دیگر چنانک گوی علم فلانی را

¹ دنیویات

² اجلّ

³ نفس

⁴ باری را تعالی

⁵ سورة نوح، 1/71.

شنیدیم یعنی آنچه دلالت بر دانش او دارد لا غیر و بمذهب اینان موسی آوازی شنید دال بر کلام حق بی واسطه کتاب و فرشته بدان سبب کلیم نام داده شد

اصل هشتم در کردارهایی حق تعالی هر چه در عالم موجود بینی مخلوق حق است و یا باری خالق دیگرم و شریک نه بل که او جل و علا آفریدگار یگانه است و هر چه آفریده از رنج و رنجوری و درویشی و توانگری و عجز و نادانی همه از او عدل آمده از أفعالش ظلم مصور دیدن محال زیرا ظالم آنست که در جزو ملک خود تصرف کند و باری تعالی در ملک خویش متصرف است و یا خود مالکی دیگر جزو نه و هر چه بود و بود و آنچه بود نیست بجملگی بملکیتش معروف و اوست مالک بی مانند و بی انباز کس را با وی و بچند و چگونه و چرا و چه و چون اعتراض نه، لکن او راست حکم و فرمان در کل أفعالش و آفریده را غیر تسلیم و نگرش سوی صنع حق و خوشنودی آوری بقضاش چاره نه

اصل نهم در ذکر آخرت خدای تعالی عالم را از دو نوع شخص و روح آفریده تن را هر جان منزل ساخت تا ازین عالم سوی آخرت توشه ستاند و هر جان را مدتی مقدر معین فرمود که درون جسد باشد و آخر آن مدت بأجل روح مذکور بی کما بیش مسمی چون أجل در رسد میان جان و تن جدای اندازد فی الحال که مرده را در تابوت نهد بغیر پنبه و پشم و بعد از او را بگور نهند جانش بجسد خویش باز گردد تا سؤال دو شخص هایلان عظیمان منکر و نکیر را جواب دهد و ایشان ازو پرسند خدایت کیست و پیغامبرت کدام و دینت چه اگر از جواب قاصر ماند عذابش کرده گور او را بماران و کژدمان پر کنند و روز قیامت و حساب و مکافات (v.261a) و مناقشت و مجازات روح بجسد باز گشته نامهاء أعمال پراکنده بر سر مکلف افتاده کردهای خلاق بر خالق عرضه رفته هر شخص بنامه عملش نگاه کرده أفعال خویش مشاهده کنان بمقدار فرمان برداری و نا فرمانی خود محیط گردد و کردارهایش بترازوی أعمال سنجیده شده بدان نیک پیدا آید،

بعد از آن هر مکلف فرموده شود که از صراط باریکتر از تالی موی و تیزتر از شمشیر آبدار و کارد بران هر که درین عالم بر راه راست رفته صالحات ورزیده سلوک محجب واضح واجب دیدار صراط گذر کرده براحت و استراحت پیوندد و آنک بسیرت پسندیده نبوده أعمال نیکی ازو نیامده خداوند خود را عاصی شده پیروی هواش کرد او راه بر صراط نیاید آنگه پرسیده شوند از أفعالشان چنانک راستان از صدق خویش مسؤلان گشته منافقان بمحنت در افتاده بر سوی گرفتار کردند، و از مردم قوی بی حساب¹ بهشت در آیند و جماعتی مسامحه و نرمی محاسب گشته، گروهی بمناقشت و درشتی و مخافت تلخی حساب چشیده کافران را بر روی کشان سوی جهنم چنان برند که

¹ بی حساب بی حساب

خلاص نیابند، و مطیعان أهل اسلام بجنّت در آمده عاصیان بدر که بالاین دوزخ پیوسته هر کرا شفاعت أنبیا و علما و اکابر و صالحان و اولیا رسد عفو یافته شکنجه استحقاقی ناچشان بیرون آید، و آنکو شفیع ندارد بمقدار گناهش عقاب دیده آخر بهیشت درآید اگر ایمان سلیم مانده ملازمش بوده باشد،

و شفاعت بر سنیان ثابت است خلافاً للمعتزلة زیرا چون عفو حق بی واسطه جواز دارد بشفاعت أنبیا و اخیار بطریق اولی و نصّ «فَمَا تُنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ¹» از انجهد ادلّ دلایل این باب است که اگر مؤمنانرا سوژمند نبودی تخصیص کافر را فایده ندادی و احادیث مثبتات شفاعت بحد کثرت پیوسته و بقرب تواتر و شهرت رسیده و جهت کبایر مدّخر و عفو از کفر و ترک نزد سنّیان عقلاً عقلاً نار و اخلاقاً للاشعرية تا قضیه حکمت تفرقه میان محسن و ضدّش بنصوص قطعی در مرکز خویش مقرر ماند زیرا کفر نهایت است در جنایت و منتهی الغایه در قباحت و ازان احتمال عفو هر چه العدو رفع غرامتش نامتصور و استحقاق کافر بتخلید ناری باعتقادش کفر را حق و صواب و پیوسته بودن بران اگر بعمر دنیا زنده ماندی تقدیرا مصوّر بخلاف سایر ذنوب مؤمنان قینه داران

اصل دهم در ذکر رسول الله صلی الله علیه و سلّم چون باری سبحانه و تعالی تقدیر را بدین اندازه از افعال و احوال و اکساب و اعمال انسان بعضی را سبب سعادت نوع انسانی گردانید و انسان مکلف از کسب نیکبختی بعجزی که بقصور عقل دارد نمی توانست از جهت نفس خود باستبداد و استقلال (v.261b) خویش کاری پیش بردن خدای عزّ و جلّ بر ضعف و بیچارگیش رحم کرده بحکم فضل و قدرت و طول و ملت و مرحمتش فرشتگان آفریده ایشان را بر اشخاصی که در ازل بتاج سعادت و دواج سیادت سرو بریشان متوج و مدوّح گشته بنام پیغامبری حکم قاطع بنیکبخت ایشان جریان یافت فرستاد تا تلقین همگنان تلقن مذکوران بکمال پیوسته ارسال انبیا بخلق عالم صورت بسته راههائ سعادت و شقاوت بریشان روشن گردانید تا روز قیامت مردم را بر حق جلّ و علا حجت نباشد و نگویند که از ما کردارهای پذیران سبب صادر گشت که نه فرشتگان آمدند، از غیر جنس و نه پیغامبران از گونه خویش دیدیم که ما را بنیکی دعوت کرده از بدی نمی کردند، و پیغامبر ما محمد رسول الله را صلی الله علیه و سلم پس از همه فرستاده باسم بشیری و نذیری و دیگر اسامی مشرف فرموده نبوتش را بدرجه کمال رسانیده رسالت او را بر عرب و عجم بل بجمیع انس و جن بوجهی مشتمل گردانید که زیادت را بر درجه کمالش مجال نمانده بدان سبب خاتم همه انبیا گشت صلی الله علیه و علی إله أجمعین،

¹ الشفاعة؛ سورة المدثر، 48/74.

و قاعدهٔ مضبوط نزد اهل حق آنک إرسال رسل از جانب باری تعالی ممکن است نه واجب و نبی را از آوردن گواه عدل بر صدق نمودهٔ خود از خواری عادات سرمایهٔ بایست است که آن را بنام معجزه می دانند و إظهارش برو چنان لازم است که مر ولی پوشیده داشتن کرامات زیرا نبی خصمان در کمین دارد که بی بینه منافع نمی شوند و ولی بخود مشغول شده ذمتش از دعوت خلق و مطالبهٔ حجتها فارغ و آزاد،

و هر چه را عقل مدرک نیست چو خلقت بهشت و دوزخ و ما فیما لأهلها و سایر مغیبات و حس و عقلی از ترس تجربه خطرناک تجزیهٔ تمیزی را در خلق أجسام سوذمند دربان رسان و غذا و سم و دارو باحتمال ورود هلاک متعهد نشدند حکمت إلهی مقتضی آن گشت تا رسولی فرستند که بندگان را از آمادگی شده نعم آخرت و مودعات دنیا مشتمل بر مصالح عباد از امر و نهی خبردار گرداند تا زنده شوندگان و هالکان بنیت بنیت (بنیت) نیتت گزینند و همواره رسول بخبری می آید که عقل از إدراک و معرفتش قصور دارد چه قضیات عقول بسه چیز واجب چو وجود خالق، و ممتنع چو شریک گفتن بخالق، و جایز چو شرعیات منقسم آمده عقل طرفی نقیضین را از واجب و ممتنع داخل حکم کرده در جایز متوقف گشته حکم بدان نه باثبات می کند و نه بنفی اما چون عاقبت جایز متوقف فیه، ستوده آید مقبول افتاده از نگوییده‌اش و کردانی لازم می نماید، و چون رسول عواقب أفعال را از قبل حق إعلام کند عقل توقف کرده مشتمل را بر صلاح خود (v.262a) مقبول داشته فاسد مفسود بردش مردود می گردد و آنرا که بیبایان پایان استصواب جوین عقل درو امکان وقوف دارد شرع ردش جایز می بیند طریق تسهیل نمایی باید دانستن در حق عاقل چه بخرد را معرفت امور ملازمت تفکر و نظر دائم و بحث کامل لازم است اگر او بمر مهم تقدیم مقدمات مذکور واجب بیند أنفاس را از استغراق افکار انکار^۱ روی نموده بیشتر مصالحش معطل شود

پس بیدار کرد رسول واسطه بین الأمر و المرسل الیه آدمی را بر مصلحتش علی الفور بی فکر و رأی رحمتیست از قبل حق عزّ و جلّ که بدان تنبیه ز تن بیه نگذاخته کار مکلف بی کلفت إجمالت رویت بإتمام می رسد

و شرط صحت نبوت پیری مقید چه از ذکر ذکر ذوذ منتشر شده إشتهار مقتضی رسالت باکمال دعوت بمحل خویش رسیده نبوت بر اناث ازان سبب حرام آمد که ماذگی موجب تستر است و اهل پرده کجا و فتح آفاق بفتح عوالم کجا و باید که نبی عاقل بالغ کامل مکمل رشید مرشد سدید شدید الأخذ و المنع باشد که ظهور معجزات مقتفی قولش گشته إقامت دلالت بر صدق

^۱ اپکار

دعواش مبرهن افتد و هم باید که بنده کس نباشد تا رقبه‌اش بر بقیه طاعت مخلوق نیفتاده از رقیبت و قنیت معرّا باشد و معجزه آنست که خلق و منکران از اثبات مثلش عاجز کردند، و حرف تا درو جهت مبالغه آمده است نه بسوی تأنیث و آن بفعل حق مصور نه بصنع عباد و ذلک کقلب الفصاحیه و إحياء الموتی و هر وقت که حق تعالی برسول گوید که تو بر گزیده منی رسول جواب دهد اگر بر آستینه رسالتم داذی آنچه از خوارق عادات خواهم بمن ده خواسته او که بإجابت حق میسر می گردد بنام معجزات مسمی و نبوت بسه قسم وحی و سخن شنوی از وراء حجاب و إرسال رسول ملکی بل فلکی منقسم و هر لقمه را دهانی لایق معده و ازینها آن لازم که أداء شهادت بفعل اولی از آنک بقول و نبوت پیغامبر ما أصل جمله صلی الله علیه و سلم أول بمعجزات قرآنی که مثلش کلام از بشر نا ممکنست بثبوت پیوسته هیچ کس از فصحاء عرب عرباء معاصرانش مانند مدعی به نیآورد چه اگر آوردی مشهور گشته چو ترهات و هذیانات مسیلمه کذاب بتواتر رسیدی، دوم بمعجزات حسسی و خبری بعضی ذرات مطهرش چو نور زاهر بریشانی پذیرات و ماذرات او که حاملان وی بوذند، و دیگر از خارج مثل چنین جدع¹ و انشقاق قمر و استنطاق حجر و انجذاب شجر و غیر ذلک و اخبار از کواین ماضی چو قصص رسل و أحوال پیشین و از مستقبل مثل اعلام از قتلاء بدر و قتال و انقراض ملک ملوک عالم بافراشنگی دین اسلام و باقی مطولات صحیحه و باقی نعوت کتب سالف که این کتاب بدان معطر و مزین است بانضمام بیانات خروج و صفت (v.262b) اتباع و أوصاف حلیت و لطف صورت و کرم أخلاق و جمیل أفعال که مانند او از مبدأ آفرینش عالم تا انقراض عمر دنیا نیامد بصحت رسیده نبوات تمامت پیغامبران بأخبار نبوی محمدی ثابت گشت أبو بکر صدیق رسول را در کوزکی دیده از صورت خوب و اعتدال مزاجش بفراست همی گفت که این کوزک البته از بکر امر عظیم درین دنیا آمده است فی الحال که رسالت رسید أبو بکر گفت این را او مید می داشتم از تو و عبد الله بن سلام بچهره مبارک محمدی باری نظر کرده گفت این وجه وجه کذاب نیست و حاشا از حکمت إلهی صورت و سیرت تمام را بدروغ گویی دهد، و دور از غیوری و قهاریش که کذاب را مدت دراز در دنیا مهل فرماید که بفرغت جهانگشای گشته بعد از او روز قیامت نوابش مذهب او را زنده داشته بکمال رسانند

پس چون کذابی بر محمد محال است ضد آن صدق وی ثابت گشته در عظم منزلت او هیچ گمانی نماند زیرا که اخبارات او بحال فال گویان و ساحران و منجمان و سجع پردازان و شعرا و ناظران باصطربلاب و ملابسان بأقداری و یاری خواهان از شیاطین و متفکران در حساب شبیه نبوذ تمامت کاره‌اش بر استقامت و دوام ذکر حق و ترک حظوظ دنیا مشتمل و مصتف حالی ما از

¹ جدع

اوصافش چندانی خزاین و یواقیتی قیمتی دارد که ذره آن دریای شور را شیرین گردانیده زیادتش از ملاء اعلیٰ أهم زاید آید و رسول ما اگرچه نبی عربی است اما بآیات قرآن رسالتش بر جمیع اصناف شامل و مکتوبات فرستادنش بکسری و قیصر و ملوک دنیا و ایمان آوردن نجاشی ملک حبشه و غیره بذو حقیقت حقیّت رسالت محمدی را ادل دلیل بس و بقاء شرع و جریان احکامش بعد از او و بادا و سفید و رات نبوت وراثت نبوت علماء اسلام تا روز قیامت بی ورود نسخ و مغیر اصول دین را در قسم نبوات بعماد اعتمادی مسمی و این معنی از خصایص شریفه محمدی بخلاف الانبیاء و الرسل **بجهل یکم** بالاتر اثناء عدّ خواصّ نبوی مذکور

و خواصّ نبوت بدان شرایط منوط که البته مباشرش عقل اهل عصر خویش بوده باحسن خلق متصف گشته از صفاتی که محلّ رسالت را مُحلّ است دور ایستد و اگر پیش از رسالت محلی بوده باشد بهنگام وحی رسیدن چو زوال عقده زبان موسی علیه السلام زایل گردد و معصوم بودن در افعال و افعال از آنچه قدر منزلت انداخته خواری یار آرد نه خور یار آرد از آكد خصال معدود و اگر برو چیزی غیر قصدش روان شود حق وی را تنبیه فرموده معاتب کرده مهلش داده مهمل نگذارد و عصمت نبی مزیل محنت ازان سبب نیست که حق تعالی بر طاعت إجبارش فرموده از معصیت عاجزش نمی گرداند (v.263a) بل که بلطف خود او را بطاعت طاقت بخشیده از سریر خود بقاء اختیار باز داشته تحقیق ابتلا و امتحان را اظهار می فرماید، و عصمت از کفر بابت است پیش وحی و بعده و از معاصی پس از نبوت و آنچه قصه خوانان بجهل منبر گویان بی احتیاط سخن گویان بتأویلات استبدادی در حق داود و سلیمان و یوسف و غیرهم علی نبینا و علیهم الصلوة و السلام از ظواهر آیات تزییل بی اقتفاء بار سلف صالح صدر اول اهل بیت نبوت عظمی و اصحاب صفة و جلّه صحابه و تابعین رضوان الله علیهم أجمعین چیزها سُست می گویند هیچ مفسّر مقشّر نخ جوی لبّ ستان قبول نکند بل که قصّه خوان منتظر مفت مکثار را صد و شصت جلد شرعی حد افترا بندی بر انبیا علی ضعف ما علی الأمة فی القذف زده روان انبیا را کردارش چنانک شاذ داشت¹ بیشتر بشارت فرستد، و رحمت حق بر کسی باز که بذهن سلیم و طبع مستقیم سخنان خانی را شنیده مذهب پسندیده گرفته از مخلوقات هر یکی را در حب و بغض بمرتبه ثابت داند که تجاوز محدود از او صدور نیابد حاشا از حق تعالی که بمرتکبان کبایر نام نبوت داده مملکت دنیا و آخرت را بامر و نهی و وعد و وعید بدیشان سپارد، روان جار الله علامه شیخ العرب والعجم فخر خوارزم صاحب کشاف حرّمی شاذ باز که باعتقاد صالح در حق انبیا تفسیر خود را معطر گردانیده بلطایف شریفش علماء عالم از گمان بری بذو محال تُهم خلاص یافته بواطن همگان بزبور عقاید سلیمه

¹ شاذاشت

آراسته آمد اگر کسی بسرّ اعتقاد جار الله نرسد رجوع بمحاکم قضاة کند چون در دار القضاة اسلام أصحاب دعاوی بی حادّ مردم را از افراد اُمّت باندک مایه بهانه در زندگانی ناسزا، چو ایستاده شاشیدن، و در بازار طعام خواردن و بحمام بی میزر در آمدن و آنچه بدین ماند از اوساط بگذار کبایر و قبایح را چرخ کرده گواهیشان بامر شرع نبوی در قلیل و جلیل و کبیر و صغیر و خطیر و حقیر و خسیس و نفیس مقبول نمی افتد مصالح کل دنیا و آخرت دست أصحاب کبار ناهمتایی که بتورط شهوات و افتراق شبهات وثوق از قولشان دور گشته إلزام حجت را شایستگی ندارند چگونه مفوض گردد

قَوْل دَر کرامات اولیا کرامات اولیا جایزست، و وقوع جاذویی و چشم زنی از شخص بدیگری هم واقع و آن بنقل و عقل ثابت، اما منقول آنک آصف بن برخیا و وزیر سلیمان عرش بلقیس را. بحرّ خواندن اسم اعظم الهی از مسافت دور بزمان قریب معبر از گردش نگرش چشم نزد سلیمان حاضر گردانید، و شنیدن ساریه صحابی بشهر نهاوند سخن عمر بن الخطاب را از سر منبر مسجد مدینه الرسول پانصد فرسنگ راه زیادت بلفظ یا ساریه بطرف کوه بگریز ویا بکوه رو که کمین کفار آنجاست (v.263b) و روان شدن آب نیل مصر. مکتوب پاره عمر مذکور بقصّه توارخی¹ که بالا ذکر رفت و خوردن خالد بن الولید قدح زهر را که بدو کارگر نیامد و گزندش نرسانید و کرامات باقی تابعین و طبقات مشایخ و صلحاء اُمّت محمدی بحدی رسید که اگر آحادش مجموع آید در جواز کرامات بحدّ تواتر پیوند

و اولیاء بندگان حق اند بر زمین چو میخهء محکم دار بنیاد عالم بر سکان غربا دوستان باری بیایسی آینهء الطاف الهی مریشان چراغهای تاریکی در فتنها مفاتیح راه راست و سنتها و عاظ خلق حفاظ اَنام دیدار حق بوجودشان مجلو سایه صدق با همگان متلو روشنی اشکالشان جلاء ابصار پرتو منظرشان ضیاء افکار و کرامات ربّانی که بحکم خوارق عادات بشیوه قطره بس مانده از بحر معجزات پیغامبر متنوع مطبوع بتکمیل نفوس اولیا نواب صفت حجاب نعت خدام هیئت پیک و ش از دست مذکوران صدور می یابد مشتمل است بقطع سفر دراز سنوی و شهری از شهری بشهری بل از اقلیم باقلیم یکم از یک ساعت زمانی و روزها بسیار طعام نا چشیده متالم نشدن و سخنهء مؤثر در دلها انداختن بمثال کرمی خاتم منقوش تأثیر نقشی در قلوب متأثر شمع طبع نگاشتن و بحرّ دعا تخم سعادت بکاشتن و بنظر دافع اندوه ز عالم بکاستن و بسرعت فراست دراک بوذن و بزیر کیاست مراقبت املاک کردن و بترک هوی مقصور مقصود یافته سوی هواء ممدود پرواز پریزن و سفالت بدن کثیف درون دریاء مغرق بی کشتی کشتی و سیاحت سباحت صورت روان رفتن و

¹ توارخی

رَهانیذَن گرفتاران جوع و عَطش و بلاها بِاحضار طعام و شراب و أسباب نجات علی الفور بیابان دور پایان و مصاحب شدن با خضر و ایلاس فریاذ رسانان برّ و بحر بأقطار عالم کل چین و حوالی کوه قاف و جبل لبنان و مکّه و عرفات و قدس هر روز عرفه بسالی بتعیین و باقی اشیاء که طول عظیم دارد و کتب رقایق بدان مشحون، و منقولات اولیاء اُمم پیشین قصّه أصحاب کهف و قضایا مریم علیها السلام و باقیان که بمرتبّه پیغامبری نرسیده بِاسم ولایت تنها آیت غایت روزگارها خویشتن کشتند سور قرآن مجید ناطق آمده از اخبارات خارجی استغنا هرچه اظهر

مَعقُول مجوّز ازان لامعه لایح که بفعل حق تعالی بر خلاف چیزی عادت بدست مکرّمی از عباد خیری پیدا می شود که بنده از لمعانش ثمره طاعت چیده در صحت دین خود بصارت زیادت گشته ببصیرت باطن دل خود را صیقل زنان جلا دهد و آن بحلیه ظاهر بتخلیه باطن و بحلیه خویشتن از کرامات عبارت اگر جاهلی بوهم بی فهم خود انکارذ که کرامت چون بدین حد رسد میان آن و معجزات مردم فرق ننهند و پیغامبر را از ولی باز نشناسند

جواب چو آب خالص برآنجملت شنود که معجزه (v.264a) دعوی نبوت را مقارب آمده پینک إقامت بینّه مدّعی نبی نام رسول لقب بر مدّعی علیه منکر اسم جهل حرفت ستیزه صفت صدور یافته قضیه ولی بضدّ حال مذکور بر وجهی نازل افتاده تا اگر دعوی نبوت کند فی الحال کافر شده اهلیت کرامت ازو گسیخته واجب القتل گردد، و چون هر ولی کرامت را از زیر سایه پیغامبری که ما بعد عصر مبارک وی ورود یافت شایان شده ببرکت متابعت و مباحثش بدان مقدار منصب رسید همه عالمیان دانند که پیغامبر اصل است و ولی فرع و بمعرفت مسایل فرقی اشتباه از میان نبی و ولی بکلی زایل، و مثل همه پیغامبر با ولی که زیر دولت نبوتش منتشی و مشتهر شده از بعض خدمتکاران فرمان بردار وی معدود می گردد بمثل خیک پر عسل مصفی مانند است که از مسامش بمقدار کم از سمّ خیاط اندکی بیرون تلاوذ و در توزیع عسل نفس پیغامبر برّق انگین مشبه و تلاویذ ترشخی بترشیح استعاره بولی خواسته جین مانند، چون حال نبی رجیم بجهل محض در حق ولی بلاء استحقاق چگونه بسفسطه و هذر مه تُرّهات و هذیان می گویند و بچه دلیل مرتبه ولایت را بر منزلت نبوت قرون می آرند، «قَاتَلَهُمُ اللهُ اَتَىٰ يُؤْفَكُونَ»¹

اما معلوم علما شد که ایشان این تأویل را از مسئله می گویند که صورت قالبی از بیرون شنینده فهم نا کرده بمعاونت لعین اکبر با سه گونه² اختراعات از مفتریات پرداختند و اصل واصل

¹ سورة التوبة، 30/9.

² با سکونه

بتکمل^۱ درین باب ازان معبر که پیغامبر بسه مرتبه ولایت و معرفت رسالت منصب دار شده دو مرتبه ولایت و معرفت دایم الوجود نزدش بی انقطاع مانده مرتبه رسالت بتبلیغ منقطع است و همواره باتفاق علما و حکما و جمهور عقلا و فضلا مزیت و فضل دایم باقی دارد نه زایل بعارض از عوارض و ولی عارف نزد حق مقیم است و رسول کار پرداخته بیرون و حالت اقامت از حال خروج اعلی بس پیغامبر صلی الله علیه وسلم بدان معنی که خود ولی و عارف است اعلی و اشرف ازانکه رسولش گویند و در دو حالت او بهمان یک شخص مسمی و مراتبش باختلاف حالات چو فن مختلف هر که چنین فهم کرده اختلاف حالات را بر یک شخص نبی بعینه موزع داند مؤمن است و آنک خطاء محض چنان پندارد که ولی ما ائت بر رسول و هر پیغامبر نبی دارد بکفر و زندقه منسوب،

روان شیخ اعظم مرشد اعلم راسخ ناسخ صالح ناصح ماحی حامی سامی نامی حجة الحق علی الخلق العمیم وارث صاحب الخلق العظیم لسان الغیب باقی الریب دقاق رقاب الجهال مصنف الکتب بالا جمال محی الملة و الدین العربی المغربی وسط فرادیس جنان شاذ باذ که از فتوحات مؤلفش فتوحات بس عالی روزی ما بیچارگان گشته بشمشیر بُرانش میانهء مباحیان، بد حرفتان را بدو نیم جدا کنان احياء سنت نبوی و طریق سلامت (v.264b) گزینان از ما صادر می شود و کرامات اولیا را در فرق اسلامی معتزله منکر اند و باقیان نافیان معتقد ایشان

قول در تعدیل و تجویز^۲، تعدیل و تجویز بصیغت تفعیل نسبت هر دو بحق تعالی بران موجب محرر که باتفاق اصناف متکلمان باری تعالی بعدل موصوف است بعدل و حکمت مژه از جور و سفه و بقول ابو منصور مختار قول هم برأی منصور و پیروانش هر چه عاقبتش پسندیده باشد بحکمت مسمی و سفه بضدش ملقب، و نزد معتزله حکمت آنک فاعل را سود رساند و لغیره همچنان نافع و نزد اشعریه آنچه بقصد فاعل صدور یابد و سفه بدو مذهب ضد ما ذهب الیها

قول در امامت و توابعش مردم را ناگزیر است از امامی قائم بمصالحشان بإجماع صحابه رضی الله عنهم چه بعد از رسول صلی الله علیه و سلم اول در تعیین امام اختلاف کرده، آخرین امامت، اَبی بکر صدیق رضی الله عنه اتفاق بستند، و حکمت نصب مکانه نما نسیب بخلافت ازان سبب مشروع نمود، تا نبوت پیادشاهی دنیا ملتبس نشود چه اگر درین باب نسب مطلوب بودی حسن پیسری و عباس بعمی خصوصیت یافتندی، و نصب دو امام در یک عصر فی قولنا روا نه خلافاً لبعض الروافض و کرامیه که جواز امامین را قایل اند در تصحیح امامت معاویه با امیر المؤمنین علی

^۱ بکمل

^۲ تجویز

کرم الله وجهه چه آن¹ می کنند و باطل می گویند و هر چند که مصححان این باطل را کرامیان خوانند ایشان کرمیان کرامیان اهل قرابت رسول صلی الله علیه و سلم و خوارج و بُغاة و طُغاة فرق شرعی گفتندی از شرک شرک و ضلالت رستندی و کدام زمان دو شمشیر میان عقلا درینک نیام بوزده، در فحل یک رَمه را پسندیده شده دو زن را یک شوهر خشنود کرده، یک نفس ما سوی الأنبیاء مصالح دنیا و آخرت را بسر برده است که مهمل نفسان بخلاف مقتضیات عقل و نقل محالات را در حیّز جایز و ممکن مجال دهند و هر وقت که عقد بنام دو گانه حاکم بتر احی بندند امامت اول درست ثانی باطل، و چون بیک کرّه بسته شود هر دو ببطلان پیوسته اشتیاق مر یکی از ایشان و یا بنام دیگری لازم شمرند،

و شرط صحّتش بدان مقید که امام مردی باشد آزاد و بالغ و عاقل قرشی و تقیید ببنی هاشم عندها نا مشروط به خلافاً لبعض الروافض و همچنان معصومیش چو عصمت از خصایص انبیاست کما ذکر، و در عدالت سیاست نزد حنفیه بشرطیت کمال موشح و بر شفوعیه بر جواز إنعقاد مطلق و برین قیاس تقلید امامت فاسق مکروه لکن منعقد، و امام بارتکاب² کبیره برای اُبی حنیفه مستحق عزل، و نزد شافعی منعزل، و امامت مفضول بوجود فاضل منعقد، و این معنی بدلیل آنک عمر رضی الله عنه خلافت را میان شش نفر مشهوران شوری گذاشته رفت و ایشان بتفاوت (v.265a) مراتب معروفان معروف و مفهوم

قول در خلفاء راشدین در امامت خلفاء راشدین اول و اولی من سندرک أبو بکر صدیق بوزده بیاستجماع شرایط خلافت مفضّل همه صحابه آمده آراء جمیع أصحاب رسول بر خلافتش منعقد گشت و اتفاق ایشان حجّت قاطع است، زیرا حق تعالی در سوره حشر «لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ³» گفته آخر آیت را بوصف مذکوران ب«أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ» ختم فرمود چون بگواهی حق حق تعالی ایشان صادقان اند و از زبان مذکوران صریح شنیدند که صدیق را یا خلیفه رسول الله گفتند و گفته چنان کاملان باید که از لغو و بازیچه مصون بوزده بینه را بشایذ بس ازین دو مقدمه اثباتی نبوت خلافت صدیق بیاست نتیجه علمی هر چه ظاهرتر وسعت بستن علی کرم الله وجهه بتصدیق برابر تمامت مهاجر و انصار بعد دیدن مصالح اُمت مشتمل بران بأقوی الحُجج إجماع مسمی زیرا چون علی بقوت جوانی و تدبیر و قرابت رسول اگر خلافت را بحق اُبی بکر نشناختی منصب بناحق بذو مسلم داشته مع قدرة الدفع بگناه عظیم در افتادی

¹ جان

² بارتکان

³ سورة الحشر، 8/59.

و آنک رسول صلی الله علیه و سلم وقت إطلاع حفصه دختر عمر بن الخطاب رضی الله عنه بر دخول نبوی بحجره ماریه قبطیه روز نوبت عایشه بقصه که درین کتاب در ضمّ نبویات ذکر رفت بحفصه فرمود که این راز نگه دار و بعایشه مگو و شاد باش بعد از من پذیر عایشه أبو بکر و پذیرت عمر بقایم مقامی ام خلافت خواهند کردن دلیلیست بر صحت خلافت صدیق که بر انواع تنصیصات می چربید، و رسول در مرض موتش اول ابا بکر را بر جنب خویش ایستانیده خود نشسته بیامامت تحریمه بسته أبو بکر بذو إقتدا کرده خلق بأبی بکر مقتدیان گشته نماز گزاردند، و آخر چون رنج مُتزايد شد بلال را گفت البته خلق را أبو بکر إمامت کند عایشه غلبه رقت پذیرش دانسته از آنک گریه برو غالب شده در محراب رسول نتواند ایستادن بلال¹ گفت طریقی ساز که إمامت را عمر کند و فی الحال که عمر تحریمه إمامت بسته باواز بلند آغاز قرآت کرد رسول از حجره شنیده سخنان رنجیده خواتین را دشنام معروف «قصّو بحیات یوسف» یعنی ای مانندگان بزنان مصر که یوسف را در حکایت زلیخا فریفته هر یکی بخود دعوت می کرد داده گفت البته إمامت غیر آبی بکر را خدای عزّ و جلّ و مسلمانان روانمی دارند، و درین معنی تخصیص و تفویض و وصیت بجملگی تسلیم خلافت بصدیق روشن و هویدا زیرا إمامت در نماز اصل دین و ایمان است کسی را که بذو أهمّ مهمّات دینی سپارند حکومت فضل قضایاء دنیوی² را در جنب آن چه قدر باشد که نزاع کنند و عمر را از محراب رسول عبد الرحمن بن عوف باز کشید تا أبو بکر (v.265b) إمامت کند بعد از رسول عمر عبد الرحمن را بغایت إکرام کرده بترحیب معزز داشته بصحابه همی گفتی که من آواز رسول را از حجره اش در نمی إمامتم نشنیده بودم اگر عبد الرحمن مرا از محراب باز نکشیدی بیامامت یک هفته نماز مخالفت امر رسول کرده بخشم ابد گرفتار می شدم رضی الله عنهما و عن الأصحاب قاطعه أجمعین،

در خلافت صدیق حجتها بس بسیار از کتب معتمد علیه محفوظ بنده مؤلف است و در علم کلامی نمودار را این مقدار کافی باقی مسایل إستحضاری درون قلب فأقلب محزون می باشد تا اگر علماء توحید در محافل تحقیق إتفاقیاً مُجالست روی نماید بمصلحت سلوک طریق بأوسط محموده بی إفراط و تفریط بحجت یافت شود مع الجملة از برکت خلافت صدیقی کارها ظاهر شد که عقول صحابه دران حیران مانده بیمن إقبالش خلاف و نزاع از ما بین اُمت بکلی مرتفع گشت بعد از آن چون أبو بکر بمرض موت مشرف شد عثمان را پیش خوانده برو إملا گفته عهد نامه بنام عمر نوشته مهر کرده بیرون فرستاده گفت هر کرا نام درینجاست بذو بیعت کنند چون بعلی کرم الله

¹ بیلا

² دنیای

وجهه آوردند نام نشنیده گفت بمر که نام درین نامه بمهر نوشته مسطورست بیعت بستم اگر نیز او عمر باشد عمر آیام خلافتش بأثار و ورزش آبی بکر إقتدا کرده بصلابت و هیبت تنفیر جیوش کنان بتدبیر صایب در قلع مفسدان و قَمَع کافران و فتح بلاد و قهر عباد آنها ورزید که بالا در فن تاریخی خوانده آنکه عمر بدرجه^۱ شهادت رسیده خلافت را میان شش نفر عشره مبشره اعنی دو از اربعة بقیه و اربعه از سته نقبة، عثمان، و علی و عبد الرحمن بن عوف، و طلحه و زبیر و سعد بن ابی وقاص بشوری سپرد تا بقوت مشورت إحالت فکر لازم بینان خوبی نبیان در حق أصلح ابرار إبراز اندیشند از اشخاص سته هر پنج تفویض أمر بعبد الرحمن صواب دیده بحکمش رضا دادند او عثمان را اختیار کرده بحضور صحابه بذو بیعت بسته همگان بإقتضاء او مبايعت و متابعت عثمان لازم شمرده در جمع و اعیاد مدّة خلافت پیروانه عقیبش نماز گزارده فعل صحابه بنام إجماع نفاذ یافت، و طعنها نادرست که در حقش زدند از مفتریات سُستان ضعیف رایان نا أهلان بد مذهبان خارجی طبعان پرده داران بی أصلان فساد گزینان واصلان بی هنران حسد حرفتان چو زنان طعنه زنان مخانیث رجال قاطعان پیوند وصال معدود، و مؤمن خالص در حق عثمان و صحابه غیر آنچه لایق حالات شریف ایشان است سخن نگوید

و بعد ازان^۲ چنان دانی بر دست طاغیان و باغیان مبصره و مانند ایشان شهید شده خلافت مهممل (v.266a) مانده کبار صحابه از مهاجران و أنصار رضی الله عنهم جمع آمده بشفاعت ولایه بس بسیار و سوگند دهی علی را کرم الله وجهه بران آوردند که خلافت را قبول فرموده حاضران علماء أصحاب رسول بذو بیعت بسته مخالفان و مقاتلاتش از صحابه چو معاویه و نظراً و پیروان و رأی گزینانش بظن و اجتهاد چنانک بمفصّلات حکایات شنیده بنقض بیعت مرضی مرتضی حیدر دُکان کاسد متاع باز گشادند اگر سِنّی صَرَف نبوذمی «وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَهُوَ الْمُرَكَّبِي» از قبايح مخالفان مرتضی و أهل بیت نبوت بسینه پردازی دساتیر پرداختمی اما از رفض اندیشیده بذین قدر إکتفا نمودم،

و بإجماع سنیان حق آنست که علی کرم الله وجهه و قد کرم و شرف و عظم أفضل عصر خود بوده بر همه أَلَوِيَّة أُولَوِيَّة افراشته در خلافت و إمامت و مقاتلت و مقابلت و مُساخَلت و مقارعت إصابت تمام داشت و بروایت درست نقل آمده که تمامت مقاتلان و مخالفان از اندیشه خلع و کردارهای ناسزا پشیمان شده بِدَل راست توبه کرده اندکان که نامهاشان را مطالعان و من بنده مؤلف نیک دانیم بِحُطام دنیا فریفته گشته ظاهراً إصرار نموده بأسرار هم بر گناهان خویش توجه و

^۱ برجه

^۲ بعد زان

زاری بظهار می‌رسانیدند، «وَاللَّهُ هُوَ الْمُتَجَاوِزُ»، و سی ساله مدّت خلافت خلفاء راشدین از ابتداء تاریخ وفات رسول صلی الله علیه و سلم بعمر وی حکم مختوم گشته بقصّه مشهور شربت شهادت نوش فرموده بی‌حرمانه بل خرّمانه بدار الخلد پیوست، و تربیت فضایل این خلفاء اربعه رضوان الله علیهم علما و عملا و ریاست و سیاست و فراست و کیاست و نبلا و فضلا و شجاعة نزد اهل سنت و جماعت بر ترتیب خلافتشان واقع

و فضایل اولاد خلفاء مذکور بر بعضی بر حسب خصایل پدرانشان مزبور، و نزد طایفه پس ازیشان و فرزند هیچ یک از همگنان رجحان و مزیت و فضیلت بر دیگری، ندارد الا بورع و علم و تقوی و بإجماع صحابه و تابعین و تمامت مسلمانان فرزندان فاطمة الزهری شاخهای شجره نبوت عظمی رُستگان از درخت میوه دار علی رستگان بالله الأعلى اعنی أئمة اثنی عشریّه و هر که بورزش ایشان زندگانی گروکند بقرابتی که بحضرت رسول دارند بر اولاد صحابه و خلفا و غیرهم بتفضلات، و آنک نکرد گرد گرد کرد، صالح نفس دیلمی، حدّ لکزی، خال هندی، عمّ سندیّه، مادر قفجاقیه¹، جدّه صین، مولد خطا محتد نتواند گشت فکیف که بنسب فارغ عاری از اصول و فروع انتساب کنان استنساب را مایه استجلاب اسباب سازد،

و ادب سنت سلف بران مشتمل که ما متأخران زبانه از کردارهای واقع میان جمیع صحابه گونه داریم (v.266b) و بغیر ذکر مجاهد که در حق ایشان بأخبار و ایثار شنیده‌ایم چیزی نگویم و هر چه ازیشان در ضروب [و] حرّوب و هرّوب صادر شده است و ظاهرش بنوعی خشن می‌نماید حسن شمرده حمل بر صلاح اندازیم زیرا رسول همگنان را بغایت مدح فرموده بستارگان راه نمای تشبیه کرده باتباع مذکوران فصل تدین پرداخته مؤمنان را بحبّ ایشان تحریض داده دوستی خود را بمودّت مشار إلیهم قرین گردانیده از دشمن داشت جمع اصحاب نبوت نھی عظیم فرموده عذاب ابدی را بر بُغضت انجم زاهره مشتمل داذ شناختن

قول در استطاعت استطاعت و قوت و قدرت و طاقت و وسع که نزد لغویان اسماء متقارب آمده بر متکلمان بترادف نسبت یافته بجملگی در اخبار اختیار بندیگان بمذهب اهل سنت و جماعت ثابت گشته جبریان بخلاف ناجیان بنده را مخلوق مجبور نام داده بسبب اختیار چو جمادات ازو آدات ذات دور داشته إبطال امر نھی برفع شرایع و إنکار حس و ضرورت تا حدی جایز دیدند که بجماعت سوسفطائیه منکران حقایق اشیا ملحق گشتند،

و رأی سنیان درین مسئله آنک استطاعت فعل مقارن فعل است زیرا که قدرت حادث عرض نام دارد و عرض را بقا مستحیل چه لکن قدرت بر فعل سابق بودی بوقت صدور فعل منعدم گشته

¹ قفجاقیه

فعل بی‌قدرت صورت بستنی و اگر فعل بی‌قدرت درست باشد از عاجز نیز مصور آید و آن بفساد منسوب و استحالت بقاء أعراض بدلیل روی می‌نماید که بقا معنی است وراء ذات باقی بتصدیق آنک جواهر در اول احوال وجودش نه بوجود موصوف باشد و نه بقا زیرا چون جواهر موجود شده منعدم گردد روا باشد که گویند موجود شده باقی نماند، و اگر بقا از وجود عبارت آید تقدیر کلام آن باشد که گویند موجود آید و نیاید و آن فاسد و چون ثابت گشت که معنی است وراء وجود أعراض از قیام بذات منعزل چه غیر تقدیر حرکت بی‌متحرک محال که اگر أعراض باقی بودی بقاء قیام ذات با آن واجب نمودی و هرگاه که قیام عرض بذاتش مستحیل باشد قیام بقا بذات هم مستحیل نماند، و اگر قیام عرض بعرض جایز باشد قیام زندگی بقدرت و حرکت بسکون و کون روا نمودی و موصوفی حیوة بقدرت و حرکت بکون و سکون محال، و کذا البقاء چه اگر عرض باقی بودی بقاء غیر جواهر آمدی زیرا هر دو متغایران اند بحقیقت و بقا دو چیز متغایران بقاء یک شیئی مستحیل، اگر آن درست بودی تقدیر بقاء قدرت با فناء قادر ممکن نمودی و اگر آن روا بودی و چون قدرت ابتداء تا عدم قادر جایز گشتی و این همه تقدیرات محال و نیز بودی بمحال بمحال مسمی و بمحال جواز محال نه، و قدرت (v.267a) یک گانه نزد اشعریه و اصولیان حدیث دو ضد را شایان و نزد امام اعظم ابو حنیفه رضی الله عنه شایسته است لکن بر سبیل بدل زیرا که محل قدرت آلت صالح است مر ضدین و کذا القدرة چه طاعت با معصیت بنسبت امر و نهی مختلفان اند بذات چنانک سجده کردن بباری تعالی طاعت نام دارد و نیت معصیت و چون در ذات سجده تفاوت نیست در قدرت بدان هم تفاوت نه لکن قدرت مصروف را بطاعت توفیق گویند و ازان معصیت خذلان و آن بذاتش یک است لاغیر چنانک سجده واحده مذکور تارة اند¹ و أخرى للصلنم و ذاتش در حالتین جسته پیشانی بر زمین نهادن نه

(قول) در خلق أفعال عباد کردار بندگان و جمیع حیوانات نزد سنیان مخلوق حق است و جز مرات را موجود نه خواهی موجد را ببناء مفعول عین و آن خواه عرض هر دو در مخلوقیت برابر و صحابه و تابعین برین مذهب بوذند چون قدریه پیدا شدند إحداث قول بر آن نَمَط کردند که أفعال اختیاری از جمیع حیوانات مخلوق ایشان است و حق را در آن خلق و قدرت تعلق و گفته همگنان بدلیل «وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ²» باطل، و ما چون بفعل مقارن شود بإجماع نحویان بمصدر به متعلق و تقدیرش بلفظ الله خَلَقَكُمْ و عملکم مقدر، و آیات بسیار برین نَسَق مَتَلُو و لفظ نبوی «إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ كُلَّ صَانِعٍ وَصَنَعَهُ» موکد تأویل بجاه بتصریح بیانی.

¹ تارة ند

² سورة الصافات، 96/37.

و بمعقول چون فعل عبد محدث است جایز الوجود بوزده امکان وجود و عدمش درو برابر آمده وجود بر عدم بی‌مخصّص فزون نیاید و آن بواجب الوجود مسمّی و بإیجاد باری تع مقید و بذین مسئله سنیان إلزام دهریان در إنکار نسبت وجود اعیان بحق جلّ و إلزام معتزله در إنکار نسبت وجود أفعال بحق تعالی ازان وجه دیدند که هر دو در وجود سوا اند¹ و هرگاه که بنده بر ایجاد حرکت در نفس خود قادر باشد، اگر گویی که دران حالت ایجاد سکون را در نفس وی حق تقدیر کرد إجتماع ضدّین لازم آید و اگر گویی تقدیر نفرمود بتسخیر حق قایل باشی و هر دو محال چه شرط قدرت بخلق علم خالق است بکیفیت مخلوق پیش از وجودش بنص «أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ²»، و هر کرا در فعلی أصلاً علم نیست برو قدرتش نه و غالباً بنده³ من مؤمن را در کیفیت فعلش از حسن و قبح و أضرار و هر گرو إنفاع علم نه چنانک کافر از ذاتش متعزل و مبتدع بقبح أفعال هر دو از خالقیت هر چه أبعد و ازانک حکم باستحالت ایجاد از بنده کردیم سلب فعل بکلی ازو لازم نه چه چون بإتفاق خصم بر قیام فعل بعبد و إستحالت ایجاد إقامت بینة صورت بست بإستقباحشان ثابت شد که بنده فعل دارد بی ایجاد و ضابطه⁴ فارقه درین باب آنک بنده را صفات قایم بعبد بر دو نوع است، نوع اول آنچ حق تعالی در نفس بنده ایجاد می‌فرماید بی‌قدرت و اختیار ألوهیت چو جنبش لرزان، دوم آنک حق تعالی ایجاد می‌کند بقدرت و إرادتش (v.267b) چو حرکات إختیاری و این تفرقه معلوم است بضرورت و نوع دوم را کسب گویند و فعل بنده بکسب مسمّی است نه بخلق و فعل حق نه بکسب و إسم فعل بر هر دو مشتمل.

پس بآنچ ذکر کردیم روایتی مقدور زیر قدرت دو قادر ثابت شد لکن بدو جهت مختلف تا یک فعل بنده را مقدور حق گویند بنسبت ایجاد و مقدور عبد بطریق کسب و هر چه بآلت واقع شده بی‌تفرد قادر صورت بندد بإسم کسب ناجور و واقع گشته بی‌آلت مصوّر آمده بتفرد قادر بنام خلق مدعو، دعا حق بخلق مخصوص و بنده بکسب و این معنی در خلق بمعنی ایجاد مطّرد اما چون بمعنی تقدیر اندازه آرای آمد، إطلاقتش بر بنده همچو إختیار از عیسی بنص، «أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطَّيْرِ³ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ³» روا و ازین شروح لایحه عقلاً حظّ أوفی بر گرفته نیک در یافته جاهل اگر بجهل مرکب خیال شرکیت میان حق و بنده در ضمیر مکدرش خلاند جواب چنان شنود اگر شخصی مملوک زر خریده زید را مثلاً بنده نام نهند بدو إعتبار تسمیه دارد بنده حق است از جهت خالقیت و ازان مولی بطریق شرّی

¹ سوآند

² سورة الملك، 14/67.

³ سورة آل عمران، 49/3.

قول در حدوث دنیا نزد سنیان بإحداث واجب الوجود حق است خلافاً للدهریه و الزنادقه و الأفلاکیه و الفلاسفه و هیولی که عبارت ایشان از ما يتحد منه الشيء كالدقيق يتحد من الخبز و الخشب سریر بر خصم جاحد رطینتی قدیم موسوم که جمیع اشیا ازان طینت مخلوق گشت و حاشا و هذیان¹ زنادقه هیولی را کا الله تعالی عن تشبیههم بحرکت و سکون و عرض و جوهر و جسم موصوف نمی‌دارند، «وَلَعَنَهُمُ اللَّهُ بِجَهْلِهِمْ» و حق آنک حق جلّ همه را از کتم عدم تحیر وجود آورده مجموع از لا شیء مصوّر آمد، و قایلان در تعبیر طینت بطبایع چهارگانه حرارت و برودت و رطوبت و ییوست بنیاد نمی‌اصل عالم ازان در قعر بحر ضلالت هالکان و معتقدان قدم طبایع یانفراد و صیوروت اربعه بصورت جسم باختلاط بنفی حدوث ازان بکفر مطلق گرفتاران،

و گویند آن بترکیب عناصر از آب و خاک و آتش و هوا چو طبایع بتقدم یانکار صانع مذهب داران و إبطال أقوال مذکوران و منجمان مضیفان حدوث اشیا بتأثیرات أفلاک مسخرات بتغیر اشیا و بلون از حال رطوبت ییوست و صحت بسقم و قوت بضعف و استوا یاعوجاج حاصل چه اگر بنفس خویش بودی تغیر درو نرفتی و آن تغیرات حالات از مغیر ناگزیر و هوا در سبحانه و تعالی امام اعظم ابو حنیفه رضی الله عنه روزی بمنظره دهری مبتلا شد مبطل را یالزام حجت بنکبت داده دهری گفت که بغیر اشیا از حال بحال از مبنا طبایع است که باستواء آن صاحبش مستوی بوده بهنگام غالب شدن (v.268a) یک طبیعت از چهارگانه معروف بر سایر از استوا زایل گشته زوال استوا خداوند معه پدید آمد امام اعظم فرمود که بدین تقریر تو مثبتوت صانع و مصنوع و غالب و مغلوب إقرار آوردی زیرا از قول غلبه یک طبیعت بر بواقی و صیوروت سایر مغلوب فرد غالب غلابی تعالی موجد عالم لازم دهری چنین حجج و أصحاب شنیده مسلمان نشده باز بهذیان ریزی مشغول شد امام اعظم بیاران گفت که من با خصم تا حدی سخن می‌گویم که او از حجت قاصر مانده از عجز بهذیان گویی مشغول شود و در قدرتم آن نیست که او را گنگ گردانم چه آخرس کردن مجادل بمعجزات تعلق دارد و آن قسم انبیا را میسر است لا غیر

قول در إبطال تولید چون بذکر کرده پیشین ثابت شد که آثار أفعال عباد مخلوق حق است، بییجادش نه بییجادشان و از أفعال ایشان متولدی نه برغم زعم عامه قدریان و بزعم نظام أفعال فعلی حق است بییجاب طبع و نزد قلاسی بییجاب خلقت مصوّر، و بر ثمامه بن الأشرس أفعال را فاعل نه و حق گفته ما سنیان است چه اگر این آثار حاصل شدی بفاعل عبد اما صورت حصولش بی آن قدرت زیور بستی، که فعل بدان محصل گشت و یا بقدرتی دیگر وجه اول از وجه روای دور زیر أفعال را از قدرت عاری دیدن بغایت إستحالت منسوب و وجه دوم هم از توجه بتوجه بیعد عظیم

¹ هذیان

مومی الیه جهت آنک قدرت مذکور مقارن فعل گشته وقت اثر منعدم می‌گردد و ثالث را در جواز مسامح نه بإقتضاء قدرت انسان تحصیل اثر بی‌فعل و تحصیل فعل بی‌اثر چو ألم بی‌ضرب و ضرب بی‌ألم لازم نیاید و هر که بر تحصیل دو چیز قادر باشد بتحصیل هر یک ازان باینفراد توانا بود و رواست که ضارب عقیب ضرب میز و ألم ضرب بعد ازو حادث شود و فعل از مرده محال لکن چون حق تعالی عادت را بخلق اثر عقیب مباشرت سبب روان فرمود هرگاه که بنده بقصد حصول اثر سبب را مباشر گردد إضافت فعل بذو متوجه گشته ملامت برو افتاده بتوان گزاری دنیا و مشاهدت عقوبت آخرت شرعاً مخاطب است اگر نیز اثر بفعلش حقیقه مصور نیست چو مسئله شوق زن شخص که بملامت عربی و غرامت شرعی مواخذ است اگر چه سیلان روغن از خیک بحقیقت فعل شقاق منسوب نه لکن بمباشرت سبب بقصد حصول اثر متعدی مضاف الیه شده در ملامت و غرامت نه بأسلوب نحو مقامات

قول در تکلیف مالا یطاق، تکلیف مالا یطاق از حق تعالی جایز نیست که بندگان را بطلب آنچه وجودش ازیشان وجه ندارد مکلف گرداند چه تکلیف با بینا بینای و افکار بی‌بان بر رفتار از حکمت خارج نموده باری جلّ و علا حکیم علیم بدان منسوب نکنید خلافاً لالشعریه، و تحقیق کلام درین باب ازان معبر که (v.268b) خدای تعالی بنده را بانیان فعلی بدان سبب مبتلا می‌فرماید، تا اگر انکار بی‌انکار بجا آرد بثواب سزاوار شده بتقدیر إمتناع معاقب گردد و این معنی در چیزی محقق است که وجودش متصور باشد نه در امر مستحیل

اگر اگر گویند از نص، «وَلَا تُحْمَلُونَ مَالًا طَاقَةً لَنَا بِهِ¹»، و نصّ «أَنْبِؤُنِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ²» و عقاب صورتگاران در روز قیامت بخبر «أَحْيُوا مَا خَلَقْتُمْ» جواز تکلیف مالا یطاق علیه روی می‌نماید.

جواب دهم که عدم طاقت بر دو نوع موزّع است، نوعی بعجز و عدم قدرت، و نوعی بسببذن فعل شاقّ بریدن بغایت مشقّت، چنانک شخصی گوید مرا برداشت این متاع طاقت نیست یعنی که مرا از تحملش رنج و مشقت عاید می‌گردد و مراد از دعاء منصوص شکل دوم است نه اول چه درختم بقری إستعادت از تحمیل مالا طاقه له به ورود یافت نه از تکلیفش و نزد سنیان رواست که حق تعالی بنده را تحمل کوه و دیوار تکلیف فرماید که بعدم تحمل آن بمیرد و آنک بحمل جبل و جدار مکلف گرداند تا اگر بفعل آرد مَثَابُ گشته بعدم آسان معاقب شود منفی زیرا خارج حکمت

¹ سورة البقرة، 286/2.

² سورة البقرة، 31/2.

افتاده کما ذکرنا و «أَبُوْنِي بِأَسْمَاءِ هُوَ لِأَيِّ» بحقیقت تکلیف نیست و بخطاب تعجیز مفسّر و از توجیه صیغت امر جهت إظهار عجز معبر و این گونه فرمان شرعاً مصوّر نامزوّر، و امر بإحیاء صور چو مسائل اول از تکلیف معرا بخبر مُعْنَعِن و بصدور تعذیب مر مرتکب محظور در روز قیامت در دار جزا نه مدار إبتلا مبرهن

اگر گویند حق تعالی ابا جهل و فرعون را بی‌ایمان تکلیف فرمود و می دانست که ایمان نخواستند آوردن و خلاف باری تعالی محال

جواب ده که ازین سوال اول مخالفت إجماع آنکه تکذیب حق جلّ و علا لازم می‌آید اما مخالفت إجماع را ازان و آن که بإتفاق اُمّت تکلیف آنچه در وسع نیست کاین نه و إختلاف در جوازش آرزوی معقول وارد و اما تکذیب حق از قول، «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا»² مقرر و محال در وُسع احدی صورت پذیر نه

و نکته خلاف معلوم الله محال را **جواب** آنک هر چه در عقل تقدیر وجود امکان ندارد محال است، و ممکن الوجود جایز، و وجود و عدم شیء در ذاتش مقدّرت بی آنک بعلم و إرادت حق نسبت کنند چه ما از نفاق کرده‌ایم که عالم جایز الوجود است و عدم با علم حق تعالی که موجود شود و وجودش فی الحال متحقق گشت موجب آن نیست که بوذنش واجب باشد که اگر ما علم وجوده واجب الوجود نماید و آنچه معلوم شوذ که موجود نخواهد گشت مستحیل نام دارد جایز الوجود را تحقق نماند، و بکون إرادت جهت تمیّز واجب است از محال نه برای تخصیص أحد الجایزین از دیگر (v.269a) و آن بخلاف قول عقلا مبنی

اگر گویند وجود خلاف معلوم حق تعالی اگر جایز بود تجهیل باری جلّ و علا ازان لازم آید. **جواب** ده که تجهیل در نفس وجود مصوّر است نه در تصوّرش چه علم حق درو آنک بتصوّر وجودش موجود نگردد و درآن رأی تحقیق علم باری تعالی لایح است نه تجهیلش تعالی الله عمّا یصفه الملحدون علوّاً کبیراً

قول در تعمیم مرادات، نزد سنّیان تمامت محدثات از عین و عرض و خیر و شر بإرادت حق در وجود می‌آمد، و بر معتزله هر نا مرضی از مراد حق منعزل و مباحت مختلف فیه و هر چیز را که حق موجود شدنش دانست إلحادان خواسته است خواه بدان بفرماید خواه و إمام أعظم أبو خنیفه رضی الله بذین رأی بی‌حامل مایل بوذ قدری پرسیدش که حق تعالی در ازل شدن را از شرور و

¹ سورة البقرة، 31/2.

² سورة البقرة، 286/2.

قبایح می‌دانست یا نه¹ وی از اقرار آوردن بدان مضطرّ گشته گفت هیچ حق خواست دانسته خود را اظهار کند چنانک دانست و یا خود چنان خواست که خلاف معلومش پیدا فرماید تا علمش بجهل (متبدل) گردد قدری جواب خواب صاف باینصاف شنیده از مذهب خویش باز گشته سنی شد، و نزد بعض اصحاب سنت اِرادت با علم روان، و درست آنک اِرادت جریان با فعل دارد یعنی جمیع مفعول حق از مرادش معبر و بعض آیات چو «وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ²» «مَا أَشْرَكُوا³» «وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مِنَ فِي الْأَرْضِ⁴» بعموم مشیت ناطق و بعضی دیگر چو «يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ⁵» «وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا⁶» اِرادت ضلال منهی منهی و برای سنیان میان اِرادت و مشیت فرق نه و سلم سلامت اُمت بی ملامت تا روز قیامت بقول «ما شاء الله كان و ما لم يشاء لم يكن» در مباحث و تساییح و اوراد و تواجید از غیرا تا حضرا منصوب

اگر عنیدی از عبید گوید چون⁷ حق تعالی کفر را از کافر خواهد و او را امکان خروج از مشیت⁸ نباشد بنام مجبوری موسوم گردد و هرگاه که در کفر معذور افتد ازان معنی ابطال امر و نهی و وعد و وعید لازم آمده تکلیف آنچه در وسع نیست و نسبت جور بحق تعالی روی نماید

جواب شنود که کفر ازو کی معلوم گشت تا امکان خروج را از علمش مستدعی گردد و یا نه و حق جلّ و علا از کافر کفر را خواست لکن با اختیار از بنده و مشیت با قدرت بر ایمان و چون ازو چنان دانست فصول امر و نهی و وعد و وعید بصحت پیوست و هرگاه که مراد و معلوم افعال اختیاری باشد فاعل را مجبور چگونه گویند و درین باب آیت، «فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ، وَ مَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ⁹»، و نصّ «اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ¹⁰» مشیّت الهی را عماد عظیم هویدا و بنده آن را بضرورت چنان می‌داند که باینکار راه نمی‌ماند، و مشیّت حق تعالی مر افعالش ثابت است بنص و عقل و انکار احدی از طریق سداد هر چه اُبعد

¹ نا نه

² سورة الانسان، 30/76.

³ سورة الانعام، 107/6.

⁴ سورة يونس، 99/10.

⁵ سورة الرعد، 27/13؛ سورة النحل، 93/16؛ سورة الفاطر، 8/35.

⁶ سورة الانعام، 125/6.

⁷ جن

⁸ مشیت

⁹ سورة الكهف، 29/18.

¹⁰ سورة فصلت، 40/41.

اگر گویند که حق تعالی بقولش «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ (v.269b) إِلَّا لِيَعْبُدُونِ¹»، خبر داد که ایشان از بهر عبادت آفرید، و چون جهت پرستش آفرید کفر و معصیت را از ایشان چرا خواهانست و نص «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ²»، و نص «وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ³» بران وتیره

پاسخ پاسخ شکل چنان ده که آیت اولی را آخراش بر عموم مقدر بدان دلیل است که کوزکان و دیوانگان حق را نمی‌رستند پس آیت را تأویل دو وجهی باید، یکی را مراد بمعنی «الا لیکونوا عبداً لی» مقدر، دوم بوذن مراد در علم حق از جن و انس عبادت کردنشان نه عموم، و از آیت دوم مراد آنک حق تعالی بمشروعیت إفتار بر رمضان در حق مسافر بقضاء چیزی بمذهب سنی، نه چیزی مر بندگان آسانی خواست نه دشواری و آیت سوم تقدیر آنک حق تعالی ظلم بندگان بر همدیگر نخواست بدلیل آنک «ظُلْمًا لِلْعِبَادِ⁴» گفت نه «ظلم العباد» و لام درینجا بمعنی علی چو قولش، «وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا⁵، ای یعلیها» وارد، چه حق جل و عز و علا خود ظلم کردن مر عباد خواهان نیست نه آنک ستم بنده بر بنده دیگر رسد

فصل و معدوم بإرادت نا متعلق و از رؤیت تعلقش منسلب و آن را چیز نگویند و مع أنه که خصم این مسئله با سنیان متفق است بر آنک معدوم مستحیل الوجود و آنک اصلاً موجود نباشد بررؤیت حق تعالی تعلق ندارد، و سالمیه و مقنیه عالم را قبل وجود فی الأزل مرئی حق می گویند و آن قول باطلست زیرا از آنجا إثبات شیئت معدوم لازم می‌نماید و هو باطل و مسئله معدومی که بعد زمانی موجود شود برین قیاس از آنجهت است که در عدم تفاوت نیست چه علت جواز رؤیت از وجود معر است در شاهد و بتقدیر إنعدام علت جواز رؤیت ممتنع و حالت إستحالت معلوم و آنرا که رؤیتش مستحیل است إضافة بحق بکنند چنانکه جمع میان دو ضد در شاهد بإستحالت منسوبست إضافة آن بقدرت حق هر چه دورادور،

قول در نفی أصلح رعایت أصلح مر بندگان و مراعات صلاح برای ایشان بر حق واجب نه خلافاً للمعتزله و بر بشر بن معتمر و تابعانش رعایت صلاح واجب و آن نیز فاسد جهت آنک ألوهیئت مستلزم نفی وجوب است بر خدای تعالی بل که او راست کار فرمودن مر بندگان بدانچ خواهد،

¹ سورة الذاریات، 56/51.

² سورة البقرة، 185/2.

³ سورة آل عمران، 108/3.

⁴ سورة المؤمن، 31/40.

⁵ سورة الاسری، 7/17.

اگر مؤمنان را بلطف مخصوص کرد اگر آن لطف را بر جمیع کفار فرمودی ایمان آوردندی و آن از وی فضل و کرم است و اگر آن را از بعض عبیدش منع کردی جز عدل و قهر نبودی و حق تعالی چنانک در فضل و کرمش ستوده است در عدل همچنان محمود و قول بوجوب أصلح بر حق در حق خلق موجب إبطال منتهاه إلهیست بر بندگان در هدایتشان چه واجب گزار را در آداء حق منت نه و ازان امتنان تباهی مقدور حق جل و علا بدان اصلح لازم و آن از جوار جواز بعید و ازینجا (v.270a) آن لازم می آید که خدای تعالی در حق محمد صلی الله علیه و سلم بزیادت منت ندارد که در حق اُبی جهل آن نبوذ زیرا قایل را زعم آنست که مر هر یکی از دوگانه شخصان محمد خصّ بالتحیه و اُبی جهل علیه ضدّ ما إختص به الأول حق تعالی آن نداد که در غایت مقدور داشت از أصلح و إجماع امت بر آنک در سؤال عصمت و معونت و توفیق از حق مُجدانه درین باب سدّ باب فتنه را شایان چه بقول خصم اگر خواسته ایشان إجابت فرماید سؤال همگان بسفاهت منسوب است و اگر ندهدشان بمفسده ایشانرا پریشان کرده باشد و سؤال دفع مرض و دفع ضرّ جایزست بل که مستحبست چه اگر مرض و بلا مشتمل بر مصلحت است سؤال زایل گردش باستلام طلب مفسده مستدعی و اگر زوالش مصلحت دارد بمر دو صورت مفسده بفعل آمده و خصمان را آن رسوا می کند که نزدشان چون حق تعالی کافران را غایت آنچه در قدرت دارد از استعداد و تمکین می دهد و یا آن همه آمن نیست ازانک پیدا شود آنچه در مقدور خود أصلح را مر بنده مدّخر گردانید چه أصلح در حق بنده عبارت از آنست که عبد بإختیارش آمن بوزه مستعد باشد نه آنک بر ایمان قدرت داشته باوری نیاورد ببدبختی پیوندد پس فعل حق مر بنده خویش بزعم مدّعی مفتری از «ما هو الا فسد فی حقّه» مصوّر است نه آنچه برای او أصلح

قول در آرزاق هر چه انسان می خورد از حلال و حرام رزق اوست و بر معتزله حرام از اسم رزق منعزل چه نزد سنیان هر چه زنده بدان متغذّیست نام رزق دارد و بر خصم ملک خاصّه را رزق گویند بس و از قول فاسد مدّعی حلف و عد باری تعالی لازم می آید چه حق جلّ و علا در إیفاء رزق جانوران روی زمین بنص «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» وعده فرموده هیچ عاقل بدان قایل نیست که ذواب را ملکیت متصوّر باشد زیرا بسا کسی که در جمیع عمرش غیر حرام لقمه نخورد و روانیست که گویند او دران مدّت برزق خدای تعالی، پرورش نیافت

اگر سؤال کنند که چون حرام رزق باری است خورنده را چرا معاقب می فرماید **جواب** ده که استحقاق عقاب بنا بر مباشرت سبب آن و قصد و إختیارش متوجه است از بمر آنک حق تعالی برزق مطلقاً وعده داده بنده را در طلبش از وجه حلال بنص «كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ

¹ سورة هود، 6/11.

حَالاً طَيِّباً^۱» امر فرموده هرگاه که عبد بهوی و حرص خود از غیر حلّ جوید حق تعالی از آنجهت که خواهد بدو رزق رانده یا اختیار بدو و مخالفت نمایش مؤامر را عقابش کند چنانکه در تولد آن فیما قبل ذکر رفت که موت در مقتول بخلق حق تعالی مصور است لکن قاتل از جهت مباشرت سبب و قصد آن معاقب

قول در آجال مقتول مرده است (v.270b) بأجلش و او را غیر آن أجل دیگر نه و قتل فعل قاتل است قائم بذو قائم است بمیت که حق تعالی عقیب فعل قاتل ایجاد می‌فرماید و معتزله را إعتقاد آنک مقتول را أجلش مقطوعست تا اگر قتل نبودی تا أجل عمر راندی و نزد کعبی او را دو أجل از قتل و موت پیدا و برش مقتول مرده نه و درست گفته سنّیان است زیرا حق تعالی حکم کرد بأجال بسندگان بر آنچه از ایشان دانست و خواست و در علم حق و إرادتش تردّد نه و مر حکم و قضاش مردّ نه

اگر گویند که رسول صلی الله علیه فرمود صلّه^۲ رحم اعنی پیوند خویشان فزونی عمر را موجب است **اگر** آن را یک أصل باشد تصوّر عمر زیادت منفی

جواب ده که تفسیر این زیاده برانحملت مبین است که مثلاً اگر در ازل بنام زنده چهل سال مقدر فرموده باشند بتقدیر آنک حج تنها ازو صادر شود و اگر حج و جهاد هر دو ازو آید بشصّت معمر گردد و برین قیاس اگر صلّه^۲ رحم کند مثلاً بمفتاد سال عمر راند و اگر نه غیر پنجاه نباشد هرگاه که حق تعالی در ازل از ابد وقوع صلّه^۲ رحم و جهاد منضمّ بحج داند و صدور یابد عمرش زاید آید و الا کم و مراد محکوم به آنک او صلّه^۲ رحم کرده بجهاد رفته بیست سال زاید عمر خواهد گذرانیدن و این بیست است مسمی بزیادتی عمر پس بنا بر علم ازل حق تعالی که اگر ازو آن سبب نیامدی از تقدیر ثانی در دنیا بیست سال کم خواست یابیدن، و أصل این مسئله ازان معنی مصور حق تعالی چنانکه معدوم موجود شدنی را می‌داند که چگونه بوجود خواهد آمدن همچنان علمش بر معدوم ناشدنی بر وجهی محیط که اگر موجود کشتی چگونه بوجود آمدی چنانکه از اهل دوزخ چیز تقدیری که از ناشدنی فرمود اگر ایشان در قیامت پشیمانی خورده مهل سته دنیا باز گشتندی بر خرّقه نخست عودت ساخته جز إقتراف آثام و إصرار بکفران نعم ملک علامّ از ایشان عمل صادر نشدی

^۱ سورة البقرة، 168/2.

اگر کسی از مفسران آیت «وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمْرِهِ¹» الایه را که در باب
کما پیشی عمر آمده نصّ «فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ²» را بمعارضه بناقض
صوری بپیراد آرد

جواب چنان باید داد که بتدبر و تفکر مناقض را مجال نه چه جواب سایل از لفظ آیت بیرون
می آید نه از فحوی مرجوع الیه و آن از لفظ أداء معبر طرفیه حینیه شرطیه مستخرج و معنی ریخته
بیخته نخبه پخته درین باب آنک صله رحم و باقی اسباب زیادتی عمر پیش از حضور أجل مرگ
ایام صحت و سلامت و فراغ از واصل مقبول است و مزید عمر را مستلزم اما بلفظ «إِذَا جَاءَ
أَجْلُهُمْ³» بعد ظهور علامت موت و نومیذی از تنعم دنیا هر چه از صله و ورزید بقیاس نا مقبولی ایمان
بأس کافر بر بأس شرّ ناس از قابلیت قبولی دور افتاده (v.271a) از واصل مضطرّ جز تسلیم جان بجان
چاره پدید نه و آنک دران حالت بحکم فقه وصیتش در حق وارث بکلی درست نیست و یاسم
أجنبی بر ثلث موزّع دلیل قطعیت گفته حالی را شخصی که از مال مکتسب خود بیگانه گشته
غیر ما خضّة الشرع بمن تواند بکسی چیزی داذن زیادتی عمر چگونه مستحق شود میان دو آیت
مذکور بسیاران در بحر حیرت افتاد، بنا بمنمندی از علم عربیت که در آنجا از دانستن از آسهل تر
مسئله نیست و إهمال أفكار أفكار شکل خبط عشواء و رزان عاشورا دایر مختلط الأجزاء از آش یک
رنگی فرق نمی کنند

و من بنده مؤلف این لطیفه را در تفسیر سمعانی نسخه غریب که سید الأیمة و المستعدّین الحاج
زین الدین خالد بکزی فسخ الله فی مدّته که یزید علماً و عملاً از مصر آورده سماع کرد دیده
مختارانه نوشته بر دیده مالیده روز بیست هشتم ماه رمضان، سنه ثلثین و سبعمائة، در میدان محروسه
نکیده که مواکب همایون و مراکب میمون امیری أعظمی مخدومی معظمی عالمی عاملی محمودی از
هرقلیه مصحوب عساکر منصور آمده نزول فرموده بود أثناء مباحثه بخدمت مولانا سلطان الحکما
الإلهین حجة أهل التوحید بالیقین ناصح الملوک و السلاطین صاحب الخیرات و البرکات مظهر الایادی
و المبررات مجد الحق و الملة و الدین، مولانا امیر حسن سیواسی أسکنه الله بجنایح الجنان و ألبسه حُلل
الغفران و توجه أرفع التیجان و شفعه فی کثیر من الإخوان این نادره بشرح از گفته لمعان شادی را
بدانستن ضالّة المؤمن نادره التفاسیر در چهره مبارکش بر وجهی لایح دیدم که حیاطت مسئله
مذکور نزدش از جمیع دنیا و ما فیها پیش نموده بار خداوندا چنانک وی در دار دنیا بقضاء حوائج و

¹ سورة فاطر، 11/35.

² سورة الأعراف، 34/7؛ سورة النحل، 61/16.

³ سورة یونس، 49/10.

دفع حواجج و علاج مفاصل و جوانح و رد مظالم و انعاش متظلم و ابراء متألم و احياء محاکم و تفریق آرزاق مُرتزقه و تمزیق أوراق محترقه و إحراق مجلّدات زندقه و کتب فلاسفه و جمیع تصانیف علوم دینی جهت فلسفه و إظهار أهدوثة جمیل و إبراز عطاها جزیل و عقیدت صالح و مذهب سدید و جوهر پاک و حسب ظاهر و نسب طاهر و تعظیم علما و توقیر فقهاء و إطعام مساکین و ابعاد مساکین و بذل أموال خایل بفقراء کعبه معظم و مدینه مکرم و قدس از زر و نقر و درّ منظم و تسبیل أشربه و أدویه برّی دور و اودیه سدّ مسلمانی بود در وسط فردوس اعلیٰ زیر عرش اُهی بجنظل شجره طوبی «طوبی لک» گویان بجوار خاتم رُسل و هادی سُبُل ناضراً و وجهه ناظراً الیک معزز و مکرمش دار

قول در قضا و قدر، أفعال و أقوال خلق بجملگی بقضا و قدر حق تعالی واقع، و بر معتزله معاصی از قضا و قدر خارج چنانک در إرادت قایل اند و بناء أمر بر مسئله خلق أفعال مؤکول و آن بالا مذکور، و هر چه بخلق و إرادت حق کابین است آن بقضا و قدرش کابین چه لُغَةً قضا (v.271b) عبارت از فعلیست بزیادت محکم کاری و قدر از تحدید هر مخلوق بآن حدّش که موجود شود از حسن و قبیح و نفع و ضررّ و هر چه او را فرا گیرد از ظرف مکان و زمان و آنچه لازمش انداز ثواب و عقاب بنصّ «أَنَا كُلُّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ»¹ و حدیث «وَالْقَدَرُ خَيْرٌ وَ شَرٌّ مِنْ اللَّهِ تَعَالَى»

اگر گویند که رسول صلی الله علیه و سلم روایت کرد از حضرت ربّ العزة جل جلاله هر که بقضاء من رضا نهدد و بر بلاام شکیبایی نیارد و بر نعمتم شکر نگزارد جز من پروردگار تا جوید اگر کفر بقضاء او روی نمود ما را لازم آید که بدان خشنود شویم و آن روانه

جواب دهیم که مقضی حق جلّ و علاست نه قضاش چه قضاء او صفت ویست و کفر وصف بنده است و قضا عبارت از آنک کفر را در نفس کافر سرّ قبیح باطل صفت از انجهد آفرید که بنده آن را بر وجه مستحق شدن بعذاب آید إختیار کرده و ما بذین مثال بدان سبب رضایمان که مراد از حدیث أمراض و مصایب باشد که مر مرد بی‌اختیارش می‌رسد اما آنچه بنده بإختیار خود مباشر شود بی هیچ نیکی وی بدان بی تحریض رضاء عظیم دارد پس مراد از حدیث آن نبود،

قول در هدی و إضلال نزد سنّیان هدی از حق تعالی آفریدن إهتداست در نفس بنده که بدان راه راست یابد و إضلال آفریدن گمراهی درو و نزد معتزله هدی از حق بیان طریق صواب و إضلال نام دادنش عبد را گمراه ویا حُکمش ضلال رفت خلق عبد و قول سنّیان بخطاب إلهی مر رسول در حق عمش اُبی طالب پدر علی کرم الله وجهه آنک «لَا تَهْدِي مَنْ أَجَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»²

¹ سورة القمر، 49/54.

² سورة القصص، 56/28.

چه اگر هدی عبارت از بیان طریق صواب بودی بقلبش از رسول کی جایز نمودی زیرا که حق تعالی هدی را مر آنک او دوست دارد و بر دشمنش هم بیان فرمود و آیت «يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ¹» و نص «وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ²»، ای دعونا هم بر مثال اول ناطق، و اگر هدی بیان طریق بودی قسمت متحقق نشدی چه بیانش در حق کل عموم دارد و إضلال همچنان و اگر تسمیه حق بنده را گمراه بإطلاق ورود یافتی بمشیت بنده مقید گشتی نه بخواست حق جل و علا چه مبناء آن بر قصد بنده است که إختیارش کرد لکن هدایت برسول بطریق تسبیب و دعوت مصاف گشت چنانک حق تعالی بذو فرمود، «وَ اِنَّكَ لَتَهْدِي اِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ³» و مراد از بیان و دعوت معبر و هرگاه که هدایت را بقرآن إضافت فرماید، چون «اِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ اَقْوَمُ⁴» مراد سبب بُودنش است إهدا را و إضلال همچنان چنانک إضافت گمراهی بحق تعالی از طریق آفریدن کنند و بشیطان بطریق تسبیب و دعوت کما قال تعالی حکایه عن الشیطان الرجیم، «وَلَا ضَلَالَةَ لَهُمْ وَلَا مَنِيْنَهُمْ⁵» و چون إضافت بیتان روز از سبب (v.272a) بوذ نشان نه آلت ضلالت وارد چنانک حق جل و علا از خلیل خود علیه السلام خیر می فرماید «رَبِّ اَنْهَنَّا اَضَلَّلْنَا كَثِيْرًا مِّنَ النَّاسِ⁶» و یک فعل بیاری تعالی و غیر او بجهت واحد إضافت نکنند الا بإعتبارات پس (مراد از گفته ما آنست که إضلال را از حق تعالی بطریق خلق شناسند و از جانب بنده بوجه کسب قول) در عدم جواز تکفیر أهل قبله، هیچ قبله و هیچ کس را أهل قبله بذنب عظیم کافر نگویند⁷ بل که مرو را رحمت او مید دارند و برین قیاس احدی را از کبار ائمه اُمت چو أبو حنیفه و شافعی و أصحاب مذاهب و قدماء مشایخ مثل جنید و شبلی و معروف و غیرهم بهشتی نام نهند و بریشان نرسند چه بعد اُنیا غیر عشره مبشره اکابر صحابه که بلفظ درر یار نبوی بدخول بهشت مرثده داده شده پژمردگی ازیشان زایل گشته پژمردگی صوری نگریستند دیگرگی را منشور اُمان إطلاقی نداده اند، و آنک شیخ و استاذ خود را بالااء منزلت مخصوص به رتبت نهاده از عندیات خویش هرزها گفته بیچاره متبوع را از طور بشریت بیرون برد برش خویش خندیده بر پستی گرفتار است که خارش خارش آن در دنیا و برزخ و حشر اکبر ازو نخواهد گسیخت نعوذ بالله منهم

¹ سورة النحل، 93/16؛ سورة فاطر، 8/35. در اصل متن عبارت چنان می گذرد: «یهدی من یشاء و یضل من یشاء».

² سورة فصلت، 17/41.

³ سورة الشوری، 52/42.

⁴ سورة الإسراء، 9/17.

⁵ سورة النساء، 119/4.

⁶ سورة ابراهیم، 36/14.

⁷ بگویند

قول در أصحاب کبایر، سنیان را مذهب آنک مرتکب کثیره اعنی گناه بزرگ زیرتر از کفر ورزی و انباز گویی در حق حق تعالی نه کافر گردد و نه منافق و نه از ایمان خارج افتد و اگر بی توبه میرد حق عز و جل اما ازو در گذرد بشفاعت شفیع و یا بفضل و کرمش و اما بقدر جنایتی که کرد عقابش فرموده آخر البتہ ببهشتش در آرد و نزد خوارج وی کافر است و بر معتزله از ایمان بدر آمده بکفر نپیوندد تا اگر بی توبه میرد در دوزخ جاوید ماند و برای اول حسن بصری رضی الله عنه اولاً موافق آخراً حسن احسن از گفتار نخست یافته رجوع فرمود و قول مرجیه آنک با ایمان گناه و زیان ندارد چنانک مع الکفر طاعنه و درست گفته اهل سنت است از بهر آنک حق تعالی در ایراد خطاب، «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا» خلعت اسمی ایمان را بارتکاب عصیان الی غیر ذلک من الآیات از مؤمنان خلع نفرمود و آنک از عصر مبارک رسول صلی الله علیه و سلم تا امروز صلحا بر جنایز أصحاب کبایر اهل قبله حاضر گشته نماز گزارده بدعاء و استغفار شادشان می دارند مدعا ما را ادلّ دلیل و اشتهار آموزش خواستن مؤمنان در نماز و غیران مر پذیران و مادران و خویشان و آشنایان بی تمیز و فحص از اعمالشان با آن همه که استغفار را در حق کافر نا روا دانند ما جرای حالی را هر چه اُکد زیرا چون حقیقت ایمان تصدیق است و اقرار بدان علامت بران از هر که اقرار لسانی باعث از تصدیق قلبی صورت بست وی بیاورداری موصوف، و مادام که تصدیق بتکذیب و اقرار بانکار مبدل نگردد شخص منصف بکافری متصف نشود و هرگاه که کافر نکرد مؤمن باشد چه میان تصدیق و تکذیب غیر شک (v.272b) و توقف چیزی متخلل نه و آن باجماع بکفر محض مسمی و چون مخالفت امر و ارتکاب منهی بطریق استحلال و استحکار و استحفاف نباشد مباشر کبایر بتکذیب و ردّ امر و نهی نامور نشود بل که از حال بر وی اما از غلبه شهوت و یا حمیت و اما ننگ داشتن و یا کاهلی غالب گشته بمرتکب بودن ترس عقاب و او میزد داشت عفو کن و تضمیم عزم در صمیم دل بتوبه کاری ثمره ایمان و نشان تصدیق وعد بخیر و وعید بشر علی رأی أخذ العموم دایما او را بخوش منشی متلذذ داشته در بحر پشیمانیش مستغرق گردانیده بأدویه و عقاقیر رجاء اصيل رهای از عذاب مؤید و عقاب شریر بخوف مجدد می آرد مثال مؤمن عاصی بحال بیمار مانند است که چون طبیب بتناول دارو حکم می فرماید از چیزهائ مضرّ بازش دارد مریض قول بر شک بتصدیق قبول کرده بخوردن منهیات بخفیه اقدام نموده از شرب دواء یک ساعته تلخی با خوف ضرر و خجالت ندامت عمری بران امتناع پیش آورده شرم داری از طبیب صادق القول و لُحوق ترس ملامتش نزد مردم و او میزد داشت تدارک ازو بتجدید بر وی بهزار تحسّر عاید گردد چنانک این همه کردارها از بیمار تیمار جوی نا صبور بی ادب در حق طبیب ردّ و انکار و استحفاف

¹ سورة التحريم، 8/66.

نیست بی‌صبری عاصی بیچاره انسان ضعیف براز و حرص و شهوت در افتراق لذات فانی در حق حق جل نه قرین استنکار است و نه زمیل استکبار، و چون بذکر کرده ما عاصی مؤمن باشد حکم بران جملت باید راند که اگر تسلیم جان بعزرائیل بران حال صورت بست مقرّ عرش جنت است زیر عرش لقوله تعالی «وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ¹» و در حق اهل جنت تصور جاویدانی² بدوزخ محال چه خلود ناری اعظم عقوبات است بر اکبر جنایات و آن از کفر عبارت کافر غایت عذاب شدید را جهت کفر می‌چشد که بالاتر ازان قبیح نبود اگر مؤمن جنون³ معذب گردد عقوبتش بزیادت استحقاق مصور آید و آن از عدل هر چه دورتر و تعالی الله عن الظلم

اگر گویند ترسانیدن بتعذیب أصحاب کبایر مطلق آمد چون از بعض عاصیان عفو ورود یابد باید که در خیر خلف باشد و آن جایز نه

جواب ده که بعض سنّیان عموم وعید را در حق جمیع عصاة مسلم داشتند لکن گفتند که خلف در وعید کرم است و آن از حق روا محققان خلف را از حق عز و علا نه در وعید روا می‌دارند و نه در وعید، و آن «أوعد تجاوز و حقاً» قول أصحاب را مؤکّد و نصّ «مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلُ لَدَى⁴» بدلیل محققان ناطق زیرا حق تعالی وعید را در آیت حجی «وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ⁵» بوعد نام کرده و بسجع خطیب الخطبا ابن نباته رضی الله عنه در تحمید خطبه مشهور بلفظ آن «وعداً بخیر» و وفا را ازان دور داشت اما چون عفو را قایل اند پیدا شد که ممنوع عنه⁶ (v.273a) در عموم وعید چو مراد مراد نیست پس عفو مر بیان تخصیص این گناه کار بعینه از وعید عام مبین آمده تخصیص بمنزلت استثنا روی نمود و اگر بعض عصاة را از عموم وعید مستثنی فرماید بخلف مشوب نباشد و تقدیر تخصیصش همچنان

اگر گویند که نصّ «وَمَنْ يُقْتَلْ مُؤْمِنًا مَّتَعِدًا فِجَزَاؤُهُ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا⁷» الآیه و نصّ «وَمَنْ يَعَصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَعِدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا⁸»، وعد جاویدانیست⁹ در دوزخ بقتل و عاصیان

¹ سورة التوبة، 72/9.

² جاویدمانی

³ جنو

⁴ سورة ق، 29/50.

⁵ سورة الحج، 47/22.

⁶ ممنوعته

⁷ سورة النساء، 93/4.

⁸ سورة النساء، 14/4.

⁹ جاویدمانیست

جواب دهیم که آیت اولی در حق آن کس نازل شد که قتل مؤمن را حلال دینده مباشر گشت و مستحلّ حرام کافر است، و آیت دوم هم در حق کافر ناطق چه صدور تعدّی در جمیع حدود إلهی دون البعض متصوّر نیست الا از کافر مع آنه که در مواضع شتی خلود مذکور می گردد و مراد از آن طول مدّت متصوّرست نه ابد، و دعاء ملوک بعبارت «خلد الله دولته و ملکه» و اَشباه دیگر «مکشنا» مؤید را مؤید

جواب در علم کلامی حکم مرتکبان کبایر تحقیق کردی از شرح آن اگر بنده را جایز سوی ماست بأصولی درآک و فروعی فِکاکِ اِشتهار یابد، بنصّ «إِنْ تَجَنَّبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ»¹ تکفیر سیئات از صغایر مشروط است باجتناب کبایر مندرجات و بخبر صحیح از نماز وقت معین تا نمازی دیگر و از صلوة جمعه تا جمعه آینده و از ماه رمضان تا آتی سالی تکفیر گناهان کوچک چو نشسته دلبد پیچیدن و ایستاده شلوار پوشیدن و هر چه بدینها ماند مرتکبان کبایر از کرم حق جلّ و علا هر چه آیین و درین مشروط صغایر معفو بشکل مستثنی منه ثابت گشته کبایر در حیّز اِستثنا بسلک اِندراج اِنخراط بزیر آمد،

و هر چند که درینجا لمعه از قسم علم کلام مسطور شد اما چون مضمون خلاصه مزبور بذکر توزیع کبایر ذنوب بریدن آدمی مبین آمد برعایت وجه مناسبت یاد کرد خلقت انسان از مبدأ پیوستن نطفه برحم با حالات معلومه و اِنتقالات مفهومه و تغیرات متعدّده و تحولات متردّده از طفولیت و صباء و بُرنایی و کُهولت و شیخوخت نوشتن لازم آمد تا مرتکب کبایر بأول آفرینش خویش نظر کرده از بی شرمیش بر خود گزید، و بالله التوفیق،

ای بیچاره غافل اگر در آنچه بحاسّه بصر مدرک نیست چو ملائکه و جن و انس و عرش و کرسی و لوح و قلم و غیر ذلک مؤمنانه اِجابت² فکر نمی کنی باری بمدركات محسوسه چو سماوات و ارضین و شمس و قمر و کواکب و حرکات و دواران و طلوع و غروب و روی زمین با جبال و معادن و اَنهار و بحار و حیوانات و نباتات و جوّ مرئی بغیوم و اَمطار و ثلوج و رعود و بروق و صواعق و شهب و عواصف نظر³ انداز و اگر عقیب فوت قوت بصیرت بعمیة بصارت بصرت هم بعمی رفته ذات بظاهر و باطن کور گردد چو نَجاة (v.273b) نجات جویان دست از دامن اَقرب مکنی دَور مدار و بنفس و پیکر خویش بنگر که اول خلقتت از قطره آب نطفه قدره بود اگر ساعتی درنگیدی هوا بفسادش داده گندانیدی حق سبحانه و تعالی آن را از صلب مرد و ترائب زن

¹ سورة النساء، 31/4.

² اجالت

³ باع نظر

بستدیر إلقاء محبت ما بین زوجین بقوه سلسله شهوت بإجتماع نکاحی بمر تعارف أنساب و پیوند أختان و إظهار¹ مر بقاء نسل بتوالد لا ینقطع بحفظ عبرت از پذیر معین بمصلحت جرّ میراث و قیام مقامی خلف از سلف بحرکت جماع جماع خیور و شرور بالنیات بإستحلاب دم حیض از أعماق عروق بیرون آورده در رحم جمع فرموده مولود را ازان نطفه آفریده تا نما و ترتیب و کبر از حیض أطماع و سقی او مرتب داشته نطفه سپید مشرق را بعلقه همرا آنکه بمضغه خون بسته تحویل داده أجزاء متشابه متساوی را بعظام و أعصاب و عروق و أوتار و لحم بتجزیه قسمت کرده از لحوم و أعصاب و عروق ظاهره² سر مدور بشقّ سمع و بصر و أنف و فم و سایر منافذ آفرید،

یک آنکه بذیل و رَجَل و قسمت دورش بأصابع و قسمت أصابع بأامل و ترکیب أعضاء باطنه از دل و معده و کبِد و طحال و ریه و به رحم و مثانه [و] هرّه بشکل و مقدار و عمل مخصوص و ترکیب چشم از هفت طبقه هر طبقه بوصف و هیئت مخصوص بفقر طبقه ازان صفتی ازو معطل و بآن تعطل غیر از أبصار زایل و خلقت عظام أجسام قوی صلب از نطفه نحیف رقیق بقوام و عماد بدن بمقادیر و أشكال مختلف و از صغیر و کبیر و طویل و مستدیر و مجوّف و مصمتّ و عریض و دقیق و نابودن استخوان فرد تنها بل مشتمل بر عظام و تیسر حرکت و تخلّل مفاصل ما بین عظام و مقدوری عظم بر حرکت مطلوب بدو و پیوند مفاصل و بستن بعضش بیعض بأوتار رسته از یک جانب و إصاق آن بطرفی دیگر چو رباط و خلق زواید خارجه در أحد طرفی عظم و در دیگر حفر غایبه موافق شکل زواید بمر دخول درو و إنطباق برو و خلق عظام سر از پنجاه و پنج عظم مختلف أشكال و صورت تألیف بعض با بعض جهت إستواء کره³ رأسش ازان ازان قحف و چهارده بلجیء أعلی و دو بلجی زیرین یابی دنداها عریضش بطحن حادّ انیاب و أضراس و ثنایا بقطع

و گردن اگر مرکب بر سرو ترکیبش از هفت مهره مجوّف مستدیر درش تحریفات و نقصانات و زیادات بمر إنطباق بعضی بیعض و نشاندن رقبه بر پشت و ترکیب ظهر از زیر رقبه نا منتهاء عظم عجز از بیست (v.274a) چهار ذره، و ترکیب عظم عجز از سه جزو مختلف پیوسته بدو از زیر عظم عُصص آن هم مؤلف از سه جزو و پیوند عظام ظهر بعظام صدر و عظام کتف و عظام یدین و عظام عانه و عظام عجز و عظام فخذین و ازان ساقین و أصابع رجلین و بوذن دویست و چهل هشت عظم در بدن انسان جز عظام صغار حشو خلل مفاصل و خلق پانصد و بیست نه عضله

¹ اصهار

² طاهره

³ راس ش

مركب از لحم و پي و ربط و اغشيه¹ مختلف مقادير و اشكال باختلاف مواضع و حاجات بيست چهارش مر تحريك حَذَقَه چشم و آجفانش بسلمی احدش أمر عين مختلف و هر عضو را عضلات معدود و قدر مخصوص و أمر، أعصاب، عروق، شرايين، آورده، و غُدَّة، منابت، إنشعابات از همه أعجب، و تحسين اشكال أعضا و أحكام عظام، بكنارهاش، و تزئين ظاهر و باطن و ترتيب عروق و أعصاب و شدنش مجرى مر غذا سبب بقا و گشتنش سمیع بصير عالم ناطق و بوذن ظهر بدن را أساس و بطن² حاوی آلات غذا، و سر جامع حواس و فتح چشمان بترتيب طبقات و تحسين شكل و لون و پيكر و محميتش باجفان ساتر حافظ صيقل ده دافع اقداء و ظهور صورت سموات در مقدار عدسی از عين و سق اذنين درو آب تلخ بحفظ سمع و دفع هوام ازان و محوطيش بصدفه گوش بمر اجتماع صوت مردود در صماخ بسوی احساس ديب جانوران نزدش و بوذن تحريفات و إعوجاجات درش بمر كثرت حركت ما يدب فيه تا بطول طريقتش تا وقت مسرات خداوندش بيدار شود و رفع بينی از وسط وجه بتحسين شكل و فتح منحرين بابداع³ حاسه شم درو بمر إستنشاق روايح، مطاعم مُرّين و روح هوا بغداء دل بترويح حرارت بطن و فتح دهان بابداع⁴ زبان ناطق ترجمان معرب معبر از قلب درش و آرايشش باسنان بياض لون مرتب صف بتساوی رؤوس متناسق ترتيب چو در منظوم محكم اصول تيز سر آلات طحن و كسر و قطع و خلق لبان بتحسين گونه و شكل بمر إنطباق بر فم بسد منفذ مر إتمام حروف كلام،

و خلق حنجره⁵ بمر خروج صوت و آفريدن زبان دوّار بجرکات و تقطيع بمر بریدن آواز در مخارج مختلف درش حروف بسعت طريق نطق بكثرت و خلق حناجره⁶ مختلف اشكال بضيق و سعت و خشونت و ملاست و صلابت جوهریات حاوی و طول و قصر بمر إختلاف آواها و دانستن زید مثلا آواز عمرو را از⁷ صوت بكر و خالد در شب (v.274b) مظلم و آرايش سر تا بشعور و اصداغ و ازان روی بوجود ريش و جا جبين و ازان ابروها برقت موی و شكل گايی بی گمانی و زیب عينين باهداب

¹ اغشته

² بطن

³ بابداع

⁴ بابداع

⁵ حلق جنجره

⁶ حلق جناجر

⁷ راز

و خلق أعضاء باطنه بتسحين معده بهر نُضج غذا و جگر بسوی احوال غذا بخون و خدمت سپرز مر جگر بجدب سودا، و زهره هم بخادمیش بجدب صفرا و گرده هم بخدمتکاریش بجدب مائیه و خدمت مثانه بکلیه بکلیه مر قبول آب ازو آنگه إخراجش از راه احلیل و خدمت عروق کردنش بایصال دم بسایر اطراف بدن، و خلق بدین بتطویل مر إمتداد سوی مقاصد و تعریض کف بی تعریض بل بتصریح و تقسیم پنج انگشت بقسم هر یک بر سه آنامل و وضع أربعه بجانب و إهام بی إهام بجانب بهر دور إهام بر جمله و تفاوت چهار بطول و تزینش بیک صف و بوذن کف چو طبق باینساط و آلت ضرب بضمّ و معرفه بضمّ غیر نام و بسط کف و ضم مجرّفه و خلق أظفار بر رؤوسش بهر زینت آنامل، و عمادش از وراء حزر الإنقطاع بمصلحت إلتقاط أشياء دقیق عاجز از تناولش آنامل و نُجارش بدن وقت إحتیاج هم و تیسر این همه داخل رحم در ظلمات سه گانه معین بقولی از بطن و رحم و مشیمه و بروایتی بجای مشیمه صلب و ما بقی منفی تا عجایب پس بسیار از صنّع حکیم قادر بیکمالی معلوم عالمیان است لکن بکشف غطا إمتداد بصر صوتش صورت بستی تخطیط و تصویر ابرو و تدریج مرئی نمودی بعد اینهاء چون رحم بکیر چنین متأذی شد براه نمای حق از رحم منتکس متحرک بیرون آمده چو عاقل غذا جسته زن نحیف یا محتملش مر أغذیه کثیف از تدین ما بین جگر پاره و خون شیر خالص گوار را مکیده خلق آسنانش¹ تا تمامی دو سال وقت إستغنا از لبن نا محتاج بدنان موقوف گشته روز حاجت عظام صلب از ثیاب² لینه رسته دلهاء والدین مهربان³ شده عطف انسان بر وی قائم مقام تمییز آمده طفل از صبا مُراهق آنگه جوان پسر ازان کهل آنگه پیر اما کفور و یا شکور مطیع و اما عاصی مؤمن و اما کافر گشت،

اگر بر مطالع این کتاب از مطالع جلالی⁴ و مشارق جمالی بوقت قرائت⁵ این چند سطر از منفذ شم⁶ حناط ذوقی در چشیده خود را بحق معرفت دانسته از طور بهیمی بأفق إنسانی بل ملکی و ملکی رسانیده مستعد شناخت ربّ الأرباب جل و علا شود گنج نهانی را مردانه حرز کند تقاول را بلفظ کتر ختم کلام ختم آمد

و در غرّان علماء صحابه را تحیر هر چه بیشتر تا حدّی که ابن عبّاس رضی الله عنهما، از هفت مقطوع به ملفوظ بهفتاذ تأویل فرموده گفت چون بنظم

¹ اسنانش

² ثياب

³ والدین و مهربان

⁴ جلال

⁵ قرات

⁶ منفذ سم

لا صغيرة مع الإصرار و لا كبيرة مع الإستغفار

البته امعان سطر افتد سبعین را (v.275a) هم بهفتصد بردن امر مبدوع باشد

و شیخ اعظم مرشد أقدم کاشف أسرار قرآن أحکم هادی «التي هي أقوم»¹ مؤسس کتب اسلامی عَلِيم² علم خیر أنام نامی امام أبو طالب محمد بن علی بن عطیه قدس الله روحه و نور ضریحه از احادیث صحاح نبوی که بروایات اکابر أصحاب حضرت با عظمت محمدی صلوات الله علیه و سلامه وارد شده ابن مسعود بچهار قایل و عبد الله بن عمر باره بهفت و طوراً بر نه و عبد الرزاق بیازده مرکب از ده و یک خوفاً من الإلتباس فی الكتابة الفارسیة و طایفه بزیادت ازان کمیت مرکب جمعی را از افراد اخبار سماع بر هفده عدد نماذہ تفریق أعداد بر جوارح بذین تفصیل موزع گردانیدند چنانک بحصّه دل منظر گاه سبحانی حجره فیضات رحمانی مطلع رموز علامی مخدع کنوز کریم گرامی محل ایمان مقرر اطمینان خاصّه ملک دیان معمور بعوارف و عرفان قاضی تجلیات سماوی فاصل محاسن از مساوی فرمان ده اعضا فیصل نوس حالی از ما مضی میاز إخلاص از ریا حواز حالات یقظه و رؤیا سر لشکر مطالب راعی نام معاتب جانی خفی معاهد و فی حارس بیزار مخزن أسرار بسُنوح رجاء طعمش بوله زاید و بهیجان طمع حرصش مهلک و بمملوکی نومیدی مقتول أسف و پیش آمدن غضب غیظ فرار و بابتلاء مرض تحفظ منسی و بوصول خوف حزن شاغل و بإصابت مصیبت جوع کشنده و بوجدان مال توانگری مطغی و بگیری ندگی³ فقر بلا مذهب و بغلبه جوع ضعف مقعد هر تقصیر بوجود دل مضرّ و هر إفراط او را مفسد سه گانه معبر از شرک بیاری عز و جلّ و إصرار بر معصیت عالم أشرار و أخبار أسرار و نومیدی از رحمت رحیم غفار رسیده،

زبان ترجمان نام واصل موصل أصل پیام صاحب متاع کلام مصور صور نثر و نظام مفسر کتاب امام ثانی دو قسم أصغرین بانی ضرّ و نفع دارین مؤدی مقصود ضمیر ممیز مأمور از امیر مبین جوهر انسانی مرقی حالی صیوانی متمم لوازم شهادات مرهن آداب عبادات مستند شفا و سعادات معول کفر و دینیات کوچک جرم بزرگ جرم عظیم قدر عالی صدر (مخرج) بشر از طور بهیمی بتلیس و منقد⁴ اوهم ز اشباه اشباح تندیس قاسم أقسام ترثم و مهمل و مفهوم معمل و تغنی و ترتیل و تجوید ترتیل و روم و إثمّام و إنذار و إعلام و اذان و ایدان، و فصاحت و بلاغت و إیحاز و إعجاز و إطناب و إسهاب و إبشار و إعجاب و لُکنت و تعقید و تسهیل و تشدید، و توحید و تفرید و تقویم و تسدید، و تجرید بتحدید بچهار عدد گواهی بدروغ نا دانسته داذن گاه (v.275b) در حق

¹ سورة الإسراء، 9/17.

² عَلِيم

³ بکرندگی

⁴ منقد

باری جل ذکره که او را آنباز و اولاد از ذکور و اناث و هر چه نا لایق حضرت کبریا پیش باشد إطلاق کنند، و گاه در حق مسلمان و ذمی نا کافر مطلق حربی دادن تا عرض وی بدشنام مجرد و غیبت مفرد منثلم شده مالش بتلف رود اگر نیز بمقدار پاره^۱ از سواک آراک و جریشی رسیده از خاصه مظلوم مشهود علیه غافل سبحانه ظالم مشهود له الیوم و علیه غداً و مردم مسلم احرار بالغان زن کرده، و زنان شوی دیده مسلمات حرایر بالغات را بقذف صریح بزنا و فواحش نسبت کردن و سوگند بدروغ خوردن تا بدان واسطه حقی بیطلان پیوسته مال مسلمانی مستهلک گردد اگر چه آن هم بقدر سواک است حرامی را بوجه حلال بملک کنند و جاذویی کردن قولاً و فعلاً بقلب اعیان و مسخ ألوان و تغییر لسان و نقل معانی از موضوعات خلقی و نعت بقایات و نفع فنایات^۱ در عقد معدودات موجبات صدور استعازات باوامر و عادات خصوصیت یافته

شکم هم بسه چو بهره قلبی، و بشرب خمر سکر آور شکر بر شکر زدای زدای مزارت که دارد و تناول سکر از اشربه، و خوردن مال یتیم بظلم و اکل مال ربوا دانسته اگر نیز بهمانی عام حاضر شده باشد و یا زیر سایه^۲ درخت و شقیقه مدیون استظلال کرده محظوظ^۲ شده،

فرج بدو گانه کار بد زنا کردن و عمل قوم لوط بادبار از ادبار مستلذ شمردن تا بیلا پیوسته **دو دست** هم بر دو نا سزاء قتل بنا حق بنی آدم و تشدید و تهدید در حق قاتل مؤمن بقصد از قرآن کریم بجزاء جهنم جاویدانه و تراکم خشم و لعنت الهی تا عذاب عظیم معلوم عالمیان آمده بر ابن عباس و سفیان توبه اش نا مقبول و بحدیث درست زوال جمیع دنیا از قتل یک مؤمن نزد حق ازان آسهل است که ذاتش عند الله از کعبه اشرف می نماید و بخبر صحیح نبوی آدمی ببنیاد حق نامور و ویران کننده بنیانش ملعون و بنقل تفسیر همراز رسول باری دهنده قاتل مؤمن بنیمه کلمه روز قیامت پریشانیش نوشته بینند که این بدبخت از رحمت حق نومید است، و آنک بنص است سوره مایده قاتل یک چو مهلک جمیع خلق آمده رهانیده فرد واحد مانند محیی تمامت خلق گشت منقول بمعقول چنین راست می آید که هر شخص بکرامت و عزت و ثبوت حرمت خود نزد حق آن اومید دارد که در دل دیگر همان می خلد و هرگاه که گرامی داشته حق خور شده هتک حرمت ربوبیت در خون ریزی صورت بندد میان واحد و جمع فرق نباشد (v.276a) و در احیا همین قیاس مقروء و بخبر نبوی قاتل یک نفس جمیع انواع عذاب دوزخ را فرا گرفته بگناهی که بعد ازان کند عقوبت دیگر را یافت و در قتل عمّاز و فرمانیده و کشنده بی اکره بقتل و رضا دهنده در مشرق بمقتول در مغرب بی معرفت نامش و خنده آور و جایش بوذ گوینده و خاموش نشسته و بند پوشاننده و بچشم و سر

^۱ فناات

^۲ محظوظ

مشیر و بخلقه قتل رونده هر یک بتمامی وزن قتل مخاطب و بی شک شرکا و روز قیامت حق پیش از همه خوفا را برسد و مال کس از حرز کامل مسروق منه دزدیدن گرفتار بوده **دو** یا بیکشان شاین چو گریختن یک تن مسلم از دو کافر و ده از بیست و **هَلُمَّ جَرًّا** بی ترس غالب مشروع غیر گرویده بامام و جوق عسکر نا معتقد بحمله کردن بر دشمن باری دیگر الی الکرات الذاخله فی وسع الطاقة ممتحن بل ممتن گشته

سایر جسد انسانی بیک قبیحه^۱ مردار معبر از آزدن پذیر و ماذر که **بچرا** بجا نیوردن سوگندشان بدانچ ازو خواهند^۱ فی حقهما و غیرهما، روا نا کردن حاجت مذکوران بدادن ملتمس و پی ایشان لقمه خورده و شربت آشامیده تنعم باینفرد راندن و برابر دشنام دهی مذکوران **مَرُو** را روی تَرش کردن و از میانه سفره و کاسه بلقمه^۲ که همگنان بچشم کرده باشند پیشین^۲ دست دراز یازیدن و بر کلام والدین خندیده حکمی را که برو کنند بمحل قبول تمکین نا داذن و أثناء ورود خطابشان سر جنبانیدن و بتقدیر عدم صدور این همه بمقابله^۳ مکالمه بخفیه **أَفَّ** گفته بانگ بر زدن و مال خود نگاه داشته از اموال مذکوران قوت گرفتن و ایشانرا بحال پیری بر دوش گرفته از مقام دور بجم نبردن و بهنگام آنک بقضا حاجتشان پرداز بوی پلیدی همگنان دست بر بینی نهاده کراحت نمودن و بی دستورشان بجم نقلی و جهاد فرضی و زیارت تربه و مشاهد انبیا و تحصیل علوم دینی و در یافت مشایخ و ارباب کشف و حقایق توجه ساختن و بعد مرگ هر دو را بصدقه و دعا و استغفار و زیارت قبور و دوست داشت محبان ایشان شاذمانه نداشتن و بتقدیر آنک کافران باشند جهت ایشان ریزد یکی که گوشت خوک درش می جوشد آتش نیفروختن و چون خمر آشامند پیاله را از دستشان باز نستدن و اگر بنا بنیانی بکلیسا روند باز بخانهشان بقود باز نکشیدن و دیگر حدود بس بسیار محدودست مخاطب آمد

و بیرون هفده کبایر مشروح^۳ بأخبار صحاح خروج بر جماعت اهل سنت و استحلال دخول بکعبه بطریق جنگ و اباحت جویی و تغرب بعد هجرت مکی معروف عالمیان و عهد پادشاهی شکستن که با وی پیمان بسته باشند و قصد هتک حرمت برادر مؤمن اندیشیدن و یک دشنام را **دُو** جواب گفتن و چیزهای (v.276b) بسیار که صحابه بعد رسول در کوچکی باریک تر از خاشاک افتاده بدو چشم می شمردند و آنها در زمان مبارک خاتم مرسلین صلی الله علیه و سلم بنص «المخلصون علی خطر عظیم» از کبایر معدود بود و بشیوه تفسیر و حدیث و فقه از هر گناه که

^۱ خواهند

^۲ نشین

^۳ مسروح

حق تعالی در قرآن نمی کرده در دنیا بحدّ شرعی چو قتل در إرتداد از دین و نعوذ بالله و إستیفاء قصاص و رجم مُحصَن و ضرب جلد بزنا نا مُحصَن و قَذَف معروف و شرب خمر بشماره هشتاد و قطع ید سارق بدزدی نصاب ده درم و یا ربع دینار از حرز کامل الی غیر ذلک من الأشباه و النظائر چنانک در مجلّلات فقهی بیسط تمام مذکور است و در آخرت بدخول دوزخ ترسانید بکبایر مسمی و بقولی هر چه بقصد در وجود آید بدان نام ملقّب و بروایتی تعیین کبایر چو بیان شب قدر و ساعت إجابت دعا بروز جمعه و صلوات وسطی و إسم أعظم میان جمیع کتب سماوی و وجود ولی ما بین خلائق از انجهد مخفیست با خلق دایما بقیام و طاعت مشغولان بوذده دعا را إجابت خواهان أفضل مواقیت جویان در طلب گنج ثانی پویان همواره از إقتراف گناهان خایفان بوذده بر هیچ کس بنظر حقارت ننگرند و هرگاه که پنج فرض عبارت از بنیاد مسلمانی پس بلوغ و ثبات عقل گواهی بوحدانیت حق و رسالت محمد داذن و پنج نماز برپاء دایم قائم داشتن و زکوة اموال بر حسب نصابهای فقهی بتعیین نبوی و إجتهد ائمه بحولان حولی گزاردن، و روزه ماه رمضان بی تخلّل مرض و مقاساة مشاق سفر بمسافت مرخص إفتار گرفتن و حج بیت حرام بنفقه کافی مر نفس حاج برفتن و آمدن و ازان اهل و اولاد و من له النفقة علیه بانضمام صحت بدن و فراغ ربقه رقیّت بحریت خالص و امن طریق بمحلّ ادا رسانیدن باتمام رسد بیرکت تکمیل سرمایه اصلی سیّئات دون کبایر بتکفیر¹ إحاطت محوی پیوسته نوافل بنده ثابت گشته تبدیل سیّئات بحسنات صورت بسته فاعل بفصل عظیم رسیده بوصول جنت و ثواب عاملان مخاطب شده در زمره سابقان بخیرات در آید زیرا که فرایض چهار نه فروعی بعد یک گانه خامس اصولی متعلق است پنج نماز توقیتی و אחوات معدوده را بی إکمال اداء صلاة إحدی الأعداد تمامی محال و تبرک خصلتی از خصال متممات شهادتین اسّ اسلام و بنیه ایمان همراه جزا منحزم و بحفظ قوانینش مجموع طاعات محتاط و مباشرت کبایر تن کبایر القفار نموده غیر فرایض خمس باقی أعمال باحباط مقرون،

و أصحاب کبایر را روز قیامت غیر فرایض خمس مذکوره توشه باقی مانده نه و یارتکاب کبایر و سایر نوافل چو علف مأکول بهایم بتلف رفته از دخول بنار جهنم و درنگ در منازل مشرفان خوف عاقلانه هر چه ألزم و حق قطعی (v.277a) در صغر و کبر گناهان آنست که صغیره و کبیره بذلت خویش دانسته نمی شود بل که هر معصیت که مضاف بما فوق شود بصغیره منسوب و آنچ بما دون إضافت کرده آید بکبیره موسوم و کبیره مطلق کفر بس و ازان بزرگتر گناه نه و جز آن بنسبت بذو صغیره و این نفر راست مراد از قول حق تعالی «إِنَّ تَحْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ تُكْفِرُ عَنْكُمْ

¹ بتکفیز

سَيَاتِكُمْ¹» و نزد سنیان حق تعالی بظلم و سَفَه و کذب موصوف نه و او از آنک اینها مقدورش باشد متره خلافاً للمعتزلة زیرا هر مقدور له باید که بتلقیب موصوف به منعت آید باری تعالی ازان میرا چه اگر جایز بودی صورت جواز ما ببقاء صفت عدل و یا بزوالش مصور گشتی وجه اول از توجیه دور تا اجتماع ضدین لازم نیاید و وجه ثانی همچنان از روا داشت بعید از بهر آنک عدل واجب ثابت خدا راست عز و جل و عدم آن مستحیل

قول در ایمان و اسلام اهل سنت² بران متفق اند که ایمان بخدای عز و جل فرض است و کفر بدو حرام لکن اختلافشان بران مشتمل که وجوب عرفان بعقل ثابت نیست و یا بسمع و آنک وی را دعوت نرسیده بکفر وفات یافت معاقب گردد یا نه امام اعظم ابو حنیفه رضی الله عنه فرمود که از هیچ کس را در جهل بخالقش عذر مقبول نه زیرا هر چه او از خلق سماوات و ارض و آفرینش خود و سایر مخلوقات و حیوانات ناذرات مشاهده می کند همه بقایم مقامی دلایل وحدانیت به از شواهد و آیات بینات و همو گفت اگر باری تعالی بر خلق رسول نفرستادی بمجرد عقول خلق را معرفت خالق واجب آمدی و نزد اشعری بعقل چیزی واجب نه بلی بدو حسن بعض اشیا و قبض پیدا و بقول ملحدان و روافض و مشبهه و خوارج و محکمه بعقل نه چیزی شناسان و نه شیئی واجب و بر معتزله عقل موجب ایمان بحق و شکر نعمتش و مثبت احکام بذات خود چو رد عاریت آمد و بمذهب سنیان عقل آلتی است که بدان حسن و قبح اشیا دانسته وجوب ایمان و شکر منعم معلوم گردد و معرف و موجب بحقیقت باری تعالی است لکن بواسطه عقل و بر کوزک عاقل مستدل بآثار و علامات علوی و سفلی معرفت حق تعالی برای اکثر علما و مشایخ واجب، و بر دیگران قبل البلوغ نا مفروض و دلالت³ صلاحیت بوذن عقل بحجت از نص «ان السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُلاً⁴»، مستنبط به سمع از مسموعات منقول است و بصر از مبصرات و فؤاد بمعقولات مؤول⁵ مع أنه که سمع و بصر هر دو از حق استغنا ندارند چه سمع حق و باطل را شنیده بصر بحق و باطل دیده‌ور گشته تمیز میان هر دو جز بعقل روشن کننده حال معبر از قول رسول که خیر واحد است و آن بذات خود محتمل صدق و کذب و تمیز میان ضدان مصور نه (v.277b) مگر بمعجزه و فارق میان معجزه نبی و مخرقه کاذب مُشعبد عقل فاصل پس مدار معارف و مواجب بتحقیق بر عقل معول از بهر آنک انبیا قوم خویش را بدلائل عقل مناظره کردند،

¹ سورة النساء، 31/4.

² ملّت

³ ذلالت

⁴ سورة الإسراء، 36/17.

⁵ مؤول

و محاسب ابرهیم خلیل الرحمن با ملک معاصرش نمرود بن کنعان و پذیر و قومش در سوره بقره و أنعام و مریم و أنبیا و شعرا و ممتحنه علی الصریح و باقی سوره تضمن مذکور و حصول علم بدان دلایل بر قول رسول متوقف نه بل که اگر مُرسل إلیهم طریق تفکر مسلوک داشتندی مدعی را بعقولشان دانستندی و لهذا بحث کبریایی اقوام مر خطابات، «أولم یَتَفَكَّرُوا¹»، «أولم یَنْظُرُوا²» سامعان گذشته اعتمادشان بقوت نظر و فکر بحدی تأکید یافت که از سماوات و طبقات ارضین و سایر مکونات صامته یا لوامع و لوایح بمر لحظه و لمحہ و دلایل قاطعه در وحدت حق و حدوث عالم دیده هم می شنوند و بیقین دان که عقل بمعرفت معقولات مستبد بوده سمع بی عقل از استبداد عاری و تفسیر وجوب ایمان بعقل نیامده است تا بفعلش مستحق ثواب گردد و یا بترک آن سزاوار عقاب زیرا آن هر دو تخیر شناخت در نیامد الا بسمع کل تفسیرش نزد سنیان نوعیست از ترجیح در عقل بنابر آنک اعتراف بوجود صانع اولی از انکاریش و یگانگی دانستن هم اولی و اخری از اشراک غیر او با وی بر وجهی که عقل حکم نمی کند بر آنک آن هر دو بیک مترت است و برین قیاس شکر إظهار نعمت است از منعم بصیغتی که منعم علیه نشناسند که او احدی را شکر گویند است

فصل چو شیطان انسانرا در حقیقت اسلام و ایمان و سوسه دهد شخص آن را قبول نکرده
 یاستعادت مشغول شده از خود دفع کند چه آدمی را در حالات فراغ و تنهایی فحاصه أثناء نماز از

¹ سورة الأعراف، 184/7؛ سورة الروم، 8/30.

² سورة الأعراف، 185/7؛ سورة ق، 6/50.

متن پایین، در حاشیه نسحه خطی به زبان عربی بدون ترجمه آورده شده و جایش هم اشاره نشد بود. به سبب این، ما هم این متن را در حاشیه می آوریم:

مسئله فإن قيل الإيمان فريضة ام سنة فقل أُويد الإقرار بوحدانية الله تعالى و برسالة المصطفى مع جميع الأنبياء و الرسل عليهم السلام، فريضة بدليل قوله تعالى «آمن الرسول».

مسئله فإن قيل ما الإيمان وما الإسلام وما الإحسان الجواب فقل الإيمان إقرار باللسان و تصديق بالجنان و اما الإسلام فهو الإنقياد لأوامر الله تعالى و الإجتنب عن نواهيه و اما الإحسان فهو الإحسان على خلق الله تعالى و الشفقة عليهم بلا منة و جواب آخر الإحسان ان تعبد الله تعالى كأنك تراه فإن لم تكن تراه فإنه يراك بدليل قوله تعالى «فمن كان يرجو» الآية

مسئله عن شقيق بن ابرهيم الزاهد البلخي رحمه الله عن الإيمان و المعرفة و الشريعة و التوحيد و الدين فقال الإيمان إقرار بوحدانية الله تعالى و المعرفة بمعرفة الله تعالى بلا كيف ولا شيء و اما التوحيد إقرار لله بتوحد الرب في الإبتداء بالإخلاص من غير تشبيه و تعطيل و اما الشريعة هو إنقياد الرب بتعبد أوامر الله تعالى و الإجتنب عن نواهيه و اما الدين فهو الدوام و الثبات على هذه الاربع الحالات.

ثم اعلم أن الإيمان و الإسلام و الشريعة يدور على عشرين وجهاً خمسة منها على القلب و خمسة منها على اللسان و خمسة منها على الجوارح، فاما الخمسة التي على القلب و هو ان تعرف بالله تعالى واحداً لا شريك له و هو خالق

الخلق و يرزقهم و حافظهم و مصيرهم من حال الى حال و اما الخمسة التى [على اللسان] فهو أن تؤمن بالله و ملائكته و كتبه و رسله و اليوم الآخر و بالقدر خيره و شره من الله تعالى و اما الخمسة التى على الجوارح فهو الصلاة و الصوم و الزكاة و الحج و الوضوء للصلوة و الإغتسال من الجنابة و الحيض و النفاس و اما الخمسة التى على خارج الجوارح فهو طاعة الأُمراء و السلاطين و الأئمة المجتهدين و المؤذنين و السمع على الخائنين و على الجبارين، فإن قيل الإيمان مخلوق او غير مخلوق هو الجواب فقل ما هو من العبد إقرار باللسان و تصديق بالقلب مخلوق و هو فعل العبد و ما هو من الله اما الهداية و شرح القلب غير مخلوق و جواب آخر الإيمان إقرار و هداية فالإقرار صنع العبد و هو مخلوق و الهداية صنع الرب و هو غير مخلوق

مسئله فإن قيل الإيمان ذكر أو أنثى فان قيل ذكر فقل له أين زوجة الذكر، فإن قيل أنثى فقل له أين زوج الأهل، فإن قيل ذكر و أنثى فقل له أين أولادهما، الجواب فقل الإيمان غير ذكر و أنثى و لكن مثل الذكر و الأنثى الإيمان إقرار بوحداية الله، صنع الرب و هو بمرتلة الذكر و الإقرار بصنع العبد و هو بمرتلة الأنثى أولادهما الطاعات و الأعمال الصالحة و لكن الهداية و الإقرار مرتة من الذكر و الأنثى «والله خلقكم وما تعملون»

مسئله فإن قيل اى موضع موضع الإيمان فى الجسد الجواب فقل الإيمان فى أربعة مواضع أوله فى القلب كما قال الله تعالى «حبب إليكم الإيمان و زينته فى قلوبكم» و دليل آخر قوله تعالى «أولئك كتب فى قلوبهم الإيمان» و الثانى فى الصدر كما قال تعالى «أفمن شرح الله صدره للإسلام فهو على نور من ربه» و الثالث الفؤاد كما قال الله تعالى «ما كذب الفؤاد ما رأى» و الرابع على اللسان كما قال الله تعالى «إنما يتذكر أولوا الألباب»

مسئله فإن قيل ما الفرق بين الإيمان و العمل، الجواب فقل الفرق بين الإيمان و العمل إثنى عشر شيئاً أولها الإيمان متبوع و العمل تابع و الثانى الإيمان دائم و العمل موقت و الثالث الإيمان فرض فى حق المسلم و فى حق الكافر و العمل فرض فى حق المسلم خاصة و الرابع أحكام المؤمنين متعلقة بالإيمان لا بالعمل و الخامس يقبل الإيمان بغير العمل ولا يقبل العمل بغير الإيمان و السادس تحب الجنة بالإيمان بغير العمل ولا تحب بالعمل بغير الإيمان و السابع يعطى ثواب الأعمال الجمعاء ولا يعطى ثواب الإيمان و الثامن الأعمال تورث و الإيمان لا يورث و التاسع يجوز الوصية بالأعمال ولا يجوز الوصية بالإيمان و العاشر تارك الإيمان كافر و تارك الأعمال ليس بكافر و إحدى عشر الأنبياء مستفقون بالإيمان دون الأعمال و الثانى عشر المؤمنون متفقون بالإيمان دون الأعمال تم، الجواب بين الإيمان و العمل عشر صنف منهم مقيم، مسافر، صحيح، مريض، غنى، فقير، حر، عبد، مدرك، غير مدرك، حايض، نفاس، قول إن الإيمان لا يزيد بالطاعة ولا ينقص بالمعصية

مسئله فإن قيل الإيمان على اى بصركم يكون وجهة الجواب فقل الإيمان على خمسة أوجه إيمان مطبوع و إيمان مقبول و إيمان معصوم و إيمان موقوف و إيمان مردود و اما الإيمان المطبوع و هو إيمان الملكة و الإيمان المقبول و هو إيمان الأنبياء و الإيمان المعصوم و هو إيمان المؤمنين و الإيمان الموقوف و هو إيمان المبتدعين و الإيمان المردود و هو إيمان المنافقين المضريين، اما موضع آخر الإيمان على أربعة أوجه إيمان محبوب و إيمان معصوم و إيمان متتابعين، الإيمان المحبوب و هو إيمان الملكة ولا كلفة ولا فتور كقوله «يسبّحون الليل و النهار لا يفترون» و إيمان معصوم و هو إيمان الأنبياء كقوله تعالى «إن الله اصطفى آدم و نوحاً و آل إبراهيم» و إيمان متتابعين و هو إيمان المؤمنين كقوله تعالى «أولئك هم المؤمنون حقاً» و «أولئك هم الكافرون حقاً» و إيمان خارجين و هو إيمان الكافرين كقوله تعالى «أ كفرتم بعد إيمانكم»

وسوسه چیزها فرا خاطر می‌آید که اگر از آنها ذره بزبان آرد واجب القتل گردد و بسا مردم از ترس وساوس و هواجس و مُضمرات بذ که قصد إهلاک خویش بکارد و افتادن از جای بلند اندیشیده، رسول فرمود که آن وسوسه غایت خالص ایمان ازان سبب است که یقین تمکین بیرون آمدن نمی‌دهد، و ازان کافر بضدش هر چه فرا دل مردار ریزد فی الحال خارج بید و بزرگترین وسوسه شیطانی آنک آدمی را می‌گوید خدای تمامت اُشیا را آفرید او را که آفرید چون بدینجا رسد، باستعاضت مشغول تا بیرون افتد و مؤمن با اسم مسلم و مسلم بنام مؤمن مسمی گردد بتجوّز و إستعارت بعد آنک میان هر دو بآیت «قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا»¹ فرق گفته شد چه ایمان بحديث ردّ وسوسه و خبر بیرون آوردن کسان (v.278a) از دوزخ که اندکتر از ذره² ایمان در دلشان بوده باشد صفت قلب است و إسلام عمل جوارح ظاهر و بحديث درست یک مؤمن به² از سیصد مسلم بقیاس دل از اعضا کما سبق

و مسئله² فرقی لکن کسی بدل ایمان آرد و بزبان متلفظ نباشد از دوزخ نرهد، و اگر بلفظ مسلمان شود و ایمان در دلش نرود از دوزخ نرهد مدّعی را فارق، و معلوم آنک ایمان مشروط نیست بنجات از نار و دخول بجنّت بل که إشتراط بدان در زیادت مراتب و إرتفاع درجات پیدا و نماز را دعا گویند لکن باعتبار یست بحقیقت چو زارگان و همچنان تسمیه زکوة و صوم و حج بأسماء معدول از أوضاع لغوی بمسمیات شرعی و ایمان بر هفتاد دو شاخ منشعب، أعلاش بکلمه² لا إله الا الله

مسئله الإيمان قال وهب بن منبه رحمة الله عليه اما إيمان أن قد آمنوا بالله تعالى و هو في سبعة مواضع و لم يؤمنوا أحد فقط قيل إقرار بالله سبحانه و تعالى بوحدانيته بتفسيرها بعون الله تعالى الإيمان على سبعة أوجه إيمان سرمدی، إيمان جهري، إيمان وعدی، إيمان سجودی، إيمان جحودی، إيمان مهدی، إيمان حقیقی، اما الإيمان السرمدی قوله تعالى «السلام المؤمن المهيمن العزيز الجبار المتكبر سبحان الله عما يشركون» و اما إيمان جهري و هو الإقرار الذي في وقت الميثاق قوله تعالى «أ لست بربكم قالوا بلى» و إيمان وعدی إيمان أصحاب الكهف قوله تعالى «اذ قاموا فقلوا ربنا رب السموات والأرض لن ندعوا من دونه إلهاً لقد قلنا اذا شططاً» و اما إيمان سجودی قوله «فألقي السحرة سجداً قالوا آمنا رب هرون و موسى» و اما إيمان مهدی إيمان عيسى عليه السلام قوله تعالى «أتى عبد الله أتاني الكتاب وجعلني نبياً وجعلني مباركاً أين ما كنت و اوصاني بالصلوة و الزكوة ما دمت حياً» و اما إيمان جحودی إيمان المنافقين قوله تعالى «إن الذين آمنوا ثم كفروا» الآية و اما إيمان حقیقی إيمان محمد صلى الله عليه و سلم قوله تعالى «آمن الرسول بما أنزل إليه من ربه و المؤمنون كل آمن بالله و ملتكنه و كتبه و رسله لانفرق بين أحد من رسله».

عسف

¹ سورة الحجرات، 14/49.

² نه

گفتن و آدنایش بدور کردن سنگ و خار و هر چه مردم را برنج دارد از راه و اوساطش بجیا و محی
«وما شاکلهما من الأبواب» مفسر

و **دین** عبارت است از اسلام و بنیادش بر پنج چیز مذکور رفته مبنی و أعلاش بصحبت
پردازی در حق جل و علا بدانچ او را بصفات مقدس و أسماء حسنی معبود مطلق شناخته از ما لا
یلیق بجنابه دور ایستاده غیر نشر نعما والاش و ما أمر به بهمی¹ مشغول نشود و نصح قرآن مجید
بمعرفت فضایل و غرایب و عجایب و لطایف و إجتهد ورزی در فهم أسرار، و مراداتش بتقدیم قرآء
علما بر سایر مردم تا أقارب و والدین و تعظیم مصحف کریم بنا نوشتن در حجم صغیر و ناسوذن
بعدم طهارت و طلب جمیع حوادث از بحر عمیقش و تلاوت آن بحق ترتیل بفراغ قلب و طمأنینت
نفس در أشرف مواضع و آنزه بقاع الی غیر ذلک من الشریط الطولی

و **نصح** مصطفوی صلی الله علیه و سلم بإعلام کمالات و حالات ناماتش که از بحار آن
قطره درین کتاب خوانده و دشمن داشت آنانک از نشر فضایل او تقاعد نمایند و محبت فرزندان و
خواتین حرم شریف و أصحابش و مدد جویی بتقرب پریشان و تذلل نمایی نزدشان بتعلم و إقتباس
ازیشان و تفوق نجستن بر همگنان اگر چه خود أفضل باشد و ملازمت سنت نبوی بقدر وسع و إلتزام
طاعت اهل بیت و یاردهی خواص بقایا عترت حضرت رسالت و هر چه بمتمّمات این مهمات نا
مبهمات تعلق دارد

و **قول** در حقیقت ایمان و حقیقت ایمان بر اهل حدیث عبارت است از إقرار بزبان و تصدیق
بدل و عمل بأرکان و أكثر أصحاب بإقرار و تصدیق پسندگان و نزد کرامیه إقرار مجرّد، و بمعتمد
جهم و أبو الحسین صالحی از قدریان ایمان غیر معرفت نه، برای محققان أصحاب بتصدیق قلب مقید
بوده إقرار بشرط إجراء² أحكام در دنیا متمم و آن مختار إمام أعظم أبی حنیفه رضی الله عنه
(v.278b) در کتاب عالم و متعلم و لغةً بتصدیق مفسر و چون تصدیق أمریست مبطن و امکان
أحكام بران نا ممکن بشرع إقرار لسانی را جهت علامت بر باوری باطنی بشرطیه نصب فرمود تا
بمجرایی أحكام ملقب گردد و ازینجا رسول صلی الله علیه و سلم فرمود هر که بکلمه توحید متلفظ
است خون و مالش بر من که بظاهر حکم کرده امور مخفی را بحق حواله می کنم حرام است و بعد
آنک ببرکت توحید در دنیا عصمت دما و أموال روی نمود حسابش در آخرت بر حسب نیت دل و
ضمیر مستتر بر باری جل و علا موكول و ایمان عمر یکبار کافی جز أداء حجت الإسلام و صدور،
و تکریر بتأکید تقریر مسمی و أعمال از انجهدت مبعض ایمان نیست که در نص «آمَنُوا وَعَمِلُوا

¹ بهمی

² اجزاء

الصَّالِحَاتِ¹» حق تعالی اعمال زیر ایمان عطف فرمود و معطوف علیه و هم ایمان بشرط صحت اعمال موسوم بقوله تعالی «وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ²» و شرط غیر مشروط آنکه اقرار اخبارست از تصدیق بقلب چون مکلف «آمَنْتُ» گوید اگر تصدیق قائم نباشد بقلب وی در خبر دادن از تصدیق³ بقلب صادق نه و لهذا حق عزّ و جل نفی ایمان از منافقان فرمود یا آن همه که اقرار بزبان داشتند فی قوله «قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لَكِنْ قَوْلُوا اسْلَمْنَا⁴» پس هر که اقرار کند بزبان و مصدق نباشد بدل نزد ما مؤمن⁵ است و بر عالم الأسرار کافر و آنک بدل تصدیق ورزد و بزبان اقرار نیارذ بعکس شکل اول نزد علام الغیوب مؤمن است و بر ما ظاهر بینان بنسبت احکام دنیا از عصمت دما و اموال و غیر ذلک کافر،

و حقیقت اشتقاقی از ایمان مصدریست مأخوذ بنام امان و أمن ضدّ خوف و همزه «آمنت به» در ترکیب عربی بهمزه إدخال چو «انجدت به» بمعنی «ادخلت الأمان به بان صدقته» معبر و تصدیق که ایمانرا تفسیر آمد معنوی استلزامیست⁶ کما قررنا به لغوی اشتقاقی و تحیه فحوی معبر از آنک فلان را آمن گردانیدم بدان تصدیق که کردمش و از «آمنت به» گفتن حاصل کردم او را أمن از نفسم از آنک دروغ گویمش و انسان هرگاه که از چیزی خبردار گردد و باور تفکر کند در وقوع امر تصوّری و نا واقعیش چنان تردد پیش می گیرد و ترددش بقلق نرسیده مانند چون حق تعالی در نفس اش استواری ایجاد فرماید که خبر مطابق إعلام مخبر افتد وی آن را تصدیق کرده قلّ زایل شده أمن بحصول پیوندد و بمصطلح شرعی ایمان بخدای عز و جل بأسماء صفات و هر چه لایق حضرت اوست، تزیهش از نا شایان بجناب ألوهیتش

و ملایکه ذوات قائم با نفس خویش متمیزه بجا بایر اجسام لطیفه هوایته جرامز مضیئه روحانی قادران بر تشکل بأشکال مختلفه مستکنان سموات موصوفات بعبادات بر آنک بندگان خواص حق اند أشخاص نورانی اجرام بسایط عقول مجرد طعماشان تسبیح و شرابشان تقدیس و لباس حبا هرگز بطرفه العین عصیان نورزیده هر یک بطاعتی معبره بی فتور مشغول (v.279a) و ایشان از شهوات عصیان و شرور نفس و شیطان و تلذذ بنعمت جنان و حظّ رؤیت رحمان و توالد و تناسل فارغان و

¹ سورة البقرة، 25/2، 82، 277، و دگرها...

² سورة طه، 112/20.

³ تصد

⁴ سورة الحجرات، 14/49.

⁵ مامون

⁶ استلزامیت

از غضب و أخلاق ذمیمه و ترکیب اعضا و أخلاط و أركان و هَرَم و سُقم و موت قبل النفخة أولى¹ اِمعان و أقسام همگنان بر کتبه اعمال وری و حفاظ سکان ثری و موکلان بخسف و مسخ و ریاح و سحاب و أمطار و کما بیش کرد أرزاق و ملازمان جنان و خازنان نیران و سابق و شهید و معقبان و متلقبان و منکر و نکیر و باقی إشارات بپری أقسام قسم قرآنی مشتمل و از أعظم ایشان جبرائیل² با رسالتش موکل است بر یادها و جود و میکایل بقطر و بآب و عزرائیل با ملایکه اعوانش بقبض أرواح و إسرائیل بتزول³ أمر حق بریشان

و کتب سماوی بجملگی از چهار گانه معبر توراة موسی و زبور داود و إنجیل عیسی و فرقان فخر همه محمد علیه السلام و علیهم ایضاً و صد صحف بتفاریق بر انبیا معلوم چو آدم و إدیس و إبراهیم⁴ و موسی مترلات از حق بحق بمصالح خلق و رسل راه نمایان خلایق بارشد طرایق و أحسن خلایق،

و وقوع روز قیامت برای مشاهده⁵ أعمال و تصدیق قدر بخیر و شر من الله تعالی، و خلیل علیه السلام إحياء أموات را که از حق در خواست نه ازان بوذ که ایمان إطمینان نداشت و حاشا، بل که کیفیت ترکیب اجزا منفیست زیادت إیضاح بعینی را ملتمس شد و آن ایمان را مضر نه و إخلاص ایمان از وسع بنده منعزل و بدان غیر مکلف فیه تحقیقش شرط سلب أمر از عباد و حصول نجات از نار نه در حکم دنیا و نه در حکم آخرت و رکن و رکن ایمان⁵ بحق بحقیقت تصدیق و إقرار مفسر و تصدیق را عذری مانع نه و بمعجز واقع إقرار ساقط و بیقین و بفرقان کفایت صحّت ایمان مصور نیست بل که إعتراف تصدیقی و طوع إنصافی باور داشت مکلف را متمم

قول در ایمان مقلد با مسئله چند دیگر، أبو حنیفه و سفیان و مالک و أوزعی و عامه⁶ فقها مقلد کس را گویند که قول غیر را بی حجت قبول کند و ایمانش بریشان⁶ درست و نزد اهل حدیث ایمان چنین مقلد درست لکن او بترک استدلال عاصی است و بمعتمد طایفه شرط صحّت ایمان آنک مکلف صحّت قول رسول را بدلال عقل معجزه داند و برأی أشعری عرفانش بدلال عقل مقید و بر معتزله تا هر مسئله را بدلال عقل چنان بار⁷ بشناسد که دفع شبهه از خود تواند مؤمن نه و

¹ اولالی

² جبرئیل

³ بزول

⁴ ابرهیم

⁵ رکن و رکن ایمان

⁶ برشان

⁷ با

صحیح آنست که عامّهٔ اهل علم بران مجتمع اند چه ایمان تصدیق مطلق است چنانکه اگر کسی خبر داده شده مخبر را تصدیق کند درست باشد او را امن به و امن له گفتن و هرگاه که مقلد را بموجبات ایمان اخبار کنند و او شنیده را باور دارد مؤمن گشته مستحق آن شود که باری تعالی مر مؤمنان وعده فرمود و معرفت بایمان، متعلق نه زیرا که اهل کتاب نبوت محمد را صلی الله علیه و سلم چو معرفت فرزندان صلیبشان می شناختند لکن چون تصدیق نکردند بایمان مسمی نشدند و بحقیقت مقلد کسی را گویند که بر کهساری وحشی و پرورش یافته در خلقت عالم (v.279b) و آثار صانع اصلاً فکر مذکور بهشتی باشد اما آنک در بلاد اسلام نشو و نما یافته برؤیت ضایع و بدایع حق تعالی تسیحات گوید از حدّ تقلید خارج و ایمان در همه حالات مر مرد مختار اگر نیز روزی خفی باینکار شود مستعار نیست، و ظهور علامت صدق تصدیق شخص مصدق توقع انجام و عد جمیل فیما یستقبل من الزمان بنصّ قرآن و خبر صحیح از حق تعالی تواند گر،

و مغفرت ذنب بی ندامت قلب جایز خلافاً للمعتزله، و گناه مؤمن ضدّ ایمانش نه بل که متغایران هر دو در نفس واحد جمع آید و نماز گزاردن در پی امام فاجر روا لکن عقیب متقی اولی و نماز جنازه بر اهل ایمان و قبله گزاردن لازم اگر نیز بتباه کاری بزرگ مرده باشند و نماز کشتگان بُعَاة بمذهب شافعی در فروع فقهی هم روا خلافاً لنا و آنک بظاهر کلمهٔ توحید گفته کفر را در دل پوشیده دارد حکماً مؤمن است و تفحص از ضمیرش لازم نه، و حسابہ علی الله و کافر محال کفرش مخاطب است بایمان و اسلام بس بی فروع شرایع چو صلوة و صیام و حج خلافاً لأهل الحدیث و شافعی موافق ایشان و فایدهٔ خلاف آنک روز قیامت کافر بقول محدثان (و شافعی دو گونه) عذاب بیند یکی بترک اصول ربّانی ثانی بترک فروع و نزد حنفیّه بترک اصول معاقب است لا غیر

فصل و نزد امام اعظم که ایمان تصدیق است بدل إقرار را شرط إجراء احکام بر آن می دارد و بوجود آن ایمان محصل زیادت و نقصان در ایمان متصوّر نه، و بر شافعی که اعمال را از ایمان می شمرد زیادت اعمال ایمان زاید و بنقصانش آن هم، و بعلم قوت بدین و بجهل مضعف وصف نا مضا و نصّ «زَادَتْهُمْ إِيْمَانًا»¹ احتمال زیادت دارد از روی تفصیل در بهترین أعصار عمر دنیا زمان مبارک رسول صلی الله علیه و سلم چه دران عهد بمر وقت آیتی نازل شده حکم متجدد گشته صحابه و قوم را بدان من حیث التفصیل ایمان بدان لازم بود اگرچه در جمله تداخل داشت و احتمالات زیادتی ایمان بتجدد و ضرب امثال در سایر أعراض از عظام مخلوقات ملک و ملکوت تا بعوض و عنکبوت و یا بظهور بشمرات معبرات از طاعات و اما بإشراق نور رفیع الدرجات عقلاً و شرعاً مصوّر و هر که بتصدیق و إقرار قیام کرد بی کلمه إن شاء الله إستثنایی من حقاً مؤمن ام گوید زیرا إستثنا در ایمان

¹ سودة الانفال، 2/8.

مقتضی شکّ آمده و شافعی بایستنا قایل و آنک معتقد است بایستنا شکّ در ایمان خالی ندارد بل که از خوف خاتم و حشر قیامت ترسیده می گوید تا مهر کار بچه نسق افتد اگر علما از قلم ازل ترسناک چه گونه رانده شده محققان و کمال مشایخ را خوف سوی خاتم آتی از جریان قلم ازلی فارغ گردانید، اللهم اختتم امرنا بالحسنى،

و ابلیس وقتی مؤمن نیکبخت بود و در علم (v.280a) حق امرش ثابت و پیش از ظهور کفر او را کافر نگفتند، «وَ كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ¹»، بمعنی صار من الکافرین مفسر چنانک در پسر نوح علیه السلام «فَكَانَ² مِنَ الْمُعْرِقِينَ³»، هم بتأویل صار، و چون شخص زنده دانا بوقوع مرگ عمّا قریب مطلقاً خود را گفته «أنا حی إن شاء الله» نمی گوید مؤمن خالی از کفر و ضلال حالة النطق بخوف عکس ما هو فیه بزمان آینده و «أنا مؤمن إن شاء الله» اگر نگوید بهتر و این بمذهب امام اعظم است کما ذکرنا

و ایمان و اسلام هر دو بیک اسم مسمی نزد سنّیان خلافاً لأصحاب الظواهر، زیرا ایمان تصدیق حق است در آنچه بامر و نهی خبر داد، و اسلام بانقیاد و خضوع مرألوهیتش معبر و آن بی قبول اوامر و نواهی متحقق نه پس ایمان از اسلام متفک نیست حکماً و مغایرت میان هر دو منتفی و آنگونه⁴ بینهما تغایر اندازد گویندش چیست حکم آنک ایمان آورد و مسلمان شد و قضیه⁵ بایسلام در آمده مؤمن نگشته اگر بجواب یکی را از هر دو حکمی ثابت کند که در ثانی آن نباشد فیها، و الا بطلان قولش هر چه أظهر،

و هر چند کی میان اسلام و ایمان تغایر نیست، لکن از شرح تلخیصی و تفصیل تلخیصی ناگزیر و مثل اسلام از ایمان بمثل شهادتین مثل است چو اتصال حکم أحد شانی در معنی و حکم چه شهادت رسول صلی الله علیه و سلم غیر شهادت توحید است بتلفظ بس هر دو در اعیان شیئان اند، احدی مرتبط بدیگر حکماً و معنی چو یک چیز ایمان و اسلام همچنان کلاهما متعلق بیک دیگر کشیء واحد تا هر کرا ایمان نیست بایسلام مسمی نه، و آنگونه⁵ اسلام ندارد بایمان با نامور، و مسلم ناگزیر از ایمان مصحح اسلامش و مؤمن ناچار از اسلام محقق مر ایمانش و تحقیق ایمان بنصّ «وَ مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ⁶» مثبت و اعمال صالحه را ایمان و بقلب از قلب ایمان اعمال عامل

¹ سورة البقرة، 34/2.

² وکان

³ سورة هود، 43/11.

⁴ آنکو

⁵ انکو

⁶ سورة طه، 112/20.

بظاهر أعمال اسلام غير راجع بعقود إيمان بغيب منافق منتقل از ملت و عاقد إيمان بغيب غير عامل بأحكام إيمان و شرايع اسلام بكافر نا مثبت با وى توحيد مسمّى،

و مؤمن كه بغيب از آنچه رسل خير دادند از حق جل و علا عامل بدانچ فرموده شد بإسم مؤمن مسلم مشرف اگر حال برين نمط نبوذى مؤمن را مسلم گفتند و مسلم را مؤمن نگفتندى، و روا بوذى كه مسلم بنام مؤمن نباشد «و مَلَفِكْتِه وَ كُتْبِه وَ رُسُلِه¹» مزين نگشتى و مثل إيمان از أعمال چو مثل دل از تن نا جدا يكي از ديگر هيچ صاحب تنى زنده نبينى بى دل و نه خداوند قلب بلا جسم چه چو أمثله سابق هر دو شيان اند منفردان در حكم و بمعنى متصلان و مثلشان بمثل جبّه كه ظاهر و باطن دارد مانند و بتقارب وصف آن دو جبّه نگويند بل كه بعلت بلا حق (v.280b) غير واحد نام نهند و أعمال اسلام و إيمان برين مثال چه اسلام ظاهر إيمان آمده بأعمال جوارح معروف و إيمان باطن اسلام بأعمال قلوب موصوف

قول در وجوب إيمان بدانچ سمع نقلى بصحّتش ورود يافت، معراج رسول صلى الله عليه و سلم بقصها و أحاديث درست كه شنيدى بعقل و نقل و روح و جسم بر سنين حق است و صور نقل بايات و أخبار در محمديات مذكور و از انبهاراء معقول درين باب مشتى آن بس صعود جسم كثيف بخرق فلک اثير و ازان زمهر و أفلاك متنوّع بتمكين حق ممكن چه اگر در اسعاد صعود جسم² ثقيل بشرى محمدى را بهواء عالى بديع و بعيد دارند ازان إستغراب إستبعاد نزول جسم لطيف هواى جبرئيل از آسمان بزمين لازم آمده باب إنكار نبوت متفتح شده وثوق از وحى بكلى مرتفع گشته از خبط اين يك مسئله حرم قواعد مجموع مسایل دينى صورت بندد و آنگونه³ إنتقال إبليس را از شرق تا غرب و بعكس بيك لحظه جايز دارد در حق محمد چون بعجب مى آرد و در علم هندسه ثابت شد كه اسب بحال دوند كه سخنانه اش تا دو قائمه⁴ پيشين بمثابت برين برداشته بزمين نهادن فلک أعظم بسه هزار فرسنگ مسافت متحرک است و از نبوت إمكان سرعت حرکت تا اين حدّ قارى حق بر همگان لازم و بلزوم لازم مثبت شبهت معتزله از مخالفان اول

و گمان بيچاره قاضى قونيه ركن مازندراني كه در أيام عنفوان شباب بنده بنكیده آمده خلق را بانكار معراج گمراه كرد زایل و صد هزار قناديل مغفرت از روضه تربت با رتبت محمدى بر مقرر استاذم شيخ الإسلام علامّة الأنام خليفة الحق ناصح الخلق شمس الملة و الدين مدرس باذ كه از دار قضاش معدن لولوه رسایل شكایت آميز سيدان مرحومان سعيدان مغفوران ناصر الحق و الدين

¹ سورة البقرة، 285/2.

² چشم

³ انكو

شیرازی و صدر الدین قونوی را اَلْحَقَهُمَا اللهُ إِلَىٰ حُدُّهُمَا جَوَابَاتٍ شَافِيَةٍ بِأَفْصُولٍ كَالنَّصُولِ إِصْدَارَ فَرْمُودِهِ تَبَكِّيتِ خِصْمِ الدِّ بَعِبَارَتِ الدِّ وَ بِمُسَلِّيَاتِ مَحْسُوسٍ وَ سَانَاتِ مَعْقُولِي بِرِ وَجْهِي مَرْتَبِ دَاشْتِ كِه پيش از خونده شدن كتاب كرمش صوره فضلاً عن الإحاطة بمعانيه در شب تاريخ مسكين مازندرانی محجوج برخت بسته «جَاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْبَاطِلُ»¹ گویان سوی قونیه خایفاً پویان سادماً نادماً باز رفت اگر بنده حقیر دران زمان بتلمذ مولانا علامه مذکور ملازمت داشتی لطایف جوابات دیدندی که در حواشی دساتیر استادی از عقاید سلیمه بخط کمینه چاکر چه رموز خواست ثبت شدن و برین دعوی مردان بتصدیق گواهی دهند و حساد زن شکل بضدش

و عقیب فراغ از تصدیق امر معراج نبوی بطریق (v.281a) أوجد و بیان أعجز چنان یقین دان که هر چه وجودش در عقل مصور است و سمع بدان وارد قبولش بیامان واجب

از انجمله سؤال منکر و نکیر است بعد از مرگ در گور و آن ثابت نزد سنیان خلافاً للمعتزله و کیفیتش بالا اوایل تنمة الأزمنة مذکور و سؤال بإعادة حیوة در تن ممکن و بإستغفار إحیا عذاب أموات بر حسب أعمال أشخاص اما بکلی مرتفع بإستحقاق إستخفاف بعضش زایل و حکمت مشاهده مرده أحد الأمرین را از روح جنان ویا عذاب نیران عقیب خروجش از دنیا علی الفور بمعقولی آن چهره نمایان که ناقصان از تأخیر ترویج و تعذیب عدم امکان أسعاد و أشفا نا حصول وصول جمع بیوم الجمع تصور نکنند بل که بخیر القبر روضة من ریاض الجنان او حُفرة من حُفرة النیرات مشاهده نشأت برزخی را برسم أول طعمه مهمان نزل نیم چاسته خواره دانسته ما بقی معظمت را از خیر و شر بروز قیامت منتهی الغایة سفر دراز مدخر شناسند

و بعث أجساد و زندگی روز قیامت حق ثابت است و در مسئله إنکار حشر أجساد و ارواح بکلی غیر دهریان پیشین و دو نفر از بقایاء بغایاء ایشان که محروسه نکیده را بوجود بی جود و هیئت بدموجود و عمل مبخوس و منظر منحوس و جسم منکوس و شکل مرکوس مکدر کرده اند خلاف گوی گوی زن در میدان أباطیل قحبه زن پسر أضالیل کثر فکر بتأویل خود روی در أقاویل مدعی قائم نمی داند ملاً الله قبورهم ناراً كما ألبسهم فی الدنيا عار،

و فلاسفه در حشر ارواح شرح پرداخته ایمان دارند لکن بدون الأجساد و آن هم بإعادة هیئت أول در بعد تغییر و إعادة روح درو ممکن و نصّ «أَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ»² و جواب «مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ»³، بنصّ «قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ»⁴ با اکثر آیات قرآنی که

¹ سورة الإسراء، 81/17.

² سورة الحج، 7/22.

³ سورة يس، 78/36.

⁴ سورة يس، 79/36.

بستقدم معاد¹ وارد است إقامت بیّنه را شواهد قاطعات و براهین ساطعات و حجج لامعات و دلایل لامحات کافی و صد هزار عجب از دهریان بدبخت حمال و بال مخانیث رجال مهمل رایان بد یاران تقدیر که بقرآن کریم منزلت از ربّ کریم برسول آمین کریم ایمان ندارند عجباً از محسوسات بیبضه² مرغ خانگی و بیرونی نمی نگرند که بتغیّر هیئت و إستحالت حالت و نقض آلت ناجرم بیبضه قفص شکل مرده جسم ظرف نام شیشه شفاف شکسته بفتح منظر متلاشی نمی شود از روی جانور زیبا پیکر مظلوم محتفی نقاب إحتفا صورت إنقشاع ندارد، و تخم اندازی بزمین بنیّت إستیفاء أضعاف عقیب گذر آیام زمستان مطبوع بطبع سرد و تراز قضیه بیبضه عندنا أعجب و قضایای دیگر هم لدینا أغرب و کلّ ذلک علی الله یسیرٌ یا ذا أدب،

و حکمت بتفکیک² ترکیبات بنیت قالب هیکل إنسانی (v.281b) بیهلاک ارواح معبر از عدم بقاء شعور را درآک مع أنه که ببقاء نفوس ناطقه قایلیم و تعقب صدور ترکیب اجسام و تفتیق ارواح بهنگام حشر اکبر بدان مفسّست که قدرت صانع مطلق را جلّ ذکره بغایت کمال دانسته ذات و صفاتش را از نقایص مبرّا شناسند چه کمال صنعت دران مصوّر که صانع دست کاره خود را برابر نظاره بتفتیت و إستهلاک خراب کرده عجزان دیگران در إصلاحش هویذا دیده بار دوم هم خود مجزّاء متلاشی را بوجه أبداع و ألطف و أحسن و أجمل و أكمل بیاعدات منصوص مترکب گرداند بخلاف صناع دنیا که در شکسته خویش و غیر قوت جبر و ترکیب ندارند اگر در إاعدات أموات این حکمت نبودی امانت و تحزیب بنیت چو کسر شیشه یک ربع درهمی از دست مست لا یعقل سَفه و عبث و جنون نمودی و تعالی الله عما لایلیق به و در حشر هر صاحب جان از انس و جان چو گاذن گان و دیوانگان³ و بی پاکان بی عقلان هیچ خلاف در حکم ایشان دو قول وارد و جنینی که پیش از حیوة دنیا از شکم مادر بیفتد حشرش مختلف و حکم حق تعالی درو هم باختلاف و از هر شخص که اندامی بریدند و او عقیب قطعش بمرد روز قیامت عضو مقطوع بمحل خویش پیوندد سواء کان للمقطوع منه مؤمناً او کافراً و بحکم مسایل فقهی نماز⁴ بر اندام بریده گزاردن بر شافعی روا خلافاً لنا و نماز جنین بإحساس حیوة از بانگ و إشباهش مقید، مسئله آنانک بخورد گرگان و دذگان از دنیا برفتند بمثابت مرده اند که خاکشان بخورد و روز قیامت بدان سبب مثاب اند حوله بثواب منسوب باشد خواه بعقاب،

¹ بتقدم معاد

² بتفکیک

³ دیوانگان

⁴ نماز

مسئله انعام و مرغان و سباح روز قیامت بحشر آیند نه از بهر جزاء¹ أفعال بل جهت إظهار قدرت بلی بقدر عوض و قصاص ستانی گوسفند و گاو بی سرو مضروب مظلوم از سرودار ضارب ظالم إقتضاء إقتصاص بیقتصاص پیوسته آخر انعام و بهایم مذکور خاک شده ثواب و عقاب بریشان طریان شاید،

مسئله روز قیامت جن و شیاطین محشور گشته بسوذ و زیان بر وجهی مخاطب شوند که شیاطین چو کفار بنی آدم بدوزخ پیوسته جنّ اما بجنان روند و اما بنیران و چون آمدن نامهائ اعمال روز قیامت حق است چنانکه مؤمنان از طرف دست راست خوانده کافران از جانب چپ و راء ظهر بصورتی که بالا ذکر کردیم خوانند بر حساب مضانین نسخ کتب از خیر و شر سزا بینند

و ترازوی معروف بکفتین و آسان بودن أعمال خلق از کبایر با مثاقیل بی قیل روز قیامت کما ذکرنا قبل از بهر حساب خلق بتفاوت خلایق و وجوب² حساب بشیر بقومی و مناقشت بگروهی بشروح دیگر بالا هر طایفه³ را ذکر کردیم بنص محکم حق است (v.282a) و چون از عقل إدراک کیفیتش قصور دارد آنرا بمیزان دنیا قیاس نشاید کرد پس تسلیم درو أسلم سلالیم

و صراط معبر از جسر کبیر ممدود بر پشت جهنم بابت فرقانی حق و از خلق واردان بدان أهل جنت گذشته دوزخیانرا اول اعضا بلرزد آنکه أقدم بلغزد بموقف قیامت از میان خلق در إسترداد مظالم مخاصمات واقع آنکه معاتبات وارد پس ازان مصالحات نافع بإذن ملک خافض رافع از هر که خشنوده است از خزانه بی گرانه خویش بمظلوم خیر داده ظالم صاحب سر خفی را ازو رهند و از آنک خشنودی ندارد بعکس حال گرفتار وبال دران مال بی مال و منال

و بهشت و دوزخ که درین کتاب بیسط تمام مشروح و مفصل مذکور گشت نزد سنیان از دیرگاه باز مخلوق است و امروز زیرا قرآن کریم در حق هر دو دار کلمه «أَعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ³»، و «لِلْكَافِرِينَ⁴» خیر داده است و از آماذگیشان إعلام فرمود و أخبار تفصیلی محمدی از شاهد لیل⁵ معراجی بإطلاعش و ازین جاویدانی بإطلاع ربّانی کون مخلوق مستقرّین را حق بنصّ «خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا⁵» از زوال و فنا مصون خلافاً للجهنمیه، و صدور أخبار إلهی، بیوت نعیم، أهل بهشت، از خور و قصور، و أثمار، و أشجار، و أطعمه و أشربه

¹ حراء

² ووجو

³ سورة آل عمران، 133/3.

⁴ سورة البقرة، 24/2؛ سورة آل عمران، 131/3.

⁵ سورة النساء، 57/4، 122، 169؛ سورة المائدة، 119/5؛ سورة التوبة، 22/9، 100؛ سورة الاحزاب، 65/33؛ سورة

التغابن، 9/64، 11؛ سورة الجن، 23/72؛ سورة البينة، 8/98.

و حوض مورد و کوثر مورد بأحمد محمود و عذاب أهل دوزخ از زقوم و حمیم و آغلل و آنکال و سلاسل¹ و انواع عقوبات و ثابت است و ملحدان باطنیه لقبان و فلاسفه درینجا خلاف کرده تأویل هر یک را بعکس ظاهر می کنند و آن بوا چسبیدن از ظواهر نصوص بی ضرورت و دلیل ملصق و مسمی بآئحاد حادّ مطلق

و دیدار لقاء وجه کریم حق تعالی مر مؤمنان کرامت شدن روز قیامت بأبصار علی العیان کفاحاً مواجهه بکشف حجب و استار بقدرت ملک ستار و مشیت و رحمت و نورش چنانک درین کتاب بمواضع شتی مقرر گشته محرر شد حق و ثابت است، و در چنین کرم الهی معتزله بخلف إرتکاس از خلف إنعکاس شد مخالفت مگان مکان إتصاف هجرت کنان در نفی رؤیت بضدّ إقتضاء رؤیت بجات چنان چیز می گویند که بجراف جواب را شایان نکردند، و عدول جویشان از نصّ صریح «وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ أَلِيًّا رَبِّهَا نَاطِرَةٌ²» بتأویلات سُست کم از إنکار سوفسطائیه بحقایق اُشیا علی العیان إستعجاب أعجب العجائب نه، درین جهان معبر معبر از محلّ تصویر آخرویات روحانیات بقوالب جسمانیات از عجزه ضعفه بیچاره بنی آدم هرگز مضیف دیدی که ألوان نعم مهیا داشته مهمانی آراسته مردم بسرای عالیش خوانده بر سبزه‌های گرانمایه إجلال کرده پوشاید قیمتی متکیشان گردانیده خود من وراء حجاب از دور ایستاده اصناف اُضیاف را لقمه (v.282b) پرستان نام نهاده بإطعام و سقی غذا سریع الهضم چو دفع ألم جوع بهام بعلف و آب مشترک میان خاصّی و عامی بل مسلم و ذمی و قاری و اُمی و عبد او اُمّه و جمیع اُمّه معلل داشته از دیدار خویش بلا محرومشان باز گرداند و چون این معنی را خلق از مکلف ضعیف بغایت نهایت قباحت می شنوند در حق تعالی اگر الأکرمین بچه دلیل روا باشد و دیدار حق را جل و علا لذت بجدیست که مؤمنان بوقت تجلی الهی تمامت نَعیم جنّت را فراموش کنند دیگر وَصف نتوانم کرد، و مثال این از مجاز درین جهان میان عاشق و معشوق شهوانی مرئی فما ظنک بالأعلی و الأذنی، و بیچاره معتزله بخلاف این مسئله از فهم لطایف نظری و فهم دو علم عملی و نظری منعزله

أقوال در مسائیل شتی مطلوب این فنّ جدّا ملتقط از کتب بسیار بعد نوشتن متن باری

مترجم از اندکیات عربی مأخوذ منه

مسئله إسم و مسمی نزد سنیان واحد و بر جهمیّه، و کرامیّه، و أشعریّه، و معتزله، إسم غیر مسمی، و نزد أشعریّه إسم عین تسمیّه و غیر مسمی، و بر بعضی إسم بر سه قسم منقسم، یک عین مسمی، ثانی غیر مسمی، ثالث نه آن و نه غیرش و إتفاق همه برانک تسمیه غیر مسمی، و ما بتفصیل

¹ سلاسل

² سورة القيامة، 22/75.

گویان هر اسم مشتق به عین مسمی و نه غیر مسمی کالعالم و کالخالق و غیر ذلک چه اگر عین مسمی بودی بهنگام¹ ذکر این اسامی بقصد تسبیح معنی ثنا را فایده ندادی و چون این اسامی مفید ثنا آمده ألفاظیست موضوع بآزاء این معانی مخصوص قایم بذات الله تعالی و هر اسم و هر اسم مسمی ذات آنست عین مسمی چه اگر اسم و مسمی بیک طراز إطلاقش جایز نبودی میان گفت ذکر الله و ذکر اسم الله فرق نهادندی، و نص «فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ²» و «سبحان ربی العظیم» در رکوع و لفظ زینب طالق بوقوع طلاق از ذات زن دون اسمها مدعی را حجج قاطعه زیرا بذکر اسم تسمیه مراد و بایستعمال اسم بمعنی تسمیه غیر مسمی واقع چنانک شخصی را پرسی چیست نامت جوابت دهد که محمد و مرادش تسمیه بدلیل ذکر کلمه ما موضوع بغیر عقلا و چون استعمال کلمه من عربی استفهامی کرده گویی کیست آن محمد پاسخست دهد أنا من پرسی اضافه کنان بذاتش غیر گویان محمد نام منست و در نوذ و نه نام باری تعالی اگر اسم را غیر مسمی گویی بعدد اسماء تعدد إله را قایل باشی و تعالی الواحد الأحد عن ذلک علواً کبیراً

مسئله حق را تعالی با اسماء حسنی خوانده از اسامی که در آنجا نقل نیامده است چو سخی و مستطیع و مطیع و مستلزم ذکر جوهر و عرض و جسم می باشد دور ایستادن هر چه واجب، مسئله ایلام عبد غیر محرم از کریم منعم بشی متعب در دنیا و مؤلم جهت إحراز أجر آخرت و رفع درجات جایز و تعذیب بی گناه بدار عقبی از حکمت (v.283a) حکیم دور، مسئله ورود عقوبت الهی مر بنده عاصی بخطا و نسیان منبعث از توانی نا توانی روا و محو عصیانش بجرمت ایمان غایت کرم

مسئله گمان بردن بحصول حریت از طاعت دیان و دعوی مطلقتی و آزادی از ذات أحمقان و زندیقان و مباحیان معدود و أمثال ایشان این زمان میان شیوخ اتراک أبالیس قوی محسوس می بینم اما چون تمامت عوام لشکر ایشان اند یک موسی هزاران فراعنه را چگونه ضبط کند، مسئله اجتهاد نبی مرسل در احکام دینی که رشادش پیدا نباشد جهت إبتلاء قوادمش استبانته هدی و سداد جایز خلافاً للقدریه

و قصه صدور حکم داود در قضیه حَرث و غنم اولاً بنوعی و تغییر پسرش سلیمان آن را بطرزی و صواب دید حق تعالی هر دو امر اجتهادی و «وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا» چنانک در

¹ بهیکام

² سورة الواقعة، 74/56، 96؛ سورة الحاقة، 52/69.

³ سورة الانبياء، 79/21.

سورهٔ انبیا مذکور است و در تفاسیر مسطور و نزد ملتقطان¹ این فن مشهور مر مسئلهٔ مزبور مؤکد عظیم و بیان فحیم،

مسئله عقیب إجتهد نبی صدور زلت سهو و نسیان نه بطاعت نفس و شیطان خارج وقت تبلیغ شرایع برهان روا و سهو پیغامبر از دوام معزا و گریه و زارش پس از إنباه مر ترقی حالش شاهد و ترحم آوری بر مسئله جانی سلم،

مسئله حصول نبوت بکسب و إجتهد و میراث گرفتن از آبا و أجداد مصور نه و آن از فنا و سلب و تغییر و تحویل و عزل میرا و بعد از وفات هم باقی،

مسئله بمر گاه آگاه باش جزوی که وجود و تصور آن بتجربه قابل تجزیه نشد نزد عامه عقلا حق است خلافاً لبعض الدهریة و الثنویة و قول نظام معتزلی و هشام بن الحکم بدان موافق و هر جزو قابل بتجزیه الی ما لا یتناهی و الی أن ینعدم اگر چه در نفس خویش بقلّت موصوف، باشد از تصور إفتراق إضمحالی² دور، اگر خصم جزو را در جهت و یا نه در جهت حکم کند قوه اش³ نه در جهت باطل زیرا محدث از حیث متمکن فیه ناگزیر است و گفته اش در جهت در یک جهت و اما در جهات شش گانه بتردید در یک جهت نباشد بل که در جهات ست و چون در جهات ست باشد در هر جهت جزوی افتد زیرا که این جهت بمعنی مثلاً غیر آن جهت بسیار است تقدیراً پس جزو مقابل این جهت غیر آن جزو باشد، و چون کلام بدین رسید می گویم جزوی که تصور ندارد یک جزو الی ما لا یتناهی و الی أن ینعدم بمثال سابق محمد و عامه اهل حق و عقل بدانک جسم ازین اجزاء مجتمع مترکبه آمد قایلان و ترکب و إجتماع و مترکب و مجتمع بی أشكال بخلق حق حاصل⁴ اگر مجادل گوید که حق بجای إفتراق إجتماع و بالصدّ إیجاد نمی فرماید باطل گفته، (v.283b) حق را بعجز نسبت کرده باشد و تعالی الله عن العجز و اگر گوید که بخلق إفتراق قدرت دارد در وجود جزو لا یتجزی طریق تسلیم سلوک کرده است چه نزد ما سنیان نصرنا الله علی الخصماء جزو لا یتجزی از جزو مرکوز در اذهان ملفوظ بمر دهان معتبر و مفترق منفرد تنقیض مجتمع موسوم،

مسئله بیرون پیغامبر ما صلی الله علیه و سلم که نخبهٔ عالمیانست بی نص وارد بتفضیل معین بعض پیغامبران را بر إخوان نتوان ترجیح کردن،

¹ ملتقطان

² اضمحالی

³ قوش

⁴ حاصل

مسئله انبیاء اولو العزم چو نوح و ابرهیم و موسی و عیسی بالاتفاق و چندی باختلاف از همه رسل به آمد، رسول را بر عشاق آرامیده چه یاد کنی که بتذکیرت نفوس بجوش آمده دلها از اماکن گسیخته اعضا بتلاشی پیوسته بهلاک ابدان حیوة ارواح پدید است همه گفتی چو مصطفی گفتی، مسئله عشره مبشره از اصحاب رسول اعنی خلفاء اربعه و سته باقیه که نامشان بارها درین کتاب خوانده بهترین صحابه اند و منازلشان بر حسب ترتیب اسمشان مذکور و غیر همگنان باقیان از صحابه و غیرهم در خطر کفر و خوف سوء خاتمت مستغرقان و نفری چند دیگر چو عبد الله بن سلام و خاطب بن ابی بلتعہ و عکاشه بمثال عشره مذکوره هر یکی بحدیثی درست در قضیه محکیه از لفظ درر بار رسول صلی الله علیه و سلم بدخول جنت مژده داده شدند،

مسئله خواتین رسول ماذران مؤمنان افضل نساء عالمیان آمده، عایشه دختر ابی بکر رضی الله عنهما بصدیقه مسماة به از همه در بعض خصال حمیده بر دختر اندرش فاطمه بتولی زهرا بنت رسول الله صلی الله علیه و سلم مزیت دارد فی الكل فاسمع ما أقول از انک رسول در ماه شوال عقد نکاح صدیقه بسته فرمود که فضل عایشه بر تمامت زنان چو مزیت ثرید است بر سایر اطعمه روافض بدبخت در ماه شوال بخشم آمده از اکل نازنین ثرید سمین محرومان اند و فضایل خدیجه و مریم و آسیه بالا گذشته،

مسئله در نسخ احکام بلا بداء جهت صلاح خلق باختلاف عصر و زمان جایز خلافاً للیهود و از پس نسخ تحدید حکم مؤتلف مستفاد است نه نقض¹ حکم ما سلف تا بورودش مطاوعات عبد حقیق آیت مطیع از عصیان عاصی بازگرد ممتنع امتیاز یابد

و **بقای** قرآن عظیم و فرقان کریم معجزه محمدی بنظم جزل و حکم فصل و نُیل فضل و حسن معنی و اِشراق اَضواء بر اقطار و فتح بانوار منزلی بر محمد نبی اُمّی عربی هاوی سبل خاتم رسل مصدق کتب ما تقدم آیاتش مشتمل بر هزار آیت امر و ألف دیگر نمی و هزار دیگر وعد بخیر و هزار وعید بتهدید و هزار عبر پُر حَبْر و پانصد فقهی در حلال و حرام و هزار قصص (v.284a) پیشینان و صد آیت دعوات و تسابیح و شصت شش آیت نسخی بخلاف منسوخی توراة و انجیل و زبور و صحف چهره نموده بناسخ محکم فرقانی در احکام و فروع عمل کرده منسوخ معبر را از اِنتهاء حکم داخل نظم حق منزل شناخته علم متشابهش بدانسان عالم الأسرار حوالت کردن مر مؤمن هر چه افضل،

مسئله در باری را جل ذکره بنص «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ¹» چیز گویند لکن نه چو اشیا و ذاتش از شش جهت یمین و یسار و قدام و خلف و فوق و تحت از انک بجوهر و جسم و عرض

¹ نقص

مقید نیست خالیست تا ذهن خلق بر ثبوت تحیّر و انتقال و حلول از امکان بمکان کیف ما کان مبادرت نکند،

مسئله در حق جلّ و عزّ درین دنیا هر کرا خواهد جمال و مال و عیال و عقل عقال و حال زاید بر دیگران دهد او نه بتسویت عباد مخاطب و نه بجزا و چون در أفعالش مشافهه و نه بچُست و جوی عباد مطالب،

مسئله در ایمان آوردن کافر بمعاینه سكرات موت معتبر نه و توبه و وصیت مؤمن عاصی روا زیرا کافر سرمایه نداشته بدیدن بلا و غایب سابق حاضر حالی مضطر شده ایمان آورد، و مؤمن ببرکت ایمان حاضر از خطر خوف اصل بزرگ آمن،

مسئله در اسکندر ذو القرنین مذکور را در قرآن با لقمان حکیم که قصّه‌شان بالا ذکر رفت ستیان نبوّت نمی شناسند اما مجادله و مناظره درین مسئله و اشباهش محذور عنه محذور خطرناک است و جز معطلان و فتنه جویان درین جنین عمیقات غویصات خوّد نکنند و در فتاوی فقهی در نبوّت خضر و ذی‌الکفل اختلاف نیست لکن امام مرغمانی بصریح نقل آورد هر که پیغامبری مذکوران ثانی را منکر شود کافر است،

مسئله بر موجب نص تقریر اعلام قیامت آمدن عیسی علیه السلام در آخر الزمان و هلاک شدن دجال بر دست وی منصوص علیه

مسئله در یزید بن معاویه را لعنت نکنند و اگر درین باب از بنده مؤلف محبّ اهل بیت نبوّت فتوی خواهند باجمال اجمال جوابات منتصرانه شنوند اما برابر مصنّفان متصفان قدما کرماء پیشین رحمة الله علیهم دکان نمی گشایم بل که از صدقه^۱ مواریث ایشان خوشه چیده ساکتیم و حقا نه در محبت آل رسول تشیع گزیده‌ام و نه میان أصحاب برفض دندان گزنده، اللهم ثبتنا علی التقوی و التمسک بالاقوی،

مسئله أعمالی صالحه از ایمان مفروض محسوب نه،

مسئله هر که مثلا امروز در دل نیت بندد که بعد اند سال زُنار بسته بدار الحرب رفته کافر شود فی الحال کافر است و بضدّ این اگر کافری نیت کند که عقیب مدّتی ایمان آرد بی اقرار و اعمال بدن بأعمال صالحه مؤمن نه،

مسئله بی اعتقاد باطنی اگر بکلمه^۲ کفر طوعاً تلفظ (v.284b) کنند کافری فی الحال حاصل و بدان کفر حبوط اعمال و بینونت زوجه بحدّی لازم که طاعات باستیناف محتاج است و زن بتجدید

^۱ سورة القصص، 88/28.

نکاح مثال اندک از کفره‌ها عوام بل خواص بوجه نمودار درین چند سطر¹ بشنو تا باقی مجلّات را بران قیاس کرده حدّ واجب شمرده بیک حرکت زبانی هفتاد سألّه عبادات بیاذ نسپاری

اگر یکی بدیگری گوید بالا خدا دارم و زیر ترا و خدا و مردان حاضر اند و غصّه ترا از غم خویش بیشتر می خورم، و فلانی بمرد و زندگانی بتو داد، و اگر خدا حق است کینه را از تو بستاند، اگر قرآن حق است ترا بگیرد، و برو آن فلان أستاذم، و فلان شیخم، و پدر و مادر، و پسر بسر و بنعمت فلان سلطان سوگند می خورم خدا از عمر من چندین بریده بعمر ترا میزد، و من در خلوت خدا را دیدم و مرا از غیبت خبرها می رسد، و فردا چنین خواهد شدن، و یا خواهم کرد، و درین ابر اثر باران نیست، و فلان زن نرینه می زاید، و فلان کس بشهر فلانی بمیرد، و فلان کس پیغامبر است، و یا تو خدا بر نیاید، و بترکی شگری سینی بکمیای، و در سوگند خوردن نیست نه در راست و نه در دروغ و اینجا خبر کن حج بر در آمد بمکه رفتن چه حاجت و من آش پخته را بکندو دوست نمی دارم و این چرخ فلک چهها² می کند و فلان فلک زده شد، و از جور تو من دین گردانیدم و از پیغامبر بیزارم و خدا داناست که در شادی و غمت بغصه برابرم، و حق گواه است که من دایم بدعات مشغولم و اگر تو خدا باشی من عرض از تو ستانم و من این کار از خدا می بینم آنکه ز تو و خدا از خلق این زمان برگزید و اگر آدم گندم نخوردی بدین بلا نیفتادمانی و لاجول را چه کنم و چنین احادیث بسیار شنیده‌ام و نماز بیکار دراست، و چند³ این روزه، و ماه رمضان باز گلوی ما بگرفت، و تراویح نیز از کجا آمد و فلان هر چه خواهد کند بمن چه کرد که او را امر بمعروف کنم و زر نقد باید خواه از حلال خواه از حرام و ذمی را مال حلال است و درین جهان یک حلالی خوار آر بدو سجده کنم و حرام بر من رواست و حرامی می بتوان ثابت نه و من برسم کار می کنم نه بشرع و قاضی ظلم می کند و مفتی دروغ می گوید و من دّوس دارم بشرع چرا روم و گاهی که از من زر سندی قاضی و شرع کجا بود و این احکام بکار نیست، و خدا بدروغت برکات دهد، و قرآن را پاره پاره مکن، و شکاف این خامه از کافه‌های⁴ مصحف بیش است و سخن فلان چو قل هو الله احد درست است و علم مدرسه در دستاهاست و تو با من دانشمندی مکن و بر ما علم مفروش و علم را چو ترید در کاسه نتوان کرد (v.285a) و ای عزیز آهسته رو تار بهشت ازان سوی نیفتنی و این غازیان رنج و خواری برخیش بستند و من وصف اسلام نمی دانم و کاشکی در زمان پدرم نصرانی مسلمان نشدمی تا امروز بمرگش میراث ستدمی، و یا

¹ سطره

² جها

³ و جند و جند

⁴ کافه‌ها

فلان ترا چه لازم برد دین پدرت گذاشته باسلام در آمدن و این روزگار کافرست، و ایام مسلمانی نیست و والله درین شهر مسلمانی نماند من دین خود سته ازین شهر می گریزم و هیچ مسلمانی نمی بینم و هر چه در دین کوشیدم وبال من شد و تو با من ستیز که هر روز ده نفر چو تو از اکل می سازیم، و رزق من از کسب است و تا فلان امیر زنده است و قوت دارم از قوت غم ندارم، و فقر بدبختیست، و ترا جهانی باید خواه دنیا خواه آخرت و بحق همه کس یاریت دهند اما من بظلم معاونیت کنم تا کارت پیش رود، و ای بی خدا یعنی بزبان ترک علی الصریح تنگری سوز، و این چه غلیه است که از اندرون می آید حدیث می گویند ویا فقه و خدا ازین قرآن خوانی، و نماز گزاری تو بیزارست و مردم مباز از نماز بتو حلال و آن عبد الله ک و رمضانک و از شیخ من غیب پوشیده نه، و او با خدا سخن می گفت و امروز روح او حاضر است و مرا از حق در می خواهد، و مرشدم و استاذم البته بهشتی است، و مرا مرشد شیخم بس است، من خدا و رسول را کجا دیدم، و نصرانی و جهود را ببازار خدا را اگر بایست نبودندی نیافریدشان و این باد عظیم می رود و این باران و برف بی وقت بود، و این باران بجای خویش بود و حیوانات از سرما هلاک شدند و فلان را خدا ده پسر داد و مرا یکی نداد بطالع من آن فلانی از شهر برفت و مولانا منجم حق می گوید، و فلانه زن در جو اندازی خطا نمی و فلان مجلد کتاب چو قرآن است و مقصود از قرآن معنی است نه عبارت و نظم و عید نصاری مبارک باد و روز کاغند و شب آتشان از ایام و لیالی خداست¹ و اینها سر سال است عزیز باید داشت، و اگر فلانی پیغامبر است من ازو بیزارم و خانه فلان را بر خود مکه کردم دیگر آنجا نروم و هر چه درین دنیا یافتم نعمت تو است و غیر تو کرا دارم، و این دنیا نقد حاضر است غنیمت باید داشت و نقد حرمت دارد چون بمیرم هر چه خواهند تا کنند، و این سپر پیر افکن است، خدای تعالی فلان کس را بر من بسیار دید و این مصیبت بزرگ پیش آمد حق تعالی این مصیبت را آخرین مصائب و قفل نوایب گرداناد، و باری باری در حق فلان تقصیر نفرمود، و بار خدایا مکان نه ز تو خالی، و نه تو در هیچ مکانی و ای کاشکی زنا و ظلم حلال بودی و شاید (v.285b) که حق تعالی بر کافران مرحمت فرماید، و آن بیچاره را مرن که خدای او را زده است و فلان کس در جسم چنان است که جهود در چشم خدای، و خدای تعالی جان فلان را بکافر ستاناد و ملک الموت کورست مرا نمی بیند تا جانم ستاناد و فلانی آن کار کرد چه بزور چه بنام خدا و خدا بر تو ستم کند چنانک بر مؤمن ستم کردی و حق تعالی ترا فراموش کرد جانت² قبض نمی فرماید اگر چیزی داری بمن بقرض بده روز قیامت بگزارم و سوگند تو و تیز خر

¹ و لیالی خداست و لیالی خداست

² جانب

یکسانست و لکن خدا عدل کند إنصاف را روز قیامت از تو ستاند و تو مرا دران انبوهی کجا توانی یافتن و کاسه هرپسه به از علم فقه است، و کفشک فقیه را پیش آر تا پوشد و شیطان را لعنت مکن که با حق سرّ دارد و من این کار را ازانک مهلت بی إن شاء الله تمام می کنم و بحق خاک قدمت و من خود می کرسم اما بهر را خدا می داند و حیف عظیم که فلانی نازنین بمرد و اندک ماند که فلانی قرّا ترا ختم کند و فلانرا قضاء بذو رسید و من با خدا سر بسر کردم و خدا ترا خواست آفریدن بفراموشی مُردت آفرید و وقتی که حق عقل بخش می فرمود تو از پس در بودی و دست خدا درازست انْ عَنیَ به الخارجة دون الحکم و التصرف و خدا در آسمان است آن قصد المکان دون الاخبار بالأخبار و از عرش بزیر فرو می نگرد تا ببندد، و عبری بقول مطّلع کافر نه و خدا بر خاست و بنشست و من بنام خدا سوگند نمی دهم بطلاق و عتاق می دهم، و تو با خدا جنگ کن که چرا بوی داژ و بتو نداژ و خدا بمن همه نیکی کرد و بذی از منست و سوره یوسف از قرآن نیست بقصّه عشق تعلق دارد و بتلاوت آیت سجده [سجده] لازم نه و کوتاه تر از سوره کوثر و «الْم، تَنْزِيلٌ¹» را از گریبان گرفتی و «یس²» را در دهان مرده منة و «قُلْ أَعُوذُ³» را پوست پدیددی و هر سخنی⁴ به که بمجموع قرآن و صفات حق کنند و قبايحه از فرحی ائمه و سر أعوج بدولبند برابر و باویختن پایزه بر کرد کارها تمام می شود و صندلی اُمرا از گر شبهاء و عاظ چه کمی دارد اگر او میزد داده قاضی از رحمت آخرت حق است رستیم و یا فلان برو پیش تا ترا تلقین کلمه توحید کند چه او بزرگست و بذو تعلق دارد و هیکل دفع درد سر را در آخر آذینه ماه رمضان بوقت آغاز خطیب بخطبه بنویس که وقتئذ سوذمند است و بهر چه در مسلمانی کردم بکافران دادم، و کفر ازین بدتر است که تو می کنی و کتابی بدتر است از مجوس و نصرانی به از مجوسی و من ببهشت بی تو در نوم، و اگر خدا جنت را بسبب این علم بمن دهد نخواهم، و مقصودم (v.286a) دیدار حق است نه بهشت و فلان بمرگ خویش نخواهد مردن و من بوذده ویا نبوده⁵ می دادم و ای پادشاه روی زمین بار خدایا توی و سلطان را در عطسه یرحمک الله خطاب مکن و جان فلانی بکاسته بتو پیوست، و آنکو بفسق و عشرت ما شاذ نیست شاذ مباد و من از خمر خوردن صبر ندارم و اگر طالع داشتی تا این غایت نماندمی، و این روزگار جافی، و دولت فلان اُمیر پیر شد و از اُمرا خدا عدل خواهد پرسیدن نه نماز، و من از هر بسم الله نمی ترسم، و من نیز کم شیطان نیستم و چون در خمر مست

¹ سورة السجدة، 1/32.

² سورة یس، 1/36.

³ سورة الفلق، 1/113.

⁴ سخنی

⁵ نوده

نشوند غم ندارد، و شراب و زنا جوآنمردان را مضر نه گاهی که چیز بخانه بایست بر مسجد حرام و هر هرزه و هذیان که بدینها ماند در همگی گوینده کافر می شود و قصد و سهو غیر نادر درین باب یکسان و لکن بمزاج و طینت¹ نفس و خنده گوید آنجس و اقبیح و کفرش اکثر و أغلظ و چون چاشنی شکل اندکانه از ترهات اکثر خواص که در محافل و مجالس و تهانی و تعازی بلاد بنیت نشر فواید کفریات مسطور حالی را شنیدی باقی هذیانات کوچگنجیان و صحرا نشینان اولاد کوکبری و ایلمین و طرغوت و هیمه کشان ولایت لولوه فحّامان معدن مذکور و جهّال سکنجور و قوم درّاجان و معتقدان شیخ ابرهیم² کافر واجب القتل و أمثال ایشان بی چشمان کور دلان کثر روان بذ شنوان که جهان سراسر بجنب همگنان پر است بر مزبور محکی قیاس کن که جهها³ می گویند و در اُثر شیطان معزول بمقدمشان بچه عشق می پویند و فتنهء شرق و غرب را بطرفه العین بچه رودی می پویند و هرگاه اقوال ازین نمط باشد در افعال هیچ مگو،

مسئله اگر کسی بحال مستی کفر و هذیان گوید محسوب ندارند لیکن اگر مست و اما اِکراه دیده زن را طلاق دهد هر دو

مسئله در فقه فروع نام میان امام اعظم مجتهد مقدم و امام مطلبی شافعی رضی الله عنهما بمختلف فیها مسمیان،

مسئله چون بنیاد اصل درین فن ذکر کردیم که جمیع صفات ذات و افعال قائم بذات حق قدیمست خلافاً للمعتزلة و الأشعریه که بعدم صفات ذات قایلان بوده بحدوث صفات افعال غیر قائم بذات ناطق اند

بحث از تکوین و مکون برانجملت محرر می رود که تکوین بخلیقی باختلاف مذکوران چون بذات باری قائم نیست عین تکون گویند، ویا غیرش نزد اشعری عین تکون است و برای عامه معتزله غیر مکون و معتزله در مجلس مختلفان شده أبو الهذیل بقیام تکوین با مکون قایل و ابن روندی و بشر بن معتمر آن را محل همان نه (v.286b) نه همان می گویند این زایل⁴ آشکار، و برای کرامیه تکوین حادث قائم بذات باری تعالی و نزدشان حق جل و علا در ازل بخالقیت موصوف است نه بخالق و آن عبارت از قدرت خلق و آن قول فاسد است زیرا قادر را بزنا زانی نگویند، و درست آنک سنیان می گویند زیرا «هُوَ اللهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ⁵» بدان شاهد که ذاتش را بنام خالق وصف فرمود

¹ طینت

² برهیم

³ جهها

⁴ رابل

⁵ سورة الحشر، 24/59.

ذات ازلّی از نعوت نقایض تبرّاً نمود چه اگر تکوین حادث بوذی حق تعالی بدان در ازل متصف نگشتی و دروغ و مجاز نمودی تعالی الله عن ذلک علوّاً کبیراً،

و هر گاه که باری تعالی را بایسم خالق موضوع بصیغت مدح ازلّی موصوف نشناسند و این زمان متصف گویند بوجود آفریدن مدحی زاید کسب کرده باشد که در ازل نداشت و آن محال و تکوین در ازل نه آن بوذ که عالم بنو در ازل باشد بل که تا همه حبر بآن وقت وجودش بر حسب علم و إرادتش کاین گردد، و تکوینش از ازل تا ابد باقی مانده وجود هر موجود بهنگام وجودش بتکوین ازلّی او متعلق چنانک اگر یکی در ماه شعبان طلاق زنش را بدخول ماه رمضان تعلیق کند وقوع تطلیق حکما تا ماه رمضان ممتد است که بوقت وجودش بدان تطلیق واقع گردد، و چو کسی که مردی را روز شنبه بزخم¹ مجروح کرد بسرایت جراحات درو وی آذینه بمرد چون نظر بتقدم ظهور سبب کنی جارح او را روز شنبه کشته است اگر چه اثرش روز آذینه پیدا شد و قضیه² تکوین هم برین نمط مشبه

مسئله قبول طاعت و توبه بحکم فتوی جایز و حقیقت قبولش بر حق موکول و از ما پوشیده و وعد قبول از متقی پیدا،

مسئله اعمال پسندیده که بحق تعلق دارد به از ثواب متعلق بحظ جسد،
مسئله حسنات سیئات را ماحی و ذنب طاعت را غیر مزیل لکن گناهان أنوار نیکها کاسته رقت قلب را برده خلق بد عمل را چنان مفسد است که سرکه مر عسل و خوی خوب زلّ را چو ازاحت آفتاب مر تروتری ماء حق،

مسئله قول بجوهر فرد حق است بدلیلی که حرکت و زمان کل واعد از هر دو مرکبست از اجزاء متعاقب «کُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا» که بحسب زمان قابل قسمت نیست پس مرکبی جسم از اجزاء لا یتجزی واجب آمده بیان مقام اول در حرکت آنک بناچار از حرکت چیزی فی الحال حاصلی است و الاّ از آنک بماضی و مستقبل منصف شدی ممتنع نمودی چه ماضی از حاضر بوذ پیشین فوت شده معبر است و مستقبل از متوقع حضورش تا محصل اگر چیزی از آن حاصلی نبوذی در حال بنام مستقبل و ماضی مسمی نگشتی پس نفی حرکت اصلاً لازم و آن محال و آنک در حال موجود آید بانقسامی منقسم نیست که أحد نصفینش قبل الآخر باشد و الا کل الحاضر نباشد، و این (v.287a) معنی بخلف منسوب و چون این بابت گشت نزد انقضاء جزو غیر قابل انقسام جزوی دیگر بمحصول می رسد که قابل قسمت نیست و ثالث و رابع همچنان پس ثابت شد که حرکت از امور است که

¹ برحم

² سورة النساء، 11/4، 12؛ سورة النور، 2/24.

کمال واحد ازان قابلیت قسمت ندارد بر آنک احد جزوین آن بر دیگر سابق افتد و بیان آنک امر چنانست در زمان ازان معلوم که حاضر حالی واقع بین طرفی نهایت ماضی و بدایت مستقبل قابل قسمت نه و الا حاضر نبودی، و چون بعدمش دفعه^۱ دیگر منعدم گردد و عدم بر وجود متصل و کذا القول فی الثالث و الرابع صورت

مسئله مفهوم افتد که زمان ترکب از آنات متتالیه داشته هر یک ازان از قابلیت انقسام منعزل و بثبوت ما جری آن قدر که حرکت متحرک بران دوران دارد با جزوی که متجزی نیست از حرکت در حال آتی نا منقسم اگر منقسم باشد حرکت تا نصفش سابق افتد بر حرکت از نیمه^۲ دیگرش الی آخرها و آن جزوی باشد منقسم از حرکت و آن از زمان منقسم نباشد آنست جوهر فرد خصم^۱ حجت می آرذ که چون جوهری میان دو جوهر نهیم و جهی که برسم توسطش ملاقی یمین است غیر وجه ملاقی یسارست پس منقسم باشد ما جواب می دهیم چرا روا نباشد که ذات یکی بود، در وجه از طرفین عرضان قیامان به بود و اعتقاد نافیان جوهر فرد بر آن مشتمل که جسم ملاقی جسمی دیگر بسطحش می باشد و سطح وی عرض قیام است با او و اینجا همچنان و جوابات مسکنه خصوم را آنست که بتکریرات توکید می ذکر کردیم والله الموفق،

مسئله دعاها را تا هر بلیغ تا حدی پیدا می آید که بنده برکتش رنجها ظاهر و باطن را شفا یافته بموافقت عیش دفع مؤن^۲ راع صورت می بندد و دعا نوعی از اعمال صالحه زیور بسته شرایف آمال بوجودش محصل و هر چه رسول بدعا واصل است بنام معجزه موسوم، و قسمی را که بی سؤالش دهند بکرامت مرسوم و رسیده بمؤمن بدعاش هم کرامت و آنچه فاسق بدعا محظوظ است تارة^۳ بمر باز ایستادن از گناه و دفعه جهت قطع حجت متلون و زبان معذرتش مسمی و گرد کرده کافر بدعا عذرهایش را حجّت قاطع آمده بایستیفاء لذت دنیا مستوفی نعم آخرت است ببدلیت بتقدیر او آمن و معتزله و من وافقهم در نفی ایقاع دعوات خطا و رزان اند و ختم صلوات و انواع عبادات بأذکار و دعوات پسین سنیان محتوم و بدعا أبواب سماوات مفتوح و قیام بزه مندان مشفوع و تدبیرات مدبرات گسیخته، و هذیانات منجمان ریخته و شیاطین ازان روها بیخته، و ملوک از تحتها بزیر افتان و ظالمان گرفتاران بناگهان، و بدعاء احتیاجی ایشفاقی ترحم بحضرت رسول صلی الله علیه و سلم فرستادن نوعیست از بی ادبی زیرا بمثل زیره بکرمان و خرما بمجر و بصره (v.287b) و عمره بمکه و حجره و زمزم بحرم و صبحانی بمدینه و فقه بابی حنیفه و شعر ببختری^۳ و امرء القیس و اهلیات

^۱ حضم

^۲ مؤن

^۳ ببحری

بسنایی و حکمت باین سینا و تجنیس آن بستی و خط باین مُقله و عدل بانوشروان و جود بخاتم¹ و شجاعت بمرتضی و حیا و ترتیل بذی النورین و صلابت باین خطاب، و تصدیق بصدیق و احیا بعیسی و تکلیم بموسی و خلت بایرهمیم و تشریح بنوح و صفا بآدم علیهم السلام بردن است، کسی را که رحمت عالمیان خواننده مرحوم مستمند بیچاره ذلیل چگونه دلیل وی شده از خداهش می خواهد،

مسئله وصول نفع دعا و صدقات از اِحیاء أحبّا و اِحیاء شتی و ولدان و والدان و اقارب مردگان جمیع آیام و لیالی حق است فحاصه هر شب جمعه که همه ارواح بجملگی خانه خویش زنده را از آسمان نخستین بخلقه فرا گرفته لابه کنان فریاد زنان پند دهان وعظ گویان از اموال بزار حسرت میراث گذاشته خود اولاً دینار آنکه درم پس ازان گوشت پاره نان ریزه نیم جرعه آب خواسته آخر بمجرّد دعا قناعت نموده طریق تعهد بتصدّق مسلوك² داشته اگر بیبذاری پیوند مصادف افتاده بعطا و دعاش خصوصیت یابد بعوض فرستاده وی را ادعیه گفته بحق سپرده باز گردند و بر غافل مبهوت زنده صورت مرده دل بسیار خواب حرام خود ببدل عدم اجابتش هزار لعنت رانده در مرکز اصلی قرار گرفته متصرفان ترکان را اگر هزار فرزند صلبی است بشوم بی خیرش غیر نفرین بجهه نمی فرستند و آنکو از فرق اسلامی درین مسئله انکار دارد چون بکورتنگ و تاریک در آید از ما جری خلاصه مشاهدش شود لکن چه سوز که محلّ قابلیت قبول بطریان وفات فوات پذیر است،

مسئله توبه³ مسلم بشروط پشیمانی از کرده سابق و باز ایستادن از کسب مآثم بغیر قصد عود برکوب جرایم با لطایف دیگر که بالا درین کتاب مذکور رفت مقرون مسئله قبول توبه نه بثبات و دوام طول المدی مشروط است و نه بدوام آلت آثام چه بنده برنجوری هم توبه می کند و مخافت عمیان خاینة الأعین و العیان روا

مسئله توبه از یک گناه معین بی ترک باقی نزد سنیان روا خلافاً للقدریّه،

مسئله توبه⁴ بنده از قتل بر سنیان سبب آنک ما دون شرک بوزه بحث مشیت الهی تداخل دارد بر سنیان جایز خلافاً للمنکرین،

مسئله قبول توبه⁵ مؤمن را عند معاينة الموت هیچ شکی نه بخلاف ازان کافر که ذکر کردیم، مسئله هر کدام نعمت دنیا که بأهل صلاح و صدقه رسد ببرکت عبودیتشان از آخرت همگنان چیزی کم نمی کند و درین سرای بشیوه نزل پیش آورد امراء رسیده از سفر بدان تنعم رانده نعم عقبی بجملگی مریشان مهیا و آنچ بلثیم بذبخت واصل می شود اگر بصورت نعمت است بمعنی

¹ بخاتم

² مسلول

نقمت و محنت است اما بنده مؤلف چون نزد أهل دنیا متنعمان سطوت داران حاضر شده (v.288a) ذکر بسیاری اموال و درازی اعماران اعمار جریان می یابد از ترس ظلم برخصت شرعی کثرت مال و طول عمر ایشانرا بتفسیر إجتبا و إصطفا مذکوران تأویل کرده نصّ «وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمُكِّثُ فِي الْأَرْضِ¹» را که درین باب هیچ تعلق ندارد بتأویل وصف حال تتریل می کند و همانا که عالم الخفیات معاقب و معائب نفرماید

مسئله توبه کاری از کبایر موجب إقلاع از صغایر نه لکن عزم ترکش لازم

نوعی دیگر از مسایل متفرقه، مسئله تعلم علم از من فوق و تعلیمش مر لمن دون و ازان جهاد در قمع و قلع و دفع و منع اعداء از دیار اسلام بر مکلف واجب کفایه و بوقت تفسیر عام بعین معین و تارکش بعناد قرین بغی بفساد و بعد احکام قواعد احکام کتمانش در قسمین حلال و حرام و غیرهما از متعلم مستحق و مستغنی نا مفرق نا مفرق محظور و بعدم مذاکره و مدارسه نا معذور بل که کاتم بلجام آتش دوزخ ملجم برابر جمع رجم و أبرج رحم،

مسئله راز کسب أفضل وری ناگزیر و خلوص طویت ازان نا مستغنی و عالم بی عمل بخاطر

گرفتار و بخجل قیامت دمعش مدرار

مسئله عالم را در احکام دینی عند إستجماع الشرایط العلمیة بالقراین العلمیة و اللّوازم العملیة بالدقایق النظریة و الأفكار الضالیة المصایبة علی رغم الصابیة و الذهن الوقاد و المیز النقاد إجتهدا روا و بوقت بدل مجهود محمودش نفس و شیطان بترعان یترعان، اگر گفته اش بثواب آمد بدو مزد مثاب و بتقدیر سهو بیک اجر نا معاب،

مسئله علم غیب بحق موکول بس و دران هم شریکش نه و از قضا و قدرش تا اخبار فرمودن کس خبردار نه و آنچه پیغامبر اعلام کند از وحی صادق مستفاد و تصدیقش مفروض و عرضه داده بی ولی دو گواه عدل از آیت فرقانی و حدیث نبوی مقبول نه تا کچون شاهدان أداء شهادت کنند معروضش بمقبولی إلهام است و بمردودی وهم طبع و شیطان

مسئله همگی زعم منجم و کاهن و معزم بیطلان منسوب و از إعتبار دور و بدینیات نا متعلق و نا متداخل و آنچه بگفته ایشان إتفاقی واقع آید بفتنه اندازی جهال خلق موسوم و آنک همگنانرا تصدیق کرده بقولشان کار آغاز کند و بسفر رود و بمردم عمل دهد و منصب ستاند و عقد اندیشد و جامه برو کافر محض و زنش ازو مطلقه و فرزندگانش² حرامزادگان و آنچه بانجم سما در فصول

¹ سورة الرعد، 17/13.

² فرزند کانش

سننوی شنوی و صنفی و غیرهما تأثیرات پیدا آمده راهنما^۱ بیابان و بحار روشن نماید بقوت عنف و تسخیر الهی واقعست نه بتأثیر نجوم عاجز از تدبیر مقهور ملک قدیر،

مسئله هر چه مردم بی اضغاث احلام بشرایطی که کتاب بیسط ذکر کرده وقت خواب بینند تأویل را باید که منتظر باشند اگر نیز بینند فاسق است چه إنکار رؤیا روا نیست و قدمها هر خواب را تعبیر گفته اند و متأخران تغییر نیندیشیده،

مسئله دیدن حق جل و علا (v.288b) بصفات جلال و نعوت کمال بی إدراک و تحدید بمقتضاء خالص توحید روا و بحکم فتوی فقهی بیننده را عرض داشت خواب دیده‌اش نا جایز و برقت تمام و خوف و رجا و طاعت بسیار آیام گذرانیدن لازم و بعیان بلا حجاب دیدن در روضه جنان موعود،

مسئله مکلف را رواست که حق را بحق معرفت شناسند و بحق عبادت بندگیش نتواند کرد چه بصادق ایمان حقیقت عرفان بی تقصیر و نقصان حصولش ممکن و ظهور قصور از عبادت غفور شکور بعجز فقیر حقیر از إحصاء حقوق کثیر هر چه أظهر و حیرت عقل سلیم در معرفت حق نیست لکن در تعظیم حق و تنقید امر کریمش از تحیر حاصل،

مسئله هر چه حق تعالی در نفع و خیر اسباب معدّ فرمود از نعمتش معدود و بعده دنیا و آخرت مهیا و کسب حلال توکل مرد را معطل نه چه کسب مسنون است و بتوکل یقین شخص متزاید،

مسئله هر کس برادر دینی و نسبی خود را امر بنیکویی کرده از بد باز داشتن واجب و امر و ناهی اگر نیز مُتَهْتِک باشد وجوب گفت ازو ساقط نه و بر مأمور إمتثال لازم،
مسئله اسباب بنفس خویش در خلائق بعاملیت انفراد حکم سابق نمی کند بل که آن را جز مسالک آثار نگویند که توب إقرار بران جریان دارد و بجدد جهد بآماده داشت اسباب کاستن ایمان لازم و بترکش معصیت باری تعالی حاصل،

مسئله بافسون شرعی و عربی که از کفریات چیزی درو آمیخته نباشد و بتناول دار و از دست طبیب حاذق باومید حصول شفا توکل مرد مؤمن را زیان نه چه موحد بوجود اسباب خدای خود واجب الوجود مسبب را فراموش نکند و بسا بزرگان دین که اینها را استعمال کردند،

مسئله بتملیک حق تعالی إضافت مُلک و مُلک بضم المیم الأول و کسر ثانیها مر بنده روا تا بترکت مضموم مردم زیر حکم قاهری صاحب شوکت باشند که بر همدیگر ستم نرسانند و بیمن دوم هر کس بر زن و فرزند و مال خود حاکم معین گردد تا دست فضول نابکاری در آنجا نرود و

^۱ راهما

درین مسئله ملحدان و مباحیان خلاف کردند، و در روم قبایل هستند که بر ورزش ایشان پرورش دارند اما در نکیده بیشتر و ملامتی ملعون هرقلی که خود را کراماتی نام نهاد سرور اولین و آخرین است و حرفت اتحاد و اباحت نعوذ بالله من شره

نوعی دیگر از مسایل متفرقه اصولی، مسئله از اصل فطرت عقول بشر بتفاوت پرداخته خلافاً للقدریة بسا بینایان بیابان (v.289a) کارهائ نغل و دیگر گور از امر روشنی و حازمی عامل بذخایر آخرت و بی پاکی مرتکب فواحش اگر میان عقول تفاضل نبودی در احوال همه خلائق تعادل لازم آمده برابری ایشان اقدار و منازل متساوی گشته جز عاقل را از رقیق جاهل حامل باز نشناختندی، مسئله عقل بحکم خبر و اثر جوهریست درخشان در دل کامن خلافاً للأشعریه افکار صایب که بدان عواقب امور شناسند از نورش پیدا و ضعیف‌ترین عقل آنک بر اختیار محسوس بصری اقتضا کند و ابصر و اشرافش آنک از دیده حاضر حالی نادیده غالب آینده را و کو بعد سنین نصب عین خود ساخته با حذر با حذر باشد و چنین عاقل دراک مرحوم مغفور سعید شهید خواجه نظام الدین أحمد بن علی نکیدی بود که این کتاب زیر سایه بناء عالیش معبر از زاویه معموره در محروسه نکیده مصنف گشت بعدد رحمت الهی که بروان وی نازلست هزاران هزار محنت بر دختر زاده ننگ نژادش محمد بک سکنجوری باذ که بینگ خوری و شهادت زور و گواهی دروغ در محاکم داذن و بهتان صریح و نماز گزاری بغیر طهارت و بروز ماه رمضان بی عذر افطار کردن و بنگ هم خوردن فی تلک الايام ازین تمامت اخلاق خلقتش سبزک خورش نزدم ثابت بود باقی را مولانا سید النواب و الحکام رکن الدین مسعود نایب محکمه سکنجور بحضور عدول معلوم گردانیده بثبوت پیوست،

مسئله جزاء معبر از حصول بهشت و انواع نعم اخروی بعمل مکلف نه بل که از فضل و رحمت بی گرانه حق تعالی محصل زیرا رسول فرمود که من نیز بفضل حق بجت می روم چون او علیه التحیه خود را این مرتبه می هد دیگری چه فضول ورزد اگر بهشت را بجزا محصل شناسند آن جزا را جزای دیگر چنانک مر عمل مزد اجر لازم آمدی دیگر بدیگر پیوسته از تصور تسلسل تزلزل پدید آمدی و آیات قرآنی در جزاء «بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»¹ «بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»² مر بیان سببیت وارد تا مردم حصول جنان جنان را بی ظهور و عمل صالح سبب ثواب بظاهر نص تصور کرده اعمال جوارح را از اعمال بهشتیان بتعطیل نرسانند چه باری تعالی اصحاب ظواهر را بخطاب ظاهر³

¹ سورة الانعام، 108/6، 127؛ سورة يوسف، 69/12؛ سورة النور، 24/24؛ سورة الشعراء، 112/26 و الی...

² سورة الانعام، 129/6؛ سورة الاعراف، 96/7؛ سورة التوبة، 82/9، 95؛ سورة یونس، 8/10 و الی...

³ ظاهر

آیت سهلانه گرفته از بابت بابت سیئه بوی مسامحه «أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ»¹. بمشام میازان میان مراتب عوام از اوساط و مقتصدان از سباق رسید،

مسئله فعل نیک را بر بنده عقل موجب نیست و واجب حق بر انسان برهان پیدا و بدلیل مکون معروف و در عقول شکرش مستحسن و بعد از فطرت ایمان بحق از قبل نبی مخبر لازم و شکر نعماتش² بر زبانه² انبیا حامل و عقول را در طاعت تصرف بنفی و اثبات نه چنانک ذکر رفته است، مسئله باری تعالی (v.289b) بعضی از من و امکانه را چو ماه رمضان و شهر حرم³ و لیالی شریفه و ایام فاضله معروفه و مکه شرفها الله و عظیمها و مدینه طیبه طیبها الله و عطرها بوجود من فیها و مسجد اقصی و قدس قدسها الله و طهرها بمصلحت تضاعف ثواب اعمال و ظهور صفاء و إرادات احوال و رجاء حوز لطایف که از جای دیگر مثلش محصل نه بر سایر اشباه و اخوات مفضل گردانید تا همواره تفضیل نوع انسانی را برشته⁴ خویش ازان قبیل فرا یاد آورده شکر حق باز گویند، مسئله تمامت حامد و نای از کوه و دشت و سنگ و کلوخ و اشجار و نباتات حق را سبحانه و تعالی بتزیه تسبیح گویان اند زیرا باری تعالی اختراع کلام در هر جسم که خواهد فرموده انسان ذو ارکان و هیئات صالح مربیان بدان مخصوص نه قادری که نطق را بر لسان رانده او هم آواز از چوب پاره بأسماع رسانید،

مسئله وجود جنّ مشتمل بر مؤمن و کافر و شیاطین اعداء بنی آدم از طین بسور و آی قرآن ثابت و منکرانش از باطنیه ملحدان و دهریان بمخالفت سنیان گمراهان، ابن سینا در رساله حدودش جن را حیوان هوایی متشکل بأشکال مختلف نام نماده از شرح اسم مر حدّ خواسته حقیقت وجودش را در خارج قابل نیست و این اعتقاد بانکار قرآن مشعر و بسفسطه منسوب و از نازنین سرور حکماء اسلام بدیع و عصاة⁴ ناب منه و جمهور ارباب ملک و مصدقان انبیا علیهم السلام بوجود جمع عظیم از قدما و فلاسفه و أصحاب روحانیات ایشان را وجود گفته بأرواح مسمیان و مثبتان ایشان بر دو قول مختلفان شده بعضی مذکوران را بأجسام و حالت محالات أجسام نگفته بأرواح مسمیان و مثبتان با نفس خویش معتقد اند مع آنه که ازان قول عقیدت تسویت بذات حق لازم نیاید بدلائل دراز اصولی و چنانک دلایلی ظنی بران دلالت کرد که متعلق اول بنفس ناطقه انسانرا غیر آن نیست بأرواح معبر است و آن بأجسام بخاری لطیف متولد از الطف اجزاء دم کاین در جانب آیسر از دل

¹ سورة النحل، 125/16.

² نعماش

³ حزم

⁴ عساه

آنکه بواسطه تعلق از نفس بدین ارواح متعلق اعضایی شد که سریان این ارواح از انست دور نیست هر یکی را از جن تعلقی بجزوی از اجزاء هوا بوذده آن جزو از هوا متعلق اول باشد، بدان آنکه بواسطه سرایت آن هوا در جسمی دیگر کثیف آن ارواح را تعلق و تصرف شد دران اجسام کثیف و طایفه طریقی دیگر در جن برانجملت گویان که ارواح بشری و نفوس از بدن مفارقت کرده بسبب ما فی ذلک العالم الروحانی باز انکشاف عالم روحانی فوت و گمان‌شان زاید آمد اگر اتفاقاً بدنی دیگر مانند بوذده در نفس مفارقه از بدن بسبب آن مشابحت نفس مفارق مذکور چو معاونتی حاصل شود مر نفس آن بدن در افعال و تدبیرش فی ذلک البدن چه جنسیت (v.290a) علت ضم است،

اگر این حالت در نفس خیره اتفاق افتد آن معین بملک معبر است و معانتش إلهام و بتقدیر وقوع در نفوس شریره معین بشیطان ملقب و إعانتش وسوسه و بقول دوم در آنچه ایشان اجسام اند قایلان هم بدو گفتار گویان طایفه را زعم آنک اجسام در ماهیاتش مختلف بوذده صفت واحده فیما بین مشترک و آن از کونش بجملگی حاصل در حیّز و مکان و جهت و بوذنش موصوف بطول و عرض و عمق معتبر و گروه‌شانی را إعتقاد آنک اجسام متساویست در ماهیات و ایشان هم بدو فرقه مفتقران ذکر آنجاست همگنان بطول وسط منسوب و بأدویه علم اصولی و اقسام دیگر بودی و خلاف اشعریه معلوم متکلمان بطول رو هزاران عجب از معتزله که آیات قرآن صریح خواننده انکار وجود ملائکه و جن چون می کنند چون ایشان در چنین آفتاب روشن طعن زنان اند چو زنان زبان برابر زبان کاران، چرا گشایم اگر بتزیف مزیف مشغول شویم تحصیل حاصل جایز نه

و ملاقات جنّ بلیله مخصوصه بایسمهم با رسول الله صلی الله علیه از رهط زوبعه و یا شیبسان¹، اکثر جن عدداً عامه جنود إبلیس در تمامه بسوق عکاظ و اما بنفس مکه و یا بحجون گورستانش نزدیک در غاله ابن ابی دب و نماز گزاردنش² با اصحاب فجر لیلله مذکوره و فروذ آمدن جن برش از بلاء شعب امثال حجل چو مردم زُطّ، و بحلقه نبوی درون خطش در آمدن ابن مسعود بمشارطه عدم مجاوزت از محظوظ تا فراغ رسول از امر و بغیبت پیکر زیباء نبوی بر خاستن ابن مسعود بطلب شخص علّت وجود کونین و صدور إشارت محمدی مرو بجلوس و تلاوت احمدی سور قرآن بریشان را فما صوته بمسمع من ابن مسعود و ایمان آوردن جن بدو و إستنصات ایشان مر قوم ادبا و رجوع مذکوران بر قوم باندار و اندرز بوصف دهی از قرآن عظیم قدر عجیب نظم و زاد دادن رسول مریشان عظم و بمرر اغبّ إلتماسهم منه با باقی لطایف طولی وجود ذوات جن را دلایل قطعیه پیدا،

¹ شیبسان

² گزاردن ش

مسئله مؤمنان بنی آدم قولاً واحداً به از فرشتگان اند نزد سنیان و مختار آنک خواص بنی آدم
 آنبیا علیهم السلام افضل از جمیع ملائکه و عوام بنی آدم متقیان به از عوام ملائکه و خواص ملائکه
 افضل از عوام بنی آدم، و نزد معتزله جمله الملائکه به از جمله بنی آدم و صابیه باختفا در تفضیل ملائکه
 بر بنی آدم بشیوه معتزله سخن پردازان دلیل معتزله غیر آن «لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ
 وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ»¹ نه و ما آن را بقوت تأویل بجای رسانیدیم که حجت خصم سلاح سنیان را
 شایان گشت و دلایل اهل سنت بحدّ کثرت پیوسته از شر مفصّلات استغنا هر چه بیشتر کجا محمد
 مخاطب ب«لو لاک لما خلقت الأفلاک»، «وَ أَنْتَ لَعَلَى (v.290b) خُلِقَ عَظِيمٌ»² و «متوح بتاج
 لعمرک» و مخصوص بشفاعت و مقام محمود و حوض مورود و کجا جبرئیل ملازم رکابدار خادم
 مطّوع محمدی صلوات الله و سلامه علیهما کجا عبادت فرشته بی شهوت اکل و شرب و جماع
 فارغ از حرص و عداوت شیاطین ثقلین ترسیده از خدای که دایم می بیندش از عبادت بنی آدم پر از³
 حرص و شهوات مبتلا بأولاد و أحفاد و عیال و أطفال و اهل و آل مؤمن بغیب نادیده بمجرد شنیده
 قاهر شیاطین انس و جن موکلان برو کل لحظه و لمحّه درین مختصر همین مقدار کافی اما بنده
 مؤلف از امام علامّ مولانا فخر الدین رازی نور الله ضریحه عجب می شمرد که در تصانیف شریفش
 بقول معتزله تفضیل ملائکه بر انسان حواله کنان چرا اختیار می فرماید و همانا که در آخر عهد ازان
 باز گشته باشد طاب مثنوا بحق من هدا،

مسئله چنانکه عالم محدث از ناچیز باحداث و ایجاد حق موجود شده در نشر و طیّ بتأیید
 باری تعالی إتمام یافت آخر بآتساع و کثرت سگان بانقطاع پیوسته هلاک خواهد شدن تنعم البذل
 مؤمنان در جنت آسوده کفار در جحیم مخلّد مانند و دهریان در هر دو مسئله اختلاف ورزان عالم را
 قدیم بی انتها گفته بمخالفت قضیه فی انتها از تنطق ببطل نا مسموع نداشته إعادت را هم منکر اند
 مسئله اجزاء عالم یکست بذوات و أجناس مختلف نشود مگر بصفات خلافاً للمعتزله و بی
 تفضیل حق در مراتب هیچ مخلوق بمرتبه اعلی واصل نه، نه واصل ابن عطا قبول می کند این قول را و
 نه سایر شیوخ معتزله و آنکو فضل⁴ را از حسن جوهر می داند بمتابعت لعین أعرور أشهر و رجحان
 بنی آدم خاکی بر ملائکه نورانی جنّ ناری ما را دلیل آزر،

مسئله هر بنده عاقل مکلف را فعلیست از خیر و شر که بدان ثواب و عقاب می بیند و فعل
 محسوسش از حقیقت حال معبر و منکر این مسئله بسفسطه نفی حقایق اشیا و زندقه بی دینی ملحق،

¹ سورة النساء، 172/4 .

² سورة القلم، 4/68 .

³ برازو

⁴ فصل

مسئله. عمرگ معلوم مذکور رفته بقصّه صعقه أولى اهل سموات و أرض شربت فنا چشیده ساکنان بهشت از رضوان خازن و حور و إدريس پیغامبر از موت بأمان مخصوصات و بإستثناء زُمری رمزی مأخوذ از آیت «إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ» داخلاق

مسئله ارواح شهدا و انبیا را مسکن علیین که شرحش مذکور رفت و ازان کافران بی یقین در سجّین بی تخمین و ارواح عاصیان دین اسلام را کیفیت از ما پوشیده،

مسئله هر جان که (در ازل) جهت قالب فلانی آفریده شد همانجا در آمده مدّتی ملازم بوده چون بأحد مرگ بیرون رفت تا بنفخه آخیر اِسرافیل در برزخ باید یابد که دران جسد غیر آن روح معین جانی دیگر داخل نشود و درین مسئله اهل تناسخ خلاف دارند و بإعتقاد تناسخ ارواح ایشان از فلاح هر چه أبعده،

مسئله فرزندان دون البلوغ مؤمنان که بمعصومی میزند بهشتی اند مطلقا (v.291a) و در آخرت بسقّای و شفاعت ماذران و پذیران مُعدّ ایستاده و حکم اطفال کفار مختلف فیه بر بعض بخدمتکاری اهلّی منسوبان و بأسامی غلمان و ولدان موسومان و نزد دیگران بتبعیت آبا و أمّهات بلاها بینان مقاسات² کشندگان و عالم محقق بریشان حکم نکند که ازان قضا اِستحقاق حکم لازم آید،

مسئله با هر فاتن مفتون مُرابی ملعون مجادل مجنون ضالّ مضل مغبون مبتدع نا منبع جدال نکنند چه بحث با آنچهان نفس خبیث حرام محض است، و اگر کسی بمنظره ایشان مبتلا شود بسؤال تمکین نداده شبهتشان را بی امهال با بلغ مقال زایل گرداند چنانک اهل شرک را موحدان دفع می اندیشند

مسئله هر که طریق سلامت خواهد یابد که از محض بحث و فحص و تعمّق و ترتق³ و تشدق دور ایستاده بسیرت شوبانان گوسفند صحرا کردن مناجاة کنان ساده دلان و بیژه زنان اشک ریزان نماز گزاران نجات گزینان وسط ستانان ورزش کرده ملازمت اهل سنت و جماعت لازم بیند چه بنصّ نبوی أمّت محمدی بر هفتاد سه گروه منقسم شده هفتاد دو فرقه چو مشبهه مانند آن جهودان و قدریه شبیهان مجوس و روافض مضاهیان نصاری و باقی فرق مثل معتزله و جبریه و أشعریه و غیرهم بضالالت مستوجبات دوزخ گشته یک گروه تنها نامور بأهل سنت و جماعت براه راست مخصوصان بوده ببهشت می روند و گزیده سنّیان بمختارات رسول و أصحاب و آل مسمیات،

¹ سورة النمل، 87/27؛ سورة الزمر، 68/39.

² مقاساه

³ ترتق

مسئله همواره حجت مسموع قطعی مقبول هدایت بأهل حق مخصوص گشته شبهت در دین ملازم گمراهان بوده از هر یک مقسوم ازللی باز نگسیخت

مسائل تنقیر و تفتیش غوامض آیات متشابهات بر علماء غایت جویان حرام و تصدیق بدانک آیات کلم مهیمن است واجب و حق تعالی هر کرا از مشرب لذتی بزیادت سیرابی خصوصیت بخشید بران مطلع و جز راسخان از سلوک سیلش مصدودان

و **همچنان** بحث از کیفیت ارواح ازانک فایده ندارد بتناول آب بی اقداح مانند و بر محققان بحث روحی نا ممنوع زیرا علوم حرّض رسول دران ازان بود تا مفهوم عالمیان شود که ورود آیت روحی بکمال دلالت نبوتش میسر آمده خود را بنشر علوم شرایع موسوم گردانید تا رسولش گویند نه بیبحث روح که بمنظرات حکما تعلق دارد

و روح نه جسم لطیف است که بعض قایل اند و نه عرض و نه جوهر زیرا چون دست و پای آدمی برنده کس نمی گوید که بعض روحش بریده شد، پس روح چیزست غیر قابل تجزیه و انقسام، و جسم ازان نیست که جسم از دو جوهر و زیادت مؤلف است و جوهر هم نه زیرا قابل تألیف است چه اگر آن نبودی نه جسم جسم شدی و نه حقیقتش مدرک، پس اگر روح جوهر بودی چو سایر جواهر قابلیت (v.291b) تألیف یافته جانی چند در همدیگر آمیخته یک جان بوجود آمدن روا نمودی چنانک بانضمام جواهر حصول جسم مرئی و آنک گوید روح جسم لطیف است خطا می ورزد زیرا لطیفترین اجسام قابلترینست بانقسام و در جوهریت تحیل اشتراک واقع و هر دو نا روا و خلق ارواح قبل الأجساد اول روح محمد آنکه ازان انبیا و رسل آنکه صحابه آنکه ارواح خواص ملایکه مؤمنان و ارواح متفاوت است چه لکن متباین نبودی عجز حق بوهم افتاده از اتحادش بخیل حلول روح زید درون قالب عمرو مثلا لازم آمدی و آن محال و بمذمت تناسخ داعی و جان بمشاهده^۱ کاشفان داخل بدن است و بدان دلایل بسیار ناطق و خروجش از بدن بانقلاب^۱ طیر از قفس مانند و بلطف هوا شبیه و طریق مطالعه^۲ روح مر عالم ارواح بوجه خروج از قالب مع الرجوع الیه و شیوه^۲ رفع حجاب و حصول عیان پیدا و منامات اولیا و اذواق مشایخ برینها شواهد و قوتها موجود ازان روحست که بدن را بقالت دوان بدوران دارد نه ازان بدن محتاج بحمل چهار کس بوقت مفارقت روح و تدبیر نیز متعلق روح است دون القالب و اعضا خدّام بس

و تفاضل درجات ارواح سعد و درکات اشقیا بایات معلوم و ارواح را از شهوات انسانی بهره نه قیاساً علی الملئکه چه روح بمحبت خالق محبوبست^۲ و دل بمودّت دین و نفس بالفت شیطان و

^۱ بانقلات

^۲ محبولست

أرواح عقیب مفارقت بقوالب لطف جسمانی نا حاجت بذی¹ قوالب دنیا بدلیل دیدن هر شخص در خواب بصورته المعروفة موصوف و بعضی بأشکال طیور مصور، و دران عالم تحوّل هر یک بصور مختلف چو ملئکه و جنّ اینجا ممکن و حکمت خلق قوالب برزخی بتمییز صور واقع و بمثابت لباس موصوف و بعد از موت قلب و نفس ملازمان روح اند در قوالب لطف مذکور،

و در قالب حقایق بدان وجه ریخته شد تا باعتبارش انسان باشد چه انسان انسانست با قالب مع ما فیه و آنک جسم بضعف و سمن و ثما و ذبول و دم در عمر بکرات متحوّل شده ماهیت انسانیت ازو گسیخته نیست اول دلایل ماست درین مسایل لطف مما یطاف و تقسیم روح بقسم حیوانی و غیره بر حسب رموز کتب حکماء قدما و أطبا که درون قالب می گویند از نص تزئیل کریم و أحادیث رسول معزول و نزد محمد دین الله شیخ الإسلام مولانا تاج الملة و الدّین عمر بن محمّد دیلمی حجة عالمیان شریعة و حقیقة رضی الله عنه نا مقبول از انک بقول إنبعاث روح حیوانی بانتشارش در تجاوزیف قلب تخمین گویانه مشغول شویم بأجزاء سنت حق تعالی فصل پردازیم که بخلق حیوة در جسد بنفخ روح و بعد از ان بحسّ و شعور و تألم و تلذذ و سایر (v.292a) أضداد میل و نفرت روح را قطعاً اثر نیست بل جمیع ذلک بإتحاد باری موكول و إحداث حوادث در جسد پیش از نفخ روح از نطفه و علقه و غیرهما تصدیق ما جرى را شاهد و ماندن قوالب صلحا در قبور بحال قوام دنیاوی بإبقاء حق پاکرام أرواح شهد بحیوة محض مانند و صدور همه اشیا بإیجاد موجد محصل و بی ذوقان درین مسایل از درین اسلام محرومان و نزد ما مجرمان نا محرمان،

و همچنان تنقیر از سرّ قدری عقول محرم چه رسول فرمود هر گاه که بحث قدر جریان یابد از سخن ریزی دور ایستید، و چون ذکر أصحابم بغیر مدح کنند تباعد جوید، و بوقت یاد کرد نجوم بتأثیرات و بانی إضافیات منجمان تفرقه مجلس گزینند و در سرّ قدر از اولیا اندکان مدخل دارند تا بعوام (بحث) چه رسد از قدم ملک قدیم و ذات عظیمش برین مثال مانند خوض است درون بحر مغرق و منجی غرقى مُسلى حرقى و محیی قتلى و مزیل شکوى و مرفع الباب و جامع أصحاب درین أبحاث مؤلفه جز آیات و أخبار و منبّهات آثار نه و از آنانک إدراک هر کامن و سرّ هر باطن بعقل خویش طلبیدند اندکان بإسلام بقا رانند، راغب² بتحصیل باید که مکتفی باشد بخبر صادق و بدلیل مسایل چنانک بالاتر از ألفاظ کفر محیط أعمال شمه² ذکر کردیم کلمه چند بخصوص هست که اهل بدع قصدا گفته محض ایمان پنداشته کافر مطلق می گردند و ازیشان طایفه حق را تعالی در خلق اشیا إرادت نمی نهند و از آنجا بقول همگنان عجز مضطر آن لازم و حاشا الله و بعضی می گویند

¹ صاحب بزی

² واعب

که او را البته نبیند و ازان عیب بذ معبر و زمره^۱ فرد صمد را بجوهر و هیئات جسد تشبیه می کنند و آن اعتقاد بنقصان و نقص از لوازم آکوان داعی و فته را رأی آنک هر بنده در فعل خود اختراع دارد و آن ثبات شریک در ابداع با مبدع بدیع ناطق و شیعه^۲ بعداوت سنن لقاء عینی را ممتنع می دانند و آنک قول موسی کلیم را بلفظ «أرني^۱» محال شمرد بغیر ایمان موصوف و گمان بر^۲ ثبوت وعد اِلهی مبتدع است در عقد یقینی و از صفات و اسماء حق تعالی بعضی آنها موسوم که معتقد إنتفائش إنتعاش نیافته بنقصان إلتحاق دارد چه نفی آن با شنع طعن و بذترین کفر مهلک معروف و هر که گوید گناهان مسلمان را زیان ندارد بأهل نقم واصل، و آنک خلود عبد مؤمن مذنب در نار مذیب که مبدل خلود کفارست روا بیند خبیث روزی از خبیث و اکثر آسامی فرق مذکور درین فن^۳ اصولی چنان آورده‌ام که عند القراءه مبتدی نام هر معمی را هویدا تشبیه کند،

مسئله حیوانات از دواب و طیور و وحوش نزد (v.292b) سنیان بقولی أصح دارند لکن نه چو روح بنی آدم و در آنک بحسّ مشترک و قوت تحلیلی بجیات و تمیز میان منافع و مضادّ چو گریز یک روزه بزغاله كك بیچاره از جای بلند و آب نعل و آتش افروخته ملهم اند خصمان هم موافق و بر أشعریّه از ریح ساکن معبر و ما بدان قایل که ریح را هوا تا حدّی بحرکت می آرد از وزیدنش او از بگوش می رسد و گفته^۱ معتزله که جان ندارند بقول أطبا و حکماء و غیر متأله مانند و آن در شرع مقبول نه و إختلافی که در ارواح بنی آدم کردند از آنک بر سنیان جسم لطیف ریح مخصوص گویند خلافاً للآشعریه و مؤمن را پنج روح بعدّ و أعطاه نه نهند یکی روحانی چون بدر آید بخواب رود و بوقت دخول بیدار شود، دوم جسّدانی که بخروجش بمیرد، سوم اکل و شربی چهارم شهوانی پنجم ازان معرفت، و کافر ازین خامس محروم بجملگی

و هزار چندان مسایل که بتخمینیات و برهانیات و خطابیات پردازند^۳ عشر عشر بیقینیات إمام ربّانی شیخ الإسلام حجّة الراسخین تاج الملة و الدین عمر بن محمد دیلمی را رضی الله عنه برابر نیاید چه آن بزرگ را بعلوم ظاهر و باطن مکاشفات روزی شده أكثر وقایع را برویاء صالحه از حضرت محمد رسول الله صلی الله علیه و سلم إقتباس کرده در أوراق آورد و چون رسول در خواب آور فرمود که آن یار محبوبست را بإحسان و صحبت نیک مشرف دار تا چون از تو جدا شود شکرست نزد حق گوید دانست که آن محبوس جان است و درون تن داخل چون لطایف ارواح را از قولش پیش ازین مسئله ذکر کردیم اینجا بتکرار حاجت نه

^۱ سورة الاعراف، 143/7.

^۲ بر بر

^۳ بردارند

فصل و ترتیب کلمات کفر که بظاهر أقوال شخص کافی می گرداند، و چاشنی شکل اندکی بیان رفته برین نسق مرتب بعض آنک بإحتقار دین و حکم الهی مشعرست، و چندی بیارتیاب در فروض راتب و آدا حقوق واجبه و برخی بدوست دانست مبعوض حق و دشمن گرفتن محبوبش و بنده نومیزی از ثواب و أمن گزینی از عقاب و لمعه بموصوف کردن حق تعالی بمحال و إنکار آوری بنعوت جلال و خفته بإعتقاد قدم زمان و ارواح و أفلاک و اکوان و بارقه بتحقیق نبی طاهر و توقیر غوی کافر

و چون قسم اصول دین مذیل شمایل مبارک محمدی صلوات الله علیه و سلامه بمناسبت مذکور رفته در اولش با مدایح و خواص که دارد تمام شد ختم این کتاب بذکر بیعت رحمت لازم آمد تا از عهده وعد پیشین خروج مراعیانه پدید آید و عالم از عامل فطن دراک بیقین داند که هر چه عقیب تتمه الأزمنة تلو قصص و تاریخ بینیاذ نماذه^۱ سابق تقسیم رحمت موزع بر قسمین نیست، قسم اول بر ذکر نعوت محمدی رحمت عالمیان (v.293a) و قسم دوم این مذکور آخرین که می خوانی و می شنوی و اصول دین ما بینهما معترض و حشو ملیح گشته بشمایلی نبوی نسبتی داشته از سعت رحمت ربوبیت متباعد نبوده بین الرحمتین چو خرامان میان روضتین طلاب علم را بإستماع لطایف جانی باب تسویق بر گشود و بنده بیچاره محتاج عفو و غفر رحیمی کریمی چنانک مؤلف خود را بسعت رحمت باری جل ذکره مهر کرد او میدوارست بر آنک بمغفرت حق عز و علا حسن خاتمت را إستیهال یابد

و عمده کلام در إفتتاح این باب خاتم، آیت «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ»^۱، مذهب أحزان آمده گناه کاران اهل توحید بعدم شرک صدور مرحمت را ترقب هر چه صادق تر و نص زُمری، «لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ»^۲ الآیة، بنا بریدن أمل از آمرزش حق در حق مسرفان بعفو جملگی ذنوب اکمل بشارات و إستغفار بنده مؤلف از هر چه بران قدم و طغیان قلم و قلیات لسان و مُضمّرات جنان و مخالفت أقوال بر مستلزمات أفعال و ظهور تقصیر أثناء تحریر و دعوی علمی و قصور عملی، و قصد غیر وجه الله بعکس ورزش صدق منیب اوّاه و عدم وفا بمواعید و إستعمال نعم بکسب عذاب شدید و إبراز معاصی بتصریح و تعریض و ترک^۳ تسلیم و تفویض و إحتراف تصنع و تکلف و توقف بتصلّف بکتاب مسطور و کلام منظوم و منشور و إفادت و إستفادات و تعلیم و إعادت بإبتیهال محترمان مقرون و از شوایب مخادعات مَصنون،

^۱ سورة النساء، 48/4، 116.

^۲ سورة الزمر، 39/53.

^۳ زک

و حق تعالی صد رحمت¹ دارد ازان جمله یک رحمت انزال فرموده میان انس و جن [و] مرغان و بهائم و هوامّ ألفت بخشید هر شفقت و رأفت و رعایت و عاطفت که میان همه مخلوقات درین جهان صورت می‌بندد ازان یک رحمت مستفاد است باقی نود و نه را در خزانه مرحمتش نگاه داشت تا روز قیامت بدان مجموع بندگان را رحمت کند و این یک رحمت دنیا را هم بدان ضمّ فرموده و صد را بکمال رساند و روز قیامت حق تعالی از زیر عرش کتابی بیرون آورد درو نبشته بدرستی رحمت بر عذابم سبقت کرده است و من أرحم الرحیم ام و بدان اشارت بر بشارت از دوزخ قومی بدر آیند مانند اهل بهشت بسیاری،

و باری تعالی هم روز قیامت چندان تجلی فرموده گوید که ای مسلمانان شما را بشارت باد که بعدد هر موحد یکی را جهودان و ترسایان و أصحاب² دیگر³ ملتها بدوزخ می فرستم و بروایتی از یاجوج و ماجوج تا ایشان بفدء شما در نار پایید شما در بهشت جاوید مانید، و شفاعت آدم آنجا در حق ذریتش⁴ بصد هزار بار هزار مرتین و ده (v.293b) هزار کورت هزار کذلک قابلیت قبول یابد⁵ و ملک غفار روز قیام اِشهاد بر مؤمنان گوید که دیدار مرا هیچ دوست داشته بودند گویند آری بار خداوندا فرماید چرا جواب دهند که عفو و آمرزش را اومید داشتیم گوید که مغفرت خویش بر شما واجب کردم،

و ندای عزت جلالت رحمانی در رسد تا آنکس را که مرا در دنیا یکروز یاد آورد و در جای از من بترسید از دوزخ بدر آرید و چون دوزخیان از کفار و بزّه مندان اهل قبله اسلام بدوزخ جمع شوند کافران بسرزنش مسلمانان را گویند که شما چگونه مسلمان بودید که با ما بیکجا گرد آمدید گویند که بشوم گناهان در آمدم حق تعالی این معنی شنیده فرماید با تمامت اهل قبله را از دوزخ بیرون آرند، کافران حال ایشان دیده آرزو کنند که کاشکی ما نیز مسلمانان بوده مانی تا عاقبت ما هم محمود گشتی،

و خدای جلّ و عزّ و علا رحمت بر بندگان بیش از ماذر مشفقّه بر فرزند دارد بهفتاد درجه، و آنک روز قیامت عملها نیکش بر گناهان افزون اند بهشت بی حساب داخل، و کسی را که کردار در بدی و نیکی برابر باشد وی بحساب آسان محاسب گشته آخر بخت واصل، و شفاعت رسول

¹ صدر رحمت

² و أصحاب

³ دیلر

⁴ ذریتش

⁵ باید

صلی الله علیه و سلم در حق آنان مصوّر است که نفوس خویش هلاک کرده بگناهان پشت گرانبار
نیاز تقبل گردانیدند،

و حق تعالی موسی را علیه السلام عتاب فرمود که قارون بتو پناه آورد تا زیر زمین نروذ¹ بدو
إلتفات نکردی بعزتم اگر ذنبها وی از من خواستی عفو یافتی،

و روز قیامت خدای کریم بفرماید تا دو نفر گناه کار از دوزخ بدر آرند و چون بحضرت
ربوبیت بیستند گوید که بسزاء علمتان مستوجبات عذاب گشتند و من بر شما ظلم نکردم پس ازان
فرماید تا باز بدوزخشان برند یکشان دران دوار زنجیرها گسیخته سوی نار باز رَوَد، و دوم باهسته
روی روی از دوزخ در پیچیده طریق تأخّر پیش گیرد حق تعالی از فعلشان برسد و هو أعلم بما
منهما که از هر یک حرکتی بصد جنبش بارش بچه حکمت صادر شد شتاب کننده سوی دوزخ
گوید حذر کردم تا بوبال معصیت با صیتم بار دوم داغ پذیر نگردد و متأخّر گوید حسن ظنم در
حق غفاریت بجدی رسید که چو غفاریت بدوزخ بازم نفرستی حق را جوابشان پسندیده آمده
بفرماید که تا باز ببهشت روند

و روز قیامت نداء رحمانی از زیر عرش در رسد که ای اُمّت محمد هر گناه که میان من و شما
بوذده است بخشیدم ماند مظالم ما بین بندگان همدیگر ببخشید و ببهشت روان روید
و هر کرا حق تعالی درین دنیا از نار (v.294a) و عار رهاند حاشا و کلا که فردا، روز قیامت
معذبش دارد و هر که گواهی بوحدانیت باری تعالی و رسالت محمد علیه الصلوة و السلام دهد آتش
برو حرام،

و روز قیامت خدای اکرم الأکرمین شخص را از اُمّت محمد صلوات الله علیه و سلامه جزا
کرده بر رؤوس² خلائق ایستانیده نود و نه طومار سجلی هر یک بدرازی مدّ بصر برو عرض فرموده
گوید که اینها را ملائکه کرام کاتبین راست نوشتند ویا بر تو ظلم کردند جواب دهد که راست
است حق بفرماید که اکنون ترا عذری دیگر ماند گوید نه باری گوید که ترا نزد من نیکی بأمانت
نیست و ستم نمی کنم یک انگشته کاغد پاره بدر آورده گوید که در کفّه³ دوم ترازو نهند و در
نوشته «اشهد أن لا إله الاّ الله و اشهد أن محمداً رسول الله» او گوید بار خدایا این کاغد پاره⁴ مختصر
با این طومارها سجالات مطوّلات چگونه برابر آید جواب رسد که ترا حیف نرود پس ازان
سجالات در کفّه و کاغد پاره در ثانی نماذ پاره⁵ مختصر بر طومار گران آمده سجالات سبک گشته
هیچ چیز با نام حق بگرانی مقابل نیفتد،

¹ نوروذ

² رؤس

و روز حسرت و ندامت نداء إلهی بملائکه در رسد تا هر کرا در دل بوژن دینار ایمان هست از دوزخ بدر آرند¹ بدان امر خلق انبوه بیرون آیند و فرشتگان شکایت کنند که بار خدایا ازان کسان که عذاب خواستیم کردن یکی نگذاشتی خطاب عزّت وارد شود تا باز گردند، و هر کرا در دل مقدار نیم دینار وزنی خیر یابند بدر آرند بدان امر هم خلق بسیار از دوزخ مستخلص کردند ملائکه بشیوه¹ اول باز شکایت کنند باز ندای ربّانی ورود یابد که قومی را بوجود ذرّه ایمان که در دلهاشان باشد از نار إخراج کنند بار خلق بسیار از آتش بیهشت روند

و خدای عزّ و جلّ روز قیامت گوید که ملائکه و انبیا و مؤمنان شفاعت کرده هر یک بحصّه¹ مرحمت رسیدند بعد ازین رحمت من ماند بیک قبضه قدرت قومی از دوزخ بدر آرد که هرگز عمل خیر نکرده باشند همه بسیاهی زغال پاره مصور گشته ایشانرا در جویبار اوایل بهشت نهر الحیاة نام انداخته شسته از آنجا جنان بدر آیند که در جمیل سیلاب چنانک آنچ بطرف سنگ و درخت مواجه است بسوی آفتاب برنگ زردی و سپیدی ملون و مایلی مایلی بسایه بسپیدی موصوف و بیرون آمدن شان از محلّ مذکور مانند کوزک زاده بود و در گردنهایشان مهرها بنشان دانش اهل بهشت مریشان معلق تا هر که بیند گوید اینها آنان اند که حق تعالی آزاد فرموده بی عمل و خیر بدین منزلت رسانیده پس ازان حق بدیشان گوید بیهشت در آید و هر چه بچشمستان (v.294b) لایح گردد بملکیت ستانید جواب دهند بار خدایا آنچ بما دادی بهیچ کس از عالمیان روزی نفرمودی خطاب عزت در رسد که شما را نزد من به ازین عطاها چیزی هست گویند ملکا و پروردگارا کدام چیزی بهتر ازین باشد جواب آید که خوشنودیم از شما و خشم نا کردم ابد الأبدین از همه أفضل

و روز قیامت پیغامبری گردد با وی یک کس تنها و نبی دیگر در صحبتش دو نفر بس و پیغامبری دیگر با وی هیچ تابع نه و پیغامبری آید گروهی با او و موسی با قومش بانبوهی عظیم حاضر گردد و سواد عظیم چنانک آفاق عالم را بیساری فرو گرفته باشد از امتان محمد صلی الله علیه و سلم معدودان و با آن همه هفتاد هزار تن بی حساب از جماعتی بیهشت در آیند که هرگز در بیماری باتش داغ بر خویش ننهاده باشند، و بافسون اعتماد نکرده، و بمرغ فال نگرفته، و دایما بحق تعالی متوکلان و حق تعالی هفتاد هزار کس از امت محمد علیه أفضل التحایا بالمزایا بیهشت بی حساب در آرد با هر یک ازیشان هفتاد هزار دیگر داخلان جنت چو اوایل و اینان از عرب حضری و مدری، معدودان اگر بعرب موصوف عدد مسمی إتمام نیاید از اعراب بادیه کوچگنجیان بریه صحرا نشینان جبال گزینان و بری تکمیل پذیرد،

¹ آرلد

بشارت جبرئیل بحضرت محمدی صلوات الله و سلامه علیهما در جانب سنگلاخ مدینه برانجملت صدور یافت هر که از امتش بی انباز گویی بیاری جل ذکره میرد بیهشت در آید رسول دوبار گفت اگر نیز دزدی ورزیده زنا کرده باشد جبرئیل هم دو نوبت بجواب همی گفت آری اگر دزدی ورزیده زنا کرد و می خورد ابو ذر روایت کرد که ذکر می خوردن را بعد از همه تأکیدات فرمود و ازان معلوم می گردد که خمر از جمله اشد است

رسول صلی الله علیه و سلم بأبی دردا فرمود آنکس که از مقام حق ترسد البته بدو جنت سزاوار گردد ابو دردا چو مراجعت خیر اول دوبار گفت یا رسول الله اگر نیز دزدی کرده بزنا ملووث شده است مصطفی فرمود آری و بدفعه آخرین گفت برغم بینی آبی دردا و درین احادیث مخاطبه بأبی ذر آشهر است از آنک یا آبی¹ دردا اگر چنین دقایق را میاز نباشی و² آنک در حدیث پیشین جبرئیل بنوبت ثانی بعد از دزدی و زنا خمر خوردن را ذکر کرد دلالت آن دارد که شرب می بدتر از هر دو کبیرتین مذکورتین است نعوذ بالله من جمیع الآثام،

و در زمان مبارک رسول در بعض عزواتش جماعتی از برده برندگان کوزکی را می فروختند و دلال درها زیارت می کرد زنی آسیره از شکاف خرگاهی (v.295a) خباء نام عربی نظر کرده او را فرزند خود شناخته، در آن روز گرمای گرم سخت دیوانه وار از خرگاه بیرون هسته کوزک را از دست خریداران و فروشندگان ربوده بر سینه خود دوسانیده پشت بر یک شوراننده³ داده فرزند را از گرما نگاه داشته فریاد و نعره بیهوشانه بر زده فرزندم فرزندم گفته تمامت صحابه از حال رقت زن بگریه و زاری مشغولان گشته اشغال خویش ترک کردند رسول صلی الله علیه و سلم بریشان حاضر شده بگریه و شفقت همگنان مطلع گشته حال پرسیده خیر مصدوقه شنیده برحمت بخشای اصحاب شاذی فرموده فرمود شما را مهربانی این زن بر فرزندش عجب آمد گفتند آری جواب داد که باری جل و علا بر شما همه رحمت و عاطفت دارد بیش از شفقت و رقت این بیچاره عودت بر فرزندش مسلمانان این بشارت از حضرت رسالت شنیده بشاذی هر چه تمامتر بخیم خویش باز گشتند

تهمید عذر عنان کشی از راندن کلام مطول موجب تکثیر سواد باب و ضحامت حجم کتاب ترسانیده قومی بطالت دوستان بطلان خواهان نا بطلان بل جبانان برانجملت مؤکد می گردد کچون مقصود از دانستن واجب الوجودی باری تعالی و بعثت رسل و انبیا و تعلم شرایع و قرائت⁴ کتب

¹ یابی

² نباشی وا دردا و

³ شوراننده

⁴ قرآت

سلف طلب رحمت إلهیت که از مرکز سبقت رحمتی غضبی بوساطت واسطه عقد نظام جوهر فصّ فردی خلاصه عوالم و کواين مخلوقات حضرت صمدی شهباز اوج علیین محمد أمّی أمين صلوات الله علیه و سلامه بلا إحتیاج الی التأمین بر قوالب و هیاکل أشباح مشخص زوات الأرواح فایض شده مکلفان بسعادت کبری وصول یافته ابد الآباد شقاوت¹ را گردنشان شأن نباشد،

و حصول تمامی آن مطلوب چون بذکر سعت رحمت أرحم الراحمین صورت بست بر بنده ضعیف مؤلف نُحیف ختم حتم نموده از حضرت بزرگان بالا داستان داستان دوستان ملوک نفسان و علماء باریک بینان إستدلال جویان لا نسلم گویان براهین خواهان إعتراض اندیشان إعتبار گزینان مقایس آوران نقایض نمایان نقایص شماران فنون حرفتان، هیئات شماران هیئات پردازان هات ملتسمان حجج نویسان لُحج غوّاصان هر یک چو سحبان سخنان رانان مختاران (v.295b) سبحان إعلام از «کان عالی دخلات کیف ما کان حلّ أوان بأغلب مکان» اُدام الله ظلّهم و أحسن أحوالهم چنان متوقعست که بوقت مطالعه این کتاب غیر تغافل متفضلاًنه بتعظیم أقدار و أعماض أعضا شکل بتعطیل حاسّه أبصار لمصلحة الإزورار عن حُمّال الأوزار در حق کمینه چاکر مذهبی سلوک² نفرموده³ اگر از تحسین، نا إستحقاقی مبعوض مردم محسوبی، نا متوقع این زمان باز ایستند باری بتقیح حال و تسویه صورت مال و شتیمت بد شتیمت، و شماتت زشت شنشنت و غیبت أخت نیمت بری أعراض و هتک أعراض موسوم نفرمایند تا ما بین طرفین نقیضین آزادانه چو آن سلیم ممدوح به، چو آن سلیم مقدوح افتاده بمثال أصحاب أعراف برؤیت منازل مؤمن وافی و کافر جافی بمرتبه وسطی قناعت لازم دیده بذکر نظم،

ز منّیت بیعض الشرّ خیفه کله،

چنانیک⁴ بعض الشرّ أهون من بعض إکتفار،

إضطراری چهره نمایان نفس ستایش خواه بمقرعه مُسکت،

أنا لفی زمن ترک القبیح به،

من أكثر الناس إحسان و إجمال محال یجوز⁵ و ممکن بعید را طالب نشود،

و بوقت إنصاف مطالع بإنصاف صاف و أحاسن أوصاف این کتاب برتبت نازل و عبارت رکیک و نا مضبوطی مناسبات و إهمال قرآین و ترکیب نا سلس گاهی موصوف است که نسبت

¹ سفاوت

² سلول

³ نفرده

⁴ خانیک

⁵ لا یجوز

بتصانیف اکابر دین علماء قدما کنند که بوجود ترتیب امرا و حکام عصرشان إعزاز و تعظیم مشاهده کنان بشکل «من هو أحسن من بيضة في روضة» درون دور کتب خائفاء مفرش دور از خائفاء مشوش إعتکاف إختیاری کرده، «يُجِبِّي إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ¹» بل یأتیه رزقه رغداً من کلّ مکان²،

برغم مؤلفه قلوب جهت تألیف قلوب مؤلفات مألوفات پرداخته بعدد هر نادره، و بادره، و بارقه، و طارقه، و نکته، و بذله، و تخنیس و ترصیع، و تأسیس، و تفریع، بإجمال إجمال، بتفضیل، و إجمال ایشان را حور أموال روی نموده مدّت عمرشان، مزور بوذند، تا مزو بایسم زایر، نا زایر و در چنان آنامی که تمامی أنفاس عمر هفتاد ساله بیک فن علمی، مصروف بود، و إنضمام إحصان امرا و تحسین علماء بران (v.296a) محرک زاید بالنسبه الی أواننا هذا³ صد مجلد مصنف از طالب علم متوسط نبود چنانک صدور أنواع عبادات از فرشته مخلوق نوری و هم وهم و غم و ألم و زن و فرزند و نفس و حرص و آز و شهوت غریب نه اما چون بنسبت أحوال أقران سخن گویند و همانا که مؤمن حق گزین چنین مؤلف را از مثل بنده کم سرمایه بسیار اندوه محسود گروه در گروه متحمل چو کره متحیر میان خواه و نا خواه مبتلاء أسفار ناگهی بغیر مراد خویش صارف اکثر اوقات بلا یعنی واقع بوجه إضطرابی چو بی تکلف و تصلف و تملق و تسلق درون دار القضاء تنگ فضایی نو نایب و کاتب علی ملاء الناس برابر خصوم شوم إبناء کتابت وثایق و قطع منازعات بطرائق بمدّت فصلی از فصول یکسال مصرح بسیار شمرده قضیه حال من مسکین را بجوابات إمام مرحوم مولانا کاتب محکمه محروسه هرقلیه اراکلیه نام مانند گردانید که روزی صدری از بزرگان عصر امیر سعید شهید بدر الدین ختنی طاب ثراه با وی بحث کرده در أقسام علوم سخت سُستش دیده بقلّت سرمایه طریق سرزنش برو مسلوک داشته او جوابش داد که امروز در روی زمین مثل من عالم کامل نیست مناظر بحاث گفتش که چون مذکور پاسخ داد که امر نسبی را مرعی داشته از حالات إنتقالاتم منذ الولادة الی الآن با خبر باش نا مرحم بغایت گویی من در اراکلیه ولد اکدیشی بودم جاهل حامل الذکر در آیام جوانی یکی از متعلمان شده حروف ا ب ت ث ج هر آغاز کرده خوانده بتدریج حافظ کلام قدیم گشته از بلغاء⁴ نفس خویش کتابت آموخته مصاحف و هیاکل و وثایق شرعی بخط خوب می نویسم و چون بمحافل و مجالس حاضریم قاضی و اکابر بترحبیب إکرام کرده در صف اول إجلاسم می فرمایند بنسبت حال اول بدین حالت حالی چنان مرتبه یافته‌ام که

¹ سورة القصص، 57/28.

² در این عباره به این آیت نلمیح دارد: «يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ» (ن.ك. سورة النحل، 112/16).

³ هذ

⁴ نلغاء

غیر درجهٔ نبوت بر تمامت اوجات درجات متسنم گشتم و بتقریب تمثیل در شهر نکیده بتاریخ مذکور رفته و آینده هم بی‌عداری که إصدار رفت از مثل بنده شخصی پرورش یافته در دیه‌ه‌ها زشت نام نبردنی خوری یتیمی چشیده بمعصومی آوارگی بسیار دیده ببلاد و قلاع و اکناف بقاع گریزان تحصیل باصالت نکرده لذت اقامت ننوشیده ببلاء قویشان بد عمر بتلف داده مار بمکان معدود قطع الله نسلهم کبیر یمین پرورده از ثمرات بد نژادان بخطا ورزی محل غرس نا نامی پیدای و تخم (v.296b) اندازی بشوره زمین نا منبت خار عار و شحم حنظل بار خورده ترکیب وقعه بسی مجرد یابد که قائم مقام هزار مجلد کتاب امام دین دنیا حجة الإسلام أبو حامد غزالی رضی الله عنه مصور افتد تا حال من بنده مؤلف أحمد بن نوشی زاذ ختنی اصل نکیدی مولد و مَحْتَدِ مشبه بحال ثابت محکمه اراکلیه مشبه به موافق آمده صیغت صنعت تقریب بفریب تا منتهجان طرف علم معانی و بیان و قسم بدیع ثالث قسمین مذکورین کساد پذیر نگرده،

و حقیقت خلاصه نص «أردنا أمراً و أراد الله أمراً» بنده را درین تألیف هویدا نمود که در ابتداء تصنیف غیر ترکیب یک طبقی روش تواریخ معزاً از تعریفات و تلفیقات و خلط تنبیهات جهت فرزندم نوردیده کمال خطیب ابقاه الله تعالی در ضمیر منوی نبوذ بدلیل آنک خطبه دیباچه بالای غیر دو سطر مسطر نگشت آنک گاهی که أنامل بحرکت آمد تا آن مقدار که در ازل پرداختند بطی مراحل و اقتحام سواحل ألباب مظهرات از بطون مضمرات بیرون نزد قوت مفکره و بد کاتب تفکیر و تسطیر را بیکسو ننهادند

تنبیه بر عالمیان مخفی نیست که بآثار معدلت نیک حضرت با عظمت سلطان اسلام خلد الله العلام ملکه بالدوام و رأفت وزیر آفاق المذکورین أول الكتاب كما يليق بالذكر الخلیق که عوالم زیور بسته است بسا خوارق عادات از انواع کرامات بظهور پیوسته مرئی هر مرئی و مخلص چنان شد که بتصویر مزایاء آن سریا بایست نه و اگر کسی درین عیان مجهز شکئی رایج شوذ بتردید کلمه استغفار بالعشی و الأبکار و الإشراق و الإسفار بالحضور و الأسفار ما قربت الأسفار طریق توبه سلوک داشته از حوبه ظنی اوبه لازم دیده توبه ارهاص نصب عین گردانیده

إتمام این کتاب عجیب ترکیب بدیع نظم جامع أقسام محرر بالاش بشیوه هامش و أسلوب فهرست مسطر اکثرش بنیک تأدیه کلام پردازای بصیغت أعمال مصادر بر أفعال و تزین برقین بنهاد بنیاذ مبتدا و خبر بالإطالة الواضحة بینهما و بدایع دیگر از قسم بدیع وما فوقه را جز برکت عدل پادشاه جهان نصر أنصاره المستعان و وزیر صاحب قران نطق بحسن تدبیره آی القرآن مصور نشناسد و بحقیقت داند که بحکم قانون برهانی «لأمر ما یسود من یسود» دلیل «الناس علی دین ملوکهم»،

بنده قليل البضاعة صاحب الضعة و الإضاعة را فتق لسان و جذب بيان و سرعت بنان از بعض أشعة أنوار الحضرت (v.297a) آماده آمد که در مدت شش ماه معبر از نیم سال بإخراج در أصداف و ذکر أسلاف من عند ذی الألفاظ ملهم گشت و از عجب از همه عجایب خیر آنک در أيام تسوید ملهمات و إتمام أهم مهمات روزی فحسب بعینه در گنج خانه فارغ السبال یافت نشد تا مرتب را از مقلوبش ممیز توانستی کرد وما ذلك الا من المواهب الرحمانية للدولة الخاقانية و النوبة السلطانية الخانية¹

چندانک این مصنف در آفاق جهات جهان بمدارست أصحاب دورش² بی دروس متداول است و مخزونات سریش بکشف أرباب رأفت مؤول سایه من صنف لأجلهما تحفه نحو حضرهما بر جماهير خاص و عام مدى الشهور و الأعوام ظل ظلیل باذ و أولیا دولتشان مریبان مساکین و أبناء سبیل و أعداء مملکتشان بیکا و عویل ذوات علیل سیوف قاهره نا کلیل و مهند زاهره أبدأ صقیل³ والله الملك الجلیل یجیب⁴ دعاء الفقیر الذلیل إجابة العالم الجمیل ما فرغ الی رافة الکفیل کل میاز بین العریض و الطویل و حسبنا الله و نعم الوکیل و ساحة کبریائه أحسن مقیل

وقد تم الفراغ من تألیف هذا الكتاب⁵ المشتمل على الأنواع المفصلة يوم الثالث عشر من شهر ذی الحجة آخر أيام التشریق أول أيام البیض بالتحقیق مختتم شهور، سنة ثلث و ثلثین و سبعمایه داخل صفه زاویه الصدر المغفور الوحیه المشکور نظام الدین أحمد بن علی طاب مثواه و بل تراه بریض محروسه نکیده حمیت عن المکیده علی یدی المؤلف القاضی المذكور أولا برأه الله من الریاء و السّمعه بتواتر الطاقه و أهجه بغفر ذنوب آبابه و أسلافه و الحمد لله وحده و کفی و صلواته علی سیدنا محمد المصطفی و علی آله و أهل بینه و صحبه ذوی العقول و النهی و علی الملائکة و الأنبیاء و الرّسل و کمل العباد ما میز المبتدأ من المنتهی

و کاتب هذا الكتاب الجامع لأقانین العلوم و الذوقیه و التفاسیر الحقیقیه و الأحادیث الصحیحه و الأفاصیص الصریحیه و الأقسام الدینیّه المستخرجه من خلاصات زبد کتب شتی کالبدء لأبی زید البلخی و التاریخ الشهابی و عرایس المجالس الثعالبی و التفسیر الکبیر الإمام المجتهد مولانا فخر الدین الرازی و الکشاف الزمخشری و جامع الأصول فی أقاویل الرسول⁶ و قوة القلوب لأبی طالب المکی و

¹ الخانیه

² دورس

³ صقیل

⁴ تجیب

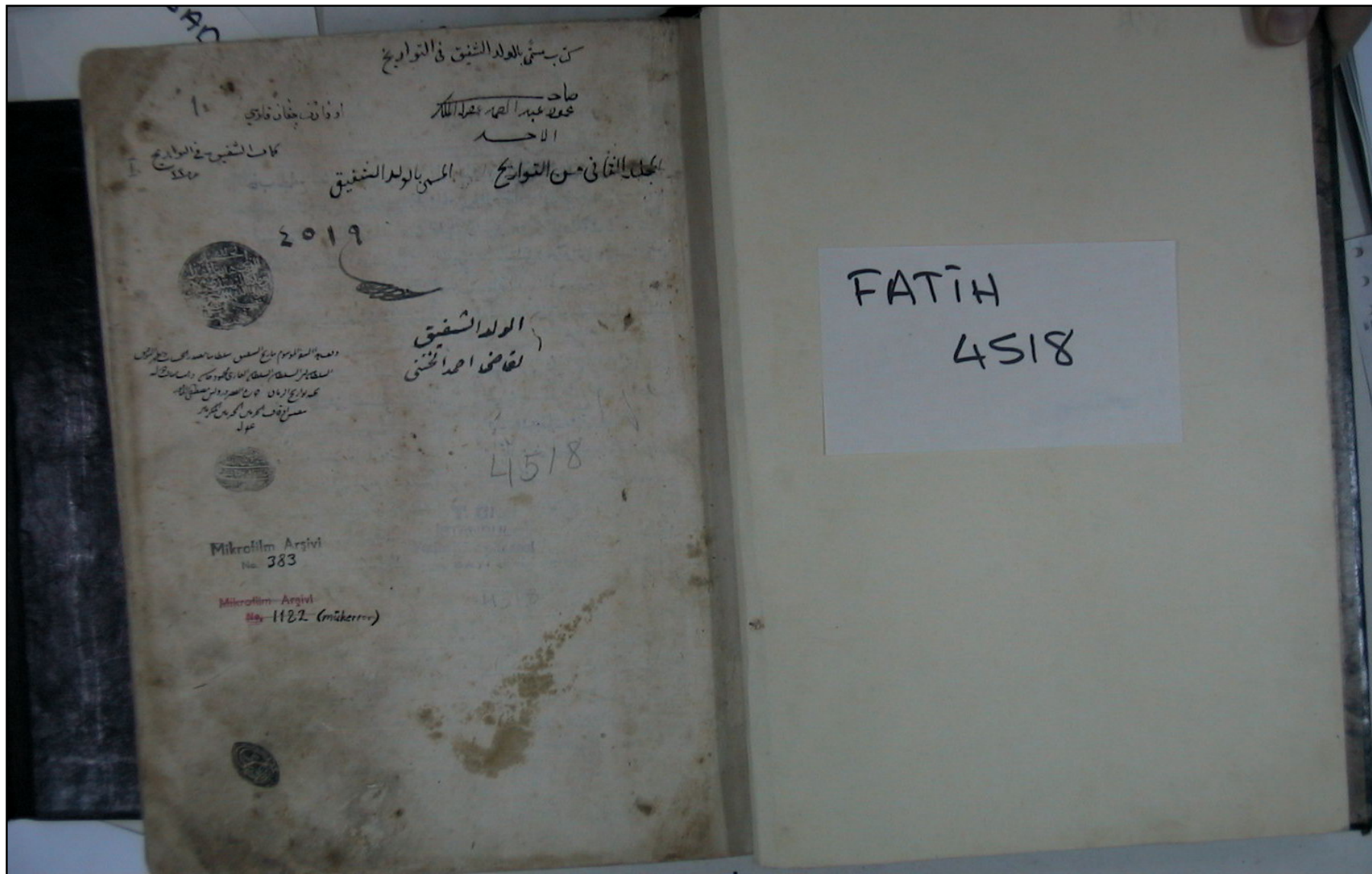
⁵ هذا الكتاب

⁶ الرسل

رسالة الأستاذ أبي القسم القشيري و إحياء العلوم للعلامة السعيد أبي حامد الغزالي و حقايق العارفين الإمام المجدد دين الله تاج الدين، والزيج النجومى والتقسيم العلى و التتميم العملى و عقايد العقود و أصول الصابونى بإنضمام العالمين و نُخب الملل و النحل (v.297b) و نشر الدرّ و ألفاظ الكفر لأبى منصور الماتريدى و مناظرات الذبوسى والمباحثات الشتى وفروع الفقه من المؤلف القدسى و تشريح الطبّ و كتب أخرى بطول ذكر فرداً فرداً مما يريد على مائة كتاب معتبر فى الآفاق معتمد عليه صحّة و متانه بالإتفاق،

هو العبد الضعيف الراجى عفو ربّه اللطيف، يوسف بن بنجار بن آلب ارسلان، الهرقلى نُجاراً و الاقسراى داراً أحسن الله عاقبته و أدام له لمصلحة عقبة عافيته و وافق الفراغ من نسخه بباطن مدينه دار الظفر، اقسرا يوم أحد الثانى عشر من شهر المكرّم محرّم، سنه احدى و أربعين و سبعمائة،
والحمد لله رب العالمين و صلواته على محمد و آله، و صحبه العالمين آمين بحق الأمين، و السلام على من أتبع الهدى، (v.298a)

نمونه‌های از نسخه فاتح

الكتاب الجامع المتقول للرحمن بن العربي الذي
 من القواعد لا يحصى وان عر عدد الزوال والحصى بالاحصاء ومود خير كافيه وحسن
 وافيد شافية لمن بعد المؤلف المذكور افضل الكتاب غير من الاولاد والاصفا دونه
 الضغنين والاحقاد وهو المسمى بالابر الشفيق والمفيد للخلق ويعرف المراد في المعاد ونفس
 العباد عند ما يدوم النقاد به حصول شفاعته سيد المرسلين ورحمة الله الذي لا غيب اربه احد من السالين
 والمتوسلين من جملة العوام العلماء المرسلين

المجلد الثاني

الاول فيه فصل في الانبياء والمرسلين
 من آدم الصفي الى محمد المصطفى صلى الله عليه
 وعلى من بينهما ذكره في طبعه في الارض
 وفرار فيهما وكيفية نواله وتنا سله
 وتذكره كل منهم اولاً بالامع والابحاث بالاشارة
 مع الابحاث بانضمام بيان احوالهم واعمالهم
 وتذكر احوالهم في زمان وحكام الاسلام
 بالعرفان وختمه بما ذكره ملوك عجم ومن اسلمهم
 من كبريت الى بزج وادخلهم
 حيث شهد بتصددين نوارحهم
 كتب الفرس والاعاريب
 وفيها صنوف الغرائب والاعاجيب
 والله اعلم
 واحكم

1

الثالث موشح بتذكرة الاقاليه والبار والبر
 والانهار والعمارات والتعا والار الصلوية
 والسفلية من الرجود والبروق والذوق والاشارة
 والشهب والقواصق والرياح ومنافع البلدان
 ومضاهيها ونوازل اصار رخصتها ومحاسن
 الملك المتكوت من العرش والكرسي والروح العلم
 والافلاك وتاثيرات النيران والمدبرات مع
 ذكر اشراط الساعة من اتيها انزل النبي للحيوية
 الى نزول عيسى سرور من افترق من الدنيا عاصم كما
 الموت وما بعد في البرق الى يوم القيمة
 وحيث صار ختام المطلب قريباً
 بذكر الجنة والنار وما يجري يوم
 قيام الاخرة من بين يدي الملك القهار
 ومحمد ذكر الواقف والصراف والميزان والحساب
 والمسابله والشفاعة بما مطالع اخبار الاخياد

الرابع فالحق ابرج مشف شنف بتذكرة احوال
 محمداً مختار العالمين وامام العالمين
 محمداً المصطفى صلى الله عليه وآله اجمعين
 من حين ابتداء خلقه نور وانفاله من عالم الامر
 الى الكسبية المستودعات لصلاب اللآب واطراف الامهات
 وعلايات ولادته وتباشير ظهوره وعصمته
 ذاته في ايام الهاميه وكيفية الوحي اليه
 وجملة ما نصه وسر اجزائه وكما كتبه
 نحو طول الارض ونسبه ايامه واعداد حقوله وجملة
 وجماله وعزله واعلاقه وعرفه ونصا به
 وشما به ومما ملئت مع كل احد بما يليق حاله ووقته
 في الجاسق الخافل ورسول لاقاق ومطالع مشاة
 وسلاسه وسركبه وكتابه وسركبه ومدانيه وسدياه
 وسكانه وعطابه ونسبه وسرايا ونسبه فضله
 ووصاياه ورساياه ونواضع الكل وسابله

وفيه فتم الكتاب موشحاً بخلق اصول الدين المفضل تبع
 ومدار فضائل الملك المطيف لما اشتمل على تذكره العلم والقدرة والارادة والحيوة وحقيقة ذواته
 ونسبه الانبياء وكرامات الاولياء وشبهت الخيرة والنبات النيران استغنان الخلافة والامامة ودخول الكل على
 الطاعة بقدر الاستطاعة من الخاصة والعامة بيان الغايات الكفرية ووجوه الاعمال والطاقات من حيث هي
 الكبارية وتوضيح الطب وشرح الروح المعنوية والاشراك

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ الْأَعْمَامُ حَمَلُ الْمُرَامِ
لِلْمُدَّةِ الْأَذَلِ الْأَخْرَاطِ الطَّاهِرِ الْمُقَدَّرِ الْفَاخِرِ الْبَدِيعِ الْفَاعِلِ الرَّشِيقِ الْفَارِغِ سِوَا اللَّهِ
وَالْفَلَاحِ الْمَاخِرِ الْمُذْهَبِ الظَّلَامِ السَّائِرِ سَلَكِ السَّبِيحِ الشَّامِ مِنْ دِيكَالِ غَايَةِ مَعَالِي عِلْمِ رَأْسِ جَبَلِ
فَاخِرِ كَأَنِّي الْأَذَى ثَبَتَ الْفَيْدَةَ الْمُتَوَكِّلِينَ بِأَقْصَابِ الْمُرْسَلِينَ وَأَرَى مَطَالِقَ أَنْبَاءِ الْأَنْبِيَاءِ عِبْرَ اللَّغْلِبِ
أَحْمَدَ عَلِيٍّ بِالْمَهْمِ بِتَأْلِيفِ الْكَلْبِ زَمَنِ الْحَمْدِ بَيْنَ الظَّالِمِينَ حَمْدًا بِوَجِبِ شُكْرًا لِلْمُرِيدِ عَلِيٍّ الْكَافَّةِ
وَالْوَلَدِ وَالسَّلَاطِينِ وَاشْهَدَنَّ لِأَلِهِ الْأَلَاءِ وَصَدَّقَ لِشَرِيكِهِ لَهْفَ الْبَيْتِ وَمَتَانَةَ الْبَيْتِ شَهَادَةَ
حَلْمِ بَيْعِ الْبِكَارِ الْأَذَى كَمَصْرَاتِ أُولَى الْأَمْرِ وَالْعَمَلِ وَاشْهَدَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدًا وَرَسُولَهُ الْأَبِينِ
وَنَبِيَّهُ الْقَمِينِ وَصَفِيَّهُ الْمُسَبِّحِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ مَا أُحْيِيَتْ مَحَالِسُ أَرْبَابِ الدَّوْلَةِ
بِدَوْرِ الْعَزَارِ الْمُبِينِ صَلَافًا مَعْرَافَةً عَنْ شَيْئَةٍ شَيْئًا زَيْنِ الْقَطَائِنِ وَمَرَايَةَ الْمُرَبَّاعِينَ
جَنِينَ كَوَيْدِ بِنْدِ مَوْلَى نَجْفِ أَحْمَدِ قَاضِي بَيْتِ خُتْنِي مَاضِي مَرْجَمِ تَوَارِيخِ مُضْبِطِ الْأَكْتَبِ مَغْبُوطِ
وَفَوَائِدِ مَحْظُوطِ سَقْبِدِ مَرْبُوطِ وَتَفَاسِيرِ سَبْرِ وَأَقْصَابِ غَيْرِ وَغَيْرِ أَصْحَابِ هَنْزِ وَشَوَارِدِ
دَرِّ وَغُرَابِ نَاوِ بِلَاتِ كَلَامِ سَجَانِي وَعَجَائِبِ تَعْوِيلَاتِ مُسْتَدْرِ بَيْتِ مَكِّي مَدَنِي وَمَنْفُورِ حَاكِمِ
وَسُطُورِ كَلِمِ وَمَلْتَفَاتِ نَقِيَا وَمَسْطَحَاتِ أَدْبَاوِ مَخْتَارَاتِ بَلْغَا وَفَصَاوِشِرْ وَحَاتِ جَاهِرِ
نُضَا وَمَسَاهِدِ نَوَالِفِ بَدَارِ وَدَفَائِدِ سَوَالِفِ نَوِيْسَانِ وَمَحْزُونَاتِ مَضْنُونِ بِهِنَا مَطْوُوعِ
فِيهِ وَمَرْمُوزَاتِ مَلْدُوحِ أَزْهَرِ سَامِعِ بِلَادِ فَعْدِ وَدَسَائِرِ مَلَامِ وَمَغَارِ وَتَهَانِي وَتَعَاوِي وَحِيَايَاتِ
بِحَالِ خَلْفَاوِ مَلُوكِ وَنَجِيَّاتِ أَرْبَابِ سَلُوكِ أَيْضًا وَوَقَائِعِ وَكَوَائِنِ وَمَرَاضِي وَضَعْفَانِ
وَلُوعِ وَلُوعِ وَنَضَائِعِ بَصَائِعِ كَمْ جُونِ مِنْ فَخْرِ طَالِبِ حَقِيرِ لَعْنِ رَاذِلِ عِلْمِ تَوَارِيخِ مَدَاوِلِ
الْأَحْوَالِ عَسْفِي كَوْنِهِ الْعَطَشِي إِلَى الْمَاعِزِ لَزَالِ مِنْ حَضْرَةِ ذِي الْجَلَالِ تَنْوِيلِ تَفْرِيعِ الْأَفْصَالِ لِأَذَى
شَدِّ اسْتِ بَعْضِ أَوْفَاتِ عَمْرِكُمْ أَيْضًا حَسْبَتْ نَامُورِ بَطَالَتِ جَوَابِ خَالِصِ مَا نَدَى بُوْجِه
اِخْتِلَافِ رِقَابِ سَلْبِ صَنْفِ مَذْكَورِ سَبْتَلِي كَمْ كَرْدِ أَيْضًا بَدَانِ اِخْتِيَارِ اِزْهَرِ اِخْتِيَارِ
العَمْرُ عَلَيْنِ نَفِيْسِ بِالْمَعْوِضِ فَصْرَتْ فِي الْفَنَنِ لِأَشْيَاءِ اِنْفَقَ بِيَدِ اِنْفِذِ صَحَائِفِ اِعْمَالِ اِيَّامِ
تَمْطِيلِ رَابْتَهْمِيدِ مَعَاذِيْرِ مِثَالِ مَشْهُورِ سَاهِلِ بِرِ مَا لَا يَدْرُكُ كَلَامَهُ لَيْتَ كَلِمَةُ عَلِيٍّ دَاشْتِ
بِاسْمِ مَعْدُورِي مَوْسُومِ دَرْدِ بِنَابِرِيْنَ مَعْدَمِ بِسَائِحَلَاتِ مَخْلَدَاتِ كَمْ اِذَا ذَكَرْنَا بِنْيَاوِ سَيِّدِ

3
وملوك فدعوا سلاطين وحكام فامع سمع ابن فامع كنه كثر تزاوذا وكرات تعداد
سموعات ببشبيتيان رانصب عين خود آورده حکم منهوران لايشيعات الحديث شوق
الحديث مع الحديث بسيزينه وپيزينه وبنجام سده بكتب خانه بنزوت كالذرا المنزوت فنلعت
ناكرده در توليد باكون عجيب از نتايج ذكر حبيب درين ايام دولت فاميه وازمان باشون
زايه خذايگان جهان تذكس خشان سلندر اوان كسري كيان دا ذده حدنان عدل كسوف
دوران وارث ملك سلیمان ناظم مملکت ايران ناشائرا احسان زير نزع انسان ثاني اردشير
بايگان حسان الملوك وانا يگان فريدون هم نعت صاحب فران مسمع احكام حديت
وهران حامي بلاد وعباد منزل ضلال وعباد مامج سيرا عتاب محي سمن انصاف جامع جمع
اوصاف حاوي معالم اسماف باذل لال اسداف مهذب شبه اسداف شهر يار مويرد مظهر
جوانخت آسمان تحت كيون در بر جيس صدر بهرام هيت آفتاب سبقت زيه طبع عطارد
خط ماه جاه حيدر رزم جمشيد رزم بانوال خربند جلال يوسف خلق محمد خلق آدم صفا
خليل و فاعلم اراي عالي راي فرين راوي مشكل زواي مغلق كسناي سايه بزوان رهنوت
مبارك قدم بيرون بازشايع سكوت مامون مصون از ريب المنون ذابغ بلاد سندر وديكار
عازي آفان جيون و هند بر عتار در اري شكان افايم دروي مريم افايم داو رتوانكر
وروشن دواي مظلومان دل ريشن مالكر فاب جميع سنا منشاء نك و د باه و عرب و عجم
ناصب رابات ايمان پناه گاه طلاب امن و آمان فاع زمر ملاحه و مارفين فاذل كزار و زناذ
ي بئين سفني كردان طلعمان و طاغيان ببذابل خوارج و باغبان حاي زحد و همجيين
و شيراز مشرف دار اللطفا الحلافة بنداد و هواز ناجدار عتگاه دي و اصبهان شسوار
بلاد عراق و خراسان و لابت دار فستادن و پارس و كيلان عش فرمايي شروان و كومان عامر
جهات قم و كاشان رعيت پورسيستان و طبرستان و جوزجان و غرغستان مقبل شفاه
اهل ازان دا ذ بايگان حارس طغان بمرجان و لورستان مصلح اور رباب الابواب و كرجستان
سرخ آمال دو ديار بكر معلوم و ارحميه عفتي راجح مساكين اقليم روم ناسطن ظنبيت و حيه
كبري سعد نسا و ازاك و اكراد صليح بيضا ربي بسعد و اسعاد معظم شامات و حجاز و تنظيم

دوازده سال و بیست و یک ماه و سی و یک روز اول عهده من و من مشارالیه در سن ... سفد ساکی بود
 افاق عالم را از طراوت جوانی و زینت بختش بخت وورد و قد صنوبری و مرو صنوبری و انسی با انسی ارزانی
 فرمود **بادشاه نجاه** در خسرو و وزیرین هر منین انوشروان جامع خدایین و اموال و اوقات و اسباب
 لذات و کتاب خسرو و شیرین در باب او و زلفش مصنف کتبه و در دست بسترش شیر و زنده
 کتبه ششمی و بیست سال و بیست و یک ماه و سی و یک روز اول عهده من و من مشارالیه در سن ... سفد ساکی بود
 از دست عباد اسیرین خدایه پوی رسیدن **بادشاه نجاه** سوم شیر و به قیاد بن خسرو در کتبه ششمی
 بر وزیرین مذکور مغلیه اداد و فلاکت و بد بختی و صورت و در شی شش ماه و این مقدار هم مثل او را بسیار
 و رسول ماضی علیه السلام سال ششمی وی وفات یافت در رمضان جن جلی ذکره شادانه بیوست با
شاه نجاه چهارم اردیبهشت قیاد شیر و مذکور در سیرت شیرین یکسال نیم **بادشاه نجاه** پنجم کبار و کرام
 مدت **نجاه** پنج روز و طلال طرح کنگر و ما شد کلان او در نگین بتقدیر تیا و محرابی از زمانه همین مقدار
 زمان قاضی زندگانه العاقبه للیقین و بادشاهان عادل مخالفین سالهای پاینده **بادشاه نجاه** ششم
 بیزان دخت دختر بریز شش ماه و کتبه وضع الحلال در الاقل **بادشاه نجاه** هفتم شخصی از اولاد
 در او در بریز شخصی نام ملک شرف مامی تمام نکشت که بقتل رفت و عهده که لا بقوتین کونله
 می باشد تمام دم بهار و حضرت صفنان از احکام باری غافل اند **بادشاه نجاه** هشتم آرزو دخت خواهر کز
 دخت دختر بریز چهار کتبه الایله و سدا ایضا مثلها کثیر **بادشاه نجاه** نهم فرزند از دخت سوم ارد
 یکماه و سنان اول ملک بجز آن بود که او از دولت با بادشاهای زمان مکر کرده بتلویت رسانیدند و در وقت
 زمان در رسول نقیص صلی الله علیه و سلم بشیبه فرمود که حکام کنندگان زمان مرکز ظفر نیابند و بسیار زنا بده و ظن
 نیابند و مقصد نیابند و مرینده نیابند و تابید بلرزد و بتا بید پیونده بتا بید شفا را با فاق بیونده
 و امید بقار او پند نیابند و پیند عطا از عطار ربانیده و احکام شرایع بسا غافل فروستد و اشکال
 که انجا ز بیضا رکش نید و اشغال قضا را بشا غغال سپارنده و اشعار با اشعار بانزال گذارنده و اعلام
 عوالم نازداری کار نید و افواج افاضل ازین حال گذارنده **بادشاه** شصتم بزود جود بین شهر باقی دولت بستم
 سال بعد از آن به دولت بیغایر ماضی علیه السلام در زمان عمر بن الخطاب رضی الله عنه سعد بن ابی وقاص مغن عس
 مینش از ماجران و انصار لشکر انبک کشیدند بر بلاد ایشان رفتن فتح افاق که کرده با جملگی و زود جمع در با همکلت
 داخل عهده من و اسلام کتبه جنانک در فصل سوم و ذکر خواهر امیرت از شاد الله تعالی

بسم الله الرحمن الرحیم
 الحمد لله رب العالمین بتواریج قصص خاتم النبیین و مشرف اصحاب الموفین باخبار اهل بیت
 نهی الامیین و معطر علی سبائین اهل ائمه با نحو زحاح الخلفاء و الراشدین و صحی البلاد و العباد
 بوجود جود القدر من اهل طبعه و یاسین و مزین بسیط الارض بعد الخلفاء العباسین و عامر
 الظواهر و البواطن ببرکات الصحابه و التابعین و معتم الدنیا با خلاص ائمه المذاهب و قرأت القدر
 و ذرات مشایخ البعین و دافع الظلم عن الضعفاء و دفع الملوک و السلاطین و وصلی اسعی سیدنا
 محمد و آله شیدای الدین المتقین ما زین حرم کتب الوزراء و تصانیف الموفین باصدق المبین **اما**
بعل جون بالا ترازین در جملدا اول ذکره و فصل در قسم فصیح نسیا و رسل و ملوک ابلان و کلمات
 و شایان و اسکانیان و فلا سفه و حکما و طبیبان بجز بی بیوست نقالی تجدید زبور و بند عالمیان
 بنظور و کوب دولت و اعطت **محمّد** صلوات الله علیه و آله نهایه از بنیاد مجلد دوم برین نسخ در قلم
 می اندازد هم میز میان بر اول تا بر شکل و اثر متبوع صفت فرق عظیم دانسته از مشرب شی الخرون الاولون
 علامه آبرجین خوش کوار ذلال نوشند خشنوع مقبلین **فصل سوم**
 در ذکر سید المرسلین و اوله و اولادین و الاقرین فخر عالم خلاصه و لادام محمد مصطفی صلی الله علیه و سلم
 با نقیصام عهده اهل بیت و انشهر حرم معظمت ائمهات مؤمنین و مشاهیر چند کاله از ابلا و اندام را بصاحب
 با اتفاق و سعوفله اندکانه اندکانه از بعد و تابستین عندنا و عملاء اصول و فروع و ائمه مزمزمین نقیبا
 و عباد و اراد و بدلا و کابرقا و طبقات مشایخ پیشین و صلحاء اضرایان از آنها که سال و فایز کتبت
 میرک مسطور یافته شد و اکثر ایشان در زمانها و زبانها و خلیف و ربع مسکون بمثال آت مسکون مذکور
 شهرت عظیم دارند و بنی امیه و خلفاء بنی عباس الواجب علی الکاتبه شرفا و نحو با طاعتهم خلاف الشیعه
 عجایب محلل میوزت صاحب قرآن مدی الامور و الوردان و موجودات ذکر ولادت سید المرسلین **رسول الله صلی الله علیه و سلم**
 در لغز فصل اولی ختم نبیاز زنده بود و احتیاط بجا آورده است درین فصول ثالث و سومی بود و از تاریخ
 مجوی نوی تاریخ عالم معلول ربع مسکون بنیاد و حدیث و کواوین و وقایع دولت اسلامی بصیفت آت
 مبتنی می کرد و در باب التوفیق **رسول محمد** صلوات الله علیه موجودات زبیر کاینات جامع آفات حیرات

